THE VĀLMĪKI-RĀMĀYAṆA

Critical Edition

Vol. I

THE VĀLMĪKI-RĀMĀYAṆA

CRITICALLY EDITED FOR THE FIRST TIME

and Illustrated by the Faculty of Fine Arts, M. S. University of Baroda

Published under the Authority of the Maharaja Sayajirao University of Baroda

ORIENTAL INSTITUTE

Baroda (India)

1960

THE BĀLAKĀṆḌA

THE FIRST BOOK OF THE VĀLMĪKI RĀMĀYAṆA

The National Epic of India

Critically edited by

G. H. BHATT, M.A.,

Ex-Professor of Sanskrit, Baroda College;

Ex-Director, Oriental Institute, M. S. University of Baroda.

General Editor and Head of the Rāmāyaṇa Department.

Oriental Institute

Baroda (India)

1960

Printed by R. J. Patel, Manager, The Maharaja Sayajirao University of Baroda Press (Sadhana Press), near Palace Gate, Palace Road, Baroda, and published by Prof. B. J. Sandesara, the Director, Oriental Institute, Baroda, 1960.

DEDICATED MOST RESPECTFULLY

to

DR. HANSABEN MEHTA, B.A. (Hons.), LL.D.,
First Vice-Chancellor, M. S. University of Baroda

for her keen interest in the Rāmāyaṇa
and its Critical Edition.

CONTENTS

PREFACE IX

ABBREVIATIONS AND DIACRITICAL SIGNS XI

INTRODUCTION XIII-XXXIV

SUPPLEMENTARY INTRODUCTION I-XVIII

CONCORDANCE WITH OTHER EDITIONS I-XXXXIX

TEXT AND CRITICAL APPARATUS 1-400

APPENDIX I (Nos. 1-9)
(Additional passages) 401-419

APPENDIX II (Variants from **Cv.** for Sargas 1-24) 420-423

CRITICAL NOTES and *Corrigenda et Addenda* 424-457

ERRATA 458-459

CONTENTS OF THE TEXT OF THE BĀLAKĀṆḌA 460-461

LIST OF PLATES AND ILLUSTRATIONS

Facsimile of the Nepālī MS. Fol. 2a, 2b and 3a. Frontispiece

Facsimile of the Nepālī MS. Fol. 375b and 376a and of the Maithilī MS. Fol. 258b. „

Illustration to I. 1. 1 Facing page 3
Vālmīki makes a request to Nārada about an ideal man. (1)

Illustration to I. 2. 14 „ „ 24
Vālmīki gives a curse to the Niṣāda for killing a male Krauñca bird. (2)

Illustration to I. 21. 3 „ „ 147
Daśaratha permits Rāma to go with Viśvāmitra. (3)

Illustration to I. 66. 17 „ „ 351
Rāma's breaking the Bow. (4)

Illustration to I. 72. 26 „ „ 381
The wedding of Rāma and his three brothers. (5)

PREFACE

A Critical Edition of the Vālmīki-Rāmāyaṇa was a long-felt desideratum. Shrimati Hansaben Mehta, the first Vice-Chancellor of the Maharaja Sayajirao University of Baroda, and the members of the Syndicate readily accepted the suggestion of Shri P. G. Shah, the President of the Gujarat Research Society of Bombay and opened the Rāmāyaṇa Department in the Oriental Institute on 12th March 1951. The Director of the Oriental Institute, who was put in charge of the Rāmāyaṇa Department, collected MSS. from public and private Libraries by an appeal and personal visits; and on 4th April 1954, *Caitra Śukla Pratipadā*, the Hindu New Year Day, the Collation Section was opened when Shrimati Hansaben Mehta wrote the first verse of the Rāmāyaṇa in the collation sheets. On 12th July 1955 the Critical Apparatus Section was added.

The Prospectus of the Critical and Illustrated Edition of the R., published in 1955, was favourably received by scholars of India and outside. A tentative edition of the first Sarga of the Bālakāṇḍa with a full Critical Apparatus and a short account of the MSS. was printed in July 1956 for private circulation and sent to eminent scholars of India, Europe and America. The response was ready and also happy. I am most grateful to them for their appreciation of the work and valuable suggestions.

The first Fascicule consisting of 10 Sargas of the Bālakāṇḍa is now presented to the world of scholars. The text of the Epic is based on 37 MSS. in different scripts of India. A list of the MSS., their detailed account and some important textual problems will be found in the Introduction. Statistical reports showing the mutual relation of the MSS., concordance of the principal printed editions of the R., Notes etc. are reserved for the last Fascicule of the Bālakāṇḍa.

It is now my pleasant duty to record all the encouragement and assistance which I have received from different quarters in connection with the Rāmāyaṇa work.

To Shrimati Hansaben Mehta, our most popular Vice-Chancellor, whose keen interest in the Rāmāyaṇa is responsible for this ambitious project, I tender my most sincere and cordial thanks. Her continuous inspiration, kindness, appreciation and full support with which she has favoured me have been of inestimable value to me, and I take this opportunity to express my profound gratitude. To Hon'ble Dr. Jivraj Mehta, the Finance Minister of Bombay and member of the Syndicate I remain grateful for evincing special interest in the Rāmāyaṇa Department. To the members of the Syndicate who have always appreciated the work I ever remain thankful.

It is indeed a rare coincidence that my revered Professor, Dr. S. K. Belvalkar, happens to be since 1943 the General Editor of the Critical Edition of the Mahābhārata, the Great Epic of India. He has always favoured me with valuable guidance from the initial stage and conferred Blessings which have certainly given me strength. To my revered *Guruji* I simply bow down in all humility.

I, again, sincerely thank H. H. the Maharaja of Bikaner, H. H. the Maharaja of Jodhpur, H. H. the Maharaja of Darbhanga and the Government of Nepal for the loan of R. MSS. and the permission to take a microfilm of some R. MSS. I am also indebted to the following Research Institutes and Libraries for the loan of R. MSS. :—

1. Adyar Library, Adyar, Madras.
2. Bada Mandir Library, Bombay.
3. Bhandarkar Oriental Research Institute, Poona.
4. Bharat Itihasa Samshodhak Mandal, Poona.
5. Calcutta University Library, Calcutta.
6. Government Oriental Manuscripts Library, Madras.
7. Maharaja's Grantha Library, Sanskrit College, Trippunithura, Kerala State.
8. Oriental Research Institute, Mysore.
9. Scindia Oriental Institute, Ujjain.
10. Shri Venkateshvara Oriental Institute, Tirupati.
11. The Asiatic Society of Bengal, Calcutta.
12. Vishvabharati, Santiniketan.

13. Vishveshvarananda Vedic Research Institute, Hoshiarpur (E. Punjab).
14. Vitthalbhai Patel Mahavidyalaya, Vallabhavidyanagar.

I further offer my thanks to Prof. Filliozat, Prof. Constantin Regamey, Prof. Pisani and Dr. V. Raghavan for supplying the lists of R. MSS. in the European Libraries and the photostat and microfile copies of some MSS., to Dr. S. N. Sharma of Shrinagar for procuring MSS. in Śārada Script from Kashmir, and to Muni Sri Punyavijayaji of Ahmedabad, Shri Nilakanthan Nambudiripad of Chunangad, and Shri Sankaran Nampyathan Nambudiripad of Wadakkancheri, for the loan of MSS.

I take this opportunity to express our gratefulness to the University Grants Commission, and the cultured industrialists who have rendered financial help to the Critical Edition of the National Epic. Following is the list of donors :

†	1	University Grants Commission	Rs.	60,000/-
	2	Sheth Shree Rameshvar Birla The Century Spinning and Manufacturing Co. Ltd.	,,	25,000/-
*	3	Shri Dorabji Tata Trust	,,	9,000/-
	4	Khatau Makanjee Spinning and Weaving Co. Ltd.	,,	10,000/-
	5	Sir Purushottamdas Thakordas	,,	5,000/-
	6	Digvijaya Cement Company Ltd. (Shree B. D. Somani)	,,	5,000/-
	7	Sheth Shree Pranlal Devkaran Nanji	,,	2,501/-
	8	Sheth Shree Harikisandas Lakhmidas	,,	2,501/-
	9	Sheth Shree Ramnath Anandlal Poddar	,,	1,250/-
	10	Dhrangadhra Chemical Works	,,	1,000/-
	11	Indian Hume Pipe Co.,	,,	1,000/-
	12	The Patel Cotton Co., Shri J. P. Patel	,,	501/-
			Total Rs.	1,22,753/-

It is hoped that other well-to-do persons will emulate the noble example of these donors.

Now I must express my obligation to the members of the staff of the Oriental Institute of Baroda. Dr. U. P. Shah (Deputy Director), Pandit J. S. Pade (Superintendent, MSS. Section), Pandit K. S. Ramaswami Sastri (Superintendent, Collation Section), Pandit M. R. Nambiar (Superintendent, Critical Apparatus Section), Shri J. P. Thakar (Superintendent, Printed Section), Dr. Y. J. Tripathi (Translation Assistant) and Shri M. A. Joshi (Technical Assistant) have laid me under a heavy obligation by their continuous hearty co-operation. The members of the Collation and Critical Apparatus Sections and the Office have obliged me by their sincere work.

I thank Shri V. P. Trivedi, Faculty of Fine Arts, M. S. University of Baroda, for preparing the illustration for the Critical Edition of the Rāmāyaṇa. I am also thankful to Prof. Markand Bhatt, Dean of the Faculty of Fine Arts and Prof. N. S. Bendre, Professor of Painting for their keen interest in the pictures of the Rāmāyaṇa.

Lastly I must thank my young friend, the competent Manager of the University Press, for his most willing co-operation in all matters relating to the printing of the Critical Edition.

Rāmāya tasmai namaḥ

ORIENTAL INSTITUTE,
M. S. University of Baroda,
Baroda.
11th January, 1958

G. H. BHATT

† The University Grants Commission has graciously continued the annual Grant of Rs. 20,000 since 1955-56.

* A donation of Rs. 15,000/- to be spread over five years from 1955 to 1959 has been promised from Sir Dorabji Tata Trust and out of it a sum of Rs. 9,000/- for the years 1955, 1956 and 1957 has been received:

ABBREVIATIONS AND DIACRITICAL SIGNS

add. = adding.
addl. = additional.
adhy. = adhyāya (s).
App. = Appendix.
B. = Bombay edition of the R. (Gujarati Printing Press, A.D. 1912; the Vulgate).
chap. = chapter(s).
comm. = commentary (taries).
cont. = continue(s).
corr. = corrected, correction.
Crit. App. = Critical Apparatus.
ed. = edition.
fig. = figure(s).
fol. = folio(s).
foll. = following.
fragm. = fragment(ary).
G. = Gorresio's ed. of the R.
Gov. = Govindarāja.
hapl. = haplographic(ally).
illeg. = illegible.
inf. lin. = *infra lineam* (below the line).
ins. = insert(s).
int. lin. = *inter lineas* (between the lines).
interp. = interpolate(s).
introd. = introduction, introductory.
K. = Kumbhakonam ed. of the R.
Kat. = Kataka.
L. = Lahore ed. of the R.
l. = line.
m. or marg. = marginal(ly).
Mah. = Maheśvaratīrtha.
Manu. = Manusmṛti (N.S.P. ed.).
Mbh. = Mahābhārata.
N. = Northern.
NE. = North-eastern.
NW. = North-western
om. = omit(s), omitting.
orig. = original(ly).
post. = posterior.
pr. m. = *propria manu* (by own hand).
prob. = probably.
R. = Rāmāyaṇa.
r. = repeat(s), repeated.
Rām. = Rāmānuja.
ref. = refer(ence).
resp. = respective.
respy. = respectively.
Rm. = Rāmāyaṇamañjarī (Kāvyamālā No. 83).
Ru. = Rāmopākhyāna (Mbh. III. 258-276, BORI, Poona, 1942).
S. = Southern.
sec. m. = *secunda manu* (by another hand).
st. = stanza(s).
subst. = substitute (s, ed).
supp. = supplementary.
supr. lin. = *supra lineam* (above the line).
Til. = Tilaka.
transp. = transpose(s), transposition.
v. = verse.
(var.) = (with variation).
v.l. = varia(e) lectio(nes).
vulg. = vulgate.
W. = Western.

❀ ❀ (in the critical footnotes) enclose citations from commentators.

[ ] besides their normal uses, enclose *additions* to MS. readings.

( ) besides their normal uses, enclose superfluous letters, which should be *omitted* from MS. readings.

❀ (superior star) in the text indicates an *emendation.*

* (in the critical footnotes, before a verse or verses and preceded by a numerical figure) indicates additional or substitute passage.

* * (in the MS. readings) indicate syllables lost through injury to MS.

〰 printed below (or along the side-margin of) any part of the constituted text indicates that the reading of it is less than certain.

C denotes a "Commentary", prefixed to the abbreviation of the name of a commentator (or a commentary); thus, **C**r = Comm. of Rāmānuja; **C**m.g. = Comm. of Maheśvaratīrtha and Govindarāja; **C**k.t. = Comm. Kataka and Tilaka. A "p" is added on to denote a "pāṭha" or variant; thus, **C**rp = a pāṭha mentioned in the Comm. of Rāmānuja; **C**kp = pāṭha mentioned in the Comm. Kataka.

INTRODUCTION

The Critical Apparatus

The text of the Bālakāṇḍa in this Edition is based upon the following 37 MSS., selected from out of a total of 86 MSS. collated for the purpose :—

I. N(orthern) **Recension (21 MSS :—ŚÑVB 11+D10)**

(a) North-western Group

Śāradā Version [Ś]

Ś$_1$ = Baroda, Oriental Institute, No. 14061. Undated.

(b) North-eastern Group

(i) Nepālī Version [Ñ]

Ñ$_1$ = Baroda, Oriental Institute, No. 14156. Microfilm of MS. no. 934 of the Bir Library, Kathmandu, Nepal, dated Saṁvat 1076 (c. A.D. **1020**).

Ñ$_2$ = Baroda, Oriental Institute, No. 14157. Microfilm of MS. no. 905 of the Bir Library, Kathmandu, Nepal, dated Newārī Saṁvat 795 (c. A.D. **1675**).

(ii) Maithilī Version [V]

V$_1$ = Baroda, Oriental Institute, No. 14137. Microfilm of a MS. of the Palace Library, Darbhanga, dated Lakṣmaṇa Saṁvat 241 (c. A.D. **1360**).

V$_2$ = Baroda, Oriental Institute, No. 14133. Transcript of MS. No. 273 of the Palace Library, Darbhanga, dated Śaka 1473 (c. A.D. **1551**).

V$_3$ = Baroda, Oriental Institute, No. 14130. Transcript of MS. no. 297 of the Palace Library, Darbhanga, dated Śaka 1753 (c. A.D. **1831**).

V$_4$ = Baroda, Oriental Institute, No. 14134. Transcript of MS. no. 291 of the Palace Library, Darbhanga, dated Śaka 1758 (c. A.D. **1836**).

(iii) Bengālī Version [B]

B$_1$ = Baroda, Oriental Institute, No. 14122. Photo-stat copy of MS. no. 348 of the Bibliothèque Nationale, Paris, dated Śaka 1610 (c. A.D. **1688**).

B$_2$ = Śāntiniketana, Viśvabhāratī, No. 776. Dated Śaka 1711 (c. A.D. **1789**).

B$_3$ = Calcutta, Asiatic Society of Bengal, No. G. 395. Dated Śaka 1754 (c. A.D. **1832**).

B$_4$ = Calcutta, Asiatic Society of Bengal, No. II. A. 39. Undated.

Devanāgarī Version [D], Sub-divided into

(i) Devanāgarī Version of Tilaka (Dt), the " Vulgate ". (S)

Dt = Jodhpur, Palace Library. Unnumbered. Undated.

(ii) Devanāgarī Composite Version

D$_1$ = Baroda, Oriental Institute, No. 14136. Photo-stat copy of MS. no. 123 of 1884-87 of the Bombay Government Collection deposited at the Bhandarkar Oriental Research Institute, Poona, dated Saṁvat 1512 (c. A.D. **1455**). (W).

D$_2$ = Poona, Bhandarkar Oriental Research Institute, No. 825 of 1875-76. Dated Saṁvat 1650 (c. A.D. **1594**). (W).

D$_3$ = Baroda, Oriental Institute, No. 3937. Dated Saṁvat 1773 (c. A.D. **1717**). (W).

D$_4$ = Baroda, in private possession (of Prof. G. H. Bhatt). Unnumbered. Dated Saṁvat 1829 (c. A.D. **1774**). (S).

D$_5$ = Baroda, Oriental Institute, No. 12864. Dated Śaka 1708 (c. A.D. **1786**). (NW).

D$_6$ = Bombay, His Holiness Gosvāmī Śrī Gokulanāthajīmahārāja's Baḍā Mandira, No. 100. Undated. About 200 years old (earlier than Saṁvat 1851 = C.A.D. **1796**). (S).

D_7 = Hoshiarpur, East Punjab, V V. Research Institute, Sādhu Āśrama, No. 1805. Dated Samvat 1869 (c. A D. **1817**) (NW).

D_8 = Ujjain, Scindia Oriental Institute, No 1633 Dated Samvat 1888 (c A D **1831**) (S).

D_9 = Vallabha Vidyanagar (via Anand), Vitthalabhai Patel Mahāvidyālaya. Unnumbered. Dated Saṁvat 1905 (c. A D. **1848**). (W).

D_{10} = Ujjain, Scindia Oriental Institute, No. 1611. Undated (NE).

D_{11} = Hoshiarpur, East Punjab, V. V. Research Institute, Sādhu Āśrama, No. 2967. Undated. (NW).

D_{12} = Bikaner, Anup Sanskrit Library, No. 1018. Undated. (NW).

D_{13} = Jodhpur, Palace Library, No. 4. Undated. (NW).

D_{14} = Baroda, Oriental Institute, No. 6491. Undated. (S).

II. S(outhern) **Recension (16 MSS.** —TGM **11**+D **5**)

(i) Telugu Version [T]

T_1 = Madras, Adyar Library, No 72372. Undated.

T_2 = Madras, Adyar Library, No. 72393. Undated

T_3 = Madras, Adyar Library, No. 75597. Undated.

(ii) Grantha Version [G]

G_1 = Baroda, Oriental Institute, No. 6362 Dated Kollam 993 (c A D **1818**).

G_2 = Trippunithura (Travancore-Cochin State), Maharaja's Grantha Library, Sanskrit College, No 152. Undated

G_3 = Madras, Government Oriental Manuscripts Library, No. 9869. Undated.

G_4 = Ahmedabad, in private possession (of Muni Śrī Punyavijayajī). Unnumbered. Undated.

(iii) Malayālam Version [M]

M_1 = Chunangad (via Ottapalam), South Malabar, in private possession (of Shri Nilakanthan Nambudiripad). Unnumbered. Dated Kollam 687 (c. A D. **1512**).

M_2 = Trippunithura (Travancore-Cochin State), Maharaja's Grantha Library, Sanskrit College; No. 158. Dated Kollam 865 (c. A D **1690**)

M_3 = Kumplangad (P O. Kundanoor, via Wadakkancheri, Travancore-Cochin State) in private possession (of Shri Sankaran Nampyāthan Nambudiripad). Unnumbered Dated Kollam 998 (c. A.D. **1823**).

M_4 = Trippunithura (Travancore-Cochin State), Maharaja's Grantha Library, Sanskrit College, No. 159. Undated.

Testimonia

(i) *Commentaries*

Cr = Commentary of Rāmānuja as given in MS. no. 14066 of Oriental Institute, Baroda , Transcript of MS. no. 8214 of the Government Oriental Manuscripts Library, Madras, undated.

Cm = Commentary of Maheśvaratīrtha as given in MS. no. 844 of the Nasik Patwardhan Collection deposited at the Bhārata Itihāsa Saṁśodhaka Mandala, Poona. Dated Śaka 1698 (c. A D. **1776**).

Cg = Commentary of Govindarāja as given in MS. of Prof G. H. Bhatt, Baroda. Dated Saṁvat 1829 (c. A.D. **1773**).

Ck = Commentary (Kataka or Amrtakataka) of Katakayogīndra (alias Mādhavayogin) as given in MS. no. 14053 of the Oriental Institute, Baroda , Transcript of MSS. nos. 3754 and 8978 of the Government Oriental Manuscripts Library, Madras, undated.

Ct = Commentary (Tilaka) of Nāgeśa Bhaṭṭa as given in Dt, undated; also as printed in Vulgate editions.

(ii) *Epitomes*

(1) The Rāmopākhyāna (Mbh. III. 258-276 BORI, Poona, 1942).

(2) Purāṇas—Visnu-Purāna, III. 3 , IV. 4 (Gītā Press, Gorakhpur, 1937).
Agni-Purāna, Chaps. 5-11 (Ānandāśrama ed., Poona, 1900).
Padma-Purāna, IV. 66, 121 ; V. 35 (Ānandāśrama ed , Poona, 1893-94) etc.

(3) The Rāmāyaṇa-mañjarī of Kṣemendra (Kāvyamālā No 83, Nirnaya Sāgara Press, Bombay, 1903).

Detailed Account of the Manuscripts

Ś1

Baroda, Oriental Institute, No 14061 Undated It was purchased for the Institute by Dr. S. N. Sharma of Srinagar Thick unglazed paper, size 12′ × 6¾″, Śāradā characters

67 folios (with 15b blank), with 13 to 15 lines to a page and about 45 letters to a line Two Śodhapatras, 7¼″ × 5″, written on one side *pr m*, are added after folios 39b and 67a respy The portion subsequent to Sarga II is probably *sec. m.* Margins unruled, stanzas unnumbered Only first seven Sargas numbered. Both the Ślokārdhas are marked by single danda Colophons are daubed over with red chalk, and erasures, which are not many, are made with yellow pigment Sporadically written marginalia, *pr m* Marginal corrections and additions also, *pr. m.*, are far and few between, with the exception of folios 41 to 53 A few blanks marked by head-lines signify conscientious copying Condition fairly old Writing fairly legible and correct, in prsthamātrās. Though the MS. is undated, another one of Ayodhyākānda, written probably by the same scribe as that of the latter part of this MS., bears at the end Samvat 34, which is, according to Dr Sharma's report, probably the Saptarṣi Samvat, equivalent to A D. **1860.**

The MS represents the NW Version

Ñ1

Baroda, Oriental Institute, No 14156 Microfilm of MS. no. 934 of Bir Library, Kathmandu, Nepal, dated Samvat 1076 which refers to Vikrama Samvat, according to Pandit Baburam Acharya, 'Itihāsaśiromani', the ex-Librarian of the Bir Library, Kathmandu (c A D **1020**). The oldest dated MS of Vālmīki-Rāmāyana known to us. Palm-leaves, size 21½″ × 2″, Newārī characters

The codex has preserved all the seven Kāndas, total number of extant folios for Bāla being 46 Folios 1, 4, 5, 8, 40-55 and 67-90 missing With folio 91 begins the 12th Sarga of Ayodhyā It has 6 lines to a page and about 86 letters to a line The bulk of the MS. is 7½ inches. Side margins 1½ inches and top and bottom margins ½ inch, unruled Ślokas and Sargas unnumbered Śloka endings are marked by single dandas. Marginalia and corrections very few *pr m.*, additions more frequent, *pr.m* Tying threads pass through two holes in the middle of the leaves Dilapidated in condition. Writing fairly correct but at places not clear, in Prsthamātrās. **ब** and **व**, **थ** and **ध**, **त** and **न**, **स** and **म** and at a few places even **ण** and **श** are confounded.

The whole MS is written by two scribes. Bāla, Ayodhyā, Aranya and Kiskindhā Kāndas are in one hand, the rest in another. The post-colophon entry made at the close of Kiskindhā, *pr. m.*, states that the MS. was copied by Śrī Gopati, son of Pandita Śrī Śrikara on the 4th day of the dark half of the month of Āsādha in Samvat year 1076 (c. A D. **1020**) :

संवत १०७६ आषाढ वदि ४ महाराजाधिराज पुण्याव[ण्यश्]लोक सोमदेहोद्भवगरुड़ध्वजश्रीमहाप्रियदेव नुद्यमानतीं[वी]र भुक्तीज्वलगुणविजयवाप्रे[यावाप्तेः? यावाप्त्यै? यवीप्र?]क्षि[-ति-]पालदेशीत[शिक]प्रभालु[व]शाठिक श्रीआनन्दस्य कृते पाढ[दु]कावस्थिते पण्डितश्री श्रीकरस्यात्मज श्रीगोपतिना[-ऽ-]लेखीदं ॥

The MS. represents the NE Version.

Ñ2

Baroda, Oriental Institute, No. 14157. This also is a microfilm of MS. No. 905 of Bis Library, Kathmandu, Nepal, dated Newārī Saṁvat 795 (c A.D. **1675**). Written on thick *country* paper, size, 20½″ × 5″, Newārī characters The codex contains all the seven Kāṇḍas, total number of folios for Bālakānda being 66 (with folio 1a blank). It has 10 lines to a page and about 60 letters to a line Side margins comprise 1¾″ and top & bottom margins ¾″, unruled. Ślokas unnumbered but Sargas numbered. Single dandas mark Śloka-endings. Sporadically written marginalia, very few corrections but more frequent additions, all *pr.m.* Condition good. Writing neat, legible and fairly correct, not in Prṣthamātrās. This MS., also, has fallen prey to such scribal confusions as those of **ब** and **व**, **र** and **व**, and at a few places even **सु** and **स्व**.

At the end of Bāla, on folio 66b, a list of the total number of Sargas and Ślokas in each Kāṇḍa is provided, *pr.m.* Accordingly, Bāla has 64 Sargas and 2850 Ślokas and the grand total comes to 560 and 24000 respy. The

rest of the folio is blank. This table is preceded by the following statement which informs us that the Kānda was completed on Friday the ninth day of the dark half of the month of Āsādha in (Newārī) Samvat 795 (c. A D. **1675**)

सम्वत ७९५ आषाढ वदि ९ शुक्रे श्री श्रीसुमतिजयाजेतामित्रमल्लदेवशन् रामायनवाचकात्मगिरामग्रधाशङ्क्याबेलशआदिकाण्ड संपूर्णया फिदिन जरो ॥

The MS represents the NE Version

V1

Baroda, Oriental Institute, No 14137. This again, is a microfilm of a palm-leaf MS preserved in the Palace Library, Darbhanga, dated Laksmana Samvat 241 (c. A D. **1360**). Maithilī characters Total number of folios 258, size 12" × 2½", with 5 lines to a page and about 40 letters to a line Margins unruled, Sargas and Ślokas unnumbered Dandas mark the endings of the halves of the stanzas. Corrections few, no marginalia. The tying string passes through the hole in the centre of the leaves Some folios are broken, at a few places also frayed. Writing fairly legible and correct, with Pṛsthamātrās As is stated at the close of the Kānda, the MS. was copied by two scribes, both named Haradatta Upādhyāya, at a place called Naurigrāma, on the sixth day of the dark half of the month of Śrāvana in Lakṣmaṇa Samvat 241 (c. A D **1360**):

"**ल. सं. २४१ श्रावणवदि ६ नौरिग्रामे उपाध्याय श्रीहरदत्त श्रीहरदत्ताभ्याञ्चेति लिखिता इति ॥**"

The Institute has, also, got a transcript of this oldest MS. of the Maithilī Version, numbered 14131.

The MS. represents the NE Version.

V2

Baroda, Oriental Institute, No 14133 This is a transcript in Devanāgarī of the Balakānda of a complete MS. (no. 273) of the Palace Library, Darbhanga, dated Śaka 1473 (c. A D **1551**) The MS is written on paper, size 6" × 6", Maithilī characters, total number of folios for Bāla being 41, with 17 lines to a page and about 75 letters to a line.

Total number of leaves in the transcript is 249 (written on only one side), size 13¼" × 8", with 20 lines to a page and 16 letters to a line, *i e.*, one line comprises of one half. Margins unrulled and Ślokas unnumbered, but regular numbers are given to the Sargas, which are 82 in all, in the Kānda. Single and double dandas demarcate the two Ślokārdhas. Colophons are written in red ink. No marginalia, corrections and additions also, not many, all *pr. m.* Some of these are *sup. lin* (cf. leaves 5, 134, 136, 199, 255), a few in the margin (cf. leaf 195), in one case, also *int lin.* (cf. leaf 21). At a few places superscript corrections also are met with (cf leaves 222, 225, 233) The correction on leaf 235 is in red ink, but *pr. m.* Generally the same black ink is used for making erasures. At a few places, however, the help of a knife seems to have been taken. Condition fresh, writing fairly legible and generally correct. Sometimes the copyist has missed letters while copying (cf. leaf 214, line 9 where the letter **सी** of **महानासीत्** is dropped), **ज** in names is at several places replaced by **य** (cf. **यमदग्नि** on leaf 233). He frequently writes **र** for **न** (*e g.*, **मेरिरे**) for **मेनिरे**) and **त** for **त्त. स** and **श**, and **ब** and **व** also are confounded. Rules of Sandhi are not strictly observed. The optional rule of **परसवर्ण** is generally followed by the copyist, a peculiarity common to all the transcripts of the Maithilī Version utilized for this text.

As stated in the post-colophon entry made at the close of the Uttarakānda, the MS was completed by a Brahmin named Gonara on Friday the 15th day of the bright half of the month of Phālguna in the Śaka year 1473 (c. A.D. **1541**).

"**शाके वह्निनगेऽब्धिचन्द्रवलिते मासे शुभे फाल्गुने । पक्षे शुक्लतरे दिने भृगुसुतस्यालेखि पूर्णे तिथौ ॥**
पुस्तं गोनरनामकोऽधमद्विजो"...

The MS. represents the NE Version.

V3

Baroda, Oriental Institute, No. 14130. A Devanāgarī transcript of MS. No. 297 of the Palace Library, Darbhanga, dated Śaka 1753 (c. A D. **1831**). The MS. is written on paper, size 12½" × 5", Maithilī characters of Tirhuṭa type. It has in all 90 folios, with 10 lines to a page and about 54 letters to a line.

Total number of leaves in the transcript is 227 (the last one being numbered 228 and no 187 missing), written on one side only, size 13" × 7½", with 20 to 28 lines to a page and 16 letters to a line, i e, each line contains one Ślokārdha The scheme of the dandas is the same as that adopted in the preceding and the succeeding codices Margins unruled, Ślokas unnumbered, but Sargas bear regular numbers, the total being 79. The word श्रीः is written on the top of every leaf New Sarga generally begins on a fresh leaf Colophons are written in red ink, in a few cases in red pencil. Scores of erasures, all made with ink No marginalia Corrections are numerous but additions are very few. Some of these are *sup lin* (cf leaves 9, 20, 29 etc), some *Inf. lin.* (cf. leaves 20, 48, 55, etc) and some even superscript (cf. leaves 1, 70) Correction on leaf no. 74 is made in red ink, but *pr. m* At about 15 places there are blanks (some marked by dots), which indicate that the copyist could not decipher these letters in the MS or the folios of the original are broken at the respective places, a sign of conscientious copying At a few places variant readings are given in brackets in the body of the text. Writing fairly legible and correct Some of the peculiarities of V2 are shared by this codex. Thus Sandhi-rules are not strictly followed, त is used for त्त, य for ज at a few places, and the optional rule of परसवर्ण is generally followed The use of such words as दु:करम् (leaf 111, line 22) and दु:प्रासं (leaf 174, line 10) is a peculiarity of its own

The post-colophon entry made in the original MS at the end of the Kānda states that the MS. was written by Śrī Śankaradatta Śarmā on Thursday, the thirteenth day of the dark half of the month Mārgaśīrṣa in Śaka 1753 (c A D. **1831**) [शाके 1753 ॥ मार्गकृष्णत्रयोदश्यां गुरौ ॥]

The copyist of the transcript, Pandita Śyāmānanda Jhā, Sāhityāgamapurānācārya, B.A (Hindī), of Haimthī, P O Kothiyā, Dist Darbhanga, has put his signature on the transcript on 1-3-1955.

The MS. represents the NE Version.

V4

Baroda, Oriental Institute, No. 14134 This also is a Devanāgarī transcript of MS. No. 291 of the Palace Library, Darbhanga, dated Śaka 1758 (c A.D. **1836**). The MS is written on paper, size 12" × 4½", Maithilī characters. Total number of folios 79, with 13 to 14 lines to a page and about 45 letters to a line. The writing is bold and fairly legible, but at a number of places the MS. is injured, worm-eaten and letters are lost.

As to the transcript, total number of leaves is 254 (written on one side only), with 20-22 lines to a page and 16 letters to a line, each line containing one Ślokārdha. Size 13¼" × 7¾" Margins are unruled and at places even uneven. On the right-hand side generally no margin Ślokas numbered regularly, Sargas numbered in the beginning and then left out completely unnumbered. No marginalia, a few additions, but scores of corrections. These are at places *sup lin* (cf leaves 8, 27, etc), at places *inf lin* (cf leaf 161), at places marginal (cf. leaf 66), and at a few places even superscript (cf 42). They are made both in black and red ink, *pr. m.* The erasures are in black ink. Colophons also, some in black ink and some in red. The numerous lacunae marked by dots indicate that at places the letters were lost and at places the copyist was unable to read the original correctly, a sign of conscientious copying. Very few of these blanks are filled up afterwords (in black or red ink), *pr m*, which suggest that the letters were deciphered later on or in course of writing. Some of these are put in brackets indicating that the copyist is not sure of their correctness. At a number of places the scribe has underlined certain letters and words, some of which are wrongly spelt in the exemplar and some of which are not understandable. All this also indicates conscientious copying At a number of places, again, variant readings are noted, a majority in the margins and very few in the body of the text. All the same, the writing, which is without head-lines all through, is very hasty, in course of which letters have been dropped at places. He writes सयँतात्मा for संयतात्मा, कैकैयां for कैकेय्यां, काकुस्थ for काकुत्स्थ, नारद् becomes नादर at one place. Otherwise the writing is correct. The codex shares most of the peculiarities of the other codices of the Maithilī Version, which are natural in view of their place of origin. It differs from them in always writing वसिष्ठ as against वशिष्ठ of the rest.

The transcript was completed by Śrī Jīvānanda on 13-3-1955, and the MS. was written by Śrī Dullaha Śarmā on Tuesday the 5th day of the dark half of the month of Bhādrapada in Śaka 1758 (c. A.D. **1836**): "शाके १७५८ भाद्रकृष्णपञ्चम्यां कुजे लिखितमिदं-श्रीदुल्लहशर्म्मणा ॥"

The MS. represents the NE Version.

B1

Baroda, Oriental Institute, No 14122. Photo-copy *in situ* of MS no 348 of the Bibliothèque Nationale, Paris, dated Śaka 1610 (c. A D. **1688**). This MS. was utilized by Dr Gorresio in his edition and was designated 'G' by him Palm-leaves , Bengālī characters, The size of photographs is 18″ × 1½″

In addition to Bāla this MS contains Ayodhyā, total number of folios for Bāla being 115. It has 4 lines a page and about 65 letters to a line. The tying threads pass through two holes in the middle of the leaves. Margins unruled. No numbering of Ślokas and Sargas Both the halves of the stanza are marked by single dandas Marginalia, *pr m* , are far and few between. Corrections also few, *pr m* Condition good, writing fairly legible and correct, in Prsthamātrās To mention a few scribal errors, छ is written for च्छ , त् and न् are written as त and न , व and र are always confounded, also ब and व.

As stated at the close of the Kānda, the MS was written by Śrī Rāmaśaranaśarmā in Śaka year 1610 (c. A D. 1688) " लिपिरियं श्रीरामशरणशर्म्मणः ॥ शकाब्देषु १६१० ॥ "

The MS represents the NE Version

B2

Śāntiniketana, Viśvabhāratī, No. 776 Dated Śaka 1711 (c. A D **1789**). Old unglazed paper, size 18½″ × 4½″ (except folios 42, 44, 45, 47, 50, 52, 54, 59, 61 & 63 whose breadth is only 2½″), Bengālī characters. Besides Bāla the codex contains Ayodhyā (151 folios) and a portion of Aranya (29 folios), total number of folios for Bāla being 90 It has 10 lines to a page and about 55 letters to a line In the case of the smaller folios only 4 to 5 lines to a page. Margins unruled , Ślokas not numbered, but Sargas bear regular numbers. Single dandas generally mark the halves of the stanza. In few cases the danda is missing Corrections, additions and marginalia disfigure almost every page. They are all *pr m.* Condition old, fairly legible writing in Prsthmātrās. The scribe generally omits the avagraha. The final म् is always replaced by anusvāra. In spelling ताटका as ताडका this MS. agrees with almost all codices of Maithilī and Bengali Versions. In replacing स by श it agrees with the Maithilī Version excepting V4

As stated at the end of the Kāṇḍa the Codex contains in all 64 Sargas and 2850 stanzas. It was copied by Śivadeva in Śaka year 1711 (c. A D **1789**).

The MS. represents the NE Version.

B3

Calcutta, Asiatic Society of Bengal, No. G 395 Dated Śaka 1754 (c. A.D. **1832**). Written on paper, size 19¼″ × 4¾″, Bengālī characters. Total number of folios 128. No 65 is omitted and nos. 41-44 and 71-80 are duplicate. It has 6 lines to a page and about 46 to 50 letters to a line Margins unruled Ślokas unnumbered. Sargas bear regular numbers, the total being 81 as stated at the close of the Kānda. Double dandas mark the endings of both the halves of the stanza. Colophons are in red ink. No marginalia. Very few corrections, but more frequent additions. At some places variant readings also are given in the margins. All these are *sec m.* Very few erasures, in yellow pigment. Condition good. Writing is very decent, clear and fairly correct in Prsṭhamātrās. At several places ज is written as **य, स्थ** as **त्स्थ**. Also **वसिष्ठ** becomes **वशिष्ठ.** In addition to these, this codex shares the scribal peculiarities of B1.

The MS represents the NE Version.

B4

Calcutta, Asiatic Society of Bengal, No II. A. 39. Undated, yellow paper, thick and durable. Written in Bengālī characters. In bound form, with numbering of pages and not of folios. In addition to Ādikānda, this MS. contains as its first part the Adhyātma-Rāmāyana comprising 154 pages, *i.e.*, 77 folios. Total number of folios for Bāla is 57 (with 57b blank), or, more accurately, 113 pages. Size 13″ × 9½″. It has 26 lines to a page and about 32 letters to a line. Margins, unruled, stanzas unnumbered. Numbers of Sargas are put in the margin in Arabic by some one else. Accordingly, there are 80 Sargas Single daṇḍa marks the halves of the stanza. Colophons are in the same ink, but are distinguished by ॥ ० ॥ mark put on both sides. No marginalia, corrections or

additions. At very few places there are blanks signifying conscientitious copying. It is a well-preserved decent MS. with fairly legible and correct writing devoid of erasures, in Prsṭthamātrās. Scribal errors and peculiarities are the same as those in the case of B1.

In the upper margin on page no. 113 is inscribed in Arabic "Rāmāyana—2938". This number is probably the total number of granthas. The codex ends in the middle of this page. Then follows a stamp of the Library of the College of Fort William and on its right is inscribed "College of Fort William 1825". Though undated, the MS. seems to be not more than 300 years old.

The MS. represents the NE Version.

Dt

Jodhpur, Palace Library. Unnumbered. Undated. Written on tough paper, size 13½″ × 6½″, Devanāgarī characters.

This codex contains all the seven Kāndas written probably by different scribes at different periods (e g : Kiskindhā written in Samvat 1899, Yuddha in Śaka 1636 by Trymbak, Uttara in Samvat 1876, Śaka 1741). Total number of folios for Bāla is 177 (with 1a and 177b blank). There is a square drawn in the centre of the folio 1b (wherefrom the MS begins), intended perhaps to contain some drawing for illumination but kept blank any how. Yellow papers are inserted at places. It is in bound form and has 12 lines to a page and about 36 letters to a line. Margins are ruled in black and dandas are in red.

This MS. contains the commentary Tilaka of Nāgeśa Bhatta. The text is written in three strips: the upper and the lower ones comprise the commentary, while the central band, which has generally a still wider margin, is the (epic) text, written in bolder letters than those of the commentary. Ślokas and Sargas are correctly numbered both in the text and the commentary, total number of Sargas being 77. Double dandas in red ink mark both the halves of the stanza. In the commentary both single and double dandas are used. No marginalia. Correction and additions are far and few between, *pr. m.* Erasures, very few, in yellow pigment. Condition good, writing decent and fairly correct but without Sandhi. त्त is everywhere written for त. This MS. belongs, almost uniformly, to a group of MSS. on which the Bombay edition or the Vulgate (Nirṇayasāgar Press and Gujarātī Printing Press which is identical with the Recension) seems to have been based. The text of the Epic sometimes differs from that of the Tilaka. Though undated, the MS appears to be about 150 years old.

The MS. represents the S Recension.

D1

Baroda, Oriental Institute, No. 14136. It is a photo-stat copy of MS. no. 123 of 1884-87 of the Bombay Government Collection deposited at the Bhandarkar Oriental Research Institute, Poona, dated Monday the 8th day of the dark half of the month of Kārtika in Samvat 1512 which is equivalent to Monday, November **5**, **1455** A.D. Written on paper, size 8¼″×3¼″, Devanāgarī characters. Handwriting of Gujarat or Rajasthan.

The MS. is complete in seven Kāṇḍas, total number of folios for Bāla being 190, with 11 lines to a page and about 35 letters to a line. Margins ruled in black. Ślokas and Sargas numbered, total number of the latter being 52. Nos. 12 and 50 are duplicated in Sarga nos. 13 and 51 respy Single dandas distinguish the halves of the stanza. A few marginalia, corrections and additions. Very few of these are *sec. m* Condition good, writing fairly clear and correct, in Prsthamātrās. परसवर्ण replaced everywhere by anusvāra. *Colophons bear the term 'Ayodhyākānde' instead of 'Bālakānde'*. A few lacunae marked by dotted lines signify conscientitious writing.

The MS. represents the W Version.

D2

Poona, Bhandarkar Oriental Research Institute, No. 825 of 1875-76. Dated Saṁvat 1829 (c. A.D. 1773) for the Kāndas I-IV, Bālakaṇda V dated Samvat 1650 (c. A.D. **1594**). Paper, size 10⅗″×4½″, Devanāgarī characters. Handwriting of Gujarat.

The MS. is complete in seven Kāṇḍas, total number of folios for Bāla being 131 (with 1a blank). It has 10 lines to a page and about 27 letters to a line. Margins ruled in double red line In Sargas 8 to 12 stanzas

regularly numbered, elsewhere only sporadically. Sargas numbered regularly throughout Total number of stanzas occasionally stated at the end of Sargas. Very long Sargas, the whole Kānda being completed in 49 Sargas. No distinctive marks like the dandas are used to indicate the ending of the halves, or the stanza or even the Sarga. Colophons are daubed over with red chalk. No marginalia, no additions Very few corrections, *pr m.* Condition good Writing fairly legible but very incorrect. Final म् is replaced by अनुस्वार. रेफs are omitted at a number of places छ is used everywhere in place of थ and च्छ. At a few places ष्ट stands for ष्ठ. At many places the writing is incomplete, but the scribe has not cared to keep any blank space to mark the lacunae.

The first Folio has the remark स्वामिपुरुशोत्तमाश्रमस्येदं पुस्तकम् The Colophon at the end of the Kiskindhā Kānda runs as follows —संवत् १८२९ वर्षे कार्तिक वदि ५ दिने अथेह विरमग्राममधे लेखक नागरज्ञातीय त्रवाडी गंगाराम उपास्मिक भवानीदास. The Kāndas VI and VII seem to be written by the same scribe and, therefore, belong to the same period But the Sundara Kānda is written in Samvat 1650 (c. A D 1594) Its Colophon runs as संवत १६५० वर्षे कार्तिकमासेऽसितपक्षे दर्शतिथौ चंद्रवारे लिखितमिदं सुन्दरकाण्डम् The Colophon at the end of the Yuddha Kānda shows that the scribe is a resident of Ahmedabad (लेखक नागरज्ञाती अमदावाद वास्तव्यः). He wrote the MS in Viramgam about 40 miles north of Ahmedabad in Gujarat.

The MS belongs to the W Version.

D3

Baroda, Oriental Institute, No 3937 Dated Samvat 1773 (c. A.D. **1717**) Written on paper, size $10 \times 5\frac{1}{2}''$, Devanāgarī characters Handwriting of Gujarat.

In addition to Bāla the codex contains Ayodhyākānda, total number of folios for Bāla being 54 (with 1a blank) It has 17 lines to a page and about 37 letters to a line. Margins ruled in black Stanzas numbered regularly in Sarga 1, sporadically in Sarga 2, unnumbered elsewhere. No numbering of Sargas anywhere. Single and double dandas are used at random to mark the endings of the halves. No marginalia, no corrections or additions Dilapidated in condition. At places letters are frayed away. Writing legible but very incorrect. Many scribal errors have crept in. स्य is written for श्य and ष्य; श for स्य; ष for ष्य; क्ष for क्ष्य; श्व for स्व; त्त for त; ल for र; छ for च्छ; ष्ट for ष्ठ; ग्रै for गै. ष and ख and त and न also are frequently confounded. The scribe who writes क्रष्ण for कृष्ण and बीज (Gujarati word) for द्वितीया seems to be a resident of Gujarat. *The colophons have the term 'Ayodhyākānde' for 'Bālakāṇḍe'.*

The MS represents the W Version

D4

Baroda, in private possession (of Prof. G. H Bhatt) Unnumbered Dated Samvat 1829 (c. A D. 1774). Written on tough and durable paper, size $12\frac{1}{2}'' \times 5\frac{1}{2}''$, Devanāgarī characters. Handwriting of North India.

This codex is complete in seven Kāṇḍas, total number of folios for Bāla being 171 (with 1^a containing some remarks by the owner and 171^b bearing the title in the centre). It has 15 lines to a page and about 54 letters to a line. Margins ruled in black.

The MS. contains the Commentary Bhūṣana of Govindarāja up to Yuddha The text is written in three strips · the upper and the lower ones comprise the commentary, while the central band, which has generally a wider margin, is the (epic) text, written in bolder letters than those of the commentary. Ślokas and Sargas regularly numbered both in the text as well as in the Commentary, total number of Sargas being 77. No distinctive marks such as daṇḍas used to mark the Ślokārdhas or even the Sargas. Even in the Commentary dandas are not used at all. The only exception to this is folio no. 98^b where double danda in red is used for demarcating the Ślokārdhas. Colophons are daubed over with red chalk. Erasures made in yellow pigment, in a few cases in white pigment, and at few places in the usual black ink. No marginalia. Corrections and additions occasional, generally *pr. m* Very few of these, however, seem to be *sec. m.* There are a few cases of *sup lin.* as well as *inf. lin.* corrections. A well-preserved MS. Writing fairly legible and generally correct. ष्ट is used for ष्ठ, छ for च्छ. व and ब, and प and य are frequently Confounded. परसवर्ण generally omitted. शूर्पणखा has become सूर्पणखा and even सूर्पनखा. No *pratīkas* at all in the commentary.

The whole MS. is copied by one hand and the post-colophon entry made at the close of Bāla states that the scribe Purusottamadāsa Vaiṣṇava completed it in Śrī Purusottamaksetra on the fourteenth day of the bright half of the month of Kārtika in the Samvat year 1829 (c. A D. 1773)

"संवत् १८२९ कातिकमासे सुकलपक्ष चतुदसी १४......
लीख्यतं श्रीपुरुषोत्तमक्षेत्रे वैश्नवपुरुषोत्तमदास ॥"

The MS represents the S Recension and is generally followed by the Commentary of Govindarāja.

D5

Baroda, Oriental Institute, No 12864 Dated Śaka 1708 (c. A D. **1786**). Written on paper, not so thick, size 14½"×6", in Devanāgarī characters Handwriting of Gujarat or Rajasthan

The MS. contains all the seven Kāndas, total number of folios for Bāla being 58 (with 1a and 58b blank). It has 12 lines to a page and about 60 letters to a line. Margins ruled in black. A few Sargas between Sargas 2 and 12 bear numbers, otherwise no numbering of Sargas and Ślokas. Total number of Sargas, as stated at the close of the Kānda, is 44. Single dandas mark the halves up to folio no. 14. Thereafter no distinctive mark. Colophons are daubed over with red chalk. In Sarga 18 the reference 'वसिष्ठ उवाच' occurs once. Marginalia, corrections and addition are numerous Some of these are *sec m* Some correction *int. lin*. Erasures are made in yellow pigment. The MS is dilapidated in condition and at places the scribe himself has kept blanks due to holes in the material that he used cf *e g* folios 6 and 41 Writing generally correct and legible, but at places some letters are rubbed off due to defrayed condition च्छ and स्थ are always written as छ and स्छ; ष्ट for ष्ठ, च्च for ध. ब and व are frequently confounded and the परसवर्ण is replaced by अनुस्वार In addition it has at a number of places ऊ and रु written as उ and नृ. As stated at the close of the Kānda, the MS was completed by the scribe Harinidhi on Thursday, the 7th day of the dark half of the month of Bhādrapada in Śaka 1708 (c A D **1786**)

"वस्वभ्रस्वरभूशाके मासि भाद्रपदेलिखत्
पक्षेऽसिते हरिनिधिः सप्तम्यां गुरुवासरे ॥"

It has to be noted that the त् and the ऽ (avagraha) underlined are inserted *sup. lin* in another hand, probably the same as that of the marginalia and corrections.

The MS represents the NW Version, with the features of NE and S Version.

D6

Bombay, His Holiness Śrī Gokulanāthajī Mahārāja's Badā Mandira, No. 100 Undated. Thick and durable paper, size 10½" × 6¼", in Devanāgarī characters Handwriting of Rajasthan.

The MS. contains all the seven Kāndas, Bāla and Yuddha—both undated—being in the same hand. Sundara is incomplete, while the remaining Kāndas, in a hand different from that of Bāla and Yuddha, are written by Devādāsa Vaisnava at the Āśrama of Mahanta Jaiyatarāmajī in Mahamadpura near Avanti in Rajasthan. Ayodhyā, Aranya and Kiṣkindhā are dated Samvat 1851 (c. A. D. 1794) and Uttara Samvat 1852 (c. A. D. 1795). Total number of folios for Bāla is 81 (with 1a containing the title and the total number of folios written with the *Marāṭhī* word पत्रे in the centre and 81b having only two closing lines written on it). It has 14 lines to a page and about 34 letters to a line. Margins ruled in red. Ślokas and Sargas regularly numbered, total number of the latter being 77. Double dandas in red ink demarcate the Sarga-endings; no distinctive markings for the Ślokārdhas. Colophons written in red ink. Additions and corrections, far and few between, mostly *pr. m.* A few marginal glosses and a number of v. l., *sec. m.* Erasures in yellow pigment. Condition good. Writing fairly legible and generally correct. स्थ is written as स्छ and ष्ठ as ष्ट त्त and च्छ are occasionally replaced by त and छ. व and ब, and प and य are confounded. In some places अनुस्वार takes the place of final म् and न्. परसवर्ण generally omitted.

The MS. represents the S Recension.

D7

Hoshiarpur, East Punjab, V. V. R. Institute, Sādhu Āśrama; No. 1805. Dated Samvat 1869 (c. A. D. **1812**). Thick paper, Size 13½" × 7", Devanāgarī characters Handwriting of Rajasthan or U. P.

69 folios, with 13 lines to a page and about 40 letters to a line. Margins ruled in red. Stanzas numbered occasionally up to the end of Sarga 8; thereafter no numbering at all. Sargas bear regular numbers, their total number being 54. Double dandas in red mark the endings of the halves. Colophons are written in red ink. No marginalia. Corrections and additions far and few between, in black and red ink *pr m.* Erasures with yellow pigment, at a few places in red pigment. A decent and well-preserved MS, with writing nice and generally correct. Some of the scribal errors are common to almost all the MSS. of this Version. स्त्थ is always written here as स्थ; अनुस्वार takes the place of final म्; परसवर्णs are not used, व and ब, and स and श are confounded at several places.

As stated at the end, the codex was written by a Brāhmana named Sukhadeva on Monday, the 5th day of the dark half of the month of Mārgaśīrsa in Saṁvat 1869 (c. A D. **1812**):

" लिखितं सुखदेवेन ब्राह्मणेन ॥ ॥ ऽऽ ऽऽ
संवत् १८६९ सीति मार्गसिरवदि ५ चंद्रवासरे ॥ "

The MS. represents the NW Version.

D_8

Ujjain, Scindia Oriental Institute, No. 1633. Dated Saṁvat 1888 (c. A.D 1831). Machine-manufactured paper, size 12"×5", in Devanāgarī characters. Handwriting of Rajasthan.

This codex contains all the seven Kāndas, total number of folios for Bāla being 161 (with 1a containing the title and total numbers of folios, Sargas and Ślokas, and 161b having only the title inscribed in the centre). In addition to these there are 7 folios comprising Bālakānda Pārāyanavidhi and 5 containing Anukramanikā of seven Kāndas. It has 7 lines to a page and about 38 letters to a line. Margins unruled. Ślokas and Sargas numbered regularly, total being 2284 and 77 respy. Last Sarga is named " Rāmakrīdākhyānam ". No distinctive marks such as dandas used at all. Colophons lightly daubed over with red chalk. Erasures numerous and in yellow orpiment. Corrections and additions sporadic, *pr. m.* A few cases of *sup. lin.* corrections No marginalia. Condition good. Writing fairly correct, decent and legible स्थ and च्छ generally written as स्छ and छ, ण is written as नें and at places श as सें. In some cases final म् takes the form of अनुस्वार and परसवर्ण is mostly omitted. Sandhi-rules also not strictly observed.

The MS is throughout written in one hand, and, as stated in the post-colophon entry at the close of Uttara, it was completed by Pandita Śrī Tiwārī Lākhana on Saturday the 9th day of the bright half of the month of Āśvina in Samvat 1888 (c. A. D. 1831):

" संवत् १८८८ आश्वन शुक्र ९ सनौत्तदिने लिखितं पुस्तकं पं. श्री तिवारी लाषनेन मूलसंख्या ४००० शुभं भूयान्मंगलं ददात्....."

The MS. represents the S Recension.

D_9

Vallabha-Vidyanagar (Via Anand), Vitthalabhai Patel Mahāvidyālaya. Unnumbered. Dated Samvat 1905 (c. A.D. **1848**). Thick and durable paper, size 14" × 5½", in Devanāgarī characters. Handwriting of Gujarat.

The MS. contains the text up to the end of Sundarakānda, total number of folios for Bāla being 128 (with 83b blank and 81b *sec. m.*). It has 9 lines to a page and about 28 letters to a line. Margins ruled in red ink. Ślokas and Sargas regularly numbered, total number of the latter being 80. The endings of Ślokārdhas and Sargas are indicated by double dandas and red chalk-marks. Colophons are daubed over with red chalk. Marginalia, corrections and additions are frequent. They are made in black and red ink and at a few places, also in pink ink. Those in black ink are *pr. m.*, but the rest *sec. m.* There are a few cases of corrections made *sup. lin.* as also *inf. lin.* Erasures are generally in yellow pigment. At a few places red ink is used for the purpose. This is a decent MS. with writing fairly legible and generally correct. The scribal peculiarities of the MS. D_5 are shared by this MS. also, which is the work of three hands: the copyist, the writer of folio 81b and the corrector in red. As stated at the close of the Kānda, the MS. was written by Pāthaka Gaurīśaṅkara of Śuklatīrtha (about ten miles north-east of

Broach in Gujarat), son of Vallabharāma, grand-son of Devaśankara and great-grand-son of Laksmīdhara on Wednesday, the 4th day of the bright half of the month of Mārgaśīrsa in the Samvat year 1905 (c. A. D. **1848**):

॥ संवत् १९०५ वर्षे मार्गशिरमासे शुक्लपक्षे चतुर्थ्यां सौम्यवारान्वितायां शुक्लतीर्थस्थपाठकलक्ष्मीधरात्मजदेवशंकरतस्यात्मजवल्लभरामात्मजेन गौरीशंकरेण लिखितं ॥ श्रीरामो जयतु ॥ ॥ ॥ श्रीगुमांदेव सत्य छे ॥ The underlined is in red, but *pr. m.*

The MS represents the W Version

D10

Ujjain, Scindia Oriental Institute, No 1611. Undated Written on paper, size 14″ × 5½″, in Devanāgarī characters Handwriting of Rajasthan

This MS contains all the seven Kāndas written probably by different scribes at different periods (*e g.*, Sundara written in Samvat 1837, Śaka 1702, Yuddha in Samvat 1741 and Uttara in Samvat 1742). Total number of folios for Bāla is 79 (with 1a and 79b blank) Nos 34 and 35 are duplicate. Folios 1b and 79a are illuminated with lotus-figures drawn in squares in the centre It has 10 lines to a page and about 47 letters to a line Margins ruled in black. The margins of some folios are coloured yellow for illumination. Ślokas and Sargas numbered regularly, total number of the latter being 78 The Śloka-endings are marked by single dandas in red ink up to the middle of Sarga 2, thereafter only sporadic black dandas. Colophons are daubed over with red chalk. Very few marginalia, *sec. m* Corrections and additions also far and few between, *sec m* Some folios in the beginning are much defrayed in condition Writing fairly legible and generally correct. च्छ and स्थ are always written as छ and स्छ ; ष्ट takes the place of ष्ठ and द्य of ध ब and व are frequently confounded and the परसवर्ण is everywhere replaced by अनुस्वार. Though undated, the MS appears about 400 years old.

The Colophon at the end of the Sundarakānda runs as **संवत १८३७ शाके १७०२ पौषे कृष्ण पक्षे १४ रविवारा चितायां ४५ जेष्टा नक्षत्रं ३८।४६ गंडयोग ४०।५३ ब व कर्णे ३० लिखितं पं. श्री. दुवे खगराय कनोजि पाटहरोली शुभश्छाने,** while the Colophone at the end of the Uttarākānda is **संवत सत्रह सं. १७९२ समै नाम कार्तीक वदी तेर सीतादास मातकी हारमानकी पोथी लीपीतय अनकी थहडहा परराम.**

The MS. represents the NE Version.

D11

Hoshiarpur, East Punjab, V. V R Institute, Sādhu Āśrama; No. 2967. Undated. Written on paper, in Devanāgarī characters Handwriting of Rajasthan.

Folios 93 (with 1a bearing the title alone), size 14″ × 6½″, with 9 lines to a page and about 40 to 45 letters to a line. Margins ruled in red, except a few folios that bear no ruling Stanzas unnumbered. Sargas bear numbers only sporadically Generally double dandas in red ink mark the halves of the stanzas. At several places single and double dandas are used at random. In some cases colophons are in black ink, in a few others in black and red together, but a majority are written in red ink only No marginalia. A few corrections and additions, some in black ink, some in red, all *pr m.* A few cases of *sup. lin* corrections. A majority of the erasures are in black ink, some are made with yellow pigment, a few in red ink A few lacunae marked with dotted lines signify conscientious copying At several other places, however, the scribe has missed letters due to inattention. Margins of a few folios are daubed over with yellow chalk just for illumination. Folio no 49a is turned yellow with the exception of the margins. Condition fairly good, writing legible but incorrect. ष्ट is written for ष्ठ (*e. g.* वशिष्ट for वसिष्ठ), च for त, and प्प for प. Such confusions as those of ब and व, प and य, and ख and ष also are met with. Final म् is at places turned into anusvāra and at places retained. Though undated, the MS. seems to be about 400 years old.

The MS. represents the NW Version.

D12

Bikaner, Anup Sanskrit Library, No. 1018. Undated. Written on paper, size 10½″ × 8½″, Devanāgarī characters. Handwriting of Rajasthan.

114 folios (with 1a and 114b blank), with 11 lines to a page and about 30 letters to a line. Margins ruled in black. No numbering of Sargas and Ślokas. Single dandas are generally used to mark Śloka-endings.

Very occasionally the daṇḍa distinguishes the halves. At a few places it is put even at the end of the quarter of a stanza. No marginalia. Corrections and additions far and few between, all in black ink, *pr. m.* Erasures in yellow pigment. Condition good. Writing fairly legible but not so correct. The scribal imperfections of D10 (and some other codices) are shared by this codex also. Moreover, at several places रेफs are omitted. Additional अनुस्वारs are put here and there. The विसर्ग is frequently omitted and final म् is replaced by अनुस्वार everywhere. Though the MS. is undated the mode of writing is fairly old. Sometimes Prsṭhamātrās are used, sometimes the sign of the short इ (ि) is written in such a broken way as to make one feel the use of Prsthamātrās Due to a hole in the folios 71 and 76, some syllables have been lost. Though undated, the MS. does not appear to be less than 400 years old.

The MS. represents the NW version.

D13

Jodhpur, Palace Library. No. 4 Undated. Written on very thin but rough paper, size 14″ × 7″, in Devanāgari characters. Handwriting of Rajasthan.

The MS contains all the seven Kāndas, total number of folios for Bāla being 55 (with 1a and 55b blank). It has 15 lines to a page and about 45 letters to a line. Margins unruled, Ślokas unnumbered Sargas are regularly numbered, total number being 77. No distinctive marks such as dandas to separate the Ślokārdhas or even Ślokas. In colophons alternate, and in several cases two consecutive alternate, letters are left out, the lacunae being marked by blanks. The scribe probably intended in vain to illuminate his MS by inserting alternate red letters. In such additional references as श्रीसूत उवाच, श्रीवाल्मीकिरुवाच and श्रीनारद उवाच also alternate blanks could not be filled in with illuminating red letters. The reference सूत उवाच is very frequent. No marginalia, corrections or additions. Erasures are made at two places with yellow pigment and in very few other cases with black ink. Condition good; writing decent and fairly correct Here also ष्ट replaces ष्ठ, इय is written for च्य, and च्छ becomes छ. The use of परसवर्ण also is very occasional.

At the close of Aranya it is stated that a Brahmin named Gopāla Khare wrote the MS. at Kalāmūla Matha in Central Kashmir. Though undated, the MS. seems to be about 350 years old.

The MS represents the NW version.

D14

Baroda, Oriental Institute, No 6491. Undated. Written on old country paper, size 13¾″ × 6½″, in Devanāgarī characters. Handwriting of Mahārāṣtra.

In addition to Bāla, this MS. contains Ayodhyā, Sundara, Yuddha and Uttara Kāndas, total number of folios for Bāla being 64. Folios 1a and 64b are illuminated with red chain-boundaries and have the title and the total number of folios inscribed in the centre, *pr. m.* Folios 62 and 63 are thicker and more durable. It has 12 lines to a page and about 50 letters to a line. Margins ruled in red. Sargas regularly numbered, total being 77. Ślokas bear no numbers. Double dandas in red ink distinguish the halves of the stanza. Colophons generally in red ink, excepting a few that are in the usual black ink and not differentiated from the text as such. Erasures in white pigment. In one place, however (fol. 3b, lines 4-5), where three Ślokārdhas are to be erased continually, only a red line is drawn over the writing. The scribe has economised paper by writing afresh on the erased portion. A few v. l. in margin, *sec. m.* Additions sporadic, generally *sec. m.* Corrections, not many, marginal, *inf. lin.* and even *supr. lin.*, mostly *pr. m.* Dilapidated in condition. A few folios are broken and consequently portions of the text lost. On almost every folio some letters are rubbed off due to defrayed condition. Writing fairly legible and genreally correct. थ is occasionally written as घ, च्छ as छ. Final न् and म् generally reduced to अनुस्वार.

Though undated, this codex appears to be more than 500 years old.

The MS. represents the S Recension.

T1

Madras, Adyar Library, No. 72372. Undated. Written on palm-leaves, size 18½″ × 2″, in Telugu characters. The MS. comprises all the seven Kāṇḍas, total number of folios for Bāla being 35. It has 12 lines to a

page and about 96 to 100 letters to a line Margins unruled, stanzas unnumbered. Sargas bear numbers in words, in all 77 as stated at the close of the Kāṇḍa. One danda marks the ending of both the halves of the stanza. No marginalia, no additions. Corrections, far and few between, are in the same ink, but a few of them are probably *sec. m.* The MS. is dilapidated in condition. Folios 8 and 20 are only half-pieces, folios 10 and 23 are broken. Consequently some letters of the text are lost. Writing small but fairly clear and correct. Sandhi-rules not strictly observed, **परसवर्ण** is everywhere replaced by **अनुस्वार** ; **च्छ** is written as **छ**. Though this codex is undated it does not seem to be less than 500 years old

The MS. represents the S Recension.

T2

Madras, Adyar Library, No. 72393. Undated. Written on palm-leaves, size 15½″ × 1½″, in Telugu characters.

Besides Bālakānda, the codex contains Ayodhyā and Aranya, total number of folios for Bāla being 65. It has 9 to 10 lines to a page and about 64 to 70 letters to a line. Margins unruled, stanzas unnumbered. Sargas numbered in words. Total number of Sargas as stated at the end of the Kānda is 65 and that of the stanzas is 2280. The halves of the stanza are marked by single daṇḍas. No marginalia. Corrections and additions also are far and few between, *pr. m.* Condition fair, writing fairly legible and generally correct The scribal peculiarities of the preceding codex are shared by this MS. Additional **अनुस्वार**s also are found here, *e. g*, **निशास्य** is written as **निशांम्य** and **ब्रह्म** as **ब्रंह्म**. The whole MS. is in one hand, but the scribe seems to have adopted small letters in the beginning and bigger in course of copying

Though the codex is undated, it seems to be about 350 years old.

The MS. represents the S Recension.

T3

Madras, Adyar Library, No 75597. Undated. Written on palm-leaves, size 19″ × 1¾″, in Telugu characters.

In addition to Bālakānda, the codex contains Ayodhyā, Aranya, Kiskindhā, Sundara and Yuddha Kāṇḍas, total number of folios for Bāla being 44. No. 38 is dropped, there being no break in the continuity of the text. It has 10 to 11 lines to a page and about 90 to 96 letters to a line The lines on each page are numbered at both ends, *pr. m.* Margins unruled, stanzas unnumbered, while numbers in words are given to the Sargas, which are in all 77 in the Kāṇḍa Both the halves of the stanza are marked by single dandas. No marginalia, no additions. Corrections, far and few between, *pr. m.* Condition very good. Tying threads pass through two holes kept in the middle of the folios. Writing is very clear but not devoid of scribal errors. The **परसवर्ण** is replaced by **अनुस्वार** everywhere as in the case of the other codices of the version. **ऋ** is written as **रु**, **इ** as **यि**, **ब्राह्म** as **ब्रांह्म**, **श्रु** as **श्रृ**, **र्ण** as **र्नं**, **स्थि** as **स्ति**, **ज्य** as **ज्ज** and **नीय** as **निय्य**. **य्य** is written for **य** occasionally in all the three codices of this version.

The MS. is undated, but it is stated at the close of the Aranyakānda that it was copied by Tāḍitoda Veṅkatirāyu for Dāsu Atrirājugāru. This MS. seems to be as old as the preceding one.

The MS. represents the S Recension.

G1

Baroda, Oriental Institute, No. 6362. Dated Kollam 993 (c. A D. **1818**). Written on palm-leaves, size 16½″ × 2½″, in Grantha characters.

The MS. is complete in seven Kāṇḍas, total number of folios for Bāla being 19, with 23 lines to a page and about 94 letters to a line. Margins unruled and stanzas unnumbered, but Sargas bear numbers in words, the total being 77 for the Kāṇḍa. Both the halves of the stanza are marked by single danda. Marginalia are far and few between, *pr. m.* No additions. Very few correctons, *pr. m.* At a few places blanks are kept to indicate letters not deciphered from the exemplar, a sign of conscientious copying. Folio 1 is in a scattered condition and 8 is lost. To fill up these gaps two other folios are inserted, *sec. m.* Writing fairly legible and correct. The words **पद्म** and **शालि** are written as **पत्म** and **षाळि** respy.

As stated at the end of the Uttarkānda, the MS. was completed by Śrīnivāsan on Friday, the 28th day of the month of Mithuna (named here as Āni), in Hastanaksatra in Kollam year 993 called Bahudhānya-Samvatsara (c. A D. **1818**).

The MS represents the S Recension.

G2

Trippunithura (Travancore-Cochin, now Kerala, State), Maharaja's Grantha Library, Sanskrit College, No. 152. Undated. Written on palm-leaves, size 17″ × 1¾″, in Grantha characters.

The MS. contains all the seven Kāndas, total number of folios for Bāla being 41 It has 12 lines to a page and about 65 letters to a line. Margins unruled, stanzas unnumbered. Sargas, 77 in all, bear numbers in words. Single dandas mark the halves of the stanza. Marginalia and corrections far and few between, *pr. m.* Condition good. Writing fairly legible and correct. **पद्म** is generally written as **पत्म** and **कुटुम्ब** as **कुटुंब.**

Though undated, the codex seems to be about 300 years old.

The MS. represents the S Recension.

G3

Madras, Government Oriental Manuscripts Library, No. 9869. Undated. Written on palm-leaves, size 16½″ × 2¼″, in Grantha characters.

The codex is complete in seven Kāndas, total number of folios for Bāla being 40, with 16 lines to a page and about 70 letters to a line Margins unruled, stanzas unnumbered Sargas, numbered in words. Total numbers of Sargas and stanzas as stated at the close of the Kānda are respy 77 and 2280. Single dandas mark both the halves. No additions. Marginalia rare; corrections few , both *pr. m* The scribal peculiarities of the other codices of this version are shared by this MS., which, though undated, seems to be about 500 years old.

The MS. represents the S Recension.

G4

Ahmedabad, in private possession (of Muni Śrī Punyavijayajī). Unnumbered and undated. Written on palm-leaves, size 15″ × 2¼″, in Grantha characters

The codex is complete in seven Kāndas, total number of folios for Bāla being 17. Folio no 2 being lost, two leaves, *sec. m* , in the same defrayed condition as the rest, inserted to fill up the gap. The MS. has 24 to 25 lines to a page and about 86 letters to a line. Margins unruled, stanzas unnumbered. Sargas numbered in words, the total being 77 as stated at the close of the Kānda Both the halves of the stanza are marked by single dandas. No additions. Marginalia far and few between , corrections also very few , both *pr. m.* Dilapidated in condition. Miniature writing, fairly correct. Shares the scribal peculiarities of its sister-codices of the Version.

Though undated, the MS does not seem to be later than the preceding one (G3) (*i. e.* about 500 years old).

The MS. represents the S Recension.

M1

Chunangad (via Ottapalam), South Malabar , in private possession (of Shri Nilakanthan Nambudiripad). Unnumbered. Dated Kollam 687 (c. A. D. **1512**). Written on palm-leaves, size 12″ × 1½″, in Malayālam characters.

In addition to Bālakāṇḍa, the codex contains Ayodhyā, total number of folios for Bāla being 65. It has 10 lines to a page and about 52 letters to a line. Margins unruled, Sargas and Ślokas unnumbered. No device to separate the halves of the stanza. A short hyphen is, however, drawn at the end of each Śloka. No marginalia , additions and corrections far and few between, *sec. m.* Condition very good. Writing very nice, clear and correct. As stated at the close of the Kānda, the Bālakānda was copied by Kannanūr Śaṁkaran for Kāñjur Mana on Tuesday the eleventh day of the first half of the month of Vrścika in Kollam year 687 (c. A. D. **1512**) :

कोल्लं 687 (in Malabar numerals) आमत वृश्चिक ञायर पन्त्रण्टान्तिय्यति चोव्वाच्चयुं पूर्वपक्षत्तित् एकादशियुं एरवतियुं कूटिय दिवसं एळुतितीर्न्नु काञ्ञियूरमनेक्कले वान्मीकिरामायणं बालकाण्डं कण्णनूर शंकरन् एळुतियत ।

The MS. represents the S Recension.

M2

Trippunithura (Travancore-Cochin, now Kerala, State), Maharaja's Grantha Library, Sanskrit College, No. 158. Dated Kollam 865 (c. A D. **1690**). Written on palm-leaves, size 19" × 2", in Malayālam characters.

The codex is complete in seven Kāṇḍas, total number of folios for Bāla being 33, with twelve lines to a page and about 95 letters to a line. Margins unruled, Sargas and Ślokas unnumbered. Total number of Sargas stated at the end is 77. Single danda demarcates both the halves of the stanza. No marginalia, no corrections or additions. Condition slightly injured and moth-eaten Writing clear and correct. Copied by Candraśekharan, son of Karakujattilirikkum Pillai Kutti for Śivatirattu Mullamaṅgalattu Śivantiravāsi on the 29th day of the month of Kārttika in the Āntu (*i. e.* Kollam) year 865 (c. A. D. **1690**) (एण्णूट्ट अरुपत्तय्यामाण्ट).

The MS. represents the S Recension.

M3

Kumplangad (P. O Kundanoor), via Wadakkancheri, Malabar, in private possession (of Shri Śamkaran Nampyāthan Nambudiripad). Uunumbered. Dated Kollam 998 (c. A. D. **1823**). Written on palm-leaves, size 21" × 2", in Malayālam characters.

In addition to Bāla this MS contains Ayodhyā, Aranya, Kiṣkindhā and Yuddha Kāndas, total number of folios for Bāla being 36. It has 11 lines to a page and about 93 letters to a line. Margins unruled, Sargas and Ślokas unnumbered. Total number of Sargas stated at the end of the Kānda is 77. Dots mark the endings of the stanzas. No marginalia, no additions. Corrections far and few between, probably *sec. m.* Condition good. Writing fairly legible and generally correct. At a few places ग्र is written as ग्रु, and व and ब are frequently confounded. As stated at the close of Yuddhakānda, the codex was copied by Kanṭaramatt Tekkūṭṭu Kanṭara on the sixth day of the month of Tulā in the Kollam year 998 (c. A. D. **1823**).

The MS represents the S Recension.

M4

Trippunithura (Travancore-Cochin, now Kerala, State), Maharaja's Grantha Library, Sanskrit College, No. 159. Undated. Written on palm-leaves, size 18½" × 2", in Malayālam characters.

Besides Bāla, the MS. contains Ayodhyā and a portion (*i. e.*, 74 Sargas) of Aranya, total number of folios for Bāla being 59, with 9 lines to a page and about 65 letters to a line. Margins unruled, no unumbering of Sargas and Ślokas. Total number of Sargas, as stated at the end of the Kānda, is 66. No marginalia, no corrections or additions. Writing good and fairly correct. Moth-eaten at places.

Though undated, the codex does not seem to be less than 450 years old.

The MS is contaminated by N Recension, sometimes agrees with the S Recension, and sometimes stands by itself. It is a misch-codex.

TESTIMONIA

As a subsidiary aid the commentaries, epitomes and translations are useful for the textual study of the R and may be utilized with some caution for the constitution of the text. The importance of such an auxiliary aid has been already proved in the critical edition of the Mbh.

(1) *Commentaries*

The R. being smaller than the Mbh.—only a quarter of the Great Epic—and more honoured as a sacred text, has attracted many scholars and religious preachers who wrote commentaries, short or long, and thereby not only helped devout people and serious students in the appreciation of the R., but also preserved the text in its several Versions. There are more than 50 commentaries on the R. out of which about half a dozen are available in prin Unfortunately the earliest commentaries of Vimalabodha and Sarvajña Nārāyaṇa, the two common commentator

of the R. and Mbh., referred to by Lokanātha Cakravartī in the introductory verses of his commentary on the R., are not available. Most of these commentators hail from South India—a fact which is also responsible for the careful preservation of the text in that region.

The five commentaries of (1) Rāmānuja, (2) Maheśvaratīrtha, (3) Govindarāja, (4) Kataka and (5) Tilaka have been included in the Testimonia. The commentaries Nos. 2, 3 and 5 are available even in print but show much corruption in their text—their critical editions are evidently necessary. I have, therefore, relied on their MSS. The remaining two commentaries are not printed. I have used their transcripts from the Government Oriental MSS. Library, Madras. Occasionally I have referred to other MSS. of these two commentaries in the Grantha and Malayālam scripts, preserved in the Oriental Institute, Baroda.

(ii) *Epitomes*

The Testimonia, again, include the Mbh., particularly the *Rāmopākhyāna* (III. 258-276, also III. 147. 28-38), which presupposes the present R[1], the *Harivamśa*, the *Purānas* like *Visnu*, *Agni*, *Padma* and *Bhāgavata*—and the problem of the relation between the R. and the Purānas is very interesting[2]—and the *Rāmāyanmañjarī* of the Kashmirian poet, Ksemendra (11th century A D). Several verses from the Rāmāyana are quoted in a large number of works in Sanskrit which may be consulted and used with great caution. The Jain and Buddhist stories of Rāma have an altogether different setting with a special purpose and are, therefore, of little help. The *Old-Javanese Rāmāyana Kakawin* (c. 10th century A.D), as it is based on the *Bhaṭṭikāvya* and not on the Vālmīki R.[3], cannot be included in the Testimonia unlike the Javanese Mbh. which has been very helpful for the critical edition of the Great Epic. It may, however, be utilized for the problem of the Rāksasas and Vānaras. The Khotanese R. and other foreign versions, although very interesting from the view-point of the Rāma story, cannot render any help for textual consideration.[4] Similarly the several adaptations of the R. by Kamban, Krttivāsa, Tulsīdāsa and a host of other writers in the different Indian languages, although interesting and inspiring, are here ignored.

(iii) *Translations*

No old translation of the R. in a regular form is available The Persian translation (1585-86 A.D) of the R. prepared by Mulla Abdul Kadir Badayuni at the desire of the Mughal Emperor Akbar could not be obtained from the Palace Library, Jaipur, in spite of all our best efforts. The other Persian translation by Mulla Masih, the Court poet of the Mughal Emperors Akbar, Jahangir and Shah Jahan, (published in Lucknow, 1899) follows the Vulgate[5] and is, therefore, not included in the Testimonia.

[1] Cf. V. S Sukthankar *The Rāma Episode (Rāmopākhyāna) and the Rāmāyana*, Sukhthankar Memorial Edition, Vol. I, pp. 387-402.

Eugeniusz Sluszkiewicz *Przyczynki do badan nad dziejami Redakcyi Rāmāyaṇg*, Kraków, 1938. pp. 1-86.

Cf. also E. W. Hopkins: *The Great Epic of India*; pp. 58 ff. His view, however, does not appear to be probable

[2] Prof W. Kirfel has made most valuable contributions to this subject in his works *Die Kosmographie der Inde* (1920), *Das Purāna Pañcalaksana* (1927), *Bhāratavarsa* (1931), *Rāmāyana Bālakānda* und *Purāna* · Die West Des Orients, (1947) and *Das Purāna vom Weltgebaude* (1954). I am grateful to Dr. Kirfel for drawing my attention to his learned article *Rāmāyaṇa Bālakāṇḍa und Purāṇa*, and making a precious gift of the Journal containing the article.

[3] Cf. C. Hooykaas: *The Old Javanese Rāmāyana Kakawin*, 'S-Gravenhage-Martinus Nijhoff, 1955, *Sanskrit Kāvya and Old Javanese Kakawin*, JOI Baroda, Vol. IV. Nos. 2-3, pp. 143-148.

C Bulcke. *Rāmakathā* Allahabad, 1950, pp. 232ff.

H. B. Sarkar *Indian influences on the Literature of Java and Bali*, Calcutta, 1934.

M M. Ghosh *On the Source of the Old Javanese Rāmāyaṇa Kakawin*, JGIS. III. 1.

I thank Dr. C. Hooykaas for supplying me with the literature on the R. in Indonesia.

[4] I am thankful to Prof. H. W. Bailey for supplying me with the Re-prints of his articles on the Khotanese Rāmāyana.

[5] For this information I am thankful to my learned friend, Prof. M. F. Lokhandawala, M.A., Head of the Persian Department, M. S. University of Baroda. He kindly supplied me with a synopsis of the whole Translation.

MUTUAL RELATION OF THE RECENSIONS AND THEIR VERSIONS

General Survey

The Card-Index specially prepared for the Critical Edition of the R shows that there are more than 2000 MSS. of the whole text and the different parts of the R preserved in the public and private Libraries of India and outside clearly indicating the unique popularity of this National Epic After a careful scrutiny, 86 MSS. of the Bālakānda written in the different scripts of India were selected for collation on the principle of antiquity, purity and completeness. The following table will show the relative strength of these MSS. scriptwise —

S. No	*Script*	*No. of MSS.*
1	Śāradā	1
2	Newārī	2
3	Maithilī	4
4	Bengālī	4
5	Devanāgarī	45
6	Telugu	7
7	Kannadī	1
8	Nandināgarī	3
9	Grantha	10
10	Malayālam	9
		86

The oldest dated MS in the above list—probably the oldest Rāmāyana MS. in the world—is the palm-leaf MS. in the old Newārī script preserved in the Bir Library, Kathmandu, Nepal. Its colophon mentions the Saṁvat 1076 which refers to the Vikrama Samvat (c. 1020 A D) according to Pandit Baburam Acharya, Itihāsaśiromani, the ex-Librarian of the Bir Library, who expressed his opinion in person when I met him in Kathmandu in May, 1953. Unfortunately the MS is damaged in several places, depriving us of a very valuable evidence for the missing portion.

When the collation of the majority of MSS was over it naturally became evident that some MSS. were mere copies of an old codex and, therefore, of little value for the constitution of the text. They were, therefore, rejected. The MSS. in Kannadī and Nandināgarī which generally agree with the Telugu MSS. were also dropped. Moreover, for the sake of convenience the number of the MSS. required further reduction without in any way sacrificing the strength of the evidence absolutely necessary for restoring the text to its oldest form as far as possible. Ultimately 37 MSS. of the Bālakāṇda were selected for the Critical Apparatus as under :—

S. No.	*Script*	*No. of MSS.*	*Age of MSS.* (Christian Era)	*Recension or Version*
1	Śāradā	1	About 100 years old	NW
2	Newārī	2	1020, 1675	NE
3	Maithilī	4	1360, 1551, 1831, 1836	,,
4	Bengālī	4	1688, 1789, 1832, undated	,,
5	Devanāgarī	15	1455, 1594, 1717, 1774, 1786, 1796, 1812, 1831, 1848, the rest undated.	Composite
6	Telugu	3	T1 about 500 years old.	S
7	Grantha	4	1818 ; the rest undated.	,,
8	Malayālam	4	1512, 1690, 1823 ; one undated.	,,

The collated MSS. clearly show that there are two Recensions of the R., *viz.*, Northern (N) and Southern

(S) as in the case of the Mbh.[1] The N has further three Versions, *viz.*, North-eastern, North-western and Western which maintain special peculiarities of their own. The S Recension also is represented in the three Versions—Telugu, Grantha and Malayālam—which have no doubt preserved an almost uniform text, unlike their counter-parts in the N Recension. In fact the same text of the R. is generally found in the Southern scripts, *viz.*, Telugu, Kannadi, Nandināgarī, Grantha and Malayālam, and in some MSS. in the Devanāgarī script also. The R. text of the Southern commentators, Rāmānuja (c 1400 A.D.), Maheśvaratīrtha (c. 1550 A.D), Govindarāja (c. 1600 A.D) and Katakayogīndra (otherwise known as Mādhavayogin, c. 1650 A D.) is generally identical, with occasional variation in individual readings. The interpretation of the text is, however, different with the two groups of commentators following the two Schools of Vedānta of Śankarācārya and Rāmānujācārya. Rāmānuja and Govindarāja belong to the School of Viśiṣṭādvaita, while Maheśvaratīrtha and Katakayogīndra (and many others such as the authors of the commentaries Tilaka and Śiromani) follow the Advaita School of Śankarācārya. The followers of the two Vedānta Schools generally read the commentaries of their respective Schools. This fact has led some scholars to offer a suggestion that there are two Versions of the R. according to the two commentators, Govindarāja and Kataka Yogīndra[2] Their is, however, no sufficient internal evidence in support of such a hypothesis

The N and S Recensions, although they widely differ from one another, have preserved in an appreciable measure a common text of the R.—a feature which compels us to accept a common source for both of them, the Ur-Rāmāyana. The Nepālī (Ñ$_{1.2}$), Maithilī (V$_{1-4}$), Bengālī (B$_{1-4}$), and D$_{10}$ MSS , which are uniform in character, constitute the North-eastern Group (NE), while the Śāradā (Ś) and some Devanāgarī MSS (D$_{5\ 7\ 11-13}$) constitute the North-western Group (NW) These two Versions have, however, got a major portion in common, evidently suggesting a common source, an Arche-type Sr. Gorresio's edition (1843-1867), which is generally described as representing the Bengālī Version[3], and the Lahore ed (1928-1947) have 672 and 666 Sargas with about 23930 and 24202 verses respectively. For the Bālakāṇḍa they have got 80 and 72 Sargas with 2497 and 2374 verses respy. The remarkable agreement between NE and NW points to an Arche-type derived from the original, while the divergence is due to local factors. It should be, however, noted that there are portions in the NW which are missing in the NE but found in the Western Version and the S Recension. This may indicate the connection between the NW on the one hand and the W and S on the other hand, and throw light on the history of textual transmission.

There are, again, eight Devanāgarī MSS. selected for collation, out of which only four (D$_{1-3.9}$) are included in the Critical Apparatus, which, owing to their special features, appear to form a separate unit different from both the NE and NW Versions and the S Recension. These MSS. sometimes agree with NW, sometimes with S, and sometimes betray their own peculiarities. Of these four MSS. D$_{1}$ (1455 A D.) is quite unique inasmuch as it contains passages which are not found in any other MS. selected for collation. The eight MSS. hailing as they do from the territory ranging from Jodhpur in Rajasthant to Broach in Gujarat, with the hand-writing peculiar to these regions, the Colophons mentioning the places where the MSS were written, may constitute a separate Version which may be

---

1 Cf. Jacobi . *Das Rāmāyaṇa*, Bonn, 1893 , pp. 1 ff ; Ruben · *Studien Zur Textgeschichte des Rāmāyana*, Stuttgart, 1936 , pp. 1 ff , ZDMG 101, 1 ,
Bulcke : (i) The Genesis of the Vālmīki Rāmāyana Recensions, JOI. Baroda, Vol. V. No. 1 ,
(ii) Rāmakathā, Allahabad, 1950.
Dr. Jacobi has discussed all the important problems of the R. in his excellent work, *Das Rāmāyana*, and his conclusions are supported by the MSS. of the R. collated for the Critical edition. His subsequent articles (ZDMG, 48 and 51) and the other works referred to above are equally indispensable for the textual study of the R. The works of Weber, Hopkins, Vaidya, S. Lèvi, Winternitz and Lesny' are also very valuable.

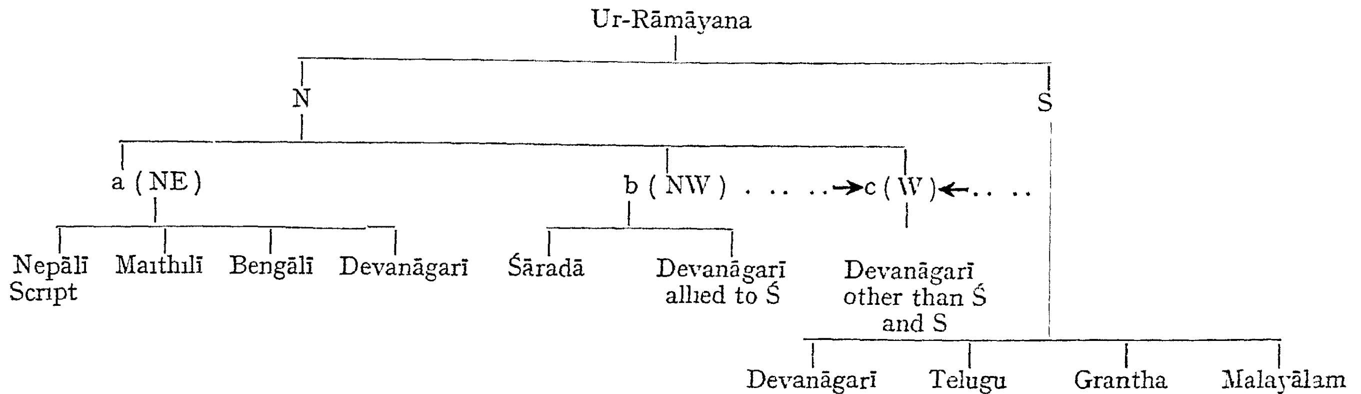
2 Ruben *op. cit*, p. 1.

3 The claim is, however, not justifiable as Sr Gorresio has chosen to drop passages even when they are sufficiently supported by Bengālī MSS The Bengālī text printed in the Calcutta Sanskrit Series (1932-1941) is more faithful to the Bengālī MSS. and should be accepted as the proper representative of the Bengālī Version. Sr. Gorresio's ed. has been accepted here as it is an *Editio princeps*.

4 For the divergence in the R. Recensions see Bulcke, *op. cit.*

designated as Western.[1] As these MSS. belong to the region coming between the NW and S, they sometimes represent quite naturally the special features of both NW and S and thereby show the natural fusion of the streams of the text on the two border-lines.

The two Recensions and their different Versions will be more clear from the following *Stemma Codicm* :—

As regional scripts generally represent the text of their own region, Versions vary with scripts with the notable exception of the Devanāgarī script.

It has been generally admitted that the original R. consisted of the 5 Kāndas (II—VI) only and that the Bālakānda and the Uttarakānda were added later on. The *two* Tables of Contents in the Bālakānda (Sargas 1 and 3)—and there is also the third Table of Contents in the N MSS.—which can be favourably compared with the Anukramanikā Parvan and Parvasamgraha Parvan of the Mbh.,—clearly indicate that the Uttarakānda is a late addition. The Bālakānda also is added later on and an attempt was made to re-construct the beginning of the orlginal text.[2] It is very interesting to find that some MSS of the Bālakānda, D1 3 of the Crit. App., have a Colophon mentioning Ayodhyākāṇḍa for Bālakānda. If it is not a scribal error, it may indicate that at one stage in the evolution of the R. the first Kānda began with the fifth sarga, mentioned the birth of Rāma and his brothers, and described the subject-matter of the present Ayodhyākānda, as shown by Jacobi, and was known under the name of Ayodhyākāṇḍa This may exclude Rsyaśrnga and Sagara episodes which appear in the present text Such an arrangement seems to be very probable and more rational. Equally interesting is the statement in the *Padma Purāṇa* (IV. 66) that there are *six* Kāndas in the R. beginning with Bāla and ending with Uttara. The Purāna does not refer to the Ayodhyākānda but includes the subject-matter of that Kānda in the Bālakāṇda. It may be that the Purāṇa here tries to vindicate the claim of the Bālakānda as a part of the original R., even at the cost of the Ayodhyākāṇḍa which must have formed part of the original Epic The Rāmāyana-mañjarī of Ksemendra (11th Century A D.) has no Colophon for the Bālakānda but includes the matter of the Bālakānda in the Ayodhyākāṇḍa which, like the subsequent Sargas, has its own Colophon.

The first four Sargas of the Bālakāṇḍa, by their very nature, could not have formed part of the original text of Vālmīki. They represent an after-thought for giving a finishing touch to the old poem. Such introductory chapters are common in the Mbh. and the Puranas. The episodes of Rsyaśṛnga and Sagara do not appear to be the parts of the original epic from the view-point of context. The Rsyaśrnga episode, for instance, is much more developed in the N MSS. than in the S MSS. The summary of the Bālakāṇḍa as given in the Agni Purāna (chap. 5)

[1] What Wirtz called the Western Recension of the Rāmāyana in his Inaugural Dissertation, *Die Westliche Rezension des Rāmāyaṇa* (Bonn, 1894), is as a matter of fact the North-Western Recension of the R. Possibly Wirtz was led to describe the MS. as representing the Western Recension as the MS. was written in Gujarat. A comparison of that MS. with the other MSS. of the R. clearly shows that it belongs to the North-western Version.

[2] Cf. Jacobi, *loc cit.* pp. 50-59 for his valuable observation on the First Kānda. Lesny' (*Uber das Purānaartige Gesprage des Bālakāṇḍa*, ZDMG 67. 497-500) and Kirfel (*Rāmāyaṇa Bālakāṇḍa und Purāṇa*, Die Welt des Orients, 1947, pp. 113-128). Ruben, *op. cit.* pp. 61 ff.

refers to Rsyaśṛnga's giving *Pāyasa* but is wonderfully silent on the story of Sagara and the Ganges. The reference to the astral position at the time of the birth of Rāma (I. 18 8^{cd}—10^{ab} Vulg.), although found in the S MSS. is missing in the N MSS including even D1–3 which, as already shown, represent the Western Version. It is thus a case of later addition and is, therefore, dropped from the constituted text. The story of the king Sagara which appears twice in the R (I 38 , II 36 Vulg.) has been compared by Lesny'[1] with the account given in Harivamśa and Visnu Purāna. The genealogies of the kings of Mithilā and Ayodhyā (R I. 70 and 71 Vulg.) have been, also, critically examined and compared by Kirfel[2] with Padma Purāna. The Bālakāndā, unlike the other five Kāndas (II—VI), shows the Puranic features which may suggest its lateness. But all these problems, as they fall within the sphere of Higher Criticism, are not relevant as we do not want to go for the present beyond the evidence of MSS.

The S Recension is quite uniform in its three Versions (T1–3, G1–4, M1–3 , M4 is influenced by N Recension). It is also represented in sixteen Devanāgarī MSS. out of the total forty-five D MSS. collated for the Bālakāṇḍa, and four (D 4 6. 8. 14) are included in the Crit. App. The two Bombay editions of the R, one of the Nirnaya Sāgara Press (1888) and the other of the Gujarātī Printing Press (1912-1920) which appear to have been based on Devanāgarī MSS., present the text which, unlike the Bombay edition of the Mbh., is almost identical with the text of the two Southern editions of Kumbhakonam (1905) and Madras (1933) based on the MSS. in the Southern scripts. The Bombay (Guj. P.) and Kumbhakonam editions have got almost the same number of Sargas (645 and 648 respy.) with an approximate difference of 223 verses (24049 and 24272 respy.). As regards the Bālakānda the two editions have, however, got the same number of Sargas (77) with verses (2266 and 2242 respy.). The Bombay text (= S), the Vulgate, is faithfully preserved in the commentary Tilaka composed by Nāgeśa Bhaṭṭa and attributed by him to his patron Rāmavarman, and the commentary Kataka—the two commentaries sometimes differing in individual cases.

It is generally believed that there is no independent Version of Western India on account of the identical text in the Bombay and Kumbhakonam editions It has been shown above that an adequate number of D MSS. belonging to and written in Western India show the features of both the NW and S Versions and some peculiar traits which would induce us to assume that there exists a separate Version for the Western part of India. And this is not unnatural. The Devanāgarī script being ubiquitous has been able to represent almost all the Versions of the Epic—and as a matter of fact of any old popular text in Sanskrit. The D MSS (45) collated for the Bālakāṇda represent not only the NW, W and S Versions but also the NE Version (for example D10). Such D MSS. representing such a variety of Versions were preserved and copied in places like Banaras and Ujjain, the chief centres of Sanskrit learning in North India, and were very helpful in the transmission of the text in all its diversity. The R. thus seems to have, like the Mbh., a Western Version.

A comparative study of N and S clearly shows that S has generally preserved the text of the R. in an original or older form, while N has polished the text both from the view-point of form and matter. This is, of course, not to suggest that the S is free from interpolation. The grammatical peculiarities of the Epic such as augmentless forms, change in declensional and conjugational forms, hiatus, etc., which are preserved even in the Critical Ed of the Mbh and which are adequately supported by the MSS. of the R , could not find favour with the people of North India where Sanskrit learning was a living force. Places like Taxila, Srinagar, Ujjain, Banaras, Pataliputra, Nalanda, Jagannath etc. were great educational centres which attracted scholars and even laymen from all the parts of India. The whole atmosphere of North India was in fact surcharged with Sanskrit scholarship. The people consequently tried to maintain most scrupulously the purity of the Sanskrit language of the R which was considered as the *Ādi* Kāvya. As a result of this psychology the original text of the R. with all its peculiarities, although held sacred, was silently revised so as to bring it up to the formal standard of a Kāvya[1]. In spite of this meticulous care some of the old traits have asserted themselves and have survived in several places in the N Recension. As regards the matter it appears that the N has made changes in some cases according to situation. The picture of Kaikeyī, for instance, in the NW Version appears in a polished form as she belonged to the Kekaya country in the NW part of India (e g. I. 20^{b}). The Mbh., as it happened to be a *Jñānakośa*, an Encyclopædia, and *not an Ādi Kāvya*, it did not receive at the hans of Northern scholars the special treatment of the R., with the result that the N Recension of the Mbh., unlike that of the R., came to represent the older form of the text.

[1] *op. cit*

There are, again, many cases where the N Recension has simplified the difficult readings of the S Recension (*e g* I. 12d, 14d, 34b, 37b, 63c, 74cd), and modified the S text so as to bring it in line with the contemporary thought (*e g* I 76d where *Brahmalokam* of the S Recension has been changed into *Visnulokam* in the N MSS.). The S text has preserved readings which are more appropriate than the N text (*e g.* I. 2a, 6a, 18b, 24d, 37b, 57d). The N India happens to be the region which includes the place of the origin of the R and its author. Consequently the N text of the R has glorified Rāma and Vālmīki The Crit. App. of the first Sarga of the Bālakāṇḍa will clearly show how the N MSS have developed the description of Rāma. The first verse of the R. presents a very interesting case The S text has *three* adjectives for Nārada and *one* adjective for Vālmīki, while in the N text Nārada is deprived of all the adjectives and Vālmīki comes in fore-front One naturally expects Nārada, who enlightens Vālmīki on the Rāma-story, to be described in a befitting manner. Even such a single case may show how the S text has been able to preserve the older form of the R.

South India has no doubt made most valuable contributions to Sanskrit literature from the earliest times and maintained without any break the high traditions of learning upto the present day It has, however, always shown unflinching devotion to regional language As against the regionall anguage which was always powerful and living as a spoken language throughout the History of South India, it was not possible for Sanskrit to enjoy the position of a spoken language there as it did in North India. The natural result of such a situation was the preservation of the text of the Epic in an original form. This has been further aided by the Commentators of the R. most of whom belong to South India. There are, however, cases of interpolation which can be easily detected with the help of the Crit. App., *e g.* 107*, I 8 4 Crit App

The two MSS from Nepal, Ñ1 and Ñ2, agreeing with both the Maithilī and Bengāli Versions, are written in 1020 A D and 1675 A D respy. and differ from one another in extent—Ñ2 is longer than Ñ1—showing how additional passages have crept in during the period of 655 years (*e g.* 104*, 107* etc.). Ñ1 represents the NE Version of the R in the shortest form, while Ñ2 exactly agrees with the Maithilī and Bengālī MSS. The Maithilī and Bengālī MSS are generally uniform V1 is the oldest MS in the Maithilī script (c. 1360 A D.). The other three Maithilī MSS. V2–4 agree with V1, V4 some times differing in individual readings As regards the Bengālī Version, the four MSS. (B1–4) represent the text uniformly. B1 which is a photo-stat copy of the MS No 348 of the Bibliothéque Nationale, Paris, is the oldest MS. (c. 1688 A D) in the Bengālī group.

Ś1 which seems to represent the shortest text of the R and vies with Ñ1 in giving the shortest Version embodies the Kashmirian Version which generally agrees with the NW Version. The exact relation between Ś1 and Ñ1 cannot be accurately determined as some Folios of Ñ1 are missing and as it is damaged in some places There are no Devanāgarī MSS in the Crit. App as the transcripts of the Śāradā MS and designated as K in the Critical Edition of the Mbh. But the 5 MSS, (D5 7 11–13) represent the text of the Kashmirian Version (not exact transcripts of the Śāradā MS)—the NW Version—and have the value attached to K MSS. of the Mbh. The NW Version is in agreement with the NE Version and also contains verses common to the S Recension

As Ñ1 is the oldest available MS. of the R, unfortunately damaged in some places, and as it shows the polished text of the Epic—there are some exceptions also—it is clear that the process of improving the old text started much earlier than the 11th century of the Christian Era. As has been shown by S. Lèvy[1], the NW Version was known to the author of the Buddhist Saddharmasmṛtyupākhyānasūtra, translated into Chinese in 539 A D This Version, like NE, shows the polishing hand operating in the text. The process of polishing might have, therefore, commenced even before the sixth century. The MS. Dt contains the text of the R. with the Commentary Tilaka. The text of the Epic in this MS, which *some times* shows readings different from those of the Tilaka, represents the Southern Recension and is taken as representing the Vulgate Four Devanāgarī MSS. (D1–3.9) with common traits, which hail from Western India, show the fusion of the NW version and the S Recension and are interpreted as representing the W version since they are written in that part of India. The remaining four Devanāgarī MSS. (D4 6 8 14) represent uniformly the Southern Version The D MSS cover all the Versions of the R. and are thus *composite* in character

[1] cf Rāmāyana Bālakānda und Purāṇa. Cf also Pargiter· Ancient Historical tradition, 1922, ch. 8. Mankand. Puranic Chronology, 1951, pp. 391 ff.

The Southern MSS. on the other hand are generally uniform in nature. The MS M4 and one more MS. in Malayālam collated but not included in the Crit App, to a certain extent, however, represents the text which in several places is identical with the N Recension, particularly the NW Version. It partly agrees with the S Recension and has verses not found in any other MS. of the Crit. App. This may suggest the contamination of the text with the NW Version. It is a misch-codex

The MSS are generally arranged in the Crit App. according to their age I have grouped the MSS. as *dated* and *undated* and arranged them in the chronological order, definitely fixed in the first case and inferred in the second case. Fortunately, 23 MSS. out of the 37 MSS. of the Crit. App are dated, and some of them are very old

The MSS. of the R agree or disagree with one another in the matter of additions or omissions and form new groups amongst themselves. A detailed analysis of the MSS from this point of view will appear in the last Fascicule of the Bālakānda.

The text of the Epic has to be reconstructed *solely* on the evidence of MSS without bringing in the question of Higher Criticism at this stage The Higher Criticism which is no doubt most important and interesting can be better applied to the Critical text prepared with the help of the MSS only.

There are no mechanical rules which can be followed for the constitution of the text. The text, for example, cannot be re-constructed merely by the majority of the MSS, as some MSS, although forming a minority, can present the text in the original form Individual cases have to be judged on their own merit In spite of all such reservations it is not impossible to frame some general principles which may guide us in the reconstruction of the text. A comparative study of the MSS. of the Mbh. and the R. clearly shows that both the National Epics sail in the same boat, and are entitled to the same treatment for the reconstruction of the Texts[1] The principles enunciated by Dr. V. S. Sukthankar[2] have been declared as very sound and recommended even for the Critical Edition of the R.[3] —and may be adopted with profit even for the Purānas. I have tried to follow in general the principles of Dr. Suthankar. To be more clear, I mention the principles which have guided me in the preparation of this Critical Ed.—

(1) When both the Recensions N and S agree, the text should be accepted.

(2) When N and S do not agree, preference should be generally given to S, as it seems to have preserved the text in an older or original form.
But when N and S do not agree and when S presents the text in a form which does not suit the context, or which evidently appears to be absurd, preference should be given to the N text.

(3) When a passage is omitted in *both* N and S or *either* of them, it creates suspicion and should, therefore, be rejected.

(4) When a passage is omitted in any Version of N or S, and if it is not necessary for the context, it should be dropped.

(5) When a passage is omitted in several MSS (even if not in any entire Version), provided some of the MSS. in question are not closely related, and one cannot have influenced another, it should be dropped as secondary. cf. 107*

(6) A *wavy* line (~~~~) is generally used when the MSS of the same Recension are equally divided and keep the point moot. It is not used when S differs from N, as S is generally taken to represent an older form of the text than N

(7) Emendation should be avoided, as far as possible, in favour of interpretation.

Oriental Institute, Baroda Dated 1-1-1958. G. H. Bhatt

[1] Cf. Jacobi, *op. cit.* p. 9.
[2] S. Lèvy *Pour l' histoire du Rāmāyana*, JA. 1918 pp. 1—160.
[1] Cf Sukthankar Memorial Edition, Vol. I, pp. 1, 91, 433
[2] ibid. pp. 97ff., 108ff., 159, 246.
[3] Cf Ruben, *op. cit* Preface (Vorbemerkung), pp IX, XI Dr. Ruben remarks:—
Dr. Sukthankar sets an Ideal of Text-criticism, and the principles enunciated for the reconstruction of the Mbh. should be applied to the Rāmāyana, as the text-tradition and the scheme of Recensions in both the cases are similar.

SUPPLEMENTARY INTRODUCTION

The Constituted Text

The Bālakānda, sometimes called the Ādikānda, possibly in imitation of the Ādiparvan of the Mbh., consists of 76 Sargas with 1941 Stanzas (77 Sargas with 2292 St. in the Vulgate). It is based on 37 MSS. and 6 Comm. The MSS. are divided, as shown in the Introduction to the first Fascicule, into the two main Recensions, Northern and Southern, which in their turn are divided into several Versions on regional considerations The Southern Recension (SR) is represented in the three southern scripts—Telugu, Grantha and Malayalam—and also in the Devanāgarī script, while the Northern Recension (NR) is represented in the Newari, Maithilī and Bengali scripts (North-Eastern Version), the Śāradā and the Devanāgarī scripts (North-Western Version) and the Devanāgarī script (Western Version). The Northern Versions are not uniform, while the Southern Versions maintain absolute uniformity (ignoring a solitary exception of M4 which as we shall see later on is a misch-codex). The uniformity of the text and the purity of the language in the SR have induced the present editor to base the text of the Epic on the SR, care being taken to eschew all the passages in the SR which have no corresponding substitute passages in the NR or which are missing in that Recension. The constituted text does not obviously represent the SR as all spurious passages in the SR have been scrupulously rejected. The NR has in fact served the purpose of an effective check in detecting doubtful passages in the SR. The linguistic aspect of the MSS. will be discussed later on.

Analysis of the MSS.

A detailed analysis of the MSS. regarding additions and omissions, and their mutual relation, which has not been possible till the completion of the Bālakāṇḍa, is now taken up here. For the sake of covenience we first take the NE Recension consisting of Nepali, Maithilī, and Bengali Versions. We now start with the Nepali version.

Nepali Version

The Nepali Version is represented by the two MSS., Ñ1 and Ñ2. Ñ1 which is our oldest MS. in the Crit. App., dated C. 1020 A.D. is unfortunately damaged in several places, and consequently the text of 1.1–12, 69–79, 2.1–13^{ab}, 33.8^{d}–52.20^{d}; 54.4^{d}–5^{b}, 57.10^{c}–11^{b} and 66.10–76 is not available.[1] The MS. Ñ2 dated C. 1675 A.D. is complete. Both the MSS. agree with the Maithilī and the Bengali Versions. A comparison of Ñ1 and Ñ2 as far as the available portion is concerned shows that there are following additional 19 *Star-passages* (including the 3 substitute passages—239, 625 and 669) which crept into Ñ2 during the period of about 650 years—70, 74, 79, 104, 107, 153, 177, 181, 189, 219, 292, 318, 409, 533, 613, 670.

There are no *Star-passages* exclusive to Ñ1 and to Ñ2. The additional passages in Ñ1 and Ñ2 are generally shared by the Maithilī, Bengali and Śāradā Versions, as against the S. MSS. excepting M4 which is, however, a misch-codex. The haplographical omissions in Ñ1 are 21. 14^{c}–15 (with V2), 24. 14 (with VB1), 55. 11^{cd} and 10^{ab} (sequence) and 65. l. 15 of 1212* (with B1), while in Ñ2 they are 7. 267* (post. half of l. 3 to pri. half of l. 4), 23. 7^{d} (with V2 G4), 35. 813* (post. half of l. 6 to pri. half of l. 7), 41. 5–7 (with V3 B1 D10.13), 50. 24–25^{b} (with B1), 55. 6^{b}–8^{a} (with D13), 59. 13^{bc}. There are other omissions which are common to the N MSS. The omissions peculiar to Ñ1 are 1. 13^{cd} and 57. 2^{ab}, while those peculiar to Ñ2 are 3. 19^{b} and 68. 8^{ab}.

Maithilī Version

Of the 4 MSS. (V1–4) constituting the Maithilī Version V1 (c. 1360 A D.) is the second oldest MS. in our Crit. App. The Maithilī Version agrees with the Bengali Version and thus represents the NE

[1] For the correct colophon of the MS. Ñ1 cf. Dr. V. V. Mirashi's article on '*Gāṅgeyadeva of Tīrabhukti*', ABORI, XXIII, pp. 291–301.

Version. There is general agreement in the 4 MSS. of this group, but sometimes V4 (c. 1836 A.D.) differs and presents a poor text. Most of the *Star-passages* found in the MSS. of this Version are shared by the other MSS. (Ñ and B) of the NE group, and in some cases the MSS. of the NW group also. The *Star-passages* exclusive to V1 are 543, 1201 , to V2 45 , to V3 169, 319, 580 (subst.), 605, 1204 ; to V4 834, 1089, 1221. The haplographical omissions are as follows —

V1—67. 11–12^b (with D3.7), 73. l. 3 of 1337* (with V2).

V2—21. 14^c–15 (with Ñ1), 23. 7^{cd} (with Ñ2 G4) l. 1 of 652* (with V4 D11.13), 39. 3^c–4, 59. 1134* (with B1), 60. l. 2 of 1146* —St. 16, 64. 26^{ab}, 72 16^c–17^d (?), 18^c–l. 3 of 1328*, 73. l. 3 of 1337* (with V1), l. 1–3 of 1351*

V3—6. 248* (from post. half of l. 41 to the pri. half of the line of 23^{ab}). 30. 22^{ab}. 41. 5–7 (with Ñ2 B1 D10.13). 44. 967* (from post. half of l. 1 to pri. half of l. 4 (with D10). 65. l. 13 of 1212* (with D13). 71. 3^{ab} (with D7).

V4—3. 11^{cd}–21. 11. 364* (l. 2 —l. 12. 2^b). 23. l. 1 of 652* (with V2 D11.13). 35. 18^d–19^d. 44. 20^c —l. 1 of 965*. 54. 15–16. 57. 14^c–15^b (?), 60. 18^{cd} (?). 65. l. 17–18 of 1212*. 73. 1345*. 76. l. 5–7 of 1394* (?).

The following are the omissions *peculiar* to the individual MSS. of this group—

V1—13. 2^c–3^b , 14. 7^{cd} , 17. 22–27 ; 28. 8^{ab} ; 42. 2^{ab}.

V2—16. 4 , 25. 8^{cd} , 47. 27^{ab} , 52. 14^{cd} ; 61. 7 ; 71. 1302* (l. 4) to St. 16 ; 72. 4^c–5^d.

V3—10. 17 ; 15. 10^{ab} ; 19. 21^{ab} , 32. 25–26 , 42. 22–23^b ; 67. 5^{cd} ; 68. 8^{c-f}.

V4—1. 66^{bc} ; 11. 14^c–15^b , 13. 18^{cd} ; 35. 19^a, 22–23^b. 37. from post. half of l. 1 of 841* to 13^c ; 53. 21^{ab}, 55. 15^{ab} , 57. 16–17^b , 64. 25 ; 69. 28^c–30^d , 73. 11^{cd}.

Bengali Version

There are 4 MSS. of the Bengali group which generally agree with the Nepali and Maithilī groups. The oldest MS. of this Version is B1, which is dated c. 1688 A.D. There are additions and omissions in these 4 MSS., which are common to the N MSS. The *Star-passages* which are *exclusive* to each of these MSS. are shown below :—

B1—847 (m.), 933, 1137 (*sec. m.* ?).

B2—53, 155, 158, 159 (m.), 162 (m.), 173 (m.), 185, 186, 370, 420, 426 (m.), 427 (m.), 518, 637, 649, 702, 753 (m.), 799, 893, 983, 984, 1028, 1052, 1074, 1191, 1268, 1279, 1347, 1380.

B3— 57^d, 84, 101, 117, 125, 184, 205, 231 (m.), 233, 265, 287, 296, 310, 317, 320, 328, 335, 368, 372, 384, 397, 441, 448, 474, 483, 492, 499, 520, 530, 535 (subst.), 538, 567, 571, 595, 626, 650, 657, 683, 701, 703, 745, 764, 795, 811, 824, 842, 869, 887, 901, 929, 947, 979, 988, 1009 (subst.), 1032, 1067, 1084, 1088, 1123, 1125, 1154 (subst.), 1155, 1174, 1176, 1182, 1192, 1214 (m.), 1222, 1242, 1253, 1270, 1293, 1311, 1338, 1358, 1382.

B4—92, 114, 465, 1192 (l. 2).

The haplographical omissions are not found in B2 and B4. They are however found in B1 and B3 as under :—

B1—25. 677* (from post. half of this to 9^a). 26. 700* (from after ददामि in l. 10 upto ददामि in l. 11) (from post. half of of l. 43 upto pri. half of l. 44). 29. 742* (l. 30–33), 33. 9^c–11^b. 41. 5. 7 (with Ñ2 V3 D10.13). 48. 2^c–3 , 15^{ab}. 50. 24–25^b (with Ñ2). 59. 1134* (with V2). 65. l. 15 of 1212* (with Ñ1).

B4—1. 79^c. 2. 34^{ab}. 12. 2^a–4^c. 23. 2^d–3^a. 33. l. 2 of 796*. 43. 9^c–11^b. 46. 1^{cd}. 47. 15^{ab}. 50. 19^d. 52. 8^{cd} (?) ; 13^{cd} (with D1.2).

The omissions in the individual MSS. of this Group are as follows :—

B1—2. 36. 30. 20–22^b. 48. 17–18. 59. 18^c–20^b. 66. l. 4 of 1220* to 12^b. 71. 21^{ab} (with D5.7.12).

B2—13. 39^{c}–40^{d}.
B3—10. 27^{ab}.
B4—1. 22^{ab}. 5. 2^{c}–4. 69. 5 (with D6). 72. 5^{c}–^{f}.

Sharada Version

There is only 1 MS. in the Śāradā script representing the Śāradā Version. There are, again, 5 MSS. in the Devanāgarī script (D5 7.11-13) which may be the transcripts of some old Śāradā MS. different from our Ś1 which seems to be about 100 years old. These 5 MSS. which are similar to K MSS. in the Critical Edition of the Mbh. (Poona), form with Ś1 the North-Western Version which not only differs from the SR but also from the NE Version. Not all the additions and omissions in the NW MSS. (including Ś1) are common to the NE MSS. (including Ñ1.2.).

The following *Star-passages* are exclusive to Ś1 :—

112, 521 (m.), 550, 912, 973, 1118, 1286 (subst.).

The haplographical omissions in Ś1 are as under —

3. 20^{cd} ; 24^{d}–25^{a}. 6. 248* (from post. half of l. 24 to pri. half of l. 26). 8. 14^{c}–15^{b} (with D2). 14. 10^{ab}. 23. 8^{bc} (with D3.7). 28. 7–8^{b}. 32. 3^{c}–4 (with D5.12) ,'21–23. 33. 11–12^{b} (?). 39. 13^{d}–14^{a}. 47. 18–19^{b} (?). 50. 9 (? with D2.5.12), 25^{ab} (with D1–3.5.7.11.12). 58. 13^{bc} (with D5 12). 59. 9^{e}–10^{b} (? with D1–3.5 7.12). 60. from post. half of l. 1 of 1149* to कर्ती in 18^{c}. 65. 11–1207* (?), 15 (with D1.3 5.7.12). 67. 11^{c}–12^{b} (with D2.5.12). 70. 5^{b}–7^{a} (? with D5). 72. from त्वम in 1326* up to 18^{c} (with D12). 74. 26^{cd} (?).

It appears from the above list that some of the haplo. om. in Ś1 are common to D5 and D12. It may be that Ś1, D5 and D12 might have been copied from one old Śāradā MS.

There is again a long list of omissions in Ś1. They are as follows :—

1. 18^{cd} (with D5.11) ; 37^{c}–38^{b} ; 47 ; 62^{c}–63^{b}. 2. 2^{ab} , 19^{ab} (with Ñ V B D5 10–13) ; 36^{ab} (with Ñ1 V3 D2.3.5.7.11 12 T3 M3). 4. 24^{cd} (with D13). 7. 11^{ab} (with Ñ V B D1.5.10–13); 15^{ab} (with D13). 9. 7^{ab} ; 8 (with D12). 10. 9^{ab}. 12. 19^{c}–20^{d}. 13. 11^{c}–14 ; 15^{c}–16 (with D5) ; 21^{b}–2^{c} (with Ñ V B D1–3.5.7.10–13) , 24 ; 30 (with D1–3.5 7.9 12). 14. 2^{cd} (with Ñ V B D1–3. 5.7.9–13, M4), 5^{ab} (Ñ V B D1–3.5 7 9–13, M4). 15. 23 (with Ñ V B D1–3.5.7.10–13). 16. (20 with D1–3 5 7.12). 17. 38^{c}–39 (with Ñ V B D5 10–13). 18. 3^{bc} ; 5^{ab} (with D5.12) ; 15^{cd} (with D1–3 5 7.9.11.12 M4). 19. 4^{cd} (with D1–3 5 7.12) ; 6 (with D5.12) ; 11 ; 15–16 (with D1–3.5.7.11.12 M4) ; 18^{c}–19^{b} (with Ñ V B D1–3 5 7.10–13 M4) ; 22^{ef} (D1–3.5.7.11 12 M4) , 23^{bc} (with D1–3.5 7.11.12 M4). 20. 18 (with D1–3.5.7.9.12). 21. 18^{ef} (with D1–3.5.7.11 12). 23. 13–14 (with D1–3.5.7. 11.12) ; 28–29 (with D1.2.5.12). 25. 12 (with D1–3.5.7.11.12). 28. 3^{cd} (with D1.2 5 11.12) ; 11 (with D1–3.5.7.12). 29. 6 (with D1–3.5.7.12) , 7^{c}–8^{b} (with D1–3.5.7.12). 30. 14^{cd}. 32. 8–9^{b} (with D5.12) ; 10^{cd} (with Ñ V B D1–3.5.7.10–13 M4). 34. 5^{ab} (with D5.9.11.12) ; 14 (with D.5.9.12 G3) , 21^{cd}. 35. 10–11^{b} ; 13 (with D5.12) ; 21^{ab} (with D5.9.12). 36. 22^{cd} (with D5.12) ; 29–30 (with D5 9.12). 39. 24^{cd} (with D1–3.5.7.9.12 M4). 43. 9^{cd}. 44. 2^{cd} and 5^{cd} ; 18^{ab} (with Ñ2 V B D1–3.5.7.9–13 M4). 50. 5^{ab} (with D9). 52. 15^{cd} (with D1–3 5.7.12.13). 57. 2^{c}–3^{b} (with D1–3 5 7.12). 59. 13^{cd} (with D5.12.13). 63. 10^{cd}. 64. 12^{ab} (with D1–3.5.7.12). 65. 13^{cd} (with D1–3.5.7.12). 68. 7^{cd} (with D1.2.5.12). 69. 31 (with D1–3.5.7.9.12). 70. 2^{cd} (with D13). 71. 14^{cd} (with Ñ2 V B1.3.4 D1–3.5 7.11–13). 72. 23^{ef} (with D3.5.7.12).

The above analysis shows that Ś1 represents the NW Version as all the haplographical omissions in Ś1 are common only to the D MSS. representing the NW Version. And even in ordinary omissions Ś1 agrees only with the NW MSS. in 31 cases, while it agrees with both the NW and NE MSS. in 12 cases only. There is again not a single case where Ś1 agrees only with a NE MS. as against the NW MSS.

Devanāgarī Version of Tilaka (Vulgate)

The Devanāgarī Version is a Composite Version, as it represents all the Versions (NE, NW, W and S). The comm. *Tilaka* has a text of the Rām. which agrees with the SR and which is here accepted

as representing the Vulgate. There is no *Star-passage* exclusive to this MS. (Dt), nor is there any haplographical omission. There are, however, a few omissions as under :—

12. 19^{ab}. 30. 15^{ab} (with D6 8). 38. 19 upto I. 39.6. 47. 7^{cd} (with D6 8). 48. 8.

Devanāgarī Composite Version

Western Version

The four MSS. D1–3 9, although they differ from one another in certain respects, have many points of agreement and form a separate unit. They are written in Gujarat (D1 may be from Rajasthan or the border-line between Gujarat and Rajasthan) as can be inferred from the nature of their handwriting. In the case of D2 and D9 the colophons in fact make a clear reference to the two places of Gujarat—*Viram-gām* and *Śuklatīrtha*—where they were written. All the 4 MSS. mention the date of writing in the colophons,—1455 A.D., 1594 A.D., 1717 A.D. and 1848 A.D. respectively D1 again occupies the third rank in point of antiquity, being next to Ñ1 and V1. In view of the fact that the 4 MSS. belong to Western India and show common characteristic features they are taken as forming a Western Version. They also share the features of the NR and the SR, and this is not unnatural as they belong to a region which lies between North and South and which consequently comes under their influence.

The *Star-passages* in the 4 MSS. are 28 (including 7s), 6, 4 and 8 (including 1s) respectively. They are as under :—

D1—48, 145(s), 156(s), 160, 207, 216, 242(s), 244(s), 246, 288(s), 330, 349(s), 349(s), 498, 556, 654, 761, 783, 798, 910(m.), 989(s), 1004, 1007, 1062, 1142, 1208, 1275, 1332, 1350.

D2—163, 179, 183, 204, 228, 279.

D3—56, 129, 212, 309 (lines 47, 51, 54, 55, 63, 64, 77, 86, 89, 90—*all s*), 1186.

D9—50, 200 (s), 201, 240, 380, 514, 1075, 1115.

The above-mentioned MSS. have got haplographical omissions as under :—

D1—1. 16^{a}–17^{b}. 14. 10^{ab}. 35. 4^{cd} (?) (with D3 7 M4). 40. 11^{c}–12^{b} (with D2 M4). 44. 25^{cd} (with D2.3.5.7.9.11.12). 48. 15^{cd} (with D3.7.11). 50. 26^{ab} (with D2 3.7.13). 52. 13^{cd} (with B4 D2) ; 22^{bc} (with D2 3.7.11). 55. 21^{c}–22^{b} (with D2.3.5.7 13). 59. 27–28. 70. 10^{ab}. 74. 3^{ab} (with D2.3.7.9).

D2—6. 20^{bc}. 8. 14^{c}–15^{b} (with Ś1). 12. 6^{c}–7^{b}. 13. 42^{b}–43^{a} (with D7). 14. 10^{ab}. 15. 26–27^{ab} (?). 16. 14^{c}–15^{c} (यु to यु). 17. l. 9–10 of 531* (?) ; from post. half of l. 2—pri. half of l. 4 of 542* (from after राजा to राजा). 20. 7^{ab}—l. 1 of 596* ; l. 4 of 596* to ना in 7^{d}. 24. 6^{d}–7^{c}, 18. 32. 3^{ab}. 35. l. 1–3 of 813* (with D10). 37. 16^{c}–17^{b}. 40. 11^{c}–12^{b} (with D1 M4). 44. 3. 47. 30 (with D9). 48. 8^{c}–9^{b} ; 12^{d}–1^{c} (of Sarga 49). 50. 9 (? with Ś1 D5.12) ; 26^{ab} (with D1.3.7 T3). 52. 13^{cd} (with B4 T2) ; 22^{bc} (with D1.3.7.11). 56. 11^{c}–12^{b} (?). 57. 19^{cd} (? with D3.7). 58. from after सर्वेभ्य· in 10^{d} to सर्वेषां in 11^{d}. 59. 6^{d}–7^{a}. 64. 27^{d}–28^{c}. 66. from after धनुर्वर in 6^{a} to °र्वर in 8^{a}. 67. 11^{c}–12^{b} (with Ś1 D5.12). 68. 10. 70. 9^{d}–12^{a} ; 17–18 (?). 71. 10–11^{b}. 72. after पुत्रैः in 7^{b} to पुत्रै in l. 3 of 1320*.

D3—3. 19–20. 8. 1^{c}–2^{b}. 14. 10^{ab}. 15. from post. half of l. 3 to pri. half of l, 5 of 478*. 23. 8^{bc} (with Ś1 D7). 26. 15^{a}–16^{d} (with D7 G1). 28. post. h. l. 2 (732*) to 20^{c}. 31. 12^{c}–13^{b} (with D7); 22^{b}—pri. h. of 767* (with D7). 35. 4^{cd} (? with D1.7 M4). 45. 20^{c}–21^{b}. 46. 17. 48. 15^{cd} (with D1.7.11). 49. l. 2 of 1035* to St. 11. 50. 26^{ab} (with D1.2.7 T3). 52. 22^{bc} (with D1.2.7.11). 55. 10^{ab} and 8^{cd} (sequence) ; 17^{c}–18^{b} (with D7.13 T3). 57. 19^{cd} (with D2.7). 65. 21^{c}–22^{b}(?) 67. 11–12^{b} (with V1 D7). 70. 3. 72. from after दिवसं in 1^{a} to दिवसं in 1^{c}. 74. 14^{c}–15^{b}.

D9—6. 5^{ab}. 7. 16^{ab}—l. 3 of 271*. 11. 19^{b}–21^{a}. 14. 10^{ab}. 32. 15^{ab}. 38. 8^{b}–9^{c} (with G4). 47. 30 (with D2). 48. 13^{cd} (with D14 T3). 52. 4^{ab}. 65. 6–7 (with B4). 66. 16^{d}–17^{a} (with T2 M3). 68. 1252* (l. 6–8). 69. 11–13.

The four MSS. have got the following individual omissions :—

D_1—1. 4^{cd} (with D_2), 6^{cd}; 7, 17^{ab} (with D_{12}), 25^{cd} (with $D_{2.7}$); 29^{c}–30^{b}, 40^{ab}, 49^{ef} (with $D_{2.3.7}$); 61^{ab} (with $D_{2.3.7}$). 2. 22^{cd}–24. 3. 14^{cd} (with D_{14} T G_2 $M_{1.3}$), 21^{cd}. 4. 19–21^{b}; 24. 5. 9 (with $D_{2.3.9}$), 12^{ab} (with D_2), 14^{ab} (with $D_{2.3.9}$ M_4), 17; 20–23. 6. 4^{cd}, 10^{cd}. 18. 5^{cd} (with $D_{2.3.7.9.14}$ G_4 M_4). 22. तत्र in 17^{a-b} 36. 18^{cd}. 42. 20 (with $D_{2.3.5.7.9.12}$). 45. 16. 47. 2^{c}–3, 4^{cd}, 5^{cd}, 6^{cd}. 52. 9^{ab}. 55. 22^{ab} (with $D_{2.3.5.7.12.13}$). 59. 22^{cd} (with $D_{2.3.5.7.12}$); 31^{ab} (with $D_{2.3.5.7.12}$). 60. 8^{ab} (with $D_{2.3.5.7.12}$). 63. 3^{cdef}. 71. 10^{e}–11^{b}.

D_2—1. 4^{cd} (with D_1), 25^{cd} (with $D_{1.7}$); 49^{ef} (with $D_{1.3.7}$), 61^{ab} (with $D_{1.3.7}$). 2. 38^{d}–39^{c}. 3. 11^{d}–12^{c}: 20^{cd}. 5. 1^{ab}, 17^{cd} (with $D_{3.9}$); 20–21 (with D_3). 6. 19 (with $D_{3.7.9}$). 7. 5; 11 (with D_3); 13^{ab} (with $D_{3.7.9}$); 15^{cd} (with D_3). 8. 17–18. 12. 21 (with $D_{3.7.12}$). 13. 44^{ab}. 15. 27^{ab}. 17. 25^{c}–26^{b}. 19. 3, 6^{cd} (with $D_{3.7}$). 20 7^{ab}. 22. 8^{c}–9^{b}. 26 11–12^{b} (with $D_{3.7}$). 29. 4. 32. 20^{cd} (with D_3). 36. 18. 38. 16^{c}–26 (end of Sarga). 39 15^{c}–16. 42. 8^{ab} (with D_{11}). 46. 6^{ef} (with $D_{5.9.11}$). 47. 6^{ab} (with $D_{2.3.5.7.9.12}$). 53. 10^{c}–11^{b}. 56. from समाहिता in 18^{c} upto हि in 20^{a}. 57 1^{ab}, 11^{ab}. 58. 17^{d}–18^{c}. 59. 20^{d}–21^{c}. 74 25^{c}–26^{b}.

D_3—1. 23^{d} (with D_7), 49^{ef} (with $D_{1.2.7}$), 61^{ab} (with $D_{1.2.7}$). 5. 11–12^{ab}. 6. 4^{ab}; 17^{ab}, 18^{c}–19. 9. 20^{ab}, 21^{ab}. 22. from तत्र in 13^{a-b}. 23 29^{c}–29 (with D_7). 24. 2^{c}–3^{b}. 25. 10 (with D_7). 26. 13^{cd} (with D_7). 32. 3^{d}—pri. half of l. 2 of 771* 36. 8^{ab} (with D_7); 18–20 (with D_7 M_4). 40. 22^{d}–23^{a}. 49. 23^{a} and 23^{d} (both with D_7). 52. 8 (with D_7). 53. 19 (with D_7). 56. 2^{ab}, 2^{ef}–8^{c}. 59. 23^{b}. 61. 16. 62. 5^{ab}. 64. 24 (with D_7). 70. 19^{cd}. 74. 24^{c}–25^{b}.

D_9—5 8–9; 11–12; 19^{c}–22. 7. 8^{ab}. 11. 9^{c}–10^{b}. 13. 10^{c}–11. 15. 12^{ab}, 21^{c}–22^{b}. 17. 38^{c}. 22. 13^{ab}. 29. 8^{cd}. 32. 6^{b}–7^{a}. 41. 18. 45. 13^{c}–14. 52. 6^{c}–7. 53. 7^{cd}. 64. 3^{b}—pri. half of l. 2 of 1185*. 65. 16–19. 68. 7. 69. 9^{ef}. 70. 9^{d}–10^{a}.

As regards insertions the four MSS. have most of the *Star-passages* common with N Version. There are, however, cases of insertions where they agree with the SR, particularly D_9. The two MSS. $D_{2.3}$ have the following *Star-passages* peculiar to them: 57^{b}, 94, 187, 222 (with D_9), 229, 255 (with D_9).

The following conspectus will show the relation of the Western MSS. to the Devanāgarī and Southern Recensions.

Ins. * No.	*W* $D_{1-3,9}$	*D* Dt $D_{4.6.8.14}$	*S* T G M
72	D_9	Dt $D_{4.6.8.14}$	T G M
123	D_3	—	M_4
136	D_9	Dt $D_{4.6.8.14}$	T G M_{1-3}
146	D_9	Dt $D_{4.6.8.14}$	T G M_{1-3}
154	D_9	Dt $D_{4.6.8.14}$	T G M
165	D_9	Dt $D_{4.6.8.14}$	T G M_{1-3}
175	D_9	Dt $D_{4.6.8.14}$	T G M_{1-3}
213	D_9	Dt $D_{4.6.8.14}$	T G M_{1-3}
229	$D_{2.3}$	—	G_3
324	D_1	—	M_4
366	D_9	Dt $D_{4.6.8.14}$	T G M
406	D_9	Dt $D_{4.6.8.14}$	T G M_{1-3}
428	D_9	Dt $D_{4.6.8.14}$	T G M_{1-3}
433	D_9 (om. l. 5–8)	Dt $D_{4.6.8.14}$	T G M_{1-3}
467	D_9	Dt $D_{4.6.8.14}$	T G M_{1-3}
468	D_9	Dt $D_{4.6.8.14}$	T G M_{1-3}
470	D_9	$D_{4.6.8.14}$	T G M_{1-3}
471	D_9	Dt $D_{4.6.8.14}$	T G M_{1-3}
490	D_9	Dt $D_{4.6.8.14}$	T G M
491	D_9	Dt $D_{4.6.8.14}$	T G M (M_4 om. l. 12, 15)

Ins. * No.	*W* $D_{1-3.9}$	*D* Dt $D_{4.6.8.14}$	*S* T G M
495	D_9	Dt $D_{4.6.8.14}$	T G M
			{ G_2 om. l. 1–6
			G_4 om. l. 5–7 and
			M_4 om. l. 5–8
504	D_9	Dt $D_{4.6\ 8\ 14}$	T G M
505	D_9	Dt $D_{4.6\ 8\ 14}$	T G M_{1-3}
508	D_9	Dt $D_{4\ 6\ 8\ 14}$	T G M_{1-3}
509	D_9	Dt $D_{4\ 6.8.14}$	(All ex. T_3 om. l. 6)
	(om. l. 6)	(D_{14} om. l. 6)	T G M_{1-3}
510	D_9	Dt $D_{4\ 6\ 8.14}$	T G M_{1-3}
511	D_9	Dt $D_{4\ 6.8.14}$	T G M_{1-3}
513	D_9	Dt $D_{4\ 6\ 8.14}$	T G M_{1-3}
540	D_9	Dt $D_{4.6\ 8.14}$	($T_{1.2}$ G_4 M_3 om. l. 2)
	(om. l. 2)	(D_{14} om. l. 2)	T G M_{1-3}
564	D_9	Dt $D_{4.6.8.14}$	T G M
607	D_9	Dt $D_{4.6.8\ 14}$	T G M_{1-3}
615	D_9	Dt $D_{4.6.8.14}$	T G_{2-4} $M_{1.2}$
616	D_9	Dt $D_{4.6\ 8.14}$	T G M
			(G_1 om l. 1 ; M_1 om. l. 2)
628	D_9	Dt $D_{4.6\ 8.14}$	T G M
631	D_9	Dt $D_{4\ 6\ 8.14}$	T G M_{1-3}
643	D_9	Dt $D_{4.6.8.14}$	T G M_{1-3}
644	D_9	Dt $D_{4.6\ 8.14}$	T G M
645	D_9	Dt $D_{4\ 6\ 8.14}$	T G M_{1-3}
658	D_9	Dt $D_{4\ 6\ 8.14}$	T G M_{1-3}
667	D_9	Dt $D_{4.6\ 8.14}$	T G M_{1-3}
690	D_9	Dt $D_{4.6\ 8.14}$	T G M
			(M_4 om. l. 5–8)
707	D_9	Dt $D_{4.6\ 8.14}$	T G_{1-3} M_{1-3}
713	D_9	Dt $D_{4.6.8.14}$	T G M_{1-3}
720	D_9	Dt $D_{4.6\ 8\ 14}$	T G M
	(om. l. 2 & 5)	{ All om. l. 2 ,	(M_4 om. l. 1, 2, 5)
		D_{14} om. l. 5 also	
721	D_9	Dt $D_{4\ 6\ 8.14}$	T G M_{1-3}
729	D_9	Dt $D_{4\ 6\ 8.14}$	T G M
	(om. l. 1)	($D_{4\ 14}$ om. l. 1)	(All om. l. 1)
733	D_9	Dt $D_{4\ 6\ 8\ 14}$	T G M
736	D_9	Dt $D_{4\ 6\ 8.14}$	T G M
	(om. l. 2)	(All ex. $D_{4\ 14}$ om. l. 2)	(All ex. $T_{1\ 2}$ G_2 M_1 om. l. 2)
750	D_9	Dt $D_{4.6.8.14}$	T G_1 M_{1-3}
758	D_9	Dt $D_{4\ 6\ 8.14}$	T G M
762	D_9	Dt $D_{4.6.8.14}$	T G M
	(l. 2 only)		(G_1 l. 2 only)
769	D_9	Dt $D_{4.6.8\ 14}$	T G M_{1-3}
789	D_9	Dt $D_{4\ 6\ 8\ 14}$	T G M M_{1-3}
797	D_9	Dt $D_{4\ 6\ 8\ 14}$	T G M
801	D_2	Dt $D_{6.8}$	—
804	D_9	Dt $D_{4.6\ 8.14}$	T G M_{1-3}
		($D_{6.8}$ om. l. 1)	
831	D_9	$D_{4.14}$	T G M_{1-3}
838	D_9	Dt $D_{4.6.8.14}$	T G M_{1-3}
867	D_9	$D_{4.6.14}$	T G M_{1-3}
874	D_9	Dt $D_{4.6\ 8\ 14}$	$T_{2\ 3}$ G $M_{1.3}$
890	D_9	Dt (l. 2–3)	T_2 G_{1-3} $M_{2\ 3}$
	(l. 2–3)		{ T_2 M_3 om. l. 3
			G_{1-3} M_2 read l. 2–3 only
886 (subst.)	D_1 (l. 3)	—	M_4 (l. 3)
999 (subst.)	D_1	—	M_4
1033	D_9	Dt $D_{4.6.8.14}$	T G M_{1-3}
1069	D_9	Dt $D_{4.6.8.14}$	T G M

Ins. * No.	*W* $D_{1-3.9}$	*D* Dt $D_{4\ 6.8.14}$	*S* T G M
1081	D_9	Dt $D_{4.6\ 8.14}$	T G M
1105	D_9	$D_{1\ 14}$	T G M_{1-3}
1108	D_9	Dt $D_{4\ 6\ 8.14}$	T G M_{1-3}
1148	D_9	Dt $D_{4\ 6.8\ 14}$	T G M_{1-3}
1150	D_9	Dt $D_{6\ 8}$	M_3 (l. 1 only)
1153	D_9	Dt $D_{4.6.8\ 14}$	T G M_{1-3}
1274	$D_{1.9}$ (D_1 om. l. 4-5, 10-11, 14-17)	Dt $D_{4.6\ 8.14}$	T G M (M_4 om. l. 4 5 & 7)
1324	D_9	Dt $D_{4\ 6\ 8.14}$	T G M_{1-3}
1327	D_9	Dt $D_{4\ 6\ 8\ 14}$	T G M_{1-3}
1386	D_9	Dt $D_{4\ 6\ 8.14}$	T G M_{1-3}

No. of Ins —73

—Subst.— 2

Out of the 73 ins. as many as 69 are common to S and D_9 only (from W group).

North-Western Version

We may now turn to the D MSS. representing the North-Western Version. There are five MSS. ($D_{5.7.11.12.13}$) which are procured from Baroda, Hoshiarpur, Bikaner and Jodhpur and which like the Śāradā Version contain the NW text. They may be the transcripts of some Śāradā MS. different from the $Ś_1$ of the Critical Apparatus.

The *Star-passages* exclusive to the five MSS. individually are as follows :—

D_5—1168.

D_7—164, 282 (s), 285 (s), 291, 694.

D_{11}—75, 161, 192, 232, 234, 306, 309 (l. 15–18, 44–46, 51, 67), 385, 388, 391, 413, 414, 416, 436, 534, 566 (l. 6, 7, 9, 37, 38, all s) ; 640, 642, 676, 679, 687, 688, 700 (l. 26 (s), 32, 33, 34) ; 727 (l. 6–8 and l. 1, 3, 9, 10 all s) , 743, 820, 832, 836, 841 (l. 2), 941, 958, 993, 997 (l. 4), 998, 1031, 1037, 1050, 1068 (s), 1157 (l. 2–3), 1175, 1196, 1284, 1322, 1339.

D_{12}—359, 360, 1128.

D_{13}—223, 293, 295, 302 (l. 8), 472, 565, 600, 601, 602, 1316.

The haplographical omissions are as under :—

D_5—3. 4–5. 14. 10^{ab}. 16. 4–6. 32. 3^c–4 (with $Ś_1$ D_{12}) ; 19 (with D_{12}). 40. 17^c–18^b (? with D_{12}). 44. 8–9^b. 50. 5 (with D_{12}) ; 9 (? with $Ś_1$ $D_{2.12}$). 58. 13^{bc} (with $Ś_1$ D_{12}). 67. 11^c–12^b (with $Ś_1$ $D_{2.12}$). 70. 5^b–7^a (? with $Ś_1$). 74. 7 (?) , 14^c–16^b.

D_7—13. 42^b–43^a (with D_2). 14. 10^{ab}. 16. 8 (with D_{12}). 17. 33^b—pri. half of 544. 19. 24. 22. 17^d–19^d. 23. 8^{bc} (with $Ś_1$ D_3). 26. 15^a–16^d (with D_3 G_1). 31. 3 (? with D_{13}); 22^b—pri. half of 767 (with D_3). 32. 1^c—l. 1 of 770. 35. 4^{cd} (? with $D_{1.3}$ M_4). 40. 9^b–10^a. 43. 9^c–10^b. 45. 6^d. 48. 15^{cd} (with $D_{1\ 3\ 11}$). 50. 26^{ab} (with D_{1-3} T_3). 52. 22^{bc} (with $D_{1-3.11}$). 55. 7^{bc} , 17^c–18^b (with $D_{3.13}$ T_3). 57. 19^{cd} (with $D_{2.3}$). 59. 28^d–29^a (with D_{12}) ; 32–33^b. 61. 13^b–14^a (?). 64. 27—l. 1 of 1202. 67. 11–12^b (with V_1 D_3). 72. 3^{ab} (with V_3) ; 19.

D_{11}—1. 43^a–44^b. 3. 8^{ab}. 9. 15^d–16^c. 23. 10^{cd} ; l. 1 of 652 (with $V_{2.4}$ D_{13}). 39. l. 2 of 873 (?). 45. 9^c–11. 46. l. 3—4 of 986. 47. 31. 48. 15^{cd} (with $D_{1.3.7}$). 52. 17^c–18^b ; 22^{bc} (with $D_{1-3.7}$). 55. 11^{ab}. 58. 15. 64. 1185 (post. h. of l. 2—pri. h. of l. 9); 28^{bc}. 68. l. 6 of 1252 ; l. 1 of 1256. 71. from राजपुत्रीणां in 11^a—विवाहे in 12^c (?).

D12—1. 16^{c}–17^{b}. 10. 27 (with D1). 14. 10^{ab}. 15. 485 (l. 3–4). 16. 8 (with D7). 21. 14^{c}–15^{b}. 32. 3^{c}–4^{b} (with Ś1 D5); 778 (from after ब्रह्मन् in l. 1 to ब्रह्मन् in l. 2); 19 (with D5). 34. 17^{ab} (?). 35. 11–12^{b}. 40. 17^{c}–18^{b}. 45^{cd} (with M2). 50. 5 (with D5), 9 (? with Ś1 D2.5). 52. 22^{ab} (with B1 D13). 53. 14^{c}–15^{b}. 55. 21^{b}–22^{b}. 58. 13^{bc} (with Ś1 D5). 59. 9^{c}–10^{b} (? Ś1 D1–3.5 7 also). 60. 22^{cd}. 62. 23^{ab} (?). 65. 15 (Ś1 D1–3 5.7 also). 67. 11^{c}–12^{b} (with Ś1 D2.5). 72. From त्वम् in 1326 to 18^{c} (with Ś1).

D13—8. 1^{bc}. 9. l. 19–20 of 309. 10. 21. 12. 28^{ef}. 14. l. 4–5 of 463. 16. 9. 23. l. 1 of 652 (with V2.4 D11). 29. 742 (post. half of l. 43—pri. h. of l. 44). 31. 3 (? with D7). 41. l. 2 of 894–4^{b} (?), 5–7 (with Ñ2 V3 B1 D10) 43. 7^{d}–8^{a}. 44. 11^{c}–12^{b} (?), l. 1–2 of 961. 45. 15^{d}–16^{c}. 46. 14^{bc} (?). 49. 13^{cd} (with M4), l. 1 of 1043. 50 l. 2 of 1045–6^{b}. 52. 22^{ab} (with B1 D12). 54. 4^{b}–5^{a}. 55. 6^{b}–8^{a} (with Ñ2), 17^{c}–18^{b} (with D3.7 T3): 63. 1181 (post. h. of l. 4 to pri. h. of l. 17). 65. l 13 of 1212 (with V3). 66. 13 (with M4 ?).

There are also omissions in individual MSS. They are as follows :—

D5—1.18^{cd} (with Ś1 D11); 49^{ab}. 3. 2^{cd}. 22. 6^{c}–7. 38. 10 (with D9 12.14 T1 G1.3 4), 15^{cd} (with D9.12); 26 (with D12). 41. 11^{c}–12^{b}. 44. 15^{c}–16^{b}. 52. 24^{cd} (with D12.13). 60. 1 (with D12). 74. 26^{c}–28.

D7—1.23^{d} (with D3); 25^{cd} (with D1.2); 49^{ef} (with D1–3), 61^{ab} (with D1–3). 2. 17^{a}–18^{b}. 3. 12^{cd}—Sarga 5. 15. 7^{c}–8^{b}. 19. 10–11. 23. 1^{cd}. 34. 20^{c}–21^{b}. 39. 23^{ab}. 44. 8^{c}–9^{b}. 50. 9^{cd}; 27^{ab}. 56. 18^{cd}. 59. 2^{a-d}. 61. 20^{c}–21. 66. 12^{cd}, 19^{ab}. 73. 18^{c}–19^{b}.

D11—1. 7^{cd}; 18^{cd} (with Ś1 D5), 34. 2. 8^{d}–ददर्श in 9^{c}. 7. 13. 9. 1^{ab}; 16^{abc}, 19^{bcd}. 12. 25^{c}–26^{b}. 13. 14^{ab}, 19, 21^{ab}–22^{c}; 24. 15. 1–3 and 5^{cd}–6. 16. 7^{ab}. 26. 19^{bc}. 30. 7^{ab}. 35. 21^{cd}. 36. 28^{ab}. 50. 22^{c}–23^{b}. 72. 1–2^{b}. 74. 17^{ab}; 18.

D12—1. 17^{ab} (with D1), 22. 12. 30. 14. 15. 21. 15^{ab}. 35. 16^{b}–17^{b}. 53. 3^{c}–4.

D13—1. 46^{ef}. 13. 22^{ef}. 16. 7. 19. 4^{c}–6^{b}. 22. 7^{c}–8^{b}. 24. 13^{c}–14^{b}. 30. 20^{ab}. 38. 26^{ab}. 42. 9^{cd}. 45. 16^{abc}. 48. 16^{ab}. 50. 6^{ab}. 53. 14^{cd}. 56. 1. 66. 11^{cd}. 71. 11^{c}–12^{b}. 74. 2^{ab}.

Southern Recension

The SR is represented by T G M Dt D4 6 8.14 MSS. For the sake of convenience we have first referred to the 5 D MSS. of this Group.

The *Star-passages* exclusive to these 5 MSS. are shown below :—

Dt—Nil.

D4—560, 826, 1255.

D6 8.14—Nil.

The haplographical omissions are as under :—

Dt—Nil.

D4—48. 14^{cd} (with D9 T3).

D6—35. from प्रभते in 25^{c} up to गङ्गाया· in 26^{c}. 37. 22 (?). 61. 19^{ab}.

D8—Nil.

D14—12. 10^{c}–11^{b}. 46. 15^{cd}.

Following are the omissions in the individual MSS :—

Dt—12. 19^{ab}. 30. 15^{ab} (with D6.8). 38. 19 upto I. 39. 6. 47. 7^{cd} (with D6.8). 48. 8.

D4—10. 4. 55. 2 (with G1.3 M2). 74. 13^{ab}.

D6—15. 16. 26. 16^{cd} (with D11). 31. 19. 65. 8.

D8—Nil.

D14—17. 38^{c}.

MSS. in the Southern Scripts T G M

There are 11 MSS in the Southern Scripts : 3 in T, 4 in G and 4 in M. All these MSS. except M4 represent a uniform text unlike the NR where NER differs from the NWR.

The *Star-passages* exclusive to the individual MSS are as follows —

T1—Nil

T2—300, 585, 1389

T3—885, 1095

G1—144, 691.

G2—Nil

G3—460.

G4—Nil

M1—Nil

M2—210, 211, 581, 935, 1205.

M3—227, 350, 512, 563, 639 (*inf. l., sec. m.*), 658 (as before), 717 („), 849 („), 855 („), 858, 860, 878 (*sup. l., sec. m.*), 915 (*inf. l., sec. m.*), 917, 927, 1051 (*inf. l.; sec. m.*), 1280 (m, *sec. m.*), 1353, 1369, 1370.

M4—47, 106 (s), 121, 170 (s), 199 (s), 202 (s), 214 (s), 225 (s), 250 (s), 347 (s), 371, 400, 407, 419 (s), 469, 477, 480, 516 (s), 523, 533 (s), 566 (l 28, 31, 32, 33), 582 (s), 618, 675 (l 2 only), 699 (s), 721 (s), 742 (l. 45–47), 828 (l. 12 (s), l. 10), 871 908 (s), 932 (s), 933 (s), 946, 965 (l. 2 only), 1014 (s), 1071, 1104, 1130, 1133 (s), 1145 (l. 3–4 only), 1204 (s), 1289, 1303 (l. 3–6), 1315 (s), 1385.

The haplographical omissions in these MSS are as under —

T1—41. 4^{cd} (?).

T2—43. 3^{c}–4. 46. 12–14^{b} (with G4). 50. 2^{b}–3^{c} (?). 66. 16^{d}–17^{a} (?) (with D9 M3).

T3—23. 21^{d}–23^{c} (with G4). 32. 8^{ab}. 33. 3^{c}–6^{b}. 37. 13^{c}–15. 48. 14^{cd} (with D4 9). 50. 26^{ab} (with D1–3 7). 55. 17^{c}–18^{b} (with D3 7 13). 74. 14^{d}–16^{c}.

G1—4. l 3 of 209 (with G2). 26. 15^{a}–16^{d} (with D3 7). 39 16–17. 49. 20^{ab} (with G3).

G2—4 l. 3 of 209 (with G1) 30. 11^{b}–12^{c}, 23^{ab}. 31. 16^{c}–17^{b}. 33. 7–10. 57. 12–13 (?). 62. 5^{a}–6^{d} (?). 75 2^{c}–3^{b}.

G3—4. l 5 of 203. 46. 6^{e}–8. 48. 4^{bc}. 49 20^{ab} (with G1).

G4—3. 19^{ab}. 16. 5^{cd} (with M3). 23. 7^{cd} (with Ñ2 V2), 21^{d}–23^{c} (with T3). 38. 8^{b}–9^{c} (with D9). 41. 8^{c}–9 46. 12–14^{b} (with T2). 49. 20^{b}–21^{c}. 55 11^{b}–12^{c}.

M1—53. 15^{ab} (?).

M2—26. 16^{f}–17^{a}. 38. 14. 45. 3^{cd} (with D12). 46. 6^{e}–8 (with G2).

M3—4. l. 4. of 203. 16. 5^{cd} (with G4). 66. 16^{d}–17^{a} (with D9 T2).

M4—3. 21^{cd}. 4. 9^{d}–10^{a}; 12^{ef}. 16. 4^{ab}. 26. 5–11^{b}. 35. 13^{c}–25 (?). 36. 16^{b}–17^{a}. 40. 6 (?); 11^{c}–12^{b} (with D1 2). 43. l. 2 of 944—l 6 of 945. 49. 10^{c}—l. 3 of 1037, 13^{cd} (with D13). 53. 14^{cd}. 55. 6^{d}–11^{a}. 66. 13 (? with D13). 71. 23^{ab}. 75. from post. h. of l. 7 up to pri. h. of l. 9 of 1379.

The omissions in the individual MSS. are shown below :—

T1—42. 16^{ab}.

T2—69. 16^{ab}.

T3—11. 5^{d}–8^{a}. 13. 18^{ab}. 35. 2^{ef}, 13^{d}–16^{c}. 62. 1–3. 73. 2^{c}–4.

G1—38. 26^{cd}.

G2—4. 4^{cd}. 5. 16 11. repetition of 16–17 at the proper place. 21. 15^{ef}. 43. 6^{cd}. 56. from after त्रिश in 10^{c} upto 12^{b}. 57. 23^{cd}. 62. 3^{d}–4^{c} (with M1). 73. 13^{cd} (with M1,2).

G3—76. 14^{cd}.

G4—3. 14 (with M4). 8. from यथा in 14^{d} upto ऋश्यशृङ्ग in 16^{b}. 10 24^{cd}. 70. from राजर्षेर् in 8^{c} upto देवमीढस्य in 10^{c}.

M1—Nil.

M2—41. 18^{d}–20^{c}.

M3—19. 18^{ab}. 64. 2^{cd}.

M4—1. 67^{a}–68^{b}; 69^{ab}; 73^{ab}, 73^{d}. 2. 7, 41 3. 14 (with G4). 11. 3^{c}–4^{b}. 12. 2, 14^{c}–15^{b}. 13. 8–9, 13–15, 24–25^{ab}. 14. 3^{c}–5^{b}. 17. 28^{c}–34^{d}, 35^{ab}. 19. 11^{cd}. 20. 19^{a}. 22. 16^{cd}. 23. 27^{c}–28. 26. 14–16^{d}. 30. 8. 36. 13–14. 42. 8–11, 24^{b}–I. 43 1^{a}. 44. 2^{ab}. 45 15^{c}–16^{b}. 46. 5^{cd}. 47. 2^{c}–5. 52. 6^{ab}. 56. 18^{ab}, 20. 57. 2. 59. 3^{ab}. 66. 2–3. 67. 13. 69. 3^{ab}. 73. 10^{e}–12.

Of these Southern MSS. all T G M excepting M4 are almost uniform and faithfully represent the Southern Recension. M4 is a misch-codex, sharing many features of the NR and sometimes having passages not found in any other MSS. of both N and S Recensions.

To make the point more clear we may further examine the nature of different MSS. The *Star-passages* common to D (= Dt D4 6 8 14) and S (= T G M) are as follows —

D + S—83 (M2 missing), 115, 119, 217, 243, 245, 252, 269, 272, 559, 735.

D + S + D9—72, 154, 366, 490, 491, 495, 504, 564, 616, 628, 644, 690, 720, 729, 733, 758, 762, 797, 1069, 1081.

D + S (ex. M4)—69, 236, 237, 238, 274, 275, 336, 352, 354, 363, 371, 379, 386, 398, 457, 875, 916, 918, 919, 1085, 1348, 1377, 1383.

D + S (ex. M4) + D9—136, 146, 165, 213, 406, 428, 433, 467, 468, 471, 505, 508–511, 513, 607, 631, 643, 645, 658, 667, 713, 721 (M4 subst.), 769, 789, 804, 838, 1033, 1108, 1148, 1153, 1324, 1327, 1386.

Dt D6.8—109, 176, 188, 251, 283, 305, 369, 373, 374, 739, 740.

NW MSS (= Ś1 D5.7 11–13) collectively

* *No.*	*MSS.*	* *No.*	*MSS.*
302	Ś1 D5 12	892	Ś1 D5.11.12
424	Ś1 D5 11.12	902	Ś1 D5.12
459 (s)	,,	951	Ś1 D5.11–13
550 (s)	D5.11.12	1047	D5.11.12
565 (s)	Ś1 D5.12	1057	Ś1 D5 11–13
602 (s)	Ś1 D12	1114	Ś1 D5 11.12
611	,,	1166	Ś1 D5.12
712	D11.12	1167	,,
734	Ś1 D5 12 13	1203	Ś1 D5 11
741	D5 11 12 13	1333	Ś1 D5 12
753 (s)	Ś1 D5 12	1361	Ś1 D5
787 (s)	,,	1374	Ś1 D5.11.12
877	Ś1 D5.11 12		

* Passages exclusive to NE MSS. (Ñ V B D10) collectively —
Black figures indicate substitute Passages.

* *No.*	*MSS.*	* *No.*	*MSS.*
64	B2.3	791	V4 B4
86	V3 B3 (m.)	864	B3 4
105	V2.3	971	B1–4
108	,,	981	B2 (m.).4
127	V3 B3	**1061**	Ñ2 V2 B D10
149	B3.4	1113	V1.2 B2
206	,,	1224	V1.3
311	B3 (m.).4	1239	Ñ2 B2 D10
313	V4 B3 (m.).4	**1284**	Ñ2 V B D10
472	Ñ V B D10	**1301**	,,
497	,,	1312	B2.3(m.).4
617	B3.4	1313	B3(m.).4
619	,,		

* Passages exclusive to W MSS. (D1-3 9) collectively —

* No.	MSS	* No	MSS.
94	D2 3	197	D1.9
187	,,	198	,,
193	D1 9	222	D2 3 9
194	,,	224	,,
,, (s)	D13	255	,
195	D1.9	1273	D1-3

* Passages common to NW, NE and W Groups —

63, 68, 74, 85, 87, 111, 113, 116, **118**, **120**, 122, 126, 128, 130, 131, **132**, 133, **139**, **143**, 148, 150, **152**, 153, 166, **172**, **180**, 189, 190, 191, **203**, **208**, **212**, **215**, **218**, 220, **222**, **254**, **256**, **257**, **259**, **260**, **261**, **262**, 263, **267**, 268, **270**, **273**, **276**, **278**, **280**, 284, **286**, 292, 294, 322, 331 (1 8 s), **346**, **348**, **367**, **376**, **380**, 392, 444, 478, **482**, 517, 536, **539**, **541**, 542, 551, **557**, 558, **591**, 595, **704**, 709, **765**, 775, **782**, **790**, **810**, **815**, **818**, **820**, **822**, 825, **840**, **841**, 853, **880**, **831**, **882**, **885**, **886**, **895**, 898, 927, **928**, **953**, **967**, **970**, **974**, **981**, **982**, 991, **1006**, **1041**, 1058, **1059**, **1060**, **1070**, **1072**, 1078, 1080, **1085**, 1106, 1124, 1131, 1136, 1141, **1145**, **1149**, 1172, 1195, 1216 **1220**, **1224**, **1226**, 1228, 1237, **1238**, 1246, 1249, 1250, **1264**, **1271**, **1278**, 1314, **1326**, 1342, **1365**.

* Passages Common to T G M MSS. Collectively .—

* No	MSS.	* No	MSS.
241	G2 M1	938	G2 M1
345	,,	957	,,
454	G1 3	966	G1-3 M1-3
561	T2 M3	994	G2 M1
692	G2 M1	1013	G1-3 M1-3 (*sec. m.*)
711	G1 3 M3 (*inf. lin.*)	1039	G1.3 M3 (*sec. m., inf. l.*)
726	G1 M3		G2 M1 (both l. 5 only)
738	G2 M1	1040	G2 M1
768	T2 G2 3 M1	1133	T2 M3
884	T2 M3	1184	G1 3
891	G1 M3 (*sec. m , inf. l.*)	1245	,,
920	T2 G2 M1.3 (*sec. m*)	1354	G2 M1 3
936	G2 M1 3 (*sec. m.*)	1375	G2 M1
937	G1-3 M1	1387	,,

* Passages common to M4 and NR (NW, NE) —

49, 51, **54**, 57[a], 58, 123 (with D3), **144** (D2.3 also), 151 (only D7 11 , D1-3.9), 242 (D7, B3 4, D9, Dt D4.6 8.14 S), 288 (D11 and NE), **289** (NW, NE, W), 290 (D13, NE, D1.2), **321** (D7.13, NE, D1-3), 323 (B4), **324** (D1), **327** (D11.13, NE), **329** (D7.13, NE, D1-3), **330** (D13, NE), **331** (NE), **334** (D7.13, NE), **339** (D7.13, NE), **341** (D7 13, NE), **343** (D7 13, NE), **351** (D13, NE), 353 (D11 13 NE), **360** (D13, NE), **361** (D13, NE), **362** (D13, NE), **364** (D13, NE), 375 (NW, NE, W), **385** (D13, NE), **383** (D13, NE), 389 (D11-13, NE), **394** (D13, NE), **396** (D13, NE), **399** (D11 13, NE), **402** (D11.13, NE), **404** (D11.13, NE), 405 (om. l. 2 , D11-13, NE), 409 (om. l. 1 , D11 13, NE), **410** (D11-13, NE), 411 [om. l. 2 ; NW) (all om. l. 1), NE (all ex B2 om. l. 1), W (all om. l. 1)], 412 [D11.13 (om. l. 1), NE], **413** [D11 l. 2, l. 9-10). 13, NE], **415** (D11.13, NE), **420** (D13, NE ex. B2), **421** (D13, NE ex B2 ; Ñ1 V1.4 B1 om. l. 2), **431** (D13, NE ex. B2 , Ñ1 V B1 om. l. 2), **436** (D13, NE) **440** (D13, NE), **442** (NW, NE, W), 443 (D11.13 , NE ex V2), 446 [with D13 (om. l. 2), D11 (l. 5-7 only), NE (all om. l. 2)], 447 (om. l. 4, 6, 8.) NW (one. l. 4 , D11 om. l. 8 only, all others om. l. 5-7 ; NE, all om. l. 4 and 8 , W, all om. l. 5-7), 449 (D11-13, NE), 450 (D11-13, NE), 451 (D11.13, NE), **452** (D13, NE ex B2), **453** (D13, NE), **455** (D13, NE), **456** (NW, NE, W), **462** (D13, NE) **464** (om. l. 7-9, D11.13, NE), 466 (om. l. 3-8 , D11 13, NE), **473** (D11.13, NE), 475 (D3 l. 1 only, NE all l. 1 only), 479 (D11), **481** (D13, NE), 486 (D11.13, NE), **488** (D13, NE), **493-494** (D13, NE), 498 (D13, NE), **514** (NW, NE, W). 519 (D11.13, NE), **521** (D13, NE), 522 (D11, NE), **524** (D13, NE), **527** (D13, NE), **529** (D13, NE), 532 (D11.13, NE), **536** (NE ex. V1 B3), **537** (D13, NE ex. V1), 552 (D13, NE), 555 (NW, NE, D1-3), **569** (D13, NE), **570** (D11,

NE), **572** (D13, NE), **573** (D13, NE), **574** (D11.13, NE), 575 (D11 13, NE, D1), **577** (D13, NE), 583 (D13, NE), 584 (D13, NE), 586 (NW, NE, D1–3), **594** (D13, NE), **600** (NE), **601** (NE ex. D10), **603** (D11 13, NE, D1), 604 (D11 13, NE), **614** (D11 13, NE), **623** (D13, NE), 625 (D11), **632** (D13, NE), **636** (D13, NE), **637** (D13, NE ex. B2), 638 (D13, NE ex B1), **640** (D13, NE), **651** (D11 13, NE), **652** (D11.13, NE), **655** (D13, NE), **669** (NE ex. Ñ1 B1), **671** (NW, NE, W), **681** (NW, D1.2), **682** (D13, NE), 684 (D11, NE), 685 (D11 13, NE), 686 (D11 13, NE), **687** (D13, NE, D9), 705 (NW, NE, W ex. D9), 708 (NW, NE, D1–3), 710 (D11.13, NE), **712** (D13, NE), **723** (D7 13, NE, D3), 724 (D13, NE), **748** (D13, NE), 749 (D7.11 13, NE, D1–3), **751** (D7.11.13, NE, D1–3), **754** (D7 11.13, NE, D1–3), **756** (D7.11 13, NE, D1–3), **759** (D7.13, NE, D1–3), **761** (D7.11.13, NE, D2 3), **763** (D7.11 13, NE, D1–3), **770** (D7 11.13, NE, D1–3), **771** (D7.11 13), **772** (,,), **774** (,,), **776** (D7.11 13), **779** (NE) **781** (D11 13, NE), **784** (D7.11.13, NE, D1–3), **785** (D11 13, NE, D1), 786 (D11 13, NE), 788 (D7 11 13, NE ex. V3, D1–3), **791** (D11, NE ex. V4 B4, D1.2), **793** (D11.13, NE), 796 (NW, NE ex. Ñ, D1–3), **798** (D7.11 13, NE ex N1, D2 3), **800** (D7, D1–3), **802** (D7 11.13, NE ex. Ñ1, D1–3), **803** (D11 13, NE ex. Ñ1, D1–3), **806** (NW, NE ex. Ñ1, D1–3), **813** (NW ex Ś1, NE ex. Ñ1, D1–3), **823** (D7 11, D1–3), **827** (D7.11, NE ex. Ñ1, D1–3), **828** (D7.11.13, NE ex. Ñ1, D1–3), 830 (D7 11 13, NE ex. Ñ1, D1–3), **833** (Ś1 D5–7, 12; NE ex. Ñ1, D1–3), **835** (D7.13, NE ex. Ñ1, D1–3), **837** (,,), **839** (,,), **843** (,,), **850** and **851** (D7.11 13, NE ex. Ñ1, W), 852 (D7 13, NE ex. Ñ1, D1–3), **854** (D7 11 13, NE ex. Ñ1, D1–3), 856 and **859** and **861** (D7.11.13, NE ex. Ñ1 D1 3), **863** (D7.13, NE ex. Ñ1, D1 3), **866** and **868** (D7.11 13, NE ex Ñ1, D1–3). **870** (D7 11.13, NE ex. Ñ1, D1–3 9), **872** (D7 13, NE ex Ñ1 D1–3), **873** (D7 11.13, NE ex Ñ1, D1–3), **883** (D13, NE ex. Ñ1, D1 2), **890** (D7 11 13, NE ex. Ñ1, W), 894 (D7 11 13, NE ex. Ñ1, D1–3), 900 (D7 13, NE ex. Ñ1, W), **903** (,, ex. D9), **912** (D5.7.11 12, D1–3), 914 and **926** (NW, NE ex. Ñ1, W), 930 and 931 (D11.13, NE ex. Ñ1), 939 and 940 (D11 13, NE ex Ñ1), **941** (D13, NE ex. Ñ1), **955** (D5 7.11 12, W), **960** and **961** (D11.13, NE ex. Ñ1), 962 (NW, NE ex. Ñ1, W), **963** (D13, NE ex Ñ1), 967 (NW, W), **976** (NW, NE ex. Ñ1, D1–3), **977** (D13, NE ex. Ñ1, D1), 978 (Ś1 D13, NE ex. Ñ1, D1), 980 (D13, NE ex Ñ1, D1), **983** and **985** (D13, NE ex Ñ1 B2, D1), 986 (D11.13, NE ex. Ñ1, D1), **987** (D11 13, NE ex. Ñ1, D1), **990** (NE ex. Ñ1, D1) **992** (D11.13, NE ex. Ñ1, D1), **996** (NW, NE ex Ñ1, D1–3), **997** (D13, NE ex. Ñ1, D1), **998** (D13, NE ex. Ñ1, D1), 1000 (D13, V2 B2 3, D1), **1002** (NW ex Ś1, NE ex. Ñ1, W), **1003** (D13, NE ex. Ñ1, D1), 1005 (D11.13, NE ex Ñ1, D1), 1008 (D13, NE ex Ñ1, D1), **1010** (D13, NE ex. Ñ1), 1011 (D11 13, NE ex. Ñ1), **1015** and **1016** (NW, NE ex. Ñ1, D1–3), **1019** (D11 13, NE ex. Ñ1), **1020** (D13, NE ex. Ñ1), **1022** (D11.13, NE ex Ñ1), **1024** (NW ex Ś1, NE ex. Ñ1, D1.3), **1025** (D13, NE ex. Ñ1), **1029** (D11.13, NE ex. Ñ1); **1031, 1036, 1037, 1038, 1048, 1049** (D13, NE ex. Ñ1), **1053** (NW, NE ex. Ñ1, D1–3), 1054 (NW, D1–3), 1055 (NW ex. D7, NE ex. Ñ1, D1.3), **1063** and 1064 (NW, NE ex. Ñ1, D1–3), **1073** (NW, NE, W), **1087** (NW ex. 12, NE, W), 1092 (NW, NE ex. D10, D1–2), 1093, 1094, **1100, 1103** (D11.13, NE), 1101 (with NE) **1102** (NW, NE, D1–3), **1110** (NW, NE, D1–3), **1132 1134** (D11.13, NE), **1140** D11, NE, D9), 1142 **1155**, 1156 (D11 13, NE), **1157** (D13, NE), **1161 1163 1164 1173**, 1177–78, **1181, 1187, 1190, 1193, 1199, 1212, 1230** (D11.13, NE), 1179 (NW, NE, D1–3) 1219 (D13, NE), **1220** (D7.11, NE, D3), **1229, 1231, 1233, 1234** (D7.11.13, NE ex Ñ1, D3); 1239 (D13, Ñ2 V2 B3 D10, D3), **1243, 1244** (D7.11.13, NE ex. Ñ1, D3), **1247** (D7 11 13, NE ex. Ñ1 V3, D3), 1248 (D5 7 12, W), **1249** (D7.13, NE ex. Ñ1, B3.4, D3), **1250 1251, 1256** (with D7.11.13, NE ex. Ñ1, D3), 1252 (NW, NE, W), **1257** (D7.11.13, Ñ2 V B, D3) **1260** (D7.13, NE ex. Ñ1 B4, D3), 1263 (Ś1 D5.12, D1.2 9) **1282** (D11.13, NE ex. Ñ1), **1287** (NW ex. D13, D1.3), **1292** (NW, NE, W), **1295, 1298**, 1299 (D11.13, NE ex. Ñ1), **1300** (NE ex. Ñ1), **1306** (D13 NE ex. Ñ1), **1310, 1317** (D11 13, NE ex. Ñ1), **1320** (NW, NE ex. Ñ1, W), **1321** (D11.13, NE ex. Ñ1), **1325** (NW ex. Ś1, NE ex. Ñ1 V2, D–3), **1328** (D11.13, NE ex. Ñ1, D1.2), **1330** (D11.13, NE ex. Ñ1, D1.2.9), **1331** (D13, NE ex. Ñ1), 1337, **1341, 1346, 1349, 1351, 1353, 1355, 1356, 1357, 1360, 1363, 1373, 1379, 1384 1390** (D11.13, NE ex. Ñ1), 1388 (B2.3), **1394** (D11.13, Ñ2 V B).

Relation of MSS.

The above analysis clearly shows that there are two well-marked Recensions of the Rāmāyaṇa, Northern and Southern. It further shows that the Northern Recension has three Versions, North-Western, North-Eastern and Western, agreeing to a certain extent with one another and at the same time differing in certain respects. It also becomes clear that the Southern Recension is wonderfully uniform in all the three Versions represented by the three scripts of South India, *viz.* Telugu, Grantha and Malayalam. The text of the MSS. in the Nandināgarī and Kannada scripts is idential with the Southern Recension.

One palm-leaf MS. in the Oriya script containing the first two Kāndas which was kindly lent by the Superintendent, Archaeology and Museum, Bhubaneswar, was found to belong to the NE Version with some variations here and there

In the Malayalam Version nine MSS. were first taken up for collation, of these seven MSS represented a uniform text identical with the Southern R. of T and G MSS But there were two Malayalam MSS. which mostly agreed with the Northern Recension. Three MSS from the first group of Malayalam MSS. and one MS. from the second group of M MSS. were selected for the Critical Apparatus.

The detailed examination of the MS M_4 makes it clear that the MS is a misch-codex and virtually represents the Northern Recension. The *Star-passages* of M_4 common with the SR are only 31 while those common with the NR are 315 (228 substitute passages + 87 Insertion passages). There are 47 passages (25 substitute passages + 22 Insertion passages) which are exclusive to M_4. There are 58 *Star-passages* of the SR (23 of Dt $D_{4\ 6\ 8\ 14}$, T G M + 35 of Dt $D_{4\ 6\ 6\ 8\ 14}$, T G M, D_9) which are not found in M_4. It is clear that M_4 is not a faithful representative of the SR and is more contaminated by the NR. In other words M_4 contains the text of the NR in the Malayalam script with some later additions of the SR. Such cases are not uncommon There are MSS written in one particular script but not representing the text of the region of that script. We have procured a transcript of a MS of the Ayodhyākānda in the Maithilī script from the Raj Library in Darbhanga. On examination it is found that it represents the Vulgate (= SR) as against the other Maithilī MSS which agree with the Bengali Version

In the constitution of the text the principle of agreement rightly plays an important part (cf. Sukthankar, *Prolegomena*, pp. 114 ff., Sukthankar Memorial Edition, Vol. I). But the agreement between B, for instance, and M_4 can hardly have any value on account of the Northern leaning of M_4. Agreement presupposes two *independent* Versions M_4 is not independent of any Version of the Northern Recension. The agreement between a Northern Version and M_4 is, therefore, ignored in the constitution of the text of the Rāmāyana.

The text of the Epic, as is well-known by this time, has been constituted on the basis of the Southern Recension which has been found to preserve the older form of the Epic It is true that the scene of action is North India, and it is also true that Vālmīki, the traditional author of the Rāmāyana, belongs to North India. Consequently the Northern text is expected to be more original and faithful than the Southern text. But a critical study of the *form* of the Epic creates an impression that the Un-Pāninian forms which are marked as *ārsa* by the commentators are preserved in the Southern Recension in a large proportion while they are substituted by regular forms in the Northern Recension The freedom of the Epic language is very much restricted in the Northern MSS. where the scribes and reciters were anxious to preserve the purity of the Sanskrit language In the oral transmination of the Epics and the Purānas, as in the case of Vedic works, the consideration of metre is taken to be more important than that of grammar. As a result of this position many irregular forms naturally appear in the texts.

How the text of the SR is changed in the NR will be clear from the following examples which are by no means exhaustive :—

	SR	*NR*
1. 4[c]	कस्य विभ्यति	कस्मात्
59	निवेदयित्वा	निवेद्य चापि
61	मर्षयन्	समर्प
2. 7	प्रायच्छत (Ātm. for Par.)	removed by a substitute passage
16. 2	सृजध्व	सृजत
17. 23	चिन्तयमानस्य	चिन्तयतः
18. 4	आतिष्ठे	आतिष्ठ
21. 7	शोभयानौ	शोभमानौ
16	प्रदातु (passively)	text changed
27. 11	स्म (for स्मः)	हि, ते, स्मः
35. 24	गमनाय (for inf.)	गन्तुम्
36. 25	ब्रुवन् (augmentless)	प्रभुः
44. 3	चिन्तयानस्य	चिन्तयतः

In a longer narrative poem which is handed down *orally* from one generation to another and which has not been committed to writing certain laxity in language for the sake of metre is inevitable. The change of Pada, double Sandhi, hiatus, augmentless forms and such other irregularities naturally appear for maintaining the metre. Some of the irregular forms in the Epics and the Purānas may be the legacy of the Vedic language, but most of them are simply due to metrical considerations and the emergence of Pāli language. The different variants are also natural in the oral transmission of the Epics. Even if the author of an Epic poem were to repeat the work a second time it is doubtful whether he would be able to repeat the text without any mistake.

The language of the Mbh and the Rāmāyana has been most critically studied by Dr. E. D. Kulkarni [1] and Dr. Nilmadhav Sen [2] respectively, and their investigations have clearly shown how both the Epics present the same linguistic features.

My pupil and friend Dr. S. G. Kantawala, who has made a very critical study of the *Matsya Purāna* for his Doctorate, has contributed an article —*Some Linguistic Aspects of the Matsya Purāna* —to the forthcoming Volume in honour of Dr. R L. Turner, which shows that even the *Matsya Purāna* shares all the linguistic features of the two Epics

More than seventy years ago Bohtlingk first contributed an article to the *Berichten der Philol-histor. Classe der K.S.G.W. 1887* and two years later another article —*Zur Kritik Des Rāmāyana* to ZDMG. Vol. 43, pp 53-68, 1889 where he examined all the irregular forms of the Rāmāyana. In the first article he collected forms from the Books I-IV of the Bombay Recension, while in the second he collected forms fromt he Book VII of the Bombay edition, and Books I-IV of the Bengal Recension. Dr. Jacobi also discussed the language of the Rāmāyana (*Das Rāmāyaṇa*, pp. 112-119, 1893) who agrees with Bohtlingk in stating that epic peculiarities are not archaisms but new formations. These new formations, remarks Dr.

---

[1] Some of the articles of Dr Kulkarni are as follows :—

i Unpāninian Forms and Usages in the Crit Ed. of the Mbh. (New Indian Antiquary, Vol. VI, Nos 5 and 6, 1943; Annals of the BORI, 1943, BDCRI, Vol. IV, No. 3, Vol. V).

ii Vocatives in the Crit. Ed. of the Mbh (BDCRD, Vol. VI, Nos. 1 and 2, 1945).

iii Epic Variants (BDCRI, Vol. VIII, No.s 1 and 2, 1947).

iv Accusative singulars of *Asmad* and *Yusmad* in the Mbh. (Siddha-Bhāratī, 1950).

[2] Some of the articles of Dr. Sen are as under —

i Un-Pāninian Sandhi in the Rāmāyana (JRAS Bengal, Letters, Vol. XVI, No. 1, pp. 13-39, 1950).

ii Some Phonetical Characteristics of the Rāmāyaṇa (JRAS Bengal, Letters, Vol. XVII, No. 3, pp. 225-239, 1951).

iii Comparative study in some linguistic aspects of the different Recensions of the Rāmāyaṇa (JOI, Baroda, Vol. I, pp. 119-129, 1951-52).

iv Syntax of tenses in the Rāmāyana (JOI, Baroda, Vol. I, pp. 501-307, 1951-52).

v The Secondary Conjugations in the Rāmāyaṇa (The Poona Orientalist, Vol. XIV, Nos. 1-4, pp. 89-106, 1951).

vi The Future-System of the Rāmāyaṇa (Indian Linguistics, Vol. XII, Parts 1-2, pp. 1-11, 1951).

vii Un-Pāninian Infinitive-Forms in the Rāmāyana (Indian Linguistics, Vol. XII, Parts 3-4, pp. 21-24, 1951).

viii 1. Un-Pāninian Perfect Forms in the Rāmāyaṇa.
2. The Aorist-System of the Rāmāyana.
3. The Vocabulary of the Rāmāyana (1)
(*Vāk*, No. 1, pp. 1-8, 1-4, 1-8, 1951).

ix The Vocabulary of the Rāmāyaṇa (II) (*Vāk*, No. 2, pp. 26-30, 1954).

x The Vocabulary of the Rāmāyaṇa (iii) Long Compounds (*Vāk*, No. 5, pp. 142-146, 1957).

Jacobi, belong to a considerably older stage of language than the frequent Prākritisms, which are the characteristics of the Gāthā dialects (p. 112).

The subject of the Epic language was further discussed by Prof Hopkins in his most valuable book, *The Great Epic of India*, (1902). In the fourth chapter (pp. 191–362) on Epic Versification Hopkins has convincingly shown how in the two Epics metre surpasses Sanskrit Grammar and most of the grammatical irregularities are merely dialectic variations (pp 261-262).

In 1904 Dr. T. Michelson examined minutely the archaisms of the Rāmāyana (Bombay Recension) and contributed an article—*Linguistic Archaisms of the Rāmāyana*—to the JAOS. Vol XXV (First Half, pp. 89-145. 1904), showing that the archaisms in the Rāmāyana such as the double Sandhi, nom. pl neut. of the *a* declension, imperative in *tāt*, *mā* with augmented tenses, sporadic absence of reduplication in the perfect are Vedic and 'how grammar is subordinated to metrical exigences' (p 145). Michelson thus disputed the generally accepted view of Bohtlingk and Jacobi that the *Rāmāyana*, like the *Mahābhārata*, contains no genuine archaisms The view of Michelson was challenged by Keith (*Archaisms in the Rāmāyana*, JRAS. 1910, pp. 1321-26) who held the opinion that the irregular forms in the Rāmāyana were popular but not archaic

The brief account of the linguistic studies of the two Epics will make it clear that the two Epics show common peculiarities which have been uniformly preserved in the Southern Recension. As far as the Rāmāyana is concerned they have been polished in the Northern Recension or Versions as already suggested by Dr. Jacobi (*Das Rāmāyana*, pp. 9 ff.). The study of the MSS. of the Bālakānda has confirmed the view of Jacobi 'that **C** (= Bombay ed. which is identical with the Southern Recension) has preserved the older text in certain cases and the other Recensions have changed it with a purpose that can be definitely perceived. It points to the above-mentioned assumption that the authors of the remaining Recensions had revised the text of **C**' (= Bombay ed = SR.). Regarding the motive in revising the Bombay ed. (= SR) Jacobi's observation deserves careful consideration. He remarks (*op. cit* p. 9): 'If we take into account the fact that the rhapsodists could not prevent themselves from having the classical education of their time we can easily understand that in those regions which were the centres of classical Sanskrit literature, specially in the east and the west, which were places of origin of the Gauḍa and the Vaidarbha styles, the irregularities of the epic language met with abhorrence from the people and as a consequence deliberate attempts were made to remove them in the Bengali and the West Indian (= NW) Recensions. But from this nobody argues that such a condition did not impede the continuance of the ungrammatical forms in the Mahābhārata. Because the Rāmāyana was considered as a Kāvya and the features which were maintained by such type of poetry could not but have left influence upon the shape of the text of the Rāmāyana. But such a consideration did not arise in the case of the Mahābhārata which was much earlier accepted as a Book of Law (cf. Buhler in the Anzeiger der phil. — hist. Class der kais, Ak. d. W Wien, 1892, Nr. XV).'

Even earlier than Jacobi, Dr. Muir also carried the same impression while comparing the different Recensions of the Rāmāyana for the study of progressive mythology of India. He observes.—'the speech which is put into the mouth of the gods and the spectators, in the Bombay edition (Rāmāyana, Bombay ed. III. 24. 19 ff.), is the most ancient and original, as no mention is there made of the divine nature of Rāma. .. In Gorresio's edition, on the other hand, there is a distinct reference to the divine nature of Rāma, and I therefore conjecture that the short speech which it contains has been substituted for the other somewhat longer one, by a subsequent editor in support of this later conception,' (O S T. Vol. IV², 1873, p. 449).

Reviewing the first Fascicule of the Ayodhyākānda published from Lahore, Prof. Hopkins offered some remarks which are worth-considering (*The Original Rāmāyaṇa*, JAOS. 46, 1926, pp. 202–219). Hopkins observes · 'On the whole the NW. text is nearer to Bengal than the Bombay, but exceptions are not far to seek. ...The shorter text is presumably in most cases the older. ...Texts NW. and Bengal thus remain in general less antique than does the Bombay recension. Apparently the NW. recension is

a variation of the Bengal text with which it coincides more closely than with the Bombay text, as may be seen toward the end of Ayodhyā, where the Bombay text omits several Sargas common to NW and Bengal.'

The problem of the interrelation of the Recensions and Versions of the Rāmāyana has been, again, ably discussed by Dr. W. Ruben in his book—*Studien Zur Text-geschichte des Rāmāyana*—who has pointed out the peculiar features of the different Recensions and Versions.

The study of the language of the Rāmāyana will, however, enable us to decide the relative age of the different Recensions Fortunately this has been very well done by Dr. Nilmadhav Sen who has come to certain conclusions which are very important. He remarks (JOI, I, pp. 119ff.) 'the Bengal version seems to have deviated most from the original epic of Vālmīki. The North-Western recension, too, does not fare much better. The great culture of classical Sanskrit Literature that flourished in Northern India seems to be greatly responsible for the modifications and emendations in language undergone by these versions. Many typical, epic linguistic forms are either entirely wanting in them or but occur sporadically there But in all fairness to these two versions, it must be said that they are not without the merits of their own. Here and there, the readings adopted by these versions are definitely better than those of the Southern recension.'

It is very clear from the statistics prepared by Dr. Sen that the SR has got more cases of irregular forms than the NR For instance, the SR contains not less than 108 cases of *irregular Sandhi*, whereas the Bengal and NW. Versions contain only about 42 and 67 cases respectively. As regards *hiatus*, the SR contains about 342 cases, while such cases are much less in the N versions. Regarding *metrical changes of vowels*, SR has 50 cases (shortening of long vowels), NW has 25 and Bengal has 22.

It is not only in Phonology but also in Morphology that the SR contains the largest number of irregular forms, *e.g.* transference of nominal stems, irregular declension, confusion between weak and strong stem-form, confusion of *vibhakti*, number and gender, irregular *Samāsa* etc. Even in *verbal forms* the largest number of epic forms have been preserved in the Southern Recension, the Northern versions showing variants in most of such cases. The Bengali version has only 42 cases of augmentless imperfect *against* 216 such cases in the SR.

Such a phenominal difference in the proportion of irregular forms in the SR and the NR naturally arrests the attention of any critical student of the Rāmāyana and compels him to accept the SR as representing the older form of the Epic. The SR is, therefore, taken as the basis for the constitution of the text with the proviso that the portion of the SR which is not supported even by a substitute passage should be rejected. The critical edition is, therefore, not a blind copy of the SR.

It is sometimes suggested that when there are many variants the best reading should be selected. This is no doubt true, but it so happens that a better reading may sometimes be a polished reading. There is thus a danger in following this principle. The ecclectic method is therefore avoided in the critical text, and an attempt is made to present a genuine tradition of the Epic.

Out of the 76 Sargas of the Bālakānda, 65 Sargas are without a tag-verse in a metre other than *Anuṣṭup*, generally *Upajāti*. There is, again, one case of a long compound running over a hemistich (I. 15 : 10^{cd}, cp. Bhāgavata P. X. 39.29^{ab}) although long compounds are extremely rare in the spurious Books of the Rāmāyana (cf Nilmadhav Sen . *The vocabulary of the Rāmāyaṇa* (III) *Long Compounds Vāk*, No. 5, Feb. 1557, p. 142). There is, again, only one case of emendation in I. 13.28^{c} where the correct reading *parivrktyā* for *parivṛttyā* is restored against the evidence of the MSS , and one case of hiatus in I. 1.71^{e} where it has been restored. The artificial ways of removing the hiatus by the insertion of different particles clearly indicate that hiatus was as a rule quite common in the early recitation of the Epic. One is, therefore, tempted to restore it throughout the Epics and the Purānas which are primarily based on oral tradition. The Inser-passages in the Crit. App., again, supply more details as in the case of the critical edition of the Mahābhārata. Even in some substitute passages the same tendency is observed.

A comparative study of the Rāmāyana and the Mahābhārata shows that there are many common expressions and sometimes thoughts in the two Epics Such a study may be very helpful in giving a fair idea of the Epic language and in deciding the original words and phrases of one Epic or another, Prof Hopkins prepared a list of Parallel Phrases in the two Epics in his Book, *The Great Epic of India*, (Appendix A, pp 403-445), and discussed the problem of the interrelation of the two Epics (*op. cit.* ch 2, pp. 58-84) In the case of the Rāma Episode and the Nala Episode Dr. Sukthankar gave the concordance of the two Epics and drew certain conclusions therefrom (*Sukthankar Memorial Edition*, Vol I, pp. 387-402, 406-415). As far as the present Critical Edition is concerned an attempt is made in the Notes to give references to the Mahābhārata for parallel ideas and expressions However, a complete collation of all possible parallelisms in ideas and expressions between the two Epics is a desideratum. One of my young pupils, Mr. M M Pathak, M.A , has almost finished his study of the *Similes in the Rāmāyana* for Doctorate.

The present edition has thus tried to present for the first time a critical text of the Rāmāyana to the world of scholars It is gratifying to note that the edition (first two Fascicules) has been favourably received by competent authorities. Those who, however, hold a different view with regard to the constitution of the text will at least find here for the first time the whole evidence of MSS. which may be most helpful to them in deciding the problem.

I am glad to put on record the ungrudging help I have received from all quarters. To Prof. Edgerton, Dr. Renou, Prof. Burrow and Dr. Pisani I am most thankful for valuable suggestions and constructive criticism. I am also thankful to the other members of the Board of Referees, distinguished scholars and the editors of Oriental Journals for their appreciative remarks.

The University Grants Commission this year (1959-60) was pleased to give a liberal grant of Rs. 45,000 to Ramayana Department. Since 1955 it has been pleased to give a grant of Rs. 20,000 every year for the critical edition of the Ramayana and to help the cause of the National Epic. To the Commission I offer my sincere thanks and request them to continue their keen interest in the Ramayana work.

The Government of Bombay also was pleased to sanction a grant of Rs. 30,000 last year (1958-59) and of Rs. 15,000 this year (1959-60) to the Ramayana Department. To the Government I always remain grateful.

The Authorities of the M S. University of Baroda have been taking keenest interest in the Ramayana work. The Vice-Chancellor, Dr. J. M Mehta, who is also the Chairman of the Editorial Board, the Pro-Vice-Chancellor, Dr. C. S. Patel, Hon'ble Dr. Jivraj N. Mehta, Finance Minister, Bombay State; and the Syndicate have laid me under heavy obligation by giving all facilities. Dr. (Shrimati) Hansaben Mehta, the *first* Vice-Chancellor of the M. S. University of Baroda, has been in fact the source of inspiration for the critical edition of the Ramayana. To her I am most grateful, and as a mark of profound respect and admiration I dedicate the Bālakānda to her.

Finally I must thank the Manager of the University Press, Shri Ramanlal J. Patel, for promptness, vigilance, sincerity and interest in the Rāmāyana which have been most helpful to me at every stage in the printing of the Epic. I must also thank my learned friend, Dr. P L. Vaidya, who is editing the Ayodhyākanda, for his valuable suggestions. My thanks are also due to my sincere staff whose willing co-operation has been always encouraging. Shri M. R. Nambiar who is virtually working as a Sub-Editor, Shri H T. Desai, the Superintendent of the Critical Apparatus Section, Shri B. N. Bhatt, the Superintendent of the Collation Section and Shri V. P. Trivedi, the Artist who draws the Pictures for the Critical Edition have rendered valuable help for which I sincerely thank them. The Director of the Oriental Institute, Dr. B. J. Sandesara, has given all facilities to the Rāmāyaṇa Department. To him I offer my sincere thanks.

It is a matter of common experience that required MSS. are not easily available. Fortunately for the Rāmāyana the position was different. There is not a single case where there was no happy reaction. The Public and Private Libraries and scholars—one and all—lent Rāmāyana MSS. to us. The India Office Library of London, also, most promptly complied with my request to supply a micro-film and photostat copy of the learned articles of Dr. Luders on Rśyaśrnga which were not available in India. To all of them I always remain grateful

Rāmāyana Department, Oriental Institute,
Shrimati Hansa Mehta Library Building,
Baroda, 28th March 1960, Gudī Paḍavā Day,
Caitra Śukla Pratipadā, V. S. 2016.

G. H. BHATT

CONCORDANCE OF THIS EDITION

With the Bombay, Kumbhakonam, Gorresio and Lahore Editions

Crit Ed.	Bom Ed.	Kumbh. Ed.	Gorresio Ed.	Lahore Ed.
1 1–2	**1** 1–2	**1** 1–2	**1** 1–2	**1** 1–2
45*	—	—	—	—
3^{a}	3^{a}	3^{a}	3^{a}	3^{a}, 7^{a}
3^{b}	3^{b}	3^{b}	3^{b}	3^{b}, 7^{b}
3^{c}	3^{c}	3^{c}	3^{c}	3^{c}, 7^{c}
3^{d}	3^{d}	3^{d}	3^{d}	3^{d}
47*	—	—	—	—
4^{ab}	4^{ab}	4^{ab}	4^{ab}	4^{ab}
48*	—	—	—	—
4^{cd}	4^{cd}	4^{cd}	4^{cd}	4^{cd}
50*	—	—	—	—
49*	—	—	5–6	5–6
—	—	—	—	7^{d}
$5–7^{ab}$	$5–7^{ab}$	$5–7^{ab}$	$7–9^{ab}$	$8–10^{ab}$
7^{cd}	7^{cd}	7^{cd}	10^{cd}	11^{cd}
51*, 54*	—	—	9^{cd}, 10^{ab}	10^{cd}, 11^{ab}
8^{ab}	8^{ab}	8^{ab}	11^{ab}	12^{ab}
8^{cd}	8^{cd}	8^{cd}	12^{ab}	13^{ab}
52* l.1	—	—	—	—
52* l.2	—	—	11^{cd}	12^{cd}
53*	—	—	—	—
9–12	9–12	9–12	$12^{cd}–16^{ab}$	$13^{cd}–17^{ab}$
55*	13^{ab}	13^{ab}	—	17^{ab} fn.
56*	—	—	—	—
13^{ab}	13^{cd}	13^{cd}	16^{cd}	17^{cd}
57*	14^{ab}	14^{ab}	—	17^{cd} fn.
13^{cd}	14^{cd}	14^{cd}	17^{ab}	18^{ab}
14^{ab}	15^{ab}	15^{ab}	17^{cd}	18^{ab} fn.
$14^{cd}–17$	$15^{cd}–18$	$15^{cd}–18$	$18–21^{ab}$	$18^{cd}–21$
18	19	19	21^{cd}, 23^{ab}	22^{ab}, 23^{cd}
57^{a}*	—	—	22	22^{cd}, 23^{ab}
57^{b}*	—	—	—	—
19^{ab}	20^{ab}	20^{ab}	23^{cd}	24^{ab}
57^{c}*	20^{cd}	20^{cd}	—	24^{ab} fn.
$19^{cd}–22$	21–24	$21–24^{cd}$	24–27	$24^{cd}–27$
57^{d}*	—	—	—	—
23^{ab}	25^{ab}	25^{ab}	28^{ab}	28^{ab}
23^{cd}	25^{cd}	25^{cd}	28^{cd}	28^{cd} & 28^{cd} fn. l. 1
57^{f}* l. 1	26^{ab}	25^{ef}	—	28^{cd} fn. l. 2
57^{f}* l.2–3	$26^{cd}–27^{ab}$	26	—	—
24^{ab}	27^{cd}	27^{ab}	29^{ab}	29^{ab}
58*	—	—	$29^{cd}–30^{ab}$	$29^{cd}–30^{ab}$
$24^{cd}–25^{cd}$	$28^{ab}–29^{ab}$	$27^{cd}–28^{cd}$	$30^{cd}–31^{cd}$	$30^{cd}-31^{cd}$
59*	$29^{cd}–30^{ab}$	$28^{ef}–29^{ab}$	—	32^{ab} fn. l. 1–2
60*	—	—	—	32^{ab} fn. l. 3
$26^{ab}–27^{ab}$	$30^{cd}–31$	$29^{cd}–30$	$32–33^{ab}$	$32–33^{ab}$
61*	—	—	—	—
27^{cd}	32^{ab}	31^{ab}	33^{cd}	33^{cd}
62*	—	—	34	34
63*	—	—	—	—
28	$32^{cd}–33^{ab}$	$31^{cd}–32^{ab}$	35	35
64*	—	—	36	35^{cd} fn.
$29^{a–d}$	$33^{cd}–34^{ab}$	$32^{cd}–33^{ab}$	37	36

Crit. Ed.	Bom. Ed.	Kumbh. Ed.	Gorresio Ed.	Lahore Ed.
29^{ef}	34^{cd}	33^{cd}	38^{d}	37^{d}
65*	—	—	38^{ab}	37^{ab}
66* l. 1 prior half	—	—	38^{c}	37^{c}
67*	—	—	—	37^{cd} fn. l. 5
68*	—	—	—	—
69*	35^{ab}	34^{ab}	—	—
70*	35^{cd}	34^{cd}	39^{ab}	37^{cd} fn. l. 1
71*, 72*	36	35^{a-d}	—	37^{cd} fn. l. 2-3
73*	37^{ab}	35^{ef}	39^{cd}	37^{cd} fn. l. 4
74*	—	—	—	—
75*	—	—	—	37^{cd} fn. l. 6
30^{ab}–31^{ab}	37^{cd}–38	36^{ab}–37^{ab}	40–41^{ab}	38-39^{ab}
31^{cd}	39^{ab}	37^{cd}	41^{cd}	39^{cd}
76*	39^{cd}	38^{ab}	—	39^{cd} fn.
32	40	38^{c-f}	42	40
78*	41^{ab}	39^{ab}	—	—
33–34	41^{cd}–43^{ab}	39^{cd}–40^{cd}	43–44	41–42
79* l. 1	—	—	—	—
79* l. 2	—	—	—	42^{cd} fn.
80*	—	—	45^{ab}	—
35	43^{cd}–44^{ab}	41^{a-d}	45^{cd}–46^{ab}	43
81*	—	—	46^{cd}–47^{ab}	44
82*	44^{cd}–45	41^{ef}–42	—	44 fn.
36–38^{ab}	46–48^{ab}	43–44^{ef}	47^{cd}–49	45-47^{ab}
83*	48^{cd}	45^{ab}	—	—
38^{cd}	49^{ab}	45^{cd}	50^{ab}	47^{cd}
84*	—	—	—	—
39^{a}	49^{c}	46^{a}	50^{c}	48^{a}
85*	—	—	50^{d}–51^{abc}	48^{b-d}–49^{a}
39^{b-d}–41	49^{d}–52^{ab}	46^{b-d}–48^{cd}	51^{d}–54^{ab}	49^{b-d}–51
—	—	—	54^{ab} fn.	—
42^{ab}	52^{cd}	49^{ab}	54^{cd}	52^{ab}
86*	—	—	—	—
87*	—	—	55^{ab}	52^{cd}
42^{cd}	53^{ab}	49^{cd}	55^{cd}	52^{ef}
—	—	—	—	52^{ef} fn.
43–44^{ab}	53^{cd}–54	50–51^{ab}	56–57^{ab}	53–54^{ab}
44^{cd}	55^{ab}	51^{cd}	—	54^{ab} fn.
88*	—	—	57^{cd}	54^{cd}
45	55^{cd}–56^{ab}	51^{ef}–52^{ab}	58	55
91*	—	—	—	—
46^{ab}	56^{cd}	52^{cd}	59^{ab}	56^{ab}
46^{cd}	57^{ab}	52^{ef}	59^{cd}	—
92*	—	—	—	—
93*	—	—	60^{ab}	56^{cd}
94*	—	—	—	—
46^{ef}–48	57^{cd}–59	53–55^{ab}	60^{cd}–62	57–59^{ab}
95*	60^{ab}	55^{cd}	—	59^{ab} fn.
96*	60^{cd}	56^{ab}	63^{ab}	59^{cd}
97*	61^{ab}	56^{cd}	—	60^{ab}
49^{a-d}	61^{cd}–62^{ab}	57	63^{cd}–64^{ab}	60^{cd}–61^{ab}
49^{ef}	63^{ab}	58^{cd}	64^{cd}	61^{cd}
50^{ab}	62^{cd}	58^{ab}	65^{ab}	62^{ab}
50^{cd}	63^{cd}	58^{ef}	65^{cd}	62^{cd}
51^{ab}	64^{ab}	59^{ab}	66^{ab}	63^{ab}, 62^{cd} fn. l. 1 also
98*	64^{cd}–65^{ab}	59^{cd}–60^{ab}	—	62^{cd} fn. l. 2-3
51^{cd}–53^{ab}	65^{cd}–67^{ab}	60^{cd}–62^{ab}	66^{cd}–68^{ab}	63^{cd}–65^{ab}
100* l. 1	—	—	68^{cd}	65^{cd}
101*	—	—	—	—
100* l. 2–4	—	—	69–70^{ab}	66-67^{ab}

Crit. Ed	Bom. Ed.	Kumbh. Ed.	Gorresio Ed.	Lahore Ed.
53^{cd}–54^{ab}	67^{cd}–68^{ab}	62^{cd}–63^{ab}	70^{cd}–71^{ab}	67^{cd}–68^{ab}
102*	—	—	—	—
54^{cd}	68^{cd}	63^{cd}	71^{cd}	68^{cd}
103*	69	64	—	68^{cd} fn.
55	70	65	72	69
104*	—	—	73	70
56–59^{ab}	71–74^{ab}	66–69^{ab}	74–77^{ab}	71–74^{ab}
59^{c}	74^{c}	69^{c}	80^{c}	77^{c}
59^{d}	74^{d}	69^{d}	77^{d}	74^{d}
—	—	—	77^{c}	74^{c}
60^{ab}	75^{ab}	70^{ab}	78^{ab}	75^{ab}
105*	—	—	—	—
60^{cd}–66^{ab}	75^{cd}–81^{ab}	70^{cd}–76^{ab}	78^{cd}–84^{ab}	75^{cd}–81^{ab}
107* l. 1	81^{cd}	76^{cd}	—	81^{cd} fn.
107* l. 2–3	82	77	86^{cd}–87^{ab}	82
107* l. 4–5	—	—	87^{cd}–88^{ab}	83
107* l. 6	83^{ab}	78^{ab}	88^{cd}	84^{ab}
108*	—	—	—	—
109*	—	—	89^{ab}	84^{ab} fn.
66^{cd}	85^{ab}	80^{ab}	84^{cd}	81^{cd}
67	83^{cd}–84^{ab}	79	85	84^{c-f}
68^{ab}	84^{cd}	78^{cd}	86^{cb}	85^{ab}
68^{cd}–69^{ab}	85^{cd}–86^{ab}	80^{cd}–81^{ab}	89^{cd}–90^{ab}	85^{cd}–86^{ab}
110*	86^{cd}–88^{ab}	81^{cd}–83^{ab}	—	86^{ab} fn.
69^{cd}–70	88^{cd}–89	83^{cd}–84	90^{cd}–91	86^{cd}–87
111*	—	—	92^{ab}	87^{cd} fn.
113*	—	—	92^{cd}–93^{cd}	88–89^{ab}
71^{ab}	90^{ab}	85^{ab}	94^{ab}	89^{cd}
114*	—	—	—	—
71^{cd}–72	90^{cd}–91	85^{cd}–86	94^{cd}–95	90–91^{ab}
73^{a}	92^{c}	87^{c}	96^{a}	91^{c}
73^{b}	92^{b}	87^{b}	96^{b}	91^{d}
73^{c}	92^{a}	87^{a}	96^{c}	92^{a}
115* l. 1	92^{d}	87^{d}	—	—
115* l. 2–3	93	87^{e}–88^{b}	—	92^{ab} fn.
115* l. 4	94^{a}	88^{c}	—	—
73^{d}	94^{b}	88^{d}	96^{d}	92^{b}
116* l. 1	—	—	97^{ab}	92^{cd}
117*	—	—	—	—
116* l. 2	—	—	97^{cd}	92^{ef}
74^{cd}	95^{ab}	89^{ab}	98^{cd}	93^{cd}
119*	95^{cd}	89^{cd}	—	93^{cd} fn. l. 1
75	96	90	99	94
121*	—	—	—	—
76	97	91	100	95
122*	—	—	101–103^{ab}	96–97
123*	—	—	—	—
77–78^{a-c}	98–99^{a-c}	92–93^{a-c}	103^{cd}–105^{a}	98–99^{a-c}
78^{d}	99^{d}	93^{d}	—	—
125* l. 1, 2 & 3 prior half.	—	—	—	—
125* l. 3 post. half	—	—	105^{b}	99^{d}
126*	—	—	105^{cd}–106^{ab}	100
127*	—	—	106^{cd}	—
79	100	94	107	101
2 1^{ab}	**2** 1^{ab}	**2** 1^{ab}	**2** 1^{ab}	**2** 1^{ab}
128*	—	—	1^{cd}–2^{ab}	1^{cd}–2^{ab}
129*	—	—	—	—
1^{cd}–5^{cd}	1^{cd}–5^{cd}	1^{cd}–5^{cd}	2^{cd}–6^{cd}	2^{cd}–6^{cd}

Crit. Ed.	Bom. Ed.	Kumbh. Ed.	Gorresio Ed.	Lahore Ed.
130*	—	—	7^{ab}	7^{ab}
6^{ab}	6^{ab}	6^{ab}	—	7^{cd} fn.
6^{cd}	6^{cd}	6^{cd}	7^{cd}	7^{cd}
7^{ab}	7^{ab}	7^{ab}	—	—
132* l. 1	—	—	9^{ab}	9^{ab}
7^{cd}–8^{ab}	7^{cd}–8^{ab}	7^{cd}–8^{ab}	9^{cd}–10^{ab}	9^{cd}–10^{ab}
133*	—	—	10^{cd}–11^{ab}	10^{cd}–11^{ab}
8^{cd}–11^{ab}	8^{cd}–11^{ab}	8^{cd}–11^{ab}	11^{cd}–14^{ab}	11^{cd}–14^{ab}
134*	—	—	—	—
11^{cd}	11^{cd}	11^{cd}	14^{cd}	14^{cd}
136*	12	12	—	15^{ab} fn.
137*	—	—	—	—
12–13^{ab}	13–14^{ab}	13–14^{ab}	15–16^{ab}	15–16^{ab}
138*	—	—	—	—
13^{cd}–18	14^{cd}–19	14^{cd}–19	16^{cd}–21	16^{cd}–21
142*	—	—	—	—
19–21	20–22	20–22	22–24	22–24
144*	—	—	—	—
22–25^{ab}	23–26^{ab}	23–26^{ab}	25–28^{ab}	25–28^{ab}
145*	—	—	—	—
25^{cd}	26^{cd}	26^{cd}	28^{cd}	28^{cd}
146*	27^{ab}	26^{ef}	—	—
26	27^{cd}–28^{ab}	27	29	29
27	28^{cd}–29^{ab}	28	31	31
28	29^{cd}–30^{ab}	29	30	30
29^{ab}	30^{cd}	30^{ab}	32^{ab}	32^{ab}
147*	—	—	32^{cd}	32^{cd}
29^{cd}–33^{ab}	31^{ab}–34^{cd}	30^{cd}–34^{ab}	33^{ab}–36^{cd}	33^{ab}–36^{cd}
33^{cd}	35^{ab}	34^{cd}	37^{ab}	37^{ab}, 38^{cd}
148*	—	—	37^{cd}–38^{ab}	37^{cd}–38^{ab}
149*	—	—	38^{cd}	38^{cd}
34^{ab}–35^{cd}	35^{cd}–37^{ab}	35^{ab}–36^{cd}	39^{ab}–40^{cd}	39^{ab}–40^{cd}
36	37^{cd}–38^{ab}	37	—	41
37–40^{ab}	38^{cdef}–41^{ab}	38–41^{ab}	41–44^{ab}	42–45^{ab}
151*	—	—	—	45^{cd} fn.
40^{cd}	41^{cd}	41^{cd}	44^{cd}	45^{cd}
150*	—	—	45	46
41	42	42	46	47
[44*]	43	43	—	—
App. I. No. 1 l. 3–21	—	—	4 2–11^{ab}	3 2–11^{ab}
,, ,, l. 22–24	—	—	11^{cd}–12	11^{ab} fn.
,, ,, l. 25	—	—	13^{ab}	13^{ab}
,, ,, l. 25 fn.	—	—	—	—
,, ,, l. 26–28	—	—	13^{cd}–14^{cd}	13^{cd}–14^{cd}
,, ,, l. 29	—	—	15^{ab}	15^{cd}
,, ,, l. 30	—	—	15^{cd}	15^{ab}
,, ,, l. 31–59	—	—	16–30^{ab}	16–30^{ab}
,, ,, l. 59 fn.	—	—	—	—
,, ,, l. 60–65	—	—	30^{cd}–33^{ab}	30^{cd}–33^{ab}
,, ,, l. 65 fn.	—	—	—	—
,, ,, l. 66–67	—	—	33^{cd}–34^{ab}	33^{cd}–34^{ab}
,, ,, l. 68	—	—	34^{cd}	34^{ab} fn.
,, ,, l. 69	—	—	35^{ab}	34^{cd}
,, ,, l. 69 fn.	—	—	—	—
,, ,, l. 70–101	—	—	35^{cd}–51^{ab}	35^{ab}–50^{ab}
,, ,, l. 101 fn.	—	—	—	—
,, ,, l. 102–8	—	—	51^{cd}–54	50^{cd}–53
,, ,, l. 109–10	—	—	55	53^{cd} fn.
,, ,, l. 111–16	—	—	56–58	54–56
—	—	—	—	56^{cd} fn.

Crit. Ed.	Bom. Ed.	Kumbh. Ed.	Gorresio Ed.	Lahore Ed.
App. I. No. 1 l. 117–25	—	—	59–63^{ab}	57–61^{ab}
,, ,, l. 125 fn.	—	—	—	—
,, ,, l. 126–37	—	—	63^{cd}–69^{ab}	61^{cd}–67^{ab}
,, ,, l. 137 fn.	—	—	—	—
,, ,, l. 138–44	—	—	69^{cd}–72^{cd}	67^{cd}–70^{cd}
,, ,, l. 144 fn.	—	—	—	—
,, ,, l 145	—	—	—	71^{ab}
,, ,, l. 146–55	—	—	73^{ab}–77^{cd}	71^{cd}–75^{cd}
,, ,, l. 156	—	—	—	76^{ab}
,, ,, l. 157–63	—	—	78^{ab}–81^{ab}	76^{cd}–79^{cd}
,, ,, l. 164	—	—	81^{cd}	79^{cd} fn.
,, ,, l. 165–67	—	—	82–83^{ab}	80–81^{ab}
,, ,, l. 168	—	—	83^{cd}	—
,, ,, l. 169–71	—	—	84–85^{ab}	81^{cd}–82^{cd}
,, ,, l. 171 fn.	—	—	—	—
,, ,, l. 172–74	—	—	85^{cd}–86^{cd}	83^{ab}–84^{ab}
,, ,, l. 174 fn.	—	—	—	—
,, ,, l. 175–202	—	—	87–100	84^{cd}–97^{cd}
,, ,, l. 202 fn.	—	—	—	—
,, ,, l. 203–26	—	—	101–112	98–109
,, ,, l. 227	—	—	113^{ab}	109^{cd} fn.
,, ,, l. 228–30	—	—	113^{cd}–114	110–111^{ab}
,, ,, l. 231 prior half	—	—	115^{a}	111^{c}
,, ,, l 231 post. half	—	—	—	111^{d}
,, ,, l. 232 prior half	—	—	115^{b}	112^{a}
,, ,, l. 232 post. half	—	—	—	112^{b}
,, ,, l. 233–35	—	—	115^{cd}–116^{cd}	112^{cd}–113^{cd}
,, ,, l. 235 fn	—	—	117^{cd}	—
,, ,, l. 236–37	—	—	117^{ab}, 118^{ab}	114
,, ,, l. 238	—	—	118^{cd}	115^{ab}
,, ,, l. 238 fn.	—	—	—	—
,, ,, l. 239–263	—	—	119–131^{ab}	115^{cd}–127
,, ,, l. 263 fn.	—	—	—	—
,, ,, l. 264–70	—	—	131^{cd}–134	128–131^{ab}
,, ,, l. 270 fn.	—	—	—	—
,, ,, l. 271–89	—	—	135–144^{ab}	131^{cd}–140
—	—	—	—	140^{cd} fn.
,, I No. 1 l. 290	—	—	144^{cd}	141^{ab}
—	—	—	—	141^{ab} fn.
,, I No. 1 l. 291–97	—	—	145–148^{ab}	141^{cd}–144^{cd}
,, ,, l. 297 fn.	—	—	—	—
,, ,, l. 298–302	—	—	148^{cd}–149	144^{ef}–145
3 1–2^{ab}	**3** 1–2^{ab}	**3** 1–2^{ab}	**3** 1–2^{ab}	**4** 1–2^{ab}
2^{cd}	2^{cd}	2^{cd}	2^{cd}	—
153*	—	—	3^{ab}	2^{cd}
154*	3–9	3–9	—	—
3	10	10	3^{cd}–4^{ab}	3
155*	—	—	—	3^{cd} fn.
4^{ab}	11^{ab}	11^{ab}	5^{cd}	5^{ab}
4^{cd}	11^{cd}	11^{cd}	4^{cd}	4^{ab}
5^{ab}	12^{ab}	12^{ab}	5^{ab}	4^{cd}
5^{c}	12^{c}	12^{c}	6^{a}	5^{c}
157*	—	—	—	—
5^{d}–7^{a}	12^{d}–14^{a}	12^{d}–14^{a}	6^{bcd}–7^{abc}	5^{d}–7^{a}
158* l. 1	—	—	—	—
158* l. 2	—	—	—	7^{b} fn. prior half

Crit. Ed.	Bom. Ed.	Kumbh. Ed.	Gorresio Ed.	Lahore Ed.
7^b	14^b	14^b	7^d	7^b
159*	—	—	—	—
160*	—	—	—	—
161*	—	—	—	7^b fn. post. half
7^c	14^c	14^c	8^a	7^c
162*	—	—	—	—
7^d–8^a	14^d–15^a	14^d–15^a	8^{bc}	7^d–8^a
163*	—	—	—	—
164*	—	—	—	—
8^{bcd}–10^{abc}	15^{bcd}–17^{abc}	15^{bcd}–17^{abc}	8^d–11^a	8^{bcd}–10^{abc}
165* l. 1	17^d	17^d	—	10^{cd} fn. prior half
165* l. 2	18^a	18^a	—	—
10^d–11^{ab}	18^{bcd}	18^{bcd}	11^{bcd}	10^d–11^{ab}
166*	—	—	12^{ab}–13^{ab}	11^{cd}–12^{cd}
167*	19^{ab}	19^{ab}	—	—
168*	—	—	—	—
11^{cd}–12^{ab}	19^{cd}–20^{ab}	19^{c}–^{f}	13^{cd}–14^{ab}	13
169*	—	—	—	—
12^{cd}	20^{cd}	20^{ab}	14^{cd}	14^{ab}
13	21	20^{cd}–21^{ab}	—	—
170*	—	—	—	—
171*	—	—	—	—
172*	—	—	15–16^{ab}	14^{cd}–15
173*	—	—	—	—
14^a	22^a	21^c	—	—
174* l. 1 post. half	22^b	—	—	—
14^b	22^d	21^d	—	—
14^c	22^c	21^e	16^c	16^a
14^d	—	21^f	16^d	16^b
15^{ab}–19^{ab}	23^{ab}–27^{ab}	22^{ab}–26^{ab}	17^{ab}–21^{ab}	16^{cd}–20^{cd}
175*	27^{cd}	26^{cd}	—	20^{ab} fn. l. 1
176*	28^{ab}	—	—	20^{ab} fn. l. 2
177*	28^{cd}	27^{ab}	21^{cd}	21^{ab}
19^{cd}–20^{ab}	29	27^{cd}–28^{ab}	22	21^{cd}–22^{ab}
178* l. 1 prior half	30^a	28^c	—	22^{ab} fn. prior half
178* l. 1 post. half	30^b	28^d	—	22^{ab} fn. post. half
179*	—	—	—	—
20^{cd}	30^{cd}	29^{ab}	23^{ab}	22^{cd}
21^a	31^a	29^c	24^b	23^d
21^b	31^b	29^d	24^a	23^c
21^c	31^c	30^a	23^c	23^a
21^d	31^d	30^b	—	—
180* l. 1 post. half	—	—	23^d	23^b
22	32	30^{cd}–31^{ab}	24^{cd}–25^{ab}	24
181*	—	—	25^{cd}–26^{ab}	25
23–24^{ab}	33–34^{ab}	31^{cd}–32^{cd}	26^{cd}–27^{cd}	26–27^{ab}
182*	—	—	—	—
24^c	34^c	33^a	28^a	27^c
183*	—	—	—	—
24^d	34^d	33^b	28^b	27^d
25	35	33^{cd}–34^{ab}	28^{cd}–29^{ab}	27^{a}–^{d} (sec. wrongly numbered)
184*	—	—	—	—
26^{abc}	36^{abc}	34^{cd}–35^a	29^{cd}–30^a	28^{abc}
185*	—	—	—	29^{ab} fn.
26^d	36^d	35^b	30^b	28^d
186*	—	—	—	—
27^{ab}	37^{ab}	35^{cd}	30^{cd}	29^{ab}
187*	—	—	—	—
27^c	37^c	36^a	31^a	29^c

Crit. Ed.	Bom. Ed.	Kumbh. Ed.	Gorresio Ed.	Lahore Ed.
188*	37^{d}–38^{a}	—	—	—
27^{d}	38^{b}	36^{b}	31^{b}	29^{d}
28^{ab}	38^{cd}	36^{cd}	31^{cd}	30^{ab}
189*	—	—	32	30^{ab} fn.
28^{cd}	38^{ef}	36^{ef}	33^{ba}	30^{dc}
190* l. 1	—	—	—	—
190* l. 2–4	—	—	—	32^{cd} fn.
29^{ab}	39^{ab}	37^{ab}	33^{cd}	31^{ab}
App. I No. 2 l. 15	—	—	34^{ab}	31^{cd}
191*	—	—	34^{cd}–35^{ab}	32
192*	—	—	—	32^{cd} fn. l. 4 post. half & l. 5
190* l. 5-6	—	—	35^{cd}–36^{ab}	33
App. I. No. 2 l. 9	—	—	36^{cd}	34^{ab}
App. I No. 2 l. 10	—	—	—	—
App. I No. 2 l. 11–14	—	—	37^{ab}–38	34^{cd}–36^{ab}
29^{cd}	39^{cd}	37^{cd}	—	31^{cd} fn.
193*	—	—	—	33^{cd} fn. l. 1
190* l. 7	—	—	—	33^{cd} fn. l. 2
194*	—	—	—	33^{cd} fn. l. 3
195* l. 1–5	—	—	—	33^{cd} fn. l. 4–8
195* l. 6	—	—	—	—
195* l. 7–11	—	—	—	33^{cd} fn. l. 9–13
App. I No. 2 l. 1–2	—	—	—	33^{cd} fn. l. 14–15
—	—	—	—	33^{cd} fn. l. 16–17
App. I No. 2 l. 3–8	—	—	—	33^{cd} fn. l. 18–23
—	—	—	—	33^{cd} fn. l. 24
App. I No. 2 l. 16–19	—	—	—	—
4 1	**4** 1	**4** 1	**4** 1	**3** 1
196*	2	2	—	—
2–3	3–4	3–4	**3** 39–40	**4** 36^{cd}–38^{ab}
—	—	—	41^{ab}	38^{cd}
4^{ab}	5^{ab}	5^{ab}	41^{cd}	39^{ab}
203* l. 7–9	—	—	42–43^{ab}	39^{cd}–40
203* l. 10	—	—	43^{cd}	41^{ab}
4^{cd}–5^{ab}	5^{cd}–6^{ab}	5^{cd}–6^{ab}	—	39^{ab} fn.
197*	—	—	—	—
198*	—	—	47^{ab}	44^{cd}
5^{cd}–6^{ab}	6^{cd}–7^{ab}	6^{cd}–7^{ab}	—	—
6^{cd}–7^{ab}	7^{cd}–8^{ab}	7^{cd}–8^{ab}	44	41^{cd}–42^{ab}
203* l. 13 post. half	—	—	45^{b}	42^{d}
203* l. 14 post. half	—	—	45^{d}	43^{b}
7^{c}	8^{c}	8^{c}	45^{c}	43^{a}
7^{d}	8^{d}	8^{d}	45^{a}	42^{c}
204*	—	—	—	—
8	9	9	46	43^{cd}–44^{ab}
203* l. 17–18	—	—	47	44^{cd}–45^{ab}
9	10	10	—	—
10^{ab}	11^{ab}	11^{ab}	$50^{b,d}$	47^{d}, 48^{b}
10^{cd}	11^{cd}	11^{cd}	$51^{b,a}$	48^{dc}
11^{ab}	12^{ab}	12^{ab}	—	—
11^{cd}	12^{cd}	12^{cd}	48^{ab}	45^{cd}
201*	—	—	—	—
203* l. 20	—	—	48^{cd}	46^{ab}
203* l. 21 prior half	—	—	49^{a}	46^{c}
205*	—	—	—	—
203* l. 22 prior half	—	—	49^{c}	47^{a}
12^{ab}	13^{ab}	13^{ab}	$49^{b,d}$	46^{d}, 47^{b}
203* l. 23 prior half	—	—	50^{a}	47^{c}
203* l. 24 prior half	—	—	50^{c}	48^{a}

Crit. Ed.	Bom. Ed.	Kumbh. Ed.	Gorresio Ed.	Lahore Ed.
203* l. 26	—	—	51^{cd}	49^{ab}
12^{cd}	13^{cd}	13^{cd}	52	49^{cd}–50^{ab}
203* l. 29–39	—	—	53	50^{cd}–51^{ab}
12^{ef}	14^{ab}	13^{ef}	—	—
13^{ab}	14^{cd}	14^{ab}	54^{ab}	51^{cd}
206*	—	—	—	—
207*	—	—	—	—
13^{cd}–16^{ab}	15^{ab}–17^{cd}	14^{cd}–17^{ab}	54^{cd}–57^{ab}	52^{ab}–54^{cd}
203* l. 38	—	—	57^{cd}	55^{ab}
16^{cd}	18^{ab}	17^{cd}	58^{ab}	55^{cd}
203* l. 40–43	—	—	58^{cd}–60^{ab}	56^{ab}–57^{cd}
17^{ab}	18^{cd}	18^{ab}	—	—
17^{cd}	19^{ab}	18^{cd}	61^{ab}	58^{ab}, 59^{ab}
203* l. 45	—	—	60^{cd}	58^{cd}
18^{ab}	19^{cd}	19^{ab}	61^{cd}	59^{cd}
18^{cd}	20^{ab}	19^{cd}	62^{ab}	60^{ab}
19^{ab}	20^{cd}	$[1]^{ab}$	62^{cd}	60^{cd}
19^{cd}	21^{ab}	$[1]^{cd}$	63^{ab}	61^{ab}
209*	21^{cd}–26^{ab}	$[2]^{ab}$–[6]	—	—
210*	—	—	—	—
211*	—	—	—	—
20	26^{cd}–27^{ab}	20	63^{cd}–64^{ab}	61^{cd}–62^{ab}
212*	—	—	—	—
213*	27^{cd}–28^{ab}	21	—	—
21^{ab}	28^{cd}	22^{ab}	64^{cd}	62^{cd}
215* l. 1	—	—	65^{ab}	63^{ab}
216*	—	—	—	—
215* l. 2	—	—	65^{cd}	63^{cd}
21^{cd}	29^{ab}	22^{cd}	—	—
22^{ab}	29^{cd}	23^{ab}	66^{ab}	64^{ab}
215* l. 5	—	—	66^{cd}	64^{cd}
22^{cd}	30^{ab}	23^{cd}	—	—
215* l. 6–8	—	—	67–68^{ab}	65–66^{ab}
23^{ab}	30^{cd}	24^{ab}	68^{cd}	66^{cd}
215* l. 10 & the prior half of l. 11	—	—	69^{abc}	67^{abc}
23^{cd}	31^{ab}	24^{cd}	69^{d}	67^{d}
215* l. 12	—	—	70^{ab}	68^{ab}
—	—	—	70^{cd}	—
24–25	31^{cd}–33^{ab}	25–26	71–72	68^{cd}–69
217*	33^{cd}–34^{a-f}	27^{ab}–28^{a-d}	—	—
26–27	35–36	29–30	73–74	70–71
5 219*	5 —	5 —	5 —	5 1^{ab} fn.
220*	—	—	—	—
1–2	1–2	1–2	1–2	1–2
221*	—	—	—	—
3–4^{ab}	3–4^{ab}	3–4^{ab}	3–4^{ab}	3–4^{ab}
222*	—	—	—	—
4^{cd}	4^{cd}	4^{cd}	4^{cd}	4^{cd}
223*	—	—	—	—
5–7^{abc}	5–7^{abc}	5–7^{abc}	1–3^{abc}	1–3^{abc}
230* post. half l. 1 & prior half l. 2	—	—	3^{d}, 4^{a}	3^{d}, 4^{a}
7^{d}	7^{d}	7^{d}	4^{b}	4^{b}
224*	—	—	—	—
8^{ab}	8^{ab}	8^{ab}	4^{c}	4^{c}
8^{c}	8^{c}	8^{c}	—	—
8^{d}	8^{d}	8^{d}	4^{d}	4^{d}
230* l.4	—	—	5^{ab}	5^{ab}
230* post.halves of l.6 & 7	—	—	$6^{b,d}$	$6^{b,d}$
			—	—

Crit. Ed.	Bom. Ed.	Kumbh. Ed.	Gorresio Ed.	Lahore Ed.
231*	—	—	—	6^{cd} fn.
9	9	9	7	7
10^{a}	10^{a}	10^{a}	6^{c}	6^{c}
230* prior half of l.10	—	—	8^{a}	8^{a}
10^{bcd}	10^{bcd}	10^{bcd}	8^{bcd}	8^{bcd}
11^{ab}	11^{ab}	11^{ab}	—	9^{ab} fn.
11^{cd}	11^{cd}	11^{cd}	9^{ba}	9^{ba}
12^{ab}	12^{ab}	12^{ab}	—	9^{ab} fn.
12^{cd}–13^{a}	12^{cd}–13^{a}	12^{cd}–13^{a}	5^{dc}–6^{a}	5^{dc}–6^{a}
13^{b}	13^{b}	13^{b}	—	—
13^{c}	13^{c}	13^{c}	9^{c}	8^{cd} fn. l.1 prior half
230* l. 13 post half	—	—	9^{d}	8^{cd} fn. l 1 post. half
13^{d}–14^{ab}	13^{d}–14^{ab}	13^{d}–14^{ab}	—	—
14^{cd}	14^{cd}	14^{cd}	10^{ab}	—
15	15	15	13	12^{cd}–13^{ab}
227*	—	—	—	—
16^{a}	16^{a}	16^{a}	14^{ab}	13^{cd}
16^{b}	16^{b}	16^{b}	11^{d}	11^{b}
230* l. 16 post. half & l.17 prior half	—	—	14^{d}, 10^{c}	9^{d}, 10^{a}
230* l 18 & prior half of l.19	—	—	11^{abc}	10^{cd}, 11^{a}
230* l 20	—	—	12^{ab}	11^{cd}
226*	—	—	—	—
230* l.21	—	—	12^{cd}	12^{ab}
16^{c}	16^{c}	16^{c}	14^{c}	9^{c}, 14^{a}
16^{d}	16^{d}	16^{d}	13^{c} & 10^{d}	10^{b}, 13^{a}
17^{ab}	17^{ab}	17^{ab}	15^{ab}	14^{cd}
228*	—	—	—	—
17^{cd}	17^{cd}	17^{cd}	17^{ba}	16^{dc}
230* l. 28–30,34	—	—	17^{cd}–19^{ab}	17–18
18^{ab}	18^{ab}	18^{ab}	15^{cd}	15^{ab}
233*	—	—	—	—
230* l. 32–33	—	—	16	15^{cd}–16^{ab}
18^{cd}–19	18^{cd}–19	18^{cd}–19	—	—
229*	—	—	—	—
20–22^{ab}	20–22^{ab}	20–22^{ab}	—	—
22^{c}	22^{c}	22^{c}	19^{c}	19^{a}
22^{d}	22^{d}	22^{d}	19^{d}	19^{b}
23	23	23	20	19^{c-f}
234*	—	—	—	—
6 1–4^{ab}	**6** 1–4^{ab}	**6** 1–4^{ab}	**6** 1–4^{ab}	**6** 1–4^{ab}
4^{cd}	4^{cd}, [26^{ef}]	4^{cd}, 26^{cd}	4^{cd}	4^{cd}
235*	—	—	—	—
5–8^{a}	5–8^{a}	5–8^{a}	5–8^{a}	5–8^{a}
248* l. 5 post. half & l. 6 prior half	—	—	8^{bc}	8^{bc}
8^{b}	8^{b}	8^{b}	8^{d}	8^{d}
248* l. 7 and 8	—	—	9	9
8^{cd}	8^{cd}	8^{cd}	—	—
9–10^{ab}	9–10^{ab}	9–10^{ab}	10–11^{ab}	10–11^{ab}
248* l. 12	—	—	11^{cd}	11^{cd}
10^{cd}	10^{cd}	10^{cd}	—	—
11	11	11	12	12
12^{ab}	12^{ab}	12^{ab}	13^{a}	13^{a}
12^{c}	12^{c}	12^{c}	13^{c}	13^{c}
248* l. 16 post. half	—	—	13^{d}	13^{d}
12^{d}	12^{d}	12^{d}	21^{d}	22^{d}
13–14	13–14	13–14	14–15	14–15

Crit. Ed.	Bom. Ed.	Kumbh. Ed.	Gorresio Ed.	Lahore Ed.
248* l. 21–26	—	—	16–18	16–18
236*	15^{ab}	15^{ab}	13^{b}	13^{b}
15^{ab}	15^{cd}	15^{cd}	19^{ab}	19^{ab}
15^{cd}	16^{ab}	16^{ab}	—	—
15^{ef}	16^{cd}	16^{cd}	19^{cd}	19^{cd}
16^{ab}	17^{ab}	17^{ab}	20^{ab}	20^{ab}
237*	17^{cd}	17^{cd}	—	—
16^{cd}	18^{ab}	18^{ab}	20^{cd}	20^{cd}
238*	18^{cd}	18^{cd}	—	—
248* l. 31	—	—	—	22^{ab}
239*	—	—	—	—
248* l. 32	—	—	21^{cd}	22^{cd}
17^{ab}	19^{ab}	19^{ab}	21^{ab}	21^{ab}
17^{cd}	19^{cd}	19^{cd}	—	21^{cd}
18	20	20	22	23
241*	—	—	—	—
$19–20^{ab}$	$21–22^{ab}$	$21–22^{ab}$	$23–24^{ab}$	$24–25^{ab}$
20^{cd}	22^{cd}	22^{cd}	24^{cd}	—
21	23	23	25	26
242*	24^{ab}	24^{ab}	26^{c}	—
22^{ab}	24^{cd}	24^{cd}	$26^{a,d}$	27^{a}
243*	25^{ab}	25^{ab}	26^{b}	27^{b}
22^{cd}	25^{cd}	25^{cd}	27^{ab}	—
23	26	$25^{ef}–26^{ab}$	$27^{cd}–28^{ab}$	$27^{cd}–28^{ab}$
245*	27	27	—	—
246*	—	—	—	—
247*	—	—	—	—
248* l. 44	—	—	28^{cd}	28^{cd}
24	28	28	29	29
7 249* l. 1	**7** 1^{ab}	**7** 1^{ab}	**7** —	**7** 1^{ab} fn. l. 1
249* l. 2 prior half	1^{c}	1^{c}	—	1^{ab} fn. l. 2 prior half
249* l. 2 post. half	1^{d}	1^{d}	2^{d}	2^{d}
1^{abc}	2^{abc}	2^{abc}	2^{abc}	2^{abc}
1^{d}	2^{d}	2^{d}	—	1^{ab} fn. l. 4 post. half.
2	3	3	3	3
3	4	4	1	1
251*	$5–6^{ab}$	5	—	1^{cd} fn.
252*	6^{cd}	6^{ab}	—	—
253*	—	—	—	—
4^{ab}	7^{ab}	6^{cd}	4^{ab}	4^{ab}
255*	—	—	—	—
4^{cd}	7^{cd}	7^{ab}	4^{cd}	4^{cd}
256*	—	—	—	—
259* l. 1	—	—	—	—
260*	—	—	—	—
261*	—	—	—	—
$5–7^{ab}$	$8–10^{ab}$	$7^{c–f}–9^{ab}$	$5–7^{ab}$	$5–7^{ab}$
258*	—	—	—	—
7^{cd}	10^{cd}	9^{cd}	8^{ab}	8^{ab}
8^{ab}	11^{ab}	10^{ab}	7^{cd}	7^{cd}
8^{cd}	11^{cd}	10^{cd}	8^{cd}	8^{cd}
9–10	12–13	11–12	9–10	9–10
263*	—	—	11	11
264*	—	—	—	—
265*	—	—	—	—
11^{ab}	14^{ab}	13^{ab}	—	—
$11^{cd}–12^{ab}$	$14^{cd}–15^{ab}$	$13^{cd}–14^{ab}$	$14^{cd}–15^{ab}$	$14^{cd}–15^{ab}$
266*	—	—	15^{cd}	15^{cd}
12^{cd}	15^{cd}	14^{cd}	16^{ab}	16^{ab}
13–14	16–17	15–16	12–13	12–13

Crit. Ed.	Bom. Ed.	Kumbh. Ed.	Gorresio Ed.	Lahore Ed.
268*	—	—	14^{ab}	14^{ab}
254*	—	—	—	—
269* l 1	18^{ab}	—	—	—
269* l. 2	18^{cd}	17^{ab}	—	—
269* l. 3–4	19	17^{c-f}	—	—
$15–16^{ab}$	$20–21^{ab}$	$18–19^{ab}$	$16^{cd}–17^{cd}$	$16^{cd}–17$
271*	$21^{cd}–22$	$19^{cd}–20$	—	—
16^{cd}	23^{ab}	21^{ab}	17^{ef}	18^{ab}
272*	23^{c-f}	21^{c-f}	—	—
17	24	22	18	19
8 1–4	**8** 1–4	**8** 1–4	**8** 1–4	**8** 1–4
[**ll.** 5–11]	5–11	$5–11^{cd}$	—	—
[**ll.** 15^{ab}]	12^{ab}	11^{ef}	—	—
[**ll.** $12^{ab}–20^{cd}$]	$12^{ca}–21^{ab}$	$12^{ab}–20^{cd}$	—	—
274*	$21^{cd}–22^{ab}$	21	—	—
[**ll.** 21]	$22^{cd}–23^{ab}$	22	—	—
275*	$23^{cd}–24^{a-f}$	$23^{ab}–24^{a-d}$	—	—
5^{ab}	**9** 1^{ab}	**9** 1^{ab}	5^{ab}	5^{ab}
276* l. 2	1^{cd}	1^{cd}	—	—
$5^{cd}–12$	$2^{ab}–9^{ab}$	$1^{ef}–8$	$5^{cd}–12$	$5^{cd}–12$
280*	—	—	—	—
279*	—	—	—	—
13–14	$9^{cd}–11^{ab}$	9–10	13–14	13–14
283*	11^{cd}	11^{ab}	—	—
$15–16^{ab}$	$12–13^{ab}$	$11^{c-f}–12^{ab}$	$15–16^{ab}$	$15–16^{ab}$
[15^{cb} (var.)]	13^{cd}	12^{cd}	—	—
$16^{cd}–18^{ab}$	$13^{ef}–15^{ab}$	$12^{ef}–14^{ab}$	$16^{cd}–19^{ab}$	$16^{cd}–19^{ab}$
287*	—	—	—	—
18^{cd}	15^{cd}	14^{cd}	—	20^{ab}
286* l. 4	—	—	19^{cd}	19^{cd}
286* l. 5	—	—	20^{ab}	19^{cd} fn.
286* l. 6	—	—	20^{cd}	20^{cd}
19–20	16–17	15–16	21–22	21–22
288* l. 2–3	—	—	23	22^{cd} fn.
21^{ab}	18^{ab}	17^{ab}	24^{ab}	23^{ab}
21^{c}	18^{c}	17^{c}	25^{a}	24^{a}
21^{d}	18^{d}	17^{d}	26^{b}	25^{b}
289* l. 2	—	—	24^{cd}	23^{cd}
289* l. 3 post. half & l. 4	—	—	25^{bcd}	24^{bcd}
289* l. 5 prior half	—	—	26^{a}	25^{a}
289* l 6	—	—	26^{cd}	25^{cd}
22^{a}	19^{a}	18^{a}	27^{a}	26^{a}
22^{b}	19^{b}	18^{b}	—	—
22^{cd}	19^{cd}	18^{cd}	29^{ab}	28^{ab}
291*	—	—	—	—
289* l. 7 post. half & l. 8	—	—	27^{bcd}	26^{bcd}
289* l. 9–10	—	—	28	27
289* l. 12	—	—	29^{cd}	28^{cd}
290*	—	—	30	28^{cd} fn.
23^{ab}	20^{ab}	19^{ab}	31^{ab}	29^{ab}
292*	—	—	31^{cd}	29^{cd}
293*	—	—	—	—
23^{cd}	20^{cd}	19^{cd}	32^{cd}	30^{ab}
294*	—	—	32^{ab}	30^{cd}
295*		—	—	—
296*		—	—	—
9 1^{a-c}	**10** 1^{a-c}	**10** 1^{a-c}	**9** 1^{a-c}	**8** 31^{a-c}
297* l. 1	1^{d}	1^{f}	1^{d}	31^{d}

Crit. Ed.	Bom. Ed.	Kumbh. Ed.	Gorresio Ed.	Lahore Ed.
297* l. 2	1^{e}	1^{e}	—	—
1^{d}	1^{f}	1^{d}	—	—
$2–5^{ab}$	$2–5^{ab}$	$2–5^{ab}$	$2-5^{ab}$	$32–35^{ab}$
309* l. 10	—	—	5^{cd}	35^{cd}
$5^{cd}–6$	$5^{cd}–6$	$5^{cd}–6^{a–d}$	6–7	36–37
309* l. 15–18	—	—	8–9	37^{cd} fn.
7^{ab}	7^{ab}	6^{ef}	10^{ab}	38^{ab}
7^{cd}	7^{cd}	7^{ab}	10^{cd}, 11^{a}	39^{cd}
8^{a}	8^{a}	7^{c}	11^{b}	38^{c}
309* l 22	—	—	11^{cd}	40^{ab}
309* l. 23–24	—	—	12	$40^{cd}–41^{ab}$
310*	—	—	—	—
309* l. 25–36	—	—	13–18	—
309* l. 37	—	—	19^{ab}	—
309* l 38	—	—	19^{cd}	44^{ab}
311*	—	—	—	—
309* l. 39	—	—	20^{ab}	—
$8^{b–d}$	$8^{b–d}$	$7^{d–f}$	—	$38^{d}–39^{ab}$
9	9	8	$20^{cd}–21^{ab}$	$41^{cd}–42^{ab}$
298*	—	—	—	42^{cd}
10^{ab}	10^{ab}	9^{ab}	21^{cd}	43^{cd}, 45^{ab}
10^{cd}	10^{cd}	9^{cd}	22^{ab}	43^{ab}, 45^{cd}
11^{ab}	11^{ab}	10^{ab}	22^{cd}	44^{cd}
309* l. 45	—	—	23^{ab}	53^{ab}
$11^{cd}–12$	$11^{cd}–12$	$10^{cd}–11$	$23^{cd}–24$	$46–47^{ab}$
309* l. 49	—	—	25^{ab}	—
312*	—	—	—	—
13–14	13–14	12–13	$25^{cd}–27^{ab}$	$47^{cd}–49^{ab}$
313*	—	—	$27^{cd}–28^{ab}$	—
$15–18^{ab}$	$15–18^{ab}$	$14–17^{ab}$	$28^{cd}–31^{cd}$	$49^{cd}–52^{cd}$
18^{cd}	18^{cd}	17^{cd}	32^{ab}	—
309* l. 62	—	—	32^{cd}	—
19^{ab}	19^{ab}	18^{ab}	$33^{a, c}$	53^{cd}, 54^{ab}
19^{cd}	19^{cd}	18^{cd}	$33^{d, b}$	54^{cd}
20^{ab}	20^{ab}	19^{ab}	35^{cd}	57^{ab}, 57^{cd}
309* l. 69	—	—	36^{ab}	58^{ab}
309* l. 70	—	—	36^{cd}	—
20^{cd}	20^{cd}	19^{cd}	34	55
309* l. 67	—	—	35^{ab}	—
21^{ab}	21^{ab}	20^{ab}	37^{ab}	56^{ab}
309* l. 72	—	—	37^{cd}	—
21^{cd}	21^{cd}	20^{cd}	38^{ab}	56^{cd}
309* l. 74–76	—	—	$38^{cd}–39$	—
22	22	21	40^{ab}	58^{cd}, 59^{cd}
309* l. 78	—	—	40^{cd}	59^{ab}
23^{ab}	23^{ab}	22^{ab}	41^{ab}	60^{ab}
300*	—	—	—	—
23^{cd}	23^{cd}	22^{cd}	—	60^{cd}
301*	—	—	—	61^{ab}
309* l.80	—	—	41^{cd}	61^{cd}
314*	—	—	$42^{ab}–50^{ab}$	62^{ab} fn.
302*	—	—	—	$62^{ab}–66^{ab}$
24^{ab}	24^{ab}	23^{ab}	50^{cd}	66^{cd}
303*	24^{cd}	—	—	—
$24^{cd}–26^{ab}$	25–26	$23^{cd}–25^{ab}$	51–52	67–68
305*	27^{ab}	—	—	—
$26^{cd}–28^{cd}$	$27^{cd}–29$	$25^{cd}–27$	$53–55^{ab}$	$69–71^{ab}$
306*	—	—	—	—
315* l.1–6	—	—	$55^{cd}–58^{ab}$	71^{cd} fn.
316* l.1	—	—	—	71^{cd}

Crit. Ed.	Bom Ed.	Kumbh. Ed.	Gorresio Ed.	Lahore Ed.
316* l.2	—	—	58^{cd}	71^{cd} fn.
317*	—	—	—	—
315* l.7–15	—	—	59^{ab}–63^{ab}	71^{cd} fn
309* l 91–93	—	—	63^{cd}–64	71^{cd} fn
29–30^{ab}	30–31^{ab}	28–29^{ab}	65–66^{ab}	71^{cd}–72
309* l.97–98	—	—	66^{cd}–67^{ab}	—
30^{cd}–32^{ab}	31^{cd}–33^{ab}	29^{cd}–31^{ab}	67^{cd}–69^{ab}	73–74
32^{cd}	33^{cd}	31^{cd}	69^{cd}	75
320*	—	—	—	—
318*, 319*	—	—	—	—
308*	—	—	—	76
10 1–7	**11** 1–7	**11** 1–7	**10** 1–8	**9** 1–8
323*	—	—	—	—
8–12^{ab}	8–12^{ab}	8–12^{ab}	9–13^{ab}	9–13^{ab}
328*	—	—	—	—
12^{cd}	12^{cd}	12^{cd}	13^{cd}	13^{cd}
325*	—	—	14^{ab}	14^{ab}
327* l 4–6	—	—	14^{cd}–15	—
326*	13^{ab}	[12^{ef}]	—	—
13^{ab}	13^{cd}	13^{ab}	—	14^{cd}
327* l. 7	[13^{ef}]	[13^{cd}]	16^{ab}	15^{ab}
327* l 8–9	—	—	16^{cd}–17^{ab}	15^{ab} fn.
13^{cd}–14^{ab}	14	13^{ef}–14^{ab}	17^{cd}–18^{ab}	15^{cd}–16^{ab}
14^{cd}	15^{ab}	14^{cd}	—	16^{cd}
329* l. 2	—	—	18^{cd}	17^{ab}
15	15^{cd}–16^{ab}	15	19	17^{cd}–18^{ab}
330*	—	—	—	—
16^{ab}	16^{cd}	16^{ab}	20	18^{cd}
16^{cd}	17^{ab}	16^{cd}	—	19^{ab}
17^{ab}	17^{cd}	17^{ab}	23^{cd}	22^{ab}
17^{cd}	18^{ab}	17^{cd}	—	22^{cd}
331* l. 1	—	—	24^{ab}	—
331* l 2–8	—	—	24^{cd}–27^{ab}	23^{ab}–25^{cd}
18–20^{ab}	18^{cd}–20	18–20^{ab}	21–23^{ab}	19^{cd}–21
20^{cd}–21^{ab}	21	20^{cd}–21^{ab}	27^{cd}–28^{ab}	26
332*	—	—	—	27^{ab}
21^{cd}	22^{ab}	21^{cd}	28^{cd}	27^{cd}
22^{ab}	22^{cd}	22^{ab}	—	28^{ab}
333* l. 2	—	—	—	28^{cd}
22^{cd}	23^{ab}	22^{cd}	—	—
23^{ab}	23^{cd}	23^{ab}	—	29^{ab}
333* l. 4	—	—	—	29^{cd}
23^{cd}	24^{ab}	23^{cd}	$31^{c,b}$	30^{ab}
23^{ef}	24^{cd}	24^{ab}	32^{cd}	30^{cd}
334* l. 1–4	—	—	29–30	—
334* l. 5 prior half & l. 6 post. half	—	—	$31^{a,d}$	—
335*	—	—	—	—
334* l. 7	—	—	32^{ab}	—
336*	25^{ab}	24^{cd}	—	—
24–25^{a-c}	25^{cd}–27^{a}	25–26^{a-c}	33–34^{a-c}	31–32^{a-c}
338*	—	—	—	—
25^{d}–26^{ab}	27^{b-d}	26^{d}–27^{ab}	34^{d}–35^{ab}	32^{d}–33^{ab}
26^{cd}	28^{ab}	27^{cd}	—	33^{cd}
339* l. 2	—	—	35^{cd}	—
340*	28^{cd}	[27^{ef}]	—	—
27–28	29–30	28–29	36–37	34–35
29	31	30	—	—
342*	—	—	—	36–37
308*	—	—	38	—

Crit. Ed.	Bom. Ed.	Kumbh. Ed.	Gorresio Ed.	Lahore Ed.
11 $1-2^{ab}$	**12** $1-2^{ab}$	**12** $1-2^{ab}$	**11** $1-2^{ab}$	**9** $38-39^{ab}$
343* l. 2	—	—	—	—
$2^{cd}-3$	$2^{cd}-3$	$2^{cd}-3^{cd}$	$2^{cd}-3$	$39^{cd}-40$
344* l. 2-3	—	—	4	—
[15^{ab}]	4^{ab}	[3^{ef}]	19^{cd}	—
345*	—	—	—	—
4	$4^{cd}-5^{ab}$	4	5	41
346 l. 2-5	—	—	6-7	42-43
5	$6^{cd}-7^{ab}$	6	8	44
6	$5^{cd}-6^{ab}$	5	9	45
7^{ab}	7^{cd}	7^{ab}	10^{ab}	46^{ab}
350*	—	—	—	—
$7^{cd}-9^{cd}$	$8^{ab}-10^{ab}$	$7^{cd}-9^{cd}$	$10^{cd}-12^{cd}$	$46^{cd}-48^{cd}$
353*	—	—	13^{ab}	—
$10^{ab}-11^{cd}$	$10^{cd}-12^{ab}$	$10-11^{cd}$	$13^{cd}-15^{ab}$	$49-50^{cd}$
[15^{ab}]	12^{cd}	[11^{ef}]	19^{cd}	—
12-13	13-14	12-13	$15^{cd}-17^{ab}$	51-52
14^{ab}	15^{ab}	14^{ab}	$17^{cd}-18^{ab}$	53^{ab}
358*	—	—	18^{cd}	—
14^{cd}	15^{cd}	14^{cd}	19^{ab}	53^{cd}
15^{ab}	16^{ab}	15^{ab}	19^{cd}	—
15^{cd}	16^{cd}	15^{cd}	20^{ab}	54^{ab}
359*	—	—	—	—
16^{ab}	17^{ab}	16^{ab}	20^{cd}	54^{cd}
360*	—	—	—	—
$16^{cd}-21$	$17^{cd}-22$	$16^{cd}-21$	$21-25^{ef}$	$55-60^{ab}$
365*	—	—	—	60^{cd}
12 1^{ab}	**13** 1^{ab}	**13** 1^{ab}	**12** 1^{ab}	**9** 61^{ab}
366*	1^{cd}	1^{cd}	—	—
$1^{cd}-4^{ab}$	2-4	2-4	$1^{cd}-4^{ab}$	$61^{cd}-64^{ab}$
368*	—	—	—	—
$4^{cd}-10^{cd}$	$5-11^{ab}$	5-10	$4^{cd}-10^{cd}$	$64^{cd}-70^{cd}$
369*	$11^{cd}-12^{cd}$	[11^{a-f}]	—	—
11-12	13-14	12-13	11-12	71-72
370*	—	—	—	—
13^{ab}	15^{ab}	14^{ab}	13^{ab}	73^{ab}
376*	—	—	—	—
$13^{cd}-14^{ab}$	$15^{cd}-16^{ab}$	$14^{cd}-15^{ab}$	$13^{cd}-14^{ab}$	$73^{cd}-74^{ab}$
371*	16^{cd}	15^{cd}	—	—
$14^{cd}-15^{ab}$	17	16	$14^{cd}-15^{ab}$	$74^{cd}-75^{ab}$
372*	—	—	—	—
15^{cd}	18^{ab}	17^{ab}	15^{cd}	75^{cd}
[14^{cd}]	18^{cd}	17^{cd}	—	—
16-18	19-21	$18-20^{ab}$	$16-18^{cd}$	$76-78^{cd}$
19^{ab}	[22^{ab}]	20^{cd}	19^{ab}	79^{ab}
$19^{cd}-22$	$22^{c-f}-25$	$21^{ab}-24^{cd}$	$19^{cd}-23^{ab}$	$79^{cd}-83^{ab}$
373*	$26-27^{cd}$	[25-26]	—	—
23-24	$27^{ef}-29^{ab}$	27-28	$23^{cd}-25^{ab}$	$83^{cd}-85^{ab}$
374*	29^{cd}	—		—
$25-28^{ab}$	$30-33^{ab}$	$29-32^{ab}$	$25^{cd}-28$	$85^{cd}-88$
375*	—	32^{cd}	29^{ab}	89^{ab}
$28^{cd}-32$	$33^{cd}-38^{ab}$	$33^{ab}-37^{cd}$	$29^{cd}-34^{ab}$	$89^{cd}-94^{ab}$
379*	38^{cd}	37^{ef}	—	
380*		—	—	—
33-34	39-40	38-39	$34^{cd}-35^{ef}$	$94^{cd}-95^{ef}$
381*	41^{ab}	40^{ab}	—	—
382*	41^{cd}	[40^{cd}]	—	—
13 $1-2^{ab}$	**14** $1-2^{ab}$	**14** $1-2^{ab}$	**13** $1-2^{ab}$	**10** $1-2^{ab}$
384*	—	—	—	—
$2^{cd}-3^{ab}$	$2^{cd}-3^{ab}$	$2^{cd}-3^{ab}$	$2^{cd}-3^{ab}$	$2^{cd}-3^{ab}$

Crit. Ed.	Bom. Ed.	Kumbh. Ed.	Gorresio Ed.	Lahore Ed.
3^{cd}-5	3^{cd}-5	3^{cd}-5	—	3^{cd}-5
385* l. 1	—	—	3^{cd}	—
385* l. 2-3	—	—	4	5^{cd} fn l. 1-2
386*	6-7	6-7	—	—
387* l. 1-2	8	[8]	18	14^{cd} fn. l. 2 & 1
387* l. 3-4	9	9	19	14^{cd} fn. l. 3-4
6^{ab}	10^{ab}	10^{ab}	5^{ab}	6^{ab}
388*	—	—	—	5^{cd} fn l. 5
6^{cd}-7^{ab}	10^{cd}-11^{ab}	10^{cd}-11^{ab}	5^{cd}-6^{ab}	6^{cd}-7^{ab}
389*	—	—	6^{cd}-7	5^{cd} fn l 6-8
7^{cd}	11^{cd}	11^{cd}	8^{ab}	7^{cd}
390* l. 1	—	—	8^{cd}	6^{cd} fn. l. 6
390* l. 2-3	—	—	9	5^{cd} fn l. 9-10
390* l. 4	—	—	—	—
390* l 5-6	—	—	10	5^{cd} fn. l. 11-12
390* l. 7-8	—	—	—	—
391*	—	—	—	—
8-11	12-15	12-15	11-14	8-11
397*	—	—	—	—
398*	16	16	—	—
12	17	17	15	12
400*	—	—	—	—
13-14	18-19	18-19	16-17	13-14
15-18	20-23	20-23	20-23	15-18
405*	—	—	24	18^{cd} fn.
19	24	24	—	—
406*	25	25	—	—
407*	—	—	—	—
20-21^{a}	26-27^{a}	26-27^{a}	25-26^{a}	19-20^{a}
21^{b-d}-22^{ab}	27^{b-d}-28^{ab}	27^{b-d}-28^{ab}	—	—
22^{cd}	28^{cd}	28^{cd}	26^{b}	20^{b}
22^{ef}	29^{ab}	29^{ab}	26^{cd}	20^{cd}
409*	—	—	27-28^{ab}	—
23	29^{cd}-30^{ab}	29^{cd}-30^{ab}	28^{cd}-29^{ab}	21
411* l. 1	—	—	—	—
411* l. 2	—	—	29^{cd}	—
24^{a}	30^{c}	30^{c}	30^{a}	22^{c}
24^{bc}	30^{d}-31^{a}	30^{d}-31^{a}	—	—
24^{d}	31^{b}	31^{b}	30^{b}	22^{d}
412*		—	30^{cd}-31^{ab}	—
25^{ab}	31^{cd}	31^{cd}	—	23^{ab}
25^{cd}-26^{ab}	32-33^{ab}	32-33^{ab}	31^{cd}-32	23^{cd}-24
26^{cd}-27^{ab}	33^{cd}-34^{ab}	33^{cd}-34^{ab}	—	25
413* l. 3-4	—	—	33	—
27^{cd}	34^{cd}	34^{cd}	34^{ab}	26^{ab}
28-29	35-36	35-36	—	26^{cd}-28^{ab}
30	37	37	—	—
413* l. 6-7	—	—	34^{cd}-35^{ab}	—
414*	—	—	—	—
413* l. 8-11	—	—	35^{cd}-37^{ab}	—
31	38	38	37^{cd}-38^{ab}	28^{cd}-29^{ab}
420* l. 1	—	—	—	—
420* l. 2	—	—	39^{ab}	—
416*	—	—	—	29^{ab} fn.
32-35	39-42	39-42	—	29^{cd}-33^{ab}
417*	—	—	—	33^{ab} fn.
36-37	43-44	43-44	39^{cd}-41^{ab}	33^{cd}-35^{ab}
421* l. 1	—	—	—	35^{ab} fn.
38^{ab}	45^{ab}	45^{ab}	38^{cd}	35^{cd}
38^{cd}	45^{cd}	45^{cd}	41^{cd}	36^{ab}

Crit. Ed.	Bom. Ed.	Kumbh. Ed.	Gorresio Ed.	Lahore Ed.
422*	46^{ab}	—	—	—
39^{ab}	46^{cd}	46^{ab}	—	36^{cd}
423*	—	—	—	—
39^{cd}	47^{ab}	46^{cd}	—	37^{ab}
424*	—	—	—	37^{cd}
40	47^{cd}–48	47^{a-f}	—	38–39^{ab}
427*	—	—	—	—
428*	49–50^{ab}	48–49^{ab}	—	—
41^{ab}	50^{cd}	49^{cd}	—	39^{cd}
421* l. 2–3	—	—	42	—
41^{cd}	51^{ab}	49^{ef}	43^{ab}	40^{ab}
429*	—	—	43^{cd}–44	—
42	51^{cd}–52^{ab}	50	—	40^{cd}–41^{ab}
43^{ab}	52^{cd}	51^{ab}	45^{ab}	41^{cd}
430*	—	—	—	42–43
43^{cd}	53^{ab}	51^{cd}	45^{cd}	44^{ab}
431*	—	—	—	45 fn. l. 1–3
436*	—	—	—	45 fn. l. 4–7
432*	—	—	—	44^{cd}–45^{ab}
433* l. 1–3	53^{cd}–54	52^{ab}–53^{ab}	—	—
434*	—	[53^{cd}]	—	—
433* l. 4–8	55–57^{ab}	53^{ef}–55	—	—
44	57^{cd}–58^{ab}	56	—	45^{cd}–46^{ab}
45–46	58^{cd}–59^{ef}	57–58	46–47	46^{cd}–48^{ab}
437*	—	—	—	48^{cd}
438*	60	[59]	—	—
14 1	**15** 1	**15** 1	**14** 1^{ab}	**10** 49^{ab}
2^{ab}	2^{ab}	2^{ab}	1^{cd}	49^{cd}
441*	—	—	—	—
2^{cd}	2^{cd}	2^{cd}	—	—
3^{ab}	3^{ab}	3^{ab}	2^{ab}	50^{ab}
443*	—	—	2^{cd}	—
3^{cd}	3^{cd}	3^{cd}	—	50^{cd}
4	4	4	3	51
444* l. 1	—	—	6^{ab}	52^{ab}
444* l. 2	—	—	4^{ab}	52^{cd}
444* l. 3–5	—	—	4^{cd}–5	53^{ab} fn.
445*	—	—	—	53–56^{ab}
446* l. 1	—	—	6^{cd}	—
446* l 2	—	—	—	—
446* l. 3–4	—	—	7	—
446* l. 5–7	—	—	8–9^{ab}	55^{ab} fn.
446* l. 8	—	—	9^{cd}	—
447* l. 1	—	—	10^{ab}	56^{cd}
447* l. 2–3	—	—	10^{cd}–11^{ab}	57
447* l 4	—	—	—	58^{ab}
447* l. 5–7	—	—	11^{cd}–12	—
447* l. 8	—	—	—	58^{cd}
5^{ab}	5^{ab}	5^{ab}	—	—
5^{cd}–6	5^{cd}–6	5^{cd}–6	13–14^{ab}	59–60^{ab}
448*	—	—	—	—
7^{ab}	7^{ab}	7^{ab}	14^{cd}	60^{cd}
449*	—	—	15^{ab}	60^{cd} fn.
7^{cd}–8^{ab}	7^{cd}–8^{ab}	7^{cd}–8^{ab}	15^{cd}–16^{ab}	61
8^{cd}	8^{cd}	8^{cd}	—	62^{ab}
9	9	9	16^{cd}–17^{ab}	62^{cd}–63^{ab}
10^{ab}	10^{ab}	10^{ab}	17^{cd}	63^{ab} fn. l. 3
450*	—	—	18^{ab}	63^{ab} fn. l. 4
10^{cd}	10^{cd}	10^{cd}	18^{cd}	63^{cd}
451*	—	—	19^{ab}	63^{cd} fn. l. 1

Crit. Ed.	Bom. Ed.	Kumbh. Ed.	Gorresio Ed.	Lahore Ed.
452*	—	—	19^{cd}	63^{cd} fn. l. 2
11^{ab}	11^{ab}	11^{ab}	—	64^{ab}
11^{cd}–16^{ab}	11^{cd}–16^{ab}	11^{cd}–16^{ab}	20–24	64^{cd}–69^{ab}
457*	16^{cd}	16^{cd}	—	—
458*	17	[17]	—	—
16^{cd}	18^{ab}	18^{ab}	25^{ab}	69^{cd}
460*	—	—	—	—
17^{ab}	18^{cd}	18^{cd}	25^{cd}	70^{ab}
462* l. 3	—	—	26^{ab}	69^{ab} fn. l. 3
17^{cd}	19^{ab}	18^{ef}	26^{cd}	70^{cd}
461* l. 3	—	—	—	71^{ab}
461* l. 4	—	—	—	71^{cd}
462* l. 5	—	—	27^{ab}	69^{ab} fn. l. 5
462* l. 6	—	—	27^{cd}	—
18^{ab}	19^{cd}	19^{ab}	28^{ab}	72^{ab}
461* l. 6	—	—	—	72^{ab} fn.
462* l. 8	—	—	28^{cd}	—
18^{cd}	20^{ab}	19^{cd}	29^{ab}	72^{cd}
462* l. 9–11	—	—	29^{cd}–30	—
463*	—	—	31–33	—
$18^{e–h}$	20^{cd}–21^{ab}	20	—	73
19	21^{cd}–22^{ab}	21	34	74
464* l. 3–6	—	—	35–37	—
465*	—	—	—	—
464* l. 7–8	—	—	—	—
20	22^{cd}–23^{ab}	22	38	75
466*	—	—	39–42	—
467*	23^{cd}–32^{ef}	23–31	—	—
21	33	32	43	76
468*	34	33	—	—
15 1–5	**16** 1–5	**16** 1–5^{cd}	—	**11** 1–5
469*	—	—	—	—
6^{ab}	6^{ab}	5^{ef}	—	6^{ab}
470*	6^{cd}–7^{ab}	6	—	—
6^{cd}	7^{cd}	7^{ab}	—	6^{cd}
7–8	8–9	$7^{c–f}$–8	**15** 1–2	7–8
471*	10	9	—	—
9–11	11–13	10–12	3–5	9–11
474*	—	—	—	—
12	14	13	—	12
13^{ab}	15^{ab}	14^{ab}	6^{cd}	13^{ab}
13^{cd}	15^{cd}	14^{cd}	6^{ab}	13^{cd}
477*	—	—	—	—
14	16	15	7	14
478* l. 1	—	—	8^{ab}	—
—	—	—	8^{cd}–9^{ab}	—
478* l. 2–4	—	—	9^{cd}–10^{cd}	15–16^{ab}
478* l. 5	—	—	—	16^{cd}
478* l. 6–8	—	—	11–12^{ab}	—
15–17	17–19	16–18	12^{cd}–15^{ab}	17–19
480*	—	—	—	—
479*	—	—	—	—
18	20	19	15^{cd}–16^{ab}	20
19–20	21–22	20–21	—	—
482*	—	—	16^{cd}–17^{ab}	21
21^{ab}	23^{ab}	22^{ab}	18^{cd}	25^{cd}
483*	—	—	—	—
21^{cd}	23^{cd}	22^{cd}	19^{ab}	26^{ab}
22	24	23	17^{cd}–18^{ab}	22
485*	—	—	—	23–25^{ab}

Crit. Ed.	Bom. Ed.	Kumbh. Ed.	Gorresio Ed.	Lahore Ed.
23	25	24	—	—
24	26	25	19^{cd}–20^{ab}	26^{cd}–27^{ab}
25^{ab}	27^{ab}	26^{ab}	20^{cd}	—
486*	—	—	21^{ab}	—
25^{cd}–27^{ab}	27^{cd}–29^{ab}	26^{cd}–27^{cd}	21^{cd}–22^{ef}	27^{cd}–29^{ab}
27^{cd}	29^{cd}	27^{ef}	—	—
28	30	28	23, 24	—
487*	—	—	—	29^{cd}–31^{ab}
489*	—	—	—	31^{cd}–33^{ab}
488*	31–32	29–30	—	—
16 1–6	**17** 1–6	**17** 1^{ab}–5^{gh}	**20** 1–6	**15** 1–6
490*	7	6	—	—
7–8	8–9	7–8	7–8	7–8
491*	10^{a}–17^{b}	9^{ab}-[16^{ab}]	—	—
9^{ab}	17^{cd}	16^{cd}	9^{ab}	9^{ab}
492*	—	—	9^{cd}	—
9^{c}–12^{d}	18^{a}–21^{b}	16^{e}–19^{d}	10^{a}–13^{b}	9^{c}–12^{d}
l. 1–3 of 495*	21^{c}–22^{d}	20^{a}–21^{b}	—	—
[8^{cd} r. after l. 3 of 495*]	23^{ab}	21 [^{cd}]	—	—
l. 4 of 495*	23^{cd}	21^{ef}	—	—
[5^{a} r. after l. 4 of 495*]	24^{a}	22^{a}	—	—
post. half of l 5 of 495*	24^{b}	22^{b}	—	—
prior half. of l 6 of 495*	24^{c}	22^{c}	—	—
[5^{b} r. after prior half of l. 6 of 495*]	24^{d}	22^{d}	—	—
l 7–8 of 495*	24^{ef}–25^{ab}	23	—	—
13^{a}–16^{b}	25^{c}–28^{d}	24^{a}–27^{b}	13^{c}–16^{d}	13^{a}–16^{o}
499*	—	—	—	—
16^{c}–17^{d}	29^{a}–30^{b}	27^{c}–28^{d}	17^{a}–18^{b}	16^{c}–17^{d}
l. 1 of 500*	—	—	—	18^{ab}
l. 2 of 500*	30^{cd}	29^{ab}	—	18^{cd}
501*	—	—	18^{cd}	—
17^{e}–19^{d}	31^{a}–33^{b}	29^{c}–31^{d}	19^{a}–21^{b}	19^{a}–21^{b}
502*	—	—	—	21^{cdef}
503*	33^{cd}	31^{ef}	21^{cd}	—
504*	34–36	32–34	—	—
20	37	35	22	—
515*	—	—	—	—
17 1	**18** 1	**18** 1	**16** 1	**16** 1
2^{ab}	2^{ab}	2^{ab}	10^{ab}	**11** 40^{cd}
prior half of l.6 of 514*	—	—	10^{c}	**11** 41^{a}
2^{cd}	2^{cd}	2^{cd}	—	**16** 2^{ab}, **11** 41^{ef}
3	3	3	—	—
l. 3–4 of 514*	—	—	2	—
App. I. No. 3 l. 1–7	—	—	3^{ab}–6^{ab}	**11** 33^{cd}–36^{cd}
,, ,, l. 7 fn.	—	—	—	—
,, ,, l. 8–14	—	—	6^{cd}–9^{cd}	**11** 37^{ab}–40^{ab}
505*	4	4	—	—
4^{ab}	5^{ab}	5^{ab}	11^{a}, 10^{d}	**11** 41^{bc}
—	—	—	11^{b}	**11** 41^{d}
4^{cd}	5^{cd}	5^{cd}	11^{cd}	**11** 41^{ef}
l. 9 of 514*	—	—	**17** 1^{ab}	**12** 1^{ab}
5	6	6	1^{c}–2^{b}	1^{c}–2^{b}
App. I. No. 4 l. 1–37	—	—	2^{cd}–20^{cd}	2^{cd}–20^{cd}
,, ,, l. 38–39	—	—	—	21
,, ,, l. 40	—	—	21^{ab}	22^{ab}

Crit. Ed.	Bom. Ed.	Kumbh. Ed.	Gorresio Ed.	Lahore Ed.
App. I No. 4 l. 41	—	—	—	22^{cd}
,, ,, l. 42–48	—	—	21^{cd}–24^{ab}	23^{ab}–26^{ab}
,, ,, l. 48 fn.	—	—	—	—
,, ,, l. 49–53	—	—	24^{cd}–26^{cd}	26^{cd}–28^{cd}
,, ,, l. 53 fn.	—	—	—	—
,, ,, l. 54–59	—	—	27^{ab}–29^{cd}	29^{ab}–31^{ab}
,, ,, l. 60	—	—	**18** 1^{ab}	**13** 1^{ab}
,, ,, l. 60 fn.	—	—	—	—
,, ,, l. 61–73	—	—	1^{cd}–7^{cd}	1^{cd}–7^{cd}
,, ,, l. 73 fn.	—	—	—	—
,, ,, l. 74–96	—	—	8^{ab}–19^{cd}	8^{ab}–19^{cd}
,, ,, l. 96 fn.	—	—	—	—
,, ,, l. 97–108	—	—	20^{ab}–25^{ab}	20^{ab}–25^{ab}
,, ,, l. 109–111	—	—	25^{c}–26^{d}	—
,, ,, l. 112	—	—	27^{ab}	25^{cd}
,, ,, l. 112 fn.	—	—	—	—
,, ,, l 113	—	—	27^{cd}	26^{ab}
,, ,, l. 113 fn.	—	—	—	—
,, ,, l. 114–127	—	—	**19** 1–7	—
l. 12–15 of 514*	—	—	—	**14** 1–2
l. 16–19 of 514*	—	—	8–9	3–4
506*	7^{a}–10^{b}	7^{a}–9^{d}	—	—
l. 20–22 of 514*	—	—	10^{a}–11^{b}	5^{a}–6^{b}
6^{ab}	10^{cd}	10^{ab}	11^{cd}	6^{cd}; **16** 3^{cd}
6^{cd}	11^{ab}	10^{cd}	—	**16** 4^{ab}
507*	11^{cd}	[10^{ef}]	—	—
7	12	11	12	**14** 7
l. 1–2 of 517*	—	—	—	8
518*	—	—	—	—
l. 3–6 of 517*	—	—	—	9–10
l 1–2 of 519*	—	—	13	—
520*	—	—	—	—
l. 3–4 of 519*	—	—	14	—
8^{ab}	13^{ab}	12^{ab}	17^{ab}	13^{ab}, **16** 5^{ab}
522*	—	—	17^{cd}	—
523*	—	—	—	—
8^{cd}	13^{cd}	12^{cd}	—	13^{cd}
l. 32–33 of 514*	—	—	18	14
9^{ab}	14^{ab}	13^{ab}	15^{ab}	11^{ab}, **16** 4^{cd}
l. 27 of 514*	—	—	15^{cd}	11^{cd}
9^{cd}	14^{cd}	13^{cd}	16^{ab}	12^{ab}
521*	—	—	16^{cd}	12^{cd} fn.
508*	15	14	—	—
10	16	15	—	**16** 2^{cd}–3^{ab}
509*	17–20	16^{a}–18^{b}	—	—
11^{a}–12^{d}	21–22	18^{e}–19^{f}	—	—
510*	23	20^{a-d}	—	—
12^{ef}	24^{ab}	20^{ef}	—	—
13	24^{c}–25^{b}	21	20	16
14	25^{c}–26^{b}	22	—	18
525*	—	—	—	19–20
15^{ab}	26^{cd}	23^{ab}	—	21^{ab}
526*	—	—	—	21^{cd}–24^{cd}
511*	27^{a}–28^{b}	23^{c}–24^{d}	—	—
15^{c}–17^{b}	28^{c}–30^{b}	25^{a}–26^{d}	21^{a}–22^{d}	25^{a}–26^{d}
17^{cd}	30^{cd}	27^{ab}	—	—
17^{ef}	31^{ab}	27^{cd}	23^{ab}	27^{ab}
l. 48 of 514*	—	—	23^{cd}	27^{cd}
18^{a}–19^{b}	31^{c}–32^{d}	28^{a}–29^{b}	24^{a}–25^{b}	28^{a}–29^{b}
530*	—	—	—	—

Crit. Ed.	Bom. Ed.	Kumbh. Ed.	Gorresio Ed.	Lahore Ed.
19^{cd}	33^{ab}	29^{cd}	25^{cd}	29^{cd}
531*	—	—	—	30–33
532*	—	—	26–31	—
534*	—	—	—	—
20	33^{c}–34^{b}	30	19	15
21	34^{c}–35^{b}	31	—	17
513*	35^{c}–37^{b}	32^{a}–33^{d}	—	—
22^{a}–23^{b}	37^{c}–38^{d}	34^{a}–35^{b}	—	**16** 5^{c}–6^{d}
23^{cd}	39^{ab}	35^{cd}	**21** 1^{ab}	7^{ab}
l 2–6 of 536*	—	—	1^{c}–3^{d}	7^{c}–9^{d}
l. 7–8 of 536*	—	—	—	10
24–26	39^{c}–42^{ab}	36–38	4–6	11–13
538*	—	—	—	—
27^{a}–28^{b}	42^{c}–43^{d}	36^{a}–40^{b}	7^{a}–8^{b}	14^{a}–15^{b}
28^{cd}	44^{ab}	40^{cd}	—	15^{cd}
l. 2–3 of 539*	—	—	8^{c}–9^{b}	16
29^{ab}	44^{cd}	41^{ab}	—	17^{ab}
29^{cd}	45^{ab}	41^{cd}	9^{cd}	17^{cd}
540*	45^{cd}–47^{ab}	42^{ab}–43^{cd}	—	—
30^{ab}	47^{cd}	44^{ab}	10^{ab}	18^{ab}
30^{cd}	48^{ab}	44^{cd}	—	—
541*	—	—	10^{c}–11^{b}	18^{c}–19^{b}
31	48^{c}–49^{b}	45	11^{c}–12^{b}	19^{c}–20^{b}
l. 1 of 542*	—	—	12^{cd}	20^{cd}
543*	—	—	—	—
l. 2–5 of 542*	—	—	13^{a}–14^{d}	21^{a}–22^{d}
32	49^{c}–50^{b}	46	—	—
33^{a-d}	50^{c}–51^{b}	47	15	23
544*	—	—	—	24^{ab}
33^{ef}	51^{cd}	48^{ab}	16^{ab}	24^{cd}
545*	—	—	—	25^{a}–26^{b}
33^{gh}	52^{ab}	48^{cd}	16^{cd}	26^{cd}
550*	—	—	—	27^{ab}
34^{a-d}	52^{c}–53^{b}	49^{a-d}	17	27^{c}–28^{b}
34^{ef}	53^{cd}	49^{ef}	20^{ab}	30^{cd}
551*	—	—	—	31
552*	—	—	20^{cd}	33^{ab}
556*	—	—	—	—
553*	54^{ab}	—	—	—
35	54^{c}–55^{b}	50	18	28^{c}–29^{b}
555*	—	—	19	29^{c}–30^{b}
36	55^{c}–56^{b}	51	—	32
37	56^{c}–57^{b}	52	—	—
557*	—	—	21	33^{c}–34^{b}
38^{ab}	57^{cd}	53^{ab}	22^{ab}	34^{cd}
558*	—	—	22^{cd}	35^{ab}
38^{cd}	58^{ab}	53^{cd}	—	—
l. 1 of 559*	58^{cd}	54^{ab}	—	—
560*	—	—	—	—
l. 2 of 559*	58^{ef}	54^{cd}	—	—
39	59	55	23	35^{c-f}
18 1–4^{b}	**19** 1–4^{b}	**19** 1–4^{b}	**22** 1–4^{b}	**17** 1–4^{b}
566* l. 6	—	—	4^{cd}	—
4^{cd}	4^{cd}	4^{cd}	—	4^{cd}
5^{ab}	5^{ab}	5^{ab}	5^{ab}	—
5^{cd}	5^{cd}	5^{cd}	—	5^{ab}
561*	—	—	—	—
5^{e}–7^{b}	6–7	5^{e}–7^{b}	5^{c}–7^{b}	5^{c}–7^{b}
7^{cd}	8^{ab}	7^{cd}	—	7^{cd}
566* l. 12–14	—	—	7^{c}–8	8–9^{b}

Crit. Ed.	Bom. Ed.	Kumbh. Ed.	Gorresio Ed.	Lahore Ed.
$8–13^b$	$8^c–13$	$8–13^b$	$9–14^b$	$9^c–14$
563^*	—	—	—	—
$13^c–15^b$	14–15	$13^c–15^b$	$14^c–16^b$	15–16
15^{cd}	16^{ab}	15^{cd}	16^{cd}	—
567^*	—	—	—	—
16	$16^c–17^b$	16	18	$18^c–19^b$
17^{ab}	17^{cd}	17^{ab}	—	17^{ab}
17^{cd}	18^{ab}	17^{cd}	17^{ab}	17^{cd}
566^* l. 32	—	—	17^{cd}	18^{ab}
18	$18^c–19^b$	18	19	$19^c–20^b$
19	$19^c–20^b$	19	—	20^{c-f}
564^* l. 1–2	$20^c–21^b$	20	—	—
564^* l. 3	21^{cd}	—	—	—
20	22	21	20	21
565^*	—	—	—	—
19 $1–4^b$	**20** $1–4^b$	**20** $1–4^b$	**23** $1–4^b$	**18** $1–4^b$
4^{cd}	4^{cd}	4^{cd}	4^{cd}	—
5^{ab}	5^{ab}	5^{ab}	—	4^{cd}
5^{cd}	5^{cd}	5^{cd}	5^{ab}	5^{ab}
6	6	6	$5^c–6^b$	—
7^{ab}	7^{ab}	7^{ab}	6^{cd}	5^{cd}
571^*	—	—	—	—
$7^c–8$	$7^c–9^b$	$7^c–8$	7–8	6–7
9–10	$9^c–11^b$	9–10	14, 9	10, 8
11^{ab}	11^{cd}	11^{ab}	10^{ab}	9^{ab}
575^*	—	—	$10^c–13^b$	—
11^{cd}	12^{ab}	11^{cd}	13^{cd}	9^{cd}
12–13	$12^c–14^b$	12–13	15–16	11–12
14^{ab}	14^{cd}	14^{ab}	17^{ab}	13^{ab}
576^*	—	—	17^{cd}	—
14^{cd}	15^{ab}	14^{cd}	—	13^{cd}
15–16	$15^c–17^b$	15–16	—	—
17	$17^c–18^b$	17	18	14
18^{ab}	18^{cd}	18^{ab}	19^{ab}	15^{ab}
18^{cd}	19^{ab}	18^{cd}	—	—
581^*	—	—	—	—
$18^e–19^b$	$19^c–20^b$	$18^e–19^b$	—	—
19^{cd}	20^{cd}	19^{cd}	19^{cd}	15^{cd}
20–21	21–22	20–21	20–21	16–17
585^*	—	—	—	—
$22^{a–d}$	23	$22^{a–d}$	22	18
586^*	—	—	23^{ab}	19^{ab}
22^{ef}	24^{ab}	22^{ef}	—	—
23^a	24^c	23^a	—	19^c
23^b	24^d	23^b	—	—
23^c	25^a	23^c	23^c	—
23^d	25^b	23^d	23^d	19^d
24^{ab}	25^{cd}	24^{ab}	24^{ab}	20^{ab}
24^{cd}	26^{ab}	24^{cd}	—	20^{cd}
588^*	—	[25^{ab}]	—	—
25^{ab}	26^{cd}	25^{cd}	24^{cd}	21^{ab}
589^* l. 1	—	—	25^{ab}	21^{cd}
589^* l. 2	—	—	25^{cd}	—
25^{cd}	27^{ab}	26^{ab}	26^{ab}	22^{ab}
590^*	—	—	—	—
592^*	27^{cd}	[26^{cd}]	26^{cd}	22^{cd}
593^*	—	—	—	—
20 1–5	**21** 1–5	**21** 1–5	**24** 1–5	**19** 1–5
595^*	—	—	—	—
$6^a–7^b$	$6^a–7^b$	$6^a–7^b$	$6^a–7^b$	$6^a–7^b$

Crit. Ed.	Bom. Ed.	Kumbh. Ed.	Gorresio Ed.	Lahore Ed.
596*	—	—	—	7^c–9^b
7^c–8^b	7^c–8^b	7^c–8^b	7^c–8^b	9^c–10^b
598*	—	—	8^c–9^b	—
8^{cd}–10^{cd}	8^{cd}–10^{cd}	8^{cd}–10^{cd}	9^{cd}–11^{cd}	10^{cd}–12^{cd}
11–13	11–13	11–13	—	13–15
600*	—	—	12–13	—
14–17	14–17	14–17	14–17	16–19
18	18	18	18	—
l. 1 of 604*	—	—	19^{ab}	—
l. 2 of 604*	—	—	—	—
l. 3–4 of 604*	—	—	19^{cd}–20^{ab}	—
605*	—	—	—	—
606*	19	19	—	—
19^{ab}	20^{ab}	20^{ab}	—	20^{ab}
19^{cd}	20^{cd}	20^{cd}	20^{cd}	20^{cd}
l. 1–2 of 607*	21	21^{abef}	—	—
—	—	[21^{cd}]	—	—
l. 3–6 of 607*	22	22	—	—
608*	—	—	—	—
21 1–3	**22** 1–3	**22** 1–3	**25** 1–3	**20** 1–3
4^{ab}	4^{ab}	5^{ab}	4^{ab}	—
610*	—	—	—	4^{ab}
4^{cd}	4^{cd}	5^{cd}	4^{cd}	4^{cd}
—	—	[4]	—	—
5–6	5–6	6–7	5–6	5–6
613*	—	—	—	—
7^{ab}	7^{ab}	8^{ab}	—	7^{cd} fn.
7^{cd}	7^{cd}	8^{cd}	8^{ab}	8^{ab}
7^{ef}	8^{ab}	8^{ef}	—	—
614*	—	—	8^{cd}	—
—	—	—	—	8^{cd}
—	—	—	7^{ab}	7^{ab}
—	—	—	7^{cd}	—
	8^{cd}	—	—	—
615*	9^{ab}	9^{ab}	—	—
8^{ab}	9^{cd}	9^{cd}	9^{ab}	9^{ab}
616*	10	10^{abcd}	—	—
8^c	11^a	10^e	—	9^c fn.
—	—	—	9^c	9^c
8^d	11^b	10^f	9^d	9^d
9^{ab}	11^{cd}	11^{ab}	10^{ab}	10^{ab}
617*	—	—	—	—
618*	—	—	—	—
9^{cd}	12^{ab}	11^{cd}	10^{cd}	10^{cd}
619*	—	—	—	—
10^a	12^c	12^a	11^a	11^a
l. 1 of 620*	—	—	11^b	11^b
l. 2 of 620*	—	—	11^c	11^c
10^b	12^d	12^b	11^d	11^d
10^c–12^d	13^a–15^b	12^c–14^d	12^a–14^b	12^a–13^f
[15^{cd}]	15^{cd}	[14^{ef}]	—	—
13–14	16–17	15–16	14^c–16^b	14^a–16^b
15^{ab}	18^{ab}	17^{ab}	16^{cd}	16^{cd}
15^{cd}	18^{cd}	17^{cd}	17^{ab}	16^{cd} fn.
624*	[19^{ab}]	—	—	17^{cd} fn.
15^{ef}	19^{cd}	18^{ab}	17^{cd}	17^{cd} fn.
626*	—	—	—	—
16^{ab}–18^{cd}	19^{ef}–22^{ab}	18^{cd}–20^{cd}	18^{ab}–20^{cd}	18^{ab}–20^{cd}
18^{ef}	22^{cd}	21^{ab}	—	—
628*	23^{ab}	21^{cd}	—	—

Crit. Ed.	Bom. Ed.	Kumbh. Ed.	Gorresio Ed.	Lahore Ed.
19^{ab}	23^{cd}	22^{ab}	—	—
629*	—	—	21^{ab}	21^{ab}
19^{cd}	24^{ab}	22^{cd}	21^{cd}	21^{cd}
630*	—	—	—	21^{cd} fn.
631*	24^{cdef}	23	—	—
22 1–7	**23** 1–7	**23** 1–7	**26** 1–7	**21** 1–7
—	—	$[7^{f}]$	—	—
8–9	8–9	$8–9^{abcd}$	8–9	8–9
10	10^{ab}	9^{ef}	10^{ab}	10^{ab}
11^{ab}	10^{cd}	10^{ab}	10^{ca}	10^{cd}
11^{c}	11^{a}	10^{c}	11^{b}	11^{b}
11^{d}	11^{b}	10^{d}	—	11^{b} fn.
11^{e}	11^{c}	10^{e}	11[illegible]	11^{a}
11^{f}	11^{d}	10^{f}	—	11^{d} fn.
l. 3 of 636*	—	—	11^{ca}	11^{cd}
12–14	12–14	11–13	12–14	12–14
15^{a}	15^{a}	14^{a}	15^{a}	15^{a}
638*	—	—	15^{bc}	15^{bc}
639*	—	—	—	—
15^{b}	15^{b}	14^{b}	15^{d}	15^{d}
15^{cd}	15^{cd}	14^{cd}	—	—
640*	—	—	16	16
16	16	15	17	17
l. 1 of 641*	17^{ab}	16^{ab}	18^{ab}	18^{ab}
642*	—	—	—	—
l. 2 of 641*	17^{cd}	16^{cd}	18^{cd}	18^{cd}
l. 3 of 641*	18^{ab}	16^{ef}	—	—
$17^{ab}–19^{ab}$	$18^{cd}–20^{cd}$	$17^{ab}–19^{ab}$	$19^{ab}–21^{ab}$	$19^{ab}–21^{ab}$
643*	21	$19^{cd}–20^{ab}$	—	—
19^{cd}	22^{ab}	20^{cd}	21^{cd}	21^{cd}
644*	22^{cdef}	21^{abcd}	—	—
23 1–4	**24** 1–4	**24** 1–4	**27** 1–4	**22** 1–4
l. 1 of 645* and the prior half of l. 2	5^{abc}	5^{abc}	—	—
post. half of l. 2 of 645*	5^{d}	—	—	—
prior half of l. 3 of 645*	6^{a}	—	—	—
post. half of l. 3 of 645*	6^{b}	5^{d}	—	—
$5^{a}–10^{b}$	$6^{c}–11^{d}$	$6^{a}–11^{b}$	$5^{a}–10^{b}$	$5^{a}–10^{b}$
649*	—	—	—	—
650*	—	—	—	—
$10^{c}–11^{d}$	$12^{a}–13^{b}$	$11^{c}–12^{d}$	$10^{c}–11^{d}$	$10^{c}–11^{d}$
l. 3 of 651*	—	—	12^{ab}	12^{ab}
12^{ab}	13^{cd}	13^{ab}	12^{cd}	12^{cd}
12^{cd}	14^{ab}	13^{cd}	—	13^{ab} fn.
$13^{ab}–21^{ab}$	$14^{cd}–22^{cd}$	$14^{ab}–22^{ab}$	$13^{ab}–21^{ab}$	$13^{ab}–21^{ab}$
654*	—	—	—	—
$21^{cd}–25^{cd}$	$23^{ab}–27^{ab}$	$22^{cd}–26^{cd}$	$21^{cd}–25^{cd}$	$21^{cd}–25^{cd}$
656*	—	—	—	—
657*	—	—	—	—
658*	$27^{c}–28^{b}$	27	—	—
$26^{ab}–30^{cd}$	$28^{cd}–32^{ef}$	$28^{ab}–32^{cd}$	$26^{ab}–30^{cd}$	$26^{ab}–30^{cd}$
24 1^{ab}	**25** 1^{ab}	**25** 1^{ab}	**28** 1^{ab}	**23** 1^{ab}
661*	—	—	—	—
1^{cd}	1^{cd}	1^{cd}	1^{cd}	1^{cd}
2	2	2	2	2
663*	3	3^{ab} [^{cd}]	—	—

Crit. Ed.	Bom. Ed.	Kumbh. Ed.	Gorresio Ed.	Lahore Ed.
3–8	4–9	4–9	3–8	3–8
—	—	—	—	8^{cd} fn.
9	10	10^{abcd}	9	9
l. 1 of 667*	11^{ab}	10^{ef}	—	—
668*	—	—	—	—
l. 2 of 667*	11^{cd}	11^{ab}	—	—
l. 3 of 667*	—	—	—	—
10–15	12–17	11^{cdef}–16	10–15	10–15
670*	18	17	16	17
16	19	18	17	16
17^{ab}	20^{ab}	19^{ab}	18^{ab}	18^{ab}
17^{cd}	20^{cd}	19^{cd}	—	—
671*	—	—	18^{c}–19^{d}	18^{c}–19^{d}
18	21	20	20	20
19	22^{abcd}	21^{abcd}	21	21^{abcd}
673*	—	—	—	21^{ef}
674*	22^{ef}	21^{ef}	—	—
25 1–2	**26** 1–2	**26** 1–2	**29** 1–2	**24** 1–2
3	3	3	—	—
4–6	4–6	4–6	3–5	3–5
7	7	8	6	6
—	—	[7]	—	—
8–9	8–9	9–10	7–8	7–8
679*	—	—	—	—
10	10	11	9	9
11^{ab}	11^{ab}	12^{ab}	10^{ab}	10^{ab}
11^{cd}	11^{cd}	12^{cd}	—	10^{cd} fn.
12	12	13	—	—
682*	—	—	10^{c}–11^{d}	10^{c}–11^{d}
683*	—	—	—	—
13	13	14	12	12
App. I. No. 5 l. 1–9	14^{a}–18^{b}	15^{a}–19^{b}	—	—
l. 9 fn.	—	—	—	—
App. I. No. 5 l. 10–14	18^{c}–20^{b}	19^{c}–21^{b}	—	—
l. 14 fn.	—	—	—	—
App. I. No. 5 l. 15–23	20^{c}–25^{b}	21^{c}–25^{d}	—	—
14^{ab}	25^{cd}	26^{ab}	13^{ab}	13^{ab}
684*	—	—	13^{c}–14^{b}	13^{c}–14^{b}
14^{c}	26^{a}	26^{c}	14^{c}	14^{c}
685*	—	—	14^{d}–15^{c}	14^{d}–15^{c}
14^{d}	26^{b}	26^{d}	15^{d}	15^{d}
15^{ab}–17^{ab}	26^{cd}–28^{cd}	27^{ab}–29^{ab}	16^{ab}–18^{ab}	16^{ab}–18^{ab}
17^{c}	29^{a}	29^{c}	18^{c}	18^{c}
686*	—	—	18^{d}, 19^{a}	18^{d}, 19^{a}
17^{d}	29^{b}	29^{d}	19^{b}	19^{b}
18	29^{c}–30^{b}	30	—	20^{cd} fn.
687*	—	—	19^{c}–20^{d}	19^{c}–20^{d}
19^{ab}	30^{cd}	31^{ab}	21^{ab}	21^{ab}
688*	—	—	—	—
19^{cd}–22^{ab}	31^{ab}–33^{cd}	31^{cd}–34^{ab}	21^{cd}–24^{ab}	21^{cd}–24^{ab}
689*	—	—	—	24^{ab} fn.
22^{cd}	34^{ab}	34^{cd}	24^{cd}	24^{cd}
l. 1–3 of 690*	34^{cd}–35^{ab}	35^{ab}–36^{ab}	—	—
l. 1–3 of 691*	—	[36^{c}–37^{d}]	—	—
l. 4 of 691*	—	—	—	—
l. 4 of 690*	35^{ef}	37^{ef}	—	—
l. 5–8 of 690*	36	38	—	—
26 1–2	**27** 1–2	**27** 1–2	**30** 1–2	**25** 1–2
701*	—	—	—	—
3–4	3–4	3–4	—	—

Crit. Ed.	Bom. Ed.	Kumbh. Ed.	Gorresio Ed.	Lahore Ed.
l. 5–9 of 700*	—	—	3^{ab}–5^{ab}	3^{ab}–5^{ab}
5^{ab}	5^{ab}	5^{ab}	5^{cd}–6^{ab}	5^{cd}–6^{ab}
5^{cd}	5^{cd}	5^{cd}	6^{cd}	6^{cd}
6	6	6^{a-d}	7	7
7^{ab}	7^{ab}	6^{ef}	—	8^{ab} fn.
l. 15 of 700*	—	—	8^{ab}	8^{ab}
l. 16 of 700*	—	—	8^{cd}	8^{cd}
7^{cd}	7^{cd}	7^{ab}	9^{ab}	9^{ab}
8^{ab}	8^{ab}	7^{cd}	—	9^{ab} fn.
8^{cd}–12^{cd}	8^{cd}–12^{cd}	8^{ab}-12^{ab}	9^{cd}–13^{cd}	9^{cd}–13^{cd}
13	13	12^{c}–13^{b}	—	14
14^{ab}	14^{ab}	13^{cd}	—	14^{cd} fn.
692*	—	—	—	—
14^{cd}	14^{cd}	14^{ab}	15^{cd}	16^{cd}
l. 31 of 700*	—	—	16^{ab}	17^{ab}
15	15	14^{cd}–15^{ab}	14	15
702*	—	—	—	—
16^{ab}	16^{ab}	15^{cd}	15^{ab}	16^{ab}
[14^{cd}]	16^{cd}	—	—	—
16^{cd}	17^{ab}	16^{ab}	16^{cd}	17^{cd}
l. 33–34 of 700*	—	—	17	18
16^{ef}–17^{ab}	17^{cd}–18^{ab}	16^{cd}–17^{ab}	—	18^{cd} fn.
17^{cd}	18^{cd}	17^{cd}	18^{ab}	19^{ab} fn.
18–19	19–20	18–19	18^{cd}–20^{ab}	19–20
20^{ab}	21^{ab}	20^{ab}	20^{cd}	21^{ab}
694*	—	—	—	—
20^{c}–21^{d}	21^{c}–22^{d}	20^{c}–21^{d}	21^{a}–22^{b}	21^{c}–22^{d}
695*	23	22	—	—
22^{ab}–23^{ab}	24^{ab}–25^{ab}	23^{ab}–24^{ab}	22^{cd}–23^{cd}	23^{ab}–24^{ab}
703*	—	—	—	—
23^{cd}	25^{cd}	24^{cd}	24^{ab}	24^{cd}
697*	26	[25]		—
24–25	27–28	26–27	24^{cd}–25^{ef}	25–26
27 1–3	**28** 1–3	**28** 1–3	**31** 1–3	**26** 1–3
705*	—	—	4	4
4	4	4	5	5
l. 3 of 708*	—	—	6^{ab}	6^{ab}
5^{ab}	5^{ab}	5^{ab}	—	—
5^{cd}	5^{cd}	5^{cd}	6^{cd}	6^{cd}
6	6^{a}–7^{b}	6^{a}–7^{b}	7^{a}–8^{b}	7^{a}–8^{b}
709*	—	—	—	8^{ab} fn. l. 1
706*	7^{cd}	7^{cd}	—	—
707*	7^{ef}	7^{ef}	—	—
7^{ab}	8^{ab}	8^{ab}	—	8^{ab} fn. l. 2
7^{cd}	8^{cd}	8^{cd}	8^{cd}	8^{cd}
8–9^{b}	9–10^{b}	9–10^{b}	9–10^{b}	9–10^{b}
710*	—	—	10^{c}–11^{b}	10^{c}–11^{b}
9^{cd}	10^{cd}	10^{cd}	—	11^{cd} fn. l. 1
10^{ab}	11^{ab}	11^{ab}	—	11^{cd} fn. l. 2
l. 1 of 711*	—	[11^{cd}]	—	—
l. 2–5 of 711*	—	—	—	—
l. 1–3 of 712*	—	—	11^{c}–12^{d}	11^{c}–12^{d}
10^{cd}	11^{cd}	12^{ab}	13^{ab}	13^{ab}
713*	12	12^{c}–13^{b}	—	—
11	13	13^{cdef}	13^{c}–14^{b}	13^{c}–14^{b}
714*	—	—	—	14^{cd}
12–13	14–15	14–15	14^{c}–16^{b}	15^{a}–16^{d}
l. 1–3 of 717*	—	[16^{a}–17^{b}]	—	—
l. 4 of 717*	—	—	—	—
l. 5 of 717*	—	[17^{cd}]	—	—

Crit. Ed.	Bom. Ed.	Kumbh. Ed.	Gorresio Ed.	Lahore Ed.
14–18	16–20	18–22^{ab}	16^{cd}–20^{ef}	17^{ab}–27^{cd}
719*	—	—	—	21^{cd} fn.
l. 1–4 of 720*	21^{ab}–22^{cd}	22^{cd}–23^{ef}	—	—
l. 5 of 720*	—	—	—	—
28 1	**29** 1	**29** 1	**32** 1	**27** 1
721*	2^{a}–3^{b}	2^{a-f}	—	—
2	3^{c}–4^{b}	3	2	2
3^{ab}	4^{cd}	4^{ab}	—	4^{ab} fn.
3^{cd}	5^{ab}	4^{cd}	—	—
3^{ef}	5^{cd}	5^{ab}	—	4^{cd} fn.
722*	6^{ab}	[5^{cd}]	—	—
4	6^{cdef}	6	—	5^{cd} fn.
723*	—	—	3–5	3–5
5^{ab}	7^{ab}	7^{ab}	6^{ab}	6^{ab}
724*	—	—	6^{c}–8^{d}	6^{c}–8^{b}
5^{cd}	7^{cd}	7^{cd}	—	7^{cd} fn.
6	8	8	9	8^{cd}–9^{ab}
7	9	9	—	—
l. 3–4 of 725*	—	—	10	9^{c}–10^{b}
App. I. No. 6 l. 1–10	10^{a}–14^{d}	10^{a}–15^{b}	—	—
,, ,, l. 11	15^{ab}	15^{cd}	—	—
,, ,, l. 12–16	15^{c}–17^{d}	16^{a}–17^{f}	—	—
8	18	18	11	10
726*	—	—	—	—
9^{a}	19^{a}	19^{a}	12^{a}	11^{c}
9^{b}	19^{b}	19^{b}	—	11^{d} fn.
9^{cd}	19^{cd}	19^{ef}	12^{bc}	11^{d}, 12^{a}
—	—	[19^{cd}]	—	—
App. I. No. 7 l. 1–36	—	[20^{a}–34^{f}]	—	—
10^{ab}	20^{ab}	35^{ab}	12^{d}, 13^{cd}	12^{b}, 13^{ab}
10^{cd}	20^{cd}	35^{cd}	—	—
11	21	36	15	14^{c}–15^{b}
l. 5 of 727*	—	—	13^{ab}	12^{cd}
l. 7–8 of 727*	—	—	14	13^{c}–14^{ab}
12^{ab}–14^{ab}	22^{ab}–24^{ab}	37^{ab}–39^{ab}	16^{ab}–18^{ab}	15^{cd}–17^{cd}
14^{cd}	24^{cd}	39^{cd}	18^{cd}	—
729*	25^{ab}–25^{ef}	40[^{ab}]–40^{ef}	—	—
15–16	26–27	41–42	19–20	18–19
17^{ab}	28^{ab}	43^{ab}	21^{ab}	20^{ab}
—	—	—	—	^{ab} fn.
17^{cd}	28^{cd}	43^{cd}	21^{cd}	20^{cd}
18^{ab}–20^{ab}	29^{ab}–31^{ab}	44^{ab}–46^{ab}	22^{ab}–24^{ab}	21^{ab}–23^{ab}
20^{c}	31^{c}	46^{c}	24^{c}	23^{c}
733*	31^{d}–32^{c}	46^{d}–47^{c}	—	—
20^{d}	32^{d}	47^{d}	24^{d}	23^{d}
734*	—	—	—	23^{cd} fn.
29 1–4	**30** 1–4	**30** 1–4	**33** 1–4	**28** 1–4
5^{ab}	5^{ab}	5^{ab}	5$^{a, d}$	5$^{a, d}$
5^{cd}	5^{cd}	5^{cd}	6^{ab}	6^{ab}
6	6	6	—	—
—	—	—	5^{bc}	5^{bc}
—	—	—	6^{cd}	6^{cd}
7^{ab}	7^{ab}	7^{ab}	7^{ab}	7^{ab}
l. 14 of 742*	—	—	7^{cd}	7^{cd}
7^{cd}	7^{cd}	7^{cd}	—	—
8^{ab}	8^{ab}	8^{ab}	—	—
8^{cd}	8^{cd}	8^{cd}	8^{cd}	7^{cd} fn.
735*	9	9	—	—
9^{ab}	10^{ab}	10^{ab}	8^{ab}	7^{cd} fn. l. 2
—	—	[10^{cd}]	—	—

Crit. Ed.	Bom. Ed.	Kumbh. Ed.	Gorresio Ed.	Lahore Ed.
9^{cd}	10^{cd}	10^{ef}	9^{ab}	7^{cd} fn. l. 3
10^{ab}	11^{ab}	11^{ab}	9^{cd}	7^{cd} fn. l 4
10^{cd}	11^{cd}	11^{cd}	10^{ab}	8^{ab}
11^{ab}	12^{ab}	12^{ab}	10^{cd}	8^{cd}
11^{cd}	12^{cd}	12^{cd}	—	8^{cd} fn.
l. 1 of 736*	13^{ab}	13^{ab}	—	—
l. 2 of 736*	—	13^{cd}	—	—
l. 3 of 736*	13^{cd}	13^{ef}	—	—
12	14	14^{abef}	11	9
l. 25–26 of 742*	—	—	12^{c}–13^{b}	10^{c}–11^{b}
—	—	[14^{cd}]	—	—
13	15	15^{abef}	12^{ab}, 13^{cd}	10^{ab}, 11^{cd}
—	—	[15^{cd}]	—	—
737*	16	[16]	—	—
738*	—	—	—	—
14	17	17	14	12
15^{a}	18^{a}	18^{a}	15^{a}	13^{a}
15^{b}	18^{b}	18^{b}	—	13^{b}
15^{c}	18^{c}	18^{c}	—	13^{c}
15^{d}	18^{d}	18^{d}	15^{b}	13^{d}
l. 33 of 742*	—	—	15^{cd}	14^{cd}
16–18	19–21	19–21	16–18	15–17
739*	22^{ab}	[22^{ab}]	—	—
19^{ab}–20^{ab}	22^{cd}–23^{cd}	22^{cd}–23^{ab}	19^{ab}–20^{ab}	18^{ab}–19^{ab}
743*	—	—	—	—
20^{cd}	23^{ef}	23^{cd}	20^{cd}	19^{cd}
21^{ab}	24^{ab}	24^{ab}	21^{ab}	20^{ab}
21^{cd}	24^{cd}	24^{cd}	21^{cd}–22^{ab}	20^{cd}–21^{ab}
l. 47 of 742*	—	—	22^{cd}	21^{cd}
22–23	25^{ab}–26^{cd}	25^{ab}–26^{cd}	23–24	22–23
740*	26^{ef}	[26^{ef}]	—	—
741*	—	—	—	—
30 1–7^{ab}	**31** 1–7^{ab}	**31** 1–7^{ab}	**34** 1–7^{ab}	**29** 1–7^{ab}
745*	—	—	—	—
7^{cd}–11^{cd}	7^{cd}–11^{cd}	7^{cd}–11^{cd}	7^{cd}–11^{cd}	7^{cd}–11^{cd}
749*	—	—	12	12
12	12	12	—	10^{cd} fn.
750*	13	13	—	—
13	14	14	—	12^{cd} fn., 13^{cd} fn.
751*	—	—	13	13
14	15	15	14	14
752*	16^{ab}	[16^{ab}]	—	—
15^{ab}	—	16^{cd}	15^{ab}	15^{ab}
15^{cd}	16^{cd}	16^{ef}	15^{cd}	15^{cd}
16–17	17–18	17–18^{cd}	16–17	16–17
755*	19^{ab}	18^{ef}	—	—
18–19	19^{cd}–21^{ab}	19–20	18–19	18–19
20^{ab}	21^{cd}	21^{ab}	20^{ab}	19^{cd} fn.
20^{cd}	22^{ab}	21^{cd}	20^{cd}	20^{ab}
21–22	22^{cd}–24^{ab}	22–23	21–22	20^{cd}–22^{ab}
23^{ab}	24^{cd}	24^{ab}	$23^{a,d}$	$22^{c,f}$
23^{cd}	24^{ef}	24^{cd}	23^{bc}	22^{de}
31 757*	**32** —	**32** —	**35** —	**30** 1^{ab}
1^{ab}	1^{ab}	1^{ab}	1^{ab}	1^{cd}
758*	1^{cd}–2^{ab}	1^{cd}–2^{ab}	—	—
1^{cd}–11^{cd}	2^{cd}–13^{cd}	2^{cd}–12^{cd}	1^{cd}–12^{cd}	2^{ab}–13^{ab}
12^{ab}	14^{ab}	13^{ab}	13^{ab}	13^{cd}
12^{cd}–13^{ab}	14^{cd}–15^{ab}	13^{cd}–14^{ab}	—	—
13^{cd}–14^{cd}	15^{cd}–16^{cd}	14^{cd}–15^{cd}	13^{cd}–14^{cd}	14^{ab}–15^{ab}
762*	17	16	—	—

Crit. Ed.	Bom. Ed.	Kumbh. Ed.	Gorresio Ed.	Lahore Ed.
15–19	18–22	17–21	15–19	15^{cd}–20^{ab}
764*	—	—	—	—
20	23	22	20	20^{c}–21^{b}
765^{a}*	[24^{ab}]	—	—	—
21^{ab}	24^{cd}	23^{ab}	21^{ab}	21^{cd}
766*	24^{ef}–25^{ab}	23^{cd}–24^{ab}	21^{cd}–22^{ab}	—
21^{cd}–22^{ab}	25^{cd}–26^{ab}	24^{cd}–25^{ab}	22^{cd}–23^{ab}	22
—	—	—	—	22^{cd} fn.
22^{cd}	26^{cd}	25^{cd}	23^{cd}	23^{ab}
767*	—	—	—	23^{ab} fn.
768*	—	[26^{ab}]	—	—
769*	26^{ef}	26^{cd}	—	—
32 1–2^{ab}	**33** 1–2^{ab}	**33** 1–2^{ab}	**35** 24–25^{ab}	**30** 23^{cd}–24^{cd}
—	—	—	—	24^{cd} fn.
2^{cd}–3^{cd}	2^{cd}–3^{cd}	2^{cd}–3^{cd}	25^{cd}, 26^{c}–27^{b}	25^{ab}–26^{cd}
l. 3 of 770*	—	—	26^{ab}	25^{cd}
4–5	4–5	4–5	28–29	27^{cd}–29^{ab}
l. 1 of 771*	—	—	27^{cd}	27^{ab}
6–7	6–7	6^{a-f}, 7^{ab}	30–31	29^{cd}–31^{ab}
773*	—	—	—	32^{cd} fn.
8^{ab}–9^{ab}	8^{ab}–9^{ab}	7^{cd}–8^{cd}	—	—
l. 2 of 774*	—	—	32^{ab}	31^{cd}
l. 3 of 774*	—	—	32^{cd}	—
l 4–5 of 774*	—	—	33	32^{cd}–33^{ab}
9^{c}–10^{b}	9^{c}–10^{b}	9^{abcd}	34	33^{c}–34^{b}
775*	—	—	35	34^{c}–35^{b}
10^{cd}	10^{cd}	9^{ef}	—	—
11	11	10	36	35^{c}–36^{b}
12^{ab}	12^{ab}	11^{ab}	—	36^{cd} fn. l. 2
776*	—	—	37^{ab}	36^{cd}
12^{cd}	12^{cd}	11^{cd}	37^{cd}	37^{ab}
777*	—	—	38	37^{c}–38^{b}
13^{ab}	13^{ab}	12^{ab}	39^{ab}	38^{cd}
13^{cd}	13^{cd}	12^{cd}	—	39^{ab} fn. l. 1
14–16	14–16	13–15	39^{cd}–42^{ab}	39–41
780*	—	—	—	—
17	17	16	—	42^{ab} fn., 42^{cd} fn.
781*	—	—	42^{c}–43^{b}	42
18–20	18–20	17–19	43^{c}–46^{b}	43–45
783*	—	—	—	—
21–26	21^{ab}–26^{cd}	20^{ab}–25^{cd}	46^{cd}–51^{ef}	46^{ab}–51^{cd}
789*	26^{ef}	25^{ef}	—	—
33 1–9	**34** 1–9	**34** 1–9	**36** 1–9	**31** 1–9
794*	—	—	—	—
10–14	10–14	10–14	10–14	10–14
795*	—	—	—	—
15–19	15–19	15–19	15–19	15–19
797*	20–22	20–22	—	—
20	23	23	20	20
34 1–5^{ab}	**35** 1–5^{ab}	**35** 1–5^{ab}	**37** 1–5^{ab}	**32** 1–5^{ab}
l. 1–2 of 800*	—	—	—	8^{c}–9^{b}
l. 3–4 of 800*	—	—	5^{cd}–6^{ab}	5^{cd}–6^{ab}
—	—	—	—	[9^{cd}]
l. 5–6 of 800*	—	—	—	10
5^{cd}	5^{cd}	5^{cd}	6^{cd}	6^{cd}
l. 7–8 of 800*	—	—	—	11
799*	—	—	—	—
799^{a}*	[6^{abcd}]	6	—	—
6	6^{e-h}	7	7	7
l. 9–10 of 800*	—	—	—	12

Crit. Ed.	Bom. Ed.	Kumbh. Ed.	Gorresio Ed.	Lahore Ed.
7^{a}	7^{a}	8^{a}	—	8^{b}
7^{b}	7^{b}	8^{b}	8^{b}	8^{b} fn.
prior half of l. 11 of 800*	—	—	8^{a}	13^{a}
post. half of l. 11 of 800*	—	—	—	13^{b} fn.
7^{cd}–9^{cd}	7^{cd}–10^{ab}	8^{cd}–10^{cd}	8^{cd}–11^{ab}	13^{cd}–16^{ab}
801*	10^{cd}	[11^{ab}]	—	—
10^{ab}–20^{cd}	10^{ef}–21^{cd}	11^{cd}–22^{cd}	11^{cd}–22^{cd}	16^{cd}–27^{cd}
21	22^{a-d}	23	—	28^{ab} fn , 28^{cd} fn.
803*	—	—	23	28
804*	22^{e-h}	24	—	—
805*	—	—	—	—
35 1	**36** 1	**36** 1	**38** 1	**33** 1
2^{ab}	2^{ab}	2^{ab}	2^{ab}	1^{cd} fn.
l. 3 of 806*	—	—	—	2^{ab}
2^{cd}	2^{cd}	2^{cd}	—	2^{ab} fn. l. 1
2^{ef}	2^{ef}	3^{ab}	—	2^{ab} fn. l. 2
l. 4–6 of 806*	—	—	2^{c}–3^{d}	2^{c}–3^{d}
3–4^{b}	3	3^{c}–4^{b}	4	4
807*	—	—	—	4^{cd} fn.
4^{c}–6^{d}	4^{a}–6^{b}	4^{c}–6^{d}	5^{a}–7^{b}	5^{a}–7^{b}
808*	6^{cd}	7^{cd}	—	—
7^{ab}	6^{ef}	7^{ab}	7^{cd}	7^{cd}
809*	—	—	—	—
7^{c}–8^{b}	7	7^{e}–8^{b}	8	8
811*	—	—	—	—
8^{c}-9^{b}	8	8^{c-f}	9	9
812*	—	—	10^{ab}	10^{ab}
9^{c-}	9	9	10^{c}–11^{b}	10^{c}–11^{b}
l. 1 of 813*	—	—	11^{cd}	11^{cd}
10^{ab}	10^{ab}	10^{ab}	12^{ab}	12^{ab}
10^{cd}	10^{cd}	10^{cd}	13^{ab}	13^{ab}
l. 5 of 813*	—	—	13^{cd}	13^{cd}
l. 6 of 813*	—	—	14^{ab}	14^{ab}
l. 7 of 813*	—	—	14^{cd}	—
l. 8–9 of 813*	—	—	15	—
11^{a}	11^{a}	11^{a}	—	14^{a} fn.
11^{b}	11^{b}	11^{b}	12^{cd}	14^{b} fn.
11^{cd}	11^{cd}	11^{cd}	16^{ab}	14^{cd} fn.
12^{ab}	12^{ab}	12^{ab}	16^{cd}	15^{ab}
l. 14 of 813*	—	—	—	15^{cd}
12^{cd}	12^{cd}	12^{cd}	17^{ab}	15^{cd} fn. l. 2
13^{ab}	13^{ab}	13^{ab}	17^{cd}	16^{ab}
13^{cd}	13^{cd}	13^{cd}	18^{ab}	16^{cd}
14^{ab}–19^{ab}	14^{ab}–19^{cd}	14^{ab}–19^{ab}	18^{cd}–24^{ab}	17^{ab}–22^{cd}
19^{cd}	20^{ab}	19^{cd}	—	23^{ab} fn.
815*	—	—	24^{cd}	23^{ab}
20^{ab}	20^{cd}	20^{ab}	25^{ab}	23^{cd}
816*	—	[20^{c}–21^{b}]	—	—
20^{cd}–21^{cd}	21^{ab}–22^{ab}	21^{cd}–22^{cd}	25^{cd}–26^{cd}	24^{ab}–25^{ab}
21^{ef}	22^{cd}	23^{ab}	—	25^{ab} fn.
819*	[22^{ef}]	—	—	—
22–26	23–27	23^{cd}–27^{cd}	27–31	25^{cd}–30^{ab}
824*	—	—	—	—
825*	—	—	—	30^{cd}
36 1–3^{ab}	**37** 1–3^{ab}	**37** 1–3^{ab}	**39** 1–3^{ab}	**34** 1–3^{ab}
826*	—	—	—	—
3^{cd}–6^{cd}	3^{cd}–6^{cd}	3^{cd}–6^{cd}	3^{cd}–6^{cd}	3^{cd}–6^{cd}
7^{ab}	7^{ab}	7^{ab}	$7^{a,d}$	$7^{a,d}$

Crit. Ed.	Bom. Ed.	Kumbh. Ed.	Gorresio Ed.	Lahore Ed.
post. half of l. 3 of 827*	—	—	7^{b}	7^{b}
prior half of l. 4 of 827*	—	—	7^{c}	7^{c}
7^{c}	7^{c}	7^{c}	8^{a}	8^{a}
post. half of l. 5 of 827*	—	—	8^{b}	8^{b}
prior half of l. 6 of 827*	—	—	8^{c}	9^{c}
7^{d}	7^{d}	7^{d}	8^{d}	9^{d}
8^{a}	8^{a}	8^{a}	—	8^{c}
8^{b}	8^{b}	8^{b}	—	8^{d}
8^{cd}	8^{cd}	8^{cd}	—	9^{ab}
9^{ab}	9^{ab}	9^{ab}	$9^{a,d}$	$10^{a,d}$
9^{c}	9^{c}	9^{c}	9^{b}	10^{b}
prior half of l. 8 of 827*	—	—	9^{c}	10^{c}
9^{d}	9^{d}	9^{d}	—	—
10–12	10–12	10–12	10–12	11–13
13	13	13	—	13^{cd} fn., l. 3-4
14	14	14	—	13^{cd} fn., l. 5-6
15^{a-d}	15	15	13	14
15^{ef}	16^{ab}	15^{ef}	—	14^{cd} fn.
$16^{ab}-17^{ab}$	$16^{cd}-17^{cd}$	$16^{ab}-17^{ab}$	$14^{ab}-15^{ab}$	$15^{ab}-16^{ab}$
l. 6-9 of 828*	—	—	$15^{c}-17^{b}$	$16^{c}-18^{b}$
$17^{c}-19^{d}$	$18^{a}-20^{b}$	$17^{c}-19^{d}$	$17^{c}-19^{d}$	$18^{c}-20^{d}$
20	20^{cd}	19^{ef}	—	21^{ab}
21	21	20	20	$21^{c}-22^{b}$
829*	—	[21]	—	—
22	22^{a-d}	22^{a-d}	21	$22^{c}-23^{b}$
830*	—	—	22	$23^{c}-24^{b}$
831*	[22^{ef}]	22^{ef}	—	—
23–24	23–24	23–24	23–24	$24^{cd}-26^{ab}$
834*	—	—	—	—
$25^{a}-26^{b}$	$25^{a}-26^{b}$	$25^{a}-26^{b}$	$25^{a}-26^{b}$	$26^{c}-27^{d}$
832*	—	—	—	—
$26^{c}-29^{b}$	$26^{c}-29^{b}$	$26^{c}-29^{c}$	$26^{c}-29^{b}$	$28^{a}-30^{d}$
836*	—	—	—	—
$29^{c}-31^{d}$	$29^{c}-31^{d}$	$29^{c}-31^{d}$	$29^{c}-31^{d}$	$30^{e}-32^{d}$
838*	32	32	—	—
37 1–15	**38** 1–15	**38** 1–15	**40** 1–15	**35** 1–15
842*	—	—	—	—
$16^{a}-20^{b}$	$16^{a}-20^{b}$	$16^{a}-20^{b}$	$16^{a}-20^{b}$	$16^{a}-20^{b}$
20^{cdef}	$20^{c}-21^{b}$	20^{cdef}	—	—
845*	21^{cd}	21^{ab}	—	—
$21^{a}-24^{d}$	$22^{a}-24^{f}$	$21^{c}-24^{d}$	$20^{c}-23^{d}$	$20^{c}-23^{d}$
846*	—	—	—	23^{cd} fn.
38 847*	**39** —	**39** —	**41** —	**36** —
1–2	1–2	1–2	1–2	1–2
848*	3^{ab}	3^{ab}	—	—
$3^{a}-4^{b}$	$3^{c}-4^{d}$	$3^{c}-4^{b}$	$3^{a}-4^{b}$	$3^{a}-4^{b}$
849*	—	—	—	—
$4^{c}-12^{d}$	$5^{a}-13^{b}$	$4^{c}-12^{d}$	$4^{c}-12^{d}$	$4^{c}-12^{d}$
853*	—	—	$13^{a}-14^{b}$	$13^{a}-14^{b}$
13	$13^{c}-14^{b}$	13^{a-d}	$14^{c}-15^{b}$	$14^{c}-15^{b}$
14	14^{cd}	13^{ef}	16^{ab}	16^{ab}
15^{ab}	15^{ab}	14^{ab}	15^{cd}	15^{cd}
855*	—	—	—	—
$15^{c}-16^{d}$	$15^{c}-16^{d}$	$14^{c}-15^{d}$	$16^{c}-17^{d}$	$16^{c}-17^{d}$
856*	—	—	18	18

Crit. Ed.	Bom. Ed.	Kumbh. Ed.	Gorresio Ed.	Lahore Ed.
17^{ab}	17^{ab}	16^{ab}	19^{ab}	19^{ab}
857*	[18^{ab}]	[17^{ab}]	—	—
858*	—	—	—	—
17^{cd}	17^{cd}	16^{cd}	19^{cd}	19^{cd}
18^{a}–19^{b}	18^{c}–19^{b}	17^{c}–18^{b}	20^{a}–21^{b}	20^{a}–21^{b}
860*	—	—	—	—
19^{c}–24^{d}	19^{c}–24^{d}	18^{c}–23^{d}	21^{c}–26^{d}	21^{c}–26^{d}
862*	—	—	—	27^{ab}
25	25	24	27	27^{c}–28^{b}
26^{ab}	26^{ab}	25^{ab}	28^{ab}	—
26^{cd}	26^{cd}	25^{cd}	28^{cd}	28^{cd}
864*	—	—	29	—
39 1–2^{ab}	**40** 1–2^{ab}	**40** 1–2^{ab}	**42** 1–2^{ab}	**37** 1–2^{ab}
865*	2^{cd}	—	—	—
2^{cd}	3^{ab}	2^{cd}	2^{cd}	2^{cd}
867*	3^{cd}	2^{ef}	—	—
3–10	4–11	3–10	3–10	3–10
869*	—	—	—	—
11^{a}–15^{b}	12^{a}–16^{b}	11^{a}–15^{b}	11^{a}–15^{b}	11^{a}–15^{b}
15^{c}	16^{c}	15^{c}	15^{c}	15^{c}
15^{d}	16^{d}	15^{d}	—	15^{d} fn. l. 1 post. half
16^{a}	17^{a}	16^{a}	—	,, 2 prior half
16^{b}	17^{b}	16^{b}	15^{d}	15^{d}
871*	—	—	—	—
16^{c}–23^{b}	17^{c}–24^{b}	16^{c}–23^{b}	16^{a}–22^{d}	16^{a}–22^{d}
23^{cd}	24^{cd}	23^{cd}	—	—
l. 1-2 of 873*	—	—	23	23
l. 3 of 873*	—	—	—	—
874*	25^{ab}	24^{ab}	—	—
24	25^{c}–26^{b}	24^{c}–25^{b}	24	24
875*	26^{cd}	25^{cd}	—	—
25^{ab}	27^{ab}	26^{ab}	25^{ab}	25^{ab}
876*	27^{cd}	26^{cd}	—	—
25^{cd}	28^{ab}	26^{ef}	25^{cd}	25^{cd}
877*	—	—	—	26^{ab}
26–27	28^{c}–30^{b}	27–28	—	—
28	$30^{c–f}$	29	26	$26^{c–f}$
878*	—	—	—	—
40 1	**41** 1	**41** 1	**43** 1	**38** 1
2^{ab}	2^{ab}	2^{ab}	4^{cd}	4^{cd}
879*	—	—	—	5^{ab}
2^{cd}	2^{cd}	2^{cd}	2^{ab}	2^{ab}
3–4	3–4	3–4	2^{c}–4^{b}	2^{c}–4^{b}
5^{ab}	5^{ab}	5^{ab}	5^{ab}	5^{cd}
5^{c}–12	5^{c}–12	5^{c}–12	5^{c}–12	6^{a}–13^{b}
884*	—	—	—	—
13	13	13	13	13^{cd}–14^{ab}
14^{ab}	14^{ab}	14^{ab}	14^{ab}	14^{cd}
14^{cd}	14^{cd}	14^{cd}	14^{cd}	14^{cd} fn.
15–19^{b}	15–19^{b}	15–19^{b}	15–19^{b}	15–19^{b}
887*	—	—	—	—
888*	—	—	—	—
889*	19^{cd}	19^{cd}	—	—
19^{c}–20	$20^{a–f}$	$20^{a–f}$	19^{c}–20	19^{c}–20
890* l. 2-3	—	[21]	21	21
21–24^{b}	21–24^{b}	22–25^{b}	22–25^{b}	22–25^{b}
891*	—	—	—	—
24^{c}–26	24^{c}–26	25^{c}–27	25^{c}–27	25^{c}–27
892*	—	—	—	28
893*	—	—	—	—

Crit. Ed.	Bom. Ed.	Kumbh. Ed.	Gorresio Ed.	Lahore Ed.
41 1–3	**42** 1–3	**42** 1–3	**44** 1–3	**39** 1–3
894*	—	—	4	4
4–5^{b}	4–5^{b}	4–5^{b}	5	5–6^{b}
5^{c}–7	5^{c}–7	5^{c}–7	—	6^{c}–8
8–11^{b}	8–11^{b}	8–11^{b}	6^{a}–9	9–12^{b}
896*	—	—	—	—
11^{cd}	11^{cd}	11^{cd}	9^{cd}	12^{cd}
897*	12^{ab}	11^{ef}	—	—
12	12^{c}–13^{b}	12	10	13
898*	—	—	11	14
13^{ab}	13^{cd}	13^{ab}	12^{ab}	15^{ab}
899*	14^{ab}	13^{cd}	—	—
13^{c}–16	14^{c}–17	13^{e}–16	12^{c}–15	15^{c}–18
901*	—	—	—	—
17–21	18–22	17–21	16–20	19–23
904*	—	—	—	—
22^{ab}	23^{ab}	22^{ab}	21^{ab}	24^{ab}
906*	—	—	21^{cd}	24^{cd}
22^{c}–23^{b}	23^{c}–24^{b}	22^{c}–23^{b}	22	25
907*	—	—	—	26^{ab}
23^{cd}	24^{cd}	23^{cd}	23^{ab}	26^{cd}
909*	—	—	23^{cd}	27^{ab}
24^{ab}	25^{ab}	24^{ab}	24^{ab}	27^{cd}
910*	—	—	—	—
912*	—	—	—	27 fn.
24^{cd}	25^{cd}	24^{cd}	24^{cd}	27^{ef}
42 1	**43** 1	**43** 1	**45** 1	**40** 1
913*	—	2	2	2
2–3	2–3	3–4^{b}, 5^{cd}	3–4	3–4
—	—	[4^{cd}, 5^{ab}]	—	—
914*	—	—	5–6	5–6
915*	—	[6^{cd}]	—	—
4^{a-d}	4	6^{ab}, 7^{ab}	7	7
4^{ef}	5^{ab}	7^{cd}	—	7^{cd} fn. l. 2
916* l. 1	5^{cd}	8^{ab}	—	—
917* l. 1	—	—	—	—
916* l. 2–3	6	8^{cd}–9^{ab}	—	—
917* l. 2	—	—	—	—
916* l. 4–7	7–8	9^{c}–11^{b}	—	—
5^{ab}	9^{ab}	11^{cd}	—	—
5^{cd}	9^{cd}	12^{ab}	8^{ab}	8^{ab}
918* l. 1	—	—	—	—
918* l. 2	10^{ab}	12^{cd}	—	—
6^{ab}	10^{cd}	13^{ab}	9^{ab}	9^{ab}
6^{cd}	11^{ab}	13^{cd}	10^{ab}	10^{ab}
919* l. 1–5	11^{c}–13	13^{e}–15	—	—
920*	—	[16^{ab}]	—	—
919* l. 6–8	14–15^{b}	16^{c}–17	—	—
7	15^{c}–16^{b}	18	—	12^{ab}, 7 fn. l. 1
921* l. 5, 7	—	—	8^{cd}, 9^{cd}	8^{cd}, 9^{cd}
921* l. 9 11	—	—	10^{cd}–11	10^{cd}–11
922*	—	—	—	12^{cd}–13^{ab}
923* l. 1	—	—	13^{cd}	14^{ab}
923* l. 2	—	—	21^{ab}	22^{ab}
923* l. 3–5	—	—	23^{c}–24	24^{c}–25
924*	16^{c}–17^{b}	19	—	—
8^{ab}	17^{cd}	20^{ab}	12^{ab}	13^{cd}
8^{cd}	18^{ab}	20^{cd}	—	14^{ab} fn. l. 4
9^{ab}	18^{cd}	21^{ab}	12^{cd}	13 fn.
9^{cd}	19^{ab}	21^{cd}	13^{ab}	14^{ab} fn. l. 6

Crit. Ed.	Bom. Ed.	Kumbh. Ed	Gorresio Ed.	Lahore Ed.
10^{a}–12^{b}	19^{c}–21^{d}	22^{a}–24^{b}	14, 15, 17^{cd}	14^{c}–16^{b}, 18^{ab}
925*	—	—	—	—
12^{c}–13	22–23^{b}	24^{c}–25	18–19^{b}	18^{c}–19
14–15^{b}	23^{c}–24	26–27^{b}	16–17^{b}	16^{c}–17
926*	—	—	27	28
15^{cd}	25^{ab}	27^{cd}	19^{cd}	20^{ab}
927*	—	—	—	—
16–17^{b}	25^{c}–26	28–29^{b}	20	20^{c}–21
17^{cd}	27^{ab}	29^{cd}	21^{cd}	22^{cd}
18–19^{ab}	27^{c}–28	30–31^{b}	22–23^{b}	23–24^{b}
19^{cd}	29^{ab}	31^{cd}	—	—
20^{ab}	29^{cd}	32^{ab}	25^{ab}	26^{ab}
20^{cd}	30^{ab}	32^{cd}	—	—
21^{ab}	30^{cd}	33^{ab}	25^{cd}	26^{cd}
929*	—	—	—	—
21^{cd}	31^{ab}	33^{cd}	26^{ab}	27^{ab}
930*	—	—	26^{cd}	27^{cd}
931*	—	—	28^{ab}	29^{ab}
22–23	31^{c}–33^{b}	34–35	28^{c}–30^{b}	29^{c}–31^{b}
933*	—	—	—	—
24	33^{c}–34^{b}	36	30^{c}–31^{b}	31^{c}–32^{b}
934* l. 1–7	34^{c}–37	37–39^{f}	—	—
935*	—	—	—	—
934* l. 8	38^{ab}	40^{ab}	—	—
936*	—	[40^{c}–41^{b}]	—	—
934* l. 9–12	38^{c}–40^{b}	41^{c}–42^{f}	—	—
934* l. 13 the prior half	40^{c}	43^{a}	—	—
937*	—	—	—	—
934* l. 13 the post. half	40^{d}	43^{b}	—	—
934* l. 14–16	41^{a-f}	43^{c}–44	—	—
43 1	**44** 1	**44** 1	**45** 31^{c}–32^{b}	**40** 32^{c}–33^{b}
939*	—	—	32^{c}–34^{b}	33^{c}–35^{b}
2–3	2–3	2–3	34^{c}–36^{b}	35^{c}–37^{b}
940*	—	—	36^{c}–37^{b}	37^{c}–38^{b}
941*	—	—	—	—
4	4	4	37^{c}–38^{b}	38^{c}–39^{b}
942*	—	—	—	39^{ab} fn.
5–6	5–6	5–6	38^{c}–40	39^{c}–41
945* l. 1, 4	—	—	41	42
945* l. 5	—	—	42^{ab}	43^{ab}
945* l. 6	—	—	42^{cd}	43 fn. l. 2
945* l. 7–8	—	—	43	43^{c}–44^{b}
946*	—	—	—	—
7–17^{b}	7–17^{b}	7–17^{b}	44^{a}–54^{b}	44^{c}–54
947*	—	—	—	—
17^{c-f}	17^{c}–18^{b}	17^{c}–18^{b}	54^{cd}	55^{ab}
18^{a-d}	18^{c}–19^{b}	18^{c}–19^{b}	55	55^{c}–56^{b}
18^{ef}	19^{cd}	19^{cd}	—	56^{ab} fn.
19^{a}–20^{b}	20^{a}–21^{b}	20^{a}–21^{b}	56^{a}–57^{b}	56^{c}–57^{d}
949*	21^{c}–22^{b}	21^{c-f}	—	—
20^{cd}	22^{cd}	22^{ab}	57^{cd}	57^{ef}
950*	23	22^{c-f}	—	—
951*	—	—	—	58
44 1–2	**45** 1–2	**45** 1–2	**46** 1–2	**41** 1–2
952*	—	—	—	—
3–5^{b}	4–6^{b}	4–5^{f}	4–6^{b}	4–6^{b}
5^{c-f}	3	3	3	3
6–8^{b}	6^{c}–9^{b}	6–8^{b}	6^{c}–9^{b}	6^{c}–9^{b}

Crit. Ed.	Bom. Ed.	Kumbh. Ed.	Gorresio Ed.	Lahore Ed.
957*	—	—	—	—
958*	—	—	—	—
8^{c}–14	9^{c}-15	8^{c}–14	9^{c}–15	9^{c}–15^{b}
959*	—	—	16	15^{c}–16^{b}
15–16	16–17	15–16	17–18	16^{c}–18^{b}
961* l. 1–4	—	—	19–20	18^{c}–20^{b}
17	18	17	21	20^{c}–21^{b}
App. I No. 8 l. 1–2	19	[18]	—	—
,, ,, l. 2(^{a})	—	—	—	—
,, ,, l. 3–11	20–24^{b}	[19–23^{b}]	—	—
,, ,, l. 11 fn.	—	—	—	—
,, ,, l. 12–18	24^{c}–27	[23^{c}–26]	—	—
,, ,, l. 18(^{c})	—	—	—	—
,, ,, l. 19–24	28–30	[27–29^{d}]	—	—
,, ,, l. 24(^{d})	—	—	—	—
,, ,, l. 24(^{e})	—	—	—	—
,, ,, l. 25	31^{ab}	[29^{ef}]	—	—
,, ,, l. 25(^{f})	31^{c}–32^{b}	[30^{a-d}]	—	—
,, ,, l. 25(^{g,h})	—	—	—	—
18^{ab}	32^{cd}	30^{ef}	—	—
18^{c}–19^{b}	33-34^{b}	31–32^{b}	22–23^{b}	21^{c}–22
962*	—	—	23^{c}–24^{b}	23
19^{c}–23	34^{c}–38	32^{c}–36	24^{c}–28	24–28^{b}
965* l. 2	—	—	—	—
24^{ab}	39^{ab}	37^{ab}	29^{ab}	28^{cd}
966*	—	—	—	—
24^{cd}	39^{cd}	37^{cd}	29^{cd}	29^{ab}
967* l. 2–5	—	—	30–31	29^{c}–31^{b}
968*	—	—	—	31^{ab} fn.
25^{ab}	40^{ab}	38^{ab}	32^{ab}	31^{cd}
967* l. 7–8	—	—	—	—
25^{cd}	40^{cd}	38^{cd}	32^{cd}	32^{ab}
969*	41–43	39–41	—	—
26–27^{b}	44–45^{b}	42–43^{b}	33-34^{b}	32^{c}–33
971*	—	—	—	—
27^{cd}	45^{cd}	43^{cd}	34^{cd}	33^{ef}
45 1–3^{b}	**46** 1–3^{b}	**46** 1–3^{b}	**47** 1–3^{b}	**42** 1–3^{b}
972*	—	[3^{cd}]	—	—
3^{c}–6^{b}	3^{c}–6^{b}	3^{e}–6^{b}	3^{c}–6^{b}	3^{c}-6^{b}
6^{cd}	6^{cd}	6^{cd}	—	6^{cd}
7	7	7	6^{c}–7^{b}	7
973*	—	—	—	—
8–10^{b}	8–10^{b}	8–10^{b}	7^{c}–9	8-10^{b}
10^{cd}	10^{cd}	10^{cd}	10^{ab}	11^{ab}
11^{ab}	11^{ab}	11^{ab}	10^{cd}	11^{ab} †
11^{c}–12	11^{c}–12	11^{c}–12	11–12^{b}	11^{c}–12
13–14	13–14	14–15	12^{c}–14^{b}	13–15^{b}
975*	15	13	—	—
15^{ab}	16^{ab}	16^{ab}	14^{cd}, 15^{b}	15^{cd}, 16^{b}
15^{cd}	16^{cd}	16^{cd}	15^{acd}	16^{acd}
16–17	17–18	17–18	16–17	17–18
978*	—	—	18	19
18	19	19	19	20
979*	—	—	—	—
19–22	20–23	20–23	20–23	21–24
46 981*	**47** —	**47** —	**48** —	**43** —
1–5^{b}	1–5^{b}	1–5^{b}	1–5^{b}	1–5^{b}

† In Lahore Ed. no. 11 is wrongly repeated.

Crit. Ed.	Bom. Ed.	Kumbh. Ed.	Gorresio Ed.	Lahore Ed.
5^{cd}	5^{cd}	5^{cd}	—	2^{cd} fn l. 6
6^{a-d}	6	6^{a-d}	5^{c}–6^{b}	5^{c}–6^{b}
984*	—	—	—	—
985* l. 2–3	—	—	—	—
6^{ef}	7^{ab}	6^{ef}	6^{cd}	6^{cd}
983*	—	—	—	—
7	7^{c}–8^{b}	7	7	7
986*	—	—	8–9	8–9
8^{ab}	8^{cd}	8^{ab}	11^{ab}	11^{ab}
8^{cd}	9^{ab}	8^{cd}	10	10
9–10	9^{c}–11^{b}	9–10	11^{c}–13^{b}	11^{c}–13^{b}
988*	—	—	—	—
11–22	11^{c}–22	11–21	13^{c}–24	13^{c}–24
991*	—	—	25	25
47 1–2^{b}	**48** 1–2^{b}	**48** 1–2^{b}	**49** 1–2^{b}	**44** 1–2^{b}
2^{c}–5	2^{c}–5	2^{c}–5	3–6^{b}	3–6^{b}
6^{ab}	6^{ab}	6^{ab}	2^{cd}	2^{cd}
6^{c}–7^{b}	6^{c}–7^{b}	6^{c}–7^{b}	6^{c}–7^{b}	6^{c}–7^{b}
993*	—	—	—	—
994*	—	—	—	—
[7^{cd}]	7^{cd}	7^{cd}	7^{cd}	7^{cd}
8^{a-d}	7^{e}–8^{b}	8^{a-d}	8	8
8^{ef}	8^{cd}	8^{ef}	—	8^{cd} fn.
9–13^{b}	9–13^{b}	9–13^{b}	9–13^{b}	9–13^{b}
13^{cd}	13^{cd}	13^{cd}	13^{cd}	13^{ab} fn.
997* l. 4	—	—	—	—
14–15	14–15	14–15	14–15	13^{c-f}, 14
998*	—	—	—	—
16	16	16	16	15
1000*	—	—	—	16
1001*	—	[17^{ab}]	—	—
17	17	17^{c-f}	17	17
18–20^{d}	18–20	18–20	18–20	18–20
20^{ef}	21^{ab}	21^{ab}	21^{ab}	20^{cd} fn. l. 2
21–23^{f}	21^{c}–24	21^{c}–24^{b}	21^{c}–24	21–24^{b}
23^{gh}	25^{ab}	24^{cd}	—	24^{cd}
24–25^{b}	25^{c}–26^{b}	24^{e}–25^{b}	25	25
25^{c}–26^{b}	26^{c}–27^{b}	25^{c}–26^{b}	26	25†
26^{cd}	27^{cd}	26^{cd}	27^{ab}	26^{ab}
1004*	—	—	—	—
27	28	27	27^{c}–28^{b}	26^{c}–27^{b}
1005*	—	—	28^{c}–29^{b}	27^{c}–28^{b}
28–29	29–30	28–29	29^{c}–31^{b}	28^{c}–30^{b}
1007*	—	—	—	—
30–32^{b}	31–33^{b}	30–32^{b}	31^{c}–33	30^{c}–32
32^{cd}	33^{cd}	32^{cd}	34^{ab}	32^{cd} fn.
32^{ef}	33^{ef}	32^{ef}	34^{cd}	33^{ab}
48 1–5	**49** 1–5	**49** 1–5	**50** 1–5	**45** 1–5
1013*	—	[6–7^{b}]	—	—
6–7	6–7^{d}	7^{c}–9^{b}	6–7	6–7
1017*	—	—	8	7 fn.
1018*	7^{ef}	9^{cd}	—	—
8–14^{b}	8–14^{b}	10–16^{b}	9–15^{b}	8–14^{b}
14^{cd}	14^{cd}	[17^{ab}]	15^{cd}	14^{cd}
15^{ab}	15^{ab}	16^{cd}	16^{ab}	15^{ab}
15^{cd}	15^{cd}	17^{cd}	16^{cd}	15^{cd}
16	16^{a-d}	18^{a-d}	17	16
1023*	16^{ef}	18^{ef}	—	—

† In Lahore Ed. no. 25 is wrongly repeated.

Crit. Ed.	Bom. Ed.	Kumbh. Ed.	Gorresio Ed.	Lahore Ed.
17–20	17–20	19–22	18–21	17–20
1028*	—	—	—	—
21	21	23	22	21
1029* l. 3, 4	—	—	23	22
22	22	24	24	23
1030*	—	—	—	Before 1 of 46 Sarga fn
49 1–2	50 1–2	50 1–2	51 1–2	46 1–2
3^{ab}	3^{ab}	3^{ab}	3^{ab}	3^{ab}
3^{cd}	3^{cd}	3^{cd}	3^{cd}	3^{cd} fn.
1031* l. 2, 3	—	—	—	—
1032*	—	—	—	—
$4–7^{b}$	$4–7^{b}$	$4–6^{d}$, 7^{ab}	$4–7^{ab}$	$3^{c}–6$
1033*	7^{cd}	6^{ef}	—	—
$7^{c}–12$	$8–13^{b}$	$7^{c}–12$	7–12	$7–12^{b}$
1037* l. 4	—	—	—	—
13^{ab}	13^{cd}	13^{ab}	13^{ab}	12^{cd}
13^{cd}	14^{ab}	13^{cd}	13^{cd}	12^{cd} fn. l. 3
14–15	$14^{c}–16^{b}$	14–15	14–15	13–14
16	$16^{c}–17^{b}$	16	—	—
1041* l. 1–2	—	—	16	15
17^{ab}	17^{cd}	17^{ab}	17^{ab}	16^{ab}
17^{cd}	18^{ab}	17^{cd}	—	—
18^{ab}	[18^{cd}]	18^{ab}	18^{ab}	17^{ab}
1041* l. 4 the post. half	—	—	17^{d}	16^{d}
18^{cd}	18^{ef}	18^{cd}	18^{c}	17^{c}
19^{ab}	19^{ab}	19^{ab}	—	—
1039*	—	—	—	—
19^{cd}	19^{cd}	19^{cd}	19^{ab}	18^{ab}
1041* l. 8 the prior half	—	—	19^{c}	18^{c}
20^{a}	20^{a}	20^{a}	—	—
20^{b}	20^{b}	20^{b}	18^{d}	17^{d}
20^{cd}	20^{cd}	20^{cd}	—	—
21^{ab}	21^{ab}	21^{ab}	—	—
1040*	—	—	—	—
21^{c}	21^{c}	21^{c}	17^{c}	16^{c}
21^{d}	21^{d}	21^{d}	19^{d}	18^{d}
22	22	22	20	19
23^{a}	23^{a}	23^{a}	21^{c}	20^{c}
23^{b}	23^{b}	23^{b}	21^{b}	20^{b}
23^{c}	23^{c}	23^{c}	21^{a}	20^{a}
23^{d}	23^{d}	23^{d}	21^{d}	20^{d}
24^{a}	24^{a}	24^{a}	22^{b}	21^{b}
24^{b}	24^{b}	24^{b}	22^{a}	21^{a}
24^{cd}	24^{cd}	24^{cd}	22^{cd}	21^{cd}
25	25	25	23	22
1044*	—	—	—	—
50 1–6	51 1–6	51 1–6	52 1–6	47 1–6
1047*	—	—	—	—
7–15	7–15	7–15	7–15	7–15
16^{ab}	16^{ab}	16^{ab}	16^{ab}	16^{ab}
1050*	—	—	—	—
16^{cd}	16^{cd}	16^{cd}	16^{cd}	16^{cd}
17^{ab}	17^{ab}	17^{ab}	17^{ab}	16^{ef}
$17^{c}–19$	$17^{c}–19$	$17^{c}–19$	$17^{c}–19$	$17–19^{b}$
20^{abc}	20^{abc}	20^{abc}	20^{abc}	19^{cd}, 20^{a}
1051*	—	—	—	—
20^{d}	20^{d}	20^{d}	20^{d}	20^{b}
1052*	—	—	—	—

Crit. Ed.	Bom. Ed.	Kumbh. Ed.	Gorresio Ed.	Lahore Ed.
21–23	21–23	21–23	21–23	20^{c}–23^{b}
1054*	—	—	—	23^{ab} fn
24	24	24	—	23^{cd} fn.
25^{ab}	25^{ab}	25^{ab}	—	23^{cd}
25^{cd}	25^{cd}	25^{cd}	24^{ab}	24^{ab}
26^{ab}	26^{ab}	—	24^{cd}	24^{cd}
26^{c}–27^{b}	26^{c}–27^{b}	26	25	25
1055*	—	—	26^{ab}	26^{ab}
27^{cd}	27^{cd}	27^{ab}	26^{cd}	26^{cd}
1056*	28^{ab}	27^{cd}	—	—
28	28^{c-f}	28	27	27
1057*	—	—	—	28
51 1058*	**52** —	**52** —	**53** —	**48** 1^{ab}
1–23	1–23	1–23	1–23	1^{c}–24
1060* l. 2	—	—	—	25^{ab}
52 1^{ab}	**53** 1^{ab}	**53** 1^{ab}	**54** 1^{ab}	**48** 25^{cd}
1062*	—	—	—	—
1^{c}–5	1^{c}–5	1^{c}–5	1^{c}–5	26–30^{b}
1064*	—	—	6–7^{b}	30^{c}–31
6–8	6–8	6–8^{d}	7^{c}–10^{b}	32–34
1066*	—	—	—	—
9^{a-f}	9–10^{b}	8^{e}–9	10^{c}–11	35–36^{b}
1067*	—	—	—	—
10–15^{b}	10^{c}–15	10–15^{b}	12–17^{b}	36^{c}–41
15^{cd}	16^{ab}	15^{cd}	17^{cd}	—
16–20	16^{c}–20^{f}	16–20	18–22	42–46
1069*	21	21	—	—
21	22	22	23	47
22^{ab}	23^{ab}	23^{ab}	24^{ab}	47^{cd} fn.
22^{cd}	23^{cd}	23^{cd}	24^{cd}	48^{ab}
1071*	—	—	—	—
23–24^{b}	24–25^{b}	24–25^{d}	25–26^{b}	48^{c}–49
24^{cd}	25^{cd}	25^{cd}	26^{cd}	—
53 1–4	**54** 1–4	**54** 1–4	**55** 1–4	**49** 1–4
5^{ab}	5^{ab}	[5^{ab}]	5^{ab}	5^{ab}
5^{cd}	5^{cd}	—	5^{cd}	5^{cd}
6–7	6–7	5^{c-f}, 6	6–7	6–7
1073* l. 2–4	—	—	—	—
8–9^{b}	8–9^{b}	7–8^{b}	8–9^{b}	8–9^{b}
9^{cd}	9^{cd}	8^{cd}	9^{cd}	—
1073* l. 5	—	—	—	—
10–12	10–12	9–11	10–12	9^{c}–12^{b}
1074*	—	—	—	—
13–15^{b}	13–15^{b}	12–14^{b}	13–15^{b}	13–15^{b}
15^{cd}	15^{cd}	14^{cd}	15^{cd}	12^{cd}–15^{cd}
16–17	16–17	15–16^{d}	16–17	16–17
1076*	18^{ab}	16^{ef}	—	—
18	18^{c}–19^{b}	17	18	18
1077*	—	—	—	—
19^{ab}	19^{cd}	18^{cd}	19^{ab}	19^{ab}
—	—	18^{ab}	—	—
19^{c}–22^{b}	20–22	18^{e}–21^{b}	19^{c}–22^{b}	19^{c}–22^{b}
1078*	—	—	—	22^{cd}
22^{cd}	23^{ab}	21^{cd}	22^{cd}	23^{ab}
1079*	—	—	23^{ab}	—
23^{ab}	23^{cd}	22^{ab}	23^{cd}	23^{cd}
1080*	—	—	—	23^{ef}
1081*	23^{ef}	22^{cd}	—	—
54 1–2	**55** 1–2	**55** 1–2	**56** 1–2	**50** 1–2
1082*	—	—	—	—

Crit. Ed.	Bom. Ed.	Kumbh. Ed.	Gorresio Ed.	Lahore Ed.
3–4^{a}	3–4^{a}	3–4^{a}	3–4^{a}	3–4^{a}
App. I. No. 9	—	—	—	—
4^{b}–12	4^{b}–12	4^{b}–12	4^{b}–12	4^{b}–12
1083* l. 2–4	—	—	—	13–14^{b}
13–27	13–27	13–27	13–27	14^{c}–29^{b}
28^{ab}	28^{ab}	28^{ab}	28^{ab}	29^{cd}
1084*	—	—	—	—
28^{cd}	28^{cd}	28^{cd}	28^{cd}	29^{ef}
55 1	**56** 1	**56** 1	**57** 1	**51** 1
1085*	2^{ab}	2^{ab}	—	—
2^{ab}	2^{cd}	2^{cd}	2^{ab}	2^{ab}
3–7	3–7	3–7	2^{c}–7^{b}	2^{c}–7^{b}
8	8	8	7^{cd}, 10^{ab}	7^{cd}, 9^{ab}
9	9	9	10^{cd}, 8^{ab}	9^{cd}, 8^{ab}
10	10	10	9^{cd}, 11^{ab}	8^{cd}, 10^{ab}
11	11	11	8^{cd}, 9^{ab}	10^{cd}, 11^{ab}
12–20	12–20	12–19	11^{c}–20^{b}	11^{c}–20^{b}
21^{ab}	21^{ab}	20^{ab}	20^{cd}	20^{cd}
21^{c}–22^{b}	21^{c}–22^{b}	20^{c}–21^{b}	21	—
22^{c}–23^{b}	22^{c}–23^{b}	21^{c}–22^{b}	22	21
1088*	—	—	—	—
23^{c}–24	23^{c}–24	22^{c}–23	23–24^{b}	22–23^{b}
1089*	—	—	—	—
1090* l. 1	—	—	24^{cd}	23^{cd}
1091*	—	—	25^{ab}	23^{ef} fn.
1090* l. 2	—	—	25^{cd}	23^{ef}
56 1^{ab}	**57** 1^{ab}	**57** 1^{ab} ,	**58** —	**52** —
1^{cd}	1^{cd}	1^{cd}	1^{cd}	1^{cd}
1092* l. 1, 4,5	—	—	—	—
2	2	2	2^{ab}, 1^{ab}	2^{ab}, 1^{ab}
2^{ef}	3^{ab}	[3^{ab}]	2^{cd}	2^{cd}
1093*	—	—	3–4	3–4
3	3^{c}–4^{b}	3^{c-f}	5	5
1092 l. 2, 3	—	—	6	6
1094*	—	—	7	7
1095*	—	—	—	—
4^{a}	4^{c}	4^{a}	**59** 1^{a}	**53** 1^{a}
1096*	—	—	—	1^{cd} fn. the post. half of l. 1 and prior half of l. 2.
4^{b}	4^{d}	4^{b}	1^{b}	1^{b}
4^{c}–9^{b}	5–9	4^{c}–9^{b}	1^{c}–6^{b}	1^{c}–6^{b}
1098*	—	[9^{cd}]	—	—
9^{c}–13^{b}	10–13	9^{e}–13^{b}	6^{c}–10^{b}	6^{c}–10^{b}
1099*	14^{ab}	13^{cd}	—	—
13^{c}–14	14^{c}–15	14^{a-f}	10^{c}–11	10^{c}–11
15^{ab}	16^{ab}	15^{ab}	12^{ab}	12^{ab}
1102 l. 2	—	—	12^{cd}	12^{cd}
15^{c}	16^{c}	15^{c}	—	—
15^{d}	16^{d}	15^{d}	13^{d}	13^{d}
1102* the prior of l. 4	—	—	13^{c}	13^{c}
15^{ef}	17^{ab}	15^{ef}	13^{ab}	13^{ab}
16^{ab}	17^{cd}	16^{ab}	14^{ab}	14^{ab}
1103* l. 2	—	—	14^{cd}	14^{cd}
16^{c}–17	18–19^{b}	16^{c}–17	15–16^{b}	15–16^{b}
1104*	—	—	—	—
18–20^{b}	19^{c}–22^{b}	18–20^{b}	16^{c}–19^{b}	16^{c}–19^{b}
1105*	—	20^{cd}	—	—
20^{cd}	22^{cd}	20^{ef}	19^{cd}	19^{cd}

Crit. Ed.	Bom. Ed.	Kumbh. Ed.	Gorresio Ed.	Lahore Ed.
1106*	—	—	—	19^{cd} fn.
57 1-2	**58** 1-2	**58** 1-2	**60** 1-2	**54** 1-2
1107* l. 2, 3	—	—	3	3
3-5	3-5	$3\text{-}5^{d}$	4-6	4-6
1108*	6^{ab}	5^{ef}	—	—
$6\text{-}8^{f}$	$6^{c}\text{-}9$	$6\text{-}8^{f}$	$7\text{-}10^{b}$	$7\text{-}10^{b}$
1109*	—	[9]	—	—
9^{a-f}	$10\text{-}11^{b}$	10^{a-f}	10^{cd}, 11^{cd}, 12^{cd}	10^{cd}, 11^{cd}, 12^{cd}
1110* l. 2	—	—	11^{ab}	11^{ab}
1110* l. 4	—	—	12^{ab}	12^{ab}
$10\text{-}11^{b}$	$11^{c}\text{-}12$	$11\text{-}12^{b}$	$13\text{-}14^{b}$	$13\text{-}14^{b}$
1111*	—	—	—	—
11^{cd}	13^{ab}	12^{cd}	14^{d}, 15^{a}	14^{d}, 15^{a}
1112* the prior half of l. 1	—	—	14^{c}	14^{c}
1112* the post. half of l. 2 and l. 3	—	—	15^{bcd}	15^{bcd}
12-21	$13^{c}\text{-}23^{b}$	13-22	16-25	16-25
1113*	—	—	—	—
22-23	23^{c-f}, 24	23-24	26-27	26-27
1114*	—	—	—	28
58 1-5	**59** 1-5	**59** 1-5	**61** 1-5	**55** 1-5
6	6	6^{a-d}	6^{ab}, 7^{ab}	6^{ab}, 7^{ab}
7^{ab}	7^{ab}	6^{ef}	6^{cd}	6^{cd}
8	$7^{c}\text{-}8^{b}$	7	8	8
1118*	—	—	—	8^{cd} fn. l. 2
1119* l. 4	—	—	7^{cd}	7^{cd}
9-23	$8^{c}\text{-}22^{f}$	8-22	9-23	9-23
59 1123*	**60** —	**60** —	**62** —	**56** —
1124*	—	—	1^{ab}	23^{cd} of 55 Sarga fn.
$1\text{-}2^{d}$	1-2	$1\text{-}2^{d}$	$1^{c}\text{-}3^{b}$	1-2
1125*	—	—	—	—
2^{ef}	3^{ab}	2^{ef}	3^{cd}	3^{ab}
1126*	—	—	4^{ab}	3^{cd}
3	$3^{c}\text{-}4^{b}$	3	—	—
1127*	—	—	—	3^{cd} fn.
1128*	—	—	—	—
$4\text{-}5^{b}$	$4^{c}\text{-}5$	$4\text{-}5^{b}$	$4^{c}\text{-}5$	$4\text{-}5^{b}$
1129*	—	—	—	—
$5^{c}\text{-}6^{b}$	6	$5^{c}\text{-}6^{b}$	6	$5^{c}\text{-}6^{b}$
1130*	—	—	—	—
6^{c}	7^{a}	6^{c}	7^{a}	6^{c}
1131*	—	—	7^{bc}	6^{d}, 7^{a}
6^{def}	7^{bcd}	6^{d}, 7^{ab}	7^{d}, 8^{ab}	7^{bcd}
7^{ab}	8^{ab}	7^{cd}	8^{cd}	8^{ab}
8^{ab}	8^{cd}	8^{ab}	—	—
$8^{c}\text{-}12^{d}$	9-12	$8^{c}\text{-}11^{d}$	9-12	$8^{c}\text{-}12^{b}$
1133*	—	—	—	—
$12^{e}\text{-}13^{b}$	13	12^{a-d}	13	$12^{c}\text{-}13^{b}$
13^{cd}	14^{ab}	12^{ef}	14^{ab}	—
$14\text{-}21^{b}$	$14^{c}\text{-}21$	$13\text{-}20^{b}$	$14^{c}\text{-}22^{b}$	$13^{c}\text{-}20$
21^{cd}	22^{ab}	20^{cd}	22^{cd}	20^{cd} fn. l. 1
22^{ab}	22^{cd}	21^{ab}	23^{ab}	20^{cd} fn. l. 2
22^{cd}	23^{ab}	21^{cd}	—	—
$22^{e}\text{-}23^{b}$	$23^{c}\text{-}24^{b}$	$21^{e}\text{-}22^{b}$	$23^{c}\text{-}24^{b}$	21
1135*	—	—	—	—
$23^{c}\text{-}24$	$24^{c}\text{-}25$	$22^{c}\text{-}23$	$24^{c}\text{-}25$	$22\text{-}23^{b}$
1136*	—	—	26	$23^{c}\text{-}24^{b}$
$25\text{-}27^{b}$	$26\text{-}28^{b}$	$24\text{-}26^{b}$	$27\text{-}29^{b}$	$24^{c}\text{-}26$
1137*	—	—	—	—

Crit. Ed.	Bom. Ed.	Kumbh. Ed.	Gorresio Ed.	Lahore Ed.
27^{c}–29^{b}	28^{c}–30^{b}	26^{c}–27^{f}	29^{c}–31^{b}	27–28
30^{a}	30^{c}	28^{a}	31^{c}	29^{a}
30^{b}	30^{d}	28^{b}	—	28^{cd} fn. the post. half of l. 3
30^{c}	31^{a}	28^{c}	—	—
30^{d}	31^{b}	28^{d}	31^{d}	29^{b}
31^{ab}	31^{cd}	29^{ab}	32^{cd}	30^{ab}
31^{cd}	32^{ab}	29^{cd}	32^{ab}	29^{cd}
1138*	32^{c}–33^{b}	30	—	—
32^{a}	33^{c}	31^{a}	33^{a}	30^{c}
32^{b}	33^{d}	31^{b}	33^{d}	31^{b}
32^{c}	34^{a}	31^{c}	—	—
—	—	—	33^{b}	30^{d}
32^{d}	34^{b}	31^{d}	33^{c}	31^{a}
33^{ab}	34^{cd}	32^{ab}	34^{ab}	31^{cd}
1139*	—	—	—	—
33^{cd}	34^{ef}	32^{cd}	34^{cd}	32 [unnumbered in the Ed.]
60 1–4	**61** 1–4	**61** 1–4	**63** 1–4	**57** 1–4
5^{ab}	5^{ab}	5^{ab}	—	—
1142* l. 1	—	—	5^{ab}	5^{ab}
5^{cd}	5^{cd}	5^{cd}	5^{cd}	5^{cd}
6	6	6	6^{ad}–7^{cd}	6^{ad}–7^{ab}
1142* l. 5	—	—	6^{bc}	6^{bc}
1142* l. 6	—	—	7^{ab}	—
7	7	7	8	7^{cd}–8^{ab}
8	8	8	9	8^{cd}–9^{ab}
9	9	9	10	9^{cd}–10^{ab}
10	10	10	11	10^{cd}–11^{ab}
11	11	11	12	11^{cd}–12^{ab}
12^{a}	12^{a}	12^{a}	13^{b}	12^{d}
12^{b}	12^{b}	12^{b}	13^{a}	12^{c}
12^{c}	12^{c}	12^{c}	13^{c}	13^{a}
12^{d}	12^{d}	12^{d}	—	—
12^{e}	13^{a}	12^{e}	13^{d}	13^{b}
12^{f}	13^{b}	12^{f}	—	—
13^{ab}	13^{cd}	13^{ab}	14^{ab}	13^{cd}
1145* l. 3–4	—	—	15	14^{cd}–15^{ab}
13^{cd}	14^{ab}	13^{cd}	17^{ab}	16^{cd}
14^{ab}	14^{cd}	14^{ab}	16^{ab}	15^{cd}
14^{cd}	15^{ab}	14^{cd}	16^{cd}	16^{ab}
15^{ab}	15^{cd}	15^{ab}	17^{cd}	17^{ab}
15^{cd}	16^{ab}	15^{cd}	18^{ab}	27^{cd}
16^{ab}	16^{cd}	16^{ab}	18^{cd}	18^{ab}
16^{cd}	17^{ab}	16^{cd}	19^{ab}	18^{cd}
1147*	17^{cd}	17^{ab}	19^{cd}	19^{ab}
17	18^{ab}	17^{cd}	20^{ab}	19^{cd}
1148*	18^{cd}	17^{ef}	—	—
18	19	18	20^{cd}–21^{ab}	20
19	20	19	21^{cd}–22^{ab}	21
20	21	20	22^{cd}–23^{ab}	22
1150*	22	21	—	—
21	23	22	23^{cd}–24^{ab}	23
22	24	23	24^{cdef}	24
1152*	—	—	—	—
61 1–2	**62** 1–2	**62** 1–2	**64** 1–2	**58** 1–2
1153*	3^{ab}	2^{ef}	—	—
3	3^{cd}–4^{ab}	3	3	3
4	4^{cd}–5^{ab}	4	4	4
5^{ab}	5^{cd}	4^{ef}	—	—

Crit. Ed.	Bom. Ed.	Kumbh. Ed.	Gorresio Ed.	Lahore Ed.
5^{cd}	6^{ab}	5^{ab}	5^{ab}	5^{ab}
6^{ab}	6^{cd}	5^{cd}	—	—
1155*	—	—	5^{cd}	5^{cd}
6^{cdef}	7	6	6	6
7-9	8-10	7-9	7-9	7-9
10	11	10	10^{ab}, 11^{ab}	10^{ab}, 11^{ab}
1156*	—	—	10^{cd}	10^{cd}
1157* l. 3-4	—	—	12^{ab}	12^{ab}
11	12	11	11^{cd}, 12^{cd}	11^{cd}, 12^{cd}
12-17	13-18	12-17	13-18	13-18
18	19	18	—	—
1159*	—	[18^{ef}]	—	—
19	20	19	—	—
1161* l. 6-9	—	—	19-20	19-20
20-23	21-24	20-23	21-24	21-24
1162*	—	—	—	—
24-27	25-28	24-27	25-28	25-28
62 1-4	**63** 1-4	**63** 1-4	**65** 1-4	**59** 1-4
5	5	5	6	6^{cd}-7^{ab}
1166*	—	—	—	8^{ab} fn.
1173* l. 9-10	—	—	5	5
1174*	—	—	—	—
6^{a-d}	6	5^{ef}-6^{ab}	8^{ab}, 9^{ab}	8^{cd}, 9^{cd}
6^{ef}	7^{ab}	6^{cd}	—	—
1167*	—	—	—	—
7	7^{cd}-8^{ab}	7	—	—
1173* l. 13-14	—	—	7	7^{cd}-8^{ab}
1173* l. 16	—	—	8^{cd}	9^{ab}
1173* l. 18	—	—	9^{cd}	10^{ab}
1173* l. 21-24	—	—	10-11	10^{cd}-11-12^{ab}
8	8^{cd}-9^{ab}	8	12	12^{cd}-13^{ab}
9^{ab}	9^{cd}	9^{ab}	14^{ad}	14^{c}, 15^{b}
9^{cd}	10^{ab}	9^{cd}	—	—
10^{ab}	10^{cd}	10^{ab}	—	—
1168*	—	—	—	—
1173* l. 25-26	—	—	13	13^{cd}-14^{ab}
1173* post. half of l. 27 & prior half of l. 28	—	—	14^{bc}	14^{d}, 15^{a}
1173* l. 29-30	—	—	15	15^{cd}-16^{ab}
10^{cd}	11^{ab}	10^{cd}	16^{ba}	16^{dc}
11-12	11^{cd}, 12-13^{ab}	11-12	—	—
13^{ab}	13^{cd}	13^{ab}	17^{ab}	17^{cd}
1173* l. 32	—	—	16^{cd}	17^{ab}
1173* l. 34	—	—	17^{cd}	18^{ab}
13^{cd}	14^{ab}	13^{cd}	—	—
14^{ab}	14^{cd}	14^{ab}	18^{ab}	18^{cd}
14^{cd}	15^{ab}	14^{cd}	18^{cd}	19^{ab}
15	15^{cd}-16^{ab}	15	19	19^{cd}-20^{ab}
16	16^{cd}-17^{ab}	16	20	20^{cd}-21^{ab}
17	17^{cd}-18^{ab}	17	22	22^{cd}-23^{ab}
1173* l. 41-42	—	—	21	21^{cd}-22^{ab}
18	18^{cd}-19^{ab}	18	23	23^{cd}-24^{ab}
19^{ab}	19^{cd}	19^{ad}	24^{ab}	24^{cd}
19^{cd}	20^{ab}	20^{ab}	24^{cd}	25^{ab}
1169*	—	19^{bc}	—	—
1170*	[20^{cd}]	20^{cd}	—	—
20	20^{ef}-21^{ab}	21	25	25^{cd}-26^{ab}
21^{ab}	21^{cd}	22^{ab}	26^{ab}	26^{cd}
1171*	—	—	—	—

Crit. Ed.	Bom. Ed.	Kumbh. Ed.	Gorresio Ed.	Lahore Ed.
1176*	—	—	—	—
21^{cd}	22^{ab}	22^{cd}	—	—
1173* l. 52–56	—	—	26^{cd}–28	27–29^{ab}
22^{ab}	22^{cd}	23^{ab}	—	—
22^{cd}	23^{ab}	23^{cd}	29^{ac}	29^{c}, 30^{a}
23^{ab}	23^{cd}	24^{ab}	30^{ab}	30^{cd}
1173* post. half of l. 57; 58	—	—	29^{bd}	29^{d}, 30^{b}
23^{cd}	24^{ab}	24^{cd}	30^{cd}	31^{ab}
24	24^{cd}	24^{ef}	31^{ab}	31^{cd}
25^{ab}	25^{ab}	25^{ab}	—	—
25^{cd}	25^{cd}	25^{cd}	31^{cd}	32^{ab}
1173* l. 63–64	—	—	32	32^{cd}–33^{ab}
26	26	26	33	33^{cdef}
1172*	—	—	—	—
63 1–3	**64** 1–3	**64** 1–3	**66** 1–3	**60** 1–3
1178*	4^{ab}	4^{ab}	4^{ab}	4^{ab}
1179*	—	—	4^{cd}	4^{cd}
1180*	4^{cd}	4^{cd}	—	—
4–7	5–8	5–8	5–8	5–8
8^{ab}	9^{ab}	9^{ab}	10^{ab}	9^{ab}
8^{cd}	9^{cd}	9^{cd}	—	—
9^{ab}	10^{ab}	10^{ab}	12^{c}, 13^{a}	11^{c}, 12^{a}
9^{cd}	10^{cd}	10^{cd}	12^{d}, 13^{bd}	11^{d}, 12^{bd}
1181* l. 5–14	—	—	9^{a}–13^{c}	9^{a}–12^{c}
10–11	11–12	11–12	14–15	13–14
12	13	13	—	—
1181* l. 19–20	—	—	16	15
1182*	—	—	—	—
13	14	14	—	—
1181* l. 21–24	—	—	17–18	16–17
14–15	15–16	15–16	—	—
1181* l. 25–26	—	—	19	18
1183* l. 2–10	17–20^{a-f}	16^{ef}–20	—	—
64 1	**65** 1	**65** 1	**66** 20	**60** 19
2^{ab}	2^{ab}	2^{ab}	21^{ab}	20^{ab}
2^{cd}	2^{cd}	2^{cd}	—	—
1187* l. 1	—	—	21^{cd}	20^{cd}
3	3	3	—	—
1185* l. 1–11	4–9^{ab}	3^{ef}–7	—	—
4	9^{cd}–10	8	—	—
1186*	—	—	—	—
1187* l. 2–7	—	—	**67** 1–3	**61** 1–3
5	11	9	4	4
6	12–13	9^{ef}–11^{ab}	5–6	5–6
7	14	11^{cd}–12^{ab}	7	7
1188*	15	12^{cd}–13^{ab}	—	—
1189*	16^{ab}	13^{cd}	—	—
8^{ab}	16^{cd}	14^{ab}	8^{ab}	8^{ab}
8^{cd}	17^{ab}	14^{cd}	—	—
9^{ab}	17^{cd}	15^{ab}	—	—
9^{cd}	18^{ab}	15^{cd}	8^{cd}	8^{cd}
10–14	18^{cd}–23^{ab}	16–19	9–13	9–13
1190* l. 8–16	—	—	14–18^{ab}	14–18^{ab}
15	23^{cd}–24	20	—	—
16	25	21	—	—
17^{ab}	26^{ab}	22^{ab}	—	—
17^{cd}	26^{cd}	22^{cd}	18^{cd}	18^{cd}
18^{ab}	27^{ab}	[23^{ab}]	19^{ab}	19^{ab}
18^{cd}	27^{cd}	[23^{cd}]	—	—

Crit. Ed.	Bom. Ed.	Kumbh. Ed.	Gorresio Ed.	Lahore Ed.
19^{ab}	28^{ab}	[23^{ef}]	19^{cd}	19^{cd}
19^{cd}	28^{cd}	24^{ab}	—	—
20^{ab}	29^{ab}	24^{cd}	20^{ac}	20^{ac}
20^{cd}	29^{cd}	25^{ab}	—	—
1193* post. half of l. 1, 2	—	—	20^{bd}	20^{bd}
1191*	—	—	21^{ab}	—
1194*	30^{ab}	25^{cd}	—	—
21^{ab}	30^{cd}	26^{ab}	21^{cd}	21^{ab}
1195*, 1196*	—	—	—	—
21^{cd}	31^{ab}	26^{cd}	22^{ab}	21^{cd}
22	31^{cd}–32^{ab}	27	22^{cd}–23^{ab}	22
1197*	—	—	—	—
23^{ab}	32^{cd}	28^{ab}	24^{ab}	23^{cd}
1198*	—	[28^{cd}]	—	—
23^{cd}	33^{ab}	28^{ef}	23^{cd}	23^{ab}
1199* l. 2	—	—	—	—
24^{ab}	33^{cd}	29^{ab}	24^{cd}	24^{ab}
24^{cd}	34^{ab}	29^{cd}	25^{ab}	24^{cd}
25	34^{cd}	29^{ef}	25^{cd}	25^{ab}
26	35	30	26	25^{cd}–26^{ab}
1200*	—	[30^{ef}]	—	—
27	36	31	27	26^{cd}–27^{ab}
1201*	—	[32^{cd}]	—	—
28	37	32^{abef}	28	27^{cd}, —
1202*	38	33	—	fn. 12 l. 2–3
29	39	34	29	28
30	40	35	30	29
1203*	—	—	—	fn. 4
65 1–5	**66** 1–5	**66** 1–5	**68** 1–5	**62** 1–5
1205*	—	—	—	—
6–11	6–11	6–11	6–11	6–11
12	12^{ab}	12^{ab}	12^{ab}	12^{ab}
1207*	—	—	—	fn. 10 l. 2
1212* l. 5	—	—	12^{cd}	12^{cd}
13^{ab}	12^{cd}	12^{cd}	13^{ab}	13^{ab}
1208*	—	—	—	—
13^{cd}	13^{ab}	12^{ef}	—	—
1212* l. 7	—	—	13^{cd}	13^{cd}
14	13^{cd}–14^{ab}	13	—	—
15^{ab}	14^{cd}	14^{ab}	14^{cd}	14^{cd}
15^{cd}	15^{ab}	14^{cd}	14^{ab}	14^{ab}
16^{ab}	15^{cd}	15^{ab}	—	—
1209*	—	—	—	—
16^{cd}	16^{ab}	15^{cd}	15^{ab}	15^{ab}
17^{ab}	16^{cd}	16^{ab}	—	fn. 3 l. 6
17^{cd}	17^{ab}	16^{cd}	15^{cd}	15^{cd}
18^{ab}	17^{cd}	17^{ab}	16^{ab}	16^{ab}
18^{cd}	18^{ab}	17^{cd}	16^{dc}	fn. 4 l. 3
19	18^{cd}–19^{ab}	18	17	16^{cd}–17^{ab}
20	19^{cd}–20^{ab}	19	18	17^{cd}–18^{ab}
21^{ab}	20^{cd}	20^{ab}	19^{ab}	18^{cd}
21^{cd}	21^{ab}	20^{cd}	—	—
1212* l. 19	—	—	19^{cd}	—
1212* post. half of l. 22	—	—	21^{b}	19^{d}
22^{ab}	21^{cd}	21^{ab}	20^{ab}	fn. 5 l. 2
22^{cd}	22^{ab}	21^{cd}	20^{cd}	19^{ab}
23^{ab}	22^{cd}	22^{ab}	21^{ad}	19^{c}, 20^{b}, fn. 6 l. 1

Crit. Ed.	Bom. Ed.	Kumbh. Ed.	Gorresio Ed.	Lahore Ed.
1212* post. half of l. 23	—	—	21^{c}	20^{a}
23^{cd}	23^{ab}	22^{cd}	—	fn. 7 l. 1
24^{ab}	23^{cd}	23^{ab}	22^{ba}	20^{dc}
24^{cd}	24^{ab}	23^{cd}	22^{cd}	21^{ab}
25	24^{cd}–25^{ab}	24	23	21^{cd}–22^{ab}
26	25^{cd}–26^{ab}	25	24	22^{cd}–23^{ab}
27^{ab}	26^{cd}	26^{ab}	25^{ba}	23^{dc}
27^{cd}	26^{ef}	26^{cd}	25^{cd}	23^{ef}
1213*	—	—	—	**63** fn. 2
66 1	**67** 1	**67** 1	**69** 1	**63** 1
1214*	—	—	—	—
2	2	2	2	2
1216*	—	—	—	fn. 6 l. 2
3–9	3–9	3–9	3–9	3–9
1223*	—	—	—	fn. 11 l. 2–3
10	10	10	10	10
11	11	11	11	11^{ab} fn. 3
1227*	—	—	—	—
12	12	12	12^{ab}	11^{cd}, 13^{ab}
1228*	—	—	12^{cd}–13	12 fn. 7
13–26	13–26	13–25	14–27	13^{cd}–27^{ab}
27	27^{abcd}	26^{abcd}	28	27^{cd}–28^{ab}
1235*	27^{ef}	26^{ef}	—	**64** fn. 1 l. 1
67 1	**68** 1	**68** 1	**70** 1	**64** 1
1236*	—	[2^{a}–3^{f}]	—	—
2	2	4	2	2
1237* l. 2–5	—	—	3–4	—
3	3	5	5	3
4^{ab}	4^{ab}	6^{ab}	6^{ad}	4^{ab}
4^{cd}	4^{cd}	7^{ab}	—	5^{ab}
5^{ab}	5^{ab}	6^{cd}	6^{cd}	4^{cd}
5^{cd}	5^{cd}	7^{cd}	—6^{b}	5^{cd}
6–13	6–13	8–15	7–14	6–13
1241*	—	[15^{ef}]	—	—
14	14	16	15	14
1242*	—	—	—	—
15–19	15–19	17–21	16–20	15–19
68 1–5	**69** 1–5	**69** 1–5	**71** 1–5	**65** 1–5
1245*	—	[6]	—	—
6	6	7	6	6
7	7	8	7^{ab}	7^{ab}, 8^{ab}
1246*	—	—	7^{cd}	—
8^{ab}	8^{ab}	9^{ab}	8^{ab}	8^{cd}
8^{cd}	8^{cd}	9^{cd}	—	—
8^{ef}	9^{ab}	9^{ef}	8^{cd}	9^{ab}
9	9^{cd}–10^{ab}	10	9	9^{cd}–10^{ab}
10^{ab}	10^{cd}	11^{ab}	10^{ab}	10^{cd}
10^{cd}	11^{ab}	11^{cd}	—	—
1249*	—	—	10^{cd}	11^{ab}
11	11^{cd}–12^{ab}	12	11	11^{cd}–12^{ab}
1250* l. 2–5	—	—	12–13	12^{cd}–14^{ab}
12–16	12^{cd}–17^{ab}	13–17	14–18	14^{cd}–19^{ab}
1252* l. 1–12	—	—	19–24	19^{cd}–25^{ab}
1255*	[17^{cdef}]	[18]	—	—
17	17^{gh}–18^{ab}	19	25	25^{cd}–26^{ab}
18	18^{cdef}	20	26	26^{cdef}
1258*	—	—	—	fn. 3 l. 3
69 1–4	**70** 1–4	**70** 1–4	**72** 1–4	**66** 1–4
1259*	5	[5]	—	—

Crit. Ed.	Bom. Ed.	Kumbh. Ed.	Gorresio Ed.	Lahore Ed.
5	6	6	5	5
1261*	7–8^{b}	[7^{abcdef}]	—	—
6	8^{cd}	8^{ab}	6^{ab}	6^{ab}
7	9	8^{cd}–9^{ab}	6^{cd}–7^{ab}	6^{cd}–7^{ab}
8	10	9^{cd}–10^{ab}	7^{cd}–8^{a}	7^{dc}–8^{a}
9	11–12^{ab}	10^{cd}–11	8^{bcd}–9	8^{bcd}–9
10–12	12^{cd}–15^{ab}	12–14	10–12	10–12
13^{ab}	15^{cd}	15^{ab}	—	—
1264*	—	—	13^{ab}	13^{ab}
13^{cd}	16^{ab}	15^{cd}	13^{cd}	13^{cd}
14–15	16^{cd}–18^{ab}	16–17^{cd}	14–15	14–15
—	—	[17^{ef}]	—	—
16–18	18^{cd}–21^{ab}	18–20	16–18	16–17
19^{ab}	21^{cd}	21^{ab}	19^{ab}	19^{ab}
19^{cd}	22^{ad}	21^{c}; 22^{b}	19^{cd}	19^{cd}
1267*	22^{bc}	21^{d}, 22^{a}	—	—
20	23	22^{cd}–23^{ab}	20	20
1268*	—	—	—	—
21	24	23^{cd}–24^{ab}	21	21
1269*; 1270*	—	—	—	—
22–24	25–27	24^{cd}–26	22–24	22–24
1272*, 1273*	—	—	—	—
1274*	28–36^{ab}	27–33, 35^{ab}	—	fn. 3
1276*	—	[34]	—	—
1277*	36^{cd}–37^{ab}	35^{cd}–36^{ab}	25^{ab}	—
25	37^{cd}–38^{ab}	36^{cd}–37^{ab}	25^{cd}–26^{ab}	25
26^{ab}	38^{cd}	37^{cd}	26^{cd}	26^{ab}
1279*	—	—	—	—
1280*	—	—	—	—
26^{cd}	39^{ab}	37^{ef}	27^{ab}	26^{cd}
27–30	39^{cd}–43	38–41	27^{cd}–31	27–31^{ab}
1281*	—	—	—	33^{ab} fn. 3
31	44	42	32	31^{cd}–32^{ab}
1282* l. 3–4	—	—	33	32^{cd}–33^{ab}
32	45	43	34	33^{cd}–34^{ab}
70 1	**71** 1	**71** 1	**72** 35	**66** 34^{cd}–35^{ab}
2^{ab}	2^{ab}	2^{ab}	36^{ab}	35^{cd}
1284*	—	—	36^{cd}	—
2^{cd}	2^{cd}	2^{cd}	—	1^{cd} fn.
1285*	—	—	**73** 1	**67** 1
3–21	3–21	3–21^{b}	2–20	2–20
1289*	—	—	21	21
22	22	21^{cd}, [^{ef}]	—	21 fn.
23–24^{d}	23–24^{d}	22–23^{d}	22–23	22–23
24^{ef}	24^{ef}	23^{ef}	—	23^{cd} fn.
71 1–5^{b}	**72** 1–4	**72** 1–4^{b}	**74** 1–4	**68** 1–4
1293*	—	—	—	—
5^{c}–7	5–7	4^{c}–6	5–7	5–7
1295* l. 4–5	—	—	8	8
8–9	8–9	7–8	9–10	9–10
1296*	10^{ab}	9^{ab}	—	—
10^{a-f}	10^{c}–11	9^{c}–10	11–12^{b}	11–12^{b}
1299* l. 1	—	—	—	—
1299* l. 2	—	—	12^{cd}	12^{cd}
11^{ab}	12^{ab}	11^{ab}	13^{ab}	13^{ab}
11^{cd}	12^{cd}	11^{cd}	13^{cd}	13^{ab} fn.
12^{ab}	13^{ab}	12^{ab}	14^{ab}	13^{cd} fn.
12^{cd}	13^{cd}	12^{cd}	14^{cd}	13^{cd}
1301* l. 1	—	—	—	14^{ab}
13	14	13^{a-d}	15	14^{c}–15^{b}

Crit. Ed.	Bom. Ed.	Kumbh. Ed.	Gorresio Ed.	Lahore Ed.
14^{ab}	15^{ab}	13^{ef}	16^{ab}	15^{cd}
1302*	—	—	16^{c}–18	16–18^{b}
14^{cd}	15^{cd}	14^{ab}	—	—
15	16	14^{cdef}	—	16^{cd}, 17^{cd} fn.
16	17	15	19	18^{c}–19^{b}
1303*	—	—	20–22	19^{c}–21
17	18	16	23	22
18	19	17	24	23
1308* l. 2–3	—	—	25	24
19–21	20–22	18–20	26–28	25–27
1309*	—	—	—	26^{cd} fn l. 2
22	23	21	29	28
1312*	—	—	—	28^{ab} fn.
23	24	22	—	28^{cd} fn.
1313*	—	—	—	—
24	25	23	30	29
1314*	—	—	—	29^{cd} fn.
72 1–2	**73** 1–2	**73** 1–2	**75** 1–2	**69** 1–2
1315*	—	—	3	3
1316*	—	—	—	4^{ab}
3–5^{b}	3–5^{b}	3–5^{b}	4–6^{b}	4^{c}–6
5^{cd}	5^{cd}	5^{cd}	—	—
5^{e}–7^{b}	6–7	5^{e}–7^{b}	6^{c}–8^{b}	7–8
1318*	8^{ab}	7^{cd}	—	—
7^{c}–8^{f}	8^{c}–10^{b}	7^{e}–8^{f}	8^{c}–10^{b}	9–10
1319*	—	9^{ab}	—	—
9^{ab}	10^{cd}	9^{cd}	10^{cd}	11^{ab}
10^{ab}	11^{ab}	10^{ab}	—	11^{cd} fn. l. 2
10^{cd}	11^{cd}	10^{cd}	—	12^{cd} fn. l 1
11^{ab}	12^{ab}	11^{ab}	—	12^{cd} fn. l. 2
11^{cd}	12^{cd}	11^{cd}	12^{cd}	13^{ab}
1320* l. 6–8	—	—	11–12^{b}	11^{c}–12
12–16	13–17	12–16	13–17	13^{c}–18^{b}
1322*	—	—	—	—
1323* l. 4 and l. 6–10	—	[17–19]	—	—
1324* l. 1–15	18–25^{b}	20–26^{b}	—	—
—	—	[26^{c}–27^{d}]	—	—
1324* l. 16	25^{cd}	28^{ab}	—	—
17^{ab}	26^{ab}	28^{cd}	18^{ab}	18^{cd}
1325* l. 2	—	—	18^{cd}	19^{ab}
17^{c-f}	26^{c}–27^{b}	29	19	19^{c}–20^{b}
1327*	27^{c}–30^{b}	30–32	—	—
18–23^{d}	30^{c}–36^{b}	33–38^{d}	20–25	20^{c}–26^{b}
23^{ef}	36^{cd}	38^{ef}	—	—
1329*	—	39^{ab}	—	—
24^{ab}	37^{ab}	39^{cd}	26^{ab}	26^{cd}
1330* l. 4	—	—	26^{cd}	27^{ab}
24^{c}–26^{b}	37^{c}–39^{b}	39^{e}–41^{b}	27–29^{b}	27^{c}–29
1331*	—	—	—	—
1332*	—	—	—	—
26^{c}–27	39^{c}–40	41^{c}–42	29^{c}–30	30^{a-f}
1333*	—	—	—	30^{ef} fn.
73 1	**74** 1	**74** 1^{a-d}	**76** 1	**70** 1
1334*	—	1^{ef}	—	—
2	2	2	2	2
1335*	[3^{ab}]	3^{ab}	—	—
3^{ab}	3^{cd}	3^{cd}	3^{ab}	3^{ab}
3^{cd}	3^{ef}	4^{ab}	5^{ab}	5^{ab}
4^{ab}	4^{ab}	4^{cd}	3^{cd}	3^{cd}

Crit. Ed.	Bom. Ed.	Kumbh. Ed.	Gorresio Ed.	Lahore Ed.
1337* l. 2	—	—	4^{ab}	4^{ab}
1338*	—	—	—	—
4^{cd}	4^{cd}	5^{ab}	4^{cd}	4^{cd}
1337* l. 5, 6	—	—	5^{c}–6^{b}	5^{c}–6^{b}
5^{ab}	5^{ab}	5^{cd}	6^{cd}	6^{cd}
1339*	—	—	—	—
5^{c}–10^{b}	5^{c}–10^{b}	6–10	7–11	7–11
1342* l. 1–5	—	—	—	11^{cd} fn.
1343*	—	—	—	—
1342* l. 6–8	—	—	—	11^{cd} fn.
10^{c}–13	10^{c}–14^{b}	11–14	12–15	12–15
1347*	—	—	—	—
14–16	14^{c}–17^{b}	15–17	16–18	16–18
1348*	17^{cd}	18^{ab}	—	—
17–19^{b}	18–20^{b}	18^{c}–20^{b}	19–21^{b}	19–21^{b}
1349* l. 6	—	—	21^{cd}	21^{cd}
19^{c-f}	20^{c}–21^{b}	20^{c}–21^{b}	22	22
1350*	—	—	—	—
20^{a-d}	21^{c}–22^{b}	21^{c}–22^{b}	23	23
1351* l. 2	—	—	24^{ab}	24^{ab}
20^{e}–21	22^{c}–23	22^{c}–23	24^{c}–25	24^{c}–25
1351* l. 6–7	—	—	26	26
22^{ab}	24^{ab}	24^{ab}	27^{ab}	27^{ab}
1352*	—	—	—	27^{ab} fn. l. 2
22^{cd}	24^{cd}	24^{cd}	27^{cd}	27^{cd}
74 1	**75** 1	**75** 1	**77** 1	**71** 1
2^{ab}	2^{ab}	2^{ab}	2^{ab}	1^{cd} fn.
2^{c}–3^{b}	2^{c}–3^{b}	2^{c}–3^{b}	2^{c}–3^{b}	2
1353* l. 5	—	—	4^{cd}	4^{ab}
1353* l. 6	—	—	—	—
3^{cd}	3^{cd}	3^{cd}	3^{cd}	3^{ab}
1353* l. 4	—	—	4^{ab}	3^{cd}
4	4	4	5	4^{c}–5^{b}
1354* l. 1	—	[5^{ab}]	—	—
1354* l. 2	—	—	—	—
5–7^{b}	5–7^{b}	5^{c}–7^{b}	6–8^{b}	5^{c}–7
1356* l. 2–3	—	—	8^{c}–9^{b}	8
7^{c}–9	7^{c}–9	7^{c}–9	9^{c}–11	9–11^{b}
1357*	—	—	12	11^{c}–12^{b}
1358*	—	—	—	—
10	10	10	13	12^{e}–13^{b}
1359*	—	—	—	—
11–12^{b}	11–12^{b}	11–12^{b}	14–15^{b}	13^{c}–14
1361*	—	—	—	15^{ab} fn.
12^{c}–13^{b}	12^{c}–13^{b}	12^{c-f}	15^{c}–16^{b}	15
1362*	13^{cd}	13^{ab}	—	—
13^{c}–17^{b}	14–17	13^{c}–17^{ab}	16^{c}–20^{b}	16–19
1364*	—	—	—	—
17^{c}–19	18–20^{b}	17^{c}–19	20^{c}–22	20–22^{b}
1368*	—	20	—	—
20	20^{e}–21^{b}	21	23	22^{c}–23^{b}
1369*	—	[22]	—	—
21–24^{b}	21^{c}–24^{d}	23–26^{b}	24–27^{b}	23^{c}–26
1370* l. 1	—	[26^{cd}]	—	—
1370* l. 2	—	—	—	—
1370* l. 3	—	[27^{ab}]	—	—
24^{c}–25^{a}	24^{e}–25^{a}	27^{c}–28^{a}	27^{c}–28^{a}	27^{abc}
1373* the post. half of l. 1 and the prior half of l. 2	—	—	28^{bc}	27^{d}; 28^{a}

Crit. Ed.	Bom. Ed.	Kumbh. Ed.	Gorresio Ed.	Lahore Ed.
25^{b}	25^{b}	28^{b}	28^{d}	28^{b}
25^{cd}	25^{cd}	28^{cd}	29^{ab}	28^{cd}
26^{a}	26^{a}	29^{a}	—	28^{cd} fn.
1373* l. 4 and the prior half of l. 5	—	—	29^{cd}, 30^{a}	29^{abc}
26^{b}	26^{b}	29^{b}	30^{b}	29^{d}
1371*	—	29^{c}–30^{b}	—	—
26^{c}	26^{c}	30^{c}	30^{c}	30^{a}
1372	—	30^{de}	—	—
26^{d}	26^{d}	30^{f}	30^{d}	30^{b}
27–28	27–28	31–32	31–32	30^{c}–32^{b}
1374*	—	—	—	—
75 1^{a}–3^{b}	**76** 1^{a}–3^{b}	**76** 1^{a}–3^{b}	**77** 33–35^{b}	**71** 32^{c}–34^{d}
l. 6 of 1379*	—	—	35^{cd}	35^{ab}
3^{cd}	3^{cd}	3^{cd}	36^{ab}	35^{cd}
l. 8 of 1379*	—	—	36^{cd}	36^{ab}
4^{ab}	4^{ab}	4^{ab}	37^{ab}	36^{cd}
l. 10 of 1379*	—	—	37^{cd}	37^{ab}
4^{c-f}	4^{c}–5^{b}	4^{c}–5^{b}	38	37^{c}–38^{b}
l. 13 of 1379*	—	—	39^{ab}	38^{cd}
5–7^{b}	5^{c}–7^{b}	5^{c}–7^{b}	39^{c}–41^{b}	39^{a}–40^{d}
1380*	—	—	—	—
7^{c}–8^{d}	7^{c}–8^{d}	7^{c}–8^{d}	41^{c}–42^{d}	41^{a}–42^{b}
l. 1 of 1375*	—	[9^{ab}]	—	—
l. 2 of 1375*	—	—	—	—
9	9	9^{c-f}	43	42^{c}–43^{b}
10	10	10	—	42^{cd} fn l. 2, 43^{cd} fn. l. 1
11	11	11	—	46 fn. l. 3, 44^{ab} fn.
l. 23–24 of 1379*	—	—	44	43^{c}–44^{b}
12^{a}–15^{b}	12^{a}–15^{b}	12^{a}–15^{b}	45–48^{b}	44^{c}–47^{d}
15^{c}–16^{b}	15^{c}–16^{b}	15^{c}–16^{b}	—	47^{cd} fn. l 1–2
1376*	—	—	—	—
16^{c}–18^{b}	16^{c}–18	16^{c}–18^{b}	48^{c}–50^{b}	48^{a}–49^{d}
l. 36 of 1379*	—	—	50^{cd}	50^{ab}
18^{cd}	18^{cd}	18^{cd}	—	50^{ab} fn.
19	19	19	51	50^{c}–51^{b}
20^{a}–21^{b}	20^{a}–21^{b}	20^{a}–21^{b}	—	51^{ab} fn. l. 1–3
21^{cd}	21^{cd}	21^{cd}	52^{ab}	51^{cd}
1377*	22	22	—	—
l. 40 of 1379*	—	—	52^{cd}	52^{ab}
l. 41 of 1379*	—	—	53^{ab}	—
22^{ab}	23^{ab}	23^{ab}	54^{cd}	53^{cd}
1378*	—	—	—	53^{cd} fn.
22^{cd}	23^{cd}	23^{cd}	53^{cd}	52^{cd}
l. 43 of 1379*	—	—	54^{ab}	53^{ab}
23	24	24	55	54
76 1–3	**77** 1–3	**77** 1–3	**78** 1–3	**72** 1–3
1381*	—	4	—	—
4	4	5	4	4
1382*	—	—	—	—
5^{ab}	5^{ab}	6^{ab}	5^{ab}	5^{ab}
1383*	5^{cd}	6^{cd}	—	—
5^{c}–7^{d}	6^{a}–8^{b}	6^{e}–8^{d}	5^{c}–7^{d}	5^{c}–7^{d}
l. 1–2 of 1386*	8^{c}–9^{b}	9	—	—
1387*	—	—	—	—
l. 3–4 of 1386	9^{c}–10^{b}	10	—	—
1388*	—	—	—	—
8	10^{c}–11^{b}	11	8	8
1389*	—	—	—	—
9	11^{c}–12^{b}	12	9	9

Crit. Ed.	Bom. Ed.	Kumbh. Ed.	Gorresio Ed.	Lahore Ed.
1390*	—	—	10^{ab}	10^{ab}
10^{a}–11^{b}	12^{c}–13^{d}	13^{a}–14^{b}	10^{c}–11^{d}	10^{c}–11^{d}
1391*	—	[14^{c}–15^{b}]	—	—
11^{cd}	14^{ab}	15^{cd}	12^{ab}	12^{ab}
1392*	[14^{cd}]	16^{ab}	—	—
12	14^{e}–15^{b}	16^{c}–17^{b}	—	12^{ab} fn. 1 1-2
1393*	—	[17^{cd}]	—	—
13	24^{c}–25^{b}	28	—	II. 3. 7^{c}–8^{b}
14	25^{c}–26^{b}	29	15^{c-f}	15^{c-f}
15	26^{c}–27^{b}	30^{a-d}	13^{c}–14^{b}	13^{c}–14^{b}
—	—	[30^{ef}]	—	—
16	27^{c}–28^{b}	31	14^{c}–15^{b}	14^{c}–15^{b}
17	28^{c-f}	32	12^{c}–13^{b}	12^{c}–13^{b}
18	29	33	16	16

॥ वाल्मीकिरामायणम् ॥

॥ बालकाण्डम् ॥

तपःस्वाध्यायनिरतं तपस्वी वाग्विदां वरम् ।
नारदं परिपप्रच्छ वाल्मीकिर्मुनिपुंगवम् ॥ I I. I.

१

तपःस्वाध्यायनिरतं तपस्वी वाग्विदां वरम् ।
नारदं परिपप्रच्छ वाल्मीकिर्मुनिपुंगवम् ॥ १

Before st 1, Ś1 ins —ॐ नमः कमलदलविपुलनयनाभिरामाय श्रीरामचन्द्राय ॐ नमःशिवाय ॥ ॐ नमः सरस्वत्यै ॥ ॐ स्वस्ति ॐ and thereafter follow

1* जयति रघुवंशतिलकः कौसल्याहृदयनन्दनो रामः ।
दशवदननिधनकारी दाशरथिः पुण्डरीकाक्षः ॥

2* नमस्तस्मै मुनीशाय श्रीयुताय तपस्विने ।
सर्वज्ञाननिवासाय वाल्मीकिमुनये नमः ॥

3* कूजन्तं रामरामेति मधुरं मधुराक्षरम् ।
आरुह्य कविताशाखां वन्दे वाल्मीकिकोकिलम् ॥

4* वाल्मीकेर्मुनिसिंहस्य कवितावनचारिणः ।
श्रुत्वा रामकथानादं को न याति परां गतिम् ॥

5* यः पिबन्सततं लोके रामायणकथामृतम् ।
अतृप्तस्तं मुनिं वन्दे प्रचेतःसमविक्रमम् ॥

6* गोष्पदीकृतवारीशं मशकीकृतरावणम् ।
रामायणमहामालारत्नं वन्देऽनिलात्मजम् ॥

—Ñ1 fol. missing up to st 12. (cf. v l. 1)

—Before st. 1, Ñ2 ins. नमः श्रीरामचन्द्राय; then follows 1* (v.l. स before जयति; कौशल्यानंदिवर्द्धनो; दशरथिः (corrupt) and thereafter .

7* जितं भगवता तेन हरिणा लोकधारिणा ।
अजेन विश्वरूपेण निर्गुणेन गुणात्मना ॥

then reads 2* with v l सर्वज्ञानाधिवासाय तस्मै वाल्मीकये नमः.

—Before st. 1, V1 ins. 2* only with variant in second line as सर्वज्ञानाधिवासाय वाल्मीकाय नमो नमः.

—Before st. 1, V2 ins. ॐ नमो गणेशाय । ॐ ससीतरामलक्ष्मणाभ्यां नमः । श्रीहनुमते नमः; then follow 1* 2*. (second line as in V1).

—Before st. 1, V3 ins. ॐ नमो भगवते वासुदेवाय; then follow 1* 3* (v.l. first line रामरामेति रामेति कूजंतं मधुराक्षरं) 2* (v.l. सुव्रताय for श्रीयु° in the first line; second line शांताय वीतरागाय तस्मै ज्ञानात्मने नमः) and thereafter ;

8* ये देवाः सन्ति मेरौ वरकनकमये नन्दने ये च यक्षाः
पाताले ये भुजंगाः फणिमणिकिरणध्वस्तसर्वान्धकाराः ।
कैलासे स्त्रीनिरासे प्रमुदितहृदया ये च विद्याधरास्ते
तन्मोक्षद्वारभूतं मुनिवरवचनं श्रोतुमायान्तु सर्वे ॥

9* रामायणभराभ्यस्तं दुर्लभं हि मुनेर्वचः ।
न च तेन विना मोक्षस्तस्माच्छ्रोतव्यमादरात् ॥

—Before st. 1, V4 ins ॐ नमो गणेशाय। ॐ नमः श्रीरामाय। ॐ नमो हनुमते; then follow 1* (with lacuna for ति in तिलक) 2* (with वेदज्ञाय for श्रीयुताय and second line as in V1).

—Before st. 1, B1 ins. ॐ नमो गणेशाय; then follow 1* (v.l. कौशल्यानंदिवर्द्धनो) 2* (with second line as in Ñ2).

—Before st. 1, B2 ins. ॐ नमः श्रीरामचन्द्राय; then follow 1* (as in B1) 7* 2* (v.l. °न्द्रा° for °शा° m. and second line as in V1). After 2* रामरामेत्यादि in marg.

—Before st. 1, B3 ins. ॐ रामचन्द्राय नमः; then follow 1* (as in B1) 7* 2* (v.l °न्द्रा° for °शा° in m.) as in Ñ2 (v l. m. for second line शांताय वीतरागाय वाल्मीकाय नमो नमः).

—Before st. 1, B4 ins. नमः श्रीरामचन्द्राय; then follow 1* (as in B1) 7* (v.l. महात्मना for गुणात्मना) 2* as in Ñ2.

—Before st. 1, Dt ins. श्रीरघुकुलभूषणाय नमः ॥ ॐ ॥

—Before st. 1, D1 ins. ॐ नमो विघ्नवल्लीविध्वंसनाय ; then reads :

10* जयति भृगुवंशतिलकः प्रथमकविर्द्विजवरः स वाल्मीकिः ।
मृदुललितपदनिबद्धं कृतमिदं रामायणं येन ॥

Then 1* and thereafter :

11* अत्रैव धर्मविधिरत्र पतिव्रतानां
सौभ्रात्रमत्र निखिला गुरुभक्तिरत्र ।
वाल्मीकिना कविवरप्रवरेण गीते
रामायणे वदत केऽत्र गुणा न सन्ति ॥

—Before st. 1, D2 ins. श्रीगणेशाय नमः and thereafter :

12* शुक्लाम्बरधरं विष्णुं शशिवर्णं चतुर्भुजम् ।
प्रसन्नवदनं ध्यायेत्सर्वविघ्नोपशान्तये ॥

Then follows 11* (v.l. पतिव्रतात्वं for °तानां; सौभाग्यम् for सौभ्रात्रम्; वृष for वर, न सं० (on marg).

—Before st. 1, D3 ins ॐ नमः ॥ श्रीगणेशायनमः; then follow 10* (v.l. तु for स, बंध for बद्धं, इह for इदं).

13* सदूषणापि निर्दोषा सखरापि सुकोमला ।
नमस्तस्मै कृता येन रम्या रामायणी कथा ॥

Then follow 3* 7* 12* (v.l. as in D2).

—Before st. 1, D4 ins. श्रीमते रामानुजाय नमः; then follow 1* (v.l. स जयति) 3* 5* (v.l रामचरितामृतसागरं in the first line; प्राचेतसमकल्मषं in the second line), 4* (v.l °सिंहस्य for °भृङ्गस्य in the first line, श्रण्वन् for श्रुत्वा; को न for को नु in the second line), 6* and thereafter :

14* यत्र यत्र रघुनाथकीर्तनं तत्र तत्र कृतमस्तकाञ्जलिम् ।
बाष्पवारिपरिपूर्णलोचनं मारुतिं नमत राक्षसान्तकम् ॥

Then follows 7* (v.l. लोककारिणा in line 1) and thereafter :

15* वेदवेद्ये परे पुंसि जाते दशरथात्मजे ।
वेदः प्राचेतसादासीत्साक्षाद्रामायणात्मना ॥

—Before st. 1, D5 ins. ॐ श्रीगणेशाय नमः ॥ जयति सुभगमूर्तिः; then follow 1* 2* (v l. first two letters are moth-eaten in line 1, line 2 सर्वज्ञानाधिवासाय).

—Before st 1, D6 ins. श्रीमते रामानुजाय नमः; then follow :

16* श्रीमद्राघवपादपद्मयुगलं पद्मार्चितं पद्मया
पद्मस्थेन तु पद्मजेन विनुतं पद्माश्रयस्याश्रये ।
यद्देवैश्च नुतं सुखैकनिलयं सर्वाश्रयं निष्क्रियं
शश्वच्छंकरशंकरं मुहुरहो सन्नौमि तल्लब्धये ॥

17* श्रीमद्ब्रह्म तदेव बीजममलं यस्याङ्कुरश्चिन्मयः
काण्डैः सप्तभिरन्वितोऽतिविततो ह्युच्यालवालोदितः ।
पत्रैस्तत्त्वसहस्रकैः सुविलसच्छाखाशतैः पञ्चभि-
श्चात्मप्राप्तिफलप्रदो विजयते रामायणः स्वस्तरुः ॥

18* वाल्मीकिगिरिसंभूता रामाम्भोनिधिसंगता ।
श्रीमद्रामायणी गङ्गा पुनाति भुवनत्रयम् ॥

Then follows 15* and thereafter :

19* रामं रामानुजं सीतां भरतं भरतानुजम् ।
सुग्रीवं वायुसूनुं च प्रणमामि पुनः पुनः ॥

Then follow 3* 4* 5* (both as in D4), 6* and thereafter :

20* अञ्जनीनन्दनं वीरं जानकीशोकनाशनम् ।
कपीशमक्षहन्तारं वन्दे लङ्काभयंकरम् ॥

21* उल्लङ्घ्य सिन्धोः सलिलं सलीलं
यः शोकवह्निं जनकात्मजायाः ।
आदाय तेनैव ददाह लङ्कां
नमामि तं प्राञ्जलिराञ्जनेयम् ॥

22* मनोजवं मारुततुल्यवेगं जितेन्द्रियं बुद्धिमतां वरिष्ठम् ।
वातात्मजं वानरयूथमुख्यं श्रीरामदूतं शिरसा नमामि ॥

23* रामाय रामभद्राय रामचन्द्राय वेधसे ।
रघुनाथाय नाथाय सीतायाः पतये नमः ॥

Then follow 1* 7* and thereafter

24* नत्वा रामं शिवं साम्बं रामो रामप्रवर्तितः ।
रामायणस्य तिलकं कुरुते रामतुष्टये ।।

—Before st 1, D7 ins. श्रीगणेशाय नमः ॥ श्रीसरस्वत्यै नमः ॥ श्रीरामाय नमः; then follow .

25* अविरतमदजलनिवहं
भ्रमरकुलानेकसेवितकपोलम् ।
अभिमतफलदातारं
कामेशं गणपतिं वन्दे ॥

26* या कुन्देन्दुतुषारहारधवला या शुभ्रवस्त्रावृता
या वीणावरदण्डमण्डितकरा या श्वेतपद्मासना ।
या ब्रह्माच्युतशंकरप्रभृतिभिर्देवैः सदा वन्दिता
सा मां पातु सरस्वती भगवती निःशेषजाड्यापहा ॥

27* विरमति महाकल्पे नाभिपथैकनिकेतन-
स्त्रिभुवनपुनःशिल्पी यस्य प्रतिक्षणमात्मभूः ।
किमधिकरणा कीदृग्यस्य व्यवस्थितिरित्यसा-
वुदरमविशद्द्रष्टुं तस्मै जगन्निधये नमः ॥

Then reads 3* (v l. वाल्मीक- for °कि-) 10* (v l second line कृतमिह) 1* (doesn't read हृदय after कौशल्या) 11* (v l. °पतिरत्रपतिव्रतासौ; भ्रातारमत्र; कविवृष°), then reads

28* जयति पराशरसूनुः सत्यवतीहृदयनन्दनो व्यासः ।
यस्यास्यकमलगलितं वाङ्मयं मधु जगत्पिबति ॥

Then follows 7*.

—Before st 1, D8 which contains रामायणपारायणविधि and अध्यात्मपारायणविधि in the beginning, ins. श्रीगणेशाय नमः श्रीसरस्वत्यै नमः श्रीरामचन्द्राय नमः; then reads as in D6, omitting 24*.

—Before st. 1, D9 ins. श्रीगणेशाय नमः ॥ सीतापतये नमः ॥ श्रीरघुनन्दनाथाय नमः; then follow 1* 2* (v.l. सर्वजनाधिपतये वाल्मीकमुनये नमः) 3* 4* (v l. सिंहस्य, श्रण्वन् रामकथां लोके) 5* (v.l. प्राचेतसमकल्मषं) 6* (v.l. राक्षसं for -रावणम्); then follow :

29* चरितं रघुनाथस्य शतकोटिप्रविस्तरम् ।
एकैकमक्षरं पुंसां महापातकनाशनम् ॥

(7[ab]) 30* बहवो दुर्लभाश्चैते त्वया ये कीर्तिता गुणाः ।
एतस्मिन् हि मृत्युलोके गुणा एते सुदुर्लभाः ।
देवेष्वपि न पश्यामि किञ्चिदेभिर्गुणैर्वृतम् ॥

[lines 2, 3 = (var) 51*].

Then follows 7*.

—Before st. 1, D10 ins श्रीगणेशाय नमः ॥ ॐ नमः श्रीरामचन्द्राय; then follow 1* 7* 2* (v l [अ] धिवासाय तस्मै वाल्मीकये) 3* 4* (v l °क्मुनिसिंहस्य; then as in D4).

—Before st 1, D11 ins श्रीगणेशाय नमः ॥ श्रीरामचन्द्राय नमः; then follow 1* 7* (v l विश्वधारिणा in the first line) 2* 3* 4* as in D4 5* (first line as in D4) 6* 20* (v.l. अंजना- for अञ्जनी-) 29* (v l. प्रोक्तं for पुंसां in the second line)

—Before st. 1, D12 ins श्रीगणेशाय नमः ॥ श्रीरामाय नमः; then follow 31* (om. ॐ) 1* 2* (v l वाल्मीकाय मुनये नमः hypermetric) 3* (v l कवितासांख्यौ) 4* (v l. वाल्मीकेर्मुनि-; then as in D4) 5* as in D11, 6* 20* 29* as in D11.

—Before st. 1, D13 ins ॐ स्वस्ति ॥ ॐ नमः सरस्वत्यै ॥ श्रीगणेशाय नमः ॥ श्रीगुरवे नमः ॥ ॐ नमः कमलदलविपुलनयनाभिरामाय श्रीरामचन्द्राय नमः (cf. Ś1) then follows .

31* ॐ नारायणं नमस्कृत्य नरं चैव नरोत्तमम् ।
देवीं सरस्वतीं व्यासं ततो जयमुदीरयेत् ॥

Then follow 1* 2* 3* 4* (v l °वनराजितः; के न याति) 5* 6* as in D9, 20* (v.l लोका° for लङ्का°) 29* as in D11, 7*, then follows ref श्रीसूत उवाच.

—Before st. 1, D14 ins. ****य नमः ॥ श्रीरामचन्द्राय नमः ॥ श्रीगुरुभ्यो नमः; then reads 12* and thereafter

32* आयुरारोग्यपुत्रार्थराज्यबन्धुसमृद्धयः ।
भवन्तु मे सदा विष्णोः प्रसादाद्रङ्गशायिनः ॥

Then follow 23* 3* 4* 5* both as in D4, 6* 20* as in D12, 21* 22* 14* and thereafter .

33* आञ्जनेयमतिपाटलाननं काञ्चनाद्रिकमनीयविग्रहम् ।
पारिजाततरुमूलवासिनं भावयामि पवमाननन्दनम् ॥

Then follows 18* (v.l. रामसागरगामिनी in the first line, पुनाति भुवनं पुण्या रामायणमहानदी second line); thereafter reads ·

34* श्लोकसारसमाकीर्णं स्व(स)र्गकल्लोलसंकुलम् ।
काण्डग्राहमहामीनं वन्दे रामायणार्णवम् ॥

Then follows 15*, then reads ·

35* आपदामपहर्तारं दातारं सर्वसंपदाम् ।
लोकाभिरामं श्रीरामं भूयो भूयो नमाम्यहम् ॥

36* शृण्वन्रामायणं भक्त्या यः पादं पदमेव वा ।
स याति ब्रह्मणः स्थानं ब्रह्मणा पूज्यते सदा ॥

Thereafter follows 29*, then reads ·

37* यः कर्णाञ्जलिसंपुटैरहरहः सम्यक्पिबत्यादरा-
द्वाल्मीकेर्वदनारविन्दगलितं रामायणाख्यं मधु ।
जन्मव्याधिजराविपत्तिमरणैरत्यन्तसोपद्रवं
संसारं स विहाय गच्छति पुमान् विष्णोः पदं शाश्वतम् ॥

38* वैदेहीसहितं सुरद्रुमतले हैमे महामण्डपे
मध्ये पुष्पकमासने मणिमये वीरासने सुस्थितम् ।
अग्रे वाचयति प्रभञ्जनसुते तत्त्वं मुनिभ्यः परं
व्याख्यातं भरतादिभिः परिवृतं रामं भजे श्यामलम् ॥

39* श्रीराघवं दशरथात्मजमप्रमेयं
सीतापतिं रघुकुलान्वयरत्नदीपम् ।
आजानुबाहुमरविन्ददलायताक्षं
रामं निशाचरविनाशकरं नमामि ॥

40* नमोऽस्तु रामाय सलक्ष्मणाय देव्यै च तस्यै जनकात्मजायै ।
नमोऽस्तु रुद्रेन्द्रयमानिलेभ्यो नमश्च चन्द्रार्कमरुद्गणेभ्यः ॥
(vulg. 5 13 57)

Then follows हरिः ॐ and thereafter reads

41* धर्मात्मा सत्यसंधश्च रामो दाशरथिर्यदि ।
पौरुषे चाप्रतिद्वन्द्वः शरैनं जहि रावणिम् ॥
(vulg. 6. 90. 69[cdef])

Ends with इति दशकृत्वो जपेत् ॥.

—Before st 1, T1 ins. श्रीरामचन्द्राय नमः ॥ हरिः ॐ, T2 ॐ, T3 (m.) अविघ्नमस्तु श्रीरामाय नमः श्रीरामचन्द्रपरब्रह्मणे नमः; followed by 12* 3* 4* as in D9, 5* as in D9, 6* (v.l. वाराशिं; राक्षसं) 20* as in D11. Then T1 reads

42* आमिर्पीकृतमार्तण्डं गोष्पदीकृतसागरम् ।
तृणीकृतदशग्रीवमाञ्जनेयं नमाम्यहम् ॥

Then T read 21* 22* 14*. Then T1 reads 33* Then T read 18* as in D14, 34* 15*. Then T2 3 read 35*. Then T read 36*. Then T3 ends with श्रीरामाय नमः.

—After 36*, T1.2 ins 29* as in D13, then read 23* T1 ends with ॐ, T2 with ॐ श्रीरामचन्द्राय नमः । हरिः ॐ.

—Before st. 1, G3 ins. हरिः ॐ; G4 शुभमस्तु अविघ्नमस्तु श्रीमते रामानुजाय नमः श्रीरामाय नमः (G1 missing this portion). G1.3 4 read 12* (G1 up to त्रिष्णुं, G3 up to धरं and then up to वर्णं lost due to injured fol).

—Before st. 1, G2 ins.

43* अभीप्सितार्थसिध्द्यर्थं पूजितो यः सुरैरपि ।
सर्वविघ्नच्छिदे तस्मै श्रीगणाधिपतये नमः ॥

Then G read 3* 4* (G1.2 as in D10, G3 as in D4) 5* as in D4, 6* (G1 3.4 as in D9; G2 as in T), 20* (as in D11, G4 om.), 42*.—After 42*, G1.3 4 read 33*

G I I 2
B. I I. 2
L. I. I. 2

को न्वस्मिन्सांप्रतं लोके गुणवान्कश्च वीर्यवान् ।
धर्मज्ञश्च कृतज्ञश्च सत्यवाक्यो दृढव्रतः ॥ २
चारित्रेण च को युक्तः सर्वभूतेषु को हितः ।
विद्वान्कः कः समर्थश्च कश्चैकप्रियदर्शनः ॥ ३
आत्मवान्को जितक्रोधो मतिमान्कोऽनसूयकः ।
कस्य बिभ्यति देवाश्च जातरोषस्य संयुगे ॥ ४

G1 3 cont 14* Then G1 reads 23* then ins श्री गुरुभ्यो नमः । अविघ्नमस्तु . Then follow 21* 22* 39* 15* 40*

—After 42*, G2 reads 21* 22* 14* 29* as in D13, 18* as in D14, 15* 36* 37* and thereafter reads

44* तदुपगतसमाससंधियोगं
समममधुरोपनतार्थवाक्यबद्धम् ।
रघुवरचरितं मुनिप्रणीतं
दशशिरसश्च वधं निशामयध्वम् ॥
(Vulg I 2 43).

—After 33*, G3 reads 14* 29* as in D13, 36* 15* 37* 44* 41* and ends with ॐ.—After 33*, G4 ins 21* 22* 14* 38* 34* 37* 40* (v l in the second line नमोस्तु for नमश्च), 36* 44* 41* and ends with ॐ.

—Before st. 1, M1–3 ins (M2 damaged for this portion) हरिः श्रीगणपतये नमः अविघ्नमस्तु.

Thereafter M1 reads 43* 3* 4* as in D11, 5* as in D11, 6* as in D9, 20* as in D11, 42* 21* 22* 14* 29* as in D13, 18* 15* 36* 37* 44* M2 reads from 43* to 22* (3* 4* 20* 21* 22* are partially damaged) as in M1. Then cont 39* (partially damaged) 15* 29* as in D13, 37* 40* (partially damaged), 14* 44*. M3 reads from 3* to 22* as in M1, then 39* 15* 29* as in M2 and thereafter 36* 18* 14* 37* 40* 35* 44*

—Before st 1, M4 ins. श्रीमहागणपतये नमः श्रीसरस्वत्यै नमः श्रीरामाय नमः श्रीगुरवे नमः श्रीवेदव्यासाय नमः अविघ्नमस्तु.

---

1 In Ñ1 st 1-12 are lost on a missing fol. —^{a}) V1 om word after तपः; S तप- (for तपः-) Ñ2 V1–3 B D1 5 11.13 निरतः; D2 9 संपन्नं; D7 संयुक्तस् (for निरतं). —^{b}) V1 om. first letter. Ñ2 V B2–4 D1–3 5 7 11–13 वरः; M4 moth-eaten (for वरम्) Ś1 सर्वशास्त्रविशारदं. M4 missing ^{cd} on an injured fol. —^{d}) Ś1 Ñ2 V1 3 4 B D3.5 9 10 12.13 °सत्तमः; V2 D1 2.7.11 °पुंगवः (D11 °व); G4 °पुंग* (for °पुंगवम्).

2 Ñ1 missing (cf v.l. 1). Before 2, D13 ins. ref. श्रीवाल्मीकिरुवाच —^{a}) M4 fol damaged for ^{a}. V1 om. second letter. Ś1 V1 3 B1–3 D5.10–13 को ह्यस्मिन्; D1,2 कोप्यस्ति; D3 काचस्ति; G4 ** स्मिन् (for को न्वस्मिन्). Ś1 Ñ (Ñ1 missing) V B D1–3 5 7 10–13 प्रथितो (for सांप्रतं). —^{b}) Ś1 शास्त्रज्ञो; Ñ2 V B D5 10–13 सद्गुणैर्; D1–3.7 स्वैर्गुणैर् (for गुणवान्) Ś1 Ñ2 V1 4 B1 3 4 D1 5 7 8 10 12 13 गुणवत्तरः (Ñ2 B3 D10 °मः), V2 3 B2 गुण(B2 °णि)सत्तमः; D11 गुणवत्तः (for कश्च वीर्यवान्) —^{cd}) Ñ2 om. श्च T2 om. ज्ञ in कृतज्ञश्च. In M2 after सत्य four letters are moth-eaten D1–3 7 9 गुणज्ञः कश्च धर्मज्ञः कः सत्यः को दृढव्रतः. —After 2, V2 ins

45* वाग्मी प्रियंवदश्चैव सर्वेषां प्रियदर्शनः ।

—After 2, M4 ins 46* as in V2.

3 Ñ1 missing (cf v l 1) V2 transp. 3 and 4. M4 transp 3^{ab} and 3^{cd}. D13 repeats 3 and 4^{ab} after 49*. —^{a}) D7 यो (for को) —For 3^{ab}, Ś1 Ñ (Ñ1 missing) V B D5 10–13 subst. :

46* उदाराचारसंपन्नः सर्वभूतहितश्च कः ।

[Ś1 कः सदा- (for उदारा-). V2.3 B D10 13 -हिते रत. (for -हितश्च कः).]

—^{c}) V1 om from वद् in ^{c} up to श्चैक in ^{d}. M4 रूपवान् (for विद्वान्). Ś1 वीर्यवान् बलवांश्चापि; Ñ2 V1–3 B D1–3 5 7 9–13 वीर्यवांश्च (D8 °वान्सु)वदा(D1–3 7 9 कृत) न्यश्च; V4 वीरश्च सत्यसंधश्च —^{d}) Ś1 Ñ2 V B D11 12 कश्चापि; Dt ** क-; D5 10 M1 4 कश्चैकः; D13 सदा च (for कश्चैक-). D13 प्रियदर्शिनः (for °दर्शनः). D1–3 7.9 धृति(D1 9 मति) मान्कोनु(D2 9 न)सूयकः (cf. 1 1.4^{ab}) —After 3, M4 ins :

47* कः श्रीमान्को यशस्वी स्य ** श्चेकोऽभिमतः प्रियः ।

4 Ñ1 missing (cf v l 1) V2 transp 3 and 4. D13 repeats 3 and 4^{ab} after 49*. —^{a}) Ś1 Ñ2 V1–3 B D1.2 5.9–13 जितक्रोधो महान्कश्चः; V4 जितक्रोधश्च सुमहान्; D3 7 जितक्रोधो महान् दक्ष(D7 महादक्षः) —^{b}) Ś1 कृतज्ञश्च; Ñ2 V B D7 10–12 M4 द्युतिमान्; D1–3 9 कश्चाति-(D3 9 °पि); D5 वृत्तिमान् (for द्युतिमान्) Ś1 चान° V1 को न्व°; V3 कोनु°, B3 अन° (marg sec m as in text); D1–3 (D2 om ण). 7 9 गुणवत्तरः (for कोऽनसूयकः)—After 4^{ab}, D1 ins. .

48* एतैर्वैर्युक्तं समर्थोऽसि ज्ञातुमेवंविधं नरम् ।

D1 2 om 4^{cd} —^{cd}) Ś1 Ñ (Ñ1 missing) V B D5.10–13 संजातरोषात्कस्मा(V4 °कर्मा (sic))च्च देवता अ(V2 4 दे (V4 दै) वतान्य)पि बिभ्यति; D3 बिभियुर्जातरोष* कस्या देवापि°; D7 बिभीयुर्जातरोषस्य यस्य देवाश्च°; D9 वित्रसुर्जातरोषस्य कस्य देवस्य°; M4 जातरोषस्य समरे कस्य देवोऽपि बिभ्यति.—D1 cont. Ś1 Ñ2 V (V2 reads line 4 after 3) B D3.5 7,9–13 M4 ins. after 4, D2 after 4^{ab}

एतदिच्छाम्यहं श्रोतुं परं कौतूहलं हि मे ।
महर्षे त्वं समर्थोऽसि ज्ञातुमेवंविधं नरम् ॥ ५
श्रुत्वा चैतत्त्रिलोकज्ञो वाल्मीकेर्नारदो वचः ।
श्रूयतामिति चामन्त्र्य प्रहृष्टो वाक्यमब्रवीत् ॥ ६

बहवो दुर्लभाश्चैव ये त्वया कीर्तिता गुणाः ।
मुने वक्ष्याम्यहं बुद्ध्वा तैर्युक्तः श्रूयतां नरः ॥ ७
इक्ष्वाकुवंशप्रभवो रामो नाम जनैः श्रुतः ।
नियतात्मा महावीर्यो द्युतिमान्धृतिमान्वशी ॥ ८

49* क उदारः समर्थश्च त्रैलोक्यस्यापि रक्षणे ।
कः प्रजानुग्रहरतः को निधिर्गुणसंपदाम् ।
समग्रा रूपिणी लक्ष्मीः कमेकं संश्रिता नरम् ।
अनिलानलसूर्येन्दुशक्रोपेन्द्रसमश्च कः ।

[(l. 1) Ñ2 कृतदार, B3 कृतकृत्य (for क उदार) Ñ2 समनुश्च; V1 * मर्थश्च (for समर्थश्च) Ñ2 अभि- (for अपि). D9 रक्षिता (for रक्षणे).—(l. 2) Ñ2 V1 B3 D2 3.5 7 9–12 M4 °करः; V3 °ग्रहे रक्त· (for °ग्रहरत) V3 विधिर् (for निधिर्) —(l. 3) In M4 first four letters are lost. Ś1 कमेका; B4 सम्यक्. D2 ससृता.—(l. 4) V4 मन्युना (for अनिला-). D2 transp. अनिल and अनल. D11 -सूर्ये *- (for -सूर्येन्दु-) D2 समद्युतिः (for समश्च क·). V4 शक्रो वैश्रवणश्च क· for post half]

—Before 49*, D9 ins.

50* संजातरोषो कस्माच्च देवा अपि हि बिभ्यति ।
(cf. 4^{cd} in Ś1 etc.)

—After 49*, D13 r. (var) 3 and 4^{ab}.

5 Ñ1 missing (cf. v l. 1).—^{ab}) Cr. k एतम् (as in text also). V2 त्वत्तः (for श्रोतुं). Ś1 Ñ (Ñ1 missing) V B D5 10–13 M4 त्वत्तो (V2 श्रोतुं) नारद तत्त्वतः (B1 सत्तम, D5 moth-eaten, M4 सर्वशः). D1–3.7 9 यदि शक्यं मया श्रोतुमत्र (D9 °तुं तद्वत्) कौतूहलं मम (D2 9 हि मे, M2 missing, D1 transp. श्रोतुं and शक्यं).—^{c}) Ś1 Ñ2 V2 B D4 6 8–10 M4 देवर्षे त्वं; V1 देव ऋषे त्वं; V3 देवर्षिस्त्वं; V4 सर्वज्ञोसि; D1–3.7 कथय त्वं; D5 ** र्षे त्वं (for महर्षे त्वं). V3 हि (for ऽसि).—^{d}) D2 ज्ञानम् (for ज्ञातुम्).

6 Ñ1 missing (cf. v.l. 1) In M4 letters are lost from स्त in ^{a} to वाल्मीके in ^{b}.—^{a}) D1 M1 चैव; D3 चेति; D9 तद्; G2 चैक (for चैतत्) D1 M1 (before corr. as in text) त्रिकालज्ञो; D2 च तत्त्वज्ञो; D9 अवलोकज्ञो (for त्रिलोकज्ञो) Ś1 Ñ2 V B D5 10–13 M4 काल (V4 लोक) त्रयज्ञ (V2 तत्त्वज्ञ) स्तच्छ्रुत्वा.—^{b}) M1 वान्मीकेर् (for वाल्मीकेर्). D7 °गदितं विभुः; V4 वाल्मीकस्य तदा वचः. D1 om 6^{cd} —^{c}) B1 missing first four letters in ^{c}. Ś1 Ñ2 V B D1 5.10–13 M4 [उ]पामंत्र्य; D2 धर्मज्ञः; D3 7 9 सर्व (D3*) ज्ञः (for चामन्त्र्य).—^{d}) Ś1 Ñ (Ñ1 missing) V B D5.10–12 M4 तमृषिं प्रत्यभाषत; D13 तं मुनिं प्रतिभाषित (sic).—Before 7, D2.13 ins. ref. नारद उवाच (D13 श्री*र*उ*च)

7 Ñ1 missing (cf v l 1) D1 om 7.—^{a}) D2 मह्यां च; D3.7.9 महर्षे (for बहवो). D2 3.7 त्वेते; D9 चैते (for चैव) V4 [अ]पि त्वया प्रोक्ता (for दुर्लभाश्चैव)—^{b}) Ś1 Ñ2 V B Dt D1 2 4 5 8–10 M4 त्वयैते; D3 7 9 त्वया ये (by transp.), M3 ये (*inf. lin sec m*) (for ये त्वया).—After 7^{ab}, Ś1 Ñ2 V B D5 10–13 M4 ins

51* एको न हि त्रिलोकेऽस्मिन् गुणा एते सुदुर्लभाः ।
देवेष्वपि न पश्यामि कश्चिदेभिर्गुणैर्युतम् ।

[(l 1) D5 एकस्मिन्हि. Ñ2 एकस्य हि नृलोकेस्मिन्· V2 एकस्मिन्ननेकस्मिन्, V3 4 एकस्मिन्नरलोकोस्मिन्; B D5 10 M4 एके न हि (B1 एकत्र हि) नृलोकेस्मिन्, D11–13 एकस्मिन्न हि (D13 om. हि) नृलोकेस्मिन्.—(l 2) V1 B1 D5.13 M4 किंचिद्, V2 सर्वैर्; V4 कथम् (for कश्चिद्)]

B2 D11 cont

52* किं तु वक्ष्याम्यहं तुभ्यं भविष्यति महायशाः ।
एतैरप्यधिकैश्चैव गुणैर्युक्तो महामनाः ।

[l. 2) D11 गुरुयुक्तो महाद्युति for post. half.]
B2 cont. .

53* पुण्यं पुराणमघनाशनमप्रमेयं
रामायणं दशरथात्मजवर्णनाढ्यम् ।
वाल्मीकिवक्त्रसरसीरुहनिःसृतं यः
श्रद्धान्वितो नु शृणुयात्क्रतुभिः किमन्यैः ।

D11 om. 7^{cd} —^{c}) D2 ते त्वां; D7 तं ते (for मुने). D9 गुणवान् यश्च बुध्या वा —^{d}) D9 संयुक्तः (for तैर्युक्तः).

—For 7^{cd}, Ś1 Ñ (Ñ1 missing) V B D5 10.12 13 M4 subst :

54* श्रूयतां तु गुणैरेभिर्यो युक्तो नरचन्द्रमाः ।

[Ñ2 B3 4 D10 च, B2 तद्; M4 हि (for तु). B2 युक्तो यो; M4 युक्तो य एभिर् (by transp.) D13 नरसत्तम, M4 गुणचद्रमाः]

8 Ñ1 missing (cf. v.l. 1).—^{b}) Ś1 Ñ V B D5.10–13 गुणाकरः. D1–3 7 9 राम एभिर्गुणैर्युतः—After 8^{ab}, Ś1 Ñ2 V B (B2 repeats) D5 10 12 13 M4 ins. line 2 of 52*, with following variants [V3 B1 3 m एभिस् (for एतैर्). Ś1 B2 3 (m अपि) D5 10.12 13 M4 अभि, V3 तैर् (for अपि). Ñ2 एते वस्वधिकैश्; V1 एतैर्गुणयुतैश्; V2 om. एव; M4 °क स्यातो (for °कैश्चैव) Ś1 °मति, Ñ2 V2–4 B D5 10.12 13 M4 °द्युति, V1 मह*ति· (for °मना)]—^{c}) Ś1 Ñ (Ñ1 missing) V B D3 5 7.9–13 M4 संय (V2.4 सँय्य) तात्मा; D1 धर्मात्मा च (for नियतात्मा). Ś1 Ñ2 V3.4 B D1.5 7.9–13 महात्मा च (D7 वै), V1 च द्युतिमान्; V2 नहासो च (sic); D3 च द्युतिमान् (for महावीर्यो) D2 कीर्तिमांश्चैव द्युतिमान्.—^{d})

G. I I 12
B. I I. 9
L I. I 13

बुद्धिमान्नीतिमान्वाग्मी श्रीमाञ्छत्रुनिबर्हणः ।
विपुलांसो महाबाहुः कम्बुग्रीवो महाहनुः ॥ ९
महोरस्को महेष्वासो गूढजत्रुररिंदमः ।
आजानुबाहुः सुशिराः सुललाटः सुविक्रमः ॥ १०
समः समविभक्ताङ्गः स्निग्धवर्णः प्रतापवान् ।
पीनवक्षा विशालाक्षो लक्ष्मीवाञ्छुभलक्षणः ॥ ११
धर्मज्ञः सत्यसंधश्च प्रजानां च हिते रतः ।
यशस्वी ज्ञानसंपन्नः शुचिर्वश्यः समाधिमान् ॥ १२
रक्षिता जीवलोकस्य धर्मस्य परिरक्षिता ।
वेदवेदाङ्गतत्त्वज्ञो धनुर्वेदे च निष्ठितः ॥ १३
सर्वशास्त्रार्थतत्त्वज्ञो स्मृतिमान्प्रतिभानवान् ।
सर्वलोकप्रियः साधुरदीनात्मा विचक्षणः ॥ १४
सर्वदाभिगतः सद्भिः समुद्र इव सिन्धुभिः ।
आर्यः सर्वसमश्चैव सदैकप्रियदर्शनः ॥ १५

Ś1 Ñ (Ñ1 missing) V2–4 B D5 10–12 द्युतिमान्द्युतिमान् (by transp). V3 वली; D1 क्षमी; D9 ऋजुः (for वशी) V1 द्युतिमान् शीलवान्प्रभुः, D2 3 7 द्युतिमान् ज्ञान(D7 बल)वान् क्षमी; D13 द्युतिमान्गुणवान्°.

9 Ñ1 missing (cf v l. I). —ᵃ) B4 missing, D10 दीप्ति° (for नीतिमान्). D2 धीमान्वाग्मी च (for नीतिमान्वाग्मी). —ᵇ) V1 *मान्; D9 शूरः (for श्रीमान्). M2 जत्रु- (for शत्रु-) —ᶜ) Ś1 D5 7 त्रिपुलांगो; V1 त्रिपुलाक्षो, D13 त्रिशालाक्षो (for त्रिपुलांसो). V1 D5 missing (for -बाहुः) —ᵈ) V1 D5 missing (for कम्बुग्रीवो). V2 °मनाः; B1 °भुजः; D9 °वचाः (for महाहनुः).

10 Ñ1 missing (cf. v l I). —ᵃ) Ś1 Ñ (Ñ1 missing) V B D1–3 5 7 9–13 M4 म(V1 missing)हेष्वासो महातेजा(M4 °सत्वो) —ᵇ) B1 3 (m. orig as in text). 4 दृढजानुर; D5 13 °शत्रुर; D7 °गुल्फो हि (for गूढजत्रुर). —ᶜ) Ñ2 B D10 11 सुमुखो; V2 स्वशिरा; D9 सुशील-, M4 सुशिरः (for सुशिराः) —ᵈ) Ś1 Ñ (Ñ1 missing) V B D1–3.5.7 9 –13 बलवान् सत्य(D1–3.7.9 सिंह)विक्रमः.

11 Ñ1 missing (cf. v l. I) —ᵃ) D1 समा; D3 सम (for समः) D3 °भिन्नांगः; M2 °भक्तां* (for °भक्ताङ्गः). —ᵇ) D2 दिव्य° (for स्निग्ध°). —ᶜ) D5 partially missing. Ś1 Ñ (Ñ1 missing) V B D1–3 5 7 9–13 M4 transp. पीनवक्षा and विशालाक्षः. D13 विपुलांगः (for विशालाक्षः). V1.3 °वक्षो; D9 °वक्षः (for °वक्षा). —ᵈ) D3 °लक्ष्मणः; D13 कुलनंदनः (for शुभलक्षणः).

12 Ñ1 missing (cf. v l. I). M4 reads 14ᵃᵇ after 12 —ᵃ) V2 °*धश; D3 °संध्यश (sic) (for सत्यसंधश) —ᵇ) Ś1 Ñ (Ñ1 missing) V B D1–3 5 7 9–13 जितक्रोधो जितेंद्रियः; M4 प्रचारज्ञश्च कर्मणां. —ᶜ) Ś1 Ñ (Ñ1 missing) V B D1–3 5.7.10–13 मनस्वी; G4 **स्वी; M4 नयज्ञो (for यशस्वी). D9 तान° (for ज्ञान°). —ᵈ) Ś1 V3 D10.11 शुचि- (for शुचिर्). Ś1 Ñ (Ñ1 missing) V B D1.5.9–13 वीर्य(V2 ओजं)समन्वितः; M4 शीलवतां वरः (for वश्यः समाधिमान्). D2.3.7 सर्वशास्त्रार्थकोविदः (D2 °पारगः). —After 12, Dt D4.6.8.11.14 S (except M4) ins. :

55* प्रजापतिसमः श्रीमान्धाता रिपुनिषूदनः ।

[T (except T1) G -सम- (for -सम). D11 दाता रिपुरिसू-(निषू)दन for post half.)

—After 12, D3 ins.

56* कुरुते सर्वलोकस्य धर्मस्य परिपालनम् ।

13 ᵃ) D2 कुरुते (for रक्षिता). Ś1 Ñ (Ñ1 missing) V B D1–3 5 7 9 10 12 सर्व-; D13 सूर्य- (for जीव-). D9 -लोकानां; D11 -लोकेस्य (for -लोकस्य). —ᵇ) V1 स्ववंश-; G4 *र्मस्य (for धर्मस्य). D1 पारि°; D2 °पालनं (for परिरक्षिता) —After 13ᵃᵇ, Dt D3 4 6–9 11 14 S ins

57* रक्षिता स्वस्य धर्मस्य स्वजनस्य च रक्षिता ।

[D3 चित्तस्य, D7 9 M4 वशस्य, M2 ध** (for धर्मस्य). D11 स्वस्य धर्मस्य सर्वत्र (for prior half) D3 7 9 त्रैलोक्यस्यापि रक्षि (D3 °षि)ता (for post half).]

Ñ1 om. ᶜᵈ. —ᶜ) Ś1 Ñ2 V1 3 4 B3 (m. as in text) D1–3 5 7 10 12.13 सर्व- (for first वेद-). Ś1 Ñ2 V B D1–3.9 –13 °विच्चैव; D5 missing, M4 °विद्वाग्मी (for °तत्त्वज्ञो). —ᵈ) Ś1 Ñ V B D1–3 5 7.9–13 सर्वशास्त्रविशारदः; M4 वैद्यो वेदविदां वरः.

14 D3 transp. 14ᵃᵇ and 14ᶜᵈ. M4 reads 14ᵃᵇ after 12 —ᵃ) V1 -शास्त्रानु-; B3 -शास्त्रास्त्र- (*int. lin.* as in text) (for -शास्त्रार्थ-). T2 G1–3 M1–3 -तत्त्वज्ञ- (for -तत्त्वज्ञो). —ᵇ) Ś1 D13 मति°, Ñ V B D1–3 7 9 12 M4 नीति° (for स्मृति°). V2 4 D11 °भानुमान्; D1 °भान्वमान्; D2 प्रीतिभाववान्; D7 प्रतिभान्वितः; D9 प्रतिभाति सः; (for प्रतिभानवान्). —ᵈ) V4 दीनात्मा च; G3 damaged (for अदीनात्मा). Ś1 Ñ V B D1–3 5 7 9–13 बहुश्रुतः, G3 damaged (for विचक्षणः).

15 ᵃ) Ś1 Ñ2 V1 4 B3 D1 5 10–13 °नुगतः, Ñ1 B (B3 m.) °प्लुतः; V2 °भीष्टदः; D2 7 सर्वैरभिमतः; D3 °भिमतः; D9 °भिद्रुतः; D11 °नगतः; M4 सर्वतोभिसृतः (for सर्वदाभिगतः). —ᶜ) Ñ V3 B1 2 4 D1 2 5 7 9–12 स सत्यः (B2 भ्यः; m as in B1) स स(D2 श)मः सौम्यः (Ñ1 illeg., D1 2 7 9 शूरः); V1 स सत्यः सशमः सौ*; V संसहः स समः सोऽर्च्यः; V4 स सत्यः सुसमः स्वौर्जः, B3 M4 स सत्यसमयः सौम्यः; D3 स स्वभ्यः समरे शूरः. —ᵈ) Ś1 Ñ V B D1–3 9–11.13 G1 M4 स च; D12 स वा (for सदा). Ś1 Ñ1

स च सर्वगुणोपेतः कौसल्यानन्दवर्धनः ।
समुद्र इव गाम्भीर्ये धैर्येण हिमवानिव ॥ १६
विष्णुना सदृशो वीर्ये सोमवत्प्रियदर्शनः ।
कालाग्निसदृशः क्रोधे क्षमया पृथिवीसमः ॥ १७
धनदेन समस्त्यागे सत्ये धर्म इवापरः ।
तमेवंगुणसंपन्नं रामं सत्यपराक्रमम् ॥ १८
ज्येष्ठं श्रेष्ठगुणैर्युक्तं प्रियं दशरथः सुतम् ।
यौवराज्येन संयोक्तुमैच्छत्प्रीत्या महीपतिः ॥ १९
तस्याभिषेकसंभारान्दृष्ट्वा भार्याथ कैकयी ।
पूर्वं दत्तवरा देवी वरमेनमयाचत ।
विवासनं च रामस्य भरतस्याभिषेचनम् ॥ २०
स सत्यवचनाद्राजा धर्मपाशेन संयतः ।
विवासयामास सुतं रामं दशरथः प्रियम् ॥ २१
स जगाम वनं वीरः प्रतिज्ञामनुपालयन् ।

V1 2 4 B1–3 D1 3 9 10 T G3 M4 एकः; B4 आर्य-; Dt D4 6 8 14 T1.3 G3 M2 Ct एव; Cg as in text (for एक-) D5 स च कः°.

16 D1 om. (hapl) 16^{a}—17^{b}.—^{a}) Ś1 Ñ V B D1 3 7 9 11–13 रामः; M4 स हि (for स च).—^{b}) Ś1 Ñ V B D2 3 11 12 G1 2 M (M4 after corr. as in text) -नंदि- (for -नन्द-) D12 om (hapl) 16^{c}—17^{b} —^{c}) D3 गंभीर (:) (for गाम्भीर्ये) B1 om (hapl) 16^{d}—17^{a}. —^{d}) Ś1 स्थैर्येण; Ñ V1 2 4 B2–4 D2 3 5 7 10 11 13 स्थैर्ये च; V3 स्थैर्ये (submetric) (for धैर्येण). D9 हिमवानिव च स्थिरः ☞ The sequence of st after 16^{c} in D7, is 17^{d}, 18^{ab}, 17^{abc}, 16^{d}, 18^{cd}

17 B1 om. (hapl.) 17^{a}, D1 12 om. 17^{ab} (cf. v.l. 16). For sequence in D7 cf v.l. 16. G3 is missing from विष्णुना up to सोमवत्.—^{a}) D5 मयसदृक (sic) (for सदृशो) V1 D2 3 7 M4 शौर्ये (for वीर्ये).—^{b}) Ś1 धैर्ये च मघवानिव. V1 2 बुद्ध्या तुल्यो बृहस्पतेः (V1 °तिः). —^{c}) G4 सदृश. Ñ2 B2–4 (B3 marg. as in text) D10 कोपे.—^{d}) G2 (before corr) सदृशी (for पृथिवी). (*sec. m.* in Malayalam character as in text.)

18 For sequence in D7 cf. v.l. 16.—^{a}) Ś1 Ñ1 V1.3 4 D1–3 5.7 13 M4 धनदस्य (D13 °देव) (for धनदेन). B4 मनस् (for समस्). V3 4 (marg.) D13 चार्थे (for त्यागे). G2 समागस्त्योगे (sic) —^{b}) Ś1 Ñ V1.3.4 B D1.3.5 7.10–13 सत्येप्य(Ñ2 B3 D10.13 °चा; D1.11 °ष्व)नुपमः सदा; V2 D2 सत्येप्यनुमतः(D2 °रतः)सदा; D9 शूरोप्यनुपमः सदा.—Ñ V B D10–13 after 18^{ab}, M4 after 18 ins. :

52* रञ्जयामास स गुणैरुदारैस्तैरिमाः प्रजाः ।
यस्मादतो राम इति नामैतत्तस्य विश्रुतम् ।

[(l. 1) V1.2 रमयामास. M4 हि (for स). V4 स रंजयामास (by transp.) Ñ2 B3 D10 स्वगुणै रजयामास (B3 marg. रमयामास स्वगुणैः), B4 रमयात्यवसगुणे (sic). V3 यच्छमैस् (for उदारैस्). D13 य (for तै र्) —(l 2) D11 प्रसाददौ (sic) (for यस्मादतो). D10 नामैव (for °तत्). V1 4 विश्रुत; V3 वै श्रुतं (for विश्रुतम्).]

—After 18^{ab}, D2.3 ins. ·

53* गाङ्गो ह्रद इवाक्षोभ्यः साधुवत्प्रियदर्शनः ।

Ś1 D5 11 om 18^{cd}. M2 damaged from संप up to सत्यप and मम् in 18^{cd} —^{c}) V2 एकं; D9 सर्वैः; D12 एव (for एवं-). D1 -विध° (for -गुण°) M4 धर्मवान्गुणसपन्न·.—^{d}) D3 रामे; M4 रामः (for रामं) M4 °पराक्रम· (for °पराक्रमम्) D9 शरण्यं शरणं तथा.

19 ^{a}) Ś1 D5 11.12 रामम्; D2 श्रेष्ठं (for ज्येष्ठं) Ś1 अग्रे; Ñ1 श्रेष्टि; V3 D2 3 M4 श्रेष्ठैर्; V4 श्रेष्ठं; D5 11 12 आर्य-; Cg (as in text) (for श्रेष्ठ-) Ñ1 V1 om. युक्तं. V4 -गुणोपेतं.—^{b}) Ś1 Ñ V3.4 B D5 10–13 पिता, V1 * ता; V2 D1–3 7.9 राजा (for प्रियं). Ś1 स्वयं (for सुतम्).—After 19^{ab}, Dt D4 6 8 11 12.14 S (except M4) ins. .

54* प्रकृतीनां हितैर्युक्तं प्रकृतिप्रियकाम्यया ।

[D11 प्रकृत्प्रतीनां (corrupt) (for प्रकृतीनां). D12 हिते (for हितैर्)]

—^{c}) G4 missing first two letters. B1 °राज्येषु (for °राज्येन). Ś1 V3 D7 11 संयुक्तम् (for संयोक्तुम्).—^{d}) Ś1 Ñ V B D5 10–13 इयेष सः; D1 इच्छन्नु सः; D2 तमैच्छत्स; D3 7 ऐच्छत्स च; D9 M4 ऐच्छद्रामं (for ऐच्छत्प्रीत्या). Ś1 Ñ2 V1 4 B D5 10–12 महाद्युतिः; Ñ1 V3 D13 महामतिः; D11 महीपतेः (for महीपतिः)

20 ^{a}) Ś1 Ñ V B D5.7 9.11–13 संभारं (D9 °रे), D1–3 समयं (for संभारान्).—^{b}) M4 भार्यास्य (for °थ). Ś1 Ñ V B D1–3 5 7 9–13 कैकेय(Ñ1 V3 D5.9 11.12 कैकय, V2 B3 4 D13 केकय)वंशजा (D1 °संभवा), Cg °कैकयी (for भार्याथ कैकयी).—^{c}) V1 om. four letters after पू. Ñ2 V2.3 B1.2 4 D1–3.7 9 पूर्व- (for पूर्वं). Ñ1 दत्तं वरं; D11 दत्तावरा (for दत्तवरा). Ś1 Ñ V B D5.10–13 राज्ञा(Ñ2 °जा), D1–3.7.9 भार्या (for देवी) —^{d}) V1 2 B2–4 °मेतम्; V3 4 °मेतद्; D3 राजानं तम् (for वरमेनम्). V2 मया वृतं; V3 अवोचत; D11 अयजात (corrupt) (for अयाचत). D7 वरौ द्वावन्वयाचत.—In M2 20^{ef} is partially lost on an injured fol.—^{e}) B1–3 (B2 m. as in text, B3 m., orig. as in text) वनवासं; D9 विवासं रामचंद्रस्य.

21 ^{b}) Ś1 V3 B3.4 (om सं) D2.4.5.7 G4 M2 संयु(Ś1 B3 यु m)तः (D2 °ताः); V1.4 D6 9 13 यंत्रितः (for संयतः) —^{c}) V1 (om.). 3.4 तदा; B1 स तं; D10 * तं;

G. I 1 27 B. I 1 24 L I 1 27 पितुर्वचननिर्देशात्कैकेय्याः प्रियकारणात् ॥ २२
तं व्रजन्तं प्रियो भ्राता लक्ष्मणोऽनुजगाम ह ।
स्नेहाद्विनयसंपन्नः सुमित्रानन्दवर्धनः ॥ २३
सर्वलक्षणसंपन्ना नारीणामुत्तमा वधूः ।
सीताप्यनुगता रामं शशिनं रोहिणी यथा ॥ २४
पौरैरनुगतो दूरं पित्रा दशरथेन च ।
शृङ्गवेरपुरे सूतं गङ्गाकूले व्यसर्जयत् ॥ २५
ते वनेन वनं गत्वा नदीस्तीर्त्वा बहूदकाः ।
चित्रकूटमनुप्राप्य भरद्वाजस्य शासनात् ॥ २६
रम्यमावसथं कृत्वा रममाणा वने त्रयः ।
देवगन्धर्वसंकाशास्तत्र ते न्यवसन्सुखम् ॥ २७
चित्रकूटं गते रामे पुत्रशोकातुरस्तदा ।

M4 ततः (for सुतं) —[d]) D12 om. from दश in 21[d] up to प्रियो in 23[a]. Ñ1 V3 4 B1 3.4 (B3 m. *sec. m.*) D1–3 7.9 12 राजा; V2 पिता; M4 पुत्रं (for रामं). V2 तदा; V3 4 B1 सुतं; B3 (orig. as in text, m *sec. m.*) स्वयं (for प्रियम्).

22 D12 om. 22 (cf. v.l. 21). B4 om. 22[ab] D2 repeats 22.—[a]) V2 D1–3 7 जगाम स (by transp) D1 वने (for वनं). V1 T3 वीर-; D9 रामः (for वीरः).—[b]) V1 om. पालयन्.—[c]) Ñ2 -नि*शात्; D3 -निदेशात्.—[d]) D1 4 कैकेय्या; D3 कैकोया (sic) (for कैकेय्याः). V2 -दर्शनात्; D1–3 7.9 -काम्यया (for -कारणात्).—After 22, B3 ins.

55* सर्वं त्यक्त्वा महाबाहो हृष्टो धर्मस्य पालने।

23 D12 om up to प्रियो (cf. v l 21) —[b]) M2 °जगा ** (for °जगाम ह).—[c]) M2 missing up to सुमित्रा in [d] (fol. damaged). D1 सदा (for स्नेहाद्).—[d]) D3 7 om. [d]. G1 M2–4 -नंदि- (for -नन्द-). V2 D1 2 9 सौभ्रात्रमनुदर्शयन्.—For 23, Ś1 Ñ V1 3 4 B D5.10–13 subst. (D11 subst. l 1 for 23[ab] and cont. l 2)

56* तं यान्तमनुजो धीमान् भ्रातरं राममग्रजम्।
लक्ष्मणो नाम विनयादनुवव्राज वीर्यवान्।

—After 23, Dt D3.4.6 8 11.14 S (except M4) ins.

57* भ्रातरं दयितो भ्रातुः सौभ्रात्रमनुदर्शयन्।
रामस्य दयिता भार्या नित्यं प्राणसमा हिता।
जनकस्य कुले जाता देवमायेव निर्मिता।

[(D3 om. l. 1 D11 om. lines 2.3).—(l 1) cf. 23[d] in V2 for the post. half.—(l 3) D3 दैवमायेन.]

24 [a]) D7 -संयुक्ता (for -संपन्ना).—[b]) D9 रामस्य च (for नारीणाम्). B1 3.4 सती (for वधूः). Ś1 Ñ V (except V2) B2.3 (B3 m as in text) D5.10.11 13 भार्या चैनं (V1 3.4 D11 °व, V4 m. °न)अनु(Ñ1 °पति)व्रता. D12 भार्या शीलाचारसमन्विता (hypermetric) —After 24[ab], Ś1 Ñ V B D5.10.11 13 M4 ins.:

58* अनुवव्राज वैदेही सीता नाम शुभव्रता।
रूपयौवनमाधुर्यशीलाचारसमन्विता।

[Ñ1 om. line 2; M4 om. line 1.—(l. 1) Ś1 Ñ1 D13 राम(D13 °मं)शुभव्रता; Ñ2 B नाम पतिव्रता; D10 प्राणसमा हिता (for नाम शुभव्रता).—(l 2) V3 -शीलभार- (for -शीलाचार-) M4 -गुणान्विता (for -समन्विता).]

—[c]) Ś1 Ñ V B D10–13 बभौ सा; D5 *भौ सा (for सीतापि) M4 °ययौ (for °गता) D11 एवं (for रामं).—[d]) M2 missing यथा. Ś1 Ñ V B D1–3 5.7.9–13 M4 निशाकरमिव (D7 °मनु) प्रभा.

25 M2 missing from 25[a] up to पित्रा in 25[b].—[a]) D1 5.7 °गता (for °गतो) V2 D2 M4 रामः, D9 (before corr. तेन) नित्यं (for दूरं).—[b]) D3 om. श in दशरथेन. D1 2 7 om 25[cd] —[c]) Ś1 D13 °वीर-; V3 °मेर-; D4 T2 G2.3 M1 3 4 शृंगि°; T1 3 G4 M2 शृंगिबेर- (for शृङ्गवेर-). V2 -[अ]ध्वरे (for -पुरे) D9 (before corr.) रम्ये (for सूतं).—[d]) In V1 from 25[d] (except first three letters) to 35 are lost on missing fol V2 °तीरे (for °कूले). D9 14 विस° (for व्यस°) —After 25, V2 3 B2 Dt D3 (om line one) 4 6 8 9 12 14 S (except M4) ins, while D5 10 11 13 ins after 26[ab]

59* गुहमासाद्य धर्मात्मा निषादाधिपतिं प्रियम्।
गुहेन सहितो रामो लक्ष्मणेन च सीतया।

[(l. 1) G1 from त्मा to धि lost. V3 °पति, D9 °पतेः (for °पति).—(l. 2) D5 स (for च). D10 सह सीतया (hypermetric) (for च सीतया)]

V2 B2 D11 cont.

60* उत्ततार ततो गङ्गां वनं चैव विवेश ह।

26 V1 missing (cf v l. 25) —[ab]) V2 तेन सर्वे; D3 वनेनेन; D6 (before corr.) 9 तेवतेन (sic) (for ते वनेन). M3 तीर्था (for तीर्त्वा) M4 समुद्रगाः (for बहूदकाः). Ś1 Ñ V3 4 B D5 10–13 सोतीत्य (D11 सौतीत्य, D13 सीतोति (sic)) वनदुर्गाणि सरितश्च सरांसि च.—[c]) Ś1 Ñ V4 B D5 10–13 ययौ शैलं; V2 D1–3 7 M4 अनुप्राप्ताः; V3 ययौ रामः; D9 अनुप्राप्तो (for अनुप्राप्य) —[d]) V3 D2 3 5.7 9 भारद्वाजस्य. M2 lost शासनात्.

27 V1 missing (cf. v l 25) —[a]) In G1 M2 27[a] is partially lost on a damaged fol. Ś1 Ñ V B D5.10–13 तत्र (for कृत्वा).—[b]) D4 म in रममाणा *sup. lin.* D9 रममाणो. Ś1 Ñ V B D5 10–13 कृत्वा रामः सलक्ष्मणः.—[c]) Ct -सदृशास् (for -संकाशास्).—[d] G3 ततस् (for तत्र) M3 ते (*sec. m.*). V2 B2 D11 न्यवसन् प्रथमं त्रयः; D2 तत्र तेन्ये च

राजा दशरथः स्वर्गं जगाम विलपन्सुतम् ॥ २८
मृते तु तस्मिन्भरतो वसिष्ठप्रमुखैर्द्विजैः ।
नियुज्यमानो राज्याय नैच्छद्राज्यं महाबलः ।
स जगाम वनं वीरो रामपादप्रसादकः ॥ २९
पादुके चास्य राज्याय न्यासं दत्त्वा पुनः पुनः ।
निवर्तयामास ततो भरतं भरताग्रजः ॥ ३०

सन्मुखं. —For 27^{cd}, Ś1 Ñ V3 4 B1 3 4 D5 10 12 13 subst, while V2 B2 D11 ins after 27^{ab}

61* उवास सीतया सार्द्धं वल्कलाजिनसंवृतः ।

[V2 वल्केनाजिन° D11 repeats जिन]

Then all the above MSS cont (V2 B2 ins after 27)

62* श्रीमद्भिस्तैस्त्रिभिः सार्द्धं चित्रकूटो रराज सः ।
अधिष्ठितो यथा मेरुः श्रीवैश्रवणशंकरैः ।

[(l. 1) D11 त्र (for तैस्) D12 तिस्रभि (sic) (for तैस्त्रिभि) V2 4 D11 चित्रकूटे V2 3 रा(V3 व)राज.—(l. 2) V2 अवस्थितो B3 -वैश्वानर- (m -वैश्रवण-); D11 -नारायण- (for -वैश्रवण-)]

V2 B2 cont, D1–3 7 9 11 ins after 27^{ab} (D11 ins 63* before 61*)

63* वास्तुपूजां च तत्रैव चक्रुस्ते सुसमाहिताः ।

[D3 7 तु (for च) D3 कृत्वा (for तत्र) V2 च सचक्रे; B2 D11 ततश्चक्रे (for च तत्रैव) V2 B2 D11 कुसुमै· (for चक्रुस्ते) V2 B2 °हित ; D11 च सुगधिभि .]

28 V1 missing (cf. v.l. 25). G1 missing from 28^{a} up to रथ in 28^{c} (fol. injured).—^{a}) V2 3 D5 11 चित्रकूटे.—^{b}) Ś1 Ñ V (V1 missing) B D1–3 5 9–13 अर्दितस् (for आतुरस्). V2 D1–3.7 9 नृपः; Dt D6 8 तथा; M4 भृशं (for तदा).—^{d}) Ś1 Ñ V B D1 3.5 7.10.12 13 अगमद् (for जगाम). —After 28, B2 3 ins

64* रामप्रवासनं श्रुत्वा पितुश्च निधनं तथा ।
भरतो विललापार्तो मातृकादागतो बहु ।

29 V1 missing (cf. v.l. 25) —^{a}) Ś1 Ñ V (V1 missing) B Dt D1 3.5–13 गते; Cg as in text (for मृते). B3 (m) D7 [अ]थ; D2 [अ]पि; D9 तु (for तु). Ñ2 B2–4 D5 10 12 transp. तु and तस्मिन्. D11 गतेषु तेषु (for मृते तु तस्मिन्) B3 (m) D1 भरते.—^{b}) V2–4 B1 D2 वशिष्ठ°; G2 °प्रमुख- (for वसिष्ठप्रमुखैर्). D1 om. 29^{c}-30^{b}.—^{c}) G1 partially missing 29^{c} on a broken fol Ś1 Ñ V B D5.7 9–11 13 प्रचोदितोपि (D7 °तश्च, D9 °तस्तु), D2.3 प्रनोदितस्तु; D4 (before corr.) नियोज्य°, D12 प्रभोदितोपि (sic) (for नियुज्यमानो) —^{d}) M2 missing 29^{d} on an injured fol. D12 राज्य- (for राज्यं). Ś1 Ñ V B D2.3 5.7.9–13 °यशाः (Ś1 after corr. °शः) (for महाबलः).—After 29^{cd}, Ś1 Ñ V2–4 B D5.10–13 ins.

65* मृते पितरि धर्मात्मा राजत्वे स पुरस्कृतः ।

[D11 धर्मा *. V4 सं- (for स) V2 राज्यार्थे स; V3 राज्याय स; D11 राजत्वेन (for राजत्वे स) V2 पुरस्कृत (for °स्कृत). Ś1 राजा राष्ट्र पुरस्कृत ; D13 भरतश्च महायशा (for the post. half).]

M4 om 29^{ef}.—^{e}) D7 धीरो (for वीरो) —^{f}) D14 (before corr) -पादा- (for -पाद-), D9 °प्रसेवकः. —For 29^{ef}, Ś1 Ñ V B D5 10–13 subst

66* राज्यलोभं परित्यज्य रामं द्रष्टुमुपागतः ।

[D5 रामाश्रम° (for the post half)]

V2 cont

67* राममेव जगामाशु दर्शयन्विनयं स्वकम् ।

V2 further cont, while D2 3 7 9 ins. after 29

68* भरतोऽथ महाप्राज्ञः स्वपुरादेत्य सत्वरः ।

[D3 [अ]पि, D9 स (for [अ]थ) M4 missing last four letters on a damaged fol]

—After 29, Dt D4 6.8 14 S (except M4) ins

69* गत्वा तु स महात्मानं रामं सत्यपराक्रमम् ।

[G1 missing त to सत्य D14 T2 G M1–3 सुमहात्मानं (G1 °*) M3 (*sec. m.*) °क्रम· (orig. °क्रम).]

V2 Dt D2–4 6–9 14 S cont, while Ñ2 B2–4 D10 ins. after 29

70* अयाचद्भ्रातरं राममार्यभावपुरस्कृतः ।

V2 B2 Dt D4 6 8 9 14 T G M1–3 cont. (V2 Dt D9 T G M1–3 second time).

71* त्वमेव राजा धर्मज्ञ इति रामं वचोऽब्रवीत् ।

[V2 B2 गृहाण राज्य धर्मात्मन् (for the prior half).]

Dt D4 6 8 9 14 S further, (M4 for the second time) cont

72* रामोऽपि परमोदारः सुमुखः सुमहायशाः ।

V2 B2 Dt D4 6 8 9 14 (V2 B2 D9 second time) T G M1–3 cont ·

73* न चैच्छत्पितुरादेशाद्राज्यं रामो महाबलः ।

[In M2 up to ज्य is missing on an injured fol. D9 स नैच्छत् (for न चैच्छत्) V2 B2 प्रसादयन्नपि तदा (B2 प्रसाद्यमानोपि यदा) नैच्छद्राज्य महायशा·.]

Ñ2 B3 4 D2 3 7 9 10 (D2 3.7 for the second time) cont.

74* न चैच्छत्परमप्राज्ञो रामं मोक्तुं महायशाः ।

[Ñ2 D10 प्रह्वो (for प्राज्ञो).]

—After 29, D11 ins. 67* with v l. आजगाम (for जगाम) and thereafter cont

75* गृहाण राज्ये धर्मात्मान्निति राममभाषत । (sic)

Then repeats 29^{cd} with v.l महायशाः.

30 V1 missing (cf. v l 25). D1 om. 30^{ab} (cf. v l. 29).—^{a}) D11 वास्य (for चास्य). G2 रामाय (for

G. 1 1 41 B. 1. 1 38 L. 1. 1 39 स काममनवाप्यैव रामपादावुपस्पृशन् ।
नन्दिग्रामेऽकरोद्राज्यं रामागमनकाङ्क्षया ॥ ३१
रामस्तु पुनरालक्ष्य नागरस्य जनस्य च ।
तत्रागमनमेकाग्रो दण्डकान्प्रविवेश ह ॥ ३२
विराधं राक्षसं हत्वा शरभङ्गं ददर्श ह ।
सुतीक्ष्णं चाप्यगस्त्यं च अगस्त्यभ्रातरं तथा ॥ ३३
अगस्त्यवचनाच्चैव जग्राहैन्द्रं शरासनम् ।
खड्गं च परमप्रीतस्तूणी चाक्षयसायकौ ॥ ३४
वसतस्तस्य रामस्य वने वनचरैः सह ।
ऋषयोऽभ्यागमन्सर्वे वधायासुररक्षसाम् ॥ ३५

राज्याय). G1 missing [bcd] on a broken fol —[b]) D11 ना(m)सं (for (न्यासं) M2 repeats न्यासं. D2 3 7 ततः (for first पुनः). D9 [अ]थ राघवः (for पुनः पुनः) —[c]) D1 प्रनोदयत्स तु (for निवर्तयामास) Ś1 Ñ1 V (V1 missing) B D1–3 5 9–13 तदा (for ततो).—[d]) V2 भ्रातरं (for भरतं).

31 V1 missing (cf v l. 25).—[a]) D5 °वार्यं च; G2 °साप्यैव (for अनवाप्यैव). V2 D2 7 9 [ए]वं (for [ए]व). In M4 last two letters are lost (fol. injured). D1 स कामयत चाप्येवं.—[b]) Ś1 N V (V1 missing) B D1–3.5.7 9–13 गृहीत्वा रा(D1 °म)मपादुके.—[c]) D9 नंदी° (for नन्दि°). Ñ1 repeats राज्य.—[d]) G1 रामागमन* * *. —After 31, B2 Dt D4.6.8 11.14 S (except M4) ins ·

76* गते तु भरते श्रीमान्सत्यसंधो जितेन्द्रियः ।

[In G1 letters up to र are lost. In M2 portion after भर is lost on a damaged fol. B2 रामो (for श्रीमान्). D11 °वाक्यो (for °संधो). B2 धर्मपाशेन यंत्रितः.]

32 V1 missing (cf. v l. 25).—[a]) D1–3.7.9 M4 [अ]पि (for तु). D1–3 9 M4 आकांक्षन् (D2 °क्षः); D7 आशंकन् (for आलक्ष्य) —[b]) G1 नागरस्व- (for नागरस्य). D1.3.9 M4 वै (for च).—[c]) D3 एकाग्रा (for °काग्रो).—[d]) G1 missing (fol. damaged). D1 दंडकां; D3 दंडक- (for दण्डकान्). T3 G2 हा (for ह).—For 32, Ś1 Ñ V (V1 missing) B D5.10–13 subst. :

77* आशङ्कमानश्च पुनः पौरजानपदागमम् ।
रामोऽपि हित्वा तं शैलं प्रययौ दण्डकं वनम् ।

[(l. 2) D5 राजा (for रामो). V2.3 विहाय (for ऽपि हित्वा). V3 दंडकारणं ; V4 D12 दंडकावनं.]

B2 D11 cont., Dt D4.6 8 9.14 S (except M4, G1 missing) ins. after 32 :

78* प्रविश्य तु महारण्यं रामो राजीवलोचनः ।

[B2 स; D9 च; M3 सु- (for तु).]

33 V1 missing (cf. v.l. 25) —[a]) Ñ2 V3 B4 विराध-; D3 विराहं (for विराधं).—[b]) M4 missing last three syllables. G2 हा (for ह).—[c]) G4 missing last four syllables. D12 वा (for first च).—[d]) B1 om. च अगस्त्य. Ś1 D13 G3 [अ]प्यगस्त्य°; D1 आगस्त्य°. D11 अगस्त्यं च महामुनिं.

34 V1 missing (cf v l 25) D11 om. 34.—[a]) G1 damaged from ग to च्चै. D1 आगस्त्य-; D9 अगस्ति- (for अगस्त्य-).—[b]) M2 missing [b] from चैव in [a] (fol. damaged). Ñ1 ऐंद्र-; Ñ2 B3 4 D3 7 10 12 इं(B3 m. ऐं)द्र-; V3 D9 इंद्रं (for ऐन्द्रं). Ś1 Ñ V B D1–3 5 7.9.10.12.13 धनुस्तदा (B4 °था) (for शरासनम्).—[c]) G4 partially damaged. Ś1 आलभ्य; Ñ V B (B3 m. स लब्ध्वा) D10.12 लब्ध्वा स; D1–3 7 9.13 लब्ध्वा च; D5 आलक्ष्य (for खड्गं च). Ś1 °प्रीतिं; V3 राम सु°; T3 °प्रीता (for परमप्रीतस्).—[d]) Ś1 Ñ V B D2.3 5.7 9 10.12.13 तूणौ; D1 तूणा (for तूणी) D2 3.7 om , D12 वा (for च) Ñ1 D3 5 अक्षय्य°; V2 B3 4 °शायकौ; D1 °सायकैः (for अक्षयसायकौ) —After 34, Ñ2 B2–4 D10 11 ins .

79* अतीत्य शरभङ्गं च अगस्त्यञ्च महामुनिम् ।
सोऽभिवाद्य ययौ श्रीमाननसूयां च सुव्रताम् ।

[D11 om. l. 1.—(l. 2) Ñ2 असूयां, D10.11 अनुसूयां (for अनसूयां). Ñ2 सुतव्रतां (for सुव्रताम्).]

Ñ2 B2–4 D10.11 cont., while Ñ1 V2 3 ins. after 34 :

80* देशः पञ्चवटी नाम तत्र वासमकल्पयत् ।

[V3 B2 3 देश (B3 m. °शः); D10 देश. V3 पंचवटीं; B2 °वटौ. Ñ1 om. नाम Ñ1 अकल्पत, Ñ2 °येत्; B3 (m.) अकारयत्.]

35 V1 missing (cf. v l 25) —[a]) V4 रमतस्; D2 वलातस् (sic) (for वसतस्). Ś1 Ñ B1–3 (B2 m , orig. as in text) D1.3 (as in text also).5.7 10–13 तत्र (for तस्य).—[b]) G1 M4 damaged for [b]. In M2 ने in वने and next व are moth-eaten. D3 वनेचरै (for वनचरैः).—[cd]) G1 damaged for सर्वे वधाया. In G4 35 [c] from मन्सर्वे up to ततो ज्ञाति in 39 [a] illeg M4 damaged for [c]. D1–3 9 [अ]भ्यागतास्; D4 (before corr.) [अ]भ्यगमन्; D7 [अ]प्यागतास् (for [अ]भ्यागमन्). M4 तत्र (for सर्वे). Ś1 Ñ V2 4 B D5 10–13 रक्षोभ्यः कामरूपिभ्यः ऋषयोभ्या(B3 m. D13 °प्या)गमन् भयात्.—After 35, Ś1 Ñ V2–4 B D5 10–13 (V3 after 35[ab]) ins. .

81* रामं कमलपत्राक्षं शरण्यं शरणैषिणः ।
महेन्द्रमिव दुर्धर्षं बाणखड्गधनुर्धरम् ।

[V1 missing up to दु in line 2 —(l. 1) Ś1 Ñ1 शरणं (for शरण्य). Ñ2 शरणे°, V3.4 °षिणां; D13 °णार्थिनः (for शरणैषिणः) —(l. 2) Ñ V D5.10.13 वाण- (for बाण-).]

तेन तत्रैव वसता जनस्थाननिवासिनी ।
विरूपिता शूर्पणखा राक्षसी कामरूपिणी ॥ ३६
ततः शूर्पणखावाक्यादुद्युक्तान्सर्वराक्षसान् ।
खरं त्रिशिरसं चैव दूषणं चैव राक्षसम् ॥ ३७
निजघान रणे रामस्तेषां चैव पदानुगान् ।
रक्षसां निहतान्यासन्सहस्राणि चतुर्दश ॥ ३८

ततो ज्ञातिवधं श्रुत्वा रावणः क्रोधमूर्छितः ।
सहायं वरयामास मारीचं नाम राक्षसम् ॥ ३९
वार्यमाणः सुबहुशो मारीचेन स रावणः ।
न विरोधो बलवता क्षमो रावण तेन ते ॥ ४०
अनादृत्य तु तद्वाक्यं रावणः कालचोदितः ।
जगाम सहमारीचस्तस्याश्रमपदं तदा ॥ ४१

V3 B2 D11 cont, while Dt D1 6 8 9 11 S (G4 illeg.) ins after 35 :

82* स तेषां प्रतिशुश्राव राक्षसानां तदा वने ।
प्रतिज्ञातश्च रामेण वधः संयति रक्षसाम् ।
ऋषीणामग्निकल्पानां दण्डकारण्यवासिनाम् ।

[(l. 1) V3 Dt D9 °शुश्राव. D4 M4 तथा, D11 भय (for तदा). B2 वन(m. °ने), M4 वध· (for वने) —(l. 2) M4 om. line 2. D9 T G2 M1 प्रतिज्ञात B2 तु (for च) D9 वध (for वधः). V3 सम्प्रति (for संयति). —(l. 3) V3 B2 om. line 3. In G1 first six letters are lost (fol. injured). D9 महारण्यनिवासिना; M2 missing (for the post. half).]

36 G4 illeg. (cf. v.l. 35). —^{a}) In M2 first four letters are lost on an injured fol. G1 तत्रै*, M4 तत्रेव. Ś1 Ñ V B D1–3.5.7.9–13 तेन तत्र सह भ्रात्रा (V1.3 °ता). —^{b}) V3 जलस्थान-; D11 14 जनस्थाना- (for जनस्थान-). V2 D7 13 °सिना (for -निवासिनी). D11 om. ता in विरूपिता. D2 विदूषिता (for विरूपिता). Ś1 V1 D13.14 शूर्पनखा; Ñ D1.11 12 सूर्पणखा; V2.4 B2.4 D4 5.7.9 सूर्पनखा; D2 3 सूपर्णखा; D6 श्रूर्पणखा (corrupt); G2.3 Cg शूर्पणखी (for शूर्पणखा). —^{d}) G1 M4 partially damaged. M2 lost रू in रूपिणी.

37 G4 illeg. (cf. v.l. 35). —^{a}) Ñ1 om. खा; B2 D1–3 5.7 12 सूर्पणखा-, V1.2.4 B4 D4 9 11 13 सू(V1 D11–13 शू)र्पनखा- (for शूर्पणखा-). —^{b}) Ś1 आगताः; Ñ V B D5 10–13 आगतान्; D1–3 7 मर्दिताः; D9 दर्शितान् (for उद्युक्तान्). B4 om., Ś1 D1–3 7 सर्वराक्षसाः (for °क्षसान्). Ś1 om. 37^{c}-38^{b}. —^{c}) D11 खड्गं (for खरं). Ñ V B D1–3.5.7.9–13 च दूषणं (for त्रिशिरसं). —^{d}) Ñ V B2–4 D5 7 10–13 रक्षस्त्रि (D5 °त्रि)शिर (V4 °रम्)एव च; B1 4 (B4 marg.) D1.3 रक्षस्त्रि(D3 °त्रि)शिरसं तथा; D2 खरस्त्रिशिरसं तथा; D9 राक्षसं त्रिशिराभिधं.

38 Ś1 om. 38^{ab} (cf. v.l. 37) G4 illeg. (cf. v.l. 35). —^{a}) B1 निर्जघान; D1 जघान च; D2.3.7 निहत्य च; D9 निहत्य तु; D11 निजवान (sic), M4 तां जघान (for निजघान). D13 वने (for रणे). —^{b}) Ñ1 B1–3 (B2.3 m.) D1–3 9 13 घोरांस्तान्सर्वराक्षसान्; Ñ2 V B2 3 (before m. corr.) D5.10.12 एकस्ता(V2–4 °स्था)न्सर्वराक्षसान्; D7 घोरांस्ताश्राक्षसेश्वरान्; D11 एकदस्तान्सर्वराक्षसा (sic). —After 38^{ab}, Dt D4 6 8.14 S (G4 illeg., M2 missing) ins

83* वने तस्मिन्निवसता जनस्थाननिवासिनाम् ।

[G1 missing from नि to स्था M4 तेन (for वने) D4 T2 3 G2 M1 निवसता (for निवसता). D4 reads portion after जन in marg.]

—^{c}) M2 partially damaged. Ś1 N V B D5.10 12 13 तेषामतुलं चैव, D1–3.7 9 तेषामतुलं सर्वं, D11 तेषामनुचरांश्चैव. —^{d}) D3 °दिंशा; D4 °दंशः (for चतुर्दश). —After 38, B3 ins .

84* खरं च दूषणं चैव एको रामो जघान च ।

39 G4 illeg for 39^{a} (cf v.l. 35). —^{a}) G1 damaged for ^{a} except श्रुत्वा B4 D2 जाति- (for ज्ञाति-). V3 दृष्ट्वा (for श्रुत्वा). —After 39^{a}, Ś1 Ñ V B D5.9–13 ins. :

85* रक्षस्त्रैलोक्यविश्रुतम् ।
नामतो रावणो नाम कामरूपी महाबलः ।
राक्षसाधिपतिः शूरो·

[(l. 1) V2–4 B4 D13 विश्रुत.. —(l. 2) D13 रामतो (sic) (for रावणो). B1 D13 °रूपो; D11 °रूप- (for कामरूपी). —(l. 3) V2 भूयो, D11 वीरो (for शूरो).]

—^{c}) D2 संहारं; D11 13 (D13 before corr.) साहायं (for सहायं). Dt वरया** —^{d}) G4 missing up to नाम. V1 राक्षसः. D10 कामरूपी महाबलः (r. cf. 85* l. 2).

40 D1 om. 40^{ab}. —^{a}) V1.4 D11 वीर्यमानो (V1 °णो), D13 वार्यमानो (sic) (for वार्यमाणः). Ś1 Ñ1 V B1 2.4 D2 5.7.9 11–13 [अ]पि(D2 9 तु; D7 स)बहुशो, Ñ2 B3 D10 [अ]पि बहुधा (for सुबहुशो) —^{b}) G1 मारीचेण. V4 च (for स). V4 (m., orig. as in text) महात्मना (for स रावणः) —^{c}) Ś1 बलवतः; G4 बलव* (for °वता) —^{d}) D9 समः; G4 *मो (for क्षमो). D1–3.7.9 रामेण (for रावण). D1–3 7 ते(D2 वा)स्त्विति; D9 ते प्रभो (for तेन ते).

41 ^{a}) D7 सोनादृत्य (for अनादृत्य). M4 [ए]व (for तु). —^{b}) V D5.12 °देशितः; B3 (m., orig as in text) मोहितः; D1–3 7.9 °नोदितः; D6 °चोदिनः (sic); D11 °दर्शितः; D13 क्रोध° (for कालचोदितः). M4 मारीचस्य स रावणः. —^{c}) Ñ2 B3.4 D10 सहसा वीरो (for सहमारीचस्). V3 आजगाम समारीचो. —^{d}) M1 तथा (for तदा). Ś1 Ñ V B D1–3.5.7.9–13 रामाश्रम(B3 °य)पदं ततः.

G. I. I 54
B. I. I. 52
L. I. I 52

तेन मायाविना दूरमपवाह्य नृपात्मजौ ।
जहार भार्यां रामस्य गृध्रं हत्वा जटायुषम् ॥ ४२
गृध्रं च निहतं दृष्ट्वा हृतां श्रुत्वा च मैथिलीम् ।
राघवः शोकसंतप्तो विललापाकुलेन्द्रियः ॥ ४३
ततस्तेनैव शोकेन गृध्रं दग्ध्वा जटायुषम् ।
मार्गमाणो वने सीतां राक्षसं संददर्श ह ॥ ४४
कबन्धं नाम रूपेण विकृतं घोरदर्शनम् ।
तं निहत्य महाबाहुर्ददाह स्वर्गतश्च सः ॥ ४५
स चास्य कथयामास शबरीं धर्मचारिणीम् ।
श्रमणीं धर्मनिपुणामभिगच्छेति राघव ।
सोऽभ्यगच्छन्महातेजाः शबरीं शत्रुसूदनः ॥ ४६
शबर्या पूजितः सम्यग्रामो दशरथात्मजः ।

42 ^{a}) D1 °कृता; M4 °विदा (for मायाविना). D2 सूमम् (sic) (for दूरम्).—^{b}) V4 D7 °कृष्टो, D1 °कृष्टे; D2 अवाह्य च; D3 °कृष्टौ, D9 °हृत्य; D13 °सार्य; M4 °नीय (for अपवाह्य) Ś1 N2 V1 B1 3 4 D2 5 10–13 °त्मजं, V4 D7 °त्मजः; D10 °त्मजे (for नृपात्मजौ) —After 42^{ab}, V3 B3 (m) ins

86* रावणेच्छावशात्तौतौ यावद्वीरौ वधोद्यतौ ।

V3 B3 cont, while Ś1 Ñ V1 2 4 B1 2 4 D1–3 5 7 9–13 ins after 42^{ab}

87* रावणोऽन्तरमासाद्य सीतां सुरसुतोपमाम् ।

[D9 राक्षसोंतरम्, V4 नुरतसुतोपमा (sic) (for the post-half).]

—^{c}) V2 सीतां (for भार्या) M4 पत्नीं जहार रामस्य. —^{d}) Ś1 Ñ V B D2 3.5 7.9–13 हत्वा गृध्रं (by transp.).

43 D11 om (hapl,) 43^{a}-44^{b}.—^{a}) Ś1 Ñ1 V B2 4 D1 2 5 9 M4 तु (for च). V4 D12 निहितं (for निहतं). D3 जटायुषं हतं दृष्ट्वा.—^{b}) D1–3 7 9 भार्या (for श्रुत्वा). D2 M4 तु (for च) Ś1 Ñ V B D5 10 12 13 भार्यां च (Ñ1 before corr., V4 B4 D5 10 °सु)दुर्लभां.—^{d}) D1–3 7.9 सुदुःखितः (for [आ]कुलेन्द्रियः)

44 D11 om 44^{ab} (cf v l 43) —^{a}) D9 रामेण (for शोकेन). Ś1 Ñ V B D5 10 12 13 स तत्र (V1 °हत) काकुत्स्थो (for तेनैव शोकेन) —^{b}) M2 (before corr.) .4 हत्वा (for दग्ध्वा) Ś1 दृष्ट्वा गृध्रं; Ñ V B D1–3 5 7 9 10 12 13 दग्ध्वा गृध्रं (by transp) —^{c}) D2 3 7 9.11 M4 मार्गमाणौ. M4 वनं (for वने) D1–3 7.9 11 M4 वीरौ (for सीतां).—^{d}) T3 G2 हा (for ह) D1–3.7 9 तौ (D2 तु, D3 तं) ददर्शतुः; D11 °तु; M4 °तुः (for संददर्श ह) —For 44^{cd}, Ś1 Ñ V B D5 10 12 13 subst, while D9 after 44^{ab}, D11 after 44 ins.

88* कबन्धं ददृशे भूयो दनोः पुत्रं महाबलम् ।

[V4 भूमौ (for भूयो). D11 भयद नृणां (for ददृशे भूयो). V3 स दानव (for महाबलम्).]

45 ^{a}) D4 missing last letter. D1–3 7.9 °भय(D1 रुज)दं नृणां.—^{b}) D2 वीक्ष्य तं; G4 damaged (for विकृतं) D1 °दाशनं (for °दर्शनम्) —^{d}) M4 स च (by transp) —For 45, Ś1 Ñ V B D5 10–13 subst.

89* तं स तेनैव कोपेन कबन्धं घोरदर्शनम् ।
निहत्य काष्ठैरदहत्स च दिव्यवपुस्तदा ।

[(l 1) V4 दृष्ट्वैव च (for स तेनैव). Ñ V2 3 D5 10 11 कवध.—(l 2) D12 निहित (sic) (for निहत्य). V3 काष्ठैदवहत् (sic) (for काष्ठैरदहत्) Ś1 D5 11 12 सोभूद् (for स च) B2 °तनुस्, D13 घोर° (for दिव्यवपुस्) B3 4 तथा (B3 m. था) (for तदा)]

—For 45^{cd}, D1–3 7 9 subst

90* तं हत्वा राक्षसं घोरं श्रियः पुत्रं दनुं तदा ।
ततोऽपश्यन्महाबाहुर्दिवं गच्छन्तमेव हि ।

[(l 1) D1–3 श्रिया, D9 प्रिय (for श्रियः). D7 तथा (for तदा).]

D1–3.7.9 cont.:

91* दनोस्तु वचनादेव सुग्रीवं शरणं गतः ।

[D3 सुग्रीवेण समागता (for the post. half).]

46 ^{a}) Ś1 Ñ V B D5 10–13 कथयामास रामस्य (V3 B1 D11 13 °माय).—^{b}) Ś1 B D13 श्रमणां; Ñ V (except V2) D1,10–12 श्रवणां; V2 प्रबलां; D4 श्रमणीं; D5 भिक्षुकीं (for शबरीं). Ś1 Ñ V2–4 B D1 5 10–13 शब(Ś1 before corr. शंब, Ñ V2–4 D5 10 12 13 शव)रीं ततः; V1 सवरीं (here and elsewhere below) ततः (for धर्मचारिणीम्). D2.3 शबरी श्रवणा (D3 °णं) तदा; D7 शबरीश्रमणं तथा.—^{c}) Ś1 Ñ V B (B2 m, orig. धर्मस्य) D4 5 9–13 शवरीं; D1–3.7 श्रवणां(D2 °णा-), D8 (before corr) श्रघणीं; Cr m g.k. as in text B2 (m as in text) मार्गे; D9 तत्त्व- (for धर्म-). V4 -प्रबलाम्; D10 -निरताम् (for -निपुणाम्) —^{d}) Ś1 Ñ1 V2 3 D13 अभ्यगच्छद्; V1 अनुगच्छ; V4 अभिवाद्य; B2 (m) स निर्गम्य (orig as in text), B3 अभ्यागच्छ; D1 अध्यगच्छत्; D5 अभिगच्छद् (for अभिगच्छ) Ś1 Ñ1 V1–3 D5 10 13 रघूद्वहः; B (B2 m यथेच्छया) D11 रघूद्वह; V4 रघूत्तमः; D1 स राघवः; D4 G2 Cm gp °राघवः; (Cg cites also as in text), D14 T2 M2–4 Cr. g °घवं (for [इ]ति राघव). D2 3 7.9 अभिगच्छस्व राघव; D12 अभिगच्छन् * घुद्वह.—After 46^{cd}, B4 ins.

92* दिव्यज्ञानेन सा सर्वं कथयिष्यति राघव ।

B4 cont. Ś1 Ñ V B1–3 D5 10–12 ins. after 46^{cd}, while D13 ins after 46^{ab}.

93* तस्यैव वचनाद्रामो लक्ष्मणेन सहानघः ।

[Ñ2 B2 3 D10 सहायवान्; V3 B4 D13 °नघ, B1 महाबल°; D5 स सीतया; D11 महानघ (for सहानघ).]

पम्पातीरे हनुमता संगतो वानरेण ह ॥ ४७
हनुमद्वचनाच्चैव सुग्रीवेण समागतः ।
सुग्रीवाय च तत्सर्वं शंसद्रामो महाबलः ॥ ४८
ततो वानरराजेन वैरानुकथनं प्रति ।
रामायावेदितं सर्वं प्रणयाद्दुःखितेन च ।
वालिनश्च बलं तत्र कथयामास वानरः ॥ ४९
प्रतिज्ञातं च रामेण तदा वालिवधं प्रति ।
सुग्रीवः शङ्कितश्चासीन्नित्यं वीर्येण राघवे ॥ ५०
राघवः प्रत्ययार्थं तु दुन्दुभेः कायमुत्तमम् ।
पादाङ्गुष्ठेन चिक्षेप संपूर्णं दशयोजनम् ॥ ५१

—After 46^{cd}, D2 3 ins

94* दृष्ट्वा तां शवरीं याया द्रक्ष्यसे वानरं ततः ।

[D3 यायान् (for याया)]

D13 om 46^{ef} —^{e}) Ś1 Ñ V B1–3 D5 10–12 अभ्य°; B4 अध्य°, D2 4 सोभि°, M4 सोप्य° (for सोऽभ्यगच्छन्) D1–3 7 9 M4 °बाहुः (for °तेजाः) —^{f}) Dt D4 6 शवरीं; D7 श्रवणां (for शबरीं). M4 °मर्दनः (for °सूदनः)

47 Ś1 om 47 —^{a}) V2 स तया; V3 सपर्या-; Dt D4 5 7 10 शवर्या; D1 सबर्या; D11 सवर्या; D12 शर्वया (for शबर्या). D3 पूजिताः ; D13 [अ]थ युतः (for पूजितः) D9 तत्र; D11 रामः (by transp) (for सम्यग्). —^{b}) D11 सम्यग् (by transp) (for रामः) —^{c}) V1 महातेजाः; D9 हनू° (for हनुमता) —^{d}) V2 संयुतः (for संगतः). D2 3 हि; D9 सः ; T3 G2 हा (for ह). Ñ2 V1 4 B2–4 (B3 m as in text) D5 10–12 वानरेण स संगतः (Ñ2 B3 D10 °समागतः, B4 °समागमः; D11 °समं गतः).

48 B2 reads 48^{ab} in m —^{a}) V2 D9 11 T1 2 M (except M3) हनूमद् (for हनुमद्). —^{b}) V2 °गमः; D2 महात्मना; G4 °हितः (for समागतः). D2 9 M4 om 48^{cd}. —^{c}) Ś1 Ñ V B D5.10–13 सुग्रीवस्य; D1 3 7 सुग्रीवेण T3 om. त in तत्. B3 च तद्वाक्यं; D1 च तत्त्वज्ञः; D3 तदा तत्त्वं; D7 च तत्त्वं सः (for च तत्सर्वं) —^{d}) D1 3 7 पृष्टो (for शंसद्). D8 (before corr) रामे (for रामो) Ś1 रामः पृष्टो; Ñ V B D5.10–13 रामो (V2 रामः) शंसन्. Ś1 illeg. (for महाबलः). —After 48, Dt D4 6 8 11 14 S (except M4) ins

95* आदितस्तद्यथावृत्तं सीतायाश्च विशेषतः ।

[D4 च (for तद्).]

and thereafter cont , while Ś1 Ñ V B D5.10 12 13 M4 ins. after 48

96* सुग्रीवश्चापि तत्सर्वं श्रुत्वा रामस्य वानरः ।

[D11 व in सुग्रीव *sup lin* Ś1 Ñ V B D5 10–13 तस्य (Ñ1 V3 B1 तत्र ; M4 चैव) रामस्य (for चापि तत्सर्वं). Ś1 Ñ V B D5 10–13 वाक्यं महात्मन॰ (Ñ1 V2 B3 °मना., D11 °त्मना).]

B2 Dt D4–6.8 11.12 14 S cont , while after 48, D1 3 7.9 ins. :

97* चकार सख्यं रामेण प्रीतश्चैवाग्निसाक्षिकम् ।

[B2 D1 3 7 9 रामोपि (for रामेण) D4 प्रीति (for प्रीतश्च) B2 D1 3 7 9 सुग्रीवेण महात्मना for the post half]

49 D5 om. 49^{ab} —^{a}) Ś1 Ñ2 V B D10 13 चक्रे; Ñ1 चक्रेण (hypermetric) (for ततो) B1 र in वानर *sup lin* M3 न in राजेन *inf lin* —^{b}) V2 वैरार्थं°, B4 वरानु°, D1 °कथिनं (for वैरानुकथनं) Ś1 Ñ V2–4 B D10–13 महत् , V1 महान् (for प्रति) —^{c}) Ś1 Ñ V B D1–3 5 7 9–13 रामे निवे°, M4 रामस्यावे° (for रामायावे°) —^{d}) B2 D2 4 प्रणया (sic) (for प्रणयाद्) D11 दुःषितेन (for दुःखितेन) Ñ V2 4 B1–3 D10 13 ह, V1 हा, B4 हि (for च) V3 दुःखितेनच (sic). D1–3 7 om 49^{ef} Dt D4 6 8.9 14 S transp 49^{ef} and 50^{ab} —^{e}) V1 M1.4 बालि° (here and elsewhere below) (for वालि°). V3 D9 वधं (for बलं). D5 चास्य (for तत्र).

50 Dt D4 6 8 9 14 S transp 49^{ef} and 50^{ab} —^{a}) Ś1 Ñ V1 2 4 (m , orig. as in text) B D10 12 13 °ज्ञाते तु (D12 °नु) , V3 D1 2 5 7.9 °ज्ञातं तु; M3 (*inf lin. sec m* , orig as in text) °ज्ञातश्च (for प्रतिज्ञातं च) —^{b}) Ś1 ततः; T3 तथा (for तदा). In D9 after वालि ‘ वीर्येण-राघवे ॥ ७२ ॥ ’ is removed by pigment. —^{cd}) D4 अस्मिन्; D14 (before corr) आसिन् (for आसीन्). D1–3 7 9 M4 नि (D3 repeats)त्यं वालि- (for चासीन्नित्यं) D1 -वीर्ये च (for वीर्येण). D2 राघवः Ś1 Ñ V B D5 10–13 राघवे (B4 °वो) वालि(Ś1 °शालि, V4 °त्यंत)वीर्येण सुग्रीवः शंकितोभवत्.

51 ^{a}) Dt D4 6 8.9 T1 3 G M1 2 राघव-, D11 राघवस्य (hypermetric) (for राघवः). D7 9 11 च (for तु). D3 प्रत्यप्रार्थं च (sic), M4 प्रत्ययार्थाय (for °यार्थं तु). —^{b}) D3 तदुभेः कामम् (sic) (for दुन्दुभेः कायम्) —After 51^{ab}, Dt D4 6 8.9 11 14 S (except M4) ins .

98* दर्शयामास सुग्रीवो महापर्वतसंनिभम् ।
उत्स्मयित्वा महाबाहुः प्रेक्ष्य चास्थि महाबलः ।

[(l 1) D11 रामाय (for सुग्रीवो) —(l. 2) D11 om. line 2. Dt reads the post half in marg D9 उत्सार्यं च (for उत्स्मयित्वा). D14 T3 चास्ति (for चास्थि).]

—^{cd}) D1 सुपूर्णं (for संपूर्णं). M4 शतयोजनं. D3 पादोस्पृष्टं तु चिक्षेप साग्रं तु दृश्यते योजनं (sic).

G. 1 1. 67
B 1 1. 66
L. 1. 1 64

बिभेद च पुनः सालान्सप्तैकेन महेषुणा ।
गिरिं रसातलं चैव जनयन्प्रत्ययं तदा ॥ ५२
ततः प्रीतमनास्तेन विश्वस्तः स महाकपिः ।
किष्किन्धां रामसहितो जगाम च गुहां तदा ॥ ५३
ततोऽगर्जद्धरिवरः सुग्रीवो हेमपिङ्गलः ।
तेन नादेन महता निर्जगाम हरीश्वरः ॥ ५४
ततः सुग्रीववचनाद्धत्वा वालिनमाहवे ।
सुग्रीवमेव तद्राज्ये राघवः प्रत्यपादयत् ॥ ५५
स च सर्वान्समानीय वानरान्वानरर्षभः ।
दिशः प्रस्थापयामास दिदृक्षुर्जनकात्मजाम् ॥ ५६

—For 51, Ś1 Ñ V B D5 10–13 (D11 ins line one after line 1 of 98* and subst line two for 51^{cd}) subst

99* रामोऽसंप्रत्ययं दृष्ट्वा सुग्रीवे वानराधिपे ।
पादेन दुन्दुभेः कायं चिक्षेप शतयोजनम् ।

[(l. 1) B2 3 D13 संप्रत्यय (for [अ] सं°). B2 D13 कर्तुं (for दृष्ट्वा)]

52 Dt ^{a} *sec. m* —^{a}) Ñ V B D5 10–13 सप्तता(B1 before corr °शा)लांश्च; Dt D4 °तालान्, D6 8 °शालान् (for च पुनः सालान्) D1–3 7 9 सप्त तालान्विनिर्भिद्य. —^{b}) Ś1 Ñ V B D1–3 5 7 9–13 शरेणा(Ś1 भारेणा; V3 शरैरा; D1 3 7 13 शरेण) नतपर्वणा. —^{c}) T2 M2 3 गिरीन् (for गिरिं). Ś1 गिरिसारं बलं चैव —^{d}) G4 तथा (for तदा) Ś1 Ñ V B D5 10-13 तस्य(V4 °त्र)विस्मयं (B2 m, orig. प्रत्ययं). D1–3 7 9 गम(D3.9 दर्श)यामास प्रत्ययं

53 ^{a}) Ś1 °मनस्, V1 प्रीति°, D2 प्रती° (for प्रीतमनास्). Ś1 Ñ V B D5 10–12 तस्य, M4 तत्र (for तेन). —^{b}) D6 विश्वासः (for विश्वस्तः). T1 missing (for महाकपिः). Ś1 Ñ V B D5 10 12 13 कर्मणा तेन (B1 तेन *sup. lin.*, D13 °तस्य) सोभवत्, D1–3.7 9 कर्मणा विश्वसन् कपिः (D1 °सत्कपिः; D2 °सन्नपि), D11 कर्मणा व्यश्वसत्कपि. —After 53^{ab}, Ś1 Ñ V B D5 10–13 ins.:

100* सुग्रीवो वानरश्रेष्ठः परं हर्षमवाप च ।
ततो वानरराजेन कृत्वा सख्यं महाबलः ।
प्रत्ययं जनयामास तदान्योन्यस्य वै मिथः ।
समयं तौ ततः कृत्वा नरवानरपुंगवौ ।

[(l. 1) D11 अवापत (for अवाप च). V2 4 B2 4 ह, B3 स (for च). —(l. 2) B2 (m.) एव (orig ततो.). B1 वानर *inf. lin* —(l. 3) V1 प्रत्यहं, B4 प्रतीत (for प्रत्यय). Ñ1 ततो, B2 तथा (for तदा) —(l. 4) D11 त्वानरवानपुंगवैः (sic) (for the post. half).]

—After l. 1 of 100*, B3 ins..

101* रामो वालिवधं चैव करिष्यति न शं(सं)शयः ।

—^{c}) T1 missing ^{c} on a damaged fol. V3 कि:किंधां, D1 किष्किंध्यां, D3 कि:किंध्यां; D13 किष्किंदां (here and elsewhere below) (for किष्किन्धां). Ś1 Ñ2 V1.2 4 B2–4 D5 10–13 °सुग्रीवौ; V3 B1 °सहितौ (for °सहितो). —^{d}) Ñ V B D5 10–12 जग्मतुस् (for जगाम). Ñ V B D5.10 तौ गुहां (V1 °गुहान्; V2 °गृहं), D1–3 7 9 स्वगुहां (D1 °गृहान्; D3 9 °गृहं), D11 12 तां गुहां; M4 ह गुहां (for च गुहां) D9 ततः (for तदा) Ś1 D13 जग्मतुर्वालिरक्षितां.

54 T1 missing —^{a}) Ñ2 B3 4 D10 °श्रेष्ठः (for हरिवर). M4 ततो ननाद सहसा. —^{b}) Ś1 Ñ1 V B (B3 m) D5 10–13 मेघनि(Ś1 V2 4 D5 10 13 °नि)स्वनः; Ñ2 B3 (orig.) हरि° (for हेमपिङ्गलः). —For 54^{ab}, D1–3.7 9 subst, while B2 (m) ins after 54^{ab}.

102* नर्दन्निव च सुग्रीवः पूरयामास रोदसी ।

[D1 निनादेन, D2 नदन्निव, D9 नदन्नपि (for नर्दन्निव). B2 स (for च). D1 7 रोदसीं]

—^{c}) B3 शब्देन; D13 [आ]नादेन (for नादेन). —^{d}) D1 9 कपी°; D2 मही°; D3 illeg. (for हरीश्वरः). —After 54, B2 (m.) Dt D1–4 6–9 11.14 S ins..

103* अनुमान्य तदा तारां सुग्रीवेण समागतः ।
निजघान च तत्रैनं शरेणैकेन राघवः ।

[(l. 1) T1 lost the prior half (except तारां) on a damaged fol. D11 °ज्ञाप्य (for अनुमान्य). B2 D1–3 7.9.11 ततस् (for तदा). M3 (after *inf. lin. sec. m.* corr.) तारां. B2 om l. 2 —(l. 2) G2 निजगान (sic). D1–3.7.9.11 रामोपि, M4 तं राम (for तत्रैनं). D1–3 7 9.11 M4 वालिनं (for राघव).]

55 ^{a}) V2 तत्र (for ततः). D3 illeg, D13 वचसा (for वचनाद्). —^{b}) T1 missing from 55^{b} up to प्रस्था in 56^{c} on a damaged fol D3 illeg (for हत्वा). —^{c}) Ś1 Ñ V1.3 B D5 10–13 सुग्रीवायैव, V2 D3 सुग्रीवाय च; V4 सुग्रीवायाथ, D7 सुग्रीव एव (for सुग्रीवमेव) Ś1 Ñ V B D1–3. 5 7 10–13 राज्यं (for राज्ये) M4 सुग्रीवस्य तदा राज्यं —^{d}) B3 (m) °दापयत्, D1 2 °पादयन्; D3 प्रतपादयत् (sic), D5.14 °वादयत्, D9 °पेचयत् (for प्रत्यपादयत्). —After 55, Ñ2 V3 4 B D10 11 13 ins

104* अनुज्ञातस्तु रामेण किष्किन्धां प्रविवेश ह ।
चतुरो वार्षिकान्मासानुषित्वा समयेन तु ।

[(l. 1) V3 4 B1 2 4 च (for तु) V4 स (for ह). —(l 2) D11.13 स (for तु).]

56 T1 missing 56^{abc} (cf. v. l 55). —^{a}) V4 ततः (for स च). Ś1 Ñ1 V1 3 B D5.10–13 °नाय्य, V2.4 °नाप्य (sic) (for समानीय). —^{b}) D10 बलवान् (for वानरान्). Ś1 om; B1 *sup. lin.* र in वानर. D2 3 7 वातरंहसः (for वानरर्षभ). —^{c}) V4 missing प and D7 om. मा in

ततो गृध्रस्य वचनात्संपातेर्हनुमान्बली ।
शतयोजनविस्तीर्णं पुप्लुवे लवणार्णवम् ॥ ५७
तत्र लङ्कां समासाद्य पुरीं रावणपालिताम् ।
ददर्श सीतां ध्यायन्तीमशोकवनिकां गताम् ॥ ५८
निवेदयित्वाभिज्ञानं प्रवृत्तिं च निवेद्य च ।
समाश्वास्य च वैदेहीं मर्दयामास तोरणम् ॥ ५९
पञ्च सेनाग्रगान्हत्वा सप्त मन्त्रिसुतानपि ।
शूरमक्षं च निष्पिष्य ग्रहणं समुपागमत् ॥ ६०
अस्त्रेणोन्मुक्तमात्मानं ज्ञात्वा पैतामहाद्वरात् ।
मर्षयन्राक्षसान्वीरो यन्त्रिणस्तान्यदृच्छया ॥ ६१
ततो दग्ध्वा पुरीं लङ्कामृते सीतां च मैथिलीम् ।
रामाय प्रियमाख्यातुं पुनरायान्महाकपिः ॥ ६२
सोऽभिगम्य महात्मानं कृत्वा रामं प्रदक्षिणम् ।
न्यवेदयदमेयात्मा दृष्टा सीतेति तत्त्वतः ॥ ६३

प्रस्थापयामास —^{d}) D1–3 7 9 मार्गध्वं; D13 विचेतुं (for दिदृक्षुर्). M4 वैदेह्या परिमार्गणे.

57 M3 reads 57 *inf lin sec. m.* —^{a}) D3 [अ]स्य गृध्र- (for गृध्रस्य) —^{b}) D1 हनुमत्-; D9 हनूमान् (for हनुमान्). Ś1 Ñ V B D1–3 5 7 9–13 कपिः (for बली) —^{c}) M4 -योज॰- (for -योजन-). V1 °विस्तीर्णं तु (hypermetric), V4 D2 3 7 -विस्तारं (for -विस्तीर्णं). —^{d}) V1 D2 पप्लुवे, T3 पुप्लवे (for पुप्लुवे). Ś1 Ñ V B1–3 D1–3 7 9–12 मकरालयं; B3 (m.) 4 व(B4 om.)रुणालयं; D13 मकराकरं; M4 सलिलार्णवं.

58 ^{a}) Ś1 Ñ V B D5 10 12 13 M4 ततो (for तत्र) B4 °गत्य; M4 °*द्य (for समासाद्य). —^{b}) M4 रम्यां (for पुरीं). V1 रामण- (for रावण-). B2 (m. as in text) -लालितां (for -पालितां) —^{cd}) Ś1 V1.2 4 B D1 2 7 9–13 °कवनिका-; V3 °कावलिकां (for अशोकवनिकां) D3 अशोकवनमध्यतः. M4 ददर्श भार्यां रामस्य सीतां मलिनवासिनीं.

59 ^{a}) Ś1 Ñ V B D5 10–13 निवेद्य चापि, M3 न्यवेदयित्वा (for निवेदयित्वा) D2 विज्ञातं (for [अ]भिज्ञानं) Ś1 om. 59^{bc}. T1 missing up to समा —^{b}) Ñ V B2–4 Dt D5.6 8–13 M4 वि(D9 तां)निवेद्य (V3 °क्ष्य), D1 7 संनिवेद्य; D3 स निवेद्य, Cg as in text (for च निवेद्य) D2 तत्र वृत्तिं निवेद्य च. —^{c}) D1–3 7 समासाद्य च; D9 स समासाद्य (for समाश्वास्य च). Ñ V B D5 10–13 Ctp गृहीत्वा प्रत्यभिज्ञानं —^{d}) V3 D9 दर्शया°, V4 B D7 G1 अर्दया° (for मर्दयामास). Ś1 Ñ V B2–4 D1 5 9–13 नैर्ऋतान्; B1 D2.3 7 राक्षसान् (for तोरणम्).

60 ^{a}) Ś1 Ñ V B D5 10.12 13 मंत्रिसुतान्; D11 सेनाग्र** (for सेनाग्रगान्). —^{b}) D9 प्रथमं तत्°; D11 पंच मंत्रि° (for सप्त मन्त्रि°). Ś1 Ñ1 V B D5 10 12 13 पंच सेनाग्रगा(B1 °पती, B2 (m.). 4 °नुगा)नपि, Ñ2 illeg. (except पंच and पि). —After 60^{ab}, V2 3 ins..

105* जम्बुमालिनमाहत्य प्रहस्तस्य सुतं तथा ।

—^{c}) G4 अ* (for अक्षं). Ś1 Ñ V B D5.10–13 कुमारमक्षं (for शूरमक्षं च). V3.4 निःपिष्य; D9 हत्वा तु (for निष्पिष्य). D1–3 7 शूरमक्षं निह(D1 °हि)त्वा च (D7 °त्यार्थ-). —^{d}) V1 गहनं (for ग्रहणं). B3 D9 M4 °गतः (for °गमत्).

61 D1–3 7 om. 61^{ab} —^{a}) Ś1 V D5 11 12 अस्त्राद्वि (Ś1 °न्वि, V4 orig °गि)मोच्य च; Ñ1 शस्त्राच्चिमुंच्य च; Ñ2 B D10 13 अस्त्रादुन्मो(Ñ2 °न्मो, B2 4 (m.) °दुन्मु, B3 °न्मु)च्य च (for अस्त्रेणोन्मुक्तम्) —^{b}) Ś1 D5 11.12 श्रुत्वा; V1 3 4 (m.) B3 (m.) (V4 B3 orig as in text) स्मृत्वा (for ज्ञात्वा). Ś1 Ñ V (V4 m., orig. पैतामहं धनुः) B D5 10 12 13 पैतामहान्वरान्; D11 पैतात्महाद्वरान् (sic). —^{c}) Ś1 Ñ V B D5.9–13 Ctp ममर्ष; D2 मर्षयद् (for मर्षयन्) Ś1 Ñ V B 1 3 4 D2 3 5 7 9–13 रक्षसां; B2 यंत्रणां; D1 बंधनं (for राक्षसान्) —^{d}) Ś1 Ñ V1–3 B1 3 4 D5 11–13 यंत्रणां; V4 यंत्राणां, B2 राक्षसीं; D1–3 7 धर्षणां; D9 यंत्रणं, G3 M3 (*inf. lin sec. m.*, orig as in text) मंत्रिणस्; G3 *त्रिणस् (for यन्त्रिणस्). Ś1 Ñ V B D1–3.5 7 11–13 तां; D9 स (for तान्) V1 4 °क्षया (sic) (for यदृच्छया). —For 61^{cd}, M4 subst.:

106* राक्षसान्मर्दयामास समेतांस्तु यदृच्छया ।

62 ^{a}) D5 दग्धां (for दग्ध्वा). D6 पुरा (for पुरीं). D3 11 °दग्धा(D11 °ध्वा) पुरी लंका —^{b}) Ś1 Ñ2 V B2–4 D5 10–13 पुनर्दृष्ट्वा च° (D11 om. च submetric), Ñ1 B1 हित्वा सीतां तु°, D1–3 7 9 M4 दृष्ट्वा सीतां च जानकीं. —After 62^{ab}, B4 r. 62^{cd} as in Ñ1 Ś1 om. 62^{c}–63^{b}. —^{c}) M4 रामस्य (for रामाय). Ñ1 B1 भार्यां दृष्ट्वा तु (B1 च) रामस्य, Ñ2 V1–3 B2–4 D5 10–13 समाश्वास्य च वैदेहीं; V4 तां समाश्वास्य वैदेहीं (cf 59^{c}); D1–3 7 9 देव्या चाप्यायितः (D9 च व्यथितः) क्षिप्रं (D3 शीघ्रं) —^{d}) Ñ1 B1 शीघ्रम् (for पुनर्). B2 महाद्युतिः.

63 Ś1 om. 63^{ab} (cf v. l. 62) —^{a}) B1.4 सोपि°; T2 सोभ्य°, B3 °गत्य (for सोऽभिगम्य). —^{b}) V2 D5.9 M4 रामं कृत्वा (by transp.) —^{c}) D7 ससुग्रीवो (for अमेयात्मा). Ś1 Ñ V B D5 10–13 निवेदयामास तदा; D1.3.9 M4 न्य(D1 नि)वेदयत सुप्राज्ञो (D3 सुप्रीतः; D9 संप्राप्तो); D2 निवेदितस्तु सुप्रीतो. —^{d}) V1 4 D2.7 11 दृष्ट्वा (for दृष्टा). D3 om. ति. Ś1 Ñ V B D5 10–13 मयेति वै (Ś1 च) (for [इ]ति तत्त्वतः).

G. 1. 1. 82 B. 1. 1. 79 L. 1. 1. 79

ततः सुग्रीवसहितो गत्वा तीरं महोदधेः ।
समुद्रं क्षोभयामास शरैरादित्यसंनिभैः ॥ ६४
दर्शयामास चात्मानं समुद्रः सरितां पतिः ।
समुद्रवचनाच्चैव नलं सेतुमकारयत् ॥ ६५
तेन गत्वा पुरीं लङ्कां हत्वा रावणमाहवे ।
अभ्यषिञ्चत्स लङ्कायां राक्षसेन्द्रं विभीषणम् ॥ ६६
कर्मणा तेन महता त्रैलोक्यं सचराचरम् ।
सदेवर्षिगणं तुष्टं राघवस्य महात्मनः ॥ ६७
तथा परमसंतुष्टैः पूजितः सर्वदैवतैः ।
कृतकृत्यस्तदा रामो विज्वरः प्रमुमोद ह ॥ ६८
देवताभ्यो वरान्प्राप्य समुत्थाप्य च वानरान् ।
पुष्पकं तत्समारुह्य नन्दिग्रामं ययौ तदा ॥ ६९

---

64 ^{d}) B3 बाणैर् (for शरैर्) V3 आशीविषोपमैः.

65 ^{b}) G4 *मुद्रः; M3 repeats (for समुद्र). Ś1 Ñ V B D1–3 5 7 9–13 राघवस्य च (V4 D1 2 तु; D9 हि; D13 ह) —^{c}) V4 -दर्शनाच्; D11 M3 (*sup lin sec. m.* as in text) -वचनाश् (for -वचनाच्). M4 रामो (for चैव). —^{d}) Ś1 Ñ2 V1–3 B D1–3 5 7 9 11 12 14 G3 नलः (G3 °ळः); D10 13 M4 नल- (M4 °ळ-), T1 2 G1 2 4 M2 3 नळं (for नलं). V2 सेतून् (for सेतुम्) V3 अथाकरोत् (for अकारयत्) V4 सेतुं बद्ध्वा महोदधौ. D11 चैव नलः सेतुम in marg

66 ^{a}) D1–3 7 9 स वै; M4 ततो (for तेन) D11 transp. गत्वा and लंकां. V4 om 66^{bc}.—^{b}) Ś1 Ñ V1–3 B D1 2 5 7 9–13 हत्वा तं (D9 तं हत्वा by transp, D13 हं) राक्षसेश्वरं (V1 °रः) —After 66^{ab}, Dt D4 6 8 9 14 S (except M4) ins., while D11 13 M4 ins. after 66, Ñ2 V4 B D10 12 ins after 68^{ab}, V2 3 after 69^{ab} :

107* रामः सीतामनुप्राप्य परां व्रीडामुपागमत् ।
तामुवाच ततो रामः परुषं जनसंसदि ।
अमृष्यमाणा सा सीता विवेश ज्वलनं सती ।
ततो वायुः प्रादुरासीद्वागुवाचाशरीरिणी ।
देवदुन्दुभयो नेदुः पुष्पवृष्टिः पपात ह । [5]
ततोऽग्निवचनात्सीतां ज्ञात्वा विगतकल्मषाम् ।

[Ñ2 V4 B D10.12 13 om. line 1. V2 3 om. lines 1.4.5. Dt D4 6 8 9 14 S om. lines 4.5 —(l. 1) G4 missing राम. M4 पुन' प्राप्य (for अनुप्राप्य). D9 रामं सीता ह्यनुप्राप्य (for the prior half). D11 प्रीतिम्, T1 2 G M व्रीळाम् (G2 *sec. m.* as in D11) (for व्रीडाम्). D9 उपागता (for °गमत्).—(l. 2) V4 तानुवाच, D13 सीतामूचे (for तामुवाच). V3 G4 पौरुषं (for परुषं). Ñ2 B2–4 (B3 m. as in V2) D10.12 तत्र°, V2 3 जानकीं वच, V4 B1 तस्य° (for जनसंसदि).—(l. 3) V2 आमुच्यमाना, D9 अर्धमाना च (sic) (for अमृष्यमाणा). Ñ2 B D10.12 सीतापि; V3 तं सीता, V4 सीता तु, D11 वैदेही, D13 तत्सीता, G2 संसीता (for सा सीता). M4 अमृष्यमाणां सीता (submetric). G2 विवेक- (for विवेश). V4 ज्वल *; B4 भुवन (for ज्वलन). Ñ2 V2 4 B D10 13 M4 तत, D12 प्रति (for सती). V3 प्रविवेश ज्वलं तत; D11 ततोग्निं प्रविवेश ह (for the post. half).—(l. 4) Ñ2 V4 अशरीरिणा.—(l. 5) V4 °वर्षं (for पुष्पवृष्टि). B1.2.4 D12.13 च (for ह).—(l. 6) Ñ2 V4 B D10.12 स चाग्नि°; D13 सर्वाग्नि° B4 ततोग्निवचनां (for ततोग्निवचनात्).]

V2 3 cont. :

108* अयोध्यां पुनरागम्य रामो राज्यमकारयत् ।

[V3 आगत्य]

Dt D6 8 cont :

109* अग्रहीदमलां रामो वचनाच्च गुरोस्तदा ।

[Dt अगृहीद्, D6 आग्रहीद्]

M4 cont line 1 and 3 of 110*.

Dt D4 6 8.9 14 S (except M4) read 66^{cd} after 68^{ab}. —^{c}) Ś1 Dt D1 4 6 8 12 14 S अभि (D12 °भ्य)षिच्य च; (Ś1 M4 तु; D1 स), V1 2 D2 अभिषिं (V1 °सिं)चत्स; V3 B4 °सिंचत्स; D5 °षिच्यत; D11 °षिंचत; D13 °षिंचित्स (sic) (for अभ्यषिञ्चत्स).—^{d}) V1 विभीषणः; D13 बिभेषणं; M3 विभीत्रिणं (for विभीषणम्).

67 M4 om 67^{a}-68^{b} —^{b}) Ś1 Ñ V B D1–3 5.7.10–13 देवा (V2 सुरा) इंद्र (B2 शक्र)पुरोगमाः. D9 repeats 67^{ab} as in Ś1 after 69^{ab}.—^{c}) Ś1 Ñ V B D1–3.5.7.10.12 13 सदेवर्षि (B3 m., orig. ससुरर्षि)गणास्; D9 °गणस्; D11 °गणा; Ctp देव ऋषिगणं (for सदेवर्षिगणं). Ś1 तेन; Ñ2 V2–4 B D1–3.7.10 11 13 तुष्टा; V1 D5.12 तृप्ता; D9 तुष्टो (for तुष्टं). —^{d}) Ś1 Ñ V B D5.10–13 राघवं तेभ्यपूजयन् (D13 प्रतिपूजयत्).

68 M4 om. 68^{ab} (cf. v.l. 67). Dt D4.6.8.9.14 S (except M4) read 66^{cd} after 68^{ab}. T2 reads 68^{ab} in marg.—^{a}) D1 7 बभौ; D2 3 ततः (for तथा). B3 D1.3.7 °संतुष्टः; D2 °संहृष्टः (for परमसंतुष्टैः). Dt D4.6 8.9.14 S (except M4) बभौ रामः संप्रहृष्टः.—^{b}) D11 सह (for सर्व-). V3 D2 7.9 10 T3 G1 3 -देवतैः (for -दैवतैः).—After 68^{ab}, Ñ2 V4 B D10 12 ins. 107*.—^{c}) D2 कृतकृत्यं; D3 कृतकृत्या (for कृतकृत्यस्). Ś1 D5 12 तथा; B2 M4 ततो (for तदा). —^{d}) Ś1 Ñ V B D1–3 5.7.10–13 समपद्यत; D9 स मुमो°; G2 °हा; M4 स महाबलः (for प्रमुमोद ह).—After 68, M4 ins. line 4 of 110*.

69 M4 om. 69^{ab}.—^{ab}) T3 समुद्धाप्य. D11 देवेभ्यः स वरान्प्राप्य. Ś1 Ñ V B D1–3 5 7 10.12.13 देवेभ्यः स वरान् (D1 वरं) प्रा (B2 m.)प्य रामः सी (V1 प्री)तामवाप्य च (V1 ह).—After 69^{ab}, V2.3 ins. 107*. D9 repeats 67^{ab} after 69^{ab}.—After 69^{ab}, Dt D4.6.8.11.14 T G M1–3 ins. :

नन्दिग्रामे जटां हित्वा भ्रातृभिः सहितोऽनघः ।
रामः सीतामनुप्राप्य राज्यं पुनरवाप्तवान् ॥ ७०
प्रहृष्टमुदितो लोकस्तुष्टः पुष्टः सुधार्मिकः ।
निरामयो ह्यरोगश्च दुर्भिक्षभयवर्जितः ॥ ७१
न पुत्रमरणं केचिद्द्रक्ष्यन्ति पुरुषाः क्वचित् ।
नार्यश्चाविधवा नित्यं भविष्यन्ति पतिव्रताः ॥ ७२
न वातजं भयं किंचिन्नाप्सु मज्जन्ति जन्तवः ।
न चाग्निजं भयं किंचिद्यथा कृतयुगे तथा ॥ ७३

110* अयोध्यां प्रस्थितो रामः पुष्पकेण सुहृद्वृतः ।
भरद्वाजाश्रमं गत्वा रामः सत्यपराक्रमः ।
भरतस्यान्तिके रामो हनूमन्तं व्यसर्जयत् ।
पुनराख्यायिकां जल्पन्सुग्रीवसहितस्तदा ।

[(l 1) D11 T3 G4 M3 पुष्पकेन (M3 after corr *inf lin sec. m.* °ण) —(l 2) D11 राम सीतामवाप्य च (for the post. half). After line 2 D11 repeats 69^{b} as in Ś1 —(l 3) S अतिक M3 हनुमत —(l. 4) D11 पुण्यमाख्यायिक, M1 पुनराख्यायिक D11 बली, G4 तथा (for तदा)]

—^{c}) D13 पुष्ककं. Ś1 Ñ V B D3 5 7 9–13 च, D1 स; D2 तु (for तत्) V3 समासाद्य.☞ Ñ1 fol missing after मसुपा up to 1 2 13^{ab}. —^{d}) Ñ2 reads ^{d} in marg. Ś1 Ñ V1 3 B3 D1–3 5 7 9–13 उपागतः (Ñ1 °∗∗), V2 B1 2 4 उपागमत्; V4 समागतः; G4 °∗ ∗, M1 °ततः (for ययौ तदा).

70 Ñ1 missing (cf. v l. 69). —^{a}) D2 om ग्रामे. B2 D3 5.13 जटाः; T1 जटे (for जटां) V B1–3 D5 10 11 13 छित्वा; D9 Cr (as in text also) भित्वा (for हित्वा) —^{b}) D12 भृतृभिः (sic). Ś1 Ñ2 V B D1–3 5 7.9–13 सह राघवः (D13 ° ∗), M4 °नघ (for सहितोऽनघः —^{c}) D9 ततः (for रामः) D13 om ता in सीताम्. D7 समावाप्य (for अनुप्राप्य). V1 सीतामनुप्राप्य रामो. B2 (m.) D11 अयोध्यां नगरीं प्राप्य. —^{d}) B3 om. वा, D10 om. स in अवाप्तवान्. D2.7 13 °च पुनराप्तवान्; D3 °च समवाप्तवान्. —After 70, Ś1 Ñ2 V B D5 9–12 ins

111* ईजे च विविधैर्यज्ञैर्हत्वा तं लोककण्टकम् ।

[V1 ईजे स, V3 इयाज, B2 3 D12 इजे च. Ñ2 B3 4 D10 देव°, V2 यज्ञ°; D9 पापराक्षस (for लोककण्टकम्).]

Ś1 cont.

112* सीतया सहितः श्रीमान्राजा दशरथात्मजः ।

Ñ2 V B D5.9–12 cont., while D13 ins :

113* सीतया सहितः श्रीमान्रेमे च मुदितः सुखी ।
पालयामास चैवेमाः पितृवन्मुदिताः प्रजाः ।
अयोध्याधिपतिः श्रीमान्राजा दशरथात्मजः ।

[(l. 1) D11 धीमान् (for श्रीमान्). B4 रामश् (for रेमे). V3 स (for च). D9 राम पुरगत. सुखी (for the post. half). —(l. 2) V1 वै चेमा ; V3 चैवैता., D9 वै राज्य (for चैवेमा.). V1.2.4 D5 11.12 मुदित (for मुदिताः). V2 सदा (for प्रजा). —(l. 3) Ñ2 V4 अयोध्यायाः पति (for अयोध्याधि°). Ñ2 B2.3 D10 रामो; D13 रेमे (for राजा). D13 दशरथाप्रजा. (sic).]

71 Ñ1 missing (cf v l 69) —^{a}) Ś1 Ñ2 V B D1–3 5 7 10–13 हृष्टः प्र°, D9 अतुष्ट° (for प्रहृष्टमुदितो). Ś1 V2 D9 12 13 (V2 D9 12 before corr) लोके (for लोकः). —^{b}) V1 हृष्टः (for तुष्टः) D10 11 स धार्मिकः (for सु°). —After 71^{ab}, B4 ins. .

114* न च व्य(व्या)धि न(नि)रोगश्च दुर्भिक्षोत्पातवर्जितः ।

—^{c}) Ś1 V1 4 D1 5 7 11 12 M4 निरोगश्; Ñ2 B D10 विशोकश्; V2 3 विरागश्; Dt D4 6 8 9 14 S (except M4) ह्यरोगश्; D2 3 विरोगश्; D13 [अ]भिरामश् (for अरोगश्). —^{d}) Ś1 V1 D5 12 13 °क्षायासवर्जिताः; Ñ2 V3 4 B D2.7.10 11 °क्षापायवर्जिताः; V2 °क्षाद्यपवर्जिताः; D3 दुर्भिक्ष्यपापवर्जिता (sic), D9 °क्षोत्पातवर्जिताः; M4 न च केचिदुपद्रवाः.

72 Ñ1 missing (cf v l 69) —^{a}) V3 B1 D14 T G1.3 4 किंचित् (for केचिद्). —^{b}) Ś1 Ñ2 V B D1 3 5 7.9–13 पश्यं(V3 °श्य)ति स्म नराः (Ñ2 V3 वा), D2 पश्यंत्यस्मिन्नराः (for द्रक्ष्यन्ति पुरुषाः). —^{d}) Ś1 Ñ2 V B D1–3 5 7.9–13 पतिशुश्रूषणे रताः :

73 Ñ1 missing (cf. v l 69). M4 om. 73^{ab}. Dt D4.6 8 14 T G M1–3 transp. ^{a} and ^{c} —^{a}) V3 च वातजं (hypermetric), D3 शस्त्रजं (for वातजं). —^{b}) D11 नाशु (for नाप्सु). D1–3 9 प्राणिनः; D5 जंत ∗, D7 देहिनः (for जन्तवः). V3 om. 73^{cd} Dt D4 6.8 14 T G M1–3 transp. ^{a} and ^{c}. —^{c}) M4 नाग्निजं (for न चाग्निजं). —After 73^{c}, Dt D4 6 8 14 S ins

115* नापि ज्वरकृतं तथा ।
न चापि क्षुद्भयं तत्र न तस्करभयं तथा ।
नगराणि च राष्ट्राणि धनधान्ययुतानि च ।
नित्यं प्रमुदिताः सर्वे.

[G3 om. line 2. M4 om. line 3 4. —(l. 1) D4 ज्वरभय. T1 3 तदा (for तथा). —(l. 2) T1.3 M4 तदा (for तथा). —(l. 3) D6 °युतानि च (sic) (for the post. half).]

—M4 om. 73^{d} —^{d}) V2 B1 2 (m. as in text). 4 D1 2 7.9 13 °युगं (for कृतयुगे). —After 73, Ś1 Ñ2 V1.2.4 B D5 9–13 ins. :

116* न तस्य राष्ट्रे विधवा नानाथस्तत्र नाबुधः ।
न दुर्गतो न कृपणो न व्याध्यार्तोऽभवन्नरः ।

[(l. 1) Ñ2 B3 4 D10 13 राज्ये (for राष्ट्रे). B2 तस्य राष्ट्रे न (by transp.). Ñ2 V4 B2 D13 बधिरो, V1 B3 D10 बधिरा (for विधवा). B1 विधवा राष्ट्रे (by transp.). Ś1 B1.4 नानाथास्, Ñ2 B2 3 D10.13 नैवांधस् (B3 D10 °धास्), V1 न मूकस् (for नानाथस्). V4 तस्य (for तत्र). Ś1 Ñ2 B4

G. I I. 98
B. I. I. 94
L. I. I. 93

अश्वमेधशतैरिष्ट्वा तथा बहुसुवर्णकैः ।
गवां कोट्ययुतं दत्त्वा विद्वद्भ्यो विधिपूर्वकम् ॥ ७४
राजवंशाञ्शतगुणान्स्थापयिष्यति राघवः ।
चातुर्वर्ण्यं च लोकेऽस्मिन्स्वे स्वे धर्मे नियोक्ष्यति ॥ ७५

दशवर्षसहस्राणि दशवर्षशतानि च ।
रामो राज्यमुपासित्वा ब्रह्मलोकं गमिष्यति ॥ ७६
इदं पवित्रं पापघ्नं पुण्यं वेदैश्च संमितम् ।
यः पठेद्रामचरितं सर्वपापैः प्रमुच्यते ॥ ७७

D10 नाबुधा, V4 चाबुध, B1 (m) 3 वाबुध (for नाबुध.). —For line 1 D9 reads तस्य राष्ट्रे विनाथो न विप्रास्तत्र न चाबुधा —(l. 2) Ñ2 दुर्म्मणो (sic), B2 D13 दुःखितो, B3 D10 दुर्मना, D9 दुर्जनो (for दुर्गतो) V1 कृपणौ (for कृपणो). V1 व्याध्यार्तौ; B4 D5.12 व्याधार्तो, D9 ह्यार्तो च, D10 व्याध्यर्तो (for व्याध्यार्तो). D10 12 भवेन् (D12 before corr. as in text) (for ऽभवन्). D13 जन (for नर).]

—After line 1 of 116*, B3 ins

117* **नाधना नाप्यदाता च न च शोकपरायणाः ।**

74 Ñ1 missing (cf. v l 69) —[a]) D2 **अग्निष्टोम°** (for **अश्वमेध°**). —[b]) D3 **यागैर्**; D7 **तदा**; M4 **ततो** (for **तथा**) V2 missing, D12 **च** (submetric) (for **बहु-**). —[c]) M4 damaged from **कैः** in [b] up to **तं**. —[d]) D6 **विप्रेभ्यो** (before corr. as in text) (for **विद्वद्भ्यो**) D4 14 S **ब्रह्मलोकं प्रयास्यति.** —For 74^{cd}, Ś1 Ñ2 V B D1–3 5.7.9 –13 subst. .

118* **गवां शतसहस्राणि बहूनि स हि दास्यति ।**

[D11 om. ह in सहस्राणि. V3 स प्र-, D2 च स, D13 हि स (by transp) (for स हि).]

—After 74, Dt D4 6 8 14 S ins.

119* **असंख्येयं धनं दत्त्वा ब्राह्मणेभ्यो महायशाः ।**

[G1 (before corr.) M4 असंख्येय-.]

75 Ñ1 missing (cf. v l 69). M4 om 75^{ab}. —[a]) D4 **राजवंश्यान्.** —[b]) G1 **स्थापयिर्ष्यति** (corrupt). —For 75^{ab}, Ś1 Ñ2 V B D1–3 5 7.9–13 subst :

120* **बहून्वश्यांश्च राज्ञः स राघवो वै करिष्यति ।**

[Ś1 D9 बहून्वंश्यांश्; Ñ2 V1.2 3 B D10.13 बहून् (B1.3 °हु) वर्षाश् (for बहून्वश्यांश्). D2 3 7.9 तु (for च). D11 बहून्वश्यांशु (sic). Ñ2 V1–3 B D10 13 राज्यं स (V2 °च); D1 7 राज्ञोसौ; D2.3 वै राज्ञो; D5 राज्ञश्च, D9 राजानो (for राज्ञ. स). D1 तु; D2 3 7.13 हि, D9 स (for वै). D3 करिष्यसि; D13 विधास्यति (for करिष्यति).]

—[c]) D3 T2.3 G1 4 M3 **चातुर्वर्णं** (for **°वर्ण्यं**). —[d]) T2 **नियोक्ष्यसि.** Ś1 Ñ2 V B D1.2 5 7.9–13 **स्वधर्मे** (Ñ2 **धर्मे सं,** B3 **धर्मे स**)**स्थापयिष्यति**; D3 **स्वधर्मेण स्थापयिष्यति** (hypermetric), M4 **स्वधर्मे सन्नियोक्ष्यति.** —After 75, M4 ins. :

121* **ब्रह्मर्षे ये त्वया प्रोक्ता गुणाः पुरुषदुर्लभाः ।**
ते तमेकं समावासं सांप्रतं राममाश्रिताः ।
नैकस्मिन्पुरुषे ह्येते भवन्तीह कदाचन ।
मुक्त्वैकं तु महात्मानं रामं सर्वगुणाकरम् ।
श्यामो युवा महातेजाः सिंहसंहननो बली । [5]
प्रजारामोऽथ रामस्तु राम रामेति वै नराः ।
प्रसुप्ताश्च विबुद्ध्यन्ते राम रामेति वै ध्रुवम् ।

[cf. lines 1 and 2 with 4 and 5 of 122*.]

76 Ñ1 missing (cf. v.l 69) —[c]) D12 **राम्यो** (sic) (for **रामो**). Ś1 Ñ2 V1.2 B1 3 4 D5 10–13 **°स्यासौ**; V3 B2 **°स्येह**; V4 **°गम्यासौ** (hypermetric), D3 **°श्रित्वा**; D9 **उषित्वा तु** (for **उपासित्वा**) M4 **कृत्वा राज्यं महावीर्यः.** —[d]) Ś1 Ñ2 V B2 (m as in text)–4 D5 10–13 **विष्णु°**; M4 **ततः स्वर्गं** (for **ब्रह्मलोकं**). Dt D6 8 **प्रयास्यति**; **C**g as in text (for **गमिष्यति**). —After 76, Ś1 Ñ (Ñ1 missing) V B D5 9–13 ins

122* **स सर्वगुणसंपन्नः श्रीमानूर्जितशासनः ।**
यन्मां पृच्छसि वाल्मीके राम एभिर्गुणैर्युतः ।
नारदस्य वचः श्रुत्वा वाल्मीकिरिदमब्रवीत् ।
देवर्षे ये त्वया प्रोक्ता गुणाः पुरुषदुर्लभाः ।
तेषां तु समवायस्तं सांप्रतं राममाश्रितः । [5]

[cf. lines 4 and 5 with 1 and 2 of 121*. —(l. 1) V1 पुमान् (for श्रीमान्). V3 श्रीमा * * * शासन. —(l. 2) Ś1 वाल्मीक, B2 वाल्मीकि. D9 सर्वे- (for एभिर्) —(l. 3) Ñ2 नारदस्य च (hypermetric). —Before line 4, D13 ins. ref. वा (lacuna) कि (lacuna) वा (lacuna). —(l. 4) V3 यत्, V4 [अ]पि (for ये). D13 transp. त्वया and गुणा॰. —(l. 5) V3.4 वै, D9 तु, D11 तां (for तं). Ñ2 V1.2 B D10 13 तेषामेव समावाय (for the prior half). Ś1 °श्रितं; B2 राघवा° (for राममाश्रित).]

—After 76, D3 M4 ins. :

123* **सर्ववानरसैन्येन मुक्त्वैकं पवनात्मजम् ।**
विभीषणं राक्षसेन्द्रं सर्वस्वजनसंवृतः ।
बालवृद्धमयोध्यायाः कृत्वानुग्रहमुत्तमम् ।
रामो धर्मभृतां श्रेष्ठः प्रजानां नरचन्द्रमाः ।

[(l. 1) D3 सर्वानिरसैन्येन (corrupt for the prior half). —(l. 2) D3 च राजानं (for राक्षसेन्द्र). D3 यातुधानसमन्वितं (for the post. half). —(l. 3) D3 सबालवृद्धा-(for बालवृद्धम्). —(l. 4) D3 नग्रह * * (for नरचन्द्रमाः).]

77 Ñ1 missing (cf. v l. 69). D13 ins. ref. **सु** (lacuna) **उ** (lacuna) **च** before 77. M4 transp. 77 and 78. —[ab]) D1–3.7 9 M4 **आख्यानं** (for **पापघ्नं**).

एतदाख्यानमायुष्यं पठन्रामायणं नरः ।
सपुत्रपौत्रः सगणः प्रेत्य स्वर्गे महीयते ॥ ७८
पठन्द्विजो वागृषभत्वमीयात्
स्यात्क्षत्रियो भूमिपतित्वमीयात् ।
वणिग्जनः पण्यफलत्वमीयात्
जनश्च शूद्रोऽपि महत्त्वमीया ॥ ७९

इति श्रीरामायणे बालकाण्डे प्रथमः सर्गः ॥ १ ॥

D1–3 7.9 चैव सुखावहं; M4 चेदेन° (for वेदैश्च संमितम्) Ś1 Ñ2 V B D5 10–13 इदमाख्यान(V4 °नच्यं)मायुष्यं यशस्यं (B4 om. यशस्यं) बलवर्धनं. After 77[ab], D11 removes by pigment स पुत्रपौत्रप्रभवो नरकृच्छाद्विमुच्यते । य इदं विदुषां मध्ये पठेच्छद्धासमन्वितः ॥ पठन् द्विजो. D11 reads 77[cd] in marg. (*sec. m.*). —[c]) D11 पिबेत् (for पठेत्).

78 Ñ1 missing (cf. v l 69) M4 transp. 77 and 78. —[a]) D9 इदम् (for एतद्) —[b]) D2 3.7 बुधः (for नरः). —For 78[ab], Ś1 Ñ2 V B D5 10–13 subst .

124* इदं पठन्सदा ध्यायन्पुण्यश्रवणकीर्तनम् ।

[Ñ2 V1 2 B2–4 D10 11 13 इम.]

—[c]) Ś1 Ñ2 V2 4 B1 3 4 D2 10 11 13 °पौत्र-, D5 स्वपुत्र°, D14 °पौत्रैः (for सपुत्रपौत्रः) Ś1 Ñ2 V B1–3 D5 10 12 13 स्व(D12 स)जनो; B4 सुजनैर्; D11 भावेन; D14 सगणैः (for सगणः). —[d]) D1–3 7 9 स्वर्गलोके; G1 ‥ स्वर्गे (for प्रेत्य स्वर्गे). Ś1 Ñ2 V B D5 10–13 नरः कृच्छ्रा(B1 m. पापा) द्वि(V2 4 B1.4 °द्य)मुच्यते; M4 प्रेत्य चेह च नंदति. —After 78, B3 ins..

125* श्रोतव्यं च सदा सद्भिः पुत्रधर्मार्थकारणम् ।
य इदं शृणुयान्नित्यं यश्चापि परिकीर्तयेत् ।
श्रेयसा स समायुक्तो नरः कृच्छ्राद्विमुच्यते ।

[(l. 3) सर्वपापैः प्रमुच्यते (for the post. half in marg.).]

B3 cont. Ś1 Ñ (Ñ1 missing) V B1.2.4 D5 9–13 ins. after 78 :

126* रामायणमशेषं च तेन च श्राविते भवेत् ।
य इदं विदुषां मध्ये पठेच्छ्रद्धासमन्वितः ।

[(l. 1) V2 4 B1 D11 अशेषेण; V3 °तु (for अशेषं च). V4 वा, B3 D9 [ए]व (for second च). B3 च श्रुतं (for श्राविते). V4 महत् (for भवेत्).]

—V3 B3 cont. :

127* स सर्वश्रियमाप्नोति प्रेत्य ब्रह्मणि लीयते ।

[B3 श्रेयम् (for श्रियम्).]

79 Ñ1 missing (cf. v.l. 69). —[a]) V2 वागृ‥भत्वम्; V3 [अ] यमृषभत्वम्; M4 वाग्वृषभत्वम् (for वागृषभत्वम्). D6 आयात् (for ईयात्). D1 °वृषभत्वमीयवान्. —[b]) Ś1 V1 3 B1 2 4 D1 5 7 9 11–13 M4 क्षत्रान्वयो; Ñ2 V4 B3 D10 क्षत्रात्मजो, V2 क्षत्रान्वितो, D2 क्षत्रान्वये; D3 क्षत्राच्च यो (for स्यात्क्षत्रियो). D9 [अ]सौ विजयत्वम् (for भूमिपतित्वम्). B4 om. (hapl) 79[c] —[c]) D13 वाजिग्जन (sic) (for वणिग्जनः). Ś1 V3 4 (V4 before corr.) B3 D1 5 7 9 10. 12 13 G1 2 पुण्य°; D3 पुनजनत्वम् (sic) (for पण्यफलत्वम्). M4 वैश्यो धनेशत्वमियात्परं हि. —[d]) Ś1 Ñ2 V B D1 3 5 7. 9–13 शृण्वन् हि (D7 13 °च), D2 शृण्वंतः; T3 जनस्य (for जनश्च) M4 शूद्रः पर सद्गतिमाप्नुयात्.

Colophon. Ñ1 fol missing —*Kāṇḍa name* All MSS (except G4) इत्यार्षे. Dt D6 8 ins हरिः ॐ before इत्यार्षे. Ś1 Ñ2 V1 3.4 B D5–7 10 11 om. श्री. G4 om. रामायणे. D4 T1.2 G1–3 M श्रीमद्रामा° —Before °काण्डे, Ñ2 B2 3 D10 M3 ins महर्षि(B2 om. महर्षि)वाल्मीकीये आदिकाव्ये (Ñ2 om आदिकाव्ये) चतुर्विंशतिसाहस्र्यां (M3 आदिकाव्ये नारदवाक्ये वाल्मीकीये चतुर्विंशत्सहस्रिकायां) संहितायां; D3 6 वाल्मीकीये; D4 8 9 G3 M4 आदिकाव्ये (M4 श्री) वाल्मीकीये (D8 9 वाल्मीकीये आदिकाव्ये by transp); D11 वाल्मीकिविरचिते; D14 T1.2 G2 M1 2 (M2 श्रीमद्) आदिकाव्ये श्रीमद्; T3 G1 आदिकाव्ये नारदवाक्ये वाल्मीकीये (G1 transp. नारदवाक्ये and वाल्मीकीये). Ś1 Ñ2 V B (B4 om Kanda name) D1.3 5 10 आदि (D1.3 अयोध्या)कांडे. —*Sarga name* Ś1 Ñ2 V1 3 4 B1–3 D1 5.10–12 नारदवाक्यं नाम (V3 om. नाम and after; B2 om. नाम) संग्रहाध्यायः (Ś1 D5 संग्रहणाध्यायः; Ñ2 B1 3 D10 संग्रहोयं(B1 om. अयं)सर्गः; D1 सर्गः; D11 om. the portion after नाम; D12 सर्गः संग्रहनाध्यायः), V2 नारदवाक्यसंग्रहो नामः D3 काव्यबीजं नाम; D4 14 S (except M4, G3 श्री)नारदवाक्ये (D4.14 T1.3 G1.4 M2 om. नारदवाक्ये) संक्षेपो नाम (before संक्षे°, D14 ins वाल्मीकीये; T2 ins वाल्मीकिप्रोक्ते), D7 वाल्मीकिप्रस्तावना नाम; D9 काव्यवस्तूत्पादनं नाम. —*Sarga no*: (figures, words or both) Ñ2 V1.3 B1 D1.5.12 om. both; V4 B2 3 D7.10 figures only; B4 आदि-; D3.14 S प्रथमः. D13 इ(त्या)र्षे (रा)मा(य)णे (आ)दि(कां)डे (ना)र(द) वा(क्य)सं(ग्र)ह(:) ना(म) प्र(थ) मः (स)र्गः. Lacuna for bracketed portion. —After Colophon, G1 concludes with श्रीरामचंद्रपरब्रह्मणे नमः; G2.4 M1.2 conclude with श्रीरामाय नमः; G3 concludes with श्रीमते रामानुजाय नमः.

२

G. 1. 2. 1 B. 2. 1. 1 L. 1. 2. 1

नारदस्य तु तद्वाक्यं श्रुत्वा वाक्यविशारदः ।
पूजयामास धर्मात्मा सहशिष्यो महामुनिः ॥ १
यथावत्पूजितस्तेन देवर्षिर्नारदस्तदा ।
आपृष्ट्वैवाभ्यनुज्ञातः स जगाम विहायसम् ॥ २
स मुहूर्तं गते तस्मिन्देवलोकं मुनिस्तदा ।
जगाम तमसातीरं जाह्नव्यास्त्वविदूरतः ॥ ३
स तु तीरं समासाद्य तमसाया महामुनिः ।
शिष्यमाह स्थितं पार्श्वे दृष्ट्वा तीर्थमकर्दमम् ॥ ४
अकर्दममिदं तीर्थं भरद्वाज निशामय ।
रमणीयं प्रसन्नाम्बु सन्मनुष्यमनो यथा ॥ ५
न्यस्यतां कलशस्तात दीयतां वल्कलं मम ।
इदमेवावगाहिष्ये तमसातीर्थमुत्तमम् ॥ ६

2

1 Ñ1 fol missing for 1-13 ^{ab} (cf. v l. 1. 1 69) — Before st 1, D13 ins. ref श्री(lacuna)त उ(lacuna) च. T1.3 begins with ॐ; T2 श्रीरामचंद्राय नमः। ॐ —^{a}) Ś1 तथा; Ñ (Ñ1 missing) V B2.3 (m. as in B4) D5.10–12 [अ]थ तद्; B4 च तद् (for तु तद्). D7 नारदोक्तं स माहात्म्यं. —^{b}) D12 °विदां वरः (for °विशारदः).—After 1^{ab}, Ś1 (marg) Ñ (Ñ1 missing) V B D3 5 10.11.13 ins.:

128* वाल्मीकिः शिष्यसहितो विस्मयं परमं ययौ ।
मनसैव च रामाय पूजां चक्रे महामुनिः ।

[(l. 2) D3 एव (for एव). V3 D11 स, D3 तु (for च). V2 D5 °मति· (for °मुनिः).]

D3 cont ·

129* ते चापि मुनयः सर्वे स चापि मुनिपुंगव(:) ।

—^{cd}) Ś1 reads ^{cd} in marg. D1–3 7 G4 M4 शिष्यैर् (for -शिष्यो). Dt D6.8 G2 M Cgp °मुनिं; D1.7 °त्मभिः; D3 °मुनि (for महामुनिः). Ś1 Ñ2 V B D5 10–13 तं चापि (B4 तथापि; D12 वाल्मीकः) शिष्यसहितो नारदं (Ś1 °दः) प्रत्य (D13 °ति)पूजयत्.

2 Ñ1 missing (cf v.l. 1). Ś1 om. 2 ^{ab}.—^{a}) B2 (m. as in text) तथा हि; D2 तथा च (for यथावत्). D11 (before corr.) पूजिते (for पूजितः).—^{b}) D1 महर्षिर् (for देवर्षिर्). Ñ2 V1 3 B2–4 D1.5.10–13 ततः; Dt D2 3 8.9 T1 G1.3 M2 तथा; Cg as in text (for तदा). V2.4 B1.3 (m , orig. as in text) अथ नारदः (for नारदस्तदा).—^{c}) Ś1 Ñ2 V1–3 B D5.10–13 तमापृच्छय; Dt D6 8 M3 4 आपृच्छ्यै (M3 before corr. °ष्ट्वै)व; D1–3 7 9 आपृच्छय च; T3 G1 आपृष्ट्वा (G1 before corr. °ष्ट्वै)च; Cg.k as in text (for आपृष्ट्वैव). Ś1 अभ्यनुज्ञाते; B2 4 अथ (B4 °द्य)नुज्ञातः (for अभ्यनुज्ञातः).—^{d}) M4 जगाम स (by transp.). Ś1 Ñ2 V B D (except Dt D4.6.8) जगाम त्रिदिवा(V2–4 B1–3 (m.) D1.3 7.13 त्रिद(D1 °दि)शा)लयं.

3 Ñ1 missing (cf. v.l. 1).—^{a}) V1 D6.12 स मुहूर्तं; V2 ससुहृत्तु; D7.14 स मुहूर्त्तं-; D10 सुमुहूर्त्तं (for स मुहूर्तं). V3 गतस्; D12 om. (for गते). ❀ Ct : मुहूर्तात् इति पाठस्तु कल्पितः । ❀ —^{b}) D9 देवलोके; T3 (before *inf. lin.* corr) °लोक- (for देवलोकं). Ś1 Ñ2 V B D1–3 5 7.10–13 दे(D2 अ)वलोकाय नारदे. —^{d}) D3 जाह्नव्यां (for °व्यास्). D1–3 7 om , M4 च (for तु). D1 न वि°, D2 अति° (for अविदूरतः) Ś1 Ñ2 V B D5 10–13 वाल्मीकिमुं(Ñ2 °किमु, D12 °कमु)निसत्तमः.

4 Ñ1 missing (cf. v l 1).—^{a}) Ñ2 V1–3 B2–4 D10.13 स च; D1 2 तत्र; D7 तत्तु; T1 स तं (for स तु) Ś1 स चरन् (m. *sec m.* रम्यं)तीर्थमासाद्य; V4 B1 स पूतं तीर्थमासाद्य; D5 11 12 स वरं (D11 °दन्) तीर्थमासाद्य. —^{b}) V3 D11 13 तमसायां (for तमसाया). Dt D1.2.4 6–9 G4 M2.3 मुनिस्तदा (for महामुनिः).—^{c}) D1–3.7.11 उवाच शिष्यं पार्श्वस्थं. —^{d}) V2 D1 7 तीरम् (for तीर्थम्). D3 अकदमः (sic) (for अकर्दमम्)

5 Ñ1 missing (cf. v.l. 1).—^{a}) Ś1 Ñ2 V B D5 10.11 13 निः(D11 13 नि)शर्करम्; D1 न कर्दमम्; D2.3.7 निःकर्दमम्; D12 निःशार्कराम् (sic), M4 निष्कर्दमम् (for अकर्दमम्). V2 तीरं (for तीर्थं).—^{b}) Ñ2 V1 3 4 B1.2.4 D1 2 5.7.9 11 M4 भारद्वाज. D12 आनिशामय.—^{c}) Ś1 Ñ2 V B D1.5 10–13 पुण्यं चैव (for रमणीयं). Ś1 Ñ2 V1–3 B D1–3.5.7.10–13 प्रसन्नं च; V4 पवित्रं च (for प्रसन्नाम्बु).—^{d}) Ś1 Ñ2 V B D1–3 5 7 10–13 सज्जनानां यथा मनः (D7 मनो यथा by transp.).—After 5, Ś1 Ñ (Ñ1 missing) V B D1–3 5 7 10–13 ins. :

130* इदं तीर्थसमं सौम्य सुजलं सूक्ष्मवालुकम् ।

[Ñ2 इत(sic); D3 इमं (for इद). Ñ2 V2 4 B D1–3.5 10.12 तीर्थं°, D7.13 °वर (for तीर्थसमं). Ñ2 V2 4 B2–4 D1 5.7.10 सौम्य, D2 सौख्य; D3 सौक्ष (for सौम्य). V3 पुण्यतीर्थमिद सौम्य (for the prior half). D7 सजलं, D12 सज्जल (for सुजल). D3 शुष्म°, D5 सौम्य° (for सूक्ष्म°).]

—After 130*, D3 ins. 6 ^{cd} as in Ś1 with variant ततो for तीर्थे.

6 Ñ1 missing (cf. v.l. 1). Ś1 Ñ2 V B1.3.4 D5.10.12.13 om. 6 ^{ab}. B2 D11 transp. 6 ^{ab} and 6 ^{cd}.—^{a}) D7 विन्यस्य; D11 अस्यतां (for न्यस्यतां). D7 कलशं (for कलशस्). B2 D1.2.7 9.11 तावद्; D6 तीर्ते (sic); T2

एवमुक्तो भरद्वाजो वाल्मीकेन महात्मना ।
प्रायच्छत मुनेस्तस्य वल्कलं नियतो गुरोः ॥ ७
स शिष्यहस्तादादाय वल्कलं नियतेन्द्रियः ।
विचचार ह पश्यंस्तत्सर्वतो विपुलं वनम् ॥ ८
तस्याभ्याशे तु मिथुनं चरन्तमनपायिनम् ।
ददर्श भगवांस्तत्र क्रौञ्चयोश्चारुनिःस्वनम् ॥ ९
तस्मात्तु मिथुनादेकं पुमांसं पापनिश्चयः ।
जघान वैरनिलयो निषादस्तस्य पश्यतः ॥ १०
तं शोणितपरीताङ्गं वेष्टमानं महीतले ।
भार्या तु निहतं दृष्ट्वा रुराव करुणां गिरम् ॥ ११

damaged, T3 थात (sic) (for तात) D3 कलसाहाव (sic) (for कलशस्तात).—^{b}) G2 4 M1 3 Ctp वल्कला (M3 *sec m.* as in text). D1 3 7 transp. वल्कलं and मम. M2 वल्कला दीयतां मम; M4 दीयेतां मम वल्कले B2 D11 transp ^{ab} and ^{cd}.—^{c}) Ś1 Ñ2 V B D5 10–13 अस्मिन् (for इदम्). V3 विगा° (for [अ] वगा°) —^{d}) D2 °तीरम् (for °तीर्थम्). Ś1 Ñ2 V B D5 10–13 तीर्थेहं तमसाजलं (D12 °जले) —After 6, Ś1 Ñ (Ñ1 missing) V B D5 10–13 ins, while D1–3 7 ins. after 6 ^{ab} :

131* वल्कलं त्वमिहादाय शीघ्रमेह्याश्रमात्पुनः ।
यथा कालात्ययो न स्यात्तथा साधु विधीयताम् ।

[(l. 1) D11 वल्कले. V2 एत्य (for एहि). D7 reads for l. 1 त्वमिहादाय शीघ्र मे ह्याश्रमाद्वल्कल पुन —(l 2) D2 3 7 कालात्ययो यथा (by transp.). V4 नीतिर, D13 साधो (for साधु).]

7 Ñ1 missing (cf v l 1). M4 om 7.—^{a}) D6 उक्ते (for उक्तो).—^{b}) T3 वाल्मिकेन; M4 वान्मीकेन.—^{d}) G2.4 M1.3 वल्कलां (here and elsewhere below). T3 नियतं (for नियतो). G2 M1 मुनेः (for गुरोः).—For 7, Ś1 Ñ (Ñ1 missing) V B D1–3 5 7 10–13 subst. :

132* स गुरोर्वचनाच्छीघ्रं पुनरागम्य चाश्रमात् ।
आनीय वल्कलं तस्मै गुरवे प्रत्यवेदयत् ।

[(l. 1) V2 सद्गुरोर्, Ñ2 V2 B D1–3 7 13 transp. आगम्य (Ñ2 V2 B3 (m. म्य) D7 °त्य) and पुनर्. Ñ2 V2 B D1–3.7.13 om. च. V3 पुनरायात्स्वम् (for पुनरागम्य च). D1–3.7.11 आश्रमं.—(l. 2) D1 चासौ; D2 3 7 चास्मै (for तस्मै). V1 च नि°, V3 [अ]सो न्य°, V4 B2 प्रत्यपादयत् (B2 m. °पादयत्); D5 प्रतिपादयत् (for प्रत्यवेदयत्).]

8 Ñ1 missing (cf. v.l. 1).—^{a}) D3 6 आदा*.—^{b}) Ś1 Ñ2 V B D3 5 10–13 परिधाय च (B3 m. °याथ) वल्कलं; D1.2.7 स्नात्वा च स (D1 चैव) महामुनिः; M4 वल्कले नियतो मुनिः.—After 8^{ab}, Ś1 Ñ (Ñ1 missing) V B D (except Dt D4 6 8.14) ins. :

133* अवगाह्य जलं स्नात्वा जप्त्वा जप्यं च वाग्यतः ।
तर्पयित्वा च विधिवत्तोयेन पितृदेवताः ।

[D1.2 7.9 om. l. 1.—(l. 2) D3.7 तु (for च).]

—^{c}) D1.2.7 °निरीक्षन्स; D3 नि*क्षन्स; M2 °रह: पश्यन् (for °ह पश्यंस्तत्). Ś1 Ñ2 V B D5.10–13 निरीक्ष(V2–4 D5.10 °क्ष्य)माणो व्यचरत् (D5.11 विचरन् D11 om. 8 ^{d} up to ददर्श in 9 ^{c}.—^{d}) V3 B2 सर्वं ततः; D13 तत्तीर्थे (for सर्वतो) Ś1 Ñ2 V B D5 10 12 13 तमसा-(D13 °सां) (for विपुलं). V2 3 B1 (m., orig. as in text) -जलं; V4 -तटं; D13 च तां (for वनं).

9 Ñ1 missing (cf. v l 1). D11 om 9 ^{ab} and partially ^{c} (cf v l 8) —^{ab}) D9 तदभ्यासे; M4 समभ्याशे (for तस्या°). M4 स (for तु) Ś1 Ñ2 V B D1–3 5 7 10 12 13 ततः स तमसा(D7 तम)तीरे (V1 °रं) वि(V2 3 D7 व्य) चरंतम(Ñ2 B2 m D7 10 °रत्तद; B3 D13 °रंस्तद)भीत (D2 °ष्ट)वत् (D13 °वान्) —^{c}) Ś1 Ñ2 V B D1–3 5 7.10–13 क्रौं(V1 क्रों; D11 om.)च(B3 m., D11 om.)योस् (for भगवांस्).—^{d}) Ś1 Ñ2 V B D1–3 5 7 10–13 मिथुनं (for क्रौञ्चयोश्). Ś1 च सुदर्शनं; V1.2.4 B D1–3 5 7.10–13 °दर्शनं (D2 °नः), V3 प्रियदर्शनं; Dt D6 S °निस्वनं (for चारुनिःस्वनं)

10 Ñ1 missing (cf. v.l. 1) —^{a}) Ś1 Ñ2 V B D5.10–13 च; M4 स (for तु) —^{b}) D3 सुरम्यं (for पुमांसं). D8 (before corr.) पारि° (for पाप°). Ś1 Ñ2 V B D5 10–13 आगत्यानुपलक्षितः —^{c}) Ś1 Ñ2 V B D5 10–12 बद्धानुशयो; D1–3 7 9 तीरनिलयं (D9 °यो), D13 कश्चिद्धानुष्को; M4 पाप° (for वैरनिलयो) —^{d}) D1 om निषाद. Ś1 Ñ2 V B D (except Dt D4 6 8.9 14) M4 मुनि(D2 7 ऋषि; D3 M4 त्वृषि)सन्निधौ (for तस्य पश्यतः). D1 द्रष्टुः (crossed) सन्निधौ (submetric).

11 Ñ1 missing (cf. v.l. 1).—^{a}) D1–3 7 हतं रुधिर-दिग्धांगं.—^{b}) Ñ2 V1 3 4 B Dt D1.2.5–12 चेष्टमानं; V2 स्पन्दमानं; Cg as in text (for वेष्टमानं). V2 °तलं (orig. as in text) (for महीतले).—After 11 ^{ab}, D1–3.7 ins. :

134* ददर्शाल्पस्थितप्राणं विनदन्तं यथाबलम् ।

[D1 उन्नदंत (sic); D7 उन्नदत (for विनदन्त).]

—^{c}) D1.3.7 तं; T3 च; G4 [अ] थ; M3 *inf. lin. sec. m.*; M4 [अ] स्य (for तु). D1 निहितं (for निहतं). D2 भार्यावितं हतं दृष्ट्वा.—^{d}) D1–3 7.9 विललापार्त(D2 °त्त; D3 °ग (sic))या गिरा. M4 रुरोद करुणा गिरः; Ctp °खेपरिभ्रमा.—For 11 ^{cd}, Ś1 Ñ (Ñ1 missing) V B D5.10–13 subst.:

135* दृष्ट्वा क्रौञ्ची रुरोदार्ता करुणं खेपरिभ्रमा ।

[Ñ2 V2 क्रौंचं (for क्रौञ्ची). Ś1 V3 D5 13 रुरा(D13 °रो)व (for रुरोद). D13 कृपणं (for करुणं). Ś1 B4 °भ्रमां; V3 °भ्रमन्; V4 °भ्रमात्; B2 (m.) खपरिभ्रमात् (orig. °च्युता); D11 च परिभ्रमात्; D12 खेपरिभ्रनं, D13 खपरिभ्रमा (for खेपरिभ्रमा).]

—After 11, Dt D4.6.8.9.14 S (except M4) ins. :

G. 1. 2. 15
B. 1. 2. 13
L. 1. 2. 15

तथा तु तं द्विजं दृष्ट्वा निषादेन निपातितम् ।
ऋषेर्धर्मात्मनस्तस्य कारुण्यं समपद्यत ॥ १२
ततः करुणवेदित्वादधर्मोऽयमिति द्विजः ।
निशाम्य रुदतीं क्रौञ्चीमिदं वचनमब्रवीत् ॥ १३
मा निषाद प्रतिष्ठां त्वमगमः शाश्वतीः समाः ।
यत्क्रौञ्चमिथुनादेकमवधीः काममोहितम् ॥ १४
तस्यैवं ब्रुवतश्चिन्ता बभूव हृदि वीक्षतः ।
शोकार्तेनास्य शकुनेः किमिदं व्याहृतं मया ॥ १५
चिन्तयन्स महाप्राज्ञश्चकार मतिमान्मतिम् ।
शिष्यं चैवाब्रवीद्वाक्यमिदं स मुनिपुंगवः ॥ १६
पादबद्धोऽक्षरसमस्तन्त्रीलयसमन्वितः ।
शोकार्तस्य प्रवृत्तो मे श्लोको भवतु नान्यथा ॥ १७

136* वियुक्ता पतिना तेन द्विजेन सहचारिणा ।
ताम्रशीर्षेण मत्तेन पत्रिणा सहितेन वै ।

[(l. 1) D14 विमुक्ता M2 पतिता (for पतिना). T2 °चारिणी (for सहचारिणा) —(l. 2) G2 तांम्र° (for ताम्र°) G2 मुक्तेन (for मत्तेन) D6 G3.4 सह° (for सहि°).]
On the other hand D1–3.7 ins.

137* तथा तां विलपन्तीं हि क्रौञ्चीं बाष्पहतां भुवि ।

[D1 विलपमानां (for तां विलपन्तीं) D1 तां, D2 च (for हि). D1 बाष्पा°, D2 च पतितां (for बाष्पहता).]

12 Ñ1 missing (cf. v.l. 1). —^{a}) D1.7 यथा च तं; D2.3 °च तं; D4.6.8 तथाविधं; D9 तथा भूतं; T3 M2 तदा तु तं; G1.4 तथा तु त-; M4 °गतं; Cg as in text (for तथा तु तं) D1–3.7 तेन; G4 दृ* (for दृष्ट्वा) Ś1 Ñ2 V B (B3 m.) D5.10–13 तं तथा (Ñ2 B3 (orig.) D10 ततस्तं; V4 तथावि; D5 तत्तथा) निहतं दृष्ट्वा. —^{b}) G4 missing ^{bc} on a damaged fol. Ś1 Ñ2 V1.2.4 B D5.10–13 निषादे(Ñ2 दे m.)नांडजं (D11 °*जं) वने; V3 निषादेनाण्डजं मुनिः. M2 missing from त्स to का in ^{d} (fol. damaged) —^{c}) Ś1 Ñ (Ñ1 missing) V B D5.10.11.13 मुनेः; D1–3.7 दृष्ट्वा; D12 मुनिः (for ऋषेर्). Ś1 Ñ (Ñ1 missing) V B D1–3.5.7.10–13 शिष्यसहायस्य. —^{d}) M4 करुणा (for कारुण्यं). Ś1 Ñ (Ñ1 missing) V B D5.10–13 M4 °जायत (for समपद्यत). D1–3.7 मुनेः कारुण्यमागतं (D2 °तामगात्; D3.7 °भागमत्)

13 Ñ1 missing 13^{ab} (cf. v.l. 1). —^{a}) B1 °विदित्वान् (sic), D2 कारुण्य°, D3 करुणा°, D13 करणरोदित्वाद् (sic) (for करुणवेदित्वाद्). —^{b}) M2 द्रुचः (sic) (for द्विजः). Ś1 Ñ2 V B D5.10–13 धर्मात्मा स द्विजोत्तमः; D2.3.7.9 इ(D3 चे)दं वचनमब्रवीत्.
—After 13^{ab}, D2.3.7.9 ins.

138* अहो बत निषादेन नृशंसेनाल्पबुद्धिना ।
अयशस्यं कृतमिदं लोके कर्म विगर्हितम् ।

[(l. 1) D9 नृशंसेन निषादेन (by transp.) D2 अप्य° (for अल्प°). —(l. 2) D3.7 अनायुष्यं (for अयशस्यं). D2 लोके (for इदं). D3 धर्म- (for कर्म).]
—^{c}) Ś1 Ñ V B D (except Dt D4.6.8.14) निशम्य (for निशाम्य). Ś1 Ñ V B D5.10–13 करुणं (D5.13 °णां) (for रुदतीं). V2 क्रौंचं; V3 क्रौंच्याः; D9.11.12 क्रौंची (for क्रौञ्चीम्). —^{d}) D9 पुनर् (for इदं). Ś1 Ñ V1.2.4 B1 D5.10–13 क्रं (V2.4 D11.13 रु)दंतीं तां (V1 om. तां (submetric), V4 तं)जगादेदं; V3 तं बुद्ध्वा च जगादेदं; B2–4 क्रंदंतीं तां जगाद ह (B2 च), B4 (m.) रुदतीं तां जगादेदं.

14 ^{a}) D11 च (for त्वम्) —^{b}) Ś1 आगमः (for अगमः). D2 शश्वती, D9 शाचतीः (sic) (for शाश्वतीः). —^{c}) D2 यं (for यत्) D13 एवम् (for एकम्) —^{d}) V4 om. व; Dt om. म in मवधीः. D9 °धीत् (for अवधीः). V1 D2.9.12 °मोहितः, G4 missing (for °मोहितम्).

15 G4 missing up to बभूव in ^{b} on a damaged fol. —^{ab}) Dt D8 इत्थं (for एवं). D3 वदतश् (for ब्रुवतश्). D2 चिषा (sic) (for चिन्ता). D1 °वीक्षितुं; D2.3.9 M4 °वीक्ष्य तं (D3 तां), D7 M3 °वीक्ष्य(M3 orig. °क्षि)तः; T2 M2 °वीक्षितः; D11 तदनंतरं (for हृदि वीक्षतः). Ś1 Ñ V B D5.10.12.13 तस्येदमुक्त्वा वचनं चिंताभूत्तदनंतरं. —^{c}) D1 शोकार्तौ च (for शोकार्तेन). D1–3.7.9 एव (for अस्य). D1 शकुनौ; M2 श** (for शकुनेः). Ś1 Ñ V B D5.10–13 शकुन(Ś1 शंकिनं, D13 शाकुंतं) शोचता (Ś1 D5 °तो) ह्येवं. —^{d}) Ś1 किमेवं; Ñ V B D5.10–12 किमेतद्; M2 damaged, M4 किंचिदं (for किमिदं). D1–3.7 भाषितं; M4 व्याहृतिर् (for व्याहृतं).

16 ^{b}) D4 reads मति in marg., G1.3 मतिमुत्तमां. G4 repeats मान्मति. —^{c}) M2 शि* (for शिष्य). —^{d}) M3 च (for स). M2 ** पुंगवः. —For 16, Ś1 Ñ V B D (except Dt D4.6.8.14) subst. (D9 subst. l. 1 only for 16^{ab})

139* मुहूर्तमिव च ध्यात्वा वाक्यं तत्प्रविमृश्य च ।
शिष्यमाह स्थितं पार्श्वे भारद्वाजमिदं वचः ।

[(l. 1) V2 एव (for इव) Ś1 Ñ B3 (m. as in text).4 D1.10 तद्, D9 तं (for च) V3 D2.3.7.11 स मुहूर्तमिव(D7 °मपि) ध्यात्वा (for the prior half). B3 (m. as in text) D10 च (for तत्). D13 तद्वाक्य (by transp.). V2 B3 (m., orig. तद्विमृश्य) D11 परिमृश्य, B4 वै विमृष्य (for प्रविमृश्य). V3 °प्रति विमृश्य च; D7 °तत्रोपविश्य च (for the post. half). —(l. 2) D1–3.7 उवाच शिष्य भगवान् (for the prior half). Ñ V2 D1.7.11–13 भरद्वाजम्.]

17 D7 om. 17^{a}—18^{b}. —^{a}) D3 समश्चैव (for ऽक्षरसमस्). D1.2 पाद(D1 °दे)बद्धसमश्चैव; M4 समबद्धाक्षरपदः. —^{c}) G4 partially missing. D2 प्रदत्तो; D3 प्रवृत्तौ

Picture 2

Vālmīki gives a curse to the Niṣāda

मा निषाद प्रतिष्ठां त्वमगमः शाश्वतीः समाः ।
यत्क्रौञ्चमिथुनादेकमवधीः काममोहितम् ॥ I. 2. 14

शिष्यस्तु तस्य ब्रुवतो मुनेर्वाक्यमनुत्तमम् ।
प्रतिजग्राह संहृष्टस्तस्य तुष्टोऽभवद्गुरुः ॥ १८

सोऽभिषेकं ततः कृत्वा तीर्थे तस्मिन्यथाविधि ।
तमेव चिन्तयन्नर्थमुपावर्तत वै मुनिः ॥ १९

भरद्वाजस्ततः शिष्यो विनीतः श्रुतवान्गुरोः ।
कलशं पूर्णमादाय पृष्ठतोऽनुजगाम ह ॥ २०

स प्रविश्याश्रमपदं शिष्येण सह धर्मवित् ।
उपविष्टः कथाश्चान्याश्चकार ध्यानमास्थितः ॥ २१

आजगाम ततो ब्रह्मा लोककर्ता स्वयं प्रभुः ।
चतुर्मुखो महातेजा द्रष्टुं तं मुनिपुंगवम् ॥ २२

वाल्मीकिरथ तं दृष्ट्वा सहसोत्थाय वाग्यतः ।
प्राञ्जलिः प्रयतो भूत्वा तस्थौ परमविस्मितः ॥ २३

G. I 2. 26
B. I. 2 24
L. I. 2. 26

(sic) (for प्रवृत्तो). D14 T G2 M1 [अ]थं (for मे) —[d]) D3.9 14 T भवति (for भवतु) D2.3 मा (for न). M2 missing (for नान्यथा).—For 17, Ś1 Ñ V B D5 10–13 subst. .

140* पादैश्चतुर्भिः संयुक्तमिदं वाक्यं समाक्षरैः ।
शोचतोक्तं मया यस्मात्तस्माच्छ्लोको भवत्विति ।

[(l. 1) B1 संयुक्तैर् (for संयुक्तम्). B3 (m. as in text) 4 D10 समाक्षर.—(l. 2) D12 om तस्माच्. Ñ V1 3 शोक्तो (for श्लोको). Ś1 भवत्युत; V1 [अ]भवदिति, V2 B3 (m, orig. as in text) D11.13 भविष्यति (for भवत्विति)]

18 D7 om. 18[ab] (cf. v.l. 17). M2 missing [a] on a damaged fol. —[a]) Ś1 Ñ V (V1 om) B, D1 3.5 12.13 [अ]थ; D2.10 11 [अ]पि (for तु). Ś1 Ñ V B1–3 D5 10. 11.13 तच्छ्रुत्वा; B4 तं श्रुत्वा; D12 * छ्रुत्वा (for ब्रुवतो). —[b]) B3 (m. as in text) ऋषेर् (for मुनेर्). —[c]) Dt D2.6.8 संतुष्टस्; Cg t as in text (for संहृष्टस्). —[d]) D3 ततस् (for तस्य). D1 प्रीतो; G1.3 हृष्टो (for तुष्टो). Dt D2.3 6–8 मुनिः (for गुरुः). —For 18[cd], Ś1 Ñ V B D5.10–13 subst. ·

141* तथेति प्रतिजग्राह गुरोः प्रीतिं विदर्शयन् ।

[D11 प्रथाति (sic). B4 प्रतिजग्रा*. Ñ V2 B (except B4) नि(B3 m. प्र)दर्शयन् (B1 °नं); V3.4 D13 प्रदर्शयन् (for विदर्शयन्).]

Then cont. ·

142* संभाषमाण एवाथ शिष्येण सहितस्तदा ।

[Ś1 V2 D5.11–13 स भाष°, V4 संभाष्य° (for संभाषमाण). V3 [अ]सौ; D11 [अ]र्थे (for [अ]थ). D5 सहि * स्. V4 B1 ततः; D13 तथा (for तदा). Ñ1 illeg. after शिष्येण.]

19 Ś1 Ñ V B D5 10–13 om. 19[ab] (cf. 133*).—[b]) D2 तीर्थनद्यां; D3 °नद्या; D7 °तावद् (for तीर्थे तस्मिन्). D1–3.7 °क्रमं; D6.9 °विधि· (for °विधि).—[c]) Ñ1 V1 B1.3 D7.10 एवं (for एव). Ñ1 B1–3 (B2.3 m.) श्लोकं (for अर्थं). V4 तत्संचिंतयन्नर्थम् (submetric).—[d]) Ñ V4 B1.2 उपा(V4 उपे)यादाश्रमं; V1 B3(m. आययावाश्रमं).4 उपादायाश्रमं; V2 समादायाश्रमं; V3 समीयादाश्रमं (for उपावर्तत वै). Ś1 D1.2.5.7.10–13 आश्रमाय न्यवर्तत(D10 न्यवर्तयत्); D8 आश्रयाय निवर्तिनः.

20 [a]) M4 भारद्वाजस्तु शिष्यो वै.—[b]) G4 missing नीतः श्रुत on a damaged fol T2 श्रितवान् (after corr. as in text), T3 कृतवान् (for श्रुतवान्). D9 T2 G1.3 M2 3 मुनिः; T1.3 मुनेः; M4 शुचिः (for गुरोः).—For 20[ab], Ś1 Ñ V B D1–3 5 7 10–13 subst. ·

143* तमन्वयाद्विनीतात्मा भारद्वाजो महामुनिः ।

[V2 3 अनु°, V4 D1 3 अन्वि° (for अन्वयाद्). B3 विधूतात्मा (m as in text). D1 13 भर° (for भारद्वाजो). D3 om. महा. Ñ1 V1 B2 °मुनि (for °मुनिः)]

—[c]) Ñ V B G4 पूर्ण(B4 °र्ण)कलशम् (V1 B1[om.]–4 °सम्) (by transp), D13 पयःकलशम्. —[d]) Ś1 D1–3 मुनिसत्तमं (D1.2 °मः), D7 मुनिपुंगवं; D12 जगाम ह (submetric) (for ऽनुजगाम ह). Ñ V B D11.13 शिष्यः परमसंम(V3 °य)तः.

21 [a]) Ś1 तं°; D1 संप्रवेश्य (for स प्रविश्य). V2 [आ]श्रममिदं (for °पदं).—[b]) Ñ2 B3 (m., orig. as in text) सहितस्तदा; M2 * * धर्मवित् (for सह धर्मवित्). —[cd]) Ñ V B D10 11 13 ततस्तस्मिन्; Dt कथाश्च (wrongly om. श्चान्या) (for कथाश्चान्याश्च). Ñ V B1–3 D10 11.13 बभूव; B4 अभवद् (for चकार). V4 °तत्परः; D13 °माश्रितः (for ध्यानमास्थितः). Ś1 D1–3 7 उपविश्यासने तूष्णीं ध्यानमेवान्वपद्यत.—After 21, G1 ins. 144*.

22 [ab]) B3 repeats लो in लोक°. V2 (before corr. as in text) स्वयंप्रभः; D14 illeg., T2 स्वयंभुवः (for स्वयं प्रभुः). Ś1 D1–3.7 आजगामाश्रममथो(D1 °पदे) ब्रह्मा लोकपितामहः. D1 om. 22[cd]—24.—[d]) D5 9.11.12 G1–3 M1 ऋषि° (for मुनि°).—For 22[cd], Ś1 Ñ V B D2 3.7.10.13 M4 subst, while G1 ins after 21 :

144* स्वयं स्वयंभूर्भगवान्द्रष्टुं तमृषिसत्तमम् ।

[In Ñ1 after स्वयं स्व up to ष्टु and last two letters त्तमम् are illeg. V2 सूर्यः, D13 तत्र; G1 अथ; M4 ब्रह्मा (for first स्वयं). V1.3 B1 स्वयभूर्भगवान् द्रष्टु (V1 तत्र; V3 देवो) (for the prior half). B1 स्वयं (for द्रष्टुं). D7 तं द्रष्टुं (by transp.). V3 ऋषिमुत्तमं; G1 मुनिपुंगव (for ऋषिसत्तमम्).]

23 D1 om. 23 (cf. v.l. 22).—[a]) Ś1 कि on marg. Ś1 Ñ V1–3 B D2.3.5.7.10–13 M4 अपि (for अथ). B4 तद् (for तं). V4 आगतं दृष्ट्वा (*inf. lin.* लक्षितं श्रुत्वा

G. I. 2. 27 B I. 2. 25 L. I. 2. 27

पूजयामास तं देवं पाद्यार्घ्यासनवन्दनैः ।
प्रणम्य विधिवच्चैनं पृष्ट्वानामयमव्ययम् ॥ २४
अथोपविश्य भगवानासने परमार्चिते ।
वाल्मीकये महर्षये संदिदेशासनं ततः ॥ २५
उपविष्टे तदा तस्मिन्साक्षाल्लोकपितामहे ।
तद्गतेनैव मनसा वाल्मीकिर्ध्यानमास्थितः ॥ २६
पापात्मना कृतं कष्टं वैरग्रहणबुद्धिना ।
यस्तादृशं चारुरवं क्रौञ्चं हन्यादकारणात् ॥ २७
शोचन्नेव मुहुः क्रौञ्चीमुपश्लोकमिमं पुनः ।
जगावन्तर्गतमना भूत्वा शोकपरायणः ॥ २८

---

also) (for अथ तं दृष्ट्वा) —[b]) T2 सहतो° (sic) (for सहसोत्थाय). Ñ1 illeg; V1 वाग्रत:; D7 चाग्रत: (for वाग्यत:). D3 सहसास्थाय धर्मवित्. —[c]) Ś1 Ñ2 V1.3 4 B1.3 4 D3 5 10.12–14 T G2 4 M1 प्रणतो; Cg.t as in text (for प्रयतो). V4 तस्मै; D11 ब्रह्मा (as in text also) (for भूत्वा) —[d]) Ś1 तस्मै; V4 भूत्वा (for तस्थौ). B4 (marg., orig as in text) तस्थौ भूत्वा (by transp.) V4 °मसंमित:; D3 °मविस्मितं; D14 illeg. (for °मविस्मित:).

24 D1 om 24 (cf v. l. 22). D2 7.9 transp. 24 and 25[ab]. D3 transp. 24[ab] and 25[ab]. —[a]) D14 illeg. (for पूज-). Ś1 Ñ V B D2 3 5 7 9 10 12 13 M4 चैवै (D12 वै चै by transp.) नं (for तं देवं). D11 पूजयामास चैनं (submetric). —[b]) Ñ1 illeg after पाद्या. V1 पाद्यार्घास- (श also) न°. V2 4 D12 पाद्यार्घा (D12 °र्घ्या) सनचंदनैः; D2 3.7.9 पाद्यार्घ (D7 °र्घ्य) स्तुति°.—After 24[ab], M4 ins. 28[cd], which is repeated in its proper place.—[c]) D14 illeg. प्र to धि. Ś1 पूर्णतो; Ñ V B D5.10 12 13 प्रण (Ñ1 illeg) तो; G4 M4 प्रणेमे (for प्रणम्य). D2 वापि; D3 7 M4 चापि; D9 चैव (for चैनं). —[d]) V3 D2.14 दृष्ट्वा (for पृष्ट्वा). D3 [आ]गमनम्; D12 [अ]नाम* (for [अ]नामयम्). D11 अषयं (sic); D12 *व्ययं; M4 अव्यय: (for अव्ययम्). D6 8 पृष्ट्वा चैव निरामयं, Cm. g. t as in text ❀ Ck अव्ययं व्ययो जन्मादिनाशान्तविकारा:........। प्रथमं स्वागतमत्रभवतां स्वामिनामित्यनामयं पृष्ट्वा । ❀

25 D2 7 9 transp. 24 and 25[ab], D3 24[ab] and 25[ab]. —[a]) Ñ1 B3 (*int. lin*) तथो° (for अथोपविश्य). —[b]) V2 परमर्चित:; G1 °र्जिते (for परमार्चिते).—For 25[ab], D1 subst., D2.3.7.9 ins. line 2 after 25[ab]:

145* स्वयं स्वयंभूर्भगवानासने परमार्चिते ।
ऋषिणाभ्यर्चित: सम्यगासांचक्रे पितामहः ।

[(1 2) D7 अभ्यर्थित॰. D9 आज्ञां° (*sec m*, orig. आसां°) (for आसांचक्रे). D2.3 7 वरासने (for पितामह:).]

Ñ1 illeg. after वाल्मीक up to [d]. D14 partially illeg. —[c]) V1.2 वाल्मीकाय (for °कये) Ś1 अप्यासनं; Ñ2 V1 3.4 B (B4 orig.) D2.10.12 13 [अ]प्यासनं स (Ñ2 V1 °सं-, D2 °च); V2 B4 (m.) [अ]प्यसौ ब्रह्मा; Dt D6 8 Ct च ऋषये; D1 [अ]र्घासनं स्वं; D3.5 आसनं स्वं; Cg as in text (for महर्षये). D7 वाल्मीकिर्यथासनं स्वं; D11 M4 वाल्मीकेप्यासनं स (submetric) —[d]) Ś1 स दिदेशांतरं; Ñ2 V1.3.4 B (B4 m. as in text) D1–3.5.10–13 M4 दिदेशानंतरं; V2 om स; D7 विवेशानंतरं; D14 तं दिदेशा° (for संदिदेशासनं). M4 तदा (for तत:). —After 25, Dt D4 6 8 9.14 S (except M4) ins ·

146* ब्रह्मणा समनुज्ञात: सोऽप्युपाविशदासने ।

26 [a]) D1 उपविष्टं; D3 13 उपविष्टो; M3 उ:विष्ट (for उपविष्टे). Ś1 Ñ2 V3 B2.3 D1–3 5.7.11 12 ततस्तस्मिन्; Ñ1 V2 B4 तु तस्मिंस्तु; V1 च ततस्तस्मिन् (hypermetric); V4 B1 D13 च तस्मिंस्तु; M4 व तस्मिन् स (for तदा तस्मिन्). —[b]) Ñ1 V4 D1 -पितामह: (for -पितामहे). —[c]) V2 तद्दत्तेनैव; D5 °तेनेव (for तद्गतेनैव). —[d]) Ś1 °संस्थित:; D1 °माश्रित: (for °मास्थित:).

27 Ś1 Ñ V B D1–3 5.7.9–13 M4 transp. 27 and 28. —[a]) G2 °त्मानं (for पापात्मना). Ś1 Ñ V B D5 10–13 कृतं पापात्मना (by transp.). D1–3 7 9 कष्टं कृतं पाप्मना वै (D2 च पाप्मना). —[b]) Ś1 Ñ V1–3 B D5.10 12.13 व्या (Ñ2 क्रो) धेना (V1 om. ना) नाम° (V2 3 °नात्म°, B1.2 °नार्य°, B3 (m. orig. as in text) °नर्थ°), V4 व्याधेनाथ*°; D1–3 7.9.11 निषादेनाल्प°. Ñ1 illeg. for [cd]. —[c]) D1.2 7.9 14 यत्, Cg as in text (for यस्). D1 चारुतरं; D7 °रुतं; M4 °रूपं (for चारुरवं) Ś1 यत्सकामातुरं क्रौंचम्; Ñ2 V B D5 10 12 13 यत्स (V1 repeats य; Ñ2 V4 B3 4 D10 °त्सु-) चारुस्वनं (V1.3 B1 °रवं; V2 D12 °वरं; D5 °भवं) क्रौंचम्; D3 यत्रादृशं चारुरं* (sic), D11 यत्स क्रौंचं चारुवरम्. —[d]) D1–3.7.9 M4 जघ्ने क्रौंचम् (for क्रौञ्चं हन्याद्). Ś1 Ñ2 V B D5.10–13 अवधीत्तम (V1 °त्काम; B2 m, B4 om. म; D13 °दात्म) कारणात् (Ś1 Ñ2 V3 B3 [B3 m. as in text] D10 °णं).

28 Ś1 Ñ V B D1–3 5 7.9–13 M4 transp. 27 and 28. —[a]) Ś1 Ñ2 V4 B D1 2.5 7 9–12 M4 शोचन्निव°, V1 शोचयन्निव तां; V3 शोचयन्नितरां; Dt D6 8 °पुन:; D4 शोचन्नेवं°; D13 शोचन्निव स तां; G4 °न्नेवमुप-; Cg as in text (for शोचन्नेव मुहु:) V4 D14 क्रौंचम्; D9 श्लोकम् (for क्रौञ्चीम्). —[b]) Ś1 Ñ1 V B D5 10–13 तत:°, Ñ2 M4 उप (Ñ2 तत:) शोकम् (for उपश्लोकम्). V2–4 B1 इदं (for इमं). Dt D6.8 जगौ; M4 मुनि: (for पुन:). D1–3 7 तमेवार्थं पुन: पुन:; D9 तमेवार्थं विचिंतयन्. After 24[ab], M4 ins 28[cd]. —[c]). Ś1 Ñ V B D1–3 5 7 9–12 जगादान्तर्गत°; Dt D6.8 पुनरंतर्गत°, D13 जगादार्तमना भूत्वा; M4 (both times) जगौ चांतर्गत°—[d]) D13 दु:ख-; M1 (before corr.) भूया (for भूत्वा). Ś1 श्लोक°; V4 लोक° (for शोकपरायण:).

तमुवाच ततो ब्रह्मा प्रहसन्मुनिपुंगवम् ।
श्लोक एव त्वया बद्धो नात्र कार्या विचारणा ॥ २९
मच्छन्दादेव ते ब्रह्मन्प्रवृत्तेयं सरस्वती ।
रामस्य चरितं कृत्स्नं कुरु त्वमृषिसत्तम ॥ ३०
धर्मात्मनो गुणवतो लोके रामस्य धीमतः ।
वृत्तं कथय धीरस्य यथा ते नारदाच्छ्रुतम् ॥ ३१
रहस्यं च प्रकाशं च यद्वृत्तं तस्य धीमतः ।
रामस्य सहसौमित्रे राक्षसानां च सर्वशः ॥ ३२
वैदेह्याश्चैव यद्वृत्तं प्रकाशं यदि वा रहः ।
तच्चाप्यविदितं सर्वं विदितं ते भविष्यति ॥ ३३
न ते वागनृता काव्ये काचिदत्र भविष्यति ।
कुरु रामकथां पुण्यां श्लोकबद्धां मनोरमाम् ॥ ३४

G. I. 2. 39
B. I. 2. 36
L. I 2 39

29 [b]) D1–3 7 9 M3 प्रहस्य (for प्रहसन्) Ś1 Ñ V B D5 10 12 13 °सत्तमं (for °पुंगवम्). —After 29[ab], Ś1 Ñ V B D5.10–13 ins. .

147* महर्षे यदयं प्रोक्तस्त्वया क्रौञ्चवधाश्रयः ।

[D11 यपद (sic) (for यदय). B4 °श्रित (for °श्रय·)] —[c]) Ś1 Ñ V B Dt D5.8 12 Ct एवास्त्वयं; D1–3 9 एष°, D10 एवास्त्वयं, M4 एकस्त्वया; Cg as in text (for एव त्वया). D13 श्लोकः स चास्त्वयं बंधः. ❀ Ck इदानीमपि श्लोकच्याजेन त्वया श्लोक एव बद्धः; Ct श्लोक एव त्वया इति पाठेपि यशोरूप एवायं त्वया बद्धः ❀ —[d]) Ś1 Ñ V1 2 4 B2–4 D11 12 M4 तव वाक्यस्य शोचतः ; V3 B1 तव वाक्यमशेषतः; D1–3 7 9 13 तस्य वाक्यस्य (D2 क्रौंचस्य; D7 वाक्यम; D9 चक्रस्य) शोचनात् (D13 °नः) , D5 [ऽ]भूद्वाक्यस्य शोचत :.

30 [a]) Ś1 Ñ V2–4 B2–4 D2 3 5 7 9 11.12 स्वच्छंदाद्; B1 सच्छंदाद्; D1 13 स्वच्छंदा; Cm g.k t as in text (for मच्छन्दाद्). —[b]) B2 (m.) प्रवृत्तेयं. D12 स्वरस्वती (sic). —[c]) Ñ1 ब्रह्मन् (as in text also), D14 S (except M2.4) Cg सर्वं (for कृत्स्नं). —[d]) V4 D12 °सत्तमः (for °सत्तम). D9 कुरुष्व मुनिपुंगव.

31 [a]) Ñ1 धर्मात्मवनो गुणतो (sic) —[b]) Ñ1 V2 D7 लोक°, Ñ2 B2.3 (after corr. as in text) D3 9 10.13 लोका°, D2 लोकनाथस्य (for लोके रामस्य). —[c]) Ñ1 V1 2 B2–4 D2 3 5 9–13 प्रथय; V4 B1 प्रथम-; D1 प्रसिद्धं; Cg as in text (for कथय). Ś1 Ñ V1.2.4 B D1–3 5.6.9–13 G4 M4 रामस्य; D4.14 T1 3 G2 M1.2 वीरस्य; Cg.t as in text (for धीरस्य) V3 रामस्य चरितं कृत्स्नं (cf 30[c]), D7 रामस्य ससहायस्य. —[d]) D11 यदा (for यथा).

32 [a]) V1 विहस्य च; V4 B D3.7 रहश्चैव (for रहस्यं च). Ś1 D9.11 प्रकाश्यं; V4 B1 D7 प्रकाशश् (for प्रकाशं). —[c]) Ś1 Ñ V B1–3 D1–3 5 7.10–13 M4 ससहायस्य; B4 सहसा यस्य, Cg as in text (for सहसौमित्रे). —[d]) D3 राक्षसानां च स च सर्वशः (hypermetric).

33 [a]) M (except M1) Cg [अ]पि (for [ए]व). Ś1 वृत्तांतं; G4 चरितं (for यद्वृत्तं). —[b]) G1 प्रकाशयति नारद :. —After 33[ab], D1–3.7.9.11 ins., while Ś1 Ñ V B D5.10 12.13 ins after 33 :

148* सदारेण सराष्ट्रेण राज्ञा दशरथेन यत् ।
आसितं भाषितं चैव गतं यच्चाप्यनुष्ठितम् ।

[Cf l 2–3 of 154*—(l 1) V2 3 सपुत्रेण (for सराष्ट्रेण) Ñ2 B2 3 D10 13 सराष्ट्रेण सदारेण (by transp.) , B4 सदाचारेण सराष्ट्रेण (hypermetric), D2 सदाचारेण राष्ट्रेण (for the prior half). D3 om न in दशरथेन V1 2 B4 D2 7 11 च (for यत्). —(l 2) V3 प्रेषित; D9 (before corr as in text) हसित (for आसित) Ś1 Ñ2 V1 B1 2 D5 11 12 मत; V2.3 ज्ञात; D1 कृत, D10 तेन (for गत). V3 वाचा, B4 तच्च, D1 यद्वा, D2 9 चैव (for यच्च)]
B3 4 cont.

149* सर्वं विदितमेतत्ते मत्प्रसादाद्भविष्यति ।

[B4 मत्प्रसा :द्.]

—After 148*, Ñ2 V4 B3 (after 149*) D10 11.13 repeat 33[cd]. —[c]) Ñ2 V4 B3 (all both times) 4 D10.13 (both second time) G1 M4 यच्च; D1 2 तथा; D11 (first time) यद्वा (for तच्च). Ś1 Ñ1 V1–3 B2 (m. as in text) D1–3 5 9–13 [अ]वितथं (for [अ]विदितं). Ñ2 B3 D10 11.13 (second, D11 first time) किंचिद् (for सर्वं). —[d]) B3 वेदितं (for विदितं). V4 तद् (for ते). —After 33, D1–3 7 9 ins , Ś1 Ñ V B D5 10–13 ins. after 40

150* धर्मकामार्थसंबद्धं बहुचित्रार्थविस्तरम् ।
समुद्रमिव रत्नाढ्यं लोकश्रुतिरसायनम् ।

[cf. l. 11–12 of 154* and l. 13–14 of the passage given in App. I (No 2)—(l 1) Ñ1 illeg. after धर्मार्थ up to द्ध in the prior half. Ñ transp. काम and अर्थ in धर्मकामार्थ-. Ñ2 V3 B3.4 -संयुक्त; D3 -संबध (for -संबद्ध). Ś1 -विस्तृत; B3 (m., orig as in text) -भाषितं (for -विस्तरम्) —(l. 2), B1 D9 समुद्र इव D12 om. मिव (for समुद्रमिव). D13 रम्यार्थ (for रत्नाढ्यं). Ñ V3 D2 5 10.12 13 लोके (for लोक-). B4 -परायणं (for -रसायनम्).]

34 B4 om. (hapl) 34[ab]. —[ab]) D5 अनृते (for अनृता). M4 गाव्ये (sic) (for काव्ये). D2 क्वचिद् (for काचिद्). G4 तत्र (for अत्र). Ś1 Ñ V B1–3 D5 10–13 transp. काव्ये (Ś1 कापि) and काचिदत्र. —[c]) Ñ1 illeg. (for कुरु रा). Ñ1 V2 3 B (B3 m., orig. मुख्यां) D1–3 7.9 T3 M4 दिव्यां; Cg as in text (for पुण्यां). D11 कुरुष्वमकथां पुण्यं (sic). —[d]) Ś1 °बंधां; V2 शोक°, D12°[illegible]द्धां (for श्लोकबद्धां). M4 °हरां (for मनोरमाम्).

G. I. 2. 40 B. I. 2. 36 L. I. 2. 40

यावत्स्थास्यन्ति गिरयः सरितश्च महीतले ।
तावद्रामायणकथा लोकेषु प्रचरिष्यति ॥ ३५
यावद्रामस्य च कथा त्वत्कृता प्रचरिष्यति ।
तावदूर्ध्वमधश्च त्वं मल्लोकेषु निवत्स्यसि ॥ ३६
इत्युक्त्वा भगवान्ब्रह्मा तत्रैवान्तरधीयत ।
ततः सशिष्यो वाल्मीकिर्मुनिर्विस्मयमाययौ ॥ ३७
तस्य शिष्यास्ततः सर्वे जगुः श्लोकमिमं पुनः ।
मुहुर्मुहुः प्रीयमाणाः प्राहुश्च भृशविस्मिताः ॥ ३८
समाक्षरैश्चतुर्भिर्यः पादैर्गीतो महर्षिणा ।
सोऽनुव्याहरणाद्भूयः शोकः श्लोकत्वमागतः ॥ ३९
तस्य बुद्धिरियं जाता वाल्मीकेर्भावितात्मनः ।
कृत्स्नं रामायणं काव्यमीदृशैः करवाण्यहम् ॥ ४०
उदारवृत्तार्थपदैर्मनोरमै-
स्तदास्य रामस्य चकार कीर्तिमान् ।
समाक्षरैः श्लोकशतैर्यशस्विनो
यशस्करं काव्यमुदारधीर्मुनिः ॥ ४१

इति श्रीरामायणे बालकाण्डे द्वितियः सर्गः ॥ २ ॥

---

35 T1 missing ^{ab} on a damaged fol. —^{c}) V2 रामायणं पुण्यं; M4 रामकथा लोके (for रामायणकथा). —^{d}) B2 त्वत्कृता; M4 सर्वतः (for लोकेषु). D13 विचरिष्यति.

36 B1 om 36 Ś1 Ñ1 V3 D2 3 5.7 11 12 T3 M3 om. ^{ab}. T2 reads ^{ab} in marg. (*sec. m*). —^{a}) Ñ2 V2 D1 9.10 13 G4 M4 च रामस्य (by transp.); V1 4 B2 4 D4.14 T1.2 G2 M1 2 रामायण-; B3 G3 रामस्य तु; G1 रामस्य (submetric) (for रामस्य च). —^{b}) V1.4 B2.4 लोकेषु; D13 त्वत्कथा (for त्वत्कृता). D1 9 विचरिष्यति. —^{c}) D2 तव च (for तावद्). Ñ D1–5.7.9.11.12 ऊर्ध्वगतिश् (for ऊर्ध्वमधश्). V4 D1–3.7 M4 चैव; D9 त्वं च (by transp) (for च त्वं). —^{d}) V2.3 D1–3 7 9 G1.3 M2 मम लोके; B2 मल्लोके च; B3 (m, orig. as in text) 4 स्वर्गलोके (for मल्लोकेषु). Ñ2 V2.4 D5.7.9 निवत्स्यति; B3 विवत्स्यसि (m. as in text); D13 चरिष्यसि (for निवत्स्यसि). G4 मल्लोके निवसिष्यसि.

37 ^{c}) Dt D6.8 14 S (except M4) भगवान्; D3 4 9 वाल्मीकि- (for वाल्मीकिर्). V3 ततः स शिष्यसहितो. —^{d}) D1–3 7 आगतः (for आययौ). Ś1 Ñ V1.2 4 B D5.10–13 विस्मयं परमं (Ñ1 m. परमं) ययौ; V3 वाल्मीकिर्विस्मयं ययौ; D9 -मुनिर्विस्मयमानसः.

38 ^{a}) D12 G4 तथा (for ततः). Ñ1 तस्य (for सर्वे). —^{b}) Dt repeats, D13 गुरोः (for जगुः). Ñ2 V3 B3.4 इदं; D1–3 7.9 हितं (for इमं). Ś1 Ñ V B1.3.4 D1–3 5 7 9–13 M4 तदा; B2 तथा; G4 missing (for पुनः). —^{c}) V3 प्रियमनाः; D2 क्रीयमाणः (sic) (for प्रीयमाणाः). D2 om. from 38^{d} to 39^{c}. —^{d}) V2 3 प्राज्ञाश्च; B1 भूयश्च°; B4 प्रहुश्च (sic), D5 illeg.; D9 मु°; M4 ब° (for प्राहुश्च). Ś1 °दुःखिताः; V3 बहु° (for भृशविस्मिताः).

39 D2 om. 39^{abc} (cf. v. l. 38). —^{a}) M2 पदा° (for समाक्षरैश्). B2 (m. as in text) च (for यः). M4 चतुष्पादोक्षरसमः. —^{b}) T3 °र्बद्धो; M4 शोकार्त्तेन (for पादैर्गीतो). Ś1 Ñ V B D5.10–13 महात्मना; D3 मनीषिणा (for महर्षिणा). —^{c}) V2 सोर्थ° (for सोऽनु°). M4 अनुव्याहरणार्थाय. —^{d}) V2 3 B3 4 M3 (*sec. m.*, orig. as in text) Cm g श्लोकः; Ct as in text (for शोकः). Ś1 शोकः श्लोकसमं ततः; V4 श्लोकत्वमिदमागतः. ❀Cg: शोकः श्लोकत्वमागत इति पाठे शोककृतश्लोक एव शोक इत्युच्यत इति ज्ञेयम्।; Ck: स शोकविषयकशब्दो भूयोनुव्याहरणादनुस्मृत्य व्याहरणाद्धेतोः दैवगत्या श्लोकत्वमागतस्तिष्ठति। ❀

40 ^{a}) D1–3 7.9 ततो (for तस्य). Ś1 Ñ V B D3 5. 10–13 अभूत्तत्र; D1.2.7 9 अभूत्तस्य; G1 °ज्ञाता (for इयं जाता). —^{b}) Dt D6.8 महर्षेर्; Cg as in text (for वाल्मीकेर्). Ś1 Ñ V B D5.10.12.13 अथ (Ś1 एव) धीमतः (for भावितात्मनः). —After 40^{ab}, D1–3.7.9.11 (D11 after 40) M4 ins.:

151* कृत्स्नं रामायणं काव्यमेष वै प्रकरोम्यहम् ।
जगौ स भगवान्कृत्स्नमेतद्बीजं निशम्य तु ।

[Cf. 40^{cd}. —(l. 1) D11 जगौ रामायण काव्य वाल्मीकिर्भगवानृषि D11 om. line 2. —(l. 2) M4 च (for स). D3 निशाम्य. D2 7.9 च (for तु). M4 शिष्येभ्यस्तद्ददौ तदा (for the post. half).]

—^{c}) Ś1 Ñ V B D1–3 5 7 9–13 M4 श्लोकैर्; Cg as in text (for काव्यम्). —^{d}) D11 ईदृशं (for ईदृशैः). D2 3.7.11 प्रकरोमि (for करवाणि) Ś1 °भक्तिदं स्मृतं. M4 तन्निबोधत सत्तमाः. —After 40, Ś1 Ñ V B D5.10–13 (D11 after 151*) ins 150*.

41 M4 om 41 —^{a}) Ñ2 -वृत्तात्म-; V2 4 -वृत्तानु-; D9 -वृत्य (before corr. °त्या) र्थ- (for -वृत्तार्थ-). Ś1 Ñ V B1 2 4 D1–3 5 7 9–12 मनोहरैस्; Cg t as in text (for °रमैर्). —^{b}) Ś1 Ñ V B D1–3 5 7 9–13 ततः स; D4 तदा स; T3 G1.3 4 M2 3 तदस्य (for तदास्य). Ñ2 B3.4 D10 °वीर्यवान्; V1 D2 3 7 °बुद्धिमान्; V3 च कीर्तिवर्धनं; V4 °कीर्तनं (for चकार कीर्तिमान्). —^{c}) V2 B2 (m. as in text) D1–3.7.9 (m. as in text) -पदैर्; V4 -गतैर् (for -शतैर्). B1 om. यशस्विनो. —^{d}) D11 om. श in यशस्करं and र in उदार.

३

श्रुत्वा वस्तु समग्रं तद्धर्मात्मा धर्मसंहितम् ।
व्यक्तमन्वेषते भूयो यद्वृत्तं तस्य धीमतः ॥ १

उपस्पृश्योदकं सम्यङ्मुनिः स्थित्वा कृताञ्जलिः ।
प्राचीनाग्रेषु दर्भेषु धर्मेणान्वेषते गतिम् ॥ २

G. I. 3. 2
B. I. 3. 2
L. I. 4. 2

Ñ1 V4 B2 3 D1–3 7 °धीरिति, B1 4 °धी: परं; Dt D6 8 °दर्शन:; D13 °मुग्रधी: (for उदारधीर्मुनि:). —After 41, Dt D4 6 8–10 14 S (M4 after 40) ins. 44*

[तदुपगतसमाससंधियोगं
सममधुरोपनतार्थवाक्यबद्धम् ।
रघुवरचरितं मुनिप्रणीतं
दशशिरसश्च वधं निशामयध्वम् ।]

[(l. 3) D10 निशामय त्व (for मुनिप्रणीत). —(l 4) D6 om. शि in दशशिरसश्च D10 मुनिप्रणीत (for निशामयध्वम्)]

Colophon —*Kānda name* Before Kānda name, Ñ1 ins रामायणे; V1.3.4 B4 D5 6 7 10–12 इत्यार्षे रामा°; V2 D9 इत्यार्षे श्रीरामा°; B1 इत्यार्षे रामायणे महर्षिवाल्मीकीये; B2 इत्यार्षे रामायणे वाल्मीकीये आदिकाव्ये; B3 इत्यार्षे रामायणे चतुर्विंशतिसाहस्र्यां; Dt D1–3 8 इत्यार्षे श्रीरामायणे वाल्मीकीये; D4 इत्यार्षे श्रीमद्रामायणे; D14 T G M1–3 इति श्रीमद्; M4 इति. Ñ2 V4 D5.6.10 om. Kānda name. Ś1 V1–3 B D12 आदि°, Ñ1 Dt D2.4 7 8 9 11 13 S बाल° (as in text); D1 3 अयोध्या°. —*Sarga name* · Dt S om. Ś1 B4 ब्रह्माभिगमनं; Ñ1 V1.3 4 B1–3 D5 10–12 ब्रह्मागमनं; Ñ2 V2 ब्रह्मागम:; D1 वस्तूत्पादनं; D2.3 7 काव्यवस्तूत्पादन: (D3 °नं), D9 काव्याभिगमनं. —*Sarga no* (figures, words or both): Ś1 Ñ2 V2.4 B2.3 D1.5.7.11 2, V3 Dt D2 3 S द्वितीय:; D4 6 9 both (as in text). D13 इ र्षे मा णे ल्मी ये दि व्ये तु श सा स्र्यां हि यां दि डे ह्मा म ना द्वि य:. (After each letter lacuna) —After Colophon, D1 mentions No. 128. G1 2 conclude with श्रीरामाय नम:; G3 with श्रीमते रामानुजाय नम:; M1 2 with श्रीरामाय नम:.

3

☞ Before Sarga 3, (which is the 4th Sarga in the following MSS.) Ś1 Ñ V B D5 10–13 add one Anukramanī Sarga (Gorresio ed. adds after the 3rd Sarga) giving the contents of all the 7 Kāndas in detail. Some of the st. om. in Sarga 3 of the above MSS. are found in the additional Sarga relegated to App I (No. 1). Their variants are given there. M4 begins the 3rd Sarga from st. 3. St. 1 and 2 along with the additional passages thereafter are read in the beginning of the 4th Sarga. T2 begins with श्रीरामचन्द्राय नम: । ॐ. — ...

1 ^{b}) Dt D6 8 धर्मार्थसहितं हितं. ☙ Ct: धर्मार्थेति त्रिवर्गोपलक्षणं फलत्वेन तत्सहितं । हितं मोक्षफलकम् । ☙ —^{d}) M4 तत्र तत्त्वत: (for तस्य धीमत:) —For 1, Ś1 Ñ V B D1–3 5 7.9 (l 1 for 1 ^{ab} and om. l 2)–13 subst. :

152* श्रुत्वा पूर्वं काव्यबीजं देवर्षेर्नारदादृषि: ।
लोकादन्विष्य भूयश्च चरितं चरितव्रत: ।

[(l. 1) B3 महर्षेर् (marg. as in text) (for देवर्षेर्). Ś1 D1–3 5.7 11 13 मुनि (for ऋषि). —(l. 2) Ś1 श्लोकम्, D13 लोकम् (for लोकाद्) V4 चरित (for भूयश्च). D2 लोकानन्वेषयामास (for the prior half) D1 3.7 विस्तर, D2 विस्तार (for चरित) V2 °व्रत, D7 च ऋत° (for चरितव्रत). V4 पवित्र भूरितेजस (for the post half)]

2 V4 M4 om 2. —^{b}) D11 तस्थौ (for स्थित्वा). G4 मुनिरास्थित विष्टरे. D5 om 2 ^{cd}. —^{c}) V2 [अ]धर्मेण (for दर्भेषु). —^{d}) Ś1 Ñ2 B2–4 D1–3 7 11 13 काव्यस्य (for धर्मेण). Ś1 [अ]न्वेषयन्, V2 [अ]न्विष्यतां; B4 [अ]न्वेषणै (sic), D1–3 7 10 11 G2 अन्वेषणे (D3 °णो), D13 अन्वेषया; D14 अन्विषतो; G4 अ * षतो (for अन्वेषते). D1–3.7 रत: (D3 °त), D11 मतिं; D13 नतिं (for गतिम्). —After 2, Ś1 Ñ2 V2 3 B2–4 D1–3 7.10.11 13 ins., Ñ1 V1 B1 D12 subst. for 2 ^{cd}

153* तपोबलेन चान्विष्य चरितं भूरितेजस: ।

[V1 तपोबल, V2 तपोवने (both submetric) Ś1 D13 चरितेन च तेजसा (for the post. half).]

—After 2, Dt D4 6 8 9 14 S ins

154* रामलक्ष्मणसीताभी राज्ञा दशरथेन च ।
सभार्येण सराष्ट्रेण यत्प्राप्तं तत्र तत्त्वत: ।
हसितं भाषितं चैव गतिर्या यच्च चेष्टितम् ।
तत्सर्वं धर्मवीर्येण यथावत्संप्रपश्यति ।
स्त्रीतृतीयेन च तदा यत्प्राप्तं चरता वने । [5]
सत्यसंधेन रामेण तत्सर्वं चान्ववेक्षितम् ।
तत: पश्यति धर्मात्मा तत्सर्वं योगमास्थित: ।
पुरा यत्तत्र निर्वृत्तं पाणावामलकं यथा ।
तत्सर्वं तत्त्वतो दृष्ट्वा धर्मेण स महाद्युति: ।
अभिरामस्य रामस्य चरितं कर्तुमुद्यत: । [10]
कामार्थगुणसंयुक्तं धर्मार्थगुणविस्तरम् ।
समुद्रमिव रत्नाढ्यं सर्वश्रुतिमनोहरम् ।
स यथाकथितं पूर्वं नारदेन महर्षिणा ।
रघुवंशस्य चरितं चकार भगवान्मुनि: ।

[M4 om. lines 3. T3 om. line 4 For l. 2.3 cf. 148*. —(l. 2) T3 यद्वृत्तं तस्य धीमत (for the post.

G. 1. 3. 3
B. 1. 3. 10
L 1. 4. 3

जन्म रामस्य सुमहद्वीर्यं सर्वानुकूलताम् ।
लोकस्य प्रियतां क्षान्तिं सौम्यतां सत्यशीलताम् ॥३
नाना चित्राः कथाश्चान्या विश्वामित्रसहायने ।
जानक्याश्च विवाहं च धनुषश्च विभेदनम् ॥ ४
रामरामविवादं च गुणान्दाशरथेस्तथा ।
तथाभिषेकं रामस्य कैकेय्या दुष्टभावताम् ॥ ५
व्याघातं चाभिषेकस्य रामस्य च विवासनम् ।
राज्ञः शोकं विलापं च परलोकस्य चाश्रयम् ॥ ६
प्रकृतीनां विषादं च प्रकृतीनां विसर्जनम् ।
निषादाधिपसंवादं सूतोपावर्तनं तथा ॥ ७
गङ्गायाश्चाभिसंतारं भरद्वाजस्य दर्शनम् ।
भरद्वाजाभ्यनुज्ञानाच्चित्रकूटस्य दर्शनम् ॥ ८

half) —(l. 3) Dt D4.6 8 यावच्च (for या यच्च).—(l. 5) Dt D4 6 8 14 च तथा, G2 M1 चरता (for च तदा) G2 M1 च तदा (for चरता). —(l. 6) Dt D6 8 G1.3 अन्ववैक्षत, D14 T1 2 अन्ववेक्षते, G2 M1 अन्ववेक्षत, M3 अनुवीक्षते (for अन्ववेक्षितम्). —(l. 7) T3 आश्रित· (for आस्थित) —(l 9) G2 ज्ञात्वा (for दृष्ट्वा). Dt D6 8 (*sec m*) °मति , M2 4 °मुनि (for °श्रुति). —(l. 10) Dt D6 8 9 G1 3 4 M2 तत्सर्वं (for चरित) T2 वक्तुम् (for कर्तुम्). For l 11-12 cf 150*.—(l 11) G4 transp कामार्थं and धर्मार्थं. D4 9 -संपन्न (for -समुक्त). M4 धर्मार्थं च ह विस्तर(for the post half).—(l 12) G4 समुद्र इव. M4 लोक- (for सर्व-). —(l. 13) Dt D6 8 M2 महात्मना (for महर्षिणा) —(l 14) D4 9 T G1 3.4 M2 4 ऋषि (for मुनि)]
—After 2, D1–3.7 ins (after 153*) a passage of 19 lines given in App. 1 (No 2).

3 D10 m. 3.—^{b}) Ś1 D13 चैवा°; V3 पूर्वा° G1 °नुकूल्यतां (for सर्वा°). —^{c}) V1 कांतिं (for क्षान्तिं). —^{d}) Ś1 Ñ V B D2 3.5 7 10–13 °वाक्यतां; M4 °वादितां (for °शीलताम्). —After 3, B2 ins.·

155* विश्वामित्रस्य चरितं मन्त्रलम्भं तथैव च ।
ताडकायाश्च निधनं यज्ञवाटनिदर्शनम् ।

4 D5 om. (hapl) 4 and 5 Ñ1 V B D2 3 10 11 13 read 4^{ab} after 5^{ab}. D7 transp. 4^{ab} and 4^{cd}. —^{a}) D9 T3 G2 नानाश्च (for नाना). V3 D2.4.9.14 T G2 M1 Cg.k चित्र-; G3 विधाः (for चित्राः). D1 नाना कथाश्चाप्यभवन्. —^{b}) Ś1 Ñ B1–3 D2 7 10–13 -महामुनेः; V1.2 D14 T1 G2–4 -सहासने; V3 B4 -महात्मनः (V3 °नोः); D1 -महावने; D3 4 9 T2 3 M2 3 Cg.k -समागमे; M4 -समासने; Ct as in text (for -सहायने) ❀Cg : विश्वामित्रसमागमे विश्वामित्रेण रामलक्ष्मणयोः संयोगे सति अन्या रामचरितादन्या नानाप्रकारचित्रकथाः; Ck·..मित्रसमागमे नानाचित्रकथा लौकिक्यः । ❀ —^{c}) D2 3 7 जनकेन (for जानक्याश्च). Ś1 Ñ V B D10–13 मिथिलागमनं चैव. —^{d}) Ś1 Ñ2 V B1–3 चैव भेदनं; D2.3 7 M4 चापि भंजनं (for च विभेदनम्). —For 4^{cd}, D1 subst.·

156* धनुर्भेदं च मिथिलां वैदेहानां प्रतिक्रिया ।

5 D5 om. 5 (cf. v.l. 4). Ñ1 V B D2.3.10.11.13 read 4^{ab} after 5^{ab}.—^{a}) Ñ1 D13 -विषादश्च; V4 -विलापं (for -विवादं). D12 रामरामस्य विवादं. —^{b}) Ś1 Ñ2 B2 (m. as in text) –4 D2.3.7.9.10.13 भयं; V4 D12 M3 गुणं; D11 प्रीतिं (for गुणान्). T2 3 G1 3 (before corr.) तदा (for तथा). Ś1 Ñ V B D2 3 7 9–13 M4 दशरथस्य च (Ñ1 *, M4 थ), D1 रामस्य कीर्तिताः (for दाशरथेस्तथा). —^{c}) B1 अथ; D4 T3 तदा (for तथा). D3 [अ]भिषेके (for °कं). —After 5^c, D1 ins.

157* प्रकृतीनां प्रतिक्रिया ।
मन्थरायाः कुमन्त्रं च.

—^{d}) D1 -भावता (for -भावताम्).

6 ^{a}) V1 D5.11 व्याघातश्च; Dt D3.6–8 G1.3.4 M2 Cg t विघातं. D3 तु (for च). —^{b}) Ñ2 V1 B2–4 D5.10–12 14 T2 राघवस्य (for रामस्य च). Ś1 D13 महात्मनः (for विवासनम्). B2 ^{cd} in marg —^{c}) V1 शोको; V4 D1.2 6 9 14 S Cg शोक-; B4 श्लोकं (sic) (for शोकं). Ś1 D13 विषादं; V1 B1 विलापश्च (for विलापं) —^{d}) Ś1 Ñ2 V B D5 10–13 मोहं मरणमेव च; Ñ1 मोहेन मरणं तथा; D1 कौशल्याश्च तथैव च; D2.3.7 पौरलोकस्य चाप्रियं.

7 ^{a}) Ñ1 विषादश्च (for विषादं). —After 7^a, B2 ins.·

158* रामस्य गमनं तथा ।
तमसायां निवासं च.

B2 ^{b} in marg. —^{b}) Ś1 Ñ V B1 3.4 D1–3.5 7 11–13 तथैव च; B2 प्रजानां च , D10 सूतस्य च (for प्रकृतीनां).
—After 7^b, B2 (marg.) ins.

159* शृङ्गबेरपुरे वासं.

—After 7^{ab}, D1 reads 8^a repeating it in its proper place, then ins.

160* पत्रैश्चापि निवासनम् ।
रात्रौ शोको विलापश्च रामस्य च महात्मनः ।
लक्ष्मणेनाश्वासितश्च प्रकृत्यं(तिं) च स्वयं गतः ।

—After 7^{ab}, D11 ins. line 2 of 157* and thereafter cont.

161* प्रजानां च निवर्तनम् ।

B2 transp. ^{c} and ^{d}. G2 reads ^{cd} *inter. lin. sec. m.*
—After 7 ^{c}, B2 (marg.) ins. ·

162* गङ्गाकूले महात्मनः ।

—^{d}) Ś1 V1.3 4 B1 D2 3 5.12 सूतस्य च नि(V3 वि)वर्तनं; Ñ1 अतो तस्य निवर्तनं; Ñ2 V2 B3.4 D7.10.11.13 सूतस्य च विसर्जनं; D1 ततस्तस्य निवर्तनं.

8 D11 om. (hapl.) 8^{ab}. G2 reads 8 *inf. lin. sec. m.* —^{a}) Ś1 Ñ V1.3.4 B D5.10.12.13 चैव°; V2 Dt D2.4.6.8.

वास्तुकर्मनिवेशं च भरतागमनं तथा ।
प्रसादनं च रामस्य पितुश्च सलिलक्रियाम् ॥ ९
पादुकाग्र्याभिषेकं च नन्दिग्रामनिवासनम् ।
दण्डकारण्यगमनं सुतीक्ष्णेन समागमम् ॥ १०
अनसूयासमस्यां च अङ्गरागस्य चार्पणम् ।
शूर्पणख्याश्च संवादं विरूपकरणं तथा ॥ ११
वधं खरत्रिशिरसोरुत्थानं रावणस्य च ।
मारीचस्य वधं चैव वैदेह्या हरणं तथा ॥ १२
राघवस्य विलापं च गृध्रराजनिवर्हणम् ।
कबन्धदर्शनं चैव पम्पायाश्चापि दर्शनम् ॥ १३

G. 1 3 15
B 1. 3 21
L 1. 4 15

9 14 S (except G4) चापि°, D7 चानिशंतारं (for चाभिसन्तारं). —After 8^a, D2 ins.

163* गुहस्य विनिवर्तनम् ।
प्रयागगमनादेव.

On the other hand D7 ins.

164* सुमन्त्रस्य निवर्तनम् ।
निषादवचनादेव.

—^{b}) D2 3 5.7.12 M4 भारद्वाजस्य. —^{c}) Ñ1 V4 भारद्वाजा- (for भरद्वाजा-). V1 D3 5 11 -नुज्ञा (D3 5 °ज्ञां) च; V2 M4 -नुज्ञानं; V3 -नुज्ञातश्च; D7 -नुज्ञातं, G4 -नुज्ञात- (for -नुज्ञानाच्). D1 भरद्वाजस्य वचनाच्; D2 भारद्वाजायानुज्ञातं. —^{d}) V1 °कूटस्य च (hypermetric), B4 °कूट- (submetric) (for °कूटस्य). V3 °कूटप्रवर्तनं.

9 ^{a}) V4 -निवेशश्च; Cg -विवेशं (for -निवेशं). V3 D13 °कर्मणि वेशं च. ❀ Ck वास्तुकर्म चित्रकूटे पर्णशालानिर्माणं तत्पूर्वकस्तत्र निवेशः ❀ —^{c}) Ś1 D13 आश्वासनं; T2 प्रासादनं (for प्रसादनं).

10 ^{a}) Ś1 Ñ B2 3 D1–3 5 7.10–13 -ग्र्य(Ñ1 illeg.) भिषेकं; V1 -भिषेकं (submetric), V2 4 B1 4 D9 -ग्या(V4 B4 ग्र, B1 ग्य)भिषेकं; G1 -ग्र्यषेकं (submetric), M4 -ग्राभिषेकं (for -ग्र्याभिषेकं). V3 पादुकायाभिकथनं.—^{b}) Ś1 D13 -प्रवेशनं; Ñ V1–3 B2–4 D2 5 9–12 -नि(Ñ2 वि)वेशनं. D1 अगस्त्यस्य विसर्जनं; D3 भरतस्य निवेशनं. T1.2 transp. 10^{cd} and 11^{ab}. —^{c}) V4 °आगमनं (for °गमनं). —After 10^c, Dt D4 6.8.9.14 S (except M4) ins.

165* विराधस्य वधं तथा ।
दर्शनं शरभङ्गस्य.

[(l. 1) T3 G2 M1 तदा]

—^{d}) V1 सुतीक्ष्णायाः (sic); Dt सुतीक्ष्यन (sic), D3 सुतीक्ष्नेन. D4 [अ]भिसंगमं (for समागमम्).

11 T1.2 transp. 10^{cd} and 11^{ab}. Note hiatus between ^{a} and ^{b} —^{a}) D5 अनुसूया-; D10 अनुसूवा-. Ś1 D11 -समस्था च; Ñ1 Ct -समास्यां च; D1 -समायोगम्; D4 G3 Cg -सहास्यां च; D9 -भिगमने; D14 T1 2 G2 -नमस्यां (D14 °स्या) च; M4 -सपर्यासिम्; Cr.k as in text (for -समस्यां च). V3 B1 4 अनुसूयासमास्या (B4 °स्यां) च; D2 3.7 अन(D3 7 °नु)सूयां समासाद्य. ❀ Ck: तथाग्रे च अनसूयासमस्यार्थे (?) अनसूयायाः अत्रिपत्न्याः समस्यंत् (?) संगमः ❀ —^{b}) V1 अंगराजस्य (sic); D9 (to avoid hiatus) [अ]प्यंगरागस्य B1 अंगरागसमर्पणं. —After 11^{ab}, Ś1 Ñ V (V4 om. 11^{cd}–21) B D1–3 5.7 9–13 ins.

166* शरभङ्गाश्रमे वासं वासवस्य च दर्शनम् ।
अगस्त्याश्रमवासं च अगस्त्याच्च विसर्जनम् ।
समागमं विराधेन वासं पञ्चवटे तथा ।

[(l. 1) D5 [अ]भ्यास (स) (for वास) V4 -श्रमावासं. V3 रामस्यापि (for वासवस्य). D1–3 7 9 शक्रेण सह सगम (D2 °म·) (for the post half). —(l. 2) D2 तु (for first च) D9 अगस्त्यस्याश्रमे वास (for the prior half). V2 [अ]गस्त्याश्रम-, D1 अगस्त्यस्य (for अगस्त्याच्च) V3 B1 [अ]स्त्रलभनं (for विसर्जनम्). —(l. 3) Ś1 कबंधेन, B4 विवादेन (for विराधेन). Ñ2 V B4 D12 13 पचवटेम् (for °वटे)]

—After 11^{ab}, Dt D6 8 M2 ins..

167* दर्शनं चाप्यगस्त्यस्य धनुषो ग्रहणं तथा ।

On the other hand D4 T2 3 G1.3 M1 ins.:

168* अगस्त्यदर्शनं चैव शूर्पणख्याश्च दर्शनम् ।

V4 om. (hapl.) from 11^{cd} up to 21 —^{c}) D4 सूर्पणख्याश्च; (for शूर्पणख्याश्च) M4 प्रकोपं च (for च संवादं). Ś1 Ñ V1–3 B D5 10–13 हासं सू(Ś1 V1.3 D11 13 शू)र्पण (Ś1 V2 D5 10–13 °न)खा(D13 °हा)याश्च. D1–3 सूर्पणख्या(D2 °खा) प्रहासं च; T3 तया च सह संवादं. —^{d}) D2 om. 11^d-12^c.

12 V4 om. 12, D2 om. 12^{abc} (cf. v l 11). —^{a}) Ñ1 illeg., V3 वधः (for वधं). D3 °त्रिशिरसा; D9 °त्रिशिरसोपि (for °त्रिशिरसोर्). —^{b}) Ś1 Ñ V1–3 B D5.10 12 13 कथनं; D3 11 व्युत्थानं (for उत्थानं). D7 दूषणस्य वधं तथा. —After 12^{ab}, V3 ins

169* मारीचस्य च वाक्यानि वैदेह्याश्च प्रलोभनम् ।

☞ D7 om. st. from 12^{cd} up to the 5th Sarga. After 12^{ab}, it ins. from line 100 up to the end of the Anukramanī Sarga (App. I No. I). For v.l. see App I (No. I).

—^{c}) Ñ1 V1–3 B D1.3.5.9 10 12 M4 विनाशं च (for वधं चैव). Ś1 D11 मारीचिप्रविनाशं च. —^{d}) Ś1 B2 D13 वैदेही- (for वैदेह्या). —After 12, V3 ins line 3 of 171* with v l. संभाषा. जटायुषा (for महात्मना).

13 V4 om. 13 (cf. v.l. 11). G4 रामस्य च (for राघवस्य). —^{b}) D4 निवर्हणं. M4 वर्हणं च जटायुषः. —^{c}) Cg चापि (for चैव). —^{d}) D4 G1.3 M2 [ए]व (for [अ]पि). —For 13^{cd}, M4 subst.:

शबर्या दर्शनं चैव हनूमद्दर्शनं तथा ।
विलापं चैव पम्पायां राघवस्य महात्मनः ॥ १४
ऋष्यमूकस्य गमनं सुग्रीवेण समागमम् ।
प्रत्ययोत्पादनं सख्यं वालिसुग्रीवविग्रहम् ॥ १५
वालिप्रमथनं चैव सुग्रीवप्रतिपादनम् ।
ताराविलापसमयं वर्षरात्रनिवासनम् ॥ १६
कोपं राघवसिंहस्य बलानामुपसंग्रहम् ।
दिशः प्रस्थापनं चैव पृथिव्याश्च निवेदनम् ॥ १७
अङ्गुलीयकदानं च ऋक्षस्य बिलदर्शनम् ।
प्रायोपवेशनं चैव संपातेश्चापि दर्शनम् ॥ १८
पर्वतारोहणं चैव सागरस्य च लङ्घनम् ।
रात्रौ लङ्काप्रवेशं च एकस्यापि विचिन्तनम् ॥ १९

170* अरण्यदर्शनं चैव कबन्धस्य च दर्शनम् ।

14 V4 G4 M4 om 14 (for V4 cf. v l 11). —a) D4 शवर्या —b) T3 तदा (for तथा) —For 12c–14b D11 subst.:

171* सीतायाश्च प्रलोभं च मारीचस्य वधं तथा ।
(12cd 13a) वैदेह्या हरणं चैव शोको वै राघवस्य च ।
गृध्रराजेन संभासं(षं) धर्मज्ञेन महात्मना ।
(13bc) जटायोर्निधनं चैव कबन्धस्य च दर्शनम् ।

Then reads line 3 of 172*. —For 13–14b Ś1 Ñ V (V4 om) B D1–3.5.9 10 12.13 subst.:

172* (जटायोर्निधनं चैव) विलापो राघवस्य च ।
कबन्धग्रहणं चैव कबन्धस्य वधं तथा ।
शबर्या दर्शनं चैव पम्पाया दर्शनं तथा ।

[(l. 1) Ñ2 D2.3 9 जटायुनिधन; B2 जटायोर्मरण. Ś1 Ñ1 V1.2 B1.2 D1–3.5.9.12.13 विलापं. D3 वै (for second च). Ñ2 B4 राघवस्य विलापनं (for the post. half). —(l. 2) B1.3.4 D2 वधस् (for वध). V3 कबधवधमेव च (for the post. half). —(l. 3) 13d and 14a transp. B4 श्च निदर्शन (for दर्शनं तथा). D1–3 पंपासंदर्शनं तथा (for the post. half).]
—Before the post. half of line 1 of 172* B2 (marg.) ins.:

173* वैदेह्यान्वेषणं तथा ।
लक्ष्मणानुगमं चैव.

—D1.14 T G2 M1.3 om. 14cd. —For 14, Dt D6.8 subst., while V2 D2 3 9.11 subst. line 2 only for 14cd:

174* शबरीदर्शनं चैव फलमूलाशनं तथा ।
प्रलापं चैव पम्पायां हनूमद्दर्शनं तथा ।

[(l. 2) 14b and c transp. D2 3 हनुमद्.]

15 V4 om. 15 (cf. v.l. 11). —a) Ś1 Ñ V1–3 D5 10–13 ऋश्य(D13 °षि)मूकाभि-, D3 ऋस्य°; T1.2 M ऋश्य°, Cg as in text (for ऋष्यमूकस्य). —b) D14 illeg. (for समागमम्). —c) D3 प्रत्ययोत्पादनात्. D2 सख्ये.

16 V4 om. 16 (cf. v.l. 11). —a) D9 वाली-. D2.3.11.12 -प्रथ(D2 °श)मनं (for प्रमथनं). Ś1 Ñ V2.3 B D1–3.5.9–13 M4 राज्ये; M2 चापि (for चैव). V1 वालिप्रथम राज्येन. —b) V1 सुग्रीवस्य (hypermetric) (for सुग्रीव-). B4 -पालनं (for -पादनम्) D2 3 11 सुग्रीवस्याभिषेचनं; G1 °प्रार्थनं तथा. —c) Ñ1 B1.4 Dt D4–6 8.11 12 G1 Cmp g -विलापं (D5 °प), M1 -विलोप- (for -विलाप-). Ś1 Ñ2 V2 B3 D10 11.13 -शमनं; V3 -कथनं; D1–3 9 12 -समये (for -समयं). ❀ Cg ताराविलापसमयमिति पाठे 'सर्वो द्वन्द्वो विभाषयैकवद्भवति' इत्येकवद्भावः; Ck शरदि कार्योद्योगः कार्य इति रामसुग्रीवकृतसंकेतः समयः ❀ —d) Ś1 V1 M3 वर्षारात्र-; Ñ V2 3 B D1 3.10 11 वर्षारात्रि-; D2 वर्षा चात्र; D12 (before corr. as in text).13 G1,3 वर्षरात्रि-, Cg k as in text (for वर्षरात्र-). V1 -विवासनं; V2 -विवेशनं. D9 वर्षासु प्रविवासनं.

17 V4 om. 17 (cf. v.l. 11). —a) Ñ1 D1–3 कोपाद्; D10 कोपो. D9 वचनाद्राजसिंहस्य. —b) T3 G1 3 M2 उपसंगमं (for °संग्रहम्). V2 3 वानराणामुपग्रहं (V3 °सद्ग्रहं hypermetric). —c) Ś1 D1–3 9 13 दिक्षु (for दिशः). M2 4 अपि (for एव). —d) D11 °श्चैव वर्णनं.

18 V4 om. 18 (cf. v.l. 11) —a) V3 B1 2 अंगुरीय-. Ś1 Ñ2 V1 B3 4 D5 10 12 13 अंगुली(B3 4 °री)यप्रदानं च. —b) Ś1 Ñ2 V1–3 B1 2 4 D1.5 9 10 12 13 तथैव; M4 मयस्य (for ऋक्षस्य). D13 G2 बलि- (for बिल-). D2.3 तथा बिल विदर्शनं. V2 om. (hapl.) 18cd. —c) D1–3 M4 शोकं; D6.14 T1.2 G1–3 M1–3 चापि; G4 lacuna (for चैव). D9 °वेशं शोकं च. —d) Ñ2 B3 शंपातेश्. Ś1 Ñ (Ñ1 illeg. for व) V1 3 B D1.4.5.10–13 [ए]व (for [अ]पि). Ñ1 illeg. (for दर्शनम्).

19 V4 om. 19 (cf. v.l. 11) D3 om. (hapl.) 19–20. G4 om. (hapl) 19ab. —a) D6 14 T G2 M1.3.4 [अ]पि (for [ए]व). —b) Ñ2 om. b. Dt D6 8 T3 [अ]पि लंघनं; D9 विलंघनं. —After 19ab, Dt D4.6 8.9 14 S (except G4 (om.) M4) ins.:

175* समुद्रवचनाच्चैव मैनाकस्य च दर्शनम् ।

[T3 शैलं (for चैव).]
Dt D6.8 cont.:

176* राक्षसीतर्जनं चैव छायाग्राहस्य दर्शनम् ।

Dt D4.6.8.9.14 S (except G4 (om.) M4, Dt D6.8 second-time) cont., while Ś1 Ñ2 B D10.12.13 G4 M4 ins. after 19ab:

आपानभूमिगमनमवरोधस्य दर्शनम् ।
अशोकवनिकायानं सीतायाश्चापि दर्शनम् ॥ २०
अभिज्ञानप्रदानं च सीतायाश्चापि भाषणम् ।
राक्षसीतर्जनं चैव त्रिजटास्वप्नदर्शनम् ॥ २१
मणिप्रदानं सीताया वृक्षभङ्गं तथैव च ।
राक्षसीविद्रवं चैव किंकराणां निबर्हणम् ॥ २२
ग्रहणं वायुसूनोश्च लङ्कादाहाभिगर्जनम् ।
प्रतिप्लवनमेवाथ मधूनां हरणं तथा ॥ २३
राघवाश्वासनं चैव मणिनिर्यातनं तथा ।
संगमं च समुद्रस्य नलसेतोश्च बन्धनम् ॥ २४

G I 3 28
B I 3. 34
L I 4 27

177* सिंहिकायाश्च निधनं लङ्कामलयदर्शनम् ।

[Ñ2 missing up to लङ्काम. D6 सिंहकायाश् D9 निहन (for निधन). Ś1 B D10 12 13 सिंहि(D12 13 सिंह)कादर्शनं चैव (for the prior half). Ś1 B3 4 D10 13 -निलय- (for -मलय-). B1.2 D12 लंकालयनि° (for the post. half).]

Note hiatus between *c* and *d*. —*cd*) D4 एकस्य च, M4 एकायन- (for एकस्यापि) D9 च चिंतनं (for विचिन्तनम्). Ś1 Ñ V1–3 B D1.2.5.10–13 रात्रि(Ś1 D13 °त्रौ)प्रवेशं (B3 D5 °शो, D11 °शन hypermetric) लंकायां चिंतां (V1 3 B4 D5 10 12 °ता) हनुमतस्तथा (V3 चैव हनूमतः). —After 19, T1.2 ins. 178*.

20 V4 D3 om. 20 (cf v.l. 11 and 19 resp.). —*a*) V2 B3 Dt D6 अपान-; V3 तथापाल- (hypermetric) (for आपान-). D1 -भूमौ (for -भूमि-). —*b*) D1 सावरोधस्य; G1 अवरोधस्य च (hypermetric) (for अवरोधस्य).—After 20*ab*, Dt D4.6 8.10 S (except M4, T1.2 after 19) ins. :

178* दर्शनं रावणस्यापि पुष्पकस्य च दर्शनम् ।

[G2 राघवस्य (for रावणस्य). T2 G2.4 M1.3 [अ]पि (for च).]

—After 20*ab*, D2 ins. :

179* नागगन्धर्वयक्षाणां देवतासुररक्षसाम् ।

Ś1 (hapl.) D2 om. 20*cd*. —*c*) Ñ1 V3 B4 D1.13 -वनिकायां(Ñ1 °नां also) च (V3 तु) (for -वनिकायानं). —*d*) V1 शीतायाश् (here and elsewhere below). Ñ2 B3 D4.10.11.13 [ए]व (for [अ]पि).

21 V4 om. 21 (cf. v.l. 11). —*b*) D4 T3 अपि- (for अपि). D9 S (except T3) रावणस्य च (G2 M1 °स्यापि)दर्शनं. D1 om., M4 om. (hapl.) 21*cd*.—*c*) D4 G1.3 °दर्शनं. G2 M1 अपि (for एव). —*d*) D9 -वन- (for -स्वप्न-).—For 21, Ś1 Ñ V (V4 om.) B D1–3 (D1 l. 2 for 21*ab*).5.10–13 subst. :

180* राक्षसीतर्जनं चैव रावणस्य च दर्शनम् ।
संभाषणं च मैथिल्या अभिज्ञानस्य चार्पणम् ।

[D1 om. line 1. —(l. 1) Ñ1 V1–3 B1 D5.11 12 °दर्शनं. Ś1 Ñ2 B2.3 D2.3 10.13 चापि (for चैव). B2 भर्त्सनं (for दर्शनम्). —(l. 2) B1.4 transp. the prior and the post halves. V1 सभाषण चैव (hypermetric), D3 सभाषण (submetric), D5 भाषण चैव (for संभाषणं च). D1–3 सीताया (for मैथिल्या).]

22 *a*) D2 प्रक्षि° (sic) (for मणिप्रदानं). D1–3 सीतायै (for सीताया). —*b*) M2 damaged for *b*. Ś1 Ñ2 B2 (marg as in text). 3 D10 13 वन°, V2–4 B4 D1 3 °भंगस् (for वृक्षभङ्गं) —*c*) D3 रक्षसां (for राक्षसी-). G2 M1 -विह्वलं चापि (for -विद्रवं चैव). D1 रक्षोविद्रवणं चैव. —*d*) Ś1 D13 वधं (D13 °धस्)तथा (for निबर्हणं). V2 रावणस्य च दर्शनं. —After 22, Ś1 Ñ2 V B D5 10–12 ins. :

181* अमात्यपुत्रनिधनं सेनापतिवधं तथा ।
अक्षस्य निधनं चापि यानमिन्द्रजितस्तथा ।

[(l. 1) B4 अमात्र- (sic) (for अमात्य-). V3 4 °वधस् (for °वध). —(l. 2) B4 अक्ष च (for अक्षस्य). B1 चैव (for चापि). Ś1 V1.2 4 B1 2.4 D5.11 निर्याणि(Ś1 °ते; B1.2.4 °ये)द्रजितस्° (B1 2 °ता), V3 निर्याणमिद्रजितस्° (hypermetric), B3 °जित° (for the post. half).]

23 *a*) Ś1 Ñ V B D1–3.5.9–13 M4 वानरेंद्रस्य (for वायुसूनोश्च). —*b*) D11 om. भिगर्जनं; Cr k -तर्जनं; Ctp -मर्दनं. Ś1 Ñ2 V1–3 B D1 3 5 10.12.13 लंकादाहाभि(D1.3 °हेति)मर्दनं (V3 दर्शनं; D1 गर्जनं; D3 गर्जितं). In G2 23*c*–25*b* are written *int. lin. sec. m.* —*c*) Ś1 Ñ2 V3 B2–4 D5 10 12 प्रतिप्रयाणम्; V1 अभिप्रवणम् ; V4 प्रति प्रबलम्; D1 कपिप्रवणम्; D2 3 प्रतिप्रवणम्; D13 प्रत्यप्रयाणम् (sic); D14 प्रतिप्लग॰ (for प्रतिप्लवनम्). Ś1 Ñ V B D1 5 9–13 [अ]पि; D2 3 [अ]त्र (for [अ]थ). —*d*) Ś1 Ñ V B D1–3 5.9–13 M4 भक्षणं; D4 (before corr. as in text) Cg ग्रहणं (for हरणं). T3 तदा (for तथा).

24 G2 reads 24 *int. lin. sec. m.* (cf. v.l. 23). —*a*) D2 राघवश्वासनं (sic); M4 °श्वा॰नं (for राघवाश्वासनं). Ś1 V1 B2 3 D5 10 12 13 T1.2 चापि; D11 वापि (for चैव). —*b*) M4 मणेर् (for मणि-). V3 -निर्यापणं; B4 -निर्जातनं (sic), D2 -निर्यानिनं (sic) (for -निर्यातनं). T3 तदा (for तथा). —After 24*ab*, B2 (marg.) ins. :

182* ततः समुद्रगमनं समुद्रस्य च दर्शनम् ।
बिभीषणागमं चैव अभिषेकं तथैव च ।

G. I. 3. 28
B. I. 3. 39
L. I 4. 28

प्रतारं च समुद्रस्य रात्रौ लङ्कावरोधनम् ।
विभीषणेन संसर्गं वधोपायनिवेदनम् ॥ २५
कुम्भकर्णस्य निधनं मेघनादनिबर्हणम् ।
रावणस्य विनाशं च सीतावाप्तिमरेः पुरे ॥ २६
विभीषणाभिषेकं च पुष्पकस्य च दर्शनम् ।
अयोध्यायाश्च गमनं भरतेन समागमम् ॥ २७
रामाभिषेकाभ्युदयं सर्वसैन्यविसर्जनम् ।
स्वराष्ट्ररञ्जनं चैव वैदेह्याश्च विसर्जनम् ॥ २८

—After 24^{ab}, T1 2 read 25^{cd}. M2 damaged from समुद्रस्य in 24^{c} up to बिभीषणेन स in 25^{c}. —^{c}) D13 संग्रामं (for संगमं) Dt D1–4 6 8 9.14 T G1 3 4 M4 समुद्रेण (for समुद्रस्य). —After 24^{c}, D2 ins

183* बिभीषणसमागमं ।
समुद्रतरणं चैव राघवस्य विचिन्तनम् ।
समुद्रागमनं चैव.

Ś1 om. (hapl.) 24^{d}–25^{a}. —^{d}) D1 °सेतुश्; D3 नभसतोश् (sic) (for नलसेतोश्). D2 11 दर्शनं (for बन्धनम्).

25 Ś1 om 25^{a} (cf. v l. 24), G2 reads 25^{ab} *int. lin. sec. m.* (cf v l. 23). M2 damaged for 25^{abc} (cf. v l. 24). —^{a}) V1 2 D5 11 12 तरणं च (V1 चै); V3 प्रतरणं च (hypermetric); V4 B1.2.4 प्रतारणं; D6 प्रतापं च; D13 प्रभावं च; M3 प्रकारं च (after corr. *sec. m.* as in text) (for प्रतारं च). —^{b}) Ś1 Ñ V B D1–3 5 9–13 M[illegible] 4 रौद्रं (D9 M1 3 रात्रौ) लंकोप (V1.2 4 D11 M1 3 °काव) रोधनं (Ś1 D13 °मर्दनं; Ñ2 B3 D10 °दर्शनं; M1 °लोकनं). —After 24^{ab}, T1 2 read 25^{cd}. —^{c}) Ñ V विभीषणेन; D2 3 बिभीषणस्य (for बिभीषणेन). Ñ2 D5 संसंग; D2 मैत्रेण; D3 संपासर्गं मंत्रेण (sic), D11 संतु संसर्गा (hypermetric) (for संसर्गं) —^{d}) V1 विधोपाय- (sic); D11 वधोय- (submetric), M2 व*पायं (for वधोपाय-). B4 -निमंत्रणं; M4 -निदर्शनं (for -निवेदनम्). —After 25, B3 ins.:

184* रावणस्य च संत्रासं चारप्रस्थापनस्त(नन्त)था ।
शुकसारणनिर्याणं सैन्यसंदर्शनस्त(नन्त)था ।
रावणोयातनं चैव शे(शै)लस्य च निवेदनम् ।
विलापं चैव वैदेह्या शरबन्धस्तथैव च ।

26 ^{a}) T3 कुंभकर्नस्य Ś1 Ñ V B D1–3 5 10–13 M4 च वधं (V3 B3 °धो), D4 विधनं (after corr as in text) (for निधनं). —^{b}) Ś1 Ñ V B D5.10–13 -वधं (V2.3 B4 °धस्; D13 °धंस् (sic)) तथा; D1 -[अ]भिमर्दनं; D2 -विमर्दनं; D3 -निपातनं; D9 -[उ]पमर्दनं (for -निबर्हणम्). Ñ1 सिंहनाद वधस्तथा; M4 मेघनादस्य मर्दनं. —^{c}) G2 राघवस्य (for रावणस्य) D11 वधं घोरं (for विनाशं च). B1 रावण***च. —After 26^{c}, B2 ins

185* सीतात्यागं तथैव च ।
ब्रह्मादिदेवतानां च दर्शनं वचनं तथा ।
सीतायाः प्रत्ययं चैव.

—^{d}) V2 °प्राप्तिस्; V3 4 B3 D2 10 °वाप्तिस्; B4 D9 °प्राप्तिम् (for सीतावाप्तिम्). Ś1 Ñ V B D1–3.5 9–13 तथैव च; M4 च राघवे (for अरेः पुरे). —After 26, B2 ins.:

186* ततः समुद्रगमनं समुद्रस्य च दर्शनम् ।

27 ^{a}) Ñ V Dt D1 4–6 9–14 S विभीषणा°; D2 3 बिभीषणस्याभिषेकं. —^{b}) Ś1 Ñ V B D5 10–13 G4 M3 पुष्पकारोहणं तथा. —After 27^{ab}, D2 3 ins

187* ब्रह्मादिदेवागमनं सीतायाः प्रत्ययं प्रति ।
[cf. l. 2–3 of 185*]

On the other hand, D11 ins. lines 2 and 3 of 185* and thereafter repeats 26^{d}. —^{c}) Ś1 V3 D2 5.13 अयोध्यायां; D12 अयोध्या*श् (for अयोध्यायाश्). V4 D9 11 M4 अयोध्यागमनं चैव (D9 चापि) —After 27^{c}, Dt D6.8 ins.:

188* भरद्वाजसमागमम् ।
प्रेषणं वायुपुत्रस्य.

28 ^{a}) M2 damaged for ^{a}. Ñ1 illeg (for रामा-). Ś1 D13 °भ्युदयो (for °भ्युदयं). D2 रामाभिषेकोभ्युदये (sic). —^{b}) Ś1 Ñ V B D1–3 5 9–13 हरिरक्षो° (V1 °क्षौ (sic)), M2 *र्वसैन्य°. —After 28^{ab}, Ś1 Ñ2 B2–4 D2 3.10 11 13 ins

189* अगस्त्यप्रमुखानां च महर्षीणां समागमम् ।
राक्षसानां समुत्पत्तिं रावणस्य जयं तथा ।

[(l. 1) B3 °प्रभृतीनां (for °प्रमुखानां). —(l 2) Ś1 D13 om. l. 2 B3 भय, D2 जयस् (for जय)]

D5 reads 28^{c}–29^{b} in marg —^{cd}) Dt T2 स्वराष्टं; D14 स राष्ट्र-; G4 सुराष्ट्र- (for स्वराष्ट्र-). T3 सीतायाश् (for वैदेह्याश्) Ś1 Ñ V B D1–3 5 9–13 सीतायाश्च परित्यागं (B3 °गः) प्रकृतीनां च रंजनं (B4 वंचनं; D11 रंज*; Ś1 B3 D13 रंजनं प्रकृतेस्तथा; D1 9 प्रकृतीरंजनं तथा), M4 रंजनं प्रकृतीनां च सीतात्यागं तथैव च. —After 28, D3 ins., while D2 ins after 29

190* लवणस्य विनाशं च शत्रुघ्नस्याभिषेचनम् ।
मथुरायां निवेशं च मैथिल्याः प्रसवं तथा ।
यज्ञस्यागमनं चैव सीतायाः प्रत्ययं पुनः ।
भूमौ प्रवेशं सीतायाः संतापो राघवस्य च ।
कालदुर्वाससोर्वाक्याल्लक्ष्मणस्य विसर्जनम् । [5]
स्थाप्य राज्ये सुतान्सर्वान्रामस्य च गतं दिवि ।
एतत्तु तपसा दृष्ट्वा निखिलेन महामुनिः ।

[(l. 3) D2 संज्ञातागमन. —(l. 4) D2 संतापं. —(l. 5) D2 वाक्य —(l 6) D2 reads प्राप्य राज्यं सुता. सर्वे रामस्य त्रिदिवे गति. —(l. 7) D2 निमीलने (for निखिलेन).]

अनागतं च यत्किंचिद्रामस्य वसुधातले । | तच्चकारोत्तरे काव्ये वाल्मीकिर्भगवानृषिः ॥ २९

इति श्रीरामायणे बालकाण्डे तृतीयः सर्गः ॥ ३ ॥

G. I. 3. 33
B. I. 3. 39
L. I. 4. 42

29 D5 reads 29^{ab} in marg. (cf. v l 28). —^{a}) D5 °गतस्य, D12 °गतं॰, G1 °गमं च (for अनागतं च) G4 अनागमवरः किंचिद्. —^{b}) D11 वहुधा° (for वसुधा°). —After 29^{ab}, Ś1 Ñ V B D5 10–13 ins. line 15 of the passage given in App. I (No. 2). Ñ1 V B D5 12 cont., Ś1 Ñ2 D1 9–11.13 ins. after 29:

191* अभ्यागममृषीणां च शत्रुघ्नस्य विसर्जनम् ।
वने प्रसूतिं सीताया लवणस्य रणे वधम् ।

[Ś1 D13 om. l. 1. D1.9 om. l. 2 —(l. 2) V3 रत्न- (for वने). Ñ2 प्रभूती ; D5 प्रसूति D11 लवण॰. V3 4 वधस्तथा (for रणे वधम्).]

B2 cont. lines 2–4 (var) of 190*. —After 191*, D11 ins. the prior half of l. 2 of 190* and then cont.

192* यज्ञारम्भस्तथैव च ।
यज्ञान्ते चैव सीतायाः पातालगमनं तथा ।

—After 191*, Ś1 Ñ V B (B2 after l. 4 of 190*) D5 10–13 (D11 after 192*) read l. 5.6 (var.) of 190*, then read l. 9–14 (omitting 10) (var) of the passage given in App. I (No. 2). Ñ1 V B D5 12 om. 29^{cd}.—^{c}) Ś1 Ñ2 D1.2 9–11 13 T3 G4 कांडे; Cg k t as in text (for काव्ये). G4 ** कारोत्तरे काव्ये; M4 तच्चोत्तरेकरोत्काव्ये. ❀ Cg. तदुत्तरे काव्ये उत्तरकाण्डे चकार; Ck ...रे काव्य इति। समग्रकाव्यलक्षणलक्षितत्वात् काव्योत्तमे; Ct: तत्सर्वमुत्तरे सर्वतो विशिष्टे काव्ये चकार निबबन्धेत्यर्थः ❀ —^{d}) D1 2.9–11 13 M4 चरितं (for वाल्मीकिर्). G4 भावितात्मनः (for भगवानृषिः). —After 29, D1.9 ins. l. 1 of 191*, thereafter read l. 6 (var.) of 190* and then ins.

193* ऋक्षवानरगोपुच्छैस्तथा जनपदैरपि ।

—Thereafter read l. 7 (var) of 190* and then ins, while D3 subst. for 29^{cd}

194* चरितं सत्यसंधस्य सत्यं काव्ये चकार ह ।

[D1 9 सर्वं (for सत्यं). D9 काव्यं.]

D1 cont., while D9 ins. before I. 4 1:

195* ततः पुनरहः किंचिदुपश्लोकयते मुनिः ।
तं ब्रह्मा संप्रहस्यैव श्लोक इत्यब्रवीद्वचः ।
ततः शिष्याश्च वृद्धाश्च सर्वे चान्ये तपस्विनः ।
अभिवाद्य महात्मानमृषिवाक्यं विचारयन् ।
पादबद्धश्चतुष्पादः श्लोकान्ते च महर्षिणा । [5]
अत्र व्याहरणार्थं वै शोकः श्लोकत्वमागतः ।
तस्य बुद्धिरियं जाता वाल्मीकेर्भावितात्मनः ।
कृत्स्नं रामायणं काव्यमयमेव करोम्यहम् ।
यथा मे ब्रह्मणा प्रोक्तं नारदस्य च दर्शने ।
(I.3.I.) श्रुत्वा स वस्तुमात्रं हि धर्मज्ञो धर्मसंहितौ (तं)। [10]
वक्तुमन्विष्यते भूयो यद्वृत्तं तत्र तत्त्वतः ।

[For l. 3–8 cf I.2 38—40.—(l. 4) D9 ऋषेर्वाक्य. —(l. 5) D9 श्लोक इत्यभिसंज्ञितः (for the post. half). —(l 6) D9 अनु- (for अत्र). —(l. 8) D9 एष वै प्रकरोम्यहं (for the post. half). —(l 9) D9 दर्शन (for दर्शने). —(l 10) D9 धर्मात्मा (for धर्मज्ञो).—(l. 11) D9 व्यक्तमन्विष्य वै D9 तत्र हि (for तत्त्वत).]

—After 29, D2 ins 190*, Ś1 Ñ2 D5.10.11 13 ins. 191*.

Colophon. Ś1 Ñ V B D1–3.5 10–13 cont. the Sarga. D7 om. —*Kānda name*. Dt D6 8 इत्यार्षे श्री(D6 om. श्री)रामायणे वाल्मीकीये° (D6 om वा°); D9 इत्यार्षे श्रीरामायणे (om बाल°), D4.14 S इति श्रीमद्बालकांडे (D4 M4 om. श्रीमद्) —*Sarga no.* (figures, words or both)· Dt D4 6 8 9.14 both as in text, S (words). —After colophon G1.2 M2 conclude with श्रीरामाय नमः; G3 श्रीमते रामानुजाय नमः; G4 श्रीन्द्राय नमः.

४

G. I. 4. I
B. I. 4. I
L. I. 3. I

प्राप्तराज्यस्य रामस्य वाल्मीकिर्भगवानृषिः ।
चकार चरितं कृत्स्नं विचित्रपदमात्मवान् ॥ १
कृत्वा तु तन्महाप्राज्ञः सभविष्यं सहोत्तरम् ।
चिन्तयामास को न्वेतत्प्रयुञ्जीयादिति प्रभुः ॥ २
तस्य चिन्तयमानस्य महर्षेर्भावितात्मनः ।
अगृह्णीतां ततः पादौ मुनिवेषौ कुशीलवौ ॥ ३
कुशीलवौ तु धर्मज्ञौ राजपुत्रौ यशस्विनौ ।
भ्रातरौ स्वरसंपन्नौ ददर्शाश्रमवासिनौ ॥ ४
स तु मेधाविनौ दृष्ट्वा वेदेषु परिनिष्ठितौ ।
वेदोपबृंहणार्थाय तावग्राहयत प्रभुः ॥ ५

4

☞ D7 om. Sarga 4 (cf. v l. 1 3.12). T2 begins with श्रीरामचन्द्राय नमः D9 begins Sarga 4 with 195*, then repeats 1 3 2. Then cont. lines 1-4 of 154*. Thereafter reads lines 3-8 of the passage given in App 1 (No. 2). Then repeats l. 7 of 154*, then reads l 9 of the passage given in App. 1 (No 2) and thereafter repeats l 8 of 154*.

Ś1 Ñ V B D1–3 5 10–13 continue the Sarga with st. 2. For 1^{ab} in Ś1 Ñ V B D5 10–13 cf. line 15 (cf v l. 1.3.29) and for st 1 in D2.3 cf lines 15-16 of the passage given in App. 1 (No. 2) The variants of the above MSS. [for D2 3 cf. v.l App. 1 (No. 2)] are mentioned here along with others.

1 ^{a}) Ś1 Ñ2 B2 D13 °राजस्य; Dt °राज्य*; D11 आप्त° (for प्राप्तराज्यस्य). B3 प्राप्तरामस्य राज्यस्य (sic). —^{b}) Ś1 Ñ V B D11.13 चरितं यच्च (Ś1 D13 तस्य) धीमतः (V4 कीर्तितं). —For 1^{cd} in Ś1 Ñ V B D5.10–13 cf. lines 12-14 (App. 1, No. 2) (cf. v l 1 3 29). —^{c}) M2 चका* (for चकार) D1 9 तस्य; D5.11 चित्रं (for कृत्स्नं) —^{d}) D14 विचित्रपरम्; G1 स चित्रपदम् (for विचित्रपदम्). G2 आप्तवाक्; G4 आत्म * *, M1 आप्तवान्; Cg as in text, Ct अर्थवत् (for आत्मवान्). ❀Ct आत्मवानिति पाठे अवहितान्तःकरणः। प्राशस्त्ये मतुप् आत्मशब्दश्चान्तःकरणवाची। ❀ —For 1^{cd}, D2 subst. 194*. —After 1, B2 [after l 14 of the passage given in App. 1 (No. 2)] Dt D4.6.8 9.14 S (except M4) Cr m g t ins ·

196* चतुर्विंशत्सहस्राणि श्लोकानामुक्तवानृषिः ।
तथा सर्गशतान्पञ्च षट्काण्डानि तथोत्तरम् ।

[Although Kataka comments, he views that this is interpolated. Til. quotes Kataka as below " कतककृतस्तु..... .. ...प्रक्षिप्तोऽयं श्लोको न त्वार्ष इत्याहु " —(l 1) G4 damaged for the prior half. B2 चतुर्विंश- (for °विंशत्). B2 G2 M1 मुनिः (for ऋषिः). —(l. 2) G4 damaged for the prior half. B2 D9.14 G1–3 M1.2 -शत (for -शतान्). B2 चैव (for पञ्च). B2 षटसर्गेण (sic) (for षट्काण्डानि).]

[For 2-18 the MSS Ś1 Ñ V B D1(for 7-18) –3 5 10–13 representing Northern recension have a longer version which is given at the end of st. 18].

2 ^{a}) D1 9 M4 च; D4 14 T G2.4 M1 3 [अ]पि (for तु). D1 तं; G4 तु; Ct [इ]दं (for तन्) —^{b}) Cr m g.k सभविष्यं (as in text), Ct सभविष्य-. T2 तथोत्तरं. D1 9 M4 काव्यं रामायणं शुभं (M4 महत्). ❀Ct सहशब्दः सहितपरः भविष्येण सह सहितं विशिष्टं यदुत्तरं तेन सहितमिदं काव्यं......। सहोत्तरमित्यत्र उत्तरपदार्थस्य सभविष्यमिति सविशेषणत्वेप्यार्षः समासः। ❀ —^{cd}) D1 9 को न्वि(D1 °पी)दं प्रथमं लोके प्रयुंजीतेत्य(D1 °ताभ्य)चिंतयत् (D1 °यन्).

3 Cf. v l 2 and 18. —^{b}) G4 damaged. —^{c}) Dt D6.8 Ct अगृ(D8 °ग्र)ह्णीतां; G2 M1 अग्रहीष्टां; G4 * * ह्णीतां; Cg k as in text (for अगृह्णीतां). M2 त* (for ततः). D1.9 बालौ जगृहतुः पादौ; M4 गत्वा पादावगृह्णीतां. —^{d}) T3 राजपुत्रौ यशस्विनौ (cf. 4^{b}).

4 Cf. v.l. 2 and 18 —^{a}) D9 च (for तु). D1 स धर्मात्मा (for तु धर्मज्ञौ). M4 स धर्मात्मा राजपुत्रौ. —^{b}) D1 9 राम°; G2 M1 °वंश्यौ (for राजपुत्रौ) T3 रूपवेषौ सुलक्षणौ; M4 रूपवंतौ मनस्विनौ. —G2 om 4^{cd}. —^{c}) (cf 1.4 9^{c}). D1 सत्य°; D9 सत्त्व° (for स्वरसंपन्नौ) —After 4^{c}, M2 reads 9^{d} and 10^{a} repeating them in their proper place. —^{d}) G4 -वा * *(for -वासिनौ). D9 reads 10^{cd} after 4.

5 Cf v l 2 and 18. —^{a}) D1 9 M4 तौ (for तु). G4 damaged from वेदेषु up to ग्राह in ^{d}. —^{b}) T3 देवेषु (by metathesis) (for वेदेषु). —After 5^{ab}, D1 9 ins..

197* मुनिर्मूर्धन्युपाघ्राय वचनं चेदमब्रवीत् ।
कृत्स्नं रामायणं तावन्मया काव्यमिदं कृतम् ।

[Cf. lines 7-9 of 203*. —(l. 2) D9 वाक्यं (for तावन्). D9 इदमेषः करोम्यह (for the post half)]

Thereafter cont l 10 of 203*.

Then read

198* एवमुक्त्वा तु भगवान् प्रयतः प्राङ्मुखः स्थितः ।

Thereafter cont. l. 18 of 203*

—^{c}) D1 9 (after *sec. m.* corr. as in text) -ग्रहणा- (for -बृंहणा-). —^{d}) D1 तावद्ग्राहयतां पुनः (sic).

काव्यं रामायणं कृत्स्नं सीतायाश्चरितं महत् ।
पौलस्त्यवधमित्येव चकार चरितव्रतः ॥ ६
पाठ्ये गेये च मधुरं प्रमाणैस्त्रिभिरन्वितम् ।
जातिभिः सप्तभिर्युक्तं तन्त्रीलयसमन्वितम् ॥ ७
हास्यशृङ्गारकारुण्यरौद्रवीरभयानकैः ।
बीभत्सादिरसैर्युक्तं काव्यमेतदगायताम् ॥ ८
तौ तु गान्धर्वतत्त्वज्ञौ स्थानमूर्च्छनकोविदौ ।
भ्रातरौ स्वरसंपन्नौ गन्धर्वाविव रूपिणौ ॥ ९
रूपलक्षणसंपन्नौ मधुरस्वरभाषिणौ ।
बिम्बादिवोद्धृतौ बिम्बौ रामदेहात्तथापरौ ॥ १०
तौ राजपुत्रौ कार्त्स्न्येन धर्म्यमाख्यानमुत्तमम् ।
वाचो विधेयं तत्सर्वं कृत्वा काव्यमनिन्दितौ ॥ ११
ऋषीणां च द्विजातीनां साधूनां च समागमे ।
यथोपदेशं तत्त्वज्ञौ जगतुस्तौ समाहितौ ।
महात्मानौ महाभागौ सर्वलक्षणलक्षितौ ॥ १२
तौ कदाचित्समेतानामृषीणां भावितात्मनाम् ।
आसीनानां समीपस्थाविदं काव्यमगायताम् ॥ १३
तच्छ्रुत्वा मुनयः सर्वे बाष्पपर्याकुलेक्षणाः ।
साधु साध्विति तावूचुः परं विस्मयमागताः ॥ १४ G. 1 3. 55 B 1 4 16 L 1 4 54

---

6 Cf. v.l. 2 and 18. —[a]) D9 कृत्स्नं (for काव्यं) M2 रा * यणं. D1 यस्तु; D9 तत्तु (for कृत्स्नं). G2 M1 काव्यं रामाभिसंयुक्तं. —[cd]) Dt D6 8 T3 M2 Ct एवं; Cg k as in text (for एव). D1.9 पौलस्त्यवध इत्यर्थं(D9 इत्यार्षं) नियतं नियतात्मना.

7 Cf. v.l. 2 and 18. —[a]) D9 पद्ये (for पाठ्ये). D2 गेयं; M2 गेहे (for गेये). —[b]) M4 प्रयोगैस् (for प्रमाणैस्). T2 र is moth-eaten in रन्वितम्. —[c]) D4 9 14 S Cm g बद्धं (for युक्तं) —[d]) G4 -सम * * (for -समन्वितम्).

8 Cf. v.l. 2 and 18. D9 reads 8 in marg. (*sec. m.*). G4 damaged for [ab]. —[a]) Dt D6 8.9 T3 M2 Cr(!) g.k(!)t रसैः (for हास्य-). Dt D6 8 9 -करुण (for -कारुण्य). —[b]) Dt D6 8 9 T3 M2 हास्यरौद्र-; D4 G1 3 M3 transp. रौद्र and वीर; Cg हास्यवीर- (for रौद्रवीर-) M4 रौद्रबीभत्सकाद्भुतैः. —[c]) G4 damaged up to र in रसै Dt D6 8 9 M4 Ck.t वीरादिभी°; D14 T बीभत्साद्भुत(T3 °धैश्च)संयुक्तं; M2 वीरादिभिश्च संयुक्तं. —[d]) M2 एत*°; M4 °गृह्णतां (for एतदगायताम्).

9 Cf. v.l. 2 and 18 —[a]) D9 °कुशलौ (for °तत्त्वज्ञौ) —[b]) D4 S (except M4) Cr m g मूर्च्छै- (G4 lacuna) नास्थान-; D9 तालग्रहण-; D14 मूर्च्छितास्थान-; M4 तालमूर्च्छन-; Ck.t as in text (for स्थानमूर्च्छन-). M4 om. (hapl) 9[d]–10[a].

10 Cf. v.l. 2 and 18. M4 om. 10[a] (cf v.l. 9). G4 damaged from first र up to वि —[b]) M4 -स्मित- (for -स्वर-). D9 यथा मधुरभाषिणौ. D9 reads 10[cd] after 4. —[c]) D9 बिंबे इव; G4 * * * व (for बिम्बादिव). Dt D4.6 8T3 Cg.k.t [उ]त्थितौ; Cr as in text (for [उ]द्धृतौ). D9 बिंबात् (for बिम्बौ). ❀ Cr. रामदेहाद्बिम्बात्तथोद्धृतौ। तेनैव सन्निवेशेन उद्धृतौ अपरौ बिम्बौ; Ct· बिम्बात्सूर्यादेरुत्थितौ बिम्बाविव प्रतिबिम्बाविव तथा रामदेहादुत्थितौ परौ रामदेहावित्यर्थः। ❀ —[d]) M3 इव (for तथा). D9 राजपुत्रौ यशस्विनौ (cf 4[b]) M4 रामविंबाविवापरौ.

11 Cf. v.l. 2 and 18 —[a]) D6 T2 3 कात्स्नेन (for कार्त्स्न्येन) —[b]) D6 धर्माख्यानम् (submetric), T2 3 G4 धर्ममाख्यानम्, Cg k t as in text (for धर्म्यमाख्यानम्). G1 3 M2 धर्मा(M2 °र्म्या) ख्यानमनुत्तमम्. —For 11[cd], M4 subst.

199* पाठ्ये गेये च नियतौ वाल्मीकेन महर्षिणा ।

—For 11, D9 subst·

200* युक्तं रामायणं काव्यं कृत्स्नं जगृहतुः शुभम् ।
वाचो विधेयं सर्वं वै कृत्वा तद्भ्रातरावुभौ ।

Then cont :

201* बहुमानाच्च वाल्मीकेः पाठस्य च सुखादपि ।

Thereafter ins. (var) lines 19-21 of 203*.

12 Cf. v.l. 2 and 18 —[ab]) M4 ऋषीणां समवायेषु द्विजातीनां सतामपि. —[c]) G4 * * पदेशं (for यथोपदेशं). M4 यथाप्रदेशं धर्मज्ञौ. —[d]) T3 जगतस्थौ (sic) (for जगतुस्तौ). D14 T1 2 G2 M1 तौ कुशीलवौ; G4 मुनिचोदितौ; Ct सुसमाहितौ (for तौ समाहितौ) M4 om. (hapl.) 12[ef]. —[e]) G2 M1 महाबलौ (for महात्मानौ). —[f]) Dt om. लक्षण. Ck लक्ष्यलक्षणलक्षितौ.

13 Cf. v.l. 2 and 18. —[a]) G2 M1 कदाचित्समवेतानां. —[b]) T3 च महात्मनां; M4 देववर्चसां (for भावितात्मनाम्). —[c]) Dt D6.8 मध्येसभं (for आसीनानां). M4 समीपे तु (for समीपस्थौ).

14 Cf. v.l. 2 and 18. —[c]) G3 [अ]थ (for [इ]ति). D9 तिताव in marg. (*sec m.*); D14 T1.2 M4 चाप्यूचुः; T3 [अ]थाभ्यूचुः; G1 [अ]थाप्यूचुः; M3 [अ]थो ऊचुः (for तावूचुः) —[d]) T3 आययुः (for आगताः). D9 G1 3 परमं विस्मयं गताः. ❀ Cg: तत्काव्यं श्रुत्वा परं विस्मयमागताः बाष्पपर्याकुलेक्षणाः सर्वे मुनयस्तौ साधु साध्विति ऊचुः ❀

G. 1 3 56
B. 1 4 16
L 1. 4 54

ते प्रीतमनसः सर्वे मुनयो धर्मवत्सलाः ।
प्रशशंसुः प्रशस्तव्यौ गायमानौ कुशीलवौ ॥ १५
अहो गीतस्य माधुर्यं श्लोकानां च विशेषतः ।
चिरनिर्वृत्तमप्येतत्प्रत्यक्षमिव दर्शितम् ॥ १६
प्रविश्य तावुभौ सुष्ठु तदा भावमगायताम् ।
सहितौ मधुरं रक्तं संपन्नं स्वरसंपदा ॥ १७
एवं प्रशस्यमानौ तौ तपःश्लाघ्यैर्महर्षिभिः ।
संरक्ततरमत्यर्थं मधुरं तावगायताम् ॥ १८

---

15 Cf v l 2 and 18 —^{a}) D4 प्रीता मुनयः (for प्रीतमनसः) —^{b}) D4 तथा वै (for मुनयो). —^{d}) D14 T1.2 गायंतौ तौ; Cg as in text (for गायमानौ).

16 Cf. v l. 2 and 18 T3 repeats 16^{ab} after 20^{ab}. —For 16^{ab}, M4 subst

202* अहो भगवतः सम्यग्रामस्य चरितं महत् ।

—^{c}) D4 6 9 च्चिरं (for चिर-) D6.9 निवृत्तम् (for -निर्वृत्तम्).

17 Cf. v l 2 and 18 —^{ab}) Dt D8 T1 2 G1 3 Ct तथा; Cg as in text (for तदा). T3 M2 काव्यम् (for भावम्) M4 अहो सुष्ठु प्रविश्यैतावुभौ°. —^{c}) D6 सहितो (sic), D9 M1 सहितं; M4 संहतं (for सहितौ). G1 (before corr.) मधुरौ (for मधुरं). G2 रक्तौ, M2 व्यक्तं; Ck तारं (for रक्तं). —^{d}) D4 T3 G2 M1 2 संपन्नौ; Cg.k t as in text (for संपन्नं) ❀ Cg स्वरसंपदा षड्जादिस्वरसंपदा संपन्नं अत एव मधुरं रमणीयं रक्तं रागयुक्तं च यथा भवति तथा अगायतां; Ck तारमुच्चैः संपन्नं यथा तथा अगायतां; Ct. मधुरं पाठतो गानतश्च । रक्तमुच्चैः स्वरसंपदा षड्जादिस्वरसंपदा संपन्नं यथा भवति तथा अगायतां ❀

18 ^{a}) D4 प्रशंस्यमानौ (for प्रशस्यमानौ). D9.11 तु; D14 T1 2 G3 4 M2.3 तैस् (for तौ). —^{b}) D9 तपःश्लाघैर्; D11 गीयमानौ (for तपःश्लाघ्यैर्). D4.9.14 S (except T1 M2 3) Cg महात्मभिः (for महर्षिभिः). —^{c}) T1 missing from मत्य up to ताव in ^{d}.

For 2–18, Ś1 Ñ V B D2 3.5 10–13 subst. a passage diverging from the text, which is given below as one unit for the sake of convenience, D1 subst. for 7-18:

203* { कृत्वा चेदमशेषेण काव्यं रामायणाह्वयम् ।
(2) { चिन्तयामास क इदं लोकेऽस्मिन्प्रथयिष्यति ।
(3^{ab}) अथ चिन्तयतस्तस्य महर्षेर्भावितात्मनः ।
(3^{cd}) तदा जगृहतुः पादौ मुनिवेश(ष)धरौ वने ।
वाल्मीकिशिष्यौ तरुणौ रूपौदार्यगुणान्वितौ ।
(4^{ab}) कुशीलवाविति ख्यातौ सीतारामाङ्गसंभवौ ।
स तौ मूर्धन्युपाघ्राय वाल्मीकिर्भगवानृषिः ।
उवाचेदं तदा वाक्यं प्रणतावग्रतः स्थितौ ।
आर्षं रामायणं काव्यमिदं तावन्मया कृतम् ।
गृह्यतां मन्नियोगेन पुण्यश्रवणकीर्तनम् ।
(6^{cd}) पौलस्त्यवधसंयुक्तं धर्मकामार्थसंहितम् ।
(7^{ab}) पाठ्ये गेये च मधुरं प्रमाणैस्त्रिभिरन्वितम् ।
(7^{cd}) { तन्त्रीगीतैश्च मधुरैरन्वितं सप्तभिः स्वरैः ।
{ जातिभिः सप्तभिर्युक्तं श्रोतुः श्रुतिमनोहरम् ।
(8) { शृङ्गारवीरबीभत्सरौद्रहास्यभयानकैः ।
{ करुणाद्भुतशान्तैश्च युक्तं काव्यरसैरपि ।
एवमुक्त्वा तु तौ बालौ भगवानृषिसत्तमः ।
सम्यगध्यापयामास काव्यं रामकथाश्रयम् ।
(11^{cd}) वाग्विधेयं तदा ताभ्यां कृतं तच्च विशेषतः ।
पुण्यं रामायणं काव्यं तदा तौ मुनिरब्रवीत् ।
गीयतामिदमाख्यानं भवद्भ्यामृषिसंसदि ।
(12^{ab}) राजर्षीणां पुण्यकृतां साधूनां च समागमे ।
गुरुणैवमनुज्ञातौ ततस्तौ देवरूपिणौ ।
कुशीलवौ राजपुत्रौ प्रकृत्या मधुरस्वरौ ।
(10^{cd}) रूपानुरूपौ रामस्य बिम्बाद्बिम्बमिवोत्थितौ ।
(5^{ab}) वेदवेदाङ्गेतिहासशास्त्रेषु परिनिष्ठितौ ।
(12^{cd}) जगतुस्तौ तदा काव्यं मधुरं मधुरस्वरौ ।
यथोपदिष्टमृषीणां संनिधौ ब्रह्मवादिनाम् ।
तयोर्ब्रह्माभवत्प्रीतः सेन्द्राश्च सुरसत्तमाः ।
गन्धर्वपतयश्चैव पन्नगाश्च महर्षिभिः ।
(13^{ab}) तौ कदाचित्समेतानामृषीणान्देवरूपिणाम् ।
(13^{cd}) काव्यं रामायणं मध्ये सहितावभ्यगायताम् ।
(14^{ab}) शृण्वतां तु तदा काव्यमृषीणां हर्षसंभवः ।
(14^{cd}) सहसाभून्महाशब्दः साधु साध्विति शंसताम् ।
(15^{ab}) सुप्रीतमनसश्चैव मुनयो धर्मवत्सलाः ।
(15^{cd}) शशंसुर्भ्रातरौ तत्र गायन्तौ तौ कुशीलवौ ।
(16^{ab}) अहो भावानुगं गीतमहो गीतमविस्वरम् ।
अहो भगवता सम्यग्रामस्य चरितं महत् ।
(16^{cd}) चिरवृत्तमपि ह्येतत्प्रत्यक्षमिव दृश्यते ।
संस्कृतं मधुरं चैव समाक्षरपदक्रमम् ।
प्रयोक्ताराविमौ चापि सम्यगस्य कुशीलवौ ।
कुमारौ देवगर्भाभौ तरुणौ मधुरस्वरौ ।
अहो श्रव्यमहो स्वाद्यमहो गीतमविस्वरम् ।
(17^{cd}) व्यक्तं च मधुरं चैव परया स्वरसंपदा ।
पदसंधिसमायुक्तं तालतानसमन्वितम् ।
(18^{ab}) एवं प्रशस्यमानौ तौ श्लाघ्यमानौ महर्षिभिः ।
(18^{cd}) भूयो व्यक्ततरं साधु मधुरञ्चाप्यगायताम् ।

[D1 om. lines 1-18, 24-27, 44, 45 and 47. —(l. 1) D5.10 12 वेदम् (for चेदम्). V1 विशेषेण. D2.3 °चैव विशेषेण (for the prior half) B1 वाक्यं (by metathesis) (for काव्यं). Ñ1 V4 D2.3 [आ]श्रय (for [आ]ह्वयम्). —(l. 2) Ñ1 V2.4 B1 D3 °येदिति (for प्रथयिष्यति). —(l. 3) D3 देवर्षेर् (for महर्षेर्). —(l. 4) Ś1 D13 तु तौ; B1 D11 मुनेः; D12

वन (for वने). D2 मुनिरूपधरौ च तौ, D3 ब्रह्मरूपधरौ मुने (for the post. half) —(1 5) B2 कि (m.) in वाल्मीकि-. B3 (m) °समन्वितौ —(1 6) V2 -राघव- (for -रामाङ्ग-). —(1 7) V3 तौ च, B1 स त, D13 सुतौ (for स तौ). Ś1 D13 मुनि (for ऋषि) —(1 8) V4 B2 प्रोवाच (for उवाच). D10 [इ]मौ (for [इ]द) Ś1 V4 D13 ततो; Ñ B1 3 तथा (for तदा) —(1 9) D2 3 कृत्स्न (for आर्यं). D3 °तातौ यथाक्रमं (for the post half) —(1 10) Ś1 Ñ2 (m.) B1 3 D10 गृह्णीत; V1 3 B4 D13 गृहीत, V2 4 B2 गृह्णीता (for गृह्णता). V1 3 सन्नि°, D3 मुनि° (for मन्नियोगेन) —(1 11) Ñ2 V1 B3 4 D10 -सयुत (for -सहितम्) —(1 12) Ś1 V1 4 B1 2 4 D3 11–13 पाठे°, D2 पद्यैर्गेय, D5 (after corr. *sec m.*) as in text (for पाठ्ये गेये). B3 पाठ्ये यो (*sup lin.*) गेये च मधुर (hypermetric) (for the prior half) V3 अन्वित त्रिभि (by transp.). D3 अन्नीतै (sic) (for अन्वितम्). —(1. 13) V3 नीति-, D2 5 तन्त्रैर् (for तन्त्री-) —(1 14) Ñ V3 B3 श्रोतृश्रुति-; V1 2 4 D5 10 12 13 श्रोत्रश्रुति-, B4 श्रोतृश्रोत्र- (for श्रोतु श्रुति-) D2 3 11 श्रोत्र(D3 श्रोतृ, D11 मन)श्रुतिसुखावह (for the post. half) —(1. 15) D10 erroneously om वीर V4 -बीभत्सै (for -बीभत्स-). V3 -रौद्रैश्चैव, B1 2 4 -रौद्रैश्च स- (for -रौद्रहास्य-) D2 3 शृगारकरुणोदाररौद्रवीभत्सदारुणै (D2 °णौ) —(1. 16) Ñ1 B1 2 -हास्यैश्च, B4 -शांत्यैश्च (for -शान्तैश्च) D2 3 तथैव हास्यवीराभ्यां (for the prior half) D2 3 वाक्य- (by metathesis) (for काव्य-) —(1 17) D2 उक्तौ (for उक्त्वा). Ś1 V2 4 B2 D13 च°, Ñ2 [अ]थ°; D3 सुतौ (for तु तौ). Ś1 D13 मुनि- (for ऋषि-). —(1. 18) D11 सम्यगध्यापया * * (for the prior half). V4 °श्रित, B4 रामायणा° (for रामकथा°). —(1 19) D2 °दग्ध (for वाग्विधेय). Ś1 V2.4 सदा, Ñ1 B1 यथा, Ñ2 V1 3 B3 D1.10 11 यदा, D3 * दा; D5 12 ततस्, D13 स वा (for तदा). B2 नदि (m as in text) (for ताभ्यां). B2 यच्चाप्यशेषत, D1–3 तच्चाप्यशेषत (for तच्च विशेषत). —(1 20) V2 D3 [आ]दौ (for तौ) —(1 21) D2 गीयेताम् (for गीयताम्) D1 °त (for आख्यान) D12 भगवद्ध्याम् (hypermetric) (for भवद्भ्याम्). D1 3 -संनिधौ; D2 -सत्तम (for -संसदि). —(1 22) D11 राजर्षीणां पु * कृतां (for the prior half) Ñ1 * समागमे; D2 चैव सगमे (for च समागमे) —(1. 23) V1 गुरूणैवाः नुज्ञातौ (for the prior half) D1 श्रुत्वा ततो गुरोर्वाक्यं शिरसा प्रतिगृह्य च —After 1. 23, D1 which om 1. 24-27 reads lines 31, 32 —(1. 24) V2 3 B2 3 (m) D2 3 राम°, D11 रामसुतौ (for राजपुत्रौ). Ñ1 om from the post. half up to the prior half of 1 25. V2 om. 1 25-27 —(1 25) Ñ1 om the prior half Ś1 V4 D13 अनुरूपौ च (for रूपानुरूपौ) D11 रामः, D12 राममस्य (ditto) (for रामस्य). Ś1 Ñ1 V3 D2 5 12 13 [उ]द्धतौ; V4 B1 3 4 D10 [उ]द्गतौ (for [उ] त्थितौ). V3 °द्विबाविवोद्धतौ, D3 बीबात् बिबतोमिवतो (sic), D11 सूर्यबिबादिवोद्धृतौ (for the post half) —(1. 26) B1 D11 -पुराण- (for -शास्त्रेषु) —(1 27) V3 तथा (for तदा). B1 वाक्य (by metathesis) (for काव्य). B1 D3 missing (for मधुर) D13 -स्वनौ (for -स्वरौ) —(1. 28) V3 repeats (var) 1 28 after 1. 42 Ś1 अथो°, V3 (second time) °दृष्टाव; D1 यथो° (for यथोपदिष्टम्) Ś1 Ñ2 V2–4 B D1–3 5 10–13 ऋषिणा (for ऋषीणा) D1 सान्निध्ये (for सन्निधौ). —(1 29) D3 प्रीत्वा (sic) (for प्रीत) B4 स्वर- (for सुर-). D13 मेद्र समुरसत्तम (for the post half) —(1. 30) Ñ2 V4 B D10 गन्धर्वा पन्नगा°, V1 °पन्नगा°, V2 3 B3 (m) D5 11 12 गन्धर्वाप्सरसश्चैव D1–3 गन्धर्वाश्च पन्नगाश्च (D1 भुजगाश्च) (for the prior half) Ñ2 D3 D10 महर्षय, D3.11 सहर्षिभि (for महर्षिभि) V1 पन्नगा सहर्षिभि (submetric), D1 पन्नगा समहर्षय (for the post half). Ś1 D13 गन्धर्वाः पन्नगाश्चैव पतगाश्च महर्षय —(1 31) V4 °समेता: (for the prior half). Ś1 D13 चैव सनिधौ, Ñ V B2–4 D2 3 5 10–12 °रूपिणी (for देवरूपिणाम्) —(1 32) Ñ1 illeg from मा to ण Ś1 D13 नाम (for मध्ये) D12 सहिताव् (for सन्निताव्). V3 अहु °(sic), D5 13 अध्य° (for अभ्य°) D3 ससहिताव्यभगायना (sic) (for the post. half) —(1 33) Ñ1 V2 4 B1 D1–3 11 तच्छृण्वता, V3 (before corr) श्रुगुता° (for शृण्वतां तु). V2 सदा (for तदा). B1 4 वाक्य (by metathesis) (for काव्य) V2 °व; V4 देवसनिधौ, D5 °सभर (for हर्षसभव). —(1 34) Ñ2 B3(m as in text) 4 D2.10 मबशो; V1 सहर्षौ, B2 सहशो; D1 सद्य सो; D3 सद्याशा (sic) (for सहसा). B3 D1 3 5 महान्, D12 महाच् (sic) (for महा-) Ñ1 V2 4 B1 -नाद; D5 -छन्द (sic) (for -शब्द:) D2 शसत; D3 शसतो (for शंसताम्). —(1 35) B3 (m) °नि (for सुप्रीत-). B1 -मानसाश (for -मनसश्). V1 सर्वे ते (hypermetric); B4 D1 2 सर्वे (for चैव) D12 °च्छला (for धर्मवत्सला). —(1 36) D12 भ्रातर (for भ्रातरौ). V4 °च: D1–3 गायमानौ; D5 (after corr) 11 °तत् (for गायन्तौ तौ) Ś1 D13 om 1. 37-41 —(1 37) D11 इहो (sic) (for अहो). V1 D10 °नुसगीतम्; V3 °र्थसगीतम्; B4 °त्मक(as in text also) काव्यम्, D1–3 5 11 °काव्यम्, D12 °न काव्यम् (for भावानुग गीतम्) V3 अनुरूपम् (for अहो गीतम्). D5 अविस्तर; D11 सुविस्तर (for अविस्तरम्) B2 (marg.) °काव्यमहो स्वर; D1 आभ्या गीयेत विस्तर, D2 इद रामायण कृत, D3 अभ्या गीतमविस्वरौ (for the post half). —D2 om. 1. 38. —(1 38) Ñ2 V2 3 B3 4 D10 11 °त (for भगवता). D1 3 काव्यम् (for सम्यग्). B2.3 (marg) कृत (for महत्) D1 3 इद रामायण कृत (for the post. half). —(1. 39) V2 चित्त- (for चिर-). D2 चिरमिच्छत्तदेतद्दं (for the prior half). V3 B3 अपि (for इव). V2 रस्यते; D2 3.5 11 12 दर्शित (for दृश्यते) —(1 40) D1 सहत (for सस्कृत) D10 ःधुर (for मधुर) D10 om (hapl.) from the post half of 1. 40 to the prior half of 1. 44. Ñ1 illeg. for पद. V4 °म (for -पदक्रमम्) —(1 41) D11 reads 1 41-43 in marg (*pr m*) —(1 42) V3 repeats 1 28 (var.) after 1. 42 B4 °रौ (for मधुर-). B1 [अ]क्षरं (for -स्वरौ) —(1 43) S1 V3.4 B3 4 D5 12 श्राव्यम् (for श्रव्यम्). V3 श्राव्यम्; B1 वाच्यम् (for स्वाद्यम्). D11 अहो आद्य महत्काव्यं

G. 1. 3 62 B 1. 4 20 L. 1. 4 61

प्रीतः कश्चिन्मुनिस्ताभ्यां संस्थितः कलशं ददौ ।
प्रसन्नो वल्कलं कश्चिद्ददौ ताभ्यां महायशाः ॥ १९

आश्चर्यमिदमाख्यानं मुनिना संप्रकीर्तितम् ।
परं कवीनामाधारं समाप्तं च यथाक्रमम् ॥ २०

(for the prior half). Ś1 D1 13 सुविस्तर, V3 अरीश्वर; D11 अविस्तर (for अविस्वरम्) D2 अहो काव्यमहो श्राव्यमहो रम्यार्थमद्भुतं, D3 अहो श्राव्यमिद काव्यमहो रम्यार्थमद्भुत. —(l. 44) Ñ V1 4 B2 3 4 D11 12 repeat l 44 after l 45. B1 transp. l 44 and 45 Ś1 Ñ V1 4 (first time) D3 13 रक्त°; D1 पेशल; D11.12 (first time) युक्त° (for व्यक्त च). B4 (first time) missing (for चैव) Ñ V1 (second time) B D5 11 12 (last two second time) संरक्त चाति (V1 B1 °भि, D5 11 12 °पि) रक्त च; V4 (second time) सरक्तमविरक्त च (for the prior half). D11 सु° (for स्वरसपदा) V2 3 D1–3 om. l. 45. B1 transp l. 44 and 45 —(l 45) D5 11.12 -वृत्त- (for -संधि-) Ś1 D13 -भाव-, Ñ V4 D10 -तार-; B3 (m.) -मान- (for -तान-) —(l. 46) V1 4 प्रसंस्य°, V2 3 D2 प्रशस्य°; B4 * * स्य° (for प्रशस्य°). D11 तु (for तौ). D11 गीय° (for श्लाघ्यमानौ). B1 कुशीलवौ (for महर्षिभिः) D1 om l. 47. —(l. 47) V1 °य (sic) (for भूयो) Ś1 Ñ V1 3.4 B3 D2 3.5 11–13 रक्त° (B3 m. बहु°, दिव्य°; प्यन°), B1 बहु°, D10 वक्तु° (sic) (for व्यक्ततर). Ś1 D13 स्वादु (for साधु). V2 D10.12 वा (for च). V2 D3 गीयतां (for [अ]गायताम्).]

—After l. 14 of 203*, D2 ins. :

204* (9^{ab}) तौ तु गान्धर्वतत्त्वज्ञौ तालग्रहणकोविदौ ।
(9^{cd}) भ्रातरौ स्वरसंपन्नौ गन्धर्वाविव रूपिणौ ।
(10^{ab}) रूपलक्षणसंपन्नौ मधुराभाषिणौ तथा ।

[D2 repeats l. 3 after l. 23 of 203*]

—After l. 21 B3 ins. :

205* रामस्य चरितं दिव्यं सर्वलोकसुखावहम् ।

—After l. 31, B3 4 ins.

206* काव्यं तज्जगतुः प्रीतौ कुमारौ कलमद्भुतम् ।
(14^{cd}) श्रुत्वा तु मुनयः सर्वे परं विस्मयमागताः ।
हर्षविस्मयसंपूर्णैर्नेत्रैरनिमिषैरिव ।
समीयुस्तत्र तत्काव्यं श्रोतुकामाः सहस्रशः ।

[(l. 2) B3 च (for तु). —(l. 3) B4 मापन्ना (for -संपूर्णैर्). B3 अनु° (for अनिमिषैर्).]

On the other hand, D1 ins ·

207* सभासीनां शुभां वाचं रामायणमुदीरतु ।
(14^{ab}) तच्छ्रुत्वा मुनयः सर्वे बाष्पपर्याकुलेक्षणाः ।

19 D1 om. 19–21^{b}. —^{a}) Ś1 Ñ V B D2 3.5.10–13 ताभ्यां प्रीतो मुनिः कश्चित् (by transp). —^{b}) Ś1 Ñ V B D2.3.5.10–13 पानीय-; D14 T1.2 Cr संमतः; T3 G1 सुस्थितः; G3 उत्थितः; G4 स स्थितः; M4 संस्थितं; Crp.m g.k.t as in text (for संस्थित·). —^{c}) D6 प्रसन्नौ (sic) (for प्रसन्नो). M4 वल्कलान्. —^{d}) D14 T1 M4 °तपाः (for महायशाः). —For 19^{cd}, Ś1 Ñ V B D2 3 5 9–13 subst. .

208* कश्चिद्वनफलं स्वादु वल्कलं कश्चिदीप्सितम् ।

—After 19, Dt D4 6 8 14 T1 2 G1–3 M1 3 ins.

209* अन्यः कृष्णाजिनमदाद्यज्ञसूत्रं तथापरः ।
कश्चित्कमण्डलुं प्रादान्मौञ्जीमन्यो महामुनिः ।
बृसीमन्यस्तदा प्रादात्कौपीनमपरो मुनिः ।
ताभ्यां ददौ तदा हृष्टः कुठारमपरो मुनिः ।
काषायमपरो वस्त्रं चीरमन्यो ददौ मुनिः । [5]
जटाबन्धनमन्यस्तु काष्ठरज्जुं मुदान्वितः ।
यज्ञभाण्डमृषिः कश्चित्काष्ठभारं तथापरः ।
औदुम्बरीं बृसीमन्यः स्वस्ति केचित्तदावदन् ।
आयुष्यमपरे प्राहुर्मुदा तत्र महर्षयः ।
ददुश्चैवं वरान्सर्वे मुनयः सत्यवादिनः । [10]

[Except Śiromani (not included in the apparatus) no other commentator glosses on these lines. Til. however glosses on बृसी and स्वस्ति. —(l. 1) D4 कृष्णांजनम् (for कृष्णाजिनम्). D4 14 T1 2 transp. the post halves of l. 1 and 2. D4 T1.2 प्रादाद् (for अदाद्). G1.3 अथ (for तथा). Dt [अ]परैः (for [अ]पर). —(l. 2) D4.14 T1.2 transp. the post. halves of l 1 and 2 (cf. v. l. l. 1). G M1 अदान् (for प्रादान्). D4.14 T1.2 om. l. 3-7 and 10 G1.2 om. (hapl.) l. 3. —(l. 3) G3 M1.3 ब्र(M3 after *sup. lin. sec. m.* corr. बृ)सी ददौ तदा (M3 महा) हृष्टः (for the prior half). M1 om. from the post. half. of l. 3 to the prior half of l. 4. M3 कुद्दालम् (for कौपीनम्). G3 M3 om. (hapl.) l 4. —(l. 4) G1.2 ब्रसी (for ताभ्या) —(l. 5) G1.3 महा° (for ददौ मुनि). M2 om. l. 6 —(l. 6) Dt * टा°, G1 °मंडलम् (for जटाबन्धनम्). M3 reads l. 7-10 *inf. lin.* —(l. 7) G1.3 अथ (for तथा). —(l. 8) M1 अन्य (for अन्य·). M3 तथा (for तदा). D4 14 T1 2 जपमालाम(D4 °लां त)थापर. (for the post. half). —(l. 9) D4 14 T1 G2 M1 3 चोचुः; T2 G1.3 [अ]प्यूचु· (for प्राहु) —(l 10) G M1 चैव, M3 एवं (for चैवं). G M1 3 प्रीता (for सर्वे).]

—After 19, M2 ins. .

210* यज्ञोपवीतन्त्वपरः काष्ठभारन्तथा परः ।
काष्ठबन्धनरज्जुं च ददौ ताभ्यां परो मुनिः ।
अन्यः कृष्णाजिनं प्रादान्मौञ्जीमन्यो महामुनिः ।
कश्चित्कमण्डलुं प्रादाद्बसीमन्यस्तथा ददौ ।

Thereafter M2 reads l. 5 of 209*, then cont. ·

211* कुठारमपरः प्रादात्स्वस्ति केचिदवादयन् ।
एवं प्रीतास्तु मुनयः प्रददुः सत्यवादिनः ।

20 D1 om. 20 (cf. v.l. 19). —^{a}) D3 इति यद्गीतं (for इदमाख्यानं). —^{b}) D3 ऋषिभिः; D9 T3 M4 मुनी(T3

प्रशस्यमानौ सर्वत्र कदाचित्तत्र गायकौ ।
रथ्यासु राजमार्गेषु ददर्श भरताग्रजः ॥ २१
स्ववेश्म चानीय ततो भ्रातरौ स कुशीलवौ ।
पूजयामास पूजार्हौ रामः शत्रुनिबर्हणः ॥ २२
आसीनः काञ्चने दिव्ये स च सिंहासने प्रभुः ।
उपोपविष्टैः सचिवैर्भ्रातृभिश्च परंतपः ॥ २३
दृष्ट्वा तु रूपसंपन्नौ तावुभौ वीणिनौ ततः ।
उवाच लक्ष्मणं रामः शत्रुघ्नं भरतं तथा ॥ २४

G. I. 3. 71
B. I. 4. 32
L. I. 4. 70

°नि)नां (for मुनिना). M4 समवर्तत. After 20^{ab}, T3 repeats 16^{ab} —^{d}) D3 9 T3 G1 4 यथाकृतं. M4 समासं जन्मनः कृतं. —For 20, Ś1 Ñ V B D2 5 10–13 subst, while D3 ins after 20

212* एवं पूर्वमिदं काव्यं मुनिभिः प्रतिपूजितम् ।
सारभूतं मनुष्याणां कवीनामार्षमद्भुतम् ।

[(l. 1) Ñ2 B4 काव्यमिद पूर्व (by transp) V1 D3 11 ऋषिभि, D2 विद्वद्भि· (for मुनिभि·). D2 3 परिपूजित. —(l. 2) D3 काव्यानाम् Ś1 मतमद्भुतं, V1 B4 (m, orig as in text) D5.11–13 उपजीवन (for आर्षमद्भुतम्). D2 काव्य नानार्थमद्भुत (for the post. half).]

—After 20, Dt D4.6 8 9.14 S (except M4) ins. :

213* अभिगीतमिदं गीतं सर्वगीतेषु कोविदौ ।
आयुष्यं पुष्टिजननं सर्वश्रुतिमनोहरम् ।

[(l 1) G2 अपि°, G4 अवि°, M3 अघि° (for अभिगीतम्). Dt -गीतिषु (for -गीतेषु) —(l. 2) D4 °महोहर (sic), D9 G1 °श्रुति (G1 शत्रु) मनोरम (for the post. half).]

21 D1 om. 21^{ab} (cf. v.l. 19). —^{a}) Ś1 Ñ V B D5 10–13 तावेवं (V4 D10 12 °वः; B4 marg. °तौ). D2 प्रशंस्यमानौ ऋषिभिर्. —^{b}) Ś1 Ñ V B D5.10–13 देवरूपिणौ; D3 9 तावगायतां; D14 T1.2 G1.3 M3 °गायि (T1 °य)नौ; M4 तौ तु° (for तत्र गायकौ). D2 उभावपि हि गायतां.

22 ^{a}) G4 तदा (for ततो). —^{b}) D4 च (for स). —For 22^{ab}, M4 subst. :

214* आनीय च स्वकं वेश्म तावुभौ भ्रातरौ ततः ।

—^{d}) M4 सत्कारेण सुसत्कृतौ.

23 ^{a}) G1 तल्पे (for दिव्ये). —^{c}) D4 14 T M3 4 Cg.k.t (!) °विष्टः; Ctp as in text (for उपोपविष्टैः). M4 पार्श्वस्थैर् (for सचिवैर्). Ctp उपोपविष्टसचिवः. —^{d}) M4 भ्रातृ*. T3 स (for च). Dt D4 6.8 Ct च समन्वितः; M4 भरतादिभिः (for च परंतपः). —For 21^{cd}–23, Ś1 Ñ V B D1–3.5.9–13 subst. :

215* राजधानीषु राज्ञां च समीपेष्वभ्यगायताम् ।
अथाश्वमेधे रामोऽपि तावुपश्रुत्य गायनौ ।
(22^{ab}) आनयामास सत्कृत्य पुरुषैराप्तकारिभिः ।
(22^{cd}) पूजयामास पूजार्हौ सत्कारार्हौ सुसंस्कृतौ ।
ताविदं जगतुस्तत्र काव्यं रामप्रचोदितौ ।
कर्मान्तरेषु विप्राणां रामलक्ष्मणसंनिधौ ।
शत्रुघ्नभरतादीनामन्येषां च महीक्षिताम् ।
वसिष्ठात्रिपुरोगाणां संनिधौ ब्रह्मवादिनाम् ।
(23^{ab}) रामस्तत्रासने शुभ्रे स्पर्ध्यास्तरणसंवृते ।
उपविश्य तु शुश्राव तदात्मचरितं महत् ।
(23^{cd}) आर्षं रामायणं काव्यं भ्रातृभिर्भरतादिभिः ।
पौरजानपदैश्चैव वृतः शतसहस्रशः ।
दृष्ट्वा रामस्तदोवाच सर्वांस्तत्र सभासदः ।

[Ś1 Ñ V B1 3 4 D5 10 12 13 om. lines 4 and 13. D1 om lines 11–13. B2 D11 om line 13 B2 reads line 4 in marg D9 reads line 10 after line 12. —(l 1) V2 समीपे हि, D2 समीपे तु (for समीपेषु). Ś1 अपि गायतां, V3 उपगायतां; D1 अथ गायता; D13 अप्यगायता. —(l. 2) D3 तथा; D11 om. (for अथ) —(l 3) Ś1 D13 सत्कृतावानयामास, Ñ1 V4 B1.2 सत्कृत्यानाययामास; V1.3 सत्कृत्यानयामास (submetric); V2 B3 4 D10 सत्कृत्य चानयामास; D5 11 12 सत्कृत्यैवानयामास (for the prior half). —(l 4) B2 D11 पूतात्मा (for पूजार्हौ) D2 स्वयकृनौ, D3 स्वलकृनौ (for सुसंस्कृतौ). B2 D11 सत्कारैस्तौ स्वलकृतौ (for the post half). —(l. 5) D11 उभौ (for इद). D5 तस्य (for तत्र). V1.2 -प्रदेशितौ; D2 12 -प्रणो(D2 °नो)दितौ. —(l. 7) D1.2.9 महात्मनां (for महीक्षिताम्). —(l 8) D11 ब्रह्मवादिनौ. —(l. 9) Ñ1 V3 4 स्पर्धा-; B1 परा-, D5.12 मृदु-, D11 मृद्वा- (for स्पर्ध्या-). Ś1 D13 -संयुते; D2 -सत्कृते, D9 -संस्कृते (for -सवृते). V2 परार्घास्तरणावृते; D1 स्यद्दी(sic)स्तरणसंयुते, D3 शुभ्रास्तरणसंयुते (for the post. half). —(l. 10) D1 सुखोपविष्ट; D2 3 9 उपोपविश्य D2 शुश्रुवे. Ñ2 D10 तदा स्व-; V1 तदा मे; V4 तदात्मा-; B3 (marg. as in text) तदा सु- (for तदात्म-). —(l. 11) Ś1 Ñ V1 2.4 B D5.10.12 13 सार्धं (for काव्य). —(l. 12) D2 3.9 अन्यैश्च सचिवैश्चैव (D3 °.सार्धं; D9 °श्चापि) (for the prior half).]

—After line 1, D1 ins. :

216* (21^{cd}) रथ्यासु राजमार्गेषु तौ तु शुश्राव राघवः ।

24 D1 om. 24. D9 transp. 24 and 25. —^{a}) Ś1 V2–4 B1 2 D5 11–13 [अ]थ; Ñ1 स; V1 प्र-; D4 T3 Cm.tp [आ]त्म- (for तु). ❀ Ct दृष्ट्वा तु रूपसंपन्नौ इति प्रचुरः पाठः ❀ —^{b}) G2 M1 भ्रातरौ (for तावुभौ). Ś1 D13 G3 गायनौ(G3 °कौ) त(D13 स)दा; Ñ2 D10 व्रीडितौ ततः; V2 रामकौ ततः; V3 चीरिणौ ततः; D2.3.9.11 चीरवाससौ; D4 14 S (except G3 M4) नियतस्तदा; M4 मुनिपुंगवौ (for वीणिनौ ततः). B4 वि(नी)तौ तु उभौ ततः; Dt D6.8 विनीतौ भ्रातरावुभौ. Ś1 D13 om. 24^{cd}. —^{d}) D2.14 T3 M3 तदा (for तथा). Ñ V B D5 10–12 सर्वां(V2.3 D12 °र्वा)श्चैव सभासदः; D9 शत्रुघ्नभरतौ तथा.

G. I. 3. 72 B. I. 4. 32 L. I. 4. 70

श्रूयतामिदमाख्यानमनयोर्देववर्चसोः ।
विचित्रार्थपदं सम्यग्गायतोर्मधुरस्वरम् ॥ २५
इमौ मुनी पार्थिवलक्षणान्वितौ
कुशीलवौ चैव महातपस्विनौ ।
ममापि तद्भूतिकरं प्रचक्षते
महानुभावं चरितं निबोधत ॥ २६
ततस्तु तौ रामवचःप्रचोदिता-
वगायतां मार्गविधानसंपदा ।
स चापि रामः परिषद्गतः शनै-
र्बुभूषयासक्तमना बभूव ॥ २७

इति श्रीरामायणे बालकाण्डे चतुर्थः सर्गः ॥ ४ ॥

25 D9 transp. 24 and 25. —a) Dt D6 8 Ct एतद् ; Cm. g as in text (for इदम्). —b) V4 देवरूपिणोः; D12 वेदवर्चसोः (by metathesis). D1–3 9 उभयोरनु(D1 °त्र) गायतोः(D2 °तां). —c) V1 विचित्रानुपदं. —d) V3 गायतां; D1.5 गायंतौ; D10 गायतौ (for गायतोर्). V2 गायतौ मधुरैः स्वरैः; B1 श्रूयते मधुराक्षरं; Dt D4.8 14 S (except T3 M4) Cm.k. गायिनो (Dt D4.8 Cm °कौ) समचोदयत् ; D2 गायतौ मधुरस्वरौ; D3 9 अनयोर्मधुरस्वरं; D6 T3 गायमानावचोदयत् ; M4 गायन्तौ चाप्यचोदयत् ; Cg गायिनौ तावचोदयत्. —After 25, Dt D4 6 8.14 S ins. :

217* तौ चापि मधुरं रक्तं स्वचित्तायतनिःस्वनम् ।
तन्त्रीलयवदत्यर्थं विश्रुतार्थमगायताम् ।
ह्लादयत्सर्वगात्राणि मनांसि हृदयानि च ।
श्रोत्राश्रयसुखं गेयं तद्बभौ जनसंसदि ।

[M4 om. l. 2. —(l. 1) D4 वीरौ (for चापि). M2 व्यक्तं (for रक्त). D4 T1 G4 M4 स्वं(G4 M4 सं)चितायत-(M4 °च)निःस्वन (D4 °नौ), T2 G1.3 M1–3 स्वचिंतायतनि स्वनं (for the post. half). —(l. 3) D6.8 T2 3 G1.3 M2–4 ह्लादयन् . T3 transp. मनांसि and हृदयानि. —(l. 4) D14 श्रोतृश्रवः°, T1 श्रोत्रश्रम°; G1 श्रोत्राश्रयं°; G3 श्रोत्रयोश्च° (for श्रोत्राश्रयसुख). M2 गीत, M4 गानं (for गेयं). M4 जगतू राजसंसदि (for the post. half).]

26 a) D1 बालाविमौ (for इमौ मुनी). Ś1 Ñ V1 3 4 B D2.3.5.9–13 हि (D9 तु) बालौ नृप-; V2 हि नृप- (submetric) (for मुनी पार्थिव-). D14 -लक्ष्मणान्वितौ. —b) Ñ2 V1.4 B2–4 D10.13 कुशो(Ñ2 D10 °शी)लवश्च ; V2 कुशलवौ. B1 G3 M2.3 चापि (for चैव). Ś1 Ñ V B D1–3 5 9–13 तपोव(D3 °ध)नाश्रयौ; G4 महायशस्विनौ. —c) D4.14 S (except G1 M4) Cm.g प्रवक्ष्यते; G1 प्रशस्यते, Ct as in text (for प्रचक्षते). M4 ममाद्य संभूतिकरं प्रचक्षतो. —d) T1.2 महानुभावौ; G2 M1 महानुभावाश्च; M4 महानुभावो (sic). —For 26cd, Ś1 Ñ V B D1–3.5.9–13 subst. :

218* ममेतिवृत्तं किल गेयमद्भुतं
महर्षिवाल्मीकिकृतं प्रगास्यतः ।

[(l. 1) D9 [इ]ह वृत्त. V4 °काव्यम् ; B4 °गीतम् ; D1 °गानम् ; D3 कलमानम् (for किल गेयम्). D2.9 वक्ष्य(D2 °क्ष)तोद्भुतं. —(l. 2) Ś1 प्रगास्यतां; V1 प्रशास्यत; D2.3.5.9.11.12 प्रगायत. (D2.9 °त).]

27 a) T3 M4 रामस्य (for तौ राम-). D1 -प्रमोदितौ; D2 -प्रनोदितौ (for -प्रचोदितौ). Ś1 Ñ V2–4 B D5 10–13 राघवसंप्रचोदितौ. V1 ततस्तौ राघवप्रदेशितौ (submetric). —b) Ś1 Ñ V B D1–3 5 9–13 अ(Ś1 प्र; D9 व्य)गायतां काव्यमिदं यथाक्रमं. —c) Ś1 D13 सहितः सभागतैः; Ñ1 V2.4 B3 (marg. as in Ñ2).4 सहि(V4 B4 °ह)तैः समागतैः; Ñ2 V1.3 B2 D1.10.11 सह(Ñ2 V3 D1.10 °हि)तैः सभागतैः; B1 सहितैः समस्तैः; D5 12 सहितैः समाहितैः. D2 3 9 °राजा सहितैः (D3 °तः) सभासदैः (D9 °गतैः). —d) D4.6.14 S (except G4) Cg बभूव ह (*metri causa*), Ct as in text Ś1 Ñ V B D1–3.5.9–13 बभूव तत्रार्पितचेतन(D3 °मानस)स्तदा.

Colophon. Ñ1 V3 om. Ś1 om. up to रामायणे. D13 om. up to Kāṇḍa name. V1 D5 om. इति. V1.2.4 B Dt D1.2.6 8–12 add आर्षे before रामा°. Ś1 Ñ2 V1.4 B D5.6.11 om. श्री°; Ñ2 om. रामायणे. V4 B1 Dt D2 6.8 add वाल्मीकीये(B1 महर्षिवा°) after रामायणे. —*Kāṇḍa name*: V1 B3 D1.3 om. Ñ2 V2 4 B1.2.4 D5.10–12 आदिकांडे (V4 °डो). D4 14 S इति श्रीमद्बालकांडे (M4 om. श्रीमद्). —*Sarga name* Ś1 D12 13 काव्यसंक्षेपः; Ñ2 V4 B D5 10 11 काव्योपसंक्षेपः (B2 °संग्रहः), V1 आदिकाव्योपसंक्षेपः; V4 पक्षे (sic); D1 वस्तूत्पादनं नाम; D2 कथामुखो नाम; D3 काव्यमुखो नाम; D9 काव्यवस्तूत्पादनं. —*Sarga no.* (figures, words or both) V1 B1 D5 12 om. Ñ2 5, V2 6; V4 2(sic), B2–4 D10.11 figure (as in text), D1 3, D2.3 तृतीयः; Ś1 Dt D4.6 8.9.13 both (as in text). —After colophon G1.2.4 M2 conclude with श्रीरामाय नमः; G3 श्रीमते रामानुजाय नमः.

५

सर्वापूर्वमियं येषामासीत्कृत्स्ना वसुंधरा ।
प्रजापतिमुपादाय नृपाणां जयशालिनाम् ॥ १
येषां स सगरो नाम सागरो येन खानितः ।
षष्टिः पुत्रसहस्राणि यं यान्तं पर्यवारयन् ॥ २
इक्ष्वाकूणामिदं तेषां राज्ञां वंशे महात्मनाम् ।
महदुत्पन्नमाख्यानं रामायणमिति श्रुतम् ॥ ३
तदिदं वर्तयिष्यामि सर्वं निखिलमादितः ।
धर्मकामार्थसहितं श्रोतव्यमनसूयया ॥ ४
कोसलो नाम मुदितः स्फीतो जनपदो महान् ।
निविष्टः सरयूतीरे प्रभूतधनधान्यवान् ॥ ५

G. I. 5. I
B. I 5. 5
L I. 5. I

5

☞ D7 om. Sarga 5. (cf v l I. 3. 12). Ñ1 V3 cont. 4th Sarga T2 begins with श्रीरामचन्द्राय नमः ॐ.

1 Before I, Ś1 Ñ2 B3 4 D10 11 13 ins

219* ततस्तौ स्वरसंपन्नौ कुमारौ तत्र संसदि ।
अगायतां नवं काव्यं रामायणमिति स्मृतम् ।

[(l 2) B3 4 श्रुत (for स्मृतम्)]

Thereafter Ñ2 glosses इति पाश्चात्ये पुस्तके. B3 cont., Ś1 Ñ V B1.2.4 D1 5.10.12 13 subst for I, D3 9 ins. before I, while D11 subst. l. I for I ^{ab} then cont. l. 2:

220* सागरान्ता मही येषामासीद्वीर्यार्जिता किल ।
आमनोः पुण्यकीर्तीनां राज्ञाममिततेजसाम् ।

[(l. I) V4 चैषाम् (for येषाम्). V4 वीर्यान्विता, D3 वीर्यवतां; D5 वीर्यजिता (for वीर्यार्जिता). —(l. 2) Ś1 D13 आप्तानां; V2 आमेरो; V3 D10 12 आत्मनोः (sic); D1 आत्मनः (for आमनोः). D11 पुण्यत्तानां (sic) (for पुण्यकीर्तीनां).]

D2 om. I^{ab}. —^{a}) B3 पूर्वा; D3 पूर्वं (for सर्वा-). D9 तेषाम् (for येषाम्). —^{b}) B3 D9 राज्ञां; D3 स्फीता (for कृत्स्ना). —^{c}) D2 transp. I^{cd} and 2^{ab}. B3 प्रजापतिर् (for प्रजापतिम्). D9 पा *sup. lin.* in उपादाय. —^{d}) G M1–3 °षाळिनां (for जयशालिनाम्). B3 D2.3.9.11 M4 नरेंद्राणां यशस्विनां.

2 ^{a}) D2 transp. I^{cd} and 2^{ab}. T1 तेषां; T2 एषां (for येषां) T2 राजा (for नाम). Ś1 Ñ V B D1–3.5.9–13 स(D3 12 सा)गरः पूर्वजो येषां; M2 येषां * सगरो नाम. —After 2^{a}, B4 reads the post. half of l. 2 of 222*.—^{b}) T2 खातितः; T3 शोधितः; G4 खादितः (for खानितः). G2 M1 यः समुद्रमखानयत्. B4 om 2^{c}–4. —^{c}) V2 D1–3.6 8.9.11–13 Ct षष्टि-; B1 D5 M4 षष्टिं; Cg.k.tp as in text (for षष्टिः). B3 reads पुत्र in marg —^{d}) D3 नृपं (for यान्तं). Ś1 Ñ V B1–3 D5 10–13 पृष्ठतोन्वयुः (Ś1 °न्वयः [sic], V2 B3 [marg] °ययुः; D1 पर्यु°, D3 T2 M4 पर्यवारयत् D11 °वपुः व [hypermetric]). —After 2, B3 D1–3 9 ins.:

221* नक्षत्रराजं वर्षान्ते व्यभ्रे ज्योतिर्गणा इव ।

[D3 °राज्य. D1 न्यभ्रा; D9 व्यभ्रा (for व्यभ्रे).]

3 B4 om 3 (cf. v.l 2). —^{a}) T2 reads मिदं *sup. lin sec m* —^{b}) M4 रा: (for राज्ञां). Ś1 Ñ V B1–3 D1–3 5 9–13 वंशे (D1–3 °श; D12 °शो) कीर्तिविवर्धनं. Dt राज्ञां... त्मनां. —^{c}) M4 उत्पन्नं महद् (by transp). Ś1 Ñ V B1–3 D1–3 5 9–13 निबद्ध (V3 °वंधं; D3 °बुद्धं) पुण्यकीर्तीनां (D1–3 9 °माख्यानं) —^{d}) V3 इदं (for इति). V2–4 B2 D13 स्मृतं (for श्रुतम्). B3 (marg) काव्यं रामायणं स्मृतं.

4 B4 om 4 (cf v l 2). —^{a}) G1.3 अहं (for इदं). Dt D2 6 8 Ct °वः; D9 वर्ण°; Cg as in text (for वर्तयिष्यामि) —^{b}) D9 सम्यङ् (for सर्वं). G3 निरवशेषतः (for निखिलमादितः). —^{c}) D2.3 9 -संयुक्तं (for -सहितं) —^{d}) Dt D3 6 8 M4 Ct अनसूयता (D3 °तां), D2 अनुरूपिणा; D9 अनुसूयुना (sic), Cg as in text (for अनसूयया). —For 4, Ś1 Ñ V B1–3 D1.5.10–13 subst., while D2.3 9 ins. after 4^{ab}:

222* तदिदं श्रूयतामार्षं पुण्यं पापभयापहम् ।
धर्मकामार्थसंयुक्तं श्रुतिस्मृत्युपबृंहितम् ।

[D2 3.9 transp l. I and 2 —(l. I) Ñ2 B3 (m. as in text) आद्य (for आर्षं) D2 3 तदिदं (D3 श्रूयतां) पुण्यमाख्यानम् (for the prior half) V4 काव्य; B1 सर्व-; D2.3 आर्षं (for पुण्य). D1.9 transp. आर्षं and पुण्य —(l. 2) D9 -युक्तार्थं (for -संयुक्त). Ś1 B2 D13 धर्मार्थकाम°, Ñ2 B3 D10 कामधर्मार्थ° (for the prior half). Ñ1 °स्मृत्युदितपबृंहित (sic); D1–3 नानाश्रु°, D9 नानाश्रुत्युपदहितं (sic) (for the post. half)]

☞ G and L begin fresh numbering from st. 5 which is given in the marginal concordance.

Ś1 reads ॐ नमो रामचन्द्राय, Ñ1 colophon आर्षरामायणे बालकाण्डे कुशीलवदर्शनं; D13 श्रीगणपतये नमः. Then D13 cont.

223* ॐ नारायणं नमस्कृत्य नरं चैव नरोत्तमम् ।
देवीं सरस्वतीं व्यासं ततो जयमुदे(दी)रयेत् ।

5 Ñ1 begins Sarga 5 from here. D13 ins. ॐ before 5. —^{a}) Ñ V B D2–5 10–12 14 कोशलो (B4 D5 °शला; D8 °शल्यो), D1 M3 कौसलो; G4 कोसला. B4 महतः; D3 मुदित्य (sic); S (except T1 3) मुदित- (for मुदितः). D9 कोशलानां प्रमुदितः. —^{b}) V4 स्थितो; B4 ख्यातो (for स्फीतो). D5 जान° (for जनपदो). —^{c}) Ñ1 V2 B3.4 D4

G. 1. 5. 2
B. 1. 5. 6
L 1. 5. 2

अयोध्या नाम नगरी तत्रासील्लोकविश्रुता ।
मनुना मानवेन्द्रेण या पुरी निर्मिता स्वयम् ॥ ६
आयता दश च द्वे च योजनानि महापुरी ।
श्रीमती त्रीणि विस्तीर्णा सुविभक्तमहापथा ॥ ७
राजमार्गेण महता सुविभक्तेन शोभिता ।
मुक्तपुष्पावकीर्णेन जलसिक्तेन नित्यशः ॥ ८
तां तु राजा दशरथो महाराष्ट्रविवर्धनः ।
पुरीमावासयामास दिवि देवपतिर्यथा ॥ ९
कपाटतोरणवतीं सुविभक्तान्तरापणाम् ।
सर्वयन्त्रायुधवतीमुपेतां सर्वशिल्पिभिः ॥ १०
सूतमागधसंबाधां श्रीमतीमतुलप्रभाम् ।
उच्चाट्टालध्वजवतीं शतघ्नीशतसंकुलाम् ॥ ११
वधूनाटकसङ्घैश्च संयुक्तां सर्वतः पुरीम् ।
उद्यानाम्रवणोपेतां महतीं सालमेखलाम् ॥ १२
दुर्गगम्भीरपरिघां दुर्गामन्यैर्दुरासदाम् ।
वाजिवारणसंपूर्णां गोभिरुष्ट्रैः खरैस्तथा ॥ १३

शरयू-; V1 सरजू- (for सरयू-) D2 -कूले (for -तीरे) —[d]) Ś1 Ñ V B D1 5 10–13 पशुधान्यधनर्द्धि (D5 11 12 °समृद्धि)मान्.

6 [ab]) T2 ध्या *sup. lin sec m* in अयोध्या. D2.3 9 [अ]स्ति (for [आ]सील्). Ś1 Ñ V B D1 5 10–13 M4 तत्रासीन्नगरी (by transp). D12 °ती (sic), G4 °त: (for लोकविश्रुता). —[c]) Ñ2 B3 D2.10 मनु (D2 सा तु)नाम्ना नरेंद्रेण. —[d]) M4 पुरो वै (for या पुरी) Ś1 Ñ V B D5 10 12 13 पुरैव (V1 B4 D5 12 यत्नेन; B2 पुरेव) परिनिर्मिता; D1–3 9 11 पुरा समभिनिर्मिता (D9 °नंदिता).

7 [a]) V4 शत (submetric), D11 पर्क (sic) च (for दश च). —[b]) G M1 °नां (for योजनानि). —For 7[cd]-22, Ś1 Ñ V B D5.10–13 read a parallel passage which is given at the end of 22 —After 7[c], D2 3 9 ins the post. half of l 1 and the prior half of l 2 of 230* (for variants cf. v.l. 230*) —[d]) D4 भ in marg in सुविभक्त. D14 °क्ता (for सुविभक्त-) —After 7, D9 ins , while D2 3 ins. after 10[ab]

224* रात्रौ शब्देन विध्येरञ्जल्पन्तमपि सोत्सुकम् ।
(20[cd]) बालमात्रं च विततं क्षिप्रहस्ताः सुशिक्षिताः ।
(22[ab]) तादृशानां सहस्रैः सा संपूर्णा सुमहात्मनाम् ।

[(l. 1) D3 जल्तमिव सोत्युर्कं (sic) (for the post. half).]

8 Cf. v.l. 7 and 22. D9 om. 8–9. —[b]) D1 सुशोभिता (hypermetric). D2 3 विस्तीर्णेनोपशोभिता; M4 सुविभक्तचतुष्पथा. —[c]) D1.2.3 बहुपुष्पा°; T2 °विकीर्णेन; M1 (before corr. *sec. m.*) °तीर्णेन. —[d]) M4 रज:- (for जल-). D1–3 जलसंशांत (D2 missing)रेणुना.

9 Cf. v.l. 7 and 22. D1–3.9 om. 9. (for D9 cf. v.l. 8). —[b]) T3 G1 3 महान् (for महा-). M3 रा *inf. lin. sec. m.* in महाराष्ट्र. M4 महात्मा राष्ट्रवर्धनः. —[d]) D4.14 T M3 Cg दिवं; Ct as in text (for दिवि). —For 9[cd], M4 subst. :
225* अयोध्यां पुरुषव्याघ्रः समृद्धामवसत्पुरीम् ।

10 Cf. v.l. 7 and 22. —[a]) D1 पताका-; D14 T2 G M कवाट- (for कपाट-). D1.2 -तोरणवती;D3 -गोपुरवती (for -तोरणवतीं). D9 दृढद्वारप्रतोलीकां. —[b]) D1 सुविभक्तचतुष्पथा; D2 3 हर्म्यप्रासादसंकुला. —After 10[ab], D2 3 ins. 224* and thereafter D2 cont. l 10 of 230*. —[c]) D9 -शास्त्रा- (for -यन्त्रा-). D1 -युधवती; D3 -युद्धवती; M4 -युधगणैर् (for -युधवतीम्). —[d]) Dt D6.8 उषितां; D1 च्युपेता; D2 3 शोभिता (for उपेतां) —After 10, D3 9 ins. l. 16, 5 of 230* (for variations cf v l 230*).

11 Cf v.l. 7 and 22. D9 om. 11-12. D3 om. 11-12 [ab]. D1.2 transp 11 [ab] and 11 [cd]. —[a]) D1 -संघुष्टा; D2 -संतुष्टा (for -संबाधां) —[b]) D1.2 सर्वतः शुभा (for अतुलप्रभाम्). —After 11 [ab] the sequence in M4 is 12 [cd], 11 [cd], 13 [ab], 12 [ab] and 13 [cd]. —[c]) D2 °वचे (for उच्चाट्टाल-). D1 उद्दाहालब्धयुवती. —[d]) D1 शितघ्नी- (for शतघ्नी-). D1.2 -संवृताः (D2 °ता), T3 G2 4 M -संवृतां (for -संकुलाम्).

☞ After 11 [cd] (which is om. in D3) the sequence in D2 3 from 12-19 (including the star passages) is 13, 14 [cd], 18 (D2 om. [bcd]), l. 17 of 230* (D2 om.), 15 [cd] (D2 om partially [c]), l 18 (230*), 19 [cd], l. 20 (230*), 226*, 12 [cd], l. 21 (230*), 15 [ab], 19 [ab], 16 [ab], l 24 (230*) (D2 om.), l. 25 (230*), 17 ([cd] om.), l 33 32 28–30 (230*), 228* (D3 om).

12 Cf v l 7 and 22 D9 om 12 D1–3 om 12 [ab] (cf. v.l 11 for D3 9) —[a]) T3 -नायक- (for -नाटक-). M4 नटनाटकसंघषैः. —[b]) D4 G4 संयुतां; M4 उपेतां (for संयुक्तां). —[cd]) T3 -मेघलां (for -मेखलाम्) M3 om. 12[d] and repeats 10[d] in its place. D1–3 उद्यानोपवनो (D2 °मनो) पेता (D2 °तां) सुमहाशालमेखला (D2 °लां).

13 Cf. v.l. 7 and 22. For sequence in D2 3 cf. v.l. 12. —[a]) D1.3 दुर्ग्रा- (D3 °ग्रं) (sic), M4 खात- (for दुर्ग-) Dt D1–4 6 8 9 M4 -परिखा (Dt D4 6 8 9 °खां; D1 °षा) (for -परिघां). T3 परि *inf. lin.* in परिघां. —[b]) D1 M4 गुप्तां (D1 °प्ता) (for दुर्गाम्). D1 चान्यैर् (for अन्यैर्). D2 3.9 नानायुधसमन्विता (D9 °तां). —[c]) Dt D1.2 -संपूर्णा. —[d]) D4 गो *inf. lin.* in गोभिर्. D9 G2 M1 उष्ट्- (for उष्ट्रैः). D2 अपि; D3 अभि; D4 युतां; T3 वृतां (for तथा).

सामन्तराजसङ्घैश्च बलिकर्मभिरावृताम् ।
नानादेशनिवासैश्च वणिग्भिरुपशोभिताम् ॥ १४
प्रासादै रत्नविकृतैः पर्वतैरुपशोभिताम् ।
कूटागारैश्च संपूर्णामिन्द्रस्येवामरावतीम् ॥ १५
चित्रामष्टापदाकारां वरनारीगणैर्युताम् ।
सर्वरत्नसमाकीर्णां विमानगृहशोभिताम् ॥ १६
गृहगाढामविच्छिद्रां समभूमौ निवेशिताम् ।
शालितण्डुलसंपूर्णामिक्षुकाण्डरसोदकाम् ॥ १७
दुन्दुभीभिर्मृदङ्गैश्च वीणाभिः पणवैस्तथा ।
नादितां भृशमत्यर्थं पृथिव्यां तामनुत्तमाम् ॥ १८
विमानमिव सिद्धानां तपसाधिगतं दिवि ।
सुनिवेशितवेश्मान्तां नरोत्तमसमावृताम् ॥ १९
ये च बाणैर्न विध्यन्ति विविक्तमपरापरम् ।
शब्दवेध्यं च विततं लघुहस्ता विशारदाः ॥ २० G I. 5 18 B. I. 5 20 L. I. 5 17

14 Cf. v l. 7 and 22 For sequence in D2 3 cf. v l 12 D1–3.9 M4 om 14^{ab}.—^{cd}) D2.3 -देशाभिया- (D2 °घा) तैश्च; D9 -पार्थिवसंघैश्च (for -देशनिवासैश्च). D3 उरु-, D9 चोप- (for उप-). M4 वणिग्भिःशोभितां चैव नानादेशनिवासिभिः.—After 14, the sequence up to 19^{ab} in D9 is 18, l. 17 (230*), 15^{cd}, l 18-20 (230*), 226*, l. 21 (230*), 19^{ab}, l. 24 (230*), 15^{ab}, l. 25 and 26 (230*).

15 Cf. v.l. 7 and 22. For sequence in D2 3 cf v.l. 12. D9 reads 15^{ab} after 16^{ab}. D1 transp. 15 and 18. —^{a}) D1 प्रासादजालैर्बहुभिः; D2.3 9 म(D3 मा)हाप्रासाद-शिखरैः(D9 °रां).—^{b}) D2 शृगारैर् (sic), D3 9 शृंगाग्रैर् (for पर्वतैर्). Dt D2 3 6 8 9 M2 4 इव (for उप-). D1 3 -शोभिता (for -शोभिताम्). G2 om. 15^{cd}. D2 om up to गारैश्च in ^{c}.—D9 reads 15^{cd},after 18.—^{c}) M1 सु- (for च). D1–3 M4 संछन्ना (D2 M4 °म्) (for संपूर्णाम्).—^{d}) D14 T2 [ए]व (for [इ]व). D1 3 अमरावती.—After 15^{cd}, D2 3 ins. l. 18, D9 ins. l. 18–20 of 230* (for variation cf. v.l. 230*). D2 3 (both after l. 20 cf. v.l. 19) 9 cont., while D11 ins. after l. 20 of 230*:

226* योधैरग्निमरुत्तुल्यैराहवेष्वनिवर्तिभिः ।
गुप्तां पुरुषसिंहैश्च सिंहैरिव गिरेर्गुहाम् ।

[(l. 1) D3 9 कल्पैर् (for तुल्यैर्). D11 अनियत्तृभिः (sic). —(l. 2) (B3 reads l. 2 after l. 19 of 230* with v l. तै· for च) D3 गुप्ता (for गुप्तां), गिरिर्गुहा (for गिरेर्गुहाम्).]

—D9 cont. l. 21 (230*) and thereafter reads 19^{ab} —After 15, M3 ins.:

227* बलिभिर्घोषवपुषैर्द्वारपालैश्च शोभिताम् ।

—After 15, M4 reads 19.

16 Cf. v l. 7 and 22 For sequence in D2 3 cf. v.l. 12. For $16\text{-}17^{ab}$, D9 subst l. 24-26 (230*) and reads 15^{ab} after 16^{ab} (=l 24 of 230*). G2 om. 16. D1 reads 16 after 19, D9 after 19^{ab} —^{a}) D14 (before corr) G4 चित्रं (for चित्राम्) D2 अष्टपदो- (for अष्टापद-). D3 -[आ]कारं (for -[आ]कारां) D1 G3 विचित्राष्टापदाकारां (D1 °रा).—^{b}) Dt T3 G4 M3.4 -गणायुतां; D4 -गणैयु(m.)तां (sic), D6 -गणैायुतां (sic) (for -गणैर्युताम्) D1–3 नानाद्रव्य (D2 °हर्म्य; D3 °द्रुम) समुच्चयां (D1 °या; D3 °यं) —After 16^{ab}, D3 ins l. 24 (230*).—^{c}) D1 -समाकीर्णा.—^{d}) D1 °वरशोभिता.—For 16^{cd}, D2 3 subst l 25 of 230*.

17 Cf. v l. 7 and 22. For sequence in D2 3 cf. v l 12. D1 om 17 —^{a}) M4 इव° (for अविच्छिद्रां). D2 3 अविच्छिन्नांतरगृहां (D3 °हा).—^{b}) D2 3 M4 °भूमि-; G1 समौ° (sic) (for समभूमौ). D2 -निवेशिनीं; D3 M4 -निवेश(M4 °शि)नां (for निवेशिताम्).—After 17^{ab}, D2 3 9 ins. l 33, 32, 28-30 of 230*, thereafter D2 cont.:

228* पञ्चाग्निविद्भिर्गुणिभिः सर्वतश्च स्वलंकृताम् ।

—^{c}) D2.3 9 om. 17^{cd}.—^{d}) T3 G4 M4 -खंड- (for -काण्ड-).

18 Cf v l 7 and 22. For sequence in D2 3 cf. v.l. 12. D9 reads 18 after 14. D1 transp 15 and 18 —^{ab}) Dt दुंदु+भिर्; D2.3 T3 दुंदुभीभि (sic), G4 दुंदुभिश्च. D1 वेणुभिः (for वीणाभिः). T3 तदा; M4 अपि (for तथा). D9 पणवैश्च मृदंगैश्च शोभितां दुंदुभिस्वनैः.—^{c}) D1.3 °ता (for नादितां) G2 M1 मुहुर् (for भृशम्).—^{d}) D1 3 9 M4 प्रथिता (D9 M4 °तां) (for पृथिव्यां). D1.3 सा त्व(D3 प्य)नुत्तमा (for तामनुत्तमाम्) —After 18, D3 9 ins l. 17 of 230* (for variations cf. v.l. 230*). Then, D9 reads 15^{cd}.

19 Cf. v.l 7 and 22. For sequence in D2 3 cf v.l. 12. D1 reads 16 after 19, D9 after 19^{ab}. M4 reads 19, D9 19^{ab} after 15.—^{b}) D3 [अ]धिगद्दंतिव (corrupt), M4 [अ]धि*तं महत् (for [अ]धिगतं दिवि). D9 om. 19^{c}–22.—^{c}) D1 -वेशासा (sic), D3 -वेश्माता (sic), M4 -सिद्धांतां (for -वेश्मान्तां). D2 सुनिवेशतो त्रिस्मांतां (sic).—^{d}) M4 -शता° (for -समावृताम्). D1–3 नरनारीगणैर्युता (D1 °समाकुलाः; D2 °गणावृतां (cf. 16^{b}), G2 M1 नरेंद्रोत्तमसेवितां.—After 19, D2 3 ins. l 20 of 230* and then cont. 226*, G3 ins.:

229* न कुबेरस्य चेन्द्रस्य यमस्य वरुणस्य च ।
ब्रह्मणोऽपि पुरी रम्या हीदृशी च स्वयंभुवः ।

20 D1 om. 20–23. D2 3 om. 20–21 D9 om 20 (cf v.l. 19).—^{a}) M4 वि° (for न विध्यन्ति) M4 om. 20^{bc}.—^{b}) D4 T G M1 -वरं (G4 °रीं); M3 -परां (for -परम्).—^{c}) T2.3 G2 M3 शब्दवेद्यं. G1 तु (for च)

G. I. 5 18
B. I. 5. 21
L. I. 5. 17

सिंहव्याघ्रवराहाणां मत्तानां नदतां वने ।
हन्तारो निशितैः शस्त्रैर्बलाद्बाहुबलैरपि ॥ २१

तादृशानां सहस्रैस्तामभिपूर्णां महारथैः ।
पुरीमावासयामास राजा दशरथस्तदा ॥ २२

21 D1–3 9 om. 21 (cf. v l 20 and 19). —a) M4 -नाग- (for -व्याघ्र-) —c) G M1 3 4 बाणैर्; Cgt as in text (for शस्त्रैर्) —d) M3 -बलाद् (for -बलैर्)

22 D1 9 om 22 (cf. v l. 20 and 19) —a) D2 3 सा; G2 4 M1 तैर् (for ताम्). —b) G2 (before corr *sec m*) मनोरथैः (for महारथैः) D2 3 संपूर्णा सु(D3 सुसंपूर्णा) महात्मनां. D2 3 om 22^{cd}. —c) M4 पुरीमुवास धर्मात्मा. —d) M1 °था (for तदा). M4 राजा दशरथ * *.

[The following MSS. (Northern) have a version parallel to that of the text, it is given here separately]

—For 7^{cd}—22, Ś1 Ñ V B D5 10–13 subst

230* (7^{cd} 8)
श्रीमती त्रीणि विस्तीर्णा नवसंस्थानशोभिता ।
सुविभक्तान्तरद्वारा सुविभक्तमहापथा ।
शोभिता राजमार्गेण जलसंसिक्तरेणुना ।
नानावणिग्जनोपेता नानारत्नविभूषिता ।
महाशालावृता दुर्गा उद्यानाम्रवनान्विता ।
दुर्गगम्भीरपरिखा नानायुधसमन्विता ।
कपाटतोरणयुता उपेता धन्विभिः सदा
(9^{ab}) राजा दशरथो नाम महात्मा राष्ट्रवर्धनः ।
(9^{cd}) तां पुरीं पालयामास स्वपुरीं मघवानिव ।
(10^{ab}) दृढद्वारप्रतोलीकां सुविभक्तान्तरापणाम् ।
(10^{cd}) नानायन्त्रायुधवतीं नानाशिल्पगुणान्विताम् ।
शतघ्नीपरिघोपेतामुच्छ्रितध्वजतोरणाम् ।
हस्त्यश्वरथसंपूर्णां नानायानसमाकुलाम् ।
(14^{cd}) नानापार्थिवभृत्यैश्च वणिग्भिश्चोपशोभिताम् ।
निधानशतसंबाधां सर्वैश्च विभवैर्युताम् ।
(16^{cd}) नानारत्नचयाकीर्णां धनधान्यसमन्विताम् ।
देवतायतनैश्चैव विमानैरिव शोभिताम् ।
सभोद्यानप्रपाभिश्च रुचिराभिरलङ्कृताम् ।
(16^{ab}) प्रविभक्तमहाहर्म्यां नरनारीगणान्विताम् ।
विद्वच्छूरार्यपुरुषैराकीर्णाममरोपमैः ।
आरोहमिव रत्नानां प्रतिष्ठानमिव श्रियः ।
महाप्रासादशिखरैः शैलाग्रैरिव शोभिताम् ।
(15^{cd}) विमानचयसंबाधामिन्द्रस्येवामरावतीम् ।
अष्टापदपदालेख्यै रम्यामालिखितामिव ।
नानारत्नचयैश्चित्रां हृष्टपुष्टजनैर्युताम् ।
(17^{ab}) अविच्छिन्नान्तरगृहां समभूमिनिवेशनाम् ।
(17^{cd}) वरान्नपानकलिलां शालितण्डुलभोजनाम् ।
धूपमाल्यहविर्गन्धैर्हृद्यैश्चाप्यधिवासिताम् ।
लोकपालोपमैः शूरैः सर्वशास्त्रार्थपारगैः ।
गुप्तां योधशतैश्चापि नागैर्भोगवतीमिव ।
(18^{ab}) मृदङ्गवेणुवीणानां रम्यैः शब्दैर्विनादिताम् ।
नित्योत्सवसमाजाढ्यां नित्यपुष्टजनैर्युताम् ।
ब्रह्मघोषस्वनवतीं धनुःशब्दनिनादिताम् ।
स्वयं चैवेन्द्रकल्पेन पुरीं देवपुरोपमाम् ।
गुप्तामिक्ष्वाकुनाथेन राज्ञा दशरथेन च ।

☞ For the sake of convenience, the variants of D2 3 9 which are not included in this subst. group are given here along with others as they have some lines of the subst. in common with others. [After 7^{c}, D2 3 9 ins. the post and prior halves of l 1 and 2 respy. —(l. 1) Ś1 चास्ति, D13 चाति- (for त्रीणि). Ñ2 D10 11 13 विस्तीर्ण- (D10 °र्णा; D13 °र्णे) (for विस्तीर्णा). Ś1 D13 रत्न°, V1 नगनागर°, V2 नाकसख्यान°, V3 D2 3 5 11 नाना°, B3 नर°, D9 मानसंस्थानमाश्रिता (for the post half). —(l. 2) Ñ V1 4 B2 4 D10 °क्तांतरपणा (Ñ2 D10 °विपणा, V1 °रपर्णे- (sic), V4 B4 °रपथा; B2 (marg) °द्वारा), V3 B3 °क्तांतरा पुण्या (B3 marg दारा), D3 सुविभक्ताचरद्वार- (for the prior half). Ś1 V3 D5 सुविभक्ता, B1 सुविस्तीर्ण- (for सुविभक्त-). V1 -महापथां V2 सुविस्तीर्णमहापथः (sic), B4 सुविभक्तांत्ररामायणा (hypermetric) (for the post. half). —(l 3) B4 D10 जन- (for जल-). V4 B1 -संशांत-, D5 -संभक्ति- (sic) (for -संसिक्त-). D11 राजमार्गेण महता विस्तीर्णेनोपशोभिते (sic) —After l. 3, B3 (marg.) ins. 231*. —After 10, D3 9 ins. l. 16,5. —(l. 5) B3 repeats l 5 after l. 13. Ñ1 V3 D10 -शालवृता; V1 B3 (second time) D5 9.11.12 -शालान्विता (B3 D9 °तां), V3 -शालवती; D3 -जलान्विता (for -शालावृता) B3 (second time) D9 दुर्गां (for दुर्गा). Ś1 उद्यानास्तरनान्विता, Ñ °वने (Ñ1 °णे)युता; V1 2 B3 (second time) D5 11 12 उद्यानप्रवरैर्युता (B3 °तां; D11 °वृंता, D12 °त), V4 °वनोद्यतां, B1 2 उद्यानवनशोभिता; B3 (first time). 4 D10 उद्यानाम्र (B3 marg °नोप) वनायुता (B3 marg °न्विता); D3 उच्चावचवनैर्युता; D9 प्रधानोपवनैर्युतां; D13 ह्युदानास्तरणावृता (sic) (for the post. half). —(l. 6) Ś1 D13 अति- (for दुर्ग-). V2 4 D10 11 -परिषा; D5 -परिखां (for -परिखा). D10 °रत्नयुद्ध° (hypermetric), D11 °तां, D13 °युद्ध° (for the post. half). —(l. 7) Note hiatus between the prior and the post. halves Ñ2 D13 कवाट-, B3 कबाट- (for कपाट-). V3 -युक्ता; D11 -वती (for -युता) D13 चोपेता (to avoid hiatus). V2 धनुभिः (sic), B1 ध्वनिभिः (for धन्विभिः) D11 हर्म्यप्रासादसंकुला (for the post. half) —(l 8) Ś1 D13 धर्मात्मा (for महात्मा). V2 राज्य- (for राष्ट्र-). —(l. 9) B4 °नाम (sic) (for पालयामास). D12 स स्वः पुरी (hypermetric). V2 मघवा (for मघवान्). —D2 cont. l. 10 after 224*. —(l. 10) Ñ2 दृढ * र-; B4 दृढ्दृढ्द्वार- (by dittography). Ñ1 -पृतो°, V4 -प्रातोलीकी

(sic); B4 -प्रतोलीयं (for -प्रतोलीकां) Ś1 D13 सुविभ-(Ś1 marg.)क्त°, Ñ2 B4 स्व°, V2 °वनाम्; V4 °पंणाम्; D12 सुवि * क्तां * * पणा (for the post half) —(l. 11) V3 -रत्न- (for -यन्त्र-). V2 -मती (sic), D11 12 -वती (for -वनी). V1 4 D11 13 -शिल्पि-, D12 -शिल्पा- (sic) (for -शिल्प-). Ś1 V4 -गणान्विता; V1 D12 -गणायुतां, D11 -गणैर्युता D5 नानाशिल्पि-गणायुत (after *sec m* corr. °तां) (for the post half). —After l. 11, D13 ins. 11^{ab}. Ś1 D13 om. l. 12 —(l. 12) D5 शतघ्नी (for शतघ्नी-). B1 D5 °घोपेताम्, D11 °घोपेता (for -परिघोपेताम्). D12 शतघ्नीपारिघोपेता (for the prior half) B3 (marg.) उन्नत- also (for उच्छ्रित-) D11 -ध्व * * रणां. D12 सुच्छ्रितध्वजतोरणा (sic) (for the post. half). —After l. 12, D11 ins. 232*. Ñ1 V1 2 4 D5.12 om. l. 13-15 —(l. 13) V3 -संपन्ना (for -संपूर्णां). B3 (marg as in text).4 -मणि-, D10 -पान- (for -यान-) V3 -समन्वितां (for -समाकुलाम्). —After l. 13, B3 repeats l. 5 with adjectives in accusative qualifying तां पुरीं, then cont. 13^{cd}. —(l. 14) V3 B2 -दूतैश् (for -भृत्यैश्). Ñ2 B1.3 4 D10 नानापथिकदूतै(D10 °भूतै)श्च (for the prior half). V3 वलिभिश्, B4 वाणिग्भिश्, D10 वर्णिग्भिश् (both sic) (for वणिग्भिश्). Ñ2 B3 (marg. as in text) -जीविता (for -शोभिताम्). —After l. 14, Ś1 D13 read l. 18. —(l. 15) V3 B2 विधान-, B1 विमान-, B4 निधाय (for निधान-). B2 -सबद्धा (for -सबाधा). V3 विधिभिर् (for विभवैर्). D11 युत (for युताम्). —Ś1 D13 om. 16. V3 D11 read l. 16 after l. 12 (D11 after 232*). D3 9 ins. l. 16 after 10. —(l. 16) D12 -रत्ना- (for -रत्न-). D9 -समाचितां (for -समन्विताम्). D12 धनधान्य(om. स)मन्विता. —After l. 16, B3 reads l. 20. —After 18, D3.9 ins. l. 17. —(l. 17) B3 reads l. 17-19 in marg. D11 °ने, D12 दै° (for देवतायतनैश्). D3 9 चित्रैर् (for चैव). V2 विमलैर् (for विमानैर्). Ś1 V4 D3.13 उप-, Ñ2 V3 B3 अति-, B4 D10 अभि- (for इव). —After 15^{cd}, D2.3 ins. l. 18, D9 l. 18-20. —(l. 18) B3 reads l. 18 in marg. (cf. v.l. line 17). Ś1 reads l. 18 after l. 14. V2 शुभो°, V3 सह्रो°, B4 महो°, D2 सभाधन-, D10 सभोद्यान- (hypermetric) (for सभोद्यान-). V3 D3.9.12.13 -प्रभाभिश् (for -प्रपाभिश्). B2 पा *inf. lin.* in प्रपाभिश्. D11 समीघ * श्रियाभिश्च (sic) (for the prior half). D3 °तौ (for अलङ्कृताम्). —(l. 19) B3 reads l. 19 in marg. (cf. v.l. line 17). B1 अविभक्त- (for प्रविभक्त-). Ś1 Ñ B3 D9.10 13 -वेश्मां (Ñ1 °श्मा, D9 °श-); V4 -हर्म्या, B4 D5 -हर्म्ये (for -हर्म्यां). V3 -गणावृतां, D9 -गणायुतां; D11 -गणान्वित (for -गणान्विताम्). —After l. 19, B3 ins. l. 2 of 226*. —After 19^{cd}, D2 3 ins. l. 20. —(l. 20) B3 reads l. 20 after l. 16. D9 illeg. (for -रार्यै-). V1.2.4 B1.3 (marg., orig. as in text) D11 विद्वद्भिरार्यै-, D5 विद्वंवीरार्यै- (sic) (for विद्वच्छूरार्यै-). B4 °रोपनै°, D12 °रोपमौ (both sic) (for अमरोपमैः). V1 आकीर्णां सुमनोहरैः; D3 आकीर्णाप्यमरोपमै° (for the post. half). —After l. 20, D11 ins. 226* (for variants cf. v.l. 226*). —(l. 21) D2.3 ins l. 21 after 12^{cd}, D9 after 226*. Ś1 प्ररोहम्, V2 D3.9 आरो (D3 °रौ sic) हम्, V4 नुरोहम्, B4 आगेहन् (sic), D2 या गेहम्, D13 आरुहम् (for आरोहम्). B1 प्रतिमानम् (m *pr m* as in text). D9 श्रिया (for श्रिय). V3 प्रतिष्ठामिव च श्रिय, D12 प्रतिष्ठामिवश्रिया (for the post half) —(l. 22) D11 -शिखरे (for -शिखरे). V1 शिलाग्रैर्, D11 शृगारेश् (sic) (for शैलाग्रैर्) Ś1 B4 (also as in text) D13 उप-; D11 चोप- (for इव) B1 भूषिता, D3 °ता (for शोभिताम्) —After l. 22, D11 ins. 19^{ab} with v.l. भुवि for दिवि D11 om. l. 23. —(l. 23) V3 विमान (for विमान-). Ñ1 V2 4 B1.2 -शत- (for -चय-). V4 -सर्वाधाम् (sic) (for -सवाधाम्). —(l. 24) D9 subst. l. 24-26 for $16\text{-}17^{ab}$. D3 ins. l. 24 after 16^{ab}. B1 (before corr.) अष्टादश-, D5 (before corr.) अष्टपाद- (by metathesis). D12 -[आ]लेखैश्च (sic) (for -[आ]लेख्यैः). D5 रश्याम् (sic) (for रम्याम्). B1 सलिखिताम्°, D11 आ * खिताम् (for आलिखिताम्). Ñ2 इति, V4 पुरीं (for इव). V2 सुरम्या मानितामिव (for the post. half). —(l. 25) D2 3 subst. l. 25 for 16^{cd}. D12 * ना°, D13 °त्नै (for नानारत्न-). B3 म (*inf. lin*) for च in चयैश्. D2 चित्रैः (for चित्रा). D3 हृष्ट * *- (for हृष्टपुष्ट-). Ñ1 V4 B1 3 D5.10–12 -जना(Ñ1 °न)युता, V1 -जनन्विता, V2 °वृतां, V3 -जनाकुला, D3 °वृता (for -जनैर्युताम्). —After l. 25, D13 reads l. 33. —D13 om. l. 26. —(l. 26) D10 अवच्छिन्न- (for अविच्छिन्न-). Ś1 B2 3 -गुहा, V2 -ग्रामां (for -गुहां). D9 अविक्षिप्तातरम्रहा (for the prior half). Ñ1 °मौ (for समभूमि-). V3 °शिता, D12 °शन (for -निवेशनाम्). —After l. 26, V D5 10–12 read l. 31-33 —(l. 27) B3 नवान्न°, D11 नानान्न°, D13 वराण° (sic) (for वरान्नपान-) Ñ2 V3 B2.3 D5 10–12 -स(B2 m. as in text)लिलां, V1 -कलिका (for -कलिला) V3 -भोजिना, V4 -शोभिता, D11 -भोजनं (for -भोजनाम्). —(l. 28) D2 3 9 read l. 28-30 after l. 32. D2 3 धूमैराज्य- (D3 °ज), D13 °मालि- (for धूपमाल्य-). D12 -हवि- (for -हविर्). D5 धूपमाल्यावहि°(sic); D9 आज्यहोमहविर्दिग्धैर् (for the prior half) D9 दिव्यैश् (for ह्वैश्). V2 अपि (for चापि). B4 °* वासिता, D3 पानैः सर्वत्र शोभिता (for the post. half). —(l. 29) D3 चमै (sic) (for शूरैः). V1 -शास्त्रानु-, D9.11 -शास्त्राथ- (for -शास्त्रार्थ-). Ś1 V3 D13 °शस्त्र (V3 D13 शास्त्र) विशारदैः, D2 वेदवेदांग° (for the post. half). —(l. 30). D11 °वती (sic) (for भोगवतीम्). Ś1 D11 13 यथा (for इव). D13 om. l. 31. V D5 10–12 read l. 31-33 after l. 26. —(l. 31) B4 मृजग- (sic) (for मृदङ्ग-). B4 नि° (for विनादिताम्). —After l. 31, B3 ins. 233*. —D13 om. l. 32. —(l. 32) D2.3 9 transp. l. 32 and 33. V4 B1 नित्य (for second नित्य-). Ñ V1.3 B D5 10–12 -हृष्टजनायुतां (D12 °त), V2 -हृष्टजनैर्वृतां; V4 -हृष्टजनान्वितां, D2 9 -मंगल-

G. 1 5 20
B. 1. 5 23
L. 1. 5. 19

तामग्निमद्भिर्गुणवद्भिरावृतां
द्विजोत्तमैर्वेदषडङ्गपारगैः ।
सहस्रदैः सत्यरतैर्महात्मभि-
र्महर्षिकल्पैरृषिभिश्च केवलैः ॥ २३

इति श्रीरामायणे बालकाण्डे पञ्चमः सर्गः ॥ ५ ॥

सयुता, D3 -मगल युतां (submetric) (for -पुष्टजनैर्युताम्). —(l. 33) After transposing l. 32 and 33 D2 3.9 ins. l 33 after 17^{ab}. D13 reads l. 33 after l. 25. V3 -स्तनवती, D2 3 -स्वरवती (D3 °ती) (for -स्वनवती). V3 दुदुभि- (hypermetric); B1 मंद्र-; D2 3 गीत- (for धनुः-). Ñ V1 4 D5.10 -स्वनविना(Ñ2 ना in marg.)दितां; V2 -स्वनविनादिनी, V3 B2–4 D2.3 11 -स्वननि(B3 नि in marg)नादितां, D12 -स्व-* निनादितां (for -शब्दनिनादिनाम्). D9 ब्रह्मघोषेण स्रवती गीतस्वन-निनादितां. —(l. 34) B1 -कल्पेव, D11 -क * न (for -कल्पेन). Ś1 Ñ V4 B D10.12.13 पुरी (D12 °रो) (for पुरी). Ś1 V4 B D10.13 -पुरोपमा, Ñ1 -पुरीमिवपमां (sic) (for -पुरोपमाम्). — (l. 35) Ś1 Ñ V4 B D10 13 सु(Ñ2 स्व)गुप्ते° (for गुप्तामि°). Ś1 Ñ V2 4 B1–3 D10 13 सा (for च).]

—After l. 3, B3 (marg.) ins. :

231* कपाटगोपुरवती हर्म्यप्रासादसंकुला ।

[The post. half = post. half of l. 7 in D11.]

—After l. 12, D11 ins :

232*
(11^{ab}) सूतमागधसंयुक्तां ब्रह्मघोषनिनादिताम् ।

—After l. 31, B3 ins.

233* नटनर्तकविद्वद्भिर्बहुभिः परिवेष्टिताम् ।

23 D1 2 om. 23 (for D1 cf. v.l. 20). Ñ1 illeg. after वरा up to द्विजोत्त in ^{b}. —^{a}) Ś1 Ñ2 V B D5.9–13 वराग्निव(Ś1 Ñ2 V4 B3 4 D10.11.13 °म; B2 °ग्नि; D5 °र)द्भिर्; D14 T2 G1 M3 °वद्भिर्; M4 देवाग्निकल्पैर् (for तामग्निमद्भिर्). B4 missing (for गुणवद्भि). Ś1 Ñ V B D5.9–13 अन्विता (V1–3 D5.9.11.12 °तां) (for आवृतां). D3 पंचाग्निविद्भिर्गु-णिभिः स्वलंकृतां. —^{b}) D14 T1 2 द्विजैर्वरैर् (for द्विजोत्तमैर्). Ś1 D13 -तरंग-; D3 9 -विद्ांग- (for -षडङ्ग-). —^{c}) Ś1 Ñ2 V1–3 B3 D10.13 T3 सहस्रशः (B3 *int. lin.* as in text) (for सहस्रदैः). B4 सद्य° (sic), D3 °परैर् (for सत्यरतैर्). Ś1 B1.4 D9–11.13 °सत्यतपोदयान्वितैर्; Ñ V1 B2 3 D5 12 °सत्यतपोदमान्वितैर्; V2 4 °सत्यतपोधनान्वितैर्; V3 °सत्यतपो-भिरन्वितैर्. —^{d}) T3 ब्रह्मर्षि- (for महर्षि-). Ś1 Ñ V2–4 B2–4 D3.5.9–13 यतिभिर्य(D3 °र्जि)ता(Ś1 D13 °र्महा)त्मभिः (D3 °त्म *). V1 °कल्पेनयतिभिर्यतात्मिः (sic). —After 23, D11 ins. :

234* रराज सा द्यौरिव चन्द्रतारकैः ।

Colophon. D1 om. Ñ2 om. up to Kānda name. Ś1 om. up to रामायणे. Ñ1 V1 D5 om. इति. B4 D4 14 S om. श्रीरामायणे. Ñ1 V1.3 4 B1–3 D6.8.10–12 ins. आर्षे before रामायणे, while V2 Dt D2 4 9 ins. it before श्री. Ñ1 V1 3.4 B D5 6.8.10–12 om. श्री. D6 रामा **. V2 B1 Dt D2 6.8 add वाल्मीकीये (B1 महर्षि वाल्मीकीये), D5 आदिकाव्ये after रामायणे. —*Kānda name*: Ñ2 B1 D12.14 om. Ś1 V B2–4 D5.10 11 आदि°, D3 अयोध्या°, D4 श्रीबाल°; D14 S (except M4) श्रीमद्बाल°. —*Sarga name*: Dt D4 6 8 14 om. Ś1 Ñ V B D2.3 5 9–12 अयोध्यावर्णनं (D2.9 °नो) नाम (Ñ2 B D10 om. नाम). D13 इत्यार्षे ** यणे ** कांडे ** ध्याव ** नाम ** मः सर्गः. —*Sarga no.* (figures, words or both). Ñ V1 4 B1 4 D5 11.12 om. both. V2 7; V3 4; B2.3 D10 5. Ś1 S (except G1) पंचमः; D2 3 चतुर्थः; Dt D4 6 8 9 14 G1 (as in text). —After colophon, G1.2 M2 conclude with श्रीरामाय नमः; G3 श्रीमते रामानुजाय नमः; G4 श्रीन्द्रीय नमः (sic).

६

पुर्यां तस्यामयोध्यायां वेदवित्सर्वसंग्रहः ।
दीर्घदर्शी महातेजाः पौरजानपदप्रियः ॥ १
इक्ष्वाकूणामतिरथो यज्वा धर्मरतो वशी ।
महर्षिकल्पो राजर्षिस्त्रिषु लोकेषु विश्रुतः ॥ २
बलवान्निहतामित्रो मित्रवान्विजितेन्द्रियः ।
धनैश्च संचयैश्चान्यैः शक्रवैश्रवणोपमः ॥ ३
यथा मनुर्महातेजा लोकस्य परिरक्षिता ।
तथा दशरथो राजा वसञ्जगदपालयत् ॥ ४
तेन सत्याभिसंधेन त्रिवर्गमनुतिष्ठता ।
पालिता सा पुरी श्रेष्ठा इन्द्रेणेवामरावती ॥ ५
तस्मिन्पुरवरे हृष्टा धर्मात्मानो बहुश्रुताः ।
नरास्तुष्टा धनैः स्वैः स्वैरलुब्धाः सत्यवादिनः ॥ ६
नाल्पसंनिचयः कश्चिदासीत्तस्मिन्पुरोत्तमे ।
कुटुम्बी यो ह्यसिद्धार्थोऽगवाश्वधनधान्यवान् ॥ ७

G. 1 6 7
B 1 6 7
L 1 6 7

6

1 Ñ1 begins with ॐ; T2 श्रीरामचन्द्राय नमः. D1 continues the Sarga. —^{ab}) Ñ1 पुरे°, V4 पुरि°, B4 Dt D2–4 6–9 M4 Cg.k तस्यां पुर्याम् (by transp), D13 पुण्यां° (for पुर्यां तस्याम्). Cr सर्ववित् (for वेद°). M4 सत्यसंश्रयः (for सर्वसंग्रहः). Ś1 Ñ V B D2 3.5.7.10–13 वेदवेदांगपारगः (Ñ1 V4 B1 3 [m. also] D2 7 °वित्तमः). D1 तत्र राजा दशरथो धृतिमानिष्टिवर्धनः. —^{d}) V1 -[आ]श्रयः; M4 -प्रियं (sic) (for -प्रियः). D14 °राजपदप्रियः.

2 D14 repeats 2 after 3. —^{a}) M2 इ* * *म् (for इक्ष्वाकूणाम्). —^{b}) V4 राज्ञां (for यज्वा). Ś1 Ñ V B D1.5 10–13 धर्म(Ñ1 illeg.)भृतां (D12 °विदां) वरः; Dt D2.3.6–9 T3 M4 धर्मपरो°, Cg as in text (for °रतो वशी). —^{d}) D2 3 7 सर्व-; D11 नृषु; Cg as in text (for त्रिषु). D14 (second time) विश्रुताः (sic) (for विश्रुतः).

3 ^{a}) Ś1 B2 4 D5 11–13 G2.4 M1 विजितामित्रो (D12 °तां मैत्रो (sic)); Ñ V1.2.4 B1.3 D10 °मात्यो; V3 विदितामात्यो; Cg as in text (for निहतामित्रो). —^{b}) Ś1 Ñ V B D5.10 12 13 नीतिमान्; D1–3 7.9.11 सत्यवाग् (for मित्रवान्). Ñ1 V B1.2 D5.7 9.12 M4 नियतेंद्रियः; D2 च यतेंद्रियः (for विजितेन्द्रियः). —^{c}) D1 धनस्य; D2 धनैः स्व-; M3 धन्यैश्च (for धनैश्च). D1 [अ]पि (for [अ]न्यैः). Ś1 Ñ V B D5.10 13 धनधान्यैश्च (Ś1 D13 °न्यादि-; V2 4 B2 °न्यर्द्धि-)विभवैः (V1 °विधैः). —After 3, D14 (which om. 4–6^{b}) repeats 2, reading it (var.) for the first time in its proper place, while D7 reads (first time) 4^{cd} as in D2.

4 D14 om. (hapl.) 4–6^{b}. D3 om. 4^{ab}. D2 9 transp 4^{ab} and 4^{cd}. —^{a}) Ś1 Ñ V B D5.10–13 आदिराजो मनुरिव. —^{b}) Ś1 Ñ V B D5 10–13 प्रजानां; D1.2.7.9 लोकानां (for लोकस्य). D2 °रक्षकः; G4 °रक्षितः (for परिरक्षिता). D1 om. 4^{cd}. D4 14 S repeat 4^{cd} after 22. —^{c}) Ś1 Ñ V B D5.9–13 राजा; D2 3 नाम्ना; D4.14 T G M1–3 (all second time) यस्यां; M4 (second time) तस्यां (for तथा). Ś1 Ñ V B D2 9–13 नाम (for राजा) —^{d}) Ś1 Ñ V B D5 10–13 बभूव त्रिद(V1 4 °दि)शोपमः; Dt D3 6–8 M4 (first time) लोकस्य (D7 °कानां) परिरक्षिता; D2 9 धृतिमान्राष्ट्रवर्धनः (for D9 cf. l. 8 of 230*), M4 (second time) वसन् जगतीमावहत्. —After 4^{cd}, D7 (after 4^{cd} read after 3).9 ins.:

235* अयोध्यां पुरुषव्याघ्रः समृद्धामावसत्पुरीम् ।

5 D14 om. 5 (cf. v.l 4), D9 om. (hapl. due to transp) 5^{ab}. —^{a}) M2 missing (for तेन). Ñ1 स॰भिसंधेन. —^{b}) Ś1 Ñ V1 2.4 B D5 10–13 °पश्यता (for अनुतिष्ठता). —Note hiatus between ^{c} and ^{d}. —^{c}) M4 लालिता. Ś1 Ñ V1–3 D5 10 12 13 [अ]भूत्; V4 वै; M4 [अ]सौ (for सा). V2 पुरीम् (sic). Ś1 B4 नाथ; V2 अथ; B1 सा तु (for श्रेष्ठा). —^{d}) Ś1 Ñ V B D1–3.5.7 9–13 M4 शक्रेण; T2 इंद्रस्य (for इन्द्रेण). V4 G1 M3 [ए]व; B4 D2.11 वा (for [इ]व).

☞ For 6–24, Ś1 Ñ V B D5.10–13 subst. a passage of 48 lines which differs from the text and appears at the end of 24.

6 D14 om. 6^{ab} (cf. v l. 4). —^{a}) D1–3.7.9 रम्ये (for हृष्टा). —^{b}) T3 महा°; Cg.t as in text (for धर्मात्मानो). —^{c}) G1.3 जनास् (for नरास्). D14 illeg. (for धनैः स्वैः).

7 Cf. v l 6 and 24. —^{a}) T2 नाल्पश्च निचयः; Cr.m.t °सन्निचयः (as in text) (for नाल्पसन्निचयः). D7 सम्यक्; D9 तस्मिन्; D10 कस्मिन् (for कश्चिद्). ❀ Cr.t. सतामुत्कृष्टवस्तूनां निचयः; Cm. सतामुत्कृष्टधनानां निचयः ❀ —^{b}) D2 3.7 M4 तस्मिन्नासीत् (by transp), D9 कश्चिन्नासीत् (for आसीत्तस्मिन्). —^{c}) G M कुडुं(G4 °डिं)बी (for कुटुम्बी). D1 योनभिज्ञांगो; D2 3 योत्र(D3 °व)सिद्धार्थो; D7 M4 यो न°; M1 योग्य° (for यो ह्यसिद्धार्थो). —^{d}) D1 न चापि; T2 °श्व; G4 गोमांश्व- (sic), M3 [अ]गजाश्व- (for ऽगवाश्व-). D1 [अ]धन- (for -धन-). —The sequence from 7–16 in M4 is 7, 13, 14, 11^{ab}, 15^{cd}, 15^{ab}, 8, 9, 10^{cd}, 10^{ab}, 11^{cd}, 12, 16.

G. 1 6 8
B. 1. 6. 8
L. 1. 6 8

कामी वा न कदर्यो वा नृशंसः पुरुषः क्वचित् ।
द्रष्टुं शक्यमयोध्यायां नाविद्वान्न च नास्तिकः ॥ ८
सर्वे नराश्च नार्यश्च धर्मशीलाः सुसंयताः ।
मुदिताः शीलवृत्ताभ्यां महर्षय इवामलाः ॥ ९
नाकुण्डली नामुकुटी नास्रग्वी नाल्पभोगवान् ।
नामृष्टो नानुलिप्ताङ्गो नासुगन्धश्च विद्यते ॥ १०
नामृष्टभोजी नादाता नाप्यनङ्गदनिष्कधृक् ।
नाहस्ताभरणो वापि दृश्यते नाप्यनात्मवान् ॥ ११
नानाहिताग्निर्नायज्वा विप्रो नाप्यसहस्रदः ।
कश्चिदासीदयोध्यायां न च निर्वृत्तसंकरः ॥ १२
स्वकर्मनिरता नित्यं ब्राह्मणा विजितेन्द्रियाः ।
दानाध्ययनशीलाश्च संयताश्च प्रतिग्रहे ॥ १३
न नास्तिको नानृतको न कश्चिदबहुश्रुतः ।
नासूयको न चाशक्तो नाविद्वान्विद्यते तदा ॥ १४
न दीनः क्षिप्तचित्तो वा व्यथितो वापि कश्चन ।
कश्चिन्नरो वा नारी वा नाश्रीमान्नाप्यरूपवान् ।
द्रष्टुं शक्यमयोध्यायां नापि राजन्यभक्तिमान् ॥ १५

---

8 Cf v l. 6 and 24 and 11. For sequence in M4 cf. v.l. 7 —^{a}) D1 M4 नातिमानी; M2 का ॱ वा न. M4 कदर्यो (submetric) (for कदर्यो वा) —^{b}) G1 damaged (for नृशंसः). D1 [अ]पि वा; M4 कुतः (for क्वचित्). —^{cd}) c=15^{e}. D1 °शक्यस्त्वयोध्यायां स विद्वान्नास्तिकोपि वा.

9 Cf v l 6 and 24 and 11. For sequence in M4 cf. v.l 7. —^{b}) D1 M4 दानशीलाः सुधार्मिकाः. —^{c}) T3 M4 उदिताः (for मुदिताः). D1 वेदज्ञा वृत्तशीलज्ञा. —^{d}) M2 [अ]पराः (for [अ]मलाः).

10 Cf. v.l. 6 and 24 and 11. For sequence in M4 cf. v.l. 7 G4 missing up to नाल्प on a damaged fol. —^{b}) D1 [अ]विलेपनी; M4 [अ]पुरोगवान् (for [अ]ल्पभोगवान्). D1 om. 10^{cd}. —^{c}) D4 नामृष्टौ; G1 नातुष्टो (for नामृष्टो) Dt D4 8 Ct न नलि°; D6 न लि° (wrongly om. one न), G1 नावलि°; M2 [अ]ननुलि°; M4 नाविलि°; Cg as in text (for नानुलिप्ताङ्गो) M4 transp 10^{d} and 11^{b}. —^{d}) D4 G3 °गंधिश्च; G2 M1 नासुखश्चैव; M4 नासुखश्चापि (for नासुगन्धश्च).

11 Cf. v l. 6 and 24. For sequence in M4 cf. v.l. 7. D1 reads 11^{ab} after 14. —^{a}) D1 °भोक्ता; M4 नादृष्टभोगी (for नामृष्टभोजी) D1 वा (for न) D4 °भोजनोदाता. —^{b}) D1 नासुगंधो न चानृजुः. —After 11^{ab}, D1 ins. l. 22–26 of 248* (cf. v.l 24). —^{d}) D1 M4 [अ]यानवान्; G4 [अ]ना * * * (for [अ]नात्मवान्). —For 8–11, D2.3.7 9 subst. l. 13 (prior half), 11 (post. half), 12, 9, 10, 23 and 29 of 248* (cf. v.l. 24), then read 16^{ab}.

12 Cf. v l. 6 and 24. For sequence in M4 cf. v.l. 7. —^{a}) D6 नाहिता° (submetric), G4 * * * ताग्निर् (for नानाहिताग्निर्). D1 योयज्वा; D7 T1 नायज्ञो; D12 नायज्वी (for नायज्वा). —^{b}) Cg t क्षुद्रो (for विप्रो). D9 T3 वा (for न). Dt D4.6.8.14 T1 2 G2–4 M1–3 न क्षुद्रो (G4 न * *) वा न तस्करः; D1 विश्रब्धो वा°, D2 विप्रोनार्थ°. —^{d}) G2 [अ]निर्वृत्त-; Cg tp as in text; Ct [अ]वृत्तो न (for निर्वृत्त-). G2 3 -संगरः (for -संकरः) Dt D6 8 न चावृत्तो न°, D1 सद्वृत्तरहितो नरः; D2 नावृत्ताचार°, D3 संवृत्तिरहितो न च; D7 अद्य नो वृत्ति°, D9 न तथोत्तर°, M4 यः स्थितो वर्णसंकरे.

13 Cf. v l. 6 and 24. For sequence in M4 cf. v.l. 7. D7 reads 13^{ab} after l 32 of 248* which it ins. after 16^{ab}. —^{a}) D2 न कर्मनि°, T3 M3 स्वधर्मनि°; M4 स्व * ॱ नि° (for स्वकर्मनिरता) —^{b}) D1 च जि°, D7 9 नियं° (for विजितेन्द्रियाः) —^{c}) D9 -संयुक्ताः; M4 -युक्ताश्च (for -शीलाश्च). D1 यज्ञाध्ययननित्याश्च; D2 3 7 सुव्रता (D2 °शीला) व्रतवंतश्च. —^{d}) D1–3 7 विरताश्; D9 संयुक्ताः; T3 संयुताश्; M4 समर्थाश्, Cg t as in text (for संयताश्). D2 3 7 च प्रतिग्रहात्; D9 सत्प्रतिग्रहैः (for च प्रतिग्रहे). —For 13^{cd}, D1 subst l. 18 of 248* (cf v l 24)

14 Cf v.l. 6 and 24 For sequence in M4 cf. v l. 7. —^{a}) D3 नो°, D14 T2 M3 4 ना° (for न नास्तिको). D1–3 7.9 T3 नानृतवाक् (D1 T3 °वान्), D14 नानृतिको (sic), M3 वानृते वा; M4 [अ]नृतवाङ्न (for नानृतको). D6 8 G1.2 4 M1.2 Ct नास्तिको नानृतो (Ct °ती; Ctp °तो) वापि; Cg as in text Dt repeats (by oversight) 14^{cd} after 236*. —^{c}) D9 असूयको (for ना°). D1 नावात्सल्यो; D2 3 न वाक्शल्यो (D3 °कशाल्या sic), D7 वाशक्तो वा; D9 चासक्तो वा (for न चाशक्तो). —^{d}) Dt (both times) D6.8 क्वचित्; D4 तथा; T3 सदा (for तदा). D1–3 7 9 M4 नाशुचिस्तत्र दृश्यते. D1 reads 11^{ab} after 14. —After 14, Dt D4.6.8.14 S (except M4) ins .

236* नाषडङ्गविदत्रासीन्नाव्रतो नासहस्रदः ।

[Dt D6 8 [अ]स्ति (for [आ]सीन्). G4 नावृत्तो, M3 नावृतो (for नाव्रतो). Dt D6 8 G1.3 [अ]बहुश्रुतः, G2 M1 [अ]प्यनात्मवान्, G4 [अ]प्यरत्नवान् (for [अ]सहस्रदः) (for Dt see above).]

15 Cf. v.l. 6 and 24. For sequence in M4 cf. v.l. 7. D2.3.7.9 M4 transp. 15^{ab} and ^{cd}. —^{a}) G4

वर्णेष्वग्र्यचतुर्थेषु देवतातिथिपूजकाः ।
दीर्घायुषो नराः सर्वे धर्मं सत्यं च संश्रिताः ॥ १६
क्षत्रं ब्रह्ममुखं चासीद्वैश्याः क्षत्रमनुव्रताः ।
शूद्राः स्वधर्मनिरतास्त्रीन्वर्णानुपचारिणः ॥ १७
सा तेनेक्ष्वाकुनाथेन पुरी सुपरिरक्षिता ।
यथा पुरस्तान्मनुना मानवेन्द्रेण धीमता ॥ १८
योधानामग्निकल्पानां पेशलानाममर्षिणाम् ।
संपूर्णा कृतविद्यानां गुहा केसरिणामिव ॥ १९
काम्बोजविषये जातैर्बाह्लीकैश्च हयोत्तमैः ।
वनायुजैर्नदीजैश्च पूर्णा हरिहयोपमैः ॥ २०
विन्ध्यपर्वतजैर्मत्तैः पूर्णा हैमवतैरपि ।
मदान्वितैरतिबलैर्मातङ्गैः पर्वतोपमैः ॥ २१ G 1 6 25 B 1 6 23 L 1 6 26

निंदितः (for न दीनः) D6 °वृत्तो, M4 क्षीणवित्तो (for क्षिप्तचित्तो) —^{b}) D2 3 7 9 T1 2 M4 व्याधिनो (D3 °धि) (for व्यथितो) T3 [अ]प्यनधीनो न°. —For 15^{ab}, D1 subst. l 27 of 248* (cf v l 24) —^{d}) G1 [अ] श्रीमान्नाप्यस्वरूपभाक्; G4 श्रीमांश्चैव सुरूपभाक्. —For 15^{cd}, D1 subst. l. 26 of 248*. —^{e}) = 8^{c} D7 °शक्यम्; D9 न तु दुष्ट (with hiatus) (for द्रष्टुं शक्यम्) D7 त्वयोध्यायां. —^{f}) M3 [अ]राजन्य-; M4 [अ]न्यनृत- (sic) (for राजनि). D2 3.7 9 तस्मिन्राज्ञि प्रशासति. —After 15, D1 ins l. 29 of 248* (cf v l. 24).

16 Cf. v.l 6 and 24. For sequence in M4 cf v l. 7. D2 3 7 9 read 16^{ab} after 11 (cf v l 11). —^{a}) D1–3 6.7 G1 वर्णेष्वग्र- (D3 °ष्व ग्र-; D6 °व्यग्रे). M4 चतुर्ष्वपि हि वर्षेषु. —^{b}) D3 देवता ∗ थि°, D6 °पूजनाः. —After 16^{ab}, Dt D4 6 8 14 S (except M4) ins

237* कृतज्ञाश्च वदान्याश्च शूरा विक्रमसंयुताः ।

[T3 धर्मज्ञाश् (for कृतज्ञाश्)]

On the other hand, D2 3 7.9 ins l. 32 of 248* (cf. v l. 24). Then D7 reads 13^{ab}. —^{d}) D2 3.7 तपो धर्मं; D9 धियो धर्मे (for धर्मं सत्यं) D2 संभृताः; G1 संश्रुताः (for संश्रिताः). —For 16^{cd}, D1 subst. l. 30 of 248* (cf v l 24) —After 16^{cd}, Dt D4 6 8.14 S (except M4) ins.:

238* सहिताः पुत्रपौत्रैश्च नित्यं स्त्रीभि पुरोत्तमे ।

[G2.4 M1 स्त्रीभिर्नित्य (by transp).]

17 Cf. v l 6 and 24 Ñ2 D10 ins 17^{ab} as in D7 after l. 30 of 248*, while D5 11 12 read the same for l. 31 (cf. v.l 248*). —^{a}) T3 हि (for च) D1 आसीत्क्षत्रा-द्ब्रह्मसुखं; D2 ब्रह्मचर्यं चरत्क्षत्रं; D3 ब्रह्मचर्यंचरा वैश्याः; D7.9 ब्रह्म पर्यचरत्क्षत्रं; M4 °धर्मरतं चापि. —^{b}) D3 क्षत्रधर्मम् (for वैश्याः क्षत्रम्). D3 om. 17^{cd}. —^{c}) Dt D1 6 8 T3 M4 Ct स्वकर्म-; Cg as in text (for स्वधर्म-). ❀ Ct. शूद्राणां स्वकर्माह -त्रीनिति । ❀ —^{d}) D1 अभ्यपूजयन्; D9 M3 अनु° (for उपचारिणः). M4 त्रिवर्णानुपसेविरे. —For 17^{cd}, D2.7 subst.; on the other hand, Ñ2 D5.10–12 ins after l. 31, Ñ2 D10 after 30 of 248*.

239 शूद्राश्चैवापि वर्णास्त्रीञ्शुश्रूषन्तोऽनसूयवः ।

[D2 7 हि (for [अ]पि) D2 7 11 12 शुश्रूषन्ते (for शुश्रूषन्तो) D2 7 11 (before corr *sec. m.*) °वका (for ऽनसूयव)]

—After 17, D1 ins l. 32 of 248* (cf v.l. 24).

18 Cf v l 6 and 24 —^{a}) D1–3 7 एवम् (for सा तेन) —^{b}) D1–3.7 पालिता साभवत् (D2 °महा)पुरी. D3 om. 18^{c}–19 —For 18^{ab}, D9 subst and reads after 18^{cd}

240* तथा दशरथो राजा चातुर्वर्ण्यं प्रशासति ।

—^{d}) D9 निर्मिताः; M4 पालिता (for धीमता). D1 2 7 प्रजेयं परिपालिता. —After 18, G2 M1 ins .

241* योधानां मन्त्रिकल्पानां महतां च मनीषिणाम् ।

19 Cf. v l 6 and 24. D2.3 7 9 om. 19 (for D3 cf. v.l. 18) —^{a}) G2 M1 द्विजानाम् (for योधानाम्). V2 °वर्णानां (for °कल्पानां) —^{b}) D14 T1.2 G4 सुवर्चसां; G1 2 M2 महर्षिणां; G3 मर्हिणां (sic), M3 मनस्विनां; M4 महात्मनां; Cg t as in text (for अमर्षिणाम्). D1 संयुगेष्वनिवर्तिनां. —^{c}) M3 संघैः पूर्णा च शूराणां. —For 19^{cd}, D1 subst. l 36 of 248* (cf. v l 24)

20 Cf. v.l 6 and 24 —^{a}) D1–3 7 9 -देशजैश्चापि. D2 om (hapl !) 20^{bc}. —^{b}) D1 हयैर्वातजवैस्तथा; D3.7.9 हयैर्वानायुजैस्तथा (D9 °रपि). —^{c}) T3 वनजैश्च (for वनायुजैर्). M4 नदीदेश्च (for °जैश्च). D1 3 9 नदीजैर्वा-ह्लिजैश्चापि; D7 नदीजैश्चापि संपूर्णा. —^{d}) D7 हयैर् (for पूर्णा). Dt D6 8.14 T G4 °त्तमैः (for हरिहयोपमैः). M4 संपूर्णा विविधैर्हयैः.

21 Cf v l 6 and 24. —^{a}) M2 °मंदरजैर् (for विन्ध्य-पर्वतजैर्). D1–3 7 9 नागैस् (for मत्तैः). —^{b}) D1–3 7 9 तथा (for पूर्णा). B3 (marg.) ins. 21^{cd} as in D9 after l 40 of 248* (cf. v.l 24). —^{d}) D9 शिक्षितैः (for मातङ्गैः). —After 21, Dt D4 6–9 14 S ins ; D1 subst. for 21^{cd}, while B3.4 ins after l. 41 of 248* (cf. v.l. 24) .

242* ऐरावतकुलीनैश्च महापद्मकुलैस्तथा ।

[D1 9 °वण- (sic) (for ऐरावत-). B3 4 वामनैरपि च द्विपैः, D1 सत्त्ववद्भिर्गुणान्वितैः (तै.) (for the post. half).]

D7 cont. l. 41 of 248* (cf. v.l. 24).

G. 1. 6. 26
B. 1 6. 24
L. 1. 6. 27

अञ्जनादपि निष्क्रान्तैर्वामनादपि च द्विपैः ।
भद्रमन्द्रैर्भद्रमृगैर्मृगमन्द्रैश्च सा पुरी ॥ २२
नित्यमत्तैः सदा पूर्णा नागैरचलसंनिभैः ।
सा योजने च द्वे भूयः सत्यनामा प्रकाशते ॥ २३
तां सत्यनामां दृढतोरणार्गलां
गृहैर्विचित्रैरुपशोभितां शिवाम् ।
पुरीमयोध्यां नृसहस्रसंकुलां
शशास वै शक्रसमो महीपतिः ॥ २४

इति श्रीरामायणे बालकाण्डे षष्ठः सर्गः ॥ ६ ॥

22 Cf. v l. 6 and 24.—a) D4 14 T G1 M2 3 Cg अपि निष्पन्नैर्; G4 अभिनिष्क्रान्तैर्; M4 अभिनिर्वृत्तैर् (for अपि निष्क्रान्तैर्). D9 अंजनाद्यभिसंवृत्तैर्.—b) D9 वानरैर् (sic) (for वामनाद्). T3 G4 द्विजैः (sic) (for द्विपैः).—After 22ab, Dt D4 6.8.14 S (except M4) ins :

243* भद्रैर्मन्द्रैर्मृगैश्चैव भद्रमन्द्रमृगैस्तथा ।

[T1.2 G M1–3 मद्रैर् (for मन्द्रैर्). D6 भद्र * *-, T1.2 G M1–3 °मन्द- (for भद्रमन्द्र-).]

V2 3 (om.) B3 4 (after 242*) ins. 22cd after l. 41 of 248* (cf. v l. 24).—c) V2 B4 D9 M4 भद्रैर्मंद्रैर् (B4 M4 °दैर्); B3 भद्रैर्मल्लैर्; D14 T1 2 G M1–3 भद्रमंदैर् (for भद्रमन्द्रैर्). V2 D9 °मंद्रैर्; B3.4 G2 M1 मंद (B3 मल्ल) भद्रैर्; M4 °मंदैर् (for भद्रमृगैर्).—d) V2 मृगैर्मंद्रैश्; B3 °मल्लैश्; B4 D9.14 S (except T3) °मंदैश् (for मृगमन्द्रैश्). B3 संयुताः (for सा पुरी).—For 22, D1 subst. :

244* कुमुदाञ्जनकुलोद्भूतैरञ्जनादपि निर्वृतैः ।
भद्रमन्दमृगैर्मन्द्रैर्वामनैरपि च द्विपैः ।

[(l. 1) (hypermetric)]

—For 21c-22, D2.3 subst. l. 40-41 of 248*, while D7 subst. l. 40 (248*) for 22 (cf. v.l. 24).

—After 22, D4.14 S repeat 4cd (var.), then ins. 245*.

23 Cf. v.l. 6 and 24. V2.3 (om. the prior half) B3 cont. (see above), B2 ins. (var.) the line of 23ab after l. 41 of 248*.—a) G4 नित्यं (for नित्य-). V2 3 (om.) B2 शुभैर्दान्तैर्; B3 शुभैः कांतैर्; D2 3 7 9 सदा (D3 °मा) कीर्णा; G2 M1 सुसंपूर्णा (for सदा पूर्णा).—b) V3 मत्तैर्मंदर-, B3 नागैः पर्वत- (for नागैरचल-).—For 23ab, D1 subst l. 42 of 248*.—cd) D2 7 आयोजनाद् (for सा योजने). DtD6 8 द्वे च° (by transp), D2 3 7 9 द्वे (D2 7 वा) वा भूयो (for च द्वे भूयः). D1 अयोधनादयोध्या सा. M4 सा त्रियोजनविस्तीर्णा (cf. 157c) भूयो वापि°. ❀ Ct: द्वियोजने द्वयोर्योजनयोः। अत्यन्तसंयोगे द्वितीया। ❀ —After 23, Dt D4.6.8.14 S (for D4 14 S see 22) ins..

245* तां पुरीं स महातेजा राजा दशरथो महान् ।
शशास शमितामित्रो नक्षत्राणीव चन्द्रमाः ।

[(l. 1) T3 M3 सुमहा°, M4 °बाहु (for स महातेजा). M4 तदा (for महान्).—(l. 2) M4 प्रशशास नता° (for the prior half).]

On the other hand, D1 ins. :

246* निर्जराभूत्पुरी सा तु पुरा दशरथे नृपे ।

while D2.3.7 9 ins., D11 reads for l. 44 of 248* :

247* तस्यां दशरथो राजा वास्तोष्पतिरिवावसत् ।

[D2 [आ]सते, D9 [अ]भवत् (for [अ]वसत्). D3.7 शासित (D7 पाता) धर्मरत जनं (for the post. half).]

24 a) M4 स (for तां). M4 °धामा (for सत्यनामां). D3 दृनु- (sic) (for दृढ-).—b) D2.7.9 उपशोभितांतरां; D3 °वरां; T3 °प्रियां (for °शिवाम्). D1 महर्षिभिर्वेश्मवरैरलंकृतां.—c) D4 नृपसिंह- (for नृसहस्र-). D1–3.7.9 पुरीं महोद्यान°.

—For 6–24, Ś1 Ñ V B D5.10–13 subst.:

248* (6^{ab}) हृष्टपुष्टजने तस्मिन्पुरे नैवाबहुश्रुतः।
कश्चिदासीन्नरो नापि कश्चिदन्यायवृत्तिमान्।
(7^{ab}) न चाल्पविभवः कश्चिदासीत्तत्र पुरे जनः।
(7^{cd}) न चाप्यासीदसंतुष्टः कुटुम्बी तत्र कश्चन।
(8^{ab}) न कदर्यः कश्चिदासीन्नानृती न शठोऽपि वा।
न मानी न च संरम्भी न नृशंसो विकत्थनः।
नामहात्मा न पिशुनो न परस्वोपजीवकः।
न चावर्षसहस्रायुर्नामर्षी नाबहुप्रजः।
(9^{ab}) नराः स्वदारनिरता नार्यश्चासन्पतिव्रताः।
(9^{cd}) सुव्रता धृतिमन्तश्च नरा आसंस्तथा स्त्रियः।
(10^{ab}) नाकुण्डली नामुकुटी नास्रग्वी नाविलेपनी।
न च कुप्रावृतो नासीद्दरिद्रो वा पुरोत्तमे।
(11^{b}) नामृष्टभूषणधरो न चाप्यासीदनिष्कधृक्।
(11^{cd}) नाहस्ताभरणोपेतो नानृजुर्न च नास्तिक।
(12^{ab}) नानाहिताग्निर्नायज्वा विप्रो नाप्यसहस्रदः।
(12^{cd}) कश्चिदासीदयोध्यायां सद्वृत्तरहितो जनः।
(13^{ab}) स्वकर्मनिरताश्चासन्सर्वे तत्र द्विजातयः।
(13^{cd}) यज्ञाध्ययननित्याश्च विरताश्च प्रतिग्रहात्।
(14^{ab}) न नास्तिको नानृतवाङ्न कश्चित्क्रोधनो नरः।
(14^{cd}) न सूचको न चाशक्तो नाशुचिस्तत्र चाप्यभूत्।
($11^{a}10^{d}$) नामृष्टभुङ्न चादाता नासुगन्धो न चानृजुः।
न दुःखी पुरुषः कश्चिन्न चासीदनलंकृतः।
रूपचातुर्यमाधुर्यशीलाचारगुणान्विता।
नार्यश्चासन्नयोध्यायां मृष्टाभरणवाससः।
नानात्मवान्न च क्रूरो न विरूपो न चालसः।
कश्चिदासीदयोध्यायां नाश्रीमान्न महाशनः।
(15^{ab}) न दीनो नापि चोद्विग्नो नातुरो न भयातुरः।
(15^{cd}) द्रष्टुं शक्यो ह्ययोध्यायां नापि राजन्यभक्तिमान्।
(16^{ab}) वर्णज्येष्ठान्पूजयन्तः पितॄन्देवातिथींस्तथा।
(16^{cd}) आसन्दीर्घायुषस्तत्र नराः सत्यपरायणाः।
(17^{ab}) आसीत्क्षत्रं ब्रह्ममुखं विट्शूद्रं राजभक्तिमत्।
न योनिसंकरश्चापि तत्र नाचारसंकरः।
(18^{ab}) एवमिक्ष्वाकुनाथेन पालिता साभवत्पुरी।
(18^{cd}) यथा पुरस्तान्मनुना मानवेन्द्रेण भूरियम्।
(19^{ab}) योधानामग्निकल्पानां संयुगेष्वनिवर्तिनाम्।
(19^{cd}) गुप्ता पुरी सहस्रैः सा सिंहैरिव गिरेर्गुहा।
(20^{ab}) काम्बोजदेशजैश्चैव हयैर्वानायुजैस्तथा।
(20^{cd}) नदीजैर्बाह्लिजैश्चैव कीर्णा हरिहयोपमैः।
(21^{ab}) विन्ध्यपर्वतजैश्चैव नागैर्हैमवतैस्तथा।
सत्त्ववीर्यगुणोपेतैः शूरैरव्यालचेष्टितैः।
पद्माञ्जनकुलोद्भूतैर्भद्रमन्द्रमृगान्वयैः।
(23^{ab}) सा पुरी बहुभिः कीर्णा तदासीद्गन्धहस्तिभिः।
(23^{cd}) आयोजनाद्धा भूयो वा सातिधामा व्यकाशत।
सा पुरी यत्र राजासीत्पुरा दशरथोऽनघः।
तां सत्यनाम्नीं दृढतोरणाकुलां
(24) महर्द्धिभिर्वेश्मशतैरलंकृताम्।
पुरीं सभोद्यानवनीमनुत्तमां
स कोशलेन्द्रो नृपतिर्व्यपालयत्।

☞ As D2.3.7.9 have lines 9–13, 23 and 29 of 248* as subst for 8–11, their variants are given below along with other MSS of the subst. group.

[V2 om. from the post. half of l. 1 to the prior half of l. 5. —(l. 2) V4 अन्यार्थ- (for अन्याय-) —(l. 3) Ñ1 V1.4 B1 D5.11.12 -निचय (for -विभव). Ñ2 जनप्रिय; V1.3.4 B4 D5.11.12 transp. पुरे and जन (for पुरे जन). —(l. 5) Ś1 [अ]व्रती (for [अ]नृती). —(l. 6) V3 नीचो (for मानी). Ñ1 missing (for नृशंसो). Ś1 Ñ2 V1 B2–4 D10.13 न°; V3 नवि° (hypermetric), B1 न कश्मल, D5.11.12 न कुत्सित (for विकत्थन). —(l. 7) V4 न मोहात्मा (for नामहात्मा). D12 कृपणो (for पिशुनो). V3 न पुरश्चापहारक, D12 न परस्योपजीवन: (for the post. half). —(l. 8) Ś1 B1 D13 न दीनो, V3 B4 नामर्षी (for नामर्षी). V1.4 D5.10–12 ना(V1 om., V4 चा)बहुश्रुतः, B1.4 न° (for नाबहुप्रज.). —(l. 10) B4 निर्वृता, D13 सुवृत्ता (for सुव्रता). D10 भृ*मतश् (for धृतिमन्तश्). D10 वस आसन् तथा स्त्रिय (sic) (for the post half). —(l. 11) V2.3 °पन. (for नाविलेपनी). —(l. 12) V1.3 B1.2 D5.12 तत्र, V2 न तु; D2.3 नात्र (for न च). V2 D12 कुप्रकृतो (D12 °तिर्); B1 वै प्रावृतो, D5 तु प्रकृतिर् (for कुप्रावृतो). Ñ D10 वासीद्, V2 वापि (for नासीद्). Ś1 D13 रक्तवस्त्रावृतो नाभूद् (D13 °सीत्), V4 न चाप्राकारवानासीद्, D11 न कश्चित्तत्र पुरुष (for the prior half). D11 कश्चिद्दरिद्रः पुरोत्तमे (hypermetric) (for the post. half). —(l. 13) D10 -भूष*धरो (for -भूषणधरो). Ś1 नैव, Ñ1 D5.11–13 न वा (for न च). Ś1 D13 च निष्ठुर, V3 अलीकधृक्, B4 (m. also) D10 अनिष्टधृक् (for अनिष्कधृक्) —(l. 14) V1 D5.10–12 नानृती, B3 (m. also) नामृदुर् (for नानृजुर्). Ś1 D13 om. l. 15–21. —(l. 15) D5 नाथ सहस्रश (for नाप्यसहस्रद). —(l. 16) V D10 सद्वृत्तिर(V3 °स)हितो (for सद्वृत्तरहितो). —(l. 17) V3 स्वकर्मणि रताश्; D5 स्वधर्म° (for स्वकर्मनिरताश्). B3 हि (for च). Ñ1 सत्यदारा (for सर्वे तत्र). D1 subst. l. 18 for 13^{cd}. —(l. 18) V4 -विद्याश्; B2.4 -निष्ठाश् (for -नित्याश्). B4 विभक्ताश् (for विरताश्). V1 °ग्रहे, B1 D10 परि° (for प्रतिग्रहात्). —(l. 19) V4 चास्तिको (for नास्तिको). —(l. 20) V4 D11 सूयको (for सूचको). V4 **भूत् (for चाप्यभूत). —(l. 21) D11 नानिष्टभुद्र (sic) (for नामृष्टभुङ्). D11.12 वा (for च). V4 नानुगंधी न चाघृणी (for the post. half). D1 ins. l. 22–26 after 11^{ab}. —(l. 22) V2 अनल गत. (for अनलंकृतः). B3 (m. also) न चैवासीदहङ्कृतः (for the post. half). —(l. 23) D5.11.12 चारु- (for रूप-). V3 transp. चातुर्य and माधुर्य. —(l. 24) V1 अयोध्या*. Ś1 om. (hapl.) from the post.

half of l 24 to the prior half of l 26 D1 -भूषिता (for -वासस) —(l 25) V4 नापुत्रवान् (for नानात्मवान्) Ñ2 V3 B2 D5.10 [अ]क्रूरो (for क्रूरो). D12 [अ]विरूपो (for विरूपो) V3 D11.13 बालिश (for चालस). D1 subst l 26 for 15^{cd} —(l 26) Ñ1 महासन, V1 [अ]महात्मा (submetric), V3 B1 [अ] महामना, V4 B3 (marg) महामना, B4 [अ]महायशा, D5.11.12 [अ]महात्मवान् (for महाशन) D1 subst. l 27 for 15^{ab}. —(l 27) Ś1 D13 °कुल, Ñ1 V2.4 D1 °न्वित (for भयातुर). D1 ins l 29 after subst for 15 —(l 29) V1 B1 (m) D5.11.12 -श्रेष्ठान् (for -ज्येष्ठान्) V1.2.4 B4 D1.11–13 पितृ- (for पितॄन्). B3 एव (for देव-). V4 B3 (m) D1 तदा (for तथा). D1 subst l 30 for 16^{cd} —(l 30) D13 नर (for नरा). D1 -पराक्रमा (for -परायणा.) —After l. 30, Ñ2 D10 ins. 17^{ab} as in D7, while D5.11.12 read it for l 31, then all cont 239*. —(l 31) V2 क्षेत्र, V3 छत्र (both sic) (for क्षत्र) B -मुख्य, D13 -सुखं (for -मुखं) B1 शूद्रो राजन्यभक्तिमान् (for the post. half). D1 ins l 32 after 17, D2.3.7.9 after 16^{ab}. —(l 32) D1.2.7.9 [आ]सीत्, D3 [ए]व (for [अ]पि). D12 न योनित सकारश्चापि (sic) (for the prior half). Ś1 [आ]नन- (sic) (for [आ]चार-). —(l 33) Ñ2 पालि * (for पालिता) V2 [आ]सीन्महा- (for साभवत्). —(l. 34) V3 पुर सा (for पुरस्तान्). B4 मनैवे° (sic) (for मानवेन्द्रेण). V2 धीमता (for भूरियम्). —(l 35) V2 -वर्णानां (for -कल्पानां). D1 subst. l. 36 for 19^{cd}. —(l 36) D11 पु * (for पुरी) (For l. 35-36, cf. 226*). —(l. 37) Ñ B1–3 D5 कंबोज- (for काम्बोज-) B1 D5.11.12 चापि (for चैव). Ś1 D5.12.13 हरि(D5 हालि)हयोपमै; V B4 वाणा (V3 °ला)युजै°, D11 वाणयुवै° (sic) (for वानायुजैस्तथा). Ś1 D13 om. l 38–41. D5.12 om l 38 —(l. 38) V2 बह्लिकैश, D10 वाहिजैश् (for बाह्लिजैश्) V4 B1 D11 [अ]पि (for [ए]व). D11 पूर्णा (for कीर्णा). D2.3 ins. l. 40 and 41, D7 ins. l 40 after 21^{ab}. —(l 40) D2.3.7 °वह्निर् (for सत्त्ववीर्य-). Ñ1 B3 D2 -बलो° (for -गुणोपेतैः) Ñ1 D5.11.12 अचलसंनिभै (for अव्यालचेष्टितै). D3 शूरैव्याप्याल° (sic) (for the post. half). —After l. 40 B3 (marg.) ins. 21^{cd} as in D9 D7 cont l 41 after 242* (cf. v l. 21). V3 om. (hapl !) from the post half of l 41 to the prior half of the line of 23^{ab} (cf v l. 23). —(l. 41) D11 -कुलोपेतैर् (for °द्भूतैर्). B2 (m) गंध- (for भद्र-) B3 -मल्ल- (for -मन्द्र-) —B2 ins. the line of 23^{ab} after l 41 (cf. v l 23). —After l. 41, B3.4 ins 242*, the line of 22^{cd}, then B3 alone cont the line of 23^{ab} D1 subst l 42 for 23^{ab}. —(l. 42) D1 पुर्ग सा (by transp) Ś1 D1.13 तथा (for नदा). —After l 42, V2.3 (om) B4 ins 242*, then V2 cont the line of 22^{cd}. —(l 43) Ś1 आयोजना वा, V1 B4 आयोजनार्धा (B4 °ध) (for आयोजनाद्वा) B2 (before corr as in text) D11 भूमेर् (for भूयो) V2 आयोजनादाभुवो वा; D5 सा योजने द्वे भूमे. सा, D12 आयोजनद्वय भूमे (for the prior half). V1 B2.4 D5.11.12 सत्यना- (B2 °वा, B4 °धा)मा, V2 [अ]लकीशवत् (sic), B1.3 सामिरा(B1 °धा)मा (for सातिधामा) B4 चकासते, D5.11.12 प्रकाशते, D10 विकांशत (sic). Ś1 D13 om. l. 44 —(l 44) B1.3 (m.).4 नृप (for स्नग). D11 reads 247* for l. 44 —(l. 45) D13 मा (sic) (for तां). Ś1 D13 सत्पथां वै; V1.2 B2 सत्यना(B2 °धा)मां; V4 B3 (m.)शोभमाना; B4 °धाम्नी (for सत्यनाम्नी). V1.3 D5.12 °णार्गलां, D11 °ण योजनार्गली (sic) (for -तोरणाकुलां). —(l 46) D10 समाकुलां (for अलङ्कृताम्). D11 गृहैर्विचित्रैरुपशोभितांतरा. —(l. 47) V1 सहो°; V4 महो° (for समोद्यानवतीम्). D11 प्रियसामोद्यानवती-मनुत्तमां (sic). —(l. 48) D13 कोसलेन्द्रो (for कोशलेन्द्रो). Ś1 Ñ1 V B3.4 D10.13 न्य(Ś1 D13 ह्य, V3 नु)पालयत्. D11 शशास वै शक्रसमो नराधिप.]

Colophon. Ś1 Ñ1 V1 D3.5 om इति. Ś1 D4.14 S om. **श्रीरामायणे.** Ñ1 V1.3.4 D3.5.6.11.12 om. **श्री.** Ñ1 V2–4 B Dt D1–3.6–9.12.13 ins. **आर्षे** before **रामायणे.** D2 **श्रीमद्रामायणे.** Dt D2.8 ins. **वाल्मीकीये** after **रामा°.** —*Kānda name* D2 om. D4.14 S (except M4) ins. **श्रीमद्** before **बालकाण्डे.** V B D5.11.12 **आदि°**, D1 **अयोध्या°.** —*Sarga name* Ś1 **दशरथसौराज्यवर्णनं;** Ñ V1.4 B D1–3.5.7.9–12 **राजवर्णनं** (D1–3.7 **°र्णनो;** D11 **°*नं**) **नाम** (Ñ V4 B D10 om.), V2 **नगरवर्णनं;** V3 **पुरीवर्णनो नाम.** —*Sarga no.* (figures, words or both) Ś1 Ñ2 B2.3 D10 6, V2 8, V3 5, D1.7 4, D2.3 **पंचमः;** S **षष्ठः;** Dt D4.6.8.9.14 both (as in text) D13 **इत्यार्षे **** यणे ** कांडे अयोध्यायां ** रथ सौराजा *** नाम षष्ठः **.** G1.2.4 M2 conclude with **श्रीरामाय नमः;** G3 with **श्रीमद्रामानुजाय नमः.**

७

अष्टौ बभूवुर्वीरस्य तस्यामात्या यशस्विनः ।
शुचयश्चानुरक्ताश्च राजकृत्येषु नित्यशः ॥ १

धृष्टिर्जयन्तो विजयः सिद्धार्थो अर्थसाधकः ।
अशोको मन्त्रपालश्च सुमन्त्रश्चाष्टमोऽभवत् ॥ २

G. 1 7. 3
B. 1. 7. 3
L. 1. 7. 3

7

☞ In D2 3 7.9 the sequence of stanzas in Sarga 7 (along with substitutes and insertions) is so complicated that it is given separately in a tabular form for the guidance of the reader and is ignored in these notes.

Tabular conspectus of the sequence of stanzas in D2 3 7 9.

D2	D3	D7	D9
249*		249*	
3	3	3	3
1	1	1	1
2	2	2	2
252* (4^{ab})	252* (4^{ab})	252* (4^{ab})	252* (4^{ab})
r. l. 2 of 249*	l. 2 of 249*	r. l. 2 of 249*	l. 2 of 249*
255*	255*		255*
7^{ab}	7^{ab}	7^{ab}	7^{ab}
258*	258*	258*	258*
10	10	10	10
264*	264*	264*	264*
13^{cd}	13^{cd}	13^{cd}	13^{cd}
14^{ab}	14^{ab}	14^{ab}	14^{ab}
	14^{cd}	14^{cd}	14^{cd}
254*	254*	254*	254*
4^{cd}	4^{cd}	4^{cd}	4^{cd}
256*	256*	256*	
	5	5	5
6^{ab}	6^{ab}	6^{ab}	6^{ab}
	6^{cd}	6^{cd}	6^{cd}
8^{cd}	8^{cd}	8^{cd}	8^{cd}
9	9	9	9
8^{ab}	8^{ab}		
		11	11
		8^{ab}	
12	12	12	12
r. 256*	r. 256*	r. 256*	256*
259*	259*	259*	259*
260*	260*	260*	
			261*
263*	263*	263*	263*
15^{ab}	15^{ab}	15^{ab}	15^{ab}
			15^{cd}
16^{ab}	16^{ab}	16^{ab}	
		15^{cd}	
l. 3 of 271*	l. 2.3 of 271*	l. 3 of 271*	
16^{cd}	16^{cd}	16^{cd}	16^{cd}
17	17	17	17

T2 begins with श्रीरामचन्द्राय नमः. Dt D2.4.6–8 14 S Cg t begin with, D3 9 ins. after 252*

249* तस्यामात्या गुणैरासन्निक्ष्वाकोः सुमहात्मनः ।
मन्त्रज्ञाश्चेङ्गितज्ञाश्च नित्यं प्रियहिते रताः ।

[D3 9 om l 1 —(l. 1) D2.7 विदितात्मन , D4 T3 G M1–3 तु महात्मनः (for सुमहात्मनः) D14 T1 2 ऐक्ष्वाकस्य महात्मन (for the post half) D2 7 repeat l. 2 after 252*. —(l 2) D3 M4 मनज्ञाश् (for मन्त्रज्ञाश्) D2 (second time) चिन्तितज्ञाश्, D7 (second time) त्विगि° (for चेङ्गितज्ञाश्). D2 (first time)मतिमतरतिज्ञाश्च(sic), D7 (first time) मतिज्ञाश्च कृतज्ञाश्च (for the prior half). D2 7 (both first time) सत्य- (for नित्य). cf. 1^{d} in Ś1 etc for the post. half]

1 Ś1 Ñ V B D1–3.7.9–13 read 3 before 1, while M4 transp. 1^{cd} and 3 —^{a}) T3 ईशस्य (for वीरस्य) Ś1 Ñ V B D1–3 5 7.10–13 अष्टावन्ये बभूवुश्च (B2 °स्तु). —^{b}) Ś1 Ñ V B D1.5 10–13महीपतेः (for यशस्विनः) —For 1^{ab}, M4 subst.

250* स तैः परिवृतो राजा अमात्यैर्बुद्धिकोविदैः ।

[Note hiatus between the two halves]

—^{c}) Ñ V2–4 B1–3 D5.10 12 स्वनु°; V1 (with hiatus) अनु°, B4 D11 त्वनु° (for चानुरक्ताश्) —^{d}) D1 °कर्मसु; G1 राज्य°, M4 नित्योद्युक्तश्च (for राजकृत्येषु). D1 नोदिताः; M4 कर्मसु (for नित्यशः). Ś1 Ñ V B D5 10–13 नित्यं (D11 सत्य)प्रिय(V3 नृप)हिते रताः; D2 3 7 9 नित्ययुक्ताः स्वलंकृताः —After 1^{cd}, M4 ins. 252*.

2 ^{a}) V2 D7 9 वृञ्जिर्; V3 D2.12 वृष्टिर्; D1 सृष्टिर्; D3 गृष्टिर्; D5 विष्टिर्; M4 धृतिर् (for धृष्टिर्). D5 यं marg. in जयंतो. D6 (before corr.) विजषः (for विजयः). —^{b}) Dt D6 8 सुराष्ट्रो (for सिद्धार्थो). Ś1 Ñ2 B2.3 D10 12 [ऽ]थार्थ°; V1 Dt D1–3 6–9 राष्ट्रवर्धनः; V2.4 B4 D5.13 [ऽ]र्थार्थ°, V3 [ऽ]स्वार्थ°; B1 [ऽ]प्यर्थ°; D11 [ऽ]प्यर्थसंधकः; T G M1–3 ह्यर्थ°, M4 चार्थ° (all to avoid hiatus) (for अर्थसाधकः). —^{c}) Dt D6.8 अकोपो (for अशोको). Ś1 Ñ1 V B Dt D1–3 5–13 M4 धर्मपालश्च (D13 before corr. °बाणश्च), Ñ2 मंत्रपालः (submetric) (for मन्त्रपालश्च). —^{d}) V3 सुमंतुश्; B4 सुचंद्रश्; D4 सुमंतश्; D13 सुमित्रश् (for सुमन्त्रश्). D12 सोष्टमो; D14 illeg. (for चाष्टमो). Ś1 भवेत्; B1.4 मतः; Dt D6.8 [ऽ]र्थवित्; D3 स्मृतः; G2 4 M1 महान् (for ऽभवत्). V2 सुमंत्राष्टाष्टमोभवत्; D11 सुमंत्रो मंत्रकोविदः —After 2, B1 reads 254*.

G. I. 7. I
B. I. 7. 4
L. I. 7. I

ऋत्विजौ द्वावभिमतौ तस्यास्तामृषिसत्तमौ ।
वसिष्ठो वामदेवश्च मन्त्रिणश्च तथापरे ॥ ३
श्रीमन्तश्च महात्मानः शास्त्रज्ञा दृढविक्रमाः ।
कीर्तिमन्तः प्रणिहिता यथावचनकारिणः ॥ ४
तेजःक्षमायशःप्राप्ताः स्मितपूर्वाभिभाषिणः ।
क्रोधात्कामार्थहेतोर्वा न ब्रूयुरनृतं वचः ॥ ५
तेषामविदितं किंचित्स्वेषु नास्ति परेषु वा ।
क्रियमाणं कृतं वापि चारेणापि चिकीर्षितम् ॥ ६
कुशला व्यवहारेषु सौहृदेषु परीक्षिताः ।
प्राप्तकालं यथा दण्डं धारयेयुः सुतेष्वपि ॥ ७

3 Ś1 Ñ V B D1–3 7 9–13 read 3 before 1. M4 transp. 1 ^{cd} and 3 —^{a}) D2 3 7 9 मंत्रिणौ चैव; M4 चाप्यपचितौ (for द्वावभिमतौ). Ś1 Ñ V B1 2 4 D1 5 10–13 मंत्रिणावृत्विजौ चैव; B3 मंत्रिणौ वृत्तिसंपन्नौ. —^{b}) D2 तावास्ताम् (for तस्यास्ताम्). B4 अपि (for ऋषि-) —^{d}) Ś1 Ñ V B2–4 D1–3.5 7 9–13 वेद(D11 om)वेदांगपारगौ; B1 षडंगवेदपारगौ. —After 3, Dt D6 8 ins.:

251* सुयज्ञोऽप्यथ जाबालिः काश्यपोऽप्यथ गौतमः ।
मार्कण्डेयस्तु दीर्घायुस्तथा कात्यायनो द्विजः ।
एतैर्ब्रह्मर्षिभिर्नित्यमृत्विजस्तस्य पौर्वकाः ।

Dt D6 8 cont., D4 14 S (M4 after 1 ^{cd}) ins. after 3, while D2.3.7 9 subst for 4 ^{ab}

252* विद्याविनीता ह्रीमन्तः कुशला नियतेन्द्रियाः ।

[D2 धीमत·, G4 M3 श्रीमत· (for ह्रीमन्त·). D2 3.7.9 M4 कुलीना (for कुशला). T3 विजितेद्रियाः.]
D3.9 cont. 249*. D14 T1 2 cont.:

253* परस्परानुरक्ताश्च नीतिमन्तो बहुश्रुताः ।

4 ^{a}) M3 ह्रीमंतश्च (for श्रीमन्तश्च). T3 °प्राज्ञाः (for महात्मानः). M4 मतिमंतो विनीताश्च. —^{b}) Dt D8 शास्त्रज्ञा (for शास्त्रज्ञा). T3 श्रुत°; M4 वाग्मिनो दृढाः (for दृढविक्रमाः). —For 4 ^{ab}, Ś1 Ñ V B (B1 reads after 2) D1.5 10–13 (D11 reads after 267*) subst., while D2 subst. for 14 ^{cd}, D3 7.9 ins. after 14:

254* ह्रीमन्तो विनयोपेता नीतिज्ञा विजितेन्द्रियाः ।

[Ñ B3 4 श्रीमतो (for ह्रीमन्तो). V4 D2 विजयो° (for विनयोपेता).]

—For 4 ^{ab}, D2.3.7 9 subst. 252*. After 252*, D2 7 repeat, D3.9 ins. l. 20 f 249*, then D2 3 9 cont..

255* तैर्गुणैरुपसंपन्नाः सर्वे सुविपुलौजसः ।
पर्युपासन्त राजानं वसवो वासवं यथा ।

D11 reads 4 ^{cd} after 254* (for sequence cf. v.l. 4). —^{c}) Ś1 Ñ V B D5.10–13 मति°, D1 कांति°, D8 (before corr.) कीर्तिवंतः (for कीर्तिमन्तः). Ś1 स्वव°, Ñ1 V1 B3.4 स्वि°; Ñ2 D5.10.11 13 स्वव°, V2 4 B1.2 (after corr. स्वव°) सुवि°, V3 पुर°, D1 चाभिरताः; D2 3.7 सुचरिताः; D9 च वि°, D12 स्वावा° (sic); G1 प्राणि° (for प्रणिहिता). —^{d}) Ś1 Ñ V B D2.3.5.7.9–13 राज(V3 °जा)निर्देश°; D1 राज्ञामादेश°. D2 3 7 ins 256* after 4 ^{cd} which they read after 254*

5 D2 om. 5. —^{a}) Ś1 Ñ V B D1 10–12 M4 °वयः-; D3.7 9 °युताः; D5 °चयः; D13 -वयःकृपा- (for -क्षमायशः-). D1 -वृद्धाः; D3 7.9 प्राज्ञाः (for -प्राप्ताः). —^{b}) B4 °भाषिताः (for °भाषिणः) —^{c}) D9 वा काम- (for -कामार्थ-). Dt D6 8 कामात्क्रोधार्थं°. —^{d}) D9 नाब्रुवन् (for न ब्रूयुर्). M4 क्वचित् (for वचः) —For 5 ^{cd}, Ś1 Ñ V B D1.5.10–13 subst, D2 3 7 ins after 4 ^{cd}, repeating after 12, while D9 ins. after 12:

256* अलुब्धा धृतिमन्तश्च सत्यधर्मपरायणाः ।

[D2 (first time) 3.7 (both second time) प्राज्ञाश्च (for अलुब्धा). D1 अलुब्धवृत्तिमतश्च; D11 अनुबद्धा धृतिमत· (for the prior half).]

—D11 cont. 268*.

6 ^{a}) Ś1 Ñ V B D1–3 5 7 10–13 M4 नैषाम् (for तेषाम्). D10 आवि° (for अविदितं). D1 चासीत्; D11 ॰चित् (for किंचित्) —^{b}) D2 तेषु (for स्वेषु). Ś1 Ñ V B D1 2.5 10–13 चैव°, D3 (om. hapl.) 7 9 M4 वास्ति° (for नास्ति परेषु) Ś1 Ñ V2–4 B D1–3 5 7.9–13 G4 M2 च (for वा). D2 om. 6 ^{cd}. —^{c}) G2 4 M1 4 च (for वा). —^{d}) G2 M1 परेण (for चारेण). D4 9 T3 M4 [अ]थ (for [अ]पि). D3 चिकीर्षतः; G4 चिकीर्षिताः; M3 च कीर्तितं (for चिकीर्षितम्). —For 6 ^{cd}, Ś1 Ñ V B D1.5 10–13 subst ·

257* चिकीर्षितं क्वचिद्राज्ञो मित्रोदासीनविद्विषाम् ।

[V2 B1 किंचित् (for क्वचित्). Ñ1 राज्ञा; B2 राज्ञां (for राज्ञो). D11 मात्रोदासीन° (after corr. *pr. m.* as in text). D1 reads राज्ञां मित्रार्युदासीनमध्यस्थानां चिकीर्षितां (cf Gītā 6.9 Crit. ed. B.O.R.).]

7 ^{a}) M1 कुशलं (for कुशला). —^{b}) T3 परीक्षकाः (for परीक्षिताः). D2 3 7.9 विरागाः सर्वसंमताः (D7 °संस्तुताः); M3 नीतिज्ञाः सत्यवादिनः. —After 7 ^{ab}, D2 3.7.9 ins .

258* वर्धयन्तश्च धर्मेण कोशमूलं महीपतेः ।

[D2 स्व- (for च). D7 कोश मूल- (for कोशमूलं)]
M4 transp 7 ^{cd} and 8 ^{ab}. —^{cd}) G1.3 4 प्राप्तकाले (for °कालं). D14 G2.4 M1–3 च ये; T1 2 च ते; T3 च यद् (for यथा). M4 °च पुत्रेपि ते विदुर्दंडधारणं. —For 7, Ś1 Ñ V B D1.5.10–13 subst., while D2.3.7 (after repetition,

कोशसंग्रहणे युक्ता बलस्य च परिग्रहे ।
अहितं चापि पुरुषं न विहिंस्युरदूषकम् ॥ ८
वीराश्च नियतोत्साहा राजशास्त्रमनुष्ठिताः ।
शुचीनां रक्षितारश्च नित्यं विषयवासिनाम् ॥ ९

ब्रह्मक्षत्रमहिंसन्तस्ते कोशं समपूरयन् ।
सुतीक्ष्णदण्डाः संप्रेक्ष्य पुरुषस्य बलाबलम् ॥ १०
शुचीनामेकबुद्धीनां सर्वेषां संप्रजानताम् ।
नासीत्पुरे वा राष्ट्रे वा मृषावादी नरः क्वचित् ॥ ११

G. I. 7. 14
B. I 7. 14
L. I 7 14

see above) D9 ins. l. 1 after 256* and for 7^{cd}, subst. l. 2 which comes in succession

259* धर्माचारविवेकज्ञाः सर्वत्र समदर्शिनः ।
पुत्रेऽपि च प्राप्तदोषे धर्मतो दण्डपातिनः ।

[(l. 1) D3 पराचार-. D9 धर्माधर्म- (for धर्माचार-) V4 -विवेकागा; D1.2 7 9 -विवादज्ञा, D3 -विचारज्ञा (for -विवेकज्ञा). Ś1 Ñ V B D1 5 10–13 read l. 2 after 8^{ab}. —(l. 2) V4 प्राप्तदोषे च (by transp.), D2 प्राप्तदोषेपि, D9 हि° (for च प्राप्तदोषे). D7 पुत्रे सप्राप्तदोषेपि (for the prior half). D12 ·॰पातिन. (for दण्डपातिन·).]

—D2 3 7 (marg.) cont. 260*, D9 261*.

8 D9 om 8^{ab}. D7 reads 8^{ab} after 11. M4 transp. 7^{cd} and 8^{ab} (cf. v l. 7). —^{a}) Ñ1 °संग्रहणे; Ñ2 V B1 2 4 D10 कोष°; M3 °संरक्षणे; M4 °संजनने (for कोशसंग्रहणे). D7 युक्तो (for युक्ता). D1 कोशसंरक्षणसंयुक्तास् (hypermetric) —^{b}) Ś1 Ñ V B1 2 4 D1.3 10–13 तथा बल- (for बलस्य च). D2 ब्रह्मणेनुसूयकाः (submetric), D3 ब्राह्मणेप्यनुसूयकाः; D7 ब्रह्मस्वस्याविहिंसकः; M3 बलस्य परिसंग्रहे. —After 8^{ab}, Ś1 Ñ V B D1.5 10–13 read l. 2 of 259* (cf. v l 7) —^{c}) Dt अहिते; D2 3 7 9 M4 अप्रियं (for अहितं). D2.3 9 वा (for च). —^{d}) D4 न विहन्युर्; D7 अविहिंस्युर्; T3 न निहन्युर् (for न विहिंस्युर्). Dt D6 8 G1.3 M2 न हिंस्युरवि°; D9 न विगर्हति°. —For 8^{cd}, Ś1 Ñ V B D1.5 10–13 subst., while D2.3 7 (marg.) ins. after 259*:

260* अद्रोग्धारश्च धर्मेण शत्रोरप्यकृतागसः ।

[V3 अत्रोद्धारश्; D1 आयोद्धारः; D2.3.7 अविरोधाः (for अद्रोग्धारश्). D1 सु-; D2 स्व-; D7 हि (for च). V1 पुत्रो *** धर्मेण; V4 अद्रोग्धा वधबधेन (for the prior half). D2 3 अथ (for अपि).]

9 ^{a}) D3.7 धीराश् (for वीराश्). D2 3.7 सुकुलीनाश्च (for नियतोत्साहा). D9 M4 धी(M4 वी)राश्चैव कुलीनाश्च. —^{b}) D14 T1 2 °व्रताः (for अनुष्ठिताः). D2 3 9 °शास्त्र (D2 स्वेषु)प्रतिष्ठिताः; T3 राजशासननिष्ठिताः. —For 9^{ab}, Ś1 Ñ V B D1.5 10–13 subst., while D9 ins. after 259*:

261* आगतज्ञानविज्ञानाः पितृपैतामहोचिताः ।

[V3 आहात- (sic) (for आगत-) Ś1 V1 D13 आगतानागतज्ञाना· (for the prior half). D11 -हिताः, D13 -दितः (for -चिताः).]

—^{c}) Ś1 Ñ V B D1–3.5.7 9–13 M4 रक्षितारश्च (D3 °:स्व) वर्णानां. V1 om. 9^{d} and the prior half of l 1 of 262*. —^{d}) Ñ1 illeg for वा in वासि.

10 ^{b}) D2 कोशं ते; D3 7 9 कोशं ते (by transp.); T3 स्वै° (for ते कोशं) D2 3 7.9 14 T1 2 मम(D14 T1.2 अभि)वर्धयन्; D4 Ctp अभि° (for समपूरयन्). —^{c}) D2 3 7.9 अतीक्ष्ण- (for सुतीक्ष्ण-) —^{d}) D2 3 7 9 M4 पुरुषाणां (for पुरुषस्य) —For 10, Ś1 Ñ V B D1 5 10–13 subst..

262* कोशसंग्रहणे युक्ता ब्रह्मस्वस्याविहिंसकाः ।
सुतीक्ष्णदण्डवेत्तारः परार्थबलपौरुषाः ।

[Ñ1 illeg up to र्थ in l 2. V1 om. the prior half. —(l 1) The prior half=8^{a}. D11 कोष-, D13 लोक- (for कोश-). V3 4 विहि(V4 °॰)सका·. —(l. 2) V2 B (B2 before corr) D5 10–13 अतीक्ष्ण- (V2 °क्ष्णा), D1 अतीरु- (for सुतीक्ष्ण-). Ś1 V1 3 B1.2 (before corr.) D1.5 11 13 -दंडा (for -दण्ड-) D5 जेतार, D10–12 -नेतार· (for -वेत्तार). V1–3 D5.11 12 परात्म- (D5 11 °त्मा-) (for परार्थ-). Ś1 V1–3 B1 D13 -पौरुष; D5 11 -पौरुषे (for -पौरुषा.). D1 परीता दडपौरुषैः (for the post. half)]

Ś1 Ñ V B D1.5 10–13 cont, D2 3 7 ins. after 260*, while D9 ins after 261*:

263* परस्परेणाविरुद्धाः प्रीतिमन्तः प्रियंवदाः ।
परापवादविरता गुणाढ्या न च गर्विताः ।

[D7 reads l. 1 in marg. —(l. 1) B1 -[अ]धिवद्धा·; (for -[अ]विरुद्धा·). D7 परस्परे न विरुद्धाः (for the prior half). —(l. 2) B1 D9 -रहिता, B4 -निरता; D2 -भीताश्च, D3 -विदिता, D11 -[अ]वरता (for -विरता). D7 परापवादे न रता (for the prior half). Ś1 D13 पुण्याढ्या; D10 गुणा* (for गुणाढ्या). D2.7 transp. न and च. V3 (before corr) गर्हिता (for गर्विता).]

Ś1 Ñ V B1.2 4 D1.5 10–13 cont. 267* (D11 om. l. 1 and 2). —After 10, D2.3.7 9 ins.

264* त्यक्तानृतकथाः शूराः सर्वे ते तु प्रियंवदाः ।
शुचयो गुणवन्तश्च सदस्याहितनिश्चयाः ।

[(l 1) D9 त्यक्त्वा (for त्यक्ता-) D3 °तस्य, D9 धर्मशीलाः (for सर्वे ते तु). —(l 2) D2 सदस्य°; D9 °भिन्न- (for सदस्याहित-).]

B3 cont..

265* धर्मतोऽपि प्रजानां च धनग्रहणतत्पराः ।

Thereafter reads 267*.

11 D2.3 om. 11. Ś1 Ñ V B D1 5.10–13 om. 11^{ab}. D7 reads 8^{ab} after 11. —^{a}) D7 श्रुतीनाम् (for शुचीनाम्).

G. I. 7. 15 B I. 7 15 L. I. 7 15 कश्चिन्न दुष्टस्तत्रासीत्परदाररतिर्नरः ।
प्रशान्तं सर्वमेवासीद्राष्ट्रं पुरवरं च तत् ॥ १२
सुवाससः सुवेशाश्च ते च सर्वे सुशीलिनः ।
हितार्थं च नरेन्द्रस्य जाग्रतो नयचक्षुषा ॥ १३
गुरौ गुणगृहीताश्च प्रख्याताश्च पराक्रमैः ।
विदेशेष्वपि विज्ञाताः सर्वतो बुद्धिनिश्चयात् ॥ १४

—^{b}) D7 अनुयायिनां (for संप्रजानताम्). —^{c}) B1 आसीत् (for नासीत्). V1 G1 om first वा (submetric), B3 (m., orig. as in text) राज्ये° (for राष्ट्रे वा) D7 नासीत्तेषु पुरे राष्ट्रे —^{d}) Ś1 Ñ V B D1 5 7.9–13 M4 तस्करो ना(Ś1 V2 3 B2 D7 9 13 वा)शुचिर्नरः (Ś1 D13 °व्रतः).

12 ^{a}) Ś1 Ñ V1 3 B D5 9–13 M4 न दुष्टः कश्चिद् (by transp); V2 4 न दुःखी(V4 ∗ ∗खी)कश्चिद्; Dt D4 8 क्वचि°, D6 कचित्त° (sic) (for कश्चिन्न दुष्टस्). Ś1 Ñ V B D5 9–13 अपि; M4 अत्र (for तत्र). D1–3 7 न दुष्टश्चाभवत्कश्चित्. —^{b}) M4 पारदारो (for परदार-). Ś1 Ñ V B D5 7.10–13 -[अ]भिमर्षकः; D1–3 M4 -[अ] (M4 [s]) नसूयकः (for -रतिर्नरः). D9 इन्दुं पुरवराणि च. —After 12^{ab}, Ñ V B D5 10–12 ins , while Ś1 D1 13 subst. for 12^{cd} :

266* कृत्स्नमासीदनुद्विग्नं राष्ट्रं तैः परिपालितम् ।

[V3 राष्ट्रे (for राष्ट्रं). V3 परिपालितैः.]

—^{c}) Ñ V B D2 3 5 7 9–12 प्रशस्तं (for प्रशान्तं). D5.12 एवमासीत्तद् (for सर्वमेवासीद्) —^{d}) T2 G1 2 M1 2 च यत्; M4 तथा (for च तत्). Ñ1 °चैव पुराणि च; Ñ2 V1 3 B1.4 D10 °पुरवराणि च; V2.4 B2.3 (m) D5 12 °पुरव(B3 orig. °ध)नानि च; D2 3.7.9 11 राष्ट्रेषु नगरेषु च. —After 12, D9 ins , D2 3.7 repeat 256* and cont. 259* (cf. v.l. 5 and 7 respectively), D2 3.7 further cont. 260* (cf. v.l. 8). —D13 cont. 268*.

13 cf. v.l. 14 D11 om. 13. D2 3 7.9 om. 13^{ab}. —^{a}) D14 (*int. lin.*) °सः; M4 सुभाषाश्च (for सुवाससः). —^{b}) D14 तेषु (for ते च). Dt D6 8 शुचिव्रताः (for सुशीलिनः). T3 ते सर्वे सुखशालिनः; M4 न च संघर्षशीलिनः. —^{c}) Dt D4 6 8 M2 हितार्थाश्च (for हितार्थं). D2 ते (for च) D3 नरेंद्रश्च (for नरेन्द्रस्य). —^{d}) D2 3 7 9 जाग्रति; M4 ते जाग्रन् (for जाग्रतो) D2 3 7 9 ज्ञानचक्षुषा (D2 3 °षः).

14 ^{a}) Dt D4.6 8 G1–3 M1 Ct गुरोर्; T3 गुणैर्; M4 पुरे; Cg.k as in text (for गुरौ). D2 3.7 उपकारगृहीताश्च; D9 अरोगाः प्रगृहीताश्च; Cm tp गुणागुणगृहीताश्च. —^{b}) G2.4 M1 विख्याताश्; Cg as in text (for प्रख्याताश्). D4 14 S Cg k पराक्रमे (for पराक्रमैः). —For 14^{cd}, D2 subst. 254*. —^{c}) D3 7 ज्ञातारः; D14 T2 G2 M1.3 विख्याताः; Cg.t as in text (for विज्ञाताः). D9 ज्ञातारोपि (पि on marg.) विदेशेषु; M4 विशेषेष्वपि तज्ज्ञास्ते. —^{d}) G4 सर्वे ते (for सर्वतो). Dt D6.8 G4 Ct -निश्चयाः; Cg as in text (for -निश्चयात्). D3.7.9 सर्वैर् (D9 °र्वे) बुद्धिविनिश्चयैः. —For 13 and 14, Ś1 Ñ V B D1.5.10–13 (D11 which om. 13, subst. only l 3 and 4 for 14, B3 reads after 265* and others after 263*) subst

267* आर्यवेशाः सुवचसो न च संदिग्धनिश्चयाः ।
नरेन्द्रवचनासक्तचेतसस्तत्परायणाः ।
स्वगुणेषु परिख्याता नामरूपगुणान्वयैः ।
परराष्ट्रेषु विख्याता नयबुद्धिगुणाशुभिः ।

[D11 om. l 1–2 —(l. 1) D13 आर्यवेश्या . Ś1 सत्यवाचो; Ñ2 V1 3 B3 4 D5 12 सुमनसो; B1 सुरुचयो (for सुवचसो). V2 आचार्यवेशवचसो (for the prior half). D1 °संघुष्टबुद्धयः (for the post half) —(l. 2) Ñ2 -वच सक्त- (submetric), V4 -वचन ∗ क्ताश् (for -वचनासक्त-). V4 चेतसा (for -चेतसस). Ś1 D13 सत्पराक्रमा (for तत्परायणा). D1 om. l. 3 —(l 3) Ñ1 V1 सुगुणेषु; V2 B4 गुणवु(B4 m °वृ; orig. as in text)द्धि-, B1 स्वगुणै· सु-, D5 स्व गुणेषु; D12 स्वगणेषु (for स्वगुणेषु). D13 विख्याता (submetric) (for परि°). V4 स्वगुणं परराष्ट्रेषु (for the prior half). Ñ2 om. (hapl.) the post. half of l. 3 and the prior half of l. 4. B4 नाना- (for नाम-). Ś1 B3.4 D10 13 -[अ]न्विता. (for -[अ]न्वयै). V4 विख्याता रूपगुणान्वयै (hypermetric) (for the post. half).—After l. 3 D10 ins. 268*. —(l. 4). B3.4 परमाष्ट्रेषु; D1 सुराष्ट्रेषु सु-, D5 11 12 °राज्येपि (for परराष्ट्रेषु) V1 वि∗ता (for विख्याता) B4 नयबु∗- (for नयबुद्धि-). Ś1 Ñ2 D13 -गुणा· शुभा , V3 -गुणादिभि·, B1 4 -गुणात्मभिः (for -गुणाशुभि).]

—Thereafter Ś1 Ñ V B D1 5 10 12 (D10 after l. 3) cont , D11 after 256*, D13 after 12 ins. ·

268* आसंस्तत्र गृहीतास्तैः सर्वे वर्णाः स्वकर्मभिः ।

[Ś1 D5 11–13 तदा(Ś1 °द)नुरक्ता , V1 तदानुरक्ता (submetric), V2 तदनुरक्ताश्च, V3 तदात्तसहिता ; B4 °स्तु; D1 सुर्नि° (for तत्र गृहीतास्तै) Ñ2 सर्व- (for सर्वे). Ś1 D1.11 13 °सु; V1 स्वधर्मभि , B4 सुकर्मभि ; D13 ∗कर्मभि (for स्वकर्मभि.).]

—After 14, Dt D4.6 8.14 S ins. ·

269* अभितो गुणवन्तश्च न चासन्गुणवर्जिताः ।
सन्धिविग्रहतत्त्वज्ञाः प्रकृत्या संपदान्विताः ।
मन्त्रसंवरणे शक्ताः शक्ताः सूक्ष्मासु बुद्धिषु ।
नीतिशास्त्रविशेषज्ञाः सततं प्रियवादिनः ।

[D4 14 S (except M2 4) om. l. 1 —(l. 1) M2.4 अभिज्ञा (for अभितो). M2 °गर्हिता , M4 सद्गुणगर्विताः (for [आ]सन्गुणवर्जिता.). —(l. 2) D14 -निग्रह- (for -विग्रह-). M3 -सत्त्वज्ञा (for -तत्त्वज्ञा). M4 प्रकृतेः (for प्रकृत्या). —(l. 3) D4 -संग्रहणे (for -संवरणे). D14 T1.2 G2 M युक्ता., T3 रक्ताः

ईदृशैस्तैरमात्यैस्तु राजा दशरथोऽनघः ।
उपपन्नो गुणोपेतैरन्वशासद्वसुंधराम् ॥ १५
अवेक्षमाणश्चारेण प्रजा धर्मेण रञ्जयन् ।
नाध्यगच्छद्विशिष्टं वा तुल्यं वा शत्रुमात्मनः ॥ १६

तैर्मन्त्रिभिर्मन्त्रहिते निविष्टै-
र्वृतोऽनुरक्तैः कुशलैः समर्थैः ।
स पार्थिवो दीप्तिमवाप युक्त-
स्तेजोमयैर्गोभिरिवोदितोऽर्कः ॥ १७

इति श्रीरामायणे बालकाण्डे सप्तमः सर्गः ॥ ७ ॥

G. I 7. 18
B I 7. 24
L. I 7 19

(for first शक्ता). Dt D6 8 G2 M1 सक्ता , D4 M4 श्लक्ष्णा , M3 युक्ता (for second शक्ता). M4 om. l 4.]

On the other hand, D3.7 9 11 ins. (D11 after 267*) 254*, then D11 reads 4^{cd}, 5^{ab}, 256*.

15 Ś1 D13 om 15^{ab}. —^{a}) Ñ V1 3 4 B D1.5 7 10–12 अमात्यैरीदृशैस्तैस् (by transp), V2 अमात्यैरादृशैस्तैस्; D2.3 9 अमात्यैस्तादृशैस्तैस्. Dt D4.6 8 T3 M2 4 (after corr. स) च; D1 स (for तु). —^{b}) Ñ V B D1–3 5 7 10–12 [ऽ]न्वितः (for ऽनघः). D2 3 om. 15^{cd} D7 transp. 15^{cd} and 16^{ab}. —^{c}) D9 सुप्रसन्नो; T3 (before corr. as in text) G2 M1 उपपन्नैर्; M3 उपपन्न- (for उपपन्नो). D7 9 गुणैरेतैर् (for गुणोपेतैर्) —^{d}) D7.9 महीमिमां (for वसुंधराम्). —For 15^{cd}, Ś1 Ñ V B D1 5 10–13 subst :

270* धर्मतः पालयामास पृथिवीमनुरञ्जयन् ।

[D1 पालयामास धर्मेण (for the prior half).]

16 D9 om (hapl ?) 16^{ab} to l. 3 of 271*. D7 transp. 15^{cd} and 16^{ab}. —^{a}) V4 B3 Dt D1 3–5.7 8.10 अवे(D8 before corr. °पे)क्ष्य°; B4 आवक्ष°, D2 (after corr *pr. m* as in text) °माण-; D13 अथेक्ष°, G1 अन्वेक्ष°; G3 अन्वेष° (for अवेक्षमाणश्). V3 °माणः स चारेण (hypermetric). —^{b}) Dt D6 8 रक्षयन्; T3 वर्धयन् (for रञ्जयन्). Ś1 Ñ V B D1 5 10–13 महीं सूर्य इवांशुभिः; D2.3 M4 सर्वाश्चा(M4 धर्मेणा)रंजयत्प्रजाः; D7 सर्वाश्च रंजयन्प्रजाः. —After 16^{ab}, Dt D2–4 6–8 (D7 after 15^{cd}) 14 S ins. ·

271* प्रजानां पालनं कुर्वन्नधर्मं परिवर्जयन् ।
विश्रुतस्त्रिषु लोकेषु वदान्यः सत्यसंगरः ।
स तत्र पुरुषव्याघ्रः शशास पृथिवीमिमाम् ।

[D2 7 om. l. 1 and 2. D3 M4 om l. 1. —(l. 1) G1 निधर्मं (for अधर्मं) —(l. 2) D3 M3 सर्व- (for त्रिषु). M4 transp. विश्रुतस् and वदान्यस्. Dt श्रुत° (for सत्यसगर). —(l. 3) G2 शश्वास(sic) (for शशास) D2.3.7 प्रशशास धरामिमां (for the post half).]

—^{c}) V3 D1 [अ]भ्य (V3 °भ्या) गच्छत्; B4 [अ]धिगच्छेत् (for [अ]ध्यगच्छद्) Ś1 Ñ V B D1 5 10–13 क्वचित् किंचिद् (Ś1 B1 D13 कंचिद्, Ñ1 V4 कश्चिद्; D11 तुल्यं); D3 वि*ष्टां वा (for विशिष्टं वा). —^{d}) Ś1 D13 ऐक्ष्वाकः; Ñ1 ऐक्ष्वाकुः; Ñ2 V B D1 5 10 12 इक्ष्वाकुः; D11 विशिष्टं (for तुल्यं वा). D3 श**म्; M4 रिपुम् (for शत्रुम्). —After 16, Dt D4 6 8 14 S ins..

272* मित्रवान्नतसामन्तः प्रतापहतकण्टकः ।
स शशास जगद्राजा दिवि देवपतिर्यथा ।

[(l. 1) T2 3 (both before corr) G4 न तु (for नत-). M3 -[उ]द्धृत- (for -हत-). —(l. 2) G1 3 प्रशशास; M2 शशास स (by transp.). D14 T1 2 G2.4 M1.3 4 दिव (for दिवि). M4 देवेश्वरो (for देवपतिर्)]

17 ^{a}) Ś1 Ñ B2 D5 10 11 13 भर्तृहिते; V2–4 B3 4 भर्तृ°; D4 8 T1 G M मंत्र(G1 [before corr.] M3 मंत्रि)हिते; D7 साधुहिते; D12 नृप° (for मन्त्रहितैर्). D9 विशिष्टैर् (for निविष्टैर्) —^{b}) Ś1 Ñ V B D1 2 5 7.9–13 विद्वद्भिरासैः (for वृतोऽनुरक्तैः). V2 कुलजैः (for कुशलैः). Ñ (Ñ- m) V B D10 G2 M1 समस्तैः; M3 समेतैः (for समर्थैः). —^{c}) D3 7 9 -सहस्र- (for -मवाप) D7.12 युक्तैस् (for युक्तस्). V4 स पालयन्नरपतिरवाप दीप्तिं (hypermetric), D1 2 °दीप्यत (D1 दर्पित) दीप्तिमद्भिस्. —^{d}) D9 °मयो (for तेजोमयैर्). B1 दोर्भिर् (for गोभिर्) Ñ V B D2 5 10–12 [अं]बरे; T2.3 G2 4 M2 [उ]दिता- (for [उ]दितो). Ś1 D13 °र्कं इवांशुसंघै: (D13 °गैः).

Colophon. Ś1 Ñ2 D5.10 13 om. इति. Ñ1 V B Dt D2 3 6–9 11.12 ins. आर्षे (D2 आर्षे श्रीमत्), while D4.14 S (except M4) श्रीमत् after इति. Ś1 Ñ V B D5 6.10–14 S om. श्री. Ś1 Ñ2 D4.10.13.14 S om. रामायणे. Dt D2.8.9 ins. वाल्मीकीये after रामायणे. —*Kānda name*. Ś1 Ñ2 D5 10 12.13 om. V B आदिकांडे; D1 अयोध्याकांडे. —After Kānda name, D3 reads अयोध्यापर्वणि. —*Sarga name* : Ś1 Ñ V B D1 2 4 5 9–12 अमात्यवर्णनं नाम; D3 7 मंत्रिवर्णनं; D13 आमात्य *** नाम. —*Sarga no* (figures, words or both)· Ñ1 V1.4 B1 4 D5.12 13 S om. Ś1 Ñ2 B2.3 D10.11 7, V2 9, V3 D1 6, D7 5; D2 3 षष्ठः; D6 9 S word as in text, Dt D4.8 14 both (as in text). —After colophon, T2 concludes with श्रीरामजय; G1.2.4 M2 श्रीरामाय नमः; G3 श्रीमते रामानुजाय नमः.

८

G. 1. 8. 1
B. 1. 8. 1
L. 1. 8. 1

तस्य त्वेवंप्रभावस्य धर्मज्ञस्य महात्मनः ।
सुतार्थं तप्यमानस्य नासीद्वंशकरः सुतः ॥ १
चिन्तयानस्य तस्यैवं बुद्धिरासीन्महात्मनः ।
सुतार्थं वाजिमेधेन किमर्थं न यजाम्यहम् ॥ २
स निश्चितां मतिं कृत्वा यष्टव्यमिति बुद्धिमान् ।
मन्त्रिभिः सह धर्मात्मा सर्वैरेव कृतात्मभिः ॥ ३
ततोऽब्रवीदिदं राजा सुमन्त्रं मन्त्रिसत्तमम् ।
शीघ्रमानय मे सर्वान्गुरूंस्तान्सपुरोहितान् ॥ ४
एतच्छ्रुत्वा रहः सूतो राजानमिदमब्रवीत् ।
ऋत्विग्भिरुपदिष्टोऽयं पुरावृत्तो मया श्रुतः ॥ ५
सनत्कुमारो भगवान्पूर्वं कथितवान्कथाम् ।
ऋषीणां संनिधौ राजंस्तव पुत्रागमं प्रति ॥ ६

8

1 Ś1 begins with ॐ. —^{a}) Ś1 Ñ V B D5.10–13 धर्मप्रधा(D13 °दा)नस्य; Dt D1–3 6–8 M1 चैवंप्रभाव(D1 °धान)स्य (for त्वेवंप्रभावस्य). D13 om. (hapl.) 1^{bc}. —^{b}) D2 3 7 9 धार्मिकस्य (for धर्मज्ञस्य). D3 om. (hapl.) 1^{c}—2^{b}. —^{c}) D1 सुतार्थे; M3 स्तोकार्थं (for सुतार्थं). D9 तप्यतो राज्ञो; D11 °मान *, D12 °मा * स्य (for तप्यमानस्य). —^{d}) Ś1 Ñ2 V3 B2–4 D1.10.13 नाभूद्; D2 न स्याद् (for नासीद्). D12 °धरः (for वंशकरः). B4 शुभः (for सुतः).

2 D3 om. 2^{ab} (cf. v.l. 1). —^{a}) G1 चिंत्यमानस्य (for चिन्तयानस्य). D4.14 T G4 M4 [इ]यं (for [ए]वं). —For 2^{ab}, Ś1 Ñ V B D1.2 5 7.9–13 subst.:

273* तस्य चिन्तयतो बुद्धिरुत्पन्नेयं महामतेः ।

[D2 9 त्वेवं, D7 चैव (for बुद्धिर्). D2 7 9 बुद्धिर्जाता, D11 उत्पन्नैव (for उत्पन्नेयं) V1 महामुने, V4 D1.2.7.9.11 महात्मन., B1 महीपतेः (for महामते).]

Ñ1 illeg. from मेधेन to स्य in ^{d}. —^{c}) Ñ2 V1 3 B3.4 D4(after corr. as in text).10 °र्थो; D1 °र्थे (for सुतार्थं). —^{d}) B1(m. as in text) न किमर्थं (by transp.), D1 M4 किं पुनर्न; D12 किम * * (for किमर्थं न). V1 जयामि (by metathesis) (for यजामि).

3 ^{a}) Ś1 V2–4 B1.2 4 D1 5 11–13 G4 M4 सुनिश्चितां; G1 स निश्चित्य (for स निश्चितां) V1 बुद्धिं (for मतिं). —^{b}) D3 बुद्धिवान्. Ś1 Ñ V B D1 5 10–13 यष्टव्ये (V3 °ष्टुं वै) वसुधाधिपः (D12 °पतिः). —^{c}) M4 तंत्रिभिः (for मन्त्रिभिः). Ś1 Ñ V1 3 4 D1.5 10.12 13 संमंत्र्य; D11 मंत्रज्ञैः (for धर्मात्मा). V2 मंत्रिभिः सहसामंत्र्य. —^{d}) Dt D6.8 अपि (for एव). T2 महा° (for कृतात्मभिः). Ś1 Ñ V B D1 5 10–13 तैः स्वामि(D1 स्वामिने; D11 स्वामिनो)हितकारिभिः.

4 ^{a}) Ś1 Ñ V B D10–13 तत्र; D5 तव; M3 तदा (for ततो). Dt D6.8 महातेजाः (for इदं राजा). —^{b}) B4 मंत्र°; D11 * त्रि° (for मन्त्रिसत्तमम्). —^{c}) D11 श्रान * (for आनय). Ś1 Ñ V1.3 B1 2 D5.10–13 सर्वां(D11 °*)स्त्वं; V2.4 सर्वांस्तान्; B3.4 सर्वांस्तु (for मे सर्वान्). —^{d}) M4 त्वं (for तान्). Ś1 Ñ V B D1–3 5 7 10–13 वसिष्ठप्रमुखान्गुरून् (Ś1 D11 13 °न्द्विजान्), T3 समस्तान्वेदपारगान्. —After 4, Dt D4 6 8.14 S (except M4) Cr m g k t read for the first time 1 11 5–20 repeating them in their proper place, thereafter cont. here

274* विसर्जयित्वा तान्विप्रान्सचिवानिदमब्रवीत् ।
ऋत्विग्भिरुपदिष्टोऽयं यथावत्क्रतुराप्यताम् ।

[(l. 2) cf. 5^{c}. Dt D6 8 T3 M2 Ck t °सदिष्टो; D4 °दृष्टोय; G2 M1 इह संदिष्टो (for उपदिष्टोऽय). T2 क्रतुरेष समाप्यतां (for the post. half)]

Then all read for the first time 1 11 21 repeating it in its proper place and finally cont.

275* ततः स गत्वा ताः पत्नीर्नरेन्द्रो हृदयप्रियाः ।
उवाच दीक्षां विशत यक्ष्येऽहं सुतकारणात् ।
तासां तेनातिकान्तेन वचनेन सुवर्चसाम् ।
मुखपद्मान्यशोभन्त पद्मानीव हिमात्यये ।

[(l. 1) Dt D6 8 हृदयगमाः. —(l. 3) G1 3 तस्य (for तासां). G1 3 सुवर्चसः (for सुवर्चसाम्). —(l. 4) G2 M1 हिमक्षये.]

Then read Colophon अष्टमः सर्गः, then T2 reads श्रीरामचन्द्राय नमः ।

5 For 5, Ś1 Ñ V B D1–3 5 7.9–13 subst., while Dt D6.8 M3 ins. l. 2 only after 5^{ab}:

276* एवमुक्तो नृपतिना सुमन्त्रो वाक्यमब्रवीत् ।
नरेन्द्र श्रूयतां तावत्पुराणे यन्मया श्रुतम् ।

[Ñ1 om. l. 1. —(l. 1) D2 7 स राज्ञा(D2 °जा)तु (D7 नु), D9 तु राज्ञा वै (for नृपतिना) —(l. 2) D1 एतत् (before corr. °तां), D11 तद्यत् (for तावत्). Dt D6.8 9 M3 श्रूयतां यत् (D8 तत्; M3 य·)पुरावृत्त (for the prior half). D2 पुराणां; D3 ब्राह्मणे (sic) (for पुराणे). Dt D6.8 M3 च (for यन्).]

6 ^{b}) D5.11 12 पुरा (for पूर्वं). M3 कथाः (for कथाम्). Ś1 Ñ V2–4 B D10 13 M4 यथावत्प्रोक्त (V3 °संप्रोक्त; M4 °वै प्रोक्त)वान्पुरा; V1 कथयामास वै पुरा. —^{d}) M4 प्रभो (for प्रति). —For 6^{cd}, Ś1 Ñ V B D5.10–13 subst.:

277* भविष्यं विदुषां मध्ये तव पुत्रसमुद्भवम् ।

काश्यपस्य तु पुत्रोऽस्ति विभाण्डक इति श्रुतः ।
ऋष्यशृङ्ग इति ख्यातस्तस्य पुत्रो भविष्यति ॥ ७
स वने नित्यसंवृद्धो मुनिर्वनचरः सदा ।
नान्यं जानाति विप्रेन्द्रो नित्यं पित्रनुवर्तनात् ॥ ८
द्वैविध्यं ब्रह्मचर्यस्य भविष्यति महात्मनः ।
लोकेषु प्रथितं राजन्विप्रैश्च कथितं सदा ॥ ९
तस्यैवं वर्तमानस्य कालः समभिवर्तत ।
अग्निं शुश्रूषमाणस्य पितरं च यशस्विनम् ॥ १०
एतस्मिन्नेव काले तु रोमपादः प्रतापवान् ।
अङ्गेषु प्रथितो राजा भविष्यति महाबलः ॥ ११
तस्य व्यतिक्रमाद्राज्ञो भविष्यति सुदारुणा ।
अनावृष्टिः सुघोरा वै सर्वभूतभयावहा ॥ १२
अनावृष्ट्यां तु वृत्तायां राजा दुःखसमन्वितः ।
ब्राह्मणाञ्श्रुतवृद्धांश्च समानीय प्रवक्ष्यति ॥ १३   G. 1. 8. 13 B. 1 9 10 L. 1. 8. 13

[V1 भविष्यद् (for भविष्य). D10 -समुद्भवे (for -समुद्भवम्) V3 तव पुत्रस्य संभव· (for the post half).]

7 a) D1–4 कश्यपस्य. Dt D2 4.6–8 14 T2 M3 च (for तु). Ś1 Ñ V B D5 10–13 अस्तीह क(V1 2 का)श्यप सुतो. —b) D9 वैभांडक; D14 S (except T3) here and elsewhere below विभंडक (for विभाण्डक). V2 B2 D3 स्मृतः; D13 श्रुतिः (for श्रुतः). —c) D3 ऋष°, D7 13 ऋषि° (for ऋष्यशृङ्ग). —d) D3 ∗स्य (for तस्य). G2.4 M1 2 पुत्रस्तस्य (by transp.).

8 a) Ś1 D13 जातु°, Ñ V B2 4 D1.10 M4 जात° (B4 D1 °तः); B1 जातसमृद्धो; B3 जातसंबंधो (m. °संवृद्धो), D3 °संवृद्धौ (for नित्यसंवृद्धो) —b) D2–4.7 वनचरैः सह (for °चरः सदा). T3 तथा; G1.3 M2–4 तदा (for सदा). Ś1 Ñ V B D5 10–13 मुनिपुत्रो वनेचरः; D1 ऋषिपुत्रो नरेश्वर; D3 मुनिवचनचरैः सह (corrupt). —c) D4.9 नान्यज् (for नान्यं). D2 3 7 9 ज्ञास्यति (for जानाति). —d) T1 2 M3 मर्त्यं (for नित्यं). D4 G4 M3 पित्रानु°; T2 पित्र्यनु° (for पित्रनु°). D2 3.7.9 मानवं पितरं विना; T3 स नित्यं पितृशासनात्; M4 मानवं जनवर्जनात्. —For 8^{cd}, Ś1 Ñ V B D1.5.10–13 subst. :

278* नान्यं प्रज्ञास्यते कंचिन्मानवं पितृवर्जितम् ।

[V1 4 D5.12 नान्यत् (for नान्य). V2 प्रष्ठास्यते (sic), D5 प्रनास्यसे (sic) (for प्रज्ञास्यते). V1.4 D1.5 किंचित् (for कंचिन्). D1 मानुषं पितर विना (for the post. half).]

9 a) Ś1 तस्याच्छिन्नं ब्रह्मचर्यं; Ñ1 B2 4 D12 M4 तस्यास्कन्नं (D12 °न्न) ब्रह्मचर्यं; Ñ2 V2 B3 D10 तस्या (Ñ2 D10 °स्य)न्यूनं ब्रह्मचर्यं; V1 D5 11 तस्या(D11 °स्य)नूनं ब्रह्मचर्यं; V3 तस्यान्योन्यं ब्रह्मचर्यं; V4 तस्य स्किंदं (sic) ब्रह्मचर्यं; B1 तस्याक्षुण्णं ब्रह्मचर्यं; D1–3.7 9 तस्यात्युग्रं (D1 °स्य तत्त्वं; D2 °स्य पूर्वं) ब्रह्मचर्यं; D13 तस्याच्छिद्रं ब्रह्मचर्यं. —b) D3 महात्म∗ः; D11 महात्मना (for महात्मनः). —c) Ñ1 लोके च; D5 (before corr.) श्लोकेषु (for लोकेषु). B4 प्रति तं; D9 पूजितं; D12 प्रविथितं (sic), T2 प्रथितो (for प्रथितं). Ś1 Ñ V B D1.2 5.10–13 M4 चोग्रं; D3 चाग्र्य-; D9 ब्रह्म- (for राजन्). D7 लोके प्रतिष्ठितं चोग्रं. —d) Ś1 Ñ V B D1–3.5.7.10–13 M4 तप (V3 °त)स्तस्य (D11 °स्त∗)भविष्यति.

10 a) D3 [ए]व (for [ए]वं). Ś1 Ñ V B D1.5.10–13 M1 तपोरत(D1 m. °गत orig as in text)स्य तस्यैवं (Ś1 V2 D1 13 °व) —b) Ś1 Ñ B2 3 D3.9 11.13 समभि(D13 °ति)वर्त्स्यति; V1–3 D5 7 °वर्त्स्यति; V4 °वर्त्स्यंते; B1 °वर्त्मति; B4 D12 °वर्त्स्यंते (D12 before corr °घर्त्स्यंते), D1 °वर्त्स्यत (sic), D2 °दृश्यत; D4 G2 M1 4 °वर्तंते; D10 °ववर्त्स्यति (sic) (for °वर्तत). —c) D1 9 अग्नीन् (for अग्निं) G3 शिश्रूष° (sic) (for शुश्रूष°). —d) D5 च *sup lin* Ś1 Ñ2 B3 (orig) D10 13 तपस्विनं (Ś1 D13 °नः; B3 m. as in text), D1 यशस्विनः (for यशस्विनम्).

11 a) V1 काले (submetric), D6 कालेषु; D11 का∗∗ (for काले तु). —b) Ś1 Ñ V B D1 2 5 7.9–13 M4 here and elsewhere below लोमपादः; D3 लोमापादः (for रोमपादः). D4 प्रता∗वान्. —d) D2 (before corr.) महात्मनः (for महाबलः). D7 सर्वभूतहिते रतः.

12 a) Ś1 Ñ2 V B D1.5.12 13 M4 व्यतिक्रमभवा (V1 °माभावा; D5 °माभवा), D3 °क्रमं देव; D10 °क्रमभरा; D11 [अ]प्यतिक्रम (before corr. मा)भवा (for व्यतिक्रमाद्राज्ञो). —b) Ś1 Ñ2 V1.3.4 B D1 5 10–13 [अ]तिदारुणा (for सुदारुणा). —c) Ś1 Ñ V B D1–3.5.10–13 जनपदे (D11 °∗); D6 सुघोरा (submetric), D9 G2 °राभिः; M1 °रा हि (for सुघोरा वै). —d) Dt D6 8 M3 -लोक-; Cr.m.g as in text (for -भूत-). D9 M4 -क्षया° (for -भया°) Ś1 Ñ V B D1–3.5 10–13 क्षयाय बहुवार्षिकी (B3 °कार्षिकां). —After 12, D2 ins. 280*, then cont. :

279* (14^{ab}) भवन्तः श्रुतदृष्टार्था लोकदृष्टान्तवेदिनः ।
यथा च प्रशमेच्चेयं सर्वभू[त]क्षयावहा ।

13 a) D9 अनावृष्टौ. D2.7.9 M4 प्रवृ° (for तु वृत्तायां). —c) Dt D2.6–8 -संवृद्धान् ; D4 reads in marg. ; D9 M3 -संपन्नान् ; M1 -वृद्धांस्तु, M4 -विद्यांश्च (for -वृद्धांश्च). —d) V2 B2.4 °नाय्य; D2 °नये (for समानीय). V2 B2.4 स पार्थिवः; D2.7.9 स वक्ष्यति (for प्रवक्ष्यति). —For 13, Ś1 Ñ V1.3.4 B1.3 D1.3 5 10–13 subst., while V2 B2 4 subst. l. 1 for 13^{ab} and ins l. 2 after 13, D2 ins. both lines after 12 :

280* अनावृष्ट्या तया राजा स तदा परिकर्षितः ।
प्रक्ष्यति ज्ञानिनो विप्राननावृष्टिप्रतिक्रियाम् ।

G. 1. 8 14
B. 1. 9 10
L. 1 8 14

भवन्तः श्रुतधर्माणो लोके चारित्रवेदिनः ।
समादिशन्तु नियमं प्रायश्चित्तं यथा भवेत् ॥ १४
वक्ष्यन्ति ते महीपालं ब्राह्मणा वेदपारगाः ।
विभाण्डकसुतं राजन्सर्वोपायैरिहानय ॥ १५
आनाय्य च महीपाल ऋष्यशृङ्गं सुसत्कृतम् ।
प्रयच्छ कन्यां शान्तां वै विधिना सुसमाहितः ॥ १६
तेषां तु वचनं श्रुत्वा राजा चिन्तां प्रपत्स्यते ।
केनोपायेन वै शक्यमिहानेतुं स वीर्यवान् ॥ १७
ततो राजा विनिश्चित्य सह मन्त्रिभिरात्मवान् ।
पुरोहितममात्यांश्च प्रेषयिष्यति सत्कृतान् ॥ १८

[(1 1) D11 अनावृषा (sic) Ñ2 V1 3 B2 3 D5 10–12 तदा स (by transp.), V4 स तथा (for स तदा). V3 विचक्रषित, D5 परिकीर्तित, D13 परिकीर्षित (sic). B4 तदा सपरिकर्षित (for the post. half).—(1 2) V1 प्रकृति-, V3 प्रवक्ष्यति (hypermetric), V4 पृच्छति; B1 प्राहाभि-; B3 (marg. as in text) D5.12 वक्ष्यति, B4 D3 प्रक्षति, D11 प्रवृत्ति- (for प्रक्ष्यति) D11 (before corr.) ज्ञाननतो (for ज्ञानिनो). V1 वृद्धान् (for विप्रान्).]

14 ^{a}) Ś1 V B4 D11–13 श्रुति(Ś1 °त)दृष्टार्थैर् (V1 D11-13 °ष्टार्था), Ñ1 श्रुतिमंत्रादि-; Ñ2 B3 D10 श्रुतिवृत्तांतैर्; B1 °वंतो वै; B2 °वंतारै (sic), Dt D6.8 °कर्माणो; D3 श्रुतिकर्मज्ञा, D5 °दृष्टार्थाः; D10 °वृत्तज्ञा (for °धर्माणो).—^{b}) Ś1 D3 5 लोकदृष्टांत-; Ñ V B D1 10–13 M4 लोकवृत्तांत-; Dt D4 6 8 T3 G3 4 M1 3 लोक°, D2 लोकचा॰त्र-; (for लोके चारित्र-) M4 -कोविदाः (for -वेदिनः) Ś1 D2 om. (hapl!) 14^{c}–15^{b}.—^{c}) D9 °शध्वं (for समादिशन्तु).—^{d}) G4 om. from यथा to ऋष्यशृङ्गं in 16^{b}.—For 14^{cd}, Ñ V B D1.3.5 10–13 M4 subst..

281* समाज्ञां दातुमर्हन्ति यथावत्प्रशमेद्दियम् ।

[Ñ1 ॰तुम् (for दातुम्). Ñ V3 4 B2–4 D3.10 11 यथा च (for यथावत्). M4 इद (for इयम्).]
while D7 subst.:

282* यथा भवति मे राष्ट्रे वृष्टिस्तत्सुविधीयताम् ।

—After 14, Dt D6 8 Ct ins·

283* इत्युक्तास्ते ततो राज्ञा सर्वे ब्राह्मणसत्तमाः ।

15 G4 om. 15, Ś1 D2 om. 15^{ab} (cf. v.l 14).—^{a}) D3.9 ते वक्ष्यंति (by transp.). D14 यथा° (m. as in text), M4 महीपाला (for महीपालं).—^{b}) D4 (before corr) ब्राह्मण- (for ब्राह्मणा) Dt वेदपारणः (for वेदपारगाः).—For 15^{ab}, Ñ V B D1 5 10–13 subst.

284* ते तमाज्ञापयिष्यन्ति श्रुतिवृत्तान्तवेदिनः ।

[V2 °पयति स्म (for °पयिष्यन्ति). Ñ1 V4 B (B2 m.; B3 orig. as in text) -वृष्टांत-; Ñ2 D5 10.13 -वेदांत-, D12 -वेदांग- (for -वृत्तान्त-). D5 -वादिन· (for -वेदिन). D11 ब्राह्मणा ब्रह्मवादिनः (for the post. half).]
while D7 subst :

285* लोमपादवचः श्रुत्वा ते वक्ष्यन्ति द्विजोत्तमाः ।

—^{c}) D1.12 विभांडकं; D13 विबांडक- (for विभाण्डक-). B4 -सुतो; D3 om (for -सुतं).—^{d}) D14 illeg (for सर्वोपा). Ś1 Ñ V B D1 5 10–13 त्व(V4 त)मानय (for इहानय).

16 G4 om. up to ऋष्यशृंगं in ^{b} (cf. v.l 14).—^{a}) Dt D6 °तु; D1 आनयैवं; D2 3 9 आनाय्यैव(D9 °नं), D4 14 T1 2 M2 आनीय च (T2 तु), D7 आनीयैव; G2 M1 आनयित्वा (for आनाय्य च) Ś1 D13 महातेजा; Ñ V B D5 10–12 महाराज (V2 B3 °जम्), D1 M4 महात्मानम्; D2.3 7 9 महाभागम् (D7 9 °ग) (for महीपाल)—After 16^{a}, M3 repeats 15^{b} changing nom pl into acc. sing —^{b}) D5 ऋषि°, T2 °श्रिंगं (for ऋष्यशृङ्गं) Ś1 Ñ V B D2 3 5 10 11 13 M4 ऋषेः सुतं; D1 7 मुनेः सुतं; D9 तु संस्कृतं (for सुसत्कृतम्).—After 16^{ab}, Dt D6 8 repeat 15^{cb} changing nom. pl. into acc sing.—^{c}) D2 3.7 त्वं तस्य (D7 °स्मै) (for शान्तां वै) Ś1 Ñ V B D1.5 10–13 प्रयच्छास्मै (B3 देहि तस्मै) सुतां शांतां (D1 भार्यां).—^{d}) D1 शांतां च (for विधिना). B1 °हितः; B3 सुमहाहितः; M4 °हितैः (for सुसमाहितः).

17 D2 om 17 and 18.—^{a}) Ś1 Ñ V B D5 10 12 13 एतद्वचः, D1.3 7 9 11 तद्वचन (for तु वचनं)—^{b}) D1 अवाप्स्यति; D3 प्रपश्यति; D7 °ति (for प्रपत्स्यते). Ś1 Ñ V B D5.10–13 M4 स (B4 D11 om. स submetric) राजा चिंतयिष्यति.—^{c}) Ś1 Ñ2 येन (for केन). Ś1 Ñ2 V3 D3 5 7.9–12 14 S (except G4) वै शक्य; D1 [आ]नयेयम् (for वै शक्यम्)—^{d}) V2 ऋषिं नेतुम्; D1 ऋषिश्रृंगम्; D3 इह नेतुं (for इहानेतुं). Ś1 Ñ V B D1 5 10–13 इति प्रभुः; T3 सपर्यवान् (sic) (for स वीर्यवान्).

18 D2 om 18 (cf v l 17).—^{a}) G1 damaged up to राजा. D3 स°, M4 °श्चित्य (for विनिश्चित्य).—^{b}) D3 7.9 मंत्रिभिः सह मंत्रवित्.—^{c}) D4 (before corr.) अमात्यंश्च (for अमात्यांश्च).—^{d}) D4.14 T G M1 2 Cr m g ततः प्रेष्य (G1 °क्ष्य)ति (for प्रेषयिष्यति) D4 T3 धर्मवित्; D7 9 11 यत्नतः (for सत्कृतान्).—For 18, Ś1 Ñ V B D1 5 10–13 subst. a passage of 6 lines, while D3 subst. for 18^{cd} l. 1 and 2, then cont. l. 6, D7 9 ins l. 6 only after 18:

286* स निश्चयं यदा राजा स्वयं नाधिगमिष्यति ।
तदामात्यान्समाहूय प्रतिवक्ष्यति निश्चयम् ।
पुरोहितं जनांश्चान्यान्मन्त्रनिश्चयकोविदान् ।
ते चापि पृष्टा नैवास्य प्रतिपत्स्यन्ति निश्चयम् ।

ते तु राज्ञो वचः श्रुत्वा व्यथिता वनताननाः ।
न गच्छेम ऋषेर्भीता अनुनेष्यन्ति तं नृपम् ॥ १९
वक्ष्यन्ति चिन्तयित्वा ते तस्योपायांश्च तान्क्षमान् ।
आनेष्यामो वयं विप्रं न च दोषो भविष्यति ॥ २०

एवमङ्गाधिपेनैव गणिकाभिर्ऋषेः सुतः ।
आनीतोऽवर्षयद्देवः शान्ता चास्मै प्रदीयते ॥ २१
ऋष्यशृङ्गस्तु जामाता पुत्रांस्तव विधास्यति ।
सनत्कुमारकथितमेतावद्व्याहृतं मया ॥ २२

G 1 8 21
B. 1. 9. 19
L 1 8. 28

यदा तदा स्वयं राजा मन्त्रिणस्तत्र वक्ष्यति ।
आनयध्वं महाभागमृष्यशृङ्गं सुसत्कृतम् ।

[(l. 1) D12 सुनिश्चय. V2 D1.3.11 तदा· D12 ननो (for यदा). V2 यदा (for स्वय). Ñ1 B1.2 transp यदा and स्वय V2 नामि°, D1 एव करिष्यति (for नाविगमिष्यति). —(l. 2) V1 partially lost the post. half V4 तदामात्य; D5 स अमात्यान् (for तदामात्यान्). Ñ D10 °प्रक्ष्यन्ति, V4 परि°; B1 °प्रक्षति (sic), D1 परिपृच्छन्ति, D3 परि॰क्षति; D13 °पक्षन्ति (sic) (for प्रतिवक्ष्यन्ति). D1 [अ]सशय, D3 मशय (for निश्चयम्). D3 om. l 3–5 —(l 3) V2.3 B1 पुरोहितजनाश्च; V4 स च पुरोहितांश्च; D10 °जनश्च (for पुरोहित जनाश्च) —(l 4) D1 चैव; D11 वानि- (for चापि). Ś1 B1.4 पृष्ट्वा; V3 दृष्टा, V4 पृष्टाश्च; D1 पृष्टास्; D11 पृक्ष्वा (sic) (for पृष्टा). Ñ1 B1.2 नैवात्र; V4 चैवास्य; D1 नैस्तत्र (for नैवास्य). V2 D12 °वक्ष्यन्ति, V3 °पश्यति, D10 °प्रक्ष्यन्ति (for प्रतिपत्स्यन्ति). —(l 5) D1 स्वकान् (for स्वय). Ś1 D5.12 पुरोहितममात्यांश्च प्रेषयामास यत्नतः. —(l. 6) Ñ1 V1.3 B वला (B3 m. वना also) त्तस्माद्; Ñ2 V2.4 D10 वनात्तस्माद् (for महाभागम्) Ñ V B1.2.4 D10.13 ऋषेः सुत, B3 मुनेः सुत, D9.11 सुसंस्कृत (for सुसत्कृतम्) D1 मन्त्रियोगाद्दृषे पुत्र गत्वानयत तत्स्वय]

—After l. 3, B3 ins.:

287* उपायः क्रियतां येन आगमिष्यति वै द्विजः ।

[Note hiatus between येन and आगमिष्यति.]

19 [a]) V1 तैश्च (for ते). Ñ V B D1.10 च (for तु). —[b]) Ś1 Ñ2 D5.9–13 **विक्लवानना:** (D9 °नराः), V1 B2 D1.2.7 **दीनचेतसः**; D3 **दीनमानस** (sic), D4.14 T1.2 G1.3.4 M2.4 Cg k **विनताननाः**; Ct as in text (for **वनताननाः**). Ñ1 V2–4 B1.3.4 **भूय एव महीपतेः** (V3 **महाद्युतेः**; V4 **महीपतिं**). —[c]) Ñ V2–4 B1 D1 G1.3 **गच्छाम**; D4.5 **गच्छेत्स**; G2.4 M1 **गच्छेयुर्** (for **गच्छेम**). M4 **न गच्छामेत्वृषेर्भीता** (sic). —[d]) Ñ1 V B1.2 D11 **इति** (V3 **इह**) **वक्ष्यंति** (V1 **रक्षंति**), D1.2.7 **प्रतिवक्ष्यंति** (D1 °**वक्षंति**) (for **अनुनेष्यन्ति**). Ś1 D3.5.7.8 (before corr.) 11.13 G1.3 **ते** (for **तं**). Ñ2 B3.4 D10 **इति तं नृपसत्तमं**. —After 19, D3.9 ins. l. 12 of 289* repeating it there. (cf v.l. 22).

20 [a]) D12 **चितयतिन्वा** (sic) (for **चिन्तयित्वा**). Ñ1 **तु**; Ñ2 V1.3 B2–4 D10 **च**; T3 [अ]**थ** (for **ते**). V2 °**तं मंत्रयित्वा**. —[b]) M4 **बुद्ध्वा** (for **तस्य**). D6 (before corr.) [**उ**]**पाषांश्च** (for [**उ**]**पायांश्च**). Ś1 Ñ V B D3.5.7.9.10–13 **बहूंस्ततः**; D14 T1.2 M2–4 **च** (M2 **तु**) **तत्क्षमान्** (for **च तान्क्षमान्**). —For 20[ab], D2 subst. l. 2 of 289*, while D7 ins. after 20[ab], repeating it in its proper place.

—[c]) V3 **अन्वेष्यामो**, D4 (before corr.) **अनेन्यामो**; G2 **ज्ञानेष्यामो** (sic) (for **आनेष्यामो**) Ñ V B **तं च**; D10 **ते च**; M4 **विप्रे** (for **विप्रं**) Ś1 D2.3.5.9.11.13 **वयं तमानयिष्यामो**; D7 **वंचयित्वानयिष्यामो**; D12 **वयमानयिष्यामो** (submetric). —[d]) Ñ2 reads **च** in marg D9 **रोषो**; D12 *sup lin.* (for **दोषो**) —For 20, D1 subst, while Ñ V B D10.11 M4 ins (except l. 1) after 20

288* चिन्तयित्वास्य कार्यस्य प्रतिपश्याम निश्चयम् ।
इति तेषां वचः श्रुत्वा भूयः स पृथिवीपतिः ।
तैरेव सह संचिन्त्य मन्त्रिभिर्मन्त्रनिश्चयम् ।

[(l. 2) M4 तत (for भूय). —(l 3) M4 ननत्य (for सचिन्त्य). Ñ V B D10.11 तूर्णमेहनि निश्चित्य (B4 D11 ॰श्चित्य) (for the prior half). D11 om. भि in मन्त्रिभिर्.]

21 [c]) D6.14 T2 G1 M2.3 **वर्षयेद्** (for **ऽवर्षयद्**). D14 T1 G2 M1 **देवं**; T2 **दैवं**; G1.3 **देव**, M3 **एवं** (for **देवः**). —For subst for 21 cf. v l 22.

22 [a]) G1 **ऋश्यश्रंगाख्य-**; G2 °**श्रंगोस्य**. —[b]) T3 **तव पुत्रान्** (by transp.). —For 21–22, Ś1 Ñ V B D1–3.5.7.9–13 M4 subst :

289* वेश्याभिर्मुनिरूपाभिरानेष्याम ऋषेः सुतम् ।
लोभयित्वा ह्युपायेन स्वां पुरीं पितुराश्रमात् ।
वर्षिष्यति ततो देवस्तस्य राष्ट्रे महीपतेः ।
तस्याभ्यागमनादेव मुनिपुत्रस्य धीमतः ।
ततः स राजा विधिवच्छान्तां तस्मै प्रदास्यति ।
स्वकां दुहितरं भार्यां रूपौदार्यगुणान्विताम् ।
एवं तस्य स जामाता भविष्यति महायशाः ।
लोमपादस्य राजर्षेर्ऋष्यश्रृंगः प्रतापवान् ।
राज्ञो दशरथस्यापि स पुत्रानभिकांक्षितान् ।
विधास्यति महातेजा हविर्हुत्वाध्वराग्निषु ।
सनत्कुमारवचनमिति वै संश्रुतं मया ।
ऋषिमध्ये कथयतस्तथा तदिति मे मतम् ।

[(l. 1) Ś1 B4 D13 -वेशाभिर्, D5.11 -वेश्याभिर्, D9.12 -वेषाभिर् (for -रूपाभिर्) Ñ1 B1.2 M4 आनयिष्यति, Ñ2 आनयिष्यम्, V1 B3 D10.11 आनयिष्यन्; V2–4 B4 आनयिष्ये, D1 आनेष्यति; D3 आमेशामो (sic), D7 आनीय तम् (for आनेष्याम). D1.3.9 मुने (for ऋषे). —(l 2) D2 subst. l 2 for 20[ab], while D7 ins. after 20[ab]. Ś1 भोजयित्वा (for लोभयित्वा). Ś1 V4 D2.3.5.7.9.11–13 M4 [अ]भि- (for हि). Ñ V2.4 B D1.10 M4 स्वपुर, V1 सत्वर, V3 पुरुषं; D2 त्वा पुरिं (for स्वां पुरी). D13 आश्रमं (for आश्रमात्). —(l. 3) V1 B4 वर्षयिष्यति (hypermetric), V2 वर्तिष्यति

अथ हृष्टो दशरथः सुमन्त्रं प्रत्यभाषत । | यथर्ष्यशृङ्गस्त्वानीतो विस्तरेण त्वयोच्यताम् ॥ २३

G 1 8. 31
B. 1. 9. 20
L. 1. 8. 29

इति श्रीरामायणे बालकाण्डे अष्टमः सर्गः ॥ ८ ॥

(for वर्धिष्यति) B2 D1 तदा (for ततो) D13 देव (for देवस्) Ś1 D2 3 5.7 9.11.12 भविष्यति ततो (Ś1 सुतो, D9 ततो भविष्यते) वृष्टिस्तस्य (D3 °व, D11 °ष्टी राष्ट्रे)राज्ञो (D11 तस्य) महात्मन —(l 4) V2 [अ]द्यागम°, V3 चागम°, B1 2 4 ह्यागम°, D7.13 [अ]भिगम° (for [अ]भ्यागमनाद्). Ñ V1 B D10 13 ऋषि- (for मुनि-). Ñ2 -पुत्र: (for -पुत्रस्य). —(l 5) D7 त: सु- (for तत स). Ś1 D2 3 5 7 9 11 12 कन्यां (for शान्ता). Ñ1 M4 तस्य; D2 om (for तस्मै). V4 प्रयच्छति (for प्रदास्यति). —(l. 6) D5 (before corr) स्वाकां, M4 एकां (for स्वकां). D1 जायां (for भार्या). B4 -सम° (for -गुणान्वितां). —(l 7) Ś1 D2 5 7 9 11.12 स तस्य (by transp.), D1 °च, D3 सत्यस्य (for तस्य स). Ñ2 V1–3 B2–4 D10 13 महातपा (for महायशा). —(l. 8) D1 राजर्षिर् (for राजेंद्र्) Ś1 D7 ऋषिशृग, D11 (before corr.) ऋषश्रृग (for ऋष्यश्रृगः). D11 प्रता:वान् —(l. 9) B1 स्वपुत्रान् (for स पुत्रान्). D2 °कांक्ष्य तान्, D13 अति° (for अभिकांक्षितान्). —(l 10) Ś1 D2 3 5.7.9 11.12 °यज्ञे (for महातेजा) V3 दत्त्वा, B1 4 भूत्वा (for हुत्वा). Ś1 D5 9.11 12 हुताशने, V1 पुरा°, M4 [अ]ध्वरे° (for [अ]ध्वराग्निषु) —(l. 11) Ś1 Ñ V2 3 B1.2 D5 12 13 सनत्कुमाराद् (for सनत्कुमार-). D10 -वचनाद्, D13 -व:नम्. D1 सनत्कुमारस्य वच B4 इ: वै; D1 पुरैवं, D11 इति तत्र (hypermetric) (for इति वै) V3 सश्रूयते (hypermetric) (for सश्रुत) D7 पुरा (for मया) V4 °संस्मृत्य तन्मया, D13 °चैव मया श्रुत (for the post. half). D3 9 ins l. 12 after 19 —(l. 12) D2 कथयते (for कथयतस्). D13 मध्ये कथयतस्तस्य (for the prior half) Ś1 ततस्°, Ñ2 V2 3 B3 4 D10 तदा°, V4 तथावद्, D2 यथा°, D7 यथावद्, D9 तथ्य° (for तथा तद्). V1 *त, V2.4 B1 2 श्रुतं, V3 मत, D3 M4 मति·, D11 तत (for मतम्)]

Ñ V B D1 2 10 M4 cont., while D13 ins. after 1.9.1[d] (which it ins after repetition of the prior half of 293* see below).

290* मन्त्रिभिः सहितश्चैव तथा स कृतवांस्तदा ।
अङ्गराजो महाप्राज्ञो लोमपादो महायशाः ।

[(l 1) V2 सद्भि (submetric) (for मन्त्रिभि) D1 एवं (for एव) M4 तत (for तथा) V2 B1 सत्कृत°, V3 D1 2 M4 तत्कृत° (for स कृतवांस्). V4 B4 तथा (for तदा). — D2 om l. 2 —(l. 2) B3 °प्रज्ञो (for °प्राज्ञो)]

—After 22, D7 ins. ·

291* एवं वंशाधिपस्तस्मान्मुनेः सुतमवाप्स्यसि ।

23 [a]) Ñ1 V B D1 M4 इति श्रुत्वा; D2 अथ ह्रीत्वा (sic) (for अथ हृष्टो). —[b]) D1 M4 पुनरब्रवीत्; D11 प्रत्यभाष*. Ñ1 V B इदं वचनमब्रवीत्. —After 23[ab], Ś1 Ñ2 B4 D2.3 5 7.9–13 ins. :

292* तस्य पुण्यात्मनः साधोर्ब्रह्मचर्यरतस्य ह ।

[B4 D2 3 5 9–11 13 साधो (for साधोर्). B4 D11–13 -व्रतस्य ह (B4 च), D2 3 7 10 -रतस्य च (for -रतस्य ह)]

Then D13 cont, while Ś1 D2.3 5 7.9 12 subst. for 23[cd]

293[d] आनीतिर्ऋष्यशृङ्गस्य विस्तरेण ममोच्यताम् ।

[D2 5 (sec m, orig as in text) विस्तारेण (for विस्तरेण).]

B4 D2 3 7 11 13 (D13 for second time) cont, while Ś1 D5 9 12 ins after 23.

294* मृगैः सार्धं विवृद्धस्य कौमारब्रह्मचारिणः ।

[B4 साक (for सार्धं) Ś1 D5 11.13 प्रवृद्धस्य (for विवृद्धस्य). D3 -व्रत- (for -ब्रह्म-). D9 सुमत्र कथ्यतां मम (for the post. half).]

Thereafter D13 reads 1 9 1[ab], then repeats the prior half of 293* and reads 1 9 1[d] repeating it in its proper place. Thereafter reads 290* and finally cont :

295* इति श्रुत्वा दशरथ इदं वचनमब्रवीत् ।

—[c]) D6 यथार्ष्य°, M3 (before int. lin. sec. m corr.) अथर्ष्य° (for यथर्ष्य°) Ñ V B D1 10.13 M4 कथयेमृष्य- (D1 °षि)शृंगस्य. —[d]) Ś1 D2 10 ममोच्यतां; D3 मयोच्यतां; G1 त्वयोद्यतां; M3 तदुच्यतां (for त्वयोच्यताम्) Dt D6 8 Ct येनोपायेन सोच्यतां. —After 23, B3 ins. :

296* कथमानीतवान्राजा अप्सरोभिर्ऋषेः सुतम् ।
कथं जाता सुवृष्टिश्च पुरे तस्मिन्महात्मनः ।

[Note hiatus between the prior and post halves of l. 1]

Colophon Ś1 D2 3 5 7.11 continue the Sarga. ❀Cg · उत्तरशेषः श्लोकः । अत्र सर्गविच्छेदो लेखकदोषकृत इति प्रतिभाति । ❀ Ñ2 V4 B1 D10 12 om. Kāṇḍa name. V1 om. इति श्रीरामायणे. Ñ1 om इति. —Before श्रीरा°, Ñ1 V2–4 B Dt D1.4 6 8.9 12 ins आर्षे. D14 S om श्रीरामायणे. Ñ1 V3 4 B D6 10 12 om. श्री. D4 श्रीमद्रामायणे. —Before Kāṇḍa name, B1 Dt D6 8 ins वाल्मीकीये; S (except M4) ins. श्रीमद्. —*Kāṇḍa name* V1 3 B आदिकांडे; D1 अयोध्याकांडे. —*Sarga name* Ñ V B D1 9 10 ऋष्यशृंगोपाख्याने (V3 °नं; D1 om) मंत्रिवाक्यं (V3 om.; B1 D1 9 सुमंत्रवाक्यं), D12 मंत्रिणः वाक्यं. —After sarga name, V2 4 D9.12 ins. नाम. —*Sarga no.* (figures, words or both): Ñ2 B2 3 D10 8, V2 10, V3 7; D1 6, D12 9, D6.14 S (except M4) नवमः; D9 M4 (word) as in text, Dt D4 8 नवमः 9 D13 इत्यार्षे-कांडे-शृंगप्र-वर्णनं-ष्टमः सर्गः. (lacuna in place of dash). —After colophon, G1.2.4 M2 conclude with श्रीरामाय नमः; G3 श्रीमते रामानुजाय नमः.

९

सुमन्त्रश्चोदितो राज्ञा प्रोवाचेदं वचस्तदा ।
यथर्ष्यशृङ्गस्त्वानीतः शृणु मे मन्त्रिभिः सह ॥ १
रोमपादमुवाचेदं सहामात्यः पुरोहितः ।
उपायो निरपायोऽयमस्माभिरभिचिन्तितः ॥ २
ऋष्यशृङ्गो वनचरस्तपःस्वाध्यायने रतः ।
अनभिज्ञः स नारीणां विषयाणां सुखस्य च ॥ ३
इन्द्रियार्थैरभिमतैर्नरचित्तप्रमाथिभिः ।
पुरमानाययिष्यामः क्षिप्रं चाध्यवसीयताम् ॥ ४
गणिकास्तत्र गच्छन्तु रूपवत्यः स्वलंकृताः ।
प्रलोभ्य विविधोपायैरानेष्यन्तीह सत्कृताः ॥ ५
श्रुत्वा तथेति राजा च प्रत्युवाच पुरोहितम् ।
पुरोहितो मन्त्रिणश्च तथा चक्रुश्च ते तदा ॥ ६
वारमुख्यास्तु तच्छ्रुत्वा वनं प्रविविशुर्महत् ।
आश्रमस्याविदूरेऽस्मिन्यत्नं कुर्वन्ति दर्शने ॥ ७
ऋषिपुत्रस्य धीरस्य नित्यमाश्रमवासिनः ।
पितुः स नित्यसंतुष्टो नातिचक्राम चाश्रमात् ॥ ८ G. 1. 9 20 B 1. 10. 8 L. 1 8. 39

9

Ś1 D2 3 5 7 11 cont the previous Sarga. B2 begins with ॐ रामः; T2 with श्रीरामचन्द्राय नमः.

[For Sarga 9, Ñ V B D1 10 13 M1 have a longer version as subst which is given at the end of the Sarga]

1 Before 1, D13 ins. ref सूत उवाच. D11 om 1^{ab}. —^{a}) Ś1 D5 12 नोदितो (for चोदितो) —^{b}) D2 प्रो > चेदं. D3 [इ]चेदंश्रस (sic) (for [इ]दं वचम्) Ś1 D5 12 ततः; D7 तथा (for तदा) ^{c}=1. 8 23^{c} —After 1^{c}, Dt D6 8 M3 Ct ins , whereas T2 G1 3 ins after 1 ·

297* येनोपायेन मन्त्रिभिः ।
तन्मे निगदतः सर्वं.

[T2 G1 3 om l. 1. For l 1 cf post. half of l. 2 of 309*. —(l. 2) Dt D6 8 Ct निगदित (for निगदत·)]

—After 297*, T2 G1.3 repeat 1^{d} as in M3 —^{d}) M3 विस्तरेण शृणुष्व ह. —For 1^{cd}, Ś1 D2 3 5 7.9 11 12 subst. l. 2 of 309* (cf. v.l. 32).

2 ^{a}) Ś1 D5 9 11.12 तमूचुस्ते (for उवाचेदं). —^{b}) Ś1 D5.9.12 स(D5 म)हामात्य-; D4 11 T3 G1.4 °मात्यं; M2 सामात्यं स (for सहामात्यः). Ś1 D5.9.12 -पुरोहितं (Ś1 °ताः); D11 पुरोहिताः. —For 2^{ab}, D2 3 7 subst. l. 3 of 309* (cf. v.l. 32). —^{c}) Ś1 D2 3.5 9 11.12 [ऽ]त्र निरा(D2 विना) पायो (for निरपायोऽयम्). —^{d}) Ś1 D7.12 योस्माभिः; D2 3 ह्यस्माभिः; D5 9 with hiatus, D11 [ऽ]स्माभिः (submetric) (for अस्माभिर्). Ś1 D2 3 5 7.9 11 12 परि°, T2 M3 °चिंतितं; G2 M1 उप° (for अभिचिन्तितः).

3 ^{a}) D2.3.7 ऋष्यशृंगं. D2.7 वनचरं; D3 मुनिवरं (for वनचरस्). —^{b}) Ś1 D5 9.11.12 तपस्यध्ययने°, Dt D4 6 8 T3 °स्वाध्यायसंयु(D6 °य)तः (D4 T3 °तत्परः), D2 तपस्येव सदा रतं; D3.7 तपस्येकरसे रतं(D3 व्रतं); Cr.g as in text. —^{c}) D2 3 7 अनभिज्ञं. Dt D4 6 8 G3 तु; D2.3 7 च; G4 सु- (for स) —^{d}) D9 अन्येषां मानुषस्य च.

4 ^{a}) Ś1 D2 5 7 9 12 अभिरतैर्. —^{b}) T3 प्रमादिभिः (for प्रमाथिभिः) D1 (gloss) स्रक्चंदनवनिताभिः —^{c}) D3 पुनर्; D5 पुत्रम् (sic) (for पुरम्) Ś1 D5 9 12 आवाह°, D2–3 7 एवान°, D4 °मि, D11 तमान° (for आनाययिष्यामः). —^{d}) Ś1 D5 9 11.12 च प्रविधीयतां; T2 अध्य°, Cr अभ्य°, Cm g k t as in text (for चाध्यवसीयताम्). D2.3 7 लोभयित्वा वनादितः (D3 च मोहितं)

5 ^{b}) D11 रूपं प्रत्य (sic) (for रूपवत्य.). —After 5^{ab}, Ś1 D2.3.5 7 9 11.12 ins. l. 10 and 11 of 309* (cf v l. 32) —^{c}) D14 illeg , G4 विषयो° (for विविधो°). —^{d}) D4 G2 4 M1 आनयिष्यंति (for आनेष्यन्तीह) D6 सत्कृतः; M3 सत्कृतं. —For 5^{cd}, Ś1 D2.3 5 7.9.11 12 subst l. 12 of 309* (cf v l. 32).

6 ^{a}) Ś1 D5 12 [इ]दं; D11 [ए]वं (for [इ]ति). D2.3.5.7 9 11 12 तं राजा (for राजा च). —^{c}) Ś1 D2 3.5 7 9. 11 12 मंत्रिणश्च स(D3 सु)धर्मात्मा. —^{d}) T3 तथा; M3 मतिं (for तदा). Dt D6.8 transp. तथा and तदा. —After 6, D11 ins. l. 15-18 of 309* (cf. v.l 32).

7 Ś1 om. 7^{ab}. —^{a}) G4 -मुख्यांस् (for -मुख्यास्) D2.3.5.9 11 12 च ता (D2 9 तं)गत्वा; D14 T M3 च° (for तु तच्छ्रुत्वा) D7 वारमुख्यांगना गत्वा. —^{b}) D2 3 5.7.9.11 12 प्रतिभयं (for प्रविविशुर्). —B3 4 read the lines of 8 and 7^{cd} after l. 19 of 309* (cf v l. 32). D2 3 5 7 9.11 transp. 7^{cd} and 8. —^{c}) D2 9 आश्रमस्था (for आश्रमस्य). Ś1 D2 3 5.7.9 11 12 M2 [अ]विदूरस्था; G1 3 [अ]विदूरे ता; G2 M1.3 [अ]विदूरेस्य (for [अ]विदूरेऽस्मिन्). —^{d}) G1.3 4 नृत्तं (for यत्नं). D7 दर्शनं. —After 7^{cd}, Ś1 D3.5.7 9.11 12 ins. l. 22-24 of 309* (cf. v.l. 32).

8 Ś1 D12 om. 8. B3.4 read the lines of 8 after l. 19 of 309* (cf. v.l. 7). D2 3.5.7.9.11 transp. 7^{cd} and 8. —^{a}) Dt D6.8 ऋषेः; D11 ऋष्य-; Cg.k as in text (for

G. 1 9 20
B 1 10. 9
L 1. 8 41

न तेन जन्मप्रभृति दृष्टपूर्वं तपस्विना ।
स्त्री वा पुमान्वा यच्चान्यत्सत्त्वं नगरराष्ट्रजम् ॥ ९
ततः कदाचित्तं देशमाजगाम यदृच्छया ।
विभाण्डकसुतस्तत्र ताश्चापश्यद्वराङ्गनाः ॥ १०
ताश्चित्रवेषाः प्रमदा गायन्त्यो मधुरस्वरैः ।
ऋषिपुत्रमुपागम्य सर्वा वचनमब्रुवन् ॥ ११
कस्त्वं किं वर्तसे ब्रह्मञ्ज्ञातुमिच्छामहे वयम् ।
एकस्त्वं विजने घोरे वने चरसि शंस नः ॥ १२
अदृष्टरूपास्तास्तेन काम्यरूपा वने स्त्रियः ।
हार्दात्तस्य मतिर्जाता आख्यातुं पितरं स्वकम् ॥ १३
पिता विभाण्डकोऽस्माकं तस्याहं सुत औरसः ।
ऋष्यशृङ्ग इति ख्यातं नाम कर्म च मे भुवि ॥ १४
इहाश्रमपदोऽस्माकं समीपे शुभदर्शनाः ।
करिष्ये वोऽत्र पूजां वै सर्वेषां विधिपूर्वकम् ॥ १५

ऋषि-). D2 7 वीरस्य. —^{c}) T2 3 G1.3 4 M2 निर्त्यं (for नित्य-) D2 3 5.7 9 11 पित्रा स नित्यं संदिष्टो. —^{d}) D11 नैर्भिर्निर्याति (for नातिचक्राम). D3 स्वाश्रमात्; D5 (with hiatus) आश्रमात् (for चाश्रमात्) D2 नातिचित्रमिवाश्रमात्.

9 ^{a}) D3 ते* (for तेन). —^{b}) G3 °पूर्वास् (for दृष्टपूर्वं). Ś1 D2 3 5 7.9.12 दृष्टपूर्वो (D9 °र्वा)वनेचरः (D9 °राः); D11 दृष्टपूर्वं वनेचरः. —After 9^{ab}, D2 ins. l. 22–24 of 309* (cf. v l. 32). —^{c}) D2 7 9 T3 यश् (for यच्). G4 स्त्री चाप्यमाना यच्चान्ये (sic). —^{d}) T3 सर्वं (for सत्त्वं). Ś1 D2.3 5 7 9 11 12 सर्वं (D2 जातं; D7 जनं)न (D7 ना)गरराष्ट्रकं. —After 9, D3 5 12 ins 298*.

10 For 10^{ab}, Ś1 D9.11 subst, while D3 5.12 ins. after 9.

298* ऋते पितुर्ऋषिश्रेष्ठात्स जगाम यदृच्छया ।

[D9 समागम्य (for स जगाम). D12 यदक्षया (sic) (for यदृच्छया).]

—Ś1 D9.11 cont., while D3 5 7 12 ins l 38 of 309* after 10^{ab} (cf. v.l. 32) Ś1 transp. 10^{cd} and 11^{ab}. —^{d}) G2.4 M1 तु (for च). —For 10^{cd}, D2 3 5 7.12 (all read before 10^{ab}) subst.

299* वैभाण्डकिस्तत्र ताश्च प्रापश्यद्वै वराङ्गनाः ।

[V4 वैभांडकस्; D13 वैबांडक-. V4 ततस्, D2 तदा, D7 स च; D13 -सुतस् (for तत्र). V4 तास्ता, D2.7 [अ]पश्यत्; D3 संस्थाश्; D13 ताः (submetric) (for ताश्च). D2 7 तत्र चैव, D3 चापश्यद्वै; D5 प्रापश्यद्धि; D13 प्रपश्यन्वै (for प्रापश्यद्वै). D3 * रांगनाः (for वराङ्गना·) —After l 41 of 309*, V4 D13 ins. 298* and 299*]

—For 10^{cd}, D9 11 subst. l. 43 of 309* which they read after 11^{ab}, then D11 cont. l. 44-46 of 309* (cf v.l. 32)

11 Ś1 transp 10^{cd} and 11^{ab}. —^{a}) Ś1 D2.3 5.7.9.11 12 ताश्चित्र(D2 7 विचित्र)वेषा(Ś1 शा)भ(D3 °व)रणा. —^{b}) Ś1 D2.3.5 9.11 12 -स्वराः (Ś1 °नाः); Dt D6–8 -स्वरं; T3 G2 M1.3 -स्वनैः (M3 °नं) (for -स्वरैः). —After 11^{ab}, Ś1 D3.5.7.9.11.12 ins. l. 42, 43 (for D11 see above); thereafter D3 alone cont. l. 44-45, while D2 ins. l 38 of 309* —D1 reads the line of 11^{cd} (var) after l 46 of 309* —^{c}) D2 7 9 ताश्च तं विस्मितं दृष्ट्वा. —^{d}) G4 अब्रवीत् (sic) (for अब्रुवन्). —For 11^{cd}, D3 subst l 46 of 309* (cf v l 32) —After 11, D2 ins. l 42 and 43 of 309*.

12 ^{a}) G2 M1 हि (for किं). D12 वर्तते (for वर्तसे). Ś1 D2 5.7 9 चेह; D12 सेचे (for ब्रह्मन्) D11 कस्त्वं कस्य सुतश्चासि. —^{b}) T3 G2 M1 2 श्रोतुम् (for ज्ञातुम्) —For 12^{ab}, D3 subst l 47 of 309* (cf v l. 32). —^{c}) Ś1 D3 5 9 11 12 च; D2 7 प्र- (for त्वं) Dt D6 8 दूरे; D3 [ऽ]रण्ये (for घोरे) —^{d}) D2 वनवासी तु; D3 कस्माद्वससि; D7 °तिष्ठसि (for वने चरसि). D5 शंस तत्; D9 संततं; D11 शंस तं. —After 12, D3 11 ins. l 49 of 309* (cf. v.l. 32).

13 ^{a}) Ś1 D3 5 7 11 12 G1 °पूर्वास्; D9 न°, Cr.m.g k t as in text (for अदृष्टरूपास्) D3 11 दृष्ट्वा (for तेन) —^{b}) D2 7 9 12 14 काम-; D3 11 चारु-; G2 M1 रम्य-; Cg t as in text (for काम्य-) Ś1 D2 3 5 7 9 11.12 -रूपधराः; Cg t as in text (for -रूपा वने). —After 13^{ab}, D11 ins l 51 of 309* (cf. v l 32) —^{c}) Note hiatus between ^{c} and ^{d}. T3 ज्ञाता (for जाता). D11 reads मतिर्जाता in marg. —^{d}) Ś1 D2 5 7 9 11.12 (to avoid hiatus) व्याख्यातुं (D2 7 °तं), D14 आख्यातं; G1–3 M1 3 (to avoid hiatus) ह्याख्यातुं (for आख्यातुं). Ś1 D2 5 7 9.11 12 ततः (for स्वकम्) —For 13^{cd}, D3 subst. l. 51 of 309* (cf v l. 32).

14 ^{a}) Ś1 D2 3 5 7 9.11.12 विभांडको मम पिता. —^{b}) D7 औरसः सुतः (by transp.). D5 11 पुत्रस्तस्याहमौरसः; D12 पुत्रस्तस्य महोरसः. —^{c}) D3 ऋष्यशृं*. Ś1 D2.5–7 12 G1.3 ख्यातो; G4 ख्यात-; Cg as in text (for ख्यातं). —^{d}) D6 नाम्ना (for नाम).

15 ^{a}) Ś1 D2.7 T3 G1.3 -पदे (for -पदो). —^{b}) D6 शुभदर्शनः. —^{c}) Ś1 D2 5.7.9 11 12 [ऽ]तिथि-; G4 तत्र (for वोऽत्र). D6 9 पूजा (for पूजां). Ś1 D2 5 7 11 वः; D9.12 च (for वै). D11 om. (hapl.) 15^{d}-16^{c}. —^{d}) Ś1 D4 (before corr. as in text) 14 T3 सर्वासां (for सर्वेषां). —For 15, D3 subst. l. 54 and 55 of 309* (cf. v.l. 32).

ऋषिपुत्रवचः श्रुत्वा सर्वासां मतिरास वै ।
तदाश्रमपदं द्रष्टुं जग्मुः सर्वाश्च तेन ह ॥ १६
गतानां तु ततः पूजामृषिपुत्रश्चकार ह ।
इदमर्घ्यमिदं पाद्यमिदं मूलं फलं च नः ॥ १७
प्रतिगृह्य तु तां पूजां सर्वा एव समुत्सुकाः ।
ऋषेर्भीताश्च शीघ्रं तु गमनाय मतिं दधुः ॥ १८
अस्माकमपि मुख्यानि फलानीमानि वै द्विज ।
गृहाण प्रति भद्रं ते भक्षयस्व च मा चिरम् ॥ १९
ततस्तास्तं समालिङ्ग्य सर्वा हर्षसमन्विताः ।
मोदकान्प्रददुस्तस्मै भक्ष्यांश्च विविधाञ्शुभान् ॥ २०
तानि चास्वाद्य तेजस्वी फलानीति स्म मन्यते ।
अनास्वादितपूर्वाणि वने नित्यनिवासिनाम् ॥ २१
आपृच्छ्य च तदा विप्रं व्रतचर्यां निवेद्य च ।
गच्छन्ति स्मापदेशात्ता भीतास्तस्य पितुः स्त्रियः ॥ २२
गतासु तासु सर्वासु काश्यपस्यात्मजो द्विजः । G 1 9 41 B 1.10.23
अस्वस्थहृदयश्चासीद्दुःखं स्म परिवर्तते ॥ २३ L 1 8 60

---

16 D11 om. 16^{abc} (cf v l 15) —^{a}) G4 · त्वा (for श्रुत्वा). —^{b}) D6 सर्वेषां (for सर्वासां). Ś1 D2 3 5 7 9 12 अभवन्मतिः (D3 °न्मुनिः) M3 तासां प्रीतिरजायत. —^{c}) D2 5 9 12 तम्; D7 M3 तस्य (for तद्) —^{d}) D11 सर्वाश्च ताश्च (for जग्मुः सर्वाश्च). Ś1 D2 3 5 7.9 11 12 तत्र (for तेन) D14 T1 2 ताः (for ह) Dt D6 8 °स्ततोगताः.

17 ^{a}) Ś1 D2 3.5.7.9 11.12 °तत्र वै; T2 M2 Cg आगतानां° (for गतानां तु ततः) D2 7 9 तासाम्; D3 पूर्वम् (for पूजाम्) —^{b}) G2 °पुत्राश्च (sic) (for ऋषिपुत्रश्च) D2 7.9 उवाच (for चकार) S1 D5 11 12 चक्रे वैभांडकि (D5 °डिक) स्तदा —^{c}) D9 प्रपाद्यम् (hypermetric) —^{d}) D2 9 G4 M1 मूल-; D3 चापि (for मूलं). D3 फलोदकं; D4 T3 इदं फलं, D11 °तत् (for फलं च नः).

18 ^{a}) D3 14 T1 2 G2.4 M1–3 च; T3 ते (for तु) —^{b}) D3 हर्ष- (for एव). —For 18^{cd}, Ś1 (repeating after 20^{ab}) D2.5.7 9 12 subst l. 45, then cont. l 64 of 309*, while D3 11 subst. l 61, then D3 cont. l. 62, whereas D11 repeats l. 45 and then cont l 62 and 64 of 309* (cf. v l 32).

19 D11 om 19^{bcd} —^{b}) Ś1 D5 12 संति वै; Dt D6 8 हे° (for वै द्विज). —^{c}) Ś1 D2 5 7.9.12 प्रतिगृह्याण (by transp), Dt D6.8 14 T3 °विप्र; Cr m g k.t as in text (for गृहाण प्रति). D12 भद्रं (submetric) (for भद्रं ते). —^{d}) Ś1 D2 5 7 9 12 भक्षयैतानि (for भक्षयस्व च). —For 19, D3 subst l 63 and 64 of 309* (cf v l. 32).

20 D3 om 20^{ab}. Ś1 D2 5 9 11 12 read 20^{ab} after 21. —^{a}) Ś1 तं तु; D2.7 तु स; D5.9 11 12 तु तं; T1 तास्तु (for तास्तं). Dt समालिं॰ (for समालिङ्ग्य). —^{b}) Ś1 D5.7.9 12 -समुत्सुकाः (for -समन्विताः). D11 सहर्षं च समुत्सुकाः. —After 20^{ab}, Ś1 repeats l. 45 which it subst. for 18^{cd}, then cont., D2 5 7.9 11.12 ins. l 68 and 69, then D11 alone cont. l. 74-76 of 309* (cf. v.l. 32). —^{d}) M3 °विधिवद्बहून्. —For 20^{cd}, Ś1 D2.3.5.7.9.11 12 subst. l. 65, then all read l. 66, then D3 alone cont. l 74-76 and D11 cont l 67 of 309* (cf. v l. 32)

21 D3 om. 21^{ab}. D1 reads the lines of 21 after l. 67 of 309*. —^{a}) Ś1 D1 2 5 7 9 11 12 [आ]स्वा (D9 °सा) द्य स (D1 °द्यंश्च; D5 च by transp.), G2 चाद्यास्व (by metathesis) (for चास्वाद्य). —^{b}) Ś1 D1.5 11 12 त्व (D5 12 स्व) मन्यत; D2.7 स°; D9 च° (for स्म मन्यते) —^{c}) Ś1 अनाचाराणि दीर्घाणि —^{d}) D1.2 5.7.11 12 वन- (for नित्य-) D9 वने च वनवासिनां. —After 21, Ś1 D2 5 9 11 12 read 20^{ab}.

22 ^{a}) D2 अपृच्छ्य; D4 °तु; D9 11 12.14 आपृच्छ° (sic), T2 अपृच्छत (for आपृच्छ्य च) M2 यथा (for तदा) —^{b}) D2 तास्तु (for व्रत-). D12 om निवेद्य च. —For 22^{ab}, D3 subst. l. 77 of 309* (cf. v.l 32) —After 22^{ab}, Ś1 D2 (after 22) 3 5 7 9.11.12 ins l 78 of 309* (cf. v l 32) —^{c}) D2 स्वपदेशेन; D3 5.7 9.11 12 स्मापदेशेन, G1 3 4 स्म प्रदेशात्ता (for स्मापदेशात्ता)

23 ^{b}) G2 [आ]त्मनो (for [आ]त्मजो). —For 23^{ab}, Ś1 D2 3 5.7 9 11 12 subst l. 79 of 309* (cf. v.l. 32) —After 23^{ab}, T2 ins

300* स्नात्वा जगाम तं देशं तस्य पुत्रोऽभवत्तदा ।

—^{c}) Ś1 D2 3.6.7 9 11 12 तत्र; M3 श्रीमान् (for चासीद्). —^{d}) Ś1 D3 °सं-; Dt D6 8 M3 Ct दुःखाच; D2 दुःस्वस्थः; D4 दुःखी स; D14 T G M1.2 दुःखात्स (D14 T2 M2 °त्सं-, T1 °त्स्म), Cg as in text (for दुःखं स्म) D3 -पर्यवर्त्तत (sic). ❀ Ck हि यस्माद्दुःखं ताद(श)जैह्वचाक्षुषादिविषयसुखविश्लेषजं संपरिवर्तते स्म । ❀ —After 23, Ś1 D2.3 5 7 9.11.12 ins

301* संस्मरन्नथ तं देशं स जगाम स्त्रियस्तथा ।

[D2 7 आजग्मुश्च (for स जगाम). D2.5 7.9.12 तदा (for तथा). D3 संस्थित स्वाश्रमं तदा. D11 आजगामाथ वीर्यवान् (for the post. half).]

—After 301*, Ś1 D2 3.5.7.9 11.12 read l. 80 of 309*. Then Ś1 D5 12 cont. :

G I. 9 50
B I 10 24
L. I. 8 66

ततोऽपरेद्युस्तं देशमाजगाम स वीर्यवान् ।
मनोज्ञा यत्र ता दृष्टा वारमुख्याः स्वलंकृताः ॥ २४
दृष्ट्वैव च तदा विप्रमायान्तं हृष्टमानसाः ।
उपसृत्य ततः सर्वास्तास्तमूचुरिदं वचः ॥ २५
एह्याश्रमपदं सौम्य अस्माकमिति चाब्रुवन् ।
तत्राप्येष विधिः श्रीमान्विशेषेण भविष्यति ॥ २६
श्रुत्वा तु वचनं तासां सर्वासां हृदयंगमम् ।
गमनाय मतिं चक्रे तं च निन्युस्तदा स्त्रियः ॥ २७
तत्र चानीयमाने तु विप्रे तस्मिन्महात्मनि ।
ववर्ष सहसा देवो जगत्प्रह्लादयंस्तदा ॥ २८
वर्षेणैवागतं विप्रं विषयं स्वं नराधिपः ।
प्रत्युद्गम्य मुनिं प्रह्वः शिरसा च महीं गतः ॥ २९
अर्घ्यं च प्रददौ तस्मै न्यायतः सुसमाहितः ।
वव्रे प्रसादं विप्रेन्द्रान्मा विप्रं मन्युराविशेत् ॥ ३०

302* अथ सायंतने काले न्यवर्तत विभाण्डकः ।
तदाश्रमं विलोक्यैव पुत्रं चास्वस्थमानसम् ।
पुत्रं च क्रोधताम्राक्षः कोऽप्यागत इहाश्रमम् ।
एवं पृष्टस्तदा तेन ऋष्यशृङ्गः सगद्गदम् ।
ब्रूते स्म पितरं पूज्यं भोः पितः श्रूयतां वचः ।
तवाश्रमपदं वृद्धाः शुचयो व्रतचारिणः ।
शिखाविशिष्टा मुनयः प्रदीप्तानलतेजसः ।
तेभ्योऽददां पितः पाद्यमर्घ्यं चैव महामुने ।
ते मां सस्वजिरे स्नेहात्प्रीत्या वै ब्रह्मचारिणः ।

[(l. 1) D5 निवर्तत (for न्यवर्तत) —(l. 5) D5 पि * र (for पितर). —(l 8) D12 ददौ (for ऽददां) —D13 ins. l 8 after l. 8 of 314* —(l. 9) D12 तेषां (for ते मां)]
On the other hand, D11 cont. 314*.

24 ^{a}) D3 11 अथ (for ततो). D3 [अ]परेह्नि; D4 T1 Cg k t परेद्युस्; T3 प्रभाते (for ऽपरेद्युस्). Ś1 D2 5 7 9.12 अथापरेहनि तदा. —^{b}) D2 (to avoid hiatus) ह्याजगाम. D2 पुनस्ततः; D3 पुनस्त्वरन्; D9 मुनिस्ततः; D11 ततस्वरं (sic); T3 स तत्त्ववित् (for स वीर्यवान्). Ś1 D5 7.12 आजग्मुर्वै (D7 °श्च) पुनस्ततः. —After 24^{ab}, Dt D6 8 M3 ins.

303* विभाण्डकसुतः श्रीमान्मनसा चिन्तयन्मुहुः ।
[M3 बहु (for मुहु॰).]

—^{c}) M3 मनो * (for मनोज्ञा). D6 om. (erroneously) ता. G4 M3 दृष्ट्वा (for दृष्टा). —^{d}) D8 S (except M4) °मुख्यास्वलंकृताः. —For 24^{cd}, Ś1 (repeating the prior half after l. 84 subst for 25^{cd}) D2.3.5.7 9 11.12 subst. l. 82 of 309* (cf. v.l 32).

25 ^{a}) Dt D6 8 ततो; M3 स्त्रियो (for तदा). —^{b}) T2 °मानसं (for हृष्टमानसाः) —For 25^{ab}, Ś1 D2 3 5 7.9.11 12 subst. :

304* ताश्च दृष्ट्वा समायान्तं कश्यपस्यात्मजात्मजम् ।
[Ś1 D12 °यात; D2 3.7.9 तमायांतं (D3 °त) (for समायान्त). D7 काश्यपस्य. D2.7 [आ]त्मजं तथा; D3 °त्मकं; D9 [आ]त्मसंभव.]
—^{c}) D4 °श्रित्य (for उपसृत्य). —For 25^{cd}, Ś1 D2.3 5. 7 9.11 12 subst. l. 84 of 309* (cf. v.l. 32). Then Ś1 repeats the prior half of l. 82 and then reads (var.) the post. half of l. 62 of 309*.

26 Note hiatus between ^{a} and ^{b}. —^{a}) Dt एस्व (sic) (for एहि). G1 3 M3 सौम्यम् (for सौम्य). —^{b}) D14 T1 2 G2 M1 (to avoid hiatus) ह्यस्माकं (for अस्माकं). M3 [आ]इताः (for [अ]ब्रुवन्) —For 26^{ab}, Ś1 D2 3 5 7. 9 11 12 subst. l 85 of 309* (cf v l. 32). —After 26^{ab}, Dt D6 8 Ct ins.

305* दिव्राण्यत्र बहूनिस्युर्मूलानि च फलानि च ।
—^{c}) D2 तव चैष; D7 तवा°, G2 तत्राप्येव (for तत्राप्येष). Dt D6.8 विशेषे (D6 °*) ण; Cg as in text (for विधिः श्रीमान्). —^{d}) Dt D6 8 विधिर्हि भविता ध्रुवम्. —For 26^{cd}, D3 subst l. 86 of 309* (cf. v l 32).

27 ^{b}) D1 reads (var) the line of 27^{ab} for l. 87 of 309* D12 हृदय * * —^{d}) D2 नित्यस् (sic) (for निन्युस्). Dt D6 8 तथा (for तदा). D3 ताश्चैनं निन्युरंगनाः.

28 ^{a}) M2 ततश् (for तत्र) Ś1 D2 5 7 9 11 12 तत आ- (D5 °श्चा) नीयमाने वै (D9 च). —^{b}) Ś1 D2 5 9 11.12 M2 तस्मिन्विप्रे (by transp). D11 शरात्मनि (sic) (for महात्मनि). —^{c}) Ś1 D9 प्रहृष्टः; D2 11 प्रविष्टः; D5.7.12 प्रवृष्टः (for ववर्ष) D12 सहमां° (sic); M2 च सहस्राक्षः (for सहसा देवो). —^{d}) Ś1 D2 5 7 9 11 12 भगवान्पाकशासन॰. —For 28, D3 subst. l 89 and 90 of 309* (cf. v.l. 32). —After 28, D11 ins.

306* वर्षेणामृतकल्पेन विषये तस्य भूपतेः ।
and then cont 315*.

29 ^{a}) D5 [उ]प-; D6 (before corr. as in text) वा; D11 G2 च (for [ए]व) D2 7 मत्वा; D4 reads *sup. lin.* (for विप्रं) —^{b}) Dt D6.8 तापसं स; D3 °स्त (sic), D14 T1.3 G1 3 4 °स; Cg as in text (for विषयं स्वं) D3 11 नराधिप (sic) (for नराधिपः). —^{c}) D3 [अ]र्घ्ययुक्तेन; G2 M1 °सम्यक्; M3 °बह्वः (sic) (for मुनिं प्रह्वः) —^{d}) D3 ययौ (for गतः). —For 29^{cd}, D2 5 7 9 11 12 subst. .

307* मेने कृतार्थमात्मानं शिरसाभिप्रणम्य तम् ।
[D5.7.9.11 12 प्रत्युद्गत (D12 °ते) श्चैव (for कृतार्थमात्मानं). D2.9 च (for तम्).]

30 D9 transp. 30 and 31. —^{a}) D2.9.11 अर्घं (for अर्घ्यं). D3 तस्मि (sic) (for तस्मै). —^{b}) Ś1 D5 9 11.12 पूजां कृत्वा तु शास्त्रतः (D11 यथाविधि), D2.3.7 पुरस्कृत्य

अन्तःपुरं प्रविश्यास्मै कन्यां दत्त्वा यथाविधि ।
शान्तां शान्तेन मनसा राजा हर्षमवाप सः ॥ ३१

एवं स न्यवसत्तत्र सर्वकामैः सुपूजितः ।
ऋष्यशृङ्गो महातेजाः शान्तया सह भार्यया ॥ ३२

इति श्रीरामायणे बालकाण्डे नवमः सर्गः ॥ ९ ॥

G I. 9. 69
B. I. 10. 33
L I 8. 75

पुरोहितं (D2 °धसं) —After 30^{ab}, D2 3 7 ins l 97 and 98 of 309* (cf. v l. 32) —^{c}) G2 विप्रे (for वव्रे). T3 विप्रेंद्रं (for विप्रेन्द्रान्) —^{d}) Ś1 T3 न; D1 नो; D12 om. (for मा). M3 विप्रं मा (by transp) D9 मनुर् (sic) (for मन्युर्) Ś1 D4 9 11 12 आविशत् (for आविशेत्). —For 30^{cd}, D2 3 7 subst. l 99 of 309* (cf v l. 32)

31 D9 transp. 30 and 31. —^{a}) Ś1 D5 9 11 12 प्रवि- (D5 11 12 प्रवे)श्यैनं; Dt D6 8.14 T3 Ct प्रवेश्यास्मै; Cm g as in text (for प्रविश्यास्मै) —For 31^{ab}, D2 3 7 subst. l. 100 of 309* (cf v l 32). —^{c}) D11 म ⁎ ⁎ (for मनसा). —^{d}) D2 3 7 दत्त्वा (for राजा). D2 °च; D4 -समन्वितः; D9 12 उपागतः (for अवाप सः). D11 राजहर्षैमवीप सः (sic).

32 ^{a}) D2 संनिवसंस्; D3 8 11 संन्यवसत्; D4 स नि°, D9.12 °न्यवसंस् (for स न्यवसत्) —^{b}) D2 7 °काम- (for सर्वकामैः). D2 7 प्र-; D3 स, D5 11 12 तु (for सु-). —^{d}) Ś1 D5 12 M4 वीर्यवान्; G2 M1 3 सत्कृतः (for भार्यया). D7 transp. सह and भार्यया. —After 32, Ś1 D2 3 5.7 9 12 ins. :

308* संपूज्यमानः परया मुदान्वितो
महर्षिपुत्रो नरदेवसद्मनि ।
उवास तस्मिन्सह शान्तया सुखी
पुरे महेन्द्रस्य यथा बृहस्पतिः ।

[(l. 1) D3 सरनूयमानः (for सपूज्यमान·). —(l. 3) D3.7 सुख (for सुखी).]

while D11 ins. 318*.

—Ñ V B D1 10 13 M4 have a longer version substituted for the whole Sarga which is given below. :

309* (1^{ab}) इति पृष्टः सुमन्त्रस्तदाख्यातुमुपचक्रमे ।
(1^{cd}) आनीत ऋष्यशृङ्गोऽसौ येनोपायेन मन्त्रिभिः ।
(2^{ab}) लोमपादममात्यास्त इदमूचुर्महीपतिम् ।
(2^{cd}) उपायो निरपायोऽयमस्माभिः परिचिन्तितः ।
(3^{ab}) ऋष्यशृङ्गो वनचरस्तपस्येकरसे रतः ।
(3^{cd}) अनभिज्ञः स नारीणां विषयाणां सुखस्य च ।
(4^{ab}) इन्द्रियार्थैरभिमतैर्नरचित्तापहारिभिः ।
(4^{cd}) लोभयित्वा उपायेन क्षिप्रमानीयतां वनात् ।
(5^{ab}) मुनिवेशप्रतिच्छन्नास्तत्र गच्छन्तु योषितः ।
उपायज्ञाः कलाज्ञाश्च वैशिके परिनिष्ठिताः ।
(5^{cd}) रहस्युपेत्य ता पुनमानयन्तु शुभव्रतम् ।
लोभयित्वा यथायोगं येनोपायेन शक्यते ।
(6^{ab}) श्रुत्वा तथेति तान्राजा प्रत्युवाच विचारयन् ।
(6^{cd}) मन्त्रिभिः सहितश्चैव तथा तत्कृतवांस्तदा ।
फलवन्तश्च ये वृक्षाः सफुल्लविटपास्तथा ।
रोपयित्वा बृहद्द्रोण सुरभीणि स पार्थिवः ।
पानानि च सुगन्धीनि फलान्यास्वादवन्ति च ।
सुसमृद्धास्तथा नौभिः प्रयाता यत्र वै मुनिः ।
(7^{ab}) वारमुख्यास्ततो वेश्या गत्वा तं निर्जनं वनम् ।
(7^{cd}) नातिदूरे तदा तस्थुराश्रमस्य महामुनेः ।
(8^{a}) तस्य संदर्शनार्थिन्य ऋषिपुत्रस्य धीमत· ।
विभाण्डकभयोद्विग्ना वनगुल्मलतावृताः ।
चारयित्वा तु तमृपिमाश्रमादभिनिर्गतम् ।
ततः संदर्शने तस्थुर्ऋषिपुत्रान्तिके पुनः ।
चित्रं संक्रीडमानास्ताः क्रीडनैर्विविधैस्तथा
कन्दुकैश्चापि गायन्त्यः क्रीडन्त्यः प्लुतवल्गितैः ।
मदविह्वलिताः काश्चित्प्रपतन्त्युत्पतन्ति च ।
नयनभ्रूविकारैश्च हस्तैरम्बुजसंनिभैः ।
संज्ञाश्च ताः प्रकुर्वन्त्यः पुंसां हर्षविवर्धनाः ।
नूपुरासिञ्जितरवैः कोकिलाभिरुतेन च ।
गन्धर्वनगरप्रख्यं प्रगीतमिव तद्वनम् ।
धूपमाल्यैश्च वासोभिः सूक्ष्मैरङ्गदभूषणैः ।
परस्परं विनिघ्नन्त्यः शोभन्ते ललितेन च ।
सौगन्धिकेन माल्येन चूर्णैश्च सुसुगन्धिभि· ।
कामसंजननार्थाय ऋषिपुत्रस्य धीमतः ।
सर्वतः प्रकिरन्ति स्म ललमाना वराङ्गनाः ।
अभूतपूर्वं तद्दृष्ट्वा विस्मितः साध्वसं गतः ।
दृष्ट्वैव च सुचार्वङ्गीस्तास्तदा तनुमध्यमाः ।
निश्चक्रामाश्रमात्तस्मादृष्यशृङ्ग ऋषेः सुतः ।
(9^{ab}) न तेन जन्मप्रभृति दृष्टपूर्वास्तथाविधाः ।
(9^{cd}) नार्यो वा पुरुषा वान्ये पुरराष्ट्रनिवासिनः ।
(10^{ab}) स तं देशमुपागम्य जातकौतूहलस्तदा ।
(10^{cd}) विभाण्डकसुतो राजंस्तस्थौ परमविस्मितः ।
(11^{ab}) ताश्च तं विस्मितं दृष्ट्वा जगुः कलपदाक्षरम् ।
गीतं मधुरभाषिण्यो जहसुश्चायतेक्षणाः ।
(11^{cd}) अब्रुवंश्चैनमभ्याशमागत्य मदविह्वलाः ।
(12^{ab}) कोऽसि कस्य सुतश्च त्वं त्वरावान्समुपागतः ।
(12^{cd}) एकश्च विजनेऽरण्ये कस्माच्चरसि शंस नः ।
ज्ञातुं त्वां वयमिच्छामस्तत्त्वमाचक्ष्व नः प्रभो ।
(13^{ab}) अदृष्टपूर्वास्ता दृष्ट्वा काम्यरूपास्ततः स्त्रियः ।

(13^{cd}) ऋषिपुत्रस्तदात्मानमाख्यातुमुपचक्रमे ।
(14^{ab}) पिता विभाण्डको नाम महर्षिः कश्यपोपमः ।
(14^{cd}) तस्याहमौरसः पुत्र ऋष्यशृङ्ग इति श्रुतः ।
(15^{ab}) आश्रमोऽयमिहास्माकं स्वादुमूलफलान्वितः ।
(15^{cd}) करिष्ये तत्र पूजां वः सर्वासामभिगम्यताम् ।
(16^{ab}) ऋषिपुत्रवचः श्रुत्वा तासां मतिरजायत ।
(16^{cd}) तदाश्रमपदं द्रष्टुं प्रजग्मुः सहितास्ततः ।
(17^{ab}) तासां पूजां तदा चक्रे ऋष्यशृङ्ग ऋषेः सुतः ।
(17^{cd}) पाद्यार्घ्यासनदानेन स्वादुमूलफलेन च ।
(18^{ab}) प्रतिगृह्य तु तां पूजां सर्वास्ताः परिशङ्किताः ।
(18^{cd}) ऋषेः शापभयोद्विग्ना गमनाय मतिं दधुः ।
ऊचुश्चैनं सुमधुरं ता हसन्त्य इदं वचः ।
(19^{ab}) अस्माकमप्यृषेः पुत्र स्वादूनीमानि भक्षय ।
(19^{cd}) फलान्याश्रमजातानि यदि ते रोचतेऽनघ ।
(20^{cd}) {अथास्मै प्रददुः स्वादून्मोदकान्फलसंनिभान् ।
अन्यांश्च विविधान्भक्ष्यान्मधूनि मधुराणि च ।
तीर्थोदकमिदं तावत्पीयतामिति भूपते ।
(20^{ab}) परिषस्वजिरे चैनं हसन्त्यो मदविह्वलाः ।
परिपस्पृशिरे चैनं पीनैरुरसिजैर्मुहुः ।
श्रोत्रमूले चोपजेपुर्वदनैर्मधुगन्धिभिः ।
(21^{ab}) सोऽमन्यत फलानीति मोदकांस्तान्सुवर्तितान् ।
भक्ष्यांश्चास्वाद्य विविधान्फलाकारान्सुयोजितान् ।
(21^{cd}) अनास्वादितपूर्वाणि फलान्यास्वाद्य तानि सः ।
मधूनि च सुगन्धीनि पीत्वा प्रमुदितोऽभवत् ।
सुकुमारैश्च तैरङ्गैस्ताभिः स्पृष्टो व्यमुह्यत ।
स्पृहयामास तासां च स्पर्शस्य ललितस्य च ।
(22) अथापृच्छ्य मुनेः पुत्रं ताः स्त्रियः प्रययुस्ततः ।
स्वमाश्रमपदं नाम व्यपदिश्याविदूरत ।
(23^{ab}) तासु प्रतिगतास्वेव ऋष्यशृङ्गः समुत्सुकः ।
(23^{cd}) तद्गतेनैव मनसा न निद्रामध्यगच्छत ।
(24^{ab}) अथापरेद्युस्तं देशमाजगाम पुनस्त्वरन् ।
(24^{cd}) मनोज्ञरूपास्ता यत्र दृष्टा वै चारुमध्यमाः ।
(25^{ab}) ताश्च दृष्ट्वैव दूरात्तमायान्तं काश्यपात्मजम् ।
(25^{cd}) प्रत्युद्गम्याब्रुवन्वाक्यं प्रहसन्त्य इदं तदा ।
(26^{ab}) एह्याश्रमपदं रम्यं पश्यास्माकमपि प्रभो ।
(26^{cd}) तत्र पूजामवाप्याग्र्यां पुनरभ्यागमिष्यसि ।
(27^{ab}) श्रुत्वैव चैतद्वचनं तासामतिमनोहरम् ।
(27^{cd}) गमनाय मतिं चक्रे ताश्चैनं निन्युरङ्गनाः ।
(28^{ab}) आनीयमान एवाथ तस्मिन्नृषिसुते ततः ।
(28^{cd}) प्रववर्ष तदा देवस्तस्य राष्ट्रे महीपतेः ।
ऋषिपुत्रोऽपि धर्मात्मा नौयानवरमास्थितः ।
मेघनादेन महता कृत्वा सतिमिरं नभः ।
महाजलौघवर्षेण राजधानीमुपाययौ ।
(29^{ab}) वर्षेणैवागतं विप्रं स हि मत्वा नराधिपः ।
(29^{cd}) प्रत्युद्गम्यार्चयांचक्रे शिरसा च महीं ययौ ।
(30^{ab}) अर्घ्यं च प्रददावस्मै पुरस्कृत्य पुरोहितम् ।
सान्तःपुरजनश्चैव प्रपेदे सान्त्वयन्निव ।
महार्हैश्चेप्सितैर्भोगैर्युयोजैनं प्रसादयन् ।
(30^{cd}) स्वयं चोपचचारैनं मन्युर्मास्य भवेदिति ।
(31^{ab}) ददौ चास्मै तदा कन्यां भार्यां कमललोचनाम् ।
(31^{cd}) शान्तां शान्तेन मनसा दत्त्वा हर्षमवाप च ।
(32^{ab}) एवं स न्यवसत्तत्र तेन राज्ञाभिपूजितः ।
(32^{cd}) ऋष्यशृङ्गो महातेजाः शान्तया सह भार्यया ।

☞ Ś1 D2 3 5 7 9 11 12 are included in the notes below as some lines of this passage are appearing in these MSS either as substitutes or insertions

[(l 1) V2 4 तु तदा° (hypermetric), V3 B3 D1 M4 तमा°, D10 त * ख्यातुम्, D13 °चष्टुम् (for तदाख्यातुम्) —(l 2) Ś1 D2 3 5 7 9 11 12 subst l 2 for 1^{cd}. Ñ1 आनीय; D3 आनी *. V3 °शृगो वै, B1 °शृगस्तु, D1 2 3 11 M4 ऋष्य (D1 °षिः D2 * ष्य)शृगोभूत्, D7 ऋषिशृगोय (for ऋष्यशृङ्गोऽसौ). D13 repeats here the post half (= 1^{d}) (cf v l 1 8 23). —(l. 3) D2 3 7 subst. l. 3 for 2^{ab}. M4 रोम° (for लोमपादम्). Ñ1 तदामात्या, V1 अमात्यास्तु (with hiatus), V2 4 B4 अमात्यास्तम्, D2 अमात्यास्तद्, D13 तमूचुस्ते (for अमात्यास्त) D1–3 7 वाक्यम्, M4 पुनर् (for इदम्) Ñ1 V1 4 B (B3 *int lin*) D1 7 M4 महीपते (B2 D1 7 °ते, B3 orig. °ति), D2 महामति (for महीपतिम्) D13 सहामात्य पुरोहिता (for the post half) —(l 4) V1 3 4 B2 (m, orig. as in text) 3 निरु°, B4 * * * * यम्, D13 [ऽ]त्र निरापायो (for निरपायोऽयम्). D13 योस्माभि· (for अस्माभि·). V2 °चितित; B1 °पूजित, M4 परि * * * (for परिचिन्तित). —(l 5) D13 [अ]ध्ययने (for [ए]करसे). V1 वित (sic), V2 4 D1 स्थित, V3 सदा (for रत) —(l 6) V4 सगीतानां (for स नारीणा). B2 इद्रियाणां (for विषयाणां) —(l. 7) D13 °रतैर् (for अभिमतैर्). V2 नव-; D1 न च (for नर-) V3 D1 10 -चिता- (for -चित्त-) D13 -प्रमाथिभि (for -[अ]पहारिभि) —(l. 8) V2 D1 10 M4 [अ]भ्युपायेन, V3 [अ]प्युपायैश्च, the rest (except D13) ह्युपायेन (all to avoid hiatus) Ñ1 V2–4 B1 D1 शीघ्रम् (for क्षिप्रम्) V1 missing, V2 3 बलात् (for वनात्). M4 शीघ्रमा * * * वनात् (for the post. half). D13 पुरमावाहयिष्याम क्षिप्र चात्र विधीयतां —(l. 9) D1 transp l 9 and 10 V1 D3 °वेष- (for °वेश-). B3 °च्छिन्नास् (m as in text) (for प्रतिच्छन्नास्) Ñ1 यत्र (for तत्र). D1.13 read 5^{ab} (as in text) for l. 9 —(l. 10) D1 transp l 9 and 10 Ś1 D2 3 5 7 9 11.12 ins. l. 10 and 11 after 5^{ab}. V1 काल्ज्ञाश्च; V3 च काल्ज्ञा, D2 7 कलाभिज्ञा (for कलाज्ञाश्च). Ś1 दैशिकै, D2 वैश्येके (sic), D13 दैशिको (sic) (for वैशिके). —(l. 11) V3 हरसि (by metathesis). V3 [उ]त्पत्य; D7 [उ]देत्यम् (sic) (for [उ]पेत्य). Ś1 D12 13 °एवम्, D2 3 तमिह; D7 इह (submetric), D11 [उ]पायेन (hiatus) (for ता एनम्). D2.7 यत°, D11 पति° (for शुभव्रतम्) —(l. 12) Ś1 D2 3.5 7.9.11 12 subst. l. 12 for 5^{cd}. V2 D1–3.7.9 -योग्य; M4 -न्याय (for -योग). D2 केन (for येन). —(l. 13) Ñ1 तथे *, D13 तथेद (for तथेति). B2 D1 तद्राजा, D10 ता * जा;

D13 न राजा (for नाम्राजा) Ñ1 V1 4 D1 10 M4 [अ]वि° (for विचारयन्) —(l. 14) B1.4 तदा (for तथा) Ñ2 B3 4 च कृतवास्, V1 D10 म कृतवास्; V4 तत्कृ ∗ वास् (for तत्कृतवास्). V3 B3 (m orig as in text) तथा (for तदा) Ñ1 V2 4 B2 transp. तथा and तदा —D1 M4 om, D11 ins. after 6, l. 15-18 —(l 15) B3 ते (for ये). D13 वृक्षाश्च फलसयुक्तान् (for the prior half). V1 D10 समूला (for समूल-) V1 पादपाम्, D13 °पाम् (for -विटपान) —(l 16) D11 रोपयि ∗. Ñ1 ततो (for बृहन्-) V4 सुरभीन् (submetric), B3 (m, orig. as in text) सुबहूनि (for सुरभीणि). V3 D13 च (for स) —(l. 17) V4 पानिनानि; D13 पापानि च (sic) (for पानानि च). B4 सुगर्धा ∗ (for सुगन्धीनि) D11 फल ∗ स्वा°. —(l. 18) V2 सुसबद्धास्, V4 स मनृद्धास्; B2 सुसंवद्धास्, D11 हुसमृद्धस्ताम् (hypermetric) (for सुसमृद्धाम्) Ñ1 V3 4 B4 तदा (for तथा) D13 प्रपानाबैवनामुने (sic) (for the post. half) D13 om (hapl?) l 19-20. —(l 19) V3 D1 °मुख्यस् (for °मुख्याम्). Ñ2 B2 3 D10 तथा (for ततो) —After l 19, B3 4 read the lines of 8 and 7^{cd} (var) as follows [8^{cd}] Both पित्रा (for पितु) B3 सनिष्ठ (for स न्निष्ठ-) B4 -संदिष्टो (for -सतुष्टो) Both (with hiatus) आश्रमात् (for चा°) —7^{cd}) Both °स्य (for आश्रमस्य) and विदूरस्था (for [अ]विदूरेऽस्मिन्)]. —(l 20) V1 B1 तथा; D1 M4 ततस् (for तदा) V2 तस्य च (for तस्थुर्). V1 B2 M4 महात्मन (for महामुने). —(l 21) D1 ताम् (for तस्य). V1 °नार्थाय, V2 °नार्थस्य; D1 राद्दर्शो° (sic) (for संदर्शनार्थिन्य) D1 °ऋगस्य (for ऋषिपुत्रस्य) Ś1 D2 (after 9^{ab}) 3 5 7 9 11 12 ins. l 22-24 after 7^{cd} —(l 22) D3 -[उ]द्विज्ञा (for -[उ]द्विग्ना). Ś1 D2 5 9 11 12 लतागुल्मसमा-, D7 लतागृहसमा- (for वनगुल्मलता-) D3 -श्रिता (for -वृता) —(l. 23) V1 D13 कारयित्वा°, V2 °च, V3 B2 (m, orig. चा as in text) D5 11 12 वारयित्वा°, B3 वाचयित्वा°; D1 विचारयित्वा, D2 चारयित्वा (submetric) (for चारयित्वा तु). D11 ∗ मृषिम् (for तमृषिम्). D10 om (hapl.) श्रमा in आश्रमाद्. V1 D13 °निर्गम; V4 अतिनिर्दित; B1 °निर्गते, D3 अपि°, D9 तु विनिर्गम (for अभिनिर्गतम्). —(l. 24) Ś1 B4 D2 3 5.7.9 11 12 तस्य, V1 missing (for तन). Ś1 D5 9.12 नष्टा (D9 °ष्ट), B3 (m. also) तस्य (for तस्थुर्). Ś1 D5 9.12 -[अ]तिक तत, V1 °तत (for -[अ]न्तिके पुन:). D2 3 7.11 ऋषिपुत्रस्य धीमन. (D3 ता: स्त्रिय, D11 तास्तत) (for the post. half). —For ins see below. D1 M4 om. l. 25-37. —(l. 25) D13 तदा (for तथा) —(l. 26) Ñ2 V1 3 B2–4 D10 [ए]व, V2 [अ]प- (for [अ]पि). Ñ1 (m.) गायत्य. Ñ2 (m) (for क्रीडन्त्य). V3 transp. गायत्य: and क्रीडत्य. V1 missing, V3 च प्लुतस्वरै; V4 प्लुतव ∗ तै; D11 पूतवलितै (sic) (for प्लुतवल्गितै.). D10 क्रीडयत्स. सु° (for the post. half). —(l. 27) V2 यदि (for मद-). V1 °तास्ता: (hypermetric) (for मदविह्वलिता:). B3 प्रप ∗ ति (for प्रपतन्ति). —(l. 28) Ñ1 -विभ्रू- (hypermetric) (for -भ्रू-). V4 पकज° (for अम्बुज°). Ñ1 om l. 29-34 —(l. 29) V1 2 D11 13 °विवर्तिनी (for °विवर्तना). —(l 30) B3 -[आ] शिञ्जित- D13 नूपुरै: शिञ्जितै: (for the prior half). V2 कोकिल्या वि-, B3 D10 कोकिल्य (for कोकिलाभि-) B3 reads l. 31-33 in marg —(l 31) B4 -प्रश्न (sic) (for -प्रन्त्य). V3 अदित (sic), B4 इ- नद् (for इव नद्) —(l. 32) V1 2 4 B1 D11 13 भ्रमानेश, V3 D1 भ्रममानाश; B4 भ्रममानाश् (for भ्रममाणैश्). V2 पुष्पैर, V3 B1–3 D11 13 स्∗रैर् (for सूक्ष्मैर्). V3 B2 अनविभूषणै (for अङ्गभूषणै) Ñ2 D10 स्व (D10 सु) सूक्ष्मैरगभूषणै (for the post half) —(l 33) V4 विनियुत्य: (sic), D13 विनिघ्नन्ति (sic) (for विनिघ्नन्त्य). V3 D13 शोभत्यो (for शोभन्ते) —(l 34) V2 पूर्णेश् (for चूर्णेश्). Ñ2 V1 2 D11 स(V2 स्व)सुगन्धिभि. D13 चूर्णैन च सुगन्धिना (for the post. half) —(l. 36) V4 सर्वन-(श) (for सर्वत:). V2 प्रकिरत्य, V3 प्रस्फु°, D11 प्रच° (for प्रकिरन्ति). D10 इव (sic) (for स्म). V2 B1 लज्जमाना, D10 लालमाना (for ललमाना) D13 वराङ्गना (for वराङ्गना) V4 वनमालाखाकुला. (for the post. half) —(l. 37) V1 2 अदृष्ट°, V3 °पूर्वाम् (for अभूतपूर्वं) V1 B4 D1.10 M4 न, V3 ना, V4 तु (for तद्). V1 सविस्मिता (hypermetric), D13 °ना (for विस्मित.). V1 सा ∗ स गता, V2 3 D10.13 साधुसगत (D13 °ता) (sic) (for साध्वसं गत). —(l. 38) Ś1 D3 5 7.9 11 12 read l. 38 after 10^{ab}, D2 after 11^{ab}. Ś1 एव (for एव) D12 M4 तु (for च). Ś1 V1 3 D1 5 9 12 स(Ś1 D1.9 नु, V3 स्व)चार्वङ्ग्यस्; Ñ B3 D7.11 स चार्वगीम्, B1 D10 दृष्ट्वैव चारुसर्वांगीम्, D2 दृष्ट्वा तत्र स चार्वगीस् (for the prior half) D9 न (for ताम्). —For ins. see below. —(l. 39) D1 निर्जगाम (for निश्चक्राम). V4 B1 D1.11 M4 तर्न (for तस्माद्). D1 M4 मुने (for ऋषे.). —(l 40) V2 -प्रभृतीन् (sic) (for -प्रभृति) D1 श्रुतान्यथा (for नथाविधा). —(l 41) B2 स्त्रियो (for नार्यो). V2 om वा (submetric) B4 M4 पुरुषो (for पुरुषा) V1 वा ∗, V3 4 चान्ये, D1 वाथ (for वान्ये). B4 पुत्रे (for पुर-). —After l 41, V4 D13 ins 298* and 299* (cf. v l 10). Ś1 D2 (after 11) 5.7 9 11 12 ins l. 42 and 43 (for D9 11 see below), while D3 ins. l. 42-45 after 11^{ab} —(l 42) V1 B4 तद् (for न) D9 उपागत्य (for उपागम्य). Ś1 D5.11 12 तं(D11 तद्)देशमुप(D5 °मनु)संग-(D11 °सं ∗)म्य (for the prior half). Ś1 D2.3 5 7 9 11.12 मुनि, B1 तथा (for तदा). —(l 43) D9.11 subst l. 43 for 10^{cd}. V4 वैभाडकम् (for विभाण्डक-). V4 ततो (for -सुतो). Ś1 D2 3 5.7 9 12 जिघृम, D11 धीमाम् (for राजस्). D3 स्थितो, M4 जातो (for तस्थौ). Ś1 D1–3.5.7 9 11 12 M4 विस्मित (D9 °स्मय)मानस (for परमविस्मित) D11 ins. l 44-46 (repeating l. 45 after 18) after 10^{cd}. —(l. 44) V4 ता (for त) V4 सुस्मित; D11 विस्मि ∗ (for विस्मित) D11 जगुष्कत- (sic) (for जगु: कल-). Ś1 (repeating after 20^{ab}) D2 5 7.9.12 subst. l. 45 for 18^{cd} —(l 45) Ś1 (both times) D2.5.7 9 11 (second time) गीतमाधुर्य- (for गीतं

मधुर-). D11 (first time) याहमुश् (sic); M4 जहतुश् (for जहमुश्). —(l 46) D3 subst l 46 for 11^{cd}. V3 अब्रवीच्, D11 13 आब्रुवश् (for अब्रुवश्). V D11 11 चैवम् (for चैनम्). V4 B3 4 D10 11 आगम्य, D1 3 M4 आगत (for आगत्य). D1 °विह्वल.—After l 46, D1 reads the line of 11^{cd} with the following variation समागम्य (for उपागम्य) D1 om. l. 47 —(l. 47) D3 subst l. 47 for 12^{ab} V3 B1 कौशिकस्य, B4 कोसि कश्च, D10 कश्यपस्य (for कोऽसि कस्य) V1 2 4 कुतश्, M4 कुतो (for कुतश्) D3 M4 वासि (for च त्वं). V1 * रावान्सम्-; V3 त्वरमाणम्, D13 °किम् (for त्वरावान्सम्-). D13 इहा° (for -उपागत-). D3 त्वावानसमुपागत (sic) (for the post. half). D1 transp l 48 and l 49 —(l. 48) Ñ1 त्व (for च) D1 व्यजने (sic) (for विजने) V3 शून्ये (for ऽरण्ये) V1 3 वससि; B3.4 त्वममि (for चरसि) V1 सगन- (sic), M4 सत्तम (for शस न) D3 11 ins. l. 49 after 12.—(l. 49) V3 वयमिह (for त्वा वयम्). Ñ1 आचक्ष्, D1.3 M4 आख्याहि (for आचक्ष्व). V2 पुन- (for प्रभो). —For ins. see below.—(l. 50) V4 M4 -रूपास् (for -पूर्वास्). M4 दृष्ट्वैव (for ता दृष्ट्वा). Ñ1 V2 4 B1.3 4 काम° (for काम्यरूपास्) V2 तथा, M4 तु ता (for तत). D1 चारुरूपधरा- स्त्रिय- (for the post. half). D3 subst. l. 51 for 13^{cd}, while D11 ins. after 13^{ab}.—(l. 51) D13 आख्यातम् (for आख्यातुम्) —(l. 52) Ñ1 V1 4 B2 4 का(B4 क)श्यपोत्तम, V2 3 का(V3 क)श्यपात्मज, B1 D13 का(D13 क) श्यपो मम, D10 काश्य°, M4 काश्य * * म- (for कश्यपोपम.). —For l 52, D1 reads the line of 14^{ab} as in D11 (var.) सुतस् for पुत्रस्.—D13 om l. 53 —(l. 53) V- स्मृत (for श्रुत). —For l. 53, D1 reads the line of 14^{cd} as in text. —For ins see below D3 subst. l 54 and 55 for 15. —(l. 54) D3 शाक- (for स्वादु-) M4 -फलान्वित —(l 55) Ñ2 [ऽ]तिथि-, D13 [ऽ]त्र च (for तत्र) V1 पूजार्थं, V2 D1 M4 °च (for पूजां व) V B1 2 4 D1.13 सर्वेषाम् (for सर्वासाम्). D13 विधिपूर्वकम्, M4 अपि° (for अभिगम्यताम्) —(l. 56) D13 -पूर्व- (for -पुत्र-) V4 अजयत् (submetric) (for अजायत). D13 सर्वासामभवन्मति (for the post. half). —(l 57) Ñ2 B3 4 D10 13 तम्, V3 तत्र (for तद्). B2 तदा (for तत). D13 जग्मु सर्वाश्च तत्र ह (for the post half). —(l. 58) Ñ2 B1 D10 आसां; D1 M4 तत्र (for तासा). Ñ1 V2 4 B1 2 4 D1 M4 ततश् (for तदा). Ñ1 repeats ऋष्यशृग. Ñ2 B3 D10 मुने. (for ऋषे.). D1 M4 तासामृषिसुतस्तदा (for the post. half) —For l 58, D13 reads the line of 17^{ab} as in Ś1 (cf. v.l. 17).—(l 59) V1 4 B1 पाद्या- (V4 °दा)र्घ- (for पाद्यार्घ्य-). D13 -दानैश्च (for -दानेन).—For l 59, D1 M4 read the line of 17^{cd} as in D3 (cf. v l. 17).—(l. 60) V2 4 B1 D13 च ता, D1 M4 तत (for तु तां). M4 सर्वा* (for सर्वास्ता).—(l. 61) D3 11 subst. l. 61 for 18^{cd}. D11 ऋषि- (for ऋषे) Ñ2 B1.3 D10 मनो (for मति). Ñ1 B4 ददु-, V4 द* (for दधु). D3 11 read l. 62 after 18 (D11 after the repetition of l 45).—(l. 62) B2.3 D13 समधुर (for सुमधुर) D1 3 11 अथैनमूचुस्ता वाक्य (D3 °र्वाक्य तास्; D11 °र्भीताश्च), M4 अप्येनमूचुर्मधुर (for the prior half). V4 ता आमन्त्र्य, D1 M4 हसमाना, D3 नस्यमाना (sic), D11 स्मयमाना (for ता हसन्त्य) D1 3 पुन (for वच). D3 subst. l 63 and 64 for 19 M4 reads the lines of 19 for l 63 and 64 (var.) मूलानि for मुख्यानि —(l. 63) D1 3 त्वमृने, D13 च मुने (for अप्युवे) D3 भभक्षय (by ditto) (for भक्षय). —(l 64) Ś1 D2 5 7 9 12 read l 64 after l 45 (subst. for 18^{cd}), D11 reads after l 62 (cf v l 18 for sequence). D1 रोचति ते (for ते रोचते) Ś1 D2 5 7 9 11 12 यदि रोचति वै(D2 7 9 ते)द्विज (D12 °जा), B3 (marg) स्वादूनि रसवति च also (for the post. half). Ś1 D2 3.5 7.9.11 12 subst. l. 65 for 20^{cd}, then cont. 66 (D11 l. 66 and 67) —(l. 65) D11 om. the prior half. V4 यदा°, B4 तथा तस्मै (hypermetric), D3 अथ ता (for अथास्मै). Ñ2 V1 B3 4 प्रददौ (for प्रददु) V2 D9 12 13 स्वादु- (for स्वादून्). D11 पूजा च (for मोदकान्) V2 D5 -समितान्, D11 °भां (for -सन्निभान्) —(l 66) V1 भक्ष्याश्च (hypermetric); V4 D1 3.5 7 9 12 M4 (repeats) भक्षान्, B4 भोगान् (for भक्ष्यान्) —D10 om l 67 —(l 67) M4 ता * * * ताम् D1 इह (for इति) B1 सुव्रत, D1 भूपते, D11 भूसुर, M4 चाप्यृषे (for भूपते).—After l 67, D1 ins both lines of 21 (cf. v l 21). Ś1 D2 5.7 9 11 12 ins l 68 and 69 after 20^{ab}. —D10 om. l. 68.—(l. 68) D9 परिष्वज्य चिर, D11 °जिते (sic), M4 परि * * * रे (for परिषस्वजिरे) —(l 69) D1 पस्पर्श च शिरस, D2 7.10 अथ° (D2 °था); D9 परिष्वज्य चिर, M4 परिषस्वजिरे (for परिपस्पृशिरे). Ñ V4 B2 3 D10 13 [ए]व (for [ए]नं) D12 om. पीनै in पीनैर् Ś1 D5 9 12 सुखै, D2 तनै: (sic), D7 घनै, D10 सुख (for सुइ).—(l. 70) V2 D13 °जेषुर्, D1 °जगुर्, M4 चुचुबुस्त (for चोपजेपुर्) Ñ1 मधुर° (hypermetric), D1 मद°, M4 मधुग * * (for मधु°).—(l. 71) V1 सोथमन्यत् (sic), V3 सोभन्यत्र (sic), M4 * मन्यत (for सोऽमन्यत) B1 °च, M4 मोद * * (for मोदकांस्तान्) V1 प्रवर्तितान्, V2 स्ववर्तिन, V3 सुसवृत्तान्, B3 D13 सु(D13 स्व)वर्जितान् (for सुवर्तितान्). Ñ1 मोदकास्वादनमव (sic) (for the post. half).—(l. 72) V1 4 B1 4 M4 भक्षांश् (for भक्ष्याश्). Ñ1 [अ]न्यान् (submetric); D13 [आ]साद्य (for [आ]स्वाद्य). D13 विधिना (for विविधान्). D1 भक्षांश्च विविधान् स्वादून् (for the prior half). Ñ1 प्रयोजितान् (for सुयोजितान्). M4 मधूनि मधुरासि च (sic) (for the post. half).—(l. 73) Ñ1 [आ]स्वादितानि (for [आ]स्वाद्य तानि). D3 reads l 74-76 after l. 66 (which it inserts after 20), D11 reads after l. 69 (which it inserts after 20^{ab}), l. 74-76. —(l. 74) D1 M4 तानि चास्वाद्य (for च सुगन्धीनि). D3 स्वादित्वान्नानि पानानि (for the prior half). D1 3 M4 च मुदितो (for प्रमुदितो). D3 भवेत्.—(l. 75) M4 * * * रैश् (for सुकुमारैश्). V3 दृष्टो (for स्पृष्टो), D3 [ऽ]वमुह्यत, D13 मुमुह्यत

(sic) (for व्यमुह्यन). —(l. 76) D11 स्पृहयास (erroneously) (for स्पृहयामास). V2 स (for च). D1 3 चकार च (D3 om च submetric) स्पृष्टा नासा (for the prior half). V3 रसन्य (for स्पर्शस्य) V4 D10 सलिलस्य (for ललितस्य). —(l. 77) D3 subst l. 77 for 22^{ab}. D1 3 अथ पृ (D3 स्पृ) ष्ट्वा; M4 आपृच्छ्याथो (for अथापृच्छ्य) V4 मुनेस्तस्या., D1.3 M4 मुनिसुत (for मुने पुत्र). V4 स्त्रिय (submetric) (for ता स्त्रिय). V4 तदा, M4 पुन. (for तत). —(l. 78) Ś1 D2 (after 22) 3 5 7 9 11 12 ins. l. 78 after 22^{ab} D12 °ᐧᐧᐧ र (for आश्रमपद). Ś1 D2 5 9 11 12 तस्य, D7 तस्य (for नाम). B1 व्यपदेश्य, D3 9 व्युपदिश्य (for व्यपदिश्य) V1 [अ]विदूपरत (sic), D1 च दूरत, D2 13 [अ]ति दूरत, D10 विदूरत (for [अ]विदूरत) —(l. 79) B3 om. (hapl.) from समुत्सुक up to ऋष्यशृङ्ग in l. 2 of 314*. Ś1 D2 3 5 7.9 11 12 subst l. 79 for 23^{ab}. D13 [अ]प्रति- (for प्रति-). D2 3 7 11 13 [ए]व (for [ए]व). M4 ᐧ ऋष्यशृङ्ग V4 प्रतापवान्, D9 मुदु खित (for समुत्सुक) —(l. 80) Ś1 D2 3 5 7 9 11 12 ins. l. 80 after 301* (cf v l. 23) B2 तदा° (for तद्गतेनैव). D7 मनसा तद्गतेनैव (by transp). D1 (with hiatus) अनिद्राम् (for न निद्राम्) Ś1 D2 3 7.9 12 अधिगच्छति, D1 अभ्य°, D5 अभिगच्छति (for अध्यगच्छत) —For ins see below. —(l. 81) V1 तद् (for तं). V2 4 °स्मरन्, D1 M4 स सत्वर, D13 पुर° (for पुनस्त्वरन्). —(l. 82) Ś1 D2 3 5.7 9.11 12 subst l. 82 for 24^{cd}. M4 तत्रैव (for ता यत्र). Ś1 D2.5.7 9 12 मनोज्ञा रूपवत्यश्च (D7 °वत्योथ), D1 3 मान्यस्व (D3 मनोज्ञ) रूपा यत्रैव (for the prior half). Ś1 D5.12 दृष्टास्, Ñ V1 3 B1–3 D2.9 11 M4 दृष्ट्वा, V2 स्त्रियो (for दृष्टा). Ś1 D1–3 5.7 9.12 M4 ताश् (for वै). D2.3 7.9 तनु°, D12 °मध्यम, D13 °लोचना: (for चारुमध्यमा). —(l. 83) M4 damaged for दृष्ट्वै in दृष्ट्वैव and था in आयान्त. V1 4 तु (for [ए]व and तम् resp.). D13 कश्यपा- (for काश्यपा-). —(l. 84) Ś1 D2.3.5.7. 9 11.12 subst. l. 84 for 25^{cd}. Ś1 °द्गत्य (for प्रत्युद्गम्य). V1 D9 [अ]ब्रवीद् (for [अ]ब्रुवन्). Ś1 D2.3 5 7.9 11.12 सर्वा (for वाक्य). B1 D13 तथा, D2 3 5.7.11.12 वच: (for तदा). Ś1 आजग्मुर्वैपुनस्तदा (for the post. half). —(l. 85) Ś1 D2 3 5 7 9 11 12 subst. l. 85 for 26^{ab}. V3 दिव्यं; D13 नित्यं (for रम्य). Ñ1 पश्याम: किम्, V1 पश्य चास्माकम् (hypermetric), B4 D9 यत्रा° (for पश्यास्माकम्). Ñ2 V2.3 B3 4 D10 इद, V1 D1.9 इति (for अपि). V4 भ्रमौ (sic) (for प्रभो). —(l. 86) D3 subst. l. 86 for 26^{cd}. V1 missing from म up to श्यां. V2 B3 D3 [अ]ग्रां; V4 [अ]ग्ने (for [अ]श्या). Ñ अस्य; V1 चापि, V3 D13 अपि, B1.4 अद्य (for अभि-). —(l. 87) V1 missing, B1 [ए]तद्, M4 तद् (for [ए]व). Ñ1 च तद्व°; V3 चेद व°; B1 वचन तासां, D13 चैव व°, M4 एतद्व° (for चैतद्वचनं). B1 स्त्रीणाम् (for तासाम्). D13 °रमं (for मनोहरम्). M4 ता * * तिमनोह* (for the post. half). D1 reads the line of 27^{ab} for l. 87 with v.l. च for तु. D3 subst. l. 89 and 90 for 28. —(l. 89) Ñ2 एव वाथ (hypermetric); D3 च तदा, D13 एवाग्निम् (for एवाथ) D13 तदा (for तस्मिन्). D3 मुनि- (for ऋषि-) V1 M4 तदा, B2 (m. as in text) तथा (for तत). —(l. 90) V2 3 ततो (for तदा) Ñ2 B3 D10 13 तस्मिन् (for तस्य). Ñ1 illeg for छेम in राष्ट्रे महीपते V2 नृभूपते (for महीपते:) —For ins see below —(l. 91) D13 तु (for [अ]पि) Ñ1 V1 2 B4 D13 नैयान परम् (for नैयानवरम्). D11 विषय प्राप्य वै तदा (for the post half). —(l. 93) Ñ1 °धानीति (sic) (for राजधानीम्). —(l. 94) V1 वा (for [ए]व). D3 गत (for [आ]गत) D1 मत्वा (for विप्र). V4 वृष्टि कृत्वा (for the prior half). Ñ1 स मत्वा (submetric), V2 समवाप्य, V3 D13 महात्मा स, V4 सत्कृत्वा च, D1 सद्दृशा स (for स हि मत्वा). M4 विदि ᐧ ᐧ गधिप (for the post half) —(l. 95) V3 [अ]चैता, D13 [अ]हैर्या- (for [अ]चैया-). M4 मुनि प्रत्युद्गम्यश्चैव (for the prior half). M4 गत (for ययौ). —(l. 96) V2 4 अर्घे (for अर्घ्यं) M4 °धस (for पुरोहितम्) —After 30^{ab}, D2.3.7 ins l. 97 and 98 —(l. 97) Ñ1 V B1 4 शांत (for सान्त-). V1–3 B1 D1–3 [ए]न, V4 [ए]व (for [ए]व). V4 प्रदेशे, D1 2 7 M4 प्रणेमे, D3 प्रणम्य (for प्रपेदे). Ñ1 V1 3 4 B1 शांत्वयन्, V2 B3 D1 शातयन् (for सान्त्वयन्). V3 च तं, D2.7 विभु, D3 प्रभु (for इव).— V4 om. l. 98. —(l. 98) D13 महानैश् (for महर्हैश्). D3 विसिनैर् (sic), D10 चेशितैर्, D13 चैव त (for चेप्सितैर्) B3 damaged from भो to जै V1 मार्गैर्, V3 योगैर्, M4 damaged (for भोगैर्) V1 ᐧयोजन, V2 सुयोक्तैनं (sic), D1 सुयुजे त, D2 प्रयुजे त (sic), D3 प्रययौ त, D7 सततं त (for सुयोजैन). D1 प्रसादिनं, M4 प्र* ** (for प्रसादयन्). —(l. 99) D2.3 7 subst. l. 99 for 30^{cd}. V4 [ए]वोपचारेण; D1 प्रचचारैनं (for [उ]पचचारैन). V2 °र्मान्यो; D1 °र्नास्य; D2 3 7 प्रीतिरस्य; D13 °र्मा ते (for मन्युर्मास्य). Ñ1 B1.4 [इ]ह भूद् (for भवेद्). —(l. 100) D2.3 7 subst. l. 100 for 31^{ab}. Ñ2 V2 B2 D1–3 7 तस्मै (for चास्मै). D1–3.7 M4 तत (for तदा). B1 transp कन्या and चास्मै. —(l. 101) D1 राजा, M4 द* (for दत्त्वा) V3 स, B4 ह (for च). —(l. 102) B3 D1 संन्यवसत् (for स°) M4 damaged (for न्यवसत्त). V2 सु-; D13 [अ]पि (for [अ]सि-). —(l. 103) D10 om. (hapl.) from the post. half of l. 103 to the prior half of l. 2 of 318*. —For ins. see below.]

—After l. 24, B3 ins.

310* सशङ्किताश्च ता: सर्वा ऋषिशापभयेन च ।

—After l. 38, B3 (m.) 4 ins

311* सुचित्राभरणावेशा गायन्तीर्मधुरस्वरा: ।

[B3 स्व- (for सु-). B4 गायंति (for गायन्तीर्).]

—After l. 49, V4 B4 D13 ins. :

312* एवमुक्त: स ताभिस्तु विभाण्डकसुतो बली ।

[D13 हि (for तु). B4 वशी (for बली).]

—After l. 53, V4 B3 (m.) 4 ins. :

313* यूयं किमर्थमायातास्त्वरावन्तो ममाश्रमम्।
किं च वः क्रियतां कार्यं क्षिप्रं शंसितुमर्हथ।

[(l. 2) B3.4 किंकर (for किं च वः.)]

—After l. 80, Ñ V B D10.11 (after l. 80 inserted after 301*).13 ins.

314* अथाजगाम भगवान्काश्यपः स्वं निवेशनम्।
ध्यायमानं च तं दृष्ट्वा ऋश्यशृङ्गं समुत्सुकम्।
पप्रच्छ काश्यपः पुत्रं कस्मान्मां नाभिनन्दसि।
चिन्तासागरमध्यस्थमद्य त्वां तात लक्षये।
न हीदृशं तापसानां रूपं भवति कर्हिचित्।
शीघ्रमाचक्ष्व मे पुत्र किमिदं वैकृतं कृतम्।
एवमुक्तः काश्यपेन प्रोवाच पितरं तदा।
भगवन्निह मे दृष्टाः पुरुषाः साधुलोचनाः।
सुकुमारैरुरसिजैः पीनैरत्यद्भुतोपमैः।
परिपस्पृशिरे मां च गाढमालिङ्ग्य सर्वशः।
गायन्ति सुकुमाराणि मनोज्ञानि मुहुर्मुहुः।
क्रीडन्ति चाद्भुताकारैर्नयनभ्रूविचेष्टितैः।
अब्रवीद्भगवाञ्श्रुत्वा ऋष्यशृङ्गवचस्तदा।
रक्षांस्येतेन रूपेण तपसो नाशनाय वै।
विश्रम्भस्ते न कर्तव्यस्तेषु पुत्र कथंचन।
एवमुक्त्वा ऋश्यशृङ्गं समाश्वास्य च काश्यपः।
उषित्वा रजनीमेकामरण्यं स जगाम ह।

[B3 om up to ऋष्यशृङ्ग in l. 2. (cf v.l. line 79 of 309*). —(l. 1) Ñ2 काश्यपस्य (for काश्यप॰ स्वं). V1 मुनिवेशन, V4 संनि°, D10.13 स्वनि° —(l. 2) V1 ध्यान°, D11 °मानश् (for ध्यायमान) D13 ऋषि° (for ऋष्यशृङ्ग) —(l. 3) V2 त्वं, D11 मा, D13 वा (for मां). —(l. 5) B3 ईदृश (for हीदृश) Ñ1 B4 भवितु (sic) (for भवति) —(l. 6) Ñ2 B3 वैकृत्र, V3 वैकृती (sic), D11 विकृत (for वैकृत). —(l. 7) D11 कश्यपेन. —(l. 8) B2 D11 दृष्ट्वा (for दृष्टा). V1.4 B1 D13 शुभ- (for साधु-). V2 तापसा शुभलक्षणा (for the post. half). —After l. 8, D13 ins. l. 8 of 302* with v.l. दत्त (for ऽददां). —(l. 9) B4 उ*सिजै. D11 सुकुमारे हरसिजे (sic) (for the prior half). D11.13 अपि (for अति-). —(l. 10) B1 परिपस्पृ*रे, D11 परिप*शिरे. V2 सर्वत (for सर्वश). —(l. 11) B1 सुकु*राणि. —(l. 12) Ñ2 B3 D10 नयनैर् (for नयन-). —(l. 13) V4 बुद्ध्वा (for श्रुत्वा) V4 °शृंगं सुत (for °शृङ्गवचस्). B1 तथा, B2 तत. (for तदा). —(l. 14) V4 लक्ष्यसे (for रक्षांसि). V4 B1 तेन; B3 [ए]तानि (for [ए]तेन). Ñ1 illeg. for ण in रूपेण. —(l. 15) Ñ1 V3 B4 विश्वासस् (V3 °सं), Ñ2 विभ्रमस् (for विश्रम्भस्). Ñ2 तु (for ते). V3 कर्तव्यं (for कर्तव्यस्). —(l. 16) D11 उक्त (for उक्त्वा). D10 स समाश्वास्य (for समाश्वास्य च). D11 कश्यप. —(l. 17) Ñ1 अवश्य (for अरण्य).]

—After l. 90, Ñ V B D10.11 (after 306*).13 ins

315* विभाण्डकश्च विप्रर्षिराजगाम स्वमालयम्।
वन्यं मूलं फलं प्राप्य भारार्तः सोऽविशत्तदा।
शून्यमावसथं दृष्ट्वा पुत्रदर्शनलालसः।
परिश्रान्तस्तथैवासावकृत्वा पादधावनम्।
चुक्रोश ऋष्यशृङ्गेति सर्वतः प्रविलोकयन्।
न चापश्यत्सुतं तत्र काश्यपो भगवानृषिः।
ग्रामांश्च परिपप्रच्छ गोकुलानि च सर्वशः।
कस्यैष विषयः सौम्यो ग्रामाश्च बहुगोकुलाः।
ऋषेर्वचनमाज्ञाय सर्वे ते गोष्ठजीविनः।
कृताञ्जलिपुटा भूत्वा विनयेनाचचक्षिरे।
अङ्गेषु प्रथितो राजा लोमपाद इति श्रुतः।
तेनाभिसृष्टा ब्रह्मर्षे ग्रामा ह्येते सगोकुलाः।
पूजार्थमृष्यशृङ्गस्य विभाण्डकसुतस्य वै।
एवमुक्तस्तु स ऋषिर्दृष्ट्वा वै ध्यानचक्षुषा।
भविष्यमेतज्ज्ञात्वा च प्रीतात्मा स न्यवर्तत।

[(l. 1) V1.3 B2.3 (marg., orig as in text) ब्रह्मर्षिर्; V4 B4 राजर्षिर्; D11 सध्यायां (for विप्रर्षिर्). Ñ2 B3 D10 आश्रम (for आलयम्) D11 निवृत्तश्च वनांनरात् (for the post half). —(l. 2) Ñ1 V3 B2 वन्य-, Ñ2 D10.13 बहु-; B4 रम्य; D11 वर्ण्य- (for वन्य). Ñ1 D13 -मूल-, Ñ2 -मूल्य-; V1 B D10 मूल- (for मूल) D11 चाप्य (for प्राप्य). B1 चितयस्; D13 प्राविशत (for सोऽविशत्) —(l. 3) B3 (m. orig. as in text) -मानसः (for -लालस) —(l. 4) V4 D13 °श्रांतस् (for परिश्रान्तस्). V3 D11 [आ]सीद् (for [अ]साव्) D13 दत° (for पादधावनम्) —Ñ1 om. l 5 —(l 5) V4 D11 चुक्रोध (for चुक्रोश) D11 च ततस्तत्र (for ऋष्यशृङ्गेति). Ñ2 V1.3 B3 D10 सर्वश, B1 सर्वत्र (for सर्वतः). B4 परि°, D11.13 स वि° (for प्रविलोकयन्) —For ins. see below. —(l. 7) D11 तु (for च) V2.4 B1.4 D13 पथि (for परि-) V1 चतुर्दश॰ (sic), B1 समततः (for च सर्वश॰) —(l. 8) B4 [ए]व (for [ए]ष). Ñ1 illeg for षय in विषय॰. Ñ1 V4 B1.3.4 सौम्या; D13 सौम्य (for सौम्यो) D13 ग्रामश् (for ग्रामाश्). Ñ1 B4 °शोकुला॰ (sic), D13 °गोकुल॰ (for बहुगोकुला॰) —(l. 9) V4 आकर्ण्य, D10 आज्ञा* (for आज्ञाय). V1.3 B1.2 गोषु°; D11 गोनु°, D13 °जीवित॰ (sic) (for गोष्ठजीविन॰). —(l. 10) V1 कृताजलि॰, D11 वृद्धाचाजलि- (sic) (for कृताञ्जलि-). V1 पुरो, V3 -पुटो (for -पुटा) —(l. 11) Ñ2 B2 रोम° (for लोमपाद) —(l. 12) Ñ2 °सृष्ट्वा, V1.2 [अ]तिसृष्टा, V3.4 °मृष्टा, B2 [अ]ति सृष्ट्वा, D11 °दृष्ट्वा (for [अ]भिसृष्टा). D11 त्वते, D13 एते (for ह्येते) —(l. 13) V4 D13 ऋषि°; B3 °*गस्य, D11 उपसगम्य (for ऋष्यशृङ्गस्य). B1.2 च (for वै). —(l 14) V2 उक्ते (for उक्तस्). Ñ1 B2.3 D10.13 विप्रर्षिर्, Ñ2 विप्रर्षेर्, V3 ब्रह्मर्षिर् (for स ऋषिर्). Ñ1 वै ज्ञान-, D11 ध्यानेन (for वै ध्यान-). —(l. 15) B1 D13 भविष्यद् (for भविष्यम्). B1 एव, B4 D13 एव (for एतज्). V3 °तु, B1 तज्ज्ञात्वा, D10 आत्वा° (sic) (for ज्ञात्वा च). Ñ1 भविष्येदित° (sic), V4 भविष्यतितयज्ञाय (sic) (for the prior half).]

—After l. 6 of 315*, V2.3 B2 (m.) D11 ins.:

१०

भूय एव च राजेन्द्र शृणु मे वचनं हितम् ।
यथा स देवप्रवरः कथयामास बुद्धिमान् ॥ १
इक्ष्वाकूणां कुले जातो भविष्यति सुधार्मिकः ।
राजा दशरथो नाम्ना श्रीमान्सत्यप्रतिश्रवः ॥ २

अङ्गराजेन सख्यं च तस्य राज्ञो भविष्यति ।
कन्या चास्य महाभागा शान्ता नाम भविष्यति ॥ ३
पुत्रस्त्वङ्गस्य राज्ञस्तु रोमपाद इति श्रुतः ।
तं स राजा दशरथो गमिष्यति महायशाः ॥ ४

G. I. 10 4
B I. 11 4
L I 9 4

316* निश्चक्रामाश्रमात्तस्मात्प्रतिसंधातुमात्मजम् ।
निष्क्रम्य च वनात्तस्माद्ददर्शाङ्गान्स काश्यपः ।

[(l 1) V2 स विचिन्वन्नुतं तदा (for the post half). —For l. 1, B2 D11 read निजाश्रमान्निश्चक्राम (D11 °च निष्क्रांतस्)तदान्वेष्टु सुत नन —(l 2) D11 वचनात् (by metathesis) (for च वनात्) V3 गा ददर्श च, B2 अग (m. gloss देश)ददर्श (for ददर्शाङ्गान्स). D11 विषय च जगाम स. (for the post. half).]

On the other hand, B3 ins .

317* ज्ञात्वा योगबलेनाथ सुतस्य गमनं यतः ।
जगाम चातिवेगेन क्रोधेन च समायुतः ।

—After l. 103, Ñ2 V1.2 4 B3 (marg. after 320*) D10 13 ins , while D11 ins. after 32 .

318* सर्वमेतदशेषेण श्रुत्वा ब्रह्मर्षिसत्तमः ।
विभाण्डको महातेजा गतमन्युर्द्विजोत्तमः ।
जगाम तपसे धीमान्सुप्रीतेनान्तरात्मना ।

[D10 om l 1 and the prior half of l 2 (cf. v.l. line 103). V1.2 B3 D11.13 om l 2. —(l. 3) D11 जगा * (for जगाम). D13 तपसो (for तपसे). V1 2 D11.13 चैव (for धीमान्). D11 स प्रीतेन (for सुप्री°). Ñ2 V4 D10 पुनरेवाश्रम प्रति (for the post. half).]

On the other hand, V3 ins

319* रेमे बहुतिथं कालं तेन राज्ञानुमोदितः ।

—After l. 103, B3 ins.

320* शुशुभे नगरे तस्य लोमपादस्य भूपतेः ।

☞ Hereafter the details such as इत्यार्षे etc. which are not constituent elements of the colophon are ignored

Colophon *Kānda name* Ś1 Ñ2 V4 B1 D10 om.; V1–3 B2–4 D11 आदि°; D1 3 अयोध्या°. —*Sarga name* : Dt D4.6.8.14 S om., Ś1 D5.9 12 ऋष्यश्रृंगाभिगमनं; Ñ V1 4 B D1–3.7 10 ऋष्यशृंगोपाख्याने (B1.3 D1–3 7 °नं), V2.3 ऋष्यश्रृंगोपाख्यानवर्णनं (V3 ने मंत्रिवाक्यं), D11 ऋष्यश्रृंगानयनं. —*Sarga no.* (figures, words or both) . Ñ1 V1.4 B1.4 D3 5 11 13 om. both. Ś1 Ñ2 B2.3 D10 9, V2 11, V3 8; D1 7; D7 6; D2 सप्तमः; S (except M4) दशमः; M4 नवमः (as in text), Dt D4.6.8 14 10 दशमः; D9 both as in text. —After colophon, G1 2.4 M2 conclude with श्रीरामाय नमः; G3 श्रीमते रामानुजाय नमः.

10

1 Before 1, Ś1 ins. ref सुमन्त्रः; T2 श्रीरामचन्द्राय नमः —^{a}) Ś1 एवं (for एव) Ñ V1 4 B D1.10 महाराज; V2 महातेजः; V3 D2 3 7 13 M4 महाबाहो; Dt D6 8 9.14 T G4 M2 हि°, G1 3 M3 तु° (for च राजेन्द्र) —^{b}) B4 शृनु(णु)-ष्व (for शृणु मे) Ñ1 V1 2 B2–4 D3 7 [ऽ]वहितो; Ñ2 V3 D10 [ऽ]वहितं; V4 विदितं; B1 सुहितं; D1 [ऽ]द्य हितं; D2 च हितं; D13 वदतो, G3 M4 परमं (for वचनं) Ñ V B D1–3 7 10.13 वचः (for हितम्) —^{c}) D4 एवं; T2 यदा (for यथा). Ś1 धर्म- (for देव-) —^{d}) Ś1 D5 9 11.12 धर्मवित् (for बुद्धिमान्). D4 14 S (except M3 4) Cm g k कथायामेवमब्रवीत् (Cg °मुक्तवान्) ❀ Cg : कथायां कथाप्रसङ्गे एवं वक्ष्यमाणरीत्या यथा उक्तवान् तथा शृणु ❀ —For 1^{cd}, Ñ V B D1–3 7 10 13 M4 subst.

321* सनत्कुमाराद्वदतः श्रुतं मे वचनं यथा ।

[M4 सन * माराद्. V3 उदित; V4 B3 D10 गदत (for वदत.). V4 विदित (for वचन). B4 तथा.]

2 Before 2, Ś1 ins in marg. ref. सनत्कुमारः. —^{ab}) D9 कुलेले (by ditto.). D2.3 7 9 राजा; D14 ज्ञातो (for जातो). Ñ V B D1.10.13 M4 इक्ष्वाकुवंशजो (V1 °रंगजो [sic], B1 °वंश * ो)राजा भविष्यति महायशाः. —^{c}) D4 नाम; T3 नामा (sic) (for नाम्ना). V3 D6 8 9 14 transp राजा and नाम्ना. Ś1 Ñ V1.2 4 B D1–3.5.7.10–13 S (except T3 M3) नाम्ना(D11 नाम्नः)दशरथो नाम (Ś1 D5.11.12 वीरः). —^{d}) Ñ V B D1–3.7.9 10 13 M4 धीमान् ; G2 M1 राजा (for श्रीमान्). Ñ V B D2.10.13 T2 M4 सत्यपराक्रमः; Dt D6 8 G3 °श्रवाः; D1 धर्मपरायणः; Cm.g k.t as in text. —D11 repeats 2^{cd} after 3^{ab}.

3 ^{ab}) Ś1 Ñ V B D1–3.5.7 9–13 M4 सख्यं तस्यां(Ñ2 °दं also)गराजेन भविष्यति महात्मनः (D13 °ना; D9 न संशयः). —After 3^{ab}, D11 repeats 2^{cd}. —^{c}) G2 अन्या. D1 M4 तस्य (for चास्य). V2 -भोगा; M3 -भाग (for -भागा). —^{d}) D3 नाम्ना शांता. B1 * विष्यति.

4 D4 om. 4. —^{a}) M1.2 च (for second तु). G2 राज्ञस्य (sic) D14 T1.2 G4 M3 पुत्रस्त्वंगाधिराजस्य; G1 3 स पुत्रस्त्वंगराजस्य. —^{b}) T3 स्मृतः (for श्रुतः). —^{c}) T3 अंगराजं (for तं स राजा). —For 4-7, Ś1 Ñ V B D1–3.5.7.9–13 M4 subst. 322*.

अनपत्योऽस्मि धर्मात्मञ्शान्ताभर्ता मम क्रतुम् ।
आहरेत त्वयाज्ञप्तः संतानार्थं कुलस्य च ॥ ५
श्रुत्वा राज्ञोऽथ तद्वाक्यं मनसा स विचिन्त्य च ।
प्रदास्यते पुत्रवन्तं शान्ताभर्तारमात्मवान् ॥ ६
प्रतिगृह्य च तं विप्रं स राजा विगतज्वरः ।
आहरिष्यति तं यज्ञं प्रहृष्टेनान्तरात्मना ॥ ७
तं च राजा दशरथो यष्टुकामः कृताञ्जलिः ।
ऋष्यशृङ्गं द्विजश्रेष्ठं वरयिष्यति धर्मवित् ॥ ८
यज्ञार्थं प्रसवार्थं च स्वर्गार्थं च नरेश्वरः ।
लभते च स तं कामं द्विजमुख्याद्विशांपतिः ॥ ९
पुत्राश्चास्य भविष्यन्ति चत्वारोऽमितविक्रमाः ।
वंशप्रतिष्ठानकराः सर्वलोकेषु विश्रुताः ॥ १०

---

5 ^{a}) D14 S (except T3 G2 M1) Ck **धर्मात्मा** (for °त्मन्) —^{c}) G2 M1 **आरभेत** (for आहरेत) —^{d}) T3 **मे**; M3 **न:** (for **च**)

6 ^{b}) Dt D4 6 8 G1 M2 3 Ct .**च**; **Cg** k as in text (for **स**) D4 G2 M1 **विमृश्य** (for **विचिन्त्य**).

7 ^{c}) M3 **च्य** *inf. lin. sec. m* in **आहरिष्यति.** —For 4-7, Ś1 Ñ V B D1–3 5.7.9–13 M4 subst. .

322* अङ्गराजोऽनपत्यस्तु लोमपादो भविष्यति ।
स राजानं दशरथं प्रार्थयिष्यति भूमिपः ।
अनपत्याय मे कन्यां सखे दातुं त्वमर्हसि ।
शान्तां शान्तेन मनसा पुत्रार्थं वरवर्णिनीम् ।
श्रुत्वा दशरथो वाक्यं प्रकृत्या करुणात्मकः ।
दास्यते तां तदा कन्यां शान्तामङ्गाधिपाय सः ।
प्रतिगृह्य च तां कन्यां स राजा विगतज्वरः ।
स्वपुरं यास्यति प्रीतः कृतार्थेनान्तरात्मना ।
तां कन्यामृष्यशृङ्गाय प्रदास्यति स पार्थिवः ।
ऋष्यशृङ्गोऽपि च प्रीतो लब्ध्वा भार्यां भविष्यति ।

[(l. 1) Ś1 D2 3 5 7 9.11.12 अपुत्रस्त्वङ्गराजो वै; V1 अगराज * * : * (for the prior half). V4 °राजो (for लोमपादो). Ś1 D1–3 5 7 11.12 °पाद इति श्रुत· (for the post. half). —(l. 2) D13 राजा त; M4 च राजा (for राजान) M4 अर्थयिष्यति भूमिप (for the post. half). —(l 3) D1 M4 अनपत्यस्य. V3 D13 सख्ये (for सखे). D1 M4 transp. दातु and त्वम् Ś1 D2 3.5 7.9.11.12 अनपत्योस्मि धर्मज्ञ कन्येय मम (D2.3 wrongly om. one म)दीयतां. —D1 om. line 4. —(l. 4) The prior half = I 9 31^c. Ñ V4 D3.5 7.9.10.13 M4 शांता; D2 शांतं. Ś1 पुत्रार्थी; D5.11.12 °र्थे (for पुत्रार्थं). Ś1 Ñ2 V4 D1 3 5.7 10–12 वरवर्णिनी. M4 स कन्यां पुत्रिकाहेतोर्वरये त्वां प्रसी * *. —(l. 5) D1 श्रुत्वा च (hypermetric). D1 M4 चास्य (for वाक्य). Ś1 D2 3 5.7.9.11 12 ततो राजा दशरथ: (for the prior half). V2 °त्मक. Ś1 D5 9.12 मनसाभि(D12 °ति)-विचित्य तां (D5 त; D9 तत्), D1 विचित्य मनसा चिर (for the post half). —(l. 6) Ñ1 om. (erroneously), D2 3 7 तत (for तदा). D1 तस्मै (for कन्यां). M4 पुत्रकामाय (for तां तदा कन्यां). D1 M4 दुहितर प्रियां (for अङ्गाधिपाय सः). —(l 7) V3 प्रगृह्य स (for प्रतिगृह्य). Ś1 B4 (missing) D2 3.5.7. 11.12 तु (for च). V4 राजा कन्यां स (by transp.). —(l. 8) Ñ V3 B1.3.4 D10 यास्यते. Ś1 D2.3.5.7.9.11.12 क्षिप्रं, M4 प्रीत (for प्रीत·) Ś1 D1–3 5 7 9 12 प्र(D5 erroneously om. प्र)हृष्टेन (for कृतार्थेन) —(l. 9) Ś1 repeats line 9 (var.) after 8 Ś1 D5 11 12 कन्यां ताम् (by transp). V1 च (for स). Ś1 स चेश्वर· (second time), V3 नराधिप·; D2.3.5.7.9 11 12 स वीर्यवान् (for स पार्थिव). D1 M4 स प्रदास्यति(by transp.) वीर्यवान् (for the post. half). —For ins see below. —(l 10) V2 ता, V3 स- (for च). Ś1 D2 3 5 7 9 11 12 सत्यप्रतिश्रवो (D2 °श्रुनो)राजा (for the prior half). Ś1 D2 3 5. 7 9 11 12 स च(D3 सर्व)शुद्धो; Ñ लब्धभार्यो (for लब्ध्वा भार्यां)]
—After line 9, B4 M4 ins.

323* आत्मव्यतिक्रमाद्देवो विषये नास्य वर्षति ।
तस्याभ्यागमनादेव वर्षिष्यति शतक्रतुः ।

[(l 1) B4 आनेष्यति क्रमाद्देतोर् (for the prior half). M4 स्वे न (for नास्य). —(l 2) M4 पुनरेवाभिवर्षति (for the post half).]

8 ^{a}) D14 T1 2 G1 3 **तं तु**; M3 **स तु** (for **तं च**). —^{b}) V2 **द्रष्टुकामः**; Dt D4 6 8 S (except M3) **यशस्कामः**; **Cg** as in text —^{d}) Ś1 **प्रहृष्टेनांतरात्मना.** —B1 r. (ditto.) from **ति** in **वरयिष्यति** up to **च्य** in 11^b (cf. B1 variant), after **च्य** in 11^b. —For 8^a-9^b, D1 subst , while M4 for 8

324* तं च राजा दशरथो होतारं वरयिष्यति ।
यष्टुं यज्ञं पुत्रकामः समुपेत्य कृताञ्जलिः ।

—After 8, in the place of 9^{ab} Ś1 wrongly repeats (var.) line 9 of 322*.

9 Ś1 om 9^{ab}. —^{ab}) V4 **यज्ञार्थं च** (hypermetric). V1 **धर्मार्थं च**; B1 om (hapl , first time) (for **स्वर्गार्थं च**). Ñ B3 D10 13 **नराधिपः**; D3 **नरेश्वर**; D4 **जनेश्वरः**. M4 **स्वर्गार्थी पुत्रकामश्च वरये त्वामिति ब्रुवन्.** —^{c}) Ś1 Ñ V B D1 2 5 7 9–13 M4 **लप्स्यते.** Ś1 Ñ1 B3 **सततं**; Ñ2 V3 D10 **स तु तं**; V1 4 D1.3.7 **स च तं** (by transp.), B2.4 D4 13 **स**(D4 **च**)**ततः**; D12 **च शतं**; G1 3 **च स तान्** (for **च स तं**). B2 G1 3 **कामान्** (for **कामं**). —^{d}) D2 °**तुष्टया**; D4 **विप्र**°, D11 **द्वि** *° (for **द्विजमुख्याद्**). D2 **विशांपते.** Ñ V B D10 13 M4 **ऋषिपुत्रा**(B3 °**त्र**)**न्नराधिपः** (Ñ V2.4 B1 °**रेश्वरः**).

10 ^{a}) V1 **पुत्रास्तस्य**; V2 **पुत्रा वास्य**; D1–3.5.7.9.11.12 **सुताश्चास्य.** —^{b}) Ś1 Ñ V B D5.10–13 M4 -**तेजसः** (for

एवं स देवप्रवरः पूर्वं कथितवान्कथाम् ।
सनत्कुमारो भगवान्पुरा देवयुगे प्रभुः ॥ ११
स त्वं पुरुषशार्दूल तमानय सुसत्कृतम् ।
स्वयमेव महाराज गत्वा सबलवाहनः ॥ १२
अनुमान्य वसिष्ठं च सूतवाक्यं निशम्य च ।
सान्तःपुरः सहामात्यः प्रययौ यत्र स द्विजः ॥ १३
वनानि सरितश्चैव व्यतिक्रम्य शनैः शनैः ।
अभिचक्राम तं देशं यत्र वै मुनिपुंगवः ॥ १४
आसाद्य तं द्विजश्रेष्ठं रोमपादसमीपगम् ।
ऋषिपुत्रं ददर्शादौ दीप्यमानमिवानलम् ॥ १५ G. I. 10. 19 B. I. 11. 16 L. I. 9 18

-विक्रमाः) —^{cd}) D14 सर्वे (for सर्व-). Dt D6.8 सर्वभूतेषु. Ñ V B D10 13 M4 कुलकीर्ति(B2 °शील)यशोमान(B1 °नाम; D13 °दान)धर्म(V3 °धन)संतानवर्धनाः.

11 ^{a}) V2.4 स एवं (by transp) D2 देवः (for देव-) Ñ V1–3 B D10.13 M4 -र्षिवरो; V4 -र्षिप्रवरो (hypermetric) —^{b}) D3 7 पुरा (for पूर्वं) G3 कथाः (for कथाम्). Ñ V B D10 13 M4 भविष्यमि(D13 °दि)दमुक्तवान्. —After ष्य (cf B1 variant), B1 repeats (ditto ?) the portion of the text from ति in वरयिष्यति in 8^{d}, up to ष्य in ^{b} here. —^{c}) D1 भगवन् —^{d}) D1 इमां (for पुरा). D2.3 7 प्रभो (for प्रभुः) Ñ V B D1 10 13 M4 मुनिसमागमे.

12 ^{a}) Ś1 D5 12 मंत्रवशोमूलं; D1–3 7.9 11 मनुजशार्दूल. —^{b}) D11 तमान∴. D2 3.7 9 सुसंस्कृतं. —^{c}) D4 च राजेंद्र; T2 G1 M3 °राजो (for महाराज) —^{d}) D2 4 7 स्वबल-. D3 °न; G1 -वानहः (by metathesis) (for -वाहनः). Ś1 D5 9 12 सभृत्यबलवाहनः. —For 12 and 13, Ñ V B D10 11 (for 12^{c}–13^{d}) 13 M4 subst. 327*.

—After 12, Ś1 D1–3 5.7 9 11 (after l 6 of 327*) 12 ins :

325* सूतस्य वचनं श्रुत्वा राजा संपूर्णमानसः ।
[D11 स तस्य (for सूतस्य)]

—while Dt D6 8 G3 ins

326* सुमन्त्रस्य वचः श्रुत्वा हृष्टो दशरथोऽभवत् ।

13 ^{a}) D1 अनुगम्य. D9 स (for च). —^{b}) D3 सूतकवाक्यं (hypermetric) Ś1 D1 5.9 12 निवेद्य च; Dt D6 8 निशाम्य च (sic), D2.3 7.11 न्यवेदयत्. —After 13^{ab}, Ś1 D1–3 5 7 9.12 14 T1 2 G4 ins l. 7 of 327*. —^{c}) Ś1 D5 12 सों(D5 सां)तःपुरात्. —For 12 and 13, Ñ V B D10.11(for 12^{c}–13^{d}) 13 M4 subst.

327* स त्वं नृपतिशार्दूल तमानयितुमर्हसि ।
विभाण्डकसुतं गत्वा वरयित्वात्मनो गुरुम् ।
इति श्रुत्वा दशरथः सुमन्त्रस्य सुमन्त्रितम् ।
वसिष्ठं समुपागम्य ततो वचनमब्रवीत् ।
सुमन्त्रोऽयं वदत्येवमनुज्ञां दातुमर्हसि ।
वसिष्ठोऽपि वचः श्रुत्वा तथेति प्रत्यपद्यत ।
सोऽनुज्ञातो वसिष्ठेन राजा सुप्रीतमानसः ।
सुमन्त्रवचनात्तूर्णं प्रयातुमुपचक्रमे ।
ऋष्यशृङ्गं वरयितुं सामात्यः सपुरोहितः ।
सान्तःपुरजनश्चैव यत्रासौ द्विजसत्तमः ।

[D11 om. l 1. —(l 1) M4 एव (for स त्व). V1 B4 M4 तमा (V1 तमिहा hypermetric) नेतुमिहार्हसि —For ins. see below. —B1 om. l 2–5. —(l 2) V4 ज्ञात्वा (for गत्वा). Ñ1 चात्मनो (hypermetric) (for [आ]त्मनो) —(l. 3) Ñ1 सुमन्त्रसुत (sic), V3 च मन्त्रित, V4 D10 11 13 M4 सुमन्त्रिण (D10 °न), B4 स मन्त्रिन (for सुमन्त्रितम्) —(l 4) Ñ1 उपागम्येतम् (sic), V2 4 D11 13 उप (V4 °पा)गम्यैवम् (D11 °व), V3 B2 M4 उप (M4 अभि)गम्येद (for समुपागम्य) V1 B4 स वसिष्ठमुपागम्य (for the prior half). Ñ1 V2 4 D11 (with hiatus) 13 इद, M4 तदा (for ततो). —(l. 5) D11 [ए]व तमनुज्ञातुम् (for [ए]वमनुज्ञां दातुम्) —(l. 6) V B1 2 4 D11 13 च तच् (for वच.). V2–4 D13 प्रतिपद्यत (V3 °ते). —After l 6, D11 ins 325* —(l 7) Ś1 D1–3 5.7 9 11. 12 14 T1.2 G4 वसिष्ठेनाभ्य(D9 °प्य)नुज्ञातो राजा (D1 प्रीतो) दशरथस्तदा (D1 °था, D12 °स्य च, D14 T1.2 G4 सपूर्णमानस). —(l 8) D13 -वचमा (for -वचनात्). V1 स (for प्र-). —(l 9) V4 समासाद्य पुरो°, D11 लोमपादस्य वै पुर (for the post half) —D11 om. line 10 —(l. 10) B4 ज्ञात° (for सान्त°) B4 यथा (for यत्र)]

—After l. 1, B3 ins

328* कार्यसिद्धिं तदा मेने विभाण्डकसुतागमम् ।

14 ^{a}) D2 हरितश्च (for सरितश्च). —^{b}) D1 विनिष्क्रम्य. —^{c}) Ś1 D5 9 11 12 व्यतिचक्राम; D2 3.7 प्रतिपेदे स (for अभि°) —^{d}) G2 पुत्र (sic) (for यत्र). Ś1 D2 3 5 7 9 11 12 [अ]सौ (for वै). D9 °सत्तमः (for °पुंगवः) —For 14, Ñ V B D1 (line 2 only for 14^{cd}) 10 13 M4 subst, while Ś1 D5 9 11 12 ins after 14, whereas D2.3 7 subst. for 15^{ab}.

329* अतीत्य विविधान्देशान्राजा नातिचिरेण सः ।
लोमपादपुरं श्रीमान्प्रविवेशाभिपूजितः ।

[Ś1 D2 3 5 7.9 11.12 om. l 1 —(l. 1) Ñ1 V4 B1 M4 सोऽतीत्य. Ñ1 तत्; B1 त, M4 ह (for स). —(l. 2) Ñ2 V1 B1 3 4 D10 13 °पुरी, V2 °पाद पुर, V4 °दाश्रम, M4 रोमपादगृह. Ś1 D2.3 5.7.9.11.12 प्राप्य; V1 धीमान्, M4 श्रीमत् (for श्रीमान्). Ś1 D3 5.7 9 11.12 सु°, V4 [अ]ति°, D2 स पूजित, D10 [अ]पि°.]

15 ^{ab}) G1 द्विजं; G2 M1 मुनि- (for द्विज-). M3 -समन्वितं (for -समीपगम्). Ś1 Ñ V B D1.5 9–13 M4 तत्राससाद(V3 D1 ततो ददर्श)राजा स(Ś1 D5.9 11.12 राजा तु;

G. 1 10. 20
B. 1. 11. 16
L. 1. 9. 18

ततो राजा यथान्यायं पूजां चक्रे विशेषतः ।
सखित्वात्तस्य वै राज्ञः प्रहृष्टेनान्तरात्मना ॥ १६
रोमपादेन चाख्यातमृषिपुत्राय धीमते ।
सख्यं संबन्धकं चैव तदा तं प्रत्यपूजयत् ॥ १७
एवं सुसत्कृतस्तेन सहोषित्वा नरर्षभः ।
सप्ताष्टदिवसान्राजा राजानमिदमब्रवीत् ॥ १८
शान्ता तव सुता राजन्सह भर्त्रा विशांपते ।
मदीयं नगरं यातु कार्यं हि महदुद्यतम् ॥ १९
तथेति राजा संश्रुत्य गमनं तस्य धीमतः ।
उवाच वचनं विप्रं गच्छ त्वं सह भार्यया ॥ २०

D1 राजासौ; M4 राजानं)लोमपादनिवेशने (Ś1 V4 D5.12 °नं). —For 15^{ab}, D2 3 7 subst l 2 of 329*. —^{c}) Ś1 T3 ऋषेःपुत्रं; V4 ऋषिपुत्रो. Ś1 D2 3 5 7.9 11 12 °सौ; Ñ V B(B3 m.) D1 10 13 M4 दशरथो, B3 °थ; Dt D6 8 Ct °थो; M1 °जौ (sic), Cg as in text (for ददर्शादौ) —^{d}) V4 °मान (for °मानम्). V4 [आ]बभौ; B4 [अ]नसं (for [अ]नलम्) D3 °त्रिमानलं (by metathesis) (for °मिवानलम्).

16 ^{ab}) Ś1 D1–3 5 7 9 11 12 °लोमपादः पूजां तस्य(D3 7 transp. पूजां and तस्य)चकार ह (Ś1 °येत् [sic], D11 सः). —^{c}) Ś1 D1.5 12 तत्र, M2 अस्य (for तस्य). Ś1 B4 D1 5.9 11 12 राज्ञश्च; D2 3 7 भूपस्य (for वै राज्ञः). —For 16, Ñ V B (B4 for 16^{ab} only) D10 13 M4 subst , while D1 ins. after 15

330* ततो राजा दशरथं प्रियातिथिमुपागतम् ।
पूजया प्रतिजग्राह प्रीयमाणोऽनुरूपया ।

[D1.13 om. l 2. —(l 2) V1 °रूपत , B1 (marg. as in text) °कंपया (for °रूपया).]

17 V3 om. 17. For 17–20, Ñ V1 B1 2 D10 M4 subst 331*. Ś1 V2 4 B3.4 D1–3.5 7 9 11–13 read 17 (V2 4 B3.4 D1.13 17^{ab}) after 20^{ab}. —^{a}) Ś1 V2 4 B3.4 D1–3 5 7.9.11–13 लोमपादोगमद्वक्तुं (V2 4 B3 4 D13 °तूर्णं; D9 °पि तत्सर्वं). —After 17^{ab}, V2 4 B3.4 D1 13 ins. 331*. V2 4 B3 4 D1 13 om 17^{cd}. —^{c}) Ś1 D2.3 5.7.11.12 सांबंधि(D2 5 11 °ध)कं; D4 9 संबंधिनं (D9 °तां) (for संबन्धकं). —^{d}) G1 3 तथा; M3 ततस् (for तदा). Ś1 D2.3. 5.7 9.11 12 तत्सर्वं (D2 3.9 transp तत् and सर्वं) प्रत्यवेदयत्. —After 17, Ś1 D2 3 5.7.9 11.12 ins. 331*.

18 ^{a}) Ś1 V2–4 B3.4 D2 5 7.11 स एवं°, D1 3 9 स एवं (D3 एव)संस्कृ(D1 पूजि)त°, D13 M2 एवं स°. —^{b}) Ś1 V2–4 B3 4 D1.3 5.7 9.11–13 वसंस्तत्र (for सहोषित्वा). V3 °र्षभं; B3.4 जन°, G2 M1 नराधिपः (for नरर्षभः). —^{c}) V2 4 D5.11 12 M3 °ष्टौ; D6 °ष्ट (sic); D13 सप्तमं (for सप्ताष्ट-). V2–4 B3.4 D1–3 7 13 -दिवसं (for -दिवसान्) V2–4 B3 4 D13 यावत्; Dt om. (hapl), D11 रा* (for राजा). —^{d}) Ś1 V2–4 B3 4 D1–3 5 7.9 11–13 ततो(D12 नाना)वचनम् (for राजानमिदम्).

19 ^{a}) Ś1 V2–4 B3.4 D1–3.5.7 9 11–13 वीर (for राजन्). —^{b}) V2 स च (for सह) V2 D5 T2 3 भर्ता (sic). —^{c}) V2.4 मदीय-. B4 मदीयां नगरीं. —^{d}) D13 तु; T3 च (for हि). B3 4 तावद् (for महद्). V2.4 B3 4 D9 उच्यतां; D13 अत्र मे; D14 अद्भुतं; Ct as in text (for उद्यतम्).

20 ^{a}) V2 4 अथ (for तथा) T3 संसृत्य (sic) —^{b}) V2 4 B3 4 D13 नगरं (for गमनं). —After 20^{ab}, Ś1 V2.4 B3 4 D1–3 5 7.9 11–13 read 17. —^{c}) Dt D6 T3 त्रिप्र (for विप्रं). —For 20^{cd}, Ś1 V2–4 B3 4 D1–3 5 7.9 11–13 subst l. 8 of 331* —For 17-20, Ñ V1 B1 2 D10 M4 subst., while Ś1 V2 4 B3 4 D1–3 5 7 9 11–13 (V2 4 B3 4 D1.13 after 17^{ab}) ins (subst l 8 for 20^{cd}, V3 also) after 17, V3 after 20^{ab} :

331* ऋष्यशृङ्गाय चैवैनं न्यवेदयदनन्तरम् ।
अयं राजा दशरथः सखा मे दयितः सुहृत् ।
अपत्यार्थं ममानेन दत्तेयं वरवर्णिनी ।
याचमानस्य मे ब्रह्मञ्शान्ता प्रियतरात्मजा ।
सोऽयं ते श्वशुरो विप्र यथैवाहं तथा नृपः ।
शरणं त्वामनुप्राप्तः पुत्रार्थी द्विजसत्तम ।
पुत्रकाममिमं तात सफलं कर्तुमर्हसि ।
तारयैनमितो गत्वा शान्तया सह भार्यया ।

[Ś1 D2 3 5 7 9 11 12 om l 1. —(l 1) D1 ऋषि°, D10 अप्य° (sic) (for ऋष्य°). D1 [इ]ति (for [ए]नं). —(l. 2) D11 अग- (for अय). M4 यो (for मे). Ñ V B D10.13 M4 दयि (B1 °शिं, D13 °य)तो भृश (V1 दृश [sic]; M4 मम) (for दयित सुहृत्). —Ct cites l 3–5 as in Ñ V B etc. —(l. 3) Ś1 समा° (for ममा°). Ñ V B D10.13 M4 अनेन मेनपत्याय (for the prior half). V2 मे (for [इ]य). —(l 4) Ś1 D1 याच्य°, V3 B3 (m.) D9 °नाय (for याचमानस्य). V3 B3 (m.)वै (for मे). B3 (marg.) as in text, D1 विप्र, D12 भूमान् (for ब्रह्मन्). Ñ B3 D10 याचते पुत्रकृत्ये च (B m. °त्याय), V1.2 4 B1.2 4 M4 याचते(B1 सा च मे)पुत्रकृतिका (V1 °प्रकृतिका hypermetric), D13 याचते पुत्रिकापुत्रं (for the prior half) D9 काता. , V2 B3 (m.) 4 °तमा, D11 प्रियत* (for °तरा). Ś1 D2.3 M4 [आ]त्मन (D2 3 °ना), D5.9 11.12 मम (for [आ]त्मजा). —(l. 5) V3 तवाय; D13 स्वयं ते (for सोऽयं ते). D3 स्वपुरे (for श्वशुरो). Ñ V B D10.11.13 M4 ब्रह्मन् (for विप्र). D2 सोयं श्वशुरो विप्रस्य (unmetrical) (for the prior half). D11 वा (for [ए]व). B4 हि (for [अ]ह). D2.3 7 तव (D2 तथा) प्रिय (D3 °या) (for तथा नृप) —(l. 6) Ś1 शरणार्थम् (for शरण त्वाम्). B3 transp. शरण (m.) and त्वामनुप्राप्त Ś1 D5 11.12 पुत्रार्थ (D11 °र्थं) (for °र्थी). V2.4 D12 °म., B1

ऋषिपुत्रः प्रतिश्रुत्य तथेत्याह नृपं तदा ।
स नृपेणाभ्यनुज्ञातः प्रययौ सह भार्यया ॥ २१

तावन्योन्याञ्जलिं कृत्वा स्नेहात्संश्लिष्य चोरसा ।
ननन्दतुर्दशरथो रोमपादश्च वीर्यवान् ॥ २२

ततः सुहृदमापृच्छ्य प्रस्थितो रघुनन्दनः ।
पौरेभ्यः प्रेषयामास दूतान्वै शीघ्रगामिनः ।
क्रियतां नगरं सर्वं क्षिप्रमेव स्वलंकृतम् ॥ २३

ततः प्रहृष्टाः पौरास्ते श्रुत्वा राजानमागतम् ।
तथा प्रचक्रुस्तत्सर्वं राज्ञा यत्प्रेषितं तदा ॥ २४

G. 1. 10. 33
B. 1. 11. 26
L. 1 9 31

°सत्त (before विसर्ग, स wrongly om), D11 मुनि° (for द्विजसत्तम). —(l 7) D2 इद (for इम). Ñ V B D10 तावत्, M4 गत्वा (for तात) Ñ V B D10 13 M4 त्व या (V2 B1 यो)-जयितुम् (for सफल कर्तुम्). —(l 8) V2 योज°, V3 त्वर° (for तारयैनम्). B1 transp. सह and भार्यया]

21 D13 om. (hapl.) 21.—[a]) Ś1 D1 3.5 7 9 11 12 °ऋोथ(D3 °पि) तच्छ्रुत्वा (D12 °त्व), Ñ V B D2 M4 °तथेत्युक्त्वा (V4 °क्तस्; D2 °तः श्रुत्वा) —[b]) D12 °त्या॰ (for °त्याह). D9 प्रति, G2 तथा (for तदा) Ñ V B D10 M4 तद्वा(B1 तं वा)क्य (V2 B1 3 4 M4 °क्यं; V4 °क्या)सम-(V4 °दृष्य; M4 °तद)नंतरं. —After 21[ab], Ś1 D1–3.5 9 11 12 ins. :

332* गच्छेति विप्रवचनाद्राजोवाच ततो नृपम् ।
[D11 गत्वेति. D3 नृपं तदा; D11 तथा नृप.]

—[c]) Ś1 D2 3 ऋषिणा च; D1 5.7 9 11.12 नृपेण च (D11 °णैव; D12 °वा) (for स नृपेण). Ñ V B D10 M4 तमनुज्ञाप्य नृपतिं.

23 [c]) Dt D6 8 पौरेषु. M3 चोदयामास. —For 22–23[cd], Ś1 D1–3.5 9.11 12 subst.

333* तावन्योन्यं च कुशलं संपृष्ट्वाश्लिष्य चोरसा ।
गमने मतिमाधत्त राजा दशरथस्तदा ।
सोऽनुज्ञातो दशरथस्तेन राज्ञा महीपतिः ।
प्रययौ स्वां पुरीं वीरः शान्तामादाय सत्वरम् ।
ततो राजा प्रहृष्टात्मा प्रेषयामास वै तदा ।

[(l. 1) D1 °न्य-, D12 °न्य (both submetrical) (for °न्य च). D2 9 तावन्येन°, D3 तावन्येव त कु° (sic), D11 तवान्यो ** ° (by metathesis) (for the prior half). D1–3.9 11 कृत्वा (D3 11 पृष्ट्वा) सश्लिष्य°, D12 स पृष्ट्याश्लिष्य (sic) वा रसं (for the post. half). —(l 2) Ś1 °दत्त, D3 मप्रिसाधत्त (sic), D11 [अ]धत्त राजा स (for मतिमाधत्त) D11 मति; D12 रा * (for राजा). D9 तथा (for तदा) —(l. 4) D2 त्व (sic) (for स्वां). D9 धीरः (for वीर). D9 सत्वर . —(l. 5) Ś1 D2 3 दशरथः (for प्रहृष्टात्मा). —D12 repeats from प्रेषयामास up to मेव in 23[f], after 25[c]. —D5 12 तथा (for तदा).]

—[ef]) Ś1 D4.5 11.12 शीघ्रम् (for क्षिप्रम्). D1–3.9 क्षिप्रं सर्वम् (by transp.).

—For 22 and 23, Ñ V B D7.10 13 M4 subst. ·

334* रोमपादस्ततो राजा परिष्वज्याभिपूज्य च ।
अनुजज्ञे पुरं गन्तुं भूयो दशरथं स्वकम् ।
ततस्तेनाभ्यनुज्ञातस्तमादाय द्विजर्षभम् ।
शान्तया सहितं काले प्रयातुमुपचक्रमे ।
अथ राजा दशरथः पुरुषानाशुकारिणः ।
स्वपुरं प्रेषयामास प्रियाख्यानपुरःसरान् ।
इतः शीघ्रतरं गत्वा युष्माभिर्मम शासनात् ।
क्रियतां मे पुरं शीघ्रं सर्वतः समलंकृतम् ।

[(l 1) M4 °पाद (for रोमपादस्). V2 तदा (for ततो). V1 [अ]भि॰ ॰ च, B1 °पूजित , D7 °वाद्य च (for [अ]भिपूज्य च). —(l 2) V1 अनुव्रज-; B2 °पगे, M4 °ज्ञात (for °जज्ञे). V1 -पर गतु, B4 पुरीं गतु, D13 ततस्त च. V3 भूय, M4 राजा (for भूयो). D13 स्वय V4 दशरथ स्वक . —(l 3) V2 °ज्ञात, D10 °कृतम्, D13 °ज्ञाते (for [अ]भ्यनुज्ञातम्). B4 नाम् (for नम्). B1 समादाय —(l. 4) Ñ V3 B2 3 D10 सहित , V4 सहि॰. D7 राजा (for काले). —(l 5) B2 आशुकारिण . —(l. 6) Ñ B3 D10 13 °रौ, V1 स्वपुरूत्र (hypermetric) (for स्वपुर). M4 स्वकानेव पुरः° (for the post. half) —For ins. see below. —(l. 7) Ñ1 V2 इति, V1 तत (for इत). —V3 4 D13 om. l. 8. —(l 8) D7 हि, M4 वै (for मे) D10 पुरीं. B1 सर्वं (for शीघ्रं). Ñ1 स्वभ्य°; Ñ2 D10 °कृतां (Ñ2 sic); V1 स्वरल्प°, D7 M4 त्वभ्यलंकृत (for समलंकृतम्).]

—After l. 6, B3 ins. ·

335* ऋष्यशृङ्गस्य गमनं शान्तया सह भार्यया ।

—After 23, Dt D4 6 8.14 S (except M4) Cg k.t ins.

336* धूपितं सिक्तसंमृष्टं पताकाभिरलंकृतम् ।

24 [ab]) D9 प्रविष्टाः (for प्रहृष्टाः). Ś1 तु (for ते). Ñ V1 2 B D7 10 M4 ते हृष्टमनसो गत्वा शीघ्रं नृपतिशासनात्. —G4 om 24[cd]. —[cd]) D2 3 उपा-; G1.3 ततः (for तथा). Ś1 Dt D1–3 5 6 8 9.11 12 चक्रुश्च (for प्रचक्रुस्). D4 तथा च प्रतिचक्रुस्ते. D5 यद्राज्ञा (by transp.) D2 प्रेक्षितं; D3 कथितं; T3 प्रेरितं (for प्रेषितं). T2 तथा. Ñ V B D7.10.13 M4 तथा चक्रुर्यथाज्ञप्तं पुरे (B4 पुरं) सर्वम(Ñ1 तस्मिन्न; V4 B1 D7 यत्नम)शेषतः. —After 24, M3 ins. :

337* यत्प्रेषितं वसिष्ठेन राज्ञा दशरथेन च ।
कृत्वा दूतान्द्विजो राज्ञः प्रेषयामास सत्वरम् ।
ततो निवेदयामासुर्दूतास्तस्मै महात्मनः ।
श्रुत्वा तु तेषां वचनं पुरस्कृत्य द्विजर्षभम् ।

G. I. 10. 34
B. I. 11. 26
L I. 9. 32

ततः स्वलंकृतं राजा नगरं प्रविवेश ह ।
शङ्खदुन्दुभिनिर्घोषैः पुरस्कृत्य द्विजर्षभम् ॥ २५
ततः प्रमुदिताः सर्वे दृष्ट्वा वै नागरा द्विजम् ।
प्रवेश्यमानं सत्कृत्य नरेन्द्रेणेन्द्रकर्मणा ॥ २६
अन्तःपुरं प्रवेश्यैनं पूजां कृत्वा तु शास्त्रतः ।
कृतकृत्यं तदात्मानं मेने तस्योपवाहनात् ॥ २७
अन्तःपुराणि सर्वाणि शान्तां दृष्ट्वा तथागताम् ।
सह भर्त्रा विशालाक्षीं प्रीत्यानन्दमुपागमन् ॥ २८
पूज्यमाना च ताभिः सा राज्ञा चैव विशेषतः ।
उवास तत्र सुखिता कंचित्कालं सहद्विजा ॥ २९

इति श्रीरामायणे बालकाण्डे दशमः सर्गः ॥ १० ॥

---

25 ^{a}) M3 हृष्टः (for ततः). D5 11 13 G2 M3 स्व (D11 M3 त्व)लंकृतो (D11 °तं). —^{b}) V1 *विवेश. Ñ1 V1–3 B D13 तत् ; V4 ततः (hypermetric), T3 G2 हा (for ह). M4 प्रविवेश पुरोत्तमं. —^{c}) Ñ V1 2 B1 2 D10 सर्वे-; V3 B3 सर्वैः; B4 D2 3 स वै (for शङ्ख-). Dt D6 8 -निर्ह्रादैः; D4 -संघोषैः; D12 -निर्घोषः (sic) (for -निर्घोषैः). Ñ V B D7.10 13 M4 -तूर्यनिनादेन (for -दुन्दुभिनिर्घोषैः) —After 25^{c}, D12 repeats (erroneously) from प्रेषयामास in line 5 of 333* up to मेव in 23^{f} —After 25^{c}, M3 ins.

338* भेरीपटहनिःस्वनैः ।
बन्दिभिर्वन्द्यमानश्च.

—^{d}) Dt D6.8 12 °त्वा; D3 °स्तुत्य (for पुरस्कृत्य). G1–3 M1 2 द्विजोत्तमं.

26 ^{b}) D3 ते; D4 14 S (except M4) Cg.k तं (for वै). G1 द्विजाः (for द्विजम्). —^{c}) D2 T2 प्रविश्यमानं. D5 संस्कृत्य (for सत्कृत्य) —^{d}) D3 नगरेंद्रेण- (hypermetric) D11 -कर्मकृत् (for -कर्मणा). —For 26, Ñ V B D7.10.13 M4 subst. :

339* ततो मुमुदिरे पौरा दृष्ट्वा राजानमागतम् ।
सह तेनर्षिपुत्रेण ज्वलितानलवर्चसा ।

[(l. 2) Ñ1 स* (for सह). Ñ2 V1–3 D10 सहितमृषि°, D13 युक्तं महर्षि°, M4 स तेन मुनिपुत्रेण (for the prior half). V1 क्षालिता- (for ज्वलिता-). B2 3 -[आ]नन- (for -[अ]नल-). D7 ज्वलनार्कसमत्विषा (for the post. half).]

—After 26, Dt D6 8 M3 ins.

340* यथा दिवि सुरेन्द्रेण सहस्राक्षेण काश्यपम् ।

27 D1 12 om (hapl.) 27 B3 om. 27^{ab}. —^{ab}) D3 4 9 14 G4 M2 3 प्रविश्यैनं. Dt D2 3 6 8 14 T G2 M1.2 च; G1 3 4 [अ]थ (for तु). D4 विधानतः (for तु शास्त्रतः) Ñ V B1 2.4 D10.13 M4 तमृ(B4 स ऋ)ष्यशृंगं स्वपुरं (D13 M4 °रे) प्रवे (Ñ1 B1.2 °वि)श्य नृपतिस्ततः ; D7 मुनिश्रेष्ठसुतं प्राप्य स भूपतिरुदारधीः. —^{c}) D3 कृतं कृतं (sic) Ñ V B D7.10.13 M3 4 इव; G4 तथा (for तदा) —^{d}) Ś1 D2 3.5 9 11 तस्यागमात्प्रभुः; Ñ V B D7.10.13 M4 पूर्ण (V2 4 °र्णं)मनोरथः (V2.4 °थं); T3 °सनात् (for तस्योपवाहनात्).

28 ^{a}) Ñ V B D7.10.13 M4 अंतःपुरजन (V4 °ना)श्चा (V2 °नो वा)पि. —^{b}) T3 समागतां. Ś1 Ñ V B D1–3. 5.7.9–13 M4 दृष्ट्वा शांतामुपा(Ś1 D1–3.9.11.12 °तां तथा; D5 °तां तदा)गतां. —^{c}) T2 भर्ता (sic). D3 5 11 14 G4 विशालाक्षी. —^{d}) Ś1 D1–3 5 9 11 12 प्रत्य(D12 प्रीत्या)नंदन्मुदा युतः (D1 यथा; D2 11 °न्विता; D3 युतां, D5 युता; D9 12 युताः). —For 28^{cd}, Ñ V B D7 10 13 M4 subst

341* मुमुदेऽपूजयच्चैनां सह भर्त्रा विलासिनीम् ।

[V2 पूजया चैना, V4 °यत्ता वै, B2 D13 °यश्चैनां, D7 पूजयाचक्रे, M4 पूज्यमाना च (for ऽपूजयच्चैनां). M4 विलासिनी.]

29 ^{a}) Dt D6 8 तु (for च). —^{c}) D14 G2 उवाच M2 सुखिता तत्र (by transp). —^{d}) G1 3 द्विजन्मना, Ck.t as in text (for सहद्विजा). —For 29, Ś1 D1–3.5.7.9 11.12 subst .

342* संपूज्यमानः स्तुतिभिर्यथा राजा विशेषतः ।
उवास तत्र स सुखं कंचित्कालं द्विजर्षभः ।
उपास्यमानः शुशुभे शान्तया दिव्यरूपया ।
अरुन्धत्या यथा युक्तो वसिष्ठो ब्रह्मणः सुतः ।

[(l. 1) D11 तदा (for यथा). —(l. 2) Ś1 D1 11 सुसुखं; D7 सुमुखं (for स सुख). D5 7 9 12 किंचित् D2 °र्षभ (for द्विजर्षभः). —(l. 4) D1–3.7.9 अरुधतीसहायो वा (D1 °येन) (for the prior half). D5 विशिष्टो (sic) (for वसिष्ठो).]

—while Ñ V B D10 13 M4 subst 308* with the following variants.

[(l. 1) Ñ V2–4 B1.3.4 D10 M4 स पूज्यमान B4 परमया (hypermetric). —(l 2) B1 -ससदि (for -सद्मनि). —(l. 4) B1 तथा D13 पुरौ (for पुरे). All transp. पुरे and यथा. B2 from महेन्द्रस्य up to °स्पति. in marg]

Colophon. Ś1 D5 om. (continue the Sarga.) —*Kāṇḍa name* . Ñ2 V4 D4.10.12 om. V1–3 B D11 आदि°; D1–3 अयोध्या°. —*Sarga name*· Dt D4.6.8.14 S om. Ñ V1.2 B D10.11 ऋष्यशृंगा(Ñ1 V1 2 B1 2 4 °गस्या)योध्यागमनं; V3 ऋष्यशृंगोपाख्याने ऋष्यशृंगायोध्याप्रवेशः; V4 D1–3.7.9 12 ऋष्य(D9 °षि)शृंगागमनः (V4 D7.9 °नं) —*Sarga no.* (figures, words or both) . Ñ1 V1 4 B1.4 D3.11.12 om. both. Ñ2 B2 3 D10 10 (as in text), V2 12, V3 9, D1 8, D7 7, Dt D6 T G M1–3 एकादशः; D2 अष्टमः; D9.13 M4 दशमः (as in text). D4.8.14 both (11). D13 ** कांडे ** शृंगा *** नाम द ** सर्गः. —After colophon, G1.2.4 M2 conclude with श्रीरामाय नमः; G3 श्रीमते रामानुजाय नमः.

११

ततः काले बहुतिथे कस्मिंश्चित्सुमनोहरे ।
वसन्ते समनुप्राप्ते राज्ञो यष्टुं मनोऽभवत् ॥ १
ततः प्रसाद्य शिरसा तं विप्रं देववर्णिनम् ।
यज्ञाय वरयामास संतानार्थं कुलस्य च ॥ २
तथेति च स राजानमुवाच च सुसत्कृतः ।
संभाराः संभ्रियन्तां ते तुरगश्च विमुच्यताम् ॥ ३
ततो राजाब्रवीद्वाक्यं सुमन्त्रं मन्त्रिसत्तमम् ।
सुमन्त्रावाहय क्षिप्रमृत्विजो ब्रह्मवादिनः ॥ ४ G. I. II. 5 B I 12. 5 L. I. 9. 41

11

1 Ś1 D5 continue Sarga 10 T2 begins with श्रीरामाय नमः. —^{a}) Ś1 Ñ V B D5.10–13 M4 अथ, D7 अ॰; Cm.g k.t as in text (for ततः). Ñ V B D7.10.13 M4 व्यतिक्रांते; T3 G3.4 M2 3 °तिथौ (for बहुतिथे). —^{b}) Ñ V B D7 10 13 M4 शिशिरे (for कस्मिंश्चित्). Ñ V B D10.13 M4 तदनंतरं; G1 सुमनोरमे. —^{c}) Ñ V B D2 3 10 13 M4 वसंत(B4 °ते)समये प्राप्ते. —^{d}) Ñ V B D7 10 13 M4 राजा (for राज्ञो). D11 missing (for यष्टुं) Ś1 D1.2.12 मनोगमत्; Ñ V B D7 10 11.13 M4 मनो दधे; D5 समागमत्; T3 G1 M2 मनो गतं; Cm.t as in text (for मनोऽभवत्).

2 ^{a}) Dt D6.8 G2 M1 प्रणम्य; D5 प्रासाद्य; Cm g as in text (for प्रसाद्य). —^{b}) D3 वर°; D11 °वर्चसं; D12 °वर्णनं (sic) (for देववर्णिनम्). —^{c}) Ś1 D9(before corr. as in D1).11.12 यज्ञार्थं; D1.3.5 यज्ञार्थे; D2 यदर्थे (for यज्ञाय). D8 reads रया *sup. lin.* in वरयामास. —^{d}) D1–3.9 संतानार्थे; D11 भत्रानार्थं (sic). Ś1 D1–3.5.9.11 12 च बुद्धिमान्; D4 14 T G2.4 M1.2 कुलस्य वै (for कुलस्य च). —For 2, Ñ V B D7.10 13 M4 subst. :

343* स ऋष्यशृङ्गमभ्येत्य प्रणिपत्याभिपूज्य च ।
ब्राह्मणैः सह संमन्त्र्य यष्टुं कर्तुं मनो दधे ।
होतारं वरयामास यज्ञे संतानकारणात् ।

[(l. 1) B2 आहृत्य; D13 अभ्येति (sic) (for अभ्येत्य). D7 M4 [अ]भिवाद्य (for [अ]भिपूज्य). —(l. 2) All (except B3) om. l. 2. —(l. 3) D7 वारया° (for वरयामास).]

3 ^{a}) D5 9 (*sup. lin.*).12 Cg transp. च and स. M4 तेनोक्तो (for राजानम्). —^{b}) Ś1 D1–3 5.9 11.12 प्राप्त-(D11 °प्ति)सत्क्रियः; Dt D6.8 वसुधाधिपं; T2 च सुसत्कृतं; T3 [इ]दं°; G2 M1 [ए]नं सुसत्कृतं; G4 च समुत्कृतः (sic) (for च सुसत्कृतः) Ñ V B D7.10.13 M4 उक्त्वा (B4 ऋषिर्; M4 राजा) भूयोभ्य(V1 °ह्य)भाषत. —M4 om. 3^{c}–4^{b}. —^{c}) D1 च; D7 मे (for ते). D11 सक्रियांतास्वै (sic) (for संभ्रियन्तां ते). —^{d}) D4 तुरंगश्; M3 तुरगं (for तुरगश्). Ś1 D1–3.5.7.9.11.12 स(D5 12 सा)हायाश्च (D1 °यश्च; D12 °य्याशु) द्विजातयः (D11 °जोत्तमाः).
—For 3^{cd}, Ñ V B D10.13 subst :

344* संभारयाशु नृपते संभारान्यज्ञसाधकान् ।
सहायानपरांश्चात्र होतॄन्यज्ञे समानय ।
वसिष्ठप्रभृतींश्चान्यान्मन्यसे यानपि द्विजान् ।

[(l 1) V1 सभारयामाशु (hypermetric), V3 सभारयस्व. B4 ॰पते (for नृपते) V2–4 -साधनान् (for -साधकान्) —(l 2) V4 महा° (for सहायानपरांश्). —(l. 3) Ñ1 V3 B2 याश्च, V1 मात्याश्च (sic), V2 च त्वम्, V4 D13 चैव, B1 अन्यान् (for चान्यान्). V1 च॰॰ ॰नपि द्विजान्; V2 आनयान्यानपि द्विजान्; V4 D13 अ (D13 ह्य to avoid hiatus)न्यानपि द्विजोत्तमान् (for the post. half).]

—After 3, Dt D6.8 T3 G2 M1.3 read (for the second time, cf. v.l 1.8 4) 15^{ab}. Thereafter G2 M1 cont. :

345* इत्युक्ते तु महाभागे मुनावक्लिष्टकर्मणि ।
[G2 आश्लिष्ट- (for अक्लिष्ट-)]

4 M4 om 4^{ab} (cf. v l. 3). For 4^{ab} cf. 1.8.4^{ab}. —^{a}) B1 तत्र (for ततो) Dt D6 8 G1 3 [अ]ब्रवीत् (for राजा). Dt D6.8 नृपो; G1 3 स तद् (for [अ]ब्रवीद्). Ś1 D1–3.5 7.9 11 12 G2 M1–3 Ck सूतं; Ñ V1.3 B2–4 D10 एतत्; V2.4 D13 एनं; B1 एवं (for वाक्यं). —^{b}) Ñ V1.2.4 B D10 13 अमित: स्थितं; V3 अमिसंस्थितं (for मन्त्रिसत्तमम्). Ś1 D1–3 5.7 9 11 12 ब्राह्मणान्सपुरोहितान्; Dt D6.8 G2 M1.3 Ck ब्राह्मणान्वेदपारगान्. —^{d}) T3 ब्रह्मवादिनं. ❀ Ck: ततो राजा सूतमब्रवीत्। किमब्रवीदित्यतो ब्राह्मणेत्यादि। हे सुमन्त्र ब्राह्मणान् वेदपारगानृत्विगादींश्चावाहय इति। ❀ —For 4^{cd}, Ś1 Ñ V B D1–3 5 7 9–13 subst. .

346* क्षिप्रमानय धर्मज्ञ यज्ञार्थं मम सुव्रतान् ।
वेदविद्याव्रतस्नातान्यज्ञकर्मसुनिष्ठितान् ।
सूत्रभाष्यविदश्चैव वेदवेदाङ्गपारगान् ।
गृहमेधिदरिद्रांश्च वृद्धानपि कलत्रिणः ।
श्रोत्रियांश्च विदेशस्थान्सत्कृत्य त्वमुपानय । [5]

[D11 om. l. 1–3, Ñ V B1.3 D10 13 om. l. 2–5; D1 om. l. 4–5. —(l. 1) Ñ V B1.3 D10.13 शीघ्रम् (for क्षिप्रम्). Ñ (illeg. for त्वा) V1.3 B3 D10 मे गत्वा; V2.4 B1 D13 मे सूत; D7 धर्मज्ञान् (for धर्मज्ञ). D1 यज्ञार्थे (for °र्थं). Ś1 D3 स (D3 त)मनुव्रतान्, D5 °सुव्रत; D12 °सुव्रतः (for मम सुव्रतान्). Ñ V B1.3 D10.13 गुरू(Ñ1 illeg.)न्सर्वानशेषतः (for the post. half). —B2 reads lines 2–4 in marg. —(l. 2) Ś1 न्याय-; B4 वेद- (for यज्ञ-). —(l. 4) Ś1 B2.4 D2.3.5.9.11.12 °मेधिनो (D12 °नां) (hypermetric) (for गृहमेधि-). B4 वृद्धांश्चापि; D11 वृद्धानमपि (sic) (for वृद्धानपि). D9 कलत्रिणान् (sic) (for कलत्रिणः). —(l. 5) Ś1 B4 समु° (for त्वमुपानय).]

G I II. 8
B. I 12 6
L I. 9 44

ततः सुमन्त्रस्त्वरितं गत्वा त्वरितविक्रमः ।
समानयत्स तान्विप्रान्समस्तान्वेदपारगान् ॥ ५
सुयज्ञं वामदेवं च जाबालिमथ काश्यपम् ।
पुरोहितं वसिष्ठं च ये चान्ये द्विजसत्तमाः ॥ ६
तान्पूजयित्वा धर्मात्मा राजा दशरथस्तदा ।
इदं धर्मार्थसहितं श्लक्ष्णं वचनमब्रवीत् ॥ ७
मम लालप्यमानस्य पुत्रार्थं नास्ति वै सुखम् ।
तदर्थं हयमेधेन यक्ष्यामीति मतिर्मम ॥ ८
तदहं यष्टुमिच्छामि शास्त्रदृष्टेन कर्मणा ।
ऋषिपुत्रप्रभावेन कामान्प्राप्स्यामि चाप्यहम् ॥ ९

On the other hand, M4 subst.:

347* सुमन्त्र ऋत्विजो ये मे तान्सर्वान्क्षिप्रमानय ।

☞ Dt D4 (second time begins with श्रीराम ३) .6 8.14 S (except M4) read for the first time st. 5–21 after 1 8.4 repeating (G2 om. 16 and 17) here. The comm. r.m.g k.t also agree with the above MSS As all the st. are not cited by the comm. they are generally omitted in the notes.

5 Dt D4.6 8 14 S (except M4) (all second time) transp 5 and 6. —a) T3 (second time) G4 (both times) M2 (first time) त्वरितः (for त्वरितं). —c) G2 त् *inf. lin*, M3 य *inf lin. sec. m* in समानयत्. Dt G1 3 M2 (all both times, M2 second time before corr.), D4.6 8.14 G2 4 M1 3 (all first time) सर्वान् (for विप्रान्). —d) D4 (both times) समर्थान्; G1 3 M2 3 (all first time) गुरूंस्तान् (for समस्तान्). D4 G1 3 (all first time) सपुरोहितान् (for वेदपारगान्).

—For 5, Ś1 Ñ V B D2 3.5 7.9–13 M4 subst.:

348* श्रुत्वा तु राज्ञो वचनं सुमन्त्रस्त्वरितस्तदा ।
आनयामास तान्सर्वान्ब्राह्मणान्वेदपारगान् ।

[(l 1) D2 3 7 [अ]थ (for तु). Ñ1 V2 4 B1 D13 M4 स राज(Ñ1 °ज्ञो)वचनं श्रुत्वा; Ñ2 V1.3 B2–4 D10 स राजवचनाच्चापि (for the prior half). D13 स्वमन्त्रस् (for सुमन्त्रस्). Ś1 D3 13 त्वरित, V2 मुदितस् (for त्वरितस्). B4 तथा (for तदा). —(l 2) Ñ V B D10 13 M4 होतृंस्तान् (for तान्सर्वान्). Ñ V B D10.13 M4 वेदवेदांगपारगान् (for the post. half).]

—For 5, D1 subst. and reads after 6:

349* तानागतान्द्विजान्राजा पूजयामास धार्मिकः ।

6 Dt D4.6.8 14 S (except M4) (all second time) transp. 5 and 6. —a) V2 स्वयं तु; D1 सुमंत्रं (for सुयज्ञं). D12 वामदं (corrupt) (for वामदेवं). —b) B4 याबालिम्. D6 (second time) कश्यपं (for काश्यपम्). Ś1 D1–3 5. 7.9.11.12 क(D9 का)श्यपं तथा (D3 °दा). —d) Ś1 D5 तथैवान्ये द्विजातयः; Ñ V B (B1 partially *sup. lin.*) D10.12.13 M4 तथा(B4 °दा)न्यान्द्विजसत्तमान् (D12 °पुंगवान्). Dt D6.8 G M1–3 (G1 3 both times, others first time) ये चाप्यन्ये द्विजोत्तमाः; D1.2.11 तथैवान्यान्द्विजोत्त-(D11 ° *)मान्; D3.7 तथान्यांश्च द्विजोत्तमान्; D4 G2 M1.2 (all second time) ये चाप्यन्ये द्विजातयः; D9 तथान्ये ये द्विजातयः; T3 (second time) ये वान्ये तु द्विजात(त *sup. lin.*)यः.

7 a) D1 पूजयित्वा तु (for तान्पूजयित्वा). D9 धर्मेण (for धर्मात्मा). Ñ V B D10.13 तानागतान्पूजयित्वा. —b) T2 M3 (both first time) तथा (for तदा) —After 7ab, M3 (second time) ins

350* स्वरेण महता धीरो गम्भीरेणानुनादिना ।

—c) V2 -सदृशं; D2 -संयुक्तं; D3 -वचनं (for -सहितं). Dt D4 6.8 14 T G M1–3 (all second time) धर्मार्थसहितं युक्तं (T2 विप्रं). —d) D11 तत्रक्ष्णं (sic) (for श्लक्ष्णं). Ñ V B D10 transp. श्लक्ष्णं and वचनं. D4 G1–3 M3 (all first time) वाक्यं श्लक्ष्णमथाब्रवीत्.

8 a) Dt D6 8 (all second time) Ctp (first time) तातप्य°; D3.7 वै तप्य°; Ct as in text (for लालप्यमानस्य). —b) Dt D6.8 9 11 T3 (second time) M3 Ct (Dt D6.8 M3 Ct first time) सुतार्थं (for पुत्रार्थं) Ś1 D5.11 12 मे (for वै). Ś1 D1–3 5.7 9.11 12 सुतः (for सुखम्). —c) Dt D4 6 8 T3 G1 3 M2 (all second time) पुत्रार्थं; D1–3 7 9.11 M3 (second time) तदहं; Ct (first time) as in text (for तदर्थं) ❀ Ct (first time) सुतार्थं सुतमुद्दिश्य लालप्यमानस्य पुनः पुनर्भृशं च विलपतो राज्यादिनापि सुखं न भवति। तातप्यमानस्य इति पाठे पुनः पुनर्भृशं च तपः कुर्वत इत्यर्थः। अयमेव पाठो युक्तः। पूर्वं सुतार्थं तप्यमानस्येत्युक्तेः। ❀ —d) D11 यजामि (for यक्ष्यामि). Dt om. (hapl.) मति. —For 8, Ñ V B D10 13 M4 subst.:

351* काङ्क्षतो ह्यनुरूपा मे संततिर्नोपपद्यते ।
तदर्थं वाजिमेधेन यजेयमिति मे मतिः ।

[(l. 1) V2 कांक्ष्यते; M4 कांक्षेतो (sic) (for काङ्क्षतो). M4 [अ]पि (for हि). Ñ1 [अ]नुरूपात्म-; D13 [अ]नुरूपेण (for [अ]नुरूपा मे) —(l. 2) V3 तदर्थे (for तदर्थं). Ñ1 °यज्ञेन (also as in text), D13 चाश्व° (for वाजिमेधेन). Ñ2 B4 यजेहम्; V1 यक्षेयम्; D10 यज्ञोयम् (for यजेयम्).]

9 a) Ś1 D1–3.5.7 9 11.12 तदर्थं यष्टुकामोद्य (D5 11 °हं). —b) Ś1 Ñ1 V B1.2 4 Dt D4 6 8.11.13.14 S (Dt D4 6 8 T3 G1–3 M1–3 second time) हयमेधेन; Ñ2 B3 D10 वाजिमेधेन; D1–3 5.7 12 हयपूर्वेण; G2 M1 (first time) विधिपूर्वेण (Dt D4.6.8 T3 G1.3 M2.3 first time and D14 T1.2 G4 both times as in text) (for शास्त्रदृष्टेन). Ñ V

ततः साध्विति तद्वाक्यं ब्राह्मणाः प्रत्यपूजयन् ।
वसिष्ठप्रमुखाः सर्वे पार्थिवस्य मुखाच्च्युतम् ॥ १०
ऋष्यशृङ्गपुरोगाश्च प्रत्यूचुर्नृपतिं तदा ।
संभाराः संभ्रियन्तां ते तुरगश्च विमुच्यताम् ॥ ११
सर्वथा प्राप्स्यसे पुत्रांश्चतुरोऽमितविक्रमान् ।
यस्य ते धार्मिकी बुद्धिरियं पुत्रार्थमागता ॥ १२
ततः प्रीतोऽभवद्राजा श्रुत्वा तद्द्विजभाषितम् ।
अमात्यांश्चाब्रवीद्राजा हर्षेणेदं शुभाक्षरम् ॥ १३
गुरूणां वचनाच्छीघ्रं संभाराः संभ्रियन्तु मे ।
समर्थाधिष्ठितश्चाश्वः सोपाध्यायो विमुच्यताम् ॥ १४   G I II 19 B. I 12 15 L I. 9 53

B D10 13 M4 सांप्रतं (for कर्मणा). D9 पूर्वेण प्रत्यपूजयन् . —D9 om 9^{c}–10^{b}. —^{c}) Ñ V B D10 13 T1 2 G2 M1 4 (T1 2 G2 M1 second time) -प्रसादेन; D3 5 11 (after corr.) °ण (for -प्रभावेन) —^{d}) Ś1 D1–3 5 11 12 कामं; D7 कांक्षां (for कामान्). D3 प्रस्यामि (sic), G1 प्राप्नोमि (for प्राप्स्यामि) Ś1 D5 11 12 [अ]हं द्विजाः; D1 [अ]भीप्सितं; D3 वाप्यहं (for चाप्यहम्). Ñ V B D10 13 M4 भवतां चापि तेजसा. —For 9^{cd}, Dt D4.6.8 14 T G M1–3 Cm g.k.t (all first time) subst.

352* कथं प्राप्स्याम्यहं कामं बुद्धिरत्र विचार्यताम् ।
[Dt D6 8 विचिन्त्यतां (for विचार्यताम्).]

—After 9, Ñ V B D10 11 13 M4 ins. .

353* अनुगृह्णन्तु मामत्र भवन्तः शरणागतम् ।
[M4 तत्र (for अत्र)]

10 D9 om. 10^{ab} (cf v l 9) —^{a}) V4 साधु (for ततः). V2 चाभाष्य (for तद्वाक्यं). —^{b}) Ñ V B D10.13 M4 तेभ्य°; D2 तत्र°; D3 7 सम° (for प्रत्यपूजयन्). —^{c}) Ñ V B D10.13 M4 प्रीताः (for सर्वे). M3 वसिष्ठमुख्याः सर्वे च. —^{d}) Dt D6.8 14 S (except M4) Ct (all first time) मुखेरितं; D1.2.9 मुखच्युतं; G2 (second time) मुखाच्च्युतः; Cg (first time) as in text (for मुखाच्च्युतम्). Ñ V2–4 B D10.13 M4 प्रशशंसुश्च तं नृपं; V1 प्रशशंस्वसुतं नृपं (sic).

11 ^{a}) Ś1 Ñ V B D1–3 5 7 10–13 ते (for च). —^{b}) Ñ V B D10 13 M4 तमूचुर्; D12 प्रसर्व (sic) (for प्रत्यूचुर्). Ś1 D1–3 5.7.11–13 ततः; Ñ V B D10 M4 पुनः (for तदा). T2 (second time) प्रत्युवाच महीपतिं. —For 11^{ab}, Dt D4 6.8.14 T G M1–3 (all first time) subst.

354* ऊचुश्च परमप्रीताः सर्वे दशरथं वचः ।

11^{cd}=3^{cd}. —^{c}) D12 संभार (sic) (for संभाराः). V2.3 D2 संभूयंतां; B4 संभियांताश्च (both sic) (for संभ्रियन्तां). Ñ V B D10.13 च; M4 वै (for ते). —^{d}) Ñ V1 B2–4 D10 M3 (first time) तुरंगश्च; V2–4 तुरंगं च; D1 तुरगस्य (sic) (for तुरगश्च). V3 प्रमुच्यतां (for विमुच्यताम्). —After 11, Dt D6.8 T3 (for the third time, cf v.l 3) D4 M2 (for the second time, cf v.l. 1.8.4) read 15^{ab}.

12 ^{a}) M3 सर्वधा (°था *inf. lin. sec. m.*). D3 प्रा स्यसे (sic) (for प्राप्स्यसे). —^{b}) M3 reads श्च *inf. lin.* in पुत्रांश्च. D4 T2 (both second time) चत्वारो (for चतुरो). Ś1 -तेजसः (for -विक्रमान्). Dt D4.6 8.14 T G M1–3 (all first time) अभिप्रे(D4 T2 °प्री)तांश्च पार्थिव (T2 राघव). —^{d}) D2 3 7 ईदृशी (D2 इयं ते) समुपागता. —For 12, Ñ V B D10 13 subst.

355* प्राप्तासि नियतं पुत्रानीप्सितान्परमद्युतीन् ।
पुत्रार्थे धर्मसंयुक्ता यस्य ते मतिरीदृशी ।

[(l. 1) V1 2 4 B1.3.4 D10 प्राप्नोसि; D13 प्राप्नोषि (for प्राप्तासि) V1 ॰ ॰ ॰द्युतान्; V2 अमर° (for परमद्युतीन्). —(l. 2) V2.4 पुत्रार्थं (for पुत्रार्थे).]

13 ^{a}) Dt D6.8 (all first time) तुष्टो (for प्रीतो). —^{b}) Ñ V B Dt D4 6.10 13 T3 G1 M2 3 (Dt D4 6 M2.3 first time, T3 both times) [ए]तद्; Dt D6 8 (all second time) तु; D1 3 च; D4 (second time) [ए]व (for तद्) Ñ V B D10 13 ऋषि° (for द्विजभाषितम्). —^{c}) Dt D6 8 (all both times) अब्रवीद् (for चाब्रवीद्). Ś1 D1–3 5 7 9 12 M4 तत्र (for राजा) D11 अमत्यांश्चावत्तीत्र (sic). —^{d}) T3 (second time) च (for [इ]दं). Ś1 D1–3 5 7 9 11.12 हर्षवेगाकुलाक्षरं; Dt D6 8 (all first time) हर्षव्याकुललोचनः; D4.14 S (except M4) Cg.k (all first time) हर्षपर्याकुलेक्षणः. —For 13^{cd}, Ñ V B D10 13 subst.

356* सुमन्त्रप्रभृतींश्चैवमब्रवीन्मन्त्रिसत्तमान् ।
[D13 मन्त्रिणस्तदा (for मन्त्रिसत्तमान्).]

14 ^{ab}) D2 वचनं (for वचनाच्). T3 (second time) संभारान् (for संभाराः) D2 संभूयंतु (sic) (for संभ्रियन्तु). Dt D4 6 8 14 S (except M4) (D14 T1 G4 both times, others first time) संभाराः संभ्रियंतां मे गुरूणां वचनादिह. —For 14^{ab}, Ñ V B D10.13 subst :

357* गुरूणामाज्ञयैषां मे यज्ञसंभारविस्तरः ।
आशु संभ्रियतां कृत्स्नो युष्माभिर्मम चाज्ञया ।

[V1 [ए]व ॰, B4 [ए]तेषा मे (hypermetric) (for [ए]षां मे). Ñ2 य ॰, B1 यज्ञे (for यज्ञ-). B1 -विस्तरैः; D10 -विस्तरात् (for -विस्तरः). —(l. 2) V2.3 संभूयतां; B4 सभ्रमितां (sic) (for सम्भ्रियतां). V3 कृत्स्न (for कृत्स्नो). Ñ2 V1.3 B2.4 D10 शासनात् (for चाज्ञया).]

—Thereafter cont. :

358* यथा न भवति छिद्रं केनचित्तद्विधीयताम् ।

[V1 केनचिद्विधीयतां (sic). V4 D13 तथा नीतिर्विधीयतां (for the post. half).]

G. I 11. 19
B. I 12. 16
L I. 9 54

सरय्वाश्चोत्तरे तीरे यज्ञभूमिर्विधीयताम् ।
शान्तयश्चाभिवर्धन्तां यथाकल्पं यथाविधि ॥ १५
शक्यः कर्तुमयं यज्ञः सर्वेणापि महीक्षिता ।
नापराधो भवेत्कष्टो यद्यस्मिन्क्रतुसत्तमे ॥ १६
छिद्रं हि मृगयन्तेऽत्र विद्वांसो ब्रह्मराक्षसाः ।
विधिहीनस्य यज्ञस्य सद्यः कर्ता विनश्यति ॥ १७
तद्यथा विधिपूर्वं मे क्रतुरेष समाप्यते ।
तथा विधानं क्रियतां समर्थाः करणेष्विह ॥ १८

—V4 om. 14^{c}–15^{b}. —^{c}) Ś1 D1–3.5 7.9.12 अमात्याधिष्ठि- (D2.3 7 °श्रि)तश्च (D9 °त-); Ñ1 V1–3 B D10.11.13 सुमंत्रा°; Ñ2 सुमंत्राधिगतश्च (for समर्थाधिष्ठितश्च). D2.3.7 चास्य; D9 -स्वाश्वः; G3 चासः (sic) (for चाश्वः). —^{d}) D2 तुरंगश्च; D3 7 तुरगश्च (for सोपाध्यायो).

15 Ś1 V4 om. 15^{ab} (for V4 cf. v.l. 14). Dt D6.8 T3 (third time), D4 M2 (second time) after 11, D14 T1 2 G1.3.4 (first time) after 1 8.4, G2 M1.3 (second time) after 3 read 15^{ab}. D1–3 5 7.9.11 read 15^{ab} after 16^{ab}. —^{a}) B3 Dt (both times) D4 (second time) 7 8 (second time before corr.) .10.11 शर° (for सरय्वाश्च). Ñ V1–3 B D10.13 च (V3 चा) परे (V1 missing) पारे; D1–3 5.11 12 सरितः पारे; D4 (second time) reads in marg.; M4 °कूले (for चोत्तरे तीरे). M3 (second time) रमणीयप्रदेशे तु. —^{c}) D12 शांतयित्वा (sic) (for शांतयश्च). Ś1 [अ]भिकल्प्यंतां; Ñ1 B3 [ए]व क्रियंतां; Ñ2 V1.2.4 B1 2.4 D10 13 [ए]व तत्रैव; V3 तथैवात्र; Dt D4 6.8.14 T G2.4 M1.2 (D14 T G2 M1 both times, G4 second time, all others first time) [अ]पि°; D1 [अ]न्यकल्प्यंतां (sic); D2.3.5.9 11 12 [अ]पि कल्पं (D2 °ल्प्यं; D12 °ल्पां [sic])तां; D7 [अ]पि जल्पंतां; M4 [अ]पि मे तत्र (for [अ]भिवर्धन्तां). —^{d}) Ś1 D1–3. 5.7 9 11.12 तत्र कल्पैद् (D12 °ल्पे); Ñ1 यथाविधि; G1 3 यथाकालं (for यथाकल्पं). Ñ1 विनिर्मिताः; D1.2 M3 (second time) यथा विधिः (for यथाविधि). Ñ V B2–4 D10 13 M4 क्रियंतां (V3 B4 D10 M4 °यतां) विधिनिर्मिताः; B1 विधिना विधिनिर्मिताः —After 15, D12 ins.:

359* शक्यमाप्तं(प्तुं) यथा यज्ञं तत्सर्वं संविधीयताम् ।

[Cf. 16^{ab} in Ś1 D2.5 9]

16 G2 reads 16 and 17 after 1 8.4 omitting here. —^{a}) Ś1 D1–3 5 7 9 M4 शक्यम् (for शक्यः). Ñ1 illeg. after शक्यः. Ś1 D1–3 5 7.9 M4 आप्तुं; Ñ2 V1.3.4 B3.4 D10.12 ह्याप्तुम्; V2 B1 यष्टुम्; B2 D13 [अ]वाप्तुम्; Dt D6.8.14 T1.2 G M1–3 (M3 both times, all others first time) प्राप्तुम्; D11 [अ]प्याप्तुम् (for कर्तुम्). Ś1 महा-; D1–3.5.7.9 M4 यथा (for अयं). Ś1 D1.2 5.9 यज्ञं (for यज्ञः). —^{b}) Ñ V B D10.12 M4 नाशक्तेन; D1 °णेदं; D11.13 नाशक्तो न (for सर्वेणापि). V4 °भृता; D11.13 °क्षितां (for महीक्षिता). Ś1 D2.5.9 तत्सर्वं संविधीयतां; D3.7 तथा सर्वं विधीयतां. —^{c}) Ś1 D1.4 (second time).5.9.11 M1 नापचारो; D2.3 नोपचारो; D7 नोपवादो; D12 नाचपरो (sic); G2 M1 (both first time) न प्रमादो (for नापराधो). Ś1 D5 12 राष्ट्रे; D1.3.7 दुष्टो; D2 क्रुद्धो; D11 कश्चिद् (for कष्टो). —^{d}) Ś1 D1–3. 5.7.11 यथा (for यदि). Ś1 D1–3.5.7.11.12 -पुंगवे (D2 °वः sic) (for -सत्तमे). —For 16^{cd}, Ñ V B D10.13 M4 subst., while D12 ins. after 16^{ab}:

360* न चैवाश्रद्दधानेन न चाल्पद्रविणेन च ।

[V2 नानल्प-, V3 नचान्य-, D10 om. (hapl.) न (for न चाल्प-). M4 न चाद्रव्येण कर्हिचित् (for the post. half).]

17 G2 om. 17 (cf. v.l. 16). —^{a}) M4 छिद्राणि (for छिद्रं हि). Ś1 D5.12 मृगयंते तु; Ñ V1.2.4 B D2.3. 7.9.13 G2.4 M1 (G2.4 M1 second time) मृगयंत्यत्र; V3 D1 10 मृगयत्यत्र, Dt D6.8 (all second time) मृगयंत्येते (first time °यंते स्म) (for मृगयन्तेऽत्र). —^{b}) Ñ (Ñ2 illeg.) य**; V B D2.3.7.10–13 M4 यज्ञ (B4 °ज्ञे before corr.)ज्ञाः (for विद्वांसो). —^{c}) Ś1 D1.5.12 विघ्ने तु तस्य; Ñ1 D4 (both times) 13 विघ्नितस्य हि (D13 तु); Ñ2 V1–3 B1 D10 M1 विघ्नितस्य च; V4 विघ्नभूतस्य; D2 विधिं तस्य तु; D11 विधितस्य तु (sic); D14 (second time) T1.2 (both both times) G4 (second time) वि (first time नि) हतस्य च; M3 (both times) निहतस्य हि (first time तु); M4 विनिघ्नितस्य (for विधिहीनस्य) —^{d}) Ś1 वा (probably क)र्ता सद्यो; Ñ1 V1 2 B1.2 संहर्तापि; Ñ2 B3 D10 संयष्टापि; V3 संकर्तापि; V4 B4 स भर्तापि; D1–3.5.7.9. 11.12 कर्ता सद्यो (by transp.); D13 कर्तापि हि (for सद्यः कर्ता).

18 ^{a}) D2 तथा च; D3.7 M4 यथा च (for तद्यथा). Ñ V B D10.13 M4 [अ]यमविघ्नेन; D6 (second time) °पूर्वे मे (for विधिपूर्वं मे). —^{b}) Ñ V B D10 13 M4 मम यज्ञः (for क्रतुरेष). D2 3.7 समाप्यतां. —^{c}) D2 यथा (for तथा). D4.8 (before corr.) (both second time) क्रियंतां (for क्रियतां). —^{d}) Ś1 D1.5 11.12 T3 (second time) समर्थैः; D2 4 (second time, before corr.) समर्थः; D3 7 समर्थं; D11 समर्थौ (for समर्थाः). Ś1 D5.10–12 सत्रकर्मणि (Ś1 °णः); Dt D6.8 (all first time) साधनेष्विति; D1–3.7.9 तत्र कर्मणि; D14 T G M1 (first time, D14 G4 both times) °ष्वपि (for करणेष्विह). —For 18^{cd}, Ñ V B D10.13 M4 subst.:

361* तथा समस्तैर्यज्ञोऽयं भवद्भिः संविधीयताम् ।

तथेति च ततः सर्वे मन्त्रिणः प्रत्यपूजयन् ।
पार्थिवेन्द्रस्य तद्वाक्यं यथाज्ञप्तमकुर्वत ॥ १९
ततो द्विजास्ते धर्मज्ञमस्तुवन्पार्थिवर्षभम् ।
अनुज्ञातास्ततः सर्वे पुनर्जग्मुर्यथागतम् ॥ २०
गतानां तु द्विजातीनां मन्त्रिणस्तान्नराधिपः ।
विसर्जयित्वा स्वं वेश्म प्रविवेश महाद्युतिः ॥ २१

इति श्रीरामायणे बालकाण्डे एकादशः सर्गः ॥ ११ ॥

G. I. 11. 25
B 1 12. 22
L. I. 9. 60

[Ñ1 समस्ते (sic) (for समस्तैर्). Ñ1 यतोय (sic), Ñ2 D10 यत्नोयं, M4 यत्नेन (for यज्ञोऽय). D13 transp. समस्तैः and भवद्भि. M4 सम्प्रधार्यतां (for सविधीयताम्).]

19 ^{a}) D12 repeats तथे. Ś1 D5.11 12 तद्वचः श्रुत्वा; Ñ V B D10 13 च नृपस्याज्ञां; Dt D4 6.8.14 T G M1–3 (all first time) चाब्रुवन्°; D1–3.7.9 तद्वचः°; T3 (second time) च वचः सर्वे (for च ततः सर्वे). D9 om. (hapl.) 19^{b}–21^{a}.—^{b}) Ś1 °पूज*न्; Ñ V B D10 13 M4 प्रतिगृह्य ते (B4 च); Dt D6.8 Ct (all first time) प्रतिपूजिताः; D1–3 7 सम°; T2 (second time before corr.) °पूरयन्; Cg.k.tp (all first time) as in text (for प्रत्यपूजयन्).—^{c}) Ś1 D1–3.5.7 11.12 सर्वं (for वाक्यं).—^{d}) Dt D6 8 (all first time) यथापूर्वं (for यथाज्ञप्तम्). Dt D4.6 8 14 T G M1–3 (all first time) निशम्य ते (for अकुर्वत). Ś1 D1–3 5 7.11 12 य- (Ś1 त)थाज्ञां (D2 °ज्ञं) प्रत्यपालयन्.—For 19^{cd}, Ñ V B D10.13 M4 subst.:

362* यथाज्ञप्तमशेषेण चक्रुर्नृपतिशासनम् ।

[V3 यद् (for यथा-). V4 यज्ञम् (for [आ]ज्ञप्तम्).]

20 D9 om. 20 (cf. v.l. 19).—^{a}) Dt D4.6.8.14 T G M1–3 (all first time) तथा (for ततो). Ñ1 च; Ñ2 तु (for ते). Ś1 Dt D1–8.11.12.14 T G M1–3 (Dt D4 6 8.14 T G M1–3 first time) धर्मज्ञा; Ñ V B D10.13 M4 राजानम् (for धर्मज्ञम्).—^{b}) Ś1 D1–3.5 7.11 12 वर्धयित्वा च (D3 7 तु) तं (D11 ते) नृपं. Ñ V B D10 13 M4 आ (V3 सं) मंत्र्य (V1 °*) प्रतिपूज्य (Ñ2 V1.4 B1 D10 °गृह्य)च (B1 ते). Dt D4 6.8.14 T G M1–3 Cr.m.g.k.t (all first time) वर्धयंतो नृपोत्तमं.—^{c}) Ś1 अनुजग्मुस् (for अनुज्ञातास्). Ś1 D1–3 5.7 11 12 तथा (Ś1 D5 °दा; D11 °तो) राज्ञा (for ततः सर्वे). Ñ V2 4 B D10.13 M4 अविघ्नमस्त्वित्युक्त्वा (Ñ1 °**; D10 °त्युक्ता) च (V4 om. च, submetric); V1 अविघ्नमसि* कारैः; V3 अविघ्नमस्तु तेत्युक्त्वा.—^{d}) Ś1 Ñ V B D1–3.5.7.10–13 M4 प्रतिजग्मुर् (for पुनर्जग्मुर्). B3.4 °गताः; D12 तथा° (for यथागतम्).

21 D9 om. 21^{a} (cf. v.l. 19).—^{a}) T2 G2 M1 (all second time) गतेषु. Dt D6.8 T2 G2 M1 (all second time) तेषु विप्रेषु (for तु द्विजातीनां). Ś1 D1–3 5.7. 11 12 गतेषु द्विजमुख्येषु; M3 (second time) तेषां गतानां विप्राणां.—^{b}) Ś1 D1–3 5 7 11 12 [अ]पि; D9 [अ]थ (for तान्).—For 21^{ab}, Dt D4.6.8 14 T G M1–3 (all first time, cf. v l 1.8.4) subst.:

363* इत्युक्त्वा नृपशार्दूलः सचिवानिदमब्रवीत् ।

—^{c}) Ś1 D1–3 5.7 9 11 12 विसृज्य (D1–3 11 विसर्ज्य) सर्वान् (for विसर्जयित्वा). D2 6 स्व- (D6 second time before corr. as in text).—^{d}) Dt D6.8 (all both times) महामतिः (for महाद्युतिः).—For 21, Ñ V B D10.13 M4 subst.:

364* तेष्वथ द्विजमुख्येषु गतेषु स नराधिपः ।
शेषानुष्ठानमाज्ञाप्य विवेशान्तःपुरं ततः ।

[(l. 1) V2 तेष्वथो, V4 तेषु वै (for तेष्वथ). B3 (m.) तेषु च (for गतेषु). V4 om. (hapl.) from l. 2 up to 1.12 2^{b}.—(l. 2) V1 आज्ञाय, D13 आजप्य, M4 आश्रित्य (for आज्ञाप्य). V2 तदा.]

—After 21, Ś1 D1–3.5 7 9.11.12 ins.:

365* पुत्रार्थं समभिप्रेतं निवृत्तं चाभ्यमन्यत ।

[Ś1 D5 12 प्रजार्थं (D5 °र्थे) (for पुत्रार्थं). D12 निष्ठं तं (for निवृत्त). D9 °नदत, D11 चाप्य° (for चाभ्यमन्यत).]

Colophon. Ś1 V4 D5 12 om. (Sarga continued).—*Kāṇḍa name*: Ñ2 D4 10 om. V1–3 B D11 आदि°; D1.3 अयोध्या°.—*Sarga name* S om. Ñ1 V2 अश्वमेधसंभारः; Ñ2 V1 B2–4 D10 अश्वमेधारंभः; V3 अश्वमेधयज्ञप्रावर्तनः; B1 अश्वमेधयज्ञसंभारः; D1 2.9 यज्ञकर्मचिं (D9 °चे)तनं; D3 7 कर्मचिंतनं; D11 यज्ञसंभारः.—*Sarga no.* (figures, words or both): Ñ1 V1 B1 4 D3 om. Ñ2 B2 3 D10 11 (as in text); V2 13; V3 10; D1 9; D7 8; D2 नवमः; D9 M4 एकादशः (as in text), D14 S (except M4) द्वादशः; Dt D4 6.8 द्वादशः 12; D11 both (as in text). D13 इत्यार्षे-यणे-कांडे-मेधसं-नामैध्यायः (lacuna in the place of dash).—After colophon, G1.2 4 M1.2 conclude with श्रीरामाय नमः, G3 with श्रीमते रामानुजाय नमः.

१२

G. I. 12 I
B I. 13 I
L. I. 9 61

पुनः प्राप्ते वसन्ते तु पूर्णः संवत्सरोऽभवत् ।
अभिवाद्य वसिष्ठं च न्यायतः प्रतिपूज्य च ॥ १
अब्रवीत्प्रश्रितं वाक्यं प्रसवार्थं द्विजोत्तमम् ।
यज्ञो मे क्रियतां विप्र यथोक्तं मुनिपुंगव ॥ २
यथा न विघ्नः क्रियते यज्ञाङ्गेषु विधीयताम् ।
भवान्स्निग्धः सुहृन्मह्यं गुरुश्च परमो भवान् ॥ ३
वोढव्यो भवता चैव भारो यज्ञस्य चोद्यतः ।
तथेति च स राजानमब्रवीद्द्विजसत्तमः ॥ ४
करिष्ये सर्वमेवैतद्भवता यत्समर्थितम् ।
ततोऽब्रवीद्द्विजान्वृद्धान्यज्ञकर्मसु निष्ठितान् ॥ ५
स्थापत्ये निष्ठितांश्चैव वृद्धान्परमधार्मिकान् ।
कर्मान्तिकाञ्शिल्पकारान्वर्धकीन्खनकानपि ॥ ६

12

Ś1 V4 D5 12 continue the previous Sarga. T2 begins with श्रीरामचन्द्राय नमः.

1 V4 om. (hapl) from line 2 of 364* up to 2^{b} (cf. v.l I.II.21). Before I, D13 ins. ref. सू-उ-च. —^{a}) M4 ततः (for पुनः). Ñ V1 3 B2–4 D10 च (for तु). —^{b}) V2 B4 D2 11 13 पूर्ण- (for पूर्णः). B1 भवेत्; D5 *वत् (for ऽभवत्). G3 M2.4 पूर्णे संवत्सरे शुभे (M4 तदा); Cg.k as in text —After I^{ab}, Dt D4.6.8 9 14 S Cm g.k.t ins..

366* प्रसवार्थं गतो यष्टुं हयमेधेन वीर्यवान् ।

[D9 प्रसवार्थे. Dt D6.8 ततो; D9 गते (for गतो).]

—^{c}) Ś1 D5 तु; Ñ V2 3 B D1.2.10 स; M4 तं (for च). —^{d}) V1 स न्यायतः (hypermetric), D10 °ज्ञः (for न्यायतः). Ś1 D1–3 5.7.9.11.12 प्रत्य(D1.12 °ति)पूजयत् (D1 °न्), Ñ V1 B4 D10.13 प्रतिगृह्य च; V3 °पाद्यतः; B1 परि°; M2 प्रत्य° (sic) (for प्रतिपूज्य च). M4 प्रोवाच नृपतिस्तदा.

2 B4 om. (hapl.) from प्रश्रितं up to अब्रवी in 4^{d}. M4 om. 2. V4 om. 2^{ab} (cf. v.l. I). —^{a}) Ñ1 V1 2 B1.2 Dt D4 9 प्रसृतं; V3 प्रभृतं; D5.11.12 मधुरं; G1.4 M2 प्रशृतं (sic) (for प्रश्रितं) —^{b}) V1 3 B2.3 D10.13 °र्थे; D9 पूजयित्वा; Cm.g.k as in text (for प्रसवार्थं). Ñ1 V1–3 B1–3 D10.13 नराधिपः (for द्विजोत्तमम्). Ñ2 प्रसवात्मनराधिपः. —^{c}) Dt D6 8.14 T1 G3 4 M3 ब्रह्मन्; G2 M1 अद्य (for विप्र). —For 2^{cd}, Ś1 Ñ V B1–3 (B4 om.) D1–3.5 7.9–13 subst. :

367* यज्ञः संस्क्रियतां शीघ्रं यथाशास्त्रं सुनिश्चितम् ।

[Ñ V3 D10.13 संश्रि(V3 °भृ)यतां; V1 2 D1–3 7 स क्रियतां; B2 संश्रियतां (for संस्क्रियतां) D11 स यज्ञः क्रियतां° (for the prior half). Ñ V4 -शास्त्र- (for -शास्त्रं). Ñ D1 5 -सुनिष्ठितः (D5 °त); V2 B2 3 D10 अनुष्ठित°; V3 अतद्रित°; D2 7 सुनिश्चित°; D12 भिस्तुष्ठितं (sic) (for सुनिश्चितम्). V1 तद्गतेनांतरात्मना, B1 यथा शास्त्रेषु निष्ठितः (both epic tag!) (for the post. half).]

3 B4 om. 3 (cf. v l. 2). —^{a}) D9 विघ्नं. Dt D6.8 Ct विघ्नाः क्रियंते; Cm g as in text. —^{b}) Ś1 Ñ V1–3 B1–3 D1–3 5.7.9.10 12 13 यज्ञघ्नेनेह(D2 °नैव; D5 °न हि)केनचित्; V4 यज्ञे मे नेह केनचित्; D11 यज्ञेस्मिन्केनचित्क्वचित्. —^{c}) D3 9 14 स्निग्ध- (D3 °घ्न sic) (for स्निग्धः). V1 सकृच् (for सुहृन्). Ñ V1 2 4 B1–3 D10 13 चैव (for मह्यं). V3 सुवीरश्च (for सुहृन्मह्यं). —^{d}) Ñ V2–4 B1–3 D10 12 मम; V1 D4 T2 3 G2 M1–3 Cg t महान्; D13 मतः (for भवान्).

4 B4 om. up to अब्रवी in 4^{d} (cf. v.l. 2). D1 repeats 4^{ab} after 29 —^{a}) D12 भ*ता (for भवता). Ś1 चेह; Ñ1 V2 3 D2 3.7 चैष; B2 [ए]वैष; D12 वैव (for चैव). —^{b}) D5 11 12 चानघ (for चोद्यतः). Ñ V B1–3 D1 (both times) –3 7 9.10 13 यज्ञार्थमु(V2 B1 2 उ)द्यतः. Ś1 यज्ञार्थे भार उद्यतः. —After 4^{ab}, B3 ins.

368* यथा शीघ्रं भवत्येव अच्छिद्रेणैव वै क्रतुः ।

[Note hiatus between the two halves.]

—^{c}) D2 च *; D11 स च (by transp). —^{d}) D11 उवाच (for अब्रवीद्). T3 मुनिपुंगवः; G4 ऋषि° (for द्विजसत्तमः).

5 ^{b}) D14 समीरितं; M4 समीप्सितं (for समर्थितम्). Ś1 Ñ V B D1–3 5 7.9–13 भवतो (D2 °ता as in text) यदभीप्सितं (V3 °भिकांक्षितं [hypermetric], D3.10 °शितं); Ck as in text. —^{c}) Ñ2 V1 3 B D10.11 T2 सर्वान्; Dt ऋद्धान्; D1 विद्वान्; D2 वृद्धावृद्धान् (ditto.) (for वृद्धान्). —T3 om. 5^{d}–8^{a}. —^{d}) G1.3 M3 -कर्मणि; Cm.g as in text (for -कर्मसु). D1 निश्चितान्; G1.3 [अ]वस्थितान् (for निष्ठि°).

6 T3 om. 6 (cf v.l. 5). —^{a}) Ś1 स्थापत्यां; B1 स्थापनै (sic); D5 स्थाप्यत्वे (sic) (marg. *sec. m.* gloss स्थापत्ये स्वाम्ये); D12 स्थाप्या ये; D13 G4 स्थाप्यते (for स्थापत्ये). Ś1 Ñ V1 B D1–3.5 7 9.12 13 चे(V1 D2 12 वे; B1 वि)ह स्थाप्यंतां (for निष्ठितांश्चैव). V2.3 स्थाप्याश्चैवेह स्थाप्यंतां; V4 स्थापयञ्च * स्थाप्यंतां; D11 स्थाप्यतां वै स्थपतयो; Cm g.k.t as in text —^{b}) M4 -संमतान्. Ñ V B D1–3.5.7.9–13 वृद्धाः परमधार्मिकाः. —D2 om. (hapl. !) 6^{c}–7^{b}. D14 repeats (ditto.) 6^{cd}. —^{c}) Ñ V B D11.12 कर्मां(D12 °मां)तिका; Dt D3 5(m. gloss

गणकाञ्शिल्पिनश्चैव तथैव नटनर्तकान् ।
तथा शुचीञ्शास्त्रविदः पुरुषान्सुबहुश्रुतान् ॥ ७
यज्ञकर्म समीहन्तां भवन्तो राजशासनात् ।
इष्टका बहुसाहस्री शीघ्रमानीयतामिति ॥ ८
औपकार्याः क्रियन्तां च राज्ञां बहुगुणान्विताः ।
ब्राह्मणावसथाश्चैव कर्तव्याः शतशः शुभाः ॥ ९
भक्ष्यान्नपानैर्बहुभिः समुपेताः सुनिष्ठिताः ।
तथा पौरजनस्यापि कर्तव्या बहुविस्तराः ॥ १०
आवासा बहुभक्ष्या वै सर्वकामैरुपस्थिताः ।
तथा जानपदस्यापि जनस्य बहुशोभनम् ॥ ११
दातव्यमन्नं विधिवत्सत्कृत्य न तु लीलया ।
सर्ववर्णा यथा पूजां प्राप्नुवन्ति सुसत्कृताः ॥ १२

G. 1. 12. 12
B. 1. 13. 14
L. 1. 9. 72

शिल्पिनः) 8 10 13.14 कर्मान्तिका (Dt D5 8 14 °कान्); D1.7 9 कर्मान्तका (for कर्मान्तिकान्) Ś1 D3 5 7 9 लेपकरा (Ś1 D5 °रान्); Ñ V B D10 11 13 लिपिकरा (V2 °कारा), D1 *ल्पकरा; D4 6 14 G1 2 4 M3 Cm g °करान्; D12 उलेपकारान् (sic), T2 G3 M2 शिल्पिकरान्; M4 नतिकरान् (for शिल्पकारान्). Ct as in text —d) Ś1 D5 12 खनकान्; Ñ V B D1 3 7 9–11 13 व (V1 D13 वा)र्धका:; D4 6 वर्धकान्; Cr.m g t as in text (for वर्धकीन्). Ś1 D5 12 वर्धकान्; Ñ V B D1 3 7 9 10 13 खनका (Ñ2 V1 3 B2–4 D10 °कास्), D8 वनकान्; D11 खन.-; M4 आनकीन् (for खनकान्). Ñ2 V1.3 B2–4 D10 तथा (for अपि).

7 T3 om 7 (cf. v l. 5). D2 om 7ab (cf. v l 6). —a) Ñ V B D1 7.9–11 13 गणका:; D3 गुणकाश्; T2 G4 M4 गणिकां (M4 °काश्, m also as in text) (for गणकाञ्). V2 D14 शिल्पिकाश् (D14 °कान्) (for °नश्). Ñ V B D1 3 7 9–11 13[अ]न्ये (for [ए]व). —b) D1 3 7 तथान्ये (for तथैव). Ñ V B D1 3 7.9–11 13 -नर्तका: (for °कान्). —c) Ś1 Ñ V B D1–3 5 7.9–13 M4 ततोब्रवीच् (for तथा शुचीञ्). V2 चास्त्र° (for शास्त्र°). —d) Ś1 T1 2 G4 स बहुन्न (T1 2 G4 °श्रु as in text) तान्; Ñ1 (before corr. as in text) °श्रुता:; D3 r. (ditto.) सुबहु°; D11 च बहु°, (for सुबहु°). M4 पुराणज्ञान्बहुश्रुतान्.

8 T3 om. 8a (cf. v.l. 5). —a) Ś1 -समारंभान्; Ñ1 illeg. for स (for समीहन्तां). —b) D3 -स्यामतान् (sic), D9 -शासना: (for -शासनात्). —c) Ś1 Ñ1 B1 D1–3.5 7.9 11.12 इ(D1–3.7 वि; D11 य)ष्टिं च; Ñ2 V B2–4 D10 M4 इष्टी (V2 4 °ष्टा)श्च; D13 इष्टुं च (for इष्टका). Ś1 B1 D1 2 5 7.9 11–13 °साह (D11 °*)स्रीं; Ñ V1–3 B2–4 D10 °स्री:; V4 D4.14 S (except G4) Cm °स्रा:; G4 °स्रं; Ct as in text (for बहुसाहस्री). —d) Ñ V1.3 B2–4 D10 क्षिप्रं (for शीघ्रम्). Ś1 Ñ V1 2 B D5.7 13 चाह्वयत; V3 चाहूय तान्; V4 D1.9 10 12 वा(V4 D10 चा; D9 आ)हूयत; D2 चाह्वयति; D3 चानीयत; D11 वाहूय च य (sic), M4 च्याप्रिय-ताम्; Cr m as in text (for आनीयताम्). Ś1 Ñ V B D1–3.5.7.9–13 द्विजान् (for इति).

9 a) Ś1 Ñ V B D1–3.5 7 10–13 M4 Ck.t उपकार्या: (V3 °कार्यवश: [hypermetric]; V4 °कार्या: [by corr.], D11 °कार्या; M4 °चर्या:); Cr m.g as in text (for औपकार्या:). D11 क्रियतां (for °न्तां). D2 वै (for च). D9 उपकार्यादि क्रियतां. —c) Ś1 Dt D5 6 8 राज्ञो; Ñ1 V3 4 D3 राज्ञा (for राज्ञां). D12 यज्ञो बहुगुणान्वित:; G2 M1 तथा राज्ञां गुणान्विता· —c) D1 ब्रह्मणा-. M4 [अ]त्र (for [ए]व). —d) Ś1 Ñ V B D1–3 5 7.9 13 क्रियंतां; D10–12 क्रियतां (for कर्तव्या:) D2 3 7 तथा (for शुभा:).

10 a) Ñ1 भ ·· , V1 3.4 D2 3 5.9 10 12 M4 भ(D5 भि) क्षान्न- (for भक्ष्यान्न-). —b) V4 सुनिपेता:. Ñ2 D9 स्वनि (D9 °नु)ष्ठिता:; V2 4 D3 7 °श्रिता:; D11 प्रति°; M4 °ष्ठितै:; Cm g.k.t as in text (for सुनिष्ठिता:). D14 om. (hapl.) from 10c—11b. —c) T2 तदा; M4 तत: (for तथा). D9 °जनश्च (sic), G4 पर° (for पौरजनस्य). —d) T3 कर्तव्यं (sic) (for कर्तव्या). Ñ1 G2 -वि(Ñ1 in m)श्रुता:; V2 -विस्तरात्; D2 4 T1 -विस्तरा (for °रा:). Dt D6 8 कर्तव्याश्च सुवि°. —After 10, Dt D6.8 Ct ins. :

369* आगतानां सुदूराच्च पार्थिवानां पृथक्पृथक् ।
वाजिवारणशालाश्च तथा शय्यागृहाणि च ।
भटानां महदावासा वैदेशिकनिवासिनाम् ।

11 D14 om 11ab (cf. v.l 10). —a) V2 प्रायशो; Dt D6 M3 आवास-; D11 आभासा (for आवासा). Ś1 Ñ1 V2 B2 D5 7 -भक्ष्यान्ना:; Ñ2 B3 -भ(B3 भि)क्षार्था:; V1.3 B1 4 D1–3.10 12 -भक्षान्ना:; V4 D13 -विस्तीर्णा:; D9 -भक्षान्नै:; D11 -भक्ष्याश्च; G2 M1 2 4 -भक्षा° (for -भक्ष्या वै). —b) B1 सर्वा: काम- (for °मैर्). Ś1 Ñ V B D1.2 5 7 9–13 सु(Ñ2 V2 B3.4 D10 12 प्र)पूजि (B4 °रि)ता:; D3 सुपूजि *; M4 उपान्विता:, Cr.m g.t as in text (for उपस्थिता:). —c) D4 पौर-; D9 यथा; T2 तदा (for तथा). Ś1 D5 °स्येह; Ñ1 °दे चैव; Ñ2 V2 B2 °द(V2 दै)श्चैव, V1 3 B1 3.4 D1.10 जा(B3 या)नपदं चैव (B3 m. also जनपदैश्चैव); V4 D2.3.7 जनपदं सर्वं (V4 चैव); Dt D6 8.14 पौरजन°; D11 12 जनपदस्येह; D13 G4 जन°; Cr as in text (for जानपदस्यापि). —d) D4 जनानां, Ct as in text (for जनस्य) Ś1 Ñ V B D1–3.5 7 9–13 कर्तव्यं(D7 °.-)बहु भोजनं (V3 विस्तरं; V4 योजनं; D2 शोभनं).

12 a) Ś1 कर्तव्यम् (for दातव्यम्). Ś1 अन्यं; V4 अर्थं (for अन्नं). V B1 2 4 D1–3 7.9 13 M4 विविधं; D12 विधिव* (for विधिवत्) —b) Ñ V B D1–3 7 9.10.13 M4 सत्कृतं (B2 °त्य in marg. as in text); D12 * त्कृत्य; Ck.t as in text (for सत्कृत्य). D10 च (for तु). Ś1 Ñ V B D1–3.5 .7.9–13 M4 पी(V2 ही)डया; Cm.g.k.t as in text (for

G. I. 12. 13
B I. 13. 15
L. I 9. 73

न चावज्ञा प्रयोक्तव्या कामक्रोधवशादपि ।
यज्ञकर्मसु येऽव्यग्राः पुरुषाः शिल्पिनस्तथा ॥ १३
तेषामपि विशेषेण पूजा कार्या यथाक्रमम् ।
यथा सर्वं सुविहितं न किंचित्परिहीयते ॥ १४
तथा भवन्तः कुर्वन्तु प्रीतिस्निग्धेन चेतसा ।
ततः सर्वे समागम्य वसिष्ठमिदमब्रुवन् ॥ १५
यथोक्तं तत्करिष्यामो न किंचित्परिहास्यते ।
ततः सुमन्त्रमाहूय वसिष्ठो वाक्यमब्रवीत् ॥ १६
निमन्त्रयस्व नृपतीन्पृथिव्यां ये च धार्मिकाः ।
ब्राह्मणान्क्षत्रियान्वैश्याञ्शूद्रांश्चैव सहस्रशः ॥ १७
समानयस्व सत्कृत्य सर्वदेशेषु मानवान् ।
मिथिलाधिपतिं शूरं जनकं सत्यविक्रमम् ॥ १८
निष्ठितं सर्वशास्त्रेषु तथा वेदेषु निष्ठितम् ।
तमानय महाभागं स्वयमेव सुसत्कृतम् ।
पूर्वसंबन्धिनं ज्ञात्वा ततः पूर्वं ब्रवीमि ते ॥ १९

लीलया). —^{c}) Ś1 Ñ2 V1.3 4 B Dt D1 3 5–11.13 14 T1.2 M1 सर्वे; Cm as in text (for सर्व-). V4 -कामं (for पूजां). —^{d}) D3 7 °वंतु (for °वन्ति). Ñ2 सुह° (sic), V4 D2.7 9.13 °संस्कृताः; D3 °सुस्तुताः; D10 स°; M4 °कृतां; Ct as in text (for सुसत्कृताः). —After 12, B2 ins :

370* तथा यत्नो विधात्वो(तव्यो) भवद्भिः प्रियवादिभिः ।

13 ^{a}) Ś1 V3 D1–3.5.7.11–13 नावमानः (V3 °नाः); Ñ V1.2 B D10 नापमानः; V4 न च मानः. Ś1 Ñ V B D1–3. 5.7.11–13 प्रयोक्तव्यः (V3 °व्याः). G2 M1.2 न चाप्यवज्ञा कर्तव्या. —^{b}) V2 -क्रोधं (for -क्रोध-). Ś1 D5.12 -वशः (Ś1 °शैः) क्वचित्; Ñ V B D1–3.7 10.11.13 -कृ(V4 हृ)तः (V2 °तं; V3 °ताः) क्वचित्; M4 -कृतापि च; Cg as in text (for -वशादपि). —After 13^{ab}, D2.3.7 (all repeating as subst. of 28^{ef}) ins. 376*. —^{c}) D4 -कर्मणि (for °सु). V1 वि*; B1 अव्याः; D3 व्यज्ञाः; D9 दक्षाः; D10 मुख्याः (for ऽव्यग्राः). D9 शोभनास् (for शिल्पिनस्). G4 तदा (for तथा).

14 ^{ab}) V1 अपि च (hypermetric) (for अपि). G4 कार्यं (for कार्या). Ś1 D5.11.12 transp. तेषामपि and पूजा कार्या. B4 -सुखं, Cg k.t as in text (for -क्रमम्). —After 14 ^{ab}, Dt D4.6.8.14 S (M4 subst. for 14^{ab}) Cm.g.t ins. :

371* ते च स्युः सुभृताः सर्वे वसुभिर्भोजनेन च ।

[D4 Ct संभृता ; T2 सुहृता (for सुभृता). Dt D6.8 Cg ये स्युः संपूजिता सर्वे (for the prior half).]

—M4 om. 14^{c}—15^{b}. Dt D4.8 T G1.3.4 M2 repeat; D6 reads (var.) 14^{cd} after 15. —^{c}) Dt D6.8 (Dt D8 second time) यथेष्टं तत् ; D4 T G1.3.4 M2 (all second time) यथोक्तं तत् (for यथा सर्वं). Ñ2 स्व-; D9 तु (for सु-). Ñ1 V2 सुविहितं सर्वं (by transp.). —^{d}) B1 -भूयते; Cg as in text (for-हीयते).

15 D6 M4 om. 15^{ab} (for M4 cf. v.l. 14). —^{a}) V4 सर्वं तु; B4 om. (hapl. ?); D11 कुर्वंति (for कुर्वन्तु). —^{b}) B4 प्रीतिः (sic); G2 प्रीता(:) (for प्रीति-). Dt D8 -युक्तेन; Cg as in text (for -स्निग्धेन). —After 15^{ab}, B3 ins. :

372* परितुष्टा भवन्त्येव यथा देवाः प्रपूजिताः ।

—^{c}) D2 3 7 तथा (for ततः). D1 समागत्य. —^{d}) T2 वसिष्टः (sic) D9 अब्रवीत् (sic) (for अब्रुवन्). —After 15, Dt D4 8 T G1 3 4 M2 repeat, D6 reads 14^{cd}.

16 ^{a}) Ś1 D5 12 यथाकृत्यं (Ś1 °तं); Ñ1 °ते; D13 °तु; G1 तथोक्तं° (for यथोक्तं तत्). V4 °मि; D14 Cr.m सुविहितं (for करिष्यामो). —^{b}) V4 B4 D4 -हीयते; D13 G3 -हास्यते; Cr.m as in text (for -हास्यते). —^{c}) D4 G1.3 M2 आनीय; M3 आनाय्य (for आहूय). —^{d}) G2 वासिष्ठो (sic).

17 ^{a}) V1 °य त्वं; V4 निवर्तय सु-; Cg as in text (for निमन्त्रयस्व). D13 नृपते. —^{b}) D13 पृ * व्यां. Ñ1 V4 B3 M3 ये च पार्थिवाः; V3 D1–3.7 सर्वं(V3 येन; D1 यांश्च[sic])धार्मिकान्. —In T1, the portion from शः (in सहस्रशः) up to शास्त्रे in 19^{a} is missing on a damaged folio. —^{cd}) D9.12 read nom. plu. for acc. plu. of all nouns. Ś1 D5.11.12 M4 [अ]पि (for [ए]व). B4 विशेषतः; D12 °स्र * : (for सहस्रशः).

18 T1 missing 18 (cf. v.l. 17). —^{a}) V1 2 B2 D4 T3 G1.3 M1–3 समान(D4 °नी)य सुसत्कृत्य; B4 °नय स्वलंकृत्य; D2 3 7.9 °नय सुसंस्कृत्य. —^{b}) D7.13 -देवेषु (for -देशेषु). D2 यानवान्; D9 साधय (for मानवान्). —^{c}) D11 शूद्रं (sic); T2 G2 M1 वीरं (for शूरं). —^{d}) Ś1 Ñ V1.3.4 B D1–3.5.7.9–13 M4 दृढ°; V2 हय°; Dt D6.8 T3 G2 M1 °वादिनं (for सत्यविक्रमम्).

19 T1 missing up to शास्त्रे in ^{a} (cf. v. l. 17). Dt D6 8 om. 19 ^{ab}. —^{a}) D1-3 निश्चितं. —^{b}) D12 तदा (for तथा). D9 निश्चितं (for निष्ठितम्). D3.7 वेदेषु परिनिष्ठितं. —Ś1 om. 19^{c}–20^{b}. —^{c}) D9 समा°; G2 तामनय (metathesis) (for तमानय). D9.13 G2 -भाग (for -भागं). —^{d}) D1 भूपमेनं (for स्वयमेव). V4 D2.3 7.9 °संस्कृतं; M4 सुहृ° (for सुसत्कृतम्). —^{e}) Dt D1–5.8 11.12 T1.2 G1–3 M4 Ct पूर्वं; D7 सर्व-; Cm.g.k tp as in text (for पूर्व-). Ñ V B D10.13 M4 -सं(V4 *)बंध(V3 °धि)कं; D1 शांतध्वजं; D2.3.5.7.11 सांबंधिकं; D12 सांविधिकं; Cm.g.t

तथा काशिपतिं स्निग्धं सततं प्रियवादिनम् ।
सद्वृत्तं देवसंकाशं स्वयमेवानयस्व ह ॥ २०
तथा केकयराजानं वृद्धं परमधार्मिकम् ।
श्वशुरं राजसिंहस्य सपुत्रं तमिहानय ॥ २१
अङ्गेश्वरं महाभागं रोमपादं सुसत्कृतम् ।
वयस्यं राजसिंहस्य तमानय यशस्विनम् ॥ २२
प्राचीनान्सिन्धुसौवीरान्सौराष्ट्रेयांश्च पार्थिवान् ।
दाक्षिणात्यान्नरेन्द्रांश्च समस्तानानयस्व ह ॥ २३
सन्ति स्निग्धाश्च ये चान्ये राजानः पृथिवीतले ।
तानानय यथा क्षिप्रं सानुगान्सहबान्धवान् ॥ २४
वसिष्ठवाक्यं तच्छ्रुत्वा सुमन्त्रस्त्वरितस्तदा ।
व्यादिशत्पुरुषांस्तत्र राज्ञामानयने शुभान् ॥ २५
स्वयमेव हि धर्मात्मा प्रययौ मुनिशासनात् ।
सुमन्त्रस्त्वरितो भूत्वा समानेतुं महीक्षितः ॥ २६ G. 1 12 27 B. 1 13 31 L. 1. 9 87

as in text (for -संबन्धिनं) M4 कृत्वा (for ज्ञात्वा). —^{f}) Ñ V (V4 om. ततो) B D1-3 5 7.9–13 ततो वाक्यं; G1 3 पूर्वमेव; Cr m.k.t as in text (for ततः पूर्वं) T2 ब्रवीमि m. *sec. m.* Ñ V2-4 B D10 13 °म्यहं; V1 °दिदं; Ck as in text (for ब्रवीमि ते). M4 ततः प्रब्रूहि सत्तमं.

20 Ś1 om. 20^{ab} (cf. v.l. 19). —^{a}) V3 अथ (for तथा). B4 Dt D2.4.8 9 T G1.3 काशी-. B4 D5 11.12 T2 (before corr., after corr. *sec. m.* as in text) शूरं (for स्निग्धं). —^{b}) V3 सुव्रतं; D12 सतत- (for सततं) V2 ब्रह्म- (for प्रिय-). —In T1, 20^{c}—21^{c} lost on a damaged fol. Ś1 Ñ V B D1–3 5.7.9–13 transp. 20^{cd} and 22^{cd}. —^{c}) Ś1 Ñ V B D1–3.5.7 9–13 M4 सुव्रतं (for सद्वृत्तं). D2 -संकाश. —^{d}) Ś1 V2–4 B1 D9 12.13 एनं (for एव). Ś1 D1–3 5.7 9.11.12 त्वमानय; Ñ V B D10 13 समानय; M4 [आ] नयस्व तं (for [आ]नयस्व ह).

21 T1 missing up to ^{c} (cf. v.l. 20). D2 3.7.12 om. 21. —^{a}) V3 D4 5 9 कैकय-; V4 केकेय-; B1 4 D10 कैकेय-; Cg.k t as in text (for केकय-). D4 र in परम- in marg. —^{c}) D1 सुस्वरं (metathesis !) (for श्वशुरं). —^{d}) Ñ2 B3 (after corr.) स्वपुत्रं; D6 (after corr. as in text) सु°; D10 स्वपुरं (for सपुत्रं). Ñ V1 B2–4 D5.10.11 T1 2 G2.4 M2.3 त्वम् (for तम्). B4 इहायन (metathesis). Ś1 तमानय यशस्विनं (= 22^{d}).

22 ^{a}) V4 यज्ञेश्वरं. Ś1 Ñ V B D1–3 5 7.9–13 तथा स्निग्धं; Dt D6.8 महेष्वासं; T3 G2 M1.2 4 च राजानं (for महाभागं). —^{b}) V4 D2.3.7 9 13 सुसंस्कृतं; Dt सु *°; Ckp समीपगं (for सुसत्कृतम्). Ś1 Ñ V B D1–3 5 7 9–13 transp. 22^{cd} and 20^{cd}. —^{c}) D7.13 -सिंहं च (for -सिंहस्य). —^{d}) Dt T3 Cg समानय; M2 4 त्व°. M4 moth-eaten for यश in यशस्विनम्. B3 (m.) D2.3 7.8.12 (all through eye-wandering) सपुत्रं तमिहानय (= 21^{d}). —After 22, Dt D6.8 ins.:

373* तथा कोसलराजानं भानुमन्तं सुसत्कृतम् ।
मगधाधिपतिं शूरं सर्वशास्त्रविशारदम् ।
प्राप्तिज्ञं परमोदारं सत्कृतं पुरुषर्षभम् ।
राज्ञः शासनमादाय चोदयस्व नृपर्षभान् ।

23 ^{a}) Ś1 D1 3 5 9 11–13 प्राच्यांश् (D1 °च्यां)च, Ñ V B D2 10 प्राच्याश्च; Cg k.t as in text (for प्राचीनान्). V2 सिद्ध-(for सिन्धु-) Ñ V B D2.3.13 Cg -सौवीराः (D3 [illegible]) (for -सौवीरान्). —^{b}) Ś1 Ñ2 V1 3 4 D13 स्वराष्ट्रे (Ś1 °ष्ट्रा) ये; Ñ1 V2 B D10 सुराष्ट्रे ये; D1.12 सौराष्ट्रांश्च (D12 °ष्ट्रा ये), D5 9 सु(D9 सौ)राष्ट्रान्यांश्; T2 °ष्ट्रीयांश्, Cg as in text (for सौराष्ट्रेयांश्). —In T1, the portion from च पार्थिवान् in ^{b} up to तानानय य in 24^{c} is lost on a damaged fol. Ś1 च मानवाः; Ñ V B D10.12.13 °वाः; D1 [अ]न्य° (for च पार्थिवान्). D2.3 सु(D3 सौ) राष्ट्रावंतय (D3 °तिजां)स्तथा; D11 सुराष्ट्रावंत्यमागधान्. —^{c}) Ñ1 V B1.2 4 D12 दा(V4 द)क्षिणात्या नरेंद्राश्च. —^{d}) Ś1 Ñ V B D1–3 5 7.9–13 सर्वाना(D3 °नाना[ditto.], D5 सर्वमा) नय माचिरं (V1 मारिचं[metathesis], D11 सुव्रत); M4 सर्वांस्तानानय स्वयं.

24 T1 missing 24^{abc}(cf. v.l. 23). —^{a}) Ś1 Ñ V3.4 D1–3 5 7 9–13 अत्रि-; V1 2 प्रीति-; Cg as in text (for सन्ति). M3 सिद्धाश् (for स्निग्धाश्). D1 तथा; D12 om च (for च ये). Ś1 Ñ V3.4 B1–3 D1–3 5.7 9 10 13 [अ]न्येपि (for चान्ये). —^{b}) Ś1 Ñ V B D1–3 5 7.9–13 °श्च(D2 च) राः; M4 °गताः (for °तले). —^{c}) D14 T2 G4 M3 तथा; Ct as in text (for यथा). Ś1 Ñ V B D1–3 5.7.10–13 M4 तानप्यानय (V3 तानानयस्व; D1–3.7 तानिहानय; M4 moth-eaten for नय) वै क्षिप्रं (V2 क्षिप्रं हि). ❀ Cg यथाक्षिप्रं शैघ्र्यमनतिक्रम्य ❀ —^{d}) V4 स*- (for सह-). Ñ V1–3 B D1.5 9–13 M4 -बांधवैः; V4 -वाहनान्; G1 -बंधुकान् (for -बान्धवान्). —After 24, Dt D6.8 ins.:

374* एतान्दूतैर्महाभागैरानयस्व नृपाज्ञया ।

25 ^{a}) D12 त्रिशिष्टं (for वसिष्ठ-). —^{b}) D13 स्वमंत्रस् (sic) Dt D5.6 8 T2 त्वरितं (for °तस्). B3 T2 तथा; D12 ततः (for तदा). D11 सुमंत्रकामाय चोत्सुकः (hypermetric). D11 om. 25^{c}—26^{b}. —^{c}) V1 व्यादिदेशत् (sic); D2–4 7 व्यादिश्य; D13 आदिशत्; T3 व्यादिशः (sic); M4 व्यादित्सु (sic) (for व्यादिशत्). —^{d}) Ś1 Ñ V B D1–3.5.7.9 10 12.13 बहून्; Cm g as in text (for शुभान्).

26 D11 om. 26^{ab} (cf. v.l. 25). —^{a}) Ś1 Ñ V B D1–3.5.7.9 10.12.13 च; M4 तु (for हि). —^{b}) In T1, the

G. I. 12. 27
B. I. 13. 32
L. I. 9. 87

ते च कर्मान्तिकाः सर्वे वसिष्ठाय च धीमते ।
सर्वं निवेदयन्ति स्म यज्ञे यदुपकल्पितम् ॥ २७
ततः प्रीतो द्विजश्रेष्ठस्तान्सर्वान्पुनरब्रवीत् ।
अवज्ञया न दातव्यं कस्यचिल्लीलयापि वा ।
अवज्ञया कृतं हन्याद्दातारं नात्र संशयः ॥ २८
ततः कैश्चिदहोरात्रैरुपयाता महीक्षितः ।
बहूनि रत्नान्यादाय राज्ञो दशरथस्य ह ॥ २९
ततो वसिष्ठः सुप्रीतो राजानमिदमब्रवीत् ।
उपयाता नरव्याघ्र राजानस्तव शासनात् ॥ ३०
मयापि सत्कृताः सर्वे यथार्हं राजसत्तमाः ।
यज्ञियं च कृतं राजन्पुरुषैः सुसमाहितैः ॥ ३१

portion after प्रय in ^{b} up to च in 27^{b} is lost on a broken fol Ñ V B Dt (after corr.) D1.4.6 8 13 T3 G1.3 प्रया(V3 4 D6 °य)तो; D10 प्रणतो (for प्रययौ). Ś1 Ñ V B D1–3.5.7 9 10 12.13 राज-; M4 गुरु- (for मुनि-). —D11 reads up to स in ^{d} in marg. —^{c}) Ś1 Ñ V B D1–3 5 9–13 प्रयतो; D7 प्रययौ; M4 moth-eaten (for त्वरितो). —^{d}) B1 D1.7 महीक्षितां (B1 °तं); Dt D6.8 महामतिः; Cg as in text (for महीक्षितः).

27 T1 missing up to च in ^{b} (cf. v.l. 26) —^{a}) Ś1 Ñ V B D1–3.5 7.9–13 M4 ततः; Cg.k t as in text (for ते च). D7 कर्मांतिकं; M4 कर्मांतकाः. —^{b}) Ś1 D1–3.5 7.9. 11 12 M4 महात्मने; Ñ V B Dt D6.8.10 13 Ctp महर्षये (D8 °यः) (for च धीमते) —^{c}) Ś1 D5 12 सर्वे; Ñ2 V B2–4 D1–3 7 9–11 सर्वान्. D13 सर्वार्थान् (for सर्वं नि-). —^{d}) Ś1 D5 12 य(Ś1 या)ज्ञे यान्; Ñ V1.2.4 B D1 10 11 13 यज्ञि (B1 4 °ज्ञी)यान्; V3 D2.3 7 यज्ञार्थान् (V3 °र्थम्); D9 याज्ञिकान्; M4 यथावद्; Cg as in text (for यज्ञे यद्). Ś1 Ñ V B D1–3 5.7.9–13 M1 उप(V3 अनु; V4 उ *; D13 परि) कल्पितान् (M1 °तः); Cg as in text (for °तम्).

28 ^{a}) B4 [ऽ]ब्रवीद् (for प्रीतो). —^{b}) V1 तांस्तान्सर्वान् (ditto. *sup. lin*); D9 °द्विजान्; D13 सर्वांस्तान् (by transp.) (for तान्सर्वान्). Dt D6 8 मुनिर्; D1 14 T G4 इदं (for पुनर्). —After 28^{ab}, Ś1 Ñ V B D1–3.5.7.9–13 M4 ins.

375* भवद्भिर्न यथा यज्ञे परिहीयेत किंचन ।

[Ñ1 B1 D3 7 तथा (for यथा). D2.3.7 यज्ञः (for यज्ञे). Ś1 V3 B1 D2.3.5 7 12 °हास्यति; V1 °हीयते, V4 B2 D1.9.11 °हास्ये(D9 °ये)त, D1 (gloss) हाक् त्यागे; M4 * रि° (for परिहीयेत). Ś1 °न', B1 कचन; D2 कि न च (for किंचन).] T2 reads ^{cd} in marg. *sec. m.* —^{c}) Ś1 Ñ1 V B1.2.4 D1–3.5.7.9.11–13 M4 ना(D13 मा)वज्ञया (V2 4 D5 °ज्ञाय) प्र(V1 *, D9 न [sic])दातव्यं. —^{d}) D4 T3 न तु लीलया (for लीलयापि वा). Ś1 Ñ V B D1–3.5 7.9–12 किंचिद्वा केनचित्(B1.2.4 °वा)क्वचित्; D13 दातुस्तद्दोषमाहरेत् (cf. post. half of 376*). —In T1, the portion from कृतं in 28^{e} up to रत्नान्या in 29^{c} is missing on a damaged fol. —D13 om. (hapl. !) 28^{ef}. —^{e}) G3 भवज्ञाय (metathesis !); M4 अवज्ञापि (for अवज्ञया). G1.3 कृतो, M4 कृता (for कृतं). —For 28^{ef}, Ś1 Ñ V B D1–3.5.7.9–12 subst. (D2.3.7 ins. (first time) after 13^{ab}).

376* अवज्ञया हि यद्दत्तं दातुस्तद्दोषमावहेत् ।

[V2 D3 7 तु, D9 च (for हि) D2 * द्त्तं. After यद्दत्तं, D3 repeats (ditto.) या तु यद्दत्त. Ś1 D5 12 तद्दातुर् (by transp.). V3 आरुहेत् (sic), D3 आहवहेत् (sic) (for आवहेत्).]

29 T1 missing up to रत्नान्या in ^{c} (cf. v.l. 28). —^{a}) V1 D7.11 कश्चि(D11 °च्चि [sic])द्; M3 केच्चिद् (after corr. *sec m.* as in text) (for कैश्चिद्). —^{b}) Ś1 Ñ2 V4 B2–4 D5 10 13 उपायाता; V1 °जाता (sic); D11 तपा(त्रा)याता; D12 ° * (for उपयाता). V1 °क्षितं; D13 °क्षिताः (sic) (for °क्षितः). —^{c}) Ś1 Ñ V B D1–3 5.7.9–13 रत्नान्या(D12 °ना [sic])दाय बहवो (Ś1 D5.12 सुबहून्; V4 बहुशो). —^{d}) B2 (after corr. in m. as in text) राष्ट्रे (for राज्ञो). D12 missing, M4 दश * * * (for दशरथस्य). Ś1 V2–4 B1 D3 13 G1 3 M2 3 च; Ñ2 B3 D4.10 T3 हि; D14 T1.2 G4 वै; M4 missing (for ह). —After 29, D1 repeats 4^{ab}.

30 D12 om. 30. —^{a}) M4 damaged (for ततो). D13 T3 सं- (for सु-) —^{b}) D5 इददं (ditto.) (for इदम्) —^{c}) Ś1 Ñ2 V2–4 B2–4 D1 5.10.13 T3 उपा°; V1 °तान्; D2 उपायनैर् (for उपयाता). V1 (marg. as in text) तान्सर्वान् (submetric), B1 °घ्रा; M2 °घ्रान् (for नरव्याघ्र). —^{d}) V1 (m. as in text) नरेंद्र (for राजानस्).

31 ^{a}) Ñ1 महया (sic), D12 *या (for मया). Ñ1 V1 B1 2 4 D9 13 हि; Ñ2 V3 B3 D1–3 5 7 10 12 M4 [अ]भि-; V4 D4 T3 च (for [अ]पि). D3 7 -संस्कृताः. —T1 missing from ^{b} up to य in 32^{a} on a damaged fol. —^{b}) Ś1 D1–3.7 11 M4 यथावत्; D5.12 राजानः (for यथार्हं). Ś1 Ñ V2–4 B1–3 D1–3.5 7 9–13 M4 पूजिताश्च ते (D1 मे; D9 वै); V1 प्रतिपूजिताः; B4 सत्कृताश्च ते; Dt D6 8 °म (for राजसत्तमाः). —^{c}) G1.3 M1–3 Cr याज्ञीयं (M1 °यज्ञ्) च; G2 याज्ञीयज्ञ-; M4 पूजार्हाश्च (for यज्ञियं च). G2 M1 कृतो; M4 कृता (for कृतं). Dt D6.8 सर्वं; M4 राज- (for राजन्). Ś1 Ñ V B D1–3 5 7.9–13 यथावत् (D3 °च) संभृतं सर्वं. —^{d}) Ś1 Ñ V2.4 B2–4 D5.9.10.12.13 स्वैः; V3 D1 तैः; B1 च (for सु-).

निर्यातु च भवान्यष्टुं यज्ञायतनमन्तिकात् ।
सर्वकामैरुपहृतैरुपेतं वै समन्ततः ॥ ३२
तथा वसिष्ठवचनादृष्यशृङ्गस्य चोभयोः ।
शुभे दिवसनक्षत्रे निर्यातो जगतीपतिः ॥ ३३
ततो वसिष्ठप्रमुखाः सर्व एव द्विजोत्तमाः ।
ऋष्यशृङ्गं पुरस्कृत्य यज्ञकर्मारभंस्तदा ॥ ३४

G I. 12. 35
B. I 13. 40
L. I 9 95

इति श्रीरामायणे बालकाण्डे द्वादशः सर्गः ॥ १२ ॥

32 T1 missing up to च in ^{a} (cf. v.l 31). —^{a}) M2 विनिर्यातु (for निर्यातु च). —^{b}) T3 उत्तमं (for अन्तिकात्). —For 32^{ab}, Ś1 D1–3 5.7 9.12 subst. :

377* संप्राप्ते च भवेद्धृष्टो यज्ञे संभारसंभृते ।

[D7 सप्राप्तेव (for °प्ते च) D2 भवान् (for भवेद्). D1.3.7 विप्रो; D2 विप्रो (for हृष्टो) D2 3 यज्ञ-. D12 -संभृत (sic).]

while Ñ V B D10 11.13 subst for 32^{ab} :

378* सुमन्त्रश्चाब्रवीद्धृष्टो यज्ञसंभारसंभृतः ।

[Ñ V2.4 B3.4 सुमत्र (for °न्त्रश्). Ñ1 V2 B1 [अ] वदद् (for [अ] ब्रवीद्). V1 तुष्टे, V2.4 हृष्ट्वा (for हृष्टो). D11 चावहृष्टो (submetric) (for चाब्रवीद्धृष्टो). V1 2 -सभृतं (V2 °तिं) (for -संभृत·).]

—^{c}) G1 सर्वे (for सर्व-). Ñ2 V1.2 B3 D2 7 13 °कृतैर्; V3 B1 T3 °हितं; D1 °हृते; D3 °क्ततैर् (sic); D6.11.12 °हृतैर्; Cg as in text (for °हृतैर्) M4 सर्व * * * पहृतैर्. —^{d}) Ś1 Ñ V B D1–3.5.7 9–13 उपपन्नं (V4 B1 2 4 D11 13 °न्नः); M4 उपेता वै; Cg as in text (for उपेतं वै). D2 समं तव; D14 सम*तः; G2 सहस्रशः (for समन्ततः). —After 32, Dt D4.6 8.14 S (except M4) Cm g.k.t ins :

379* द्रष्टुमर्हसि राजेन्द्र मनसेव विनिर्मितम् ।

[D4 यष्टुम् (for द्रष्टुम्).]

33 ^{a}) D9 यथा; T2 तदा; T3 M4 ततो (for तथा). —In T1, the portion from ष्य in 33^b up to द्विजो in 34^b is lost on a damaged fol. —For 33^{ab}, Ś1 Ñ V B D1–3 5.7 10–13 subst., while D9 ins. after 32 :

380* क्रियतां वचनान्मेऽद्य ऋष्यशृङ्गस्य चैव हि ।

[Ñ2 B3 D1–3 7 10 11 13 वचन (for वचनात्). Ś1 D1–3.5. 7.9.12 मह्यं; V4 मे त्वं; D11 न्याय्यं; D13 नोद्य (for मेऽद्य).]

—^{c}) V3 B2 शुभ- (for शुभे). Ñ2 V1 3 B2–4 D10 नक्षत्रदिवसे; D11 दिने च°; G2 M1 च भग° (for दिवसनक्षत्रे). Dt D6 8 M2 दिवसे शुभनक्षत्रे. ※ Cg शुभे दिवसे सोम-मौम्यवारादौ शुभे नक्षत्रे रोहिण्यादौ । ※ —^{d}) Ś1 Ñ V B D1–3.5.7 10 11.13 निर्यातु; D12 निर्योतु (sic); Cg as in text (for निर्यातो). V4 D11 पृथिवी(D11 °*)पतिः (for जगती°).

34 T1 missing up to द्विजो (cf. v l. 33). —^{b}) Ś1 Ñ V B D1–3 5.7.9–13 द्विजातयः; M4 द्विजर्षभाः. —^{c}) Ś1 Ñ V B D1.2 5 10 12.13 अश्वमेधं; D3 7.9 अश्वं मेध्यं (for ऋष्यशृङ्गं). B4 °*; M4 पु * * * (for पुरस्कृत्य). —^{d}) Ś1 D5.12 यथा- (for यज्ञ-). D5 9 तथा (for तदा) M4 [आ]रभंत वै. Ñ V B D10.13 कर्माण्यारेभिरे (B4 °रभते) तदा (Ñ2 B3 D10 ततः). —After 34, Dt D4.6 8.11.14 S (except M4) Cr m g k.t ins. :

381* यज्ञवाटं गताः सर्वे यथाशास्त्रं यथाविधि ।

[D4 14 T3 G1.3 M2.3 -वाट- (for -वाट). G4 °विधिः (sic).]

—Dt D6.8.14 G2 cont. :

382* श्रीमांश्च सह पत्नीभी राजा दीक्षामुपाविशत् ।

[G2 (after corr. *inf. lin.*) याग- (for राजा).]

Colophon. *Kāṇḍa name*. Ś1 Ñ2 D10 om. V B2–4 D11 आदि°; D1.3 अयोध्या°. —*Sarga name*. Ś1 Ñ2 V2 4 B2.3 D1–3.5 7.9 11.12 यज्ञारंभः (D1–3.7 °भणः); Ñ1 V1 यज्ञवा(Ñ1 °ज्ञाव)हः; V3 यज्ञवाटगमनं; B1 यज्ञवहः संभारः; B4 यज्ञवाटः; D10 यज्ञे यज्ञवाटारंभः. —*Sarga no.* (figures, words or both). Ś1 Ñ1 V1.4 B1.4 D3.11.12 om. Ñ2 B2.3 D10 12 (as in text); V2 14, V3 11, D1 10; D5.7 9, D2 दशमः; T1–3 M1–3 त्रयोदशः; M4 द्वादशः (as in text); Dt D4.6.8.14 G त्रयोदशः 13, D9 द्वादशः 12 (both as in text). D13 -कांडे-नयनं-द्वादशः. G1.2 4 M1.2 conclude with श्रीरामाय नमः; G3 श्रीमते रामानुजाय नमः.

१३

G. I. 13. I
B. I. 14. I
L. I. 10. 54

अथ संवत्सरे पूर्णे तस्मिन्प्राप्ते तुरङ्गमे ।
सरय्वाश्चोत्तरे तीरे राज्ञो यज्ञोऽभ्यवर्तत ॥ १
ऋष्यशृङ्गं पुरस्कृत्य कर्म चक्रुर्द्विजर्षभाः ।
अश्वमेधे महायज्ञे राज्ञोऽस्य सुमहात्मनः ॥ २
कर्म कुर्वन्ति विधिवद्याजका वेदपारगाः ।
यथाविधि यथान्यायं परिक्रामन्ति शास्त्रतः ॥ ३
प्रवर्ग्यं शास्त्रतः कृत्वा तथैवोपसदं द्विजाः ।
चक्रुश्च विधिवत्सर्वमाधिकं कर्म शास्त्रतः ॥ ४
अभिपूज्य ततो हृष्टाः सर्वे चक्रुर्यथाविधि ।
प्रातःसवनपूर्वाणि कर्माणि मुनिपुंगवाः ॥ ५

13

1 Before 1, Ś1 ins. ॐ; T2 श्रीरामचन्द्राय नमः. T1 fol. damaged —ᵃ) D11 repeats 1ᵃᵇ as in D10. Ñ V B D10 M4 प्रदक्षिणं(V2 °णां)कृत्वा; Cg k t as in text (for संवत्सरे पूर्णे) —ᵇ) Ñ V1 2 B D10 13 भूमिं; V3 M4 भूमि-; D4 T3 पुनः (for तस्मिन्). Ś1 D1–3.5.7 11.12 प्राप्ते (D2 °प्ता) त(D12 *)स्मिन् (by transp.) —ᶜ) Ñ V B D1–3.5.7 9–13 M4 उत्तरे(B4 °र-; D11 °रं sic)कूले (D2 3.7 पारे) (for चोत्तरे तीरे). —ᵈ) D3 om. यज्ञो. Ñ1 V1–3 B1 यज्ञभूमिम् ; Ñ2 V4 B2–4 (B3 marg. as in text) D10.13 यज्ञभूमिर् (for राज्ञो यज्ञो). Ñ1 B1 अकल्प्यत् (submetric), Ñ2 B2–4 D10 अकल्प्यत (B3 marg. as in V1); V1 4 अकल्पयत (hypermetric), V2 3 अकल्पयत् ; D2 T3 °ते; D13 अकल्मषा; Cg as in text (for ऽभ्यवर्तत).

2 ᵇ) D11 M2 द्विजोत्तमाः; M4 द्विज * * (for द्विजर्षभाः). —For 2ᵃᵇ, Ñ V B D10.13 subst. :

383* ऋष्यशृङ्गपुरोगैस्तैर्याजकैः परिनिर्मिता ।

[D13 याजिक°. V3 परिनिष्ठिता°; D13 परिकल्पिता°.]
B3 cont. :

384* कृताश(च)शोधिता भूमिर्विधिदृष्टेन यत्नतः ।

—V1 om. 2ᶜ–3ᵇ.—ᶜ) V2.4 अश्वमेध-. —ᵈ) Ñ V2–4 B D1–3.5.7.9–13 M3.4 राज्ञस्त(B4 wrongly om. स्त)स्य (for राज्ञोऽस्य सु-).

3 V1 om. 3ᵃᵇ (cf. v.l. 2). —ᵃ) D3 कुर्वंति कर्म (by transp). Ñ V (V1 om.) B D10.13 वेददृष्टेन विधिना. —ᵇ) Ñ V (V1 om.) B D10.13 ततस्ते; Dt M2 ब्राह्मणा; M3 याज्ञिकाः; Cm.g.t as in text (for याजका). D1–3 7.9 विधि- (for वेद-) Ś1 D11 12 यज्ञांगविधि° (D12 om. विधि). —T1 damaged from थान्यायं up to सर्वम in 4ᶜᵈ. —ᶜ) Ś1 -न्याय्यं; D2 -श्रेयं(for -न्यायं). —ᵈ) D2.3.7 -शास(D3.7 °सं)ति (for -क्रामन्ति).

4 T1 damaged up to सर्वम (cf. v.l 3). D3 om. (hapl.) from सदं up to ततो in 5ᵃ. —ᵃᵇ) D11 प्रवर्ग्यान् (for प्रवर्ग्यं). D12 शास्त्रतत् (sic) (for शास्त्रतः). D1 कृत्वा तथैवोपसदं प्रवर्ग्य शास्त्रतो द्विजाः (by transp.). —ᵈ) Ś1 D1.2.5.7.9.11.12 तथैवोद्वास्य(D1 °स) कर्म ते.

5 D3 om. up to ततो (cf. v.l. 4). —ᵃᵇ) Ś1 D2.5.7. 9 11 12 अभिष्टुत्य (D2 11 °त्यं), D1 आभिक्षुभ्यंस् ; G2 °पूर्वं; Cg.t as in text (for अभिपूज्य) D2 * तो; D6.8 तदा (for ततो). D3 7 सर्वे हृष्टाश् (by transp.). D1 °विधिः (for °विधि). —ᶜᵈ) Ś1 D1–3.5 7.9 11.12 सवनानि यथान्यायं(Ś1 °य्यं) सोमे (D5 °मं) सोमपसत्तमाः.

—For 3ᶜ–5, Ñ V B D10.13 M4 subst., while D11 ins. after 5 :

385* प्रवर्ग्यादिक्रमं चक्रुः कल्पसूत्रविधानतः ।
प्रायश्चित्तविधानानि चक्रुश्चानवशेषतः ।
सवनानि च सर्वाणि यथाकालं प्रचक्रिरे ।

[No comm. —D11 om. l. 1. —(l. 1) Ñ1 V4 प्रवर्गादिक्रमं; V2 पर्यस्त्यादिकम (sic), V3 B3 पर्यु(B3 m. वर्गु) क्षणादिक; D10 प्रवर्ग्याभिक्रमं (for प्रवर्ग्यादिक्रमं). Ñ2 कर्म- (for कल्प-). —(l 2) V3 B2 3 (marg.) -विधान च; V4 -विधानेन (for -विधानानि). V2 तानि वि°; V3 चान्याव° (sic), B4 पश्चाद्वि°; M4 तान्यवि° (for चानवशेषत°). —(l. 3) V4 सबलानि; B1 (m. as in B3) वरणानि; B3 वसनानि (by metathesis) (for सवनानि). B2 D13 °काम (for यथाकाल).]

—After 5, Dt D4 6 8 14 S (except M4) Cr m g t ins. :

386* ऐन्द्रश्च विधिवद्दत्तो राजा चाभिष्टुतोऽनघः ।
माध्यंदिनं च सवनं प्रावर्तत यथाक्रमम् ।
तृतीयसवनं चैव राज्ञोऽस्य सुमहात्मनः ।
चक्रुस्ते शास्त्रतो दृष्ट्वा तथा ब्राह्मणपुंगवाः ।

[Cr comments on l 1 only—(l. 1) G2 ऐंद्रं (for ऐन्द्रश्). D4.14 T1.2 G3 M2.3 Cg [अ]मिष्टुतो, T3 [अ]पि प्लुतो; G4 [अ]मीष्टतो, Cgp as in above (for [अ]भिष्टुतो). T1 damaged from l. 2 up to the prior half of l. 4. —(l. 2) Dt D6 8 मध्य°, D14 °दिव (for माध्यंदिन). T3 त्रि- (for च). T3 प्रावर्तति (sic) (for प्रावर्तत). —(l. 3) T2 3 तृतिय्- (sic), G3 तृतीय (for तृतीय-). Dt -सवने.— (l. 4) G2 चे (sic) (for ते). Dt D6 8 T2 यथा (for तथा).]

—Thereafter Dt D6.8 G3 M4 (after 400*) Ct cont , while Ñ V B D10–13 ins. after 14, D4 T3 (transp. l. 1-2 and 3-4) M1 after 15, M3 after 6 :

387* आह्वयांचक्रिरे तत्र शक्रादीन्विबुधोत्तमान् ।
ऋष्यशृङ्गादयो मन्त्रैः शिक्षाक्षरसमन्वितैः ।
व्यापिभिर्मधुरैः स्निग्धैर्मन्त्राह्वानैर्यथार्हतः ।
होतारो जुहवामासुर्हविर्भागान्दिवौकसाम् ।

न चाहुतमभूत्तत्र स्खलितं वापि किंचन ।
दृश्यते ब्रह्मवत्सर्वं क्षेमयुक्तं हि चक्रिरे ॥ ६

न तेष्वहःसु श्रान्तो वा क्षुधितो वापि दृश्यते ।
नाविद्वान्ब्राह्मणस्तत्र नाशतानुचरस्तथा ॥ ७

G. I. 13. 8
B. I. 14. 11
L. I. 10. 7

[Cr m g k do not comment —Ñ V B D10–13 transp. l. 1 and 2. T3 transp. l. 1-2 and 3-4. —(l. 1) V1 2 4 आहुयां°, M3 आह्वान° (for आह्वयाचक्रिरे). M4 चात्र (for तत्र). —(l. 2) T3 [अ]मात्यैश् (for मत्रैः). V3 श्लिष्टा°, G3 M3 °स्वर- (for शिक्षाक्षर-). —(l. 3) V4 वाग्मि· सु-; B1 ऋषिभिर्, Dt D6 8 G3 गीतिभिर्; D11.13 ध्या(D11 ध्व sic)यिभिर्; D12 सपिभिर्, T3 प्रीतिभिर्; M1 चितिभिर्, M3 गीर्भिश्च (for व्यापिभिर्). M1 मथनै (for मधुरैः). —(l. 4) Ñ2 V2 B3 D10 13 जुहुया°, V3 B4 जुहया°; V4 जुहुवा°; B1 M4 जुहुवुश्चात्र, Dt D6 8 T3 G3 M1.3 ददुरावाह्य (M1 °भाष्य), D12 जुहियामासु (sic) (for जुहुवामासुर्). D12 हविर्भागै, M1 °भाग (for हविर्भागान्). B3 D12 °कस (for दिवौकसाम्).]

6 ^{a}) D4 ना (for न). Ś1 D1–3 5 7.9 12 नानाहु(D1.2 7 °हू sic)तमभूत्तत्र (D1 °हूतानां; D2 7.9 °हूतं वा; D3 °हुतं वा); Ñ V B D10 11 13 M4 नासीदपहुतं (V2 4 B1–3 D13 °पकृतं; V3 °दुपहृतं; B4 °प्युच्यतां; D10 °पहुतं; D11 °सत्कृतं; M4 °वहुतं) तेषां; Cg.t as in text (for ^{a}). —^{b}) Ś1 संहितां; D1–3 5 9.12 श(D5 12 सं)मितं; D7 शांसितं (sic), Cm.g.t as in text (for स्खलितं). Ñ V1.4 B1.3 4 D5 10 12 13 चापि; V2 नापि; V3 D6 8 वा न (for वापि) D2 कंचन. —After 6^{ab}, D11 ins. 388*. —^{c}) D2 °तत् (for ब्रह्मवत्). —^{d}) Ś1 D2 5 9.11 12 क्रम°; D1 3 7 कर्म°; Cr.m g t as in text (for क्षेमयुक्तं). Ś1 D5 12 M2 च°; D1–3 7 9 11 प्रचक्रिरे (D2 °क्रिये [sic]); Cg as in text (for हि चक्रिरे). —For 6^{cd}, Ñ V B D10.13 M4 subst, while D11 ins. after 6^{ab} :

388* परेण ह्यवधानेन तं क्रतुं ते प्रचक्रिरे ।

[V4 M4 च(M4 ह्य)विधानेन (for ह्यवधानेन). D11 ते (for तं) V3 क्रतु त (by transp.), B2 °क्रुतं (sic) (for तं क्रतुं). B2 तेथ°; D11 वै प्र°; D13 प्रे न° (by metathesis) (for ते प्रचक्रिरे).]

—After 6, M3 ins. 387*.

7 D11 reads 7^{ab} before 6^{cd} repeating it here. Ñ V B D10.12 13 repeat 7 after 390* —^{a}) D11 (second time) om. न (submetric). V3 (first time) तेषु कश्चित्; (second time) तेषु ह्रासो; D2 ते विहस्य; D3.7 तेष्विहस्त (D7 °स्व) (sic), D9 तेष्वर्हत्सु; Cg as in text (for तेष्वहःसु). Ś1 Ñ V B D1–3 5.7.10–13 (Ñ V B D10–13 second time) ब्राह्मण्यं; Ñ V B D10–13 (all first time) M4 कृपणः; D9 तृषितो; D14 शांतो°; G2.3 M1 संश्रांतः; Cg.t as in text (for श्रान्तो वा). —^{b}) T3 व्यथितो (for क्षुधितो). Dt न (for [अ]पि). T1 damaged for °ते; G3 M3 कश्चन (for दृश्यते). Ś1 Ñ V B D1–3 5 7.10–13 (Ñ V B D10–13 second time) क्षुधि(Ś1 D3.7 °मि)तं दृश्यते (D5 दृश्यते क्षुधितः) क्वचित्; Ñ V B D10–13 (all first time) M4 क्षुत्क्षामो (D11 क्षुधितो; D13 क्षुद्रो नै)वा (V1 ना; V4 ·) प्य(V3 4 D11 पि; D10 ·)दृश्यत (V3 4 D11 °ते). —After 7^{ab} (first occurrence), Ñ V B D10–13 M4 ins :

389* तिर्यक्ष्वपि कुतोऽन्येपु भूतेपु परितर्पितः ।
कोटिशो ब्राह्मणास्तत्र तथा शतसहस्रशः ।
तस्मिन्यज्ञ उपावृत्ता नानादेशनिवासिनः ।

[No comm —(l 1) V1 3 तिर्यक्ष्वपि (sic), D10 तिर्यगपि (for तिर्यक्ष्वपि). V2 क्रुतो (for कुतो). Ñ B1.4 D10 M4 [अ]परि°, V1 2 °तर्कितं; B3 reads first त *sup. lin* B4 °तार्पिता; D11 °कर्शित; D13 °कल्पितु (for परितर्पित). —(l. 2) D13 यथा (for तथा). —(l. 3) D11 यज्ञम् (for यज्ञ). Ñ B3 तपोवृद्धा (Ñ1 °द्धा marg.); V1 3 उपावृत्तान् (V3 °त्ते), D12 तु ये वृत्ता (for उपावृत्ता). D11 -निवेशिन· (for -निवासिनः).]

—T1 damaged from ^{c} up to चापि in 8^{c}. —^{c}) D11 न (for ना-). Ñ V2–4 B1 D10 13 (all first time) आगतस्; M4 चांगतस् (sic) (for ब्राह्मणस्). Ś1 Ñ V B1–3 Dt D1–3.5–13 (Ñ V B1–3 D10 12.13 second time) कश्चित् (for तत्र). —^{d}) V1 (both times) D1.2.7.9.11 ना(D7.9 न)गता-; V2 3 (first time) 4 (both times) नाग(V2 °श)तो; D3 सगता- (sic), D13 (first time) तथा च; T3 नाचरा- (sic), Cr.m.g.t as in text (for नाशता-). Ñ V1 4 B2.3 D1–3 9–11.13 (Ñ V1.4 B2 3 D10.13 second time) -नु(V4 ×, *inf. lin.* ञा)गतस्; V2 (second time) -नुपगस् (sic), B4 (second time) D7 -नुगतास्; D11 -न्युगतस् (sic), Cr.m g t as in text (for -नुचरस्). Ñ V B D10.13 (all first time, B4 second time also) द्विजः (for तथा). Ś1 D5.12 (second time) दृश्यते तत्र वै त(D12 स)दा; V3 (second time) नागतानुगतस्तदा; B3 (first time in marg.) न शठो नातुरद्विजः; D12 (first time) नादातानुवरोपि वा; M4 नानूचानस्तथा द्विजः. —After 7^{cd}, Ñ V B D10 12.13 M4 ins., while D11 cont. after 389* (for l. 1 cf. 1 6.12^{ab}) :

390* नानाहिताग्निर्नायज्वा नाव्रती पतितो न च ।
ब्राह्मणानां सहस्राणि तानि तत्र महामखे ।
पृथग्बुभुजिरेऽन्नानि स्वादूनि विविधानि च ।
भक्ष्यांश्च विविधान्हृद्यान्पानानि विविधानि च ।
रुक्मपात्रीष्वनेकासु राजतीषु च सर्वशः । [5]
द्विजातयोऽन्नपानानि तत्राभुञ्जत चासकृत् ।
कृपणानाथविकला ये च केचिदुपागताः ।
तेऽप्यन्नपानैः कामैश्च सर्वशस्तत्र तर्पिताः ।

[No comm. Cf. I. 6.12^{ab}. D11 om. l. 1. —(l. 1) D12 repeats consecutively l. 1. V1 नानाहिताग्निन् (sic); V2 नानाहताग्निर्. V4 नना° (hypermetric) (for नायज्वा).

G. I. 13. 11 B I 14. 12 L. I. 10. 8

ब्राह्मणा भुञ्जते नित्यं नाथवन्तश्च भुञ्जते ।
तापसा भुञ्जते चापि श्रमणा भुञ्जते तथा ॥ ८
वृद्धाश्च व्याधिताश्चैव स्त्रियो बालास्तथैव च ।
अनिशं भुञ्जमानानां न तृप्तिरुपलभ्यते ॥ ९
दीयतां दीयतामन्नं वासांसि विविधानि च ।
इति संचोदितास्तत्र तथा चक्रुरनेकशः ॥ १०
अन्नकूटाश्च बहवो दृश्यन्ते पर्वतोपमाः ।
दिवसे दिवसे तत्र सिद्धस्य विधिवत्तदा ॥ ११

D10 न व्रती; M4 नाव्रतो (for नाव्रती). Ñ1 नापतिर्°; B4 °नर·; D12 * * नो°; D13 पतिते°; M4 नापि कश्चन (for पतितो न च).—(l. 2) Ñ1 V2 4 B1 D11 13 तत्र तानि (by transp.); D12 शतानि च (for तानि तत्र). D11 -मुखे (sic) (for -मखे).—(l. 3) M4 [अ]न्नान्न (for स्नानि). M4 [अ]स्वादूनि च मृदूनि च (for the post. half). —All the above MSS. (except B2 3 D13) om. l. 4. —(l. 4) B2.3 read l 4 in marg B3 तत्र (for हृद्यान्). —(l 5) V3 °पात्रीषु दिव्यासु; D12 °पात्रीषु नैकासु; D13 °पात्रेष्व-नेकेषु (for रुक्मपात्रीष्वनेकासु) D13 राजानेषु (sic) (for राजतीषु). Ñ2 reads च *inf. lin*, D11 तथैव च (for च सर्वश·). —(l. 6) V3 मुक्त हि (sic), V4 [अ]मुंजतु (sic), B1 [अ] मुजत (sic), B4 [अ]बुजत (sic); D11 मुंजंत (sic), D12 [अ]मुज * (for [अ]भुञ्जत) D11 वा (for च) D12 सत्कृता: (for चासकृत्).—All the above MSS (except B2–4 M4) om. l. 7 and 8 —B2 3 read l. 7 and 8 in marg. —(l. 8) B3 सर्वशास्त्रार्थ- (for सर्वशस्तत्र). M4 कल्पिता· (for तर्पिताः).]

—Thereafter, Ñ V B D10.12.13 repeat 7.

D11 further cont. .

391* न वायुक्रमभूत्तत्र समितं चापि किंचन ।

8 T1 damaged for 8 *abc* (cf. v. l. 7). M4 om. 8-9.—*a*) Ś1 Ñ V B D (except Dt D4.6 8 14) अनाथा Cm.g.t as in text (for ब्राह्मणा). V1 B2 D13 तत्र (for नित्यं).—*b*) D2.4 तु (for च).—*c*) T3 राजसा; Ct as in text (for तापसा). V4 तत्र; B1 om, D2 7 T2 M2 3 वापि; D11 चैव; T3 नित्यं (for चापि) —*d*) G2 श्रवणा. Dt D6.8 चैव भुंजते. Ś1 Ñ B D1.3 5.7.9.10 12.13 भुंजते (B1 om.) श्रम (Ñ1 D1.5 °व) णा (by transp.) अपि (B3 m. गृह-वासिनः), V1.2 D11 भुंजते चारणा अपि; V3 भुंजते प्रवणा अपि; V4 भुंजते चेतरे जनाः; D2 श्रवणानपि (sic) भुंजते.

9 M4 om. 9 (cf.v.l. 8).—*a*) D4 [अ]व्याधिताश्र्. M2 [अ]पि (for [ए]व).—*b*) Dt D4.6 8 G1 3 M2 स्त्रीबालाश्च (for स्त्रियो बालास्). T3 श्रीबालाश्चैव भुंजते.—For 9 *ab*, Ś1 Ñ V B D1–3.5.7.9–13 subst ·

392* अनाथानां तथा स्त्रीणां बालवृद्धस्य चैव हि ।

[No comm. —D3 अ * थानां. D5 था in तथा *sup. lin.* D9 -वृद्धांश्च (for -वृद्धस्य). V3 °वृद्धस्तथैव च (for the post. half).]

—*c*) D4 भुज्य° (for भुञ्जमानानां) Ś1 Ñ V B D1–3. 5 7.9–13 बुभुक्षि(D11 °जि)तानां दीनानां; M3 भुंजानानां तथा तेषां. Cm.g t as in text (for *c*).—*d*) Ś1 D5.11.12 सु-; D3 om. (for न). Ñ V B D10.13 [अ]तृप्तिर् (for तृप्तिर्). B1 3.4 D10 -रुक्ष्यते; D1 -लिप्यते (for -लभ्यते).

10 *a*) T3 देयं च (for first दीयतां). D9 om. 10*c*–11. T1 damaged from *c* up to वि in 11*d*.—*c*) G2 M1 चोक्ता नरास् (for संचोदितास्).—For 10*cd*, Ś1 D1–3.5 7. 11.12 subst.

393* यथोचितसमाख्यानैः कर्म चक्रुरतन्द्रिताः ।

[D1 अथोचित-; D3.7 यथोचित. D1 5 °ख्यातैः; D2 °ज्ञानैः; D3 7 °ज्ञातै, D12 °ख्यान (for -समाख्यानैः). D1–3 7 तथा, D11 शब्दं (for कर्म). D2 [अ]नदिताः; D3 7 °तैः; D12 °या (for [अ]तन्द्रिता)]

—For 10, Ñ V B D10 13 M4 subst.

394* व्यश्रूयत च शब्दोऽत्र दीयतां भुज्यतामिति ।
स्वाध्यायगीतशब्दाश्च व्यश्रूयन्त समन्ततः ।

[No comm. —(l. 1) V4 व्यश्रयत्तत्र (sic), B4 अश्रूयत च. M4 सदा शब्दो (for च शब्दोऽत्र). Ñ2 B3.4 D10 [अ]यं; V4 [अ]पि (for त्र) V1 *स्नुताम् (for भुज्यताम्).—(l. 2) V4 व्य *यत, B4 ह्य° (for व्यश्रूयन्त) B4 इति समतत (hyper-metric).]

11 D9 om. 11; T1 damaged up to वि in *d* (for both cf. v l. 10).—*ab*) Dt D6.8 transp. दृश्यंते and बहवः. T2 repeats पर्वतो. —For 11 *ab*, Ś1 D1–3.5 7.11 12 subst

395* अन्नं पानं च सुबहु दृश्यते पर्वतोपमम् ।

[D2.3.7.11 अन्न- (for अन्नं). D3.7 वसु (D7 °स्तु) बहु (for च सुबहु). D7 [उ]त्तम, D11 (before corr.) द्विजा. (for [उ]पमम्).]

On the other hand, Ñ V B D10.13 M4 subst. :

396* सर्वकामगुणाश्चात्र व्यदृश्यन्तान्नपर्वताः ।

[Ñ2 V4 B3 D10 तत्र, B2 ठात्र (sic) (for चात्र). V2 व्यश्रूयंत (sic), B1 * ° (for व्यदृश्यन्त).]

—Ś1 om. 11*c*-14.—*c*) Ñ V2 B D10 11.13 M4 कृत्ता; V1 कृत्वा (corrupt), V3 दृष्टा; V4 दृत्ता; D2 नान्नं (for तत्र). —*d*) D1–3.5.7 12 सिद्धं (D5 12 भक्ष्यं) तु; G1 सिध्यंति (for सिद्धस्य). D7 तथा (for तदा). Ñ V B D10 11.13 M4 व्यंजनानां हृदा(D11.13 चया)स्तथा.

—After 11, B3 ins. .

397* ब्राह्मणाः क्षत्रिया वैश्याः शूद्राश्चैव हि भुञ्जते ।

अन्नं हि विधिवत्स्वादु प्रशंसन्ति द्विजर्षभाः ।
अहो तृप्ताः स्म भद्रं ते इति शुश्राव राघवः ॥ १२
स्वलंकृताश्च पुरुषा ब्राह्मणान्पर्यवेषयन् ।
उपासते च तानन्ये सुमृष्टमणिकुण्डलाः ॥ १३
कर्मान्तरे तदा विप्रा हेतुवादान्बहूनपि ।
प्राहुः सुवाग्मिनो धीराः परस्परजिगीषया ॥ १४
दिवसे दिवसे तत्र संस्तरे कुशला द्विजाः ।
सर्वकर्माणि चक्रुस्ते यथाशास्त्रं प्रचोदिताः ॥ १५
नाषडङ्गविदत्रासीन्नाव्रतो नाबहुश्रुतः ।
सदस्यस्तस्य वै राज्ञो नावादकुशलो द्विजः ॥ १६

G I 13. 21
B. I 14. 21
L. I. 10 16

On the other hand, Dt D4 6.8 14 S (except M4) Cr m.g.t ins. :

398* नानादेशादनुप्राप्ताः पुरुषाः स्त्रीगणास्तथा ।
अन्नपानैः सुविहितास्तस्मिन्यज्ञे महात्मनः ।

[(l. 1) T3 तदा (for तथा). —(l 2) D6 सुविहितैस्, G2 M1 सुस(M1 °सु)हितास्).]

12 Ś1 om. 12 (cf. v.l 11).—^{a}) D9 यथा (for अन्नं). D1.3 7.9 तु (for हि). D1–3.5 7 9.12 रस°; Cm g t as in text (for विधिवत्). D1 3 7.9 स्वाद्यं; M2 साधु; Cm g t as in text (for स्वादु) —^{b}) D3 विज° (sic) (for द्विजर्षभाः) —T1 damaged from द्रं ते up to कुण् in 13^{d}. —^{c}) Dt *हो (for अहो) D1.5 11 12 स्म तृप्ता (by transp), D2.3 7 स्म नृप (for तृप्ताः स्म). D2 3 ते भद्रं (by transp.), D12 भद्रंव चंद्र (sic) (for भद्रं ते) —^{d}) G2 विश्राव (for शुश्राव). D1 रावितं; D2 रोचितं (for राघवः). D3 7 °शुश्रुविरे गिरः; D5 12 °स्म श्रूयते भृशं; D9 इत्यूचुस्ते सुतर्पिताः. —For 12, Ñ V B D10 11.13 M4 subst .

399* अहो स्वादु प्रभूतं च विविधं चान्नमीदृशम् ।
अहो स्म तृप्ता भद्रं वः शशंसुरिति वै द्विजाः ।

[(l. 1) V4 विचित्रा*न्नम् (sic), D11 विविचनन्नम् (sic) (for विविध चान्नम्). V1 ईदृशी. M4 मृष्टमन्न विसृज्यते (for the post. half).—(l. 2) B4 सु- (for स्म). V4 दृप्ता (for तृप्ता). D1 च (for व). V1 अहो प्राचुर्यता भद्र च (hypermetric), M4 इति यज्ञसमृद्धि तां (for the prior half). V1 स ररुर् (for शशंसुर्). M4 तत्र (for इति).]
Thereafter M4 cont. .

400* प्रव्याहरन्त शुचयस्तास्ता धर्मार्थसंहिताः ।

M4 further cont 387*.

13 T1 damaged up to कुण् in ^{d} (cf. v l 12) Ś1 om. 13 (cf. v l. 11). M4 om. 13-15.—^{a}) D1 5 12 अलंकृताश्. G2 M1 ते (for च). D1–3 5 7 9 12 राजानो; M3 पुरुषान् (for पुरुषा) —^{b}) D5 12 पर्यसेव°; G1 पर्यतोष° (for पर्यवेषयन्). D1 ब्राह्मणांश्च परिवेषयन् (hypermetric). —D11 transp 13^{cd}–31^{ab} and 31^{cd}–41 (including star passages) (om 14^{ab}, 19, 21^{b}–22^{c} and 24).—^{c}) Dt D6.8 उपासंते; Cr as in text (for उपासते). D1–3.5. 7.9.11 12 सुप्रीत(D12 °तृप्त)मनसः सर्वे (cf. 43^{c}).—^{d}) D11 प्रमृष्ट- (for सुमृष्ट-).

—For 13, Ñ V B D10 13 subst., while D11 subst. for 13^{ab} only

401* राजानोऽभ्यागतास्तत्र स्वयमेव स्वलंकृताः ।
भृत्यवत्प्रणता यज्ञे द्विजान्वै पर्यवेषयन् ।

[No comm.—(l. 1) Ñ2 V1 स्वागतास्, D13 [अ]प्यागनोस् (sic) (for ऽभ्यागतास्) —(l 2) D11 reads l. 2 after 41. D13 भृति° (for भृत्यवत्). V1 राज्ञो (for यज्ञे). V2 द्विजार्थं, D11 ब्राह्मणान् (for द्विजान्वै). V4 पच रेचयन् (sic) (for पर्यवेषयन्).]

14 Ś1 M4 om. 14 (cf. v l 11 and 13 respy.). D11 transp. 13^{cd}–31^{ab} and 31^{cd}–41 (om. 14^{ab}, 19, 21^{b}–22^{c} and 24) —^{a}) D1–3 7 °प्राप्ते; D5 12 तु(D12 त sic)संप्राप्ते (for तदा विप्रा) Ñ V B D10.13 तत्र कर्मांतरे प्राप्ते (V2 °प्ता).—^{b}) Ñ V B D1–3 5 7 10 12 13 बहूं (D1 त्वहं)स्तदा (Ñ1 [transp] V3 B1 4 °तथा; V4 °ततः), D9 बहून्यपि (sic) (for बहूनपि).—^{c}) V3 प्राशंसुर्; B3 °स्व-; D11 सदया; Cg °स्म (for प्राहुः सु-). V4 -वंदिनो; D11 वाग्मि* (for -वाग्मिनो). D11.13 वीराः; G3 घोराः; M2 विप्राः; Cg as in text (for धीराः) —^{d}) D3 प॰स्पर-; D5 परस्य वि- (for परस्पर-). Ñ V B D1–3 5 7 10–13 -जिगीषवः; Cg °षया (as in text) —After 14, Ñ V B D10–13 ins 387*

15 M4 om. 15 (cf. v l 13). D11 transp 13^{cd}–31^{ab} and 31^{cd}–41 (om. 14^{ab}, 19, 21^{b}–22^{c} and 24). —^{a}) Ś1 Ñ1 V2 4 B1 2 D1–3 5 7 11–13 चक्रुः; Ñ2 V1.3 B3.4 D10 कुर्युः (for तत्र).—^{b}) Ñ2 V3 4 B1.4 D10 संभारे (B4 °रैः; D10 °र-), B3 संस्ताव (sic), D2 संसार-; D11 संस्कार-; T3 शंसत्सु; G4 संस्थरे (sic), Cm g.t as in text (for संस्तरे) V2 D12 कुशल-; Dt कुश* (for कुशला). Ś1 D5 om. 15^{c}–16.—^{c}) Ñ2 V1 2 B1.2 D1 3 10–12 सर्वं; Cg as in text (for सर्व-). Ñ V B D2 3.7.10–13 -कर्म यथा (Ñ2 °*) वत्तद् (V2 B3 D13 °वत्तु, V4 °हं तत्; B2 °वच्च; B4 °वित्तं), D1 यथावत्तु यथा; Cg as in text (for -कर्माणि चक्रुस्ते).—T1 damaged from 15^{d} up to 16.—^{d}) Ñ V B D1–3 7.10–13 यथाशास्त्रेण चो (D1–3 7.12.13 नो) दितं (V2 देशिकः; V3 दर्शितं; D2 3.7 °ताः). Cg.t as in text (for ^{d}).—After 15, D4 T3 M1 ins. 387*.

16 Ś1 D5 om 16; T1 damaged (cf v. l. 15). D11 transp. 13^{cd}–31^{ab} and 31^{cd}–41 (om. 14^{ab}, 19, 21^{b}–22^{c} and 24).—^{a}) D10 नो (for न). Ñ1 om. वि in नाषडङ्गविद्. V1 तत्र (for अत्र).—^{b}) Ñ V B D10.11.13

G. I. 13. 22
B I. 14. 22
L. I. 10. 17

प्राप्ते यूपोच्छ्रये तस्मिन्षड्बैल्वाः खादिरास्तथा ।
तावन्तो बिल्वसहिताः पर्णिनश्च तथापरे ॥ १७
श्लेष्मातकमयो दिष्टो देवदारुमयस्तथा ।
द्वावेव तत्र विहितौ बाहुव्यस्तपरिग्रहौ ॥ १८

कारिताः सर्व एवैते शास्त्रज्ञैर्यज्ञकोविदैः ।
शोभार्थं तस्य यज्ञस्य काञ्चनालंकृता भवन् ॥ १९
विन्यस्ता विधिवत्सर्वे शिल्पिभिः सुकृता दृढाः ।
अष्टाश्रयः सर्व एव श्लक्ष्णरूपसमन्विताः ॥ २०

M4 सदस्यो; M2 3 नावृतो (for नाव्रतो). V4 M4 वा (for न) —^{c}) D4.9 12 G2 M1 Cg t सदस्यास् (for सदस्यस्). D2 7 9 12 T2.3 तत्र; D3 स्वत्र (for तस्य). —^{d}) D1 नावाचि; G1.3 नावेद- (for नावाद-). D4.9 12 G2 M1 Cg -कुशला द्विजाः. —For 16^{cd}, Ñ V B D10 11.13 M4 subst. :

402* न सूत्रकल्पाकुशलो न वागकुशलस्तथा ।

[V1 सूत्रकल्पानु-, B3 °कर्म-, M4 नाकल्पसूत्र- (for न सूत्रकल्प-). Ñ1 B2 चाप्य-, V2 3 B1.3 वाचा, V4 वाग् (submetric), D11 वा *, M4 वाङ्- (for वाग-). V1 नाधीरो नाकुल सुखी (for the post. half).]

17 D11 transp. 13^{cd}–31^{ab} and 31^{cd}–41 (om. 14^{ab}, 19, 21^{b}–22^{c} and 24). —^{a}) D2 प्राप्त- (for प्राप्ते). D2 तपोच्छ्रये; G4 यूपाश्रये (for यूपोच्छ्रये). D14 नास्मिन् (for तस्मिन्). Ñ V B D10.11 13 M4 उच्छ्रि(B1 °च्छ्र)ताश्चाभवन्(Ñ1 °श्च भवन्)यूपाः. —^{b}) V3 D1 °बिल्वाः; D9 बिल्वा वै (for षड्बैल्वाः). Ñ V1–3 B D10.11.13 च षट्; D12 दश; T3 यथा (for तथा) M4 °षट् च खादिराः. —^{d}) Cg क्षपरे (as in text), Ct परे (for क्षपरे). —For 17^{cd}, Ś1 D1–3.5.7.9.12 subst. :

403* तथा पर्णमयाश्चैव षडन्ये बिल्वसंमताः ।

[Ś1 स्वर्ण°; D5 °मयांश् (for पर्णमयाश्). D1 विश्व- (for बिल्व-) D2 7 -समिता (for -संमता).]

while Ñ V B D10 11 13 M4 subst.

404* तावन्त एव पालाशास्तथैवोदुम्बराः पृथक् ।

[B2 M4 [औ] दुंबरा . M4 पृथक्पृथ (ditto.) (for पृथक्). Ñ1 V4 B1 यज्ञे तस्मिन्समाहृताः (for the post. half).]

18 T3 om. 18^{ab}. D11 transp. 13^{cd}–31^{ab} and 31^{cd}–41 (om. 14^{ab}, 19, 21^{b}–22^{c} and 24). —^{a}) Ś1 D2.3.7 9.11 श्लेष्मां(Ś1 °ष्मा)तकमयो (Ś1 °याः). Ś1 चान्ये; Ñ V1–3 B D10 11 M4 चैको; V4 D13 Cg त्वेको; D2.3.7 चैव; D12 स्निग्धो; Cm t as in text; Cmp. tp [ऽ]श्लिष्टो (for दिष्टो) D1.5 श्लेष्मा(D1 °ष्मां)तकमयोश्लिस्थः (D1 °ष्ट); D9 (marg. gloss) ऋजुदारुस्तन्मयः; G2 M1 °श्च संदिष्टो. —^{b}) Ś1 D5 पूति-; Cm.g.t as in text (for देव-). Ś1 D1.3.7 -दारुमयास् (D1.3.7 °यौ) Ñ2 V1 3 B2–4 D10 M4 [अ] परः; Cm.g t as in text (for तथा) —V4 om. 18^{cd}. —^{c}) Ś1 Ñ V1–3 B D1–3.5.7.9–13 M4 द्वावास्तां (V2 °रास्तास् [sic]); G1 द्वावे * (for द्वावेव). Ñ1 V1 D11 नि(V1 स)हितौ; V2 विहितो; V3 निचितौ; B1 निहतो; Cg as in text (for विहितौ). —T1 damaged from ^{d} up to एकविं in 406* —^{d}) D1 °भ्यां स-; D2 11 °भ्याम-; D3 12 °भ्यां सु-; Cr m g.t as in text (for बाहुव्यस्त-). Ś1 D7 बाहुभ्यामु°, Ñ V B D10 13 M4 यूपौ(Ñ1 V2 °पो; V3 वेद-; M4 ध्रुवौ)वेदांगपारगैः. —After 18, Ñ V (V4 om. ^{cd}) B D10 11 13 M4 ins., Ctp after 19, while D12 ins. after 20^{ab}

405* महोच्छ्रायपरीणाहो यूपोऽन्यः सर्वकाञ्चनः ।
यज्ञे समभवत्तत्र शोभार्थमुपकल्पितः ।

[(l. 1) Ñ1 V2 M4 महोच्छ्र(V2 °च्च)य-; D12 अष्टायामौच्छ्राय. (hypermetric) (for महोच्छ्राय-). —M4 om. l. 2 —(l. 2) V1 यज्ञो (sic), B4 सत्रे (for यज्ञे). D10 सम * वत्; D13 कामतरुस् (for समभवत्).]

19 T1 damaged (cf. v.l 18). Ś1 Ñ V B D1–3 5.7.10.12.13 om. 19. M4 om. 19^{ab}. D11 transp. 13^{cd}–31^{ab} and 31^{cd}–41 (om. 14^{ab}, 19, 21^{b}–22^{c} and 24). —^{a}) D9 तत्र (for सर्वे). G1 [ए] तैश् (for [ए] ते). —^{c}) M4 निर्मितस्तत्र (for तस्य यज्ञस्य). —^{d}) M4 तोरणं चापि कांचनं. —After 19, Dt D4 6 8.9.14 S (except M4) Cr.m g.t ins

406* एकविंशतियूपास्ते एकविंशत्यरत्नयः ।
वासोभिरेकविंशद्भिरेकैकं समलंकृताः ।

[(l. 1) T1 damaged for एकवि (cf. v l 18). M2 द्वेके (for एक-). G2 -[अ]यत्नत , M2 -रत्नय (for -[अ]रत्नयः).]

while M4 ins.

407* नानायूपोच्छ्रयैस्तैश्च सर्वतः समलंकृतम् ।

Thereafter M4 cont. 409*.

20 M4 om. 20–22. D11 transp. 13^{cd}–31^{ab} and 31^{cd}–41 (om. 14^{ab}, 19, 21^{b}–22^{c} and 24). —^{a}) D2 om. विधि. Ñ1 सर्व-; Ñ2 B2 3 D5.10.13 सर्वैः; Cg as in text (for सर्वे). —^{b}) M2 damaged after शिल्पि. T3 G1–3 M1 सुदृढाः कृताः; Cg as in text (for सुकृता दृढाः). —After 20^{ab}, D12 ins. 405*. —^{c}) Ñ1 V3 B1 D2 G1 °श्रयाः; V2 अष्टौ°; V4 अष्टा° (sic); B3 °विंशस्; D13 आष्टापदाः; Cr.m.g as in text; Ct °स्रयः (for अष्टाश्रयः). Ñ2 B3.4 D10 तत्र(D10 त ए)वासन्; Cg as in text (for सर्व एव). D12 स्वाश्रयाः सर्व एवैते. —^{d}) Ñ2 B3.4 D10 शुक्ल°; V4 स्लाक्ष्ण° (sic); B1 सूक्ष्म°; D1 श्लक्ष्णया° (sic); D9 °रूपाः; Cm g.t as in text (for श्लक्ष्णरूप-).

आच्छादितास्ते वासोभिः पुष्पैर्गन्धैश्च भूषिताः ।
सप्तर्षयो दीप्तिमन्तो विराजन्ते यथा दिवि ॥ २१
इष्टकाश्च यथान्यायं कारिताश्च प्रमाणतः ।
चितोऽग्निर्ब्राह्मणैस्तत्र कुशलैः शुल्बकर्मणि ।
स चित्यो राजसिंहस्य संचितः कुशलैर्द्विजैः ॥ २२

गरुडो रुक्मपक्षो वै त्रिगुणोऽष्टादशात्मकः ।
नियुक्तास्तत्र पशवस्तत्तदुद्दिश्य दैवतम् ॥ २३
उरगाः पक्षिणश्चैव यथाशास्त्रं प्रचोदिताः ।
शामित्रे तु हयस्तत्र तथा जलचराश्च ये ॥ २४ G I 13. 30 B I 14 31 L I 10 22

21 M4 om. 21 (cf. v.l 20). D11 transp. 13^{cd}–31^{ab} and 31^{cd}–41 (om. 14^{ab}, 19, 21^{b}–22^{c} and 24). T1 damaged from दि in 20^{a} up to यथान्या in 22^{a}. —^{a}) D5 आसा°; G2 M1 छादितास्ते सु-; Cg as in text (for आच्छादितास्ते). Ñ1 वासो * (for वासोभिः) —Ś1 Ñ V B D1–3 5 7.10–13 om. 21^{b}–22^{c}. —^{b}) M3 पुष्प- (for पुष्पैः). M2 गंधैः पुष्पैश्च (by transp). Dt D4.6.8 9 G2 M1 पूजिताः; T3 शोभिताः (for भूषिताः). —^{d}) T2 (before corr.) G2 विराजंतो. T2 (before corr.) G1 -विधि (for दिवि).

22 M4 om. 22 (cf. v l 20). Ś1 Ñ V B D1–3 5 7.10.12 13 om. 22 ^{abc}, T1 damaged up to यथान्या in ^{a} (cf. v.l. 21). D11 transp. 13^{cd}–31^{ab} and 31^{cd}–41 (om. 14^{ab}, 19, 21^{b}–22^{c} and 24). —^{a}) T2.3 -न्यायं (for -न्यायं). —^{b}) D9 प्रयत्नतः (for प्रमाणतः). —^{c}) M3 चित्यो (for चितो). G4 ब्राह्मणस्. —^{d}) Ś1 B2 D2 3 11 शिल्पि- (D3 °ल्पि [sic]; D11 °ल्पिः); Ñ V3.4 B1 3.4 Dt D1.5–8 10.12 13 G1.4 M2.3 शिल्प-; V1.2 सर्व-; D9 शुद्ध-; T3 Cm यज्ञ-; Cr.mp.g.tp as in text (for शुल्ब-). Ñ V B D3.10 -कर्मसु (V4 °भिः; D3 °णै [sic]), Cr.mp.g.tp as in text (for -कर्मणि). —After 22^{d}, D13 ins. 409*. —D13 om. 22^{ef}. —^{e}) Ś1 D1.2 चैत्यो; D3 7 चैत्ये; D5 12 सर्वे; Cr.m.g.t as in text (for चित्यो). —^{f}) Ś1 संचितैः; D2 रचितः; D5 संचित्य; Cr.m.g.t as in text (for संचितः). —For 22^{ef}, Ñ V B D10.11 subst.:

408* विततश्चाभवच्चैत्यो ब्राह्मणैर्यज्ञकर्मभिः ।

[Ñ1 चितश्चाथ; Ñ2 D10 विचितश्; V1.2 B2 (m. also) निचि(V2 वित)तास्, V3 चित्रितश्; B4 विहितश् (for विततश्). D10 चाभ * च् (for चाभवच्). V1 वेद्यो; V2 वैद्यो (for चैत्यो). V4 चित्रश्चामस्ततश्चैवो, B1 अचिश्चाप्यभवद्यूपो (both sic); B3 निश्चितस्या° (for the prior half). Ñ1 ब्राह्मणे. V1.3.4 B2 (m. also) -कर्तृभि ; V2 D11 -कर्मणि (for -कर्मभिः).]

Ñ2 B2–4 D10.11 M4 (M4 after 407*) cont., while D13 ins. after 22^{d}.

409* मन्त्रयूपोच्चयैस्तैस्तु सर्वतः समलंकृतैः ।
रराज सुभृशं यज्ञः कल्पवृक्षैरिवोच्छ्रितैः ।
विचित्राश्चाभवन्नोघा ब्राह्मणैर्यज्ञकर्मभिः ।

[No comm. M4 om. l. 1. B2 reads up to यज्ञ in l. 3 in marg. —(l. 1) D13 सत्र- (for मन्त्र-). B2.4 D11 महायूपोच्छ्रयैस्. —(l. 2) D10 य*: (for यज्ञ.). D10 [उ]च्छ्रित. —(l. 3) D10 13 विचित्राश्च, D11 विविधाश्च, M4 चित्रश्चात्र (for विचित्राश्च). B3 मेध्या, B4 मेधा, D10 13 ओघा, D11 घोषा, M4 चैत्यो (for ओघा). For the post. half cf. the post half of 408*.]

23 D11 transp. 13^{cd}–31^{ab} and 31^{cd}–41 (om. 14^{ab}, 19, 21^{b}–22^{c} and 24) —^{a}) D1 °कुक्षो; D2 °कक्षो; D9 °पक्षैर्; Cr.m.g t as in text (for रुक्मपक्षो). —^{b}) Ś1 D1–3.5 7.12 द्वाद(D5 °∵)श-, Cr.m.g t as in text (for ऽष्टादश-). T1 damaged from त्मकः in ^{b} up to शामित्रे in 24^{c}. T2 -[आ]त्मनः (for -[आ]त्मकः). —For 23^{ab}, Ñ V B D10.11.13 M4 subst.

410* अश्मदभ्रः कृतश्चापि गरुडः काञ्चनेष्टकः ।

[Ñ1 आह्वा° (sic); Ñ2 B3.4 अश्व°, V1.4 B1 आस्यदभ्र (V1 °भ्र-, V4 °भ्रु); V2 आप°, V3 अग्निष्ठ्न (sic); D11 अग्निवक्त्र ; D13 अग्निवद्ध (for अश्मदभ्र). Ñ1 चात्र (for चापि). M4 आस्यदग्धप्रमाणेन (for the prior half).]

—^{c}) Ñ V B D10.13 M4 प्रोक्षि(V1 °षि; V2 प्रोंक्षि)तास् ; Cg as in text (for नियुक्तास्). D3 तेत्र (for तत्र). M3 पशवस्तत्र (by transp.) (for तत्र पशवस्). D14 T2 G4 पशूनां त्रिशतं तत्र. —^{d}) Ś1 Ñ V B D1–3 5.7 9–13 तास्ता (V1 °तान्) उद्दिश्य (D10 °तात्रद्दिश्य [sic]) देवताः; Cg as in text (for ^{d}). —After 23, Ś1 Ñ V B D1–3.5.7.9–13 M4 ins..

411* उदकानि च सत्त्वानि नानामृगवयांसि च ।
जलेचराः स्थलचरा अन्तरिक्षचरास्तथा ।

[No comm. —All the above MSS. except B2 M4 om. l. 1. —(l 1) M4 औदकानि. M4 स ** (for सत्त्वानि). —M4 om. l. 2. —(l. 2) V4 वने°; D2 जल° (for जलेचरा·). V1 स्थलेचरा·. V1 खं° (for अतरिक्ष-). D11.13 च ये (for तथा).]

M4 cont. 412*.

24 T1 damaged up to शामित्रे in 24^{c} (cf. v. l. 23). M4 om. 24–25^{ab}. Ś1 om. 24. D11 transp. 13^{cd}–31^{ab} and 31^{cd}–41 (om. 14 ^{ab}, 19, 21^{b}–22^{c} and 24).—^{a}) D1–3.5.10 12.13 पतंगाः; D7 उतंगाः (sic), D9 पन्नगाः; Cg as in text (for उरगाः). D9 पत्रिणश् (for पक्षिणश्). Ñ V B D1–3.5.7.9.10.12.13 om. 24^{bc}. —^{d}) G4 यथा (for तथा). D1.2.5.7 9.10.12.13 वनचरा (D13 °*)श् ; Cg as in text (for जलचराश्). Ñ B3 D10 अपि; V4 तथा (for च ये). —After

G I 13 31 B I 14 31 L. I 10 23 ऋत्विग्भिः सर्वमेवैतन्नियुक्तं शास्त्रतस्तदा ।
पशूनां त्रिशतं तत्र यूपेषु नियतं तदा ।
अश्वरत्नोत्तमं तस्य राज्ञो दशरथस्य ह ॥ २५
कौसल्या तं हयं तत्र परिचर्य समन्ततः ।
कृपाणैर्विशशासैनं त्रिभिः परमया मुदा ॥ २६
पतत्रिणा तदा सार्धं सुस्थितेन च चेतसा ।
अवसद्रजनीमेकां कौसल्या धर्मकाम्यया ॥ २७
होताध्वर्युस्तथोद्गाता हयेन समयोजयन् ।
महिष्या परिवृत्त्याथ वावातामपरां तथा ॥ २८
पतत्रिणस्तस्य वपामुद्धृत्य नियतेन्द्रियः ।
ऋत्विक्परमसंपन्नः श्रपयामास शास्त्रतः ॥ २९

24, Ñ V B D10.13 ins., while D11 ins. after 25^{ab}, M4 cont. after 411*:

412* नानासत्त्वर्षभाश्चैव हयमेधे महाक्रतौ ।
नानासरीसृपाश्चैव नानौषध्यश्च कल्पिताः ।

[No comm. D13 om. l. 1.—(l. 1) B4 महाश्रुतौ.—(l. 2) B1 प्रकल्पिता.]

25 Ñ V B D10 13 M4 om. 25^{ab} (for M4 cf. v.l. 24). D11 transp. $13^{cd'}$-31^{ab} and 31^{cd}-41 (om. 14^{ab} 19, 21^{b}–22^{c} and 24).—^{a}) Ś1 D1–3 5.7.9.11 12 ऋषभाः; Dt D6.8 T G1.3.4 M3 ऋषिभिः, Cg as in text (for ऋत्विग्भिः). Ś1 D1–3 5.7.9.11 सर्वं, D12 शास्त्र (sic) (for सर्वम्). Ś1 D1–3.5.7.11.12 [ए]ते; D9 [इ]ति (for [ए]तन्).—^{b}) Ś1 D1–3.5.7.9.11.12 नि (D2 om.)युक्ताः; Cg as in text (for नियुक्तं). Ś1 D1–5.7 11.12 T2 G2 M1 3 °तथा; T3 °तत्त्वतः; Cg as in text (for शास्त्रतस्तदा).—After 25^{ab}, D11 ins. 412*.—^{c}) T3 पशूपशूनां (by ditto). Ñ1 प्रत्रिशतं (sic), Ñ2 त्रिदशं; V2 नियुत; B2 प्रोक्षितं; M4 त्रिंशकं; Cm g as in text (for त्रिशतं). Ś1 D1–3.5 7.9.11.12 स्वा(D2.11.12 चा)सीत्; Ñ2 V3 B3 4 D10 चापि; B2 D13 M3 चैव; Cm.g as in text (for तत्र).—^{d}) D1 2 5 7 G4 Cm नियुतं (D1 °यतां; D5 °यंतं; Cm °क्तं); Cg as in text (for नियतं). D1–3.7.9 T2 तथा (for तदा). Ñ V B D10 13 प्रत्यहं (V1 समूहं) प्रोक्षितं (Ñ2 °षितं; B2 त्रिशतं) द्विजैः; T3 °विनियोजितं; M4 प्रोक्षितं प्रत्य * * *. T1 damaged after त in 25^{e} up to पर in 26^{d}. D11 reads 25^{ef} after l. 1 of 413*.—For 25^{e}–30^{b}, Ñ V B D10.13 M4 subst. 413*.—^{e}) Ś1 D1–3.5.7.9.11.12 स यज्ञो व(D3 *)वृधे (Ś1 °ते; D9 °र्धते), D14 S (except T3 M2) Cm.gp °रं; Cg.t as in text (for अश्वरत्नोत्तमं). Ś1 Dt D1–9 11.12 T3 G1.3 तत्र (for तस्य).—^{f}) D3.5 9.12 T3 G1–3 M1 Cg च; T2 G4 हि (for ह).

26 T1 damaged up to पर in 26^{d} (cf. v.l 25). D11 transp. 13^{cd}–31^{ab} and 31^{cd}–41 (om. 14^{ab}, 19, 21^{b}–22^{c} 24).—^{a}) D2–5 7 9.12 कौशल्या. T3 तु (for तं). D1 कोशलाधिपतेस्°.—^{b}) Ś1 D5 12 G1.4 °चार्य; D1 3.7 9 °वार्य; M2.3 °चर्या (M3 °र्यां); Cm.g.t as in text (for परिचर्य). For 26^{ab}, D11 subst. l. 2 of 413*.—^{c}) Ś1 D1–3.5.7.11.12 विषाणैर्; Cm.g.t as in text (for कृपाणैर्). Ś1 विससारैनं; D2 °सेन (sic), D3 °सैना (sic), D12 °शैन्यं (sic) (for विशशासैनं).—^{d}) D1.6 मंत्रिभिः परया (D1 °मा) मुदा.

27 D11 transp. 13^{cd}–31^{ab} and 31^{cd}–41 (om. 14^{ab}, 19, 21^{b}–22^{c} and 24).—^{a}) Ś1 पतत्रिणां तदा सारं.—^{b}) D4 T3 सुस्थिरेण (for सुस्थितेन). G4 चेतना (for चेतसा). Ś1 D1–3.5.7.9.11 12 (D5 before corr.) तदा (D1–3 7.9 [before corr., after corr. as in text also] दंत-; D12 गुद-) मूले समा(D2 उपा)वि (D5 °दि)शत्.—^{c}) D3 असर्जद्; G2 अव्यसद् (sic) (for अवसद्).—^{d}) D1–5.7–9.11.12 कौशल्या. Ś1 D5.11.12 °कांक्षया (for धर्मकाम्यया).

28 D11 transp. 13^{cd}–31^{ab} and 31^{cd}–41 (om. 14^{ab}, 19, 21^{b}–22^{c} and 24).—^{b}) D4 Cg हस्तेन (for हयेन). T1 damaged from योजयन् up to निय in 29^{b}. Ś1 D2.3.5 7.12 संग्रहं स(D3 सं)मयो यथा; D1 संग्राह (sic) स ययौ यथा; D11 मंत्रवन्समयोज्यान् (submetric).—^{c}) Ś1 D1–3.5.7.11.12 M3 महिष्यः; D4 महिषी; Cr.m g.t as in text (for महिष्या). Ś1 D1–3 5.7.12 °चर्यां; D11 °चर्य; T3 °वित्या; Cr m g t as in text (for परिवृत्त्या). Ś1 D1.2.4.5.7.11 12 14 T3 M2.3 Cg च; D3 ताम् (for [अ]थ).—^{d}) T2 च तथा परां; G2 M1 च परे तदा; M2 अपरास्तथा; M3 च यशस्विनी (for अपरां तथा). Ś1 D1 2 5 7.11 12 तामवापुस्तथापराः (D5.11 °रां), D3 अवा * युस्तथा पुराः (sic).

29 T1 damaged up to निय in 29^{b} (cf v.l. 28). D11 transp. 13^{cd}–31^{ab} and 31^{cd}–41 (om. 14^{ab}, 19, 21^{b}–22^{c} and 24).—^{a}) Cm.g पतत्रिणस् (as in text). Ś1 D1–5 7 9 11.12 Cr स(D1–3 7.9 मं; D4 Cr प)त्रिणस्तस्य तु वपाम् (Ś1 बुद्धिस् [unmetrical]; D2 तुरगम्; D9 after corr. as in text, D11 वचसायां hypermetric).—^{b}) Ś1 त्यज्यते (for उद्धृत्य). Ś1 D1–3 5 7.9.11.12 नियतेंद्रियाः (Ś1 °यं); Cg °द्रियः (as in text).—^{c}) G4 ऋत्विग्भिरुप-; Cg.t as in text (for ऋत्विक्परम-). G1 -संपन्नं. Ś1 D1–3.5 7.9.12 ऋत्विजश्च(D12 °स्तु)सु(D9 तु)संपन्नाः.—^{d}) D1 स्नपयांचक्रुः; Cg as in text (for श्रपयामास). Ś1 D2.3 5 7.9.12 श्र(D12 ते sic)प(D7 प्रश्र)यांचक्रुरास(D9 °त्म)वान् (Ś1 D5.12 चक्रिरे वपां; D3 °वतः hypermetric, D7 °वत्).

धूमगन्धं वपायास्तु जिघ्रति स्म नराधिपः ।
यथाकालं यथान्यायं निर्णुदन्पापमात्मनः ॥ ३०
हयस्य यानि चाङ्गानि तानि सर्वाणि ब्राह्मणाः ।
अग्नौ प्रास्यन्ति विधिवत्समस्ताः षोडशर्त्विजः ॥ ३१
प्लक्षशाखासु यज्ञानामन्येषां क्रियते हविः ।
अश्वमेधस्य चैकस्य वैतसो भाग इष्यते ॥ ३२
त्र्यहोऽश्वमेधः संख्यातः कल्पसूत्रेण ब्राह्मणैः ।
चतुष्टोममहस्तस्य प्रथमं परिकल्पितम् ॥ ३३

G I 13. 38
B I 14. 40
L I 10 31

30 Ś1 D1–3 5.7 9 12 om 30 —^{a}) G4 धूपं गंध- (for धूमगन्धं). G1 3 तं (for तु). —^{b}) G1 3 M3 जिघ्रंति. T3 स (for स्म). G1 3 M2 3 नराधिपाः; Cg t °धिपः (as in text). —For 25^{e}–30, Ñ V B D10 13 M4 subst , while D11 ins. l. 1 after 25^{d}, subst l. 2 for 26^{ab}, then cont. l. 3-7 and subst. l. 9-10 for 29^{c}–30^{b} (om. l. 8, 11).

413* अश्वरत्नं चावभृथे प्रोक्षितं वैश्वदेविकम् ।
कौसल्या तं हयं तत्र परिगम्य प्रदक्षिणम् ।
सम्यगभ्यर्चयांचक्रे गन्धमाल्यविभूषणैः ।
अध्वर्युसहिता चैनं समालभ्य शुचिव्रता ।
रजनीं पर्युपास्तैकां कौसल्या पुत्रकाम्यया ।
तमश्वमुपतिष्ठन्त्याः कौशल्यायास्ततो द्विजाः ।
ऋष्यशृंगादयः प्रीताः प्रायुञ्जन्त तदाशिषः ।
विशस्योत्कृत्य च वपामश्वस्य विधिवत्तदा ।
ऋत्विङ्मन्त्रान्वितामग्नौ जुहावावाहयन्सुरान् ।
तस्याश्च नृपतिर्धूमं जघ्रौ पत्नीसहायवान्
वपायां हूयमानायां पावके पुत्रकाम्यया ।

[No comm. —(l. 1) V2 B2.4 °दैविक (B2 marg. °कै), B3 D11 M4 विश्वदैविक (M4 °वत). —After l 1, D11 reads 25^{ef}. —(l. 2) V B1 4 D10 कौशल्या. V3 तद्-; B2 तु (for तं) M4 हयवर (for हयं तत्र) V2 D13 °क्रम्य (for परिगम्य). —(l 3) M4 नित्यम् (for सम्यग्). —(l. 4) B1 om. हिता चैनं. D13 -सहिताश्; M4 सहसा (for -सहिता). V4 स * लभ्य M4 moth-eaten for मालभ्यशुचि. V2.3 शुभ-; B1 शु *- (for शुचि-). D11 -स्मिता (for -व्रता) —(l. 5) Ñ1 V2.3 B1 °पोष्यैकां; M4 °पासैकां (for पर्युपास्तैकां). Ñ2 V1 2 B3 4 D10 तमश्वं; V3 तदग्रे (for कौसल्या). —(l. 6) M4 पर्युपासंत्याः (for उपतिष्ठन्त्या). B4 तु ते (for ततो). —(l 7) V1 सर्वे (for प्रीता.). V2 4 B2 D10 प्रायुजत; D13 प्रायुज्यंत. M4 प्रायच्छन्नाशिषः शुभाः (for the post. half). For ins. see below. —(l. 8) M4 partially moth-eaten for the prior half. V1 विहिस्य (sic), V2 विशिष्य (for विशस्य). Ñ1 B1 चोत्कृत्य वपाम् (by transp.); Ñ2 V2 B3.4 D10.13 [उ]द्धृत्य च (V2 D13 transp. च and उद्धृत्य) वंपाम्, V3 [उ]द्धृत्य वपया. —(l. 9) V1 ऋद्धि- (for ऋत्विङ्). Ñ1 आमन्त्र्य तान्; V4 D11 मा(D11 म)न्त्रार्चिताम् (for मन्त्रान्विताम्). D13 ह्यग्नौ (for अग्नौ). V1 स्वरान् (for सुरान्). —(l. 10) D13 धूप (for धूमं). Ñ2 B3 D10 धूम नृपतिर् (by transp.). —For l. 10, D11 reads : धूपं तस्य नृपो जघ्रौ जिघ्रंति स्म वर·(र)स्त्रिय . —(l. 11) B4 भूय° (sic) (for हूयमानाया).]
—After l.7, D11 ins. :

414* अश्वस्य विधिवत्तत्र परिवार्य समन्ततः ।

—^{c}) D14 T3 यथान्याय्यं (for °न्यायं). T1 damaged from 30^{d} up to स्म in 31^{d}. —^{d}) D11 अपावर्तत स क्रतुः.

31 T1 damaged up to स्म in 31^{d} (cf. v.l. 30). D11 transp. 13^{cd}–31^{ab} and 31^{cd}–41 (om 14^{ab}, 19, 21^{b}–22^{c} and 24) —^{a}) Ñ V B D10.13 M4 तस्य; D11 या (for यानि). D2 लिंगानि (for चांगानि). —^{b}) D2 लिंगानि (for सर्वाणि) Ś1 D1–3 5.7.9.11 12 ते (D11 वै)द्विजाः; Cg.t as in text (for ब्राह्मणाः) Ñ V B D10 13 M4 कल्पितानि विभागशः (V4 °धानतः) —After 31^{ab}, D11 ins. l. 1 of 429* (for variants cf v l. 429*). —^{c}) D6 आनौ (sic), M3 after *inf. lin. sec. m.* corr. as in text (for अग्नौ). D1 2 प्राप्स्यंति; D3 7 प्रास्यंत (for प्रास्यन्ति). —^{d}) Ś1 D1.3.5 7.9 समस्तं; D2 सर्वे तं; D4 समासाः; D14 T1.2 G4 समं (T1 * *)त्रा(D14 °त्र)ष्; G1 3 समंतात् (for समस्ताः). Ś1 D1–3 5 7.12 वै (D2 च) हयं तदा (Ś1 °था), D9 विहितं तथा (for षोडशर्त्विजः). —For 31^{cd}, Ñ V B D10.11.13 M4 subst. .

415* जुहुवुर्याजकास्तत्र यथाभागं दिवौकसाम् ।

[B4 याज्ञिकास् (for याजकास्). B1 -योग (for -भागं).] Thereafter, Ñ V B D10 13 M4 cont. 420*. D11 cont :

416* आगत्य देवताः सर्वा जगृहुर्भागमीप्सितम् ।

32 Ñ V B D10 13 M4 om. 32–35. D11 transp. 13^{cd}–31^{ab} and 31^{cd}–41 (om 14^{ab}, 19, 21^{b}–22^{c} and 24). —^{a}) D5 लक्ष- (for प्लक्ष-). —^{b}) Ś1 स्रुचः; D1 स्रुवः; D2 सतः; D3 श्रुतः; D7 स्तरः; D12 ध्रुवं; Cr.m.g.t as in text (for हविः). —^{c}) Dt D4 6.8 G2 M1.2 Cg यज्ञस्य (for चैकस्य). —^{d}) D2 चेतसो; Cr m.g.t as in text (for वैतसो). Ś1 स्रुव; D1–3.7 11 12 भं(D1 नं [sic]; D12 सं)ग (D11 °श [sic]), T2 शाख; Cr.m.g t as in text (for भाग).

33 Ñ V B D10 13 M4 om. 33 (cf. v.l. 32) D11 transp. 13^{cd}–31^{ab} and 31^{cd}–41 (om. 14^{ab}, 19, 21^{b}–22^{c} and 24). —^{a}) D2.3.5 7 11 अहो; Cr.m.g.t as in text (for त्र्यहो) —^{b}) T3 -सूत्रेषु. Ś1 D1–3 5.7.9.11.12 °सू (D1 स्त [sic])त्रेषु वै द्विजैः; Cm g.t as in text (for^{b}). T1 damaged from ह्मणै in 33^{b} up to कारि in 34^{c}. —^{c}) Cm g.t चतुष्टोमम् (as in text). Ś1 D1.3.5.11.12 चतुर्थो यस्त्व° (D1.3 °र्थं यत्व [sic]); D2 चतुर्थ म * यस्तस्य; D7 चतुर्थपत्र°; D14 G1.3 अग्नि(D14 m. *sec. m.*)ष्टोमम°. —^{d}) G1 परिकल्पितः; M3 परिकीर्तितं.

G. I 13 38 B. I. 14 41 L I 10 31

उक्थ्यं द्वितीयं संख्यातमतिरात्रं तथोत्तरम् ।
कारितास्तत्र बहवो विहिताः शास्त्रदर्शनात् ॥ ३४
ज्योतिष्टोमायुषी चैव अतिरात्रौ च निर्मितौ ।
अभिजिद्विश्वजिच्चैव अप्तोर्यामो महाक्रतुः ॥ ३५
प्राचीं होत्रे ददौ राजा दिशं स्वकुलवर्धनः ।
अध्वर्यवे प्रतीचीं तु ब्रह्मणे दक्षिणां दिशम् ॥ ३६
उद्गात्रे तु तथोदीचीं दक्षिणैषा विनिर्मिता ।
अश्वमेधे महायज्ञे स्वयंभुविहिते पुरा ॥ ३७
क्रतुं समाप्य तु तदा न्यायतः पुरुषर्षभः ।
ऋत्विग्भ्यो हि ददौ राजा धरां तां क्रतुवर्धनः ॥ ३८

34 T1 damaged up to कारि in 34^{c} (cf. v l. 33). Ñ V B D10.13 M4 om. 34 (cf. v l. 32) D11 transp. 13^{cd}–31^{ab} and 31^{cd}–41 (om. 14^{ab}, 19, 21^{b}–22^{c} and 24).—^{a}) Ś1 D3 7.9 उक्थो (Ś1 [before corr.] D8 °क्थ्यो), D2 अथ; D5 उक्ष्यो; D8 उक्थं; D11 उक्को (sic); D12 उत्थो (sic), Cg as in text (for उक्थ्यं). Ś1 D9 द्वितीयः. D9 संख्यातः. D1 उच्छ्राये द्वितीयं संख्याम्.—^{b}) Ś1 [अ]होº; D1–3.7.9 °रात्रस्; Cg as in text (for [अ]तिरात्रं). D5.11.12 अथो° (for तथोत्तरम्). Ś1 D9.11 12 विचारास्; D1 विचरास्; D2.3 7 विवादास्; Cr.m.g.t as in text (for कारितास्). D5 क्रतव(:) तत्र (for तत्र बहवो). —^{d}) M3 विहिका (sic) (for विहिताः).

35 Ñ V B D10.13 M4 om. 35 (cf. v.l. 32). D11 transp. 13^{cd}–31^{ab} and 31^{cd}–41 (om. 14^{ab}, 19, 21^{b}–22^{c} and 24).—^{a}) Ś1 D5.11.12 ज्योतिर्ग्राम-; D1–3.7 ज्योतिर्गौर् (D1 °र्गौ [with hiatus]; D3 °पौर्). Dt D1 4 6 8.9.14 T G M1.3 [ए]वम् [to avoid hiatus] (for [ए]व). —^{b}) D2.3.7 G3 अतिरात्रे (G3 °त्रं); Cm.t °त्रौ (as in text). D1–3.5.7.9.11.12 Cg वि- (for च). D2.3 7 -निर्मिते; G1 निर्वृतौ; G3 निर्मितं.—^{c}) D3.11 अभिजै(D11 °ति)द् (both sic). D2 वेश्व- (sic) (for विश्व-). Dt D3.6.8.11.14 S (except M4) [ए]वम् [to avoid hiatus] (for [ए]व).—^{d}) Ś1 D4 प्रा(D4 स)प्तो°, Dt D6 8 आ (D6 before corr. अ)प्तोर्यामौ; D1.2.7.9.11 Ct आ°; D3 आप्तोर्यामा; T1 °मौ (for अप्तोर्यामो). Ś1 D1 2.5.7.11.12 °व्रतः; D8 °वृत (sic); Ct as in text (for महाक्रतुः).—After 35, D11 ins..

417* ततो राजा यथान्यायं दक्षिणां व्यदधत्तदा ।

36 D11 transp. 13^{cd}–31^{ab} and 31^{cd}–41 (om. 14^{ab}, 19, 21^{b}–22^{c} and 24).—^{a}) Ś1 D1–3.5 7 12 अध्वर्यवे; D13 होत्रीं°; G1.3 दिशं° (for होत्रे ददौ).—T1 damaged from राजा up to 37^{ab}. Ñ V B D10.11.13 स्फीतां; G1.3 होत्रे; M4 पूर्वं (for राजा).—^{b}) G1.3 राजा (for दिशं). D8 स; D9 च (for स्व-). Ś1 D1–3.5 7.12 °स्फीतां तदा ददौ (Ś1 D5.12 ददौ तदा by transp.); Ñ V B D10 11.13 M4 °बा(D11 ब)हुबला(B4 °विनि)र्जितां (D13 °तं); Cg as in text (for ^{b}).—^{c}) D10.11 च (for तु). —^{d}) Ñ V B D10.11.13 M4 दक्षिणां ब्रह्मणे (by transp.) तथा (M4 स व्यसर्जयत्).—For 36^{cd}, Ś1 D1–3.5.7.12 subst.:

418* दक्षिणां ब्रह्मणे होत्रे प्रतीचीमददाद्दिशम् ।
[D5 स समादिशत् (for अददाद्दिशम्).]

37 T1 damaged for 37^{ab} (cf. v l. 36). D11 transp. 13^{cd}–31^{ab} and 31^{cd}–41 (om. 14^{ab}, 19, 21^{b}–22^{c} and 24).—^{a}) V1 तद्गात्रे; D13 उद्गात्री. Ś1 Ñ V B D2 5.7 10.11.13.14 च; D1 व; D4 वै; D12 om. (for तु). V4 तत्र [unmetrical] (for तथा).—^{b}) D10 [ए]षां (for [ए]षा).—For 37^{ab}, M4 subst.:

419* उदीचीमपि चोद्गात्रे ब्रह्मणे पृथिवीं ददौ ।

—^{c}) D4 हय° (for अश्वमेधे). V2 तथा (for महा-). —^{d}) Dt D4 6.8 Cg.t स्वयंभू-. Ś1 Ñ V1 3 4 B D1–3.5.7. 9–13 पुरा कल्पे स्वयंभुवा (D1 °वः); V2 पुराकारि स्वयं तु वा; M4 दक्षिणा हि स्मृता मही. Cg.t as in text (for ^{d}). —After 37, B2 D11 ins. l. 1 of 421*.

38 D11 transp. 13^{cd}–31^{ab} and 31^{cd}–41 (om. 14^{ab}, 19, 21^{b}–22^{c} and 24) B2 reads 38–41^{b} (omitting 39^{c}–40^{d}) in marg.—^{a}) D1 ऋतं (for क्रतुं). Ś1 B2 D1–3.5.7.9.12 संस्थाप्य (for समाप्य). T3 च (for तु). D4 तथा (for तदा).—For 38^{ab}, Ñ V B1.3.4 D10.13 M4 subst., while B2 cont. (all read) after 415*:

420* समाप्य चैनं क्रमशो राजा क्रतुवरं ततः ।
दक्षिणामददात्तेषां कर्मिणां तदनन्तरम् ।

[(l. 1) Ñ1 V4 [ए]व, V2 B3 M4 [ए]व; D10 [ए]नै (sic) (for [ए]नं) —(l. 2) Ñ1 V1 B1 2(m.) M4 व्यदद (V1 B2 [m.] °ध, M4 °धा)त्; V2 चाददत् (for अददात्). V2 कर्मणां (for कर्मिणा). V4 यज्ञकर्मण्यनतर (for the post. half).]

—^{c}) B2 वारिणा (for ऋत्विग्भ्यो). Ś1 B2 D1–3 5.7.9 11 प्रददौ; G4 [अ]भि ददौ; Cg as in text (for हि ददौ). —^{d}) D2 महीं; G1 धारां (for धरां). Dt D6.8 M3 कुल°; D1 ऋतुवर्धिनीं; D2 3 7 सस्यमालिनीं; G1 3 रघुनंदनः; M2 कीर्तिं° (for क्रतुवर्धनः). G2 M1 दक्षिणामेवमुत्तमां.—For 38^{cd}, Ñ V B1.3 4 D10.13 M4 subst., while B2 D11 ins. l. 1 after 37, B2 ins. l. 2–3 after 41^{ab}:

421* समग्रां पृथिवीं दत्त्वा स चातुर्होत्रदक्षिणाम् ।
अन्येषां कर्मिणां राजा सदस्यानां च दक्षिणाम् ।
शतं शतसहस्राणां हिरण्यस्योत्ससर्ज सः ।

[(l. 1) D11 समग्रा. B2 (m. also as in text) दक्षिणां; D11 पृथिवी (for पृथिवीं). D11 दत्ता (for दत्त्वा). V1 चांतर्हो-

ऋत्विजस्त्वब्रुवन्सर्वे राजानं गतकल्मषम् ।
भवानेव महीं कृत्स्नामेको रक्षितुमर्हति ॥ ३९
न भूम्या कार्यमस्माकं न हि शक्ताः स्म पालने ।
रताः स्वाध्यायकरणे वयं नित्यं हि भूमिप ।
निष्क्रयं किंचिदेवेह प्रयच्छतु भवानिति ॥ ४०

गवां शतसहस्राणि दश तेभ्यो ददौ नृपः ।
दशकोटिं सुवर्णस्य रजतस्य चतुर्गुणम् ॥ ४१ G I 13.43 B I.14.51 L I 10.40

मस्य, V2.4 B1 D11 M4 चातुर्होत्र(V2 B1 °त्रे)स्य (V2 स, B1 च), V3 स च होत्रे च (for स चातुर्होत्र-) D11 दक्षिणा. —D11 om. l. 2-3. Ñ1 V1.4 B1 om. l. 2 —(l. 2) V2 कर्मणा, B4 धर्मिणां (for कर्मिणा). B2 तत्र (for राजा) D10 सदस्याचाना (sic), M4 सदस्या * (for सदस्यानां). —(l. 3) B4 -स ·· स्राणां. V1 सुवर्णस्य, V4 हिरण्यमस्य (sic), B1 हिरण्य च (for हिरण्यस्य). V4 B4 ह (for स:). M4 हिरण्यानां व्यसर्जयत् (for the post. half).]

—After 38^{cd}, B2 (m.) reads 426*, while Dt D6.8.14 M3 ins. :

422* एवं दत्त्वा प्रहृष्टोऽभूच्छ्रीमानिक्ष्वाकुनन्दनः ।

[No comm.]

39 Ñ V B1.3.4 D10.13 M4 om. $39–41^{ab}$. D11 transp. $13^{cd}–31^{ab}$ and $31^{cd}–41$ (om. 14^{ab}, 19, $21^{b}–22^{c}$ and 24). B2 reads 39^{ab} in marg. (cf. v.l. 38). —^{a}) D7 ऋत्विजे. —T1 damaged from त्वब्रुवन् in 39^{a} up to न हि श in 40^{b}. Ś1 B2 D1.2.5.7.9.12 [अ]थ; D3 [अ]धः; D4 च; D11 ते (for तु). Dt D3 ब्रुवन् (for [अ] ब्रुवन्). —^{b}) Dt D1.8 -किल्बिषं (for -कल्मषम्). —After 39^{ab}, B2 (marg.) ins., while D11 ins. after 40 :

423* तेषां श्रुत्वा वचस्तथ्यं राजा राष्ट्रविवर्धनः ।

[No comm. D11 वै राष्ट्र- (for राष्ट्रवि-).]

—B2 om. 39^{cd} (cf. v.l. 38). —^{c}) D1 एवं (for एव). Ś1 D1–3.5.7.9.11.12 स्फीताम् (for कृत्स्नाम्). —^{d}) D3 * कः (for एको). Ś1 D1–3.5.7.11.12 शासितुम् ; D9 पालितुम् (sic) (for रक्षितुम्). D2.9 T2 G1 M3 अर्हसि (sic), D12 अर्हंति (sic). —After 39, Ś1 D5.11.12 ins. .

424* विपाप्मा भव राजेन्द्र अस्माकं तुष्टिमावह ।

[No comm. Note hiatus between the two halves. Ś1 पुष्टिम् (for तुष्टिम्).]

40 T1 damaged up to न हि श in^{b}; Ñ V B D10.13 M4 om. 40 (B2 om. $40^{a–d}$) (cf. v.l. 39 , for B2 38). D11 transp. $13^{cd}–31^{ab}$ and $31^{cd}–41$ (om. 14^{ab}, 19, $21^{b}–22^{c}$ and 24). —^{a}) D1 भुवा; D2.7 तु वा; D3 illeg.; D11 भूम्याः; Cg.t as in text (for भूम्या). —^{b}) M2 च (for हि). T3 G2 M1 च (for स्म). Ś1 D1–3.5.7.9.11.12 अशक्ताः पालने वयं. —^{c}) D9 तपः (for रताः). —^{d}) M2 नराधिप (for हि भूमिप). B2 reads 40^{ef} in marg. (cf. v.l. 38). —^{e}) D4 G2.3 निष्क्रियं; D9 निश्रयं; Cr.m.g.t as in text (for निष्क्रयं). D4 T3 M3 एवेति; D9 एवाशु; M2 अस्माकं (for एवेह). —^{f}) D1.9 T3 G1–3 M1.2 इह (for इति). —For 40^{ef}, Ś1 D1–3.5.7.11.12 subst.

425* निष्कृतिं त्वं नरश्रेष्ठ अस्मभ्यं दातुमर्हसि ।

[—Note hiatus between the two halves. D1–3 नि क्रय , D7 निष्क्रय. D3 त, D5 हि (for त्व) D1–3.7 नृपश्रेष्ठ. D11 अस्याश्च निष्कृति राजन् (for the prior half). D1–3.7 दातुमर्हसि सत्तम(D1 °म) (for the post. half).]

while B2 (m.) subst. and reads after 38^{cd} :

426* अस्या निष्क्रयमस्माकं देहि राजन्महाद्युते ।

Thereafter B2 (m.) cont.

427* त्वं हि पालयितास्माकं येनाशंसितुमर्हसि ।

—After 40, Dt D4.6.8.9.14 S (except M4) Cr m g.t ins. .

428* मणिरत्नं सुवर्णं वा गावो यद्वा समुद्यतम् ।
तत्प्रयच्छ नरश्रेष्ठ धरण्या न प्रयोजनम् ।
एवमुक्तो नरपतिर्ब्राह्मणैर्वेदपारगैः ।

[(l. 1) D9 च (for वा). D9 यज्ञ- ; M3 वा यत् (by transp.) (for यद्वा). D9 -समुद्यताः. —(l. 2) T1 damaged for l. 2 and 3. Dt D6.8 नृप°, M3 °व्याघ्र (for नरश्रेष्ठ).]

41 Ñ V B1.3.4 D10.13 M4 om. 41^{ab} (cf. v.l. 39). D11 transp. $13^{cd}–31^{ab}$ and $31^{cd}–41$ (om. 14^{ab}, 19, $21^{b}–22^{c}$ and 24). B2 reads 41^{ab} in marg. (cf. v.l. 38). T1 damaged up to ते in ^{b}. —^{a}) D3 सहशहस्राणि (sic). —^{b}) M3 शतं (for दश). D6 नयः (for नृपः). —After 41^{ab}, B2 ins. l. 2 and 3 of 421* (for variants cf. v.l. 421*). —^{c}) Ś1 V3 B4 D5.9 G4 M4 °कोटि-; Ñ V1.2.4 B1–3 D3.7.13.14 T1 G2 M1 Cm.g °कोटीः; D1.12 T2 °कोटी (sic); D2.8.10 T3 °कोटिः (sic), D4.6 M3 शतकोटिं (D6 °टीः); D11 °कोटीं; Ct as in text (for दशकोटिं). Ś1 स्ववर्णस्य; T3 सुवर्नश्च (sic), M4 -सहस्रस्य (for सुवर्णस्य). —^{d}) V3 D1 रजतं च; T3 रजतश्च. Ñ V1.2.4 B2.3 D2.3.10.13 गुणाः (D2 °णः), B4 दशं; D12 गणं (for गुणम्). —After 41, D11 reads l. 2 of 401*. —After 41, Ñ V B D10.13 M4 ins., while D11 ins. l. 1 and 2 after 31^{ab} and 42 respy. :

429* ऋत्विग्भ्यः प्रददावन्यान्कामांस्तत्र यथेप्सितान् ।
जाबाल्ये वसिष्ठाय वामदेवाय च प्रभुः ।
ऋष्यशृङ्गाय च तदा स राजा क्रतुवर्धनः ।

[No comm.— (l. 1) V2 अन्यान्, D11 चान्यान् ; M4 तत्र (for अन्यान्). M4 धन बाहुबलार्जितं (for the post. half).

G. I 13 43
B I 14.51
L I 10.40

ऋत्विजस्तु ततः सर्वे प्रददुः सहिता वसु ।
ऋष्यशृङ्गाय मुनये वसिष्ठाय च धीमते ॥ ४२
ततस्ते न्यायतः कृत्वा प्रविभागं द्विजोत्तमाः ।
सुप्रीतमनसः सर्वे प्रत्यूचुर्मुदिता भृशम् ॥ ४३
ततः प्रीतमना राजा प्राप्य यज्ञमनुत्तमम् ।
पापापहं स्वर्नयनं दुस्तरं पार्थिवर्षभैः ॥ ४४

—(l 2) V2 जाबालाय V2 3 B3 4 वशिष्ठाय, D10 13 वसिष्टाय, D11 तथा चैव (for वसिष्ठाय) D11 वै (for च). —D11 om l. 3. —(l. 3) M4 विभुस् (for तदा) M4 ततस्ते द्विजसत्तमाः (for the post. half)]

42 Ñ V B D10.13 M4 om. 42. D11 transp. 42^{ab} and 42^{cd} —^{a}) D1–3 5.7 9 11 12 **ते**; D14 **च** (for **तु**). D2 3 7 **तदा** (for **ततः**). D2 7 (hapl.) om. 42^{b}–43^{a}. —^{b}) Ś1 D5 11 12 **आददुः**; D3 * **दुः**; D4 **प्राददुः**; T3 **प्रथमस्**; **Cr** m t as in text (for **प्रददुः**). —^{c}) Ś1 D1 3 5 9.11.12 **महते** (for **मुनये**). —^{d}) T3 **सुधीमते**; G2 **त धी * ते** (sic) (for **च धीमते**). —After 42, D11 ins. l. 2 of 429* (for v.l. cf. v.l. 429*).

43 T1 damaged for 43^{abc} after **न्या** in ^{a}. D2.7 om. 43^{a} (cf. v.l 42) —^{a}) D3 **सर्वे** (for **कृत्वा**). —^{b}) Ś1 D5 9.12 **प्रतिभागं**; D2 **विभागं च**; **Ct** as in text (for **प्रविभागं**). —After 43^{ab}, Ś1 B2 D1–3.5.7.9.11.12 ins :

430* **दीनान्धकृपणानां च वृद्धानां च कलत्रिणाम् ।**
क्षीणां हतप्रवीराणां वृद्धानां बालपुत्रिणाम् ।
व्याधिकर्षितगात्राणां गुर्वर्थं चाभियाचताम् ।
यियक्षूणां दरिद्राणां परराष्ट्रनिवासिनाम् ।

[No comm —(l. 1) D11 -कृपणानाथ- (for -कृपणानां च). D3 दीनाधक्तपणा च (corrupt) (for the prior half). B2 D11 विकलानां, D3 ° * (for वृद्धानां च). D1 [अ]कलत्रिणां. —(l. 2) D12 -प्रवराणां (for -प्रवीराणां) D9 om. from the post half of l. 2 up to the prior half of l. 4. —(l. 3) D5.11 गुर्वर्थे. D2 चाति-, D3.7 प्रति- (for चाभि-). —(l. 4) B2 यियासूनां, D1 ययिक्षूणां (by metathesis), D2 विपक्षाणां, D5 यियुक्षूणां (corrupt), D11 * यक्षूणां (for यियक्षूणां). B2 D1–3.7 9 °राष्ट्रेषु ये (D2 स) वसन् (D1 वसु· [sic]) (for the post. half).]

—^{c}) D4 **सुप्रीता मुनयः सर्वे.** —^{d}) B2 D1–3.7.9 11 **समृद्धाः**; **Cr**.m.g as in text (for **प्रत्यूचुर्**). Ś1 D2.3.5 7 9.11.12 **तदा**; B2 D1 **तथा**; **Cm** as in text (for **भृशम्**). —For 43, Ñ V B1.3 4 D10.13 M4 subst., B2 D11 ins. after 43 (D11 after 432*) :

431* **दक्षिणां प्रतिगृह्याथ सुप्रीतमनसो द्विजाः ।**
ततश्च याजकाः सर्वे ऋषयश्च तपोधनाः ।
ऊचुर्दशरथं तत्र कामं ध्यायेति वै तदा ।

[(l. 1) B2–4 transp. l. 1 and 2. M4 repeats consecutively l 1 (var.). V1.2 B3 D10.13 दक्षिणा. M4 (first time) [इ]द्यं (for [अ]थ). M4 (first time) [अ]भवन् (for द्विजा.). V3 प्रीतिमंतोभवन्द्विजाः (for the post. half). M4 (second time) तत सुप्रीतमनसो दक्षिणां प्रतिगृह्य ते. —Ñ1 V B1 M4 om. l. 2 —(l 2) B3 repeats l. 2 (as above) after l. 2 of 436*. D13 बभूवुर् (for ततश्च). B3 4 ते (for first च). B4 तत्र (for सर्वे). B3 4 तथापरे (for तपोधना) —(l 3) D11 repeats l 3 (var.) after colophon. Ñ2 B2 दशरथ (sic). V3 त तु (for तत्र). B3 4 काम्यं, M4 कामान् (for काम). V2 का संख्या चेति°; D11 (second time) °प्राप्नुहि पार्थिव (for the post half)]

—Thereafter D11 cont 436*. —After 43, Ś1 D1.3.5. 7 11.12 ins. ·

432* **ततस्तु सर्वलोकेभ्यो हिरण्यस्य समुद्यताः ।**
कोटीशतं सुवर्णस्य कुलस्योद्भावनं शुभम् ।

[No comm. —(l. 1) D1 प्रासर्प्यकेभ्यस्तु, D3 7 प्रासर्पकेभ्यश्च (for तु सर्वलोकेभ्य). D1.3 5 12 स(D12 *)मुद्यत (D3 5 °तां sic). —(l. 2) D11 कुशलेभ्यो ददौ नृप (for the post. half).]

—Thereafter D11 cont. 431*. —After 43, Dt D4 6.8. 9.14 S (except M4) **Cr**.m (both l. 1–2 only).g.t ins .

433* **ततः प्रसर्पकेभ्यस्तु हिरण्यं सुसमाहितः ।**
जाम्बूनदं कोटिसंख्यं ब्राह्मणेभ्यो ददौ तदा ।
दरिद्राय द्विजायाथ हस्ताभरणमुत्तमम् ।
कस्मैचिद्याचमानाय ददौ राघवनन्दनः ।
ततः प्रीतेषु विधिवद्द्विजेषु द्विजवत्सलः । [5]
प्रणाममकरोत्तेषां हर्षव्याकुलितेन्द्रियः ।
तस्याशिषोऽथ विविधा ब्राह्मणैः समुदाहृताः ।
उदारस्य नृवीरस्य धरण्यां प्रणतस्य च ।

[(l. 1) D9 प्रसर्पतेभ्यश् (for प्रसर्पकेभ्यस्). D9 G2 M1 च (for तु). D4 सुसमाहिता. D9 हिरण्यस्य समुच्छ्रयं (for the post. half). —(l. 2) D9 the prior half = the prior half of l. 2 of 432*. —For ins. see below. —(l. 4) M2 कस्यचिद् (sic). —D9 om. l. 5-8. —(l. 5) D14 T1.2 G4 M3 नृपतिर् (for विधिवद्). —(l. 6) D4.14 S (except M4) -पर्याकुलेक्षण; D6 °क्षण (for -व्याकुलितेन्द्रियः). —(l. 7) T3 विबुधैर् (for विविधा). D14 T1.2 G4 M3 समुदीरिता·. —(l. 8) M2 [अ]तिधीरस्य (for नृवीरस्य). Dt D6 8 पतितस्य (for प्रणतस्य).]

—After l. 3, D4 T3 ins. :

434* **काञ्चनानां शतोपेतं नवरत्नैः समाहितम् ।**

44 Ñ V B D10 13 M4 om. 44. D2 om. 44^{ab}. D11 reads 44-46 (including subst. for 45^{cd}) with ins. 437* after colophon, before 1. 14 1. —^{cd}) T3 **पार्थिवैर्भुवि** (for **पार्थिवर्षभैः**). Ś1 D1–3.5.9.11.12 **स्वर्ग्यं पाप्मा**(D1.9

ततोऽब्रवीदृष्यशृङ्गं राजा दशरथस्तदा ।
कुलस्य वर्धनं तत्तु कर्तुमर्हसि सुव्रत ॥ ४५

तथेति च स राजानमुवाच द्विजसत्तमः ।
भविष्यन्ति सुता राजंश्चत्वारस्ते कुलोद्वहाः ॥ ४६

G I 13 47
B I 14 50
L I. 10. 41

इति श्रीरामायणे बालकाण्डे त्रयोदशः सर्गः ॥ १३ ॥

पापा)पहं (D2 ततः प्राप्यावहं)चैव दुष्प्रापं (D9.12 °प्यं)सर्वपार्थिवैः; Cg.t as in text (for ^{cd}).

45 For D11 cf v.l. 44.—^{a}) G2 M1 तदा (for ततो).—^{b}) T2.3 तथा; M3 बली (for तदा).—^{c}) D4 14 T1 G2 3 M1 तंतुं; T2.3 G1 M2.3 Cg त्वं तु (for तत्तु). —For 45^{cd}, Ś1 D1–3 5.7 9.11.12 subst. :

435* पुत्रानिच्छाम्यहं विप्र कुलस्योद्भावनाञ्शुभान् ।

46 For D11 cf v.l. 44.—^{a}) D12 ° *; M3 तथेतीव (for तथेति च).—^{b}) M3 अब्रवीद् (for उवाच).—^{d}) D1.3 कुलोद्भवाः. —For 45-46, Ñ V B D10.13 M4 subst., while D11 ins. after 431* :

436* तानब्रवीद्धृष्टमना राजा दशरथो द्विजान् ।
इच्छामि चतुरः पुत्रानुदारान्ख्यातविक्रमान् ।
तथेति चैव राजानं तमूचुर्ब्रह्मवादिनः ।
यथाभिलषितान्पुत्रानचिरात्त्वमवाप्स्यसि ।

[(l. 2) V4 transp. चतुर° and पुत्रान्.—After l. 2, B3 repeats l. 2 of 431*.—(l. 3) M4 [ए]व (for [इ]ति). V2 [इ]ति; B1 ते (for [ए]व). M4 ते (for तम्).—(l. 4) V4 कामान् (for पुत्रान्). V1 D13 न चिरात्; V4 अचिर; D11 आचिरात्.]

—Thereafter D11 reads colophon. Then repeats (var.) l. 3 of 431*, then reads 44-46. —After 46, Ś1 D1 5.9.11.12 ins. :

437* लोकपालोपमा वीराः परदर्पविनाशनाः ।
[No comm. D1 धीराः (for वीराः).]

while Dt D6 8 M3 Ct ins. :

438* स तस्य वाक्यं मधुरं निशम्य
प्रणम्य तस्मै प्रयतो नृपेन्द्रः ।
जगाम हर्षं परमं महात्मा
तमृष्यशृङ्गं पुनरप्युवाच ।

[(l. 4) M3 ऋष्यशृगः. M3 इति (for अपि).]

Colophon. Ś1 D1–3 5 7.12 om. (sarga continued). D11 reads colophon after 436*. —*Kāṇḍa name*. D4 om., Ñ2 V1–3 B D10.11 आदिकांडे; V4 यज्ञकांडे; D13 * * कांडे. —*Sarga name* Ñ V1 2 4 B2–4 D10 यज्ञकर्म; V3 यज्ञसमापनं नाम; B1 यज्ञसमाप्तः; D9 यज्ञकर्मविधानं; D13 * * मेधप्र * * नाम. —*Sarga no.* (figures, words or both) : V2 15, V3 12, B2 3 D10 13 (as in text), Dt D4 6 8.14 S (except M4) चतुर्दशः; D11 M4 word as in text); D13 (dash indicates lacuna) -दशः; D9 both as in text. —After colophon, G1.2.4 M2 conclude with श्रीरामाय नमः; G3 श्रीमते रामानुजाय नमः.

१४

G. 1 14. 1
B. 1. 15. 1
L. 1. 10. 49

मेधावी तु ततो ध्यात्वा स किंचिदिदमुत्तरम् ।
लब्धसंज्ञस्ततस्तं तु वेदज्ञो नृपमब्रवीत् ॥ १
इष्टिं तेऽहं करिष्यामि पुत्रीयां पुत्रकारणात् ।
अथर्वशिरसि प्रोक्तैर्मन्त्रैः सिद्धां विधानतः ॥ २
ततः प्राक्रमदिष्टिं तां पुत्रीयां पुत्रकारणात् ।
जुहाव चाग्नौ तेजस्वी मन्त्रदृष्टेन कर्मणा ॥ ३
ततो देवाः सगन्धर्वाः सिद्धाश्च परमर्षयः ।
भागप्रतिग्रहार्थं वै समवेता यथाविधि ॥ ४

14

1 T2 begins with श्रीरामचन्द्राय नमः. —^{a}) Dt D8 G1 M3 (after corr *sec m*) [इ]ति (for तु). **Cr** ज्ञात्वा (for ध्यात्वा) —^{b}) D4 T2 न (for स). T2 उत्तमं (for उत्तरम्). —For 1, Ś1 D1–3.5.7.9.11.12 subst

439* ऋष्यशृङ्गस्तु मेधावी राजानं पुनरब्रवीत् ।
[D2 च, D3.7 सु- (for तु).]

On the other hand, Ñ V B D10.13 M4 subst. :

440* अथर्ष्यशृङ्गो राजानं पुनरेवाभ्यभाषत ।

[B1.4 hypermetric owing to hiatus between अथ and ऋष्य. V3 ऋष्यशृगोथ (by transp.). D13 एवम- (for एवाभ्य-).]

2 ^{a}) T3 इष्टं. B3 च; G4 missing (for ते). Ñ V (V1 with hiatus, hypermetric) B D10 11.13 M4 [ऽ]न्यां; G4 missing (for ऽहं). Ś1 D1–3.5.7.9.12 इष्टिं (D2 °ष्टं) करोमि भवतः (Ś1 D5.12 पुत्रीयां). —^{b}) Ś1 D5.12 भवतः (for पुत्रीयां). Ñ V B D10.13 M4 °काम्यया; D5.11.12 °कारणे; **C**m.g.k.t as in text (for पुत्रकारणात्). —After 2^{ab}, B3 ins :

441* यतः पुत्रा भविष्यन्ति चत्वारो देवदर्शकाः ।

—Ś1 Ñ V B D1–3.5.7.9–13 M4 om. 2^{cd}.

3 ^{a}) D14 T1.2 प्राक्रामद्; G4 प्रक्रामद् (for प्राक्रमद्). D4 T3 ततः प्रारब्धवानिष्टिं; G1 M3 ततः प्रक्रिय (M3 °क्रम्य) तामिष्टिं. —For 3^{ab}, Ś1 Ñ V B D1–3.5.7.9–13 M4 subst. :

442* ततः प्रचक्रे तामिष्टिमृषिः पुत्रसमृद्धये ।

[Ñ V B D10.13 M4 प्रचक्रमे कर्तुम् (D13 कर्म) (for प्रचक्रे तामिष्टिम्). Ś1 D3 (as in D2 also).12 ऋषिपुत्र; D2.11 ऋषिपुत्र- (for ऋषि· पुत्र-). Ñ V B D10 इष्टिं कामसमृद्धये, D13 इष्टिकं समसृद्धिमत्, M4 इष्टिं पुत्रोपलब्धये (for the post. half).]

Ñ V1.3.4 B D10.11 13 M4 cont. :

443* तस्य राज्ञो हितान्वेषी विभाण्डकसुतो वशी ।

[No comm. —M4 विभंडक-. V4 मुदा, D11 बली (for वशी).]

M4 cont. 446* and om. 3^{c}–5^{b}. Ñ V B1.3.4 D10.13 om. 3^{cd}. —^{c}) Dt D6.8.14 T1.2 G4 M3 transp. च and अग्नौ; **C**g as in text. Ś1 B2 (marg.) D1–3.5 7.11.12 दीप्ते (B2 D5.12 °प्ता) ग्नाव (D7 °वा) जुहोद्ध (D1.5.7.11 °द्र) व्यं; D9 आजुहाव ततो हव्यं. —^{d}) Ś1 B2 (marg) D1–3.5.7 9 11.12 विधि-; **C**r m.g.k.t as in text (for मन्त्र-).

4 M4 om. 4 (cf. v.l. 3). —^{a}) Ñ V B D4.10 11.13 तत्र; **C**g.k t as in text (for ततो) D4.5 च गंधर्वाः; D11 सुगंधर्वाः. —^{b}) D1 सिद्धाश्चैव (hypermetric owing to hiatus), D13 ससिद्धा (for सिद्धाश्च). Ś1 D1–3 5.7 9 11 12 ऋषिभिः सह; Ñ V B2.3 D10 13 मुनिभिः सह (for परमर्षयः). —^{c}) D9 च; D11 ते (for वै). —^{d}) Ś1 Ñ V B D1–3.5.7.9–13 G1.3 पूर्वमेव समागताः. **C**g as in text (for ^{d}). —After 4, Ś1 Ñ V B D1–3 5.7 9–13 ins. .

444* अश्वमेधे महायज्ञे राज्ञस्तस्य महात्मनः ।
ब्रह्मा सुरेश्वर स्थाणुस्तथा नारायणः प्रभुः ।
चत्वारो लोकपालाश्च देवतानां च मातरः ।
आसंस्तथैव सर्वे तु देवाश्च सहितास्तथा ।
इन्द्रश्च भगवान्साक्षान्मरुद्गणवृतः प्रभुः । [5]

[No comm Ñ V B D10.13 read l. 1 after l. 5. —(l. 1) V2 °भागा (for महायज्ञे). cf. 1. 13 37^{c} for the prior half. D9 महोत्सवा (for महात्मनः). Ś1 राज्ञो दशरथस्य तत् (for the post. half) —Ś1 om. l 2–5. D5 12 om. l. 3-5. —(l. 3) D11 तथैव (for चत्वारो). D11 लोकपालश् (sic). V2 चत्वारो देवमातरः (sic) (for the post. half). —(l. 4) Ñ2 B3 D10 यज्ञे तथैव, V1.3.4 B2 D1–3.7.11 यज्ञा(D2 °ज्ञा, D7 °ज्ञ)स्°, V2 वेदज्ञाश्चैव, B1 * * स्त°, D9 यज्ञास्तथापि (for आसंस्तथैव). Ñ1 °ते, Ñ2 D2 3.7.9 सर्वत्र; V1 सर्वे *, D1.11 °च (for सर्वे तु). V1 * दाश्, V2 B2 D1–3.7.9.11.13 वेदाश् (by metathesis) (for देवाश्). V1 2 D2 13 तदा. —(l. 5) V4 चद्रश् (for इन्द्रश्). Ñ2 B2 D10 -समावृतः; D13 -युतः° (for -वृत· प्रभु).]

Then Ś1 D1–3.5.7.9.11.12 cont. :

445* आजगाम महायज्ञं राज्ञो दशरथस्य च ।
देवांस्तानागतान्सर्वानब्रवीद्द्विजसत्तमः ।
प्रसादः क्रियतां राज्ञः प्रसवार्थं हि देवताः ।
राजायं धार्मिकः शूरः कृतविद्यः परंतपः ।
प्राप्तवानश्वमेधं च शुद्धात्मा गतकल्मषः । [5]
पुत्रार्थं तप्यते चैव दीर्घकालं महाद्युतिः ।
प्रयच्छत सुतानस्मै चतुरः कुलवर्धनान् ।

[No comm. Ś1 om. l. 1. —(l. 1) D5.9.11.12 °यज्ञे (for महायज्ञ). D12 दशरथरथस्य (ditto.). D2.3.5.7 तं; D9 तु; D12 ते (for च). —(l. 2) D2 देवांस्तागवान् (sic).

ताः समेत्य यथान्यायं तस्मिन्सदसि देवताः ।
अब्रुवँल्लोककर्तारं ब्रह्माणं वचनं महत् ॥ ५
भगवंस्त्वत्प्रसादेन रावणो नाम राक्षसः ।
सर्वान्नो बाधते वीर्याच्छासितुं तं न शक्नुमः ॥ ६
त्वया तस्मै वरो दत्तः प्रीतेन भगवन्पुरा ।
मानयन्तश्च तं नित्यं सर्वं तस्य क्षमामहे ॥ ७

G. 1 14 15
B. 1 15. 7
L 1 10. 61

—D5 om. l 3-5. —(l 3) D7 प्रसाद (for प्रसाद॰). D1 प्रसादार्थं, D9 °र्थों (for प्रसवार्थं) —(l 4) D1 °सा, D12 यज्ञा° (sic) (for राजाय) —(l 5) D2 तु, D3 7 9 तु (for च). D9 महात्मा (for शुद्धात्मा). —After l 5, D11 ins l 5-7 of 446*. —(l. 6) D2 11 पुत्रार्थे D2 च तथा (for तप्यते). —(l. 7) D2 प्रयच्छतु, D3 7 प्रयच्छतु, D9 प्रयच्छथ. D1 तस्मै (for अस्मै). D7 -वर्धना (sic) (for -वर्धनान्).]
On the other hand, Ñ V B D10.13 M4 (M4 after 443*) cont. :

446* तत्र भागार्थिनो देवानागतान्सोऽभ्यभाषत ।
रुद्रोपेन्द्रमहेन्द्रादीन्प्रह्वोऽभिप्रणतस्थितः ।
अयं राजा दशरथः पुत्रार्थी तप्तवांस्तपः ।
इष्टवानश्वमेधेन भवतः श्रद्धयान्वितः ।
इष्टिं च पुत्रकामोऽन्यां पुनः कर्तुं समुद्यतः ।
तदस्य पुत्रकामस्य प्रसादं कर्तुमर्हथ ।
अभियाचे स वः सर्वानस्यार्थेऽहं कृताञ्जलिः ।
भवेयुरस्य चत्वारः पुत्रास्त्रैलोक्यविश्रुताः ।

[No comm. —(l. 1) Ñ2 V1 4 B1-3 D10 सोभ्य(V1 °ह्य)याचत (B2 marg. as in text also), V2.3 B4 अभ्यभाषत (for सोऽभ्यभाषत) —Ñ V B D10 13 om. l 2. —(l. 3) V4 अथ (for अय) V2 तत॰ (for तप॰). —(l 4) D13 इष्ट° (for इष्टवान्) M4 चाश्वमेधेन. M4 °तां (for भवत). V2 प्रभयान्वित . —D11 ins l. 5-7 after l 5 of 445*. —(l 5) Ñ2 V1 B4 इष्ट Ñ B1 -काम्यन्यां, M4 -कामीया (for -कामोऽन्या). B1 च पुन (hypermetric), M4 तत (for पुन॰). —(l. 6) M4 तस्य (for तद्) V3 अथ (for अस्य) B1 -काम्यस्य (for -कामस्य). V1 (before corr) °ति, V4 °त (for अर्हथ). —(l. 7) V2 अपि याचे वरान्, V3 °सुरान्, V4 D13 °वर, D10 °च व, M4 अभियाचामि व (for अभियाचे स वः). Ñ1 अभियेचयाचे त व का सर्वा (sic) (for the prior half). Ñ1 M4 तस्यार्थे, V2 अस्मांच (sic) (for अस्यार्थे).]
Thereafter all the above MSS. (both the groups, first group om. l. 5-7, second l. 4 and 8) further cont. :

447* तं तथेत्यब्रुवन्देवा ऋषिपुत्रं कृताञ्जलिम् ।
माननीयोऽसि नो विप्र राजा चैव विशेषतः ।
प्राप्स्यते परमं काममेतदिष्ट्या नराधिपः ।
इष्टिर्हि विधिवत्प्राप्ता राज्ञा दशरथेन वै ।
इत्युक्त्वान्तर्हिता देवास्ततः शक्रपुरोगमाः ।
तं दृष्ट्वा विधिवत्ख्यातं क्रियमाणं महर्षिणा ।
उपेत्य लोककर्तारं प्रजापतिमिदं वचः ।
तथा तमुक्त्वा देवास्तु सर्व एव महाद्युतिम् ।

[No comm. —(l. 1) V4 तथास्तु, D13 ते° (for तं तथा) V2 [अ]ब्रवन् (for [अ]ब्रुवन्) Ś1 देवान्, Ñ1 सर्वे (for देवा) Ś1 D1-3 5 7 9 11 12 द्विजश्रेष्ठं (for ऋषिपुत्र). —(l 2) V2 भावनीयो, V1 - विप्र (for नो॰). Ś1 D1-3 5. 7 9 11 12 भवान्मान्यश्च पूज्यश्च (for the prior half). Ś1 D1 5 9 12 चाय, V1 3 B1 चैव, D11 चाप्त्न् (sic), D12 वाय (for चैव) —D13 om. l. 3-5. —(l 3) D11 लप्स्यते (for प्राप्स्यते). Ñ1 दिष्ट्या, Ñ2 इच्छा, D10 दृष्टा (for इष्ट्या). Ś1 D1-3 5 7 9 12 लप्स्यते च पर काम पुत्रार्थ(D2 3.7 °र्थे)द्विजसत्तम (D1 5 °म). M4 प्राप्स्यमेमरसकाशान्पुत्रान्निष्ट्वा सर्मान्निनान्. —Ñ V B D10 13 M4 om l. 4. —(l. 4) D3 7 च (for वै). —Ś1 D1-3 5 7 9 12 om. l. 5-7 —(l 5) V4 B1 D11 तत्र (for तत). —M4 om. l 6. —(l. 6) D13 ते. V3 दिष्टा (sic) (for दृष्ट्वा). B1 दीक्षा, B2 काम्य, D13 ध्यात्वा (for ख्यात) B1 °णा, D13 पूज्यमान (for क्रियमाण). —(l 7) D11 ब्रह्माण वचन महद् (for the post. half) —Ñ V B D10 11 13 M4 om. l 8 —(l 8) D12 -मुक्त्वा (for तमुक्त्वा). D1 महाद्युति).]

5 Ś1 Ñ V B D1-3 5 7 9-13 M4 om. 5^{ab}. —^{a}) D14 T2 3 °न्याय्यं (for यथान्यायं). —^{c}) G1 अब्रवील् (for अब्रुवँल्) Ñ V B D10 11 13 M4 ऊचुः प्रांजलयः (B3 M4 °* यः) सर्वे (V4 तत्र). —^{d}) Ñ V B D10 13 M4 वरदं; Cg as in text (for वचनं). Ñ1 V1 (before corr. शुभं) 2 D13 M4 तदा; Ñ2 V3 4 B तथा; Dt D6 8 ततः; D10 वचः; Cg as in text (for महत्). D11 प्रजापतिमिदं तदा.

6 ^{a}) D12 भगवंतस् (sic) (for भगवंस्). Ñ V B D10 13 M4 त्वत्प्रदिष्टवरो ब्रह्मन्. —^{b}) D10 --वणो (for रावणो). M3 राक्षसेश्वरः (for नाम राक्षसः). —^{c}) V2 सर्वतो; V4 सर्वांश्च (for सर्वान्नो). T3 बाधितुं (for बाधते). Ñ (Ñ1 स दर्पाद् hypermetric) V1 3 4 B D10 13 M4 दर्पाद्, V2 सर्वान् (for वीर्याच्). D2 सर्वत्राबाधते वीर्याद्. —^{d}) Ś1 D1-3.5 7 9.11 12 बाधितुं (for छासितुं). D1 च, D12 om. (for तं). D12 om न. Ñ V B D10 13 M4 ब्रह्मर्षीं(B4 महर्षीं)श्च तपोधनान् (Ñ1 V3 B1.4 °रतान्). —After 6, B3 ins :

448* देवादीन्स वशे चक्रे राक्षसो बलदर्पितः ।

7 ^{a}) Ñ V2-4 B D10.13 M4 ह्यस्य; V1 तस्य; D2 [अ]स्य च (for तस्मै). —^{b}) D1 प्रीतो मे (for प्रीतेन). Ś1 Ñ2 B3.4 D3.5.10 M1 3 भगवान्. Dt D6.8 तदा (for पुरा). Ñ1 सुप्रीतेन भवत्पुरा. —After 7^{ab}, Ñ V B D10-13 M4 ins. :

449* देवदानवयक्षाणामवध्योऽसीति कामतः ।
[No comm M4 मानद (for कामत).]

—V1 om. 7^{cd}. —^{c}) Ś1 B1 D2 3.7 9 12 T3 त (Ś1 त्व) द्वाक्यं; Ñ V2-4 B2.3 D10.11.13 M4 ते वाक्यं; B4 मे वाक्यं;

G. I 14. 16
B I 15. 8
L I 10. 61

उद्वेजयति लोकांस्त्रीनुच्छ्रितान्द्वेष्टि दुर्मतिः ।
शक्रं त्रिदशराजानं प्रधर्षयितुमिच्छति ॥ ८
ऋषीन्यक्षान्सगन्धर्वानसुरान्ब्राह्मणांस्तथा ।
अतिक्रामति दुर्धर्षो वरदानेन मोहितः ॥ ९
नैनं सूर्यः प्रतपति पार्श्वे वाति न मारुतः ।
चलोर्मिमाली तं दृष्ट्वा समुद्रोऽपि न कम्पते ॥ १०
तन्महन्नो भयं तस्माद्राक्षसाद्घोरदर्शनात् ।
वधार्थं तस्य भगवन्नुपायं कर्तुमर्हसि ॥ ११
एवमुक्तः सुरैः सर्वैश्चिन्तयित्वा ततोऽब्रवीत् ।
हन्तायं विहितस्तस्य वधोपायो दुरात्मनः ॥ १२

Cm g as in text (for तं नित्यं). D1 5 मानयंस्त (D1 °त) स्य तद्वाक्यं. —^{d}) Ś1 तस्य; M4 वयं (for सर्व). Ś1 सर्वे; Ñ2 V2-4 B D10 अस्य; M4 सर्व (for तस्य) D1-3 5.7 9.11 12 transp सर्वं and तस्य. Ñ V2 3 B D13 M4 सहामहे (Ñ1 °ते sic); V4 महामते; D2 क्षमीवहे (sic); D10 महात्मन: (for क्षमामहे).

8 ^{a}) Ñ V B D10 13 स बाध(V1 वार; B2 marg. द्राव; D13 धाव)यति (V4 °तेति); M4 स तापयित्वा; Cg as in text (for उद्वेजयति). —^{b}) D7 उत्थितान्; D11 अस्माच्छ्रिन् (sic), Cg as in text (for उच्छ्रितान्). D1 दुर्मिभिः (sic) (for दुर्मतिः). Ñ V B D10 13 M4 विहिंस(V1 3 4 विहस; B2 हिंसय [m विहिंस्य]; M4 विहिं*)न्राक्षसाधिपः (B4 °सेश्वरः) —Ñ V B D10.13 M4 om 8^{cd} —^{c}) T3 -राजं च (for -राजानं [archaic]) Ś1 D1-3 5.7.9.11 12 शक्रं सुरगणेशं च (D2 3 7 °गणोपेतं); Cg.k as in text (for ^{c}). —^{d}) Ś1 D1.5 9 11 12 स धर्ष(Ś1 दीप)यितुम्. D3.7 उद्यतः (for इच्छति).

9 ^{a}) Ś1 D1-3 5 7 9 11 12 सयक्ष- (for यक्षान्स-). Ñ V B D10 13 M4 देवर्षियक्ष(B2 °र्षीनथ)गंधर्वान्. —^{b}) V1 स्वरन् (sic), V3 सुरांश्च; V4 D14 *सुरान्; T3 M2 ससुरान्; Cg k t as in text (for असुरान्). Ñ V B1-3 D10 M4 मान(M4 दान)वांस् (Ñ1 V1 B1 2 °श्च:; V3 °वान्) (for ब्राह्मणांस्). Dt D6 8 ब्राह्मणानसुरांस् (by transp.). Ñ1 V1 B1.2 च सः; V3 पुनः; D5 तदा (for तथा). B4 असुरांश्चा-नरांश्च सः; D13 मानुषांश्च महाबलः. —^{c}) D4 दुर्मेधा; T3 दुर्दर्षो (sic) (for दुर्धर्षो) Ñ V B D10 13 M4 अन्यायतः पीडयति. —^{d}) Ñ V B D10 13 M4 दर्पित (for मोहितः). D11 repeats 9 as in Ñ1 with v.l. मानुषांस्तु (for मानवांश्च in ^{b}).

10 Ś1 D1-3 5 7.9.12 om. (hapl.) 10^{ab}. —^{a}) Ñ V B D10 11.13 M4 न तत्र सूर्यस्तपति. Cg k t as in text (for ^{a}). —^{b}) T3 स (for न). G1 3 न पार्श्वे वाति (by transp.). Ñ V1-3 B D10 11.13 M4 न भयाद्वाति मारुतः; V4 न च वाति समीरणः; G4 पार्श्वे वा * * मारुतः. —After 10^{ab}, Ñ V B D10.11.13 M4 ins. .

450* नाग्निर्ज्वलति वै तत्र यत्र तिष्ठति रावणः ।

[No comm. M4 उज्ज्वलते (for ज्वलति वै) D13 तत्रैव (for वै तत्र).]

—^{c}) Ś1 Ñ V2-4 B D1-3 5.7 9-13 G1-3 M1.2.4 जलोर्मि (B1 महोर्मि; D3 °र्मे [sic])माली (D9 °लिस् [sic]), Cg.k.t as in text (for चलो°) D13 स्मृत्वा (for दृष्ट्वा) —^{d}) Ś1 D1-3 5 7 9 12 सागरो (for समुद्रो). Ś1 V1.3.4 B1 3 4 D2 3 5 9 11-13 [अ]पि च (V1 *, B1 D2.3 प्र; D13 हि) कंपते; V2 °प्रकंपते; D1 [अ]पि च कंपति; D7 [अ]पि प्रकंपितः; D10 नापि° (sic), G2 M1 न प्र°; Cg.t as in text (for ऽपि न कम्पते). —After 10, Ñ V B D10 11.13 M4 ins. .

451* नष्टो वैश्रवणस्त्यक्त्वा लङ्कां तद्वीर्यपीडितः ।

[No comm M4 लकां त्यज्य (for त्यक्त्वा लङ्कां) V4 °पालित]

D11 cont., Ñ V B1.3 4 D10 13 M4 subst. for 11^{ab}, while B2 ins. after 11^{ab}:

452* तस्मान्नः पाहि भगवन्रावणाल्लोकरावणात् ।

[M4 अस्मात्. B2 न पात्रि (marg. as in text) (sic); B3 त्व°, M4 संत्राहि (for न पाहि). Ñ2 B2 भगवान् (B2 marg. as in text). M4 राक्षसाल् (for रावणाल्). V3 °ण; B2 -वारणात् (by metathesis) (for -रावणात्).]

11 ^{a}) Ś1 B2 D1 3 5 7 9 11.12 उत्पन्नं नो; D2 उपपन्नं; T2 M3 तन्महान्नो (M3 after *inf. lin sec. m.* corr. न्नो); G2 M1 दुःसहं नो (for तन्महन्नो). T3 तीव्राद् (for तस्माद्). —^{b}) Ś1 D1 2.5.7 9.11.12 रक्षसो; D8 रक्ष्यासो (sic) (for राक्षसाद्). Ś1 D5 12 भीम°; B2 D11 घोर(D11 भीम)कर्मणः (for घोरदर्शनात्). —For 11^{ab}, Ñ V B1.3.4 D10.13 M4 subst, while B2 ins. after 11^{ab} 452*. —^{cd}) D12 तु भवान् (for भगवन्) D1 निश्चयं (for उपायं) Ś1 D1-3 5 12 G2 M1 वक्तुम्; Cg as in text (for कर्तुम्). D1 इच्छसि; D12 अर्हति. Ñ V B D10 13 M4 उपायं तद्वधार्थाय(B3 °थ त्वं)स्त्व(B4 D13 M4 द्र)ष्टुमर्हसि (Ñ2 °ति) काम(M4 मान)द.

12 ^{a}) M3 व *inf. lin sec. m. in* एवस्. D12 स वै (for सर्वैश्च) —^{b}) Ś1 D1-3.5.7 9 11.12 ब्रह्मा ध्यात्वा; Cg as in text (for चिन्तयित्वा) —For 12 ^{ab}, Ñ V B D10 13 M4 subst.

453* इति विज्ञापितो देवैर्ध्यात्वा ब्रह्मेदमब्रवीत् ।

[Ñ2 विज्ञापिते. V4 ज्ञात्वा (for ध्यात्वा). D13 चैव (for ब्रह्मा). M4 transp. ध्यात्वा and ब्रह्मा.]

On the other hand, G1.3 subst..

454* विधिस्तस्य वधोपायं चिन्तयानस्ततोऽब्रवीत् ।

—^{c}) D1 मया; D2 हंतो (sic) (for हन्त) Dt D6.8 विदितस्; D1 विहतस्; T3 विधिवस् (sic) (for विहितस्).

तेन गन्धर्वयक्षाणां देवदानवरक्षसाम् ।
अवध्योऽस्मीति वागुक्ता तथेत्युक्तं च तन्मया ॥ १३
नाकीर्तयदवज्ञानात्तद्रक्षो मानुषांस्तदा ।
तस्मात्स मानुषाद्वध्यो मृत्युर्नान्योऽस्य विद्यते ॥ १४
एतच्छ्रुत्वा प्रियं वाक्यं ब्रह्मणा समुदाहृतम् ।
देवा महर्षयः सर्वे प्रहृष्टास्तेऽभवंस्तदा ॥ १५
एतस्मिन्नन्तरे विष्णुरुपयातो महाद्युतिः ।
ब्रह्मणा च समागम्य तत्र तस्थौ समाहितः ॥ १६
तमब्रुवन्सुराः सर्वे समभिष्टूय संनताः ।
त्वां नियोक्ष्यामहे विष्णो लोकानां हितकाम्यया ॥ १७
राज्ञो दशरथस्य त्वमयोध्याधिपतेर्विभो ।
धर्मज्ञस्य वदान्यस्य महर्षिसमतेजसः ।
तस्य भार्यासु तिसृषु ह्रीश्रीकीर्त्युपमासु च ।
विष्णो पुत्रत्वमागच्छ कृत्वात्मानं चतुर्विधम् ॥ १८   G. I 14. 30 B. I. 15 21 L I 10 73

---

13 ^{a}) Ś1 D1–3.5 7 9.11.12 नाग- (for तेन). —^{b}) Ś1 D1–3.5 7.9 11.12 देवतासुर-; Dt D6.8 देवतानां च (for देव-दानव-). —For 13^{ab}, Ñ V B D10.13 M4 subst

455* तेन देवर्षिगन्धर्वयक्षराक्षसपन्नगैः ।

[V2 °वैर् (for -गन्धर्व-). M4 -पन्नगरक्षसाम् .]

—^{c}) Ś1 D1–3 5 7.9 11.12 तेनोक्तं (for वागुक्ता). Ñ V B D10.13 M4 अवध्यः स्यामि (Ñ1 चास्मी; V2 स्यादि)ति प्रोक्तं. —^{d}) B1 missing up to क्तं. B2 M3 च तं; D11 त्वतन् (sic) (for च तन्). D11 मृपां (sic) (for मया)

14 ^{a}) G1 3 [अ]चिंत°; Cg as in text (for [अ] कीर्तयद्). —^{b}) M2 मानवांस्. D4.6 T3 तथा; Cg k t as in text. —For 14^{ab}, Ś1 Ñ V B D1–3 5.7 9–13 M4 subst.

456* अवज्ञाय तु तद्रक्षो मानुषान्नान्वकीर्तयत् ।

[Ñ1 अवज्ञानात्, V3 B2 D2.3.7.13 अवज्ञया, B1 अवज्ञैव B1 D9 च, M4 हि (for तु). Ś1 D5 12 रक्षस्तान्, D9 रक्षत्वात्, D1 3 7 रक्षस्तन् (by transp.) (for तद्रक्षो) V4 अवज्ञापूर्वक रक्षो (for the prior half) Ñ2 V2–4 D10 [अ]नु°, V1 [अ]प्र°, B1 [अ]नुकीर्तयेत्, B4 [अ]नुकीर्तनात्, D13 त्वकीर्तयेत, M4 [ए]व° (for [अ]न्वकीर्तयत]. Ś1 D5 12 व्याहरन्मानुषाद्वधं, D1–3 7 9 11 न व्या(D11 नोदा)हरत मानुषान् (D3 °नवान्) (for the post. half).]

—^{cd}) Cg मानुषाद् (as in text). Ś1 D1–3 5 7 9.11 12 तेनासौ मानुषैर्वध्यो. Ś1 D5 12 चान्यो न (for नान्योऽस्य). Ñ V B D10.13 M4 तस्मात्स(V4 om. त्स)मानुषेणैव वध्यः पापो भविष्यति.

15 D12 om. 15 —^{a}) Ś1 D1–3 5 7 9.11 तच्छ्रुत्वा तु; Ñ V B D10 13 M4 इति श्रुत्वा; D6 * तच्°; G2 M1 °ज्ज्ञात्वा; Cg as in text (for एतच्छ्रुत्वा). Ñ V1 B1.3 4 D10.13 हितं; V2 ततो; V3 B2 M4 हि तद्; V4 च तद् (for प्रियं). —^{b}) Ś1 V1 D1–5 7.9 11 T3 M2.3 °दीरि(D9 °र)तं (for समुदाहृतम्) —^{cd}) D4 T3 transp देवा and सर्वे. G1 3 M2 transp. महर्षयः and सर्वे. Cg k प्रहृष्टाः (as in text) Ś1 D1–3 5 7 9.11 गंधर्वर्षिसमा(D1 °र्वा ऋषिसं)युक्ताः प्रहृष्टाः सर्वदेवताः (D5 वाक्यमब्रुवन्); Ñ V B D10 13 M4 देवाः शक्रपुरोगास्ते (Ñ2 °स्तु) हर्षिताः सर्वतो(D13 °शो)भवन्.

16 ^{a}) Ś1 D5 विग्गुं (for विष्णुर्). —^{b}) Ś1 D1–3.5 7.9 12 विधिना सर्वतेजसा(Ś1 D5 12 °एव ते); Ñ V B D10.11 13 M4 तत्रायाद्भ(V3 °यातो भ [hypermetic], B4 °गाद्भ; D11 °यं भ)गवान्स्वयं (V4 °न्प्रभुः). —After 16^{ab}, Dt D4 6 8 14 S (except M4) Cg ins

457* शङ्खचक्रगदापाणिः पीतवासा जगत्पतिः ।

—Thereafter Dt D6 8.14 G3 M3 cont. .

458* वैनतेयं समारुह्य भास्करं तोयदो यथा ।
तप्तहाटककेयूरो वन्द्यमानः सुरोत्तमैः ।

[Cg k do not comment. Ct comments on l. 1. —(l. 1) Dt D6 8 भास्करस्. Dt D6 8 14 तोयद (sic). —(l. 2) D6 सुरोत्तम· (for सुरोत्तमै).]
—After 16^{ab}, D11 ins. l. 1-5 of 462*, then reads 459*. —^{c}) D1–3 7 वै; D9 [अ]पि (for च) Dt D6.8 °गत्य; Cg.k as in text (for समागम्य). —^{d}) D1–3.7 9 transp. तत्र and तस्थौ. —For 16^{cd}, Ś1 D5 11.12 subst. :

459* देवता ब्रह्मणा सार्धं तस्थुस्तत्र समाहिताः ।

—After 16, G3 ins

460* तत्रागतं हरिं दृष्ट्वा देवं नारायणं प्रभुम् ।
पद्मजः पूजयामास प्रत्युत्थाय कृताञ्जलिः ।

[No comm]

17 ^{b}) Dt D6 T3 G3 तम°; D14 T1.2 °ष्टुत्य; G4 °ष्टं त्य (sic), Cg as in text (for समभिष्टूय). —^{c}) D4 नियोत्स्यामहे. —^{d}) Dt लोका * · ** * म्यया.

18 ^{b}) Dt °पतिर् (sic) (for °पतेर्). D4 14 T G1 3 4 M3 प्रभो (for विभो). —For $17–18^{d}$, Ś1 D1–3.5.7.9.11.12 subst.; Ñ V B D10.13 ins. l. 7 only after l. 8 of 462*.

461* अब्रुवंस्ते तदा सर्वे सुराः संपूर्णमानसाः ।
त्वां नियोक्ष्यामहे विष्णो लोकानां हितकाम्यया ।
एवमुक्तोऽब्रवीद्विष्णुस्तथेति सुरमण्डलम् ।
तस्य ते तद्वचः श्रुत्वा व्यक्तमूचुरिदं सुराः ।
एष राजा दशरथो हयमेधेन दीक्षितः ।
अश्वमेधेन यज्ञेन देवतानामनुग्रहात् ।
धर्मशीलो गुणश्लाघ्यः सत्यवादी दृढव्रतः ।

G. 1 14 34
B 1. 15 21
L. 1. 10. 74

तत्र त्वं मानुषो भूत्वा प्रवृद्धं लोककण्टकम् ।
अवध्यं दैवतैर्विष्णो समरे जहि रावणम् ॥ १९

स हि देवान्सगन्धर्वान्सिद्धांश्च ऋषिसत्तमान् ।
राक्षसो रावणो मूर्खो वीर्योत्सेकेन बाधते ॥ २०

[(l 1) D1 संतप्त- (for सपूर्ण-). —(l. 2) = 17^{cd}. D11 त्वा D7 नियोऽया° (for नियोक्ष्यामहे) D12 om. विष्णो. Ś1 D1 5. 11.12 क्रियता (Ś1 °ते) हित. —(l. 3) D11 च मुमगल (for सुरमण्डलम्) —(l 4) D11 तद्वचन (for ते तद्वच). D3.7 वच· (for सुरा) —(l 5) D11 पुत्रार्थ दीक्षित क्षमी (for the post. half). —Ś1 D1–3 5 7.9 12 om 1 6. –(l 7) Ñ V1 3 4 B D1–3 7 10 13 °श्लाघी, D9 गुण श्लाघ्य (for गुणश्लाघ्य). V2 जितेंद्रिय: (for दृढव्रत).]

—[e]) Ś1 Dt D1–3 5–9 11.12 अस्य; Cg तस्य (as in text). V2 तनुषु (for तिसृषु) —[f]) D4 G1 transp. ह्री and श्री. Ś1 D1–3 5 7.9 12 ह्रीश्री(D5 श्रीह्री by transp)कल्पासु धीमत:; D11 ह्रीश्रीकीर्तिषु धर्मत:; T2 °कीर्त्यसमासु (sic) च. —[gh]) D11 चतुर्धा त्वं विभज्य स्वं प्रादुर्भवितुमर्हसि. —For 16^{c}–18, Ñ V B D10.13 M4 subst., while D11 ins. l. 1-5 only after 16^{ab}.

462* ब्रह्मणा मनसा ध्यातस्तद्ध्यायामितद्युति: ।
अब्रवीत्तं ततो ब्रह्मा विष्णुं सुरगणै: सह ।
आर्तानामसि लोकानामार्तिहा मधुसूदन ।
याचामहेऽतस्त्वामार्ता: शरणं नो भवाच्युत ।
ब्रूत किं करवाणीति विष्णुस्तानब्रवीद्वच: ।
इति तस्य वच· श्रुत्वा पुनरूचुरिदं सुरा: ।
राजा दशरथो नाम तप्तवान्सुमहत्तप: ।
इष्टवानश्वमेधेन प्रजाकाम: स चाप्रज: ।
अस्मन्नियोगात्त्वं विष्णो तस्य पुत्रत्वमाप्नुहि ।
तस्य भार्यासु तिसृषु श्रीकल्पासु जनार्दन ।
चतुर्धा संविभज्य स्वं प्रादुर्भवितुमर्हसि ।

[(l. 1) Ñ2 B3 D10 transp ब्रह्मणा and मनसा. B2 समनु° (for मनसा ध्यातस्). B1 तत्रायाद°, D13 तद्ध्याप्याय° (for the post. half). —(l. 2) M4 सर्वै (for विष्णुं). B1 देवगणै. —(l. 3) D11 अस्मि (for असि). Ñ1 V4 B2 3 D11 मधुसूदन·. —(l. 4) V4 तु, B2 च (for ऽतस्). V3 याचामस्त्वां वय त्वार्ता:; M4 अतस्त्वामर्थयामोच (for the prior half). B4 मे (for नो). D13 [अ]च्युन —(l. 5) D10 ब्रूहि (for ब्रूत). D11 -करवानस्मि (for °णीति). Ñ1 अ * वीद्. D11 M4 तत (for वच). —After l. 5, D11 reads 459* and 461*. —(l. 6) V2 याचितस्य (for इति°). M4 वच. (for सुरा). —(l. 7) M4 तु (for सु-). —(l. 8) Ñ1 *श्वमेधेन, V2.4 B1 M4 चाश्वमेधेन. V4 पुत्र- (for प्रजा-). V2 सदा (for स च). —After l. 8, Ñ V B D10.13 ins. l. 7 of 461* (for variants cf. v.l. 461*). —(l. 9) V1.2 B1 D13 M4 अस्मिन्, V3 तस्मान्, V4 अस्मान्. V2 नियोगे (for नियोगात्). D13 आप्नुति (sic) (for आप्नुहि). —(l. 10) B1 illeg. for श्री. B1 जनाजनार्दन (by ditto.), B4 जनार्दन·. —(l. 11) V1 संविमह्य (corrupt), V4 B1.2 (m. also as in text) M4 [अ]शं विभज्य, B4 °क्त-; D13 त्वं विभज्य (for संविभज्य). V1 B1 D10 M4 त्व, B4 -[आ]त्मा (for स्व). V4 प्रभविष्णु त्वम् (for प्रादुर्भवितुम्). B2 अर्हति.]

Ñ V B D10 13 M4 cont, while D11 ins after 18 :

463* स नियुक्तस्तदा देवै: साक्षान्नारायण: प्रभु: ।
तानुवाच ततो देवानिदं वचनमर्थवत् ।
किं मया तत्र कर्तव्यं प्रादुर्भूतेन व: सुरा: ।
कार्यं कुतो वापि भयं युष्माकमिदमीदृशम् ।
इति श्रुत्वा वचस्तस्य विष्णोरूचुरिदं सुरा: ।
राक्षसान्नो भयं विष्णो रावणाल्लोकरावणात् ।

[For l 1-5 cf. I 15. 1–3^{ab}. —(l. 1) V2–4 B1 2 4 तथा (for तदा) M4 ततो (for साक्षान्) —(l 2) Ñ2 अनूवाच (for तानुवाच) M4 पुनर् (for ततो) V2 अब्रवीत् (for अर्थवत्). —(l. 3) D11 मयात्र (submetric) (for मया तत्र). V2 वै (for व). V1 प्रादुर्भवेन वेश्वरा (marg व हुरा also) (for the post half). —D13 om. (hapl.) lines 4–5. —(l. 4) B2 जात (for कार्यं) M4 हि (for [अ] पि) V4 transp. वापि and भय V2 ह्यस्माकम् (for युष्माकम्) V4 अपि (for इदम्). V4 मीदृश (sic) —(l. 5) V4 D11 तस्य वच श्रुत्वा (by transp.). V3 विष्णुर्, B2 विष्णु (for विष्णोर्). —(l. 6) Before line 6, D13 ins. ref. देवा ऊचु. V1 रामणाल् (for रावणाल्). Ñ2 B2 -वारणात् (for -रावणात्).]

19 [a]) Ś1 D5 12 transp. तत्र and त्वं. T2 मानुषं (for मानुषो) —[b]) G4 प्रवृत्तं (for प्रवृद्धं). D2 3.7 जहि कंटकं; G2 M1 देवकंटकं (G2 °क:). —[c]) D2 5 अवध्यो; D3 अयश्यक्यं (sic), D7 अशक्यं; Cg.k.t अवध्यं (as in text). D12 दैवता (sic) (for दैवतैर्). D14 सर्वै:; M3 देव (for विष्णो). —[d]) M3 (after corr. *sec. m.* as in text) वारणं (metathesis) (for रावणम्).

20 [a]) G4 ह (for हि). Ś1 D1–3 5 7 देवर्षि- (for देवान्स-). —[b]) D14 T2 G4 मुनि- (for ऋषि-). Ś1 D1–3 5 12 सिद्धासु(D5 12 °न्सु)रमहोरगान्. —[c]) M3 reads *inf. lin. sec m.* रावणो. Ś1 D1–3 5 7 9.12 नाम (for मूर्खो) —[d]) Dt D1 3 6.8 वी(D1 धै)र्येद्रेकेन (Dt D6 8 °ण); G2 °त्वेकेन (sic), Cg as in text (for वीर्योत्सेकेन). —For 19–20, Ñ V B D10 11 13 M4 subst. ·

464* मानुषीं तनुमास्थाय समुद्धर्तुं त्वमर्हसि ।
त्वत्तो हि नान्यस्त पापं शक्तो हन्तुं दिवौकसाम् ।
स दीर्घं तप्तवान्कालं तपोऽत्युग्रमरिंदम ।
तेनास्य परितुष्टोऽस्य बभूव प्रपितामह: ।
ततोऽस्मै प्रददौ तुष्टो वरदो भगवान्पुरा ।
अभयं सर्वभूतेभ्यो वर्जयित्वा तु मानुषान् ।
ततो दत्तवरस्यैव तस्य नान्यत्र मानुषात् ।
वधाद्भयमतश्चैनं गत्वा मानुषतां जहि ।
स हि देवर्षिगन्धर्वांस्तप:सिद्धांश्च मानुषान् ।
वरदानबलोन्मत्तो बाधते राक्षसाधम: ।

[For l. 1 and 3-6 in Ñ V B D10.11.13 M4 cf. I. 15. 3^c–5^d. —(l. 1) Ñ2 V4 B3 D10 सर्वं(V4 °त्व)मुद्धर्तुम्; B1 °तम् (for समुद्धर्तुं त्वम्) —(l. 2) M4 नान्यस्तु (for हि नान्यस्). —(l 3) B2 reads twice in succession l. 3-7. B2 (first time) transp स and दीर्घ. V2 D13 काम (for काल) B1 ततो (for तपो). Ñ2 B2 (both times) द्युम्नम्, (for ऽद्युम्नम्) Ñ1 V4 B4 D11 अरिंदम. —(l 4) V1 B2 (both times) येन (for तेन) —(l 5) D11.13 तदा, M4 अतो (for ततो). M4 भगवान् वरद (by transp). V3 स्वय, M4 वर (for पुरा). —(l 6) B1 अवध्य (for अभय). Ñ1 lacuna, V4 B1 D10 च (for तु). V2 मानुष, V4 मानवान्. —After l 6, V4 reads l. 10 followed by l. 1 of 466*. —For ins. see below —V3 M4 om l 7-9. —(l. 7) B1 -वरश्च (for -वरस्य). Ñ2 V2.4 B2 (both times)-4 D10.11.13 एवं (for एव). V4 एवात्र, B1 नाशोत्र (for अन्यत्र). —D10 om. l. 8 and 9 —(l. 8) Ñ2 V2.4 B3 वधोपायम्, V1 व * द्भयम् (for वधाद्भयम्). Ñ1 first letter illeg. (for गत्वा). Ñ2 erroneously om. ष in मानुषतां —(l. 9) B1 ह (for हि). V4 तप. स्थित्वा च (for तप सिद्धांश्च). V2 सासुरान् (for मानुषान्). B4 सिद्धाश्च मानुषांस्तथा (for the post. half). —(l. 10) V4 reads l 10 after l. 6. Ñ2 D11.13 M4 -मदो°; V3 -वरो° (for -बलोन्मत्तो). V3 M4 राक्षसाधिप.]

—After l. 6, B4 ins. (followed by l. 8 of 466*):

465* एवमस्माद्वरं प्राप्तः स राक्षसपतिः प्रभो ।

—Ñ V B (For B4 cf. v.l. l. 8 of 466*) D10.11.13 M4 cont.:

466* यज्ञहा ब्रह्महा चैव ब्रह्मद्विट्पुरुषादकः ।
अवध्यो वरदानेन रावणो लोककण्टकः ।
तेनाक्रान्ता नृपतयः सरथाः सहकुञ्जराः ।
हता विप्रद्रुताश्चान्ये प्राद्रवन्ति दिशो दश ।
भक्षिता ऋषयश्चैव तथैवाप्सरसां गणाः ।
दृप्तः सप्त सदा लोकान्क्रीडन्निव स बाधते ।
अवज्ञाताः पुरा तेन वरदानेन मानवाः ।
तस्मात्तस्य वधो दृष्टो मानुषेभ्यः परंतप ।

[V4 reads l. 1 after l. 10 (transp.) of 464*. —(l. 1) M4 [अ]सौ (for [ए]व) V4 धर्मद्विट् (for ब्रह्मद्विट). V3 °दय, M4 पिशिताशन (for पुरुषादक.). V4 om. from the post half of l. 2 up to the prior half of l 5. —(l. 2) B3 (marg.) M4 -रावण (for -कण्टक). —M4 om. l. 3-8. —(l. 3) V2 सबलाः (for सरथा). D11 lacuna (for सह). —(l. 4) V2.3 B1 विप्रक्रु(B1 °ह)ताश्चान्ये (V3 · काले); D13 च प्रद्रुहा° (for विप्रद्रुताश्चान्ये). Ñ B1.2.4 D10.11 प्राद्रवंत (for °वन्ति). —(l. 5) B2 तथापि, D11 * चैव (for तथैव). V2 तथाप्सर° (submetric), V4 बाधतेप्सरसा गणान् (for the post. half). —(l. 6) V1 (m. as in text).3 तृप्त; V2 तत.; V4 B4 दृष्ट; B1 दृष्टः; D13 वर- (for दृप्तः). V2 सर्वान्; D13 -दृप्तः (for सप्त). V2 आक्रीडन्निव (for क्रीडन्निव स). B1.2 (m., orig. बाधति) बाधति (sic) (for बाधते). —After l. 6, D11 reads I 15. 4^a–5^b (var) repeating them in their proper place. —l. 7 and 8 = 1 15.6 which is omitted in its proper place in Ñ V B D10.11.13 (cf v l I 15 1). —(l 7) Ñ V B D10.13 transp l. 7 and 8. B1 अविज्ञाता. D13 [अ]नेन (for तेन). —(l. 8) Ñ V B D10.13 transp. l 7 and 8 and B4 repeats l. 8 here, reading it for the first time after 465* V4 अस्मात्. Ñ2 तस्मै (for तस्य). V1 वरो° (sic), V2 °न्यस्तो (for वधो दृष्टो) V3 B1 मनुष्येभ्य. V1.4 B1.4 (second time) D13 परतप, B4 (first time) सुरद्विष.]

—After 20, Dt D4.6.8.9.14 S (except M4) Cm g k t ins..

467* ऋषयश्च ततस्तेन गन्धर्वाप्सरसस्तथा ।
क्रीडन्तो नन्दनवने रौद्रेण किल हिंसिताः ।
वधार्थं वयमायातास्तस्य वै मुनिभिः सह ।
सिद्धगन्धर्वयक्षाश्च ततस्त्वां शरणं गताः ।
त्वं गतिः परमा देव सर्वेषां नः परंतप ।
वधाय देवशत्रूणां नृणां लोके मनः कुरु ।
एवमुक्तस्तु देवेशो विष्णुस्त्रिदशपुंगवः ।
पितामहपुरोगांस्तान्सर्वलोकनमस्कृतः ।
अब्रवीत्त्रिदशान्सर्वान्समेतान्धर्मसंहितान् ।
भयं त्यजत भद्रं वो हितार्थं युधि रावणम् ।
सपुत्रपौत्रं सामात्यं समित्रज्ञातिबान्धवम् ।
हत्वा क्रूरं दुरात्मानं देवर्षीणां भयावहम् ।
दशवर्षसहस्राणि दशवर्षशतानि च ।
वत्स्यामि मानुषे लोके पालयन्पृथिवीमिमाम् ।
एवं दत्त्वा वरं देवो देवानां विष्णुरात्मवान् ।
मानुषे चिन्तयामास जन्मभूमिमथात्मनः ।
ततः पद्मपलाशाक्षः कृत्वात्मानं चतुर्विधम् ।
पितरं रोचयामास तदा दशरथं नृपम् ।
ततो देवर्षिगन्धर्वाः सरुद्राः साप्सरोगणाः ।
स्तुतिभिर्दिव्यरूपाभिस्तुष्टुवुर्मधुसूदनम् ।

[Cr. no comment. —(l. 1) D4 तु (for च). T3 तदा (for तथा). —(l. 2) Dt D6.8 विनिपातिता ; D9 °सहता, G2 °सिहिता. (by metathesis) (for किल हिंसिताः). —(l. 5) D9 G1.3 M3 परमो (for परमा). G1.3 M3 देवस् (for देव). D9 परतप·. —(l. 6) D4 नृणां *sup. lin.* —(l. 7) M3 ए * (for एवम्). Dt D6.8 स्तुतस् (for उक्तस्). T3 -पुगवै (for -पुगवः). —(l. 8) G4 -देव- (for -लोक-) —(l. 9) M2.3 -सश्रि(M3 °श्रि)तान् (for -संहितान्). D9 समेतार्थसमाश्रितान् (for the post. half.). —(l. 11) Dt D4.6.8.9 T3 -मंत्रि- (for -मित्र-). —(l. 12) Dt D6.8 °धर्षं, G1 महा° (for दुरात्मानं). M2 damaged from first व to भ. —(l. 14) M2 damaged from लो to पाल. D9 पालये (for पालयन्). —(l. 16) D8 reads l. 16,17 in marg. Dt D6.8 मानुष्ये, T3 मानुषी (for

G I. 14 43
B. I. 15. 33
L I 10 76

तमुद्धतं रावणमुद्धतेजसं
प्रवृद्धदर्पं त्रिदशेश्वरद्विषम् ।
विरावणं साधुतपस्विकण्टकं
तपस्विनामुद्धर तं भयावहम् ॥ २१

इति श्रीरामायणे बालकाण्डे चतुर्दशः सर्गः ॥ १४ ॥

मानुषे). Dt -भूमि, D14 -भूमिर् (for -भूमिम्). Dt यथा, G1.3 तदा (for अथ). —(l. 17) D8 reads l. 17 in marg. D14 °विशालाक्ष (for पद्मपलाशाक्ष). M2 damaged from तु to र्भं in चतुर्विधम्. —(l. 18) M2 damaged for पि in पितर. G1 M3 तथा (for तदा). M2 damaged from र to प in दशरथ नृप. —(l. 19) G1 °द्राप्सरसो (for °द्रा साप्सरो-). —(l. 20) M2 partially damaged.]

21 [a]) Ś1 Ñ V1–3 B D1–3.5 7 10–13 M4 तमु (D12 °दु) द्धवणं; V4 तमुन्मदं; D14 T G2.3 M3 त्वमु°; G1 समु°; G4 त्वमुत्थितं; Cg as in text (for तमुद्धतं). D1–3 7 राक्षसम् (for रावणम्). Ś1 D1.3 5 7 12 उग्रमाहवे; Ñ V B Dt D4.6-8.10 11.13 M3.4 Cm.g उग्र° (V1 °ख [sic], B4 °द्र [sic]), D2 उग्रहाव*; T3 इद्ध°; M2 ऋद्ध *** (for ऋद्धतेजसं). —[b]) V4 प्रबुद्ध-; B4 D11 विवृद्ध- (for प्रवृद्ध-). M2 damaged from the first द to the second द. V2 D1 त्रिदिवेश्वर-; D12 त्रिदशेसुर- (for त्रिदशेश्वर-) —[c]) Ś1 D5 12 तं°; V2 विद्रा°; D1.3.7 T3 विराविणं; D13 त्वं°; Cm g k.t as in text (for विरावणं). Ś1 बुद्धगणस्य; Ñ V B D10 11.13 M4 सर्व°; D1–3 7 नित्य°; D5.12 विबुधगणस्य (hypermetric), Cg (gloss) साधु निःशेषम् (for साधुतपस्वि-) V1 **कं; D3 -कं** (for -कण्टकं). —[d]) D9 उद्धरणं; D14 ऋद्धतरं; G1 2 4 M1 3 उग्रतरं; Cr m g.t as in text (for उद्धर तं). M2 भयाव*. Ś1 D1–3.5 7.12 पराक्रमादुद्धरतां भवानिति. Ñ V B D10 11.13 M4 मनुष्यता(D11 °*)मेत्य निहंतु(Ñ2 °त्य [sic]) मर्हसि. —After 21, Dt D4 6 8 9 14 S (except M4) Cm.g k.t ins.

468* तमेव हत्वा सबलं सबान्धवं
विरावणं रावणमग्र्यपौरुषम् ।
स्वर्लोकमागच्छ गतज्वरश्चिरं
सुरेन्द्रगुप्तं गतदोषकल्मषम् ।

[(l. 1) D4 T3 -वाहनं (for -बान्धव). —(l. 2) T3 विराविण (for विरावण). Dt D6 8 G2 M1 उग्र- (for अग्र्य-) —(l. 3) D9 T1 3 G2 4 M1 Cgp स्वलोकम् (for स्वर्लोकम्). M3 -त्त[sic] विज्वरश्च (for गतज्वरश्च). —(l 4) D14 T गतरोष°, G2 3 M1 3 °किल्बिषं , M2 सुतदोषकल्म*.]

Colophon. *Kānda name* Ś1 Ñ2 Dt D4 10 om. Kānḍa name V B आदि°; D1.3 अयोध्या°. —*Sarga name* : Ś1 V2 D1 3 5 7 10 12 रावणवधोपाय: (D10 °ध्याय:) (D10 om), Ñ V1 4 B राव(V1 °म)णवधोपाय:; V3 D2 रावणवधोपायचिंता(V3 °मंत्रणं); D9 पायसोत्पत्तिः. —*Sarga no.* (figures, words or both) Ś1 Ñ1 V1 4 B1.4 D3.12 om. Ñ2 B2 3 D10 14 (as in text), V2 16, V3 13; D1 11, D5 7 10, D2 एकादशः, D9 14 S (except M4) पंचदशः (D9 °श); D11 M4 चतुर्दशः (as in text), Dt D4 6 8 पंचदशः 15. D13 इत्यार्षे- यणे- कांडे रा- वधोपायो- चतुर्दशः (dash indicates lacuna). —After colophon, G1.2 4 M2 conclude with श्रीरामाय नमः; G3 with श्रीमते रामानुजाय नमः.

१५

ततो नारायणो विष्णुर्नियुक्तः सुरसत्तमैः ।
जानन्नपि सुरानेवं श्लक्ष्णं वचनमब्रवीत् ॥ १
उपायः को वधे तस्य राक्षसाधिपतेः सुराः ।
यमहं तं समास्थाय निहन्यामृषिकण्टकम् ॥ २
एवमुक्ताः सुराः सर्वे प्रत्यूचुर्विष्णुमव्ययम् ।
मानुषीं तनुमास्थाय रावणं जहि संयुगे ॥ ३
स हि तेपे तपस्तीव्रं दीर्घकालमरिंदम ।
येन तुष्टोऽभवद्ब्रह्मा लोककृल्लोकपूजितः ॥ ४
संतुष्टः प्रददौ तस्मै राक्षसाय वरं प्रभुः ।
नानाविधेभ्यो भूतेभ्यो भयं नान्यत्र मानुषात् ॥ ५
अवज्ञाताः पुरा तेन वरदानेन मानवाः ।
तस्मात्तस्य वधो दृष्टो मानुषेभ्यः परंतप ॥ ६
इत्येतद्वचनं श्रुत्वा सुराणां विष्णुरात्मवान् ।
पितरं रोचयामास तदा दशरथं नृपम् ॥ ७
स चाप्यपुत्रो नृपतिस्तस्मिन्काले महाद्युतिः ।
अयजत्पुत्रियामिष्टिं पुत्रेप्सुररिसूदनः ॥ ८

G I 15 2
B. I 16 9
L. I II. 8

15

☞ Ñ V B D10 11.13 om. st. 1—6 (D11 1-3 and 5^{cd}-6) (cf 463*, 464* and l. 7 and 8 of 466* in I. 14).

1 ^{ab}) D14 T1 2 G2.4 M1.3 देवो; Cg k as in text (for विष्णुर्). Ś1 D1–3 5 7 12 M4 स (D2.3 सं) नियुक्तः सुरैः सर्वैं (M4 सुरगणै) विष्णुर्नारायणस्तदा (Ś1 D5 12 °था). —^{c}) Ś1 D1–3.5.7.12 M4 उपग (D12 °*) म्य; D9 जानतापि; Cr.m.g k.t as in text (for जानन्नपि). G1 सुराद् (for सुरान्) Ś1 D1–3.5.7 12 सर्वान् (for एवं) —^{d}) M3 श्रीमान् (for श्लक्ष्णं). D5 अब्र * त्.

2 D5 reads 2 and 3 in marg —^{a}) Ś1 D1–3.5.7.12 क उपायो (by transp.); M4 को ह्युपायो. D5 वधस् (for वधे). —^{c}) Ś1 D5 12 यद् (for यम्). G3 यामहं तनुमास्थाय. —^{d}) M4 मुनि- (for ऋषि-).

3 D5 reads 3 in marg. ^{a}) D5 उक्त्वा (sic) (for उक्ताः). —^{c}) Ś1 Dt D1–3.5–8 12 मानुषं रूपम्; Cg as in text (for मानुषीं तनुम्). —^{d}) Ś1 D1–3 5 12 M4 तद्रक्षो; D7 तं रक्षं (sic) (for रावणं).

4 D11 repeats 4^{a}–5^{b} here, reading them for the first time after l. 6 of 466*. —^{a}) G4 न (sic) (for स). Ś1 D1–3.5 7 11 (first time).12 तेन तप्तं; Cg t as in text (for स हि तेपे). —^{b}) Dt D4–6 8 9.14 T1 3 G1 3 4 M3 अरिंदमः (D5 °मं); M4 अतंद्रितः. —^{d}) Dt D4.6 8.9 M2 4 Cg k.t -पूर्वजः; G2 -पूजिकः (sic) (for -पूजितः).

5 ^{a}) D1 5 M4 स; Cm g t as in text (for सं-). —^{b}) D2 3.7 तदा (for प्रभुः). D11 (first time) ह्यवध्यतां (for वरं प्रभुः) —^{c}) D2 marg, D12 om. (hapl.) भूतेभ्यो. —^{d}) Ś1 D1–3.5.7.12 M4 [ऽ]भयमन्यत्र; Cm.g t as in text (for भयं ना°). —After 5, M4 ins. 469*.

6 ^{b}) Dt om. the portion in ^{b} after वर. D6 8.14 -दाने हि (for -दानेन). T3 मोहिताः (for मानवाः). —For 6^{ab}, Ś1 D1–3 5.7.12 subst, while M1 ins after 5:

469* स दुर्बुद्धिर्वरं प्राप्तो राक्षसाधिपतिः प्रभो ।

[D7 नु- (for स). Ś1 D5 12 स पूर्वं हि; M4 एव तस्माद् (for स दुर्बुद्धिर्). D2 7 प्राप्य (for प्राप्तो). M4 स राक्षसपतिः (for राक्षसाधिपतिः)]

—After 6^{ab}, D4.6 8 9.14 S (except M4) Cg ins.:

470* एवं पितामहात्तस्माद्वरं प्राप्य स दर्पितः ।
उत्सादयति लोकांस्त्रीन्स्त्रियश्चाप्यपकर्षति ।

[Cr.m k t do not comment —(l. 1) D6.8 M3 वरदानेन गर्वितः (M3 दुर्मतिः); D9 वर प्राप्याथ दर्पित (for the post. half). —(l. 2) D6 अपि [with hiatus] (for चापि). D8 [उ]प-; D9 [अ]व- (for [अ]प-)]

—^{d}) D2 3 7 मानवेभ्यः. Ś1 D5.12 परं तदा; D1.6 M4 °तपः (sic) (for परंतप).

7 ^{ab}) M3 [ए]वं (for [ए]तद्). Ś1 D1–3 5 7.11 M2 अव्ययः; M4 अच्युतः (for आत्मवान्) Ñ V B D10 13 इत्युक्तो भगवान्देवैर्विष्णुर्लोक (D13 °ष्णो लोक [sic]) पितामहः (B1 °नमस्कृतः) —D7 om. 7^{c}–8^{b}. —^{c}) Ñ2 मास in marg. —^{d}) Ñ2 (m.) V1 4 B D10 13 ततो; V3 पितुः; D4 नृपं; T3 तथा; M4 वृद्धं (for तदा). D4 भृशं (for नृपम्).

8 D7 om. 8^{ab} (cf v l. 7) —^{a}) Ś1 D1–3 5 11–13 अजस्य°; V2 समाप्य सत्रं; Cg.t as in text (for स चाप्यपुत्रो). —^{b}) V1 त्वस्मिन्. Ś1 D5 12 13 यदृच्छया; Ñ B D10.11 महामनाः; V1.3 °त्मनः (V3 °ना); V2 4 °यशाः (for महाद्युतिः) —D11 repeats 8^{cd} as in Ś1 —^{c}) D14 illeg. for यजत्पुत्रि. Ñ V B D10 11 13 M4 वाजिमेधेन; D6 °कामिष्टिं; Cr g.k t as in text (for पुत्रियामिष्टिं). Ś1 D1–3.5 7.12 याज्य (D2 °च्य)ते द्विजमुख्येन. —^{d}) Ś1 D1–3.5.7 पुत्रार्थम्; D13 पुत्रेष्ट्या (for पुत्रेप्सुर्). V1 3 B2–4 D10 M3 °मर्दनः; D9 अभिनंदनः; D13 चारिसूदन (to avoid hiatus), T2 रिपु° (for अरिसूदनः). D11 ऋतुना भूरिदक्षिणः. —After 8, Dt D4 6.8 9 14 S (except M4) Cg.k.t ins..

471* स कृत्वा निश्चयं विष्णुरामन्त्र्य च पितामहम् ।
अन्तर्धानं गतो देवैः पूज्यमानो महर्षिभिः ।

G. I 15. 3 B. I. 16 10 L I. 11 9

तती वै यजमानस्य पावकादतुलप्रभम् ।
प्रादुर्भूतं महद्भूतं महावीर्यं महाबलम् ॥ ९
कृष्णं रक्ताम्बरधरं रक्तास्यं दुन्दुभिस्वनम् ।
स्निग्धहर्यक्षतनुजश्मश्रुप्रवरमूर्धजम् ॥ १०
शुभलक्षणसंपन्नं दिव्याभरणभूषितम् ।
शैलशृङ्गसमुत्सेधं दृप्तशार्दूलविक्रमम् ॥ ११
दिवाकरसमाकारं दीप्तानलशिखोपमम् ।
तप्तजाम्बूनदमयीं राजतान्तपरिच्छदाम् ॥ १२
दिव्यपायससंपूर्णां पात्रीं पत्नीमिव प्रियाम् ।
प्रगृह्य विपुलां दोर्भ्यां स्वयं मायामयीमिव ॥ १३
समवेक्ष्याब्रवीद्वाक्यमिदं दशरथं नृपम् ।
प्राजापत्यं नरं विद्धि मामिहाभ्यागतं नृप ॥ १४

[Cr m do not comment —(l. 2) D9 reads from ततो (for गतो) up to प्रादुर्भूत in 9ᶜ in marg —G2 वेदैः M3 देवः (for देवै) M3 सुरोत्तम (also °मैः *inf lin. sec m*).]

9 ᵃ) Ś1 D1–3 5 12 13 तस्य; Ñ V B D7.10 11 तत्र; Cm g t as in text (for ततो). Ś1 D5 12 13 [ए]व; Ñ V B D10 11 M4 [ऽ]स्य; Cg वा (for वै). V1 हूयमानस्य. —ᵇ) Ś1 D1 5 11 12 13 अद्भुत°; Ñ V B (B1 om. from दृड्डु in 9ᵇ up to the first द्भु in 472*) D10 M4 अद्भुतद्युतिः (B4 °तेः), D2.3.7 महदद्भुतं; D9 अतुलविक्रमं (hypermetric); Ck t as in text (for अतुलप्रभम्). —After 9ᵃᵇ, Ñ2 B3 D10 read 12ᵃᵇ. —ᶜ) M3 reads महद्भूतं *inf. lin sec. m.* —ᵈ) M3 -शीर्षं (for -वीर्यं). T2 महद्बलं. M4 प्रदीप्तानलवर्चसं. —For 9ᶜᵈ, Ñ V B D10 subst., while D13 ins. after 12 (read after 9) :

472* उद्भूतं सुमहद्भूतं प्रदीप्तानलसंनिभम् ।

[B1 * * तं, B2 D10 उद्धृतं (उद्भूतं). V1.4 महा (V4 उद) भूतं समु (V1 ° *) द्भूत (for the prior half). D13 गृहीत्वानल-. Ñ1 D13 -सप्रभ (for -संनिभम्).]

—After 9, D13 reads 12

10 ᵃ) G4 Cm कृष्ण-; Ct as in text (for कृष्णं). Ś1 D1–3 5 7.9 12 कृष्णांबर (Ś1 D5 12 °ष्णाजिन)धरं (D2 °ब * ध) कृष्णं. —ᵇ) Ś1 D1 3–5.12 °क्षं; D2 कृष्णास्यं (for रक्तास्यं). D3 दु * भि-. —ᶜ) D9 -नयनं (for -तनुज-). Ś1 D1–3 5 7.12 हरि(D2 7.12 °रिं)स्निग्धेक्षणं रम्यं; G1.3 स्निग्धगंभीरनिर्घोषं (epic tag!); Cm g k.t as in text (for ᶜ). —For 10, Ñ V B D10 11.13 M4 subst. :

473* कृष्णाजिनधरं कृष्णं हरिश्मश्रुजटाधरम् ।
पद्मरक्तान्तनयनं मेघदुन्दुभिनिःस्वनम् ।

[(l. 1) The prior half = 10ᵃ in Ś1. M4 कृष्णांबर- (cf. 10ᵃ in D1) V1 कृष्ण-, V2 B1 3 D10 हरिच्-, M4 अरि- (sic) (for हरि-). —(l. 2) B1 -नय* (for -नयन). V4 -संनिभं (for -नि स्वनम्).]

11 ᵃ) D2 3.7 सर्व- (for शुभ-). Ś1 -संपूर्णं (for -संपन्नं). —Ñ1 om. from स in समुत्सेधं in ᶜ up to र in सिंहोदर (Ñ reading) in ᵈ. —ᶜ) Ś1 D5 11.12 मेरु-; D1 शील- (sic), D2.3.7 शत- (for शैल-). V1 B2 D12 -शृंगं (B2 D12 sic) (for -शृङ्ग-). V1 इवो°; D12 °द्भूतं; T3 G1 °त्सेदं (G1 °य, [both sic]); Cm g k t as in text (for -समुत्सेधं). —ᵈ) D9 द्वीपि-; Cm g.k.t as in text (for दृप्त-) M4 -गामिनं (for -विक्रमम्). Ñ V B D10 13 सिंहोदर (Ñ1 om.) कटीक्षणं (D13 °तटं). —After 11, B3 ins..

474* अपूर्वदर्शनं दिव्यं तेजोराशिसमायुतम् ।

12 Ñ1 V B1 4 om 12. D9 om. 12ᵃᵇ. D13 reads 12 after 9. Ñ2 B3 D10 read 12ᵃᵇ after 9ᵃᵇ. —ᵃ) Ś1 D1–3 5 7.11.12 -निभाकारं. Ñ2 B2 3 D10 13 M4 दिवाकरवद् (D13 °राद्य)चिष्मद्; Cg k as in text (for ᵃ). —ᵇ) Ś1 D5.11 12 दीप्त(D12 °प्ति [sic])वह्निसमप्रभं, Ñ2 B2 3 D10 13 M4 दुर्निरीक्ष्यं (Ñ2 B2 °क्षं)सुरैरपि; D1–3.7 पावकाद् (D1 °दु) द्भुत (D7 °तं)प्रभं (D1 °भां; D7 °प्रभुं), Cg.k t as in text (for ᵇ). —Ñ2 B2 3 D10 om. 12ᶜᵈ. —ᶜᵈ) Cg as in text (for ᶜ). Ś1 D1.7 11 12 राजितां (D7.11 °जती) नियतच्छदां. M4 जांबूनदमयीं पात्रीं विधूमांगारवर्चसं. Cr.m. g.k.t as in text (for ᵈ). —After 12, D13 ins 472*.

13 ᵃ) D2 -संपूर्ण- (for °र्णां). —ᵇ) D10 missing (for पात्रीं). M2 पद्मां (for पत्नीम्). V3 D11 श्रियां (for प्रियाम्). —ᶜ) D5 विमलां (for विपुलां). —ᵈ) D1–3 7 मायां (D1 °या; D7 म° [both sic]), D11 स्रयो (sic) (for स्वयं). Ś1 D5 12 मयो मायामिवासुरीं. Cr m g k t as in text (for ᵈ). —For 13, M4 subst., while Ñ V B D10 13 subst l. 1 only for 13ᶜᵈ and read before 13ᵃᵇ

475* काञ्चनीं पिहितां दोर्भ्यां परिगृह्याद्भुतोपमाम् ।
पायसस्यामृताख्यस्य परिपूर्णां हविष्कृतम् ।

[No comm —(l. 1) M4 काचन- (for काञ्चनी). V4 पिढिका; M4 [अ]पिहितां (for पिहितां). M4 महाभुजं (for [अ]द्भुतोपमाम्).]

M4 cont. 477*,

14 ᵃ) M4 समुपेत्य; Cm g k.t as in text (for समवेक्ष्य). —For 14ᵃᵇ, Ś1 D1–3 5.7.11.12 subst.

476* अब्रवीत्प्रश्रितं वाक्यमिदं द्विजवरं तदा ।

[D2.11.12 प्रसृतं, D3 प्रासीत (sic), D5 प्रमित (for प्रश्रितं). D11 ऋष्यशृंग द्विज (for इदं द्विजवर). D1 तथा (for तदा).]

—ᶜ) D11 °वरं; G2 °त्यांतरं; Cr m.g.k t as in text (for प्राजापत्यं नरं) —ᵈ) Ś1 D1–3 5.7 12 स्वयं (for नृप). —For 14, Ñ V B D10.13 subst., while M4 ins after 475* :

ततः परं तदा राजा प्रत्युवाच कृताञ्जलिः ।
भगवन्स्वागतं तेऽस्तु किमहं करवाणि ते ॥ १५
अथो पुनरिदं वाक्यं प्राजापत्यो नरोऽब्रवीत् ।
राजन्नर्चयता देवानद्य प्राप्तमिदं त्वया ॥ १६

इदं तु नरशार्दूल पायसं देवनिर्मितम् ।
प्रजाकरं गृहाण त्वं धन्यमारोग्यवर्धनम् ॥ १७
भार्याणामनुरूपाणामश्नीतेति प्रयच्छ वै ।
तासु त्वं लप्स्यसे पुत्रान्यदर्थं यजसे नृप ॥ १८

G 1 15 16
B 1.16 20
L 1 11 20

477* तमृष्यशृङ्गं प्रोवाच भूतमुत्पन्नमद्भुतम् ।
प्राजापत्यं विद्धि मां त्वं भूतमभ्यागतं द्विज ।

[(l 1) V1–3 D13 M4 तद् (for तम्) M4 °शृग. —(l. 2) D13 प्राजापति. B4 मा (for मां). V4 सूनम् (sic), B2 दूतम् (for भूतम्). M4 प्रयच्छ स्वयमेवैतद्राज्ञो हविरिति प्रभु.]
—Ñ V B D10.13 cont., while Ś1 D1–3 5.7.11.12 ins. after 14:

478* इमां पात्रीं मया दत्तां प्राप्य राज्ञे प्रयच्छ च ।
तमुवाच ततो धीमानृष्यशृङ्गो द्विजर्षभः ।
प्रयच्छ राज्ञे पात्रीं त्वं स्वयमेव समुद्यताम् ।
ऋष्यशृङ्गवचः श्रुत्वा प्राजापत्यो नरोत्तमः ।
ददौ नृपतये पात्रीं स्वयमेव समाहितः ।
प्रोवाचेक्ष्वाकुदायादं परया स्वरसंपदा ।
प्रीतस्तेऽहं महाराज सर्वामृतरसोद्भवम् ।
प्रयच्छामि गृहाण त्वमिक्ष्वाकुकुलनन्दन ।

[No comm. Ś1 D1–3.5.7 12 om. l. 1. —(l. 1) D11 समा- (for मया). V4 *ज्ञे (for राज्ञे). V1 3 प्रयच्छत, B1 °वै (for प्रयच्छ च). —(l. 2) V1 ऋषिशृगो. V2.4 द्विजोत्तमः (for द्विजर्षभः). Ś1 D1–3 5.7.11.12 ततोब्रवीद्द्विज(D11 °ज)श्रेष्ठः प्राजापत्य न(D2 3.7.11 सु)रोत्तमं. —(l 3) D2 राज्ञो (for °ज्ञे). Ś1 D5.11–13 पात्री राज्ञे (by transp.). D3 om. (hapl.) from the post. half of l. 3 up to the prior half of l. 5. Ñ1 [अ]द्भुतोपमां; Ñ2 V B D10.13 [अ]द्भुतामिति (B4 °ह), D7 °तं (sic) (for समुद्यताम्). —(l. 4) Ś1 D2 5.7.11.12 ऋषिपुत्र- (D2 °त्रो) (for ऋष्यशृङ्ग-). B1 damaged for त्यो नरोत्तमः. Ñ V2 B2–4 (B3 m. also as in V4) D10 महामतिः; V1 महीपतिः; V3 महामुनिः, V4 D13 महाद्युतिः, D11 स्वरो° [sic] (for नरोत्तमः). —Ñ V B D10.13 om. l. 5. —(l. 5) D11 नृप*ये. D5 प्राप्त (for पात्री). —Ś1 D1–3.5.7.12 om. l. 6–8. —(l. 6) Ñ1 -दाया* (for °दं). Ñ2 स्ववसंतदा (sic), V1–3 B3 D13 सुर° (for स्वरसंपदा). —(l. 7) D11 सहाभाज्य (sic) (for महाराज) V3 B2 -रसोपम (B2 °मा), B4 -वनो°; D10 -*सो°; D11 °त्तम (for -रसोद्भवम्). —(l. 8) B1 प्रयच्छाम. D11 -कुरु- (sic) (for -कुल-). Ñ1 -*दन; V3 -वर्धन, D11 -नंदनः (sic) (for -नन्दन).]
D11 cont. 479*.

15 For 15 and 16, Ñ V B D10.13 subst. 479*. —^{a}) Cg t ततः परं (as in text). Ś1 D1–3.5 7.12 ततस्तं स नरं (D12 शरणं), D9 अंतःपुरं°; D11 °सुरवरं, D14 T1.2 G2–4 M1.3 तम(G2.4 M1 °द)द्भुतं तदा (D14 महा-; G3 M3 ततो); T3 °तथा; G1 Ck अतः°; M2 सांतःपुरस्तदा; M4 ततस्तु स° (for ततः परं तदा) Ś1 ज्ञात्वा; D14 -राजा (sic) (for राजा). —^{b}) D1 प्रत्यु∴च. —^{c}) D3 M2 3 °वान् (sic) (for भगवन्). —^{d}) D2 3 7 किं वा(D7 चा) हं (for किमहं).

16 D6 om. 16. —^{a}) Cm g अथो (as in text). Ś1 D1–3 5 7 11 12 ततो नृपवरं; D9 °पुरोदिनं (for अथो पुनरिदं). D3 वाक्यं प्रावाक्यं (sic) (for वाक्यं). —^{b}) G4 प्राजापत्य-. D11 सुरो (for नरो). —^{c}) D1 °तो; M4 अभ्यर्चिताद्; Cm g.k.t as in text (for अर्चयता). M4 देवात्. —^{d}) Ś1 D1–5 7 11 12 G4 सद्यः; M4 सम्यक् (for अद्य) T1 प्राप्त *inf. lin.* Ś1 D1–3 5 7 11 12 फलं (for इदं). —For 15 and 16, Ñ V B D10.13 subst., while D11 M4 read after 478* and 480* respy:

479* प्रतिगृह्य च तां राजा शिरसा प्रणतोऽब्रवीत् ।
भगवन्किमनेनाहं करवाणीति वै तदा ।
तमब्रवीत्ततो भूतं प्राजापत्यं तदा नृपम् ।
स्विष्टस्य ते नरपते व्युष्टिरेषा मयोद्यता ।

[(l. 1) M4 [अ]थ (for च). Ñ V B3 D10 11.13 तं (for तां). B1 [ऽ]भवत् (for ऽब्रवीत्). —(l. 2) V3 त (for वै). —(l 3) M4 तद् (for तम्). B1 तदा; M4 पुनर् (for ततो). V1 भूतः; B1 भूयः; B2 (m. also as above) दूतः (for भूत). V1 2 B1.2 प्राजापत्यस् (for °त्यं). Ñ2 V4 B2.3 (m. also) D10 ततो (for तदा). V1 नृप; V2 व्रतं (for नृपम्). M4 नराधिप (for तदा नृपम्). —(l. 4) V2 स्विष्टद्य° (sic), V3 जुष्टस्य°, D10 स्विष्टस्ते (submetric); D13 स्विष्टस्थिते (for स्विष्टस्य ते). V3 नृपते (submetric). V4 ऋष्टि° (sic); D10 व्युद्दृष्टिरे (sic) (for व्युष्टिरेषा). V2 B4 °च्यता (sic), D10 °दिता; M4 महाद्युते (for मयोद्यता).]

17 ^{a}) T3 repeats (ditto.) इदं तु. V1 3 B2.4 M4 (second time) त्वं; B1 तं; Cg k as in text (for तु). Dt D6.8 9.14 T1 G4 M2.3 नृपशार्दूल. —^{b}) V4 *व- (for देव-). M4 (second time) महत्तं हविरध्वरे. —^{c}) V4 प्राजापत्यं (for प्रजाकरं). —^{d}) Ś1 Ñ2 B3 D5.12.13 धर्म्यम्; V2 पुण्यम्; B1 धनम्; D10 धर्मम्; Cg.k.t as in text (for धन्यम्). —After 17, M4 ins.:

480* ददौ राज्ञे स्वयं तस्मै तां पात्रीं हविषस्तदा ।
M4 cont. 479*, then repeats 17^{ab}.

18 ^{a}) Dt repeats (ditto.) मनुरूपाणा. —^{b}) Ś1 D5 11 12 अशनार्थं (for अश्नीतेति). D1–3.7 च (for वै). —^{c}) Ś1 D14 T1.2 M3 त्वं प्रा°; D1.5.11.12 हि प्राप्स्यसे (D1 °सि; D5 °ते [sic]); D2.3.7 प्राप्स्यसि च (D2 तां); D9 °लभसे (for त्वं लप्स्यसे). D1–3.5.7.11.12 प्रीतिं (for पुत्रान्).

G. I. 15. 16 B I. 16. 21 L I. 11 21

तथेति नृपतिः प्रीतः शिरसा प्रतिगृह्य ताम् ।
पात्रीं देवान्नसंपूर्णां देवदत्तां हिरण्मयीम् ॥ १९
अभिवाद्य च तद्भूतमद्भुतं प्रियदर्शनम् ।
मुदा परमया युक्तश्चकाराभिप्रदक्षिणम् ॥ २०
ततो दशरथः प्राप्य पायसं देवनिर्मितम् ।
बभूव परमप्रीतः प्राप्य वित्तमिवाधनः ॥ २१
ततस्तदद्भुतप्रख्यं भूतं परमभास्वरम् ।
संवर्तयित्वा तत्कर्म तत्रैवान्तरधीयत ॥ २२
हर्षरश्मिभिरुद्योतं तस्यान्तःपुरमाबभौ ।
शारदस्याभिरामस्य चन्द्रस्येव नभोंऽशुभिः ॥ २३
सोऽन्तःपुरं प्रविश्यैव कौसल्यामिदमब्रवीत् ।
पायसं प्रतिगृह्णीष्व पुत्रीयं त्विदमात्मनः ॥ २४

—^{d}) D12 यतसे (for यजसे). —For 18, Ñ V B D10 13 M4 subst.:

481* प्रयच्छ धर्मपत्नीभ्यः प्राश्नीतेति नराधिप ।
ताभ्यस्त्वं प्राप्स्यसि प्रीतिं यदर्थस्तेऽयमुद्यमः ।

[(l 1) Ñ1 °ह्नीति, D13 मुस्नाताभ्यो (for प्राश्नीतेति). B1 D13 नराधिप°. —(l 2) Ñ1 D13 °से, B1 3 4 D10 °ते (for प्राप्स्यसि). D13 [ऽ]पत्य (for प्रीति). Ñ2 V3 B3 D10 यदर्थं (for °र्थस्). Ñ2 V3 B3 4 D10 13 ते समु°, V1 त्वेष उ° (for तेऽयमुद्यम°)]

19 For subst. see below. —^{a}) M4 प्रीतिं (for प्रीतः) —^{b}) M4 च (for ताम्). —^{c}) T2 पात्रं (sic) (for °त्रीं). D14 दिव्यान्न-; M4 पायस-; Cg देवान्न- (as in text) T2 -संपूर्ण (sic) (for °र्णां) —^{d}) Dt दैवदत्तां.

20 ^{a}) G1 M2 च तं भूतं; G4 ततो देवो (for च तद्भूतम्). —T1 damaged from 20^c up to देव in 21^b. —^{d}) D6 °णां; D9 त्रिः प्रदक्षिणां; Cg.k.t as in text (for [अ]-भिप्रदक्षिणम्). —For 19 and 20, Ś1 Ñ V B D1–3.5.7. 10–13 subst.:

482* बाढमित्येव नृपतिस्तद्वचः प्रतिपूज्य च ।
अब्रवीत्तन्महद्भूतं श्रेष्ठमात्महितं वचः ।

[(l. 1) D3 इत्ये*. Ś1 संतुष्ट°, D1 स हृष्ट, D2.3 5 7.11 12 संहृष्ट° (for तद्वच°). V B2 D13 -गृह्य (for -पूज्य). Ñ2 V1.4 (also as above) B D10 13 स (for च). —(l. 2) Ś1 V4 B1 D1 5.7 11.12 तं (sic), Ñ1 तु, V2 स (for तन्). V1 महाभूतं. D3 आत्महि*.]

21 T1 damaged up to देव in ^{b} (cf. v.l. 20). D10.13 transp. 21 and 22. —^{a}) V1 दशरथं. —^{b}) Ñ V B D10.13 तद्विर् (for पायसं).
—After 21^{ab}, B3 ins:

483* पायसं परमं दिव्यं विष्णुतेजोमयं ततः ।

—D9 om. 21^c–22^b. —^{d}) T3 प्राप्त- (sic) (for प्राप्य). V4 D1 [अ]धमः (for [अ]धनः).

22 D9 om. 22^{ab} (cf. v l. 21). D10 13 transp. 21 and 22. —^{a}) D10 अतस् (for ततस्). Ñ V B D10 13 तद्(V4 B1 °*)द्भुतं; Cm g k t as in text (for °त-). Ñ V1.2 B D13 भूतं; V3 दृष्ट्वा; V4 दत्त्वा; D10 उक्त्वा; Cm.g k t as in text (for -प्रख्यं). —^{b}) Ñ V1–3 B D10.13 दत्त्वा; V4 तस्य; Ck as in text (for भूतं). Ñ1 V2 4 B1 2 तद्विरुद्यतं; Ñ2 V1 B3 D10.13 तद्विरु(V1 °ञ्चरुमु)त्तमं; B4 *द्वि*त्तमं; M4 °भानुमत् (for परमभास्वरम्). V3 तद्विरिद्यु-तमुत्तमं. —^{c}) Ñ V B D10.13 राज्ञे(V1 °ज्ञो)दशरथायाथ(V1 °र्थाय); M4 संतर्पयित्वा तं कामं. Cr m g k t as in text (for ^{c}) —For 22, Ś1 D1–3 5 7 11 12 subst. and read before 21.

484* ततः स भगवांस्तस्मै पात्रीस्थं पायसोत्तमम् ।
नृपाय दत्त्वा तत्रैव क्षिप्रमन्तरधीयत ।

[No comm. —(l. 1) Ś1 तु (for स). D12 तत्र (for तस्मै) Ś1 D5 12 पात्री पात्र(D12 प्राप्त)वराय वै (for the post. half). —(l. 2) D3 नृपा*]
—All cont.:

485* अदृश्यं तत्क्षणाद्भूतं दीपवत्प्रजगाम ह ।
गते तस्मिन्महाभूते विस्मयं नृपसत्तमः ।
जगाम स महातेजा राजा दशरथस्तदा ।
खद्योतवच्चापि ततः संभूतो भूतसत्तमः ।
न विज्ञाता गतिस्तस्य येन मार्गेण संप्लुतः । [5]

[No comm. —(l. 1) D11 प्र*गाम. —D12 om. (hapl.) l. 3 and 4. —(l 3) D2 सु- (for स). D5 म*ा- (for महा-). —D2 3 7 om. l. 4 —(l 4) D11 स (for सं-). —(l. 5) Ś1 D7 12 ना(Ś1 अ)विज्ञाता (D7 °त-) (for न विज्ञाता). D2 सो गत (archaic), D3.7 सोगमत् (for संप्लुत).]

23 Ś1 Ñ V B D1–3 5 7 10–13 om 23. T1 missing from म in^c up to ब्र in 24^b on a damaged fol —^{d}) G4 [ए]व (for [इ]व). G1 3 M2 नवांशुभिः; Ck.t नभोंऽशुभिः (as in text)

24 T1 damaged for ^{ab} (cf. v.l. 23). —^{a}) V2 अंतः- (for सोऽन्तः-) Ñ V1–3 B D10 13 M4 [अ]थ; D1 12 [ए]वं; T3 [ए]नं (for [ए]व). V4 प्रविश्य*; B2 (m.) also प्राविविश्य (for प्रविश्यैव). —^{b}) D3 अब्रवन् (sic). —^{c}) T3 -गृह्णीत्वा (sic). Ś1 D5 12 गृहाणाधर्मितो देवि; Ñ V B D10 11.13 पुत्रीयं (Ñ2 °यं [ditto.]) पायसं देवि; D1 3 7 गृह्णीष्वा(D1 °था)धर्मितो देवि. —^{d}) Ñ1 प्राशनं; Ñ2 V4 B3.4 D10 प्राश्नीहि; V1 प्राण*; V2 प्राशनो (sic); V3 B1 2 प्राशैनं (B1 °शेदं); D11 13 प्राश्यतां; Cm.g as in text (for पुत्रीयं). Ś1 Ñ V B D1–3 5 7 10 11 13 M4 हि(Ñ2 om. hapl.)तम्; D12 प्रियम् (for त्विदम्). —After 24, D11 repeats 24^{cd} as in Ś1.

कौसल्यायै नरपतिः पायसार्धं ददौ तदा ।
अर्धादर्धं ददौ चापि सुमित्रायै नराधिपः ॥ २५
कैकेय्यै चावशिष्टार्धं ददौ पुत्रार्थकारणात् ।
प्रददौ चावशिष्टार्धं पायसस्यामृतोपमम् ॥ २६

अनुचिन्त्य सुमित्रायै पुनरेव महीपतिः ।
एवं तासां ददौ राजा भार्याणां पायसं पृथक् ॥ २७
तास्त्वेतत्पायसं प्राप्य नरेन्द्रस्योत्तमाः स्त्रियः ।
संमानं मेनिरे सर्वाः प्रहर्षोदितचेतसः ॥ २८

G. 1. 15. 23
B 1. 16. 30
L 1. 11. 30

इति श्रीरामायणे बालकाण्डे पञ्चदशः सर्गः ॥ १५ ॥

25 ^{ab}) T3 तथा (for तदा). Ñ V B D10 11 13 M4 Ctp इत्युक्त्वा प्रददौ तस्यै हविषोर्धं (V1 अर्धं with hiatus, hypermetric) नराधिपः —After 25^{ab}, Ñ V B D10 11 13 M4 Ctp ins. :

486* स्वयमेव समं कृत्वा भागं भागवतां वरः ।

[Cr m g.k do not comment D11 स्वय, M4 नृप (for सम). V4 भाव (for भाग). V4 B4 भार(B4 भग)वतां, D11.13 भाग्यवतां.]

—^{c}) V4 B2 D9 अर्धार्धं प्र- (B2 तु; D9 च), Cg t as in text (for अर्धादर्धं) V4 तस्यै, D11 च* (for चापि). Ś1 D5 12 चतुर्भागं द्विधा कृत्वा. —^{d}) Ñ1 B1 कैकयै स; Ñ2 V1–3 9 10 13 कैकेय्यै स; V4 B2–4 कैकयै स; D1–3 7 कैकेय्याः स (for सुमित्रायै). Ś1 D5.12 ददौ तदा (for नराधिपः). D11 कैकेय्या *घुनंदनः.

26 D2 om. (hapl ?) 26 and 27^{ab}. —^{ab}) G1 M2 कैकेय्याश् (for °य्यै) Ś1 D5 12 अर्धादर्धं ददौ चापि कैकेय्याः स नराधिपः (cf. 25^{cd}), Ñ V B D1 3 7.9.10 11 (reads after 27^{ab}).13 Ctp चतुर्भागं द्विधा कृत्वा सुमित्रायै ददौ तदा (B3 तथा; D7 9.11 ततः) (cf. 25^{cd} in Ś1) —T1 damaged from र्धं in ^{c} up to पुन in 27^{b}. —^{c}) Ś1 D5.9 11.12 °ष्टं च; Ñ V1.3 B D1 3 7 10.13 चा (B1 अ)व (D13 °थ)शिष्टं तत्; V2 4 °ष्टं तु; Cr.m.k.t as in text (for चावशिष्टार्धं). —^{d}) Ś1 Ñ V B D1 3.5.7.9–13 पायसं देवनिर्मितं.

27 D2 om. 27^{ab}; T1 damaged up to पुन in ^{b} (for both cf. v.l 26). —^{a}) V2 अनुचिन्त्यै (sic). —^{b}) Ñ1 यश्चादद्व (sic), T1 **रेव (for पुनरेव). Ś1 Ñ V B D1 3.5 7 9–13 नरा(D12 धना)धिपः; Dt D6.8 T1 महामतिः (for महीपतिः). —After 27^{ab}, D11 reads 26^{ab}. —Ñ V B D10.13 M4 om. 27^{cd}. —For subst see below. —^{c}) G1.3 ताभ्यो (for तासां). —^{d}) G1.3 भार्याभ्यः (for भार्याणां)

28 ^{a}) Dt D6 8 चैवं (D6 °व) (for त्वेतत्). G3 प्राश्य; M3 गृह्य (archaic) (for प्राप्य) —^{b}) Dt D6 8.14 T1.2 G1 M3 [उ]त्तम-; T3 °मं (for °माः). —^{c}) G3 M3 संतानं. M3 सर्वां (sic). —^{d}) T3 -तेजसः (for -चेतसः). —For 27^{cd} and 28, Ś1 D1–3.5.7.9.11.12 subst. :

487* ततः प्राश्य तु तत्सर्वं पृथक्पायसमुत्तमम् ।
श्रुत्वा पुत्रीयमित्येव प्रहृष्टमनसोऽभवन् ।
अन्तर्वत्न्यश्च ताः सर्वाः सर्वाश्च सुसमाहिताः ।
राजा संलक्ष्य धीरो हि प्रहर्षान्मुदितोऽभवत् ।

[(l. 1) D11 पायस देवनिर्मित (for the post half) = 26^{d} in D11. —(l. 2) D11 इत्येव. D3 भवेत् (sic) (for ऽभवन्). D2 -तनुसाभवन् (sic) —(l. 3) D9 तु (for च). D2 पत्न्यश्च (for ता· सर्वा·) D11 स्त्रियश् (for सर्वाश्) Ś1 [ए]व समा°, D1 °मीहिता (for सुसमाहिता·). —(l. 4) D2 9 वीरो (for धीरो). Ś1 D5.12 प्रहसन्, D9 प्रहर्ष- (for प्रहर्षान्). Then all (except D11) read App 1 (No. 3).]

—D11 cont , while Ñ V B D10 13 M4 subst. for 28, whereas Dt D4 6.8.14 S (M4 subst) Cg.k t ins. after 28

488* ततो हविः प्राश्य तदुत्तमस्त्रियः
स्वयं नृपेण प्रतिपादितं मुदा ।
हुताशनादित्यसमानतेजसः
क्रमेण गर्भान्प्रतिपेदिरे शुभान् ।
ततः स राजा समुपेत्य ताः स्त्रियः [5]
प्ररूढगर्भाः परितुष्टमानसाः ।
बभूव तुष्टः सुकृती यथा दिवं
समीक्ष्य योगप्रसृतेन तेजसा ।

[(l. 1) Dt D4 6 8 14 S (except M4) ततस्तु ता·, M4 हविस्तु तत् (for ततो हवि.). V2 4 B1 T3 M4 प्राप्य (for प्राश्य). M4 तदा (for तद्). Ñ2 V1 2 4 B1 3.4 D10.11.13 उत्तमं, G2 उत्तमास् (for उत्तम-). —D10 om. (hapl.) from l. 2 up to l. 5. T1 damaged from स्तम (see below) in l. 2 up to गर्भा in l. 4. —(l. 2) Dt D4 6 8 14 S (except M4) Cg.k.t महीपतेरुत्तमपायसं पृथक्. —(l 3) M2 -*मान-. D4 T2 M1 -तेजसश् , G4 -तेजसा, M3 -वर्चसो (for -तेजस·). —(l 4) Dt D4 6 8 14 T2 3 G M1–3 [स]चि(D4 T2 M1 चि)रेण (for क्रमेण). Ñ V B D11 13 M4 उप(V2 B1 D11 अथ, V4 उ*) लेभिरे (for प्रतिपेदिरे). Ñ1 (also as above) Dt D4 6 8.11 14 S (except T1 M4) तदा; V4 सुराणां (hypermetric) (for शुभान्). —(l. 5) D13 तदा (for तत). D11 om. स राजा. Dt D4 6.8 14 S (except M4) तु (for स). Dt D4.6.8 T1 G1.3.4 प्रतिवीक्ष्य, D14 T2.3 G2 M1–3 प्रसमीक्ष्य; M4 समवेक्ष्य (for समुपेत्य). —(l. 6) T3 प्रमाध- (sic) (for प्ररूढ-). B2 परिपूर्ण-; Dt D4.6.8 14 S (except

१६

G. I. 20. 1 B I. 17. 1 L. I. 15. 1

पुत्रत्वं तु गते विष्णौ राज्ञस्तस्य महात्मनः ।
उवाच देवताः सर्वाः स्वयंभूर्भगवानिदम् ॥ १
सत्यसंधस्य वीरस्य सर्वेषां नो हितैषिणः ।
विष्णोः सहायान्बलिनः सृजध्वं कामरूपिणः ॥ २
मायाविदश्च शूरांश्च वायुवेगसमाञ्जवे ।
नयज्ञान्बुद्धिसंपन्नान्विष्णुतुल्यपराक्रमान् ॥ ३
असंहार्यानुपायज्ञान्दिव्यसंहननान्वितान् ।
सर्वास्त्रगुणसंपन्नानमृतप्राशनानिव ॥ ४

M4) प्रतिलब्ध-, D13 परिहृष्ट- (for परितुष्ट-). Ñ V1 2 4 B Dt D4 6 8 14 T1 2 G4 M1.2 4 -मानस .—G2 om. l. 7.—(l. 7) V1 कृष्ण॰, Dt D4 6 8 14 S (except G2) हृष्ट (for तुष्ट). V2 स कृती, Dt D4 6 8.14 S (except M4) त्रिदिवे (for सुकृती). Dt D4 6.8 14 S (except M4) हरि॰ (for दिव).—(l. 8) D11.13 समेत्य (for समीक्ष्य). V1 योग्यं; V3 4 योग; D11 सम्यक् (for योग-). V1 प्रतिपुष्ट- (for -प्रसूनेन). B1 D11.13 चेतसा, M4 चक्षुषा (for तेजसा). Dt D4 6 8.14 S (except M4) Ct सुरेंद्रसिद्धर्षिगणाभिपूजित .—After l 8, D11 ins. an addl. colophon. [*Kāṇda name* बाल°. *Sarga no* पंचदशः.]

After 487*, Ś1 D1–3 5.7 9 12 ins., while D11 ins. after the addl. colophon after 488*.

489* ततः प्रादात्सुविपुलं धनं बहुविधं तदा ।
ऋष्यशृङ्गाय मेधावी राजा देवसमद्युतिः ।
प्रतिगृह्य च तत्सर्वं धनं द्विजवरस्तदा ।
श्वश्रूभ्यः प्रददौ गत्वा सर्वाभ्यः प्रीतिपूर्वकम् ।

[No comm.—(l. 1) D2.3 प्रादाय, D5 प्रसादात् (sic), D9 प्रापत् (for प्रादात्). D2 3 विपुल.—D11 om. l 3 and 4. —(l. 3) D3 7 9 तु (for च).—D9 om. l 4.—(l. 4) D1 स्वस्रूभ्यो (sic) वरदो. D2 राजा (for गत्वा).]

—After, 489*, Ś1 D1–3 5 7 9 12 ins. a passage given in Appendix I (no. 3), while Ñ V B D10 11 13 ins. after l. 4 of 514*.

Colophon. D1 om. (cont. the sarga).—*Kāṇda name*: Ś1 Ñ2 V4 Dt D4 6 10 om. V1–3 B आदि°; D3 अयोध्या°; D5.7–9.11.12.14 T बाल°.—*Sarga name*: Ś1 D2.3.5.7.9.12 पुत्रजन्म; Ñ V (V3 prefixes दिव्य-) B D10 पायसोत्पत्तिः.—*Sarga no.* (figures, words or both): Ś1 Ñ1 V1.4 B1.4 D3.5.12 om. Ñ2 B2 3 15, V2 17; V3 D7.10 14; Dt S (except M4) षोडशः; D2 11 M4 पंचदशः (D2 °दशमः); D4.6.8.14 षोडशः 16; D9 एकोनविंशतिः 19. —D13 इत्यार्षे-यणे-कांडे पायसो-र्नाम पंचदशः सर्गः (lacuna in place of dash). After colophon, G1.2.4 M2 conclude with श्रीरामाय नमः; G3 with श्रीमते रामानुजाय नमः.

16

☞ Ś1 Ñ V B D1–3.5.7.10–13 M4 transp. Sarga 16 and 514* (subst. for 1–21 in sarga 17.)

1 T2 begins with श्रीरामचन्द्राय नमः. T1 missing from त्वं in^a up to र्भ in^d on a damaged fol.—^{a}) M4 पुत्रतां. Ś1 D4 read तु in marg. B2 देवे; D9 कृष्णे (for विष्णौ)—^{b}) B2 विष्णौ (for राज्ञस्). Ñ V B D10 13 M4 दशरथस्य तु (Ñ1 V3 D13 हि; V1 B1 2 च; M4 थ [sic]). —^{c}) Ś1 देवतान्सर्वान् (sic); Ñ V B D10 13 M4 देवानाहूय (for देवताः सर्वाः)—^{d}) Ñ2 B3 (marg as in text) D10 स्वयं; V1 विभुः (for इदम्). Ñ1 इदमब्रवीत् (for भगवानिदम्).

2 ^{a}) B3 सत्यबंधस्य. Ñ (Ñ2 marg) V B D10 13 M4 देवस्य; D12 M2 धीरस्य (for वीरस्य) M3 तस्य सत्याभिसंधस्य.—^{b}) Ñ V B1–3 D10 वो; D9 च; D13 वै; T3 om. (for नो). Ñ2 B3 D10 हितार्थिनः; D3 हितैषिणे (sic) (for हितैषिणः).—^{c}) V2 D10.13 सहायं; B2 (marg.)–4 साहाय्यं (for सहायान्). Ś1 D2 5 7 11 12 सृजत (D5 °तो), Ñ V B D10.13 M4 समरे (B2 marg. समये), D1 असृजतो (hypermetric), D3 असृजत् (for बलिनः)—^{d}) Ś1 D2 3 5 7.11.12 बलिनः; Ñ V1–3 B D10.13 कुरुध्वं; D1 बलवान्, Cm k as in text (for सृजध्वं). D13 राम- (sic) (for काम-).

3 ^{a}) Ś1 D1–3 5.7.9.11–13 मायाविनश्; Cg k.t °विदश् (as in text). Ś1 Ñ V2–4 B D5.10 12 13 च वीरां (V2 D12 °रा)श्च; V1 प्रवीरांश्च; D3 °शूरां * (for च शूरांश्च). M4 शूरानवहितोत्साहान्.—^{b}) V1 राघवेण (for वायुवेग-) V3 -समा * *; V4 °त्रणे; B1 °न्युधि; G2 °कुलाः; M4 -पराक्रमान्; Cg t as in text (for -समाञ्जवे)—V2 om. 3^c–4.—^{c}) M3 नीति- (for बुद्धि-). Ś1 D1–3 5 7 12 मतिबुद्धिसमायुक्तान्; Cg as in text (for ^{c}).—T1 missing from पराक्रमान् up to स in 4^c on a damaged fol—^{d}) Ś1 D1–5.7 9 12 T3 G1–3 M1.2 विष्णोस्. M4 देवतुल्यबलद्युतीन्.

4 D5 om. (hapl.) 4–6. V2 om 4, T1 missing up to स in 4^c (for V2 and T1 cf. v.l. 3). M4 om. (hapl.?) 4^{ab}—^{a}) D2.3.7 नयज्ञान्बुद्धिसंपन्नान् (= 3^c).—^{b}) V4 नित्य-; D4 Cg.k सिंह-; Cr.m as in text (for दिव्य-). D2.12 -संनहना- (metathesis); T2 -संह* ना- (for -संहनना-).—^{c}) Ś1 B1 सर्वास्तु; D2 सर्वासु; D9 सर्वार्थ-; Cr.m.g.t as in text (for सर्वास्त्र-). V1 सर्वशास्त्रगुणोपेतान्.—^{d}) B4 अमृतः (sic) (for अमृत-). Cr.m.g.t -प्राशनान् (as in text). Ś1 D11.12 -प्राशकोपमान्; Ñ V1.3.4 B D10.13 M4 -प्राशिभिः समान्; D1–3.7 -प्राशनोप (D7 °त्त) मान्; D9 G3 -प्राशिता (G3 °ना [sic]) निव; T3 -प्राशनानपि; M2 प्राशनानि च (sic).

अप्सरःसु च मुख्यासु गन्धर्वीणां तनूषु च ।
यक्षपन्नगकन्यासु ऋक्षविद्याधरीषु च ॥ ५
किंनरीणां च गात्रेषु वानरीणां तनूषु च ।
सृजध्वं हरिरूपेण पुत्रांस्तुल्यपराक्रमान् ॥ ६

ते तथोक्ता भगवता तत्प्रतिश्रुत्य शासनम् ।
जनयामासुरेवं ते पुत्रान्वानररूपिणः ॥ ७
ऋषयश्च महात्मानः सिद्धविद्याधरोरगाः ।
चारणाश्च सुतान्वीरान्ससृजुर्वनचारिणः ॥ ८

G 1 20 8
B 1 17. 9
L. 1. 15 8

5 D5 om. 5 (cf. v l. 4). —^{a}) B3 अप्सरासु (sic). V4 मुख्या*. —^{b}) Ś1 Ñ V B Dt D6 9–13 गंधर्वाणां (sic), D3 ग*वाणा (sic); Cm.k t as in text (for गन्धर्वीणां). Ñ2 V B2–4 D10 11 13 वधूषु; D2 स्वनेषु (sic) (for तनूषु). —G4 M3 om. (hapl) 5^{cd}. D11 transp. 5^{cd} and 6^{ab}. Cr.m.g t do not comment on ^{cd}. —^{c}) Ś1 V2 D1–3.7. 9 11–13 ऋषि-; Ñ V4 B3 4 D10 M4 ऋक्ष-; V1 ऋय- (for यक्ष-). D7 -कल्पासु (for -कन्यासु) —^{d}) Ñ V B D10 13 तथा (for ऋक्ष-). B4 om ; Ck -विद्याधरीषु (as in text). Ś1 D1–3 7.9 11.12 विद्याधरसुतासु (D11 °नि [sic])च; M4 किंनरीणां च योनिषु (cf 6^{a}).

6 D5 om. 6 (cf. v l. 4). D11 transp. 5^{cd} and 6^{ab}. Cr m g k do not comment on ^{ab} —^{a}) Ś1 Ñ V B D2.6 9–11 13 M3 किंनराणां. V1 om. च (submetric). Ś1 D1–3 7.9.12 देहेषु; Ñ V B D10.11 13 योषित्सु (for गात्रेषु). M4 विद्याधरीणां योनीषु (cf 5^{d}) —^{b}) Ś1 Ñ V B D2 6 10. 11.13 वानराणां. Ś1 D1–3 9 11 12 तथैव च; Ñ V B D10.13 M4 च सर्वशः (for तनूषु च) —T1 missing from हरिरूपेण up to जाम् in l. 1 of 490* on a damaged fol.—^{c}) T2 कामरूपेण. Ñ V B D10 13 M4 जनयध्वमपत्यानि —^{d}) Ś1 D1–3 7.9 11.12 हरितुल्य-; Ñ V B D10.13 M4 हरीन्हरि- (for पुत्रांस्तुल्य-). Cm g k t तुल्यपराक्रमान् (as in text). —After 6, Dt D4 6 8.9 14 S Cm g k t ins.

490* पूर्वमेव मया सृष्टो जाम्बवानृक्षपुंगवः ।
जृम्भमाणस्य सहसा मम वक्त्रादजायत ।

[T1 missing up to जाम्. D9 (before corr. as above) जांबुवान् —(l 2) M4 स हरिर् (for सहसा). T1 अजा * *.]

7 D13 om. 7. D11 om. 7^{ab}. —^{ab}) Ñ V B D10 M4 ते तथेति प्रतिज्ञाय ब्रह्मणो वचनं (V4 °नात्) सुराः; Cg as in text (for ^{ab}). —^{c}) Ś1 D1–3.5.7.11.12 जनयन्देवगंधर्वाः (D3.7 °र्व-; D12 °र्वान्), Ñ V2–4 B D10 M4 जनयां(V2 °नं)चक्रिरे पुत्रान् ; V1 जनया * * ते पुत्रान्. —^{d}) D2.3 7 वै काम-; D11 वान *; D12 * नर- (for वानर-). Ñ V B D10 M4 आत्मतुल्यपराक्रमान्.

8 D7.12 om. (hapl.) 8. Ct does not comment on 8^{ab}, reads 8^{cd} after 12 (after l. 3 of 495*). —^{a}) Cg ऋषयश्च (as in text). Ñ1 V2–4 B1 D13 देवदेवर्षि (V4 transp. देव and देवर्षि) गंधर्वाः; Ñ2 V1 B2–4 D10 M4 देवर्षियक्षगंधर्वाः (M4 °र्व-).—T1 missing from आ up to वानरेन्द्रं in l. 1 of 491*. —^{b}) Ś1 Ñ V B D1–3.5.10.11. 13 सिद्धाश्च सह (V4 °) किंनरैः (V4 पंनगैः), M4 सिद्धाश्चान्ये दिवौकसः. —After 8^{ab}, G1 3 ins. l 3 of 495* repeating in its proper place —^{c}) Ñ V3 B1 3 4 D10 11 13 वानरांश्च ; V2 वलिनश्च (for चारणाश्च) Ś1 D1–3 5 11 [अ]सृजन् (D3 °द्) (for सुतान्). Ś1 D1–3 5 (after corr ...) 11 M4 घोरान्; Ñ V B D10 शूरान् (for वीरान्) —^{d}) Ś1 D1–3 5.11 वानरान् ; D4 सृजुर् ; M1 असृजन् (for ससृजुर्) Ś1 वनवासिनः; Ñ V B D10 13 T2 काम(V3 कपि)रूपिणः; M4 घोरविक्रमान् ; Cg वनचारिणः (as in text). Dt D6 8 M3 repeat 8^{cd} after l. 3 of 495*. —After 8, Dt D4 6.8 9.14 S (M4 after 9) Cr m.g k.t ins.

491* वानरेन्द्रं महेन्द्राभमिन्द्रो वालिनमात्मजम् ।
सुग्रीवं जनयामास तपनस्तपतां वरः ।
बृहस्पतिस्त्वजनयत्तारं नाम महाहरिम् ।
सर्ववानरमुख्यानां बुद्धिमन्तमनुत्तमम् ।
धनदस्य सुतः श्रीमान्वानरो गन्धमादनः ।
विश्वकर्मा त्वजनयन्नलं नाम महाहरिम् ।
पावकस्य सुतः श्रीमान्नीलोऽग्निसदृशप्रभः ।
तेजसा यशसा वीर्यादत्यरिच्यत वानरान् ।
रूपद्रविणसंपन्नावश्विनौ रूपसंमतौ ।
मैन्दं च द्विविदं चैव जनयामासतुः स्वयम् ।
वरुणो जनयामास सुषेणं नाम वानरम् ।
शरभं जनयामास पर्जन्यस्तु महाबलः ।
मारुतस्यात्मजः श्रीमान्हनूमान्नाम वानरः ।
वज्रसंहननोपेतो वैनतेयसमो जवे ।
सर्ववानरमुख्येषु बुद्धिमान्बलवानपि ।

[Cr comments only on l 9 and 12 T1 missing up to वानरेन्द्र. T3 महाभागां (sic) (for महेन्द्राभम्). D4.9.14 S (except T2) ऊर्जितं (for आत्मजम्). —(l. 2) M4 आदित्यस् (for तपनस्). —Ck does not comment on l. 3-8 and Ct on l. 3–6. —(l. 3) Dt D6 8 M1 (before corr.) -कपिं; D4 -बल; G1 (before corr.).2 -हरिः (sic) (for -हरिम्). —(l 4) M4 repeats l. 4 after l. 6 transp. D6 (before corr. as above) मुख्यान. —T1 missing from सुतः up to हा in l. 6 on a damaged fol. —(l. 5) T3 गंधमाधनः (sic). —M4 reads l. 6 after l. 8. —(l. 6) Dt D6.8 T3 -कपिं; D14 -गिरिं; M4 -बलं (for -हरिम्). —(l. 8) D4 तेजसो यशसो. D9 °लं रोचत; T3 °तिरेकः स; M4 शौर्येणा° (for वीर्यादत्यरिच्यत). Dt D6.8 T2 G1.3 M2 (before corr.) वीर्यवान्. —(l. 9) D9 G1 °सत्तमौ; T2 °संपदौ; M3 इव°; M4 देवसत्तमौ (for रूपसंमतौ). —Cm does not comment on l. 10. —(l. 10) G2 मैंदश्च. T3 °धं (sic); G1 °दश्च ; M4 विविदं (for द्विविदं). M4

G. I 20. 9
B I. 17. 17
L I 15. 9

ते सृष्टा बहुसाहस्रा दशग्रीववधोद्यताः ।
अप्रमेयबला वीरा विक्रान्ताः कामरूपिणः ॥ ९
ते गजाचलसंकाशा वपुष्मन्तो महाबलाः ।
ऋक्षवानरगोपुच्छाः क्षिप्रमेवाभिजज्ञिरे ॥ १०
यस्य देवस्य यद्रूपं वेषो यश्च पराक्रमः ।
अजायत समस्तेन तस्य तस्य सुतः पृथक् ॥ ११
गोलाङ्गूलीषु चोत्पन्नाः केचित्संमतविक्रमाः ।
ऋक्षीषु च तथा जाता वानराः किंनरीषु च ॥ १२

सुतौ (for स्वयम्) —(l. 11) Ck does not comment. D9 G- om (hapl) from सुषेण in l. 11 up to मास in l. 12. T1 missing from l 11 up to या in l. 12 on a damaged fol —M4 om l. 12 —(l. 12) D4.9 14 T1.2 G M1–3 महाबल. —Cm does not comment on l. 13–15. —(l. 13) Dt D6 8 औरस , T3 आत्मन· (for आत्मज) D6 श्रीमा * * * न्. —(l. 14) D9 यज्ञ- (for वज्र-). T2 -संह * नो°; G2 -हसननोपेतो (metathesis) (for -संहननोपेतो). D9 -समाहवे (for -समो जवे). —M4 om. l. 15. —(l. 15) Cg k t do not comment. D4 -मुख्येभ्यो (for -मुख्येषु).]

—After 491*, M4 ins 495* (om. l. 5–8).

9 D13 om. (hapl) 9. Cr m do not comment. —^{a}) V1 मृष्टा (m. as in text) (for सृष्टा). Ś1 दश- (for बहु-) —T1 missing from वधो up to गजा in 10^{a} on a damaged fol –^{b}) Ś1 -वधोद्धताः; Ñ V B D10 11 -वधेप्सुभिः; D1–3 7 -वधे वृताः; D4 Cg k.t -वधे रताः; D9 -वधे श्रिताः; D14 T2 G M1–3 -वधे धृताः; T3 -वधाद्दता·; M4 -वधैषिणः; Ct as in text (for -वधोद्यताः). —After 9^{ab}, B3 ins. .

492* महामेघौघकर्माणो मेघस्वननिनादिनः ।

—Cg k.t do not comment on ^{cd}. —^{c}) Ś1 D1 5 11.12 शूरा; Ñ V B D10 M4 देवैर्; D2 3 7 केचिद् (for वीरा). —^{d}) Ś1 Ñ V2–4 B D1.5.10–12 M4 वानराः; V1 सर्वे ते (for विक्रान्ताः) D1 -चारिणः (for -रूपिणः). D2 3 7 वानरा वनचारिणः. —After 9, M4 ins 491*.

10 V3 om. 10^{ab}. T1 missing up to गजा (cf. v l. 9). —^{a}) Ś1 D1–3 5 7 11 12 ते गुंजान(D1 °ब)ल-; D4 M3 Cg मेरुमंदर-; D9 तेजसानल-; Ct as in text (for ते गजाचल-). Ñ V1 4 B D10.13 -वर्ष्मणः; V2 -धर्मण·; Cg.t as in text (for -संकाशा). —^{b}) Ś1 D1–3 5 7 9 11 12 वीर्यवंतो; Cg as in text (for वपुष्मन्तो) Ñ V1.2 4 B D10 13 M4 सिंहसंहननौजसः. —^{c}) V1 D9 ऋच्य- (for ऋक्ष-). D12 ऋक्षं वानरगोपुच्छं. —^{d}) D1–3 7 वि°; D9 प्र°; Cg as in text (for [अ]भिजज्ञिरे). Ñ V B D10 13 M4 जज्ञिरे (V3 * * *, B4 जंग्मिरे) सह(B1 सिंह; D13 M4 संघ)चारिणः (B2 3 both marg. also कपिरूपिणः and कामरूपिणः respy).

11 ^{a}) Dt missing (for देवस्य). Ñ V B D10.13 M4 वीर्यं; Cr.m g k.t as in text (for रूपं) —^{b}) Ñ V2–4 B D10 13 M4 यद्बलं यः; V1 यज्ञे यो यः; T3 °यस्य; G2 °यक्ष-; Cr.m g.k.t as in text (for वेषो यश्च). Ś1 D2.3.5.7 .11.12 वेषस्तेज(D3 °य)श्च त(D2.3.7.11 य)द्विधं; D1 तद्वीर्यं तत्पराक्रमं. —^{c}) Ś1 D5 12 जज्ञे स सदृशस्तेन; Dt D6 8 M3 °समं तेन; D1 3 7.11 अजायन्स (all sic) दृशास्तेन; D2 अजायेरंत सदृशास् (sic), T3 °सुतस्तेन; Cg as in text (for ^{c}). —^{d}) D2 तेन (for first तस्य). Dt D6.8 M3 Ct पृथक्; D1–3 7 11 सुतास्; D9 सुतं; T3 समः; Cg as in text (for सुतः). Ś1 D1–3.5.7 11 12 तदा; Cg t पृथक् (as in text).—For 11^{cd}, Ñ V B D10.13 M4 subst.

493* तस्य तस्यैव सदृशः स स पुत्रो व्यजायत ।

[V1 सदृशं. V2 4 D13 तेषां; V3 तस्य, B4 सम- (for स स). B1 व्यराजत (for व्यजायत). M4 तस्यैव सदृश पुत्रस्तस्य तस्याभ्यजायत.]

12 T1 missing 12 from त्राः on a damaged fol. —^{a}) Dt D3–9 11–13 T1 3 M2 गोलांगूलेषु; Cg as in text. D9 समुत्पन्नाः (hypermetric). —^{b}) Dt D4 6 8 Ct किंचिद्; Cg केचित् (as in text) Ś1 D1–3.5 7 9 11 12 त्वमित-; Ñ V B D10.13 M4 अद्भुत-; Dt D6.8 Ct उन्नत-; Cg as in text (for संमत-) V1 -दर्शनाः; D10 -वि*माः. —^{c}) D3–6 9 12 T3 ऋक्षे (D3 °षी [sic])षु (for ऋक्षीषु). Ś1 तथा वीरा; D1–3 .5.7 11.12 °घोरा; M3 समुत्पन्नाः (for तथा जाता). —^{d}) Ś1 D1–3 5 7.11 12 °री-; Cg as in text (for वानराः) T2 G2 4 M1 वान°; Cg.t as in text (for किंनरीषु). —For 12^{cd}, Ñ V B D10.13 M4 subst. :

494* वानरीष्वपि यक्षीषु किंनरीषु च वानराः ।

[Ñ2 V1 B3.4 D10 च°, V3 प्रियाक्षीषु (for [अ]पि यक्षीषु). M4 [अ]पि (for च).]

—After 12, Dt D4.6.8.9.14 S (M4 after 491*) Cr.m.g.t ins. .

495* देवा महर्षिगन्धर्वास्तार्क्ष्ययक्षा यशस्विनः ।
नागाः किंपुरुषाश्चैव सिद्धविद्याधरोरगाः ।
बहवो जनयामासुर्हृष्टास्तत्र सहस्रशः ।
वानरान्सुमहाकायान्सर्वान्वै वनचारिणः ।
अप्सरःसु च मुख्यासु तथा विद्याधरीषु च । [5]
नागकन्यासु च तदा गन्धर्वीणां तनूषु च ।
कामरूपबलोपेता यथाकामविचारिणः ।
सिंहशार्दूलसदृशा दर्पेण च बलेन च ।

[Ck does not comment on 495*. G2 om. l. 1–6., M4 om. l. 5–8. G4 om. l. 5–7 —(l. 1) Cr does not comment. T3 देवदानव- (for देवा महर्षि-). M4 देवर्षयोथ सर्वे वै (for the prior half). D4 तार्क्षा°, D9.14 G4 M2 तार्क्ष्यां°; M4 ऋषयश्च (for तार्क्ष्ययक्षा). —(l. 2) Cf. I. 16. 8^{b},

शिलाप्रहरणाः सर्वे सर्वे पादपयोधिनः ।
नखदंष्ट्रायुधाः सर्वे सर्वे सर्वास्त्रकोविदाः ॥ १३
विचालयेयुः शैलेन्द्रान्भेदयेयुः स्थिरान्द्रुमान् ।
क्षोभयेयुश्च वेगेन समुद्रं सरितां पतिम् ॥ १४

दारयेयुः क्षितिं पद्भ्यामाप्लवेयुर्महार्णवम् ।
नभस्तलं विशेयुश्च गृह्णीयुरपि तोयदान् ॥ १५
गृह्णीयुरपि मातङ्गान्मत्तान्प्रव्रजतो वने ।
नर्दमानांश्च नादेन पातयेयुर्विहंगमान् ॥ १६

G. 1 20. 17
B 1. 17. 29
L 1 15. 16

for the post. half. D6 सिद्धा (for सिद्ध-). M4 यक्षा विद्याधरास्तथा (for the post. half). —Cr m t do not comment on l 3–8. —(l. 3) G1 3 ins l 3 after 8^{ab} and repeat, here. M1 वस(*sup. lin* सह)वो (for वहवो) T3 तुष्टा (for हृष्टास्) D4 तुष्टा ; T3 पुष्टा , M4 तारतान् (for तत्र) M4 वनौकस (for सहस्रश) —After l 3, Dt D6 8 M3 repeat, Ct reads 8^{cd}. —(l 4) T1 missing from चारिण up to first च in l 6 on a damaged fol. M4 -घोरान्ससृजुर् (for -कायान्सर्वान्वै). —(l. 5) D9 अप्सरासु. —(l 6) D4 9.14 T2 3 G1 3 M1–3 तथा (for तदा). D6 गधर्वाणा. —(l 7) D4 M3 -कामं (for -काम-) —(l. 8) T3 विक्रमेण (for दर्पेण च). T2 * लेन (for बलेन).]

13 ^{a}) D1–3.7 शैल-; Cg k as in text (for शिला-) Ñ V B D10 13 M4 शैलशृंगप्रहरणा. —^{b}) Ñ V B D10 13 M4 महा- (for सर्वे) Dt D6 8 पर्वत- (for पादप-) D2 3 7 om. 13^{c}–14^{b}. —^{c}) Ñ2 (marg. as in text) पुराश्; V1 -युधैश् ; D6 -युधो (sic) (for -युधाः) Ñ V B D10 13 M4 चैव (for सर्वे). —T1 missing from सर्वा up to 14^{b} on a damaged fol. —^{d}) Ś1 D1 5 11.12 वै कामरूपिणः; T3 G1 3 शस्त्रास्त्र°; Cg t as in text (for सर्वास्त्रकोविदाः). Ñ V B D10.13 M4 कामरूपा(B4 D13 °प)बलान्विताः (V2 महाबलाः).

14 D2.3 7 om , T1 missing 14^{ab} (cf v l. 13) —^{a}) M4 आकंप°; Cg k.t as in text (for विचालयेयुः) —^{b}) M4 उत्क्षिपेयुर् (for भेदयेयुः). D9.14 T2 G1 3.4 M3 स्थितान्; M2 सरो-; M4 महा- (for स्थिरान्). —For 14^{ab}, Ś1 D1.5 .11–13 subst. :

496* उत्पाटयेयुश्च गिरीन्भिन्द्युः क्रोधात्तथा द्रुमान् ।

[D13 अचलान् (for च गिरीन्) Ś1 कोपात् (for क्रोधात्). D13 transp. भिद्यु and क्रोधात्. D13 महा- (for तथा).] while Ñ V B D10 subst. .

497* आचालयेयुरचलानुन्मश्नीयुर्महाद्रुमान् ।

[V1 चैव चलान् (hypermetric) (for अचलान्). V4 नयेयुरेके ह्यचलान् (for the prior half). V1 उन्मूलेयुर्, V2 विमश्नेयुर्; V3 B1.2 (m. as above) उन्मथेयुर्, V4 विमथेयुर् (for उन्मश्नीयुर्).]

—D2 om. (hapl.) after क्षोभयेयु in 14^{c} up to यु in 15^{c}. —^{c}) V3 विक्षोभयेयुः (for क्षोभयेयुश्च). Ñ V B D10.13 सहसा; M4 गंभीरान् (for वेगेन) —^{d}) Ñ V B D10 13 गंभीरान्सलिलाश(D13 °श्र)यान् ; M4 सहसा(न्)सलिलहृदान्.

15 D2 om. up to यु in 15^{c} (cf. v l. 14) —^{a}) Ś1 D1 3 5 7 11 12 क्षितिं पादैर ; Ñ V B D10 13 °दोर्भ्याम् ; M2 damaged (for क्षितिं पद्भ्याम्). —^{b}) Ś1 D5 11 उत्प्लु° ; Ñ V B D10 13 M4 उत्पते° ; M2 ·· वेयुर् ; Cm g k t as in text (for आप्लवेयुर्). Ś1 Ñ V B D1 3 5 7 10.11 13 M4 नभस्त- (Ñ2 V D1 3 °स्थ) लं (D10 °लात्); Dt D6 8 9 °वान् (for महार्णवम्). D12 उप्लवेनश्वरस्तलं (corrupt) —^{c}) D4 14 T G M2 नभस्थलं. T3 विचेरुश् (for विशेयुश्). Ś1 D1–3 5 7 11.12 धुनुयुः (D1 3 7 अन्वयुः; D2 om) श्वस(D2 °·)ना(D1.7 च समा)विद्धान्. —^{d}) Ś1 D1–3.5 7.11 12 सजलान् (for गृह्णीयुर्).—For 15^{cd}, Ñ V B D10 13 M4 subst , while D1 ins. after 15^{ab} :

498* पातयेयुर्जलधरानुत्पत्याकाशचारिणः ।

[D1 लव°, M4 पाट° (for पातयेयुर्) V1 जलदान् (submetric) (for जलधरान्). V1 उपेत्य, B1.4 D13 M4 उत्(M4 आ)प्लुत्य, D10 उद्यति (for उत्पत्य) D13 [आ]काम- (for [आ] काश-).]

16 ^{a}) V2 °श्चापि; V3 गृहीपु° (sic); D10 °रति- (for गृह्णीयुरपि). Ś1 D5.11.12 नागेंद्रान् (for मातङ्गान्). —^{b}) Ñ V1.2.4 B D1 9 11 13 M4 प्रजवितान् (D11 °त्रितो); D10.14 T1 G M1–3 Ck प्रव्र(D10 G2 M1.3 °व्रा)जितान् (M2 °तो); Cm g.t as in text (for प्रव्रजतो). V1 करैः; B2 3 रणे (for वने). Ś1 D5.12 मत्तान्सुजनितश्रमान् ; V3 उन्मत्तांश्च महावने; D2.3 7 मत्ता(D2 अन्या)नपि हि (D2 च) दंष्ट्रि(D3 °द्रि sic) णः. —After 16^{ab}, B3 ins. :

499* अपर्याप्तबलाः सर्वे अस्त्रशस्त्रविशारदाः ।

[Note hiatus between the two halves.]

—T1 missing from मा in 16^{c} up to प्रसूता in 17^{a} on a damaged fol. —^{c}) D9 14 T2 3 G M1.3 नर्दमानाश् ; Cm °नान् (as in text) Ct नादेन (as in text) Ś1 D1–3.5. 7.11 12 नर्दंतोपि तथा (D1–3 7 हि च) व्योम्नि (D1–3 7 11 °म्नः); Ñ V B D10 13 पतं(B2 उत्तुं)गानपि (D13 °गमपि) वेगेन (V4 वेगान् submetric); M4 पतगान्पतमानांश्च. —^{d}) D2 घातयेयुर् ; Ct पातयेयुर् (as in text). Ñ V B D10 13 M4 नभ(V2 °भः)स्त(Ñ2 V °स्थ)लात् ; D3 विहंगमा (for विहंगमान्).

G. I. 20. 17
B. I. 17. 29
L. I. 15. 17

ईदृशानां प्रसूतानि हरीणां कामरूपिणाम् ।
शतं शतसहस्राणि यूथपानां महात्मनाम् ।
बभूवुर्यूथपश्रेष्ठा वीरांश्चाजनयन्हरीन् ॥ १७
अन्ये ऋक्षवतः प्रस्थानुपतस्थुः सहस्रशः ।
अन्ये नानाविधाञ्शैलान्काननानि च भेजिरे ॥ १८
सूर्यपुत्रं च सुग्रीवं शक्रपुत्रं च वालिनम् ।
भ्रातरावुपतस्थुस्ते सर्व एव हरीश्वराः ॥ १९

17 T1 missing up to प्रसूता (cf. v.l. 16) —ᵃ) V4 °ज्ञातान् ; D13 °शीनां (for ईदृशानां). Ñ1 V B D10.13 तथा (Ñ1 V1 B1.2 D13 °दा) ज (V1.3.4 B1 य)ज्ञे (B2 D10.13 °ज्ञुर् [sic]); Ñ2 तथा जह्नु (befor corr. °ज्ञु)र् (sic); D1–3.7 संप्र(D7 प्रसं)भूतं; D4.5.11.12 °नां; T3 प्रभू° (for प्रसूतानि) —ᵇ) B4 D3 om (hapl.); D2.7 °चारिणां; D4.9 T3 वातरंहसां (for कामरूपिणाम्) —M2 damaged. —ᶜ) —Ś1 D1–3.5.7.11 °स्राणां (D2 ° *) (for -सहस्राणि). Ñ V B D10.13 अनेकानि सहस्राणि. Cg.k.t as in text (for ᶜ).—ᵈ) B4 om (hapl.); M4 महौजसां (for महात्मनाम्).—After 17ᶜᵈ, Ś1 Dt D1–9.11.12.14 S (M4 after l. 1 of 504*) Cg.k.t (all comm. on l. 2 only) ins.

500* ईदृशं कीर्तितं जन्म फुल्लकिंशुकरोचिषाम् ।
ते प्रधानेषु यूथेषु हरीणां हरियूथपाः ।

[Except Ś1 D5.12 all om. l. 1. —(l. 2) M2 fol. damaged from first षु up to णां. D1 शूरेषु; D2 मुख्येषु (for यूथेषु).]

On the other hand, Ñ V B D10.13 ins.

501* शतसाहस्रसंख्येषु वानराणां तरस्विनाम् ।

[No comm. V2.3 -संख्याक- (V3 °नि), V4 -संख्यान् (submetric) (for -संख्येषु).]

—After 17ᶜᵈ, M4 reads 19. —ᵉ) Ñ V B D10.13 यूथपाः सर्वे; Dt D6.8 G3 M3 Ct °श्रेष्ठान्; D1 G4 Cg यूथपा°; Ck as in text (for यूथपश्रेष्ठा). —ᶠ) D9 वीराश्च (for वीरांश्च). Ś1 D1–3.5.7.12 M4 ते चाप्य(M4 धीरांश्चा)जनयन्सुतान्; Ñ V1.2.4 B3.4 D10 ते (V1 om., submetric) यूथेषु महाबलाः; V3 तेषु तेषु महाबलाः; B1 यूथपेषु महाबलाः; B2 यूथेषु च महाबलाः; D11 नेतारोन्ये वनौकसां; D13 श्रेष्ठा युधि महाबलाः; Cg.k.t as in text (for ᶠ).

18 ᵃ) T3 ऋक्षवराः. Ś1 D1–3.5.7.9.12 अन्येर्कैशक्रयोः पुत्रौ (Ś1 °त्रान्; D2.3.5 °त्राः); Ñ V B D10.11.13 M4 ऋक्षराजं तु (D13 च) तत्रान्य (V2–4 D11.13 M4 °न्ये with hiatus). Cm.g.t as in text (for ᵃ). —T1 missing from सहस्रशः up to सुग्री in 19ᵃ. —ᵇ) Cm अवतस्थुः; Ct उप° (as in text). Ñ V B D10.11.13 वनौकसः (for सहस्रशः) —D11 repeats 18ᵃᵇ as in D1. —ᶜ) V1 प्राविष्य*; V4 D2 °विधाश्च (for नानाविधान्). V4 चैव; D11 लोकान् (for शैलान्). —ᵈ) V4 बभंजिरे; D4 वि°; D7 व° (for च भेजिरे). D14 T2 G4 M3 भेजिरे काननानि च (by transp.). —After 18, M4 ins. l. 2 of 504*.

19 M4 reads 19 after 17ᶜᵈ. T1 missing up to सुग्री (cf. v.l. 18). —ᵃ) D12 om च. D2 reads nominative in place of accusative G1.3 सुग्रीवं सूर्यपुत्रं च (by transp.) —ᵇ) V1 इंद्र- (for शक्र-). D2 शक्रपुत्रश्च वालिनः (sic). —After 19ᵃᵇ, D13 ins 503*. —M2 missing from तस्थु up to ह in 19ᵈ on a damaged fol. —ᶜ) Ś1 Ñ V B D1–3.5.7.10–13 च (for ते). —ᵈ) Ś1 D1–3.5.7.11.12 तेपि सर्वे (for सर्व एव). V1 B3 (marg.) महीश्वराः. Dt D6.8 सर्वे च हरियूथपाः. —After 19, Ś1 D1–3.5.7.11–13 (D11.13 after 20) ins.:

502* तथा दशग्रीववधे स्वयंभुवा
निशम्य सर्वं विहितं शतक्रतुः ।
मनुष्यलोके प्रभुरञ्जसा ययौ
दिदृक्षुरिक्ष्वाकुसुतं सुरेश्वरः ।

[(l. 1) D3 **ग्रीव-. —(l. 2) D2.12 निशाम्य. Ś1 D13 विदित; D12 विहतु (sic) (for विहितं) D2 श * क्रतु.. —(l. 3) D1–3.7 °लोक; D11 निशम्य° (for मनुष्यलोके). D2 [अ]याद् (for ययौ). —(l. 4) Ś1 D13 °कुल, D1 ऐक्ष्वाकु° (for इक्ष्वाकुसुत). D11 रवे°, D13 स्वरे° (both sic) (for सुरेश्वर.)]

On the other hand, B1.4 Dt D4.6.8.9.13 (after 19ᵃᵇ) 14 S Cg.t ins :

503* नलं नीलं हनूमन्तमन्यांश्च हरियूथपान् ।

[S (except T1.3) नलं. D13 चैव (for नील). D4 अन्यान्य- (sic), D9 चा° (for अन्यांश्च). D9 M3 °पुंगवान्, M2 हरियू * * (for हरियूथपान्). B4 सुषेण च तथैव च (for the post. half)]

Dt D4.6.8.9.14 S Cg.t cont., Cr m. ins l. 5-6, Ck l. 3-6 after 19.

504* ते तार्क्ष्यबलसंपन्नाः सर्वे युद्धविशारदाः ।
विचरन्तोऽर्दयन्दर्पात्सिंहव्याघ्रमहोरगान् ।
तांश्च सर्वान्महाबाहुर्वाली विपुलविक्रमः ।
जुगोप भुजवीर्येण ऋक्षगोपुच्छवानरान् ।
तैरियं पृथिवी शूरैः सपर्वतवनार्णवा । [5]
कीर्णा विविधसंस्थानैर्नानाव्यञ्जनलक्षणैः ।

[(l. 1) M2 **क्ष्यं-; M4 ये चान्ये (for ते तार्क्ष्य-). M3 -वेग°; M4 °संयुक्ता (for -बलसंपन्ना). D9 बुद्धि- (for युद्ध-). —After l. 1, M4 reads l. 2 of 500*. —(l. 2) M4 om. l. 2 here and ins. after 18. Dt D6.8 M2 °सर्वान्, D9 [ऽ]दर्येदर्पान् (sic) (for ऽर्दयन्दर्पात्). M4 निगृह्णीयुश्च ये दर्पात् (for the prior half). —T1 missing from l. 3 up to ऋ in the post. half of l. 4 on a damaged fol. —(l. 3) Dt D6.8

तैर्मेघवृन्दाचलतुल्यकायै-
महाबलैर्वानरयूथपालैः ।
बभूव भूर्भीमशरीररूपैः
समावृता रामसहायहेतोः ॥ २०

इति श्रीरामायणे बालकाण्डे षोडशः सर्गः ॥ १६ ॥

१७

निर्वृत्ते तु क्रतौ तस्मिन्हयमेधे महात्मनः ।
प्रतिगृह्य सुरा भागान्प्रतिजग्मुर्यथागतम् ॥ १
समाप्तदीक्षानियमः पत्नीगणसमन्वितः ।
प्रविवेश पुरीं राजा सभृत्यबलवाहनः ॥ २
यथार्हं पूजितास्तेन राज्ञा वै पृथिवीश्वराः ।
मुदिताः प्रययुर्देशान्प्रणम्य मुनिपुंगवम् ॥ ३

G I. 16 9
B I 18. 3
L I II 40

महाबलो (for ताश्च सर्वान्). D9 °बाहून्बल- (sic) (for महाबाहुर्वाली). M3 repeats विपुल. —(l. 4) M4 ऋक्षवानरकिनरान् (for the post. half). —(l. 5) G4 -वनार्णवे. —(l. 6) D9 विलाष- (sic) (for विविध-). D9 -लक्षणव्यंजनै (by transp.).]

20 Ś1 D1–3.5.7 12 om. 20. —^{a}) D13 तन् (for तैर्). V2 -वृंदानि च; B4 -तुल्याचल-; D13 -वृंदावलि- (for -वृन्दाचल-). Dt D6 8 9 -कूटसंनिभैर् ; D4.14 S -कूट(M4 -शृंग)कल्पैर् ; D11 -तुल्यविग्रहैर् (for -तुल्यकायैर्). —^{b}) Dt D6 8 M4 Ct -यूथपाधिपैः (M4 °चलैः); D4 9 G1 -यूथपैश्च; T3 -यूथपाग्र्यैः (for -यूथपालैः). —^{c}) V4 lacuna for four letters after व in बभूव. V3 बभूवतुर् (for °भूर्). D9 भूमिश्च°; D11 भूर्भूमिधरानु°; D13 भूमिः स°; Cr.m.g.t as in text (for भूर्भीमशरीररूपैः). —T1 damaged for ^{d}. —^{d}) V3 °तौ; D11 समाद्य* (sic) (for समावृता). B4 *म- (for राम-). M4 -भूतैः (for -हेतोः).—After 20, D11.13 ins. 502*.

Colophon. *Kāṇḍa name:* Ś1 Ñ2 D1 10 om. T1 damaged, V B D11 आदि°; D3 अयोध्या°. —*Sarga name*: Ś1 Ñ V1.3.4 B2–4 D1.3.5.7.9–12 वानरोत्पत्तिः; V2 देवजन्म; B1 ऋक्षवानरोत्पत्तिः; D2 वानराप्तिः; D13 * * * त्पत्तिः. —*Sarga no.* (figures, words or both) : Ś1 Ñ1 V1.4 D3.5.12.13 om.; Ñ2 B D10.11 20; V2 22; V3 19, D1.7 15; D2 as in text; D8 S (except M3.4) सप्तदशः; Dt D4.6.14 M3.4 सप्तदशः 17 ; D9 विंशतिः 20. —After colophon, D10 concludes with इति कुशलवयोराख्याने प्रथमेह्नि वर्तमानकथाप्रसंगः समाप्तः; G1.2.4 M2 श्रीरामाय नमः; G3 श्रीमते रामानुजाय नमः.

17

☞ Ś1 Ñ V B D1–3.5.7.10–13 M4 transp. Sarga 16 and 514*, the substitute passage of 52 lines for st. 1–21 in this Sarga. In addition to the subst. 514* Ś1 D1–3 5 7.12.13 (l. 1–4 are omitted in these MSS. except D13) read (var.) st. 1, 2^{cd}, 6, 8^{ab}, 9^{ab} (D7 om.) and 10 also in their proper place after transposing 10 after 2^{cd} and 8^{ab} after 9^{ab}.

1 T2 begins with श्रीरामचन्द्राय नमः. —^{a}) Ś1 D1–5.7.9.12.14 T3 G2–4 M1–3 निवृत्ते; Cm.g k.t निर्वृत्ते (as in text). T2 *sup. lin.* तु. —^{b}) M3 वाजि-; Cg.k.t as in text (for हय-). T1 damaged for त्मनः in महात्मनः. —^{c}) D1 तत्र (for प्रति-). Dt D6.8 [अ]मरा (for सुरा). Ś1 D1–3.5.7.12.13 भागं; G1 (before corr.) लाभान् गान् (sic) (for भागान्).

2 Cf. v l. 1 and 21. —^{c}) D9 पुरं (for पुरीं). —^{d}) T1 missing from ब in 2^{d} to ताः in 3^{c} on a damaged fol. D3 -वा * नः (for -वाहनः).

3 Cf. v.l. 1 and 21. T1 damaged up to मुदिताः in ^{c} (cf. v.l. 2). —^{a}) G1.3 यथावत् (for °र्हं). —^{b}) Dt D6.8 च (for वै). —After 3, Dt D4.6.8.9.14 S (except M4) Cg.k.t ins. :

505* श्रीमतां गच्छतां तेषां स्वपुराणि पुरात्ततः ।
बलानि राज्ञां शुभ्राणि प्रहृष्टानि चकाशिरे ।

[Cr.m do not comm. —(l. 1) T1 missing (for तेषां). Dt D6.8 स्वगृहाणि. Dt पु * त्; T3 समं (for पुरात्). M3 तदा (for ततः).]

G I. 16 11 B. I 18 5 L I 11.41

गतेषु पृथिवीशेषु राजा दशरथः पुनः ।
प्रविवेश पुरीं श्रीमान्पुरस्कृत्य द्विजोत्तमान् ॥ ४
शान्तया प्रययौ सार्धमृष्यशृङ्गः सुपूजितः ।
अन्वीयमानो राज्ञाथ सानुयात्रेण धीमता ॥ ५
कौसल्याजनयद्रामं दिव्यलक्षणसंयुतम् ।
विष्णोरर्धं महाभागं पुत्रमिक्ष्वाकुनन्दनम् ॥ ६
कौसल्या शुशुभे तेन पुत्रेणामिततेजसा ।
यथा वरेण देवानामदितिर्वज्रपाणिना ॥ ७
भरतो नाम कैकेय्यां जज्ञे सत्यपराक्रमः ।
साक्षाद्विष्णोश्चतुर्भागः सर्वैः समुदितो गुणैः ॥ ८
अथ लक्ष्मणशत्रुघ्नौ सुमित्राजनयत्सुतौ ।
वीरौ सर्वास्त्रकुशलौ विष्णोरर्धसमन्वितौ ॥ ९
राज्ञः पुत्रा महात्मानश्चत्वारो जज्ञिरे पृथक् ।
गुणवन्तोऽनुरूपाश्च रुच्या प्रोष्ठपदोपमाः ॥ १०

---

4 Cf. v.l. 1 and 21. —^{a}) T3 गते तु. —^{b}) D14 T1 2 G4 M1.3 तदा; G2 तथा (for पुनः). —T1 damaged from रीं in 4^{c} to शृं in 5^{b}. —^{c}) G2 M1 पुरं (for पुरीं). —^{d}) D14 T2.3 G2 4 M1–3 °त्तमं; G1 3 द्विजर्षभं; Cg k t द्विजोत्तमान् (as in text)

5 Cf. v.l. 1 and 21. T1 damaged up to शृं in 5^{b} (cf. v.l. 4). —^{a}) G1 प्रददौ (for प्रययौ). —^{c}) Dt D6.8 G1 3 M2 अनुगम्यमानो राज्ञा च (G1 3 वै; M2 °थ) (hypermetric). ❀ Ck. अनुगम्यमान इत्यृश्यशृङ्गविशेषणम्। आर्षं गुरुलघ्वक्षरवैषम्यम्।; Ct: राज्ञा दशरथेन अनुगम्यमान ऋष्यशृङ्गः। ❀ —After 5, Dt D4 6 8–10 (D10 om l. 1–3 and ins l. 4–7 after l. 19 of 514*) 14 S (except M4) Cr m.g.k.t (Cr.m comm. on l. 4–7; Ck comm on l. 1 and 4–7) ins.:

506* एवं विसृज्य तान्सर्वान्राजा संपूर्णमानसः ।
उवास सुखितस्तत्र पुत्रोत्पत्तिं विचिन्तयन् ।
ततो यज्ञे समाप्ते तु ऋतूनां षट् समत्ययुः ।
ततश्च द्वादशे मासे चैत्रे नावमिके तिथौ ।
नक्षत्रेऽदितिदैवत्ये स्वोच्चसंस्थेषु पञ्चसु ।
ग्रहेषु कर्कटे लग्ने वाक्पताविन्दुना सह ।
प्रोद्यमाने जगन्नाथं सर्वलोकनमस्कृतम् ।

[(l. 1) T3 संपूज्य (for विसृज्य) —(l. 2) G2 उवाच (for उवास). D9 विचितयेत्. —T1 damaged from तु in l. 3 to नावमिके in l. 4. —(l. 3) D6 9 समायยु (for समत्ययुः). T3 M3 षट्क्रमत्ययात् (M3 °गात्). —(l. 4) M2 तु (for च). D9 दशमे (for द्वादशे). —(l. 5) G4 M2 सोच्च- (for स्वोच्च-). —(l. 7) G1 प्रोद्यमानं. D9 -लोकैर् (for -लोक-).]

6 Cf. v.l. 1 and 21. —^{b}) D4 वीर्यं-; G1–3 M1.3 Cg सर्व- (for दिव्य-). Ś1 D1–3 5.7.12 13 राजर्षिवर(Ś1 °रिव)ल- (D12 °लर metathesis)क्षणं(Ś1 °णैः). —T1 damaged from हा in 6^{c} to मि in 7^{b}. —^{c}) Dt °गा; D6 ** भागं (for महाभागं). Ś1 D1–3.5 7.12.13 साक्षाद्विष्णोस्तदर्धं(Ś1 °र्धे) हि. —^{d}) Dt D6.8.9 G1 M2 ऐक्ष्वाकु- (sic); G3 Cg.k ऐक्ष्वाक- (for इक्ष्वाकु-). D4 इक्ष्वाकुकुलवर्द्धनं; T3 सर्वैः समुदितं गुणैः (cf. 8^{d}). ❀ Ck: ऐक्ष्वाकस्य दशरथस्य नन्दनम्। दाण्डिनायनेत्यादिना उकारलोपः ❀ —After 6, Dt D6.8 M3 ins.:

507* लोहिताक्षं महाबाहुं रक्तोष्ठं दुन्दुभिस्वनम् ।

[No comm M3 रक्तास्य (for रक्तोष्ठ).]

8 Cf. v l. 1 and 21. —^{ab}) T3 कैकेय्याः. Ś1 D1–3.5.7.12.13 कैकेयी जनयामास भरतं धर्मवत्सलं.

9 Cf. v l. 1 and 21. —^{b}) M3 सुषुवे (for [अ]जनयत्). Ś1 D1–3.5 12.13 जनितौ तौ सुमित्रया. —T1 damaged from 9^{c} to मी in l. 1 of 508*. —^{c}) D4.9 transp. वीरौ and सर्वास्त्रकुशलौ. —After 9, Dt D4 6.8.9.14 S (except M4) Cr m.g.k.t ins.:

508* पुष्ये जातस्तु भरतो मीनलग्ने प्रसन्नधीः ।
सार्पे जातौ तु सौमित्री कुलीरेऽभ्युदिते रवौ ।

[(l. 1) T2 (before corr.) पुष्य-. Dt जातस्म (sic) (for जातस्तु). —(l. 2) D6 (before corr. as above) Ck सार्प- (for सार्पे). Dt D9 G2 जाते (sic), G1 जातस् (for जातौ). D4.9 M2 च (for तु). G1 सौमित्रिः; G4 सौमित्रे (sic). G3 कुलीर- (for कुलीरे).]

10 Cf. v. l. 1 and 21. —^{a}) Ś1 D1–3.5 7.12.13 तस्य; T1.2 राज-; Cm.g.t as in text (for राज्ञः). —^{c}) Ś1 Dt D4 6 8.13 सुरूपाश्; Cg k t as in text (for [ऽ]नुरूपाश्). —^{d}) T3 रुचा (for रुच्या). Ś1 D1–3 5 7 12.13 लोकपालोपमा (Ś1 °मैर्) गुणैः; D9 चत्वारो वासवोपमाः. Cm.g.k t as in text (for ^{d}). —After 10, Dt D4.6.8 9.14 S (except M4) Cg.k.t ins.:

509* जगुः कलं च गन्धर्वा ननृतुश्चाप्सरोगणाः ।
देवदुन्दुभयो नेदुः पुष्पवृष्टिश्च खाच्च्युता ।
उत्सवश्च महानासीदयोध्यायां जनाकुलः ।
रथ्याश्च जनसंबाधा नटनर्तकसंकुलाः ।
गायकैश्च विराविण्यो वादकैश्च तथापरैः ।
विरेजुर्विपुलास्तत्र सर्वरत्नसमन्विताः ।
प्रदेयांश्च ददौ राजा सूतमागधबन्दिनाम् ।
ब्राह्मणेभ्यो ददौ वित्तं गोधनानि सहस्रशः ।

[(l. 1) D4 9 जगुर्गंधर्वपनयो (for the prior half). T1 damaged from रो in l. 1 to श्च in l. 3. —(l. 2) Dt D6.8 Ct च खात्पतत्; M2 पपात ह (for च खाच्च्युता). —(l. 3) T3 सु- (for च). —(l. 4) G2 नटकर्तक- (sic). —(l. 5) Dt

अतीत्यैकादशाहं तु नामकर्म तथाकरोत् ।
ज्येष्ठं रामं महात्मानं भरतं कैकयीसुतम् ॥ ११
सौमित्रिं लक्ष्मणमिति शत्रुघ्नमपरं तथा ।
वसिष्ठः परमप्रीतो नामानि कृतवांस्तदा ।
तेषां जन्मक्रियादीनि सर्वकर्माण्यकारयत् ॥ १२
तेषां केतुरिव ज्येष्ठो रामो रतिकरः पितुः ।
बभूव भूयो भूतानां स्वयंभूरिव संमतः ॥ १३
सर्वे वेदविदः शूराः सर्वे लोकहिते रताः ।
सर्वे ज्ञानोपसंपन्नाः सर्वे समुदिता गुणैः ॥ १४
तेषामपि महातेजा रामः सत्यपराक्रमः ।
बाल्यात्प्रभृति सुस्निग्धो लक्ष्मणो लक्ष्मिवर्धनः ॥ १५
रामस्य लोकरामस्य भ्रातुर्ज्येष्ठस्य नित्यशः ।
सर्वप्रियकरस्तस्य रामस्यापि शरीरतः ॥ १६
लक्ष्मणो लक्ष्मिसंपन्नो बहिःप्राण इवापरः ।
न च तेन विना निद्रां लभते पुरुषोत्तमः ।
मृष्टमन्नमुपानीतमश्नाति न हि तं विना ॥ १७
यदा हि हयमारूढो मृगयां याति राघवः ।
तदैनं पृष्ठतोऽभ्येति सधनुः परिपालयन् ॥ १८
भरतस्यापि शत्रुघ्नो लक्ष्मणावरजो हि सः ।
प्राणैः प्रियतरो नित्यं तस्य चासीत्तथा प्रियः ॥ १९ G. 1. 19 25 B. 1. 18 33 L 1. 14 29

D6.8.9 (before corr. as above) G2 3 M1.2 Cg.k.t गायनैश् (for गायकैश्). D4 निनादिन्यो (for विराविण्यो). Dt D6 8 Cg k t वादनैश् ; D9 वाहकैश् (for वादकैश्). —D9.14 T1 2 G M1–3 om. l. 6. —(l. 6) D4 reads तत्र in marg. —(l. 7) D9 अदेय (for प्रदेयांश्). T3 ततो (for ददौ). —(l. 8) T1 damaged from णे up to तथा in 11^{b}]

11 Cf v.l. 1 and 21. T1 missing up to तथा in ^{b} (cf. v. l. 509*). —^{b}) T3 सोहकर्म (sic) (for नामकर्म). —^{d}) M3 कैकेयी- (for कैकयी-).

12 Cf. v.l. 1 and 21. —^{a}) D6.9 14 सौमित्रं; G4 Ck सौमित्री. T1.2 G4 M2 लक्ष्मण (for °णम्). M3 ज्येष्ठं (for इति). Cg cites ^{a} as in text. —^{b}) D4 शत्रुघ्न * परं. —^{d}) Dt D4.6 8 9 T3 G1.3 M2 Ct कुरुते (for कृतवांस्). D4 (before corr.) तथा (for तदा). —After 12^{cd}, Dt D4.6. 8.9.14 S (except M4) Cg k.t ins. :

510* ब्राह्मणान्भोजयामास पौरजानपदानपि ।
अददद्ब्राह्मणानां च रत्नौघममितं बहु ।

[(l. 2) D6 आददद् ; D9.14 T1.2 G1.3.4 M2.3 अ(D9 प्र) ददाद् ; T3 स ददौ ; G2 M1 अदाच्च. G2 M1 तु (for च). G2 रत्नंघम् (sic) (for रत्नौघम्). Dt D6.8 अमलं (for अमितं). D9 रत्नं बहुधन तदा (for the post. half).]

—^{e}) D4 -क्रम- ; Cr m.k as in text (for -क्रिया-). —^{f}) T3 M2 Ct -कार्याणि (for -कर्माणि).

13 Cf. v.l. 1 and 21. —^{a}) T2 (after corr. *sec. m.*) ज्येष्ठो (as in text). —^{b}) M1 (before corr.) प्रभुः ; Cg.k as in text (for पितुः)

14 Cf. v.l. 1 and 21. —^{a}) D14 (after corr. *sec. m.* as in text) देव- (for वेद-) —^{b}) D9 G4 सर्व- (for सर्वे). D4 पौर- (for लोक-). T3 °लोकविशारदाः ; Cr.g cite ^{b} as in text. —^{c}) D4 T2.3 Ck °पपन्नाश्च ; D9 तु ज्ञानसं° ; G1 M3 ज्ञानौघसं° ; Ct as in text (for ज्ञानोपसंपन्नाः). —^{d}) T2 सर्वैः (for सर्वे).

15 Cf. v.l. 1 and 21. —After 15^{ab}, Dt D4 6 8.9 14 S (except M4) ins (Cg.k t comm. on l. 1 and 2) :

511* इष्टः सर्वस्य लोकस्य शशाङ्क इव निर्मलः ।
गजस्कन्धेऽश्वपृष्ठे च रथचर्यासु संमतः ।
धनुर्वेदे च निरतः पितुः शुश्रूषणे रतः ।

[(l 1) M3 जगत. (for लोकस्य). D4 सुधांशुर् (for शशाङ्क). G2 repeats from the post half of l. 1 up to स्कन्धे, after 16^{a}. —After l. 2, D4 ins. श्रीमते रामानुजाय नमः. —(l. 3) D4 T3 repeat l. 3 after 17^{ab} M2 damaged for ध in धनुर्वेदे. G2 निरता· (sic). D4 (second time).14 T1 3 G2 4 M1–3 पितृ- (for पितु·). T3 शिशृ·णे ; G3 शिश्रूषणे (sic) (for शुश्रूषणे). G2 रता (sic) (for रत·).]

—^{c}) G4 बाल्य- ; Cm.g.k as in text (for बाल्यात्).

16 Cf. v.l. 1 and 21. —After 16^{a}, G2 repeats from the post. half of l. 1 to स्कन्धे in l. 2 of 511*. —^{c}) D4 Cr सर्वे ; Cm.g.k as in text (for सर्व-). —^{d}) G4 lacuna after श.

17 Cf. v l. 1 and 21 —After 17^{ab}, D4 T3 repeat l. 3 of 511*. —^{c}) D9 (before corr.) भवते यन्विना निद्रां. —^{d}) T2 पुरुषोत्त * :. —^{f}) T2 (after corr. *sec. m.*) अश्नाति (as in text).

18 Cf. v.l. 1 and 21. M3 repeats 18 after 19. —^{c}) Dt D6.8.9 M2.3 (second time) अथ ; T2 G4 तथा ; Cg as in text (for तदा). M3 (second time) याति ; Cg as in text (for ऽभ्येति).

19 Cf. v l. 1 and 21. D4 transp. 19 and 20. —^{b}) D14 T1.2 G1 4 M2 3 हितः ; T3 [अ]पि° ; Cg k.t as in text (for हि सः). —^{c}) D9.14 प्रियतमो ; Cm.g °तरो (as in text). —^{d}) T3 चापि (for चासीत्) G1.4 तदा ; Cg.t as in text (for तथा). —After 19, M3 repeats 18 and thereafter ins. :

512* शत्रुघ्नसहितः श्रीमान्पुरस्ताद्भरतोऽभवत् ।
नित्यं सर्वेऽनुरक्ताश्च पितरं तोषयन्ति ते ।

G 1. 19. 19
B 1 18. 33
L 1. 12. 15

स चतुर्भिर्महाभागैः पुत्रैर्दशरथः प्रियैः ।
बभूव परमप्रीतो देवैरिव पितामहः ॥ २०

ते यदा ज्ञानसंपन्नाः सर्वे समुदिता गुणैः ।
ह्रीमन्तः कीर्तिमन्तश्च सर्वज्ञा दीर्घदर्शिनः ॥ २१

20 Cf. v. l. 1 and 21. D4 transp. 19 and 20. —[b]) T2.3 G1.4 M3 दशरथ-. —[d]) M3 देवैर्नारायणो यथा; Ck as in text (for [d]).

21 [a]) D4 सदा; T1 2 G4 यथा; Cg as in text (for यदा). M3 transp. 21[b] and 21[d]. —[b]) D9.14 T2 G2.4 M1 सर्वैः; Ct as in text (for सर्वे). —[c]) D4 T3 G1.3.4 M1–3 श्रीमंतः; Cg as in text (for ह्रीमन्तः). —[d]) D14 (after corr. *sec. m.*) सर्वज्ञा (as in text). D4.9 T1.2 G2 M3 दीर्घदर्शना: (G2 M3 °नः [sic]); Cg as in text. —After 21, Dt D4.6.8.9 14 S (except M4) ins. (Cg k comm. on l. 1–3; Ct on l. 3):

513* तेषामेवंप्रभावानां सर्वेषां दीप्ततेजसाम् ।
पिता दशरथो हृष्टो ब्रह्मा लोकाधिपो यथा ।
ते चापि मनुजव्याघ्रा वैदिकाध्ययने रताः ।
पितृशुश्रूषणरता धनुर्वेदे च निष्ठिताः ।

[(l. 1) G1 तेषामेव च पुत्राणां (for the prior half). D14 दीप्ति°, G1 दीर्घदर्शिनां (for दीप्ततेजसाम्). —(l. 2) G2 तथा (for पिता). D9 G1 ब्रह्म- (for ब्रह्मा). —(l. 3) G2 मानुष- (for मनुज-). —(l. 4) D9 T3 G1.3 पितुः (for पितृ-). T3 -परा (for -रता). M2 damaged for ध in धनुर्वेदे.]

—For 1–21, Ś1 Ñ V B D1–3.5.7 10–13 M4 (for Ś1 D1–3.5.7.12 13 cf. v l. 1) subst. and read before Sarga 16, while D9 ins. after the passage no. 3 in App. I:

514* (1 [ab]) समाप्तेऽथ क्रतौ तस्मिन्वाजिमेधे यथाक्रमम् ।
(1 [cd]) हविर्भागानवाप्येष्टाञ्जग्मुर्देवा यथागतम् ।
(3) ऋषयश्च महात्मानः प्रतिजग्मुः सुपूजिताः ।
राजानश्चैव ये तत्र क्रतावासन्समागताः ।
(2 [ab]) समाप्तदीक्षानियमः पत्नीगणसमन्वितः ।
संप्रहृष्टमना भूत्वा राजा दशरथस्तदा ।
गतेषु पार्थिवेन्द्रेषु सभृत्यबलवाहनः ।
(4 [cd]) प्रविवेश पुरीं श्रीमान्पुरस्कृत्य द्विजोत्तमान् ।
colophon
ततः कालेन महता ऋष्यशृङ्गः सुपूजितः ।
(5 [ab]) शान्तया प्रययौ सार्धं ब्राह्मणैश्च कृतात्मभिः ।
(5 [cd]) अन्वीयमानो राज्ञा वै सानुयात्रेण धीमता ।
राजापि धर्मेण तदा रञ्जयन्सुनयैः प्रजाः ।
इक्ष्वाकुवंशजः श्रीमान्दीप्तयाप्यायितः श्रिया ।
यशसा रञ्जयँल्लोकान्कृतात्मा सर्वधर्मवित् ।
धर्ममेव च सत्यं च संपश्यञ्जीविते फलम् ।
तिस्रो महिष्यस्तास्तस्य राजर्षेरभवन्पुरा ।
गुणवत्योऽनुरूपाश्च रूपेणाप्सरसां समाः ।
कौशल्या सदृशी तत्र कैकेयी चाभवच्छुभा ।
सुमित्रा वामदेवस्य बभूव करणी सुता ।
तासां प्रजज्ञिरे पुत्राश्चत्वारोऽमिततेजसः ।
रामलक्ष्मणशत्रुघ्नभरता देवरूपिणः ।
तेषां ज्येष्ठं महाबाहुं वीरमप्रतिमौजसम् ।
(6 [ab]) कौशल्याजनयद्रामं विष्णुतुल्यपराक्रमम् ।
(7 [ab]) कौशल्या शुशुभे तेन पुत्रेणामिततेजसा ।
(7 [cd]) अदितिर्देवराजेन यथा बलनिघातिना ।
(9 [ab]) अथ लक्ष्मणशत्रुघ्नौ सुमित्राजनयत्सुतौ ।
दृढभक्ती महोत्साहौ रामस्यानवमौ गुणैः ।
(9 [cd]) तावप्यास्तां चतुर्भागौ विष्णोः संपिण्डितावुभौ ।
चतुर्भागस्य यस्यार्धमेकैकः पादशोऽददात् ।
(8 [ab]) भरतो नाम कैकेय्याः पुत्रः सत्यपराक्रमः ।
साक्षाद्विष्णोश्चतुर्भागः सर्वैः समुदितो गुणैः ।
ते दीप्तयशसः सर्वे महेष्वासा नरर्षभाः ।
अपूरयन्त ते कामान्पितुर्धर्मविशारदाः ।
(20 [ab]) स चतुर्भिर्महाभागैः पुत्रैर्दशरथो वृतः ।
(20 [cd]) बभूव परमप्रीतो देवैरिव पितामहः ।
(13 [ab]) तेषां केतुरिव श्रेष्ठो रामो रतिकरः पितुः ।
(13 [cd]) बभूव भूयो भूतानां स्वयंभूरिव धर्मतः ।
(21 [ab]) ते यदा ज्ञानसंपन्नाः सर्वज्ञा दीर्घदर्शिनः ।
(21 [cd]) सर्वशास्त्रार्थविदुषो ह्रीमन्तः सत्यवादिनः ।
(14 [ab]) आसन्वेदविदः शूराः सर्वे शास्त्रार्थकोविदाः ।
(14 [cd]) श्रीमन्तः कृतविद्याश्च सर्वैः समुदिता गुणैः ।
(15 [ab]) तेषामतियशा लोके रामः सत्यपराक्रमः ।
(15 [cd]) बाल्यात्प्रभृति च स्निग्धो लक्ष्मणो लक्ष्मिवर्धनः ।
(16 [ab]) सर्वाभिरामं रूपेण भ्राता भ्रातरमग्रजम् ।
(16 [cd]) स च प्रियतरस्तस्य प्राणेभ्योऽप्यरिसूदनः ।
(17 [ab]) लक्ष्मणो लक्षणोपेतो रामस्य रिपुघातिनः ।
(17 [ef]) मृष्टमन्नमुपानीतमश्नाति न हि तं विना ।
प्रीतिर्न चास्य जायेत प्रीतिकालेषु तं विना ।
(18 [ab]) यदा हयमुपारूढो मृगयां याति राघवः ।
(18 [cd]) तदैनं पृष्ठतोऽन्वेति सधनुः पथि पालयन् ।
(19 [ab]) भरतस्यापि शत्रुघ्नो राघवस्येव लक्ष्मणः ।
(19 [cd]) प्राणैर्बहुमतो नित्यं तस्यापि स तथाभवत् ।

[For ins. see below. Ś1 D1–3.5.7.9.12 om. l. 1-4. —(l. 1) D13 समाप्तौ. V4 B4 D13 तु, D11 च (for ऽथ). M4 क्रमात् (for क्रतौ). V1 -वेधे (sic) (for -मेधे). B3 M4 महाक्रतौ; B4 महाद्भुते (for यथाक्रमम्). —(l. 2) M4 [अ]द्यान (for [इ]ष्टान्). D11 हविर्भागैन संतुष्टा (for the prior half). D13 देवा जग्मुर् (by transp.). Ñ2 थायगतं (metathesis); B1 °क्रम (for यथागतम्). —(l 3) V1 स (for च). Ñ2 प्रपूजिता; M4 यथाक्रम. —(l. 4) V4 राजानं (for राजानश्च). Ñ1 च च°; V3 ते च ये चैव; M4 च प्रतियुर् (for चैव ये तत्र). V2 क्रतोरासन्; V4 हूतारासन् (sic); B1 क्रतावस्य; M4 ये तत्रासन् (for क्रतावासन्). —After l. 4, Ñ V B D10.11.13 ins. a passage of 14 lines given in App. I no. 3, while Ś1

D1–3.5.7.9.12 ins. after 487* (I. 15.28). —M4 om. l. 5-8. —(l. 5) D13 -गज (for -गण). —(l. 6) Ñ1 V1 D11 स प्रहृष्टमना; Ñ2 प्रसहृष्टमना. D9 transp. भूत्वा and राजा. Ñ2 V3 B1.4 D1.10 तथा (for तदा) —D11 om. l. 7-8. —(l. 7) V4 °वेष्वेव, D1–3 7 मानवे° (for पार्थिवेन्द्रेषु). V4 -वर- (for -बल-). —(l. 8) D13 आविवेश. V1 पुर (for पुरी). Ñ2 V4 B3 D10 द्विजर्षभान्; D1–3.7 9 द्विजोत्तम —After l. 8 (D11 after l. 6), all (except M4) read colophon. [—*Sarga name* D11 om. Ś1 D5 9.12 पायसोत्पत्ति, Ñ V B1–3 D10 राजस(Ñ2 V1 B3 D10 om. स)प्रेषण, B4 D13 सं (B4 राजपुर)प्रवेशन; D1–3.7 पायसप्र(D2 om. प्र)विभागो — *Sarga no.* (figures, words or both) Ś1 Ñ1 V1.4 B1 4 D3 12 om. both. Ñ2 B2.3 D10 16, V2 18, V3 15, D1 12; D5 7 11, D2 द्वादश; D13 षोडश; D9 11 पोडश 16]—Before l. 9, D13 ins. ref. सूत उ°. —(l. 9) Ñ V1.3 4 B D1–3.5 7 9–13 कालस्य महत: (D11 °ता) (for कालेन महता). Ñ V2 प्रपूजित·; V4 प्रतापवान्; B2 स पूजित; B4 समुत्सुक, D9 स्म पूजित· —V2 om. l. 10-11. —(l. 10) Ñ V1.3.4 B D10.13 प्रययौ शांतया (by transp.) Ñ1 सर्वे; Ñ2 सर्व- (for सार्धं). Ś1 कृतांजलि: (for कृतात्मभि·). —For subst. see below. —M4 om. l. 11. —(l. 11) D5 आनीयमानो. D11 राजा (for राज्ञा). D13 च (for वै). V4 सात्रपात्रेण; D13 मानुषेंद्रेण (for सानुयात्रेण). —After l. 11, all the above MSS. ins. a passage of 127 lines given in App. I (no. 4.) —Ñ V B1 D10 M4 (for V1 and M4 cf. v.l. l. 124 and 127 of App. I no. 4) om. l. 12-15. B2 om. l. 12-14. B3 reads l. 12-15 in marg. —(l. 12) Ś1 D5.12.13 स चचा(D13 °का)रोत्तम धर्मं (for the prior half). D7 तु नयै·; D9 अनुगै., D13 सुनय. (sic) (for सुनयै.). D2 प्रजाश्च रजयन्नयै: (for the post. half). —(l. 13) B3.4 D9 -राजवशस्य; D1 -राजवंशं स:; D2.3 7 -वंशं(D3 °श) विपुलं (D2 राजान) (for -वंशज. श्रीमान्). D1 3.7.9 [आ]प्याययन्; D2 व्यापयन् (for [आ]प्यायित:). B3.4 दीप्तां प्रोद्वहन(B3 प्रावर्धयत्) श्रियं (for the post. half). —After l. 13, D11 reads l. 127 of App. I no. 4. —D11 om. l. 14. —(l. 14) D2 नत- (for कृत-). B3 धर्मसत्यवित्; B4 सत्यधर्मवित्. —B2 reads l. 15 in marg. —(l. 15) D9 हि सत्यांशं (for च सत्यं च). B3 स प्र°; D9 पश्यति (for सपश्यन्). D11 जीविन (for जीविते). —(l. 16) Ś1 D5.11.12 राज्ञो वै; B1.3 °स्तत्र; D1–3.7.9.13 राजर्षेर्; M4 तस्यैव (for तास्तस्य). M4 तदा (for पुरा). Ś1 D1–3.5.7.9.11–13 बभूवुस्तस्य धीमत: (for the post. half). —(l. 17) B4 शीलवत्यो (for गुणवत्यो). D5 [अ]नुरू * श्च. B1 M4 [अ]प्सरस: समा: (M4 °सोपमा.) Ś1 D1–3.5.7.9.12 चारुश्रो (D3.7 °श्रौ)श्चपद्रोष(D7 °त्त)मा (for the post. half). —(l. 18) V1 तस्य, B1 चैव, M4 तासा (for तत्र). D1–3.5.7.9 .11.12 स(D12 ता)दृशी त(D11 चा)त्र (D9 °स्य) कौशल्या (by transp.). V2 पुरा; V3 तदा (for शुभा). —(l. 19) V1 lacuna up to व; V3 राम°; D11 चापि° (for वामदेवस्य). B2 तरुणी, M4 वत्सला (for बभूव). V2–4 B3 (m. also) D1 M4 तरुणी, B2 चाभवद्, D11 रमणी (for करणी). V1 lacuna, V2 4 B3 (m. also) D11 M4 शुभा, D9 (m.) यथा (before corr. as above) (for सुता). —After l. 19, D10 ins. l. 4-7 of 506* —D2 3 om. l 20-21. —(l. 20) Ś1 D1.5.7.9 11.12 M4 ततोस्य, V2 °म-, V3 तेषा° (for नासां प्र-). Ś1 V3 D5 7.12 °विक्रमा, D11.13 °सा, M4 लोकविश्रुता· (for ऽमिततेजस). —D13 om l. 21-24 —(l 21) S1 D1.5 7 9 -ऽनुजा D11.12 च महाबला (for देवरूपिण). Ś1 D1 5 7.9 भरत(D5 °·)श्च महाबल. (D5 °त्मन) (for the post. half) —B1 om. from l 22 (partially) up to the prior half of l 2 of 519* —(l. 22) D5 श्रेष्ठ (for ज्येष्ठ). Ñ V B1–3 D10 M4 जन्मतेजोगुणज्येष्ठ (V2 3 B3 [m also]श्रेष्ठ) (for the prior half). Ñ V B1–3 D10 M4 पुत्रन् (for वीरम्). —B3 om l. 23-25. —(l 23) D2 [अ]जन॰ द्राम. —(l. 24) M4 सा देवी (for कौशल्या). D3 7 transp. कौशल्या and शुशुभे तेन. D3 7 सुपुत्रेणामितौजसा (for the post half). —(l 25) Ñ V B1–3 D10 13 M4 यथाविधेन(Ñ2 देवेन, M4 वरेण)देवानाम् (= 7^c in M4) (for the prior half). D1 बलिनिपातिना, D3 7.9.11 बलवि(D11 वज्रनि)घातिना. Ñ V B1–3 D10.13 M4 अदितिर्वज्रपाणिना (= 7^d) (for the post. half). —For ins. see below. —V1 reads l. 26-28 after 522*. —(l. 26) D7 repeats l. 26 after l. 31. Ñ V B1.2 4 D10.13 M4 तथा, B3 तदा (for अथ). D7(both times).9.11 जनितौ तौ सुमित्रया (= 9^b as in Ś1), M4 सुमित्रायामजायतां (for the post. half). —(l 27) V1–3 B2 दृढभक्तौ; M4 दृढभक्ति·. Ñ B3 D10 महात्मानौ; V3 महेष्वासौ (for महोत्साहौ). Ś1 D1–3.5.7.9.11.12 उत्तमौ दृढभक्ती(D12 °क्ता)नां (D2 3.7.9.11 °तौ) (for the prior half). Ñ2 B3 D10 °स्यावरजौ, V1 °स्य नाथमौ, V2 °स्यानरसौ (sic), V3 °स्यानुवशौ, V4 °स्यानुपमौ, B1 °स्यानवर्मर्; B4 °स्याव * जैर् (for रामस्यानवमौ). D11 बलवीर्यसमन्वितौ (for the post. half). —(l. 28) D1–3 7.9 तावास्ता तु (D2.3.7 च). B1 om. (hapl.) from चतुर्भागौ up to एव in 521*. M4 चतुर्भागाद्. V2 सर्पिषिताच्छुभौ. D9 गुणै: (for उभौ). —(l 29) D1–3.7.9.11 एकैक. D1.12 [अ]दधात्, D9 ददौ (for ऽददात्). —For subst. see below. —(l. 30) D2 ना * (for नाम). Ś1 D1–3.5.7.9 11.12 जज्ञे (for पुत्र:). V3 शक्र°, D2.3 7 स(D3 प्र [sic])त्य प्रतिश्रव:, D10 सत्त्व°; D12 सात्त्य° (for सत्यपराक्रम.). —For ins. see below. —M4 om. l. 31-33; D9 om. 31-32, Ñ V B D10.13 om. l. 31. —(l. 31) D3 स वै (for सर्वे.). —After l. 31, D7 repeats l. 26. —(l. 32) B3 प्र-; D13 उद्- (for ते). Ñ1 -तेजस·; Ñ2 B3.4 D10 -मनस. (for -यशस). Ñ2 सर्व-, D5 * वें (for सर्वे). D3 7 नराधिपा.; D5 12 महर्षभा: (sic) (for नरर्षभा.). —(l. 33) V B1 D10 आपूरयतस्ते (V4 °स्तत., D10 °ततते ditto.); D2.3.7 आपूरयन्(D2 पूरयत)पितु. D1 कामांस्तान्; D9 वै कामान् (for ते कामान्). D2.3.7 सर्वे (D2 °र्वं-) (for पितुर्). B2 D2.3 7.13 -परायणा (for -विशारदा:). —(l. 34) Ñ2 B2–4 D10.13 repeat, while

M4 reads l. 34 after l. 2 of 532*. Ñ V B D10 13 (all except Ñ1 V B1, both times) नृप (for वृत॰). D11 om. l. 35-37. —(l 35) D2 परम * * V3 D1 3 7 वेदैरिव (D3 °रपि), D9 देवैरपि —For l 35, M4 subst 533*. —M4 om l. 36. —(l. 36) D7 ज्येष्ठो, D13 [आ]ख्यातो (for श्रेष्ठो). Ñ V B D10 13 लोक(Ñ1 * *)हिते रत, D2 °कर प्रभु, D3 7 रविकर. प्रभु (D3 °रप्रभ) (for रतिकर पितु). —(l. 37) D2 12 धर्मवित् (for धर्मत) —For subst. see below. —Ñ V B D10 M4 om. l. 38-42, D13 38-41 D11 reads l 38-41 after l 8 of 532* —(l 38) D1 नय-, D2 दया-; D3 यज्ञ-, D11 [अ]भवन्, D12 सदा (for यदा). D3 -दान- (for ज्ञान-). D2 9 दीर्घदर्शना. —(l. 39) D1 -[अ]स्त्र- (for -[अ]र्थ-). D2 धीमत. (for ह्रीमन्त). —(l. 40) D5 7.9 11 सर्व- (for सर्वे). D1 सर्वास्त्र-, D2.3 7 धर्मार्थ-, D11 सर्वार्थ- (for शास्त्रार्थ-). —(l. 41) D9 ह्रीमंत. (for श्रीमन्त). D2 5 कु * विद्याश्. D5 सर्वे (for सर्वे). D7 प्र° (for समुदिता). —For ins. see below. —D11 om. l. 42. —(l. 42) = 1. 76.13^{ab} D13 reads l. 42 after 525*. D5 12 -प्रथो, D7 -वशी (for -यशा). —For ins. see below. —(l. 43) D1.3.7 °हि, D2 प्राबल्यात्प्रभृति, D9 बाल्यात्तु प्रभृति (for बाल्यात्प्रभृति च). Ñ V1.2 4 B1.3 4 D10.13 M4 त (V1.2.4 B1.3 तद्)भक्तो, V3 सरक्तो, B2 [अ]नुगतो (for च स्निग्धो). D10 प्रीतिवर्धनः. —(l. 44) D3 स चा°, D7 स चाभिरूप, D9 °भो (for सर्वाभिराम). Ñ V B D10.13 M4 प्रजाभि(V2 °याति)रामं धर्मात्मा; D1 श्रुतं सर्वानुरूपेण (for the prior half). V3 प्रीतो (for भ्राता). V4 आत्मज; D12 अग्रत (sic) (for अग्रजम्). —(l. 45) Ñ V B D10.13 M4 सोपि, D7.11 सर्व- (for स च). D5 °करस्, D9 प्रियाप्रियस् (for प्रियतरस्). V4 तेषां (for तस्य). D5 प्राणि°, M4 प्राणैरपि (for प्राणेभ्योऽपि). Ś1 °मर्दन; Ñ V B D10. 13 M4 परंतप; D11 [अ]हि° (for [अ]रिसूदन). —V4 D2 om. l. 46. —For subst. see below. —(l. 47) Ñ1 V B1 D5.11.12 मिष्टम(D5 °*)न्नम्. Ñ V B D10.13 M4 तथा भोगान्, D1 उपासीनम्, D11 न चाश्नाति (for उपानीतम्). M4 नाश्नाति (for अश्नाति). B3 (before corr. as above) M4 स (for न). D11 स हि रामश्च तं विना (for the post. half). —Ñ1 V B1.4 M4 om l. 48. —(l. 48) Ś1 D5.11.12 तस्य (for चास्य). D2 वंदिता (sic) (for तं विना). —For subst. see below. —(l 50) D1 तदानी (for तदैन). D1-3 7 9 परि- (for पथि). —For subst. see below. —(l. 51) Ś1 D2 °स्य च; Ñ V B1-3 D10.13 रामस्येव (Ñ °स्यैव; V1 °स्यापि)हि, B4 यथा रामस्य (for राघवस्येव). M4 लक्ष्मणस्यावरोनुज (for the post. half). —For ins. see below. —(l. 52) Ñ V B D10 13 M4 प्राणै. प्रियतरो(V3 °मो)भ्राता (for the prior half). D3 तस्या *. M4 च (for स) V3 transp. तस्यापि and स. D9 तदा (for तथा) D1 भवेत्, M4 [ए]व स (for [अ]भवत्). —For ins. see below.]

—Before l. 1, D3.7 ins.

515* विस्तरेण पुनर्जन्म रामस्य भरतस्य च ।
लक्ष्मणशत्रुघ्नयोश्चैव शृणुष्व त्वं यथातथम् ।

[(l 2) D3 °वय (for यथातथम्).]

—For l. 9-10, M4 subst. (for V1 2 B2 see App. I no. 4):

516* ऋष्यशृङ्गश्च निर्वर्त्य क्रतुं राज्ञाभिपूजितः ।
जगाम शान्तया सार्धं पुनरेव यथागतम् ।

—Thereafter M4 reads App. I no. 4 from l. 114. —After l 25, Ś1 B2 (first two lines only) D1-3 5 7. 9 11 (after 519*) 12 ins.:

517* स हि देवैः सगन्धर्वैर्याचितश्च महात्मभिः ।
पुत्रत्वं गच्छ विष्णो वै कृत्वात्मानं चतुर्विधम् ।
रावणस्येह रौद्रस्य वधार्थं तु दुरात्मनः ।
विष्णुः स हि महाभागः सुराणां शत्रुमर्दनः ।
स हि वीर्योपपन्नश्च शीलवान्गुणवानपि ।
बभूव मानवे लोके गुणैर्दशरथाधिकः ।

[(l. 1) B2 सर्वे-, D2 5 7 सह (for स हि). D9 च (for स-). D5 पावितश्च, D12 याचि * श्च. B2 D1-3 7.9 महर्षिभिः (for महात्मभि.). —(l. 2) B2 D1-3 7 9 विष्णो पुत्रत्वमेहीति (for the prior half). —For ins. see below —(l. 3) D1-3.7.9 वधार्थाय, D11 °च, D12 धर्मार्थं हि (for वधार्थं तु). —D3 7 om. l. 4. —(l. 4) D1 5 9 11.12 विष्णुर्हि स (by transp) (D9 सु-) (for विष्णुः स हि). D2 कृष्ण विष्णो महाभाग (for the prior half). D5 शत्रुदर्शन. —(l. 5) D2.12 ह (for हि). D1-3.7.9 शील- (for वीर्य-). D11 धर्मज्ञश्च कृतज्ञश्च (cf 1.1.2^c) (for the prior half). D1-3 7.9.11 वीर्य° (for शीलवान्). —(l. 6) D2.9 मानुषे, D5.12 मानवैर् (D12 °वो) (for मानवे). D12 लोकैर् (for लोके). D11 रामो (for गुणैर्).]

—After l. 2 of 517*, B2 ins.:

518* राज्ञो दशरथस्याशु भार्यासु तिसृषु प्रभो ।

On the other hand, Ñ V B (B2 cont, B4 ins after l. 22) D10.11.13 M4 ins. after l. 25.

519* भवाय स हि लोकानां रावणस्य वधाय च ।
विष्णोर्वीर्यार्धितो जज्ञे रामो राजीवलोचनः ।
तेजोवीर्याधिकः शूरः श्रीमान्गुणगणाकरः ।
बभूवानवमश्चैव शक्राद्विष्णोश्च पौरुषे ।

[—B4 om. up to the prior half of l. 2. —(l. 1) V3 विभवाय (for भवाय स). D11.13 सर्व- (for स हि). V1 B1 M4 देवानां (for लोकानां). —(l. 2) Ñ2 B3 D10 विष्णु- (for विष्णोर्). V1 वीर्योद्धतोद्भवो (hypermetric); V3 °न्वितो, B1 वीर्योद्भूतो (for वीर्यार्धितो). B4 * मो (for रामो). —For ins. see below —(l. 3) B1 missing after वीर्या up to शूर॰. V3 देव (for शूर). V1 धीमान्, B4 रामो (for श्रीमान्). D13 श्रीमान् शूरो (by transp). V1-3 -गुणाकर. —(l. 4) V1-3 D11 [अ]नुपमश्, V4 B1 [अ]नवरश्, B4 [अ]नतरश् (for [अ]नवमश्) B1 पौरुषै. M4 शक्रविष्णुसमो बले (for the post. half).]

—Thereafter D11 cont. 517*.

—After l. 2 of 519*, B3 ins. :

520* येन वै विनिहन्तव्यो रावणो राक्षसेश्वरः।

—For l 29, Ñ V B D10 13 M4 subst , while Ś1 (m.) ins. after l. 29 :

521* एक एव चतुर्भागादपरस्मादजायत।

[B1 om. ; B4 एकत्र च (for एक एव). B4 अपरपरस्माद् (by ditto.).]

—After l. 30, Ñ V B D10 11 M4 ins.

522* धर्मात्मा च महात्मा च प्रख्यातबलविक्रमः।

[D11 सुशील (for महात्मा). M4 -पौरुष (for -विक्रम).]

—Then V1 reads l. 26-28, while M4 cont.

523* तेषामतिगुणैः सर्वैः श्रीमल्लोँकहिते रतः।

—For l. 37, Ñ V B D10.13 M4 subst. :

524* स्वयंभूरिव देवानां सर्वेषां समदर्शनः।

[M4 भूतानां (for देवानां). B4 M4 प्रिय- (for सम-).]

—After l. 41, Ś1 D1–3.5.7.9.12 13 (D13 after 532*) ins. :

525* अथ राजा यथाकालं राजवर्यसुताः शुभाः।
सर्वेषामावहद्भार्यास्तुल्यलक्षणवर्चसः।
जनकः श्वशुरो राजा रामस्य भरतस्य च।
कुशध्वजसुताभ्यां च सुमित्रानन्दनौ पती।

[(l. 1) D12 राज्ञो (for राजा). D2.3 7 दशरथो (for यथाकाल). D7 राजान्वय-, D9.12 राजवीर्य- (D12 °वर्ग). D9 सुताः (for शुभा.). —(l. 2) Ś1 D5 अभवद्; D12 भगवन् (sic), D13 अकरोद् (for आवहद्). —(l. 3) D9 लक्ष्मणस्य (for भरतस्य). —(l. 4) D2.3.7 वै (for च).]

—Thereafter D13 reads l. 42 of 514*.

—After l. 42, Ś1 D1–3.5.7.9.12.13 ins. :

526* स्वयंभूरिव भूतानां बभूव गुणवत्तरः।
तस्य भूयो विशेषेण मैथिली जनकात्मजा।
देवताभिः समा रूपे सीता श्रीरिव रूपिणी।
प्रिया तु सीता रामस्य दाराः प्रियकृता इति।
गुणै रूपगुणैश्चापि पुनः प्रियतराभवत्।
भर्ता तु तस्या द्विगुणं हृदये परिवर्तते।
अनाख्यातमपि व्यक्तमाचष्ट हृदयं प्रियम्।

[l. 1, 2-3, 4-5 and 6-7 = I. 76. 13^{cd}, 17, 15 (var.) and 16 respy. —(l. 2) D3 illeg. for ण in विशेषेण. —(l. 3) D3 स्वरूपे (hypermetric). —(l. 4) Ś1 लोकस्य; D3 illeg. for स्य in रामस्य. D3 अति, D7 अपि, D13 इव (for इति). —(l. 5) D2.3.7 [ए]व (for [अ]पि). —(l. 6) D2 तस्माद् (for तस्या). D9 पर्यवर्तत (for परिवर्तते). —(l. 7) D13 अभि- (for अपि). D1–3.7 आचष्टे. D1–3.5.7.13 हृदय- (for हृदयं). D7 -प्रिया (for प्रिय).]

—Thereafter D13 cont. 531*.

—For l. 46, Ñ V1–3 B D10.13 M4 subst. :

527* लक्ष्मीवाँल्लक्ष्मणो भ्रातुर्ज्येष्ठस्यारिविघातिनः।

[V2 D13 भ्राता (for भ्रातुर्). B3 (m. also) 4 -निपातिनः ; M4 -नि° (for -विघातिन). V2 भ्रातुर्ज्येष्ठस्य पाणिन (for the post. half).]

—For l. 48, Ñ2 B2 3 D10 13 subst. :

528* न विन्दति रतिं चैव मुहूर्तमपि तं विना।

[B2 चापि (for चैव). D13 नाविंदत रतिं क्वापि (for the prior half).]

—For l 49-50, Ñ V B D10 13 M4 subst.

529* मृगयामथवान्यत्र यान्तं राममनुव्रतः।
लक्ष्मणोऽपि जगामैनं धनुरादाय पृष्ठतः।

[(l 1) V2 3 B1 °च, M4 चापि न (for अथवा). M4 याति (for यान्त). —(l. 2) D13 M4 [अ]नु- (for ऽपि). V4 [अ]थ, M4 [ए]व (for [ए]न). D13 आधाय (for आदाय).]

—After l. 51, B3 ins. :

530* अनुरक्तश्च भक्तश्च सततं नात्र संशयः।

—After l. 52, Ś1 D1–3 5 7.9.12 13 (after 526*) ins. :

531* स तु कैकयराजेन स्नेहाच्च प्रेषितैर्हयैः।
अहोपनीतो धर्मात्मा नीतः स्वनगरं प्रति।
कृतदाराः कृतास्त्राश्च सधनाः ससुहृद्गणाः।
शुश्रूषमाणाः पितरं वर्तन्ते स्म नरोत्तमाः।
रामश्च सीतया सार्धं विजहार बहूनृतून्।
मनश्च तद्गतं तस्य तस्याः स हृदये स्थितः।
तया स राजर्षिवराभिकामया
समीयिवानुत्तमराजकन्यया।
अतीव रामः शुशुभेऽभिरामया
विभुः श्रिया शक्र इवामराधिपः।
colophon.

[l 3-4, 5-6 and 7-10 = I. 76.12, 14 and 18 respy. D13 om. l 1-2. —(l. 1) D1 केकय-, D7.9 कैकेय- (for कैकय-) D1–3.7 सं-, D9 [अ]नु- (for च). —(l. 2) Ś1 D1 ऱ्यहो°, D3.7 अथो° (for अहोपनीतो). —(l. 3) Ś1 °स्ताश्च (for कृतास्त्राश्च). D3.7 साधना . D1 सु- (for स-). D7 12 -गुणाः (for -गणाः). —(l. 4) D1–3 7 वर्तयतो (D1 °ति); D5.12.13 वर्तंते ते (D12 *), D9 व्यवर्तंते. D1–3 7.9 नरर्षभाः. —(l. 5) D1 रामस्य (sic), D2 3.7 रामस्तु, D9 रामः स॰. D3 ब ** न् (for बहून्). —(l. 6) D5 तस्यां (for तस्याः). D1–3 7.9 तस्याश्च (D1 °स्य) हृदि संस्थित (D9 स हृदि स्थित.) (for the post. half). —(l. 7) D3.9 तथा (for तया). D1–3.7 9 -वरोभिकाम(D1 °म्य)या. —(l. 8) D2 सनेयवानुत्तर- (sic); D3.5 7.9.12.13 समे° (for समीयिवानुत्तम-). D2 om. (hapl.?) l. 9 and 10. —(l. 9) D3.7 निरामय. (for ऽभिरामया). —(l. 10) D1.3.7.9 read शशीव पूर्णो दिवि दक्ष(D3.7 देव)कन्यया.]

—Thereafter all the above MSS. (except D7.12) read an addl. colophon [—*Sarga name* : Ś1 D1–3.5.9.13

G 1 21. 1
B. 1 18. 37
L 1 16. 5

अथ राजा दशरथस्तेषां दारक्रियां प्रति ।
चिन्तयामास धर्मात्मा सोपाध्यायः सबान्धवः ॥ २२

तस्य चिन्तयमानस्य मन्त्रिमध्ये महात्मनः ।
अभ्यागच्छन्महातेजा विश्वामित्रो महामुनिः ॥ २३

पुत्रजन्म (D13 adds दशरथ before पुत्र). —*Sarga no.* (figures, words or both) Ś1 D3 5 13 om. both. D1 14, D2 पंचदशमः; D9 both (19).], while Ñ V B D10 11 13 M4 ins. after l. 52

532* ते ख्यातयशसः सर्वे परस्परहिते रताः ।
तुष्टिमुत्पादयांचक्रुः पितुर्विनयपौरुषैः ।
तेषां ध्वज इवालक्ष्यो रामो रतिकरः पितुः ।
प्रजाभिरामश्च भृशं बभूव सहजैर्गुणैः ।
गुणैरेवाभिरामैः स रञ्जयामास हि प्रजाः । [5]
राम इत्यभिविख्यातं नाम तस्य तथा कृतम् ।
व्रतोपनयनादींश्च यथाकालं नराधिपः ।
कारयामास संस्कारांस्तेषां वेदविशारदः ।
ते हि वेदविदः सर्वे सर्वशास्त्रार्थकोविदाः ।
ह्रीमन्तश्च विनीताश्च सर्वे समुदिता गुणैः । [10]
स्वगुणै रञ्जयामासुः सर्वे तेऽतिमनोहराः ।
पौरजानपदांश्चैव बन्धूनन्यानशेषतः ।
colophon

[(l. 1) D11 वि- (for ते). D13 -हितैषिण· (for -हिते रता). —(l. 2) V3 °चक्रे, V4 D13 °यामासु·, B4 उत्पा° (for उत्पादयाचक्रु). V3 वचन- (for विनय-). —After l. 2, Ñ2 B2–4 D10.13 M4 repeat (M4 reads) l. 34 of 514*. —For ins. see below. —D11 om. l. 3-4 —(l. 3) Cf. 12^{ab}. V1 [अ]लभ्यो; D13 [अ]क्षोभ्यो (for [अ]लक्ष्यो). —For the post. half cf. the post. half of l. 36 of 514*. V4 हित- (for रति-). Ñ2 B3 (B3 m. as above).4 D10 पर (for पितु). —(l 4) V3 4 -राम; M4 -रक्तश् (for -रामश्). V3.4 सु- (for च). V2 भूतां (sic) (for भृशं). —(l. 5) V4 B1 D11 [अ]भिरामः. V1.3.4 च (for स). M4 गुणाभिरक्तैर्गुरुभिर् (for the prior half). M4 transp. the post. half of l. 5 and the post. half of l. 6 (var.) तदा for तथा. V1 स; V2 B2.3 वै (for हि). —(l. 6) V1 M4 -विख्यातो; V4 -राख्यात (sic) (for -विख्यात). M4 transp. the post. half of l. 5 and the post. half of l. 6. D13 तत. (for तथा). —After l. 6, M4 reads l. 9-10. —(l 8) B4 कारयामा*. M4 सर्वान् (for तेषां). —After l. 8, V1 reads l. 12. —After l. 8, D11 reads l. 38-41 of 514*. —D11 om. l. 9-10. —For l. 9-10 cf l. 40-41 of 514*. —(l. 9) cf. l. 40 of 514*. V1 न (for ते). M4 वेदविदुष (for हि वेदविद). V4 °शास्त्रविशारदाः; D13 M4 सर्वे शास्त्रस्य° (D13 शास्त्रार्थ) (for the post. half). —(l. 10) cf. 1.17.20^{b} for the post. half. V2 श्रीमतश् (for ह्रीमन्तश्). V1 प्र- (for च). D13 विनेतारः (for विनीताश्च). Ñ2 V1.2 B2–4 D10 सर्वै· (for सर्वे). M4 ते सर्वे मुदिताः (for सर्वे समुदिता). B1 मुनिः (sic) (for गुणैः). —(l. 11) V4 सु- (for स्व-). V1 सर्वेत्रेति-; V4 (with hiatus) °अति-; B3 °तेभि-, B4 °त्यति-; D11.13 °चाति- (for सर्वे तेऽति-). M4 -मनोहरै. —After l. 11, V1 B4 read colophon For v l. see below. —B4 om. l. 12. V1 reads l. 12 after l. 8. —(l. 12) Ñ2 B1–3 D10 बन्धूंश्च, V1 2 बहूंश्च (for बन्धून्). M4 अपि (for अन्यान्). V1 2 B1 2 M4 विशेषत (for अशेषतः).]

Thereafter D13 ins. 525*, while Ñ V2–4 B1–3 D10 M4 read addl. colophon. [All except V4 read Sarga name as in D13 (cf. v.l. 531*). —*Sarga name* V4 दशरथपुत्रजननं.. —*Sarga no.* (figures, words or both): Ñ1 V1 4 B1 4 om. both. Ñ2 B2.3 D10 19, V2 21; V3 18]—After the repetition of l. 34 of 514* following l. 2 of 532*, Ñ2 B2–4 D10.13 ins., while M4 subst. for l. 35 of 514*

533* लोकपालैरिव बभौ वृतः साक्षात्प्रजापतिः ।

[B4 वृतो (for बभौ). B2 साक्षादेव, B4 वृत्त° (for वृतः साक्षात्).]

On the other hand, D11 ins. after l. 12 of 532*

534* स तैश्चतुर्भिर्गुणवद्भिरन्वि[तो]
महायशाः शत्रुविनाशनोद्य[तै]ः ।
सुतैर्महात्मा गुणवान्बभौ तदा
वेदैश्चतुर्भिः कमलासनो यथा ।

—Thereafter D11 reads colophon as in B3 (cf. v.l. 532*).

☞ Ś1 Ñ V B D1–3.5.7.10–13 M4 which transpose Sarga 16 (Vānarotpatti) and 514* (the substitute for st. 1-21 of Sarga 17, Putrotpatti portion) commence fresh Sarga (Viśvāmitrāgamana) from st. 22.

22 V1 om. 22-27. —^{b}) G4 दारक्रियाः. G2 पतिं (sic) (for प्रति). —For 22, B3 subst. :

535* भार्याश्चिन्तयतस्तेषां पुत्राणां तस्य धीमतः ।
मनोगतायाश्चिन्तायाः स्नुषार्थं मन्त्रिभिः सह ।

B3 cont., Ś1 D1–3 5 7.9.11–13 ins. after 22, 536*.

23 ^{a}) Ś1 B3 D1–3 5.7.11–13 चिंतयतः कार्यं (B3 कन्यां); Cm.g as in text (for चिन्तयमानस्य). —^{b}) Ś1 D5 11–13 ऋषि°; D9 (after corr.) °मिस्तु; Ck as in text (for मन्त्रिमध्ये). —^{c}) D9 G4 M2 अभ्यगच्छन्. —^{d}) D9 T3 M2 -श्रुतिः (for -मुनिः). —For 22-23, Ñ V2–4 B1.2.4 D10 M4 subst.; Ś1 D1–3.5 7.9.11–13 ins. after 22 (subst. l. 8 for 23^{cd} reading it after 23^{ab}), V1 ins. l. 1 and 2 only before 30, while B3 cont. after 535*.

536* एतस्मिन्नेव काले तु विश्वामित्र इति श्रुतः ।
महर्षिरभ्ययाद्द्रष्टुमयोध्यायां नराधिपम् ।
तस्य यज्ञो हि रक्षोभिस्तदा विलुलुपे किल ।

स राज्ञो दर्शनाकाङ्क्षी द्वाराध्यक्षानुवाच ह ।
शीघ्रमाख्यात मां प्राप्तं कौशिकं गाधिनः सुतम् ॥ २४
तच्छ्रुत्वा वचनं तस्य राजवेश्म प्रदुद्रुवुः ।
संभ्रान्तमनसः सर्वे तेन वाक्येन चोदिताः ॥ २५
ते गत्वा राजभवनं विश्वामित्रमृषिं तदा ।
प्राप्तमावेदयामासुर्नृपायेक्ष्वाकवे तदा ॥ २६
तेषां तद्वचनं श्रुत्वा सपुरोधाः समाहितः ।
प्रत्युज्जगाम संहृष्टो ब्रह्माणमिव वासवः ॥ २७
स दृष्ट्वा ज्वलितं दीप्त्या तापसं संशितव्रतम् ।
प्रहृष्टवदनो राजा ततोऽर्घ्यमुपहारयत् ॥ २८ G. 1 21 8 B. 1. 18 44 L 1 16 15

मायावीर्यबलोन्मत्तैर्धर्मकामस्य धीमतः ।
रक्षार्थं तस्य यज्ञस्य द्रष्टुमैच्छत्स पार्थिवम् ।
न हि शक्नोत्यविघ्नेन समाप्तुं स मुनिः क्रतुम् ।
ततस्तेषां विनाशार्थमुद्यतः स तपोनिधिः ।
विश्वामित्रो महातेजा अयोध्यामभ्यगात्पुरीम् ।

[No comm. —(l. 1) D2 एतस्मिन्नितरे (hypermetric). D1 स्मृत, D3 M4 श्रुति (for श्रुत). D2 3 7 विश्वामित्रोनि (D3 °त्रेष्व [sic], D7 °त्रोथ) विश्रुत (for the post. half). —(l 2) D1 अभयो (sic); D2 अभ्यगाद् (for अभ्ययाद्). D1–3 7 9 त (D9 ता) मयोध्या (for अयोध्याया). —V1 om. l. 3-7. —(l. 3) Ś1 D1 3 5 7.9.12 [अ]थ, V3 D2 तु, D11 [अ]पि (for हि). D5 सदा (for तदा). B1 वै°, D11 वित्पुप्लुपे (sic) (for विलुलुपे). —(l. 4) V2 B1 महा- (for माया-). V3 -बलोपेतैर्, B1 -मदो°, D12 -वयो° (for -बलोन्मत्तैर्). D2 दर्प° (sic), D12 °ः (for धर्मकामस्य). —(l 5) V2 रक्षार्थस्. Ś1 D5 12 इच्छामि (sic); V2 इच्छेत्स, B1 इच्छति, B4 D9 M4 इच्छन्स, D2 3 इच्छथ (sic), D11 ऐच्छत् * (for ऐच्छत्स). —(l. 6) V3 4 स (for न). V2 च; V4 om. (for हि). Ś1 शक्तो हि, B4 शक्यो हि (for शक्नोति). B2 विघ्नेन (after corr. in m. as above) (for [अ]विघ्नेन). Ś1 D5.11 12 स समाप्तुं (by transp.), Ñ V2 4 B1–3 D1.3.7 9 10 तमाप्तु स (D3 सु-), D13 त संप्राप्तु (for समाप्तु स). Ś1 V4 D5.11.12 महाक्रतुं (V4 °मुनि). —Ñ1 V2–4 B1 om l. 7. —(l. 7) M4 अतस् (for ततस्). Ś1 D5.11 12 विनाशाय (D12 with hiatus); Ñ2 B3 (m. also as above) D10.13 वधार्थं स, B4 वधार्थाय, M4 विघातार्थम् (for विनाशार्थम्). Ś1 चोद्यतस् (for उद्यत). Ñ2 B3 4 D10 13 च (for स). B3 (m. also) -धन (for -निधि). Ś1 D1–3 5 7 11 12 तपसो° (D11 °सां) (for स तपोनिधि). —Ñ1 V2–4 B1 om. l. 8—(l. 8) B3 4 ह्ययोध्याम्. Ś1 अगमत्, Ñ2 B2.3 D1.10 13 M4 अभ्ययात्.]

24 V1 om. 24 (cf v.l. 22). —[b]) Ñ V2 3 B D10 13 दृष्ट्वा द्वाःस्थान्; V4 दृष्ट्वा च तान्; D3 °रा [illegible] क्षान् (for द्वाराध्यक्षान्). Ś1 सः (for ह). —[c]) T3 प्राप्यं (for प्राप्तं). —[d]) D3 कौशकं; M2 °ः (for कौशिकं). D4 9 T3 M3 गाधि (M3 *inf. lin.* also °थ) नंदनं (for गाधिनः सुतम्). —For 24^{cd}, Ñ V2–4 B D10 13 M4 subst.:

537* राज्ञ आवेदयध्वं मां संप्राप्तं गाधिनः सुतम् ।

[V2 B1.2 D10 M4 राज्ञे (with hiatus); D13 राज्ञस् (for राज्ञ). V3 निवे°; V4 D13 चावे° (for आवेदयध्वं). V4 हि (for मां). V3 नु- (for स-) B4 गाधिनंदन, M4 गाधि° (for गाधिन सुतम्)].

25 V1 om. 25 (cf v l. 22). —[a]) D9 14 T1.2 G2 4 M1–3 प्रासाद् (for तस्य). Ś1 Ñ V2 3 B D1–3 5 7. 10–13 M4 तस्य तद् (Ñ1 V2 3 B1 2 4 D13 M4 ते) वचनं श्रुत्वा; V4 ते तस्य वचनं श्रुत्वा —[b]) Dt D4 6 8 9 T3 M2 3 (*inf. lin.* as in text) राज्ञो, Ct as in text (for राज-). V2 प्रविश्य च (for प्रदुद्रुवुः). —D2 om. 25^{c}–26^{b}. —[c]) V4 °नयनाः; T2 संभ्रांत°; Ck °मानसः; Ct as in text (for संभ्रान्तमनसः). Ñ2 V2–4 B (B4 as in text also) D10 13 शीघ्रं (for सर्वे) —[d]) Ś1 D1.3.5 7 12 नोदिताः (for चोदिताः). Ñ V2–4 B D10.13 विश्वामित्रानुकीर्तनात्. Cg as in text (for [d]).

26 V1 om. 26, D2 om 26^{ab} (cf v l. 22 and 25 respy.) —[a]) Ñ V2–4 B D9 10 13 M4 गत्वा च (for ते गत्वा). V3 राजभवनं ते (hypermetric). —[b]) Ś1 D1.3–5 7.11.12 °ततः (D4 °था), Ñ V2–4 B D10.13 M4 महामुनिं (for ऋषिं तदा). —[c]) D1–3 7 निवेदयामासुर्. —[d]) D4 (before corr.).14 T Cg [ऐ]क्ष्वा°; Ck.t as in text (for [इ]क्ष्वाकवे) D9 (with hiatus) राज्ञे ऐक्ष्वाकवे. Ś1 D1–3 5 7.11.12 नृपतेर्धर्म (D3 7 °वर्णि) दर्शिनः (D3 °र्शनं), Ñ V2–4 B D10.13 M4 नृपाय प्रणताः (V2 °ति) स्थिताः. —After 26, B3 ins :

538* शीघ्रमागम्यतां राजन्दर्शनार्थं द्विजस्य सः । (sic)

27 V1 om. 27 (cf v l 22). D1 reads 27 on marg. —[ab]) Ś1 D1–3.5.7 11.12 दशरथः (for तद्वचनं). Ś1 D1–3 5. 7.11.12 सोपाध्यायः सबांधवः (for [b]). Ñ V2–4 B D10 13 M4 ततो राजा दशरथः सामात्यः सपुरोहितः. —[c]) Ś1 D5 11 12 नृपतिर्; D1–3 (after corr.) 7 तमृषिं (for संहृष्टो). Ñ V2–4 B D10 13 M4 प्रत्यु (D13 अभ्यु) द्ययौ (V2 °द्गस्य) मुनिं (B2 transp प्रत्युद्ययौ and मुनिं) द्रष्टुं. —[d]) M2 ब्रह्मा [illegible].

28 [a]) D9 तं (for स). D4 T3 दृष्ट्वा प्र- (for स दृष्ट्वा). D3 ज्वलि[illegible], D5 [आ]कुलितं (for ज्वलितं). Ś1 D1–3.5 7. 11.12 लक्ष्म्या; Dt lacuna after दी (for दीप्त्या). —[b]) Ś1 D1–3 5.7.11.12 भीत (D1 तत) स्तमुपिमागतं. M4 subst. l. 1 of 539* with v.l. [आ]ह for स, for 28^{ab}, then om. 28^{c}—34^{d}. —[d]) G2.3 M1 3 समुपाहरत्; Cr.m.g.k t as in text (for उपहारयत्). D1–3.7 स्वयमर्घ्यं (D2 °र्घं) न्य (D1.2 नि [sic]) वेदयत्; M2 ततोस्यार्धमुपाहरत्.

G. I. 21. 9
B I. 18. 44
L. I. 16. 17

स राज्ञः प्रतिगृह्यार्घ्यं शास्त्रदृष्टेन कर्मणा ।
कुशलं चाव्ययं चैव पर्यपृच्छन्नराधिपम् ॥ २९
वसिष्ठं च समागम्य कुशलं मुनिपुंगवः ।
ऋषींश्च तान्यथान्यायं महाभागानुवाच ह ॥ ३०
ते सर्वे हृष्टमनसस्तस्य राज्ञो निवेशनम् ।
विविशुः पूजितास्तत्र निषेदुश्च यथार्हतः ॥ ३१

29 M4 om. 29 (cf v l. 28) —^{a}) Ś1 D1 2 7.11 12 **राज्ञश्च** (D11 °स्तत्), D3 5 **राज्ञः स** (by transp), T3 **ततोज्ञः** (sic) (for **स राज्ञः**). D1–3 12 [अ]र्घं; D5 [अ]र्थे (for [अ]र्घ्यं) —^{c}) D9 प्रियं (for [अ]व्ययं) —^{d}) D9 सुधार्मिकं; G2 °पः (for **नराधिपम्**)

☞In V1 some fol. in the original MS. might have been either misplaced or injured, and consequently the sequence of the st. (including the star-passages from 539* to 543*) is confused. Their sequence in the MS. is 30 (om. ^{cd}), 541*, 31, 542* (l 1), 543*, 539* and 542* (l 2–5). —For 28–29, Ñ V (V1 reads after 543*) B D10 13 subst, while Ś1 D1–3 5 7 11 12 (Ś1 D5 11 12 subst. l 2 for 28^{cd}) ins. l. 2–3 after 28 and subst. l 4 for 29^{cd} reading it after 29^{ab}

539* **तं दृष्ट्वा स तदा राजा तपसा द्योतितप्रभम् ।**
प्रणम्य प्राञ्जलिः स्थित्वा चक्रे चाभिप्रदक्षिणम् ।
स राज्ञा पूजितस्तेन प्रत्युद्गम्य स्वयं तदा ।
कुशलानामयं प्रीतः पप्रच्छ वसुधाधिपम् ।

[Ś1 D1–3 5 7 11 12 om. l. 1. —(l 1) Ñ2 V1 B3 (m. as above) °थ, D10 °प्य (for दृष्ट्वा स) V1 2 4 B2 [उ]द्योतित-प्रभ (V1 °भु); B3 °प्रभु (for द्योतितप्रभम्). —(l. 2) Ñ V4 B1 2 4 D13 प्रा(Ñ प्र [sic])णमत्, B3 प्रणमेत् (sic) (for प्रणम्य). B2 प्रांजलि, D5 चांजलिर् (for प्राञ्जलि). Ś1 D1–3 5 7 11.12 भूत्वा, B2 कृत्वा (for स्थित्वा). V2 D13 चास्य, B2 D2 3 7 12 चापि, D11 त्वाभि- (for चाभि-). D2 5 7 °णां (for -प्रदक्षिणम्). —(l. 3) Ñ2 V3 D2 5 13 राजा, B4 मुनि (for राज्ञा). V2 राजा प्रपूजितस्तेन (for the prior half). D13 प्रत्युद्यम्य. V1 ऋषि (for स्वय). D13 तथा (for तदा). —(l. 4) V2 स कुलानामयं (for कुशलानामयं). V1 cont. l. 2–5 of 542*.]

—After 29, Dt D4 6 8.9.14 S (except M4) Cr m.g k t (Cr comm. on l 4; Cm l. 3 and 4, Ct l. 2 and 4) ins.

540* **पुरे कोशे जनपदे बान्धवेषु सुहृत्सु च ।**
कुशलं कौशिको राज्ञः पर्यपृच्छत्सुधार्मिकः ।
अपि ते संनताः सर्वे सामन्तरिपवो जिताः ।
दैवं च मानुषं चैव कर्म ते साध्वनुष्ठितम् ।

[D9 om. l 1–2, while D14 T1 2 G4 M3 om. l. 2. —(l. 2) M2 पर्यपृ * त् (for पर्यपृच्छत्). —(l. 3) Dt सर्व (for सर्वे). Dt D4 6 T M1–3 सामता, D9 समताद् (for सामन्त-). D9 (before corr) विजयो, T3 [अ]रिपदो (for -रिपवो). —(l. 4) D4.9 T1.3 G M1.3 चापि (for चैव). D4 तत् (for ते).]

30 M4 om 30 (cf v l 28). —Before 30, V1 ins. l. 1–2 of 536* (cf. v l 22) —^{a}) Ś1 D1–3 5 7 11 12 **Ct** **वसिष्ठेन**; Ñ2 V3 4 B2 D10 13 **वसिष्ठश्च**; **Cm** g k as in text (for **वसिष्ठं च**). Ś1 D5 12 **सहागम्य** (D5 °स्य); **Cg** k.t as in text (for **समागम्य**) —^{b}) Ś1 Ñ V B D1 5 10 12 13 **प्रहस(**B3 °सह metathesis**)न्**; D2 3.7.11 **प्रहस्य** (for **कुशलं**). V4 B1 2 °**सत्तमः** (for **मुनिपुंगवः**). ❀ **Ctp**: **वसिष्ठश्च समागम्य प्रहसन्मुनिपुंगवः। यथार्हं पूजयित्वैनं पप्रच्छ कुशलं तदा। इति क्वचित्पाठः। तत्र पूर्वं मां स्पर्धमानोऽपि मद्राजसंनिधावागत इति हासः।** ❀ —^{c}) D14 T1 2 G2 M2 3 **चान्यान्**; **Ck** as in text (for **च तान्**). —^{d}) Dt D6 8 G1 **महा-नाग** (with hiatus). —For 30^{cd}, Ś1 Ñ V B D1–3 5 7 10–13 subst :

541* **यथार्हं चार्चयित्वैनं पप्रच्छानामयं ततः ।**
ततो यथार्हमन्योन्यं पूजयित्वा समेत्य च ।

[(l. 1) Ś1 D1 2 5 13 यथार्थं (D1 °र्थं, D2 °हि), D3.7 यज्ञार्थं (D3 °र्हं), D11 तथार्हं (for यथार्हं). Ś1 अर्चयश्चैत, Ñ2 B3 D3. 7 10 पूज°, V4 °यामास, D5 12 चा(D12 वा)र्चयश्चैन, D13 अर्च° (for चार्चयित्वैन) —(l. 2) Ś1 D5 7 12 13 यथार्थम्. Ś1 D5 12 अप्येन (for अन्योन्य). V1 प्रयत्नत (for समेत्य च).]

31 M4 om 31 (cf v l. 28) —^{a}) Ñ1 V2–4 B1 2 D13 **सर्वे ते** (by transp). T3 °**सा** (for **-मनसस्**). Ś1 V1 D1–3 5 7 11 12 **सर्वे प्रहृष्टमनसो**. —^{b}) G2 M1 **तत्र** (for **तस्य**). Ś1 Ñ V B D1–3 5 7 10–13 M3 **राज्ञस्तस्य** (by transp) V1 **निवेशने**. —^{c}) Ś1 Ñ V B D1–3 5 7 10–13 **सहिता राज्ञा** (V1 °**स्तत्र**), Dt D6 8 °**स्तेन**; G1 3 **पूरत**° (sic) (for **पूजितास्तत्र**). —^{d}) M2 damaged from **दु** to **य**. D2 °**ऋर्म** (for **यथार्हत**). —After 31, Ś1 Ñ V (V1 l 2–5 after 539*) B D1–3 5 7 10–13 ins. :

542* **उपविष्टाय तस्मै स विश्वामित्राय धीमते ।**
वसिष्ठसहितो राजा स्वयमेव महामनाः ।
पाद्यमर्घ्यं च गां चैव विधिना प्रत्यवेदयत् ।
अर्चितं च ततो राजा विश्वामित्रमभाषत ।
प्राञ्जलिः प्रणतो वाक्यमिदं प्रीतमना इव । [5]

[No comment —(l. 1) Ś1 D5 12 ते तस्मै, D3 7 विप्राय (for तस्मै स) —For ins see below. —D2 om. (hapl.) from the post. half of l. 2 to the prior half of l. 4. —(l. 2) Ś1 D1.3 5.7.11.12 महायशा, V2.4 D13 महात्मनां (V4 °त्मने; D13 °त्मनाः [sic]) (for महामना). —(l. 3) V4 D5.12 अर्घं (for अर्घ्यं). V1 om. first च. Ś1 D5.11.12 °तथा गां च; V3 B1 पाद्यार्घ्यं(B1 °र्घं) चैव गां चैव(B1 चापि)

अथ हृष्टमना राजा विश्वामित्रं महामुनिम् ।
उवाच परमोदारो हृष्टस्तमभिपूजयन् ॥ ३२
यथामृतस्य संप्राप्तिर्यथा वर्षमनूदके ।
यथा सदृशदारेषु पुत्रजन्माप्रजस्य च ।
प्रनष्टस्य यथा लाभो यथा हर्षो महोदये ।
तथैवागमनं मन्ये स्वागतं ते महामुने ॥ ३३
कं च ते परमं कामं करोमि किमु हर्षितः ।

पात्रभूतोऽसि मे विप्र दिष्ट्या प्राप्तोऽसि धार्मिक ।
अद्य मे सफलं जन्म जीवितं च सुजीवितम् ॥ ३४

G I 21. 20
B I 18 53
L I 16 30

(for the prior half). —(l 4) Ś1 D1 3 5 7 11 12 अर्चयित्वा, D10 °ः (for अर्चित च) V1 तदा (for ततो). —(l. 5) Ś1 B2 D1–3 5.7 11 12 प्रयतो (for प्रणतो). B1 D1 भूत्वा (for वाक्यम्). B1 D1 वाक्यं, B2 इति (for इद). Ñ2 D5 12 प्रीति° (for प्रीतमना). Ś1 D1–3 5 7 11 12 तदा (for इव)]
—After l. 1, V1 ins .

543* वसिष्ठः प्रत्युवाचेदं राज्ञा(मा)नयनं तदा ।

—Thereafter cont 539* (subst for 28-29).

32 Ś1 Ñ V B D1–3 5 7 10–13 M4 om 32 (for M4 cf. v.l 28). —^{b}) D9 -द्युतिं (for-मुनिम्) —^{d}) M3 हृष्टं; Cm g.k t as in text (for हृष्टस्) D9 अप्यपूजयन्.

33 M4 om 33 (cf v.l 28) —^{a}) G4 संप्राप्ते. — D7 om. (hapl.) 33^{b} up to the prior half of 544*. D2 reads ^{b} after the prior half of 544* (read after 33^{cd}) and ^{cd} after its post half. —^{b}) Ś1 D2 3 5 11 12 अवर्षके (D2 3 °ति); Cg k t as in text (for अनूदके). Ñ V B D1.10.13 यथाकाले(V1 2 °ला)भि(B3 वि)व(V2 D13 °म)र्षणं. —^{c}) B1 यदा; D5 यश्चा- (sic) (for यथा). D1–3 -दारेभ्यः; D5.11 12 -नारीभ्यः(D11 °षु) (for -दारेषु). Ś1 यथेष्टधनसंपर्कैः. —^{d}) Dt repeats (erroneously) न्माप्रज. D2 °वत्ता (for पुत्रजन्म). Ñ V B D10 13 [अ] भिकांक्षितं; Dt D6 8 °बै; D4.9.14 S (except M4) प्रशस्यते (T2 °वै); D5 11.12 °ह (for [अ]प्रजस्य च). ❀ Cg. अप्रजस्य अपुत्रस्य । ❀ (Some southern MSS collated but not included in the apparatus read as in text). —After 33^{cd}, Ś1 D1–3 5 7.11.12 ins ·

544* यथेप्सितस्य संप्राप्तिरिष्टस्यागमनं यथा ।

[No comm. D7 om. the prior half (see above). D1 5 तथा (for यथा). D2 reads the post half after 33^{a} and the prior half after 33^{cd}. For the post. half cf. 33^{f} (as in Ñ)]

—^{e}) D13 प्राण° (sic); T3 प्रणष्ट+; M2 प्रभ्रष्टस्य; Cm.k प्रण°; Cg.t as in text (for प्रनष्टस्य) T3 यदा (for यथा). V4 B1 D10 लाभम् ; D1.3.7 लाभे; D5 T3 लोभो; Ck as in text (for लाभो). —^{f}) Ś1 D1–3 5 7 12 भवेद्धर्म- (D1.2.7 °द्धर्षो; D3 °द्वार्षो [sic]) (for यथा हर्षो). Ś1 Dt D1–3.5–8. 11.12 T1 G1.3.4 M2.3 Ck.t महोदयः; T3 महोदधेः; Cg as in text (for महोदये). Ñ V B D10.13 इष्ट(V1 मित्र; D13 [S]इष्ट)स्यागमनं यथा. —After 33^{ef}, S1 D1–3 (D2 l 1 only) 5 7 11.12 ins .

545* हर्षानन्दकरं मेऽद्य तथाभ्यागमनं तव ।
स्वप्ने यथार्थलाभः स्यान्मृतस्य पुनरागमः ।
ब्रह्मलोकनिवासश्च कस्य न प्रीतिमावहेत् ।

[No comment —(l. 1) Ś1 यथानन्दोत्तर, D2 कर्षा° (sic), D5 11.12 °नन्दोत्तर (for हर्षानन्दकर). D3 एव (for मेऽद्य) D2 3 7 तव (for तथा). Ś1 D5 11 12 [अ]भ्यागमनात् . D2 3 7 मुने (for तव) — (l. 2) D11 स्वर्गे (for स्वप्ने) D1 transp स्वप्ने and यथा. D5 यथा '- (for यथार्थ-). D3.7 यथा महार्थलाभ स्यात् (for the prior half). D11 स्वर्गस्तिन्य च जीविन (for the post. half). —(l 3) D2 ब्रह्मलोक- (for ब्रह्मलोक-). D1 3 7 यद्वच, D11 न कस्य (by transp.) (for कस्य न).]

—Thereafter D1 reads l 1 of 551* with v l. नृणां for मम, and repeats it there —For 33^{gh}, Ś1 D1–3 5 7 11 12 subst.

546* मुने तवागमस्तद्वत्सत्यमेतद्ब्रवीमि ते ।

[D2 सर्वम् (for सत्यम्). D5 11 एव (for एतद्). D5.12 ब्रवीम्यह; D11 ब्रवीः ते]

—Thereafter Ś1 reads 550*.

On the other hand, Ñ V B D10 13 subst. for 33^{gh} :

547* परमानन्दकं मन्ये तथाद्य तव दर्शनम् ।

[D13 मनसा (for परमा-) V1 च (for [अ]च).]

—Thereafter B2 reads l. 1 of 551*.

34 M4 om 34^{a-d} (cf. v.l. 28). —^{a}) D4.9 Ck किं च; M2 **, Cm.g.t as in text (for कं च). —^{b}) T1 °तं; M2 °ता (sic); M3 °र्षतः; Cm as in text (for हर्षितः). —For 34^{ab}, Ś1 D1–3 7 subst. ·

548* कश्च ते परमः कामः किमृषे करवाण्यहम् ।

,while Ñ V B D10.13 subst ·

549* कस्तेऽभिलषितः कामः किं करोमि प्रशाधि माम् ।

On the other hand, D5.11 12 subst., while Ś1 ins. after 546* .

550* यथाभिलषितं कार्यं किं ते कुर्मोऽभिकांक्षितम् ।

[D11 यच्च (for यथा).]

—G1.3 transp. 34^{cd} and 34^{ef}. —^{c}) V3.4 पात्री° (V4 °त्रे); M3 प्राप्त°; Cg.k.t as in text (for पात्रभूतो). D4 9

G I. 21 18
B I. 18. 54
L. I. 16. 28

पूर्वं राजर्षिशब्देन तपसा द्योतितप्रभः ।
ब्रह्मर्षित्वमनुप्राप्तः पूज्योऽसि बहुधा मया ॥ ३५
तदद्भुतमिदं विप्र पवित्रं परमं मम ।
शुभक्षेत्रगतश्चाहं तव संदर्शनात्प्रभो ॥ ३६
ब्रूहि यत्प्रार्थितं तुभ्यं कार्यमागमनं प्रति ।
इच्छाम्यनुगृहीतोऽहं त्वदर्थपरिवृद्धये ॥ ३७
कार्यस्य न विमर्शं च गन्तुमर्हसि कौशिक ।
कर्ता चाहमशेषेण दैवतं हि भवान्मम ॥ ३८

T3 हि (for ऽसि). Ñ1 नो; G2 ते (for मे).—^{d}) Dt D6.8 मानद; M3 धार्मिक: (for धार्मिक). Ś1 Ñ V B D5 10–13 चिरस्या(V4 °म)भ्याग(V4 °*)तोतिथि: (D13 स्थिति: [sic]), D1–3 7 प्राप्त: परमधार्मिक:.—Ś1 Ñ V B D1–3.5 7. 10–13 M4 read 34^{ef} (including 551*, 552*) after 555*. —^{f}) D2 तु; T2 *sup. lin. sec. m* (for च).—After 34, Ś1 B2 (1 1 only after 547*) D1–3 5 7 11 12 ins. :

551* गङ्गाजलाभिषेकेण यथा प्रीतिर्भवेन्मम ।
तथा तवागमे विप्र परमप्रीतिमानहम् ।

[No comm. D1 reads l 1 after 545*, repeating it here.—(1 2) D1 सत्य, D5 यथा (for तथा). D11 परः- (for परम-). D1 °मावह, D2 °वानह, D3 °मा*ह (for -प्रीतिमानहम्)]

,while Ñ V B D10.13 M4 ins after 34 (for Ś1 D1 etc. cf v.l 36).

552* त्वामिहाभ्यागतं दृष्ट्वा प्रतिपूज्य प्रणम्य च ।

[No comm V4 [अ]द्यागत (for [अ]भ्यागतं). B1 प्रतिपूज्य च (hypermetric) D13 प्रतिगृह्याभिपूज्य च (for the post. half).]

On the other hand, Dt D6 8 T2 M3 ins. :

553* यस्माद्विप्रेन्द्रमद्राक्षं सुप्रभाता निशा मम ।
[No comm.]

35 M4 om. 35^{ab}.—^{a}) D1–3 7 पूज्यो; D6 पूर्व- (for पूर्वं).—For 35^{ab}, Ś1 Ñ V B D5 10–13 subst. :

554* त्वं हि राजर्षिकुलजस्तपोभिर्नियमैस्तथा ।

[V2 D13 त्वं राजर्षिकुले जातस् (for the prior half). V3 विषमैस् (for नियमैस्).]

—^{c}) Ñ2 B1.3 (m. also as in text) D7 10 महर्षि°; D14 °स्तम् (for ब्रह्मर्षित्वम्). M3 °प्राप्य (for अनुप्राप्त:).—^{d}) D1–3 7 बहुशो; G1.3 तपसा (for बहुधा). M4 मम (for मया) Ś1 Ñ V B D5.10–13 तस्मात्पूज्य(B2 °प्रिय)तमोसि (V3 °हि) मे.—After 35, Ś1 Ñ V B D1–3 5.7.10–13 M4 ins. :

555* साक्षादिव ब्रह्मणो मे तवाभ्यागमनं मतम् ।
पूतोऽस्म्यनुगृहीतश्च तवाभ्यागमनान्मुने ।

[No comm.—(l. 1) V2 ततोविकं, D12 साक्षादि* (for साक्षादिव). V4 ब्रह्मणो*, M4 ब्राह्ममेतद् (for ब्रह्मणो मे). B2 तवाद्या°; D5 °गमनात्, D12 त*भ्या°, M4 अवाप्या° (for तवाभ्यागमनं). D1 महत्; D5 कृत:; D11 प्रभो (for मतम्).—(l. 2) V4 मूतोमि-, B4 प्रीतोस्मि, D10 यतोस्मि (for पूतोऽस्मि). Ś1 D1–3 7 11 M4 [अ]स्मि (for च). D10 [अ]द्य, M4 [अ]पि (for [अ]भि-). D11 तवाभ्या*चामन्मुने (sic) (for the post. half).]

—Thereafter, Ś1 Ñ V B D1–3 5 7.10–13 M4 read 34^{ef} (cf v.l. 34).

36 Ñ V B D10 13 om. 36 —^{a}) Dt D6 8 अभूद्; D7 इमं; Cr.m g k t as in text (for इदं). D1 एतत्तदद्भुतं (for तदद्भुतमिदं). Ś1 D1–3 5.7.11.12 M4 Cg ब्रह्मन् (for विप्र).—^{b}) M4 त्वन्मैत्रं (for पवित्रं) D1 Cr पावनं; Ct as in text (for परमं). D11 शुभं; T3 शुचि; Cr as in text (for मम) Cg as in text (for ^{b}) —D3 om (hapl) from तश्चाहं in ^{c} up to ग in the prior half of 552*.—^{c}) D9 कुरुक्षेत्र-, M4 शुभे क्षेत्रे (for शुभक्षेत्र-) —^{d}) Ś1 D1.2 5. 7.11 12 M4 संदर्शनेन वै (D2 च; M4 ह) —After 36, Ś1 D1–3 5.7 9 11 12 ins. 552*.—Thereafter D1 cont. :

556* धन्योऽस्मि कृतकृत्योऽस्मि भाग्यवानस्मि सत्तम ।

37 ^{a}) T2 यं; Cm g t as in text (for यत्).—^{b}) Dt प्रति in marg.—^{d}) Dt D8 T1 G4 M2 त्वदर्थं; Cm g as in text (for त्वदर्थ-).—For 37, Ś1 Ñ V B D1–3 5.7. 9–13 subst. :

557* यत्कार्यं येन चार्थेन प्राप्तोऽसि मुनिपुंगव ।
कृतमित्येव तद्विद्धि मान्योऽसि सुभृशं मम ।

[(l 1) Ś1 तेन (for येन). V2.3 B4 D13 वार्थेन (B4 °च) (for चार्थेन). Ñ2 V4 B3 4 -पुगव:, B2 D13 -सत्तम (for -पुगव). —(l. 2) Ñ2 कृत्यम् (for कृतम्). V3 सर्वमेतत्कृतं विद्धि (for the prior half) Ś1 D1 2 5 7 9 11 12 मान्योसि हि, V3 B1 °सि त्व, D3 मा मान्योसि, D13 मान्योस्यसु- (sic) (for मान्योऽसि सु-)]

38 ^{a}) T3 च (for न). Ś1 Ñ V B D1–3 5 7 9 10.12 13 स्व(V2.4 सु)कार्यं हि (Ś1 D2 3 5 7 12 °कार्येण; D1.9 °कार्यस्य) विमृश्य (Ś1 D5 12 °सर्गं; D2 7 9 °मर्शं; D3 °म*) त्वं; D11 स्वकार्यंद्यविशिष्यत्वं (sic), T2 न मा कार्यविमर्शेन. —^{b}) Ś1 D1–3 5.7 9 12 M4 Ck कर्तुम्; Ñ V B D10 11 13 वक्तुम् (for गन्तुम्) B4 कौशिक:; Dt D6 8 सुव्रत; D2 शौनक (for कौशिक).—After 38^{ab}, Ś1 Ñ V B D5.9–13 ins. :

558* भगवन्नास्त्यदेयं मे त्वामद्य प्रति विद्यते ।

[No comm. V1 °देयस्, D13 नाप्य° (for नास्त्यदेयं). V1 ते; B4 च (for मे).—D9 om. from the post. half up to 38^{c}. V2–4 B4 D13 प्रतिपद्य(D13 °वेद्य)ते (V3 °वै; V4 °हि) (for प्रति विद्यते). Ś1 D5 11.12 तव प्रति हि° (for the post. half).]

इति हृदयसुखं निशम्य वाक्यं
श्रुतिसुखमात्मवता विनीतमुक्तम् ।
प्रथितगुणयशा गुणैर्विशिष्टः
परमऋषिः परमं जगाम हर्षम् ॥ ३९

इति श्रीरामायणे बालकाण्डे सप्तदशः सर्गः ॥ १७ ॥

१८

तच्छ्रुत्वा राजसिंहस्य वाक्यमद्भुतविस्तरम् ।
हृष्टरोमा महातेजा विश्वामित्रोऽभ्यभाषत ॥ १
सदृशं राजशार्दूल तवैतद्भुवि नान्यतः ।
महावंशप्रसूतस्य वसिष्ठव्यपदेशिनः ॥ २
यत्तु मे हृद्गतं वाक्यं तस्य कार्यस्य निश्चयम् ।
कुरुष्व राजशार्दूल भव सत्यप्रतिश्रवः ॥ ३

G I 22 3
B I 19. 3
L. I 17. 3

—Ś1 Ñ V B D5 10–13 om. 38c–39. D9 om. 38c. D14 om 38c except कर्ता —d) D2 3 7 भगवन्मम (for हि भवान्मम). —After 38, Dt D4.6 8 14 S ins.:

559* मम चायमनुप्राप्तो महानभ्युदयो द्विज ।
तवागमनजः कृत्स्नो धर्मश्चानुत्तमो मम ।

[For ins. see below. —(1 2) G4 M4 [आ]गमनजं. Dt D6.8 द्विज, G2 M3 [उ]त्तम (M3 °म·), M2 damaged (for मम).]

—After l. 1, D4 ins.:

560* अश्वमेधफलं जन्म जीवितं च सुजीवितम् ।
[cf. 34 ef]

39 a) Ñ V B D9 10 13 इद(Ñ1 °दद ditto)म(V1 2 D9 °मि)तिमधुरं; Cg k t as in text (for इति हृदयसुखं). D14 नि **** (for निशम्य वाक्यं) Ś1 D1–3 5.7 11 12 इति हृदयमनोनुगं(D7 °नुगतं; D12 °गतं) तदा वै. —b) V चाभिमुखम् (for श्रुतिसुखम्). V3 D8 आत्मवतो (D8 °तां); Cg t as in text (for °वता). V3 B3.4 D10 युक्तं (for उक्तम्). Ś1 D1–3.5 7 11.12 नरपतिनाभिहितं(D5 °*) वचो निशम्य. —c) V2 -गुणयशो-. Ś1 D1–3 5 7 9.11–13 ततो महर्षिर् (D11 शुभर्मा [sic]); Ñ V B D10 M4 गुणै(B3 तनै [sic])र्निविष्टो (B3 m. also विशिष्टं); Cm g k as in text (for गुणैर्विशिष्टः). —d) Ñ V B D10.13 मुनिवृषभः (V4 °श्च); T1.2 M2 3 परमर्षिः (submetric), M4 °मुनिः; Cg.k t as in text (for परमऋषिः) V4 B4 परं (for परमं). Ś1 D1–3.5 7.9.11 मुदितमना नि(D9 °भि)जगाद तं (D7 ततो hypermetric) नरेंद्रं. —D13 reads 39 twice (second time as in Ś1).

Colophon. —*Kānda name*. Ñ2 D4.10 12 om. V (V1 before रामायणे) B D11 आदि°; D1.3 अयोध्या°. —*Sarga name*: Ś1 Ñ V B D1–3.5.7.9–12 विश्वामित्रा(Ñ2 B3 D10.11 °त्र; D1 बालचरित्रे विश्वामित्राभ्या; D3.7 कौशिका; D5 °मित्राभि; D9 °त्राभ्या)गमनं (D1.5.12 °नः). —*Sarga no.* (figures, words or both). Ś1 Ñ1 V1 4 B1.4 D3 5 12 om both. Ñ2 B2 3 D9–11 21, V2 23, V3 20, D1 7 16; S अष्टादशः; Dt D4.6 8.14 अष्टादशः 18. D13 -कांडे -मित्रा- नाम. (dash indicates lacuna) —After colophon, G1.2 4 conclude with श्रीरामाय नमः; G3 श्रीमते रामानुजाय नमः; M2 श्री......मः.

18

1 T2 begins with श्रीरामचन्द्राय नमः. —a) M2 तं (for तच्). Ś1 D5.12 नर° (for राजसिंहस्य). —b) D3 महद् (for वाक्यम्) D12 वाक्य ·· द्भुत-. D1–3 G3 -विक्रमं; D7 -दर्शनं; Cm g.k t as in text (for -विस्तरम्). —c) D12 हृष्ट°; G2 °रोम-; Cg as in text (for हृष्टरोमा). V1 °राजं (for महातेजा). Ś1 repeats 1bc in place of 3bc. —d) Ñ2 ह्व°; M2 *·· षत (for ऽभ्यभाषत).

☞ Ñ V B D10.13 substitute a parallel version for st. 2-20 which is given at the end of 20

2 b) Dt D2 3 6–8 Ct तवैव; D5 तथैतद्; D12 तव तद्; M4 त्वय्येतत् (for तवैतद्) ❀ Cm एतत्तवैव सदृशम् ।; Ck: तवैवैतदुत्तररूपं वचनं सदृशम् । ❀ D1 मान्यतः; D4 Cg नान्यथा; Cm k.t as in text (for नान्यतः) —c) D4 °कुल-; Cm.k t as in text (for महावंश-) T3 -प्रसूतश्च. —d) Ś1 D1–3.5 7 11 12 वसिष्ठवशवर्तिनः (D3 °नीः [sic]); T3 वसिष्ठस्योपदेशिनः; Ck as in text.

3 Cf v.l. 2 and 20 —a) D1 च (for तु). D11 हृदयं (for हृद्गतं) Ś1 D5 12 T3 Cg कार्यं; Ck as in text (for वाक्यं). Ś1 om. 3bc repeating 1bc in its place. —b) D4 M4 वाक्यस्य; T3 कार्यश्च; Cm k.t as in text (for कार्यस्य). D1–3 5 7.11.12 तस्य कार्य(D5.12 वाक्यं तस्य) विनिश्चयं. —c) D1–3.7 कुरु त्वं; Cg.k.t as in text (for कुरुष्व). D5.12 नर°; D14 (after corr. *sec. m.* as in text) भव°; T2 M2 नृप° (for राजशार्दूल). —d) Cg.k -प्रतिश्रवः

G. I. 22 4
B I. 19. 4
L. I. 17 4

अहं नियममातिष्ठे सिद्ध्यर्थं पुरुषर्षभ ।
तस्य विघ्नकरौ द्वौ तु राक्षसौ कामरूपिणौ ॥ ४
व्रते मे बहुशश्चीर्णे समाप्त्यां राक्षसाविमौ ।
मारीचश्च सुबाहुश्च वीर्यवन्तौ सुशिक्षितौ ।
तौ मांसरुधिरौघेण वेदिं तामभ्यवर्षताम् ॥ ५
अवधूते तथाभूते तस्मिन्नियमनिश्चये ।
कृतश्रमो निरुत्साहस्तस्माद्देशादपाक्रमे ॥ ६
न च मे क्रोधमुत्स्रष्टुं बुद्धिर्भवति पार्थिव ।
तथाभूता हि सा चर्या न शापस्तत्र मुच्यते ॥ ७
स्वपुत्रं राजशार्दूल रामं सत्यपराक्रमम् ।
काकपक्षधरं शूरं ज्येष्ठं मे दातुमर्हसि ॥ ८
शक्तो ह्येष मया गुप्तो दिव्येन स्वेन तेजसा ।
राक्षसा ये विकर्तारस्तेषामपि विनाशने ॥ ९
श्रेयश्चास्मै प्रदास्यामि बहुरूपं न संशयः ।
त्रयाणामपि लोकानां येन ख्यातिं गमिष्यति ॥ १०

(as in text) Ś1 D1–3 5 7 11 12 धर्मं समनुपालय (D1 °यन्; D11 °यं). Ct as in text (for ^{d}).

4 Cf v l 2 and 20. —^{a}) Ś1 D5 11 12 हि यज्ञं; Cg.k.t as in text (for नियमम्) Ś1 D5 11 12 M4 आतिष्ठं; Cm g k t as in text (for आतिष्ठे). —^{b}) Dt D6 8 विध्यर्थं; D1 सिध्यर्थं; Cg t as in text (for सिद्ध्यर्थं). D2 3.7 कंचित्कालं नृपोत्तम. —After 4^{ab}, D11 ins. l 6 of 566*. —^{c}) D11 त ! (for तस्य). Ś1 D1–3 5 7 11 12 मे; M4 om (for तु). —^{d}) T2 reads *sup. lin. sec. m.* सौ in राक्षसौ. M2 कामरूपि*.

5 Cf. v l 2 and 20 Ś1 D5 12 om. 5^{ab}. G2 M1 read 5^{ab} after 5^{ef}. M2 transp 5^{ab} and 5^{cd}. —^{a}) Dt D6 8 T1 2 Ct °तु; G1.2 व्रत (sic) मे; G4 व्रतं मे; M4 व्रतेन; Ck as in text (for व्रते मे). T1 G1 शीर्णे; G2 तीर्णे; Cg.k.t as in text (for चीर्णे). D1–3 7 बहुशो वितते (D2 7 विदिते; D3 विंदते) तस्मिन्. —^{b}) D1–3 7 समास्तां; D9 समासौ; G1.3 संप्राप्तौ; M3 समासे; Ck.t as in text (for समाप्त्यां) D1–3.7 M4 °धर्मौ; D9 °बुभौ (for राक्षसाविमौ). —For 5^{ab}, D11 subst. l. 7 of 566*, and reads before 4^{cd}. D1–3 7 9 14 G4 M4 om., T1 reads *inf lin.* 5^{cd}. —^{d}) Ś1 D5 11 12 तस्मिंस्तौ राक्षसा (Ś1 पुरुषा) धर्मौ; D4.6 T3 यज्ञविघ्नकरौ तु तौ (D6 with hiatus उभौ). —After 5^{cd}, T2 M3 ins :

561* पौलस्त्यराक्षसेन्द्रेण संदिष्टौ घोररूपिणौ ।

[No comment. —M3 राक्षसौ (for पौलस्त्य-).]

—^{e}) D4 स (for तौ) —^{f}) D4 T3 वेदिकाम्; D9 वेदीं ताम् (for वेदिं ताम्). —For 5^{ef}, Ś1 D1–3 5 7.11.12 subst. .

562* तावभ्यकिरतां वेदिं मांसेन रुधिरेण च ।

[Ś1 तावेल°, D2 तावेव°, D3 7 तावत्रा° (for तावभ्यकिरतां). D11 वेदी (for वेदिं).]

6 Cf. v.l. 2 and 20 —^{a}) Ś1 अथ°; D9 अवध्येते (sic) (for अवधूते) D1 °पूते (for तथाभूते). —^{b}) D7 नि*म- (for नियम-). Ś1 D1–3 5 12 -विस्तरे; Cm g.t as in text; Ck -निश्चिते (for -निश्चये). —For 6^{ab}, D11 subst. l. 9 of 566*. —^{c}) D1–3.7 व्यर्थ-; M2 क्रतु- (for कृत-). G2 निरुत्साहं; M4 निराहारस् (for निरुत्साहस्). —^{d}) Ś1 D2 3 5 7 11 12 अ(Ś1 उ)पा(D5 before corr यदा)क्रमं; D1 9 °क्रमा(D9 °म)त्; T3 G1 4 M4 अप°; Cm.g.k t as in text (for अपाक्रमे).

7 Cf v l 2 and 20 —^{a}) D12 तत्र (for न च). D11 G2 M3 °मुत्सृष्टं; M2 क्रो**स्त्रष्टुं, Ck t as in text (for क्रोधमुत्स्रष्टुं) Ś1 न च क्रोधं समुत्स्रष्टुं; D2 न चक्राम तदुत्स्रष्टुं. —^{b}) D7 पार्थिवं, M2 reads *inf lin sec m* (for पार्थिव). —^{c}) M4 दीक्षा (for चर्या). Ś1 D1–3 5 7 9 11 12 तथाभूतं हि तत्कर्म; Cg k as in text (for ^{c}). —^{d}) D9 reads 7^d in marg Ś1 D5 11 12 कोप(D5 °*)स् (for शापस्). Ś1 D1–3 5–7 11 12 तस्य(D6 °त्र as in text) विद्यते; Cg as in text (for तत्र मुच्यते). ❀ Ck तत्र तस्यां चर्यायां शापो न विमुच्यते न विक्रियते । ❀ —After 7, Ś1 D1–3.5.7. 9 11 12 ins l 12-14 of 566*.

8 Cf v.l 2 and 20 —^{a}) D1 सुपुत्रं; D2.5 सपुत्रं; D11 त्वं पुत्रं; Cg k.t as in text (for स्वपुत्रं). —^{c}) Ś1 Dt D5 6 8 12 वीरं (for शूरं). —^{d}) D9 श्रेष्ठं (for ज्येष्ठं). Ś1 D1–3 5.7.9.12 त्वं; D11 तं (for मे)

9 Cf v l 2 and 20 —^{a}) D2.11 शक्तो°; D9 शक्नोति (for शक्तो हि) D2 [ए]षु (for [ए]ष). —^{b}) D2 दैतेन° (sic), D3 दिव्येनाखेण; M4 सहजेन च (for दिव्येन स्वेन). —^{c}) Ś1 D1 3 9 11 रक्षसां; D2 5 7 राक्षसां (for राक्षसा). Ś1 अपि°; D1 2 5 11 येपि°; D3.7 येपि नेतारस्; D12 M4 ये प°; G2.3 M1.3 विघ्नकर्तारो; all comm as in text (for ये विकर्तारस्). —^{d}) G2 M1 ये तेषां च; Cm k.t as in text (for तेषामपि). Ś1 D1–3 5 7 9.11 12 विनिग्रहे (Ś1 °हं); Ck.t as in text (for विनाशने).

10 Cf. v.l. 2 and 20. —^{a}) D1 gloss (m.) अस्त्रदानलक्षणं श्रेयः (for श्रेयश्). Ś1 D1.5 9 11.12 प्रव(D11 °य)क्ष्यामि, G1.3 M3 प्रयच्छामि; Ct as in text (for प्रदास्यामि). —^{b}) M2 ** रूपं (for बहुरूपं). Ś1 असंशयः; D1–3 5.11 12 अमत्सरः; D7 अमन्सदः (sic) (for न संशयः). —^{d}) Ś1 D5.12 °रामो; D1 °राजा (marg येनासत्यो also), D2.3.9 येनाजेयो; D7 जेताजेयो; D11 तेना **; G4 M3 एनं°; M4 °ख्यातो; Cg.t as in text (for येन ख्यातिं) Ś1 D1–3.5 7 9.11.12 M4 भविष्यतिं (for गमिष्यति).

न च तौ राममासाद्य शक्तौ स्थातुं कथंचन ।
न च तौ राघवादन्यो हन्तुमुत्सहते पुमान् ॥ ११
वीर्योत्सिक्तौ हि तौ पापौ कालपाशवशं गतौ ।
रामस्य राजशार्दूल न पर्याप्तौ महात्मनः ॥ १२
न च पुत्रकृतं स्नेहं कर्तुमर्हसि पार्थिव ।
अहं ते प्रतिजानामि हतौ तौ विद्धि राक्षसौ ॥ १३
अहं वेद्मि महात्मानं रामं सत्यपराक्रमम् ।
वसिष्ठोऽपि महातेजा ये चेमे तपसि स्थिताः ॥ १४
यदि ते धर्मलाभं च यशश्च परमं भुवि ।
स्थिरमिच्छसि राजेन्द्र रामं मे दातुमर्हसि ॥ १५
यद्यभ्यनुज्ञां काकुत्स्थ ददते तव मन्त्रिणः ।
वसिष्ठप्रमुखाः सर्वे ततो रामं विसर्जय ॥ १६
अभिप्रेतमसंसक्तमात्मजं दातुमर्हसि ।
दशरात्रं हि यज्ञस्य रामं राजीवलोचनम् ॥ १७

G. I. 22. 17
B. I. 19. 18
L. I. 17. 17

11 Cf. v.l. 2 and 20 —^{a}) Ś1 D2.3.5.7.9.12 ते (for तौ) T2 (*sup lin sec. m* also as in text) चेमौ (for च तौ). D7 राम ॰ साद्य. —^{b}) Ś1 D1–3.5.7.9.11.12 M4 स्थातुं शक्ताः (D1.11 M4 ॰क्तौ by transp.) (for शक्तौ स्थातुं). —^{c}) M4 om. न. G2 M1 हि (for च) Ś1 D5.12 तेषां च रामाद्वान्यो वै; D1–3.7.9 तेषां च (D3 वै) नान्यः काकुत्स्थाद् (D2 ॰त्स्थ), D11 तयोश्च रामाद्वान्यो वै. —^{d}) Ś1 D1 (m. within brackets gloss हंतुं चैतान्)–3.5.7.9.11.12 योद्धुम्; Ck as in text (for हन्तुम्).

12 Cf. v.l. 2 and 20 —^{a}) Cm.g वीर्योत्सिक्तौ (as in text) T3 पादौ (for पापौ). Ś1 D2.3.5.7.9.12 वीर्योत्सिक्ता हि ते (Ś1 स्ते; D2 तौ [sic]) पापाः. —^{b}) Ś1 D1–3.5.7.9.11.12 कालकूटोपमा (Ś1 D5.12 ॰टसमा; D1 ॰टोपमौ; D11 ॰टसमौ) रणे (Ś1 त्रये); M4 कलां कोटिमपि प्रभो; Cg as in text (for^{b}). —^{c}) G1.3 नर॰; M3 लोकरामस्य (for राजशार्दूल). —^{d}) T3 पर्याप्तौ (for पर्याप्तौ). D4 रणाजिरे (for महात्मनः) Ś1 D1.3.5.7.9.12 न सहिष्यंति (D1 ॰ष्यतः) सायकान्, D2 सहिष्यंति च सायकान्, D11 सहिष्येते न सायकान्.

13 Cf. v.l. 2 and 20. —^{a}) D7 [अ]त्र (for च) Ś1 Dt D6.8 G2 M1 Ck.t ॰गतं; Cm.g as in text (for पुत्रकृतं) —^{b}) G1 ॰मर्हथ; M2 क * * र्हसि (for कर्तुमर्हसि).—After 13^{ab}, M3 ins.:

563* दशरात्रस्तु यज्ञश्च तस्मिन्रामेण राक्षसौ ।
हन्तव्यौ विघ्नकर्तारौ मम यज्ञस्य वैरिणौ ।

[No comm.]

—^{d}) Cm.g.t हतौ (as in text). D6 missing तौ. Ś1 D5.11.12 हंतारं राक्षसानां रणे; D1–3.7.9 हतांस्ताान्विद्धि राक्षसान्.

14 Cf. v.l. 2 and 20 —^{a}) Ś1 D1.3.5.7 G1 M4 वेद; D2 ते वेद (hypermetric), Cm.g.k as in text (for वेद्मि). T2 महामहा (ditto.) त्मानं. —^{b}) Ś1 D1–3.5.7.11.12 M4 राजीवलोचनं; Cg as in text (for सत्यपराक्रमम्). —^{c}) Ś1 D1.2.5.7.9.11.12 ॰ष्ठश्च; D3 ॰ष्ठस्य; D4 ॰ष्ठो हि; Cg.t as in text (for वसिष्ठोऽपि). D12 महोत्सेजा (sic) (for महातेजा). —^{d}) Ś1 D1–3.5.7.9.11.12 [अ]न्ये; D4 [इ]ह; T3 मे; Cg as in text (for [इ]मे). D2 त * सि (for तपसि). D1 (marg.) चोयं यज्ञ गुप्त च also = the post. half of l. 28 of 566*. —For 14^{cd}, M1 subst. l. 28 of 566*.

15 Cf. v.l. 2 and 20. —^{a}) Ś1 D1–3.5.7.9.11.12 -लोभ (D9 ॰प) श्च; D1 T3 G1.3 M3.4 -लाभञ्च; Cg.k.t as in text (for -लाभं) Dt D6.8 तु (for च) —^{b}) Ś1 D5.9.12 सततं (for यशश्च). Ś1 D1–3.5.7.9.11 सतत (Ś1 D5.9 यश) मिह स्थिरं; D12 पश्यसि स्थितुं (sic) (for परमं भुवि) —Ś1 D1–3.5.7.9.11.12 M4 om. 15^{cd}. —^{c}) D4 T2 (after corr. *inf. lin. sec. m.* as in text) G1–3 Cg स्थिरम्, Ck स्थिरमि; Ct as in text (for स्थिरम्). M3 इच्छामि; Ck.t as in text (for इच्छसि).

16 Cf. v.l. 2 and 20. Ś1 D1–3.5.7.9.11.12 M4 transp. 16 and 17. M2 reads 16 after 18. D14 (*sec. m.*) reads 16^{a}–17^{b} in marg. —^{a}) D3.7 यदा (for यदि). D4 Cg ह्यनुज्ञां; T2 (*sup. lin. sec. m.* also as in text) G2.3 M2.3 Ck [अ]प्यनुज्ञां; Ct as in text (for [अ]भ्यनुज्ञां). D2 repeats का wrongly, T2.3 राजेन्द्र (for काकुत्स्थ). —^{b}) Ś1 D1.5.11.12 वदंति, D9 ददाति; M2 कुर्वते; Cm as in text (for ददते). D3 ददंति ते च रावण (sic). —For 16^{ab}, M4 subst. l. 33 of 566*. —^{c}) M4 रामं (for सर्वे). —^{d}) D4 राघवं मे (for ततो रामं) M4 ततो मे दातुमर्हसि.

17 Cf. v.l. 2 and 20. Ś1 D1–3.5.7.9.11.12 M4 transp. 16 and 17. D14 reads 17^{ab} in marg. —^{a}) Ś1 D5.11.12 महाबाहुम्; D1 (gloss in marg. अनुयात्रं विना एकाकिनमित्यर्थः)–3.9 (after corr. as in text) G1 असंयुक्तम् (D2 ॰क्ता), all comm. as in text (for असंसक्तम्). D7 अभिप्रेतसमायुक्तम्. —^{b}) D2 स्वात्मानं; D12 आहात्माजं (sic), T2 रामं मे; Cg as in text (for आत्मजं). Ś1 D1–3.5.7.9.11.12 मोक्तुम्; Ck as in text (for दातुम्). —^{c}) Ś1 D1–3.5.7.9.11.12 ॰रात्रेण; M2 द * * त्रं॰; Cr.k as in text (for दशरात्रं हि). D1–3.7 यज्ञः स; Cg.k.t as in text (for यज्ञस्य). —^{d}) Ś1 D1–3.5.7.9.11.12 यस्मिन् (Ś1 D5.12 विद्वान्; D11 विघ्नौ) रामेण राक्षसाः (D11 ॰सौ). —For 17^{cd}, M4 subst. l. 31 and cont. l. 32 of 566*.—After 17, Ś1 D1–3.5.7.9.11.12 ins. l. 2 of 563* with all nominative duals changed into plurals (except in D11) and Ś1 D5.11.12 राजशार्दूल (for विघ्नकर्तारौ).

G. I. 22. 19 B. I. 19 18 L. I. 17. 19 नात्येति कालो यज्ञस्य यथायं मम राघव ।
तथा कुरुष्व भद्रं ते मा च शोके मनः कृथाः ॥ १८
इत्येवमुक्त्वा धर्मात्मा धर्मार्थसहितं वचः ।
विरराम महातेजा विश्वामित्रो महामुनिः ॥ १९
इति हृदयमनोविदारणं
मुनिवचनं तदतीव शुश्रुवान् ।
नरपतिरगमद्भयं मह-
द्व्यथितमनाः प्रचचाल चासनात् ॥ २०

इति श्रीरामायणे बालकाण्डे अष्टादशः सर्गः ॥ १८ ॥

---

18 Cf v.l. 2 and 20 —[a]) D2 नान्येति; D9 अत्येति (for नात्येति) D2 कालं (sic) (for कालो). Ś1 D1–3 5 9 12 M4 कालज्ञ; D7 कालस्य; D11 कालज्ञै (sic), Cg k t as in text (for यज्ञस्य). —[b]) Ś1 D5.12 यथा मे; D1 यथार्थ (sic); Cg k.t as in text (for यथायं). Ś1 D5 12 बहु (for मम). M4 यथा यज्ञस्य मेनघ. —[c]) D3 कु*ष्व; M4 [आ]शु कुरु (for कुरुष्व) G1 3 राजेंद्र (for भद्रं ते).—[d]) D4 [अ]ति (for च). —After 18, M2 reads 16.

19 Cf v l. 2 and 20. —[b]) D3 धर्मात्म- (for धर्मार्थ-). —[c]) M2 विर * * (for विरराम). —[d]) Dt D6 8 °मतिः; G1.3 M3 °नृपिः (for महामुनिः). —After 19, Dt D4 6 8.9. 14 S Cg.k t ins

564* स तं निशम्य राजेन्द्रो विश्वामित्रवचः शुभम् ।
शोकेन महताविष्टश्चचाल च मुमोह च ।
लब्धसंज्ञस्ततोत्थाय व्यषीदत भयान्वितः ।

[Ck comm. on l. 3 only. —(l. 1) Ct does not comment on l 1. T3 सर्वं (for स त). —(l. 2) D4.9.14 S Cg शोकमभ्यागमत्तीव्र (for the prior half). D4.9.14 S Cg om. from the post. half of l 2 up to the prior half of l 3. —(l. 3) D9 T2 विषीदत (T2 °दत), T3 न्यषीदत, Cg (as above) (for व्यषीदत). M4 विषसाद च तत्त्वत (for the post. half).]

20 [a]) D4 6 8 (changing the metre) इति स (for इति) —[b]) G4 तदि * व (for तदतीव) D1–3 7 M4 स तथा (D1 तमथो; M4 च तथा) विशुश्रुवान्. —[c]) Dt D1–4 6–9 T2 3 G1 M4 [अ]भवन् (for [अ]गमद्). D14 G3 M2 महात्मा, Cr.m gp as in text (for महद्) Dt D4 6.8 11 T2 महान् (D11 ततो) महात्मा; D1.7 **मना; D2 3 9 T3 G1 M4 महामना (for भयं महद्) M3 (after corr. *inf. lin. sec m* as in M2) नरपतिरभवन्महान्महात्मा. —[d]) D1–3 7 9 °मतिः, all comm. as in text (for व्यथितमनाः). D3 प्र * च*ल (for प्रचचाल). D3.7 तथासनात्; D9 14 T2 (before corr *sec. m.* as in text).3 G1 शासनात्; Ck.t as in text (for चासनात्). ❀ Cg अतीव अत्यर्थं । व्यथितमनाः । महान् कुलेन महान् । विचचाल मुमूर्छेत्यर्थः । महदिति पाठे महदत्यर्थं व्यथितमनाः अतीव विदारणमिति संबन्धः; Ct महान्नरपतिः सार्वभौम इति यावत् । महात्मा महाबुद्धिः व्यथितमना मूर्छितचित्तः अभवत् । अवस्थातुमशक्त आसनात्प्रचचाल च........ । ❀ —For 20, D11 subst. l. 37–38 of 566*. —For 20, Ś1 D5.12 subst., while D13 ins. after l. 40 of 566* :

565* इत्येवमुक्त्वा विरते मुनीन्द्रे
जगाद भूयो रघुवंशकेतुः ।
वक्षःस्थलं दन्तमयूखजालै-
र्हारावलीरम्यमिव प्रकुर्वन् ।

[(l. 3) Ś1 D5 12 वक्ष*स्थले. —(l. 4) Ś1 D5 हारावली.]

—For 2-20, Ñ V B D10 13 subst.:

566* (2[ab]) सदृशं राजशार्दूल त्वयैतद्वाक्यमीरितम् ।
(2[cd]) सौरे वंशेऽभिजातेन वसिष्ठवशवर्तिना ।
(3[ab]) यस्तु मेऽभिमतः कामस्त्वत्तः प्राप्तुमभीप्सितः ।
(3[cd]) यदुद्दिश्यागतश्चास्मि कार्यं तच्छ्रूयतामिति ।
(4[ab]) यज्ञसिद्धिकरं किंचिदास्थितोऽस्मि महद्व्रतम् ।
न क्रोद्धव्यं मया तत्र कस्यचिद्भुवि भूपते ।
(5[ab]) व्रते चाप्यसमाप्ते मे यज्ञघ्नौ राक्षसाधमौ ।
(5[ef]) वेदीमभ्येत्य तरसा रुधिरेणाभ्यवर्षताम् ।
(6[ab]) अभिभूतोऽसकृत्ताभ्यामहं नियमयन्त्रितः ।
(6[cd]) क्षपक्रम्याश्रमात्तस्माद्द्रष्टुं त्वामभ्युपागतः ।
(7[ab]) न हि मे क्रोधमुत्स्रष्टुं क्षमं तत्र कथंचन ।
(7[cd]) ईदृशी यज्ञदीक्षासौ मम तस्मिन्महाक्रतौ ।
त्वत्प्रसादादविघ्नेन प्रापयेयं क्रियाफलम् ।
त्रातुमर्हसि मामार्त शरणार्थिनमागतम् ।
(8[ab]) तयोस्तु प्रतिषेद्धारं रामं सत्यपराक्रमम् ।
(8[cd]) दातुमर्हसि मे तत्र रक्षार्थममितौजसम् ।
(9[ab]) शक्तो ह्येष मया गुप्तः सहजेन च तेजसा ।
(9[cd]) निहन्तुं समरश्लाघी स्वष्टारमपि रक्षसाम् ।
(10[ab]) विधे चास्मै प्रयच्छामि तेजोबलसमन्विते ।
(10[cd]) त्रयाणामपि लोकानां येनाजेयो भविष्यति ।
(11[ab]) न च तौ राममासाद्य शक्तौ स्थातुं नराशनौ ।
(11[cd]) हन्तुं चैतौ न काकुत्स्थादन्य उत्सहते पुमान् ।
(12[ab]) तौ तु वीर्यबलोन्मत्तौ कालकल्पौ दुरासदौ ।
(12[cd]) रामास्त्रबलनिर्दग्धौ शयिष्येते हतौ युधि ।
(13[ab]) भीर्न चैव त्वया कार्या रामं प्रति कथंचन ।
(13[cd]) अहं ते प्रतिजानामि पतितौ विद्धि राक्षसौ ।
(14[ab]) वेद्म्यमोघबलं राममहं सत्यपराक्रमम् ।
(14[cd]) वसिष्ठश्चापि वेदैनं योऽयं यद्बल एव च ।
(15[ab]) यदि धर्मयशोलाभमभिवाञ्छसि पार्थिव ।
(15[cd]) ततो रामं प्रयच्छैकं यदि वा श्रद्दधासि मे ।
(17[cd]) दशरात्रेण मे यज्ञो भविता यत्र राक्षसौ ।
हन्तव्यौ तव पुत्रेण रामेणाद्भुतकर्मणा ।
(16[ab]) यदि मेऽप्यनुजानन्ति गुरवस्ते नराधिप ।
(16[cd]) वसिष्ठप्रमुखाः सर्वे ततो रामं विसर्जय ।
(18[ab]) नात्येति कालः कालज्ञ यथा यज्ञस्य मेऽनघ ।

(18^{cd}) तथाशु कुरु भद्रं ते शङ्किष्ठा मा च पार्थिव ।

20 { इति हृदयविदारणं तदानीं
मुनिवचनं तदथो स शुश्रुवान् ।
नरपतिरभवत्ततो महात्मा
व्यथितमनाः प्रचचाल चासनात् ।

[Though Ś1 D1–3.5.7.9.11.12 M4 are not included in the subst. group their variants are given here along with others as some lines of the subst. group occur in them as ins or subst. —(l. 1) V3 ईदृश (for सदृशं). B4 इषित (for ईरितम्). —(l. 2) Ñ2 V2 D13 सौरवश- (V2 °शे), V1 B3 (m. also as above).4 सौरेवंशे, B1 (m. also) सूर्यवंशे (for सौरे वंशे). V1 ते is repeated wrongly in अभिजातेन. V3 -सह-, B1 -*श- (for -वश-). —(l. 3) V2 त्व (for तु). D13 [ऽ]भिहितः (for [ऽ]भिमत॰). V4 प्राप्यम्, B1 प्राप्त (for प्राप्तुम्). V2 °प्सितं, B1 इतीप्सित॰ (for अभीप्सित॰). —(l. 4) V1 तद् (for यद्). V1.2 ब्रूयताम्; B4 श्रूयेताम् (for श्रूयताम्). D13 मम (for इति). —(l. 5) V4 आ*तोस्मि (for आस्थितोऽस्मि). V1 महाद्भुत; V4 महद्रुत; B2 D13 महाव्रतं (for महद्व्रतम्). V3 आस्थितो महदद्भुत (for the post. half). —After 4^{ab}, D11 ins. l. 6. —(l. 6) V1 क्रोद्ध* (for क्रोद्धव्य). V2 त्वया, D11 भवेत् (for मया). V2 भूरि°, V3 °भूपतिः, D11 चैव°, D13 दीक्षितेन वै (for भुवि भूपते). —For 5^{ab}, D11 subst. l. 7. —(l. 7) D13 यज्ञे (for व्रते). D10 चैव (for चापि). D13 समाप्ते (for [अ]समाप्ते). V1 वै (for मे). D11 पापकारिणौ (for राक्षसाधमौ) —(l. 8) V2 यज्ञम् (for वेदीम्). B4 अभ्ये* (for अभ्येत्य). B4 [अ]भ्य° (for [अ]भ्यवर्षताम्). —For 6^{ab}, D11 subst. l. 9. —(l. 9) D11 तथा (for ऽसकृत्). V1 तावद्; D10 ता* (for ताभ्याम्). D11 तस्मिन् (for अहं). V1 -*त्रित॰; V2 -तद्रित, V3 B1 -मत्रित; D11 -विस्तरे (for -यन्त्रित.) D13 नियममास्थित॰. —(l. 10) Ñ2 D10.13 अपा°, B3 उप° (for अपक्रम्य). Ñ2 V3 B3.4 D10 अभ्यु- (D10 समु)पागमं; V1 अ*°, D13 अद्यु° (sic) (for अभ्युपागतः). —(l. 11) V2 न हि क्रोध समुत्स्रष्टुं (for the prior half). V3 B1 क्षमस् (for क्षम). B4 न किंचन (for कथंचन). —After 7, Ś1 D1–3.5.7.9.11.12 ins. l. 12-14. —(l. 12) V2 तादृशी (for ईदृशी). Ś1 D1–3.5.7.11 °क्षा सा; D9 °क्षा च, D12 °क्षायां (for यज्ञदीक्षासौ). Ñ1 V D13 तत्र, D9 [ए]तस्मिन् (for तस्मिन्). D11 तमा° (sic) (for महाक्रतौ). —(l. 13) D11 त्वत्प्रसा*द् (for त्वत्प्रसादाद्). D1 प्रायये्युः; D3.7 प्राप्नुयां हि (for प्रापयेय).—(l. 14) D13 पातुम् (for त्रातुम्). Ś1 D5.12 राजन् (for आर्तं). Ś1 Ñ2 B3 (m. also as above) D5.10.12 शरणागतम् (for शरणार्थिनम्). —(l. 15) Ñ1 V1.3.4 B1.4 त(V1 त्व)योस्त्वं (for तयोस्तु). V2.3 B4 °धार्थं (for प्रतिषेद्धार). V1 शक्र°; V4 °परायणं (for सत्यपराक्रमम्). —(l. 16) B4 क्षिप्रं (for तत्र). —(l. 17) V1 [ऽ]सि (for हि). V4 त्वयाज्ञप्तः (for मया गुप्तः). V1.3 चेतसा (for तेजसा). —(l. 18) V1 विजेतु (for निहन्तुं). V3 अमर- (for समर-). V4 यन्तारम् (for सष्टारम्). —(l. 19) Ñ2 V1 B3 (m. also as above) D10 प्रदास्यामि (for प्रयच्छामि). —(l. 20) V1 D10 °जय्यो, V2 अप्रधृष्यो, V4 येन बध्यो (sic); B2 याभ्यां श्रेयो, D13 जयार्थे यो (for येनाजेयो) —(l. 22) B3 (m. also) छेत्तु (for हन्तु). Ñ2 च तौ, V1 B1 चेमौ, V2 एनौ, V4 नौ वै (for चैनौ). D13 तेषां च नान्य काकुत्स्थाद् (for the prior half, cf. 11^{c} in D7). D13 योद्धुम् (for अन्य). V2 नत्सहने (for उत्सहते). —(l. 23) D13 च (for तु) V2 सुरासदौ (sic) (for दुरासदौ). —(l. 24) V1 -निर्दि* (for -निर्दयौ). V1 हनौषधि (sic) (for हनौ युधि). —(l. 25) V1 भित्रे°, V2 मीतिर्न वै, V4 भित्रेत्वेव, B2 °चैव (for मीर्न चैव). V3 कदाचन (for कथचन). —(l. 26) V1.3 B1.2 (B2 m. also as above) तौ (for ते). —(l. 27) V2 वेश्यमेय- (for वेश्यमोघ-) —For 14^{cd}, M4 subst. l. 28 —(l. 29) V2 B4 धर्म (for धर्न-) D13 राघव (for पार्थिव). —(l. 30) B4 [ए]न (for [ए]क). V3 न (for वा) Ñ1 *दधासि°, V1*दवासि मे (sic); V3 [अ]श्रद्धासि°, V4 श्रद्धा**, B4 °वै (for श्रद्धासि मे). —For ins. see below. —For 17^{cd}, M4 subst. l. 31. —(l. 31) V3 दशरात्रे च (for दशरात्रेण). V3 D13 transp. मे and यज्ञो. —M4 ins. l. 32 after 17. —(l. 32) V2 यदि (for तव). —M4 subst. l. 33 for 16^{ab} —(l. 33) V3.4 D10 M4 [इ]मे (for मे) M4 [अ]भि (for ऽपि). V2 च (for ते). V1.4 जनाधिप (V4 °प.) (for नराधिप). —(l. 34) V2 तदा (for ततो). D13 विसर्जये॰ (sic) (for विसर्जय). —(l. 35) V1 B3 नाभ्येति (for नात्येति). V1 काल च (for कालज). B3 marg. यथा यज्ञ in यथा यज्ञस्य. —(l. 36) Ñ1 [आ]शु**, V3 [अ]च कुरु, B1 त्वं कुरु (for [आ]शु कुरु). V4 भद्रस्ते (for भद्र ते). V1 [अ]थ (for च). V2 न शङ्किष्ठाश्च; V3 B3.4 D10 मा शङ्किष्ठाश्च (by transp.) V4 मा शङ्किष्ठा कदाचन (for the post. half). —For 20, D11 subst. l. 37-38. —(l. 37) Ñ1 V1 B2 तदा, V2 तु तत्तदा (hypermetric), V3 D11 तदा वै (for तदानीं). —(l. 38) Ñ2 त*थो*, V2 वितथ च; V4 च ततश्च, B1 स तदा तु, B4 तदा स, D11 स तदोत्र (for तदथो स). V1 मुनिवचन स तथा निशम्य दीन; V3 मुनिवचनं स यथार्थत. श्रुतवान्. —(l. 40) V3 प्रचचार (for प्रचचाल). B3 चासनाच्च, B4 आसनाद् (with hiatus) (for चासनात्). —After l. 40, D13 ins 565*.]

—After l. 30, B3 ins.:

567* विना रामेण तत्कार्यं न च सिद्धिर्भविष्यति ।

Colophon. —*Kāṇḍa name*: Ś1 Ñ2 D1.10 om. V B D11 आदिकाण्डे; D3 अयोध्याकाण्डे. —*Sarga name*: Ś1 Ñ V B D1.2.5.10–12 विश्वामित्रवाक्यं (V1 °त्र गमनं); D3.7 कौशिकवाक्यं; D9 विश्वामित्रागमो. —*Sarga no.* (figures, words or both): Ś1 Ñ1 V1.4 B1.4 D3.5.11–13 om. Ñ2 B2.3 D9.10 22, V2 24; V3 21; D1.7 17; D2 अष्टादशमः; D6.14 T1.2 G1.2.4 M1 एकोनविंश ; T3 एकोनविंशतितमः; G3 M2–4 एकोनविंशतिः (M2.4 °शत्); Dt एकोनविंशतितमः 19; D4.8 एकोनविंशः 19. D13 इत्यार्षे रामा-बालकांडेमित्र-नाम- (dash indicates lacuna).

G. 1. 23. 1
B. 1. 20. 1
L. 1. 18. 1

१९

तच्छ्रुत्वा राजशार्दूलो विश्वामित्रस्य भाषितम् ।
मुहूर्तमिव निःसंज्ञः संज्ञावानिदमब्रवीत् ॥ १
ऊनषोडशवर्षो मे रामो राजीवलोचनः ।
न युद्धयोग्यतामस्य पश्यामि सह राक्षसैः ॥ २
इयमक्षौहिणी पूर्णा यस्याहं पतिरीश्वरः ।
अनया संवृतो गत्वा योद्धाहं तैर्निशाचरैः ॥ ३
इमे शूराश्च विक्रान्ता भृत्या मेऽस्त्रविशारदाः ।
योग्या रक्षोगणैर्योद्धुं न रामं नेतुमर्हसि ॥ ४
अहमेव धनुष्पाणिर्गोप्ता समरमूर्धनि ।
यावत्प्राणान्धरिष्यामि तावद्योत्स्ये निशाचरैः ॥ ५
निर्विघ्ना व्रतचर्या सा भविष्यति सुरक्षिता ।
अहं तत्र गमिष्यामि न रामं नेतुमर्हसि ॥ ६
बालो ह्यकृतविद्यश्च न च वेत्ति बलाबलम् ।
न चास्त्रबलसंयुक्तो न च युद्धविशारदः ।
न चासौ रक्षसां योग्यः कूटयुद्धा हि ते ध्रुवम् ॥ ७

19

1 T2 begins with श्रीरामः शरणं मम. V2 wrongly transp. 1—6[b] before I. 20. 1. —[a]) Ñ V B D10 13 M4 व्यथितो राजा (for राजशार्दूलो) —[b]) Ñ V B D10.13 M4 विश्वामित्र(M4 °त्रो)वचस्तदा. —[c]) Ś1 D5 11.12 आसीन्निश्चेष्टः; Ñ V B D10 13 M4 इव निश्चेष्टो; all Cs इव (Ck एव) निःसंज्ञः (as in text). D1–3 7 बभूव विमना: त्रस्तः (D1 सद्यः). —[d]) Ś1 D1–3.5.7.9 11.12 स दीनम् (for संज्ञावान्). Ñ V B D10.13 M4 ध्या(M4 भू)त्वेदं वाक्य(V2 इद as in text)मब्रवीत्; T3 विश्वामित्रमथाब्रवीत्; Ct as in text (for [d]).

2 [a]) Ś1 Ñ V B D1.3 5 7.10 11.13 M4 [ऽ]यं; Cg as in text (for मे). D2 ऊनषोडशसर्वेषोय (sic). —[b]) Ñ V B D10 11.13 M4 अकृ(V1 °घृ)तास्त्रश्च मे सुतः. —[c]) G4 स (for न). Ś1 D5 12 G4 युद्धे (for युद्ध-) Ś1 चास्य; T3 अन्य (sic) (for अस्य). —[d]) D11 [आ]सी**; T3 वक्ष्यामि (sic) (for पश्यामि).

3 D2 om. 3. —[a]) Ñ V B D10 13 M4 त्व(D13 चा) क्षौहिणी; M2 °हि* (for अक्षौहिणी). Dt D6.8 सेना; M2 *र्णा (for पूर्णा). —[b]) all Cs यस्याहं (as in text). T2 प्रभुर् (for पतिर्). Ś1 D1 (marg. as in Ñ also) 3.5.7 12 यस्याः पतिरहं प्रभो; Ñ V B D10 11 13 M4 बलस्य मम दुर्जया. —[c]) D4 सेनया (for अनया). Dt D6 8 सहितो (for संवृतो). M3 भूत्वा (for गत्वा). —[d]) D4 T3 योत्स्येहं; Cg as in text (for योद्धाहं). M2 *शाचरैः. —For 3[cd], Ś1 D1.3.5.7.11 12 subst.:

568* तया परिवृतो युद्धं दास्यामि पिशिताशिनाम् ।
[Ś1 युद्धे (for युद्ध)]

On the other hand, Ñ V B D10 13 M4 subst..

569* अनयाहं वृतस्तत्र योत्स्यामि पिशिताशनैः ।

[Ñ1 illeg. up to वृत. B2 तु (for [अ]ह). B4 तेन (for तत्र).]

4 [a]) Ñ V B1–3 D10 13 M4 संति; B4 अति-; Cm g as in text (for इमे). Ś1 D1–3 5 11 12 हि शूरा (D2 3 transp.) (for शूराश्च). Ñ V B D10 M4 मे योधाः; D13 बहवो; Cm g as in text (for विक्रान्ता). D7 इमे शूरादिविक्रांता (sic). —[b]) Ś1 D5 शस्त्र-; D12 शास्त्र-; T2 मेत्र; T3 मेस्तु (for मेऽस्त्र-). Ñ V B D10 M4 कालांतकयमोपमाः; D13 भृत्यांश्च मुनिसत्तम; M3 °मे शस्त्रकोविद. —D13 om. 4[c]–6[b]. Ś1 D1–3. 5.7.12 om. 4[cd]. —For 4[cd], Ñ V B D10.11 M4 subst.:

570* रक्षसां प्रतियोद्धारस्ते मया सह यान्त्विति ।

[Ñ1 स तया (for ते मया). V2 प्रति- (for सह). V1 यां**; V2–4 D11 M4 यांतु वै (V4 M4 ते); B1 यांत्वपि (for यान्त्विति).]

5 D13 om. 5 (cf. v.l. 4). Ñ V B D10 M4 om. 5[ab]. —[a]) Ś1 D5 11 12 चैव; D1–3 7 चैषां(D2 °षो) (for एव). —[c]) Ñ V1 3.4 B D1–3 5 7 10–12 प्राणा (for प्राणान्). Ś1 Ñ V1.2 4 B D1.5 10 M4 ध(M4 ह)रिष्यति; V3 वधिष्यंति; D2.3 7.11 भविष्य(D3 °ष्य)ति; D9 (before corr.) चरिष्यामि; D12 धरिवृत्ति (sic); Cm t as in text (for धरिष्यामि). —[d]) Ś1 Ñ V B D1.5 6 10.12 M4 युध्य(Ś1 V4 M4 °ध्यं)तो मे (V4 °ति मे; D6 °मानो; M4 °तो न) (for तावद्योत्स्ये). V4 B2 M4 निशाचराः. D2 3 7 योध्यद्यो (sic) मम राक्षसैः; D11 युद्धं चैव भविष्यति; M2 तावद्यो***चरैः.

6 Ś1 D5.12 om. 6 D13 om 6[ab] (cf. v.l. 4). —[a]) D1 2 7 अविघ्ना; D3 अविद्या (for निर्विघ्ना). Ñ V B D10 M4 अविघ्नं (Ñ1 °घ्ना) व्रत(V1 वृत; V4 तत्र)चर्यायास्; D11 अविघ्नं ब्रह्मचर्याय. —[b]) Ñ V B D1–3.7 10.11 M4 तावत्तव (Ñ2 V2 °त्र; D3 °*; D11 M4 तव तावद्-)भविष्यति. —D2.3.7 om. 6[cd]. —[c]) Ñ V B D1 10.11 13 M4 स्वयं; D9 अत्र (for तत्र). G2.4 M2 [आ]गमि (M2 °*)ष्यामि. —[d]) Ñ V B D1.10.11 13 M4 न रामो (V1 °त्मा; V3 transp.; D11 न रामो है [hypermetric])गंतुमर्हति (B1 °सि).

7 [a]) T3 -वीर्यश्च (for -विद्यश्च). Ś1 D1–3.5.7.11.12 बालो ह्ययमनीकेषु; Ñ V B D10 13 M4 बालो(V3 रामो)यमकृतास्त्र- (B4 °तस्ते [sic])श्च. —[b]) G4 स (for न). Ś1 D1.3.5.7.11.

विप्रयुक्तो हि रामेण मुहूर्तमपि नोत्सहे ।
जीवितुं मुनिशार्दूल न रामं नेतुमर्हसि ॥ ८
यदि वा राघवं ब्रह्मन्नेतुमिच्छसि सुव्रत ।
चतुरङ्गसमायुक्तं मया सह च तं नय ॥ ९

षष्टिर्वर्षसहस्राणि जातस्य मम कौशिक ।
दुःखेनोत्पादितश्चायं न रामं नेतुमर्हसि ॥ १०
चतुर्णामात्मजानां हि प्रीतिः परमिका मम ।
ज्येष्ठं धर्मप्रधानं च न रामं नेतुमर्हसि ॥ ११

G. 1. 23. 13
B. 1. 20. 12
L. 1 18 9

12 जानाति; D2 चाजाति (sic) (for च वेत्ति). D7 * * बलं. —After 7^{ab}, B3 ins. :

571* न च किंचिद्विजानाति राक्षसानां बलाबलम् ।

—^{c}) T3 [अ]ति- (for [अ]स्त्र-). D4 -विद्या-; D9 -शिक्षा- (for -बल-) Ś1 D1–3.5 7.12 M4 न चा(Ś1 शा; D1 श)स्त्रैः परमैर्(D5.12 M4 °स्त्रे परमे)युक्तो; Ñ V1 2.4 B2–4 D10 न चासौ श्र(V1 °शा)स्त्रकुशलो; V3 न चायमस्त्रकुशलो; B1 न चास्त्र-कुशलो * *; D11 न शक्तिस्तस्य युद्धे च; D13 न शस्त्रशास्त्रकुशलो. —^{d}) D5 12 बुद्धि-; D11 तत्र (for युद्ध-). —^{e}) Ś1 D1–3 5 7. 11.12 [अ]पि; G4 [आ]सां; Ck as in text (for [अ]सौ). T1 repeats रक्षसां. —^{f}) Ś1 Dt D1–3 5–8 11.12 राक्षसाः; D4 ते भृशं (for ते ध्रुवम्).—For 7^{ef}, Ñ V B D10 13 M4 subst.

572* न च राक्षसयुद्धेषु योग्योऽयं कूटयोधिषु ।

[B4 om., M4 [अ]यं (for च). V2 [अ]सौ, M4 वै (for ऽयं).]

8 ^{a}) G2 °युद्धो (sic); Cg k as in text (for विप्रयुक्तो). D3 [अ]पि (for हि). Ñ V B D10 13 M4 रामेणाहं विहीनश्च (V3 °स्तु). —^{b}) D11 * हूर्तम्. M2 मुहूर्तम * * त्सहे —^{c}) B4 D2 7.9 11.13.14 G4 जीवितं (G4 °तान्) (for जीवितुं). D5 9 11.12 नर° (for मुनिशार्दूल).

9 Ś1 transp. 9 and 10. Ñ V B D1–3 5 10–13 read 9 after 11; M4 (om. 11^{cd}) after 575*. —^{a}) D1 यथा हि; G1 missing, M2 Ck अथ वा; Cm.t as in text (for यदि वा). M3 राघवान् (for राघवं). M2 * ह्मन्. —^{b}) D4.6 अर्हसि (for इच्छसि). D3 सुसुव्रत (by ditto.), D11 सुव्र* (for सुव्रत). —For 9^{ab}, Ñ V B D10.13 M4 subst. :

573* अवश्यं यदि नेतव्यो रामो वैष त्वया मुने ।

[M4 चैव (for यदि). B1 D13 राम एष; B2 रामोयं वै; M4 यदि रामस् (for रामो वैष). B4 महा- (for त्वया).]

—^{c}) Ś1 D1–3 5 7 11 12 -बलोपेतं; Ñ V B D10.13 M4 -बलोपेतस् (for -समायुक्तं). —D4 reads 9^{d} in marg —^{d}) Ś1 D5 सार्धमसुं; D1–3 7 11 °वनं; D4 9 T3 G3 M3 च सहितं; D12 सार्धमसुं; D14 T1 G1.2 M1 च सह (by transp.)तं; T2 वा सह तं (for सह च तं). Ñ V B D10.13 M4 तदा (Ñ1 V2 –4 B1 D13 M4 °तो) यातु मया सह; M- मां चापि सहितं नय.

10 D7 om. 10 and 11. Ś1 transp. 10 and 9. —^{a}) Ś1 Ñ V B D1–3 5.10–13 नव; Cm.g.k t as in text (for षष्टिर्). Ś1 -सहस्रासु (for -सहस्राणि). —^{b}) Ś1 Ñ V B D1.2.5.10.12 13 G3 M3.4 transp. जातस्य and मम. Ñ V B D10.13 सांप्रतं; D5 कौशिकः; M4 संप्रति (for कौशिक). D3 मम प्राप्तस्य कौशिक. —^{c}) Dt D6 8 T3 Ct कृच्छ्रेण; G1.3 यत्नेन; Cr m g tp as in text (for दुःखेन) ❀ Ck दुःखं व्रतोपवासयज्ञदीक्षालक्षणम् । ❀ D6 उत्पादितं (for उत्पादितश्). Ś1 D1–3.5.12 दुःखेनोत्पादिताश्चेमे (D1 °श्चेमे पुत्राः [hyper-metric], D12 °श्चे *) —^{d}) D1 मया ते मे कथंचन; G4 रामं नेतुमिहार्हसि. —For 10^{cd}, B2 D11 subst. 574*.

11 Ś1 D7 om. 11 (for D7 cf. v l 10) B2 transp 11^{ab} and 11^{cd}. —^{a}) T2 च; T3 तु (for हि). —^{b}) G2 (before corr) प्रीतः (for प्रीतिः) D4 (before corr. as in text) 9 पारमिका; Cg k t as in text (for परमिका) B2 D1–3 प्रीतिरत्र (D1 °र्थत्र) हि मे परा (B2 सदा; D1 पुरा); D5 11 प्रीतिरत्र परा मम, D12 प्रीति पराक * * *, T2 रामे प्रीतिः परा मम; Cr.m.k as in text (for ^{b}). D11 ins. l. 6 of 575* after 11^{ab}. —For 10^{c}–11^{b}, Ñ V B D10.11.13 M4 subst. (B2 D11 subst. for 10^{cd} only)

574* वृद्धेनोत्पादिताः पुत्रा मया चैते कथंचन ।
प्राणैः प्रियतरा ब्रह्मन्ममैते देवरूपिणः ।

[(l 1) D11 दुःखेन (for वृद्धेन). V3 वैते, B2 [ए]वैते, M4 चेमे (for चैते). —(l 2) B1 °तमा (for प्रियतरा). V1 मम *, V2 4 यतो मे; M4 ममेमे (for ममैते).]
Ñ V B D10 11(reads l. 6 after 11^{ab}).13 M4 cont., D1 ins. after 11^{ab} ·

575* एभिर्विना न जीवेयमिति मे निश्चिता मतिः ।
त्यक्त्वा चान्यान्सुतान्रामे प्राणाः संप्रति मे स्थिताः ।
गुणाभिरामे लोकस्य सोमवत्प्रियदर्शने ।
उदारगुणसंपन्नं मनोहृदयनन्दनम् ।
प्राणैः प्रियतरं पुत्रं न मे त्वं नेतुमर्हसि । [5]
प्रणिपत्य च याचे त्वां कृपणः पुत्रलालसः ।

[(l. 1) D11 एतैर् (for एभिर्). —(l. 2) V1 om. त्यक्त्वा. V3 [अ]न्यांश्च (for चान्यान्). D1 M4 अतीत्यैतान् (for त्यक्त्वा चान्यान्). D13 प्राण (for प्राणा) D1 M4 transp. रामे and प्राणा . V2 °सुता ; D1 स°, D13 °स्थित (for मे स्थिता.). B4 त्यक्त्वा चान्यान्रामेण (submetric), D11 मुने रामे महाबाहौ (for the prior half). —(l. 3) Ñ1 गुणा*°; Ñ2 V1.2 B1.4 D13 °रामो, V3 B2 °रामं (for गुणाभिरामे). V4 * * वत् (for सोमवत्). Ñ2 V1 B1 D10 13 -दर्शन ; B2 -दर्शनं (for -दर्शने). V2 सोय मे प्रियदर्शन , V3 प्रिय प्रीतिपरायणं (for the post. half). —(l. 4) V3 सर्वलक्षण-, D11 तदेवं गुण- (for उदारगुण-). —(l. 5) D11 °तम (for प्रियतर). V1 मे तुं (sic); D1.11.13 राम (for मे त्वं). —D1 om. l. 6. —D11 reads l. 6 after

G. 1. 23. 15 B. 1. 20. 12 L. 1. 18. 11 किंवीर्या राक्षसास्ते च कस्य पुत्राश्च के च ते ।
कथंप्रमाणाः के चैतान्रक्षन्ति मुनिपुंगव ॥ १२
कथं च प्रतिकर्तव्यं तेषां रामेण रक्षसाम् ।
मामकैर्वा बलैर्ब्रह्मन्मया वा कूटयोधिनाम् ॥ १३
सर्वं मे शंस भगवन्कथं तेषां मया रणे ।
स्थातव्यं दुष्टभावानां वीर्योत्सिक्ता हि राक्षसाः ॥ १४
तस्य तद्वचनं श्रुत्वा विश्वामित्रोऽभ्यभाषत ।
पौलस्त्यवंशप्रभवो रावणो नाम राक्षसः ॥ १५
स ब्रह्मणा दत्तवरस्त्रैलोक्यं बाधते भृशम् ।
महाबलो महावीर्यो राक्षसैर्बहुभिर्वृतः ॥ १६
श्रूयते हि महावीर्यो रावणो राक्षसाधिपः ।
साक्षाद्वैश्रवणभ्राता पुत्रो विश्रवसो मुनेः ॥ १७
यदा स्वयं न यज्ञस्य विघ्नकर्ता महाबलः ।
तेन संचोदितौ तौ तु राक्षसौ सुमहाबलौ ।
मारीचश्च सुबाहुश्च यज्ञविघ्नं करिष्यतः ॥ १८

11^{ab}. —(l. 6) V B2 D11.13 M4 [अ]भि- (for च). D13 करुण., M4 कृपण (for कृपण). D11 -वत्सल., M4 -लालसं (for -लालस). V3 प्रासाद्य च पुनः पुन (for the post. half).] M4 reads 9 after 575*. —M4 om. 11^{cd} —^{c}) M2 missing ज्येष्ठं. D5 11.12 (as in text also)हि (for च). Ñ V B D10.13 ज्येष्ठं (V1.2 °ष्ठ) पुत्रं न मे रामं (B4 बालं); Dt D6 8 Ct ज्येष्ठे धर्मप्रधाने च. —^{d}) D3 om. न. Ñ V B D10 13 भगवन् (for न रामं). —After 11, Ñ V B D1–3 5.10–13 read 9.

12 ^{a}) Ñ V1.4 B D10.13 M4 read dual in place of plural. Ś1 D1.3.5.7.11 12 हि; Ñ2 B2.3 D10 तु (for च). V2 किंशीलौ राक्षसौ तौ च; V3 किंवीर्या राक्षसा तौ च (sic). —^{b}) Ś1 D1–3.5 7.9.12 कथं°; D11 कुतश्°; G4 च चेतके (sic); Cg k.t as in text (for च के च ते). Ñ V B D10.13 M4 पुत्रौ कस्य कुतश्च तौ. —^{c}) D3.7 कतिप्रमाणो (D7 °णाः); T2 किं प्रमाणाश्च; all Cs as in text (for कथंप्रमाणाः). Ś1 D1.5.12 के चैते; D2 के वैते; D9 चैते वै; T2 G1–3 M1 के चैनान् ; Cr.m as in text (for के चैतान्). Ñ V B D10 13 M4 किंप्रमाणौ (V1 °णं)च कावेतौ (V3 कौ चैतौ; V4 तौ चोभौ; D13 तौ तद्वत् ; M4 ते चैतौ [sic]). —^{d}) Ś1 D5.9.11.12 राक्षसा; Ñ2 B3 D10.13 तद्ब्रूहि; V1.3 4 B2.4 राक्षसौ; V2 ब्रूहि त्वं; B1 ज्ञानव्यौ; D1 त्वाचक्ष्व; D3 रक्षंतु; Cr.m.g.t as in text (for रक्षन्ति). D2 रक्षति मुनिपुंगवः (sic).

13 ^{a}) V1 repeats 13^{a} after the first occurrence of 17^{ab}. D2 वि- (for च). —After 13^{a} (first time), V1 reads (for the first time) the post half of 576*, then reads 17^{ab} repeating in its proper place. —^{b}) Ñ V2–4 D10 13 तयो; V1 तथा; M4 रणे (for तेषां). Ñ V2.4 B1.2 4 D10.13 रक्षसोः; V1 रक्षसाः; V3 B3 (before corr. as in Ñ) राक्षसोः (for रक्षसाम्). —^{c}) Ñ1 मामकीयैर् ; D5 संपदौर्घं (sic); D13 मामकैश्च (for मामकैर्वा). Ñ2 B3 D10 नैरैर् ; V2 रणे; B4 D5 बलं (for बलैर्). V3 कथं च भविता युद्धं; B1D1 मामकैर्बालिकैर्ब्रह्मन् ; D12 सायकैर्वा * ले ब्रह्मन् .—^{d}) Ś1 D12 मायया; V3 समं वा; D1 5 माया (sic) वा (for मया वा). Ñ1 B2.3 D10.13 °योधिनोः; Ñ2 V1 4 B4 °योधिना; V3 B1 D2.4 M4 °योधिनः (for °योधिनाम्).

14 ^{a}) V2 त्वं; D6 missing (for मे). D2 त्वं सर्वं. B4 शं * (for शंस). —^{b}) D1–3.5 11.12 यथा; D7 तथा (for कथं). D1–3 5.7 11.12 महा- (for मया). M2 र*. Ś1 यथा ते राक्षसा मुने; Ñ V B D10 13 मया तत्र कथं तयोः (V1 तथा). —After 14^{ab}, Ñ V B D10.13 ins. :

576* यज्ञे ते प्रतिकर्तव्यं नामतः कौ च तौ मुने ।

[V1 ब्रह्मन् (submetric) (for यज्ञे ते). B1 °कर्तारि (for °कर्तव्य). —V1 repeats the post. half here.]

—Ñ V B D10.13 om. 14^{c}–16. —^{d}) D4 वीर्योत्सेका.

15 Ś1 Ñ V B D1–3.5.7.10–13 M4 om. 15 and 16 (for Ñ V B D10.13 cf. v.l. 14). —^{c}) D14 T1 G M1–3 पुलस्त्य-; Cg पौलस्त्य- (as in text).

16 Ś1 Ñ V B D1–3.5.7.10–13 M4 om. 16 (cf. v.l. 14 and 15). —^{a}) G1 ब्राह्मणा. —^{d}) D9 रावणो राक्षसैर् (for राक्षसैर्बहुभिर्).

17 V1 repeats 17^{ab} here (cf. v.l. 13). —^{a}) V1 (both times) मया (for महा-). Dt D6.8.13 श्रूयते च महाराज (D13 °वीरो). —^{b}) Ś1 Ñ V (V1 both times) B2–4 D1–5.7.10–13 T3 M2.4 नाम रा(M2 ° * *)क्षसः; B1 T2 M3 राक्षसेश्वरः (for राक्षसाधिपः). —^{c}) D11 शूरो (for साक्षाद्). D2.3 12 वैश्रवणो° (D12 °मण) (for वैश्रवणभ्राता). —^{d}) D2 5 वैश्रव (D5 °*)सो; D12 वि * * सो (for विश्रवसो). D3.9.11 मुने. —For 17^{cd}, Ñ V B D10.13 M4 subst. :

577* पुत्रो विश्रवसः क्रूरो भ्राता वैश्रवणस्य च ।

[B4 transp. the two halves. V1 transp. पुत्रो and क्रूरो. V2 सुतो हि विश्रवस (hypermetric), V4 पुत्रो वैश्रवसः, B1 missing (for पुत्रो विश्रवस). M4 साक्षाद् (for क्रूरो).]

18 M3 om. 18^{ab}. —^{a}) Dt D4.6.8 G1.3 M2 Ct यदा न(D4 G1.3 M2 तु) खलु; D9 सदा तु खलु; D14 यदा स्वयं*; T1 यथा°; T2 प्रधानः खलु; T3 स यथा खलु; M4 स चेत्ते खलु; Cm.g k as in text (for यदा स्वयं न). —^{b}) G2 M1 भविष्यति; M4 बृहद्बलः; Ct as in text (for महाबलः). —For 18^{ab}, Ś1 D1–3.5.7.11.12 subst. :

578* न खल्वसौ यज्ञविघ्नं तवाचरति दुर्मतिः ।

[Ś1 D5 तथा (for तव).]

इत्युक्तो मुनिना तेन राजोवाच मुनिं तदा ।
न हि शक्तोऽस्मि संग्रामे स्थातुं तस्य दुरात्मनः ॥ १९
स त्वं प्रसादं धर्मज्ञ कुरुष्व मम पुत्रके ।
मम चैवाल्पभाग्यस्य दैवतं हि भवान्गुरुः ॥ २०
देवदानवगन्धर्वा यक्षाः पतगपन्नगाः ।
न शक्ता रावणं सोढुं किं पुनर्मानवा युधि ॥ २१

स हि वीर्यवतां वीर्यमादत्ते युधि राक्षसः ।
तेन चाहं न शक्तोऽस्मि संयोद्धुं तस्य वा बलैः ।
सबलो वा मुनिश्रेष्ठ सहितो वा ममात्मजैः ॥ २२
कथमप्यमरप्रख्यं संग्रामाणामकोविदम् ।
बालं मे तनयं ब्रह्मन्नैव दास्यामि पुत्रकम् ॥ २३

G. 1 23. 23
B. 1. 20 25
L 1. 18. 19

On the other hand, Ñ V1 2 4 B D10 13 subst..

579* स ते कश्चिन्न यज्ञस्य विघ्नकृल्लोकरावणः ।;

[V1 *-* न, B1 4 कश्चिन्न (B1 °न्नु) (for कश्चिन्न).] while V3 subst. ·

580* महाबलो महोन्मत्तो देवदेवर्षितापनः ।

—Ś1 Ñ V B D1–3.5.7.10–13 M4 om. 18^{c}–19^{b}. —^{c}) D9 संबोधितौ (for संचोदितौ). D14 T1 G2 M1 द्वौ तु; T2 वीरौ; M3 घोरौ (for तौ तु). —^{d}) Dt D6.8 च; D4.9 T3 G1.3 वै (for सु-). —After 18^{cd}, M2 ins. :

581* मामाश्रित्य तु तौ वीरौ राक्षसौ सुदुरासदौ ।

19 Ś1 Ñ V B D1–3.5.7.10–13 M4 om. 19^{ab} (cf. v.l. 18). —^{a}) T3 [उ]क्ते (for [उ]क्तो). —^{b}) T3 तथा (for तदा). —^{c}) D9 [अ]हं (for हि). Ś1 Ñ V B D1–3.5.7.10.12.13 न शक्तास्तस्य; D11 न सात्कु(sic)स्तस्य; T3 न हि शक्योस्मि; M2 न हि ** स्मि (for न हि शक्तोऽस्मि). —^{d}) Ś1 Ñ V B D1–3 5 7.10–13 वय स्थातुं; D6 °* स्य (for स्थातुं तस्य). D5 (before corr.) दुरात्मना. —For 19^{cd}, M4 subst. :

582* प्रतिषेधं न शक्ता हि तस्य कर्तुं वयं युधि ।

20 ^{a}) Ś1 D1–3.5.7.11.12 तस्मात् (for स त्वं). T2 धर्मज्ञो (sic) (for धर्मज्ञ). —^{c}) D1–3.7 मयि (for मम). Cm.g.k.t अल्पभाग्यस्य (as in text) Ś1 D12 वै मंद°; D1.2.5 °भाग्ये(D5 °ग्यं)हि; D3.7 वा बाल(D7 °ल्य)भावेपि; D8 °भागस्य (for चैवाल्पभाग्यस्य). D4 reads from ग्य up to ^{d} in marg. —^{d}) D9 भगवान् (for हि भवान्). Ś1 D1–3.5 7.11 12 भवान्हि मम(D2 transp. हि and मम; D11 म *)दैवतं. —For 20, Ñ V B D10.13 M4 subst.

583* स मे त्वं बालपुत्रस्य प्रसादं कर्तुमर्हसि ।
अनतिक्रमणीयो हि भवान्मे परमो गुरुः ।

[(l. 1) B4 om. त्व. V1 राम- (for बाल-). V4 प्रदान (for प्रसादं). —(l. 2) Ñ2 B3 (marg. as in text) D10 [अ]सि (for हि). Ñ1 B1 भगवान्; V1 भवास्म (sic); B3.4 भगव(B4 °वा)न्मे (hypermetric); D13 भवान्न· (for भवान्मे).]

21 V3 om. 21^{ab}. —^{a}) Ñ2 V1.2.4 B D10.13 T2.3 G1.3 M4 -गं(D10 -गां)धर्व- (for -गन्धर्वा). —^{b}) D2 रक्षाः (sic); D5 यक्ष- (for यक्षाः). D5 -राक्षस- (for पतग-). Ñ V1.2.4 B D10.13 M4 यक्षरक्षोगणेष्वपि (B2 °षु च). —^{c}) T3 रावणः (for रावणं). D14 योद्धुं (for सोढुं). —^{d}) Ś1 D2 5 7.11 12 मानुषा (for मानवा). D3 7 भुवि (for युधि). —For 21^{cd}, Ñ V B D10 13 M4 subst.

584* न विद्यते रावणस्य प्रतियोद्धा दुरात्मनः ।

—After 21, T2 ins :

585* येन विक्रम्य वीर्येण दक्षिणो लोकपालकः ।
निर्जितो धनुरायस्य साक्षाद्वैश्रवणश्च सः ।
तस्मै रामं कथं ब्रह्मन्नेतुमर्हसि नार्हसि ।

22 ^{a}) Ś1 D12 महा-; Dt D6.8 G3.4 Ct स तु; Cm.g as in text (for स हि). D8 स हि वीर्य** *-*म्. —^{b}) V1 आद*व (sic), V4 आदानुम्; D9 (before corr. न हि ते) नादत्ते; T3 आधत्ते; all Cs as in text (for आदत्ते). Ñ V B D10.11 13 M4 इति नः श्रुतं; Dt D6.8 °रावणः; D2.3.7 विश्रुतं मया (for युधि राक्षसः). Ś1 D1.5.12 आददा(Ś1 °धा) ति सुधा(D12 °वा)रितं. —^{c}) Ś1 Ñ V B D1–3 5 7.10–13 M4 सार्धं (for चाहं). Ś1 शक्ताः स्म; Ñ V1–3 B1–3 D10 11.13 शक्ताः स्मो; V4 शक्ता*; B4 शक्तोसौ; D1–3 7 गंतास्मि (D1 2 °स्मः); D5.12 M4 शक्ता स्म; T3 शक्तोमि (for शक्तोऽस्मि). —^{d}) Ś1 D12 संयुगे; D1–3.5.7 संयुगं; D9 संयोकुं (for संयोद्धुं). D3 बलौ (for बलैः). Ñ V B D10 11.13 M4 योद्धुं वीर्यं(D11 °*)विधा(V2 4 °निपा; B2 °निधा)तिना(V3 °नः). —After 22^{cd}, Ś1 Ñ V B D1–3.5.7.10–13 M4 ins. :

586* अथवा लवणो नाम यज्ञहा ते मधोः सुतः ।

[D1 अथ*. Ś1 D1–3 5 7.12 M4 लवण ब्रह्मन्; V3 B4 रावणो° (for लवणो नाम). V2 यज्ञघ्नस् (for यज्ञहा). V4 सुत (for सुतः). Ś1 D1–3.5 7 11.12 यज्ञघ्न(D11 °घ्नो) मधुन. (D12 °ना) सुतं (D11 °त.), M4 यज्ञघ्न वै मधोः सुत (for the post. half).]

—Ñ V B D10.13 om. 22^{e}–23^{b}. Ś1 D1–3.5 7.11.12 M4 om. 22^{ef}. —^{e}) D9 सकालो (sic) (for सबलो). —^{f}) T3 सबलो; Ct as in text (for सहितो).

23 Ñ V B D10.13 om. 23^{ab} (cf. v.l. 22). —^{a}) D5 M4 कथयस्व (M4 °सि); G1.3 कथंस्विद् (for कथमपि). Ś1 D1–3.7.12 कथयस्वा(D1 °श्वा)मरप्रख्य(D7 °ज्ञ); D11 कथयस्वाद्य मे ब्रह्मन्; Ct as in text (for ^{a}). —Ś1 D1–3.5. 7.11.12 M4 om. 23^{bc}. —^{b}) T3 संग्रामाणा* कोविदं. —^{c}) M2 पुत्रं (for बालं). Ñ V B D10 13 तथापि न विमोक्ष्यामि. —^{d}) Ś1 पश्यामि; D1–3 5 7.11 12 M4 मोक्ष्यामि; Ct as in text (for दास्यामि). Ñ V B D10.13 पु(D13 पि)त्रं सोपि हि (V3 वि)दुर्जयः; M2.3 राक्षसा(M3 राघव)न्नेतुमर्हसि.

G. I. 23. 24
B I. 20. 25
L. I. 18. 20

अथ कालोपमौ युद्धे सुतौ सुन्दोपसुन्दयोः ।
यज्ञविघ्नकरौ तौ ते नैव दास्यामि पुत्रकम् ॥ २४

मारीचश्च सुबाहुश्च वीर्यवन्तौ सुशिक्षितौ ।
तयोरन्यतरेणाहं योद्धा स्यां ससुहृद्गणः ॥ २५

इति श्रीरामायणे बालकाण्डे एकोनविंशः सर्गः ॥ १९॥

24 D7 om. (hapl) 24 —a) Ñ V B D10 13 अथ कालांतकप्रख्यौ; D9 अथ काले क्षमौ युद्धे. —b) Ñ V1.2 4 B D10 13 पुत्रौ; Cg as in text (for सुतौ). —For 24ab, Ś1 D1–3 5 11 12 subst.

587* सुन्दोपसुन्दयोश्चैव पुत्रौ वैवस्वतोपमौ ।
[D11 कालांतकोपमौ]

—Ñ V B D10 13 om. 24cd. —c) Ś1 तौ हि; D1–3 5.11.12 ब्रूहि; G2 M1.4 तौ तु (for तौ ते) —d) Ś1 D1 3.5 11.12 न ते; Dt नै *; D2 * ते; Cm t as in text (for नैव). D4 9 T2 3 G1 3 M2 [अ]हं सुतं; Cg.k as in text (for पुत्रकम्). M4 न मोक्ष्याम्यहमात्मजं. —After 24, D4 M3.4 ins.:

588* तौ हि राक्षसकन्यायां जातौ दैत्यकुलोद्वहौ ।

[No comm M3.4 तु (for हि). D4 यक्षस्य (for राक्षस-). M3 जातौ दैत्यकुलोद्भवौ, M4 °वीर्यकुलोद्वतौ (for the post. half).]

25 a) V2 सुवीरश्च; D1 मारीचिश्च (for मारीचश्च).—b) Ś1 Ñ V B D10–13 विघ्नं (V2 °घ्नस्)ते (Ś1 वै; V3 B1 तौ; D11 च; D12 चैव [hypermetric]) कुरुतः (V4 °तां; D11 °तो)सह (V2 स्म ह; V4 B1 सदा; D11 यदि); D1–3.5 7 विघ्नं तौ यदि कुर्वतः. —After 25ab, Ś1 Ñ V B D1–3.5.7.10–13 ins.

589* तथापि न विमोक्ष्यामि पुत्रं रामं प्रसीद मे ।
तौ हि राक्षसकन्यायां जातौ मायाविनौ किल ।

[No comm. —(l. 1) Ś1 D12 च मोक्ष्यामि. V1 विप्र (for राम). —Ś1 D2 12 om. l. 2. —(l. 2) D11 -जन्यायां (for -कन्याया). V2 विन्नासितौ (for मायाविनौ). For l. 2, cf. 588*.]

—c) M4 ताभ्याम् (for तयोर्). Dt D6 8.9 तयोरन्यतरं योद्धुं (D9 बाहुं).—d) Dt D6.8 यास्यामि; D9 M2 3 योद्धास्मि; Cm as in text (for योद्धा स्यां). T3 °जन:; G4 सु°; M3 °द्गणैः; M4 °न्मुने (for ससुहृद्गणः). —For 25cd, Ś1 D2 11 12 subst, while D1 5 cont. after 591*, D3.7 after 592*.

590* एतदन्यतमौ वा तौ योद्धास्मि ससुतो मुने ।

[D1.2 एतावृ, D5 एवम्, D11 एषाम् (for एतद्). D11 अन्यतमं (for °तमौ). D2.3 7.11.12 [अ]पि (for तौ). D1 नियतो; D3 7 पुरतो (for ससुतो).]

On the other hand, Ñ V B D1.3.5.7.10.13 subst.:

591* एषामन्यतमं हित्वा प्रतियोत्स्यामि संयुगे ।

[V4 एताम् (for एषाम्). V2 अन्यतमौ (for °तम). D1 चैव (for हित्वा). D3.5 7 रामात्ते(D5 °ममे)षामन्यतम (for the prior half). D3.7 °दास्यामि, D5 न प्रदास्यामि (for प्रतियोत्स्यामि). D1 5 read 590* after this.]

Thereafter all the above MSS. (which read 590*, 591*) cont, while Dt D6 8 M3.4 Ct ins. after 25:

592* अन्यथा त्वनुनेष्यामि भवन्तं सह बान्धवैः ।

[D3.7 repeat 592* (var.) after 590*. D5 अधुना (for अन्यथा). Ś1 D1 5 11 न तु (D1 transp., D5 ननु)पश्यामि; V1 त्वं पुने° (sic), V2 [अ]हमुपे°, V3 D10 त्व न ने° (D10 नु ने); B4 त्वानुने°, D3 7 °यास्यामि (for the first time), भुवि मस्यामि (for the second time), D12 न तु यास्यामि, D13 तु नु मेष्यामि (sic) (for त्वनुनेष्यामि). Ś1 D1 5 11 12 भगवन्; M4 धर्मज्ञ (for भवन्तं). Ś1 D1.5.12 जयमात्मन., B2 D3.7 (both first time) transp. सह and बान्धवै; Dt D6 8.10 M3 सहबांधव, D3.7 (both second time) वज्रमात्मन (D3 °*), D11 क्षयमात्मनः (for सह बान्धवै). After 592* D3.7 read 590*.]

Dt D5 6.8 11 M3.4 cont, while D4 9.14 T G M1.2 Cm.g.t ins. after 25

593* इति नरपतिजल्पनाद्द्विजेन्द्रं
कुशिकसुतं सुमहान्विवेश मन्युः ।
सुहुत इव मखेऽग्निराज्यसिक्तः
समभवदुज्ज्वलितो महर्षिवह्निः ।

[(l. 1) D11 ज * नाद्. —(l. 2) T3 °सुतौ (sic), M1 ° * सुत (for कुशिकसुतं). D9 °न्विशेष-, D11 तु समाविवेश (for सुमहान्विवेश). —(l. 3) M4 सुभृशम् (for सुहुत). D4 marg.; D11 मखेपि, G1.3 मखाग्निर्, M4 महाग्निर्; Cg.t समिद्भिर् (for मखेऽग्निर्). D11 चाज्य- (for आज्य-). —(l. 4) D11 उग्रतरो (for उज्ज्वलितो) D11 यथा हि (for महर्षि-).]

Colophon. —*Kānda name* Ś1 Ñ2 D5 10 11 om. V B आदि°; D1 3.7 अयोध्या°. —After (V4 before) Kānda name V1 4 B1.2.4 ins. बालचरिते. —*Sarga name*: Ś1 Ñ V B D1–3 5 7.9–12 दशरथवाक्यं. —*Sarga no.* (figures, words or both) Ś1 Ñ1 V1.4 B1 D3 5 11.12 om. both. Ñ2 B2–4 D9 10 23; V2 25, V3 22; D1.7 18, D2 19 (as in text); D6 S विंश: (G4 °शत्; M1.2.4 °शतिः); Dt D4.8.14 विंशः 20. D13 —कांडे—थवाक्यं (dash indicates lacuna). —After colophon, G1 2 4 conclude with श्रीरामाय नमः; G3 श्रीमते रामानुजाय नमः; M2 श्री......मः.

२०

तच्छ्रुत्वा वचनं तस्य स्नेहपर्याकुलाक्षरम् ।
समन्युः कौशिको वाक्यं प्रत्युवाच महीपतिम् ॥ १
पूर्वमर्थं प्रतिश्रुत्य प्रतिज्ञां हातुमिच्छसि ।
राघवाणामयुक्तोऽयं कुलस्यास्य विपर्ययः ॥ २
यदिदं ते क्षमं राजन्गमिष्यामि यथागतम् ।
मिथ्याप्रतिज्ञः काकुत्स्थ सुखी भव सबान्धवः ॥ ३
तस्य रोषपरीतस्य विश्वामित्रस्य धीमतः ।
चचाल वसुधा कृत्स्ना विवेश च भयं सुरान् ॥ ४
त्रस्तरूपं तु विज्ञाय जगत्सर्वं महानृषिः ।
नृपतिं सुव्रतो धीरो वसिष्ठो वाक्यमब्रवीत् ॥ ५
इक्ष्वाकूणां कुले जातः साक्षाद्धर्म इवापरः ।
धृतिमान्सुव्रतः श्रीमान्न धर्मं हातुमर्हसि ॥ ६
त्रिषु लोकेषु विख्यातो धर्मात्मा इति राघवः ।
स्वधर्मं प्रतिपद्यस्व नाधर्मं वोढुमर्हसि ॥ ७ G. I. 24. 7 B. I. 21. 7 L I. 19. 9

20

1 T2 begins with श्रीरामः शरणं मम. —^{a}) B4 श्रुत्वा तद् (by transp.). —^{b}) Ñ1 -व्यथाकुला°; Ñ2 V B D10 13 M4 -व्याकुलिता°; D1–3 7 °कुले(D3 ° *)क्षणं (for -पर्याकुलाक्षरम्). —^{d}) D3.7 महामतिं (D3 °तिः); D12 महापतिं (for महीपतिम्).

2 D10 om. 2. —^{a}) T3 °श्रुत्वा (for प्रतिश्रुत्य). Ś1 D1–3 5 7 12 करिष्यामि प्रति (D2 °वि)ज्ञाय; Ñ V B D13 पूर्वं करिष्य (D13 °ष्ये [note hiatus]) इत्युक्त्वा; D11 करिष्यामीति संश्रुत्य. —^{b}) Ñ2 B1.3 दातुम्; V2 4 D4.11 T2 (after corr. *sec. m.* as in text) G1.3.4 हंतुम्; D9 (before corr.) कर्तुम् (for हातुम्). Ñ2 V4 B1.3 D9 (before corr.) G1 अर्हसि (for इच्छसि). —^{c}) Ś1 अमुक्तो; M4 अनुक्तो (for अयुक्तो). V4 राघवेणोपयुक्तोयं (sic). —^{d}) Ñ V B D13 T3 M4 सत्य(V2 °र्वो)धर्म-; D11 सत्यस्यास्य; Cg.k.t as in text (for कुलस्यास्य). Ñ2 V1 3 B2.3 (m. as in text also).4 -व्यतिक्रमः; all Cs as in text (for विपर्ययः).

3 ^{a}) Ś1 Ñ V1.3 B Dt D(except D4.14) M4 Cg.t यदि; V2 4 न हि; Cm as in text (for यद्). Ś1 D1–3.5.7.9.11.12 त्वं; Ñ V B D10 13 M4 [ए]तत्; Cm.g.t as in text (for इदं) Ś1 D1–3 5 7 9 न क्षमो(D2 °मी); V1 B3 ते क्षयं; D11 नेच्छसे; D12 रक्षसे; T3 ते क्षमा; M3 च क्षमं, Cm.t as in text (for ते क्षमं). D11 दातुं (for राजन्). —^{c}) Ś1 D1–3 5 7.11 12 हीनप्रति(D12 ° *)ज्ञ(D3 5.12 °ज्ञः); T3 °प्रतिज्ञ; Ck as in text (for मिथ्याप्रतिज्ञः). D9 काकुत्स्थः. Ñ V2–4 B D10.13 M4 मिथ्या(V2 M4 °थ्यां)प्रतिज्ञां कृत्वेमां (V2 तं[sic] मत्वा); V1 मिथ्याप्रतिज्ञं कृत्वा मां. —^{d}) Ñ V B D10 13 सुतैः (Ñ1 m.) सह; Dt D6.8 Ct सुहृद्वृतः; D1 सु° (for सबान्धवः). M4 सुखी सह सुतैर्भव.

4 ^{a}) Ñ2 V B D10.13 M4 तस्माद् (for तस्य). Ñ1 दो*-; B4 क्रोध-; Cr.g as in text, Cm कोप- (for रोष-). Ñ1 V2 3 B2–4 D10.13 °तात्तु; Ñ2 °तांग-; V1 -परीताद् (submetric), V4 °तांगाद्; B1 -परीक्षात्तु (sic) (for -परीतस्य). —^{b}) Ñ V B D10.13 M4 विश्वामित्रान्महौजसः. —^{c}) D12 चचार (as in text also) (for चचाल). Ñ1 भीता; D11 कृत्स्न- (for कृत्स्ना). Ñ2 V B D10 13 M4 पृथिवी भी(V1 *)ता. —V3 reads 6^{b} for 4^{d} repeating it in its proper place. —^{d}) Ś1 V1 2 4 B2–4 सुराश्च भयमाविशन्; Ñ B1 D1–3 5.7 10–13 M4 सुराश्च (D1–3 7 °राणां) भयमाविश(D11 *)त्; Dt D6 (after corr. *pr m*).8 देवानां च भयं महत्. ❀ Ck: सुरान्भयं प्रविशुरिति (प्रविवेशेति)। ❀

5 ^{a}) Cm.g.k.t त्रस्तरूपं (as in text). D4 स (for तु). Ś1 D1–3.5 7.11 12 क्रोधाभि(D11 °वि[sic])भूतं तं ज्ञात्वा (Ś1 D12 विज्ञाय [as in text], D11 ज्ञात्वा च); Ñ V B D10.13 M4 कौशिकं कुपितं दृष्ट्वा (Ñ1 V B2 M4 मत्वा). —^{b}) Ś1 Ñ V1.4 B2.3 D5(after corr.).10.12 13 M4 जगन्मैत्रो; V2 3 B4 D1–3 7 जगन्मित्रो; B1 जगद्धाता (for जगत्सर्वं). Ñ V B D1–3.5 7.10 13 M4 महामुनिः. D11 विश्वामित्रं महामुनिं. —^{c}) Ś1 D1–3 5.7.11.12 धृतिमान् (for नृपतिं). D1 सुव्रती. Ś1 D1–3 5 7 11.12 धीमान् (for धीरो). —^{d}) Ś1 D11 (m.) 12 नृपम्, D1–3.5 7 इदम् (for वाक्यम्). —For 5^{cd}, Ñ V B D10.13 M4 subst.:

594* वसिष्ठो भगवान्वाक्यं राजानमिदमब्रवीत् ।
[Ñ2 B3 D10 वीक्ष्य (for वाक्यं).]

B3 cont.:

595* दिव्यज्ञानेन भविष्यं ज्ञात्वा चैव महामुनिः ।

6 V3 reads 6^{b} for 4^{d} for the first time, repeating it here. —^{b}) Ñ V1 3 4 B D10 13 स्वयं (for [अ]परः). —^{c}) D4 द्युति° (for धृतिमान्). Ś1 D12 सत्यव न् (D12 °मान् [sic]); D4 सुप्रभः (for सुव्रतः). Ś1 D5.12 वीरो; D1 धीरो; D2.3 7 वी(D2 धी)र (for श्रीमान्). Ñ V1–3 B D10 13 M4 सत्यवाक्सततं भूत्वा; V4 त्वं चैव सत्यवाङ्न त्वम् (sic); D11 प्रतिश्रुत्य ददामीति. —^{d}) Ñ V B D10.13 M4 ना(V4 अ)नृतं (for न धर्मं). Ñ V B1.3 4 D13 M4 वक्तुम्; B2 D10 कर्तुम्; G1.3 हंतुम् (for हातुम्). Ś1 D11 इच्छसि; D8 अर्हति.

7 D2 om. (hapl.) 7^{ab} and l. 1 of 596*. B2 repeats 7^{ab} after 598*, as in D1. —^{a}) D1 3.5 7 11 विख्यातं. —^{b}) Note hiatus between धर्मात्मा and इति. ❀ Ck: धर्मात्मा इतीति। असन्धिश्छान्दसः। ❀ —Ś1 D1 3.5.

G. I. 24. 8
B. I. 21. 8
L. I. 19. 10

संश्रुत्यैवं करिष्यामीत्यकुर्वाणस्य राघव ।
इष्टापूर्तवधो भूयात्तस्माद्रामं विसर्जय ॥ ८
कृतास्त्रमकृतास्त्रं वा नैनं शक्ष्यन्ति राक्षसाः ।
गुप्तं कुशिकपुत्रेण ज्वलनेनामृतं यथा ॥ ९
एष विग्रहवान्धर्म एष वीर्यवतां वरः ।
एष बुद्ध्याधिको लोके तपसश्च परायणम् ॥ १०
एषोऽस्त्रान्विविधान्वेत्ति त्रैलोक्ये सचराचरे ।
नैनमन्यः पुमान्वेत्ति न च वेत्स्यन्ति केचन ॥ ११

7 11.12 [इ]ति यशोधनः (D1 3 5 7 °गतं; D11 °धुना); D9 युधि राघव; T2 G2.4 M1–3 °राघव, M4 [इ]ति महीपते(for इति राघवः). Ñ V B D10.13 सत्यवागिति च (V1.4 om. च [submetric]) प्रभो. —After 7^{ab}, Ś1 B2 (after repetition) D1–(D2 om 7^{ab} and l. 1)3 5 7 11.12 ins.

596* न तद्विक्लवया बुद्ध्या पृष्टतः कर्तुमर्हसि ।
सृष्टा धर्मव्यवस्थार्थं तपसां रक्षणाय च ।
क्षत्रियाः क्षत्रियश्रेष्ठ तथा भवितुमर्हसि ।
नान्यो धर्मः क्षत्रियाणां रक्षणात्तात इष्यते ।

[No comm. —(l. 1) Ś1 [अ]ति-; B2 च (for तद्). D11 म्रह्मा (sic) (for बुद्ध्या). B2 सर्वथा हातुमर्हसि (for the post. half). —B2 om. l. 2-4. —(l. 2) D2 धर्मस्य तपसा, D3.5.7 °स्थायां (D5 °थै) (for धर्मव्यवस्थार्थं). Ś1 तपस्या-, D3.7 तपसो (for तपसां). D2 रक्षणाय च क्षत्रियाः (for the post. half). —D2 om. (hapl.) from धर्मः in l. 4 up to ना in 7^{d}. —(l. 4) D11 विद्यते; D12 उच्यते (for इष्यते).]

—^{c}) D1 स धर्मं; D3 स्वधर्मं; T2 (after corr. *sec. m.*) °धर्म्यं (for स्वधर्मं). —^{d}) Ś1 D12 धर्मं हातुम् (for [अ] धर्मं वोढुम्). —For 7^{cd}, Ñ V B D10 13 subst. :

597* नार्हस्यद्य मृषावादी भूत्वा धर्मव्यपेक्षया ।

[B3 [अ]ध्य- (for [अ]द्य). B2 (m) D13 वक्तु (for -वादी). B2 (m) बुद्ध्या; D13 राजन् (for भूत्वा). V2 B1 पुत्र°, B4 °इव स्वय (for धर्मव्यपेक्षया).]

8 D3 om. from the last four syllables in 8^{b} up to शक्ष्यन्ति in 9^{b}. —^{ab}) D9 आश्रुत्य; D14 T3 संसृत्य; G4 संश्रित्य (sic), Cm.g as in text (for संश्रुत्य). M1.2 4 [ए]व; Cg as in text (for [ए]वं). Dt D6.8 Ct प्रतिश्रुत्य करिष्येति (archaic combination). D4 T3 राघवः. Dt D6 8 (all with hiatus between ^{a} and ^{b}).9 G1.3 Ct उक्तं (D9 G1 3 [इ]त्युक्त्वा)वाक्यमकुर्वतः. Ś1 D1–3.5.7.11.12 करिष्यामीति संश्रुत्य तत्ते(Ś1 °द्वै; D2 °त्वं; D5 °तो)राजन्नकुर्वतः (D3 om. न्नकुर्वतः); Ñ V B D10.13 कर्तास्मीति प्रतिज्ञाय न करिष्यसि चेन्नृप. —After 8^{ab}, Ñ V B D10.11 (after 8).13 ins.

598* विश्वामित्रवचःसत्याद्भ्रष्टः पापमवाप्स्यसि ।
अनृतं मा वचः कार्षीर्मा धर्मान्नीनशः पथः ।

[No comm. —(l 1) D11 कृत्वा मि*- (sic) (for विश्वामित्र-). B1 -सत्य- (for -सत्याद्). D10 पा*म् (for पापम्). —(l. 2) D13 आनृतं. V2 तद्वचः कुर्यान्; D11 मा वरः° (for मा वचः कार्षीर्). Ñ V2.4 B2.4 D13 धर्म्यान् (for धर्मान्). V3 नियम (sic !), B2 लीनशः (sic) (for नीनश). B1 मा धर्मार्थी नश. पथ, D11 मा धर्मत्त्व व्यनीनश (for the post. half). —After 598*, B2 repeats 7^{ab} as in D1.]

—^{c}) Ś1 D1 5 7.9.11.12 G1 M2 °पूर्तं (D12 °र्वं); D2 इष्टाश्रेयो (for इष्टापूर्त-). D1 glosses : अग्निहोत्रं तपः सत्यं वेदानां चैव पारणम् । आतिथ्यं वैश्वदेवं च इष्टमित्यभिधीयते ॥ वापीकूपतडागानि देवतायतनानि च । अन्नप्र*नमारा*पूर्तमित्यभिधीयते ॥ Ś1 D1.2.5.7 9 11.12 हरेद् ; G1 अथो; M2 वृथा; M4 -हरो; Cm g.k.t as in text (for -वधो). Ś1 D1 2.5.7 9 11 12 M4 धर्मं (D1 M4 °र्मस्); Cm.k.t as in text (for भूयात्). Ñ V B D10 13 सत्यप्रतिज्ञां(V1 2 4 B1 2 4 D13 °ज्ञ) तां रक्ष. —T1 missing from स्माद् up to पुत्रे in 9^{c} on a damaged fol. —^{d}) Ñ V B (B1 transp. राजन् and रामं) D10 11.13 राजन्रामं (for तस्माद्रामं). —After 8, D11 ins. 598*, then repeats 8^{cd} as in Ñ.

9 T1 missing up to पुत्रे in 9^{c}; D3 om. up to शक्ष्यन्ति in 9^{b} (for both cf v.l. 8). —^{a}) M4 reads स्त्रम *inf. lin. sec. m.* D13 अकृतास्त्रं कृतास्त्रश्च; G2 °मकृतार्थं च. —^{b}) Ś1 धक्ष्यंति; V3 D9 शक्यंति (sic), D2 द्रक्ष्यंति; D5 धक्षंति; D11 12 धक्ष्यसि (D12 °ति) (both sic) Cr.m.g.k.t as in text (for शक्ष्यन्ति). V2 राघव (for राक्षसाः). —^{c}) Ñ2 गुप्ता (sic); V3 D4 गुप्तः (for गुप्तं). —^{d}) D5 T2 (before corr. *sec. m.*) [आ]वृतं (for [अ]मृतं) Ñ V B D10.13 M4 प्रध(V3 °ह)र्षयितुमाहवे (B4 °मिहाहवे [hypermetric], M4 °मंजसा).

10 ^{a}) D2 विगतवान् (sic) (for विग्रह°). D11 धश्च (sic) (for धर्म). —^{b}) D2 ह्येव (for एष). Ñ V2 4 B1.3.4 D10 13 M4 वेद(B4 M4 धर्म)विदां (Ñ2 B3 D10 °वतां); V3 B2 धर्मभृतां; Cm as in text (for वीर्यवतां). D11 स्वरः (sic) (for वरः). V1 एष वैश्वानरः प्रभुः. —^{c}) Dt D4.6.8.9 T3 Cm.t विद्या- (for बुद्ध्या). M2 वरो (for [अ]धिको). Ñ V B D10 13 M4 वीर्यवतां(V2 धर्मभृतां)श्रेष्ठो. —^{d}) G1.3 परायणः; Cm g.t as in text (for परायणम्). Ñ V B D10.13 विद्याज्ञानतपोनिधिः; D3.7 तपःसत्यपरायणः; M4 विज्ञानतपसोनिधिः.

☞ After 10, D13 reads for the first time st. 11-19 (including star-passages) as in Ñ group, omitting 16^{ab}, then reads (var.) as in text omitting 18 only (repeating 15^{ab}, 16^{cd}, 17^{ab} and 19^{cd}).

11 For subst. in Ñ V B D10 M4 for 11-13 see below. —^{a}) Ś1 D1–3.5.7.9.11–14 T1.2 G2 M1 [अ]स्त्रं

न देवा नर्षयः केचिन्नासुरा न च राक्षसाः ।
गन्धर्वयक्षप्रवराः सकिंनरमहोरगाः ॥ १२
सर्वास्त्राणि कृशाश्वस्य पुत्राः परमधार्मिकाः ।
कौशिकाय पुरा दत्ता यदा राज्यं प्रशासति ॥ १३
तेऽपि पुत्राः कृशाश्वस्य प्रजापतिसुतासुताः ।
नकरूपा महावीर्या दीप्तिमन्तो जयावहाः ॥ १४
जया च सुप्रभा चैव दक्षकन्ये सुमध्यमे ।
ते सुवातेऽस्त्रशस्त्राणि शतं परमभास्वरम् ॥ १५
पञ्चाशतं सुताँल्लेभे जया नाम वरान्पुरा ।
वधायासुरसैन्यानाममेयान्कामरूपिणः ॥ १६ G I 24. 16 B. I 21 16 L I 19 18

विविधं; Cm k as in text (for ऽस्त्रान्विविधान्). T1 missing from 11[b] up to यक्ष in 12[c]. —[b]) D11 त्रै क्ये; G4 °क्य- (for त्रैलोक्ये) —[c]) Ś1 D1–3 5 7 11–13 [ए]तद्; Cm.g.k t as in text (for [ए]नम्). D9 नैनमभ्युन्मुखं याति. —[d]) Ś1 D1–3 5 7 11–13 न च वेत्स्यति कश्चन; Cm.k as in text (for [d])

12 T1 missing up to यक्ष in 12[c] (cf. v.l. 11). —[a]) D1 वेदा (for देवा). D4 G1–3 M1.3 ऋषयः (for नर्षयः). —[b]) Dt D6 8 [अ]मरा (for [अ]सुरा). D11 पन्नगाः (for राक्षसाः). —[c]) D12 -रक्ष- (for -यक्ष-). —[d]) Ś1 D5 11–13 न (for स-). D3 -महो * गाः.

13 [a]) D4.14 S (except T3 M4) भृशाश्वस्य; Cg t as in text (for कृशा°). ❀ Ck · कृशनाभः प्रजापतिश्चेकः ।; Ct · परमधार्मिका इति पाठे परमधार्मिकप्रतिष्ठावन्त इत्यर्थः । एतेनापि दुर्लभत्वं ध्वनितम् । ❀ —For 13[ab], Ś1 D1–3 5 7. 11–13 subst.:

599* अस्त्रं ह्यस्मै कृशाश्वेन परैः परमदुर्जयम् ।

[Ś1 D12 ह्यस्मिन्, D11 अस्मै (for ह्यस्मै). D1 gloss प्रजापतिनास्त्राणि दत्तानि. D2 कुशाश्वेन. Ś1 पर, D11 पत्रै (for परैः). D2 परमर्वेर्जयं (sic).]

—[c]) Ś1 D1–3.5 7.9 11–13 दत्तं, Cm.g.t as in text (for दत्ता). —[d]) D4 (m.) यदा. Ś1 D1.5.11–13 समन्वशात् (Ś1 °यात्; D13 °न्वियात्), D2 3 7 समाविशत्; D9 °स्यति; T3 °सते; all Cs as in text (for प्रशासति). —For 11-13, Ñ V B D10 M4 subst; D13 ins after 10.

600* दिव्यान्यस्त्राण्यशेषाणि वेदैष कुशिकात्मजः ।
देवाश्च न विदुर्यानि कुतोऽन्ये भुवि मानवाः ।
दत्तान्यस्मै कृशाश्वेन दिव्यान्यस्त्राण्यशेषतः ।
महीं पालयतः पूर्वं प्रीतेनामिततेजसा ।

[(l. 1) V2 दिव्यान्मत्राणि (sic). V3 4 D13 M4 [अ]शेषेण. M4 विवेद भुवि कौशिक (for the post. half).—(l. 2) V2 वेदाश्च न, V3 देवा नापि, V4 देवापि न (sic) (for देवाश्च न). V4 मानुषाः (for मानवा.) —(l. 3) V3 दत्तास्मै तु (sic); D13 दत्तान्यस्य (for °स्मै). V2 कृशात्वेन (sic). B4 दिव्यान्य * * शेषतः (for the post. half) —(l. 4) V3.4 B2 पालयते, D13 पाल्यता. V4 सर्वां (for पूर्वं).]

14 Ñ V B1 D10 M4 om. 14. T1 missing from कृशा up to कन्ये सु in 15[b]. —[a]) Ś1 B2–4 (B3 marg.) D1.3.5.7 11–13 ते हि; D2 न हि; Cm.g.t as in text (for तेऽपि). D1 कृतास्वस्य (sic); D2 कुशाश्वस्य; D4 (before corr as in text) 14 T2 G M1–3 भृशाश्वस्य; D12 कृश.सश्व (sic) (for कृशा). —[b]) Ś1 B3 4 D1–3 5 7 9 12.13 -सुतोपमा (D12 ° माः); D6-सुता स्मृताः, B2 D11- समप्रभाः, D14 -सुतास्तु ये; T3 -सुता मताः; G3 -सुतैः समाः; G4 -सुतास्तु ताः; M3 -सुता हि ताः; Cm.g t as in text (for -सुतासुताः). —[c]) Ś1 B2–4 D1–3 5 7 11–13 °त्मानो (for महावीर्या) —[d]) Ś1 जितेंद्रियाः; B2 D11 महाबलाः; B3 4 °न्विताः (for जयावहाः).

15 T1 missing up to कन्ये सु in [b] (cf. v.l. 14) —[a]) D2 जयवत्; T3 देयाः; Cm g as in text (for जया च). Ñ V B D13 (first time) M4 विजया (for सुप्रभा). M4 चास्तां (for चैव) D3 12 जया वसुप्रभा चैव. —[b]) Ś1 Ñ V B D1.2.5 7 11–13 (both times) M4 दाक्षाय (Ś1 V1 3 D2.5 7 °यि)ण्यौ, D3 दाक्ष्यायिण्यौ; D8 दक्ष्य° (sic) (for दक्षकन्ये). Ñ V B D13 (first time) महाव (V4 °म)ते (for सुमध्यमे). —[c]) Dt D8 10 T3 M2 Ct सूते; Cm.g as in text (for सुवाते). Dt D4.8 10 T3 [अ]स्त्राणि; M2 तस्य (for ऽस्त्र-). Ś1 D1–3.5 7.9 11–13 तयोस्तु (D11 °श्च) यान्य (D5 °न्याय [metathesis]) पत्यानि; D6 ते सुतेस्त्र * शस्त्राणि; G1 सूतेस्त्राणि च; G3 तयोरपत्यान्यस्त्राणि; M3 तेस्त्राणि चैव°. —[d]) G1 परं; Cg as in text (for शतं). Ś1 D1–3.5.7.9.11–13 परमदुर्जयं; Cg as in text (for °भास्वरम्). —For 15[cd], Ñ V B M4 subst., D13 ins after 15[ab] (first time).

601* ययोरस्त्राण्यशेषाणि जज्ञिरे विष्णुतेजसा ।

[V4 B2 तयोर् (for ययोर्) V2 [अ]नेकानि, B2 [अ]शेषेण, M4 [अ]पत्यानि (for [अ]शेषाणि). D13 तयोः पुत्रा अशेषेण (for the prior half). V2 विप्र° (sic) (for विष्णुतेजसा).]

16 [a]) D12 पंचशतं. Ś1 D1–3.5 7 9.11–13 °ज (D1 3.7 12 य) ज्ञे; Ñ V B D10 तत्र (V2 °व) सुतान्; G2 सुराँ°, M4 तु पुत्राणा (for सुताँल्लेभे). —[b]) Ś1 सुता; T3 जये (for जया). Ś1 Dt D1–3.5–9.11–13 G3 M2 लब्धवरा (for नाम वरान्). Dt D6.8 Ck.t वरान्; Cr.m परान् (for पुरा). Ñ V B D10 M4 जन (V1 °*) यामास वै जया. —[c]) Ś1 D1–3.5.7.12.13 (second time) M4 पर-; Ñ V1.3 B D10.13 (first time) रिपु-; V2 दैत्य-; V4 विप्र (for [अ]सुर-). —T1 missing from पिणः (in [d]) up to कामान् in 17[d] on a damaged folio. —[d]) Ś1 Ñ V B D1–3.5.7.10.12.13 (both times) M4 अक्षया (D1 °*) न्; D9 M2 अमोघान्; D11 प्रक्षयान्; Cg as in text (for अमेयान्). Dt D6 8 Cm.t अप्रमेयानरूपिणः.

G. I 24. 17 B I. 21 17 L. I 19. 19 सुप्रभाजनयच्चापि पुत्रान्पञ्चाशतं पुनः ।
संहारान्नाम दुर्धर्षान्दुराक्रामान्बलीयसः ॥ १७
तानि चास्त्राणि वेत्त्येष यथावत्कुशिकात्मजः ।
अपूर्वाणां च जनने शक्तो भूयश्च धर्मवित् ॥ १८
एवंवीर्यो महातेजा विश्वामित्रो महातपाः ।
न रामगमने राजन्संशयं गन्तुमर्हसि ॥ १९

इति श्रीरामायणे बालकाण्डे विंशः सर्गः ॥ २० ॥

17 T1 missing up to क्रामान् in ^{d} (cf. v l. 16). —^{a}) Ś1 D1–3 5 7 10–13 (second time) G1 2 M1 **सुप्रभा जनयामास**; Ñ V B D13 (first time) M4 **विजया जनयामास**. —^{b}) D4 G1 M3 **सुतान्** (for **पुत्रान्**). B1 **पंचशतान्**; B4 D1 5 9 13 (both times) 14 T3 G1 M2 **पंचशतं** (for **पञ्चा°**). Ś1 Ñ B D1–3 5 7.10–13 (both times) **वरान्**; V1 **तु वै**; V2–4 **सुरान्** (for **पुनः**). —^{c}) D1–3 (D2 after corr.) 5 7 **संघ**(D5 **°ह**)**र्षान्**; Cg.k.t as in text (for **संहारान्**) D7 **राम** (for **नाम**). D3 7 **दुमर्षान्** (sic). —For 17^{cd}, Ś1 D12 subst, D13 ins. after 17^{ab} (second time)

602* **सर्वांस्तॉंल्लब्धवान्वीर दुर्धर्षान्सुबलीयसः ।**
[D13 वीरान् (for वीर).]

—After 17, D9 ins. l. 1 of 607*.

18 Ś1 D1–3 5 7 9.12 om 18. —^{a}) M3 **शस्त्राणि** (for **चा°**). Dt **वेत्त्येव**; M1 **जग्राह** (*inf. lin.* as in text also) (for **वेत्त्येष**). —^{b}) G3 **विधिवत्**; **C**m.g as in text (for **यथा°**). —For 17^{c}–18, Ñ V B D10 11.13 M4 subst, while D1 subst. for 18 and reads after 608*·

603* **अस्त्राणामप्रधृष्याणामजेयानां महौजसाम् ।**
तानि सर्वाण्ययं वेद विश्वामित्रो महायशाः ।
सप्रयोगरहस्यानि ससंहाराणि राघव ।

[D1 om. l. 1 —(l 1) D13 अप्यजेयानाम् (for अप्रधृष्याणाम्). V2 आजयानां (sic), D13 अधृष्याणां, M4 अजय्यानां (for अजेयानां). —(l. 2) V4 [अ]शेषेण; M4 [अ]सं (sic) वेद (for [अ]य वेद). —(l. 3) V1 संप्रयोगे (for सप्रयोग-).]
Ñ V B D1.10.11.13 M4 cont.:

604* **तानि दास्यत्यशेषेण रामायैष महामुनिः ।**
यानि चास्त्राणि देवेषु गन्धर्वेषु सुरेषु च ।
यैरस्त्रैस्तानि रक्षांसि रामो जेष्यत्यसंशयम् ।
अनुग्रहार्थं रामस्य प्रजानामपि चात्मनः ।

[No comm. —(l. 1) D1 रामायास्त्रमहाद्युतिः (for the post. half). —D1 reads in marg., other MSS. om. l. 2. —(l. 3) D1 तैर् (for यैर्). D1 om. l. 4.]
V3 further cont.:

605* **गाधिनोऽपि ह्यहं मन्ये त्रायतो मुनिपुंगवः ।**
यदीच्छस्यात्मनो भद्रं सराष्ट्रान्तःपुरात्मजे ।

—After 18, Dt D4.6 8 T3 G2 3 M1.3 ins.:

606* **तेनास्य मुनिमुख्यस्य सर्वज्ञस्य महात्मनः ।**
न किंचिदस्याविदितं भूतं भव्यं च राघव ।

[No comm. —(l 1) T3 तथा (for तेन). Dt D8 धर्म°; D6 om. (hapl.) (for सर्वज्ञस्य) —(l. 2) Dt D8 अस्ति; D4 6 T3 अपि (for अस्य).]

19 Ñ V B D10 om. 19^{ab}; M4 om. 19^{a} —D9 reads 19 after l. 1 of 607*. —^{ab}) D3 reads twice **महातेजा विश्वामित्रो**. Dt D1 2 4–9 T3 G1 M2.3 **°यशाः**; D3 **महा ∗∗** (for **महातपाः**). —^{c}) Ñ2 B3 4 D10.13 (second time) M4 **रामगमनं** (for **°ने**). Ś1 D1–3 5.7 11–13 **बुद्धिं** (for **राजन्**). —^{d}) Ś1 D12 13 (second time) **विक्लवाद्रो** (D12 **°वा रो**)**द्धुम्**; Ñ V B D10 13 (first time) M4 **विचारयितुम्**; D1–3.5 7 11 **विक्लवां कर्तुम्** (for **संशयं गन्तुम्**). Ś1 **अर्हति**. M2 **गंतुमर्हसि संशयं** (by transp.). —After 19, Dt D4.6.8 9 (l. 1 after 17) 14 S (except M4) **C**m.g.k.t ins.

607* **तेषां निग्रहणे शक्तः स्वयं च कुशिकात्मजः ।**
तव पुत्रहितार्थाय त्वामुपेत्याभियाचते ।
इति मुनिवचनात्प्रसन्नचित्तो
रघुवृषभश्च मुमोद भास्वराङ्गः ।
गमनमभिरुरोच राघवस्य [5]
प्रथितयशाः कुशिकात्मजाय बुद्ध्या ।

[**C**m does not comment on l. 1 and 2. —(l. 3) D9 -चेता (for -चित्तो). M3 इति मुनिवरवच· प्रसन्नचित्तो. —(l. 4) D9 रघुऋषभश्. T1 2 G2 4 M1 3 तु (for च). Dt D8 M2 पार्थिवः (metre-change); D4 भास्वरश्च, D6 9 T G4 भास्वरः (metre-change), **C**g भास्वरांग· (as above), **C**k भासशीलः. —(l. 5) D14 T G4 अपि रुरोच; **C**g k as in text (for अभि°). ꙮ **C**m. गमन रुरोच ऐच्छत्। ꙮ —(l 6) M1–3 (after corr. *sec. m.*) °त्मजेन; **C**m.g.k.t as in text (for कुशिकात्मजाय).]

On the other hand, D1–3 5 7 11 ins.:

608* **रामो ह्यधिष्ठितोऽनेन न प्रसह्यः सुरासुरैः ।**

[No comm D5 चा°, D11 दुर्विषह्य (for न प्रसह्य).]
Then D1 reads 603*.

Colophon. D1–3.7 om. (cont. the sarga). —*Kānda name*. Ś1 Ñ2 Dt D10.12 om., V B D11 **आदि°**. —*Sarga name* Ś1 Ñ V B D5 9–12 **वसिष्ठवाक्यं**. —*Sarga no.* (figures, words or both): Ś1 Ñ1 V1.4 B1.4 D5.11.12 om., Ñ2 B2.3 D9.10 24; V2 26, V3 23; Dt D4.6.8.14 S 21. D13 **-कांडे-ष्ठवाक्यं** (lacuna in place of dash). —After colophon, G1 2.4 conclude with **श्रीरामाय नमः**; G3 **श्रीमते रामानुजाय नमः**; M2 **श्री·· मः**.

स पुत्रं मूर्ध्न्युपाघ्राय राजा दशरथः प्रियम् ।
ददौ कुशिकपुत्राय सुप्रीतेनान्तरात्मना ॥ I. 21 3

२१

तथा वसिष्ठे ब्रुवति राजा दशरथः सुतम् ।
प्रहृष्टवदनो राममाजुहाव सलक्ष्मणम् ॥ १
कृतस्वस्त्ययनं मात्रा पित्रा दशरथेन च ।
पुरोधसा वसिष्ठेन मङ्गलैरभिमन्त्रितम् ॥ २
स पुत्रं मूर्ध्न्युपाघ्राय राजा दशरथः प्रियम् ।
ददौ कुशिकपुत्राय सुप्रीतेनान्तरात्मना ॥ ३
ततो वायुः सुखस्पर्शो विरजस्को ववौ तदा ।
विश्वामित्रगतं रामं दृष्ट्वा राजीवलोचनम् ॥ ४
पुष्पवृष्टिर्महत्यासीद्देवदुन्दुभिनिस्वनः ।
शङ्खदुन्दुभिनिर्घोषः प्रयाते तु महात्मनि ॥ ५
विश्वामित्रो ययावग्रे ततो रामो महायशाः ।
काकपक्षधरो धन्वी तं च सौमित्रिरन्वगात् ॥ ६

G. I. 25. 6
B. I. 22. 6
L. I. 20. 6

21

1 T2 begins with श्रीरामचन्द्राय नम. —^{a}) Ñ V B D10.13 M4 एवमुक्तो(B4 °क्त्वा)वसिष्ठेन. —^{b}) Dt D6.8 स्वयं (for सुतम्). —^{c}) Ñ V1.3.4 B D10.13 संप्रहृष्टमना (B3 marg. after corr. °मनसा [hypermetric]), V2 स्वयं हृष्टमना; D11.12 °वदनं (for प्रहृष्टवदनो). —^{d}) V1 आजहार (sic) (for आजुहाव). D11 स सलक्ष्मणं (ditto.); G3 *लक्ष्मणं (for सलक्ष्मणम्).

2 ^{a}) Ś1 D1–3.5.7.11.12 T2 G4 °यनो; Cm g k.t as in text (for कृतस्वस्त्ययनं). —^{b}) D1 राज्ञा (for पित्रा). M4 पिता दशरथस्तदा. —^{c}) Ś1 D1.5.11.12 तथा वाग्भिर्; M4 तथर्त्विग्भिर् (for वसिष्ठेन). —^{d}) Ś1 T2 °मंत्रितौ(T2 °तः); D1 (gloss दूर्वाक्षतमंत्राक्षरैः) 2 °नंदितः; D3 °नंदिन (sic); D5.11.12 °नंदितौ; D7 °वंदितः; Ct as in text (for अभिमन्त्रितम्). —For 2, Ñ V B D10.13 subst. :

609* आदौ कृतस्वस्त्ययनं मातृभिः कृतमङ्गलम् ।
स्वयं चैव वसिष्ठेन कृतस्वस्त्ययनक्रियम् ।

[(l. 1) D13 कृत्वा (for the first कृत-). V2 मन्त्रिभिः (for मातृभिः). —(l. 2) V1–3 B3 -क्रियां (sic) (for -क्रियम्).]

3 ^{a}) Ñ V B D10.13 स्नेहान्मूर्धनि (for स पुत्रं मूर्ध्नि). D13 [उ]पादाय (for [उ]पाघ्राय) Ś1 D5.11.12 ततो मूर्ध्नि समाघ्राय; D1 स च पुत्रौ समाघ्राय; D2 ततः पुत्रं समाघ्राय; D3.7 ततः पुत्रौ समाश्लिष्य. —^{b}) B3 राजं (sic), M2 रामं (for राजा). D5 द * रथः; D11 दश * *; T2.3 M4 °रथ- (for दशरथः). Ś1 D1.5.11.12 सुतौ; Ñ V B D10.13 सुतं; Dt D2.6.8 तदा; D3.7 शुभौ; M3 स्वयं (for प्रियम्). —^{c}) D2 कौशिक-. —^{d}) G4 सुवृतेन (for सुप्रीतेन). Ś1 D1–3.5.7.11.12 विश्वामित्राय धीमते; Ñ V B D10.13 लक्ष्मणानुचरं तदा.

4 ^{a}) Ñ V4 B2.3 D10.11.13 अवात्पुण्यो; V2.3 ववौ पुण्यो; B1.4 M4 अभूत्पुण्यो (for सुखस्पर्शो). V1 ततो राघ * * त्पुण्यो. —^{b}) Dt D6.8.9 T1.2 G3.4 नीरजस्को. Ñ V B2.3 D10.13 नीरजस्कः (V2 °क्षः; V3 °श्र) शुभः शुचिः; B1 नीरजस्तु समः शुचि(:); B4 नीजस्कश्च (sic) शुभः शुचिः; D11 नीरजस्कः शुभावहः; M4 नीरजस्कः शिवः सुखः. —For 4^{ab}, Ś1 D1–3.5.7.12 subst :

610* तं दृष्ट्वा देवगन्धर्वाः पुष्पवृष्टिं समादधुः ।

[Ś1 D12 सुरा°, D3.7 °दधुः, D5 परा° (for समादधु).] —^{cd}) V4 B1 Cm विश्वामित्रं; D14 *श्वामित्र-. D10 -गा-; D13 -युतं; Ck -[आ]गतं (for -गतं) Ś1 D2.3.5.7.11.12.14 T1.2 G4 M3 दृष्ट्वा रामं (by transp). D11 repeats (ditto.) गतं दृष्ट्वा.

5 At 5^{a} and 5^{c} D1 (gloss) दुष्टवधो भविष्यतीति. —^{b}) Dt D4.8 -निस्वनैः; D6 G2 -निस्वनं; Cm.g as in text (for -निस्वनः) D1–3.5.7.11 गीतघोषस्तथापरः (D2 °रं); M4 वीतमेघे तदांबरे. —For 5^{ab}, Ś1 D12 subst.

611* सुपुष्पवृष्टिः पटहध्वनिरासीद्दिगन्तरे ।

[D12 स- (for सु-). D12 इह्रांतरे (for दिगन्तरे).]

On the other hand, Ñ V B D10.13 subst. :

612* पपात पुष्पवृष्टिः खाद्गीतनादश्च शुश्रुवे ।

[V1.4 om., V2 चा (for खाद्). V2 स्फीतनादांश् ; V4 गीते°; B1 °नृत्यश्; B4 °नादाश्; D13 गीतं वाद्यं (for गीतनादश्).] —^{c}) Ś1 V4 B2 D1.2.7.11.12 M4 -घोष(D2.7 °षा; D12 °षै) श्च; V2 B4 D4 G2 -निर्घोषं (D4 G2 °षैः) (for -निर्घोषः). D3 शंखदुंभादमिघोषाश्च (corrupt). —D1 illeg. for 5^{d} except last two letters (स्वनं). —^{d}) Cm प्रयाति (for °ते). M2.3 सु-; M4 वै (for तु). Ś1 D5.11.12 प्रवाद्यत महास्वनः; Ñ V B D10.13 प्रयाते रघुनंदने; D2.3.7 प्र(D7 प्रा)वाद्यंत महास्वनाः.

6 ^{a}) Ś1 विश्वामित्रं (sic). Ś1 D1.5.12 प्रयात्यग्रे (for ययावग्रे). —^{b}) D14 T1.2 G2.4 M1 धनुर्धरः (for महायशाः). Ñ V B D10.13 तं (B3 *) रामः (V4 * *) पृष्ठतोन्वयात् (V2–4 B1.3 [marg].4 °न्वगात्). —^{c}) D5 काकपक्ष * रो. D1 (gloss) (अ)जातव्यंजनो यो हि शिखायुक्तशिराश्च यः। ऊनषोडशवर्षो यः काकपक्षधरो हि सः ॥ —^{d}) Ś1 D1–3.5.7.9.12 ततः; D14 तौ° (for तं च). Ñ V1 B2.3 D10.13 M4 अन्वयात् . —After 6, Ñ2 B2 (marg.) D10.13 ins.; whereas B3.4 ins. after 7^{ab} :

613* विश्वामित्रगतं रामं दृष्ट्वा देवाः सवासवाः ।
प्रहर्षमतुलं प्राप्ता दशग्रीववधैषिणः ।

[(l. 2) D13 प्रापुर् (for प्राप्ता).]

G. I. 25 8
B I. 22. 7
L. I. 20 8

कलापिनौ धनुष्पाणी शोभयानौ दिशो दश ।
विश्वामित्रं महात्मानं त्रिशीर्षाविव पन्नगौ ।
अनुजग्मतुरक्षुद्रौ पितामहमिवाश्विनौ ॥ ७

बद्धगोधाङ्गुलित्राणौ खड्गवन्तौ महाद्युती ।
स्थाणुं देवमिवाचिन्त्यं कुमाराविव पावकी ॥ ८

अध्यर्धयोजनं गत्वा सरय्वा दक्षिणे तटे ।
रामेति मधुरां वाणीं विश्वामित्रोऽभ्यभाषत ॥ ९
गृहाण वत्स सलिलं मा भूत्कालस्य पर्ययः ।
मन्त्रग्रामं गृहाण त्वं बलामतिबलां तथा ॥ १०
न श्रमो न ज्वरो वा ते न रूपस्य विपर्ययः ।
न च सुप्तं प्रमत्तं वा धर्षयिष्यन्ति नैर्ऋताः ॥ ११

---

7 Ñ V B1 2 D10 M4 om. 7^{ab} —^{a}) D1 (gloss) बद्धतूणीरौ (for कलापिनौ). —After धनुष्पाणी, B4 (gloss) धनुर्धरौ। तदानुजग्मतुः. —^{b}) B4 D1–3 5 7 11.12 °मानौ; T3 °यंतौ; Cm.g.k.t as in text (for शोभयानौ). ❀ Ct : शोभयानौ ... मुगभावः आर्षः। ❀ Ś1 B3 4 D1–3 5.7.12 महापथे; D11 शुभे यथा (for दिशो दश). —After 7^{ab}, B3 4 ins 613*. —^{c}) Ś1 D1 3 5.7 11.12 समन्वेतां; M4 महाभागं (for महात्मानं). D2 विश्वामित्रसमन्वेताव्. —^{d}) D2 अशीर्षाव् (for त्रिशीर्षाव्). Ñ V B D10 13 M4 तावुभौ रामलक्ष्मणौ; M2 Cr mp पंचशीर्षाविवोरगौ. —Ś1 D1–3 5.7 12 G1 om. 7^{ef} —M1 repeats 7^{ef} after 616* —For 7^{ef}, Ñ V B D10 11 13 M4 subst. :

614* तदानुययतुर्वीरौ यथेन्द्रं देवमश्विनौ ।

[V B1.3 D11 M4 तदा(V1 तम; D11 ततो)नुजग्मतुर् (B3 M4 °नयतुर्).]

—After 7, Dt D6 8 (all first time) G1 M3 ins. l 2 of 616* then cont., while D4 9 14 T G2–4 M1 2 Cm.g ins. after 7

615* तदा कुशिकपुत्रं तु धनुष्पाणी स्वलकृतौ ।

[Cr k.t no comm. G1.4 तथा, M3 तत· (for तदा)]

8 ^{b}) M4 °बलौ (for महाद्युती). Ñ V B D10 13 खड्गतूण-धनुर्धरौ. —After 8^{ab}, Dt D4.6.8.9.14 S (except M4) Ck.t ins.

616* कुमारौ चारुवपुषौ भ्रातरौ रामलक्ष्मणौ ।
अनुयातौ श्रिया दीप्तौ शोभयेतामनिन्दितौ ।

[G1 om. l. 1; Ck.t no comm. on l. 1. —G1 M3 om. l. 2 here and read before 615*. M1 om. l. 2. Dt D6.8 read l. 2 for the first time after 7 repeating here. —(l. 2) D9 (after corr.) G2 M1 शोभयताव्; T3 °मानाव् (for शोभयेताम्).]

—M1 repeats 7^{ef} after 616*. —^{c}) D3.11.12 T3 स्थाणु-; D14 repeats (for स्थाणुं). Ś1 °चिंत्यौ, G1 महा° (for इवाचिन्त्यं). Ñ V B D10.13 M4 तदा(V1 यथा; M4 पुरा) नुजग्मतुः स्थाणुं (V3 °नं). —^{d}) V2 3 D9 (gloss स्कंद-विशाखौ) पावकौ; D13 पावकं (for पावकी).

9 ^{a}) B1 अध्यर्धं; D11 अर्धार्धे- (for अध्यर्धे-). Ñ1 आगत्वा (hypermetric) (for गत्वा). —^{b}) D7 शरय्वां (for सरय्वा) M4 दक्षिणेन तु (for दक्षिणे तटे). —After 9^{ab}, B3 4 ins

617* दक्षिणेन निवासाय नद्यास्तीरं ततो ययौ ।;

while M4 ins :

618* ते तत्र वै निवासाय देशं कंचिदुपाययुः ।
भुक्तवन्तमुपासीनं तत्रावेक्ष्य तु राघवम् ।

—^{c}) V1 च मधुर- (for [इ]ति मधुरां). —After 9, B3 4 ins. .

619* उवाच राममामन्त्र्य हितं वचनमर्थवत् ।

10 ^{a}) D2 सलिलं रामस्; D12 वत्स * लिलं; M3 सलिलं वत्स (by transp.) (for वत्स सलिलं) Ñ V B D10 13 वत्स(V1 राम) राम जलं(V3 4 °नं) ताव(V1 °*)द्; D11 वत्स राघव भद्रं ते. —After 10^{a}, Ñ V B D10.11 13 ins. :

620* विधिवत्स्प्रष्टुमर्हसि ।
उपदेक्ष्यामि ते श्रेयो.

[(l. 1) V1 विधिना, D11 सलिल (for विधिवत्). V3 B3.4 प्र(V3 स्र)ष्टुम् (sic) (for स्प्रष्टुम्). B1 अर्हति. —(l. 2) V1 B1 उपदेष्यामि (sic). B2 reads ते in marg.]

—^{b}) V4 D1.4.9 Cm g °त्रिपर्ययः; Cr k t as in text (for कालस्य पर्ययः). D2 तत्कालस्य विपर्ययः. —^{c}) Ś1 D3 5 7.12 [इ]मं; D2 [ए]नं; Ck.t as in text (for त्वं). Ñ V B D10.11 13 गृहाण द्वे (V2 B3 D10 त्वम्) इमे विद्ये. —^{d}) B4 अतिबलं (sic). M3 तदा; Ct तथा (as in text).

11 ^{a}) G1.3 M2 वा (for second न). Ś1 D1–3 5.7. 11 12 M4 जरा; D4 श्रमो, Ct as in text (for ज्वरो). T3 M3 transp. श्रमो and ज्वरो. Ś1 D1–3 5 7 तुभ्यं; D11 जातु; D12 तुल्यं (for वा ते). —^{b}) Ś1 D1–3 5 7 11.12 [उ]प संक्षयः (D11 °यं), G3 [अ]पि संक्षयः; M4 [अ]ति संक्षयः; Cg.t as in text (for विपर्ययः). —For 11^{ab}, Ñ V B D10.13 subst. :

621* न ते श्रमो जरा चाभ्यां भविता नाङ्गवैकृतम् ।

[Ñ2 (m.)च (for ते). Ñ B1 वाभ्यां, V3 चाख्यां (sic); B2 व्यथां; D13 वापि (for चाभ्यां). V3 चांग°, V4 मार्ग°; D13 °कृतिः (for नाङ्गवैकृतम्).]

—^{c}) Ś1 D1–3.5.7.9 11.12 त्वां (for च). B3 सुप्तं च (by transp.). B1 प्रवर्तं; D2 प्रमत्ता (sic) (for प्रमत्तं). —^{d}) Dt धर्मे° (sic); G2 M1 बाध° (for धर्षयिष्यन्ति). D11 G2.3 M1 राक्षसाः; D13 नैनृताः (sic) (for नैर्ऋताः).

न बाह्वोः सदृशो वीर्ये पृथिव्यामस्ति कश्चन ।
त्रिषु लोकेषु वा राम न भवेत्सदृशस्तव ॥ १२
न सौभाग्ये न दाक्षिण्ये न ज्ञाने बुद्धिनिश्चये ।
नोत्तरे प्रतिपत्तव्ये समो लोके तवानघ ॥ १३
एतद्विद्याद्वये लब्धे भविता नास्ति ते समः ।
बला चातिबला चैव सर्वज्ञानस्य मातरौ ॥ १४
क्षुत्पिपासे न ते राम भविष्येते नरोत्तम ।
बलामतिबलां चैव पठतः पथि राघव ।
विद्याद्वयमधीयाने यशश्चाप्यतुलं भुवि ॥ १५

G I. 25. 15
B I. 22. 19
L. I. 20. 15

12 [a]) Ñ V B D10 13 M4 च ते; D2 T5 बाहु-; D11 चान्यः; M3 बाह्वोः; Cg as in text (for बाह्वोः) Ñ V B D10 13 M4 राम (for वीर्ये). —[b]) Ś1 D1–3 5.7 11 12 तव; T2 अपि; Cg k as in text (for अस्ति) Ñ V B D10 13 M4 वीर्येणान्यो भविष्यति. —[c]) D9 G3 चे (for वा) —[d]) G2 M1 त्वया (for तव). D4 भविष्यति तवानघ. —For 12^{cd}, Ś1 D1–3.5 7.11.12 subst..

622* भविष्यति महाबाहो त्रिषु लोकेषु वा पुनः ।

[D1 lacuna (for महाबाहो). D3 लोके-. Ś1 D5.12 कश्चन (for वा पुन).]

On the other hand, Ñ V B D10.13 M4 subst..

623* सदेवनरनागेषु लोकेष्विह पुमांस्त्रिषु ।

[B3 -[अ]सुर- (for -नर-). M4 [अ]पि (for [इ]ह). V3 कच्चित् (for त्रिषु)]

—After 12, Dt D4.6 8 T3 G3 read 15^{cd} (var.) repeating (except T3) it in its proper place.

13 [a]) Ś1 सौभगे. —[b]) T3 विज्ञाने; G2 M1 न रूपे; Cr.m.k t as in text (for न ज्ञाने). Ś1 D1–3.5.7.12 M3 न च (M3 ज्ञाने) बुद्धिविनिश्चये; Ñ V B D10 11 13 M4 न बुद्धिश्रुति (Ñ2 B1 D10 M4 °त) पौरुषे; Cr m.k.t as in text (for [b]). —[c]) V2 D3 5.7 10 नोत्तर- (D10 °रं) (for नोत्तरे). V3 °पत्तौ वा; V4 D13 °कर्तव्ये; Dt D4 6 8 T3 G1–3 M2 3 Ct °वक्तव्ये (for प्रतिपत्तव्ये). —[d]) Ś1 D12 समस्तैर्भविता न ते; Ñ1 तुल्यो वापि भविष्यति; Ñ2 V B D10.13 M4 त्व (V4 B3 त) तुल्योन्यो (V1.4 B1.2 4 वा; V2 °*, D13 न; M4 हि) भविष्यति; D1 2 5 7 9 11 समस्ते (D1 * मश्च) भवितानघ (D11 पुमान्), D3 स समस्ते (ditto) भवि*नघ.

14 [a]) T3 G2.3 M1–3 एते; Cm.g as in text (for एतद्). Ś1 Ñ V B D1–3 5.7.10–13 M4 -द्वयं (for -द्वये) M3 विद्ये त्वया (for विद्याद्वये). Ś1 D1 2 5.7.11 राम; Ñ V B D10.13 प्राप्य; D3 रामं; D12 नाम; M4 ज्ञात्वा (for लब्धे). —[b]) Ś1 D1–3.5 7.11.12 गृहीत्वा (for भविता). Ñ V B D10.13 यशश्चाप्य (V3 °क्ष) यमाप्स्यसि (V2 °ति), Dt D6 8 Ct न भवेत्सदृशस्तव; T3 भवतो नास्थितो सम; Cg as in text (for [b]). —Ñ1 V2 om. 14^{c}–15. D12 om. (hapl.) 14^{c}–15^{b}. D14 reads 14^{c}–15^{b} in marg. (*sec. m.*). —[c]) D14 T1.2 G1 M3 तु (for first च). Ś1 Ñ2 V1.4 B2–4 D1–3,5.7.10.11.13 M4 use accu. sing. for nom. sing. omitting च. B1 बलादतिबलां; G4 बलात्प्रतिबलात् (for बला चातिबला). G2 M1 [इ]ति (for [ए]व). —[d]) Ñ2 V1 3.4 B D10 13 M4 ज्ञानविज्ञान-; D1 सर्वविज्ञान-, T3 सर्वज्ञानाश्च (sic), Cr m t as in text (for सर्वज्ञानस्य). D5 पठतो रघुनंदन.

15 Ñ1 V2 om 15, D12 om 15^{ab}; D14 reads 15^{ab} in marg. (cf v l. 14). G2 M1 transp. 15^{ab} and 15^{cd}. —[a]) D5 13 क्षुत्पिपासा (for क्षुत्पिपासे). Ñ2 V1 3 4 B D10 11 13 च ते, M4 तथा (for न ते). —[b]) M1 नरो मम (sic) (for नरोत्तम). Ś1 D1.2 5 7.11 मामादूर्ध्वं (D5 °दूर्ध्वं) भविष्यतः (D1 5 °ति); Ñ2 V1 3 4 B D10.13 M4 नात्यर्थं पीडयिष्यतः (V3 D13 °ति); D3 *सार्धर्धं भविष्यतः (sic). Dt D4.6 8 G3 repeat 15^{cd} here (first time after 12). T3 reads 15^{cd} after 12. —[c]) M1 [ए]ते (for [ए]व). D3 °बला च श्चैव (sic); D14 त्वति° (for अतिबलां चैव). —[d]) Dt (second time, om. first time) D6 8 (both both times) G3 (first time) तात; T3 G3 (G3 second time) तव (for पथि). —After 15^{cd}, Ś1 D1–5.7.11.12 T3 G2.3 M1 ins.:

624* गृहाण सर्वलोकस्य गुप्तये रघुनन्दन ।

[D1–3 5.7 11 प्रमाणं (for गृहाण). G2 M1 भद्रं काकुत्स्थ (for सर्वलोकस्य). G2 3 M1 प्राप्स्यसे (for गुप्तये). Ś1 D12 मातरौ बहुमानद; D1.3.5 7.11 प्राप्तोसि बहुमानतः (D5 °द); D2 प्राप्तोसि त्वं बहुगतः (for the post. half).]

—G2 om. 15^{ef}. —[e]) Ś1 D1–3.5 7 11.12 14 G1.3 M1.3.4 °यानः; Cm.g.k.t as in text (for अधीयाने). —[f]) Ś1 सर्वम्; D5 11 M4 शब्दम्; D12 कीर्तिम् (for यशश्). Ś1 D5 11 12 एवातुलं (D12 °लां); Dt D6.8.9 चाथ (D9 m. after corr.) भवेद्; M1 च परमं; Ctp as in text (for चाप्यतुलं). D1 यशश्चाव्ययमाप्स्यसि; D2 3 7 प्रमाणं बहु प्रा (D2 *) प्स्यसि. —For 15^{cdef}, Ñ2 V1.3.4 B D10.13 subst.; D11 M4 ins. after 15^{ab}:

625* जयश्च दुर्गकान्तारप्रदेशेष्वटवीषु च ।
सारतां त्रिषु लोकेषु गमिष्यसि च राघव ।

[No comm. —(l. 1) V1 जय मु°, V3 जय ते युद्ध-; V4 जलदुर्गम-; D13 तथैव° (for जयश्च दुर्ग-). M4 जपतो दुर्गकानारे (for the prior half). V3 B1 D11 -प्रवेशेषु (for -प्रदेशेषु). V4 [अ]पि (for च). —(l. 2) V3 श्रेष्ठतां (for सारतां). V4 गमिष्यामि च (sic), B1.3 गमिष्यति च; B2 त्वं गमिष्यसि (for गमिष्यसि च).]

B3 cont.:

G. I. 25 18 B. I 22 19 L. I 20 18 पितामहसुते ह्येते विद्ये तेजःसमन्विते ।
प्रदातुं तव काकुत्स्थ सदृशस्त्वं हि धार्मिक ॥ १६

कामं बहुगुणाः सर्वे त्वय्येते नात्र संशयः ।
तपसा संभृते चैते बहुरूपे भविष्यतः ॥ १७

ततो रामो जलं स्पृष्ट्वा प्रहृष्टवदनः शुचिः ।
प्रतिजग्राह ते विद्ये महर्षेर्भावितात्मनः ।
विद्यासमुदितो रामः शुशुभे भूरिविक्रमः ॥ १८
गुरुकार्याणि सर्वाणि नियुज्य कुशिकात्मजे ।
ऊषुस्तां रजनीं तत्र सरय्वां सुसुखं त्रयः ॥ १९

इति श्रीरामायणे बालकाण्डे एकविंशः सर्गः ॥ २१ ॥

626* यक्षो वा राक्षसो वापि न त्वां बाधितुमर्हति ।

16 ^{a}) D2 द्वे*; D6 ह्ये*; D13 चेमे (for ह्येते).—^{b}) Ś1 D1–3 5 7 11.12 विद्ये (Ś1 बुद्धि-; D2 विद्युत् ; D11.12 विद्धि) तेजोमये शुभे; Ñ V B D10.13 विद्ये आ(V2 D13 ह्या; B1 चा both to remove hiatus)युर्बलावहे (V4 D13 °लप्रदे). —^{cd}) Ś1 सदृशी; D1.3 5.7.11 12 M4 सदृशे; G2 M1 प्रदद्यां; G3 M3 प्रदास्ये; Cg.t as in text (for प्रदातुं). D12 ते च (for तव). Ś1 D1.3.5.7.11.12 M4 प्रदातुं (for सदृशस्). D2 transp. प्रदातुं and सदृशस्. D12 त्वां (sic) (for त्वं). G2 M1 तु; Ck as in text (for हि). Ś1 D1.3.5.7.9.11 G1.2 M1.3.4 Ck धार्मिकः; Dt D6 8 पार्थिव (for धार्मिक). Ñ V B D10 13 पात्रं त्वमसि काकुत्स्थ विद्ययोर्ग्रहणेनयोः (V4 द्वयोः).

17 ^{a}) D2 कामस् (for कामं). Ś1 D1 3 5.7.12 खलु; D2 तस्य (for बहु-). D4 वीरे (for सर्वे). T3 कामं च बहुना ह्येते. —^{b}) Ś1 D1 5.12 तवैवैते न; D2.3.7.11 तवैव च न; T3 त्वये (य्ये)वात्र न; M4 तव चैते न; Ck as in text (for त्वय्येते नात्र) D5 (before corr.)संशयं. —^{c}) Ś1 D1 3 5.7.11.12 तपोभिः (for तपसा). D3 संभृत्ये (sic), D11 संवृते; D12 संसृते; all Cs as in text (for संभृते). Ś1 D7.11.12 ह्येते; D3 ह्ये*; D5 त्वेते; M4 भूते (for चैते). D2 तपो विजृंभते ह्येते. —^{d}) D1.3 5 7 °पोषे; D2 °शेषं; D12 °घोषे; M4 भूय एव; all Cs as in text (for बहुरूपे). D2 3 भविष्यति (sic). —For 17, Ñ V B D10.13 subst. :

627* स्वभावजैर्गुणैर्दिव्यैः कामैरप्यतुलैर्युतः ।
भूयस्तव गुणोत्कर्षमेते विद्ये करिष्यतः ।

[(l. 1) V2 स्वभावज-; D13 स्वभावात्त्वं (for स्वभावजैर्). B1 द्रवै॰ (sic), D13 युक्त॰ (for दिव्यैः). Ñ1 V1.4 काममस्य (for कामैरपि) V4 [अ]गुणैर् (for [अ]तुलैर्). V2 युतं; D13 मत (for युतः). V3 काममाप्स्यत*र्युत ; B1 कामजैर्बहुलैर्वृत (for the post. half).]

18 ^{a}) V4 B1 4 रामं (sic) (for रामो). D5 रामस्ततो (by transp.) (for ततो रामो). Ś1 D1–3.5 7.11.12 [अं]जलिं कृत्वा (D11 बद्ध्वा); Cg k as in text (for जलं स्पृष्ट्वा). —^{b}) Ñ V B D10 13 प्रांजलिः प्रण(V2 °य)तः स्थितः. —^{d}) Ñ V B D10 13 विश्वामित्रात्तपोधनात् . —Ś1 D1–3.5.7 11.12 om. 18^{ef}. —^{e}) G4 सद्यः; Cr m g.t as in text (for विद्या-). T3 भूयः (for रामः). —^{f}) Dt D6 8 भीम°; T3 राघवस्तदा; M4 [अ]भ्यधिकं तदा; Ck as in text (for भूरिविक्रमः). —After 18, Dt D4 6.8.9 14 S Ck t ins.

628* सहस्ररश्मिर्भगवाञ्शरदीव दिवाकरः ।

[M4 समग्र- (for सहस्र-).]

19 Ñ V B D10.13 om. 19^{ab}. —^{a}) D1 (gloss) गुरुदक्षिणाप्रणामादीनि (for गुरुकार्याणि). Ś1 कार्याणि (for सर्वाणि). —^{b}) Ś1 D1 5.12 प्रयुज्य; D2.3.7 निवेद्य; D11 प्रत्युज्य; M4 प्रपूज्य (for नियुज्य). D6 Ck.t कुशिकात्मजः; Cr.m g.tp as in text (for °त्मजे). —For 18^{e}-19^{b}, Ñ V B D10.13 subst. :

629* गृहीतविद्योऽनुज्ञातस्ततो रामो महायशाः ।

D13 repeats 19^{cd} consecutively. —^{c}) D5 नेयुस् (sic) (for ऊषुस्). D14 T1 2 G2 4 M1 3 तीरे; Cg.k as in text (for तत्र). Ñ V B D10.13 (first time) तत्रोवास(B1 °पवास [hypermetric]) निशामेकां. —^{d}) D14 T1 2 G2.4 M3 सरय्वाः; Cg.t सरय्वां (as in text). Ś1 ससुखास्ततः; Ñ V B D10 13 (first time) सहलक्ष्मणः; D1–3.5.7–9 T3 G4 ससुखं°; D12.13 (second time) °ततः; M3 (after corr. *sec. m.* as in text) सुसुखस्ततः; Cg.k as in text (for सुसुखं त्रयः). —After 19, Ś1 D1–3.5 7.9.11.13 ins. :

630* कथयन्तः कथाश्चित्राः प्रीयमाणाः परस्परम् ।

[No comm. D1 कथां चित्रां. D11 प्रीतिमंत॰ (for प्रीयमाणा॰).]
D9 cont., while Dt D4.6.8.14 S (except M4) and all Cs ins after 19 ·

२२

प्रभातायां तु शर्वर्यां विश्वामित्रो महामुनिः ।
अभ्यभाषत काकुत्स्थं शयानं पर्णसंस्तरे ॥ १
कौसल्या सुप्रजा राम पूर्वा संध्या प्रवर्तते ।
उत्तिष्ठ नरशार्दूल कर्तव्यं दैवमाह्निकम् ॥ २
तस्यर्षेः परमोदारं वचः श्रुत्वा नृपात्मजौ ।
स्नात्वा कृतोदकौ वीरौ जेपतुः परमं जपम् ॥ ३
कृताह्निकौ महावीर्यौ विश्वामित्रं तपोधनम् ।
अभिवाद्याभिसंहृष्टौ गमनायोपतस्थतुः ॥ ४
तौ प्रयातौ महावीर्यौ दिव्यां त्रिपथगां नदीम् ।
ददृशाते ततस्तत्र सरय्वाः संगमे शुभे ॥ ५

G I 26.5
B I 23 5
L I 21.5

631* दशरथनृपसूनुसत्तमाभ्यां
तृणशयनेऽनुचिते तदोषिताभ्याम् ।
कुशिकसुतवचोऽनुलालिताभ्यां
सुखमिव सा विबभौ विभावरी च ।

[(l 1) T3 अथ दशरथ-, Cr m g t as above (for दशरथनृप-). —(l 2) D14 T1 सहो°; T2 G4 M3 सहो°, M2 सुखो° (for तदोषिताभ्याम्) —(l. 3) M3 (before corr.) -वसू- (sic) (for -वचो-). D9 [अ]ति- (for ऽनु-). ❀ Ck.t : कुशिकसुतवचोनुलालितत्त्व । ❀ —(l. 4) M2 क्षणम् (for सुखम्). D4.6 G1.3 सापि°, T3 (changing the metre)सा बभौ; all Cs as in text (for सा विबभौ). Dt D4.6.8.9 G1 M2 3 (changing the metre) om.; T3 तु (for च).]

Colophon. D1–3.7 om. (cont. the sarga) —*Kānda name*· Ś1 Ñ D4 10.11 om V B आदि°. —*Sarga name* : Ś1 D5 12 विद्याप्रदा(D12 °* *)निको नाम; Ñ V B D9–11 विद्याप्रदानं. —*Sarga no.* (figures, words or both) · Ś1 Ñ1 V1.4 B1.4 D5.11.12 om. both. Ñ2 V3 24; V2 27; B2 3 D9 10 25, Dt D4.6.8 14 S 22 —D13 इत्यार्षे रा-लकांडे-प्रदानं- सर्गः (dash indicates lacuna). —After colophon, T2 concludes with श्रीरामचन्द्राय नमः; G1 2.4 श्रीरामाय नमः; G3 श्रीमते रामानुजाय नमः; M2 श्री·····मः.

22

D1.2 7 cont. the previous sarga.

1 [a]) V3 च; V4 om. (for तु). —[b]) Ś1 D5 12 °नृषिः; B2 °तपाः, D11 °मुनिं (for महामुनिः). —[cd]) D13 प्रत्य° (for अभ्यभाषत). Ś1 Dt D1–3 5–9 12 14 T1 2 G1 3 4 M2.3 (after corr. *sec. m.*) काकुत्स्थौ शयानौ (for काकुत्स्थं शयानं). V1 कुश°; T3 तृण°; M4 दर्भ°; Cr.m.g.k.t as in text (for पर्णसंस्तरे).

2 [a]) Ñ V B D10 13 M4 -मातरुत्तिष्ठ; D5 °नाम; Cr.m.g k as in text (for सुप्रजा राम). ❀ Ct : सुपुत्रा शोभनपुत्रवती । ❀ Cg (also) k take [a] as a समस्तपद. —[b]) Ś1 V2 B1 D1.3.7 T3 पूर्व-; V3 4 B4 D13 पूर्वां; Cr m g.k.t as in text (for पूर्वा). V B4 D13 संध्याम् (for संध्या). Ñ V B D10 11 उपास्यतां; D13 उपास्व च (for प्रवर्तते). —[c]) Ś1 D1–3.5.7.11.12 त्वं महाभाग; Cg as in text (for नरशार्दूल). —[d]) D1–3.7 पूर्वम्; Cm g.t as in text (for दैवम्) Ś1 D5 11.12 कुरु पूर्वाह्णिकाः (D11 पौर्वाह्णिकी) क्रियाः. —For 2[cd], Ñ V B D10 13 M4 subst.

632* पौर्वाह्णिकं विधिं कर्तुं तात कालोऽयमागतः ।

[V2 पौर्वाह्णिक-; V3 B4 पूर्वाह्णिक, V4 M4 पूर्वाह्णिक- (for पौर्वाह्णिक). D13 कृत्वा (for कर्तुं). V4 तत (for तात). M4 transp. कर्तुं and तात. M4 ह्युपागत (for ऽयमागत).]

3 [a]) V4 ऋषेस्तु; D1 तस्यर्पिः (sic), G1 3 महर्षेः; Cg as in text (for तस्यर्षेः). B4 D6 परमोदार- (for परमोदारं). —[b]) Ś1 D5 12 मनोनुगं; Ñ V B D10.11.13 तु (V3 [अ]त्र; D10 [अ]थ) राघवौ; Dt D1.3.4 6–9 T3 G1.3 M2.4 न(D3 व)रोत्तमौ (for नृपात्मजौ). —[c]) D3.7 ततः (for स्नात्वा). Ś1 D1–3 5.7.9.11 12 T2 कृताह्निकौ; M3 कृतोदकं; Cm g.k.t as in text (for कृतोदकौ). Ñ1 om.; B4 धीरौ (for वीरौ). —[d]) V2 4 B4 D2.4 T3 G3 4 जपतुः (sic); D9 जपतः; G1 जेपाते (for जेपतुः). Ñ V B D10.13 जप्य(V4 जप; B1 जाप्य; B4 ज*)माह्निकं (D10 °मुत्तमं), D1.2 °पदं; M3 (after corr. as in text)°जपः; Cm.k.t as in text (for परमं जपम्).

4 [a]) Ñ V B D10 13 M3 4 कृता(D13 °त्वा)ह्निक-; D14 कृत्वाह्निकौ; Cg as in text (for कृताह्निकौ) Ñ V1 3 4 B1–3 D10 13 -क्रियौ चापि; V2 -क्रियो वापि; B4 -कृतौ चापि; D7 G1 °वीरौ; M4 -क्रियं चापि (for महावीर्यौ). —[b]) D7 विश्वा * त्रम्. Ś1 D1–3 5 7.11.12 ऋषिं ततः (D1–3 7 °दा); Ñ V1 2.4 B D10 13 °निधिं (for तपोधनम्). —[c]) D4 अभिवंद्य (for अभिवाद्य). Ś1 तु तौ वीरौ; Dt D6.8 [अ]ति°; D1–3.5.7 11 12 ततो (D11 °तौ [sic])वीरौ; D9 M2 [अ]थ°; T3 G3 [उ]प° (for [अ]भिसंहृष्टौ). Ñ V B1–3 D10.13 अभिवादयितुं तत्र; B4 अभिवादयतुस्तत्र; M4 पूजयित्वा ह्यतिक्रम्य. —[d]) Ñ V B D10.13 सहितावु (for गमनाय). Ś1 D5.12 प्रचक्रमे; V4 [उ]प*°; Dt D6 8 Cg.k.t [अ]भि° (for [उ]पतस्थतुः).

5 [a]) Dt D8 M1.4 Ct °प्रयांतौ; D3 प्रयातौ व; D7 प्रयातौ च; T3 °प्रतापौ; Cg as in text (for तौ प्रयातौ). Ś1 D1 5. 11 12 M4 महात्मानौ; D2.3.7 G4 महाभागौ (for महावीर्यौ). Ñ V B D10.13 ततः प्रययतुश्चापि. —[b]) B2 त्रिपथगामिनीं (for त्रिपथगां नदीम्). —[c]) Ś1 D5 7 सरय्वां वै; D1–3 11.12 सरय्वा वै; D4 तदा तत्र; D6 महावीर्यौ (for ततस्तत्र). M4 अपश्येतां सकुशिकौ. —[d]) D9 सरयोः (sic) (for सरय्वाः).

G. I. 26. 6 B I 23. 6 L. I 21. 6

तत्राश्रमपदं पुण्यमृषीणामुग्रतेजसाम् ।
बहुवर्षसहस्राणि तप्यतां परमं तपः ॥ ६
तं दृष्ट्वा परमप्रीतौ राघवौ पुण्यमाश्रमम् ।
ऊचतुस्तं महात्मानं विश्वामित्रमिदं वचः ॥ ७
कस्यायमाश्रमः पुण्यः को न्वस्मिन्वसते पुमान् ।
भगवञ्श्रोतुमिच्छावः परं कौतूहलं हि नौ ॥ ८
तयोस्तद्वचनं श्रुत्वा प्रहस्य मुनिपुंगवः ।
अब्रवीच्छ्रूयतां राम यस्यायं पूर्व आश्रमः ॥ ९
कन्दर्पो मूर्तिमानासीत्काम इत्युच्यते बुधैः ॥ १०
तपस्यन्तमिह स्थाणुं नियमेन समाहितम् ।
कृतोद्वाहं तु देवेशं गच्छन्तं समरुद्गणम् ।
धर्षयामास दुर्मेधा हुंकृतश्च महात्मना ॥ ११
दग्धस्तु तस्य रौद्रेण चक्षुषा रघुनन्दन ।
व्यशीर्यन्त शरीरात्स्वात्सर्वगात्राणि दुर्मतेः ॥ १२

Ś1 D1–3 5 7 11.12 संगमे पुण्यसंमिते —For 5^{cd}, Ñ V B (B3 marg) D10 13 subst .

633* गङ्गां देवनदीं द्रष्टुं सरय्वा अविदूरतः ।
[V4 दिव्यां (for गङ्गां). B4 स्वेविदूरत (sic)]

6 ^{a}) D3.9 G2 तत्राश्रमं; D12 तमाश्रम-; Cg.k t as in text (for तत्राश्रम-) D9 इमं (for -पदं). D1 पुण्य- (for पुण्यम्) Ñ V B D10.13 तस्यास्तीरा(D13 °रादा)श्रमपदं. —^{b}) Ś1 D1–3 7 11 12 मुनीनां (for ऋषीणाम्). Ś1 Dt D1–3 6–8 11 12 भावितात्मनां; Ñ V B D10.13 पुण्यकर्मणां; D14 अग्नि°; T1 G2 4 M1 अग्र्य°; T2 अग्र° (for उग्रतेजसाम्). D5 विश्वामित्रं महामुनिं. —D5 om. 6^{c}–7. —^{c}) Ñ V B D10.13 रम्यं ददृशतुः पुण्यं (B2 तत्र). —^{d}) Ś1 D2.3.7 यत्र ते; Ñ1 B1 तपताम्; V2 तप्यंतम्; D1 11 12 तत्र ते; Cg.k t as in text (for तप्यतां). Ś1 D1–3.7 11.12 तेपिरे; Ñ V B D10.13 उत्तमं (for परमं).

7 D5 om. 7 (cf. v.l. 6). —^{a}) D2 तद् (for तं). D2 राघवौ; D4 परमं (for परम-). —^{b}) D2 परमौ (for राघवौ). G3 पुण्यकर्मणौ (metricausa) (for पुण्यमाश्रमम्). D13 om. 7^{c}–8^{b}. —^{c}) D9 तु; M4 तौ (for तं). Ś1 D1–3.7.11.12 मधुरं वाक्यं (for तं महात्मानं). —^{d}) Ś1 D1–3.7.11 12 M4 महामुनिं (D12 °नि) (for इदं वचः). —For 7, Ñ V B D10 13 (l. 1 for 7^{ab}) subst. :

634* दृष्ट्वा तदाश्रमपदं जातकौतूहलौ मुनिम् ।
पप्रच्छतुस्तदा तत्र तावुभौ रामलक्ष्मणौ ।

[(l. 1) V3 तम् (for तद्). Ñ2 B3 D10 तदाश्रमपदं दृष्ट्वा (by transp.) (for the prior half). V3 -कौतूहलो, B4 D10 -कौतूहलं (for -कौतूहलौ). V3 मुनिः (for मुनिम्). —D13 om. l. 2.]

8 D13 om. 8^{ab} (cf. v.l. 7). —^{a}) Ñ V B D10 ब्रह्मन् (for पुण्यः). —^{b}) Ñ V B D10.11 कश्च; M4 को वा (for को नु). Ś1 D5 [अ]स्ति; V3 [अ]सौ; D2 3 7 [अ]स्य; D11 [अ]त्र (also पि), D12 [अ]सि (before corr. as in Ś1) (for [अ]स्मिन्) Cm.g k.t वसते (as in text). Ś1 D5 12 कुलपः पु°; Ñ V2 3 B D10 11 कुलजो मुनिः; V1 D1–3 7 कुलपो मुनिः; V4 कुलको मुनिः; M4 कुलपो महान् (for वसते पुमान्). D2 om. 8^{c}–9^{b}. —^{c}) D11 भगं च (for भगवन्) V1 D9 इच्छामि (for इच्छावः). —^{d}) M4 भृशं (for परं). D9 नः; D12 तौ (for नौ)

9 D2 om 9^{ab} (cf. v l. 8). —^{a}) G1 तु (for तद्). —^{b}) Ñ V B D10 13 T3 M1 प्रहृ(B3 °*)सन्; Ck.t as in text (for प्रहस्य). ❀ Cg प्रश्नमाधुर्यात् प्रहासः । ❀ Ñ V B D10.13 मुनिरब्रवीत्. Ś1 D1.3.5 7.11,12 विश्वामित्रो महामुनिः. —^{c}) Ñ V B D10.13 उभाभ्यां(for अब्रवीच्) Ś1 D1–3 5.7.11.12 वत्सौ (for राम). —^{d}) T3 कस्य; Cg.k.t as in text (for यस्य). Ñ V3.4 B1–3 D10 13 पुण्य; V1,2 पुण्यम् ; B4 परम् ; D1–5 7.11,12 M2 पूर्वम् ; Ck t as in text (for पूर्व).

10 ^{a}) Ś1 D2.3 5 7.12 मूर्तिमान्नाम (D2 3 5 12 °न्नाम) कंदर्पः; D1 महर्षिर्नाम कंदर्पः. Cm g.k as in text (for^{a}). —^{b}) D1 राम (for काम). Ñ V B D10.11 13 [अ]भिविश्रुतः; D1 [अ]नुशुश्रुमः; M4 [अ]त्र शुश्रुमः (for [उ]च्यते बुधैः).

11 ^{a}) T3 इव (for इह). —^{b}) G1.2 समाहितः (G2 °तौ); Cm g k as in text (for समाहितम्) —For 11^{ab}, Ś1 D1–3 5 7 9 11 12 subst. :

635* स चकार तपो घोरं स्थाणुं वेद्धुमरिंदमौ ।
[D2 3 7 चचार (for चकार). Ś1 D5.12 विप्र (for घोर). Ś1 D5 12 अनिंदित (for अरिंदमौ)]

—^{cd}) D3 ins. ते before देवेश (hypermetric) D5.12 अतिष्ठत् (for गच्छन्तं). D2 गच्छंतं देवेशं (by transp.). D11 अतिवत्सं मरुद्गणं. —^{e}) Ś1 D1–3 5.7.11.12 वेद्धुकामः स (Ś1 D2.5 12 °मश्च; D3.11 °मः सु-); Cr.m.g.k.t as in text (for धर्षयामास). —^{f}) Ś1 D1–3.5.7 11.12 सोप(D1.7.12 °पा) ध्यातो; Cm.g.k.t as in text (for हुंकृतश्च).

12 ^{a}) Ś1 D2 3.5.7.12 अपध्यातस्य(D2.3.7 °श्च), Dt D1 6.8.9 अवध्यातश्च (D1 9 °स्य), D4 T3 अथ दग्धस्तु; D11 अपध्यानस्य; G1.3 अथ तस्य च; M2.3 अवज्ञातस्य; Cm.g अवदग्धस्य (for दग्धस्तु तस्य). Dt D1–9.11.12 T3 M2.3 रुद्रेण (for रौद्रेण). —^{b}) D11 चक्षुषां (for चक्षुषा). D1–3 7.11 रघुनंदनौ. —^{c}) T3 व्यशीरंत (sic) (for व्यशीर्यन्त). Ś1 D1–3.5.7 12 [अ]स्य सहसा; D11 ते दतस्य (sic) (for शरीरात्स्वात्). —^{d}) Ś1 D5.12 ततो; G1 तस्य (for सर्व-). Ś1 D1–3.5 7.11 12 धीमतः; G4 दुर्मतिः (for दुर्मतेः). —For 11–12, Ñ V B D10.13 M4 subst. :

तस्य गात्रं हतं तत्र निर्दग्धस्य महात्मना ।
अशरीरः कृतः कामः क्रोधाद्देवेश्वरेण ह ॥ १३
अनङ्ग इति विख्यातस्तदा प्रभृति राघव ।
स चाङ्गविषयः श्रीमान्यत्राङ्गं स मुमोच ह ॥ १४
तस्यायमाश्रमः पुण्यस्तस्येमे मुनयः पुरा ।
शिष्या धर्मपरा वीर तेषां पापं न विद्यते ॥ १५
इहाद्य रजनीं राम वसेम शुभदर्शन ।
पुण्ययोः सरितोर्मध्ये श्वस्तरिष्यामहे वयम् ॥ १६ G. 1 26 17 B. 1. 23. 16 L 1. 21. 17

636* स्थाणुं स इह तप्यन्तं पुरा किल महत्तपः ।
आवेष्टुमभ्ययात्तूर्णं कृतोद्वाहमुमापतिम् ।
स बुद्ध्वा तत्र रुद्रेण शप्तः किल महात्मना ।
अथ शप्तस्य रुद्रेण तस्य वै रघुनन्दन ।
रोषशापाग्निनिर्दग्धं तच्छरीरं व्यशीर्यत ।

[(l. 1) V3 स्थाणु (sic) (for स्थाणुं) M4 ते स हि (for स इह). V2 पर (for महत्). —(l. 2) V4 आराद्धुम्; D13 प्रवेष्टुम् (for आवेष्टुम्). B3 (marg.) पूर्णं; M4 ज्ञात्वा (for तूर्णं). —(l. 3) V1 D13 स बुद्धया; B4 बुद्ध्वा स (by transp.) (for स बुद्ध्वा). V4 तेन (for तत्र). —Ñ1 om. l. 4; B2 reads l. 4 and 5 in marg. —(l. 4) B1 [ए]व; D13 [ए]वं; M4 [अ]त्र (for वै). M4 रघुनंदनः (for रघुनन्दन). —(l. 5) V1 रोषात्; V3 विधि-; D13 रुद्र- (for रोष-). V2 -तापाग्नि- (for -शापाग्नि-). B1 व्यशीर्यते (for व्यशीर्यत). M4 शरीरं समशीर्यत (for the post. half).]

13 B2 reads 13 in marg. D9 om. 13^{ab}. D8 om. from तत्र in^{a} up to the end of ^{b}. —^{a}) D3 तस्यांगान्यपतः (for तस्य गात्रं हतं). Dt D6 8 transp. तस्य and तत्र. Ś1 Ñ V B D1.2.4.5.7.10–13 T3 G3 M3 4 तस्यांगा(M2 °गं) न्यपतत्राम (Ś1 Ñ2 V1.2.4 D1.7 M3 °द्राम [except M2 sic]). —^{b}) D14 विदग्धस्य; Cg as in text (for निर्दग्धस्य). Dt D8 G4 महात्मनः; Cg as in text (for °ना). Ś1 D1.2.5.7.10–12 हिम(D1.2.7 विंध्य)शैलसमीपतः; Ñ V B D13 सद्यः सर्वाण्यशेषतः; M4 सद्यः स्वस्तान्यशेषतः. —^{c}) B4 अशरीरं; D4 अशरीरी; T3 ते शरीरि (sic), Cg as in text (for अशरीरः). —^{d}) Ck हि; Ct ह (as in text). Ś1 D1–3.5 7.11.12 तेन महात्मना; M3 देवेन चक्षुषा (for देवेश्वरेण ह). Ñ V B D10.13 M4 एवं कोपान्महात्मना (D13 °नः).

14 B2 transp. 14^{ab} and 14^{cd}. —^{ab}) D1 स ख्यातस् (for विख्यातस्). Ñ2 V B D3.7.10 ततः (for तदा). B1 राघवः; D11 राघवैः (for राघव). M4 ततः प्रभृति कामश्च ख्यातोनंग इति प्रभो. —^{c}) D1 सुबाहु- (for स चाङ्ग-). D11 प्रिषणः (sic) (for -विषयः). —^{d}) Ś1 B2 D1–3.5.7 यत्रांगानि; D9 स्वशरीरं (for यत्राङ्गं स). T2 (after corr. *sec. m.* as in text).3 G2 ह्य; Ck as in text (for ह). D4.11.12 यत्रांगं(D12 °गा) प्रमुमोच ह. —For 14^{cd}, Ñ V B1 3.4 D10.13 M4 subst., while B2 ins. after 14^{ab}.

637* अनङ्ग इति देशोऽयं ख्यातः कामाङ्गनाशनात् ।

[M4 अंगा इति स (for अनङ्ग इति). Ñ V1 B3 -शासनात् (for -नाशनात्).]

15 After 15^{a}, Ñ V B2–4 D10.13 M4 ins. :

638* कामस्य रघुनन्दन ।
तस्यायतनमत्रेदं.

[(l. 2) B4 आयत.म्; D10 आय नम्. V4 B2 एव (for अत्र).]

On the other hand, M3 (discards ^{bcd} with + sign below them) ins. (*inf. lin. sec. m.*).

639* श्रीरुद्रस्य महात्मनः ।
अतोऽत्र मुनयो राम कुर्वन्ति तप उत्तमम् ।
मोक्षधर्मपरा वीर तेषां पापं न विद्यते । (cf 15^{cd})
शिष्या धर्मपरा भूत्वा शुश्रूषां कुर्वते सदा ।

—^{b}) Ñ1 यस्येमे; V2 तस्यैते; D2 ततोस्य (for तस्येमे). Ñ V B D10.13 M4 परमर्षयः. B1 कामस्य रघुनंदन (= l. 1 of 638*). —^{c}) Ś1 D2.3 5 7.11.12 शिष्टा; Cg.k.t as in text (for शिष्या) Ś1 D5.9 G1 वीरा (D9 G1 °रास्); D11.12 धीराः (D12 °रा); K (ed.) नित्यं (for वीर). —^{d}) Ś1 D1.5.11.12 नैषां; Cg.k.t as in text (for तेषां). D11 पाप (sic) (for पापं). Ś1 D1.5.11.12 हि; Cg.k.t as in text (for न). —For 15^{cd}, Ñ V B D10.13 M4 subst., while D11 ins. after 15 :

640* तपोदमरताः शिष्याः पुराणा ब्रह्मवादिनः ।
निवसन्त्यत्र निरतास्तपोनिर्धूतकल्मषाः ।

[B1 D11 om. l. 1. —(l. 1) Ñ1 -धर्म-; V2 B4 D10 -दान- (for -दम-). Ñ V B (except B1) D10 13 सर्वे (for शिष्याः). M4 सत्य- (for ब्रह्म-). —(l. 2) V4 [आ]त्म-; B1 [अ] * (for [अ]त्र). V1 B4 नियतास् (for निरतास्). D11 तपोभिर्धूतकल्मषा (for the post half).]

16 ^{a}) D11 र * नीं (for रजनीं). Ñ V B D10.13 M4 एकां (for राम). —^{b}) Ś1 Ñ V B D1.2 5 7 10–13 T3 वसामः; D3 * सामः; D4 9 वत्स्यामः (for वसेम). V2 -लोचन; V3 D7.11 -दर्शनः; B4 -दर्शनं; D13 G3 -दर्शना: (for -दर्शन). M4 सुखं वत्स्यामहे वयं. —M4 om. 16^{cd}. —^{d}) D9 विचरि° (for श्वस्तरिष्यामहे). Ś1 Ñ V B D5.10 12 तरि(Ñ2 V3 4 भवि)ष्यामः (B4 °मि) प्रपद्य वै (Ñ1 परेद्युहि [sic], Ñ2 V1–3 B D10 परेहनि; V4 परिद्यपि); D2.3.7 वत्स्यामः ससुखं निशां, D11 13 गमिष्यामः परेहनिः. —After 16, all MSS. (except D2.3.7 M2) Cg.k.t ins. :

641* अभिगच्छामहे सर्वे शुचयः पुण्यमाश्रमम् ।
इह वासः परोऽस्माकं सुखं वत्स्यामहे निशाम् ।
स्नाताश्च कृतजप्याश्च हुतहव्या नरोत्तम ।

G. I. 26 19 B. I. 23. 17 L I 21 19 तेषां संवदतां तत्र तपोदीर्घेण चक्षुषा ।
विज्ञाय परमप्रीता मुनयो हर्षमागमन् ॥ १७
अर्घ्यं पाद्यं तथातिथ्यं निवेद्य कुशिकात्मजे ।
रामलक्ष्मणयोः पश्चादकुर्वन्नतिथिक्रियाम् ॥ १८
सत्कारं समनुप्राप्य कथाभिरभिरञ्जयन् ।
न्यवसन्सुसुखं तत्र कामाश्रमपदे तदा ॥ १९

इति श्रीरामायणे बालकाण्डे द्वाविंशः सर्गः ॥ २२ ॥

[Ś1 D1 5 12 om l. 1 and 3, D14 T1.2 G4 om. l. 2; Ñ V B D10 11 13 M4 om. l. 3 D9 G1 2 M1.3 transp. l. 2 and 3. —(l. 1) ❀ Ct अभिगच्छामहे व्यत्ययात्तङ् हे इति पृथक्पद वा । परो युक्ततर' । ❀ V3 B1 M4 स्नात्वा; G4 शीघ्र (for सर्वे). Ñ V1.2 4 B2–4 D10 13 अभिगच्छाम च स्नात्वा; D11 अभिगच्छ महाबाहो (for the prior half). D11 उभयो'; M4 मुनीनां (for शुचय') —For ins. see below —(l. 2) M4 वास (for वास'). G1–3 M1.4 परो (G1 परा; G2 पुरो, M4 इम) राम (for परोऽस्माक). Ś1 Ñ V B D1 5.9–13 इह कामाश्रमे राम; M3 इहैव सत्कृता राम (for the prior half). V2 स्वय (for सुख). M4 वयं (for निशाम्). Ś1 D1 5 9 11.12 वत्स्याम ससुख निशां (= 16[d] in D2) (for the post. half). Cg.k.t no comm. on l. 2]

—After l. 1, D11 ins. :

642* गङ्गायाश्च सरय्वाश्च संगमे सरितोः शुभे ।

17 D1 om. from तत्र up to 17[b]. —[a]) Ñ2 B3 D10 प्रवदताम्; B4 समुद्यताम्; D2 संवदमाम् (sic), D5 संवसताम्; T2 सुवदतां; Cr.m.g.k t as in text (for संवदतां). Ś1 Ñ2 V1.3 4 B1–3 D5.7 9–13 एवं; Ñ1 V2 B4 D2.3 एव; Ck as in text (for तत्र). M4 अथ तानागतान्दृष्ट्वा. —[b]) M4 ततः सिद्धेन (for तपोदीर्घेण). —[c]) D7 परमं प्राप्य; Ck परमं° (for परमप्रीता). M4 प्रागेव च महात्मान. —D7 om. (hapl.) 17[d]–19[a]. —[d]) M4 ऋषयो. Ś1 D5.12 द्रष्टुम्; D1–3.9.11 [ऽ]भ्याशम्; Cg k as in text (for हर्षम्). Ś1 D1–3.5.9.12 आगताः; Ck as in text (for आगमन्).

18 D7 om. 18 (cf. v.l. 17). —[a]) Ñ V1 B D10 M4 तेभ्यः; V2 तेषां; Cg as in text (for अर्घ्यं). T3 पाद्यमर्घ्यं (by transp.). Ñ V1–3 B D10 M4 च विधिवत्; V4 च विविधं; D2.3 11 12 अथा°; G1 तथादित्यं (sic), Cg t as in text (for तथातिथ्यं). —[b]) Ñ V1–3 B2–4 D10 M4 प्रयु- (V3 °सृ; B4 °पू)ज्य; V4 B1 पूजां च; D11 नि*द्य; T3 विज्ञाप्य (for निवेद्य). —[c]) V4 -लक्ष्म*°. Ñ1 एव; Ñ2 V B D10.13 एवम् (for पश्चाद्). —[d]) M1 [अ]कुर्वत; M4 प्रायुंजन् (for अकुर्वन्). Ñ1 [अ]कुर्वन्नतिथिसत्क्रियां.

19 D7 om. 19[a] (cf. v l 17). —[a]) Ś1 Ñ V B D1 2.5 10–13 परमं°; D3 परमं प्राप्तं; Cm g t as in text (for समनुप्राप्य). M4 प्राप्य तां तत्क्रियां तत्र. —[b]) Ś1 Ñ V1.3 B D3 5 7 10–12 M4 अभि(B4 D12 * *)रम्य च; V2.4 D1.2.13 °गम्य च; Cr.m.g.k as in text (for अभिरञ्जयन्). ❀ Ct अभ्यरञ्जयन् अडभावः आर्षः । तदाश्रमस्थान्नृपीनिति शेषः । यद्वा सत्कारं समनुप्राप्य तं प्रापय्य विश्वामित्रादींस्तदाश्रमस्था ऋषयोऽभ्यरञ्जयन्नित्यर्थः । ❀—After 19[ab], Dt D4.6. 8 9 14 S (except M4) Cm.g.k.t ins. .

643* यथार्हमजपन्संध्यामृषयस्ते समाहिताः ।
तत्र वासिभिरानीता मुनिभिः सुव्रतैः सह ।

[(l. 1) D4.14 T1 2 G4 M3 मुनयस् (for ऋषयस्). —(l. 2) D6 °*र् (for वासिभिर्). D9 तत्र स्वाशीर्भि(र्भीं) रात्री तां (for the prior half). M3 संवृतैस् (for सुव्रतै').]

—[c]) Ś1 Ñ V1.3 4 B D2.3 5 7 9–12 न्यवसंस्ते (D9 °स्तु), V2 न्यवसंत; Dt D1 न्यवसत्सु- (D1 °त्स-); D13 अवसंस्ते; T3 न्यवसंस- (sic), M4 नावसंस्ते. Ñ V B D10.13 M4 महात्मानः (for सुखं तत्र). —[d]) V2 कामाश्र*पदे. Ś1 Dt D1.2 (after *pr. m.* corr. as in text).7 8 11 तथा; Ñ V B D10.13 M4 सुखं; D3 सदा (for तदा). —After 19, Dt D4.6.8 9.14 S Cg ins. ·

644* कथाभिरभिरामाभिरभिरामौ नृपात्मजौ ।
रमयामास धर्मात्मा कौशिको मुनिपुंगवः ।

[(l. 1) M2 अनु- (for first अभि-). M2 अनुरक्तौ (for अभिरामौ). —(l. 2) M4 [ऽ]नुपमद्युतिः (for मुनिपुंगव.).]

Colophon. —*Kānda name* Ś1 Ñ2 D1.4.10–12 om. V1–3 B आदि°; D3 अयोध्या°. —After Kānda name, B1 2.4 ins. बालचरिते. —*Sarga name* · Ś1 Ñ V B D1–3.5. 7 9.10 12 कामाश्रमनिवासः (V2 °गमनं), D11 ताडकाप्रवेशः. —*Sarga no* (figures, words or both) Ś1 Ñ1 V1.4 B1.4 D3 5.11.12 om. both. Ñ2 B2 3 D9.10 26, V2 28, V3 25; Dt D4.6.8.14 S 23, D1.7 19, D2 20. D13 -कांडे-यो विं-श्रमनि-नाम (dash indicates lacuna). —After colophon, T2 concludes with श्रीरामचन्द्राय नमः; G1.2 4 श्रीरामाय नमः; G3 श्रीमते रामानुजाय नमः; M2 श्री……मः.

२३

ततः प्रभाते विमले कृताह्निकमरिंदमौ ।
विश्वामित्रं पुरस्कृत्य नद्यास्तीरमुपागतौ ॥ १
ते च सर्वे महात्मानो मुनयः संशितव्रताः ।
उपस्थाप्य शुभां नावं विश्वामित्रमथाब्रुवन् ॥ २
आरोहतु भवान्नावं राजपुत्रपुरस्कृतः ।
अरिष्टं गच्छ पन्थानं मा भूत्कालस्य पर्ययः ॥ ३
विश्वामित्रस्तथेत्युक्त्वा तानृषीनभिपूज्य च ।
ततार सहितस्ताभ्यां सरितं सागरंगमाम् ॥ ४
अथ रामः सरिन्मध्ये पप्रच्छ मुनिपुंगवम् ।
वारिणो भिद्यमानस्य किमयं तुमुलो ध्वनिः ॥ ५
राघवस्य वचः श्रुत्वा कौतूहलसमन्वितम् ।
कथयामास धर्मात्मा तस्य शब्दस्य निश्चयम् ॥ ६
कैलासपर्वते राम मनसा निर्मितं सरः ।
ब्रह्मणा नरशार्दूल तेनेदं मानसं सरः ॥ ७   G. I. 27. 7 B. I. 24. 9 L. I. 22 7

23

1 [a]) M2 विमलौ; Cg as in text (for विमले) —[b]) D2–4.10 11 M2 कृत्वा (for कृत-). B4 °*रिंदमौ. —D7 om. 1[cd]. —[c]) V1 नमस्कृत्य. —[d]) Ñ V B D10 M4 उपेयतुः; Dt °गमत् (sic), D13 प्रजग्मतुः (for उपागतौ).

2 [a]) B4 D4 M4 तु; Cg as in text (for च). Ś1 D1–3.5 7 12 सर्व एव (D7 °तन्); D11 सर्वे ते वै (for ते च सर्वे). D1 महात्मानं. —[b]) Ś1 D1–3 5.7.11 12 ऋषयः (for मुनयः). Ś1 Ñ V B D1–3 5.7 10–13 M4 सूर्यवर्चसः (M4 °तेजसः); D9 शंसित°; M3 संशाति° (for संशितव्रताः). —[c]) Ś1 D1–3.5.7.12 °तस्थुः; V4 °स्पृश्य; Cm.g t as in text (for उपस्थाप्य). D1 वाचं (for नावं). —B4 om. (hapl) 2[d]–3[a]. —[d]) D1 यथा (for अथ). D12 [अ]ब्रवीत् (sic) (for [अ]ब्रुवन्).

3 B4 om. 3[a] (cf. v.l 2). —[a]) B1 आरोहयतु (hypermetric), D6.9 °हंतु; Cm.g as in text (for आरोहतु). D4.9 M2 शुभां (for भवान्) Ñ2 V3 B2 3 D10 आरोह भगवन् (B3 °वान् also in m.) T3 ब्रह्मन् (for नावं). —[b]) V4 विश्वामित्र-; B4 रा*पुत्र-. Ś1 D1–3.5.7 11 -पुरःसरः (D1 °रं), V1 °स्ततः; D12 पुरःशयः; Cg.k.t as in text (for -पुरस्कृतः). D10 मा ते कालात्ययो ह्यभूत् (= 3[d] in D10). —[c]) V2 4 B2 (marg also) अविघ्नं; Cr m.g k.t as in text (for अरिष्टं). —[d]) D4 Cg k °विपर्ययः (for कालस्य पर्ययः). Ñ V B D10 13 M4 मा ते (M4 च) कालात्ययो हि (Ñ2 om. हि [submetric]) भूत् (V1–3 B D10 ह्यभूत्; V4 D13 भवेत्; M4 °स्तु ते).

4 [a]) T3 तदा (for तथा). —[b]) B2 तापसान् (for तानृषीन्) Ś1 D1 2.5 7.11.12 प्रत्यपूजयत्; Ñ V B1–3 (m. also as in B4) Dt D6 8.10.13 M4 प्रति (Dt °त्य) पूज्य च (V1 सः); B4 प्रतिगृह्य°; D3 प्रपूजयन् (submetric); T2 (after corr *sec m* as in text) अधि°; G1 3 °वाद्य च (for अभिपूज्य च). —[c]) Ś1 Ñ V B D1–3 5.7 10–13 सरितं पुण्यां (for सहितस्ताभ्यां). —[d]) Ś1 Ñ V2–4 B (B2 marg.) D1–3.5.7.9–13 सरयूं; V1 B2 जाह्नवीं (for सरितं). Ñ V B D10.13 विमलोदकां; D2.11 सागरांगनां; Cg.k t as in text (for सागरंगमाम्). —After 4, Dt D4 6 8.9 14 S (except M4) ins (Cg comm on l 1, Ck on l. 1-2 and Ct on l. 1–3)

645* ततः शुश्राव वै शब्दमतिसंरम्भवर्धितम् ।
मध्यमागम्य तोयस्य तस्य शब्दस्य निश्चयम् ।
ज्ञातुकामो महातेजाः सह रामः कनीयसा ।

[(l. 1) Dt D6 8 तत्र (for तत). D14 T G2–4 M1 °त; G1 M2.3 शुश्रु (G1 °श्रा [sic]) वतु (for शुश्राव वै). Dt D6.8 तोय-, M3 अभि- (for अति-). T3 -गभीर- (for -संरम्भ-). D6 -*धित (for -वर्धितम्) —(l. 2) D9.14 T (except T3) G M1–3 om the post half of l. 2 and the prior half of l. 3.]

5 [a]) Ñ V B D10 तत्र; D13 ततो; Cm g.k, as in text (for अथ). Ś1 D1–3 5 7 11 12 राघव (D7 °*) स्तु (for अथ रामः). —[b]) V1 प्रयच्छ (for पप्रच्छ). V3 °सत्तमं; M4 कुशिकात्मजं (for मुनिपुंगवम्). —[c]) V2 B3.4 वारिणा; Cm g as in text (for वारिणो). Ñ V B D10 13 भिद्यत इव (V2 °ते तीरं); Cm g k.t as in text (for भिद्यमानस्य). Ś1 D1–3.5.7.11.12 वा (D11 गि) रीणां (D2 वीराणां) भिद्यमानानां. —[d]) Ś1 D1–3 5 7 11 12 एष; Ñ B स्वयं (B1 °थं); V3 D10 M4 त्वयं; V4 मुने (for अयं). Ś1 D5.11 12 विमलो°; Ñ V B D10.13 बलवान् स्वनः; D1–3.7 विपुलो°; D9 तुमुल°; Cg k as in text (for तुमुलो ध्वनिः).

6 [a]) Ñ V B1 3.4 D10.13 M4 इति राम-; B2 इति तस्य, Cm g.k as in text (for राघवस्य). Ś1 D5 12 तु तच्च (for वचः). G3 M2 रामस्य वचनं. —[b]) Ñ2 V3 B3.4 D4.10 M4 -समन्वितः. Ś1 D1–3.5.7 11 12 जातकौतूहलं वचः (D2.3.7.11 °लो मुनिः). —[c]) D11 कृपयामास (sic). Ñ V B D10.13 भगवान् (for धर्मात्मा). —[d]) Ñ V1–3 B D10.11.13 विस्तरं (V1 °रः); V4 कारणं; Cm g t as in text (for निश्चयम्).

7 [a]) D1–3.5 7.12 °से (for कैलास-). Ñ V B D10.13 M2.4 -शिखरे (for -पर्वते). Cg कैलासपर्वते (as in text). D3.11 रम्ये (for राम). —[b]) V4 ब्रह्मणा; D10 om. (hapl.) म in मनसा. V1 निर्मितः (for निर्मितं). B1 transp. मनसा and निर्मितं. Ñ1 V1 शरः (sic), Dt D6.8 परं; Cg as in

G 1 27 8
B 1 24 9
L. 1. 22 8

तस्मात्सुस्राव सरसः सायोध्यामुपगूहते ।
सरःप्रवृत्ता सरयूः पुण्या ब्रह्मसरश्च्युता ॥ ८
तस्यायमतुलः शब्दो जाह्नवीमभिवर्तते ।
वारिसंक्षोभजो राम प्रणामं नियतः कुरु ॥ ९
ताभ्यां तु तावुभौ कृत्वा प्रणाममतिधार्मिकौ ।
तीरं दक्षिणमासाद्य जग्मतुर्लघुविक्रमौ ॥ १०
स वनं घोरसंकाशं दृष्ट्वा नृपवरात्मजः ।
अविप्रहतमैक्ष्वाकः पप्रच्छ मुनिपुंगवम् ॥ ११
अहो वनमिदं दुर्गं झिल्लिकागणनादितम् ।
भैरवैः श्वापदैः कीर्णं शकुन्तैर्दारुणारवैः ॥ १२

text (for सरः). —Ñ2 V2 G4 om. (hapl.) 7^{cd}. —^{c}) Ś1 D5 11.12 रघु-; G2 M1 मुनि- (for नर-) Ñ1 V1 3.4 B D10 13 ब्रह्मणा प्रागिदं य(V1 त)स्मात्. —^{d}) Ñ1 V1 3.4 B1 3 D10 13 तद्भून् (V1 अभूत्तन् [by transp], V4 °यं), B4 तस्मात्तन् (for तेनेदं) Ś1 D1–3 5 7 11.12 मानसं नाम (D2 मान [metathesis]) तेन तत्.

8 ^{a}) Ś1 D1–3 5 7.9 11 12 प्रसूता सरयूः; M2 °सरयूः (for सुस्राव सरसः) —Ś1 D3 7 om (hapl.) 8^{bc}. —^{b}) D1 अभ्यधावत; D2 अभ्यगात्पुरीं; D5 12 अभ्यभावयत्; D11 असिमागमत् (sic), M4 °गूहति; Cr m g as in text (for उपगूहते) —For 8^{ab}, Ñ V B D10.13 subst. ·

646* सरसो मानसात्तस्मादयोध्यामनु शोभना ।

[V3 नामसात् (metathesis); V4 °सस् (for मानसात्). B3 यस्माद् (for नस्माद्). V2 यत्र (for अनु). V1 गोचरा, B3 (m. also).4 शोभिना (B4 °ता) (for शोभना).]

—^{c}) Ñ V B D10 13 नदी प्रसूता; D1.2.5.9 11.12 M4 °प्रसूता; Cm t as in text (for सरःप्रवृत्ता). ❀ Ck: तस्याः सरः प्रवृत्तत्वात् सरयूरिति नाम । ❀ —^{d}) D5 ब्रह्मरसच्युता.

9 ^{a}) M2 3 Cm तुमुलः; Cg as in text (for अतुलः). Ś1 D1–3 5.7.11 12 शब्दोयं विपुलस्तस्या (Ś1 °स्यां); M4 एष तस्य महाञ्शब्दो. —^{b}) Ś1 D1–3 5.7.11.12 जाह्नव्याम्; Cm.t as in text (for जाह्नवीम्). M4 अतिवर्तते. —For 9^{ab}, Ñ V B D10 13 subst.:

647* जाह्नवीमभिवर्तिन्यास्तस्याः शब्दोऽयमीदृशः ।

[Ñ1 V2–4 B3.4 (both m. also) अभि(B3 इति)वृत्तायास्; V1 D10.13 अति° (for अभिवर्तिन्यास्).]

—^{c}) Ś1 Ñ2 V3 B2.3 (m. also) D1.2.5.10–13 -संघर्षजो; Ñ1 V1.4 B1 3 4 -संहर्षजो; V2 -संकर्षजो; D3.7 -संघट्टजो; Cg.k as in text (for -संक्षोभजो). —^{d}) D6 प्रणामो (sic), G2 प्रमाणं (metathesis) (for प्रणामं). Ś1 Ñ V B D1–3.5 7 10–13 प्रय(V1 °ण)तः; D9 °तं; Cg as in text (for नियतः).

10 ^{a}) Ś1 D1–3.5.7 M4 उभाभ्यां; D11 प्रणामं; D12 तुल्याभ्यां; G2 M1 तस्यां°; Cr.m g k.t as in text (for ताभ्यां तु). M4 एव तौ (for तावुभौ). —^{b}) D11 संगमे नरसत्तमौ. —For 10^{ab}, Ñ V B D10 13 subst.:

648* चक्रतुस्तौ नमस्ताभ्यां नदीभ्यामथ राघवौ ।

[V4 नमस्कार, D13 मनस्° (metathesis) (for नमस्ताभ्यां). V4 नदी ताम् (for नदीभ्याम्). B4 अभि (for अथ).]

B2 cont.:

649* प्रणामं प्रयतौ कृत्वा संगमे नरसत्तमौ ।

B3 cont. (after 648*):

650* विश्वामित्रस्य वचसा भक्त्या परमया युतौ ।

—D11 om. (hapl) 10^{cd}. —^{c}) Ñ V1 2 B1–3 (B3 m. also as in text) D10 13 परं समासाद्य; V3 4 B4 परम° (for दक्षिणमासाद्य). —^{d}) D12 -विक्रमे (sic).

11 ^{a}) Ś1 D1–3 5 7 9 12 तद्; Cm g as in text (for स). Ś1 D1–3 5 7.12 °संनादं; D9 (marg. gloss) भयंकर-दर्शनं; Cg k.t as in text (for घोरसंकाशं). —^{b}) D14 transp. नृप and वर. Ś1 Dt D1–5.7–9.12 G1 2 M1.3 नर-वरात्मजौ (Dt D4 8 G1 2 M1.3 °जः) (for नृपवरात्मजः). T3 पृष्टवान्नृवरात्मजः. —^{cd}) Ś1 D5.12 ततः समंतात्तौ वीक्ष्य; D1 3.7 ततो वनं तदिक्ष्वाकू (D3.7 °काव्) (for ^{c}). Ś1 D3 5 7.12 आपृच्छेतां मुनिं तु तौ (D12 तदा), D1 संपृच्छेतां मुनिं च तौ (for ^{d}) D2 ततो नमंताविक्ष्वाकावपृच्छंतां मुनिं उभौ; D9 तदा पप्रच्छतुर्भूयो मुनिमिक्ष्वाकुनंदनौ. —For 11, Ñ V B D10.11.13 M4 (1 2 only) subst.:

651* अथानुपदमेवान्यद्वनं घोरमरिंदमौ ।
दृष्ट्वा पप्रच्छतुर्भूयो मुनिं तं नृवरात्मजौ ।
कस्येदं मेघसंकाशं वनं घोरं प्रकाशते ।

[(l. 1) V2 अथात्य° (sic), V4 °पद; B3 (marg. also as above) तथा° (for अथानुपदम्). V3 वलं (sic) (for वनं). D10 अनिंदितौ (for अरिंदमौ). —(l. 2) Ñ1 पप्रच्छ*. Ñ2 B3 (marg. also as above) D10 वीरौ (for भूयो). V2 D11 नृप-, D13 तौ° (for तं नृ-). B1 °दशरथात्मजौ, M4 वन नृपसुतौ मुनि (for the post. half). —After l. 2, M4 reads l. 2 of 652*. —(l. 3) V3 वल (sic) (for वन). D13 प्रचक्षते (for प्रकाशते).]

12 ^{a}) Ś1 D5 11.12 घोरं; D2 दीर्घं (for दुर्गं). Ñ V1–3 B D10 13 दुर्गं(V2 B1 °र्गं)पक्षिगणाकीर्णं; V4 बहुपक्षगणाकीर्णं (sic). —^{b}) V1 D11 T2 G1 3 M2 झल्लिका-; V4 विंदिका-; D2 उल्लीका- (sic), Cm g k.t as in text (for झिल्लिका-). D9 -स्वन-; D13 -गज- (for -गण-) Dt D6.8 -संयुतं (for -नादितम्). —D11 reads 12^{cd} after 652*. —^{c}) Ś1 D1–3 5 7 11 च समाकीर्णं; D4.9.14 T1.2 G1 4 M2 3 °पूर्णं; M4 °घोरैः (for श्वापदैः कीर्णं). D12 धरवैग्धसमाकीर्णं (sic); T3 श्वापदैर्हिंस्रपशुभिः. —^{d}) D1.11.12 G1 M4 शकुनैर् (for शकुन्तैर्). Ś1 D1–3.5.7.11.12 G3 दारुणस्वनैः; D4.9.14 S (except G3) Cm दारुणा(D4 M4 °णैर्)रुतैः (T2 °यतं; M4 °युतं); Cr.k.t as in text (for दारुणारवैः).

नानाप्रकारैः शकुनैर्वाश्यद्भिर्भैरवस्वनैः ।
सिंहव्याघ्रवराहैश्च वारणैश्चापि शोभितम् ॥ १३
धवाश्वकर्णककुभैर्बिल्वतिन्दुकपाटलैः ।
संकीर्णं बदरीभिश्च किं न्विदं दारुणं वनम् ॥ १४
तमुवाच महातेजा विश्वामित्रो महामुनिः ।
श्रूयतां वत्स काकुत्स्थ यस्यैतद्दारुणं वनम् ॥ १५
एतौ जनपदौ स्फीतौ पूर्वमास्तां नरोत्तम ।
मलदाश्च करूषाश्च देवनिर्माणनिर्मितौ ॥ १६
पुरा वृत्रवधे राम मलेन समभिप्लुतम् ।
क्षुधा चैव सहस्राक्षं ब्रह्महत्या यदाविशत् ॥ १७
तमिन्द्रं स्नापयन्देवा ऋषयश्च तपोधनाः ।
कलशैः स्नापयामासुर्मलं चास्य प्रमोचयन् ॥ १८

G. I. 27. 18
B I 24 20
L I 22. 18

13 Ś1 D1–3 5 7 12 om. 13 and 14 —[b]) D4 भैरवैः स्वनैः. —[d]) D4 14 T G1 2 4 M1 3 चोप-; D9 चैव, G3 उप- (for चापि).

14 Ś1 D1–3.5 7.12 om. 14 (cf. v.l. 13). —[a]) D6 धवाश्वक**कुभैर्; D9 धवैश्च ककुभिश्चापि. —[b]) Cg मरु- (for बिल्व-). D4 -किंशुक- (for -तिन्दुक-). —[d]) Dt D6 8 तु; Ct as in text (for नु). D4 9 T3 Ck किं त्वेतद्; D14 T1.2 G2–4 M1–3 किं न्वेतद्; G1 किं चैतद्; Cg as in text (for किं न्विदं) —For 12[c]-14, Ñ V B D10 11 13 M4 (D11 M4 for 13-14 only) subst. :

652* नानामृगगणैर्घोरैर्वाशमानैर्विनादितम् ।
सिंहव्याघ्रवराहर्क्षखड्गिकुञ्जरसेवितम् ।
धवाश्वकर्णकुटजपाटलाबिल्वतिन्दुकैः ।
द्रुमैः कंटकिभिश्चैव कीर्णं किन्त्विदमुच्यताम् ।

[V2.4 D11 13 om. (hapl.) l 1. —(l 1) D10 नानामृ*-. B1 वाश्यमानैर् (sic); B3 (marg. as above) व्याप्यमानैर् (for वाशमानैर्). M4 नानाप्रकारैश्च मृगैर्वाश्यद्भिर्भैरवै स्वरैः (cf. 13[ab]). —M4 reads l. 2 after l. 2 of 651*. —(l. 2) Ñ1 -वराहस्य. V1 D13 -वर्हि-; V2 B4 D11 M4 -खड्ग- (for -खड्गि-). —(l. 3) V2 3 धराश्व°, V4 वराश्व°, D11 °**- (for धवाश्वकर्ण-). Ñ1 -पाटलाविंदतिंदुकै; V4 -पाटलाशोकचंपकैः; D11 विल्वतिकुककत्तणै (for the post. half). D13 धवाश्वक कुटजपापाटलातिंदुतिंदुकै. —(l. 4) D11 तथा (for द्रुमै). V2 B1 D13 इदम् (for त्विदम्). V4 B1 3 (marg. also) उच्यते. D11 सगतैश्च समावृत्तं (for the post. half)]

—Thereafter D11 reads 12[cd].

15 D14 reads 15 in marg. (*sec. m.*) —[a]) Ñ V B1–3 D10 13 ताव्; B4 ताम् (sic) (for तम्). Ñ V B D10.13 M4 तयोर् (B2 M4 ततो; B4 *°) वाक्यं (for महातेजा). Ś1 D1–3.5.7.9.11.12 तयो (D11 °*) स्तद्वचनं श्रुत्वा. —[b]) Ś1 D5.12 महानृषिः. Ñ V B D10.13 M4 श्रुत्वेदं (V1 °त्वैवं; B3 [marg. also].4 °त्वैव) भगवान्मुनिः (B1 M4 °नृषिः). —[c]) Ñ V B D10.13 M4 इत्युपामंत्र्य; D1 वचनं वत्सौ; D2.3.7.11 वत्सौ (D2 वत्स; D11 यस्य) काकुत्स्थौ (for वत्स काकुत्स्थ). —[d]) Ś1 D1–3.5.7.9.12 [इ]दं भैरवं; Cg.k as in text (for [ए] तद्दारुणं). Ñ V B D10.13 M4 भ्रातरौ रामलक्ष्मणौ; D11 भैरवस्वनमुत्तमं.

16 [a]) Ś1 D1–3 5 7.11 12 शिवौ; Ñ V B D10 13 अयं; Cm.g k as in text (for एतौ) Ñ V B D10 13 °पदः; G4 °पद- (for जनपदौ). Ś1 Ñ V B D2.3.5 10 12 13 श्रीमान्; D1.7.9 श्रीमत्; Cm g k t as in text (for स्फीतौ). —[b]) D1 सर्वम् (for पूर्वम्). Ś1 D1–3.7.11 M4 नरोत्तमौ. Ñ V B D10.13 पूर्वमासीन्महर्द्धिमान्. —[c]) Ś1 D1–3 7.9 11.12 मालवश्; Ñ V1 B3 4 D10 मलजाश्; V2.4 B1.2 (after corr. as in Ñ) मलजश्; D5 मलंवश् (sic), D13 मलवाश् (sic); Cr m g.k t as in text (for मलदाश्). Ś1 V2 B1 D1.5 11–13 करुष (D11 °षा) श्च; V4 करजश्च; B2 D3.7 10 कलूष (B2 [after corr.] D10 °षा) श्च; D2 सकारूषो; D9 कुरुपश्च; Cr.m g.k °शाश्च (for करूषाश्च) V3 मलयेकरुषाश्चैतौ. —[d]) D5.12 दैव- (for देव-). Ñ2 V1 B3.4 D10.13 -निर्मिताः (for -निर्मितौ). Cr.m.g t as in text (for [d]). ❀ Ck देवनिर्माणेन निर्मितनामधेयौ । ❀

17 [a]) Ñ V B D10.13 सखा (B4 °हा) यं नमुचिं हत्वा. —[b]) Ñ2 मनेन (sic); B1 (marg. also) पापेन; T3 *तेन; Cg k.t as in text (for मलेन). Ś1 Ñ V B D1.2.5.7 9–13 M4 समभि (V4 °*) प्लुतः; D3 स*भिप्लुतं; Cg as in text. —[c]) Ś1 D1–3.5.7.11.12 क्षुध (D1 °धि [sic]) या च; Ñ V B D10.13 क्रोधाच्चै (B2 °चै) व; Dt क्षुधौ° (sic), D9 तद्वधाच्च; G1 क्षुधयैव; Ck cites as in text (for क्षुधा चैव). ❀ Cg.t : क्षुधा बुभुक्षया...... । ❀ Ś1 Ñ V B D1–3.5.7.9–13 M4 सहस्राक्षो (D1 °क्षे). —[d]) Ś1 D1–3.5.7.9.11.12 °हत्यां; Cg.k.t ब्रह्महत्या (as in text). Dt D3.4.6.8 T3 M3 Cg समा-; D1.2 तदा-; D11 यथा- (for यदा-). Ñ V1–3 B D10.13 मित्रध्रुग्भ- (B °ध्रग्भ; D13 °द्रुग्भ) गवा (V1 °*व) न्किल; V4 मित्रध्रुग्गुणवान्पुरा; M4 ब्रह्महा भगवान्किल.

18 [a]) D3.7 तद् (for तम्). Ś1 D1–3.5.7 9.11 12 ऋ (D2 वि) षयः; Dt D6.8 मलिनं; Cm g as in text (for स्नापयन्). Ś1 D1–3 5.7 9.11.12 सर्वे (for देवा). Ñ V B D10 13 M4 तमिह स्ना (V1 3.4 स्न; B2.4 M4 स्था) पयामासुर्. —[b]) M3 कलशैश्; Cr.m.k as in text (for ऋषयश्) Ś1 D1–3.5.7 9 11.12 सर्वैर् (Ś1 D12 °वैं; D2 **, D3.11 °वैं) देवग- (D1 °गु) णैः सह; Ñ V B D10.13 देवाः सर्षिगणाः पुरा (V1.2 तथा); M4 देशे सर्षिगणाः सुराः. —[c]) V2 किशलैः (sic); M3 ऋषयः; Cr.m.g.k.t as in text (for कलशैः). Ñ V B D10.13 M4 पुण्य (B3 पूर्ण) सलिलैः (for स्नापया-

G. I. 27. 19 B. I. 24. 20 L. I. 22. 19

इह भूम्यां मलं दत्त्वा दत्त्वा कारूषमेव च ।
शरीरजं महेन्द्रस्य ततो हर्षं प्रपेदिरे ॥ १९
निर्मलो निष्करूषश्च शुचिरिन्द्रो यदाभवत् ।
ददौ देशस्य सुप्रीतो वरं प्रभुरनुत्तमम् ॥ २०
इमौ जनपदौ स्फीतौ ख्यातिं लोके गमिष्यतः ।
मलदाश्च करूषाश्च ममाङ्गमलधारिणौ ॥ २१
साधु साध्विति तं देवाः पाकशासनमब्रुवन् ।
देशस्य पूजां तां दृष्ट्वा कृतां शक्रेण धीमता ॥ २२
एतौ जनपदौ स्फीतौ दीर्घकालमरिंदम ।
मलदाश्च करूषाश्च मुदितौ धनधान्यतः ॥ २३

मासुर्). Ś1 D1–3.5.7.9.11.12 स्ना(Ś1 D1.2.5.11.12 स्न) पयांचकुरमलैः (D2.3.7 °कुः सलिलैः). —[d]) D6 मले (for मलं). M4 व्यपोहयन् (for प्रमोचयन्). Ś1 D1–3.5.7.9.11.12 सलिलै(D2.3.7 अमलै)र्मलशुद्धये; Ñ V B D10.13 पूर्णै(Ñ B2.3 पुण्यै; B1 * *)र्मल(V2.4 °र्मान)समन्वितं (V1.4 B1.2 समाचितं; B3 marg also as in V1 B4 and मपातितं; B4 D13 विशोधनैः); Cg as in text (for [d]).

19 D11 repeats 19–20[b] after 20[ab]. —[a]) D11 (second time) अस्यां (for इह). Ś1 D1–3.5.7.12 तस्यां (D12 °स्यः [sic]) भूमौ (Ś1 D5.12 °म्यां as in text); Ñ V B D10.11 (first time).13 M4 सोस्मिन्देशे (for इह भूम्यां). V3 मनस् (for मलं). Ś1 D2.3.5.7.11 (second time).12 देवा; Ñ V B D10.11 (first time).13 G3 M4 त्यक्त्वा (for दत्त्वा). —[b]) Ñ V2.4 B1–3 D10.11.13 देवः; V1 देवं; V3 B4 D6 (before corr. as in Ñ) देव; Dt D8 देवाः; D1 हत्वा; G3 त्यक्त्वा (for दत्त्वा). Ñ2 V1 B1–3 D3.7.10.13 कालु(B2 °लू)ष्यम्(B3 marg also कौरूप्यम्); V2 कलुषम् ; V3 कल्मषम् ; B4 कौरूष्यम् ; D4.11 (both times, first time before corr. as in Ñ2) कारुष्यम् ; G1.2 करूषम् ; Cr.m.g कारूशम् ; Ct as in text (for कारूषम्). D1 हृ (for च) D9 दत्त्वा कालुषकं तथा; M4 देहतः कार्यमेव च. —[c]) M4 शरीरजे महेंद्रस्तु. —[d]) D11 (first time) अवाप्तवान् ; M4 अवाप सः (for प्रपेदिरे). —For 19[cd], Ñ V B D10.13 subst. :

653* मित्राभिद्रोहसंयुक्तं परं हर्षमवाप्तवान् ।

[V4 मित्राति-. Ñ2 V2 B3.4 -संभूतं, V1 -ससृत (for -संयुक्तं).]

20 D11 repeats 20[ab] (cf. v.l 19). —[a]) Ñ2 B2.3 D10 °लूषश् ; V1.2 D2.9 निष्करूपश् ; B3 (m. also).4 निष्कुरूपश् ; D11 (second time) निःकरूषश् ; T2 °रूजश् (for निष्करूषश्) —[b]) Dt D6.8 शुद्ध; D3 शु*र् ; Cg as in text (for शुचिर्). D6 चंद्रो (sic) (for इन्द्रो). V2 तथा; Dt D5.6.8.13.14 T1.3 G4 M3 (before corr.) यथा; D1.11 (first time) तदा; M4 ततो (for यदा) V B1.2 D9 त्वभूत् ; D1 [अ]न्वभूत् ; D13 ह्यभूत् (for [अ]भवत्) D2.3.7 ह्यभूत्तदा. —[c]) Ñ V B D10 T3 तदा; Dt D2.3.6–8.13 ततो (for ददौ). T3 संप्रीतो (for सुप्रीतो). —[d]) Dt D6.8 प्रादाद् ; D4 प्रभुद् (sic) (for प्रभुर्). M3 अनुत्तमः. Ś1 D1.5.9.11.12 ततो वरमरिंदमः ; Ñ V B D2.3.7.13 ददौ वरमरिंदमः (V1 °मौ); D10 ददौ वरमनिंदितः.

21 [a]) V2 B1 °पद- (for जनपदौ) Ś1 D1–3.5.7.9.12 ख्यातिं (for स्फीतौ). —[b]) Ś1 D1–3.5.7.9.12 कृत्स्ने; V1 *तिं; Cg.k.t cite as in text (for ख्यातिं). B2 (m.) लोके. D11 T3 transp. ख्यातिं and लोके. V4 गमिष्यति (sic). —After 21[ab], D1 ins. (gloss ?)

654* मलः पाप्मा विनिर्दिष्टः कारूषो देहजं मलम् ।

—[c]) Ś1 D5.9.11–13 मालवश् ; Ñ B2–4 D1–3.7.10 मुलजाश् ; V B1 मलज(V3 °य)श् ; Cg.k as in text (for मलदाश्). Ś1 V B1 D5.11–13 करूषश् ; B2 कलूषाश् ; D9 कुरूपश् (for करूषाश्). —T3 G4 om (hapl.) 21[d]–23[c]. —[d]) Ś1 -सह°; D1–3.7.9.12 -सहचा(D7 °वा)रिणः (D9.12 °णौ); D11 °हारिणौ; Cr m g.k.t as in text (for -मलधारिणौ). Ñ V3.4 B2.3 D10 [इ]त्यंगजेन म(V4 स)मांकितौ; V1 B1.4 D13 M4 ह्यं (V1 B1 D13 अं [with hiatus])गजेन ममांकितौ; V2 [अ]नंगजेन समन्वितौ.

22 T3 G4 om. 22 (cf. v.l. 21). —[a]) Ñ V B D10.13 M4 एवमस्तु; D3 **° (for साधु साधु). —[b]) Ś1 D1–3.5.7.9.11.12 शशंसुः पाकशास(D3 °नाश)नं. —[c]) Ś1 D1–3.5.7.9.11 दे(D2 ई)शपूजां (D3 °ज्या)च(Ś1 तु); D12 देश*पूजां; M3 देवस्य°; Ck.t as in text (for देशस्य पूजां). Ś1 कृत्वा (for दृष्ट्वा). —[d]) M3 कृतं (sic) (for कृतां). D2 धीमताः (sic).

23 T3 G4 om. 23[abc] (cf. v.l. 21). —[a]) Ś1 D1.5.11.12 एवं; Cg k as in text (for एतौ) D12 °पद- (for जनपदौ) Ś1 D5.7.9 (after corr. as in text) श्रीमंस् (D5.7 °मान्); D1–3.12 श्रीमत् (for स्फीतौ) —[b]) Ś1 D2.3.5.7.9.12 तुल्यकालम् (D7.12 °*म् ; D9 °लाव्); D1 कामतुल्यौ; D11 तस्मिन्काले (for दीर्घकालम्). D1–3.7.9.11 अ(D1.11 ह्य)रिंदमौ (for अरिंदम) —For 22[c]–23[b], Ñ V B D10.13 M4 subst .

655* देशस्य नाम निर्वृत्तिं श्रुत्वा तां वासवेरिताम् ।
एवमेतौ जनपदौ पूर्वमेव विशब्दितौ ।

[(l. 1) B4 M4 देवस्य (for देशस्य) V1 D13 श्रूयतां (for श्रुत्वा तां). V4 राम (sic) वेरिता —(l. 2) D13 च°; M4 [अ]भि° (for विशब्दितौ) B4 repeats through oversight 21[b] for the post. half.]

—[c]) Ś1 D5.9.11–13 मालवश् ; Ñ1 B2 मलजश् ; Ñ2 V1.2.4 B (B2 m also) D2.3.7.10 मलजाश् ; V3 मलयाः; D1 मालकाश् (for मलदाश्). Ś1 V4 D5.9.11–13 °करूशश्च; V3

कस्यचित्त्वथ कालस्य यक्षी वै कामरूपिणी ।
बलं नागसहस्रस्य धारयन्ती तदा ह्यभूत् ॥ २४
ताटका नाम भद्रं ते भार्या सुन्दस्य धीमतः ।
मारीचो राक्षसः पुत्रो यस्याः शक्रपराक्रमः ॥ २५
इमौ जनपदौ नित्यं विनाशयति राघव ।
मलदांश्च करूषांश्च ताटका दुष्टचारिणी ॥ २६
सेयं पन्थानमावार्य वसत्यत्यर्धयोजने ।
अत एव च गन्तव्यं ताटकाया वनं यतः ॥ २७
स्वबाहुबलमाश्रित्य जहीमां दुष्टचारिणीम् ।
मन्नियोगादिमं देशं कुरु निष्कण्टकं पुनः ॥ २८

G. 1. 27. 28
B. 1. 24. 31
L. 1. 22 28

करूषाश्चेति; B2 °कलूश(m. also °शा)श्च (for च करूषाश्च). —d) Ś1 समृद्धौ; Ñ V1 2 B D4 6 8.10 13 T1 M4 मुदिता (V1 D13 °ताव्); V4 आहिता; Dt T3 मुदितो (sic); D1–3.7 संपूर्णौ(D2 °र्णा); D5 12 संपन्नो (for मुदितौ). Ñ V B D10.11.13 M4 ऋद्धिसंपदा (D11 °संयुतं; D13 °संयुतौ; M4 °मत्तराः); D6 ध * * न्यतः (for धनधान्यतः).

24 a) Ñ V B D10.13 M4 अथ कालस्य महतो. —b) Ñ V B Dt D6 8 10.13 T3 M4 यक्षिणी; Cg as in text (for यक्षी वै). Ś1 D1–3 5.7.11 12 यक्षी दु(D11 °तु [sic]) ष्टप्रचारिणी (D12 °णौ [sic]).—c) V3 वनं (sic) (for बलं). —d) Ś1 D1–3.5.7.9(after corr. m. as in text).12 [अ]निशं युधि(D2 3.7 सदा); Ñ V B D10.13 M4 महाबला; D11 [अ]बला सती; D14 T3 तथा°; Cg as in text (for तदा ह्यभूत्).

25 a) Ñ V B D10 13 M4 सुंदस्य; Cg k.t as in text (for भद्रं ते). —b) Ñ V B D10.13 M4 दैत्य(V1 देश्य [sic])पतेरभूत्; D14 सुंदाय° (for सुन्दस्य धीमतः).—c) D2 [ऽ]त्र स्यात् (for पुत्रो). —d) V4 यस्य (sic); D2 तुल्य- (for यस्याः) T2 शुक्र- (for शक्र-). D11 -पुरोगमः (for -पराक्रमः) —After 25, V2 (after 660*).3 ins. .

656* पशुमानुषसंयुक्तमभक्षयत सर्वशः ।;

while B3 ins. .

657* यस्या भयान्न चलति देवानां च विमानकः ।

—After 25, Dt D4.6.8 9.14 S (except M4) Cg.k ins. :

658* वृत्तबाहुर्महाशीर्षो विपुलास्यतनुर्महान् ।
राक्षसो भैरवाकारो नित्यं त्रासयते प्रजाः ।

[(l. 1) D14 T G2 4 M1.3 °वीर्यो (for महाशीर्षो). —(l. 2) D9 [आ]रावो (for [आ]कारो). G4 त्रासयसे (sic) (for त्रासयते)]

26 a) M4 सोयं (for इमौ). —b) Dt राघवः; D9 दुष्टधीः (for राघव). —For 26ab, Ś1 D1–3 5 7.11.12 subst. :

659* उत्सादयति सा नित्यमेतौ जनपदावुभौ ।;

[Ś1 उत्सादयंति (sic). D2 [अ]सौ (for सा) D12 जिनपदौ (sic) (for जनपदाव्). Ś1 D5.11.12 विभो (D12 °भौ [sic]) (for उभौ).]

while Ñ V B D10 13 subst. :

660* सेयं जनपदं राम समुत्साद्य सुदारुणा ।

[Ñ1 सम, V1 सेम, V2 सेपा (for सेय). V3 जनपदो (sic). Ñ2 V1 B3 D10 नाम (for राम). Ñ2 V4 B1 3 समुच्छाद्य (B3 m. also °त्पाद्य), V2 समामाद्य, D13 समुच्छ्राय (for समुत्साद्य). V4 सुदारुणा (sic). —After 660*, V2 ins. 656*.]

—c) Ś1 D1–3 5.7 11 12 मालवांश् (for मलदांश्). Ñ V B D10 13 अद्यापि साधि(V1 °ध्या; V2 3 B3(m.) 4 °नि; V4 °ध्य)वसति(V4 °ते). —d) Ñ2 V B D9 10 ताड(V1 °ल) का (here and elsewhere below); G1 राक्षसी (for ताटका). B2 D13 नाम (for दुष्ट-) Ñ V B D10.13 -यक्षिणी (for -चारिणी). Ś1 यक्षी वै पिशिताशिनी; D1–3 5.7.11.12 यक्षी (D3 यक्षिणी [hypermetric]) पिशितभक्षिणी.

27 D10 reads 27a–28b in marg. —a) Ś1 D2 3.5.7. 12 13 एषा; Ñ V1 B1 3 D1 10 एतं (Ñ1 D1 °नं); V2–4 B2 4 एवं; D11 शैल-; M4 इदं; Cm g k.t as in text (for सेयं). Ñ V B D10 आक्रम्य; Dt D4.6.8 9.11.13 T3 Cm t आवृ (D11 °श्रि)त्य; D12 आसाद्य; Cg as in text (for आवार्य). —b) Ś1 D1–3.5 7 12.13 निवसत्यर्ध-(D3.7 °त्र); D4.6.8.9.14 G2.4 M °ध्यर्ध-; G1 3 तिष्ठ° (for वसत्यत्यर्ध-). G1 -योजनं (for -योजने). ❀ Ck : आवार्यौति वृद्धिश्छान्दसी । आवृत्य निरुध्येति यावत् । अतिक्रान्तोऽर्धमत्यर्धं ततः कर्मधारयः । ......अर्धयोजने दूरे पन्थानमावार्य तिष्ठति । यच्चेदं ताटकावनमस्माभिर्गन्तव्यं अत एव हेतोः । ❀ Ñ V2–4 B D10 साध्य(V2 °प्य; V3 °र्धा; D10 °द्य)र्धाद्यो(V4 °त्यर्थो; B4 °यो)जनादितः; V1 सा * र्धा योजना * सिः. —M4 om. 27c–28. —c) B4 तात; D1 अंत; D11 G1 3 इत; Cg as in text (for अत). Ś1 D5 12 Cr न; D1–3 7 हि; D11 [अ]पि- (for च). Cm अत एव न; Cmp.t अत एव च. V2 T2 (before corr.) गंतव्यस् (for गन्तव्यं). —d) Ś1 ताटकायोजनं; Ñ1 D1–3.5.7.11–13 ताड(D5.13° ट)काभवनं. Ñ V B D10.13.14 M2 प्रति; D7 ततः; D11 त्वया; G1 स्वतः; Cm g.t as in text (for यतः).

28 M4 om 28 (cf. v.l. 27). Ś1 D1.2 5 12 om. 28 and 29. D10 reads 28ab in marg. (cf. v.l. 27). —a) B1 D13 सु- (for स्व-). D3 -* लम् (for -बलम्). Dt reads माश्रित्य जही in marg. —b) Ñ V1–3 B D3.7.10 11.13 M1 जहि तां (Ñ1 त्वं); V4 वर्तते; T3 [आ]-जंस्त्विमां (sic), Ct as in text (for जहीमां). Ñ V B2–4 D10.13 -यक्षिणीं (for -चारिणीम्). —D3.7 om. 28c–29. —c) V3 सन् (for मन्). V3 इदं (for इमं). V4 लोकं (for देशं). —Ñ2 reads 28d and 29a in marg.

G. I. 27. 29
B. I. 24. 31
L. I. 22. 29

न हि कश्चिदिमं देशं शक्नोत्यागन्तुमीदृशम् ।
यक्षिण्या घोरया राम उत्सादितमसह्यया ॥ २९

एतत्ते सर्वमाख्यातं यथैतद्दारुणं वनम् ।
यक्ष्या चोत्सादितं सर्वमद्यापि न निवर्तते ॥ ३०

इति श्रीरामायणे बालकाण्डे त्रयोविंशः सर्गः ॥ २३ ॥

---

29 Ś1 D1–3.5 7.12 om. 29, Ñ2 reads 29[a] in marg. (cf. v.l. 28).—[ab]) D11 (before corr.) देशे (for देशं). Ñ2 V4 B3.4 Dt D6 8.10.11 G1 M1 शक्तो (B4 °क्यो) हि (V4 B4 D11 °मि-; M1 [*inf. lin.*]°पि) (for शक्नोति). M4 [श्रा]हंतुम् (for [आ]गन्तुम्). G3 शक्नोत्यागंतुं देशम् (by transp.). B4 ईश्वरः; D10 ई*शं (for ईदृशम्).—D11 reads [cd] in marg.—Note hiatus between [c] and [d].—[c]) Ñ V B D10.11.13 घोर (V1 क्रोध) रूपिण्या (for घोरया राम).—[d]) D11 उच्छ्रादितम्, D13 G1–3 M1.3 (all to avoid hiatus) ह्यु°; Cm as in text (for उत्सादितम्). Ñ V B D10.11.13 अना (V1 °वा) र्यया; Cg as in text (for असह्यया).

30 [a]) Ñ V B D10.13 M4 इति; Cg k as in text (for एतत्) V1 om. (submetric), B2 marg. (for ते). Ñ V1.3.4 B D10.13 सत्य°; D4 T3 कथितं सर्वं; Cg as in text (for सर्वमाख्यातं) ❀ Ck. यथा...यक्ष्योत्सादितमेतत्समाख्यातम् । ❀ —[b]) D4 T3 यद्; D13 यया; G1 अथ; G3 मया (for यथा). Ś1 Ñ V B D1–3.5.7.10–13 M4 [इ]दं (for [ए]तद्). Cg यथैतद् (as in text).—[c]) Ś1 Ñ V B D10.11 14 यक्षिण्योत्सादित; D1–3.5 12 °ह्युत्सादि (D3 °*) तं; D7 °ह्यु ***; D13 यक्षिण्यु° (for यक्ष्या चोत्सादितं) Ñ V B (B3 m. also as in text) D10.11.13 M4 पूर्वम् (for सर्वम्).—[d]) Ś1 Ñ V B1.2.4 D1–3 5.7.10–13 [उ]त्साद्यते (B4 D12 °दितं) तया (Ñ1 V1 D5 12 तथा, V2 B2 यथा; D1.3 7 [ऽ]नया; D13 सदा); B3 [उ]च्छाद्यते य (marg. also न) या; M4 तु न शाम्यति; Cg as in text (for न निवर्तते). Cr.m.k.t as in text (for [d]).

Colophon. D1–3.7 om (continue the previous sarga).—*Kānda name*. Ś1 Ñ V4 Dt D4 10–12 om. V1–3 B आदिकांडे.—*Sarga name*. Ś1 Ñ V B D5.9.10.12 ताटकावनप्रवेशः; D11 ताटकावधः.—*Sarga no.* (figures, words or both) Ś1 Ñ V1.4 B1.4 D5.12 om. V2 29, V3 26, B2.3 D9 10 27; Dt D4 6 8.11 14 S 24. D13 इत्यार्षे—कांडे ता—वनप्र—सर्गः (dash indicates lacuna).—After colophon, T2 concludes with श्रीरामचन्द्राय नमः; G1.2.4 श्रीरामाय नमः; G3 श्रीमते रामानुजाय नमः; M2 श्री...मः.

२४

अथ तस्याप्रमेयस्य मुनेर्वचनमुत्तमम् ।
श्रुत्वा पुरुषशार्दूलः प्रत्युवाच शुभां गिरम् ॥ १
अल्पवीर्या यदा यक्षाः श्रूयन्ते मुनिपुंगव ।
कथं नागसहस्रस्य धारयत्यबला बलम् ॥ २
विश्वामित्रोऽब्रवीद्वाक्यं शृणु येन बलोत्तरा ।
वरदानकृतं वीर्यं धारयत्यबला बलम् ॥ ३
पूर्वमासीन्महायक्षः सुकेतुर्नाम वीर्यवान् ।
अनपत्यः शुभाचारः स च तेपे महत्तपः ॥ ४
पितामहस्तु सुप्रीतस्तस्य यक्षपतेस्तदा ।
कन्यारत्नं ददौ राम ताटकां नाम नामतः ॥ ५
ददौ नागसहस्रस्य बलं चास्याः पितामहः ।
न त्वेव पुत्रं यक्षाय ददौ ब्रह्मा महायशाः ॥ ६ G I 28 6 B I. 25. 7 L I 23. 6

24

D1.2.7 cont. the previous Sarga.

1 ^{a}) Ñ V B D10.13 इति; D7 अतस्; Cm.g.k.t as in text (for अथ). D11 तथाफ्नेयस्य (sic) (for तस्याप्रमेयस्य).—^{b}) Ś1 Ñ2 V B D1–3.5.7.10–13 अद्भुतं; Ñ1 अब्रवीत् (for उत्तमम्). —After 1^{ab}, D1–3.7 ins

661* चित्ररूपं महार्थं च स्वार्थसाधनमुत्तमम् ।
[D3 उत्तम (for उत्तमम्).]

—G1 reads 1^{c} in marg. —^{c}) D3.11 पुरुषशार्दूल. —^{d}) D7 शुभं (for शुभां). D3 गिरां. —For 1^{cd}, Ñ V B D10.13 subst.

662* श्रुत्वा रामस्ततो भूयः परिपप्रच्छ संशयम् ।
[V1 संगम; V4 सादर (for संशयम्).]

2 ^{a}) Ñ2 B3 D10 स्वल्प°; B1 °वीर्यां; D11 आत्मवीर्यास्; G1 °वीर्यस् (for अल्पवीर्या). V3 D3 9 G1 सदा; D11 स*; T1 यथा (for यदा). V3 B4 दक्षाः; Dt D1.2 4.6 8 T3 G3 M3 Cmp.t यक्षी; G1 यक्ष्य; G4 यक्ष्या; Cm as in text (for यक्षाः). V4 अल्पवीर्यं हि यक्षिण्याः. —^{b}) V1.4 Dt D3.4.6–9.11.13 T3 G1.3 M3 Cmp t श्रूयते; Cm.g.k as in text (for श्रूयन्ते). D2.11.13 °पुंगवः; D3 °पुंगववत् (sic), M4 °सत्तम (for मुनिपुंगव). ❀ Cr · यदा यक्षाः सृष्टाः तदा प्रभृति अल्पवीर्याः श्रूयन्ते । ❀ —D3 om. 2^{c}–3^{b}. —^{c}) B3 नाम (for नाग-). —^{d}) B4 धा*यति; D12 धारयतु; M3 धारयंती; Cr.m g.k as in text (for धारयति). —After 2, Dt D4.6.8 14 T3 G2 3 M1.3 (*inf. lin sec. m.*) ins

663* तस्य तद्वचनं श्रुत्वा रामस्य विदितात्मनः ।
हर्षयञ्श्लक्ष्णया वाचा सलक्ष्मणमरिंदमम् ।

[No comm.—(l. 1) Dt D4.6 8 इत्युक्त (D4 °क्त-) (for तस्य तद्). Dt D4.6 8 T3 राघवस्यामितौजस'; G2 M1 राघवस्य महात्मनः (for the post. half). —D4.14 T3 G2.3 M1 om. l. 2.]

3 D3 om. 3^{ab} (cf. v.l. 2). T1 om. (hapl.) 3. —^{ab}) Dt D4.6 8.9 (before corr. as in text) T3 बलोत्कटा; Cg °त्तरा (as in text). Ñ V B D10.13 विश्वामित्रस्ततो रामं (Ñ1 वाक्यं) श्रुत्वेति पुनरब्रवीत्; M4 तमुवाच ततो रामं विश्वामित्रो महातपाः. —^{c}) V4 राम (for वीर्यं) Ñ V1–3 B D10 11.13 M4 शृणु राम यथा (B1 °दा; D11 यतश्) चैषा (V2 °वं; M4 यथेदं सा). Cg.k cite as in text. —^{d}) B4 *रयति. —For 3, Ś1 D1–3 (D3 l. 2 only for 3^{cd}).5.7.12 subst., while D11 subst. l 1 for 3^{ab} and ins. l. 2 after 3^{cd} :

664* एतच्छ्रुत्वा वचस्तस्य विश्वामित्रोऽभ्यभाषत ।
वरदानान्महाबाहो यथैषा कामरूपिणी ।
[(l. 2) D2 °भाग (for महाबाहो).]

4 ^{a}) D14 (after corr *sec m.* as in text) पूर्णम् (for पूर्वम्). V4 एव; T3 अस्मिन् (for आसीन्). D1.7.9.12 T1 G4 M2 महान्°; D3 °*क्षः (for महायक्षः). —^{b}) Ñ2 स्वकेतुर् (for सुकेतुर्). Ś1 D1–3 5 7 12 °धार्मिकः; Ñ V B D10.11.13 M4 इति विश्रुतः (for नाम वीर्यवान्). —^{c}) Ñ V B D10.11.13 प्रजाकामः; G3 सदा° (for शुभाचारः). —^{d}) Ñ V1–3 B D10 13 स तेपे सु-; V4 सुचिरं सु-; D11 स तेपे च (by transp.) (for स च तेपे). D2 5 महातपः.

5 ^{a}) D1 च सु°; D2.3.7 ततः°; D4.12 तु सं° (for तु सुप्रीतस्). —^{b}) T1 तथा (for तदा) —For 5^{ab}, Ñ V B D10.13 subst.

665* तस्मै साक्षात्स्वयं ब्रह्मा तपसा परितोषितः ।

—^{c}) M4 कन्यामेकां (for कन्यारत्नं). M3 reads रत्नं *inf. lin. sec. m.* V3 तस्मै; D2 रम्यं (for राम). —^{d}) V D9.11 ताडका; D5 ताटका (for ताटकां).

6 ^{ab}) Ñ V B D10.13.14 T1.2 G4 M3 transp ददौ and बलं. Ś1 D1–3 5 7.12 तस्याः; D11 चास्यै; T2 चास्यां; M4 अस्यै (for चास्याः). —^{c}) Ś1 अन्यं च°; D5 न त्वेष°; D6 न त्वेवं°; D7 न च पुत्रं स; D9 यत्त्वेव°; D12 न त्वेषु° (for न त्वेव पुत्रं). D9 यक्ष्याय (sic). —D2 om. (hapl.) 6^{d}–7^{c}. —^{d}) Ś1 पुत्रं; Dt D6 8 चासौ (for ब्रह्मा). D7 **यशाः; G4 °तपाः (for महायशाः). —For 6^{cd}, Ñ V B D10.13 subst. :

666* काङ्क्षतोऽप्यस्य पुत्रं हि न यक्षाय ददौ प्रभुः ।

[V3 पुत्रत्वं (for पुत्रं हि). B2 (marg. also) न यक्षस्य; B4 न दक्षाय; D13 यक्षाय न (by transp.) (for न यक्षाय).]

G. 1. 28 7 B. 1. 25. 8 L. 1. 23 7

तां तु जातां विवर्धन्तीं रूपयौवनशालिनीम् ।
जम्भपुत्राय सुन्दाय ददौ भार्यां यशस्विनीम् ॥ ७
कस्यचित्त्वथ कालस्य यक्षी पुत्रं व्यजायत ।
मारीचं नाम दुर्धर्षं यः शापाद्राक्षसोऽभवत् ॥ ८
सुन्दे तु निहते राम अगस्त्यमृषिसत्तमम् ।
ताटका सह पुत्रेण प्रधर्षयितुमिच्छति ॥ ९
राक्षसत्वं भजस्वेति मारीचं व्याजहार सः ।
अगस्त्यः परमक्रुद्धस्ताटकामपि शप्तवान् ॥ १०
पुरुषादी महायक्षी विरूपा विकृतानना ।
इदं रूपमपहाय दारुणं रूपमस्तु ते ॥ ११
सैषा शापकृतामर्षा ताटका क्रोधमूर्छिता ।
देशमुत्सादयत्येनमगस्त्यचरितं शुभम् ॥ १२

7 D2 om. 7^{abc} (cf. v.l. 6). —[a]) Dt D6 8 बालां (for जातां). M4 विवृद्धांगीं (for विवर्धन्तीं) Ś1 Ñ V B D1 3 5 7.9–13 वर्धमानां च (Ś1 D1 3.5 7 9 11 12 हि; D13 तु) तां दृष्ट्वा (Ś1 D5.11 12 राम; D1 3.7.9 तातो). —[c]) Ś1 D5.11–13 कुंभ-; Ñ1 B2 धुंदु-; Ñ2 V3 B3 4 D10 धुंधु-; V1 धूनु-; V2.4 धुंधोः; B1 धंधु-; D1 3 7.9 रुरु-; D14 S (except T3 M4) झर्झ-; M4 वत्स-; Ct as in text (for जम्भ-). ❀ Ck tp: खञ्जोः पुत्रः खञ्जुपुत्रः । ❀ —[d]) Ñ V1 2.4 B D10 13 अनिंदितां; V3 अनुत्तमां (for यशस्विनीम्).

8 [b]) D1–3.7 9 transp. यक्षी and पुत्रं. Ñ1 M4 व्यसूयत; T3 व्यजायते; G1 Cg अजायत; Cr.t as in text (for व्यजायत). —[c]) Ñ V B D10.13 विख्यातं (for दुर्धर्षं). V1 reads *int. lin.* within brackets मारीचं यज्ञघ्नं रामं. —[d]) M2 भवेत् (for ऽभवत्). Ś1 Ñ V1.2.4 B D1–3 5.7.9–13 शापा(V1 साक्षा)द्राक्षसतां गतं; V3 शापात्तद्रक्षतां गतः.

9 [a]) B4 हिनते (metathesis) (for निहते). Ñ V B D10 13 तस्मिन् (for राम). Ś1 D2.3.5.7.11.12 साभ्येत्य (Ś1 सोभ्येति; D5 12 सोपेत्य) निय(D3 °हं [sic]) तं मोहात्; D1 सोभ्येत्य च ततो मोहात्. —[b]) V1.3 अगस्त्य-; D4.9.14 S सागस्त्यम् (for अगस्त्यम्). V1–3 D13 मुनिसत्तमं; D4 T3 मुनिपुंगवं. —[c]) D13 पुत्रसहिता (for सह पुत्रेण). —[d]) Ñ V B D10.13 उद्यता; D1–3.7.11 ऐच्छत; Cg.k.t as in text (for इच्छति). —After 9, Dt D4.6 8 9.14 S (except M4) ins. (Cm comm. on l 2; Cg on l. 1 and 2, Ck.t on l. 1):

667* भक्षार्थं जातसंरम्भा गर्जन्ती साभ्यधावत ।
आपतन्तीं तु तां दृष्ट्वा पुनस्तस्यास्तमात्मजम् ।
क्रुद्धः कृशानुसंकाश अगस्त्यो भगवानृषिः ।

[(l. 1) Dt D6.8 भक्ष्यार्थं; T3 भक्तार्थं (for भक्षार्थं). T3 [अ]भ्यधावति. —M3 reads l. 2 and 3 *inf. lin. sec. m.* —(l. 2) D14 त (for तां). M2 तामापतन्तीं दृष्ट्वा स (for the prior half). —All except G3 M3 om. from पुन in l. 2 up to संकाश in l. 3. —(l. 3) M2 ह्यगस्त्यो. M3 अभूत् (for ऋषिः).]
—After l. 1, M3 (*inf. lin. sec. m.*) ins.:

668* आयान्ती सह पुत्रेण सकाशं सा महामुनेः ।
रूपं दृष्ट्वा पुनस्तस्य मन्मथस्य वशं गता ।
ताडिता कामबाणौघैः युवती सा दिगम्बरा ।
रत्यर्थं कृतसंरम्भा गायन्ती साभ्यधावत ।

10 [a]) Ś1 D7.13 भवेत्येवं; D1 2 भवत्वे (D1 °त्ये [sic]) वं; M2 भवस्वेति (as in D9), Cm k.t as in text (for भजस्वेति). Ñ V B D3 5 9–12 G3 राक्षसस्त्वं (D3 °स्त्व) भवे- (Ñ1 V1.2 4 D12 °व) त्ये (D12 °त्वे) वं (D5 भवस्वैवं; D9 G3 भवस्वेति; D11 भवेत्पात्रं), M4 राक्षसीत्वं भवत्स्वेति (sic). —[b]) D12 व्याजहा*. D14 T1 2 G4 M1–3 ह; G2 हा (for सः). M4 महर्षिर्व्याजहार तां. —[c]) V2 B2 D1.2 परमः°; Dt D6.8 परमामर्षस; D11 परमं° (for परमक्रुद्धस्). —[d]) Ś1 D1.5 11 चापि°; Ñ V B D10 13 चे (Ñ1 इ) दमब्रवीत्; D3.7 M4 अभि°; D12 वापि° (for अपि शप्तवान्). ❀ Cm: यतः पुरुषादनादिगुणयुक्ता अतो राक्षसत्वं भजस्वेति शप्तवान् ।; Ct: शप्तवान् राक्षसत्वं भजस्वेति । ❀

11 [a]) Ś1 पुरुषादां; Ñ V1 B1 (gloss पुरुषानत्ति).s (marg. as in B4 also) D10 M4 °दि (sic); V2.3 B4 D3 7 11–13 °दा; B2 पुरुषादिनी (hypermetric), Cm (see above).g k.t as in text (for पुरुषादी). Ś1 °यक्षीं; Ñ V1.3 B D10.13 M4 घोररूपा (Ñ1 °पा च; B4 °पा या [both hypermetric]), V2 दीर्घरूपा च (hypermetric) (for महायक्षी). V4 परुषा घोररूपा च. —[b]) Ś1 Dt D1 2.6.8.9.12 G1.3 विकृता (Ś1 °तां); Ñ V B D10 13 M4 यक्षी त्वं; D3.7 राक्षसी; D5 विकृती; D11 (marg.) भव त्वं (for विरूपा). Ś1 विकृताननां; B2 विततानना (for विकृतानना). ❀ Ck. दीर्घकोपवशात् विरूपविकृताननात्वं । ❀ —[c]) Ś1 D1–3.5.7 11.12 शुभं; B1 इमं (sic), Ck as in text (for इदं). Ś1 Ñ V B D1–3 5.7.11–13 M4 परित्यज्य; Dt D4.6.8 विहायाशु (D4 °थ); G3 विसृज्याथ (for अपाहाय). ❀ Cm: विहाय त्यक्त्वा ।; Cg t. त्वं इदं रूपं विहाय । ❀ —[d]) Ś1 D1–3.5.7.12 आस्थिता (for अस्तु ते). Ñ V B D10.11.13 वि (V3 मत्) कृता (D11 दारुण) त्वं भविष्यसि; M4 विरूपा विचरिष्यसि; Cg t as in text (for [d]).

12 [a]) Ś1 D5 12 सा (D5 स [sic]) वै; T3 नैषा; Cm g as in text (for सैषा). Ś1 D5 12 पाप- (for शाप-). Ś1 D2 7.12.14 T1.2 G3 -कृतामर्षात्; Ñ V B D10 13 M4 -समावि- (Ñ1 B2 °दि) ष्टा; T3 -कृतामर्ष- (for -कृतामर्षा). ❀ Cm: अमर्षा असहमाना ।; Ct: अमर्षादसहनात् । ❀ —[b]) D6 त्राटका (for ताटका). Ś1 D5.12 नाम राक्षसी; Ñ V B D1.10.11.13 दुष्टयक्षिणी (Ñ1 °चारिणी; D11 °राक्षसी); D2.3.7 M4 कामरूपिणी (for क्रोधमूर्छिता). —[c]) D2.3.7 दिशम् (for देशम्). Ñ2 उच्छादयति; V1 D3.6 उत्सादय (V1 °ये) द्; B4

एनां राघव दुर्वृत्तां यक्षीं परमदारुणाम् ।
गोब्राह्मणहितार्थाय जहि दुष्टपराक्रमाम् ॥ १३
न ह्येनां शापसंसृष्टां कश्चिदुत्सहते पुमान् ।
निहन्तुं त्रिषु लोकेषु त्वामृते रघुनन्दन ॥ १४
न हि ते स्त्रीवधकृते घृणा कार्या नरोत्तम ।
चातुर्वर्ण्यहितार्थाय कर्तव्यं राजसूनुना ॥ १५
राज्यभारनियुक्तानामेष धर्मः सनातनः ।
अधर्म्यां जहि काकुत्स्थ धर्मो ह्यस्या न विद्यते ॥ १६
श्रूयते हि पुरा शक्रो विरोचनसुतां नृप ।
पृथिवीं हन्तुमिच्छन्तीं मन्थरामभ्यसूदयत् ॥ १७
विष्णुना च पुरा राम भृगुपत्नी दृढव्रता ।
अनिन्द्रं लोकमिच्छन्ती काव्यमाता निषूदिता ॥ १८ G 1 28. 20 B 1 25. 21 L. 1. 23 20

उत्पादयति; G1 उत्साधयिति (for उत्सादयन्ति). Ś1 D5 12 [ए]तद्; V2 B2 D9 [ए]वम्; D2 [ए]ताम्; D3 7 एनाम्; M4 [ए]तम् (for [ए]नम्). D1 दिशं तु छादयामास. —d) Ś1 Dt D5–8.12 Ct -[आ]चरितं (D7 °तात्); Ñ V B D10.13 M4 -[आ]ध्यु(D13 °भ्यु)षितं; D1–3 -[आ]चरितां; Cg as in text (for -चरितं). ❀ Ck. देशोत्सादने हेतुगर्भविशेषणमगस्त्यचरितमिति । ❀ Ś1 D2.5 तदा; Ñ V B D10 13 पुरा; D1.3 11 12 सदा; D7 तथा (for शुभम्).

13 a) Ś1 Ñ V B1–3 D5.10.12.13 एवं; D1.2.7 11 M4 एतां; Cg as in text (for एनां). Ñ V B1–3 D10 13 M4 तां राम (B3 marg. as in B4 also) (for राघव). D4.11 दुर्धर्षां (for दुर्वृत्तां). B4 एवं तां त्वं सुदुर्वृत्तां. —b) D3 परमदारुणीं. —D13 om. 13c–14b. —c) V1.3 -हितायाद्य; V4 -हितामद्य; Ct as in text (for -हितार्थाय). —d) Ñ V B D10 घोर°; D11 °यशक्रमां (sic) (for दुष्टपराक्रमाम्). G4}M3 जहीमां दुष्टचारिणीं.

14 D13 om. 14ab (cf. v.l. 13). Ñ1 V B1 om. (hapl.) 14.—a) D1.2 [ए]तां (for [ए]नां). Ś1 D1–3 5. 7.11.14 T1 2 °संदुष्टां (D11 °ष्ट [sic]); D4 9 Cm g °संस्पृष्टां; D12 पापसंदुष्टां; G1 M2 °संहृष्टां; M3 रूप°; Ct as in text (for शापसंसृष्टां). —For 14ab, Ñ2 B (B1 om.) D10 M4 subst.:

669* न हि वीर्यमदोन्मत्तामेतां परमदारुणाम् ।

[B3 को (marg. as above also) (for हि). B4 M4 -बलो° (for -मदोन्मत्ताम्). M4 घोरपराक्रमा (for परमदारुणाम्).] —cd) Ñ2 B2.3 D10 निहंति(B2 °ता); D13 को हंति; G2 निहंतु (for निहन्तुं). M4 कश्चिदुत्सहते हंतुं त्वदृतेन्यः पुमानिह.

15 a) Ś1 Ñ V1–3 B1–3 D2.3 5.7.10–13 °च ते; V4 °त्वया; B4 °चात्र; G1 निहते; Cg as in text (for न हि ते). Ś1 °वधे ह्येवं; Ñ V B1–3 D10.11 13 G1 °कृता; B4 M4 °वधं कृत्वा; D1–3.5.7.12 °वधेत्ये(D2 °चै; D3 7 °प्ये)वं; Cm as in text (for स्त्रीवधकृते). —b) Ñ V B D10.13 M4 कथंचन; T3 रघूत्तम; Ck t as in text (for नरोत्तम).—c) D1 चतुर्वर्ण- (for चातुर्वर्ण्य-). Ś1 D1–3.5.7.11.12 -हितं तात; Dt D6.8 Ct -हितार्थं हि; Ck as in text (for -हितार्थाय). Ñ V1.2.4 B D10 13 M4 प्रजानां हि (B1 तु; D13 च) हितं (V1 °तां)तित्यं; V3 प्रजानां च हितार्थं च. —d) Ñ V B D10.13 M4 राजसूनुभिः. —After 15, B2–4 Dt D4.6.8 9.14 S (except M4) ins, while Ñ2 D10 11 Cr.m g k.t ins. after 16

670* नृशंसमनृशंसं वा प्रजारक्षणकारणात् ।
पातकं वा सदोषं वा कर्तव्यं रक्षता सदा ।

[(l. 1) G1 पाप वापि (for नृशंसम्). B2 अनृश वापि (sic) (for अनृशस वा). D10 राजवंशेभिजाताना (for the prior half). —(l 2) Ñ2 B2–4 M3 पावन (for पातकं). D9 सुदोषं (for सदोष). T3 सदोषं वाप्यदोषं * (for the prior half). Ñ2 B2–4 D10.11 नात्र संशय; D4.14 T G3 °सता (G3 °तां); D9 यक्षया(sic) तदा, G2 रक्षसा तदा (metathesis) (for रक्षता सदा).]

16 a) D1 G1 राज्यभारं; D2 3.7 राजभार- (D3 °*); D9 राज्यभारे; D11 राजधर्म-. Ñ V B (B1 missing up to मि) D10 13 M4 राजवंशे (D13 °शा)भि(Ñ2 V4 हि; M4 प्र) जातानाम्. —b) D12 एव (for एष). D3 सनातन. —c) Ś1 D5.11.12 तस्मात्त्वं; Ñ V B D2.3 7 10.13 M4 अधर्मं; T3 अधर्मां; Cg k.t as in text (for अधर्म्यां). V4 त्यज; D2 न हि (for जहि). —d) D1 °यस्यां; D2 धर्मेहास्यं; D4.7.11 G1 °ह्यस्यां (for धर्मो ह्यस्या). Ñ V B D10.13 M4 कुरु धर्मं प्र(D10 व्र [sic])जाहितं. —After 16, Ñ2 D10.11 Cr.m g.k.t ins. 670*.

17 a) T3 श्रूयतां; Cg.k.t as in text (for श्रूयते). Ś1 D1–3.5.7.11–13 राम; Ñ V B D10 M4 [अ]प्येवं; D9 तात (for शक्रो). —b) Ś1 D1.2 5.7.9.11 12 विरोचनसुताभवत्; Ñ V B D10.13 °सुता(Ñ1 V4 D10 °तां) किल; D3 °सुतां भवत (sic), M4 °किलासुत (sic). —For 17cd, Ś1 Ñ V B D1–3.5.7.9–13 M4 subst.

671* राक्षसी दीर्घजिह्वेति विख्याता कामरूपिणी ।
विकृतं सुमहत्कृत्वा वक्त्रं कालानलोपमम् ।
जिघांसुः पृथिवीं कृत्स्नां शक्रेण विनिपातिता ।

[(l. 1) D2 3 7 दीर्घजिह्वेति विख्याता राक्षसी (by transp.). D11 कामचारिणी. —(l 2) B1 विकृत्वा (for विकृतं). Ñ V1.3.4 B1.2.4 D10.13 वक्त्र कृत्वा (by transp.), V2 वक्त्रं कृत्वा; B3 D11 वक्त्रु कृत्वा (for कृत्वा वक्त्रं). Ñ B1.3 D10 °नलप्रभं; D11 कालीन° (sic) (for कालानलोपमम्). —(l. 3) Ñ V B D10.13 ग्रसंती; M4 जिघ्रक्षुः (for जिघांसुः). Ś1 D5.11 12 सर्वां (D11 °र्वा) (for कृत्स्नां). D2.3.7 विनिषूदिता (for विनिपातिता).]

18 D2 om. (hapl.) 18. —a) D9 हि (for च). —b) Dt D6.8 पतिव्रता; M4 यशस्विनी (for दृढव्रता). Ś1 Ñ

G 1. 28. 21
B 1. 25. 22
L. 1. 23. 21

एतैश्चान्यैश्च बहुभी राजपुत्र महात्मभिः । अधर्मनिरता नार्यो हताः पुरुषसत्तमैः ॥ १९

इति श्रीरामायणे बालकाण्डे चतुर्विंशः सर्गः ॥ २४ ॥

२५

मुनेर्वचनमक्लीबं श्रुत्वा नरवरात्मजः ।
राघवः प्राञ्जलिर्भूत्वा प्रत्युवाच दृढव्रतः ॥ १
पितुर्वचननिर्देशात्पितुर्वचनगौरवात् ।
वचनं कौशिकस्येति कर्तव्यमविशङ्कया ॥ २
अनुशिष्टोऽस्म्ययोध्यायां गुरुमध्ये महात्मना ।
पित्रा दशरथेनाहं नावज्ञेयं च तद्वचः ॥ ३
सोऽहं पितुर्वचः श्रुत्वा शासनाद्ब्रह्मवादिनः ।
करिष्यामि न संदेहस्ताटकावधमुत्तमम् ॥ ४

V B D1.3.5.7.10–13 शक्रतुल्यपराक्रमा. —[c]) Ñ V1.2 B D10 11.13 अर्पींद्र-; V4 अपां तु; D1.3 12 Ck.t अनिद्रं; Ctp as in text (for अनिन्द्रं) —[d]) V2 D13 निपातिता (for निषूदिता).

19 [a]) D14 T2 G2.4 M1 अन्यैश् (for चान्यैश्). —[b]) Dt D4.6.8 T3 °पुत्रैर् (for राजपुत्र). —For 19[ab], Ś1 Ñ V B D1–3.5.7.10–13 subst.:

672* एवमन्यैरपि पुरा राजभिर्धर्मचारिभिः ।

[V3 एवमन्यादिभि· पुरा (for the prior half) B1 राजर्षिर् (sic), D2.3.7 दै(D7 दे)वतैर्; D10 *जभिर् (for राजभिर्). B1 धर्मरूपिभि·. D12 एवमन्येपि पुरा रामभिर्धर्मवारिभिः (sic).]
—[c]) B1 Dt D4.6.8 9 T3 G1 3 M2.3 -सहिता (for -निरता). —[d]) V4 निहताः (hypermetric) (for हताः). Ś1 Ñ V B1.3 D1–3.5.7 10–13 M4 °सत्तम (V4 D2.13 °मः [sic]) (for पुरुषसत्तमैः). B2.4 नि(B4 *)हताः पुरुषोत्तम. —After 19, Ś1 D1–3 5.7.9.11.12 ins.:

673* तस्मादस्या वधाद्राम प्राणिनः सन्तु निर्भयाः ।;

[D9 तदस्यास्तु; D11 तस्मात्तस्या (for तस्मादस्या).]
while Dt D6.8 M3 Ct ins.:

674* तस्मादेनां घृणां त्यक्त्वा जहि मच्छासनान्नृप ।

Colophon Ś1 D1–3.5.7.12 om. (Sarga cont.). —*Kāṇḍa name*. Ñ2 Dt D4.10 om. V1–3 B D11 आदि°, whereafter V3 B1 ins. बालचरित्रे (B1 °ते); V4 reads only बालचरिते. —*Sarga name*: Ñ V B D9 10 ताडकोत्पत्तिः (V1.2 °त्तिकथनं). —*Sarga no* (figures, words or both): Ñ1 V1.4 B1.4 om., Ñ2 B2 3 D10 11 28, V2 30; V3 27; Dt D4.6 8.14 S 25; D9 26. D13—कांडे—त्पत्तिर्नाम (dash indicates lacuna). —After colophon, T2 concludes with श्रीरामचन्द्राय नमः; G1.2.4 श्रीरामाय नमः; G3 श्रीमते रामानुजाय नमः; M2 श्री.....मः (lacuna).

25

☞ Readings of Vivekatilaka, a commentary by Udāri Varadarāja are also entered from this Sarga onwards as Cv along with other C readings. As Cv was procured late, its readings for Sargas 1-24 will be given at the end. Ś1 D1–3.5.7.12 cont. the previous sarga.

1 [a]) V2 G1.3 अक्लिष्टं; V4 lacuna; D3 illeg. बं (for अक्लीबं). —[b]) Ś1 Ñ V B2–4 D1–3.7.10–13 M4 नृप°; B1 नृपसुतस्तत:; D5 वरनृपा° (for नरवरात्मजः). —[c]) Ś1 D1–3.5.7.11 12 वाक्यं (for भूत्वा). —[d]) Ś1 D1.5.11.12 M4 °तं; Ñ1 (with hiatus) इदं वचः; Ñ2 V B2–4 D10.13 धृतव्रतं (V4 °त), B1 शुभव्रतं; M3 महामतिः (for दृढव्रतः).

2 [a]) Ś1 D1–3.5.7.11.12 -निर्देशो; Cv.m g k.t as in text (for -निर्देशात्). —[b]) Cg पितृवचन-. Ś1 D1–3.5.7.11 12 ममा (D1 माम [by metathesis]; D5 12 मया) यमृषिसत्तम (D2.5 °मः); Cv.m.k.t as in text (for [b]). —[c]) D11 वसनं (sic) (for वचनं). D5 कौशिकाय (for कौशिकस्य). D1–3 7.11 G1 [ए]व; Cm.g as in text (for [इ]ति).

3 [a]) D3 °शिष्टिसि (sic), D11 °शि*स्मि (for अनुशिष्टोऽस्मि). —[b]) G1 महात्मकं (for महात्मना). —[c]) G1.3 राज्ञा (for पित्रा). Ś1 D1–3.5.7.11.12 [ए]वम्; D9 [अ]पि (for [अ]हं). —[d]) Ś1 अनुदध्ये च; Dt D6.8.14 T1 2 G4 °हि; D1.3 5.7 12 अनुरुध्ये(D3.7 °ध्यं) च; D2 अनुबध्य च; D11 अनुरंधेन (sic), Ck as in text (for नावज्ञेयं च). D7 तद्व्रतः (sic); G2 (after corr. *inf. lin.* as in text) तत्त्वतः; Ck.t as in text (for तद्वचः). M4 मित्रमध्ये वचोदितः. —After 3, M4 ins. l. 2 of 675*.

4 [a]) T2.3 G3 (after corr. as in text) M4 Ck पितृ- (for पितुर्). Ś1 वचः पितुः (by transp.). Ś1 कुर्याच्; D1–3.5.7.11.12 M4 कुर्वन्; Cg as in text (for श्रुत्वा). —[b])

गोब्राह्मणहितार्थाय देशस्यास्य सुखाय च ।
तव चैवाप्रमेयस्य वचनं कर्तुमुद्यतः ॥ ५
एवमुक्त्वा धनुर्मध्ये बद्ध्वा मुष्टिमरिंदमः ।
ज्याशब्दमकरोत्तीव्रं दिशः शब्देन पूरयन् ॥ ६
तेन शब्देन वित्रस्तास्ताटकावनवासिनः ।
ताटका च सुसंक्रुद्धा तेन शब्देन मोहिता ॥ ७
तं शब्दमभिनिध्याय राक्षसी क्रोधमूर्छिता ।
श्रुत्वा चाभ्यद्रवद्वेगाद्यतः शब्दो विनिःसृतः ॥ ८
तां दृष्ट्वा राघवः क्रुद्धां विकृतां विकृताननाम् ।
प्रमाणेनातिवृद्धां च लक्ष्मणं सोऽभ्यभाषत ॥ ९

G I. 29 8
B I 26 9
L I 24 8

Ś1 D5.12 शासनं (for शासनाद्). Ś1 D1–3 5.7.11.12 ते (D5 च)महामुने (D11 °नेः); Ct ब्रह्मवादिनः (as in text). —^{c}) D9 संदेहं (for संदेहस्). Ś1 D1–3 5.7 11 12 निःसंदेहं करिष्यामि. —^{d}) D1–3 7 9 11 12 ताडका(here and elsewhere below)वधम्. D11 [अ]द्य वै (for [उ]त्तमम्). ❀ Ck एवं पितृवचः श्रुत्वा ततो निष्कम्पप्रवृत्तिः सोऽहं ब्रह्मवादिनः तव शासनात् यथाप्राप्तकालादुत्तमं उत्तमधर्मभूतं ताटकावधं करिष्यामि । न सन्देहः । ❀ —For 2–4, Ñ V B D10 13 subst.; while M4 ins. l 2 only after 3 :

675* अहं पित्रा समादिष्टो मात्रा चैव महामुने ।
विश्वामित्रस्य वचनं त्वया कार्यमिति प्रभो ।
सोऽहं पितृनियोगेन तव चानुपमद्युते ।
करिष्ये दुष्टयक्षिण्यास्ताटकाया वधं मुने ।

[(l. 1) V3 एव (for अहं). —(l. 3) V1 [ऽ]य (for ऽहं). Ñ2 B3 D10 पितुर् (for पितृ-). V2 भवता; B1 तवापि (also as above) (for तव च). D13 [ए]व महामुने (for [अ]नुपमद्युते). —(l. 4) D13 प्रभो (for मुने).]

5 ^{a}) Ś1 D1–3 5.7.11.12 -हितं चैव (for -हितार्थाय). —^{b}) Ś1 D1–3 5.7.11.12 यशस्यं; B3 देवस्य; D4 6 T3 लोकस्य (for देशस्य). Ś1 Ñ V2–4 B Dt D (except D14) T3 G1.3.4 M2.4 च (for [अ]स्य). Ś1 Ñ V2–4 B D1–3.5.7.10–13 M4 सुखावहं; Dt D4.6 8 T3 G2 M1.2 हिताय च (for सुखाय च). —^{c}) D12 तवैव*प्रमेयस्य. —^{d}) Ś1 D1–3 5.7 11.12 M4 वचनं कृत(M4 कृतं वचन [by transp.])मस्तु मे; Ck.t as in text (for ^{d}). —For 5^{cd}, Ñ V B D10.13 subst., while D11 ins. after 5 :

676* तदेतदप्रतीपेन कर्तव्यं वचनं मुने ।

[B1 तदा (for तद्). V1 अतुप्रतीपेन (sic), V2 B1 अप्रतीतेन; D13 चैव प्रीतेन (for अप्रतीपेन). D10 तस्मादेतत्प्रतीपेन (for the prior half). Ñ1 वचन च (hypermetric) (for वचनं).]

6 G3 repeats consecutively 6^{ab}. —^{a}) Ñ V B1 2.4 D10.13 सज्यं; B3 सह्यं (for मध्ये). —^{b}) Ś1 कृत्वा (for बद्ध्वा). D12 मुदिष्टम् (sic) (for मुष्टिम्). Ñ V1.3 4 B D10.13 कृत्वो(V3 D13 °तो [sic])द्यम्य(V4 °द्दृश्य[sic]) च राघवः; V2 कृत्वानाम्य च राघवः; D11 मुष्टिमाधाय राघवः. —^{c}) D8 यो-; D4 ज्यो- (both sic) (for ज्या-). Ś1 Dt D1–9.12 T3 G1.3 M2–4 -घोषम् (for -शब्दम्). D1 आरात्तीव्रं हि (for अकरोत्तीव्रं). —^{d}) Ś1 D5.12 देशं; D1 दिशं (for दिशः). T2 moth-eaten for शब्दे. Dt D6 8 9 14 T G1–3 M1 नादयन् ; D3 पूजयन् (for पूरयन्).

7 ^{a}) D1 2 वित्रस्ता (for वित्रस्तास्) —^{b}) D1.2 वनवासिनी. Ñ V B D10.13 मृगास्तद्वन(B4 °चन [hypermetric])चारिणः(D13 °वासिनः). —^{c}) Ś1 D1–3 5.7 11.12 M3 च सुसंरब्धा; Ñ V B D10 13 चापि संभ्रांता. M4 या° (for च सुसंक्रुद्धा) ❀ Cg सुसंक्रुद्धा प्रकृत्या अतिकोपना । ❀ —^{d}) Ś1 D1–3 5 7 11 12 कोपिता; M4 दर्पिता; Cm.g t as in text (for मोहिता) ❀ Ck : वित्रस्ता भीता मोहिता । किमिदानीं कर्तव्यमिति संभ्रान्तचित्ता । ❀ Ñ V B D10.13 ज्यास्वन(V2 B1 °शब्द) प्रतिबो(V2 °रो; D10 °बा)धिता.

8 ^{a}) Ś1 ते (for तं). Ś1 D1–3 5 7.9.11.12 M4 भीम(D5 12 मेघ)निर्ह्रादं (M4 °घोषं); G1 °ऽ ध्याय; all Cs as in text (for अभिनिध्याय). —^{b}) M4 यक्षी सा (for राक्षसी). Cg क्रोधमूर्छिता (as in text). Ś1 D1–3.5.7.11 12 यक्षी (D2 यदा) कोपा(D11 क्रोधा)भिमूर्छिता. —For 8^{ab}, Ñ V (V3 reads after 9^{ab}) B D10.13 subst. :

677* नर्दमाना भृशं क्रुद्धा विकृता विकृतानना ।

[V1.2 ननर्द घोरनिर्ह्रादं; V3 B1 नर्दमाना भृशं क्रुद्धां (for the prior half). —B1 om. (hapl. ?) from the post. half up to 9^{a}. V1 कृत्वा यक्ष्यतिमूर्छिता; V2 कृत्वा विक्षोभमूर्जिता; V3 विकृतां विकृताननां (for the post. half).]

—Ñ1 om. 8^{c}–9^{b}. V2 om. 8^{cd}. —^{c}) Ś1 Ñ2 V1 B2.3 D1–3.5 7.10–13 M4 [ए]व; Cg as in text (for च). Ś1 [अ]भ्यभवद्; Ñ2 B3 D10 [अ]भ्यपतद् ; V1 [अ]सुद्रद् (sic); V3 [अ]स्याभवत् ; D6 [अ]भ्यदुद्रवत् (sic); Cg.k.t as in text (for [अ]भ्यद्रवद्). V3.4 B4 Dt D4.6.8.9 T3 G1.3 M2–4 Cg.t क्रुद्धा, D13 तूर्णं (for वेगाद्). —^{d}) Dt D1–3.6–8 Ct यत्र (for यतः). Ś1 B2 D5.11.12 हि°; Ñ2 V1 B3 D10.13 [ऽ]भि°; V3 समुत्थितः; B4 [ऽ]पि°; D14 T1.2 °निस्रुतः; G1 °निश्रितः (sic) (for विनिःसृतः). Ck as in text (for ^{d}).

9 Ñ1 om. 9^{ab}, B1 om. 9^{a} (cf. v.l. 8). —^{a}) V1 D1.4.6 9.12 T3 G1.3 M2 3 °क्रुद्धो; V3.4 B3(m. also) 4 घोरवपुषां (B3 4 °षं [sic]) (for राघवः क्रुद्धां). V2 नर्दमानां च तां दृष्ट्वा. —^{b}) V3 4 B3(m. also).4 विरूपां; D10 om. (for विकृतां). —After 9^{ab}, V3 reads 677*. —^{c}) D3.7 °संवृद्धां; D4 T3 M4 °त्तां च; D11 °वृद्धांश्च (sic); T1 reads च *inf. lin.* (for [अ]तिवृद्धां च). ❀ Ck : प्रमाणे-

G. I 29 9
B I. 26 10
L I 24. 9

पश्य लक्ष्मण यक्षिण्या भैरवं दारुणं वपुः ।
भिद्येरन्दर्शनादस्या भीरूणां हृदयानि च ॥ १०
एनां पश्य दुराधर्षां मायाबलसमन्विताम् ।
विनिवृत्तां करोम्यद्य हृतकर्णाग्रनासिकाम् ॥ ११
न ह्येनामुत्सहे हन्तुं स्त्रीस्वभावेन रक्षिताम् ।
वीर्यं चास्या गतिं चापि हनिष्यामीति मे मतिः ॥ १२
एवं ब्रुवाणे रामे तु ताटका क्रोधमूर्छिता ।
उद्यम्य बाहू गर्जन्ती राममेवाभ्यधावत ॥ १३
तामापतन्तीं वेगेन विक्रान्तामशनीमिव ।
शरेणोरसि विव्याध सा पपात ममार च ॥ १४

नातिप्रवृद्धां । ❀ —^{d}) G1.3 4 च (for सो) Ś1 D1–3 5.7 11.12 लक्ष्मणं वाक्यमब्रवीत् ; M4 ततो लक्ष्मणमब्रवीत् . —For 9^{cd}, Ñ V B D10.13 subst. ·

678* अतिप्रमाणामायान्तीं रामो लक्ष्मणमब्रवीत् ।

—After 9, D11 reads l. 1 (var.) of 680* and thereafter cont. ·

679* अंबरीषो मंडकाया कभाजनं तद्वत्तसाम् । (sic)

10 D3.7 om. 10. —^{a}) Ñ V B D10 राक्षस्या; D13 रामस्या (sic), M4 यक्ष्यास्तु (for यक्षिण्या). —^{b}) Ñ V B D10.13 विकृतं; Cr.m.g.t as in text (for भैरवं). M4 transp. भैरवं and दारुणं. Ñ V B D10 13 मुखं (for वपुः). —^{cd}) D14 भिंद्येरन् ; T3 बिभ्येतं (sic) (for भिद्येरन्). M4 दर्शनेन (for दर्शनाद्). G1–3 M1.3 अस्य (for अस्या). G1.3 M3 वै (for च). ❀ Cm. अस्य वपुषः। अभीरूणां चेति संबन्धः।; Ct : चोऽप्यर्थः। अभीरूणामपीत्यर्थः। ❀ Ñ V B D10.13 अ(V4 प्र)तिप्रमाणं(V3 °णा) क्रुद्धाया रूपं चातिभयावहं. —For 10, Ś1 D1.2.5.11.12 subst. :

680* यक्ष्या लक्ष्मण पश्यैतद्रूपं परमदारुणम् ।
भिद्यते दर्शनेनास्या हृदयं कातरस्य च ।

[D11 repeats l. 1 (var.) here. —(l. 1) D2 यक्षी (for यक्ष्या). D1.2 [इ]ति (for [ए]तद्). D11 (first time, after 9) भीषण दारुणं मुखं (for the post. half). —(l. 2) D1 दर्शनाद्. Ś1 °रस्य हि; D1 2 °रात्मनः (for कातरस्य च).]

11 ^{a}) Ś1 Ñ2 V B Dt D1 6 8 10.12.13 M4 Ct एतां; Cm g एनां (as in text). Ñ V B D10.13 महाबाहो (for दुराधर्षां). —^{b}) Ś1 D1–3.5.7.11 12 M4 निर्भिन्न(D11 विभिन्न) हृदयां क्षितौ; Ñ V B D10.13 मद्बाणेन हृदि क्ष(D13 °क्षि [sic]) तां (D10 °ते). ❀ Cg : मायाबलमन्तर्धानबलं । ❀ —^{c}) T2 विनिर्वृत्तां; T3 विकृतां च; all Cs as in text (for विनिवृत्तां). D4 [ए] नां (for [अ]द्य). —^{d}) T3 G1 हृ *- (for हृत-). —For 11^{cd}, Ś1 D1–3.5.7.11.12 M4 subst. :

681* शयानां शयने वन्ये शतपापां मया हताम् ।

[Ś1 D5.12 M4 धन्ये; D1 वान्य- '(for वन्ये). D1 -कृत-; D2.12 पूत-; D3.7 वत्स; D5 M4 धूत- (for शत-). D12 हया (sic) (for मया). D3 हृतां. D11 मद्बाणनिहतां क्षुद्रां शयानां रुधिरोक्षितां.]

12 Ś1 D1–3.5.7.11.12 om. 12. —^{b}) D14 T1.2 G1 (before corr. as in text).4 लक्षितां. —^{c}) G1 चास्यापि (hypermetric) (for चास्या). T2 गतं (for गतिं). Dt D6.8 [ए]व (for [अ]पि) —^{d}) Dt D6 8 हन्यामिति हि; M2 हरि° (for हनिष्यामीति). —For 11^{c}–12, Ñ V B D10.13 subst., while M4 which om l. 1 subst. for 12 :

682* निहतां पतितां भूमौ रुधिरेण परिप्लुताम् ।
इयं हि राक्षसी घोरा महादुष्कृतकारिणी ।
मच्छराग्निविनिर्दग्धा धूतपापा भविष्यति ।

[(l. 1) B2 विहता. —(l. 2) M4 अथेयं (for इय हि). V3 -दुष्कृति- (for -दुष्कृत-). —(l. 3) D13 मच्छरेण (for मच्छराग्नि-). B4 -विनिर्धूता.]

B3 cont. :

683* इत्युक्त्वा राघवस्तत्र कार्मुके बाणमादधे ।

13 ^{a}) Ś1 Ñ V B D1–3.5.7.10–13 M4 एवं तस्य (D11 °दा; M4 अस्य) ब्रुवाणस्य. —^{c}) B1 Dt D5.8 बाहुं (for बाहू). —^{d}) G2 3 (before corr.) अभ्यभाषत; G3 (after corr.) Ck अभ्यधावत (as in text). Ś1 D1–3.5.7.11.12 काकुत्स्थं समभिद्रुता (D5 °द्रुतं; D11 °द्रवत्); Ñ V B D10.13 M4 वेगेनाभ्याशमाययौ (V1 °गता). —After 13, Dt D4.6.8.9.14 T G M1–3 Cr.m.g.k.t ins.; while M4 ins. after 14^{c} (after l. 2 of 685*) a passage given in App. I (No. 5).

14 M4 repeats 14^{abc} after App. I (No. 5). —^{a}) Dt *म् (for ताम्). Ś1 D2.3.5.7 9.12 आपतंतीं तदा रामो; D1 अपातयत् (marg. as in Ś1 and व्यापतंतीं also) तदा रामो; D11 आयांती तां तदा रामो. —^{b}) Ñ2 B2–4 विमुक्ताम् ; V1 विदीप्ताम् ; V2 विभ्रांताम् ; D1 विचित्राम् ; G1 संप्राप्ताम् ; M4 (first time) सचक्राम् (for विक्रान्ताम्). Ś1 Ñ1 B1 D2.3.5.7.9.11 12 M4 (second time) विचक्रामा(D7 M4 °म) शनी (D3 °शता [sic]) मिव; V3 °मशरीरिणीं ; D10 विमुक्ताशनीमिव (submetric). —After 14^{ab}, Ñ V B D10.11 M4 ins.

684* ताटकां विकृताकारां जिघांसन्तीं सुदारुणाम् ।
महाभ्रचयसंकाशां समुच्छ्रितभुजद्वयाम् ।

[(l. 1) D11 विनिकृत्ताकरां (hypermetric). M4 विसरतीं (for जिघांसन्ती). —(l. 2) D11 तामेव (for महाभ्र-). B1 -[आ]यस- (for -चय-). V1 समूछित-, V4 समुद्यत-; M4 समुद्धृत- (for समुच्छ्रित-). V2.4 -महाभुजां (for -भुजद्वयाम्).]

—^{c}) D12 घोरेण (for शरेण). Ñ V B D10.13 M4 (first time) विव्याधोरसि बाणेन (V4 वेगेन). —After 14^{c}, Ñ V B D10 11.13 M4 ins. :

तां हतां भीमसंकाशां दृष्ट्वा सुरपतिस्तदा ।
साधु साध्विति काकुत्स्थं सुराश्च समपूजयन् ॥ १५
उवाच परमप्रीतः सहस्राक्षः पुरंदरः ।
सुराश्च सर्वे संहृष्टा विश्वामित्रमथाब्रुवन् ॥ १६
मुने कौशिक भद्रं ते सेन्द्राः सर्वे मरुद्गणाः ।
तोषिताः कर्मणानेन स्नेहं दर्शय राघवे ॥ १७
प्रजापतेर्भृशाश्वस्य पुत्रान्सत्यपराक्रमान् ।
तपोबलभृतान्ब्रह्मन्राघवाय निवेदय ॥ १८
पात्रभूतश्च ते ब्रह्मंस्तवानुगमने धृतः ।
कर्तव्यं च महत्कर्म सुराणां राजसूनुना ॥ १९
एवमुक्त्वा सुराः सर्वे हृष्टा जग्मुर्यथागतम् ।
विश्वामित्रं पूजयित्वा ततः संध्या प्रवर्तते ॥ २० G I 29 22 B I 26. 32 L I 24. 22

685* चन्द्रार्धाकारवर्चसा ।
सा तेन वज्ररूपेण बाणेन भृशविक्षता ।
ववाम रुधिरं भूरि.

[(l. 2) V2 रुद्र- (for वज्र-) V4 -कल्पेन, B1 -पातेन (for -रूपेण). Ñ2 चापेन (for बाणेन) D11 हृदि, M4 [उ]रसि (for भृश-). V2 4 भृशं वक्षसि ताडिता (for the post. half). —After l 2, M4 reads App. I. (No. 5) —M4 om. l. 3. —(l. 3) D11 वावहा (sic) (for ववाम). V4 भुवि; D10 भूमौ (for भूरि).]

—M4 reads ^{d} after the repetition of 14^{abc}.—^{d}) Ś1 संपपात; Ñ V B Dt D2.3.6–8 11.13 पपात च; D12 सा पपा* (for सा पपात). G2 M1.3 ममार पपात (by transp.).

15 ^{a}) D13 हतां तां (by transp.). Ñ V B D10.13 पतितां भूमौ; all Cs as in text (for भीमसंकाशां).—^{b}) D9 श्रुत्वा (for दृष्ट्वा).—D2 reads from सम in 15^{d} up to सुराश्च in 16^{c} in marg..—^{d}) T3 सुरैश्च (for सुराश्च). Ñ1 °राधयन्; V1 °रोचयन्; V2 °वादयन्; B4 °वाचयन्; Dt D6.8 [अ]भ्यभि°; D13 °नादयन्; Cg as in text, Ct अभि° (for समपूजयन्).

16 D2 reads up to सुराश्च in marg. (cf. v.l. 15).—^{a}) Ś1 D5 12 वासवः°; Ñ V B D10 13 च (V4 सु-; B1 स) भृशं°; D1.9 चाथ सु°; D2.3.7 चाति (D2 °ष्ट [sic]) संहृष्टः; D11 [अ]थ सुसं° (for परमप्रीतः).—^{b}) Ñ V1.3 4 B1–3 D13 M4 [अं]बरे (D13 °र) स्थितः (B3 m. also सुरेश्वरः); V2 [ऽ]सुरे स्थितः (sic), B4 स्वरेश्वरः; D10 वरे स्थितः (for पुरंदरः).—^{c}) Ś1 D5 संप्रीता; D11.12 सुप्रीता (for संहृष्टा). Ñ V B D10 13 सह सर्वामरगणैर्.—^{d}) D11 विश्वामित्र (sic). Ś1 Ñ V B D1.2 5.10–13 इदं वचः; D3.7 अपूजयन्; M4 महामुनिं (for अथाब्रुवन्).

17 ^{a}) D7 मेने (sic) (for मुने). Ñ V B D10 पश्यास्मान् (for भद्रं ते)—^{b}) D2 reads from the portion after सेन्द्राः up to प्रजापतेर् in 18^{a} in marg. Ś1 D1–3.5.7 11–13 सेंद्राः सुरगणास्त्वया; Ñ1 V1–3 B1.2 4 देवान्सेंद्रानुप (V1 °*) स्थितान्; Ñ2 B3 (m. also as in Ñ1) D10 देवान्सेंद्रान् (B3 °द्र) पुरोगमान्; V4 देवान्सेंद्रसुपस्थितान् (sic).—^{c}) Ñ V B तोषितान् (for तोषिताः). V3 B1 D12 G3 M2 तेन; D9 सर्वे (for [अ]नेन).—After 17^{c}, Ñ V B D10.11.13 M4 ins.:

686* रामस्यामिततेजसः ।
अस्मन्नियोगाद्भद्रं ते.

[(l. 2) V1.2 M4 अस्मिन्; B2 D10 अस्मात् (for अस्मन्).] —^{d}) D3 तदर्श (sic) (for दर्शय).—After 17, D11 (var.) ins 687*.

18 ^{a}) D2 reads प्रजापतेर् in marg. (cf. v l. 17). Ś1 Dt D1–3 5–9 11 12 T3 कृशा° (for भृशाश्वस्य).—^{b}) Ś1 मंत्रान्; D1 (gloss) अस्त्रमंत्ररूपान्; D11 सुतान् (for पुत्रान्). Ś1 D1–3 5.7 11 12 दिव्य°; T3 परमधार्मिकान् (also as in text), G1 °क्रमः (for सत्यपराक्रमान्).—^{c}) Ś1 D1 5 11 12 तेजो- (for तपो-). Ś1 D5.11.12 -युतान्; Dt D4.6 8 -भृतो; D1 -वतो; G1 -हृतान् (for -भृतान्). T3 सर्वान् (for ब्रह्मन्). D2.3.7 तेजोबलसमायुक्तान्.—^{d}) Ś1 D5.11 12 प्रदापय; D1–3.7 प्रपादय; Cm as in text (for निवेदय).—For 18, Ñ V B D9.10.13 M4 subst. (D9 subst. l. 3 only for 18^{cd}), while D11 ins. after 17:

687* तपोयोगबलेनैनमाप्याययितुमर्हसि ।
प्रजापतिसुताश्चैव कृशाश्वाद्राजसत्तमात् ।
यान्यवाप्तानि तेऽस्त्राणि तान्यस्मै प्रतिपादय ।

[(l. 1) Ñ2 V4 B3 (*inf. lin.* also) 4 D11 [ए]वम्; D10 [ए]तम् (for [ए]नम्). V2 आख्यापयितुम्.—(l. 2) Ñ2 V2 D11 प्रजापतिसुताश्च, Ñ2 ह्येते (for चैव).—(l. 3) B2 चाप्तानि (for [अ]वाप्तानि). V4 तान्यस्मै (for तेऽस्त्राणि). Ñ2 तान्यथो; V4 शस्त्राणि; D9 तान्येनं (for तान्यस्मै).]

19 ^{ab}) Ś1 D1.5.12 ह्ययं तेषां; D2.3 7 ह्ययं विप्र (for च ते ब्रह्मंस्). Ś1 Dt D6 8 रतः; D1–5.7.12 वृतः; Cm.g.k as in text (for धृतः). Ñ V B D9–11 13 M4 पात्रभूतो हि ते शिष्यो (Ñ2 शिष्यस्ते; V3 ते सख्यो [sic], B3 D10 शिष्योयं) रामो (V2 रामः शिष्यो [by transp]) दशरथात्मजः.—After 19^{ab}, D11 ins.:

688* प्राप्तास्रो वै ह्ययं तेषां तवानुगमने वृतः ।

—^{c}) Ś1 Ñ1 B2 Dt D6.8 सु- (for च). Ñ1 कृत्यम्; Ñ2 V B D4.10.13 M4 कार्यम् (for कर्म).—^{d}) Ñ V B D10.13 M4 अस्माकं (for सुराणां).

20 ^{ab}) Dt T3 M3 उक्ताः (sic). Ś1 Dt D1–9 11 12 T3 G3 M3 जग्मुर्हृष्टा (by transp.). Dt D6 8 विहायसं; D7 °गताः (for यथागतम्). Ñ V B D10 13 M4 एवमुक्त्वा सुर- (B4 स्व*) गणा विश्वामित्रं पुनर्ययुः.—^{c}) Ś1 D1–3.5.7.11.12

G. I. 29. 29 B I 26 22 L I 24 23 ततो मुनिवरः प्रीतस्ताटकावधतोषितः ।
मूर्ध्नि राममुपाघ्राय इदं वचनमब्रवीत् ॥ २१

इहाद्य रजनीं राम वसेम शुभदर्शन ।
श्वः प्रभाते गमिष्यामस्तदाश्रमपदं मम ॥ २२

इति श्रीरामायणे बालकाण्डे पञ्चविंशः सर्गः ॥ २५ ॥

G1 समाधा(D5.12 °ध्या; G1 °द्रा)य; Dt D6.8 Ct पूजयंतस् ; Cg पुरस्कृत्य; Ck as in text (for पूजयित्वा). Ñ V B D10.13 M4 य(B1 र [sic])थागतेनैव (B3 [marg as in Ñ1 also] °न हि) पथा. —[d]) Ś1 Ñ1 V3.4 B D1–3.5.7.10–12 M4 [अ]भ्यवर्तत; Ñ2 स्ववर्तत; all Cs as in text (for प्रवर्तते). V1.2 संध्यामवर्तत.

21 [a]) Ñ V B D10.13 M4 विश्वामित्रोपि (B4 °धि; M4 °थ)भगवांस् . —[b]) V2 -पोषितः (for -तोषितः). —Note hiatus between [c] and [d]. —[c]) Ñ V B2–4 D10 13 M4 रामं (D13 M4 °म)मूर्धनि (for मूर्ध्नि रामम्). —[d]) Ś1 D1–3.5.7.11.12 मधुरं वाक्यम् ; Ñ V B D10 13 वचनं चेदम् (for इदं वचनम्).

22 [a]) D3.5 9 रजनी. Ñ V B2–4 D1.10.11.13 M4 वीर (for राम). —[b]) Ś1 D5.12 वसामि; Ñ V B D2.4.10.11.13 T3 G1 वसामः; Dt D1.3.6–9 G3.4 M4 वसाम (for वसेम). B4 °दर्शनः (sic), D3.7.11 °दर्शनां; D13 °दर्शना; G2 °दर्शने (for शुभदर्शन). —After 22[ab], Ś1 D1.5.9.12.13 ins., while D2.3.7 ins. after 22 :

689* अयं सिद्धाश्रमो राम मत्प्रसादाद्भविष्यति ।

[D1 एष (for अय). Ś1 D13 नाम यत्प्रसादाद् ; D9 राम त्वत्प्रसादाद् .]

—[c]) Ś1 D5 12 प्रभाते च; Ñ1 सु° (for श्वः प्रभाते). V1.2 D1.9 M3(after corr. as in text) गमिष्यामि (for गमिष्यामस्). —[d]) Ś1 D5 तथा (for तद्). T2 -परं (for -पदं). Ś1 D5.12 निजं; B1 ततः; G1 महत् (for मम). —After 22, Dt D4.6.8.9.14 S Cg ins. (Cv.r.k.t comm. on l. 3 and 8 , Cm on l 3, 5 and 8) :

690* विश्वामित्रवचः श्रुत्वा हृष्टो दशरथात्मजः ।
उवास रजनीं तत्र ताटकाया वने सुखम् ।
मुक्तशापं वनं तच्च तस्मिन्नेव तदाहनि ।
रमणीयं विबभ्राज यथा चैत्ररथं वनम् ।
निहत्य तां यक्षसुतां स रामः [5]
प्रशस्यमानः सुरसिद्धसंघैः ।
उवास तस्मिन्मुनिना सहैव
प्रभातवेलां प्रतिबोध्यमानः ।

[(l. 1) T3 हृष्टौ दशरथात्मजौ. —(l. 2) G1 वनं. —For ins. after l. 3 see below. —(l 4) D4 सुवि°; G1 हि वि°; G2 °भ्राजो (sic), G3 हि°; M1 °भ्राजे (for विबभ्राज). M4 तथा (for वनम्) G1 transp. यथा and वन. —M4 om. l. 5–8 —(l. 5) D4 (changing the metre) पराक्रमात् (for स रामः). —(l. 6) G2 -सिद्धि- (for -सिद्ध-) —(l. 8) D9 परि- (for प्रति-).]

—After l. 3, G1 ins. :

691* चम्पकाशोकपुंनागमल्लिकाद्यैः सुशोभितम् ।
चूतैश्च पनसैः पूगैर्नालिकेरैश्च शोभितम् ।
वापीकूपतडागैश्च दीर्घिकाभिरलंकृतम् ।
मालिकामठकूटैश्च मण्टपैरुपशोभितम् ।

Colophon. —*Kāṇḍa name* : Ś1 Ñ2 V4 D1.4.10–12 om. V1–3 B आदि°; D3 अयोध्या°. —*Sarga name* . Ś1 Ñ V B D1–3.5.7.9 10 12 ताडकावधः; D11 अस्त्रप्रदानं. —*Sarga no.* (figures, words or both) : Ś1 Ñ1 V1.4 B1.4 D3.5.12 om. both. Ñ2 B2.3 D9.10 29; V2 31; V3 D11 28; Dt D4 6.8.14 S 26, D1.7 20, D2 21. D13 -कांडे-वधो नाम-26 (dash indicates lacuna). —After colophon, T2 concludes with श्रीरामचन्द्राय नमः; G1.2.4 श्रीरामाय नमः; G3 श्रीमते रामानुजाय नमः; M2 श्री......मः.

२६

अथ तां रजनीमुष्य विश्वामित्रो महायशाः ।
प्रहस्य राघवं वाक्यमुवाच मधुराक्षरम् ॥ १
परितुष्टोऽस्मि भद्रं ते राजपुत्र महायशः ।
प्रीत्या परमया युक्तो ददाम्यस्त्राणि सर्वशः ॥ २
देवासुरगणान्वापि सगन्धर्वोरगानपि ।
यैरमित्रान्प्रसह्याजौ वशीकृत्य जयिष्यसि ॥ ३
तानि दिव्यानि भद्रं ते ददाम्यस्त्राणि सर्वशः ।
दण्डचक्रं महद्दिव्यं तव दास्यामि राघव ॥ ४
धर्मचक्रं ततो वीर कालचक्रं तथैव च ।
विष्णुचक्रं तथात्युग्रमैन्द्रं चक्रं तथैव च ॥ ५
वज्रमस्त्रं नरश्रेष्ठ शैवं शूलवरं तथा ।
अस्त्रं ब्रह्मशिरश्चैव ऐषीकमपि राघव ॥ ६
ददामि ते महाबाहो ब्राह्मस्त्रमनुत्तमम् ।
गदे द्वे चैव काकुत्स्थ मोदकी शिखरी उभे ॥ ७
प्रदीप्ते नरशार्दूल प्रयच्छामि नृपात्मज ।
धर्मपाशमहं राम कालपाशं तथैव च ॥ ८
वारुणं पाशमस्त्रं च ददाम्यहमनुत्तमम् ।
अशनी द्वे प्रयच्छामि शुष्कार्द्रे रघुनन्दन ॥ ९

G 1 30 10
B 1 27 9
L 1 25 10

26

☞ In Ñ V B D10 13 Sarga 26, which deals with the names of the Astras presented to Rāma by Viśvāmitra, differs considerably from the text, and so their version is given separately at the end

1 ^{a}) M4 व्युष्य; Cg.k.t as in text (for उष्य) Ś1 D1–3.5.7 9 11 12 प्रभातायां तु (D11 च) शर्वर्यां. —^{b}) Ś1 D1 5 9 11 12 °मुनिः; D2 3 7 °तपाः (for महायशाः) —^{c}) D14 T G M1 3 प्रशस्य; M4 प्रहसन्; Cg t as in text (for प्रहस्य). ❀ Ck. प्रहासः संतुष्टे । मन्दस्मितं कृत्वेति यावत् । ❀ G1 राघवं; G4 राघवं; M2 मधुरं (for राघवं) Ś1 D1–3 5 7.9.11.12 प्रहसन्वाक्य(D2 °क्यं)तत्त्वज्ञम् (D2 3 7 °ज्ञः; D11 °ज्ञो) —^{d}) Dt D6 8 T3 G1 3 M2 4 मधुरस्वरं. D11 रामं वचनमब्रवीत्.

2 ^{b}) = 16^f. Ś1 D1–3.5.7 9.11.12 °बल (D2 12 °लः); D14 (after corr sec m) G2 M2 3 °यशाः; Cg k as in text (for महायशः) —^{d}) All Cs सर्वशः (as in text). Ś1 D1–3 5.7 9 11 12 सर्वास्त्राणि ददामि ते.

3 For subst. in Ś1 etc. see 4 —^{a}) M2 च (for वा). —^{b}) Dt D1 युधि; D6 G3 M2–4 युधि (for अपि) —^{c}) M4 रक्षांसि (for अमित्रान्). —^{d}) D14 T1 2 G2 M1 विजेष्यसि (archaic); G4 विशेष्यसि; M4 [आ]शु जेष्यसि; Cg k t as in text (for जयिष्यसि).

4 ^{a}) G4 [अ]वद्यानि (for दिव्यानि). —^{b}) M3 ददानि. —^{c}) M4 दंडमस्त्र·हं दिव्यं. —^{d}) G1 दास्यामि तव (by transp.), M4 ददानि तव (for तव दास्यामि) —For 3 and 4, Ś1 D1–3.5 7 9.11 12 subst. l. 5–9 of 700*

5 M4 om. (hapl.) 5–11^b. —^{a}) D11.14 T1.2 G2.4 M1 तथा (for ततो). Ś1 D1–3.5.7.11.12 14 T1.2 G4 राम (for वीर). —D4 reads 5^{cd} in marg. —^{c}) D1 तथेत्युग्रम्; D4 तथा ह्युग्रम्; T3 ददाम्युग्रम्; M2 ततोत्युग्रम् (for तथात्युग्रम्). —^{d}) Ś1 D1–3 5 7 11 G3 M2 इन्द्र°; D4 6 9 T3 G1 ऐन्द्र°; D12 इंद्रं°, D11 T1 2 G2 4 M1 ऐन्द्रमस्त्रं (for ऐन्द्रं चक्रं).

6 M4 om 6 (cf v l 5). D9 reads 6 in marg. —^{a}) D2 3 7 ततो राम (for नरश्रेष्ठ) —^{b}) D1 शैल-; G4 नेवं (for शैवं) Ś1 D5 12 पाशुपतं, Dt D6.8 Ct °वतं; D3 7 °करं; D9 °धरं; Cg.k.tp as in text (for शूलवरं). Ś1 D5 ततः —After 6^{ab}, Ś1 D1–3 5 7 11 12 read 7^{cd}. —^{c}) Note hiatus between ^{c} and ^{d}. Ś1 [ए]वम् (to avoid hiatus); M3 [अ]पि (for [ए]व). —^{d}) D1 ऐषीकिम्; D4.5 G2 ए°; D9 इ° (for ऐषीकम्).

7 M4 om 7 (cf v l 5). —^{a}) G4 तं (for ते). —^{b}) Ś1 D1–3 5 7.11.12 ह्यस्त्रं शंखव(Ś1 D5 °ध)रं तथा. —After 7^{ab}, Ś1 D1–3 5 7 11(marg.) 12 ins. l 15 of 700*. —Ś1 D1–3 5 7 11 12 read 7^{cd} after 6^{ab} —^{c}) Ś1 D2 3 5.7 12 [अ]पि (for [ए]व). D11 संगृहाण द्वे गदे दिव्यौ (hypermetric). —^{d}) T2 M3 शिखरे (for शिखरी). All Cs मो(Cr कौमो)दकी शिखरी (as in text). Dt D6.8 शुभे. Ś1 D1–3 5.7 9 11 12 कौमोदकिशिवोदके.

8 M4 om. 8 (cf. v l. 5). D11 reads 8 in marg. —^{a}) Ś1 D1–3 5 7 11 12 अपि (Ś1 °पि [sic]) ते (for प्रदीप्ते). D14 T1.2 G4 रघु°; G2 M1 नृप° (for नरशार्दूल). —^{b}) G1 नरोत्तम, M2 तवानघ (for नृपात्मज) —D3 repeats 8^c–9^b after 17. —^{c}) D3 (second time) धर्मे°; T3 ब्रह्म°; Cg as in text (for धर्मपाशम्). Ś1 D1–3(both times). 5.7.11.12 इमं राम; G2 अहंकार- (for अहं राम). —^{d}) D12 इमं तथा (for तथैव च).

9 M4 om. 9 (cf. v.l. 5). D3 repeats 9^{ab} (cf. v.l. 8) —^{a}) Ś1 D1–3(both times).5.7 11.12 °रत्नं (for पाशमस्त्रं). —^{b}) Ś1 D2.3 (both times).5.7.11.12 [ए]तद् (for [अ]हम्). D1 तव दास्ये तदुत्तमं. —^{c}) D3 अ·नी. —^{d}) D2 शुकार्द्रे (for शुष्कार्द्रे).

G. 1 30. 11 B 1. 27. 10 L 1 25 11 ददामि चास्त्रं पैनाकमस्त्रं नारायणं तथा ।
आग्नेयमस्त्रं दयितं शिखरं नाम नामतः ॥ १०
वायव्यं प्रथमं नाम ददामि तव राघव ।
अस्त्रं हयशिरो नाम क्रौञ्चमस्त्रं तथैव च ॥ ११
शक्तिद्वयं च काकुत्स्थ ददामि तव चानघ ।
कङ्कालं मुसलं घोरं कापालमथ कङ्कणम् ॥ १२
धारयन्त्यसुरा यानि दद्‌म्येतानि सर्वशः ।
वैद्याधरं महास्त्रं च नन्दनं नाम नामतः ॥ १३
असिरत्नं महाबाहो ददामि नृवरात्मज ।
गान्धर्वमस्त्रं दयितं मानवं नाम नामतः ॥ १४
प्रस्वापनप्रशमने दद्मि सौरं च राघव ।
दर्पणं शोषणं चैव संतापनविलापने ॥ १५
मदनं चैव दुर्धर्षं कन्दर्पदयितं तथा ।
पैशाचमस्त्रं दयितं मोहनं नाम नामतः ।
प्रतीच्छ नरशार्दूल राजपुत्र महायशः ॥ १६

10 M4 om 10 (cf. v.l. 5).—^{a}) Ś1 D5.11.12 देवा(D11 दिव्या)स्त्रमपि नागास्त्रम्; D1–3 7 देवा(D1 वेदा) स्त्रमपि नागेयम्.—^{b}) D3 illeg. (for तथा).—^{c}) D6 दयिनं; G1 जयिनं; Cr m g k t as in text (for दयितं). —^{d}) D1 शिखिनं; D2 3 7 मोहनं; Ct as in text (for शिखरं). D3 नागतं (for नामतः) Ś1 D5 11 12 दे(Ś1 दै) वतास्त्रं तथैव च; Cm.k as in text (for ^{d}) —After 10, D9 reads 13^{cd}, 16^{ef}, 17^{ab} as in text for the first time, repeating them (var) in their proper places.

11 M4 om. 11^{ab} (cf v l 5). D2.3 7 om. 11–12^b. —^{a}) T1 M3 प्रमथं; T3 प्रधनं; G3 मथनं; G4 प्रमदं; M2 Cm प्रथनं; Ck.t as in text (for प्रथमं). D6 G1 राम; Ck as in text (for नाम). D1.11 अस्त्रं सुमहद्; D5 12 अस्त्रं दयितं (for प्रथमं नाम). Ś1 वायव्यास्त्रं च दयितं.—^{b}) Dt D6.8 9 G1.3 M3 °चानघ; M2 च तवानघ (for तव राघव).—D11 om. (hapl ?) 11^c–12^b.—^{c}) D12 ह*शिरो.—^{d}) M4 पाशम् (for क्रौञ्चम्). D4 om. च (submetric).

12 D2 3.7.11 om. 12^{ab} (cf. v.l. 11).—^{ab}) M4 ददानि. M2 च तव (by transp.). Dt D4 6.8 T3 M3 राघव; M4 पार्थिव (for चानघ). Ś1 D1.5.12 शक्ती द्वे पुरुषव्याघ्र विसृजामि रघूत्तम (D1 °द्वह).—D2 reads 12^c–16 (16^{ef} repeated), D3 12^c–14 (om. 13^{cd}), while D7 12^{cd} after 19.—For 12^{cd}, D11 subst. l. 26 of 700*.—^{c}) S कंकालं. D1–3.5 7.9 मुशलं. D6 चैव (for घोरं).—^{d}) D2 कपोलम्; D3.7.9.12.14 G1.2 M1 कपालम् (for कापालम्). Ś1 Dt D2.4–9 T3 M4 किंकर्णी (for कङ्कणम्)

13 For D2.3 cf. v.l. 12. B2 which substitutes for the Sarga reads lines of 13 and 14^{ab} after l. 35 of 700*.—^{a}) M4 राम (for यानि). Ś1 D5.12 धारय त्वं हि वीरास्य (D5 12 °रघ्न); B2 D2.3.7.9 धारयन् (B2 गृहाण) परवीरघ्न; Dt D6.8 Ct वधार्थं रक्षसां यानि; D1 धारय त्वं रिपुघ्नानि; D11 गृहाण मत्तोपवीरघ्न (hypermetric).—^{b}) B2 M4 ददानि. M3 [अ]स्त्राणि (for [ए]तानि). Ś1 B2 D1.5.9.11.12 तेनघ (for सर्वशः). D2.3.7 येनाजेयो भविष्यसि (D3 °ति). —D3.7 om. 13^{cd}. D9 first time reads 13^{cd} after 10 repeating it here (cf. v l. 10).—^{c}) Ś1 B2 D1 2 5.9 (second time) 11 12 अस्त्रं वि(B2 D1 11 वै)द्याधरं नाम.—^{d}) Ś1 D1 5 नंदिकं; D2 9 (second time) 11 M4 नंद(D9 °दा)कं; D12 निदकं; G4 धनदं; all Cs as in text (for नन्दनं). Ś1 D5 11 °चापरं; B2 D1.2 चापि राघव; D9 (second time) M4 °राघव; D12 °वा परं (for नाम नामतः).

14 For D2 3 cf. v l. 12. M4 om. 14–16^d —^{a}) M3 (after corr. *sec. m.* as in text) सिक्तरत्नं (for असिरत्नं) D3.7 एवमादीनि चास्त्राणि.—^{b}) B2 ददानि. Ś1 B2 D1–3 5.7 9 11.12 मनुजाधिप (for नृवरात्मज).—After 14^{ab}, G2 M1 ins.

692* सत्यमस्त्रं महाबाहो महासंयुगनाशनम् ।

—Dt D6.8 repeat, M1.2 read 14^{cd} after 16^{ab}.—^{d}) Dt D1.2 4–6 8 9 11 12 T3 G1 2.4 M3 मोहनं (for मानवं). —After 14, D3 7 read 693*, G3 reads 16^{ef}.

15 For D2 cf. v l. 12. M4 om. 15 (cf. v.l. 14). D3.7 G1 om. (hapl.), M3 reads *inf. lin sec. m.* 15^a–16^d.—^{a}) Ś1 Dt D2 5 6 8.9 G3 प्रस्वापनं; D1.11.12 प्रस्थापनं; G4 प्रस्थापन- (for प्रस्वापन-). Ś1 D1 2 5 9.11 12 प्रमथनं; Dt D6.8 G3 Cm.t प्रशमनं; G4 -प्रशमनौ (for -प्रशमने). Cg as in text (for ^{a}).—^{b}) Dt D6 8 °सौम्यं; D14 T1 2 G2 M1 °सौर्यं; T3 °नादं; G3 M2 सौर्यं दद्मि; G4 तमःसौर्यं (for दद्मि सौरं) G4 om च (submetric). Ś1 D1 2 5 9 12 वितरामि तवानघ; D11 तथैवोन्मादनं तथा.—^{c}) Dt D6.8(before corr. as in D4).11 वर्षणं; D1.2 तर्पणं; D4 T3 धर्षणं; Cg as in text (for दर्पणं).—^{d}) D9 -विलापनं (for -विलापने). Ś1 D5.12 संतापनमिति श्रु(Ś1 स्मृ)तं; D2 संतापनादि लेपने; D11 दुर्धर्षं च तथैव च. ❀ Ck: विलापयति परिदेवयतीति । ❀

16 D3.7 G1 M4 om., M3 *inf. lin.* 16^{abcd} (cf. v.l. 15; 14). D2 reads 12^c–16 after 19.—^{a}) Ś1 D1.2.5.12 दमनं; Dt D8 Ct मादनं; D9 मर्दनं; T2.3 मथनं; G4 नंदनं; Cm g.k as in text (for मदनं).—^{b}) Ś1 T3 कं(T3 कां)दर्पं (for कन्दर्प-). D1 2 5 9.12 °दयितानि वै (D2 च; D12 °न वै [sic]); G3 अस्त्रं कंदर्पदैवतं.—After 16^{ab}, Dt D6.8 repeat; M1.2

तामसं नरशार्दूल सौमनं च महाबलम् ।
संवर्तं चैव दुर्धर्षं मौसलं च नृपात्मज ॥ १७
सत्यमस्त्रं महाबाहो तथा मायाधरं परम् ।
घोरं तेजःप्रभं नाम परतेजोऽपकर्षणम् ॥ १८
सोमास्त्रं शिशिरं नाम त्वाष्ट्रमस्त्रं सुदामनम् ।
दारुणं च भगस्यापि शीतेषुमथ मानवम् ॥ १९
एतान्नाम महाबाहो कामरूपान्महाबलान् ।
गृहाण परमोदारान्क्षिप्रमेव नृपात्मज ॥ २०
स्थितस्तु प्राङ्मुखो भूत्वा शुचिर्मुनिवरस्तदा ।
ददौ रामाय सुप्रीतो मन्त्रग्राममनुत्तमम् ॥ २१
जपतस्तु मुनेस्तस्य विश्वामित्रस्य धीमतः ।
उपतस्थुर्महार्हाणि सर्वाण्यस्त्राणि राघवम् ॥ २२ G I 30 23 B I. 27. 24 L I. 25 23

read 14^{cd}.—After 16^{ab}, D11 ins. l. 32 and 33 of 700*.—D6 11 om 16^{cd} —^{c}) D1 पिशाचम्, Cm g पैशाचम् (as in text) T3 दैं.तं (for दयितं) —^{d}) Ś1 D1.2 5 9 12 मानवं (for मोहनं) —D2 9 read 16^{ef} for the first time after 10 (D9 after 13^{cd} first time) repeating it here. D3 reads 16^{ef} after 10 (see above) G3 reads 16^{ef} after 14 —^{e}) Ś1 D1–(D2 both times) 3 5 7 9 (for the first time) 11 12 गृहाण, Cm g k t as in text (for प्रतीच्छ) —M2 om (hapl.) 16^{f}–17^{a}. D14 T1 2 G2 4 M1 transp 16^{f} and 17^{b} —^{f}) = 2^{b}. G2 राजपुत्रो. D9 (second time) G1 2 महायशाः. Ś1 D1–(D2 both times) 3 5 7 9 (first time) 11 12 14 सर्वाण्येतानि राघव. —After 16, D11 ins l 34 of 700*.

17 M2 om 17^{a} (cf. v.l. 16) D9 repeats 17^{ab} (cf. v l 10) —^{a}) Ś1 D1–3.5 7 12 वामनं, D11 दामनं; Cg as in text (for तामसं). D14 T1 राजशार्दूल. —D14 T1 2 G2 4 M1 transp. 16^{f} and 17^{b}. —^{b}) D11 शमनं; T3 कामनं; M4 स्वापनं (for सौमनं) D3 14 T1 2 G1–3 M1 महाबल. —^{c}) D9 संवर्तनं चैव (hypermetric), G4 संवर्तनं च (for संवर्तं चैव) —^{d}) D1–3 9.11 12 मौशलं; Cg.k t मौसल (as in text) D4 नाम नामतः (for च नृपात्मज) —After 17, D3 repeats 8^{c}–9^{b}.

18 ^{a}) D9 सर्पमस्त्रं; M4 अन्यदस्त्रं; Cg as in text (for सत्यमस्त्रं) —^{b}) T2 महा- (for तथा). Dt D6 8 मायामयं (for °धरं). M1 वरं (for परम्). Ś1 D1–3.5.7 9 11 12 मायाधरमथापि च (Ś1 D2 7 वा); D4 ततो मायां परंतप. —^{c}) Dt D6.8 G3 सौरं; D2 9 मोघं; D3.7 मैधं; M2 सौर्यं (for घोरं). D4 तेजःप्रदं Ś1 D5 12 मो(D12 मे)घं तेजोबलं रा(D12 ना as in text)म; D1.11 अमोघं तै(D1 ते)जसं नाम. —^{d}) D11 परम- (hypermetric) (for पर-). Ś1 -मर्दनं (for -कर्षणम्).

19 ^{a}) D4 T3 Cg सौम्यास्त्रं (for सोमास्त्रं). D1 सशरं; D4 T3 शीतलं; D12 शशिरं (for शिशिरं). —D11 om. 19^{bc} —^{b}) Ś1 D1–3 5 7.9 12 तथा त्वाष्ट्रं; D14 T1.2 G1.3.4 M1.3.4 त्वष्टुर(M3 before corr. °शा)स्त्रं; G2 त्वष्टुमस्त्रं (for त्वाष्ट्रमस्त्रं). Ś1 Dt D1–3.5–9.12 T2.3 सुदा-(D6 before corr. °वा)रुणं; D4 सुकामनं; M4 वृथाकरं (for सुदामनम्). —^{c}) D1 G3 M1 2 दारणं च; M4 दारुणास्त्रं (for दारुणं च) Ś1 D5.12 भवस्यापि; D4 गभस्त्यस्त्रं (for भगस्यापि). —^{d}) Cg शीतेषुं (as in text). D4 अनि-; G3 M2 अपि (for अथ). Dt D6 मानदं. Ś1 D5 12 रौद्रमस्त्रं तथापि(D5 °थैव)च; D1–3 7 9 रौद्रमस्त्रमथापि वा (D1 च), D11 त्वाष्ट्रं ·द्रमथापि वा. —After 19, D2 reads 12^{c}–16 (16^{ef} r.), D3 reads 12^{c}–14 (om 13^{cd}), while D7 reads 12^{cd}. —After 19, D4 ins श्रीमते रामानुजाय नमः.

20 ^{b}) M3 (after corr *sec. m* as in text) कामरूप-; Cg as in text (for कामरूपान्) —^{c}) D6 गृहा·. D4 परमोदार. M4 गृह्णीष्व नरशार्दूल —For 20, Ś1 D1–3 5.7 9. 11 12 subst. (D3.7 read after 14)

693* एतानि कामतेजांसि कामरूपबलानि च ।
गृहाण चारुरूपाणि प्रीतात्माहं ददामि ते ।

[(l 1) D1 2 9 राम (for काम-) D2 दिव्यानि (for -तेजांसि). D3 7 गृहाण नरशार्दूल (for the prior half). D2 3 7.9 -वराणि (for -बलानि).]

—After l. 1, D7 ins.:

694* गृहाण चारुरूपाणि ददामि मनुजाधिप ।

21 ^{a}) Ś1 D1–3 5 7 9 11.12 अथासौ(Ś1 D5 12 °स्य), Cg as in text (for स्थितस्तु). D2 प्रमुखो; D14 [अ] वाङ्मुखो (for प्राङ्मुखो). M4 अथ पूर्वामुखो भूत्वा —^{b}) D7 वरमुनिस् (by transp.) T1 तथा (for तदा). D9 शुचिः प्रयतमानसः. —^{c}) G4 रामस्य (for रामाय) —^{d}) D9 (with hiatus) अस्त्रज्ञानम्; Cg.k t as in text (for मन्त्रग्रामम्). D4 T3 अनुस्मरन् (for अनुत्तमम्). Ś1 D5.11.12 दिव्यास्त्रग्राममुत्तमं. —After 21, Dt D4.6.8.11.14 S (except M4) Cv.m g k t ins

695* सर्वसंग्रहणं येषां दैवतैरपि दुर्लभम् ।
तान्यस्त्राणि तदा विप्रो राघवाय न्यवेदयत् ।

[(l. 1) D14 T2 M3 एषां; G1 ह्येषा; G3.4 तेषा (for येषा). M3 दैवैरपि सुदुर्लभ (for the post. half). —(l. 2) T2 तथा (for तदा).]

22 ^{a}) Ś1 D3 5.7.9 11.12 तस्य तु मुनेर् (by transp.). D1.2 जपतस्तस्य च मुनेर्. —^{b}) D14 विश्वामित्रस्तु(sic). —^{cd}) D4 G1 महास्त्राणि. M4 दिव्यानि (for सर्वाणि). G1 खे तदा (for राघवम्). Ś1 D1–3.5 7 9.11.12 अभ्युपेयुर्महाभागमस्त्राणि नर(Ś1 D5.12 मुनि)पुंगवं.

G I 30 23 B. I 27 25 L. I 25.24

ऊचुश्च मुदिता रामं सर्वे प्राञ्जलयस्तदा ।
इमे स्म परमोदार किंकरास्तव राघव ॥ २३
प्रतिगृह्य च काकुत्स्थः समालभ्य च पाणिना ।
मानसा मे भविष्यध्वमिति तान्यभ्यचोदयत् ॥ २४
ततः प्रीतमना रामो विश्वामित्रं महामुनिम् ।
अभिवाद्य महातेजा गमनायोपचक्रमे ॥ २५

इति श्रीरामायणे बालकाण्डे षड्विंशः सर्गः ॥ २६ ॥

23 ^{ab}) D9 तु; G3 प्र- (for च). D14 T1 2 G4 सर्वे रामं (by transp). D9 प्रांज.यस्. —^{c}) M4 वयं (for इमे). Dt D6.8 च; M4 हि (for स्म). Dt पर*** (for परमोदार). —^{d}) D14 राघवं (for राघव) —For 23, Ś1 D1–3.5.7.11.12 subst..

696* ऊचुश्च रामं सर्वाणि प्राञ्जलीनि नृपात्मजम् ।
इमानि स्म महोदार किंकराणि तवानघ ।

[(l. 1) D1 3 तु (for च) D11 [आ]मन्त्र्य (for राम). —(l. 2) Ś1 च, D2 3 7 11 स्मो (for स्म). D11 महाबाहो (for महोदार) D1 इमान्यस्त्राण्यहो वीर (for the prior half). Ś1 D5.12 [इ]ह (Ś1 च) सुव्रत (for तवानघ). D11 वीर कि करवामहे (for the post half).]

—After 23, Dt D4 6 8 T3 ins

697* यद्यदिच्छसि भद्रं ते तत्सर्वं करवाम वै ।
ततो रामः प्रसन्नात्मा तैरित्युक्तो महाबलैः ।

24 ^{a}) Cm g प्रतिगृह्य. Ś1 D5.12 Cr °गृह्णीष्व; D1 °तु; D14 °लभ्य च (for प्रतिगृह्य च). —^{b}) D4 T3 समालंब्य; Cr.m.g.k.t समालभ्य (as in text). D11 स (for च). —^{d}) D4 6 G3 M2 तान् (for तानि). T2 [अ]** (moth eaten) दयत् ; Ck as in text. —For 24^{cd}, Ś1 D1–3.5.7 11.12 subst. :

698* सर्वाणि मे मानसानि भवन्त्वित्यभ्यभाषत ।

[D5 ते (for मे). D1–3 7 मन स्थानि (for मानसानि). D1 11 भवतेति; D2 भवति तु (for भवन्त्विति).]

On the other hand, M4 subst. :

699* स्मृत्वा हि मां भजेथेति शशास परमद्युतिः ।

25 ^{a}) D4 प्रीति- (for प्रीत-). M4 तान्यवाप्य ततो रामो. —^{c}) D4 महातेजो; G1 महाबाहो (for °तेजा). —For Sarga 26, Ñ V B D10 13 subst.

700* (1) प्रभातायां तु शर्वर्यां विश्वामित्रो महामुनिः ।
प्रहसन्राममाभाष्य मधुरं वाक्यमब्रवीत् ।
(2) तुष्टोऽस्मि राम भद्रं ते कर्मणात्यद्भुतेन वै ।
प्रीतिदायं च दास्यामि सर्वाण्यस्त्राण्यशेषतः ।
यान्यहं वेद्मि काकुत्स्थ पात्रं तेषां मतोऽसि मे ।
ब्रह्मास्त्रं प्रथमं राम दिव्यमेतद्ददामि ते ।
त्रयाणामपि लोकानां पिण्डितानां भयावहम् ।
(4^{cd}) तथैव दण्डमस्त्रं ते प्रजासंहारकारकम् ।
ददामि राम शत्रूणां येनाधृष्यो भविष्यसि ।
(5^{ab}) धर्मास्त्रं च महाबाहो कालकल्पं ददामि ते ।
कालास्त्रमपि चासह्यं ददामि दयितं प्रभो ।
(5^{cd}) विष्णुचक्रं च ते दिव्यमिन्द्रचक्रं च दुर्जयम् ।
(6) वज्रमस्त्रं च दुर्धर्षं शैलं शूलवरं तथा ।
अस्त्रं ब्रह्मशिरश्चोग्रमैषीकं च ददामि ते ।
शंकरास्त्रं च दीप्तास्यं गृहाणेदं मयोद्यतम् ।
गदाद्वयं चाप्रतिमं गृहाणारिभयावहम् ।
(7^{cd}) कौमोदकीं चाप्रतिमां तथेमां लोहितामुखीम् ।
(8^{cd}) धर्मपाशं तथैवास्त्रं कालपाशं च दुर्जयम् ।
(9) वारुणं चापि ते पाशं ददामि परमार्चितम् ।
शुष्कार्द्रे चाशनी राम गृहाणेमे मयोद्यते ।
(10) पैनाकमपि चैवास्त्रमस्त्रं नारायणं तथा ।
आग्नेयमपि चासह्यं वायव्यं च ददामि ते ।
(11) प्रमर्दनं प्रमथनं तथैवारिविदारणम् ।
अस्त्रं हयशिरश्चैव कूटास्त्रं चापराजितम् ।
(12) शक्ती च द्वे गृहाणेमे बलामतिबलां तथा ।
तथैव कालमुसलं कङ्कालमथ किङ्किणीम् ।
(15) प्रस्वापनं मोहनं च स्तम्भनं च ददामि ते ।
वर्षणं शोषणं चैव तथैवारिनिकृन्तनम् ।
(16^{ab}) मदनोन्मादने चैव कन्दर्पदयिते विभो ।
(14^{cd}) गन्धर्वास्त्रं तथैवेदं मोहनं च ददामि ते ।
तेजोद्युतिहरं सौरं शत्रुपक्षप्रतापनम् ।
(16^{cd}) रुधिरामिषपैशाचं कौबेरं च ददामि ते ।
राक्षसं चापि शत्रूणां श्रीधृतिप्राणनाशनम् ।
मूर्छनं तापनं चास्त्रं कम्पनं चापि कर्षणम् ।
(17^{cd}) संवर्तमपि चावर्तं मौसलं च ददामि ते ।
(18) सत्यं चैवानृतं चास्त्रं महामायास्त्रमेव च ।
अमोघं तैजसं चैव परतेजोऽपकर्षणम् ।
(19) सोमास्त्रं शिशिरं नाम त्वाष्ट्रं चारिव्यथाकरम् ।
मानवं चास्त्रमजितं दैत्यं दानवमेव च ।
(20) एवमादीनि चान्यानि ददामि दयितोऽसि मे ।
गृहाणैतानि मत्तस्त्वमस्त्राणि नृवरात्मज ।
(21) अथासौ प्राङ्मुखो भूत्वा शुचिर्मुनिवरस्तदा ।
ददौ रामाय सुप्रीतो मन्त्रग्राममनुत्तमम् ।
(22) जपतोऽथ मुनेस्तस्य मन्त्रग्राममशेषतः ।
उपतस्थुर्महास्त्राणि मूर्तिमन्ति नृपात्मजम् ।
(23) ऊचुश्चैनं ततोऽभ्येत्य तान्यस्त्राणि समन्ततः ।
प्राञ्जलीनि महाबाहो शाध्यस्मानिति राघवम् ।
(24) तान्यवेक्ष्य ततो रामः समालभ्य च पाणिना ।
मां भजध्वं स्मृतानीति सर्वाण्येवाभ्यभाषत ।
(25) तान्यवाप्य ततो रामो विश्वामित्रं महामुनिम् ।
प्रणिपत्य यथान्यायं गमनाय मनो दधे ।

[Ś1 D1–3 5 7 9 11 12 ins some lines of 700*, so their variants are also given in the notes along with the above given MSS —(l. 1) Ñ V B (except B1) D10 13 read l. 1 as 1^{ab} in Ś1. V3 च (for तु). B1 अथ ना रजनी व्युष्टा (for the prior half [cf. v.l. 1^{a}]). —(l. 2) V2 स° (for प्रहसन्) —(l. 3) B3 तुष्टोसि; B4 प्रीतोस्मि (for तुष्टोऽस्मि). V1 om., B2 D13 हि, B3 (m. also) 4 च (for [अ]ति) D13 ते (for वै) —(l. 4) V2 प्रीतिदान. B2 तत्त्वत (for [अ]नेघत). —For ins in B3 see below. —Ś1 D1–3.5 7.9.11 12 subst l. 5–9 for 3 and 4 —(l. 5) Ś1 V2 4 D1–3 5 7.12 वेद (for वेद्मि) B3 (m. also) 4 मर्वाणि (for काकुत्स्थ). V2 पात्रो Ñ1 V2.4 B4 ह्येषा; Ñ2 D10 एषा; B1 ह्येष (for तेषा) Ñ2 V4 यतो (for मतो) V4 हि (for इसि) B1 न (for मे). V1 गमिष्यमि (for मतोऽसि मे). Ś1 D1–3 5.7 9 12 13 पात्रभूतोसि मे मत (D5 9 12 13 यत), B3 (m. also as in B4) पात्रमेवागतोसि मे (for the post. half). —(l. 6) Ś1 D1–3 5 7 9 12 परम (for प्रथम). Ś1 V2 D1–3. 5.7.9 12 अस्त्र (for एतद्) V3 ददानि. —(l. 7) Ś1 D1–3 5 7. 9 11 12 सर्वेषाम् (for त्रयाणाम्). Ś1 D1.5 9.11.12 एव; V2 चाथ (for अपि). Ś1 V1 2 D1–3 5 7.9–13 पी (V1 D2 7 10 प) ण्डिताना (for पिण्डितानां). Ś1 V2 B4 D5 11–13 भयापह —D7 transp. l. 8 and 9. —(l. 8) V4 तथैवेदमस्त्र ते (submetric) (for the prior half) Ś1 D1–3 5 7 9 11 12 दडमस्त्रं महा (Ś1 D5 12 महद्; D9 °स्त्रमह) घोर (Ś1 D1 5 9 12 °श्रेष्ठ) ददामि रघुनन्दन (D2 3 7 तव राघव). —(l. 9) Ś1 D1–3 5 7 9 11 12 सर्वदा (D2.3 7 °था), Ñ1 V3 ददानि (for ददामि). V4 शक्तानां, B1 D11 शक्राणा (for शत्रूणां). D9 जेता (for येन) Ś1 D1–3.5 7. 9 11 12 [अ]जेयो (for [अ]धृष्यो). B1 3 (m. also) D3 7 11 भविष्यति. —(l. 10) V3 धर्मास्त्रश्; D13 धर्मार्थं (for धर्मास्त्र). D13 ददानि. —B1 om. (hapl.) from ते in l. 10 up to ददामि in l. 11 —(l. 11) Ñ V2.3 B2 3 D13 ददानि. Ñ1 V B1.4 D13 विभो (for प्रभो). —(l. 12) Ñ2 B3 4 D13 °वज्र, D10 इंद्रमस्त्र (for इन्द्रचक्र). B2 सु- (for च). B1 दारुण (for दुर्जयम्) —(l. 14) V2 औषधीश्; B4 एशिक (for ऐषीक) Ñ2 V2.3 B3 D13 ददानि. —Ś1 D1–3 5 7 11 (marg.) .12 ins l. 15 after 7^{ab}. —(l. 15) Ś1 शांकरास्त्रं. D2 प्र- (for च) and [इ]म (for [इ]दं) Ś1 D1 3 5.12 मनो (D3 °हो) द्यत; D13 °दित (for मयोद्यतम्) —(l. 16) V1 2.4 B3 (m. as above) [अ]ति- (for [अ]रि-). Ñ1 -भयाभया° (ditto.); B1 -भयकर (for -भयावहम्) —(l. 17) V2 तथैना; B4 lacuna (for तथैमां). V4 लोहितमुखी —(l. 18) V2.4 धर्मपाशस् (for °पाश). Ñ2 B3 (m. also as above) D10 तथा चास्त्रं (for तथैवास्त्रं). —(l. 19) B3 दारुणं (for वारुण). Ñ V2.3 B2.3 D13 ददानि (for ददामि) B1 °स्तुत (for परमार्चितम्). —(l. 20) Ñ1 V1.4 (with hiatus) अशनी; V2 वासनी; B3 वाशनी (for चाशनी). B3 (before corr.) गृहाण मे (for गृहाणेमे). D13 मयोदिते. —(l. 21) Ñ1 B1 देवास्त्रम्, V2 पिनाकम्; B2 (m. मैनाकम्) दैवास्त्रम् (for पैनाकम्). V3 अथ (for अपि). Ñ1 B2 नारायम्; V3 पैशाचम्; B1 पैनाकम् (for वैष्णवम्). Ñ2 D10 om. (hapl.) अस्त्र. B1 तदा (for तथा). —(l. 22) V2 ते, D13 वा (for च). V3 श्रेष्ठ (for [अ]स्त्र). V2 3 B2.3 (m. also) D13 ददानि (for ददामि). D13 च (for ते). —After l. 22, B3 reads l. 28, prior half of l. 29 and the post. half of l. 24 repeating them in their proper place —B3 repeats l. 23 consecutively B4 reads l. 23 after l. 27. —(l. 23) D10 प्रमर्दने. B3 (first time) प्रथमन (for प्रमथन). B3 (first time *sup lin.*) -नु° (for -विदारणम). —(l. 24) V2 हयशिर (for °शिरस्). V2 वैर-; V3 चैव (for चैव) —(l. 25) V3 B (B2 m. also) D13 (note the hiatus) अमोघा विजया (B3 °य) तथा (for the post. half) —D11 subst. l. 26 for 12^{cd}. —(l. 26) B3 (m. also as above) °मतुल (for कान्तमुत्तम). V1 किंकणी. —(l. 27) Ñ2 V2 3 B2 3 D13 ददानि (for ददामि). —After l. 27, B4 reads l. 23. —B4 om. l. 28. —(l. 28) Ñ1 -विकृन्तन, V2 -विकर्तन; V3 -निषूदनं, V4 -विवर्तन; B1 -विदारण (for -निकृन्तनम्). —For ins. see below. —(l. 29) V2 3 B3 (second time) °तोन्मादन; V4 °नाम्लादन (for मदनोन्मादने). Ñ2 °प्रभो, V3 -दयित°; V4 °नथा; D13 -दयितावुभौ (for -दयिते विभो). —(l. 30) B1 गाधर्वास्त्र. V4 [अ]त्र (for [इ]द). Ñ1 मोह... Ñ1 V2.3 B2 3 D13 ददानि. —V2 om. l. 31 and 32. B2 repeats l. 31 after l. 35 (after the lines of 13 and 14^{ab}). —(l. 31) V1 3 4 B2 (second time) °कर (for -सुतिहर). Ñ1 V3.4 सौर; B1.4 D10 शोर; B2 (second time) सौम (for सौर). D13 तेजोभ्याहरण चैवम् (for the prior half) D13 अरि- (for शत्रु-). B2 (second time) सर्वशत्रुनिवर्हण (for the post. half) —D11 ins. l. 32 and 33 after 16^{ab} —(l. 32) Ñ V3 D10 11 रुधिरानिपात (Ñ1 °द-) (hypermetric), V1 B2 (before corr. as above) रक्तामिषाद, B3 रुधिरामियंद- (sic) (for रुधिरामिष-). Ñ V3 B2 3 (m. as above) D13 °ददानि ते, D11 मानवं तथा (for च ददामि ते). —(l. 33) V4 रक्षसां (for राक्षसं). Ñ1 V4 B1 सैन्यानां; D11 दैत्यानां (for शत्रूणां). V2 -धृनि (for -धृति-). Ñ2 B3 (m. as above) -स्मृति-; D10 om. (for -प्राण-). —D11 ins. l. 34 after 16. —(l. 34) B1 ताडन (for तापन). D11 [अ]पि (for [अ]स्त्रं) Ñ1 V1 3 B3 (m. also) D11 [अ]रि°; V4 B4 [अ]वि°; B1 नि°; D13 [अ]रि कपन (for [अ]पि कर्षणम्) —D13 om l. 35. —(l. 35) Ñ1 V1.2.4 B D10 मौशल; V3 मोखल (for मौसल). Ñ V2–4 (V4 m. also) B2 3 ददानि (for ददामि). —After l. 35, B2 ins the lines of 13 and 14^{ab}, then repeats l. 31 (for lines of 13 and 14^{ab} in B2 cf. v.l. 13 and 14). —(l. 36) B4 शस्त्र (for चास्त्र). V4 [अ]नुनास्त्र च. —(l. 37) V1 अमोघ-. Ñ1 V1 B1 तेजसः V4 चौजस (for तैजसं). —(l. 38) B2 सौमास्त्रं (for सोमास्त्र). Ñ1 B1.2.4 D13 °र राम; V3 °रात्र च (for शिशिर नाम). V3 त्वास्त्र; B4 चांद्र (for त्वाष्ट्र). Ñ1 B4 चापि; V4 चाधि- (for चारि-). V2 द्वाष्टं चाविचथाकर (sic) (for the

२७

G. I. 31 I B I 28 II L. I 26. I

प्रतिगृह्य ततोऽस्त्राणि प्रहृष्टवदनः शुचिः ।
गच्छन्नेव च काकुत्स्थो विश्वामित्रमथाब्रवीत् ॥ १
गृहीतास्त्रोऽस्मि भगवन्दुराधर्षः सुरैरपि ।
अस्त्राणां त्वहमिच्छामि संहारं मुनिपुंगव ॥ २
एवं ब्रुवति काकुत्स्थे विश्वामित्रो महामुनिः ।
संहारं व्याजहाराथ धृतिमान्सुव्रतः शुचिः ॥ ३

post. half). —(l 39) Ñ1 मान॰. V4 °वस्त्रमजिन; B3 (m. also as above) मानवास्त्रान् चारिजित (for the prior half). Ñ1 V2 4 B1 4 दैत्य- (for दैत्य) V2 -दानवनाशन —(l. 40) B4 [अ]स्त्राणि (for [अ]न्यानि) V2–4 B1–3 D13 ददानि (for ददामि) —(l. 41) V2 तानि, V4 [इ]मानि (for [ए]तानि) B1 च नृपात्मज —(l. 42) V3 B1 तथा (for तदा) —B1 om. (hapl.) from the post half of l. 43 up to the prior half of l 44 —(l. 43) Ñ2 मन्त्रकामम्; V4 B2 (m. also as above) अस्त्र°, D13 चास्त्र° (to avoid hiatus) (for मन्त्रग्रामम्). —V2 om. l 44 and 45 —(l 44) V4 (with hiatus) अस्त्रग्रामम्; B4 तास्त्रग्रामम् (sic) (for मन्त्रग्रामम्). B3 विशेषत (for अशेषत). —(l 46) B3 (m also). 4 तथा (for ततो). V2.4 [ऽ]न्योन्य, B4 [ऽ]भ्ये॰ (for ऽभ्येत्य) D13 ऊचुश्च राममभ्येत्य (for the prior half). Ñ2 समतः; V2 समंत्रत (for समन्तत) —For ins. see below —(l 47) V2 साध्यताम्; V3 सा॰स्मान् (for शाध्यस्मान्) —(l. 48) V2 [आ]वेक्ष्य, V4 [आ]विश्य (for [अ]वेक्ष्य) —(l 49) V2 मा मुजत°; V4 मां भजध्वस्मतीनीति (sic), D10 मां मारध्वस्यतानीति (sic) (for the prior half). V3 [अ]वभाषत (for [अ]भ्यभाषत). —(l. 50) Ñ1 [अ]वे॰; V2 [आ]वाप्य; V4 [अ]वाप्त (for [अ]वाप्य). —(l. 51) D13 यथान्यायं (for °न्याय). V2 3 मति (for मनो).]

—After l. 4, B3 ins

701* गृहाण तानि यत्तुभ्यं दिव्यान्यस्त्राण्यशेषतः ।

—After l. 28, B2 ins.

702* घर्षणं रोषणं चैव संतापनविलापने ।

—After l. 46, B3 ins.

703* दर्शयित्वा च रूपाणि स्वकीयानि पृथक्पृथक् ।

Colophon —*Kāṇḍa name* Ś1 Ñ2 V4 Dt D10 11 om. V1–3 B आदि°; D1.3 अयोध्या°. —*Sarga name* Ś1 D9 अस्त्रग्रहणं; Ñ1 V1.2 4 B1 2 4 अस्त्रग्रामप्रदानं; Ñ2 B3 अस्त्रदानं; V3 विश्वामित्रादस्त्रग्रामप्राप्तिः; D1–3 7 अस्त्रप्रदानं; D5 अस्त्रसंग्रहणं; D10 अस्त्रदर्शनं; D11 अस्त्रसंहारज(जृं ?)भकप्रदानं; D12 सहस्त्र(?)ग्रहणं. —*Sarga no.* (figures, words or both) Ś1 Ñ1 V1 4 B1 4 D3 5 12 om Ñ2 B2 3 D9–11 30, V2 32, V3 29, Dt D4.6.8.14 S 27, D1 7 21; D2 22 D13 इत्यार्षे—रामा—बालकाण्डे—नाम विं—सर्गः (dash indicates lacuna). —After colophon, G1 2.4 conclude with श्रीरामाय नमः; G3 श्रीमते रामानुजाय नमः; M2 श्री······मः.

27

1 T2 begins with श्रीरामचन्द्राय नमः. —[a]) M3 प्रतिलभ्य; Cm g k as in text (for प्रतिगृह्य). —[b]) Ś1 Ñ V B D1–3 5 7 10 12 13 M4 दिव्यानि प्रीत (B1 2 4 D3 7 °ति) मानस (D3 7 °श्च); D11 दिव्यान्यप्रतिमानि सः —[c]) Ś1 D5 12 इव, V1 D3 एवं (for एव) Ś1 Ñ V B D2 3 5 7 10–13 तदा (Ñ V B D10 13 °तो) रामो; D1 G1 2 M1 [अ]थ°; T3 हि°; M4 महाबाहुर् (for च काकुत्स्थो). —[d]) Ś1 Ñ V B D1–3 5 7 10–13 उवाच ह; D9 °ब्रुवन्; T3 यदा°; M4 अभाषत (for अथाब्रवीत्).

2 [a]) V4 हि; D5 [ऽ]पि, D13 [ऽ]सि; Ck as in text (for ऽस्मि) D5 भगवान्. —[b]) D4 T3 सुरासुरैः (for सुरैरपि). Ś1 Ñ V B D1–3 5 7 9–13 M4 अजेयस्त्रिदशैरपि. —[c]) Ś1 D1–3 5 7 11 12 अथ (D2 °पि) चै (Ś1 D5 वै) तेषां; Ñ V B D10.13 तु (V1 2 B4 च) मन्त्रैतेषां, D6 त्वहमि॰; M4 अहमि° (for त्वहमिच्छामि). —D13 om from 2[d] up to the prior half of 704*. —[d]) Dt D6 8 Ct संहारान्; Cr g as in text (for संहारं). Ś1 Ñ V B D1–3 5 7 10–12 वक्तु (D1 कर्तु) मर्हसि; T3 °सत्तम (for मुनिपुंगव). ❀ Cm · संहारो नाम प्रयुक्तस्यास्त्रस्य मन्त्रविशेषेण पुनः स्वाधीनीकरणम् । ❀

3 D13 om. 3[ab] (cf. v l. 2). M1 repeats 3[ab] as in text in brackets. —[a]) M4 तथा (for एवं) Ś1 Ñ V B D1–3 5 7 10–12 इत्युक्तवति रामेथ (Ś1 D1 2.5.7.11.12 °तु; D3 °ति [sic]) —[b]) Dt D6 8 M1 -तपाः; D4 T3 -यशाः, D9 G1.3 M2 -मनाः (for -मुनिः). —[c]) Dt D6 8 संहारान्; Cv.k as in text (for संहारं). —[d]) D9 वृत्तिमान् (for धृतिमान्). —For 3[cd], Ś1 Ñ V B D1–3 5.7.10–13 subst.

704* आचख्यौ परमास्त्राणां सरहस्यं निवर्तनम् ।

[D13 om. the prior half (cf. v l. 2). Ś1 D2 3.5.7.12 उक्त्वा तु (D5.12 च), Ñ1 illeg, D1 आचष्टे (for आचख्यौ). Ś1 D5 12 सहार च; D2 संहारस्य (for सरहस्य). D5 निवर्ता (sic) (for निवर्तनम्).]

All cont., while M4 ins after 3:

705* उक्त्वा संहारमस्त्राणां रामायामिततेजसे ।
दददौ मन्त्रं जृम्भकाणां वशीकरणमुत्तमम् ।

[Ś1 D1–3 5.7.12 om. l. 1. —(l. 1) B3 सहारमंत्राणां. Ñ -तेजसा (for -तेजसे). —(l. 2) Ś1 D5.12 अस्त्रं, V2 चास्त्रं (for मन्त्र). Ś1 Ñ V B D3 10.11.13 M4 जंभ (D13 °ब) कानां (for जृम्भकाणा). M4 अवशीकरमुत्तम.]

सत्यवन्तं सत्यकीर्तिं धृष्टं रभसमेव च ।
प्रतिहारतरं नाम पराङ्मुखमवाङ्मुखम् ॥ ४
लक्षाक्षविषमौ चैव दृढनाभसुनाभकौ ।
दशाक्षशतवक्त्रौ च दशशीर्षशतोदरौ ॥ ५
पद्मनाभमहानाभौ दुन्दुनाभसुनाभकौ ।
ज्योतिषं कृशनं चैव नैराश्यविमलावुभौ ।
यौगन्धरहरिद्रौ च दैत्यप्रमथनौ तथा ॥ ६
पित्र्यं सौमनसं चैव विधूतमकरावुभौ ।
करवीरकरं चैव धनधान्यौ च राघव ॥ ७
काममरूपं कामरुचिं मोहमावरणं तथा ।
जृम्भकं सर्वनाभं च सन्तानवरणौ तथा ॥ ८ G 1. 31 9 B 1. 28 9 L 1. 29. 9

4 For 4–8, Ś1 Ñ V B D1–3 5 7 10–13 M4 subst. 708* —^{a}) D9 °व्रतं (for सत्यवन्तं) —^{b}) D4 T3 G1 4 दृष्टं; G2 M1 2 धाष्टिं; G3 दिष्टं (for धृष्टं) T3 भवनम् (for रभसम्).

5 Cf. v.l 4 and 8. —^{a}) Dt G1.3 M2 लक्ष्या(M2 °क्षा)लक्षा(G1.3 °क्ष्या)विमौ; D6 लक्षालक्षं विषमौ (hypermetric), D9 लक्षालक्षसमौ (after corr. as in Dt), T3 लक्ष्या° (for लक्षाक्षविषमौ). G3 [अ]पि (for [ए]व). —^{b}) M1 -सुराभकौ (for -सुनाभकौ) —^{c}) D8 -तश° (by metathesis), D9 -दशवक्त्रश् (for -शतवक्त्रौ) —^{d}) D9 दशशीर्षः शितोदरौ; G3 °दका (sic).

6 Cf. v l. 4 and 8. —^{a}) D6 धर्मनाभ-; G3 °नाभं (for पद्मनाभ-). G3 °नाभं (for -महानाभौ) —^{b}) G1 दु*नाभ- (for दुन्दुनाभ-). ❀ Ck. नाभ इति नामैकदेशे नामग्रहणम्। दुन्दुभिनाभ इति यावत्। ❀ Dt D8 -स्व°, D6 -स्वभावकौ (for -सुनाभकौ). —^{c}) D4 °नं (sic) (for ज्योतिषं). Dt D6 8 शकुनं; D4 कृतिनं; D9 कृथनं; T2 कृचनं; T3 कृतिकं; G2 M1 क्रशनं; M2 क्रथनं; M3 क्रधनं (for कृशनं). —^{d}) D9 नैरस्या- (sic) (for नैराश्य-). —G4 om. (hapl) 6^{e}–7^{b}. —^{e}) D9 M1 2 यो°; G1 सौ° (for यौगन्धर-). Dt D4 8.9 T3 G1 3 M2 -विनिद्रौ; D6 -सनिद्रौ (for -हरिद्रौ). —^{f}) G2 -प्रथमनौ (for -प्रमथनौ). G3 (before corr.) तदा (for तथा). D4 9 T3 M3 मत्त(M3 नैद्र)प्रशमनौ तथा (T3 °नावुभौ). —After 6, Dt D8 ins.

706* शुचिबाहुर्महाबाहुर्निष्कलिर्विरुचस्तथा ।

Dt D8 cont; D4 6.9.14 T G1–3 M1–3 all Cs ins. after 6:

707* सार्चिर्माली धृतिर्माली वृत्तिमान्रुचिरस्तथा ।

[Dt D4.6 8 9 14 G1–3 M3 Cr सार्चि- (for सार्चिर्). Dt D8 धृतिमाली, D6 °मौली; G1.3 महामाली; G2 M1 °ज्वाला (for धृतिर्माली). Dt श्रुचिरस् (for रुचिरस्). T2 तदा (for तथा). G1 वृत्तिर्मार्गरुचिस्तथा; G2 M1 वृत्तिमात्रावृकस्तथा (for the post. half).]

7 Cf. v.l. 4 and 8. G4 om. 7^{ab} (cf. v.l. 6). D9 om. (hapl.) 7–8^{b}. —^{a}) D4 पित्रीयं (hypermetric); D14 T1.2 M3 पितृ-; T3 चित्रं; G3 चंद्रं (for पित्र्यं). Dt D6.8 सौमनसश् (for सौमनसं). —^{b}) M1 repeats 7^{b} after 7^{c}. D14 (before corr.) वैधूत-; T3 G1 2 M1 (both times).3 विधूम- (for विधूत-). —After 7^{b} (second time), M1 ins. करणी कारणी चैव. —^{c}) Dt D6.8 करवीरं रतिं; D4 °वनीं; D14 परवीरकनिं; T1.2 G2 M1 °कनिं; T3 °करी; G1 °करीं, M2 °कनं (for करवीरकरं). —^{d}) D4 T3 धनधान्ये.

8 D9 om 8^{ab} (cf. v l. 7) —^{b}) D14 T1 2 G2 4 M1 3 (*inf. lin. sec m.* before corr. as in text) मोहनं मारणं तथा. —^{c}) Dt D6 8 9 (after corr.) सर्पनाथं च; D14 om, G4 सर्पनाभं° (for सर्वनाभं च). —^{d}) Dt D6 8.9 पंथान(D9 [before corr.]वंदाम)वरु(D9 °चर)णौ तथा; D4 T3 G1 3 M2 संधान(G1 M2 °दार)वरु(T3 °र)णौ तथा (G3 °णावुभौ). —For 4–8, Ś1 Ñ V B D1–3 5 7.10–13 M4 subst

708* सत्यवाक्सत्यकीर्तिश्च धृष्टो रभस एव च ।
(4^{cd}) प्रणीपातरसो नाम अवाङ्मुखपराङ्मुखौ ।
वृषाख्यो वृषकर्मा च रेणुकः पुरुषादकः ।
(5^{cd}) दशाक्षो दशवक्त्रश्च शतशीर्षः शतोदरः ।
(6^{ab}) पद्मनाभो महानाभः सुनाभो दुन्दुभिस्वनः ।
ज्योतिर्भानुः क्रथः कुम्भो मकरः क्रकरोऽङ्गदी ।
(6^{ef}) युगन्धरस्तथानिद्रो भेत्ता प्रमथनः स्थिरः ।
चक्रः सौमनसश्चैव विधूममकरावुभौ ।
(7^{cd}) धरो धन्यः कुण्डधरो रतिभूरतिरेव च ।
कामरूपी कामरुचिर्मोह आवरणस्तथा ।
(8^{cd}) जम्भकः स्वर्णनाभश्च स्यन्दनो वारुणिस्तथा ।

[(l. 1) Ś1 V2–4 B2 3 (m. also) सत्यवान् (for सत्यवाक्). V1 अधृक्षो (hypermetric); V3 धृष्णो; V4 दृशो; B3 (m. also) हृष्टो (for धृष्टो). Ś1 D5 11.12 दृष्टा(D11 °ष्टो, D12 °ष्ट्वा) रभस्तथैव च; D3 7 दृष्टो जभस्तथैव च; D13 हृष्टो दभस्तथैव च; M4 सृष्टो भरत एव च (for the post. half). —(l. 2) Ñ2 V4 D2.7 -वशो; D3 -वचो (for -रसो). V4 D10 राम (for नाम). Note hiatus between the two halves. V1 त्ववाङ्- (to avoid hiatus) (for अवाङ्-). M4 पराङ्मुखोवाङ्मुखश्च प्रतिपातनमेव च. —(l. 3) Ś1 D1–3.5.7 12 विपाको; V1 M4 वृषाक्षो (for वृषाख्यो). Ś1 D5.11 12 विश्व°; D1 3 7 विष° (for वृषकर्मा). V4 वृषभाक्षौ वृषकर्मा (for the prior half). Ñ2 वेणुकः; V3 वेलुषः (for रेणुकः). Ñ1 V2.3 B1.3 (m. also) °नघः; D1–3.7 च प्रभो नभः (D2 °त्तः [sic]); D10 °धिकः; M4 प्रनभो नभः (for पुरुषादकः). Ś1 D5.11.12 गौरो नाम प्रभोनभः (D11 °लोभनः) (for the post. half). —(l. 4) Ś1 V1 D2 -चक्रश्; V2 -वज्रश्; D13 -शकुश् (for -वक्त्रश्). Ś1 V1.2 D5.12 दशशीर्षो(V1.2 °र्षः);

G I 31 10
B I 28 10
L I.26 10

भृशाश्वतनयान्राम भास्वरान्कामरूपिणः ।
प्रतीच्छ मम भद्रं ते पात्रभूतोऽसि राघव ॥ ९

बाढमित्येव काकुत्स्थः प्रहृष्टेनान्तरात्मना ।
दिव्यभास्वरदेहाश्च मूर्तिमन्तः सुखप्रदाः ॥ १०

B4 °जीर्णा (for शतचीर्णि) Ś1 D5 12 दशो°; D7 कृशो° (for शतोदर). —(l. 5) D2 °न्हो, D12 °भौ (for पद्मनाभौ) D3 om, D7 महाभाग्यो; D12 (before corr) महानाभौ (for महानाभ). M4 सुकेतुर् (for सुनाभो). Ś1 D1–3 5 7 11 12 दृढनाभ सुनाभक (for the post half) —(l. 6) D13 ज्योतिनभ ; M4 ज्योतिर्नभश्. V4 क्रथ दर्भो, B2 4 °कुंभो, M4 चतुष्कभो (for (क्रथ कुम्भो) Ś1 D1–3 5 7 12 ज्योतिष क(D1 5 12 क)थनश्चैव (for the prior half). Ś1 D1 2 5.7 12 नैरा(Ś1 D5 12 °का) शु, D3 नैरनु (for मकर) Ś1 D5 12 च विलाव्, Ñ2 क्रमको, V2.3 कुकुरो, B3 (m also) क्रकरो, D1.2 7 विमलाव्, D11 कथनश्; M4 कटक- (for क्रकरो). Ś1 D1–3 5 7 12 उभौ; V2 °दां, V4 D13 °द, D11 तथा (for ऽङ्गदी). —(l. 7) Ś1 V2 3 D2 सु(Ś1 अ)- गध(D2 °धा)रस्, D5 युगलरस्; M4 योगस्वरस् (for युगन्धरस्). Ś1 D12 स्वरिद्रश्च, D1–3 5.7 त्व(D1 सु)निद्र(D5 °मिद्र)श्च, D10 °मित्रो (for तथानिद्रो). D1 (also in the brackets) योगाधराश्चाथ निद्रो (for the prior half) B4 (m also) भर्ता, D1 चेत्ता (for भेत्ता). V2 D13 प्रथमन (by metathesis); B1 D10 प्रस्थन ; B2 4 M4 प्रमथन-; D12 प्रशमनस् (for प्रमथन.). Ś1 D1–3.5.7.12 तथा, M4 स्थित (for स्थिर). D11 निषधव्रथनस्थिर (for the post. half). —For ins. see below. —Ñ V B D10 13 M4 om l. 8 —(l. 8) D1 क्रम, D2 3.7 शक्र; D11 शत्रु (for चक्र). D1 om. (hapl ?) post half of l. 8 and the prior half of l. 9. —D2 3 7 om. l. 9 —(l. 9) Ñ1 B2 M4 धनो धन्य; V1–3 धन्योध(V2 °धा)- न्य, V4 D13 धरो धान्य, B3 (m as above) धनो धान्यः (for धरो धन्य). Ñ1 B1 2 °चरो: V1 M4 कुड(M4 °च) धारो (for कुण्डधरो). Ś1 D5.11.12 क(Ś1 वा)रति करती चैव (for the prior half) V1 M4 रतिकु(V1 °तिर्भत्व [hypermetric])रतिर् (for रतिभूरतिर्). Ś1 repeats 6^d, D1 5.11 12 read 7^d (for the post. half). —(l 10) D13 कामरूप. Ñ V2–4 B1.3 4 D10.13 M4 °गम ; V1 °चर; B2 °गश्च (for कामरुचिर्). D2 3 7 प्रावरणस्; D11 °णास् (for आवरणस्). Ñ V B D10 13 M4 कामहा काममर्दन (D13 °नदन) (for the post half). —(l 11) D2 3 7.13 M4 जृंभक (M4 °क). Ś1 D1–3.5.7.12 सर्वना(D3.7 °ला)म- (Ś1 °श)श्च, V1 सुवर्ण° (hypermetric), B3 (m.) स्वर्ग° (for स्वर्णनामश्च). Ñ1 V2–4 M4 वा(V3 धा)र(Ñ1 M4 °रु)- णस्, V1 रामणस्, B1 रावणस्, B2 4 धावकस् (B2 °नस्) (for वारुणिस्). D1–3 सतताभ(D1 * * * च)रणौ तथा (for the post. half)]

—After l. 7, Ś1 B2 (marg.) D1–3 5.7 11.12 ins.

709* शुचिबाहुर्महाबाहुः सर्वबाहुस्तथैव च ।

[Cf. 706*. B2 D2 5.7.11 शुचिर्बाहुर्. B2 उरुभुविरथस्तथा; D1.3.7 उरुर्दिवि(D3 °विं)रथस्तथा, D2 महाबाहुरुदिरस्तथा (hypermetric); D11 उरुर्गिरिरयस्तथा (for the post. half).]

9 ^{a}) Ñ V B Dt D1–13 T3 Ck कृशाश्व- (B4 °सु-) (for भृशाश्व-) Ś1 Ñ V1 2.4 B D1–3 5 7 10–13 M4 -तनया; V3 -तपना; D9 -तनयाद् (for -तनयान्). Ñ V B D10 13 M4 ह्येते (for राम) —^{b}) Ś1 D1–3 5 7 12 भास्क(D2.3 7 °स्व)राः; Ñ V B D10 11 13 M4 जंभकाः (for भास्वरान्). D2 3 7 कामचारिणः. —After 9^{ab}, Ñ V B D10 11.13 M4 ins.

710* भास्वरा रिपुसैन्यानां तेजोद्युतिहरास्तथा ।
विनायका विघ्नकराः प्रयोक्तुर्विजयावहाः ।

[D11 om l 1 —(l 1) V1 ईश्वरा; V4 D13 भासुरा; M4 जभकाः (for भास्वरा). M4 पर- (for रिपु-). D13 -ज्योति- (for -द्युति-). —(l 2) V4 विघ्नहरा D13 नायका विघ्नहकरा (for the prior half). B4 च (for वि-).]

—^{c}) For subst in Ñ etc see below Cr.g मम (as in text). Ś1 D1–3 5 7 11 12 प्रतिगृह्णीष्व; T3 G1 3 °मत्तो; Cv.m t as in text (for प्रतीच्छ मम) —^{d}) Ś1 D5 12 मे यतः; D1–3 7 G1 मे भवान्; D11 मे मतः (for राघव)

10 ^{a}) D1 3 7 11 [आ]ह (for [ए]व) —^{b}) Ś1 D1–3 5.7 11.12 सुप्रीतेन; all Cs as in text (for प्रहृष्टेन) —After 10^{ab}, D11 12 ins only l 3 of 712*, while G1 3 M3 (*inf lin. sec m*) ins.

711* तत्सर्वमग्रहीद्रामो विश्वामित्रान्महामुनेः ।
प्राचीनाग्रेषु दर्भेषु जप्यमानमृषिं तदा ।
उत्तराभिमुखो भूत्वा नत्वा मन्त्रान्स्वयं ग्रहीत् ।
जप्यमानं तदा रामं महर्षेः पुरतः स्थितम् ।
भृशाश्वतनयाः सर्वे समवेताः स्वरूपतः । [5]

[(l. 1) G1 विश्वामित्र- (for विश्वामित्रान्) M3 -मुने (for -मुने). The prior half of l. 2=1 32^c. —(l. 3) G3 सम- (for स्वय). —(l 4) G1 महर्षि (for महर्षे).]

—^{c}) D11 -देहांश्; T3 -रूपाश्; G1 -युक्ताश्; Cg as in text (for -देहाश्) Ś1 D1–3.5.7.12 दिव्यभास्क(D1–3.7 °सु) रदेहास्तु —^{d}) T3 दीप्ति°; G1 मूर्तियुक्ताः (for मूर्तिमन्तः) Ś1 D1–3 5 7.12 दिव्यमूर्तिसु(D7 °मु)खप्रभाः(Ś1 D5.12 °खावहाः), D11 दिव्यरूपधरानपि. —For 9^c—10, Ñ V B D10.13 M4 subst, while D11 12 ins l. 3 only after 10^{ab}

712* एतानपि गृहाण त्वं सप्रयोगनिवर्तनान् ।
इत्युक्तो बाढमित्युक्त्वा विश्वामित्रात्तपोधनात् ।
जग्राह तानपि तथा जम्भकान्त्रिपुजम्भकान् ।
दिव्यमूर्तिधरास्ते हि दिव्याभरणभूषिताः ।

[(l. 1) Ñ1 एतानि (for एतान्). V2 °गान्; B4 सं° (for सप्रयोग-). V2 B1 -निवर्तनात् (for -निवर्तनान्). —(l. 2) B4 M4 इत्युक्ते. V3 वाचम् (for बाढम्). B3 (m. also) तपोवनात्.

रामं प्राञ्जलयो भूत्वाब्रुवन्मधुरभाषिणः ।
इमे स्म नरशार्दूल शाधि किं करवाम ते ।। ११
गम्यतामिति तानाह यथेष्टं रघुनन्दनः ।
मानसाः कार्यकालेषु साहाय्यं मे करिष्यथ ।। १२
अथ ते राममामन्त्र्य कृत्वा चापि प्रदक्षिणम् ।
एवमस्त्विति काकुत्स्थमुक्त्वा जग्मुर्यथागतम् ।। १३
स च तान्राघवो ज्ञात्वा विश्वामित्रं महामुनिम् ।
गच्छन्नेवाथ मधुरं श्लक्ष्णं वचनमब्रवीत् ।। १४
किं न्वेतन्मेघसंकाशं पर्वतस्याविदूरतः ।
वृक्षषण्डमितो भाति परं कौतूहलं हि मे ।। १५

G 1 31 15
B. 1 25 17
L 1 26 18

M4 विश्वामित्र तपोधन (for the post. half). —(l. 3) M4 तदा (for तथा). B1 om (hapl.) from ज to पु. Ñ2 कुभकान् (for first जम्भकान्). V2.4 विश्व- (V4 °ः-); M4 नृप- (for रिपु-) D10 -भजकान् (for -जम्भकान्) —(l 4) Ñ2 B3.4 D10 13 ह्येते; M4 °पि (for ते हि)]
—After 10, Dt D4 6 8.9 14 S (except M4) (Cm g k t comm. on l 2 only) ins.

713* केचिदङ्गारसदृशाः केचिद्धूमोपमास्तथा ।
चन्द्रार्कसदृशा केचित्प्रह्वाञ्जलिपुटास्तथा ।

[(l. 1) T3 धूम्रोपमास्तदा. —(l 2) D9 T3 बद्धाजलि- (for प्रह्वाञ्जलि-) D14 T3 -पुटस् (for -पुटास्) T3 M2 तदा (for तथा).]

11 [a]) Ñ V B D10 13 M4 ऊचु°; G2 रामः (sic) (for रामं) D1 7 9 प्रांज*यो. Ñ V B D10.13 M4 रामं; D11 सर्वे (for भूत्वा) —[b]) Ñ V B D10 13 M4 तदा (for [अ]ब्रुवन्). M4 -भाषिणं Ś1 D1–3 5 7 11 12 प्राब्रु(D12 °भु)वन्मधुराक्षरं. —[c]) B1 इति (for इमे) Ñ2 B3 (m. also as in text) D10 हि, V1 om . B2 ते, D1–3 7 स्मो (for स्म) Cm g.k.t इमे स्म (as in text). Ñ V B D10 13 M4 वशगा राम (for नरशार्दूल). —[d]) Ś1 D1–3.5.7.11 12 ब्रूहि; Cm.g.k t as in text (for शाधि) Ñ V1.2 4 B D10 13 M4 न(V1 *)-स्त्वमि(D10°*)ति स्थितान्(M4 °ताः); V3 नस्त्वमिहागतान्; D1–3 5.11 किं करवामहे (D3 °नमः [sic]) (for किं करवाम ते). —After 11, B3 (m.) D13 ins :

714* जृम्भकान्प्रणतान्रम्यान्किंकरान्समुपस्थितान् ।

[B3 वश्यान् (for रम्यान्). B3 समुपास्मृतान्.]

12 D4 14 T1 2 G1 4 M3 Cv transp. 12^{ab} and 12^{cd}. D11 repeats 12^{ab} from तानाह and the prior half of 715* up to यथा after स्त्विति in 13^{c}. —[a]) Ś1 D1–3.5 7.11 (both times).12 सर्वान् (for आह). —[b]) Ś1 D1–3 5 7.11 (both times).12 प्राह(D1 °हु [sic])राघवः (for रघुनन्दनः). —[c]) T3 G4 मनसा; Cg.k.t as in text (for मानसाः). —[d]) T2 मे *sup lin sec m.* —For 12^{cd}, Ś1 D1–3.5.7. 11.12 subst. :

715* मनसा मे यथाकालं सहायार्थं भविष्यथ । ;

[D11 (both times) मानसे (for मनसा). D2.7 °काम; D3 °राम (for यथाकालं). D1.3.7 °र्थे (for सहायार्थ). D1 °तः (sic), D3.7 °थः (sic) (for भविष्यथ).]

while Ñ V B D10 13 subst. for 12

716* गम्यतां स्वागतं वोऽस्तु कृत्यकाल उपेष्यथ ।
स्मृता मामुपतिष्ठध्वमिति रामोऽभ्युवाच तान् ।

[(l. 1) V4 च (for वो). Ñ1 B2 -काले, V4 -काल, B4 -काम (for -काल). Ñ1 illeg , V1 °ल्यथ (sic), V4 D13 °ना (for उपेष्यथ). —(l 2) V2 स्मृते (for स्मृता). V4 हि, B4 D13 [अ]पि (for ऽभि)]

13 Ñ V B D10 13 इत्युक्त्वा (Ñ B2 °क्ता), Cg as in text (for अथ ते) D3 [आ]संत्रा (sic) (for [आ]मन्त्र्य). —[b]) D3 *त्वा; D4 T3 त च, D5 भूत्वा (for कृत्वा). Ñ2 V B2 4 D5.9.10.12 13 G2 3 M1 2 4 चाभि-; B3 चाति-; D4 T3 कृत्वा; D11 चैव (for चापि) Ñ1 प्रदक्षिणः (sic), D9.13 प्रदक्षिणां (for प्रदक्षिणम्). —[c]) After स्त्विति in 13^{c}, D11 repeats from तानाह in 12^{a} up to यथा in 715*. Ñ V B D10 13 चैवोक्त्वा (for काकुत्स्थम्). —Ñ1 repeats [d] consecutively. —[d]) Ñ V B D10 13 प्रति- (for उक्त्वा). —After 13, M3 (*inf. lin sec. m.*) ins.

717* प्रणम्य शिरसा रामं सर्वे समतविक्रमाः ।
ततस्तु रामः काकुत्स्थः शासनाद्ब्रह्मवादिनः ।
लक्ष्मणाय च तान्सर्वान्सरहस्यान्महाबलान् ।
अस्त्राणामुपसंहारान्दुराश्रामान्बलीयसः ।
सौमित्रये ददौ रामो मन्त्रग्राममनुत्तमम् । [5]

14 [a]) M4 गतान् (for स च). M4 दृष्ट्वा (for ज्ञात्वा). Ś1 D1–3 5.7.9 12 गतासु ता(D7 चा)सु विद्यासु; Ñ V B D10 13 तान्विसृज्य(V4 B3 [m. also] विसर्ज्य)ततो (B4 यथा; D10 *तो)रामो; D11 गतेषु तेषु सर्वेषु; M3 (*sec m.*)स तान्निवेद्य संहृष्टं (before corr. as in text). —D11 reads 14^{c}–15 in marg —[c]) D13 एवं (for एव). Ś1 D1–3 5. 7.11 12 °काकुत्स्थ (D11 °त्स्थं), Ñ V B D10 13 पुनर्वाक्यं; D9 [अ]द्य काकुत्स्थः (for [अ]थ मधुरं) —[d]) Cg श्लक्ष्णं (as in text) Ñ V B D10 13 मधुराक्षरम्; T3 M3 इदं° (for श्लक्ष्णं वचनम्)

15 D11 reads 15 in marg. (cf. v l. 14). —[a]) Ś1 B4 D1–5.7 12.14 त्वे°; Ñ V B1–3 Dt D6 8–11.13 एतन्; T3 चैतन्; M2.3 न्विदं; M4 न्वेष (for न्वेतन्). ❀ Cg · किं न्विति। Ck : किं त्वेतदित्यादि। ❀ B4 मेष- (for मेघ-). M4 -संकाशः (for -संकाशं). —[b]) V3 वर्षतस्य (for पर्वतस्य). Ś1 V2.3 D2 10 विदूरतः (for [अ]विदूरतः). —[c]) Ś1 M4 -षंड; Dt D3 8 9 Ct -खंडम्; D1.2 5 11.12 -खंड; T3 -गंडं; Cm.k as in

G 1 31 15 B 1 28 18 L. 1 26. 19

दर्शनीयं मृगाकीर्णं मनोहरमतीव च ।
नानाप्रकारैः शकुनैर्वल्गुभाषैरलंकृतम् ॥ १६
निःसृताः स्म मुनिश्रेष्ठ कान्ताराद्रोमहर्षणात् ।
अनया त्ववगच्छामि देशस्य सुखवत्तया ॥ १७
सर्वं मे शंस भगवन्कस्याश्रमपदं त्विदम् ।
संप्राप्ता यत्र ते पापा ब्रह्मघ्ना दुष्टचारिणः ॥ १८

इति श्रीरामायणे बालकाण्डे सप्तविंशः सर्गः ॥ २७ ॥

text (for -षण्डम्) Ś1 D1–3 5 7 11.12 14 T G2 M1 4 इवा° (for इतो भाति) —[d]) Ś1 D1–3 5.7 11.12 M4 मुने (for परं).

16 [a]) Ś1 D5 12 मनोज्ञं च; D1–3 7 मृगं चैव; G1.3 M4 मुनिश्रेष्ठ (for मृगाकीर्णं). D11 दर्शनीयतमं चापि. —[b]) D9 14 T1 2 G2.4 M1.2 °रमम् (for मनोहरम्). Ś1 D1–3 5.7.12 G1–3 M4 मम चाति (G1.3 M4 °चैव) मनोहरं (M4 °रमं); D11 सर्वेषां च मनोहरं. —[c]) Ś1 D5 12 -प्रभावैः (for -प्रकारैः). —[d]) Ś1 D1.2 5.7.11.12 °वाग्भिर्; D3 °वद्भिर्; D14 T1.2 G2 4 M1.4 °नादैर्; Ct as in text (for वल्गुभाषैर्). —For 15[c]–16, Ñ V B D10.13 subst..

718* वनमाभाति सुमहत्कस्यैतदमरद्युते ।
आभाति रमणीयं हि वनमेतन्मनोहरम् ।
विनादितं वल्गुवाग्भिर्नानामृगगणायुतम् ।

[(l. 2) V2.3 °रमं (for मनोहरम्). —(l. 3) V2 3 °वद्भिर् (for वल्गुवाग्भिर्). V2 D13 -गणैर्युतं, V4 B1 -गणान्वित (for -गणायुतम्).]

17 [a]) V1 निसृत्या (sic) (for निःसृताः). Ś1 V2 D1–5.7.9 (before corr.) 12 स्मो; V3 सु- (for स्म). D11 नर° (for मुनिश्रेष्ठ). M3 निस्सृतात्समुनिश्रेष्ठ. —[b]) D2 करालाल् (for कान्ताराद्). Ś1 Ñ V B D1–3.5 7.10–13 लोम- (D11 लोकम- [hypermetric]); Cg.t as in text (for रोम-). —[c]) Ś1 Ñ V B D1–3.5.7.9–13 अने (B4 °*) नैव; G1.3 °हि (for अनया तु). Ś1 [आ]शु; V1 D3.7 च; D5.12 [अ]थ; D9 [अ]पि- (for [अ]व-). Ś1 V3.4 B1 4 D1–3.5.7.9.11–13 -गच्छामः. All Cs अवगच्छामि (as in text). M4 अनेनाभ्युप°. —[d]) M4 रमणीयतां; all Cs as in text (for सुखवत्तया). Ś1 Ñ V B (B3 m. also) D1–3.5.7.9–13 देशोयं सु (Ś1 V4 D1 9 स) सु (V2 D3.11 °मु) खोदयः (Ś1 Ñ2 V3 B3 D10 °खावहः; V4 °खोदयं).

18 [a]) Ñ V B D10.13 सुव्यक्तं (V3 व्यक्तं [submetric]) चापि भवतः. —[b]) Ñ V B D10 13 सिद्ध-; M4 न हि (for कस्य). Ś1 D5 12 महत्; Ñ V1.2 B D1–3.7.10.11.13 वयं; V3 स्वयं; V4 च यत्; M4 तव (for त्विदम्). ❀ Cv: इदं पूर्वं कस्य इदानीं कस्येत्येतत्सर्वं शंस। ❀ —[c]) V2–4 B3 D10 T3 संप्राप्तौ (V2 °प्तं [sic]), all Cs as in text (for संप्राप्ता) Ś1 D1–3.5 7.9 11 12 कुत्र; D13 अत्र (for यत्र). Ñ V B D10 13 T3 तौ पापौ (V2 विद्वन्), D11 ते पा*; G2 ते तापा (sic) (for ते पापा). —[d]) Ś1 D1–3 5 7 11.12 T3 M4 यज्ञघ्ना (T3 °घ्नौ), Dt ब्रह्म* (lacuna); Ck.t as in text (for ब्रह्मघ्ना). Ś1 D1 2 5 11 12 -राक्षसाः; D3.7 -चेतसः; T3 -चारिणौ (for -चारिणः). Ñ V B D10 13 यज्ञविघ्नकरौ तव. —After 18, Ś1 D1–3 5 7 11.12 ins.:

719* त्वत्कोपनिहताः पूर्वं निहन्तव्या मया हि ते ।;

while Dt D4.6 8 9 14 S all Cs ins.:

720* तव यज्ञस्य विघ्नाय दुरात्मानो महामुने ।
भगवन्घोररूपास्ते मांसशोणितभोजनाः ।
भगवंस्तस्य को देशः सा यत्र तव याज्ञिकी ।
रक्षितव्या क्रिया ब्रह्मन्मया वध्याश्च राक्षसाः ।
एतत्सर्वं मुनिश्रेष्ठ श्रोतुमिच्छाम्यहं प्रभो । [5]

[M4 om. l. 1. —(l. 1) G2 M3 (before corr.) विघ्नाय (for विघ्नाय). T3 तव यज्ञहनौ दुष्टौ (for the prior half). T3 G4 दुरात्मानौ. D4 महामते (for °मुने). —All the above MSS (except G2 M1) om. l 2. —(l. 3) G3 M1 कस्य; M4 न हि (for तस्य). D14 * देशः; G3 M1 देशोय, M4 [अ]यं देशः (for को देशः). M4 यज्ञभूः (for याज्ञिकी). —(l. 4) M4 रक्षितव्यो मया (for रक्षितव्या क्रिया). D4 T3 M4 मम (for मया). —D9 14 T1 G4 M2.4 om. l. 5. M3 reads l. 5 *inf. lin. sec. m.* —(l. 5) T2 तत (for एतत्). G2 M1 सुव्रत (for [अ]हं प्रभो).]

Colophon. D1–3 7 om. (cont. the Sarga). —*Kāṇḍa name*: Ś1 Ñ1 V1 Dt D10.11 13 om. V2–4 B आदि°. —*Sarga name*: Ś1 D5 12 विद्यासंहारास्त्र (D5 [before corr.] विद्यासंग्र) हणं; Ñ V B D10.13 जृंभकप्रदानं (V3 prefixes रामाय and D13 suffixes ग्रहणं); D9 अस्त्रसंग्रहणं; D11 सिद्धाश्रमनिवासः. —*Sarga no.* (figures, words or both): Ś1 Ñ1 V1.4 B1 4 D5.12.13 om. Ñ2 B2.3 D9.10 31, V2 33; V3 30, Dt D4.6.8.14 S 28. —After colophon, T2 concludes with श्रीरामचन्द्राय नमः; G1.2.4 श्रीरामाय नमः; G3 श्रीमते रामानुजाय नमः; M2 श्री.....मः.

२८

अथ तस्याप्रमेयस्य तद्वनं परिपृच्छतः ।
विश्वामित्रो महातेजा व्याख्यातुमुपचक्रमे ॥ १
एष पूर्वाश्रमो राम वामनस्य महात्मनः ।
सिद्धाश्रम इति ख्यातः सिद्धो ह्यत्र महातपाः ॥ २
एतस्मिन्नेव काले तु राजा वैरोचनिर्बलिः ।
निर्जित्य दैवतगणान्सेन्द्रांश्च समरुद्गणान् ।
कारयामास तद्राज्यं त्रिषु लोकेषु विश्रुतः ॥ ३
बलेस्तु यजमानस्य देवाः साग्निपुरोगमाः ।
समागम्य स्वयं चैव विष्णुमूचुरिहाश्रमे ॥ ४
बलिर्वैरोचनिर्विष्णो यजते यज्ञमुत्तमम् ।
असमाप्ते क्रतौ तस्मिन्स्वकार्यमभिपद्यताम् ॥ ५

G. 1 32. 7
B. 1 29. 7
L. 1. 27. 7

28

1 [a]) Ś1 [आ]श्रमे राम (sic), D5.12 [आ]श्रमे रम्यं; Cg as in text (for [अ]प्रमेयस्य) —[b]) Dt D6.8 Cm.t वचनं; D11 तद्वचनं (hypermetric); M4 वनं तत् (by transp.) (for तद्वनं) —[cd]) Ñ V1.2.4 B D10.13 M4 आख्यातुम्; D6 व्याहर्तुम्; Cm.k.t as in text (for व्याख्यातुम्). Ś1 D1–3.5.7.11.12 आख्यातुं मुनि(D5.12 नर)शार्दूलः सर्वमेवोपचक्रमे. —After 1, Dt D4.6.8.9.14 S (M4 subst for 2) all Cs ins.:

721* इह राम महाबाहो विष्णुर्देववरः प्रभुः ।
वर्षाणि सुबहूनीह तथा युगशतानि च ।
तपश्चरणयोगार्थमुवास सुमहातपाः ।

[(l. 1) M4 °बाहु (for महाबाहो) Dt D6.8 °नमस्कृत., D14 T2.3 M2–4 °वरप्रभु (for देववर प्रभु·) —(l. 2) M3 स बहूनि (for सु°). D4 [ए]व, D6 [अ]त्र (for [इ]ह). M4 वर्षायुतान्यनेकानि (for the prior half). ❀ Cv इह तपश्चरणार्थं इहोवासेति इहशब्दद्वयस्य निर्वाहः; Cr· इह तपश्चरणयोगार्थं इहोवासेति इहशब्दद्वयनिर्वाहः; Cg केचिदिह इहशब्दद्वयं पठन्ति तदा इह वने तत्रापि इह प्रदेश इत्यर्थः ।; Ck इह भूलोके इहाश्रमपदे; Ct इह वने इह प्रदेशे । ❀ T3 तदा (for तथा). D9 [अ]युत- (for युग-). M4 [अ]पि (for च). —(l. 3) D14 T1.2 G2.4 M1 तपश्चरणार्थं हि (with hiatus) (for the prior half). G1 °मते; M2 स महा° (for सुमहातपा).]

2 [a]) V4 D13 अयं (for एष). G3 M2 तस्य (for राम). —[cd]) M3 सिद्धाश्रमम्. G1 lacuna from ख्या to सि. Ñ V B D3.9.10.13 यत्र; D4 T3 [अ]प्यत्र; Cg k.t as in text (for ह्यत्र). Ś1 Ñ V B D1.2.5.10–13 °यशाः; D3.7 जगत्पतिः; Cg.k.t as in text (for महातपाः).—For 2, M4 subst. 721* then ins. l. 1 of 723*. —After 2, D11 ins. l.1-2 of 723*.

3 [b]) Ś1 D1.2.5.11.12 राज्यं (for राजा). D1.2.12 T3 M2 °चनो; D5 °चनं; Cg as in text (for वैरोचनिर्). D2.6.9 G1 M4 बली (for बलिः). —Ś1 D1.2.5.11.12 om. 3[cd]. —[c]) G4 M2 देवत- (sic) (for दैवत-). D9 विनिर्जित्य देवगणान्. —[d]) Dt D6.8 M4 सह-; D9 चैव (for च स-). —[e]) Ś1 D1.2.5.11,12 काकुत्स्थ (for तद्राज्यं). M4 त्रैलोक्यभोगान्बुभुजे. —[f]) Ś1 D5.12 निर्भयः; D1.2 M4 निर्व्यथ.; M2 विश्रुतं (for विश्रुतः). —After 3, Dt D4.6.8 T3 G1 ins.

722* यज्ञं चकार बलवानसुरेन्द्रो महातपाः ।

[Dt D6.8 सुमहान्, D4 मतिमान् (for बलवान्) Dt D6.8 °बल, D4 °बलि, G1 °बली (for महातपाः)]

4 [b]) D9 सेंद्राः (for देवाः). D1 स्वर्ग°; D11 इंद्र° (for साग्निपुरोगमाः) —[c]) Cg समागम्य (as in text), Ck समागत्य. D1.2.5.12 [ऋ]षयश्°; D11 विनीतास्ते (for स्वयं चैव) T3 G1.3 M3 आगम्य(G3 °त्य)ऋषयश्चैव; M2 ऋषयश्च समागम्य. —[d]) D11 इदं वचः (for इहाश्रमे). —For 3 and 4, Ñ V (Ñ1 V1.4 om. l. 1 and 2, V2.3 om. l. 2) B D3.7.10.13 M4 (ins. l 1 after 721* and subst. l. 5-6 for 4 only) subst, while D11 ins. l. 1-2 after 2.

723* विष्णुर्वामनरूपेण तप्यमानो महत्तपः ।
त्रैलोक्यराज्येऽपहृते बलिनेन्द्रस्य राघव ।
अभिभूय हि देवेन्द्रं पुरा वैरोचनिर्बलिः ।
त्रैलोक्यराज्यं बुभुजे बलोन्मादसमन्वितः ।
ततो बलौ तदा यज्ञं यजमाने भयार्दिताः ।
इन्द्रादयः सुरगणा विष्णुमूचुरिहाश्रमे ।

[(l. 1) D11 मानव- (for वामन-). M4 तप्यते स्म (for तप्यमानो) —(l. 2) B3 [ऽ]पकृते; D10 [ऽ]पहृते (for ऽपहृते). Ñ2 त्रैलोक्यराज्यप्रकृते (sic), B1 त्रैलोक्यराज्यविहिते (for the prior half). B1 बलेरिंद्रस्य. —(l. 3) D3.7 °भूतो (for अभिभूय). V2 च, B1 स, B4 [इ]ह (for हि). D3 दैद्रतेः (sic); D7 देवेद्र· (for देवेन्द्र). D3 वैरोचनो (for °चनिर्). —(l. 4) D3 भक्त च; D7 भुक्ते च (both sic) (for बुभुजे). V4 -समाहित (for -समन्वित.). B1 बलोत्सेकमदान्वित; D3.7 बलात्कोमलवान्युत (for the post. half) —(l. 5) V3 बलेस् (for बलौ). D13 तदता (sic), M4 तथा (for तदा). V3 यज्ञे (for यज्ञ). D3.7 तदा बलेर्महायज्ञे (for the prior half). D3.7 यजमान-; D10 यजमानेन (hypermetric) (for यजमाने).]

5 In G1, from 1.24.1[cd] up to 1.28.5 the original folio has been replaced by two new folios (*sec. m.*). —[a]) D1–3.7 M2.4 वैरोचनो. V2 G1 (after corr. *inf. lin.* as in text) विष्णुं (for विष्णो). —[b]) V1 यजति (for यजते). Ñ V B D10.13 M4 [अ]सौ महा(B2 महामहा

G I 32 9 B I 29 8 L I 27 8

ये चैनमभिवर्तन्ते याचितार इतस्ततः ।
यच्च यत्र यथावच्च सर्वं तेभ्यः प्रयच्छति ॥ ६
स त्वं सुरहितार्थाय मायायोगमुपाश्रितः ।
वामनत्वं गतो विष्णो कुरु कल्याणमुत्तमम् ॥ ७
अयं सिद्धाश्रमो नाम प्रसादात्ते भविष्यति ।
सिद्धे कर्मणि देवेश उत्तिष्ठ भगवन्नितः ॥ ८
अथ विष्णुर्महातेजा अदित्यां समजायत ।
वामनं रूपमास्थाय वैरोचनिमुपागमत् ॥ ९
त्रीन्क्रमानथ भिक्षित्वा प्रतिगृह्य च मानतः ।
आक्रम्य लोकाँल्लोकात्मा सर्वभूतहिते रतः ॥ १०

[by ditto])बल (Ñ1 °यशा·) (for यज्ञमुत्तमम्). —After 5^{ab}, Ñ V B D10 13 M4 (M4 l. 1 only) ins. :

724* कामद सर्वभूतानां महर्द्धिरसुराधिपः ।
तं त्वं वामनरूपेण गत्वा भिक्षितुमर्हसि ।
विक्रमांस्त्रीन्महाबाहो दाता हि नियतं स ते ।
भिक्षितो विक्रमानेतांस्त्रीन्वीर्यबलदर्पितः ।
परिभूय जगन्नाथ तुभ्यं वामनरूपिणे । [5]

[(l. 1) V2 वसुधा° (for असुराधिप·). —(l. 2) V2 तत् (for त) —D13 om. l. 3. —(l. 3) V4 विनय त, B1 तु° (for हि नियत). —(l 4) V2 3 -दर्पितान् (for -दर्पित·). —(l. 5) Ñ1 B2 °पूज्य; D13 स दास्यति (for परिभूय). V2 B1 जगन्नाथ (for °न्नाथ).]

—^{c}) Cg असमासे (as in text). Ś1 D1–3 5.7 11.12 अपर्थवसिते; Dt D6 8 Ct °स्रवते; M1.4 °स्रक्रतौ (for असमासे क्रतौ). —^{d}) Ś1 D5 11.12 M4 उपप° (D11.12 [after corr ; orig. अभिपाद्यतां]°पा), D1–3 7 अवधार्यतां (D2 °त [sic]), G1 सम°; G2 M1 प्रति°; Cg t as in text (for अभिपद्यताम्).

6 ^{a}) D3 यं (for ये) D12 वा (for च). D1 [ए]वम् (for [ए]नम्). Ś1 D1–3.5 7.9 11 12 °नंदंति; M4 अति°; all Cs as in text (for अभिवर्तन्ते). —^{b}) Ś1 D2 3.5.7.12 M4 °स्तत°; D1.11 °श्च तत्वतः; Cm g.k t as in text (for °इतस्ततः). —^{c}) D1–3.7.9 यत्र; M3 यस्य (for यच्च). M3 यच्च (for यत्र). D14 G3 M2 transp यच्च and यत्र. D1–3 7 M4 च यावच् (for यथावच्) Ś1 D5 12 ये गत्वा य(D12 त)त्र याचंते; D11 यत्र यच्चैव यावच्च. —^{d}) D14 सर्वे (for सर्वं). Ś1 D5.12 transp. सर्वं and तेभ्यः.

7 Ś1 om. (hapl. ?) 7–8^{b}. —^{a}) D5 12 यतं; T3 सर्वं (for स त्वं). —^{b}) D1–3 5 7 11 महा-; D12 यथा- (for माया-) D1–5 7 9.11.12 T3 G3 M2–4 Cg.k °गतः; G1 °स्थितः (for उपाश्रितः). ꙮ Ct माया…शक्तिः तस्या योगः संबंधस्त-माश्रितः । ꙮ —^{c}) D7 ततो; D11 गततलो (sic), G1 गते (after corr. as in text) (for गतो). M4 repeats 7^{cd} after App. I (No. 6) with v.l. देव for विष्णो. —For 5^{c}–7, Ñ V B D10 13 subst ·

725* ये ह्येनमभियाचन्ते लिप्समानाः स्वमीप्सितम् ।
तान्कामैरीप्सितैः सर्वान्योजयत्यसुरेश्वरः ।
स त्वं त्रैलोक्यराज्यं नो हृतं भूयो जगत्पते ।
दातुमर्हसि निर्जित्य विक्रमैर्भूरिभिस्त्रिभिः ।

[(l. 1) B1 यो (sic) (for ये) V1 लीप्स्य° (sic) (for लिप्समाना). Ñ V2 4 B2 4 समीप्सि(V2 °हि)तं —(l. 2) B1 तत् (for तान्). V1 अभीप्सितै· (hypermetric), V4 ईप्सितान् (for ईप्सितै). —(l. 3) V2 सर्व- (for स त्व) D10 त्रैलोक्ये (for त्रैलोक्य-) Ñ2 V1–3 कृत (for हृत). —V1 om l. 4. —(l 4) V2 भूरितिस्त्रभि (for भूरिभिस्त्रिभि)]

—After 7, Dt D4 6 8 9 14 S all Cs ins a passage relegated to App I (No 6)

8 Ś1 V1 om. 8^{ab} (for Ś1 cf v l 7). M4 om. 8. —^{a}) Ñ1 illeg. for ^{a}. D12 अथ (for अयं). B3 (m. also) D3 राम (for नाम) —^{b}) Ñ V2–4 B D10.13 सिद्ध(B1 °द्धि)कर्मा; D1–3 5 7.11 12 त्व(D5 12 य)त्प्रसादा(D7 °*)द् ; Cg as in text (for प्रसादात्ते) —^{c}) Ś1 D12 देवेशः. —^{d}) Cm g k t उत्तिष्ठ (as in text). M3 °वान् (for भगवन्). Ś1 D5 12 प्रातिष्ठ(D12 प्रतिष्ठा [sic])द्भगवन्नि(D5.12 °वानि)-ति; D1–3 7 प्रातिष्ठतु (D2 °गुष्ट [sic])भवानितः(D1 °निति). —For 8^{c}–11, Ñ V B D10 11(l. 1 and 3 and 9–10 for 8^{c}–9^{b} and 11).13 subst. 727* —After 8, G1 M3 ins.

726* एवमुक्तो हृषीकेशः पीतवासा जनार्दनः ।
सर्वज्ञस्तत्तथेत्याह काश्यपस्य तपस्यतः ।

[(l. 2) G1 ते (for तत्). M3 स पश्यत (for तपस्यत).]

9 Cf v.l 8 and 11. —^{a}) M4 अथो (for अथ). D2 विष्णो (sic) (for विष्णुर्) Ś1 D1–3 5.7 12 M4 -योगं (M4 °गी); G1 -बाहुर् (for -तेजा). —^{b}) Dt स*जायत. Ś1 D1–3.5.7.12 प्रविश्य रघुनंदन; M4 जातोदित्यां तदा प्रभुः —^{d}) D5 12 M2 वैरोचनम् D1 2 उपागतः. —After 9, G1 and K(ed.) (in parenthesis) ins. a passage given in App. I (No. 7).

10 Cf. v l 8 and 11. —^{a}) Dt D6.8 पदान् ; Cg as in text (for क्रमान्). ꙮ Ck : क्रमं पदविक्षेपम् । ꙮ Ś1 अपि (for अथ) Ś1 D1–3.5 7 11.12 याचित्वा; M3 भक्षित्वा (after corr *sec. m.* as in text), Cg as in text (for भिक्षित्वा). M4 पदानि त्रीणि°. —^{b}) Ś1 D1–5 7.9.12 T3 G1 M3.4 वामनः; Dt D6 8 मेदिनीं; D11 शाश्वतः; G2 3 M1.2 मानदः (for मानतः). ꙮ Ck मानद इति । देवानां पूजापरः।ꙮ —After 10^{ab}, D11 ins. l. 6–8 of 727*. —^{c}) Dt D6.8 Ct लोकार्थी (D6 °र्थं-); Cg as in text (for लोकात्मा). —^{d}) Dt D4.6.8.9 T3 M2 -लोक- (for -भूत-).

महेन्द्राय पुनः प्रादान्नियम्य बलिमोजसा ।
त्रैलोक्यं स महातेजाश्चक्रे शक्रवशं पुनः ॥ ११
तेनैष पूर्वमाक्रान्त आश्रमः श्रमनाशनः ।
मयापि भक्त्या तस्यैष वामनस्योपभुज्यते ॥ १२
एतमाश्रममायान्ति राक्षसा विघ्नकारिणः ।
अत्र ते पुरुषव्याघ्र हन्तव्या दुष्टचारिणः ॥ १३
अद्य गच्छामहे राम सिद्धाश्रममनुत्तमम् ।
तदाश्रमपदं तात तवाप्येतद्यथा मम ॥ १४
तं दृष्ट्वा मुनयः सर्वे सिद्धाश्रमनिवासिनः ।
उत्पत्योत्पत्य महसा विश्वामित्रमपूजयन् ॥ १५ G 1 32 19 B 1.29 26 L 1 27 18

---

11 Ś1 D1–3 5 7 12 om. 11 —^{b}) G2 निशम्य (sic) (for °यम्य). —^{c}) D9 T3 G1 3 सुमहातेजाश् (for स महा°) —^{d}) T2 चक्र° (sic) (for शक्रवशं). —For 8^{c}–11, Ñ V B D10 13 subst, while D11 subst l. 1 and 3 for 8^{c}–9^{b}, ins l. 6-8 after 10^{ab} and subst l. 9–10 for 11

727* तस्मिन्कर्मणि संसिद्धे तव सत्यपराक्रम ।
कश्यपस्य तु वीर्येण अदित्यां गर्भसंभवः ।
एवमुक्तः सुरैर्विष्णुर्वामनं रूपमास्थितः ।
वैरोचनिमुपागम्य त्रीनयाचत विक्रमान् ।
लब्ध्वा च त्रीन्क्रमान्विष्णुः कृत्वा रूपमथाद्भुतम् । [5]
त्रिभिः क्रमैस्तथा लोकानाजहार त्रिविक्रमः ।
एकेन हि पदा कृत्स्नां पृथिवीं सोऽध्यतिष्ठत ।
द्वितीयेनाव्ययं व्योम द्यां तृतीयेन राघव ।
तं च बद्धाञ्जलिं कृत्वा पातालतलवासिनम् ।
त्रैलोक्यराज्यमिन्द्राय ददावुद्धृत्य कण्टकम् । [10]

[(l. 1) D11 सिद्धे कर्मणि तस्मिन्वै (for the prior half). B3 भव; D13 न च (for तव). Ñ2 B3 D11 13 °क्रम· (D11 °म) (for सत्यपराक्रम). —All the above MSS. (except B3) om. l. 2. —(l. 3) D10 om. (hapl.) from the post. half up to the prior half of l. 5. D11 भगवान्रघुनंदन (for the post. half) —D11 om. l. 4 and 5 —(l. 4) V4 °चनम् (for वैरोचनिम्). D13 °गत्य (for उपागम्य). Ñ1 B3 संक्रमान्; V3 4 पद(V4 °दान्)क्रमान् (hypermetric) (for विक्रमान्). V1 B1 D13 त्रीनयाचत्स वि(D13 °त्पद)क्रमान् (for the post. half). —(l. 5) Ñ1 त्रीन्विक्रमान्; Ñ2 wrongly om. क्रमान्; D13 °न्पदान् (for च त्रीन्क्रमान्). V2 पदानि त्रिक्रमन्विष्णु· (for the prior half). Ñ1 illeg. (for कृत्वा). —(l. 6) B1 पदैस् (for क्रमैस्). Ñ2 V2 B2.4 D10 तदा (for तथा). V4 विष्णुर् (for लोकान्). —(l. 7) V4 B4 [ऽ]भ्य° (for ऽध्यतिष्ठत) —(l. 8) D11 [अ]प्यय (for [अ]व्यय). D11 तृतीयार्धं च (for द्यां तृतीयेन). B1 तृतीयेन सुरालय (for the post. half) —(l. 9) V4 तथा, B1 य च; D11 तव (sic) (for त च). Ñ1 V4 B1 2 4 D11 बद्ध्वा बलिं; B3 बद्ध्वा° (for बद्धाञ्जलिं) —(l. 10) Ñ1 मित्राय (for इन्द्राय). V4 उद्धृतकंटकः.]

12 ^{a}) Ś1 V2–4 B Dt D2.4.6.8 10 14 T1.3 Ct [ए]व; G1 3 M4 [ए]वं (for [ए]ष) Ś1 °क्रांतम्; Ñ V B D10.13 पूर्वाध्युषित (V1.2 °तम्; V3 °ता [sic]) (for पूर्वमाक्रान्त). —^{b}) Ś1 D14 (after corr. as in text) आश्रमं; T3 ह्याश्रमः; M4 त्वाश्रमः. Ś1 °शनं; Ñ V B D10 13 पुण्यकर्मणा; Cg as in text (for श्रमनाशनः). —^{c}) D13 अद्य (for मया) Ś1 D2 5 12 तु°, V4 D3 7 भक्त्यापि (by transp.) (for [अ]पि भक्त्या) All MSS (except T1 2 G2.4 M1) [ए]व; Cg k as in text (for [ए]ष) —^{d}) Ś1 D12 M2 [उ]पसेव्यते; Ñ V B D4 10 11 13 G3 निषेव्यते; G1 [उ]पयुज्यते; Cm g k as in text (for [उ]पभुज्यते).

13 ^{a}) Dt D6 8 Ct एनम्; T3 वामन-; G1 M3 एतद्; G4 एवम्; Cm g k as in text (for एतम्). Ś1 D1–3 5 7 9 12 अत्र ते राक्षसा राम; M4 एतत्तदाश्रमपदं —^{b}) Ś1 D1 2.5 7 9 12 मम ये (Ś1 D5 ते); D3 समये (for राक्षसा). M4 राक्षसौ विघ्नकारिणौ. —^{c}) Ś1 D1 5 9 12 ते त्वया; D2 3 7 त्वया ते; D11 त्वया च; T3 तत्र°; M4 यत्र° (for अत्र ते). —^{d}) D11 M4 हंतव्यौ दुष्टचारिणौ. —For 13, Ñ V B D10.11 (l. 1 for 13^{ab} only) 13 subst.

728* अत्र तौ राक्षसौ वीर यज्ञविघ्नकरौ मम ।
हन्तव्यौ स्वेन वीर्येण त्वया नरवरात्मज ।

[(l. 1) Ñ2 B3 D10 तत्र; D13 यत्र (for अत्र). D11 राम (for वीर) Ñ1 illeg, V2 °कर्मविघ्नौ (for यज्ञविघ्नकरौ). —(l. 2) B4 शरवर्षेण; D13 येन° (for स्वेन वीर्येण). V4 वरनृपा° (for नरवरात्मज).]

14 ^{a}) M4 अभि- (for अद्य) Ś1 Ñ V B D1–3.5.7.10–13 एवमे(V1 4 B1 °तदे; D1 2 °तमे; D3 7 12 °नमे)वाभि(V1 °व हि)गच्छामः (D10 *pr m* marg. °वातिपृच्छामः). —D10 om. (hapl) 14^{b}–15^{a}. —^{b}) Ñ V B D11.13 सिद्धा(V4 स्थित्वा)श्रमपदं वयं (V3 विधौ; V4 च यत्; D11 वरं, D13 मम). —^{c}) Ś1 Ñ V B D1 3 5.7.11–13 M4 स्वम्; D2 सिद्ध-; D9 तथा; G3 तव; Cm g k.t as in text (for तद्). D1–3.7 आश्रममिदं (D3 7 °मं). Ś1 Ñ V1 3 4 B D1–3 5 7 11 12 राम; V2 चापि, D13 नाम; G4 तौ तु (for तात). —^{d}) Ś1 D1.5.12 तवा(D5 °था)प्येष; B1 तथा°; G3 यथा ह्येतत् (for तवाप्येतद्). V2 सुखी; G3 तथा; Cm.g k t as in text (for यथा). D2 यथा तव तथा मम; D3 7 यथा मम तथा तव. —After 14, Dt D4.6.8 9 14 S (D4 9 14 S om. l. 1, Cg comm. on l. 2-3; Ct on l. 3 only) ins.

729* इत्युक्त्वा परमप्रीतो गृह्य रामं सलक्ष्मणम् ।
प्रविशन्नाश्रमपदं व्यरोचत महामुनिः ।
शशीव गतनीहारः पुनर्वसुसमन्वितः ।

[(l. 2) D4 T3 स प्रविश्य, M4 प्रविशंस्तु (for प्रविशन्). —(l. 3) M4 शुक्लपक्ष- (for पुनर्वसु-).]

15 D10 om. 15^{a} (cf. v.l. 14). —^{a}) V4 B4 D2.3.7 तान् (for तं). M4 transp. तं and दृष्ट्वा. Ś1 D1–3 5 7.12

G. 1. 32. 20 B. 1 29 27 L 1 27. 19 यथार्हं चक्रिरे पूजां विश्वामित्राय धीमते ।
तथैव राजपुत्राभ्यामकुर्वन्नतिथिक्रियाम् ॥ १६
मुहूर्तमथ विश्रान्तौ राजपुत्रावरिंदमौ ।
प्राञ्जली मुनिशार्दूलमूचतू रघुनन्दनौ ॥ १७
अद्यैव दीक्षां प्रविश भद्रं ते मुनिपुंगव ।
सिद्धाश्रमोऽयं सिद्धः स्यात्सत्यमस्तु वचस्तव ॥ १८
एवमुक्तो महातेजा विश्वामित्रो महामुनिः ।
प्रविवेश तदा दीक्षां नियतो नियतेन्द्रियः ॥ १९
कुमारावपि तां रात्रिमुषित्वा सुसमाहितौ ।
प्रभातकाले चोत्थाय विश्वामित्रमवन्दताम् ॥ २०

इति श्रीरामायणे बालकाण्डे अष्टाविंशः सर्गः ॥ २८ ॥

M4 ऋषयः सर्वे; Ñ V1–3 B1–3 D11 [अ]भ्यागतं दूरात्; V4 [अ]भ्यागमन्दूरात्, B4 [अ]भ्यागतान्दूरात्; D13 स्वागतं दूरात् (for मुनयः सर्वे). —D10 reads 15^{bcd} in marg. —^{b}) Ś1 D5.12 तद्; D2 7 तथा; D3 illeg. (for सिद्धा-). —^{c}) G1 उत्फुल्योत्फुल्य; Cg.k t उत्पत्योत्पत्य (as in text). Ś1 D1.5.12 प्रत्युद्गम्य यथान्यायं; Ñ V B D2.3 7.10.11.13 प्रत्युद्गम्य महात्मानं (D2.3 7 [before corr °बाहो] °नो)

16 ^{a}) G4 यथार्षं; Cg यथार्हं (as in text). Ś1 D1–3.5.7 11.12 कृत्वा पूजां यथान्यायं. —^{b}) D1 धीमतः; D2 7 धर्मतः; D3 illeg. (for धीमते). —For 16^{cd}, Ś1 D1–3.5.7.12 subst.:

730* काकुत्स्थयोरपि तथा पूजां चक्रुर्महर्षयः ।

[D3 ककुत्स्थ*रपि. Ś1 D5 12 तदा (for तथा).]

—For 16, Ñ V B D10.13 subst., while D11 subst. l. 2 only for 16^{cd}:

731* प्रविष्टाय ददुश्चास्मै पाद्यार्घ्यासनसत्क्रियाम् ।
रामलक्ष्मणयोश्चापि सत्क्रियां प्रददुर्द्विजाः ।

[(l. 1) Ñ1 B2 (marg.) तत°, V3 च दत्वास्मै, V4 °स्तस्मै (for ददुश्चास्मै). V2 प्रददुश्चोपविष्टाय (for the prior half) V1.2 B1 पाद्यार्घसन-, V4 पाद्यासन- (submetric) (for पाद्यार्घ्यासन-). B3 -सत्क्रिया (for -सत्क्रियाम्). —(l. 2) Ñ1 illeg. up to सत्कि.]

17 ^{a}) Ś1 B1 D2.3 5.7.12 Cg इव; D1 तत्र; D9 M4 अपि (for अथ). D4 मुहूर्तमितविश्रांतौ. —^{b}) Ś1 D1–3 5 7.12 महाबलौ; M4 अनिंदितौ (for अरिंदमौ). Ñ V B D10.11.13 ततस्तौ (D11 तत्र तौ) रामलक्ष्मणौ. —^{cd}) Ś1 D5.12 T2.3 (all sic) प्रांजलिर् (for प्राञ्जली). Ś1 D5.12 उवाच मधुरं वचः; D1–3.7 ऊचतुर्मधुराक्षरं (D1 °रं वचः) (for ^{d}). Ñ V B D10.13 त (V3 स) मूचतुर्मुनि (Ñ1 °र्द्विज) वरं विश्वामित्रं कृतांजली; D11 तमूचतुर्मुनिचि(व)रं राघवौ मधुरं वचः.

18 ^{a}) V3 प्रदिश (for प्रविश). —^{b}) D3 तेन (hypermetric) (for ते). B4 -सत्तम (for -पुंगव). —^{c}) G4 M2 Cg.k.t सिद्धिः (for सिद्धः). Ś1 V4 B4 D5.12 तु; Ñ V1–3 B1–3 D1–3 7.10 11 13 [अ]स्तु; Cg.k as in text (for स्यात्). —^{d}) M4 wrongly repeats वस्तव in वचस्तव. Ś1 D1–3 5. 7.12 सत्यमेवास्तु ते (Ś1 D5 12 मे) वचः; Ñ V B D10.11 13 सं (V2 सु) सिद्धे (D13 °विदे) तव कर्मणि; Cg k.t as in text (for ^{d})

19 ^{a}) Ñ V B D10.11 13 तयोरेतद्वचः श्रुत्वा. —After 19^{a}, D11 ins the post. half of l. 1 and prior half of l. 2 of 732*. —^{b}) Ñ1 V B2 °मनाः; Ñ2 B3 (m. also as in text) D10 13 °त्मनोः; Dt D6 8.14 T1 2 G2.4 M2 4 °नृपिः (for महामुनिः) —^{cd}) D4 ततो (for तदा). Cg.k t नियतो (as in text). Ñ V B D10 11.13 आदिदे (V °विवे) श तथेत्युक्त्वा दीक्षां तदहरेव (D11 तदेह्येव [sic]) तु (Ñ B2 3 D10 च) —For 19, Ś1 D1–3.5.7 12 subst..

732* रामस्य तु वचः श्रुत्वा दीक्षां संहृष्टमानसः ।
जग्राह स महातेजा विश्वामित्रो महामुनिः ।

[D7 transp l 1 and 2. —(l 1) D1–3 7 वचन (for तु वच) —D11 ins from the post half of l 1 up to the prior half of l. 2 after 19^{a}. D1–3 ता दीक्षामनसूयया, D7 दीक्षामनुसस्ययथा (sic) (for the post. half). —(l. 2) D1–3 7 प्रविवेश, D11 °सु- (for जग्राह स). D3 om. (hapl.) from the post. half up to 20^{c}.]

20 D3 om. 20^{abc} (cf. v.l. 19). —^{a}) Dt D6.8 G3 M2 Cv.r.m t इव; T1 2 अथ (for अपि) D2 प्राप्य (for रात्रिम्). D12 repeats वपि तां रात्रिम्. Ñ V1 3.4 B D10.11.13 रामोपि तां तत्र निशाम् (B4 नि*); V2 रामोपि रजनीं तत्र (with hiatus). —^{b}) B4 *षित्वा. Ñ V B D10 11.13 सहलक्ष्मणः; M2 रघुनंदनौ (for सुसमाहितौ). Ś1 D1.2 5.7.12 अतिवाह्य (D1 सुखं सुप्य; D2.7 सुखमुष्य) समाहितौ. —After 20^{c}, Dt D4.6.8.9.14 S (Cg.k.t comm. on l. 2–3) ins.:

733* पूर्वां संध्यामुपास्य च ।
प्रशुची परमं जाप्यं समाप्य नियमेन च ।
हुताग्निहोत्रमासीनं.

२९

अथ तौ देशकालज्ञौ राजपुत्रावरिंदमौ ।
देशे काले च वाक्यज्ञावब्रूतां कौशिकं वचः ॥ १
भगवञ्श्रोतुमिच्छावो यस्मिन्काले निशाचरौ ।
संरक्षणीयौ तौ ब्रह्मन्नातिवर्तेत तत्क्षणम् ॥ २
एवं ब्रुवाणौ काकुत्स्थौ त्वरमाणौ युयुत्सया ।
सर्वे ते मुनयः प्रीताः प्रशशंसुर्नृपात्मजौ ॥ ३
अद्य प्रभृति षड्रात्रं रक्षतं राघवौ युवाम् ।
दीक्षां गतो ह्येष मुनिर्मौनित्वं च गमिष्यति ॥ ४
तौ तु तद्वचनं श्रुत्वा राजपुत्रौ यशस्विनौ ।
अनिद्रौ षडहोरात्रं तपोवनमरक्षताम् ॥ ५
उपासांचक्रतुर्वीरौ यत्तौ परमधन्विनौ ।
ररक्षतुर्मुनिवरं विश्वामित्रमरिंदमौ ॥ ६ G. 1. 33. 6 B. 1. 30. 6 L 1. 28. 6

[(l. 1) D9 G1 3 M2 संध्यां पूर्वम् (by transp.). D9 उपास्यत.—D9 G1.2.4 M om. (hapl.) l. 2 —(l 2) T3 Cg.k जप्य (for जाप्य) D4 14 T1 2 G3 Cg स्पृष्टो (G3 °ष्टो) दकौ (T2 G3 °कं) शुची जा (D4 14 T1 2 ज) प्य (for the prior half)] —[d]) Ñ V B D10.11.13 अवंदत; D3 अविदतां (for अवन्दताम्).—After 20, Ś1 D5 12 13 ins..

734* इत्थं विनीय रजनीमथ तौ प्रभाते
कौतूहलेन धरणीरुहपङ्क्तिमुचाम् ।
पुष्पानतां मृगगणैरभितः प्रकीर्णां
पत्रोत्तरां ददृशतुः प्रमदाकुलाक्षौ ।

[(l. 1) L (ed) धरणी (for रजनीम्).—(l. 2) L (ed.) धरणी सह- (for धरणीरुह-).—(l. 3) D5.12 °नतां (for पुष्पानतां). Ś1 प्रकीर्ण- (for प्रकीर्णां).—(l 4) D13 पत्रातरां (for पत्रोत्तरां). D5 12 13 हर्षाकुलाक्षौ (submetric).]

Colophon.—*Kāṇḍa name*: Ś1 Ñ2 Dt D1.4.10 om. V (V1 before रामायणे) B D11 आदि°; D3 अयोध्या°.—*Sarga name*. Dt D4 6.8.14 S om. Ś1 Ñ V B D1–3.5.7.9.10.12 सिद्धा (V3 विश्वामित्रा) श्रमनि (Ñ2 om नि) वासः (V2 °वेशः); D11 राक्ष (स) वधः.—*Sarga no.* (figures, words or both). Ś1 Ñ1 V1.4 B1.4 D3.5.11 12 om. Ñ2 B2 3 D9 10 32; V2 34, V3 31; Dt D4.6 8 14 S 29, D1.7 22; D2 23. D13 -कांडे-श्रम-नाम.—After colophon, T2 G1.2.4 conclude with श्रीरामाय नमः; G3 श्रीमते रामानुजाय नमः; M2 श्री......मः.

29

☞ For Sarga 29, Ñ V B D10.11 13 have a different version which is given at the end.

1 [a]) D12 अष्टा (sic) (for अथ).—[b]) Ś1 D1–3.5.7.12 महाबलौ (for अरिंदमौ).—[c]) D4 देशकालेषु; D6 T2 G4 M3 (after corr. *sec. m.* as in text).4 देशकाले च. Ś1 D1–3 5.7.9.12 देशं (D5 °श) कालं च (D5 तु) विज्ञाय; T3 G3 M2 तं तु (T3 तत्र) देवर्षिसंकाशम्.—[d]) D4 ब्रूवतां (metathesis ?), Cm.g.k.t as in text (for अब्रूतां). Ś1 D1–3.5.7.9.12 व्याजहतुरिदं वचः.

2 [a]) G1 M4 ज्ञातुम् (for श्रोतुम्). D3 6 इच्छामो (for इच्छावो) M3 हुताग्निहोत्रमिच्छावो.—[b]) D2 काल- (for काले).—[c]) Ś1 D1–3.5 7 12 रक्षणीयावितो (D1 °तौ; D2 3.7 °ति); D14 T1 G1 संशिक्षणीयौ तौ; T2 सुशिक्षणीयौ तौ; T3 तं सीक्षणीयौ तौ (sic); Cm g.k.t as in text (for संरक्षणीयौ तौ). Dt D6 8 ब्रूहि (for ब्रह्मन्).—[d]) Ś1 D5.7 12 स क्षणः; D1 (marg. gloss स क्षणो न अतिवर्तेत न लुप्यते (प्येत) तथा कार्यं).3 सः क्षणः; D2 रक्षणं; D9 तं क्षणं; M3 तत्क्षणः; Cv m.g k t as in text (for तत्क्षणम्).

3 [a]) T3 -ब्रुवौ तौ (for ब्रुवाणौ). Ś1 D1–3.5.7 12 ब्रुवतोस्तु (D1 °रे) तयोरेवं (D5.12 °व).—[b]) T3 त्वरमाणा (sic) (for °माणौ). Ś1 D5.12 हृष्टयोः परिपृच्छतोः; D1–3.7 हृष्ट (D1 °च) योः प्रयुत्सुतोः.—[c]) M3 (after corr. *sec. m.* as in text) सर्व (for सर्वे). D4 तु; Ck as in text (for ते). Ś1 प्रीत्या (for प्रीताः).—[d]) D12 प्रसंसतुस् (sic); T3 प्रशदंसुर् (sic), Cv.r.m g.k as in text (for प्रशशंसुर्). Ś1 D1–3 5.7.12 तयोर्वचः; D14 नृ * * * (for नृपात्मजौ).

4 D2 om. 4.—[b]) Dt D4.8 9 M3.4 रक्षतां; D6 रक्षंतौ; T2 रक्षितौ; T3 रक्षितां; G1 रक्ष्यतां; G3.4 रक्षेतां; Cg as in text (for रक्षतं). G1 इति (for युवाम्). Ś1 D5.12 तिष्ठतां वत्स यंत्रितौ; D1 3.7 स्थीयतां (D3 °ता) वत्स यंत्रितौ.—[c]) D9 दीक्षा- (for दीक्षां). Ś1 D1.3 5 7.12 दीक्षागतो हि भगवान्.—[d]) T2 M4 मौनत्वं; Cm.g k t as in text (for मौनित्वं). Ś1 D1.3 5 7 मुनिरेष यथाच (D1 °ब) लः; D12 मुनिरेष महाबलः.

5 [a]) Cg तौ (as in text). Ś1 D1–3.5.7.12 तेषां; D4 T3 तौ च (for तौ तु).—[b]) Ś1 D1–3 5 7.12 अतिष्ठतां (for यशस्विनौ).—[c]) Dt D8.9.12 M3 अनिद्रं; D14 om. (for अनिद्रौ).—[d]) T3 M3 तपोधनम् (for तपोवनम्). Ś1 रक्षमाणौ तपोनिधिं; D1–3.7 रक्षमाणौ तपोवनं (D2 °ने); D5 12 रक्षमाणौ तपोधनं.

6 Ś1 D1–3.5.7.12 om. 6.—[a]) M2 उवासां-; Cm.g as in text (for उपासां-).—[b]) T2 यत्नौ; Cm.g.t as in text (for यत्तौ). G1 -धार्मिकौ; Cg.k.t as in text (for -धन्विनौ).—[c]) D4 T3 G1 मुनिं (G1 °निर्) वीरौ (for मुनिवरं).—[d]) Dt D8 अरिंदमं.

G 1 33 7
B 1 30 7
L 1 28 7

अथ काले गते तस्मिन्षष्ठेऽहनि समागते ।
सौमित्रिमब्रवीद्रामो यत्तो भव समाहितः ॥ ७
रामस्यैवं ब्रुवाणस्य त्वरितस्य युयुत्सया ।
प्रजज्वाल ततो वेदिः सोपाध्यायपुरोहिता ॥ ८
मन्त्रवच्च यथान्यायं यज्ञोऽसौ संप्रवर्तते ।
आकाशे च महाञ्शब्दः प्रादुरासीद्भयानकः ॥ ९
आवार्य गगनं मेघो यथा प्रावृषि निर्गतः ।
तथा मायां विकुर्वाणौ राक्षसावभ्यधावताम् ॥ १०
मारीचश्च सुबाहुश्च तयोरनुचरास्तथा ।
आगम्य भीमसंकाशा रुधिरौघानवासृजन् ॥ ११
तावापतन्तौ सहसा दृष्ट्वा राजीवलोचनः ।
लक्ष्मणं त्वभिसंप्रेक्ष्य रामो वचनमब्रवीत् ॥ १२
पश्य लक्ष्मण दुर्वृत्तान्राक्षसान्पिशिताशनान् ।
मानवास्त्रसमाधूताननिलेन यथा घनान् ॥ १३

---

7 ^{a}) T3 रते (sic), Cg.t as in text (for गते). M4 षष्ठे (for तस्मिन्).—^{b}) Ś1 D1 (marg. gloss समारब्धे) -3 5 7 [उ]पकल्पिते; Dt D6 8 9 तथागते; D12 [उ]पकल्पते; Cvp समागताः (for समागते) M4 तस्मिन्नह्नि गतागते.—Ś1 D1-3 5 7 12 om. 7^{c}–8^{b}.—^{c}) D9 सौमित्रम् (for सौमित्रिम्).

8 Ś1 D1-3 5 7 12 om 8^{ab} (cf. v.l 7). D9 om 8^{cd}.—^{c}) G2 M2 तदा (for ततो). Ś1 D2 7 वेदीं; D1.4 5 12 वेदी (for वेदिः). D3 तपोवेदी.—^{d}) Ś1 D1.2 7 सोपाध्यायः (for सोपाध्याय-). Ś1 ससामगाः; D1 समाहिता; D2 7 समाहितः; D3 -समाहित(I); D5 -ससामगा; T2 -पुरोहितौ; T3 -पुरःसरा; G2 -पुरोहिताः (for -पुरोहिता). D12 सोपाध्याया समाममा (sic). All Cs gloss उपाध्याय and पुरोहित almost alike.—After 8, Dt D4.6 8 14 S Cg.k.t ins.:

735* सदर्भचमसस्रुका ससमित्कुसुमोच्चया ।
विश्वामित्रेण सहिता वेदिर्जज्वाल सर्त्विजा ।

[(l. 1) M1 सगर्भ- (sic) (for सदर्भ-). G3 -चमसि- (sic) (for -चमस-).—(l. 2) G2 महता, Ck मंडिता (for सहिता).]

9 ^{b}) D4 T3 M4 Cm °यं; G1 राज्ञो°; M2 °वै (for यज्ञोऽसौ) Cm k t संप्रवर्तते (as in text). Ś1 D1 5 7 12 यज्ञः(D5 °ज्ञं) समभिवर्तते(D1 °त); D2 यज्ञः समभिवर्तितः; D3 यज्ञः समनि(भि)वर्तते.—^{c}) D6 [अ]त्र; G4 M2 तु; M3.4 सु- (for च). Ś1 Dt D1 महा- (for महान्). D3 राष्ट्रः (for शब्दः).—^{d}) Ś1 D1-3.5 7 12 भयंकरः (for भयानकः).

10 ^{a}) D1 (marg. gloss) आवृत्य; D7 आचार्य(sic) (for आवार्य) D1 3 गमनं, D12 गगने; G1 गगनौ(sic) (for गगनं). Ś1 D1-3.5-7.12 T1 मेघा; T2 G1 M3 मेघौ; Cv.r.m g.k as in text (for मेघो).—^{b}) D9 प्रावर्षे (for प्रावृषि). Ś1 D2.3.5 7 चाभवन्; Dt D6 8 दृश्यते; D1 चाभवेत्; D12 वा भवेत्; T1 निर्गताः; T2 G4 M3 4 निर्गतौ; T3 गर्जति; G1 नर्दितः; Cg k as in text (for निर्गतः).—^{c}) D1 यथा; M2.3 ततो; Cg.k t as in text (for तथा). D2 3 माया (for मायां). Ś1 D1-3.5 7 12 प्रकुर्वाणौ (for विकुर्वाणौ).—^{d}) T3 अप्य°; Cg.k.t as in text (for अभ्यधावताम्)

11 ^{b}) D1 तेषां (for तयोर्). D1-3 7 चानु°; D12 T1 (sic) अनुचरस् (for अनुचरास्). D14 T1.2 G2 4 M1 च ये; T3 तदा (for तथा).—^{c}) M3.4 आगत्य(M4 °ता) (for आगम्य). Ś1 D1 2 5 12 °निह्रादा (D2 °दान्); D3 7 °निह्रादं; D4 T3 मेघ°; Cg as in text (for भीमसंकाशा).—^{d}) D14 °रौघम् (for रुधिरौघान्) Ś1 (sic) D7 °सृजत्; T3 अपा°; Cm t अवासृजन् (as in text).—After 11, Dt D4.6 8.9.14 S (Cm.k t comm. on l 1 and 3, Cg on l 3 only) ins .

736* सा तेन रुधिरौघेण वेदिर्जज्वाल मण्डिता ।
दृष्ट्वा वेदिं तथाभूतां सानुजः क्रोधसंयुतः ।
सहसाभिद्रुतो रामस्तानपश्यत्ततो दिवि ।

[G1 reads l. 1 as in Dt also.—(l. 1) Dt D8 T1 तां (for सा). Dt D6.8 वेदी(D6 °दि) वीक्ष्य समुक्षिता (for the post. half).—Dt D6.8.9 T3 G1 3 M2-4 om. l. 2.—(l. 3) D4 °द्रुता (for [अ]भिद्रुतो) G1 ताव् (for तान्) G2 तथो (for ततो). D9 तावपश्यत तेपि हि (for the post half)]

12 ^{a}) G2 [आ]प*तौ (for [आ]पतन्तौ). Ś1 D1-3.5 7 12 स तानापत(D12 °*)तो दृष्ट्वा.—^{b}) Ś1 D1-3.5 7 12 रामो (for दृष्ट्वा).—^{c}) D9 त्वथ°; G1 च हि°; M2 चापि°; M3 तमभिप्रेक्ष्य (for त्वभिसंप्रेक्ष्य) Ś1 D1-3 5 7 12 उवाच लक्ष्मणं वाक्यं.—^{d}) Ś1 D2 3 5 7 12 निर्व्यथः(D2 °व्यथा [sic]) प्रहसन्निव; D1 इत्यर्थ प्रहसन्निव; G1 धृतिमात्रावबोब्रवीत्.

13 ^{a}) Ś1 D1-3 5 7.12 दुर्वृत्त (for दुर्वृत्तान्).—^{b}) G4 भीमविक्रमान्; Cg as in text (for पिशिताशनान्) Ś1 D1-3. 5.7 12 राक्षसापसदं मया.—^{c}) Ś1 D5 12 मानवेन समाधूतम्; D1-3 7 मानवास्त्र(D2 °स्त्रे[sic])समाधूतम्(D1 marg. gloss मनुस्तु वैवस्वतः तद्दैवतमस्त्रं मानवास्त्रं); D9 पावनास्त्रसमाधूतान्; Ck.t as in text (for ^{c}).—^{d}) Ś1 D1-3.5.7 12 तृणं; G1 हनान् (sic) (for घनान्) —After 13, Ś1 (marg) Dt D4 6.8 T3 (Ct comm. on l 1) ins.

737* करिष्यामि न संदेहो नोत्सहे हन्तुमीदृशान् ।
इत्युक्त्वा वचनं रामश्चापे संधाय वेगवान् ।

[(l. 2) T3 वीर्यवान् (for वेगवान्).]

On the other hand, G2 M1 ins.

738* एवं वदन्तं तं दृष्ट्वा धनुःप्रवरपाणिनम् ।
बालोऽयमिति विज्ञाय तमनादृत्य दुर्मती ।
विश्वामित्रस्य तां वेदिं(M1 °दीं)सत्वरावभ्यधावताम् ।
तावुद्वीक्ष्य त्वरन्रामश्चापमायम्य वीर्यवान् ।

मानवं परमोदारमस्त्रं परमभास्वरम् ।
चिक्षेप परमक्रुद्धो मारीचोरसि राघवः ॥ १४
स तेन परमास्त्रेण मानवेन समाहतः ।
संपूर्णं योजनशतं क्षिप्तः सागरसंप्लवे ॥ १५
विचेतनं विघूर्णन्तं शीतेषुबलपीडितम् ।
निरस्तं दृश्य मारीचं रामो लक्ष्मणमब्रवीत् ॥ १६
पश्य लक्ष्मण शीतेषुं मानवं धर्मसंहितम् ।
मोहयित्वा नयत्येनं न च प्राणैर्वियुज्यते ॥ १७
इमानपि वधिष्यामि निर्घृणान्दुष्टचारिणः ।
राक्षसान्पापकर्मस्थान्यज्ञघ्नान्रुधिराशनान् ॥ १८
विगृह्य सुमहच्चास्त्रमाग्नेयं रघुनन्दनः ।
सुबाहूरसि चिक्षेप स विद्धः प्रापतद्भुवि ॥ १९
शेषान्वायव्यमादाय निजघान महायशाः ।
राघवः परमोदारो मुनीनां मुदमावहन् ॥ २०
स हत्वा राक्षसान्सर्वान्यज्ञघ्नान्रघुनन्दनः ।
ऋषिभिः पूजितस्तत्र यथेन्द्रो विजये पुरा ॥ २१
अथ यज्ञे समाप्ते तु विश्वामित्रो महामुनिः ।
निरीतिका दिशो दृष्ट्वा काकुत्स्थमिदमब्रवीत् ॥ २२
कृतार्थोऽस्मि महाबाहो कृतं गुरुवचस्त्वया ।
सिद्धाश्रममिदं सत्यं कृतं राम महायशः ॥ २३ G. 1. 33. 24 B. 1. 30 26 L. 1. 28. 23

इति श्रीरामायणे बालकाण्डे एकोनत्रिंशः सर्गः ॥ २९॥

---

14 a) D9 पावनं (for मानवं) Ct परमोदारं (as in text). ❀ Ck उदारः श्रेष्ठः। ❀ Ś1 D5 12 स मनोः(Ś1 मुने·) परमोदग्रम् ; D1 3 7 स मनोः पवनोदग्रम् ; D2 स मन्ये पर्वतोदग्रम् . —b) Ś1 D1–3.5 7 -दुर्जयं, D12 -दुर्भयं (for -भास्वरम्) —c) D7 परमं; T1 2 समरे (for परम-).

15 b) D1 (marg gloss)सम्यक् आकर्णपूर्णं समाहतः; D2 G4 M3 समाहितः; T3 स मोहितः (for समाहतः) D9 पावनेनोपि(after corr. °प)वाहितः. —c) D7.12 संपूर्ण-; T3 संपूर्णे (for संपूर्णं) T3 -शते (for -शतं).

16 a) D2.3 7 विचेतसं; D4 अचेतनं; G2 विचेतन-; Cm g.t as in text (for विचेतनं). D4 व्यघूर्णतं. ❀ Cm.t· अत एव विघूर्णमानं । ❀ —b) Ś1 -वर- (for -बल-). Ś1 D1–5.7 9 12.14 T G2 M -ताडितं (for -पीडितम्). —c) T3 प्रेक्ष्य; Cg k t as in text (for दृश्य). Ś1 D1–3 5 7 12 मारीचं निह(D5 °घूं)तं दृष्ट्वा.

17 a) D1–3 7 शीघ्रास्त्रं; Cr m t as in text (for शीतेषुं). —b) D3 मानव- (for मानवं). Ś1 D5.12 °शोभितं; Dt D6.8.9 Ct मनु° (for धर्मसंहितम्). —c) G2 होमयित्वा (by metathesis) (for मोहयित्वा). Ś1 D1–3 5.7.9.12 [अ]नयद्दूरं. —d) Ś1 D1.5.12 व्ययोजयत् ; D2 वियोजयेत् ; D3 7 Cm व्य(D7 वि[sic])युज्यत; D14 नियुज्यते; Ct as in text (for वियुज्यते) D1 (marg. gloss) एतन्मानवास्त्रं एनं मारीचं मोहयित्वा दूरमनयच्च परं प्राणैर्न वियोजयत् .

18 a) Ś1 D1–3.5.7 9.12 इमांस्तु निहनिष्यामि. —b) D1 काम°; D2.3.7 पापकारिणः (for दुष्टचारिणः). D9 सुबाहुप्रभृतीनहं. —c) Ś1 -कर्मज्ञान् (for -कर्मस्थान्). —After 18, Dt D6.8 ins. :

739* इत्युक्त्वा लक्ष्मणं चाशु लाघवं दर्शयन्निव ।

19 ab) T3 प्रगृह्य; G1.3 M2–4 Cg संगृह्य (for विगृह्य). Ś1 D1.5.9.12 स गृहीत्वास्त्रमाग्नेयं; D2 स तु गृहीत्वा चाग्नेयं; D3 7 स(D7 सं)गृहीत्वास्त्रमार्गेण (for a) Ś1 D1–3 5 7 9 चिक्षेप; D12 विक्षेप (for आग्नेयं). D4 14 T1 2 G2 4 M1 संगृह्यास्त्रं ततो रामो दिव्यमाग्नेयमद्भुतं (G2 M1 °मुत्तमं). ❀ Cg अद्भुतं यथा तथा चिक्षेप । ❀ —c) D9 सुबाहोरसि (sic); G2 सुबाहुरति- (for सुबाहूरसि) Ś1 D5 गृहीत्वा वक्षसि स्थाने (D5 °नं); D1.2 सुबाहोर्वक्षसि क्रुद्ध·; D3 7 सुबाहोरसि सं(D7 तं)क्रुद्धः; D12 गृहीत्वा वत्वयिस्थानं (sic) —d) M4 हतः (for विद्धः). D3 च (for प्र-). Ś1 D5 12 सुबाहुं पातयद्भुवि.

20 a) D14 शमान् ; Cg as in text (for शेषान्) Ś1 D2 3 7 12 वायव्येन तु(D2 च) तान्शेषान् ; D1 वायवेन ततः शेषान् ; D5 शेषाव्येन (sic) तु तान्शेषान् . —b) Ś1 D1–3 5 7 12 निशाचरान् ; M3 महाबलः (for महायशाः). —c) Ś1 D1–3 5.7.12 रामं तमथ(D2 °मुप; D5 °मप्य)संहृष्टा. —d) G1 आहरन् ; M3 (after corr. *sec m.*) आवहत् (for आवहन्) Ś1 D1–3 5 7 12 मुनयः प्रत्यपूजयन् .

21 a) T3 हता (sic) (for हत्वा). —b) D2 रुधिराशनान् (for रघुनन्दनः). —c) T3 सम्यक् (for तत्र). Ś1 D1–3 5.7.12 ऋषिभ्यः प्राप्तवान्पूजां. —d) Ś1 D1–3 5 7.12 T3 G1 विजयी (for विजये). D9 पुरः, D12 पुरां (for पुरा). —After 21, M4 ins. l. 45-47 of 742* with v l. जयेति for जयेन in l 46

22 a) M4 तस्मिन् (for अथ). Ś1 D1–3 5.7.12 यज्ञसमाप्तौ; D6 यज्ञ° (sic) (for यज्ञे समाप्ते). D12 वा, M4 [अ]थ (for तु). —b) M2 महाद्युतिः; M4 महायशाः (for °मुनिः). —c) Ś1 D5 निरीतिकां; D1 निरातकां; D2 निऋतैकां; D3 निर्नैर्ऋतां; D6(before corr. as in text)नैरीतिका; D7 निर्नैर्ऋतां; D9 निरातंका; all Cs as in text (for निरीतिका). Ś1 D1–3.5.7 दिशं (for दिशो) D12 निरुपद्रवां दिशां दृष्ट्वा; M4 दृष्ट्वाश्रमं कृतक्षेमं.

23 a) G3 [ऽ]हं (for ऽस्मि). M4 कृतो राम (for महाबाहो). —c) T3 पुण्यं; Cm.k.t as in text (for सत्यं)

Ś1 D1 3 5 7.9.12 सिद्धाश्रमनिवासा(D9 °सी)नां; D2 वनप्रस्थनिवास्मानां. —^{d}) Ś1 D1–3 5 7 9 12 क्षेमं; Dt D6 8 M4 वीर (for राम). Ś1 D5 12 महात्मनां; D1–3 7 9 महाबल (D2 °ल:); M2.3 महायशा: (for °यश:). —After 23, Dt D6 8 ins.

740* स हि रामं प्रशस्यैवं(Dt °व) ताभ्यां संध्यामुपागमत् ।

On the other hand, D5.12 ins , D11 13 ins after 742* :

741* अथ निहत्य निशाचरमण्डलं
घननिभं शुशुभे रघुनन्दन: ।
तिमिरजालमतीव सुदु:सहं
दिनकरो हि विधूय यथाम्बरे ।

[(1 4) D5 प्र(marg.) (for हि)]

—For sarga 29, Ñ V B D10.11.13 subst. ·

742* (1) तदा च देशकालज्ञो राम: सत्यपराक्रम: ।
कालयुक्तमिदं वाक्यं विश्वामित्रमुवाच ह ।
(2) भगवञ्श्रोतुमिच्छामि कस्मिन्काले निशाचरौ ।
मया तौ प्रतिषेद्धव्यौ यज्ञविघ्नकरौ तव ।
(3) रामस्यैतद्वच: श्रुत्वा विश्वामित्रादयस्तदा ।
सर्वे ते मुनय: प्रीता: सप्रशंसमथाब्रुवन् ।
(4) अद्य प्रभृति राम त्वं षड्रात्रं रक्ष तत्पर: ।
दीक्षां गतो ह्येष मुनिर्मौनं संकल्पयिष्यति ।
(5^{ab}) तेषामेतद्वच: श्रुत्वा मुनीनां भावितात्मनाम् ।
उद्यम्य कार्मुकं तस्थौ रामस्तत्र सलक्ष्मण: ।
(5^{cd}) अनिद्र एव षड्रात्रं संरक्षन्स मुने: क्रतुम् ।
राक्षसागमनाकांक्षी निश्चल: स्थाणुवत्स्थित: ।
(7^{ab}) कालेऽथाभ्यागते तस्मिन्षष्ठेऽहनि महात्मन: ।
स्थापयांचक्रिरे वेदीं मुनय: संशितव्रता: ।
मन्त्राज्यवांश्च विधिवत्स यज्ञ: समपद्यत ।
(8^{cd}) प्रजज्वाल च सा वेदी सोपाध्याया समाहिता ।
(9^{cd}) अथाकाशे समभवत्सहसैव महास्वन: ।
(10) नीलाम्बुदस्य गगने प्रावृषीवाभिगर्जत: ।
तथा मायां प्रकुर्वाणौ राक्षसावभ्यधावताम् ।
(11^{ab}) मारीचश्च सुबाहुश्च तयोश्चानुचरास्तथा ।
आगता वेगवन्तश्च सर्वे च वातरंहस: ।
(12) स तानापततो दृष्ट्वा रुधिरौघप्रवर्षिण: ।
उवाच लक्ष्मणं वाक्यं रामो राजीवलोचन: ।
पश्य लक्ष्मण मारीचं महाशनिसमस्वनम् ।
सपदानुगमायान्तं सुबाहुं च निशाचरम् ।
एतावद्य मया पश्य नीलाञ्जनचयोपमौ ।
(13^{cd}) अस्मिन्क्षणे समाधूतावनिलेनाम्बुदाविव ।
(14) मानवास्त्रं ततो राम: प्रगृह्यास्त्रविशारद: ।
मारीचोरसि चिक्षेप नातिकोपसमन्वित: ।
(15) स तेन परमास्त्रेण मानवेन समाहत: ।
संपूर्णं योजनशतं क्षिप्तो वेगानिलेरित: ।
स तेन शरवेगेन नीत: सागरमूर्धनि ।
पपाताचलसंकाशो भीवेपथुसमन्वित: ।
(16) विचेतसं घूर्णमानं मानवास्त्रबलेरितम् ।
मारीचं पतितं दृष्ट्वा रामो लक्ष्मणमब्रवीत् ।
(17) पश्य लक्ष्मण मारीचं मानवास्त्रसमाहतम् ।
मोहयित्वानयद्दूरं न च प्राणैर्व्ययोजयत् ।
(18) इमांस्त्वन्यान्हनिष्यामि सुबाहुप्रभृतीन्नृषा ।
यज्ञघ्नान्राक्षसान्घोरान्रुधिरामिषभोजनान् ।
(19) प्रगृह्यास्त्रमथो दिव्यमाग्नेयं रघुनन्दन: ।
सुबाहूरसि चिक्षेप स विद्धो न्यपतद्भुवि ।
(20) अन्यानपि च वायव्यमस्त्रमादाय राघव: ।
निजघान स रक्षांसि मुनीनां वर्धयन्मुदम् ।
(21^{ab}) एवं हत्वा स रक्षांसि तत्र रामो महायशा: ।
(21^{cd}) समेत्य मुनिभि: सर्वैर्विश्वामित्रादिभिस्तदा ।
पूजितोऽभिष्टुतश्चैव जयेन च सभाजित: ।
विस्मिताश्चाभवन्सर्वे मुनयो रामकर्मणा ।
तस्मिन्यज्ञे समाप्तेऽथ विश्वामित्रो महायशा: ।
दृष्ट्वाश्रमं कृतक्षेमं काकुत्स्थमिदमब्रवीत् ।
(23) कृतार्थोऽस्मि महाबाहो कृतं गुरुवचस्त्वया ।
सिद्धाश्रमपदं चेदं भूय: सिद्धतरं कृतम् ।

[(l. 1) V3 तु, B3 (marg. also) [अ]थ; B4 [अ]र्थं- (for च). B2 4 कालदेशज्ञो (by transp.) (for देशकालज्ञो). D11 तत्र प्रभाते विमले (for the prior half). B4 om. for सत्यपराक्रम . —(l 2) V1 कालमुक्तम्; B4 काम° (for कालयुक्तम्). —(l. 3) V4 निशाकरौ (for °चरौ). —(l. 4) V2 ते (for तौ). Ñ1 B2 प्रतियोद्धव्यौ (for प्रतिषेद्धव्यौ). —(l. 5) Ñ2 B1 D10 तद् ; D11 [इ]व (for [ए]तद्). Ñ1 V1.4 B1–3 (B3 marg.) तथा (for तदा) —(l. 6) V1 तं तु (for प्रीता.). Ñ1 V1 B1.4 D11 प्रशशंसुर्; V4 रामं शसन् (for सप्रशसम्). D13 प्रशसंतस्तमब्रुवन् (for the post. half). —(l 8) V B4 दीक्षा- (for दीक्षां). V2 [ए]क (for [ए]ष). D11 दीक्षा गतो हि भगवान्मुनिरेष यथाचल (cf 4^{cd} in Ś1) —(l 9) B1 D11 तद्वचन (for एतद्वच). —(l. 10) D11 उद्यस्य (for उद्यम्य). V2 दर्शने, D13 कार्मुकां (for कार्मुक). D11 तत्र (for तस्थौ). D11 राजपुत्रावतिष्ठतां (for the post. half) —(l. 11) V2 एष (for एव). V2 सुसरक्षन्; V3 संरक्षणे, V4 सरक्षन्हि; B1 स सरक्षन् (by transp.) (for संरक्षन्स). D11 अनिद्रौ तौ तु षाड्रात्र रक्षमाणौ मुने: क्रतु. —(l. 12) V1 रक्षसा- (for राक्षसा-). D11 [आ]कांक्षौ (for [आ]कांक्षी). V1 स्थिर: (for स्थित). D11 स्थाणुवत्समुपस्थितौ (for the post. half) —(l. 13) Ñ1 V1.2 4 च; Ñ2 तु, V3 हि, D13 न (for ऽथ). D11 अथ काले गते (for कालेऽथाभ्यागते) D11 [उ]पकल्पिते (for महात्मन·). —(l 14) V4 साधयां-; D11 मायया (for स्थापयां-). Ñ2 सश्रित- (for सशित-) —D13 om. l. 15-18. D11 transp. l. 15 and l 16. —(l. 15) V1 मंत्रोत्सवाधैर्°; V2 मत्रोत्सवाश्च°; V4 मंत्रावाहनयुक्तोपि; B1 मन्त्रानुवाच°; D11 मंत्रवच्च यथान्यायं (for the prior half). V4 सु- (for स) V3 प्रतिपद्यत; B1 °वर्तत, B4 समपद्य च (for समपद्यत). —(l. 16) D11 ततो ** (for च सा वेदी). Ñ1 V1.2.4 B1.3(before corr. as above).4 सोपाध्याय-

(V1 °या , V4 °य) (for सोपाध्याया). V1 समाहिता , B4 समन्विता; D11 सहर्षिजा (for समाहिता). —(l. 17) Ñ2 V1 महात्मन (for महास्वन) D11 आकाशे च महान्शब्द प्रादुरासीद्भयंकरः (cf. 9^{cd}). —(l. 18) B1.3 गमने (for गगने). V1 प्रावृषीराभिगर्जित , V2 B1–3 (B2.3 after corr. as above) °गर्जित°, V3 प्रावृषीव महास्वन°; V4 प्रावृषी वाभिगर्जिता (for the post half). D11 आवार्य गगन मेघा यथा प्रावृषि चाभवन् (cf. 10^{ab}). —(l. 19) D13 तथो (for तथा). V1 सुहुर्वाणौ (for प्रकुर्वाणौ) D11 राक्षसा ** धावता (for the post half) —(l. 20) V3.4 तेषा (for तयोश्च). Ñ1 V2.4 D13 अनु°; V1 °चरस् (for चानुचरास्). D11 तयोरनुचरा ** (for the post. half) —After l. 20, D11 ins. the line of 11^{cd} as in D1 with v.l. रुधिरौघम्.—All the above MSS. (except B3) om l. 21.—(l. 22) B4 [आ]पततौ (sic) (for [आ]पततो). V1 स तावापपतौ दृष्ट्वा (for the prior half). V1 रुधिरौघप्रवर्षिणौ, D11 रामो राजीवलोचन° (for the post. half). —(l 23) Ñ2 B3 (marg. also as in text) D10 रामो (for वाक्य). Ñ2 D10 धीर; B3 वीर (for रामो). D11 प्रहसन्निव राघव (for the post. half). —(l. 24) Ñ महास्वनि°, B2 महाविग्रहकारक, D11 राक्षसापसद सठ(शठ) (for the post. half). —(l. 25) V2 स्व-; B1 त (for स-). —(l. 26) V4 D13 एतौ पश्य महाबाहो; D11 एता वधु मया यस्य (sic) (for the prior half). Ñ2 -[अ]जल- (for -[अ]सन-). —(l. 27) Ñ1 क्षण-; V2 रण- (for क्षणे). B1 अनिलैर् (for अनिलेन). D11 मानवास्त्रसमाधूतावनिलेन यथा घनौ. —(l. 28) D13 पवन- (for मानव-). B1 -विदा वरः (for -विशारद.). D11 स ततः पवनोदग्र मानवास्त्रं सुदुर्लभ. —For l. 29, D11 reads the line of 14^{cd}. —B1 om. (hapl) l. 30–33. —(l. 30) D13 पावनेन (for मानवेन). V2 3 समाहित , V4 समाधूत°; B4 समाहतं (for समाहत) —(l. 31) B4 संपूर्ण- (for सपूर्ण). V3 क्षिप्तो वेगानैर्ऋतः (submetric), D10 11 क्षिप्त सागरसंप्लुते (for the post. half). —D11 om. l. 32. —(l. 33) Ñ2 हीवेपथु-; V2 [अ]तिवेपथु-; V3 तीरे कप-, V4 (with hiatus) अतिवेग- (for भीवेपथु-). —(l. 34) B4 विचेतन (for विचेतस). D13 विघूर्णतं (for घूर्णमान). D13 पवन- (for मानव-). V3 -बलेरित (for -बलेरितम्). D11 विचेतन विघूर्णत शिते च परताडितं (sic). —(l. 35) Ñ2 B3 (marg. also as above) D10 व्यथितं (for पतितं). —(l. 36) D13 पवन- (for मानव-). Ñ1 V2 D11 मा(V2 दा)नव धर्मसंहित; V3 B1 मानवेन समाहि(B1 °ह)त; V4 लक्ष्मणेन समाहितु; B4 मानवेन मया हृतं (for the post. half). V1 मारीच नाम राक्षसं शरवेगसमाहत.. —(l. 37) V1 व्ययोजय; V4 B1 वियोजय(B1 °ये)त्; B2 व्यनोचयत् (for व्ययोजयत्) —(l 38) V2 च (for तु) D11 इमान्तु निहनिष्यामि (for the prior half). V4 तथा, B1 कृथा, D10 तु वा. —(l 39) V3 एतान् (for शेषान्) B4 om , D11 पापिष्ठा (sic) रुधिराशनान् (for the post. half). —(l 40) D10 गृह्यास्त्रमथोदिव्यमायाग्नेय रघुनदन . —(l 41) B1 सुबाहोरसि D13 विद्धा सुबाहुरसि पातयामास भूतले —(l. 42) V4 B2 अन्यानि (for अन्यान्) D11 अन्यान्य -च - वायव्यमेव रघुनदन —For ins see below. —(l. 43) D13 om. (hapl.) from the post half of l. 43 up to the prior half of l. 44. D11 मुख (for मुदम्). —After l. 43, D11 ins. the line of 20^{ab} as in Ś1 —(l 44) Ñ2 B3 D10 °बल ; V3 °मना (for महायशाः) —M4 ins. l. 45–47, after 21 —(l. 45) B1 D11 सर्वे (for सर्वं). V1 om , V4 B1 2 तथा (for तदा). —(l. 46) V2 विजयेन; V3 जनेन च (for जयेन च) D11 समावृत°, D13 समन्वित (for सभाजित). B2 जयशब्देन भाषित (for the post half) —(l 47) D11 सुप्रीताश् (for विस्मिताश्). Ñ1 विस्मिता भवन्सर्वे (submetric) (for the prior half). D11 तेन (for राम-). —(l. 48) B4 D11 तु (for स्थ) D13 महातपा° (for °यशा) —(l 49) D11 13 [आ]श्रम- (for [आ]श्रत). Ñ1 B2 कृत (for कृत-) —(l. 50) V2 D13 कृतार्थोसि, D11 कृतात्तोस्मि (for कृतार्थोऽस्मि). D10 तथा (for त्वया) D11 -वचेस्तया (sic) (for -वचस्त्वया). —(l. 51) B1 [आ]श्रम (for [आ]श्रम-) D11 कृतक्षेम महाबल° (for the post. half). D13 सिद्धाश्रमनिवासाना कृत गुरुवचस्तथा. —After 742*, D11 13 ins. 741*.]

—After l. 42, D11 ins :

743* सुबाहूरसि ***स्त्रामादाय राघवः ।

Colophon.—*Kāṇḍa name* Ś1 Ñ2 D1.10 om. V B D11 **आदि°**; D3 **अयोध्या°**. —After Kānda name, V1 ins. **बालचरिते.** —*Sarga name* : Ś1 D5.12 **राक्षसवधो;** Ñ V1 3 4 B D10 **विश्वामित्रयज्ञो**(V3 °ज्ञं); V2 **विश्वामित्रयज्ञरक्षणे सुबाहुवधो;** D1.9 **विश्वामित्रयज्ञे राक्षसवधो;** D2 **विश्वामित्रयज्ञ-समाप्तिः;** D3.7 **यज्ञ*सप्तिः;** D11 **विश्वामित्रयज्ञः सुबाहुप्रभृति-राक्षसनिग्रहो.** —*Sarga no* (figures, words or both): Ś1 Ñ1 V1.4 B1.4 D3 5 11.12 om. Ñ2 B2.3 D9.10 33; V2 35, V3 32, Dt D4 6.8.14 S 30, D1.7 23, D2 24. D13 **-कांडे-मित्र-नाम-** (dash indicates lacuna). —After colophon, T2 concludes with **श्रीरामचन्द्राय नमः;** G1.2 4 M2 **श्रीरामाय नमः;** G3 **श्रीमते रामानुजाय नमः.**

३०

G I 34 I / B. I.31. I / L. I.29 I

अथ तां रजनीं तत्र कृतार्थौ रामलक्ष्मणौ ।
ऊषतुर्मुदितौ वीरौ प्रहृष्टेनान्तरात्मना ॥ १
प्रभातायां तु शर्वर्यां कृतपौर्वाह्णिकक्रियौ ।
विश्वामित्रमृषींश्चान्यान्सहिताविभिजग्मतुः ॥ २
अभिवाद्य मुनिश्रेष्ठं ज्वलन्तमिव पावकम् ।
ऊचतुर्मधुरोदारं वाक्यं मधुरभाषिणौ ॥ ३
इमौ स्वो मुनिशार्दूल किंकरौ समुपस्थितौ ।
आज्ञापय यथेष्टं वै शासनं करवाव किम् ॥ ४
एवमुक्ते ततस्ताभ्यां सर्व एव महर्षयः ।
विश्वामित्रं पुरस्कृत्य रामं वचनमब्रुवन् ॥ ५
मैथिलस्य नरश्रेष्ठ जनकस्य भविष्यति ।
यज्ञः परमधर्मिष्ठस्तत्र यास्यामहे वयम् ॥ ६
त्वं चैव नरशार्दूल सहास्माभिर्गमिष्यसि ।
अद्भुतं च धनूरत्नं तत्र त्वं द्रष्टुमर्हसि ॥ ७

30

1 ^{a}) Ś1 Ñ V B D10 13 तौ; Ck as in text (for तां). D11 वीरौ (for तत्र) —^{b}) Ñ1 कृत*ौ; V4 D13 कृतास्त्रौ; Cg as in text (for कृतार्थौ). Ś1 D1–3 5 7 11.12 रघुनंदनौ (for रामलक्ष्मणौ) —^{c}) D11 मुतनी (sic) (for मुदितौ). V1 B3 (m. as in text also) तत्र; B4 वी* (for वीरौ) D2.3 7 उचतुर्मधुरं वाक्यं. —^{d}) T1 G1 कृतार्थेन; Cg as in text (for प्रहृष्टेन). Ñ V B D10.13 मुनिभिः प्रतिपूजितौ.

2 ^{a}) Dt प्रभा*यां. Ñ1 V3 च (for तु). B4 *र्वयां (for शर्वर्यां). —^{b}) Ñ V B D10 M1 4 -पूर्वाह्णिक- (for -पौर्वाह्णिक-). Ś1 कृत्वा स्नानमरिंदमौ; D1.3 7 कृतशौचा(D1 °च)व(D3 °म [sic])रिंदमौ; D2.5 12 कृत्वा शौचमरिंदमौ; D4 9 T3 G1 3 M2 3 शौचं कृत्वा (D4 T3 कृत्वा शौचं [by transp.])महाबलौ (D9 समाहितौ); D11 कृतपूर्वाह्णिकौ तदा; T2 G2 कृतपौ(G2 °पू)र्वाह्णिकक्रियां. —^{cd}) D4 मुनींश् (for ऋषींश्) D9 [अ]न्यत् (for [अ]न्यान्). Ñ V B D10 13 M4 राघवाव्; D9 समेतान्; G4 सहैतान्; Cg k as in text (for सहिताव्). Ñ V B D10 13 अभ्य(D13 °भि)वं(V3 B1 °नं)-दतां; G2 M1 उप°; Cm.t as in text (for अभिजग्मतुः). Ś1 D1–3 5 7.11.12 अभ्यवादयतां गत्वा(Ś1 तत्र) विश्वामित्रं महामुनिं.

3 Ś1 D1–3.5 7.12 transp. 3 and 4. —^{a}) Ñ V B1–3 D10.11 13 मुनीन्सर्वांस्; B4 मुनीन्**; T3 महात्मानं; M4 नरश्रेष्ठौ; Cm.k.t as in text (for मुनिश्रेष्ठं). —^{b}) Ñ1 V1 2 4 B1.2.4 D11.13 तांश्च(V2 तांस्तांस्) तावमरद्युती; Ñ2 B3 (marg also as in B1) D10 तांश्च तौ परमद्युती; V3 तथा तानमरद्युतीन्; M4 मुनिं ज्वलिततेजसं. —For 3^{ab}, Ś1 D1–3.5.7 12 subst. :

744* एवं तौ हृष्टवदनौ मुनिं ज्वलनतेजसम् ।

[D2.3.7 °मनसौ (for हृष्टवदनौ). D3 5 -तेजसौ (for -तेजसम्).]

—^{c}) Ñ V B D10.11.13 मधुरोदार-; Dt D1–3.5.7.8.12 परमोदारं(D5 °रौ). —^{d}) G2 मधुरभाषिणं. Ñ V B D10 11.13 -भाषिणौ रघुनंदनौ. ❀ Cg · मधुरोदारोक्तौ हेतुः मधुरभाषिणाविति । ❀

4 Ś1 D1–3.5.7.12 transp. 4 and 3. —^{a}) G3 उभौ (for इमौ). Ś1 तौ; V1 3 D3 11 14 T1 2 स्वौ; V2 4 B1 4 D5 12.13 द्वौ; B2 वो; B3 (m as in B1 also) त्वां; Dt D4 6 8 G1 3.4 M2 3 Cg k.t स्म; D1 ते; D9 च; T3 स (sic) (for स्वो). B3 (m as in text also) नर- (for मुनि-) V4 मुनिशार्दूलौ —^{b}) Ś1 Dt D1–3 5–9.11 12 14 T1 2 G1.2 4 M1–3 समुपागतौ; Cg as in text (for समुपस्थितौ). ❀ Ck. उपागतौ स्म आगतावभूव । ❀ V1 ब्रूहि किं करवावहे. —V1 reads 4^{cd} in marg. —^{c}) V1 आज्ञाप*; D5 आज्ञापनं (for आज्ञापय) Cg यथेष्टं (as in text). Ś1 D2 3.5.7.9 ते; Ñ V2–4 B2–4 D1 10 13 T3 M4 नौ; B1 नः; D11 om (for वै). V1 स्वधर्म तु; Dt D6.8 मुनिश्रेष्ठ (for यथेष्टं वै). —^{d}) Ñ V B D10 13 पुनः किं; D1 शास किं (sic); G1 शाधि किं (for शासनं). Ś1 वः; V1 3 ते (for किम्). Ñ1 V2 4 B2.3 (m. also as in Ñ2) D10 G1 करवावहे; Ñ2 B1.4 करवामहे; Dt D3 G1.2 करवाम किं; D5 करवामदः (sic) Cg as in text (for ^{d}).

5 ^{a}) Ñ V1 3 4 B D10 उक्तास्; V2 उक्त्वा; Ck as in text (for उक्ते). Dt D4 6 8 9 T3 G1.3 M2–4 तयोर्वाक्ये (D6 T3 °क्यं); T2 वचस्ताभ्यां (for ततस्ताभ्यां). Ś1 D1–3 5 7.11 12 ब्रुवतोस्तु तयोरेवं. ❀ Cm t · तयोरिति ताभ्यामित्यर्थे । ❀ —^{b}) M4 एते (for एव) M3 मुनीश्वराः (for महर्षयः). Ñ V B D10 13 ऋषयस्ते(Ñ2 °स्तु) तपोधनाः. —In B3, 5^{cd} and 6^{ab} are repeated within brackets after 6 —^{c}) D2 पुरस्कृत्वा. —D9 reads 5^{d}–6^{c} in marg. —^{d}) Ś1 D1–3 5 7 11 12 M4 राघवं(M4 °वौ)वाक्यम् (for रामं वचनम्). Ś1 G4 अब्रवीत् (sic) (for अब्रुवन्).

6 D9 reads 6^{abc} in marg (cf v l. 5). —^{a}) D13 मिथिलस्य. Ñ V B D10 13 रघु°; D11 नरेंद्रस्य (for नरश्रेष्ठ). —^{b}) D13 महात्मनः; M4 महर्द्धिमान् (for भविष्यति) —^{c}) D13 M4 भविष्यति महायज्ञः. —^{d}) D14 T2 G2 4 M1 य(M1 *inf. lin.* ह्य also)त्र; Cg तस्य (for तत्र). T3 यात्रेमहे (sic) (for यास्यामहे). Ś1 Ñ1 V B1 2 4 D1–3 5 7 12 यास्यामस्तत्र वै वयं; D11 धनुरत्नं महाद्भुतं. —After 6, 5^{cd} and 6^{ab} are repeated within brackets in B3.

7 D11 om. 7^{ab}. —^{ab}) Ś1 Ñ V B D1–3.5.7 10.12.13 [अ]पि; Cm as in text (for [ए]व). M3 न*शार्दूल. M4

तद्धि पूर्वं नरश्रेष्ठ दत्तं सदसि दैवतैः ।
अप्रमेयबलं घोरं मखे परमभास्वरम् ॥ ८
नास्य देवा न गन्धर्वा नासुरा न च राक्षसाः ।
कर्तुमारोपणं शक्ता न कथंचन मानुषाः ॥ ९
धनुषस्तस्य वीर्यं हि जिज्ञासन्तो महीक्षितः ।
न शेकुरारोपयितुं राजपुत्रा महाबलाः ॥ १०
तद्धनुर्नरशार्दूल मैथिलस्य महात्मनः ।
तत्र द्रक्ष्यसि काकुत्स्थ यज्ञं चाद्भुतदर्शनम् ॥ ११
तद्धि यज्ञफलं तेन मैथिलेनोत्तमं धनुः ।
याचितं नरशार्दूल सुनाभं सर्वदैवतैः ॥ १२

G. I 34 II
B I 31 12
L I. 29. II

त्वं चानेन सह भ्रात्रा यास्यस्यस्माभिरेव च. —After 7^{ab}, B3 ins

745* राजानो बहवस्तत्र गमिष्यन्ति न संशयः ।

—^{cd}) Ck धनुरत्नं. D1 (marg also)च वधूरत्नं; D9 T3 G1 3 M2–4 Cg धनुरत्नं च(M4 हि). D11 कृतीवं सहितोस्माभिस्; T1 2 D13 रत्नं महाद्भुतं तत्र; G2 अत्यद्भुतं धनूरत्नं (for ^{c}). D9 11 14 G2.4 M1 Cm.g तद् (for त्वं). D13 तद्धनुर्; G1 तत्रैकं (for तत्र त्वं). Ś1 Ñ V B D1(m also)–3 5 7.10 12 रत्नं महाद्भुतं तत्र धनुस्तद्(Ś1 V3 D5 12 °स्त्वं)द्रष्टुमर्हसि.

8 M4 om 8 —^{a}) D9 तच्च; D12 यद्धि; M3 तत्र, Cm g.k as in text (for तद्धि). —^{b}) D1(m. gloss)यज्ञवरैः (for दैवतैः). —^{c}) D3 9 12 अप्रमेयं. D12 च तं; T2 -नरं (for -बलं). —^{d}) Ś1 D2 3.5 12 मिथेः; B2 D11 निमेः; D1 अथो; D7 मैथिलं (hypermetric); Cg as in text (for मखे) —For 8, Ñ V B1.3 4 D10 13 subst., while B2 subst. l. 1 for 8^{ab}, and ins. along with D11 l. 2 after 8

746* प्राग्दत्तं किल तत्तस्य न्यासभूतं महद्धनुः ।
देवासुरे तदा युद्धे वृत्ते देवैः सवासवैः ।

[(l. 1) V4 तस्य हि किल, D13 नृपतेस्तस्य (for किल तत्तस्य). —(l. 2) V1 2 B3 4 D10.13 तथा, D11 महा- (for तदा).]

9 ^{a}) Ś1 D5.12 तत्तु; Ñ V B D1.7 10 13 M4 तत्र; D2 3 तत्र; D6 यस्य; D9 तस्य; D11 न तद् ; Cg.k t as in text (for नास्य). B1 स- (for second न). —^{b}) Ś1 D1–3 5 7.11–13 पन्नगाः (for राक्षसाः). Ñ V B1–3 D10 M4 न (B1 स-) यक्षोरगराक्षसाः (V4 °पन्नगाः); B4 न यक्षा न च पन्नगाः. —^{c}) D14 G4 आरोपणे (sic); Cg k t आरोपणं (as in text). —^{d}) D9 केचन च (for कथंचन). —For 9^{cd}, Ś1 D1–3.5.7.11.12 subst. :

747* अधिज्यं कर्तुमानम्य शक्ताः किमुत मानवाः ।;

[D1–3.7 आयम्य (for आनम्य). D2.3.7 मानुषा. (for मानवा·). D1 किमु तन्मानवा जना· (for the post. half).]

while Ñ V B D10.13 M4 subst. :

748* समापूर(D13 °रोप)यितुं शक्ताः कुत एवेतरे जनाः ।

10 ^{a}) Ś1 D2 धनुषा; Cg as in text (for धनुषस्). Ś1 D1–3 5.7 11.12 बल-; M3 तत्र (for तस्य). D1 च; D14 T1.2 G2.4 M1 तु (for हि). D9 धनुरत्नस्य वीर्यं हि; D10.13 M4 धनुषः सारतां तस्य. —^{b}) Ñ V B D10.13 M4 नराधिपाः (for महीक्षितः). Ś1 D5.12 जिज्ञासति महीपतिः. —^{c}) Ñ V B2–4 D10 13 M4 आ(Ñ2 वा)तोलयितुम् ; D1 आलोकयितुं (for आरोपयितुं). —^{d}) D1 G1–3 M1 3 राजपुत्र. Ñ V B D10 11 अपि (V4 समा)पूर(B1 D11 तोल)यितुं कुतः; D1 (m also as in text) M4 कुतः पूरयितुं बलात् ; D13 अप्यारोपयितुं कुत..

11 G2 om. (hapl) 11^{b}–12^{a} Ś1 D1–3.5 7 12 transp. 11 and 12 —^{b}) D13 शंकरस्य; M3 जनकस्य (for मैथिलस्य) M4 महीपतेः (for महात्मनः) D9 सुनाभं सर्वदे(दै)वतैः (= 12^{d}). —^{c}) Ś1 D5 12 मिथेर्; Ñ V1–3 B D1–3.7 10 11 13 M4 यज्ञे; V4 यज्ञं; Cm g.t as in text (for तत्र) D5 द्रक्ष्यामि (for द्रक्ष्यसि). D7 शार्दूल (*inf. lin.* also as in text) (for काकुत्स्थ) —^{d}) Ñ V B D1–3.7 10 13 M4 सहास्माभिरितो (V2 °रतो; D2 °भ्ततो) गतः; Dt D6.8 यज्ञं च परमाद्भुतं. —After 11, Ñ V B D1–3.7 10. 11.13 M4 ins.

749* तथेत्युक्त्वा ततो रामः प्रयातुमुपचक्रमे ।
विश्वामित्रपुरोगैस्तैर्महर्षिभिरुदारधीः ।

[(l. 1) D1 गुरोर्वाक्यात् (for ततो राम). Ñ1 प्रस्थानम् (for प्रयातुम्). D1 (m. also) प्रस्थान समरोचयत् (for the post. half)]

12 G2 om. 12^{abc} (cf. v l 11). Ñ V B D10 11 13 M4 om. 12 Ś1 D1–3.5 7 12 transp. 12 and 11. —^{a}) Ś1 D1–3 5 7.12 तेषां; D4 चेति (for तेन). —^{b}) Ś1 D2 3 5 7 12 मैथिला (Ś1 °ना; D2 12 मिथिला; D3 मिथीनां) धनुरुत्तमं; D1 मिथिलानां धनुरुत्तमं (hypermetric) (नरोत्तमः also in marg. and gloss तैः मैथिलैः यज्ञानां फलं तद्धनूरत्नमेव प्राप्तं). —^{d}) Ś1 D1.2.5.7 9 12 दुर्लभं; D3 ∗∗भं (for सुनाभं). Dt G3 M2 3 (after corr. *sec. m.* as in text) Cv -दे(दै)वतैः; D1–3 7.9 -पार्थिवैः; Cm g t as in text (for -दैवतैः). ❀ Cr सर्वदैवतेभ्यः ।; Ck सर्वदेवैस्तदा दत्तस्थितिकम् । ❀ —After 12, Dt D4 6 8 9.14 T G1 M1–3 all Cs ins..

750* आयागभूतं नृपतेस्तस्य वेश्मनि राघव ।
अर्चितं विविधैर्गन्धैर्धूपैश्चागरुगन्धिभिः ।

[(l. 1) D9 °भूते, T3 आश्चर्य°, Cv as above (for आयागभूत). Ctp : न्यासभूत नरपतेः (for the prior half). ❀ Cv : आयागभूत धनुर्मखेषु प्राधान्येनालङ्कृतं धनुरायाग· तद्भूतम् । ❀ —(l. 2) T3 माल्यैर् ; G1 पुष्पैर् (for गन्धैर्). D4 माल्यैश्चागरु-; D8 T1 °श्चागुरु-; T3 धूपैरगरु- (for धूपैश्चागरु-).]

G I. 34 13 B. I 31 14 L. I. 29 13 एवमुक्त्वा मुनिवरः प्रस्थानमकरोत्तदा ।
सर्षिसंघः सकाकुत्स्थ आमन्त्र्य वनदेवताः ॥ १३
स्वस्ति वोऽस्तु गमिष्यामि सिद्धः सिद्धाश्रमादहम् ।
उत्तरे जाह्नवीतीरे हिमवन्तं शिलोच्चयम् ॥ १४
प्रदक्षिणं ततः कृत्वा सिद्धाश्रममनुत्तमम् ।
उत्तरां दिशमुद्दिश्य प्रस्थातुमुपचक्रमे ॥ १५
तं व्रजन्तं मुनिवरमन्वगादनुसारिणाम् ।
शकटीशतमात्रं तु प्रयाणे ब्रह्मवादिनाम् ॥ १६
मृगपक्षिगणाश्चैव सिद्धाश्रमनिवासिनः ।
अनुजग्मुर्महात्मानं विश्वामित्रं महामुनिम् ॥ १७
ते गत्वा दूरमध्वानं लम्बमाने दिवाकरे ।
वासं चक्रुर्मुनिगणाः शोणाकूले समाहिताः ॥ १८
तेऽस्तंगते दिनकरे स्नात्वा हुतहुताशनाः ।
विश्वामित्रं पुरस्कृत्य निषेदुरमितौजसः ॥ १९
रामोऽपि सहसौमित्रिर्मुनींस्तानभिपूज्य च ।
अग्रतो निषसादाथ विश्वामित्रस्य धीमतः ॥ २०

---

13 [a]) M3 उक्तो; Ck.t as in text (for उक्त्वा). —[b]) Ś1 D5.12 सम(Ś1 चम[sic])रोचयत् (for अकरोत्तदा). —[cd]) G1 वृषस्कंधः (for सर्षिसंघः). Ś1 D5 12 महर्षिसंघः काकुत्स्थमामंत्र्य नरदेवताः. —For 13, Ñ V B D1–3.7.10.11.13 M4 subst.

751* विश्वामित्रोऽथ भगवानामन्त्र्य वनदेवताः ।
उवाचेदं ततो वाक्यं यियासुर्मिथिलां प्रति ।

[(l. 1) V2 [ऽ]पि (for ऽथ). D3 भग॰न्. —(l 2) D13 विवाच (sic) (for उवाच). D1–3.7 M4 तदा (D3 तथा also) (for प्रति). D11 तदाश्रमपद प्रति (for the post. half).]

14 [a]) Ś1 V2 B1 D5.12 गमिष्यामः. —[b]) Ś1 Ñ V1–3 B D5.7.10–13 सिद्धाः; Ck.t as in text (for सिद्धः). Ś1 D5.12 वयं; Ñ V1–3 B D10.11.13 M4 इतः (for अहम्). V4 सिद्धाश्रमसुपादिताः (sic). —Ś1 om 14[cd]. D2.3.7 transp. 14[cd] and 15[ab]. —[c]) Ñ V B D1–3 7.10 11.13 M4 -तीरं; D5.12 -कूले; Cg as in text, Ck -कूले (for -तीरे). —After 14, Dt D6.8 G3 M3 (*sec.m*) ins.:

752* इत्युक्त्वा मुनिशार्दूलः कौशिकः स तपोधनः ।

15 Dt D6 8 om 15[ab]. D2.3.7 transp 15[ab] and 14[cd]. —[a]) T3 ततः प्रदक्षिणं (by transp.). Ñ V B D1.10 13 M4 उपावृत्य; D11 उपामंत्र्य; D14 अतः कृत्वा (for ततः कृत्वा). —[b]) Ñ V B D1.10 11 13 M4 ततः सिद्धाश्रमं मुनिः; D3 सिद्धः सिद्धाश्रमादहं. —[c]) B4 D9 दिशिम् (sic). Ś1 Ñ V B D5.10–13 आस्थाय; D1–3 7 M4 आश्रित्य (for उद्दिश्य). —[d]) Ś1 V2–4 B1 D2 3 5.7 11.12 T1.2 G4 पंथानम्; B3.4 D14 प्रस्थानम्; G3 **तुम् (for प्रस्थातुम्). Ś1 D5.12 °चक्रमुः; Cm उपचक्रमे (as in text).

16 [a]) D14 T1.2 G2.4 M1 प्रयांतं (for व्रजन्तं). —[b]) D4 9 14 T1.2 G1.2.4 M1.3 Cg अन्वयाद्; Cm as in text (for अन्वगाद्). T3 अन्व****यायिनां. —[c]) M2 शक*- (for शकटी-). D4.9 T3 G1.2 M1–3 च (for तु). —For 16, Ś1 D5 12 subst., B2 (m.) ins. after 754*:

753* ते प्रयाता मुनिवरा बहवो रेणुपाण्डुराः ।
शकटीशतमात्रेण विश्वामित्रपुरोगमाः ।

[(l. 1) D5.12 गच्छंतो (for बहवो). B2 रेणुपाणयः.]

—For 16, Ñ V B D1–3 7 10.11.13 M4 subst.

754* युक्तं ब्रह्मरथानां तु शतमात्रं ततः क्षणात् ।
ययौ मुनीनां भाण्डानि समारोप्यानुयायिनाम् ।

[(l. 1) D1.11 च (for तु). V4 D13 हि तत्°; B1 तु तत्°; D1 ततोधिक; D2 3 7 समतत॰; M4 ततोन्वयात् (for ततः क्षणात्). D1 (m. gloss) ब्राह्मणानां रथा॰ ब्रह्मरथा तेषां शतमात्र कियताप्यधिक. —(l. 2) Ñ V B D10 13 ययुर्; M4 तेषां (for ययौ). D10 [अ]न्वयायिनां. D1 समारोपितुयाजिना (sic) (for the post. half). —After this B2 (m) cont. 753*.]

17 [a]) D3 -*णाश्च (for -गणाश्च). V3 तत्र (for चैव). —[c]) Ś1 D11.12 °भागं; Dt D8 °त्मानो; D5 °बाहुं (for महात्मानं). Ñ V B D1–3 7 10 13 M4 प्रयांत(D2 °यातु)मनु-(M4 °मुप)जग्मुस्तं(D13 °स्ते) —[d]) Dt D6.8 तपोधनं (for महामुनिम्). —After 17, Dt D4 6 8 T1 2 G2–4 M1–3 Cg k.t ins:

755* निवर्तयामास ततः पक्षिसंघान्मृगानपि ।

[G3 missing up to या D4 M2 3 बहून् (for मृगान्) Dt D6.8 G3 सर्षिसंघ सपक्षिण (for the post half).]

18 [c]) M3 (after corr. *sec m.* as in text) चक्रे (for चक्रुर्). D9 ऊषुस्तां रजनीं तत्र. —[d]) Ñ V B D10 13 M4 शोणतीरम्; D1 2 4–7.9 11 12 14 G1 शोणकूले(D7 °मूले); D3 शोनक्त॰ (sic) (for शोणाकूले) ❀ Cg शोणः पुंनद स एव शोणेत्यपि व्यपदिश्यते ।; Ck.t also gloss similarly ❀ Ñ1 V2 D4.13 T3 °गताः; Ñ2 B1.3.4 D10 M4 उपाश्रिताः; V1.3 B2.3 (m. also) उपागताः; V4 सम॰ताः (for समाहिताः).

19 [a]) Ñ V B D1–3 7.10 11 13 M4 गते त्व(D1–3.7.11 चा)स्तं (for तेऽस्तंगते). —[b]) Ś1 D5.11.12 ततो; Ñ V1 3 B1.3 4 D1.7.10 स्नाता; D2 सर्वे; D3 illeg., D13 प्रातर् (for स्नात्वा). Ś1 D5.11.12 [ऽ]र्चितहुताशनाः; V2 कृतकृताशनाः; V4 चैव कृताशनाः; D2 स्नाता हुताशनाः; D10 **हुताशनाः. Cg as in text (for [b]). —[d]) D10 न्यषेदुर् (for निषेदुर्). Ś1 D5.11.12 धरणीतले; V1 B2.4 M3 °सं; G1 अतितेजसः (for अमितौजसः).

20 B1 om. 20–22[b]. D13 om. 20[ab]. —[a]) D4 हि (for ऽपि). V4 रामः सौमित्रिणा सार्द्धम्. —[b]) D14 अभ्यपूज्य

अथ रामो महातेजा विश्वामित्रं महामुनिम् ।
पप्रच्छ मुनिशार्दूलं कौतूहलसमन्वितः ॥ २१
भगवन्को न्वयं देशः समृद्धवनशोभितः ।
श्रोतुमिच्छामि भद्रं ते वक्तुमर्हसि तत्त्वतः ॥ २२
चोदितो रामवाक्येन कथयामास सुव्रतः ।
तस्य देशस्य निखिलमृषिमध्ये महातपाः ॥ २३ G I 34.23 B I 31.24 L I 29.22

इति श्रीरामायणे बालकाण्डे त्रिंशः सर्गः ॥ ३० ॥

(sic), M3 अभिवाद्य; Cg as in text (for अभिपूज्य). Ś1 D5.12 ऋषींस्तान्समपूजयत्; Ñ V B2–4 D1–3.7.10 11 M4 अभिवाद्य तपोधनान् (B4 °नं).—^{c}) Ñ V B2–4 D10.13 निषसादा(Ñ1 °*)भितस्तस्य; D3 असतो निषया** (sic).

21 B1 om. 21 (cf. v.l. 20).—^{a}) G2 राजा (for रामो). Ñ V B2–4 D1 3.7.10 M4 [अं]जलिं कृत्वा; D2 बलिं कृत्वा; D13 [अं]जलिं बद्ध्वा (for महातेजा).—^{b}) Ś1 Ñ V B2–4 D1–3.5.7 10–12 M4 ऋषिं तदा (D1–3.7 11 °तः); Dt D6.8 तपोधनं; D13 मुनिं तदा (for महामुनिम्).—^{c}) Ñ V1.3.4 B2–4 D4.10.13 T3 M2 नरशार्दूलः (for मुनिशार्दूलं).—^{d}) V2 Dt D8 M3 -समन्वितं.

22 V3 (hapl.) B1 om. 22^{ab} (for B1 cf. v l. 20).—^{a}) B4 M3 भगवान्. Ck किं नु (for को नु) Cg.k.t अयं देशः (as in text). Ñ V1.2.4 B2–4 D1–4 7.10.11 M4 कस्य देशोयं; D9 को ह्ययं° (for को न्वयं देशः).—^{b}) M2 प्रवृद्ध- (for समृद्ध-). G2 M1 -शोभनः (for -शोभितः). Ñ V1 2 4 B2–4 D1.2 5 7 10–13 M4 समृद्धजनसेवितः.—^{c}) Ñ V B2–4 D1–3.7.10 M4 तत्त्वेन; B1 यत्नेन (for भद्रं ते).—^{d}) Ś1 D5.11 12 [अ]शेषतः; D13 शेषतः (for तत्त्वतः). Ñ V B D1–3.7.10 M4 त्वत्त एव (V B1 M4 °नं) म(Ñ1 *)हामुने (D1–3.7 °द्युते).

23 G2 om. (hapl.) 23^{ab}.—^{a}) Dt D5.6.8.12 नोदितो; Cm.g as in text (for चोदितो).—^{b}) Ś1 विस्तरात्; D5 12 विस्तरं; T3 सुव्रतं; G1 तत्त्वतः (for सुव्रतः).—^{c}) Ś1 D5.9.12 तं देशमखिलं सर्वम्.—^{d}) Ś1 D5.12 तपोधनः; G2 M1 समाहितः (for महातपाः).—For 23, Ñ V B D1–3 7 10 11.13 M4 subst.:

756* चोदितो रामवाक्येन तस्य देशस्य विस्तरम् ।
विश्वामित्रो महातेजा व्याहर्तुमुपचक्रमे ।

[(l 1) V2 देशितो; B1 चोसितो (sic), D1–3 7.13 नोदितो (for चोदितो). V4 विस्तर· (for विस्तरम्).—(l. 2) V2 व्याख्यातुम् (for व्याहर्तुम्).]

—After 23, D9 ins. 757*.

Colophon. Ś1 D5.11 12 om. (cont the sarga).—*Kāṇda name* Ñ2 D4 10 om. V B आदि°; D13 अयोध्या°.—After Kāṇda name, V1 3 B1 ins. बालचरिते.—*Sarga name*. Ñ1 V B शोणतीरनिवासः; D1–3.7 सिद्धाश्रमोपावर्तनं; D9 सिद्धाश्रमनिवासो.—*Sarga no.* (figures, words or both): Ñ1 V1.4 B1.4 D3 om. Ñ2 B2.3 D9.10 34, V2 36; V3 33; Dt D4.6.8.14 S 31; D1 7 24, D2 25. D13 ** कांडे * : तीर * : नाम सर्गः.—After colophon, T2 G1.2.4 M2 conclude with श्रीरामाय नमः; G3 with श्रीमते रामानुजाय नमः.

G. 1. 35. 1
B. 1. 32 1
L. 1. 30. 1

३१

ब्रह्मयोनिर्महानासीत्कुशो नाम महातपाः ।
वैदर्भ्यां जनयामास चतुरः सदृशान्सुतान् ।
कुशाम्बं कुशनाभं च आधूर्तरजसं वसुम् ॥ १
दीप्तियुक्तान्महोत्साहान्क्षत्रधर्मचिकीर्षया ।
तानुवाच कुशः पुत्रान्धर्मिष्ठान्सत्यवादिनः ।
क्रियतां पालनं पुत्रा धर्मं प्राप्स्यथ पुष्कलम् ॥ २
कुशस्य वचनं श्रुत्वा चत्वारो लोकसंमताः ।
निवेशं चक्रिरे सर्वे पुराणां नृवरास्तदा ॥ ३
कुशाम्बस्तु महातेजाः कौशाम्बीमकरोत्पुरीम् ।
कुशनाभस्तु धर्मात्मा पुरं चक्रे महोदयम् ॥ ४
आधूर्तरजसो राम धर्मारण्यं महीपतिः ।
चक्रे पुरवरं राजा वसुश्चक्रे गिरिव्रजम् ॥ ५

31

Ś1 D5 11.12 continue the previous Sarga —Before 1, Ś1 D1–3 5 7.9 (after 1. 30. 23) 11–13 ins.

757* शृणु राम कथां दिव्यां देशस्य च समुद्भवम् ।

[D3 om च (submetric). D1 3 5.7 9 समुद्भवा.]

1 ^{b}) Ś1 D4 5.12 T3 °यशाः; Ñ V B D1–3 7.10 11 जना-(V2 4 B1 D10 नरा)धिपः (for महातपाः). M4 कुश इत्यभि-विश्रुतः. —After 1^{ab}, Dt D4 6.8 9.14 S ins :

758* अक्लिष्टव्रतधर्मज्ञः सज्जनप्रतिपूजकः ।
स महात्मा कुलीनायां युक्तायां सुगुणोल्बणान् ।

[(l. 1) M3 (after corr. *sec. m.* as above) -वृत-(for -व्रत-). M4 (*inf. lin. pr. m.*) -व्रत- (for -प्रति-). —(l. 2) Dt D6.8 सुमहाबलान्, T2 स गुणोल्बणा°; G1 रघुनदन; G4 स गुणोल्बणान्; M4 च गुणोल्बणः. D9 सुयुक्तायां गुणोत्करान् (for the post. half).]

—^{c}) Ś1 D5 12 स किल; Ñ V B D1–3 7 10 11 13 स सुतान् (D1–3.7 पुत्रान्); D9 G3 M2 वैदेह्यां (for वैदर्भ्यां). Ś1 D5.12 [अ]जनयत्पुत्रांश्च; D3 °साम (by metathesis) (for जनयामास). —^{d}) G3 M3 (after corr. *inf. lin. sec. m.* as in text) सदृशः (for सदृशान्). D4 T3 सदृशांश्चतुरः (by transp.). D14 सुरान् (for सुतान्). Ś1 D5.12 पुरुषर्षभः; Ñ V B D1–3 7 10 11.13 ख्यात (V2.4 °ति; D1 [अ]प्यति) विक्रमान् (D1–3 7 °पौरुषान्) (for सदृशान्सुतान्). —Note hiatus between ^{e} and ^{f}. (in all MSS. except in V1). —^{e}) V2 कुशास्वं; V4 अंशास्तं; B4 कुशांभं (for कुशाम्बं). Ś1 D5 12 T3 कुशनाभं कुशांबं (Ś1 °भं) (by transp.). —^{f}) Ś1 Ñ2 V3.4 B1.2.4 D1–3.5.7.9 10.12.13 अमूर्त (Ś1 D5 °सूनु)र(Ñ2 V4 B1 2.4 D13 व)यसं; Ñ1 V1.2 B3 D6.11 अ (V1 to avoid hiatus [अ]submetric) मूर्तर(Ñ1 [elsewhere as in V2] °रस [sic])जसं; Dt D4(after corr. as in text).8.14 T3 M1.2 4 Ck t अ-(M1.2 आ)सू(D14 °धू; T3 M2 °पू)र्तरज(M4 °य)सं. V4 (m. also as in text)वशुं; D2 त्वसुं, D10 गयं (for वसुम्).

2 ^{a}) Ś1 D1–3.5.7.11.12 महोत्साहान्(D1 °हं; D11 °कान् [sic]); Ñ V1.3 4 B1–3 D10.13 महात्मा(Ñ2 V3 B2 °त्म)नो, V2 महासेनो; B3 (m. also).4 महामुनीन् (for दीप्तियुक्तान्). Ś1 Ñ V B D1–3 5 7 10–13 दीप्तिमतः (Ñ1 V3 B2 D2.3 7 10 °मंतः; D1 °मंतं); M3 महाभागान् (for महोत्साहान्) —^{b}) Ñ V2–4 B D10 M4 -परायणान् (Ñ1 V2 3 B2 D10 °णाः); V1 -विशारदान् (for -चिकीर्षया) Ś1 D1–3 5 7 9 11–13 °र्ममनुव्रतान्. —^{c}) D13 कुशान् (sic) (for कुशः) —^{d}) Ś1 D12 धर्मिष्ठः; Ñ V B D10 13 M4 विनीतान्; D11 T3 धार्मिकान्; M3 धर्मज्ञान् (for धर्मिष्ठान्). Ś1 D5.9.12 क्षत्रपारगः(D9 °गान्); Ñ V B D1–3 7 10 11 13 M4 श्रुत(Ñ2 B2 D13 °ति; D1 शास्त्र; D2 3 7 वेद)पारगान्; G1 ब्रह्म° (for सत्यवादिनः). —^{e}) Ñ V B D1–3 7 10.13 M4 प्रजानां (for क्रियतां). —^{f}) D14 T1 2 G2 M3 धर्म्यं (for धर्मं). Ñ V B D1–3.7.10.11 13 M4 क्रिय(V2 3 B1 M4 °यं)ता(D11 प्रजाना) मिति राघव(D1 नोदिताः).

3 D7 13 om (hapl?) 3 V1 reads 3 in marg. —^{a}) Ñ V B D1–4 10 11 T3 G3 M2 4 पितुस्ते(V2 D11 °स्तद्); D9 Cg ऋषेस्तु (for कुशस्य). Ś1 D5 12 ऋषेस्तस्य वचः श्रुत्वा. —^{b}) D12 चरत्वास् (by metathesis) (for चत्वारो). Ś1 D5 12 तेमितौजसः; Dt D6.8 °सत्तमाः (for लोकसंमताः). Ñ V B D1–3 10.11 M4 लोकपालोपमाः सुताः (B2 m. also शुभाः). —^{c}) G1.4 निवेशान्; Cm.g t निवेशं (as in text). —^{d}) D14 पुराणि (sic) (for पुराणां). T3 G2 3 M1–3 तथा (for तदा). Ś1 D5 11 12 °कुशसूनवः; G1 चतुरश्च पृथक् पृथक्.

4 ^{a}) Ś1 कुशांभस्; Cg कुशांबस् (as in text). —^{b}) Ś1 कौशांभीम्; D11 कौशाकीम् —For 3^{c}–4^{b}, Ñ V B D1–3.10 M4 subst., while D7 13 subst. l. 2 only for 4^{ab} :

759* पुराण्यावासयामासुः पृथक् चत्वारि राघव ।
तेषां कुशाम्बः कौशाम्बीं पुरीमावसयच्छुभाम् ।

[(l. 1) V1 पुरा (with hiatus) (for पुराणि) D3 पृथक्. V1.2 B1 2 (m. as above) D1–3 M4 कृत्वा तु (V1 B2 हि; B1 °थ) (for चत्वारि). —(l. 2) V2 कुशास्व ; V4 कुशांबु° (for कुशाम्ब°) Ñ1 V4 D3 कौशांबी-; V1 कौसांबी. D1–3 7 M4 आवासयत्तदा; D13 °च्च तां (for °च्छुभाम्).]

—^{c}) D12 कुशनाशस्. D1.3 सु°; M4 तदा राम (for तु धर्मात्मा). —^{d}) D5 कुशं (for पुरं).

5 ^{a}) T3 अपूर्वरजसो. Dt D6.8 T2 G1.4 M1.3 नाम (for राम). —^{b}) Dt D6.8 महामतिः (for महीपतिः).—^{d})

एषा वसुमती राम वसोस्तस्य महात्मनः ।
एते शैलवराः पञ्च प्रकाशन्ते समन्ततः ॥ ६
सुमागधी नदी रम्या मागधान्विश्रुतायया ।
पञ्चानां शैलमुख्यानां मध्ये मालेव शोभते ॥ ७
सैषा हि मागधी राम वसोस्तस्य महात्मनः ।
पूर्वाभिचरिता राम सुक्षेत्रा सस्यमालिनी ॥ ८
कुशनाभस्तु राजर्षिः कन्याशतमनुत्तमम् ।
जनयामास धर्मात्मा घृताच्यां रघुनन्दन ॥ ९
तास्तु यौवनशालिन्यो रूपवत्यः स्वलंकृताः ।
उद्यानभूमिमागम्य प्रावृषीव शतह्रदाः ॥ १०
गायन्त्यो नृत्यमानाश्च वादयन्त्यश्च राघव ।
आमोदं परमं जग्मुर्वराभरणभूषिताः ॥ ११

G. 1 35 12
B 1. 32 13
L. 1 30. 13

M2 वासं (for वसुश्). Dt D6 8 नाम; M3 चैव (for चक्रे). M3 गिरव्रजं. D4 (m. also) चक्रे प्राग्ज्योतिषं पुरं (= post. half of l. 1 of 760*). —For 5, Ś1 Ñ V B D1–3 5 7 9–13 G3 M4 subst .

760* तथामूर्तरजा वीरश्चक्रे प्राग्ज्योतिषं पुरम् ।
धर्मारण्यसमीपस्थं वसुश्चक्रे गिरिव्रजम् ।

[Ś1 D5.12 transp. l. 1 and 2. —(l 1) Ś1 एषा (sic), D1–3.7 M4 अथ (for तथा). B2 [अ]मूर्तरया, B4 संमूर्तेया (for [अ]मूर्तरजा). V1 वीः, V3 B1 3 4 वीर; D2 वीरा (sic), D9 राम; G3 M4 नाम (for वीरश्). D3 7 चक्रे वीर (by transp.). D2 °ज्योतिष ; D11 °ज्यौतिष. Ś1 D5 9.12 धर्मारण्यसमीपत· (Ś1 °मभीप्सत) (for the post half). —(l. 2) Ś1 D5 9 12 प्राग्ज्योतिष (Ś1 D9 °ष) पुर चक्रे, V2 धर्मरण्ये समीप तु (for the prior half). V2 स्वय; D5 9.11 वसु (sic) (for वसुश्). B1 °व्रंजं, D2 °वनं, D3 गिरवृः, D12 गिरव्रत (for गिरिव्रजम्)]

6 ^{a}) Ś1 D1 5 12 तस्य; Dt D6.8 T2 नाम (for राम). —^{b}) Ś1 D1 5 12 वसुदस्य. —For 6^{ab}, Ñ V B D2 3 7 10 11 13 M4 subst., while D1 ins. after 6^{ab} .

761* देशोऽयं वसुनामासीद्वसोरमिततेजसः ।

[D11 reads from य up to 7^b in marg. Ñ1 V2 D10 M4 °मानासीद्, D1–3 °नाम्नासीद्; D7 °मान्नाम्नासीद् (hypermetric) (for वसुनामासीद्).]

—T2 reads 6^c–8^b in marg. —^{c}) D9 यत्र (for एते). D1–3.7.11 M4 महोच्छ्रयाः, Cg as in text (for शैलवराः). —^{d}) D5 प्रकाशयंते. Ś1 D5 12 विदूरतः; Ñ V B D10 13 महोच्छ्रयाः (for समन्ततः). D1–3.7.11 M4 गिरयो भांति भास्वराः (D11 °सुराः).

7 D11 reads 7^{ab}, T2 7 in marg. (cf. v.l. 6) —^{a}) Ñ2 स्व°; D10 °धा; D13 °गमा; Cg.k.t as in text (for सुमागधी). Ñ V B D1–3 7 10 13 M4 °चात्र (B2 यत्र; B4 चात्र नदी [by transp.]); T2 °रम्य-; G1 °राजन् ; G2 M1 °पुण्या (for नदी रम्या). Ś1 D5.11 12 एषा सा मागधी रम्या (D11 °म्य-) —^{b}) Ś1 Dt D4 6.8.9.14 T1.2 G2.4 M1.2 मगधान् ; Ñ V1.3.4 B1 3 4 D2.5.10.12 13 M4 मा- (Ñ1 D5 M4 म)गधा; V2 D3.7 मगधो; B2 D11 मागधी. V2 [ऽ]यं श्रुतो; B2 G1 निःसृता; D3.7 विश्रुतो; D14 T3 विसृता; M2 विश्रुतान् (for विश्रुता). V1.3 4 B3 D2.3.7.10.11.13 M4 यया; V2 B1 मया; B2 यतः; B4 यथा; D1 गिरा; D5.12 भुवि; Cg k.t as in text (for [आ]ययौ) B2 (m also) मगधा विश्रुता मया. —^{c}) Ś1 D5 12 13 भूभृतां मध्ये; D1 शील° (for शैलमुख्यानां). —^{d}) Ś1 D5.12.13 वन- (for मध्ये). D3 · :- व (for मालेव). B1 मध्ये मागधशोभिते.

8 T2 reads 8^{ab} in marg. (cf. v l. 6). —^{a}) Cm g.t सैषा (as in text). Ś1 D5 9 11.12 एते ते; Ñ V B D1–3.7.10 13 एषा सा (B1 तु; B2 सु-); M2 एषा°; M4 °सु- (for सैषा हि). Ś1 V1 3 4 B1 D1–3 5–7 9–13 G3 मा(V3 D1 2 G3 म)गधा (B1 D3 [illeg.] °गधो); Ck t मागधी (as in text). Ñ V1 3 4 B D1–4 7 10 G3 M4 नाम; G2 M1 रम्या (for राम). G1 सैषा वसुमती राम (cf. 6^a). —^{b}) =6^b. Ñ2 V B D10 राम; D2 3 7 M4 आसीन् ; D13 नाम (for तस्य). Ś1 D5 9 11 12 वसुदस्य, D1 वात्सारीसीन् (sic) (for वसोस्तस्य) D1 (gloss) एषा तस्य वसोः पुरी चासीन्म- (हात्मनः). —^{c}) G3 M2 3 पूर्वाधिचरिता. T3 G1.3 M2.3 वीर (for राम). Ś1 D5 12 पूर्वाधिवासितास्तेन; Ñ V B D10.11.13 पूर्वमध्यासिता ते(D11 °स्ते; D13 ये)न; D1–3 7 M4 पूर्वं (D1 7 °र्वं)राजर्षिभिर्युक्ता(D2 °र्युक्ता; M4 °र्गुप्ता); D9 पूर्वं विवासितास्तेन. —^{d}) Ś1 D5.9 °त्राः; D11 °चित्रा; Cg.k.t as in text (for सुक्षेत्रा). Ś1 D5 11.12 -मालिनः; Ñ2 V2–4 B D9 -शालिनी(V4 D9 °नः); D6 (m. also) -वाहनी (for -मालिनी).

9 ^{a}) Ñ V B D10 11.13 [अ]पि; D1 च (for तु). —^{b}) Ś1 D5 9 12 कन्यानां शतमुत्तमं. —^{c}) Ñ V B D2.3.7.10.11.13 M4 दुर्धर्षो (V4 °र्षां); D1 दुद्धर्ष (sic) (for धर्मात्मा). Ś1 D5.12 सुषुवे देवरूपाणां. —^{d}) V2 घृताद्यां; D3 घृवानां (sic); M3 (after corr. inf. lin. sec. m as in text) घृताच्या; Ck.t as in text (for घृताच्यां). V4 D12 रघुनंदनः.

10 ^{a}) Ñ V B D1–3 7.10.11.13 M4 रूप-; Cg as in text (for तास्तु). —^{b}) Ś1 D5.12 रूपेणाप्र(D12 °प्री [sic]) तिमा भुवि (= 12^b); Ñ V1.3.4 B D1–3 7.10.11.13 ताः कदाचित्स्व(Ñ2 B3 4 D10.13 °द्)लंकृताः ; V2 कदाचित्समलं- कृताः; M4 ताः कदाचित्सुमध्यमाः —^{c}) Ñ1 V2–4 B1.4 आ- गत्य; D13 T3 आसाद्य (for आगम्य). D1–3.7 M4 ययु- रुद्यानमुद्दिश्य; Cg as in text (for °). —^{d}) T3 मेघेषु (for प्रावृषि). Cg शतह्रदाः (as in text). Ś1 Ñ V B D5.10–13 चिक्रीडुर्विद्यु(V4 lacuna for द्यु)तो यथा.

11 ^{a}) V1 B4 D2 गायंतो (sic). Ś1 D5.12 वादयंत्यश् ; M2 नृत्त°; Cg as in text (for नृत्यमानाश्). V1 ता (for

G. I 35. 13
B. I 32. 14
L. I. 30. 13

अथ ताश्चारुसर्वाङ्ग्यो रूपेणाप्रतिमा भुवि ।
उद्यानभूमिमागम्य तारा इव घनान्तरे ॥ १२
ताः सर्वगुणसंपन्ना रूपयौवनसंयुताः ।
दृष्ट्वा सर्वात्मको वायुरिदं वचनमब्रवीत् ॥ १३
अहं वः कामये सर्वा भार्या मम भविष्यथ ।
मानुषस्त्यज्यतां भावो दीर्घमायुरवाप्स्यथ ॥ १४
तस्य तद्वचनं श्रुत्वा वायोरक्लिष्टकर्मणः ।
अपहास्य ततो वाक्यं कन्याशतमथाब्रवीत् ॥ १५
अन्तश्चरसि भूतानां सर्वेषां त्वं सुरोत्तम ।
प्रभावज्ञाश्च ते सर्वाः किमस्मानवमन्यसे ॥ १६
कुशनाभसुताः सर्वाः समर्थास्त्वां सुरोत्तम ।
स्थानाच्च्यावयितुं देवं रक्षामस्तु तपो वयम् ॥ १७

च). M4 गायंत्यश्चाथ नृत्यंतो. —^{b}) Dt D6.8 तु (for च). D10 राघ*; D14 T1.2 G2.4 M1.3 सर्वेश: (for राघव) Ś1 D5.12 नृत्यंत्यश्च यथासुखं. —^{c}) Ś1 D5.11.12 आह्लादं; all Cs as in text (for आमोदं). D1–3.7 M4 मोदंत्यो ल्ल (D3 वल also) मानाश्च. —^{d}) G3 सर्वा- (for वरा-). Ś1 Ñ V B D5.10–13 वन (Ñ1 V3.4 B1.3 वर; B4 गंध; D13 वनैर्) माल्यै- (V2 मन्यै [sic]) रलं (D10 °नु) कृता:.

12 Ś1 D5.12 om. 12. D2 repeats 12^{ab} consecutively. —^{a}) B4 °वाश् (sic), D11 अ* *; Cv as in text (for अथ ताश्). Ñ V B D10.11.13 -सर्वांगी (for -सर्वाङ्ग्यो). —^{b}) B3 (*sup. lin* also) भुवः; M4 तदा (for भुवि). D2 (second time).3.7 वनमाल्यैरलंकृता: (=11^d in Ś1). —Ñ V B D1–3.7 (D3.7 hapl.).10.11.13 M4 om. 12^c–13^b, D9 om. 12^{cd}. —^{c}) = 10^c. T3 -वन°; G2 M1 -मध्ये शोभंते; Cm.k as in text (for -भूमिमागम्य). —^{d}) T2 transp. इव and घन.

13 Ñ V B D1–3.7.10.11.13 M4 om. 13^{ab} (cf. v.l. 12). —^{ab}) Dt D8.14 T1 M3 सर्वा; Cg as in text (for सर्व-). M2 -संपदा: (for -संयुता:) Ś1 D5.12 ततस्ता रूपसंपन्ना यौवनेनाभ्यलंकृता:. —^{c}) Ś1 Ñ1 V3.4 D1–3.5.7.9.12.13 सर्वत्रगो; Ñ2 V1 B3.4 D10 सर्वगतो; V2 B1.2 D11 तु सर्वगो (V2 °शो); Cg सर्वात्मको (as in text). V4 lacuna (for वायु).

14 ^{a}) Ś1 D1–3.5.7.12 भवतीः (D1 °तीं [sic]); D14 (after corr. m. as in text) °यः; Cg as in text (for अहं वः). —^{b}) Ś1 Ñ V B D1–3.5.7.10–13 M4 °मे भवता (Ś1 D5.12 °ते; Ñ V1.3.4 B D10.11.13 भवत मे [by transp.]; D3 मे * व * ा) बला: (Ś1 D5.12 °ति वै). —^{c}) Ś1 मानुषे; D5 Ck मानुष्यस्; D11 मय्येव; Cg.t as in text (for मानुषस्). D1.6 M2 त्यजतां (sic); D11 क्रियतां; Ck as in text (for त्यज्यतां). Ś1 D5.12 स्नेहो (for भावो). Ñ V B D9.10.13 M4 त्यक्त्वा मानुष्यकं भावम्; Cg.t as in text (for ^{c}). —^{d}) Ñ V B D9.10.13 M4 अमरत्वम् (for दीर्घमायुर्). Ś1 D1–3.5.7.12.13 अवाप्यतां; D10 अवाप्स्य * (for अवाप्स्यथ). Cg as in text (for ^{d}). —After 14, Dt D4.6.8.9.14 (marg. *sec. m.*) S (D9 G1 l. 2 only) Cg.t ins.:

762* चलं हि यौवनं नित्यं मानुषेषु विशेषतः ।
अक्षयं यौवनं प्राप्ता अमर्यश्च भविष्यथ ।

[No comm. in Cr.m.k. —(l. 2) D14 T2.3 G2 M1 अक्षय्य. D14 om. यौवनं. G1 प्राप्य (for प्राप्ता) D4.9 T3 G1.3 M2–4 (M3 after corr. *sup. lin. sec. m.* as above) अमराश् (for अमर्यश्).]

15 ^{a}) Dt वनंच (by metathesis) (for वचनं). —^{b}) Ś1 D1–3.5.7.12 अमित°; Ñ V B D10.13 परममंगना: (Ñ2 V2.3 °ला:), D8 (after corr. *pr. m.* as in text) अश्लिष्ट°; M4 ता: परमांगना:; Cg as in text (for अक्लिष्टकर्मण:). —^{c}) Ś1 D1–3.5.7.12 अव (D5 °प) हस्य; Ñ V B D10.13 M4 मुक्त्वा (Ñ1 B4 त्यक्त्वा; B2 मुक्ता) हासं; D9 सो°; D11 विहस्य (submetric), Cg.k.t as in text (for अपहास्य). M4 कलं; Cg as in text (for ततो). Ñ V B D10.13 M4 सर्वा; D11 वायुं (also as in text), Ck as in text (for वाक्यं). —^{d}) Ś1 D1–3.5.7.9.12 उवाच तं (for अथाब्रवीत्). Ñ V1–3 B D10.13 M4 वायुं (V3 वाह्ये [sic], M4 ततो) वचनमब्रुवन्; V4 इदं वचनमब्रवीत्; D11 कन्यास्ताह्यब्रुवन्वचः.

16 ^{ab}) T3 M4 चरति; Cg.t as in text (for चरसि). B3 (m. also) भूतात्मा (for भूतानां). V1 D1–3.7 सर्वेषां (V1 marg.) भूतानां (by transp.). Ñ V B D1–3.7.10.11.13 M4 किल (M4 इह) मारुत; Dt D6.8 सुरसत्तम; G1.3 च सु° (for त्वं सुरोत्तम). —G2 om. (hapl.) 16^c–17^b. —^{c}) V4 भावज्ञास्ता: (for प्रभावज्ञाश्) Ñ V1.2.4 B2.3 D2.4.9.10 T3 M1–3 स्म, V3 B4 स्त (sic) (for च). D11 सर्वा (for सर्वा:). Ś1 D5.12 प्रभावं ते विजानीम:; B1 D1 प्रभावं ज्ञास्यते (D1 °से) सर्वा:; G1 प्रभावज्ञश्च सर्वासां. —^{d}) Cg अस्मान् (as in text). B1 D2 किला (B1 °लम [sic]) स्मान्; Dt D6.8 Ct किमर्थम् (for किमस्मान्). D9 °ते; D12 °*से (for अवमन्यसे). Ck as in text (for ^{d}).

17 G2 om. 17^{ab} (cf. v.l. 16). —^{a}) V3 D11.13 साध्वी:; V4 साध्व्य:; Dt D6.8 देव; M4 साध्या: (for सर्वा). —^{b}) D2 समर्घा: (sic), D4 सधर्मा:; D13 क्षमस्त्वं; M3 (after corr. *inf. lin. sec. m.* as in text) °र्थस् (for समर्थास्). D2.4 T3 G1 M1–3 स्म; D14 त्वं; G3 तु; M4 च (for त्वां). D2 M4 न (M4 सु) रर्षभ (D2 °भ:) (for सुरोत्तम). Ś1 D1.3.5.7.12 समर्थस्त्वं न मारुत (D1 °त:); Ñ V B D10.11 क्षमंते (V3 D11 °मते [sic]) न हि मारुत (B4 °त: [sic]; D11 °ता:); Dt D6.8.9 समस्ता: सुरस (D9 स सुरो) त्तम. —^{c}) Ñ V1–3 B D1–3.7.10.11.13 M2.4 °च्छंश (D10

मा भूत्स कालो दुर्मेधः पितरं सत्यवादिनम् ।
नावमन्यस्व धर्मेण स्वयंवरमुपास्महे ॥ १८
पिता हि प्रभुरस्माकं दैवतं परमं हि सः ।
यस्य नो दास्यति पिता स नो भर्ता भविष्यति ॥ १९
तासां तद्वचनं श्रुत्वा वायुः परमकोपनः ।
प्रविश्य सर्वगात्राणि बभञ्ज भगवान्प्रभुः ॥ २०
ताः कन्या वायुना भग्ना विविशुर्नृपतेर्गृहम् ।
दृष्ट्वा भग्नास्तदा राजा संभ्रान्त इदमब्रवीत् ॥ २१
किमिदं कथ्यतां पुत्र्यः को धर्ममवमन्यते ।
कुब्जाः केन कृताः सर्वा वेष्टन्त्यो नाभिभाषथ ॥ २२ G. 1. 35. 23 B. 1. 32. 26 L. 1. 30. 23

इति श्रीरामायणे बालकाण्डे एकत्रिंशः सर्गः ॥ ३१ ॥

श; M2 °च्चल)यितुं (D2 °यता); V4 शीला(lacuna for क्रं)शयितुं; Ck t as in text (for स्थानाच्चयावयितुं). Ś1 Ñ V B D1 3 5–7 12 13 G2 3 M4 देव; D2 देवा; D9 नैव; D11 वी; Cv m g k.t as in text (for देवं). —[d]) Ñ2 V2 4 B3 व- (V4 B3 र)क्ष्यामः; D3 *क्षामः (for रक्षामस्). Ś1 Ñ V1.2.4 B1.2 4 D5 7 10–13 स्वकुलं; V3 कुशलं, B3 सुकुलं; D3 स्व*लं; D9 तु कुलं; G3 सु° (for तु तपो) D1.2 M4 रक्ष त्वं (D1 रक्षितां; D2 रक्षसां [both sic]) स्थानमूर्जितं.

18 [a]) D3 स illeg. Ñ V B D1–3.10 13 Ctp यद्वा- (D3 **) यो; D7 यो वायो; D9 वंशेस्मिन्; M3 4 °धाः, Cg.k as in text (for दुर्मेधः). Ś1 D5 11 12 °त्कलंको वंशेस्मिन्. —[cd]) Dt D6 8 M1 अवमन्यस्व; Cv.r.m नावमन्यस्व (as in text). Ś1 D5.12 अ(Ś1 आ)वहाय ह्य(D5 स्व)धर्मेण स्वयं कन्या वरं व्रजेत्. Ck as in text (for [d]). ❀ Cg पितरं नावमन्यस्व धर्मेण पितृप्रदानरूपेण वरं स्वयमुपास्महे प्रतीक्षामहे पिता स्वयं यस्मै दास्यति तं प्रतीक्षामह इत्यर्थः; Ct · यत्र काले पितरमवमन्यापमानविषयं कृत्वा स्वधर्मेण कामेन स्वयंवरमुपास्महे आत्मना स्वातन्त्र्येण वयं वरमङ्गीकुर्मः स कालः कदाचिदपि माभूदित्यन्वयः। नावमन्य इति पाठस्तु क्वाचित्कोऽपपाठः। तथा पाठे नः इति छेदः। छान्दसं दीर्घत्वं। नोऽस्माक स कालो माभूदित्यन्वयः। क्वचित्तु नोऽवमन्यस्व इति पाठः। अत एव 'मा भूत्स कालो यद्वा नो पितरं सत्यवादिनम्। कामतः समतिक्रम्य वरयेम स्वयंवरम्।' इत्येतदर्थविवरणश्लोको दृश्यते क्वचित्। ❀ —For 18[cd], Ñ V B D1–3.7.10 11.13 M4 subst. ·

763* कामतः समतिक्रम्य वरयेम स्वयंवरम् ।

[M4 न कामात् (for कामत·). V4 तमतिक्रम्य V1 वरयाम . D3 स्वर वय (by metathesis) (for स्वयवरम्).]

19 D6 om. 19. —[a]) Ś1 D5.11.12 जनिता (for पिता हि). Ñ V B D1–3 7.10.13 M4 पितास्माक प्रभवति. —[b]) Ñ V B1 3.4 D13 नः परं; D10 नः पिता (for परमं). Ś1 Ñ V B D1–3 5. 11–13 M4 पिता; Dt D8 14 T1 2 G2 4 M1 च°; D4 T3 °नः; D7 महत्; D10 परं (for हि सः). —[c]) Ś1 D5.9.11 12 यस्मै (for यस्य). Ñ V B D1–3.7.10 13 M4 अस्मान्दास्यत्यसौ यस्मै (M4 °स्य). —[d]) V4 मे (for नो).—After 19, B3 ins. :

764* न पितुर्वचनादन्यं न भजिष्यामहे वयम् ।

20 [a]) Ś1 Dt D5.6.8.12 तु (for तद्). —[b]) Dt D6.8 Ct हरिः; Ctp as in text (for वायुः). Ñ V B D1–3.7. 10 11.13 M2 4 कोपसमन्वितः. —[c]) D2 3 7 -गात्रेषु (for -गात्राणि). —[d]) D2 भयंज (sic) (for बभञ्ज). D4 (after corr *inf. lin*) मरुत् (before corr. हरिः); Cm as in text (for प्रभुः) —For 20[cd], Ñ V B D1,10 11 13 subst :

765* बभञ्ज कन्या मध्ये ताः संप्रविश्यात्मतेजसा ।

[V2 मध्ये कन्यास्ता· (by transp.), D1 कन्यामध्य ताः (marg. gloss तासा कन्यानां मध्यं प्रविश्य), D11 मध्ये ता कन्याः (by transp.) V1–3 B1 स (for स-) V4 -नेजसता (sic).]

—After 20, B (ed) ins.

765a* अरत्निमात्राकृतयो भग्नगात्रा भयार्दिता· ।

21 [b]) D9 विवशा (for विविशुर्). Ś1 D5 12 नगरं(Ś1 °रीं) पितुः; Ñ V B D1.3 7.10 11 13 M4 भवनं पितुः (V1 B3 [also] D13 प्रति); D2 तद्वनं पितुः; D9 न्यविशन्गृहं. —After 21[ab], Dt D4 6.8 9 13(after 21).14 S (except M4) (Cg.k.t comm. on l. 1) ins. :

766* प्रापतन्भुवि संभ्रान्ताः सलज्जाः सास्रलोचनाः ।
स च ता दयिता दीनाः कन्याः परमशोभनाः ।

[(l 1) Dt D6 8 प्रविश्य च सु- (D8 तु), D9 °न्नश्रु- (for प्रापतन्भुवि). D13 प्रोच्छ्रित्य सुमन्त्रस्ता· (for the prior half). D13 सुलज्जा·. Dt D4 6.9.13 T2.3 साश्रु- (for सास्र-) —(l. 2) D13 अवदत् (for स च ता). D13 M2 तु(D13 स) पिता, M3 (after corr. as above) यदि ता (for दयिता) Dt D6.8 भग्ना·; D13 कन्याः (for दीना·). D13 तत· (for कन्याः). D14 T1.2 G2 4 M1 कन्या दीना· (by transp.). D13 -कोपनाः; T3 -भास्वरः (for -शोभना).]

—[c]) Dt D6 8 दीनास्; G1.2 भुग्नास् (for भग्नास्). Ñ V B D10 11 13 M4 च ता (Ñ1 तादृन् [sic]; V4 सुता) रामः; T2 M3 तथा° (for तदा राजा). Ś1 D1–3.5.7.12 ता स्त- (D2 °श्च [sic]; D3 गतास्त [hypermetric])दा (D3.5.12 °था) दुःखिता दृष्ट्वा. —[d]) Ś1 Ñ V B D5.10.12.13 राजर्षिर्; Cg.k as in text (for संभ्रान्त). D1–4.7.11 M4 पिता(D3 °*, D4 इदं; D11 राजा)वचनमब्रवीत्.

22 [a]) D13 कथितां (sic) (for कथ्यतां). D3 पुत्र; T2 पुत्रो (both sic), M4 सर्वाः (for पुत्र्यः). —D3.7 om.

३२

G. I. 35. 24 B. I 33. I L. I 30 23 तस्य तद्वचनं श्रुत्वा कुशनाभस्य धीमतः।
शिरोभिश्चरणौ स्पृष्ट्वा कन्याशतमभाषत ॥ १
वायुः सर्वात्मको राजन्प्रधर्षयितुमिच्छति।
अशुभं मार्गमास्थाय न धर्मं प्रत्यवेक्षते ॥ २
पितृमत्यः स्म भद्रं ते स्वच्छन्दे न वयं स्थिताः।
पितरं नो वृणीष्व त्वं यदि नो दास्यते तव ॥ ३
तेन पापानुबन्धेन वचनं न प्रतीच्छता।
एवं ब्रुवन्त्यः सर्वाः स्म वायुना निहता भृशम् ॥ ४

(hapl.) from 22^{b} up to the prior half of 767*. —^{b}) B4 D4 T3 अति(B4 अनु)वर्तते; Ct as in text (for अवमन्यते) M4 सुकुमाराननाः शुभाः; Cg k as in text (for ^{b}). —^{c}) Ś1 Ñ V B D1.2.5.9–13 M4 यूयं (for सर्वा). —^{d}) Dt D6.8 चे° (for वेष्टन्त्यो). Dt D6.8 T3 G1.4 °त; D4 नाम्य°; Ct as in text (for नाभिभाषथ). Ś1 D5.9.12 विचेष्टन्त्यो(Ś1 °ता; D9 °तो [both sic]) न भाषथ(Ś1 °त); Ñ V B D1.2.10.11.13 M4 समा(Ñ1 V2 D11 संप्र)वि(Ñ2 °दि)श्य दुरात्मना. —After 22, Ś1 D1–3.5.7.9.12 ins.:

767* शंसध्वं किमिदं पुत्र्यः कुब्जत्वं कथमागतम्।;

[D3.7 om. the prior half (cf. v.l. 22). D9 कुब्जतां. D2 केन चागत.]

while T2 G2.3 M1 ins.:

768* श्रोतुमिच्छाम्यहं पुत्र्यो यस्येदं कर्म गर्हितम्।

[T2 त पुत्रो (sic); G3 तत्° (for [अ]हं पुत्र्यो). T2 कर्मणः फलं (for कर्म गर्हितम्).]

—D9 T2 G2.3 M1 cont., while Dt D4.6.8.14 T1.3 G1.4 M2.3 all Cs ins. after 22:

769* एवं राजा विनिःश्वस्य समाधिं संदधे ततः।

[D4 विनिश्चित्य. T3 संददे; G3 M2 विदधे (for संदधे). G1 damaged (for ततः).]

Colophon. Ś1 Ñ V B D5.10–13 om. (continue the Sarga). —*Kāṇḍa name*: D1.3 अयोध्या°. —*Sarga name*: Dt D4.6.8.14 S om. D1–3.7.9 कन्याकुब्जकरणो (D9 °ब्जाख्यानं). —*Sarga no.* (figures, words or both): D3 om. both. Dt D4.6.8.14 S 32; D1.7 25; D2 26; D9 35. —After colophon, T2 concludes with श्रीरामचन्द्राय नमः; G1.2.4 M2 श्रीरामाय नमः; G3 श्रीमते रामानुजाय नमः.

32

Ś1 Ñ V B D5.10–13 cont. the previous sarga.

1 ^{b}) T3 कुशनाभश्च. Ś1 D5.12 ताः सुताः (for धीमतः). D7 om. (hapl.) from 1^{c} up to l. 1 of 770*.—^{cd}) D13 शरणं; T3 चरणं; Cm.g.t as in text (for चरणौ). Ñ V B D1–3.10.13 गत्वा; D11 नत्वा (for स्पृष्ट्वा). Ñ1 -द्वयम् (for -शतम्). G1 M4 अथाब्रवीत्. Ś1 D5.12 अभिवाद्य पितुः पादौ सर्वा वचनमब्रुवन् (Ś1 D12 °ब्रवीत्).

2 ^{a}) Ś1 D5.12 सर्वत्रगः(D12 °गतः) सोस्मान् (for सर्वात्मको राजन्). —^{b}) Ck प्रधर्षयितुम् (as in text). Cm इच्छति (as in text). Ś1 D5.12 नैच्छद्धर्षयितुं प्रभुः (D12 विभुः); Cg t as in text (for ^{b}) —^{d}) Ś1 °वेक्षत; D5.12 पर्यवेक्षतः (D5 °क्ष्य तां) (both sic); T2 °वेक्ष्यते; Cm as in text (for प्रत्यवेक्षते). ❀ Ct: अशुभं......अवेक्षते स्म ❀
—For 2, Ñ V B D1–3.7.10.11.13 M4 subst.:

770* वायुरस्मानुपागम्य बलवान्काममोहितः।
उत्क्रम्य धर्ममर्यादां प्रधर्षयितुमुद्यतः।
सोस्माभिरुक्तः सर्वाभिर्वायुः कामवशं गतः।

[D7 om. l. 1 (cf. v.l. 1). —(l. 1) D1 °गत्य (for उपागम्य). V2 बलवत्- (for बलवान्). —(l. 2) V3 चक्रे हि; D2.3.7 व्युत्क्रम्य (for उत्क्रम्य). V3 [अ]धर्म- (for धर्म-). —(l. 3) B3 reads from first र्वा up to 3 in marg. V3 -रसं (for -वशं). D11 om. from गतः up to भगवन्नि in l. 1 of 771*.]

3 D11 om. 3 (cf. v.l. 2 [770*]) D2 om. (hapl.) 3^{ab}. B3 reads 3 in marg. (cf. v.l. 2). —^{a}) Ś1 D5.12 °वत्यो; D1 °गुप्ताः; D9 °मंत्यो (sic) (for पितृमत्यः). Ś1 D5.9.12 वयं सर्वा; Ñ V B D1.3.7.10.13 स्म भगव(Ñ1 °*)न्; M4 च भगवन् (for स्म भद्रं ते). —^{b}) Cg k t स्वच्छंदे न (as in text). Ś1 D5.12 न स्वातंत्र्यमुप(Ś1 °पा)स्थिताः; Ñ V B D1.3.7.10.13 M4 न स्वच्छंदचरा वयं; D9 न स्वच्छंदमुपस्थिताः. —Ś1 D5.12 om. (hapl.) 3^{c}–4^{b}. —^{c}) Ñ V B D1.2.7.10.13 M4 नोभियाचस्व; D9 नो ब्रवी° [sic]; Cg.k.t as in text (for नो वृणीष्व त्वं). —D3 om. from 3^{d} up to the prior half of l. 2 of 771*. —^{d}) Cm.k दास्यते (as in text); Cg t दास्यति. Ñ V B D1.2.7.10.13 M4 न्यायतो यदि मन्यसे.

4 Ś1 D5.12 om. 4^{ab} (cf. v.l. 3). —^{a}) D9 पापानुविद्धेन. —^{b}) D4 प्रतीक्षता; Cm.g.k t as in text (for प्रतीच्छता). —^{c}) Dt D4.14 G1.4 M2.3 Ck ब्रुवत्यः; Cg.t as in text (for ब्रुवन्त्यः). Ś1 D5.12 इति तेन ब्रुवाणाः स्म (D5 स्मो). —^{d}) Ś1 D5.12 वायुनोपहता; Dt D6.8 °भिहता; T1 °भिमता; Cm.g.k.t as in text (for वायुना निहता). —For 4, Ñ V B D1–3.7.10.11.13 M4 subst.:

771* न वयं स्वैरचारिण्यः प्रसीद भगवन्निति।
इत्युक्तः कुपितो वायुः प्रविश्याङ्गानि नः प्रभो।
बभञ्ज बलवांस्तेन सर्वाः कुब्जीकृता वयम्।

तासां तद्वचनं श्रुत्वा राजा परमधार्मिकः ।
प्रत्युवाच महातेजाः कन्याशतमनुत्तमम् ॥ ५
क्षान्तं क्षमावतां पुत्र्यः कर्तव्यं सुमहत्कृतम् ।
ऐकमत्यमुपागम्य कुलं चावेक्षितं मम ॥ ६
अलंकारो हि नारीणां क्षमा तु पुरुषस्य वा ।
दुष्करं तच्च वः क्षान्तं त्रिदशेषु विशेषतः ॥ ७

यादृशी वः क्षमा पुत्र्यः सर्वासामविशेषतः ।
क्षमा दानं क्षमा यज्ञः क्षमा सत्यं च पुत्रिकाः ॥ ८
क्षमा यशः क्षमा धर्मः क्षमायां विष्ठितं जगत् ।
विसृज्य कन्याः काकुत्स्थ राजा त्रिदशविक्रमः ॥ ९
मन्त्रज्ञो मन्त्रयामास प्रदानं सह मन्त्रिभिः ।
देशे काले प्रदानस्य सदृशे प्रतिपादनम् ॥ १० G. I 35 34 B. I. 33. 10 L. I. 30. 34

[D3 om. up to the prior half of l 2 (cf. v.l. 3). D11 om. l. 1 except ति (cf. v l. 2 [770*]) —(l 2) D10 reads from the post. half up to 5^{b} in marg. D2 °च; D13 [अ]स्मांस्तन (for [अ]ह्वानि न). V1 प्रभु; D7 प्रभो· (for प्रभो).—(l. 3) V1 बलात्तेन (submetric), D2.3 7 बलवान्वायु , D11 बलवांस्तात (for बलवांस्तेन). B4 कुब्ज° (sic), M4 कुब्जा·° (for कुब्जीकृता). D11 वायुनोपहता वय (for the post. half)]

5 D10 reads 5^{ab} in marg. (cf. v l. 4). —^{a}) Ś1 Dt D4–6 8 9 12 T3 G3 M2 तु (for तद्). Ñ V B D1–3 7 10.11.13 M4 इति तासां वचः श्रुत्वा. —^{b}) Ñ V B1–3 D1–3 7.10.11.13 M4 कु(Ñ2 द)शनाभो नराधिपः; B4 **नाभो जनाधिपः. —^{c}) V2 इत्युवाच. Ñ V B1–3 D10 11 13 M4 ततो रामः; B4 स ततो राम (hypermetric), D1–3.7 तदा राम(D7 °मः) (for महातेजाः). —^{d}) Ś1 Ñ V B D1–3.5.7.10–13 इदं वचः; Cg as in text (for अनुत्तमम्).

6 ^{a}) Ś1 D5.12 भद्रं कृतमिदं; Dt D9 T2.3 M2.3 °क्षमवतां; M1 °वता; all Cs as in text (for क्षान्तं क्षमावतां). —D9 om. 6^{b}–7^{a}. —^{b}) Ś1 D5.12 च°; Dt सुसमाहितं; Cr.g.k.t as in text (for सुमहत्कृतम्). —^{c}) D5 एकमत्यम्; G2 ऐकपद्यम् (for ऐकमत्यम्). Ś1 उपागत्य. —^{d}) Ś1 D5.12 वै रक्षितं; G4 चावेष्टितं; Cg t as in text (for चावेक्षितं). —For 6, Ñ V B D1–3.7.10.11.13 M4 subst. :

772* यत्क्षान्तोऽतिक्रमो वायोः कृतं तन्मे महत्प्रियम् ।
पुत्र्यो मे यच्च युष्माभिः कुलचर्याभिरक्षिता ।

[(l. 1) V2 स क्षांतो; D2 यक्ष्यतो (sic); M4 यत्क्षाम्यो (for यत्क्षान्तो). Ñ2 °क्रमे; V1 °क्रमं; D3 विक्रतो (sic); D7 विक्रमो (for ऽतिक्रमो) D2 वायु· (for वायो·). D2.3.7 सु- (for मे). V2 महाप्रिय; D10 *हत्प्रियं; M4 भवत्प्रियं (for महत्प्रियम्). —(l. 2) D1 या च मे; D2 यच्च मे; D3 7 युष्मामिर्; M4 यच्चापि (for पुत्र्यो मे). V2 यत्र, D1 पुत्रि; D2 पुत्र्य; M4 पुत्रो (for यच्च). D3.7 मे पुत्र्य· (for युष्माभिः). Ñ1 V2 4 B1.2 (marg. as above) D1–3.7 M4 कुलच्छाया; V3 कुशाच्छाया (for कुलचर्या). D1 [अ]ति- (for [अ]भि-). D13 कुलमाभिश्च रक्षितं (for the post. half). D11 भद्र कृतं च युष्माभि· कुल वै रक्षित मम.]

7 D9 om. 7^{a} (cf. v. l. 6).—^{a}) G2 अहंकारो (sic). D11 om. हि (submetric). Ś1 D5.12 क्षमा पुत्र्यः (D12 also क्षमायुक्त-) (for हि नारीणां). —^{b}) Ś1 D5.9.12 स्त्रियो वा; T3 G1 °हि; M2 क्षमं तु; M4 क्षांनिता (for क्षमा तु). D9 G1 च; Ck t as in text (for वा). Ñ V B D1–3 7 10 11.13 क्षमा पुत्र्यो(D1 °त्रि; D3 13 °त्रो [sic]) विशेषतः. —For 7^{c}–10^{b}, Ñ V B D1–3.7 10 11 13 M4 subst. a passage given at the end of 10^{ab}. —^{c}) Ś1 तद्वचः; Dt D6 8 तच्च वै; D14 T1 2 G2 M1 तच्च यत् , G1 तत्र वः; G4 तस्य यत् ; Cv as in text (for तच्च वः). D5 ख्यातं (for क्षान्तं) ꣸ Cm : क्षान्तं तद्दुष्करम् ।; Cg वः तत्क्षान्तं क्षमा दुष्करं त्रिदशेषु रूपैश्वर्यसंपन्नेषु विशेषतो दुष्करम् ।; Ct तत्तु दुष्करं यत्त्रिदश-विषये क्षान्तं कामवेगसहनं कृतं तदतिदुष्करं । ꣸ —After 7, Ś1 D5 12 ins., while D9 ins. after 9^{ab} :

773* प्राप्तोऽयं देशकालश्च सुपात्रप्रतिपादने । (cf. 10^{cd})

Then all the above MSS. (var.) cont. 775*.

8 Cf. v.l. 7 and 10. Ś1 D5 12 om. from 8–9^{b}. T3 om. (hapl.) 8^{ab}. —^{a}) D9 सर्वा; G1 पुत्रः (sic) (for पुत्र्यः). —^{b}) D9 समता च (for सर्वासाम्). —^{c}) Dt D4.6.8 T3 सत्यं; G4 यज्ञं (for यज्ञः). —^{d}) Dt D4.6 T3 यज्ञश्; D8 यज्ञाश् (for सत्यं). D9 G1.3 M2 3 तु; D14 T1.2 G2.4 M1 हि (for च). G4 पुत्रकाः.

9 Cf. v.l. 7 and 10 Ś1 D5.12 om. 9^{ab} (cf. v.l. 8). —^{b}) D9 M1 Cg क्षमया (for क्षमायां) D4 नि°; D9 M1 [अ]धिष्ठितं; D14 T1.2 G2.4 हि स्थितं; T3 विष्ठितो; Cg as in text (for विष्ठितं). —After 9^{ab}, D9 ins. 773*. —^{c}) D5 विसर्ज्य (for विसृज्य).

10 ^{a}) T3 मंत्रज्ञान् (for मन्त्रज्ञो). —^{b}) Ś1 प्रदाने; Cm g t as in text (for प्रदानं). —For 7^{c}–10^{b}, Ñ V B D1–3.7.10.11.13 M4 subst.:

774* देवानां च विशेषेण क्षन्तव्यमिति मे मतिः ।
दुष्करं च कृतं मन्ये यद्वायोः क्षान्तमीदृशम् ।
व्यभिचारकृतं तस्मात्प्रीतोऽहं तेन सुव्रताः ।
प्रदानसमयं चैव मन्येऽहं वोऽद्य सर्वशः ।
गम्यतामितः पुत्र्यश्चिन्तयिष्यामि वो हितम् । [5]
विसृज्य चैव ताः कन्यास्ततः स नृपसत्तमः ।
तासां प्रदानं धर्मज्ञो मन्त्रयामास मन्त्रिभिः ।

[(l. 1) D1–3.7 देवेषु°; D13 पुंसां चैव (for देवानां च). B2 (marg. as above) विरोधेन (for विशेषेण). V1 सर्वदा (for मे मतिः). —D1–3.7 om. l. 2. —(l. 2) V4 °तु; B1 D13

G. I 35 36
B I 33 11
L. I. 30 35

एतस्मिन्नेव काले तु चूली नाम महामुनिः ।
ऊर्ध्वरेताः शुभाचारो ब्राह्मं तप उपागमत् ॥ ११
तप्यन्तं तमृषिं तत्र गन्धर्वी पर्युपासते ।
सोमदा नाम भद्रं ते ऊर्मिलातनया तदा ॥ १२

सा च तं प्रणता भूत्वा शुश्रूषणपरायणा ।
उवास काले धर्मिष्ठा तस्यास्तुष्टोऽभवद्गुरुः ॥ १३
स च तां कालयोगेन प्रोवाच रघुनन्दन ।
परितुष्टोऽस्मि भद्रं ते किं करोमि तव प्रियम् ॥ १४

दुष्कृत°; B3 D10 सुकृत°; B4 सुदुष्कर- (for दुष्कर च). D11 तद्वा यदेतत् (for मन्ये यद्वायो) V3 कामम्, M4 क्षांनिम् (for क्षान्तम्). —(l 3) V1 कामि°; D1 शाम्यातिचारुनं; D2 शय्यातिचरित; D3 7 शास्या(D7 °स्य)निचरित (all sic) (for व्यभिचारकृत). V4 B1.2 D13 यस्मात् (for तस्मात्) D1 प्रीतोह मम, D13 प्राप्तोय° (for प्रीतोऽह तेन) D3 सुनुना (sic) (for सुव्रता·). M4 व्यभिचार· कृतस्तेन तेन प्रीतोस्मि सुव्रता.—(l. 4) B1 °स*य, D10 प्रदान° (for प्रदानसमय) M4 [अ]पि (for [ए]व). D3 प्रदान सर्वपचैव (sic) (for the prior half). B4 चाद्य, D11 वाद्य (for वोऽद्य). M4 सुव्रता·.—(l. 5) V1 2 इच्छत (for इष्टत). Ñ2 B3 4 D10 गमिष्यामि तत· पुत्र्यश्, D11 प्रगम्यतामित· पुत्र्यश्; D13 गम्यतामिच्छया पुत्र्यश् (for the prior half). V2 व्यतरिष्यामि (for चिन्तयिष्यामि). D3 मोहित —D1–3 7 M4 read l 6, 7 after 775*.—(l. 6) B1 विमृष्य; D2 विमृज्य (for विसृज्य) V2 चैवं°; V4 [ए]व हि ता (for चैव ता·). D11 एव विसर्ज्य° (for the prior half). V2 तत स च नृपोत्तम; D2 3.7 राजा त्रिदशविक्रम· (= 9^{d}) (for the post. half) —(l. 7) D13 राजा (for तासां). V1 प्रधानं, B4 D13 प्रदान- (for प्रदानं). M4 मन्त्रज्ञो (for धर्मज्ञो). D13 चितयामास (for मन्त्रयामास) D1–3.7 कन्यानां वर(D1 मत्र)यामास प्रदानं(D3 °न) सह(D1 गृह)मंत्रिभि).]

Ñ V B D1–3.7.10.11 13 M4 cont., Ś1 D5.9.12 ins. after 773*:

775* यद्वायुना च ताः कन्यास्तत्र कुब्जीकृताः पुरा ।
कन्याकुब्जमिति ख्यातं ततः प्रभृति तत्पुरम् ।

[(l. 1) D2 तद् (for यद्). D1–3 7 सर्वास् (for कन्यास्). Ś1 D5 9.12 कन्यास्तास् (by transp.). B1 तत; D11 त च (for तत्र). V2 D9 12 कुब्जाः(D12 °ब्जा)कृता. Ñ2 marg., M4 पुरे (for पुरा).—(l. 2) Ñ V B2–4 D10 कान्य°; B1 D7.11 कन्य° (for कन्याकुब्जम्). D1 तदा (for तत·). B3 (marg also) राघव; B4 °पर (for तत्पुरम्).]

—After 775*, D1–3 7 M4 ins l. 6 and 7 of 774*. —Ś1 Ñ V B D1–3 5.7.10–13 M4 om. 10^{cd}.—^{c}) D4 देशकालौ; T2 G1 4 Cm देशकाले; Cg.k as in text (for देशे काले). Dt D6.8 च कर्तव्यं; Cr.m.g as in text (for प्रदानस्य). ❀ Ct उचिते देशे काले सदृशे स्वकुलादिसदृशे पात्रे प्रदानं कर्तव्यमिति मन्त्रणक्रमः। ❀

11 ^{a}) V1 तस्मिन् (submetric) (for एतस्मिन्). Ñ2 ए* (for एव) B1 after एव, तु wrongly written.—^{b}) Ś1 D5 13 चूडिर्; V1.2 D11 चूडी; V3 D4 चुली; B1 वृषी; B2 (marg. also) शूली; B4 हली; D1–3 7 चूलिर्; D9 चुह्ली; D12 चूडिन्; T2 3 G3 4 M चूळी (M4 °ळिन्); G2 चूर्णी (for चूली). Ś1 Ñ V B D1–3 5 7 10–12 °नृषि·; Dt D6 8 °द्युतिः; T3 °यशाः (for महामुनिः).—^{c}) Ñ V B D1–3.7.10.11 13 ब्रह्मचर्यं (for शुभाचारो).—^{d}) D9 T3 ब्राह्मयं (for ब्राह्मं). Ś1 D5.12 ब्रह्मतेजा ह्य(Ś1 °जोभ्य)लंकृतः, Ñ V1 B D1–3 7.10 चचार(D3 °ल) किल दुश्च(B1 °ष्क)रं; V2–4 D11 13 चकार किल दुष्क(V2 D11 °श्च)रं.

12 ^{a}) Ś1 D5 12 तप्यमानं; D4 6 8 T3 तपस्यंतम्; Cg as in text (for तप्यन्तं तम्). D5 12 तु तमृषिं (for ऋषिं तत्र).—^{b}) Ś1 D5 12 तमुवाच ह; Ck.t as in text (for पर्युपासते) —For 12^{ab}, Ñ V B D1–3.7.10.11 13 M4 subst.

776* तं ब्रह्मचारिणं राम तप्यमानं महत्तपः ।

[D1–3 7 महर्षिं परमद्युति, M4 ब्रह्मर्षिममितद्युतिं (for the post. half).]

—^{c}) Ś1 D3.5.7.11–13 सोमपा; D2 सोषमा; D6 सोमंदा; T3 सौमदा; M4 सोमगा; Ck t as in text (for सोमदा). Ñ V1.2.4 B D1–3 7 13 M4 गंधर्वी; V3 गंधर्वा; D6 भद्रे ते; D10 गंधर्व-; Ck as in text (for भद्रं ते). ❀ Cg · पर्युपासते अशुश्रूषत। मध्ये मध्ये भद्रमस्त्विति प्रयोगः शुभोत्तरत्वाय। ❀ —^{d}) S (except M1 4) ऊर्मिळा. Ś1 Ñ V B D1–3 5 7 9–13 M4 ऊ(D2 व; D10 -द्)र्णायु(V2 °व; D1 °य; D5.12 °युर्; D9.11 °योर्)दुहिता (B4 °तनया as in text), Ck.t as in text (for ऊर्मिलातनया). D4–6.12 तथा; D13 पुरा; Cg.t as in text (for तदा).—After 12, Ñ V B D10 11.13 ins; D1–3 7 subst. for 13^{ab}.

777* नियमं परमास्थाय सम्यक्परिचचार ह ।
पुत्रार्थिनी ततो राम महर्षेर्भावितात्मनः ।

[(l. 1) V3 नियम वरम्; D2 निय * * *; D13 पर नियमम् (by transp.). D7 आदाय (for आस्थाय). D1–3.7 वै (for ह).]

13 ^{a}) Ś1 V1 B1 D9 तदा; Ñ V2.4 B2–4 D10 11 13 [अ]भवत्; V3 [अ]वसत्; D5.12 तथा; G2 तु तं (for च तं). ❀ Ct. तमिति प्रतियोगे द्वितीया। ❀ Ś1 Ñ V B D5 10–13 प्रयता (for प्रणता).—For 13^{ab}, D1–3 7 subst. 777*.—Ñ V B D1–3.7.10.11.13 om. 13^{cd}.—^{c}) Ś1 D5.12 M4 कालं; Cm.g.k as in text (for काले). Ś1 D5.12 धर्मज्ञस्; D4 T1.2 धर्मिष्ठस्; D9.14 धर्मिष्ठास् (sic); M4 धर्मज्ञास् (sic) (for धर्मिष्ठा).—^{d}) T3 G1 M4 मुनिः; Cg.k as in text (for गुरुः).

14 ^{a}) Ś1 D5 12 तथा (for च तां). Cm.g.k.t कालयोगेन (as in text). Ñ V B D10 13 M4 स तां कालस्य महतः;

परितुष्टं मुनिं ज्ञात्वा गन्धर्वी मधुरस्वरम् ।
उवाच परमप्रीता वाक्यज्ञा वाक्यकोविदम् ॥ १५
लक्ष्म्या समुदितो ब्राह्म्या ब्रह्मभूतो महातपाः ।
ब्राह्मेण तपसा युक्तं पुत्रमिच्छामि धार्मिकम् ॥ १६
अपतिश्चास्मि भद्रं ते भार्या चास्मि न कस्यचित् ।
ब्राह्मेणोपगतायाश्च दातुमर्हसि मे सुतम् ॥ १७
तस्याः प्रसन्नो ब्रह्मर्षिर्ददौ पुत्रमनुत्तमम् ।
ब्रह्मदत्त इति ख्यातं मानसं चूलिनः सुतम् ॥ १८
स राजा ब्रह्मदत्तस्तु पुरीमध्यवसत्तदा ।
काम्पिल्यां परया लक्ष्म्या देवराजो यथा दिवम् ॥ १९ G I. 35. 45 B I. 33 19 L. I 30. 44

D1–3 7 स तां (D3 तो) हर्षेण महता; D11 ततः कालेन महता. —^{b}) Ś1 D5 12 प्राब्रवीद् (for प्रोवाच). Ñ V B D1–3 7 10 11 13 M4 परितोषितः (for रघुनन्दन) —^{c}) T3 [अ]सि (for ऽस्मि). Ñ V2–4 B D10 13 [अ]हं भद्रे; V1 [अ]हं भद्रं ते (hypermetric); D1 ते भद्रे (for भद्र ते) —^{d}) Cm g करोमि (as in text). Ñ V B D1.10 13 M4 ब्रूहि किं करवाणि ते (B1 °महे; D10 °मि ते [sic]).

15 D9 om. (hapl.) 15^{ab}.—^{a}) B4 परितुष्टिं. Ñ V1 2 4 B2–4 D1 10 13 M4 दृष्ट्वा (for ज्ञात्वा). —^{b}) V1.3 D3 गंधर्वा (for गन्धर्वी). Ś1 D2 3 5 7 12 °स्वरा; Ñ V B D1.10 11 M4 °राक्षरं; Dt D6 °रं स्वरं; D13 °राक्षरा, T1.2 °स्वनं (for मधुरस्वरम्). —^{c}) Ś1 D5.12 परमोदारं; Ñ V B D1–3 7.10.11.13 M4 प्रांजलिर्भूत्वा (D1 M4 °र्वाक्यम्); T3 मधुर° (for परमप्रीता). —^{d}) D2 14 T1 (*inf. lin.* as in text).2 °कोविदा (D2 °दां); D11 तमृषिं तदा; Cg as in text (for वाक्यकोविदम्). Ñ V B D1.10.13 M4 वाक्य(D1 M4 इद्)मात्महितं(B3 °तस्)तदा.

16 ^{a}) T2 संमुदितो; M3 समुदितं. D4 *sup. lin.*; T2 लोक-; T3 ब्राह्म-; all Cs as in text (for ब्राह्म्या). —^{b}) M3 -भूतमकल्मषं; all Cs as in text (for -भूतो महातपाः). —For 16, Ś1 D5 9(l. 1 only for 16^{ab}).12 subst.:

778* ब्राह्म्या लक्ष्म्यानया ब्रह्मन्दीप्यसे ब्रह्मवित्तम ।
त्वत्तो लक्ष्म्यानया ब्रह्मन्पुत्रमिच्छामि धार्मिकम् ।

[(l. 1) D5 दीव्यसे (for दीप्यसे). D12 om. (hapl.) from दीप्यसे up to the prior half of l. 2.—(l. 2) Ś1 तथा (for [अ]नया). The post. half $=16^{d}$.]
On the other hand, Ñ V B D1–3 7.10 11 13 M4 subst.:

779* दीप्यसे परया लक्ष्म्या ब्राह्म्या त्वमनया यथा ।
तथाहं पुत्रमिच्छामि त्वत्तो ब्राह्म्या श्रियान्वितम् ।

[(l. 1) Ñ1 दीव्यसे B1 M4 ब्रह्मंस्; D3 ब्रह्मया; D10 ब्राह्म (sic) (for ब्राह्म्या) D3 ÷था (for यथा). V2 चंद्रश्यामलया यथा; D1 ब्राह्मोत्तमतया यथा, D11 यथा त्वं ब्रह्मवित्तम· (for the post half). —(l. 2) V4 om; B1 त्व, D3 illeg, D7 हि (for [अ]ह). D2 वृता; D3 ततो (for त्वत्तो) V2 ब्रह्मयो (sic); D11 13 ब्रह्म- (for ब्राह्म्या). V3 श्रिता°; V4 B1 D1–3.7 °वृत; B3(marg. as in V3 also).4 °श्रित (for श्रियान्वितम्).]
D1–3 7 cont.:

780* स्वयं प्रसादं कुरु मे त्वां (D1 त्वा)श्रिताहं तपोधन ।

17 ^{a}) All Cs अपतिश्च (as in text). T2 [अ]स्म (sic) (for [अ]स्मि). Ś1 D1–3 5.7 9 12 न पतिश्चास्ति मे ब्रह्मन्. —^{b}) Ś1 D1–3 5 7 G1 न भार्या चास्मि (by transp), D12 न भार्या वास्मि (for भार्या चास्मि न). —^{c}) All Cs उपगतायाश्च (as in text) Ś1 D1.2 5 7 12 ब्रा(D2 ब्र)ह्मण्येन तु(D1 च) संयुक्तं; Dt D6 ब्राह्मयेणो°; D3 ब्राह्मणेन तु सयुक्तं; D4 T3 G2 M3 ब्राह्मणो°; D9 ब्राह्मेण तपसा युक्तं. —^{d}) D2 सुतां (for सुतम्). D9 पुत्रमिच्छामि धार्मिकं ($=16^{d}$), Cm t as in text (for ^{d}). —For 17, Ñ V B D10 11 13 M4 subst, while Ś1 D1–3.5 7 12 ins. after 17^{ab}:

781* स्वयं च वरये त्वाहं भर्तारमपरिग्रहम् ।
अनन्यपूर्वां भज मां याचमानां यतव्रताम् ।

[(l. 1) Ś1 D2.5 7.12 M4 [अ]ह त्वां; D1 हि त्वा, D3 M4 [अ]ह त्वा (by transp) (for त्वाहं) B2.4 वरयित्वाहं. Ś1 Ñ1 V2 3 B1 2 4 D2 12 13 °ग्रहा; V1 °ग्रहां, B3 सपरिग्रहं; D1.3.5 7 °ग्रहात्; M4 °ग्रह· (sic) (for अपरिग्रहम्).—(l. 2) D11 अनल्प- (for अनन्य-). D3 10–12 -पूर्वा (for -पूर्वां). Ś1 D3 भजमान(D3 °ना), V2 राज°; D1.2 5 7 12 M4 भज° (for याचमाना). Ś1 V1 3 °व्रतं (V3 °त), Ñ1 V2 4 धृत°; B1 दृढ°; D1 जित°; D3 °वृता, D10 पति°; D13 अनु° (for यतव्रताम्).]

18 ^{a}) Ñ V B D10.11 13 M4 तस्यै; D1 ततः; Cg.k t as in text (for तस्याः). Ñ V B1–3 D3.7 10 13 विप्र°; Ct as in text (for ब्रह्मर्षिर्) —^{b}) Dt D6 s G1 Ct ब्राह्मं; M2 सुतम् (for पुत्रम्). B4 repeats ददौ पुत्रं. Ś1 D5 12.14 T1 2 G2 4 M1 तथाविधं; Ñ V B D1–3 7 10.11.13 M4 य-(D10 *)थेप्सितं (for अनुत्तमम्) —^{c}) T3 G1.2 M1 ब्रह्मदत्तम्. Ś1 Ñ V B D1–3 5 7 10–13 M4 ख्यातः (for ख्यातं) —^{d}) Ñ V B D1–3.7 10.11 13 M4 सोभवच् (B1.4 D2 °त्) (for मानसं). V1 B2(marg. also)शूलिनः; V2 D11 चूडिनः; B1 वृषिणः; B3(marg. also)कूलिनः; B4 हलिनः; D2 कलिनः; D4 चुलिनः; D9 चूह्लिनः; D14 चूलिकः; T G2–4 M Ck चूलिनः; G1 Ckp चूळिकः; Cv चूलिकः; Cg t as in text (for चूलिनः) Ñ V B D1–3 7 10.11 13 M4 सुतः(D3 °त), Cg.k t सुत (as in text). Ś1 D5 12 सोभूच्चूडिसुतो नृपः.

19 Ś1 D5.12 om. (D5.12 hapl.) 19. D2.3 7 transp. 19 and 20 (D2.3 om. 20^{cd}). —^{a}) G3 राज्ञः (for राजा). D4.14 T G2 4 M1 Cg सौमदेयस्; G3 सोमदेवस् (for ब्रह्मदत्तस्). Ñ V B D1–3.7 10.11 13 ब्रह्मदत्तः स (D2 °त्ताय; D3 °त्तोप्य; D7 °त्तोथ) राज(D11 °*)र्षिः. —^{b}) Ñ

G. I 35. 45
B I 33 20
L. I 30. 45

स बुद्धिं कृतवान्राजा कुशनाभः सुधार्मिकः ।
ब्रह्मदत्ताय काकुत्स्थ दातुं कन्याशतं तदा ॥ २०
तमाहूय महातेजा ब्रह्मदत्तं महीपतिः ।
ददौ कन्याशतं राजा सुप्रीतेनान्तरात्मना ॥ २१
यथाक्रमं ततः पाणिं जग्राह रघुनन्दन ।
ब्रह्मदत्तो महीपालस्तासां देवपतिर्यथा ॥ २२
स्पृष्टमात्रे ततः पाणौ विकुब्जा विगतज्वराः ।
युक्ताः परमया लक्ष्म्या बभुः कन्या शतं तदा ॥ २३
स दृष्ट्वा वायुना मुक्ताः कुशनाभो महीपतिः ।
बभूव परमप्रीतो हर्षं लेभे पुनः पुनः ॥ २४
कृतोद्वाहं तु राजानं ब्रह्मदत्तं महीपतिः ।
सदारं प्रेषयामास सोपाध्यायगणं तदा ॥ २५

V B D2 3 7.10.11.13 M4 पुरमध्या(V3 °ध्ये; D13 °ध्य)वसत्तदा (D7 °तः); D1 पुत्र(र)मध्यावसंस्तदा; D9 G1 M1 Cg पुरीमध्या°. —^{c}) Ñ2 D11 कांपिलं; V1–3 B1.2 D1 7 13 कांपिल्यं; V4 B3 D10 कांपिल्लं; B4 कांपिल्ल-; D2 कापिल्यं; D8 कपिलं; D4.9 कां(D9 कं)पिल्लीं; D14 कांपील्यां; G1–3 M Ck कांबिल्यां(G1 °ल्या; M3 °ल्लीं; M4 °ल्यं); Cm t as in text (for काम्पिल्यां). Ñ V B D1–3 7.10.11.13 नाम (B4 -भूमौ) काकुत्स्थ (D2 3 7 नगरं); M2 °भक्त्या (for परया लक्ष्म्या). —^{d}) Dt G1 दिवि (for दिवम्). Ñ V1.2.4 B D1–3.7.10. 11 13 देव(D13 वेद metathesis)राजसमद्युतिः; V3 देवराजसमः क्षितौ. —After 19, D2 3 7 ins. 782*.

20 D2 3(both om. 20^{cd}).7 transp. 20 and 19. —^{a}) Ś1 Dt D3 8 T3 सु-; D4 स्व-; Cm.g.k as in text (for स). Ś1 D2.3 5.7.12 M4 अकरोद्; Cm as in text (for कृतवान्). Ś1 राजन्(for राजा). —^{b}) D3 कुशनाभ-. D2 स; G3 तु (for सु-). —For 20^{ab}, Ñ V B D1 10.11.13 subst , while D2 3 7 ins. after 19 (transp.) ·

782* तं श्रुत्वा परया लक्ष्म्या कुशनाभोऽन्वितं नृपम् ।

[D2 repeats 782* after l. 1 of 784*. D1 तच् (for त). B4 [ऽ]र्थितं (for ऽन्वितं). B4 नृपः; D1–3.7.11 गुणै· (for नृपम्).]

—D2 3 om. 20^{cd}. —^{c}) Ñ V B D1 10 11.13 ताः कन्याः (for काकुत्स्थ). —^{d}) D5 12 दत्तं; Cm as in text (for दातुं). D12 om. तदा. Ñ V B D10 11.13 प्रदातु(V2 °दत्ता) मुपचक्रमे; D1 दातुकामः स भूपतिः. —After 20, D1 ins.:

783* पूजयामास धर्मज्ञो धर्मदत्तं महाव्रतम् ।

21 Ś1 om. (hapl.) 21–23. D2 repeats 21 after 782*(r.). —^{a}) T3 त*°; M4 समा° (for तमाहूय). Ñ V B1–3 D10 11.13 स तमाहूय धर्मज्ञो(V4 °ज्ञं); B4 स तं चाहूय धर्मज्ञो. —^{b}) V2 धर्मदत्तं. Ñ V B1–3 D4 10.13 T3 G1 M1 4 °पतिं; D1 नराधिपः; D12 °पतेः (for महीपतिः). —^{c}) Ñ V2–4 B D1 10.11 13 M4 तस्मै; D3 रा*; Cg as in text (for राजा) V1 ददौ तस्मै कन्याशतं.

22 Ś1 om 22 (cf. v.l. 21). —^{a}) Dt D6 8 G1 तदा; D5 तथा; D12 यथा; Cg as in text (for ततः). K(ed.) Cg पाणीन्. —^{d}) D12 तथा (for यथा). —For 22, Ñ V B D1–3.7.10.11.13 M4 subst. :

784* यथाक्रमं स सर्वासां तासामनुपमद्युतिः ।
जग्राह विधिवत्पाणीन्ब्रह्मदत्तो नराधिपः ।

[(l. 1) Ñ2 सु-, B4 हि, D11.13 च (for स) —After l. 1, D2 repeats 782*, 21, l. 1 (784*). —(l. 2) D11 विधि·त्. V4 D13 M4 पाणि; D1.2 11 पाणी (for पाणीन्).]

23 Ś1 om. 23 (cf. v l. 21) —^{a}) Dt D6.8 M2 Ct तदा; Cg.k as in text (for ततः). —^{b}) D9 विज्बंज्जा (corrupt) (for विकुब्जा) D9 -ज्वरं; T2 -स्वराः (for -ज्वराः). D2 3 5.7 12 विज्वरं विमलं(D3 °*) शुचिः(D2 3 °चि). —D3.7 transp. 23^{cd} and 24^{ab}. —^{c}) Dt D2.3 5–9.12 14 युक्तं (for युक्ताः). —^{d}) Dt D4.6.8.9 T2 G1 3.4 M2.3 Ct बभौ; Cg.k as in text (for बभुः). Ct -शतं. T3 तथा (for तदा). G3 damaged for शतं तदा D2 3.5.7.12 कन्याशत- (D12 °**)मभूत्तदा. ❀ Cg : शतं कन्या बभुः । विसर्गलोप आर्षः । बभौ कन्याशतमिति पाठः । ; Ck . कन्याशतमिति शकार लोप आर्षः । ❀ —For 23, Ñ V B D1 10.11.13 M4 subst., while D2 3.7 ins. after 23 (D3 7 after 24^{ab} transp.) :

785* तेन च स्पृष्टमात्रेषु ताः पाणिषु गतव्यथाः ।
बभूवुः सर्वशः कन्या रूपौदार्यगुणान्विताः ।

[D2 3.7 om l. 1. —(l. 1) V4 तेनाशु (for तेन च). M4 तत् (for ता). V3 गताधय ; D1 °ज्वरा (for गतव्यथा). D11 तेन सस्पृश्यमानास्ता. सर्वा पाणौ गतव्यथा —(l. 2) D1–3.7 सर्वत· (for सर्वशः).]

24 D3 7 transp. 24^{ab} and 23^{cd}. —^{a}) Ñ V1.3 B D1 3 7.10 13 ता; V2 ताः; V4 D11 M4 तां; Cg.k.t as in text (for स). D2 स्पृष्ट्वा; D3 *ष्ट्वा (for दृष्ट्वा). D9 T1.2 G3.4 M2 Cm.tp भग्नाः; Cg k t as in text (for मुक्ताः). —^{b}) Ś1 D1–3 5 7.12 कुशनाभ(Ś1 D1.7 °भः)सुतास्तदा. —After 24^{ab}, D3 7 ins (om l 1) 785*. —^{d}) Cg हर्षं (as in text). Ś1 D1–3 5 7.12 हर्ष(D1 °र्षाद्)बाष्पा(D1 बाष्प्या [sic], D12 °वाक्या)कुलेक्षणः. —For 24^{cd}, Ñ V B D10 11.13 M4 subst. :

786* विस्मयं परमं चक्रे सुमुदेऽभिननन्द च ।

[V1 D10 [ऽ]ति°; V2 च°; V3 चाभिननंद (hypermetric) (for ऽभिननन्द). D11 मुमुदेव नरेश्वर· (for the post. half).]

25 V3 om. 25 and 26. —^{a}) B4 कृत्वोद्वाहं. V1.2.4 D1 M4 च (for तु). Ś1 D5.11.12 राजा(D12 °ज्ञा) वै (for

सोमदापि सुसंहृष्टा पुत्रस्य सदृशीं क्रियाम् । यथान्यायं च गन्धर्वी स्नुषास्ताः प्रत्यनन्दत ॥ २६

G 1.35 51
B. 1.33.26
L 1.30 51

इति श्रीरामायणे बालकाण्डे द्वात्रिंशः सर्गः ॥ ३२ ॥

राजानं). —^{b}) G3 ब्रह्मदत्तो. Ś1 D5.12 महामुनिं; Ñ1 V2.4 B1.2 4 D1.2.7 M4 रघूत्तम; Ñ2 B3 (m. also as in B1) V1 D3.10 13 रघूद्वह; Dt D6 8 9 महीपतिं; D11 रघूद्वहे (for महीपतिः). —^{c}) V2 प्रेषयामास स तदा. —^{d}) G3 damaged from णं up to सु in 26^{a}. Ñ V1 2.4 B D1–3.10.11.13 M4 स्व(D3 स)पुरं परमार्चितं (V2 °मांचितं; D2.3 °मर्द्धिमत्); D7 पुरं परमधर्मवित्.

26 V3 om. 26, G3 missing up to सु (cf. v l. 25). —^{a}) Ś1 D5 सोमपापि; D6 सोमदाया; D12 सोमपायी; G4 °तु (for सोमदापि). Ś1 D5.12 तु (Ś1 सु)ताः प्राप्य; Dt D4.6.8 T3 सुतं दृष्ट्वा (for सुसंहृष्टा). —^{b}) Ś1 D5 सदृशीः; Dt M3 °शी; D4 9.14 T G3 M2 Cv.r.m सदृश-; D12 °शाः; Ck.t as in text (for सदृशीं). Ś1 D5.12 M3 प्रियाः; D9 क्रि*; Cr क्रियाः; Cm.k.t as in text (for क्रियाम्). G1 पुत्रस्या°. ❀ Cg : पुत्रसदृशीं क्रियाम्। ❀ —^{c}) G1 तु (for च). M2 गंधर्वा. —^{d}) D6 स्नुषा*; D9 तुष्टास्ता (for स्नुषास्ताः). —For 26^{cd}, Ś1 D5 12 subst. :

787* कन्या गृहीत्वा संपूज्य कुशनाभं तदा ययौ ।

—For 26, Ñ V1.2 4 B D1–3 7 10.11.13 M4 subst. :

788* तं तदा सदृशैर्दारैरन्वितं पुत्रमागतम् ।
मुमुदे सोमदा प्रीता दृष्ट्वा साभिननन्द च ।

[(l. 1) B1 त दृष्ट्वा; D1.2.13 तं तथा, D3.7 ततश्च (for त तदा). D11 त ददर्श तदा दारैर् (for the prior half). B1 अर्चितं (for अन्वित). —(l. 2) D1–3 7 [ऽ]सौ तदा; D11 13 सोमपा; M4 सोमना (for सोमदा) V1 प्रीत्या, D1.3.7 M4 दृ(D3 *)ष्ट्वा; D2 तत्र (for प्रीता). V2 दृष्ट्वा ताभिर्°; D1–3.7 M4 सुप्री(D3 °*)तो° (M4 ता), D10 दृष्ट्वा साभि*नंदि च; D11 दृष्ट्वा सोपि°, D13 दृष्ट्वा चाभि° (for the post. half)]

—After 26, Dt D4.6 8.9.14 S (except M4) Ck.t ins. :

789* स्पृष्ट्वा स्पृष्ट्वा च ताः कन्याः कुशनाभं प्रशस्य च ।

[D14 T1 2 G4 M1 2 दृष्ट्वा (for first, M2 for second स्पृष्ट्वा). D9 तदा ययौ (for प्रशस्य च).]

Colophon. —*Kāṇda name* . Ś1 Ñ2 V4 D1 4.10.12 om. V1–3 B D11 आदि°; D3 अयोध्या°. —Before Sarga name, D1.3 ins. बालचरिते. —*Sarga name*: Ś1 D1–3 5.7.12 वैवाहिको नाम; Ñ V B D9–11 ब्रह्मदत्तविवाहो(D9 °हं). —*Sarga no.* (figures, words or both) : Ś1 Ñ1 V1.4 B1.4 D3 5.11.12 om. Ñ2 B2.3 D10 35; V2 37; V3 34; Dt D4.6.8.14 S 33, D1.7 26, D2 27, D9 36. D13—कांडे—दत्त—नाम—त्रिंशः—33 (dash indicates lacuna). —After colophon, T2 concludes with श्रीरामचन्द्राय नमः; G1 2.4 M2 श्रीरामाय नमः; G3 श्रीमते रामानुजाय नमः.

३३

G. 1 36. 1 B. 1 34 1 L. 1.31. 1 कृतोद्वाहे गते तस्मिन्ब्रह्मदत्ते च राघव ।
अपुत्रः पुत्रलाभाय पौत्रीमिष्टिमकल्पयत् ॥ १
इष्ट्यां तु वर्तमानायां कुशनाभं महीपतिम् ।
उवाच परमप्रीतः कुशो ब्रह्मसुतस्तदा ॥ २
पुत्रस्ते सदृशः पुत्र भविष्यति सुधार्मिकः ।
गाधिं प्राप्स्यसि तेन त्वं कीर्तिं लोके च शाश्वतीम् ॥ ३
एवमुक्त्वा कुशो राम कुशनाभं महीपतिम् ।
जगामाकाशमाविश्य ब्रह्मलोकं सनातनम् ॥ ४
कस्यचित्त्वथ कालस्य कुशनाभस्य धीमतः ।
जज्ञे परमधर्मिष्ठो गाधिरित्येव नामतः ॥ ५
स पिता मम काकुत्स्थ गाधिः परमधार्मिकः ।
कुशवंशप्रसूतोऽस्मि कौशिको रघुनन्दन ॥ ६
पूर्वजा भगिनी चापि मम राघव सुव्रता ।
नाम्ना सत्यवती नाम ऋचीके प्रतिपादिता ॥ ७

33

1 ^{a}) B3 कृतोद्वाहो Ś1 D5 12 तदा; D2.3.7 ततस्; T2 कृते (for गते). —^{b}) D12 ब्रह्मदत्तो. Ś1 तदा नृपः; Ñ V B (B1 marg.) D1.2.10.13 नराधिपे; D3 5.7.11 12 M2 4 नराधिपः (D3 7 °प); M3 तु° (for च राघव). —B1 reads from 1^{c} up to 3^{b} in marg —^{c}) Ś1 Ñ V B D5 10–13 कुशनाभोथ; D1–3.7 M4 पुत्रकामीयां; Ct as in text (for पुत्रलाभाय). —^{d}) T3 G4 पौत्रम्; Cg पौत्रीम् (as in text). G1 अकारयत् (for अकल्पयत्). Ś1 Ñ V B D5 10–13 पुत्रीयामिष्टिमारभत् (Ñ V2 4 B3.4 °नयत्; B1.2 D10 13 °हरत्), D1–3 7 M4 राजा चेष्टिमकारयत्; D9 पुत्रेष्टिं समकल्पयत्.

2 B1 reads 2 in marg. (cf.v l. 1). —^{ab}) Ñ V B D10.13 तस्यां च; D3 इष्ट्वा तु; D4 °च; D9 °प्र- (for इष्ट्यां तु). Ś1 D3 5.7.12.13 तदा नृप; Ñ V B D10 11 उपागतः (B1 °मत्); M4 महायशाः (for महीपतिम्). D1 2 तस्यामिष्ट्यां तदा राम वर्तत्यां समुपागतः. —G3 damaged from परम up to पुत्रस् in 3^{a}. —^{c}) Dt D4.6 8.9 14 T G1.2 4 M1 4 परमोदारः (for परमप्रीतः). —For 2^{cd}, Ñ V B D1.2.10.11 subst.:

790* कुशो ब्रह्मसुतः पुत्रमुवाच स तदा नृपम् ।

[D11 तत्र (for पुत्रम्). D1.2.11 कुशनाभमुवाच तं (D11 ह) (for the post. half).]

3 B1 reads 3^{ab} in marg. (cf. v.l. 1). —^{a}) D3.7 पुनस्; G3 damaged (for पुत्रस्). D9 शक्रसदृशो; D11 भविता° (for सदृशः पुत्र). —^{b}) M2 सुधार्मिक. Ñ V B D1.2.10.11 भविता (D11 सदृशो) नचिरादिव (V4 °ह; D11 °ति). —T3 om. (hapl.) 3^{c}–6^{b}. —^{c}) D13 गाधिः; M3 (before corr. *sec. m.* as in text) गाथिं (here and below) (for गाधिं). D3.7 लोकेस्मिन्; G3 M3 येन°; Cg.k.t as in text (for तेन त्वं). —^{d}) V4 B4 D3 लोकेषु. —For 3^{cd}, Ñ V1–3 B1–3 D1.2.10.11 M4 subst., while V4 (reads in marg. also) B4 ins. after 3 :

791* मम वंशे महातेजाः कौशिकोऽनुपमद्युतिः ।

[V4 कुशिको. D2 तु महाद्युति°, D11 [ऽ]नुपम° सदा]

4 T3 om 4 (cf. v.l 3). —^{a}) Dt उक्ता (sic), M3 मत्त्वा (for उक्त्वा). D2 ततो; G2 कु* (for कुशो). B1 D5 12 M1 Ctp नाम (for राम). —^{b}) D2 10 कुशनाभ-; D7 9 °भिं. —G3 damaged from माविश्य up to स्व in 5^{a}. —^{c}) Ś1 D5.12 13 आस्थाय (for आविश्य) D2 जगामोद्दिश्य चाकाशं. —^{d}) Cg सनातनं (as in text). Ñ V B D1–3 7 10.11 M4 पुन(D2 °त्र [sic])रेव यथागतं.

5 T3 om. 5 (cf. v l. 3). G3 damaged up to स्व (cf. v l. 4). —^{a}) D10 T2 °दथ; D11 कस्य कि*न्थ (sic), D12 °स्त्व* (for कस्यचित्त्वथ). —^{c}) Ś1 -संतुष्टो; G2 M1 -धर्मज्ञो (for -धर्मिष्ठो). Ñ V B D1–3.7.10.11.13 M4 अ(D13 प्र)जायत सु(V3 त)तो राम. —^{d}) D4 G1 विश्रुतः (for नामतः). Ś1 D5 12 गाधिर्नाम सुतस्ततः; Ñ V B D1–3.7 10 11 13 M4 गाधिर्नाम महायशाः; Ck as in text (for ^{d}).

6 T3 om. 6^{ab} (cf. v l. 3). —^{a}) Ñ V B D1–3.7.10. 11 13 M4 धर्मात्मा (for काकुत्स्थ). —^{b}) M4 गाधिः (sometimes °धि also) (for गाधिः). Ñ V B D1–3 7.10.11.13 M4 सत्य(V1 शक्र)पराक्रमः. —^{c}) G1 -प्रभूतो (for -प्रसूतो). Ś1 D5.12 कुशादेवं प्रसूताः स्मः; Ñ V B1.3 D1–3.7.10.13 M4 कुशवंशेभवद्राजा(V3.4 °न्राजा [sic]), B2 4 °वंशेभवं चाहं (B4 राम); D11 °वंशोद्भवश्चाहं. —^{d}) Ś1 D5.12 कौशिका (sic), Ñ V B (B2 m. also) D10.11.13 गाधिजो; Cg.k.t as in text (for कौशिको). D2 नाम नंदन; D13 हे रघूद्वह.

7 G2 om. (hapl.) 7-10. G3 damaged from र्वजा up to व in ^{c}. —^{a}) Ñ V B D9(m. also as in text) -11.13 M4 अनुजा; Cm.g.k.t as in text (for पूर्वजा). Ś1 D5.12 चैव; V1 जज्ञे; D9 वापि (for चापि). —^{b}) D5.6.12 T1.2 G4 M1 सुव्रत. Ñ V B D1.11 M4 मम जज्ञे(V1 चापि; V2 युक्त) शुभव्रता(V1 °त); D10 समजज्ञे शुभव्रता. —^{c}) B4 D1.9 G1 राम; T3 नामा (sic); M4 चापि; Ct as in text (for नाम). —B2 reads 7^{d} in marg. —^{d}) V2 मरीचीके (hypermetric), M4 सार्चीके (for ऋचीके).

सशरीरा गता स्वर्गं भर्तारमनुवर्तिनी ।
कौशिकी परमोदारा सा प्रवृत्ता महानदी ॥ ८
दिव्या पुण्योदका रम्या हिमवन्तमुपाश्रिता ।
लोकस्य हितकामार्थं प्रवृत्ता भगिनी मम ॥ ९
ततोऽहं हिमवत्पार्श्वे वसामि नियतः सुखम् ।
भगिन्याः स्नेहसंयुक्तः कौशिक्या रघुनन्दन ॥ १०
सा तु सत्यवती पुण्या सत्ये धर्मे प्रतिष्ठिता ।
पतिव्रता महाभागा कौशिकी सरितां वरा ॥ ११
अहं हि नियमाद्राम हित्वा तां समुपागतः ।
सिद्धाश्रममनुप्राप्य सिद्धोऽस्मि तव तेजसा ॥ १२
एषा राम ममोत्पत्तिः स्वस्य वंशस्य कीर्तिता ।
देशस्य च महाबाहो यन्मां त्वं परिपृच्छसि ॥ १३
गतोऽर्धरात्रः काकुत्स्थ कथाः कथयतो मम ।
निद्रामभ्येहि भद्रं ते मा भूद्विघ्नोऽध्वनीह नः ॥ १४ G I 36. 14 B I. 34. 14 L I 31 14

8 G2 om 8 (cf. v l 7).—^{b}) Cg k t as in text (for ^{b}) —For 8^{ab}, Ś1 D1–3 5 7 12 subst

792* भर्तारमनुरुध्यन्ती सशरीरा दिवं गता ।;

[D2 *शरीरा. D1 सा गता च सुरालय (for the post half)]

while Ñ V B D10 11 13 M4 subst

793* भर्तृव्रतत्वाद्भर्त्रैव सह गत्वा सुरालयम् ।

[Ñ V4 B2.3 (m as above) D10 तत्रैव (for भर्त्रैव). V2 भर्तृव्रतसमायुक्ता (for the prior half). V2 तत्र गत्वा, M4 गता सह (for सह गत्वा).]

—^{c}) D1–3 7 M4 [इ]ति परिख्याता (D2 °*) (for परमोदारा). ☞ In Ñ1 fol. are missing for the portion from नदी in ^{d} up to I 52. 20^{b} (up to स्थानां) —^{d}) Ś1 सात्र वृत्ता; B1 D1–3 7 M4 प्रवृत्तेयं; Dt D4 6.8 9 T3 G1.3 M1–3 Ct प्रवृत्ता च; D10 या प्रवृत्ता (for सा प्रवृत्ता).

9 G2 om. 9 (cf v.l. 7).—^{ab}) Ś1 स्वर्ग-; Ñ2 V1 3 4 B D10.13 स्वर्ग्या; V2 दुर्ग-; D5 11.12 स्वर्गात् ; T3 दिव्य-; Cm.g as in text (for दिव्या). D5.11.12 अपाश्रिता. D1–3.7 M4 भृशं पुण्यजला राम हिमवत्प्रभवा शुभा. —B1 om. (hapl.) 9^{c}–11^{b}. G3 damaged from हित up to वत् in 10^{a} —^{c}) Dt D6.8 Ck t -कार्यार्थं; Cm g tp as in text (for -कामार्थं). Ñ2 V B2–4 D1–3.7.10.11.13 M4 इयं (D1–3 M4 °मं) पाव- (Ñ2 B3 पार; D11 तार)यितुं लोकान् (D1–3.7 M4 °कं). —^{d}) D2 प्रदत्ता. —After 9, D2.3 7 ins. :

794* लोकस्य हितकामार्थं (= 9^{c}) विख्याता भुवनत्रये ।

10 B1 G2 om. 10, G3 damaged up to वत् (cf. v l. 9 and 7) —^{a}) Ñ2 V2–4 B2–4 D10 11 M4 Cm t अतो; V1 सुतो; D13 अहं; Cg.k as in text (for ततो). Ś1 D5 12 हिमवतः; D13 हि हिमवत्- (for ऽहं हिमवत्-) Ś1 D4 पा (D4 -पा)र्श्वं. —^{b}) Ñ2 V B2–4 D3.4.7 9.10 13 T1.2 G1.3 M1–3 नि (B4 D13 त्रि)रतः (for नियतः). Ś1 D5 12 निवसामि ततः (Ś1 यथा-). Ñ2 V2–4 B2–4 D1–3.7 10.13 M4 सुखी; V1 सदा (for सुखम्). Ck t as in text (for ^{b}).—^{c}) Ś1 भगिन्यः (sic), Dt D4 6.8.9.14 T G3 M1–3 Ck t भगिन्यां; D1 G1.4 M4 भगिन्या. Ñ2 V B2–4 D1–3 5.7 10.11.13 M4 स्नेहतो राम. —^{d}) Dt D4.6.8.9.14 T G1.3 4 M Ck t कौशिक्यां (G1.4 °क्या). Ñ2 V B2–4 D1–3 7 10 11.13 M4 नियतव्रतः (V4 °त) (for रघुनन्दन).

11 B1 om 11^{ab} (cf. v l. 9). Ś1 om. (hapl.?) 11–12^{ab} —^{a}) Ñ2 V B2–4 D5 10–13 सैषा; D1–3 7 M4 हि (for सा तु). B2 पुण्य- (for सत्य-). B2 रम्या; D1.7 नाम; D2 3 राम; D12 पुण्यात् (for पुण्या) —^{b}) D4 6 सत्य- (for सत्ये) D5 12 च संस्थिता (for प्रतिष्ठिता). Ñ2 V B2–4 (B3 m also) D1–3 10 11.13 M4 सत्यधर्म (Ñ2 V1 B3 D1–3.10 °व्रत)परायणा (B4 °क्रमा); D7 राम सत्यपरायणा; Cm t as in text (for ^{b}).—^{c}) D10 महाभाग. —^{d}) T2 G4 वर (for वरा).

12 Ś1 om. 12^{ab} (cf. v.l. 11). G3 damaged from म in ^{a} up to ^{b}. —^{a}) Ñ2 V1 3 B D10.13 च; V2.4 D1–3 5. 7 11.12 तु (for हि). Cm.g.k t नियमाद् (as in text). Ñ2 V B D1–3.7 10 13 नियमं (B1 °तं) कं (V1 4 B1 D1 किं) चिद्; D5.11.12 नियमस्यास्य (for नियमाद्राम).—^{b}) D9 समुपस्थितः (for °पागतः). Ñ2 V B D1 3.7.10.13 आस्थातुं (D1.3 7 °य) रघुनंदन; D2 आस्थातुं नियमं गतः; D5.11.12 सिध्यर्थं रघुनंदन. —^{c}) G3 * * * मम् (for सिद्धाश्रमम्). Ś1 Ñ2 V B1.3.4 Dt D5.8.10–13 M4 अनु प्राप्तः. D1–3 7 सिद्धाश्रमपदं यत्र. —^{d}) V3 D11 [ऽ]हं (for ऽस्मि).

13 ^{a}) V3 B4 G4 एष (sic); D2 सैषा (for एषा). Ś1 V B1.2 D1–3.7.11–13 M4 मयोत्पत्तिः; B4 यथोत्पत्तिः; G4 M3 महोत्पत्तिः; Cg.k.t as in text (for ममो°).—^{c}) Ñ2 V B D1–3.7.10.11.13 M4 चा (D3 वा)स्य (B1 राम; B2 [अ]स्य च [by transp.]) निर्वृत्तिर् (V2 D2 °त्तं; V3.4 B1 D13 °त्तिं); Dt D6 8.9 हि°; D5 °महोत्पत्तिर् ; G1.3 °भाग (for च महाबाहो).—^{d}) V2 M4 यस्मात् ; D3.8.11 यन्मा (for यन्मां). D6 om. त्वं (submetric).

14 ^{a}) Ñ2 V2–4 B1.3 4 D10 11.13 M4 स्थितो; D2 गते; D7 9 गता; G2 ततो; Cr.m g.k.t as in text (for गतो). D2 -रात्रे; D5 -रात्रं; D7.9 G1 -रात्रिः; Cr.m g.k as in text (for -रात्रः). —^{b}) Ś1 Ñ2 V B D1–5.7.10–14 M3.4 कथां (D3 कथां कथां [ditto.]) (for कथाः). —Ś1 D5.12 read; D1.9 repeat (var.) 14^{cd} after 796* (D9 after 18) G3 damaged from ते in ^{c} up to ह in ^{d}. —^{c}) Ś1 Ñ2 V B D1.5.9–13 (D1.9 second time) भजस्व; D1 (first time)–3.7 उपैहि (for अभ्येहि). D1 (first time) ते भद्रं (by

G. I. 36. 15 B. I. 34. 15 L. I 31 15

निष्पन्दास्तरवः सर्वे निलीना मृगपक्षिणः ।
नैशेन तमसा व्याप्ता दिशश्च रघुनन्दन ॥ १५
शनैर्वियुज्यते संध्या नभो नेत्रैरिवावृतम् ।
नक्षत्रतारागहनं ज्योतिर्भिरवभासते ॥ १६
उत्तिष्ठति च शीतांशुः शशी लोकतमोनुदः ।
ह्लादयन्प्राणिनां लोके मनांसि प्रभया विभो ॥ १७
नैशानि सर्वभूतानि प्रचरन्ति ततस्ततः ।
यक्षराक्षससंघाश्च रौद्राश्च पिशिताशनाः ॥ १८
एवमुक्त्वा महातेजा विरराम महामुनिः ।
साधु साध्विति तं सर्वे मुनयो ह्यभ्यपूजयन् ॥ १९

transp.). M4 उपैति निद्रा भद्रं ते. —^{d}) Cg k मा भूद्विघ्नोध्वनि (as in text). Ś1 D5.9 (second time).11.12 विघ्नो वै माध्वनोस्तु नः (Ś1 वः); Ñ2 V1.3.4 B2–4 D1 (second time).10 विघ्नोयं माध्व (B4 साधु) नो (V1 माधुना) स्तु नः; V2 B1 विघ्नध्वंसो (B1 °नाशो) ध्वनोस्तु नः; D1 (first time)–3.7 माध्वनो (D2 °धुना) विघ्नमस्तु नः (D1 ते); D1 (second time gloss) नः अध्वनः अयं विघ्नः निशाचरेभ्यः मास्तु; D13 विघ्नोयं मास्तु नोधुना. —After 14, B3 ins.:

795* प्रातरेव हि वक्तव्यं यत्पृच्छसि रघूत्तम ।

15 ^{a}) V2 निःस्वंदास् (sic), D8.14 निष्यंदास्; Cg.k.t as in text (for निष्पन्दास्). Ś1 D1–3.5 7.11.12 निष्पंद- (D3.5 7.11 °स्यंद) पर्णास्तरवः. —^{b}) Ś1 V1 2.4 B D1.3.5 7. 10–13 संलीन- (B3.4 D5 10.12 °ना); Ñ2 V3 सलीला (V3 °ल-); Cg.t as in text (for निलीना). D2 प्रविलीनमृगादरा. —^{c}) M4 [अ]व्यक्ता (for व्याप्ता).

16 ^{a}) G2 नशैर् (metathesis) (for शनैर्). Dt D6.8 Ct विसृज्यते; Cr.m.g.k वियुज्यते (as in text). —^{d}) D4 (before corr.) इव (for अव-). D14 T1.2 G3 M2 अवभा (T2 °पा) स्यते; G1 4 M3 इव भास्यते; Cr.m g.k.t अवभासते (as in text).

17 G3 damaged from शी in ^{a} up to लो in ^{b}. —^{a}) Dt D6.8 Ct उत्तिष्ठते; Cg.k °ति (as in text). —^{c}) D9 हृदयन् (sic). —^{d}) Dt D6 8 स्वया; M3 विभुः (for विभो).

18 ^{c}) G1 -राजस- (for -राक्षस-). —^{d}) D9 ये चान्ये पिशिताशिनः. —For 16–18, Ś1 Ñ2 V B D1–3.5 7 10–13 M4 subst..

796* सूक्ष्मेणाञ्जनचूर्णेन नभः कृत्स्नमिवाञ्जितम् ।
ग्रहनक्षत्रताराभिः काञ्चनीभिरिवावृतम् ।
उदेति चासौ शीतांशुर्लोककान्तो निशाकरः ।
अंशुभिः स्वैर्जगच्छीतैर्घर्मार्तं ह्लादयन्निव ।
निशाचराणि सत्त्वानि धृष्टं प्रतिचरन्ति च । [5]
यक्षरक्षोगणाश्चैव ये चान्ये पिशिताशनाः ।

[(l. 1) D3.7 M4 [अं]जनपू (D7 °व) र्णेन. V2 शुभेनांज*वर्णेन (for the prior half). D5 कृष्णम् (for कृत्स्नम्). Ñ2 V1 [अं]छितं (sic); V2 M4 [अ]चित; V3 [अं]जितः; B4 [आ]वृतं; D8 [अ]भित; D12 [अं]जलि (sic) (for [अ]ञ्जितम्). —B4 om. (hapl.) l. 2. —(l. 2) D3 न ग्रहनक्षत्र- (hypermetric). —B1 om. from the post. half of l. 2 up to the prior half of l. 3. Ś1 D5.12 कांचनाभिर्. V1 अवा°; V4 *राचिंतं (for इवावृतम्). D2 काचनाभैरवां कृता (sic), M4 कांचनाभाभिरावृत· (for the post. half). —(l. 3) D2 उदितवांश्च. —(l. 4) V2 °स्त्वच्छैर्, B1 °स्त्वस्थैर्; D1 °च्छीत (for जगच्छीतैर्). Ś1 D2.3.5 7.11 12 स्वैरशुभि (by transp.) र्ह्लादयते (for the prior half). Ś1 V4 D1.5 घर्मार्तान् (D1 °र्मांते); V1 2 D3.7 °र्तिं; D2.10–12 °र्ता; M4 °र्ते· (for घर्मार्तं). Ś1 D2.3.5.7.11.12 रघुनदन (for ह्लादयन्निव). —Ś1 D5.12 om. l. 5. —(l. 5) D13 सर्वाणि, M4 ससत्त्वानि (ditto.) (for सत्त्वानि). V2 कृप्त; V4 दृप्त (for धृष्ट). V2–4 B3 (m. also) परि°; B2 D11 M4 प्रवि°; B4 प्र*°; D2 °रटंति (for प्रतिचरन्ति). D2.3.7 हि (for च). D13 सत्त्वानि विचरति च (for the post. half). —(l. 6) Ś1 D5 -गणाश्चैव. Ś1 V1 M4 °शिन·; B1 [ऽ]पि निशाचरा· (for पिशिताशना·).]

Thereafter Ś1 D5 12 read, D1.9 (after 18) repeat 14^{cd}.

19 ^{a}) D13 कौशिको वै (for महातेजा). —^{b}) Ś1 विश्वामित्रो; G3 lacuna for वि (for विरराम). Ś1 D5.12 °नृषिः; D7 °मतिः; D13 °द्युतिः (for महामुनिः). —^{c}) Ś1 D5 तत्; Dt D6.8.12.13 M4 ते (for तं). —^{d}) D4.9 T3 G1.3 M1–3 ऋषयो (for मुनयो). Ś1 D5.12 प्रत्य°; Ñ2 V B D1–3 7 10 11.13 प्रशशंसिरे; G2 ह्यस्थ° (sic), M4 सम° (for ह्यभ्यपूजयन्). —After 19, Dt D4.6 8.9.14 S Cm.g.k.t ins.

797* कौशिकानामयं वंशो महान्धर्मपरः सदा ।
ब्रह्मोपमा महात्मानः कुशवंश्या नरोत्तमाः ।
विशेषेण भवानेव विश्वामित्रो महायशाः ।
कौशिकी सरितां श्रेष्ठा कुलोद्योतकरी तव ।
इति तैर्मुनिशार्दूलैः प्रशस्तः कुशिकात्मजः । [5]
निद्रामुपागमच्छ्रीमानस्तंगत इवांशुमान् ।

[(l. 1) Dt D6.8 M4 Cm.g k.t कुशिकानाम्. D9 G1 3 कौशिका (D9 °को) नां तु (D9 °नाम) वंशोय (for the prior half). D4.9 M2 महा- (for महान्). T3 महाधर्मपरस्त्यथ (sic) (for the post half). —(l. 2) G4 ब्राह्मणेव (for ब्रह्मोपमा). M4 च शूराश्च (for महात्मानः). T3 G4 -वंशा, M4 -वंशे (for -वश्या). —(l. 3) T3 विशेणेव (sic) (for विशेषेण). G1 महा°; M2 महातेजा (for भवानेव). D4 महायश· (before corr. °शाः). Dt D6.8 G2 M4 Cm.t विश्वामित्र महायशः (for the post. half). —(l. 4) D4 9 T3 G1–3 M Cg च सरिच्छ्रे (T3 नदीश्रे) ष्ठा. —(l. 5) Dt D6.8 मुदितैर्; M4 एव° (for इति तैर्). D9

रामोऽपि सहसौमित्रिः किंचिदागतविस्मयः । प्रशस्य मुनिशार्दूलं निद्रां समुपसेवते ॥ २०

इति श्रीरामायणे बालकाण्डे त्रयस्त्रिंशः सर्गः ॥ ३३ ॥

३४

उपास्य रात्रिशेषं तु शोणाकूले महर्षिभिः ।
निशायां सुप्रभातायां विश्वामित्रोऽभ्यभाषत ॥ १
सुप्रभाता निशा राम पूर्वा संध्या प्रवर्तते ।
उत्तिष्ठोत्तिष्ठ भद्रं ते गमनायाभिरोचय ॥ २
तच्छ्रुत्वा वचनं तस्य कृत्वा पौर्वाह्णिकीं क्रियाम् ।
गमनं रोचयामास वाक्यं चेदमुवाच ह ॥ ३

G I. 37 3
B I. 35 3
L. I 32. 3

G1 मुनिशार्दूल. M3 (after corr. as above) प्रस्थित (for प्रशस्तः). D4 कौशिकात्मजः. —(l. 6) G1 °च्छीघ्रम्, M4 उपागतः श्रीमान् (for उपागमच्छ्रीमान्). D9.14 T1.2 G2 4 M1.3.4 श्रीमानस्तमितां (G2 M1 °तां) शुमान्; Ctp as above (for the post. half). ❀ Ck · अस्तमितेत्यादि । अस्तमितोंऽशुमान् सूर्यः यस्मै स तथा । ❀]

20 V2–4 B1 D1 om. 20. V1 repeats 20 (var.) before I. 34.1. —[a]) Ś1 V1 (second time) B2 D2 3.5. 7.11.12 राघवोपि ससौमित्रिः. —[b]) M2 कंचिद्. —[c]) Ś1 V1 (second time, first time as in B3) D5.12 प्रशंसन्; B3.4 D10 13 प्रणम्य; D2 प्रशंस्य; Ck as in text (for प्रशस्य). D3 मुनिशार्दूल. B2 D11 प्रशशंस मुनिश्रेष्ठं. —[d]) Ś1 Ñ2 B2–4 D2.3 5.7.10–13 M4 निद्रावशमुपेयिवान् (M4 °पागमत्); V1 (first time) निद्रावशमुपागतः, (second time) निद्रां समुपेयिवान् (submetric); Cg.k.t as in text (for [d]). ❀ Ct. सेवते सेवते स्म । ❀

Colophon.—*Kāṇḍa name* · Ś1 Ñ2 V1 Dt D11 om. V2–4 B D10 आदि°; D1 बालचरित्रे; D3 अयोध्या°. —*Sarga name*. Ś1 Ñ2 V B2–4 D1–3 5.7 11 12 (V3 adds शोणतीरनिवास before विश्वा°) विश्वामित्रवंशानु(Ś1 V4 B4 D5.12 °वंश)कीर्तनं(D12 °नो); B1 D9 विश्वामित्रवंशवर्णनं; D10 विश्वामित्रवंशोनुकीर्तितः.—*Sarga no.* (figures, words or both) · Ś1 V1 B1.4 D3.5.11 12 om. Ñ2 B2.3 D10 36, V2 38, V3.4 35; Dt D4.6 8 14 S 34, D1 7 27; D2 28, D9 37. D13 —कांडे—मित्र—कीर्तनं षड्विंशः. —After colophon, T2 concludes with श्रीरामचन्द्राय नमः; G1.2.4 M2 श्रीरामाय नमः; G3 श्रीमते रामानुजाय नमः.

34

☞ Ñ1 missing sarga 34 (cf. v.l. I. 33.8). —Before 1, V1 repeats I. 33. 20.

1 [a]) M4 सुषुप्ता (for उपास्य). M4 ते (for तु). Ś1 D5.12 ऋषीणां तु ततस्(D12 °दा)तेषां; Ñ2 V B D1–3 7.10.11.13 ते रात्रिशेषं(D2 °षे) सुषु(V2 °प्व [sic])पुः. —[b]) Ś1 V2.4 Dt D1–5 7 9.12 14 T3 G1 शोणकूले; Ñ2 V1.3 B D10.11.13 M4 शोणतीरे (for शोणाकूले). Ś1 D5.12 मनोहरे; Ñ2 V B D1 10.11 13 M4 सह(D11 °ः)र्षयः; D2 3 7 समाहिताः (for महर्षिभिः) —[c]) Ś1 D5 तु (for सु-). Ñ2 V B D1–3.7.10. 11 13 M4 प्रभातायां तु(V2 3 B1 2 च) शर्वर्यां.

2 D1 reads 2^{abc} in marg. (*sec. m.*). —[b]) Ś1 D1 5 12 G2 पूर्वे- (for पूर्वा).—For 2^{ab}, Ñ2 V B D10.11.13 M4 subst, D1 ins. after 1, while D2.3.7 subst for 2:

798* कौसल्यामातरुत्तिष्ठ सुप्रभाता निशा तव ।

[D3.7 -पुत्र; D11 -सुत (for -मातर्). B1 च ते निशा; D1 °च न (for निशा तव).]

—[c]) M2 नरशार्दूल (for [उ]त्तिष्ठ भद्रं ते). Ñ2 V B D1.10 11.13 M4 पूर्वां (V2 4 °र्वे) संध्यामुपास्यैनां (M1 °स्येमां). —[d]) Ś1 D5.12 गमनं पुत्र; V4 गमनायाति-; B2.4 गमनेनाभि-; M4 गमनं चैव (for गमनायाभि-). V3 -रोचत.

3 [a]) Ñ2 V B1 3.4 D1.10.11 13 M4 तच्छ्रुत्वोत्थाय रामोपि; B2 श्रुत्वोत्थाय च रामोपि. —[b]) Ś1 Ñ2 V3.4 B3.4 D1.4.5.10.12 G1 पूर्वाह्णिकीं(Ś1 D5.12 °कां); V2 B1 D2 M4 पूर्वाह्णिक-; B2 D13 पौर्वाह्णिक-; Cg as in text; Ck °ह्णिकीं (for पौर्वा-

G. I. 37. 4
B. I. 35. 4
L. I. 32. 4

अयं शोणः शुभजलो गाधः पुलिनमण्डितः ।
कतरेण पथा ब्रह्मन्संतरिष्यामहे वयम् ॥ ४

एवमुक्तस्तु रामेण विश्वामित्रोऽब्रवीदिदम् ।
एष पन्था मयोद्दिष्टो येन यान्ति महर्षयः ॥ ५

ते गत्वा दूरमध्वानं गतेऽर्धदिवसे तदा ।
जाह्नवीं सरितां श्रेष्ठां ददृशुर्मुनिसेविताम् ॥ ६
तां दृष्ट्वा पुण्यसलिलां हंससारससेविताम् ।
बभूवुर्मुदिताः सर्वे मुनयः सहराघवाः ।
तस्यास्तीरे ततश्चक्रुस्ते आवासपरिग्रहम् ॥ ७

ह्निकीं). Dt D3 6 8 T2 कृतपौर्वाह्णिकक्रियः (T2 °यां [sic]). —^{c}) Ś1 V4 D5 12 G3 नो(V4 G3 चो)दयामास. —^{d}) G1.3 [ए]तद् (for [इ]दम्). Ñ2 V B D1–3.7 10 11.13 M4 वचनं चेदमब्रवीत्.

4 D2 3.7 read accu. sing. for nom sing. in 4^{ab}. —^{a}) D4 (before corr.) तोयः (for शोणः) ❀ Ck.t शोणैव शोण इति व्यपदिश्यते। ❀ Ś1 V B D1–3 5.7 10 11 13 M4 शुचिजलो (D2 3.7 °लं); Ñ2 शुचिजनो; D12 शुचिजालौ (sic) (for शुभजलो). —^{b}) V1 अगाधः (hypermetric), D1 गवां; D10 Cm.k.t [अ]गाधः; Cg as in text (for गाधः). Ś1 D5.11 12 ह्यगाधः पुलिनान्वितः; D9 गाधं पुलिनमास्थितः. —^{c}) Ś1 D5 12 कथमेष(Ś1 °तं); V1 3 B1.2.4 D11 13 कतमेन; V2 वयं केन (for कतरेण). Ś1 D8 9 12.14 यथा; B4 ततो (for पथा). —^{d}) Ś1 D5 12 तरिष्यामः सुखं; Ñ2 V2–4 D10.11.13 तरिष्याम इमं; V1 भविष्याम इमं (sic), Cm.g.t as in text (for संतरिष्यामहे). V2.4 स्वयं (for वयम्). —After 4, Ś1 D5 11.12 ins. l. 4 of 800*.

5 Ś1 D5 9.11.12 om. 5^{ab}. —^{a}) Ñ2 V B D10 13 इत्युक्तः प्रत्युवाचाथ; G1 राघवेणैवमुक्तस्तु. —^{b}) Ñ2 V B D10.13 इदं वचः; G1 °द्वचः (for ऽब्रवीदिदम्). —After 5^{ab}, Ñ2 V B D10.13 (B2 D13 repeat l. 3 after 7 and 7^{ab} respy.) ins. l. 3–4 of 800*. —^{c}) D5 10 मयादि(D10 °द्द)ष्टो. —After 5, B2 ins :

799* अनेन राम गच्छामः सुखेन च निरामयम्।

—After 5, K(ed.) ins

799a* एवमुक्ता महर्षयो विश्वामित्रेण धीमता।
पश्यन्तस्ते प्रयाता वै वनानि विविधानि च।

6 ^{a}) D11 दीर्घम् (for दूरम्). —^{b}) Ñ2 V B D5 10–13 च (for ऽर्ध-). Ñ2 B3 D4.10 T3 G2 तथा (for तदा). —^{c}) B4 सरितः. V4 जाह्नवीं तु सरिच्छ्रेष्ठां. —^{d}) D12 * * शुः (for ददृशुर्). Ñ2 V B D5.10–13 परमर्षयः (for मुनिसेविताम्)

7 D10 om. 7^{abcd}. —^{a}) Ñ2 V B D13 तां ते शुचिजलां दृष्ट्वा. —^{b}) Cg.k.t -सारस- (as in text). D5 हंससारसमन्विताः; T3 हंसकारंडवायुतां. —Ś1 B2 (after 7) D5 9 (after the first occurrence of 10^{ab} here).12.13 (B2 D13 read l. 3 & 4 after 5^{ab}, B2 repeating l. 3 after 7, D13 after 7^{ab} respy.) ins. after 7^{ab}, Ñ2 (Ñ1 missing) V B1.3.4 D10 ins. l. 3–4 only after 5^{ab}, D1–3.7 M4 subst. for 4^{c}–7^{b}, while D11 ins. l. 4 only after 4 :

800* (4^{cd}) कथमेतां तरिष्यामो गन्तव्यं वा कुतो मुने।
(5^{ab}) इत्युक्तः प्रत्युवाचेदं विश्वामित्रो महामुनिः।
रामं कमलपत्राक्षं हर्षयन्निदमब्रवीत्।
गाध एष महाबाहो तरितव्यो यथासुखम्।
इतस्त्रियोजनादूर्ध्वं संतरिष्याम जाह्नवीम्।
अस्मिन्नेव समुत्तीर्य तीर्थं शोणमिमं नदम्।
(5^{cd}) एष पन्था शिवः क्षेमः स्वादुमूलफलोदकः।
अनेन राम यास्यामः पथा सुखमनामयम्।
(6) { ते तमध्वानमचिरात्सुखेनोत्तीर्य जाह्नवीम्।
ददृशुर्मुनयः सिद्धा आश्रमं श्रमनाशनम्।
(7^{ab}) तां ते शुचिजलां दृष्ट्वा गङ्गां मुनिजनप्रियाम्।

[(l. 1) D1–3 7 M4 क(D1 य; M4 त)स्मिन्देशे (for कथमेतां). D2 गमिष्यामो (for तरि°). B2 च; D1 तु (for वा). B2 D5 महा-, D12 गतो (for कुतो). D1 मम; D9 वयं (for मुने) —(l 2) D1–3.7 °यशाः; M4 शुभव्रतः (for महामुनिः) —(l. 3) Ñ2 V B D1 10 13 M4 (B2 D13 first time) तदा संहर्षयन्निव (for the post. half). —D1–3.7.9 M4 om., Ś1 D5.11 12 ins. l. 4 after 4. —(l. 4) Ś1 D5.11.12 सोऽब्रवीद्गाध एषोऽत्र (for the prior half). Ś1 V1 B4 D5.12 °तव्यं; Ñ2 V3 भवि°; B1 °ष्यामो (for तरितव्यो). —(l. 5) D1–3.7 द्वि-; M4 [ऽ]र्ध- (for त्रि-). B2 D9 M4 संतरिष्यामि. —(l 6) B2 तस्मिन्. D1–3.5.7.12 M4 तीर्थे. Ś1 D5 9 M4 इद (for इम) M4 जल (for नदम्). —(l. 7) D1 पय· (for एष). —(l. 8) D9 तात (for राम). B2 D1.9.12 यथा- (for पथा). D3.7 देशोय सु(D3 स)खोदय (D3 °य) (for the post. half). —(l. 9) D9 आविश्य (for अचिरात्). B2 M4 ततस्ते शोण(M4 °ध्वान)मचिरात् (for the prior half). M4 [अ]तील्य (for [उ]त्तीर्य). —(l. 10) D2 ददर्श (sic) (for ददृशुर्). D9 शुभ्रा (for सिद्धा). M4 नातिश्रमसमन्विताः (for the post. half). —(l. 11) The prior half = 7^{a} in D13. B2 अंत -; D5 ते तां (by transp.) (for तां ते). B2 स्पृष्ट्वा (for दृष्ट्वा). D9 ततस्ते विमलां दृष्ट्वा (for the prior half). D13 -[आ]स्थितां (for -प्रियाम्).]

—^{cd}) D9 बालार्क- (for बभूवुर्). D11 मुनयः (for मुदिताः). D11 मुध्वानंदिताः (sic) (for मुनयः). Ñ2 V4 B3 Dt D1–4.6–8 T3 G1.3 M4 transp. मुदिताः and मुनयः. Dt °राघवः; D1–3.7 राघवं(D1 °वस्) तदा (for सहराघवाः). Ś1 D5.9 12 राघवौ मुनयस्तदा(D9 °था) (for ^{d}). —^{e}) V2 अस्यास्. Ś1 D5 12 च ते; V B1.4 D1.2.7,11.13 G2 M1 तदा; D3 illeg. (for ततश्). Dt D4.6.8 T3 तदा सर्वे (for

ततः स्नात्वा यथान्यायं संतर्प्य पितृदेवताः ।
हुत्वा चैवाग्निहोत्राणि प्राश्य चामृतवद्धविः ॥ ८
विविशुर्जाह्नवीतीरे शुचौ मुदितमानसाः ।
विश्वामित्रं महात्मानं परिवार्य समन्ततः ॥ ९
संप्रहृष्टमना रामो विश्वामित्रमथाब्रवीत् ।
भगवञ्श्रोतुमिच्छामि गङ्गां त्रिपथगां नदीम् ।
त्रैलोक्यं कथमाक्रम्य गता नदनदीपतिम् ॥ १०
चोदितो रामवाक्येन विश्वामित्रो महामुनिः ।
वृद्धिं जन्म च गङ्गाया वक्तुमेवोपचक्रमे ॥ ११
शैलेन्द्रो हिमवान्नाम धातूनामाकरो महान् ।
तस्य कन्याद्वयं राम रूपेणाप्रतिमं भुवि ॥ १२
या मेरुदुहिता राम तयोर्माता सुमध्यमा ।
नाम्ना मेना मनोज्ञा वै पत्नी हिमवतः प्रिया ॥ १३
तस्यां गङ्गेयमभवज्ज्येष्ठा हिमवतः सुता ।
उमा नाम द्वितीयाभूत्कन्या तस्यैव राघव ॥ १४
अथ ज्येष्ठां सुराः सर्वे देवतार्थचिकीर्षया ।
शैलेन्द्रं वरयामासुर्गङ्गां त्रिपथगां नदीम् ॥ १५ G. I. 37. 17 B. I. 35. 16 L. I. 32. 22

ततश्चक्रुस्). —After 7^{c}, T3 wrongly repeats 7de. —^{f}) Ñ2 V3 4 B3.4 D10.14 T1.2 G2 M1.3 त आ° (without hiatus); B1 तीर्त्वा°; B2 G1 3 M2 तदा°; Dt D4.6.8 T3 चक्रुर्वास-; D1 तोया°; D11 सर्पा°; D13 तत्रा°; G4 M4 तत्र°; M3 सदा° (for ते आवास-). Ś1 D2.3.5 7 9 12 निवासं मुनयस्तदा (D9°श्च ते).

8 ^{a}) Ś1 D5 11 12 सर्वे (for स्नात्वा). Ś1 Ñ2 V B D5.9.10.12 13 M4 -कालं; D1–3 7 11 -कामं; Cg as in text (for -न्यायं). —^{c}) Ñ2 V2.4 B1 3 4 D10 कृत्वा (for हुत्वा). —^{d}) V3 प्राप्य; D3 illeg (for प्राश्य). D14 T1 2 G4 [अ]नुत्तमं हविः; Cm g.k.t as in text (for [अ]मृतवद्धविः).

9 ^{b}) Dt D6 8 शुभाः; Cg as in text (for शुचौ). —^{c}) D3 विश्वामित्र- (for विश्वामित्रं). —^{d}) Ñ2 परिचर्य. —After 9, Dt D2.6.8 Ct ins.:

801* विष्ठिताश्च यथान्यायं राघवौ च यथार्हतः ।

10 D9 reads 10^{ab} after 7^{ab} repeating here. —^{a}) Ś1 Ñ2 V B D1–3 5.7.9(second time)–13 G1 M4 Cg अथ (Ś1 D5 वसंस्; D11 वाक्यं) तत्र तदा; D4 अथ° (for संप्रहृष्टमना) —^{b}) Ś1 Ñ2 V B D5.9(second time)–13 G2 M1 अभाषत; D1–3.7 G1 M2–4 अपृच्छत; Cg as in text (for अथाब्रवीत्) —^{c}) D5 इ** (for इच्छामि). —^{d}) Ś1 D6 M2 use nom. sing. for accu. sing. Ñ2 V B D1–3.7.10.11.13 M4 यथेयं सरितां वरा; Cg.t as in text. —^{e}) M2 कथं त्रैलोक्यम् (by transp.). Ñ2 V B2–4 D10 13 M4 त्रिलोक(Ñ2 V1.2.4 D13 त्रैलोक्य)पथगा गंगा; B1 त्रैलोक्यपावनी गंगा; D11 त्रैलोक्यपथमागम्य. —^{f}) V3 तदा तत्र (for गता नद-).

11 ^{a}) Ś1 D1–3.5.7.9.12.13 नोदितो; V1 2 D11 देशितो (for चोदितो). —^{b}) V3 °मनाः; D1 तदा° (for महामुनिः). —^{c}) Cm.g.k t वृद्धिं (as in text) Ñ2 V B D1.10.13 M4 जन्मप्रभृति (for वृद्धिं जन्म च). —^{d}) Ñ2 V B D1.10 M4 प्रोवाच प्रभवागमं(M4 °श्रयं), D2 प्रोवाच भगवाँस्तदा; D13 प्रावदत्प्रभवागमं.

12 ^{a}) Ñ2 हि वरान् (for हिमवान्). B1 Dt D3.5–8 T1.2 G3 राम (for नाम) —^{b}) Ś1 D1–3.5 7 11.12 रत्नाना(Ś1 °*)म्; Cm g.k.t as in text (for धातूनाम्). Ñ2 B1.3.4 D10 13 रत्नाकरसमन्वितः; V1 बृहच्छिखरशिताचितः (sic), V2 B2 रत्नाकरसमाचितः(B2 m. also °शता); V3 रत्नाकरसदार्चितः; V4 रत्नाकरशताचितः; M4 नैकरत्नसमाचितः. —^{c}) D11 कंद्रा- (sic) (for कन्या-). V3 स्वयं (sic) (for -द्वयं). Ñ2 V B D1–3 7 10.11.13 M4 जज्ञे; G3 जातं (for राम). —^{d}) V1.3.4 B4 D3 T2 [अ]प्रतिमा (for [अ]प्रतिमं).

13 ^{a}) Ś1 D2 5.9.11–13 सुमेरोर्; Ñ2 V B D10 मेरोस्तु; D1 3 7 सुमेरु-; M4 मेरोर्या; Cg k.t as in text (for या मेरु-). Ñ2 B3 D7.10 M4 नाम (for राम). —^{b}) D3 तनयोर् (sic) (for तयोर्). T3 सुमध्यम. —^{c}) G2 M1 मेना (for नाम्ना). D14 reads वै in marg. Ś1 Ñ2 V B D1–3 5.7.9–13 T1.3 G2 M1–3(M3 after corr. *sec. m.* as in text) Cg मनोरमा(V3 °था) देवी (Ś1 D2 3 5 7 11 12 T1 3 Cg नाम; D9 M2 3 राम; G2 M1 नाम्ना); D4 G1.3 च मेनका रा(D4 ना)म (G3 °*), M4 मेनेति या राम (for मेना मनोज्ञा वै). G4 मेना मनोज्ञा वै नाम्ना (by transp.). ꙮ Ck मनोरमेति मेनाया नाम ।; Ct या मेरुदुहिता मेना नाम । ꙮ —G3 damaged for ^{d}. —^{d}) Ñ2 V1 3 4 B D1–3.7.10 11.13 M4 हिमवतोभवत्; V2 हिमवतोनघा; D9 हिमवतश्च या (for °तः प्रिया).

14 Ś1 D5.9 12 G3 om 14. —^{a}) V3 4 B1 D2–4 7 T3 तस्य; Dt D11 T2 M2 तस्या; Cg t as in text (for तस्यां). V3 [अ]भवज्ज्येष्ठा; B2 G1 समभवज् (for [इ]यमभवज्). V1 गंगादेवी महाभागा. —^{b}) V3 श्रेष्ठा (for ज्येष्ठा). D2 सुतां (sic) (for सुता) —D10 om. 14^{cd}. —^{c}) D1 च; D2.3.7.11 तु (for [अ]भूत्).

15 ^{a}) D9 तस्य श्रेष्ठां (for अथ ज्येष्ठां). Ś1 D5 9.12 राम (for सर्वे). —^{b}) Dt D6 8 G2.3 M1 Ct देवकार्य-; T2 (*sec. m.*) देवतार्थं; Cm.g k as in text (for देवतार्थ-). Ś1 D5.9 12 देवाः सत्रचिकीर्षवः. —Ś1 wrongly repeats 15^{c}-16^{b} after 21^{ab}. —^{d}) G4 त्रिपथां (submetric); Cm.k.t as in text (for त्रिपथगां).

G. I 37 18 B. I. 35. 17 L. I. 32. 23

दद‍ौ धर्मेण हिमवांस्तनयां लोकपावनीम् ।
स्वच्छन्दपथगां गङ्गां त्रैलोक्यहितकाम्यया ॥ १६
प्रतिगृह्य त्रिलोकार्थं त्रिलोकहितकारिणः ।
गङ्गामादाय तेऽगच्छन्कृतार्थेनान्तरात्मना ॥ १७
या चान्या शैलदुहिता कन्यासीद्रघुनन्दन ।
उग्रं सा व्रतमास्थाय तपस्तेपे तपोधना ॥ १८
उग्रेण तपसा युक्तां ददौ शैलवरः सुताम् ।
रुद्रायाप्रतिरूपाय उमां लोकनमस्कृताम् ॥ १९
एते ते शैलराजस्य सुते लोकनमस्कृते ।
गङ्गा च सरितां श्रेष्ठा उमा देवी च राघव ॥ २०
एतत्ते सर्वमाख्यातं यथा त्रिपथगा नदी ।
खं गता प्रथमं तात गतिं गतिमतां वर ॥ २१

इति श्रीरामायणे बालकाण्डे चतुस्त्रिंशः सर्गः ॥ ३४ ॥

16 Ś1 repeats 16^{ab} (cf. v.l. 15). —^{ab}) D5 हि*-वांस्; T3 हि सुरांस्; G3 भगवांस् (for हिमवांस्). M2 तनयां हिमवाँल् (by transp.). D5.9.12 -भाविनीं (for -पावनीम्). —For 15–16^{b}, Ñ2 V B D1–3.7.10.11.13 M4 subst.:

802* अथ ज्येष्ठां हिमवतः सुतां गङ्गामनिन्दिताम् ।
वरयाञ्चक्रिरे देवा आत्मकार्यचिकीर्षवः ।
ददौ चापि स धर्मेण तेभ्यस्त्रैलोक्यपावनीम् ।

[D10 om. l. 1. —(l. 1) V4 हि हिमवान् (for हिमवत). V3 कन्यां (for सुतां). V4 दातुमुपचक्रमे (hypermetric), D3 श्रेष्ठाम°, D7 ज्येष्ठाम° (for गङ्गामनिन्दिताम्). —(l. 2) D10 वरण चक्रिरे. V3 B1 D7 आत्मकार्यः M4 स्वात्मकाम- (for आत्मकार्य-). B2 -चिकीर्षया (for -चिकीर्षव). —(l. 3) V1 स्व- (for स). M4 transp. चापि and स. D11 धर्मात्मा (for धर्मेण). V1 D11 -पावनां (for -पावनीम्).]

—^{c}) Ś1 D5.11.12 स्वच्छां त्रिपथगां(D11 °*), D3 °गा; Cm.g.k.t as in text (for स्वच्छन्दपथगां). Ñ2 V B D1–3.7.10.13 M4 देवीं (for गङ्गां). —G3 damaged from म्य in 16^{d} up to त्रि in 17^{a}. —^{d}) Ñ2 V B D10.13 सुतां गंगां(Ñ2 V1 °गा) महानदीं; D1 2 देवपत्नीं महानदीं; M4 सतीं गंगां महायशाः.

17 D3.7.12 om. (D12 hapl.?) 17^{ab}. G3 damaged up to त्रि in 17^{a} (cf. v.l. 16). —^{a}) Ś1 D5.9 तु°; Ñ2 V B2–4 D13 M4 च गंगां ते; D1.2 10 च तां गंगां; D14 T1.2 G2 4 M1 ततो देवास्; Ct as in text (for त्रिलोकार्थं). B1 प्रगृह्य च ततो देवा; D11 संप्रगृह्य च तां देवीं. —^{b}) D4 5 T2 Cm त्रैलोक्य-; Cg as in text (for त्रिलोक-). Ś1 D5 -काम्यया; Dt D6.8 -कांक्षिणः; Cm.g as in text (for -कारिणः). Ñ2 V B2–4 D1.2.10.11.13 M4 त्रैलोक्य(M4 त्रिलोक)पथचारिणीं; B1 गंगां त्रैलोक्यचारिणीं. —^{cd}) Ś1 D3.5 7.9 12 ते जग्मुर्; D14 T1.2 G M1.2 वै गच्छन्; M3 चागच्छन् (for तेऽगच्छन्). ❀ Cm: गच्छन् आगच्छन् ।; Ct: पुत्रोत्पत्त्यर्थमगच्छन् । ❀ Ś1 D3.5.7.12 कृतार्था(D3 7 °र्थै)स्त्वंतरात्मभिः (for ^{d}). Ñ2 V B D1.2.10 11.13 M4 यथागतं ययुर्देवास्ततः(D13 °दा) पूर्णमनोरथाः.

18 ^{a}) V2 B1.3 D13 सा (for या). Ñ2 V B D2.3.5.7.9–13 M4 सु; D1 om. (submetric) (for च). Ñ2 V B D1.10 11.13 M4 शैलेंद्र-; D14 illeg. (for [अ]न्या शैल-). D3 -सुदिता; D5.11 12 -तनया (for -दुहिता). Ś1 यावत्सा शैलतनया. —^{b}) Cg.t कन्या (as in text). Ñ2 V B D1–3.7.10.11 13 M4 द्वितीया (for कन्यासीद्). —^{c}) Ct उग्रं (as in text). Dt D6.8 उग्रं सु-; D11 सा चोग्रं (for उग्रं सा). Ñ2 V3 B3.4 D3 7 सोग्रं (by transp.) व्रत(V3 तप)मुपाश्रित्य (D3.7 °विश्य); V1.2.4 B1.2 D1.2 उग्रं (V1 सा सु; D1 साग्रं; D2 सौमं) व्रतमुपाविश्य; D10.13 सेयं (D13 औग्रं) व्रतमुपाश्रित्य. —^{d}) D11 सुमध्यमा; D14 (before corr. as in text) °धन (for तपोधना).

19 ^{a}) Ñ2 V B D1–3 7.10.11.13 ताम(D3 °*)त्यु(V1 2 °त्यु)ग्रतपःसिद्धां; M4 अत्युग्रतपसः सिद्धां. —^{b}) Ś1 -पतिः (for -वरः) —Note hiatus between ^{c} and ^{d}. —^{c}) D14 illeg. from द्रा to ति. Ś1 D5.12 °वीर्याय; Ñ2 V B D10 11 13 याचमानाय; D1–3 7 M4 याचते(D2 °*) पत्नीम्; Cg as in text (for [अ]प्रतिरूपाय) —^{d}) B1 रुद्रां; B4 इमां; D2 3 उमा-; D11 पत्नीं (for उमां). V2 नाक-; M3 लोके (for लोक-). Ś1 D5 9.12 लोकसंपूजितामुमां (Ś1 °तां सुतां).

20 D14 reads 20^{ab} in marg. —^{a}) Ñ2 V B1.3 4 D10.11 13 इत्येते; B2 इत्येवं; D1 एवं ते; D2 3.7 उभे ते; G3 एते हि; G4 एतत्ते (sic) (for एते ते). M4 एवमेते शैलभर्तुः. —^{b}) Ñ2 V B D1.10 11 13 M4 राम बभूवतुः (for लोकनमस्कृते). Ś1 D2 5.12 उभे(D2 कन्ये) सु(D5 तु) दयि(D2 °यदि [by metathesis])ते सुते; D3.7 कन्ये समुदिते शुभे. —D7 om. 20^{c}–21^{b}. Note hiatus between ^{c} and ^{d}. —^{c}) V4 D6.14 T3 गंगां (sic) V4 श्रेष्ठां (sic). —^{d}) Ś1 D5.12 देवी चोमा रघूत्तम; Ñ2 V1 3 B D1–3.10 13 M4 देवी(B1 °वा)नां चा(B1 D13 M4 °नाम)प्युमा वरा; V2 देवानां च उमा वरा; V4 देवतानामुमा वरा; D11 देवी नाम उमा वरा.

21 D7 om. 21^{ab} (cf. v.l. 20). —^{b}) Dt D6.8 T3 Ck.t °गामिनी; Cm as in text (for त्रिपथगा नदी). —After 21^{ab}, Ś1 wrongly repeats 15^{c}–16^{b}. —Ś1 om. 21^{cd}.

३५

उक्तवाक्ये मुनौ तस्मिन्नुभौ राघवलक्ष्मणौ ।
प्रतिनन्द्य कथां वीरावूचतुर्मुनिपुंगवम् ॥ १
धर्मयुक्तमिदं ब्रह्मन्कथितं परमं त्वया ।
दुहितुः शैलराजस्य ज्येष्ठाया वक्तुमर्हसि ।
विस्तरं विस्तरज्ञोऽसि दिव्यमानुषसंभवम् ॥ २
त्रीन्पथो हेतुना केन पावयेल्लोकपावनी ॥ ३
कथं गङ्गा त्रिपथगा विश्रुता सरिदुत्तमा ।
त्रिषु लोकेषु धर्मज्ञ कर्मभिः कैः समन्विता ॥ ४ G I 38. 5 B I. 36 4 L I 33 5

—^{c}) D3 5 7 9 11 12 गां; Cr.m g k.t as in text (for खं). D14 illeg. from ग to थ. D3–5 7 11 12 T3 राम; D9 नाम; Ck तावत् (for तात). —^{d}) Cr m g.k.t गतिं (as in text) D4 वरा (for वर) D3 5.7.9.11 12 गंगा मतिमतां वर. —For 21, Ñ2 V B D1–3 10 11.13 M4 (D3 11 for 21^{ab}) subst. :

803* तत्र पावयितुं लोकानिमांस्त्रीन्स्वेन तेजसा ।
गङ्गा प्रवर्तते राम सर्वभूतहिते रता ।

[(l. 1) D3 तत (for तत्र). Ñ2 पारयितु (for पावयितु). D1–3 11 M4 त्रीनिमान् (by transp.). V1 स्वे* (for स्वेन). V4 त्रीन्वै***स्वतेजसा (for the post. half). —(l 2) D1 M4 °वृते (for प्रवर्तते). B2 (m. also as above) D2 -लोक- (for -भूत-). M4 सर्वलोकनमस्कृता (for the post. half).]

—After 21, Dt D4 6 8 9.14 S (except M4) Cm g (Ck.t comm on l. 2 only) ins. :

804* सैषा सुरनदी रम्या शैलेन्द्रस्य सुता तदा ।
सुरलोकं समारूढा विपापा जलवाहिनी ।

[D6 8 om. l. 1 —(l. 1) G1 सुरम्या विमला (for सुरनदी रम्या). D4 तथा (for तदा). —(l. 2) D14 T2 विपाप-. G4 [अ]जस्र- (for जल-).]

D9 cont., D3 5 7 11 12 ins after 21

805* उमा च देवं भर्तारं संप्राप्ता च सुमध्यमा ।

[D3 उवाच (sic) (for उमा च). D3 7 देवी (for देवं). D9 उमादेवी च स्रष्टार (for the prior half) D3 संधात्य (sic) (for संप्राप्ता). D3.7.9 रुद्रमव्यय (for च सुमध्यमा).]

Colophon. —*Kāṇḍa name* : Ś1 Ñ2 V1 Dt D4 10.12 om. V2–4 B D11 आदि°; D1 3 अयोध्या°. —*Sarga name* : Ś1 Ñ2 V B D1–3.5.7.10–12 गंगोत्पत्तिः; D9 गंगावतारः. —*Sarga no.* (figures, words or both). Ś1 V1 4 B1.4 D3.5 11 om. Ñ2 B2 3 D10 37, V2 39, V3 36, Dt D4 6 8. 12 14 S 35, D1 7 28, D2 29, D9 38. D13 बालकांडे-त्पत्तिः सप्तत्रिंशः (dash indicates lacuna). —After colophon, T2 G1.2.4 M2 conclude with श्रीरामाय नमः; G3 श्रीमते रामानुजाय नमः.

35

☞ Ñ1 missing sarga 35 (cf. v l. I. 33 8).

1 ^{b}) Ś1 D5 9 12 M3.4 तौ राम- (for राघव-). —^{c}) D4 अभि°; T3 °संध्य (for प्रतिनन्द्य). D9 एताम् (for वीराव्). —^{d}) Ś1 D5 12 M4 अब्रूतां (for ऊचतुर्).

2 ^{a}) Ś1 D5 12 युक्तरूपम्; D9(before corr.)ब्रह्म°; T3 धर° (sic), Cm.g as in text (for धर्मयुक्तम्). D9 रम्यं (for ब्रह्मन्) —^{b}) Ś1 D5.9.12 M4 मधुराक्षरं (for परमं त्वया). —After 2^{ab}, Ś1 D5.9.12 ins. l. 3 of 806*. —^{d}) D9 reads ज्येष्ठाया in marg. —T3 om. 2^{ef} —^{e}) D9 देव देव्या या (for विस्तरज्ञोऽसि) —^{f}) Dt -मानस- (for -मानुष-). Ś1 D5 12 कथानां दिवि चेह च; D9 विश्रुता सरिदुत्तमा (= 4^{b}), M4 कथानां देवमानुषे. —After 2, Ś1 D5 12 M4 (om. l. 4) ins. l 4-6 of 806*.

3 ^{a}) T3 त्रिपथो, Cr.m.g.k t त्रीन्पथो (as in text). —^{b}) Dt D6(before corr. प्रावयेल्) 8 M3 Cg k.t प्लावयेल्; Cgp भावयेल् (for पावयेल्). D9 M3 °पाविनी (for लोकपावनी).

4 For 1-4^{b}, Ñ2 (Ñ1 missing) V B D1–3.7.10 11.13 subst , while Ś1 D5.12 (all read l. 3 after 2^{ab}) ins. l. 3-6, M4 l. 5-6 after 2 and all subst. l. 7-8 for 3^{a}–4^{b}; D9 ins. l. 3 only (om all others) after 2^{ab} .

806* उक्तवाक्ये मुनौ तस्मिन्रामः पप्रच्छ तं पुनः ।
विश्वामित्रं सुखासीनं महात्मानं कृताञ्जलिः ।
कथेयं कथिता ब्रह्मन्पुण्यश्रवणकीर्तना ।
या त्वया तां पुनः श्रोतुमिच्छामि बहुविस्तराम् ।
उमा केनाभवद्देवी कौमारव्रतचारिणी । [5]
अवाप देवप्रवरं पतिं भूतमहेश्वरम् ।
हेतुना केन चैवेयं गङ्गा त्रिपथगाभवत् ।
कथं देवनदी चेयं मानुष्यं समुपागता ।

[M4 om. l. 1-4. Ś1 D5.12 om. l. 1-2. —(l. 1) D1–3 7.11 उक्त(D2 °क्त)वाक्य. D1–3 7 तु तं(D1 ते)मत्वा; D11 तु तमथो (for मुनौ तस्मिन्) D1–3.7 11 पुनरपृच्छत (D2 °त; D11 °ते) (for पप्रच्छ तं पुन). —(l. 2) V4 transp. सुखासीन and महात्मानं. V1 कृताजलिरिदं वच (for the post. half). —Ś1 D5 12 read l. 3 after 2^{ab}. —(l. 3) D9 हृष्टा (for ब्रह्मन्). V4 -कीर्तिनी; D2 3 -कीर्तन; D5 -कीर्तनात्, D9 -कीर्तिना (for -कीर्तना). —(l. 4) V2 सा°; D3 7 °तु; D11 त्वयाख्यातां (for या त्वया तां). D1–3.7.11 ब्रह्मन् (for श्रोतुम्). V4 B2 -विस्तर (for -विस्तराम्). D1–3 7.11 श्रोतुमिच्छामि विस्तरात् (for the post. half) Ś1 D5 12 पुनस्ता श्रोतुमिच्छामि त्वत्तोहं बहुविस्तर (Ś1 °रां). —For ins. see below —D2 reads l. 5-8 after 4^{cd}. —(l. 5) D12 [अ]भ.द्. V3 गौरी (for देवी). Ś1 °धारिणी, Ñ2 V4 D2 5.10–13 कौमार(D2 कुमारी)ब्रह्मचारिणी;

G. I 38. 5
B. I 36 4
L. I. 33 5

तथा ब्रुवति काकुत्स्थे विश्वामित्रस्तपोधनः ।
निखिलेन कथां सर्वामृषिमध्ये न्यवेदयत् ॥ ५
पुरा राम कृतोद्वाहः शितिकण्ठो महातपाः ।
दृष्ट्वा च स्पृहया देवीं मैथुनायोपचक्रमे ॥ ६
शितिकण्ठस्य देवस्य दिव्यं वर्षशतं गतम् ।
न चापि तनयो राम तस्यामासीत्परंतप ॥ ७
ततो देवाः समुद्विग्नाः पितामहपुरोगमाः ।
यदिहोत्पद्यते भूतं कस्तत्प्रतिसहिष्यते ॥ ८
अभिगम्य सुराः सर्वे प्रणिपत्येदमब्रुवन् ।
देवदेव महादेव लोकस्यास्य हिते रत ।
सुराणां प्रणिपातेन प्रसादं कर्तुमर्हसि ॥ ९

D3 कौमा°, M4 °चारिणी (for the post half). —(l. 6) Ś1 D1–3 5.7 11 12 M4 अवाप्य (for अवाप). D3 देवप्र°र. D1.13 M4 °देव; D2.3 पतिदेव-(D2 °*), D7 °देव- (for पति भूत-) —(l. 7) V4 °गामिनी; B1 गां गता त्रिपथाभवत् (for the post. half) —(l 8) V3 भूत्वा; D1 त्वेय (for चेय). Ñ2 V1–3 B D10 13 मानुषान् (V1 2 B1 °षं) (for मानुष्यं). V4 मर्त्यलोकमुपागता, D1–3 7 11 M4 मानुष लोकमाग(M4 °श्रि)ता (for the post half)]

Ś1 D5 12 cont., while D2 ins. after l. 4 of 806*.

807* कथं त्रिपथगा गङ्गा प्रोच्यते देवमानुषैः ।
[D2 देवमानुष. cf. l. 7 of 806*.]

—D1.3 7 M4 om. (hapl.?) 4^{cd}. —^{c}) D9 (before corr) विश्व- (for त्रिपु). V2 4 D6 T3 धर्मज्ञा; D13 विख्याता (for धर्मज्ञ). —^{d}) T2 M3 समन्विताः; Ct °ता (as in text). Ś1 Ñ2 V B D2 5 10–13 कैश्च धर्मै(D2 पुण्यै)रधि(Ś1 Ñ2 D2.5.12 °नु)ष्ठिता. —After 4^{cd}, D2 reads l 5-8 of 806*.

5 ^{a}) Ñ2 V B D1–3.7.10 11.13 M4 एवं; G1.3 इति; Cm g as in text (for तथा) D13 काकुत्स्थो. Ś1 D5 12 तथा तयोस्तु ब्रुवतोर्. —^{b}) Ś1 Ñ2 V B2–4 D1.5.10.12 13 महातपाः; B1 मेहापथाः (sic), D2 G1 महामुनिः; D3 7 M4 महायशाः (for तपोधनः). —^{c}) Ñ2 V B D1–3 7.10 13 M4 विस्तरेण; Cm.g k.t as in text (for निखिलेन). Ś1 D5 12 दिव्याम्; Ñ2 V1–3 B D1–3 7.10 11 13 M4 एतां; V4 एनां; Cg as in text (for सर्वाम्). —^{d}) Ś1 D3 5.7 12 ततोब्रवीत्; D9 निवेदयत् (for न्यवेदयत्). Ñ2 V B D1.2.10 11.13 M4 व्या-(V1 M4 आ)ख्यातुमुपचक्रमे.

6 ^{a}) D1 श्रुत्वा (for पुरा). D1 कृतोद्वाहं. —^{b}) V2 °कंठ-; D14 T1 2 G4 नील° (for शितिकण्ठो). D1 शितिकंठमुमापतिं. —^{c}) Dt D6 8.9(before corr. as in text) भगवान्; Cg as in text (for स्पृहया). D6 G2 देवी; Ck as in text (for देवीं) Ś1 (marg. as in D6 also) Ñ2 V B D2.5 10–13 M4 उमा च(D2 उवाच; M4 उमां वि) स्पर्द्धया देवी(B4 D2 M4 °वीं); D1 उमापि च तथा देवो; D3.7 उमा चास्य प्रिया देवी. —^{d}) Ś1 Ñ2 V1–3 B D1–3 5 7. 10–13 [उ]प(Ś1 °*, B1 [अ]भि)जग्मतुः; V4 [उ]पचक्रतुः; Cg as in text (for [उ]पचक्रमे). —After 6, Ś1 (marg.) Dt D6.8 M3 (*inf. lin. sec. m.*) ins., while D4 ins. after 7^{ab}:

808* तस्य संक्रीडमानस्य महादेवस्य धीमतः ।
[Ś1 च स्पर्ध° (for संक्रीडमानस्य)]

7 ^{a}) V1 D5 शितिकंठश्च. Ś1 Ñ2 V1 3 4 B D1.2.5.10–13 देव्याश्च; D3.7 देव्यास्तु; Cm as in text (for देवस्य) —^{b}) T2 वर्षं; Cg as in text (for वर्ष-). —After 7^{ab}, Dt G1 3 ins.

809* एवं मन्मथयुद्धे तु तयोर्नासीत्पराजयः ।

—D4 ins. 808* after 7^{ab}. —^{c}) M4 [अ]स्यां (for [अ]पि) T3 ∗म; M1 नाम (for राम) —^{d}) G4 परंतप. M4 तस्यासीत्परमं तपः. —For 7^{cd}, Ś1 Ñ2 V B D1–3.5.7. 10–13 subst.

810* न चैवैकतरस्यासीत्तयो राम पराजयः ।

[Ś1 D2 11 12 [अ]न्यतरस्य; D1 तस्यास्तस्य; D5 [अ]नतरस्य (for [ए]कतरस्य). V4 न चै∗कतमस्यासीत्; D3.7 न चैव ग्लानिरभवत् (for the prior half). Ñ2 B1 3 4 D5 ततो; D2 तपो; D3.7 न च (for तयो). D1 पर जय.]

8 ^{a}) Dt D6.8 सर्वे; Cm.g.k as in text (for ततो). Dt D4.6 8 9 G1 3 Cgp k.t समुद्युक्ताः; T3 सगंधर्वाः; Cg.tp as in text (for समुद्विग्नाः) Ś1 Ñ2 V B D1–3 5 7.10–13 ततो देवा(D13 °व्या)ययु(B4 °दु [sic])श्चितां. —After 8^{ab}, B3 ins.:

811* कथं भवेद्विरामश्च अनयोरेव सांप्रतम् ।

—^{c}) Ś1 D1 5 12 यदि चो(D1 वो)त्प(Ś1 °*)त्स्यते; Ñ2 V B D3 7.10 11 13 यदत्रोत्पत्स्य(V1 °त्स्ये)ते; Cm g t as in text (for यदिहोत्पद्यते). ❀ Ck यदि लोकवदेवपुत्ररूपमुत्पद्यते । ❀ Ś1 D5 12 पुत्रः; V2 वीरः; D3.7 रूपं; M2 भूता(sic) (for भूतं). —^{d}) Dt D8 T3 G4 M3 °सहिष्यति; Cr m g k t as in text (for प्रतिसहिष्यते). Ś1 D3 5.7 12 सोढा कस्तं(D5 transp.)भविष्यति; Ñ2 V1 2 4 B D1 2 10 11.13 सोढा को(B4 क)स्य भविष्यति; V3 सोढा कस्य भवेदिति; D9 कस्तु तं प्रसहिष्यति.

9 ^{a}) Ś1 Ñ2 V B D2.3 5.7 10–13 तेभिगम्य; M4 इत्युपेत्य; Cg k as in text (for अभिगम्य). D2 [अ]ब्रुवन्सर्वे; D11 कृतोद्वाहं (for सुराः सर्वे) D1 उपेत्य सहिताः सर्वे. —^{b}) Ś1 Ñ2 V B D2 5.10.12 13 वृषध्वजं; M3(before corr.) [इ]दमब्रवीत् (for [इ]दमब्रुवन्). D1.3 7 रुद्रं(D1 सुरा) वचनमब्रुवन्; D11 शितिकंठ(sic)उमापतिं. —After 9^{ab}, Ñ2 V B D10.11.13 ins.

न लोका धारयिष्यन्ति तव तेजः सुरोत्तम ।
ब्राह्मेण तपसा युक्तो देव्या सह तपश्चर ॥ १०
त्रैलोक्यहितकामार्थं तेजस्तेजसि धारय ।
रक्ष सर्वानिमाँल्लोकान्नालोकं कर्तुमर्हसि ॥ ११
देवतानां वचः श्रुत्वा सर्वलोकमहेश्वरः ।
बाढमित्यब्रवीत्सर्वान्पुनश्चेदमुवाच ह ॥ १२
धारयिष्याम्यहं तेजस्तेजस्येव सहोमया ।
त्रिदशाः पृथिवी चैव निर्वाणमधिगच्छतु ॥ १३

G 1 38 18
B. 1. 36. 13
L. 1. 33 16

812* शितिकण्ठं महात्मानमिदं वचनमब्रुवन् ।

[B4 D13 शितिकठ-. D11 प्रणिपत्य तत सर्वे (for the prior half). D11 सुरा (for इद). D13 अब्रवीत्.]

—^{c}) D5.12 देव(D12 °वं)देवं; T3 धनदेन (sic), Cg as in text (for देवदेव). Ñ2 V B1–3(marg. as in text) D5.10.12.13 महाभाग(D5.12 °गं), D1–3.7 11 M4 नमस्तेस्तु; G1.3 महाबाहो (for महादेव). ❀ Cg . देवदेवेत्यनेन महादेवशब्दार्थ उक्तः। ❀ —^{d}) Ś1 Ñ2 V B D5 10 12.13 सर्वभूत-; D1–3.7.11 M3.4 सर्वलोक- (for लोकस्यास्य). V4 D1.3.9 M4 रतः; D5.12 रतं (for रत). —^{e}) D7 T3 G2 प्रतिपातेन; Cg प्रणि° (as in text). ❀ Ck : प्रणिपातोऽनन्यगतिकतया तत्पादमूलपतनम् । ❀

10 For 10-12, Ñ2 V B D1–3.7.10 11.13 M4 subst. 813*. Ś1 om. 10-11^{b}. —^{a}) G2 लोक(sic), G4 लोकान् ; Ck.t as in text (for लोका). —^{b}) G1 देव- (for तव). D5.12 [अ]पत्यं; T3 देवस् (sic), Cg.k as in text (for तेजः). D12 सुरोत्तमं. —^{c}) Dt D4.6.8.9 ब्राह्म्येण; Cg.k.t ब्राह्मेण (as in text). D5 12 ब्रह्मचर्येण संयुक्तो.

11 D12 om (hapl.) 11-12^{b}. Ś1 om. 11^{ab} (cf. v.l. 10). —^{a}) D5 -काम्यस्त्वं; G2 M1 -काम्यार्थं; Cg as in text (for -कामार्थं). —^{b}) D5 तेजो धारय तेजसा. —^{cd}) D4 नालोकान् ; D9 आरोग्यं; Ck.t as in text (for नालोकं). Ś1 वयं च शरणं याता न लोकान्हंतुमर्हसि. —D5 subst. l. 12 of 813* for 11^{cd}.

12 D12 om 12^{ab} (cf. v.l. 11). —^{b}) T3 Cgp -पितामहः; Cg as in text (for -महेश्वरः). —^{c}) M3 देवान् (for सर्वान्). —^{d}) G2 हा (for ह). —For 10-12, Ñ2 V B D1–3.7.10.11.13 M4 subst.; D5 subst. l. 12 only for 11^{cd} .

813* न तेऽपत्यं धारयितुं शक्तेयं पृथिवी विभो ।
न लोकाः सर्वशश्रेमे सोढुं ते वीर्यसंभवम् ।
आत्मनैवात्मनस्तेजस्त्वं धारयितुमर्हसि ।
सहान्यैव देव्या त्वं ब्रह्मचारी भवेश्वर ।
अस्माकं च धरायाश्च लोकानां चानुकम्पया ।
धारयात्मभवं तेजः स्वयमेवोमया सह ।
मिश्रतां हि गतं तेजः तवोमायाश्च शंकर ।
सादयेदपि लोकांस्त्रीन्सदेवर्षिनरोरगान् ।
तस्मात्त्वं धारयात्मानं त्रैलोक्यहितकाम्यया ।
ब्रह्मचर्येण संयुक्तो देव्या सह तपश्चर ।
त्रैलोक्यहितकामस्त्वं तेजो धारय तेजसा ।
रक्ष लोकानिमान्देव न लोकान्हन्तुमर्हसि ।
इति तेषां वचः श्रुत्वा देवानां भगवाञ्शिवः ।
शिवेन मनसा युक्तो देवान्वचनमब्रवीत् ।

[D2.10 om l. 1–3 (hapl.) and 10–11 D13 om. l 7–11. Ñ2 V B D1.11 M4 om. l. 10–11. —(l 1) D3 *भो; D13 प्रभो (for विभो). —(l 2) V2 सर्वं वा(श)शक्ता . V4 चैव सर्वेमी (for सर्वशश्रेमे). D11 न हि शक्ता सुराश्रेमे (for the prior half). M4 रोढु (for सोढु). D1 3.7 M4 [अ]पत्य- (for वीर्य-). —(l. 4) D10 च (for [ए]व). M4 देवा (for देव्या). V4 महेश्वर ; D3 भवेनेश्वर (sic) (for भवेश्वर). —(l. 5) B4 D3.7 M4 om. third च. D11 हिताय वे; D13 [अ]पि काम्यया (for [अ]नुकम्पया). —(l. 6) D3 धा:य. V1 [आ]से भवं, V2 [आ]त्मभवस् (both sic) (for [आ]त्मभव). —Ñ2 om. (hapl.) from the post. half of l. 6 up to the prior half of l. 7. B1 समुद्भूत सहोमया (for the post. half). —(l. 7) V2 B1 मिश्रितां; B2–4 D2 मिश्रित; M4 मित्रता (for मिश्रतां). V2.3 D11 च (for हि). D2 द्वयोस् (for गत). B1 शकर·. —(l 8) V3 दारयेदपि; D3 7 दहेद्वापि (for सादयेदपि). B4 सदैवर्षि-; D11 सर्वर्षिश्च (for सदेवर्षि-). D3 -पुरोगमान् ; D7 -महोरगान् (for -नरोरगान्). D2 सहयक्षामरोरगान् ; M4 सहदेवर्षिदानवान् (for the post. half). —(l. 9) D3 *ल्लोक्य-; D7 त्रैलोक- (for त्रैलोक्य-). —For l. 10 cf. 10^{cd}. —(l. 12) V1 B4 देवान् (for देव). V1 om न (submetric) V3 B3 D2 3.7 लोक (for लोकान्). —(l. 13) D3 भवाना (for देवाना). —(l. 14) B4 म*सा (for मनसा). D3 repeats (ditto.)वचनम्.]

13 Ś1 D5.12 om. 13. —^{b}) Ñ2 V2–4 B D1–3 7.10.11.13 समुद्गतं; V1 मुहूर्तं तु; Dt D6 8 तेजसैव; D14 G2 तेजस्यैव; M4 शैलपुत्र्या (for तेजस्येव). —M4 om. (hapl. ?) 13^{c}–25. T3 om. 13^{d}–16^{c}. D1 reads 13^{cd} after 18. —^{cd}) D1–3 7 पृथिव्या सह सर्वेपि (D1.2 ते सर्वे) (for ^{c}). D7 निर्माणम् . D1 °जग्मथुः (sic), D2–4.7 °गच्छथ(D4 °त); G4 Ck अभि° (for अधिगच्छतु) D1 (gloss) निर्वाणं सुराः ते सर्वे देवाः. M2 अधिगच्छतु निर्वाणं पृथिवी त्रिदशा अपि (by transp. except अपि). —For 13^{cd}, Ñ2 V B D10.11.13 subst :

814* निर्वृता भवतेत्येवं पुनश्चेदमुवाच ह ।

[V1.3.4 D11.13 निवृत्ता, V2 D10 निर्वृत्ता. V3 तु (for [इ]ति). D13 मुनीश् (for पुनश्). B1 [ए]वन् (for [इ]दम्).]
—After 13, D2 reads 19^{ab} as in D1 repeating it in its proper place and ins. thereafter ref. शिव उवाच.

G 1 38 18
B 1 36 14
- 1 33 17

यदिदं क्षुभितं स्थानान्मम तेजो ह्यनुत्तमम् ।
धारयिष्यति कस्तन्मे ब्रुवन्तु सुरसत्तमाः ॥ १४

एवमुक्तास्ततो देवाः प्रत्यूचुर्वृषभध्वजम् ।
यत्तेजः क्षुभितं ह्येतत्तद्धरा धारयिष्यति ॥ १५

एवमुक्तः सुरपतिः प्रमुमोच महीतले ।
तेजसा पृथिवी येन व्याप्ता सगिरिकानना ॥ १६

ततो देवाः पुनरिदमूचुश्चाथ हुताशनम् ।
प्रविश त्वं महातेजो रौद्रं वायुसमन्वितः ॥ १७

तदग्निना पुनर्व्याप्तं संजातः श्वेतपर्वतः ।
दिव्यं शरवणं चैव पावकादित्यसंनिभम् ।
यत्र जातो महातेजाः कार्तिकेयोऽग्निसंभवः ॥ १८

अथोमां च शिवं चैव देवाः सर्षिगणास्तदा ।
पूजयामासुरत्यर्थं सुप्रीतमनसस्ततः ॥ १९

14 T3 M4 om. 14 (cf. v.l. 13). —^{a}) D1 यतश्च; D13 यच्चेदं; G2 तदिदं; Cm g.k.t as in text (for यदिदं). Ś1 क्षोभितं; D3 प्रच्युतं (for क्षुभितं). D1 तेजः; G4 स्थानं; Cm g.k.t as in text (for स्थानान्). D7 यदि प्रमुच्य तं स्थानान्. —^{b}) V1 [अ]ति-; M2 तु (for हि). D1 स्वस्थानोद्भूतमुत्तमं. —^{c}) D14 धारयिष्यसि. D1 शूरः; D3 7 तं वै; D12 तं भो (for तन्मे). —^{d}) Ś1 Ñ2 V B D1.2 5.10–13 प्रोच्यतां; M2 ब्रूयतत् (sic), Cg as in text (for ब्रुवन्तु). T2 मुनिसत्तमाः. D3 7 इति वः सत्यमीरितं.

15 T3 M4 om. 15 (cf. v.l. 13). —^{a}) D3.7 तं प्रत्यूचुस् (for एवमुक्तास्). D7 तदा (for ततो). —^{b}) V3 पप्रच्छुर् (for प्रत्यूचुर्). D3 7 भगवंतं वृष(D3 वृषभ- [hypermetric])ध्वजं. —^{c}) Ś1 Ñ2 V B2 3 D2 3.5.7 10–13 यत्तव; B1 यच्च ते; B4 यत्र तत्; D1 यतश्च (for यत्तेजः). Ś1 क्षोभितं; D3 7 [अ]द्य च्युतं (for क्षुभितं). Ś1 Ñ2 V B D1–3 5.7.10.12.13 तेजस् (D1 °जो); Dt D4(marg.) 6.8 ह्यद्य; D11 स्थानात्; M2 तेद्य; M3 यद्यत् (for ह्येतत्). —^{d}) V3 तत्त्वं हि; V4 तत्त्वं वै; D9 धरा च (for तद्धरा). V3 4 धारयिष्यसि (sic). D1 धारयिष्यति ते धरा.

16 M4 om. 16; T3 om 16^{abc} (for both cf. v.l. 13) —^{a}) Ñ2 V B D10 11 13 सुरश्रे(B4 °ज्ये)ष्ठः; D1 (marg. gloss)शिवः; Cg k as in text (for सुरपतिः). —D12 om 16^{b}–17^{b} —^{b}) V2 प्रमुमोद च (hypermetric). Ś1 Ñ2 V B Dt D (except D8.12 14) M2 महाबलः (for महीतले). —^{c}) Ś1 Ñ2 V1–3 B D1–3 5 7 11 13 तेजस्तत्; Cm g.k as in text (for तेजसा). V4 D9 तेन; D10 सर्वा (for येन) —^{d}) Ś1 D5 व्याप्तं तद्गिरिकाननं.

17 M4 om 17, D12 om. 17^{ab} (cf. v.l. 13 and 16 respy.). —^{a}) Ś1 D5 सुरपतिं; D11 पुन ब्रह्मरिदं (sic), G1.3 सगंधर्वाः (for पुनरिदम्) —^{b}) Ś1 D2 3.5 7 प्रोचुः; G1 3 पुनर्; G4 ह्यूचुश्; Cg as in text (for ऊचुश्). Ś1 Ñ2 V B D1 3 5 7 10.11.13 सर्वे; Dt D6 8 चापि; D2 देवं; G1 3 ऊचुर्; M3 चैव (for चाथ). —^{c}) Ś1 Dt D6 8.9 G1.3 M2 3 आविश; D11 प्रविश्यं (sic), Cm k as in text (for प्रविश). V3 4 B1 D9 T3 G1 महातेजा. D2 विग्रस त्वहं तेजो (sic). —^{d}) V1 2 D5 9 -समन्वितं; D3.7 -समीरितः; Cg k.t as in text (for -समन्वितः).

18 M4 om 18 (cf. v.l. 13). —^{a}) V4 B3 (marg. also) Dt D9 11 तदाग्निना; D1 तमग्निना; D3 तदसिना (sic); Cg.t as in text (for तदग्निना). D2 कृतं वाक्यं; D3 7 प्लुतं व्याप्तं (for पुनर्व्याप्तं). —^{b}) Ś1 D2.13 स जातः; Ñ2 V2–4 B (B3 marg also as in V1) तज्जातः; V1 D11 तज्जातं; Dt D6 8 G4 M2 3 संजातं; D10 तत्तेजः (for संजातः). V1 Dt D6 8 T2 G4 M2.3 °पर्वतं; D3 7 तेन° (for श्वेतपर्वतः). Cg as in text (for ^{b}). ❀ Ct उक्ताग्निना चालनपूर्वकप्रवेशात्तत्तेजोबद्धं सत्केवलश्वेतपर्वतरूपं जातं तद्रूपं तेजो। ❀ —^{c}) V2 °बलं; V4 °वरं; D1 (gloss) करकं; D2 शिखरिणं; T3 च वरणं; Cg.k t as in text (for शरवणं). —V4 om. (hapl) 18^{d}–19^{a}. —^{d}) D1 शतक- (for पावक-). Ś1 D1.3.5.7 11-13 -वर्चसं; B2 -सप्रभं; B3 (marg. also as in text) -संभवं (for -संनिभम्). D2 पावकाद्दिव्यतेजसं; Ck.t as in text (for ^{d}) —Ñ2 V1–3 B1 D10 om. 18^{ef}. —G4 repeats consecutively 18^{ef}. —^{e}) G1 तेजो; Ck as in text (for जातो) G2 महादेवाः (for महातेजाः). —^{f}) D3 [अ]सि°; D4 14 T °संनिभः; G1 3 महाबलः; Cg as in text (for ऽग्निसंभवः) B2 4 कार्तिकोप्य(B4 °*)ग्निसंभवः. ❀ Ck: अग्निना…धृत्वा मोक्ष्यमाणत्वादग्निसंभवत्वम्।; Ct: किंचित्कालं धृतत्वात्कार्तिकेयत्ववदेवाग्निसंभवत्वं बोध्यम्। ❀ —After 18, D1 reads 13^{cd}.

19 M4 om. 19, V4 om. 19^{a}, D2 reads first time 19^{ab} after 13 (cf v.l. 13 and 18) —^{a}) Ś1 Ñ2 V1–3 B D2.3 5.7 10–13 ततो देवीं (D2 3 °वी) (for अथोमां च). G2 शिरं(sic) (for शिवं). D1 उक्तवाक्यं शिवं देवास्. —^{b}) Dt D3 6–8 तथा (for तदा) Ñ2 V B D10 13 सर्वेभ्य(B4 °अ)पूजयन्; D3 ऋषि°; M3 सुर° (for सर्षिगणास्तदा) D1 ततः सर्वेभ्यपूजयन्. —^{d}) Dt D6 8 9 T3 G1 3 M2.3 Ck तदा; D4 तथा (for ततः). Ś1 D2.3 5 7 12 सुरा(D5 °राः) सुरपतिं(D2 °तिस्) तदा (D2 7 °था); D11 बद्धांजलिपुटास्तदा. —For 19^{cd}, Ñ2 V B D1.10 13 subst., while D2 3.7.11 ins after 19:

815* प्रह्वानतशिरःकायाः साधु साध्विति चाब्रुवन् ।

[V2 4 भूम्यान(V4 °ग)त-, B4 प्रक्षानत-(sic) (for प्रह्वानत-).]

अथ शैलसुता राम त्रिदशानिदमब्रवीत् ।
समन्युरशपत्सर्वान्क्रोधसंरक्तलोचना ॥ २०

यस्मान्निवारिता चैव संगता पुत्रकाम्यया ।
अपत्यं स्वेषु दारेषु नोत्पादयितुमर्हथ ।
अद्य प्रभृति युष्माकमप्रजाः सन्तु पत्नयः ॥ २१

एवमुक्त्वा सुरान्सर्वाञ्शशाप पृथिवीमपि ।
अवने नैकरूपा त्वं बहुभार्या भविष्यसि ॥ २२
न च पुत्रकृतां प्रीतिं मत्क्रोधकलुषीकृता ।
प्राप्स्यसि त्वं सुदुर्मेधे मम पुत्रमनिच्छती ॥ २३
तान्सर्वान्व्रीडितान्दृष्ट्वा सुरान्सुरपतिस्तदा ।
गमनायोपचक्राम दिशं वरुणपालिताम् ॥ २४ G I 38. 29 B I 36 25 L I 33. 28

20 M4 om. 20 (cf v l 13). — ^{b}) Ñ2 V B D1–3 7 10 11 13 अभिवीक्ष्य तान् (for इदमब्रवीत्). Ś1 D5 12 सर्वानेव तदा (D12 महा) सुरान्. — After 20^{ab}, D14 T1.2 G2 4 M1 3 ins.

816* अप्रियस्य कृतस्याद्य फलं प्राप्स्यथ मे सुराः ।
इत्युक्त्वा सलिलं गृह्य पार्वती भास्करप्रभम् ।

[M3 reads l. 1 *inf lin. sec. m.* — (l. 1) G4 अप्रीतस्य. T2 क्रियस्य, M1 तु तस्य (for कृतस्य). M3 हे (for मे). — M3 om. l 2. — (l. 2) K (ed) भास्करप्रभा.]

— ^{c}) B4 अभश्त् (for अशपत्). Ś1 D5 9 12 देवी (for सर्वान्). V4 शशाप त्रिदशान्देवी. — ^{d}) Ś1 D5 9 12 रोषात् (for क्रोध-).

21 M4 om. 21 (cf v l 13). Ś1 D5.9.12 om. 21^{ab}. — ^{a}) T3 विघातिता; G1.3 M2 निवारितश्च; Cg.k as in text (for निवारिता). Dt D4.6 8 [अ]हं (for [ए]व). — ^{b}) T3 संतति (sic); G1.3 M2 संगमः (for संगता). G1 3 पुत्रकांक्षया. — For 21^{ab}, Ñ2 V B D10.11.13 subst. l. 1 of 818*. — D11 om. 21^{cd}. — ^{c}) Ñ2 B3 (marg. also as in text) .4 D10 च स्व (B4 सु) दारेषु (for स्वेषु दारेषु). — ^{d}) Ś1 D5.9 12 युष्माकं न भविष्यति; Ñ2 V B D10 13 यूयं नोत्पादयिष्यथ. ❀ Cg k · तस्माद्यूयमपि (Ck om. यूयमपि) अपत्यं नोत्पादयिष्यथ । ❀ — Ñ2 V B D10.13 om. 21^{ef}. — For 21^{ef}, Ś1 D5 9 11 12 subst. :

817* भार्याश्च वोऽद्य प्रभृति भविष्यन्त्यप्रजाः सुराः ।

[Ś1 भार्ययाद्य प्रभृति वै (sic) (for the prior half). D11 भविष्य-]

— For 21, D1–3 7 subst., while Ñ2 V B D10.11.13 subst. l. 1 only for 21^{ab}

818* यस्मादपत्यं सदृशममरा मम नेच्छथ ।
युष्माकमपि तस्माद्धि न प्रजास्यन्ति पत्नयः ।

[(l. 1) V1 सदृशमपत्यम् (by transp.). V4 जात हि मम; B1 मम जात हि (for अमरा मम). Ñ2 B3 (marg. also नेच्छत) .4 D10 13 नो (B4 D10 ना) भवत् (for नेच्छथ). D1–3.7 11 नैच्छध्वममरा मम (for the post. half)]

— After 21, Dt D4 T3 G1 M2 ins. .

819* पत्न्यो न जनयिष्यन्ति ह्यद्य प्रभृति चात्मजान् ।

[Dt D4 (with hiatus) आत्मजान्, T3 वा°; M2 चात्मनि (for चात्मजान्)]

22 M4 om 22 (cf v l. 13). V4 om. 22–23^{b}. — ^{a}) Ñ2 V1–3 B D10.13 उक्त्वा (V1 °क्तं) चैवं (B4 °व), D1 (marg. also as in text)–3.7.11 एवं शप्त्वा; Ct as in text (for एवमुक्त्वा). D12 om. सुरान्. B4 om सर्वान्. — ^{c}) D14 नैव (for नैक-). T2 [अ]पि (for त्वं). Ś1 D5.9.11.12 ए (D9 नै) करूपावनि त्वं (Ś1 °वने त्वं, D11 °च नित्यं) च. — ^{d}) Ś1 D5 9.11.12 -भोज्या; Cg t as in text (for -भार्या) D9 G1 भविष्यति. — For 22^{cd}, Ñ2 V1–3 B D1–3 7.10 13 subst., while D11 ins. after 22^{ab}.

820* त्वमप्यूषरसंकीर्णा भविष्यसि वसुन्धरे ।

[B4 त्वयम् (sic) (for त्वम्). B1 [उ]पल- (for [ऊ]षर-) D1.2 -सकीर्णे. D10 त्वमप्युरव (sic) सकीर्णा (for the prior half).]

23 M4 om. 23, V4 om. 23^{ab} (cf. v l. 13 and 22 respy.). — ^{a}) Ś1 Ñ2 V1–3 B D1–3.5.7.9–13 [अ]पत्य- (D12 °※), Cg.k.t as in text (for पुत्र-) Ś1 मैत्रीं (for प्रीतिं). — ^{b}) V1 तत्क्रोध-; M3 मत्कोप- (for मत्क्रोध-). V1 2 G2 -कृतां (for -कृता). — ^{c}) Dt D6 8 प्राप्स्यसे, Cg k °सि (as in text). — ^{d}) Dt अनि·ती; T2 अनिच्छसि; Cg k t as in text (for अनिच्छती). — For 23^{cd}, Ś1 D5 9.11 12 subst. .

821* ममापत्यमनिच्छन्ती चैवं त्वमपि लप्स्यसे ।

[D5 12 अनिच्छतीम्; D9 अनीप्सती (for अनिच्छन्ती). D5 12 एव; D9 जातु (for चैव). D9 लिप्स्यते (sic), D12 लप्स्यते (for लप्स्यसे). D11 प्राप्स्यसि त्वं च सुद (वसुध) रे (for the post. half).]

— Thereafter Ś1 (marg.) ins. षट्त्रिंशोऽध्यायः.

24 M4 om. 24 (cf. v l. 13). — ^{a}) Dt D6.8 Ck.t पीडितान्; D4 T3 व्यथितान्; D14 व्रीह्लितान्; T1 2 G M1–3 व्रीळितान्; Cg as in text (for व्रीडितान्). Ś1 D5 9 12 तां दृष्ट्वा व्रीडितां देवीम् — ^{b}) Ś1 D5.9.12 उमां (for सुरान्). — For 23^{c}–24^{b}, Ñ2 V B D1–3.7 10 13 subst., while D11 subst. l. 2 only for 24^{ab} ·

822* प्राप्स्यसि त्वमभीप्सन्ती न चापत्यमभीप्सितम् ।
तां दृष्ट्वा व्यथितां देवीमुमां देवो महेश्वरः ।

B. I. 38. 30 B. I 36. 26 L. I. 33. 28 स गत्वा तप आतिष्ठत्पार्श्वे तस्योत्तरे गिरेः ।
हिमवत्प्रभवे शृङ्गे सह देव्या महेश्वरः ॥ २५

एष ते विस्तरो राम शैलपुत्र्या निवेदितः ।
गङ्गायाः प्रभवं चैव शृणु मे सहलक्ष्मणः ॥ २६

इति श्रीरामायणे बालकाण्डे पञ्चत्रिंशः सर्गः ॥ ३५ ॥

[(l. 1) V1 नैव वसुधे (hypermetric), B1 अपीच्छंती; D1.7 अनीप्सति, D3 अनीसत· (sic) (for अभीप्सन्ती). V4 om. न (submetric). D1–3.7 मम (for न च). V1 मनसेपितं (sic) (for अभीप्सितम्).—(l. 2) B4 om., D1–3.7 एवं (for देवीम्). D1.2 सुरासुरमहेश्वर·; D3.7 सुरासुरनमस्कृतां (for the post. half).]

—^{c}) Ś1 D5.9.12 मतिं चक्रे; Cg.k.t as in text (for [उ]पचक्राम). Ñ2 V B D1–3.7.10.11.13 गंतुं समुपचक्राम (D1 °मुर् [sic]).

25 M4 om. 25 (cf. v.l. 13).—^{ab}) D11 आदिष्टद्; D12 आति*द् (for आतिष्ठत्) D14 T1 G4 Cm गिरौ; T3 दिशि; Cg.k.t as in text (for गिरेः). Ś1 Ñ2 V B D5.9–13 उत्तमं शंसितव्रतः (V3 °तं) (for ^{b}). D1–3.7 तस्योत्तरे दिशाभागे तप आ (D1 प्रा; D2 चा) तिष्ठदुत्तमं.—D6 om (hapl.) from प्रभवे up to गङ्गायाः in 26^{c}.—^{c}) V1 प्र**; V2 प्रवृते; M3 प्रमुखे; Cm.g as in text (for प्रभवे). ❀ Ct. हिमवत्प्रभवाख्ये शृंगे। ❀ Ñ2 V B3.4 D10 दिव्ये; B1 देशे (for शृङ्गे)—^{d}) G2 देव्या सह (by transp) D1–3.7 ततो देवः सहोमया.

26 D6 om. up to गङ्गायाः (cf v.l. 25).—^{a}) D1–3.7.11 M4 इति; Cg.t as in text (for एष). D13 व्यस्तरो (sic). M4 रा* (for राम). G1.3 एतत्ते राम चरितं.—^{b}) B4 शैलपुत्र (sic). G1.3 निवेदितं; Cm g.k t °तः (as in text).—^{c}) V3 कार्त्स्न्येन (for गङ्गायाः). Ś1 V1.2.4 B D5.10.12.13 शृणु कार्त्स्न्ये (B1 कृत्स्ने) न; V3 lacuna, T1.2 G2.4 M1.3 °चापि (for प्रभवं चैव).—^{d}) Ś1 Ñ2 V1.2 B D5.12 प्रभावं; V3.4 D10.13 प्रभवं (for शृणु मे). Ś1 त्वं स°; D5 शृणु° (sic) (for सहलक्ष्मणः).—For 26^{cd}, D1–3.7.11 M4 subst.:

823* उमायाः शृणु गङ्गाया विस्तरं त्ववतारणे ।

[D11 वदतो मम; M4 त्वमत. पर (for त्ववतारणे). D3.7 सर्वि-संघ· सलक्ष्मण· (for the post. half).]

—After 26, B3 ins.:

824* यं श्रुत्वा च नरो याति कैवल्यं स्थानमेव हि ।

B3 D2.3.7.11 cont., whereas Ś1 Ñ2 B2 (marg.).4 D5.10.13 ins. after 26:

825* कुमारसंभवं चैव बह्वर्थं सुरपूजितम् ।

[D3 कुमारसभ* वै च (for the prior half). D2 सु*पूजितः.]

Colophon. Ś1 D5.12 om (sarga cont.).—*Kāṇḍa name*: Ñ2 V1.4 D4.10 om V2.3 B आदि°; D1.3 अयोध्या°.—After Kānda name, B2.4 ins बालचरिते.—*Sarga name*: Ñ2 V B D9.10 उमामाहात्म्यं (D9 °चरितं); D1–3.7 देव (D2 °व्याः) प्रसूतिर्.—*Sarga no.* (figures, words or both): V1.4 B1.4 D3.11 om. Ñ2 B2.3 38, V2 40, V3 37, Dt D4.6.8.14 36, D1.7 29, D2 30, D9 39. D13 इत्यार्षे-यणे-कांडे उमा-नाम 38 (dash indicates lacuna).—After colophon, T2 G1.2.4 M2 conclude with श्रीरामाय नमः; G3 श्रीमते रामानुजाय नमः.

३६

तप्यमाने तपो देवे देवाः सर्षिगणाः पुरा ।
सेनापतिमभीप्सन्तः पितामहमुपागमन् ॥ १
ततोऽब्रुवन्सुराः सर्वे भगवन्तं पितामहम् ।
प्रणिपत्य शुभं वाक्यं सेन्द्राः साग्निपुरोगमाः ॥ २
यो नः सेनापतिर्देव दत्तो भगवता पुरा ।
स तपः परमास्थाय तप्यते स्म सहोमया ॥ ३
यदत्रानन्तरं कार्यं लोकानां हितकाम्यया ।
संविधत्स्व विधानज्ञ त्वं हि नः परमा गतिः ॥ ४
देवतानां वचः श्रुत्वा सर्वलोकपितामहः ।
सान्त्वयन्मधुरैर्वाक्यैस्त्रिदशानिदमब्रवीत् ॥ ५
शैलपुत्र्या यदुक्तं तन्न प्रजास्यथ पत्निषु ।
तस्या वचनमक्लिष्टं सत्यमेव न संशयः ॥ ६
इयमाकाशगा गङ्गा यस्यां पुत्रं हुताशनः ।
जनयिष्यति देवानां सेनापतिमरिंदमम् ॥ ७   G. I. 39. 8 / B. I. 37. 7 / L. I. 34. 8

36

☞ Ñ1 missing sarga 36 (cf. v l. I. 33 8). Ś1 D5.12 continue the previous sarga.

1 ^{ab}) Dt D6 8 T3 तदा; D5 12 महा- (for तपो). Cm.t देवे (as in text). Ś1 तप्यमानं तदा देवं (for ^{a}). T3 तदा; M3 (after corr. *sec. m.*) पुनः (for पुरा). Dt D6 8 सेंद्राः साग्निपुरोगमाः (for ^{b} [= 2^{d}]). Ctp सेंद्राः (for देवाः), and सर्षिगणाः पुरा (as in text) Ñ2 V B D1–3 7.10,11.13 M4 तप(B4 D7 °त)स्तप्य(V2 M4 °प)ति देवेशे त्र्यंबके विबुधास्ततः. —^{c}) D13 सेनापत्यम्. D1 3.7 अविंदंतः (for अभीप्सन्तः).

2 ^{a}) Ś1 Ñ2 V B D5 10–13 अब्रुवंश्च (for ततोऽब्रुवन्). D1–3 7 M4 तेब्रुवंस्त्रिदशास्तत्र. —G1 3 om. 2^{bc}. —^{b}) D1–3.7 M4 समुपेत्य (for भगवन्तं). —^{c}) Ś1 D5 11.12 शुभां वाणीं; Ñ2 V B D10 13 [अं]जलिं बद्ध्वा; Dt D6 8 सुरा राम; D1–3 7 M4 [अं]जलि(M4 °लिं)प्रह्वाः; D4 Cg सुराः सर्वे; T3 सहेंद्रेण (for शुभं वाक्यं). ❀ Ct · अत्र 'सुराः सर्वे' इति पुनरुक्तम्। अतःपाठान्तरमन्वेषणीयम्। द्वितीयार्धे 'सुराराम' इति पाठः रामसंबोधनं चैतत्। ❀ —^{d}) Ñ2 V B D10.13 °वह्नि-; D1 2 °चाग्नि-; D3.7 °अग्नि-; T3 देवाः°; M4 सेंद्रवह्नि- (for सेन्द्राः साग्नि-). Cm.g साग्निपुरोगमाः (as in text). Ś1 D5.11.12 सुबद्धांजलिकुड्मलाः.

3 ^{a}) Dt D6.8.14 M1 2 Cm.k t येन; D3.7 यतः; Cg as in text (for यो नः). Ś1 B4 देवः; D7.11 देवा (sic) (for देव). —^{b}) Ś1 D5.12 कृतो (for दत्तो). —After 3^{ab}, D4 ins

826* स न जातोऽद्य भगवन्नस्मद्वैरिनिबर्हणः ।
तत्पिता भगवाञ्शर्वो हिमवच्छिखरालयः ।

—^{c}) Ñ2 V B D1–3.7 10 11 13 M4 स ब्रह्मचर्यम् ; M2 °पुनर् ; Cm तपः परमम् ; Ct as in text (for स तपः परम्). D2 आ*य (for आस्थाय). —^{d}) Ñ2 V B D1–3.7.10.11 13 M4 तपस्तेपे; D9 °च; Cg.k as in text (for तप्यते स्म). Ś1 D5.12 स्थितः सुमहदद्भुतं.

4 ^{a}) Ñ2 B3 (m. also as in text) D10 अप्यत्रांतरं (for अत्रानन्तरं). —^{b}) Ñ2 V B D1–3 7 10 13 M4 सर्व(V3 °र्वं)लोकपितामह(V4 D1 3 °हः). —^{c}) Ś1 D5.11 12 M4 तद् (for सं-). Cg.t संविधत्स्व (as in text), Ck संनिधत्स्व. G1 3 विधानज्ञस्. Ñ2 V B D1 13 तत्कुरुष्व(V4 °ध्वं) भृशार्तानां; D2.3.7 तद्विधत्स्व भृशार्तानां; D10 तत्कुरुष्वेह शांतानां.

5 ^{a}) Ñ2 V B D4 9–11.13 M4 देवानां वचनं (D11 च वचः). —^{b}) Ś1 D5 ब्रह्मा; D12 ब्रह्म- (for सर्व-) Ñ2 V B D1–3.7 10 11.13 -नमस्कृतः (for -पितामहः) —^{c}) Ś1 D5 12 सांत्वयञ्श्लक्ष्णया वाचा; Ñ2 V B D1–3 7 10.11.13 M4 ब्रह्मा मधुरया वाचा. —^{d}) D12 *दशान्. G2 M1 वाक्यम् (for इदम्). D2 इद*ब्रवीत्.

6 For 6–11, Ñ2 V B D10 13 subst. 827*. —^{a}) Ś1 D5 12 प्रयुक्ताः स्थ (Ś1 स्म); D1–3.7 M4 यदुक्ताः स्थ; D11 प्रयुक्तं यत्, M3 °क्तं नो; Cm g as in text (for यदुक्तं तन्). —^{b}) Dt D6 8 Ct प्रजाः स्वासु; M3 प्रजाह्य(*inf. lin. sec. m.*)थ (for प्रजास्यथ). Ś1 D1–3 5 7.11 12 प्रजा(D5 पुत्रो) वो न (Ś1 नो वो) भविष्यति; D9 न प्रजा स्यात्सपत्निषु; M2 अप्रजाः स स्वपत्निषु (sic), M4 न पत्नीषु प्रजास्यथ (by transp.). —^{c}) T3 G2 M1 अक्लीबं; Cm g.k.t as in text (for अक्लिष्टं). Ś1 पत्नीष्विति च चादिष्टं; D1–3 5.7 12 पत्नीष्विति वचोक्लि(D5.12 °श्लि)ष्टं; D11 पत्नीष्विति वचः पूर्वं. —^{d}) M3 एतन् (for एव). Ś1 D1–3 5.7 11 12 त(D3 तत [ditto.])त्सत्यं नात्र संशयः; Cg as in text (for ^{d}). ❀ Ck : यद्यस्मात् शैलपुत्र्या अप्रजा भविष्यथेत्युक्तं तस्मात् न प्रजाः सन्ति वः अत एव वः पत्नयश्चाप्रजाः। छान्दस इकारान्तप्रयुक्तजस् गुणः।; Ct · यद्यस्माच्छैलपुत्र्या अप्रजा भविष्यथ इत्युक्तं तत्तस्माद्युष्माकं स्वासु पत्नीषु न प्रजाः सन्तीति शेषः। पत्निष्विति ह्रस्वत्वं छान्दसम्। यतस्तस्या वचनमक्लिष्टममोघम्। एवं च 'प्रजास्यथ' इति पाठकल्पना छान्दसत्वकल्पना च विफलैव। ❀ —After 6, D1–3 7 ins. l 2 of 827*.

7 For 7–11, D1 2 11 M4 subst l. 3–12 of 827*. —^{a}) D12 येवयम् (sic) (for इयम्) Ś1 D5 येयमाकाशगंगेयम् (D5 °गाप्सु); D6 8 इयमाकाशगंगा च. —^{b}) M2.3 यस्याः; Ck.t यस्यां (as in text). Ś1 D5 9 12 उ(D9 ह्यु

G. I 39 9
B I 37 8
L. I 34 8

ज्येष्ठा शैलेन्द्रदुहिता मानयिष्यति तं सुतम् ।
उमायास्तद्बहुमतं भविष्यति न संशयः ॥ ८
तच्छ्रुत्वा वचनं तस्य कृतार्था रघुनन्दन ।
प्रणिपत्य सुराः सर्वे पितामहमपूजयन् ॥ ९
ते गत्वा पर्वतं राम कैलासं धातुमण्डितम् ।
अग्निं नियोजयामासुः पुत्रार्थं सर्वदेवताः ॥ १०
देवकार्यमिदं देव समाधत्स्व हुताशन ।
शैलपुत्र्यां महातेजो गङ्गायां तेज उत्सृज ॥ ११
देवतानां प्रतिज्ञाय गङ्गामभ्येत्य पावकः ।
गर्भं धारय वै देवि देवतानामिदं प्रियम् ॥ १२
इत्येतद्वचनं श्रुत्वा दिव्यं रूपमधारयत् ।
स तस्या महिमां दृष्ट्वा समन्ताद्वकीर्यत ॥ १३
समन्ततस्तदा देवीमभ्यषिञ्चत पावकः ।
सर्वस्रोतांसि पूर्णानि गङ्गाया रघुनन्दन ॥ १४

[to avoid hiatus])पसृत्य हुताशनं. —For 7^{ab}, D3.7 subst. l 3–4 of 827*. —^{d}) G2 सेनापतिर् (sic). G4 अनुत्तमं (for अरिंदमम्).

8 D3 7 om. 8^{ab}. —^{b}) Ś1 D5.12 G1 जन°; **C**m.g.k.t as in text (for मानयिष्यति). Ś1 D5.12 यं; D4 T3 **C**m.g तत् (for तं). —^{c}) Ś1 बहुमतो. D3.5.7.9.12 स उ(D5 शत [sic])माया बहुमतो.

9 For 9–11, D3.7 subst. l 7–12 of 827*. —^{a}) M3 तस्य तद्वचनं श्रुत्वा (by transp.).

10 ^{a}) Ś1 D5.12 गत्वा तु (for ते गत्वा). Dt D6.8 परमं (for पर्वतं). ❀ **C**k : ते कैलासपर्वतं गत्वेति शेषः ।; **C**t : कैलासपर्वतं गत्वेत्यन्वयः। ❀ —^{b}) Ś1 D5.12 रत्न- (for धातु-). G1.3 -भूषितं (for -मण्डितम्). —^{d}) T2 (after corr. *sec. m.* as in text) -देवाः (submetric), **C**v.m.g -दैवताः (for -देवताः).

11 ^{ab}) **C**g संविधत्स्व. Ś1 D5.12 देवतानां कृते साधु पुत्रं जनय पावक. —^{c}) D14 T1.2 G1 -पुत्र्या; G2 -पुत्रा (sic); **C**t as in text (for -पुत्र्यां). Ś1 D5.12 -भा(D12 *)ग; D9 G1 -तेजा; **C**g k.t as in text (for -तेजो). —^{d}) D5.12 तेज (D12 °*) उत्तमं. G1 गंगायास्तीरमुत्तय. ❀ **C**k : शैलपुत्र्यास्तेज उत्सृजेति । ❀ —Ñ2 (Ñ1 missing) V B D10.13 subst. for 6–11; D1.2(both ins. l. 2 after 6).11 M4 subst. l. 3–12 for 7–11, while D3.7 ins l. 2 after 6, subst. l. 3 and 4 for 7^{ab} and l. 7–12 for 9–11 .

827* (6) यथा हि यूयमुमया शप्ताः सासूयया पुरा ।
तथा तद्वचनं देवा न शक्यं कर्तुमन्यथा ।
(7^{ab}) इयं त्वाकाशगङ्गा या शैलराजसुतापरा ।
उमाया भगिनी ज्येष्ठा ततोऽपत्यं हुताशनः ।
(7^{cd}) जनयित्वात्मवीर्येण तेजसानुपमद्युतिः ।
भविष्यति स वः श्रीमान्सेनापतिरभीप्सितः ।
(9) एतच्छ्रुत्वा वचो देवाः प्रणिपत्य पितामहम् ।
प्रहृष्टमनसः सर्वे कृतार्थाः पुनराययुः ।
(10) ततः कैलासशिखरमागत्य सहिताः सुराः ।
अग्निं विज्ञापयामासुर्गङ्गां च रघुनन्दन ।
(11) हितार्थमग्ने लोकानामपत्योत्पादनं कुरु ।
आकाशपथचारिण्या संभूय सह गङ्गया ।

[D1–3.7 om. l. 1; D11 M4 om. l. 1 and 2 —(l. 1) V2 संसूयया (sic). —(l. 2) D1 तस्यास्; D3.7 यथा (for तथा). B3 (m. also as above) D3 7.10 श्रुत्वा (for देवा). D7 शक्त (sic) (for शक्य). B1 वक्तुम् (for कर्तुम्). —(l. 3) Ñ2 B1.3 D13 -गा गगा; V4 °वै (for -गङ्गा या). D1–3.7.11 M4 इय त्वा(D11 M4 चा)काशमाश्रित्य (for the prior half). —(l. 4) V1 गगा (for ज्येष्ठा). B2 तत्रा°; D1 (with hiatus) अतो°; D2 आप्यापत्य (sic), D3 7 (with hiatus) उपसृत्य; M4 सा ह्य° (for ततोऽपत्यं). D2.7 11 M4 हुताशनात् (D7 °नं [sic]). —D3 7 om. l. 5 and 6. —(l. 5) Ñ2 V2–4 D1 13 जनयतु(V4 D13 °ति), B2 जनयिता, B3 जनयन् (for जनयित्वा). V3 [अ]थ (for [आ]त्म-). D11 M4 जनयिष्यति(D11 °ति हि [hypermetric]) वीर्येण (for the prior half). V2 परम- (for [अ]नुपम-). M4 -द्युतिं. Ñ2 B3 (m. also as above) D10 13 तपसा परमद्युति° (for the post. half). —(l. 6) V1 B2 D1.2 11 M4 स भविष्यति (by transp.). V2 सुत°; B1 D13 च स (D13 स च [by transp.]) (for स वः). V4 सभविष्यति श्रीमान् (submetric) (for the prior half). —(l. 8) Ñ2 -वचस (for -मनस°). D11 रघुनदन; M4 °गमन् (for पुनरायगु°). —(l. 9) D1–3.7 11 आरुह्य, M4 आगम्य (for आगत्य) —(l. 10) V1 अग्निर् (sic) (for अग्नि). V4 वह्नि (sic) (for गङ्गां). —(l 11) V1 हितं त्वम् (for हितार्थम्). D3 11 अग्ने, D10 सर्व- (for अग्ने). —(l 12) V4 -[उ]परि- (for -पथ-). D11 सहित°; D13 संभूत (sic) (for सभूय).]

12 ^{a}) Ñ2 V B D10 13 तथेति च; D1–3 7.11 M4 तत्तथेति; all **C**s as in text (for देवतानां). —^{b}) Ś1 D5.12 प्रोवाच (for अभ्येत्य). Ñ2 V B D1–3.7 10 11 13 M4 वचस्तेषां हुताशनः(D2 °नं [sic]). —^{cd}) G1 2 देहि (for देवि). Ñ2 V B D1–3.7 10.11 13 M4 उवाच गंगां मत्तेजो धार्यतामिति राघव.

13 M4 om. 13 and 14. —^{a}) D4 **C**m g तस्य°; D14 T1 2 G2 4 M1 अग्नेस्तु (for इत्येतद्). Ś1 D5.12 कर्तव्यमिति सा श्रुत्वा. —^{b}) G1.4 दिव्य-; **C**g.k t as in text (for दिव्यं). Ś1 D5.12 गर्भम् (for रूपम्). —^{c}) Ś1 D5.9.12 दृष्ट्वा तं महिमानं सा. —^{d}) Ś1 D12 अन्वकीर्यत; Dt D6 8 T1 **C**k t अवशीर्यत; D9 एव कीर्यते; **C**r.m.g अवकीर्यत (as in text).

14 M4 om. 14 (cf. v.l. 13). —^{a}) Ś1 D5.9 12 च तां; G1 ततो; G3 तु तां (for तदा). —^{b}) D5.12 अभिषिंच-

तमुवाच ततो गङ्गा सर्वदेवपुरोहितम् ।
अशक्ता धारणे देव तव तेजः समुद्धतम् ।
दह्यमानाग्निना तेन संप्रव्यथितचेतना ॥ १५

अथाब्रवीदिदं गङ्गां सर्वदेवहुताशनः ।
इह हैमवते पादे गर्भोऽयं संनिवेश्यताम् ॥ १६

श्रुत्वा त्वग्निवचो गङ्गा तं गर्भमतिभास्वरम् ।
उत्ससर्ज महातेजाः स्रोतोभ्यो हि तदानघ ॥ १७

यदस्या निर्गतं तस्मात्तप्तजाम्बूनदप्रभम् ।
काञ्चनं धरणीं प्राप्तं हिरण्यममलं शुभम् ॥ १८

ताम्रं कार्ष्णायसं चैव तैक्ष्ण्यादेवाभिजायत ।
मलं तस्याभवत्तत्र त्रपु सीसकमेव च ॥ १९ G. I. 39. 19 B. I. 37. 20 L. I. 34. 20

(D12 °विचि)त (sic), G1 अभ्यवर्षत; Cm g k.t °षिंचत (as in text).—^{c}) D9 सर्वश्रेयांसि पुण्यानि.—^{d}) Ś1 D5.9.12 तस्या ह्यासन् (Ś1 °सन्वै) नरोत्तम.

15 ^{b}) Dt D6 8 14 T1 2 G2 4 M1.3 (after corr. *inf. lin. sec. m.*) Ct °गमं; Cg k as in text (for -पुरोहितम्).—^{cd}) Ś1 D5 12 शक्ता (D12 °क्त्या) धारयितुं नास्मि (for ^{c}). Dt D6.8 तेजस्तव (by transp.). Ś1 D5 12 14 T1.2 G2 4 M1 3 °द्यतं; Dt D8 °द्धृतं; D9 °द्रुतं; T3 °त्तमं; Ct as in text (for समुद्धतम्). Cv r m तद्धि तेजः समुद्धतं; Cg k.t as in text (for ^{d}).—^{e}) Ś1 D5 12 असौ तु दह्यमानाहं (Ś1 °हा); M4 दह्यमानाना (ditto.) हि तेजोभिः; Cv.r g as in text (for ^{e}).—^{f}) Dt (after corr. as in text) -चेतनां; T3 -चेतसा; Cv.m.g.t as in text (for -चेतना)

16 ^{a}) Ś1 D5.12 तत्र (for गङ्गां).—M4 om. (hapl.) 16^{b}–17^{a} —^{b}) Ś1 D5 12 गंगां देवो; D4 °देवो; T3 °देवी (sic) (for सर्वदेव-). M2 -पुरोहितः; M3 -पुरोगमः; Cm.g k.t as in text (for -हुताशनः).—^{c}) Ś1 साधु; D5.12 गच्छ; T3 इव (sic) (for इह). T2 हैमवती- (sic) (for °वते). Ś1 Dt D5.8 G2 M1.3 पार्श्वे; Cg as in text (for पादे).—^{d}) Ś1 D5.12 गर्भमेनं निवेशय.

17 M4 om 17^{a} (cf. v.l. 16).—^{a}) M2 सा (for तु). Ś1 D5.12 श्रुत्वा तस्यापि वचनं.—^{c}) Ś1 D5 12 तं ससर्ज. Ś1 Dt D4–6.8.9.14 M2.3 (after corr. *sec. m.*) Cg महातेजः; M4 महत्तेजः.—^{d}) Cg.k.t स्रोतोभ्यो (as in text). T3 स्रोतोभ्येह तथानघाः (sic); M4 सासहंती तदा नृप; Cv.r.m cite as in text.—For 13-17, Ñ2 V B D1–3.7.10.11.13 subst.; while M4 subst. l. 1 and 2 for 15^{abcd} and ins. l. 10 after 17.

828* तमुवाच ततो गङ्गा हुताशनमिदं वचः. ।
अशक्ताहं धारयितुं त्वत्तेजो भगवन्निति ।
तामुवाच ततो गङ्गां हुतभुग्भगवान्पुनः ।
प्रगृह्य गङ्गे मत्तेजः शैलेऽस्मिंस्त्व विसर्जय ।
तथेत्युक्त्वा ततो गङ्गा तत्तेजः प्रत्यपद्यत ।
प्रतिगृह्य च सद्योऽभूद्विह्वला मूर्छिता च सा ।
असहन्ती ततो गर्भं तं धारयितुमोजसा ।
कैलासशिखरे राम साग्निरेतः सुषाव तत् ।
अजातसारं प्रस्कन्नं सहसा भूरितेजसम् ।
रम्ये शरवणोद्देशे समुत्सृज्य ततो ययौ ।

[D2 repeats consecutively l 1 and 2.—For l 2, D11 reads the line of 15^{cd} as in Ś1.—(l. 2) M4 न शक्ताह. V4 B3 4 तत्तेजो.—(l. 3) V4 D2.3 7 11 प्रनु: D1 प्रन (sic) (for पुन·)—(l. 4) D3 प्रसह्य (for प्रगृह्य). V2 च (submetric) (for गङ्गे). D10 तेजः (submetric) (for मत्तेज·). D13 शैलेंद्रे (for शैलेऽस्मिन्). Ñ2 B4 तद्; V4 तु; D1.11 न (for त्वं). V2 विपर्यय: (sic) (for विसर्जय). D3 7 समुत्पादय सततिं (for the post. half).—D3 7 om. l 5—(l. 5) B4 प्रणिपत्य च; D1 प्रनिगृह्य तु, D2 प्रत्यगृह्णत; D13 प्रति° (for प्रत्यपद्यत).—(l 6) D13 प्रनिपद्य (for °गृह्य). V4 तदैवाभूद्; D1 2.11 तु तत्तेजो (for च सद्योऽभूद्). D3 7 प्रगृ(D3 °स)ह्य गगा तत्तेजो (for the prior half). D11 विकला (for विह्वला). V1 [उ]रसा; V4 B1 2 [इ]व सा; D2 11 तत; D3 सती; D7 om. (for च सा). D1 मूर्छनां गता.—(l. 7) D3 अस*ती. D3 illeg. र्भं in गर्भं. D1–3.7 सं- (for त). V1 वारयितुम् (for धारयितुम्). D2 अक्षमा (for ओजसा).—(l. 8) D10 सा परितः (hypermetric) (for साग्नि-). V4 -तेज· (for -रेतः). Ñ2 नदापतद्; V2 D1 सुखावह; V3 ससार तद्; V4 समुद्भवद्; D2.7 समुत्(D7 श्रवा)सृजत् (for सुषाव तत्).—D1 reads l. 9 after 20.—(l. 9) B3 (m. also) अगतसार and अजातयामं. Ñ2 V1.2 B1 प्रस्कंदं(V1 °ध); V4 °न्नो (sic); D10 प्रसन्न (for प्रस्कन्नं). D3 7 -तेजस· (sic) (for -तेजसम्).—(l. 10) D2 शरवरोद्देशे.]

18 D3.7 M4 om. 18–20, D2 om. 18—^{a}) D6.14 T3 निर्गते; all Cs as in text (for निर्गतं). Ś1 Ñ2 V B D1.5.10–13 तदिदं and तस्यास् (for यदस्या and तस्माद् respy.).—^{b}) D10 तत्र; D13 तदा (for तप्त-). D1 सुवर्णं रजतं तथा; all Cs as in text (for ^{b}).—D1 om. 18^{cd}.—^{c}) V2 B2 3 G1.3 M3 कांचनीं; all Cs as in text (for काञ्चनं).—^{d}) Ś1 Ñ2 V B D5.9–13 चा(V2 3 अ)भवत्तदा (Ś1 °त्तथा; V2 °त्पुरा); Dt D6 8 G1.3 M3 अतुलप्रभं; Cv.g.t as in text (for अमलं शुभम्). ❀ Cv.r : रजतेऽपि हिरण्यशब्दो वर्तते ।; Ck . हिरण्यशब्दः स्वर्णरजतसाधारणः । ❀

19 Before 19, D2 reads 21 and 22. D3.7 M4 om. 19 (cf. v. l. 18).—^{a}) G1.2 M1 कृष्णायसं; Cv.m.g कार्ष्णायसं (as in text). Ś1 Ñ2 V B D2.5.10–13 ताम्रं कृष्णा(B1 कांशा[sic])यसं चापि (D11 °पिक्रमा[sic]); D1 कृष्णायसं चापि वक्त्राद्.—^{b}) Ś1 V1.3 B1 D5.9.11–13 वक्त्राद्; Ñ2 V4 B2–4 D10 रक्ताद्; V2 त्यक्तम्; D2 मुक्तद् (sic); G3 तैक्ष्ण्यम्; Cv.r.m.g.t as in text (for

तदेतद्धरणीं प्राप्य नानाधातुरवर्धत ॥ २०
निक्षिप्तमात्रे गर्भे तु तेजोभिरभिरञ्जितम् ।
सर्वं पर्वतसंनद्धं सौवर्णमभवद्वनम् ॥ २१
जातरूपमिति ख्यातं तदा प्रभृति राघव ।
सुवर्णं पुरुषव्याघ्र हुताशनसमप्रभम् ॥ २२
तं कुमारं ततो जातं सेन्द्राः सहमरुद्गणाः ।
क्षीरसंभावनार्थाय कृत्तिकाः समयोजयन् ॥ २३
ताः क्षीरं जातमात्रस्य कृत्वा समयमुत्तमम् ।
ददुः पुत्रोऽयमस्माकं सर्वासामिति निश्चिताः ॥ २४
ततस्तु देवताः सर्वाः कार्तिकेय इति ब्रुवन् ।
पुत्रस्त्रैलोक्यविख्यातो भविष्यति न संशयः ॥ २५
तेषां तद्वचनं श्रुत्वा स्कन्नं गर्भपरिस्रवे ।
स्नापयन्परया लक्ष्म्या दीप्यमानमिवानलम् ॥ २६

तैक्ष्ण्याद्). Ś1 Ñ2 V B D2 5.9–13 एतद्जायत(Ś1 °ते); D14 T1 2 G M1 2 एवाभिजायते; M3 Cg एवाभ्यजायत. D1 एव एवोपपद्यते —[c]) Ś1 V B D1 2.5.11–13 °चापि(D1 °थ), Ñ2 D10 मलतश्च (for मलं तस्य) —[d]) V2 रंगं; D1 Cv त्रपुं; G1 *पु (for त्रपु) D9 तत्पुरीषकमुच्यते.

20 Ñ2 V B D3.7 10 13 M4 om. 20 (for D3 7 M4 cf. v l 18). —[a]) D1.2 M2 एव; D9 एवं (for एतद्). D11 धरणीं (ditto.). —[b]) Ś1 D1 2 5 9.11.12 नानाधातुत्वमागतं. —After 20, D1 reads. l. 9 of 828*, D2 ins. 830*.

21 D2 reads 21 and 22 before 19 —[a]) D1–4 (D4 after corr. as in text) 7 विक्षिप्त-; D5 G2 निक्षिप्य; Cm g k t as in text (for निक्षिप्त-) V4 शिखरे; D1.3.7 °च; M4 °थ (for गर्भे तु). —[b]) Ś1 V B1.2 4 D5.11.12 तेजसास्यातु- (Ś1 D5.12 °प्यत; V4 °*तु-, B1 °भ्यतु-; B4 D11 °प्यतु-), D1–3 7 M4 तत्तेजोभ्यतु- (D1.2 °प्यतु-; M4 °राग-) (for तेजोभिरभि-). D5 -संजितं (for -रञ्जितम्). Ñ2 B3 (m. also as in B2) D10.13 तेजसा भूरितेजसि. —[c]) G1 पर्वतं सर्वतं (sic) (for सर्वं). B1 सर्वत्र (for पर्वत-). Ś1 Ñ2 V1.4 B1 4 D9 (before corr.) 10 12 13 G1 M2 -संबद्धं; V2 3 B2 (before corr) 3 -संबंधं; D1 2 7 M4 -शृंगं तत्; D3 -शृंगवत्; D11 सवसंबद्धं (sic); M3 -संपन्नं; Cg.t as in text (for -संनद्धं). —[d]) Ś1 सौभद्रम्; D5 सौबद्धम् (for सौवर्णम्). Ñ2 V B D1 10.11 13 M4 तदा; D2.3.7 ततः (for वनं). —After 21, Ś1 M3 (*inf. lin sec. m.*) ins. :

829* तं देशं तु ततो ब्रह्मा संप्राप्येदमभाषत ।
जातस्य रूपं यत्तस्माज्जातरूपं भविष्यति ।

[(l. 1) Ś1 [ए]तम् (for [इ]दम्). —(l. 2) Ś1 जातरूपस्य.]

22 D2 reads 21 and 22 before 19. —[a]) D3 ख्या* (for ख्यातं). —[b]) Ś1 Ñ2 V1 2 4 B D1–3.5 7.11–13 ततः; Cm.g.k as in text (for तदा). M4 कांचनं (for राघव) —Ś1 D5 12 om. 22[cd]. —[cd]) Ñ2 V B D1–3.7 10.11 13 M4 सुवर्णं(D3 °र्णं) प्रादुरभवद्वह्नितेजोभ(V1 4 B4 D1 2 13 M4 °ऋ)वं शुचि. —After 22, Ñ2 V B D1–(D2 after 20) 3.7.10 11.13 M4 ins.

830* कुमारश्चाभवत्तत्र तरुणार्कसमद्युतिः ।
वह्नितेजोभवः श्रीमान्गङ्गाकुक्षिपरिच्युतः ॥

[(l. 1) D1–3 7 M4 सो (for च) D1–3 (all with hiatus) अरुणार्क-. —(l 2) V1 2 4 B4 D1.2 M4 –[उ]द्भव, V3 [अ]भवच् (for -भव)]

while D4 9 14 S (except M4) Cg k ins

831* तृणवृक्षलतागुल्मं सर्वं भवति काञ्चनम् ।

[M2 तृणगुल्मलतावृक्ष (by transp.) (for the prior half)]

23 [a]) D14 T2 G2 4 M1 तदा, T1 तथा; Cg k t as in text (for ततो). M4 सुकुमारस्य जातस्य. —[b]) Ś1 Ñ2 V B D1–3 5.7 10–13 M4 दृष्ट्वा (M4 तस्य) सेंद्रा (Ś1 D5.12 देवा; D11 देव-); G4 °*, M2 देवास्° (for सेन्द्राः सह-). M4 दिवौकसः (for -मरुद्गणाः). ❀ Cg मरुद्गणाः देवगणाः सह युगपत् । ❀ —[c]) Ñ2 V B D10.13 M4 तदा क्षीर(D10 °*)-प्रदानार्थं; D1–3 7.11 क्षीरसंपादनार्थाय; Cm g k t as in text (for [c]). —[d]) B4 D5 कृत्तिका(D5 °कां). Ś1 V1–3 B D13 M4 सं(V2 ते)न्ययोजयन्(V2 B4 °त् [sic]); D4 8 M3 समपूज(M3 °चोद)यन् ; Cg k.t समयोजयन् (as in text).

24 For subst. cf. v l 27. —[a]) Ś1 D5 12 तत् and -मात्राय (for ताः and -मात्रस्य respy.) —[cd]) Ś1 D5.12 ददौ पुत्रार्थमस्माकं सर्वासां प्रकरिष्यति.

25 [a]) Ś1 Ñ2 V B D5 10–13 ता and ऊचुः (for तु and सर्वाः respy). —[b]) Ś1 D4.5 9 12 M3 कार्तिकेयम्; Cm.g.k.t as in text (for कार्तिकेय). Ś1 D5 12 प्रभुं; Ñ2 V B D10.11 13 प्रभुः; Cm g.k t as in text (for ब्रुवन्). ❀ Cv r इति ब्रुवन् । एतच्च पदद्वयमस्य श्लोकस्यान्ते योज्यम् ।; Cm इति ब्रुवन्निति पदद्वयमस्य श्लोकस्यान्ते न संशय इत्युपरि द्रष्टव्यम् । ❀ —Ś1 D5 12 om 25[cd]. —[c]) Ñ2 V B D10 11 13 पुत्रोयं जगति ख्यातो. —[d]) B2 reads from श in संशयः up to 26 [a] in marg.

26 B2 reads 26[a] in marg (cf. v.l 25). —[a]) Ś1 Ñ2 V B D5 10–13 देवानां ता (Ś1 B2 D5.11.12 °वतानां; V1.4 B1 तद्) वचः श्रुत्वा. —[b]) Ś1 D5 12 सर्वं; Ñ2 V1.4 B D11 13 पूर्वं, V2 3 D10 पूर्व-; D4 G2 (before corr as in text) स्कंदं; Cv m.g.k.t as in text (for स्कन्नं). Ś1 D12 गर्भ. V3 -स्रवः; V4 -स्तरे; G1 -स्रुतं; Cv m g k.t as in text (for -स्रवे). —After 26[ab], D11 ins. :

स्कन्द इत्यब्रुवन्देवाः स्कन्नं गर्भपरिस्रवात् ।
कार्तिकेयं महाभागं काकुत्स्थ ज्वलनोपमम् ॥ २७
प्रादुर्भूतं ततः क्षीरं कृत्तिकानामनुत्तमम् ।
षण्णां षडाननो भूत्वा जग्राह स्तनजं पयः ॥ २८
गृहीत्वा क्षीरमेकाह्ना सुकुमारवपुस्तदा ।
अजयत्स्वेन वीर्येण दैत्यसैन्यगणान्विभुः ॥ २९
सुरसेनागणपतिं ततस्तममलद्युतिम् ।
अभ्यषिञ्चन्सुरगणाः समेत्याग्निपुरोगमाः ॥ ३० G. 1 39. 30 B 1 37. 30 L 1 34. 31

832* गङ्गाम्भसि परिभ्रष्टं त गर्भं सर्वकृत्तिका· ।

—^{c}) G1 तान° (sic) (for स्नापयन्) S1 D5 12 स्नपयामासुरथ तं. —^{d}) Ś1 Dt D4–6 8 9 12 T3 G1 यथानलं (Ś1 D5 12 °रविं).

27 ^{a}) D9 एव (for इति) —^{b}) D4 स्कंदं, Cg as in text (for स्कन्नं). Dt D6 8 G2 M1 Cm g -स्रवे, D4 9 T3 M3 -स्रुतं (for -स्रवात्). ❀ Cg स्कन्नत्वात् स्कन्द इत्यन्वर्थनाम ।; Ck · स्कन्न(न्द before corr)गर्भः परिस्रुतत्वहेतोः स्कन्द इत्यन्वर्थनाम च चक्रुः ।; Ct स्कन्न(·)परिस्रुत इत्यर्थे स्कन्द इति । ❀ —^{c}) Ś1 D11 °यो; V2 कृत्ति° (for कार्तिकेयं). Ś1 V1 B2–4 D5 11 12 °तेजाः (V1 °जं; B2 3 °ज); Ñ2 V2–4 D10 13 महत्तेजः (V3 °जं [sic]), B1 °त्मानं; Dt D6 8 9 G3 M2 3 °बाहुं (for महाभागं) —^{d}) Ś1 D11 °मः; V4 जननो° (sic), D13 °प्रभं (for ज्वलनोपमम्). —D1–3.7 M4 subst. for 24–27, Ñ2 V B D10 11.13 subst. l. 1–2 for 24 and l 6–7 for 26^{c}–27^{b}, while Ś1 D5.12 subst l. 7 only for 27^{ab}

833* ताः क्षीरं तस्य देवस्य समयेन ददुस्तदा ।
स्यादस्माकमयं पुत्रः ख्यातो नाम्नेति राघव ।
तथेति वै तदा देवैस्तत्रोक्त्वा संनियोजिताः ।
कार्तिकेय इति ख्यातः स कुमारस्ततोऽभवत् ।
गङ्गाकुक्षिपरिस्रस्तं तं गर्भं समुपेत्य ताः । [5]
कृत्तिकाः स्कन्दयामासुस्तमादित्यसमद्युतिम् ।
स्कन्द इत्येव तं दृष्ट्वा प्रोचुरप्रतिमौजसम् ।

[(l. 1) D3 तता (sic) (for ता·) D2 3 7 अस्य (for तस्य). V1 D1–3 7 11 M4 बालस्य (for देवस्य) —(l. 2) D2 कृथ्यते (for राघव) V4 ख्यातिमाप्नोति राघव; D3 7 सेनानीरिति कीर्त्यते; M4 ख्यातो नाम्ना भविष्यति (for the post. half). —For ins. see below. —(l. 3) D2 तैस् (for वै). M4 तथा तु चोदितो देवैस् (for the prior half). D2 -प्रहर्षित· (for -नियोजिता). —(l 4) M4 कुमार स (by transp.). —(l. 5) D2 -भ्रष्ट (for -स्रस्त). D2 M4 तद्; D7 om. (hapl.) (for त). —(l. 6) D11 दीप्त च (for कृत्तिका·). B1 °*मासुस्; D1–3 7 M4 स्नाप°; D13 च्छद° (for स्कन्दयामासुस्) V3 तदा (for तम्). V1 D13 -प्रभ (for -द्युतिम्). D1–3.7.11 M4 तरुणादित्यसंनिभं (D1 11 M4 °वर्चसं) (for the post. half). —D2.3.7 M4 om. l. 7. —(l. 7) D13 सुप्त (for स्कन्द). B4 त्वं (sic), D5 ते (for त). Ś1 D1.5 12 देवा ऊचुर् (for दृष्ट्वा प्रोचुर्).]

—After l. 2, V4 ins :

834* अन्योन्यं विवतस्तासां स्तन्यमन्यमुखानि षट् ।
समभूवन्महाबाहो षण्मुखस्तेन विश्रुतः ।

28 D11 om 28^{ab} —^{a}) Cm g k t as in text (for प्रादुर्भूत). —^{c}) Dt यस्मात (for षण्णां). T3 षता· (sic), G1 तद्वदनो. Cg t as in text (for षडाननो) ❀ Ck तच्च षण्णां स्तनजक्षीरमचिन्त्यशक्तित्वात दाहातिशयेन च षण्मुखो भूत्वा जग्राह । ❀ —^{d}) Ś1 D5 11 12 सुरज (D11 [आ ग्र] पय) स्तदा (for स्तनजं पयः) —For 28, Ñ2 V B D1–3.7.10 13 M4 subst

835* प्रस्नुतानां तत· क्षीरं षण्णां तासां षडानन. ।
भूत्वा स बालो ह्यपिबत्कृत्तिकानां परिस्रुतम् ।

[(l 1) V1 B4 प्रस्नुताना, V2 4 प्रस्नुतानाः B3 (m as above) D13 प्रसृतानां (for प्रस्नु°) D1 2 M4 तदा (for तत). D3 7 षट्कृत्तिकाना तत्क्षीर (for the prior half) D1 नाना पूर्ण, D2 3.7 13 M4 तासां षण्णा (by transp) —(l. 2) D2.3 7.13 [अ]पि (for त्वि). B1 [अ]पिब, D1 [अ]पि च (for [अ]पिबत्) M4 भूत्वा बाल सोन्वपिबत् (for the prior half). B4 कृत्तिकाया V3 -स्तुति (sic), D1 -स्तन, D2 3.7 -स्त्रव (for -स्रुतम्).]

29 Ś1 D5 9 12 om 29 and 30 —^{a}) Ñ2 V B D1–3.7.10 11 M4 तत् (Ñ2 V1 ततः [hypermetric], B1 प्र) पीत्वा (for गृहीत्वा). G3 क्षिप्रम् (for क्षीरम्) V1 2 °ह्नं; V4 lacuna for ह्ना; B1 D11 एवा°, B3 (orig. एकात्मा; m. also).4 °ग्रः; D1 °ह्नः; M3 (after corr sec. m.) °ह्नि; Cm g.k.t as in text (for एकाह्ना). D13 पीत्वा तासां च तत्क्षीरं. —^{b}) V B2 4 D1–3.7.11 स (for सु-). V B2 D1–3.7.11 -वरस्; B4 -व्रतस् (for -वपुस्). Ñ2 B1 3 D10 13 स (B3 सु)कुमारो व्य (B1 ह्य)वर्धत (B3 m also सुतस्तदा), M4 सुकुमारस्तदाभवत्. —After 29^{ab}, D11 ins .

836* कार्तिकेय इति ख्यातस्तदा प्रभृति राघव ।
(cf. l. 4 of 833*)

—^{c}) Ñ2 अक्रमत्; B1 अयजत् (by metathesis), D2 अजेयः (for अजयत्) D1 अथ सत्त्वेन —^{d}) V3 °सेना-; V4 सर्वदैत्य- (for दैत्यसैन्य-). Ñ2 V B D10.13 बहून्; T3 प्रभु· (for विभुः). D1–3 7 M4 देवसेनागणा (D2 °सम)न्वितः.

30 Ś1 D5 9.12 om. 30 (cf v.l. 29). —^{a}) V2 -सम (for -सेना-). B3 (m.) -पतिं. D1–3 7 M4 दैत्यसेनापति (D2 °रि)गणं; D11 देवसेनापतिं तत्र. —^{b}) B3 (m. also) देवास् (for ततस्). G4 ते; Cm.t as in text (for तम्). Ñ2 V B2–4 D1–3 7.10 11.13 M4 अमर-; B1 असम-; D4 अतुल-; G3 अनल-; G4 तं म·ः- (for अमल-) Dt D6 8 अभ्यषिंचन्महाद्युतिं. —^{c}) V1 D1 G1 अभिषिंचन् (D1 °षिच्य). Dt D6 8 ततस्तममराः सर्वे. —^{d}) B1 -पुरोगणाः (sic).

I. 39. 31 I. 37. 31 I. 34. 32 एष ते राम गङ्गाया विस्तरोऽभिहितो मया । कुमारसंभवश्चैव धन्यः पुण्यस्तथैव च ॥ ३१

इति श्रीरामायणे बालकाण्डे षट्त्रिंशः सर्गः ॥ ३६ ॥

३७

तां कथां कौशिको रामे निवेद्य मधुराक्षराम् ।
पुनरेवापरं वाक्यं काकुत्स्थमिदमब्रवीत् ॥ १
अयोध्याधिपतिः शूरः पूर्वमासीन्नराधिपः ।
सगरो नाम धर्मात्मा प्रजाकामः स चाप्रजः ॥ २
वैदर्भदुहिता राम केशिनी नाम नामतः ।
ज्येष्ठा सगरपत्नी सा धर्मिष्ठा सत्यवादिनी ॥ ३

31 ^{a}) Cg.k t एष (as in text). Ś1 D3.5.7.12 °विस्तरो राम; Ñ2 V B D1.2.10.11.13 M4 इति ते कथितो(B4 °तं) राम. —^{b}) Ck विस्तरो (as in text). Ś1 Ñ2 V B D1–3 5 7.10–13 M4 गंगायाः(Ñ2 V2–4 B D10 °गोमा) संभवो(Ś1 D3.5.7.12 कीर्तितो) मया; D9 M3 °सि(M3 वि)निवेदितः; Cv as in text; Cg विस्तरो दिव्यसंभवः (for ^{b}). —^{d}) Ś1 D5.11.12 सुखावहः (for तथैव च). —For 31^{cd}, Ñ2 V B D1–3.7.10.13 M4 subst.:

837* देवस्य च कुमारस्य संभवः पुण्यकीर्तनः ।

[D3 om. च (submetric). V2 कीर्तिवर्धन°; B2 (m. also as above) D1–3.7 M4 °कर्मणः (for पुण्यकीर्तन°).] —After 31, Dt D4.6.8.9.14 S (except M4) Cm.g.k.t ins.:

838* भक्तश्च यः कार्तिकेये काकुत्स्थ भुवि मानवः ।
आयुष्मान्पुत्रपौत्रैश्च स्कन्दसालोक्यतां व्रजेत् ।

[(l. 1) G1 भक्ति. T3 G4 कार्तिकेयः (sic). M2 transp. यः and कार्तिकेये. G1 कुरुते रघुनंदन (for the post. half). —(l. 2) D9 T3 G4 -पौत्रश्च. D9 -सालोकता. T3 G3 M2.3 -सालोक्य(T3 M3 सायुज्य)माप्नुयात् (M3 °व्रजेत्)]

Colophon. *Kāṇḍa name*: Ś1 Ñ2 V4 D4 om. V1–3 B D10 आदि°; D1 बालचरित्रे; D3 अयोध्या°. —*Sarga name*: Ś1 Ñ2 V B D1–3.5 7.9–12 कुमारो(B4 स्कंदो)त्पत्तिः (D11 °रजन्म). —*Sarga no.* (figures, words or both): Ś1 V1.4 B1 4 D3 5 11.12 om. both. Ñ2 B2 3 39, V2 41, V3 D10 38; Dt D4.6.8.14 S 37; D1 7 30; D2 31; D9 40. D13 -त्पत्ति- सर्गः 39. —After colophon, T2 G1.2.4 M2 conclude with श्रीरामाय नमः; G3 श्रीमते रामानुजाय नमः.

37

☞ Ñ1 missing sarga 37 (cf. v.l. I. 33.8).

1 ^{a}) Ñ2 V2–4 B D10 13 °तथा; V1 तथा स (for तां कथां). V3 रामं; D6 रामो (sic) (for रामे). M3 ततस्तां कुशिको°. —^{b}) Ñ2 V B D10 13 M3 मधुरां कथां (lacuna before थां in B1 is filled up with राम राम राम राम); D5 G1–3 M1.2 °क्षरं; Cg cites कुशिकात्मजः (for मधुराक्षराम्). —^{d}) G4 damaged for काकुत्स्थ. —For 1, D1–3.7.11 M4 subst.; Ñ2 V B D10.13 subst. l. 2 only for 1^{cd}:

839* तां कथां कथयित्वैवं रामायामिततेजसे ।
पुनरेव कथामेतां कथयामास कौशिकः ।

[(l. 1) D3.7 [प]नां; M4 च (for [प]वं). D11 कथयन्नेव. —(l. 2) D2 नपुरेव (metathesis) (for पुनरेव). V4 D2 दिव्यां; D1 3.7 11 M4 पुण्यां (for एतां).]

2 ^{a}) V4 G1.3 अयोध्यायाः पतिः. Ñ2 V B D1–3.7.10. 11 13 M2.4 श्रीमान्; Dt D6 8 वीरः; D9 T3 M3 शूर (for शूरः). —^{b}) Lacuna before मा in B1 is filled up with राम राम राम राम. T3 lacuna for मासी. —^{d}) D5 सदा; M3 स वा; Cm as in text (for स च).

3 ^{a}) D9.11 G3 M2 विदर्भ-; Cm.g k as in text (for वैदर्भ-). Ñ2 V B D1–3 7.10.13 M4 विदर्भराजदुहिता(Ñ2 B3 D10.13 °तनया). —^{b}) V4 केशि*; D1 केशनी; D3 केशीति; D10 कैशिकी (for केशिनी). D6 reads second नाम in marg. D2.3 7 रघुनंदन(D2 °नः:[sic]). —^{c}) D12 सागर-. Ñ2 V1.2 4 B D1–3.10.11.13 M4 -पत्न्यासीद्; V3 -पत्नी स्याद्; D9 -पत्नीनां (for -पत्नी सा).

अरिष्टनेमिदुहिता रूपेणाप्रतिमा भुवि ।
द्वितीया सगरस्यासीत्पत्नी सुमतिसंज्ञिता ॥ ४
ताभ्यां सह तदा राजा पत्नीभ्यां तप्तवांस्तपः ।
हिमवन्तं समासाद्य भृगुप्रस्रवणे गिरौ ॥ ५
अथ वर्षशते पूर्णे तपसाराधितो मुनिः ।
सगराय वरं प्रादाद्भृगुः सत्यवतां वरः ॥ ६
अपत्यलाभः सुमहान्भविष्यति तवानघ ।
कीर्तिं चाप्रतिमां लोके प्राप्स्यसे पुरुषर्षभ ॥ ७
एका जनयिता तात पुत्रं वंशकरं तव ।
षष्टिं पुत्रसहस्राणि अपरा जनयिष्यति ॥ ८
भाषमाणं नरव्याघ्रं राजपत्न्यौ प्रसाद्य तम् ।
ऊचतुः परमप्रीते कृताञ्जलिपुटे तदा ॥ ९
एकः कस्याः सुतो ब्रह्मन्का बहूञ्जनयिष्यति ।
श्रोतुमिच्छावहे ब्रह्मन्सत्यमस्तु वचस्तव ॥ १० G 1.40.10 B. 1 38 10 L 1 35 10

4 ^{a}) D6.8.12 -नेमेर्; Cv as in text (for -नेमि-). —^{b}) V2.4 B1 3(m. also) धर्मेण; D11 रूपोमा- (sic) (for रूपेण). D1 2.7 [अ]सदृशी (for [अ]प्रतिमा). Dt D6.8 सुपर्णभगिनी तु सा. —^{c}) D12 G2 4 M2(before corr.) साग° (for सगरस्य). —^{d}) Ñ2 V B D5.10.13 परमधार्मिका(V3 B2 °की); D1 11 धर्मपरायणा; D2 धर्मपरिग्रहा; T3 °ज्ञिका (for सुमतिसंज्ञिता). D3 7 पतिधर्मपरायणा.

5 ^{a}) Ś1 Ñ2 V B D5.10–13 महेष्वासः; Dt D6.8 G2 M1 2 महाराजः (M2 °ज); D9 °राम (for तदा राजा). D1–3.7 M4 ताभ्यां स राजा सहितः. —^{b}) V2 नृपः (for तपः). —^{c}) Ś1 D5.12 G1.3 उ(D5 अ)पाश्रित्य; G2 M1–3 °श्रित्य (for समासाद्य). Ñ2 V B D1–3.7.9–11.13 M4 अपत्यकामः काकुत्स्थ (V4 D3.7 °त्स्थो; D11 °*). —^{d}) D2 -*श्रवणे; D13 -प्रतरणे; Cm g.k.t as in text (for -प्रस्रवणे).

6 ^{a}) Ñ2 V B D10 11.13 तस्मै(D11 अथ) वर्षसहस्रांते; Cm.g as in text (for ^{a}). —^{b}) Ñ2 B3(m. also as in text) D10 परितोषितः; D2 M2 तोषितो° (for [आ]राधितो मुनिः). —^{c}) D12 सागराय. —^{d}) B4 तुष्टः (for भृगुः). V3 सत्यवर्तीं° (sic); D1–3.7 प्रतप(D3 °स[sic])तां°; D11 स*पतां°; D12 सत्यवदां° (sic), G1 °पराक्रमः; M4 दृष्टपरावरः (for सत्यवतां वरः).

7 ^{a}) V2 पुत्र- (submetric) (for अपत्य-). G4 स (for सु-). ❀ Cg: सुब्रह्मपत्यविषयत्वात्सुमहत्त्वम्। ❀ —^{b}) Ś1 D5.11 12 भविता ते नरेश्वर(D11 12 °रः[sic]), Ñ2 V B D1–3.7.10.13 तव राजन्भविष्यति. —^{cd}) Ñ2 B3 D10.13 अ°; D1–3.7.9 चैवातुलां; T2 च° (sic) (for चाप्रतिमां). D9 (before corr. as in text)लोक- (for लोके). Ñ2 V1–3 B D1–3.7 9–11.13 M4 संतानोत्था(D1 °त्वा[sic])मवाप्स्यसि (for ^{d}). V4 कीर्तिमान्प्रीतिमाँल्लोके संतानस्ते भविष्यति.

8 ^{a}) V4 एषा (for एका) Ś1 D5.11.12 राजन्; Ñ2 V B D2.3.7.10.13 G1.3 पुत्रं; D1 M4 पत्नी; Cg.k t as in text (for तात). —^{b}) Ñ2 V B2–4 D2.3.7.10.13 पत्नी (for पुत्रं). Ñ2 V2.4 B2 4 D10.13 °धरं; Cm as in text (for वंशकरं). D2 सुतं (for तव). B1 तव वंशविवर्धनं; G1.3 वंशकर्तारमेव हि. —^{c}) V3 D2.3.7 11 षष्टि-; V4 T G1.3 4 M3 षष्टिः; Ck t as in text (for षष्टिं). Ś1 D5 12 -सहस्राणाम् (for -सहस्राणि). —Note hiatus between ^{c} and ^{d}. —^{d}) Ś1 D5 12 एकापि; Ñ2 V B D1–3.7 10 11 13 M4 द्वितीया (V1 °यं [sic]); G1–3 M1 ह्य° (to avoid hiatus) (for अपरा).

9 ^{a}) D9 भावमानं (sic) (for भाषमाणं). D4 9 14 T G2 4 M1–3 महात्मानं; M4 तथा तं वै (for नरव्याघ्रं) Ś1 Ñ2 V B D5 10–13 मुनिमेवं(Ś1 D5.11 12 एवं मुनिं[by transp.]) भाषमाणं(D12 °णा); D1–3 7 इत्येवं भाषमाणं तु(D1 तं); G1.3 इति संभाषमाणे तु. —^{b}) Dt D4 6.8 M3 Cg k t -पुत्र्यौ; D11 -पत्रो (sic); T3 -पुत्र्या (sic); G4 M4 -पुत्रौ (sic) (for -पत्न्यौ). ❀ Cg: राजपुत्र्याविति छत्रिन्यायादुक्तम्। ❀ Ś1 महेश्वरं; D5.11.12 नरोत्तम(D12 °मः [sic]); D9 प्रसाद्यति (sic); G1.3 प्रणम्य°; G2 °तौ (sic); M3 प्रशस्य°; M4 °तु (for प्रसाद्य तम्). Ñ2 V B D1–3.7.10 13 सत्यधर्म(D1 2 °र्मं) तपोनिधिं(B4 °न्वितं). —^{c}) T2 G2 परमः (sic) (for परम-). D5 G4 -प्रीतौ (sic) (for -प्रीते). —^{d}) T3 (with hiatus) उभे (for तदा). —For 9^{cd}, Ñ2 V B D1–3 7 10.13 subst.:

840* ते पत्न्यौ सगरस्येदं कृत्वाञ्जलिमभाषताम् ।

[B4 द्वौ (for ते). V2 [इ]म (for [इ]दं). Ñ2 V1 3 B3.4 D2 3 13 कृतांजलिम् (B4 D2 °ली); B2 बद्धा° (for कृत्वाञ्जलिम्). V4 अभाषत (sic).]

10 ^{a}) D12 कस्यां (for कस्याः). M3(after corr. *sec. m.* as in text) सुते (sic) (for सुतो). Ñ2 V B D1–3 7 10 11 13 एकं का(B4 °कैकं) तनयं ब्रह्मन् (D1–3 7 जनयेत्पुत्रं). —^{b}) B2 बहून्का (by transp.), B4 * बहून् (for का बहून्). —^{c}) T1 इच्छामहे; Cm.t °वहे (as in text). D14 T1.2 G2 4 M1 सम्यक् (for ब्रह्मन्) Ś1 Ñ2 V B D5.10–13 भगवञ्श्रो(Ś1 D5 11.12 इत्येतच्छ्रो)तुमिच्छावः (V1 °मि also); D1–3.7 श्रोतुमिच्छामि (D1 °व) भगवन् (D2 वो भवन् [sic]). —^{d}) Ś1 D5.11 M4 सत्यं चास्तु(D11 °*), D12 समं वास्तु; G2 °वस्तु (for सत्यमस्तु). M4 वरम् (for वचम्). Ñ2 V B1–3 D10.13 सत्यः(B1.3 D10.13 °त्य:) सोऽस्तु वरो हि नौ; B4 सत्यं तेस्तु वरौ हि नौ; D1–3.7 सत्य एषोऽस्तु(D3 °षः स)नो(D1 ते; D2 वो) वरः; Cg as in text (for ^{d}).

G. I 40 11 B I. 36 11 L. I. 35. 11

तयोस्तद्वचनं श्रुत्वा भृगुः परमधार्मिकः ।
उवाच परमां वाणीं स्वच्छन्दोऽत्र विधीयताम् ॥ ११
एको वंशकरो वास्तु बहवो वा महाबलाः ।
कीर्तिमन्तो महोत्साहाः का वा कं वरमिच्छति ॥ १२
मुनेस्तु वचनं श्रुत्वा केशिनी रघुनन्दन ।
पुत्रं वंशकरं राम जग्राह नृपसंनिधौ ॥ १३
षष्टिं पुत्रसहस्राणि सुपर्णभगिनी तदा ।
महोत्साहान्कीर्तिमतो जग्राह सुमतिः सुतान् ॥ १४
प्रदक्षिणमृषिं कृत्वा शिरसाभिप्रणम्य च ।
जगाम स्वपुरं राजा सभार्यो रघुनन्दन ॥ १५
अथ काले गते तस्मिञ्ज्येष्ठा पुत्रं व्यजायत ।
असमञ्ज इति ख्यातं केशिनी सगरात्मजम् ॥ १६
सुमतिस्तु नरव्याघ्र गर्भतुम्बं व्यजायत ।
षष्टिः पुत्रसहस्राणि तुम्बभेदाद्विनिःसृताः ॥ १७

11 [a]) Ś1 D1–3 5 7 11 12 तु वचन; Ñ2 V B D10 13 M4 एतद्वच (for तद्वचनं) —[b]) Ñ2 V B D10 13 M4 स मुनि- (B1 °निः) प्रवरस्तदा (V2 °था) —[c]) Ś1 D5 11 12 14 T1 2 (after corr.) G4 M4 मधुरां; Ñ2 V B D10 13 मधुरं; D1–3 7 परमं (for परमां). Ñ2 V B D1–3 7.10.13 वाक्यं (for वाणीं) —[d]) D12 स्वच्छंदो ऽ. Ñ2 V B D1–3.7.10.13 स्वच्छंदेन ददामि (Ñ2 V3 B3.4 D10 13 °नि) वां (V3 वै; B3 वः; D3 कां); M4 स्वच्छंदेनाभिधीयतां; Cg as in text (for [d]).

12 [a]) Ś1 वो°; G2 ऽस्तु (for वास्तु). —[b]) Ś1 वो (for वा) —[cd]) D4 महोत्साह. Ś1 D5 12 एवं का (for का वा कं). D12 इच्छसि (for इच्छति). D11 कीर्तिवंतो महोत्साहान्शवं श्वका वात्र इच्छति (corrupt). —For 12, Ñ2 V B D1–3.7.9 10.13 subst, while D11 ins l. 2 only after 12.

841* एका वंशधरं पुत्रमेका चावंशकान्बहून् ।
यथेष्टं मां वरयतां यस्या यदभिकांक्षितम् ।

[(l. 1) D1–3.7 वशाकर —V4 om. from the post. half up to 13[c]. V1.2 B3 (m. also).4 [अ]वशके (V2 °व) रान्, D1–3 9 वावशजान्, D13 वशांतकान् (for चावंशकान्) Ñ2 reads बहून् in marg. —(l. 2) D3 7 यथेच्छ, D9 यथेष्ट (sic). Ñ2 D10 13 वरयतं; B3 °यितुं; B4 °यिता (sic), D2 3.7 9 °यत, D11 °यतु (for वरयतां). D2 यस्य (for यस्या). D13 तथा दास्यामि वांछित (for the post. half).]

13 V4 om. 13[abc] (cf. v.l. 12). —[a]) D1 पुनर् (for मुनेस्). Ñ2 V1–3 B D1.3 7.10 13 एतद्व (D1 °व व) चः; D2 4 9 11 M2 तद्व° (for तु वचनं). —[b]) B3 (after corr.) केशनी; D2 कौशिनी (sic) (for केशिनी). —T3 om. (hapl.), T2 reads in marg. 13[c]–15 —[c]) Ñ2 V2.3 B D3.7.10 13 वंशधरं; Ck as in text (for वंशकरं). V1 G4 नाम (for राम). —[d]) Ñ2 V B (B2 after corr.) D1–3.7 10.11 13 M4 [ए]कमनिंदिता; D5.12 °संसदि; Ck t as in text (for नृपसंनिधौ)

14 T3 om., T2 reads in marg. 14 (cf. v l. 13). —[a]) V3.4 D3 6 9.10 षष्टि-; G1 3.4 षष्टिः; Cg as in text (for षष्टिं). D6 -सहस्राणां. Ś1 D5 12 पुत्रान्षष्टि°. —[b]) V3 स्ववर्ण°; D1.12.14 G2 सुवर्ण°; D6 सुपर्णा°; Cg.k.t as in text (for सुपर्णभगिनी). D1 (gloss) सुमति(:). Ś1 D5.11.12 ततः; Ñ2 V B1 3 4 D1–4 7 10 13 M3 तथा (for तदा) —[cd]) D14 महोत्साहो (sic). Dt D4 6 9 14 कीर्तिमंतो (sic). Ś1 D5 11 12 M2 कीर्तियुक्तान्महोत्साहान् (for [c]) Ś1 D5 11 12 तदा (for सुतान्). Ñ2 V B D1–3 7 10 13 M4 जग्राह कीर्ति- (V4 प्रीति) युक्तानि (D2 °नां; D13 °यिष्यामि [sic]) सुमतिर्व- (D1–3.7 °द्व) रमीप्सितं.

15 T3 om, T2 reads in marg 15 (cf. v l 13). —[a]) Ñ2 V B D1–3.7 10.13 M4 ततः; Cg as in text (for ऋषिं) —[b]) Ś1 D5 12 चाभि (D12 °भ्य [sic]) वा (Ś1 [before corr.] °वं) द्य; D9 सुप्रण॰ (for [अ] भिप्रणम्य). Dt D6 8 M2 तं (for च). Ñ2 V B D10 13 M4 भृगुं (V3 गुरुं) धर्म (V2 D10 कर्म) भृतां वरं (V4 °रः; B3 [m. also].4 °परायणं); D1–3 7 भृगुं ब्रह्मविदां वरं. —[c]) D11 जग्राह (sic) (for जगाम). Ñ2 D10 स; D6 स्वं; D13 सु- (for स्व-) —[d]) D11 सहभार्यो (hypermetric) V4 D2 14 रघुनंदनः —After 15, B3 ins.:

842* ब्राह्मणैर्मन्त्रिभिः सार्कं सगरस्तु प्रतापवान् ।

16 [a]) Dt D6 8 तस्य (for तस्मिन्) Ñ2 V B D1–3 7 10.11 13 M4 अथ कालेन महता —[b]) Ś1 V3 D5 12.13 पुत्रं ज्येष्ठं; Ñ2 V2 4 B D10.13 M4 पुत्रं ज्येष्ठा (by transp.). V3 D14 अजायत; D7 ऽजा° (for व्यजायत) —D2 om. (hapl.) 16[c]–17[b]. —[c]) Ś1 D5 M4 असमंजम्; V1.3.4 B1 3 D7.11 °मंजा; V2 D10 12 °मंजसम् (V2 °स [all hypermetric]), B4 °मंजी; D3 असमं नाम (hypermetric) (for असमञ्ज). V2 4 D3 7 11 ख्यातः (for ख्यातं) —[d]) Ś1 Ñ2 V B D1.3 5 7 10–13 काकुत्स्थ (V4 D3 7 °त्स्थः; B3 D11 °त्स्थं) (for केशिनी). V2 4 D3 7.11 सगरात्मजः (D3 °*).

17 D2 om. 17[ab] (cf v.l. 16). —[a]) Ñ2 V B D10 सुमती; G4 सुमतेस्. Ñ2 V B D1 3 7 10 11.13 [अ]पि- (B4 [अ] ति [sic], D1 7.11 तु; D3 सु; D13 च) रघुश्रेष्ठ (for तु नरव्याघ्र). —[b]) Ś1 Ñ2 V B D5 11–13 गर्भं (V3 °र्भे) (for गर्भ-). B4 om., D3.7 [अ]लांबुं; G2 -तुंभं; all Cs as in text (for -तुम्बं). B1 व्यसूयत; M4 अ° (for व्यजायत). D1 गर्भार्दंडं व्यजायते (sic) and gloss गर्भेऽलांबु व्यजायत. —M3 transp. 17[cd] and 18[ab]. —[c]) Ś1 V2.3 D2.4.11.13 षष्टि-; V1 B1.4 Dt D1.5 7.8.12 M4 षष्टिं; Cg.k.t as in text (for षष्टिः). V4 पुत्रं षष्टि° (sic) —[d]) Ś1 D3.5.7.11.13

घृतपूर्णेषु कुम्भेषु धात्र्यस्तान्समवर्धयन् ।
कालेन महता सर्वे यौवनं प्रतिपेदिरे ॥ १८
अथ दीर्घेण कालेन रूपयौवनशालिनः ।
षष्टिः पुत्रसहस्राणि सगरस्याभवंस्तदा ॥ १९
स च ज्येष्ठो नरश्रेष्ठ सगरस्यात्मसंभवः ।
बालान्गृहीत्वा तु जले सरय्वा रघुनन्दन ।
प्रक्षिप्य प्रहसन्नित्यं मज्जतस्तान्निरीक्ष्य वै ॥ २०
पौराणामहिते युक्तः पित्रा निर्वासितः पुरात् ॥ २१
तस्य पुत्रोंऽशुमान्नाम असमञ्जस्य वीर्यवान् ।
संमतः सर्वलोकस्य सर्वस्यापि प्रियंवदः ॥ २२
ततः कालेन महता मतिः समभिजायत ।
सगरस्य नरश्रेष्ठ यजेयमिति निश्चिता ॥ २३ G. I. 40 22 B. I. 38 24 L. I 35. 22

तुंबे भिन्ने (D3 भेत्ते [sic]), Ñ2 V B D10 13 भिन्ने तुंबे; D2 कुंभे भिन्ने; D9 °मध्याद् (for तुम्बभेदाद्). Ś1 Ñ2 V1 2.4 B D2 3 5.7.10–13 विनिर्ययुः; V3 व्यजायत, Dt विनिसृता; D14 T °निसृता: (D14 °ता); M4 ततोभवत् (for विनिःसृताः) D1 तस्मिन्नेवाभवत्तदा and gloss या द्वितीया सुमतिनाम्नी.

18 M3 transp 18^{ab} and 17^{cd}. —^{a}) D3 om.; G1 कुंडेषु (for कुम्भेषु). Ś1 B4 D5 9 12 transp. पूर्णेषु and कुम्भेषु. —^{b}) Ś1 Ñ2 V1–3 B D5.10–13 अभ्य(B2 °भ्य)-वर्धयन्(Ś1 °त्); V4 अभ्यभूषणं (sic), D1–3.7 M4 च व्य-(D1 वि)वर्धयन् ; D8 °यत् (sic), D12 अभ्यवर्धनयत् (sic), M3 °तैयन् (for समवर्धयन्) —^{c}) M2 कियता (for महता). Ś1 D1–3 5 7 11 12 ते तु (for सर्वे). Ñ2 V B D10.13 M4 ते च (M4 °थ) कालेन महता.

19 ^{ab}) Ś1 D5 12 दीर्घस्य कालस्य; Cm g t दीर्घेण कालेन (as in text) Ñ2 V B D1–3.7 10.11.13 M4 समानव(D3 °*)यसः सर्वे तुल्यवीर्यपराक्रमाः. —^{c}) V1 B4 D1.7 11 षष्टिं; D2 3 9 13 षष्टि- (for षष्टिः). V3 4 B1 4 -सहस्राणां. Ś1 D5.12 पुत्राः षष्टि°. —^{d}) D1–3 7.11 M4 तान्येवम् ; D12 सागरस्य. Ś1 D5.12.13 तदाभवन् (by transp), Ñ2 V B D10 बभूव ह (Ñ2 B3 D10 हि; V1 हा); D11 [अ]*° (for [अ]भवंस्तदा).

20 ^{a}) M3(after corr. *sec. m* as in text) श्रेष्ठो; Cg.k.t as in text (for ज्येष्ठो). Ś1 D5.12 G4 -व्याघ्र; -श्रेष्ठः (for -श्रेष्ठ) D1–D6 8 G1 —For 20^{ab}, Ñ2 V B D1–3 7 10.11 13 M4 subst. :

843* स च ज्येष्ठोऽभवत्तेषामसमञ्जाः परंतपः ।

[B4 सर्व- (for स च). V4 सर्वा ज्येष्ठा भवत्येषाम् (sic) (for the prior half) V2 सम जात·; D7 13 M4 असमजः (for असमञ्जा·) B2 3 D2 M4 परतप]

—Ñ2 V B1 3 4 D1–3 5 7 10.12 13 M4 om. 20^{cdef}, Ś1 reads 20^{cdef} in marg. —^{c}) M3 बलात् (for बालान्). M1 नु; M3 [अ]थ (for तु) —^{d}) Ś1 Dt D6.8 9 T2 3 G2 4 M1 3 सरय्वां; D14 illeg. (for सरय्वा). —^{e}) Ś1 Dt D6 8 T1 G2 M1 Ck.t प्राहसन् (Ck.t °सत्); M3 प्रसहन् (metathesis); Cm.g.tp as in text (for प्रहसन्). —^{f}) D4.9 M3 निरी-(M3 समी)क्षते(D9 °त); D14 T1.2 G1.2 4 M1.2 समीक्ष्य वै.

ॐ Ck t मज्जतस्तान्समीक्ष्य ॐ—For 20^{cdef}, B2 D11 subst and read after 21

844* पौराणां बालकान्नीत्वा रुदतोऽपि दिने दिने ।
सरय्वास्तु प्रवाहेषु प्रवाहयति निर्दयः ।

[(l. 2) D11 सरजाश्च (sic) (for सरय्वास्तु).]

—After 20, Ś1 Dt D4 6 8.9.14 S (except M4) Cm g.k t ins. :

845* एवं पापसमाचारः सज्जनप्रतिबाधकः ।

[G4 स जन- (for सज्जन-). D14 M2 -पादकः (sic) (for -बाधक).]

21 ^{a}) G1 अधिपो (for अहिते). Ñ2 V1 B1–3 D10 रक्तः (for युक्तः). —^{b}) Ñ2 निर्व्यसितः (sic). V1 B3 D5 पुरा (for पुरात्). V4 पुरात्पित्रा निवासित· —After 21, B2 D11 read 844*.

22 D6 om. (hapl. ?) 22. —^{a}) Ś1 D5.12 आसीद्; Ñ2 B3 राम (for नाम) D11 तस्यांशुमान्नाम सुतः. —Note hiatus between ^{a} and ^{b}. —^{b}) D4.9 असमंजस-; Cm k t असमंजस्य (as in text). Ñ2 V B D1–3 7 10 13 बभूव ह्य-(B1 D2 अ [with hiatus])समंजसः(V1 °ञ्जयः); D11 संबभूवासमंजसः. —^{c}) V3 सर्वलोकेषु (for °लोकस्य). M4 समः सर्वस्य लोकस्य. B1 om from स्य up to पि in ^{d}. —^{d}) Ś1 D1–3.5.7 11 12 सर्वस्यैव(D11 °वं); Ñ2 V B D4.10 13 G1.3 M4 सर्वलोक- (for सर्वस्यापि).

23 ^{a}) Ś1 D5 12 तस्य; Ñ2 V B D1–3 7.10 13 M4 अथ; Cm.g as in text (for ततः) D11 कालेन महता तस्य. —^{b}) Ś1 D1–3.5 7.11 12 आसीन्महात्मनः; Ñ2 V B D10 13 एव-(V2–4 °वं)म(V2–4 B1 व्य)जायत; Dt समभिजायते; Cm.t as in text (for समभिजायत). M2 सुमतिः समजा°; M4 बुद्धिस्तस्य व्यजा°, Cg as in text (for ^{b}). —^{c}) D5 सग·स्य. Ñ2 V B D1–3.7 10–13 M4 [अ]श्वमेधेन (for नरश्रेष्ठ). —^{d}) D3 जयेयम् (metathesis) (for यजेयम्). Ś1 Ñ2 V B D1–3.5.7.10–13 M4 राघव; G1 निश्चितः; Cg as in text (for निश्चिता).

G. I. 40. 23
B. I. 38. 24
L. I. 35 23
स कृत्वा निश्चयं राजा सोपाध्यायगणस्तदा । | यज्ञकर्मणि वेदज्ञो यष्टुं समुपचक्रमे ॥ २४

इति श्रीरामायणे बालकाण्डे सप्तत्रिंशः सर्गः ॥ ३७ ॥

३८

विश्वामित्रवचः श्रुत्वा कथान्ते रघुनन्दनः ।
उवाच परमप्रीतो मुनिं दीप्तमिवानलम् ॥ १
श्रोतुमिच्छामि भद्रं ते विस्तरेण कथामिमाम् ।
पूर्वको मे कथं ब्रह्मन्यज्ञं वै समुपाहरत् ॥ २
विश्वामित्रस्तु काकुत्स्थमुवाच प्रहसन्निव ।
श्रूयतां विस्तरो राम सगरस्य महात्मनः ॥ ३
शंकरश्वशुरो नाम हिमवानचलोत्तमः ।
विन्ध्यपर्वतमासाद्य निरीक्षेते परस्परम् ॥ ४
तयोर्मध्ये प्रवृत्तोऽभूद्यज्ञः स पुरुषोत्तम ।
स हि देशो नरव्याघ्र प्रशस्तो यज्ञकर्मणि ॥ ५

24 [a]) Cg t निश्चयं (as in text). Ś1 कृत्वा (sic); V4 तत्र; D14 T1 2 G2 M1 राम (for राजा). Ñ2 V1–3 B D1–3 7 10 11 13 M4 °निश्चितां बुद्धिं. —[b]) Ñ2 V B D1–3.7. 10 13 M4 नृपः; D4 T1 G4 तथा; M3 (after corr. *sec. m.* as in text) सदा (for तदा). —[cd]) Cg as in text (for [d]). Ñ2 V B D1–3.7.10.11.13 M2.4 सगरो यष्टुमारेभे कृत्वा द्रव्य(M4 यष्टु)परिग्रहं. —After 24, Ś1 D3 5.7.11.12 ins.:

846* तत्र तस्यात्मजा राम प्रविष्टाः का(D12 क)पिलं वपुः ।

Colophon. D5 12 om. (continue the sarga). Ś1 reads colophon in marg. —*Kāṇḍa name*: Ś1 Ñ2 D4 om., V B D10 11 आदि°; D1 3 अयोध्या°. —*Sarga name*: Ñ2 V B D1–3 10.11 सगरपुत्रजन्म; D7 सगरजन्म; D9 पुत्रजन्म. —*Sarga no.* (figures, words or both): V1.4 B1.4 D3.11 om. Ś1 Dt D4 6.8.14 S 38, Ñ2 B2.3 D10 40, V2 42; V3 39; D1.7 31; D2 32, D9 41. D13 —यणे— कांडे—ष्टा—जन्म नाम. —After colophon, T2 G1.2.4 M2 conclude with श्रीरामाय नमः; G3 श्रीमते रामानुजाय नमः.

38

☞ Ñ1 missing Sarga 38 (cf. v.l. I. 33. 8). —D5.12 continue the previous Sarga. —Before 1, B1 (marg.) ins.:

847* आदौ रामायणे चैव पुराणे भारते तथा ।
आदावन्ते च मध्ये च हरिः सर्वत्र गीयते ।
ॐ रामचन्द्राय.

1 [b]) V2 कथास्ते (sic). B3 रघु**नः. —[c]) D1–3 7 M4 रामो भूयस्तं; Ck as in text (for परमप्रीतो). —[d]) D11 दीप्तिम् (for दीप्तम्). D12 लोचनं (hypermetric) (for [अ]नलम्). D1–3.7 दीप्तानलसमद्युतिं (D1 °तिः); M4 °दीप्तानलद्युतिं.

2 [a]) Ś1 Ñ2 V B D1–3 5.7.10,12.13 M4 भगवन्; D11 दशमिभगवन् (sic) (for भद्रं ते). —[b]) Dt विस्तारेण. —[c]) Cg.k पूर्वको (as in text). Ś1 D5 पूर्वः को मे; V2–4 B4 Dt D1.2 6–9 12 T1 पूर्वजो मे (V3 °लोके; V4 °मेको; D1 7 9 °काले); D3 पू*(illeg.)काले; G2 सवु° (sic) (for पूर्वको मे). Ñ2 V B D1–3.7.9–11.13 M4 यथा (D2 कथं) यज्ञं (for कथं ब्रह्मन्). —[d]) Cm.g समुपाहरत् (as in text). Ś1 D5.12 यज्ञां (Ś1 °ज्ञं)तं समवाप (Ś1 °प्य) ह; Ñ2 V B D1–3.7.9–11 13 M4 सगरः समवाप्त (D2 °**)वान्. —After 2, Dt D6 8 14 T1.2 G2 4 M1.3 ins.:

848* तस्य तद्वचनं श्रुत्वा कौतूहलसमन्वितम् ।
[G2 M1 कुतूहल-. Dt D6.8 -समन्वित.]

3 T2 reads 3 and 4 in marg. —[a]) Ñ2 V B D1–3 7.10 11.13 M4 ततो रामम् (for तु काकुत्स्थम्). —[b]) B4 om. प्रहसन्निव. G2 M1 इद वचनमब्रवीत्. —[c]) Ñ2 B3 (m. also as in text) D10 विस्तरं. —[d]) D12 सागरस्य. Ñ2 V B D1–3.7.10.11.13 M4 कथां प्रति (for महात्मनः).

4 T2 reads 4 in marg. (cf. v.l. 3). —[a]) V4 शंकरस्य गुरुः (for शंकरश्वशुरो) Ñ2 V B D1.3.7.10.11.13 M4 श्रीमान्; Dt D6 8 T1 3 G1 3 नाम्ना; D2 चासीद्; D5.9 M2.3 राम; D12 *म (for नाम) —[b]) Dt D6.8 इति वि(D6 *) श्रुतः (for अचलोत्तमः). —After 4[ab], M3(*inf. lin. sec. m.*) ins.:

849* इन्द्रदत्तवरः श्रीमानद्रिराज्येऽभिषेचितः ।

—[c]) D6 विंध्यं (for विन्ध्य-). Ś1 D5 12 विंध्यश्च पर्वतश्रेष्ठो. ❀ Cv: आसाद्येति । स्थित इत्यवस्कार्यम् ।; Cm: आसाद्य स्थित इति शेषः । ❀ —[d]) D5 M1 निरीक्षेत; D12 °क्षते; T3 G2 4 M3 °क्ष्येते; G1 वीक्ष्येते च; all Cs as in text (for निरीक्षेते).

5 [a]) Dt D6.8 समभवद्; G1.3 °सौ; G2 प्रवृद्धो°; Cg as in text (for प्रवृत्तोऽभूद्). —[b]) Ś1 D5 12 यज्ञो वै रघुनंदन. —For 4[c]–5[b], Ñ2 V B D1–3.7.9–11.13 M4 subst.:

तस्याश्वचर्यां काकुत्स्थ दृढधन्वा महारथः ।
अंशुमानकरोत्तात सगरस्य मते स्थितः ॥ ६
तस्य पर्वणि तं यज्ञं यजमानस्य वासवः ।
राक्षसीं तनुमास्थाय यज्ञियाश्वमपाहरत् ॥ ७
ह्रियमाणे तु काकुत्स्थ तस्मिन्नश्वे महात्मनः ।
उपाध्यायगणाः सर्वे यजमानमथाब्रुवन् ॥ ८

अयं पर्वणि वेगेन यज्ञियाश्वोऽपनीयते ।
हर्तारं जहि काकुत्स्थ हयश्चैवोपनीयताम् ॥ ९
यज्ञच्छिद्रं भवत्येतत्सर्वेषामशिवाय नः ।
तत्तथा क्रियतां राजन्यथाच्छिद्रः क्रतुर्भवेत् ॥ १०
उपाध्यायवचः श्रुत्वा तस्मिन्सदसि पार्थिवः ।
षष्टिं पुत्रसहस्राणि वाक्यमेतदुवाच ह ॥ ११ G. I. 41 11 B I 39 12 L. I 36. II

850* विन्ध्यश्च स्पर्धयान्योन्यं यत्र देशे निरैक्षताम् ।
तस्मिन्देशे स यज्ञोऽभूत्सगरस्य महात्मनः ।

[(l. I) V3 D1 विध्यम्य. V2 यथा देश, V3 यस्य°, D1 3 7.9 M4 यस्मिन्°; D2 यस्मिन्हेतौ (for यत्र देशे). V1.4 B1.2 °क्षन, B4 D10 °क्ष्यतां; D1–3 7.9 11 व्यवर्धता (D1.9 °त); M4 निर्गाक्षिनौ (for निरैक्षताम्). —After l. I, D3 7 ins. as a gloss for देशे हिमवद्विन्ध्ययोर्मध्यं यत्प्राग्विनशनादपि । प्रत्यगेव प्रयागाच्च मध्यदेशः प्रकीर्तित । (Manu. II 21). —Ñ2 reads l 2 from शे in देशे in marg. —(l. 2) D2 तयोर्मध्ये, D3.7 य° (for तस्मिन्देशे) B1 *ज्ञो°; D11 °वै (for यज्ञोऽभूत्).]

—^{c}) M2 ह; Cg as in text (for हि). D13 तेशो (sic) (for देशो) Ñ2 V B1–3 D10.13 M4 महापुण्यः (V2 °यज्ञ; V4 also °ण्य); B4 रघुश्रेष्ठः (for नरव्याघ्र). —^{d}) T3 प्रशस्यो, Cm.g.k.t प्रशस्तो (as in text). Ñ2 V B D10.13 M4 ख्यातः (B4 महा)पुण्यजना (M4 °ला)श्रितः (V2 °श्रयः; B2 °न्वितः; M4 °वृतः)

6 ^{a}) D1 -कार्यं (for -चर्यां). Ñ2 V B D2 3.7.9–11 13 तस्य चा (D2.3.7.9.11 अश्वस्या)नुच (D13 °नंत)रो राम (V2 वाक्यं; D2.7 नाम; D3 *म). —^{b}) V2 दृढं गत्वा; M2 °यत्वा (sic) (for दृढधन्वा). B1 D3 -रथ; D11 -बलः (for -रथः). —^{c}) Ñ2 V B D1–3.7.10 11.13 अभवद्वीरः (B4 °र; D2 °च्छूरः; D3 last two letters illeg.) (for अकरोत्तात). —^{d}) D3 *(illeg.)ग*स्य (for सगरस्य). Cm g t मते (as in text). Ś1 D5.12 महात्मनः; Ñ2 V B D1–3.7 10.11.13 तदाज्ञया (for मते स्थितः).

7 ^{b}) Ś1 D1.5.12 राघव (for वासवः). —^{d}) D9.14 G1.3 M2.3 या (D14 *)ज्ञीय-; Cm.g.k यज्ञीय-; Ct यज्ञिय- (as in text). D4.9.14 T2.3 G2.4 M1 उपा°; M3 अथा°; Cg as in text (for अपाहरत्). Ś1 D5.12 केनाप्यश्वस्त (D12 °*न)दा हृतः.

8 D9 G4 om. (hapl.) 8^{b}–9^{c}. —^{b}) Ś1 D5.12 काले; M2 यज्ञे (for अश्वे). —^{cd}) D5.11 12 read sing. for the plural.

9 D9 G4 om. 9^{abc} (cf. v.l 8). —^{b}) Ś1 D5.12 याज्ञिको (D12 °क-); T3 G1.3 M2.3 (*inf. lin. sec. m.*; before corr. as in text) याज्ञिय-; G2 M1 Ct यज्ञियो (for यज्ञिय-). —^{cd}) Dt T3 हंतारं; Cm.t as in text (for हर्तारं). D9 G1 [ए]षोपनीयतां. Ś1 D5.12 हर्तारमस्य राजेंद्र जहि माश्वः प्रणश्यतु. —For 7–9, Ñ2 V B D1 (7^{c}–9)–3 7 10 11.13 M4 subst.

851* यजतस्तस्य तं यज्ञमुत्थाय धरणीतलात् ।
तमश्वं यज्ञियं नागो जहारानन्तरूपवान् ।
हृतेऽश्वे यज्ञिये तस्मिन्सर्वे ते रघुनन्दन ।
याजकाः समुपागम्य यजमानं तदाब्रुवन् ।
केनापि नागरूपेण हृतस्तेऽश्व स यज्ञियः । [5]
हत्वा तमश्वहर्तारं तमेवाश्वं त्वमानय ।

[D1 om. l I. —(l I) V2 (with hiatus) नयज्ञे, D11 °*म् (for त यज्ञम्). —(l 2) D13 °यो, M4 या° (for यज्ञिय). D7 भागो (for नागो). Ñ2 V4 B3 4 D10 11 °धृक्; V2 ननु°; V3 °क° किल, B1 न तु° (for [अ]नन्तरूपवान्). —(l 3) D1 M4 या°; D3 illeg (for यज्ञिये). D11 तत्र (for तस्मिन्). D1–3 7 M4 repeat the post. half of l. I, D11 नागेन धरणीतलात् (for the post. half). —(l. 4) D1 याज्ञिका (for याजका). V1 तथा, V3 D1–3.7 अथ (for तदा). For l. 4, D11 reads the line of 8^{cd}. —After l. 5, D3.7 read the line of 9^{ab} as in G2 with v. l. योगेन for वेगेन in D7. —(l. 5) V2 नगरूपेण. D2 च; M4 तु (for स). D1 2 M4 याज्ञिय°. V2 हृतोश्व° स च°; D3.7 हृतस्ते यज्ञियोश्वकः; D11 हृतोश्वस्तव° (for the post. half). —D10 om. l. 6–10^{b}. —(l. 6) D11.13 -हंतार (for -हर्तार). D1 हर्तारमस्य राजेंद्र (= 9^{c} in Ś1), (m. also) हन्यतामश्वहर्तार; D3 7 त हत्वा (by transp.) चाश्व° (for the prior half). D13 त्वम् (for तम्). D13 तम्; M4 इह (for त्वम्). V1.2 D3 7 स्व (V1.2 स)मानय, V3 नृपा° (for त्वमानय).]

10 D10 om. 10^{ab} (cf. v.l. 9 [851*]). D5.9.12.14 T1 G1 3.4 om. 10. Ś1 reads 10 in marg. —^{a}) D7 यज्ञच्छिद्रे (sic). Ñ2 V1 B3 D1.2.7.11.13 M4 महद्धि; V2.4 B2 4 महत्तु; B1 अभूद्धि; Cg.k as in text (for भवति). V3 न यज्ञच्छिद्रं महद्भवतु ते (hypermetric). —^{b}) V2 अशुभाय; D1–3 7.11 M4 अहिताय; Cg.k as in text (for अशिवाय). —^{c}) D13 तथा तत् (by transp.), M2 तथैव; Ck as in text (for तत्तथा). —^{d}) D11 चायं (for [अ]च्छिद्रः). Ś1 Dt D6.8 T3 यज्ञोच्छिद्रः कृ (Dt त)तो भवेत्.

11 ^{a}) Dt D6 8.9 G1 3 Ck.t सोपाध्याय-; Cg उपा° (as in text). —^{b}) V3 देशे स (for सदसि). V4 गो

. I 41. 12 . I. 39. 12 I. 36 12 गतिं पुत्रा न पश्यामि रक्षसां पुरुषर्षभाः ।
मन्त्रपूतैर्महाभागैरास्थितो हि महाक्रतुः ॥ १२
तद्गच्छत विचिन्वध्वं पुत्रका भद्रमस्तु वः ।
समुद्रमालिनीं सर्वां पृथिवीमनुगच्छत ॥ १३
एकैकं योजनं पुत्रा विस्तारमभिगच्छत ॥ १४
यावत्तुरगसंदर्शस्तावत्खनत मेदिनीम् ।
तमेव हयहर्तारं मार्गमाणा ममाज्ञया ॥ १५
दीक्षितः पौत्रसहितः सोपाध्यायगणो ह्यहम् ।
इह स्थास्यामि भद्रं वो यावत्तुरगदर्शनम् ॥ १६

ऽ (lacuna) प॰ (for पार्थिव:) —^{c}) V3 4 D2 3 10 T2 3 G1 3 4 षष्टि:(V3.4 D2.3 °ष्टि-) (for षष्टिं) Ś1 -सहस्राणां. —^{d}) M1 एतम्; Ck as in text (for एतद्). Ñ2 V B D1–3 7.10 11 13 M4 समाहूयेदमब्रवीत्.

12 ^{a}) Ś1 D2 3.5 7.12 न गतिर्दृश्यते तावद्; Cg k as in text (for ^{a}) —^{b}) Ś1 D5 12 °स:; Cm g k t as in text (for रक्षसां) D7 14 पुरुषर्षभ. —^{c}) Ś1 D1 5 11 12 -विद्भिर्; Cg.k t as in text (for -पूतैर्) —^{d}) Dt D4 6 8 [अ]पि; G3 (before corr as in text) [अ]हं; Cg k tp as in text (for हि) G3 महाक्रतुं Ś1 D1 5 11 12 अधि(D1 °नु) ष्ठितमिदं सद:(D1 °दा) —For 12, Ñ2 V B D10 13 M4 subst, while D1(ins l 2 after 12) 11 subst l 1 for 12^{ab} and D2 3 7 l 2 only for 12^{cd}

852* अनागतिं राक्षसानां पश्यामीह महाक्रतौ ।
नागानां चापि यज्ञोऽयं रक्ष्यते हि महर्षिभिः ।

[(l. 1) D13 M4 न गति राक्षसानां हि (M4 त्वत्र पश्यामि) (for the prior half) M4 राक्षसानां (for पश्यामीह). V1 मम (for महा-) —D11 om. l 2. —(l. 2) V2 [अ]ति- (for [अ]पि). D13 चान्येषा (for यज्ञोऽय) V3 जिज्ञासार्थमपि य° (hypermetric) (for the prior half). Ñ2 B4 D10 वक्ष्यते, V1 D3 रक्षते (sic), D13 रक्षिते (for रक्ष्यते) D1 2 मह(D2 °*)र्षिणा (for महर्षिभि॰).]

—Thereafter all the above MSS (D11 ins after 12) cont. (D7 l 1 only)

853* केनापि तु स देवेन हृतोऽश्वो नागरूपिणा ।
अमर्षता च्छिद्रमेतद्दृष्ट्वा दीक्षामुपागतम् ।
योऽसौ रसातलगतो यदि वान्तर्जले स्थितः ।

[D2 om. from ऽश्वो up to ऽसौ in l. 3. —(l. 1) V1 दुष्ट°; V3 D1–3 7 च°; V4 स तुरगेण; D11 M4 स हि° (M4 तु [by transp.]) (for तु स देवेन). —(l 2) D13 °र्षिता (for अमर्षता). D1 3 ममामर्षयता(D1 °र्षय स)छिद्रं; M4 माममर्षयता छिद्रे (for the prior half). V2 कृत्वा (for दृष्ट्वा). V4 छिद्रम् (for दीक्षाम्). D3 उपागमं. —(l. 3) D1.11 M4 सोऽश्वो; D3 अश्वो (for योऽसौ). V4 स च तेन; D2 रसातले (for रसातल-). V4 B1 D10 च; M4 तु (for वा). V3 (with hiatus) यदि अतर्जले°; D3 °वांजलस्थित (sic), D11 यज्ञियो यमवस्थित॰ (for the post. half).]

13 ^{a}) Dt D6.8.9 T3 M3 (after corr *sec. m.* as in text) तद्गच्छथ; Ck °त (as in text). Ś1 D5.12 समुत्सुका:; D9 °न्वंतु (for विचिन्वध्वं) Ñ2 V B D1–3 7 10 11 13 M4 तं(D10 ते) हत्वा न(D7 ममामर्ष)यताश्वं मे. —^{c}) Ś1 D5 12 एनां(D12 °तां); Ñ2 VB D10 13 M4 कृत्स्नां; D1–3 7 11 पृथ्वीं (for सर्वां) —^{d}) Ś1 B3 (m also as in text) D5 12 °मार्गथ(D5 °त; D12 °थ:); V2 Dt D6 8 Ct °थ; V4 G1 3 अन्वगच्छथ (V4 G1 [before corr.] °त); B1 D13 °त.; M2 उप°; Cm g k as in text (for अनुगच्छत) D1–3 7 11 कृत्स्नां स(D3 7 ता)मुपगच्छथ(D11 °ति).

14 M2 om. (hapl) 14. —^{a}) V1 2 D2 3 7.11 M4 एकैको (V2 D11 °क-) (for एकैकं) M4 योजनाद्. Ñ2 V B D1–3 7.10 M4 भूमेर्(V4 °मौ); D11 G2 पुत्र; D13 भूमिं (for पुत्रा). —^{b}) Ś1 Dt D6 8 G1 3 [अ]भि(Ś1 °नु)गच्छथ; D5 11.12 T3 [अ]नु(T3 °धि)गच्छत. Ñ2 V1–3 B D10 13 निर्(B4 D10 वि)भिंदं(Ñ2 B3 °भिन्नं [sic])तोतु(V1.2 °दन्नु)गच्छत; M3 °रादधिगच्छत; V4 निर्भिन्नस्वं तु गच्छतु; D1–3 7 M4 भिंद(D1 भिद्य)मानोनुगच्छतु(D1 °त).

15 ^{a}) D4.9 -संदर्श (for -संदर्शस्). —For 15^{ab}, Ñ2 V B D1–3 7.10 11.13 M4 subst and read before 14

854* प्रोत्खनन्तः प्रयत्नेन यावत्तुरगदर्शनम् ।

[V2 शोध्यो° (sic), B1 °नध्वं, B3 °नत, D1–3 7 M4 खन(D1 °न्य)माना: (for प्रोत्खनन्त). V2 सागर- (for तुरग-). M4 -दर्शनात् (for -दर्शनम्).]

—After 15^{ab}, M3 (*inf lin. sec m.*) ins

855* नागलोकं समासाद्य विचिन्वध्वं विशेषतः ।
दिशागजानहीन्द्रं च वैनतेयं च मातुलम् ।
आमन्त्र्य सुरलोकं वै विचिन्वध्वं विशेषतः ।
उदयाचलमारभ्य निवृत्यास्तमयं गिरिम् ।
निवृत्तध्वं सतुरगा आलोक्य ब्रह्मणो गृहम् । [5]

—D5 9 12 om 15^{cd}. Ś1 reads 15^{cd} in marg —^{c}) D14 T1.2 G2 4 M1 तं चैव (for तमेव) Ñ2 V B D1–3 7.10 11 13 M4 अस्माक(V1 अश्वं त; D1–3 7 M4 युष्माक)मश्वहर्तारं. —^{d}) V1 4 B1 D2.3 7 मार्गमाणो. D14 समाज्ञया.

16 ^{a}) B3 दीक्षितं (sic); D3 *क्षितः. Ñ2 V1–3 B1.3 (m. also as in text).4 D1–3.5 7 9–13 पुत्र- (for पौत्र-). D3 7 -रहितः (for -सहितः). ❀ Ck : पौत्रस्य बालकत्वात्तत्सहितः एव तिष्ठामि ।; so also Ct ❀ —^{b}) D10 11 -गणास् (for -गणो). Ñ2 V2–4 B Dt D1 3 6–8.10 11 13 M4 त्वहं; V1 D2 तदा; G1.3 [अ]स्म्यहं (for ह्यहम्). —D2 om. from

इत्युक्ता हृष्टमनसो राजपुत्रा महाबलाः ।
जग्मुर्महीतलं राम पितुर्वचनयन्त्रिताः ॥ १७
योजनायामविस्तारमेकैको धरणीतलम् ।
बिभिदुः पुरुषव्याघ्र वज्रस्पर्शसमैर्भुजैः ॥ १८
शूलैरशनिकल्पैश्च हलैश्चापि सुदारुणैः ।
भिद्यमाना वसुमती ननाद रघुनन्दन ॥ १९
नागानां वध्यमानानामसुराणां च राघव ।
राक्षसानां च दुर्धर्षः सत्त्वानां निनदोऽभवत् ॥ २०
योजनानां सहस्राणि षष्टिं तु रघुनन्दन ।
बिभिदुर्धरणीं वीरा रसातलमनुत्तमम् ॥ २१ G I 41. 23 B I 39 21 L I 36 23

16^c up to the end of the Sarga —^{c}) G1 3 वत्स्यामि, M3 [आ]स्था° (for स्थास्यामि) D4 9 ते (for वो) —^{d}) M4 -दर्शनात् (for -दर्शनम्) —After 16, Ñ2 V B D1.3 7 10 11 13 M4 ins

856* असमाप्तक्रतुस्तावद्भविष्यामीह पुत्रकाः ।
युष्माभिर्यावदश्वो मे न प्रत्याहियते पुनः ।

[(l 1) D1.3 7 M4 असमाप्त B4 °ति, D1 3 7 M4 °ष्यति हि (D3 ·:·) (for भविष्यामीह). —(l. 2) V4 अस्माक (for युष्माभिर्) Ñ2 V2 B3 (m also as above) D10 °क्रियते, D11 °हि·ते, M4 प्रीत्या° (for प्रत्याहियते) D1 M4 इन, D3 7 तत· (for पुन)]

17 D2 om. 17 (cf v l 16) —^{a}) Ś1 Dt D4–6 8 9 12 T3 G1 3 ते सर्वे; V B1 3 4 M4 इ(V2 प्र)त्युक्त्वा(V4 °क्तो) (for इत्युक्ता). D3 रुष्ट- (for हृष्ट-). G4 -मनसा. —^{b}) Ñ2 V B D1 7 10 11 13 M4 पित्राथ(V2,4 पुत्राश्च; M4 °तु) सगरेण ते(B1 वै; D1 च, D11 हि); D3 पित्रासथगणेरेण ते (sic) —After 17^{ab}, D4 M2 (D4 after 17) ins ·

857* गत्वा तु पृथिवीं सर्वामदृष्ट्वा च(D4 तं) महाबलाः ।

On the other hand, M3 ins

858* प्रणम्य शिरसा तस्मै कृत्वा चापि प्रदक्षिणम् ।

—^{cd}) D5 चखुवुर् (sic), D12 चक्रुर् (for जग्मुर्). D9 क्षितितलं. T3 पितृ- (for पितुर्) Ś1 वचनमास्थिताः. Ñ2 V B D1 3.7 10.11 13 M4 बिभिदुर्वसुधां and -कारिणः; Cg k t as in text for the latter (for जग्मुर्महीतलं and -यन्त्रिताः respy.).

18 D2 om 18 (cf v.l 16). —^{a}) Ś1 D5 12 तेषां योजनविस्तीर्णम्. —^{b}) V3 D4 T3 एकैकं; Ck t °को (as in text). V4 धरणीतले —^{c}) Ś1 V1 B1 2 D1.5 12 बिभेद (B1 °दुः); Cr k.t as in text (for बिभिदुः). D13 पुरुषा (for पुरुष-). Ñ2 V3 4 B3 4 Dt D6 8 9.13 M2 -व्याघ्रा; V1 D12 -व्याघ्रो (for -व्याघ्र) D3 7 11 M4 तेषां बिभेद तरसा. —^{d}) D9 धारायुध- (for वज्रस्पर्श-) D4 -नखैर् (for -समैर्). Ñ2 V B D1.3.7 10 13 M4 वज्र(V2 चक्र)सारभुजैर्(Ñ2 B3 D10.13 °जैः; V1–3 D1.3.7 M4 °जो)बलात्(Ñ2 B3 D10.13 क्रमात्; V3 भवत्; D1.3.7 M4 बली); D11 तद्वाम सुभुजो बली.

19 D2 om. 19 (cf. v.l. 16). ☞ Dt om. from 19 up to I. 39 6.—^{a}) D5 शूरैर् (sic) (for शूलैर्). —^{b}) D9 भल्लैश्; G4 वज्रैश् (for हलैश्) D9 च (for सु-) —For 19^{ab}, Ñ2 V B D1 3 7.10 11 13 M4 subst

859* कुद्दालैः परिघैः शूलैर्मुसलैः शक्तिभिस्तथा ।

[D13 उद्दालै· V1 शक्तिभिर्मुसलैः (by transp) ·· तदा: M4 मुञ्जैः (for तथा) D1 3 7 11 शक्तिभिश्च यथा; D1 तथा ··· महा)वलैः (D1 भुज) (for the post half)]
—After 19^{ab}, M3 ins

860* मुष्टिभिश्चरणैर्दन्तैर्भोलिम्पदर्शनैः ।

—^{c}) D11 विद्य°, G2 जभ्य° (sic) (for भिद्यमाना). —^{d}) Ś1 (after corr. as in text)D5 12 विदद्रे(Ś1 °द्रे) (for ननाद) Ñ2 V B D1 3.7.10 11 13 M4 नैरार्ते(B4 °वार्ते[sic])व ननाद सा(D1 3 7 ह, M4 च).

20 D2 om 20 (cf v l 16) —^{a}) Ś1 D5 12 हन्य°; V1 व्यथ°; M4 चापि सत्त्वानाम् (for वध्यमानानाम्). —^{b}) Ñ2 V B D1 3 7.10.11 13 M4 सर्पाणां(V2 ऋषि[पी]णां, D1 3 7 11 सत्त्वानां; M4 अन्वेषां)च महा(B1 चामितौ)जसां. —^{c}) Cm.g दुर्धर्ष. (as in text) Ś1 D5 12 °घोराणां; D4.6 14 T2 G2 4 M1 °दुर्धर्ष(G4 °र्षाः), D8 दुराधर्ष (for च दुर्धर्षः) —^{d}) G4 भवेत् (for ऽभवत्) Ś1 D5.12 नां(D12 र्अं)तः समुपलभ्यते.

21 D2 om 21 (cf. v l. 16) —^{b}) G1 3 षष्टिस्; Ck as in text (for षष्टिं) M4 ते (for तु) D5 12 (with hiatus) अशीति रघुनंदन. —^{c}) D6.8 रामः; D9 धीराः; G1 3 वीर (for वीरा). —^{d}) Ś1 D5.12 सर्वे यावद्रसातलं. ❀ Cv. धरणीमित्यादि । रसातलं पातालं यथा भवति तथा धरणीं बिभिदुः ।; so also Cr m g ❀—For 20^c–21, Ñ2 V B D1 3.7 10.11.13 M4 (l. 1 and 3 only for 20^{cd} and 21^{cd} respy.) subst.

861* रक्षसामसुराणां च बभूवार्तस्वनो महान् ।
षष्टिं हि योजनानां ते सहस्राणि महौजसः ।
धरण्या बिभिदुः क्रुद्धाः सर्वे यावद्रसातलम् ।

[(l. 1) V4 उरगाणा, B4 °था (for असुराणां). V2 राक्षसाना सुराणा च (for the prior half) V2–4 D1.13 M4 °स्वरो; D11 °स्यैचरो (sic) (for [आ]र्तस्वनो). —(l 2) B1 च (for हि). V1 योजनं ते हि; V4 °·:· ते; B4 °·· नां ते (for योजनाना ते). D3 7 transp. हि and ते D3 7 सहस्राणा. —(l. 3) V4 धरणीं; D3 धरिणा (sic) (for धरण्या). The post. half = 21^d in Ś1 etc. D3.7.10.11 M4 रसातलतलादिति (D11 °श्रिताः) (for the post half)]

I. 41. 24 I 39. 22 I. 36 24 एवं पर्वतसंबाधं जम्बूद्वीपं नृपात्मजाः ।
खनन्तो नृपशार्दूल सर्वतः परिचक्रमुः ॥ २२
ततो देवाः सगन्धर्वाः सासुराः सहपन्नगाः ।
संभ्रान्तमनसः सर्वे पितामहमुपागमन् ॥ २३
ते प्रसाद्य महात्मानं विषण्णवदनास्तदा ।
ऊचुः परमसंत्रस्ताः पितामहमिदं वचः ॥ २४
भगवन्पृथिवी सर्वा खन्यते सगरात्मजैः ।
बहवश्च महात्मानो वध्यन्ते जलचारिणः ॥ २५
अयं यज्ञहनोऽस्माकमनेनाश्वोऽपनीयते ।
इति ते सर्वभूतानि निघ्नन्ति सगरात्मजाः ॥ २६

इति श्रीरामायणे बालकाण्डे अष्टात्रिंशः सर्गः ॥ ३८ ॥

---

22 D2 om. 22 (cf v l 16). —a) D1 M4 नाना-; D3.7 ततः (for एवं). B4 T3 सर्वत्र (for पर्वत-). V4 -संबद्धं; D1 3.7 M4 -विष्टब्धं (D3 °द्यं [sic]), D9 -संबंधं; Cg.t as in text (for -संबाधं). V1 एवं पूर्वमसंबाधं. ❀ Ck संभेदः नैबिड्यं यस्य तत् तथा । ❀ —b) Ś1 Ñ2 V B1–3 D1.3 7.10.13 नृपात्मज (V3.4 °त्मजः; D1.3 7 °ज्ञया); G1.3 M2 महाबलाः (for नृपात्मजाः). —cd) T1 2 G M1 नर° (for नृपशार्दूल). Ś1 Ñ2 V B2–4 D5.10 12 13 खनंतस्ते नृपसुताः; B1 °स्ते सुताः सर्वे; M4 खनमाना नृपसुताः (for c) Ñ2 V B D10.13 °बभ्रमुः; D9 °तुः (for परिचक्रमुः). D1 3.7 11 खनमाना अनिर्विण्णाः (D11 प्रयत्नेन) पर्यक्रामन्नमर्षिताः.

23 D2 om. 23 (cf. v l. 16). —a) Ś1 D5.12 तदा (for ततो) D1 3 7 11 देवर्षिगंधर्वा (for देवाः सगन्धर्वाः). —b) D4 ससुरासुर-; D5.9 ससुराः° (for सासुराः सह-). Ñ2 V B D1.3 7.10 11.13 म (B2 स) होरगगणास्तथा (D3 7 °दा). —c) T3 lacuna for सः in -मनसः. B1 om. सर्वे. —Ś1 reads 23d–24c in marg. —d) Ś1 Ñ2 V B D5 10–12 °द्रवन् (D12 °वात् [sic]), D1.3.7 अथागमन् (D1 °ब्रुवन्); D9 पुरो° (for उपागमन्).

24 D2 om. 24 (cf. v.l. 16). Ś1 reads 24abc in marg (cf. v.l 23). —ab) Cg प्रसाद्य (as in text). G2 सदा (for तदा). Ñ2 V B D1.3 7 10.11.13 M4 तेभिवाद्य (D1.3.7 M4 °गम्य; D11 तं च प्रथ [sic]; D13 °वंद्य) महात्मानं संभ्रांतमनसः सुराः. —c) Ś1 D5.12 -संभ्रांताः; D4 -संतप्ताः (for -संत्रस्ताः). Ñ2 V B D1.3.7.10 11.13 M4 अब्रुवन्परमत्रस्ताः. —d) Ś1 D5 12 ससंभ्रमम् (for पितामहम्) —After 24, Ś1 B2–4 D5.11.12 ins., while D8 ins. before I. 39.1 :

862* सपर्वतवना देव ससरिद्वीपसंकुला ।

25 D2 om. 25 (cf. v.l. 16). —a) M4 भगवन्पृथ्वीं कृत्स्ना (sic). —b) V2.4 सागरा°; D12 हि नृपा°; M4 सग*° (for सगरात्मजैः). —c) Ś1 D5 11.12 महांतश् (for बहवश्). D4 (m.) सु- (for च). —d) D6 14 बध्यंते; M3 हन्यंते (for वध्यन्ते). D14 T1.2 M3 Cg ज (M3 Cg त) लवासिनः. —For 25cd, Ñ2 V B D1.3 7.10 13 M4 subst. .

863* खनद्भिश्चैव तैर्ब्रह्मन्महासत्त्ववधः कृतः ।

[D1 3 7 M4 खनमानैश्च तैः सर्वैर् (M4 ब्रह्मन्) (for the prior half). V2.3 D1 3.7 महान् (for महा-). D13 हन्यते मुनयस्तथा (for the post. half)]

26 D2 5 12 om. 26, D13 om. 26ab (for D2 cf. v.l. 16). Ś1 reads 26 in marg. —a) G2 अहं (sic) (for अयं). Ñ2 V3 B D3.7.10 स (D3 7 च) यज्ञहा; V1.2 स यज्ञ (V1 तुर) गो; V4 यज्ञापहा; Dt D8 11 M4 °हरो; Cm.gp.tp as in text (for यज्ञहनो). Ñ2 V B2–4 D10 ब्रह्मन् (for ऽस्माकम्). D1 अव (वो) चन्यज्ञहास्माकम्. —b) V1 2 नागेन; B4 इंद्रेण (for अनेन). Ñ2 V1.2 B D1.3 7 10 M4 -चाहितः; V3.4 D11 -हारितः (V4 -राहितः [metathesis]), Ck.t as in text (for -नीयते). —G1 om. 26cd. —c) V2 स्म; M2 तैः (for ते). —d) Ś1 D4 6.8.9 T3 G2 3 M1.3 हिंसंति; D3 वि° (for निघ्नन्ति). M2 हिंस्यंते सगरात्मजैः. —After 26, B3.4 ins. .

864* एतच्छ्रुत्वा महावीर्य समाधिं कर्तुमर्हसि ।
यावत्तत्प्राणिनः सर्वान्न हिंसन्त्यश्वसारिणः ।

[(l. 1) B4 महावीर्यः. B4 हर्तुम् (for कर्तुम्). —(l. 2) B4 -साधिनः (sic) (for -सारिण)]

Colophon. D2 5 11 12 om. Ś1 reads colophon in marg. —*Kānda name*: Ś1 D4.6 om. Ñ2 V B D10 आदि°; D1 3 अयोध्या°. —*Sarga name*: Ñ2 V1.3 B2 4 D10 पृथिवीदारणं; V2.4 B1 3 पृथिवीविदारणं; D1.3.7.9 अश्वानुस (D1 °ह) रणो. —*Sarga no.* (figures, words or both): V1.4 B1.4 D3 om. Ś1 D4.6.8.14 S 39, Ñ2 B2.3 D10 41, V2 43, V3 40, D1.7 32, D9 42. D13 —कांडे—दारणं सर्गः 41. —After colophon, T2 G1.2.4 conclude with श्रीरामाय नमः; G3 श्रीमते रामानुजाय नमः; M2 श्री……मः.

३९

देवतानां वचः श्रुत्वा भगवान्वै पितामहः ।
प्रत्युवाच सुसंत्रस्तान्कृतान्तबलमोहितान् ॥ १
यस्येयं वसुधा कृत्स्ना वासुदेवस्य धीमतः ।
कापिलं रूपमास्थाय धारयत्यनिशं धराम् ॥ २
पृथिव्याश्चापि निर्भेदो दृष्ट एव सनातनः ।
सगरस्य च पुत्राणां विनाशोऽदीर्घजीविनाम् ॥ ३
पितामहवचः श्रुत्वा त्रयस्त्रिंशदरिंदमाः ।
देवाः परमसंहृष्टाः पुनर्जग्मुर्यथागतम् ॥ ४
सगरस्य च पुत्राणां प्रादुरासीन्महात्मनाम् ।
पृथिव्यां भिद्यमानायां निर्घातसमनिःस्वनः ॥ ५
ततो भित्त्वा महीं सर्वां कृत्वा चापि प्रदक्षिणम् ।
सहिताः सागराः सर्वे पितरं वाक्यमब्रुवन् ॥ ६ G. I. 42. 6 B. I. 40. 7 L. I. 37. 6

39

☞ Ñ1 missing Sarga 39 (cf. v.l. I 33 8). D5.11.12 continue the previous Sarga.

1 Before I, D8 ins. 862*. Dt om. I–6 (cf v.l. I. 38 19).—T1 damaged from वतानां in 1ᵃ up to स्य in 2ᵇ.—ᵃ) Ś1 D5 8 12 देवानां वचनं; Ñ2 V B D1–3.7 9.10 13 M4 इति तेषां°; D11 देवानां च°; G1 °वचं (sic) (for देवतानां वचः). ❀ Ck · देवानामित्यादि । ❀ —ᵇ) Ñ2 V B D1–3 7. 10.13 M4 देवानां (for भगवान्). Ś1 Ñ2 V1–3 B D1–3 5 7 8. 10–13 M4 प्र-; V4 च (for वै). D9 सर्वलोकपितामहः.—ᶜ) Ś1 D5.8.12 तान्प्रत्युवाच संत्रस्तान्; Ñ2 V B D1–3.7.10 11.13 M4 प्रत्युवाच भयो(V2 तदो)द्विग्नान्.—ᵈ) T3 Cr -चोदितान् (for -मोहितान्). Ś1 Ñ2 V1.2 4 B D5 8 10 12 13 सर्वान्(Ś1 Ñ2 B3.4 D10 12 सर्वे; D5 सर्षि)देवानिदं वचः; V3 देवान्सर्वानिदं वचः; D1–3.7.11 देवान्देवपितामहः; M4 देवान्लोकमहेश्वरः; Cv.m.k t as in text (for ᵈ). ❀ Cg · कृतः अन्तो जननाशो यैस्ते कृतान्ता सगरपुत्राः । ❀

2 T1 damaged up to स्य in ᵇ (cf. v.l. I).—ᵃ) D8 12 [इ]दं; G2 [इ]वं (sic); Cm k as in text, Ct [ए]षा (for [इ]यं). D5.8.12 वस्त्रा; Ck as in text (for कृत्स्ना).—ᵇ) Ś1 (after corr. as in text) धीमते; D5.8 दीयते; D12 गीयते (for धीमतः).—After 2ᵃᵇ, Ś1 (marg.) D6 ins. ·

865* महिषी माधवस्यैषा स एव(D6 °ष) भगवान्प्रभुः ।

—ᵈ) Ś1 D5 12 हयस्तेनाप(D5.12 °पि)वाहितः; D8 हयो येनापवाहितः; D9 धारयन्दिशमुत्तरां.—For 2, Ñ2 V B D1–3.7.10 11 13 M4 subst.:

866* बिभर्ति यो जगत्कृत्स्नं यस्योत्पत्तिं न विद्महे ।
तेनाश्वो वासुदेवेन कपिलेनापवाहितः ।

[(l. I) D13 सर्वं (for कृत्स्नं). V2 B1.3 (before corr. as above) 4 D1–3.7.11 M4 [उ]त्पत्तिर् (for [उ]त्पत्तिं). V2 B1 4 D1.3.7.11 विद्यते; D2 दृश्यते (for विद्महे)—(l. 2) V4 [ए]व (for [अ]श्वो). Ñ2 D2 [अ]पि वा°; V2–4 B4 D11 [अ]पहारि(V4 B4 °राहि [metathesis])तः (for [अ]पवाहितः).]

—After 2, D4.6.9.14 S (except M4) ins.:

867* तस्य कोपाग्निनिर्दग्धा भविष्यन्ति नृपात्मजाः ।
[D4 6 9 T3 M3 कोपाग्निना दग्धा.]

3 ᵃ) M3 पृथिव्यां; Cm.g k °व्याश् (as in text). Ñ2 V1.3 4 B D1–3 7 9–11.13 [गु]व (for [अ]पि). Ñ2 V B D1–3.7 10 13 M4 भेदोयं; D4 निर्ह्रादो; D11 भेदोपि; Ck as in text (for निर्भेदो). ❀ Ct पृथिव्या विभेदश्च सनातनः । ❀ —T1 damaged from एव in 3ᵇ up to र्जं in 4ᵈ.—ᵇ) Ś1 सृष्टः; G2 मृष्ट (sic) (for दृष्ट). Ś1 D5 8.12 पुरातनः; Cm g k as in text (for सनातनः). Ñ2 V B D1 10.11 13 M4 इ(V2 दि)ष्टस्तेनेति मे मतिः; D2 3 7 दृश्यते चे(D2 ने)ति मे मतिः.—V2 om. (hapl.) 3ᶜ–4—ᶜ) Ś1 D5 8.11 तु; D3 om. (submetric), M3 [अ]पि (for च) M4 पु(सु) पुत्राणां (for च पुत्राणां).—ᵈ) Ñ2 V1 3 B D1–3 7 10.13 M4 [अ]मिततेजसां; V4 [अ]पि भविष्यति, D6.14 Ct दीर्घदर्शिनां (for ऽदीर्घजीविनाम्). D11 प्रादुरासीन्महौजसां. ❀ Cv.m g अदीर्घजीविनामिति छेदः ।; Ct यद्वा अदीर्घदर्शिनामिति छेदः । ❀

4 V2 om 4 (cf. v.l. 3). T1 damaged up to र्जं in ᵈ (cf. v.l. 3).—ᵇ) Cm g t त्रयस्त्रिंशद् (as in text). D5 8.12.14 T2.3 G2 4 M1–3 अरिंदम(D12 °मः). Ñ2 V1.3.4 B1 3.4 D1–3 7 10.13 M4 ततस्ते त्रिदशा(V1 B1 D1 3 7.13 °दिवा)लयाः; B2 D11 सर्वे ते त्रिदिवालयाः.—ᶜ) Ñ2 V1.3.4 B D1–3 7 10.11.13 M4 देवर्षिपितृगंधर्वाः.—ᵈ) Ś1 D5 8 12 सर्वे; Ñ2 V1 3 4 B D1–3 7 10.13 M4 प्रति-; D11 हृष्टा (for पुनर्).

5 ᵃ) Ś1 D5.8.12 तु; D1–3.7.11 [अ]पि (for च).—ᵇ) V4 दुर्धर्षाणां (for प्रादुरासीन्). Ś1 D6 8.14 T G4 M2 महास्वनः; Ñ2 V B D1–3 7 10 11.13 M4 महौजसां; D5.12 M1 महात्मनः (for महात्मनाम्).—ᵈ) Ś1 D5.8.12 निर्घातस्वनवत्तदा; Cm.t as in text (for ᵈ). ❀ Cg निर्घातः उत्पातविशेषः । ❀ —For 5ᶜᵈ, Ñ2 V B D1–3.7.10 11.13 M4 subst.:

868* खनतां पृथिवीं शब्दो वज्राशनिसमस्वनः ।

[V1 खनत (sic) (for खनतां). V1.4 B3.4 D1.3.10 पृथिवी- (for पृथिवीं). V1 वज्राः-*- (for वज्राशनि-). D1 -समन्वितः; D10 -सम स्वनः (sic); D11 -समस्वने (sic) (for -समस्वनः).]

6 T1 damaged from र्वां in ᵃ up to क्षां in 7ᶜ.—ᵃ) D9 हित्वा; D14 T G1.3 M2 Cv g गत्वा; Ctp as in text (for

42. 7 40. 8 37. 7 परिक्रान्ता मही सर्वा सत्त्ववन्तश्च सूदिताः ।
देवदानवरक्षांसि पिशाचोरगकिंनराः ॥ ७
न च पश्यामहेऽश्वं तमश्वहर्तारमेव च ।
किं करिष्याम भद्रं ते बुद्धिरत्र विचार्यताम् ॥ ८
तेषां तद्वचनं श्रुत्वा पुत्राणां राजसत्तमः ।
समन्युरब्रवीद्वाक्यं सगरो रघुनन्दन ॥ ९

भूयः खनत भद्रं वो निर्भिद्य वसुधातलम् ।
अश्वहर्तारमासाद्य कृतार्थाश्च निवर्तथ ॥ १०
पितुर्वचनमास्थाय सगरस्य महात्मनः ।
षष्टिः पुत्रसहस्राणि रसातलमभिद्रवन् ॥ ११
खन्यमाने ततस्तस्मिन्ददृशुः पर्वतोपमम् ।
दिशागजं विरूपाक्षं धारयन्तं महीतलम् ॥ १२

भित्त्वा) G4 damaged for ततो भित्त्वा Ś1 D5 8 12 G1 3 कृत्स्नां; D9 M3 Cg सर्वे (for सर्वा). Ñ2 V B D2 3 7 10 11 13 M4 ते भित्त्वा पृथिवीं सर्वां (V1 B4 D2 11 कृत्स्नां); D1 ते जित्वा पृथिवीं कृत्स्नां —^{b}) Ś1 V1 B3 4 D4.5 8–10 12 14 T3 M1 2 Cm [अ]भि-; V2 [अ]ति- (for [अ]पि). B1 D1–3 6 7 9 प्रदक्षिणां. —^{c}) Ś1 D5 8 11 12 पार्थिवं; Ñ2 V B2–4 D1–3 7. 10 13 M4 उपेत्य; B1 उत्पत्य; D4 संहिता: (sic), Ck as in text (for सहिताः). Ś1 D5.8.11 12 सगरं (for सागराः). —^{d}) M4 सगरं (for पितरं). Ś1 अब्रवीत् (sic)

7 Dt resumes (cf. v.l. 1). T1 damaged up to क्षां in ^{c} (cf. v.l. 6). —^{a}) B1 परिश्रांता; M3 (after corr. as in text) परिश्रांता. B2 reads मही सर्वा in marg. —^{b}) M2 बलवंतश्च; Cg.t as in text (for सत्त्ववन्तश्च). Ś1 D1 5 8 12 महान्सत्त्ववधः कृतः; Ñ2 V B D2 3 7 10 11 13 M4 म (D11 स म [hypermetric])हद्विशसनं (V2 B4 °नशनं) कृतं. —^{cd}) T3 -यक्षाश्च (for -रक्षांसि) Ś1 D5 8 12 गंधर्व (D12 °र्वस्य [hypermetric])यक्षयक्षा (D8 °सर्पा)णां (for °) Ś1 D5 8 -रक्षसां; Dt D6 T3 -पन्नगाः; D12 -राक्षसां (for -किंनराः). Ñ2 V B D1–3 7 10 11.13 M4 यादोगणमहा (M4 °महाग्रह)ग्राहदैत्यदानवरक्षसां.

8 ^{a}) G1.3 हि (for च) Dt D4 6 T3 M2 ते (with hiatus) (for तम्). Ś1 D5.8.12 पश्यामो न च तं राजन्; Ñ2 V B D1–3.7.10 11 13 M4 न च (V1 2 B3 D10 चा) पश्याम (B3 °मि) तं (D1–3 7.11 M4 हे; D13 ते) राजन्. —^{b}) Ś1 Ñ2 V B D1–3.5 7.8 10–13 M4 यज्ञविघ्नकरं तव. —^{c}) D9 करिष्यसि; Cm.g.k t as in text (for करिष्याम) Ś1 D5.8.11 12 य (Ś1 D5 त)त्करिष्यामहे भूयस्; Ñ2 V B D1–3. 7.10 13 M4 किं कुर्महे पुनस्तात (V3 °वद्) —D1 reads 8^d–9 in marg. —^{d}) Ś1 D5 8 11.12 तद् (D5 त्वं) बुद्ध्या साधु चिंत्यतां; Ñ2 V B D1–3.7.10.13 M4 विनिश्चित्य प्रशाधि नः.

9 D1 reads 9 in marg. (cf. v.l. 8) —^{a}) Ś1 D5.8.12 पुत्राणां वचनं; Ñ2 V B D1–3.7.10 11 13 M4 तेषामेतद्वचः (for तेषां तद्वचनं) —T1 damaged from 9^b up to कृ in 10^a. —^{b}) D1–3.7.11 सगरो (for पुत्राणां) Ñ2 V B D10.13 M4 सगरस्तदा (V3 °था); G2 राजसंमतः (for राजसत्तमः). Ś1 D5.8 12 तेषां तु रघुनंदन (D5 °नः). —^{c}) D11 चैव (for वाक्यं). Ñ2 B3 D10.13 निश्चित्योवाच तान्सर्वान्; V B1.2.4 D1–3.7 M4 नि (V1 विनि [hypermetric])श्चित्योवाच सर्वा (V4 M4 पुत्रां)स्तान्. —^{d}) Ś1 D5 8 12 सगर. पुरुषर्षभः, Ñ2 V B D1–3 7 10 11 13 M4 पुन· पुत्रानि (D2 पुनरि, M4 सर्वानि)दं वच·

10 T1 damaged up to कृ in ^{d} (cf v l 9) —^{a}) Ñ2 V B D1–3 7 10.11 M4 भूयो मृगयताश्वं तं (B4 मे; D2 11 तु); D13 भूयो मृगयताश्वार्थं. —^{b}) D11 निर्विद्य (for निर्भिद्य). Ñ2 V B D1–3 7 9 10 13 M4 विभिद्येदं (V1 B2 4 D10 विभेद्येदं; V2 विभिद्येतो; V3 विभिद्यव: V4 विभिद्येत; B1 विभेद्येतं; B3 विभिद्य तं; D9 निर्भिद्यत; M4 विनिर्भिद्य) रसातलं. —^{cd}) V1 आहृत्य (for आसाद्य) Ñ2 V4 B3 4 D10 13 संन्यवर्तत, V1–3 B1 2 M4 संनिवर्तत, D4 T3 M2 3 (after corr sec m as in text)च निवर्तत (for च निवर्तथ) ❀ Cm g k निवर्तथ निवर्तध्वम् ।; Ct निवर्तत निवर्तध्वमित्यर्थे आर्षमेतत् । ❀ Ś1 D1–3 5.7–9 11 12 कृतार्थाः संनिवर्तध्वं गृहीत्वाश्वापहारिणं (Ś1 D5 8.12 °वाहकं) —After 10, B3 ins :

869* केन मे नीयते चाश्वः पुनरेव हि यज्ञतः ।

11 ^{a}) Ś1 D5 12 14 आज्ञाय; Dt D6 8 आसाद्य; D4 आदाय; T2 संस्थाय (for आस्थाय) Ñ2 V B D1–3.7 9–11.13 M4 पितु (D13 पुन)रेतद्वचः श्रुत्वा —^{b}) D8 (after corr. as in text) 10 सागरस्य. Ñ2 V B D10.13 [आ]त्म (V3 [अं]ग; B4 [आ]त्मज [hypermetric])संभवाः, D1–3 7. 9 11 M4 [आ]त्मजास्ततः (for महात्मनः.) —^{c}) Ñ2 B3 D2 3 7 9.10.13 सागराः (D2 3.7 9 तदा ते) षष्टिसाहस्रा; V1 3 B1 2.4 D11 M4 सर्वतः षष्टि (D11 षष्ठि [sic])साहस्रा (B4 °स्रं); V2 4 D1 सर्वे (D1 ते तु) षष्टि°. —^{d}) Ś1 D5.8.12 अथाद्रवन्; Ñ2 V B D1–3 7.9–11 M4 उपाद्रवन्; T3 अभिंदयन्; Cg अभिद्रवन् (as in text) D13 पितामहमुपागमन्.

12 T1 damaged from स्त in 12^a up to या in 13^c. —^{a}) Cm g t खन्यमाने (as in text), Ck खान्यमाने. Ś1 D5.8.12 तदा; M2 तले (for ततस्). Ñ2 V B D10.13 पुनः खनंतस्ते तत्र, D1–3 7 9 11 M4 खनमानास्तु (D3 °सु [sic])ते तत्र (D11 तस्मिन्; M4 सर्वे). —^{b}) V3 B3 सर्व°; D9 °त्तमं (for पर्वतोपमम्). —^{c}) Ś1 D5.8.11–13 आशा°; Ñ2 V1–3 B4 दिशां°; B1–3 D3 7.9 दिशो°; Cg k as in text (for दिशागजं). ❀ Ct दिशा इत्याबन्तम् । ❀ —^{d}) Ś1 Ñ2 V B D1–3.5 7 8.10–13 महीमिमां (Ñ2 V B D13 इमां महीं [by transp.]); M4 वसुंधरां (for महीतलम्). D9 पद्भ्यां धारयतं महीं.

सपर्वतवनां कृत्स्नां पृथिवीं रघुनन्दन ।
शिरसा धारयामास विरूपाक्षो महागजः ॥ १३
यदा पर्वणि काकुत्स्थ विश्रमार्थं महागजः ।
खेदाच्चालयते शीर्षं भूमिकम्पस्तदा भवेत् ॥ १४
तं ते प्रदक्षिणं कृत्वा दिशापालं महागजम् ।
मानयन्तो हि ते राम जग्मुर्भित्त्वा रसातलम् ॥ १५
ततः पूर्वां दिशं भित्त्वा दक्षिणां बिभिदुः पुनः ।
दक्षिणस्यामपि दिशि ददृशुस्ते महागजम् ॥ १६
महापद्मं महात्मानं सुमहापर्वतोपमम् ।
शिरसा धारयन्तं ते विस्मयं जग्मुरुत्तमम् ॥ १७
ततः प्रदक्षिणं कृत्वा सगरस्य महात्मनः ।
षष्टिः पुत्रसहस्राणि पश्चिमां बिभिदुर्दिशम् ॥ १८

G. I. 42. 18
B. I. 40. 19
L. I. 37. 18

13 T1 damaged up to या in ^{c} (cf. v.l. 12). —^{b}) Ś1 D5 12 स नरोत्तम; D8 स गजोत्तमः (for रघुनन्दन). —For 13^{ab}, D2 subst. l. 1–2 of 870*. —^{c}) Ś1 D2.5 8 12 सदा बिभर्ति काकुत्स्थ (D2 शिरसा), Dt D6 G1 3 M2 3 transp. शिरसा and धारयामास. —Ś1 om. (hapl.) 13^d–14^a. —For 13, D11 subst. l. 1 of 870*.

14 Ś1 om. 14^a (cf. v.l. 13). —^{b}) Ś1 D5 8 11 विश्रामार्थं; Cg as in text (for विश्र°). Ś1 D5 8 11.12 स वारणः; G1 °बल. (for महागजः). —^{cd}) G1 तथा (for तदा). —T1 damaged from भवेत् up to क्षि in 16^b. D6 *वेत्; D14 T2.3 [अ]भवत् (for भवेत्). Ś1 D5 8.11 12 ईषच्चालयते स्कंधं कंपते मेदिनी तदा. —For 13–14, Ñ2 V B D1 3 7 9 10.13 M4 subst., D2 subst. l. 1–2 for 13^{ab} and l. 3–4 for 14; D11 subst. l. 1 only for 13:

870* शिरसा नरशार्दूल सशैलवनकाननाम् ।
नानाजनपदाकीर्णां नानापत्तनशोभिताम् ।
यदा च पर्वणि गजः खेदाच्चालयते शिरः ।
सपर्वतवना राम तदेयं चलति क्षमा ।

[V4 reads nom. sing. for all accu. sing. in l. 1 and 2. —(l. 1) D1–3.7.9–11 रघुशार्दूल. —D3.7 om. l. 2. —(l. 3) D1.2 M4 स यदा (for यदा च). V2 [अ]सौ गजवर॰ (for पर्वणि गज॰). D3.7 9 स वै यदा राम (D3.7 पणि [sic]) गज (for the prior half). D7 चा*यते (for चालयते). B2 transp. गज॰ and शिर॰. —(l. 4) Ñ2 reads वना राम in marg. D9 [द]व (for [इ]यं). V1 चलिता°, V4 D1–3 7 9 M4 चलते मही (for चलति क्षमा).]

15 T1 damaged (cf. v.l. 14). —^{a}) Ś1 B4 D2 5 8.12 13 ते तं (by transp.); D9 तत्ते (for तं ते). D2.3.7 8 11 प्रदक्षिणीकृत्य (D2 8 °त्वा); D9 प्रदक्षिणां कृत्वा. —^{b}) Ś1 D1–3 5 7–9.11 12 दिक्पालं कुंजरोत्त(D3.7 9 °प)मं; Ñ2 V B D10.13 M4 दिशो(Ñ2 V4 B4 M4 °शा; V2 3 D10 °शां)गजमरिंदम(D10 M4 °माः). —D2 om., Ś1 reads in marg. 15^c–16. —^{c}) Cg.k.t मानयंतः. Ct हि (as in text). Ñ2 V B D10.11 13 M4 मन्यमाना (V2 °नं; V4 °नां [both sic]) दिशां(D13 °शं; M4 °शा) पालं; D1.3.7.9 मन्यमाना दिशो(D1 °शा; D9 °शां)रक्षं; D5 खनमाना दिशं रक्षन्; D8 खन्यमाना दिशो रक्षं; D12 मन्यमाना दिशां रक्षां. —Ñ2 V B1 3 4 D10 13 M4 om. 15^d–16^a. —^{d}) D3 G4 जित्वा; D9 नीत्वा, G2 छित्त्वा (for भित्त्वा). M3 भित्त्वा जग्मु (by transp.). B2 D1 3 5 7–9 11.12 G3 वसुंधरां (for रसातलम्).

16 T1 damaged up to क्षि in ^{b} (cf. v.l. 14). D2 om., Ś1 reads in marg. 16, whereas Ñ2 V B1 3.4 D10 13 M4 om. 16^a (cf. v.l. 15). G1 om. (hapl.) 16–17. —^{a}) M3 एवं; Cg ततः (as in text). D3.7 पूर्व- (for पूर्वां). D5 दिशां. Dt D6 हित्वा; G3 गत्वा; Cg as in text (for भित्त्वा). —^{b}) D10 13 बिभिदुर्दक्षिणां (by transp.). Ñ2 V B D10 13 M4 दिशं (for पुनः). —After 16^b, M4 ins.:

871* रसातलादिति मही खनमाना महाबलाः ।

—^{c}) B4 °पि च; D12 °पिम (metathesis), G4 °मभि- (for दक्षिणस्यामपि). Ñ2 V1 2 4 B D1 3.5.7 8 10.12 13 पुनर्; D11 तथा; G2 *inf. lin.* (for दिशि). —^{d}) Ñ2 V B D1 3 5 7 8.10–13 गजोत्तमं (for महागजम्).

17 G1 om. 17 (cf. v.l. 16). —^{a}) D1 °नागं (for महात्मानं). V4 महात्मानं महापद्मं (by transp.). —^{b}) Ś1 B2 तिष्ठंतं; D9 G3 M3 Cg सुमहत् (for सुमहा-). Ñ2 V B1 3 4 D1–3 5.7 8 10–13 तिष्ठंतं मंदरोपमं (D12 °त्तमं); M4 मेरुमंदरवर्चसं. —V1 damaged from 17^c up to the prior half of 872*. T1 damaged from रय in 17^c up to या in 19^a. —^{c}) Ś1 Dt D1–3 5–9 (D9 before corr. हि).11 12 G4 गां (for ते). Ñ2 V2–4 B2–4 D10 13 तं च दृष्ट्वा महाकायं; B1 तं दृष्ट्वा तु महात्मानं; M4 तं दृष्ट्वा च महारूपं. —^{d}) Ñ2 V2–4 B D10 13 M4 परमं ययुः (for जग्मुरुत्तमम्). Ś1 D1–3.5.7 8. 11 12 ते दृष्ट्वा विस्मयं गताः (D11 ययुः).

18 T1 damaged (cf. v.l. 17). —^{a}) Dt D6 8 ते तं; M2 तं ते; Cg as in text (for ततः). —For 18^{ab}, Ñ2 V B D1–3.7 10.13 M4 subst.:

872* कृत्वा तमपि नागेन्द्रं प्रदक्षिणमरिंदम ।

[V1 damaged for the prior half (cf. v.l. 17). D7 तद् (for तम्). B2 D1–3.7 M4 अरिंदमा.]

—^{c}) D5 9 षष्टिं. Ñ2 V B D1–3.7.10.13 M4 स(D2 सा) गर(Ñ2 °*)स्यात्मजा(D2 °*) राम. —^{d}) D5 दक्षिणं (for पश्चिमां). D9 M4 बिभिदुः पश्चिमां (by transp.).

I. 42. 18 I. 40. 20 I. 37. 18 पश्चिमायामपि दिशि महान्तमचलोपमम् ।
दिशागजं सौमनसं ददृशुस्ते महाबलाः ॥ १९
तं ते प्रदक्षिणं कृत्वा पृष्ट्वा चापि निरामयम् ।
खनन्तः समुपक्रान्ता दिशं सोमवतीं तदा ॥ २०
उत्तरस्यां रघुश्रेष्ठ ददृशुर्हिमपाण्डुरम् ।
भद्रं भद्रेण वपुषा धारयन्तं महीमिमाम् ॥ २१

समालभ्य ततः सर्वे कृत्वा चैनं प्रदक्षिणम् ।
षष्टिः पुत्रसहस्राणि बिभिदुर्वसुधातलम् ॥ २२
ततः प्रागुत्तरां गत्वा सागराः प्रथितां दिशम् ।
रोषादभ्यखनन्सर्वे पृथिवीं सगरात्मजाः ॥ २३
ददृशुः कपिलं तत्र वासुदेवं सनातनम् ।
हयं च तस्य देवस्य चरन्तमविदूरतः ॥ २४

19 T1 damaged up to या in ^{a} (cf v.l 17). —^{a}) M4 पश्चिमस्यामपि. Ś1 D1–3 5 7 12 तदा; D11 तथा (for दिशि). —^{b}) Ñ2 V B D10 13 M4 कैलासशिखरोपमं. —^{c}) Ś1 D5 12 दिक्कुंजरं; Ñ2 V B D10 13 आशा°; D3.7 दिशो°; D6.11 दिशां° (for दिशागजं). Ś1 D1–3.5.7 11.12 M4 सुमनसं; V2 मौनमनसं (hypermetric), Cg as in text (for सौमनसं). —^{d}) Ś1 Ñ2 V2–4 B3 4 D1–3.5 7.10–13 M4 महाबलं; B1 गजोत्तमं.

20 ^{a}) Ś1 B4 Dt D2 8.12.13 ते तं (by transp.), V1 ते ते (sic), V2 तं तु; G3 ततः (for तं ते). —^{b}) D2 दृष्ट्वा (for पृष्ट्वा). —T1 damaged from यम् up to न्तं in 21^{d}. Cm g.k.t निरामयं (as in text). Ś1 D1–3.5.7.12 [ए]वमनामयं; Ñ2 V B D10.13 M4 [अ]नामयं ततः; D11 [ए]व समानयं (sic) (for [अ]पि निरामयम्). —^{cd}) G2 नखंतः (metathesis), M2.3 खनितुं; Ck as in text (for खनन्तः). Ś1 D5 12 समतिक्रांता (D5 °तं); Dt D4.6 8 14 G1.2.4 M1 2 समुपा°; Cg k as in text (for समुप°). Ñ2 V B D10 11 13 प्रोत्(V2 आ)खनंतो ययुर्वीरा (V1 °युः सर्वे); D1–3 7 M4 खनमाना ययुर्वीरा (for ^{c}). Ś1 Ñ2 V B D1–5 7.11–13 T2.3 M4 Cg k हैम°; D10 हैवमतीम् (metathesis), Ct as in text (for सोमवतीं). Ñ2 V B D1–3 7.10 M4 अपि; D4.11 G4 तथा; D13.14 T2 G2 M1–3 ततः; Ck as in text (for तदा). G3 ततो हैमवतीमाशां खनंतस्तेभिचक्रमुः.

21 T1 damaged up to न्तं in ^{d} (cf. v.l. 20). —^{a}) Ñ2 V1 B4 अपि तथा (V1 B4 तु ते); V2.3 D1–3.7 G1 M4 अपि च ते(V3 G1 M4 दिशि; D2 ते ते [ditto.]); V4 अपि ततो (for रघुश्रेष्ठ) —^{b}) D2 ते ददुर् (sic) (for ददृशुर्). B3.4 D14 T2 G M हिमपांडरं —^{d}) M4 धारयंतीं (sic). Ś1 D1,2 5.11.12 धराम् (for महीम्). Ñ2 V B D10 13 इमां महीं (by transp.).

22 ^{ab}) M3 तमालभ्य; Cg.k.t समा° (as in text). Ś1 D5 12 च ते; G1 च तं (for ततः). Ñ2 V B D1–3.7 10 13 M4 तमप्यालभ्य(D13 °क्ष्य)ते सर्वे (D10 सर्वे ते [by transp.]) (for ^{a}). Ñ2 V1.3 B D10 M3 [अ]भि-; V2 [अ]ति-; V4 D2 [ए]व; D13 M4 [अ]पि (for [ए]नं) D11 ते तं प्रदक्षिणीकृत्वा पृष्ट्वा चैनमनामयं. —^{c}) Ś1 D5.12 राजपुत्रास्ततो भूयो; Ñ2 V B D1–3.7 10 11 13 M4 सहिताः पुनरेवेदं. —^{d}) D12 विवेशुर्; G2 बिदुभिर् (metathesis) (for बिभिदुर्). Ś1 Ñ2 V B D5 12 13 M4 धरणीतलं.

23 D7 om. 23^{ab}. T3 damaged from रां in 23^{a} up to ल in 24^{a}. —^{a}) Ñ2 V B D10 13 M4 प्रागुत्तरां दिशं, D5 12 Ck °त्तरं; Cg t as in text (for ततः प्रागुत्तरां). —^{b}) T3 सागरां (sic!), M1 सगराः. D9.14 T2.3 M1 3 प्रथिता; G3 प्रस्थिता; Cg t as in text (for प्रथितां). Ś1 D5.12 य(D12 या)ज्ञियां(D5.12 °याः) पृथिवीमिमां; Ñ2 V B D10.13 तत(V4 पुन)स्ते स(V1 सा)गरात्मजाः; D1–3.11 M4 दिशं ते (D1 ते दिशं [by transp.]) सगरात्मजाः. —^{c}) M3 पूर्वे (for सर्वे) Ś1 (after corr. as in text) D5 12 अभ्यघ्नन्न(D12 °न्तु)षिताः सर्वे. —^{d}) Ś1 D5 12 काकुत्स्थ (for पृथिवीं). —For 23^{cd}, Ñ2 V B D1–3.7 10.11 13 M4 subst.:

873* अमर्षवशमापन्नाश्चख्नुरेव धरामिमाम् ।
तत्राथ प्रोत्खनन्तस्ते क्षोणीमपि समन्ततः ।
तत्र ते तु रघुश्रेष्ठ सगरस्यात्मजास्ततः ।

[D7 om. l. 1 —(l. 1) D1 अमर्षं च समापन्नाश् (for the prior half). V2 चायुरेव (sic); B1 illeg.; D11 रघुवे (sic); M4 चखनश्च (for चख्नुरेव). B1 वसुधरां, B2 धरातल, D1–3.11 M4 रसातल (for धरामिमाम्) —D11 om (hapl ?) l 2. —(l. 2) V1 [आ]शु (for [अ]थ) D1–3 7 M4 तत्रापि(M4 °थ) खनमानास्ते महीममिततेजस. —All the above MSS. except D11 om. l. 3.]

—After 23, Ś1(after 24^{ab}) Dt D4.6 8 9.14 T2.3 G M1–3 Cm.g ins.:

874* ते तु सर्वे महात्मानो भीमवेगा(G2 °ग) महाबलाः ।

24 T3 damaged up to लं (cf. v l. 23). —^{a}) Ñ2 V1–3 B D1–3.7.10 11.13 M4 नाम; V4 राम (for तत्र). —^{b}) Ś1 D5.12 महाबलं (for सनातनम्). Ñ2 V B D1–3 7. 10.11 13 M4 देवं नारायणं प्र(V2.4 वि)भुं. —After 24^{ab}, Ś1 ins. 874*. Ś1 D1–3.5.7.9 12 M4 om. 24^{cd}. —^{c}) D11 om. च (submetric). D13 यज्ञियं तस्य (for तस्य देवस्य). —^{d}) B3 M1 अपि दूरतः. B1 विचरंतमदूरतः. —After 24, Dt D4.6.8.14 S (except M4) ins.:

875* प्रहर्षमतुलं प्राप्ताः सर्वे ते रघुनन्दन ।

ते तं यज्ञहनं ज्ञात्वा क्रोधपर्याकुलेक्षणाः ।
अभ्यधावन्त संक्रुद्धास्तिष्ठ तिष्ठेति चाब्रुवन् ॥ २५

अस्माकं त्वं हि तुरगं यज्ञियं हृतवानसि ।
दुर्मेधस्त्वं हि संप्राप्तान्विद्धि नः सगरात्मजान् ॥ २६

श्रुत्वा तद्वचनं तेषां कपिलो रघुनन्दन ।
रोषेण महताविष्टो हुंकारमकरोत्तदा ॥ २७

ततस्तेनाप्रमेयेन कपिलेन महात्मना ।
भस्मराशीकृताः सर्वे काकुत्स्थ सगरात्मजाः ॥ २८ G. I. 42. 26 B. I. 40. 30 L. I. 37. 26

इति श्रीरामायणे बालकाण्डे एकोनचत्वारिंशः सर्गः ॥ ३९ ॥

25 ^{a}) V1 ते तु; B1 2 D1 3–5.7 11.12 T3 M2–4 तं ते (by transp.); Cm.g.k as in text (for ते तं) —T1 damaged from नं up to य in 26^{b}. Ś1 B4 D5.11 12 °हरं; Ñ2 B3 (marg also as in text) D10 14 T1 2 G2 4 M1 2 हयहरं; D1.3.7 °वधं; D13 °हयं; Cm k t as in text (for यज्ञहनं). Ñ2 V1–3 B D1 3 7 10 11 13 M4 मत्वा; V4 हत्वा (sic), D2 दृष्ट्वा (for ज्ञात्वा). —After 25^{ab}, Ś1 (marg.) Dt D4.6.8.9.14 T2 3 G M1–3 ins :

876* खनित्रलाङ्गलधरा नानावृक्षशिलाधराः ।

—^{c}) D13 ते° (for संक्रुद्धास्). Ś1 (marg. also as in text) D5.12 अभ्यधावन्नरश्रेष्ठ; V3 B1 2 4 D1–3.7 M4 अभ्यधावन्सुसं(V3 °न्स्वयं)क्रुद्धा; G2 अभ्यधावन्ततः क्रुत्वा. —D5.11.12 ins. after 25, Ś1 ins. after 27 :

877* संमूढा न विदुस्तं वै देवमक्षयमव्ययम् ।

26 T1 damaged up to य in ^{b} (cf. v.l. 25). Ñ2 V B D1–3 5.7 10–13 om., Ś1 reads in marg. 26–27. —^{a}) M4 चैवाश्वं (for तुरगं). —^{b}) D9 T3 G3 4 M1.2.4 याज्ञियं; M3 राज्ञीयं (sic) (for यज्ञियं). —^{c}) D9 M4 °स्त्वां; G1 दुर्मेधा°; M2 °त्वं (for दुर्मेधस्त्वं). M4 सं*प्तान् (for संप्राप्तान्).

27 Ñ2 V B D1–3.5.7.10–13 om., Ś1 reads in marg. 27 (cf. v.l 26). —^{a}) D9 14 T2 G4 M1 तु (for तद्). —^{c}) G3 क्रोधेन (for रोषेण). —T1 damaged from विष्टो up to the end of this Sarga. —After 27, Ś1 ins. 877*.

28 T1 missing (cf. v.l. 27). —^{b}) Ś1 (*sup. lin.* also as in text) श्वसता ते; Ñ2 V1.3 B1–3 D10.13 M4 तेष(B1 °पि; M4 °व)ध्याताः; V2 तेजोनीताः; V4 तेजो स्माताः; B4 D1.3 (with hiatus) अपध्याता(D1 °त्वा); D4 कापिलेन; D5 [अ]प्येते शप्ताः; D11.12 [अ]थैते शप्ता(D11 शांता) (for कपिलेन). D2.7 (with hiatus) अपध्यातात्मना(D2 °**)त्मना. —^{c}) G4 -गताः (for -कृताः). —^{d}) Ñ2 V B D1–3.7 10 11 13 M4 समेताः (for काकुत्स्थ). V1 साग°; D3 °रा*जाः (for सगरात्मजाः). —After 28, M3 (*sup. lin. sec. m.*) ins. .

878* ततस्तु राजा ह्यशुभानि दृष्ट्वा
वीरो निमित्तानि कृतेषु भस्म ।
पुत्रेषु पुत्रात्मजमेव वीक्ष्य
चिरं निदध्यौ च विसिस्मिये च ।

Colophon. T1 missing, Ś1 D5.11.12 om. (continue the sarga). —*Kāṇḍa name*. Dt om. Ñ2 V B आदि°; D1.3 अयोध्या°. —After Kāṇḍa name, Ñ2 V1.3 D10 ins. बालचरिते. —*Sarga name*. Ñ2 V B D1–3.7.9 10 कपिलदर्शनं. —*Sarga no.* (figures, words or both) V1.4 B1 4 D3.9 om. Ñ2 B2 3 42, V2 44; V3 D10 41, Dt D4 6 8 14 S (except T1) 40; D1.2 7 33. D13 — कांडे —मुनि द —. —After colophon, T2 G1 2 4 M2 conclude with श्रीरामाय नमः; G3 श्रीमते रामानुजाय नमः.

४०

I 43. I I. 41. I I. 38. I पुत्रांश्चिरगताञ्ज्ञात्वा सगरो रघुनन्दन ।
नप्तारमब्रवीद्राजा दीप्यमानं स्वतेजसा ॥ १
शूरश्च कृतविद्यश्च पूर्वैस्तुल्योऽसि तेजसा ।
पितॄणां गतिमन्विच्छ येन चाश्वोऽपहारितः ॥ २
अन्तर्भौमानि सत्त्वानि वीर्यवन्ति महान्ति च ।
तेषां त्वं प्रतिघातार्थं सासिं गृह्णीष्व कार्मुकम् ॥ ३
अभिवाद्याभिवाद्यांस्त्वं हत्वा विघ्नकरानपि ।
सिद्धार्थः संनिवर्तस्व मम यज्ञस्य पारगः ॥ ४
एवमुक्तोंऽशुमान्सम्यक्सगरेण महात्मना ।
धनुरादाय खड्गं च जगाम लघुविक्रमः ॥ ५
स खातं पितृभिर्मार्गमन्तर्भौमं महात्मभिः ।
प्रापद्यत नरश्रेष्ठ तेन राज्ञाभिचोदितः ॥ ६
दैत्यदानवरक्षोभिः पिशाचपतगोरगैः ।
पूज्यमानं महातेजा दिशागजमपश्यत ॥ ७

40

☞ Ñ1 missing Sarga 40 (cf. v.l. I. 33. 8). D5.11.12 cont. the previous Sarga.

1 Before 1, D13 ins. ref. सू-उ-च. —^{a}) Ś1 D6 चिरं (for चिर-). Ñ2 V1.2.4 B2–4 D1–3.7.10.11.13 मत्वा; V3 (marg. also as in Ñ2) दृष्ट्वा (for ज्ञात्वा). —^{b}) D2 रघुनंदनः. —^{c}) Ś1 Ñ2 V1.3.4 B D5.10–13 वाक्यं; V2 वाचा; D6 राम (for राजा). —^{d}) V1 D11 दीप्यमान (sic). Ś1 स्वतेजसं; V2 सुते°; D1.11 महौ°; D2.3.7 इवौजसा (for स्वतेजसा). —After 1, Ñ2 V B D10.13 read 881*.

2 D14 reads 2^{ab} in marg. —^{a}) Ś1 D1–3.5.7.9.11.12 शूरस्त्वं; Ñ2 V B D10.13 शूरोसि; M1 श्रुतश्च; M4 वीरस्त्वं; Cm.g as in text (for शूरश्च). V4 -विज्ञोसि (sic), T2 -वीर्यश्च (for -विद्यश्च). —T1 missing from स्तु in 2^b up to सा in 3^d on a damaged fol. —^{b}) G3 पुत्रैस्; Cg.k.t as in text (for पूर्वैस्). Ś1 D5.12 समर्थश्च महाबल(D12 °ला); Ñ2 V B D1–3.7.10.11.13 पूर्वैस्(D13 °र्वे)तुल्यपराक्रमः. —After 2^{ab}, Ñ2 B2–4 D10.13 ins.:

879* शीघ्रमायाहि भद्रं ते यथा धर्मो न लुप्यते ।

—^{c}) G1 अन्विच्छन् (for °च्छ). Ñ2 V B D1–3.7.10.11 पितॄन्गच्छ त्वमन्वेष्टुं; D13 पितॄणां च त्वमन्वेष्टुं; Cg as in text (for ^{c}). —^{d}) G1 याहि (for येन). D1 चास्य; D12 *श्वो; G3 Ck वाश्वो (for चाश्वो). Ś1 Ñ2 V1.4 B Dt D1–3.5–9.12.13 G1.3 M3.4 Cg.k.t [ऽ]पवाहितः; G4 महानितः; Cm as in text (for ऽपहारितः).

3 T1 missing up to सा in ^{d} (cf. v.l. 2). —^{a}) D5 अत भीमानि (sic), D12 अतमाम्सनि (sic) (for अन्तर्भौमानि). D9 सर्वाणि; G1 भूतानि; Cm.k.t as in text (for सत्त्वानि). —For 3^{ab}, Ñ2 V B D1–3.7.10.11.13 subst.:

880* अन्तर्भूमिनिवासीनि सन्ति सत्त्वान्यनेकशः ।

[V2.4 अंतर्भूत- (for अन्तर्भूमि-). V2 B4 भूतानि (for सत्त्वानि).]

—^{c}) Dt D6.8 M4 तु; T2 तं (for त्वं). Ñ2 V B D1–3.7.9.10.13 प्रतिविधानार्थं(V2 °धानां च; V3 D1–3.7.9 °घातार्थं); D11 त्वं प्रवि° (for त्वं प्रतिघातार्थं). —^{d}) M4 धारय (for गृह्णीष्व). Ñ2 V B D10.13 गृहीत्वा व्रज कार्मुकं; D1–3.7.9 गृह्यायुधमितो(D9 °मधो) व्रज; D11 सायुधस्त्वमितो व्रज.

4 ^{ab}) G4 [अ]भिवाद्यस्; Cm.k.t as in text (for °वाद्यांस्). D6 तु; T3 M3 च (for त्वं). Ś1 D5.12 अभिव्रजाभिवाद्यस्त्वं संहृत्य च रिपूनपि. —^{c}) D4 G3 त्वं; T3 तु; Ck as in text (for सं-). —For 4, Ñ2 V B D1–3.7.10.11.13 subst. (Ñ2 V B D10.13 read after 1), while D9 subst. l. 1 only for 4^{ab}

881* तानासाद्य पितॄंस्तात हत्वा विघ्नकरं च मे ।
कृतार्थः संनिवर्तेथाः यज्ञादुत्तारयस्व माम् ।

[(l. 1) D2 तामा°; D11 समा° (for तानासाद्य). V1 तां*; V3 तत्र, D2.7.9 तावद्; D11 तांस्त्व (for तात). D3 तानापिदस्तावतद् (corrupt) (for the prior half). D13 यज्ञ- (for हत्वा). D11 मम (for च मे). —(l. 2) D1–3.7.11 सिद्धार्थ. (for कृतार्थ·). V1 संनिवर्तेते तथा (hypermetric), B1 °र्तस्व, D1–3 संनिवृत्या(D3 °वर्त्या)थ, D7 संनिवर्त्तथ (for संनिवर्तेथा).]

5 T1 missing from क्तोंऽशु up to प्रा in 6^c on a damaged fol. —^{a}) Ś1 Ñ2 V3 B D1.3.5.7.10 M4 राम; V1.2.4 D2.11.12 नाम, D13 तेन (for सम्यक्). —^{b}) D12 **त्मना (for महात्मना). —^{c}) D13 आधाय (for आदाय). D2 om. च (submetric). —^{d}) M3 रघुविक्रमः; Cg लघु° (as in text). Ś1 Ñ2 V B D1–3.5.7.10–13 M4 ययौ त्व(D13 च)रितविक्रमः(B4 °मानसः).

6 T1 missing up to प्रा in ^{c} (cf. v.l. 5). M4 om. (hapl.?), Ś1 reads in marg. 6. —^{a}) Cm.t खातं (as in text). G4 सहितं; Cg as in text; Ck सु° (for स खातं). —^{b}) D5.12 अंतर्भूमौ महर्षिभिः. —^{cd}) D6 प्रपद्यत; Cm.k.t प्रापद्यत (as in text). T3 नरश्रेष्ठस्. D5.12 पूज्यमानो रघुश्रेष्ठ जगाम लघुविक्रमः.

7 ^{a}) Dt D6.8 देव-; Cg as in text (for दैत्य-). —^{b}) D5 पिशाचैः पन्नगोरगैः. —^{c}) Ś1 D5.12 स्तूयमानो; D4.6 G3 M3 °मानो (for पूज्यमानं). —^{d}) M4 अवैक्षत; Cg as in text (for अपश्यत). Ś1 D5.12 दिग्गजं स ददर्श ह. —For 6–7, Ñ2 V B D1–3.7.10.11.13 subst.:

स तं प्रदक्षिणं कृत्वा पृष्ट्वा चैव निरामयम् ।
पितॄन्स परिपप्रच्छ वाजिहर्तारमेव च ॥ ८
दिशागजस्तु तच्छ्रुत्वा प्रीत्याहांशुमतो वचः ।
आसमञ्ज कृतार्थस्त्वं सहाश्वः शीघ्रमेष्यसि ॥ ९
तस्य तद्वचनं श्रुत्वा सर्वानेव दिशागजान् ।
यथाक्रमं यथान्यायं प्रष्टुं समुपचक्रमे ॥ १०
तैश्च सर्वैर्दिशापालैर्वाक्यज्ञैर्वाक्यकोविदैः ।
पूजितः सहयश्चैव गन्तासीत्यभिचोदितः ॥ ११
तेषां तद्वचनं श्रुत्वा जगाम लघुविक्रमः ।
भस्मराशीकृता यत्र पितरस्तस्य सागराः ॥ १२ G. I. 43. 12 B. I. 41. 12 L I 38 13

882* तमेव पितृभिर्यातं पन्थानमनु संचरन् ।
ययौ वेगेन महता पितॄंस्तान्द्रष्टुमञ्जसा ।
वीक्ष्यमाणो विशसनं तैः कृतं यक्षरक्षसाम् ।
सोऽवैक्षत विरूपाक्षमाशागजमवस्थितम् ।

[(l. 1) V1 स नु* स्मरन्, V2 D1–3 7 11 अनु सस्मरन् (for अनु संचरन्). —(l. 2) V1 B1 2 D1–3.7 अन्वेष्टुम्; V2.4 वै द्रष्टुम् (for तान्द्रष्टुम्). D1–3.7 आज्ञया (for अञ्जसा). —(l. 3) V4 D1–3.7 पश्यमानो (for वीक्ष्यमाणो). B4 विनशन (for विशसन). D13 transp. तै and कृत. D1 reads (marg. also) पूज्यमानो दिशा नाथै स्तुतिभिर्यक्षरक्षसां for l. 3. —(l. 4) V4 सौवैक्कृत (sic); B1 सोधिक्कृत; D1.2 सोपश्यच्च (D1 °त), D3.7 सोप्यपश्यद्; D11 ददर्श स; D13 सौन्वैक्कृत (sic) (for सोऽवैक्षत). D1–3.7 दिशो (D1.2 °शा) गजम्; D11 दिग्राज सम्- (for आशागजम्). V2 4 उपस्थितं.]

8 T1 missing from णं कृत्वा up to कृता in 9^{c} on a damaged fol. —^{a}) D2 7 प्रदक्षिणीकृत्य. —^{b}) Ñ2 B4 D12 स्पृष्ट्वा; G2 दृष्ट्वा (for पृष्ट्वा). D14 T2 G2.4 M1 चापि; M2 [ए]व च (by transp.); M3 [अ]पि च (for चैव). Cm.t निरामयं (as in text). Ś1 D5 12 M4 चैन (Ś1 °व) मनामयं; Ñ2 V B D1–3 7.10.11.13 चानामयं ततः (for चैव निरामयम्). —^{c}) Ś1 Ñ2 V B D5 10–12 तान्; D1–3.7 13 स्वान्; D14 G2.4 M1.2 सं- (for स). D9 स पितॄन् (by transp.). —^{d}) Ñ2 V B D1–3.7 10 11 13 हय° (for वाजिहर्तारम्).

9 T1 missing up to कृता in ^{c} (cf. v.l. 8) —^{a}) Ś1 D5 11 12 दिग्वारण (D5 °णा; D11 °णो) स्तु; Ñ2 V B D10.13 आशागजोपि; D3 7 दिशो गजोपि; D4 दिशो गजस्तु (for दिशागजस्तु). —D7 om (hapl) 9^{b}–10^{a}. —^{b}) Ś1 D5.11 12 सौम्यमंशुमतो वचः; Ñ2 V B D1–3.10 13 M4 पृच्छतोंशु (M4 °*) मतो वचः; Dt D6 8 प्रत्युवाच महामतिः; D4 9 T3 G1.3 4 M1 प्रत्याहां°, M3 प्रीत्या चां°. —^{c}) Ś1 Ñ2 V1–3 B D1–3 5 10–13 तमुवाच; V4 उवाच तं; D9 आसमाज; Cm g.t as in text (for आसमञ्ज). ❀ Ck आसमजः असमंजसुतः । ❀ —^{d}) D9 14 T3 एष्यति; Ck °सि (as in text). Ś1 हयं प्राप्य ममेति च (marg. also त्वमेव च); Ñ2 V1.2 4 B2–4 D2.10.11 13 M4 एष्यसी (V1 °*) त्यभितः स्थितः (Ñ2 V2 B2 D2 10 M4 °तं), V3 एष्यसीत्यभिहितं स्थितं (hypermetric), B1 एष्यसीत्यभिवांछितं; D1 3 5.12 हयं तं प्राप्स्यसीति च.

10 D7 om. 10^{a} (cf. v.l. 9). —^{a}) Cg तस्य (as in text). Ñ2 V B D1.2 10 11 13 इति तस्य वचः श्रुत्वा. —B3 T2 read 10^{b}–12^{a} in marg —^{b}) D3 om; M3 सर्वानपि (for सर्वानेव) Ś1 V B D1–3 5.7 11–13 हि (D1–3 7.11 स) दिग्गजान्; D8 दिशो° (for दिशागजान्) —^{c}) B4 यथाकामं; D11 यथाक्रस्यं (for °क्रमं). D1.2.11 M4 समासाद्य (for यथान्यायं) —^{d}) G3 एवोपचक्रमे; Cg as in text (for समुप°). D1.2.11 M4 पप्रच्छोत्सुकमानसः.

11 B3 T2 read 11 in marg. (cf v.l 10). T1 missing from 11 up to भस्मराशीकृ in 12^{c} on a damaged fol. —^{a}) M3 तु (for च) D4 दिशां°; M3 दिशानागैर् (for दिशापालैर्) Ś1 D3.5.7.11.12 दिक्पालैः स तु (Ś1 संत; D3.7 स च) तैः सर्वैर्. —^{b}) D3 7 वारणैर्; D5 11 12.14 T2 G4 वाक्यज्ञो (for वाक्यज्ञैर्) ❀ Cg यद्वा परवाक्याशयज्ञैः । ❀ T3 G M1–3 -कोविदः; Cg k as in text (for -कोविदैः). ❀ Ct· द्वितीयवाक्ये कृत्यः । ❀ —For 11^{ab}, Ñ2 V B D1.2 10 13 M4 subst.

883* एतदेव च तैरुक्तो गजैराशुपराक्रमः ।

[D2 °*, M4 वचश्चोक्तो (for च तैरुक्तो). V4 गजम् (sic); B1 D1.2 M4 जगाम (for गजैर्). V2 -पराक्रम (sic); V3 D13 -पराक्रनै· (for -पराक्रमः).]

—D1.2 M4 om. (hapl.) 11^{c}–12^{b} (cf. 883*). —^{c}) D10 पूजितं (for पूजितः). V4 स गजैश्; B4 सहजश्; D5.12 सहितैस् (for सहयश्). D5 12 तैस्तु (for चैव). D11 चैव सहयो (by transp.). —^{d}) V1 गंतासीद्; V4 B1 Dt D6 8 G1 Ck [आ]गंतासि; D3 गंगाश्चिः (sic), D7 गंतास्मि; G3 हंतासि (for गन्तासि). Ś1 D3.5.7.12 °भाषितः; Ñ2 V1 2 B3 4 D10.13 [इ]त्यं (V1 अं) शुमानपि; V3 B1.2 [इ]त्यंशुमानि (B2 °मन्नि) ति; V4 ह्यंशुमन्निति; D11 °भावितः; Cg as in text (for [इ]त्यभिचोदितः).

12 B3 T2 read 12^{a} in marg. (cf. v l. 10). T1 missing up to कृ in ^{c}; D1 2 M4 om. 12^{ab} (for both cf. v.l. 11). —^{a}) Ñ2 V B2–4 D10 13 स; B1 D5 11.12 तु (for तद्). B1 तद्वचः (for वचनं). —^{b}) Ś1 D7 [अ]लघु°; V1 धरणीतल; B1 रघुनंदन; B4 बहु° (for लघुविक्रमः). —^{c}) D5 reads यत्र in marg. —^{d}) T3 G2.3 M1–3 Ct तत्र; Cg k as in text (for तस्य). M2 सागरः; Ck.t °राः (as in text). —After 12, T2 M3 Ck ins.

884* दृष्ट्वा भास्करसंकाशान्भस्मराशीकृतान्बहून् ।

I. 43. 13 I. 41 13 I 38. 13 स दुःखवशमापन्नस्त्वसमञ्जसुतस्तदा ।
चुक्रोश परमार्तस्तु वधात्तेषां सुदुःखितः ॥ १३
यज्ञियं च हयं तत्र चरन्तमविदूरतः ।
ददर्श पुरुषव्याघ्रो दुःखशोकसमन्वितः ॥ १४
स तेषां राजपुत्राणां कर्तुकामो जलक्रियाम् ।
सलिलार्थी महातेजा न चापश्यज्जलाशयम् ॥ १५
विसार्य निपुणां दृष्टिं ततोऽपश्यत्खगाधिपम् ।
पितॄणां मातुलं राम सुपर्णमनिलोपमम् ॥ १६
स चैनमब्रवीद्वाक्यं वैनतेयो महाबलः ।
मा शुचः पुरुषव्याघ्र वधोऽयं लोकसंमतः ॥ १७
कपिलेनाप्रमेयेन दग्धा हीमे महाबलाः ।
सलिलं नार्हसि प्राज्ञ दातुमेषां हि लौकिकम् ॥ १८
गङ्गा हिमवतो ज्येष्ठा दुहिता पुरुषर्षभ ।
भस्मराशीकृतानेतान्पावयेल्लोकपावनी ॥ १९

---

13 ^{a}) D1 स दुःखशोकाभिहतस्; D2 दुःखशोकेनाभिहतस्.—^{b}) Ñ2 V B D10 13 सुतोथ ह्य(B2 °भूद; D10 °ह्यप्य)समंजसः; D1–3.7 तनयोथासमंजसः, D11 पुत्रश्चैवासमंजसः.—^{c}) Ś1 चुकोप; D5 चुक्रोध (for चुक्रोश). Cg परमार्तस् (as in text). Ś1 °यत्तो; D3.5 7.12 M4 °यस्तो (for परमार्तस्तु).—^{d}) D5 12 वधे (for वधात्) —For 13^{cd}, Ñ2 V B D1.2 10 11 13 subst

885* चुक्रोशार्तस्वरं दृष्ट्वा भस्मराशीकृतान्पितॄन् ।

[B1 [आ]र्तं स्वय; D11 [आ]र्तस्वरो (for °स्वर) V4 om. दृष्ट्वा. B4 अपि (for पितॄन्).]

14 T1 missing from च in 14^{a} up to सलिलार्थी in 15^{c} on a damaged fol —^{a}) D9 G3 M2 4 याज्ञी(D9 °ज्ञि)यं; D14 T1 G1 M3 Cg यज्ञीयं (for यज्ञियं). Ñ2 V B D1 2.10.11 13 अपश्यत्तु(D11 °श्यं तु[sic])रगं तं च(Ñ2 B3 D10.13 तु) —^{b}) B1 om. चरन्त. B3 अपि°; D5 इव°; D14 °*तः (for अविदूरतः).—^{c}) D3.7 T3 -व्याघ्र (for -व्याघ्रो).—^{d}) D3.7 -समाहतः (for -समन्वितः).—For 14^{cd}, Ñ2 V B D1.2 10 11.13 subst. :

886* तदा पर्वणि नागेन हृतं वेलावने स्थितम् ।

[D1 (marg.) glosses पर्वणि पौर्णमास्यां प्रधानयज्ञकाले वा । " पर्वण्यपहृते चाश्वे यज्ञविघ्नः प्रजायते । अपर्वणि हृते चान्यो नियोज्यो यज्ञकर्मणि ॥ " Ñ2 D13 कृतं (for हृत). V1 D1.2 वेलावन- (for वेलावने).]

15 T1 missing up to सलिलार्थी in ^{c} (cf. v.l. 14).—^{a}) D14 illeg. for तेषां.—^{b}) Ś1 D1–3 5 11.12 [अं]जलि-; Cg as in text (for जल-).—^{c}) Ś1 D1.5.11.12 सलिलार्थं; Dt स जलार्थी; D13.14 सलिलार्थे (for सलिलार्थी).—^{d}) Ś1 D5 12 तदा (for न च). Ñ2 V B D1–3.7.10.11.13 नापश्यत्सलिलं क्वचित्.

16 ^{a}) D9 विशीर्य; G3 प्रसार्य; Cm g t as in text, Ck विधाय (for विसार्य). G2 निपुणं; M4 विपुलां; Cm.g k.t as in text (for निपुणां). Ñ2 V B D2.3.7 10.11.13 पात(V2 पते)यंश्चाभि(D2 3.7 °यन्सर्व)तो दृष्टिं; D1 विचारयस्ततो दृष्टिम् ; D5 12 विचार्य निपुणं दृष्ट्वा.—^{b}) G2 तपो; G3 स च (for ततो). M2 खगाधिपः; M4 खगोत्तमं (for खगाधिपम्). Ś1 (marg. as in text) Ñ2 V B D3.5.7.10 12.13 ततस्(V4 D3.7 तत्र)तत्र ददर्श ह(V2 सः); D1.2 अपश्यत ख(D2 °त्पत)गोत्तम; D11 अपश्यत्स खगेश्वरं.—^{c}) D3 रामं; D12 नाम (for राम) —T1 missing from नि in 16^{d} up to दग्धा in 18^{b}.—^{d}) V2 सौवर्णं; B4 सुवर्णं (for सुपर्णम्). Ñ2 V B D10.13 पतगोत्तमं; T2 3 G3 4 अचलोपमं; Cm.g.k.t as in text (for अनिलोपमम्)

17 T1 missing (cf. v.l. 16).—^{a}) G2 न (for स). D6 [ए]तम् (for [ए]नम्). G1 राम; G2 वाक्यः (sic) (for वाक्यं).—D5 12 om. (hapl. ?) 17^{c}–18^{b}. Ś1 reads 17^{c}–18^{b} in marg. D1 damaged after ष in ^{c} up to यं in ^{d}.—^{d}) D2 दुःखशोकसमंततः.

18 T1 missing up to दग्धा in ^{b} (cf. v.l. 16). D5 12 om., Ś1 reads in marg. 18^{ab} (cf. v.l. 17).—^{b}) Ñ2 V1–3 B D1–3.10.11.13 M2 °ह्येते; V4 °श्चेते; D4 ह्यता°; D7 °ह्येमे; G3 निर्दग्धा हि (for दग्धा हीमे). M4 °प्रभाः (for महाबलाः).—^{c}) Ś1 नार्हसि सलिलं (by transp.), Ñ2 V3 B2–4 Dt D2.3.6–8.10 11.13 सलिल(D6.7 °ले) नार्हसे; V1.2 4 B1 नार्ह(V2 ईह)से सलिलं; D5.12 अर्हसि सलिलं; Cm g k.t as in text (for सलिलं नार्हसि). Ś1 Ñ2 V2–4 B D1–3.5 7.10–13 वीर; V1 ह्येषां (for प्राज्ञ).—^{d}) M2 कर्तुम् ; Cm g.k.t as in text (for दातुम्). Ś1 V4 B1 D5.12 एभ्यो नरोत्तम(D5 °मः); Ñ2 V3 B2–4 D10 13 °त्वमन्यतः (Ñ2 B3 D10 °था; V3 °*), V2 एभ्यो न चान्यतः; D1–3 7.11 एषां (D3 °भ्यो) महाद्युते; G1 अर्हसि°; M4 एषां महात्मना (for एषां हि लौकिकम्). V1 वीर दातुं त्वमन्यतः.

19 ^{a}) D14 हिमवतां (for हिमवतो). G4 ज्येष्ठ- (for ज्येष्ठा).—^{b}) V2 कन्या हि (for दुहिता). Ñ2 V B D1–3.7.10.11 13 M4 सरितां वरा; T3 °भः (for पुरुषर्षभ) —After 19^{ab}, B3 ins.

887* पूजिता त्रिषु लोकेषु सर्वैरेव सुरासुरैः ।

On the other hand, T3 ins..

888* सा नीयतां त्वया प्राज्ञ ततो यास्यन्ति ते दिवम् ।

T3 cont., whereas Ś1 (marg) Dt D4.6.8.9.14 T1.2 G M1–3 ins. after 19^{ab} :

889* तस्यां कुरु महाबाहो पितॄणां सलिलक्रियाम् ।

[M2 तस्याः (for तस्यां).—T1 missing from कुरु up to 20^{b} on a damaged fol. D9 °प्राज्ञ (for महाबाहो). D9.14 T2 G M1.2 तु जल-; M3 हि जल- (for सलिल-).]

तया क्लिन्नमिदं भस्म गङ्गया लोककान्तया ।
षष्टिं पुत्र सहस्राणि स्वर्गलोकं नयिष्यति ॥ २०
गच्छ चाश्वं महाभाग संगृह्य पुरुषर्षभ ।
यज्ञं पैतामहं वीर निर्वर्तयितुमर्हसि ॥ २१
सुपर्णवचनं श्रुत्वा सोऽंशुमानतिवीर्यवान् ।
त्वरितं हयमादाय पुनरायान्महायशाः ॥ २२
ततो राजानमासाद्य दीक्षितं रघुनन्दन ।
न्यवेदयद्यथा वृत्तं सुपर्णवचनं तथा ॥ २३
तच्छ्रुत्वा घोरसंकाशं वाक्यमंशुमतो नृपः ।
यज्ञं निर्वर्तयामास यथाकल्पं यथाविधि ॥ २४ G I. 43. 25 B I. 41. 24 L I. 38. 24

—^{c}) M2 सर्वान् (for एतान्). —^{d}) Ś1 Ñ2 V B2.4 Dt D1–3.5–8.11.12 G3 M2 Cg.k.t प्लावयेत् (B1 D2.3 °ये); D13 पावनीः; G1 पायघेत् (for पावयेत्) V1 D9 G3 °पाविनी; V3 °भागिनी; V4 °भाविनी; B2.4 °तारिणी; D5 °भावन; D12 °भावनी (for लोकपावनी). T3 प्लावयिष्यति पावनी.

20 T1 missing 20^{ab} (cf. v.l. 19 [889*]). —^{a}) Ñ2 तयात् (sic), V B D10.13 यावत्; G1 यदा; Cg as in text (for तया). D1–3.7 भस्माभिसंस्पृ(D1 °स्पृ; D2 °स्रु)ष्टं (for क्लिन्नमिदं भस्म). —^{b}) D3 गगायो (sic), D6 गंगायां; D9 G2 गंगाया (for गङ्गया). V3 B1 °स्तया; D2 °मायया (for लोककान्तया). —^{c}) T2.3 G1.3.4 M3 षष्टिः; Ct as in text (for षष्टिं) Ś1 D5.12 तानि (for पुत्र). —^{d}) M2 ब्रह्मलोकं. Dt D6.8 T3 गमिष्यति; G1.2 M1–3 नयिष्यसि; Cm.g.k.tp as in text (for नयिष्यति) Ś1 D5.12 शक्रलोकाय धा(Ś1 या)स्यति. ❀ Ct · इदं भस्म हे पुत्र षष्टिं सहस्राणि सागरान्स्वर्गलोकं गमिष्यति प्रापयिष्यतीत्यर्थः । ❀

21 ^{a}) Cg गच्छ (as in text) Ś1 Dt D8 निर्गच्छाश्वं; D6 निर्गच्छ त्वं; M2 गजाश्वं च (for गच्छ चाश्वं). Ś1 D5.12 °तेजः; G2.3 M1.2 °बाहो (for महाभाग) —^{b}) Ś1 D5.12 प्रगृह्य (for संगृह्य). ❀ Ct अश्वं गृहीत्वा निर्गच्छ । ❀ —For 20^{c}–21^{b}, Ñ2 (Ñ1 missing) V B D1–3.7.10.11.13 M4 subst., while Dt D9 T2 G1.3 M2.3 ins. l. 2-3 (T2 M3 om. l. 3) after 20, then D9 alone subst. l. 4 for 21^{ab} ·

890* यदैषां भविता तात स्वर्गमेष्यन्ति वै तदा ।
गङ्गामानय भद्रं ते देवलोकान्महीतलम् ।
क्रियतां यदि शक्नोषि गङ्गाया अवतारणम् ।
गच्छाश्वमेतमादाय पुनरेव यथागतम् ।

[(l. 1) V D1.11 यद्; D2.8 सदा; D7 तदा (for यदा). B1.4 [ए]व (for [ए]षां). Ñ2 D10 om. (hapl.) second ता. D2 तत्र, D3 त: (for तात). B2 (marg. as above) इष्यंति (for एष्यन्ति). V2 ते (for वै). D7 स्वर्गः श्रेष्ठ सतामिव; D11 स्वर्गा भविष्यति वै तदा (hypermetric) (for the post. half). —(l. 2) D13 नाक° (for देवलोकान्). —(l. 3) V2–4 Dt D2.3.7.9.13 G1 शक्तोसि (for शक्नोषि). V4 Dt G1.3 M2 गंगायास्त्व(V4 °श्चा)वतारणं; D1–3.7.9.11 गगावतरणं नृप; M4 गंगाया ह्यवतारण (for the post. half). —(l. 4) V2 D3.7.9.11 एनम् (for एतम्). D10 आसाद्य (for आदाय). V4 यथागतः (for यथागतम्).]

—Ś1 reads 21^{c}–22 in marg. —^{c}) B2 चैव; D1–3.7.9 शीघ्र (for वीर) —T1 missing from र्व in 21^{d} up to रा in 23^{a} on a damaged fol. —^{d}) Ś1 V1.3 D5.12.13 T2 G2 M3 निवर्तयितुम्, D14 G1.3.4 Cm.g प्रवर्तयितुम्; T3 संवर्धयितुम्; Ct as in text (for निर्वर्तयितुम्). D5 इच्छसि. D1.2 गत्वा कालोऽभ्यगादिति; D3.7.9 मा त्वां (D7 त्वा) कालोत्य(D9 °त्य)गादिति.

22 T1 missing, Ś1 reads in marg. 22 (cf. v.l. 21) —^{a}) M3 सुपर्णस्य वचः श्रुत्वा. ❀ Cg सुपर्णेति ❀ —^{b}) D5.11.12 ना(D5 रा)म नामतः (for अतिवीर्यवान्). Ñ2 V B D1–3.7.10.13 M4 वीर्यवा(D7.13 °मा)नंशुमानथ(V4 °मानिति; D1.2 M4 °मांस्ततः; D3 °मांस्तथा; D7 °मांस्तदा). —^{c}) Ñ2 V B D1–3.7.10.11.13 G3 M4 त्वरितो (for त्वरितं). —D3 om. 22^{d}–23^{a}. —^{d}) Ñ2 V1.2.4 B D1.2.10.11.13 यज्ञम्; M2 पुरीम्; M3 गृहम् (for पुनर्). Ś1 Dt D6.8.9 G1.3 °तपाः; D1.2 °त्मनः; T3 महीपतिः (for महायशाः) V3 यज्ञस्थानमथानयत्.

23 T1 missing ततो रा (cf. v.l. 21) D3 om. 23^{a} (cf. v.l. 22). —^{a}) Ś1 Ñ2 V B D1.2.5.7.10–13 M4 स राजानं समा(Ś1 D5 °नमथा; D12 °नमिहा)साद्य. —^{c}) D3 नवेदमद् (sic); D9 निवेदयद् (for न्यवेदयद्). G2 तथा (for यथा). D3 तत्त्वं; D7 [आ]त्थ त्वं; Cm.g.t as in text (for वृत्तं). Ñ2 V B D1.2 (first time).10.11.13 M4 त(D11 ब)स्मै(Ñ2 B2 °स्मिन्; B4 °स्यै) निवेदयामास. ❀ Ck: यथा वृत्तमिति पितृविषयकमिति शेषः । ❀ —After 23^{c}, D2 reads 24^{d} as in V1 (repeats in its proper place) and thereafter repeats 23^{c}. —^{d}) D12 सुवर्ण- (for सुपर्ण-). Ś1 D2.3.5.7.12 ततः; V2.4 B1.2 D10.13 M4 तदा; V3 D1.11.14 T1 G3.4 M2 यथा; Cm.g.t as in text (for तथा).

24 ^{a}) Ñ2 V B D1.3.7.10.11.13 M4 व्यथितो राजा (for घोरसंकाशं). —T1 missing from मतो in 24^{b} up to गमे in 25^{c} on a damaged fol. —^{b}) Ñ2 V B D1.3.7.10 M4 घोरम्; Dt om. (for वाक्यम्). Ñ2 V B D1.3.7.10 M4 वचः; D2.5 नृप; D11 [ऽ]भवत् (for नृपः). D13 राघवांशुमतो वचः. —After 24^{ab}, G1 M3 (*inf. lin. sec. m.*) ins.:

891* मुहूर्तं शोकसंतप्तः स्थिरचित्तो बभूव ह ।
स तेनाश्वेन नीतेन पौत्रेणांशुमता नृपः ।

[(l. 2) M3 तेनाश्वेनोप° (for the prior half)]

I. 43. 26 I. 41. 25 I. 38 26 सपुरं चागमच्छ्रीमानिष्टयज्ञो महीपतिः ।
गङ्गायाश्चागमे राजा निश्चयं नाध्यगच्छत ॥ २५

अगत्वा निश्चयं राजा कालेन महता महान् ।
त्रिंशद्वर्षसहस्राणि राज्यं कृत्वा दिवं गतः ॥ २६

इति श्रीरामायणे बालकाण्डे चत्वारिंशः सर्गः ॥ ४० ॥

—^{c}) Ś1 D2–9.11.14 T2.3 G2 M3 निवर्त°; Ñ2 V B D1.10.13 M4 समाप°; G4 निर्वाप° (for निर्वर्तयामास).—^{d}) Ś1 D2(second time).5.11 12 °रब्धं (D11.12 °ध्वं [sic]), D14 T2 G M1 2 °तत्त्वं; Cg as in text (for यथाकल्पं). D9 °विधिः (for यथाविधि). Ñ2 V B D1–(D2 first time).3.7.10.13 M4 नातिहृष्ट(Ñ2 B3 °कृष्ट; V3 B1 °दृष्ट; V4 °दृस)मना इव.

25 T1 missing up to गमे in ^{c} (cf. v.l. 24).—^{a}) Dt D6.8 तु (for च). Ś1 D5.12 [अ]गमद्धीमान्; Ñ2 V2–4 B1 2 D10.13 ययौ धीमान्; V1 B3.4 M4 ययौ श्रीमान् (for [अ]गमच्छ्रीमान्).—^{c}) V2 [अ]भिगमने; V3 [अ]वतरणे; V4 [आ]गमं°; Ck.t as in text (for [आ]गमे राजा). D1–3.7 M4 गंगावतरणे तत्र.—^{d}) T2 M2 °गच्छति; G3 नाधिगच्छति; Ct as in text (for नाध्यगच्छत). Ś1 Ñ2 V B D1–3.5 7.10–13 नाध्य(V2 °ध्या; D1 °भ्य)गच्छत्स (Ś1 D2.3 5.7.11.12 °द्धि; V2 B4 °त; D1 °द्धि; D13 °त्सु) निश्चयं. ❀ Ck निश्चयमुपायनिश्चयम्। अध्यगच्छतेति। ❀

26 ^{a}) Cm.g अकृत्वा (for अगत्वा). Ñ2 V B D10.11.13 चापि (for राजा).—^{b}) Dt मह ो; Cg as in text (for महता). Ñ2 V B D1–3.7.10.11.13 युयु(V4 सस्व)जे कालध-(D1.2 °क)र्मणा.—^{d}) Ś1 D3.5.7.11.12 ययौ; Cg as in text (for गतः). Ñ2 V B D1.2.10.13 पालयित्वा महीमिमां.—After 26, Ś1 D5 11.12 ins :

892* विधाय सोपानमिव क्रतुं सः
　　प्रतापविद्योतितभूमिपृष्ठः ।
आरुह्य देवालयमुग्रतेजा-
　　श्चिक्रीड देशेषु मनोरमेषु ।

On the other hand, B2 ins. :

893* जगाम त्रिदिवं राजा जितं स्वेनैव कर्मणा ।

Colophon. T1 missing from colophon up to अंशुमतं in I.41.1^{d}.—*Kāṇḍa name*. Ś1 D4.6 om. Ñ2 V B D10 11 आदि°; D1.3 अयोध्या°.—After Kānda name, B2 4 D9 ins. बालचरिते.—*Sarga name*: Ś1 Ñ2 V B D1–3 5.7 10–12 सगरयज्ञ(V4 °ज्ञः)समाप्तिः(V4 °प्तः); D9 सगरयज्ञपरिसमाप्तिः.—*Sarga no.* (figures, words or both). Ś1 V1.4 B1 4 D3 5 11.12 om. Ñ2 B2 3 D10 43; V2 45; V3 42; Dt D4 6 8 14 S (except T1) 41; D1 2.7 34, D9 44. D13 इत्यार्षे—यणे—कांडे—समाप्तिर् 43.—After colophon, T2 concludes with श्रीरामचन्द्राय नमः; G1.2.4 श्रीरामाय नमः; G3 श्रीमते रामानुजाय नमः; M1.2 श्री......मः.

४१

कालधर्मं गते राम सगरे प्रकृतीजनाः ।
राजानं रोचयामासुरंशुमन्तं सुधार्मिकम् ॥ १
स राजा सुमहानासीदंशुमान्रघुनन्दन ।
तस्य पुत्रो महानासीद्दिलीप इति विश्रुतः ॥ २
तस्मिन्राज्यं समावेश्य दिलीपे रघुनन्दन ।
हिमवच्छिखरे रम्ये तपस्तेपे सुदारुणम् ॥ ३
द्वात्रिंशच्च सहस्राणि वर्षाणि सुमहायशाः ।
तपोवनगतो राजा स्वर्गं लेभे तपोधनः ॥ ४
दिलीपस्तु महातेजाः श्रुत्वा पैतामहं वधम् ।
दुःखोपहतया बुद्ध्या निश्चयं नाध्यगच्छत ॥ ५
कथं गङ्गावतरणं कथं तेषां जलक्रिया ।
तारयेयं कथं चैतानिति चिन्तापरोऽभवत् ॥ ६
तस्य चिन्तयतो नित्यं धर्मेण विदितात्मनः ।
पुत्रो भगीरथो नाम जज्ञे परमधार्मिकः ॥ ७

G. I. 44. 5
B. I. 42 7
L. I. 3(. 8

41

☞ Ñ1 missing Sarga 41 (cf. v l. I. 33.8).

1 Before 1, D13 ins. ref. सू-उ-च. T1 missing up to अंशुमन्तं on a damaged fol. —^{a}) D5 12 -धर्म-; Cm.g.k as in text (for -धर्मं). Ñ2 V B D1–3 7 10.11 13 M4 ततः प्रकृतयो राम. —^{b}) Ñ2 V3 4 B D1–3 7.11 M4 स्वर्गते नृपे; D5 12 °जनः; Cm.g.k.t as in text (for प्रकृतीजनाः). V1 स्वर्गमुत्पतिते नृपे; V2 D10 13 स्वर्गते (V2 यास्यंति) सगरे नृपे. —^{c}) Ñ2 V B D1–3.7.10 13 M4 धार्मिकं (for राजानं). Ś1 चोद°; D1–3 7 स्थाप°; D5.12 °मास (with hiatus); Cm.g.t as in text (for रोचयामासुर्). Ck cites ^{c} as in text. —^{d}) Ś1 D5.11.12 महाद्युतिं; Ñ2 V1.2 4 B D1–3 7.10.13 M4 नराधिपं; V3 महीपतिं (for सुधार्मिकम्).

2 ^{a}) Ś1 D5 12 राजा च (for स राजा). G1 3 तु (for सु-) D13 स राज्ञामंशुमानासीद्; Cg as in text (for ^{a}). —^{c}) Ś1 D5 12 °तेजा; Ñ2 V B D1–3 7.10 11 13 सम (V1 °ः) भवद् (for महानासीद्). M4 तस्य पुत्रत्वमभवद्.

3 ^{a}) Dt D4.6 8 तस्मै; Cm g as in text (for तस्मिन्). V4 राज्ये (for राज्यं). Ś1 °देश्य; V1 संनिवेश्य; V2 निवेश्याशु; B1 D2 3 G1 °विश्य; Dt D6–8 °दिश्य (for समावेश्य). —^{b}) D14 T1.2 G2 4 M1 3 अंशुमान् (with hiatus); Ct as in text (for दिलीपे). Ñ2 V B D1–3 7 9 (before corr.) .10.13 M4 [ऽ]थां (B2 m, M4 सों)शुमानपि (B4 D2 °निति); T1 damaged (for रघुनन्दन). —T1 damaged from 3^{c} up to महा in 4^{b}. —^{c}) Ñ2 V B D10.13 राम; D1–3.7.9 14 T2 G2.4 M1 2 (also as in text) पुण्ये (for रम्ये) —^{d}) D12 ते* (for तेपे). Ś1 D5 11.12 तदांशुमान्; Ñ2 V B D1–3.7 10.13 महायशाः (B1 °तपाः); M4 तपोधनः (for सुदारुणम्). —After 3, Ñ2 V B D1–3.7.10.11 13 M4 ins.:

894* गङ्गावतरणं पुण्यं चिकीर्षुरमरद्युतिः ।
अनवाप्यैव तं कामं स वै नृपतिसत्तमः ।

[(l. 1) M4 राम (for पुण्यं). V1.2 B1 D2.11.13 M4 अमितद्युतिः. —D13 om. (hapl.?) l. $2–4^{b}$. —(l. 2) V4 च त° (hypermetric); D11 °राजा; M4 चैवं स (for त कामं). D3.7 तनो, M4 काम (for स वै). D1 2 नृपतिर्नृ (D2 गन स नृ)पसत्तम; D11 कामं नृवरोत्तम (submetric) (for the post half).]

4 D13 om. 4^{ab}, T1 damaged up to महा in ^{b}. (cf. v. l. 3) —^{a}) Ś1 Ñ2 V1.3 B3 4 D10 M4 °त्रिंशतं (Ś1 °तः; V3 D10 °त-); V4 D3.5.7.11 12 स द्वा (V4 कृत्वा)त्रिंश (D3 °*)त्; B1 द्वात्रिंशत् (submetric), B2 (m also as in Ñ2) द्वाविंशति- (for द्वात्रिंशच्च). Dt D6 8 द्वात्रिंशच्छतसाहस्रं. —^{b}) G1.3 तपः कृत्वा (for वर्षाणि सु-) D14 T2 G2 4 M1 3 सुमहातपाः. Ś1 Ñ2 V B D1–3 5.7.10–12 M4 वर्षाणा (D12 °*)ममर (Ś1 D1 5.11.12 °मित)द्युतिः (Ś1 D1 2 5 12 M4 °प्रभः; D3 7.11 °प्रभुः). —T1 om. (hapl.?) 4^{cd}. —^{c}) K (ed.) तपोवनं. D14 T2 G2 4 M1 राम (for राजा). Ś1 D5.11.12 तपोवने तपः कृत्वा; Ñ2 V B D1–3.7.9 10 13 M4 तपस्तप्त्वा महाघोरं (M4 सुघोरं स). —^{d}) Ś1 G2 लोके; Cg as in text (for लेभे). Ś1 D5.11 12 M2.4 स्वकर्मजं (M2 °र्मिः; M4 °णा); Ñ2 V B D10 13 महामनाः; D1-3 7 14 T2 G2 4 M1 महायशाः (for तपोधनः).

5 Ñ2 V3 B1 D10 13 om. (hapl), B3 reads in marg. 5–7. —^{a}) V1 2 B2–4 D1–3 7 11 M4 दिलीपोपि. —^{b}) D2 पितामहं (sic). V4 B2–4 D2 3 7 वचः; D12 विधिं; Cg.k.t as in text (for वधम्). —^{c}) M2 -हितया; Cm g as in text (for -हतया). V1 lacuna, V2 तमेवाचिंतयन्नाथ; D1–3.7 9.11 M4 तमेव चिंतयन्नर्थं (D11 °न्नित्यं). —^{d}) D2.14 S (except M3 4) नाधिगच्छति; Cm.g नाध्यगच्छत (as in text). Ś1 V4 B2–4 D5 12 नाध्यगच्छत्स (V4 °च्च) निश्चयं.

6 Ñ2 V3 B1 D10.13 om, B3 reads in marg 6 (cf. v l. 5). —^{b}) D5 गगा- (for तेषां) T1 missing from क्रिया up to महा in 8^{a} on a damaged fol. —^{c}) B4 °येहं; D14 °यैनं (for तारयेयं). Ś1 V1.4 B2–4 D5 12 बं (V1 lacuna) धून्; V2 D2.3.7 9 त्वेतान्; D1 त्वेषाम्; D14 T2 M4 चैनान्; G4 चैव (with hiatus) (for चैतान्). —^{d}) M3 चिंताकुलो (for °परो).

7 Ñ2 V3 B1 D10 13 om., B3 reads in marg. 7, T1 missing (cf. v.l. 5 and 6 respy.). —^{a}) D11 चिंतय*स्. V1.2 D1–3.7.9.11 त्वेवं (V1 °ः), (for नित्यं) —^{b}) Ś1 V4

41.6 .42.8 39.9 दिलीपस्तु महातेजा यज्ञैर्बहुभिरिष्टवान् ।
त्रिंशद्वर्षसहस्राणि राजा राज्यमकारयत् ॥ ८
अगत्वा निश्चयं राजा तेषामुद्धरणं प्रति ।
व्याधिना नरशार्दूल कालधर्ममुपेयिवान् ॥ ९
इन्द्रलोकं गतो राजा स्वार्जितेनैव कर्मणा ।
राज्ये भगीरथं पुत्रमभिषिच्य नरर्षभः ॥ १०
भगीरथस्तु राजर्षिर्धार्मिको रघुनन्दन ।
अनपत्यो महातेजाः प्रजाकामः स चाप्रजः ॥ ११
स तपो दीर्घमातिष्ठद्गोकर्णे रघुनन्दन ।
ऊर्ध्वबाहुः पञ्चतपा मासाहारो जितेन्द्रियः ॥ १२

D5.12 M4 विजितात्मन ; Ct as in text (for विड्॰) V1.2 D1–3.7.9.11 कथामेतां(D11 नृपतेः सु) महात्मनः. —^{c}) B3 राम; D2.7.9 जज्ञे (for नाम) —^{d}) V1 om , D2.7.9 सर्व-; D3 ञज्ञे (for जज्ञे). V1.2 D1–3.7.9 लोक(V1 ꣳ ꣳ; D3 सर्वलोक [hypermetric])परिश्रुतः.

8 T1 missing partially ^{a} (cf. v l 6).—^{a}) Ñ2 V B D1–3.7.9–11.13 दिलीपोपि. —^{b}) Ñ2 V B1.3.4 D1–3.7.10.11 ईजि(V1.3 B4 ॰यि)वान् (for इष्टवान्). Ś1 D5.12 यज्ञैश्च बहुभिर्यजन्(D12 ॰र्जयन् [metathesis]). —G4 om. (hapl.) 8^{c}–9 —^{c}) Ś1 V B1.2 D5.11.12 विंशतिं(V3 ॰तिर्) वै; Ñ2 B3 ॰च्च वै; B4 विंशति द्वे; D1 (m. also) दशवर्ष-; D10.13 ॰च्चैव (for त्रिंशद्वर्ष-). V4 ॰स्राणां(for -सहस्राणि) —^{d}) Cm g t अकारयत् (as in text). Ś1 Ñ2 V B D5.10–13 वर्षाणां गा(V1 *)मपालयत्.

9 G4 om. 9 (cf. v.l. 8). —^{a}) Ś1 D5.12 तांस्तु (for राजा). —^{b}) G2 M1 उत्तारणं (for उद्धरणं). Ś1 D5.12 समुद्धर्तुमशक्नुवन्; M4 गंगावतरणं प्रति. —For 9^{ab}, Ñ2 V B D1–3.7.9–11.13 subst. :

895* निश्चयं चाप्यगत्वैव गङ्गावतरणे ततः ।

[D1–3.7.9.11 सोपि (for चापि). B1 [अ]गान्नैव, D11 ॰न (for [अ]गत्वैव). D2 गगावतरणं (for ॰तरणे). V4 D3.7 नृप॰; D2 गत॰ (for तत).]

—^{c}) Ś1 D1.3.5.7.11.12 विधिना; V2 व्याधिवान् ; Cm.k.t as in text (for व्याधिना). —T1 missing from नर up to र्धा in 11^{b} on a damaged fol D2.10 -शार्दूलः (for -शार्दूल). —^{d}) D4 -धर्मं (for -धर्मम्). D1 समी॰; Cg as in text (for उपेयिवान्). Ñ2 V B D2.3.7.9–11.13 M4 कालस्य वशमीयिवान् (V4 ॰तां गतः; D9 [after corr.] ॰मेयिवान्).

10 T1 missing (cf. v.l. 9). —^{a}) V1 D5 इंद्रलोकगतं; D1–3.7.9.11 स्वर्गं प्राप्य(D2.7 ॰प; D11 ॰यात्) ततो; G2 इंद्रनीलं गतो; M4 स्वर्गं पुण्यगतो; Cg as in text (for इन्द्रलोकं गतो) —^{b}) Ś1 D2.5.12 M4 स्व(D2 सो; M4 स्वा)र्जितं स्वेन; Ñ2 V B3.4 D3.7.9.10.13 सोर्जि, Ñ2 B4 D10 ॰र्चि)तं(B4 ॰तः) पुण्य-; B1 [आ]त्मार्जितं पुण्य-; B2 D1.11 स्वा(D1 स्व)र्जितं (D1 ॰तः) पुण्य-; G2 M1 ॰तैरेव (for स्वार्जितेनैव). D2 तेजसा; G2 M1 कर्मभिः (for कर्मणा). —^{c}) D9 राष्ट्रे (for राज्ये). Ñ2 V B D1–3.7.10.11.13 M4 राज्यं भगीरथे पुत्रे; Ck as in text (for ^{c}). —^{d}) V4 निक्षिप्य च; Cg k as in text (for अभिषिच्य). T2 G4 ॰भ; G1–3 M1.2 ॰भं (for नरर्षभः). Ś1 Ñ2 V1–3 B D1–3.5.7.9–13 M4 निक्षिप्य(D9 ॰ष्ठाप्य) पुरुषर्षभ(Ś1 D9 ॰भं; V1–3 B1 D1.2 M4 ॰भः; B3.4 D10 ॰भे).

11 T1 missing up to र्धा in ^{b} (cf. v.l. 9). —^{a}) D9 स (for तु) Ś1 Ñ2 V B D1–3.5.7.10–13 M4 भगीरथोपि (V1.3 B2.3 D13 थ) राजाभूद् . —D1.2(after 11) 11 ins. after 11^{ab}, D3.7.9 subst. for 11^{cd}

896* तस्यापि परमो यत्नो गङ्गावतरणेऽभवत् ।

—D5.12 om. 11^{c}–12^{b}. Ś1 reads 11^{c}–12^{b} (including 897*) in marg. —^{c}) Ś1 Dt D6.8 ॰राजः; Ñ2 V B D10.11.13 M4 सदा(D13 ॰चा)कांक्षन् (D10.13 ॰क्षेत्) (for महातेजाः). —^{d}) Ś1 Dt D8 Ct च प्रजाः; D1 यत्नतः; G4 च प्रजः (sic), Cm.g as in text (for चाप्रजः). Ñ2 V B D10.11.13 M4 सदृशीमात्मनः प्रजां. —After 11, Ś1 Dt D4.6.8.14 S (except M4) Cg.t ins.

897* मन्त्रिष्वाधाय तद्राज्यं गङ्गावतरणे रतः ।

12 D5.12 om., Ś1 reads in marg. 12^{ab} (cf. v.l. 11). —^{a}) Ñ2 V B D1–3.7.9.11.13 M4 महद् (for दीर्घम्). Ñ2 V2–4 B D11 आतस्थे (for आतिष्ठद्). Ś1 Dt D6.8.10 तपो दीर्घं समातिष्ठद्(D10 ॰तेपे). ❀ Cg t . गङ्गावतरणेच्छुस्तप आतिष्ठत् । ❀ —^{b}) Ñ2 V B D1–3.7.9.13 M4 [ऽ]नुपम-(D7 ॰*)द्युतिः; D10 [ऽ]नुपमद्युते (for रघुनन्दन). D11 राजा ह्यनुपमद्युतिः. —^{c}) D2 महा- (for पञ्च-). —^{d}) Ś1 D5.12 मिता॰; M2 मास॰; Cm.g.k t as in text (for मासाहारो). Ñ2 V B D1–3.7.9–11.13 M4 ग्रीष्मे(V4 ग्रीष्मेन [sic])भूत्वा(D1–3.7.9 M4 transp. ग्रीष्मे and भूत्वा) य(D1.3.7 जि)तव्रतः. —After 12, Ñ2 V B D1–3.7.9–11.13 M4 ins. :

898* जलशायी च हेमन्ते वर्षास्वभ्रावकाशिकः ।
शीर्णपर्णकृताहारो यतात्मा यतमैथुनः ।

[(l. 1) V4 हिम- (for जल-). Ñ2 V1 B1 भ्राव॰ (sic); D2.3.7.9.10 ॰काशक॰; D11 [आ]काशवाशिक॰; D13 [अ] वसनस्तथा; M4 ॰काशित॰ (for [अ]भ्रावकाशिक॰). —(l. 2) D1 -पत्र- (for -पर्ण-). After कृताहारो, D3 erroneously repeats from त in जितव्रत॰ (cf. 12^{d} in D1) up to भ्रा in post. half of l. 1. D1–3.7.9 M4 जि॰ (for यतात्मा). Ñ2 B3 D1–3.7.9.10.13 M4 जित- (for यत-).]

तस्य वर्षसहस्राणि घोरे तपसि तिष्ठतः ।
सुप्रीतो भगवान्ब्रह्मा प्रजानां पतिरीश्वरः ॥ १३
ततः सुरगणैः सार्धमुपागम्य पितामहः ।
भगीरथं महात्मानं तप्यमानमथाब्रवीत् ॥ १४
भगीरथ महाभाग प्रीतस्तेऽहं जनेश्वर ।
तपसा च सुतप्तेन वरं वरय सुव्रत ॥ १५
तमुवाच महातेजाः सर्वलोकपितामहम् ।
भगीरथो महाभागः कृताञ्जलिरवस्थितः ॥ १६
यदि मे भगवान्प्रीतो यद्यस्ति तपसः फलम् ।
सगरस्यात्मजाः सर्वे मत्तः सलिलमाप्नुयुः ॥ १७
गङ्गायाः सलिलक्लिन्ने भस्मन्येषां महात्मनाम् ।
स्वर्गं गच्छेयुरत्यन्तं सर्वे मे प्रपितामहाः ॥ १८
देया च संततिर्देव नावसीदेत्कुलं च नः ।
इक्ष्वाकूणां कुले देव एष मेऽस्तु वरः परः ॥ १९ G. I. 44. 18 B. I. 42. 20 L. I. 39. 21

13 T2 moth-eaten up to घोरे in ^{b}.—^{a}) D3 तपस्य (sic) (for तस्य). Ś1 D3.5.7.11.12 -सहस्रेण; Ñ2 V B D1.10.13 M4 -सहस्रांते (for -सहस्राणि).—^{b}) Ś1 D5.11.12 तपस्युग्रे महात्मनः; Ñ2 V B D1–3.7.10.13 M3 तपसो (V4 °..) ग्रेण तोषितः.—After 13^{ab}, Ś1 (m) Dt D4.6.8.9.14 S (except M4) Cr.m.g.t ins.:

899* अतीतानि महाबाहो तस्य राज्ञो महात्मनः ।

—^{c}) Cv.r.m.g.t सुप्रीतो (as in text). Ś1 D5.11.12 ब्रह्मा (D12 वर) प्रीतोभवद्राम; Ñ2 V B D1–3.7.10.13 M4 आजगामाश्रमं ब्रह्मा (D2.3.7 °ममथो).—^{d}) D1 ब्रुवाणः; D12 प्रजा*; M4 चराणां (for प्रजानां) Ś1 Ñ2 V B Dt D1.5.6.8.10–12 G1.3 M2.4 प्रभुर् (for पतिर्). D2.3.7.9 ब्रह्मा (D9 सर्व)लोकपितामहः; Ck as in text (for ^{d}).

14 Dt reads 14 twice.—^{a}) Ñ2 V B D1–3.7.9–11.13 M4 वृतः; Cg as in text (for ततः) Ś1 V2.4 D1–3 (D3 om.).5.7.9.11.12 सर्वैः; Ñ2 V1.3 B D10.13 M4 श्रीमान् (for सार्धम्).—^{b}) Ś1 D5.11.12 सह लोक- (D11 °के), M1 उप° (for उपागम्य). Ñ2 V1.3 B D1–3.7.9.10.13 M4 विमानवरमास्थि (D1 °श्रि)तः (D7 °तैः); V2 श्रीमानंबरमास्थितः; V4 श्रीमान्स्यंदनमास्थितः.—^{cd}) Ñ2 V B D1–3.7.9.10.13 M4 स एन (Ñ2 V D9.10 °व)माभाष्य (M4 °साद्य) तदा (D3 illeg. for ष्य तदा) (for ^{c}). D3 illeg., D7.9 दीप्यमानं (for तप्यमानम्). Ś1 D5.11.12 तप्यमानं महात्मानं (by transp.). Ś1 D1.5.11.12 वचो; Ñ2 त[illegible] V1.2.4 B2.3 D3.7.9.10 M4 ततो; V3 B1.4 D2.13 तपो; G1.3 [illegible] तदा; Cg as in text (for अथ).

15 ^{a}) Dt D6.8 °राज; D4 T3 G1.3 M2.3 (after corr. *sec. m.* °राजः) °तेजः; M4 °बाहो (for महाभाग).—^{b}) Ś1 Ñ2 V1–3 B D1.3.7.9.12.13 नरे°; V4 सुरे°; Dt D2.4.6.8.11 T3 जना (D2.11 नरा)धिप; D5.10 नरोत्तम (for जनेश्वर). M4 भगीरथ महारथ.—^{c}) Ś1 D5.11.12 त्वं (for च). Cm.t तपसा च (as in text). D11 सुतवरं (for सुतप्तेन).—^{d}) D11 दांते (sic) (for वरं).—For 15^{cd}, Ñ2 V B D1–3.7.9.10.13 M4 subst.:

900* गृहाण वरमस्मत्तः काङ्क्षितं पृथिवीपते ।

[V4 B1 त्वं (V4 om. [submetric]) वर मत्तः (for वरमस्मत्तः). D7 वर गृहाण मत्तस्त्वं (for the prior half). D13 वांछित (for काङ्क्षितं).]

16 ^{a}) Ñ2 V B D1–3.7.10.11.13 M4 न[illegible] दृष्ट्वा (B1 D11 M4 राजा); Cg as in text (for महातेजाः). Ś1 D5.12 उवाच सु (D12 स)महात्मानं.—^{b}) Ñ2 V B D1–3.7.10.11.13 M1 ब्रह्माण स्वयमागतं.—^{c}) Ś1 Ñ2 V B D1–3.5.7.10–12 T3 G1 M2–4 °तेजाः; Dt D6.8 °बाहुः; D13 नरश्रेष्ठ (for महाभागः).—^{d}) Ñ2 V B D1.10.11.13 M4 इदं वचः; D2.3.7 अभाषत; D4.9 T3 उप° (for अवस्थितः). Ś1 D5.12 G1.3 M2 बध्वा शिरसि चांजलिं; Dt D6.8 कृतांजलिपुटः स्थितः.—After 16, B3 ins.:

901* उवाच नृपशार्दूल भक्त्या च नतकन्धरः ।

17 ^{a}) Ś1 मां; B4 ते (for मे). V2 D2.5.6.9.11.12.14 T3 G1 M2.3 Cm °वन् (for भगवान्).—^{b}) Ñ2 V2–4 B D10.13 बलं; V1 बलः (sic) (for फलम्).—^{c}) Ñ2 V B D1–3.7.10.13 M4 ततः (D13 हताः) सगरपुत्रास्ते (V2 °स्तु).—^{d}) D13 सगरम् (for सलिलम्). D9 आप्नुयात् (sic). Ck cites ^{d} as in text.

18 D9 om. 18.—^{a}) Ck cites ^{a} as in text.—For 18^{ab}, Ś1 D5.12 subst.:

902* गङ्गासलिलसंक्लिन्ने ते भस्मनि महौजसः ।;

Ñ2 V B D1–3.7.10.11.13 M4 subst.:

903* गङ्गाजलप्लुते तस्मिन्देहभस्मनि पाविताः ।

[V4 °प्लुतं (sic), D3 °*ते; D7 -*ल°; D13 M4 -जला° (for -जलप्लुते). D2.3.7 दे (D3 *)शे; M4 देहे (for तस्मिन्). V2 B1 D13 देहे; M4 तस्मिन् (for देह-). V2 पातिताः; D13 चानघ (for पाविताः). D1–3.7 तस्मिन्भ (D1 देशे भ)स्मनि प्ला (D3.7 पा)विते (for the post. half).]

—^{c}) T3 M2.3 (after corr. *sec. m.*) °र्थं; Cg as in text (for अत्यन्तं). Ñ2 V B D1–3.7.10.11.13 M4 गच्छेयुरमलाः (V4 °राः) स्वर्गं (B4 सर्वं [sic]); Cm.t as in text (for ^{c}).—M2 om. 18^{d}–20^{c}.—^{d}) Ś1 D1–3.7 M3.4 ते; Ñ2 V B D10.11.13 नः; Dt D6.8 च (for मे).

19 M2 om. 19 (cf. v.l. 18).—^{a}) Ś1 Ñ2 V B D1–3.5.7.9–13 इयं; M4 परा; Cm.g.t as in text (for देया). D2 मे; D14 m.; Cg as in text (for च). Dt D6.8 देव याचे ह (D6 °हं) संतत्यै.—^{b}) Ś1 D5.12 नावसानं कदाचन; Ñ2 V B2–4 D10.13 नावसादं (V4 °मानं) कथंचन; B1

I. 44. 19 I. 42. 21 I. 39. 22 उक्तवाक्यं तु राजानं सर्वलोकपितामहः ।
प्रत्युवाच शुभां वाणीं मधुरां मधुराक्षराम् ॥ २०
मनोरथो महानेष भगीरथ महारथ ।
एवं भवतु भद्रं ते इक्ष्वाकुकुलवर्धन ॥ २१
इयं हैमवती गङ्गा ज्येष्ठा हिमवतः सुता ।
तां वै धारयितुं राजन्हरस्तत्र नियुज्यताम् ॥ २२
गङ्गायाः पतनं राजन्पृथिवी न सहिष्यते ।
तां वै धारयितुं वीर नान्यं पश्यामि शूलिनः ॥ २३
तमेवमुक्त्वा राजानं गङ्गां चाभाष्य लोककृत् ।
जगाम त्रिदिवं देवः सह सर्वैर्मरुद्गणैः ॥ २४

इति श्रीरामायणे बालकाण्डे एकचत्वारिंशः सर्गः ॥ ४१ ॥

नावसीदेत्कथंचन; D1–3.7.9 11 M4 नोच्छिद्येत कथं(D1 11 M4 °दा)चन. ꙮ Cm g.t यथा(Ct यथा) नः कुलं नावसीदेद् ।ꙮ —^{c}) G4 ऐक्ष्वाकूणां. B1 कुलं (for कुले). Ś1 Ñ2 V B D5 10 12 13 गच्छेद् (for देव). D1–3.7.9.11 इक्ष्वाकुराज(D9 °वंश)प्रभवा. —^{d}) Ś1 V1.3 B4 वरो वरः; Ñ2 V4 B3 D10 13 [अ]परो वरः; V2 B1 वरोपरः; B2 Ck परो वरः (by transp.), D12 वचो मम (for वरः परः). D1–3 7.9 11 M4 वरमेन(D1.11 M4 °तं; D9 °कं) वृणोम्यहं(D2 °तोस्म्यहं; M4 °णोमि ते); D5 एष तेस्तु वरो मम.

20 M2 om. 20^{abc} (cf. v.l. 18). Ś1 repeats 20^{ab} in marg. —^{a}) Cg उक्त- (as in text). Ñ2 V B D1–3 7. 9–11 13 M4 इत्युक्त(B3 D2.3 °क्त्वा; B4 °क्तं [sic])वाक्यं (V4 D9 °वंतं) (for उक्तवाक्यं तु). —^{c}) V3 इत्युवाच. Cg शुभां (as in text). D1–3.7 9.11 M4 तदा(M4 °तो) राम (for शुभां वाणीं). —^{d}) Cg मधुरां (as in text). D4 reads मधुरा in मधुराक्षराम् in marg. Ś1 Ñ2 V B D5.10.12.13 मधुराक्षरभूषितां(V2 °संमितां; B4 °विभूषितां [hypermetric]), D1–3.7.9.11 M4 वाक्यं श्रुति(D11 सुत)सुखावहं; M2 मधुरं मधुराक्षरं.

21 ^{a}) T3 महा°; Cg.k.t as in text (for मनोरथो). D4 T3 °राज; G1 M2 °तेजा(G1 °जो [sic]); G3 °भाग (for महानेष). Ś1 Ñ2 V B D1–3 5.7 9–13 तपोधन महाभाग. —^{b}) V3 °मनाः; D11 °बलं (sic) (for महारथ). —Note hiatus between ^{c} and ^{d}. —^{c}) Ñ2 V B D10.13 M4 [अ]विच्छिन्नम्; D5 °व; D12 °च(for भद्रं ते). —^{d}) Ś1 -कुलनंदन; Ñ2 B3 D10.13 -कुलसंभवं(D13 °व); V B1.2 4 D1–3.5.7 9.11 12 G1.3 M4 -कु(B1 *)लमव्ययं (for -कुलवर्धन). —After 21, B4 ins. 904*.

22 ^{ab}) Cv.r.m. cite ^{a} as in text. Dt D6.8 transp. गंगा and ज्येष्ठा. —For 22^{ab}, Ś1 D1–3.5.7.9.11 12 subst., while B2 ins. after 905*, whereas B4 ins. after 21 :

904* या सा देवनदी गङ्गा ज्येष्ठा हिमवतः सुता ।
[B4 श्रेष्ठा (for ज्ये°).]

—For 22^{ab}, Ñ2 V B (B4 reads after 904*) D10.13 subst. :

905* इयं तु गङ्गा सरितां प्रवरा स्वर्गतश्च्युता ।
[Ñ2 V4 B3 च (for तु). V4 प्रवरा सरितां (by transp.).]

—Thereafter Ñ2 V B (B2 after 904*) D10 13 cont. :

906* दारयेत्पृथिवीं कृत्स्नां निपतन्ती महौघिनी ।
[D13 सर्वां (for कृत्स्नां) B1 निष्पतती.]

—^{c}) D2 तु (for वै). M3 Cg शक्तो (for राजन्). Ñ2 V B D10.13 तदस्या धारणे राजन्. —^{d}) T2 रहस् (metathesis); M3 (before corr. as in text, after corr. *inf lin. sec. m.*) नरस्; M4 शिवस् (for हरस्). M4 प्रयुज्यतां. Ś1 Ñ2 V B D1–3.5.7 9–13 शिवो(D13 महा)देवः प्रसाद्य(B4 °सेव्य)तां; Cv.r m.g as in text (for ^{d}).

23 ^{a}) D12 तरणं (for पतनं). Ñ2 V B D1–3 7 10 11.13 व्यक्तं (for राजन्).—^{b}) Cg पृथिवी(as in text). T2 स नहिष्यते (metathesis), G1.3 4 Cm °ति (for न सहिष्यते). Ś1 Ñ2 V B D1–3 5 7.9–13 भूमिः सोढुं न शक्ष्यति (V3 B4 °क्ष्यति [sic]; V4 °क्ष्यते; D3 °शशवंक्ष्यति [sic]). —After 23^{ab}, Ś1 D1–3.5.7 9 11.12 ins. :

907* अतिवेगात्पतन्ती गां भित्त्वा पातालमाविशेत् ।

—^{c}) D6 om. वै (submetric). Cm g धारयितुं(as in text). Dt D4.6.8 T3 राजन् (for वीर) Ś1 Ñ2 V B D1–3.5 7.9–13 तस्या(V3 °स्माद्) धारयितारं च. —^{d}) Ś1 Ñ2 V B D1–3.5.7.9–13 शंकरात् (for शूलिनः). —For 23, M4 subst. :

908* दारयेत्पृथिवीं कृत्स्नां पतम[ती] महोर्मिका ।
तदस्या धारणे देवं शिवं तावत्प्रसादय ।
गगनात्प्रच्युतां राजन्स एनां धारयिष्यति ।
नान्यस्तस्माच्छिवादस्याः शक्तो वेगं हि दुःसहम् ।
सोढुं निपतमानायास्तस्मात्त्वं प्रसादय । [5]

[For the prior half of l. 1 cf. that of 906*.]

—After 23, Ñ2 V B D10.13 ins. :

909* वेगं सुदुःसहं लोके तस्मात्त्वं प्रसादय ।

[V4 लोकस् (sic). —For the post. half cf. that of l. 5 of 908*. V1.3 B1.4 त्वं तं (by transp.); V4 तं * (for त त्वं).]

24 ^{a}) M4 स (for तम्). V3 राजर्षि (for राजानं). —^{b}) Ś1 M2 आभाष्य; D12 चाभ्य* (for चाभाष्य).

४२

देवदेवे गते तस्मिन्सोऽङ्गुष्ठाग्रनिपीडिताम् ।
कृत्वा वसुमतीं राम संवत्सरमुपासत ॥ १
अथ संवत्सरे पूर्णे सर्वलोकनमस्कृतः ।
उमापतिः पशुपती राजानमिदमब्रवीत् ॥ २
प्रीतस्तेऽहं नरश्रेष्ठ करिष्यामि तव प्रियम् ।
शिरसा धारयिष्यामि शैलराजसुतामहम् ॥ ३

G. I. 45. 4
B. I. 43. 3
L. I. 40. 4

Ñ2 V B D10 13 M4 भगवा(M4 °व)न्प्र(V4 °वांस्तु)पितामहः. —After 24^ab, Ś1 ins 912*, while D1 (m.) ins.·

910* गच्छ देवि धरापृष्ठं भगीरथशुभेच्छया ।
इत्युक्त्वा प्रययौ ब्रह्मा सर्वदेवनमस्कृतः ।

—Ś1 reads 24^cd in marg. —^c) Ś1 Dt D6 8 M2 देवैः (for देवः). —^d) Cm k.t देवैर् (for सर्वैर्). Ś1 Dt D6 8 M2 सर्वैः सह (by transp.). Cm g k.t मरुद्गणैः (as in text). —For 24^cd, Ñ2 V B D10 13 subst..

911* आभाष्य च महीं गन्तुं गङ्गां स त्रिदिवं ययौ ।

[B4 om. च (submetric). B2 reads (after corr.) from हीं up to त्रि in marg Ñ2 V3 B1 3 4 D10 13 नेतुं (for गन्तु). V2.4 transp. गंतु and गगा V1 दित्रिव (metathesis) (for त्रिदिव).]

On the other hand, D1–3.5 7 11 12 M4 subst., while Ś1 ins. after 24^ab·

912* नियुज्य जगतीं गन्तुं गङ्गां प्रतिययौ ततः ।
पुराणं देवसदनं सर्वदेवनमस्कृतः ।

[(l. 1) Ś1 D3 5 11 12 नियुक्ता(D5 °युक्ता [sic]), D1 °योक्तु, D7 °क्त्वा (for नियुज्य). M4 च मही (for जगती). M4 पुनः (for तत·). —M4 om. l. 2. —(l 2) D1–3.7 11 पौ (D11 पु)राण ब्रह्मसदनं (for the prior half). D5 -नमस्कृत (for -नमस्कृतः).]

Colophon D1–3.5.7.12 om. (Sarga cont.). —*Kānda name* : Ś1 Ñ2 V1 4 D4 om. V2 3 B D10 11 आदि°. —*Sarga name* : Ñ2 भगीरथप्रसादं; V1 2 4 B D10.11 भगीरथ(D11 om.)वरप्रदानं(D10 [illegible]); V3 भगीरथवरप्रसादनं; D9 गंगावतरणं. —*Sarga no.* (figures, words or both) : V1 4 B1.4 D11 om. Ś1 Dt D4.6.8 14 S 42, Ñ2 B2 3 D10 44, V2 46, V3 43, D9 45. D13 —कांडे—रथ—प्रदानं सर्गः 44. —After colophon, T2 concludes with श्रीरामचन्द्राय नमः; G1.2.4 M1.2 श्रीरामाय नमः; G3 श्रीमते रामानुजाय नमः.

42

☞ Ñ1 missing Sarga 42 (cf. v.l. 1. 33.8).

1 Before 1, D13 ins. सूत उवाच —^a) Ñ2 V B D10.13 प्रजापतौ; Cm g.k.t as in text (for देवदेवे). D2.14 गतो (sic) (for गते). Ś1 D1–3.5 7.9.11.12 राम; M4 राजा (for तस्मिन्). —^b) Ñ2 V B D10.13 M4 अंगुष्ठाग्र- (for सोऽङ्गुष्ठाग्र-). Ñ2 V3 B3 D10.13 -प्रपीडितं; V1.2.4 B1.2.4 D11 G4 M4 -निपीडितं(D11 G4 °तः) (for -निपीडिताम्). Ś1 D5 12 सोंगुष्ठाग्रेण पीडितां. —^c) Ñ2 V B D10.13 M4 महीतलं (for वसुमतीं). Ś1 Ñ2 V B D1–3 5 7 9–13 राजा (for राम). —^d) Ś1 Ñ2 V B D1–3 5 7 9–13 उपाविशत् (Ś1 °गतम् ; V1 D1 3 7 9 °विशत् ; D2 °वसन्), M4 अतिष्ठत; Cm.g as in text (for उपासत) D4 6 8 T1 वत्सरं समुपास्मत; M3 समुपास्त समा नृप·. ❀ Ct समुपास्मेत्यार्षं बहुवचनम् समुपास्तेत्यर्थः । ❀ —After 1, Ś1 (m) Ñ2 V B D10.11.13.14 T1 2 G M (M3 *inf. lin. sec. m.*) ins. :

913* ऊर्ध्वबाहुर्निरालम्बो वायुभक्षो निराश्रयः ।
अचलः स्थाणुवत्स्थित्वा रात्रिंदिवमतन्द्रित· ।

[M3 transp. l. 1 and 2. —(l. 1) B1 2 अना° (for निरालम्बो). Ś1 B1 2 °भक्ष्यो (for वायुभक्षो). M2 निराशनः; M4 [ऽ]नपाश्रयः (for निराश्रय·). —(l. 2) V1 3 B1.4 D11.13.14 T1 2 G M अचल-. Ś1 नित्य (for स्थित्वा). M3 दिवारात्रम् (for रात्रिंदिवम्). Ś1 उपागत , Ñ2 V1 अनन्वित·; D14 T1.2 G1 2.4 M1–3 अरिंदम. (T1 G2 4 M1 3 °म; T2 °म [sic]), M4 अयापयत् (for अतन्द्रित·)]

2 V1 om. 2^ab. —^a) Ñ2 B3 D10.13 [ऽ]तीते (for पूर्णे). —^b) Ś1 Ñ2 V2–4 B D1–3.5 7 9–13 सर्वदेव- (for सर्वलोक-). M4 सर्वभूतपतिः शिवः. —^d) Ñ2 V B D10.13 M4 भगीरथमभाषत.

3 ^b) Ñ2 V2–4 B D10 13 प्रियं महत् ; V1 प्रियं तव (by transp.) (for तव प्रियम्). —^c) Ñ2 V1–3 B D10.11.13 पतंतीं; V4 निपतंतीं (hypermetric); Cg as in text (for शिरसा). D9 धारयिष्येहं. M4 धारयिष्यामि शिरसा (by transp.). —^d) D4 -ज्येष्ठ- (for -राज-). D11 महत् (sic) (for अहम्). Ñ2 V B D10.13 दिवस्त्रि(V3 दिवात्रि [sic]; B2 देवीं त्रि)पथगां नदीं (V4 °गामिनीं); M4 पतंतीं गगनान्नदीं. —After 3, Ñ2 V B D10.13 M4 ins. ; Ś1 D1–3.5.7.9.11.12 ins. after 4^ab .

914* ततो हिमवतः शृङ्गमधिरुह्य महेश्वरः ।
निपतेत्यब्रवीद्गङ्गामाभाष्याकाशगां तदा ।
जटाकलापं विपुलं विनिकीर्य समन्ततः ।
बहुयोजनविस्तारं शैलकन्दरसंनिभम् ।

[(l. 1) Ś1 D2.3.5 7.9.12 त(D9 ग)तः स हिमवंतं तं (D2 सम्-), D11 तत· स हिमवत्तीरम् (for the prior half). Ś1 अभिरुह्य. —(l. 2) Ś1 D2 3.5 7.9.12 M4 पतस्व; D11 प्रपत (for निपत). D1 पत त्वमित्यब्रवीद्गगां (hypermetric) (for the prior half). B4 नदी (for तदा). —(l. 3) Ś1 D1–3.5.7.9.11.12 M4

I. 45. 7
I. 43. 4
I. 40. 7
ततो हैमवती ज्येष्ठा सर्वलोकनमस्कृता ।
तदा सातिमहद्रूपं कृत्वा वेगं च दुःसहम् ।
आकाशादपतद्राम शिवे शिवशिरस्युत ॥ ४
नैव सा निर्गमं लेभे जटामण्डलमोहिता ।
तत्रैवाबभ्रमद्देवी संवत्सरगणान्बहून् ॥ ५

अनेन तोषितश्चासीदत्यर्थं रघुनन्दन ।
विससर्ज ततो गङ्गां हरो बिन्दुसरः प्रति ॥ ६
गगनाच्छंकरशिरस्ततो धरणिमागता ।
व्यसर्पत जलं तत्र तीव्रशब्दपुरस्कृतम् ॥ ७

प्रवि(D11 M4 विप्र)कीर्य, V3 विकीर्य स (for विनिकीर्य). —(l. 4) V4 पच- (for वहु-). B1 बहुगो जलसंभार (for the prior half). V1 -कुञर- (for -कन्दर-). B4 -शोभित (for -सन्निभम्)]

On the other hand, M3(*inf. lin. sec m.*) ins. after 3

915* उमापतेर्वचः श्रुत्वा गङ्गा क्रोधसमन्विता ।

4 For subst. see 7. —^{a}) G2 M3 श्रेष्ठा (for ज्येष्ठा). Ś1 D1–3.5 7 9 11 12 ततो हैमव(D2 °ञ [sic])तीं ज्येष्ठां. —^{b}) Ś1 D1–3 5 7 9 11.12 -नमस्कृतां. —After 4^{ab}, Ś1 D1–3 5 7.9.11 12 ins. 914*. —^{c}) G1 सातिभयं रूपं; G3 सा सुम° (for सातिमहद्रूपं). —^{e}) D4 T3 M2.3 गंगा (for राम). —^{f}) T3 [अ]थ; Cg k as in text (for [उ]त). —After 4, Dt D4 6.8.14 S (except M4) all Cs ins.

916* अचिन्तयच्च सा देवी गङ्गा परमदुर्धरा ।
विशाम्यहं हि पातालं स्रोतसा गृह्य शंकरम् ।
तस्यावलेपनं ज्ञात्वा क्रुद्धस्तु भगवान्हरः ।
तिरोभावयितुं बुद्धिं चक्रे त्रिनयनस्तदा ।
सा तस्मिन्पतिता पुण्या पुण्ये रुद्रस्य मूर्धनि । [5]
हिमवत्प्रतिमे राम जटामण्डलगह्वरे ।
सा कथंचिन्महीं गन्तुं नाशक्नोद्यत्नमास्थिता ।

[(l. 1). —For ins. see below. —(l. 4) D14 T1.2 G1.3 4 M2 3 त्रिणयनस्. T3 G2 M1 तथा (for तदा). —(l. 5) D14 परिता (sic) (for पतिता). G2 रौद्रस्य. —(l. 6) G4 रम्ये (for राम).]

—M3 ins. l. 1 and 2 after l. 1 and 3 of 916* respy. :

917* मौढ्यान्महेश्वरं देवं सर्वभूतनमस्कृतम् ।
शितिकण्ठो महानस्या मोक्षयिष्येऽवलेपनम् ।

5 Cf. v.l. 4 and 7. —^{b}) Dt D8 जटामंडलमंततः; Cg °मोहिता(as in text). —^{c}) G1 3 सा; Ck.t as in text (for [ए]व). D4 T3 G1 [अ]बिभ्रमद्; G4 illeg.; all Cs अबभ्रमद् (as in text). —After 5, Dt D4.6.8.14 T G M1–3 (Cg.k.t comm. on l. 2 only) ins.

918* रथी भगीरथो धीमान्ततो वै गोपतिध्वजे ।
तामपश्यन्पुनस्तत्र तपः परममास्थितः ।

[Except M3, all the above MSS. om. l. 1. —(l. 2) Dt D4.6.8 अपश्यत्. M3 अपि (for तत्र).]

6 Cf. v.l. 4 and 7 —^{a}) Dt D6 8 Ct स तेन; Cm g.k as in text (for अनेन). D14 T1 2 [अ]भूद्; M2 [अ]सौ; Cg.k as in text (for [आ]सीद्). —^{b}) Dt D8 अत्यंतं; M2 नद्यर्थं (for अत्यर्थं) —^{c}) G1 विसस·· (damaged) G4 damaged after गं in ^{c} up to बिन्दु in^{d}. —After 6, Dt D1.6 8 14 S (except M4)Cg (Cm comm on l. 8; Ck.t on l 7–8) ins.

919* तस्यां विसृज्यमानायां सप्त स्रोतांसि जज्ञिरे ।
ह्लादिनी पावनी चैव नलिनी च तथैव च ।
तिस्रः प्राचीं दिशं जग्मुर्गङ्गाः शिवजलाः शुभाः ।
सुचक्षुश्चैव सीता च सिन्धुश्चैव महानदी ।
तिस्रश्चैता दिशं जग्मुः प्रतीचीं तु दिशं शुभाः । [5]
सप्तमी चान्वगात्तासां भगीरथरथं तदा ।
भगीरथोऽपि राजर्षिर्दिव्यं स्यन्दनमास्थितः ।
प्रायादग्रे महातेजा गङ्गा तं चाप्यनुव्रजत् ।

[(l. 2) T3 नदिनी (for नलिनी). M2 तु (for second च). D14 T1.2 G2.4 M1.3 (after corr. *sec. m.*) तथापरा (for तथैव च). —(l. 3) D6 गगा शिवजला शुभा; T3 गगा शिवजटाच्छुभा (both sic) (for the post. half). —(l. 4) D4 शीता (for सीता). D4 T3 G1.3 M2 शुभा (for महा-). —(l. 5) D4 तु ता; D14 T G2 4 M1–3 स्वेता (for चैता). D14 illeg. for तीची in प्रतीची. M2 च (for तु). D4 14 S (except M4) शुभोदकाः (for दिशं शुभा·). —For ins. see below. —(l. 6) D4 14 S (except M4) भगीरथमथो नृपं (for the post. half). —(l. 7) = 21^{ab}. Dt T2 दिव्य- (for दिव्यं). —(l 8) T2 गंगां (for गङ्गा). D14 T2 [अ]नुव्रजेत्. G1.3 त गंगा पृष्ठतोन्वगात् (= 21^{d}), M1.3 गगा त चान्वगाच्छनैः (M3 °गाद्रुतं) (for the post. half).]

—After l. 5, T2 G2 M1.3 (*inf. lin. sec. m.*) ins. :

920* तथैवालकनन्दा च विश्रुता लोकपावनी ।
[K (ed.) चालिका नाम.]

7 ^{b}) G1.3 आस्थिता; G2 M1.3 आश्रिता (for आगता). Ś1 D1–3.5.7.9.12 ततश्च धरणीं गता(D9 °तां); D11 ततश्च धरणीतलं. —After 7^{ab}, Ś1 D1–3 5 7.9.11.12 ins. 922* and read 7^{cd} after l. 2 of 921*. —^{c}) Ś1 D1–3.5.7.9.11.12 उत्ससर्ज(D2 om. [hapl.] second स); Dt D6.8 असर्पत (for व्यसर्पत). D14 बलं (sic) (for जलं). —^{d}) G1–3 M1 तीव्रवेग- (for तीव्रशब्द-). D2.3.7.9 G1.3 -पुरःसरं. Ck.t cite ^{d} as in text. ❀ Cg : गगनादिति । तीव्रशब्दे

ततो देवर्षिगन्धर्वा यक्षाः सिद्धगणास्तथा ।
व्यलोकयन्त ते तत्र गगनाद्गां गतां तदा ॥ ८

विमानैर्नगराकारैर्हयैर्गजवरैस्तथा ।
पारिप्लवगताश्चापि देवतास्तत्र विष्ठिताः ॥ ९

G. 1 45 13
B. 1 43 10
L 1 40 14

हेतुरयम् । ❀—For 4–7, Ś1 Ñ2 (Ñ1 missing) V B D1–3 5 7.9–13 M4 (Ś1 D1–3 5.7.9 11 12 for 4^{c}–6) subst

921* तस्मिन्पपात गगनाद्गङ्गा देवनदी च्युता ।
वेगेन महता राम शिरस्यमिततेजसः ।
आकाशगङ्गामासाद्य धारयामास शंकरः ।
तत्र संवत्सरं पूर्णं बभ्राम परिमोहिता ।
गङ्गा शिरसि देवस्य निःसृता वेगवाहिनी ।
ततः प्रसादयामास पुनरेव भगीरथः ।
गङ्गायाः परिमोक्षार्थं महादेवमुमापतिम् ।
तस्याथ वचनाद्गङ्गामुत्ससर्ज भगार्दनः ।
जटामेकां समाक्षिप्य स्रोतः संजनयन्स्वयम् ।
स्रोतसा तेन सुस्राव गङ्गा त्रिपथगामिनी ।
पावयन्ती जगद्राम पुण्या देवनदी शुभा ।

[(l. 1) V4 तस्मात्. D2 दिव (for च्युता).—(l. 2) V4 B3.4 D10 शिवस्य, D2 शिरसा (for शिरसि). After l 2, Ś1 D1–3 5.7 9.11.12 read 7^{cd}. —Ñ2 V B D10 13 M4 om. l. 3. —(l. 3) D3 आभ्यास्य (sic), D7.9 आभाष्य (for आसाद्य). —(l. 4) Ś1 D5 12 तत; B4 अत्र (for तत्र). Ñ2 D5 13 परमोहिता. D3.7 परिबभ्राम (by transp.) मोहिता (for the post. half). —(l. 5) Ś1 B4 D1–3 7 9 12 विधृता; V1 D11 विस्तृता; V2 विस्मृता (sic), V4 B1 विसृता; D5 विवृता; M4 विहृत्वा (for नि सृता). V4 [उ]रगवाहिनी, D1 °गामिनी (for वेगवाहिनी). —After l. 5, D1–3.7.9 11 (D2.11 l. 1 only) ins. 924*. —D7 om. l. 7–9. —(l. 7) D12 प-मोक्षार्थं. M4 स हि देवम् (for महादेवम्). —(l 8) V4 तस्याः; D3 तस्याद्य; M4 तथास्य (for तस्याथ). Ś1 D2.3.5.9.12 भगाक्षि(D2 9 °क्ष)हा; V1 D11 महेश्वरः; V2 जनार्दनः, B1 तदा हरः; D1 गजार्दनः (marg. gloss गजासुरस्य अर्दनः रुद्रः) (for भगार्दनः). —(l. 9) V4 करीम् (sic) (for जटाम्). Ś1 D3 5.11 12 समापीड्य; D2 9 °विद्ध्य (for समाक्षिप्य). D3 सजन*. V2 सम; V4 मम, D11 त्रयं (for स्वयम्). V1 निर्गमनार्थं ददौ शिवः (hypermetric) (for the post. half). —(l. 10) Ś1 V3 B4 D1–3.5.7 9.11.12 M4 ततस् (V3 B4 D11 M4 गंगा) त्रिपथगा नदी (for the post. half). —(l. 11) Ś1 V2 B1.2 D1 5.11.12 प्लावयती, V4 पावय*, D3 °*ती (for पावयन्ती). D2 जटाद् (for जगद्). Ś1 D5.12 धाम (for राम). M4 गगा (for पुण्या).]

—Ñ2 B3.4 D10 M4 cont., Ś1 D1–3.5.7.9 11.12 ins. after 7^{ab}.

922* तां प्रस्रुतामृषिगणाः शिरसा जगृहुस्तदा ।
सेन्द्रैः सुरगणैः सार्धं पूजयन्तो महानदीम् ।

[(l. 1) Ś1 D2.5.11.12 प्रच्युताम्; D9 प्रसन्ना (for प्रस्रुताम्). Ñ2 B3 D10 तथा (for तदा). —(l. 2) D1 पूजयित्वा.]

—Ś1 D1–3.5.7.9.11 (l. 2 after 17^{ab} and l. 5 after 928*).12 M4 (second time) cont., while Ñ2 (Ñ1 missing) V B D10 13 (after 9^{ab}) ins l 1 after 9, l. 2 after 17^{ab} and l. 3–5 after 928*

923* स्वयं चानुजगामैनां ब्रह्मा लोकपितामहः ।
नागाश्च शोधयामासुर्मार्गं तस्या महौजसः ।
जेपुर्देवर्षयो जप्यं सिद्धाश्च परमर्षयः ।
जगुश्च देवगन्धर्वा ननृतुश्चाप्सरोगणाः ।
मुनिसंघा मुमुदिरे प्रह्लादं जगदाप्नुवत् ।

[(l. 1) D5 चात्र; D12 वात्र (for चानु-) Ś1 स्वय चात्राजगामैना, V2 स्वय जगाम तत्राथ; V4 स्वयंभूराजगामैना (for the prior half). Ś1 ब्रह्म- (for ब्रह्मा). V2 -पितामह (sic) —(l 2) D1 नगाश्च V4 गाधयामासुर्; D1 (gloss शेषो वप्र इति केपि पर्वता एव तस्या वप्रीभूता) 9 शेधया° (for शोधयामासुर्). V1–3 B2 M4 अस्या; B1 3.4 D10 13 अस्य; D9 तस्य (for तस्या). V4 मार्गमाणस्य (sic) (for मार्गं तस्या). —(l. 3) Ś1 जपन्, V4 B4 D12 नेपुर् (for जेपुर्). D3 7 दिव्यं, D5 9 11 12 जाप्य (for जप्य). —Ś1 D5.12 om l. 4–5 —(l. 5) V2 मुनिसस्था, B1 °सिद्दा (for मुनिसघा). V1 च मुदिरे (sic) V4 B1 D10 आप्लवान् (sic); B2–4 आप्ल(B4 °प्लु [sic])वत्; D13 आप च (for आप्नुवत्). D11 ह्लादं जगदीप्सवत् (sic), M4 जह्लाद जगदव्य* (for the post. half). D1–3.7.9 मुनिसंघश्च मुदितो ह्लादयञ्जगदव्यय.]

—After 7, Dt D4.6 8 14 S (except M4) ins, D1–3 7.9 11 (D2.11 l. 1 only) ins. after l. 5 of 921*:

924* मत्स्यकच्छपसंघैश्च शिंशुमारगणैस्तथा ।
पतद्भिः पतितैश्चान्यैर्व्यरोचत वसुंधरा ।

[(l. 1) D11 G3 (before corr.) शिशुमारैर् (for शिंशुमार-). D1–3.7 11 -ग्रहैस् (for -गणैस्). D9 T2 तदा (for तथा). —(l. 2) Dt D6.8 [ए]व (for [अ]न्यैर्). Dt D14 वसुधरां.]

8 M4 om. 8–11. D2 11 om. 8^{ab}. D1 transp. 8^{ab} and 8^{cd}. —^{a}) Ś1 D5.12 जगु(D5 °ग्मु)श्च देवगंधर्वाः; D3.7 G1 °गंधर्व-; M2 ततो देवाः सगंधर्वा. —^{b}) Dt D1.4.6.8.9 T3 M3 यक्ष- (for यक्षाः). B4 सिद्धा (for सिद्ध-). B1 तदा (for तथा). —Ñ2 V B D10 13 om. 8^{cd}. —^{c}) G2 M1 तां (for ते). Ś1 D1–3.5 7.9.11.12 व्याकुलां (D12 °लं) प(D5 पा)तितां गंगां; T3 व्यलोकयन्ततो तत्र. —^{d}) D2 G1 गतास् (for गतां). Ś1 D1–3.5.7.9.12 तथा; M2 नदीं (for तदा). —After 8, D4 ins. श्रीमते रामानुजाय नमः.

9 M4 om. 9 (cf. v.l. 8). —^{a}) Ś1 D1–3.5.7.9.11.12 गरुडैर्हंसैर्; Ñ2 V B D10 13 विविधै राम; D14 T2.3 G4 Cm गगना°; Cg as in text (for नगराकारैर्). —^{b}) V4 नर-; G2 M1.3 नाग-; Ck as in text (for गज-). Dt D6.8 G2 तदा (for तथा). G4 गजैर्हयवरैस्तदा. —After 9^{ab}, D13 ins. l. 1 of 923*. —D13 om. 9^{cd}. —^{c}) Ś1 V3 4 B1.4 D3.5

·45· 14 · 43 19 · 40. 14 तदद्भुततमं लोके गङ्गापतनमुत्तमम् ।
दिदृक्षवो देवगणाः समेयुरमितौजसः ॥ १०
संपतद्भिः सुरगणैस्तेषां चाभरणौजसा ।
शतादित्यमिवाभाति गगनं गततोयदम् ॥ ११
शिंशुमारोरगगणैर्मीनैरपि च चञ्चलैः ।
विद्युद्भिरिव विक्षिप्तैराकाशमभवत्तदा ॥ १२
पाण्डुरैः सलिलोत्पीडैः कीर्यमाणैः सहस्रधा ।
शारदाभ्रैरिवाकीर्णं गगनं हंससंप्लवैः ॥ १३
क्वचिद्द्रुततरं याति कुटिलं क्वचिदायतम् ।
विनतं क्वचिदुद्धूतं क्वचिद्याति शनैः शनैः ॥ १४
सलिलेनैव सलिलं क्वचिदभ्याहतं पुनः ।
मुहुरूर्ध्वपथं गत्वा पपात वसुधां पुनः ॥ १५

परिप्लव-; D1.2 °प्लवं; D10 तपारिप्लव- (sic), D11 परिप्लुतं (for पारिप्लव-) Ś1 D1–3 5 7 9 11 -गताश्चान्या(Ś1 D5.9 °न्ये), B1 -गतैश्चैव; D4 -गतांश्चापि (sic) (for -गताश्चापि). ❀ Cv पारिप्लवगतां; Cr m k t पारिप्लवगताः; Cg पारिप्लवगतैः ❀ —d) V2 B4 T1 (also within bracket) G1 3 चापि (G3 °ति-) (for तत्र) Ś1 D1 3 5.7.9 11 12 धिष्ठिताः; B1 वेष्टिताः; B4 [अ]धिष्ठिताः; D2 T3 निष्ठिताः; G1–3 M1 3 (sec. m) विस्मिताः; Cg as in text (for विष्ठिताः) —After 9, Ñ2 V B D10 read l. 1 of 923*.

10 M4 om. 10 (cf. v l. 8). —a) B4 G1 3 तं; Cg as in text (for तद्). Ś1 Ñ2 B2 Dt D6.8 9 °मिमं; B3 °मयं; D2 °मसूत् (for अद्भुततमं). V1 लोक- (for लोके). —b) Dt D6 8 गंगावतरम्; D12 गंगाप*नम्. V1 उद्यमं (for उत्तमम्). —d) Ś1 Ñ2 V2–4 B Dt D1–3 5–12 G1 3 समीयुर्. V3 अमिततेजसः (hypermetric); D2 °सं; D14 °सा; Cg.k as in text (for अमितौजसः).

11 M4 om. 11 (cf. v l. 8). D4 transp. 11 and 12. —b) Ś1 V1 B4 D2–5.7.9 11 M3 om. च. Ś1 D5 श्चाभरणौजसां (sic); B1 आभरणज्वलं. In place of b Dt erroneously reads 12b. D12 संछाद्याकाशमोजसा. —c) V4 समादित्यम्. Ś1 Ñ2 V B D1–3.5 7 9.10 13 [आ]सीत्तद् (Ś1 B1 D5.13 °त्तु; V2 4 °च्च); Cg as in text (for [आ]भाति). D11 शतादित्यनिभं त्वासीद्; D12 शरादित्यमेवास्रीत्र (corrupt). —d) V4 शत- (for गत-). —After 11, Ś1 Ñ2 V B D1–3 5 7.9–13 read 14–15b.

12 D4 transp. 11 and 12. —a) Ñ2 V B D1–3.5–7. 9–13 शिशुमार-. —b) V3 मत्स्यैर्; B4 **र् (for मीनैर्). M4 om. च (submetric). D11 सुचंचलैः; D12 वर्चवलैः (sic). T2 विमानैरपि चंचलैः. —After 12ab, D3.7 ins.:

925* शोभमाना भग(D3 °*)वती द्रुतं प्रतिययौ तदा ।

—c) V1 D13 M4 Cg विक्षिप्तम्; D10 *क्षिप्तैर्; T2 G1.3 निक्षिप्तैर्; Cm k t as in text (for विक्षिप्तैर्). —d) Ś1 Ñ2 V1–3 B1–3 D5.10–12 वृतं; V4 B4 D2 3.7 द्रुतं; D1 धृतं; D9 marg, D13 भृतं (for तदा).

13 a) S (except T3) पांडरैः; Cm.g as in text. B2(after corr. as in text) सलिलोत्पीतैः; D1 (gloss) फेनैः; D3 7° त्तारैः; D11 °लैः शीतैः, D13 °त्पातैः; all Cs as in text (for सलिलोत्पीडैः). —b) Ś1 Ñ2 V B D1–3 5 7 9–13 की(V4 D1.2 7.12 का)र्यमाणं; Cm.g k कीर्यमाणैः(as in text). G2 4 M1–3 सहस्रशः(G4 °थ). —c) M3 [आ]भाति; Cm g as in text, Ck [आ]कीर्णैः (for [आ]कीर्णं). Ś1 V3 B4 D1–3 5 7 9 11 13 शरच्छुद्ध(V3 B4 D11.13 °भ्र)मिवाभाति(D3 °कीर्णं); Ñ2 V1 4 B1–3 D10 शरदभ्र(V1 B1 °चंद्र)मिवाभाति; V2 D12 शरदाभा(D12 °द्बुधा [sic])मिवाभाति; M4 शारदाभ्रमिवाभाति. —d) Ñ2 B3 4 D2 13 हंसविप्लवैः; all Cs °संप्लवैः(as in text).

14 Ś1 Ñ2 V B D1–3.5.7 9–13 read 14–15b after 11. —a) Ś1 Ñ2 V B D5.10–13 प्रयात्; D3 T2 यांति; D9 यायात् (for याति). —b) Ñ2 B3 D10 13 चायतं क्वचित् (D13 महत्). —c) Ś1 D5.11.12 विनम्रं; V2 4 B1.2 D1 3.7 9.13 T3 G2 M1.4 विततं; V3 विरतं; D4 विनीतं; Cm.g.t विनतं (as in text). Ś1 D5.11.12 उद्भूतं; Ñ2 V2 3 B Dt D1 3 4 7–10 T3 Cm.g उद्धृतं; V4 अन्यूनं; D2 अभ्रांतं; Ck उद्धतं; Ct as in text (for उद्धूतं). V1 विनतं कुंचितं धृतं. —d) Ś1 Ñ2 V B D1 3 5 7 9–13 M4 शनै(B1 समै)रपि (D11 °***)पुनः(D13 पुपि पुनः [sic]) क्वचित् (Ś1 पुनः); D2 शतं शनैरपि पुनः क्वचित् (hypermetric).

15 Ś1 Ñ2 V B D1–3 5.7.9–13 read 14–15b after 11. —a) B4 सलिलं सलिलेनैव (by transp.). —b) Ś1 D1.5 11.12 अभ्या(D5.12 °भ्य)हनत्; Ñ2 V B D10.13 अभ्या(B1 D10 °भ्य, B2 °ध्या)वधीत्; G4 °गतं; Cg as in text (for अभ्याहतं). —After 15ab, Ś1 D1–3.5 7.9.11 (repeats after 930*).12 ins.; Ñ2 V B D10.13 M4 ins. after 930*:

926* स्ववेगोद्भासितजला फेनमालावतंसका ।
महाजलावर्तवती महावेगप्रवाहिनी ।

[(l. 1) Ñ2 V1 B4 सु- (for स्व-). Ś1 D1–3.5.7.9.11 (first time).12 स्व(D2 स; D11 सु)वेगोद्भ(D1–3.7.9 °द्धा)मितावर्ता; V2 4 सु(V4 स्व)वेगोद्भ्रामितजला (for the prior half). Ñ2 B3 (m. also as above and हस-) D10.13 पद्म-; D12 फलेन (sic) (for फेन-). V2–4 B1.2(m. also) [अ]वतंसिका. —(l. 2) B1 -जला भगवती; D1 -कुलावर्तवती, D9 -जलावतसवती (hypermetric); D11(first time) -जलावर्त-

तच्छंकरशिरोभ्रष्टं भ्रष्टं भूमितले पुनः ।
व्यरोचत तदा तोयं निर्मलं गतकल्मषम् ॥ १६
तत्रर्षिगणगन्धर्वा वसुधातलवासिनः ।
भवाङ्गपतितं तोयं पवित्रमिति पस्पृशुः ॥ १७
शापात्प्रपतिता ये च गगनाद्वसुधातलम् ।
कृत्वा तत्राभिषेकं ते बभूवुर्गतकल्मषाः ॥ १८
धूतपापाः पुनस्तेन तोयेनाथ सुभास्वता ।
पुनराकाशमाविश्य स्वाँल्लोकान्प्रतिपेदिरे ॥ १९
मुमुदे मुदितो लोकस्तेन तोयेन भास्वता ।
कृताभिषेको गङ्गायां बभूव विगतक्लमः ॥ २०
भगीरथोऽपि राजर्षिर्दिव्यं स्यन्दनमास्थितः ।
प्रायादग्रे महातेजास्तं गङ्गा पृष्ठतोऽन्वगात् ॥ २१ G. 1. 45 2? B. 1. 43 31 L. 1. 40. 27

नदी (for -जलावर्तवती). Ś1 D1–3.5.7.9.11 (first time).12 -फेन- (for -वेग-). V1.2.4 B1 -प्रमाथिनी; V3 D1 -प्रवर्तिनी (for -प्रवाहिनी)]

Thereafter, Ñ2 V B D10.11 (after 926* r).13 M4 read 931*. —^{c}) Ñ2 V3 B3.4 D10.13 पुनर्; V2 स्वर्गाद्; G2.3 M1 क्वचिद् (for मुहुर्). Ś1 Ñ2 V B D1–3.7.9–11.13 ऊर्ध्वमधो (V1.3 °पथा; V4 B4 D1–3.7.9.10 °मथो); D4° गतिं; D14 T1.2 G4 °मुखं (for ऊर्ध्वपथं) V3 गंगा (for गत्वा). D5 मुहूर्तं स्वमथो भूत्वा; D12 मुहूर्तोर्ध्वमथो गत्वा. ❀ Ct: ऊर्ध्वपथगमने सलिलयोरभ्याघातो निमित्तम्। So also Ck ❀ —^{d}) D14 T1.2 G4 ततः (for पुनः). Ś1 Ñ2 V B D1–3.5.7.9–13 धरणीतले (V1.3 °ल); D4 T3 G1.3 M4 वसुधातलं (M4 °ले). —After 15, M3 ins.:

927* नागलोकात्परिभ्रष्टा प्लावयित्वेन्दुमण्डलम् ।

16 T1 om. 16^{ab} —^{a}) Ś1 तर्जं हर-; B4 तत्तु शिव-; Cm.g as in text (for तच्छंकर-). —^{b}) Ś1 Ñ2 V2–4 B D1.3.5.7.9–13 M4 गतं; V1 प्राप्तः; D6 om. (hapl.); M2 भ्रांतं (for भ्रष्टं). Ñ2 V B D1–5.7.9–13 M4 भूमितलं पयः (D1–5.7.9.11.12 पुनः) —Ñ2 V B1–3 D10.13 om. 16^{cd}. —^{c}) Ś1 B4 D1–3.5.7.9.11.12 विरराज; M4 विससर्प (for व्यरोचत). B4 नदी-; D2 तत्र; M3 तथा (for तदा). —^{d}) T3 विमलं (for निर्मलं). D1 -कल्मुखं (sic); D9 -तोयदं (for -कल्मषम्).

17 ^{a}) Cm.g तत्र (as in text). Ś1 (after corr. as in text) ग्रहाः सघन-; Ñ2 V B D1–3.5.7.9–13 ग्रहाः सगण-; D14 T1.2 G4 °देवर्षि- (for तत्रर्षिगण-). —After 17^{ab}, Ñ2 V B D10.11.13 ins. l. 2 of 923*. —D4 reads from तं in ^{c} up to ^{d} in marg. —^{c}) Ś1 (m. also as in text) Ñ2 V B D2.3.5.7.9–13 -संग (D2 °*) ते तोये (B1 °तोये च). D1 गवांगसंगते तोये. —^{d}) Cm.g.t पस्पृशुः (as in text). Ś1 D1–3.5.7.9.11.12 पवित्रत्वात्तु (D2.11 °त्सु; D3.7.9 °त्र) पूजिते; Ñ2 V1.3.4 B D10.13 पवित्रे तत्र पूजिते; V2 पाविते तत्रपूजिते.

18 Ś1 Ñ2 V B D1–3.5.7.9–13 transp. 18^{ab} and 18^{cd}. —^{a}) D3.5.7 G2 M1 प्रतिगता (for प्रपतिता). Ś1 D1.3–5.7.9.12 तु (for च). D2 शापात्पृषति तोयं तु. —^{c}) Ñ2 V B D10.13 कृत्वाभिषेकं ते सर्वे. —^{d}) D1 °कल्मुखाः (sic); M1 (after corr. *inf. lin.* as in text) बत°; M2 °किल्बिषाः; Cm.t as in text (for गतकल्मषाः).

19 ^{a}) D14 पुरस्; M4 ततस् (for पुनस्). —^{b}) D1 M3 तोयेन च (M3 °नैव) (for तोयेनाथ). Dt D6.8 शुभान्विताः; T3 सुखान्विताः (for सुभास्वता). G1.3.4 तोयनादेन (G4 °येनायुत) भास्वता; G2 M1.4 गगातोयेन भास्वता (M4 देहिनः) —Ś1 reads 19^c–20 in marg. —^{d}) Ś1 ...न् (for लोकान्). G1.3 लोकान्स्वान् (by transp.). —For 19, Ñ2 V B D1–3.5.7.9–13 subst., while Ś1 subst. for 19^{ab}:

928* पूतात्मानः पुनस्तेन सलिलेन दिवं गताः ।

[V2 B1 पुनस्तत्ते, V4 तत°, D1 पुमात्मने, D11 °तु; D13 °च (for पुनस्तेन) B4 यथा (for गताः).]

—Thereafter Ñ2 V B D10.13 ins l. 3–5, D11 l. 5 of 923*.

20 D1–3.5.7.9.12 om., Ś1 reads in marg. 20 (for Ś1 cf. v.l. 19). —^{ab}) M4 मुमोद (for मुमुदे). G1–3 M1 च ततो; all Cs (except Cv) as in text (for मुदितो). Ñ2 V B D10.11.13 त्रयोपि लोका मुदिता गंगावतरणे तदा. ❀ Cv अत्र पूर्वमुदितो लोकः तदानीं मुमुदे। मोदातिशयप्रदर्शनाय उभयपदप्रयोगः। ❀ —Ñ2 V B D10.11.13 om. 20^{cd}. —^{c}) M4 कृत्वाभिषेकं गंगायां. —^{d}) M4 विमलो (for बभूव). Dt D6.8 T3 M4 गतकल्मषः; Cg as in text (for विगतक्लमः).

21 ^{a}) Dt D4.6.8 T1 हि (for ऽपि). —^{b}) D13 आश्रितः (for आस्थितः). Ś1 D1–3.5.7.9.11.12 दिव्यमारुह्य वै रथं. —After 21^{ab}, B3 ins.:

929* पूजितो विविधैर्लोकैर्गङ्गानयनकर्मणा ।

—^{c}) V2 ययावग्रे. Dt D6.8 -राजस् (for -तेजास्). M4 ययौ प्रदर्शयन्मार्गं. —^{d}) B1.2 D5.13 M4 पृष्ठ (B1 पति [sic]) तोन्वयात्. —After 21, Ñ2 V B D10.11.13 M4 ins.:

930* महातरङ्गौघवती प्रनृत्यन्तीव राघव ।

[V2 महातरगान्सवती (for the prior half). V2 नृत्यतीव (submetric).]

—Thereafter read (D11 twice) 926*. Then all cont..

931* प्रययौ विलसन्तीव भगीरथरथानुगा ।

[V4 विहसती. D13 च (for [इ]व). B1 D11.13 M4 -पथा (M4 °दा) नुगा.]

I. 45 28 . I 43 31 . I. 40 29 देवाः सर्षिगणाः सर्वे दैत्यदानवराक्षसाः ।
गन्धर्वयक्षप्रवराः सकिंनरमहोरगाः ॥ २२
सर्वाश्चाप्सरसो राम भगीरथरथानुगाः ।
गङ्गामन्वगमन्प्रीताः सर्वे जलचराश्च ये ॥ २३
यतो भगीरथो राजा ततो गङ्गा यशस्विनी ।
जगाम सरितां श्रेष्ठा सर्वपापविनाशिनी ॥ २४

इति श्रीरामायणे बालकाण्डे द्विचत्वारिंशः सर्गः ॥ ४२ ॥

22 V3 om 22–23^{b} —^{b}) T2 -रक्षसा:. G2 दैत्यराक्षसदानवा: (by transp) —^{c}) V2 गंधर्वयक्षसिद्धौघा:; D12 गंधर्वा यक्ष:प्रवरा:. —^{d}) Ś1 गंगामनु महोरगा:. —For 22, M4 subst.

932* देवा: सिद्धर्षयश्चैनां सकिंनरमहोरगा: ।
सदैत्यदानवगणा: सहापि मृगपक्षिभि: ।

23 V3 om. 23^{ab} (cf v l. 22). —^{a}) V4 D6.8 T1 G1.4 सर्पाश् (for सर्वाश्) V1 सर्वाप्सरोगणा. G1 नाम (for राम). —^{b}) D1 9 M2 Cg -र(D9 प)थानुगां; D11 M4 -पथा(M4 °दा)नुगा:; Ck.t -रथानुगा: (as in text). —^{c}) V1 D13 गंगामनुगमन्प्रीता:; V2.3 B1.4 गंगानुगमन (V3 °ने)प्रीता:; V4 गंगादेवी मन:प्रीता. —^{d}) V4 D2 जलधराश्. —For 23^{cd}, M4 subst., while B1 ins. after 23.

933* गंगामनुययुस्तत्र (B1 °भिययुस्ते च)सर्वाश्च सरित: शुभा: ।

24 ^{a}) Ś1 D5.12 यथा; V3 M4 ततो; Cg.k t as in text (for यतो) V4 भगीरथो यतो (by transp). V1 यातो; B1 गच्छेत् (for राजा). —M4 om. from 24^{b} up to I. 43. 1^{a}. —^{b}) Ś1 D5 तथा; V4 D3 तत्र; Cg.k.t (implied) as in text (for ततो). V4 सरिद्वरा (for यशस्विनी). —^{cd}) Ś1 Ñ2 V B D1–3.5.7 10–12 नरशार्दूल (for सरितां श्रेष्ठा). Dt D6.8.9 G2 M1 -प्रणाशिनी (for -विनाशिनी). Ś1 Ñ2 V B D1–3.5.7.10–12 सर्वलोक(B1 °देव)नमस्कृता. D13 जगाम नरशार्दूलमथ लोकनमस्कृता. —After 24, Ś1 (*sec. m.* on an additional fol.) Dt D4.6.8.9.14 T G M1–3 Cg k.t (Cv.r comm. on l. 9 only, Cm on l. 3–9) ins.:

934* ततो हि यजमानस्य जह्नोरद्भुतकर्मण: ।
गङ्गा संप्लावयामास यज्ञवाटं महात्मन: ।
तस्यावलेपनं ज्ञात्वा क्रुद्धो जह्नुस्तु राघव ।
अपिबत्तु जलं सर्वं गङ्गाया: परमाद्भुतम् ।
ततो देवा: सगन्धर्वा ऋषयश्च सुविस्मिता: ।
पूजयन्ति महात्मानं जह्नुं पुरुषसत्तमम् ।
गङ्गां चापि नयन्ति स्म दुहितृत्वे महात्मन: ।
ततस्तुष्टो महातेजा: श्रोत्राभ्यामसृजत्पुन: ।
तस्माज्जह्नुसुता गङ्गा प्रोच्यते जाह्नवीति च ।
जगाम च पुनर्गङ्गा भगीरथरथानुगा ।
सागरं चापि संप्राप्ता सा सरित्प्रवरा तदा ।
रसातलमुपागच्छत्सिद्ध्यर्थं तस्य कर्मण: ।
भगीरथोऽपि राजर्षिर्गङ्गामादाय यत्नत: ।
पितामहान्भस्मकृतानपश्यद्दीनचेतन: ।
अथ तद्भस्मनां राशिं गङ्गासलिलमुत्तमम् ।
प्लावयत्पूतपाप्मान: स्वर्गं प्राप्ता रघूत्तम ।

[(l. 1) T3 वा (for हि). —(l 3) D9 T3 G1.3 राजा; D14 T1.2 G4 यज्वा (for जह्नुस्). Ś1 स, Dt D6 8 च; G4 [अ]थ (for तु) ※ Cm तस्या इति ।, Cg तस्या इति । वलेपन गर्वम् ।, Ct . तस्या अवलेपन गर्वमित्यर्थ । ※ —(l 4) Ś1 G1.3 तज्जलं; D14 T G4 च°, G2 M1–3 सलिल (for तु जल). —(l. 5) D9 T2 G1–3 M1 च (for स-) G2 M1 मुनयश् (for ऋषयश्). —(l. 6) Ś1 om जह्नु —(l. 7) G2 M1 Ctp [अ]नु- (for [अ]पि) G4 दुहितृत्व. —For ins see below. —(l. 8) D9 M3 महाराज (for °तेजा·) G2 M1 व्यसृजत्. Ś1 Dt D6.8 प्रभु: (for पुन:). —For ins. see below —(l. 11) G1.3 विवेश सागर चापि (for the prior half). —For ins see below. —(l. 14) Ś1 Dt D6 8 गतचेतन· (Ś1 °नान्), D9 T3 G2 M3 °चेतस (for दीनचेतन:). —(l. 15) D14 T1.2 G2.4 M1.3 तं; M2 [ए]तद्- (for तद्-). —(l. 16) D4.6 प्लावयेत्. T2 पूतमात्मानो, M3 धूत° (for पूतपाप्मान·). M2 अभ्यषिञ्चत्ततस्तेन (for the prior half).]
—After l. 7, M2 ins.

935* भगीरथोपि राजर्षिस्तुष्टाव द्विजसत्तमम् ।

—After l. 8, G2 M1.3 (*inf. lin. sec. m.*) ins.:

936* विसृज्य गङ्गां जह्नुश्च ज्ञात्वा प्राप्तं भगीरथम् ।
पूजयित्वा मुनिरयं यज्ञवाटमुपागमत् ।

[(l 1) M3 राजेन्द्र ज्ञा*(lacuna) (for जह्नुश्च ज्ञात्वा). —(l. 2) M3 यथान्यायं (for मुनिरय).]
—After the prior half of l. 13, G1–3 M1 ins.:

937* दिव्यं स्यन्दनमास्थित: ।
दिशं प्रागुत्तरां प्रायात्.

—After 934*, G2 M1 cont.:

938* ततस्तु गङ्गां प्रतिलभ्य राजा
दिलीपसूनुर्गगनाच्च शंकरात् ।
हृष्टोवतार्याशु नृपाच्च जह्नो:
संभावयामास पितामहान्स: ।

Colophon. Ñ2 V B D1–3.5.7.10–13 M4 om. (for M4 cf. v.l. 24; the rest continue the Sarga). —*Kāṇḍa name*: D4 om. —*Sarga name*: D9 गंगावतरणं. —*Sarga no.* (figures, words or both): Ś1 Dt D4.6 8.14 S (except M4) 43; D9 46. —After colophon, T2 concludes with श्रीरामचन्द्राय नम:; G1.2.4 श्रीरामाय नम:; G3 श्रीमते रामानुजाय नम:; M2 श्री......म:.

४३

स गत्वा सागरं राजा गङ्गयानुगतस्तदा ।
प्रविवेश तलं भूमेर्यत्र ते भस्मसात्कृताः ॥ १
भस्मन्यथाप्लुते राम गङ्गायाः सलिलेन वै ।
सर्वलोकप्रभुर्ब्रह्मा राजानमिदमब्रवीत् ॥ २
तारिता नरशार्दूल दिवं याताश्च देववत् ।
षष्टिः पुत्रसहस्राणि सगरस्य महात्मनः ॥ ३
सागरस्य जलं लोके यावत्स्थास्यति पार्थिव ।
सगरस्यात्मजास्तावत्स्वर्गे स्थास्यन्ति देववत् ॥ ४
इयं च दुहिता ज्येष्ठा तव गङ्गा भविष्यति ।
त्वत्कृतेन च नाम्ना वै लोके स्थास्यति विश्रुता ॥ ५ G. I. 45. 39 B. I. 44. 5 L. I. 40. 40

43

☞ Ñ1 missing Sarga 43 (cf. v l. I. 33. 8). Ñ2 V B D1–3.5.7.10–13 M4 continue the previous sarga.

1 M4 om. 1^{a} (cf. v.l. 1. 42. 24).—^{a}) D9 repeats(ditto.)स. D2 सागरो. Ñ2 B3 D10.13 राम (for राजा).—^{b}) V1 B1.3 4 D3 6.8(before corr.).9.11 12 T2 G2.4 M1.3 गंगाया (for गङ्गया). B1 अनुगस् ; M4 [अ]नुसृतस् (for [अ]नुगतस्).—^{d}) Ñ2 V B D10.13 M4 खा(V4 B1 ख्या)तं यत्(B4 तत् ; M4 तैः) स(V4 सा)गरात्मजैः. —After 1, Ñ2 V B D10.11.13 M4 ins. :

939* उपानीय ततो गङ्गां रसातलतलं प्रभुः ।
तर्पयामास तान्सर्वान्भस्मभूतान्पितामहान् ।
अथ गङ्गाम्भसा तत्र प्लाविताः सगरात्मजाः ।
दिव्यमूर्तिधरा भूत्वा जग्मुः स्वर्गं मुदा युताः ।

[V2 om. (hapl. ?) l. 1–3.—(l. 1) Ñ2 V3 B2 D10 उपनीय. V4 D10.11.13 गगा —(l. 2) M4 सर्वांस्तान् (by transp.). D10 om. (hapl.) from the post. half of l. 2 up to 2^{a} (cf. Ñ2 variants of 2^{a}). B3 D13 M4 भस्मीभूतान् (for भस्म°). Ñ2 पितृंस्तेन महात्मना (for the post. half). —(l. 3) B4 D11 तेन (for तत्र). D11 M4 पाविताः (for प्लाविताः).—B3 repeats l. 4 before 2^{ab} (r.).—(l. 4) V4 -तरा (for -धरा). D11 दिव्यरूपधराः सर्वे (for the prior half). D13 स्वर्गे (for स्वर्गं). V1.2.4 M4 [अ]न्विताः (for युताः).]

2 D10 om. 2^{a} (cf. v.l. 1). B3 repeats 2^{ab}.—^{ab}) M3 [उ]त (for [अ]थ). Ś1 D1 5.12 तेन; D2.3.7.9 देशे; G1.3 तस्मिन् (for राम). Ś1 D12 गांगोदेन नरोत्तम; D1–3.5.7.9 गं(D1 गां)गौघेन(D9 °घैश्च) नरोत्तम; D10 पितृंस्तेन महात्मना (for ^{b}). Ñ2 V B (B3 both times) D13 M4 तान्दृष्ट्वा प्लावितान्सर्वान् पितृंस्तेन(M4 भस्मीभूतान्) महात्मना (M4 °नः); D11 दृष्ट्वा संप्लावितान्सर्वामिहं(sic)स्तेन महात्मना. —^{cd}) D1–3.7.9.11 -गुरुर् ; Ck as in text (for -प्रभुर्). Ñ2 V B D10.13 M4 भगीरथमुवाचेदं ब्रह्मा सुरगणैः सह(V4 °णैस्तदा).

3 ^{a}) D7 त्वरितास्. D2.3.7.9.11.12 ते नृप(D12 नर)श्रेष्ठ; G2 M1 च महाराज(G2 °जा) (for नरशार्दूल). Ś1 D1.5 तारितानि नृपश्रेष्ठ.—^{b}) Ś1 D1.5.12 यातानि; D2.3.7.9 T3 G1.3 M2 याता हि (for याताश्च). Dt देववित् (for देववत्). Ñ2 V B D10.13 M4 त्वया पूर्वे(V3 पूताः)पितामहाः; D11 दिवं जा(या)ताः पितामहाः.—T2 om. (hapl.)3^{c}-4. —^{c}) V1 B4 D7.9 M4 षष्टिं.—^{d}) G4 सागरस्य.—After 3, Ñ2 V B D10 11(followed by 941*).13 M4 ins

940* अक्षयः सगरस्यायं नाम्ना ख्यातो महोदधिः ।
व्यक्तं सागर इत्येवं ख्यातिं लोके गमिष्यति ।

[(l. 1) V1 अक्षय; V4 अन्वयु° (for अक्षय°). B1–3(B2 marg. also) सा(B3 स)गरश्च (for सगरस्य). V4 [अ]स्य (for [अ]य). B1 नन्वाख्यानो (for नाम्ना°). M4 भविष्यति(for महोदधि°).—(l. 2) D11 व्यक्ति; M4 राजन् (for व्यक्तं). V4 [ए]ष; B4 D10 M4 [ए]व (for [ए]वं). V1 लोकख्यातिं; V4 D10 ख्यात(D10 °तो) लोके; B4 ख्यातिर्लोके (for ख्यातिं लोके).]

4 T2 om. 4 (cf. v.l. 3).—^{ab}) D12 सगरस्य. Ś1 D1.3.5.7.9.11.12 यावल्लोके (by transp.), D2 तावल्लोके(for लोके यावत्). D5 पार्थिवः; D9 राघव (for पार्थिव).—M3 reads 4^{cd} *inf. lin.*—^{c}) D9 सागरस्य. Dt D4.6.8 सर्वे (for तावत्).—^{d}) Ś1 D5.12 लोके; Dt D4 6.8 Ct दिवि (for स्वर्गे). G2 देववित् ; Ck °वत् (as in text).—For 4, Ñ2 V B D10.13 M4 subst , while D11 ins. after 940* :

941* यावच्च सागरो लोके स्थितोऽयमिह शाश्वतः ।
सगरः सहितः पुत्रैस्तावत्स्वर्गे निवत्स्यति ।

[(l. 1) D11 यतश्च् (for यावच्). M4 भवति (for ऽयमिह). V1 स सुनः (for शाश्वतः).—(l. 2) B1.4 सहितैः (for सहित°). V4 पूर्वैस् (for पुत्रैस्). D11 धर्मात्मा सगरो राजा (for the prior half). B3 वि° (for निवत्स्यति).]
—After 4, Ś1 D1–3.5.7.9.11.12 ins. :

942* दिव्यमाल्याम्बरधरा दिव्यगन्धानुलेपनाः ।
दिव्यरूपधराश्चैव भविष्यन्ति गुणान्विताः ।

[(l. 1) Ś1 -धृता; D5.12 -वृता (for -धरा).—(l. 2) D11 सर्वे (for चैव). D2.3.12 भविष्यंति. D1 गणान्विताः.]

5 ^{a}) Ś1 तु; D2 T3 हि; Cg as in text (for च). T3 महिता (for दुहिता). Ñ2 V B D10.13 M4 राजंस् ; D9.11 G3.4 श्रेष्ठा (for ज्येष्ठा).—^{c}) Ś1 D1 5.12 तु; Dt D6.8 G1.3 M2 [अ]थ; D2 Cm च (for वै). D11 तत्कृते तव नाम्नाह (sic).—^{d}) Ś1 (marg. as in text) D1.2.5.9.12 लोक (D2.9 °के)धात्रीति(D1 °तु) (for लोके स्थास्यति). D3.7

I. 45. 40 . I. 44. 6 . I. 40. 40 गङ्गा त्रिपथगा नाम दिव्या भागीरथीति च ।
त्रीन्पथो भावयन्तीति ततस्त्रिपथगा स्मृता ॥ ६
पितामहानां सर्वेषां त्वमत्र मनुजाधिप ।
कुरुष्व सलिलं राजन्प्रतिज्ञामपवर्जय ॥ ७
पूर्वकेण हि ते राजंस्तेनातियशसा तदा ।
धर्मिणां प्रवरेणाथ नैष प्राप्तो मनोरथः ॥ ८
तथैवांशुमता तात लोकेऽप्रतिमतेजसा ।
गङ्गां प्रार्थयता नेतुं प्रतिज्ञा नापवर्जिता ॥ ९

लोकधात्री भविष्यति; D11 लोके ख्यातिं गमिष्यति. —For 5^{cd}, Ñ2 V B D10 13 M4 subst.

943* भागीरथीति विख्याता त्रिषु लोकेषु भूपते ।

[V1 गीयते; V2 भूतले; V4 B1 2 विश्रुता (for भूपते).]

6 ^{a}) Ś1 D1–3 5.7.9 11 12 गंगेति प्रथितं(D7 °थमं) (for गङ्गा त्रिपथगा). D3.7 राम; D14 T1.2 G4 राजन् (for नाम). Ñ2 V B D10.13 M4 गंगेति गमनाद्भमेः (B3 marg. also °द्राम; M4 °द्भमौ); G2 गंगा या त्रिपथा नाम. —^{b}) Ś1 D5.11 12 तथा; Ñ2 V B D10 13 M4 ख्याता; D1–3 7.9 दिव्यं (for दिव्या) M4 om. च (submetric). —G2 om. 6^{cd}. —^{c}) D4 M1 त्रिपथो. G4 पावयंती; Cm भाव° (as in text). —^{d}) Dt D8 T3 तस्मात् ; D6 तत्र; Cm as in text (for ततस्). —For 6^{cd}, Ś1 Ñ2 V B D1–3 5.7 9–13 M4 subst .

944* भविष्यति सरिच्छ्रेष्ठा लोके त्रिपथगेति च ।
त्रिपथगेति नामास्यास्त्रिमार्गगमनादिदम् ।

[Ś1 D1–3 5.7 9.12 om. l. 1. —(l. 1) V1 M4 त्रिलोकपथगेति च (for the post. half). B4 om. (hapl) from च up to ति in l. 2. —M4 om. (hapl.) from l. 2 up to l. 6 of 945* —(l. 2) D3.7 त्रिमार्गगा (for त्रिपथगा). Ś1 B1 D1.5.12 त्रिपथेति च नामास्यास् (D1 °ख्यास्); D9 त्रिपथगेति च नाम स्यात् (hypermetric) (for the prior half). Ś1 कृत; V1 4 इय; V2 इतः; V3 अभूत्, D1.11.12 स्मृत, D2 3 7 श्रुत, D9 स्मृता; D10 अपि (for इदम्). B1 त्रिमार्गगमनादिक, D5 त्रिनामागमनात्स्मृतं (for the post. half).]

Then cont.

945* त्रीन्लोकान्पावयन्त्या वै सुरर्षिभिरुदाहृतम् ।
दिवि तारयते देवान्नागांस्तारयतेप्यधः ।
भुवि तारयते मर्त्यांस्तेन त्रिपथगा स्मृता ।
द्वितीयं चापि गङ्गेति गां गताया विशांपते ।
भागीरथीति चाप्येतत्तृतीयं नाम सुव्रत ।
भविष्यति च त्वत्प्रीत्या मत्प्रीत्या च विचक्षण ।
यावच्च भुवि गङ्गेयं भविष्यति महानदी ।
तावत्तवाक्षया कीर्तिर्लोकेषु विचरिष्यति ।

[M4 om. l. 1–6 (cf. v.l. 6 [944*]). —(l. 1) V1–3 B2 4 D7 प्लावयंत्या; V4 B1 भा(B1 ता)रयत्या; D2 पावयित्वा; D11 प्लावयत्या (for पावयन्त्या). V1.4 D9 उदाहृता Ś1 Ñ2 V B D1.2.5.9–13 om. l 2 and 3. —(l. 4) B1 द्वितीयां. V3 [अ]ति (sic) (for [अ]पि). Ś1 V2 D1.5 गां गतायां; D2 गंगायाश्च (for गां गताया). —(l. 5) D11 भगीरथीति. Ś1 D5 [ए]व; V1 D12 [ए]वं; D1 [ए]नं; D7.9.11 [अ]न्यत् (for [ए]नत्). D13 भागीरथैति वाप्येतत् (for the prior half). Ñ2 B3 D10.13 चापि; V4 राम; D9 वापि (for नाम). Ś1 D1 3 5 9 सुप्रभ; B4 सुव्रते, D2 सुप्रभ; D7 सत्तम; D10 सुव्रत (for सुव्रत). —D13 om. l. 6 —(l 6) D5 तु (for first च). D2 तत्प्रीत्या Ñ2 V1 B (B1 marg also as above) D10 त्व(B4 त)त्प्रीत्या च भविष्यति (for the prior half). D11 lacuna for मत्प्रीत्या. V1 °क्षणां, V3 B4 °क्षण; D9 °क्षणा (for विचक्षण). V2 त्वत्प्रीत्या चापि मत्प्रीत्या भविष्यति विचक्षण. —Ś1 D1–3 5 7 9 12 om l. 7 and 8. —(l. 7) B4 तु (for च). B4 [इ]ति (for [इ]य). —(l 8) V4 B2 प्रचरिष्यति D11 सर्वलोक भविष्यति (for the post half).]

M4 further cont.

946* यावच्च कीर्तिरतुला तवेयं प्रभविष्यति ।
तावत्पुण्यकृतां लोके तव वासो भविष्यति ।
महत्कृतं त्वया पुण्यं गङ्गामा(न)यता दिवः ।
इयं लोके नृपश्रेष्ठ प्रतिज्ञा चापवर्जिता ।

7 ^{b}) G1 3 M4 [अ]द्य (for [अ]त्र). V3 D1 °पः; B2 वसुधाधिप (for मनुजाधिप). —D13 om. (hapl.) 7^{d} and 8^{a}. —^{d}) D3 lacuna for प्रतिज्ञाम् . Ś1 B1 D2 5.7.9.11.12 परिपालय; V1.2 M4 °वर्जयन् ; B2(before corr. as in text) 4 (as in text also) D1.3 प्रतिपालय; T2.3 °मार्जय; M2 अनुव°; Cm g.k.t as in text (for अपवर्जय).

8 D13 om. 8^{a} (cf. v.l. 7). —^{a}) Ś1 D5.12 पूर्वं केन; Ñ2 V B D1–3.7 9–11 पूर्वजेन; Cm g k.t as in text (for पूर्वकेण) Ś1 Ñ2 V B D1–3.5 7 9.10 12 G1 3 M3 [अ]पि (for हि) V2 °तस्तं; G3 राजन्स (for ते राजंस्). —^{b}) D1 केन; D5 स्वेन (for तेन). V4 [अ]भि-; D2 3.11 [अ]पि (for [अ]ति-). Ñ2 V1 3 4 B2–4 D10.12 13 सता; B1 यथा; D1 5 सदा; D4 T3 तथा (for तदा). V2 तेनापि सगरेण च; M3 सगरेण महात्मना; M4 तेनातिशयकर्मणा. —^{c}) D5 धर्मेण (for धर्मिणां). Ś1 Ñ2 V1.2.4 B D1–3 5.7.9–14 T1.2 M4 [अ]पि; V3 [आ]दौ (for [अ]थ). —^{d}) V3 [ए]वं; D9 T3 [ए]व (for [ए]ष). B4 D6 प्राप्तौ (sic). T3 प्राप्ता मनोरथाः.

9 ^{a}) V4 तव; G4 तदा; Cg as in text (for तथा). D14 [अं]शुमतो. Dt D4 6.8 T3 G1–3 M1–3 वत्स; D3.7.9 वीर (for तात). —^{b}) V3 प्रथिततेजसा. —B4 om. (hapl.) 9^{c}–11^{b}. D7 om. (hapl.) 9^{c}–10^{b}. Ś1 om. 9^{cd}. —^{cd}) D3.4.6.11.14 गंगा. D11 T3 प्रार्थयतां (for °यता). D1 3.9.11 वीर; D2 भूमौ; D5.12 तात (for नेतुं). Ñ2 V1 3.4 B1–3 D10.13 गंगां प्रार्थयमानेन; V2 गंगां प्रथयमानेन; Ct as in

राजर्षिणा गुणवता महर्षिसमतेजसा ।
मत्तुल्यतपसा चैव क्षत्रधर्मस्थितेन च ॥ १०
दिलीपेन महाभाग तव पित्रातितेजसा ।
पुनर्न शङ्किता नेतुं गङ्गां प्रार्थयतानघ ॥ ११
सा त्वया समतिक्रान्ता प्रतिज्ञा पुरुषर्षभ ।
प्राप्तोऽसि परमं लोके यशः परममंमतम् ॥ १२
यच्च गङ्गावतरणं त्वया कृतमरिंदम ।
अनेन च भवान्प्राप्तो धर्मस्यायतनं महत् ॥ १३
प्लावयस्व त्वमात्मानं नरोत्तम सदोचिते ।
सलिले पुरुषव्याघ्र शुचिः पुण्यफलो भव ॥ १४
पितामहानां सर्वेषां कुरुष्व सलिलक्रियाम् ।
स्वस्ति तेऽस्तु गमिष्यामि स्वं लोकं गम्यतां नृप ॥ १५
इत्येवमुक्त्वा देवेशः सर्वलोकपितामहः ।
यथागतं तथागच्छद्देवलोकं महायशाः ॥ १६   G 1 45. 53 B. 1. 44. 16 L 1. 40. 54

text. —^{d}) T2 3 नाप(T3 °व)मार्जिता; G2 M1 नैव साधिना; Cg as in text (for नापवर्जिता) Ñ2 V1 3 4 B1–3 D1–3.7.9 11 13 न(D13 om. [hapl.]) प्राप्तः(V3 °प्तं) काम एष(V1 B1.3 D2 3 9 11 °व) हि; V2 प्राप्ता कामयता न हि; D5 12 प्राप्तकामः समंजसा; Ct as in text

10 B4 om. 10, D7 om. 10^{ab} (for both cf. v.l. 9). —^{a}) Ś1 Ñ2 V B1–3 D5 10 13 T3 G3 M3 राजर्षीणां; Cg °र्षिणा (as in text). Ś1 D5 गुणवतां; Ñ2 V B1–3 D10 13 पुराणानां (for गुणवता). —^{b}) Ñ2 V1.3.4 B1–3 D10 13 -तेजसां. Ś1 महर्षिप्रमितौजसां; D1–3.5 9 11.12 महर्षिप्रतिमौजसा(D5 °सं [sic]); Ck as in text (for ^{b}). —D14 reads 10^{c}–11^{b} in marg. —^{c}) Ś1 Ñ2 V1.3 B2 3 D1–3.5.7.9 12.13 अतुल्य-; V2 अतुला (sic), V4 अनल्प-; B1 अतुलां (sic); D11 सुतप्त-; Ck.t as in text (for मत्तुल्य-). D1.2.9.12 13 वा (for च). Ś1 Ñ2 V1–3 B1–3 D3 5.7 11.13 M4 [अ]पि (for [ए]व). D10 अतुल्यतेजसा चापि; G2 तपसा मम तुल्येन. —^{d}) V1 क्षात्रधर्म-; D14 क्षत्रधर्मै; Ck as in text (for क्षत्रधर्म-). V2 -रतेन (for -स्थितेन). D3.7 हि; D11.12 वा (for च).

11 B4 om. 11^{ab} (cf. v.l. 9). D14 reads 11^{ab} in marg. (cf. v.l. 10). —^{a}) V1 M3 महाराज (for महाभाग) —^{b}) D1 [अ]मितौजसा; D2 3 7.11 महौजसा; G3 [आ]दितेजसा (for [अ]तितेजसा). —^{c}) Ś1 Dt D3 5 6 8.14 G4 M4 शकिता; Ñ2 V1.4 B1.2.4 D1.10 शकितं; V3 B3 शंकितं; D13 शोधितं; G1.3 शक्या वै; M3 शक्यते; Ckp शाकिता (for शङ्किता). Ś1 गंगा; Ñ2 V1.3.4 B D2.5.10.12.13 तेन; D1.3.7 येन (for नेतुं). V2 पुनर्न गांगं तातेन; D11 पुनर्न शक्यां चान्येन. ❀ Ck कश्चिच्छाकितेति मृषोक्तिव्याख्याने प्रायतिष्ट । ❀ —^{d}) Ś1 तेन; V1.2 Dt D3.5 7 11.12.14 T3 M1 गंगा (for गङ्गां). V4 B4 प्रार्थयते; B1 प्रार्थनया (for प्रार्थयता). ❀ Cm : गङ्गामानेतुं न शङ्किता ।; Cg.k.t : सा पुनर्नेतुं न श(Ct शा)किता । ❀

12 ^{a}) Ś1 Ñ2 V B D1–3.5.7.10–13 समनुप्राप्ता; M4 Ck समनुक्रांता; Cm.g t as in text (for समतिक्रान्ता). —^{b}) M4 सांप्रतं (for प्रतिज्ञा). D11 भरतर्षभ. —^{c}) V2 प्राप्तं च; D9 (before corr.) प्राप्नोति; D11 M4 प्राप्नोसि (for प्राप्तोऽसि). M3 [अ]नुपमं (for परमं). —^{d}) D14 यक्षः (sic) (for यशः). Ś1 त्रिदशसंहितं; Ñ2 V B D5.10–13 त्रिदश(B4 lacuna)संमतं; D1 त्रिदशसत्तमः; D2 7 G1 3 त्रिदश नमितं; D3 त्रिदशसमांत (corrupt), Ct परममम तं (as in text)

13 ^{a}) Dt D6 8 13 तच्च; D12 तस्य; Cm g as in text (for यच्च). V4 गंगावतरणं कृत्वा (hypermetric). —^{c}) Ś1 Ñ2 V B D1–3 5.7.10–12 M4 महत्प्राप्तं(D11 °प्ता; M4 °प्तो); D13 सह प्राप्तं (for भवान्प्राप्तो). —^{d}) Cg [आ]यतनं (as in text). M4 भवान् (for महत्). Ś1 Ñ2 V B D1–3.5.7 10–13 धर्मस्थानं(Ś1 D13 °ने) त्वयानघ(D12 °घः); Cm t as in text (for ^{d})

14 ^{a}) Ñ2 V1–3 B(B2 marg. as in text also) D10.11.13 पावयस्व; G1.3 प्लावयन्स्व; Cm.g.t as in text (for प्लावयस्व) Ś1 D5.12 प्लावय त्वं स्वमात्मानं; V4 पावय सुतमात्मानं (sic). ❀ Ck परा प्लावयति स्मेत्यादिरुपसंहारेण वादः । ❀ —^{b}) Ñ2 V1.2.4 B D1.2.10.11 M4 सुरोत्तम; D3 नरोत्तमं (for नरोत्तम). Ś1 D5 12 मयोदिते; V1 D1–3.7 स(D2 प)दोदिते; V2 सुरक्षिते; V4 सदोचितं, B3 (marg. as in text) स्पदोचिते; T3 नरोचिते; M4 सुरोदिते; Cm g.k.t as in text (for सदोचिते) —^{c}) Ś1 Ñ2 V B1–3 Dt D1.4–6.8–13 G1.3 M2.4 -श्रेष्ठ (for -व्याघ्र). —^{d}) Ñ2 B3 D10.13 पुण्यफलाय च; V2 पुण्यतमो भव; V4 B2 पुण्यफलोद्भवः(B2 °वे); D2 °भवेत् ; D7 °फलोदयः (for पुण्यफलो भव). ❀ Ck पुण्यफलमिति मत्वर्थी योऽजन्तः । ❀

15 ^{a}) Ś1 Ñ2 V2–4 B D1–3.5.7.10–13 M4 सलिलं (for सर्वेषां). —^{b}) Ś1 Ñ2 V B D1–3.5.7.10–13 M4 च(D11 त्वं; D12 ∗) यथासुखं(B1 °क्रमं [m. °सुखं]; B3 °सुतं; B4 °स्वयं) (for सलिलक्रियाम्). —^{d}) T3 स्वर् ; Ck.t as in text (for स्वं). Cg.k.t गम्यतां (as in text) Ś1 D1–3 5 7.11.12 स्वगृहं गम्यतामिति; Ñ2 V B D10.13 स्व(V4 द्यु)र्लोकं नर(V3 मुनि)पुंगव; D9 स्वर्गलोकं च गम्यतां.

16 ^{ab}) Ś1 D5.12 लोकेशः (for देवेशः). Ñ2 V B D10.13 इत्युक्त्वा भगवान्ब्रह्मा भगीरथमरिंदमं(B1 D13 °मः). —^{cd}) ❀ Ct : यथा आगतमिति च्छेदः । ❀ Ś1 D5.12 जगामाथ; D1–3.7.11 जगामाशु; T2.3 G4 यथागच्छद्; G2 M1 तदागच्छद्; Cg as in text (for तथागच्छद्). D1–3.7.11 ब्रह्मलोकं. Ś1 D5 ब्रह्मलोके(D5 °कं) पितामहः; D12 ब्रह्मा लोकपितामहः (for ^{d}). Ñ2 V B D10.13 जगाम सहितो देवैर्ब्रह्मलोकमनामयं; M4 जगामाशु ∗तो ब्रह्मा लोकं पुण्यं महायशाः.

I. 43. 54 / I. 44. 17 / I. 40. 54 भगीरथोऽपि राजर्षिः कृत्वा सलिलमुत्तमम् ।
यथाक्रमं यथान्यायं सागराणां महायशाः ।
कृतोदकः शुची राजा स्वपुरं प्रविवेश ह ॥ १७

समृद्धार्थो नरश्रेष्ठ स्वराज्यं प्रशशास ह ।
प्रमुमोद च लोकस्तं नृपमासाद्य राघव ।
नष्टशोकः समृद्धार्थो बभूव विगतज्वरः ॥ १८

एष ते राम गङ्गाया विस्तरोऽभिहितो मया ।
स्वस्ति प्राप्नुहि भद्रं ते संध्याकालोऽतिवर्तते ॥ १९

धन्यं यशस्यमायुष्यं स्वर्ग्यं पुत्र्यमथापि च ।
इदमाख्यानमाख्यातं गङ्गावतरणं मया ॥ २०

इति श्रीरामायणे बालकाण्डे त्रयश्चत्वारिंशः सर्गः ॥४३॥

---

17 ^{a}) Dt D4.6.8.11 T3 तु (for ऽपि). —^{b}) Ñ2 V B D10.13 कृत्वा तेषां जलक्रियां; G2 M1 स्नात्वा गांगेमलेंभसि. —After 17^{ab}, B3 ins.:

947* कृतकृत्यं तथात्मानं मेने स परमद्युतिः ।

—^{c}) Cg यथाक्रमं (as in text). M4 जगामाशु (for यथान्यायं). T3 यथाश्रमं यथान्याय्यं; Ct as in text (for ^{c}). —^{d}) Ś1 D1.2.5 रघूत्तम; D3.7 रघूद्वह (for महायशाः). D11 सर्वेषां चैव सत्तम; D12 राघवाणां रघूत्तम; M4 स्वपुरं रघुनंदन. —^{e}) Cv.r.m.g.t कृतोदकः (as in text). D11 ततो (for शुची). —B2 reads from 17^{f} up to 18^{b} in marg. —^{f}) D2 °गृहं (for स्वपुरं). T3 G2 हा (for ह). —For 17^{cdef}, Ñ2 V B D10.13 subst.:

948* पितामहानां सर्वेषामयोध्यां पुनरागमत् ।

18 B2 reads 18^{ab} in marg. (cf. v.l. 17). —^{a}) V4 प्रभूतार्थो. D14 T1.2 G4 रघुश्रेष्ठ (for नर°). V1 समृद्धा* **श्रेष्ठ. —^{b}) D14 M3 स° (for स्वराज्यं). Cg प्रशशास ह (as in text). Ś1 Ñ2 V B D1–3.5.7.10–13 राज्यं चानुविवेश ह. —^{c}) D2 प्रमोदं चाप (for प्रमुमोद च). —^{d}) V4 D12 राघवं; D4 राघवः (sic) (for राघव). —Ñ2 V B D10.13 om. 18^{ef}. —^{e}) D2 नष्टः लोकः (sic). D6 समहार्थो; D11 समिद्धार्थो (for समृद्धार्थो).

19 ^{a}) Ñ2 V B D10.13 इति; Cm.g.k.t as in text (for एष). —^{b}) D5.8 (before corr.) विस्तारो; D11 प्रविस्तारो (hypermetric) (for विस्तरो). —^{d}) Ś1 D1.5 M4 [ऽ]भिव°; D12 [ऽ]पि व°; G2 निव°; G3 हि व° (for ऽतिवर्तते). Ñ2 V1.2.4 B D10.13 संध्याकाल (V4 B4 °ले) उपस्थितः; V3 संध्याकालमुपागतं; Cg as in text (for ^{d}).

20 ^{a}) B4 स्वर्ग्यं (for धन्यं). —^{b}) B4 धन्यं (for स्वर्ग्यं). Dt D4.8 T3 पुत्र्यं स्वर्ग्यम् (by transp.). Ñ2 V B D10.13 पावनमेव; D1.3.7.11 M2 पुण्यं (M2 °ञ्यं) तथैव; D9 G1–3 M1 पौत्र (D9 पैत्र्य; G2 M1 पौत्र्य) मथापि (for पुत्र्यमथापि). Ś1 D5.12 पुण्यं स्वर्ग्यं तथैव च; D2 स्वर्गं पुण्यं तथैव च; D6 पुत्रं स्वर्ग्यमथापि च; D14 T1.2 G4 पौत्र्यं (G4 °त्रं) स्वर्ग्यं (T2 °र्गं) मतीव च; M3 पित्र्यं स्वर्ग्यमथापि वा; M4 पुत्रियं स्वर्ग्यमेव च. —After 20^{ab}, Dt D4.6.8.9.14 S (except M4) ins., Ś1 (marg.) ins. after 20:

949* यः श्रावयति विप्रेषु क्षत्रियेष्वितरेषु च ।
प्रीयन्ते पितरस्तस्य प्रीयन्ते दैवतानि च ।

[(l. 2) G4 श्रूयते (for first प्रीयन्ते).]

—^{c}) Dt D6.8 आयुष्यं; D4.9.14 S अग्र्यम्रो (M4 °ग्रं) (for आख्यातं). —^{d}) Ś1 Dt D4–6.8.9.11.12.14 S शुभं; D1.3 गुरुः; D2 गुरुं; D7 गुरुः (for मया). —After 20, Ś1 (followed by 949*) Dt D4.6.8.9.14 S (except M4) ins.:

950* यः शृणोति च काकुत्स्थ सर्वान्कामानवाप्नुयात् ।
सर्वे पापाः प्रणश्यन्ति आयुः कीर्तिश्च वर्धते ।

[(l. 1) Ś1 om. (submetric), M2 स (for च). —(l. 2) Note hiatus between the two halves. D4 T3 M2 सर्वपापानि नश्यंति (for the prior half). G1–3 M1 (to avoid hiatus) ह्यायु॰ (for आयुः). G2 वर्तते (for वर्धते).]

Ś1 cont.; while D5.11–13 ins. after 20

951* भागीरथीति विदिता भुवनत्रयेऽस्मिन् ।
पीयूषनिर्मलजलप्रचलत्तरंगा ।
प्रक्षालिताखिलजगत्कलुषा धरण्याम् ।
स्वैरं हि खेलति विहंगमशब्दरम्या ।

[(l. 2) D11 om. जल —(l. 3) Ś1 प्रज्वालिता- (for प्रक्षालिता-).]

Colophon —*Kāṇḍa name*: Ñ2 V4 D4.9 om. V1–3 B आदि°; D1.3 अयोध्या°. —*Sarga name*: Ś1 Ñ2 V B D1–3.5.7.9–12 गंगावतरणं (D1.2.5.12 °णो). —*Sarga no.* (figures, words or both): Ś1 V1.4 B1.4 D3.5.11.12 om. Ñ2 B2 D10 45; V2 D9 47; V3 44; B3 46; Dt D4.6.8.14 S (except M4) 44; D1.2.7 35. D13 इत्यार्षे—यणे—कांडे—वतरणं. —After colophon, T2 G1.2 conclude with श्रीरामाय नमः; G3 श्रीमते रामानुजाय नमः; M2 श्री……मः.

४४

विश्वामित्रवचः श्रुत्वा राघवः सहलक्ष्मणः ।
विस्मयं परमं गत्वा विश्वामित्रमथाब्रवीत् ॥ १
अत्यद्भुतमिदं ब्रह्मन्कथितं परमं त्वया ।
गङ्गावतरणं पुण्यं सागरस्य च पूरणम् ॥ २
तस्य सा शर्वरी सर्वा सह सौमित्रिणा तदा ।
जगाम चिन्तयानस्य विश्वामित्रकथां शुभाम् ॥ ३
ततः प्रभाते विमले विश्वामित्रं महामुनिम् ।
उवाच राघवो वाक्यं कृताह्निकमरिंदमः ॥ ४
गता भगवती रात्रिः श्रोतव्यं परमं श्रुतम् ।
क्षणभूतेव सा रात्रिः संवृत्तेयं महातपः ।
इमां चिन्तयतः सर्वां निखिलेन कथां तव ॥ ५
तराम सरितां श्रेष्ठां पुण्यां त्रिपथगां नदीम् ।
नौरेषा हि सुखास्तीर्णा ऋषीणां पुण्यकर्मणाम् ।
भगवन्तमिह प्राप्तं ज्ञात्वा त्वरितमागता ॥ ६ G. I. 46. 7 B. I. 45. 7 L. I. 41. 7

44

☞ Ñ1 missing Sarga 44 (cf. v.l. I.33.8).

1 ^{b}) Dt राघवं (sic) Ñ2 V B D10.13 रामो दशरथात्मजः. —^{c}) V2 मत्वा (for गत्वा). —^{d}) Ñ2 V B D10.13 प्रोवाचेदं वचस्तदा.

2 M4 om. 2^{ab} —^{a}) V2 इत्य°; D10 इत्यु° (for अत्यद्भुतम्) Ñ2 V B D10.13 उपाख्यानं (for इदं ब्रह्मन्). —M3 reads from 2^{b} up to the prior half of 952* *inf. lin. sec. m.* —^{b}) D1 परमं कथितं (by transp.). D5 मया (sic) (for त्वया). Ñ2 V B D10.13 त्वयाख्यातं महामुने. —Ś1 om. 2^{cd}. —^{c}) D9 [अ]वतारणं. —^{d}) Dt D4.6.8.14 T1 2 G2.4 M1 [अ]पि; D9 प्र- (for च). —After 2, Ś1 (om. 2^{cd} and 5^{cd}) Ñ2 V B Dt D1–3.5–13 G1–3 M1.3 4 read 5^{cdef}, D4 T3 ins.; while G2 M1.3 ins. after 5 :

952* संतुष्टं मे(M3 नौ) मनो ब्रह्मन्नित्युक्त्वा विरराम ह ।

3 D2 om. (hapl.) 3 (cf. D1 variant for 3^{a}). —^{a}) Ś1 B1.2 (before corr. as in text) D1.3.5.7.9.11.12 ततः; Cg.k as in text (for तस्य). Ñ2 V B D10 13 M4 रजनी (for शर्वरी). Ñ2 V1.2 4 B D10.13 पुण्या; V3 पूर्णा; D1.3.7.9 11 क्षीणा; M4 कृत्स्ना (for सर्वा). —^{b}) Dt D6.8 मम; D4(before corr. as in text) पूर्णा (for सह). D3 illeg. for सौमित्रिणा. V4 गता; B2 मुदा; Dt D4.6.8 T3 सह; D14 G4 तथा (for तदा). G1.3 transp. सह and तदा. —^{d}) ❀ Ct : विश्वामित्रेति संबोधनम् । ❀ —For 3^{cd}, Ś1 Ñ2 V B D1.3.5.7.10–13 subst. ·

953* गता चिन्तयतस्तस्य विश्वामित्रस्य तां कथाम् ।
[D13 चैव (for तस्य).]

4 ^{a}) D3 प्रभावेति (sic) (for प्रभाते). —^{b}) Dt D6.8 तपोधनं (for महामुनिम्). —^{c}) Ñ2 V B D10.13 रामः सत्कृत्य (for राघवो वाक्यं). —^{d}) V1 कृत्वा° (for कृताह्निकम्). Ñ2 V1.3.4 B1.2.4 D10.13 इदं वचः; D9 M4 अरिंदम. Ś1 D1–3.5.7.11.12 कृतपूर्वा(D11 °पौर्वा)ह्निकक्रियः(D3.7.12 °याः; D11 °या); V2 कृतांजलिरिदं वचः. —After 4, D7 reads 6^{cd}.

5 M2 reads ^{ab} after ^{ef}. —^{a}) M1 नीता (for गता). B1 D11 T2 G4 M3 रात्री; Cm रात्रिः (as in text). —^{b}) Dt D6.8 परमाद्भुतं; D1 (gloss)...ज्ञानवती न वृथा स्वप्नादिना, यस्माद्यत्परमं श्रोतव्यं तच्छ्रुतमतो रात्रिर्भगवती गता; D11 °शुभं; G2 M1 अखिलं° (for परमं श्रुतम्). ❀ Cv : क्षणभूतेवेत्यादेः श्लोकस्य स्थानं गता भगवती रात्रिरित्यस्यार्धस्यानन्तरं पूर्वत्र तु लेखकप्रमादकृतम् ।; Cg : क्षणभूतेव नौ रात्रिरिति श्लोको गता भगवतीत्यर्धात्परमनुसन्धेयः । ❀ —Ś1 (om. 2^{cd} and 5^{cd}) Ñ2 V B Dt D1–3.5–13 G1–3 M1 3(*inf. lin. sec. m.*).4 read 5^{cdef} after 2. —^{c}) Cv g t क्षणभूतेव (as in text). D4 8.14 T1 3 G1.3 M3 Cg नौ; G2.4 M1 2 नो (for सा). T2 क्षणभूते कथरात्रीः (sic). —^{d}) G4 प्रवृत्तेयं. Dt D6.8 परंतप; T3 G2 M1.3 महातपाः. —For 5^{cd}, Ñ2 V B D10.13 subst. ·

954* इयं नो रजनी पुण्या गुणभूता भविष्यति ।;
[V3 पूर्णा (for पुण्या). B1 फल- (for गुण-).]

while D1–3.5.7.9.11.12 M4 subst.

955* क्षणभूता हि रात्रिर्मे वृत्तेयं सुमहाव्रत ।

[D3 illeg. from भू up to त्रि. M4 च मे रात्रिर् (for हि रात्रिर्मे). D11 गतेयं (for वृत्तेयं). D9 संवृत्तेय महत्तया (for the post. half).]

—^{e}) Ñ2 V1–3 B1.2.4 चिंतयतामेव; B3 चिंतयता देव; D10 त्वं तपतामेव; D13 °तां चैव; M2 जंदय° (sic); M3 °तो नित्यं. V4 यां चिंतयामेव (sic) कथां. —^{f}) D3 मम (for तव). Ñ2 V B D10.13 कथां(V4 सदा) पापभयापहां. —After 5, G2 M1.3 ins. 952*.

6 ^{a}) D2 भगवन् ; D5.11.14 तं रामः; D7 स रामः; D9 M4 तां राम; Cm.g as in text; Ck तरामः (for तराम). D2 श्रेष्ठा. Ñ2 V B D1.10 13 संत(V4 स च)रामः सरिच्छ्रेष्ठां. —^{b}) Ñ2 marg.; D2 गंगा; G2 M1.3 गंगां (for पुण्यां). Ś1 V2 D2 11 °गामिनीं(D2 °नी); B3 त्रिदश°; D1.5.12 °गामिसां (for त्रिपथगां नदीम्). —D7 reads 6^{cd} after 4. —^{c}) D2

46.8 45 3 41 8 तस्य तद्वचनं श्रुत्वा राघवस्य महात्मनः ।
संतारं कारयामास सर्षिसंघः सराघवः ॥ ७
उत्तरं तीरमासाद्य संपूज्यर्षिगणं ततः ।
गङ्गाकूले निविष्टास्ते विशालां ददृशुः पुरीम् ॥ ८
ततो मुनिवरस्तूर्णं जगाम सहराघवः ।
विशालां नगरीं रम्यां दिव्यां स्वर्गोपमां तदा ॥ ९
अथ रामो महाप्राज्ञो विश्वामित्रं महामुनिम् ।
पप्रच्छ प्राञ्जलिर्भूत्वा विशालामुत्तमां पुरीम् ॥ १०
कतरो राजवंशोऽयं विशालायां महामुने ।
श्रोतुमिच्छामि भद्रं ते परं कौतूहलं हि मे ॥ ११
तस्य तद्वचनं श्रुत्वा रामस्य मुनिपुंगवः ।
आख्यातुं तत्समारेभे विशालस्य पुरातनम् ॥ १२
श्रूयतां राम शक्रस्य कथां कथयतः शुभाम् ।
अस्मिन्देशे हि यद्वृत्तं शृणु तत्त्वेन राघव ॥ १३

---

om (submetric), D3 7 11 च (for हि). D1–3.5.7.11.12 सुविस्तीर्णा. Ś1 कथा श्रुता सुविस्तीर्णा. —^{d}) Ś1 D1–3.5 7.11 12 मुनीनां; Cv.r.m.g.k as in text (for ऋषीणां). D1 पूर्वं°; D11 भावितात्मनां (for पुण्यकर्मणाम्) —^{e}) D11 अनु°; D12 °प्राप्ता (for इह प्राप्तं) —^{f}) D9 श्रुत्वा (for ज्ञात्वा). Cm k.t त्वरितमागता (as in text). D1–3.7 त्वां तारयितुमागता; D11 संतारयितुमापगां. —For 6^{cdef}, Ñ2 V B D10.13 subst..

956* दृढेयं नौः सुविस्तीर्णा संतारयितुमापगाम् ।
भवन्तमिह संप्राप्ता दृष्ट्वैवेति मतिर्मम ।

[(l. 1) V4 तृचेय (sic) (for दृढेय). B2 आगता. The post. half=6^{f} in D11.—B1 om. l. 2.—(l. 2) V1 अपि (for इह) V4 B2.4 D13 संप्राप्तं. V4 [ए]मिर् (for [इ]ति).]

7 ^{a}) Cm g तस्य (as in text). Ñ2 V B2–4 D10.13 इत्येतद् (for तस्य तद्). B1 इत्येतत्तद्वचः श्रुत्वा. —^{b}) Ś1 D1–3 5 7.11.12 महानृषिः (D5 °मुनिः). Ñ2 V B D10 13 रामस्याक्लिष्टकर्मणः. —^{c}) D2 3.7 12 कथ (D12 तार) यामास; Cg.k.t कारयामास (as in text). D5 स नावं प्रेषयामास; Cv.r.m as in text (for ^{c}). —^{d}) D1 5 ऋषि- (for सर्षि-). Ñ2 V B D10.13 G2 M1 विश्वामित्रो (G2 M1 मुनिसंघैर्) महामुनिः; Dt D6 8 सर्षिसंघस्य कौशिकः; D11 ऋषिसंघस्य राघवः, Cg as in text (for ^{d}).

8 D5 om (hapl.) 8–9^{b}. —^{a}) Ś1 D1–4.7.9.11.12 T3 M3 4 कूलम् (for तीरम्). —^{b}) Ś1 D11 संपूर्णं; D3 संपू∗ (for संपूज्य). D1.11 G1.3 [ऋ]षिगणांस् (D1 °णस्; D11 °णास्). All Cs संपूज्यर्षिगणं (as in text). D9 G4 तथा; D14 T1.2 तदा (for ततः). Ñ2 V B D10.13 ततः स मुनिपुंगवः. —After 8^{ab}, G2 M1 ins

957* निवर्त्यामन्त्र्यर्षिगणं गंगाकूलनिवासिनम् ।;

while D11 ins. 958*. —D7 om. 8^{c}–9^{b}. —^{c}) Ś1 D1–3 9. 11.12 G2 M1.4 -तीरे (for -कूले). D14 विशिष्टास्; T2 विनिष्टास् (metathesis), G2 M1 निविष्टान् (sic?), Cv.r.m.g निविष्टास् (as in text). —^{d}) M4 वैशालीं. —For 8^{cd}, Ñ2 V B D10.13 subst ; D11 ins. after 8^{ab}.

958* अपश्यत्तत्र निरतांस्तापसान्नियतव्रतान् ।;

[V2 देवसंनिभान् (for नियतव्रतान्).]

9 D5 7 om. 9^{ab} (cf. v.l 8). D11 reads 9^{ab} as in Ñ2 for the first time before 8^{cd} repeating it here. —^{a}) Ś1 D12 द्रष्टुं; G1 3 श्रेष्ठो (for तूर्णं). Ñ2 V B D10 13 स तान्संपूज्य विधिवज्. —^{cd}) Ñ2 V B D10 विशालस्य पुरीं; M4 वैशालीं° (for विशालां नगरीं) D4 9 T3 M3 दिव्यां रम्यां (by transp.). Ś1 Ñ2 V B D1–3 5 7 10–13 स्वर्गपुरीमिव; M4 स्वर्गपुरोगमां.

10 ^{a}) Ñ2 B3 D10.13 ततो; V B1.2.4 तत्र (for अथ) Ñ2 V B D10.13 -बुद्धिर्; D11 -तेजा (for -प्राज्ञो) —^{b}) Ñ2 V B D10.13 इदं तदा (V2 B1.2 वचः; B4 तथा); D9 तपोधनं (for महामुनिम्). —^{c}) G1.3 M2 प्रांजलिं कृत्वा. —^{d}) Ñ2 V B (B2 marg also) D10.13 वै (B1 वि) शालीं प्राप्य (V2 तत्र) तां°; M4 वैशालं पुरसत्तमं. ❀ Ct · विशालां परिपप्रच्छ विशालाविषये प्रश्नं कृतवानित्यर्थः । ❀

11 ^{a}) Ñ2 V B Dt D2 6 8 11 13 कतमो; D10 कतमो रामो (hypermetric), Cm.g कतरो (as in text). B4 राष्ट्र- (for राज-). —^{b}) Ś1 Ñ2 V B D2 3 5.7.10–13 M4 वि (M4 वै) शालस्य; Cm.g.k.t विशालायां (as in text). Ñ2 V1.2 4 B D2.3.7.10.13 महात्मनः. —D13 om. (hapl. ?) 11^{c}–12^{b}. —^{c}) Dt श्रोतुमि∗:. Ñ2 V B D10 भगवन् (for भद्रं ते) —^{d}) Ñ2 V2–4 B D10 कौतूहल (V4 °लं) समन्वि (V4 °∗∗) तः.

12 D13 om. 12^{ab} (cf. v l. 11). —^{a}) V B2–4 D1–3 10 [ए]तद्; B1 [इ]दं (for तद्). —^{b}) Ñ2 V B D10 विजि (V1.2 °दि) तात्मनः; G3 ∗∗° (for मुनिपुंगवः). Ś1 D5.12 M4 राघवस्य मुनिस्तदा; D1–3 7.11 राघवस्य महामुनिः. —^{c}) Ś1 Ñ2 V B D1–3.5.7.10–13 M4 उपचक्राम (for तत्समारेभे). —^{d}) D9 T2.3 G2 M1 3 Ct विशालायाः. D11 (after corr. as in text) महामुने (for पुरातनम्). Ñ2 V B D10.13 विश्वामित्रो महातपाः (V1 °यशाः; B1 °मुनिः); Cv.r.m.g.k Ctp as in text (for ^{d}).

13 ^{a}) Cg.k श्रूयतां (as in text). Ś1 D1–3.5.7 11.12 श्रुता (D2 °त्वा) मया महेंद्रस्य; Ñ2 V B D10.13 श्रुता (V4 °तं [sic]) मये (Ñ2 B3 4 °मे) यं शक्रस्य; M4 श्रुतं मे तात शक्रस्य. —^{b}) Ñ2 V B D10.11.13 पुरा; D3.7 कथाः; D12 om. (for कथां). D2 कथयता (for कथयतः). Ñ2 B2 कथाः; V1.2 B1 3 D10.11.13 कथा; V3.4 B4 कथां; Dt D8 Ct श्रुतां;

पूर्वं कृतयुगे राम दितेः पुत्रा महाबलाः ।
अदितेश्च महाभागा वीर्यवन्तः सुधार्मिकाः ॥ १४
ततस्तेषां नरश्रेष्ठ बुद्धिरासीन्महात्मनाम् ।
अमरा निर्जराश्चैव कथं स्याम निरामयाः ॥ १५
तेषां चिन्तयतां राम बुद्धिरासीद्विपश्चिताम् ।
क्षीरोदमथनं कृत्वा रसं प्राप्स्याम तत्र वै ॥ १६
ततो निश्चित्य मथनं योक्त्रं कृत्वा च वासुकिम् ।
मन्थानं मन्दरं कृत्वा ममन्थुरमितौजसः ॥ १७

G. I. 46. 21
B. I. 45. 18
L. I. 41. 21

D3.7 शुभाः (for शुभाम्) —G1.3 repeat 13^{cd} consecutively with first time var. as in Ś1 —^{c}) Ck तस्मिन्देशे. D14 T2 G2.4 M1 देशे तु; G1.3 M2.4 हि देशे (by transp). Ś1 D1–3.5.7.11 12 तां मे निगदतो वत्स; Ñ2 V B D10.13 यथा दिवि सभा(V2 B1 2 °षदां)मध्ये. —^{d}) Cg शृणु (as in text). Ñ2 V B D10 13 शृण्व(V1 3 4 D13 °णु)तां मम (B1 °तामपि; *sup lin.* also as in V1), Ct as in text (for शृणु तत्त्वेन).

14 ^{a}) Ñ2 V B D10 13 आसन् ; Cg as in text (for पूर्वं). Ś1 D1 5 9 11 12 M4 वीर (for राम). —^{b}) Ś1 D5.12 दिति-; Cg as in text (for दितेः) —^{c}) D2 अदितिश्. D4 T3 तु (for च). Ś1 D1–3.5.7.11 12 समानार्था; Ñ2 V B D10 13 °वीर्याः; Dt °भाः; D9 °भाग; M2 °बाहो (for महाभागा). —G4 damaged from धा in 14^{d} up to न्म in 15^{b} M4 repeats ^{d} consecutively —^{d}) Ś1 D5.11.12 महाबलाः; Ck.t as in text (for सुधार्मिकाः). Ñ2 V B D10 13 स्व (V1 D13 सु)वीर्यबलदर्पिताः. —After 14, Ñ2 V B D10.11 13 ins., while Ś1 (marg.) ins. l. 1 only after 15^{ab} :

959* भ्रातरः स्पर्धिनः पुत्राः कश्यपस्य महात्मनः ।
मातृष्वसेयाः सापत्नाः परस्परजिगीषवः ।

[(l. 1) Ñ2 V1 भ्रातर. —(l. 2) V1 मातृष्वसेयाश्च (hypermetric). V2.3 D11 सापत्न्या°.]

15 G4 damaged up to न्म (cf. v.l. 14). —^{ab}) Dt D4 6.8.9 T3 G1.3 M2 3 °व्याघ्र (for नरश्रेष्ठ). Ś1 marg.; D7 विपश्चितां (for महात्मनाम्). D3 बुद्धि * * °पश्चितां (for ^{b}). Ñ2 V B D10.13 तेषां(B °न) किल समेतानां(V4 °मर्थानां) बुद्धिरासीन्महौजसां. —After 15^{ab}, Ś1 (m.) ins. l. 1 of 959*, then repeats 15^{ab} as in Ñ2. —D5.12 om. 15^{c}–16^{b}. —^{c}) Cg अजराः; Ct विजराः(for निर्जराश्). Ñ2 V B D10.11.13 अजराश्चामराश्; Dt D1–4.6–9.14 T G1 3.4 M2 अमरा विज्व(Dt D1 6.8 विज; M2 अज)राश्. —^{d}) Ś1 Ñ2 V B D10.13 कथं(V3 *sup. lin.*) स्यामेति राघव.

16 D5.12 om. 16^{ab} (cf. v l. 15). —^{a}) B1 D2 एव; B2 एवं; Dt D6.8.9 तत्र (for राम). V4 आसन्कृतयुगे राम (cf. v.l. 14^{a}). —^{b}) Ñ2 चासीद्. Ś1 V2–4 B1.2 D11 विनिश्चिता; Ñ2 V1 B3 4 D10.13 सुनिश्चिता(V1 B4 °ताः) (for विपश्चिताम्). D2.14 T1 2 G1.4 M3 बुद्धिरासीन्म(G4 °* *)हात्मनां; D3.7 सर्वेषां च महात्मनां. —Ś1 repeats 16^{cd} consecutively with first time var. as in Ñ2. —^{c}) Ś1 D12 -मथनाद्; D1–3.7 -मथने; G2 थमनं (metathesis) (for -मथनं). Ś1 D1.2.12 वीर; D3.7 चैव (for कृत्वा). D5 क्षीरोदमथनोद्भवं. —^{d}) Ś1 D1–3 5 7 12 संभाव्य (for प्राप्स्याम). Cg k तत्र (as in text) M3 रसं प्राप्स्यामहेत्र वै —For 16^{cd}, Ñ2 V B D10.11 13 M4 subst.

960* क्षीरोदं सागरं सर्वे मथीमः सहिता वयम् ।
[Ñ2 V4 B3 D10 13 क्षीरोदसागर.]

All the above MSS cont. (subst. l. 5 for 17^{ab}), while Ś1 D1–3 5 7.9 12 ins. after 16 .

961* नानौषधीः समाहृत्य प्रक्षिप्य च ततस्ततः ।
यदत्रोत्पत्स्यते सारं तत्पास्यामस्ततो वयम् ।
तेनाजरामरा लोके भविष्यामो गतज्वराः ।
तेजोवीर्यबलोपेताः कान्तिद्युतिसमन्विताः ।
इति ते निश्चयं कृत्वा ममन्थुर्वरुणालयम् । [5]

[D13 om. (hapl) l. 1–2 —(l. 1) Ś1 D1–3.5.7.9.12 सर्वौषधी (D1 °धीः) Ñ2 B2 °कृष्य, D1 °श्रित्य; D11 °क्षिप्य, M4 °नीय (for समाहृत्य). V3 तु ते (for तत°) —(l. 2) V4 यस्; D2 तद् (for यद्) Ñ2 V1.2 4 B1–3 D10 M4 तत्र; D11 चात्र (for अत्र). D3 [उ]त्पत्स्यतो (sic) (for [उ]त्पत्स्यते). V4 सारस्; D2 रामं (sic) (for सारं) V4 D5.12 तं (for तत्). V3 पिबामस्. M4 तदा शिष्यामहे वय (for the post. half). —(l. 3) Ś1 D5 12 तथा; D11 येन (for तेन). M4 [अ]मराजरा (by transp.). D11 राम (for लोके). —(l. 4) Ś1 D1–3.5 7 9 11–13 -बलोन्मत्ता°. D1 कल्याणेन; D7 कांत्या द्युति-; D9 कांतीलोज° (sic). D3 काद्याद्यनिमजन्विता (sic); M4 सत्ववंतो निरामया (for the post. half). —(l. 5) Ñ2 B3 D10 निश्चित (for निश्चय). D3 च कृत्वा (hypermetric). V1 damaged for ममन्थुर्व.]

17 ^{a}) D9 मनसा; G1.3 मथितुं (for मथनं). Ś1 D1–3 5 7 12 तेथ निश्चित्य मनसा. —^{b}) Ś1 (gloss रज्जुं) D1–3 5 7.9.12 नेत्रं; Cm g k.t as in text (for योक्त्रं). G1 M2 transp. योक्त्रं and कृत्वा. Ś1 D1.2.5.7.12 तु; D3 [अ]थ (for च). —For 17^{ab}, Ñ2 V B D10.11 13 M4 subst. l. 5 of 961*. —^{c}) G2 4 मंथान-. G4 damaged from मन्दरं up to ^{d} D2.3 5.12 चैव (for कृत्वा). —^{d}) Ś1 वरुणालयं D1–3.5.7.12 पुरुषोत्तमाः. Ñ2 V B D10.11.13 M4 नेत्रं कृत्वा च(B3.4 D10 तु) वासुकिं (cf. v.l. 17^{b}). —After 17, Dt D4.6.8 T3 M3 ins. a passage given in App. I (No. 8). cf. the remarks in Cg.k below endorsing its omission from the text. ❀ Cg : यद्यप्यत्र कालकूटाद्युत्पत्तिरपेक्षिता तथाप्युत्तरकथाशेषत्वेन सर्वासुरक्षय एव प्रधानतयोपात्त इति बोध्यम् ।; Ck अत्र ममन्थुरमृतौजस इत्यनन्तरं हालाहलोत्पत्त्यादिप्रतिपादकं पुराणान्तरस्थमत्र प्रक्षिप्यान्यस्तद्व्याचकार । नास्माभिः प्राचीनसुशुद्धपुस्तकेषु ते श्लोकाः दृश्यन्ते । ❀

I. 46 22 अथ धन्वन्तरिर्नाम अप्सराश्च सुवर्चसः ।
I 45 32 अप्सु निर्मथनादेव रसात्तस्माद्वरस्त्रियः ।
I. 41. 22 उत्पेतुर्मनुजश्रेष्ठ तस्मादप्सरसोऽभवन् ॥ १८
षष्टिः कोट्योऽभवंस्तासामप्सराणां सुवर्चसाम् ।
असंख्येयास्तु काकुत्स्थ यास्तासां परिचारिकाः ॥ १९
न ताः स्म प्रतिगृह्णन्ति सर्वे ते देवदानवाः ।
अप्रतिग्रहणाच्चैव तेन साधारणाः स्मृताः ॥ २०
वरुणस्य ततः कन्या वारुणी रघुनन्दन ।
उत्पपात महाभागा मार्गमाणा परिग्रहम् ॥ २१
दितेः पुत्रा न तां राम जगृहुर्वरुणात्मजाम् ।
अदितेस्तु सुता वीर जगृहुस्तामनिन्दिताम् ॥ २२
असुरास्तेन दैतेयाः सुरास्तेनादितेः सुताः ।
हृष्टाः प्रमुदिताश्चासन्वारुणीग्रहणात्सुराः ॥ २३

---

18 Ś1 Ñ2 V B D1–3.5.7.9–13 M4 om.; D4 reads in marg. 18[ab]. —Note hiatus between [a] and [b]. —[a]) D4.14 T G4 पूर्वं; G1.3 तदा (for अथ). D4 T3 G1.3 धन्वंतरी राम. G2 M1 धन्वंतरिरथोत्पेदे; M2 °दीर्वेण कालेन; M3 उत्पेतुः सागरे राम. —[c]) Cm.g.k निर्मथनाद् (as in text). Ś1 Ñ2 V B D1–3.5.7.9–13 M4 निर्मथ्य (D3 °था [sic]) मानासु (V4 °त्तु) (for निर्मथनादेव). —[d]) G1.3 रसस्. M2 अस्माद्; Cm.g as in text (for तस्माद्). Ś1 T3 सुर-; D5.9 वराः (for वर-). —[e]) Ś1 D5.12 पयसस्तस्मात्; Ñ2 V1 B3 D10 तरसा यस्मात्; V2–4 B1.2.4 D1–3.7.9.11.13 M4 अंभसो (V4 रंजसा; D3 अंभयोसो [sic], D13 सरसो; M4 अजरा) यस्मात् (for मनुजश्रेष्ठ). —[f]) Ñ2 marg.; D12 ** द् (for तस्माद्). Ś1 D1–3.5.7.9.11–13 G2 M1 स्मृता· (M1 °तः); Cm.g as in text (for ऽभवन्).

19 [a]) Ś1 V1.3 B1.4 D1.2.5.9.12 M2–4 षष्टि-; Cg.t षष्टिः (as in text). Ś1 तु काकुत्स्थ; Ñ2 V1.2 B D10.13 M4 °वन्राम; V3.4 °वद्राम; D1–3.5.7.9.11.12 तु संभूतास् (for ऽभवंस्तासाम्). —[b]) Ś1 D5.12 त (Ś1 य) स्मादप्सरसः पुरा; Ñ2 V B D10.11.13 M4 तासाम (M4 तस्माद) प्सरसां तदा; D1.2.7.9 तत्रेहा (D1 °ह्य [sic]) प्सरसां वराः (D1 पुरा); D3 तस्तहास्परसां वरा (sic). —After 19[ab], Ś1 Ñ2 V B D1–3.5.7.9–13 M4 ins. :

962* दिव्यानां दिव्यरूपाणां दिव्याभरणवाससाम् ।
रूपयौवनमाधुर्यगुणाढ्यानां सुवर्चसाम् ।

[(l. 1) D2 देव्यानां. M4 -वपुषां (for -रूपाणां). —(l. 2) V2 D12 -गुणाद्यानां.]

—G4 damaged from 19[c] up to दे in 20[b]. —[cd]) V4 असंख्याता. Ñ2 V1.3.4 B D13 M4 बभूवुश्च (M4 °स्ता); V2 च यास्तस्याः (for तु काकुत्स्थ) V2 बभूवुः; B1 यास्तेषां; T3 यास्त्वासां (for यास्तासां). V2 D3.5 T3 G1 M2 परिचारकाः. D10 अप्रतिग्रहणा बभूवुस्तासां परिचारकाः.

20 G4 damaged up to दे (cf. v.l. 19). —[ab]) D14 T1 ता न (by transp.); Cg.k as in text (for न ताः). Ś1 D1–3.5.7.9.12 न तु ताः (Ś1 D5.12 तास्ततः; D9 चतुराः) प्रतिसंप्राप्ता (for [a]). Ś1 D1–3.5.7.9.12 जगृहुर् (for सर्वे ते). D11 न तु ताः प्रतिसंयोगं प्राप्ता देवासुरैस्तदा. —For 20[ab], Ñ2 V B D10.13 M4 subst. :

963* न त्वेता जगृहुर्देवास्तत्र दैत्याश्च राघव ।

[B1 नन्वेता; D13 न ते ता. M4 तत्र देवा (by transp.).]

—V4 om. (hapl) from 20[c] up to l. 1 of 965*. —[c]) Ñ2 V1–3 B2 अप्रतिग्रहणास्. Ñ2 V1–3 B D10.13 M4 ताश्च; Dt D4.6.8 M2 एव (for चैव). —[d]) Ś1 D1–3.5.7.9.12 ततः; Dt D6.8 T1 ता वै; M3 तेषु (for तेन). D2 साधारणं. Ś1 D1.5.12 तु ताः; D2.3.7.9 ययुः (for स्मृताः). Ñ2 V1–3 B D10.11.13 M4 सर्वाः साधारणीकृताः.

21 V4 om 21 (cf. v.l. 20). —[a]) M3 सुता (for ततः). —[c]) T3 उत्ततार (for उत्पपात). Ś1 D1–3.5.7.9.11.12 °वीर्या; Ñ2 V1–3 B D10.13 M4 रसात्तस्मान्; T2 °भाग (for महाभागा). —[d]) Ś1 D1–3.5.9.11.12 वांछमाना; D7 नाथमाना (for मार्गमाणा). M4 प्रतिग्रहं.

22 V4 om. 22 (cf. v.l. 20). —[a]) D9 तु (for न). —G4 damaged from स्तु in 22[c] up to ना in 23[b]. —[c]) Ś1 सुरा; D9 न तां (for सुता) Ñ2 V1.2 B D10.13 प्रीतास्; V3 D4.7.9 T3 G1.3 M2 राम; D1.5.11 G2 M1.3 वीरा; D2 वी* (for वीर). —[d]) Ck.t अनिंदिताम् (as in text). Ñ2 V2.3 B D10.13 ताम (B3 [after corr.] °मा) गृह्णन्त वै तदा (Ñ2 B3 D10.13 सुराः); V1 तामनुगृह्णन्तु वै तदा (hypermetric).

23 G4 damaged up to ना (cf. v.l. 22). —[a]) M4 ते तु (for तेन). D9 दैत्येयाः (sic). —[b]) M4 ते च (for तेन). T3 सुराः (for सुताः). —For 23[ab], Ś1 D1–3.5.7.11.12 subst. :

964* तेनाभवन्सुरा देवा दैतेयाश्चासुरास्ततः ।

[D2 [अ]भवत्पुरा; D3 [अ]भगव° (sic) (for [अ]भवन्सुरा). D1.5.7 दैत्येयाश् (sic). D3.7 तथा (for ततः).]

—[c]) Cg हृष्टाः (as in text). M3 प्रहृष्टा (for हृष्टाः प्र-). —[d]) D9 पुरा (for सुराः). —For 23, Ñ2 V B D10.13 subst., while M4 ins. l. 2 only after 23 :

965* सुरापरिग्रहाद्देवाः सुरा इत्यभिविश्रुताः ।
अप्रतिग्रहणात्तस्या दैतेयाश्चासुरास्तथा ।

[V4 om. l. 1 (cf. v.l. 20). —(l. 1) D13 -प्रतिग्रहाद्. V1 इत्यभिश्रुताः (submetric). —(l. 2) V3 तस्माद् (for तस्या). B1 दैवेतेयाश् (sic) (for दैतेयाश्). D13 असुरास् (for

उच्चैःश्रवा हयश्रेष्ठो मणिरत्नं च कौस्तुभम् ।
उदतिष्ठन्नरश्रेष्ठ तथैवामृतमुत्तमम् ॥ २४
अथ तस्य कृते राम महानासीत्कुलक्षयः ।
अदितेस्तु ततः पुत्रा दितेः पुत्रानसूदयन् ॥ २५
अदितेरात्मजा वीरा दितेः पुत्रान्निजघ्निरे ।
तस्मिन्घोरे महायुद्धे दैतयादित्ययोर्भृशम् ॥ २६

G I. 46. 33
B. I. 45. 44
L. I. 41. 32

चा°). V3 B4 स्मृता; M4 भवन् (archaic) (for तथा). V4 देनेयां अवरास्तथा (sic) (for the post. half).]

24 M2 reads 24^{ab} after App I (No. 8 g) —^{a}) Ś1 V B1 2.4 D1–3 5 7.10–13 च(Ś1 V4 D1 10 तु; V1 [अ]थ) तत्रा(B4 °था)श्वो; Ñ2 B3 तु भद्राश्वो, G1.3 च तुरगो; G4 हरि°; M4 चाश्वराजो (for हयश्रेष्ठो). —After 24^{ab}, G1–3 M1–3 ins. :

966* उदतिष्ठन्नरश्रेष्ठ सोमदेवस्तथैव च ।
तुरगं देवराजाय कौस्तुभं केशवाय च ।
सुरासुराः सगन्धर्वा ममन्थुः क्षीरवारिधिम् ।
ततो दीर्घेण कालेन चोत्पन्ना कमलालया ।
अतीव रूपसंपन्ना प्रथमे वयसि स्थिता ।
सर्वाभरणपूर्णाङ्गी सर्वलक्षणलक्षिता ।
मकुटाङ्कितचित्राङ्गी नीलकुञ्चितमूर्द्धजा ।
तप्तहाटकसंकाशा मुक्ताभरणभूषिता ।
कन्या यस्याः प्रभावेन इन्द्र ऐश्वर्यमाप्नुयात् ।
चतुर्भुजा महादेवी पद्महस्ता वरानना ।
सा च देवी तथोत्पन्ना पद्मा श्रीर्लोकविश्रुता ।
सा पद्मा पद्मनाभस्य ययौ वक्षस्थलं हरेः ।

[(l. 2) M3 तुरगो (for तुरगं). —After l. 2, G1 M3 ins. App. I (No. 8 g). —(l. 3) G1.3 M2 च (for स-). G1.3 चुक्षुभुर्वारिधि तदा; M2 क्षोभयामासुरर्णवं (for the post. half). —(l. 6) M3 -संयुता (for -लक्षिता). —(l. 7) G1.3 M3 मकुटांगद- (for मकुटाङ्कित-). —(l. 8) M3 मुक्ताहारविभूषिता (for the post. half). —G2 M1.3 om. l. 9. —Note hiatus between the two halves. —(l. 9) M2 प्रसादेन (for प्रभावेन). —(l. 11) G1.3 त्रैलोक्यपूजिता; M3 °पूजिता (for श्रीर्लोकविश्रुता).]

—^{c}) M4 प्रतितिष्ठन्. —^{d}) M4 तदेव (for तथैव). —For 24^{cd}, Ś1 D1–3.5 7.9.11.12 subst. l. 1 of 967*.

25 ^{a}) Ś1 D1–3.5.7 9.11.12 T3 M4 **अमृतस्य**(for **अथ तस्य**). D14 **करो** (sic) (for **कृते**). M4 **वीर** (for **राम**). —After 25^{ab}, D11 ins. l. 7–8 of 967*. —D1–3.5.7.9.11.12 om.(hapl.), Ś1 reads in marg. 25^{cd}(including 969*). —^{d}) Ś1 Dt D4.6.8 **दितिपुत्रानयोध**(D4 °**सूद**)**यन्**. —For 24^{c}–25, Ñ2 V B D10.13 subst., while Ś1 D1–3.5.7.9.11.12 subst. l. 1 only for 24^{cd} and cont. l. 2–5, then D11 only ins. l. 7–8 after 25^{ab}; M4 ins. l. 2–5 after l. 2 of 969* :

967* तस्मादेतत्समुद्भूतममृतं चाप्यनन्तरम् ।
अमृतानन्तरं चापि धन्वन्तरिरजायत ।
वैद्यराडमृतस्यैव बिभ्रत्पूर्णं कमण्डलुम् ।
धन्वन्तरेरनूद्भूतं विषं लोकविषादकृत् ।
तं नागा जगृहुः सर्वे ज्वलनादित्यसंनिभम् ।
तत्रामृतार्थे देवानामसुराणां च विग्रहः ।
आसीद्बलवतां राम लोकक्षयकरो महान् ।
तस्मिन्विमर्दे महति तेषाममिततेजसाम् ।

[(l. 1) Ś1 D1–3 5 7.9.11 12 एव (for एतत्) —V3 D10 om. (hapl.) from the post. half up to the prior half of l. 4. —(l. 2) Ś1 धान्वनरिर् (for धन्वन्तरिर्). —(l. 3) V1 om the prior half. V2 औषधन्य, D11 अमृतेन (for अमृतस्य). B4 [ए]व; D2 3 7 (before corr. as above) [इ]व (for [ए]व). B1 D9 वैद्यराजोमृ° (for the prior half). V2 4 D9.12 13 पूर्ण- (for पूर्णं). —M4 transp. l. 4 and 5. —(l. 4) Ś1 धान्वंतरेर्, D1 9 धन्वन्तरिम्. V1.4 D3 अमृ°; V2 D11 अथो°; D13 तदु° (for अनूद्भूत). D2 धन्वतरितनूद्भूतं (for the prior half). Ś1 D5 11 12 विषं सर्वविषादकं (for the post. half). —(l. 5) D2 3.7 पन्नगा; D9 तच्च तो (for तं नागा). M4 सर्वं (for सर्वे). M4 -वर्चसं (for -संनिभम्). —For ins see below —(l. 6) B1 तदा (for तत्र). —(l. 8) B4 युद्धे च (for विमर्दे).]

—After l. 5, Ś1 D1–3.5.7.9.11 12 ins. :

968* दृष्ट्वा देवास्ततो धावन्नमृतं चापि भास्वरम् ।

[D1–3 7.9 हृष्टा (for दृष्ट्वा). D1–3.7.9.11 उपा° (for ततो धावन्). D9 वापि. D3.5 9 भास्कर.]

—After 25, Ś1 (marg.) Dt D4 6 8.14 S ins. :

969* एकतोऽभ्यागमन्सर्वे असुरा राक्षसैः सह ।
युद्धमासीन्महाघोरं वीर त्रैलोक्यमोहनम् ।
यदा क्षयं गतं सर्वं तदा विष्णुर्महाबलः ।
अमृतं सोऽहरत्तूर्णं मायामास्थाय मोहिनीम् ।
ये गताभिमुखं विष्णुमक्षरं पुरुषोत्तमम् ।
संपिष्टास्ते तदा युद्धे विष्णुना प्रभविष्णुना ।

[(l. 1) Ś1 Dt D6 8 G2 एकनाम°; D4.14 T M2 °भ्यगमन्; M4 °ह्यभवन् (for एकतोऽभ्यागमन्). D4.14 T1 2 G2 M1.2 (to avoid hiatus)ह्यसुरा, T3 सुरा वै (for असुरा). —(l. 2) G4 वीत्रं (sic); M4 चित्रं (for वीर). —After l. 2, M4 ins. l. 2–5 of 967*. —(l. 3) M2 क्षय-. T3 गताः सर्वे. G1.3 महा- (for तदा). —(l. 4) Ś1 अहरत्; M4 चा° (for सोऽहरत्). M4 मोहनीं. —(l. 5) G1.3 M1 तदा°; M4 नताभिमुखा (for गताभिमुखं). D4.14 S (except T2) अक्षयं. —(l. 6) D4 संधिष्टास्; T3 G3 संहृतास्; G1 संविष्टास्; G4 संदिष्टास्.]

26 ^{a}) V4 चात्मजा; D2 °जैस्; D12 आमात्मजा (sic); M3 °जान्; Cg.k as in text (for आत्मजा). Ś1 D1.2.5.11.12

G. I. 46. 34 B. I. 45. 45 L I. 41. 33 निहत्य दितिपुत्रांस्तु राज्यं प्राप्य पुरंदरः । शशास मुदितो लोकान्सर्षिसंघान्सचारणान् ॥ २७

इति श्रीरामायणे बालकाण्डे चतुश्चत्वारिंशः सर्गः ॥ ४४ ॥

४५

हतेषु तेषु पुत्रेषु दितिः परमदुःखिता ।
मारीचं काश्यपं राम भर्तारमिदमब्रवीत् ॥ १
हतपुत्रास्मि भगवंस्तव पुत्रैर्महाबलैः ।
शक्रहन्तारमिच्छामि पुत्रं दीर्घतपोऽर्जितम् ॥ २
साहं तपश्चरिष्यामि गर्भं मे दातुमर्हसि ।
ईदृशं शक्रहन्तारं त्वमनुज्ञातुमर्हसि ॥ ३
तस्यास्तद्वचनं श्रुत्वा मारीचः काश्यपस्तदा ।
प्रत्युवाच महातेजा दितिं परमदुःखिताम् ॥ ४

तत्र; Ñ2 V B D10.13 राम; D3.7.9 तेत्र; D4 T2.3 G4 M2–4 धीर (for वीरा). —^{b}) D5.12 दिति-. D3.7.9 विजघ्निरे. Ñ2 V B D10.13 निजघ्नुस्तान् (V3 °घ्नन्तस्ते; B1 °घ्नुस्तांश्च; B4 °जघ्नुस्ते) दितेः सुतान्. —Ñ2 V B D1–3.5.7.9–13 om., Ś1 reads in marg. 26^{cd}. —^{c}) Ś1 Dt D6.8 अस्मिन्; Cg.k तस्मिन् (as in text). D4 T3 M4 transp. घोरे and युद्धे. —^{d}) Ś1 दैत्येय- (sic) (for दैतेय-). M4 दैत्यानादित्यविग्रहे.

27 ^{a}) Cg.k च; Ct तु (as in text). Ś1 Ñ2 V B D1–3.5.7.9–13 च (Ś1 D1–3.5.7.9.11.12 तु) दितेः पुत्रान्; G2 M1 °श्च (for दितिपुत्रांस्तु). —^{c}) D4 मुदितान्. —^{d}) G1 M3.4 सर्षिसंघः सचारणः. —For 27^{cd}, Ś1 B (B1.3.4 read after 971*) D1–3.5.7.9.11.12 subst. :

970* विज्वरो निहतामित्रो मुमुदे विबुधैः सह ।
तदा तु मुदिता लोकाः सर्षिसंघाः सचारणाः ।

[(l. 1) D3 वै°; D7 विविधैः (for विबुधैः). —(l. 2) D1 नादाच; D7 सदा° (for तदा तु). D1 ऋषि- (for सर्षि-).] —B2 cont., Ñ2 V D10.13 subst. for 27^{cd}, while B1.3.4 ins. after 27^{ab}, followed by 970* :

971* मुमोदर्द्धिं परां प्राप्य सर्वदेवाभिपूजितः ।

[V1 प्रमोदर्द्धिं. V2 अमोद स्वपुर राम (for the prior half). V3 [अ]भिपूजितां (sic).]

Colophon. D1–3.5.7.11.12 om. (continue the Sarga). —*Kāṇḍa name*: Ś1 Ñ2 V4 D4 om. V1–3 B D10 आदि°. —After Kāṇḍa name, B4 ins. बालचरिते. —*Sarga name*: Ñ2 V1.3.4 B D10 अमृतोत्पत्तिः; V2 दितिसुतवधो; D9 अमृतोत्पादनं. —*Sarga no.* (figures, words or both): V1.4 om. Ś1 (marg.) V3 Dt D4.6.8.14 S (except M4) 45; Ñ2 B2.3 D10 46, V2 D9 48. D13 —कांडे—मथने—त्पत्तिः 46. —After colophon, T2 G1.2.4 M3 conclude with श्रीरामाय नमः; G3 श्रीमते रामानुजाय नमः.

45

☞ Ñ1 missing Sarga 45 (cf. v.l. I. 33.8).

1 ^{a}) Ck प्रहतेषु. M2.4 दिति- (for तेषु). Ś1 D1–3.7.11.12 हतेषु पुत्रेषु दितिः; Ñ2 V B D10.13 हतपुत्रा ततो देवैर्; D5 हतपुत्रेषु च दितिः. —^{b}) Ś1 D1–3.5.7.11.12 परं दुःखेन मोहिता. —^{c}) D1 मारीचिं; D14 मरीचं; Cm.g.t मारीचं (as in text). Ś1 Ñ2 V B Dt D1–3.5–13 T3 कश्यपं. Ñ2 V1.4 B1–3 D10.13 देवी; V2.3 B4 देवं; Dt D2.6.8 G4 M1 नाम (for राम)

2 ^{a}) T3 हतः पुत्रास्ये (sic). —^{b}) Ś1 Dt D1.2.5–8.12 महात्मभिः; D3 महान्मुभि (sic) (for महाबलैः). Ñ2 V B D10.13 M4 पुत्रैः (V4 सुतैः) शक्रादिभिस्तव. —^{c}) D1 -हर्तारम् (for -हन्तारम्). B4 इ** (for इच्छामि). ❀ Cg : तपोर्जितं तपसा ऊर्जितं दृढम् आर्षः संधिः ।; Ck : दीर्घेण तपसा आर्जितः दीर्घतपोर्जितः ।; Ct दीर्घेण तपसार्जितम् । ❀

3 ^{a}) B3 D10.13 करिष्यामि; D5 चरिष्यास्य (sic) (for चरिष्यामि). —^{b}) D14 T G4 पुत्रं; Cg as in text (for गर्भं). Ś1 (before corr. as in Ñ2) मे धातुम्; Ñ2 V B D1.3.5.7.9–12 आधातुम्; D2 आदातुम्; D13 मां धातुम् (for मे दातुम्). M4 तदनुज्ञातुमर्हसि. —After 3^{ab}, D14 T1.2 G4 ins. :

972* बलवन्तं महेष्वासं स्थितिज्ञं सम (G4 सौम्य) दर्शनम् ।

—D12 M2 om. (hapl.) 3^{cd}. —^{c}) Ñ2 V B D10.11.13 M4 तत्र मे; Dt D6.8 G2 M1 Cg.k.t ईश्वरं; Cgp.tp as in text (for ईदृशं). —^{d}) D1 तं त्वनु°; D2.3.7 अनुज्ञातुं त्वम् (by transp.) (for त्वमनुज्ञातुम्). D3 अर्हति. Ñ2 V B D10.11.13 M4 पुत्रं त्वं जनयिष्यसि.

4 ^{a}) D11 दितेस् (for तस्यास्). D13 तं (for तद्). —^{b}) Ñ2 V B Dt D (except D14) T3 कश्यपस्. B3 D1 तथा (for तदा).

एवं भवतु भद्रं ते शुचिर्भव तपोधने ।
जनयिष्यसि पुत्रं त्वं शक्रहन्तारमाहवे ॥ ५
पूर्णे वर्षसहस्रे तु शुचिर्यदि भविष्यसि ।
पुत्रं त्रैलोक्यहन्तारं मत्तस्त्वं जनयिष्यसि ॥ ६
एवमुक्त्वा महातेजाः पाणिना स ममार्ज ताम् ।
समालभ्य ततः स्वस्तीत्युक्त्वा स तपसे ययौ ॥ ७
गते तस्मिन्नरश्रेष्ठ दितिः परमहर्षिता ।
कुशप्लवनमासाद्य तपस्तेपे सुदारुणम् ॥ ८
तपस्तस्यां हि कुर्वन्त्यां परिचर्यां चकार ह ।
सहस्राक्षो नरश्रेष्ठ परया गुणसंपदा ॥ ९
अग्निं कुशान्काष्ठमपः फलं मूलं तथैव च ।
न्यवेदयत्सहस्राक्षो यच्चान्यदपि काङ्क्षितम् ॥ १०
गात्रसंवाहनैश्चैव श्रमापनयनैस्तथा ।
शक्रः सर्वेषु कालेषु दितिं परिचचार ह ॥ ११ G. I. 47. 11 B. I. 46. 11 L. I. 42. 11

5 ^{a}) D2.12 भवंतु. —^{b}) D2.12 तपोधन (sic), D14 °धना (for तपोधने). —^{c}) B1.4 °ष्यामि; G4 °ष्यति (for जनयिष्यसि). —^{d}) D1 -हर्तारम्. Ñ2 V B2–4 D10.13 ईप्सितं (for आहवे). B1 शुचिर्यदि भविष्यसि (= 6^{b}).

6 ^{a}) Cg पूर्णे (as in text). Ś1 Ñ2 V B D1–3.5.7.10–13 M4 पूर्णं वर्षसहस्रं. Ś1 V1.3 B2.4 D1–5.11.12 त्वं; Ñ2 B3 D10.13 च; D7 हि; M4 वै (for तु). Ct cites ^{a} as in text. —^{b}) B1 D3 T2 °ष्यति; B4 ∗∗ष्यसि (for भविष्यसि). Ck.t cites ^{b} as in text —D7 om. (hapl.) 6^{cd}. —^{c}) Ñ2 V B D10.13 त्वं शक्र°; D1 शक्रस्य हर्तारं; D2.3.11 शक्रस्य°; D9.14 T1.2 M1–3 °भर्तारं; M4 शक्रनि°; Ct as in text (for त्रैलोक्यहन्तारं). —^{d}) Ś1 D1–3.5.11.12 ततस्; V4 पुत्रं; M4 अथ; Cg as in text (for मत्तस्). Ñ2 V B D10.13 वै; D11 सं- (for त्वं).

7 ^{a}) D12 T3 उक्तो; Cm as in text (for उक्त्वा). —^{b}) Cm.g ममार्ज (as in text). Ñ2 V2.3 B Dt D4.6.7.9.10.13 M1 Ct सं°; D3 °मपार्न (corrupt); D8 T3 M2 संममार्जि (sic); D12.14 T2 सममार्जि (for स ममार्ज). ❀ Ck : पाणिना तां संमार्ज्यैति । ❀ —Ś1 reads 7^{cd} in marg. —^{cd}) Dt D8 Ct तामा°; D6 तामालिंग्य; Cm.g.k as in text (for समालभ्य). G2 तप(व) (for ततः). D14 T1.2 G4 च; Cg.k.t as in text (for स). Ś1 Dt D6.8 (with hiatus) इत्युक्त्वा तपसे ययौ (for ^{d}). Ñ2 V B D10.13 संस्पृश्य चोक्त्वा स्वस्तीति जगाम तपसे मुनिः. —For 7^{cd}, D1–3.5.7.11.12 M2 subst.; Ś1 ins. after 7 :

973* संमार्ज्य च स्वभुवनं जगाम स महानृषिः ।

[D2 संमार्य च; D11 समाधाय; M2 समालभ्य (for संमार्ज्य च). D5.12 त्रिभुवन; D11 गंधर्वर्ये वै (sic); M2 स्वभवनं (for स्वभुवनं). Ś1 समाजे चात्र भवन (for the prior half). D3 om. (submetric); D11 च (for स).]

8 ^{a}) Ñ2 V B D10 र(D10 ∗)घुश्रेष्ठ; D1.7 नरश्रेष्ठे; D13 M3 मुनिश्रेष्ठे (for नरश्रेष्ठ). —^{cd}) Ś1 D5.12 °प्रवणम्; D1–3.7.9 °प्रस्तरम्; D11 कुशास्तरणम्; T3 कुशस्य वनम्; Cv.r.m.g as in text; Ck °वरम् (for कुशप्लवनम्). Dt D6.8 G1–3 M1 Ct कुशप्लवं समासाद्य (for ^{c}). Ñ2 V B D10.13 M4 उदकप्रस्रवणे देशे तप आतिष्ठदुत्तमं.

9 ^{a}) Cm.g तपस् (as in text). T3 स तपस्यां (for तपस्तस्यां). Dt कुर्वत्यां (for कुर्वन्त्यां). Ś1 D2.3.5.7.9.11.12 तपस्तस्याश्च कुर्व(D2.3 °र्व)त्याः; M4 चरंत्यास्तु तपस्तस्याः. —^{b}) D2 चचार (for चकार). —D11 om. (hapl.) 9^{c}–11. —^{c}) Ś1 [ऽ]मरश्रेष्ठ (for नरश्रेष्ठ). —^{d}) Ś1 D2.3.5.7.9.12 भक्ति-; M4 गुरु-; Cm.g.k.t as in text (for गुण-).

10 D11 om. 10 (cf v.l. 9). D6 transp. 10^{ab} and 10^{cd}. —^{ab}) Cg.k.t अग्निं (as in text). D9 अग्निका-शान्काष्ठमापः (for ^{a}). D4.9 T3 G1.2 M1–3 फलमूलं. Ś1 D2.3.5.7.12 समिधोग्निं कुशान्पुष्पमही(D2.3.7 °मापो)मूलफलं हविः. —^{c}) D9 निवेदयत्. Ś1 B2 D2.3.5.7.12 शक्रो न्यवेदयत्तस्यै. —^{d}) D2.3.7 तथा (for यच्च). D9 अभि- (for अपि). —For 9–10, Ñ2 V B (B2 for 9–10^{b}) D1.10.13 subst. :

974* चरन्त्यास्तु तपस्तस्याः परां संनतिमास्थितः ।
परिचर्यां स्वयं शक्रश्चकारात्यन्ततत्परः ।
समित्कुशं मूलफलं पुष्पमग्निं तथा जलम् ।
प्रयत्नवानाजहार तस्याः काले पुरंदरः ।

[(l. 1) B3 D10.13 च (for तु). V3 तस्यां (for तस्याः). D1 तपस्तस्याश्च कुर्वत्याः (= 9^{a} in D2) (for the prior half). D1 पर (for परां). V3 संनीतिम्; B4 संमतिम्; D1 समयम् (for संनतिम्). —(l. 2) V3 तन (for स्वयं). D13 च∗र (for चकार). Ñ2 D10 [आ]यंत°; V1.4 B1.3 [उ]त्पत्य°; V2.3 D1 [उ]पेत्य°; D13 [आ]तिक° (for [अ]त्यन्ततत्परः). —(l. 3) V2 पुष्पं (for कुशं). V3 B2 फलं मूलं (for मूलफलं). V2 कुशम्; D1 पुष्पाणि (for पुष्पम्). M4 पुष्पाण्यग्निं तथोदकं (for the post. half). V4 समित्पुष्पं कुशं मूल फलमग्निं तथा जलं. —(l. 4) B4 योग्य (for काले).]

11 V1 D11 om. 11 (for D11 cf. v.l. 9). —^{a}) B1 (marg. also) पाद- (for गात्र-). Ś1 D2.3.5.7.12 -संवाहने चा(D2.3.7 °ना)पि; Ñ2 V2–4 B D1.10 M4 -संवाहनं कुर्वन्. —^{b}) Ñ2 V2–4 B D1.10 M4 श्रमापनयनं; Cg °नैस् (as in text). B1 T2.3 G2 M1 तदा (for तथा). Ś1 D2.3.5.7.12 श्रमापनयनेन सः (D3 °चना[sic]). —^{c}) B4 पूर्वेषु (for सर्वेषु). Ñ2 V3.4 B D10.13 कार्येषु; Cm as in text (for कालेषु). —^{d}) D1 G1 M4 तां; T3 G2 हा (for ह).

G. I. 47. 11
B. I. 46. 12
L. I. 42 12

अथ वर्षसहस्रे तु दशोने रघुनन्दन ।
दितिः परमसंप्रीता सहस्राक्षमथाब्रवीत् ॥ १२
तपश्चरन्त्या वर्षाणि दश वीर्यवतां वर ।
अवशिष्टानि भद्रं ते भ्रातरं द्रक्ष्यसे ततः ॥ १३
तमहं त्वत्कृते पुत्र समाधास्ये जयोत्सुकम् ।
त्रैलोक्यविजयं पुत्र सह भोक्ष्यसि विज्वरः ॥ १४
एवमुक्त्वा दितिः शक्रं प्राप्ते मध्यं दिवाकरे ।
निद्रयापहृता देवी पादौ कृत्वाथ शीर्षतः ॥ १५
दृष्ट्वा तामशुचिं शक्रः पादतः कृतमूर्धजाम् ।
शिरःस्थाने कृतौ पादौ जहास च मुमोद च ॥ १६
तस्याः शरीरविवरं विवेश च पुरंदरः ।
गर्भं च सप्तधा राम बिभेद परमात्मवान् ॥ १७

12 ^{ab}) Ñ2 V B D1 10.11 13 गते; Dt D6 8 पूर्णे; Cm g.k as in text (for अथ). B4 सर्वे (for वर्ष-). Ś1 D2.3.5.7 12 -शते पूर्णे; Dt D4.6.8 9 °सा; T2 -सहस्रेषु (for -सहस्रे तु). Ś1 D2.3.5 7 12 दशमे; V2 दर्शने; D1 किंचोने; G4 संपूर्णे; Cm g.k.t as in text (for दशोने) T3 अथ वर्षसहस्रावसाने सा रघुनंदन. —^{c}) Dt D4 6 8 °संहृष्टा; D2.3 5.7.12 M4 °सुप्रीता; D11 °संतुष्टा; D14 ***(lacuna) संप्रीता (for परमसंप्रीता). —^{d}) Ś1 D2 3.5.7 11 12 उवाच ह; T3 अभाषत (for अथाब्रवीत्). —After 12, D4 9 14 S (except M4) Ck ins; Ś1 Dt D6 8 ins. after 14.

975* याचितेन सुरश्रेष्ठ पित्रा तव महात्मना ।
वरो वर्षसहस्रान्ते दत्तो मम सुतं प्रति ।

[Ś1 reads l. 1 in marg —(l. 1) D14 T1 2 G1.3.4 M3 T3 तव पित्रा (by transp.), (for पित्रा तव). —(l. 2) Ś1 Dt D4.6.8 मम दत्त· (by transp.) (for दत्तो मम)]

13 ^{b}) D9 (before corr. as in text) दशोनानि महामते. —For 12^{c}–13^{b}, Ñ2 V B D1 10.13 subst., while Ś1 D2 3 5 7.11.12 M4 subst. l. 2 only for 13^{ab}:

976* दितिः प्रीता सहस्राक्षमिदं वचनमब्रवीत् ।
प्रीता तेऽहं सहस्राक्ष दशवर्षाणि पुत्रक ।

[(l. 2) V3 D2.3.7 [अ]हं ते (by transp.). M4 सुरश्रेष्ठ (for सहस्राक्ष). D1 प्रीतास्मि तेहं देवेंद्र (for the prior half).]

—D9 om. 13^{c}–14. —^{c}) Ñ2 V B D1.10 M4 °शेषाणि (for °शिष्टानि). —^{d}) Ñ2 V B D10.13 द्रष्टासि भ्रातरं; D1 द्रक्ष्यसे भ्रातरं (by transp.), T3 °वीक्ष्यसे (for भ्रातरं द्रक्ष्यसे).

14 D9 om. 14 (cf. v l. 13). —^{a}) B2 4 तद्; Dt D6.8 Ct यम्; Cg.k as in text (for तम्). V4 युज्यते (for त्वत्कृते). D2 T2 G3 पुत्रं; Ck.t as in text (for पुत्र). —^{b}) Dt D1.4.6 8 G1.4 तम्; Cg.k as in text (for सम्-). Ñ2 V B D1.10.13 यथा तथा (D1 transp.) (for जयोत्सुकम्). —^{c}) Ś1 D2 3.5.7 11 12 त्रैलो (D12 **) क्यं निखिलं; Cg.k.t °विजयं (as in text). D4.6.14 T G4 पुत्रं. —^{d}) Ś1 D2.3.7.11.12 भोक्ष्यथः (D11 °से) सह विज्वरौ (D2 °ज्वरैः [sic]; D11 °ज्वरः); D5 भोक्षयिष्येह विज्वरः; T3 सहसा राक्षसेश्वरं. —For 14^{cd}, Ñ2 V (V1 reads twice) B D1 10.13 M4 subst..

977* सौभ्रात्रेणैव सहितस्त्वं हि राज्यमवाप्स्यसि ।

[B4 सौभ्रात्रेण (submetric) (for सौभ्रात्रेणैव). V4 °च; D1 त्वया (for त्व हि). V1 (first time) समवाप्स्यसि (hypermetric), D1 °प्स्यति (sic) (for अवाप्स्यसि) V2 त्व राज्यं समवाप्स्यसि, M4 reads the line of 14^{d} (for the post. half).]

—After 14, Ś1 Dt D6 8 ins. 975*.

15 ^{a}) T1 damaged from व up to दि. Dt D6.8 इत्युक्त्वा च; Cm g एवमुक्त्वा (as in text) Ñ2 V B D1.10.13 ततः (for दितिः). Dt D4 6.8 9 तत्र (for शक्रं). —^{b}) D11 मध्ये (for मध्यं). Dt D4 6.8 Ct दिनेश्वरे (for दिवाकरे). Ñ2 V B2–4 D1.10 13 M4 विश्वस्ता शक्रसंनिधौ; B1 विश्वस्ता रघुनंदन; Cm.k as in text (for ^{b}). —M4 om. 15^{c}–16^{b}. —^{cd}) Ś1 °हृतां; T3 °कृता; Cm.t as in text (for [अ]पहृता). Ś1 देवीं. D13 reads ^{c} as in Ñ2 and om. (hapl.) 15^{d}–16^{c}. —^{d} D14 स्पृष्ट्वा; Cm.g k.t as in text (for कृत्वा). Ś1 D2.5 7.12 तु; D11 नु; G1.3 च (for [अ]थ). Ñ2 V B D1.10 कृतपादा शिरःस्थाने दितिः सुष्वाप (D1 °सा च) राघव.

16 D13 om. 16^{abc}, M4 om. 16^{ab} (cf. v.l. 15). D1 om. 16. —^{a}) Ś1 D2 3 6.11.12 अशुचिः. —^{b}) Ś1 Dt D4–6.8 9 11.12 G2 M1.3 Ct पादयोः; Cm.g पादतः (as in text). —^{c}) Ś1 D5 कृतायां शिरसः स्थाने; Ñ2 V B D2.3.7.10–12 कृतपादां शिरःस्थाने; M4 °कृतपदा; Cm.g.k.t as in text (for ^{c}). —^{d}) Dt D6.8 स (for first च). Ś1 D5 11.12 °मुदितोपि च; Ñ2 B3 4 D10 मुमोद च जहास च (by transp.), V B1 2 D13 मुमुदे च जहास (D13 °*) च; D2.3 7 °मुमुदेपि च; M4 संसुष्वाप मुमोह च; Cm as in text.

17 ^{a}) Ś1 Ñ2 V B D1–3.5 7.10–13 शरीरं विवृतं (D3 ***, D11 °कृतं); Cg.k.t as in text (for शरीरविवरं). —^{b}) D5 (before corr.) विविशे. Ś1 D3.5.7.11.12 स (for च). Dt D4.6.8 T3 G1 3.4 Ck प्रविवेश; D2 स विवेश (for विवेश च). Ñ2 V B D1.10 13 M4 प्रविश्य बल (V2 रण) सूदनः. —^{c}) Ñ2 V B D1.10 M4 बिभेद; D11 तं गर्भं; D13 चिच्छेद (for गर्भं च). Ñ2 V B D1.10.13 M4 गर्भं (for राम). —^{d}) Dt D6.8 चिच्छेद (for बिभेद). D11 परमास्त्रवान्.

भिद्यमानस्ततो गर्भो वज्रेण शतपर्वणा ।
रुरोद सुस्वरं राम ततो दितिरबुध्यत ॥ १८
मा रुदो मा रुदश्चेति गर्भं शक्रोऽभ्यभाषत ।
बिभेद च महातेजा रुदन्तमपि वासवः ॥ १९
न हन्तव्यो न हन्तव्य इत्येवं दितिरब्रवीत् ।
निष्पपात ततः शक्रो मातुर्वचनगौरवात् ॥ २०
प्राञ्जलिर्वज्रसहितो दितिं शक्रोऽभ्यभाषत ।
अशुचिर्देवि सुप्तासि पादयोः कृतमूर्धजा ॥ २१
तदन्तरमहं लब्ध्वा शक्रहन्तारमाहवे ।
अभिन्दं सप्तधा देवि तन्मे त्वं क्षन्तुमर्हसि ॥ २२ G. I. 47. 23 B. I. 46. 23 L. I. 42. 24

इति श्रीरामायणे बालकाण्डे पञ्चचत्वारिंशः सर्गः ॥ ४५ ॥

Ñ2 V B D1 10.13 M4 वज्रेण शतपर्वणा(= 18^{b}). —After 17, Ś1 Ñ2 V B D1.10 13 M4 ins

978* एकैकं चैव गर्भांशं पुनश्चिच्छेद सप्तधा ।
विस्फुरन्तं बलाद्राम रुदन्तं चार्तया गिरा ।

[(l. 1) V1 च स (for चैव). B4 एकैकस्यापि. Ñ2 V4 B3 D10.13 M4 गर्भं स (V4 च); V1 °ग; V3 गर्भांस्तान् (sic) (for गर्भांश). —(l. 2) D1 M4 स्फुरमाण. Ś1 रुरोदैव; M4 स्फूर्जंत° (for रुदन्त च). V [आ]र्तमाशयात्; B1.2 °भाषया; M4 °माशये (for [आ]र्तया गिरा). D1 °वासवस्तदा (for the post. half).]

18 ^{a}) D1 M4 भिद्यमाने; Cg °नस्(as in text). Ñ2 V3 B2 D1 तथा; V1 2.4 B1 3.4 D10.13 M4 तदा (for ततो). D1 M4 गर्भे. —T1 damaged from त up to रु in ^{c}. ^{b}) Cg.k.t शतपर्वणा(as in text) Ñ2 V B D1.10.13 M4 कुक्षौ वज्रेण वज्रिणा. —^{c}) V1 M2 स°; D3 ॱस्वरं; D11 त्रिस्तरं; M3 विस्वरो (for सुस्वरं). D1 M4 रुदमाने च (M4 °ति) करुणं; D13 रुरोधमस्वरं राम (sic). —^{d}) D2 न सा (sic !) (for ततो). —After 18, B3 ins.

979* सप्त सप्ताभवन्पुत्रा महाबलपराक्रमाः ।

19 D10 om. 19–20^{b}. —^{a}) Cg मा रुदो (as in text). M2 गर्भम् (for चेति). Ś1 Ñ2 V B D1–3 5.7.9.11–13 M4 मा रोदीरिति (D2 9 °दिति च) तं शक्रः. —^{b}) Ś1 D2.5 9.11 °चैव; Ñ2 V2–4 B D13 प्ररुदंतम्; V1 पुरंदरं तम् (sic), D1 M4 रुदमानम्; D3.7 °देवो; D12 °चैवम्; M2 एवं° (for गर्भं शक्रो). Ñ2 V1 3.4 B D1 12 13 M4 अभाषत; V2 अतोषयत् (for ऽभ्यभाषत). —^{c}) D3 7 [अ]थ (for च). Ñ2 V B D1.13 M4 [ए]नं(V4 D13 °वं) वज्रेण (for महातेजा). —^{d}) B3(m. also)D1 M4 राघव (for वासवः). Ś1(m. also as in text) D2 3.5.7.9.11 12 एकैकं सप्तधा पुनः.

20 D10 om. 20^{ab} (cf. v.l. 19). —^{a}) Dt D4 8 Ct हंतव्यं; Cg.k as in text (for हन्तव्यो). Dt D4.8 °व्यम् (for हन्तव्य). —^{b}) Ñ2 V B1–3 D1.13 M2.4 तं; B4 [इ]दं; Dt D6.8 14 T1 G1 3 [ए]व (for [ए]वं). V1 अभाषत; D3 चैवाभ्यभाषत(both hypermetric) (for अब्रवीत्). —D3 om. (hapl.) 20^{c}–21^{b}. —^{c}) Ñ2 V B D10 13 निर्ययौ च (for निष्पपात). V4 तदा (for ततः). Ś1 D2 5.7.9.11.12 निर्ययावथ(Ś1 D2 °विति) देवेशो. —^{d}) D7 (m. also as in text) वचनमब्रवीत्.

21 D3 om. 21^{ab} (cf. v.l. 20). —^{ab}) Ś1 D2.5.7.9. 11.12 चैव (for शक्रो) Ñ2 V B D1.10 13 प्रांजलिश्चाब्रवीदेनां (B4 °देवीं) त्रि(D1 स)निःसृत्याग्रतः स्थितः. —T1 damaged from सा up to योः in ^{d}. —^{c}) D2 (before corr.) दिवि (for देवि). —^{d}) Ś1 B2 D5 12 M4 °तः; D1 °वत् (for पादयोः).

22 ^{a}) Ś1 अहं च (hypermetric) (for अहं). D3 7 बुद्ध्वा. —^{b}) T3 प्रविश्याहं तवोदरं; Ck t as in text. —For 22^{ab}, Ñ2 V B D1.10 13 M4 subst

980* लब्ध्वा तदन्तरं चाहं मद्विनाशार्थमाहिनम् ।

[B4 तदनतर (hypermetric), D1 M4 [ए]तदंतरं (for तदन्तर) V1 त्वाह; V4 मातर् (for चाह). V2 °त्मना हितं; B4 °र्थमागतं (for the post. half).]

—^{c}) Ś1 D2.3.5.7 9 11.12 भिन्नवान्°; Ñ2 V B D10.13 गर्भं ते हतवान्; M2 त्वभिंदं°(for अभिन्दं सप्तधा). D1 M4 गर्भं ते जघ्निवानेतं(M4 °नं) —^{d}) V3 ततस्, D11 यन्मे; Ck.t as in text (for तन्मे).

Colophon. —*Kānda name*: Ñ2 D1.4.6 om. V B D10.11 आदि°; D3 अयोध्या°. —*Sarga name*: Ś1 गर्भविभेदनं; Ñ2 V B2–4 D10.11 दितिगर्भभेदः(Ñ2 B2 D10 °च्छेदः); B1 D1–3 5 7 9 12 गर्भभेदः(D5 °भेदनः). —*Sarga no.* (figures, words or both). Ś1 V1.4 B1.4 D3.5.11.12 om. Ñ2 B2 3 D10 47, V2 D9 49, V3 Dt D4 6.8.14 S (except M4) 46; D1.2 7 36. D13 —कांडे गर्भच्छेदो—सर्गः 47. —After colophon, T2 concludes with श्रीरामचन्द्राय नमः; G1.2.4 M2 श्रीरामाय नमः; G3 श्रीमते रामानुजाय नमः.

४६

?. I. 48. I
3. I. 47. I
.. I. 43. I

सप्तधा तु कृते गर्भे दितिः परमदुःखिता ।
सहस्राक्षं दुराधर्षं वाक्यं सानुनयाब्रवीत् ॥ १
ममापराधाद्गर्भोऽयं सप्तधा विफलीकृतः ।
नापराधोऽस्ति देवेश तवात्र बलसूदन ॥ २
प्रियं तु कृतमिच्छामि मम गर्भविपर्यये ।
मरुतां सप्त सप्तानां स्थानपाला भवन्त्विमे ॥ ३
वातस्कन्धा इमे सप्त चरन्तु दिवि पुत्रकाः ।
मारुता इति विख्याता दिव्यरूपा ममात्मजाः ॥ ४
ब्रह्मलोकं चरत्वेक इन्द्रलोकं तथापरः ।
दिवि वायुरिति ख्यातस्तृतीयोऽपि महायशाः ॥ ५

46

☞ Ñ1 missing Sarga 46 (cf v.l. I. 33 8).

1 ^{a}) M3 गते (for कृते).—For 1^{ab}, Ñ2 V B1.3 D1.10.11.13 subst., while B2(marg.) 4 ins. before 1^{ab}:

981* एकोनपञ्चाशद्धा तु भिन्ने गर्भे ततो दितिः ।

[V4 -पंचाशद्राम; B1 -पंचागत्तदा; D1 -पचाशतधा (for -पञ्चाशद्धा तु). B1 छिन्ने गर्भे; D1 गर्भे छिन्ने; D11 कृने गर्भे (for भिन्ने गर्भे). D11 दितिस्तदा; D13 तदा दितेः (for ततो दितिः).] —B4 om. (hapl.) 1^{cd}.—^{c}) D12 G2 सहस्राक्ष-. D1 M4 पुरंदरमिदं वाक्यम्.—^{d}) D9 सान्वयम् (for सानुनया). D3 7 सानुनयं ब्रवीत्. Ñ2 V1–3 B1.3 D1.10 13 उवाच भृशदुःखिता; V4 अवोचदिति दुःखिता; B2(before corr. as in Ñ2) वाक्यं सा स्वयमब्रवीत्; T3 M2 सांत्वं (T3 °त्व-) वाक्यमथाब्रवीत्; M4 उवाच रघुनंदन.

2 ^{ab}) D5 [अ]पराधो. T1 damaged for र्भोऽयं स. Ñ2 V B D10.13 बहुधा; D1(marg. as in text) वधाय (for सप्तधा). Ś1 Ñ2 V B D1–3.5 7 9–13 विदली°; Dt D6.8 शकली°; Cv.r.g as in text (for विफलीकृतः).—^{c}) Dt D6.8 हि (for ऽस्ति). V3 ते शक्र (for देवेश).—^{d}) Ś1 D2.5.12 तव कश्चन पुत्रक; Ñ2 V1.4 B3.4 D10 13 भवतः स्व(V1.4 °तो मे)हितैषिणः; V2.3 B1.2 D1 M4 तवात्रात्म(V3 °र्थं; D1 °यं)हितैषिणः; D3.7 तव पुत्रक कश्चन; D11 तव कश्चित्तु पुत्रक.

3 ^{a}) Dt D6.8 G1–3 M1.3 त्वत्; D4 om. (submetric); Cg as in text (for तु). Ś1 B2 D2.3.5.7.11.12 इच्छेयम्; Cg.k.t as in text (for इच्छामि). ❀ Ck: गर्भस्य विपर्यये या विपत्तिः तन्निमित्ते प्राप्ते......कृतं सप्तधा विभागरूपं कर्म तव यथा प्रिय भवति तथा इच्छामि । So also Ct ❀ —^{b}) Ś1 B2 D2 3 5.7.11 12 अस्मिन् (for मम). D2.5 गर्भे (for गर्भ-). D14 -विपर्ययं; G1 -विपश्चये (sic).—^{c}) G1.3 मरुतः; G4 मारुताः; all Cs as in text (for मरुतां).—^{d}) Dt D4 6.8.14 T1.2 G4 ते; M2 3 मे (for [इ]मे). Cm cites ^{cd} as in text.—For 3^{cd}, Ś1 B2 D2.3.5.7.11.12 subst.:

982* सप्त स्थानानि सप्तैते मरुतः पालयन्तु ते ।

[D11 महत· (for मरुतः). B2 संज्ञाताः फलयंतु च (for the post. half).]

4 ^{a}) B2 D3 11 °स्कंधान्; D7 °स्कंधात् (for वातस्कन्धा). Ś1 B2 D2.3.5.7.11.12.14 सदा; Ck t as in text (for इमे). B2 T1.2 G4 पुत्र; D5 सुप्ताः; D11 सर्वे; Ck.t as in text (for सप्त)—^{b}) Ś1 B2 D2 3.5.7 11 12.14 मम; T3 दिति- (for दिवि). Ś1 Dt D6.8 9 12 Ct पुत्रक (for °का·).—^{c}) Ś1 B2 D2.3 5.7.11.12 मरुतश्चेति; M2 मारुता दिवि (for मारुता इति). Cg.k as in text (for ^{c}).—^{d}) Ś1 B2 D5.11.12 M2 महाबलाः (for ममात्मजाः) D2.3.7 महाबलपराक्रमाः; Ck as in text (for ^{d}).—For 3 and 4, Ñ2 V B1.3 4 D1.10 13 M4 subst., while B2 ins. after 6

983* एवं गतेऽपि वत्स त्वं प्रियं मे कर्तुमर्हसि ।
इमे ते सप्तकाः सप्त मरुतो नाम विश्रुताः ।
चरन्त्वाज्ञाकराः सप्त वातस्कन्धेषु सप्तसु ।
सहैभिर्मम पुत्रैस्त्वं मरुद्भिर्जहि शात्रवान् ।

[(l. 1) V1.3 °त्वं वत्स (by transp.), V4 B2 D1 M4 पितृ(B2 पुत्र)वच., B1 °तद्वत्स (for ऽपि वत्स त्वं).—(l. 2) D13 सप्तभिः (for सप्तका). V1 मत्पुत्रा; B4 M4 मारुता (for मरुतो). M4 इति (for नाम)—(l 3) V1 [आ]काशगाः (for [आ]ज्ञाकरा·). V1 B1 2 D1 M4 शक्र (for सप्त).—(l. 4) Ñ2 इहैभिर्; V2 सहैतैर्; V4 B2 सह तैर्; D10 सप्तभिर् (for सहैभिर्). Ñ2 V2 पुत्रस्त्व. V4 जित (sic) (for जहि). D1 जहि शत्रुं शतक्रतो (for the post. half).]

5 B2 repeats 5^{ab} after 6 (after 983*).—^{a}) T1 partially damaged. V2–4 B(B2 second time) D1.10.11.13 M4 ब्रह्मलोके; Ck as in text (for °लोकं). Ñ2 V B(B2 second time) D1.2.7.10.13 T2.3 M4 चरंतु; D3 चरेत्तु; D5 चरति; Cg as in text (for चरतु). Ñ2 V1 B3 D9.10 [ए]ते (with hiatus); V2.3 B1.2(second time).4 D1.13 M4 [ए]के (with hiatus); Ct as in text (for [ए]क).—^{b}) Ñ2 V2–4 B (B2 second time) D1.10.13 M4 इंद्रलोके. ❀ Ct: रुद्रलोकमिति प्रचुरः पाठः । ❀ Ñ2 V B (B2 second time) D1–3.9.10.13 M4 तथा परे; T3 तदा°; G1–3 M1 अथा° (for तथापरः).—Ñ2 V B1.3.4 D1.10.13 M4 om. 5^{cd}.—^{c}) Ś1 B2 D2.3.5.7.9 11.12 विद्व(D2 °श्व)ग्वायुर्; Dt D4.6.8 Ct दिव्यवायुर्; Cg.k as in text (for दिवि वायुर्). B2 इह (for इति).—^{d}) Ś1 B2 D2.3.5.7.9.11.12 तृतीयस्तु. G1 3 महातपाः (for °यशाः).

चत्वारस्तु सुरश्रेष्ठ दिशो वै तव शासनात् ।
संचरिष्यन्ति भद्रं ते देवभूता ममात्मजाः ।
त्वत्कृतेनैव नाम्ना च मारुता इति विश्रुताः ॥ ६
तस्यास्तद्वचनं श्रुत्वा सहस्राक्षः पुरंदरः ।
उवाच प्राञ्जलिर्वाक्यं दितिं बलनिषूदनः ॥ ७
सर्वमेतद्यथोक्तं ते भविष्यति न संशयः ।
विचरिष्यन्ति भद्रं ते देवभूतास्तवात्मजाः ॥ ८
एवं तौ निश्चयं कृत्वा मातापुत्रौ तपोवने ।
जग्मतुस्त्रिदिवं राम कृतार्थाविति नः श्रुतम् ॥ ९
एष देशः स काकुत्स्थ महेन्द्राध्युषितः पुरा ।
दितिं यत्र तपःसिद्धामेवं परिचचार सः ॥ १०
इक्ष्वाकोस्तु नरव्याघ्र पुत्रः परमधार्मिकः ।
अलम्बुषायामुत्पन्नो विशाल इति विश्रुतः ॥ ११ G. 1. 48. 14 B. 1. 47. 12 L. 1. 43. 14

6 ^{a}) D2.9 च (for तु). Ś1 D5.12 T1 नरश्रेष्ठ (for सुर°). —Ś1 reads 6^{cdef} twice (^{ef} second time in marg.). D3.7.12 repeat 6^{cd} after 6^{ef}. —^{c}) B2 D7 (second time) विचरिन्यंति; D3 (second time) विचरंति (submetric), T3 M1.3 संचरिष्यंतु (for संचरिष्यन्ति). —^{d}) Ś1 Dt D2.3.5.7.9.11.12 (Ś1 D3.7.12 second time) कालेन हि; D4.14 देवरूपा (for देवभूता). B2 महाबलाः (for ममात्मजाः). Ś1 D3.7.12 (all first time) देवरूपा महाबलाः. —After 6^{cd}, B3 ins. .

984* अमृतप्राशनाः पुत्रा इमे ते सहितास्त्वया ।

—G3 M2 om. (hapl.) 6^e–8. D2.5.9.11 om. 6^{ef}. —^{e}) Ś1 (first time) °ते देवः G2 °ते न च (for त्वत्कृतेनैव). Ś1 (first time, second time as in D4) B2 D3.7.12 मरुतः Dt D6.8 °वै; D4 G1.2 M1 °तु (for नाम्ना च). —^{f}) D4 मरुता (for मारुता). Ś1 (first time) B2 D3.7.12 इति नाम्ना (Ś1 स्थानाच्) च (B2 तु) विश्रुताः. —For 6, Ñ2 V B (except B2) D1.10.13 M4 subst., while B2 ins. after the repetition of 5^{ab}, D11 ins. l. 2 and 3 after 6^{cd} :

985* दिक्षु चैतासु सर्वासु विचरन्तु तवाज्ञया ।
दिव्यमूर्तिधरा भूत्वा मरुतोऽमृतभोजनाः ।
तवैवाज्ञाकराः शक्र कुरुष्वैतद्वचो मम ।

[(l. 1) V2.4 B1 चैवासु; D1 M4 सर्वासु (for चैतासु). D1 M4 चैवान्ये (for सर्वासु). D1 ममात्मजा; M4 महाबलाः (for तवाज्ञया). —(l. 2) D13 दिवि (for दिव्य-). B4 देवा (for भूत्वा). —(l. 3) B4 (marg.; also as above) सस्रवातस्करा; D1 ते चैवाज्ञाकराः. D1 [इ]ति (for [ए]तद्). D1 M4 प्रियं (for वचो). D11 कुरुष्व वचनं मम (for the post. half).]
—After 6, B2 ins. 983*, thereafter repeats 5^{ab}.

7 G3 M2 om. 7 (cf. v.l. 6). —^{a}) D11 तस्य (sic). V2 तु (for तद्). —T1 partially damaged for ^{b}. —^{b}) Ñ2 V B D1.10.13 M4 शक्रः शक्तिमतां वरः. —^{d}) D14 -निषूदितः. Ñ2 V B D1.10.11.13 M4 एवमस्त्विति राघव; Dt D6.8 इतीदं बलसूदनः. —After 7, Ñ2 V B D10.11.13 ins.; D1 M4 ins. l. 1 and 2 after 7, subst. l. 3 for 8^{ab} and then cont. l. 4 :

986* त्वत्कृतेनैव नाम्ना हि भविष्यन्ति तवात्मजाः ।
ख्याता मरुत इत्येते दिव्यरूपा ममाज्ञया ।
सर्वमेतद्यथात्थ त्वं करिष्येऽहमशेषतः ।
अमृतप्राशिनः पुत्रा इमे ते सहिता मया ।

[(l. 1) B2 मत्कृतेन; M4 तत्र तेन (for त्वत्कृतेन). V1 om. (submetric); V2 [इ]ति; V3 D1 M4 [ए]ते; V4 B1.2 ते (for हि). D1 चरिष्यन्ति (for भविष्यन्ति). D1 ममात्मजा. —V B1.2 om. l. 2. —(l. 2) D11 स्वागता (hypermetric) (for ख्याता) D1 M4 [ए]व (for [ए]ते). D1 तवात्मजाः (for ममाज्ञया). —D11 om. (hapl.) l. 3-4. —(l. 3) V4 यथावृत्त (for यथात्थ त्व). M4 असंशय (for अशेषतः). —(l. 4) V2 सर्वे ते; V4 इत्येते; D13 ते इमे (by transp.) (for इमे ते).]

8 G3 M2 om. 8 (cf. v.l. 6). —^{a}) D2 एव (for एतद्). —^{b}) V4 करिष्ये च (for भविष्यति). —For 8^{ab}, D1 M4 subst. l. 3 of 986*. —D2.3.5.7.12 om. 8^{cd}. —^{c}) G2 M1 विचरिष्यंतु; Cg as in text (for °ष्यन्ति). —^{d}) Dt D4.8 T1 M3 देवरूपास्; D6 दिव्यरूपास्; D9 बभूवुस्ते (for देवभूतास्). —For 8^{cd}, Ñ2 V B D1.10.11.13 M4 (except D1 M4 all read before 8^{ab}) subst :

987* विचरिष्यन्ति लोकांस्त्रीन्निर्भया विगतज्वराः ।
निर्वृत्ता भव भद्रं ते करिष्ये वचनं तव ।

[(l. 1) B1 अभया (for निर्भया). —(l. 2) V4 B1 D1 निवृत्ता (for निर्वृत्ता). M4 निर्वर्तय तनो मन्युं (for the prior half).]

9 Ś1 reads 9^{ab} in marg. —^{b}) D5.12 मातृ- (for माता-). Ś1 तपोवनं; Ñ2 V B D1.10.13 M4 परस्परं (for तपोवने). —^{d}) Cg.k नः (as in text). D11 निश्चितं; G1-3 विश्रुतं (for नः श्रुतम्).

10 D2.3.5.7.12 om. 10. Ś1 reads 10^{ab} in marg. —^{a}) T1 missing from शः on a damaged fol. V2 om. स (submetric). —^{b}) D11 महेंद्रः पाकशासनः. —^{c}) V1 दितिर्यत्र; D11 दितिपुत्र (sic) (for दितिं यत्र). D1 तपस्यंतीम् (for तपःसिद्धाम्). —^{d}) D1 एनां (for एवं). D9 परिचरद्धि (archaic) (for परिचचार). —After 10, D9 reads 12, while B3 ins. :

988* एतत्स्थानं महापुण्यं मुनीनां प्रीतिवर्धनम् ।;

whereas D1 reads 989* after 10.

11 Ś1 reads 11 in marg. —^{a}) Ñ2 V B (B2 marg. also as in D5) D1.9.10.13 M4 इक्ष्वाकोर्यत्र (V3 B1-3

G. I. 48. 14
B. I. 47. 12
L. I. 43. 14

तेन चासीदिह स्थाने विशालेति पुरी कृता ॥ १२
विशालस्य सुतो राम हेमचन्द्रो महाबलः ।
सुचन्द्र इति विख्यातो हेमचन्द्रादनन्तरः ॥ १३
सुचन्द्रतनयो राम धूम्राश्व इति विश्रुतः ।
धूम्राश्वतनयश्चापि सृञ्जयः समपद्यत ॥ १४
सृञ्जयस्य सुतः श्रीमान्सहदेवः प्रतापवान् ।
कुशाश्वः सहदेवस्य पुत्रः परमधार्मिकः ॥ १५
कुशाश्वस्य महातेजाः सोमदत्तः प्रतापवान् ।
सोमदत्तस्य पुत्रस्तु काकुत्स्थ इति विश्रुतः ॥ १६
तस्य पुत्रो महातेजाः संप्रत्येष पुरीमिमाम् ।
आवसत्यमरप्रख्यः सुमतिर्नाम दुर्जयः ॥ १७
इक्ष्वाकोस्तु प्रसादेन सर्वे वैशालिका नृपाः ।
दीर्घायुषो महात्मानो वीर्यवन्तः सुधार्मिकाः ॥ १८

D1.9.13 °रत्र; V4 °श्चैव) राजर्षेः; D2.3.5.7.11.12 विश्वगवायोस्तु (D2 °थ) काकुत्स्थ —^{c}) Ś1 V2 D1–3 5 6 12–14 S (except T1) अलंबुसायाम्. —^{d}) V1 B2 D1 विशालो नाम. Ś1 D5 12 नः श्रुतं; V1 धार्मिकः (for विश्रुतः).

12 T2 G4 om. (hapl.) 12–14^{b} V M4 om. 12. D9 reads 12 after 10. —^{ab}) T1 विशाला च; M3 विशाले तु; Ct as in text (for विशालेति). Ck.t कृता (as in text). Ś1 B D2.3 5 11–13 तेनेयं निर्मिता राम (D11 °जन्) वैशाली (D2 विशाला; D11 वैशाला) नगरी शुभा (Ś1 भुवि; D13 पुरा). —For 12, D1 subst and reads after 10 :

989* तेषां दितिसुतानां यो विश्वगवायुरभूत्ततः ।
तत्सुतेन विशालेन विशालेयं पुरी कृता ।

13 T2 G4 om. 13 (cf. v.l. 12). —^{a}) B1 विशालस्य च (hypermetric), D3.6 विशालास्य (for विशालस्य). B3 (m. also).4 D3 (also as in text) राजा; D11 रा* (for राम). —^{b}) T1 missing चंद्रो महा on a damaged fol. Ñ2 V1.3 4 B D10 13 M4 [ऽ]भवन्नृपः (for महाबलः) V2 महेंद्रोप्यभवन्नृपः. —^{c}) B3 इव (for इति) —^{d}) Ś1 Ñ2 V B D2.3.5 10–13 है (Ñ2 V3 D11.12 हे) मचंद्रि (D2 °द्रो; D3 °द्रा) महायशाः; D1 M4 हेमचंद्रः सुतोभवत्.

14 T2 G4 om. 14^{ab} (cf. v.l. 12). —^{a}) V3 सुचंद्रस्यात्मजो. D1 चासीद्; M4 [ऽ]प्यासीद् (for राम). —D13 om. (hapl. ? cf. v.l. Ñ2 for ^{c}) 14^{bc}. —^{b}) Ś1 D2 9 12 धूम्राक्ष; D5 धूम्राख्य; D10 धुम्राश्वर (hypermetric), D11 धूम्राक्ष (for धूम्राश्व). —D10 om. (hapl. cf. v.l. Ñ2 for 15^{b}) 14^{c}–15^{b}. —^{c}) Ś1 धूमाक्ष-; D2.9.11.12 धूम्राक्ष-; D5 धूम्राख्य- (for धूम्राश्व-). G4 -तन*. Ñ2 B3 -तनयो राम. —^{d}) B3 D2.5 संजयः. Ñ2 V B D1.13 M4 समजायत (for समपद्यत). Cg as in text (for ^{d}).

15 D10 om. 15^{ab} (cf. v.l. 14). —^{a}) B3 D2.5 संजयस्य. Ś1 G2 M1 राम; Ñ2 V2.4 B चासीत्; V1.3 M4 स्वासीत् (for श्रीमान्). —^{b}) Ñ2 V1 3 4 B D1.13 M4 स्वर्णष्ठी (Ñ2 B3 °ष्ठी) वीति विश्रुतः (V1 नः श्रुतं); V2 स्वर्तुष्ठाविरिति श्रुतः; D11 संदेव इति विश्रुतः; T2 सहदे * * * * वान् (fol. damaged). —D14 om. (hapl.) 15^{cd}. —^{c}) D2.3.5.7.9.12.13 कृशाश्वः; G2 M1 भृशाश्वः (for कुशाश्वः). —^{d}) T1 damaged for धार्मिकः. —For 15^{cd}, Ñ2 V B D1.10 M4 subst.

990* स्वर्णष्ठीविसुतश्चापि कृशाश्व इति विश्रुतः ।

[Ñ2 B3 स्वर्णग्रीवि°, V1 स्वर्णष्ठी*°; V2 स्वर्तुष्ठावि°; M4 सु*र्णष्ठीवितनय (for the prior half).]

16 ^{a}) Ñ2 V B D1–3 5 7.11.12 कृ°; T1 damaged, G2 M1 भृ°; M4 कुश्वा° (for कुशाश्वस्य). —D12 om. (hapl.) 16^{b}–17^{a}. —^{b}) D9 सोमदंतः. Ñ2 V1.2 B D1.10.13 M4 सोमदत्तसुतोभवत्; V3 4 सोमदत्तोभवत्सुतः. —^{cd}) Ñ2 V B D1.10.13 M4 काकुत्स्थ; D5 °श्च; M2 पुत्रोभूत् (for पुत्रस्तु). Ñ2 V B D1.10.13 M4 सुतोभूज् (for काकुत्स्थ). D3.7 11 काकुत्स्थ पुत्रस्तु (by transp). Ś1 Ñ2 V B D1–3 5.7.10.11 13 M4 जनमेजयः (for इति विश्रुतः).

17 D12 om. 17^{a} (cf. v.l. 16). D3 om. (hapl.) 17. —^{a}) Ñ2 D1 [ऽ]द्य काकुत्स्थ; V B1 3 4 D10 M4 [ऽ]थ काकुत्स्थ; B2 नरव्याघ्र; D6 महातेज; D13 च काकुत्स्थ (for महातेजाः). —^{b}) D11 संप्रत्येव; M3 संप्रतीह (for संप्रत्येष). Ñ2 V B D1 10 13 पात्येतां (V1 °नां; B1 यस्यैषां; B3 पाल्यतां, B4 पालितां; D1 पातीमां; D13 प्रासेतां) सांप्रतं पुरीं. —^{c}) D4 G1 आवसत् (G1 °न्); T2.3 अवसति, G3 अवसन् (for आवसति). Ś1 D2.5.7 9.11 12 अध्यास्ते नरशार्दूल; Ñ2 V B D1.10.13 धर्मात्मा नर (D1 नृप) शार्दूल; Dt D6.8 आ (Dt अ) वसत्परमप्रख्यः; M4 निवसत्यरिशार्दूल. —^{d}) Ś1 V1 D12 प्रमितिर्; Ñ2 V2–4 B D1.2.5.7.11 प्रमतिर्; D6 सुमितिर् (for सुमतिर्). D5 नर- (for नाम). Ñ2 V B D1.10.13 वीर्यवान्; D12 स दुर्जयः (hypermetric); D14 T1 G4 विश्रुतः (T1 °तं); T2 M4 नामतः (for दुर्जयः).

18 B2 (marg.) repeats 18^{a} as in Ś1. —^{a}) Ś1 D2.3.5.7.11.12 विश्वगवायोः; Ñ2 V1.3.4 B D1.10.13 इक्ष्वाकवः; V2 ऐक्ष्वाकवः (for इक्ष्वाकोस्तु). Ñ2 V B D1.10.13 सर्व एव (V2 °ते); M4 प्रभावेन (for प्रसादेन). —^{b}) Ñ2 V B D1.10.13 ख्याता (for सर्वे). Ñ2 V2–4 B2–4 D1.10.13 वैशालका (D1 °जा); Cg.k.t as in text (for वैशालिका). M1 नराः (for नृपाः). Ś1 D2.3.5.7.12 विशालाः सर्वपार्थिवाः. —^{c}) B4 महाबाहो (for महात्मानो). —^{d}) Ñ2 V B D1.10.13 M4 महाबलाः; T2 सु * * * (for सुधार्मिकाः).

इहाद्य रजनीं राम सुखं वत्स्यामहे वयम् ।
श्वः प्रभाते नरश्रेष्ठ जनकं द्रष्टुमर्हसि ॥ १९
सुमतिस्तु महातेजा विश्वामित्रमुपागतम् ।
श्रुत्वा नरवरश्रेष्ठः प्रत्युद्गच्छन्महायशाः ॥ २०
पूजां च परमां कृत्वा सोपाध्यायः सबान्धवः ।
प्राञ्जलिः कुशलं पृष्ट्वा विश्वामित्रमथाब्रवीत् ॥ २१
धन्योऽस्म्यनुगृहीतोऽस्मि यस्य मे विषयं मुने ।
संप्राप्तो दर्शनं चैव नास्ति धन्यतरो मम ॥ २२ G I. 48. 24; B. I. 47. 22; L I. 48. 24

इति श्रीरामायणे बालकाण्डे षट्चत्वारिंशः सर्गः ॥ ४६ ॥

---

19 [a]) Ñ2 इति (for इह). V4 वीर; Dt D6.8 एकां (for राम). —[b]) T2 सुखो (for सुखं). Dt D6.8 स्वप्स्यामहे; Cg as in text (for वत्स्यामहे). G2 M1 निशां (for वयम्). Ś1 D2.3.5.7.11.12 वत्स्यामः स(Ś1 D11.12 सु)सुखं(Ś1 °खा) वयं. —[c]) V3 B4 D1 सुप्रभाते. Ñ2 V B D1.10.13 M4 तु(V4 च) जनकं (for नरश्रेष्ठ). —[d]) Ñ2 V B D1.10 M4 ध्रुवं(M4 वयं) द्रक्ष्याम (V4 B4 D10 °मि) राघव; D13 द्रक्ष्याम ध्रुवमेव हि.

20 [a]) Cg सुमतिस् (as in text). Ś1 D2.3.5.7.12 अथासौ प्रम(Ś1 °मि)ती राजा, Ñ2 V B D1.10.11.13 प्रम(D11 °मि) तिस्तं(V2.4 B2 °स्तु) ततः(D1 मुनिं) श्रुत्वा. —[b]) B1 T3 (before corr.) उपागमत्. —[cd]) Ś1 D3 5.7.12 पुरात्प्रत्युद्ययौ तदा; D2 स्वपुरात्प्रत्ययौ तदा (for [d]). Ñ2 V B D1.10.11.13 M4 प्रत्युद्गम्य महात्मानं पूजयामास पार्थिव (D1 M4 वीर्यवान्).

21 [a]) D9 गत्वा (for कृत्वा). Ñ2 V B D1.10.11.13 M4 पाद्य(D11 पद्म)र्घ्यासनदानेन. —[b]) Ñ2 V1.2 B D10 13 सोपाध्यायगणस्तदा(Ñ2 B3.4 D10 °था). —[c]) Ñ2 V1.2 B1–3 D10.13 M4 दैवं; V3.4 D1 चैव; B4 दैवं; D2 3 दृष्ट्वा; D14 M2 स्पृष्ट्वा (for पृष्ट्वा). —[d]) T1 damaged up to म. Ñ2 V B D1.10.13 M4 पृष्ट्वेदं वाक्यमब्रवीत्.

22 [a]) Ñ2 V1 3.4 B D10.13 पूतो; V2 D1 प्रीतो; Cg as in text (for धन्यो). Ñ2 V B1.3 4 D10 [अ]नुगृहीतश्च. —[b]) B1 पश्य (for यस्य). D1 विषये; D11 [ऽ]द्य प्रियो(for विषयं). —[d]) V2 D12 °तमो; D1 धर्मे°; Ck as in text (for धन्यतरो). Ś1 D1 4 5.12 T1 G2 4 M मया (for मम). —After 22, Ś1 Ñ2 V4 B2–4 D1–3 5 7 10–13 ins.:

991* अद्य मे सफलं जन्म संवृत्तश्च मनोरथः ।
यस्त्वां कुशलिनं ब्रह्मन्पश्यामि समुपागतम् ।

[(l. 1) D11 सभवश्; D13 संपूर्णश् (for संवृत्तश्). —(l. 2) Ś1 D2 3 7 11 यद् (for यस्).]

Colophon. D2.3.5.7.11.12 om. (cont. the sarga). —*Kāṇḍa name*: Ś1 om. Ñ2 V2.3 B D10 आदि°; D1 अयोध्या°. —After Kāṇḍa name, D1 ins बालचरिते. —*Sarga name*: Ñ2 V B D10 प्रमतिसमागम; D1 lacuna. —*Sarga no.* (figures, words or both): V1 4 B1 4 om. Ś1 Dt D4.6.14 S 47; Ñ2 B2.3 D10.13 48; D9 50. D13 इत्यार्षे—यणे—कांडे—समागमो—. —After colophon, T2 G1.2.4 M2 conclude with श्रीरामाय नमः; G3 श्रीमते रामानुजाय नमः.

४७

G. I. 49 1 B. I. 48 1 L. I. 44 1 पृष्ट्वा तु कुशलं तत्र परस्परसमागमे ।
कथान्ते सुमतिर्वाक्यं व्याजहार महामुनिम् ॥ १
इमौ कुमारौ भद्रं ते देवतुल्यपराक्रमौ ।
गजसिंहगती वीरौ शार्दूलवृषभोपमौ ॥ २
पद्मपत्रविशालाक्षौ खड्गतूणीधनुर्धरौ ।
अश्विनाविव रूपेण समुपस्थितयौवनौ ॥ ३
यदृच्छयैव गां प्राप्तौ देवलोकादिवामरौ ।
कथं पद्भ्यामिह प्राप्तौ किमर्थं कस्य वा मुने ॥ ४
भूषयन्ताविमं देशं चन्द्रसूर्याविवाम्बरम् ।
परस्परस्य सदृशौ प्रमाणेङ्गितचेष्टितैः ॥ ५
किमर्थं च नरश्रेष्ठौ संप्राप्तौ दुर्गमे पथि ।
वरायुधधरौ वीरौ श्रोतुमिच्छामि तत्त्वतः ॥ ६
तस्य तद्वचनं श्रुत्वा यथावृत्तं न्यवेदयत् ।
सिद्धाश्रमनिवासं च राक्षसानां वधं तथा ॥ ७

47

☞ Ñ1 missing Sarga 47 (cf. v l. I. 33. 8). D2.3 5 7.11 12 continue the previous sarga.

1 ^{a}) D1 12 दृष्ट्वा (for पृष्ट्वा) B1 च (for तु). Ñ2 B D10 प्रश्नं; D1 पृष्टं; D7 चैव (for तत्र) V D13 कुशलप्रश्नं. —^{b}) Ñ2 V B D1.10 13 M4 परस्परमशेषतः; Cm as in text. —Ñ2 reads 1^{cd} in marg. —^{c}) Ś1 D1.11 प्रमितिर् (D1 °स्); Ñ2 V B D2.3.5.7.10.12 (all except D2, here and below) प्रमतिस् (D2.3 5 7.12 °र्); M4 नृपतिस्; Cm.t as in text (for सुमतिर्). Ñ2 V B D1.10 M4 तत्र (for वाक्यं). —^{d}) D2 महामुनिः; D3 ** मुनिं. Ñ2 V B D1.10.13 M4 विश्वामित्रमभाषत (D1 °पृच्छत); Cm as in text.

2 ^{a}) T1 damaged partially for ^{a}. Ñ2 V B D1 10 M4 भगवन्; D13 भवतः (for भद्रं ते). —^{b}) Ñ2 V B D1 10 13 M4 कुतः कस्य च (D1 °श्चन [sic]) शंस मे (M4 सत्तम). —After 2^{ab}, Ñ2 V B D1(om. 2^{c}–3).10.11.13 M4 (owing to om. from 2^{c}–5) read 992*. —M4 om. 2^{c}–5. —^{c}) Ñ2 V B D10.13 सिंहर्षभ-; Cm.g.k.t as in text (for गजसिंह-). T3 -गातिर् (sic). V2 वीर-. B2 (marg. also) गजसिंहर्षभगती. —^{d}) Ś1 Ñ2 V B (B2 marg. also -समविक्रमौ) D2.3.5 7.9–13 -वृषभाविव.

3 D1 M4 om. 3 (cf. v l. 2). —^{a}) Ñ2 D2 G1 -पलाशाक्षौ; Cm g.t -विशालाक्षौ (as in text) —^{b}) D8 G2 Cg -तूणधनुर्धरौ (G2 °रः [sic.]). Ś1 Ñ2 V B D2 3 5.7.9–13 वरायुध(B2.3 °रांबर)धरावुभौ; Cg as in text. —^{d}) V3 -पौरुषौ; G2 -यौवनः (sic); Cm g k t as in text (for -यौवनौ).

4 M4 om. 4 (cf. v.l. 2). —^{a}) Ś1 Ñ2 V B D1–3 5.7.9–13 क्षितिं; Dt D6 8 M3 (after corr. *inf. lin. sec. m* as in text) [इ]व°; D4.14 T3 [ए]व सं-; Cv.g. as in text (for [ए]व गां). —^{b}) M3 देवलोकम्. V4 D13 इह (for इव). Ñ2 V1–3 B2–4 D2.10.11.13 [आ]गतौ; Cm.g.t as in text (for [अ]मरौ). —D1 om. 4^{cd}. —^{d}) T3 कथ्यतां; Cg t as in text (for कस्य वा) D13 सुतौ; T1 मु* (for मुने).

5 M4 om. 5 (cf. v l 2). —^{a}) T1 damaged for भूषय. Ñ2 B3 D10 इमौ; D2 इदं (sic) (for इमं). B4 वेशं (for देशं). —^{b}) Ś1 Ñ2 B3 D5 10 12 सूर्यचंद्राव् (by transp.). —D1 om. 5^{cd}. —^{c}) Ś1 Dt D2.3.5 9.11.12 T1 परस्परेण; Cm °स्य (as in text). —^{d}) Ś1 Ñ2 V1–3 B1.2 D3.7.11 12 -स्थिति- (for -[इ]ङ्गित-) D4 -चेष्टितौ. V4 B3.4 D2 5.9.13 प्रमाणस्थितिचेष्टितौ (D9 [after corr.] °तैः); Cm.g.t as in text.

6 D2.3.5 7 9.12 om , Ś1 reads 6^{ab} in marg. —^{a}) Ś1 °श्रेष्ठ; D14 T G1.3.4 मुनिश्रेष्ठ (for नरश्रेष्ठौ). —For 6^{ab}, Ñ2 V B D1 10.11.13 M4 subst. and read after 2^{ab}.

992* किमर्थं च त्वया सार्धं रमेते देवरूपिणौ ।

[V2 B1 4 भ्रमेते, V4 भ्रमतो, D1 M4 चरतौ (for रमेते).]

—D1 M4 om. 6^{cd}. —^{c}) Ñ2 B2 (before corr ; marg. as in text).3 D10 -[अं]बर- (for -[आ]युध-). V2 परस्परं वरौ वीरौ.

7 ^{a}) Ñ2 V B D1.10.13 M4 [ए]तद् (for तद्). —^{b}) B4 °वृत्तिं; D9 °वत्तं; D12 °*त्तं; G4 यथातत्त्वं (for °वृत्तं). D5 निवेदयन्. D11 विश्वामित्रो महामुनिः; Cm.k t as in text. —After 7^{ab}, D11 ins.:

993* निवेदयच्च रामस्य कर्म चाद्भुतकर्मणः ।;

while, G2 M1 ins.

994* अयोध्याधिपतेः पुत्रौ राज्ञो दशरथस्य ह ।
मम यज्ञसमाप्त्यर्थमागतौ रामलक्ष्मणौ ।

—Dt D6.8 om 7^{cd}. —^{c}) Ś1 Ñ2 V B1 3 D1 3.5.7.9–13 -कथां चैव (for -निवासं च). —^{d}) Ñ2 V B °च सः; D1 च तं वधं; D4 T3 G1–3 M1–3 Cm च तद्वधं; T1 °यथा (for वधं तथा). Ś1 D5.11.12 रक्षसां वधमेव च; D2 3.7.9 रक्षसां च (D3.7 हि) वधं हि सः (D9 तं).

विश्वामित्रवचः श्रुत्वा राजा परमहर्षितः ।
अतिथी परमौ प्राप्तौ पुत्रौ दशरथस्य तौ ।
पूजयामास विधिवत्सत्कारार्हौ महाबलौ ॥ ८

ततः परमसत्कारं सुमतेः प्राप्य राघवौ ।
उष्य तत्र निशामेकां जग्मतुर्मिथिलां ततः ॥ ९

तां दृष्ट्वा मुनयः सर्वे जनकस्य पुरीं शुभाम् ।
साधु साध्विति शंसन्तो मिथिलां समपूजयन् ॥ १०

मिथिलोपवने तत्र आश्रमं दृश्य राघवः ।
पुराणं निर्जनं रम्यं पप्रच्छ मुनिपुंगवम् ॥ ११

श्रीमदाश्रमसंकाशं किं न्विदं मुनिवर्जितम् ।
श्रोतुमिच्छामि भगवन्कस्यायं पूर्व आश्रमः ॥ १२

तच्छ्रुत्वा राघवेणोक्तं वाक्यं वाक्यविशारदः ।
प्रत्युवाच महातेजा विश्वामित्रो महामुनिः ॥ १३

हन्त ते कथयिष्यामि शृणु तत्त्वेन राघव ।
यस्यैतदाश्रमपदं शप्तं कोपान्महात्मना ॥ १४

G I 49. 14
B I. 48. 14
L I. 44. 13

8 T1 partially damaged for ^{a} —^{b}) Dt D6.8 -विस्मितः (for -हर्षितः). Ś1 D2.3.5.7.9.11.12 विस्मितः स (D5 °तश्च) महायशाः (D11 °मुनि·), Ñ2 V B D1(m. also as in Ś1).10.13 M4 प्र(D13 M4 सु)मतिर्भृश(M4 °ईढ)विस्मितः (V1 °स्मय:; V3 °स्मितं) —^{c}) D1 अतिथीन्; D9 T2 अनिथि: (both sic) Ñ2 V1–3 B D1.10.13 M4 पूजयामास; Dt D8 Ct परमं°; T3 G4 M2 परम° (for परमौ प्राप्तौ). Ś1 V4 D2.3.5.7.12 बभूव दृष्ट्वा सदृशौ(V4 संहृष्टः), D11 बभूव सदृशावेतौ. —^{d}) Ś1 वै; Ñ2 B3 D10 तु; Ct as in text (for तौ) —Ñ2 V B D1.10.13 M4 om. 8^{ef}. —For 8^{ef}, Ś1 D2.3.5.7.11.12 subst.:

995* अथ तौ पूजयामास नृपतिः स यथाविधिः ।

[D11 अतिथी पूजयामास (for the prior half [$=8^{c}$ in Ñ2]).]

—After 8, D4 ins श्रीरामाय नमः.

9 ^{a}) B4 प्रथम- (for परम-). D13 -संकाशं (sic) (for -सत्कारं). —^{c}) Ś1 D3 M4 व्युष्य; D2 व्यूपुस् (sic), D7 न्युष्य; Cg.k as in text (for उष्य). Ñ2 V B D10.13 उषित्वा च(V1 तु) निशां तत्र; D1.11 उषित्वा रजनी(D11 तु निशा)मेकां; G1–3 M1 ऊषतुस्तां°. —^{d}) M2 मिथुलां. Ś1 D2.3.5.7.12 तदा, Ñ2 V B D1.10 M4 प्रति; D13 पुरीं; Cg as in text (for ततः).

10 ^{a}) Ś1 D5.11.12 दृष्ट्वा तु; D13 ते°; Cg तान्° (for तां दृष्ट्वा). Ñ2 V B D1.10.13 M4 दूरतः (for मुनयः). —^{b}) Ś1 D3.5.7.11.12 शुभां पुरीं (by transp.). —^{cd}) T1 damaged for ति शंसंतो मि. Ś1 D5 संदृष्ट्वा; D2.3.7.11.12 सं(D2 तं) हृष्टा (for शंसन्तो). D2.3.7 प्रत्य(D3 °:-)पूजयन्. Ñ2 V B D1.10.13 M4 मु(B4 अ)नयो हृष्टमनसः शशंसुः साधु साध्विति ।

11 ^{a}) Ś1 Ñ2 V B D2.3.5.7.10–13 तस्मिन् (for तत्र). —Note hiatus between ^{a} and ^{b}. —^{b}) Ś1 Ñ2 V B3.4 D2.3.5.7.10–13 प्रेक्ष्य; B1 वीक्ष्य; B2 प्राप्य; Cm.g.k.t as in text (for दृश्य). D1 दृष्ट्वा रम्याश्रमं पुनः; M4 दृष्ट्वा रामस्तदाश्रमं. —^{c}) D5 निर्जितं (for निर्जनं). Ś1 D2.3.5.7.9.11.12 चैव; G1.3 रामः (for रम्यं). —^{d}) Ś1 D2.3.5.7.9.11.12 पप्रच्छाथ महामुनिं.

12 ^{a}) Dt D6.8 इदम्; Cm.g as in text (for श्रीमद्). —^{b}) D9 M3.4 इदं; G2 M1 न्विदं; Cm.g.t as in text; Ck न्विमं (for न्विदं) G1 -वर्जनं (sic) (for -वर्जितम्). —For 11^{c}–12^{b}, Ñ2 V B D1.10.13 M4 subst., Ś1 D2.3.5.7.11.12 subst. l. 2 only for 12^{ab}

996* पप्रच्छ मुनिशार्दूलं किमिदं निर्जनं वनम् ।
श्रीमानविरलच्छायो मुनिसंघविवर्जितः ।

[V1 damaged from निर्जन up to l. 2 —(l. 1) D1 M4 किमिदं मुनिवर्जित (for the post. half). —D1 M4 om. l. 2. —(l. 2) V3 श्रीमाश्च. V2 B4 -मिह- (for -संघ-).]

—^{c}) D1 M4 वनं मनोज्ञं (for श्रोतुमिच्छामि) —^{d}) Cg.t कस्यायं (as in text). Ś1 Ñ2 V B D1–3.5.7.10–13 M4 [आ] सीदयम्; G2 [अ]यं पूज(ज्य) (for [अ]यं पूर्व). Ck. cites ^{d} as in text.

13 ^{b}) D3 *·°, G1 वाक्यविदां वरः (for °विशारदः). —^{c}) T1 damaged up to हा. —For 13, Ñ2 V B D1.10.13 M4 subst., D11 ins. l. 4 only after 13

997* इति तस्य वचः श्रुत्वा विश्वामित्रोऽभ्यभाषत ।
कथाज्ञो मुनिशार्दूलः प्रहसन्वाक्यमुत्तमम् ।
विनयावनतं वीरं धर्मज्ञं सत्यवादिनम् ।
रामं कमलपत्राक्षमाभाष्य मधुरं वचः ।

[(l. 1) D1 M4 राम- (for तस्य). V1 damaged from the post. half of l. 1 up to वाक्य in l. 2. —V4 B1 D1 M4 om. l. 2–3. —(l. 2) V2 B2 कथाने. V2 B3.4 D13 अब्रवीत् (for उत्तमम्). —(l. 3) V1 B3.4 D10.13 धीर (for वीर). —(l. 4) V4 -पक्षात्रम् (metathesis). V1 damaged from the post. half up to 14^{a}. M4 वाक्यं वाक्यविशारदः (for the post. half, cf. 13^{b}).]

14 —^{a}) V1 damaged (cf. v.l. 997*). Ñ2 B3 D10.13 अहं; Cm.g.k.t as in text (for हन्त). Ś1 D2.5 वर्णयिष्यामि. —^{b}) Ñ2 V B D1.10.13 M4 शृणु यस्यायमाश्रमः(V1 damaged up to मा). —^{c}) M2 [इ]दम् (for [ए]तद्). Ś1 D1–3.5.7.11.12 यथायमाश्रमः(D1 illeg. for यमाश्रमः ink-spread) पूर्वं(D1 पदं); Ñ2 V B D10.13 M4 यथा शून्यो भवच्चायं(D13 यथा चायं; M4 °दयं); T3 यस्येदमा-

G. I 49 15
B. I 48 15
L I. 44 11

गौतमस्य नरश्रेष्ठ पूर्वमासीन्महात्मनः ।
आश्रमो दिव्यसंकाशः सुरैरपि सुपूजितः ॥ १५
स चेह तप आतिष्ठदहल्यासहितः पुरा ।
वर्षपूगान्यनेकानि राजपुत्र महायशः ॥ १६
तस्यान्तरं विदित्वा तु सहस्राक्षः शचीपतिः ।
मुनिवेषधरोऽहल्यामिदं वचनमब्रवीत् ॥ १७
ऋतुकालं प्रतीक्षन्ते नार्थिनः सुसमाहिते ।
संगमं त्वहमिच्छामि त्वया सह सुमध्यमे ॥ १८
मुनिवेषं सहस्राक्षं विज्ञाय रघुनन्दन
मतिं चकार दुर्मेधा देवराजकुतूहलात् ॥ १९

श्रम ब्रह्मन्. —^{d}) Ś1 Ñ2 V B D2 3 5 7 10–12 M4 शठः. D14 T1.2 क्रोधान् (for कोपान्). Ś1 V4 B4 Dt D1 6 8.9 11.12 Ct महात्मनः; M2 महामुने: Cg k as in text (for ^{d}).

15 B4 om (hapl) 15^{ab}. V1 damaged from त up to तैः in 998*. —^{a}) B1 3 गोतमस्य. Ñ2 V2–4 B1–3 D10 13 [आ]श्रमः पुण्यो; M4 [आ]श्रमं पूर्वम् (for नरश्रेष्ठ). D1 गौतमाश्रमपुण्योयं —^{b}) Ñ2 V2–4 B1–3 D10 13 ह्ययम्; M4 अयम् (for पूर्वम्) Ś1 D2 3 5.7 11 12 महामुनेः (Ś1 D3 11 °ने) (for महात्मनः) —^{c}) Cg k.t दिव्यसंकाशः (as in text) Ś1 D2.3.5 7 11 12 आश्रमोयं महापुण्यः. —For 15^{cd}, Ñ2 V B D1 10.13 M4 subst., while D11 ins. after 15

998* नित्यपुष्पफलोपेतैः पादपैरुपशोभितः ।

[V1 missing the prior half. (cf. v.l. 15) V2 -फलोपेत°. D1 illeg. after फलो.]

16 ^{a}) Dt D6 8 चात्र (for चेह). V1 आतिष्ठम्; D5 आतिष्ठ (both sic) D2 सत्ययुक्तः स आतिष्ठद्. —Ś1 reads from सहितः in 16^{b} up to 17^{b} in marg. —V1 damaged from पुरा in ^{b} up to 17^{a}. —^{b}) D2.3 7.10 (here and below) अहिल्या-. Ñ2 V2–4 B D2.3.5.7.10–13 मुनिः; T3 तदा (for पुरा). —^{cd}) Cm.g k वर्षपूगान्; Ct °नि (as in text). वेङ्कटेश्वर press ed. अनेकांश्च (for [अ]नेकानि). T1 missing from पु up to य in महायशः. Ś1 D6.9.14 M2.3 (*sup. lin. sec. m.*, before corr. as in text) महायशाः. Ñ2 V2-4 B D2.3.5 7 10–13 संवत्सरसहस्राणि बहूनि रघुनंदन. —For 16, D1 M4 subst.

999* अतप्यत ततः पूर्वं वने कृत्वाश्रमं मुनिः ।
बहूनि किल वर्षाणि सह पत्न्यानुकूलया ।

[l. 1) M4 तपः (for तत.). M4 सोस्मिन्नाश्रमे मुनि° (submetric) (for the post. half). —(l. 2) D1 illeg. from -कूलया up to श्रे in l. 1 of 1000*].

D1 M4 cont., V2 B2.3 D13 ins. after 16 :

1000* अहल्यया रघुश्रेष्ठ तरुणादित्यरूपया ।
ततस्तां सुन्दरीं दृष्ट्वा काम्यरूपां पुरंदरः ।

[V2 om. l. 1. D1 illeg. up to श्रे (cf. v l. 999*). —(l. 1) M4 तरुण्या दिव्यरूपया (for the post. half). —(l. 2) V2 तपस्यभिरतां, B3 D13 तदस्याश्रमे; D1 M4 तामथो (D1 °स्य [sic]) चकमे (for ततस्तां सुन्दरीं) D13 कृत्वा (for दृष्ट्वा). B3 D13 रम्य(B3 °म्य)रूप, D1 M4 काम° (for काम्यरूपां). V2 दिव्यरूपां सुरेश्वरः (for the post. half.).]

—After 16, Ś1 (marg) Dt G1–3 M1.3 (*inf lin. sec. m.*) ins..

1001* कदाचिद्दिवसे राम ततो दूर(Ś1 °रं)गते मुनौ ।

17 Ś1 B3 read 17^{ab} in marg , V1 damaged for ^{a} (for Ś1 V1 cf v l. 16) —^{ab}) Ñ2 ह; V2–4 B D4.9.10.12 13 T3 M3 [अ]थ; Dt D6.8 च; D2 7 स; D3 om (submetric) (for तु) D2 3 5 7 12 पुरंदरः (for शचीपतिः). Ñ2 V2–4 B D10 13 कामार्तस्त्रिदशे(V2 B1 D10 13 °दिवे) श्वरः; D11 कामार्तः स पुरंदरः (for ^{b}). D1 M4 अथ तामं(D1 तस्य, then illeg. up to द)तरं लब्ध्वा कामार्तस्त्रिदशेश्वरः. —^{c}) Ś1 Ñ2 V B Dt D1–3 5.6.8 10–13 भूत्वा; D7 गत्वा (for ऽहल्याम्) —^{d}) Ś1 Ñ2 V B Dt D2 3 5–8 10–13 सो(Dt D6 8 13 अ[with hiatus])हल्यामिदमब्रवीत् (V1 damaged from द up to the prior half of l 2 of 1002*), D1 (with hiatus) अहिल्यामभ्यभाषत.

18 V1 damaged (cf. v.l. 17). Ś1 om. (hapl. ?) 18–19^{b}. —^{a}) G2 M1 समीक्षंते; Ck प्रती°(as in text).

19 Ś1 om. 19^{ab} (cf v.l. 18). —For 18–19^{b}, Ñ2 V (V1 damaged [cf. v.l. 17]) B D1–3 5.7.9–13 M4 subst. :

1002* ऋतुकालः प्रतीक्ष्योऽपि न प्रतीक्षे सुमध्यमे ।
संगमं शीघ्रमिच्छामि पृथुश्रोणि सह त्वया ।
मुनिवेषधरं शक्रं सा ज्ञात्वापि परंतप ।

[l. 1) D1 M4 त(D1 *)वाद्यायम्, D9 °मे (for प्रतीक्ष्योऽपि). D2.3.7.11.13 ऋतुकालप्रतीक्षोपि (for the prior half.). Ñ2 B2 D10 प्रतीक्ष्य°; V4 प्रतिक्षा (sic) (for प्रतीक्षे). D1 M4 अर्थी (D1 illeg after र्थी up to the end of the line) चाहं शुचिस्मिते (for the post. half) —(l. 2) D2.3 5.7.9.10.12 त्वया सह (by transp.). D1 M4 इच्छामि संगमं त्वद्य(D1 चैव) त्वयाद्य (D1 °हं) गजगामिनि. —(l. 3) D2 3 5.7.9.11.12 ज्ञात्वा (for शक्रं). V1 damaged from परंतप up to अब्रवीत् in 20^{a}. D10 पर** (for परंतप). D2 3 5 7 9 11.12 सहस्राक्षं तथापि सा (for the post. half). D1 (marg. also) ज्ञात्वापि चकमे सा तं देवराजेति कौतुकात.]

—V1 missing ^{cd}. D1 illeg. for ^{c}. —^{c}) B1 G1–3 M1.2 रतिं; Ck.t as in text (for मतिं). —T1 damaged from च up to दे in ^{d}. B1 रतिं च कारयामास. —^{d}) Ś1 V4 D2–4 T3 देवराजः (V4 D2.4 °जं); D1 M4 समागम-; Ck.t as in text (for देवराज-).

अथाब्रवीत्सुरश्रेष्ठं कृतार्थेनान्तरात्मना ।
कृतार्थोऽस्मि सुरश्रेष्ठ गच्छ शीघ्रमितः प्रभो ।
आत्मानं मां च देवेश सर्वदा रक्ष मानद ॥ २०
इन्द्रस्तु प्रहसन्वाक्यमहल्यामिदमब्रवीत् ।
सुश्रोणि परितुष्टोऽस्मि गमिष्यामि यथागतम् ॥ २१
एवं संगम्य तु तया निश्चक्रामोटजात्ततः ।
स संभ्रमात्त्वरन्राम शङ्कितो गौतमं प्रति ॥ २२
गौतमं स ददर्शाथ प्रविशन्तं महामुनिम् ।
देवदानवदुर्धर्षं तपोबलसमन्वितम् ।
तीर्थोदकपरिक्लिन्नं दीप्यमानमिवानलम् ।
गृहीतसमिधं तत्र सकुशं मुनिपुंगवम् ॥ २३
दृष्ट्वा सुरपतिस्त्रस्तो विषण्णवदनोऽभवत् ॥ २४
अथ दृष्ट्वा सहस्राक्षं मुनिवेषधरं मुनिः ।
दुर्वृत्तं वृत्तसंपन्नो रोषाद्वचनमब्रवीत् ॥ २५
मम रूपं समास्थाय कृतवानसि दुर्मते ।
अकर्तव्यमिदं यस्माद्विफलस्त्वं भविष्यसि ॥ २६ G 1 49 27 B 1 48 27 L 1 44 20

20 [a]) Ś1 Ñ2 V2–4 B D1–3.5.7.10–13 M4 अत्र(D3 °) दीत्र(D1 °त्वा), V1 damaged (for अथाब्रवीत्) Ś1 नरश्रेष्ठं; M3(after corr. as in text) °ज्येष्ठं (for सुरश्रेष्ठं). —Ś1 D5.11.12 om. 20[bc]. —[b]) Ñ2 V B D2.3.7.10 M4 कृतार्थं(D2.3.7 °र्था) सा वचस्(V4 °ब्रवीत्)तदा(D3 °था); D1 कृतवासं वचस्तदा; Cg as in text (for [b]). —V1 damaged from 20[c] up to हल्या in 21[b]. —[c]) V1.4 Dt D2.4.6.8.13.14(after corr.) T2.3 G4 M1–3 Ct कृतार्थास्मि (T2 °हि) D1 illeg. after र्थो up to च्छ in [d]. G4 नरश्रेष्ठ. G1 कृतार्थेस्सुरश्रेष्ठ (sic) —[d]) B3 शीघ्रं गच्छ (by transp.). D14 illeg. from शी up to भो. Ś1 D2.3.5.7.12 अरिंदम; Ñ2 V2–4 B D1.10.11.13 अ(B3 न)लक्षितः (for इतः प्रभो). —Ñ2 V2–4 B1.3.4 D1.10.13 M4 om. 20[ef]. —[e]) D3 देवदेवेश (ditto) —[f]) Ś1 Dt D2–4.6–9.11.14 T1.2 G1.3(before corr. as in text).4 M2.3 सर्वथा. Dt D6.8 गौतमात्; D2 मादन (metathesis) (for मानद).

21 V1 missing up to हल्या. (cf. v.l. 20). —[ab]) Ñ2 V2–4 B D1.10.13 तामिंद्र°; M2 इंद्रश्च. Ś1 D2.3.5.7.11.12 सहस्राक्षस्तथेत्युक्त्वा त्वह(D2.3.5.7 अहि [with hiatus]; D11 सोह)ल्यां देवरूपिणीं —[c]) Ś1 D2.3.5.7.11.12 उवाच (for सुश्रोणि). —D1 illeg. from परि up to मि in [d]. D3 illeg. for परितुष्टो. D12 [ऽ]पि (for ऽस्मि). D14 T1.2 G2.4 M1.2 परितुष्टोस्मि सुश्रोणि (by transp.). —[d]) T1 damaged from गतं up to ग in 22[a]. Ñ2 V B D1.10.13 M4 क्षमस्व मे (V1 damaged from स्व up to 22[b]) (for यथागतम्).

22 V1 missing [ab], T1 missing up to ग in [a] (cf. v.l. 21). —[a]) T3 G4 च (for तु). Dt D6.8 M3 तदा (for तया). Ś1 Ñ2 V B D1–3.5.7.10–13 M4 एवमुक्त्वा ततोहल्यां. —B2 reads 22[bc] in marg. sec. m. —[b]) D9 भयात् (for [उ]टजात्). Ś1 D5.11.12 G2 तदा; B2 मुने: (for ततः). Ñ2 V3 B1.3.4 D1.10.13 M4 निश्क्रामदुटजान्मुनेः (B1 °त्तदा; M4 °न्मुनीन्), V2.4 निष्क्रांत उटजान्मुनेः. —V4 D1 M4 om. 22[cd]. —[c]) D2.5.11.12 G2 M1 ससंभ्रमं(G2 M1 °मस्); Cg.k.t स संभ्रमात् (as in text). Ś1 D5.12 चरन्; D4 पतद् (for त्वरन्). Ñ2 V1–3 B D3.7.9.10.13 संभ्रमात्त्वरि(Ñ2 °हुवि [sic])तो राम. —[d]) B1.4 गोतमं. D3 om. (hapl.) (for गौतमं प्रति)

23 [a]) Ś1 D2.5.11.12 तु, D6.9.14 T सं- (for स). —[b]) Ś1 D2.3.5.7.11.12 शचीपतिः (for महामुनिम्). —[e]) G1.3 -क्लिष्टं, Cg as in text (for -क्लिन्नं). —) D3 -समिवि(sic). Ś1 D2.3.5.7.12 विप्रं (for तत्र). —) T1 damaged from कु up to पुं. D9 संकुलं (for सकुशं). Ś1 D3.5.7.11.12 पुरुषर्षभ; D2 च सुरर्षभ (for मुनिपुंगवम्)

24 [b]) Cg विवर्णवदनः Ś1 D3.5.7.11.12 विषादभया-न्वितः; D2 विषादभयमोहितः. —For 23–24, Ñ2 V B D1.10.13 M4 subst. .

1003* ददर्श सहसायान्तं गौतमं दीप्ततेजसम् ।
देवैरपि सुदुर्धर्षं तपोवीर्यबलाश्रयात् ।
पुण्यतीर्थोदकक्लिन्नमाज्यक्लिन्नमिवानलम् ।
समित्कलापं सकुशमादायायान्तमाश्रमम् ।
दृष्ट्वैव च तदा शक्रो विषादमगमत्परम् । [5]

[(l. 1) V1 B2.4 प्रविशन्तं ददर्शाथ, V3 स ददर्श समायांत (for the prior half). —V1 damaged from त in गौतम up to बला in l. 2 —D1 illeg. after गौतम स up to र in l. 2 and gloss इन्द्रो गौतमं ददर्श (for the post. half). —(l. 2) Ñ2 B2 D10 M4 दुराधर्षं. D1 -वीर्य (for -वीर्य-). —(l. 3) V4 अन्ये (sic) (for आज्य-). D1 दीप्यमानमिवानलं (for the post. half [= 23[f]]). —B1 om. l. 4. —(l. 4) D1 illeg. for the prior half after first स. V2 समित्पलाश (for °त्कलापं). V1 om. (hapl.) या in [आ]यान्तम्. Ñ2 V2 B4 D1 आदायान(B4 °त; D1 छायान [submetric]) स्व(Ñ2 त) माश्रम; M4 सगृह्यायानमाश्रम (for the post. half). —(l. 5) D1 M4 न दृष्ट्वैव (for दृष्ट्वैव च). V4 B2 तत (for तदा).]

25 [a]) D3 अतः (for अथ). Ñ2 V B D1.10.13 M4 सोपि दृष्ट्वैव देवेंद्रं(V4 °वेशं). —[b]) D1 illeg., M4 मुनिं (for मुनिः). —[c]) V4 D1.3 दुर्वृत्त-; M3 (after corr. sec. m. as in text) सुवृत्तं (for दुर्वृत्तं). D1 M4 -संपन्नं (for -संपन्नो). —[d]) D1 M4 क्रुद्धो (for रोषाद्).

26 [a]) D13 मम रूपसमं रूपं. —[c]) D1 illeg. up to मि. D14 T1.2 G2 M1.3 तस्माद्; G4 कस्माद्; Ck as in text

G. 1. 49. 27 B. 1. 48. 28 L. 1. 44. 26 गौतमेनैवमुक्तस्य सरोषेण महात्मना ।
पेततुर्वृषणौ भूमौ सहस्राक्षस्य तत्क्षणात् ॥ २७
तथा शप्त्वा स वै शक्रं भार्यामपि च शप्तवान् ।
इह वर्षसहस्राणि बहूनि त्वं निवत्स्यसि ॥ २८
वायुभक्षा निराहारा तप्यन्ती भस्मशायिनी ।
अदृश्या सर्वभूतानामाश्रमेऽस्मिन्निवत्स्यसि ॥ २९
यदा चैतद्वनं घोरं रामो दशरथात्मजः ।
आगमिष्यति दुर्धर्षस्तदा पूता भविष्यसि ॥ ३०
तस्यातिथ्येन दुर्वृत्ते लोभमोहविवर्जिता ।
मत्सकाशे मुदा युक्ता स्वं वपुर्धारयिष्यसि ॥ ३१
एवमुक्त्वा महातेजा गौतमो दुष्टचारिणीम् ।
इममाश्रममुत्सृज्य सिद्धचारणसेविते ।
हिमवच्छिखरे रम्ये तपस्तेपे महातपाः ॥ ३२

इति श्रीरामायणे बालकाण्डे सप्तचत्वारिंशः सर्गः ॥ ४७ ॥

(for यस्माद्). —[d]) G2 M4 अफलस्; Cm.g.k t वि° (as in text). Ñ2 V B D1 10 11 13 M4 तस्मात्त्वं विफ(V2 °ह्व)लो भव; D5 M3 विफलस्त्वं भविष्यति. —After 26, D1 ins

1004* भगाभिलाषुकः पाप यदेवं परिधावसि ।
(illeg., ink-spread) सहस्रभगभूषण ।
त्वत्तः प्रवृत्तं यन्मूढ परदाराभिमर्शनम् ।
(illeg., ink-spread) सि पराजयम् ।
पेततु(र्वृष)णौ चार्यं सहस्रभगतां गतः । [5]

27 V2 om. 27[ab]. —[a]) T1 damaged up to मु. D2 उक्तस्तु; D14 T1.2 G4 उ(T1 damaged)क्ते तु (for उक्तस्य). —[b]) Dt D1 8 सुरोषेण. Ś1 D2.3.5 7.11.12 कुपितेन महात्मना (Ś1 °नः). —[c]) B1 पेतुतुर्. V4 lacuna for र्वृ in वृषणौ. D1 चोभौ (for भूमौ). D9 अपतत्तत्र वृषणौ. —[d]) Ñ2 V B D1.10 राघव; M4 धीमतः (for तत्क्षणात्). —After 27, Ñ2 V B D1 10 11.13 M4 ins.

1005* व्यथितः स तदा चासीद्धतौजा विफलीकृतः ।
धर्षितस्तपसोग्रेण कश्मलं चैनमाविशत् ।

[(l. 1) D1 M4 सहसा (for स तदा). D13 च तदासौ भूद्. D1 illeg. from वि up to धर्षि in l. 2. —(l. 2) V2 M4 चैव°; V4 प्राप्तवोस्तदा, B1 चापि सोविशत्; B4 चैव सर्वशः (for चैनमाविशत्).]

28 [a]) D14 T1 2 अथ; T3 तदा (for तथा). Dt D4 6 8 च (for स). Ś1 D2 3 5.7 11.12 तथा चोक्त्वा(Ś1 D5 °क्तं) सहस्राक्षं; Ñ2 V1–3 B D1.10 13 M4 तं शप्त्वैवं(B1 3 4 °व) मुनिवरो(B2 °श्रेष्ठो; B4 °र्बालां); V4 तं शप्त्वैव मुनी रोषाद्; M3 अथ शप्त्वा सहस्राक्षं. —[b]) Ñ2 V1–3 B1 3 4 D1.10.11 13 M4 तामपि; V4 तां चैव; B2 तामभि- (for अपि च) D14 T1 2 G4 अहल्यामपि. —[d]) D1 वने नित्यं (for बहूनि त्वं). Dt D6 8 बहूनि निवसिष्यसि. —For 28[cd], Ś1 Ñ2 V B D2.3 5 7.10–13 subst.:

1006* वर्षपूगानसंख्येयांस्त्वं पापे दुष्टचारिणि ।

[V3 पू illeg.; B4 -पूर्णान् (for -पूगान्).]

29 [a,b]) Dt D6.8 Ct वात-; Cg as in text (for वायु-). G1–3 M1.2 शिला-भूत्वा (for निराहारा). T3 तप्यंते (sic). M4 मलिना भस्मशालिनी (for [b]). Ś1 Ñ2 V B D2 3.5 7.10–13 तप्यमाना नि(D2 *)रालंबा(V1 damaged for रालंबा) सततं भस्मशायिनी; D1 वायुभूता भस्मभावा(also °रूपा) ततो भस्मसमप्रभा, Cg t (t वात°, rest) as in text. —[d]) Ś1 D5 11.12 °स्त्वं; Ñ2 V1 3 B D1 10 13 वनेस्मिंस्त्वं; V2.4 वने त(V4 °ः)स्मिन् (for आश्रमेऽस्मिन्). Dt D4 6.8 T3 वसिष्यसि; D5.9 G1–3 M1.2.4 भविष्यसि. D2 आतिथ्ये त्वं भविष्यसि. —After 29, D1 ins:

1007* रूपं च ते प्रजास्वे(चे)यं गमिष्यति सुदुर्लभम् ।
मामेव त्वं सुदुर्वृत्ते यस्मात्पापेऽवमन्यसे ।
तदा प्रभृति चाभूवन्प्रजा रूपगुणान्विता(:) ।
पुनश्चैतामुवाचैवं पत्नीं तां गौतमो मुनिः ।

30 ❀ Ck: यदा चैतद्वनं घोरमित्यादि सार्धश्लोकद्वयं गौतमेन शापमोक्षप्रतिपादकं प्रक्षिप्तम् । ❀ Cg.t disagree. —D2 9 om. (hapl.) 30. T1 damaged up to द्व in [a]. —[a]) V4 D6 यदि; Cg k.t as in text (for यदा). Ś1 D5 7 12 चेदं; Ñ2 V B D1 10.13 M4 त्विदं; Dt D6 8 तच्च; D3 चैनं; D11 चोप-; G1–3 M1 त्वेतद्; Ck as in text (for चैतद्). —[b]) Ś1 D3 5 7 11 12 °दाशरथिर्विभुः. —V1 damaged from च्य in [c] up to the prior half of l 1 of 1008*. —[c]) T3 G1–3 M1 आक्रमिष्यति; Ct आग° (as in text) Ñ2 V2–4 B D1.10 13 M4 तं दृष्ट्वा (for दुर्धर्षस्). —[d]) D1 illeg. for दा पूता भविष्य. Ñ2 V2–4 B D10 13 धूतपापा(Ñ2 °प्मा); D3 यथा°, T3 ततः° (for तदा पूता).

31 D11 om (hapl) 31. —[a]) G1.3 दुर्मेधे. —[c]) Ś1 D5.12 तदा काले; Dt D4 6 8 G1 2 M1 Ct मत्सकाशं; Cg as in text (for मत्सकाशे). —[d]) Ś1 D2.3 7 °रूपं; Dt D6.8 स्व°; D5 12 M3 स्वरूपं; D14 (*sup. lin.*) त्वं°, Cm.g.t as in text (for स्वं वपुर्). —For 31, Ñ2 V B D1 10.13 M4 subst.:

1008* तस्यातिथ्यं सुदुर्मेधे कृत्वा लोभविवर्जिता ।
मत्समीपं मुदोपेता ससुपैष्यस्यसंशयम् ।

[(l. 1) V1 missing the prior half (cf. v.l. 30). M4 पाप- (for लोभ-). —(l. 2) V2 वरो°, D1 M4 धौ(M4 धू) तपापा (for मुदोपेता). B3 D10 समुपैष्यस्यसंशय, D1 स्वं रूपं धारयिष्यसि; M4 तत एष्य° (for the post. half).]

32 D14 damaged up to ते in [a]. —[b]) V1 damaged after गौ. B1 गोतमो; B4 गोतमीं. Ñ2 B3(m. also as in

४८

अफलस्तु ततः शक्रो देवानाग्निपुरोगमान् ।
अब्रवीत्त्रस्तवदनः सर्षिसंघान्सचारणान् ॥ १
कुर्वता तपसो विघ्नं गौतमस्य महात्मनः ।
क्रोधमुत्पाद्य हि मया सुरकार्यमिदं कृतम् ॥ २
अफलोऽस्मि कृतस्तेन क्रोधात्सा च निराकृता ।
शापमोक्षेण महता तपोऽस्यापहृतं मया ॥ ३
तन्मां सुरवराः सर्वे सर्षिसंघाः सचारणाः ।
सुरसाह्यकरं सर्वे सफलं कर्तुमर्हथ ॥ ४
शतक्रतोर्वचः श्रुत्वा देवाः साग्निपुरोगमाः ।
पितृदेवानुपेत्याहुः सह सर्वैर्मरुद्गणैः ॥ ५

G. I. 52. 5
B. I. 49. 5
L. I. 45. 5

text) D13 शह्वा भार्यां मनीषिणीं. —Ñ2 V1–3 B1.4 D10 13 M4 om. 32^{cd}. —^{cd}) D9 -सेवितं. Ś1 V4 B2 D1–3 5 7 11 12 पुण्यं(V4 B2 °ण्य) देशं समासाद्य सिद्धचारणसेवितं. —For 32^{cd}, B3 subst.

1009* मनसा दृयमानेन गतवान्मुनिसत्तमः ।
—^{e}) Ñ2 V B D13 M4 छिखरं गत्वा; D1.10 °गत्वा; D2 3 °पुण्ये (for छिखरे रम्ये) —^{f}) Ñ2 V2 B2–4 D10 सुदुस्त (B2 °ष्क)रं; V1 3 4 B1 M4 सुदुश्चरं; D2–4.7.11 13 महायशाः (D13 °मनाः); T2 moth-eaten (for महातपाः).

Colophon. *Kānda name*. Ñ2 V1 D4 11 12 14 om. V2–4 B D10 आदि°; D1.3 अयोध्या°. —After Kānda name, Ñ2(before sarga name) V3 B3.4 D10 ins. बालचरिते. —*Sarga name* : Ś1 Ñ2 V2 B2 4 D3 5 7.10 12 शक्रा(Ś1 D3 5.7 12 इंद्रा)हल्याशापः; V1 D1 अहल्याशापः; V3 गौतमात्शक्राहल्याशापः; V4 अहल्याशक्रसंवादः; B1 3 शक्राहल्याभि(B3 °दि)शापः; D2.9 अहल्याशापमोक्षो; D11 शापदानं. —*Sarga no.* (figures, words or both). Ś1 V1.4 B1.4 D3.5 11.12 om. Ñ2 B2 3 D10 49, V2 D9 51, V3 Dt D4.6.8.14 S (except M4) 48, D1 38; D2 7 37. D13 — कांडे — हल्ययोः नाम 49. —After colophon, G1.2.4 M3 conclude with श्रीरामाय नमः; G3 श्रीमते रामानुजाय नमः.

48

☞ Ñ1 missing Sarga 48 (cf. v.l. I.33.8).

1 ^{a}) Ñ2 V B D1–3.7.10.11.13 M3 4 Ck त्रिफलस् (V2 °लं [sic]); Cm.g.t as in text (for अफलस्). Ñ2 तदा; V B D1–3.5 7.10.12 13 कृतः (for ततः). —^{b}) V4 *ग्नि-; G1–3 M1 साग्नि-; Cv.r m g as in text (for अग्नि-). D14 T1 2 G2 4 M1 2 Cv.r.g -पुरोधसः; Cm as in text (for -पुरोगमान्) —^{c}) Ś1 (m as in Dt) D1–3 5 7.11.12 तत्र वचनं (D11 वचनं तत्र [by transp.]), Ñ2 V1.3.4 B(B2 m. also) D10 M4 त्रस्त(B3 हृष्ट)मनसः; Dt D8 °नयनः; D6 सहस्रनयनः (hypermetric), D13 उन्मना रामः; G1 2 रोष°; G3 M3 च सुसंत्रस्तः; Cg k as in text (for त्रस्तवदनः). ❀ Ct : त्रस्तेति त्रासेन स्वकारणं दैन्यं व्यज्यते । ❀ —^{d}) Ñ2 V1.3.4 B D10.13 सह सिद्धर्षि-; Dt D2 3.6–8 M3 सिद्धगंध(D3 °**)र्व-; D1.11(with hiatus) ऋषि°; D9 सिद्ध° (for सर्षिसंघान्स-). V2 महर्षैर्धर्षितो बलात्.

2 D14 damaged up to त in ^{b}. —^{a}) D2 विघ्ने; D11 विघ्नो (both sic) (for विघ्नं) —^{b}) Ñ2 V B D10 13 M4 प्राज्ञेयं विक्रिया मया. —B1 om (hapl) 2^{c}–3. —^{c}) Ś1 D2 3 5 7 11.12 T3 तु (for हि). —^{d}) Cg.k as in text. —For 2^{cd}, Ñ2 V B2–4 D10.13 M4 subst. :

1010* गौतमात्क्रोधमुत्पाद्य सुरकार्यचिकीर्षुणा ।
[V2 गौतम-; V4 °तमं, B4 गौ°; M4 °तमे (for गौतमात्). V3 °कार्यं (for सुरकार्य-)]

3 B1 om. 3 (cf. v.l. 2). —^{a}) Ñ2 V1–3 B2.3 D10 13 M4 अफलोहं; V4 B4 अकलोयं; D5 अफलस्तु; Cm as in text, Ck त्रिफलोस्मि (for अफलोऽस्मि). D9 G1 ततस् (for कृतस्) —^{b}) Ś1 D3 5 7 12 स च(D3 7 तु) निराकृतः; D1 सर्वे निराकृताः; D2 सा तु°, Cm.k as in text (for सा च निराकृता). Ñ2 B3 D10 13 क्रोधेन च निराकृतः. —^{c}) M2 damaged for क्षेण. D14 damaged from ण up to प in ^{d}. Ñ2 V1–3 B2–4 D10.13 M4 तेनास्य; G2 भवता (for महता). V4 तेनास्य शापमोक्षेण. —^{d}) Ñ2 V B2–4 D10 13 तपोविघ्नः (B4 °घ्नं [sic]) कृतो; D3 7 °प्यपहृतं (for तपोऽस्यापहृतं). M4 तपोविघ्नं मया कृतं.

4 ^{a}) Ś1 D1–5 7 11.12 14 T1 2 G4 M2–(M3 before corr. as in Ñ2; after corr. *sec. m.*)4 Ck तस्मात्, Ñ2 °न्मा; D13 °न्मे; T3 तं मां (for तन्मां). Ñ2 V B D10.13 14 M4 °गणाः; T3 सुरा° (for सुरवराः). Cv.r.m.g as in text (for ^{a}). —G3 om. (hapl.) 4^{bc}. —^{b}) V3 (with hiatus) ऋषि°; D10 °सिद्धाः; G2 °संघान् (sic) (for सर्षिसंघाः). —^{c}) Ś1 D1–3.5 7 11.12 -साहाय्यकर्तारं; Ñ2 V B D9.10 -कार्यार्थसफलं (Ñ2 lacuna for फलं); Dt D6 8 -कार्यकरं यूयं; D13 -कार्यं च सकलं; T3 G4 M2 -साह्य(G4 °ह्यं)कृतं°(T3 °तः), M3 -कार्यमिदं°; M4 -कार्यार्थसहिताः; Ck as in text (for -साह्यकरं सर्वे). —^{d}) T2 अर्हन्ति (sic) (for अर्हथ).

5 ^{a}) Ñ2 V1.3.4 B2–4 D10.13 M4 शतक्रतुवचः श्रुत्वा; V2 शक्रस्य तद्वचः श्रुत्वा; D11 तस्य तद्वचनं श्रुत्वा. —^{b}) Ñ2 V1.3 B D10 11.13 अग्नि-; V2 तेऽग्नि- (for साग्नि-). D14 damaged from ग्नि to मा°. —^{d}) Dt D4 6.8 M2 सर्वे सह (सह सर्वैर्) —For 5^{cd}, Ñ2 V B D10 11.13 M4 subst. :

1011* ऊचुः पितृगणान्वाक्यमिदं तत्र समागतान् ।;
[V3 ते तुस°; D11 तान्समुपा°; M4 तत्राभ्युपा° (for तत्र समागतान्).]

G. 1. 50. 6 B. 1. 49. 6 L. 1. 45. 6

अयं मेषः सवृषणः शक्रो ह्यवृषणः कृतः ।
मेषस्य वृषणौ गृह्य शक्रायाशु प्रयच्छत ॥ ६
अफलस्तु कृतो मेषः परां तुष्टिं प्रदास्यति ।
भवतां हर्षणार्थाय ये च दास्यन्ति मानवाः ॥ ७

अग्नेस्तु वचनं श्रुत्वा पितृदेवाः समागताः ।
उत्पाट्य मेषवृषणौ सहस्राक्षे न्यवेदयन् ॥ ८
तदा प्रभृति काकुत्स्थ पितृदेवाः समागताः ।
अफलान्भुञ्जते मेषान्फलैस्तेषामयोजयन् ॥ ९

—For 5, Ś1 D1–3 5 7 12 subst., D9 subst. l. 2 only for 5^{cd}

1012* तस्य तद्वचनं श्रुत्वा पितृदेवाः समागताः ।
पितृदेवानुवाचाग्निः सहितान्समरुद्गणैः ।

[(l. 1) D3 7 सहस्राक्षस्य धीमतः (for the post. half). —(l. 2) Ś1 पितॄन्; D5 इत्य (for पितृ-). Ś1 D5 12 समरुद्गणान्.] —Then D1 reads 1016* followed by 8^{ab}. —After 5, G1–3 M1–3 (*inf. lin. sec. m.*) ins.

1013* पुरा विचार्य मोहेन ऋषिपत्नीं शतक्रतुः ।
धर्षयित्वा मुनेः शापात्तत्रैव विफलीकृतः ।
इदानीं कुप्यते देवान्देवराजः पुरंदरः ।

[(l. 1) Note hiatus between the two halves. —(l. 2) G1 विफल (sic), M3 विफल (for विफली-). M3 lacuna for कृत.]

6 ^{a}) Ñ2 V B2–4 D10 13 एष; B1 एष वै (hypermetric), Cm g.k t as in text (for अयं). Ś1 D1–3.5.7. 11 12 °हि मेषो वृषणी. —D9 reads from 6^{b}–7^{a} in marg. —^{b}) Ś1 Ñ2 V B D1–3 5 7 10–13 शक्रश्चा(D5 वा)वृषणी°; M3 शक्रोस्य वृषणः कृतः. —For 6^{ab}, M4 subst. :

1014* पशोर्मेषस्य वृषणौ भवतां सततं प्रियः(यौ) ।

—^{d}) M1 Ck शक्रस्य (for शक्राय). D4 T3 G1 3 M3 प्रयच्छथ. —For 6^{cd}, Ś1 Ñ2 V B D1–3 5.7.10–13 M4 subst.

1015* अस्येमौ वृषणौ छित्त्वा महेन्द्राय प्रयच्छत ।

[Ñ2 (after corr. m.) अस्यैतौ; B1.2 M4 तस्येमौ (for अस्येमौ). Ś1 D1–3 5.7.11.12 अस्यापहृत्य वृषणौ (Ś1 D5 12 °णं) (for the prior half). V1 प्रयच्छतु, V2 °से (sic), D3 °च्छः; D5.7.12 °थ (for प्रयच्छत). Ś1 सहस्राक्षे समादधुः; M4 दातुमर्हथ सुव्रताः (for the post. half).]
—Thereafter, Ś1 reads 9^{ab}.

7 D9 reads ^{a} in marg. (cf. v.l. 6). —^{a}) D14 damaged from ल to मे. D5.12 °श्च; M4 अफलोयं. Ñ2 B3 D9 10 13 T3 G1 ततो; M3 तदा (for कृतो). —^{b}) Ś1 D1–3.5.7 11–13 Ck पुष्टिं; Ct as in text (for तुष्टिं). Ś1 D1–3 5.7.12 गमिष्यति; Ñ2 V B D10.11.13 M4 उपै(M4 °य)ष्यति; D9 प्रया° (for प्रदास्यति). Cm as in text (for ^{b}). —^{c}) Dt D4 6 8.9 Cm.t हर्षणार्थं च; K(ed.) हर्षणार्थे च. ^{d}) D9 देवेंद्राय महात्मने; Cv.r k as in text (for ^{d}).
For 7^{cd}, Ś1 Ñ2 V B D1(reads after 1012*)–3.5. 7.10–13 M4 subst. :

1016* भवतामुपयोगेन तद्व्यस्य सुमहत्फलम् ।

[D1 उपाययोगेन (hypermetric); M4 चास्य मासेन (for उपयोगेन). Ñ2 V1 B1 3 4 D10 13 त(V1 य)चास्य, D1 न ह्यस्य; D2 ततोस्य, D3 7 11 तदस्य (sic?) (for तद्व्यस्य). Ñ2 B3 D10 12 13 तु(D12 सु)महाफल, D11 °त्फल (for सुमहत्फलम्). M4 परा तुष्टिर्भविष्यति (for the post. half)]
—Thereafter, Ñ2 V B D10 11 13 M4 cont.; M3 ins. (*inf. lin. sec. m.*) l. 2 only after 1018*.

1017* तस्मान्मेषस्य वृषणौ छित्त्वैतौ दातुमर्हथ ।
इन्द्राय सुरकार्यार्थं विफलाय पितामहाः ।

[(l. 1) Ñ2 हौ तौ (submetric), V1 4 B1 M4 °त्त्वेमौ; V2 °त्वास्मै (for छित्त्वैतौ). —(l. 2) D11 महात्मने (for °महा).]
—After 7, Dt D6 8 G2 M1 3 ins. :

1018* अक्षयं हि फलं तेषां यूयं दास्यथ पुष्कलम् ।
[M3 हर्षिताः (for पुष्कलम्).]

—Thereafter M3 reads (*inf. lin. sec. m.*) l. 2 of 1017*.

8 Dt om. 8. —^{a}) G3 इत्यग्नेर् (for अग्नेस्तु). M3 वचनात् (sic?) (for वचनं). Ck as in text (for ^{a}). —^{b}) M3 °हिताः; Ck.t as in text (for समागताः). —For 8^{ab}, Ñ2 V B D10 11 13 M4 subst.

1019* श्रुत्वा चाग्निपुरोगानां देवानां पितरो वचः ।

[V1 साग्नि-; V2 B2 D11.13 [अ]थाग्नि- (for चाग्नि-).]
—After 8^{ab}, D1 reads 6. —D2 om. (hapl.) 8^{c}–9^{b}. —^{c}) Ñ2 V B D10 11 13 M4 उत्कृत्य; D5 6.9 उत्पाद्य (for उत्पाट्य). Ś1 D5 12 -वृषणं; V3 M4 °णा; Cg as in text (for -वृषणौ). —^{d}) D5 M3 सहस्राक्षं (for °क्षे). —D14 damaged for स्राक्षे न्य. Ś1 D1.3 5 7 12 समादधुः; D6 8 T3 G3 M1.3 न्यवेशयन् (D8 M3 °त्[sic]), D9 निवेदयत् (sic) (for न्यवेदयन्). Ñ2 V2 4 B D10 13 इंद्रायोपददु(V4 °धु)स्तदा (B2 [before corr.] °ययुस्तथा); V1 3 M4 इंद्राय प्र(V3 च; M4 वि)ददु(M4 °धु)स्तदा.

9 D2 om. 9^{ab} (cf. v.l. 8). D4 reads 9 in marg. Ś1 reads 9^{ab} after 1015*. —^{a}) Ñ2 V B D10 M4 ततः; Cm.g.t as in text (for तदा). —^{b}) Ñ2 V B D10.13 M4 पितरः कव्यभोजिनः (V3 B4 °जनाः). —^{c}) Ś1 Ñ2 V1 2.4 B D1 (m. gloss अवृषण)–3 5 7 9–13 M4 अफलं; V3 विफलं; Cm t as in text (for अफलान्). D11 मुच्यते (sic) (for भुञ्जते). Ś1 V1.3 4 B D1–3 5.7 9–13 M4 मेषं; Ñ2 शेषं; V3 लोके; Cm g as in text (for मेषान्). —^{d}) M3 फलं (for फलैस्). Ś1 Ñ2 V B D1–3 5 7 10–13 M4 सफलं तु न(Ś1

इन्द्रस्तु मेषवृषणस्तदा प्रभृति राघव ।
गौतमस्य प्रभावेन तपसश्च महात्मनः ॥ १०
तदागच्छ महातेज आश्रमं पुण्यकर्मणः ।
तारयैनां महाभागामहल्यां देवरूपिणीम् ॥ ११
विश्वामित्रवचः श्रुत्वा राघवः सहलक्ष्मणः ।
विश्वामित्रं पुरस्कृत्य आश्रमं प्रविवेश ह ॥ १२
ददर्श च महाभागां तपसा द्योतितप्रभाम् ।
लोकैरपि समागम्य दुर्निरीक्ष्यां सुरासुरैः ॥ १३
प्रयत्नान्निर्मितां धात्रा दिव्यां मायामयीमिव ।
धूमेनाभिपरीताङ्गीं दीप्तामग्निशिखामिव ॥ १४
सतुषाराव्रृतां साभ्रां पूर्णचन्द्रप्रभामिव ।
मध्येऽम्भसो दुराधर्षां दीप्तां सूर्यप्रभामिव ॥ १५ G. I. 50. 16 B. I. 49. 15 L. I. 45. 15

D1–3.5.7.13 ते न; Ñ2 B3 D10 च [Ñ2 m.]न; V2 B2 न तु [by transp.]) भुंजते, Cv.r g.t as in text (for ^{d}).

10 ^{a}) Ñ2 V1 3.4 B1.3.4 D10.13 M4 च; B2 स; Cg as in text (for तु). V4 [अ]भूत्स° ; D3 वृषभणस्; D14 °षणे; G2 °षणौ (last three sic) (for मेषवृषणस्). —^{b}) Ś1 Ñ2 V2 B1 3 4 D3.5 7.13 M4 ततः (for तदा). D7 राघवौ. —^{c}) V1 B1.4 गोतमस्य Ś1 V1–3 B D1.5 11 प्रभावेण. —^{d}) Dt D2–4.6–8 Ct तपसा; Cg as in text (for तपसश्च). D1 12 तु; D2 3 7.11 सु- (for च). T3 M3 (before corr.) तापसस्य. Ś1 D5 तपसः सुमहत्फलं; Ñ2 V B D10.13 M4 बभूवामिततेजसः (B4 erroneously repeats after 12 from प्रभृति in 10^{b} up to मितते).

11 ^{a}) D1–3 7 9 तस्माद्गच्छ. D2 महाबाहो; D8 9 T2 3 G1 3(before corr.).4 M3 महातेजा; Cm.k.t as in text (for °तेज). Ś1 D5.11.12 तस्माद्गच्छामहे तस्य. —Note hiatus between ^{a} and ^{b}. —For 11^{ab}, Ñ2 V B D10 13 M4 subst.

1020* तस्मात्प्रविश रामाशु गौतमस्याश्रमं विभो ।

[V1 lacuna for त in तस्मात्. Ñ2 B3 D10 प्रविश्य; D13 प्रसाद्य (for प्रविश). V2 3 चाशु त्व; M4 राम त्वम् (for रामाशु). V1 गोतमस्य. B4 प्रभो (for विभो). D13 गौतमं मुनिसत्तम; M4 एतमद्याश्रम प्रभो (for the post. half).]

—^{c}) Ś1 Ñ2 V1–3 B1–3 D1–3.5.7.10 11.13 °येमां; D12 तारेयं* (sic); G3 °यैतां; M4 मोचयस्व; Cm t as in text (for तारयैनां) D12 महाभाग (with hiatus). —^{d}) Ś1 चाहल्यां; D1–3 7 10 अहिल्यां, Ck as in text (for अहल्यां). Ś1 D5.12 कामरूपिणीं; Ñ2 V3 B D10.13 M4 शापवै(B1 °वि) कृतां(V3 B2 D13 °तात्), V1 पतिविक्लृतां (sic); V2 4 पापवैकृतां; Ck.t as in text (for देवरूपिणीम्). D1 (m. gloss) देवेन ब्रह्मणा सर्वरूपेण अहल्या निर्मिता.

12 ^{b}) Ñ2 V B D10.13 M4 रामः सौमित्रिणा सह. —^{c}) V1 lacuna for विश्वामि. ☞ D2 om. (hapl.) from 12^{d} up to 1^{c} of Sarga 49. —Note hiatus between ^{c} and ^{d}. —^{d}) Ś1 D1.3 5.7 11.12 प्रविवेश महावनं(D11 °श्रमं); Ñ2 V B D10.13 M4 प्रविवेशाश्रमं ततः (M4 पुनः); D14 T1.2 G4 तमाश्रममथाविशत्. —After 12, B4 erroneously repeats from प्रभृति in 10^{b} up to मितते in 10^{d} (cf. v.l. 10^{d}).

13 D2 om 13 (cf. v.l. 12) —^{a}) Ś1 Ñ2 V B D1 3 5 7 9–13 M3.4 स(D12 स) ददर्श(D9 ददर्श स [by transp.]), Cg as in text (for ददर्श च). M4 ततस्तत्र; Cm °गास् (for महाभागां) —^{b}) Ś1 D1(m. gloss परिपुष्टद्युतिं).3 5.12 [अ]ध्युषितप्रभां; V2 B2 M4 (before corr.) [उ]द्योतितप्रभां. Cm g.k.t as in text (for ^{b}). —^{d}) Dt T1 M2 दुर्निरीक्षां. Cm g.k as in text (for ^{cd}). —For 13^{cd}, Ś1 D1.3 5.7.9 12 subst.

1021* एकामथ समासाद्य दुर्धर्षामसुरैः सुरैः ।;

[D5 12 दुर्दर्शां (for दुर्धर्षाम्). D1.3 5 ससुरासुरैः; D12 असुरासुरैः (for असुरैः सुरैः). D7 सुदुर्द्धर्षां सुरासुरैः; D9 दुर्निरीक्ष्यां सुरासुरैः (=13^{d}) (for the post. half).]

while Ñ2 V (V3 after 15) B D10.11.13 M4 subst. .

1022* सेन्द्रैरपि सुरैः साक्षादनालक्ष्यां समागतैः ।

[M4 सर्वैर् (for साक्षाद्) V2 अप्रधृष्यां (for अनालक्ष्यां). D11 सहा°; M4 °गमे (for समागतैः).]

14 D2 om. 14 (cf. v.l. 12). —^{a}) B1 प्रयतां; M3 Ck प्रयत्न-; Ct as in text (for प्रयत्नान्). V4 यद्वद् (for धात्रा). —^{b}) V2 3 D5 दिव्य- (for दिव्यां). —D4.9 T3 om. (hapl.) 14^{cd}. —D14 T1 2 G4 transp. 14^{cd} and 15. —^{c}) V2 4 B3.4 D5 11 [अ]ति-; D14 T1 2 G1.4 M3.4 [अ]पि; M2 च; Ct as in text (for [अ]भि-). D11 -परीतांगां (for -परीताङ्गीं). G2.3 M1 धूमेनाच्छादितामेधो (G3 °तां) —^{d}) D11 दीप्तिम् (sic) (for दीप्ताम्).

15 D2 om. 15 (cf. v.l. 12). B1 om. (hapl.) 15^{ab}. D14 T1.2 G4 transp. 14^{cd} and 15. —^{a}) Ś1 Ñ2 V B2–4 D1 3.5.7 10–13 तुषारेण; D6 सु°; Cv.r as in text (for सतुषार-). V2 सर्वां, V3 B2 4 सांद्रां; D4 T3 शुभ्रां; D9 ताम्रां; M3 (before corr. सास्रं and after corr. *sec. m.*) सास्रां; M4 सौम्याः (sic), Cg as in text (for साभ्रां). ❀ Cv.r : सतुषारावृताम् । स इति वा पदच्छेदः । ❀ —^{b}) D11 G3 पूर्णां; D13, T2 पूर्णं (sic) (for पूर्ण-). —D1.3.7.11 om.(hapl.) 15^{cd}. —^{c}) Ś1 नभोमध्ये; V2 मध्येंतसो (sic), V4 मध्येतमो; M4 °सां; Ck as in text (for मध्येऽम्भसो). —^{d}) B1 पूर्णचंद्र° (=15^{b}), D14 दीप्तां ***भामिव. —After 15, V3 reads 1022*.

G. I. 50. 17
B. I. 49. 16
L. I. 45. 16

सा हि गौतमवाक्येन दुर्निरीक्ष्या बभूव ह ।
त्रयाणामपि लोकानां यावद्रामस्य दर्शनम् ॥ १६
राघवौ तु ततस्तस्याः पादौ जगृहतुस्तदा ।
स्मरन्ती गौतमवचः प्रतिजग्राह सा च तौ ॥ १७
पाद्यमर्घ्यं तथातिथ्यं चकार सुसमाहिता ।
प्रतिजग्राह काकुत्स्थो विधिदृष्टेन कर्मणा ॥ १८
पुष्पवृष्टिर्महत्यासीद्देवदुन्दुभिनिस्वनैः ।
गन्धर्वाप्सरसां चापि महानासीत्समागमः ॥ १९
साधु साध्विति देवास्तामहल्यां समपूजयन् ।
तपोबलविशुद्धाङ्गीं गौतमस्य वशानुगाम् ॥ २०
गौतमोऽपि महातेजा अहल्यासहितः सुखी ।
रामं संपूज्य विधिवत्तपस्तेपे महातपाः ॥ २१

16 D2 om. 16 (cf. v.l. 12); D13 om. 16^{ab}. —^{a}) D4 [अ]पि; T3 तु; Cg.k.t as in text (for हि). D1.3.7.9 -शापेन (for -वाक्येन). —^{b}) Ś1 Ñ2 V1.2.4 B2.4 D3–5.12 T G3 M1–3 Ck दुर्निरीक्षा; Cg as in text (for °क्ष्या). —^{d}) Ś1 D5.12 M2.4 दर्शनात्; D14 damaged; Cm.k as in text (for दर्शनम्). —After 16, Ś1 (marg.) Dt D4.6.8.9.14 S Cm.k.t ins.:

1023* शापस्यान्तमुपागम्य तेषां दर्शनमागता ।

[D14 damaged from शा to मु. M4 आगमत्.]

17 D2 om. 17 (cf. v.l. 12), B1 om. 17 and 18. Ś1 reads 17–18^{b} in marg. —^{a}) G3 च; M3 *inf. lin. sec. m.*, Cg as in text (for तु). Ś1 Dt D6.8.11 T3 M3 तदा (D11 °*), D4 [अ]तिथी (for ततस्). M3 [अ]हल्या- (for तस्याः). Ñ2 V B2–4 D10.13 दृष्ट्वैव राघवौ (B4 °वस्) तस्याः. —^{b}) G4 M3 जग्राहतुस् (sic). Ś1 Dt D6.8 मुदा; M4 ततः (for तदा). —^{d}) M3 प्रीता (for प्रति-). Ś1 Dt D4.6.8.9 T3 G1–3 M1 हि; M2 [अ]पि (for च). —For 17^{cd}, Ñ2 V B2–4 D1.3.5.7.10–13 M4 subst.:

1024* सा च तौ पूजयामास स्मृत्वा गौतमभाषितम् ।

[D13 [ए]तौ (for तौ). D1.3.5.7.11.12 प्रतिजग्राह (for पूजयामास). V3 स्मृश्चा (sic) (for स्मृत्वा). M4 गौतमस्य वचः स्मृता (for the post. half).]

18 B1 D2 om. 18 (cf. v.l. 17 and 12 respy.). Ś1 reads 18^{ab} in marg. (cf. v.l. 17). D14 damaged from द्य in ^{a} up to च in ^{b}. —^{a}) T3 G4 तदा (for तथा). —For 18^{ab}, Ñ2 V B2–4 D10.13 M4 subst.:

1025* पाद्यार्घ्यासनसत्कारैर्यथावत्प्रीतमानसा ।

[V B2 पाद्यार्घासन-; M4 पाद्यायातिथ्य-. B4 प्रीति- (for प्रीत-).] while D1.3.5.7.11.12 subst.:

1026* न्यायतः पाद्यमर्घ्यं च चकार मुदिता तयोः ।

[D3.5 11.12 अर्घं (for अर्घ्यं).]

—^{c}) Ś1 Ñ2 V B2–4 D1.10–13 M4 रामश्च (Ś1 B4 D1.11.12 °स्तु; V3 °स्तां); D4.9 T1.2 G1–3 M1 3 काकुत्स्थौ (sic), Ct as in text (for काकुत्स्थो). —^{d}) Ś1 D1.3.5.7.11.12 G1 शास्त्र-; Cm.g as in text (for विधि-). Ñ2 V B2–4 D10.13 M4 पूजां तां (V3 °च; B4 तां पूजां [by transp.]) विधिवत्तदा.

19 D2 om. 19 (cf. v.l. 12). —^{a}) M4 पपाताशु (for महत्यासीद्). —^{b}) Ś1 दिव्य- (for देव-). Ś1 D1.3.5.11.12.14 T1.2 G2–4 -निःस्वनः (for -निस्वनैः). M4 देववाद्यानि सस्वनुः; Cm.t as in text (for ^{b}). —For 19^{ab}, Ñ2 V B D10.13 subst.:

1027* दध्वनुर्देववाद्यानि पुष्पवृष्टिः पपात खात् ।

[V1.3.4 B1.2 सस्वनुर्; V2 मुमुदुर्; D10 दध्मुर्दु (for दध्वनुर्). V2 -वाक्यानि (for -वाद्यानि). D13 च (for खात्).]

—^{c}) D14 damaged for प्सरसां. D9 T3 वा (for च). Ñ2 V B Dt D3.6–8 10.13 G2.3 M1.3.4 चैव (B4 °*) (for चापि). —^{d}) Dt D6.8 G2.3 M1 समुत्सवः; Cg as in text (for समागमः). M4 तत्रासीद्गीतनिःस्वनः.

20 D2 om. 20 (cf. v.l. 12). —^{a}) Ś1 Ñ2 V B D1.3.5.7.10–13 देवाश्च; M4 चाहल्यां (for देवास्ताम्). —^{b}) Ś1 Ñ2 V B D1.3.5.7.10–13 तदाहल्या (D1.3 °हिल्या; D7 °देवी) मपूजयन्; M4 सिद्धास्तत्र शशंसिरे. —B2 reads 20^{cd} in marg. —^{c}) D4 तपोबलाद्; D11 तपोनल- (for °बल-). Ś1 -विशुद्धा सा; B2 D1.3.5.7.9.11.12 M4 -विशुद्धां च (D1.3.5.7.11.12 M4 तां; D9 °गां); T3 -विवृद्धांगीं (for -विशुद्धाङ्गीं). Ct as in text (for ^{c}). —^{d}) Ś1 वशान्वगात्; D11 वशानुगाः (for °नुगाम्). M4 दृष्ट्वा रामसमागमे. —For 20^{cd}, Ñ2 V B1.3.4 D10.13 subst., while B2 ins. after 20:

1028* विशुद्धां तपसोग्रेण तदा रामसमागमे ।

[V2 तथा (for तदा). V2 -समागमात्.]

21 D2 om. 21 (cf. v.l. 12). —^{a}) Ś1 D1.3.5.7.12 गौतमस्तु; D4 गौतमो हि. —^{b}) D1.3.7 अहिल्या-; Cm.t as in text (for अहल्या-). —^{d}) D4 महायशाः (for °तपाः). —For 21, Ñ2 V B D10.11 13 M4 subst.:

1029* गौतमश्च महातेजा दृष्ट्वा दिव्येन चक्षुषा ।
स्वमाश्रमपदं राममागतं प्रत्यपूजयत् ।
समेत्य भार्यया चैव पूतयाहल्यया तदा ।
तयैव सहितो भूयस्तपस्तेपे महायशाः ।

[(l. 1) B1 [अ]थ (for च). —(l. 3) M4 [ए]वं (for [ए]व). M4 तया (for तदा). —(l. 4) M4 तथा (for तया). V2 तपसा (for सहितो). D11 रामं संपूज्य विधिवत्तपस्तेपे महातपाः (=21^{cd}).]

रामोऽपि परमां पूजां गौतमस्य महामुनेः । सकाशाद्विधिवत्प्राप्य जगाम मिथिलां ततः ॥ २२

इति श्रीरामायणे बालकाण्डे अष्टचत्वारिंशः सर्गः ॥ ४८ ॥

४९

ततः प्रागुत्तरां गत्वा रामः सौमित्रिणा सह ।
विश्वामित्रं पुरस्कृत्य यज्ञवाटमुपागमत् ॥ १
रामस्तु मुनिशार्दूलमुवाच सहलक्ष्मणः ।
साध्वी यज्ञसमृद्धिर्हि जनकस्य महात्मनः ॥ २
बहूनीह सहस्राणि नानादेशनिवासिनाम् ।
ब्राह्मणानां महाभाग वेदाध्ययनशालिनाम् ॥ ३
ऋषिवाटाश्च दृश्यन्ते शकटीशतसंकुलाः ।
देशो विधीयतां ब्रह्मन्यत्र वत्स्यामहे वयम् ॥ ४

G. I. 51. 4
B. I. 50. 4
L. I. 46. 4

22 D2 om. 22 (cf. v.l. 12). —^{b}) D11 गौतमाच्च. D4.12 T3 M3 महात्मनः (for °मुनेः). Ñ2 V B D10.13 M4 गौ(V1 गो)तमादृषिसत्तमात्. —^{c}) Ñ2 V B D10.13 अवाप्य विधिवत्तस्मात्; M4 अवाप्य पूजयित्वा तु. —^{d}) Ś1 D1.3.5.7.11.12 तदा; Ñ2 V B D10.13 M4 प्रति; M3 तपः (sic) (for ततः). G1 जगाम मिथिलाधिपं. —After 22, D5 12 ins., while Ś1(after 1^{ab})D1.3.7.9.11 ins. before 1. 49. 1:

1030* विश्वामित्रं पुरस्कृत्य पश्यन्देशान्दिशस्तथा ।

[Ś1 देशं निमेस्; D3.7 द(D7 दे)शदिशस् (for देशान्दिशस्).]

Colophon. D2 5 12 om. (For D2 cf. v.l. 12, the rest cont. the Sarga). —*Kāṇda name*: Ś1 V4 D1 om. Ñ2 V2.3 B D10 आदि° (B4 then ins. बालचरिते); D3 अयोध्या°. —*Sarga name*: Ñ2 V2 D10.11 अह(D10 °हि)ल्याशापमोक्षः(V2 °त्रिमोक्षः); V1.3.4 B1 2 अहल्यादर्शनं; B3 अहल्यादर्शनं शापमोक्षः; B4 D7 अहल्यामोक्षणं (D7 °णः); D1.3.9 अहिल्यामोक्षः. —*Sarga no.* (figures, words or both): V1.3.4 B1 4 D3.11 om. Ś1 (m.) Dt D4.6.8.14 S (except M4) 49, Ñ2 B2.3 D10 50, V2 D9 52; D1 39, D7 38. D13 —कांडे—दर्शनं 50. —After colophon, T2 G1.2.4 M2 conclude with श्रीरामाय नमः; G3 श्रीमते रामानुजाय नमः.

49

☞ Ñ1 missing Sarga 49 (cf. v.l. I. 33. 8). D5.12 continue the previous Sarga. —Before 1, D1.3.7.9.11 ins. 1030*.

1 D2 om. 1^{abc} (cf. v.l. 1.48.12). Ś1 reads (1st time) 1^{ab} in marg. (*sec. m.*) as in text followed by 1030*, then repeats it as in Ñ2 etc. —^{a}) V1 om.; Dt D5 कृत्वा (for गत्वा). —^{b}) Ñ2 V B D1.3.5.7.9–13 M4 दिशं रामः सलक्ष्मणः. —^{d}) V2 यज्ञराजं (for °वाटम्) Ś1 Ñ2 V B D1–3 5 7.10–13 ददर्श ह (D11 स:).

2 ^{ab}) D9 मुनिशार्दूल. Ñ2 V B D10.13 तं रामो मुनि (V1 damaged for मो मुनि)शार्दूलं दृष्ट्वा यज्ञमभाषत. —^{cd}) G1.3 साधु यज्ञ-; M4 महती तु (for साध्वी यज्ञ-). Ñ2 V B D10.13 अहो समृद्धिर्यज्ञस्य (for ^{c}). Ś1 D1–3.5.7.9.11.12 साध्वयं सुसमृद्धोस्य जनकस्य महाक्रतुः.

3 D14 partially damaged for ^{a}. —^{a}) D11 T इ; G1–3 M1 च; M4 हि (for [इ]ह). V1 **स्राणि. Ś1 D5.9 बहवः शतसाहस्रा(Ś1 °स्र्ये [sic]); D1 बहूनां हि सहस्राणां; D2 3.7 बहवो हि शतसाहस्र्यो(D2 °स्रा; D3 °स्रो); D12 वस्रोषितसहस्रा* (sic). —^{b}) D9 -निवासिनः. —^{cd}) G1 (after corr. as in text) महातेजा (for °भाग). Ś1 D1–3.5.7.9.11.12 ब्राह्मणानां समेतानां (D2 transp.) देश(Ś1 वेद)भाषाविचारिणां. —After 3, D11 ins. l. 2–3 of 1031*, thereafter reads 5^{ab} as in Ñ2 etc. repeating it in its proper place.

4 ^{a}) M4 बहवः (for दृश्यन्ते). Ś1 D1–3.5.7.9.11.12 यज्ञवाटा(D3 °द [sic], D5.11.12 °भागा)श्च बहवः. —^{b}) D2 3.7.9 -कृत-; Ck t as in text (for -शत-). —D14 partially damaged for ^{c}. —^{c}) D7 दिशो (for देशो). —^{d}) Ś1 D1–3.5.7 9.11.12 वासः सुखी(D1.2 सुखं; D3.7.11 सुखो) भवेत् (for वत्स्यामहे वयम्). —For 3^c–4, Ñ2 V B D10.13 M4 (l. 1 only for 3^{cd}) subst., D11 ins. after 3.

1031* समागतानां विप्राणां देशभाषाधिकारिणाम् ।
दृश्यन्ते ब्राह्मणानां च वासा ब्रह्मरथाः कृताः ।
देशः परीक्ष्यतां ह्यद्यो वत्स्यामो यत्र वै वयम् ।

G. 1. 51. 5
B. 1. 50. 5
L. 1. 46. 4

रामस्य वचनं श्रुत्वा विश्वामित्रो महामुनिः ।
निवेशमकरोद्देशे विविक्ते सलिलायुते ॥ ५
विश्वामित्रं मुनिश्रेष्ठं श्रुत्वा स नृपतिस्तदा ।
शतानन्दं पुरस्कृत्य पुरोहितमनिन्दितम् ॥ ६
ऋत्विजोऽपि महात्मानस्त्वर्घ्यमादाय सत्वरम् ।
विश्वामित्राय धर्मेण ददुर्मन्त्रपुरस्कृतम् ॥ ७
प्रतिगृह्य तु तां पूजां जनकस्य महात्मनः ।
पप्रच्छ कुशलं राज्ञो यज्ञस्य च निरामयम् ॥ ८
स तांश्चापि मुनीन्पृष्ट्वा सोपाध्यायपुरोधसः ।
यथान्यायं ततः सर्वैः समागच्छत्प्रहृष्टवत् ॥ ९

[D11 13 om. l. 1 —(l 1) M4 इहागनानां. V1 damaged for नां विप्रा. V B2 -विका(B2 °चा)रिणा (for [अ]धिकारिणाम्) —For ins see below. —(l. 2) V4 रम्य- (for वामा). B2 (m. also as above) -वशा· (for -रथा:). D11 तत (for कृना). D13 निवासाश्च पृथक्पृथक् (for the post. half). —(l. 3) V3 संवीक्ष्यना (for परीक्ष्यनां). V4 * (lacuna)स्य (for ह्यो). B2 वसामो (for वत्स्यामो).]
—After l. 1, B3 ins. ·

1032* ज्ञानिनां सिद्धवर्गाणां मुनीनां च महात्मनाम् ।

5 D11 reads 5^ab twice (cf v l. 3). —^a) D3 वच*; D7 च वच: (for वचनं). Ñ2 V B D10 13 इति रामवच: श्रुत्वा. —^b) Ś1 D1–3 5.7.11(second time).12 M4 °यशा:; Ñ2 V B1.3.4 D10 13 °मना:; B2 °तपा: (for महामुनि:). —^c) V1 Dt D2.6 8 G2 M1 निवासम् (for निवेशम्). D12 देशं; M4 तत्र (for देशे). V2 विवेश नगरोद्देशे. —^d) M2 विविक्त-; Ck.t °क्ते (as in text). Ś1 D5.11.12 सलिलाश्रिते; Ñ2 V1 B3.4 D2.10 13 सलिलाप्लुते; V2.4 Dt D4.6–9(before corr. as in text) G1–3 M1.3 Ck.t सलिलान्विते. B1 विविक्तसलिलैर्युते; Cm.g as in text (for ^d).

6 D14 damaged for मुनिश्रेष्ठं श्रुत्वा. —^a) Ś1 D2 3. 5.7.11 12 मुनिं प्राप्तं; Ñ2 V B D10.13 M4 ऋषिं प्राप्तं; Dt D1.4.6 8 T3 M1.3 Cm अनुप्राप्तं; G1 मुनिं° (for मुनिश्रेष्ठं). —^b) V4 damaged; T3 दृष्ट्वा (for श्रुत्वा). V1.2 B1 M4 [अ]थ; V3 4 D9 G2 M1 तु; B2 च (for स). Ñ2 V1–3 B D10.13 मिथिलेश्वर:; V4 M4 मिथिलाधिप: (for नृपतिस्तदा). Ś1 D1–3.5.7.11.12 जनक: सह मंत्रिभि:; Dt D6.8 श्रुत्वा नृपवरस्तदा. —^d) Ś1 D1–3.5.7 11.12 M4 पुरोधसम् ; V1 सुपु° (hypermetric) (for पुरोहितम्). Ñ2 V B D10.13 अकल्मषं; Dt D6 8 अनिंदित:; G3 M2 3 अरिंदम:(M2 °मं); M4 उपागमत् (for अनिन्दितम्). —After 6, D4.9.14 S (except M4) Cg.k (position uncertain) ins., while Dt D6.8 ins. after 7^ab :

1033* प्रत्युजगाम सहसा विनयेन समन्वित: ।

[M3 संहृष्टो (for सहसा). T3 विस्मयेन (for विनयेन).]

7 ^ab) M4 ऋत्विजश्च महात्मानम् (for ^a). D14 damaged partially for 7^b. G1.3 ह्यर्घ्यम् ; G2 M1.4 अर्घ्यम् (for त्वर्घ्यम्). D4 T3 G1–3 M1.3 सत्वरा:. Ś1 D1–3.5.7.11 12 ऋत्विक्परिवृ(D3 °*)तस्तूर्णमर्घं(Ś1 D1.7 °र्घ्यं)मादाय धर्मवित्. —For 7^ab, Ñ2 V B D10.13 subst. :

1034* ऋत्विग्भि· सहितश्चान्यैरादायार्घ्यं त्वरान्वित: ।

[Ñ2 V2 B1.3 D10 सहितै(B3 °ता)श्; B2(m as above) सहित (for सहितश्). V [अ]र्घं (for [अ]र्घ्यं).]

—^c) Ñ2 V1 2.4 B D10.13 सत्कृत्य; Cm.t as in text (for धर्मेण). V3 विश्वामित्रं पुरस्कृत्य. —^d) Ś1 Ñ2 V B Dt D1–3.5–8 10–13 Ct ददौ (for ददुर्). Ś1 Dt D6.8 Ct धर्म-; Cg as in text (for मन्त्र-).

8 ^a) Ñ2 V B1.3 4 D10 13 M4 स; B2 D14 T1.2 G2.4 M1 च; D2 om. (submetric) (for तु). —^b) Ñ2 V B D10.13 जनकान्मुनिसत्तम:(V4 °मा:). —^d) Ct यज्ञस्य (as in text). Ś1 D1 2 5.11.12 राष्ट्रे(Ś1 °ष्ट्रं) चा(Ś1 D2 वा)पि; D3.7 राष्ट्रे राज्ये (for यज्ञस्य च).

9 ^a) D14 partially damaged. G4 ताव् (for तांश्च). Dt D6.8.9 [अ]थ (for [अ]पि). D4 G1–3 M1.2 मुनि: (for मुनीन्). D9 T2 G4 M3 दृष्ट्वा (for पृष्ट्वा). —^b) T3 -पुर:सर:; Cg as in text (for -पुरोधस:). —^c) D4 M2 ऋषि:°; G1.3 मुनि:°; G2 M1 मुनिवरै:; M3 ऋषीन्सर्वे (sic) (for तत: सर्वै:). Dt D6.8 यथार्हमृषिभि: सर्वै:; D9 T3 यदा (D9 °था)न्यायमृषीन्सर्वान्. —^d) T3 समागम्य; Cm as in text (for समागच्छत्). T2 समागच्छत हृष्टवत् ; Ct as in text (for ^d). —For 9, Ś1 D1–3.5.7 11.12 subst. :

1035* तांश्चैव स मुनिः सर्वानुपाध्यायपुरोधस: ।
समागच्छद्यथान्यायं यथाविधि यथावय: ।

[(l. 1) D3 [अ]पि (for [ए]व). D2 -पुरोधसां; D3.7 -पुरोगमान् (for -पुरोधस·). —D3 om. (hapl.) from l. 2 up to 11. —(l. 2) Ś1 D5.11 -विधं; D1 -वधं, D2 -विधं (for -विधि). Ś1 D5 -[अ]चैनं, D1 -वच·; D12 -तप: (for -वय·).]

—For 8^c–9, Ñ2 V B D10.13 M4(l. 2–3 for 9 only) subst. .

1036* पप्रच्छानामयं चैव यज्ञसामृद्ध्यमेव च ।
तांश्चैवान्यान्मुनीन्सर्वानागतान्स पुरोहित: ।
यथान्यायं यथायोग्यं पर्यपृच्छदनामयम् ।

[(l. 1) V4 [अ]पि (for [ए]व). V4 -सामर्थ्यम् (for -सामृद्ध्यम्). —(l. 2) V2 तथैव (for तांश्चैव). M4 ऋषीन् (for मुनीन्). V4 B4 पुरोहितान्; M4 पुरोवस·. —(l. 3) V2–4 B1.3 यथायोगं. M4 यथायोगं यथान्यायं (for the prior half).]

अथ राजा मुनिश्रेष्ठं कृताञ्जलिरभाषत ।
आसने भगवानास्तां सहैभिर्मुनिसत्तमैः ॥ १०
जनकस्य वचः श्रुत्वा निषसाद महामुनिः ।
पुरोधा ऋत्विजश्चैव राजा च सह मन्त्रिभिः ॥ ११
आसनेषु यथान्यायमुपविष्टान्समन्ततः ।
दृष्ट्वा स नृपतिस्तत्र विश्वामित्रमथाब्रवीत् ॥ १२
अद्य यज्ञसमृद्धिर्मे सफला दैवतैः कृता ।
अद्य यज्ञफलं प्राप्तं भगवद्दर्शनान्मया ॥ १३
धन्योऽस्म्यनुगृहीतोऽस्मि यस्य मे मुनिपुंगव ।
यज्ञोपसदनं ब्रह्मन्प्राप्तोऽसि मुनिभिः सह ॥ १४
द्वादशाहं तु ब्रह्मर्षे शेषमाहुर्मनीषिणः ।
ततो भागार्थिनो देवान्द्रष्टुमर्हसि कौशिक ॥ १५
इत्युक्त्वा मुनिशार्दूलं प्रहृष्टवदनस्तदा ।
पुनस्तं परिपप्रच्छ प्राञ्जलिः प्रयतो नृपः ॥ १६
इमौ कुमारौ भद्रं ते देवतुल्यपराक्रमौ ।
गजसिंहगती वीरौ शार्दूलवृषभोपमौ ॥ १७ G. I. 51. 17 B. I. 50. 18 L. I. 46. 16

10 D3 om. 10 (cf. v.l. 9). —^{a}) V2 तं च (for राजा). —M4 om (hapl) from 10^c up to l. 3 of 1037*. D14 damaged from ^{c} up to है in ^{d}. —^{c}) Ñ2 V B D10 (all with hiatus).13 भगव (V1 व damaged) न्कूसे (B4 °न्हृष्ट; D13 °न्कूसम्); D4 12 G1,3 M3 भगवन्नास्तां. —^{d}) Dt D4.6 8 14 T1.2 G1 4 मुनिपुंगवैः. Ś1 Ñ2 V2–4 B (B1 m. also as in V1) D1.2.5.7.10.11.13 उपवेष्टु (Ś1 D1.2.5.7.11 श्रमं मोक्तु) मिहार्हसि (B3 reads from मिहार्हसि in ^{d} up to उपवेष्टु in 1037* in marg.); V1 उपवेष्टुम* र्हसि; D12 समं मोक्तुमर्हसि (submetric).

11 D3 om. 11 (cf. v.l. 9). —^{c}) Ś1 D5.12 पुरोहितो द्विजाश्चैव; D1.2.7 11 पुरोहितर्त्विज (D2 °जैः; D11 °*द्विजै) श्चैव (D2 सर्वै); M2 पुरोधसा ऋत्विजैश्च.

12 ^{a}) D14 partially damaged. Ś1 D1 2.12 आसने तु (D2 °*), D3 समागच्छद्; D7 11 M3 °च; Cg as in text (for आसनेषु). D2 यथायोग्यम् (for यथान्यायम्). —^{b}) Dt D4.6.8 9 T3 G M1–3 उप (M3 °*[lacuna]) विष्टाः; Cg °ष्टान् (as in text). Ś1 D5.12 उपविष्टं (D5 °ष्टा) यथाविधिः; D1–3.7.11 उपविष्टं महामुनिं (D2.7 [before corr.] °निः). —^{c}) Ś1 D1.2.5.11.12 नरपतिस्; D3 7 नरवरस्; G4 तु° (for स नृपतिस्). —^{d}) D3.7 अभाषत (for अथाब्रवीत्). —For 11–12, Ñ2 V B D10.13 M4 (l. 4 only for 12^{cd} cf. v.l. 10) subst.; while D11 ins. l. 4 only after 12:

1037* जनकेनैवमुक्तोऽथ विश्वामित्रो महामुनिः ।
निषसाद ततश्चैनं स राजा सह मन्त्रिभिः ।
उपविष्टमुपेत्येदं कृताञ्जलिरभाषत ।
अमृतस्येव संप्राप्तिरद्य मे भगवन्मुने ।

[B3 reads up to उपवेष्टु in l. 3 in marg. (cf. v.l. 10). —(l. 1) V3 B2–4 उक्तस्तु. B4 महायशा°. —(l. 2) B1 मंत्रिभिः सह (by transp.). —(l. 3) B3 उपवेष्टुम्. V2 उपैति (for उपेत्य). V2.3 [ए]नं; B1 [ए]व (for [इ]दं). —(l. 4) V4 B3.4 M4 [ए]व (for [इ]व). V1.2 संतृप्तिर्; V3 संप्रीतिर् (for संप्राप्तिर्).]

13 ^{a}) T2 अथ (for अद्य). G1 (after corr. as in text) हि (for मे). Ś1 D1–3.5.7 11 12 अद्यायं (D1.2.11 °द्य मे) सफलो यज्ञो. —^{b}) Cg.k.t सफला (as in text). Ś1 सहर्षे°; D1 2.5 11 12 महर्षेदैवतैः; D3 7 दर्शनाद्भवता; G1.3 °देवताः; G2 सफलैः° (for सफला दैवतैः). Ś1 D1–3 5.7 11.12 कृतः, G1.3 कृताः; Cg.k.t as in text (for कृता). —D13 M4 om. (hapl.) 13^{cd}. —^{c}) Ñ2 V B D10 -फलावाप्तिर्. —^{d}) Ś1 D1 5.7.11.12 तव सं-; D3 मुने त्वद्; D9 भगवन् (for भगवद्). Ñ2 V B D10 ममाभ्या (V1 2 °द्या; V3 ममेहा) गमनात्तव.

14 ^{a}) V4 [अ]नुगृहीतश्च. —^{b}) B1 यदि (for यस्य). Ś1 Dt D3–5.7.11.12.14 M2 मुनिपुंगवः; Ñ2 V B D10.13 M4 त्वं महामुने. —^{cd}) Ś1 D1–3 5.7.11.12 यज्ञावसानं संप्राप्तो (D11 यज्ञस्यावसथं प्राप्तो) द्रष्टुं मुनिवरैः सह.

15 ^{a}) Cm g.k.t द्वादशाहं (as in text). Ś1 D1–3 5.7 11.12 महर्षे द्वादशाहं तु (D5 त्वम्). —^{b}) D5 एवम् (for शेषम्). T3 महर्षिभिः; Cm.g.k as in text (for मनीषिणः). Dt D6 8 दीक्षामाहुर्मनस्विनः. —For 14^c–15^b, Ñ2 V B D10.13 M4 subst.

1038* यज्ञस्यावभृथं पुण्यं द्रष्टासि सपदानुगः ।
द्वादशाहं च शेषं मे यज्ञस्याहुर्द्विजातयः ।

[(l. 1) V4 [अ]वसथ (for [अ]वभृथ). V4 द्रष्टास्मि, M4 द्रक्ष्यसे. M4 सपदानुग. —(l. 2) M4 द्वादशाहश्. V4 द्वादशा*वशेषं च (for the prior half). M4 मनीषिण° (for द्विजातय). V3 यज्ञस्यास्य भविष्यति (for the post. half).]

—^{c}) Ś1 D1–3 5 7 11 12 यज्ञ-; M2 damaged for त (for ततो) D9 (after corr. as in text) भोगार्थिनो. —^{d}) Ñ2 V1–3 B D10.13 इह द्रक्ष्यस्युपागतान्; V4 इह भक्षस्यपातनात् (sic), M4 द्रष्टासि मुनिभिः सह.

16 ^{b}) G2 सदा (for तदा). —M3 reads 16^{cd} *inf. lin. sec. m.* —^{c}) D14 त्वं (for तं). D4 प्रति- (for परि-). —For subst. see below.

17 =I. 47.2. —^{c}) Dt D6.8.9 -तुल्य- (for -सिंह-). T3 -गतिर् (sic); M3 -गतौ (for -गती). —^{d}) D9 -वृषभान्वितौ.

G. I. 51. 18
B. I. 50. 18
L. I. 46. 17

पद्मपत्रविशालाक्षौ खड्गतूणीधनुर्धरौ ।
अश्विनाविव रूपेण समुपस्थितयौवनौ ॥ १८
यदृच्छयैव गां प्राप्तौ देवलोकादिवामरौ ।
कथं पद्भ्यामिह प्राप्तौ किमर्थं कस्य वा मुने ॥ १९
वरायुधधरौ वीरौ कस्य पुत्रौ महामुने ।
भूषयन्ताविमं देशं चन्द्रसूर्याविवाम्बरम् ॥ २०
परस्परस्य सदृशौ प्रमाणेङ्गितचेष्टितैः ।
काकपक्षधरौ वीरौ श्रोतुमिच्छामि तत्त्वतः ॥ २१
तस्य तद्वचनं श्रुत्वा जनकस्य महात्मनः ।
न्यवेदयन्महात्मानौ पुत्रौ दशरथस्य तौ ॥ २२
सिद्धाश्रमनिवासं च राक्षसानां वधं तथा ।
तच्चागमनमव्यग्रं विशालायाश्च दर्शनम् ॥ २३

18 =I.47.3.—Dt D6 8.9 om. 18^{ab}. —^{d}) Ś1 D1–3. 5.7.11 12 कस्येमौ(D5.12 °तौ) देववर्णिनौ(D11 °वर्षिणौ).

19 =I.47 4.—Ś1 reads 19^{ab} in marg. (cf. v.l. 1041*). —^{a}) Ś1 Dt D4 6 8 G2 M1 3 [इ]व; D9 [इ]ह (for [ए]व). D4 14 T1 2 संप्राप्तौ; M1 गा:° (for गां प्राप्तौ). —^{b}) G2 [अ]मर: (for [अ]मरौ). —After 19^{ab}, G1.3 M3 (after 19, *inf. lin. sec. m.*) ins.; while G2 M1 ins l. 5 only after 1040*.

1039* पुण्डरीकविशालाक्षौ वरायुधधरावुभौ ।
बद्धगोधाङ्गुलित्राणौ खड्गवन्तौ महाद्युती ।
काकपक्षधरौ वीरौ कुमाराविव पावकी ।
रूपौदार्यगुणैः पुंसां दृष्टिचित्तापहारिणौ ।
प्रकाश्य कुलमस्माकं मामुद्धर्तुमिहागतौ ।
[(l. 4) G1 -[अ]वहारिणौ.]

—^{d}) M3 (after corr. *sup. lin. sec. m.* वा as in text; before corr.) च. T3 कन्यका (sic) (for कस्य वा).

20 Ś1 reads 20 in marg. (cf. v.l. 1041*). G1.3 om. (hapl.) 20^{ab}. M3 reads 20^{ab} (*sec. m.*) in marg. G4 om. (hapl) 20^{b}–21^{c}. T3 G2 M1 transp. 20^{ab} and 20^{cd}. —^{c}) Ś1 भूषयंताम्. —^{d}) Ś1 सूर्यचंद्राव् (by transp.).

21 G4 om. 21^{abc} (cf. v.l. 20). —^{b}) T3 G1 रूपेण- (for प्रमाण-). —After 21^{ab}, G2 M1 ins.:

1040* किमर्थं च नरश्रेष्ठौ संप्राप्तौ दुर्गमे पथि ।

—Thereafter cont. l. 5 of 1039*.
—^{c}) G1.3 कस्य पुत्रौ मुनिश्रेष्ठ. —For 16–21, Ñ2 V B D10.11(om. l. 6 and reads 18^{cd} as in text).13 M4 subst; while Ś1 D1–3.5.7.12 subst. l. 3–5 and 7–8 for 17–18^{ab} and 19–21 (Ś1 for 19^{cd} and 21^{cd} only) respy.:

1041* उष्यतामिह मत्प्रीत्या सहैभिर्ब्रह्मवादिभिः ।
एतान्यहानि सुसुखं ततो यास्यथ सत्कृताः ।
एतौ च मुनिशार्दूल कुमाराविव पावकी ।
काकपक्षधरौ कस्य किमर्थं चाभ्युपागतौ ।
व्यूढोरस्कौ महाबाहू खड्गतूणधनुर्धरौ ।
अश्विनोः सदृशौ रूपे कस्यातिप्रियदर्शनौ ।
किमर्थं सुकुमाराङ्गावध्वानं संश्रितावुभौ ।
बालावेवानवद्याङ्गौ श्रोतुं कौतूहलं मम ।

[(l. 1) D13 M4 प्रीत्यै (for प्रीत्या). V2 तिष्ठतामिह तत्प्रीत्या; D11 उष्यतां सत्कृतो भक्त्या (for the prior half). M4 [ए]तैर् (for [ए]भिर्). V1 damaged for ब्रह्म. —(l. 2) Ñ2 B1 स्वसुखं; V4 D10 सतुख; B2 सुमुख. D11 यास्यसि (for यास्यथ). D11 सत्कृत:. —(l. 3) Ś1 D1–3.5.7.11.12 M4 इमौ (for एतौ). M4 कौ (for च). D3 नर- (for मुनि-). V1–3 पावकौ. —(l. 4) B2 -पुच्छधरौ. Ś1 D1–3.5.7.11.12 वीरौ (for कस्य). V1 damaged, V4 चात्तु°; B2 वाभ्यु°; D13 M4 चाप्यु° (for चाभ्युपागतौ). Ś1 D1–3.5.7.11.12 कस्येमौ(D11 °तौ) मुनिपुंगव (D2 11 °वौ) (for the post. half). —(l. 5) B1 दीर्घभुजौ (for महाबाहू). M4 -तूणी-. —After l. 5, Ś1 D1–3.5.7.11.12 read 18^{cd} as in text and om. l. 6. —(l. 6) V1 B4 D10 M4 अश्विनौ; V3 अनयो.; B1 अश्विन्यो (sic) (for अश्विनोः). V2 सदृशे रूपे; M4 रूपसदृशौ (for सदृशौ रूपे). V1 [इ]मौ; D13 [ए]तौ (for [अ]ति-). V1 -दर्शिनौ. —(l. 7) B4 किशोरौ (for किमर्थं). Ś1 D1–3.5.7.11.12 च मुनिश्रेष्ठ (for सुकुमाराङ्गाव्). D13 अरण्यं (for अध्वानं). Ñ2 B3 D10 ससूतावुभौ; M4 वै समागतौ (for संश्रितावुभौ). Ś1 D1–3.5.7.11.12 प्रपन्नौ दुर्गमान्पथ: (D1 °न्युत and gloss दुर्गमानि स्थानानि) (for the post. half). —After l. 7, Ś1 reads 19^{ab}, 20–21^{b} in marg. —(l. 8) B3 (m. also, originally बाला°).4 देवाविव. Ś1 D1–3.5.7.11.12 अव(D2 इव; D11 विर)हितौ ब्रह्मन्; M4 एव महातेजः (for एवानवद्याङ्गौ). Ś1 D1–3.5 7.11.12 इच्छाम्य(D5.12 °मि [sic])संशय; M4 °हि मे (for कौतूहलं मम).]

22 ^{a}) Ñ2 V B D10 तस्यैतद्; D11 स तस्मै (for तस्य तद्). —^{b}) Ś1 D1–3 5.7.11.12 महामुनि:. T3 विश्वामित्रोऽभ्यभाषत. —^{c}) D5.9 निवेदयन्. M2.4 अमेयात्मा (for महात्मानौ). Dt D6.8 Ctp निवेदयदमेयात्मा. —^{d}) Ñ2 V2–4 B D10 11.13 सुतौ (for पुत्रौ).

23 D3.7 om. 23^{a} reading 23^{c} in its place. Ś1 Ñ2 V B D1 2.5.10–13 M4 transp. 23^{a} and 23^{c}. —^{a}) V3 D1 2 -निवासश्. M4 सिद्धाश्रमादागमनं. —^{b}) Ś1 V4 B1.2.4 D1–3.5.11–13 च तं वधं; Ñ2 V1–3 B3 D7.10 च तद्वधं; G1 (also as in text) °तदा; G2 वधस्°; M4 °च तं (for वधं तथा). —After 23^{ab}, D9 wrongly repeats 22–23^{ab}. —^{c}) Ś1 B2 D5.11.12 तथा; B1 यच्च; Dt D1–3.6–9 Ct तत्र; D13 G2 M1 तदा; Cm as in text (for तच्च). Ś1 D5.12 अत्युग्रं; V1 अव्ययं; D11 अवरं; Cm.g as in text (for अव्यग्रं). M4 त्वच्चागमनसंकल्पं. —D3.7 om. 23^{d}. —^{d}) Ś1

अहल्यादर्शनं चैव गौतमेन समागमम् ।
महाधनुषि जिज्ञासां कर्तुमागमनं तथा ॥ २४

एतत्सर्वं महातेजा जनकाय महात्मने ।
निवेद्य विररामाथ विश्वामित्रो महामुनिः ॥ २५ G. I. 51. 23 B. I. 50. 25 L. I. 46. 22

इति श्रीरामायणे बालकाण्डे एकोनपञ्चाशः सर्गः ॥ ४९ ॥

Ñ2 V B D1.2.5.10–13 M4 वि(V1.2 B1 M4 वै)शालस्य (for विशालायाश्). D12 स (sic) (for च).

24 ^{b}) G4 गौतमे तु (for गौतमेन). —^{d}) G2.3 M1 आरोपणं; M4 चा°; Ct as in text (for आगमनं). T3 तदा (for तथा). —For 24, Ś1 D1–3.5.7.11(l. 2 only for 24^{cd}).12 subst. :

1042* गौतमाश्रमकार्यं च गौतमस्य च दर्शनम् ।
महाधनुषि जिज्ञासा कार्यं चैषां महात्मनः ।;

[D1.2 om. (hapl.) l. 1. —(l. 1) D12 गौतमस्य (through eye-wandering for गौतमा). —D3 om. l. 2. —(l. 2) D1.2.7 कार्यं चैतन्महात्मनोः; D11 कर्तव्या च महायशाः (for the post. half).]

while Ñ2 V B D10.11(l. 1 only for 24^{ab}).13 subst. :

1043* गौतमस्य च शापान्तमहल्यायाश्च दर्शनम् ।
रामस्य धनुषश्चैव जिज्ञासार्थमुपागमम् ।

[D13 om. (hapl.) l. 1. —(l. 1) B3 transp. the two halves. V1 B1.4 गोतमस्य. Ñ2 B3 D10 [अ]पि (for first च). D11 (with hiatus) शापाच्च (for शापान्तम्). D10 अहिल्यायाश्. —(l. 2) V4 रामश्च. V1.3 उपागमत् (V3 °न्); B2–4 (B3 m. also) उपागतं.]

25 ^{a}) Ñ2 V B D10.13 इति; Ck as in text (for एतत्). D6 सर्वे; Ck as in text (for सर्वं). —^{b}) V2 न्यवेदयत्; B3 (m. also as in text) °मुने (for महात्मने). Ś1 D1–3.5.7.11.12 कौशिको जनकाय वै. —^{c}) Ś1 D2.3.5.7.12 विररामाशु; V3 वीर रामार्थं (sic); Ctp विरराम तदा (hypermetric) (for विररामाथ). —^{d}) D11 महातपाः. —After 25, Ś1 D1–3.5.7.11.12 ins. :

1044* मुनिमध्ये स्थितः प्राज्ञो वसूनामिव पावकः ।
[D1–3.7.11 यज्ञे (for प्राज्ञो).]

Colophon. D1–3.5.7.11.12 om. (cont. the Sarga) —*Kāṇḍa name*: Ś1 Ñ2 V1 D4 om. V2–4 B D10 आदि°. —After Kāṇḍa name, B4 ins. बालचरिते. —*Sarga name*: Ñ2 V B D9.10 जनकदर्शनं(B1 °कसमागमः; D9 °संवादो). —*Sarga no.*(figures, words or both) : V1.4 B1.4 om.; Ś1 (m.) V3 Dt D4.6.8.14 T G M1–3 50, Ñ2 B2.3 D10 51; V2 D9 53. D13 इत्यार्षे—यणे—कांडे—दर्शनसर्गः 51. —After colophon, G1.2.4 M2 conclude with श्रीरामाय नमः; G3 श्रीमते रामानुजाय नमः.

५०

G. 1. 52. 1 B. 1. 51. 1 L. 1. 47. 1 तस्य तद्वचनं श्रुत्वा विश्वामित्रस्य धीमतः ।
हृष्टरोमा महातेजाः शतानन्दो महातपाः ॥ १
गौतमस्य सुतो ज्येष्ठस्तपसा द्योतितप्रभः ।
रामसंदर्शनादेव परं विस्मयमागतः ॥ २
स तौ निषण्णौ संप्रेक्ष्य सुखासीनौ नृपात्मजौ ।
शतानन्दो मुनिश्रेष्ठं विश्वामित्रमथाब्रवीत् ॥ ३
अपि ते मुनिशार्दूल मम माता यशस्विनी ।
दर्शिता राजपुत्राय तपो दीर्घमुपागता ॥ ४
अपि रामे महातेजो मम माता यशस्विनी ।
वन्यैरुपाहरत्पूजां पूजार्हे सर्वदेहिनाम् ॥ ५
अपि रामाय कथितं यथावृत्तं पुरातनम् ।
मम मातुर्महातेजो देवेन दुरनुष्ठितम् ॥ ६
अपि कौशिक भद्रं ते गुरुणा मम संगता ।
माता मम मुनिश्रेष्ठ रामसंदर्शनादितः ॥ ७
अपि मे गुरुणा रामः पूजितः कुशिकात्मज ।
इहागतो महातेजाः पूजां प्राप्य महात्मनः ॥ ८

50

☞ Ñ1 missing Sarga 50 (cf. v.l. I.33.8). D1–3.5.7.11.12 continue the previous Sarga.

1 ^{c}) D1 2 हृष्टचेता. Ñ2 V B D10 13 भूशं भूत्वा (for महातेजाः). —^{d}) B4 महामुनिः. Ś1 (after corr. m. as in text) D1–3.5.7 11 12 क्षणेन समपद्यत.

2 ^{a}) V1 B1 D1 गोतमस्य; D2 गौतमेन (sic). V1 (after corr. marg. as in text) T3 श्रेष्ठस्; T2 ज्येष्ठं (sic) (for ज्येष्ठस्). —T2 om. (hapl. ?), Ñ2 reads in marg. 2^b–3^c. —^{b}) V1 2 4 B3 Dt M4 [उ]द्योतितप्रभः; B4 D12.13 द्योतितः प्रभुः. —^{c}) G1 रामस्य (for रामसं-). Ś1 Ñ2 V B D1–3 5 7 10–13 रामसं(D2.3.7 °स्य)दर्शनं प्राप्य(D3.7 °प्तः). —^{d}) M4 आययौ (for आगतः). Ñ2 V B D10 13 विस्मयं परमं ययौ; Cv.r.k as in text.

3 T2 om., Ñ2 reads in marg. up to 3^c (for both cf. v.l. 2). —^{a}) Dt D6 8 एतौ; G1 3 M3 (after corr. *sec. m.* as in text) ततो; Cm as in text (for स तौ). G4 निषण्णः. Ś1 D1.5.11.12 स (Ś1 सु; D1 सं)निषण्णौ तु तौ (D11 ततो) दृष्ट्वा; Ñ2 V B D3 7 10 13 स (Ñ2 V1 2 4 B1.2 4 D10 सं)निषण्णावुभौ दृष्ट्वा; D2 स संनिषण्णौ तौ दृष्ट्वा; M4 स निषण्णस्ततो दृष्ट्वा. —^{bc}) Dt सुखासीनो. D6 8 transp. सुखासीनौ and शतानंदो. Ñ2 V B D10 13 सदृशौ रामलक्ष्मणौ (for ^{b}). Ś1 V1 B1 D1.3 5 7.11.12 मुनिश्रेष्ठो; M4 द्विजश्रेष्ठं. —^{d}) Ś1 Ñ2 V B D10.13 अभाषत; D1–3 5 7.11.12 उवाच ह (for अथाब्रवीत्).

4 ^{a}) G2 M1 सा; Cm g.t as in text (for ते). Ñ2 V B D10.13 अपि(V2 °पि) त्वया मुनिश्रेष्ठ; M4 अपि त्वया महाभाग; Ck as in text. —^{b}) Ś1 Ñ2 V B2–4 D1–3 5.7. 10–13 तपस्विनी. —^{cd}) Cg as in text (for ^{c}) M4 दीर्घं तप (by transp.). Ñ2 V B D10.13 दर्शिता राजपुत्रस्य रामस्यास्य(D10 °ऽस्य; D13 °स्य च) महात्मनः.

5 D5.12 om. (hapl.) 5. Ś1 D9 om. 5^{ab}. —^{a}) Dt D4 (before corr. as in text).6 8 T G4 °तेजा; G1–3 M1 °भागा; M4 °भागे (for महातेजो) —Ś1 reads 5^c–6 in marg. —^{d}) Ś1 रघुनंदन (for सर्वदेहिनाम्). —For 5, Ñ2 V B D10.13 subst. :

1045* अपि रामाय मे माता पूजार्हाय महात्मने ।
पूजां कृतवती सम्यगहल्या भृशदुःखिता ।

[(l. 1) B3.4 D10.13 महामुने. —D13 om. (hapl.) from l. 2 up to 6^b.]

On the other hand, D1–3.7.11 subst. :

1046* अपि रामो महातेजा मम मात्रा सह त्वया ।
वन्यैर्मूलफलैर्ब्रह्मन्नर्चितोऽर्घ्यप्रतिग्रहैः ।

[(l. 1) D11 महावने (for सह त्वया). —(l. 2) D3 मूलैः; D11 भूमि- (for मूल-). D3 अन्वितो (for अर्चितो). D11 हि परि° (for ऽर्घ्यप्रतिग्रहैः).]

6 D13 om. 6^{ab}, Ś1 reads 6 in marg. (for both cf. v.l. 5). —^{b}) B2 reads यथा in marg. Dt D6 8 यद्वृत्तं तत्(Dt यत्) (for यथावृत्तं). —^{c}) D2 3 7 अपि (for मम). Ñ2 V B1–3 D10.13 M4 °बुद्धे; B4 °भाग; D1–3.7 °वीर्य; T2 °तेजाः (for महातेजो). —^{d}) Ñ2 V1.3.4 B4 D2.3.7.13.14 T2 Cm g दैवेन; Ck t दे° (as in text). V1 B1.2 D1–3.6.7 °धिष्ठितं; B4 दुःखचेष्टितं; D4 M2 Cm यदनु°; Cg.k.t दुरनुष्ठितं (as in text). T3 दैवेय च(च य)दनुष्ठितं. —For 6, D5 11.12 subst., Ś1 D1–3.7 ins. after 6 :

1047* अपि माता विमु(Ś1 °यु)क्ता मे तस्माच्छापात्सुदारुणात् ।

7 ^{ab}) Ś1 अवि (for अपि) Ś1 (after corr. *sup. lin.* as in text) D5 11 12 चापि (for मम). Ñ2 V B D10.13 M4 अपि कौशिक माता मे संगता गु(V4 °तां त)रुणा पुनः(V4 मम; B1 सह). —^{c}) Dt D6 8.9 14 T1 2 M2 मम माता (by transp.). Ś1 D1–3.5.7 11 12 माता मुनिगणश्रेष्ठ; Ñ2 V B D10.13 M4 शापाग्निदग्धा चित्रा(M4 माता) मे. —^{d}) Ś1 D5.12 अनु; M2 परं; Ck as in text (for इतः). Ñ2 V B D10.11.13 T2 M4 रामदर्शननिर्मला(T2 °नादितः); Cg.t as in text.

8 Ñ2 V B D10.11.13 M4 transp. 8 and 9. —^{a}) Ś1 Ñ2 V B D1–3.5.7.10–13 ब्रह्मन्; Ck.t as in text (for

अपि शान्तेन मनसा गुरुर्मे कुशिकात्मज ।
इहागतेन रामेण प्रयतेनाभिवादितः ॥ ९
तच्छ्रुत्वा वचनं तस्य विश्वामित्रो महामुनिः ।
प्रत्युवाच शतानन्दं वाक्यज्ञो वाक्यकोविदम् ॥ १०
नातिक्रान्तं मुनिश्रेष्ठ यत्कर्तव्यं कृतं मया ।
संगता मुनिना पत्नी भार्गवेणेव रेणुका ॥ ११
तच्छ्रुत्वा वचनं तस्य विश्वामित्रस्य धीमतः ।
शतानन्दो महातेजा रामं वचनमब्रवीत् ॥ १२
स्वागतं ते नरश्रेष्ठ दिष्ट्या प्राप्तोऽसि राघव ।
विश्वामित्रं पुरस्कृत्य महर्षिमपराजितम् ॥ १३
अचिन्त्यकर्मा तपसा ब्रह्मर्षिरमितप्रभः ।
विश्वामित्रो महातेजा वेत्स्येनं परमां गतिम् ॥ १४
नास्ति धन्यतरो राम त्वत्तोऽन्यो भुवि कश्चन ।
गोप्ता कुशिकपुत्रस्ते येन तप्तं महत्तपः ॥ १५
श्रूयतां चाभिधास्यामि कौशिकस्य महात्मनः ।
यथाबलं यथावृत्तं तन्मे निगदतः शृणु ॥ १६ G. I 52. 16 B I 51. 16 L. I. 47 16

रामः). —^{b}) Ś1 Ñ2 V B D1–3.5.7.10–13 पूजितोसि यथार्हतः (Ś1 D5.12 °र्हणं; D3 °र्थतः). —^{c}) D1–3 7.13 °भाग; D11 महा ⁎ ⁎ (for महातेजा.). —^{d}) Ś1 D5 12 कृत्वा (for प्राप्य). D7 यथाविधि (for महात्मनः).

9 Ñ2 V B D10 11.13 M4 transp 8 and 9. Ś1 D2 5 12 om (hapl.?) 9. —^{a}) Ñ2 V B D10 11.13 M4 प्रीतेन (for शान्तेन). —D7 om. 9^{cd}. —^{cd}) Dt D6 8 पूजितेन; T2 Ck प्रयत्नेन; Cg as in text (for प्रयतेन). Ñ2 V B D10 11.13 M4 पू(M4 ए)तां दीर्घेण तपसा मातरं मेभ्यनंदत(Ñ2 B3 °यत्); D1.3 इहागतो महातेजाः पूजां कृत्वा महात्मनः (cf. 8^{cd}).

10 Ś1 M2 read 10–11 in marg. —^{a}) D13 तं(sic) (for तच्). —^{b}) Ñ2 V B D1–3.7.10.11 महायशाः; D13 महातपाः. D5.12 शतानंदस्य धीमतः. —^{c}) V3 इत्युवाच. —^{d}) D8 *sup. lin.*; G1.3 वाक्यज्ञं; M2 damaged वा (for वाक्यज्ञो). D3 -⁎विदं; D12 G1 3 M4 -कोविदः (for -कोविदम्). Ñ2 V B(B3 *inf. lin.* also) D10.11 13 वाक्य वाक्यविशारदः (Ñ2 B3 D10 °दां वरः).

11 Ś1 M2 read 11 in marg. (cf. v.l. 10). —^{a}) D5.12 नातिक्रमो. Ñ2 V B D10 13 इदं ब्रह्मन् (for मुनिश्रेष्ठ). —^{b}) Ñ2 V B1.3.4 D10.13 यत्कार्यं तत्; B2 कार्यं यत्तत्; D1–3.5 7.11.12 M4 सर्वमेतत्; Cg.k t as in text (for यत्कर्तव्यं). D1–3.5 7.11.12 M4 transp. कृतं and मया. —^{c}) Ñ2 V B D10.13 गुरुणा (for मुनिना). —^{d}) V2 B3 4 D9.10 [ए]व (for [इ]व). D1–3.5.7.11.12 रेणुकेव महात्मना.

12 ^{b}) D9.14 T G M1 Cm भाषितं (for धीमतः). —^{c}) Ñ2 V1–3 B D10.13 M4 °नंदस्ततो रामं; V4 °स्ततो वाक्यं. —^{d}) Ñ2 V1–3 B D3.7.10.13 M4 (all except D3.7 with hiatus) इदं (for रामं). V4 वचनं त्विदमब्रवीत्.

13 ^{a}) Ñ2 V B D10.11.13 M4 रघुश्रेष्ठ; D7 मुनिश्रेष्ठ. —^{b}) V3 दृष्ट्या. Ś1 D5.11.12 दृष्टोसि(D11 °⁎); B3 प्राप्तोस्मि (sic). Ñ2 V B D10.13 मे प्रभो; M4 च प्रभो (for राघव). —^{d}) D9 ब्रह्मर्षिम् (for महर्षिम्). Cm.k अपराजितं (as in text). Ś1 D2.3.5 7.12 तं चा(D2.3.7 स्वा)श्रममुपागतः; D1 स्वाश्रमं समुपागतः; D11 (with hiatus) इमं यज्ञमुपागतः. —For 13^{cd}, Ñ2 V B D10.13 M4 subst. :

1048* विश्वामित्रेण सहित इमं यज्ञं महात्मनः ।

[V3.4 इदं (for इमं). D13 यज्ञवाट महात्मना (for the post. half).]

14 ^{a}) G1 तपसः; Cm g as in text. Ś1 Ñ2 V B D1–3.5.7.10–13 अचिंत्यो ह्येष(D13 ह्यसि) धर्मात्मा; D4 (before corr. as in text) अचिंत्यकर्मतपसा; M4 अचिंत्यधर्मकर्मार्यं. —^{b}) Ś1 D1–3 5 7.11 12 ,G1–3 M2 महर्षिर्; Cm.g ब्रह्मर्षिर् (as in text). D4.9 T3 G1–3 M अतुल- (for अमित-). Ñ2 V B1 2 4 D10 राजर्षिरमित(B4 °मर)द्युतिः; B3 D13 रामोय(D13 °म त्व)ममितद्युतिः. —^{c}) G2 M1 महाभाग. —^{d}) Dt D4.6.8 T3 वेद्मि; Cg as in text (for वेत्सि). Ct परमां गतिं (as in text). Ś1 D1–3 5.7.9.12 तवायं परमा गतिः; Ñ2 V B1.3 4 D10 13 M4 यस्य(V1 °श्च) ते परमो गुरुः; B2 ऋषीणां परमो गुरुः; D11 तवायं परमो गुरुः.

15 ^{a}) V2 धर्मरतो (for धन्यतरो). —^{b}) Ś1 D5.12 M4 त्वयेह; Ñ2 V B D10 11 13 त्वदन्यो; D1–3.7 तवेह (for त्वत्तोऽन्यो). Ś1 D5.12 यस्य ते; D1 पाठ्यते (gloss एतस्माद्विश्वामित्रादन्यः कोपि धन्यतरो नास्ति यस्मात्त्वया पाठ्यते अधीयते त्वां अस्त्रग्रामं अध्यापयितुं विश्वामित्र एवार्हति नान्यः); D2.3 7 दृश्यते (for कश्चन). —^{c}) D3 कौशिक°. D1.2.5 12 तु (for ते). D11 यस्मात्ते हितकामोयं. —^{d}) D11 तेन (for येन). Dt M3 महातपः. —For 15^{cd}, Ñ2 V B D10.13 M4 subst. :

1049* गुणेन तेजसा वापि धर्मेण च पराक्रमैः ।
यस्य ते हितकामोऽयं विश्वामित्रस्तपोनिधिः ।

[All except B3 om. l. 1. —(l. 2) B1 om. ते (submetric).]

16 ^{a}) V1 damaged. Dt श्रूयतां. Ś1 D1–3.5.11.12 अभि°; Ñ2 V2–4 B D10.13 च पुरा(B4 यथा)वृत्तं; D7 अप° (sic); M1 त्वभिधास्यामि. —^{c}) D11 °चासौ; M3 °कुलं (for यथाबलं). Dt D6.8 Ct °तत्त्वं; D7 °वित्तं (sic) (for यथावृत्तं). Cv.r as in text; Cm.g.k.t no समस्तपदs (for ^{c}). —For 16^{cd}, Ñ2 V B D10 13 subst., while D11 ins. after 16^{ab} :

1050* यद्वीर्यो यत्प्रभावोऽयं यद्योगश्च महायशाः ।

G. 1. 52. 17
B. 1 51. 17
L. 1 47. 17

राजाभूदेष धर्मात्मा दीर्घकालमरिंदमः ।
धर्मज्ञः कृतविद्यश्च प्रजानां च हिते रतः ॥ १७
प्रजापतिसुतस्त्वासीत्कुशो नाम महीपतिः ।
कुशस्य पुत्रो बलवान्कुशनाभः सुधार्मिकः ॥ १८
कुशनाभसुतस्त्वासीद्गाधिरित्येव विश्रुतः ।
गाधेः पुत्रो महातेजा विश्वामित्रो महामुनिः ॥ १९
विश्वामित्रो महातेजाः पालयामास मेदिनीम् ।
बहुवर्षसहस्राणि राजा राज्यमकारयत् ॥ २०
कदाचित्तु महातेजा योजयित्वा वरूथिनीम् ।
अक्षौहिणीपरिवृतः परिचक्राम मेदिनीम् ॥ २१
नगराणि च राष्ट्राणि सरितश्च तथा गिरीन् ।
आश्रमान्क्रमशो राजा विचरन्नाजगाम ह ॥ २२
वसिष्ठस्याश्रमपदं नानापुष्पफलद्रुमम् ।
नानामृगगणाकीर्णं सिद्धचारणसेवितम् ॥ २३

[B3 यद्योग्यश्, D13 यद्विद्यश् (for यद्योगश्). V3 महातपाः (for महायशा॰)]

17 ^{a}) Dt D6 8 [आ]सीद्; Ck as in text (for [अ]भूद्). —^{b}) V B1.2 4 D2.3 7.9 M2 अरिंदम. —B2 repeats (m) 17^{cd} after 20. —^{c}) G1 3 कृतज्ञः; G2 M1 सर्वज्ञः (for धर्मज्ञः). Ś1 D1–3 5 7.11 12 M4 च वदान्यश्; Ñ2 V2–4 B1–3 (B2 both times) D10 13 च क्रियावांश्; B4 D9 च कृतज्ञश्; T2 3 °वीर्यश् (for कृतविद्यश्). V1 धर्मयज्ञं (sic) क्रियावांश्च. —^{d}) D1–3 5 12 प्रजाभ्यश् (for प्रजानां). Ñ2 V B (B2 both times) D10 13 पालने (for च हिते). D11 सर्वभूतहिते रतः.

18 ^{a}) Ś1 Ñ2 V B D1–3 5 7.10–13 M4 पितामह-; Cg.k t as in text (for प्रजापति-) Ñ2 V1 2 B3 D2–4 7.11.13 T3 G1 3 M2 च (for तु). —^{b}) Ś1 Ñ2 V1 (before corr. as in text) 3 4 B1 3 D1–3 5 7.10–13 महातपाः (D2 [before corr.] °त्मनः); B2 4 महायशाः (for महीं°). —^{c}) V1 भगवान् (for बलवान्) —^{d}) D12 om. (hapl.) from सु up to भ in 19^{a}. D13 तु (for सु-).

19 D12 om. up to भ (cf. v.l. 18). T2 reads 19–20 in marg. —^{a}) Ñ2 V1 2 B3 D2 3.7.10 13 T3 G1.3 M2 चासीद्; D9 तस्माद्; D12 वामी (sic), M3 श्रीमान् (for त्वासीद्) —^{b}) M1 3 (*sup. lin. sec. m.*; before corr. as in text) गाधिर्. D1 [अ]मि-; D2 3 5.7.11.12 [ए]ष (for [इ]व). —^{c}) Ñ2 V B D10 13 तस्य; D11 गाधि- (for गाधेः). —Ñ2 om. (hapl.) from तेजा up to महा in ^{d}. —B4 om. (hapl) 19^{d}. —^{d}) D1–3 7.11 महायशाः; D5.12 महामनाः.

20 T2 reads 20 in marg. (cf. v.l. 19). —^{ab}) M4 °मित्रस्तु धर्मात्मा. T3 धर्मेण स महाबाहुः (for ^{a}). Cg पालयामास (as in text). Ś1 Ñ2 V B D1–3 5 7.11–13 विश्वामित्रस्तु (D11 °श्च) धर्मात्मा पालयन्मेदिनी (Ś1 °न्पृथिवी) मिमां. —^{c}) Cv.r बहुवर्ष- (as in text). Ś1 D1–3.5.7.11.12 बहून्वर्षगणान्राम; Ñ2 V B D10.13 वर्षायुतान्यनेकानि. —After 20^{c}, M3 (*inf. lin. sec. m.*) ins.:

1051* चतुरङ्गबलैर्युत॰ ।
नीतिशास्त्रविशेषज्ञः ब्रह्मण्यः सत्यसंगरः ।
निग्रहानुग्रहपरो

—After 20, B2 (marg) repeats 17^{cd} and then ins.:

1052* एवं पालयतो राम राज्ञस्तस्य महात्मनः ।
अष्टौ संजज्ञिरे पुत्राः ख्यातवीर्यपराक्रमाः ।
तान्राजवंशप्रथितान्प्रतिष्ठाप्याशु वीर्यवान् ।
इष्ट्वा यज्ञशतैः पुण्यैस्तपोवनमुपागतः ।

21 ^{a}) Ś1 Ñ2 V1–3 B D2.10 12 स; D3.5.7 11.13 सु- (for तु). M4 महासेनां. —^{b}) Ñ2 V1 2 4 B D1–3 7.9.11.13.14 T1 2 G4 M4 Cvp षडंगिनीं (D1 gloss करिनरतुरंगरथमंत्रिभांडागार), Cg k.t as in text (for वरूथिनीम्). V3 विश्वामित्रो महामुनिः. —M3 reads 21^{cd} *inf lin. sec. m.* —^{c}) G1.3 M3 अक्षौहिण्या (for °हिणी-). —^{d}) Ś1 D5.12 पर्यगच्छद्वसुंधरां; D1–3.7 11 पर्यटंश्च वसुंधरां.

22 ^{a}) D14 T2 G M1 स- (for च). —^{b}) Dt D6.8.9 महा- (for तथा). —For 22^{ab}, Ś1 Ñ2 V B D1–3.5 7 10–13 M4 subst..

1053* सरितः पर्वतांश्चैव वनानि नगराणि च ।

[V2 सर्वतश् (for पर्वतांश्). D2 3 7 काननानि वनानि च; M4 वनान्युपवनानि च (for the post. half).]

—D11 om. 22^{c}–23^{b}. —^{c}) Ś1 Ñ2 V1–3 B D1–3.5.7.10.13 M4 विचरन्; V4 विक्रमन्; D12 विवन्न (sic) (for आश्रमान्). M3 विचरन् (for क्रमशो). T1 2 M2–4 राम; G2 M1 राजन् (for राजा). —^{d}) Ś1 D1–3 5 7 9.12 त (D12 *) दागच्छन्महायशाः; Ñ2 V B D10 13 (all with hiatus) आजगाम महायशाः (B2 °बलः), M3 क्रमशस्त्वाजगाम ह; M4 राजमानो महायशाः.

23 V3 D11 om. 23^{ab} (for D11 cf. v l. 22). —^{b}) Dt D4 6 8 T G4 -लता- (for -फल-). V1 नानाद्रुमलतायुतं; B4 ब्रह्मस्थानमनुत्तमं; D14 T1.2 G4 नानावृक्षलताकुलं. —^{c}) V1 -मृगशता°; V2 -द्रुमलता°; V3 -मृगगणैः°; B4 -मृगसमा° (for -मृगगणाकीर्णं). —^{d}) Ś1 D1–3 5.7 11.12 देवर्षिगण- (for सिद्धचारण-). Ś1 D5.12 -पूजितं. —After 23, Ś1 D1–3.5.7.11 12 M4 ins.:

देवदानवगन्धर्वैः किंनरैरुपशोभितम् ।
प्रशान्तहरिणाकीर्णं द्विजसंघनिषेवितम् ॥ २४
ब्रह्मर्षिगणसंकीर्णं देवर्षिगणसेवितम् ।
तपश्चरणसंसिद्धैरग्निकल्पैर्महात्मभिः ॥ २५
सततं संकुलं श्रीमद्ब्रह्मकल्पैर्महात्मभिः ।
अब्भक्षैर्वायुभक्षैश्च शीर्णपर्णाशनैस्तथा ॥ २६
फलमूलाशनैर्दान्तैर्जितरोषैर्जितेन्द्रियैः ।
ऋषिभिर्वालखिल्यैश्च जपहोमपरायणैः ॥ २७
वसिष्ठस्याश्रमपदं ब्रह्मलोकमिवापरम् ।
ददर्श जयतां श्रेष्ठो विश्वामित्रो महाबलः ॥ २८

इति श्रीरामायणे बालकाण्डे पञ्चाशः सर्गः ॥५०॥

G. I 52. 27
B. I 51. 28
L I 47. 27

1054* बहुपुष्पफलं रम्यं यक्षराक्षसवर्जितम् ।

[D11 ब्रह्मर्षिगणसेवित (for the post. half).]

24 Ñ2 B1 om. (hapl.) 24–25^{b}. V B2–4 D10 13 om. (hapl.) 24. M3 reads 24–25^{b} *inf. lin. sec. m.* G1.3 read 24^{ab} after 25^{ab}. —^{a}) Ś1 D1–3.5.7.9.11.12 -गंधर्व- (for -गन्धर्वैः). —^{b}) D1 उपसेवितं (for उपशोभितम्). —^{cd}) D4 -सिंह- (for -संघ-). Ś1 D1–3.5.7.11.12 नानाविहग(D1.2 °हंग; D5 °गह[metathesis])नादितं (for ^{d}). G2 M1 प्रकीर्णद्विजसंघातैर्हरिणौघनिषेवितं.

25 Ś1 Ñ2 B1 D1–3.5.7.11.12 om. (hapl.); while M3 reads 25^{ab} *inf. lin. sec. m.* (for Ñ2 B1 M3 cf. v l. 24). —^{a}) B3 D10 13 देवर्षि- (for ब्रह्मर्षि-). V1 B2 -संपूर्णं. V2 महाश्रममिदं तत्तु; B4 नानामुनिसमाकीर्णं. —^{b}) V2 B3.4 D10 13 ब्रह्मर्षि- (for देवर्षि-). V B2–4 D13 -पूजितं (for -सेवितम्). —After 25^{ab}, G1.3 read 24^{ab}. —^{c}) V2 D13 -चरद्भिः (for -चरण-). G1.3 पुराणैस्तपसा सिद्धैर्. —^{d}) D13 महर्षिभिः (for महात्मभिः).

26 D1–3.7 T3 om. (hapl.) 26^{ab}. —^{a}) Ñ2 B3 D10 संततं. V2 संगतं; V4 कुशलं; Ct as in text (for संकुलं). V2 राम; D10–12 श्रीमान् (for श्रीमद्). —^{b}) G2 M1 ब्रह्मपुत्रैर्; Ct as in text (for °कल्पैर्). Ñ2 V3 4 B1–3 D10 महाव्रतैः; V1 damaged; V2 महर्षिभिः; B4 महारथैः (for महात्मभिः). —^{c}) M3 अभक्षैर्; Cm g.t as in text (for अब्भक्षैर्). —^{d}) D5 पर्ण- (sic), G1 चीर्ण-; G2 कीर्ण- (for शीर्ण-). Ś1 B4 D1–3.5 7.11.12 M4 -पर्णाशिभिस्. D5.12 तदा (for तथा).

27 D7 om. 27^{ab}. —^{a}) Ñ2 V2 4 B D10 13 M4 फलमूलाशिभिर्. D9 फलमूलादिभिर्वीतैर्. —^{b}) Ñ2 (marg) V1.3 4 B D10.13 -क्रोधैर्; Dt D6.8 -दोषैर् (for -रोषैर्). —V1 damaged from यैः in ^{b} up to इम in 1055*. —After 27^{ab}, Ś1 Ñ2 V B D1.3 5.10–13 ins., while M4 ins. after 27 :

1055* संप्रक्षालैरश्मकुट्टैर्दन्तोलूखलिभिस्तथा ।

[V1 damaged up to इम. B4 प्रक्षालनैर्; D5 सुप्रक्षालितैर् (hypermetric) (for संप्रक्षालैर्). V2 संयुजानै रम्यकूटैर्; V4 संप्रस्कन्नैर*कुण्डैर्; M4 संप्रक्षालाश्मकुट्टैश्च (for the prior half). M4 [उ]लूखलिकैस् (for °लिभिस्). D3 दन्तोलूखिभिस्तकदा (sic) (for the post. half).]

—^{c}) Ś1 D5.11.12 °ल्याद्यैर्; B D9 10 वालि°; D1–3.7 वालिखिल्याद्यैर् (for वालखिल्यैश्च). —^{d}) V1 (with hiatus) उपहोम-; D3 जपाहार- (sic ?) (for जपहोम-). —After 27, Ś1 (marg.) Dt D4.6 8.14 T G2.4 M1.3 Cm ins. :

1056* अन्यैर्वैखानसैश्चैव समन्तादुपशोभितम् ।

[Cm वैखानसैश्.]

28 ^{b}) Ś1 Ñ2 V2–4 B D1–3.5.7.10–13 M4 ब्रह्मस्थानमनुत्तमं(M4 °मिवाकुलं); V1 damaged. —^{c}) Ś1 Ñ2 V B D1–3.5.7.10–13 अपश्यज् (for ददर्श). Ś1 D2.3.5.7.12 14 M2 जपतां; Ñ2 V1–3 B3 D10 13 यजतां; V4 B4 जगतां; B1 missing; D4 तपतां; D11 यगनी (sic), Cm.t as in text (for जयतां). B1 missing, D9 श्रेष्ठं. —^{d}) Ñ2 V B D10 महामनाः; M4 महातपाः. —After 28, Ś1 D5.11–13 ins.

1057* वातोद्धतं तपनवाहसमं नियम्य
वल्गावशेन तुरगं च शशाङ्कशुभ्रम् ।
दीव्यत्प्रभानिकरकुण्डललोलमान-
कर्णस्तुरंगमवरान्नृप उत्ततार ।

[(l. 1) D13 -निभं (for -समं). —(l. 2) D11 वलाव्दशेन (sic) (for वल्गावशेन). —(l. 3) D5 दीप्यत्; D12.13 दिव्य-. D11 दीव्यत्प्रभावमकर- (hypermetric).]

Colophon. *Kāṇḍa name* : Ś1 Ñ2 D1.6.11 om. V B D10 आदि°; D3 अयोध्या°. —After Kāṇḍa name, B4 ins बालचरिते. —*Sarga name* : Ś1 D3 5.7.9.11 वसिष्ठाश्रमदर्शनं(D3 7 9 °नो; D5 °वर्णनो); Ñ2 V2–4 B D10 शतानंदवाक्यं; V1 शतानंदवाक्ये वसिष्ठाश्रमदर्शनं; D1 वसिष्ठाश्रमपदो; D2 वसिष्ठस्याश्रमदर्शनं; D12 वसिष्ठाश्रमो. —*Sarga no.* (figures, words or both): Ś1 V1.4 B1.4 D3.5 12 om. Ñ2 B2 3 D10 52; V2 D9 54, V3 Dt D4.6.8.14 S (except M4) 51, D1 40, D2 38; D7 39; D11 44. D13 रामा—बाल—वसिष्ठा—वर्णनं 52. —After colophon, T2 concludes with श्रीरामचन्द्राय नमः; G1.2.4 M2 श्रीरामाय नमः; G3 श्रीमते रामानुजाय नमः.

५१

G 1 53 1 B. 1 52. 1 L 1 48 1 स दृष्ट्वा परमप्रीतो विश्वामित्रो महाबलः ।
प्रणतो विनयाद्वीरो वसिष्ठं जपतां वरम् ॥ १
स्वागतं तव चेत्युक्तो वसिष्ठेन महात्मना ।
आसनं चास्य भगवान्वसिष्ठो व्यादिदेश ह ॥ २
उपविष्टाय च तदा विश्वामित्राय धीमते ।
यथान्यायं मुनिवरः फलमूलमुपाहरत् ॥ ३
प्रतिगृह्य च तां पूजां वसिष्ठाद्राजसत्तमः ।
तपोऽग्निहोत्रशिष्येषु कुशलं पर्यपृच्छत ॥ ४
विश्वामित्रो महातेजा वनस्पतिगणे तथा ।
सर्वत्र कुशलं चाह वसिष्ठो राजसत्तमम् ॥ ५
सुखोपविष्टं राजानं विश्वामित्रं महातपाः ।
पप्रच्छ जपतां श्रेष्ठो वसिष्ठो ब्रह्मणः सुतः ॥ ६
कच्चित्ते कुशलं राजन्कच्चिद्धर्मेण रञ्जयन् ।
प्रजाः पालयसे राजन्राजवृत्तेन धार्मिक ॥ ७
कच्चित्ते सुभृता भृत्याः कच्चित्तिष्ठन्ति शासने ।
कच्चित्ते विजिताः सर्वे रिपवो रिपुसूदन ॥ ८

51

☞ Ñ1 missing Sarga 51 (cf v.l. I. 33. 8). —Before 1, Ś1 V4 B2 4 D1–3 5 7 11–13 ins. :

1058* वसिष्ठं तु तदा तस्मिन्नाश्रमे मुनिसत्तमम् ।

[Ś1 begins with ॐ D12 वसिष्ठात् (corrupt) Ś1 च (for तु) D5 मुनिसत्तम°.]

1 ^{a}) Ś1 D1–3 5 7 11–13 दृष्ट्वा तु; Dt D4 6.8 T3 तं दृष्ट्वा; Cg k as in text (for स दृष्ट्वा). D1–3 7 राघव: (for परम-). —^{b}) Ś1 °मुनि:; Ñ2 °त्मन:; B1 D1–3.5.7.11–13 °मना: (for महाबल:). —^{c}) D2 प्रणताद् (sic), G1–3 M1 प्रणम्य; Cm.g.k.t as in text (for प्रणतो). B4 वीरौ (for वीरो). —^{d}) V1 B1 D13 यजतां; V4 D11 तपतां; B4 जगतां (for जपतां). V3 वसिष्ठो जगतां वर:

2 ^{a}) Ś1 D1–3 5 7 12 भवता; Ñ2 V2 4 B3 4 D10.13 च तव (by transp); V1 B1 2 D11 च तथा; D9 भगवता (hypermetric) (for तव च). Ś1 Ñ2 V B D3 5.7 10–13 [इ]त्युक्त्वा (for [इ]त्युक्तो). —^{c}) D6 भगवन् (sic) (for भगवान्). —^{d}) D6 व्यदिदेश; T3 चादिदेश; G4 [ऽ] प्यादिदेश; M4 ह्यादिदेश; Cm.g.k.t as in text (for व्यादिदेश). —For 2^{cd}, Ś1 Ñ2 V B D1–3.5 7.10–13 subst. :

1059* आसनं तेन विधिवत्प्रदत्तं जगतीपतौ ।

[Ñ2 V1.3.4 B D3.7.10 11 (V4 D3.7 read after विधिवत्) तस्य(V4 °स्मै), V2 च (submetric) (for तेन). B1 missing from वत् up to जग. Ñ2 V1.3 4 B D1–3.7 10 11 प्रदिष्टं; V2 प्रदीप्तं (for प्रदत्तं). Ñ2 V B D3.7.10.11.13 जगतीपते°.]

3 ^{a}) V2 ददौ; B1 तथा; D11 ततो (for तदा). —^{c}) Ś1 D5.12.13 वृष्यं(D5.12 13 °श्यां) धन्यं; Ñ2 B3.4 D10 वृष्यामयं; V3 B2 वृष्यमर्घ्यं; V4 B1 वृष्या(B1 °ष्या)मर्घ्यां; D1 विश्वामित्रो; D2 दृश्यमर्घ्यो; D3.7 वृश्या(D3 °त्श्या)मर्घ्यो (sic) (for यथान्यायं). D1 मुनिवरात्; D9 ऋषी राम; G1.3 ऋषिश्रेष्ठ: (for मुनिवर:). V1 दृश्यं मुनिवर: श्रीमान्; V2 वसिष्ठो ब्रह्मपुत्रस्तु; D11 अर्घं मुनिवरो दत्त्वा. —^{d}) V4 फलं (for फल-). D3 missing मूल; D14 S (except M2.4) -मूलानि; Cg.k.t as in text (for -मूलम्). D11 अथाहरत्.

❀ Cg.k फलमूलमिति "जातिरप्राणिनाम्" इत्येकत्वम् । ❀

4 ^{a}) Ś1 D5 12 वरां; Dt D2 6–9 G1 M2 तु तां (for च तां). —^{b}) D3.11 राजसत्तम. —^{c}) Ś1 D1–5 7 12 13 तदा (D3 °द; D4 °तो; D5 °त्रा)ग्निहोत्रे(D2 °त्रं); Ñ2 V B D10.11 तमग्निहोत्रे (Ñ2 B3 D10 °त्र-; V1 °त्रं). V2 3 B2.4 D11 शिष्ये च(for -शिष्येषु). —^{d}) Ś1 D1–3 5.7.11–13 पर्यपृच्छदनामयं; Ñ2 V B D10 पप्रच्छ कुशलं तत:(V4 °दा); Ck as in text.

5 ^{b}) B1 3 4 -गणैस्; G2 M1 -गणं (for -गणे). B4 Dt D6 8.10.13 T G M2.3 तदा (for तथा). —^{c}) Ś1 Ñ2 V B D1–3.5 7 10–13 चोक्त्वा; Dt D6.8 प्राह; G2 त्वाह (for चाह). —^{d}) Ś1 Ñ2 V B D1 3 5 7 10–13 मुनिसत्तम: (D3 °म); D2 मुनिपुंगव:; Cg as in text (for राजसत्तमम्).

6 ^{a}) G3 सुखोपविष्टो; M3 उपोपविष्टं (for सुखोपविष्टं). D9 ब्रह्मर्षि (for राजानं). —^{b}) D12 विश्वामित्रो. —^{c}) Ś1 Ñ2 V B D1–3 5.7.10–12 अपृच्छज् (for पप्रच्छ). V1 *तिनां; V2 B1 M1 यजतां; V3 B4 जगतां; D11 G1 3 M4 जयतां; Cm.t as in text (for जपतां). —^{d}) Ś1 Ñ2 B2 3 D1.2.5.10–13 गाधेयं; V1.2 4 B1 4 D3.7 गाधिजं (for वसिष्ठो). D11 सुतं (sic).

7 ^{b}) D11 ब्राह्मणरक्षणं; M4 °रंजनं (for धर्मेण रञ्जयन्). —^{c}) V3 पालयते; B4 पादयसे; D11 पालयतो (for पालयसे). Ś1 Ñ2 V B D1–3.5 7.10–13 T3 नित्यं, D14 T1.2 G4 धीर; G1 3 कच्चिद् (for राजन्). —^{d}) V4 B4 राज(V4 °*)धर्मेण; D3 राज्य° (for राजवृत्तेन). V1.3 B2 D2.13 G1 धार्मिक:; M4 पालयन् (for धार्मिक).

8 ^{a}) D1 क्वचित्ते (for कच्चित्ते). Ñ2 सुनृता; V2 तु सुता; V3 सुखिनो; B2 सुहृता; B3 [ऽ]नुव्रता; Dt D6.8.9 G1 2 M2 Cm g.t संभृता(D6 °**) (for सुभृता). B1 ***** भृत्याश्च. —^{b}) D10 कच्चित्ते कुशलं नृप. —^{c}) D1 क्वचिच् (for कच्चित्). D1–3.7 च (for ते). V2 निर्जिता:; D1 [अ]वर्जिता: (for विजिता:). —^{d}) B1 [ऽ]रिनिसूदन.

कच्चिद्बले च कोशे च मित्रेषु च परंतप ।
कुशलं ते नरव्याघ्र पुत्रपौत्रे तथानघ ॥ ९
सर्वत्र कुशलं राजा वसिष्ठं प्रत्युदाहरत् ।
विश्वामित्रो महातेजा वसिष्ठं विनयान्वितः ॥ १०
कृत्वोभौ सुचिरं कालं धर्मिष्ठौ ताः कथाः शुभाः ।
मुदा परमया युक्तौ प्रीयेतां तौ परस्परम् ॥ ११
ततो वसिष्ठो भगवान्कथान्ते रघुनन्दन ।
विश्वामित्रमिदं वाक्यमुवाच प्रहसन्निव ॥ १२
आतिथ्यं कर्तुमिच्छामि बलस्यास्य महाबल ।
तव चैवाप्रमेयस्य यथार्हं संप्रतीच्छ मे ॥ १३
सत्क्रियां तु भवानेतां प्रतीच्छतु मयोद्यताम् ।
राजंस्त्वमतिथिश्रेष्ठः पूजनीयः प्रयत्नतः ॥ १४
एवमुक्तो वसिष्ठेन विश्वामित्रो महामतिः ।
कृतमित्यब्रवीद्राजा पूजावाक्येन मे त्वया ॥ १५
फलमूलेन भगवन्विद्यते यत्तवाश्रमे ।
पाद्येनाचमनीयेन भगवद्दर्शनेन च ॥ १६
सर्वथा च महाप्राज्ञ पूजार्हेण सुपूजितः ।
गमिष्यामि नमस्तेऽस्तु मैत्रेणेक्षस्व चक्षुषा ॥ १७ G. 1. 53. 17 B. 1. 52. 17 L. 1. 48. 18

9 a) Ś1 D5 12 13 कच्चित्ते कुशलं कोशे; Dt D6 8.14 T1 2 G4 M2 3 Cg t कच्चिद्बलेषु कोशेषु. —b) D2 12 13 परंतपः; D3 परं * *. —c) B3 D10 नृपव्याघ्र; D11 नरध्याघु (sic) (for नरव्याघ्र). —d) Ś1 V1 2 B1 D1–3 5 7 11–13 -पौत्रेषु चा° (D12 वा); D10 -पौत्रैस्त°; D14 T1 2 G4 M3 -पौत्रे तवानघ; T3 -पौत्रेषु मानद (for -पौत्रे तथानघ).

10 a) D11 सर्वतः (for सर्वत्र). Ś1 D5 12 राज्ये (for राजा). —b) Ś1 D5 12 भवतः; D1–3 7 तमथ; M4 स्वव्ययः (for वसिष्ठं). Ś1 Ñ2 V B D1–3.5 7 11–13 प्रत्युवाच ह (for प्रत्युदाहरत्). —d) Ñ2 V B D10 13 तमथो (V3 °सौ); D11 तमृषिं; Cm g as in text (for वसिष्ठं). Dt D6.8 G4 M4 Cm विनयान्वितं; D13 विजयान्वितः. Ck as in text (for d).

11 a) Ś1 Dt D6 8.11–13 तौ; Ñ2 V3 4 B D1.3 5.7 M4 तु; V1 2 D2 च; D10 om. (submetric) (for [उ]भौ). D10 12 सुचिर- (for सुचिरं). V1 सुचि * * (lacuna) लं. —b) D9.14 T1.3 G1.3.4 M3.4 तौ; T2 तां (sic) (for ताः). D9 कथां (for कथाः). Cv r g t ताः कथाः (as in text). Dt D6 8.9 M3.4 तदा; D4 T3 G1–3 M1 तथा (for शुभाः). Ś1 D1–3 5 7.12 बहुवृत्तांत (Ś1 °तु; D2 °च) सं (Ś1 D2 सत्) कथां; Ñ2 V B D10 13 धर्मिष्ठां तां कथां तदा (B4 °था); D11 कथां बहुविधां तदा. —c) D12 युक्ताम्; T3 युक्त (sic) (for युक्तौ). —d) Cm.g.k.t प्रीयेतां (as in text). Ś1 Ñ2 V B D1–3.5.7 10–13 भमिनं (Ś1 B4 °वं; D12 °नि [sic]) ध (for प्रीयेतां तौ).

12 a) M4 तथा (for ततो). —b) Ś1 Ñ2 V (V1 lacuna from स up to मित्र in c) B D1–3.5.7.10–13 M4 मुनिसत्तमः (D2.3 °म; M4 °मं).

13 b) Ñ2 B1.4 D1.12 °बलः; V4 °त्मनः (for महाबल). —d) Cv.r.m.g.t संप्रतीच्छ (as in text). V1 lacuna after the first syllable प्र up to प्रतीच्छतु in 14b. Ś1 Ñ2 V2–4 B D1–3.5.7.10–13 प्रतिगृह्यतां (for संप्रतीच्छ मे).

14 V1 lacuna up to प्रतीच्छतु (cf. v.l. 13). —a) D3 सत्रिया (sic); D5 सत्कृतां (for सत्क्रियां). Dt D1 2 4–8 12.13 T3 M3 हि (for तु). Ś1 D5 11–13 तात; D1–3 7 तावत्; D4 9 T3 G2 M1 3 त्वेतां (for एतां). Ñ2 V2–4 B D10 प्रतिगृह्णातु; G1 3 महतीं चैतां; M4 विधिवत्तात (for तु भवानेतां) —b) Ñ2 V2–4 B1–3 D10 भवानिह; D3 प्रयच्छतु; G1 3 प्रतीच्छ त्वं; M4 प्रतीच्छस्व, Ck as in text (for प्रतीच्छतु). Cm.g [उ]द्यतां (as in text). V1 D13 ममोद्यतां; Dt D6–8 मया कृतां, D4 M2 मयोदितां (for मयोद्यताम्). B4 भवानिहमिहोद्यतां (sic), D2 प्रतीच्छतुमवोद्यतां (sic) —c) D14 T1 2 G4 राजा (for राजंस्). B3 D3 तम्; D12 स्वम् (for त्वम्) D3.4.7.10 14 G2 अतिथिः (for अतिथि-). V2.4 B1 D12 M1 -श्रेष्ठ (for -श्रेष्ठः). D11 राज्यं चमतिथिः श्रेष्ठः (corrupt). —d) D12 पूजनाय (for पूजनीयः).

15 a) D3 उक्त्वा; D11 उक्ते (for उक्तो) —b) V1 lacuna for मित्रो महामतिः. Ś1 V2–4 B D1.2.7.10–13 M4 मही (D12 °हा) पतिः; Dt D3 6 8.9 T1 °मुनिः; G2 M1 °तपाः; Cv as in text; Cr °बलः (for महामतिः). —c) V4 B1 कृतकृत्योऽब्रवीद्. T3 वाक्यं (for राजा). Cv.r as in text (for c). —d) D11 om.; Cm.g प्रिय-; Ck t पूजा- (as in text). Ś1 D5 12 नाथेन; Ñ2 V3.4 B D1–3 7.10 11 13 चानेन; V1 वन्येन; V2 [अ]नेन च (for -वाक्येन). M4 वाक्येनानेन. Ś1 Ñ2 V1.3 4 B D1–3 5.7.10–13 मे कृता (D1 °ताः), V2 सत्कृता (for मे त्वया).

16 Before 16a, D12 wrongly repeats 15a. —a) Ś1 कृत (marg also as in text) मूलेन; D9 फलमूले हि; D11 फलमूले (submetric) (for फलमूलेन). —b) D9 यत्र च; D14 यस्तव; T3 यत्तद् (for यत्तव). Ñ2 V B D10 M4 तव यद्विद्यते प्रभो (M4 वने). —c) Ś1 D5.12 पाद्ये आचमनीये च; B1 पाद्यार्घ्याचमनीयेन. —d) D3 भगवा (sic) (for भगवद्). D11 मगमद्द*नेन च (sic).

17 a) Ś1 D4 सर्वदा. Ś1 D5.11 °बाहो; Ñ2 V B D1–3.7.10 [ए]व महातेजः (V2–4 B4 °जाः); D9 हि°; D12 ° * *; D13 °बुद्धे; G2 M1 सु°; M4 [अ]हं महाभाग (for च महाप्राज्ञ). —b) Ś1 Ñ2 V B D1–3.5.7.10,12 [अ]स्मि°;

G. 1 53 18
B. 1. 52 18
L. 1 48. 18

एवं ब्रुवन्तं राजानं वसिष्ठः पुनरेव हि ।
न्यमन्त्रयत धर्मात्मा पुनः पुनरुदारधीः ॥ १८

बाढमित्येव गाधेयो वसिष्ठं प्रत्युवाच ह ।
यथा प्रियं भगवतस्तथास्तु मुनिसत्तम ॥ १९

एवमुक्तो महातेजा वसिष्ठो जपतां वरः ।
आजुहाव ततः प्रीतः कल्माषीं धूतकल्मषः ॥ २०

एह्येहि शबले क्षिप्रं शृणु चापि वचो मम ।
सबलस्यास्य राजर्षेः कर्तुं व्यवसितोऽस्म्यहम् ।
भोजनेन महार्हेण सत्कारं संविधत्स्व मे ॥ २१
यस्य यस्य यथाकामं षड्रसेष्वभिपूजितम् ।
तत्सर्वं कामधुग्दिव्ये अभिवर्ष कृते मम ॥ २२
रसेनान्नेन पानेन लेह्यचोष्येण संयुतम् ।
अन्नानां निचयं सर्वं सृजस्व शबले त्वर ॥ २३

इति श्रीरामायणे बालकाण्डे एकपञ्चाशः सर्गः ॥५१॥

M4 च° (for सुपूजितः). D11 पूजार्होस्मि पूजितः (submetric). —c) Ś1 D12 °स्कृत्य; D1–3.5 7 11.13 °स्तुभ्यं; M3 मुनिश्रेष्ठ (for नमस्तेऽस्तु). Dt D8 नमस्तेस्तु गमिष्यामि (by transp.).—d) Ś1 D1–3 5 7 11–13 पश्य मैत्रेण; M4 मित्रेणे° (for मैत्रेणेक्षस्व). D1 (marg. gloss) सुखाशंसि प्रीतिकरं मैत्रं चक्षुर्निगद्यते.

18 a) V2 वदंतं (for ब्रुवन्तं).—b) Ś1 D5 11–13 °च; Ñ2 V1–3 B2–4 D1–3.7 10 M4 °तु; V4 अब्रवीत्; B1 °तं; M3 °ह (for एव हि) —c) T3 °यति; M3 न्यमंत्रयतु; Cm g as in text. M4 धर्मित्वात् (for धर्मात्मा). Ñ2 V B D10 13 न्य(V3 नि)मंत्रयदमेयात्मा.

19 a) D1 (marg. gloss) तथेति एवं करिष्यामि (for बाढम्). V1 गाधिनो (sic), M1.3 गाथेयो, Cg as in text (for गाधेयो).—b) Ś1 D1–3 5 7.11–13 प्रत्य(D13 °ति)भाषत. —c) V3 वयं (sic) (for प्रियं). D12 lacuna for भगवतस्. —d) D2 तवास्तु (for तथास्तु). Ñ2 V B Dt D6 8.10.14 T1.2 G4 M4 °पुंगव (for मुनिसत्तम)

20 a) B3 महातेन (sic), Dt D6.8 तथा तेन (for महातेजा).—b) B1 यजतां; D11 जयतां (for जपतां).—c) V2 4 आजहार (for आजुहाव) V4 प्रीत्या; D11 श्रीतः (sic), G2 M1 प्रीतां (for प्रीतः).—d) Ś1 Ñ2 V B2–4 D5.10.12 13 कल्म(Ś1 V1 D12.13 °ल्मा)षां; B1 कामदां; D1 (marg gloss) छक्षपांडुरा धेनुः; D3 कल्मखी (sic), D11 शबलां; Cm.g.k.t as in text (for कल्माषीं) Ś1 पूत- (for धूत-). B1 Dt D4.6.8.9.11 M3 4 -कल्मशं (for -कल्मषः).

21 a) V B1.4 D1.7.11 सबले(V3 °लः); T1 G M1.3 शबळे. B2 शीघ्रं (for क्षिप्रं).—b) Ñ2 V B D1–3.5.7.10.13 चैव; D12 वैच (for चापि). Ś1 D11 शृणुष्व(D11 °वै) वचनं मम.—c) B1 च (for [अ]स्य).—d) D2 कर्तुर् (sic) (for कर्तुं). Ś1 Ñ2 V B D1–5.7 9–13 T2 3 G1–3 M1.3 हि; Cg.t as in text (for ऽस्मि). V1 [अ]यं; V4 [अ]सि (for [अ]हम्). M4 कर्तव्यं भोजनं मया.—e) D3 भोजनेन हि (hypermetric); D11 भाजनेन; M4 सत्कारेण (for भोजनेन). D5 महार्घेण (for °र्हेण).—f) Ś1 Ñ2 V3.4 B D1–3.5 7.10–13 तद्विधत्स्व(B4 D1.7 11 °त्स्व [sic]), V1 मद्विधत्स्व; V2 विद्धत्स्व; M3 स्वं विधित्स्व; Cm.g.t as in text (for संविधत्स्व). M4 यथावत्तद्विधत्स्व मे.

22 a) Ñ2 B D10–13 °कामः; V1 D5 °काम (for यथाकामं).—b) V1 यत्र येषु; V2 यद्रसो हि; D9 यद्रसेष्ट-; D10 यद्रसेषु (for षड्रसेषु). Ñ2 V B D10.13 °वांछितः(V4 °तं); D12 °कांक्षितः (for [अ]भिपूजितम्). Ś1 षट्स्वाभीष्टो रसेष्विह; D1 यदभीष्टं रसेष्विह, also marg षड्भिरिष्टै रसैरिह; D2.3 7 11 षड्(D11 * *)भीष्टरसेष्विह(D7 °ष्वहं); D5 षड्वरीज्यो रसेष्विह; M4 द्रक्ष(दक्षा)स्यतिथिपूजने; all Cs as in text.—c) V2.3 B1 तं; B2 त्वं (for तत्). D11 सर्व- (for सर्वं). D3 का * *ग् (for कामधुग्). Ś1 B1 D1–3.7.11.13 M4 देवि; V2 दिव्यैर्; D12 दैवि (for दिव्ये). V4 lacuna for धुग्दिव्ये.—d) Ś1 D1–3 5.7.11–13 पूरय त्वं; D4 9 14 T G4 M3.4 प्रवर्षस्व; Cv m.g as in text (for अभिवर्ष). V1.2 B1 [इ]ह मत्कृते; B2 च मत्कृते; D1 (marg. also) मम कृते (by transp.), D2 तु मे मम (for कृते मम). Ñ2 V3 B3.4 D10 Cr अभिवर्षस्व(B4 °सु) मत्कृते; V4 अभिवर्षे महत्कृते.

23 a) Ś1 D1–3 5 7.11–13 वरेणान्नेन; Ñ2 V B D10 रसैरन्ने(V1.4 °न्ये)न (for रसेनान्नेन). D12 lacuna; G1 पालेन (for पानेन). Cv.r.m g.t as in text (for a).—b)

५२

एवमुक्ता वसिष्ठेन शबला शत्रुसूदन ।
विदधे कामधुक्कामान्यस्य यस्य यथेप्सितम् ॥ १
इक्षून्मधूंस्तथा लाजान्मैरेयांश्च वरासवान् ।
पानानि च महार्हाणि भक्ष्यांश्चोच्चावचांस्तथा ॥ २
उष्णाढ्यस्यौदनस्यापि राशयः पर्वतोपमाः ।
मृष्टान्नानि च सूपाश्च दधिकुल्यास्तथैव च ॥ ३
नानास्वादुरसानां च षाडवानां तथैव च ।
भाजनानि सुपूर्णानि गौडानि च सहस्रशः ॥ ४ G. I. 54. 4 B. I. 53. 4 L. I. 48. 29

G1 M3.4 लेह्य; Cg k as in text (for लेह्य-). T2 G1.3 M1 (before corr.) 2 -शोष्येण; G2.4 -शोपेण; M3 -शोष्येनु-; Cm g as in text (for -चोष्येण). Ś1 Ñ2 V B D1–3.5.7.10–13 चोष्य(V3 °ष्यैर्)ले(D13 °लो)ह्येन (by transp.). Ś1 D5 चाप्यय; Ñ2 V B D10 सत्वरं; D1.2 चाशय (D2 °या [sic]), D3 वाशय; D7 चाशयः (sic), D11 चानघे; D12.13 चाप्यसुं; M4 मा चिरं (for संयुतम्). —V1.3 om. 23^{cd}. —^{c}) T1.3 G4 अन्नाद्य-; Cm.g t as in text (for अन्नानां). —^{d}) T1.2 G M1–3 शबले. D4 T3 त्विह; G2 M1 मम (for त्वर). —For 23^{cd}, Ś1 V4 D1–3.5.7.11–13 subst.:

1060* राजानं सपरीवारं शबले मत्प्रियेप्सया ।
यथा सर्वो जनस्तुष्येत्स्वाशितश्च यथा भवेत् ॥

[(l. 1) D5.11.12 °च्छया, D13 मत्प्रमेयया (for मत्प्रियेप्सया). V4 सरणे सत्प्रियेच्छया (for the post. half). —V4 om. l. 2. —(l. 2) Ś1 तुष्टो (for तुष्येत्). D1 आश्रितश्; D2 स्वतश् (submetric), D3 स्वाशतश्; D11 स्वादितश् (for स्वाशितश्).] while Ñ2 V2 B D10 subst.:

1061* कुरु राज्ञोऽस्य शबले परमातिथ्यसत्क्रियाम् ।

[Ñ2 हि; V2 [ऽ]सि (for ऽस्य). Ñ2 V2 B1 सबले, B1 -सत्क्रियाः (for -सत्क्रियाम्).]

Colophon. Ś1 D1.2.5.11–13 om. (cont. the previous Sarga). —*Kānda name*. V1.4 D4 om. Ñ2 V2.3 B D10 आदि°; D3 अयोध्या°.—*Sarga name*: Ñ2 V B D3.7.10 शतानंदवाक्ये (V1.2 B2 D3.7 om.) विश्वामित्रनिमंत्रणं (B4 वसिष्ठवचनं); D9 धेनुप्रार्थना. —*Sarga no.* (figures, words or both): V1.4 B1.4 D3 om. Ñ2 B2.3 D10 53; V2 D9 55, V3 Dt D4.6.8.14 S (except M4) 52, D7 40. —After colophon, T2 concludes with श्रीरामः शरणं मम; G1.2.4 M2 श्रीरामाय नमः; G3 श्रीमते रामानुजाय नमः.

52

☞ Ñ1 missing up to स्थानां in 20^{b} (cf. v.l. I. 33. 8). Ś1 D1.2.5.11–13 continue the previous Sarga.

1 ^{a}) B1.3.4 G1.2.4 M4 उक्त्वा; Cg as in text (for उक्ता). G2 (after corr. as in text) मुनिश्रेष्ठ (for वसिष्ठेन). —^{b}) Ś1 रघुनंदन (for शत्रुसूदन). —After 1^{ab}, D1 ins.:

1062* संस्तभ्य पादावाकुञ्च्य कर्णौ पुच्छं तु भ्रामयत् ।

—^{c}) D2 किं दधि (sic); D9 ववर्ष; D13 विधदे (metathesis) (for विदधे) V3 D10 कामदा. Ś1 D1.2.5.7.11–13 कामं; V3 lacuna for का; D3 वासं (for कामान्) V2.4 यथेष्टं विदधे कामान्. —V1 damaged for ^{d}. —^{d}) Ñ2 V2–4 B D10 यथेप्सितान्; Dt D4.6.8.11.14 T3 G1.3.4 [ई]प्सितं यथा (by transp.), D9 [ई]प्सितं तदा. Ś1 D1–3.5.7.12.13 यथा यस्येप्सितं तथा; Cv m.g.k.t as in text.

2 ^{a}) Ck t मधून् (as in text). D9 मधूंस्तथा द्राक्षान्; D14 T1 G4 मधुरसाह्लाँजान्; T3 मधु तथा लाजान्; M2 मधूंश्च लाजांश्च. ❀ Cg मधूनिति पुंलिंगत्वमार्षम् । ❀ —^{b}) T2 M3 रसासवान्; G2 वरासनान्. D9 मैरेयं च वरानना. —For 2^{ab}, Ś1 Ñ2 V B D1–3.5.7.10–13 M4 subst.:

1063* इक्षूंश्च मधु लाजांश्च मैरेयं च वरासवम् ।

[Ñ2 V B D10 इक्षु (D10 °क्षून्) मधु च (V2 B4 र-; V4 *) (for इक्षूंश्च मधु). Ś1 -जाल, D1.5 -जालाश् (metathesis ?) (for लाजाश्) D11 इक्षु मधुरसांश्चैव (for the prior half). D10 om. च (submetric). V2 रसासर; V3 सुरासव; D3.7 वराशनं; D5 स चासव (for वरासवम्).]

—^{c}) Ś1 D5.12.13 एतानि; V2 फलानि (for पानानि). V4 D12 om. (submetric), B2 *inf. lin.*, T3 हृ (for च). Ś1 महार्घ्याणि. —^{d}) V4 B1.2.4 D1.4.5.9.12 भक्ष्यांश्. Ñ2 V B D10 च विविधांस्; T2 M3 उच्चावचांस् (for चोच्चावचांम्). Ś1 D1–3.5.7.11–13 बहून्; Dt D6.8.9 अपि; G4 तदा; M4 शुभान् (for तथा).

3 V1 damaged for ^{a}. —^{a}) Ś1 V2.3 D1–3.5.7.12.13 M4 बाष्पाढ्य(D7 °ढ्य)स्य (V3 °ढ्यम्); Ñ2 B चोष्याढ्यस्य (B2 m. also व्यंजनस्य); V4 रसाढ्यम्; D9 उष्णान्नस्य; D10 चोष्याद्यस्य; D11 चोष्यद्रस्य (sic) (for उष्णाढ्यस्य). G2 [ओ]दनं च (for [ओ]दनस्य). Ś1 Dt D4–6.8.9.14 T1.3 G4 M4 [अ]न्न; D1.3 [अ]थ; D2.7 [अ]स्य; D11 [आ]शु; G1 [आ]सीद्; G3 [आ]सन् (for [अ]पि). —^{b}) Ś1 Ñ2 V B D1–3.5.7.10–13 राशीन्पर्वत(V1 damaged)संनिभान्. —^{c}) Ś1 B2 D1–3.7.12.13 तथापूपान्; D9.14 T1.2 G2.4 M1–3 च सूपांश्च (for च सूपाश्च). Ñ2 V B1.3.4 D5.10.11 मिष्टान्ना(B1 °*) नि तथापूपान् (V3 °*पान्; D11 °पूजान् [sic]); Dt D6.8 मृष्टान्यन्नानि सूपांश्च; M4 मिष्टान्नानि च सूपांश्च. —^{d}) Ś1 B1.4 D5 M2 दधिकुल्यांस्; D3 दधिकुवकुल्यां (sic). V2 शष्कुलीश्च दधीनि च.

4 D9 om. (hapl.)4^{ab}. D14 reads in marg.; M3 *inf. lin. sec. m.* 4^{ab}. —^{a}) D1.2 G2 M1 -स्वाद- (for

G. I. 54. 5 B. I. 53. 5 L. I. 48. 29 सर्वमासीत्सुसंतुष्टं हृष्टपुष्टजनाकुलम् ।
विश्वामित्रबलं राम वसिष्ठेनाभितर्पितम् ॥ ५
विश्वामित्रोऽपि राजर्षिर्हृष्टपुष्टस्तदाभवत् ।
सान्तःपुरवरो राजा सब्राह्मणपुरोहितः ॥ ६
सामात्यो मन्त्रिसहितः सभृत्यः पूजितस्तदा ।
युक्तः परेण हर्षेण वसिष्ठमिदमब्रवीत् ॥ ७
पूजितोऽहं त्वया ब्रह्मन्पूजार्हेण सुसत्कृतः ।
श्रूयतामभिधास्यामि वाक्यं वाक्यविशारद ॥ ८
गवां शतसहस्रेण दीयतां शबला मम ।
रत्नं हि भगवन्नेतद्रत्नहारी च पार्थिवः ।
तस्मान्मे शबलां देहि ममैषा धर्मतो द्विज ॥ ९

-स्वादु-). B4 -रसांश्चैव. ❀ Cm g स्वाद्वो रुच्या रसाः माधुर्यादयो येषां । ❀ —^{b}) Ś1 Dt D6–8 Ct खां(Ś1 षां) डवानां; Ñ2 V4 B D5 10.11 G1 4 M2 षड्रसानां; V2 M3 षड्विधानां; D1 (gloss) षड्भी रसैर्युक्तं पानं षाडवं । अथवा 'द्राक्षादाडिमसंयुक्तो मुद्गयूषस्तु षाडवः'; T2 मादकानां; T3 शांबलानां (for षाडवाना). ❀ Cv r.g. षाडवाः षड्रसकृताः भक्ष्यविशेषाः ।; Ck : षड्रसा इति षण्णां रसानां विकारः । ❀ Ś1 Ñ2 V (V1 damaged) B D1–3 5.7 10–13 इतस्ततः (Ś1 °था; D5 °दा) (for तथैव च) —^{c}) V1 damaged up to सु. Ñ2 V3 B2 (m. also as in text) Dt D1 2 4 6 8 9.14 T1 3 G4 M3 (after corr. *sec. m.* as in text) भोजनानि. ❀ Ck.t : भोजनानि भोजनपात्राणि । ❀ V1 3 B1 D2 6 G2 सु (V1 missing) पर्णानि; V2 4 B4 G1 3 M1 सुवर्णानि, D11 M4 स (M4 च) पूर्णानि (for सुपूर्णानि). —^{d}) Ś1 V1 3 4 B1.2 D1 (gloss गुडमयाः गौडाः) 3 5 7.11–13 गौडानां च (D3 om. च [submetric]); Ñ2 V2 B3 4 D10 गौडीनां च; D2 गौडान्नांश्च; G1 कुल्यानि च; M2 गुळानि च; M4 गौळान्नानां (for गौडानि च). B4 विशेषतः (for सहस्रशः). ❀ Cg गौडानि गुडविकाराः ।; Ck t गौडानि राजतानि । ❀

5 ^{a}) V2 सुसंपूर्णं, V4 रसं तुष्टं; D5 सुसंवृष्टं, M2 सुसंहृष्टं; M3 स्व°; Cg as in text (for सुसंतुष्टं) —^{b}) V3 हृष्टं; D3 om. (for हृष्ट-). D10 -पुष्ट-; D11 om (for -पुष्ट-). Ś1 Dt D3–9.12 13 T3 M2 4 Cm g -जनायुतं; B1 -जनादलं (sic); B2 -जनार्दनं; D1.11 -जनावृतं; D2 -जनैर्युतं (for -जनाकुलम्). —^{c}) D13 नाम; G1–3 M1 सर्वं (for राम). —^{d}) V2 D4 T3[अ]ति-; Dt D6.8 सु-; M3 (after corr. *inf. lin. sec. m.* as in text) [अ]पि (for [अ]भि-). Ś1 -वंदितं; B4 M4 -पूजितं; D5.12.13 -नंदितं; G1 -हर्षितं (for -तर्पितम्). —After 5, Ś1 Ñ2 V B D1–3.5.7.10–13 M4 ins. :

1064* यस्य यस्य यथा कामस्तस्य तस्य तथा तथा ।
अभिवर्षति कामौघैः शबला शत्रुसूदन ।
एवमस्य बलं सर्वं सर्वकामाभिपूजितम् ।

[(l. 1) V1 damaged यस्य यस्य. Ś1 V3 D2 5 12 M4 कामं; V1 D11 राम (for कामस्). D10 om. (hapl.) second तस्य. D2 om. (hapl.) second तथा. —(l. 2) Ś1 D5 12.13 कामांश्च, D1–3.7 कामांस्तु, M4 कामौघान् (for कामौघै). —D7 om. the post. half. D11 रघुनंदन. —(l. 3) V1 राम, D12 कामं (for सर्वं). Ś1 D1–3.5.7.11–13 सर्वकामैः सु(Ś1 D1.5.12.13 प्र)पूजितं (for the post. half).]

6 M4 om 6^{ab}. —^{a}) Dt D6 8 हि (for ऽपि) Ñ2 V B D10 विश्वामित्रस्य राजर्षेः. —^{b}) V2 हृष्टिः; B3 T2 M1.3 (*sec. m.*, before corr. as in text) Cg हृष्टः; D4 14 T3 तुष्ट-; T1 G4 Cm तुष्टः (for हृष्ट-). Ñ2 V1 3 4 B1.2 -पुष्टं; V2 पुष्टिस्; D4 marg, Cm g as in text (for -पुष्टस्). V2 D9.14 T2 3 G1 तथा (for तदा). —D9 om. 6^{c}–7. —^{c}) Ñ2 V B D10 -जनो (for -वरो). V2 राम (for राजा) —^{d}) Ñ2 V B D10 G1–3 M1 4 -पुरोगमः (for -पुरोहितः). —For 6, Ś1 D1–3 5.7 11–13 subst. :

1065* सर्वं तत्रास्य राजर्षेर्हृष्टपुष्टजनायुतम् ।
सान्तःपुरः सहामात्यः परितुष्टो नृपोत्तमः ।

[(l. 1) Cf. 5^{ab}. D3 सर्वं तत्रापि; D11 सर्वं तत्तस्य; D13 विश्वामित्रस्य (for सर्वं तत्रास्य). D11 -जनावृत.]

7 D9 om. 7 (cf. v.l. 6) —^{a}) Ś1 D1–3 5.7 12 पौरैः स; Ñ2 V1–3 B1–3 D10 सामात्य-; V4 अमात्य-; D13 सपौरो (for सामात्यो). D5 -सहितैः. D11 पौरैः सामंतसहितैः; Cv cites ^{a} as in text —^{b}) M4 om. (hapl ?) up to त in पूजित. D4 M3 4 तथा (for तदा). Ś1 Ñ V B D1–3 5 7 10–13 सभृत्य(V3 °सैन्य)बल(D13 om)वाहनः. —^{c}) M4 युक्ता (sic). Ś1 V2.3 B1 Dt D2.3 5.7.8.12–14 T G4 परम- (for परेण). —B3 reads 7^{d}–9^{a} in marg.

8 B3 reads 8 in marg. (cf. v.l. 7). D3.7 om. 8. D2 reads 8 after 10. —^{a}) D4 पूज्येतो (sic); D9 प्रीतस्ते (for पूजितो). V2 यथा; D9 तदा (for त्वया). —^{b}) G1 3 च; Cm.g.t as in text (for सु-). Ś1 Ñ2 V1 B D1.2.5. 10–13 M4 पूजनार्हेण कामतः (Ñ2 V1 B D10 कामद; M4 सत्कृतः); V2–4 पूजार्हेणेह(V4 °ण च) कामद. —B4 om. (hapl. ?) 8^{cd}. —^{d}) Ś1 B1 D1.2 5 12.13 -विदां वर (D2.12 °रः); V4 M4 -विशारदः (for -विशारद). —After 8, B2 ins.; while D11 subst. l. 1 for 9^{ab} and then cont. l. 2 :

1066* गवां शतसहस्राणि तव दास्यामि सुव्रत ।
शबलां मे प्रयच्छस्व प्रसादं कुरु मे प्रभो ।

—After 8, D1 reads 11^{ab}.

9 B3 reads 9^{a} in marg. (cf. v.l. 7). D1 om. 9^{ab}. —^{a}) D3.12 गवा. —^{b}) B4 D5 शबलां. —^{c}) D2.3.7.9 च (for हि). D13 एषा (for एतद्). —^{d}) Ñ2 V B D10.11 रत्नभागी. Ś1 D5.11–13 हि (for च). —^{e}) V4 मां (for मे).

एवमुक्तस्तु भगवान्वसिष्ठो मुनिसत्तमः ।
विश्वामित्रेण धर्मात्मा प्रत्युवाच महीपतिम् ॥ १०
नाहं शतसहस्रेण नापि कोटिशतैर्गवाम् ।
राजन्दास्यामि शबलां राशिभी रजतस्य वा ॥ ११
न परित्यागमर्हेयं मत्सकाशादरिंदम ।
शाश्वती शबला मह्यं कीर्तिरात्मवतो यथा ॥ १२
अस्यां हव्यं च कव्यं च प्राणयात्रा तथैव च ।
आयत्तमग्निहोत्रं च बलिर्होमस्तथैव च ॥ १३
स्वाहाकारवषट्कारौ विद्याश्च विविधास्तथा ।
आयत्तमत्र राजर्षे सर्वमेतन्न संशयः ॥ १४
सर्वस्वमेतत्सत्येन मम तुष्टिकरी सदा ।
कारणैर्बहुभी राजन्न दास्ये शबलां तव ॥ १५
वसिष्ठेनैवमुक्तस्तु विश्वामित्रोऽब्रवीत्ततः ।
संरब्धतरमत्यर्थं वाक्यं वाक्यविशारदः ॥ १६
हैरण्यकक्ष्याग्रैवेयान्सुवर्णाङ्कुशभूषितान् ।
ददामि कुञ्जराणां ते सहस्राणि चतुर्दश ॥ १७ G I 54 19 B I 53 18 L I 48 43

B1 ˜स्मान्मे. —^{f}) D2 माम् (for मम). D13 धर्मतो द्विजसत्तम. —After 9, B3 ins

1067* फलमूलाशिनस्तेपि नास्त्यस्माच्च प्रयोजनम् ।

10 ^{a}) M3 (after corr. *sec m.* as in text) भगवन्. —^{b}) Dt D6 8 मुनिपुंगव. —^{c}) D2 विश्वामित्रोपि. —^{d}) D2 द्विजोत्तम, D3 मह॰तिं (for महीपतिम्). —For 10, D11 subst.

1068* स तथोक्तो वसिष्ठस्तु विश्वामित्रं तप.स्तुतम् ।
प्रोवाच प्रहसन्राम तमेवं नृपसत्तमम् ।

—After 10, D2 reads 8.

11 D1 reads 11^{ab} after 8. —^{a}) D1.2 11 गवां (for नाहं). T2 कोटि- (for शत-). D1 G4 -सहस्राणि; D11 -सहस्रे॰. —^{b}) D1 नाग-; D12.13 गवां; T2 M3 नाहं (for नापि). D9 -शतां (sic) गवां; D11 -शतेन च; D12 13 °रपि (for -शतैर्गवाम्). —^{c}) T3 नाहं (for राजन्). M2 शब॰ (damaged). —^{d}) G4 राजीभी (for राशिभी). Ś1 ह; Ñ2 marg , B3.4 D2 3 7 9.10 13 च; D5 12 हि (for वा). D1 (m. also) रत्नजातैर्गजैस्तथा; D11 नापि भीत्याथ कस्यचित्; G1.3 M3 कोटिभिर्नार्थराशिभिः.

12 ^{a}) B1 om. न (submetric) G1 3 परित्यक्तुम्; Cm g परित्यागम् (as in text). —^{c}) G2 M1 शबला (M1 °ला) शाश्वती (by transp) Ś1 Ñ2 V B D1–3 5 7 10–13 [इ]यं मे (D12 °॰) (for मह्यं). —^{d}) D14 damaged for वतो.

13 ^{a}) Ś1 Ñ2 V1 3.4 B D1–3 5 7.10–13 M4 अत्र; V2 अत्रं (for अस्यां). —D3.13 G3 transp. 13^{b} and 13^{d}. —^{b}) V2 पानपात्रं (for प्राणयात्रा) D12 13 मे (for च) —B4 D1.2 om. (hapl.) 13^{cd}. D3 7 transp. 13^{cd} (D3 13^{ab}) and 14^{ab}. —V2 repeats 13^{cd} (as in Dt) in place of 14^{cd} which is omitted. —^{c}) V2 4 अग्निश्चैव; V3 D5.10–12 आपन्नम्; D13 आसन्नम् (for आयत्तम्). —^{d}) Dt D3.5.7.8.10–12 M2–4 बलि- (for बलिर्). V4 होमास्; B3 होमं, D3.7 -कर्म; M2 (after corr *inf. lin.*) -होमास्. (for होमस्). —After 13^{cd} (r) V2 reads for the first time 24^{ab} repeating it in its proper place.

14 D3 7 transp. 13^{cd} (D3 13^{ab}) and 14^{ab}. —^{a}) V1–3 B3 D2 3 7 G4 M4 -वषट्कार- (V2 B3 G4 M4 °रा); Ct °ट्कारौ (as in text). V4 स्वाहाकारा वषट्कारा; D1 °रो वषट्कारो. —^{b}) V3 यज्ञाश् (for विद्याश्) D14 damaged for विवि. M3 repeats (ditto) श्च विविधास्. S1 D5.12 13 नृप (for तथा) T3 विद्या च विविधा तथा —V2 om 14^{cd} and repeats 13^{cd} in its place —^{c}) G4 आसन्नम् (for आयत्तम्). D3 ह्यत्र; D7 यत्र; T2 3 M3 अस्यां (for अत्र). Ś1 Ñ2 V1.4 B D1 आयत्ता ह्य (V4 B3 4 य) त्र, V3 आयंतु यत्र (sic); D2 आयत्तो देव; D5 10–13 आपन्ना ह्यत्र (D11 पन्न). —^{d}) Ñ2 V3 B D10 11 सर्व एते न; V1 4 सर्वत्र तेन, D7 °मन्यन्न (for सर्वमेतन्न) Ś1 D1–3 5 12 13 सर्वमन्यद् (D3 °त्र) संशयं; M4 सर्वमेतदसंशयं.

15 ^{a}) Ś1 एव; D5 एवं (for एतत्). Ś1 D1 3 5.7 11–13 M4 सत्यं ते (M4 वै); Cg as in text (for सत्येन). Ñ2 V B D10 सर्वमेतद्धि सत्य ते, D2 सर्वासामेव सत्यं ते —^{b}) V1 damaged. Ś1 V2–4 B D2 3.5 7 10–13 पुष्टिकरं (B4 °रः); Ñ2 D1 M4 तुष्टिकरं. Dt D3 6 8 12.13 Ct तथा; T3 M4 (after corr. *inf lin.* as in text) तदा (for सदा). —Ś1 D1–3 5 7.12 13 om. 15^{cd}. —^{c}) V2 कावलैर् (sic) (for कारणैर्). —^{d}) Ñ2 V2–4 B D10 नंदिनीं (for शबलां) D11 इमां (for तव) V1 ॰दास्ये नंदिनांतर (corrupt).

16 ^{b}) Ñ2 V B D10 T2 G1.3 M3 4 वचः; Dt D6 8 9 तदा (for ततः) —^{c}) Ś1 संरंभतरम्; B4 संरब्धं मुनिर्; D2 गिरा संरब्धम्; D3 संरष्टतथा तरम् (sic) (for संरब्धतरम्) V1 damaged from र्थं in अत्यर्थं up to ^{d}. D9 इत्यर्थं; D11 अत्युग्रं (for अत्यर्थं) M4 संरब्धमत्यर्थतरं. —^{d}) Ś1 D1.2.5 12 -विदां वरः; B3 D3.11 T3 -विशारद (for -विशारदः).

17 ^{a}) Ś1 T2.3 M1.3 4 -कक्ष्यान्; Dt M2 -कक्ष्य-; D4 -कक्षा-; D5.12 -कक्षान्; D6 8 -कक्ष-; Cv.r m as in text (for -कक्ष्या-). Ñ2 V1–3 B2 D13 सुवर्णकक्षा- (V1 °क्ष-); V4 B1 3.4 D10 सुवर्णकक्षान्; D1–3.7.9.11 हिरण्यकक्षान् (D1 °क्ष्य-). —^{b}) Ś1 D5 11–13 सर्वाभरण- (for सुवर्णाङ्कुश-). Ñ2 V B D10 T2 -भूषणान्. D1–3 7 स्वर्णांकुशविभूषितान्. —D11 om. (hapl.) 17^{c}–18^{b}. —^{c}) B2 M4 ददानि; D4 T3

G. 1. 54. 20 B 1. 53. 18 L. 1. 48. 44 हैरण्यानां रथानां च श्वेताश्वानां चतुर्युजाम् ।
ददामि ते शतान्यष्टौ किङ्किणीकविभूषितान् ॥ १८
हयानां देशजातानां कुलजानां महौजसाम् ।
सहस्रमेकं दश च ददामि तव सुव्रत ॥ १९
नानावर्णविभक्तानां वयःस्थानां तथैव च ।
ददाम्येकां गवां कोटिं शबला दीयतां मम ॥ २०
एवमुक्तस्तु भगवान्विश्वामित्रेण धीमता ।
न दास्यामीति शबलां प्राह राजन्कथंचन ॥ २१
एतदेव हि मे रत्नमेतदेव हि मे धनम् ।
एतदेव हि सर्वस्वमेतदेव हि जीवितम् ॥ २२
दर्शश्च पूर्णमासश्च यज्ञाश्चैवाप्तदक्षिणाः ।
एतदेव हि मे राजन्विविधाश्च क्रियास्तथा ॥ २३
अदोमूलाः क्रियाः सर्वा मम राजन्न संशयः ।
बहुना किं प्रलापेन न दास्ये कामदोहिनीम् ॥ २४

इति श्रीरामायणे बालकाण्डे द्विपञ्चाशः सर्गः ॥ ५२ ॥

दास्यामि. G4 च (for ते). Ś1 D1–3.5.7.12.13 कुंजरांस्तुभ्यं; Ñ2 V B D10 कुंजरांस्तेहं (V2 °षां). —T3 lacuna for ^{d}.

18 D11 om. 18^{ab} (cf. v.l. 17). V1 partially damaged for 18^{ab}. —^{a}) V2 हेवल्यानां (sic), V3.4 B4 D2.9 हिरण्यानां. Ś1 D2.3.5.7.12.13 तथाश्वानां; D4.9 T2.3 G1.3 M2–4 रथानां ते. D1 हिरण्यानां (gloss हिरण्यवर्णानां) रथाश्वानां. —^{b}) Ś1 Ñ2 V2–4 B1.3.4 D1–3.5.7.10.12.13 श्वेतानां च (Ñ2 V2–4 B1.3.4 D13 वै) (for श्वेताश्वानां). V4 B4 G2 चतुर्भुजां; D3.4 (after corr. as in text) चतुर्थुतां; D9 चतुर्दश; Cv.r.m.g.t °र्युजां (as in text). —^{c}) V3 B1.2 M4 ददानि; D4 दास्यामि; D11 दाक्ष्यमि (corrupt). Ñ2 B3 D10 च; B4 om. (submetric) (for ते). D9 [अ]ष्ट (for [अ]ष्टौ). Ś1 D1–3.5.7.12.13 लक्षगैरुपपन्नानां. —^{d}) Ś1 D1–3.5.7.11–13 किंकिणीजालमालिनां (D12 °नी); Ñ2 V B D10 किंकिणीशतघोषिणां (V2 °घोजिनां); D9 M4 किंकिणीकटि (M4 °शत)भूषितान् (D9 °तां); Cm.t as in text; Cg °कैर्विभूषितान्.

19 ^{a}) B3 D9 देशजातीनां; D1 (gloss) गांधारसिंधुमद्रकैकेयतुरुष्कादयः. —^{b}) B1 उत्तमानां; B4 om., D9 कांबोजानां (for कुलजानां). T2 M3 तथैव च (for महौजसाम्) —^{c}) V4 दास्या च (sic; before corr. °मि) (for दश च). —D3 मेकं दश च repeated (ditto.). —^{d}) V3 B1.2 M4 ददानि; D4 T3 दास्यामि; G4 ददाहि (sic).

20 ^{a}) Ś1 D2.3.5.7.12 -विरक्ता (D2 °क्ता)नां; D1.11 -विचित्राणां; D14 T1 G4 -[अ]भियुक्तानां; G1 -सुवर्णानां; Cg.t as in text (for -विभक्तानां). ☞ Ñ1 resumes from तथैव च in ^{b} (cf. v.l. 1). —^{b}) V4 रक्षःस्थानां; D2 यवस्थानां (metathesis); D9 धनकोटि; T3 वयस्थानौ (sic). —^{c}) B2.3 M4 ददान्येकां (M4 °वं); D14 damaged for दाम्ये; T2 M3 ददामि ते (for ददाम्येकां). —^{d}) Ś1 Ñ V B D1–3.5.7.10–13 G4 M4 transp. शबला and दीयतां. D1 इमां (for मम). —After 20, Dt D4.6.8.9.14 S Cg.t ins.:

1069* यावदिच्छसि रत्नं वा हिरण्यं वा द्विजोत्तम ।
तावद्ददामि तत्सर्वं शबला दीयतां मम ।

[(l. 1) Dt D6.8 रत्नानि; M4 रत्नस्य (for रत्न वा). T2 M3 सुवर्णं (for हिरण्य). M4 हिरण्यस्य च सत्तम (for the post. half). —(l. 2) G2.3 M1.2 दास्यामि (for ददामि). Dt D6.8 G1–3 M1–3 (after corr. *sec. m.*, before corr. as above) ते (for तत्). M4 ददानि ते मुनिश्रेष्ठ (for the prior half). Post. half = 20^{d}. Dt D6.8 M4 दीयतां शबला (by transp.).]

21 ^{a}) D14 damaged for स्तु भग. Ñ V B D10 स (for तु). M3 (after corr. *sec. m.* as in text) भगवन्. —^{c}) T3 ददामि (for दास्यामि). G4 [इ]ह; Cv.r.m as in text (for [इ]ति). —For 21^{cd}, Ś1 Ñ V B D1–3.5.7.10–13 subst.

1070* नैव (D7 न च)दास्यामि शबलामिति राजानमब्रवीत् ।

22 B1 D12.13 om. (hapl.) 22^{ab}. —^{a}) B4 om. (hapl.) from र in ^{a} up to the second मे in ^{b}. D6 om. (hapl.) रत्नमे. Ś1 D5 धर्मम् (for रत्नम्). —D1–3.7.11 om. (hapl.) 22^{bc}. —^{b}) Ñ1 illeg. from त up to मे. V2.4 बलं (for धनम्). —D14 damaged for मेत in सर्वस्वमेतद्. —^{c}) Ñ2 reads from हि up to देव in marg. Ś1 B3 D5.12.13 G2 M1.2 मे सर्वम् (for सर्वस्वम्). —^{d}) Ñ2 [अ]मि- (for हि). —After 22, M4 ins.:

1071* धर्मसोपानमेतद्धि मम नास्त्यत्र संशयम् (यः) ।
देवकृत्ये च पित्र्ये च अतिथीनां च पूजने ।
सर्वकामदुहा मह्यं शबला जीवितप्रिया ।

[(l. 2) Note hiatus between the two halves.]

23 ^{a}) M4 first च *inf. lin. sec. m.* Ś1 Ñ V B Dt D3.5–10.12.13 T1.2 पौर्णमासश्च (Ś1 D12 °सीश्च); D11 M4 पू (D11 पौ)र्णमासाश्च. —^{b}) D5.10.12.13 यज्ञश्च (for यज्ञाश्च). D1 [ए]व स- ; D2 [अ]वाप्त- (for [ए]वाप्त-). D5.10.12.13 -दक्षिणः. B4 [अ]य(थ)यज्ञाश्चाप्तदक्षिणाः. —^{c}) D3 एतदे॰. B2 राजन्मे (by transp.). —^{d}) M4 तथा क्रियाः (by transp.). Ś1 Ñ V B D1–3.5.7.10–13 क्रियाश्च विविधास्तथा (by transp.).

24 V2 reads 24^{ab} for the first time after 13^{cd} (r.) repeating it here. —^{a}) Ś1 Ñ V (V2 first time) B

५३

कामधेनुं वसिष्ठोऽपि यदा न त्यजते मुनिः ।
तदास्य शबलां राम विश्वामित्रोऽन्वकर्षत ॥ १
नीयमाना तु शबला राम राज्ञा महात्मना ।
दुःखिता चिन्तयामास रुदन्ती शोककर्शिता ॥ २
परित्यक्ता वसिष्ठेन किमहं सुमहात्मना ।
याहं राजभृतैर्दीना ह्रियेयं भृशदुःखिता ॥ ३
किं मयापकृतं तस्य महर्षेर्भावितात्मनः ।
यन्मामनागसं भक्तामिष्टां त्यजति धार्मिकः ॥ ४
इति सा चिन्तयित्वा तु निःश्वस्य च पुनः पुनः ।
जगाम वेगेन तदा वसिष्ठं परमौजसम् ॥ ५
निर्धूय तांस्तदा भृत्याञ्शतशः शत्रुसूदन ।
जगामानिलवेगेन पादमूलं महात्मनः ॥ ६

G I 55 6
B. I 54 6
L I 49 6

D1–4.7 9–11 13 T3 G4 एतन्मूला:; Dt D6.8 T2 G1.2 M2.3 Ct अतोमूला:; D5 12 एतत्पूर्णा:; Cm.g.k अदो° (as in text). V2 (second time) एतन्मूलाश्च ता: सर्वा; M4 सर्वसान्मे परा चैषा. —^{b}) M4 सर्वकालं (for मम राजन्). —D5 12 13 om., while Ś1 reads in marg. 24^{cd}. —^{c}) Dt D6 बहुनां (sic), D9 बहुधा (for बहुना). —^{d}) D3 हास्येम (sic) (for दास्ये). Ñ V1.2.4 B1–3 D10 -दोहनां; B4 -दौहिर्नीं; D7 G1 M2 (G1 M2 after corr. *inf lin.* as in text) -मोहिर्नीं; Cm.g.k t as in text (for -दोहिनीम्). D11 दास्ये न नंदिनीं ह्यहं.

Colophon. *Kānda name*: Ñ2 V1 D1.4 11 om. V2–4 B D10 आदि°; D3 अयोध्या°. —After Kānda name, B4 ins. बालचरिते. —*Sarga name*: Ś1 D5.11 12 धेनुप्रभावो (D11 °याचनं); Ñ V3 B1.4 D10 शतानंदवाक्ये (Ñ1 V3 B1 °दोपाख्याने) वसिष्ठविश्वामित्र (B4 transp. वसिष्ठ and विश्वामित्र) संवाद:; V1 विश्वामित्रसंवाद:; V2 B2 3 वसिष्ठविश्वामित्रसंवाद:; V4 शतानंदोपाख्याने विश्वामित्रसंवाद:; D1–3 7 9 धेनुप्रयाचनो (D2 °नं) —*Sarga no.* (figures, words or both) Ś1 Ñ1 V1.4 B1.4 D3.5 11 om. Ñ2 B2 3 D10 54; V2 D9 56, V3 Dt D4.6 8.12.14 S (except M4) 53, D1.7 41, D2 39, M4 52 (as in text). D13 इत्यार्षे रा—यणे—कांडे—मित्र—धेनु—नाम 53. —After colophon, T2 concludes with श्रीरामचन्द्राय नम:; G1 2 4 M2 श्रीरामाय नम:; G3 श्रीमते रामानुजाय नम:.

53

1 ^{ab}) B4 कामं धेनुं. Ś1 D1–3.5.7.12.13 G1–3 M1 हि; Ñ V B D10 11 [ऽ]सौ (for ऽपि). Cm.k.t न त्यजते (as in text). Ś1 Ñ V B D1–3.5.7.10–13 न (B3 marg.) त (D3 या [sic]) त्याज यदा (V3 D2 महा) मुनि: (for ^{b}). M4 यथा वसिष्ठस्तां धेनुं न दद्यात्कामदोहिनीं. —^{c}) Ś1 Ñ V B D1–3.7.10.11.13 ततोस्य; D4 तदा स; D5.12 तस्यास्य (for तदास्य). T1 G M1.3 शबळां. Ś1 Ñ V B D1–3.5.7.10.12.13 राजा; D11 राजन् (for राम). M4 तदा तस्य बलाद्राजा. —^{d}) Ś1 Ñ V B D1–3.5.7.10–13 तदा (V3 °तो) हरत्; M4 [ऽ]पकर्षति; Cm.k.t as in text (for ऽन्वकर्षत).

2 ^{a}) D1 ह्रियमाना; D10 नीयमानां (for नीयमाना). D10 शबलां; T1.2 G M1 3 शबळा. —^{b}) B4 यदा राम (for राम राज्ञा). Ś1 B2 (marg. also) D1–3.5.7.11–13 बलीयसा (for महात्मना). —^{c}) Ñ V B D1–3.7.10–13 M4 ध्यायंती (for दुःखिता). Ś1 D5 ध्यायन्विचिंतयामास. —^{d}) Ñ2 V3 B1–3 Dt D6–8 13 T1 G1 2 M1 3 रुदती (for रुदन्ती). Ñ V B D10.13 -विह्वला (for -कर्शिता).

3 ^{a}) B3 °त्यक्त्वा; D5 °**क्ता (for °त्यक्ता). —^{b}) V4 अर्थं; M4 इदं (for अहं). D1 ह्रिये परमदुःखिता (cf. ^{d} in Ś1 etc.), D3 कि ·** महात्मना. —^{c}) D2 अहं (for याहं). V2 D9.14 T2 M2 Cm tp °भटैर्; V3 °दूतैर्; D2 राज्ञो भृत्यैर्; G1 °हृता; M3 °बलैर्; Ck.t as in text (for राजभृतैर्). G4 damaged for दीना. Ś1 V1 D5 12 13 या (D12 13 सा) हं भृत्या (V1 D13 दीना) राजभृत्यैर्. —^{d}) Dt D6 Ct ह्रियेय; D9 हृदये; M4 नयामि (for ह्रियेयं). Ś1 Ñ V B D1–3 5.7 10–13 ह्रिये (Ñ2 V4 B3.4 क्रिये; V3 हृदये [hypermetric]) परमदुःखिता; T3 G1.3 बद्धा पाशै: सुपीडिता.

4 V1 lacuna from स्य up to तात्. —^{a}) V3 मयापकृत्यं; B3 D5 10 मयापहृतं; D14 ***कृतं (for °कृतं). Ñ2 तत्र, V2 चैव; V4 B2 कर्म (for तस्य) —^{cd}) G2 M1 किं (for यन्). V2 3 B4 D9 M3.4 °गसां; D1 अनागसस्; T2 G1–3 M1 2 अनागसीं (for अनागसं). Ś1 D5 12.13 साध्वीं; Ñ V1 श्लिष्टां; V2 निष्टां; V3 B1 2 स्विष्टां; V4 D10 क्लिष्टां; B3.4 D2 श्रिष्टां (sic); Dt D6 8 G1.3 दृष्ट्वा; D1.7 त्विष्टां; D3 चिष्टा (sic), D11 स्निग्धां; Cm.t as in text (for भक्ताम्). Ś1 Ñ V B Dt D1–3 5–8 10–13 G1.3 भक्तां (for इष्टां). M4 इष्टां भक्तां (by transp.). D2 त्यजसि. D3.5.12 धार्मिक; D9 (after corr. as in text) धार्मिका:.

5 Cm g.k.t seem to have om. 5. —^{a}) V1 स (sic); V2 B3.4 Dt D5.8 T2 G M3 सं- (for सा). Ś1 V4 B2 D2.3.7 च; V3 [अ]थ (for तु). —^{b}) B1 °स्य तु; D9 T G4 M3 विनि:श्वस्य (for नि:श्वस्य च). G1–3 M1 मुहुर्मुहु:. —^{d}) D9 अमितौजसां; M3 च महौजसां; M4 परमं मुनिं (for परमौजसम्). —For 5^{cd}, Ś1 Ñ V B D1–3.5.7.10–13 subst.:

1072* प्रययौ साथ वेगेन वसिष्ठं प्रति राघव ।
[B4 साधु; D2 सा च (for साथ).]

6 ^{a}) Ś1 D2.3.5.7.11.12 विधूय; V1 नददूय (sic); V4 निर्ध्याय; D1 विधूत्य (for निर्धूय). Ś1 Ñ V1.2.4 B

G. I. 55. 7
B. I. 54. 7
L. I. 49. 7

शबला सा रुदन्ती च क्रोशन्ती चेदमब्रवीत् ।
वसिष्ठस्याग्रतः स्थित्वा मेघदुन्दुभिराविणी ॥ ७
भगवन्किं परित्यक्ता त्वयाहं ब्रह्मणः सुत ।
यस्माद्राजभृता मां हि नयन्ते त्वत्सकाशतः ॥ ८
एवमुक्तस्तु ब्रह्मर्षिरिदं वचनमब्रवीत् ।
शोकसंतप्तहृदयां स्वसारमिव दुःखिताम् ॥ ९
न त्वां त्यजामि शबले नापि मेऽपकृतं त्वया ।
एष त्वां नयते राजा बलान्मत्तो महाबलः ॥ १०
न हि तुल्यं बलं मह्यं राजा त्वद्य विशेषतः ।
बली राजा क्षत्रियश्च पृथिव्याः पतिरेव च ॥ ११
इयमक्षौहिणी पूर्णा सवाजिरथसंकुला ।
हस्तिध्वजसमाकीर्णा तेनासौ बलवत्तरः ॥ १२

D1–3.5.7.10–13 M4 राज-; G2.3 M1 तथा (for तदा). B4 -भृतान्, D1–3.5.7.11.12 -भृत- (for भृत्यान्). V3 विनिर्द्दनाम्राजदूतान्. —[b]) Ś1 Ñ V B D1–3.5.7.10–13 [अ]थ सहस्रशः (for शत्रुसूदन) —[c]) Ś1 Ñ V B D1–3.5.7.10–13 M4 -वेगा सा (for -वेगेन) —[d]) B2 (marg. also).4 °मुने: (for महात्मनः).

7 [a]) T1.2 G M1.3 शबळा. T3 तुदंती (for रुदन्ती). —For 7^{ab}, Ś1 Ñ V B D9–11 M4 subst. l. 1 of 1073* —D9 om. 7^{cd}. —[c]) T1.3 G1.3.4 M2.4 [अ]भितः (for [अ]ग्रतः) —[d]) Ś1 Dt D6.8 रुदंती मेघनि.स्वना; Ñ V B D10.11 हंभा(Ñ2 B °बा)रव(V2.3 B1.2 D11 °राव)विराविणी (V1 °विचारिणा; D11 °वि· ·णी). ❀ Ct रुदन्त्या एव ऋषिसमीपगमनं रुदन्त्यैव च कथनमित्येतदर्थं द्वी रुदन्तीति । ❀ —After 7, B2 (marg. *sec. m.*) ins. l. 2–4 and B4 ins. l. 3 of 1073*.

8 Ś1 reads $8–9^{a}$ in marg. —[a]) V1 erroneously om. किं. —[b]) V4 भक्तवत्सल; B1.4 D11 ब्रह्मण: सुत· (for ब्रह्मणः सुत) —For 8^{ab}, D9 subst. l. 3 of 1073*. —After 8^{ab}, B1 ins. l. 4, D11 ins. l. 3 of 1073*. —[cd]) Ñ1 V2.4 B D10.11 यस्मा; Ñ2 illeg., M4 यावद् (for यस्माद्). Ś1 Dt D6.8.9 T2 G2.3 M1.3 राजभटा; Ñ2 राज illeg., G1 राजभृ·ो, Cg as in text (for राजभृता). Ñ V2.4 B1.3.4 D10 एते; B2 चैते; D11 ह्येते (for मां हि). V1 यन्मामेते राजभृत्या (for [c]) Ñ1 V1.2.4 B D4.11 T1.2 G4 M4 नयंति; D6.9 नीयंते; D14 नय हि (sic), M3 नीयते (for नयन्ते). B4 तत्सकाशत ; D11 तव पश्यतः (for त्वत्सकाशतः). V3 यन्मां नयंति त्वत्सकाशाद्राजदूतास्त्वरान्विता:(hypermetric).

9 Ś1 reads 9^{a} in marg. (cf. v.l. 8). —[a]) T3 M2 भगवान्; M4 विप्रर्षिर् (for ब्रह्मर्षिर्) Ñ V B D10 ब्रह्मर्षिरेवमुक्तस्तु (by transp.), D11 वसिष्ठस्त्वेवमुक्तस्तु. —[b]) Ñ V B D10.11 तामिदं वाक्यम् (for इदं वचनम्). —[c]) B1 लोके (for शोक-). Ñ1 -हृदया; D11 -हृदयं (for -हृदयां). —[d]) Ś1 सबाष्पा(ष्पां) च सु- (for स्वसारमिव). —For 7–9, D1–3.5.7.12.13 subst.; Ś1 Ñ V B D9–11 M4 subst. l. 1 for 7^{ab}, Ś1 ins. l. 3–5 after 9, B1 and D11 ins. respy. l. 4 and l. 3 after 8^{ab}; B2 (marg. *sec. m.*) ins. l. 2–4 and B4 l. 3 after 7, and D9 subst. l. 3 for 8^{ab}:

1073* गत्वा च रुदती शोकादिदं वचनमब्रवीत् ।
शोकसंतप्तहृदया सा तमाह सुदुःखिता ।
किं मयापकृतं ब्रह्मंस्त्वयि धर्मभृतां वर ।
यन्मामनागसं शिष्टां भक्तां त्यजसि धार्मिक ।
श्रुत्वा तु शबलावाक्यं वसिष्ठश्चेदमब्रवीत् । [5]

[(l. 1) Ś1 D1–3.5.7.9.11–13 तु, M4 सा (for च). D12 तुरन्ती (for रुदती). M4 तीव्रम् (for शोकाद्) Ś1 reads the line of 7^{b} for the post. half in marg —(l. 2) B2 D3.5.7.12 स्वसा यद्वत्सुदु·खिता· D2 नि·श्वास्य बहुदु·खिता, D13 श्वसती च सुदु·खिता (for the post. half) —(l. 3) D1 ब्रह्मभृता; D2.7.13 ब्रह्मविदा (for धर्मभृता). D3 · · · ·विदा वर (for the post. half) —(l. 4) Ś1 D5.12.13 शिष्टा, B2 स्विष्टा (for शिष्टां) D3.7 त्यजति (for त्यजसि). —(l. 5) D7 शबलावाक्य Ś1 D5.12 [ए]वम् (for [इ]दम्).]

10 Ś1 (marg.) repeats consecutively $10–11^{b}$. —[a]) V3 त्वा (for त्वां). T1.2 G M1.3 शबळे. —[b]) Ś1 (both times) D1.5.12.13 न हि मे; D2.3.7 न त्व(D3 ·)या (for नापि मे). V1.3.4 [ऽ]पहृतं (V4 marg. also °कृतं) D2.3.7 हि मे (for त्वया) —D2 om. $10^{c}–11^{b}$. —[c]) Ñ1 B2 त्वा नयते, V1 त्वां नीयते (for त्वां नयते) —[d]) Ś1 (both times) Ñ V1–3 B2–4 D5.11–13 M4 बलान्मम; V4 बलेन स, D10 °न्मः (for बलान्मत्तो). ❀ Cm.g मत्तः मत्सकाशात् ।; Ct मत्तोऽविवेकी । ❀ B1 बलवान्सुमहाबलः.

11 D2 om., Ś1 (marg.) repeats 11^{ab} (cf. v.l. 10) —[a]) Ś1 (both times) Ñ2 V1.4 B3.4 D3.5.7 तुल्य- (for तुल्यं). D10 तुल्यं हि (by transp.) Ś1 (both times) D1.3.5.7.11–13 भद्रे; Ñ V B D10 मन्ये; Cm.g.t as in text (for मह्यं). —[b]) Ś1 (both times) B1 D1.3.5.7.9.12 राज्ञां(B1 °ज्ञो; D7 °ज्ञा)विप्रैर्; Ñ V B2–4 D10.11.13 राज्ञो मम (V3 B4 transp. राज्ञो and मम); T2 M3.4 राज्ञस्तस्य; Cm.g.t as in text (for राजा त्वद्य) Ś1 (both times) D5.12 महाबलैः; D14 · · ·तः (for विशेषतः). —[c]) D10 राज्ञां (for राजा) —T3 lacuna from 11^{d} up to हिणी in 12^{a}. —[d]) D13 परितेव (metathesis) च; G2 M1 पतिरीश्वरः (for पतिरेव च).

12 T3 lacuna up to हिणी in [a] (cf. v.l. 11). —[a]) D2 इदम् (for इयम्). D10.12.14 T2 G1.3.4 M2–4 अक्षोहि(M4 °ह)णी. B1 यस्य (for पूर्णा). —[b]) Ś1 Ñ V B Dt D1–3.5–13 G1.3 M2–4 गजवाजिरथा(B2 °समा)कुला;

एवमुक्ता वसिष्ठेन प्रत्युवाच विनीतवत् ।
वचनं वचनज्ञा सा ब्रह्मर्षिममितप्रभम् ॥ १३
न बलं क्षत्रियस्याहुर्ब्राह्मणो बलवत्तरः ।
ब्रह्मन्ब्रह्मबलं दिव्यं क्षत्रात्तु बलवत्तरम् ॥ १४
अप्रमेयबलं तुभ्यं न त्वया बलवत्तरः ।
विश्वामित्रो महावीर्यस्तेजस्तव दुरासदम् ॥ १५

नियुङ्क्ष्व मां महातेजस्त्वद्ब्रह्मबलसंभृताम् ।
तस्य दर्पं बलं यत्तन्नाशयामि दुरात्मनः ॥ १६
इत्युक्तस्तु तया राम वसिष्ठः सुमहायशाः ।
सृजस्वेति तदोवाच बलं परबलारुजम् ॥ १७
तस्या हुम्भारवोत्सृष्टाः पह्लवाः शतशो नृप ।
नाशयन्ति बलं सर्वं विश्वामित्रस्य पश्यतः ॥ १८ G. I. 55. 18 B I. 54. 19 L. I. 49. 18

Cv.r.g as in text —^{c}) M3 4 पत्ति-; Cm.t as in text (for हस्ति-) Ś1 Ñ V B D1–3 5 7 10 12.13 पत्ति(V1 गुभि)ध्वजनरै(Ś1 °बलै, Ñ2 V3 B2 3 D10 °रथै, D12 13 °शरै)धैश्च; D11 पत्तिध्वजरथैश्चैव.—^{d}) T2 damaged (except तेना). Ś1 V1.4 B3 D3 7 यथैष. Ñ1 V2 D5 11–13 य (D13 त)थैव(V2 °वं), Ñ2 V3 B1 2 D1 10 ययैष, B4 ययौ स; D2 ययौश (sic), D14 तेना.; M4 येनासौ (for तेनासौ). Dt D6 8 T2 °त्तम·, D2 °त्तरा, D11 °त्तरै:; D12 :·ल° (for बलवत्तर:) —After 12, Ś1 D5 12 13 (D13 reads for the first time repeating it in its proper place) read 15^{cd}. —After 12, B2 ins.:

1074* किं करोम्यत्र कार्यं च बलेन नीयतेऽधुना ।

13 For 13–15, D9 subst. 1075*. —^{ab}) G2 4 उक्त्वा (for उक्ता). D5 12 विनीतवान्. —^{c}) D12 व·नज्ञा (for वचनज्ञा). —^{d}) B1 महर्षिम्. V2 अमितव्रतं; Dt D4 6.8 T2 G4 M3 अतुलप्रभं; T3 इदमब्रवीत् (for अमितप्रभम्).

14 For D9 cf v.l. 13 —^{a}) D12 बलो. Ś1 D5.12 क्षत्रियं(Ś1 °ये) प्राहुर् (for क्षत्रियस्याहुर्). M4 अबलं क्षत्रियबलं. —^{b}) Ñ V B D10 ब्राह्मणेन(Ñ2 B3.4 D10 °णस्य) बला(V4 रसा)धिकं; Dt D6 8 13 G1.3 Ct ब्राह्मणा बलवत्तरा:; D11 M4 ब्राह्मण्य(M4 °ह्मं तु) बलवत्तरं; Ck as in text —D12 om. (hapl.) 14^{c}–15^{b}, D13 M4 om. (M4 hapl.) 14^{cd}. —^{c}) D2 7 ब्राह्म्यं बलं (for ब्रह्मबलं). —^{d}) V1 B1 Dt D1.3.6–8 G1 Ct क्षात्रात्. Ñ1 V2.3 B1 2 °त्सु-; Ñ2 B3 4 Dt D6 8 10 °च्च; V1 D1 3 7 G1 क्षात्रात्तु, V4 क्षत्रियाणां (hypermetric), D11 क्षत्रिभ्यो (for क्षत्रात्तु).

15 D12 om. 15^{ab} (cf. v.l. 14). M1 om. (hapl ?) 15^{ab}. —^{a}) Ñ V1 2 B1–3(B2 *sec. m.* before corr. as in text) Dt D1.3–5 7 11 13.14 T1 2 M3.4 अप्रमेयं, D10 अद्य मेयं; Cm as in text (for अप्रमेय-). Ś1 Ñ V1 3 B D1–3 7 10.11.13 तेस्ति; V2 4 D5 तस्मिन् (for तुभ्यं). —^{b}) Ś1 Ñ V B D1 2 5 10 11 13 नायं त्वद् (Ś1 D5 हि; B4 D10 तद्; D1 2 13 तु); T3 G1.3 न त्वयं; G2 M3 न त्वत्तो; Cm.g.k.t as in text (for न त्वया). D3 7 नायं त्वत्तोधिको भवेत्. —Ś1 D5 12 13 (D13 reads for the first time after 12 and repeats here) read 15^{cd} after 12. —^{c}) V2 D13 (second time) G2 M1 महातेजास्; D5 महावीर्यास्; M2 मंदवीर्यस्; Ct as in text (for महावीर्यस्). D1 विश्वामित्रान्महावीर्यात्. —^{d}) Ś1 D5 12 तेजस्तु च, B1 तव वीर्य; D13 (first time) तेजश्चास्य (for तेजस्तव) V4 तेजोबलदुरासद:. —For 13–15, D9 subst.:

1075* विश्वामित्रो महावीर्यः किं करोम्यबलो ह्यहम् ।
ऋषेरेवं वच· श्रुत्वा प्रोवाच शबला ततः ।
यद्यप्येवं मुनिश्रेष्ठ तेजस्तव दुरासदम् ।

16 ^{a}) V4 नियक्ष्व मां (sic), D3 नियुंक्ष्वमाणो (hypermetric) (for नियुङ्क्ष्व मां). V3 D2(after corr. as in text).5 9 11–13 T3 G1 2(both times) महातेजास्; D14 G4 महाभाग; T1 महाराज (for °तेजस्). —After 16^{a}, G2 wrongly repeats 16^{a}, then 15^{d}. —^{b}) Ś1 B1 Dt D1–3 5–9 T3 M1 त्वं (for त्वद्) B1 D2.3.7 9 ब्रह्मन्; T2 M3 तेजो-; Cm.t as in text (for ब्रह्म-). Ś1 D5 -संवृत·; D4 M2 -संयुतां; D6 -संभृतं; D9 G2 M1 -संवृतां(D9 °तं); M4 -निर्मितां, Cm.t as in text (for -संभृताम्) Ñ V B2–4 D10–13 त्वं ब्रह्मन्बलवत्तरं(Ñ2 B2–4 D11 °रां; V2 4 D12 °र:; V3 °र); Cg as in text. —^{c}) G1 3 प्रमत्तस्य; G4 M2 °यत्नं (for बलं यत्तन्). Ś1 Ñ V B D1–3 5 7 10–13 बलं दर्पं च (V3 D3 7 हि) यावद्धि (Ñ2 यद्बुद्धि; B3 [before corr. as in B1] 4 वा वृद्धिं; D1 या सिद्धिर्); D9 क्षत्रियस्य बलं यत्तु; M4 बलं दर्पं ततोत्सेकन्.

17 ^{a}) Ś1 D5 11 13 एवमुक्तस्, B2 °क्त: स (for इत्युक्तस्तु). B3 (marg. also as in text) D10 G4 तदा; B4 त्वया (for तया). D12 एवमुक्तस्तु तया (submetric). —^{b}) Ś1 Ñ V B D1–3 5 7 10 12 13 सु(V3 D3 तु; B4 स)महातपा:; Dt D4 6.8 T3 G1–3 M1 तु महायशा:; D9 14 T1 स महायशा:; D11 सुमहाबल: (for सुमहायशा·). —^{c}) G1 तथा (for तदा) D14 T2 M3 ततोवाच. Ś1 Ñ V B1–3 D1–3.5.7.10–13 सृज त्व(D2 ध्व)मिति होवाच, B4 सृज त्वमित्यहो बाढं; M4 विसृजस्वेति तां प्राह. —^{d}) Ś1 Ñ V B Dt D1–13 (D4 marg. also as in text) T2 M3 परबलार्दनं (D3 °न:). —After 17, Ś1 (marg.) Dt D4.6 8.9 14 S (except M4) ins.:

1076* तस्य तद्वचनं श्रुत्वा सुरभिः सासृजत्तदा(M3 °द्बलान्) ।

18 ^{a}) Ś1 Ñ V1.3 B D2.3.7.10–13 हंभा° (Ñ1 B हंबा°; D2.3.7 भंभा°); V2 D1 T3 हं(D1 भं)भारवात्सृष्टा:; V4

G. 1. 55. 19 B. 1. 54. 19 L. 1. 49. 19

स राजा परमक्रुद्धः क्रोधविस्फारितेक्षणः ।
पह्लवान्नाशयामास शस्त्रैरुच्चावचैरपि ॥ १९

विश्वामित्रार्दितान्दृष्ट्वा पह्लवाञ्शतशस्तदा ।
भूय एवासृजद्धोराञ्शकान्यवनमिश्रितान् ॥ २०

तैरासीत्संवृता भूमिः शकैर्यवनमिश्रितैः ।
प्रभावद्भिर्महावीर्यैर्हेमकिञ्जल्कसंनिभैः ॥ २१

दीर्घासिपट्टिशधरैर्हेमवर्णाम्बरावृतैः ।
निर्दग्धं तद्बलं सर्वं प्रदीप्तैरिव पावकैः ॥ २२

ततोऽस्त्राणि महातेजा विश्वामित्रो मुमोच ह ॥ २३

इति श्रीरामायणे बालकाण्डे त्रिपञ्चाशः सर्गः ॥ ५३ ॥

हंभारवोत्पन्नाः; D14 हुं ·· · स्सृष्टाः; T2 M3 हुंपा(M3 °का) रवात्सृष्टाः; G1 3.4 M2 हुंका(G3 M2 °फा)रवोत्सृष्टाः; G2 M1 हुंकारवाज्जाताः (for हुम्भारवोत्सृष्टाः). —^{b}) V3 D9 पह्नवाः; B4 M4 पल्लवाः; D4.14 S (except M4) पप्लवाः (for पह्लवाः) D1 (gloss) पह्लवाः भिल्ला· कथ्यन्ते. B4 शतं सा (sic) (for शतशो) Ś1 D1 2 5.11.12 तदा; Ñ V B (B3 [before corr.] नृपः) D9 10 13 M4 नृपाः; D3 7 तथा; M2 [अ]भवन् (for नृप). —^{c}) Ś1 Ñ V B D1–3.5.7 10 12 13 व्यनाशयन् (Ñ1 V2 D1 °यद् [sic]), D11 अवाद्यंत; M2 नाशयंत (sic), M4 व्यनाशयन् (for नाशयन्ति). —After 18, Ś1 D1–3.5 7 12 ins

1077* यवनाश्च सकाम्बोजा वाल्हिका दरदास्तथा ।

[Ś1 सकांभोजा; D12 सक° (for सकाम्बोजा). D12 वाल्हका. D3 रददास् (for दरदास्). D5 तदा (for तथा).]

19 D3.7 om. 19. —^{a}) Ś1 D1 5.12.13 राजा तु (D1 तान्) (for स राजा) Ś1 Ñ V B2.3 D1.5.10–13 परमायस्तः (V1 D13 °स्तु; D1 °स्तान्); B1 परमत्रस्तः; B4 परमो व्यस्त; D9 परमक्रुद्धान् (for परमक्रुद्धः). D2 राजा तान्यपरयस्तान् (sic). —^{b}) D2 योध- (sic), D14 T1 G4 रोष- (for क्रोध-). Ś1 D1.2.5.12 -पर्याकुलेक्षणः (D1.2 °णान्); B D10 11.13 -विस्ता(B1.2 °स्फु)रितेक्षणः; D9 -रक्ताकुलेक्षणान् (for -विस्फारितेक्षणः). —^{c}) Ñ2 D4.14 S (except M4) पप्लवान्; V1.3 पह्लवान्; B4 M4 पल्लवान्; D9 पन्हवान् (for पह्लवान्). Ś1 D1.2.5.11.12 अनयन्नाशं (D5 °न्नासं); D14 damaged (for नाशयामास). —^{d}) B3 (also marg.).4 शरैर् (for शस्त्रैर्). Ś1 Ñ V B2.3 D1.2.10.12.13 तथा; B1.4 तदा; D5 ततः (for अपि).

20 ^{a}) Ś1 D5.11–13 विश्वामित्रहतान्. —^{b}) V1 3 पह्लवाञ्; B4 M4 पल्लवाञ्; D4.14 S (except M4) पप्लवाञ्; D9 पन्हवाञ् (for पह्लवाञ्). D1 त्रासितांस्; D10 ·· ·शस् (for शतशस्). Ñ1 V1.2 D3.7 M3 तथा (for तदा). —^{c}) M4 [उ]त्सृजन् (for [अ]सृजद्). D9 T3 क्रोधाच्च; D14 T1 G4 कोपाच्च (for घोराञ्). —^{d}) D11 शकान्मन्यवनश्रितान् (sic); M3 शकान्यवनमाश्रितान्.

21 V4 om 21^{ab}. —^{a}) D2 आरात् (for आसीत्). Ś1 D5 संभृता, D13 आवृता (for संवृता). Ś1 D5 सर्वा (for भूमिः) —^{b}) B1 °मि·· ; D13 °मिश्रितः (sic), M3 °म.श्रितैः (for °मिश्रितैः). —^{c}) Ñ1 V1.3.4 B1 2 4 D1–3.5.7 9 11–13 M4 प्रधावद्भिर् (for प्रभावद्भिर्). —D3.7 transp. 21^d and the post. half of 1078*. —^{d}) Ś1 Ñ V B D1–3.7 10–13 पद्म°; D4.6 हेम°; D5 सस°; D11 °किंज·· ; M4 °कि.ल्क-; Cg.k.t as in text (for हेमकिञ्जल्क-). V1 -शोभिभि ; B4 -सप्रभैः; D2.3.7 -वर्चसैः (for -संनिभैः).

22 ^{a}) B2 (marg. also) दीप्त-; Dt D6.8 G2 M1 तीक्ष्णा- (for दीर्घा-). D4.14 S -पट्ट(T2 °ल्प)स- (for -पट्टिश-). ❀ Cg पट्टिशः असिविशेषः । ❀ —^{b}) Ck t हेमवर्णाम्बर- (as in text) Ś1 D1 2.5.7 12 हे(D7 हि)म-वर्णै(D5 °बाणै)रिवा(D1.2 7 धैरा)वृता; Ñ V B D10 13 हेमवर्मायुधा(Ñ B1 2 °मांबरा; V1 °मैंसुरा; V2–4 °मैसुसं; V3 °मैसुरा; B3 °र्णायुधा)वृतैः; D3 दिमवर्णाद्दरावृत (sic), D11 हेमकर्मशरान्वितैः; M3 हेमवर्णाम्बरायुधैः. —After 22^{ab}, Ś1 B4 D1–3.5 7.12 13 ins.

1078* तैर्म्लेच्छैर्विकृताकारैर्भीमवेगपराक्रमैः ।

[Ś1 D5 12 13 शैलस्थैर् (for तैर्म्लेच्छैर्). B4 विविधाकारैर् (for विकृताकारैर्). D3.7 transp. 21^d and the post. half.]

—^{cd}) Ñ1 om. सर्वं. D14 स·· ·सैर् (for सर्वं प्रदीप्तैर्). V4 अपि (for इव). B1 पा·कैः (for पावकैः). —After 22, Ñ V B D10.11 ins. :

1079* दह्यमानं बलं दृष्ट्वा संभ्रान्तश्चलितेन्द्रियः ।

[V3 दह्यमान-, D11 निर्दग्ध तद् (for दह्यमान). V2 चपलेंद्रिय·.]

23 ^{a}) Ś1 D1–3.5.7 11–13 अथास्त्राणि; V2 ततस्तानि (for ततोऽस्त्राणि). —^{b}) B1 illeg. त्रो; G2 विश्वामित्रम् (for विश्वामित्रो). Ś1 Ñ2 B1.3.4 D5.10 11.13 ह्यवा(B1 illeg.) सृजत्; Ñ1 V B2 D1–3.7 [ऽ]भ्य(V1 व्य)वासृजत्; D12 [अ]थवासृजत्; G2 उवाच हा (sic) (for मुमोच ह). —After 23, Ś1 (after 1081*) V4 D1–3.5.7.11–13 ins. :

1080* येषां विसृज्यमानानां त्रस्येदपि शतक्रतुः ।;

५४

ततस्तानाकुलान्दृष्ट्वा विश्वामित्रास्त्रमोहितान् ।
वसिष्ठश्चोदयामास कामधुक्सृज योगतः ॥ १
तस्या हुम्भारवाज्जाताः काम्बोजा रविसंनिभाः ।
ऊधसस्त्वथ संजाताः पह्लवाः शस्त्रपाणयः ॥ २
योनिदेशाच्च यवनाः शकृद्देशाच्छकास्तथा ।
रोमकूपेषु म्लेच्छाश्च हारीताः सकिरातकाः ॥ ३
तैस्तन्निषूदितं सैन्यं विश्वामित्रस्य तत्क्षणात् ।
सपदातिगजं साश्वं सरथं रघुनन्दन ॥ ४

G I. 56. 4
B. I. 55. 4
L. I. 50. 4

[D7 तेषां (for येषा) Ś1 D12 विसृज- (for विसृज्य-). D13 नश्येद् (for त्रस्येद्).]

while Ś1 (marg) Dt D4.6 8.9.14 S ins.

1081* तैस्ते यवनकाम्बोजा पह्लवाश्चाकुलीकृताः ।

[Ś1 ततस्ते (hypermetric), D6 T2 M3 तैस्तैर्; G1 शका; G4 ततो (for तैस्ते). D4.14 T G4 -कांभोजा (T2 °जैः) (for -काम्बोजा). Ś1 Dt D6.8 बर्बराश्; D9 पन्हवा; M4 पह्लवाश् (for पह्लवाश्). D9 व्याकुलीकृता; T3 च कली° (sic) (for चाकुलीकृता). Then Ś1 cont. 1080*.]

Colophon. Ś1 D1–3.5 7 11 12 om. —*Kānda name*: V1 om. Ñ2 V2–4 B D10 आदि°. —After Kāṇḍa name, B4 reads बालचरिते. —*Sarga name*: Ñ V3 4 B1–3 D10 धेनुहरणे(V3 °ग्रहणे) वसिष्ठवाक्यं; V1 वसिष्ठवाक्यं; V2 धेनुहरणं; B4 शतानंदवाक्ये धेन्वाहरणे वसिष्ठवाक्यं. —*Sarga no* (figures, words or both) · Ñ1 V1.4 B1 4 om. Ñ2 B2.3 D10 55, V2 D9 57, V3 Dt D4.6.8 14 S (except M4) 54, M4 53 (as in text). D13 इत्यार्षे—यणे—बाल—धेनुनाम 54. —After colophon, D4 G3 conclude with श्रीमते रामानुजाय नमः; T2 श्रीरामचन्द्राय नमः; G1.2.4 M2 श्रीरामाय नमः.

54

Ś1 D1–3.5.7.11.12 continue the previous Sarga.

1 ^{a}) D2 तद् (for तान्). Ś1 Ñ V B D2.3.5.7.10–13 व्याकुलान् ; G2 आकुलं; Cm.t as in text (for आकुलान्). —^{c}) Ś1 D5.12 नोदयामास. —^{d}) G2 M1 यत्नतः; Cm.g.t as in text (for योगतः). Ś1 D5.12.13 त्वं धेनो सृज योधिनः; Ñ V1.3 4 B D1–3.7.10.11 त्वां (V3 D7 तां; V4 सु; B3 मां; D11 त्वां) धेनुं सृज योधिनः; V2 त्वां धेनुं कामयोधिर्नी; M4 होमधेनुं पुनस्तदा; Cv.r as in text.

2 ^{a}) Ś1 Ñ V B D1.4.10–13 हंभा(B °बा)रवाज ; Dt D6.8.9 हुंकारतो; D2.3.7 भंभारवाज्; D14 * ∴रवाज् (damaged), T2.3 G4 M2.3 हुंफा (T3 G4 M3 °का)रवाज् (for हुम्भारवाज्). G1.3 तस्या हुंका (G3 °फा)रसंजाताः; G2 M1 तस्य। हुंकारवोत्सृष्टाः. —^{b}) Ñ B1–3 कंबोजा; D4.13.14 T G4 कांभोजा. —^{c}) Cg ऊधसस्(as in text). Ś1 D5.11.12 हृदयाद् (D12 °--)भि-; Ñ V B1 2.4 D10 13 उरसस्त्वभि-(V4 °ति-); B3 उरसस्त्वमभि-[hypermetric], Dt D6.8 ऊधसश्चाथ; D1 उद्भवादति-(m. gloss हुंकारात्); D2 उद्भवादभि-; D3 7 उदरादभि-; D4 ऊधसस्त्वेव; M4 ऊधसोपि च (for ऊधसस्त्वथ). Dt D6 8.9 T3 M3 संभूता· (for संजाताः). —^{d}) Ś1 D5 12 कांभो(D5 °बो)जाः; Dt D6.8 बर्बराः; D4.14 S (except M4) पह्लवाः; D11 पहवाः; M4 पह्लवाः (for पह्लवाः). —After 2, D3.7 ins. .

1082* मुखाच्च गलतश्चैव मुद्गलाः सम्यगास्यतः ।
खुरात्खुरतराश्चैव खुरसंधाननेकश· ।
कम्बलाच्चैव काम्बोजा बाहुतो बाह्लिकास्तथा ।

[(l 2) D3 खुरसधाननश· (for the post. half).]

3 ^{a}) V4 तु (for च). —^{b}) V4 सहृद्देशाच् (sic); B1.3 (marg. also) सक्थिदेशाच् ; B4 शंखदेशाच् ; D13 शकृत्स्थानाच् (for शकृद्देशाच्). Ñ2 B3 G2 तदा; Dt D1–3.6–8 M2 स्मृताः (for तथा). Ś1 D5.12 शकृत्स्थानात्तथा शकाः; V1 सहृद्देशोद्भवास्तथा. —^{c}) V1 4 om.(submetric), B1.3 D4 9.10 T3 तु(for च) Ñ V2 3 B2 4 D14 T1.2 G4 M3 4 च म्लेच्छास् (by transp.) (for म्लेच्छाश्च). Ś1 D1–3.5 7.11–13 म्ले(D11 स्वे)च्छाश्च (D13 °स्तु) रोमकूपेभ्यस्. —^{d}) Cg हारीताः (as in text). Ś1 Ñ V2–4 B1–3 D1–3. 5.7.10–13 तुषाराः स- (D2 °रास्तु); V1 सवरा स ; B4 तथा रामः D4 °तास्तु; D9.14 T1 G4 हारिकाः°; M4 खुराज्जाताः (for हारीताः स-). D2 किरातकैः. ❀ Ct म्लेच्छहारीतकिराता जातिविशेषाः । ❀

4 ^{a}) Ś1 D9 14 T1 G4 M3 तै(D14 तै तै [ditto.]) स्तैर्; Ñ1 V4 B1 यैस्तु; Ñ2 V1.3 B3 D1–3.7.10.11 यैस्तन् ; B4 पिष्टं; D5 12 ततो (for तैस्तन्). G4 निघादितं (for निषूदितं). Dt D4.6.8.14 T1.3 G1.3.4 M2.4 Cm सर्वं; Ct as in text (for सैन्यं). —After 4^{a}, D3 ins. a passage given in App. I (No. 9). —D13 om (hapl.) from 4^{b} up to 5^{a}. —^{b}) D1.10 ∴क्षणात् (for तत्क्षणात्). M4 विश्वामित्रबलं तदा. —^{c}) Ñ1 -रथं चैव; Ñ2 V B D10.11 -रथं साश्वं; D9 च साश्वं च (for -गजं साश्वं). M4 समातंगहयं सर्वं. —B3 reads 4^{d}–6^{a} in marg. (*sec. m*). Ñ1 damaged from second न in 4^{d} up to व in 5^{b}. —^{d}) Ñ V B D10.11 सगजं; M4 सबलं (for सरथं).

G. I. 56. 5
B. I. 55. 5
L. I. 50. 5

दृष्ट्वा निषूदितं सैन्यं वसिष्ठेन महात्मना ।
विश्वामित्रसुतानां तु शतं नानाविधायुधम् ॥ ५
अभ्यधावत्सुसंक्रुद्धं वसिष्ठं जपतां वरम् ।
हुंकारेणैव तान्सर्वान्निर्ददाह महानृषिः ॥ ६
ते साश्वरथपादाता वसिष्ठेन महात्मना ।
भस्मीकृता मुहूर्तेन विश्वामित्रसुतास्तदा ॥ ७
दृष्ट्वा विनाशितान्पुत्रान्बलं च सुमहायशाः ।
सव्रीडश्चिन्तयाविष्टो विश्वामित्रोऽभवत्तदा ॥ ८
समुद्र इव निर्वेगो भग्नदंष्ट्र इवोरगः ।
उपरक्त इवादित्यः सद्यो निष्प्रभतां गतः ॥ ९
हतपुत्रबलो दीनो लूनपक्ष इव द्विजः ।
हतदर्पो हतोत्साहो निर्वेदं समपद्यत ॥ १०
स पुत्रमेकं राज्याय पालयेति नियुज्य च ।
पृथिवीं क्षत्रधर्मेण वनमेवान्वपद्यत ॥ ११
स गत्वा हिमवत्पार्श्वं किंनरोरगसेवितम् ।
महादेवप्रसादार्थं तपस्तेपे महातपाः ॥ १२

5 Ñ1 missing up to व in ^{b}, D13 om. 5^{a}, B4 reads 5 *sec. m.* (for all cf. v.l. 4). —^{a}) G3 दृष्टया; Cg as in text (for दृष्ट्वा). —^{c}) Ś1 V B D5.11–13 च; D2 om. (submetric) (for तु). M4 विश्वामित्रसुता वीरा. —^{d}) V1 °विधायुतं; D7 °युधायुतं; D10 मायाविनां वर, D12 °विधायुधान्; M4 °युधा: (for नानाविधायुधम्).

6 B3 reads 6^{a} in marg. (cf. v.l. 4). —^{a}) D2.3 अभ्यद्रवत्. Ñ2 स्वसंक्रुद्धं; B1 D2 स सं°; D13 °संरब्धं, M4 °संक्रुद्धा (for सुसंक्रुद्धं). B2 अभ्यधावत संक्रुद्धं. —^{b}) V1 यजतां; V4 तपतां (for जपतां). —^{c}) V4 हिंकारेण; D1 gloss हुंकारोभिचारको मत्रविशेषः; G1.3 हुंकारैः; Cm g k.t as in text (for हुंकारेण). Ñ2 repeats सर्वान्. —^{d}) V1 महा षिः, V3 B2–4 D1–3.5.7.9–13 M2 महामुनिः.

7 D8 reads 7^{ab} in marg. V1 partially illeg. for ^{a}. —^{a}) Ś1 D5.12.13 गजाश्व-; Ñ2 B3 तेषां च; D4 तेजमा; D9 तेनाश्व- (for ते साश्व-). Ñ1 reads रथ twice. D2 ते सर्वे रथपदाती; D10 तेषां रथपदातये. —^{c}) D11 तस्मात्कृता; M4 भस्मीभूता. —^{d}) V2 Dt D4.6.8 तथा, D3 सह (for तदा). B2 (marg. also) °त्रस्तदानघ.

8 V1 missing from ता in ^{a} up to या in ^{c}. —^{a}) V2 Dt D6.8 M4 Ct सर्वान्; D3 नष्टान् (for पुत्रान्). —^{b}) D4 after corr., D14 damaged (for बलं च). Ñ1 damaged from म in ^{b} up to या in ^{c}. Ś1 D5.11–13 भग्नं च सुमहद्बलं; Ñ2 V2–4 B D1–3.7.10 M4 °महाबल: (D1–3.7 °लं); M2 °समाहित·. —^{c}) B4 सव्रीतश्; Dt D6.8.9 Ct सव्रीडं, D14 सव्रीलश्; T1.2 M2–4 सव्रीलश्, G1–3 M1 व्रीलितश्; G4 सदृशश् (for सव्रीडश्). Ś1 D2.5.12.13 चिंतयानश्च; Ñ V B D1.3.7.10.11 चिंतया (Ñ1 V1 missing) मास (D1 °पूर्णो) (for चिन्तयाविष्टो). —^{d}) Ñ V B D10.11 तदानघ (for ऽभवत्तदा).

9 T1 illeg. for 9–11. D5 reads plural in place of singular in 9^{ab}. —^{a}) B4 ·व (for इव). D1 निर्वेलो (for निर्वेगो). —After 9^{a}, D1 gloss. समुद्र इव निर्वेगो निस्तरंगो भविष्यतीति मुनिना मंदकर्णिना पुत्रे अपहृते शापो दत्त इति चिंतापरोऽभूत्. —^{b}) D14 (before corr.) G2 इवोरगाः. —^{c}) D1 gloss ग्रहणसमये; D10 उप क्त (for उपरक्त). —^{d}) Ś1 D5.11–13 निश्चेष्टतां (for निष्प्रभतां). D14 damaged for तां गत·.

10 T1 illeg. (cf. v.l. 9). —^{a}) Cm cites हत- (as in text). D2.5.9 (before corr.) हतपुत्रो; G1.3 गतपुत्र- (for हतपुत्र-). —^{b}) V3 नूनपक्ष; D3 लीनपक्ष. —^{c}) Ś1 D1–3.5.7.12.13 हतामात्यो; Ñ2 B3 (marg. as in text also) हतवीर्यो; T3 हत र्पो; G1.3 गतदर्पो (for हतदर्पो). D9 हतामात्यो (for हतोत्साहो). Dt D6.8 G4 Ct हतसर्व- (G4 °दर्प)बलोत्साहो; D10 हतवीर्यो महोत्साहो. —^{d}) Ś1 D1–3.5.12.13 निर्वेग. (D2 °गं: D3.13 °ग [sic]), D7 निर्वेद·. D2 सम द्युतिः

11 T1 illeg. (cf. v.l. 9). D10 om. (hapl.) 11. —^{a}) Ś1 D1–3.5.7.9.12.13 पुत्रमेकं तु (D5 च), V2 स त्वेकपुत्रं (for स पुत्रमेकं). Ś1 D5.11–13 राज्ये च (Ś1 तु), B2 राज्यस्य (for राज्याय). —^{b}) Ś1 Ñ V B D1–3.5.7.9.11–13 M1 नियु (V2 °यो)ज्य परिपाल्यतां (Ñ V1.2.4 B2–4 M4 °पालने; V3 °पालनं, D12 °पालितां). —^{c}) Ñ2 V2.4 B3.4 पृथिव्या, D6 पृथिवी (for पृथिवीं). Ñ2 V2–4 B वीरधर्मेण; M4 रक्ष धर्मेण. Ś1 D1–3.5.7.9.11–13 पृथिवीति (D9 °वीपति [hypermetric], D11 पृथिवीस्तं [sic]) महातेजा, V1 पृथिवीं स्वशास्य धर्मेण (sic), Cm g.t as in text. —^{d}) Ñ2 V B3 [अ]नु°; B3 (marg. also).4 [अ]भ्यनंदत; Dt D6.8 [अ]भ्य°; D4 T3 [अ]भ्यधावत (for [अ]न्वपद्यत). M4 वनं यास्यामि पुत्रक.

12 ^{a}) Ñ V B3.4 D10 गत्वा च; B2 D1–3.7 गत्वाथ (B2 D1 °तु) (for स गत्वा). Dt D6.8 -पार्श्वे (for -पार्श्वं). Ś1 D5.11–13 गत्वा हिमवतः पार्श्वं. —D14 wrongly om. from रोरग up to 14^{a} and reads in its place लारुजं and then 16–17^{c} of I. 53. —^{b}) Ś1 Ñ V B D1–3.5.7.9–13 G1.3 M4 किंन (D3 °क)रैरुपशोभितं; Dt D6.8 °सेविते. —For 12^{c}–15, D1–3.5.7.9.12 subst. 1083*, Ś1 subst. l. 1–3 of 1083* for 12^{cd} only, D11.13 subst. l. 1–5 of 1083* for 12^{c}–13^{b}. —^{c}) M3 -प्रसन्नार्थं (for -प्रसादार्थं). —^{d}) Ñ1 V B (B3 marg. also) सुदुश्चरं; Ñ2 D10 सुविस्तरं; G2

केनचित्त्वथ कालेन देवेशो वृषभध्वजः ।
दर्शयामास वरदो विश्वामित्रं महामुनिम् ॥ १३
किमर्थं तप्यसे राजन्ब्रूहि यत्ते विवक्षितम् ।
वरदोऽस्मि वरो यस्ते काङ्क्षितः सोऽभिधीयताम् ॥ १४
एवमुक्तस्तु देवेन विश्वामित्रो महातपाः ।
प्रणिपत्य महादेवमिदं वचनमब्रवीत् ॥ १५
यदि तुष्टो महादेव धनुर्वेदो ममानघ ।
साङ्गोपाङ्गोपनिषदः सरहस्यः प्रदीयताम् ॥ १६
यानि देवेषु चास्त्राणि दानवेषु महर्षिषु ।
गन्धर्वयक्षरक्षःसु प्रतिभान्तु ममानघ ॥ १७
तव प्रसादाद्भवतु देवदेव ममेप्सितम् ।
एवमस्त्विति देवेशो वाक्यमुक्त्वा दिवं गतः ॥ १८
प्राप्य चास्त्राणि राजर्षिर्विश्वामित्रो महाबलः ।
दर्पेण महता युक्तो दर्पपूर्णोऽभवत्तदा ॥ १९ G 1 56 19 B 1 55 19 L 1 50 21

M1 महायशाः; G4 सुदुष्करं (for महातपाः). B3 तपस्तेनाविवक्षितं. —After 12, V4 B3 4 ins. l. 2–4 of 1083*.

13 Cf. v.l 12 and 15 D14 om 13 (cf v l. 12) Ś1 reads 13–15^{b} in marg. —^{a}) Cm cites केनचित् (as in text). G1–3 M1 अथ कालेन महता; M4 कस्यचित्त्वथ कालस्य. —^{b}) G1 3 विश्वेशो (for देवेशो). Ñ2 चो वृषध्वज॰ (for वृषभध्वजः). Ñ1 V B D10 T2 M4 महा(D10 T2 देव) देवो वृषध्वजः. —^{c}) M4 अब्रवीच्चैव (for दर्शयामास). Ñ V B D10.11.13 आगत्य(B1 °त्वा) वरदो वीरं(Ñ V4 D10 11 वीर; V1 धीर, D13 देवो). —^{d}) Ñ V B D10.11.13 अभाषत, D4 T G4 M2.3 महाबलं; M4 तपोधनः (for महामुनिम्).

14 Cf v.l. 12 and 15. D14 om. 14^{a} (cf. v.l. 12). Ś1 reads 13–15^{b} in marg. —^{a}) Ñ1 V4 B1 D10 तप्यते; D13 क्रियते; T3 तस्यने (corrupt) (for तप्यसे) —^{b}) Ñ V B1–3 D10.11 तपो ब्रूहि (for ब्रूहि यत्ते). B4 तपो ब्रूहि यथेप्सितं; D13 तपो ब्रूहि चिकीर्षितं. —^{c}) M4 वरदो (sic) (for वरो). Ś1 यत्ते; G2 M1 मत्तः (for यस्ते). —^{d}) V3 कांक्षितं (sic). D11 हृदि वर्तते; D14 सोभि… (damaged)तां.

15 Ś1 reads 13–15^{b} in marg. V4 om. (hapl.) 15-16. —^{a}) T2 स (for तु). —^{b}) D14 damaged from तपाः up to ^{c}. G2 M1 महामुनिः (for °तपाः). —^{d}) Dt D4 6 8 T3 M3 विश्वामित्रोब्रवीदिद. —For 12^{c}–15, D1–3 5.7.9.12 subst., Ś1 (due to the occurrence of 13–15^{b} in marg.) subst. l. 1–3 for 12^{cd}, then cont. l. 4–5 and subst. l. 6 for 15^{cd}; D11.13 subst. l. 1–5 for 12^{c}–13^{b} only, V4 B3 4 ins. l. 2–4 after 12

1083* देवानां हि प्रसादार्थमतप्यत महत्तपः ।
ऊर्ध्वबाहुः स राजर्षिः पादाङ्गुष्ठाग्रसंस्थितः ।
अभक्षयद्वर्षशतं वायुमात्रं भुजंगवत् ।
तत्तस्य तादृशं दृष्ट्वा तपस्त्रैलोक्यतापनम् ।
प्रीतात्मा स्वयमेवास्य स्वयंभूर्दर्शनं ययौ ।
स तं प्रणम्य विधिवद्भगवन्तमभाषत ।

[(l. 1) D11 13 महादेव- (for देवानां हि). D1.5 महातप, D2 प्रतप्याथ महातपा; D11 तपस्तेपे सुदुस्तर (for the post. half). —D3 om. l. 2–3. —(l. 2) V4 -विष्ठितः (for -संस्थित॰). —(l. 3) V4 वायु व्यग्रभुजगवत् (for the post. half). —(l. 4) V4 ॰तस्य; B3 4 अतुल्य; D2 तत्रास्य, D3 ऊर्ध्वं (for तत्तस्य) D5 तनम् (for तपस्) B3 4 -दुश्च(B3 °ष्क)र; D9 13 -पावन (for -तापनम्). V4 प्रीतार्थाभ्ययमेव वा (sic) (for the post half). —After l. 4, V4 ins the line of 20^{ab}. —(l 5) D2 3 7 9 [अ]थ (for [अ]स्य). Ś1 (before corr. as above) ददौ, D9 गत॰ (for ययौ). D11 महादेवो वृ… ध्वज (for the post half)]

16 V4 om. 16 (cf. v l 15) —^{a}) Ñ V1–3 B D10 11 13 यदि तुष्टोसि मे देव. —^{b}) Ñ V1–3 B D11 13 प्रदीयतां; D5 महानघ (for ममानघ). —M3 reads 16^{c}–17 *inf lin. sec. m.* —^{c}) Ś1 Ñ V1–3 B D1 3 5.7.9–13 सांगोपांगः सोपनिषत्; D2 सांगोपांगः सरहस्यः; D14 सांगोपा… (damaged)दः; Cg k as in text. —^{d}) V1 T3 G1 °स्य; D2 सोपनिषत् (for सरहस्यः) V1 वृषभध्वज (hypermetric); D11 वृषध्वज; D13 तथैव च (for प्रदीयताम्) V2 सरहस्यनिवर्तनः.

17 M3 reads 17 *inf. lin sec. m.* (cf. v.l. 16). —^{a}) Ś1 D9 (before corr.) 12 वेदेषु (metathesis ?); G4 देवे… (for देवेषु). D4 T3 G1 3 M2 शस्त्राणि, D12 वास्त्राणि, G4 …स्त्राणि (for चास्त्राणि) —^{b}) V2 सुरर्षिषु (for दानवेषु). Ś1 V1 2 B2 D3 तथर्षिषु; Ñ1 V3 D2 5 7 9 12 तथार्षिषु (sic); Ñ2 V4 B3.4 D10.13 M4 तथा नृषु; B1 सुरर्षिषु; D1 तथार्थिषु; D11 सुहारिषु (sic) (for महर्षिषु). —^{c}) V1 D11 यक्षगंधर्व- (by transp.). —^{d}) V4 D2 3 7 T3 प्रतिभांति (for प्रतिभान्तु). Ś1 Ñ V B D1–3.5.7.9–13 च (V1 यु)तानि मे (for ममानघ)

18 ^{a}) Ś1 D1–3 5 7 9.12 13 M4 भवत्- (for तव). Ñ V B1 3.4 D10 भगवन् (for भवतु). —^{b}) D2 सर्वं देव (for देवदेव). D2 यदीप्सितं; M4 यथेप्सितं (for ममेप्सितम्). —^{d}) Ś1 Ñ V B D1–3 5 7 9–13 दिवं ययौ; Dt D4 6 8.14 T1.3 G4 गतस्तदा; T2 M3 जगाम ह (for दिवं गतः).

19 ^{a}) D4 G1.3 शस्त्राणि; D12 वास्त्राणि (for चास्त्राणि). Dt D6.8 G1–3 M1(*inf. lin. pr. m.* also) 2 देवेशाद्; D2.9.13 दिव्यानि; D3.5.11 12 राजर्षि- (for राजर्षिर्). —^{b}) Ś1 D1–3 5.7.9.11–13 G1–3 M1.4 महातपाः; Ñ V B D10 T2

G. 1 56 20
B. 1. 55 20
L 1 50 21

विवर्धमानो वीर्येण समुद्र इव पर्वणि ।
हतमेव तदा मेने वसिष्ठमृषिसत्तमम् ॥ २०
ततो गत्वाश्रमपदं मुमोचास्त्राणि पार्थिवः ।
यैस्तत्तपोवनं सर्वं निर्दग्धं चास्त्रतेजसा ॥ २१
उदीर्यमाणमस्त्रं तद्विश्वामित्रस्य धीमतः ।
दृष्ट्वा विप्रद्रुता भीता मुनयः शतशो दिशः ॥ २२
वसिष्ठस्य च ये शिष्यास्तथैव मृगपक्षिणः ।
विद्रवन्ति भयाद्भीता नानादिग्भ्यः सहस्रशः ॥ २३
वसिष्ठस्याश्रमपदं शून्यमासीन्महात्मनः ।
मुहूर्तमिव निःशब्दमासीदीरिणसंनिभम् ॥ २४
वदतो वै वसिष्ठस्य मा भैष्टेति मुहुर्मुहुः ।
नाशयाम्यद्य गाधेयं नीहारमिव भास्करः ॥ २५
एवमुक्त्वा महातेजा वसिष्ठो जपतां वरः ।
विश्वामित्रं तदा वाक्यं सरोषमिदमब्रवीत् ॥ २६
आश्रमं चिरसंवृद्धं यद्विनाशितवानसि ।
दुराचारोऽसि यन्मूढ तस्मात्त्वं न भविष्यसि ॥ २७

M3 °यशाः (for °बलः). —^{c}) Ś1 Ñ V B D1–3 5 7 9–13 M4 हर्षेण; M3 अस्त्रेण; Cv.r as in text (for दर्पेण). Ś1 D1–3 5 7 9 12 महताविष्टो; Ñ2 B3 D10 च समायुक्तो (for °युक्तो). —^{d}) G2 M1 वीर्ययुक्तो; Cv r.m g as in text (for दर्पपूर्णो). Ś1 V1 D1 2.5.9 12.13 तथाभवत् ; V2–4 B D11 तदाभवत् (by transp.); D3 7 ततोभवत्.

20 V1 missing 20^{a} on a damaged fol D1 reads 20–21^{b} after 24^{ab}. —^{a}) G4 विवृद्धमानो (sic). —^{b}) T2 G1–3 M1 4 पर्वसु (for पर्वणि). —^{c}) Ñ2 B3 4 D10 जितम् (for हतम्) Dt D6 8 11 G1–3 M1 मेने (for एव) Ś1 D1–3 5 7 12 [अ]ज्ञासीद्; B3 (*sup lin.* as in text also)मन्ये; Dt D6 8 G1–3 M1 राम; D9 ज्ञात्वा; D11 धीमान् (for मेने). —^{d}) V1 B1 D11 मुनिसत्तमं.

21 V1 damaged from पदं up to ^{c} D1 reads 20–21^{b} after 24^{ab} —^{a}) Ś1 D1–3 5 7 9.11 12 M4 आगम्य च; Ñ V B D10.13 आगत्य च(B1 वा) (for ततो गत्वा). —^{b}) Ct मुमुचे. Ñ V2 4 B D10 11 तस्य स°; V3 सर्वशः; M2 3 राघव (for पार्थिवः) Ś1 D2.3 5 7.9.12 13 तान्यस्त्राणि ततो (D2 °णि अथा; D9 °ण्येवम)सृजत् ; D1 स्वानि चास्त्राण्यथासृजत्. —D3 repeats wrongly 21^{c} —^{c}) Ś1 D5.12.13 तैस् ; T2 G1–3 M1 यत् ; Cm g t as in text (for यैस्). Ñ1 तपो°; V4 तपोबलेन (for तत्तपोवनं). Dt D6 8 नाम (for सर्वं). —^{d}) M2 निर्दग्धं न; M4 निर्ददाह (for निर्दग्धं च). Ś1 Ñ V1.3.4 B D1–3 5 7 9–13 निर्दग्धमभवत्तदा(D2 °त्पुरा), V2 निर्दग्धं समभवत्तदा (hypermetric).

22 ^{a}) V2 D1.2.9 तु; D7 च (for तद्). M4 उदीर्यमाणान्यस्त्राणि. —^{c}) Ś1 D5 12.13 विप्रा(Ś1 °प्रां [sic])श्च ते; Ñ2 B3 तु विश्रु(B3 °द्रु)ताः; D10 प्रविद्रुताः (sic) (for विप्रद्रुता). Ś1 विप्रा; Ñ2 B3 सर्व-; D1.10 14 T1 G4 M3.4 सर्वे (for भीता). —^{d}) G2 M1 नृप (for दिशः). Ś1 D1–3 5 7.9.12.13 ऋषयः शत(D3 * *)शस्तदा (D13 °था); Ñ V B D10.11 ऋषयो(Ñ1 शतशो)थ सहस्रश ; M4 मुनयोथ दिशो दश.

23 ^{a}) V1 om. (submetric); M2 तु (for च). —^{b}) Dt D6 8 ये च वै; T3 ते चैव (for तथैव) —^{c}) Ś1 D5.12 विप्राद्रवंस्ततोद्विग्नाः; Ñ V B D10 व्य(V1 व्यव [sic])द्रवंत भयाद्भीताः; D1 प्रद्रवंतु भयोद्विग्ना, D2 3 7 9 11 13 प्रा(D11 व्य) द्रवंत भयोद्विग्ना; M4 विद्रवंति भयादीना. —^{d}) Ś1 Ñ V B D1–3 5 7 10–13 दिशः सर्वे(Ñ2 V B D10 °र्वाः); D9 शिष्याः सर्वे; Cv r.m g t as in text (for नानादिग्भ्यः).

24 ^{a}) D1 [आ]श्रमपदे; D14 °ःदं (for [आ]श्रमपदं). —D2 3 7 9 transp. 24^{b} and ^{d}. —^{b}) Ñ V1 दग्धमासीन् ; M4 शून्यकल्पं (for शून्यमासीन्). —After 24^{ab}, D1 reads 20–21^{b} —^{c}) Ś1 D5 11–13 मुहूर्तं चैव; Ñ1 V2 °र्तादिव; Ñ2 V1 3 4 B D10 M4 °र्तादिव; D1–3 7 9 °र्तांश्चैव (for मुहूर्तमिव) —^{d}) Ś1 चरण°; V2 अंगन°; V4 गिरिश°; D1 अरणि°; D2 हिरण्य°; D3 4 7 G3 ईरण°; D5 6 9 (after corr. marg. ऊषर°) G1.2 4 M2 Cv.r.m इरिण°; D12 तु * * * * *; D13 वै रघुनंदनः; M3 अरुण° (for ईरिणसंनिभम्) ❀ Ct ईरिणमूषरम् । ❀ D11 आसीत्तत्तमसाविलं.

25 ^{a}) D14 व * * स्य (damaged) Ś1 Ñ2 V3 B2–4 D1–3 5.7.9.10.12 13 अवदच्च (D1 °त्म) वसिष्ठस्तान्; Ñ1 V1 2 4 B1 D11 अब्रवीच्च वसिष्ठस्तान् . —^{b}) V1 भैषेस्तात (sic); Dt D4 6.8 T3 G1 3 4 M3.4 Ck भैरि(G4 °पी)ति (for भैष्टेति). —^{c}) Ś1 V1–3 B D5 9.11–13 M4 [ए]ष; Ñ2 D1–3 7 10 [ए]व; G2 M1 च (for [अ]द्य). M1 2 (both before corr. as in text)गाथेयं.

26 ^{a}) M4 एवमुक्तो. —^{b}) Ñ V B D10 वदतां (for जपतां). D3 damaged for जपतां वरः. —^{c}) V3 तु तद्; B3 तथा; D13 इदं; G1.3 ततो (for तदा). —^{d}) D14 damaged for मिदम.

27 ^{a}) B4 D14 °समृद्धं; D13 °सद्वृद्धं; M2 °संवृत्तं (for चिरसंवृद्धं). D2 अथाश्रमचिरं सिद्धं (sic). —^{b}) Ś1 D2 5.11.12 यदि (for यद्वि-). V4 अपि (for असि). —^{c}) V4 [ऽ]पि; B3 (marg. as in text also) Dt D4.6.8 T2 3 G2 M1–3 हि (for ऽसि). Ś1 Ñ V B1–3 D1.2 5.9–12 संमूढस् (Ś1 Ñ1 V1–3 D5 10.11 °ढ); Dt D6.14 G3 M1.3 यन्मूढस् ; D3 damaged, D7 मूढश्च (for यन्मूढ). M4 दुरात्मन्नधुना मूढ. —^{d}) Ñ V B D10.11 प्रवि (V1 *वि; V2 परि; D11 विप्र) नंक्ष्यसि (V4 °ति; B1 °से); Cg k.t as in text (for न भविष्यसि).

इत्युक्त्वा परमक्रुद्धो दण्डमुद्यम्य सत्वरः । विधूम इव कालाग्निर्यमदण्डमिवापरम् ॥ २८

इति श्रीरामायणे बालकाण्डे चतुःपञ्चाशः सर्गः ॥ ५४ ॥

५५

एवमुक्तो वसिष्ठेन विश्वामित्रो महाबलः ।
आग्नेयमस्त्रमुत्क्षिप्य तिष्ठ तिष्ठेति चाब्रवीत् ॥ १
वसिष्ठो भगवान्क्रोधादिदं वचनमब्रवीत् ॥ २
क्षत्रबन्धो स्थितोऽस्म्येष यद्बलं तद्विदर्शय ।
नाशयाम्येष ते दर्पं शस्त्रस्य तव गाधिज ॥ ३
क च ते क्षत्रियबलं क च ब्रह्मबलं महत् ।
पश्य ब्रह्मबलं दिव्यं मम क्षत्रियपांसन ॥ ४ G 1. 57 4 B 1 56 4 L 1 51. 4

---

28 ^{a}) Ñ2 B3 D10 चागमत्क्रुद्धो, B4 चागत° (sic), V2 परम· क्रुद्धो; Dt परमं क्रुद्धो; (for परमक्रुद्धो). —^{b}) B4 दत्तम् (for दण्डम्). Ś1 D1–3.5 7 9 11–13 जग्राह (for उद्यम्य). Ñ V2 3. B2–4 D10 सत्वरं, V1 4 संस्थित, M4 विष्ठित: Cv as in text (for सत्वरः). —After 28^{ab}, B3 ins

1084* एवमुक्त्वा च मुग्धाय सहसा निर्भयस्थितम् ।

—^{c}) Ś1 Ñ V B D1–3 5.7.9–13 M4 सधू(D11 °भू)म (D1–3 5 7 9 11–13 °मम्); D6 (before corr as in text also) निर्धूम, D14 त्रि ∗∗ (damaged), Ck t as in text (for विधूम) —^{d}) Ck.t यमदंडमिव (as in text). V2–4 B4 T3 G1 3 4 M3 यमदंड इवापरः (B4 M3 [before corr.] °रं).

Colophon. *Kānda name* Ś1 Ñ2 V1 D1 11 om. V2–4 B D10 आदि°; D3 अयोध्या°. —After Kānda name, B4 ins बालचरिते शतानंदवाक्ये —*Sarga name*: Ś1 D1 2 5 12 वसिष्ठाश्रमविनाशो, Ñ V1–3 B D10 11 वसिष्ठाश्रमदाहः, V4 वसिष्ठस्याश्रमदाहः, D3 9 वसिष्ठाश्रमनिवासो, D7 वसिष्ठाश्रमविभ्रंशो. —*Sarga no.* (figures, words or both) Ś1 Ñ1 V1 4 B1 4 D3 5.11 12 om. Ñ2 B2 3 D10 56, V2 D9 58; V3 Dt D4 6 8 14 S (except M4) 55, D1 7 42, D2 40. —After colophon, T2 concludes with श्रीरामचन्द्राय नमः; G1 2 4 M2 श्रीरामाय नमः; G3 श्रीमते रामानुजाय नमः.

55

1 ^{b}) Dt विश्वामित्र- (for °मित्रो). V1 महामुनिः. —^{c}) V4 आक्षिप्य; Dt D6 8 9 उद्दिश्य; D14 T1 G4 उत्सृज्य; T2.3 M3.4 उद्यम्य (for उत्क्षिप्य). B1 आग्नेयास्त्रं समुत्क्षिप्य. —^{d}) Ñ V1.2 B D10 T3 [अ]थ (for च). —After 1, Dt D4.6.8.14 S (except M4) ins.

1085* ब्रह्मदण्डं समुत्क्षिप्य कालदण्डमिवापरम् ।

[Dt D6.8 T2 °द्यम्य, D14 T1 G4 स च्चो° (for समुत्क्षिप्य).]

2 D4 G1 3 M2 om. 2.—^{a}) T3 जपतां श्रेष्ठो (for भगवान्क्रोधाद्). —^{b}) T3 गाधिनंदनम् (for इदं वचनम्). —For 2, Ś1 Ñ V B D1–3.5 7.9–13 M4 subst.:

1086* तस्य तद्वचनं श्रुत्वा वसिष्ठः प्रत्यभाषत ।

[Ñ2 B3 (m. also as above) D10 प्रत्युवाच ह, D13 प्रतिभाषत, M4 कुपितोऽब्रवीत् (for प्रत्यभाषत).]

3 ^{a}) D14 damaged for स्थि; T3 स्थिरो (for स्थितो). Ś1 Ñ V1 3 4 B2–4 D10–13 M4 स्थितोस्म्येष क्षत्रबंधो (by transp, Ś1 D12 °निंद्य); V2 स्थितोस्मि क्षत्रबधो हि; B1 D1–3 7 9 स्थितोस्म्य(D3 °ह्य)ह क्षत्रबंधो; D5 स्थितोस्म्येव क्षत्रियेंद्र. —^{b}) V2 तद्विसर्जय; V3 B3 D2 7 तद्वि द°; B4 यद्विद°; D11 तद्वि ∗°; D13 तत्विद°; G1.3 M4 तव द° (for तद्विदर्शय). —D12 om. 3^c–4. Ñ1 damaged from शया up to शस्त्र in ^{d}. —^{c}) V4 B2 Dt D6 8 11 14 T G4 [अ]द्य (for [ए]ष). D8 marg, G1 (*int lin*).3 वै; Cg as in text (for ते). D2 दर्पः (sic). —^{d}) Ś1 V1 D4 5.13 T2 M3 अस्त्रस्य; D14 T1 G4 क्षत्रस्य; Cg as in text (for शस्त्रस्य). Ś1 [अ]स्य तु, Ñ1 V1–3 B1 2.4 D1–3 5.7 9 11 13 [अ]प्यद्य (V3 °थ; B2 D5 11 °त्र; D13 °स्य); Ñ2 B3 (m. also as in Ñ1) D10 [अ]प्येष (for तव). M1 3 (after corr. *inf. lin. sec. m.*) गाथिज. V4 शस्त्रस्यास्य युधाजित.

4 D12 om. 4 (cf. v.l. 3). —^{b}) G4 क्वचिद् (for क च). —For 4^{ab}, Ś1 Ñ V B D1–3.5.7 9–11.13 M4 subst.

1087* क च क्षत्रबलं मूढ क च ब्राह्मं महद्बलम् ।

[D1–3.7 9 कचित् (for first क च). Ś1 V4 D1.5.7.13 क्षात्र, V3 B1.2 D3.9 क्षात्र- (for क्षत्र-). V4 क ∗; D1–3 7.9 कचिद् (for second क च). Ñ1 ब्राह्मय-, Ñ2 D7.11 ब्राह्म-, D2.9 ब्राह्मय (for ब्राह्म). V4 B4 D7 11 महाबल.]

—^{c}) V1 यस्माद्; D5.11 क च; M4 पश्यन् (for पश्य). Ś1 V2–4 B1 3 D1.5.7.10.11.13 ब्राह्मं; Ñ1 D2 ब्राह्मय-; Ñ2 B2 D9 ब्राह्मयं; V1 B4 ब्राह्म- (for ब्रह्म-). M4 दीप्तं (for दिव्यं). —^{d}) D14 damaged for मम क्ष. D2 सम (for मम).

G. I. 57. 4 B. I. 56. 5 L. I. 51. 4

तस्यास्त्रं गाधिपुत्रस्य घोरमाग्नेयमुत्तमम् ।
ब्रह्मदण्डेन तच्छान्तमग्नेर्वेग इवाम्भसा ॥ ५
वारुणं चैव रौद्रं च ऐन्द्रं पाशुपतं तथा ।
ऐषीकं चापि चिक्षेप रुषितो गाधिनन्दनः ॥ ६
मानवं मोहनं चैव गान्धर्वं स्वापनं तथा ।
जृम्भणं मोहनं चैव संतापनविलापने ॥ ७
शोषणं दारणं चैव वज्रमस्त्रं सुदुर्जयम् ।
ब्रह्मपाशं कालपाशं वारुणं पाशमेव च ॥ ८
पिनाकास्त्रं च दयितं शुष्कार्द्रे अशनी तथा ।
दण्डास्त्रमथ पैशाचं क्रौञ्चमस्त्रं तथैव च ॥ ९
धर्मचक्रं कालचक्रं विष्णुचक्रं तथैव च ।
वायव्यं मथनं चैव अस्त्रं हयशिरस्तथा ॥ १०
शक्तिद्वयं च चिक्षेप कङ्कालं मुसलं तथा ।
वैद्याधरं महास्त्रं च कालास्त्रमथ दारुणम् ॥ ११

V1 2.4 B3 4 D10.11 °पांसुल; D7 Ck °पांशु(Ck °सु)न (both sic); M4 त्वं कुल° (for क्षत्रियपांसन).

5 ^{a}) Ñ1 V B1 2 D1 5 11–13 तच्चास्त्रं; Ñ2 B3.4 D10 तच्छस्त्रं; D2 3 7 9 तथास्त्रं (for तस्यास्त्रं). M1 गाथि-. —^{b}) M4 (with hiatus) आग्नेयं घोरम् (by transp.). B3 उत्तरं; D9 उच्छ्रितं; D14 T1 G4 M4 उद्यतं (for उत्तमम्). —^{c}) D9 यच्च (for तच्च) Ś1 Ñ2 V1 D5 10–13 M4 ब्रह्मदंडहतं शांतम्; Ñ1 V2–4 B D1–3 7 ब्रह्मदंडा(V4 °दत्ता)हतं शांतम्. —^{d}) Ś1 Ñ V B2–4 D1–3 5 7 10–13 अग्नि- (for अग्नेर्) V1 2 4 D1–3 7 -वेगम्; B4 -वेदम् (sic), M3 (*inf lin. sec m.*) वेगम् (for वेग)

6 ^{a}) D9 (after corr as in text) वरुणं. Ś1 Ñ V1 2 4 B D1–3.5.7 10–13 M4 रौद्रं च(D12 -) वा(D7 11 °व)रुण चैव; V3 रौद्रं च वारुणं चैंद्रम्. —Note hiatus between ^{a} and ^{b} Ñ2 D13 om (hapl.) 6^{b}–8^{a}. —^{b}) Ś1 D5 12 शैवं; V3 अस्त्रं; D3 द्र illeg (for ऐन्द्रं). D3 पशुपतं (for पाशु°). D9 स्थितं (for तथा) —^{c}) D14 damaged up to चि. B1 4 D4 ऐषिकं; D9 एषाकं; D10 एपीकं; M1 ऐषीकश्; M2 (after corr *sec m.* as in text) ऐषिक (for ऐषीकं). Ñ1 V1–3 B3 D10 [ए]व (for [अ]पि) M4 ऐषीकास्त्रं च. Ś1 D1–3.5.7.11 12 अथा(Ś1 D5 12 °वा) सृजत्त(D2 °त्र)थैषीकं. —M4 om. (hapl.) from 6^{d}–11^{a}. Ñ1 damaged from षितो up to मान in 7^{a}. —^{d}) Dt D6 8 T1 G4 कुपितो; D5 रुषितं; D9 तुषितो; D12 14 कु(D12 करु)षितो (both sic), G2 रुधितो (for रुषितो). M1 3 (after corr *inf. lin. sec. m.*) गाधिनंदनः.

7 Ñ2 D13 M4 om 7 (cf. v l. 6). —^{a}) V2.4 मानसं; D2 3.7 वारुणं (for मोहनं) Ś1 Ñ1 V1.3 B D1.5.10–12 मा(न (Ñ1 missing)सं मानव चैव; V4 (marg. also) दंडास्त्रमथ पैशाचं. —D7 om. (hapl.) 7^{bc}. —^{b}) V3 D11 गंधर्वं; V4 च गांधर्वं च (hypermetric), D4 6 10.12 गांधर्व- (for गान्धर्वं). Ś1 D5 12 स्थापनं. —^{c}) Ñ1 V2 त्रासनं; V1.2 B D10 भ्रंशनं; V4 दंशनं; D5 भंजनं; D11 जंभकं (for जृम्भणं). D2 M1 चैव वायव्यं; M2 भेदनं चैव (for मोहनं चैव). —^{d}) Ś1 D5.10 12 -विलापनं; V1.4 D3.7 G4 M3 -विलेपने.

8 M4 om. 8, Ñ2 D13 om. 8^{a} (For all cf. v.l. 6). —^{a}) D14 damaged from र up to स्त्रं in ^{b}. Ś1 D10 दाहनं; Ñ1 V1 2 4 B1 3 D1–3 7 11 T1 3 G1–3 दारुणं. V4 [अ]पि (for [ए]व). —^{b}) Ñ2 B3 D10 चक्रम्; D2 सृजम् (sic), D3 *ज्रम् (for वज्रम्). Ñ V B1 3 4 D10 सुदारुण; B2 दुरासदं, D3 सदाजय; G1–3 M1 च दुर्जयं. —After 8^{ab}, Ś1 reads 9^{cd}; while in Ñ V B D10 the sequence up to 11 is, 9^{cd}, 11, 10^{ab} (Ñ1 om. [hapl.] 11^{cd}, 10^{ab}), 8^{cd}, 9^{ab}, 10^{cd}; whereas in D1–3.5.7 11–13 the sequence up to 10 is 9^{cd}, 10^{ab}, 8^{cd} (D3 om. [hapl.] 10^{ab}, 8^{cd}), 9^{ab}, 10^{cd}. —^{c}) B3 (*sup. lin.* also) धर्म°; D11.13 °शापं (for ब्रह्मपाशं). Ñ1 illeg, D11 कालशापं; D12 °चक्रं (for °पाशं). —^{d}) V1 पापम् (for पाशम्).

9 M4 om. 9 (cf v.l. 6). For sequence in Ñ etc. cf. v l. 8. —^{a}) Ś1 Dt D1–3.5–9 11.12 T1 G3 M2 पिनाकमस्त्रं (D2 7 °स्त्र-); Ñ1 B2 D13 मै(B2 पै)नाकमस्त्रं; D4 T3 पैनाकास्त्रं च; D14 ना damaged (for पिनाकास्त्रं च). Ñ1 reads दयितं in marg. Ñ2 V B1 3 4 D10 पैनाकमस्त्रं(D10 °स्त्रै [sic]) शुष्कार्द्रे. —^{b}) Ś1 D5 T2 चा(D5 वा)शनी द्वये (T2 उभे); Ñ1 B2 D11 M2 चाश°; Dt अ*°; D12 °नी द्वये, D14 T1.3 G M1.3 °नी उभे (for अशनी तथा). Ñ2 V B1 3 4 D10 दयिते चाशनी तथा; D1–3.7 शुष्कार्द्रं चाशनीद्वयं; D9 शुष्कास्त्रमशनिं तथा. —Ś1 reads 9^{cd} after 8^{ab} —^{c}) V2 दत्ता° (sic), D1 °मति-; D12 दंडामस्त्र* (metathesis ?) (for दण्डास्त्रमथ). D3 4 M1.3 (after corr. *inf lin. sec. m* as in text) पैशाच- (for पैशाचं). —^{d}) D14 damaged from स्त्र to व.

10 M4 om. 10 (cf. v l. 6). For sequence in Ñ etc. and om. of 10^{ab} in Ñ1 D3 cf v.l. 8 —^{a}) M3 चर्म- (for धर्म-). V4 महा°; B1 om. (hapl.) (for काल-चक्रं). —^{b}) D12 विष्णुचक्रस् (sic). —^{c}) Ś1 D5 वायव्य-. T3 मदनं. V2 B1 D13 चैवम् (to avoid hiatus). G2 M1 ब्राह्ममस्त्रं च मथनम्. —Note hiatus between ^{c} and ^{d}. —^{d}) V1 [अ]स्त्रं (submetric); D12 अ*; G1 3 ह्यस्त्रं (to avoid hiatus). D13 ब्रह्म- (for हय-).

11 M4 om. 11^{a} (cf. v.l. 6). For sequence in Ñ etc. cf. v.l. 8. D11 om. (hapl.) 11^{ab}. —^{a}) V1 damaged. Ś1 D2.3 12 च व्यसृजत्; Ñ1 च *क्षेप; D1.7 13 च विसृजत्; D5 व्यवसृजत् (for च चिक्षेप). —G4 om. (hapl.)

त्रिशूलमस्त्रं घोरं च कापालमथ कङ्कणम् ।
एतान्यस्त्राणि चिक्षेप सर्वाणि रघुनन्दन ॥ १२
वसिष्ठे जपतां श्रेष्ठे तदद्भुतमिवाभवत् ।
तानि सर्वाणि दण्डेन ग्रसते ब्रह्मणः सुतः ॥ १३
तेषु शान्तेषु ब्रह्मास्त्रं क्षिप्तवान्गाधिनन्दनः ।
तदस्त्रमुद्यतं दृष्ट्वा देवाः साग्निपुरोगमाः ॥ १४
देवर्षयश्च संभ्रान्ता गन्धर्वाः समहोरगाः ।
त्रैलोक्यमासीत्संत्रस्तं ब्रह्मास्त्रे समुदीरिते ॥ १५
तदप्यस्त्रं महाघोरं ब्राह्मं ब्राह्मेण तेजसा ।
वसिष्ठो ग्रसते सर्वं ब्रह्मदण्डेन राघव ॥ १६
ब्रह्मास्त्रं ग्रसमानस्य वसिष्ठस्य महात्मनः ।
त्रैलोक्यमोहनं रौद्रं रूपमासीत्सुदारुणम् ॥ १७
रोमकूपेषु सर्वेषु वसिष्ठस्य महात्मनः ।
मरीच्य इव निष्पेतुरग्नेर्धूमाकुलार्चिषः ॥ १८ G. 1. 57. 18 B. 1. 56. 18 L. 1. 51. 18

11[b]–12[c]. —[b]) D1 वंकाल-. —Ñ1 om. 11[cd] (cf. v.l. 8). —[c]) D14 damaged up to हा. Ś1 D5.12.13 स्थावरं च (D5.12 वै); V1.4 B1 D6 वि° (for वैद्याधरं). M4 तथास्त्रं. D13 वै (for च). —[d]) M4 कालायम् (sic). Ś1 D5.11–13 G1.3 M2 अति- (for अथ). N2 कारुण

12 G4 om. 12[abc] (cf. v.l. 11). —[a]) Ś1 D5.12.13 त्रिशूलास्त्र च; B4 त्रिशूल अस्त्रं; D3.9 °मस्त्र-; D7 °मस्य (for त्रिशूलमस्त्रं) Ś1 D1–3.5.7.12.13 दयितं; M3 (after corr. *inf. lin. sec. m.*) सौरं च (for घोरं च). —[b]) Ñ1 V1.4 D5.9–13 G2 कपालम्; B4 कलापम् (for कापालम्). D3 अस्त्र- (for अथ). S1 Ñ V B D4.5.9–11.13 T3 किंकि(D9.13 °क) णीं(V2.3 D11 °णी; V4 °नी); D1.2.12 किंकिणं; D3.7 किं(D3 कि)कणं. M4 कालपाशं सुभीषणं. —[cd]) D14 damaged from क्षे. up to णि in [d]. Ñ1 V1.2.4 B D10 M4 transp. चिक्षेप and सर्वाणि D11 एतान्यन्यानि चास्त्राणि (for [c]). Ñ2 (m.) वसिष्ठे; V3 कुपितः; D11 चिक्षेप (for सर्वाणि). Ñ1 V1.2.4 B D10.11 कुशिकात्मजः; M4 परमर्षये (for रघुनन्दन). Ś1 D1–3.5.7.12.13 एतान्यस्त्राणि दिव्यानि विश्वामित्रस्त्वदा(D1.2 °स्तदा)सृजत्.

13 [a]) D2.9 वसिष्ठ. Ś1 D1–3.5.7 प्रेषयामास; Ñ V B D10–13 सु(V2 च) महाभागे(V1 °वीर्ये; B4 °भाग), D9 जपतां श्रेष्ठं (for जपतां श्रेष्ठे). Cg cites [a] as in text. —[b]) V1.4 D12 त(D12 द)द्भुतम्; V3 तत्तद्भुतम् (sic). —[c]) V4 [अ]नेकानि (for दण्डेन). Ñ1 V1.2 B1.2.4 M4 transp. सर्वाणि and दण्डेन. Ś1 D1–3.5.7.11–13 ब्रह्मदंडेन सर्वाणि; V3 T3 तानि दंडानि सर्वाणि(T3 सर्वेण [sic]). —[d]) Ś1 (m. also ग्रहते [sic]) D3.5.11–13 जग्राह; Ñ V1.2.4 B D10 न्यवधीद्; V3 [अ]वधीद् (submetric), D1 जग्रहे (sic); D2.7 जग्रास; D9 संसते (sic), Cg.t as in text (for ग्रसते). B1 D3 सुतं (sic).

14 [a]) Ś1 D1–3.5.7.12.13 शांतेषु तेषु (by transp.), V4 तेष्वशांतेषु; D11 शीतेषु तेषु; M4 एषु ग्रस्तेषु. V2 ब्रा°; D3 ब्रह्माणम् (sic) (for ब्रह्मास्त्रं). T3 ब्रह्मास्त्रं तेषु शांतेषु (by transp.). —[b]) Ś1 (m. also as in text) D1–3.5.7.12.13 अगृह्णाद्; Ñ V B D10.11 प्रा(B3 चा)क्षिपद्. D5 गा*°; D14 damaged for गाधिनंद; M1–3 (after corr. *inf. lin. sec. m.*) गाधिनंदनः. —[c]) M3 तदा (for तद्) D13 उद्धृतं; T3 अद्भुतं (for उद्यतं) —[d]) D13 चाग्नि-. Ś1 वसिष्ठो(ष्ठे)ग्नि°; D1.2 वसिष्ठेन पुरोधसा; D3.7 विश्वामित्रेण राघव, D5.12 वसिष्ठेग्निपुरोधसः.

15 V4 om. 15[ab]. —[a]) D3.7 तु (for च) Ś1 D5.12.13 वित्रस्ता; Ñ V1–3 B D9.10 सत्रस्ता; D1.2 त्रि°; T3 संभ्रांत-; Cg as in text (for संभ्रान्ता). —[b]) Ś1 N2 V3 B3.4 D3.5.7.10–13 M4 च महोरगाः; B2 M1 (after corr. *sec. m.* as in text) सुम°; D1.2 सम(D2 °म)होरगैः; G4 समरुद्गणाः (for समहोरगाः). —[c]) Ś1 D5.12 सत्रस्तं.

16 [a]) Ñ1 तस्यास्त्रं च; V B1.3.4 D10 तदस्यास्त्रं; D11 तदत्युग्रं; G1–3 M1 दिव्यमस्त्रं (for तदप्यस्त्रं). Ś1 D1–3.5.7.12.13 तन्मु(D13 उग्र)क्तमस्त्रं घोरं तु —[b]) D2.9 ब्राह्मयं; D3.6 om. (hapl.) (for ब्राह्मं). V3 चक्षुषा (for तेजसा). —[c]) Ś1 D3.5.7.12 जग्रसे; Ñ V B D10.11.13 [ऽ]ग्रसद्; D1 जग्राह; D2 जग्रास; Ct as in text (for ग्रसते). Ś1 D5 सर्वान्; Ñ V B D10.13 अव्यग्रो, D11 अत्युग्रो (for सर्वं). —[d]) V4 ब्रह्मदंडे नराधिप.

17 [a]) D5 ब्राह्मास्त्रं. Ñ V B D10 ग्रसतस्तस्य; Dt ग्र*° (for ग्रसमानस्य). —Ś1 reads 17[b]–18[a] in marg. —[b]) —D3.7.13 T3 om. (hapl.) 17[c]–18[b]. —[cd]) V3 M2 त्रैलोक्यं (sic). Ctp घोरं (for रौद्रं). D2.4 G1.3 M2 रूपं रौद्रम् (by transp.). Ñ V B D10.11 M4 सुदुःसहं; D1.2 दुरुत्सहं; Cg.t as in text.

18 Ñ1 D3.7.13 T3 om. 18[ab]; Ś1 reads 18[a] in marg. (for all except Ñ1 cf. v.l. 17). —[a]) Ñ2 V B D1.2.5.10–12 सर्वेभ्यो रोमकूपेभ्यो. —B2 reads 18[c]–19[a] in marg. —[cd]) V3 मरीच; V4 D1.9 मारीच्य (for मरीच्य). Ñ2 B3 (m. also as in text) D10 चापि (for इव). G1.3 धूमावृतार्चिषः. Ñ V B (B3 m.) D1–3.7.10 सधूम(Ñ2 V1.3 B2.3 D1.10 °मा)ज्वलनार्चिषः(D3 °षं) (for [d]). Ś1 D5.11–13 मरीचयो वि(D11 °यश्च)निष्पेतुः सधूम(D13 °मा)-ज्वलनत्विषः(D13 °प्रभा); M4 मरीच्यस्तु विनिष्पेतुरग्निधूमाकुला दिशः.

G 1 57 18
B 1.56 19
L 1 51.18

प्राज्वलद्ब्रह्मदण्डश्च वसिष्ठस्य करोद्यतः ।
विधूम इव कालाग्निर्यमदण्ड इवापरः ॥ १९
ततोऽस्तुवन्मुनिगणा वसिष्ठं जपतां वरम् ।
अमोघं ते बलं ब्रह्मंस्तेजो धारय तेजसा ॥ २०
निगृहीतस्त्वया ब्रह्मन्विश्वामित्रो महातपाः ।
प्रसीद जपतां श्रेष्ठ लोकाः सन्तु गतव्यथाः ॥ २१
एवमुक्तो महातेजाः शमं चक्रे महातपाः ।
विश्वामित्रोऽपि निकृतो विनिःश्वस्येदमब्रवीत् ॥ २२
धिग्बलं क्षत्रियबलं ब्रह्मतेजोबलं बलम् ।
एकेन ब्रह्मदण्डेन सर्वास्त्राणि हतानि मे ॥ २३
तदेतत्समवेक्ष्याहं प्रसन्नेन्द्रियमानसः ।
तपो महत्समास्थास्ये यद्वै ब्रह्मत्वकारकम् ॥ २४

इति श्रीरामायणे बालकाण्डे पञ्चपञ्चाशः सर्गः ॥ ५५ ॥

19 B2 reads 19ᵃ in marg. (cf v l 18) —ᵃ) Ś1 जज्वलद्; Ñ2 B1 2 4 D9 10 प्रज्वलद्(B4 °लन्); D3 T1 G4 प्राज्वलन् , D5 12 13 जज्वाल, D14 M2 3 प्रोज्वलद् (D14 °लन्); Cg.k.t as in text (for प्राज्वलद्) G1 3 ब्रह्मदंडं D5 तु (for च) —ᵇ) D2 महात्मन:; D9 G1 3 °द्यतं; D11 M4 करे स्थित:; D13 वरो°, T3 °द्धृत: (for करोद्यत.).—ᶜ) Ś1 Ñ V B D1–5 7 9–13 T2 G3 M2–4 सधूम; Ck t as in text (for विधूम) D2 3 12 कालाग्नि (for कालाग्निर्)

20 ᵃ) D11 तपो (sic) D2 ततश्चैव (for ततोऽस्तुवन्). Ś1 D1–3.5 7 9 12 13 तु(D3.7 तम् ; D9 च; D12 स; D13 स्म) ऋषयो; Ñ V1 2 B D10 11 तु(V2 B1 तं) मुनयो (for मुनिगणा). V3 M4 तत: स्तुवंति मुनयो, V4 ततोस्त्रबलं मुनयो, Ck as in text.—ᵇ) M3 reads from ज up to 22 *inf lin sec. m.* V2 यजतां; B3 (m. also) D2 जयतां (for जपतां). —ᶜ) D14 T1 2 G4 अमेयं; Ck.t as in text (for अमोघं). V4 अस्त्रबलं (hypermetric), D6 तद्बलं, G3 ते · · (for ते बलं) V4 घोरं (for ब्रह्मंस्) —ᵈ) M4 तेजो वा त्वयि मानद.

21 M3 reads 21 *inf. lin sec. m* (cf. v l 20). —ᵃ) D10 निगृह्णीतस् (sic) D1 च यो, M4 त्वयं (for त्वया). Ś1 Ñ V B D1–3 5 7 10–13 राजा (for ब्रह्मन्). —D12 om. (hapl) 21ᵇ–22ᵇ. —ᵇ) D14 damaged for मित्रो महा. Ś1 (m) Dt D6 8 T3 G1–3 M1–3 G (ed) महाबल: (D8 °ल) (for °तपा:). —D1–3 5 7 13 om. (hapl.) 21ᶜ–22ᵇ Ś1 reads from 21ᶜ up to चक्रे in 22ᵇ in marg. —ᶜ) Ñ V B D10 11 द्विपदां; D4 (after corr. as in text) तपतां (for जपतां). Ś1 Dt D6.8 अमोघं ते बलं श्रेष्ठ (Ś1 °ष्ठं).

22 M3 reads 22 *inf. lin sec. m* (cf. v.l. 20). D1–3 5 7.12.13 om. 22ᵃᵇ, Ś1 reads up to चक्रे in marg (for all cf. v.l. 21).—ᵇ) Ñ V3 4 B शममाप; V1 समास्थाय; V2 शमवाप (sic), D10 श्रममाप; D11 शशाम स; G2 3 शतं चक्रे (for शमं चक्रे). V1 damaged, D11 °द्युति: (for महातपा:) —ᶜ) Ñ2 B3 D10 विनिर्धूतो; V4 विनिर्गत्य; B1 निकृत्तोपि; B4 Dt D6.8 14 G4 M2–4 Cm k t विनिकृतो; D2 3 7 [अ]पि नि·क्रांतो, D9 [अ]पि निकृतो (m. gloss निरस्तसर्वशक्ति:); G1 3 महातेजा (for ऽपि निकृतो). ❀ Cg · निकृत: अपकृत: । ❀ —ᵈ) D14 damaged for मब्रवीत् . B1 नि:श्वस्येदमथा°.

23 ᵃ) D2 हीनबलं क्षत्रबलं.—ᵇ) Ñ1 ब्राह्म-. Ś1 V1 (*inf lin.*, before corr as in text) D1–3 5 7 11–13 °महद्बलं; V4 ब्रह्मतेज अलं बलं, D9 ब्राह्मं बलमथो बलं. —After 23ᵃᵇ, B3 ins.

1088* बलाबलं विनिश्चित्य तप एव महद्बलम् ।

—ᵈ) V2 ब्राह्मास्त्राणि. V1 om from ह up to 24ᵃ G2 महानि (sic) (for हतानि). D12 13 वै (for मे) M4 सर्वाणि निहतानि मे

24 V1 missing ᵃ (cf v l. 23) —ᵃ) M4 सर्वं (for एतत्) Dt D6 8 14 T1 G4 प्रसमीक्ष्य (for समवेक्ष्य). Ś1 D5 11–13 एतद्बल समीक्ष्याहं; Ñ V2–4 B D10 तदेतद्बलमालोक्य; D1–3 7 तदेतद्बलमीक्ष्या(D1 °क्षो [sic])हं; D9 तदद्भुतमवेक्ष्याहं. —ᵇ) Ś1 Ñ V B D1–3 5 7 10–13 M4 सर्वेंद्रि(D2 11 °·)य(D3 °·)समाहित·; D9(after corr. as in text) °मात्मन:. —ᶜ) M2 ततो. D14 damaged for महत्समा Ś1 Ñ V1 4 B D1–3 5.7 10–13 M4 °बलं; V2 3 °वनं (for तपो महत्). Ś1 D5 समास्थाय; D3 6(before corr. as in text).11 समास्थास्य; T2 समास्थाप्ये (sic), G2 M1 समाधास्ये; M4 तदास्थास्ये (for समास्थास्ये).—ᵈ) Ś1 B4 D5.12.13 तद् ; D3 प्रद् (sic) (for यद्). D1 9 हि (for वै). V1 ब्रह्म·-; D11 ब्र·स्व- (sic) (for ब्रह्मत्व-). Ñ2 V B Dt D4.6 8.10.11 T3 M2–4 Cm.g -कारणं. Ś1 D1–3.5.7.9 12 13 ब्रह्मप्रव(D5 °·)र्तकं. —After 24, Ś1 ins. 1091*. —After 24, V4 ins. :

५६

ततः संतप्तहृदयः स्मरन्निग्रहमात्मनः ।
विनिःश्वस्य विनिःश्वस्य कृतवैरो महात्मना ॥ १

स दक्षिणां दिशं गत्वा महिष्या सह राघव ।
तताप परमं घोरं विश्वामित्रो महातपाः ।
फलमूलाशनो दान्तश्चचार परमं तपः ॥ २ G. I. 58. 2 B I. 57. 3 L I. 5?. 2

1089* संस्कारेणैव तेनैव प्रियं स ब्राह्मणो यथा ।

V4 cont., Ñ V1–3 B D10 11 13 ins. after 24

1090* एवमुक्त्वा महातेजाः शस्त्रमुत्सृज्य दुःखितः ।
स जगाम तदा राम तपश्चरणनिश्चितः ।

[(l. 1) B2 उक्तो (for उक्त्वा) D13 राष्ट्रम् (for शस्त्रम्) B3 (m. also) 4 दृश्य (for दुःखित) —After l. 1, B3 (m. *sec. m.*) 4 read 1091*. —(l. 2) D11 मुजगाम Ñ1 V2.4 D10 तदा राजंस्, B1 महातेजास् (for तदा राम). V1 -निश्चित°, B4 -निश्चय; D11 -निश्चित (for -निश्चित).]

Colophon. D1–3 5 7 12 om. (continue the Sarga), Ś1 reads in marg. —*Kānda name* Ś1 V1 D4 11 om. Ñ2 V2–4 B D10 आदि°. —After Kānda name, B4 ins. बालचरिते —*Sarga name* · Ñ1 V3 4 B4 शतानंदवाक्ये विश्वामित्रप्रतिज्ञा. Ñ2 V1 B1–3 D10.11 विश्वामित्रप्रतिज्ञा; V2 विश्वामित्रवसिष्ठयुद्धं. —*Sarga no.* (figures, words or both) Ñ1 V1 4 B1 4 D11 om. Ś1 V3 Dt D4 6 8 14 S (except M4) 56, Ñ2 B2.3 D10 57, V2 D9 59 D13 इति—यगे—कांडे—मित्र—हृति—सर्गः 56. —After colophon, T2 concludes with श्रीरामचन्द्राय नमः; G1 2 4 M2 श्रीरामाय नमः; G3 श्रीमते रामानुजाय नमः.

56

1 D1–3 5.7.12 continue the previous Sarga D13 om. 1, Ñ V B D10 M4 om. 1^{ab}. Ś1 reads 1^{ab} in marg. —After I 55 24, Ś1 ins., B3 (m. *sec. m.*).4 ins. after l. 1 of 1090*, while D1–3 5.7 11.12 subst. for 1^{ab}

1091* एवं स निश्चयं कृत्वा ब्राह्मण्ये धृतमानसः ।

[B3.4 तत° (for एवं). D12 om. स (submetric). Ś1 D3 ब्राह्मणे; D2 ब्रह्मण्ये, D11 ब्राह्मण्ये (for ब्राह्मण्ये).]

Ś1 D1–3.5.7 11.12 after 1091*, Ñ V B D10 M4 before 1^{cd} read 2^{cd}. —D3 om. (except 2^{cd}) from second श्वस्य up to 8°. —^{c}) B4 om. first विनिःश्वस्य. Ñ2 marg.; D14 first two letters damaged (for second विनिःश्वस्य). —^{d}) Ś1 D1.2.5 7.11 12 °तपाः; Ñ1 V1.2.4 B1.3 M4 °मनाः; D10 °त्मनः (for महात्मना). —After 1, M4 (om. 1^{ab}) ins.; while Ś1 Ñ V B D1.2.5.7.11–13 ins. l. 2 and 3 after 3:

1092* धर्मज्ञश्च वदान्यश्च प्रजानां च हिते रतः ।
तदास्य शासतो राज्यमष्टौ पुत्रा महाबलाः ।
जज्ञिरे राजशार्दूल वीर्यवन्तो महौजसः ।
राजवंशांस्ततः कृत्वा अष्टौ परपुरंजयः ।
दृष्ट्वा यज्ञं स तैः पुण्यैस्तपोवनमुपागतः । [5]

[Cf. I 1.12^{ab} for l. 1. —(l. 2) Ś1 D5 12 13 इति; B4 यदा (for तदा) Ñ1 V1 3 4 B4 च; Ñ2 B3 प्र-, B1 [अ]नु-; D2 ते (for [अ]स्य) V4 शासितो, D12 °ने (for शासतो). D11 वशासने (sic) (for [अ]स्य शासतो) V2 राज° (for राज्यम्). M4 अस्य त्वा वसतो राज्यम् (for the prior half). M4 महात्मन° —(l. 3) Ñ1 रघुशार्दूल; B1 °र्दूला· M4 नर° (for राजशार्दूल) V4 M4 महाबला° (for महौजस).]

2 D3 om. 2^{abef} (cf. v. l. 1). D13 transp. 2^{ab} and 2^{cd} —^{a}) Ś1 D1 2 5 7.12 G1 3 दक्षिणां तु (G1 3 च) (for स दक्षिणां). Ñ V B D10.11 M4 दक्षिणां दिशमास्थाय; D13 दिशं तु दक्षिणां गत्वा. —^{b}) D13 महिष्या स हि; G2 °षस्या स (sic) (for महिष्या सह). Ñ V B D10.11 13 M4 कौशिकः (for राघव). —Ś1 D1–3 5.7.11.12 after 1091*; Ñ V B D10 M4 before 1^{cd} read 2^{cd} —^{c}) Ś1 D1–3 5 7.12 अतप्यत तपो; Ñ1 V1 3 B1 2 4 D13 सोतप्यत त(V1 ·)पो; Ñ2 B3 D10 सोप्यतप्यत्तपो, V2 स चातप्यत्तपो; V4 सोतप्यत्तपसो, D11 अनया तु तपो; M4 स तताप तपो (for तताप परमं). —^{d}) Ś1 B3(m. also).4 D5 7.12 महामुनिः; Ñ V1.2 4 B2 3 D1–3 10 11 ततो मुनिः; V3 B1 तपोनिधिः; D4.14 T (T2 before corr. as in text) M2 4 Cg महत्तपः (M4 °दा); D9 °तपः (sic), D13 °मनाः (for महातपाः) —^{e}) Ñ V B D10 M4 तत्र (for दान्तश्च). —^{f}) D14 damaged. D4 T3 चकार (for चचार). Ñ V1 2.4 D10 11 T1 G4 सुमहत् (for परम). Ś1 D1 2.5 7 12.13 परमं चाकरोत्तप· (D5 °तः); V3 B4 D11 स चचा(D11 °का)र महत्तपः. —After 2, Ñ V B D10.11.13 M4 (l. 1 and 2 only) ins.

1093* ब्रह्मर्षित्वमभिप्रेप्सुर्वसिष्ठस्पर्धया विभुः ।
दृष्ट्वा ब्रह्मतपोयोगं वसिष्ठस्यात्मनोऽधिकम् ।
तताप परमं राम तपोवनमुपाश्रितः ।
ब्राह्मणः स्यामिति मतिं समाधाय महामनाः ।

[V1.2 B2 repeat l. 1 and 2 after 3^{ab} (r.). —(l. 1) Ñ1 V B2 D11 अनु- (for अभि-). V3 D11 (after corr. as above) मुनि°, B1 प्रभु° (for विभु) —(l. 2) D11 व्रततपश्चैव (for ब्रह्मतपोयोग). —(l. 3) Ñ1 damaged for प पर. Ñ1 V3.4 B1.3.4 तपोबलम् (V3 °ल-); D11 °वचनम् (hypermetric) (for तपोवनम्). V3 -समाश्रित°. —(l. 4) V4 अहमिति (for इति मति). D13 समादाय. V3 महात्मना; B4 D11 °त्मनाः (sic); D13 °तपा° (for महामनाः).]

G. 1 58. 5
B 1. 57. 3
L. 1. 52 5

अथास्य जज्ञिरे पुत्राः सत्यधर्मपरायणाः ।
हविष्पन्दो मधुष्पन्दो दृढनेत्रो महारथः ॥ ३
पूर्णे वर्षसहस्रे तु ब्रह्मा लोकपितामहः ।
अब्रवीन्मधुरं वाक्यं विश्वामित्रं तपोधनम् ॥ ४
जिता राजर्षिलोकास्ते तपसा कुशिकात्मज ।
अनेन तपसा त्वां हि राजर्षिरिति विद्महे ॥ ५

एवमुक्त्वा महातेजा जगाम सह दैवतैः ।
त्रिविष्टपं ब्रह्मलोकं लोकानां परमेश्वरः ॥ ६
विश्वामित्रोऽपि तच्छ्रुत्वा ह्रिया किंचिदवाङ्मुखः ।
दुःखेन महताविष्टः समन्युरिदमब्रवीत् ॥ ७
तपश्च सुमहत्तप्तं राजर्षिरिति मां विदुः ।
देवाः सर्षिगणाः सर्वे नास्ति मन्ये तपःफलम् ॥ ८

3 D3 om. 3 (cf. v.l. 1) V1 repeats 3^{ab} after 9, V2 B2 after 9^{ab}. —^{ab}) Ñ V B D10.11.13 M4 तत्र (for अथ). V4 ब्रह्मा:श्र (sic) (for पुत्राः). Ñ V B D10.11.13 M4 चत्वारो लोकविश्रुताः. Ś1 D1.2.5.7.12 अजायंत ततश्चा(D2 °स्त)स्य पुत्रा धर्म°. —^{c}) Ś1 D1.8 T M1–3 हविष्यंदो; D9 °छंदो (for हविष्पन्दो). Ś1 T3 महिष्यंदो; D1.8 T1.2 M1.2 मधुष्यंदो; D2.5.12 महि°; D6 °स्पंदो; D7 महिस्पंदो; D9 M3 °छंद्रो (for मधुष्पन्दो). Ñ1 D11.13 हविष्पंदमधु(D11 °:)ष्पंद-; Ñ2 V1–3 B M4 हविःस्यंद(B4 M4 °ष्यंद)मधुस्यंद- (M4 °ष्यंद-); V4 हरिः स्यंदनमथःस्यंदं (sic), D10 हविस्पंद-मधुस्पंद-. —^{d}) D2 दृढतेजो (for दृढनेत्रो). Ś1 D5.12 महोदरः; D1.2.7 महोदयः (for महारथः). Ñ V B D10.13 M4 -दृढ(B3 [m. also] -हर)नेत्रमहोदराः(V2 °याः); D11 -दीर्घनेत्रमहोदयाः. —After 3, Ś1 Ñ V B D1.2.5.7.11–13 ins. l. 2 and 3 of 1092*, thereafter Ñ V B D11.13 cont., D10 M4 ins. after 3

1094* वर्षाणां तत्र पूर्णेऽथ सहस्रे तपतां वरः ।
जज्वाल तपसा धीमान्कौशिकोऽग्निरिवोत्थितः ।

[(l. 1) Ñ1 पूर्णे·; V4 पूर्णेषु, B4 पूर्णे द्वे; D11 M4 पूर्णे तु. Ñ1 illeg. for स्रे त V2 B3 तपसां (for तपतां) —(l. 2) D10 त-सा, M4 च ततो (for तपसा). Ñ1 V3 B1.2 M4 [ऽ]ग्निरिवे(Ñ1 V3 °वै)थित·, V4 °रिवोत्थन; B3 (m. also) 4 °समप्रभ (for ऽग्निरिवोत्थित·) —After 1094*, Ñ V B D10.13 ins. colophon. —*Kānda name*· Ñ2 V1.4 om. V2.3 B D10 आदि°. B4 ins. बालचरिते after Kānda name. —*Sarga name*: Ñ V1.3.4 B4 विश्वामित्रप्रशसा; V2 विश्वामित्र-तपश्वरण, B1.3 D10 विश्वामित्रप्रशसाया, B2 विश्वामित्रतप प्रशसा. —*Sarga no.* (figures, words or both): Ñ1 V1.4 B1.4 om. Ñ2 B2.3 D10 58, V2 60, V3 57 —D13—काडे—मित्रप्रशसा—सर्ग 57.]

—After 3, T3 ins :

1095* ततः सुरगणैः सार्धं ब्रह्म(।)लोकपितामहः ।
अनेकवर्षसाहस्रं तपन्तं कुशिकात्मजम् ।
साधु साध्विति राजर्षिमूचुर्ब्रह्मादयः सुराः ।

4 D3 om. 4 (cf. v.l. 1). —^{a}) Ñ1 V1.2.4 B1.4 D10.13 [अ]थ (for तु). B3 -सहस्रेण (m. also °थ) (for -सहस्रे तु). —After 4^{a}, Ś1 D1.2.5.7.12 ins..

1096* तपसा द्योतितप्रभम् ।
आजगाम ततो द्रष्टुं

[(l. 1) D1.2.7 द्योतितप्रभ·]

—^{b}) V1 D12 G1.2 ब्रह्मलोक ; D9.11 ब्रह्मलोकात् (for ब्रह्मा लोक-) —For 4^{cd}, Ñ V B D10.11.13 subst.

1097* आगम्य गाधिजं राम सोऽब्रवीन्मधुरं वचः ।

[V2.4 D13 आगत्य. V1 गाधिराज च (for गाधिज राम). V3 ब्रवीन्मधुरया गिरा (metri causa) (for the post. half).]

5 D3 om. 5 (cf. v.l. 1). —^{a}) Ś1 Ñ V B D1.5.7.10–13 जितो; D2 यतो (for जिता). Ś1 राजर्षिवंशस्; Ñ V2–4 B D1.2.5.7.10–13 °लोकस्; V1 °लोकं; D9 राजग्नि लोकास् (for राजर्षिलोकास्). —^{b}) Ñ V B D10.11.13 सुमहान् (for तपसा). V3 कौशिकात्मज. —^{c}) Ś1 Ñ V B D1.2.5.7.10–13 युक्तं; D14 T1.2 G4 M3 त्वां तु; M4 त्वां ∴ (moth-eaten) (for त्वां हि). —^{d}) Dt इ∴; M3 इह (for इति). M3 वेद्मयहं; Cg as in text (for विद्महे). Ś1 Ñ V B D1.2.5.7.10–13 राजर्षिं (V3.4 D2.10–13 °र्षिं; B1 om.) त्वां(V4 D2.10 त्वं) समर्थये (V3 B1 समुन्नये; B2 समाह्वये; D7 समर्चये).

6 D3 om. 6 (cf. v.l. 1). —^{a}) Dt D11.14 उक्ता (sic); D12 उक्तो (for उक्त्वा). —^{b}) D1 सहसा मुनिः; D7 सह देवतैः; D9 देवतैः सह (for सह दैवतैः). —^{c}) Ñ V B D2.5.7.9–13 त्रिवि(V1.2.4 °पि)ष्टपाद्; M4 ऋषिमिश्र (for त्रिविष्टपं). V4 ऊर्ध्वं°; D2 पद्म° (for ब्रह्मलोकं). —^{d}) Ś1 D5.12.13 जगाम (for लोकानां) Ś1 D1.2.5.7.12.13 प्रभुरव्ययः; Ñ V1.2.4 B D10.11 प्रभुरी°; V3 ईश्वर(:)प्रभुः; M4 पतिरव्ययः.

7 D3 om. 7 (cf. v.l. 1). V1 damaged from मित्रो up to ह्रि in ^{b}. —^{a}) Ś1 D1.2.5.7.12.13 M4 विश्वामित्रस्तु —^{b}) G4 अवाङ्मुखं. —^{c}) Ś1 Ñ V1.3.4 B D1.2.5.7.10–13 T3 युक्तः (V3 °क्तो) (for [आ]विष्टः). —^{d}) V3 मनसोर्; V4 समन्ययम् (sic) (for समन्युर्).

8 D3 om. 8^{abc} (cf. v.l. 1) —^{b}) Ś1 राजर्षीति च; D1 °स्त्विति; D2 M4 °र्श्वेति; D5.7 °र्षे(D7 र्षिं) चेति; D12 °वेति (sic) (for राजर्षिरिति) Ñ V1.2.4 B D10.11.13 चैव मां (D13 मे), V3 मां पुनः (for मां विदुः) —^{c}) Ñ V B

एवं निश्चित्य मनसा भूय एव महातपाः ।
तपश्चचार काकुत्स्थ परमं परमात्मवान् ॥ ९
एतस्मिन्नेव काले तु सत्यवादी जितेन्द्रियः ।
त्रिशङ्कुरिति विख्यात इक्ष्वाकुकुलनन्दनः ॥ १०
तस्य बुद्धिः समुत्पन्ना यजेयमिति राघव ।
गच्छेयं स्वशरीरेण देवानां परमां गतिम् ॥ ११

स वसिष्ठं समाहूय कथयामास चिन्तितम् ।
अशक्यमिति चाप्युक्तो वसिष्ठेन महात्मना ॥ १२
प्रत्याख्यातो वसिष्ठेन स ययौ दक्षिणां दिशम् ।
वासिष्ठा दीर्घतपसस्तपो यत्र हि तेपिरे ॥ १३
त्रिशङ्कुः सुमहातेजाः शतं परमभास्वरम् ।
वसिष्ठपुत्रान्ददृशे तप्यमानान्यशस्विनः ॥ १४ G I 50 11 B I 57 15 L I 53 11

D10 11 13 अथापि भगवानाह (V1 °·· , D11 °ना) —^{d}) V1 damaged up to प॰. Ñ V2 3 B D10 11 13 शंके; V4 पंकं (sic), G1 3 मेघ, G1 वस्य (for मन्ये). M4 तपोबलं (for तप फलम्). Cg as in text (for ^{d}).

9 ^{a}) D14 T1 2 G4 M3 इति (for एवं) D14 damaged for श्चित्य. Ś1 Ñ V B D1–3.5 7.10–13 M4 एवमुक्त्वा (D1 °क्तो) महातेजा. —^{b}) Ś1 Ñ V B D1–3 5.7.10–13 -मुनिः; M4 -मतिः (for -तपाः). —After 9^{ab}, V1 (after 9) 2 B2 repeat 3^{ab} and then repeat l. 1 and 2 of 1093*. —After 9^{ab}, D14 T1 G4 ins.

1098* कोपेन महताविष्टस्त्रैलोक्यं व्यथयन्निव ।

—^{c}) Ś1 Ñ2 V1 3 B2–4 D1 4 5.12 14 T G4 M3 चकार; D3 च∴ (for चचार). Dt D6.8 G1–3 M1.2 धर्मात्मा (for काकुत्स्थ) —^{d}) V4 स परं; Dt D6 8 G1–3 M1.2 काकुत्स्थ (for परमं). V2.4 B2 D1 3 13 परमाद्य (B2 °र्थ) वान् (for °त्मवान्). B1 परं पदमवाप्तवान्; M4 परं नियममास्थितः.

10 D14 damaged तु सत्य. —^{a}) D11 M2 अंतरे काले (M2 राम) (for एव काले तु). —^{b}) Ś1 D1–3 5 7 12 महायशाः (for जितेन्द्रियः). Ñ V B D10.11 13 M4 सत्यधर्मपरायण॰. —G2 om from ङ्कु up to 12^{b}. —^{c}) Ś1 Ñ V B D1 5 10–13 नाम राजाभूद् (Ś1 D1.5 12 13 °सीद्); D2 3 7 M4 नाम राजर्षिर् (for इति विख्यात). —^{d}) Dt D4 6 8.9 14 T G4 M3 -वर्धनः, D11 -नंदन. D2 3 7 आसीदिक्ष्वाकुनंदन (D7 °नः).

11 G2 om. 11 (cf. v.l. 10). —^{a}) M3 इयं जाता; M4 समभवद् (for समुत्पन्ना). —^{b}) V4 जयेयम् (metathesis) (for यजेयम्). —D2 om (hapl ?) 11^{c}–12^{b}. —^{c}) Ś1 D1 3 5.7.12 इच्छेयं; V2 गच्छेम (for गच्छेयं) Ś1 V2 सशरीरेण; V4 सु°; D3 °∴ण; D11 स्व∴° (for स्वशरीरेण). —^{d}) D14 damaged परमां ग. Ś1 Ñ V B D5.10–13 राम (Ś1 D5.12 गंतुं; V2 कामं) स्वर्गमिति प्रभो; Dt D6.8 देवतानां परां गतिं; D1 3.7 स्वर्गं (D3.7 °र्गे) गंतुमिति प्रभो.

12 D2 G2 om. 12^{ab} (cf. v l. 11 and 10 respy.) B3 transp 12 and 13^{ab}. —^{a}) Ś1 Ñ V2–4 B2.3 Dt D4–6.8. 10–12 M3 transp. स and वसिष्ठं; V1 वसिष्ठः स (sic), B1 D1.3.7 M1 वसिष्ठं च (for स वसिष्ठं) M4 स वसिष्ठाय धर्मात्मा. —^{b}) Ś1 D1.3 5.7 12 मंत्रयित्वा स (D1 तु; D3.7 च) राघव; Ñ V B D10 11 13 M4 मतिमेतां (B1 नां; M4 °त्मान्यवेदयत्. Ñ1 damaged from प्युक्तो up to स in 13^{b}. —^{c}) D2 3 T3 अशक्तम्; G2 ·क्यम् (for अशक्यम्). D2 अपि (for इति). T3 वागुक्ता (for चाप्युक्तो). Ñ V B D10 11.13 M4 एतद्धि्युक्तो (Ñ1 °· , B1 °द्युक्त्वा) (for इति चाप्युक्तो). —^{d}) Ñ2 V B1–3 D10.13 M4 च धीमता; B3 (m. also) 4 नृपात्मज (for महात्मना)

13 Ñ1 damaged up to स in ^{a} (cf. v l. 12) B3 transp. 13^{ab} and 12 —^{a}) B4 D2 प्रत्याख्याते. —^{b}) Ñ2 B3 4 D1–3.5 7 10.13 T1 M3 प्र- (for स) Ś1 marg; D14 damaged (for दिशम्) D1–3 5 7 12 दक्षिणामुख॰ —After 13^{ab}, Ś1 (m) Dt D1 6 8.9 14 S (except M4) ins

1099* ततस्तत्कर्मसिद्ध्यर्थं पुत्रांस्तस्य गतो नृपः ।

—^{d}) Cg.t तेपिरे (as in text). Ś1 D1–3.5 7 12 तप्यते यत्र वै तप॰. —For 13^{cd}, Ñ V B D10 11 13 M4 subst.

1100* वसिष्ठस्य शतं यत्र पुत्राणां तप्यते तप ।

[V3 च पुत्राणा, V4 शत नत्र; D11 M4 शत पुत्रान (M4 °त्रा). B1 (m. as above) वसिष्ठशतपुत्रैस्तु (for the prior half). B1 (m. as above) यत्र तेन (for पुत्राणा). Ñ1 damaged for तप्य V3 तप्यना नप उत्तन, D11 तप्यते यत्र वै तप; M4 यत्र नेपुर्महत्तप॰ (for the post. half)]

14 ^{a}) D2 नृशंकु॰. Ś1 Dt D1.2 7 8 G1 M3 तु; D4.9.13 G2.3 M1 2 स; D6 सं (sic) (for सु-). —^{b}) G1 3 परम॰ स्वरान्. Ś1 D1–3 5.7.11 12 शतसंख्यांस्तपस्विनः; D13 शतसंख्य तपस्विनः. —^{c}) D14 damaged from सि up to न्द. T3 सोपश्यत्; M2 संगम्य (for ददृशे). D4 M3 वासिष्ठान्संद्दर्शाथ, G2 M1 वसिष्ठस्य च तान्पुत्रांस्. —^{d}) Ś1 D1.3.7 11 13 महत्तपः; Dt D6 8 मत°, D2 5 12 महातपः (for यशस्विनः). —For 14, Ñ V B D10 M4 subst. :

1101* त्रिशङ्कुरथ पुत्राणां वसिष्ठस्य शतं तु तत् ।
ददर्श दीर्घतपसां तप्यतां तप उत्तमम् ।

[(l. 1) V1.2 तत॰ (for तु तत्). —(l. 2) V4 दीर्घतपसं. V2 तपतां; V4 तपनं (for तप्यता). M4 उत्तम तप॰ (by transp.)].

G. 1 [illegible] 12 B. 1 [illegible] 16 L. 1 53 12

सोऽभिगम्य महात्मानः सर्वानेव गुरोः सुतान् ।
अभिवाद्यानुपूर्व्येण ह्रिया किंचिदवाङ्मुखः ।
अब्रवीत्सुमहातेजाः सर्वानेव कृताञ्जलिः ॥ १५
शरणं वः प्रपद्येऽहं शरण्याञ्शरणागतः ।
प्रत्याख्यातोऽस्मि भद्रं वो वसिष्ठेन महात्मना ॥ १६
यष्टुकामो महायज्ञं तदनुज्ञातुमर्हथ ।
गुरुपुत्रानहं सर्वान्नमस्कृत्य प्रसादये ॥ १७
शिरसा प्रणतो याचे ब्राह्मणांस्तपसि स्थितान् ।
ते मां भवन्तः सिद्ध्यर्थं याजयन्तु समाहिताः ।
सशरीरो यथाहं हि देवलोकमवाप्नुयाम् ॥ १८
प्रत्याख्यातो वसिष्ठेन गतिमन्यां तपोधनाः ।
गुरुपुत्रानृते सर्वान्नाहं पश्यामि कांचन ॥ १९

---

15 ^{a}) M3 महात्मा तान्; Cm.t as in text (for महात्मानः). —^{b}) M3 अब्रवीच्च (for सर्वानेव). —M3 reads 15^{c}–16^{b} *inf. lin. sec. m.* —^{c}) D6.9 T2.3 G4 -पूर्वेण (for -पूर्व्येण). —T1 illeg. for 15de. —^{d}) D14 damaged for ङ्मुखः. —^{e}) Dt D4.8 स महात्मानः; T2 स महातेजाः; T3 G1.3 M3 Ck सुमहात्मानः; G4 स महाभागान्; M2 स महाराजा (for सुमहातेजाः). ❀ Cg: सुमहात्मान इति व्यत्ययेन द्वितीयार्थे प्रथमा। ❀ D14 -- -- महाभागान्.
—For 15, Ś1 Ñ V B D1–3.5.7.10–13 M4 subst.

1102* सोऽभिवाद्याञ्जलिं कृत्वा तानुवाच तपोधनान्।
कुशलं चाव्ययं चैव पृष्ट्वा चैताननामयम्।
अब्रवीत्सुमहातेजा गुरुपुत्रान्नराधिपः।
प्रत्याख्यातो वसिष्ठेन ह्रिया किंचिदवाङ्मुखः।

[(l. 1) Ś1 D1–3.5.7.12.13 महातेजा; V2 °गत्वा, V4 °बद्धा (for [अ]ञ्जलिं कृत्वा). Ś1 D1–3.5.7.12.13 सर्वानेव कृतांजलिः (for the post. half). —M4 om. l. 2 and 3. —(l. 2) D1 (gloss) तपसा अव्ययं अरोगता (for कुशलं). D2 -व्ययं. B1 दृष्ट्वा (for पृष्ट्वा). Ñ2 B3 D10 [ए]व (with hiatus); V3 D3.7 [ए]वम्; B2 [ए]षाम्. B4 [ए]ताद् (sic); D2.5 [ए]नम्; D11 [ए]ताम् (for [ए]तान्). Ñ2 B3 D10 निरामय, D11 ततो वच: (for अनामयम्). —(l. 3) Ś1 D3.5.7.11–13 स महाभाग, Ñ1 स महात्मान; V3.4 B4 स महा°; D1.2 स महाभागान् (D1 [gloss] देवकल्पवनारान्) (for सुमहातेजा). —Ñ1 damaged for the post. half. Ñ2 B3 D10 ऋषिपुत्रान्, V1 °पुत्र (sic) (for गुरुपुत्रान्). B4 विशेषत. (for नराधिपः). —Ś1 D1–3.5.7.10.12 om. l. 4. —(l. 4) Ñ1 damaged up to वसि. B3 क्रियां, D11 हि: (for ह्रिया).]

16 M3 reads 16^{ab} *inf. lin. sec. m.* (cf. v.l. 15). —^{a}) D1 च (for वः). Dt D6.8 M3 प्रपन्नो; Cg.k as in text (for प्रपद्ये). —^{b}) D5.12 शरण्याः (for शरण्याञ्). D2–4.6–9 T2.3 G3 शरणं गतः (for शरणागतः). —For 16^{ab}, Ñ V B D10.11.13 M4 subst.

1103* शरणं वः प्रपन्नोऽहं शरण्याञ्शरणप्रदान्।
त्रातुमर्हथ मां सर्वे प्रपन्नं शरणागतम्।

[(l. 1) M4 शरण्य (for शरणं). D11 शरणैषिणां (for शरणप्रदान्). —(l. 2) B1 दातुम् (for त्रातुम्). V1 च वयोगत (for शरणागतम्).]

—^{c}) B3 (m. also) Dt D6.8 हि; D11 [ऽ]स्मि (sic) (for ऽस्मि). Ñ V B D10.11.13 M4 गुरुणा; T3 G3 (before corr.) भद्रं ते (for भद्रं वो). —^{d}) G1 damaged for सिष्ठेन. D14 damaged for महात्मना.

17 ^{a}) D14 damaged for यष्टु. —^{b}) ❀ Cg: तत् यज्ञानुष्ठानम्। ❀ Ś1 D1–3.5.7.12 तन्मेनु-; Ñ1 V1.2.4 B1.2.4 D11 T2.3 G4 M3 तमनु- (for तदनु-). D2 अर्हसि. —^{c}) G1.3 ततः (for अहं). —^{d}) Ñ V B D10.11 M4 पुर(M4 °) स्कृत्य; D13 नमस्कृ-. Ś1 Ñ V1.2.4 B D1(m. also पुरोहितान्)–3.5.7.10–13 M4 पुरोधसः (V2.4 °सं); V3 पुरेषु सः; G4 [अ]भिवादये (for प्रसादये). —After 17, M4 ins.:

1104* यष्टुमिच्छामि संसिद्ध्यै स्वर्गकामस्तपोधनाः।

18 M4 om. 18^{ab}. —^{a}) Ñ1 damaged from प्रणतो up to भवन्तः in ^{c}. Ś1 Ñ2 V B D1–3.5.7.10–13 भूत्वा (for याचे). —^{b}) Ś1 येवैवस् (corrupt), Ñ2 B3 D10.11 याचेयं; V1.3.4 B1.2.4 D1–3.7.12.13 याचे वस् (B4 D1 °हं), V2 याचेरंस्; Cg.k.t as in text (for ब्राह्मणांस्). D14 damaged for स्थितान्. D5 येतैव तपसि स्थितं (sic). —D7 om. 18^{cd}. —^{c}) V1 तां (sic); Dt D8 M4 मा (for मां). V4 तेषां; D6 ततो; D14 damaged (for ते मां). D11 मातेः : (sic) (for भवन्तः). Ñ V B D10.11.13 M4 सिद्धार्थाः (for सिद्ध्यर्थं). —D2 om. from समाहिताः up to हि in 20^{a}. —^{d}) Ś1 Ñ V B D1.5.10–13 तपोधनाः; D3 पुरोधसः; Cg as in text (for समाहिताः). —^{e}) Ś1 B2.3 स्व- (for स-). Dt D6.8 M4 वै (for हि). Ś1 Ñ V B D1.3.5.7.10–13 यथा स्वर्गं; T3 यथा सोहं (for यथाहं हि). —^{f}) Ś1 Ñ V1.3.4 B D1.3.5.7.10–13 यज्ञेन समवाप्नुयां (Ñ1 ह समाप्नुयां; B4 समवाप्नुयात्); V2 यज्ञेनाहमवाप्नुयां.

19 D2 om. 19 (cf. v.l. 18). —^{b}) B1 गुरूनन्यांस्; B4 मति°; D5 गतिर्नान्या; D11 °र्नान्यत् (for गतिमन्यां). D14 damaged for धनाः; T3 G2 तपोधनान् (for तपोधनाः). —^{c}) D14 damaged for गुरुपुत्रा. D3 अहं; D5 अतः; D10 -ते (for ऋते). M3 युष्मान् (for सर्वान्). V3 गुरुणा तेन समं सर्वान् (hypermetric). —^{d}) B4 -हि; T2.3 G1.3 नान्यं; Ct as in text (for नाहं). Ś1 Ñ V1–3 B D1.3.5.7.10–13 तत्त्वतः; V4 सर्वतः; D4.9 G1 किंचन; D14 T G3.4 M2.3 कंचन; Cg.t as in text (for कांचन).

इक्ष्वाकूणां हि सर्वेषां पुरोधाः परमा गतिः । तस्मादनन्तरं सर्वे भवन्तो दैवतं मम ॥ २०

इति श्रीरामायणे बालकाण्डे षट्पञ्चाशः सर्गः ॥ ५६ ॥

५७

ततस्त्रिशङ्कोर्वचनं श्रुत्वा क्रोधसमन्वितम् ।
ऋषिपुत्रशतं राम राजानमिदमब्रवीत् ॥ १
प्रत्याख्यातोऽसि दुर्बुद्धे गुरुणा सत्यवादिना ।
तं कथं समतिक्रम्य शाखान्तरमुपेयिवान् ॥ २
इक्ष्वाकूणां हि सर्वेषां पुरोधाः परमा गतिः ।
न चातिक्रमितुं शक्यं वचनं सत्यवादिनः ॥ ३

G 1 60.4
B 1 58.3
L 1 54.4

20 D2 om. up to हि (cf. v l. 18). M4 om. 20. 20^{ab} = I. 57 3^{ab}. —^{a}) Ś1 D1 3 5 7 12 G1–3 M1 तु; Ñ V1.2.4 B1–3 D9–11.13 च (for हि) —^{b}) G1 परमां गति (sic). Ñ V1–3 B D10.11 13 वसिष्ठः प्रवरो (V3 B2 परमो) गुरुः; V4 स वसिष्ठ. पुरो गुरु..—After 20^{ab}, D4 9 14 S (except M4) ins.:

1105* पुरोधसस्तु विद्वांसस्तारयन्ति सदा नृपान् ।

[D4 पुरोहिताम्. D9 सदावरान् (for सदा नृपान्).]

—^{c}) D11 damaged up to न्त. G1 3 अनंतराः. D14 wrongly repeats सर्वे भ in marg. —Ñ1 damaged for 20^{d}. —^{d}) D13 भवंतु (for भवन्तो). Ñ2 V B D10 11 13 गुरवो; G1–3 M1 देवता (for दैवतं). T2 M3 transp. दैवतं and मम. ❀ Ct अयं श्लोक. प्रक्षिप्तः इति कतकस्वरसः।, but Ck comments ❀ —After 20, Ś1 B2 (before I. 57.1^{ab}) 3 (m. *sec m*) D1–3 5 7 12 ins.:

1106* भवद्भिः संपरित्यक्तः प्रणिपत्य गुरोः सुतान् ।
अन्यं गुरुमुपाश्रिष्ये यज्ञार्थं कृतमानसः ।

[Cf. I. 57.7. —D2 om. l. 2 —(l. 2) B2 3 D1 3 5 7.12 उपासिष्ये. D1 (m also) गमिमन्यां गमिष्यामि (for the prior half).]

Colophon. Ś1 V2 D1–3 5 7.11.12 M4 om. (Sarga cont) —*Kāṇḍa name* · Ñ1 damaged, Ñ2 V1 4 D4 om. V3 B D10 आदि°. —After Kāṇḍa name, B4 ins बालचरिते. —*Sarga name* . Ñ1 V1 B2.3 त्रिशंकुप्रत्याख्यानं (V1 damaged for प्रत्याख्यानं); V3 4 B1 D10 शतानंदवाक्ये त्रिशंकुप्रत्याख्यानं; B4 त्रिशंकुवाक्यं; D9 त्रिशंकोर्वाक्यं. —*Sarga no.* (figures, words or both) Ñ1 V4 B1 4 om. both. Ñ2 B2 3 D10 59, V1 damaged, V3 58, Dt D4 6.8.14 S (except M4) 57, D9 60. D13—त्रिशंकुप्रत्याख्यानं 58. —After colophon, T2 concludes with श्रीरामचन्द्राय; G1 2.4 श्रीरामाय नमः, G3 श्रीमते रामानुजाय नमः; M2 श्री...मः.

57

1 Ś1 V2 D1–3.5.7.11.12 M4 continue the previous Sarga Before 1^{ab}, B2 ins. 1106*. D2 om 1^{ab} —^{ab}) G4 कृत्वा (for श्रुत्वा). Ś1 Ñ V B D1 3.5 7.10–13 त्रिशंकोर् (Ñ V B D10 °कु)वचनं श्रुत्वा तत· (by transp.). V2 कोप-; V1 शिष्य- (for क्रोध-). V1 2 4 -समन्वित·. —^{c}) D14 illeg. from पुत्र up to रा in राजानम्. D3 -पुत्रं (for -पुत्र-) V4 नाम (for राम). —^{d}) D12 इति चाब्रवीत्.

2 M4 om 2. Ñ1 om 2^{ab}. —^{a}) D3 प्रत्याक्षांतो; D9 प्रत्याख्याते. D9.14 T1 3 G1.3 4 हि (for ऽसि). Dt D6 8 दुर्मेधो. —^{b}) D13 ब्रह्मवादिना; T2 सत्यवाचिना. —Ś1 D1–3 5 7 12 om. 2^{c}–3^{b} —^{c}) T3 कथं तं (by transp.). —For 2^{cd}, Ñ V B D10 11 13 subst :

1107* तदतिक्रम्य वचनं कस्मादस्मानुपागतः ।
मूलमुत्सृज्य कस्मात्त्वं शाखामिच्छसि लम्बितुम् ।
नैनत्ते साधु यद्राजन्नस्मानिच्छसि सेवितुम् ।

[(l 1) D11 तस्य (for तद्). B1 राजंस्त्वं (for वचनं) B1 om. कस्माद. V2 त्व च (with hiatus) (for अस्मान्). D11 कस्मा · · न्. —(l. 2) V1 शाखा त्वं कस्माद् (by transp.) Ñ2 V3 B3.4 D10.13 सेवितु V4 लंवितु (for लम्बितुम्). D11 लंबितुमिच्छसि (by transp.). —D13 om. l. 3. —(l 3) Ñ1 न तत्ते, V2 न तु ते D11 नैष ते (for नैनत्ते) B4 नैतावसाधुमद्राजन् (sic) (for the prior half). —Ñ1 damaged from the post. half of l. 3 up to the fifth syllable in 3^{c}. V1 D11 याजकान्; V4 याचितु, B1 याजित, B2 याजितु (for सेवितुम्).]

3 Ś1 D1–3.5.7 12 om. 3^{ab}, Ñ1 damaged up to ° (cf v l. 2). 3^{ab} = I. 56. 20^{ab}. —^{ab}) V4 B2 च; G2 M1 तु (for हि). D14 damaged for सर्वेषां पु. V1 वसिष्ठः (for पुरोधाः). D4.9.14 T G4 M3.4 परमो गुरुः; D6 परमां गति (sic) (for परमा गतिः). —^{c}) D3 वा (for च). Ñ V B D10.11 M4 अ(Ñ2 B3 D10 त)तः क्षमं न (Ñ1 damaged)

G 1 60 5 B 1 58 4 L 1 54 5 अशक्यमिति चोवाच वसिष्ठो भगवानृषिः ।
नं वयं वै समाहर्तुं क्रतुं शक्ताः कथं तव ॥ ४
बालिशस्त्वं नरश्रेष्ठ गम्यतां स्वपुरं पुनः ।
याजने भगवाञ्शक्तस्त्रैलोक्यस्यापि पार्थिव ॥ ५
तेषां तद्वचनं श्रुत्वा क्रोधपर्याकुलाक्षरम् ।
स राजा पुनरेवैतानिदं वचनमब्रवीत् ॥ ६
प्रत्याख्यातोऽस्मि गुरुणा गुरुपुत्रैस्तथैव च ।
अन्यां गतिं गमिष्यामि स्वस्ति वोऽस्तु तपोधनाः ॥ ७
ऋषिपुत्रास्तु तच्छ्रुत्वा वाक्यं घोराभिसंहितम् ।
शेपुः परमसंक्रुद्धाश्चण्डालत्वं गमिष्यसि ।
एवमुक्त्वा महात्मानो विविशुस्ते स्वमाश्रमम् ॥ ८
अथ रात्र्यां व्यतीतायां राजा चण्डालतां गतः ।
नीलवस्त्रधरो नीलः परुषो ध्वस्तमूर्धजः ।
चित्यमाल्यानुलेपश्च आयसाभरणोऽभवत् ॥ ९

ने तस्य; D13 न ते क्षमं तु तत्तस्य. —^{d}) T2 सत्यवादिनं (for °वादिनः) Ñ V B D10.11.13 M4 वचोतिक्रम्य वर्तितुं.

4 ^{a}) Ñ V1.3.4 B D10.11 13 यत्प्राह; V2 यच्चाह; Dt D6 8 सो°; D2 वो°; D14 T1 M2 हो°; G2 को°; Cm.t as in text (for चोवाच). —^{cd}) D14 damaged for हर्तुं क्र. Ś1 D1–3.5.7.12 तमद्य वयमासाद्य (for ^{c}). Ś1 D1–3.5.7.9 M4 कथं शक्ताः क्रतुं (by transp.) Dt D6.8 T (T2 also as in text) M2 च न (for तव). Ñ V B D10.11.13 तदस्माभिः (V2 °कं) कथं शक्यं कर्तुमद्य (V4 °र्तुमस्य, D13 °र्तुं राजन्) बलादिव (V4 °षु; D11 °ह).

5 ^{a}) Ñ V1–3 B2 4 D10.11.13 °शोसि; V4 त्रिद्रितोस्मि (for बालिशस्त्वं) Ś1 D5 नृप°; Ñ V1.3.4 B2–4 D10.13 सुमंदात्मन; V2 सुनंदात्मन्; D11 सुमंराजन् (sic) (for नरश्रेष्ठ). B1 बालिशो वासि मंदात्मन्. —^{b}) Ś1 D1–3.5.7.12 गुरुपुत्रान्य इच्छसि. —^{cd}) V2 योजने (sic). Ñ V B D10.11 13 भगवानेव (for भगवाञ्शक्तस्). —Ñ1 damaged from ^{d} up to second syllable in 6^{d}. Cm.k.t त्रैलोक्यस्यापि (as in text). Ñ2 V B D10 13 शक्तोस्मै न (V1 °न च) वयं हि ते; D11 वसिष्ठो याजको हि ते (for ^{d}). Ś1 D1–3.5.7 12 त्वोरतांश्चालयितुं गम्यतामिष्टतो नृप (D2 3.7 व्रज). —After 5, Dt D4.6 8 9.14 S (except M4) Cg.k.t ins.:

1108* अवमानं कथं कर्तुं तस्य शक्ष्यामहे वयम् ।

[D9 T1.2 G2.4 M1.2 वय, D14 मया (for कथ). D9.14 T1.2 G2.4 M1.2 कथ (for वयम).]

6 Ñ1 damaged up to second syllable in ^{d} (cf. v.l. 5). —^{a}) V3 स तेषां; D1 तेभ्यस्तद्; M4 तेषां तु (for तेषां तद्). —^{b}) Ś1 D5 12 स्नेह- (for क्रोध-). Ñ2 V B D10.11 -व्याकुलिताक्षरं (V4 °धरः); D1–3.7 M4 -पर्याकुलेक्षणः (D2 3 7 °णं). —^{c}) T3 राजा तु (for स राजा). Ck.t एतान् (as in text). Ś1 Ñ (Ñ1 damaged) V B D2 3 5.7.10–13 M4 राजा मन्युसमाविष्टो (M4 °ष्ट); D1 (marg. as in Ś1 also) स राजन्य(:) समाचष्टे. —^{d}) Ś1 D1–3.5.7 12 गुरुपुत्रान (D1 °त्रांस्त) थाब्रवीत्; Ñ V B D10.11.13 M4 -मुनि (Ñ1 damaged; M4 ऋषिः) पुत्रानुवाच तान् (V3 M4 ह).

7 ^{a}) Ś1 Ñ V B D1–3.5.7.10–13 वसिष्ठेन; Dt D4.6.8.9 T2 G1–3 M1.3 भगवता (for ऽस्मि गुरुणा). —^{b}) Dt D6.8 हि; D2 om. (submetric) (for च). Ñ V B D10 11.13 भवद्भिस्तदनंतरं. —^{c}) D9 समीक्ष्यामि. —^{d}) Ñ V B D10 13 यष्टुं विदितमस्तु वः.

8 ^{a}) Ś1 D1–3.5 7 12 वसिष्ठपुत्रास्; V3.4 °पुत्रस्तु (sic); B4 °पुत्राश्च; M2 गुरु° (for ऋषिपुत्रास्तु). B3 तं (for तच्). —^{b}) M3 वाचं (for वाक्यं) T2 M2 -संयुतं; M3 -संहितां; Cv.r m.g.t as in text (for -संहितम्). Ś1 D5 12 वाक्यं घोराक्षरं तदा; Ñ V B D10.11 घोरा (D10 11 क्रोधा) क्षरप (Ñ2 V2 B1 3 4 D10 °मि) दं वचः; D13 क्रोधपर्याकुलाक्षरं. —^{c}) Ś1 Ñ V B D1–3.5.7.9–13 शेपुस्तं (Ñ1 V1.2 B1 D1 °स्ते) परम (Ñ V B D10.11 नृपतिं) क्रुद्धाश्. —^{d}) D9 G1 3 चांडालत्वं. Ś1 B4 D1–3 5.7 11–13 M4 चं (B4 D1 2 7 11 चां) डालस्त्वं भविष्यसि; Ñ V B1–3 D10 चं (V2–4 B1.3 चां) डालः श्वो (B3 marg. also त्वं) भविष्यसि. —^{e}) Dt D6.8 इत्युक्त्वा ते (for एवमुक्त्वा). Ś1 D1–3.5.7.12 इत्येवमुक्त्वा राजानं; Ñ2 V B D10 13 इति शप्त्वा च (V3 B1.4 D13 तु) राजानं; M4 शप्त्वा चैव त्रिशंकुं ते. —Ñ1 damaged from ^{f} up to l. 1 of 1110*. —^{f}) Dt D6.8 स्वं (for ते). M4 विविशुः पुनराश्रमं. —After 8, Ś1 D14 (both in marg) T3 (after 8^{cd}) ins.

1109* तच्छ्रुत्वा घोरसंकाशं गुरु (Ś1 ऋषि) पुत्रैश्च भाषितम् ।
प्राविशत्स्वपुरं राजा चिन्तयामास दुःखितः ।

9 ^{a}) D1 2 अर्ध- (for अथ). D12 अ॰ रात्रे (sic) (for अथ रात्र्यां). —^{b}) G1.3 चंडाळतां. Ś1 D1–3 5 7 12 चां (Ś1 D12 च) डालदर्शनः (D2.7 °नं; D5 °न). —D14 damaged for स्त्रधरो in ^{c}. —^{d}) T2 G M1.3 पुरुषो. D9 नीलकेशो महाहनुः. —^{e}) D14 T1 3 G4 चित्र-; Cr.m g.k as in text (for चित्य-). Ś1 D1–3 5 7.12 विचित्रमाल्याभरण, Dt D6.8.9 T2 G1 M2 3 चित्र (Dt D6.8 °त्य as in text) माल्यांगरागश्च; ❀ Cv चित्यमाल्यानुलेपश्चेति सम्यक पाठः । ❀—Note hiatus between ^{e} and ^{f}. —^{f}) G1.3 ह्यायसाभरणो (to avoid hiatus). Ś1 D1–3 5.7.12 -भरणस्तथा (D3.7 °दा); D4 -भरणान्वितः. —For 9, Ñ V B D10.11.13 M4 subst.; Ś1 D1–3 5.7.12 subst. l. 3 only for 9^{cd}:

1110* अथ रात्र्यां व्यतीतायां तस्यां राजा बभूव सः ।
चाण्डालदर्शनो राम सद्य एव दुराकृतिः ।

तं दृष्ट्वा मन्त्रिणः सर्वे त्यक्त्वा चण्डालरूपिणम् ।
प्राद्रवन्सहिता राम पौरा येऽस्यानुगामिनः ॥ १०
एको हि राजा काकुत्स्थ जगाम परमात्मवान् ।
दह्यमानो दिवारात्रं विश्वामित्रं तपोधनम् ॥ ११
विश्वामित्रस्तु तं दृष्ट्वा राजानं विफलीकृतम् ।
चण्डालरूपिणं राम मुनिः कारुण्यमागतः ॥ १२
कारुण्यात्स महातेजा वाक्यं परमधार्मिकः ।
इदं जगाद भद्रं ते राजानं घोरदर्शनम् ॥ १३
किमागमनकार्यं ते राजपुत्र महाबल ।
अयोध्याधिपते वीर शापाच्चण्डालतां गतः ॥ १४ G. 1.60.18 B. 1.58.16 L. 1.54.18

अथो नीलाम्बरधरो रक्ताम्बरकृतोत्तर· ।
सरब्धनाम्रघोराक्षः करालो हरिपिङ्गलः ।
ऋक्षचर्मनिवासी च लोहाभरणभूषित. ।

[(l. 1) Ñ1 damaged (cf v l 8). D13 रात्रो. M4 रत्या (sic) (for राज्या). V4 व्य ·· या. B4 अनीताया (for व्यतीताया). V4 व्यजायत (for बभूव स). —(l 2) Ñ2 V1 B2 D10 13 M4 चंडाल- (for चाण्डाल-). M4 -सदृशो (for -दर्शनो). —(l. 3) Ñ2 V3 B3 (marg. also as above) D10 -वरोत्तर (for -कृतोत्तर·) M4 नीलपीतांबरधरो रक्तनात्यविभूषण: —(l. 4) Ñ1 V1 4 B2 सरब्धस, B3 (marg as in M4 also) सरब्धा, D11 सरभात्; M4 सरक्त- (for सरब्ध-). D11 -नयन· (for -घोराक्ष). M4 कराल· (for °लो). B1 भूरि-, M4 एरि- (for हरि-) ☞ In V3, as the fol. seems to have been misplaced in the original MS. the lines from the post. half of l. 4 (repeated) up to st. 20 are found in Sarga 12 between 3^c and 3^d. —(l. 5) V4 -समाधाय (for -निवासी च). V2-4 लौहाभ(V4 °ह)रण-]

10 ^{a}) Ñ V B D10 11 13 **सचिवा**(V3 °**व**)**स्तस्य** (for **मन्त्रिणः सर्वे**). —^{b}) Ś1 D1-3 5 7 9.12 M4 **साक्षाच्**, Ñ V B D10.11.13 **सद्यश्**; Dt D6.8 14 T1.3 G4 M2 Cm.t **त्यज्य** (for **त्यक्त्वा**). D9 **चांडाल-** (for **चण्डाल-**). M4 **-दर्शनं** (for **-रूपिणम्**). Ś1 Ñ V B D1-3 5.7 10-13 **चां**(Ś1 Ñ V1 B2 D3.10.13 **चं**)**डालतां गतं**(V4 °**त:**) —Ñ1 damaged from **म** in ^{c} up to **जगा** in 11^b, V1 damaged from **म** up to **स्यानु** in ^{d}. —^{c}) Ś1 Ñ V B D1-3 5 7 10-13 M4 **दुद्रुवुः**(M4 **प्राद्रवन्**) **स्वपुरं**, D14 damaged (for **प्राद्रवन्सहिता**). —^{d}) M3 **वर्या** (for **पौरा**). D4 T2 **यस्य**; T3 G1 3 **तस्य**; G4 **येन्या** (for **येऽस्य**) Ś1 Ñ2 V2-4 B D1-3 5 7 10-13 **पौरा ये चा**(V2 **ता**)**नुयायिन·**; M4 **ये च तस्यानुगामिनः**.

11 Ñ1 damaged up to **जगा** (cf. v l 10). D2 om. 11^{ab}. —^{a}) M4 **तु** (for **हि**). Ś1 D3 5 7.12 **अथैक एव राजा स**; Ñ2 V B D1.10.11 13 **एक एव ततो राजा**. —^{b}) Ś1 D1.12 **परमात्सवान्**; Ñ V1 3.4 B(B4 m. also [**आ**]**कुलमानसः**) D10.11.13 [**आ**]**कुलचेतनः**; V2 [**आ**]**कुललोचनः**; D3.7 **वनमेव च**; M4 **पुनरात्सवान्** (for **परमात्मवान्**). —After 11^{ab}, D3.7 ins. :

1111* **त्राहि त्राहीत्युवाचेमं शरणार्थिनमागतम् ।**
परित्यक्तं वसिष्ठेन शप्तं चाण्डालतां गतम् ।

[(l 1) D7 [इ]त (for [न]त). D3 अनागत (hypermetric) (for आगतम्).]

—D1 repeats consecutively 11^{cd}. —^{c}) Ś1 D5 12 **दह्यमानं**; M4 **दिदृक्षुः स** (for **दह्यमानो**). Ś1 **दिवारात्रौ**; D1 (second time, first time **शुचा राम**) M3 **दिवारात्रिं**. —^{d}) Ś1 **महामुनिं** (for **तपोधनम्**). —For 11^{cd}, Ñ V B D10 11.13 subst. :

1112* **शापजेन सुदुःखेन दह्यमानो दिवानिशम् ।**
विश्वामित्रं महात्मानं ततः शरणमाययौ ।
स्पर्धमानं वसिष्ठेन शरणार्थी तपोधनम् ।

[(l. 1) Ñ1 दुःखेन: Ñ2 D10 स्वदुःखेन. B4 सतदुःखेन (sic); D13 स दुःखेन —(l. 2) D11 विश्वामित्रो (sic) (for °त्रं). —(l. 3) Ñ1 स्पर्धया न V2 शरणार्थं. D11 तप्यमानं (for शरणार्थी).]

12 G2 om (hapl ?) 12 and 13. —^{a}) D14 G4 damaged for **विश्वा**. D1 M4 **स** (for **तु**). Ñ V B D10.11 13 **विश्वामित्रोपि दृष्ट्वैव**. —^{b}) Ñ V B D10.11.13 **तु**(V2 3 B4 D11 **तं**; V4 *, B2 **च**) **तथागतं**; D3 **वि· ·कृतं**; D7 **विकलं कृतं**; D12 **विकटीकृतं**; T2 **अवरीकृतं**; all Cs as in text (for **विफलीकृतम्**). —^{c}) Ñ1 V2-4 B3 4 D2 3 7 9 10 **चांडाल-**. Ś1 D1-3.5 7.12 **घोरं**; M4 **घोर-** (for **राम**). —^{d}) Ś1 D1-3.5.7.12 **तत.**; M4 **-मुनेः** (for **मुनिः**). Ś1 D1-3 5 7 12 **ईयिवान्**; D9 **आत्मनः**; M4 **आगमत्** (for **आगतः**). Ñ V B D10.11.13 **कारुण्यं समुपागमत्** (Ñ2 V1.2 B2 D11 °**तः**).

13 G2 om. 13 (cf. v l. 12). Ñ1 damaged from **ण्यात्स** up to **ब्रवीद्** (see variation in Ñ) in 13^c. —^{a}) Ś1 Ñ2 V B D1-3 5.7.10 12 13 M4 °**च्च**; D11 **कारुण्यधिर्**; D14 G4 °**त्सु-** (for **कारुण्यात्स**). —^{b}) Ś1 Ñ2 V B D1-3 5 7 10-13 M4 **वाक्यविशारदः**(D3 11 °**द**) (for **परमधार्मिकः**). —^{c}) D14 om., M3 **एवं** (for **इदं**). Ś1 Ñ V B D1-3.5 7 10-13 **अ**(B4 **सो**)**ब्रवी**(V1 D2 om. **वी**)**द्**(Ñ1 damaged) **तलक्ष्मीकं**; M4 **इदमाह स धर्मात्मा**. —^{d}) Ś1 D1 **घोरदर्शिनं**; T1 G4 M3 **घोररूपिणं**.

14 ^{a}) Ś1 D5.12 **-हेतुस्**; Ñ V B D10 11.13 T3 M4 **-कृत्यं**; Ck as in text (for **-कार्यं**) —^{b}) G2 M1 2 4 °**यशः** (for **महाबल**). Ś1 Ñ V B D1-3 5.7 10-13 (with hiatus) **इक्ष्वाकुकु** (D11°*) **लनंदन**. —V4 om. (hapl. ?) 14^c–15^b. —^{c}) G4 damaged from **प** up to **शा** in ^{d}. V3 D11 **अयोध्याधिपते. श्चैव**(D11 °**वीर**). —^{d}) M2 3 **कस्माच्** (for **शापाच्**). V2.3 B2.4 D1-3 5.7.9.10 **चांडालतां**; G1 **चंडाळतां**. V1 **गतं**.

G. I 60 19
B. I 58 16
L. I. 54 19

अथ तद्वाक्यमाकर्ण्य राजा चण्डालतां गतः ।
अब्रवीत्प्राञ्जलिर्वाक्यं वाक्यज्ञो वाक्यकोविदम् ॥ १५
प्रत्याख्यातोऽस्मि गुरुणा गुरुपुत्रैस्तथैव च ।
अनवाप्यैव तं कामं मया प्राप्तो विपर्ययः ॥ १६
सशरीरो दिवं यायामिति मे सौम्य दर्शनम् ।
मया चेष्टं क्रतुशतं तच्च नावाप्यते फलम् ॥ १७
अनृतं नोक्तपूर्वं मे न च वक्ष्ये कदाचन ।
कृच्छ्रेष्वपि गतः सौम्य क्षत्रधर्मेण ते शपे ॥ १८
यज्ञैर्बहुविधैरिष्टं प्रजा धर्मेण पालिताः ।
गुरवश्च महात्मानः शीलवृत्तेन तोषिताः ॥ १९
धर्मे प्रयतमानस्य यज्ञं चाहर्तुमिच्छतः ।
परितोषं न गच्छन्ति गुरवो मुनिपुंगव ॥ २०
दैवमेव परं मन्ये पौरुषं तु निरर्थकम् ।
दैवेनाक्रम्यते सर्वं दैवं हि परमा गतिः ॥ २१
तस्य मे परमार्तस्य प्रसादमभिकाङ्क्षतः ।
कर्तुमर्हसि भद्रं ते दैवोपहतकर्मणः ॥ २२

---

15 V4 om 15^{ab} (cf. v.l. 14). —^{a}) D12 अयं; T2 M3 ततस्; Cg as in text (for अथ). D4 damaged for क्यमाकर्ण्य. Ñ V (V4 om.) B D10 11 G2 M1 3 Cg आज्ञाय; D1–3 7 9 T2 G1 3 M2 4 आदाय; D4 आस्थाय (for आकर्ण्य). —^{b}) G चंडाळतां. Ś1 Ñ V1 2 B D1–3 5 7.9–13 M4 चां(Ñ2 V1 B1 2 D12 13 M4 चं)डालदर्शनः; V3 चापरितोषितः; M2 चंडालरूपधृक् (for चण्डालतां गतः). —D12 damaged for क्यं वाक्यज्ञो. —^{c}) V3 उवाच प्रांजलिर्भूत्वा —^{d}) Ś1 D5.12 T3 M4 -कोविदः (for °दम्) Ñ V B D10 11 13 विश्वामित्रं तपोधनं(V1 3 °निधिं).

16 V4 om $16–17^{b}$. $16^{ab}=7^{ab}$ —^{a}) V2 प्रत्याख्यातो गुरुणा चाहं. —^{b}) Ñ1 damaged from थै up to ^{d} —^{cd}) Ś1 D5 12 अनवाप्तश्च; G2 M1 °वाप्य च (for अनवाप्यैव). D14 damaged for प्यैव तं Ś1 D1–3.5.7 12 अहं (for मया). Ś1 D1–3 5 7.12 G3 विपर्ययं, Cm g t as in text (for विपर्ययः). Ñ2 V B D10 11 13 इमं (V3 अयं) विपर्ययं(V3 °यः) प्राप्तः काममप्राप्य(D11 °प्त)कांक्षितं.

17 V4 om 17^{ab} (cf. v l. 16). —^{ab}) V2 यामि यामि (sic), B4 प्रायामिति; D11 M2 यामि इति (with hiatus); T3 यामितिव (corrupt) (for यायामिति). Ś1 मा; D5 मां (for मे). Ś1 Ñ2 V2.3 B1 3.4 D1 4 6 8 T2 G M2 Ct सौम्यदर्शन, B2 D7 M4 सौम्य कांक्षितं; D9 सौम्य दर्शनात्; D13 सौम्य निश्चयः; Cg as in text (for सौम्य दर्शनम्) After मे D3 wrongly reads 18^{b} for the first time in place of सौम्य दर्शनम्; then repeats it in its proper place. —Ñ2 illeg. from 17^{c}–18. —^{c}) T2 चेष्टं. Ś1 D1–3 5.7 12 मयास्योदाहृतो यज्ञस् (D5 °तं यज्ञं); Ñ1 V B D10.11.13 महायज्ञ(Ñ1 damaged for यज्ञ)फलेनेति; M4 महायज्ञक्रतुफलैस्. —^{d}) Ñ1 V B1–3 D10 11 नैवा°; Cm t as in text (for नावाप्यते). Ñ1 V B D10 11 M4 मया (for फलम्) Ś1 D1–3 5 7.12.13 तं च न प्राप्तवानहं; D9 तच्च न प्रापितं मया.

18 Ñ2 illeg. 18 (cf. v l 17). —^{a}) Ñ1 V B D10,11.13 हि (for मे). —^{b}) Ś1 D5.12 भविष्यं (for च वक्ष्ये). Ñ1 V B D10 11.13 विश्वामित्र मया क्वचित्; D1–3 7 न च वक्ष्यामि किंचन. —^{c}) D2 4 गतं; T3 ततः (for गतः). Ñ1 V B D10.11.13 कृच्छ्रेपि वर्तमानेन. —^{d}) V4 यत्र (for क्षत्र-) T3 मे (for ते).

19 V4 repeats 19^{ab} after 20^{b}. —^{ab}) G4 इष्टुं. D1 2 5 7 11–13 M4 यज्ञैर्बहुभिरिष्टं मे (for ^{a}). D1 5.11 पालिता. Ñ V (V1 both times) B D10 यज्ञैर्मयेष्टं बहुभिर्धर्मतः पालिता (Ñ2 B3 [marg. also] D10 °ल्यते) मही. —D2 3 7 om. (hapl.?) 19^{cd}. Ñ1 illeg. for 19^{c}–20^{a}. D1 reads 19^{cd} after 23^{ab}. —^{c}) Ś1 °भागाः; Ñ1 V B D10.11 मया सर्वे (for महात्मानः). —^{d}) Ś1 -धर्मेण (for -वृत्तेन).

20 Ñ1 illeg. 20^{a} (cf. v.l. 19) —^{a}) Ś1 D1.2.5 12 धर्मे प्रयतमानानां; B4 धर्मेण यतमानस्य. —^{b}) M4 धर्मं (for यज्ञं) T3 आहर्तुम् (for चा°). Ś1 Ñ V B D1–3 5 7.10–13 शुद्ध(D11 सत्य)वाग्बुद्धिकर्मणः(Ś1 D1 2 5 12 °णां; V4 °णा). —After 20^{ab}, V4 repeats 19^{ab}. —^{d}) Ś1 रिपवो (for गुरवो). Ś1 D1–3.5 7 11 12 -सत्तम(D5 12 °मा); M2 -पुंगवः (for -पुंगव).

21 ☞ V3 missing from 21 up to I. 58. 8 (It appears that from the original MS. the folio was lost) —^{a}) T2 देवम्. Ś1 V1.2 4 B1 3(marg. also) 4 D1–3 5.7 11,12 अत्र, Ck as in text (for एव). M4 दैवं सर्वमहं मन्ये. —T3 transp. ^{b} and ^{d}. —^{b}) M4 पौरुषे. Ś1 Ñ V1 2 4 B1–3 D1–3 5 7.10–13 M4 नास्ति(Ñ2 B2 3 D1–3.7.10 13 °त्र)कारणं —^{c}) Ś1 दैवमाक्रमते; V2 दैवादा°; B2 दैवं ना°; M4 °गम्यते(for दैवेनाक्रम्यते). Ś1 D1–3.5.7.12 बुद्धिर्; B2 सर्वैर् (for सर्वं). —^{d}) Cm g.k.t परमा गतिः (as in text). T3 M3 दैवमेव परा गतिः; M2 दैवं हि दुरतिक्रमं. —For 21^{cd}, Ñ V4 B1.3 4 D10.11.13 subst., while V1 2 B2 ins after 21

1113* शुभाशुभफलप्राप्तौ नराणामिति मे मतिः ।

22 V3 missing (cf. v.l. 21). —^{a}) M2 ते (for मे). V4 अर्थस्य (for आर्तस्य). —^{b}) Ś1 D1.3.5.7.12 मुनिपुंगव (D1 12 °वः); D2 कर्तुमर्हसि; D14 G4 अपि कांक्षतः (for अभिकाङ्क्षतः). Ñ V1 2 4 B D10 11.13 दैवोपहतकर्मणः. —^{cd}) D2 भद्र ते वै मुनिश्रेष्ठ(for ^{c}). Ñ V1.2.4 B D10.11.13 शरणा(D11 °ण)गतस्य भगवन् (hypermetric) (D13 शरणार्थ प्रपन्नस्य) प्रसादं कर्तुमर्हसि.

नान्यां गतिं गमिष्यामि नान्यः शरणमस्ति मे । दैवं पुरुषकारेण निवर्तयितुमर्हसि ॥ २३

इति श्रीरामायणे बालकाण्डे सप्तपञ्चाशः सर्गः ॥ ५७ ॥

५८

उक्तवाक्यं तु राजानं कृपया कुशिकात्मजः ।
अब्रवीन्मधुरं वाक्यं साक्षाच्चण्डालरूपिणम् ॥ १
इक्ष्वाको स्वागतं वत्स जानामि त्वां सुधार्मिकम् ।
शरणं ते भविष्यामि मा भैषीर्नृपपुंगव ॥ २
अहमामन्त्रये सर्वान्महर्षीन्पुण्यकर्मणः ।
यज्ञसाह्यकरान्राजंस्ततो यक्ष्यसि निर्वृतः ॥ ३ G. I. 61. 3 B. I. 59. 3 L. I. 55. 3

23 V3 missing (cf. v.l. 21). —[a]) Ś1 D5.11.12 नान्यं (for नान्यां) Ś1 D5 उपास्यामि; Ñ V1.2.4 B1–3 D1–3.7.10.12.13 प्रपश्यामि; D11 प्रयस्यामि (sic), D14 ग... (damaged) (for गमिष्यामि). —[b]) Dt D2.3.6.8 M4 नान्यच्च; D7 नान्यं (for नान्यः). Ñ V1.2.4 B D10.13 शरणन्नोस्ति (V4 °हि); D7 तरणमस्ति (for शरणमस्ति). V4 नः (for मे). —After 23[ab], D1 reads 19[cd]. —G2 om. 23[cd]. —[d]) D2 को निवर्तितुमर्हति. —After 23[cd], Ś1 D5.11.12 ins.:

1114* दावानलोपद्रुतपत्रसघो
यथा तरुर्हर्षमुपैति दृष्ट्वा ।
वर्षासु मेघं तडिदुज्वलाङ्गं
तथा ऋषिं प्राप्य नृपस्त्रिशङ्कुः ।

[(l. 1) D11 -सर्वपत्रो (for -पत्रसघो). —(l. 2) D11 हर्षयेति (submetric) (for हर्षमुपैति). —(l. 3) D5 उज्वल यथा (for उज्वलाङ्ग). —(l. 4) D11.12 नृप त्रियाकु (sic).]

Colophon. V3 om. —*Kāṇḍa name*: Ś1 Ñ2 V1.4 D4 om., V2 B D10.11 आदि°; D1.3 अयोध्या°. —After Kāṇḍa name, B4 ins. बालचरिते. —*Sarga name* Ś1 D1–3.5.7.11.12 त्रिशंकुशा(D7 °ता)पो; Ñ1 V4 B1.2 शतानंदवाक्ये(Ñ1 °क्यं) त्रिशंकुवाक्यं; Ñ2 V1 B3.4 त्रिशंकुवाक्यं; V2 त्रिशंकुचरितं; D10 त्रिशंकुवाक्यं तृतीये हि वर्तमानकथा समाप्ता. —*Sarga no.* (figures words or both). Ñ1 V1.4 B1.4 D3.5.10.11 om., Ñ2 B2.3 60, V2 D9 61; Dt D4.6.8.12.14 S (except M4) 58, D1 43, D2 41, D7 44, M4 56. D13 इत्यार्षे—सर्गे—कांडे—वाक्यं नाम 59. —After colophon, T2 concludes with रामाय नमः; G1.2.4 श्रीरामाय नमः; G3 श्रीमते रामानुजाय नमः; M2 श्री......नमः.

58

Ñ1 V1.3.4 B1.4 D3.5.10.11 continue the previous Sarga.

1 V3 om. 1–8 (cf. v.l. I. 57. 21). —[a]) T1 हि (for तु). D14 ...क्यं तु; M4 तमुक्तवंतं (for उक्तवाक्यं तु). —G2 M1 transp. [b] and [d]. —[b]) Ś1 Ñ V1.2.4 B D1–3.5.7.9–13 M4 विश्वामित्रो महामुनिः(M4 °यशाः). —[d]) Dt D6.8 चंडालतां गतं. Ś1 Ñ V1.2.4 B D1–3.5.7.9–13 त्रिशंकोर् (B2 D2.3.7.9.13 °कुं) हर्षवर्धनं.

2 V3 om. 2 (cf. v.l. 1). —[a]) B2 (m. also) त्रिशंको; D1.3.7.9.14 ऐक्ष्वाको; T1 G1.3.4 Cg ऐक्ष्वाक. Ś1 D1–3.5.7.9.12 T2 G1–3 M1 तस्तु; M4 तात (for वत्स). —[b]) Ñ2 स्वधार्मिकं; D14 सुधा.... —[c]) D14 damaged for शरणं. V4 तेहं (hypermetric) (for ते). Dt D6.8 G1–3 M1 प्रदास्यामि. —[d]) Ś1 Ñ1 V1.2.4 B1.2.4 D2.3.5.7.10–12 वसेह; Ñ2 B3 (m. also वसंत) D13 वत्स्यसि, D1 वरोस्तु (for मा भैषीर्). Ś1 D5 नृपसत्तम; Ñ V1.2.4 B D10.11.13 त्वं ममाश्रमे(V2.4 °मे); D12 नृपनंदन; T3 मुनिपुंगव(for नृपपुंगव).

3 V3 om. 3 (cf. v.l. 1). —[a]) M4 यावद् (for अहम्). —[b]) Ś1 ऋषीन्परमधार्मिकान्; D1–3.5.7.9.12 ऋषीन्धर्मपरायणान् (D12 °यण); M4 ऋषीन्वै पुण्यकर्मिणः. —[c]) Ś1 D1–3.5.7.10 °साहाय्यकरान्. —[d]) D12 यक्ष्यामि; M4 यष्टासि (for यक्ष्यसि). D14 damaged for निर्वृतः. D1 ततो यज्ञमुसंभृतः. —For 3[cd], D9 subst.

1115* सर्वविज्ञानसंपन्नान्यज्ञसाहाय्यकारिणः ।
इन्द्रादिदेवताः सर्वास्ततो यक्ष्यामि निर्वृतः ।

—For 3, Ñ V1.2.4 B D10.11.13 subst.:

G. 1. 61. 4
B. 1. 59. 4
L. 1. 55. 4

गुरुशापकृतं रूपं यदिदं त्वयि वर्तते ।
अनेन सह रूपेण सशरीरो गमिष्यसि ॥ ४
हस्तप्राप्तमहं मन्ये स्वर्गं तव नरेश्वर ।
यस्त्वं कौशिकमागम्य शरण्यं शरणं गतः ॥ ५
एवमुक्त्वा महातेजाः पुत्रान्परमधार्मिकान् ।
व्यादिदेश महाप्राज्ञान्यज्ञसंभारकारणात् ॥ ६
सर्वाञ्शिष्यान्समाहूय वाक्यमेतदुवाच ह ॥ ७
सर्वानृषिवरान्वत्सा आनयध्वं ममाज्ञया ।
सशिष्यान्सुहृदश्चैव सर्त्विजः सुबहुश्रुतान् ॥ ८
यदन्यो वचनं ब्रूयान्मद्वाक्यबलचोदितः ।
तत्सर्वमखिलेनोक्तं ममाख्येयमनादृतम् ॥ ९

1116* सर्वानामन्त्रयिष्येऽहं त्वत्कृतेऽत्र तपोधनान् ।
काङ्क्षितस्यास्य ते राजन्सिद्ध्ये यज्ञकर्मणि ।

[(l. 1) Ñ1 V1 D11 त्वत्कृते तु, V2.4 B1 त्वत्कृतेन, B2 त्वत्कृते वै. —(l. 2) B1.2 D10 यज्ञकर्मण.]

4 V3 om. 4 (cf. v.l. 1). —^{a}) D14 ·· (for गुरु-). V2.4 M4 गुरुगापहृतं (M4 °कृतं) T3 शापं (sic) (for रूपं). D1–3.7.9 गुरुशापकृ(D9 °पात्कृ)तो दोषो —^{b}) D1 यदेष; D2.3.7.9 य एष (for यदिदं). Ñ V1.2.4 B (B3 m. also) D10.13 य(V4 त)देतद्(Ñ2 B3 D10.13 °दिदं) धार्यते त्वया. —^{c}) Ś1 D1–3.5.7.9.12 G2 M1 अनेनैव च (G2 M1 हि), D4 अनेन स्वस्व-; D11 त्वमनेनैव; G1.3 अनेन चेह (for अनेन सह). —For 4^{cd}, Ñ V1.2.4 B D10.13 subst.

1117* संसिद्धस्त्वमनेनैव रूपेण स्वर्गमेष्यसि ।

[V2 सु- (for स-). Ñ1 V2 B2.4 स्वर्गमिष्यसि.]

5 V3 om. 5 (cf. v.l. 1). —^{ab}) D1 (m. also) हस्तलभ्यम् ; D3.14 T1 Cm °प्राप्यम् ; D5.11.12 °मात्रम् (for हस्तप्राप्तम्). Ś1 स्वर्गे. D2.7 स्वर्गं तव मन्ये (by transp.). Ñ V1.2.4 B D10.11.13 ते नृपसत्तम. Dt D2.4.6.8.9.14 T G4 M3 तव नराधिप. —^{c}) D1–3.7.9.13.14 T1 G4 यत् ; Cg.k.t as in text (for यस्). Ś1 D1–3.5.7.9.12 कौशिकमाज्ञाय; Ñ V1.2.4 B D10.11 मामभ्युपा°; D13 मां समुपा°; D14 damaged (for कौशिकमागम्य). —^{d}) Dt D8.14 T M2.4 शरणागतः. Ñ V1.2.4 B D10.11.13 त्रिदिवं गंतुमिच्छसि (Ñ2 V1.2.4 B3.4 D10 °मर्हसि).

6 V3 om. 6 (cf. v.l. 1). —^{b}) D4 T3 -धार्मिकः. Ś1 D1–3.5.7.9.12 विश्वामित्रो महातपाः(Ś1 °मुनिः; D5 °त्मना: [sic]; D12 °मनाः). —After 6^{ab}, Ś1 (repeats 8^{cd} in its proper place) D1–3.5.7.9.12 M4 read 8^{cd}. —^{c}) M3.4 महाप्राज्ञो. Ś1 D1–3.5.7.9.12 अनोद्(D1.9 अरोच; D2 स रोच) यन्महाप्राज्ञो(Ś1 °तेजा; D12 °··) —^{d}) Ś1 -कारणं, D14 -का·· .

7 V3 om. 7 (cf. v.l. 1). —^{a}) D14 damaged for सर्वाञ्शि. M4 समानीय. Ś1 D1–3.5.7.9.12 शिष्यांश्च सर्वानाहूय (Ś1 °नाय्य) —^{b}) G4 चेदम् (for एतद्). Ś1 D1–3.5.7.9.12 G2 M1.2.4 वाक्यज्ञो वाक्यमब्रवीत्.

8 V3 om. 8 (cf. v.l. 1). Ś1 reads 8; B2 8^{ab} in marg. —^{a}) D14 T1 G4 -गणान् (for -वरान्). D4 T3 साधून् (for वत्सा) Ś1 Dt D6.8 सर्वानृषीन्सवासिष्ठान्; G1–3 M1.2 वत्साः सर्वानृषिवरान् (by transp.) —^{b}) T2 आनयंतु —For 8^{ab}, D1–3.5.7.9.12 subst., while Ś1 ins. after 8

1118* गत्वा मुनिवरान्सर्वान्समानयत सत्वरम् ।

[D9 om. (hapl.?) सर्वान्. D9 तत्त्वतः (for सत्वरम्).]

—Ś1 repeats here (cf. v.l. 6), D1–3.5.7.9.12 M4 read 8^{cd} after 6^{ab}. —^{c}) Ś1 (first time) D1–3.5.7.9.12 M4 शिष्यांश्च. D14 T1 सशिष्यसुहृदश्चैव; G2 °न्सुहृदर्थश्च; M2 शिष्यान्ससु°. —^{d}) G1.3 शतशः (for सर्त्विजः). Ś1 (second time) D4.14 T G4 M2.3 स(T2 M3 तु)बहु-; Ct as in text (for सुबहु-) Ś1 (first time) D1–3.5.7.9.12 M4 ऋत्विजः सपुरोधस(D9 °हितः; M4 °हितान्). —For 6–8, Ñ V1.2.4 B D10.11.13 subst..

1119* एवमुक्त्वा महातेजाः पुत्रानाहूय सर्वशः ।
शिष्यांश्च सुहृदश्चान्यानुवाचेदं वचस्तदा ।
आनयध्वमिह क्षिप्रं यज्ञद्रव्याण्यशेषतः ।
मदीयेनैव यज्ञोऽयं द्रव्येणास्य भविष्यति ।
शिष्यानुवाच चाहूय सर्वानेव तदा वचः । [5]
सर्वानृषीनानयध्वं समुपेत्याज्ञया मम ।

[(l. 1) D11 विश्वामित्रो महात्मन (for the post. half). —(l. 2) B1 वचोऽर्थवत्. —(l. 3) B4 [अ]नेकशः (for [अ]शेषतः). —(l. 5) V4 नाहूय (sic), B2 marg., B4 ·हूय (for चाहूय). —(l. 6) Ñ1 B1 समुत्पत्य (for °पेत्य).]

9 ^{a}) Ś1 Ñ V1–3 B D1–3.5.7.10–13 M4 यश्च यद् (D7 तद्) (for यदन्यो) V4 यश्च यत्त्वं वचो. —^{b}) D12 ·द्वाक्य-. Ś1 D1–3.7.12 -परिनोदितः; D5 -परितोषितः; M4 -प्रति°; Cm.g.k as in text (for -बलचोदितः). Ñ V B D10.11.13 मम (Ñ1 मद् [submetric]) वाक्यप्रचोदितः (V2 D11 °देशितः). —^{c}) D1 °लोक्तं च, D2.3.7 °लेनेह (for अखिलेनोक्तं). —^{d}) D7.12 समाख्येयं (for ममाख्येयम्) Ś1 विनादृतं; D1–3.5.7.12 विनानृतात् (D5.12 ° तं), D9 (before corr.) T1 M4 अनावृतं; Cv.r.m.g.t as in text (for अनादृतम्). —For 9^{cd}, Ñ V B D10.11.13 subst.

1120* तन्मे भवद्भिरावेद्यं यथाप्रोक्तमशेषतः ।

[D10 आनेय (for आवेद्यं).]

तस्य तद्वचनं श्रुत्वा दिशो जग्मुस्तदाज्ञया ।
आजग्मुरथ देशेभ्यः सर्वेभ्यो ब्रह्मवादिनः ॥ १०

ते च शिष्याः समागम्य मुनिं ज्वलिततेजसम् ।
ऊचुश्च वचनं सर्वे सर्वेषां ब्रह्मवादिनाम् ॥ ११

श्रुत्वा ते वचनं सर्वे समायान्ति द्विजातयः ।
सर्वदेशेषु चागच्छन्वर्जयित्वा महोदयम् ॥ १२

वासिष्ठं तच्छतं सर्वं क्रोधपर्याकुलाक्षरम् ।
यदाह वचनं सर्वं शृणु त्वं मुनिपुंगव ॥ १३

क्षत्रियो याजको यस्य चण्डालस्य विशेषतः ।
कथं सदसि भोक्तारो हविस्तस्य सुरर्षयः ॥ १४

ब्राह्मणा वा महात्मानो भुक्त्वा चण्डालभोजनम् ।
कथं स्वर्गं गमिष्यन्ति विश्वामित्रेण पालिताः ॥ १५

एतद्वचननैष्ठुर्यमूचुः संरक्तलोचनाः ।
वासिष्ठा मुनिशार्दूल सर्वे ते समहोदयाः ॥ १६

G. I 61 16
B. I 59 16
L. I 55 16

10 ^{a}) Ś1 D1–3 5.12 ततस् (for तस्य). D2 तद्वच॰. Ñ V B D10 13 शिष्यास्ततोस्य ते जग्मुर्. —^{b}) Ñ V B D10.13 सर्वैं (V2 D13 °र्वास्) (for जग्मुम्). Ś1 D1–3 5 7 11 12 पृथक्पृथक्; M4 अथाज्ञया —^{d}) D7 om. (hapl.?) from ब्रह्म up to सर्वेषां in 11^d.

11 D7 om 11 up to सर्वेषां (cf v l. 10). —^{a}) Ś1 D5 12 G2 M1.2 तु; D9 स्व- (for च) —^{b}) Ś1 D1.2.5.12 ज्वलन- (for ज्वलित-). —^{c}) Ś1 D2 3 5 12 अब्रुवन्; D1 अब्रवीद् (sic) (for ऊचुश्च). G2 [आ]गमनं; M1 गमनं (for वचनं). Dt D6 T2 G2 M1 3 सर्वं; M4 सम्यक् (for सर्वे). —M3 wrongly reads 13^b for 11^d written in marg. —^{d}) Ś1 D1–3.5 7 12 यथोक्तं (D7 om.) ब्रह्मवादिभिः.

12 ^{ab}) T2 तु; T3 तद्; Ck as in text (for ते). M3 यदा श्रुत्वा तु वचनं (for ^{a}). D11 समाया*. M4 श्रुत्वा वचनमस्माकमाजग्मुर्वै तपस्विनः. —For 10^c–12^b, Ñ V B D10.11 (for 10^c–11).13 subst :

1121* आमन्त्र्य चाप्युपावृत्ता नचिरेण तपोधनान् ।
ऊचुः प्राञ्जलयोऽभ्येत्य विश्वामित्रमिदं वचः ।
तवोपामन्त्रिताः सर्वे मुनयोऽस्माभिराज्ञया ।
आज्ञा प्रतिगृहीता तैः सर्वैरेव तपोधनैः ।

[V1 om. l. 1 —(l. 1) B1.3 (m. also) [अ]भि- (for [अ]पि). D11 अचिरेण. D13 तपोधनाः. —(l. 2) V4 तेचुः (sic), D13 प्रोचुः (for ऊचुः). V2 [ऽ]त्रैत्य (for ऽभ्येत्य). —(l. 3) V1 * * * मन्त्रिता, V2 तथैवा°, V4 अथोपामंत्र्य ते, B4 ततोप°, D11 ततोवापाम° (sic), D13 तव चा° (for तवोपामन्त्रिता). V4 मुनयश्च तवाज्ञया; D11 मुनयोस्मा * * ज्ञया (for the post. half). —After l. 3, V4 erroneously repeats l. 1 and 3. —(l. 4) V4 प्रतिगृहीतैस्; D11 हीति गृहीता.]

—^{c}) G2 -देवेषु (sic) (for -देशेषु). Ś1 D1–3 5.7.11 12 भगवन्सर्वदेशे(D3 11 °वे [sic])भ्यो; Ñ V B D10 13 अस्माभिरुक्तैरभ्येत्य (V4 °न्यैश्च); M4 ऋषयः सर्वदेशेभ्यो.

13 ^{a}) D9 वासिष्ठैस्. Ś1 D1–3.5.7.12 M4 च शतं; Dt D4.9 त(Dt य)च्छुतं; D6.8 Ct यच्छतं (for तच्छतं). Ś1 D5.12 सर्वैं (for सर्वं). M3 वासिष्ठानां शतं सर्वं. —Ś1 D5.12 om. (hapl?) 13^{bc}. —^{b}) M3 repeats ^{b} (cf. v.l. 11). D1–3 7 [ई]क्षणं (for [अ]क्षरम्). —For 13^{ab}, Ñ V B D10 11 13 subst

1122* वसिष्ठस्य च पुत्राणां शतं क्रोधसमाकुलम् ।

[V3 वच॰ (hypermetric), D11 om. (submetric) (for च)]

—^{c}) Dt D6 8 यथा (for यद्). D1.3 7 अब्रवीद्वचः; D2 अब्रुवन्वचः; D9 आहुर्वचनं (for आह वचनं) M4 तत्त्वं (for सर्वं) Ñ V B D10 11 13 यदुवाच वचो(D10 ततो) घोरं. —^{d}) Ś1 Ñ V B D1–3 7 10–13 M2 शृणु तन्; D5 शृणु तान्; T2 शृणुध्वं; M3.4 शृणुष्व. V4 मुनिसत्तम.

14 ^{ab}) D1 याज्ञिको; D12 याजः (for याजको). Ñ V B D3.7.10.11 13 यत्र; D1 यश्च; T3 चैव (for यस्य). V2 4 B3.4 D1 2 7.9–11 चांडालस्य(D1 7 °श्च); D3 चंडालश्च. Ñ V1.3 4 B1–3 D13 यियक्षतः; V2 B3 (m. also).4 D11 [अ]पि यक्षतः; D3.7 यियक्ष्यति; D10 [अ]पि यत्कृतः (for विशेषतः). Cm as in text (for ^{b}). D1 (marg. also) चांडालो यत्र वै यष्टा अध्वर्युः क्षत्रियस्तथा. —^{c}) Ñ V B D10.11 13 भोक्ष्यंते (for भोक्तारो). —^{d}) Ś1 Ñ V B D1–3.5 7.9–13 तत्र; Cg as in text (for तस्य). Ñ V B D10.11.13 सुरोत्तमाः; D1–3.7 T2 M3 4 °भाः (for सुरर्षयः).

15 D11 om. (hapl) 15. —^{a}) Ś1 D5.12 हि; B2 (m. also as in text) ये; D1 वो (for वा) D13 वाचमात्मानो (sic) (for वा महात्मानो). —^{b}) Ñ V B3.4 Dt D1–3 5.7–9 G1 चांडाल-. G2 -कोपनं (for -भोजनम्). —^{c}) D14 गमिष्यामि (sic). —^{d}) Ś1 Ñ V2–4 B D5.10.12.13 पातिताः; V1 याजिताः; D2.3.7.9 पाविताः; Cm.g k t as in text (for पालिताः).

16 ^{a}) Ñ V B D10.11.13 निष्ठुरं (V1 B4 °र) वचनं प्राहुर्. —^{b}) Ś1 D1–3.5.7 12 कृतं; Ñ1 V B1.2.4 D11 एतत्; Ñ2 B3 D10.13 एते (for ऊचुः). Ś1 D5.12 रक्तविलोचनैः; V4 सं*क्तलोचनाः; D1–3.7 सं(D3 *)रक्तलोचनैः. —B3 reads 16^c–17 in marg. —^{c}) Ś1 D1–3.5 7.12 वा(D3 च)सिष्ठैर्; V1.4 D11 वसिष्ठा. Ś1 Ñ2 D1–3.5.7.10.12.13 नरशार्दूल (Ś1 °लैः). —^{d}) V1 ते सुमहोदयाः; V4 ते महदोदयाः; Dt D4.9 T3 G2 M1.2 4 सहमहोदयाः; Cm.g.k.t as in text (for ते समहोदयाः). Ś1 D1–3.5.7.12 सर्वैः सह महो(D3 °नो)दयैः.

G. 1 61 17 B. 1 59. 16 L. 1. 55 17

तेषां तद्वचनं श्रुत्वा सर्वेषां मुनिपुंगवः ।
क्रोधसंरक्तनयनः सरोषमिदमब्रवीत् ॥ १७
यद्दूषयन्त्यदुष्टं मां तप उग्रं समास्थितम् ।
भस्मीभूता दुरात्मानो भविष्यन्ति न संशयः ॥ १८
अद्य ते कालपाशेन नीता वैवस्वतक्षयम् ।
सप्तजातिशतान्येव मृतपाः सन्तु सर्वशः ॥ १९
श्वमांसनियताहारा मुष्टिका नाम निर्घृणाः ।
विकृताश्च विरूपाश्च लोकाननुचरन्त्विमान् ॥ २०
महोदयश्च दुर्बुद्धिर्मामदूष्यं ह्यदूषयत् ।
दूषितः सर्वलोकेषु निषादत्वं गमिष्यति ॥ २१
प्राणातिपातनिरतो निरनुक्रोशतां गतः ।
दीर्घकालं मम क्रोधाद्दुर्गतिं वर्तयिष्यति ॥ २२
एतावदुक्त्वा वचनं विश्वामित्रो महातपाः ।
विरराम महातेजा ऋषिमध्ये महामुनिः ॥ २३

इति श्रीरामायणे बालकाण्डे अष्टपञ्चाशः सर्गः ॥ ५८ ॥

17 B3 reads 17 in marg. (cf. v.l. 16) —[a]) D4 एषां; D8 येषां (sic) (for तेषां) M4 तु (for तद्). Ñ V B D10.11.13 इति तेषां वचः श्रुत्वा. —[b]) Ś1 D1–3.5.7.12 यथोक्तं; Ñ V B D10.11.13 शिष्याणां (for सर्वेषां) —[c]) Ś1 D1.3.7 क्रोधात्सं° (D3 °*), G1–3 M1 कोपसं°. —D2 om. 17[d]–18[c]. —[d]) Ñ V B D3.7.10.11.13 G1.3 इदं वचनम् (for सरोषमिदम्).

18 D2 om. 18[abc] (cf. v.l. 17). —[a]) Ś1 V1 D1.3.5.7.9.10.12.13 G1.3 M3.4 Cg ये; Ct as in text (for यद्) Dt दू*यंति; D10 दुष्टयंति. —[b]) Ś1 D3.5.7.12 उपागतं; D1 उपागमत् (for समास्थितम्). Ñ V B D10.11.13 वा(D11 व)सिष्ठा (V2 वसिष्ठो [sic]) मंदचेतसः (Ñ V1 B3 D10 °दतेजसः; V4 °न्नतेजसः). —[c]) Ś1 V2.3 B1 D5.12 भस्म°; Ñ2 B3 (m. also as in text) D13 °कृता (for भस्मीभूता). V3 T M4 महात्मानः; D12 **त्मानः. —[d]) Ś1 Ñ V B D1–3.5.7.10–13 कालस्य वशमागताः.

19 [a]) B4 D2 मे; G1.3 [ए]ते (for ते) —[b]) B4 D4 G1 वैवस्वतं. B4 स्वयं (for -क्षयम्). —[c]) V2 शतं जाति-; V3 शता यांतु; B2 D9 (B2 m. also; D9 m.) T2 M3 सप्तजन्म-; D2 विप्रजाति-; Cm.g.k.t as in text (for सप्तजाति-). Ś1 D5.12 -शता: संतु; B1 -गताश्चैव; D13 -शतान्येवं (for -शतान्येव). —[d]) Ñ2 V2 B2–4 D10.13 (B2 m. also, B3 m. also as in text) मृता यास्यंति (for मृतपाः सन्तु). B3 (m. also) दारुणाः; M4 सर्वथा (for सर्वशः). Dt D6.8 संभवंतु ते (for सन्तु सर्वशः). D9 (m. also) शववस्त्रादिहारिणः.

20 [a]) Ñ1 V3.4 B (B2 m. also) D3.5.7.9.11.13 T2.3 G2 स्वमांस-; V2 सुमांस- (for श्वमांस-). Ś1 D1–3.5.7.12 T2 -निरता- (for -नियता-). V1 स्वमांसाहारनिरता. —[b]) Cm.g.k.t मुष्टिका (as in text). Ś1 D5.11.12 पुक्कसा°; Ñ B3.4 D10 पुष्टिकामास्तु (Ñ2 B3 D10 °नाम [as in text]; B4 °माः सु-), V2.3 स्वस्तिका°; V4 नास्तिकाश्चैव; D3.7 M4 मौष्टिका°, D6 (gloss) मृतकवस्त्रादिहारिणः मुष्टिका नाम तन्नामानः इदानीं डोंबा इति प्रसिद्धाः; G1.3 मृतपा° (for मुष्टिका नाम). —[d]) Ś1 Ñ V B D1.3.5.7.10–13 T1.2 M4 [इ]ति; D2 मे (for [इ]मान्).

21 [a]) D11 missing; D14 T1.2 G2.4 M1.3 तु (for च). T3 दुर्बुद्धेर्. —[b]) Ś1 प्रदूषकृत्; D1–3.7.9.12.14 T1 प्र(D9.14 T1 हि)दूषयन्; D4 T2 G1–3 M1–3 अदूषयत्; D5 प्रदुष्यति; Ck t as in text (for ह्यदूषयत्). Ñ V B D13 M4 अदुष्टं (V4 °हस्तं) मां (M4 मामदुष्टं [by transp.]) प्र(B1 च) दूषयन् (V4 °यत्), D10.11 अदुष्टं मां प्रहृष(D11 °ष्य)यन् (sic). —[c]) V2 दोषतः; D10 हृषितः (sic) (for दूषितः). M4 -लोकेन (for -लोकेषु). —[d]) Ñ V B D10.11.13 अवाप्स्यति (for गमिष्यति). Ś1 D1–3.5.7.12 M4 निषाद इति विश्रुतः.

22 [a]) Ś1 D1–3.7.12 प्राणातिपाते. —[b]) D3.10 निर᳭. —[c]) V2 मसं (corrupt), V4 स मे (for मम). —[d]) Ñ V2 B D10 दुर्वृत्या; V1.3.4 दुर्वृत्तो (V1 °त्तेर्), G2 अदुर्गं (for दुर्गतिं).

23 D4 reads 23 in marg. —[b]) Ñ V B D10.11.13 M4 महामुनिः. —[c]) D1.2 व्याजहार; D3.7 व्यापारयन् (for विरराम). —M3 reads [d] *inf. lin. sec. m.* —[d]) M3 महायशाः. Ś1 D1–3.5.7.12 मुनिमध्ये महामतिः; Ñ V B D10.11.13 M4 तस्मिन्मुनि(V3 [M4 °मृषि)समागमे(V4 °वराश्रमे), M3 (on the line erroneously) विश्वामित्रोऽभ्यभाषत(=I. 59. 1[d]).

Colophon. D1–3.5.7.11.12 om. (Sarga cont.) —*Kāṇḍa name*: Ś1 V1 om. Ñ2 V2–4 B D10 आदि°. —After Kāṇḍa name, B4 ins. बालचरिते. —*Sarga name*: Ñ V1 D10 व(D10 वा)सिष्ठशापः; V2 B2–4 विश्वामित्रशापः; V3.4 शतानंदवाक्ये व(V4 वा)सिष्ठशापः. —*Sarga no.* (figures, words or both): Ñ1 V4 B1.4 om. Ś1 (m.) V3 Dt D4.6.8.14 S (except M4) 59; Ñ2 V1 B2.3 D10 61; V2 D9 62; M4 57. —D13 —कांडे—शापो—सर्गः 60. —After colophon, T2 G1.2.4 conclude with श्रीरामाय नमः; G3 श्रीमते रामानुजाय नमः; M2 श्री......नमः.

५९

तपोबलहतान्कृत्वा वासिष्ठान्समहोदयान् ।
ऋषिमध्ये महातेजा विश्वामित्रोऽभ्यभाषत ॥ १
अयमिक्ष्वाकुदायादस्त्रिशङ्कुरिति विश्रुतः ।
धर्मिष्ठश्च वदान्यश्च मां चैव शरणं गतः ।
स्वेनानेन शरीरेण देवलोकजिगीषया ॥ २
यथायं स्वशरीरेण देवलोकं गमिष्यति ।
तथा प्रवर्त्यतां यज्ञो भवद्भिश्च मया सह ॥ ३
विश्वामित्रवचः श्रुत्वा सर्व एव महर्षयः ।
ऊचुः समेत्य सहिता धर्मज्ञा धर्मसंहितम् ॥ ४
अयं कुशिकदायादो मुनिः परमकोपनः ।
यदाह वचनं सम्यगेतत्कार्यं न संशयः ॥ ५
अग्निकल्पो हि भगवाञ्शापं दास्यति रोषितः ।
तस्मात्प्रवर्त्यतां यज्ञः सशरीरो यथा दिवम् ।
गच्छेदिक्ष्वाकुदायादो विश्वामित्रस्य तेजसा ॥ ६ G I. 62 8 B I 60 7 L. I. 56 7

59

D1–3 5 7 11 12 continue the previous Sarga.—Before I, B3 ins. :

1123* एतस्मिन्नेव काले तु मुनिर्बुद्धिमतां वरः ।

B3 cont , Ś1 B2 4 D1–3.5 7 11 12 ins. before 1 :

1124* स क्रोधविषमुत्सृज्य गाधिजो रघुनन्दन ।

[Ś1 संक्रुद्धो विषम्; D3 7 स एवं क्रोधम्; D11 स रोष° (for स क्रोधविषम्). D1–3 7 गाधेयो B3 D1 2.5.12 रघुनंदन:.]

1 ^{a}) V3 B3 (*sup. lin.* also) ततो (for तपो-). Ś1 दृष्ट्वा; Dt D6 8 Ct ज्ञात्वा (for कृत्वा). V2 तपोवने हतान्मत्वा. —^{b}) V2 D11 वसिष्ठान्. —^{c}) Ñ V B D10 11.13 परं वाक्यं (for महातेजा).

2 D7 om. 2^{abcd}. —^{c}) Ś1 D1–3 5.12 धर्मज्ञश्च कृत (D1 °ति; D3 °ः)ज्ञश्च; Ñ V B D10 11.13 धार्मिकः सत्यसंधश्च. —^{d}) D2 त्वां (for मां). Ñ1 V2 4 M4 शरणागतः(Ñ1 °तं). B3 (m also) लोकानां हितकारकः. —After 2^{d}, B3 ins. :

1125* अस्य त्राणं करिष्यामि सर्वथा च न संशयः ।

—^{e}) V2 अनेनैव, D1–4 7.9 (after corr. as in text) तेना° (for स्वेनानेन). —^{f}) Ś1 D1–3.5 7 12 M4 स्वर्ग(M4 देव) लोकं जिगीष(D12 °ष्य)ति(D2 °षतः); Ñ V B D10 11.13 स्वर्गं गंतुमभीप्स(B4 °प्स्य)ति; Cg.k as in text. —After 2, Ñ V B D10 11.13 ins.

1126* तदिदं मुनयः सर्वे समनुज्ञातुमर्हथ ।
[V3 D11 इमं (for इदं). V3 तदनुज्ञातुम्.]

3 Ñ V B D1–3 5.7 10–13 om 3; M4 om. 3^{ab}. Ś1 reads 3 in marg. —^{a}) D9 G3 स- (for स्व-). —^{b}) D9 T2 G1–3 M1–3 स्वर्ग- (for देव-). —^{cd}) T2.3 G1–3 M2.3 प्रवर्ततां; Ct as in text. M4 प्रीत्यैनमृषयः सर्वे याजयध्वं मया सह. —After 3 (D1–3 etc. after 2 as they om. 3), Ś1 D1–3.5.7.12 ins. .

1127* अथैवं भाषिते वाक्यं महायज्ञफलैषिणा ।

[D2 [ए]न, D5 7 [इ]द (for [ए]व) D1.2 12 प्राप्य(D2 °पि)ते, D3 7 व्याहृते. D2 3 5 7 वाक्ये, D12 कामो (for वाक्य) D1.2 -फलैषिण ; D7 -फलैषिण]

D12 cont

1128* त्रिशङ्कुना म(हा)भागास्तथैतत्कर्तुमर्हथ ।

4 ^{a}) B1 reads वचः in marg. —^{b}) Ñ V B D10 13 ततस् (D13 तत्र) ते मुनिसत्तमाः (B3 [m. also] 4 °पुंगवाः). —^{cd}) Ś1 D1–3 5 7 12 समेत्य वचनं; Dt D6 8 T3 समेताः (T3 °त्य) सहसा (for समेत्य सहिता). Ś1 D1–3 5 7 12 -यंत्रिताः; Ct as in text (for -संहितम्). G1 धर्मार्थसहितं वचः (for ^{d}) Ñ V B D10 11 13 मिथः संमंत्रयामासुर्विश्वामित्रभयार्दिताः.

5 ^{b}) M4 ऋषिः (for मुनिः). Ñ V B D10 11.13 तपस्वी क्रोधनो भृशं. —D3 om. from स्य up to न in ^{d}. —^{c}) G2 M1 ह्येष, Cg as in text (for सम्यग्). —^{d}) D11 -कृच्च कार्यम्; T3 तत्कार्यं तु; G2 M1 कर्तव्यं च (for एतत्कार्यं). Ś1 D1.2 5.11 M4 असंशयं (for न संशयः). —For 5^{cd}, Ñ V B D10 11 (ins after 5^{ab}) 13 subst ·

1129* न विग्रहः सहानेन क्षमोऽस्माकं शरीरिणाम् ।

[V4 B1 स- (for न). V4 सदानेन. B2–4 (B2 m. also as above; B3 m. also) मनीषिणां (for शरीरिणाम्).]

6 ^{a}) Ñ V B D10.13 अग्निकोपो; D1–3.5.7.11.12 M4 अग्नि(D3 °सि)रूपो; Ct as in text. —^{b}) V1 D2.3.7 कोपितः; Dt D6 8.9 T1 G1 रोषतः; G4 दारुणः (for रोषितः). —After 6^{ab}, M4 ins. :

1130* कामक्रोधौ न जितवान्क्षमो नानेन विग्रहः ।

—^{c}) Ś1 Ñ1 V B2–4 D1–5(D4 before corr. as in text) 7.9–13 T2 G1 M2–4 प्रवर्ततां. D4 यज्ञं. —After 6^{c}, Ś1 Ñ V B D1–3.5.7.10–13 ins. .

G. 1. 62 8
B 1 60 6
L 1 56 8

ततः प्रवर्त्यतां यज्ञः सर्वे समधितिष्ठत ॥ ७

एवमुक्त्वा महर्षयः संजह्रुस्ताः क्रियास्तदा ।
याजकश्च महातेजा विश्वामित्रोऽभवत्क्रतौ ॥ ८

ऋत्विजश्चानुपूर्व्येण मन्त्रवन्मन्त्रकोविदाः ।
चक्रुः सर्वाणि कर्माणि यथाकल्पं यथाविधि ॥ ९

ततः कालेन महता विश्वामित्रो महातपाः ।
चकारावाहनं तत्र भागार्थं सर्वदेवताः ॥ १०

नाभ्यागमंस्तदाहूता भागार्थं सर्वदेवताः ॥ ११

ततः क्रोधसमाविष्टो विश्वामित्रो महामुनिः ।
स्रुवमुद्यम्य सक्रोधस्त्रिशङ्कुमिदमब्रवीत् ।
पश्य मे तपसो वीर्यं स्वार्जितस्य नरेश्वर ॥ १२

एष त्वां स्वशरीरेण नयामि स्वर्गमोजसा ।
दुष्प्रापं स्वशरीरेण दिवं गच्छ नराधिप ॥ १३

स्वार्जितं किंचिदप्यस्ति मया हि तपसः फलम् ।
राजंस्त्वं तेजसा तस्य सशरीरो दिवं व्रज ॥ १४

1131* यथैवोक्तं महर्षिणा।
क्रियतां च तथा यत्नः.
[(l 2) V3 4 B1 D2 यज्ञ (for यत्न).]

—D2 om. (hapl) 6^{d}–7^{a}.—^{d}) V3 B4 सशरीरं. B1 यदा (for यथा). Dt D6 8 12 दिवि.

7 D2 om. 7^{a} (cf. v.l. 6).—^{a}) D14 T1 G1 3 4 तथा (for ततः). Ś1 Ñ V1–3 B D1.3 5.7.10–13 M4 प्रव(V2 D11 °..)वृते; V4 प्रवर्तते; T2 G1 3 M2 3 प्रवर्ततां. Ck t as in text (for ^{a}).—^{b}) D9 समभिधिष्ठित; Cm g k as in text. Ś1 D5 12 सर्वांगः(D12 °ग) सर्वधिष्ठितः; Ñ V B D10 11 13 M4 सर्वसंभारसभृ(V1.4 B3 °वृ)तः; D1–3.7 सर्वांगः(D1 2 °ग) समधिष्ठि(D3 °ष्ठि)तः.

8 Ñ V B D1–3.5 7.10–13 M4 om., Ś1 reads in marg 8^{ab}.—^{a}) T2 M3 तमे(M3 त ए)वमुक्त्वा ऋषयस्.—^{b}) D4 T3 सचक्रुरताः; D9 सुहृद्स्तत्-; D14 T1 G4 Cg चक्रुस्तास्ताः, M2 संजग्मुस्ताः.—^{c}) Ś1 D1–3 5 7 12 महायज्ञे. Ñ V B D10 13 अध्वर्युरभवत्तत्र; D11 M4 अध्वर्युश्चाभवत्तस्य (M4 °त्र).—^{d}) Ś1 Ñ V B D1–3 5 7 10–13 महातपाः (B2 4 °यशाः; D13 °मुनिः); M4 स्वयं मुनिः (for ऽभवत्क्रतौ).

9 ^{a}) D1.2 4.6.7 9.12 G2 M3 [आ]नुपूर्वेण.—^{b}) D2–4.7 M2 3 मंत्रविन्.—Ś1 D1–3 5.7.12 om. (hapl.?) 9^{c}–10^{b}.—^{c}) D4 marg; D6 om. (hapl.), D9 कार्याणि (for कर्माणि).

10 Ś1 D1–3.5.7 12 om. 10^{ab} (cf. v l. 9).—^{b}) T3 महामुनिः (for °तपाः).—For 9–10^{b}, Ñ V B D10.11 13 M4 subst..

1132* ऋत्विजश्चाभवंस्तत्र मुनयः संशितव्रताः।
तस्य यज्ञे तदा तस्मिंस्त्रिशङ्कोर्भूरितेजसः।
विश्वामित्रोऽथ भगवान्मन्त्रविन्मन्त्रपारगः।

[(l 1) M4 अन्ये (for तत्र).—(l. 2) B1 यस्य (for तस्य). D10 सदा तस्मिन्; D11 महाबाहोस् (for तदा तस्मिन्). V2 हरि- (for भूरि-).—(l. 3) V3 B2 [ऽ]पि (for ऽथ). D13 M4 मत्रवन्. D13 -कोविदः (for-पारगः).]

—^{c}) Ś1 D1–3.5.7.12 चक्रुरावाह(D2 हवा [metathesis])नं. Ñ V B D10.11.13 M4 यज्ञे (for तत्र) —^{d}) Ñ V B D10 11.13 M4 त्रि(M4 ∗ [submetric])दिवौकसां; Cv.r m. g t as in text (for सर्वदेवताः) Ś1 D1–3 5 7 12 देवानां देवसंमिताः.

11 ^{a}) Dt D6 8 G2 M1 तदा तत्र; D4 T3 M2 ततस्तत्र; D9 G1 3 तत्र तत्र (for तदाहूता). Ś1 D5 12 न चा(D12 चान्य [sic])जग्मुस्तु तास्तत्र; Ñ V B D10 13 नाभ्यगच्छन्य(V4 °त्त)दाहूता(V4 °तो), D1–3 7 न चाजग्मुस्तत्र(D1 °तस्) तत्र; D11 M4 नाभ्यागच्छन्यथा(D11 °दा)हूता; T2 नाभ्यागच्छं°; M3 नाभ्यगच्छंस्तदा भीता.—^{b})=10^{d}. V2 भागार्हास्. Ñ (Ñ2 m.) V B D10.11 13 तत्र दे°; M4 त्रिदिवौकसः (for सर्वदेवताः).

12 ^{a}) D12 तत्र (for ततः) Dt D6 8 कोप- (for क्रोध-).—^{b}) T3 महातपाः.—^{c}) Ś1 D1–3 9 13 स्रुचम्. Ñ V B D9–11 M4 भगवांस् (B4 repeats from वांस् up to मिद् in ^{d}; M4 °वान्), D1.2 सक्रोधं; D3 illeg., D13 संक्रुद्धस् (for सक्रोधस्).—^{d}) G1 damaged for मब्र. Ś1 D5 12 त्रिशंकुं तं वचोब्रवीत्; D1–3.7 M4 इदं वचनमब्रवीत्.—After 12^{cd}, T2 M3 ins, while M4 subst for 12^{ef}

1133* पश्यन्तु तपसो(M4 मे तपो) वीर्यमद्य देवाः सवासवाः।

—^{e}) D3 illeg up to second प. D11 यस्य (for पश्य).—^{f}) Ś1 D5 12 पूजितस्य; Ñ2 V3 B3 (*sup. lin.* also as in text) D9.10.13 ऊर्जितस्य; D1–3.7 अर्जितस्य; D4 11 स्वर्जितस्य V4 तपोधन (for नरेश्वर).

13 M4 transp. 13 and 14.—^{a}) D3 वै (for त्वां). Ñ2 V2 4 D1–5 7 10–13 G3 M2 स(V4 सु; D3 त्वां)श(D10 ∗)रीरेण.—Ñ2 om. (hapl.) 13^{bc} —Ś1 D5 12 13 om. 13^{cd}.—^{c}) Ñ1 D4 दुःप्रापां; V1.4 दुः(V4 दुष्)पापं; V2 3 D2 7 9 11 दुःप्रापं(V3 °ह); B1 D3 दुष्प्राप्यं; B3 (m also).4 त्रिशंको (for दुष्प्रापं). V4 सुशरीरेण; D10 11 T2 सशरीरेण (D11 °∗ा).—^{d}) V3 Dt D6 8 G1 3 स्वर्गं (for दिवं). V3 महीपते; Dt D6.8 M2 नरेश्वर (for नराधिप).

14 M4 transp. 13 and 14.—^{a}) Ck.t स्वार्जितं किंचिद् (as in text). D4 अद्य; D9 यदि (for अपि). Ś1 Ñ V B D1–3.5.7.10–13 M4 बाल्यात्(M4 जन्म)प्रभृति यत्किंचिन्

उक्तवाक्ये मुनौ तस्मिन्सशरीरो नरेश्वरः ।
दिवं जगाम काकुत्स्थ मुनीनां पश्यतां तदा ॥ १५
देवलोकगतं दृष्ट्वा त्रिशङ्कुं पाकशासनः ।
सह सर्वैः सुरगणैरिदं वचनमब्रवीत् ॥ १६
त्रिशङ्को गच्छ भूयस्त्वं नासि स्वर्गकृतालयः ।
गुरुशापहतो मूढ पत भूमिमवाक्शिराः ॥ १७
एवमुक्तो महेन्द्रेण त्रिशङ्कुरपतत्पुनः ।
विक्रोशमानस्त्राहीति विश्वामित्रं तपोधनम् ॥ १८

तच्छ्रुत्वा वचनं तस्य क्रोशमानस्य कौशिकः ।
रोषमाहारयत्तीव्रं तिष्ठ तिष्ठेति चाब्रवीत् ॥ १९
ऋषिमध्ये स तेजस्वी प्रजापतिरिवापरः ।
सृजन्दक्षिणमार्गस्थान्सप्तर्षीनपरान्पुनः ॥ २०
नक्षत्रमालामपरामसृजत्क्रोधमूर्छितः ।
दक्षिणां दिशमास्थाय मुनिमध्ये महायशाः ॥ २१
सृष्ट्वा नक्षत्रवंशं च क्रोधेन कलुषीकृतः ।
अन्यमिन्द्रं करिष्यामि लोको वा स्यादनिन्द्रकः ।
दैवतान्यपि स क्रोधात्स्रष्टुं समुपचक्रमे ॥ २२ G. I. 62 23 B I. 60. 23 L. I. 56 21

(Ś1 D1–3 5 7 12 यद्यस्ति). —b) Ś1 D1–3 5 7.12 किंचिन्मे (for मया हि). Ñ V2 3 B D10 11 13 M4 मया (B1 मया मया [ditto.])सम्यक्तपश्रितं, V1 तन्मया सम्यगुपश्रितं (hypermetric); V4 मया सम्यगुपार्जितं. —c) Ś1 D1–3. 5 12 तेजसस्तस्य महतः; Ñ V B D10 11 13 तेजसा तस्य तपसः; M4 याव᳚स्येति तस्य त्वं. —d) V3 सशरीरं; B1 सु°; B3 4 स्व°; M4 फलेन त्रि- (for सशरीरो).

15 a) T3 उक्ते त्वेवं (for उक्तवाक्ये) Ś1 V B1 2 4 D5.11.12 एवं; Ñ B3 D1 10 13 चैवं; D2 3 7 तत्र (for तस्मिन्). —b) Ñ1 B4 स्वशरीरो. Ś1 Ñ V B D1–3 5.7 10–13 नृपस्तदा (Ś1 D1–3 5 7 12 °त); G1–3 M1 नराधिपः; M4 नृपात्मजः. —c) Ś1 D1–3.5 7 12 स्वर्गं; D9 द्रिव्यं (sic) (for दिवं) Ñ V B D10 11.13 M4 ययौ स्वर्गं खमाविश्य. —d) Ś1 D1–3 5 7 12 विप्राणां तत्र पश्यतां.

16 T1 damaged up to त्रिशङ्कुं —a) Ñ2 V3.4 B D10 11 13 त्रिदिवं तं (V3 तु; V4 त्वां, B1 4 D10 om तं [submetric]); Dt D6 8 स्वर्गलोकं; D7 9 M3 °लोकं (for देवलोक-). Ñ1 V1 त्रिदिवं गतमावेक्ष्य, V2 गच्छंतं त्रिदिवं पश्यन्. — c) D12 सर्वैः सह (by transp.) देवगणैर्.

17 a) Ś1 Ñ V B D1–3.5.7 10-13 पत भूमौ (for गच्छ भूयस्) —b) Ś1 D1–3 5 12 न त्वं स्वर्गे; Ñ2 V4 B2 3 D10.13 M4 नासि स्वर्गे; B4 D11 नास्ति स्वर्गे, D7 स्वर्गे तत्त्वं (for नासि स्वर्ग-). G1 स्वर्गगतालयः; Cg.k.t स्वर्गकृतालयः(as in text). Cm as in text (for b). —c) Ś1 V1 D5 11.12 गुरुशापादभि (D5 °ति)हतो; Ñ V2–4 B D1–3 7.10 13 गुरुशापाद्(V4 °द) पहतो. —d) Ś1 Ñ V1.2 B2–4 D1–3.5 7 10–13 मूढ (Ñ2 V2 B3 4 D5.13 °ढः) शीघ्रम्; V3 °शीघ्रम्; V4 मृत्यु दीर्घम् (sic); B1 मूचमीम् (corrupt) (for पत भूमिम्)

18 V2 reads 18 in marg. —b) V1 D11 प्रापतद्. Ś1 B2 D5 12 G1.3 भुवि; Ñ V B1 3 4 D10.11 13 M4 दिवः (for पुनः). —B1 om. 18c–20b. —c) D9 निष्क्रोशमानस्. Ś1 D3.5.7.12 त्रायस्वेति च विक्रोशन्; Ñ1 V3.4 B2–4 D11 उपाक्रोशत्स(V4 °से) पाहीति; Ñ2 V1.2 D10 13 उपक्रोशन्स (V2 °शंश्च) पाहीति; D1 2 त्रायस्वेति च (D2 * [submetric]) चुक्रोश. —d) Ñ V B2–4 D10.11.13 अवाक्शिराः (for तपोधनम्).

19 B1 om. 19 (cf. v l 18). —a) T3 श्रुत्वा तद् (by transp). Ś1 D1–3 5 7 12 तस्य तद्वचनं श्रुत्वा (by transp.) —b) M3 क्रोध°; M4 पात्यमानस्य Ś1 D1.2 5 12 पत(D2 पात्य) मान (D12 °✻✻)स्य सत्रिण.; Ñ V B2–4 D10 13 पाहीति(V4 °तितः) पततो दिवः(D13 मुनि·); D3 7 विश्वामित्रो महामुनिः; D11 पाहीति यजतस्तदा. —c) D4 T3 क्रोधम् (for रोषम्). Ś1 D2 M3 आहरयत्; Cg k t आहा° (as in text) D1 (gloss) कुर्वन्. Ñ V B2–4 D10 11 13 विश्वामित्रो भृश क्रुद्धस्. —d) Ñ V1–3 B2–4 D10 13 [उ]वाच तं, V4 [अ]ब्रवीत् (submetric) (for चाब्रवीत्).

20 B1 om. 20ab (cf. v.l 18). —a) Ś1 D1–3 5.7 (m).12 च (D3 7 स [as in text]) काकुत्स्थ; M4 च तेजस्वी. Ñ V B2-4 D10 11 13 ततो ब्रह्मतपोयोगात्. —Ñ2 B3 D10 read cd twice —c) Ś1 D1–3 5 7 12 ततो, Ñ1 V B (B3 second time) D11 सृष्ट्वा; Ñ2 D10 (both second time) दृष्ट्वा; Cm.g k.t as in text (for सृजन्). Ñ2 B3 D10(all first time) 13 असृजद्दक्षिणे मार्गे(D10 भागे). —D2 om. 20d–21c. —d) Ñ2 (second time) सप्त ऋषीन् (hypermetric) Ś1 D1 3 5 7.10(first time) 12 अपराजितः; Ñ V1 2.4 B D10 11 (Ñ2 B3 D10 second time) अपरान्प्रभुः; Ñ2 B3 (both first time) D13 अपरांस्ततः.

21 D2 om. 21abc (cf v l. 20). —a) Cg t नक्षत्रमालाम्(as in text). Ñ1 V B1.2.4 Dt D6 8 -वंशमपरं; Ñ2 B3 D10 13 -चक्रमपरं; D11 -वर्गमपरम् (for -मालामपराम्). —b) Ś1 D3 5 7 12 चासृजत्; D1 योसृजत्. Ñ V B D10.13 स्रष्टुं समुपचक्रमे. —d) Dt D6.8.9.14 T G4 M3.4 ऋषि-; Cg as in text (for मुनि-). Ś1 D1–3.5.7 12 14 T1.2 G M महातपाः.

22 a) G1 3 कृ(G1 damaged)त्वा; G2 दृष्ट्वा. Ś1 D1–3 7.12 -मालां स(Ś1 D12 च); D5 -मालायां (for -वंशं च). —D1–3.5 7.12 om ; Ś1 reads in marg 22cd. —ef) D4 T3 सक्रोधः; D9 संक्रोधात्. Ś1 D1–3.5 7.12 देवानपि च संक्रुद्धः स्रष्टुमेवा(D2 शप्तुं चाप्य)करोन्मतिं. —For 21c–22,

G. I. 62. 24
B. I. 60. 24
L. I. 56. 21

ततः परमसंभ्रान्ताः सर्षिसंघाः सुरर्षभाः ।
विश्वामित्रं महात्मानमूचुः सानुनयं वचः ॥ २३
अयं राजा महाभाग गुरुशापपरिक्षतः ।
सशरीरो दिवं यातुं नार्हत्येव तपोधन ॥ २४
तेषां तद्वचनं श्रुत्वा देवानां मुनिपुंगवः ।
अब्रवीत्सुमहद्वाक्यं कौशिकः सर्वदेवताः ॥ २५

सशरीरस्य भद्रं वस्त्रिशङ्कोरस्य भूपतेः ।
आरोहणं प्रतिज्ञाय नानृतं कर्तुमुत्सहे ॥ २६
स्वर्गोऽस्तु सशरीरस्य त्रिशङ्कोरस्य शाश्वतः ।
नक्षत्राणि च सर्वाणि मामकानि ध्रुवाण्यथ ॥ २७
यावल्लोका धरिष्यन्ति तिष्ठन्त्वेतानि सर्वशः ।
मत्कृतानि सुराः सर्वे तदनुज्ञातुमर्हथ ॥ २८

Ñ V B (V2 B1 om. hapl) D10 11 13 subst , while M4 subst. l. 3 only for 22^{cdef} :

1134* स्वर्गस्य दक्षिणे मार्गे तपोब्रह्मबलाश्रयात् ।
सृष्ट्वा च नक्षत्रगणं क्रोधसंरक्तलोचनः ।
इन्द्रादीनपरान्देवान्स्रष्टुं समुपचक्रमे ।

[D13 om. l. 1 and 2. —(l. 1) D11 तनो (for तपो-). Ñ2 D10 -वराश्रयात् B2 तपोवलसमाश्रयात् (for the post. half). —(l. 2) B4 दृष्ट्वा, D11 illeg. (for सृष्ट्वा). V3 om. च (submetric) D11 नक्षत्रगणान्. —(l 3) V4 इद्रादीन्परान् (submetric)]

23 ^{a}) V2 परमसंत्रस्तान्. —D3 om. 23 ^{b}. —^{b}) Ś1 Dt D1 2.4–9 12 T3 M2–4 Ct सुरा (D7 तदा)सुराः; D14 T1 G4 सचारणाः (for सुरर्षभाः). Ñ V B सदेवर्षिगणाः सुराः (V2 °णान्सुरान् ; V4 °णास्तथा), D10 11.13 सर्षिदेव(D11 सर्वे सर्षि)गणाः सुराः. —After 23^{ab}, D14 T1 2 G4 M3 ins. :

1135* सकिंनरमहायक्षाः सहसिद्धाः सुरासुराः ।

[T2 M3 सदेवा·(M3 °सिद्धा·) समहोरगा·, G4 ससिद्धा ससुरासुरा· (for the post. half).]

—^{c}) D11 विश्वामित्र-. —^{d}) D7 सानुशयं.

24 ^{a}) Ś1 D5 12 शुचिः सौम्य; B1 द्विजश्रेष्ठ (for महाभाग). Ñ V B2–4 D1–3.7.10 11 13 M4 अयं राजात्मजः सौम्य (V4 सोसौ; B4 सम्यक्) —^{b}) Ñ2 -तिरस्कृतः; V1 D1 (gloss उपहत) 5.7.9 T3 G1 -परीक्षितः. —^{c}) B4 स्वशरीरो. Ñ V B D10.11.13 गंतुं (for यातुं). —^{d}) G1 damaged for ना. Ś1 D1–3.5 7.11.12 [ए]ष(D1.3 12 °व) महायशाः; Ñ V B D10 13 [अ]कृतपावनः; D4 T3 [इ]ति त°; D9.14 T1 2 G4 [ए]ष त°; M4 [अ]तित° (for [ए]व तपोधन). —After 24, Ñ V B D1 9–11.13 ins. :

1136* प्रमाणानि प्रमाणस्थैः परिपाल्यानि यत्नतः ।
पुराणैः स्थापितां संस्थां नातिक्रमितुमर्हसि ।

[(l. 1) Ñ1 °स्थ ; V1 2 B1 प्रमाणैस्तै·; B4 °ज्ञै ; D1 प्रमाणं ते; D13 च पाल्यानि (for प्रमाणस्थै·). D13 यत्नतो हि भवादृशैः (for the post. half) D1 (gloss) यदि ते तव प्रमाणानि प्रत्यक्षादीनि प्रमाणानि परिपाल्यानि —(l. 2) Ñ2 B3.4 D10.13 प्रमाणैः; D1.9 पौराणी (for पुराणै·). Ñ1 V4 B1 D9.10 नातिक्रामितुम्, D1 न व्यतिक्रांतुम्.]

25 ^{a}) D3.4.7.9 T2 G2 M1.3.4 तु (for तद्). Ś1 D1 2 5 12 तासां तु(D5 च) वचनं; Ñ V B D10 11 13 इति तेषां वचः. —^{b}) Ś1 D1–3 5 7.12 देवतानां(D3 7 °वानां तु) महाद्युतिः; M4 दैवतानां महामुनि·. —^{c}) Ś1 D5 11 12 मधुरं; Ñ2 B3 D10 13 स्नेहवद् ; B1 2 D1 9 सुमहा- (for सुमहद्). —^{d}) Ś1 D1–3.5 7.11 12 M4 वाक्यज्ञः (for कौशिकः). Ñ V B D10 13 इदमाभाष्य देवताः.

26 ^{a}) Ñ V B D10.11 13 M4 विबुधास् ; D2 12 भद्रं च; D9 भद्र ते; Cg t as in text (for भद्रं वस्). —^{b}) V2 तस्य (for अस्य). Ñ V B D10 11 13 M4 धीमतः. Ś1 D1–3 5 7 12 (D2.12 with hiatus) इ(D1–3 7 ऐ)क्ष्वाकोरमितप्रभाः(D7 °भोः). —^{cd}) D9 (after corr. as in text) आरोपणं. Dt D6 8.9 (before corr. as in text) T1 प्रतिज्ञातं. M4 वक्तुम् (for कर्तुम्). Ś1 D1–3.5.7 11.12 आरोह(D1–3.7 °प)णे प्रतिज्ञां मे नानृतां(D1 °न्यथा) कर्तुमर्हथ.

27 D1 om. (hapl.) 27–28. —^{a}) Ñ V B D10 13 गमनं; D2 स्वर्गे तु (for स्वर्गोऽस्तु). D14 स्वशरीरस्य. M4 सशरीरस्य च स्वर्गं. —^{b}) Ś1 D5 11.12 मदनुग्रहात् ; Ñ V B1–3 D7.10.13 मत्परिग्रहात् ; B4 °धीमतः; D2 मित्रविग्रहात् ; D3 मर्त्यविग्रहात् ; D4 एष शा°; D9 (after corr as in text) °पतः, T3 इव शा°; G1–3 M1 एव शा°; M4 अस्तु शा° (for अस्य शाश्वतः). —After 27^{ab}, B1 (*sec. m.*) ins. :

1137* नक्षत्राण्यपि चैतानि मया सृष्टान्यशेषतः ।

—^{c}) D3 नक्षत्राणीति. —^{d}) G1 3 ध्रुवाण्यपि; M1 [अ] ध्रुवाण्यथ; M2 ध्रुवाणि च. Ś1 Ñ V B D2 3.5.7.10–13 ध्रुवाणीमानि संतु नः (Ś1 B4 D12 °तु च; Ñ2 °त्वधः; V1 °तु वा; V3.4 B3 D5 10 13 °तु वः; D2 °तु मे).

28 D1 om. 28 (cf. v.l. 27). —^{a}) V2 D2 3 7.11 M3 चरिष्यंति. —^{b}) T3 तिष्ठंति; M4 ध्रुवाणि (for तिष्ठन्तु). Ś1 D5 12 स्थितान्येतानि वै य(D12 त)था; Ñ V B D10.13 तावत्स्थास्यंत्यमूनि तु (Ñ2 B3.4 D10 °नि च; V1 °वैं त्त [sic]; D13 °न्यपि), D2 स्थितानि तानि संतु मे; D3.7 स्थितान्येतानि संतु वै. —^{c}) G4 कृताः (for सुराः) Ś1 सर्वं. Ñ V2–4 B1.2.4 एतां(V4 °षां [sic]) प्रतिज्ञां सर्वे मे; V1 एताः प्रतिज्ञाः सर्वा मे; B3 एते प्रतिज्ञाः (m. also as in Ñ) सर्वे मे; D11.13 एवं प्रतिज्ञां सर्वे मे (D13 विहितां). —D7 12 om. (hapl.); M3 reads *inf. lin. sec. m.* 28^{d}—29^{a}. —^{d}) Ñ V1.3.4 B D10.13 सम°; V2 मत्वा त्व° (sic); D11 समर्थयितुम् ; G2 तथा° (for तदनुज्ञातुम्).

एवमुक्ताः सुराः सर्वे प्रत्यूचुर्मुनिपुंगवम् ॥ २९
एवं भवतु भद्रं ते तिष्ठन्त्वेतानि सर्वशः ।
गगने तान्यनेकानि वैश्वानरपथाद्बहिः ॥ ३०
नक्षत्राणि मुनिश्रेष्ठ तेषु ज्योतिःषु जाज्वलन् ।
अवाक्शिरास्त्रिशङ्कुश्च तिष्ठत्वमरसंनिभः ॥ ३१
विश्वामित्रस्तु धर्मात्मा सर्वदेवैरभिष्टुतः ।
ऋषिभिश्च महातेजा बाढमित्याह देवताः ॥ ३२
ततो देवा महात्मानो मुनयश्च तपोधनाः ।
जग्मुर्यथागतं सर्वे यज्ञस्यान्ते नरोत्तम ॥ ३३

इति श्रीरामायणे बालकाण्डे एकोनषष्टितमः सर्गः ॥ ५९ ॥

G. 1. 62. 34
B. 1. 60. 34
L. 1. 56. 31

29 D7 12 om , M3 reads *inf. lin. sec. m.* 29^{a} (cf. v l 28). For 29–33, Ñ V B D10 13 subst 1140* given at the end of 33.—^{a}) D2 6.8 (after corr. *pr. m* as in text) उक्त्वा (for उक्ताः).

30 Cf v l 29 and 33 —^{b}) Ś1 D1 5 12 सर्वतः. —^{c}) Ck अनेकानि (as in text) Ś1 D5.11 12 नक्षत्राणि च सर्वाणि; D1 अयोगीन्यप्रणम्यानि (gloss अयोगीनि चंद्रमसो योगहीनानि सर्वैर्ग्रहैरपि च सह। अप्रमाणानि कालसंज्ञायां), D2 अयोगीन्यप्रमत्तानि; D3 7 9 अयोगी (D9 °गा)न्यप्रमाणानि; D14 T1.2 G1 3 4 M3 गगने तानि सर्वाणि; M4 गगनेयनयोगीनि.

31 Cf v l 29 and 33 D1–3 5 7 12 M4 om (D5 12 hapl) 31^{ab}. Ś1 reads 31 (including 1138*) in marg. —^{b}) T2 M2 ज्योतींषि; Cm k.t as in text D14 T G1 4 M2 जज्वलुः; Cg k t as in text. —D9 11 subst. l 4 of 1140* for 31^{ab} reading it after 31^{cd}. —^{c}) D7.9 अर्वाक्-. D2 G1.3 तु (for च). —^{d}) D11 तिष्ठति. G1 damaged for सं. —After 31, Ś1 (marg) Dt D4.6.8 9 (after l 4 of 1140*).14 S (except M4) Cm g.k.t ins.:

1138* अनुयास्यन्ति चैतानि ज्योतींषि नृपसत्तमम् ।
कृतार्थं कीर्तिमन्तं च स्वर्गलोकगतं यथा ।

[(l. 1) T3 धर्माणि (for चैतानि). —(l. 2) G3 om च (submetric). D9 कृतार्थां कीर्तिमतश्च (for the prior half). D14 -गति. G1 स्वर्गलोक यथागतं (for the post. half).]

32 Cf v l 29 and 33. D7 om (hapl.) 32–33^{b}. —^{a}) Ś1 D5 च; D3 सु-; M2 [अ]पि (for तु). —^{b}) D12 **देवैर्; M4 सर्वैर्देवैर्.—^{c}) Dt D6 8 ऋषिमध्ये; T1 ऋषिभिस्तु. —^{d}) Ck.t बाढमित्याह (as in text) Ś1 D1–3 5 12 [अ]ब्रवीद्वचः; Dt D4.6.8 T3 M2 [ए]व° (for [आ]ह देवताः).

33 D7 om. 33^{ab} (cf. v.l 32). —^{b}) Ś1 Dt D1–3.5 6 8 12 ऋषय (D5 °*)श् (for मुनयश्). —After 33^{ab}, Ś1 D1–3.5.7 (before 33^{cd}).12 ins :

1139* विश्वामित्रमवोचंस्ते साधयिष्यामहे ततः ।

[D1–3 7 वै (for ते). D2.3 7 तप. (for ततः). D1 साधयस्व महत्तप (for the post. half).]

—Ś1 reads 33^{cd} twice (second time marg.). —^{cd}) D1–3.7 यथागतं तथा जग्मुर् (for ^{c}). D1 7 नरोत्तमः; M2 रघूत्तम. Ś1 (first time) D5.12 यथागतास्तथा जग्मुर्यज्ञात्तस्मा-तपोधनाः. —For 29–33, Ñ V B D10.13 subst., while D9 11 subst l 4 for 31^{ab} (reading it after 31^{cd}) and then D11 alone subst l. 5–8 for 32–33, whereas M4 subst. l. 6–8 for 32^{c}–33

1140* तमूचुर्विबुधा भीता एवमस्त्विति राघव ।
तिष्ठन्त्वेतान्ययोगीनि वैश्वानरपथाद्बहिः ।
अवाक्शिरा एव चायं त्रिशङ्कुरिह तिष्ठतु ।
दक्षिणस्यामभिरतो दिशि स्वप्रभया ज्वलन् ।
विश्वामित्रस्तु तच्छ्रुत्वा देवानां वचनं तदा ।
बाढमित्यब्रवीत्तत्र सर्वदेवैरभिष्टुतः ।
ततो देवा ययुः सर्वे यथागतमरिंदम ।
ऋषयश्च महात्मानो यज्ञस्यान्ते तपोधनाः ।

[(l. 1) D13 बभूवुर् (for तमूचुर्). V1 damaged for विबुधा. V4 भूय (for भीता). —(l. 2) V3 B2 तिष्ठति. V4 damaged ता in [ए]तानि. Ñ2 V2 B1 2 [अ]योगानि; B3 (marg. also as in Ñ2) 4 D10 ज्योतींषि (for [अ]योगीनि). V1 damaged; D13 ज्योतीष्येतानि तिष्ठतु (before corr. °ति) (for the prior half) —(l. 3) V3 [अ]सौ (for [अ]यं). —(l. 4) B2 अभिमतो. V4 दक्षिणस्थानमभिरतो (hypermetric) (for the prior half). V4 दिश, D10 दिवि (for दिशि) D11 सुप्रभया. —(l. 5) D11 विश्वामित्रस्य (sic) —(l. 6) M4 देवान् (for तत्र) Ñ2 अभिष्टुत°, V1 अभिस्तुत, B4 अभिभूतः. M4 ऋषिमध्ये महायशा (for the post. half). —After l. 6, D11 ins. the line of 32^{cd} as in Ś1 —(l. 7) M4 यथागममरिंदमाः (for the post. half). —(l. 8) B2 (marg. also as above).4 मुनयश् (for ऋषयश्). D11 यज्ञात्तस्मात् (for यज्ञस्यान्ते). M4 नरेश्वर (for तपोधनाः).]

Colophon. D1 2 5.12 om. (continue the Sarga) —*Kāṇda name*· Ś1 Ñ2 V1 D4.11 om. V2–4 B D10 आदि°; D3 अयोध्या°. —After Kāṇda name, B4 ins. बालचरिते. —*Sarga name*: Ñ V1.2 B2–4 D3.7 10 11 त्रिशंकुस्वर्गारोहणं (D3 7 °पणः); V3.4 B1 शतानंदवाक्ये त्रिशंकुस्वर्गारोहणं. —*Sarga no.* (figures, words or both): Ñ1 V1.4 B1 4 D3.11 om Ś1 (marg.) V3 Dt D4 6.8.14 S (except M4) 60; Ñ2 B2.3 D10 62; V2 D9 63, D7 45, M4 58. D13—कांडे—स्वर्गारोहणं 61. —After colophon, G1.4 conclude with श्रीरामाय नमः; G3 श्रीमते रामानुजाय नमः; M2 श्री*** नमः.

६०

G. I. 63. I
B. I 61. I
L. I 57. I

विश्वामित्रो महात्माथ प्रस्थितान्प्रेक्ष्य तानृषीन् ।
अब्रवीन्नरशार्दूल सर्वांस्तान्वनवासिनः ॥ १
महाविघ्नः प्रवृत्तोऽयं दक्षिणामास्थितो दिशम् ।
दिशमन्यां प्रपत्स्यामस्तत्र तप्स्यामहे तपः ॥ २
पश्चिमायां विशालायां पुष्करेषु महात्मनः ।
सुखं तपश्चरिष्यामः परं तद्धि तपोवनम् ॥ ३
एवमुक्त्वा महातेजाः पुष्करेषु महामुनिः ।
तप उग्रं दुराधर्षं तेपे मूलफलाशनः ॥ ४
एतस्मिन्नेव काले तु अयोध्याधिपतिर्नृपः ।
अम्बरीष इति ख्यातो यष्टुं समुपचक्रमे ॥ ५
तस्य वै यजमानस्य पशुमिन्द्रो जहार ह ।
प्रनष्टे तु पशौ विप्रो राजानमिदमब्रवीत् ॥ ६

60

D1 2 5 12 continue the previous Sarga.

1 M1 begins with श्रीरामाय नमः. D5.12 om. 1, Ś1 reads 1 in marg. —[a]) Dt D6 8 महातेजाः (for °त्माथ). —[b]) Dt D6 8 M4 Ct वीक्ष्य तान्; D14 प्रेक्षितान्; Cv r m as in text (for प्रेक्ष्य तान्). —For 1[ab], Ñ V B D1–3 7.10 11 13 subst.:

1141* मुनीन्प्रस्थितान्दृष्ट्वा विश्वामित्रस्तपोधनः ।

[D1–3 7 विप्रस्थितानृषी° (for the prior half). V2 °निधि ; D11 °वनान् (for तपोधन).]

—[c]) Ñ V B D10 11 13 T3 मुनि- (for नर-) Ś1 -शार्दूलं; Ñ2 V B1 2 D10 11 M4 -शार्दूलः (for -शार्दूल). —[d]) D1–3.7 तत्र निवासिनः; M4 तद्वन°; Ctp विनयान्वितान् (for तान्वनवासिनः)

2 [a]) D4 6 T2 3 G4 महान्विघ्नः. G2 M1 यो (for ऽयं). Ś1 Ñ V B D1–3 5.7.10–13 M4 महा(D2 नद)न्विमर्दो वृत्तोयं. —[b]) Ñ V B D1 3.7.10–13 M4 अभितो (for आस्थितो). D14 T1 G4 transp. दक्षिणाम् and आस्थितो. D5 दक्षिणाभिमतो दिशं; M2 आस्थिते दक्षिणां दिशं. —[c]) Ś1 Ñ V B D1–3 5.7 10–13 इतो(V2 ततो; V3.4 B अतो; D11 अती) यामस्; D4 14 G4 प्रवत्स्यामस् (D4 °मि), M4 प्रपद्यामो (for प्रपत्स्यामस्). —[d]) M4 यत्र (for तत्र). D4 तप्यं महत् ; T3 तप्यामहे (sic) (for तप्स्यामहे). G1 (before corr.) 2 M1 वयं (for तपः). Ś1 Ñ V1–3 B D1–3 5 7 10 12.13 तप्स्या (D12 °प्या)मो यत्र वै तपः; V4 तप्सस्तामोत्र (sic) वै तपः; D11 तप्स्यामस्तत्र वै तपः.

3 [a]) V2 3 B1 D4 G1 3 पश्चिमस्यां. Ñ V1.2 B D10.13 M4 दिशि सु(B3 मु)खं; V3 दिशमुखं; V4 दिशामास्यं; D1 (gloss) विस्तीर्णायां (for विशालायां). D11 पश्चिमां दिशमाश्रित्य. —[b]) D3 पुष्करेण. Ś1 D1–3 5.7 9.12 तपोधनाः; T2 महत्सु च; G1.3 °ह्रदः; G2 M1 (erroneously) °मुनिः; Cm g.t as in text (for महात्मनः). ❀ Ct : महात्मन इति महात्मान इत्यर्थकमृषिसंबोधनम् । ❀ Ñ V B D10 11.13 M4 पुष्क(V1 °स्क)रारण्यमाश्रिताः(B4 D11 °तः; M4 °तं). —[c]) Ñ V B1–3 D10.11 13 वयं तपश्; B4 तपस्तत्र (for सुखं तपश्). D3 11 G2 M1 चरिष्यामि, D4 M3 (after corr sec m as in text) °ष्याम (sic) (for चरिष्यामः) M4 तपश्चरिष्याम वयं. —[d]) Ś1 D2.3 12 परं वित्त (Ś1 D12 °त्तं); Dt D6 8 सुखं तद्धि; D4 G1 M4 वरं तद्धि; D5 परिचित्तं; D7 पवित्रं तत् (for परं तद्धि). Ś1 V1–3 D5 12–14 (before corr.) तपोधनं (D13 °नाः) (for °वनम्).

4 [a]) V2 उक्तो. G2 M1 महाबाहो. —[b]) Ś1 D1–3.5 7.12 तपोधनाः(D3.12 °नः, D5 °नं) (for महामुनिः). Ñ V B D10.11 13 पुष्करारण्यमाश्रितः(D13 °ताः) (cf. 3[b] v l.). —[c]) D11 तत्र (for उग्रं). M4 उग्रं तपो (by transp). T3 समास्थाय (for दुराधर्षं). —[d]) B3 (m. also as in text) तोय- (for तेपे). Ś1 D1–3 5 7 12 परमदारुणं; B4 मू * * लाशनः.

5 Note hiatus between [a] and [b]. —[a]) D1 तस्मिन्नेव तु (for एतस्मिन्नेव) —[b]) Dt D4 6 8 9 T2.3 G2 M महान् (for नृपः) D3 7 (to avoid hiatus) ह्ययोध्या-नृपतिर्नृपः(D3 °प) —[d]) D1–3 7 स यष्टुम् (for यष्टुं सम्-).

6 [a]) D6 तस्यैव. —[c]) D3–5 7 14 S (except M4) प्रणष्टे. Ś1 D1–3 5 7 12 च (for तु). Ś1 D1–3 5.7.12 तस्मिन् ; D9 विप्रा (for विप्रो). —[d]) Ś1 D1–3 5.7 12 विप्रा(D2 °प्र) राजानमब्रुवन्(D2 °ब्रवीत्). —For 5–6, Ñ V B D10.11 13 subst , M4 subst. l. 3–6 only for 6, while D1 ins. l. 3 and 5 after 6[ab]

1142* अथ तत्रापि वसतो विश्वामित्रस्य राघव ।
अम्बरीषस्य राजर्षेर्यष्टुं मतिरजायत ।
तस्य वै यजमानस्य नरमेधेन भूपतेः ।
प्रोक्षितं मन्त्रवद्यूपात्पशुमिन्द्रो जहार तम् ।
नरं लक्षणसम्पन्नं पशुत्वे विनियोजितम् । [5]
तस्मिन्हृते पशौ विप्रा राजानमिदमब्रुवन् ।

[D1 transp. l. 3 and 5. —(l. 3) Ñ B3 D10.13 [अ]पि; V2 om. (submetric) (for वै). D11 अयोध्याधिपतेस्तस्य (for the prior half). D1 M4 नरमेधेन यज्ञेन तस्याथ यजतः किल. —(l. 4) V1 यूपे, V4 *दा (for यूपात्). M4 °मन्त्रविद्रूपं (for the prior half). D11 *द्रो (for इन्द्रो). V2 च, V4 तत्; D13 ह (for तम्). —D13 om. l. 5 —(l. 5) Ñ2 B3 D10 सर्व-, V4 नर- (for नर). D11 नरलक्ष- (submetric). Ñ1

पशुरद्य हृतो राजन्प्रनष्टस्तव दुर्नयात् ।
अरक्षितारं राजानं घ्नन्ति दोषा नरेश्वर ॥ ७
प्रायश्चित्तं महद्ध्येतन्नरं वा पुरुषर्षभ ।
आनयस्व पशुं शीघ्रं यावत्कर्म प्रवर्तते ॥ ८
उपाध्यायवचः श्रुत्वा स राजा पुरुषर्षभ ।
अन्वियेष महाबुद्धिः पशुं गोभिः सहस्रशः ॥ ९
देशाञ्जनपदांस्तांस्तान्नगराणि वनानि च ।
आश्रमाणि च पुण्यानि मार्गमाणो महीपतिः ॥ १०
स पुत्रसहितं तात सभार्यं रघुनन्दन ।
भृगुतुन्दे समासीनमृचीकं संददर्श ह ॥ ११
तमुवाच महातेजाः प्रणम्याभिप्रसाद्य च ।
ब्रह्मर्षिं तपसा दीप्तं राजर्षिरमितप्रभः ।
पृष्ट्वा सर्वत्र कुशलमृचीकं तमिदं वचः ॥ १२ G 1 63. 13 B 1 61. 13 L 1 57. 13

V2 -सयुक्तं; V1 B1 -सपूर्ण (for -सम्पन्न). —(1 6) Ñ कृत°, V1 पशौ कृ(marg. also ह)ते, V2 B3 कृते पशौ(for हृते पशौ) V1 ःब्रवुन् (corrupt); B4 अब्रवीत् (for अब्रुवन्) V4 पशौ तस्मिन्नपहृते विप्रा राजानमब्रुवन्, D11 तस्मान्द्रोनष्टो विप्रा राजायस्वन-मिदमब्रवीत् (corrupt).]

7 ^{a}) Cm g हृतो(as in text). Ś1 Dt D1–3 5–9 12 Ct अभ्याहृ(Ś1 D2.5 °हृ)तो; Ñ V B D10 13 य: प्रोक्षितो; D4 14 T M3 अद्या(D14 °ध्या)हृतो; D11 चारक्षितो; G4 अप्या°; Ck as in text (for अद्य हृतो) D1 (gloss) मत्तोधिक्षो (को)राजा मा भूत् इति (त्य)मर्षात्. —^{b}) D3–5 7 14 S (except M4) प्रणष्टस्. Ñ V B D10.11.13 M4 केनापि स (M4 स केनापि [by transp.]) हृतो (Ñ2 B3 कृतो; D11 हतो; D13 हितो [sic]) बलात्. —^{c}) Ñ V1.2 4 B1 3 (m. also as in text) D10.11.13 M4 च नृपं; V3 B2 नृपतिं (for राजानं). —^{d}) G2 M1 3 हंति, M4 moth-eaten (for घ्नन्ति). Ñ2 B3 4 D2.3.7.10.13 M4 देवा; V4 दोषान् (sic); D1 विघ्ना; G1 2 M1 3 दोषो; Cg as in text (for दोषा). Ś1 (before corr.) D5 12 T3 °श्वरं; M4 सवासवा: (for नरेश्वर).

8 D1–3.5.7 12 om , Ś1 reads in marg 8^{ab}. —^{a}) Cm.t महद् (as in text). V2.3 B3 4 T3 M3 महत्त्वे(B3 T3 °त्ये [sic], B4 °त्ते)तत्; D4 T2 अघस्यैतत्; D11 महा यत्र (sic), D14 T1 G2 M1 अहं मन्ये; G1 3 त्वमद्यैव (for महद्ध्येतन्). Cv as in text for ^{a}. —^{b}) D9 तं नरं; G1 नर या (sic) (for नरं वा). D8 पुरुषर्षभं. Ñ V B D10 11 13 M4 तं (Ñ2 V2 3 B1 3 4 D10.11 तत्; V4 ः)त्वं पशुमुपानय. —^{c}) Ñ V B D10.13 अन्यं वा(V1 चा)प्यानय(B3 °यनय [sic]) क्री(V4 ह्री [sic])त्वा; M4 अन्यं वाप्ययनं नीत्वा. —^{d}) Ś1 D1.12.13 प्रवर्ततां; D3 °* ते; M4 समाप्यतां (for प्रवर्तते).

9 ^{b}) D11 राजा न:; D14 स राज-. Ñ1 V1.4 M4 ना(V4 न)हुषस्तदा; Ñ2 V3 B D10.11 13 बहुशस्तदा(V3 B2 °त:), D8.9 पुरुषर्षभ:; M2 रघुनंदन. Ś1 D1–3 5.7.12 ऐक्ष्वाकु:(Ś1 °क:) सोमितप्रभ:(D3 °भ); V2 स तु राजा बहुश्रुत:; D2 इक्ष्वाकुश्चामितप्रभ:. —^{cd}) D1 अन्वेषयन्. Ś1 D1–3 5.7 महा-बाहु:. Ñ V B D10.11.13 अन्वेष्टुं पशुमारेभे (D11 °भ्ये [sic]) पुरुषं लक्षणान्वितं.

10 ^{a}) Ś1 D1 3 5 7 12 चापि; Ñ V B D2 10 11 13 M4 चैव (for तांस्तान्) —^{b}) T2 वरानि(sic) —^{cd}) D9 मुख्यानि (for पुण्यानि) Ś1 D1–3.5 7 11.12 आश्रमांश्च महा(D11 तथा) पुण्यान्प्रविचिन्वन्म(D1 °विचिन्वन्स म)हायशा .

11 G2 M1 transp 11^{ab} and 11^{cd}. —^{a}) D1 2 G2 M1 तं; Cg k.t as in text (for स). D1–3 5.7.11 12 पुत्रै:; D14 पुत्र: (sic) (for पुत्र-). G1 सपुत्रं. D5 तातं; D9 तावत् , D11 राम (for तात). —^{b}) Ś1 D5 12 सभार्यां; D11 M3 स भार्यां(both sic) (for सभार्यं). D2 °नंदन:; D5 °ःदन:; G2 M1 स महीपति: (for रघुनन्दन). —^{c}) Ś1 Dt D3–9.12 T1 3 M Cm.t-तुंगे; D1 2 -तुंग-, D11 -तुंगेन (hypermetric); G2 -पुत्रं; Cv.r.g.k as in text (for -तुन्दे). M4 °तुंदं समासाद्य. —^{d}) T2 ऋचिकं. Dt स द°; D2 च द°; D3 5 7.11 12 तं द°; M4 तु द° (for संददर्श). D1 (marg. also) ऋचेः पुत्रं ददर्श ह. —For subst. see below. —After 11, Ś1 D1 2.5.12 ins.; D3.7 subst. for 12^{ab} :

1143* अम्बरीषो महातेजाः प्रणिपत्याभिवाद्य च ।

[D1 त, D5 ह (for च). D2 om. (hapl.) the post. half and 12^{a}.]

12 D2 om. 12^{a} (cf. v.l. 11). Ś1 D1.5 12 transp. 12^{abcd} and 12^{ef} —^{a}) Cg.t तम् (as in text). Ś1 D1 5 9.12 G2 M1 2 उ(D12 *)वाच च (D9 M2 स), G1 3 M4 स उ° (for तमुवाच). —For 12^{ab}, D3 7 subst 1143*. —^{c}) D1–3.7 14 महर्षिं —^{d}) M3 राजर्षिम् (sic). T2 M2.3 अतुल°, G2 °प्रभं (for अमितप्रभ:). —D2.3.7 M4 om. 12^{ef}. —^{e}) Ś1 D1 सर्वत्र कुशलं पृष्ट्वा (by transp.); D5 12 सर्वत्र कुशलं दृष्ट्वा —^{f}) D1 ऋ ** (lacuna), T2 ऋचिकं. D1.14 (m.) T1.2 G1.3 M3 स; T3 तद् (for तम्). Ś1 D1.5 12 महामुनिं (for इदं वच:). —For 10^{c}–12, Ñ V B D10.13 subst., while D11 subst. l 4–5 only for 12 :

1144* आश्रमांश्च तथा पुण्यान्प्रविशन्वै महामनाः ।
अन्वेषमाणः सोऽपश्यदृचीकं नाम राघव ।
बहुपुत्रं दरिद्रं च द्विजं गृहनिवासिनम् ।
अभिगम्याम्बरीषस्तं विप्रं वचनमब्रवीत् ।
तपःस्वाध्यायनिरतं पृष्ट्वा कुशलमादितः । [5]

G. 1 63 14 B. 1. 61. 13 L. 1 57. 13

गवां शतसहस्रेण विक्रीणीषे सुतं यदि ।
पशोरर्थे महाभाग कृतकृत्योऽस्मि भार्गव ॥ १३
सर्वे परिसृता देशा यज्ञियं न लभे पशुम् ।
दातुमर्हसि मूल्येन सुतमेकमितो मम ॥ १४
एवमुक्तो महातेजा ऋचीकस्त्वब्रवीद्वचः ।
नाहं ज्येष्ठं नरश्रेष्ठ विक्रीणीयां कथंचन ॥ १५
ऋचीकस्य वचः श्रुत्वा तेषां माता महात्मनाम् ।
उवाच नरशार्दूलमम्बरीषं तपस्विनी ॥ १६
ममापि दयितं विद्धि कनिष्ठं शुनकं नृप ॥ १७

[(l. 1) V1 त्वा°, B2 आरामाश्र्, B4 प्रदेशांश्र् (for आश्रमाश्र्) Ñ B4 प्राविशन्वै; V1 4 B1 प्रा(V1 ✲)विशद्वै, B2 (m also) प्रविविन्वन् B4 महायशा.—D10 transp. l. 2 and 3.—(l 2) V1 अन्वेष्य°, D10 अन्विष्य° (for अन्वेषमाण°) V4 के (sic) (for सो) D13 (with hiatus) एव च (for राघव).—(l. 3) V1.4 बहुपुत्र च (hypermetric). B1 -निरामिष (for -निवासिनम्) —(l. 4) B2 द्विज, D11 ऋषि (for विप्र).—(l. 5) B3 -नितर (metathesis). V2 दृष्ट्वा; V3 स्पृष्ट्वा V4 [अ]नामयम् (for कुशलम्) V1 आदिभि°.]

13 [a]) D9 -सहस्राणि. Ś1 D12 भगवं(Ś1 *sup lin.* also गवां [as in text]) छत(D12 ✲)सहस्रेण (hypermetric), D5 भगवंछतसाहस्रे.—[b]) D4 (before corr. as in text) विक्रीणेषु (sic), T3 विक्रीणीते. Ś1 D1–3 5 7 12 M4 दद्यास्त्वं (D2 °स्त्वं; D12 °स्तं)यदि मे सुतं.—[c]) D6 ✲र्थे; T3 M3 °रर्थं; G2 °रक्ते (for पशोरर्थे) M4 महातेजः (for °भाग).—For 13, Ñ V B D10 11 13 subst, Ś1 D1–3 5.7 12 subst. l 5 only for 13[cd], while M4 ins. l 3–4 after 13[ab]

1145* गवां शतसहस्रेण सुतमेकं प्रयच्छ मे ।
नरमेधे महायज्ञे पश्वर्थं भो द्विजोत्तम ।
बहुपुत्रो दरिद्रश्च वृद्धश्चापि तपोधन ।
यदि ते रोचते ब्रह्मन्सुतमेकं परित्यज ।
पशोरर्थे कृतार्थः स्यामहं काश्यप सुव्रत । [5]

[(l. 1) V2 D13 पुत्रम्, B4 पशुम् (for सुतम्).—(l. 2) Ñ1 °र्थोयं, V1 °र्थाय, V3 4 °र्थी य; B1 °र्थे च (for पश्वर्थं भो). D11 पशुश्चापहनो मम (for the post half).—Ñ1 V3 4 B1 4 om. l. 3.—(l 3) M4 damaged for दरिद्रश्च Ñ2 V1 D10.11 13 [अ]सि, V2 [आ]सीस्; B3 (m. also) [आ]सीत् (for [अ]पि). Ñ2 B3 D10 11 13 द्विजोत्तम (for तपोधन).—(l 4) B2 विसर्जय, D13 प्रयच्छ मे (for परित्यज) —Ñ V B read l 5 after 14.—(l. 5) D2 पश्वर्थे च; D13 °रथ (for पशोरर्थे). D2 कृतार्थ (for कृतार्थः) Ś1 D5 12 [अ]स्मि (with hiatus); D2 स्याद् (for स्याम्). V2 D10 13 कश्यप, D11 काश्यः (for काश्यप). D2 सुवृत (for सुव्रत).—Thereafter B4 reads 1146*.]

14 B4 wrongly reads 14 after 16.—[a]) Dt D6.8 परिगता; D1 (gloss) °भ्रांता; D3.7 °श्रिता; D4 T3 G1 °श्रुता; D9.14 °वृता (for परिसृता). Ñ V B D10 11 13 बहवोनुसृता (V2 °नुगता; V4 °नुसृतान्; B3 [m. also] D13 °विचिता). V4 देशान्; B4 लोका (for देशा).—[b]) Ś1 D2 4 9 T3 याज्ञियं; D5 यजेयं; D12 याज्ञेयं (sic), G2 3 M1–3 Cg k याज्ञीयं; Ct as in text (for यज्ञियं) Ñ V B D10.11.13 M4 न ल (V2 4 B [B2 (m also) 3 (after corr. *sec. m.*)] D13 ले)भे य(D13 M4 या)ज्ञियं(V1 °ये) पशुं.—[c]) D11 दीक्षितोहं च. D3 11 मूलेन (for मूल्येन) —[d]) Cm g t इतो(as in text) Ñ V B D10 11 13 द्विजोत्तम; M1 अतो°; M4 निशाम्य च (for इतो मम). Ś1 D1–3 5 7 12 यावत्कर्म प्रवर्तते (D1 2 °तां) (=8[d]).—After 14, Ñ V B read l 5 of 1145*

15 [a]) G2 एकम् (sic) (for एवम्). D3 महा ✲✲ (for महातेजा).—[b]) D2 T2 ऋचिकस; T3 रुचिकस्. Ś1 D1–3 5 7.12 तमुवाच ह(for त्वब्रवीद्वचः).—[c]) M4 damaged for हं ज्येष्ठं न. D2 श्रेष्ठं (for ज्येष्ठं). Dt सुर°; D9 सुतश्रेष्ठं; M4 ✲प्रश्रेष्ठ.—[d]) D2 विक्रीया च कथं न च (sic), M4 विक्रेष्यामि सुतं प्रियं.—For 15, Ñ V B (B4 reads after l. 5 of 1145*) D10.11 13 subst.:

1146* इत्युक्तोऽथाम्बरीषेण ऋचीको रघुनन्दन ।
न विक्रेष्याम्यहं पुत्रं ज्येष्ठमित्यब्रवीद्वचः ।

[(l. 1) B3.4 इत्युक्ते (for °क्तो). V1 B4 अबरीषेण (with hiatus) (for ऽथाम्ब°). V1 रचीको.—V2 om. (hapl.?) from l 2 up to st 16 —(l. 2) B4 विक्रीणामि, D11 वि✲°, D13 विक्रीष्यम् (sic).]

16 V2 om 16 (cf. v.l. 15).—[a]) Ñ V1 3 4 B D10–13 M4 ऋचीकवचनं; D2 T2 3 ऋ(T3 रु)चिकस्य वचः; D5 (after corr. *sec. m.*) ऋचीकोस्तद्वचः.—[b]) Ñ V1.3 4 B D10 13 T3 M4 transp. तेषां and माता. Ñ1 V4 B2 M4 तपस्विनी; Ñ2 V1.3 B1 3(m. also as in Ñ1).4 D10 यशस्विनी; D13 यदृच्छया (for महात्मनाम्) —[c]) D9 नरशार्दूल (with hiatus between [c] and [d]) Ñ V1 3.4 B2–4 D10 11 13 M4 उवाचर्चीक(V4 °चाभंक; M4 °चर्चित) पुत्राणां.—[d]) Ś1 Ñ V1 3 4 B D1–3 5 7 10–13 M4 तं राजानं (for अम्बरीषं). Ś1 D1–3 5.7.12 महाव्रतं; Ñ V1.3.4 B Dt D6 8 10 11 13 G2 M1 4 इदं वचः; D4 T3 महातपाः; D9 महाबलं; M2 महामनाः (for तपस्विनी).—After 16, Ś1 Ñ V B (B4 after 14) Dt D(except D4 9) T1 2 G4 M4 ins.:

1147* अविक्रेयं सुतं ज्येष्ठं भगवानाह काश्यपः ।

[V3 °क्रयं; V4 °क्रय्य; D2 T2 G4 °क्रियं (for अविक्रेय). D14 सुत-. V2 B1 कश्यप, Dt D6 8 14 T1 2 G4 भार्गव (for काश्यपः). Ś1 D1–3 5.7.12 पिता प्राह(D2 5.7 °मह) महाद्युते.]

17 [a]) T3 दैवतं (for दयितं).—[b]) D9 सुतकं (for शुनकं). Dt D6.8 प्रभो (for नृप) —After 17, Dt D4.6.8.9 14 S (except M4) ins..

प्रायेण हि नरश्रेष्ठ ज्येष्ठाः पितृषु वल्लभाः ।
मातॄणां च कनीयांसस्तस्माद्रक्षे कनीयसम् ॥ १८
उक्तवाक्ये मुनौ तस्मिन्मुनिपत्न्यां तथैव च ।
शुनःशेपः स्वयं राम मध्यमो वाक्यमब्रवीत् ॥ १९
पिता ज्येष्ठमविक्रेयं माता चाह कनीयसम् ।
विक्रीतं मध्यमं मन्ये राजन्पुत्रं नयस्व माम् ॥ २०
गवां शतसहस्रेण शुनःशेपं नरेश्वरः ।
गृहीत्वा परमप्रीतो जगाम रघुनन्दन ॥ २१
अम्बरीषस्तु राजर्षी रथमारोप्य सत्वरः ।
शुनःशेपं महातेजा जगामाशु महायशाः ॥ २२

इति श्रीरामायणे बालकाण्डे षष्टितमः सर्गः ॥ ६० ॥

G. 1 63 24
B 1 61. 24
L 1 57. 24

1148* तस्मात्कनीयसं पुत्रं न दास्ये तव पार्थिव ।

—After 16, Ś1 Ñ V B (B4 after 14) Dt D (except D4.9) T1 2 G4 M4 ins.

18 ^a) D1 2 5 12 तु; D3 7 [इ]ह; M3 च (for हि). —^b) D2 वत्सलाः. D4 ज्येष्ठः पितृषु वल्लभः; T3 G1 ज्येष्ठा हि (G1 याः)पितृवल्लभाः. —For 17^c–18^b, Ś1 Ñ V B D10 11 13 M4 subst , D1–3 5 7.12 subst. l 1 for 17^cd :

1149* ममाप्येवं कनीयांसं सुतं विद्धि परं प्रियम् ।
पितॄणां वल्लभा ज्येष्ठाः प्रायेण हि सुता नृप ।

[(l. 1) B4 मया (sic) (for मम). Ñ1 V1 4 D11 13 [ए]क, D2.3.7 [ए]त; D12 [ए]व. —Ś1 om. (hapl) from the post. half up to नी in 18^c. Ñ1 marg , V3 सूनु विद्धि, D11 राजन्विद्धि (for सुतं विद्धि). Ñ1 V3 B1 D11 सुत (for पर). V1 सुत सिद्धि(sic) सुतप्रिय; V2 नूनं हि द्विसुत प्रिय; V4 D1 3. 5 7.12 शुनक(D12 ** क) विद्धि(D12 °द्ध)सुप्रिय; B2 (before corr.) शुनं विद्धि सुत प्रिय, (after corr marg.) as in V4 and also as in D11 (for the post. half). M4 ममाप्यविक्रे *****कन्यक (स॰)सुत. —(l. 2) B4 दुर्लभा; D11 तु हिता (for वल्लभा). V2 4 पितॄणा वल्लभो ज्येष्ठ. प्रायेण हि सुतो नृप.]

—V4 om. (hapl. ?) 18^cd. Ś1 om. 18^c. —^cd) D4 5.12 तु; D9 हि (for च). V2 कनीयांश्च. D11 मातॄणां जवनीयांसस् (for ^c). Dt D6.8 T2 G4 Ct रक्ष्ये; T3 M1–3 Ck वक्ष्ये; G2 विक्ष्ये (sic). Ś1 D5 12.13 °द्रक्ष्या हि मे सुताः; Ñ V1–3 7 9–11 °द्रक्ष्यौ हि तौ(D7 हि ते; D11 सुतौ)नृप; G1 3 °देतौ विसर्जय (for ^d). M4 मातॄणां कन्यका(सा)स्तस्मादत्याज्यः कन्यसो मम.

19 ^a) Ś1 D12.13 एवं (for तस्मिन्) D5 °वाक्येन मुनिना. —^b) B2 reads मुनि in marg Ñ1 V1 D1–3 5–7 12 -पत्न्या; V4 B1 M4 -पत्न्यास्. Ñ2 reads च in marg. —^c) D4 सुनःशेफः(before corr. °पः); T2 शुनःशेनः. Ś1 D1–3.5 7 12 13 शुनःशेफो(Ś1 D12 13 °पो) महाप्राज्ञो; Ñ V B D10 11 शुनःशे(V1 °से)फ(Ñ °प) इदं तत्र. ❀ Ct रामेति संबुद्धिः । ❀

20 ^ab) T3 [अ]पि (for [आ]ह) M4 माता चैवाह कन्यसं. Ś1 Ñ V B D1–3 5.7 9–13 ज्येष्ठः पितुरविक्रेयः(V4 °क्रय्यः)क(D3 *)नीयान्मातुरेव च. —^c) Ś1 विक्रीयं; Dt D6 8 13 G1 3 Ct विक्रेयं B3 (m. also as in text)मेने; D1 विद्धि; D11 om (for मन्ये) —^d) Ś1 Dt D1–9 12 13 T G4 M3 4 राज(D1 °ज्ञः)पुत्र; Ñ V B D10 11 °न्नाशु (for राजन्पुत्रं). D12 ** स्व मां; M4 नय स्वयं. —After 20, Dt D6 8 9 M3 (l. 1 only) Ct ins.

1150* अथ राजा महाबाहो वाक्यान्ते ब्रह्मवादिनः ।
हिरण्यस्य सुवर्णस्य कोटिभी रत्नराशिभिः ।

[(l 1) M3 महाव्राम (for महाबाहो).]

21 ^a) D11 श** (for शत-). Ñ2 °स्रे (for -सहस्रेण). —^b) V B Dt D1 2 4.5.7.9–12 शुनशे(V1 °से)फं. Ñ V B D10 11 M4 ततो(Ñ2 B3 D10 °दा) नृपः; D4 12 नरेश्वर; T3 न**रः. —^c) B2 परमः. —^d) D1 रघुनंदनः.

22 ^a) M2 च; M3 स (for तु) —^b) G1 3 M4 सत्वरं. —D12 om. (hapl. see 1.61.1)22^cd. —^c) D9 महाराज. —^d) Ś1 D1–3 5 7.9 च यथागतं; T3 M2 सुम°, G2 M1 4 °हातपाः (for [आ]शु महायशाः). —For 22, Ñ V B D10 11.13 subst. :

1151* रथमारोप्य तं राम शुनःशेपं त्वरान्वितः ।
आजगाम ततो यज्ञं समापयितुमात्मनः ।

[(l. 1) V B D10.11 शुनःशे(V1 °से)फ. V1 महामुनि (for त्वरान्वित) —(l. 2) Ñ2 समर्थयितुम्.]

—After 22, Ś1 D1–3 5.7 9 ins .

1152* स्वं यज्ञसदनं प्राप्तुं पुष्करेषु समागमत् ।

[D1 3 7 स्व-. Ś1 D5 प्राप्त ; D2 प्राप्त. Ś1 D1.5 पुष्करे वा; D7 पुष्करे (submetric).]

Colophon. Ś1 D1–3 5.7 12 om. (Sarga cont.). —*Kānda name*: V1 D4.11 om.; Ñ2 V2–4 B D10 आदि°. —After Kānda name, B4 ins. बालचरिते. —*Sarga name*: Ñ1 V1 2 B2.4 शुनःशेपविक्रयः; Ñ2 V3 4 B1.3 D10 शतानंदवाक्ये शुनःशेफविक्रयः; D9 शुनःशेफमहिमावर्णनं. —*Sarga no.* (figures, words or both): Ñ1 V1.4 B1 4 D11 om.; Ñ2 B2 3 D10 63, V2 D9 64, V3 Dt D4.6.8.14 S (except M4) 61, M4 59. D13 इति—यणे—कांडे—शेप ——नाम 62. —After colophon, T2 concludes with श्रीरामचन्द्राय नमः; G1.2.4 M1 श्रीरामाय नमः; G3 श्रीमते रामानुजाय नमः; M2 श्री……नमः.

६१

G. 1 64. 1
B. 1 62. 1
L. 1 58 1

शुनःशेपं नरश्रेष्ठ गृहीत्वा तु महायशाः ।
व्यश्राम्यत्पुष्करे राजा मध्याह्ने रघुनन्दन ॥ १

तस्य विश्रममाणस्य शुनःशेपो महायशाः ।
पुष्करं श्रेष्ठमागम्य विश्वामित्रं ददर्श ह ॥ २

विषण्णवदनो दीनस्तृष्णया च श्रमेण च ।
पपाताङ्के मुने राम वाक्यं चेदमुवाच ह ॥ ३

न मेऽस्ति माता न पिता ज्ञातयो बान्धवाः कुतः ।
त्रातुमर्हसि मां सौम्य धर्मेण मुनिपुंगव ॥ ४

त्राता त्वं हि मुनिश्रेष्ठ सर्वेषां त्वं हि भावनः ।
राजा च कृतकार्यः स्यादहं दीर्घायुरव्ययः ॥ ५

स्वर्गलोकमुपाश्नीयां तपस्तप्त्वा ह्यनुत्तमम् ।
स मे नाथो ह्यनाथस्य भव भव्येन चेतसा ।
पितेव पुत्रं धर्मात्मंस्त्रातुमर्हसि किल्बिषात् ॥ ६

61

Ś1 D1–3.5 7 12 continue the previous Sarga.

1 [a]) V B D1–5 7 9–11 (here and below) शुनःशे (V1 °से)फं. Ñ V3 4 B D10.11 13 M4 त(V4 B4 स)मादाय; V1 तदादाय; V2 तमानीय; D1–3 5–7 9 12 T2 3 G1 3 M3 नरश्रेष्ठो (D6 9 °ष्ठं). —[b]) Ś1 D1–3.5 (*sup lin*) 7 12 [अ]थ; D14 T3 M2 सु- (for तु). Ś1 D1–3 7.12 G1–3 M1.2 °बलः; D5 °बल; D9 °तपाः (for महायशाः). Ñ V B D10 11 13 M4 स राजा श्रांतवाहनः. —[c]) Ś1 D1–3.5 7 12 विश्रम्य; Ñ V B (B3 *sup. lin.* also) Dt D6 8 10 11.13 M4 व्य(V3 D13 वि)श्रमत्, D9 G3 M2 3 विश्राम्य; T2 G2 व्यश्रामत्; M1 (before corr. as in text) व्यश्राम्य, Cv tp as in text; Ck वि° (for व्यश्राम्यत्). Ś1 D1–3 5 7 12 राम; Ñ1 V B2 4 D4 11 13 T3 M4 तीर्थे, Ñ2 B1 3 D10 तीरे (for राजा) —[d]) Ś1 Ñ V B1–3 (B2 gloss दिनस्य) D1–3 5 7. 10–13 M4 मध्यमे (for मध्याह्ने). V3 कुरुनंदन (corrupt).

2 [a]) Ś1 V1 B1 D1–3 5 7 12 विश्रमतस्तत्र, Ñ V3 4 B2 3 D10 11.13 विश्राम्यतस्तत्र, B4 विश्रमतो राज्ञ; Ck t as in text (for विश्रममाणस्य). V2 तत्र विश्राम्यतस्तस्य; B3 (m. also) M1 तस्मिन्विश्रममाणेथ; Cm.g as in text. —[b]) Ś1 D1–3 5.7.9.11.12 °तपाः; Ñ1 V2 °मुनिः; Ñ2 B3 (*sup. lin.* also as in B1) 4 D10 °द्युतिः; V1 °मुनिः; V3.4 B1 2 D13 °मतिः; M4 महीपतौ (for महायशाः) —[cd]) Dt D4 पुष्करे. Ś1 Ñ V3 B1 Dt D1–3.5–8.10 12 13 ज्येष्ठम् (sic), V1.2 G1 3 क्षेत्रम्; B2 (m. also)–4 तीर्थम् (for श्रेष्ठम्). Ñ2 V2 B3.4 D10 °त्य; D14 T1 G4 आसाद्य; Cg k as in text (for आगम्य). V4 पुष्करे तु ततः पश्चाद् (for [c]). G2 हा (for ह). B3 (m. also) M4 आसीनं पुष्करे श्रे(B3 ज्ये)ष्ठे विश्वामित्रमुपागमत्. —After 2, Dt D4 6.8 9.14 S (except M4) ins.:

1153* तप्यन्तमृषिभिः सार्धं मातुलं परमातुरः ।
[M3 तपतम्. G2 M1 मरणातुर]

3 [a]) Ñ V B D10.11.13 M4 स दीर्ण(V1 सदार्त)हृदयो; D4 G1 3 Cm विवर्ण° (D4 before corr. विवर्णो°); D6 विषस्न वदे नौ (corrupt) (for विषण्णवदनो) Ś1 D1–3 5. 7 12 विघूर्णमानहृदयो —[b]) Ś1 D1–3 5 7 12 लज्जया च; Ñ V B D10 11.13 विक्रये(Ñ1 D11 °मे)ण; M4 वैरूप्येण; Ct as in text (for तृष्णया च). —[c]) T2 M3 [अ]ग्रे; Cm k t as in text (for [अ]ङ्के). Ś1 D1.5.12 मुनेस्तत्र; D2 मुनिश्रेष्ठं; D14 T1 G4 मुनेराशु (for मुने राम) Ñ V B D10 11.13 M4 जगाम शिरसा पादौ, D3 7 पपात पादयोस्तस्य. —[d]) D9 M3 [ए]तद्; G4 [ए]वम् (for [इ]दम्). G2 4 हा (for ह) Ś1 D1–3 5 7 12 वचनं चेदमब्रवीत्; Ñ V B D10 11 13 मुनेर् (V4 B3 [m. also] °निं) वाक्यमुवाच ह (D13 च); M4 मुनिं वाक्यं जगाद च.

4 [a]) G2 महेस्ति (sic) (for न मेऽस्ति). Ñ2 marg.; B4 om. (for पिता). —[b]) G1.3 M3 बांधवा न च (M3 न च बांधवाः [by transp.]); Ck.t as in text (for बान्धवाः कुतः) Ś1 D1–3 5 7.12 न ज्ञातिर्न च बांधवाः (D1 °वः), Ñ1 सुहृदो न च बांधवाः; Ñ2 V B D10 11 13 न सुहृन्न च बांधवाः (V2 D11 13 °वः); M4 न बंधुर्न सुहृन्मुने. —[c]) Ñ V2–4 B D10 13 M4 मां त्यक्तं; V1 संत्यक्तं; D2 12 मा सौम्य (for मां सौम्य) —[d]) Ś1 D5 12 तन्मे त्वं (for धर्मेण). Ñ V B D10 11.13 M4 बंधुभिः (D11 तस्मात्त्वं) शरणागतं.

5 Ñ V B1 2 D10.11 13 M4 om., B3 reads in marg. 5[ab]. —[a]) Dt D4 6.8 9 T3 G2.3 M1 2 नरश्रेष्ठ. —[b]) G1.3 पावन; Cm g k t भावनः (as in text). Ś1 B3.4 D1–3 5.7 12 पितेव मम (D7 मुनि)सुव्रत; M3 सर्वेषां च भवान्प्रभुः. —[c]) Ś1 D1 5 7 9 -कृत्यः स्याद्; V1 -कार्यस्य; D2 -कृत्यस्य; D3 -* * स्याद्; D12 -कृत्वा स्याद् (sic) (for -कार्यः स्याद्) —[d]) Ś1 D1–3 5 7.9 12 अ(D2 द)यं यज्ञफलार्जितं; Ñ V B D10 11.13 M4 जीवेयं चाप्यहं य(Ñ1 V3 त)था

6 [a]) D7 स्वर्गं. Ś1 D1–3 5.7.9.12 उपाश्नीयात्. —[b]) Ś1 D1 3 5.7 9 12 तव सौम्य नि(Ś1 °म्याभि)दर्शनात्; D2 न च सौम्य निदर्शनं. —For 6[ab], B3 subst.:

1154* तथा कुरु महाबाहो शरणोऽहं तवैव हि ।

B3 cont., Ñ V B1.2.4 D10.11 13 M4 subst. for 6[ab]:

तस्य तद्वचनं श्रुत्वा विश्वामित्रो महातपाः ।
सान्त्वयित्वा बहुविधं पुत्रानिदमुवाच ह ॥ ७
यत्कृते पितरः पुत्राञ्जनयन्ति शुभार्थिनः ।
परलोकहितार्थाय तस्य कालोऽयमागतः ॥ ८
अयं मुनिसुतो बालो मत्तः शरणमिच्छति ।
अस्य जीवितमात्रेण प्रियं कुरुत पुत्रकाः ॥ ९
सर्वे सुकृतकर्माणः सर्वे धर्मपरायणाः ।
पशुभूता नरेन्द्रस्य तृप्तिमग्नेः प्रयच्छत ॥ १०
नाथवांश्च शुनःशेपो यज्ञश्चाविघ्नतो भवेत् ।
देवतास्तर्पिताश्च स्युर्मम चापि कृतं वचः ॥ ११
मुनेस्तु वचनं श्रुत्वा मधुष्यन्दादयः सुताः ।
साभिमानं नरश्रेष्ठ सलीलमिदमब्रुवन् ॥ १२
कथमात्मसुतान्हित्वा त्रायसेऽन्यसुतं विभो ।
अकार्यमिव पश्यामः श्वमांसमिव भोजने ॥ १३ G I. 64. 14 B. I. 62. 14 L. I. 58 14

1155* भवतो वीर्यमाश्रित्य तथा त्व कर्तुमर्हसि ।

[M4 स्वतपो- (for भवतो) D11 आसाद्य (for आश्रित्य).] —c) Ś1 D1–3 5 7 9 12 14 T1 G4 मम; D4 Cg त्वं मे; T2 नरो (for स मे) D5 [अ]सि (for हि). D2 [अ]द्य मे मंत्र (sic) (for ह्यनाथस्य). Ñ V B D10 11.13 M4 नाथो मे त्वम (V4 B4 om. म [submetric])नाथस्य. —d) B3.4 भवितव्येन, D11 भव दिव्येन. V3 D4 तेजसा (for चेतसा) Ś1 D1–3 5 7.9 12 भव व्यसनचेतसः (D12 °कर्षकाः) —e) Ñ V B D10 13 कृपणं, D3.12 धर्मात्मा; G2 M1 धर्मज्ञ; M4 कृपया (for धर्मात्मंस्). —f) Ñ V B D10 11 13 M4 मां मुने (for किल्बिषात्).

7 V2 om. 7 —a) Ñ V1 3 4 B D10 11 13 M4 [ए]तद् (for तद्) —b) Ñ V1 3 4 B D10 11 13 M4 तपोधनः (for महातपाः) —c) V1 4 B D1 2 4 शांतयित्वा. Ñ V1 3.4 B D10 11.13 M4 शुनःशेपं. —d) M3 एवम् (for इदम्). D14 reads ह in marg. Ñ V1.3 4 B D10 11.13 M4 स्वान्पुत्रानिदमब्रवीत्.

8 b) D1–3 7 T3 सुता(T3 °स्वा)र्थिनः. Ñ V B D10 11 13 M4 इच्छंति गुणवत्तरान् (V3 °सत्तमाः; B2 °वत्तमान्). —c) Ś1 परलोके; D2 ∗ ∗ ∗क- (for °लोक-) Ñ V B D10.13 M4 दुर्गसंता(Ñ2 °∗ ; V3 4 B1.2 °त)रणार्थाय; D3 परलोक इहार्थाय; D11 परोपकरणार्थाय.

9 a) V4 स्वयं (for अयं). —b) D9 मृतः (for मत्तः). —c) V3 B1 T1.3 तस्य (for अस्य) Ś1 Ñ V B D1–3 5 7. 10–13 M4 जीवितदानेन. —d) Ñ V B D11 13 M4 प्रियं मे (B4 om. [submetric]) कर्तुमर्हथ; D10 मोक्षयध्वं मुनेः सुतं.

10 a) Ś1 Ñ1 V1–3 B2.3 D1–3 5.7.10–13 -कल्याणाः (for -कर्माणः). Ñ2 B1 4 M4 सर्वे स्व(B4 °सु, M4 च)कृत (Ñ2 सुहृद)कल्याणाः. —b) Ñ V B D10 13 M4 सर्वे सु(B4 °सु; D13 च)चरितव्रताः. —After 10ab, Ñ V B D10.11.13 M4 ins. :

1156* ते यूयं मन्नियोगेन मोक्षयध्वं मुनेः सुतम् ।

[V2 मे नियोगेन; V3 सन्नि°; D10 अभि°. D10 reads सुत in marg sec. m. The post. half=9d in D10.]

—c) Ś1 D1–3 5 7 11 12 पशुत्वे राजसिंहस्य —d) Ś1 Dt D5 9 11.12 M3 प्रयच्छथ, Cg k t °त(as in text) —After 10, D11 ins l. 2 and 3 of 1157*.

11 a) D4 स (for च). Ś1 D1–3 5 7 12 नाथता च शुनःशेपे. —b) D9 (before corr as in text).14 T1 G1–3 M2 [अ]विघ्नितो. Ś1 D1–3 5 7 11.12 यज्ञे चा(D11 12 वा)विघ्नता भवेत्. —c) D1 तर्पिता स्युर् (submetric), D9 M4 तर्पितास्ते(M4 °स्ता)स्युर्; D11 नर्पितास्युश्च (by transp.). —d) M2 ममापि च (by transp) Ś1 D1–3.7 11.12 M4 मम स्याच्च (D1–3 7 च स्याद् [by transp], M4 चैव) वचः कृतं; D5 ममास्यास्य वचः कृतं (sic), D9 ममापि कुरुत प्रियं. —For 10c–11, Ñ V B D10.13 M4(for 10c–11b) subst., while D11 ins l 2–3 after 10 :

1157* अध्वराग्नेः समिद्धस्य गत्वा तृप्तिं प्रयच्छत ।
मोक्षयध्वमिमं चैव पशुत्वान्मम शासनात् ।
शरणं मामनुप्राप्तमृचीकस्य मुनेः सुतम् ।
स्यादविघ्नं यथा तस्य राजर्षेः क्रियतां तथा ।

[(l 1) D10 अध्वरान (sic). V2 4 समृद्धस्य. M4 अध्वरेऽग्ने स्वसिद्धस्य (for the prior half) Ñ2 V2 3 B2 प्रयच्छथ, D13 नियच्छत —(l. 2) V1.4 मोक्षय त्वम् M4 चापि —(l 4) V1 4 B2 3 D13 अविघ्नो. B4 D10 तथा (for यथा). M4 यथाविघ्न भवेत्तस्य (for the prior half).]

12 a) Ś1 Dt D1–3.5–8 M2 तद् (for तु). T3 ऋचेश्च. Ñ V B D10 11 13 M4 इति पित्रानुशि(D10 °न्वशि [sic], D13 °नुसः; M4 °निस)ष्टास्ते. —b) Ñ1 V1–3 B1.3.4 D3 4 मधुस्यं (V1 °∗)दादयः; Ñ2 B2 Dt D2 6–13 T3 मधु(D2 °∗)च्छंदा°; V4 मधुस्यंदना° (hypermetric). Ś1 D5 ततः; Ñ V2–4 B1.3 D10 13 M3 तथा; V1 B2 4 D11 तदा, D12 तु ताः (sic) (for सुताः). —c) D11 °मना, D13 °वाक्यम् (sic); M3 साव° (for साभिमानं). Ś1 D1–3.5 7.11 12 मुनिश्रेष्ठं; Ñ V B D10.13 M4 इदं वाक्यम् (for नरश्रेष्ठ). —d) D5 M3 अब्रवीत् (for अब्रुवन्). Ñ V B D10.13 M4 ऊचुः पितरमप्रियं; D11 अब्रुवन्निदमप्रियं.

13 a) V2 अथ चात्म-; V3 कथं वा त्वं; D12 (also as in text) कथयात्म (for कथमात्म-). Ś1 Ñ2 D5.12 -सुतं त्यक्त्वा; Ñ1 V1.2 -सुतं दत्त्वा; B3 (m. also as in text)

G. 1. 64. 15
B. 1. 62. 15
L. 1. 58. 15

तेषां तद्वचनं श्रुत्वा पुत्राणां मुनिपुंगवः ।
क्रोधसंरक्तनयनो व्याहर्तुमुपचक्रमे ॥ १४
निःसाध्वसमिदं प्रोक्तं धर्मादपि विगर्हितम् ।
अतिक्रम्य तु मद्वाक्यं दारुणं रोमहर्षणम् ॥ १५
श्वमांसभोजिनः सर्वे वासिष्ठा इव जातिषु ।
पूर्णं वर्षसहस्रं तु पृथिव्यामनुवत्स्यथ ॥ १६
कृत्वा शापसमायुक्तान्पुत्रान्मुनिवरस्तदा ।
शुनःशेपमुवाचार्तं कृत्वा रक्षां निरामयाम् ॥ १७
पवित्रपाशैरासक्तो रक्तमाल्यानुलेपनः ।
वैष्णवं यूपमासाद्य वाग्भिरग्निमुदाहर ॥ १८
इमे तु गाथे द्वे दिव्ये गायेथा मुनिपुत्रक ।
अम्बरीषस्य यज्ञेऽस्मिंस्ततः सिद्धिमवाप्स्यसि ॥ १९
शुनःशेपो गृहीत्वा ते द्वे गाथे सुसमाहितः ।
त्वरया राजसिंहं तमम्बरीषमुवाच ह ॥ २०
राजसिंह महासत्त्व शीघ्रं गच्छावहे सदः ।
निवर्तयस्व राजेन्द्र दीक्षां च समुपाहर ॥ २१

D1–3.7 10 13 -सुतान्त्यक्त्वा. —D7 om. (hapl ?) 13^{b}–14^{a}. —^{b}) Ś1 D1–5 12 प्रभो. Ñ V B D10.11 13 M4 त्राता परसुतानसि (V4 B2–4 °तानपि; M4 °तं मुने). —^{c}) Ś1 D1 2 5 12 एतत् (for इव) G4 अकार्यंकार्यं पश्यामः. —^{d}) Ś1 D5 श्व (D5 स्व) मांसस्येव°; D1–3 स्वमांसमिव (D1 °मुप)°; D9 श्वमांसस्येव भोजिनां; D12 श्वमांसस्यैव भोजनं; Cm g as in text. —For 13^{cd}, Ñ V B D10 11 13 subst.:

1158* भगवन्कार्यमेतत्ते स्वमांसस्येव भक्षणम् ।

[B1.3 (m. also) एव कार्यं; D10 °व (for कार्यमेतत्). V3 B4 [ए]व (for [इ]व). B1.4 भोजन.]

14 D7 om. 14^{a} (cf v.l. 13). —^{a}) T2 M3 तु (for तद्). Ñ V B D10.13 M4 इति तेषां वचःश्रुत्वा. —^{b}) Ś1 D1–3 5 7 11 12 सुतानां. Ñ V B D10 13 मुनिरप्रियं; M4 घोरमप्रियं. —^{c}) D3.7 -नयनान्. —^{d}) Ñ V1.3.4 B D10 11.13 पुत्रांस्तानशपत्तदा (D13 °त्क्रुधा); V2 पुत्रांस्तान्शपतुस्तदा (sic).

15 D11 repeats 15^{ab} after l. 2 of 1161*. —^{a}) D2 9 न साध्वसम्. Ś1 Ñ V B D1–3 5 7 9–13 M4 वाक्यं (for प्रोक्तं). M3 निःसाध्वसहितं भो (after corr. *inf. lin. sec. m* as in text) क्तं. —^{b}) Ś1 D1–3.5.7.9.12 धर्मतोभिहि (D1 5 °ह) तं म (D2 9 त्व) या; Ñ V B D10 11 13 धर्मादभि (V4 °प) हितं बहिः; M4 भवद्भिरभिभाषितं; Ct as in text. —For 15^{c}–21, Ñ V B D10 11 (up to 21^{b}).13 M4 (16^{c}–21) subst 1161*. —^{c}) Dt D4 T1 G2 तद्; Ck.t as in text (for मद्-) Ś1 D1–3 5 7 9 12 श्व (Ś1 D1 5.7 स्व) मांसमिति (D3 °व) यत्प्रोक्तं; M4 श्वमांसमिव तद्वाक्यं. —^{d}) D1–3 5 7. 9.12 लोमह (D12 °हम [metathesis]) र्षणं.

16 Cf. v.l. 15 and 21. D3 om. 16. —^{a}) Ś1 D1.5 स्व- (for श्व-). T2 G4 M2–4 -भोजनाः. Ś1 D1.2 5 7.9.12 तस्माद् (for सर्वे). —^{b}) M3 (after corr. *sec. m.* as in text) वसिष्ठा. —^{c}) D1 पूर्ण-; G2 M3 (after corr *inf. lin. sec. m.* as in text) पूर्वं. Ś1 D1.2 5 7.12 वै (for तु). —^{d}) Ś1 D1.2.5 7.12 पृथिवीम्. Dt अनुवर्तते; M3 (after corr. *inf. lin. sec. m.* as in text) अनुवत्स्यसि.

17 Cf. v.l. 15 and 21. —^{a}) D4 दत्त्वा (for कृत्वा). G2 पाश- (metathesis) (for शाप). Ś1 D5 12 दत्त्वा शापं च सोयुक्तं. —^{b}) G3 कृत्वा (for पुत्रान्). T2 तथा (for तदा). Ś1 D5.12 दारुणं लोमहर्षणं (=15^{d}); D1–3.7 दारुणा-ल्लोमहर्षणान्. —^{c}) G1.3 [इ]दं; M3 [अ]थ (for [आ]र्तं). Ś1 D1–3 5.7.12 अथाब्रवीच्छुनःशेपं. —^{d}) T2 moth-eaten (for रक्षां). D4 (before corr as in text) T3 Cm.g.k निरामयं; Ct as in text. D1 (gloss) भयांतरैरसंसृष्टा प्रोक्ता रक्षा निरामया.

18 Cf. v.l. 15 and 21. —^{a}) D9 विचित्रपाशैर्. Ś1 D1–3 5.7 9.12 आविष्टो (D1.2 °ष्टं); Dt D6.8 14 आबद्धो; Cg.t as in text (for आसक्तो). —^{b}) D1.2 -[अ]नुलेपनं. —^{c}) Ś1 D5.12 रूपम् (for यूपम्). M3 आस्थाय. —^{d}) D4 6 उदाहरत् (D6 °रन्). Ś1 D1–3.5.7.12 ध्याय (D1 3 °ये) न्मां मनसा मुहुः (D1 [gloss] ध्यायेन्माभिगर्वे). —After 18, D4 6 G2 M1 ins.:

1159* इन्द्राविष्णू सुरश्रेष्ठौ तौ हि त्वं मुनिपुत्रक ।

19 Cf. v.l. 15 and 21. D6 om. (hapl) 19^{ab}. —^{a}) Ś1 om., Dt D2 3 5.7 8 12 G2 M1 च; D1 नु (for तु). Ś1 (after corr *inf lin* also as in text) D1–3.5.7.12 योग्ये; D4 विद्ये (for दिव्ये). M3 दिव्ये गाथे द्वे (by transp.). —^{b}) Ś1 D1–3.5.7 12 गा (D12 ⁂) येस्त्वं M2 मुनिपुंगव. —^{c}) T3 अंबरीषस्तु (sic). Ś1 D1–3.5.7.12 यज्ञार्थे (for यज्ञेऽस्मिंस्). —^{d}) Ś1 D5 अवाप्स्यसे (D5 °ते).

20 Cf v.l. 15 and 21 —^{ab}) T1 G1.3 M3 गृहीत्वाथ. M3 तु (for सु-). Ś1 D1–3 5.7.12 शुनःशेपश्च (D1 °⁂) ते कृत्वा पाठ्ये (Ś1 °ठे) गाथे (D12 ⁂) समाहितः. —D7 om. 20^{c}–21. —^{d}) T3 G2 हा.

21 D7 om. 21 (cf. v.l 20). —^{a}) G2 M1 अंबरीष (for राजसिंह). Ś1 D1–3 5 12 नरश्रेष्ठ; Dt D6.8 महाबुद्धे (for °सत्त्व). —^{b}) D4 9 T2 G4 M3 गच्छामहे. Dt D6.8 वयं; D9 तदा (for सदः). Ś1 D1–3 5.12 गच्छ शीघ्रम (D1–3 °मि) तः परं (D3 °⁂ [illeg]) —^{d}) D8 Ct समुदाहर; D14 T1 G4 समुपाविश. —For 21^{cd}, Ś1 D1–3.5 11.12 subst.:

तद्वाक्यमृषिपुत्रस्य श्रुत्वा हर्षसमुत्सुकः ।
जगाम नृपतिः शीघ्रं यज्ञवाटमतन्द्रितः ॥ २२
सदस्यानुमते राजा पवित्रकृतलक्षणम् ।
पशुं रक्ताम्बरं कृत्वा यूपे तं समबन्धयत् ॥ २३
स बद्धो वाग्भिरग्र्याभिरभितुष्टाव वै सुरौ ।
इन्द्रमिन्द्रानुजं चैव यथावन्मुनिपुत्रकः ॥ २४

G. 1. 64. 25
B. 1 62 25
L. 1 58. 25

1160* निवर्तय मया सौम्य अविघ्नेन महाक्रतुम् ।

[Note hiatus between two halves]

—For 15^{c}–21, Ñ V B D10.11 (up to 21^{b}) 13 subst ; while M4 subst. l. *3–13 for 16^{c}–21

1161* यस्मात्स्वमांससुद्दिष्टं युष्माभिरवमन्य माम् ।
स्वमांसवृत्तयस्तस्माद्वासिष्ठा इव जातितः ।
गताः सहस्रं वर्षाणां कुत्सिता विचरिष्यथ ।
इति शापाग्निना दग्ध्वा पुत्रान्स्वान्कुशिकात्मजः ।
शुनःशेपमुवाचेदं वचनं परिसान्त्वयन् ।
यदा पशुत्वे पुत्र त्वं प्रोक्षितः स्यास्तदा जपेः ।
इमं मन्त्र मया प्रोक्तमिन्द्राभिष्टवसंयुतम् ।
जपन्तमेनं मन्त्र त्वां मोक्षयिष्यति वासवः ।
पशुत्वादस्य चाविघ्नं भविष्यति महीपतेः ।
शुनःशेपोऽथ तं मन्त्रमधीत्य त्वरितस्तदा ।
उपेत्य हृष्टो राजानमम्बरीषमभाषत ।
एहि राजन्नितः शीघ्रं नय मां यज्ञमात्मनः ।
पशुं मां मन्त्रतः प्रोक्ष्य दीक्षामेतां समापय ।

[(l. 1) V1 पुमासम् (sic). D13 उद्दिश्य. V2 अभिमन्य मां, B1 अवमन्यतां. —(l. 2) V2 -तुष्टयस् (for -वृत्तयस्). D11 तस्मान्निषादाश्च (submetric) (for the prior half) D11 प्रविष्ठा (for वासिष्ठा). V2 जातिभि· (for जातित). —After l. 2, D11 repeats 15^{ab} and l. 1. —(l. 3) Ñ1 V1 2 B1 D11 M4 प(Ñ1 पा)तिता· (hypermetric) (for गता·). Ñ V1–3 M4 सहस्र-. V4 पतिताब्दसहस्राणि, B2 3(m. also) पतिता शत(B3 बहु)वर्षाणि; D13 गता वर्षसहस्र वै (for the prior half). —M4 om l. 4. —(l 4) V2 3 D10 11 दग्धान् V1.4 पुत्रांस्तान्, V3 स्वपुत्रान् —(l. 5) D11 M4 इदं (D11 तदा) वाक्यम् (for उवाचेद). D11 M4 उवाच (for वचन). D11 शरणागत (for परिसान्त्वयन्). —(l. 6) D11 यथा (for यदा). D13 यदा तात पशुत्वे त्व (for the prior half). V4 B1.4 स्यात् (sic) (for स्यास्). B4 जप (for जपेः). —(l 7) V4 तदा; B4 यथा (for मया). V2 इद्राभीष्टकर शुभं; V4 इंद्राभीष्टबलदुत (sic), B3 (m. also).4 इद्रादिस्तवसंयुत; M4 इंद्राभिष्टवसजित (for the post. half). —(l. 8) Ñ1 V1.2.4 एन; B3 (m. also) एव. D11 मन्त्रमेन (by transp.). B4 त्वा M4 जपतमेव त्वा [तत्र (for the prior half). —B1 reads from l. 10 up to I 62.2 *sec m.* —(l 10) V1 om., V4 B4 [ऽ]पि; M4 तु (for ऽथ). B4 अधीय. B3 D13 त्वरित. M4 damaged स्तदा. —(l. 11) Ñ2 B1 उत्पत्य —(l. 12) V3 अत· (for इत·). M4 मा (for मां). V4 यज्ञमान्वलः (corrupt). —D11 om. l. 13. —(l. 13) Ñ2 B3 D10 त्वं(Ñ2 त) पशु (for पशु मां). D13 त्व मा मन्त्रयुत प्रोक्ष्य (for the prior half). V4 D10 एना]

22 ^{a}) D9 मुनिपुत्रस्य —^{b}) Ñ V2–4 B Dt D6 8 10. 11 13 T3 M3 4 हर्षसमन्वित· (M4 °-), V1 °समन्वितः (sic), G2 M1 हर्षेण सोत्सुकः (for हर्षसमुत्सुकः). —^{c}) Ñ V B D10 श्रीमान् ; D11 धीमान् (for शीघ्र). —^{d}) Ñ V3 4 B2–4 D10 11.13 स्वमेव(Ñ2 D10 स्वदेव; B4 स्व देव; D13 स देव) यजनं (D11 जयन [metathesis]) तदा (V3 प्रति); V1 B1 स्वयमेव जनं(V1 जयत्) तदा; V2 स्वयमायजनं ततः.

23 ^{a}) Ñ V2–4 B D10.13 सदस्यानुम(V4 °न)तं; D5 12 M1 सदस्यानुमतो; D14 T3 G M2 3 स तस्यानुमते (G2 °तो); T2 स तद्धेनुमते, Cg as in text. Ñ V2–4 B D10 11 13 M4 सोथ (for राजा). V1 सदस्यादन्वतं सोथ (sic) —^{b}) Ś1 B1 D3.5 7.12 T2 G1–3 M1 पवित्री-; Ñ V B2–4 D2 10.11 13 पवित्रं; Cm.g as in text (for पवित्र-). Ś1 D5 -लक्षणः. —After 23^{ab}, D3.7 ins. .

1162* पशुं नियोजयामास ऋत्विग्भिरभिपूजितम् ।
ततोऽसौ प्रयतः सम्यक्तुष्टाव बलसूदनम् ।
योऽसौ देवाधिपः श्रीमान्सहस्राक्षः शचीपतिः ।
यज्ञभागहरः पूर्वं स करोतु शुभं मम ।
विधाता कामदेवश्च धनदः सर्वदेवताः ।
विश्वामित्रऋषेर्वाक्याद्यज्ञं संपूरयन्तु ते ।
इति गाथाः पठन्विप्रस्तुष्टाव च स वासवम् ।

[(l. 1) D3 निवर्तयामास D7 परि- (for अभि-).]

—^{c}) Ś1 D1.2.12 एकं; D3 5.7 एवं (for पशुं). D2 रक्तांबरं कृत्वा; G2 M1 रक्तांबरधरं. D11 शुनःशेपं यदा राजा. —^{d}) Ś1 D1–3.5.7.11 12 यूपमूले न्य(D1.7 नि)योजयत्; G1.3 यूपेन समयोजयत्.

24 ^{a}) Ś1 D1 5 12 उग्राभिर्; D2 3.7 उच्चाभिर् (for अग्र्याभिर्). —^{b}) D2 अधि-; G4 अनु- (for अभि-). D1–3.7 चातिथिं; D9 तौ सुरौ; D14 T3 वै सुरान् (for वै सुरौ) Ś1 D5.12 अभिष्टुत्य(D5 °ष्टुत्य; D12 अवौषी· [sic]) महौजसं; D1 (also) रुद्रं स्तुत्वा तथा हरिं. —^{c}) Ś1 D1–3 5 7 9 12 इंद्रानुगांश्; G2 इंद्रानुजैश्; Cg as in text (for °नुजं) —^{d}) Ś1 D1–3 5 7.12 T3 मुनिपुंगवः. —For 23^{c}–24, Ñ V B D10.13 M4 subst , D11 subst. l. 2–3 for 24 .

1163* शुनःशेपं पशुं यूपे निबबन्धानुमन्त्रितम् ।
स बद्ध ऋग्भिस्तुष्टाव देवेन्द्रं हरिवाहनम् ।
भागार्थिनमनुप्राप्तं स्वरेणोच्चैर्विनादयन् ।

[(l. 1) Ñ2 B3(m. also as above)D13 बबन्ध मुनिमन्त्रित (for the post. half). —(l. 2) Ñ1 °ऋषिस्;

G. I. 64. 26
B. I. 62. 26
L. I. 58. 26

ततः प्रीतः सहस्राक्षो रहस्यस्तुतितर्पितः ।
दीर्घमायुस्तदा प्रादाच्छुनःशेपाय राघव ॥ २५
स च राजा नरश्रेष्ठ यज्ञस्य च समाप्तवान् ।
फलं बहुगुणं राम सहस्राक्षप्रसादजम् ॥ २६
विश्वामित्रोऽपि धर्मात्मा भूयस्तेपे महातपाः ।
पुष्करेषु नरश्रेष्ठ दशवर्षशतानि च ॥ २७

इति श्रीरामायणे बालकाण्डे एकषष्टितमः सर्गः ॥ ६१ ॥

६२

पूर्णे वर्षसहस्रे तु व्रतस्नातं महामुनिम् ।
अभ्यागच्छन्सुराः सर्वे तपःफलचिकीर्षवः ॥ १
अब्रवीत्सुमहातेजा ब्रह्मा सुरुचिरं वचः ।
ऋषिस्त्वमसि भद्रं ते स्वार्जितैः कर्मभिः शुभैः ॥ २

V1 B4 बद्ध(V1 तत्र) ऋत्विग्भिस् (hypermetric); D11 बद्ध्वर्त्विग्भिस् (sic), D13 यूपबद्धस् ; M4 संनिबद्धम् (for बद्ध ऋग्भिस्), M4 तत्रेन्द्र (for देवेन्द्रं) V4 हवि देव हविवाहन (hypermetric) (for the post. half). —(l. 3) Ñ2 V4 अनुप्राप्ति D11 [उ]विर् (sic) (for [उ]चिर्)]

25 ^{a}) Ñ V B D10 13 M4 तस्मै (for ततः). Ñ2 reads सहस्राक्षः in marg —^{b}) Ct रहस्यस्तुति- (as in text). Dt D4.6 8 °तोषितः; M2 (after corr. *sec. m.* as in text) स तु ते पितः (for -स्तुतितर्पितः). Ś1 D1–3 5.7 12 तस्य स्तु(D5 श्रु)तिभिरीडितः(Ś1 °तं); Ñ V B D10 11 13 M4 तत्रा(M4 °तः) प्रादादभीप्सितं; Cg as in text —^{c}) Ś1 D1–5 7.12 T3 G2 M1–3 ततः (for तदा). Ñ V B D10 13 M4 आयु(V4 °म्व [sic])रिष्टं यशश्चाग्र्यं(V3 °*), D11 आरोग्यं दीर्घमायुः. —^{d}) D12 शुनःशेपाः. Dt D4.6 8 G1–3 M1.3 वासवः; T2 पार्थिवः (for राघव).

26 ^{a}) D9 तु (for च). T2 M3 राजा च (by transp). —^{b}) G1 तु (for च). Cm.g t समाप्तवान् (as in text). Ś1 D1–3.5.7.9 12 तस्य यज्ञस्य लब्धवान् . —^{c}) D4 T3 बहुविधं. —^{d}) G4 -प्रसादकं. —For 26, Ñ V B D10.11.13 M4 subst. :

1164* स च राजा क्रतुफलं तदावाप यथेप्सितम् ।
धर्मं यशः श्रियं चाग्र्यां सहस्राक्षप्रसादतः ।

[(l. 1) V1 *°, V4 M4 तु°; B3 D10.13 राजा तु (for च राजा). Ñ1 V2.3 B1.2 4 M4 तदवाप(V3 °प्य), D13 तदा प्राप. —(l. 2) B1 प्रिय (for श्रियं) V1 चाख्या, V2 3 चाग्र्य, B1 चाग्र्या (for चाग्र्यां). M4 सहस्राक्षस्य शासनात् (for the post. half).]

27 ^{a}) B4 om पि (submetric) G1.3 महातेजा (for ऽपि धर्मात्मा). —^{b}) D4 T3 G2 M1 तपस् ; Ct as in text (for भूयस्). D9 G1 3.4 महत्तपः; T3 महायशाः. Ś1 D1–3.5 7.11 12 तप्तवान्सुमहत्तपः; Ñ V B D10 13 M4 च(B4 *)चा(V2 °का)रोग्रं महत्तपः(D13 तपस्तदा). —^{c}) Ñ V1 2 B D10.11.13 M4 पुष्करेष्वेव वर्षाणां; V3 पुष्करेब्दसहस्राणां; V4 पुष्करे सुरवर्गाणां. —^{d}) T3 M2 सः (for च). Ñ V B D10.11.13 M4 सहस्रं (V3 °ततं) नियतव्रतः. —For 27^{cd}, Ś1 D1–3.5 7 12 subst. :

1165* उग्रं परमनाधृष्यं ब्राह्मण्ये कृतमानसः ।
सहस्रं शरदामेकं पुष्करेषु तदानघ ।

[(l. 1) D2 3 7 ब्रह्मण्ये(D3 °ण्ये). D2 धृतमानस —(l. 2) D1 2 सहस्र- D1 एक (for एकं) D1 तथानघ, D12 om.]

Colophon. Ś1 D1–3.5.7.12 om. (continue the Sarga) —*Kānda name* Ñ1 V1 D4 11 om. Ñ2 V2–4 B D10 आदि°. —After Kānda name, B4 ins. बालचरिते. —*Sarga name* : Ñ V3 4 B1.3 D10 विश्वामित्रमाहात्म्ये (Ñ1 °त्म्यं) अंबरीषयज्ञः(Ñ1 °ज्ञं) (B1 prefixes शतानंदवाक्ये); V1 अंबरीषयज्ञः; V2 विश्वामित्रमाहात्म्यं; B2 अंबरीषयज्ञे विश्वामित्रमाहात्म्यं; B4 शतानंदवाक्ये अंबरीषयज्ञः. —*Sarga no.* (figures, words or both) Ñ1 V1.4 B1 4 D11 om. Ñ2 B2.3 D10 64, V2 D9 65, V3 Dt D4.6 8.14 S 62. D13 इत्यार्षे रा — बालकांडे — यज्ञः 63. —After colophon, T2 concludes with श्रीरामचन्द्राय नमः; G1.2.4 M1 श्रीरामाय नमः; G3 श्रीमते रामानुजाय नमः; M2 श्री…नमः.

62

☞ Ś1 D1–3.5 7 12 continue the previous Sarga. —For Sarga 62, Ñ V B D10.11 13 M4 (only for 3^{c}–26) subst. 1173* which is given at the end of 26, B1 reads St. 1 and 2 *sec. m* also (cf. v.l. 1161*).

1 T3 om 1–3. —^{a}) D2 पूर्ण-. —^{b}) D1–3 T2 व्रतस्नानं; D5 °श्रांतं; M2 प्रातः°, Cm g t. as in text (for व्रतस्नातं). D1 महामुनिः. —^{c}) Ś1 Dt D1–3 5–9 G2 M1.4 अभ्य°; G4 M3 अभ्यागच्छत् (sic), M2 अभ्यागमन् . G1.3 अभ्यगच्छत्सुसंतुष्टः. —^{d}) Ś1 D1–3 5 7.12 तत्तपोबलविस्मिताः (D1.3 °विस्मितः; D2 °मिश्रिता), G1 3 °चिकीर्षया; M4 तपोबलदिदृक्षवः; Cm.g t as in text.

2 T3 om. 2 (cf. v.l. 1). —^{a}) Ś1 D1–3.5.7.12 M4 च (for सु-). —^{b}) D9 सानुनयं; T2 सुरुदिदं (sic) (for

तमेवमुक्त्वा देवेशस्त्रिदिवं पुनरभ्यगात् ।
विश्वामित्रो महातेजा भूयस्तेपे महत्तपः ॥ ३
ततः कालेन महता मेनका परमाप्सराः ।
पुष्करेषु नरश्रेष्ठ स्नातुं समुपचक्रमे ॥ ४
तां ददर्श महातेजा मेनकां कुशिकात्मजः ।
रूपेणाप्रतिमां तत्र विद्युतं जलदे यथा ॥ ५
दृष्ट्वा कन्दर्पवशगो मुनिस्तामिदमब्रवीत् ।
अप्सरः स्वागतं तेऽस्तु वस चेह ममाश्रमे ।
अनुगृह्णीष्व भद्रं ते मदनेन सुमोहितम् ॥ ६

इत्युक्ता सा वरारोहा तत्रावासमथाकरोत् ।
तपसो हि महाविघ्नो विश्वामित्रमुपागतः ॥ ७
तस्यां वसन्त्यां वर्षाणि पञ्च पञ्च च राघव ।
विश्वामित्राश्रमे सौम्य सुखेन व्यतिचक्रमुः ॥ ८
अथ काले गते तस्मिन्विश्वामित्रो महामुनिः ।
सव्रीड इव संवृत्तश्चिन्ताशोकपरायणः ॥ ९
बुद्धिर्मुनेः समुत्पन्ना सामर्षा रघुनन्दन ।
सर्वं सुराणां कर्मैतत्तपोपहरणं महत् ॥ १०

G I 65.16
B I.63.11
L. I 59.16

सुरुचिरं). G1 3 M3 तं ब्रह्मा रुचिरं वचः. —^{c}) Ś1 अपि (for असि). —^{d}) Ś1 ह्यर्जितं; D1–3 5 7 12 स्वर्जितैः (D5 12 °तः) (for स्वार्जितैः). D4 reads कर्मभिः in marg M3 transp स्वार्जितैः and कर्मभिः.

3 T3 om. 3 (cf. v.l. 1). —^{a}) Ś1 D1–3 5 7.12 एवमुक्त्वाथ (D12 °मुक्ता [sic] तु), Dt D14 °मुक्ता (sic) (for तमेवमुक्त्वा). T2 देवेभ्यस् (for देवेशस्) —^{b}) D5.12 त्रिदिवे. D1–3 5 7.12 अन्वगात्; D6 M4 °यात् (for अभ्यगात्). —G2 M1 om. 3^{d}–4^{c} —^{cd}) D6 T2 M3 महातपाः (for महत्तपः). Ś1 D1–3 5 7 12 विश्वामित्रोपि धर्मात्मा तपः परमतप्यत.

4 G2 M1 om. 4^{abc} (cf. v.l. 3). —^{a}) Ś1 D1–3 5 7.12 ततः कालस्य महतो. —^{b}) Ś1 D1–3 5 7 12 नाम या(D1 3 7 °तो; D2 चा)प्सराः (D1 5 °रा), Dt D4.6 9 T2 G1.4 Ct परमाप्सरा. —^{c}) Ś1 D5 पुष्करे तु. D7 सुरश्रेष्ठ.

5 G2 om. (hapl. ?) 5^{a}–6^{d}. —^{a}) Ś1 D1–3 5 7 12 अपश्यन् (for ददर्श). —^{c}) D2 6 रूपेण प्रतिमां; D12 °तिमं. Ś1 D2 5.12 राम; D1.3 7 राजन् (for तत्र). —^{d}) T2 G4 M2 (before corr. as in text) जलदो. Ś1 D1–3 5 7.11 राजंतीमिव विद्युतं; M3 जलदो (before corr. as in text) विद्युतं यथा. —After 5, Ś1 D5 12 ins. :

1166* क्वणत्कनककेयूरनादपूरितदिङ्मुखाम् ।

[D12 - * * * * तादिग्मुख (for the post. half).]

—After 5, D7 ins. l. 13 and 14 of 1173*.

6 G2 om. 6^{abcd} (cf. v.l 5) —^{a}) Ś1 Dt D1.3–8.12 T3 M1 2 Ct कंदर्पदर्पवशगो. —^{c}) Ś1 D1–3.5.7.12 मेनके (for अप्सरः). —^{d}) T2 वा (for च). D9 ममाश्रये. Ś1 D1.3.5 7.12 वसेहाद्य मया सह; D2 वसैकोहमनिंदिते. —^{e}) D8.12 अनुगृहीष्व. Ś1 D1–3 5 7.12 मां भद्रे (for भद्रं ते). —^{f}) Ś1 D1–3 5.7.12 प्रमोहि(D3.5.12 °दि)तं; Dt D6.8 विमोहितं. —After 6, Ś1 D5 12 ins. :

1167* इत्येवमुक्त्वा कुशिकात्मजेन
सा मेनका राम मनोरमाङ्गी ।
तत्रावसत्तस्य वचोऽनुरोधा-
त्कन्दर्पभार्येव मनोभवेन ।

[(l. 1) D12 उक्ता —(l. 2) D12 नाम (for राम). —Thereafter Ś1 reads colophon विश्वामित्रतपो नाम सर्ग ।]

7 ^{a}) Ś1 D14 T2 3 इत्युक्त्वा सा, D12 तथेत्युक्त्वा. D2 इत्युक्त्वासौ वरारोहां. —^{b}) T2 तत्र सा (hypermetric) (for तत्र). D1 3 4 7–9 14 T1 G M1 3 वासम् (for [आ] वासम्) Ś1 D1.3 5 7 12 अगात्तदा, D2 गमत्तदा (archaic) (for अथाकरोत्) —^{c}) Ś1 D1.5 12 तु महा-; D2 3.7 सुमहान्; D9.14 G1 3 [ऽ]पि महा-; T1 (ऽ) पि महान्; T2 हि महान् (for हि महा-). —^{d}) Ś1 Dt D1–3 5–8 उपागमत्; D4 (before corr. as in text) °गतं. D12 विश्वामित्र सुमुपागमान् (corrupt).

8 ^{a}) D9 M3 तस्या D1 12 T3 वसत्यां; D9 M3 वसंत्या. —^{c}) T2 reads श्रमे *sup. lin.* Ś1 D3 5.7 12 रम्ये; Dt D6 (repeats).8 सौम्ये; D1 2 4 T3 G1 3 राम; G2 M1 तस्मिन् (for सौम्य). —^{d}) Ś1 D1–3.5.7.12 सम्यक्परिचचार ह.

9 Ś1 D1–3 5 7.12 transp. 9 and 10^{ab} followed by 1168*. —After l. 26 of 1173*, D11 reads lines of 9, M4 reads of 9-11 —^{b}) M4 महान्मुनिः. —^{c}) T1.2 G M स(G1 सु)व्रीळ. Ś1 D5 11 12 संत्रस्तहृदयस्तत्र. —^{d}) Ś1 D1 5.12 M4 -समन्वितः; D2 3 7 -विमध्यगः (for -परायणः). D11 चिंताशोके समन्वितः.

10 For M4 cf v.l. 9. Ś1 D1–3.5.7.12 transp. 9 and 10^{ab} followed by 1168*. —^{a}) M2 (*sec. m.*) मे न (for मुनेः). Ś1 D1–3 5 7.12 M4 मुनेस्तु(Ś1 स तेषु)बुद्धि(M4 मति)रुत्पन्ना. —^{b}) T2 सामर्षं. —After 10^{ab}, Ś1 D1–3.7.12 ins., while D5 subst. for 10^{c}–11 :

1168* विघ्नोऽयं देवविहितस्तपसो मे महान्ध्रुवम् ।

[D7 दैवविहितस्. D2 3 तपसे. D1 [ऽ]य (for मे). Ś1 महात्मन; D1 (also as above) महाब्रवन् (sic); D5 महाध्रुवं.]

G. 1. 65 16
B 1. 63 11
L. 1 59. 16

अहोरात्रापदेशेन गताः संवत्सरा दश ।
काममोहाभिभूतस्य विघ्नोऽयं प्रत्युपस्थितः ॥ ११
विनिःश्वसन्मुनिवरः पश्चात्तापेन दुःखितः ॥ १२
भीतामप्सरसं दृष्ट्वा वेपन्तीं प्राञ्जलिं स्थिताम् ।
मेनकां मधुरैर्वाक्यैर्विसृज्य कुशिकात्मजः ।
उत्तरं पर्वतं राम विश्वामित्रो जगाम ह ॥ १३
स कृत्वा नैष्ठिकीं बुद्धिं जेतुकामो महायशाः ।
कौशिकीतीरमासाद्य तपस्तेपे सुदारुणम् ॥ १४
तस्य वर्षसहस्रं तु घोरं तप उपासतः ।
उत्तरे पर्वते राम देवतानामभूद्भयम् ॥ १५
अमन्त्रयन्समागम्य सर्वे सर्षिगणाः सुराः ।
महर्षिशब्दं लभतां साध्वयं कुशिकात्मजः ॥ १६
देवतानां वचः श्रुत्वा सर्वलोकपितामहः ।
अब्रवीन्मधुरं वाक्यं विश्वामित्रं तपोधनम् ॥ १७
महर्षे स्वागतं वत्स तपसोग्रेण तोषितः ।
महत्त्वमृषिमुख्यत्वं ददामि तव कौशिक ॥ १८
ब्रह्मणः स वचः श्रुत्वा विश्वामित्रस्तपोधनः ।
प्राञ्जलिः प्रणतो भूत्वा प्रत्युवाच पितामहम् ॥ १९
ब्रह्मर्षिशब्दमतुलं स्वार्जितैः कर्मभिः शुभैः ।
यदि मे भगवानाह ततोऽहं विजितेन्द्रियः ॥ २०

—^{c}) D3 सर्वे (for सर्°). Ś1 D12 शुशो(Ś1 °चो) च कर्मेदं; D1–3 7 M4 हि सुरकर्मेदं D6 T3 G4 सुराणां कर्मैतत् (sic) G1 सर्वासुराणां कर्मैतत्. —^{d}) Ś1 D1 12 T2 M4 मम (for महत्) D2 3 7 तपसो हरणं मम.

11 For M4 cf v l 9 —^{a}) D2 अहो शक्रोपदेशेन. —^{c}) D4 °मोहाभितप्तस्य —^{d}) D7 G2 M1 समुपस्थितः; D9 T3 पर्यु°.

12 ^{a}) Ś1 Dt D1–3 5–8 M1 स निः°; D12 स निश्वस्य (for विनिःश्वसन्). Ś1 D5 12 मुनिश्रेष्ठः; T2 G1 °वरं; M1 (after corr. *inf lin. sec. m.* as in text) कपि°. —^{b}) Ś1 D1–3 5 7 12 मूर्छितः.

13 ^{b}) T3 वसंतीं; Cm g t as in text (for वेपन्तीं). Ś1 D1–3 5 7 12 वेपमानां कृतांजलिं (D12 °लिः). —^{c}) D2 3 7 सकामो (for मेनकां) —^{f}) Ś1 D1–3.5.7 12 [ऽ]भ्ययात्तत (Ś1 D5 12 °त्पुनः) (for जगाम ह). G2 M1 जगाम कुशिकात्मजः.

14 ^{a}) T2 3 G4 नैष्ठिकं (sic), Cm.g t as in text (for नैष्ठिकीं). Ś1 D1–3 5.7.12 कृत्वा(D3 °तां)सुनिश्चितां बुद्धिं. —^{b}) Ś1 D2 3 5 7.9(transp).12 कामं(D3 °मे) जेतुं; G1 3 तसु°; Cg.t as in text (for जेतुकामो) D1 तेपे च सुमहत्तपः. —D8 reads 14^{c}–15^{b} in marg. —^{c}) D7 -·रम् (for -तीरम्). —^{d}) Dt D6.8 दुरासदं (for सुदारुणम्). Ś1 D1–3 5.7.12 तपोतप्यत दारुणं.

15 D8 reads 15^{ab} in marg (cf v l. 14) —^{a}) Ś1 D1–3.5.7 12 तस्मिन् (for तस्य). Ś1 वर्ष°. Dt D4 6 8 T2.3 M2 -सहस्राणि; D2.3 -सहस्रे तु; D9 G1 3 M3 -सहस्रेण (for -सहस्रं तु). —^{b}) Ś1 D1–3 5.7.12 तप्यमाने(Ś1 D7 °नो)महत्त (D2.5 °हात)पः. —^{d}) Ś1 D1–3 5.7 12 देवानामभवद्भयं.

16 ^{ab}) D8.14 T3 M2 आमंत्रयन्. Ś1 D1–3 5 7.12 ते मंत्रयंतः सहिताः सर्षि(D1 °ता ऋषि)संघाः सुरासुराः (D2 3 7 सचारणाः). —^{d}) Ś1 D1.2.5.12 कौशिकात्मज·.

17 M3 reads 17–19^{a} (17^{a} repeated) *inf. lin. sec. m.* —^{a}) D9 देवानां च (for देवतानां) —^{c}) D2 अब्र·न्. —^{d}) Ś1 D1–3 5 7 12 महामुनिं (for तपोधनम्).

18 M3 reads 18 *inf lin. sec. m* (cf v.l. 17). —^{a}) Ś1 D1–3 5 7 12 स्वस्ति ते (for स्वागतं). M2 तेस्तु (for वत्स). —^{b}) Ś1 D5 12 कर्षितः (D12 °ताः), D4 हर्षितः; T2 °तं (sic) (for तोषितः) D1–3.7 तव कामं करोम्यहं. —D12 repeats 18^{cd} after 19. —^{c}) Ś1 D1–3 5 7.12 (both times) महर्षित्वं दुरावापं; Cg t as in text —^{d}) D1 3.7 वदामि (for ददामि) T3 om. तव. Ś1 D5 12 (both times) सुव्रत; D2 शौनक (for कौशिक).

19 M3 reads 19^{a} *inf lin sec. m.* (cf. v.l. 17). —^{a}) Dt D6 8 G1 3 तु (for स). Ś1 D1–3 5 7 12 पितामहवचः श्रुत्वा, M3 ब्रह्मणो वचनं श्रुत्वा. —After 19^{a}, D14 T1 G4 ins :

1169* सर्वलोकेश्वरस्य ह ।
न विषण्णो न संतुष्टो.

[(l. 2) G4 स (for first न) D14 असंतुष्टो (for न संतुष्टो).]

—^{c}) Ś1 D1–5.7.12 T3 प्रयतो. —^{d}) D1–3.7.12 प्राब्रवीत्तं; D14 T1 2 G4 M3 सर्वलोक-; Ct as in text (for प्रत्युवाच). D1–4.7 9 12 T3 G1 3 M2 महायशाः. Ś1 D5 विश्वामित्रस्ततोऽब्रवीत्. —After 19, D12 repeats 18^{cd}, while D14 T1 2 G4 M3 ins.

1170* प्रत्युवाच ततो वाक्यं विश्वामित्रो महामुनिः ।
[D14 वाच, G4 M3 राम (for वाक्य).]

20 M3 reads 20^{ab} *inf. lin sec. m.* —^{a}) Ś1 D1–5 7 12 T3 महर्षिशब्दम्. D2 लभतां, D12 विपुलं (for अतुलं) —^{b}) Ś1 D1–3 5.7.12 त(D12 ता)पोबलसमन्वि (D12 °र्जि)तं. —^{c}) D2 3.7 स हि मे; D9 यदिदं (for यदि मे). D12 भगवन्. Dt D2 6 नाह (for आह). —^{d}) Ś1 D1–3.5.7 °स्मि; D12 न वास्मि; M2 तदाह (for ततोऽहं).

तमुवाच ततो ब्रह्मा न तावत्त्वं जितेन्द्रियः ।
यतस्व मुनिशार्दूल इत्युक्त्वा त्रिदिवं गतः ॥ २१
विप्रस्थितेषु देवेषु विश्वामित्रो महामुनिः ।
ऊर्ध्वबाहुर्निरालम्बो वायुभक्षस्तपश्चरन् ॥ २२
घर्मे पञ्चतपा भूत्वा वर्षास्वाकाशसंश्रयः ।
शिशिरे सलिलस्थायी रात्र्यहानि तपोधनः ॥ २३
एवं वर्षसहस्रं हि तपो घोरमुपागमत् ॥ २४
तस्मिन्संतप्यमाने तु विश्वामित्रे महामुनौ ।
संभ्रमः सुमहानासीत्सुराणां वासवस्य च ॥ २५
रम्भामप्सरसं शक्रः सह सर्वैर्मरुद्गणैः ।
उवाचात्महितं वाक्यमहितं कौशिकस्य च ॥ २६

इति श्रीरामायणे बालकाण्डे द्विषष्टितमः सर्गः ॥ ६२ ॥

G. 1 65.33
B. 1 63 26
L. 1 59 33

21 ^{a}) D4 T3 M3 महातेजा (for ततो ब्रह्मा). —^{b}) G4 स (for न) D9 तावत्त्वं विजितेंद्रियः, G2 M1 न तावद्विजितेंद्रियः. —After 21^{ab}, Ś1 D1–3 5 9.12 ins :

1171* इन्द्रियाणि जयेत्युक्त्वा जगाम त्रिदिवं पुनः ।

[D9 °त्काम (for जयेत्युक्त्वा). D1 3 गत (D3 °न), D2 9 तत· (for पुन).]

—^{c}) D4 T3 G2 M1.2 जयस्व, D9 यजस्व, T2 ·· (damaged)स्व (for यतस्व). Ś1 D1–3 5.7.12 [इ]ति मुनिश्रेष्ठम्; D4 नर° (for मुनिशार्दूल) —^{d}) Ś1 D5.12 उक्तवांस्तं दिवं व्रजन् (Ś1 व्रजेत्), D1–3 7 उक्तवांस्तदिदं वचः; D9 उक्तवंतं पितामहं.

22 ^{a}) M2 प्रस्थितेषु च (for विप्रस्थितेषु). —^{b}) D14 महामहामुनिः (ditto.). —After 22^{ab}, M3 repeats 20^{c}–22^{a} in brackets. —^{c}) D2 T3 ऊर्ध्वबाहो (for °बाहुर्). —^{d}) Ś1 वायुभक्ष्यस्. Ś1 D5 12 ततोभवत्; D1–3.7 8 तपो(D2 °तो)चरत्; D14 T1 G4 [ऽ]चरत्तपः (for तपश्चरन्).

23 D12 om. (hapl. ?)23^{ab}. —^{a}) Ś1 D5 ग्रीष्मे (for घर्मे). Ś1 पंचतपो (sic). —^{b}) T3 वर्षे च (for वर्षासु). Ś1 D1–3.5 7 [आ]का(D3 °*)शगोभवत्; D6 [अ]भ्रावकाशितः. —^{cd}) Dt D6.8 सलिले शायी; D14 T1 G2.4 सलिले स्थायी. T2 reads हानि *sup lin.* Ś1 D1–3 5 7.12 सलिले शिशिरं सर्वमहोरागाणि सर्वशः.

24 ^{a}) Ś1 D5.12 °सहस्रेण; D1–3 7 °शतं साग्रं; D4 9 T2.3 G1.3.4 M3 °सहस्राणि; G2 M1 °सहस्रं तु (for °सहस्रं हि). —^{b}) G2 M1 उग्रं तप (for तपो घोरम्). D9 उपागतं; T3 °हरत्. Ś1 D1–3.5 7 12 तपोतप्यत दारुणं.

25 ^{a}) D14 T1 G4 M2 हि (for सं-). Ś1 D1–3 5 7 12 तत(D5 °प)स्तपसि संर(Ś1 °स; D3.7 °यु)क्ते. —^{b}) D3 7 °बले; D5 *हा°; D14 T2 G4 तपोधने (for महामुनौ). —^{c}) Dt D4 6.8 संतापः, Cg as in text (for संभ्रमः).

26 ^{a}) D1–3.7 त्वप्सरसं. —^{b}) Dt D4 6 8 सर्वैः सह (by transp.), T3 सगंधर्वैर् (for सह सर्वैर्). —^{c}) Ś1 D5.12 स उवाच हितं°. —After 26, D1–3.5.7.9.12 ins.; Ś1 B3 (m.).4 D11 ins. before I. 63.1 :

1172* वरारोहे गुणैः सर्वैरप्सरोभिर्विशिष्यसे ।
[S1 B3 4 D5 7 विशिष्यते]

—For 1–26, Ñ V B D10.11.13 M4 (for 3^{c}–26) subst. :

1173* (1) पूर्णे वर्षसहस्रे तु व्रतस्नातं महामुनिम् ।
अभ्यगच्छन्सुरा राम तपोबलसमाहिताः ।
(2) तत्रैनमब्रवीद्ब्रह्मा पुनः सुरुचिरं वचः ।
ऋषिश्रेष्ठो भवो वत्स निवर्त तपसोऽधुना ।
(3) इत्युक्त्वानन्तरं ब्रह्मा जगामाशु यथागतम् ।
विश्वामित्रोऽपि तच्छ्रुत्वा चचारैव पुनस्तपः ।
तत्र चैनं तपस्यन्तं कालस्य महतस्तपः ।
आजगामाप्सरा राम तं प्रलोभयितुं रहः ।
मेनका नाम सुश्रोणी विश्वामित्राश्रमं प्रति ।
(4^{cd}) पुष्करे सा सुचार्वङ्गी स्नातुं समुपचक्रमे ।
(5) तां ददर्शाद्भुताकारां मेनकां कुशिकात्मजः ।
रूपेणाप्रतिमां राम श्रियं मूर्तिमतीमिव ।
तां दृष्ट्वा चारुसर्वाङ्गीं मेनका निर्जने वने ।
जलप्रक्लिन्नवसनां मनोहरतराकृतिम् ।
(6^{ab}) कन्दर्पवशगोऽभ्येत्य मुनिर्वचनमब्रवीत् ।
का त्वं कस्य कुतो वेदं वनं भद्रेऽभ्युपागता ।
(6^{cd}) एहि विश्रम्यतां भीरु ममाश्रमपदे शुभे ।
मेनका तद्वचः श्रुत्वा विश्वामित्रमभाषत ।
अप्सरा मेनका नाम त्वत्प्रीत्याहमुपागता ।
रोचते यदि ते ब्रह्मन्भजमानां भजस्व माम् ।
इति तां रुचिरं वाक्यं भाषमाणामनिन्दिताम् ।
पाणौ गृहीत्वा भगवानाश्रमं प्रविवेश ह ।
(8) तया च सह वर्षाणि पञ्च पञ्च च राघव ।
विश्वामित्रस्य चरतः क्षणवद्व्यतिचक्रमुः ।
हृतविज्ञानबुद्धिर्हि तया मुनिरसौ तदा ।
तानि वर्षाण्यतीतानि बुबोधैकमहर्यथा ।
(9^{ab}) अथ काले गते तस्मिन्बुद्ध्या बुद्ध्वात्मविक्रियाम् ।
जगादैवं तदा वाक्यं विश्वामित्रस्तपोधनः ।
सोऽमर्षस्तच्च मे ज्ञानं तत्तपः स च निश्चयः ।
नष्टान्येकपदेनेह सर्वथा किमपि स्त्रियः ।
अनया लोभयित्वा मां तपोपहरणं कृतम् ।
इन्द्रप्रियं चिकीर्षन्त्या तस्मादेनां त्यजाम्यहम् ।

(13^{cd}) ततस्तां मधुरैर्वाक्यैर्विसृज्य कुशिकात्मजः ।
(13^{ef}) पुष्कराणि परित्यज्य जगामोत्तरपर्वतम् ।
(14) नैष्ठिकीं बुद्धिमास्थाय जेतुं काममनर्पितः ।
कौशिकीतीरमासाद्य तपस्तेपे सुदारुणम् ।
(15) सहस्रमपरं राम वर्षाणाममितद्युतिः ।
चचार दुश्चरं तेन देवा भयसमन्विताः ।
(16) समेत्य मन्त्रयामासुः सर्षिसंघाः सवासवाः ।
महर्षिशब्दं लभतां साध्वयं कुशिकात्मजः ।
मा च नस्तपसोग्रेण तापयत्येवमुव्रतः ।
निवर्त्यतामयं ब्रह्मंस्तपसोग्रादिति प्रभो ।
(17) देवानां निश्चयं श्रुत्वा ब्रह्मा लोकपितामहः ।
अब्रवीदभिगम्यैवं विश्वामित्रं तपोनिधिम् ।
(18) महर्षे विनिवर्तस्व तपसः कुशिकात्मज ।
महत्त्वमृषिमुख्यानां ददामि तव सुव्रत ।
(19) ब्रह्मणस्तद्वचः श्रुत्वा विश्वामित्रस्तपोधनः ।
प्राञ्जलिः प्रगतो वाक्यं प्रत्युवाच पितामहम् ।
(20) ब्रह्मर्षिशब्दं भगवन्दुर्लभं तपसार्जितम् ।
लभेयं त्वत्प्रसादेन यदि मेऽस्ति तपश्चितम् ।
(21^{ab}) तमुवाच ततो ब्रह्मा न तावत्त्वं जितेन्द्रियः ।
कामक्रोधावनिर्जित्य कथं ब्रह्मत्वमिच्छसि ।
जयेन्द्रियाणि तावत्त्वं कामक्रोधौ च कौशिक ।
ततः परं त्वं ब्रह्मत्वं समवाप्स्यसि दुर्लभम् ।
(21^{cd}) इत्युक्त्वा प्रययौ ब्रह्मा पुनरेव यथागतम् ।
(22) विश्वामित्रोऽपि तत्रैव तेपे घोरतरं तपः ।
ऊर्ध्वबाहुर्निरालम्ब एकपादप्रतिष्ठितः ।
वायुभक्षः स्थितः स्थाने एकस्मिन्स्थाणुवत्स्थितः ।
(23) घर्मे पञ्चतपा भूत्वा वर्षास्वभ्रावकाशिक ।
शिशिरे जलशायी च भूत्वा तेपे महत्तपः ।
(24) एवं वर्षशतं घोरं साग्रं तप उपासतः ।
(25^{cd}) समस्ता दिवि काकुत्स्थ देवा भयमुपागमन् ।
संभ्रमं परमास्थाय ततः शक्रः सुराधिपः ।
चिन्तयित्वा तपोविघ्नमुपायं रघुनन्दन ।
(26) आहूयाप्सरसं रम्भां मरुद्गणवृतः प्रभुः ।
उवाचात्महितं वाक्यमहितं कौशिकस्य च ।

[M4 om. l. 1-5. —(l. 1) B4 वर्षे Ñ1 V B1 2 [ऽ]थ (for तु). V1 व्रतं°; V2 °स्नान; V3 °स्नातुं, B2 तप:°; D10 व्र:°, D11 °शांत (for व्रतस्नात). —(l. 2) D13 अभ्यागच्छन्. V4 B3 D11 अभ्यगच्छत्पुरा राम (D11 °त्तदा ब्रह्मा) (for the prior half). Ñ2 V3 D13 तपोवन-; D11 जयोवचन- (hypermetric) (for तपोबल-). Ñ2 V4 B3 D10.11 13 -समाहित; V1 -समन्विता. B2 तत्तपोबलविस्मिता (= 1^d in Ś1) (for the post. half). —(l. 3) V4 B4 [ए]वम् (for [ए]नम्). Ñ1 एवं सोऽब्रवीद्. Ñ2 च रुचिर, V1 सुरुचित, V2.4 D13 स°, D11 सहच्चिर (sic) —(l. 4) V3 ऋषिश्रेष्ठो मुने त्वं हि; V4 °निवर्तस्व, B1 the line of 2^c (for the prior half). Ñ2 निवर्तेत तपोधुना (sic), V4 कुर्तं चोग्रं महत्तप·, D13 निवर्तस्व तपोधन· (for the post. half). —(l. 5) V4 om. from the post. half up to the prior half of l 8. D11 च (for [आ]शु). —(l. 6) D11 om. पि (submtric). V1 त (for तच्). V3 चकार Ñ2 V1.3 B3 D11 13 [ए]व पुनस्. B1 विपुल; M4 [ए]व महत् (for [ए]व पुनस्). B2 तप: पुन· (by transp.). —(l. 7) V1 अत्र चैन, B4 चचारेन, D11 तत्रैवाथ (for तत्र चैन). Ñ1 V3 D13 तत ; M4 पुन· (for तप). D11 कालस्य महत्तप· (submetric) (for the post. half). —(l. 8) V3 [अ]·रा (for [अ]प्सरा). D13 त वै. M4 तत्र (for त प्र-). V3 पुन , V4 (first time) D11 इर (metathesis). V1 ·लोभयितुमजसा, V2 त प्रमोचयितु तप (for the post. half). —(l. 9) D11 सुमुखी (for सुश्रोणी) V2 -[अ]यन (for -[आ]श्रम) V4 repeats the post. half of l 8 in place of the post. half of l. 9. —(l. 10) V2 चारुसर्वांगी, D11 सरसि चार्वंगी (hypermetric), M4 सा तु° (for सा सुचार्वङ्गी). —After the prior half of l 10, D13 reads the post. half of l 13 and the prior half of l. 14 changing accusative into nominative. V1 स्नातुमुपचक्रमे (submetric) (for the post. half). —For ins see below. —(l. 12) B4 प्रतिमा; D11 M4 °तिमा (for [अ]प्रतिमां) —D7 ins l. 13-14 after 5. —(l. 13) D11 तां समीक्ष्य सुचार्वंगी (for the prior half). V4 B3 (marg. also) D7 विजने; M4 रहिते. —(l 14) V2 जलविक्लिन्न-, V4 D7 M4 जलार्द्र°; B2 जलार्द्रक्लिष्ट-, B3 (m. also) जला° (for जलप्रक्लिन्न-) D11 -सवनां (metathesis) (for -वसनां). —(l. 15) M4 कदर्पवशमभ्येत्य (for the prior half) —(l. 16) D11 वाले (sic) (for वेद). V1 हि, V4 [ऽ]पि; B1.4 [ऽ]ति (for ऽभि). D11 किमर्थं त्वमिहागता (for the post half). —(l. 17) Ñ1 B विश्राम्यता. D13 -पद प्रति (for -पदे शुभे). —(l. 18) M4 तु (for तद्). —(l. 19) D11 प्रीत्यर्थम्. B4 अप्सरसा मेनका राम त्वत्प्रीत्या समुपागता (hypermetric). —(l. 20) B3 (marg. also) M4 यदि रोचामि (for रोचते यदि) V1 मे ब्र°; D11 तुभ्यं हि (for ते ब्रह्मन्). D13 अनुरक्तां (for भजमानां). —(l. 21) V1 रुचिरा वाच B3 अनिदित. —(l. 22) M4 प्रविवेश तां (for प्रविवेश ह). —(l. 23) Ñ1 च शत-, V3 च स·, B4 सहस्र- (for च सह). D13 तानि वर्षाण्यतीतानि (for the prior half). B4 पचक (sic) (for पञ्च च). V1 शतानि सुबहूनि च; D11 पंच पच गत वरा (sic) (after वरा reads राघव in marg) (for the post. half). —(l. 24) Ñ D10.13 रमत ; B2 च तत·, B3 (also) वदत·; B3 (*inf. lin.* also) D11 वसत·, M4 चरतं (for चरत). V2 प्रतिचक्रमु . D11 क्षणबुद्धयातिचक्रमु· (for the post. half) —(l 25) Ñ2 V B1 3 कृत-; D11 हत-, D13 क्षण- (for हृत-). D13 तथा (for तदा). M4 तया मुनिरयान्तदा (sic) (for the post. half). —(l. 26) Ñ1 M4 बुद्धा च, Ñ2 V4 विबोध. M4 [ए]कस्महो (for [ए]कमहर्). —After l. 26, D11 reads lines of 9 and M4 lines of 9-11 (cf. v.l. 9-11). D11 om. l. 27, M4 om. l. 27-28. —(l 27) B1 बुद्धा (for बुद्ध्या). V4 D13 transp बुद्ध्या and बुद्धा. B4 * * त्म- (for बुद्धात्म-). —(l. 28) Ñ1 D13 [इ]व; V

B2 [इ]ट; B1 D11 [ए]त(D11 °.)त् (for [ए]त). —(l. 29) V4 अमर्षेस्तस्. V1 B2 M4 विज्ञान (for मे ज्ञान). Ñ2 B3 तु (for च). D13 तपस्तच्च स निश्चय (by transp) (for the post half). V2 मोमर्षेश्वस्तविज्ञानतप सह विनिश्चय —(l. 30) Ñ2 B3(*sup. lin.* also as above) 4 °चेह, D10 °वेह (for [ए] कपदेनेह) V1 M4 सर्वमेकपदे(V1 ° दे)न (M4 भ्र)ष्टं (for the prior half). B4 सर्वदा, D13 सर्वस्था (sic) Ñ1 V2 स्त्रिया, B4 D13 स्त्रिया —(l 31) M4 मे (for मा) D11 लोभदर्शिन्या D13 transp. लोभयित्वा and मा. D10 °हरणे कृते, D11 मे तपोरेण (sic) कृत (for the post half). —(l. 32) V1 इद्रप्रिय-. V2 °प्रिया V4 चिर्कार्न्ता —After l 32, D11 reads the line of 13^{ab}, while M4 reads the lines of 12–13^{b} (v l for 13^{b} वेपमाना कृताञ्जलि [M4 भृश स्थितां]) —(l. 33) D11 M4 मेनका (for ततस्ता). —(l. 34) V4 B4 पुष्कर च (B4 तु) —(l 35) D11 कृत्वा स निश्चिता बुद्धि (for the prior half). V2 कालम्; V4 कामस् (for कामम्) V3 °र्षत, V4 तदा नृप, B2 अत्रेषन, B4 D11 .र्मर्षित (for अमर्षित) V1 विजेतु काममर्षित (for the post. half) —(l 36) V4 कौशकी-. V2 आश्रित्य, M4 आगम्य. B1 ते. (for तेपे) M4 [अ]तिदारुणं. —(l. 37) B4 प्रवर (for अपर) V4 D11 13 सहस्रपरम M4 तत्र (for राम) D11 अमितप्रभ ; D13 .मित°; M4 अमर°. —(l. 38) D11 दुश्चरत् —(l 39) D11 तेमत्रयत सहिता (for the prior half). V4 सहामरा. —(l. 40) D10 सर्षि- (submetric) (for महर्षि-). V4 नमत (for लभता). —(l 41) Ñ2 B1 यावन्नस्; V3 मा चरस्; V4 B2 (m. also as above) मा च वस् (for मा च नस्). V3 4 B3 D11.13 °यतु; M4 °येद् (for तापयति). B4 [ए]वमुमुचत (ditto.). B2 (marg.) तापयेत्तपतां वर (for the post half). —(l. 42) V2 3 B4 D13 निवर्ततताम्. V2 [ऽ]स्माद्; B2.4 D11.13 [उ]श्याद् (for [उ]ग्राद्). M4 प्रभु . —M4 om l. 43–47 —(l. 43) D11 देवताना वच (for देवानां निश्चयं) D13 कृत्वा (for श्रुत्वा) —For ins. see below. —(l. 44) Ñ2 B3 D10 [ए]न, V1 [इ]व; V4 [इ]द; B4 [उ]चैर् (for [ए]व). D11.13 मधुर वाक्य (for अभिगम्यैव). B1 reads विश्वामित्र *inf. lin.* B3 (m. also as above) तपोधन; D11.13 महामुनि (for तपोनिधिम्). B3 reads l. 45–47 in marg. —(l 45) V4 सुतपस (hypermetric) (for तपस) D11 महर्षे स्वस्ति ते वत्स तपसो मे न कर्षित (sic). —(l. 46) V3 म.त्त्वम्, B3 सहत्त्वम् (for महत्त्वम्). V1 मुनिसंख्यानां (for ऋषिमुख्यानां). D11 महर्षित्व दुरातप (for the prior half). Ñ V1 3 B1.2 ददानि (for ददामि). —(l. 47) B3.4 ब्रह्मणस्तु; D10 ब्रह्मसा° (sic), D11 पितामह- (for ब्रह्मणस्तद्). V2 तपोनिधि . —(l. 48) M4 प्रयतो (for प्रणतो). D13 महायशा (for पितामहम्). —(l. 49) V1.3 ब्रह्मन् (submetric), B4 °वान् (sic) (for भगवन्). Ñ2 D13 [उ]जित (for [अ]जितम्). —(l. 50) V4 तपश्चिर; B1 तप. फल; D13 पत° (metathesis) (for तपश्चितम्). —(l. 52) V4 अनिर्भिद्य (for अनिर्जित्य). B4 ब्रह्मणत्वम् (sic) (for ब्रह्मत्वम्). V1 कामक्रोधाविनिर्जित्य; D11 इंद्रियाणि स निर्जित्य (both sic) (for the prior half). —For ins. see below. —(l. 53) D13 कौशिको (sic). —(l. 54) D11 नात पर ब्रह्मत्व (submetric) (for the prior half). V3 तन् (for सन्-). M4 अवाप्स्यसि सुदुर्लभ (for the post. half). —(l. 55) M4 इत्युक्त्वैन ययौ ब्रह्मा (for the prior half). B1 यथाहत; B4 °क्रम (for यथागतम्). D11 त्रिदिव दैवतै सह (for the post half) —(l 56) V2 घो.. तप्स, B1 घोर पुनस्; B4 °मय (for घोरतर). —(l. 57) D11 अनाल्व (for निरालम्ब). V2 3 B1 2 4 -[अ]प्रतिष्ठित (for -प्रतिष्ठित) B3 (marg. also) दुर्निवार सुदु सह (for the post half) —(l 58) Ñ2 D10 वायुभक्ष्य. V1 B1 D13 स्थिर, M4 मुनि (for स्थित:). D11 स्थिरस्थान —(l. 59) D11 13 ग्रीष्मे. D10 °काशक, D11 [आ]काशावाशिक ; M4 °काशित (for [अ]भ्रावकाशिक). —(l. 60) D13 जलशाये (sic), M4 °वासी (for जलशायी). D11 [इ]व (for च). D10 महातपा. —(l 61) V4 -जात (for -शत) B2 (also m) साग्र; D13 चाग्र (for घोर). M4 -सहस्र स (for -शत घोर). B3 4 D10 11 सोग्र, D13 M4 घोर (for साग्र). V4 साग्र घोर (by transp.). V1 4 उपासति; B3 4 °सत; D13 °श्रित , M4 °गमत् (for उपासत). V3 साहस्र तप आश्रित ; B2 (also m.) घोरमतिष्ठत्तस्तप (for the post. half). —M4 om. (hapl.) l 62. —(l 62) Ñ2 V2 B3 D10 11.13 समताद्. V2 °ययु : B1 °विशन् (for उपागमन्). —(l. 63) V2 B3 सभ्रम . D11 संभ्रमं परम प्राप्त सहस्राक्ष नरेश्वर —(l 64) Ñ1 V4 B1.3 (marg. also).4 तनो (for तपो-). V2 कुरुनंदन (sic). —(l 65) V1 आनीय, B4 आदाय (for आहूय). Ñ1 B4 °सां; B2 [अ]प्सर (submetric) (for [अ]प्सरस). D11 .भां (for रम्भां). V4 -समावृत; D13 -युत ° (for -वृत प्रभु). —(l. 66) D11 स्वहित (for [आ]त्महित).]

—After l 10, B3 ins.

1174* **लोभयामास तं तत्र कटाक्षेण मुहुर्मुहुः ।**

—After l. 43, D11 ins :

1175* **आजगामाथ तं देशं विश्वामित्रः स्थितो यतः ।**

—After l 52, B3 ins.

1176* **ब्राह्मण्यं दुर्लभं लोके सर्वथा हि नृपोत्तम ।**

Colophon. D1–3 5.7.11 12 continue the previous Sarga. —*Kāṇḍa name* : Ś1V1 D4 om Ñ2 V2–4 B D10 **आदि°**. —After Kānda name B4 ins **बालचरिते**.—*Sarga name* Ñ V1 3 4 B1 3 4 D10 **शतानंदवाक्ये** (Ñ2 V1 B3 D10 om.) **मेनकानिर्वासः** (V1 B1 **°निवासो**); V2 **विश्वामित्रचरितं**; B2 **रंभासमागमः**. —*Sarga no.* (figures, words or both) : Ñ1 V1.4 B1 4 om. Ś1 (m.) V3 Dt D4 6 8 14 T G M1–3 63, Ñ2 B2 3 D10 65, V2 D9 66, M4 61. D13 — **कांडे — मित्र — तपो — सर्गः** 64. —After colophon, T2 concludes with **श्रीरामचन्द्राय नमः**; G1.2.4 M1 **श्रीरामाय नमः**; G3 **श्रीमते रामानुजाय नमः**; M2 **श्री......नमः**.

६३

G. 1. 66. 1
B. 1. 64. 1
L. 1. 60. 1

सुरकार्यमिदं रम्भे कर्तव्यं सुमहत्त्वया ।
लोभनं कौशिकस्येह काममोहसमन्वितम् ॥ १

तथोक्ता साप्सरा राम सहस्राक्षेण धीमता ।
व्रीडिता प्राञ्जलिर्भूत्वा प्रत्युवाच सुरेश्वरम् ॥ २

अयं सुरपते घोरो विश्वामित्रो महामुनिः ।
क्रोधमुत्स्रक्ष्यते घोरं मयि देव न संशयः ।
ततो हि मे भयं देव प्रसादं कर्तुमर्हसि ॥ ३

तामुवाच सहस्राक्षो वेपमानां कृताञ्जलिम् ।
मा भैषि रम्भे भद्रं ते कुरुष्व मम शासनम् ॥ ४
कोकिलो हृदयग्राही माधवे रुचिरद्रुमे ।
अहं कन्दर्पसहितः स्थास्यामि तव पार्श्वतः ॥ ५

63

D1–3.5.7.11.12 continue the previous Sarga. Before 1, Ś1 B3 (m.).4 ins 1172* (cf. I. 62 26).

1 ^{a}) D12 रम्ये (for रम्भे) —^{b}) M1 (after corr. *sec. m.* as in text) हि महत् (for सुमहत्). Cg कर्तव्यं सुमहत् (as in text) Ñ V B D10.11.13 M1 कर्तुमर्हसि भाविनि (V2 D10.13 M4 °मि)नि. —^{cd}) T2 G1.3 मोहनं; Cm g.k t as in text (for लोभनं). Cg k t as in text (for^{d}). Ś1 D1–3.5.7.12 प्रलोभ्य कौशिकं भद्रे कामक्रोधवशं नय. —For 1^{cd}, Ñ V B D10.11.13 M4 subst.

1177* लोभयस्व तपस्यन्तं कौशिकं रूपसम्पदा ।

[V4 लोभयाशु D11 तप ं *, D13 तपस्यते (for तपस्यन्त). Ñ2 B3 D10.13 गुण°; V4 तपसो व्ययात् (for रूपसम्पदा).]

2 ^{a}) Ś1 (with hiatus) अप्सरा; D2 साक्षरा (for साप्सरा). Ñ V B D10.13 M4 एवमुक्ता (Ñ2 V1 B4 D13 M4 °क्त्वा) ततो रंभा; D7 तथेत्युक्ताप्सरा राम; D11 एवमुक्ताप्सरा रा*. —^{b}) M4 राघव (for धीमता). —^{c}) Ś1 D5.12 वित्रस्ता, G1 damaged (for व्रीडिता). Dt D6.8.9.14 T G M1.2 वाक्यं (for भूत्वा). Ñ V B D10.13 M4 प्रांजलिः (M4 °लि) परमोद्विग्ना (B4 D13 प्रणता भूत्वा), D11 वित्रस्ता प्रणता गृध्रा. —^{d}) Ñ V B D10.11.13 सुराधि(Ñ2 illeg. for धि)पं; M4 पुरंदरं.

3 ^{ab}) Ś1 D1–3.5.7.12 क्रोधी; M3 (after corr. *sec m.* as in text) घोरे (for घोरो). Ś1 D1–3.5.7.12 महाद्युतिः; T2 महामुनिं. Ñ V B D10.11.13 M4 कोपनश्च तपस्वी च विश्वामित्रः शचीपते. —D1 om. 3^{cdef}. —^{cd}) D14 T G4 M3 घोरम्; G1.3 कोपम् (for क्रोधम्). D4 T3 G1.3 Cm g उत्सृजते; D6.9 T2 M3 Ctp उत्सृज्यते, G2 M1 °क्ष्यति (for उत्स्रक्ष्यते). D9 क्रूरो; D14 T G4 M2(sic) 3 क्रोधं; G1.3 क्रुद्धो; G2 M1 क्रूरं (for घोरं). D2.3.7 शापमुत्सृज्य(D2 °त्स्रक्ष्य)ति मयि (for^{c}) D2.3.7 देव (for मयि) Ś1 D5.12 शापमुत्स्रक्ष्य(D12 °त्स्रक्ष)ति मयि देवतानां भयप्रदः. ❀ Cv : घोरमुत्स्रक्ष्यते क्रोधं मया देवे न संशय इति सम्यक्पाठः। ❀ —For 3^{cd}, Ñ V B D10.11.13 M4 subst.:

1178* स कोपं नियतं देव मय्युत्स्रक्ष्यति कोपितः ।

[V1 कोपन (hypermetric), V4 B2 D11 M4 शाप (for कोप). V3.4 देवम् (for देव). V1 मय्युत्प्रक्ष्यति, V2 मामुत्प्रेक्ष्यति, V3 अपस्रक्ष्यति, V4 अभ्युत्स्रक्ष्यति, B4 D10 मय्युत्स्रक्ष(D10 °क्ष्य)ति; D11 समुत्स्रक्षति. V2 कोपन, D10 कोपत]

—^{e}) Cm g मे भयं (as in text). Ś1 D2.3.5.7.12 ततो मे (D12 om. मे [submetric]) भगवा(Ś1 °व)न्साधु; Ñ V B D10.11.13 M4 तस्मात्त्वं मे(V4 om. मे [submetric], B2.4 D13 °न्मे त्वं [by transp.]) सुरपते. —^{f}) D10 अर्हसि ते (hypermetric) (for अर्हसि). —After 3, Ś1 Ñ V B D1(after 3^{ab})—3.5.7.10–13 M4 ins

1179* नात्यासादयितव्यानि तेजांसि च तपांसि च ।;

[Ś1 D5.11.12 न मे°, Ñ2 B3 D13 तेना°; V3 B1 नाचा°; V4 B2 नात्यो(B2 °त्यु)त्सादयितव्यानि; B4 नास्या°; D10 नासादयितव्यानि (submetric) (for the prior half). Ñ V B2–4(B2 marg also as above) D10.13 तपांसि(Ñ1 m.) तपता(B3 तपसां; D13 जयता) वर (V2 क्वचित्, V3.4 B3.4 वर) (for the post. half).]

while Dt D6.8.14 T G4 M3 ins after 3:

1180* एवमुक्तस्तया राम सभयं भीतया तदा ।

[Dt उक्त (for उक्तस्). T2 सदा राम, G4 तदा राम, M3 सहस्राक्ष (for तया राम). K(ed.) रम्भया (for सभय). T2 न (for स-). T2 G4 M3 तया (for तदा).]

4 ^{a}) B4 D3.5 M2 (after corr. *sec m.* as in text) तम् (for ताम्) Ñ V B D10.11.13 ततः शक्रो (for सहस्राक्षो). —^{b}) M4 वेपमानाः (sic). B4 D5 कृतांजलिः. —^{cd}) Dt D6.8 M1.3 मैषी, G1.3 मैष्ट. D9 मा भै क्षिप्रं च भद्रं ते (for^{c}). Ś1 D1–3.5.7.12 रंभे मा भूत्तव भयं कुरुष्व वचनं मम; Ñ V B D10.11.13 M4 त्वं रंभे कुरु मा भैषीः (V1 त्वं रंभे मा कुरु भैषीः D13 मा भैषीः कुरु रंभे त्वं; M4 रंभे मा भैः कुरुष्वेदं) प्रियं मे(V1 om. मे [submetric]) प्रियभाषिणी. ❀ Cg मा भैषि रम्भे इत्यत्र आर्षो ह्रस्वः । ❀

5 ^{a}) Ñ1 हृदयग्राहे; B1 हृ*य°; B2 *int. lin. sec. m.*, T3 मधुर° (for हृदयग्राही). —^{b}) G2 माधवो. Ś1 D1–3.5.7.11.12 रुचिरे ऋतौ (for रुचिरद्रुमे). Ñ V B D10.13

त्वं हि रूपं बहुगुणं कृत्वा परमभास्वरम् ।
तमृषिं कौशिकं रम्भे भेदयस्व तपस्विनम् ॥ ६
सा श्रुत्वा वचनं तस्य कृत्वा रूपमनुत्तमम् ।
लोभयामास ललिता विश्वामित्रं शुचिस्मिता ॥ ७
कोकिलस्य तु शुश्राव वल्गु व्याहरतः स्वनम् ।
संप्रहृष्टेन मनसा तत एनामुदैक्षत ॥ ८
अथ तस्य च शब्देन गीतेनाप्रतिमेन च ।
दर्शनेन च रम्भाया मुनिः संदेहमागतः ॥ ९
सहस्राक्षस्य तत्कर्म विज्ञाय मुनिपुंगवः ।
रम्भां क्रोधसमाविष्टः शशाप कुशिकात्मजः ॥ १०
यन्मां लोभयसे रम्भे कामक्रोधजयैषिणम् ।
दशवर्षसहस्राणि शैली स्थास्यसि दुर्भगे ॥ ११
ब्राह्मणः सुमहातेजास्तपोबलसमन्वितः ।
उद्धरिष्यति रम्भे त्वां मत्क्रोधकलुषीकृताम् ॥ १२
एवमुक्त्वा महातेजा विश्वामित्रो महामुनिः ।
अशक्नुवन्धारयितुं कोपं संतापमागतः ॥ १३
तस्य शापेन महता रम्भा शैली तदाभवत् ।
वचः श्रुत्वा च कन्दर्पो महर्षेः स च निर्गतः ॥ १४

G. 1. 66 18
B. 1. 64. 15
L. 1. 60. 17

M4 काले कुसुमित(Ñ2 V1 3 B4 D10 °ते)द्रुमे. —^{c}) Ś1 D1–3 5 9 12 अ(D2 ह्य)यं (for अहं) D14 -दुहितः (for -सहितः). —^{d}) Cg स्थास्यामि(as in text) D14 T1 G4 मुनि- (for तव). Ś1 Ñ V B D1–3 5 7.9–13 M4 स्थास्ये (Ś1 D2 स्थितस्; D1 3 5.7.9 12 स्थाता) तव(M4 °स्य) समीपतः (V4 °गः).

6 For 6–15, Ñ V B D10 11 13 M4 subst 1181*. —^{a}) Ś1 D1–3 5 7 9 12 च (for हि) G1 3 -विधं; Cm g k.t as in text (for -गुणं). —^{b}) D3 om. from भास्वरम् up to अप्रतिमं in 7^{b} (see 7^{b} reading in D3) D5 12 G4 -भासुरं. —^{c}) D1 त्वम् (for तम्). Ś1 Dt D2 5 6 8 9 12 T1 भद्रे (for रम्भे). —^{d}) T2 G1 3 M3 मोह(G1 damaged for ह)यस्व; Cm g.t as in text (for भेदयस्व). D14 T1.3 G4 तपोधनं (for तपस्विनम्). Ś1 D1 2 5 7 9 12 मोह(D1 2 7 9 लोभ)नार्थमुपाह्वय.

7 Cf. v l 6 and 15. D3 om 7^{ab} (cf v l 6). —^{b}) Ś1 D1–3(om. up to मं) 5 7 12 रूपमप्रतिमं शुचि. —^{c}) G1 3 ललितैर्; Cg.k.t as in text (for ललिता) Ś1 D1–3 5 7.12 कृत्वा बहुविधं(Ś1 °गुणं; D1 °विधे) रंभा(Ś1 रूपं). —^{d}) Ś1 D5 12 उपाद्रवत्; D1–3 7 अलोभय(D2 °ये [sic])त्; D9 सुचिस्मिता (for शुचिस्मिता).

8 Cf. v l. 6 and 15. —^{a}) Ś1 D1–3 5 7 12 च संश्रुत्य; D4 9 G1.3 M2 3 (before corr as in text, after corr. *inf. lin sec m*) स शु°; G2.4 M1 च शु° (for तु शुश्राव). —^{b}) D3 व लुब्धा (sic) कृतनिःस्वनं; D7 °व्याहृतनिःस्वनं. —D4 reads from 8^{c} up to ह in 9^{d} in marg. —^{c}) Ś1 D1–3 5 7 12 तां (for सं-) —^{d}) Ś1 D1–3 5.7 12 विश्वामित्रोभ्यवैक्ष(D1 3 5 °क्ष्य) त(D1 तं [sic !]), Dt D6.8 स चैनामन्ववैक्षत.

9 Cf. v.l 6 and 15. D4 reads up to ह in ^{d} in marg. (cf. v.l. 8). —^{a}) Ś1 D1–3.5 7 स-; D9.12 om. (submetric) (for च).—^{b}) G1 3 [अ]नुपमेन (for [अ]प्रतिमेन). Ś1 D5 12 सः (for च). —^{c}) D6 दर्शने*. D1 14 रंभायां. —^{d}) S1 D5 12 संमोहम्. Ś1 D1–3 5.7.12 आगमत्; G2 M1 आस्थितः (for आगतः)

10 Cf v l 6 and 15. —^{a}):Dt D6 8 Ct सर्वं; Cg.k as in text (for कर्म). —Ś1 om. 10^{cd}. —^{c}) D2 12 रंभा-. G4 कोप- (for क्रोध-). —^{d}) D1–3 5.7 12 शप्तवान्. D3 कुशलात्मजः; D5 मुनिपुंगवः.

11 Cf. v l 6 and 15. —^{a}) Ś1 D2 3.5 7 12 यस्मात्; D1 अस्मात्; D9 त्वं मां; M3 यन्मा (for यन्मां). T2 लोभयसी (sic), G1 2 M1 क्रोधयसे —^{b}) D2 4 -जयं(D4 °यी)क्षणं; G4 -जयैषिणीं (all sic) —^{d}) Ś1 D5 12 शैले; D1–3 7 9 शिला; Cm.g t as in text (for शैली). Dt D2 3 M3 (before corr.) स्थास्यति D1.2.7 9 भूतले; M2 दुर्मते; Cm g as in text (for दुर्भगे).

12 Cf. v.l 6 and 15. —^{a}) D4 T3 स (for सु-). Ś1 ब्रह्मादयो महाभागास्; D1–3.5 7 9 12 ब्राह्मणा हि महात्मानस्. —^{b}) Ś1 D2 5 7 9 12 -समन्विताः. —^{cd}) Ś1 D1–3 5 7 9 12 उद्धरिष्यंति. D7 ते रंभे (hypermetric) (for रम्भे) D1.3.9 त्वा. T1 damaged for त्वां मत्.

13 Cf v.l. 6 and 15. —^{a}) Dt उक्ता. —^{b}) D4 M2 महातपाः. —^{c}) D2 अशक्तद् (sic) (for अशक्नुवन्). Ś1 D5 9 12 वारयितुं —^{d}) Dt D6 9 14 T G2 3 M1–3 कोप-: D3 काम-, Cm क्रोधं; Ct as in text (for कोपं). Cm.g.k संतापम् (as in text) Dt D6 8 T2 G2 3 M1 3 आत्मनः; D3.9 आगतं (for आगतः). Ś1 D5 12 क्रोधसंतापमागतं; G1 कोपसंतापतां गतः.

14 Cf. v.l. 6 and 15 —^{a}) M3 कोपेन (for शापेन). Ś1 D1–3.5 7.12 चिंताभ्युपे(Ś1 °ह्युपे; D3 °मुपै)तस्य. —^{b}) M3 शैलीभूता (for रम्भा शैली) T3 G4 तथा (for तदा). Ś1 D5 12 रंभा वै शैलमागता; D1–3 7 रंभा शैलत्वमागता. —^{cd}) M2 शतक्रतुश् (for वचः श्रुत्वा). D14 T G1.3 M3 तु (for च). M2 व्रीळितौ जग्मतुस्तदा (for ^{d}). Ś1 D1–3 5 7.12 व्रीडितश्चापि कंदर्पो (D12 गंधर्वो) जगामा(D5 ययावा)शु यथागतं.

G. I. 66. 19
B. I. 64. 16
L. I. 60. 18

कोपेन स महातेजास्तपोऽपहरणे कृते । इन्द्रियैरजितै राम न लेभे शान्तिमात्मनः ॥ १५

इति श्रीरामायणे बालकाण्डे त्रिषष्टितमः सर्गः ॥ ६३ ॥

---

15 [a]) Ś1 D5 12 क्रोधेन च, Dt D3 6–8 G1 3 °न च; D1 कोपेनाथ; D4 G2 कोपेन सु- (for कोपेन स) D1 महातेजा; D3 महता तेजास् (sic) (for महातेजास्) —[b]) Ś1 D2.5.7.12 तपसो, D1 श्रेयसो (for तपोऽप-) D1 कृतः; D3 क्षमे (for कृते) Ś1 D5 हरणात्कृत°. —M3 reads from 15[c] up to l. 2 of 1183* in marg. *sec. m.* —[c]) D4 °यैः क्षुभितैः; T1 damaged for यै रजि (for इन्द्रियैरजितै). —For 6–15, Ñ V B D10.11 13 M4 subst

1181* (6)
मनोहरं तु रम्भोरु कृत्वा रूपमथाद्भुतम् ।
तमृषिं रुचिरापाङ्गि गच्छ लोभयितुं वने ।
इत्युक्ता देवराजेन रम्भा सुरुचिरानना ।
(7[cd]) कृत्वा रूपं मनोहारि विश्वामित्रमलोभयत् ।
इन्द्रोऽपि कोकिलो भूत्वा कन्दर्पसहितस्तदा ।
वल्गुवागभितस्तस्यास्तस्थौ राम विलोभयन् ।
(8[ab]) कोकिलस्य वचः श्रुत्वा वल्गु व्याहरतो वने ।
रम्भागीतस्वनं चैव मधुरं सुमनोहरम् ।
मारुतं च सुखस्पर्शं दिव्यपुष्पाधिवासितम् ।
आयान्तं समभिप्रेक्ष्य कामिनां मदवर्धनम् ।
सहसा हृतचित्तात्मा मदनेन महामुनिः ।
गीतस्वनेनानुसृत्य रम्भां दृष्ट्वा मनोहराम् ।
(9)
शब्देनापहृतस्तेन रम्भासंदर्शनेन च ।
स्मृत्वा चात्मतपोभ्रंशं मुनिः शङ्कामुपागमत् ।
(10)
सहस्राक्षस्य तत्कर्म दृष्ट्वाथ ध्यानचक्षुषा ।
रम्भां कोपसमाविष्ट इदं वचनमब्रवीत् ।
(11)
यस्माल्लोभयसे रम्भे मामात्मगुणसम्पदा ।
तस्माच्छैलमयी भूत्वा स्थास्यसीह तपोवने ।
वर्षाणामयुतं पूर्णं मच्छापकलुषीकृता ।
(12[cd]) ब्राह्मणस्तु तपःसिद्ध उद्धर्ता ते भविष्यति ।
रम्भां शैलमयीं कृत्वा विश्वामित्रो महामुनिः ।
(13[cd]) संतापमगमत्तीव्रं क्रोधस्य वशमागतः ।
दृष्ट्वा तथा कृतां रम्भां सद्यः शैलमयीं रुषा ।
कन्दर्पसहितं चैव दृष्ट्वा नष्टं पुरंदरम् ।
तपोऽपहारं च पुनः कृतं दृष्ट्वा तथात्मनः ।
अजितेन्द्रियोऽस्मीति भृशं जगर्हात्मानमात्मना ।

[(l. 1) V3 4 त्व (for तु) D11 मनोरम च. D13 रम्भे त्व (for रम्भोरु). V4 हृत्वा (for कृत्वा) B1 D10 य(D10 त)थाद्भुतं; M4 अनुत्तम (for अथाद्भुतम्) D11 कृत्वा रूपमप्रतिम भुवि (hypermetric) (for the post. half). —D11 om. l. 2–3. —(l. 2) B1 repeats तमृषि. D13 M4 रुचिरापाङ्गे. —(l. 3) Ñ2 V1 2 4 M4 उक्त्वा B1 सा (for -उ-). —(l. 4) D11 बहुविध रभा; M4 °नोग्राहि (for रूपं मनोहारि). V4 अलोभता (sic), D11 उपाद्रवत् (for अलोभयत्) B2 (marg. also as above) विश्वामित्रमनोहरत् (for the post. half) —D13 om. (hapl ?) from the post. half up to the prior half of l. 7. —(l. 6) D10 om. तस्यास्. Ñ1 V2–4 B1 वल्गुवाग(B1 °गह [sic])मितस्तस्य(V2 °स्यास्), V1 वर्ण(after corr. as above)रागहितस्तस्य, D11 वल्गुवागमितत्र (sic) (for the prior half). D10 सम- (for राम). Ñ1 विलोकयन्, B4 प्रलोभयन्; D11 विलोपयन्. —(l. 7) D11 च सश्रुत्य (for वच श्रुत्वा) V1 (m. after corr. as above) वर्ण-; B3 वल्गु (for वल्गु). D13 व्याहरते (for °रतो) —(l. 8) V3 वल्गु- (for रम्भा-) Ñ1 B1 D11 -स्वर (for -स्वनं). V1 चक्रे, V4 श्रुत्वा (for चैव). D10 संधुर (sic) (for मधुर). —(l. 9) Ñ1 D13 -स्पर्शं-. Ñ B3 D10 दिव्य (for दिव्य-). V2 -पुष्पादि-; V3 B1 -गधादि- (for- पुष्पाधि-). —(l. 10) Ñ1 अवात; V1 B2 आवा(B2 °वां)त; V3 4 B1 आरात्त (V4 °तु) (for आयान्त). D11 आरभ तमभिप्रेक्ष्य; M4 आवायमान संप्रेक्ष्य (for the prior half) Ñ1 च मद° (hypermetric), B3 (m., also as above) स्मर°; B4 मोद° (for मदवर्धनम्). —(l. 11) V2 सहजा, D11 कौशिको (for सहसा). Ñ2 V2.3 B3 कृतचित्ता(V3 चिता)त्मा; V4 हृतचित्त स. Ñ1 V2.4 पवनेन (for मदनेन). —(l. 12) Ñ1 V1 -स्वरेण (for -स्वनेन). Ñ1 V1.4 B3 D10 11.13 [अ]नुसृतो, Ñ2 [अ]नुभूतो; V2 [अ]भिसृतो. D11 मनोरमां. —(l. 13) V1 [उ]पहृतस्; V4 [अ]पि हृतस (for [अ]पहृतस्). D11 तत्र (for तेन). —(l. 14) V4 चाथ; B1.4 चात्र; D11 ॰त्म- (for चात्म-). Ñ2 B3 (m. also as above) D10 13 -भग, D11 -नाशं (for -भ्रश). V1 शकासमन्वित°, V2 °पाविशत्; B1 °पागत° (for शङ्कामुपागमत्). —(l. 15) Ñ2 सह अक्षस्य (sic). B2 सर्वं

(for कर्म). Ñ2 B3.4 D10.11.13 च ध्यान-, V3 ध्यानेन; B2 च ज्ञान- (for [अ]थ ध्यान-). —(l. 16) V4 वचन चेदमब्रवीत्; M4 शशाप कुशिकात्मजः (=10^{d}) (for the post half). —(l. 17) V4 लोभय मे (sic) (for °यसे). V1 ममात्म- (sic), D11 त्वमात्म- (for मामात्म-) —(l 18) Ñ1 शैलमया B4 शिलामयी (for शैलमयी). D11 स्थास्यसत्र सुदुर्भगे (for the post half). —(l 19) M4 क्रोध- (for शाप-) —(l 20) M4 तपसा (for तु तप –). V4 तद्धर्ता, D11 उ र्ता (for उद्धर्ता). —For ins. see below —(l 21) M4 तमो (for महा-) —(l. 22) M4 अकरोत् (for अगमत्) B4 मताप. ग ः ः त्र (for the prior half) D13 M4 कोपस्य (for क्रोधस्य). V3 आगत D11 विनाशोकसमागत (for the post half). —(l. 23) Ñ2 B3 D10 11 13 °गता (for तथा कृता) M4 तथा कृत्वा रुषा रम्भा (for the prior half). B1 M4 तदा (for रुषा). —(l 24) Ñ2 -सहितश्च (for -सहित). M4 बुद्ध्वा (for दृष्ट्वा). —(l. 25) Ñ1 V1 तपसो(V1 [with hiatus] तपो अ)पहार च (both hypermetric), V4 °हान च; B1 तपसोपहार (for तपोऽपहार च). Ñ1 V4 हृत (for कृत). V2 मम (for दृष्ट्वा) V2 दुरात्मना, B4 महात्मन˙, D11 तपोधन, M4 [आ]त्मनस्तदा (for तथात्मन˙). —(l 26) All the above MSS. (except V4) read hypermetrically the prior half. D11 राम (for भृश) V1 °हमस्मीति, V4 तनोजितेंद्रियोस्मीति; M4 जितेंद्रियोस्मीति तदा न तु (for the prior half). M4 आत्मन (for आत्मना).]

—After l. 20, B3 ins.:

1182* इत्युक्त्वा च तदा तत्र शान्तरूपो बभूव ह ।

—After 1181*, D11 cont, while Dt D4 6.8.9 14 S (except M4) ins. after 15, whereas Ś1 D1–3 5 7 12 ins. l. 1–8 after I. 64 1 and subst l. 9–11 for I. 64.2, V4 ins. l 10 and l 11 after I. 64.2^{ab}.

1183* तां दृष्ट्वा शापसंयुक्तां रम्भां शैलमयीं कृताम् ।
बभूवास्य मनश्चिन्ता तपोऽपहरणे कृते ।
नैवं क्रोधं गमिष्यामि न च वक्ष्ये कथंचन ।
अथवा नोच्छ्वसिष्यामि संवत्सरशतान्यपि ।
अहं हि शोषयिष्यामि आत्मानं विजितेन्द्रियः ।
तावद्यावद्धि मे प्राप्तं ब्राह्मण्यं तपसार्जितम् ।
अनुच्छ्वसन्नभुञ्जानस्तिष्ठेयं शाश्वतीः समाः ।
न हि मे तप्यमानस्य क्षयं यास्यन्ति मूर्तयः ।
एवं वर्षसहस्रस्य दीक्षां स मुनिपुंगवः ।
चकाराप्रतिमां लोके प्रतिज्ञां रघुनन्दन ।
स्थाणुभूतो निरालम्बः क्रोधमात्सर्यवर्जितः ।

[Dt D4.6.8 9.11.14 S (except M4) om. l. 1 —(l 1) D2.3 शैलमयीकृतां. —M3 reads l. 2 in marg. *sec. m.* —(l. 2) D4.9.14 T1.3 G1.3.4 पुनश् (for मनश्) Ś1 D1.2.5.7.11.12 अभ्या(D5 °भ्य)गच्छन्(D1.2.7 °तो) मुनिश्चितां, D3 अभ्यागमन्मुनिश्चित्या(sic) (for the prior half). —(l. 3) D1 3 5 9 11.12 14 S (except M4) [ए]व (for [ए]वं). Ś1 D1–3.5.7 11 12 कोप करिष्यामि Ś1 D12 om. (hapl) from the post half of l. 3 up to the prior half of l 4 and the prior half of l 5 respy. D1–3 5.7 न भोक्ष्ये वा(D2 वा. D5 च भोक्ष्ये [by transp.])पि नाप्रन; D11 न च भोक्ष्ये न साप्रत (for the post. half) —(l 4) T1 damaged for वा नो. D6 सवत्सर- (for संवत्सर-). Ś1 D1 5 7 -शता(D1 7 -गणा)न्यहून्; D11 -शतान्यह (for -शतान्यपि) D2 सवत्सरगणान्बहून् (for the post. half). —(l 5) Ś1 D5 11 स्वय च(D11 प्र-), D9 (before corr.).14 T G2 4 M1 2 अह वि- (for अहं हि) D1–3 7 अह वै(D3 अय च) शोषयाम्येव(D2 °म्यह) (for the prior half) —Note hiatus between the two halves D14 T1 3 G M1 ह्यात्मान (to avoid hiatus) (for आत्मान) Ś1 D1–3 5 7 11 12 स्वमात्मान जि(Ś1 D11 य) तेंद्रिय (for the post. half). —(l. 6) G1 च (for हि). G2 M1 य वत्तावद्धि(by transp). D1 प्राप्ति. D3 ब्राह्मण; M3 ब्रह्मण्य (for ब्राह्मण्य) Ś1 D1–3 5 7 11.12 महदृजित, D4 14 T G M1–3 स्वतपो(T1 damaged after स्व, G1 3 °पा)जित; D9 °सोर्जित (for तपसार्जितम्). —(l. 7) D5 अनुगच्छन्. Ś1 D5 11 अभुञ्जन्वै, D12 अभुञ्जन्वे (sic); G2 अभुञ्जानन् (for अभुञ्जानस्) D7 अश्नसन् (for तिष्ठेय) —(l. 8) D7 तर्हि (for न हि). D3 om. मे (submetric) Ś1 D5 नासव˙; D8 मम मूर्तय (hypermetric), D11.12 वासव˙ (for मूर्तय˙). D1 2 7 ए(D7 नै)व विघ्नो(D2 °घ्नो) भविष्यति (for the post. half). —(l. 9) T1 damaged for सह; G1 3 -सहस्र तु (for -सहस्रस्य). Ś1 D1–3.5.7 11.12 मौन वर्षसहस्राय(Ś1 °स्रायु , D3 °स्राणि; D11 °स्र तु, D12 illeg. for य) कृत्वा मनसि सु(D3 स) स्थिर(Ś1 °त) —For ins see below. —D6 om. l. 10–11. —(l. 10) Ś1 V4 D1–3.5 7 11 12 अक(D11 आका [sic]) रोदप्रतिसमां (for the prior half). —Dt D4 8 9.14 S (except M4) om. l 11. —D1–3 5 read l. 11 after I. 64.3^{ab}. —D11 reads l. 11 after l. 1 of 1187*. —(l. 11) Ś1 न हि मे तप्यमानस्य (for the prior half)]

—After the prior half of l 9, G1 3 ins :

1184* कृत्वा व्रतमनुत्तमम् ।
विश्वामित्रो महातेजा.

Colophon. Ś1 D1–3 5.7.11.12 om (continue the Sarga) Ñ V B D10.13 M4 read colophon after l. 1 of 1187*. —*Kāṇḍa name* : V1 D6 8 om. Ñ2 V2–4 B D10 आदि°. —After Kānda name, B4 ins. बालचरिते. —*Sarga name* Ñ V B D9 10 शतानंदवाक्ये (Ñ2 V1.2 B2.3 D9.10 om.) रंभाशापः. —*Sarga no* (figures, words or both) Ñ1 V1.4 B1.4 om. Ñ2 B2.3 D10 66, V2 D9 67, V3 Dt D4.6.8 14 S (except M4) 64, M4 62. D13 —काण्डे—शापो—सर्गः 65. —After colophon, T2 concludes with श्रीरामचन्द्राय नमः; G1.2.4 M1 श्रीरामाय नमः; G3 श्रीमते रामानुजाय नमः; M2 श्री ः ः ः नमः.

G. I 66 20
B. I 65 I
L. I 60 19

६४

अथ हैमवतीं राम दिशं त्यक्त्वा महामुनिः ।
पूर्वां दिशमनुप्राप्य तपस्तेपे सुदारुणम् ॥ १

मौनं वर्षसहस्रस्य कृत्वा व्रतमनुत्तमम् ।
चकाराप्रतिमं राम तपः परमदुष्करम् ॥ २

पूर्णे वर्षसहस्रे तु काष्ठभूतं महामुनिम् ।
विघ्नैर्बहुभिराधूतं क्रोधो नान्तरमाविशत् ॥ ३

ततो देवाः सगन्धर्वाः पन्नगासुरराक्षसाः ।
मोहितास्तेजसा तस्य तपसा मन्दरश्मयः ।
कश्मलोपहताः सर्वे पितामहमथाब्रुवन् ॥ ४

64

☞ Ś1 D1–3 5 7 11.12 continue the previous Sarga. Ñ V B D10 13 M4 read 1–2^{b} (followed by l. 1 of 1187*) before the colophon of Sarga 63.

1 ^{a}) Ñ V1 3.4 B1–3 D10 11 M1 रम्यां; V2 रंभा (sic), B4 पुण्यां; D13 त्यक्त्वा (for राम). —^{b}) V3 दिशस्. D13 रम्यां, G2 M1 हित्वा (for त्यक्त्वा). D2 महाबल·. —^{c}) Ñ V B D10.11 13 उपागम्य (V2 °श्रित्य; D13 °गत्य), D1–3 5.7 12 M4 अति (D5.12 उपा; D7 अभि) क्रम्य (for अनुप्राप्य). —^{d}) Ñ1 °स्तप्तुं महामुनिः; Ñ2 V B D10 11 13 M4 °स्तप्तुं प्रचक्रमे. —After 1, Ś1 D1–3 5 7 12 ins l. 1–8 of 1183* (cf. v.l. I. 63.15).

2 ^{a}) V4 मौनी. Ñ V B D10 13 G1 3 -सहस्रं तु (V1 च); D11 -सहस्राणि; M4 -सहस्रं स, Cm g as in text (for -सहस्रस्य). —^{b}) Ñ V B D10.11 13 कृत्वा स कृतनिश्चयः; M4 संकल्प्य कृतनिश्चयः. —M3 om. 2^{cd}. —^{c}) D6 [अ]प्रतिज्ञं; T2 [अ]प्रतिमा (sic), T3 प्रतिमां (sic) (for [अ]प्रतिमं). —For 2, Ś1 D1–3 5 7 12 subst. l. 9–11 of 1183* (cf. v.l. I. 63.15). —For 2^{c}–5^{b}, Ñ V B D10.11 (l. 1 and 8 only for 2^{cd} and 5^{ab} respy.) 13 M4 subst. 1187*.

3 D9 om. 3^{b} up to the prior half of l. 2 of 1185*. —^{b}) D1–3 7 11 काष्ठभूतो महामुनिः. —After 3^{ab}, D1–3 5 read l. 11 of 1183* (cf. v.l. I. 63.15). —^{c}) D2 विघ्रैर्; G4 दीर्घैर् (for विघ्नैर्). D7 आधूते; D11 आधूतः. —^{d}) Ś1 D3 12 कोपो (for क्रोधो). D1 कोपेनोत्तर° (sic), D2 कोपेनांपर° (corrupt), D11 कोपं नैव समाविशत्. —After 3, Ś1 Dt D1–9.11.12 14 S (except M4) Cm.g.k.t ins (Cv.r comm. on l. 9 only):

1185* स कृत्वा निश्चयं राम तप आतिष्ठदव्ययम् ।
तस्य वर्षसहस्रस्य व्रते पूर्णे महाव्रतः ।
भोक्तुमारब्धवानन्नं तस्मिन्काले रघूत्तम ।
इन्द्रो द्विजातिर्भूत्वा तं सिद्धमन्नमयाचत ।
तस्मै दत्त्वा तदा सिद्धं सर्वं विप्राय निश्चितः ।
निःशेषितेऽन्ने भगवानभुक्त्वैव महातपाः ।
न किंचिदवदद्विप्रं मौनव्रतमुपास्थितः ।
तथैवासीत्पुनर्मौनमनुच्छ्वासं चकार ह ।
अथ वर्षसहस्रं वै नोच्छ्वसन्मुनिपुंगवः ।
तस्यानुच्छ्वसमानस्य मूर्ध्नि धूमो व्यजायत ।
त्रैलोक्यं येन संभ्रान्तमादीपितमिवाभवत् ।

[(l. 1) Dt D4 6 8 14 T2 G2 M1 2 आतिष्ठनाव्यय. Ś1 D1–3 5 7 11 12 गत्वा च परम हर्षं तप आतिष्ठद् (D1 °ष्ठमु [sic]; D11 °ष्ठ उ) त्तम. —(l. 2) Ś1 D1–3 5.7 11.12 अथ वर्षसहस्रेण (for the prior half). —D11 om. (hapl.?) from the post. half up to the prior half of l. 9. D9 महात्मनः (for °व्रतः). Ś1 D5 12 व्रतदीक्षेण आगतः (hiatus), D1 व्रतदीक्षासमागमे, D2 7 (with hiatus) व्रता (D7 °तो) दीक्षण आगमे (both sic), D3 व्रतो (sic) दीक्षणमागते (before corr. °मे) (for the post. half). —Ś1 D1–3 5 7.12 om. l. 3. —(l. 3) D9 आरभ्य तिष्ठन (for आरब्धवानन्नं). M2 रघूद्वह. —(l. 4) D1–3 7 [ए]न, D5 12 [ए]व, D9 T3 तु (for तं). Ś1 इन्द्रो द्विजाति गत्वेन (for the prior half). Ś1 D1–3 7.12 यथासिद्धम् (for सिद्धमन्नम्). —Ś1 D1–3 5 7.12 om. l. 5. —(l. 5) M3 (before corr.) सदा (for तदा). D6 सर्वे, G2 M1 अन्नं (for सर्वं). G1 3 निश्चलः; M3 निश्चित. D9 सर्वं नियतमानस (for the post. half). —(l. 6) Ś1 D1–3.5.7 9 12 निः (D12 न) शेषमन्नं (D9 [before corr.] °न्न) (for निःशेषितेऽन्ने). Ś1 भगवन्; D3 भगवन्. Ś1 D1.5 12 अभुक्त च, D2 7 अभुक्ते च; D3 अदत्त दत्त स (sic); D9 भुक्त्वा तस्य (sic) (for अभुक्त्वैव). D9 महात्मनः; T3 महामुनिः. —Ś1 D1–3 5 7 12 om. l. 7. —(l. 7) G2 मौनवृत्तम्. D4.14 T G4 M2.3 अथा°; D9 समाश्रितः (for उपास्थितः). G1 3 अथ मौनं समास्थितः (for the post. half). —(l. 8) Ś1 D1–3.5 7.12 तथैव मौनमकरोदनुच्छ्वासं च राघव. —(l. 9) D1–3 7 पूर्णे (for अथ). Ś1 D5.12 -सहस्रेण, Dt D6 8 -सहस्रं च, D1 7 -सहस्रेपि, D2 3 -सहस्रे तु; D9 -सहस्राते. Dt सोच्छ्वसन्. Ś1 D1–3.5 7 निरुच्छ्वासोभवन्मुनि; D11 निरुच्छ्वासे ततो मुनौ; D12 निरुदासो महामुनिः (for the post. half). —(l. 10) D9.14 (before corr.) T3 [अ]नुच्छ्वसमानस्य. Ś1 D5 12 निरुच्छ्वासान्मुनेस्त (Ś1 [after corr. in marg.] °र) स्य, D1–3 7 अनुच्छ्वासात्ततस्तस्य; D11 विश्वामित्रस्य तपसा (for the prior half). G4 [अ]भ्यजायत. —(l. 11) D3 त्रैलोक्ये. Dt D8 आतापितमिवाभवत्, D3 आदीप्तमिव चाभवत् (for the post. half).]

4 ^{a}) Ś1 Dt D1–9.11.12 T2 G1 3 M2 3 देवर्षिगंधर्वाः. —^{b}) Dt D4.6 8 9 G1–3 M1 पन्नगोरग- (D4 after corr.

बहुभिः कारणैर्देव विश्वामित्रो महामुनिः ।
लोभितः क्रोधितश्चैव तपसा चाभिवर्धते ॥ ५
न ह्यस्य वृजिनं किंचिद्दृश्यते सूक्ष्ममप्यथ ।
न दीयते यदि त्वस्य मनसा यदभीप्सितम् ।
विनाशयति त्रैलोक्यं तपसा सचराचरम् ।
व्याकुलाश्च दिशः सर्वा न च किंचित्प्रकाशते ॥ ६
सागराः क्षुभिताः सर्वे विशीर्यन्ते च पर्वताः ।
प्रकम्पते च पृथिवी वायुर्वाति भृशाकुलः ॥ ७
बुद्धिं न कुरुते यावन्नाशे देव महामुनिः ।
तावत्प्रसाद्यो भगवानग्निरूपो महाद्युतिः ॥ ८

G 1.67. 8
B 1.65.17
L 1 61 8

°गाश्वर-); D2 पन्नगाप्सर-; M2 किन्नरोरग-. —^{cd}) G2 तेन सा (sic) (for तेजसा). Ś1 D1–3 5 7.12 [ए]वासंस्, D11 [ए] वास्य (for तस्य) D9 G1–3 M1 तपसो; D11 सर्वे ते; Cm g t as in text (for तपसा). Dt D6 8 तपसा तस्य तेजसा (by transp). D2 मंदरादयः. —After 4^{cd}, D11 ins. l 4–5 of 1187*. —After 4, D3 ins

1186* पितामह महाप्राज्ञ सर्वभूतहिते रत ।
त्वं चैव सर्वलोकानां शरणं च यथेप्सितम् ।

5 D3 om 5^{ab}. —For 2^{c}–5^{b}, Ñ V B D10 13 M4 subst., while D11 subst. l 1 and l 8 for 2^{cd} and 5^{ab} respy and ins l. 4–5 after 4^{cd} :

1187* वज्रस्थानमुपाश्रित्य तस्थौ गिरिरिवाचलः ।
स्थाणुभूते स्थिते तस्मिन्मुनौ मौनव्रतान्विते ।
आवेष्टुं नान्तरं कामो न क्रोधो ददृशे मुनेः ।
अक्रोधनमकामं च तं दृष्ट्वा शान्तचेतसम् ।
तपसोग्रेण संसिद्धिं परां गतमरिंदम । [5]
संभ्रान्तमनसो भीता ब्रह्माणं तपसां निधिम् ।
ऊचुरभ्येत्य विबुधाः सर्वे शक्रपुरोगमाः ।
उपायैर्विविधैर्विप्रो विश्वामित्रस्तपोधनः ।

[Before l. 1, V4 ins. l. 10 and 11 of 1183* (cf. v.l. I 63 15). —(l. 1) Ñ2 B2 D10 व्रज°, V1 वल्मी°, V2 वज्रि°; V3 वज्र स्थानम्; V4 रज°, B1 वज्रि°, D11 तपोवनम् (for वज्रस्थानम्) V2 B1 उपागम्य. —After l. 1, Ñ V B D10 13 M4 read colophon, while D11 ins. l. 11 of 1183* Then D13 ins ref. सू॰ उ॰च. —(l. 2) B1 om. स्थिते. M4 transp. स्थिते and मुनौ. Ñ1 मौन. V4 M4 -व्रत (M4 °ता) स्थिते. —(l. 3) D13 आविशन्नातुर कामो (for the prior half). Ñ1 मुनौ; M4 मुनि —(l. 4) D11 तं दृष्ट्वार्थात्तचेतसां (sic), M4 दृष्ट्वा शांतेन चेतसा (for the post. half). —(l. 5) V4 ससिद्ध. V1 परां गति गतिम° (ditto.), B4 परां गतिमविदत, M4 परां गतिम° (for the post. half). —(l. 6) Ñ1 °सो भूता', V2 B2 °सो भूत्वा; B1 -मुनयो भीता; M4 -मनसः सर्वे (for -मनसो भीता). Ñ1 V1.2.4 D13 तपसो निधि. M4 विबुधा वासवादय (for the post. half). —(l. 7) M4 सहिता (for विबुधाः). M4 ब्राह्मण तपसो निधिं (for the post. half). —(l. 8) Ñ1 V B1.2 D11 बहुभिर् (for विविधैर्). Ñ2 V4 B3 D10 M4 ब्रह्मन्; D11 देव (for विप्रो). B1 D13 तपोनिधिः.]

6 Ñ1 V1–3 B1.2 M4 om. 6–7. —^{a}) V4 ह्यत्र; B4 चास्य; D5 ह्यस्ति; D9 तस्य (for ह्यस्य). Ñ2 B3 D10 कैश्चिद्; V4 देव (for किंचिद्). —^{b}) G1 दृक्ष्यते (for दृश्यते). Ś1 Ñ2 V4 B3 4 D1–3 5 7 10–13 स्वल्पम्; Ct as in text (for सूक्ष्मम्). Dt D6 8 अप्युत. —^{c}) Ś1 D5 10 12 यदेतस्मै; Ñ2 B3 4 D1 यदि (B3 °दा) तस्मै; D2 3 यदि त्वस्मै; D11 यतस्तस्मै (for यदि त्वस्य) V4 यदा न दीयते तस्मै. —^{d}) Ś1 Ñ2 V4 B3 4 D1 5.7 10–13 M3 मनसो. Ś1 D1–3 5 7 10–12 हि यदी (D1–3 7 यथे)प्सितं, Dt D8 यद्यभीप्सितं; Ct as in text —^{e}) Ś1 V4 D3 5 7 9 11.12 नाशयिष्य(Ś1 °ष्यं [sic])ति, T2 M3 °यद्धि; G2 M1 °मेति; Cm.g t as in text (for विनाशयति). Ś1 D5 11 12 लोकांश्च; Ñ2 V4 B3.4 D2 3 7 9.10 लोकांस्त्रीन् (for त्रैलोक्यं) D1 विनाशयिष्यति लोकांस्. —^{f}) Ś1 D5 11 12 त्रीनेष; Ñ2 B3.4 D10.13 तेजसा; V4 D2 3 7 9 एष वै; G1 damaged (for तपसा). Ś1 Ñ2 V4 B3.4 D1–3.5 7.9–12 °चरान् (for सचराचरम्) —^{g}) D11 व्याकुला हि. —^{h}) Ś1 Ñ2 V4 B3.4 D1–3.5.7 10–13 न च सूर्यः प्र°; D9 न किंचिच्च प्र° (by transp.); G1 3 न किंचित्संप्र°; G2 M1 आदित्यो न प्र°.

7 Ñ1 V1–3 B1.2 M4 om 7 (cf. v l. 6). —^{a}) Ś1 V4 D1.5.11 12 चैव (for सर्वे). —^{b}) Ñ2 B3 4 D1–3 5 7.10–13 वि(D5 व्य)दीर्यंते; V4 व्यदीर्यंत (for विशीर्यन्ते). Ś1 सर्वतः (for पर्वताः). —^{c}) D4 [S]त्र (for च). T1 damaged after पृ up to भास्करो in 1189*. Dt D8 T2 वसुधा (for पृथिवी). Ñ2 B3 4 D10.13 कंपते पृथिवी चैव. —^{d}) Ś1 D2.3.5.7.11.12 भृशाविल-; B4 भुगा° (sic), Dt D6 8 [इ]ह संकुलः; G1 °कुलं; M2 दिशा°(for भृशाकुलः). —After 7, Ś1 V4 Dt D1–9 11 12 14 S (except M4, T1 damaged) all Cs ins ·

1188* ब्रह्मन्न प्रतिजानीमो नास्तिको जायते जनः ।
संमूढमिव त्रैलोक्यं संप्रक्षुभितमानसम् ।

[(l. 1) Cv.r.k comm. on l. 1 only. Ś1 D5 11 12 ब्रह्म (D5 11देव)विप्रान्न भजते; V4 D1–3.7.9 ब्रह्म(V4 ब्राह्म)विप्रो न भजते. Ś1 V4 D1–3.5 7.9 11 12 नर (for जनः). —(l 2) Ś1 V4 D1–3.5.7.11 12 त्रैलोक्यमपि समूढं(V4 °क्षुब्ध) V4 प्रतिक्षुभित; D7 प्रस(metathesis)क्षुभित-. D9 (gloss) व्याकुलितचित्त, M3 तेजसा सचराचर (for the post. half)]

—Thereafter, Dt D6 8 14 T G4 M3 cont

1189* भास्करो निष्प्रभश्चैव महर्षेस्तस्य तेजसा ।

[T1 damaged for भास्करो (cf v l. 7). M3 संप्रक्षुभितमानसः (for the post. half).]

8 D11 repeats 8^{ab} as in V3 after 9. —^{a}) V4 बुद्धिर्न; B1 न बुद्धिं (by transp.); D2.3.7.13 बुद्धिं च (for

G. I 67. 8
B. I. 65. 7
L. I. 61 8

कालाग्निना यथा पूर्व त्रैलोक्यं दह्यतेऽखिलम् ।
देवराज्यं चिकीर्षेत दीयतामस्य यन्मतम् ॥ ९

ततः सुरगणाः सर्वे पितामहपुरोगमाः ।
विश्वामित्रं महात्मानं वाक्यं मधुरमब्रुवन् ॥ १०

ब्रह्मर्षे स्वागतं तेऽस्तु तपसा स्म सुतोषिताः ।
ब्राह्मण्यं तपसोग्रेण प्राप्तवानसि कौशिक ॥ ११

दीर्घमायुश्च ते ब्रह्मन्ददामि समरुद्गणः ।
स्वस्ति प्राप्नुहि भद्रं ते गच्छ सौम्य यथासुखम् ॥ १२

पितामहवचः श्रुत्वा सर्वेषां च दिवौकसाम् ।
कृत्वा प्रणामं मुदितो व्याजहार महामुनिः ॥ १३

ब्राह्मण्यं यदि मे प्राप्तं दीर्घमायुस्तथैव च ।
ॐकारोऽथ वषट्कारो वेदाश्च वरयन्तु माम् ॥ १४

क्षत्रवेदविदां श्रेष्ठो ब्रह्मवेदविदामपि ।
ब्रह्मपुत्रो वसिष्ठो मामेवं वदतु देवताः ।
यद्ययं परमः कामः कृतो यान्तु सुरर्षभाः ॥ १५

ततः प्रसादितो देवैर्वसिष्ठो जपतां वरः ।
सख्यं चकार ब्रह्मर्षिरेवमस्त्विति चाब्रवीत् ॥ १६

ब्राह्म न) Ś1 D1–5 7 11 12 M3 देव; Cg as in text (for यावन्) —^{b}) Cm g t नाशे (as in text). Ś1 D1–5.7.11 12 M3 Ck यावदेष (Ś1 D1 3 7 °व) जगत्क्षये (D2 °यः), Ñ V1 3 4 D10 M4 एष (M4 असौ) प्रतप (V3 °यत) तां वरः; V2 D13 एष वै तपसां वरः (D13 निधिः); T3 नाशे देवं महामुनिं. —Ñ V B D10 13 M4 om. 8^{c}–9^{b}. —^{c}) D4 6.8 G1 भगवन्. D11 तावत्प्रसादं लभतां —^{d}) D3 असि°; T2.3 G1.3 M2 °कल्पो (for अग्निरूपो) G2 M1 2 महामुनिः.

9 Ñ V B D10 13 M4 om. 9^{ab} (cf v.l 8) —^{ab}) T2 G2 M1.3 भृशं (for ऽखिलम्). Ś1 D1–3 5 7 11 12 कालाग्निरि (D7 °रे) व निश्चेष्टस (D12 °ष्टं) त्रैलोक्यं प्रदहेदयं. —^{c}) D1–3 दैवं; D7 देव-; Cv r as in text (for देव-). Ś1 D1–3 5.7.11.12 चिकीर्षेद्वा. Ñ V B D10 13 M4 देवराज्य (Ñ1 V1 D10 °ज; V2.3 °ज्यं) परि (Ñ1 °पुरीं, V1 °पुरं) प्राप्तौ (Ñ1 V1 3 °प्तुं; V2 °प्तं), Cm g k t as in text. —^{d}) D7 यस्य (for अस्य). Ś1 D5.11 12 यद्धितं, Dt D6 8 यन्मतः; D1 जीवितं; D2 तन्मतं (for यन्मतम्). Ñ V1 3 4 B D10 13 लभतां (Ñ2 B3 D10 13 दीयतां as in text) तावदीप्सितं. V2 लभेत्तावदभीप्सितं; M4 तावल्लभतु कांक्षितं; Cm g as in text. —After 9, D11 repeats 8^{ab} and 9^{cd} as in V3 and Ñ2 respy.

10 B4 repeats 10^{ab} after l. 2 of 1190*. —^{a}) V2 अतः. B1 सर्वे सुरगणाः (by transp.). —^{b}) Ñ V B3 (m. also as in text).4 D10 11.13 °पुरःसराः. —^{c}) Ñ V B D10.11.13 M4 उपागम्य (for महात्मानं). —^{d}) D14 T1.3 G4 मधुरं वाक्यम् (by transp.). Ś1 D1–3.5 7.12 ऊचुः सानुनयं वचः; Ñ V B D10.11 13 M4 वाक्य (V1 °च) मूचुरिदं (V1 °मां) तदा.

11 ^{a}) D9 T2 महर्षे. Ck t स्वागतं (as in text). Ś1 D1–3 5 7.11 12 महर्षे स्वस्ति ते साधु (Ś1 D5.11.12 °धो); Ñ V B D10.13 M4 ब्रह्म (M4 मह) र्षे वि (V1 om. [submetric]) निवर्तस्व. —^{b}) ❀ Ck t : स्मेति विसर्गलोप आर्षः। ❀ Ś1 तपसा समुपोषिताः; Ñ V B D10 13 M4 तपसोऽग्या (Ñ V1.4 B1 M4 °ग्रा) द (Ñ1 V1 B1 D13 M4 °द्दि) तः परं; D1 तपसा स्मश्च तोषिताः; D11.12 तपसा (D12 °*) स्मि सुतोषितः —D11 reads 11^{cd} after l. 2 of 1190*. —^{c}) Ś1 ब्रह्मण्यं; D2 ब्रह्माणं. —^{d}) D2 4 कौ (D2 को) शिकः.

12 For 12–17, Ñ V B D10 11.13 M4 (12–14) subst. 1190*. —Ś1 D1–3.5.7 12 om. 12^{ab}. —^{d}) G2 यथागतं; Ck.t as in text.

13 Cf. v.l 12 and 17 —^{b}) Dt D4 6.8 सर्वेषां त्रिदिवौकसां. —^{c}) Ś1 D1–3 5.7.12 विधिवद् (for मुदितो). —^{d}) Ś1 D1–3 5 12 व्याहरत्तान्; D7 व्याहतांस्तान् (for व्याजहार). ☞ —After 13, the sequence up to St. 20 in Ś1 D1–3 5 7 12 is as follows—14^{cd}, 15^{ab} (D7 reads 13 after 15^{ab}), 14^{ab}, 15^{ef}, 15^{cd}, 16^{ab}, 17, 16^{cd}, 18^{cd} (D1–3.7 om.), 19^{cd}, 18^{ab}, 19^{ab}, 20^{cd}, 20^{ab}.

14 Cf. v.l. 12 and 17. —For sequence in Ś1 D1–3 5 7.12 cf. v.l. 13. —^{a}) D2 T3 ब्रह्मण्यं. D3 च (for मे). —^{c}) Ś1 D5.14 T1.3 G4 °रश्च; D1–3 7 °रः स; D9 °रोपि (for ॐकारोऽथ). D12 उकारः स वषट्कारो. —^{d}) G2.4 M3 (after corr. *sec. m.* as in text) देवाश् (for वेदाश्). Cv.r.m.g t वरयंतु (as in text). Ś1 D1–3.5.7.9.12 वेदास्त्वा (Ś1 D5 12 °श्चा) यांतु सर्वे (Ś1 नित्य) शः.

15 Cf. v.l. 12 and 17. —For sequence in Ś1 D1–3 5 7.12 cf. v.l. 13. —^{a}) Ś1 क्षत्रवेदवतां; D2 3 7.9 क्षत्रं (D2 क्षिप्रं) वेदविदां; T3 क्षत्रदेवविदां (metathesis). D1–3 5 7 9 श्रेष्ठ (sic). —^{b}) Ś1 °वेदवतामपि; T3 °देवविदामपि (metathesis). —^{c}) Ś1 D1–3.5 7 12 [ऽ]यम् (for माम्) —^{d}) Ś1 D5.12 एवमेव ब्रवीतु मां; D1–3.7 एवं चैव ब्रवीतु (D1.2 °ति) मां. —^{e}) Dt D6 8 [ए]वं (for [अ]यं). Ś1 D1–3 5.7.12 पूर्यते (D3 °र्वतां [sic]), D4.9 परमं (for परमः). —^{f}) Ś1 D1–3 5 7.12 M4 गमिष्यामि; G2 M1 कृतो मह्यं; Cg k.t कृतो यांतु (as in text). D2.7 यथागतं; D3 यथासुखं; G1 3 सुरर्षयः; Ct सुरर्षभाः (as in text).

16 Cf v.l. 12 and 17. —For sequence in Ś1 D1–3.5 7.12 cf v l. 13. —^{a}) D9 प्रसादितैर्. M4 राम (for देवैर्). Ś1 D1–3.5.7.12 ततः प्रसाद्य तं देवा. —^{b}) Ś1 D5.12

ब्रह्मर्षिस्त्वं न संदेहः सर्वं संपत्स्यते तव ।
इत्युक्त्वा देवताश्चापि सर्वा जग्मुर्यथागतम् ॥ १७
विश्वामित्रोऽपि धर्मात्मा लब्ध्वा ब्राह्मण्यमुत्तमम् ।
पूजयामास ब्रह्मर्षिं वसिष्ठं जपतां वरम् ॥ १८
कृतकामो महीं सर्वां चचार तपसि स्थितः ।
एवं त्वनेन ब्राह्मण्यं प्राप्तं राम महात्मना ॥ १९

G. 1 67 19
B. 1 65 28
L. 1 61. 18

विश्वामित्रमथाब्रुवन्; D1–3 7 वसिष्ठं तमथाब्रुवन्. —c) M4 सत्यं (for मत्र्यं). D4 T3 ब्रह्मर्षेर्; G3 ब्रह्मर्षिम्. —d) D1–3 7 वसिष्ठं(D1 °ष्ठो) ज(D7 त)पतां वरं.

17 For sequence in Ś1 D1–3 5 7 12 cf v l 13. —a) Ś1 D5 12 महर्षिम्. B2 असंदेहः. D1–3.7 वसिष्ठस्त्वब्रवीद्वाक्यं —b) B2 सत्यं (for सर्वं) Ś1 Dt D6 8 G1 3 M1 2 Ct संपद्यते; D2 सपश्यतस्; D3 T2 संवत्स्यते (for संपत्स्यते) B2 तपः; T3 [ऽ]नघ (for तव) —c) Ś1 D1–3.5 7 9 12 M4 सर्वा(D2 7 °र्वे) (for चापि) —d) T3 G1 सर्वे. Ś1 D1–3 5 7.9 12 M4 जग्मुस्त्रिभुवन त(Ś1 D5 12 °नात्त) दा(D2 °तः). —For 12–17, Ñ V B D10 11 13 M4 (for 12–14) subst ·

1190* ब्रह्मर्षित्वमनुप्राप्तस्तपसा ह्यसि दुर्लभम् ।
प्रीतः स्वच्छन्दमरणं ददानि तव चेप्सितम् ।
(12cd) स्वस्त्याप्नुहि त्वं भद्रं ते तपसोऽग्र्यादुपारम ।
(13) { पितामहवचः श्रुत्वा तत्तदा मधुराक्षरम् ।
कृताञ्जलिरिदं वाक्यमुवाच मुनिपुंगवः ।
(14) { यदि प्राप्तं मया ब्रह्मन्ब्राह्मण्यं तपसो बलात् ।
ततो ब्रह्म च वेदाश्च सत्यं च वरयन्तु माम् ।
सिद्धिर्धृतिः स्मृतिश्चैव विद्या मेधा शमः क्षमा ।
तपो दमो दया क्षान्तिः सर्वज्ञत्वं कृतज्ञता ।
असंमोह इति प्राहुर्ब्रह्म ब्रह्मविदो जनाः ।
अद्रोहः सर्वभूतानामसंकल्पमसंज्ञिता ।
तन्मां भजन्तु विश्वेश ब्रह्माव्ययमनुत्तमम् ।
तपसा च यदि प्राप्तं ब्राह्मणत्वं यथेप्सितम् ।
तमेवंवादिनं ब्रह्मा प्रत्युवाच तपोनिधिम् ।
प्रतिभास्यन्ति ते वेदा ब्रह्म चाव्ययमीप्सितम् ।
अधिकस्त्वं मतो मेऽद्य सर्वब्रह्मविदां मुने ।
(17cd) इत्युक्त्वैनं ततो ब्रह्मा ययौ सुरगणैर्वृतः ।

[M4 om. l 8–10 and 14–17. —(l 1) V2 3 B4 -प्राप्त (for -प्राप्तस्). V4 ब्रह्मर्षिमनुप्राप्तिस् (submetric) (for the prior half) V2 द्युति°; V3 4 ह्यसि दुर्लभ , B4 (with hiatus) अति°; D10 M4 ह्यति°; D11 त्वति° —(l. 2) M4 -मरणे. V2 B4 D11 M4 ददामि. Ñ V4 B2–4 च तव (by transp.) (for तव च). V1 तवेप्सित(submetric), M4 तव चेष्टित. —After l. 2, B4 repeats 10ab, D11 reads 11cd. —B4 om l 3. —(l. 3) V2 [आ]प्नुहि च; D11 चाप्नुहि (for [आ]प्नुहि त्व). Ñ V1 B3 D10 तपसोग्राद्; M4 तपोयोगाद् —(l. 4) D10 त (for तत्) D11 विश्वामित्रस्तपोधनः (for the post half). —(l. 5) V1 also °पुटो भूत्वा (for the post. half). —For l. 5, D11 reads the line of 13cd (var as in Ś1 in c). —(l. 6) M4 ब्राह्मणत्वं सुदुर्लभं (for the post. half). —(l. 7) D13 तपो (for ततो) V3 ब्रह्मा (for ब्रह्म). B3 देवाश् (for वेदाश्). B1 तु (for second च). V1 सत्य चैव भवतु मा, M4 भगवन्प्रतिभातु मे (for the post half) —(l 8) D11 तुष्टिर् (for सिद्धिर) V3 विद्या (for चैव) Ñ1 V1 2 सिद्धिर्बुद्धिर्धृतिश्चैव (for the prior half) V3 मेधा चैव (for विद्या मेधा) V2 धृति , V4 दद (sic), D13 यश (for शमः) —(l. 9) V4 कान्ति (for क्षान्ति) D13 तपो दमश्च शान्तिश्च (for the prior half) —(l. 10) Ñ1 असमोहस् V2 इद (for इति) Ñ2 D10 ब्राह्म, B3 ब्रह्मय(m. also सर्व); B4 ब्राह्मय(for ब्रह्म). —(l 11) M4 अद्रोह. Ñ V1 2 4 B3 D10 M4 अकल्मषम् (for असंकल्पम्). Ñ1 V1 4 अथापि च; V2 3 अशक्ति(V2 °क)ना; B1 D10 असंगिता, B3 4 असंगता, M4 असनिस (for असंज्ञिता) D11 अनहंकारमेव च, D13 अपकल्मषमज्जिन (for the post. half). —(l. 12) M4 मा V2 भवतु, V3 भजतु, D11 भजन्व, M4 भजन (for भजन्तु). D13 तदा भजतु विश्वेश (for the prior half). —After l 12, B2 ins. the line of 15cd (with v.l. as in D3) in marg. —(l. 13) D13 च यदा प्राप्त, M4 यदि चेत्प्राप्त V2 ब्रह्मत्व च, D11 ब्राह्मण्यत्व D13 यदेप्सित. —(l 14) V2.4 B1 एव. —V1 missing from दा in the prior half of l. 15 up to l. 16. —(l. 15) V2 भेदा; B4 देवा (for वेदा). B4 D13 ब्रह्म चाव्ययमुत्तम (for the post half). —After l. 15, B2 ins. the line of 15ab, B4 repeats l. 13. —(l. 16) Ñ1 V2 B4 अतो, B1 यतो (for मतो). D11 अधिक त्वामहं मन्ये (for the prior half). V4 सर्ववेदविदा. Ñ1 मुनि . —For ins. see below —(l 17) V1 इत्युक्तेव; D11 इत्युक्तैनं. V1 तदा; V4 अथो (for ततो). B4 युत (for वृत).]

—After l. 16, B2 ins..

1191* ततः प्रसाद्य वै देवो विश्वामित्रं तदाब्रवीत् ।

—Thereafter it ins. the line of 17ab (var.). —After l. 16, B3 ins. ·

1192* लभस्व वाञ्छितं सर्वं यत्ते मनसि वर्तते ।

18 For the sequence in Ś1 D1–3.5.7.12 cf. v.l. 13. —a) V4 महात्मा च; G4 [ऽ]थ धर्मात्मा(for ऽपि धर्मात्मा). —b) V3 D12 ब्राह्मणम्; V4 D9 M3 ब्रह्मण्यम्. —Ñ V B D1–3 7.11 13 om. 18cd. —c) Ś1 D5.12 अपूजयत्तं (D5.12 °च्च) (for पूजयामास). Dt D4.6.12 ब्रह्मर्षि-.

19 For the sequence in Ś1 D1–3.5.7.12 cf. v.l. 13. —ab) Ś1 D1–3.5.7.11 12 °कार्यो(for °कामो). D7 एतां; M4 कृत्स्नां(for सर्वां). Ñ V B D10 13 कृतकृत्यश्चचारेमां पृथिवीं सिद्धमानसः (V2 सिद्धिमांस्ततः). —Ñ V B D10 11.13 om. 19cd. —c) D4 illeg. for एवं त्व; T3 एवं त्वेतेन (for एवं त्वनेन). Ś1 D1–3.5.7.12 ब्राह्मण्यमेवमेतेन.

G I 67.20 B I 65.29 L I 61.20

एष राम मुनिश्रेष्ठ एष विग्रहवांस्तपः ।
एष धर्मः परो नित्यं वीर्यस्यैष परायणम् ॥ २०

शतानन्दवचः श्रुत्वा रामलक्ष्मणसंनिधौ ।
जनकः प्राञ्जलिर्वाक्यमुवाच कुशिकात्मजम् ॥ २१

धन्योऽस्म्यनुगृहीतोऽस्मि यस्य मे मुनिपुंगव ।
यज्ञं काकुत्स्थसहितः प्राप्तवानसि धार्मिक ॥ २२

पावितोऽहं त्वया ब्रह्मन्दर्शनेन महामुने ।
गुणा बहुविधाः प्राप्तास्तव संदर्शनान्मया ॥ २३
विस्तरेण च ते ब्रह्मन्कीर्त्यमानं महत्तपः ।
श्रुतं मया महातेजो रामेण च महात्मना ॥ २४
सदस्यैः प्राप्य च सदः श्रुतास्ते बहवो गुणाः ॥ २५
अप्रमेयं तपस्तुभ्यमप्रमेयं च ते बलम् ।
अप्रमेया गुणाश्चैव नित्यं ते कुशिकात्मज ॥ २६

---

20 For sequence in Ś1 D1–3.5.7.12 cf. v.l. 13. —^{ab}) D9 मुनिः श्रेष्ठ. D4.14 T1.3 G4 M3 विग्रहवत्तपः; Cv r.m g.t as in text. ❀ Cv r: विग्रहवत्तपः इति सम्यक् । ❀ Ś1 D1–3.5.7.12 एष सत्ये दमे शौचे वेदे (D2 देवे) च परिनिष्ठितः —^{c}) Ś1 Dt D1–6.9.12.14 S (except M4) Ck धर्मपरो. —^{d}) Ś1 D1–3.5.7.12 वीर्य (D2 वर्षे [sic]) स्य च, D9 (after corr. as in text) °मेव (for वीर्यस्यैष). —For 20, Ñ V B D10.11.13 M4 subst.

1193* एष ब्रह्मविदां श्रेष्ठ एष तेजस्विनां वरः ।
एष विग्रहवान्धर्म एष सिद्धिमतां वरः ।

[(l. 1) V2 °भृता (for °विदां). B1 ते याजिनो (for तेजस्विना). —For l. 2, V4 reads the line of 17^{cd} as in D1.]

—After 20, Dt D6.8.14 T G2.4 M1.3 ins.

1194* एवमुक्त्वा महातेजा विरराम द्विजोत्तमः ।

[T1 damaged for एवमु. G2 M1 महामुनि (for द्विजोत्तम·).]

21 ^{a}) Ś1 D1–3.5.7.11.12 इत्युवा (D11 °क्त्वा) च शतानंदो. —After 21^{ab}, Ś1 D1–3.5.7.11 (after l. 1 of 1196*).12 ins. an additional colophon. (*Sarga name*: विश्वामित्रब्राह्मण्यलाभो) —Thereafter all the above MSS. (except D11) ins, while B3 (in. *sec. m.*) 4 D9 ins. after 21^{ab}.

1195* ततः कथान्ते वाक्यज्ञो वाक्यं मधुरमब्रवीत् ।
अपूजयच्छतानन्दं कौशिकः साधु साध्विति ।

[(l. 1) B3.4 चेदमथाब्रवीत.]

—After 21^{ab}, D11 ins.

1196* विरराम महातेजा शतानन्दो महामुनिः ।
Colophon
शतानन्दवचः श्रुत्वा (= 21^{a}) राजा परमधार्मिकः ।

—^{c}) Ś1 Ñ V1.2.4 B D1–3.5.7.10–13 भूत्वा (for वाक्यम्). —^{d}) T1 damaged for कुशिकात्मजम्. Ś1 Ñ V B D1–3.5.7.10–13 विश्वामित्रं ततो (Ś1 D1–3.5.7.12 °त्रमथा) ब्रवीत्.

22 ^{b}) Ś1 D1.4.5 G1.3 M2 मुनिपुंगवः; Ñ V B D10.11.13 M4 त्वं महामुने. —B2 reads 22^{c}–26^{b} in marg —^{cd}) B1 यत्त्वं (sic) (for यज्ञं). Dt D6.8 कौशिक; D1.4.5.7 G1.3 M1.3 धार्मिकः (for धार्मिक). Ñ V B D10.13 M4 द्रष्टुमभ्यागतः स्वयं (for ^{d}). D11 काकुत्स्थसहितो द्रष्टुं यज्ञमभ्यागतः स्वयं. —After 22, Ś1 B4 D1–5 (D4 m) .7.11.12 M3 (*inf. lin. sec. m.*) ins.

1197* सहितो द्विजमुख्यैश्च बहुभिः सुमहायशाः ।

[B4 सहितौ द्विजमुख्या हि (for the prior half). D1–3.7 च महा°, D4 M3 सशितव्रतैः (for सुमहायशा).]

23 B2 reads 23 in marg (cf. v.l. 22). T1 damaged for ह्मन्दर्श. —^{a}) T3 पावितोयं; G4 पालितोहं. B4 जनितोहं तया° (sic) —After 23^{ab}, D14 T1.3 G4 ins.:

1198* विश्वामित्र महाभाग ब्रह्मर्षीणां वरोत्तम ।

—For 23, Ñ V B1–3 D10.11.13 M4 subst, while B4 subst. l. 1 for 23^{cd} and then ins. l. 2:

1199* गुणाः सुबहवः प्राप्तास्त्वत्सदर्शनजा मया ।
सदृश पावितमिदं त्वद्गुणैस्तपोनिधे ।

[M4 reads l. 2 after 26. —(l. 2) M4 सदसश्चापि तदिद (for the prior half). D13 तपोनिधि·. V4 बहुनोवैस्तपोनिधे·; D11 सद्गुणैस्ते तपोधन (for the post. half).]

24 B2 reads 24 in marg (cf. v.l. 22) D3.7 om. 24 —^{a}) Ś1 D1.2.5 विप्रभावं; Ñ V B D10–13 विप्रभावश्च; T1 वि·‥ (damaged) (for विस्तरेण). D2 हि (for च). Dt D6.8 वै; D4 तद् (for ते). —^{b}) Ñ V B D10–13 कीर्त्यमानो; G2 M1 कथ्यमानं (for कीर्त्यमानं). Ś1 D5 मया श्रुतं; Ñ2 D10 महात्मनः; V1–3 B1.4 D13 महातपः (D13 °पाः), V4 महाँस्तदा; B2.3 (m. also as in B1) महात्मना; D1.2.12 तवा (D12 मया) द्भुतं (for महत्तपः). M4 कीर्त्यमा‥हत्तपः. —^{c}) Ñ V B D10–13 श्रुतो. Ś1 D5 भुवि (for मया). Ś1 D5 मया चास्य (D5 °च), V1.3.4 B1.2.4 D2.9.11.13 M3 महातेजाः; D12 मया (sic) तेजो (for महातेजो). ❀ Ct महातेज इति संबुद्धिः । ❀ —^{d}) D11 ब्रह्मविद्भिर्महामुने.

25 V4 om.; B2 reads in marg. 25 (for B2 cf. v.l. 22). —^{a}) Ś1 प्राप्य च सदा; V2 प्रायशः सर्वैः; D2.3.7 प्राप्य च सह; D9 च सभामध्ये; M4 अपि विप्रर्षे (for प्राप्य च सदः). —^{b}) T1 श्रु‥ (damaged) स्ते. M3 बहवस्ते गुणाः श्रुताः (by transp.).

26 B2 reads in marg., V2 om. (hapl.) 26^{ab} (for B2 cf. v.l. 22). —^{ab}) Ś1 D5.12 च ते रूपम्; Ñ V3.4 B

तृप्तिराश्चर्यभूतानां कथानां नास्ति मे विभो ।
कर्मकालो मुनिश्रेष्ठ लम्बते रविमण्डलम् ॥ २७
श्वः प्रभाते महातेजो द्रष्टुमर्हसि मां पुनः ।
स्वागतं तपतां श्रेष्ठ मामनुज्ञातुमर्हसि ॥ २८

एवमुक्त्वा मुनिश्रेष्ठं वैदेहो मिथिलाधिपः ।
प्रदक्षिणं चकाराशु सोपाध्यायः सबान्धवः ॥ २९
विश्वामित्रोऽपि धर्मात्मा सहरामः सलक्ष्मणः ।
स्वं वाटमभिचक्राम पूज्यमानो महर्षिभिः ॥ ३०

इति श्रीरामायणे बालकाण्डे चतुःषष्टितमः सर्गः ॥६४॥

G. 1 67. 30
B. 1 65. 40
L. 1 61. 29

D1–3.7.10.11.13 G2 M1 तत्र तपो (Ñ1 V3.4 B2 D1 G2 M1 with hiatus, Ñ2 B1.3 °पम्; D10 °·:; G2 M1 °प) (for तदस्तुभ्यम्). Ñ2 B1.3 D10 स्वप्र, B4 [ऽ]प्र° (submetric), D2.3.7.11.13 ह्य° (for second अप्रमेयं). V4 च तव बलं (hypermetric), D7.10 बलं च ते (by transp), D11 च तद्बलं. V1 अप्रमेयं ते तव तपोप्रमेयं° —^c) Ñ V2–4 B2–4 D3.6.7 अप्रमे(B3 °·)य-; V1 अप्रमेयो, B1 D2.10 अप्रमेयं (sic), Cm g as in text. Ñ V B3.4 D10 गुणश्चा(Ñ V2 B4 D10 °श्या)पि; B2 (before corr. as in V4) D11.13 गुणाश्चापि; D7 गुणाश्च (submetric) (for गुणाश्चैव) —^d) V3 नियतं; G1.3 कथ्यंते (for नित्यं ते) Ś1 Ñ V B D1–3.5.7.10–13 पुरुषर्षभ; M4 कौशिकर्षभ. —After 26, D14 T1.3 G4 ins.:

1200* पितामहस्य च यथा यथा चैव उमापतेः ।

—After 26, M4 reads l 2 of 1199*.

27 D7 om. (hapl) 27 up to l. 1 of 1202*. —^a) D2 स्वल्पराश्चर्य-. Ś1 D5.11.12 -भूताभिः (for -भूतानां) —^b) Ś1 D5.11.12 कथाभिः (for कथानां) D1 ते; T3 वै (for मे). V2 B2.4 D9.11 T2 प्रभो(D11 °भोः); D13 T3 (before corr) विभोः. —^c) V3 D5.12 कर्मकाले. Ś1 D5.12.13 नरश्रेष्ठ. —D2 om. (hapl) from 27^d–28^c. M4 repeats 27^d after the repetition of 28^c (after 28). —^d) V2 लक्ष्यते (for लम्बते). Ñ2 परि°; D13 °मंडले; T2 °मंडलः (for रविमण्डलम्) —After 27, V1 ins.:

1201* रामेण सहितो राममिदं वचनमब्रवीत् ।

28 D2 om. 28^abc, D7 om. 28 (for both cf v l. 27) —^a) Ś1 Ñ V B2–4 D1.3.5.10.13 मुनिश्रेष्ठ; B1 भवंतं च; D9 T3 M3 महातेजा(T3 °जाः); D12 नरश्रेष्ठ (for महातेजो). D11 प्रभाते च मुनिश्रेष्ठ. —D11 om. (hapl.) 28^bc. —^b) Ś1 D1.3.5.12 अर्हाम्यहं; Ñ1 V1 B1.4 इच्छामि वै; Ñ2 V2–4 B2.3 D10.13 एष्यामि वै (D13 °हं [sic]) (for अर्हसि मां). M4 (both times) द्रष्टास्मि त्वा महामुने. —Ñ V B1.2 D10.13 om, B3 reads in marg. 28^cd. —^c) Ś1 D5.12 गंताहं; D1.3 गमने (for स्वागतं). B3 जायतां; B4 Dt D8 जयतां; D1.3–6.9.12 T2 M2–4 जपतां; T3 G1.3 तपसां (for तपतां). —^d)D11 G2 मम (for माम्) —After 28, M4 reads for the second time 28^c and 27^d and then repeats 28^ab. —After 28, Ś1 Dt D1–9.11.12.14 S ins.

1202* एवमुक्तो मुनिवरः प्रशस्य पुरुषर्षभम् ।
विससर्जाशु जनकं प्रीतं प्रीतमनास्तदा ।

[D7 om l 1 (cf. v l 27). —(l. 1) D2 -वत्र (for -वरः) D2 प्रशस्य. D1.2 G1 पुरुषर्षभ. —(l. 2) D4.11 [अ]थ (for [आ]शु). D2 G1.3 मुनि. D7.11 T1.3 G4 प्रीत. D11 ततो (for प्रीत)]

29 ^a) G1.3 ततः प्रीतो, G2 M1 एवं तु स (for एवमुक्त्वा). Ś1 D1–3.5.7.11.12 पूजितो मुनिना तेन. —^b) Ñ1 V2–4 B1.2.4 विदेहो. —^c) D11 प्रदक्षिणात् (sic). Ś1 D1–3.5.7.11.12 तमकरोत्; Ñ V1–3 B D10.13 M4 उपाकृत्य (D13 °त्ति [sic]), V4 उपाविश्य. G1.3 चक्र.रासौ; G2 M1 चकाराथ (for चकाराशु). —^d) Ñ V B D10.13 M4 विश्वामित्रं ततो ययौ. —After 29, D4 ins. श्रीमते रामानुजाय.

30 ^b) Ś1 V3 D1–5.7.11.12 रामः सह (by transp. [sic]). —^c) Ś1 D1–3.5.7.12 G4 M2.3 (*inf. lin sec. m*) Cg.k tp स्व(Ś1 सु)वाटम्; Ñ D10.13 M4 स्वं वासम्; V1 B4 आवासम्; V2.4 D11 संवासम्; V3 B1–3 Dt D6.8.9 G1 M3 (before corr) Ct स्ववासम्; T3 उवाचम् (sic) (for स्वं वाटम्) Ñ V B D10.11.13 M4 उपचक्राम; D1.3.7 अतिचक्राम. —^d) V3 सेव्यमानो (for पूज्य°). Ñ V B2–4 D10 M4 द्विजातिभिः; Dt D6.8 महात्मभिः (for महर्षिभिः). —After 35, Ś1 D5.11 ins:

1203* ततो जगाम स्वगृहं स राजा
सहर्ष(Ś1 महर्षि)चित्तो मुनिमर्चयित्वा ।
स तद्वियोगात्पथि(Ś1 °तृषि)तो महर्षिः
कृच्छ्रेण रात्रिं गमयांबभूव ।

Colophon. *Kāṇḍa name*. V1 D1.11 om. Ñ2 V2–4 B D10 आदि°; D3 अयोध्या°. —After Kāṇḍa name, B4 ins. बालचरिते. —*Sarga name*. Ś1 D5.11.12 विश्वामित्रचरितं (D12 °त्र), Ñ V1.2.4 B2–4 D10 विश्वामित्र(V4 B2 °मित्रस्य) ब्रह्मत्वप्राप्तिः; V3 B1 शतानंदवाक्ये विश्वामित्रब्रह्मत्वप्राप्तिः; D1–3.7.9 जनकवाक्यं —*Sarga no* (figures, words or both) Ś1 Ñ1 V1.4 B1.4 D3.5.11.12 om., Ñ2 B3 D10 67, V2 68, V3 Dt D4.6.8.14 S (except M4) 65, B2 66, D1 45, D2 43; D7 47, D9 69, M4 63. D13 —कांडे—मित्र—प्राप्ति—नाम 66. —After colophon, T2 concludes with श्रीरामचन्द्राय नमः; G1.3.4 M1 श्रीरामाय नमः; G3 श्रीमते रामानुजाय नमः; M2 श्री.. म..

६५

G. 1. 68. 1
B. 1. 66. 1
L. 1 62. 1

ततः प्रभाते विमले कृतकर्मा नराधिपः ।
विश्वामित्रं महात्मानमाजुहाव सराघवम् ॥ १
तमर्चयित्वा धर्मात्मा शास्त्रदृष्टेन कर्मणा ।
राघवौ च महात्मानौ तदा वाक्यमुवाच ह ॥ २
भगवन्स्वागतं तेऽस्तु किं करोमि तवानघ ।
भवानाज्ञापयतु मामाज्ञाप्यो भवता ह्यहम् ॥ ३
एवमुक्तः स धर्मात्मा जनकेन महात्मना ।
प्रत्युवाच मुनिर्वीरं वाक्यं वाक्यविशारदः ॥ ४
पुत्रौ दशरथस्येमौ क्षत्रियौ लोकविश्रुतौ ।
द्रष्टुकामौ धनुःश्रेष्ठं यदेतत्त्वयि तिष्ठति ॥ ५
एतद्दर्शय भद्रं ते कृतकामौ नृपात्मजौ ।
दर्शनादस्य धनुषो यथेष्टं प्रतियास्यतः ॥ ६
एवमुक्तस्तु जनकः प्रत्युवाच महामुनिम् ।
श्रूयतामस्य धनुषो यदर्थमिह तिष्ठति ॥ ७
देवरात इति ख्यातो निमेः षष्ठो महीपतिः ।
न्यासोऽयं तस्य भगवन्हस्ते दत्तो महात्मना ॥ ८

65

1 Ś1 begins with ॐ —^{a}) D6 विमलो. —^{b}) Ś1 D1–3 5 7 12 कृतकृत्यो; V1 कृत्वा कर्म; Cm t as in text (for कृतकर्मा) —^{c}) B4 D10.11 विश्वामित्र-. B3 (m also) पुरस्कृत्य (for महात्मानम्) —^{d}) Ñ V B D10 11.13 M4 उपायात् (D11 °यं [sic]) सह-; B3 (m. also) यापयामास; D1 श्रेष्ठं च सह-; D3 आजु॰° (for आजुहाव स-) D2 °व:; D3 7 -लक्ष्मणं (for -राघवम्)

2 ^{a}) G1 3 पूज° (for अर्चयित्वा). G4 धर्मज्ञः (for धर्मात्मा) —^{b}) V2 शास्त्रदिष्टेन; D1 हृष्टतुष्टेन (for शास्त्रदृष्टेन). B4 चक्षुषा (for कर्मणा) —After 2^{ab}, V3 ins, while M4 subst. for 2^{cd} ·

1204* रामेण सहितं काल्यमि (V3 राजा इ) दं वचनमब्रवीत् ।

—^{c}) G4 तौ; Cg t as in text (for च). D4 महात्मानं. —^{d}) Ś1 Ñ V B D1–3 5.7 10–13 M2 3 ततो (for तदा) V3 D2 4 वाचम्. B4 om (submetric), T3 G2 हा (for ह).

3 ^{a}) B4 D3 भगवान्. —^{b}) Ś1 D5 11–13 महामुने; Ñ V B D1 3 7.10 महातपः (V2 °प; B2 [before corr.] D7 °पाः), D2 तपोधन; M4 प्रशाधि मां (for तवानघ) —^{cd}) B1 D3 भगवान् (hypermetric) (for भवान्). B1 आज्ञापयत. D2 परं चात्र तवाधीनम् (for ^{c}). D3 om (hapl) मा in ^{d}. Ck t भवता (as in text). Ś1 Ñ1 V B1 3 4 D5 6.10–13 भवतो हि; T3 भवितास्मि; G4 M3 भवताम् (for भवता हि). V2 [अ]यं; G2 M1 [अ]पि (for [अ]हम्) D1 M4 आज्ञाप्योहं भगवता (M4 °तः) शिष्योनुग्राह्य एव च.

4 ^{a}) Ś1 Ñ V1 2 4 B D1–5 7 10–13 T2 M3 तु ध°; M4 मुनिवरो (for स धर्मात्मा). —^{c}) Ś1 D2 °वरो; Ñ1 V1 3 B1 2.4 पुनर्वी (V3 B2 °र्धी) रो; Ñ2 B3 D10 ततो वाक्यं; V2 महाधीरो; V4 D5 11–13 °धीरो, Dt D4.6 8 G1.3 °श्रेष्ठो; D1 °र्वाचा; D3 7 °वीरो; T3 °वीर्यं (for मुनिर्वीरं) M4 जनकं प्रत्युवाचेदं. ❀ Ck वीरं जनकं प्रति, इति योजना। वीरं रामं··· । ❀ —^{d}) Ñ2 B3 D10 धीरो (for वाक्यं). Ś1 Ñ1 V2.4 B1 D1–3.5.12 G1.3 वाक्यविदां वरः (Ś1 D5.12 °रं).

5 ^{a}) M3 पुत्रा (sic). B4 Dt दशरथस्यैतौ. —^{b}) D2 3 7 श्रोत्रियौ. M4 क्षत्रियर्षभ (for लोकविश्रुतौ). —After 5^{ab}, M2 ins.

1205* धनुर्वेदविशेषज्ञौ कुशलौ रामलक्ष्मणौ ।

—^{c}) B4 G3 द्रष्टुकामो. Ś1 Ñ V B D1–3 5 7 10–13 धनुर्दिव्यं (for °श्रेष्ठं) M4 द्रष्टुमभ्यागतौ दिव्यं. —^{d}) D8.12 त (D12 ॰:) देतत्; M4 यद्धनुस् (for यदेतत्) D2 3 7 त्वयि (D2 °या; D3 °यै [sic]) तिष्ठति वै महत्.

6 B4 D9 om (hapl) 6–7. —^{ab}) D2 3 7 कृतकृत्यौ; D12 कृतकर्मौ. Ñ1 °जा (sic), V1 नरा°; D13 °जः (sic) (for नृपात्मजौ). M4 त्वं दर्शयानयोः क्षिप्रमानीयेह तु मैथिल. —^{c}) M4 दृष्ट्वा तु तद्धनुरिमौ. —^{d}) M4 स्वपुरं (for यथेष्टं) Ś1 Ñ V B1–3 D1–3 5.7.10–13 वै (Ś1 D2 3 5 7 12 प्र; B1 ॰:, D1 च; D13 ते) करिष्यतः (B3 D1 °थ; D12 °ति); Cg as in text (for प्रतियास्यतः).

7 B4 D9 om 7 (cf v l 6). —^{ab}) D2 सु- (for तु). M3 (after corr. *sec m* as in text) महीपतिः (for महामुनिम्) Ñ V B1–3 D10.11 13 M4 इत्युक्तो जनको राजा प्रत्युवाच कृतांजलिः. —^{c}) Ś1 Ñ V B1–3 D1–3 5.7.10–13 धनुषस्तत्त्वं; M4 धनुरत्नं तद् (metri causa), all Cs as in text (for अस्य धनुषो). —^{d}) D11 यदा (for यद्). V4 इदं; D11 एतन् (for अर्थम्). Ś1 D1–3 5.7 12 चेह; Ñ V B1–3 D10 11.13 मयि; D4 (m. also as in text) उप-; Cg as in text (for इह).

8 D6 om 8 —^{a}) Ñ2 देववाह; V2 3 B3 D1.3 7.11 °ज; D5 °दत्त; D13 °यज्ञ; Cg as in text (for °रात). —^{b}) B1.2 D11 T3 पुत्रो, Dt D1 8 Ct ज्येष्ठो (for षष्ठो). M4 [s]भवन्नृपः (for महीपतिः). —^{c}) Cm.k तस्य (as in text) Ś1 D1 2.5 9.12 तस्य तु पुरा; D3 7 तिष्ठतु पुरा; G3 तत्र भगवन् (for तस्य भगवन्) Ñ V1–3 B D10.11 13 M4 न्यासभूतमिदं त (Ñ2 ॰:) स्य (Ñ2 B3 4 D10.13 °स्मै; V3 °त्र), V4 न्यासभूतं धनुरिदं. —^{d}) Ñ V1–3 B D10.11.13 M4 धनुर्दत्तं; V4 तस्मै दत्तं (for हस्ते दत्तो). Dt D4 8 G1–3 M1–3 महात्मनः. Ś1 B2 (m. also) D1–3.5.7 9 हस्ते दत्तं महद्धनुः.

दक्षयज्ञवधे पूर्वं धनुरायम्य वीर्यवान् ।
रुद्रस्तु त्रिदशान्रोषात्सलीलमिदमब्रवीत् ॥ ९
यस्माद्भागार्थिनो भागान्नाकल्पयत मे सुराः ।
वराङ्गानि महार्हाणि धनुषा शातयामि वः ॥ १०
ततो विमनसः सर्वे देवा वै मुनिपुंगव ।
प्रसादयन्ति देवेशं तेषां प्रीतोऽभवद्भवः ॥ ११
प्रीतियुक्तः स सर्वेषां ददौ तेषां महात्मनाम् ॥ १२
तदेतद्देवदेवस्य धनूरत्नं महात्मनः ।
न्यासभूतं तदा न्यस्तमस्माकं पूर्वके विभो ॥ १३

अथ मे कृषतः क्षेत्रं लाङ्गलादुत्थिता मम ।
क्षेत्रं शोधयता लब्धा नाम्ना सीतेति विश्रुता ॥ १४
भूतलादुत्थिता सा तु व्यवर्धत ममात्मजा ।
वीर्यशुल्केति मे कन्या स्थापितेयमयोनिजा ॥ १५
भूतलादुत्थितां तां तु वर्धमानां ममात्मजाम् ।
वरयामासुरागम्य राजानो मुनिपुंगव ॥ १६
तेषां वरयतां कन्यां सर्वेषां पृथिवीक्षिताम् ।
वीर्यशुल्केति भगवन्न ददामि सुतामहम् ॥ १७   G. 1 63. 15 B 1. 66. 17 L 1 62 15

---

9 ^{a}) T1 moth-eaten for द V1 -वधं कृत्वा (for -वधे पूर्वं) —^{b}) M2 आदाय; Cm.g k.t as in text (for आयम्य). Ś1 यतत:; D1 वीर्यवत: (hypermetric), D2.9 पूर्वत:; D3 5.7.12 वीर्यत: (for वीर्यवान्). Ñ V B D10 11 13 M4 धनुषानेन (V4 °ते*) शंकर:. —^{c}) Ś1 V B3 4 D2.3 5 7 9.11 13 विध्वंस्य (D9.11 °स [sic]); Ñ B2 Dt D1 (before corr. as in Ś1) 6 8.10 12 G2 M1 2 4 विध्वस्य; B1 विधूष (sic) (for रुद्रस्तु). Ś1 क्रुद्ध:; Ñ V B D10 11 13 M4 सर्वान्; D1–3.5 7 9 12 रुद्र:; T2 क्रोधात् (for रोषात्). —^{d}) Ñ V B D10.13 M4 इदं किल तदोक्तवान्; D11 इदं वचनमब्रवीत्.

10 ^{a}) V3 यज्ञ- (for यस्माद्) D11 भागार्थिना. Ñ V B1–3 D4 10 11 13 G2 M1 Ct भागं (for भागान्). —^{b}) Ñ V B D10 11.13.14 T1 3 M2 4 न (Ñ2 V2 ना; B4 उ [sic]) कल्पयथ (V1 3 B1 2 [before corr] M2.4 °त) (for नाकल्पयत). —For 10^{ab}, Ś1 D1–3.5.7.9.12 subst..

1206* भागार्हे मयि यज्ञागं न प्रयच्छत देवता: ।

[Ś1 D5.12 महार्हे (Ś1 °र्हं) मयि, D2 भागार्थे मयि, D9 भागार्हाय च (for भागार्हे मयि). Ś1 यत् (for न). Ś1 D5.12 °थ; D2 °*, D9 °ति (for प्रयच्छत).]
—^{cd}) D1 म*र्हाणि. Ñ V B D10 11.13 M4 तस्मादंगानि सर्वाणि (for ^{c}). B1 पीडयामि; B2 पातयामि; G1 शायतामि (metathesis), M4 शांतयामि (for शातयामि). D1–3.7 9 शातयामि न संशय: (for ^{d}). Ś1 D5.12 शातयामि च श (Ś1 वरा)स्त्रैस्तु तेषामंगानि (Ś1 °मस्त्राणि) वै पुन:.

11 For 11–27, Ñ V B D10.11.13 M4 subst. 1212*. —Ś1 om. (hapl. ?) 11–1207*. —^{a}) D6 विमन*:. D1–3 5.7.9 12 सर्वा (for सर्वे). —^{b}) D1–3.5.7.9.12 देवता मुनिपुंगव: (D1.5.7.9 °व). —^{c}) Dt D1.3.4.6–9 प्र (D1.4.6 प्रा)सादयंत. D12 देवेश. —^{d}) M3 प्रभु: (for भव:).

12 Cf. v.l. 11 and 27. Ś1 om. 12 with 1207* (cf. v.l. 11). —^{a}) Dt D1–3.5–9.12 M3 तु (for स). —After 12, D1–3.5.7.9.12 ins.:

1207* शातितानि महार्हाणि तेषामङ्गानि वै पुन: ।

[D5.12 वानितानि and मुने (for शानितानि and पुन respy).]

13 Cf v.l. 11 and 27 —^{a}) D6 [ए]तदेव; M3 (after corr *sec. m.* as in text) [ए]व देव- (for [ए]तद्देव-) —^{b}) D8 G1 3 M2 3 धनुरत्नं G2 महाबल:. —After 13^{ab}, D1 ins..

1208* अथाहं यज्ञवाटस्थ: कदाचिद्व्योमवर्त्मगाम् ।
मेनकामप्सर:श्रेष्ठां निरीक्ष्यैतद्व्यचिन्तयम् ।
यद्यपत्यं भवेदस्यां मम स्यात्तदपीदृशम् ।
एवं चिन्तयतस्तत्र वीर्यं मे न्यपतत्क्षितौ ।
ततो वाहयत: क्षेत्रं फलाग्रादुत्थिता क्षिते: ।
[(l. 5) cf. 14^{ab}.]

—Ś1 D1–3.5 7 12 om. 13^{cd}. —^{c}) T2 न्यस्ताम्. —^{d}) Dt D6.8 पूर्वजे. Dt D8 G2 M1 विभौ.

14 Cf. v.l 11 and 27. —^{a}) Ś1 D1–3.5.7.12 वाहयत:; M2 मे कर्षत: (for मे कृषत:). T2 क्षिप्रं (for क्षेत्रं) —^{b}) Ś1 D1–3.5 7 12 ह (Ś1 फ)लाग्राद् (for लाङ्गलाद्). Dt D6.8 तत:; G2 M1 सुता; M3 पुरा; Cv.r as in text; Cm g मया (for मम). —^{c}) D9 क्षेत्रे (for क्षेत्रं) Ś1 D1–3.5 7.12 सर्वलक्षणसंपन्ना. —^{d}) D3 माता (sic) (for नाम्ना). Ś1 D12 मे (D12 वै) सुता (for विश्रुता).

15 Cf. v.l. 11 and 27. —Ś1 D1–3.5 7.12 om. (hapl.) 15 —^{b}) D9 ह्यवर्धत.

16 Cf. v.l. 11 and 27. —D9 om. 16–19. —^{b}) D7 वर्धमाना ममात्मजा (sic). —After 16^{ab}, D1–3.7 ins.:

1209* वीर्यशुल्कां शुभाचारां प्रमदां चा (D2 वा)प्ययोनिजाम् ।
—M2 damaged from मा up to स्य. —^{c}) G2 वसुरामासुर् (corrupt). Dt D6.8 G2 आगत्य. Ś1 D1–3 5.7.12 आगम्या (Ś1 D5.12 °त्या)वरय (D7 °*)न्सर्वे.

17 Cf. v.l. 11 and 27. —D9 om. 17 (cf. v.l. 16). —^{c}) Dt -शुल्के*. —^{d}) D4 इमां (for अहम्). —For 17^{cd}, Ś1 D1–3.5.7.12 subst.:

G. I. 68. 19
B I. 66. 17
L. I. 62 16

ततः सर्वे नृपतयः समेत्य मुनिपुंगव ।
मिथिलामभ्युपागम्य वीर्यं जिज्ञासवस्तदा ॥ १८
तेषां जिज्ञासमानानां वीर्यं धनुरुपाहृतम् ।
न शेकुर्ग्रहणे तस्य धनुषस्तोलनेऽपि वा ॥ १९
तेषां वीर्यवतां वीर्यमल्पं ज्ञात्वा महामुने ।
प्रत्याख्याता नृपतयस्तन्निबोध तपोधन ॥ २०
ततः परमकोपेन राजानो मुनिपुंगव ।
अरुन्धन्मिथिलां सर्वे वीर्यसंदेहमागताः ॥ २१
आत्मानमवधूतं ते विज्ञाय मुनिपुंगव ।
रोषेण महताविष्टाः पीडयन्मिथिलां पुरीम् ॥ २२
ततः संवत्सरे पूर्णे क्षयं यातानि सर्वशः ।
साधनानि मुनिश्रेष्ठ ततोऽहं भृशदुःखितः ॥ २३
ततो देवगणान्सर्वांस्तपसाहं प्रसादयम् ।
ददुश्च परमप्रीताश्चतुरङ्गबलं सुराः ॥ २४
ततो भग्ना नृपतयो हन्यमाना दिशो ययुः ।
अवीर्या वीर्यसंदिग्धाः सामात्याः पापकारिणः ॥ २५
तदेतन्मुनिशार्दूल धनुः परमभास्वरम् ।
रामलक्ष्मणयोश्चापि दर्शयिष्यामि सुव्रत ॥ २६
यद्यस्य धनुषो रामः कुर्यादारोपणं मुने ।
सुतामयोनिजां सीतां दद्यां दाशरथेरहम् ॥ २७

इति श्रीरामायणे बालकाण्डे पञ्चषष्टितमः सर्गः ॥ ६५ ॥

1210* वीर्यशुल्कामकथयंस्ते बुभूषुश्च तद्वचः ।

[D2 कथयतस्. D2 12 बभूवुश्, D3 7 प्रशशुश् (for बुभूषुश्). Ś1 D5 12 तत्त्वत .]

18 Cf. v.l. 11 and 27. —D9 om 18 (cf. v.l. 16). —^{a}) D5 तेत: (for ततः). —^{c}) Ś1 D1–3 5 7 12 M2 अभ्युपेयुस्ते; M3 अप्युपागम्य. —^{d}) D4 T2 G1–3 M1 2 Cv. r.g.k वीर्य-; Cm t as in text. Ś1 D1–3 5 7 12 जि(D1 य [sic])ज्ञासितुं स्वकं; G2 M1.2 °स्तथा (for जिज्ञासवस्तदा).

19 Cf v l 11 and 27. —D9 om 19 (cf. v l. 16). —^{b}) Ś1 D1–3 5 7 12 मया, Dt D6 8 शैवं; G2 M1 ऐशं; Cm.g k t as in text (for वीर्यं) Ś1 D1 2.5 G1 3 उदाहृतं. —^{c}) Ś1 D1–3 5 7 12 ते(Ś1 D5 12 न) शक्ता (for न शेकुर्). Ś1 धारणे; G1 3 धनुषस् (for ग्रहणे) —^{d}) Ś1 D1–3 5 7 12 धारणे तोलनेथवा; G1 3 तोलने ग्रहणेपि वा.

20 Cf. v l. 11 and 27 —^{a}) M2 वीर्यं महीपानाम् (for वीर्यवतां वीर्यम्). —^{b}) D1 वीर्यात् ; D3 om., D7 कृत्वा (for ज्ञात्वा). Ś1 D1–3.5.7 12 तपोधन (for महामुने). —^{c}) G1 प्रत्याख्यातो. —^{d}) M3 तपोधन·. M2 सर्वे ब्रह्मन्मया तदा. —For 20^{cd}, Ś1 D1–3 5 7.12 subst.

1211* नृपतीन्सहितान्सर्वांस्तान्प्रत्याख्यातवानहम् ।

[Ś1 अथाख्यातवान्. D12 प्रत्याख्यानितवानह (for the post. half).]

21 Cf. v.l. 11 and 27. —^{a}) Ś1 D1 5.12 -कोपात्ते; D2 3.7 -कोपांते(for -कोपेन). —^{b}) Ś1 D1.2.5 7.12 सुमहाबलाः (for मुनिपुंगव). D3 राजा* नरपुंगवाः. —D3 om. (hapl. ?) 21^{c}–22^{b}. —^{c}) D4 निरुंधन्. —^{d}) D1.2 7 -संमोहम् (for -संदेहम्).

22 Cf. v.l. 11 and 27. —D3 om. 22^{ab} (cf. v.l. 21). —^{a}) Dt D6.8 Ct मे; D5 तं; Cg as in text (for ते). —^{b}) Dt D1.2.6–9 12 G2 M1 2 नृप (D1 7 नर; D2 12 मुनि) पुंगवाः. —^{d}) G2 M1 इमां (for पुरीम्). T3 मिथिलापुरीं Ś1 D1–3 5.7 12 मिथिलामभ्य (D3 7 °न्व)पीडयन् .

23 Cf. v.l. 11 and 27. —^{a}) D5 12 संवत्सरः पूर्णः. —^{b}) D9 (after corr. m as in text) सर्वतः (for सर्वशः). —^{d}) D2 अ(before corr. इ)तिदुःखितः.

24 Cf v l 11 and 27 —^{ab}) D9 तत्र (for सर्वांस्). D6 प्रसादजं; T1 3 G4 प्रसादये; Cg k t as in text. Ś1 D1–3 5.7 12 ततो देवगणाः सर्वे तपसा मे (D1 3.7 °भि; D2 °पि)प्रसादिताः. —^{c}) Ś1 D5.12 प्रददुस्ते च सुप्रीताश्, D1–3.7 प्रददुश्च भृशं प्रीताश्(D3 °त्या). —^{d}) D2 चतुरंगं बलं. Ś1 D1–3 5 7 मम (for सुराः) ❀ Ck चतुरंगबला इति। चतुरंगबलदा अभवन्नित्यर्थः । ❀

25 Cf. v l. 11 and 27. —^{a}) G1.3 हता (for भग्ना). Ś1 D5.12 नृपतयो भीता; D1–3.7 नृपतयो भग्ना (by transp.). —^{b}) Ś1 D1–3 5 7 12 वध्यमाना. Ś1 D5 12 ययुर्दिशः (by transp.). —^{c}) Ś1 -संदिष्टा; D1 -सदग्धा; Cm g.k t as in text (for -संदिग्धाः). —^{d}) Ś1 D1–3 5 7 12 निःसत्त्वाः (D2 °प्रत्याः [sic]) (for सामात्याः). D1 पापचारिणः; D4.9 Cg पापकर्मणः (metri causa); D14 T1.3 G4 अपकारिणः.

26 Cf v.l. 11 and 27. —^{b}) D12 -भास्करं (for -भास्वरम्). —Ś1 D1–3 5 7.12 om. 26^{cd}.

27 ^{ab}) Ś1 D1–3 5 7 12 यदि त्वारोपणं कुर्याद्रामोस्य धनुषः स्वयं. —^{c}) D3 अयोनिज- (for अयोनिजां). —^{d}) D5 दद्याद् ; D12.14 दद्या (sic) (for दद्यां). Ś1 D3.7.12 दशरथे (Ś1 °थ)स्नुषां; D1 दाशरथे सुतां(sic), D2 5 दाशरथेः स्नुषां (sic). —For 11–27, Ñ V B D10.11.13 M4 subst. :

1212* तस्मै देवा भयोद्विग्ना रुद्राय प्राणमंस्तदा ।

(11^{cd}) प्रसादयांचक्रुरेनं तेषां तुष्टोऽभवद्भवः ।
(12) प्रीतश्चापि ददौ तेषां तान्यङ्गानि महौजसाम् ।
विकलान्यपि चाङ्गानि गतानि प्रकृतानि च ।
धनुषा यानि यान्यासन्शातितानि महात्मना ।
(13) तदेतद्देवदेवस्य धनुर्दिव्यं महात्मनः ।
तिष्ठत्यद्यापि भगवन्कुलेऽस्माकं सुपूजितम् ।
(15^{cd}) वीर्यशुल्का च मे कन्या दिव्यरूपगुणान्विता ।
(15^{ab}) भूतलादुत्थिता पूर्वं नाम्ना सीतेत्ययोनिजा ।
(16^{cd}) ता नृपा वरयामासुरागत्यागत्य वै पुरा ।
वीर्यशुल्का प्रदेयेति तानहं चाब्रुवन्नृपान् ।
(18) ततो नृपतयः सर्वे प्रार्थयन्तः सुतां मम ।
वीर्यं जिज्ञासयिषवः पुरमभ्याययुर्मम ।
(19) वीर्यजिज्ञासया तेषां मया संदर्शितं धनुः ।
न शेकुश्चापि ते ग्रहणुद्यन्तुमपि तद्धनुः ।
(20) तेषामल्पमहं मत्वा वीर्यं तत्र महामुने ।
कृतवान्सर्वतस्तेषां प्रत्याख्यानं सुतां प्रति ।
(21) ततस्ते तेन कोपेन राजानः सहिता मुने ।
रुरुधुर्मिथिलामेतां पुरीमभ्येत्य सर्वशः ।
(22) ते मन्यमाना ह्यात्मानमवधूतं पृथङ्नृपाः ।
रोषेण महताविष्टा मिथिलामभ्यपीडयन् ।
(23) संवत्सरं समापूर्णं रुरुधुः कृतनिश्चयाः ।
अवरोधेन तेनास्मि यदा क्षीणो हि सर्वशः ।
(24) तदा प्रसादयांचक्रे देवदेवमुमापतिम् ।
प्रसादाद्भगवान्प्रीतश्चतुरङ्गबलं ददौ ।
(25) ततो भग्ना नृपतयो मया ते प्रययुर्मुने ।
अल्पवीर्यबलोत्साहा अल्पवीर्याभिमानिनः ।
(26) तदेतन्मुनिशार्दूल दिव्यं परमभास्वरम् ।
दर्शयाम्यद्य रामाय लक्ष्मणाय च तद्धनुः ।
(27) कुर्याद्यारोपणं रामो धनुषश्चास्य चेदयम् ।
दद्यामयोनिजामस्मै सीतां दशरथस्नुषाम् ।

[(l. 1) D10 प्राणमत्तदा; M4 [अ]थ प्रणेमिरे (for प्राणमस्तदा). —(l. 2) V4 प्रसाद चक्रिरे तेषां; B2 D11.13 प्रसादयामासुरेन(D11 °रपि); M4 प्रसादया चैनमासुस् (for the prior half). —(l. 3) B4 प्रीतस्यापि V4 om. तेषा —All the above MSS. (except B3) om. l. 4 —(l. 5) V1.4 B1 M4 तानि; V3 [अ]नेन (for यानि). B2 तान्यासन्; D11 यान्या∗न् M4 जातितानि(sic). —(l. 6) B1 [ए]तदेव; D10 [ए]त∗∗- (for [ए]तद्देव-). B4 -∗∗स्य (for -देवस्य). M4 धनुरत्न (sic) (for धनुर्दिव्य). —(l. 7) D11 इदम् (for तिष्ठति). —After l. 7, D11 ins. the line of 14^{ab} as in D7. —(l. 8) B4 दिव्यरूपा गुणात्मिका, M4 दिव्यरूपा गु° (for the post. half). —(l. 9) M4 सीता नाम स्वयोनिजा (for the post. half). —(l. 10) D11 मिथिलां पुरीं (for [आ]गत्य वै पुरा). M4 आगम्यागम्य मां पुरीं (for the post. half). —(l. 11) V2-4 वीर्यशुल्क°, B4 वीर्यशुल्का प्रदा सेति (for the prior half). D11 नरान् (for नृपान्). —(l. 12) M4 ततः पूर्वे नृपतयः (for the prior half). —V3 D13 om. (hapl.) l. 13. V1 reads l. 13 after l. 17. —(l. 13) Ñ V4 D10 वीर्य- B2.4 विज्ञाप(B4 °स)यिषव ; M4 जिज्ञासं -श्चैव M4 नृपाः (for मम). B4 पुनरभ्यासमागमन् (for the post. half). —(l. 14) V1.3 D11 M4 वीर्यं V3 जिज्ञासितु, B4 -विज्ञासया, M4 जिज्ञासता. Ñ1 सदर्शय(sic), B4 मदर्शिता, M4 तद्दर्शित. V3 repeats l. 14 as above within brackets —Ñ1 B1 om. (hapl.) l. 15 —(l. 15) V2 शक्ताश् (for शेकुश्) D10 [अ]ति- (for [अ]पि). D11 ते न शेकुः रोपयितु (for the prior half). V1 D13 उद्धर्तुम् (for उद्यन्तुम्) Ñ2 D10.13 मम तद्, B4 अमित (for अपि तद्) V4 D11 समा(D11 नापि) तोलयितु धनु (for the post. half) M4 न शेकुर्ग्रहणे तस्य चलने धारणेपि वा. —(l. 16) Ñ1 V1.4 B1 D11 M4 ज्ञात्वा (for मत्वा) D13 तत्र मत्वा वीर्यं (by transp.). —V4 om. (hapl.) l. 17–18. —(l. 17) M4 सर्वशस. V1 B1 प्रत्याख्यान D13 नृपतीन्सहितान्सर्वान्प्रत्याख्यायितवास्तदा. —(l. 18) V2 M4 तेनैव कोपेन, B1 तेन प्रकोपेन, D10 om. (hapl.) second ते, D11 परमकोपेन, D13 ते परमक्रुद्धा (for ते तेन कोपेन) D13 सुमहाबला (for सहिता मुने). —D13 om. l. 19–20 —(l. 19) B4 तेषा, M4 एना (for एता) —V1 repeats l. 20 after l. 23. —(l. 20) D10 स्व-, D11 च (for हि) Ñ1 °मिवाधूत, V1 °∗वधूत (for [आ]त्मानमवधूत). V1 (both times) lacuna for ङ्नृ. —For l. 20, M4 reads the line of 22^{ab} with v.l. मे for ते —(l. 21) V1 युक्ता (for [आ]विष्टा) V3 अथ पीडयन् (for अभ्य°). M4 चिर परमपीडयन् (for the post. half). —(l. 22) D11 तदा, D13 च ते (for समा-). —(l. 23) V3 तेनाह; D13 तेषा च (for तेनास्मि). Ñ2 D13 [ऽ]स्मि; V3 स्म (sic) (for हि). —For l. 22–23, M4 reads the lines of 23 with v. l. यदा for ततः in ^{a} —(l. 24) M4 ततः प्रसादयामास (for the prior half). —(l. 25) V3 प्रसन्नो, M4 प्रादात्स (for प्रसादाद्) D11 मे तु (for प्रीतश्) V3 B4 D11.13 चतुरग बल. M4 मम (for ददौ). —(l. 26) V3 ते विजिता; B1 ते न ययुर्; D11 तत्र ययुर् (for ते प्रययुर्) D13 प्रतिजग्मुर्महामुने, M4 ययु सर्वे दिशो दश (for the post. half) —(l. 27) Ñ2 -वीर्या (for first -वीर्य-) B1 -मदोत्साहा. D13 °सत्त्वा, M4 मिथ्या° (for second अल्पवीर्य-). B4 -बलान्विता (for -[अ]भिमानिन). B2 (m. also) अल्पवीर्या हि मानिन (for the post. half). —(l. 28) B2 अह (for एतन्). M4 धनुः (for दिव्यं). B1 -भासुर (for -भास्वरम्). —(l. 29) V1 सदर्शयाम्यद्य (hypermetric), D11 दर्शयेहं च (for दर्शयाम्यद्य). V3 त्वदाज्ञया, D13 च कार्मुक (for च तद्धनु). —(l. 30) Ñ1 आरोहण. —For l. 29–30, M4 reads the lines of 26^{c}–27^{b}. —(l. 31) B4 D13 ददामि; M4 सुताम् (for दद्याम्). M4 दद्या (for सीतां).]

—After 27, Ś1 D1–3.5.7.9.12 ins.:

1213* पौरुषं स्वभिरूपे हि शङ्के क्षीरमिवार्पितम् ।

[D12 पौरुषे. Ś1 D5.12 ह्यभिरूपे(Ś1 °पं), D2 स्वनुरूपे. D9 पौरुषेष्वभिरूपो हि (for the prior half).]

६६

G I 69 I
B I. 67. I
L I. 63 I

जनकस्य वचः श्रुत्वा विश्वामित्रो महामुनिः ।
धनुर्दर्शय रामाय इति होवाच पार्थिवम् ॥ १

ततः स राजा जनकः सचिवान्व्यादिदेश ह ।
धनुरानीयतां दिव्यं गन्धमाल्यविभूषितम् ॥ २

जनकेन समादिष्टाः सचिवाः प्राविशन्पुरीम् ।
तद्धनुः पुरतः कृत्वा निर्जग्मुः पार्थिवाज्ञया ॥ ३

नृणां शतानि पञ्चाशद्व्यायतानां महात्मनाम् ।
मञ्जूषामष्टचक्रां तां समूहुस्ते कथंचन ॥ ४

तामादाय तु मञ्जूषामायसीं यत्र तद्धनुः ।
सुरोपमं ते जनकमूचुर्नृपतिमन्त्रिणः ॥ ५

इदं धनुर्वरं राजन्पूजितं सर्वराजभिः ।
मिथिलाधिप राजेन्द्र दर्शनीयं यदीच्छसि ॥ ६

Colophon. D1–3.5.7.11 12 om. (continue the Sarga), while Ś1 reads in marg.—*Kānda name* Ś1 V1 4 D4 om. Ñ2 V2.3 B D10 आदि°; D13—कांडे. —After Kānda name, B4 ins. बालचरिते. —*Sarga name* : Ñ V B D10 13 जनकवाक्यं. —*Sarga no.* (figures, words or both)· Ñ1 V1 4 B1 4 om. Ś1 V3 Dt D4.6.8 14 S (except M4) 66, Ñ2 B3 D10 68, V2 D9 69; B2 D13 67, M4 64 —After colophon, T2 concludes with श्रीरामचन्द्राय नमः; G1 2 4 M1 श्रीरामाय नमः; G3 श्रीमते रामानुजाय नमः; M2 श्री......नमः.

66

D1–3 5 7.11.12 continue the previous Sarga.

1 ^{a}) Ñ2 जनकस्य च (hypermetric) (for जनकस्य). —^{b}) M4 तपोधनः (for महामुनिः). —Note hiatus between ^{c} and ^{d} —^{c}) V4 ददर्श(for दर्शय). M4 तत्क्षिप्रं (for रामाय). —^{d}) Ś1 Ñ V B D1–3 5 7 10–13 तदिति (B2 °दं) प्राब्रवीन्नृपं, M4 नृपमित्यभ्यभाषत. —After I, B3 (marg.) ins :

1214* इत्युक्तो जनको राजा व्यादिदेश ततो नरान् ।

2 M4 om. 2–3. —^{a}) Ś1 Ñ V1–3 B D5.10–13 सुरोपमस्तु; V4 वरोपमस्तु; D1–3.7 सुरोपमोथ(D3.7 °हि) (for ततः स राजा). D7 जनकाः; D11 जनकं; G1 3 जनक (all sic). —^{b}) Ś1 Ñ V B D1–3.5.7.10–13 सो(B4 सा)मात्या(Ñ2 मात्या illeg)न् ; G1 3 अमात्यान्, M2 Cg k सामंतान् ; Cm t as in text (for सचिवान्). Ñ1 V1 3 4 D2.9 11 13 G1 M1 (before corr. as in text) आदिदेश. T3 G2 हा (for ह). —^{c}) D3 G3 आदीयतां. —^{d}) Ct -[अ]नुलेपितं. Ś1 D1–3.5.7.12 रामलक्ष्मणयोरिति(Ś1 °तिं [sic]); Dt D6 8 गंधमाल्यानुलेपितं(D6 °पनं). —For 2^{cd}, Ñ V B D10.11 13 subst. :

1215* रामसदर्शनार्थं तद्धनुरानीयतामिति ।

[D11 रामस्य दर्शनार्थं. V1–3 तु(for तद्). V4 मम (for इति).]

B3 cont.; Ś1 D1–3.5.12 ins. after 2 :

1216* यत्तद्बलपरीक्षार्थं सर्वेषां पृथिवीक्षिताम् ।

[D2 सर्वेषां च मही° (for the post. half).]

3 M4 om 3 (cf. v.l 2) —^{a}) M1(before corr.) समाविष्टाः. —^{b}) M2 सामंताः. Dt D4.6.8 9 G1 3 Ct पुरं; Ck as in text (for पुरीम्). Ś1 D5 12 प्रविश्य मिथिलां पुरीं; Ñ V B D1–3 7 10 11.13 प्र(V1 आ)विश्य(V2 4 D7 °ष्टाः) सचिवाः पुरीं. —^{c}) D2 3 ते; D7 तं(for तद्). Ś1 D1–3 5 7.12 वै 'पुरस्कृत्य; G1 3 हरणं कर्तुं (for पुरतः कृत्वा). —^{d}) Ś1 D1–3 5.7 पार्थिवालयात् (Ś1 D5 °लयं); Dt D6 8 अमितौजसः; G2 पार्थिवात्मजा (sic) (for पार्थिवाज्ञया). —For 3^{cd}, Ñ V B D10.11 13 subst. :

1217* धनुरानाययामासुः पुरुषैराप्तकारिभिः ।

[Ñ1 आयानायामासु (sic); V1 आनयामासु· (submetric); V4 आवानयामासु·; D10 आनीययामासुः (for आनाययामासु). D13 आशु- (for आप्त-).]

4 ^{a}) T2 शतानां (for शतानि). D6(marg. *pr. m.* also) पंचसहस्राणि (for शतानि पञ्चाशद्). Ś1 D1–3.5 7 12 शतानि पंच पुंसां तु; Ñ V B D10.11.13 M4 पुरुषाणां शतान्यष्टौ; Cv.m g k as in text. —^{b}) D2 व्यायतानि; D13 व्यापृतानां; G3 व्यायामानां (for व्यायतानां). Ñ V1–3 B3 4 D10.13 M4 महौजसां (for महात्मनाम्). —^{c}) B1 अष्टचक्रस्थां. —^{d}) Ś1 D1–3 5 7 9 12 ऊहुः कृच्छ्रात् (D1 °च्छ्रां); Ñ V1–3 B D10 11.13 M4 गुर्वीमूहुः; V4 सुमुहूश्च (for समूहुस्ते). Cv.r g as in text ❀ Cv· समूहुस्त्विति सम्यक् । ❀

5 ^{a}) Ś1 V2 D2 3 5 7 12 ता(Ś1 D12 त [sic])मानीय तु; Ñ1 M4 तामानीयाथ; Ñ2 V3 4 B D10 तामानीय च; V1 D1 तामानीयत; Dt D6 8.9 M3 तामादाय सु- (D9 च); D11 माता(metathesis)नीय सु-; D13 समानीय च (for तामादाय तु). —^{b}) D10 आयतीं. Ś1 B4 D1–3.5.7.11–13 तत्र (for यत्र). —^{cd}) Ñ1 सुरोप॰; D13 सुरूपमं (for सुरोपमं). Ś1(marg.) Ñ2 V2 3 B D5.10 12.13 तु; V1 हि; V4 च; D1–3 7 तं; D11 om. (submetric), Cm as in text (for ते). D9 नृपतिम् (for जनकम्). Ñ1 जनकं ते (by transp.). Ś1 D1–3.5.7.12 ते नृप- (for नृपति-). T2 -मंत्रिणं (sic). Ñ V B D10.11.13 तमूचुरिति मंत्रिणः (for ^{d}). M4 जनकं प्रणिपत्येदमूचुस्ते पुरुषास्ततः.

6 ^{a}) D12 G4 धनुर्धरं (sic). D11 इदं तद्धनुरानीति (corrupt). —D2 om. (hapl.) from राजन् in 6^{a}

तेषां नृपो वचः श्रुत्वा कृताञ्जलिरभाषत ।
विश्वामित्रं महात्मानं तौ चोभौ रामलक्ष्मणौ ॥ ७
इदं धनुर्वरं ब्रह्मञ्जनकैरभिपूजितम् ।
राजभिश्च महावीर्यैरशक्यं पूरितुं तदा ॥ ८
नैतत्सुरगणाः सर्वे नासुरा न च राक्षसाः ।
गन्धर्वयक्षप्रवराः सकिंनरमहोरगाः ॥ ९
क्व गतिर्मानुषाणां च धनुषोऽस्य प्रपूरणे ।
आरोपणे समायोगे वेपने तोलनेऽपि वा ॥ १० G. I. 69. 10 B. I. 67. 10 L. I. 63. 10

up to वेरं in 8^a —^{b}) Ś1 D1.3.5.7.11.12 सर्व(D11 राजल)लोकेषु पूजितं —^{d}) D4 दर्शयैनं; D14 T G4 दर्शयस्व (for दर्शनीयं) D6.8 T2.3 G Cg यदिच्छसि; Ck.t as in text —For 6^{cd}, Ś1 D1.3.5.7.11.12 subst.

1218* मिथिलेश्च महाभाग दर्शयैतन्महामुने: ।

[D1 मिथिली (sic), D11 मैथिलैश् (for मिथिलेश्). D3.7 महाभागैर् (for महाभाग) D1 ममुद्दिश्य; D3.7 दर्शय दं (for दर्शयैतन्). D5.11 महामुने]

—For 6, Ñ V B D10.13 M4 subst.:

1219* इदं तद्धनुरानीतमाज्ञया ते नराधिप ।
दर्शयैतदृषेरस्य राघवस्य च भास्वरम् ।

[(l. 1) D13 तदेतद् (for इद तद्). V4 B1 D13 नराधिप; M4 नृपोत्तम (for नराधिप). —(l. 2) V4 तद् (for [ए]तद्) M4 दर्शितव्य राघवाय विश्वामित्राय चानघ (also राघव).]

7 D2 om. 7 (cf. v.l. 6) —^{a}) Ś1 Ñ1 V1 D1.5.11.12 तद्वचनं; Ñ2 V2–4 B D10 M4 एतद्वचः; D3.7 तु वचनं; M2 वचो नृपः (by transp.) (for नृपो वचः). D13 तेषामेतदुपश्रुत्य. —^{b}) Ś1 D1.3.5.7.11.12 उवाच ह (for अभाषत). Ñ V B D10.13 M4 जनकः प्रश्रि(Ñ1 V1.2.4 B1.2.4 °सृ; V3 °भृ)तं वचः (V4 °तं भृशं; B3 °तस्तदा;) M4 °तं तदा. —^{c}) Ś1 D1.3.5.7.11.12 तदा राजा; Ñ V B D10 M4 उवाचेदं; D13 उवाचैतं (for महात्मानं). —^{d}) Ck.t [उ]भौ (as in text). V2 द्वौ च तौ; Dt D1.3.6–8 तावुभौ; Cg as in text (for तौ चोभौ).

8 D2 om. 8^a up to वेरं (cf. v.l. 6). —^{a}) D9 (gloss) जातौ जातौ यदुत्कृष्टं तद्रत्नमभिधीयते (for वरं). D9 राजन्; M4 दिव्यम् (for ब्रह्मञ्). —^{b}) Ś1 जनकेन. D5 अतिपूजितं. D9 सर्वलोकेषु पूजितं; M4 उपानीतमुपानघ. —^{c}) Ś1 D1–3.5.7.12 सुमहावीर्यैर् (for च महा°). M4 राजर्षिभिर्म°. —^{d}) Ś1 अशक्तं; Dt D1–3.5–9.12.14 T1.3 G1.3.4 M3.4 Ck.t अशक्तैः (for अशक्यं). Ś1 तोलने; D1–3.5.7.12 पूरणे; D6 M4 पूरितं; D14 T1.3 G2.4 Cg पूजितं; Ct as in text (for पूरितुं). D1.3.7 सदा; D4.14 T1 G4 तथा (for तदा).

9 ^{ab}) T2 शक्ता (for सर्वे). Dt D6.8 T1 सासुरा; D9 नोसुरा (sic) (for नासुरा). M4 ह्यसुरा वा महामुने (for ^{b}). Ś1 D1.2.5.12 नेदं सुरगणैः शक्यमसुरैर्वा महामुने. —^{cd}) T3 -यक्षः (sic). Ś1 D1.2.5.12 -प्रवरैः and -महोरगैः. —For 8–9, Ñ V B D10.13 subst., D3.7 subst. l. 3–4 for 9, D11 subst. l. 2–4 for 8^c–9.

1220* ब्रह्मन्धनुरुपानीतं यत्तु तिष्ठति नो गृहे ।
राजभिर्यन्न शकितमुद्यन्तुमपि सारवत् ।
नैतत्पूरयितुं शक्ताः सेन्द्राः सुरगणा अपि ।
न यक्षोरगरक्षांसि देवदेवादृते शिवात् ।

[(l. 1) V1 B3.4 D10 यत्तत्, V2 यत्र, V4 यच्च (for यत्तु). V1 गृह (for गृहे). —For ins. see below —(l. 2) V1 D13 उद्धर्तुम् (for उद्यन्तुम्). V2 इव सारव, V4 अतिसारवत्; B4 इव तद्धनु, D13 इव सारवत्. —(l. 3) B1 सुरगणास्तदा; B2 सुरगणास्तथा. —B1 om. from l. 4 up to 12^b —(l. 4) V4 न रक्षोरगयक्षासि; D11 न यक्षा न च रक्षांसि, D13 नक्षत्रोरगरक्षासि (for the prior half). D3.7 नान्यो देवादृते शिवात् (for the post. half). —For ins. see below.]

—After l. 1, V4 ins.:

1221* गम्यतां तत्र सुचिरं नात्र कार्या विचारणा ।

—After 1220*, B3 cont.

1222* भूमेरुत्तोलनं कर्तुं केनापि शक्यते न हि ।

—After 9, Ś1 D1.2.5.12 ins.:

1223* एकैको वा समस्ता वाशक्ता मतिमतां वर ।
सज्यं कर्तुं मुनिश्रेष्ठ कुत एव तु मानुषाः ।

[(l. 1) D2 न शक्ता (for वाशक्ता). D1 वरा (for वर). —(l. 2) D1 ज्याधिरूढं मुनिश्रेष्ठ (for the prior half).]

10 B1 om. 10 (cf. v.l. 9). —^{a}) Ś1 Ñ1 V3.4 B2 D1.3.5.7.12 अगतिर्; Ñ2 B3.4 D10 अशक्तिर्; V1 D11 का शक्तिर्; D2 आगतिर्; D13 न शक्तिर् (for क्व गतिर्). ☞ Ñ1 missing from मानुषाणां up to the end of the Kānda. Ś1 D2.5.11.12 हि; Ñ2 V1.3.4 B3.4 D3.7.10.13 T2 G2 M1 तु; Cm.t as in text (for च). M4 अशक्ता मानुषाश्चैव. —^{b}) B4 तु पूरणे; D3 प्रपूरयो (sic) (for प्रपूरणे). D5 धनुषो ह्यस्य पूरणे, D11 रोपण्येस्य प्रपूरयणे (sic). —B2 reads 10^{cd} in marg. —^{c}) D5 आरोपणं; D9 (gloss) सज्जीकरणे; G3 M4 आरोपण- (for आरोपणे). —^{d}) Ś1 B2 D1.2.5.12 M4 वेधने; D9 (gloss) ज्यास्फालनं (for वेपने). Dt D6.8.9 तथा (for ऽपि वा). V1 धनुतुलनपि वा (corrupt). —For 10^{cd}, Ñ2 V2.4 B3.4 D3.7.10.11.13 subst.; V1.3 ins. after 10^{ab}:

1224* कुत एव हि संधाने शक्तिर्वा स्याद्विकर्षणे ।

[D3.7 तु (for हि). V1 स्याद्वि कर्षणे, V2 स्यान्न कर्षणे; V3 B4 [अ]स्यानुकर्षणे; V4 [अ]स्याथ कर्षणे (for स्याद्विकर्षणे). D3.7 शक्तिः स्याद्यद्विकर्षणे; D11 शक्तिर्वास्य द्विकर्षणे (corrupt) (for the post. half).]

G I. 69. II
B I. 67. II
L I. 63. II

तदेतद्धनुषां श्रेष्ठमानीतं मुनिपुंगव ।
दर्शयैतन्महाभाग अनयो राजपुत्रयोः ॥ ११
विश्वामित्रस्तु धर्मात्मा श्रुत्वा जनकभाषितम् ।
वत्स राम धनुः पश्य इति राघवमब्रवीत् ॥ १२
महर्षेर्वचनाद्रामो यत्र तिष्ठति तद्धनुः ।
मञ्जूषां तामपावृत्य दृष्ट्वा धनुरथाब्रवीत् ॥ १३
इदं धनुर्वरं ब्रह्मन्संस्पृशामीह पाणिना ।
यत्नवांश्च भविष्यामि तोलने पूरणेऽपि वा ॥ १४
बाढमित्येव तं राजा मुनिश्च समभाषत ।
लीलया स धनुर्मध्ये जग्राह वचनान्मुनेः ॥ १५
पश्यतां नृसहस्राणां बहूनां रघुनन्दनः ।
आरोपयत्स धर्मात्मा सलीलमिव तद्धनुः ॥ १६

—After 10, M3 ins

1225* अशक्ता मुनिशार्दूल धनुषोऽस्य प्रपूरणे ।

11 B1 om 11 (cf. v.l. 9). —[a]) D1.2 एव (for एतद्). —[b]) Ś1 D1 2.5.12 मुनिगौरवात्. —For 11[ab], Ñ2 V B2–4 D3 7 10 11 13 subst.

1226* इदं मया धनुर्दिव्यं तवानायितमाज्ञया ।

[D13 मम (for मया). V2–4 धनुर्मया (by transp.) V4 आनीत हि तवाज्ञया, D3.7 समानीत तवाज्ञया, D11 तवानीतमिहाज्ञया (for the post. half).]

—D13 om 11[cd]. —Note hiatus between [c] and [d]. —[c]) G1 3 दर्शयैनं; M3 दर्शयेदं (for दर्शयैतन्) Ñ2 V B2–4 D10.11 मुने (V3 धनुः) क्षिप्रम् (for महाभाग). D3 7 तद्दर्शय महातेजा (D7 °ज). —[d]) Ś1 D1 2.5 9 (all to avoid hiatus) त्व (D1.2 ह्य) नयो (D9 °योः); D11 एतयो (for अनयो). ☞ —After 11, G2 ins. the figure 2000 (Ślokasaṅkhyā ?). —After 11, M3 ins

1227* पञ्चैतानि च कर्माणि यद्येकं कुरुतेऽपि च ।
अस्मै रामाय मे सीता देया सुरसुतोपमा ।

12 B1 om. 12[ab] (cf. v l. 9). —[a]) V4 M3 [ऽ]पि; D4.9.14 T स (for तु). Ñ2 V2–4 B2–4 D10 तच्छ्रुत्वा; V1 तं श्रुत्वा (for धर्मात्मा). Dt D6 8 विश्वामित्रः सरामस्तु; D11 विश्वामित्रस्य तच्छ्रुत्वा. —[b]) Ñ2 V B2–4 D10 11 जनकस्य वचस्तदा (V3 *भाषितं) —After 12[ab], Ś1 Ñ2 B3 4 D1–3.5 7 10.12 13 ins., D11 ins. after 12 :

1228* अभ्यभाषत काकुत्स्थं प्रहृष्टेनान्तरात्मना ।
गृहाणेदं महाबाहो दिव्यं धनुरनुत्तमम् ।
धारणे कर्षणे चास्य यत्नमातिष्ठ राघव ।

[D11 om. l. 1. —(l 1) Ñ2 B3 4 D3.7.10 धर्मात्मा (for काकुत्स्थं). B3 (marg. also as above) प्रकृष्टेन (for प्रहृष्टेन). —(l. 2) Ñ2 B3 D10.13 [ए]तन् (for [इ]द). Ñ2 B3 D10.13 om. from the post. half up to the prior half of l. 3. D2 धनुषमुत्तन. —(l. 3) D11 पूरणे (for धारणे). Ś1 D2 वास्य; B4 चापि; D3 चाप्य (for चास्य). D2 आति*.]

—D7 om. 12[cd]. —Note hiatus between [c] and [d]. —[c]) Ñ2 V B D10.13 M4 दिव्यम् (for पश्य). —[d]) Ś1 D1–3.5.11.12 [इ]त्येवं (D12 °तं) (for इति). D3 मुनिरभाषत; G1 रामं वचोब्रवीत्. Ñ2 V B D10.13 इदं पश्येत्यु (V2 °श्यमु [sic]) वाच ह (B4 om ह [submetric]); M4 एतत्पश्येत्यभाषत.

13 D12 (hapl) M4 (hapl ?) om. 13. —[a]) Ñ2 V B D3.7.10 11 13 मुनेस्तु (B4 °स्तद्); D4 M3 महर्षि-; D14 T1 3 G4 Cm ब्रह्मर्षेर्. S1 D1 2.5 मुनेस्तु वच (D5 °*) नं श्रुत्वा. —[c]) Ś1 D5 उपाश्रित्य; Ñ2 B3 D10 13 समाश्रित्य; V1 2 D9 उपावृत्य; D1 2 समासाद्य; Cm g k t as in text (for अपावृत्य). —[d]) Ś1 D1 2 5 दृष्ट्वा च (D2 °थ [transp.]) धनुरब्रवीत्; Ñ2 V1 4 B D3 7 10 11 13 विश्वामित्रमभाषत, V2.3 विश्वामित्रमुवाच ह.

14 [a]) Ñ2 V B D3.7 10 13 धनुरहं; D11 महद्धनुर् (for धनुर्वरं). Ś1 Ñ2 V B Dt D1–3 5–8 10–13 M4 दिव्यं (for ब्रह्मन्) —[b]) Ś1 D1.5 12 संस्प्र (D1 °स्पृ, D5 °प्रो) क्ष्याम्यद्य; Ñ2 V B D3 7.10.11 13 M4 तोलयिष्यामि; D2 संस्पृश्याम्यद्य; D4 संप्र (before corr. °स्प्र) क्ष्यामीति; D9 गृहीष्यामीह (for संस्पृशामीह). ❀ Ck. इदं धनुर्वरं दृष्टमिदं पाणिना च स्पृशामि । ❀ —[c]) Ś1 D1.2 5.12 तु (for च). D11 सज्यं चैव करिष्यामि. —[d]) D14 T1 3 G4 वेपने (for तोलने). Ś1 D1.2.5 12 तथा (for ऽपि वा). Ñ2 V1 B3 D10 13 सज्जोस्म्यस्य विकर्षणे; V2 3 B1 2.4 सज्यस्या (B4 °*) स्य विकर्षणे; V4 शक्तोस्म्यस्य विकर्षणे; D3 7 साध्वस्यापि विकर्षणे; D11 शक्तश्चास्य प्रपूरणे; M4 सज्यस्यापि विकर्षणे.

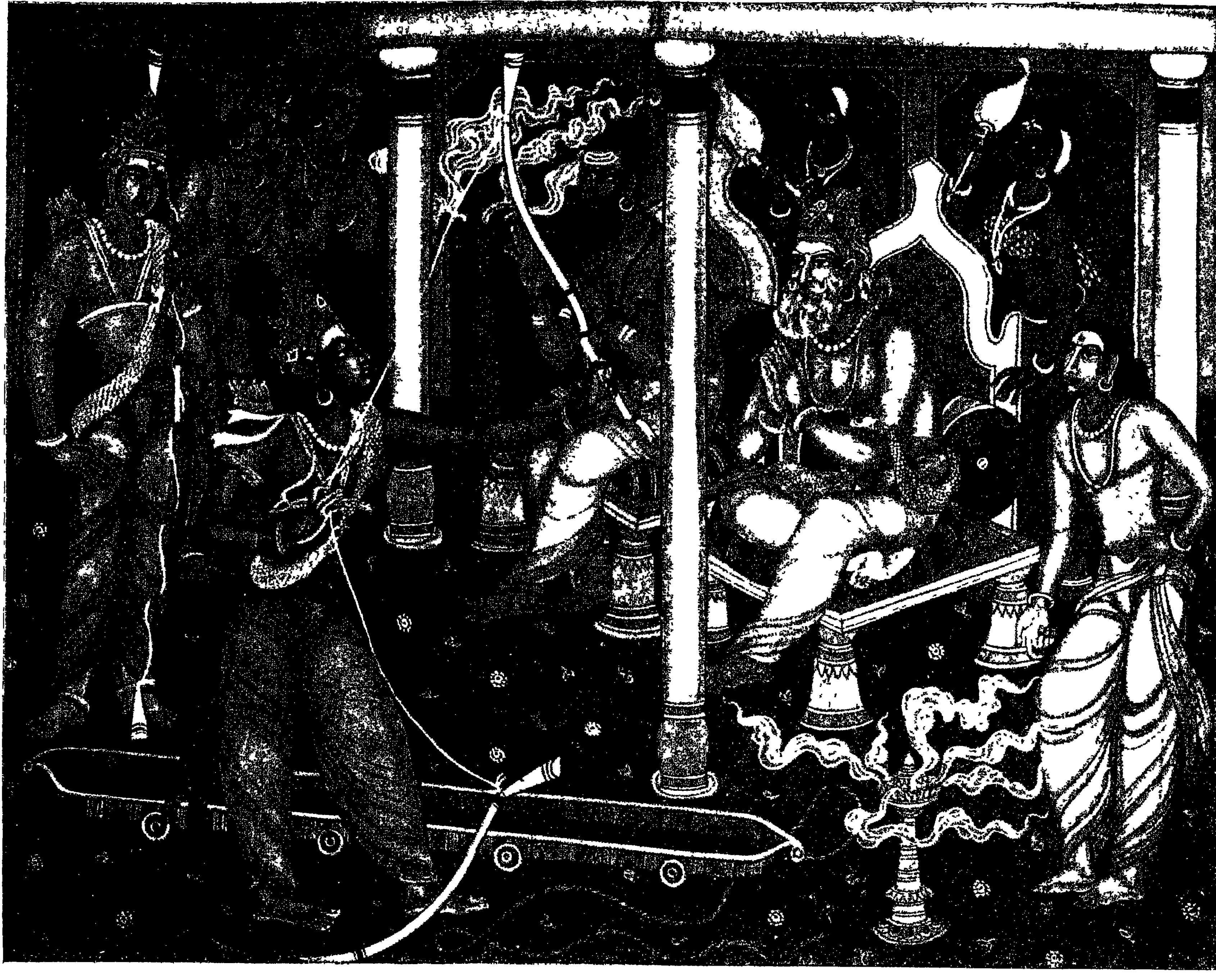
15 [a]) D3 [ए]वं (for [ए]व). Dt D4 6 8 Ct [अ]ब्रवीद् (for [ए]व तं). D3.7 रामं (for राजा). —[b]) V4 मुनिं (for मुनिश्). D3 7 [ए]वाभ्यभाषत; D14 G4 समभाषतां; Ck.t as in text (for समभाषत). —[c]) Ś1 Ñ2 V2–4 B1.3.4 D1.2.5.10–13 M4 सलीलमि (B1 °मे; D11 °म [sic]) व तद्रामस्; V1 स लीलयामवद्रामस (sic), B2 स लीलयैव तद्रामस्; D3.7 स लीलया ततो रामस्. —[d]) Ñ2 V B D3.7.10.13 M4 तोल (M4 °ळ) यि (B3 °य) त्वैकपाणिना.

16 [a]) Ś1 D1 2 5.12 च (for नृ-). —[b]) G2 बभूवानां (corrupt) (for बहूनां). Ś1 D2 5 G1 रघुनंदन. —[c]) D9 आरोपयित्वा (for आरोपयत्स). —D9 T2 M3 om. (hapl. ?) 16[d]–17[a]. —[d]) D12 *लीलम्. Ś1 D1.2.5.12 अरिसूदनः (D2 °न) (for इव तद्धनुः). —For 16, Ñ2 V B D3.7.10.11.13 M4 subst. :

1229* पश्यतामभितस्तत्र सदस्यानां समन्ततः ।
आनम्य नातियत्नेन सज्यं चक्रे हसन्निव ।

Picture 4.

Rāma's breaking the Bow.

आरोपयित्वा मौर्वीं च पूरयामास वीर्यवान्।
तद्बभञ्ज धनुर्मध्ये नरश्रेष्ठो महायशाः॥ I 66 17

आरोपयित्वा मौर्वीं च पूरयामास वीर्यवान् ।
तद्बभञ्ज धनुर्मध्ये नरश्रेष्ठो महायशाः ॥ १७
तस्य शब्दो महानासीन्निर्घातसमनिःस्वनः ।
भूमिकम्पश्च सुमहान्पर्वतस्येव दीर्यतः ॥ १८
निपेतुश्च नराः सर्वे तेन शब्देन मोहिताः ।
वर्जयित्वा मुनिवरं राजानं तौ च राघवौ ॥ १९
प्रत्याश्वस्ते जने तस्मिन्राजा विगतसाध्वसः ।
उवाच प्राञ्जलिर्वाक्यं वाक्यज्ञो मुनिपुंगवम् ॥ २०
भगवन्दृष्टवीर्यो मे रामो दशरथात्मजः ।
अत्यद्भुतमचिन्त्यं च अतर्कितमिदं मया ॥ २१
जनकानां कुले कीर्तिमाहरिष्यति मे सुता ।
सीता भर्तारमासाद्य रामं दशरथात्मजम् ॥ २२
मम सत्या प्रतिज्ञा च वीर्यशुल्केति कौशिक ।
सीता प्राणैर्बहुमता देया रामाय मे सुता ॥ २३ G. 1. 69. 24 B. 1. 67. 23 L. 1. 63. 24

[(l. 1) D3 7 प्रेक्षकाश्चाभितस· M4 प्रेक्षतामभितस् (for पश्यतामभितम्). D3 7 M4 सहस्राणि (M4 \`णां) (for सदस्यानां). D11 रघूद्वह (for समन्ततः). —(l. 2) V3 4 B2 D13 आनाम्य, D11 आरोप्य (for आनम्य). D10 °यत्ने B3 अनाम्य नामियत्नेन, D3 7 आनम्य तत्तनो मध्ये (for the prior half). D3.7 कृत्वा (for चक्रे). M4 वसन् (for हसन्)]

17 D9 T2 M3 om. 17^{a} (cf. v l. 16). —^{a}) D4 14 T1 3 G2 4 M1 2 धर्मात्मा (for मौर्वीं च). Ś1 D1 2 5 12 आरोप्य च महाबाहुः; Ñ2 V2–4 B D3 7 10 सज्यं कृत्वा ततश्चैनं (Ñ2 B3 D10 °तत्; B1 °व); V1 सज्यं कृत्वा ततः पश्चात्; D11 सज्यं कृत्वा ततो रामात् (sic), D13 सज्यं कृत्वा धनुश्चैतत्; M4 सज्यं कृत्वा पुनश्चैतत्. —^{b}) Dt D4 6 8 9 G1 3 तद्धनुः; D2 रोदसी (for वीर्यवान्) M4 तोळयामास लीलया. —^{c}) D9 G1 3 बभंज तद् (by transp.), M2 तं बभंज (for तद्बभञ्ज) Ś1 D1–3.7 12 बभंज च (D3 तत्र [hypermetric], D7 तं) नरश्रेष्ठो (Ś1 D2 °ष्ठ); D5 बभंज नरशार्दूलो. —^{d}) Ś1 D1–3 5 7 12 धनुर्मध्ये (for नरश्रेष्ठो) —For 17^{cd}, Ñ2 V B D10 11 13 M4 subst

1230* बभञ्ज पूरयंश्चैव मध्ये रामो बलादिव ।

[V1 [ए]न. M4 [ए]तन् (for [ए]व) D11 चैतद् (for रामो). D13 पूर्यमाण बभंजाथ मध्ये रामबलाद्धनु· .]

18 ^{a}) M3 तत्र; Cm as in text (for तस्य) Ś1 D1 2.5 11 12 (ऽ)भवद्भीमो (D12 °द्घोरो); Ñ2 V B D3 7 10.13 M4 महानासी (V2 °*)द् (for महानासीन्) —^{b}) Ñ2 V B D3.7 10 13 गिरे (D13 °री)रिव (V2 °र्भुवि)विशी (V1 D13 °दी)र्यतः (B1 °त); D2 निर्घातः समनिःस्वनः; T2 निर्धूतसमनिस्वनः; M4 गिरेरिव विदार्यतः. —^{c}) Ś1 D1.2 5 12 भूमिश्चकंपे. D1 सुमहच्. —^{d}) T3 [ए]व (for [इ]व). G4 शीर्यतः (for दीर्यतः). Ś1 दीर्यमाणो गिरिरिव; D1.2 5 12 दी (D1 छी; D2 वी)र्यमाणे गिराविव, Cv r.g as in text. —For 18^{cd}, Ñ2 V B D3 7.10.11 13 M4 subst

1231* वज्रस्येव विमुक्तस्य शक्रेण नगमूर्द्धनि ।

[V1 विभक्तस्य; V2–4 B4 च मुक्तस्य; D3 7 M4 च श (D7 *) क्रेण (for विमुक्तस्य). B4 चक्रेण (sic) (for शक्रेण). V2र ण- (for नग-). D3.7 M4 मुक्तस्य गिरि (D3 रिपू [sic]) मूर्धनि (for the post. half).]

D3 7 (om l. 4) cont.

1232* विस्मयं देवगन्धर्वास्तेन शब्देन सर्वशः ।
असुराः पूर्वदेवाश्च ऋषयश्च तपोधनाः ।
अप्सरोगणगन्धर्वा गीतवादित्रनिःस्वनैः ।
पुष्पवृष्टिर्महत्यासीद्धनुषः पूरणे तदा ।

19 D7 om. 19^{ab}. —^{a}) D1.2 निःपेतुश्च; D3 स्मनिपेतुर् (for निपेतुश्च). Ñ2 V B D10 11 13 M4 नि (V3 नि·)पेतुस्तेन शब्देन; M3 निपेतुर्मनुजाः सर्वे. —^{b}) Ñ2 V B D10 13 सर्वशो (V1 B4 °तो) मोहिता (V3 °तो) जनाः; D11 सर्वे संमोहिता जनाः, M4 मोहिताः सर्वशो जनाः. —^{c}) Ś1 विज्ञापि च; D5 विज्ञापित्वा (for वर्जयित्वा) T3 नरवरं. Ñ2 V B D10 11.13 M4 विश्वामित्रं वर्जयित्वा. —^{d}) D7 तं (for तौ). M4 राघवौ तथा (for तौ च राघवौ)

20 ^{b}) Ñ2 V B D3.7.10 13 M4 विस्मयमागतः; D11 [अ]पि गतसाध्वसः; Cg k.t as in text (for विगतसाध्वसः). —^{d}) Ś1 नरपुंगवः (for मुनिपुंगवम्). Ñ2 V B D10 11.13 M4 विश्वामित्रमिदं (D11 °मृषिं) तदा (D13 °था).

21 ^{a}) Ś1 D5 11 12 श्रुतपूर्वं मे; Ñ2 V B D1.2.10 13 श्रुतपूर्वो मे (V2 3 B4 °र्यं); D3 7 M4 दृष्टवीर्योऽस्मि (for दृष्टवीर्यो मे) —^{b}) D3 7 राघवस्य महात्मनः; M4 रामस्यामिततेजसः. —Note hiatus between ^{c} and ^{d}. —^{c}) B1 इत्य° (for अत्य°). Ñ2 .V1 3 B3 D10 इदं त्वस्य; V2 B1 4 इदं तस्य, V4 D11 13 इदं कर्मः D12 इचं तं च (corrupt) (for अचिन्त्यं च) —^{d}) Ś1 D1 G1 3 (all to avoid hiatus) ह्यतर्कितमिदं; Ñ2 कर्मणा मे श्रुतं; V2.3 कर्मणामर्षितं; B2 D14 T G4 M2–4 Cg.k न तर्कितमिदं; B3 D10 कर्मसंमर्षितं; D2 [अ]प्यतर्कितमिदं; D3 7 प्रतर्कितमिदं; D9 अप्रतर्क्यमिदं; Ct as in text. T3 त्वया (for मया) V1 कर्मणा**ः*या; V4 संवर्धयितुमर्हसि, B1 4 कर्म चादर्शितं त्वया; D11 तस्य नास्त्यत्र संशयः; D13 स चायं कर्तुमर्हति.

22 ^{b}) D3 7 आवहिष्यति (for आहरिष्यति).

23 ^{a}) Ś1 D5 न मे (for मम). D5 G2 4 M1 सत्य-; Cg.t as in text (for सत्या). Dt D6 8 सा (for च). —^{b}) D1.5 कौशिकः (for कौशिक). —^{c}) D2 प्रमाणैर्बहुभिर् (for प्राणैर्बहुमता). —For 23, Ñ2 V B D3.7.10–13 subst., M4 subst. l. 2 only for 23^{cd} :

G. I. 69. 25 B. I. 67 24 L. I. 63 24

भवतोऽनुमते ब्रह्मञ्शीघ्रं गच्छन्तु मन्त्रिणः ।
मम कौशिक भद्रं ते अयोध्यां त्वरिता रथैः ॥ २४
राजानं प्रश्रितैर्वाक्यैरानयन्तु पुरं मम ।
प्रदानं वीर्यशुल्कायाः कथयन्तु च सर्वशः ॥ २५
मुनिगुप्तौ च काकुत्स्थौ कथयन्तु नृपाय वै ।
प्रीयमाणं तु राजानमानयन्तु सुशीघ्रगाः ॥ २६
कौशिकश्च तथेत्याह राजा चाभाष्य मन्त्रिणः ।
अयोध्यां प्रेषयामास धर्मात्मा कृतशासनान् ॥ २७

इति श्रीरामायणे बालकाण्डे षट्षष्टितमः सर्गः ॥ ६६ ॥

1233* वीर्यशुल्कप्रदानेन प्रतिज्ञा सफलीकृता ।
सीतां दास्यामि रामाय प्राणेभ्योऽपि प्रियामहम् ।

[(l. 1) V2–4 (also as above) B1 3 D10 11.13 -प्रदाने मे; D3 7 -प्रदानान्मे (for -प्रदानेन). D3 7 सफला (for सफली-). D11 प्रतिष्ठा महती कृता (for the post. half). —(l. 2) D3.7 तां तु (for सीता) V4 D11 गरीयसी (for प्रियामहम्). D3 7 M4 प्राणै प्रियतरामह (for the post. half).]

24 a) Ś1 M1 भवतोनुमता; V3 भवतानुमते; V4 भवतानुमतस्; G1 भवतोनुमतौ; G2 भवतोनुतमा (metathesis) Cg k t as in text. Ñ2 V B D10 11 13 तस्माद् (for ब्रह्मन्). D3 7 भवतोनुमतेनाद्य. —b) Ñ2 V B D10 11 13 इतो यांतु महामुने; D3 7 यांतु वृत्ता महा(D3 * *)मुने. —Note hiatus between c and d. —c) Ñ2 V B D3 7. 10 11.13 M4 दूता (V2 D11 [before corr.] हृता; D3 दौते; D7 दौत्ये) ममाज्ञया शीघ्रम्. —d) Ś1 D1 5 G1 3 (all to avoid hiatus) त्व(G1.3 ह्य)योध्यां (for अयोध्यां). Ñ2 V B D3 7 10.11.13 M4 ज(V B1 4 य)वनै (M4 °वितै)र्हयैः.

25 a) D1 2 4.9 G3 M2 प्रसृतैर्; D12 प्रथितैर्; Cv.r.m.g t as in text Ñ2 V B D10.11 13 विज्ञाप्य चैव (B1 °नं) राजानम्; D3 7 विज्ञापयित्वा राजानम्; M4 विज्ञापयंतु राजानम्. —b) D11 आनयुक्त (sic), T2 आनयंतं (sic) (for आनयन्तु). V4 B4 D3 7 T3 G4 M4 पुरीं; D12 पुरे (for पुरं) —c) V2 वीर्यप्रदानशु°, V3 प्रदाने वीर्यशु° —d) Cg.k t सर्वशः (as in text). Ñ2 V B D10 11 13 M4 सीतायाः (B1 * * *) क(D11 प्र)थयं(B4 °*)तु च(V3 वै); D3.7 राज्ञो वै कथयंतु च.

26 a) Ñ2 V B D3.7.10.13 M4 त्वया गुप्तौ (for मुनि°). B2 om. च (submetric). —b) Ñ2 V B D10 13 वेदयंतु; D1 क*यंतु; G1 damaged (for कथयन्तु). Ñ2 V B2–4 D10 13 च; B1 ते; D1.2 5 9 11.12 तु (for वै). Ś1 कथयंतु च नित्यशः; D3.7 M4 वेदयि(M4 °यं)त्वागताविह. —c) Ś1 आनयंतु च; Dt D6 8 Ct प्रीतियुक्तं तु; D1 प्रीयमाणं च; D2 प्रीयमाणस्तु (sic), D9 प्रीयमाणास्तु. —d) D5 12 [आ]शु शीघ्रगाः; D9 M3 च शीघ्रगाः; G4 सशीघ्रगाः (for सुशीघ्रगाः). Ś1 स्वालयं मम चानुगाः. —For 26cd, Ñ2 V B D3.7.10.11.13 M4 subst.:

1234* एभिः प्रह्लादित वाक्यैरानयन्त्विह तं नृपम् ।

[V4 B4 प्रह्लादितैर्; D3 7 आह्लादित, D11 प्राप्तोदितैर् (for प्रह्लादित). D11 हि (for [इ]ह)]

27 a) Ś1 Ñ2 V B D1 2 5.9–13 कौशिकेन (D12 °*), Dt D6 8 T1 G1 3 M3 कौशिकस्तु; D3 7 M4 कौशिकोपि (M4 °*) (for कौशिकश्च). Ś1 Ñ2 V B D1 3 5.7.10–13 तथेत्युक्तो (Ś1 Ñ2 D3 5 7 °क्त्वा), D2 9 तथाप्युक्तो (D2 °क्तौ) (for तथेत्याह). —b) D5 राज्ञो (for राजा). Ś1 D1.5 12 M2 ह्याभाष्य; D9 (with hiatus) आभाष्य (for चाभाष्य). Ñ2 B3 (marg. as in V2) D10 नृपभृत्यानुपस्थितान्; V1 भृत्यश्रेष्ठानुपस्थितान्; V2 4 B1.2.4 नृपः प्रेष्यानुपस्थितान्; V3 नृपश्रेष्ठानुपस्थितान्; D3 7 हयपृष्ठ्यामुपस्थितान्; D11 दूतान्श्रेष्ठानुपस्थितान्; D13 राजा भृत्यानुपस्थितान्. —c) B4 प्रापयामास. —d) Ś1 D1.2 5.9.12 G1 3 M3 मुनिशासनात् (G3 °नान्); Dt D14 G4 Cv कृतशासनात्; M4 कृतशासनः; Cm.g k t as in text. Ñ2 V B2–4 D10 11.13 स हि राजा त्वरान्वितः; B1 तान्राजा*त्वरान्वितः; D3.7 स हि राजा प्रियान्वितः. —After 27, Ś1 V4 B4 Dt D1 (before I. 67. 1).2 4–6 8 9 12 Cg ins.

1235* यथावृत्तं समाख्यातुमानेतुं च नृपं तदा ।

[Ś1 यथाचक्षत, V4 यथावच्च; B4 यथा तच्च, D1.5 यथा च तत्; D2.9.12 यथावत्तत्. V4 D1 समाख्यातम्. V4 B4 समानेतु (for आनेतु च). Dt D4.6.8 तथा (for तदा).]

Colophon. D2 5.12 om. (Sarga cont.) —*Kāṇḍa name*. Ś1 Ñ2 V1 D1.4 om. V2–4 B D10.11 आदि°; D3 अयोध्या° (thereafter बाल°). —After Kānda name, B4 ins बालचरिते. —*Sarga name*: Ñ2 V1.2.4 B D1 3.7.10 11 धनुर्भंगः; V3 रुद्रधनुर्भंगः; D9 धनुषो भंजनं. —*Sarga no.* (figures, words or both): V1.4 B1.4 D3.11 om. Ś1 (marg.) V3 Dt D4 6.8.14 S (except M4) 67, Ñ2 B3 D10 69, V2 D9 70; B2 68; D1 46, D7 48, M4 65. D13 —कांडे—भंगो—सर्गः 68. —After colophon, T2 concludes with श्रीरामचन्द्राय नमः; G1.2 M1 श्रीरामाय नमः; G3 श्रीमते रामा......नमः; M2 श्री......नमः.

६७

जनकेन समादिष्टा दूतास्ते क्लान्तवाहनाः ।
त्रिरात्रमुषिता मार्गे तेऽयोध्यां प्राविशन्पुरीम् ॥ १
ते राजवचनाद्दूता राजवेश्म प्रवेशिताः ।
ददृशुर्देवसंकाशं वृद्धं दशरथं नृपम् ॥ २
बद्धाञ्जलिपुटाः सर्वे दूता विगतसाध्वसाः ।
राजानं प्रयता वाक्यमब्रुवन्मधुराक्षरम् ॥ ३
मैथिलो जनको राजा साग्निहोत्रपुरस्कृतः ।
कुशलं चाव्ययं चैव सोपाध्यायपुरोहितम् ॥ ४
मुहुर्मुहुर्मधुरया स्नेहसंयुक्तया गिरा ।
जनकस्त्वां महाराज पृच्छते सपुरःसरम् ॥ ५

G I 70.6
B I. 68. 5
L I 64 5

67

☞ Ñ1 missing Sarga 67 (cf v.l. I 66 10) D2.5 12 continue the previous Sarga

1 Before 1, D1 ins. 1235* —^{ab}) B4 °दृष्टा (for समादिष्टा). D3 7 हृतास्ते; D14 T1 2 G4 M2 4 दूतास्तु (for दूतास्ते) Ś1 D1 2 5 11 12 शीघ्र-, Ñ2 V B D7 10 13 द्रुत-; D3 हृत- (sic) (for क्लान्त-) D9 जनकस्य च दूतास्ते गता वै शीघ्रवाहनाः. ❀ Cv. दूतास्तु क्लान्तवाहना इति पाठः। ❀ —^{c}) Ñ2 V B D10.13 मार्गे त्रिरात्रमुषिता (by transp). —^{d}) Ñ2 V B D2 3 7 9–11 13 अयोध्यां (D2 3.7 9 11 with hiatus), T3 त्वयो° (for तेऽयोध्यां) V2 B3 आविशन्; D2.10 12 G4 M3 प्रविशन् (archaic), D3.7 विविशुः; D9 G1 °शन् (sic) (for प्राविशन्). B2 (marg also as in text) मुदा; Dt पुरौ; D6 पुरीः (sic), G2 भुवि (for पुरीम्). —After 1, D14 T G4 ins.:

1236* राज्ञो भवनमासाद्य द्वारस्थानिदमब्रुवन् ।
शीघ्रं निवेद्यतां राज्ञे दूतान्नो जनकस्य च ।
इत्युक्ता द्वारपालास्ते राघवाय न्यवेदयन् ।
[(l 3) D14 T3 इत्युक्त्वा.]

2 ^{ab}) Ñ2 V B D3 7.10.11.13 M4 राज्ञो (B2.4 D7 M4 °ज्ञा; D3 °जा) विदिता; Cg as in text (for राजवचनाद्). Dt D8 गत्वा; D3 7 दूराज् (for दूता). D7 जवेन तु (for राजवेश्म). D3 जवैनेन प्रकाशिताः (sic) (for ^{b}). D2.9 ततो हि राजवचनाद्दूता द्वास्थैः प्रवेशिताः. —^{c}) G3 damaged for देवसंकाशं. —^{d}) T3 वृद्धौ (for वृद्धं). —After 2, Ś1 D1.2.5.9 12 ins., while B3(m) 4 D11 ins. after l. 1 of 1238*.

1237* तथा तच्च समाख्यातं समानिः नृपं तदा ।
शश्वत्प्रजाः प्रशासन्तं धर्मज्ञैः सचिवैर्वृतम् ।
ऋत्विग्भिर्देवसंकाशैर्वसिष्ठाद्यैश्च मन्त्रिभिः ।
आशास्यमानं सुप्रीतैः शक्रमाङ्गिरसैरिव ।
तं लोकपालप्रतिमं लोकपालं सुनिश्चितम् । [5]

[All the above MSS. (except B3) om. l. 1. —(l. 2) B3 4 धर्मज्ञ (for धर्मज्ञैः) D1 पुरः, D9 युत (for वृतम्). —(l. 3) D1 ऋत्विजैर् (sic). —(l. 4) Ś1 आश्वा°; B4 D2 आशास्यमान —D11 om l 5. —(l 5) B3 °पाले; B4 °पालैः, D1 °पाल- (for लोकपाल).]

3 ^{c}) Dt D6 8 T2 G2 M1 प्रश्रितं (T2 °ता.), D4 प्रस्तृतं; D9 प्रीयत्ता (sic), M4 प्रणता (for प्रयता). —^{d}) Ś1 D5 12 मधुरं (for अब्रुवन्)

4 ^{a}) D6 मैथलो. Ś1 D1.2 5 12 राजन्; D9 नृप (for राजा) —G3 damaged from होत्र in ^{b} up to कुश in ^{c}. —^{b}) Ś1 D5 12 सोग्नि- (for साग्नि-) D1 -पुरोहितः; D14 T1 2 G1.2 M1–3 Cv r m °स्कृतं, Cg k.t as in text (for -पुरस्कृतः) —Dt D6 8 transp 4^{cd} and 5^{ab}. —^{d}) Ś1 D5 12 -पुरोहितः (D5 °ताः). —For 2^{c}–4, Ñ2 V B D3 7.10 11.13 M4 subst

1238* ददृशुस्तं महात्मानं तत्राथ नृपसत्तमम् ।
दृष्ट्वैव चाभिप्रणता बद्धाञ्जलिपुटास्ततः ।
ऊचुर्दशरथं वाक्यमिदं प्रियनिवेदिनः ।
वैदेहो जनको राजा पृच्छति त्वां नराधिप ।
कुशलानामयं स्निग्धं सामात्यं सपुरोहितम् । [5]

[(l. 1) D3 7 ते (for तं). V1 उत्तम, B1 तथाथ (for तत्राथ). D3 7 वृद्ध दशरथ नृप (D3 सुत [sic]) (for the post half). —After l. 1, B3 4 D11 ins 1237*. —(l. 2) B1 दृष्ट्वेवं. V1 B2 D11 चाति-; D3.7 चापि, D13 त च (for चाभि-). B3 °तो; B4 °ता (both sic) (for -प्रणता). B1.4 वद्धांजलि- (sic); D3 13 कृ (D13 धृ)तांजलि-. V2.4 D11 तदा; V3 तथा, D13 स्थिताः (for ततः). —(l. 3) M4 इय (sic) (for इद). V1 °दन, B1 °दन; B4 °शन; D3 °दितः (for -निवेदिनः) V4 इदं प्रियमवेदयन् (for the post. half). —(l. 4) V1 B2 D3 7 विदेहो. B4 ता (for त्वां). Ñ2 V2 3 B1 3 D7.10 नराधिप, M4 जनाधिप. —(l. 5) D11 चैव, D13 स्निग्ध. (for स्निग्ध) D3 7 सामात्य. B4 D11 सु°, D3 7 °हित (for सपुरोहितम्).]

5 V4 B1 D3 7 M4 om 5. V1 reads 5^{ab} in marg. —Dt D6 8 transp. 4^{cd} and 5^{ab}. —^{b}) Ś1 B4 D1.2 5 12 -संपृ°; Ñ2 V1 D4.11 13 -संस°; V3 B2 Dt D6 8 -संर°; D10 -संक्लिन्नया (for -संयुक्तया). —V3 om. 5^{cd}. —^{c}) Ś1 D1 2 5 9 12 नृपतिस्; V1 जन:स् (for जनकस्). V1 °*ज; V2 °राजं, B2 °राजः; D4 °तेजाः (for महाराज). —^{d}) Dt D8 T2 G1–3 Cg.t [आ]पृच्छते; Ck [अ]पृच्छत. Ñ2 [आ]पृच्छति स्म; B2 D10.11 पृच्छति

G. 1 70 7
B 1 68 6
L. 1 64 6

पृष्ट्वा कुशलमव्यग्रं वैदेहो मिथिलाधिपः ।
कौशिकानुमते वाक्यं भवन्तमिदमब्रवीत् ॥ ६
पूर्वं प्रतिज्ञा विदिता वीर्यशुल्का ममात्मजा ।
राजानश्च कृतामर्षा निर्वीर्या विमुखीकृताः ॥ ७
सेयं मम सुता राजन्विश्वामित्रपुरःसरैः ।
यदृच्छयागतैर्वीरैर्निर्जिता तव पुत्रकैः ॥ ८
तच्च राजन्धनुर्दिव्यं मध्ये भग्नं महात्मना ।
रामेण हि महाराज महत्यां जनसंसदि ॥ ९
अस्मै देया मया सीता वीर्यशुल्का महात्मने ।
प्रतिज्ञां तर्तुमिच्छामि तदनुज्ञातुमर्हसि ॥ १०
सोपाध्यायो महाराज पुरोहितपुरस्कृतः ।
शीघ्रमागच्छ भद्रं ते द्रष्टुमर्हसि राघवौ ॥ ११

स, V1 पृच्छन स- (sic) (for पृच्छते स-) Ñ2 B4 D10 °सर॰, B2 D11 पुन पुनः; G4 -पुरस्कृतं (for -पुरःसरम्) Cm g k t सपुरःसरम् (as in text) Ś1 D1 2 5 9 12 स्व (D2 9 स; D5 12 सु) जनं (D1 जनक.) परिपृच्छति; D13 पृच्छति त्वामनामयं.

6 ^{a}) D10 पृष्ठ्वा (sic) (for पृष्ट्वा). Ś1 D1 2 5 9 12 13 अव्यग्रो. —G3 damaged for 6^{b} —^{c}) Ñ2 B3 D5 9.10 12 -[अ]नुमतो; V2 -[अ]नुमतं (for -[अ]नुमते) D1 कौशिकस्य सकाशेस्मान्. —^{d}) Ś1 D2 5 9 12 वाक्यज्ञ; M3 भवताम् (for भवन्तम्). D4 G1–3 M1 आह च (for अब्रवीत्) Ñ2 B3 D10.13 वाक्यज्ञ (D10 °ः) स्त्वब्रवीदिद; V2 विज्ञापयति पार्थिवः, D1 इद वचनमब्रवीत्. —After 6, Ñ2 B3 D10 ins l. 1 and 2 of 1239*

7 ^{a}) D9 G2 M1 विहिता; Cm k t as in text (for विदिता) Ś1 D1.2 12 विदि (D12 °जि) ता ते प्रतिज्ञा वै; D5 विजिता मे प्रतिज्ञा सा. —^{c}) Ś1 D1.2 5 9 12 राजभिर्या न विजिता. —^{d}) Ś1 D1 2 5 9 12 निर्वीर्यैर्; G4 न वीर्या (for निर्वीर्या) Ś1 D1.2 5.9 12 °कृतैः, M1 विमुखाः कृताः; M3 वितथी°; Cm g.k t as in text (for विमुखीकृता.) —For 6–7, Ñ2 V B D3 7 10.11 13 M4 subst (Ñ2 V2 B3 D10 13 subst l 3 and 4 for 7 only, Ñ2 B3 D10 ins l 1 and 2 after 6).

1239* पृष्ट्वा चानामयं पूर्वमव्ययं स नराधिपः ।
विश्वामित्रसहायस्त्वां विज्ञापयति पार्थिवः ।
सुता मे वीर्यशुल्केति प्रख्याता विदिता च ते ।
राजभिर्हीनवीर्यैश्च पुरापि प्रार्थिता यथा ।

[(l 1) V3 तु (for च). D11 चैव (for पूर्वम्) D11 वचन च (for अव्ययं स). D3 11 M4 नराधिप. —(l 2) B4 विज्ञाप्यति. V1.3 B1 पार्थिव, D3 7 M4 मानद (D3 °द); D11 पार्थिव. —(l. 3) M4 सीता (for सुता). V3 4 M4 विख्याता; D3 प्रक्षाता (sic); D13 °तं (for प्रख्याता). V3 तव, D3 7 हि ते (for च ते). —(l. 4) D7 राहुभिर् (sic) (for राजभिर्). V1 D11 13 पुराभि- (D13 °धि-), D3 7 बहुभिः (for पुरापि). V1 -प्रार्थितो; D13 -प्रथिता (for प्रार्थिता). V1 B2 (after corr. as above) मया; D10 पुरा; D13 तथा (for यथा).]

8 ^{a}) Ś1 D1.2.5 9 12 तामिमां मत्सुतां राजन् (D2.9 वीर). —G3 damaged from मित्र up to ^{c} (except the last syllable). —^{b}) Ś1 D1.2.5.9.12 °सरः; Dt D6.8 -पुरस्कृतैः; Cg as in text (for -पुरःसरैः). Ñ2 V B D3.7 10 11 13 M4 विश्वामित्रस्य शासनात्. —^{cd}) Ś1 D1 2 5 9 12 [आ]गतो (for [आ]गतैर्). Ś1 D1 5 12 वीर्यात्; Dt D4 6 8 G1–3 M1.2 रा (G3 damaged) जन्. D2 9 वीरो (for वीरैर्) All Cs पुत्रकैः (as in text) Ś1 D5 12 तव निर्जितवान्सुत., D1 तां विनिर्जितवान्सुतां; D2 9 राघवो लक्ष्मणान्वितः (for ^{d}) Ñ2 V B D3 7 10 11.13 M4 पुरीमिमां स (V2 म) मागत्य (V3 B2 °साद्य; D3 7 M4 °गम्य) तव पुत्रेण निर्जि (V3 धीम) ता.

9 ^{a}) Ś1 D1 2 5 9 12 तच्च दिव्यं, Ñ2 V B D3 7 10 11 M4 आन (V4 B2–4 °ना) स्य तद्, Dt D4 6 8 M2 Ct °रत्नं; D13 आनामि च (for तच्च राजन्). Ś1 D1 2 5 9 12 श्रीम (D5 9 °मा) न्; T2 वीर्यं (for दिव्यं) —^{b}) D9 भक्तं (for भग्नं). G2 महात्मनां D3 7 M4 मध्ये भंक्त्वा च राघव (M4 °वः). —^{c}) Ñ2 V B D3 7 10 13 M4 बलमाश्रित्य; Dt D6 8 °बाहो; D4 G2 M1 2 °तेजो (for हि महाराज) Ś1 D1 2 5 9 12 M3 राघवेण महातेजो (D1 9 महत्तेजा, D2 महातेजा; D12 महत्तेजो; M3 from महातेजो up to सोपाध्यायो in 11^{a} *inf. lin. sec. m*), D11 रामेणैव समेसमे (ditto) त्याशु. —^{d}) D5 °तां; D12 °तो; D14 T G4 यज्ञांते; Cg as in text (for महत्यां)

10 M3 reads 10 *inf. lin sec. m.* (cf v.l. 9) —^{a}) Ś1 Ñ2 V B D1–3 5 7 9–13 M4 तस्मै; Cm as in text D7.9 सीता (for देया) D7 दत्ता; D9 देव (for सीता) Ś1 Ñ2 V B D1–3 10–13 transp. देया and सीता. —G3 damaged from र्यं in ^{b} up to च्छा in ^{c}. —^{b}) M3 वीरशुल्का. Ś1 D1.2.5.9 12 महाद्युते; Ñ2 V B D3.7.10.11.13 M4 सुताय ते (D11 मे); D14 T1 ममात्मजा; G2 °त्मना (for महात्मने). —^{c}) V1 B1 तरितुं राज्ञा (B1 वांछा); V4 पूरितं वाक्यं; D2 9 14 T1.3 G1 M2.4 Cm कर्तुं°; Ct as in text (for तर्तुमिच्छामि). D3.7 प्रतिदातुं तवेच्छामि. —^{d}) V1 D11 तन्मेनु°; V4 तन्मे वि°; B1 तन्ममा°; G2 तद्व्यनु°; G3 त्वमनु° (for तदनुज्ञातुम्) —After 10, M4 reads 12^{cd} for the first time as in V2 repeating it in its proper place.

11 V1 D3 7 om. (hapl) 11–12^{b}. —^{ab}) M3 reads up to सोपाध्यायो *inf lin. sec m.* (cf v.l. 9). M4 च राजेंद्र (for महाराज) D14 T G4 -पुरःसरः. Ś1 D1 2 5 (m. *sec. m.*).9.12 (all read after 14^{ab}) सोपाध्यायश्च राजेंद्र पुरस्कृत्य पुरोहितं. —Ś1 D2 5.12 om. (hapl.) 11^{c}–12^{b}.

प्रीतिं च मम राजेन्द्र निर्वर्तयितुमर्हसि ।
पुत्रयोरुभयोरेव प्रीतिं त्वमपि लप्स्यसे ॥ १२

एवं विदेहाधिपतिर्मधुरं वाक्यमब्रवीत् ।
विश्वामित्राभ्यनुज्ञातः शतानन्दमते स्थितः ॥ १३

दूतवाक्यं तु तच्छ्रुत्वा राजा परमहर्षितः ।
वसिष्ठं वामदेवं च मन्त्रिणोऽन्यांश्च सोऽब्रवीत् ॥ १४

गुप्तः कुशिकपुत्रेण कौसल्यानन्दवर्धनः ।
लक्ष्मणेन सह भ्रात्रा विदेहेषु वसत्यसौ ॥ १५

दृष्टवीर्यस्तु काकुत्स्थो जनकेन महात्मना ।
संप्रदानं सुतायास्तु राघवे कर्तुमिच्छति ॥ १६

यदि वो रोचते वृत्तं जनकस्य महात्मनः ।
पुरीं गच्छामहे शीघ्रं मा भूत्कालस्य पर्ययः ॥ १७

मन्त्रिणो बाढमित्याहुः सह सर्वैर्महर्षिभिः ।
सुप्रीतश्चाब्रवीद्राजा श्वो यात्रेति स मन्त्रिणः ॥ १८ G 1 70 14 B 1 68 10 L 1 64 15

—^{d}) D1 9 नः प्रियान्(D9 °यं) (for राघवौ) M4 राघवौ द्रष्टुमर्हसि (by transp) —For 11, Ñ2 V2–4 B D10 11 13 subst.

1240* सोपाध्यायः सस्वजनः सवर्गः सपदानुगः ।
शीघ्रमर्हसि राजर्षे त्वमागन्तुमिह प्रभो ।

[(l. 1) B4 सोपाध्याये V2 सम्वज., D10 13 सवुजन V2 3 B1 2 4 सबल, D13 सर्वग]

12 Ś1 V1 D2 3.5 7 12 om 12^{ab} (cf v l 11). —^{a}) Dt D4 6 8 M2 प्रतिज्ञां (for प्रीतिं च) V2–4 B1 3 4 प्रीतिं पूर्वप्रवृत्तां मे; D11 प्रीतः पूर्वं प्रवृत्ता मे. —G3 damaged from यि in ^{b} up to ^{d}. —^{b}) Ñ2 V2–4 B1–3 D10 11 13 सं(V3 त्वं)वर्धयितुम्; B4 सव्वर्द्धयितुम् (sic), D1 प्रवर्तयितुम्. —M4 reads 12^{cd} for the first time after 10 as in V2 repeating it here. —^{cd}) Ñ2 B3 D10 13 उभयोः पुत्रयोर् (by transp). Ś1 D5 12 T2 M3 एवं; D13 चैव; M1 प्रीतिं (for एव). D9 प्रीतिः. Ś1 D2.5 9 12 समुप-, Dt D4 6 8 T2 M3 4 त्वमुप-; D1 समनु-, M2 त्वमभि- (for त्वमपि). Ś1 D5 -लप्स्यसि; D1 -लिप्स्यसे; M4 -लप्स्यते. Ñ2 V1–3 B D10 13 वध्वौ ते दिश्यिते(Ñ2 B3 देशिते; V1 om , D10 देशितं, D13 कल्पिते)मया; V4 वध्वावादिशते मया; D11 द्वे सुते देशिते मया; G1–3 M1 लप्स्यसे (G3 damaged) वीर्यनिर्जितां (for ^{d}). D3 7 पुत्रयोश्चैव प्रीतिं च (D7 तु) महतीं त्वमवाप्स्यसि.

13 M4 om 13 —^{ab}) Ś1 D1.2 5.9 12 वाक्यं मधुरम् (by transp.) D3.7 त्वामाह मधुरं वचः (for ^{b}). Ñ2 V B D10 11.13 इति त्वां जनको राजा विज्ञापयति पार्थिव(V1.2 4 पार्थिवः; V3 सादरः) —^{d}) G2 स्थित. —After 13, D14 T1.3 G4 ins

1241* इत्युक्त्वा विरता दूता राजगौरवशंसिनः ।

[G4 इत्युक्त्वा (for °क्ता) and राजकार्यावि° (for the post. half).]

14 ^{a}) D3 om. तु (submetric) D7 तत. (for तु तच्). Ś1 Ñ2 V B D1.2.5.9–13 M4 इति(M4 स तु) दूत (D13 तेषां)वचः श्रुत्वा. —G3 damaged from त· in ^{b} up to कुशि in 15^{a} —^{b}) Ś1 -विस्मित· —After 14^{ab}, Ś1 D1 2 5(marg. sec. m) 9 12 read 11^{ab} —After 14^{ab}, B3 ins .

1242* आनन्दसागरे मग्नः कृतकृत्यो बभूव ह ।

—D5 reads 14^{cd} in marg sec. m —^{d}) Dt D6 8 मन्त्रिणश्चैवमब्रवीत्. —For 14^{cd}, Ñ2 V B D3 7 10 11 13 M4 subst..

1243* उवाचेदं वसिष्ठादीन्सर्वानेव पुरोधसः ।
[D13 [प]व (for [इ]दं).]

15 G3 damaged up to कुशि in ^{a} (cf v.l. 14). —^{a}) Ś1 D5 गुप्तं; D11 मुदा (for गुप्तः) B4 T3 कौशिक-; D2 कुशक. —^{b}) Ñ2 V1 B D2 G2 M कौसल्यानंदिवर्धनः; V2 °नंदनः सदा. —^{d}) G4 वैदेहेषु. D2.9 प्रवर्तते (for वसत्यसौ). Ś1 D1.5 12 13 स विदेहेषु तिष्ठति(D1 वर्तते); Ñ2 V B D10.11 विदेहान(V1 3 °हम)गमत्किल; D3 7 M4 विदेहान्गतवान्किल.

16 ^{a}) Ś1 °मात्रं, D2.9 13 °वीर्यं; D4 °वीर्यौ, D5 12 °मात्रे; D10 11 दृष्ट्वा वीर्यस(D10 °र्यश्) (sic) (for दृष्टवीर्यस्). Ś1 Ñ2 V2 3 B D2 5 9 10 12 13 M2 च (for तु) Ś1 V1–3 B1 2 4 D2.5 9–13 काकुत्स्थे; V4 B3 काकुत्स्थ; D4 काकुत्स्थौ. —^{b}) Ś1 Ñ2 V B D2 5.9–13 जनकः सुमहायशाः. —G3 damaged from या in ^{c} up to जन in 17^{b}. —^{c}) Ś1 D1.2 च, D5 9 12 स (for तु). —^{d}) D2 9 अर्हसि (sic) (for इच्छति).

17 G3 missing up to जन in ^{b} (cf. v l. 16). —^{a}) G2 वा; Cg.k.t as in text (for वो). —^{c}) T1 पुरो (for पुरीं). Ś1 D1.2.5 9.12 गच्छामस्तां पुरीं शीघ्रं. —^{d}) Cg.t पर्ययः(as in text) D2 4 M2.3 कालविपर्ययः (for कालस्य पर्ययः).

18 ^{a}) Ś1 D1 2 5.9 12 [ऊ]चुः (for [आ]हुः). —G3 damaged from स in ^{d} up to सत् in 19^{b}. —^{cd}) Cg.k.t श्वो यात्रेति (as in text). Dt D6 8 च (for स) Ś1 D1.2.5.9.12 प्रीतश्चाप्यभवद्राजा श्वो भूत इति चाब्रवीत्.

G. I. 70 20
B. I. 68. 19
L. I 64 19

मन्त्रिणस्तु नरेन्द्रस्य रात्रिं परमसत्कृताः । ऊषुः प्रमुदिताः सर्वे गुणैः सर्वैः समन्विताः ॥ १९

इति श्रीरामायणे बालकाण्डे सप्तषष्टितमः सर्गः ॥ ६७ ॥

19 G3 missing up to सत् in [b] (cf. v. l. 18) —[a]) D4 Cm g तां (for तु). T2 G1 2 M1 3 नरेंद्रेण; Ck tp नरेंद्रश्च (for नरेन्द्रस्य). Ś1 D1 2 5.9 12 मंत्रिणो जनकस्यापि. —[b]) D1.2.9 रात्रौ. —[c]) D5 ऊचुः (sic). D14 T G4 ते मुदिताः. Ś1 D1 5 9 12 तत्र (for सर्वे). D2 समुदितास्तत्र. —[d]) Cg.k t गुणैः (as in text) Ś1 D1 2 5 9 12 सर्वकामैः प्र(D1 2 9 सु)पूजिताः. —For 16[c]–19, Ñ2 V B D3 7 10 11 13 M4 subst:

1244* प्रतिप्रदानं सीतायाः रामे कर्तुं किलेच्छति ।
यदि वो रोचते ब्रह्मञ्जनकः स महीपतिः ।
सम्बन्धी तत्र गच्छामस्ततः शीघ्रमितो वयम् ।
बाढमित्येव तच्छ्रुत्वा वसिष्ठप्रमुखा द्विजाः ।
ऊचुः परमसंहृष्टाः श्वः प्रयास्याम इत्यपि ।
ते चापि रजनीं तत्र दूताः परमसत्कृताः ।
ऊषुर्विदेहराजस्य सर्वकामैः सुपूजिताः ।

[(l. 1) V2 D3.7 11 प्रतिदान च, V3 प्रतिपादन च (hypermetric), V4 प्रीतिदान स, D10 प्रीति°, D13 स सप्रदान (for प्रतिप्रदान). V3 काम; D13 रामं (for रामे). V4 (marg. also as above) दान (for कर्तुं). D3 इह, D13 किं (for किल). B4 [इ]च्छसि (sic). D7 श्रीरामे कर्तुमिच्छ(before corr. °मर्ह)सि (sic) (for the post. half). —(l. 2) V3 B1 D10 ते (for वो). V2 रुचते. V4 राजा (for ब्रह्मन्). V2 B4 सु-; D3 7 च (for स). —For l. 2, D11 reads the line of 17[ab]. —(l. 3) V4 संबद्धात् (sic), D3.7 संबधं; L. (ed.) संबंधे (for सम्बन्धी). B3 तत्र (for ततः). —B2 repeats l. 5 and 6 consecutively. —(l. 5) D7 -सहृष्टाः D11 ऊचु समनसो भूत्वा (for the prior half). V1.3 स्म (V3 श्व)श्वो याता स्म, V2 B2 (second time) 4 श्वश्च(B2 4 °स्तु) यास्याम, V4 ता श्वो यातास्म; B1 श्व प्रयाता स्म (for श्व प्रयास्याम) B2 (second time) [अ]तः (for [अ]पि). B2 (first time) श्वो यामेत्यपि चैव त; D3 7 स्वयमेत्या(D7 °त्य)पि चाब्रुवन्, M4 श्वो यात्रेत्यपि चाब्रुवन् (for the post. half). —(l. 6) D7 तेनापि D11 ते चापि दूतास्तत्रैव (for the prior half). D3 हती (sic), D11 राज्ञा (for दूता). V2 -हर्षिताः. —(l. 7) Ñ2 V2 4 B4 D11 ऊचुर्; D3 कुर्युर् (sic) (for ऊषुर्). Ñ2 V2 B3 D13 प्रपूजिताः D3 7 M4 सर्वैं (M4 °र्वै) स(D7 प्र)मुदिता गुणैः (for the post. half).]

Colophon. D3 7 om. (continue the Sarga). —*Kānda name*: Ś1 Ñ2 V1 D1.4.6 12 om. V2–4 B D10.11 आदि°. —After Kānda name, B4 ins. बालचरिते. —*Sarga name*: Ś1 V1 B2 D1.2.5 12 दूतवाक्यं; Ñ2 V3 B3 D10.11 जनकदूतवाक्यं(D10 °क्ये), V2 4 B1 जनकवाक्यं; B4 जनकदूतसंवादः: D9 धनुर्भंगे दूतवाक्यं. —*Sarga no.* (figures, words or both). Ś1 V1 4 B1.4 D5 6 11.12 om. Ñ2 B3 D10 70, V2 D9 71, V3 Dt D4 8.14 S (except M4) 68; B2 69, D1 47, D2 44, M4 66 D13 इत्यार्षे—यणे—कांडे—वाक्यं—सर्गः 69. —After colophon, T2 concludes with श्रीरामचन्द्राय नमः; G1.4 M1 श्रीरामाय नमः; G3 श्रीमते रामानुजाय नमः and M2 श्री......नमः.

६८

ततो रात्र्यां व्यतीतायां सोपाध्यायः सबान्धवः ।
राजा दशरथो हृष्टः सुमन्त्रमिदमब्रवीत् ॥ १
अद्य सर्वे धनाध्यक्षा धनमादाय पुष्कलम् ।
व्रजन्त्वग्रे सुविहिता नानारत्नसमन्विताः ॥ २
चतुरङ्गबलं चापि शीघ्रं निर्यातु सर्वशः ।
ममाज्ञासमकालं च यानयुग्यमनुत्तमम् ॥ ३
वसिष्ठो वामदेवश्च जाबालिरथ काश्यपः ।
मार्कण्डेयश्च दीर्घायुरृषिः कात्यायनस्तथा ॥ ४
एते द्विजाः प्रयान्त्वग्रे स्यन्दनं योजयस्व मे ।
यथा कालात्ययो न स्याद्दूता हि त्वरयन्ति माम् ॥ ५
वचनाच्च नरेन्द्रस्य सा सेना चतुरङ्गिणी ।
राजानमृषिभिः सार्धं व्रजन्तं पृष्ठतोऽन्वगात् ॥ ६
गत्वा चतुरहं मार्गं विदेहानभ्युपेयिवान् ।
राजा तु जनकः श्रीमाञ्श्रुत्वा पूजामकल्पयत् ॥ ७ G. I. 71. 7 B. I. 69. 7 L. I. 65. 8

68

☞ Ñ1 missing Sarga 68 (cf v l. I. 66 10). D3 5 7.12 continue the previous Sarga.

1 [a]) Ś1 D2.5.9 12 अथ; Ñ2 V B D1 3 7.10.11 13 तस्यां; Cg k t as in text (for ततो). D4 प्रभातायां (for व्यतीतायां). —G3 damaged from [b] up to रा in [c]. —[b]) Ñ2 V B D3.7.10.13 नराधिपः (for सबान्धवः) —[c]) Ñ2 V B D3 7 10 13 M4 श्रीमान् (for हृष्टः). —[d]) V4 इदं वचनमब्रवीत्.

2 [a]) D2 12 अथ (for अद्य). V2 4 बला° (for धनाध्यक्षा) —[b]) V4 बलम् (for धनम्). Ñ2 °रं, V3 मे पुरात्; D10 निष्कलं (for पुष्कलम्). —[cd]) G2 सुवि॰ता; M3 सुनिहता; Cm g k t as in text (for सुविहिता). Ñ2 V B D3 7 10 11 13 M4 निर्या(D3 7 व्रजं)त्वग्रे समारोप्य(V3 °दाय) नानारत्नचयान्मम.

3 D4 reads 3 in marg —[ab]) D2 वापि, L (ed) सर्वं (for चापि) Dt D9 निर्यांतु. D3 7 M4 मा चिरं (for सर्वशः) Ñ2 V B D3 7 10 11 13 M4 च(M4 चा)तुरंगं च (Ñ2 °गश्च [sic]) मे शीघ्रं(D3 7 क्षिप्रं; M4 कृत्स्नं) बलं°. —G3 partially damaged 3[cd]. —[c]) B3 D2 समाज्ञा-. D3.7 T2 M3 तु; M2 हि (for च). V4 ममाद्य क्रियतां शीघ्रम्. —[d]) Ś1 यातु; D6 9 यानं (for यान-). D2 5.6 9 G1 M2 -युग्मम्; Cm g k t as in text. M4 च सर्वशः (for अनुत्तमम्) Ñ2 V B D10 11 13 युज्य(V4 उद्य)तां युग्य(V1 D11 युग्म; V3 यज्ञ)मुत्तमं.

4 [b]) Ś1 D2 3 8 9.12 अथ कश्यपः; Ñ2 V1.2 B D10.11 13 M4 क(V1.2 B1.2 M4 का)श्य(M4°शि)पो भृगुः(V1 गुरुः); V3 च तथा भृगुः (for अथ काश्यपः). —[c]) S1 V3 Dt D6 8 T3 तु; D4 [ऽ]पि; D14 T1.2 G4 M2.3 सु- (for च). —[d]) Ś1 Ñ2 V B D1 2 5 9–13 मु(D12 ॰)निः (for ऋषिः). V2 कात्यायनिस्; D1 कात्यायिनस्. G4 तदा (for तथा).

5 [a]) D5.9 (before corr.) T3 प्रयांति; D12 प्रार्थ्यंति; M2 *(damaged)न्तु; Cg k.t as in text (for प्रयान्तु). —[b]) Ś1 D5 12 यो(D12)जयाशु (for °यस्व) —G2 damaged from मे up to न in [c] Ñ2 V B D10 13 स्यंदनैः सहिता मया(B1 मम); D3.7 स्यन्दनान्योजयन्वरान्; D11 स्यंदनैः शीघ्रगैस्तथा. —[c]) D12 कालात्ययं. D13 यस्या काला° (sic). —[d]) B4 हि त्वर ति; D9 हि त्वरयंतु. D2 मे; D9 [इ]मे (for माम्) V4 तथा नीतिर्विधीयतां; D11 दूतास्त्वरयंति मां. —After 5, G1.3 ins.

1245* इत्युक्त्वा स महातेजा राजा दशरथो रथम् ।
आरुरोह यथा भानुर्भगवान्रघुनन्दनः ।

6 [a]) Ś1 D1 2.5 9 12 G2 M1 °च्च; Ñ2 V B D3.7.11 13 M4 इत्याज्ञया(D13 °कर्ण्य) (for वचनाच्च). —[b]) Ś1 D5 12 निर्ययौ, Ñ2 V1.3.4 B D10.11 13 सेना सा (by transp.), V2 सेनायाः (sic), Dt D4 6 8 14 सेना च (D14 om. [hapl] च) (for सा सेना) ॐ Ct. चद्वय चिन्त्यफलं पादपूरणमात्रार्थम् । ❀ —G3 damaged from तुरंगिणी up to सृ in [c]. —[d]) V B1 2.4 D3 7 11 M4 प्रयांतं(V4 °तु) (for व्रजन्तं). Ś1 V B2.4 D8 11.12 M4 [ऽ]न्वयात् (for ऽन्वगात्).

7 D9 om. 7. —[a]) D7 उषित्वा (hypermetric) (for गत्वा) Cm g चतुरहं(as in text). Dt D6–8 G1 3 चतुरहं मार्गे, M4 चतुर॰॰र्गं. Ś1 Ñ2 V B1–3 D1 2 5 10–13 चतुर्भिस्तान (D1 12 °म; D11 °)होरात्रैर्; B4 चतुर्भिस्तांस्तु दिवसैर्; D3 ततश्चतुरमार्गेण. —[b]) D5.12 वैदेहान्. V1 ह्युपे° (submetric); D13 उपजग्मि°; M4 सोभ्यु° (for अभ्युपेयिवान्). —After 7[ab], S1 Ñ2 V B D1 2.5 10–13 ins.:

1246* ददर्श मिथिलां रम्यां जनकेनोपशोभिताम् ।

[Ś1 रम्ये B3 (m also) °पालिता (for [उ]पशोभिताम्).]
—Ś1 D1 2 5 12 om. 7[cd], while V4 B1 D10 om. 7[c]–8[b]. —M4 repeats 7[cd] consecutively. —[c]) Dt D4 6 8 T2 G1 3 M2–4 (M4 first time) च; D3.7 [अ]थ (for तु). Ñ2 V1–3 B2–4 D11 13 M4 (second time) प्रत्युद्गम्यैव(V2.3 °म्येव; D13 °म्याथ) जनकस्. —[d]) Ñ2 V1–3 B2–4 (B4 transp) D11.13 तेषां पूजाम् (for श्रुत्वा पूजाम्). M4 (second time) अथाकरोत् (for अकल्पयत्).

G. I. 71. 8
B I. 69. 8
L. I. 65. 8

ततो राजानमामाद्य वृद्धं दशरथं नृपम् ।
जनको मुदितो राजा हर्षं च परमं ययौ ।
उवाच च नरश्रेष्ठो नरश्रेष्ठं मुदान्वितम् ॥ ८
स्वागतं ते महाराज दिष्ट्या प्राप्तोऽसि राघव ।
पुत्रयोरुभयोः प्रीतिं लप्स्यसे वीर्यनिर्जिताम् ॥ ९
दिष्ट्या प्राप्तो महातेजा वसिष्ठो भगवानृषिः ।
सह सर्वैर्द्विजश्रेष्ठैर्देवैरिव शतक्रतुः ॥ १०
दिष्ट्या मे निर्जिता विघ्ना दिष्ट्या मे पूजितं कुलम् ।
राघवैः सह संबन्धाद्वीर्यश्रेष्ठैर्महात्मभिः ॥ ११
श्वः प्रभाते नरेन्द्रेन्द्र निर्वर्तयितुमर्हसि ।
यज्ञस्यान्ते नरश्रेष्ठ विवाहमृषिसंमतम् ॥ १२

8 Ñ2 V4 B1 D10 om. 8^{ab} (for V4 B1 D10 cf. v.l 7). —B3 reads 8^{ab} in marg. —M2 damaged from जा up to वृ in ^{b}. —^{a}) V1–3 B2–4 D11 13 M4 स तं (for ततो). B1 राजानसामात्य (corrupt). —^{b}) G3 damaged up to र. Ś1 D1.2 5 12 तदा (for नृपम्). —V3 om. 8^{cdef}. —^{c}) Cm g.t मुदितो (as in text). Dt D4 6 8 मुदितो जनको (by transp.), G1 3 जनको मुमुदे. —^{d}) Cm g t हर्षं (as in text). Ś1 Dt D1.2 5 6 8 9 12 प्रहर्षं (for हर्षं च). —^{e}) Dt D6 8 T1 M3 वचनं; D12 °, G2 M1 जनक- (for च नर-). —^{f}) Ś1 D1 2 5 9.12 मुदान्वितः. —For 8^{cdef}, Ñ2 V1.2 4 B (B2 l. 1 in marg.) D3.7.10 11.13 M4 subst.

1247* प्रत्युद्गम्य च तं राजा प्रियातिथिमुपागतम् ।
उवाच जनकः प्रीतः शतानन्दसमन्वितः ।

[Ñ2 B3 4 D13 om. l. 1. —(l. 1) V1.2 B2 D3 7 M4 मुमुदे (V2 मुमोद) जनको दृष्ट्वा (M4 राजा) (for the prior half). M4 damaged for प्रिया-. —(l. 2) D3 7 M4 चैव प्रणतो (for जनक प्रीत). V2 पप्रच्छ कुशलप्रश्न (for the prior half). D3.7 M4 हर्षानद- (for शतानन्द-).]

—D3 7 M4 cont., while Ś1 D1.2 5.9 12 ins. after 8

1248* जनकः श्लक्ष्णया वाचा वृद्धं दशरथं नृपम् ।

—Thereafter D1 cont. 1249*.

9 ^{a}) Dt D6.8 नरश्रेष्ठ; M4 °बाहो (for महाराज). —^{b}) V3 दृष्ट्या. Ñ2 V B D3.7.10.13 M4 मे गृहं (M4 °हान्) (for राघव). —^{c}) V3 दृष्ट्यासि पुत्रयोः, G3 damaged for रुभ (for पुत्रयोरुभयोः). Ś1 D1 5 12 प्रीतिः. —^{d}) Ś1 D1.2.5 9.12 प्राप्यतां (for लप्स्यसे). G2 Ck -निर्मितां, Cm g as in text. Ñ2 V B D10.11.13 दि (V1 [after corr. *sup lin* also] ३ द) ष्ट्या प्राप्स्यसि राघव; D3.7 M4 दृष्ट्वा प्राप्स्य (M4 यास्य) सि मे (M4 damaged) गृहे.

10 D2 om. (hapl.) 10. —D3.7 transp. 10 and 11. —^{a}) V3 दृष्ट्या°; V4 प्रीतिपूर्वं (for दिष्ट्या प्राप्तो). Ñ2 V2 B2–4 D9 10 13 14 M4 °राज (Ñ2 D14 °जा; D9 °जो) (for महातेजा). —^{b}) Ñ2 V B D10.11 13 अयं (for ऋषिः). —B3 reads 10^{cd} in marg. M2 damaged ^{c} except सह स. —^{c}) Ś1 B3.4 D1.5 9.11.12 द्विज (B3 4 मुनि) गणैर् (for द्विजश्रेष्ठैर्). —For 10^{cd}, Ñ2 V B1.2 D3 7 10 13 M4 subst., B3 4 D11 ins. after 10, D1 after 1248*, while D2.9 ins. after 11:

1249* मार्कण्डेयादयश्चैव दिष्ट्या प्राप्ता महर्षयः ।

[D2 [प]ते, D3.7.9 [इ]मे (for [प]व). V3 मार्कंडेयश्चैव ब्रह्मर्षि (hypermetric) (for the prior half). B1 चैते (for प्राप्ता). D1 3 7 तथैवेमे (D7 °व मे) तपोधना, D2 9 M4 तवेमे (D2 सर्वे ते, D9 त इमे) मम चेश्वरा (for the post. half).]

—Thereafter D1 2 9 cont. l. 4 and 5 of 1250*.

11 D3 7 transp. 11 and 10. —^{a}) V2 M4 निर्जितो विघ्नो, D13 निर्गता विघ्ना, T3 निर्जिता विघ्नो (corrupt). —^{b}) V2 D14 निर्जितं (for पूजितं). —^{d}) G1–3 M1 -श्लाघ्यैर् (M1 °घ्ये) (for -श्रेष्ठैर्). Ś1 Dt D1 2.5 6.8 9 12 M2 °बलैः; M3 °रथैः (for महात्मभिः). —For 11^{cd}, Ñ2 V B D3 7 10 11 13 M4 subst. l. 1 and then ins. l. 2–5, while D2 9 ins. 1249* after 11 and thereafter cont. only l. 4 and 5 along with D1.

1250* राघवैः सह सम्बन्धं कृत्वा प्रथितसद्गुणैः ।
अद्य मे सफलं जन्म प्राप्तं चाद्य क्रियाफलम् ।
अद्य पूतोऽस्मि राजर्षे त्वत्सम्बन्धात्सबान्धवः ।
एषां चापि महर्षीणामद्याभ्यागमनादहम् ।
सविशेषतरं पूतो राजन्नाप्यायितस्तथा । [5]

[(l. 1) Ñ2 B4 D7 13 प्रार्थित-, V1 प्रथित-. —(l. 2) D3.7 M4 जीवितं च सुजीवितं (for the post. half). —B3 reads in marg. from the post. half of l. 3 up to 12^{a}. —(l. 3) V4 प्रीतोस्मि. B2 4 त्वत्सबंधत्वात् (hypermetric). V2 नराधिप (for सबान्धव). D3.7 M4 त्वत्सम्बन्धात्तथोत्तम (for the post. half). —(l. 4) Ñ2 B3 D10.13 अमीषा च, V2 वसिष्ठादि, D1–3 9 एतेषा च (for एषां चापि). Ñ2 अभ्यास्वा (sic), V4 अ°; B2.4 अद्या-; D1 3 7 समभ्या-, D2.9 अथाभ्या- (for अद्याभ्या-). V4 अय, M4 इह (for अहम्). —(l. 5) B2 4 सविशेषतरं; D1 सविशेषतर, D9 सर्वविश्वर. V2 भूपो; B1 चैव (for पूतो). D1 चाप्यायितस्. Ñ2 B3 D2 9 10 13 त्वया (for तथा). D11 सविशेषेण पूतोह यस्त्वामद्याश्रितस्तथा.]

12 B3 reads 12^{a} in marg. (cf. v. l. 11). —^{a}) Ś1 D1 2 5 9.12 M4 तु (D2 च) राजेंद्र; Ñ2 V B D3.7.10.11.13 महाराज; Dt D6.8 नरेंद्र त्वं; M2 नरश्रेष्ठ (for नरेन्द्रेन्द्र). —^{b}) Ś1 निर्वापयितुम्; Ñ2 V1.3 4 B1.3 4 D1–4 7.9–12 T1.3 G1 2 4 M3 निवर्तयितुम्; Dt D6.8 Ct संवर्तयितुम्; Cm g as in text. D9 अर्हति. —D1 reads 12^{c}–13^{c} in marg. —^{cd}) D1 [अं]तं (for [अ]न्ते). Ś1 D5.11.12 महाराज (D12 °तेजा), M4 रघुश्रेष्ठम् (for नरश्रेष्ठ). M4 उद्वाहम्

तस्य तद्वचनं श्रुत्वा ऋषिमध्ये नराधिपः ।
वाक्यं वाक्यविदां श्रेष्ठः प्रत्युवाच महीपतिम् ॥ १३

प्रतिग्रहो दातृवशः श्रुतमेतन्मया पुरा ।
यथा वक्ष्यसि धर्मज्ञ तत्करिष्यामहे वयम् ॥ १४

तद्धर्मिष्ठं यशस्यं च वचनं सत्यवादिनः ।
श्रुत्वा विदेहाधिपतिः परं विस्मयमागतः ॥ १५

ततः सर्वे मुनिगणाः परस्परसमागमे ।
हर्षेण महता युक्तास्तां निशामवसन्सुखम् ॥ १६

G. I. 71. 13
B. I. 69. 17
L. I. 65. 19

(for विवाहन्) Dt D6.8 T2 G1–3 M1.3 °न्नत्तमः (M3 °म), D1 नृपसत्तम; D11 °सि° सह, Cm g as in text (for ऋषिसत्तम्). Ñ2 V B D3.7.10.13 यत्स्वावभृथे (V4 B1 D3.7 °थं) पुण्यस्तुष्टाहमृषिभि. सह

13 D1 reads 13^{abc} in marg (cf v l 12). —^{a}) Ś1 D5.12 ततस् (for तस्य) Ñ2 V B D10.11 M4 [ए]तद् (for तद्) V2 राजा; D11 हृष्टं (for श्रुत्वा) —^{b}) Ś1 D1.2.5.9.12 मुनिमध्ये. Ñ2 V B D3.7.11.13 M1 राजा (V2 D11 श्रुत्वा) दशरथ (D11 °थ) स्तदा (B4 D11 °था), D10 परं विस्मयमागत. —M2 damaged from वि in ^{c} up to प्र in ^{d}. —^{c}) D1 श्रेष्ठ. —^{d}) S1 D5.12 T3 (after corr as in text) महीपति, D2.9 नराधिपं; Cg as in text

14 ^{a}) T2 -वर, M2 -वशाच; Cg k t as in text (for -वशः) —^{b}) Ś1 D1.2.9.12 पुरा मया (by transp) —^{c}) D11 वक्ष्यसे: T2 M3 (after corr *inf lin. sec m* as in text) °ति, Cg k t as in text (for वक्ष्यसि). G2 M3 धर्मज्ञस्. —For 13^c–14, Ñ2 V B D3.7.10.11 (l. 1–2 only for 13^c–14^b) 13 M4 subst.

1251* ऋषिमध्य उवाचेदं जनक मिथिलेश्वरम् ।
राजन्प्रतिग्रहीतारः स्मृता दातृवशाः किल ।
यद्वक्ष्यसि यदा चैव तत्कर्तारस्तदा वयम् ।

[(l 1) V2 सुहृन्म°, B3.4 D7.10.13 °मध्ये (with hiatus), D11 प्रहृष्टमनम् (for ऋषिमध्य) D13 [ए]व (for [इ]द). —(l 2) V B1.3.4 D3.7.10.11.13 M4 गृहीतार (sic) V3 मातृ- (for दातृ-) V1 मुताया विविवतिकल (for the post half). —(l 3) B1 यदि (hypermetric) (for यद्). V2 वक्ष्यामि; D3.7.10 वक्ष्यति D3.7 तथा. M4 यथा (for यदा). V4 [ए]तत् (for [ए]व) V1 कना ज्म V4 D3.7 कर्तारस्तत् (by transp). D3.7 यथा; M4 तथा (for तदा)]

15 ^{a}) Ś1 च वचनं, D1.5.12 वरिष्ठं च (for यशस्यं च). Ñ2 V B D3.7.10.11.13 M4 श्लक्ष्णं (V1 श्लष्टं [sic], V4 सूक्ष्मं; D11 इष्ट; M4 श्लक्ष्णश्च) चैवानु (V4 °सि) रूपं च, D2.9.14 T1.3 G4 धर्मिष्ठं च यशस्यं (D2.9 वरिष्ठं) च. —^{b}) Ś1 वरिष्ठं (for वचनं). Ñ2 V B D3.7.10.11.13 M4 प्रियवादिनः (M4 °नं). —^{c}) Ñ2 V B D3.7.10.11.13 M4 तद्राज्ञो जनकः (V4 वचनं; D3 °कं) श्रुत्वा (V2 °कश्चैव, B1 °कः प्रीत्या). —^{d}) B1 परमं (hypermetric) (for परं) D9 विस्मयं परम् (by transp.). Ś1 D5.12 आगमत् (for आगतः). V2 श्रुत्वा हर्षमुपागतः.

16 ^{a}) D3.7 M4 ते चापि मुनयः सिद्धाः (M4 प्रीताः). —^{b}) V3 damaged स; D9 °ताः (for -समागमे). —After 16^{ab}, Ś1 D1.2.5.9.11.12 ins, while Ñ2 V B D3.7.10.13 M4 ins after l 1 of 1256

1252* कथयन्तः कथा हृद्याः पुण्यश्रवणकीर्तनाः ।
परस्परप्रभावज्ञाः पूजयन्तः परस्परम् ।
विश्वामित्रं च दृष्ट्वैव राजा दशरथस्तदा ।
शिरसा प्रणतः प्रीत्या ववन्दे हृष्टमानसः ।
भवन्तं नाथमासाद्य पावितोऽस्मीति चाब्रवीत् ।
विश्वामित्रोऽपि देवेन प्रीतिमानिदमब्रवीत् ।
पूत एवासि राजर्षे स्वकृतैः कर्मभिः शुभैः ।
अनेन चापि पुत्रेण रामेणामिततेजसा ।
पूतोऽसि श्लाघनीयश्च देवानामपि सत्तमः ।
एष ते नृपते पुत्रो रामो निर्यापितो मया ।
लक्ष्मणेन सह भ्रात्रा कुशली रघुनन्दन ।
इत्युक्तो मुमुदे राजा विश्वामित्रेण धीमता ।
तौ चापि पुत्रावाघ्राय परिष्वज्य च पीडितम् ।

[(l. 1) V1 M1 पुण्या, D3.7 हृष्टा D11 दिव्या (for हृद्याः). V3 D11 पुण्या, M4 हृद्या (for पुण्य-). —V2 om from the post. half up to the prior half of l 5. M4 -कीर्तिना. Ś1 D1.2.5.9.12 कथयन्तः कथा दिव्या हृद्या श्रोत्रसुखावहा. —(l. 3) Ś1 D1.2.5.9.11.12 तु (for च) D11 (after corr. as above) तथा (for तदा) —(l. 4) B4 शिरसः, D2 शिर. (for शिरसा). Ś1 D5.11.12 भूत्वा (for प्रीत्या) V1.4 B1 मुनिश्रे (V1 मन्त्रिश्रे) ष्ठ समागम्य (for the prior half) —(l. 5) D11 यातितो (sic) (for पावितो) Ś1 च तेजसा; V2 नृपो° (for [इ]ति चाब्रवीत्). D1.2.5.9.12 पूतोस्मि तव तेजसा (for the post half) —For ins. see below. —D9 om (hapl) l 6–8, while D11 om. (hapl.) l 6 —(l 7) M4 पूज्य (for पूत). V1 D10 [अ]स्मि, D11 हि (for [अ]सि) B1 M4 राजेंद्र, D11 राजर्षि (for राजर्षे) Ś1 V2.3 सु°: Ñ2 V1.4 B1.3 D10.11.13 त्वमेतैः (V1.4 D11 °सि); B4 सुहृद्, D12 सत्कृते (sic) (for स्वकृतैः). B2 (after corr as above) D3.7 स्वकैः, B4 D11 स्वय (for शुभैः). —(l. 8) V3 D2 [अ]पि हि (D2 सु-) (for चापि). D11 पुत्रेणानेन राजेंद्र (for the prior half). Ñ2 V B D10.11.13 [अ]क्लि (V4 °ष्ट) ष्टकर्मणा (for [अ]मिततेजसा). —(l 9) V2 पूतश्च, B2 पूज्यो°; D10 °स्मि D11 पुत्रवा (sic) (for पूतोऽसि). Ś1 V3 D3.5.7.9.12 [अ]सि (for च). V1 श्लाघनीयश्च. D3.7 इव; D13 अपि (for अपि) Ś1 D1–3.5.7.12 M4 संगमे, D9 संयुगे, D11 सतत (sic) (for सत्तम). —(l. 10) D2 om. ते (submetric). V1 B2 (before corr.) D2 निर्यांचितो, V2 D9.10 निर्यापितो (V2 °तस्). V2 त्वया (for मया) —(l. 11) B4 लक्ष्मणेन. Ñ2 B3 D3.12 भ्राता (sic). B1 कुशल; D10 कुशली. V1.3.4 B2.4 D2.7.9 M4 रघुनन्दनः.

G. I. 71. 25
B. I. 69. 17
L. I. 65. 25

राजा च राघवौ पुत्रौ निशाम्य परिहर्षितः ।
उवास परमप्रीतो जनकेन सुपूजितः ॥ १७

जनकोऽपि महातेजाः क्रिया धर्मेण तत्त्ववित् ।
यज्ञस्य च सुताभ्यां च कृत्वा रात्रिमुवास ह ॥ १८

इति श्रीरामायणे बालकाण्डे अष्टषष्टितमः सर्गः ॥ ६८ ॥

—(l. 12) V1 4 इत्युक्त्वा (for इत्युक्तो).—(l. 13) Ś1 आदाय, D9 आवाप्य (for आघ्राय) V4 °पूज्य (for परिष्वज्य) Ś1 D1 3 5.7 नि(D1 3 7 च)पीडितौ; V4 च पार्थिव; D9 (gloss) हर्षाश्रुयुत; D10 मु°, D12 निपीडित (sic); D13 ᵒ पीडित (for च पीडितम्)]

—After l. 5, B3 ins

1253* आज्ञापय महाबाहो आगतोऽहं तवाज्ञया ।

—B2 D11 cont (1252*)

1254* पादयोः पतितौ चापि मुमोचानन्दजं जलम् ।
रामोऽपि चाथ धर्मात्मा लक्ष्मणेन समन्वितः ।
मातरं पितरं चैव वसिष्ठादीन्द्विजांस्तदा ।
यथाक्रमं यथान्यायं ववन्दे सर्वशस्तथा ।
ते च सर्वे महात्मानं रामं चापि सलक्ष्मणम् ।
परिष्वज्याशु मुमुचुः प्रीत्या च प्रशशंसिरे ।
भरतश्चापि धर्मात्मा शत्रुघ्नेन समन्वितः ।
पादावासाद्य रामस्य जगाम शिरसा महीम् ।
रामोऽपि तौ परिष्वज्य मुमुदे हृष्टमानसः ।
लक्ष्मणोऽपि च नीतिज्ञः पादयोर्भरतस्य च ।
पपात शिरसा चैव भरतस्तं परिष्वजेत् ।
शत्रुघ्नश्चैव धर्मज्ञश्चरणौ लक्ष्मणस्य च ।
ववन्दे प्रणतो भूत्वा लक्ष्मणस्तं च सस्वजे ।
स च पुत्रौ समासाद्य राजा दशरथस्तदा ।

[(l. 1) D11 [अ]थ (for [अ]पि) —(l. 3) D11 गुरूंस् (for द्विजांस्) —(l. 6) D11 प्रीतत्वाच परिष्वज्य प्रहृष्टाः प्रशशंसिरे —(l. 8) D11 आगत्य (for आसाद्य).—(l. 10) D11 लक्ष्मणश्चैव धर्मात्मा (for the prior half) —(l. 11) D11 प्रह्वो (for चैव). —B2 reads in marg., while D11 om. l. 12–13. —(l. 14) D11 सुपुत्रौ तौ (for स च पुत्रौ).]

—[c]) Ś1 D5.12 [आ]विष्टस् (D12 °ष्टास्), D1 2.9 युक्तस् (for युक्तास्) —[d]) Dt D6.8 रात्रिम् (for निशाम्). Ś1 अनयच्छिवां; D1.12 अवतस्थिवान्; D2 5 9 °च्छिवां(D2 °वं); M2 damaged न्सुखं (for अवसन्सुखम्).—After 16, D4 ins.:

1255* अथ रामो महातेजा लक्ष्मणेन समं ययौ ।
विश्वामित्रं पुरस्कृत्य पितुः पादावुपस्पृशत् ।

17 [ab]) M2 damaged up to second रा. D4 निशम्य; Cm g.k.t as in text. Ś1 D1.2 5.9 12 स तैः पु(D9 स्वपु [hypermetric])त्रैः परिवृतो निशां परमहर्षितैः(D1 °भिः; D2.9 °तः).—[c]) Ś1 D1.2.5.9.12 सहोवास(D9 °ह [before corr च])भृशं; M3 (after corr *sec m* as in text) उवाच प°(for उवास परम-).—[d]) Ś1 स; Dt D4 6 8 T2 G1–3 M1–3 [अ]भि-; D12 [अ]पि (for सु-).—For 16[c]–17, Ñ2 V B D3 7 10 11.13 M4 subst.:

1256* हर्षमेत्य परं तत्र निशां तामवसंस्तदा ।
उवास तां निशां तत्र स सुखी हृष्टमानसः ।

[D11 om (hapl) l. 1 (see 1254*) —(l. 1) D7 एतत् (for एत्य) D3 7 न्यवसत् M4 सुख (for तदा).—After l. 1, all the above MSS (except D11) ins. 1252*. —(l. 2) Ñ2 V B1–3 D10 11.13 स, B4 च (for ता). D3 7 एका (for तत्र). Ñ2 स्वसुखी, V3 B3 सुसुखी; V4 B4 D11 13 सुमुखी, B2 D3 7 M4 सुमुख, D10 सुखी]

18 [a]) T2 G4 जनकेन; Cv r m g as in text (for जनकोऽपि). Ñ2 V B D3 7 10.13 M4 तदा(V2 °तो) राजा (for महातेजाः) —[b]) D1.4 7 12 G1 Cg क्रियां; Cv.r m k.t as in text. Ś1 Ñ2 V B D1–3 5.7 9–13 M4 धर्मवित्.—[c]) G2 M1 सुतायाश्; all Cs as in text (for सुताभ्यां). Ś1 सर्वयज्ञोचितां चैव; D1.2 5 9 12 यज्ञस्य सुतयोश्चैव.—[d]) D2.12 उवाच (for उवास).—For 18[cd], Ñ2 V B D3 7.11 13 M4 subst.

1257* कृत्वा यज्ञोचिताः सर्वास्तां रात्रिमवसत्सुखम् ।

[B2 राजो(m. also यथो)चिता, B4 D7 यज्ञोचिता, D3 यथोचिता B4 D3 7 सर्वा (for सर्वास्). B4 D11 अवसन्, D3 अवः त्. V4 सुखी]

—After 18, Ś1 (before I. 69. 1) D1.2.5.9 12 ins.

1258* रामं जामातरं लब्ध्वा हृष्टः परमधार्मिकः ।

[D2 जनो नर (for जामातर).]

Colophon D1 2 5 12 om (cont. the Sarga). —*Kānda name* Ś1 Ñ2 V1 om. V2–4 B D10 11 आदि°; D14 lacuna. —After Kānda name, B2.4 D3 ins. बालचरिते.—*Sarga name*: Ś1 V4 B2 D7 दशरथ(B2 जनक; D7 नृप)समागमः(V4 संवादः).—*Sarga no.* (figures, words or both) Ś1 V1.4 B1 4 D3.11 om. Ñ2 B3 D10 71, V2 D9 72, V3 Dt D4.6.8 14 S (except M4) 69, B2 70, D7 49, M4 67. D13 —कांडे—रथ—गमो सर्गः 70 —After colophon, T2 concludes with श्रीरामचन्द्राय नमः; G1 2.4 M1 श्रीरामाय नमः; G3 श्रीमते रामानुजाय नमः; M2 श्री…नमः.

६९

ततः प्रभाते जनकः कृतकर्मा महर्षिभिः ।
उवाच वाक्यं वाक्यज्ञः शतानन्दं पुरोहितम् ॥ १
भ्राता मम महातेजा यवीयानतिधार्मिकः ।
कुशध्वज इति ख्यातः पुरीमध्यवसच्छुभाम् ॥ २
वार्याफलकपर्यन्तां पिबन्निक्षुमतीं नदीम् ।
सांकाश्यां पुण्यसंकाशां विमानमिव पुष्पकम् ॥ ३
तमहं द्रष्टुमिच्छामि यज्ञगोप्ता स मे मतः ।
प्रीतिं सोऽपि महातेजा इमां भोक्ता मया सह ॥ ४
शासनात्तु नरेन्द्रस्य प्रययुः शीघ्रवाजिभिः ।
समानेतुं नरव्याघ्रं विष्णुमिन्द्राज्ञया यथा ॥ ५
आज्ञया तु नरेन्द्रस्य आजगाम कुशध्वजः ॥ ६
स ददर्श महात्मानं जनकं धर्मवत्सलम् ।
सोऽभिवाद्य शतानन्दं राजानं चापि धार्मिकम् ॥ ७   G I 72.7 B I 70.9 L I 66.7

69

☞ Ñ1 missing Sarga 69 (cf v l I 66 10). D1 2 5 12 continue the previous Sarga. Before 1, Ś1 ins. 1258*

1 ^{a}) V1 ततः प्रभाते विमले जनकः (hypermetric). —^{b}) Ś1 D1 12 °कामो (D12 °यौ) (for कृतकर्मा). M2 damaged from भि· up to क्यं in ^{c}. M1 नराधिपः; Cv as in text (for महर्षिभिः). Ñ2 V B D3.7.10 11 13 कृत (Ñ2 °त्वा)पू(B4 D11 °पौ)र्वाह्णिकक्रियः. —^{c}) Ñ2 V B D3 7 10 11 13 मधुरं (D10 °र) वाक्यं. —^{d}) Ś1 Ñ2 V1.3 4 B D1–3 5 7.9–12 M4 पुरोधसं.

2 ^{a}) V2 राजा भ्राता; D1 2 भ्राता स सु-; D11 ·ता मम; D13 भ्रातः मम (sic) (for भ्राता मम). Ñ2 V B D3 7 10 11.13 M4 [अ]नुजः श्रीमान् (for महातेजा). —^{b}) Ś1 Ñ2 V B Dt D1–6.8–13 G1–3 M1.2 4 वीर्यवान्; D7 भाग्यवान् (for यवीयान्) Ñ2 V B D10.11.13 M4 आज्ञया (B4 °·) मम; D2 इति धा°, D3 7 ज्ञानवांस्तथा (for अतिधार्मिकः). —^{d}) G1–3 M1 अध्यावसच्. Ś1 Ñ2 V B D1.2 5 9–13 यो(V1 ·) ध्यास्ते नगरं शुभं; D3.7 M4 पुरमध्यावसच्छुभं(M4 °त्सुखं)

3 M4 om. 3^{ab}. —^{a}) D7 चर्याफलक-; T2 M2 3 Cvp mp gp.tp वार्यामलक-. Ś1 V1 D3 चर्याज्व(D3 °प) लकपर्यंतं; Ñ2 V3 4 B D5 10 12 चया(Ñ2 तमा; B3 तया; D5 [*int. lin. sec m.* also] वार्या)ट्टालकपर्यंतं; V2 D1 13 चर्यादेश(V2 य आर्दाल; D13 चयद्दाल)कपर्यंतं, D2.9 11 वप्राट्टालक (D2 °र्यादाल·; D9 वित्ताप्तजन)संयुक्तं; all Cs as in text. —^{b}) D7 इक्षुवतीं; D11 अंशुमतीं. —^{c}) G3 M2 3 सं(M2 सा; M3 तां) काश्यां; Cg.k t as in text. M4 स्वर्ग- (for पुण्य-). Ś1 Ñ2 B3 D5.10.12 13 सां (Ñ2 B3 [before corr as in Ś1] D10 13 सं)काश्यं दिव्यसंकाशं(Ś1 °सांकाश्यां); V B1 2.4 D1–3.7.9 11 सां(V3 4 सं)काश्यं(D2 3.7 संकाम्यं [D2 °शं]) स्वर्ग(V4 भृगु)संकाशं. —^{d}) V2 D5 M4 पुष्कलं; V3 पुःकरं; B3 (before corr. as in text) पुष्पलं (for पुष्पकम्).

4 ^{a}) V4 तद् (for तम्). D10 प्रष्टुम्. —^{b}) Ñ2 V B D3.7.10.11 M4 मानार्हौ हि; D13 नानार्थौ हि; Cm.g.k.t as in text (for यज्ञगोप्ता). V3 मतिः, Dt D6 8 तत; Cm as in text (for मतः) Ś1 D1 2 9 यज्ञगोप्तारमेव तु —^{cd}) D12 प्रीतः (for प्रीतिं). T3 G4 भोक्तुं; Cm.g as in text (for भोक्ता) Ś1 D5 12 प्रीतियुक्तो महायशाः; D1 2.9 प्रतिभोक्तां (D2 °भुंक्तां; D9 °भुक्ता) महायशाः (for ^{d}). Ñ2 V B D3.7 10 11.13 M4 प्रीयते हि(D11 तु) महासत्त्वः स मया राजसत्तमः (B1 D3 °म). —After 4, Dt D4.8.14 T G4 Ct ins.

1259* एवमुक्ते तु वचने शतानन्दस्य संनिधौ ।
आगताः केचिदव्यग्रा जनकस्तान्समादिशत् ।

5 B4 D6 om. 5 —^{a}) Ś1 D1 2 5.9 11.12 ते (for तु). —^{b}) G2 प्रययौ; Cm k t as in text Ś1 D1 2 5 9 11 12 प्रयाताः शीघ्र(D12 [before corr.] °घ्रं)वाहनाः —For 5^{ab}, Ñ2 V B1–3 D3 7 10 13 M4 subst

1260* तस्याथ शासनाद्दूतास्तं यात्वा शीघ्रयायिनः ।

[V3 °थं, B3 तस्या च (for तस्याथ) V1 त्वरया, V2 D3 7 13 न गत्वा, V3 न याना. M4 त्वरिता (for न यात्वा) V3 B1 °गामिन, D3 7 °मानयन्, M4 °वाहना· (for शीघ्रयायिन).]
—^{c}) Ś1 N2 V1 2 B1–3 D1.2 5 9–13 M4 आनयामासुरव्यग्रा (M4 °भ्येत्य); V3 आनयंतु समासाद्य; V4 आज्ञयामासुराज्ञया; D3 7 आनयामास चाभ्येत्य. —^{d}) Ś1 D5 12 °मिंद्राज्ञये(D5 °यै)व तं; D2 विप्रमिंद्रायज्ञै(metathesis)व तं; D9 (before corr) °मिंद्राग्निंदिवतं. —After 5, Dt D4 6 (after 4 owing to om.).8 14 T G4 M3 ins (Ct comm. on l. 3).

1261* सांकाश्यां ते समागम्य ददृशुश्च कुशध्वजम् ।
न्यवेदयन्यथावृत्तं जनकस्य च चिन्तितम् ।
तद्वृत्तं नृपतिः श्रुत्वा दूतश्रेष्ठैर्महाजवैः ।

[(l. 1) D14 T3 समागत्य. —(l 3) D4 14 T1.3 G4 महाबलैः]

6 Note hiatus between ^{a} and ^{b}. —^{a}) D14 T1.3 G4 [अ]थ; T2 M3 च (for तु). Ñ2 V B1–3 D10 11.13 स (D13 illeg.) तस्य(D11 तस्याथ) शासनाद्भ्रातुः; B4 तस्याथ शासनं श्रुत्वा; D3.7 स तस्य मतमाज्ञाय. —^{b}) Ś1 D1 2 5.9.12 आगतः स; B4 राजर्षिश्च (for आजगाम.).

7 ^{a}) Ś1 D1.5.9 12 M4 ददर्श च (for स ददर्श). G1–3 M1 °तेजा (for महात्मानं). Ñ2 V B D3.7.10.11.13 ददर्श चो

G. I. 72. 7
B. I. 70. 10
L. I. 66. 7

राजार्हं परमं दिव्यमासनं चाध्यरोहत ।
उपविष्टावुभौ तौ तु भ्रातरावमितौजसौ ॥ ८
प्रेषयामासतुर्वीरौ मन्त्रिश्रेष्ठं सुदामनम् ।
गच्छ मन्त्रिपते शीघ्रमैक्ष्वाकममितप्रभम् ।
आत्मजैः सह दुर्धर्षमानयस्व समन्त्रिणम् ॥ ९
औपकार्यां स गत्वा तु रघूणां कुलवर्धनम् ।
ददर्श शिरसा चैनमभिवाद्येदमब्रवीत् ॥ १०
अयोध्याधिपते वीर वैदेहो मिथिलाधिपः ।
स त्वां द्रष्टुं व्यवसितः सोपाध्यायपुरोहितम् ॥ ११
मन्त्रिश्रेष्ठवचः श्रुत्वा राजा सर्षिगणस्तदा ।
सबन्धुरगमत्तत्र जनको यत्र वर्तते ॥ १२
स राजा मन्त्रिसहितः सोपाध्यायः सबान्धवः ।
वाक्यं वाक्यविदां श्रेष्ठो वैदेहमिदमब्रवीत् ॥ १३

(D11 सो)पसृत्याशु (D3.7.11 °थ). —^{b}) Ñ2 V B D3 7 10 11 13 M4 भ्रातृ- (for धर्म-). V4 -वत्सलः. —^{cd}) Dt D6 8 जनकं चाति-; D4 °नमपि; D14 T G1.3.4 M3 °ति- (for राजानं चापि). M2 [अ]धार्मिकं (sic). Ñ2 V B D3 7 10 11 13 M4 जनकं च महीपतिं (for ^{d}) Ś1 D1.2 5 9.12 अभिवा (D2 °नं)च महात्मानं शतानंदं सपार्थिवं (D2 °वः).

8 ^{b}) Dt D6 8 M3 Ck सोऽध्यरोहत (Dt °त), G2 M1 सोधिरोहति; Cm as in text Ś1 D1.2 9 12 ह्यध्यारोहत् (D2.9 °हं [sic]) तदासनं (D2 °नौ [sic]). ❀ Cv . राजार्हं परमं दिव्यमासनं चाध्यरोहत इति पाठः । ❀ —^{d}) Dt D6.8 अमितद्युती; D14 T1.3 G2 4 अतिते (G2 °जितौ)जसौ.

9 ^{b}) M1 सुदामकं; Ck °मानं, Ct as in text. —For 8^{c}–9^{b}, Ś1 D1 2.5.9 12 subst.

1262* उपविष्टौ सुखासीनौ महाभागौ महाबलौ ।
मन्त्रिश्रेष्ठं सुदामानं प्रेषयामासतुस्ततः ।

[(l. 2) Ś1 मन्त्रिमुख्य D1 2.9 सुधामान. Ś1 D1 तदा (for तत·).]

—^{c}) Ś1 D1.2 5 9 12 अ.मंत्रयस्व शीघ्रं तम् (D2 9 त्वम्) —^{d}) Ś1 Dt D1 2 4-6.8.13 T2 M2 3 इक्ष्वाकुम्. D9 इक्ष्वाकुकुलनंदनं; G1.3 ऐक्ष्वाकुममितौजसं. —D9 om 9^{ef}. —^{f}) Ś1 D1 2 5.12 सोपाध्यायं; G1 3 आनय त्वं (for आनयस्व).

10 ^{a}) Dt D14 T3 G4 Cv.m g औपकार्यं; D4 औपस्कार्यं (before corr. °र्यां); Cr.t as in text; Ck उप°. ❀ Cv औपकार्यं उपकार्यां । ❀ D4 [अ]थ (for तु). —^{b}) M1 बल- (for कुल-). —For 8–10^{b}, Ñ2 V B D3.7.10 11 13 M4 subst., while Ś1 D1 2.5.9 (reads after 10^{cd}).12 subst. l. 7 only for 10^{ab} .

1263* अभ्यतिष्ठदनुज्ञातो राजार्हं परमासनम् ।
शुशुभे च तदा राजा नक्षत्रेषु यथा शशी ।
सहोपविष्टौ तौ तत्र प्रेषयामासतुस्तदा ।
मन्त्रिश्रेष्ठं समाहूय सुदामानं समाहितौ ।
गच्छ मन्त्रिवराभ्येत्य शीघ्रं दशरथं नृपम् । [5]
आनयेह सहामात्यं सपुत्रं सपुरोधसम् ।
उपकार्यं स गत्वा तमिक्ष्वाकुकुलनन्दनम् ।

[D11 om. l. 1–4.—(l. 1) D3.7 M4 अभ्यतिष्ठद्. Ñ2 V3 D10 राजार्हे-. V2 नवमासनं; V3 B1.2.4 वरमा (B4 °शा)सन. —All the above MSS. (except B3) om l. 2. —(l. 3) B2 मुदा (for तदा). B4 (with hiatus) आमने वसतस्तदा (for the post. half).—(l. 4) V2 3 B1.2 D3 7 M4 -ज्येष्ठ (for -श्रेष्ठ) V2 दानमान-, D3 ·दामान (for सुदामान) V2 -समाहित; D3 7 M4 नराधिपौ (for समाहितौ). —(l. 5) D11 अहो (for गच्छ). —For the prior half M4 also reads (after corr. *pr m.*) the line of 9^{c}. M4 इक्ष्वाकुमितितप्रभ (sic) (for the post half). —(l. 6) V2 स : मात्य, B4 महात्मान, D3 समाहात्यम् (metathesis) (for सहामात्य). D3 अमुत, D7 M4 समुत. V1 2 4 B1.4 D3 7 M4 सपुरोहित. —(l. 7) Ñ2 B3 4 D10 11 उपकार्यां स, V2 उपधार्य स; V3 इत्युपाकर्ण्य, D1 औपकार्यं स (for उपकार्यं स). Ñ2 गत्वेनम् (sic) (for गत्वा तम्). Ś1 जपकार्यं कृत त ते, B1 उपेत्य च ससनानम्, B2 D3 7 M4 स गत्वा त्वरित (B2 °त) क्षिप्रम् (for the prior half). D3 7 -दैवत, D5 -नदन· (for -नन्दनम्).]

—^{c}) D3 [अ]थैनं; D6 चैतम्; D7 [अ]प्येनं; M1 चैवम् (for चैनम्). Ś1 D1.2 5.9 12 13 दृष्ट्वा दशरथं प्राह (D2 च्याह; D9 प्रीतम्; D12 13 प्रह्वः). —^{d}) Ñ2 V B D3 7 10.11 M4 प्रणिपत्य; D1 2.12 13 सोभिवाद्य (for अभिवाद्य). Ś1 D5 सोभिवाद्य महामतिः

11 D9 om (hapl.) 11–13 —^{a}) V1 °ःपते, D1 °याः पते; D13 °पतिं (for अयोध्याधिपते). Ñ2 V B D3 7.10 11 M4 राजन्; D13 देव (for वीर). —^{b}) V1.3 M4 विदेहो. B2 (after corr. *sec. m.* as in text) मिथिलाधिप; D13 मनुजेश्वरः. Ś1 D1 2 5.12 वि (D1.2 वै)देहस्त्वां नरेश्वर (D1 °रः; D5 जनेश्वरः) —^{c}) D4 त्वा (for त्वां) Ś1 D1.2.5 12 द्रष्टुमिच्छति धर्मेण; Ñ2 V B D3 7 10 11.13 M4 त्वां द्रष्टुमिच्छति क्षिप्रं. —^{d}) Ś1 D1.2 5.11.12 सोपाध्यायः सबांधवः; Ñ2 V B D3 7.10 13 सोपाध्यायं सबांधवं

12 D9 om 12 (cf. v.l 11). —^{a}) V1–3 B2 3 (m. also as in text) D3 7.11 मंत्रिज्येष्ठ-. —^{b}) V4 Dt D8 T3 तथा (for तदा) D2 सर्षिगणसहितस्तदा (hypermetric). —^{d}) Ś1 D1 5.12 स राजा यत्र मैथिलः; Ñ2 V B D2 3.7.10. 11.13 M4 यत्र राजा स मैथिलः.

13 D9 om. 13 (cf. v l. 11). —^{a}) Dt D6.8 राजा च; (for स राजा). —For 13^{ab}, Ś1 Ñ2 V B D1–3.5.7.10–13 M4 subst. :

विदितं ते महाराज इक्ष्वाकुकुलदैवतम् ।
वक्ता सर्वेषु कृत्येषु वसिष्ठो भगवानृषिः ॥ १४
विश्वामित्राभ्यनुज्ञातः सह सर्वैर्महर्षिभिः ।
एष वक्ष्यति धर्मात्मा वसिष्ठो मे यथाक्रमम् ॥ १५
तूष्णींभूते दशरथे वसिष्ठो भगवानृषिः ।
उवाच वाक्यं वाक्यज्ञो वैदेहं सपुरोहितम् ॥ १६

अव्यक्तप्रभवो ब्रह्मा शाश्वतो नित्य अव्ययः ।
तस्मान्मरीचिः संजज्ञे मरीचेः कश्यपः सुतः ॥ १७
विवस्वान्कश्यपाज्जज्ञे मनुर्वैवस्वतः स्मृतः ।
मनुः प्रजापतिः पूर्वमिक्ष्वाकुस्तु मनोः सुतः ॥ १८
तमिक्ष्वाकुमयोध्यायां राजानं विद्धि पूर्वकम् ।
इक्ष्वाकोस्तु सुतः श्रीमान्विकुक्षिरुदपद्यत ॥ १९   G I 72. 19 B I. 70. 22 L I 66. 19

1264* तमासाद्य च राजानं राजा दशरथस्ततः ।

[Ś1 D1–3 5 7 11 12 समासाद्य B3 (m. also) सगृह्य (for राजानं). B1 lacuna for राजा. V4 D3 7 11 13 तदा (for ततः). Ś1 D1 2 5.12 सोपाध्यायगणैर्वृत (for the post half).]

—^{c}) D3 7 मध्ये (for श्रेष्ठो) Ś1 D1 2 5 12 तं वाक्यं (Ś1 वाक्यं वै) वाक्य(D2 राज)कुशलो. —^{d}) D3 7 (with hiatus) इदं तेषामभाषत.

14 Note hiatus between ^{a} and ^{b} —^{a}) V2 विदिते च; B1 अदितस्ते (sic), D5.12 विदितोयं (for विदितं ते). Ś1 Ñ2 V B D3.7 10 11 13 यथास्माकम् ; Dt महाजरा (metathesis), D1 2.5.9.12 यथा राजन् ; D11 T1.3 G4 °तेज; M4 यथाकालम् (for महाराज). —^{b}) Cm g.t -दैवतम् (as in text). V2 °दैवतः; D11 G2 °दै(G2 दे)वतां; G4 °मुत्तमं (for -कुलदैवतम्). —^{c}) Ś1 D1 5.9 12 लोकेषु (for कृत्येषु) Ñ2 V B D3.7.10 13 प्रवक्ता(B4 °दक्षो) धर्म(B3 [m. also] सर्व)कार्येषु; D11 स हितः सर्वकार्येषु.

15 V1 3.4 B1 T2 om. 15^{ab}. D2 reads 15^{ab} twice and then ins. एष वसिष्ठो भगवानृषिः. M3 reads 15–16^{b} *inf lin. sec. m* —^{a}) D13 -[अ]भिनुज्ञातः (sic). —^{b}) V2 B4 D13 सर्वैश्चैव; D3 स वै देव-; D7 सर्वैर्देवैर् (for सह सर्वैर्). Ś1 Ñ2 B2 3 D1.2 5.9–12 M4 सर्वैश्च परमर्षिभिः. —^{c}) V1 एवं (for एष). D2 वक्ष्यामि. Ñ2 V B D3 7 10.11.13 नः सर्वं (D11 °र्वे) (for धर्मात्मा). —^{d}) Ś1 Ñ2 V B D1.2.5 9.10 12 13 M4 यथाधर्म(Ś1 D5.12 °योगं), D11 यथाकर्म; G1 3 कुलं तव(G3 मम); M3 यथावृत्तं (for वसिष्ठो मे) Ñ2 V1 D11 कुल°; B3(m also) 4 °कुलं (for यथाक्रमम्). D3.7 जनकेषु विवक्षितं.

16 M3 reads 16^{ab} *inf. lin. sec. m.* (cf. v.l. 15). T2 om. 16^{ab}. —^{a}) V1 हृष्टी°; V3 °ते स (hypermetric); V4 D1–3.7 11 T3 M4 तूष्णी° (for तूष्णींभूते). —^{b}) Ś1 D1 2 5.9.12 वाग्विदां वरः (for भगवानृषिः). —^{c}) Ñ2 V B D3.7.10.11.13 M4 [इ]दं वचो धर्म्यं(D3.7 °न्यं) (for वाक्यं वाक्यज्ञो) —^{d}) Ñ2 V B D3.7.10.11 13 M4 जनकं (for वैदेहं). Ś1 B3 (*inf. lin.* also) Dt D1.5.6.8.9 11.12 G2 M1 सपुरोधसं. —After 16, D1.3.7 (D3.7 l. 1 only) ins :

1265* आमनोरभिशुद्धानां राज्ञां प्रथिततेजसाम् ।
इक्ष्वाकूणामयं वंशः श्रूयतामनुपूर्वशः ।

17 ^{a}) Ś1 Ñ2 V B D1–3 7 10 13 आकाश- (for अव्यक्त-) G2 ब्रह्म —^{b}) Ś1 Ñ2 V1–3 B D1–3 5 7 9–13 नित्यम् (for नित्य) V4 शाश्वतोनिनिरामयः. —^{c}) D4 मारीचि. D3 संज्ञेयं (for संजज्ञे) —^{d}) D14 S काश्यपः. D3 शुभः (for सुतः).

☞ The Kataka commentary from I 69.18 to I 72.16 is lost on two missing folios in the exemplar.

18 B2 reads 18^{ab} (except first three letters) in marg *sec. m.* —^{a}) Ś1 D5 12 मा(D5 म)रीचः; B2 D1–3 7 मारीचात् (for विवस्वान्) D14 T G2–4 M1–3 काश्यपाज् . D9 कश्यपस्य सुतो ज्ञेयो. —^{b}) Cg वैवस्वत (as in text). D4 M2 सुतः (for स्मृतः). Ś1 B2 D1–3 5 7 9.12 विवस्वांल्लोक-भा(D3 7 °पा)वन.. —For 18^{ab}, Ñ2 V B1.3 4 D10 11 13 subst. .

1266* मारीचादङ्गिरास्तस्मात्प्रचेतास्तनयोऽभवत् ।

[V1 मारीच्याद्, V3 कश्यपाद्, D11 मरीचाद्. D13 अगिरस V D11 तस्य, B1 तस्यै (sic) (for तस्मात्).]

—^{c}) Ś1 B2 D1–3 5.7 9 12 मनुर्विवस्वतः पुत्र(D9 °त्रो [sic]), Ñ2 V B1 3 4 D10 11.13 मनुः प्रचेतसः पुत्र(B4 °त्राद्) —^{d}) V3 B1 Dt D6 8 14 T1.3 G4 M2 च, D3 सु- (for तु). D5 विवस्वतः (for मनोः सुतः).

19 ^{a}) Ñ2 V B D10 11.13 स इक्ष्वाकुर् ; D1 तं राजानम् (for तमिक्ष्वाकुम्) M3 अयोध्याया. —^{b}) D1 चकार (for राजानं) Dt D1.3.7 T2 विधि- (for विद्धि) D9 °जं (for पूर्वकम्). Ñ2 V B D10 11.13 राजाभूत्प्रथमः(V2 °थितः; B1 °थमं; B4 °थमतः [hypermetric]) पुरे(Ñ2 भुवि; V2 4 B3 D10.13 पुरि; D11 पुरा). —^{c}) D9 इक्ष्वाकुश्. D5 तु·तः; D9 11 च सुतः; D12 तु ततः (for तु सुतः) B2 (m. also as in text) इक्ष्वाकोरथ पुत्रोभूत्. —After 19^{c}, B2 (m. up to 19^{d}) Dt D4.6.8 14 S ins. .

1267* कुक्षिरित्येव विश्रुतः ।
कुक्षेरथात्मजः श्रीमान्.

[(l. 1) D4 G1.3 M2.4 एवेति (by transp.) (for इत्येव). B2 M4 न. श्रुति(B2 °तं) (for विश्रुत). —(l. 2) B2 कुक्षितस्तु सुतः (for कुक्षेरथात्मजः).]

—^{d}) V2 D8(before corr.).14 उप°; V3 D1–3.5.7.9.12 सम°; D4 इति विश्रुतः (for उदपद्यत).

G. 1 72 20 B 1 70 23 L 1 65 20 विकुक्षेस्तु महातेजा बाणः पुत्रः प्रतापवान् ।
बाणस्य तु महातेजा अनरण्यः प्रतापवान् ॥ २०
अनरण्यात्पृथुर्जज्ञे त्रिशङ्कुस्तु पृथोः सुतः ।
त्रिशङ्कोरभवत्पुत्रो धुन्धुमारो महायशाः ॥ २१
धुन्धुमारान्महातेजा युवनाश्वो महारथः ।
युवनाश्वसुतः श्रीमान्मान्धाता पृथिवीपतिः ॥ २२
मान्धातुस्तु सुतः श्रीमान्सुसन्धिरुदपद्यत ।
सुसन्धेरपि पुत्रौ द्वौ ध्रुवसन्धिः प्रसेनजित् ॥ २३
यशस्वी ध्रुवसन्धेस्तु भरतो नाम नामतः ।
भरतात्तु महातेजा असितो नाम जायत ॥ २४

20 [a]) V3 D12 (before corr.) विकुक्षोस्; D6 विकुक्षस. T2 °राजा (for महातेजा). —[b]) V4 वेणः; B3 (m. also) वेणुः, D2.9.12.13 बाण- (for बाणः). Ñ2 V B D10.13 व्यजायत (for प्रतापवान्). —[c]) V4 वेणस्य (for बाणस्य). B4 D9 च (for तु). B1 महाराज (with hiatus); D9 महाबाहुर्. —After 20[c], B2 ins.:

1268* पुष्यः पुत्रो व्यजायत ।
पुष्याज्जज्ञे महातेजा.

—[d]) V1 [ऽ]नरण्यः (submetric), D2 अ-रण्यः.

21 [a]) D3 om. up to ण्या. —[b]) G1 damaged ङ्कु in त्रिशङ्कुस्. Ñ2 V4 B1.3 D9.10.13 च, D7 तत् (for तु). Ś1 Ñ2 V B Dt D1.3–13 G1–3 M1 अपि (for सुत). —[c]) D9 त्वभवत् (for अभवत्). —After 21[c], D3.7.9 ins.:

1269* हरिश्चन्द्रः प्रतापवान् ।
हरिश्चन्द्राद्रोहिताश्वः सुतः सर्वगुणान्वितः ।
तस्य पुत्रोऽभवज्ज्येष्ठो.

[(l. 1) D9 महायशा (for प्रतापवान्). —(l. 2) D9 तस्मात् (for सुत). —(l. 3) D9 धुधुमारस्ततो राजा.]

—[d]) D1.2 हरिश्चंद्रो, D6 धुंधमारो; D14 T3 G4 Cr ढुंधु(T3 °ढु)मारो; G2 धुंढुमारो, Cv.g धुंधु° (as in text). V2 इति श्रुतः; M4 महातपाः (for महायशाः). —After 21, B3 ins.:

1270* धुन्धुर्येन हतो दैत्यो महाबलपराक्रमः ।

22 [a]) D6 धुधमारात्; D14 ढुंधुमारोन् (corrupt); T3 G4 ढुंढु(G4 °धु)मारात्, G1 धुंधुमारो (sic). Ś1 Ñ2 V B D3.5.7.10–13 धुंधुमार(B4 °मारो, D13 °राम [metathesis]) सुतो राजा; D1.2 रोहिताश्वः सुतस्तस्य. —B4 repeats 22[b] (ditto.). —[b]) B3 °स्वो; D2 यौ°; D13 °श्नो (for युवनाश्वो). Ś1 Ñ2 V B D3.5–7.10–13 T1 M1 महाबलः(D6 °यशाः), D1.2 [ऽ]भवत्ततः; D11 T3 G1.4 स्य(D14 [ऽ]प्य)जायत (for महारथः). —[c]) B3 °स्व; D2 यौ° (for युवनाश्व-). Ś1 Ñ2 V1–3 B2–4 Dt D1.2.6.8–10.13 G3 M2 चासीन्; V4 D4.5 M1 त्वासीन्; D12 स्वामीन् (sic) (for श्रीमान्).

23 [a]) D11 मांधातास्; G1 °तस् (both sic). D6 om. (submetric); T3 च (for तु). V B1.2 D1–3.7.10.11.13 M4 महातेजाः (for सुतः श्रीमान्). Ś1 Ñ2 B3.4 D5.12 °तुः सुमहातेजाः. —[b]) D4.8 (after corr. as in text) उपपद्यत (D8 °ते). Ś1 Ñ2 V B D1–3.5.7.9.10.12.13 सु(Ñ2 स्व)सं(V2.3 °गं; B1.3 °षं; D2 °घं)धिः सम(D3 °*)पद्यत. —[d]) T3 प्रशेनजित्. —For 23[cd], Ś1 Ñ2 V B D1–3.5.7.10–13 subst.:

1271* सुसन्धेर्ध्रुवसन्धिस्तु द्वितीयस्तु प्रसेनजित् ।

[Ñ2 स्व°, V2.3 B1.2 D2.11 सुग(B1.2 °प, D2 °घ, D11 °त्य)धेर् (for सुसन्धेर्). D5.12 ऊर्ध्वसंधिर्, D13 नवसंधिश् (for ध्रुवसन्धिस्). Ñ2 V1.3 B3 D2.10.13 च (for first तु). Ñ2 V1–3 B3 D10.13 च (for second तु). D2 प्रसेनजित्. D11.12 प्रजे(D12 °से)नजित्.]

24 [a]) V1 पृथुश्री; V2 यशःश्री, D7 यजस्वी (for यशस्वी). B1 ध्रुवसंधिस्. V1.3 B4 च; D11 om. (submetric) (for तु). G2 यशस्विनीध्रुवंतेस्तु (corrupt). —[b]) D12 मरुतो (for भरतो). Ñ2 V B D10.11 विश्रुतः; D13 वीर्यवान् (for नामतः). —[c]) D12 मरुतात् (for भरतात्). D3.7.13 च (for तु). —[d]) V1 सुसितः, V2 प्रसिरिः, V4 (m. also) अशितः; D10 प्रमितः (for असितो). Ś1 Ñ2 V B1–3 D1–3.5.7.10–13 समजा°, B4 D9 समपद्यत; D14 T1.3 G4 M3.4 नाम जातवान् (for नाम जायत). —After 24, V3.4 B2 D11 ins.:

1272* ऊर्ध्वबाहुरभूद्राजा जितो यो हैहयादिभिः ।
स उद्विग्नो गर्भवत्या महिष्या प्रययौ वनम् ।
सपत्न्यास्यै गरो दत्तो गर्भस्तम्भनहेतुकः ।
पश्चात्कालेन महता स्वर्गमौर्वाश्रमे ययौ ।
पञ्चत्वमगमत्तत्र राजा शोकनिपीडितः । [5]
ततोऽनुगन्तुं तं देवी मतिं चक्रे यदात्मना ।
मैवं कार्षीः सुतस्तेऽयं चक्रवर्ती भविष्यति ।
एवमुक्ता तदौर्वेण तस्माच्च विरराम सा ।
सप्तवर्षोत्तरे काले तस्मिन्नौर्वाश्रमे सती ।

[(l. 1) V3 अश्ववा°, B2 स च बा°, D11 असितश्चाभवद् (for ऊर्ध्वबाहुरभूद्). V3 वै यो हयादिभिः. —D11 om. l. 2. —(l. 2) V4 om. स (submetric). V3 उद्विग्नो गर्भवत्या च (for the prior half). —(l. 3) D11 गरलो (for [अ]स्यै गरो). —(l. 4) V4 damaged for पश्चात्. V4 स्वप° (sic), B2 बाहुरौर्वाश्रम (for स्वर्गमौर्वाश्रमे). —V3.4 D11 om. l. 5. —(l. 6) V4 सा (for त). V4 *थैके (for मतिं चक्रे). V3 यतात्मना. —D11 om. l. 7. —(l. 7) V3 सुतस्तेस्तु, V4 सुतस्तु च (corrupt) (for °स्तेऽय). —(l. 8) V3 उक्त्वा. —(l. 9) D11 सप्तवर्षेतरे (sic). V4 मुने (for सती).]

—After 24, D1–3.7 ins.:

1273* असितात्सगरः पुत्रः क्षत्रदेव्यां व्यजायत ।

D1 cont.; Dt D4.6.8.9.14 S Cv.r.m.g.t ins. after 24:

सह तेन गरेणैव जातः स सगरोऽभवत् ।
सगरस्यासमञ्जस्तु असमञ्जादथांशुमान् ॥ २५

1274* यस्यैते प्रतिराजान उदपद्यन्त शत्रवः ।
हैहयास्तालजङ्घाश्च शूराश्च शशबिन्दवः ।
तांस्तु स प्रतियुध्यन्वै युद्धे राजा प्रवासितः ।
हिमवन्तमुपागम्य भार्याभ्यां सहितस्तदा ।
असितोऽल्पबलो राजा कालधर्ममुपेयिवान् ।
द्वे चास्य भार्ये गर्भिण्यौ बभूवतुरिति श्रुतिः ।
एका गर्भविनाशार्थं सपत्न्यै सा गरं ददौ ।
ततः शैलवरे रम्ये बभूवाभिरतो मुनिः ।
भार्गवश्च्यवनो नाम हिमवन्तमुपाश्रितः ।
तत्र चैका महाभागा भार्गवं देववर्चसम् ।
ववन्दे पद्मपत्राक्षी काङ्क्षन्ती सुतमुत्तमम् ।
तमृषिं साभ्युपागम्य कालिन्दी चाभ्यवादयत् ।
स तामभ्यवदद्विप्रः पुत्रेप्सुं पुत्रजन्मनि ।
तव कुक्षौ महाभागे सुपुत्रः सुमहाबलः ।
महावीर्यो महातेजा अचिरात्संजनिष्यति ।
गरेण सहितः श्रीमान्मा शुचः कमलेक्षणे ।
च्यवनं तु नमस्कृत्य राजपुत्री पतिव्रता ।

[(l. 1) D1 तस्याने, D6 (before corr. as above) यस्य ते, Cm as above. M4 प्रथिता राजन् (for प्रतिराजान) D4 G4 उपपद्यत, Cm as in text. —(l. 2) D14 T1.2 G M4 हेहयास्, Cm g हैहयास (as above) Dt प्राशबिदव; D1.4.14 G2.4 M1–3 श(D1 शि)शिबिदव. —(l. 3) Dt D6.8 तांश्च स-, D14 T1.3 G4 तान्स तु, T2 M3 तु(M2 स)तान्तु (for तांस्तु स-). D4 हि, G1 तु (for वै). M4 सप्रतियुध्यानों D4 युधि (for युद्धे) D1 क्षय गत; D9 पराजित, M4 व्यपद्यत, Cm g.t as above (for प्रवासित) —D1 M4 om. l. 4–5 —(l. 4) G1 विहितस् (for सहितस्) D1 तथा D14 T1.3 G4 तत (for तदा). —(l. 5) D4.9.14 T1.3 G4 M3 सचिवैः सहितस्तदा (for the post half) —(l. 6) D4 द्विवस्य (sic) (for द्वे चास्य). D4 T2 G4 M3 °त D6 इश्रुते (corrupt) (for इति श्रुति) —M4 om l. 7. —(l. 7) D9 -विनाशार्थे D14 T G2.4 M1.3 -विनाशाय G1.3 सपत्न्या. Dt D6.8 Cm g t सगर. D9 G4 च गर, T3 गरल, M2.3 तु गर (for सा गर). D1 तयोरेका गर प्रादात्सपत्न्या ह्यनसूयया (sic). —(l. 8) M2 तदा (for तत). D4.14 T G4 M2–4 शैलवर रम्य. D1 एतस्मिन्नन्तरे वीर (for the prior half) —(l. 9) Dt च्यवनो (sic) —D1 om. l. 10–11. —(l. 10) M2 damaged up to भा in भार्गव. D6 वैका, D14 का तु, T1.3 G4 [ए]का तु, G1 [ए]व च, G3 चैव (for चैका). —(l. 11) M4 रक्षनी (for काङ्क्षन्ती) G1.3 पुत्रम् (for सुतम्). D14 T1.3 G4 M4 आत्मन (for उत्तमम्). D9 काक्षन्ति मुनिसत्तम (sic) (for the post. half). —(l. 12) D4 च, T3 ता (sic) (for सा) G2 M1 कालिंगी. M3 (after corr. as above) चापि (for चाभि-). D1 कालेभ्येत्य न्यवेदयत् (for the post. half). —(l. 13) D1 स तथेत्य°, D9 तामपि ह्य°, T2 °भ्य° (for स तामभ्य°). D1 वरिष्ट; D9 पुत्रक; M4 वरेप्सु (for पुत्रेप्सु). D4 प्र D6 पुत्र (sic) (for पुत्र-) D9 -नामनि (for -जन्मनि). —For ms. see below. —D1 om l. 14–17 —(l. 14) D6 स पु° D9 पुत्रश्चाय (for सुपुत्र स-) —(l. 15) D9 स ज° T3 न जनिष्यति M4 जनयिष्यति (for संजनिष्यति). —(l. 16) M3 सहित Ct as above M2 damaged कमलेक्षणे. —For ms. see below —(l. 17) Dt D6.8 च D9 T1 न (for तु) D4 °स्कृत्वा T1 पुरस्कृत्य M4 मस्त° (metathesis) (for नमस्कृत्य)]

—After l. 13, D1 ins.

1275 तत सा गृहमागम्य पुत्रजन्मसमुत्सुका ।

—After l. 16, D14 T1.3 G1.3.4 ins

1276* एवमुक्ता महाभागा असिते स्वर्गते सति ।
विधाय चैनो नृपतौ विद्युल्लेखेव सुप्रभा ।

[(l. 1) Note hiatus between two halves —(l. 2) T1.3 G4 निधाय]

—V3.4 B2 Dt D1.3.4.6–9.11 (V3.4 B2 D11 after 1272*, D3.7 after 1273*) 14 S cont (1274*), Ñ2 V1.2 B1.3.4 D10 ins after 24

1277* पतिशोकातुरा तस्मात्पुत्रं देवी व्यजायत ।
सपत्न्या तु गरस्तस्यै दत्तो गर्भजिघांसया ।

[M4 transp l. 1 and 2. —(l. 1) T3 पतिरेकातुरा (sic). Ñ2 V B2–4 D3.7.10 न तु(Ñ2 B2.3 D10 च), D1 तत्र, M3 तेन, M4 तस्य (for तस्मात्) Dt D4.6.8 Ctp पतिना रहिता त(D4 य)स्मात् (for the prior half). D9 क्षत्र (for पुत्र). V4 देव; T3 ते दि (sic) (for देवी). Dt व्यजायते, D11 व्यजीजनत्. —Ñ2 V1.2 B D1.3.7.11 om l. 2. —(l. 2) T3 सपत्न्यास्. D9 च (for तु) G2 रगस (metathesis) (for गरस). D9 T3 G1.3 M2.4 तस्या(G1 °स्या) (for तस्यै).]

25 [a]) D4 स हि (for सह). D3 तात (for तेन). V1 [ए]व गरेण (by transp); V2 [ए]व रोगेण (sic); V3 °णेह (for गरेणैव). V4 गरेण सह तेनैव (by transp). —[b]) Ś1 D1.3.5.7.11.12 M4 तस्मात्स; Ñ2 V B D2.9.10.13 ततः स, Dt D6.8 G1–3 M1 सं(G2 M1 स)जात; Cg t as in text (for जातः स) D3.11 om (hapl.) स in सगरो. —Note hiatus between [c] and [d]. —[c]) Ś1 D3.5.7.12 [अ]भूद् (for तु). D2.9 सगरादसमंजोभूद् —[d]) D3.9 तथा (for अथ) Ś1 D5.12 M4 असमंजसुतोंशुमान्; D3.7 आसमंजस्तथांशुमान्. —For 25[cd], Ñ2 V B D1.10.11.13 subst.

1278* सगरादसमञ्जस्तु अंशुमानसमञ्जसः ।

[Note hiatus between two halves. V3 त्वसम चाभूद्; B4 असमजाश्च, D1 °जोभूद्; D13 असमजास्तु (for असमञ्जस्तु). V4 त्व°; B1 चा° (for असमञ्जसः)]

—After 25, M3 reads for the first time 28[cd] repeating it in its proper place.

दिलीपोंऽशुमतः पुत्रो दिलीपस्य भगीरथः ।
भगीरथात्ककुत्स्थश्च ककुत्स्थस्य रघुस्तथा ॥ २६

G. 1. 72. 27
B. 1. 70. 39
L. 1. 66. 26

26 [b]) V1.4 D2.9 दिलीपाच्च(D2.9 °त्तु) (for दिलीपस्य). —After 26[ab], B2 ins.

G. I. 72. 27
B. I. 70 39
L. I. 66. 27

रघोस्तु पुत्रस्तेजस्वी प्रवृद्धः पुरुषादकः ।
कल्माषपादो ह्यभवत्तस्माज्जातस्तु शङ्खणः ॥ २७
सुदर्शनः शङ्खणस्य अग्निवर्णः सुदर्शनात् ।
शीघ्रगस्त्वग्निवर्णस्य शीघ्रगस्य मरुः सुतः ॥ २८
मरोः प्रशुश्रुकस्त्वासीदम्बरीषः प्रशुश्रुकात् ।
अम्बरीषस्य पुत्रोऽभून्नहुषः पृथिवीपतिः ॥ २९

नहुषस्य ययातिस्तु नाभागस्तु ययातिजः ।
नाभागस्य बभूवाज अजाद्दशरथोऽभवत् ।
तस्माद्दशरथाज्जातौ भ्रातरौ रामलक्ष्मणौ ॥ ३०
आदिवंशविशुद्धानां राज्ञां परमधर्मिणाम् ।
इक्ष्वाकुकुलजातानां वीराणां सत्यवादिनाम् ॥ ३१

1279* येन स्वर्गादिहानीता गङ्गा सागरगामिनी ।
आनीय पुरुषाः स्वे वै भस्मीभूताः समुद्धृताः ॥;

while D4 ins. राम राम, whereas M3 (marg. *sec. m.*) ins.:

1280* भगीरथसुतश्चापि सुनाभागो बभूव ह ।
सुनाभस्तस्य दायादो नित्यं धर्मपरायणः ।
अम्बरीषः सुतस्तस्य नाभागस्य महात्मनः ।
अयुतायुः सुतस्तस्य अम्बरीषस्य पार्थिवः ।
अयुतायोस्तु दायादो ऋतुपर्णो महायशाः ।
ऋतुपर्णस्य पुत्रस्तु सत्यकामो नरेश्वर ।
सत्यकामस्य पुत्रोऽभूत्सुदास इति विश्रुतः ।
सुदासस्य तु सौदासः सौदासस्यात्मकोऽभवत् ।
आत्मकस्याभवत्पुत्रो मूलको नाम पार्थिवः ।
मूलकस्यापि धर्मात्मा सुतः शतरथः स्मृतः ।
तस्माच्छतरथाद्राजा स्वैळीबिळनराधिपः ।
आसीदैळबिळाच्छ्रीमान्पृथुधर्मा प्रतापवान् ।
तस्य विश्वमहः पुत्रः खट्वाङ्गस्तु महाबलः ।
दीर्घबाहुस्तस्य सुतो ककुत्स्थस्तस्य पुत्रकः ।

[Note hiatus between two halves in l. 4.]

—c) M3 (before corr. as in text) महा° (for भगीरथात्). Ś1 ककुत्स्थं तु; Ñ2 V B D3.7.9 10 तु (V1 2 4 D9 च; B2 * [submetric]) काकुत्स्थः; D1.2 5 12 T2 G M1 3 (after corr. *sec. m.*) क (D12 का) कुत्स्थस्तु (M3 °त्स्थात्तु). —d) Ś1 D3 5 7 12 क (D3.7 का) कुत्स्थात्तु; Ñ2 V B D10 काकुत्स्थाच्च; Dt D4 6 8 11.13 ककुत्स्थाच्च (D11 °त्तु). Ś1 D3.5 7 11 स्मृतः; V1 M3 तदा, D1.2 9 12 14 T1 3 G4 सुतः (for तथा). G1–3 M1 3 (after corr. *sec. m.*) रघुस्तस्मादजायत.

27 a) D7 तयोस् (for रघोस्). Ś1 Ñ2 V B2–4 D1–3. 5.7.9.10 13 तु (B3 च) वंशे; B1 पुत्रस्तु (by transp.), D12 तु वसं (sic) (for तु पुत्रस्). —b) Ś1 D5.12 विवृद्धः; V4 B2 (after corr. m. as in text) D4 प्रबुद्धः; Cm g.t as in text (for प्रवृद्धः). —c) Ś1 D5.11 12 राजाभूत्; B4 *भ°; Dt D6.8 G2 M1 [ऽ]प्य° (for ह्यभवत्). —d) D4 च (for तु). Ś1 B D5 11 12 खनक (B शृं [B2 शं] खण) स्तस्य चात्मजः; Ñ2 V D1–3.7.9 10 13 शं (V4 खं) खन (V1 खंखर; V3 D3.7.13 शृं [V3 शं] खल) स्तस्य चात्मजः.

28 Note hiatus between a and b. —a) D11 M4 सुदर्श*; D13 स्वदर्शनः. Ś1 D5.11.12 तु खनकाद्; Ñ2 V2 D1 2 9.10 G1 (after corr. as in text) शंखनस्य; V1 4 खंखन (V1 °र) स्य, V3 B1.4 D3 7 13 शृं (V3 शं) खल (B1.4 °ण) स्य; M4 शंख*स्य. —b) V4 [अ]ग्निवर्णः (submetric), D3 7 G1 3 (all to avoid hiatus) ह्य (D3 चा; D7 त्व) ग्निवर्णः. —V4 om. 28c–30d. —M3 reads 28cd first time after 25. —d) D4 marg., D12 शीघ्र*स्य (for शीघ्रगस्य). Ś1 D1–3.5 7 9.11 12 [अ]भवन्मुनिः (D11 °न्मरुः) (for मरुः सुतः). Ñ2 V1–3 B D10.13 शीघ्रगादभवन्मनुः.

29 V4 om. 29 (cf. v. l. 28). —a) Ś1 D1–3 5 7 9.12 मुने*; Ñ2 V1–3 B D10 13 मनोः (for मरोः). V1 B4 प्रसुश्रुको (V1 °तो), D5 12 प्रसुस्तुको. Ś1 Ñ2 V1.2 B1–3 D1–3 5.7 9–13 हि; V3 [ऽ]पि; D4 च (for तु). —b) B4 अनुरीषः. Ñ2 V1 D11 प्रसु (Ñ2 °सु) श्रुतात्; D5.12 प्रसुस्तुकात्; D13 तु सुश्रुतात्. —d) D2 3 नघुषः (for नहुषः). Ś1 °*तिः; Dt D3 6–8 च (D3.7 स) महीपतिः (for पृथिवीपतिः).

30 V4 om. 30abcd (cf. v. l. 28). —a) Ś1 D4 नहुषाच्च (D4 °त्तु), D2.3 नघुषस्य. Ñ2 B3 4 D2.5.10 12 G2 M1 च (for तु). —b) Ś1 Ñ2 B1 3.4 D5 10.12–14 T1 3 G2 4 M1 2 नाभागश्च (D12 °*), D2–4 7 नाभ (D3 °*, D7 °गा) गस्तु. Ś1 यथागतः, V1–3 B D5 11.12 ययातितः (V2 °क*), D3 जयातिनः. —Note irregular संधि between c and d. —cd) D4 नाभागात्तु, T3 नाभागश्च. Dt D4 8 [अ]जः (for [अ]ज) T2 (to avoid irregular संधि) ह्यजाद् D14 दाशरथो. M2 सुतः (for ऽभवत्). Ś1 Ñ2 V1–3 B D1–3.5 7 9–13 अजो नाभागपुत्रस्तु (B4 °श्च; D9 °त्रोभूत्) तस्माद्दशरथोभवत् (B1 °थः स्मृतः). —e) Ś1 D1–3 5.7 9.12 नृपाद्; Dt D6.8 14 T1 2 G2.4 M1 2 अस्माद् (for तस्माद्). Ñ2 V B D10.13 राज्ञो दशरथ (V4 °*) स्यैसौ (D13 °रथैतौ); D11 राज्ञो दश*थस्यापि. —f) Ñ2 V B D10 11 13 तनयौ; D2 (with hiatus) तौ इमौ (for भ्रातरौ). —After 30, Ś1 D1–3 5 7 9 12 ins.

1281* कुलवंशानुरूपिण्यौ कुलवंशानुरूपयोः ।

[D1 कुश- (for कुल- [both]). D1.2.9 -वश्य- (for first -वंश-). D2 3 5 -[अ]नुरूपिणौ.]

31 Ś1 D1–3 5.7.9 12 om. 31. —a) Cv.r m.g as in text. ❀ Ct आदितो ब्रह्माणमारभ्य वंशेन शुद्धानां । ❀ —b) D14 पर*- (for परम-). —For 31, Ñ2 V B D10.11.13 M4 subst..

रामलक्ष्मणयोरर्थे त्वत्सुते वरये नृप । सदृशाभ्यां नरश्रेष्ठ सदृशे दातुमर्हसि ॥ ३२

इति श्रीरामायणे बालकाण्डे एकोनसप्ततितमः सर्गः ॥ ६९ ॥

७०

एवं ब्रुवाणं जनकः प्रत्युवाच कृताञ्जलिः । श्रोतुमर्हसि भद्रं ते कुलं नः कीर्तितं परम् ॥ १

प्रदाने हि मुनिश्रेष्ठ कुलं निरवशेषतः । वक्तव्यं कुलजातेन तन्निबोध महामुने ॥ २

G. I. 72. 36
B. I. 71. 2
L. I. 66. 35

1282* आमनोरिति शुद्धानां राज्ञाममिततेजसाम् ।
काकुत्स्थेक्ष्वाकुसगररघुप्रवरजन्मनाम् ।
उदाराचारसत्त्वानां क्षत्रधर्मानुपालिनाम् ।
कुले जलनिधिप्रख्ये जातयोर्वृत्तशालिनोः ।

[(l. I) V3 M4 आत्मनोर्, B3 सामनोर्. V1 M4 अपि, V2 3 B3 (*inf. lin.* also) D11.13 अनि- (for इति). V1.3 4 सिद्धानां (for शुद्धानां). —(l. 2) D11 क°, M4 कु° (for काकुत्स्थ-). —(l. 3) V1 तदाचार- (submetric) (for उदाराचार-). Ñ2 -सत्त्वाः (for -सत्त्वानां). Ñ2 B1 M4 (before corr.) °तां; V1 °र्थं पालिनां, D11 °नुपायिनां (sic) (for °नुपालिनाम्). —(l. 4) M4 जगति विख्याते (for जलनिधिप्रख्ये). V3 वृत्ति-, M4 कुल- (for वृत्त-).]

32 *b*) Ś1 D1.3 5 7 9.12 13 वरयाम्या(Ś1 °योरा; D5 °यात्मा [sic])त्मजे तव; Ñ2 V B D10 वरये तनये तव; D2 वरय स्यात्मजां तव (sic); D11 कुलेन विनयेन च. —*c*) Ñ2 V B D10–13 M4 सु(Ñ2 B1 D12 स्व; D13 तु)सदृशे (for नरश्रेष्ठ). —*d*) Ñ2 V B D10 12 13 M4 सुते त्व; D2 सदृशां (sic), D11 सुत्रौ त्वं (sic), G1 3 M3 सदृशौ (sic), Cg as in text (for सदृशे).

Colophon Ñ2 V B D10.11.13 om. (cont. the Sarga). —*Kāṇḍa name* Ś1 om. D1.3 अयोध्या°. —After Kāṇḍa name, B3 ins. बालचरिते. —*Sarga name*. Ś1 आदिवंशकीर्तनं; D1.9 वंश(D9 वंशानु)कीर्तनं; D2.5.7.12 वंशकीर्तनो(D2 °वर्णनं), D3 वंशपरिकीर्तनं; D6 इक्ष्वाकुवंशवर्णनो. —*Sarga no.* (figures, words or both): Ś1 D3 5.12 om. Dt D4.6.8.14 S (except M4) 70; D1 48, D2 45, D7 50, D9 73, M4 66. —After colophon, T2 concludes with श्रीरामचन्द्राय नमः; G1.2 4 M1.2 श्रीरामाय नमः; G3 श्रीमते रामानुजाय नमः.

70

☞ Ñ1 Ck missing Sarga 70 (cf. v. l. I. 66. 10 and I. 69. 18 respy.). Ñ2 V B D10 11 13 continue the previous Sarga. Rāmānuja does not comment on this Sarga.

1 *a*) Ś1 D1–3 5 7 9.11 12 एवमुक्तोथ(D3 11 om. [ऽ]थ [submetric]), M4 इति ब्रुवंतं (for एवं ब्रुवाणं). —*b*) Ś1 D1–3.5 7 9 11.12 तमुवाच. —*c*) Ś1 D1–3 5 7 9 12 M4 धर्मज्ञ (for भद्रं ते). —*d*) G1 तत् (for नः) Ś1 D1–3 5 7 9.12 शृण्वतां वर(D1–3 7 वर.; D9 परं); Dt D6.8 परिकीर्तितं (for कीर्तितं परम्). M4 कुलं मम च पार्थिव. —For I, Ñ2 V B D10.11(l. 2 only for I*cd*) 13 subst.:

1283* इत्युक्तो जनको राजा कृताञ्जलिरभाषत ।
अस्माकमपि राजर्षे कुलं त्वं श्रोतुमर्हसि ।

[(l. I) V3 इत्युक्ते —(l. 2) Ñ2 V4 B3 D10 ब्रह्मर्षे (for राजर्षे). V4 तां (for त्व) D13 ज्ञातुम्.]

2 D11 repeats 2*ab* after 1284*. —*a*) D4 M4 नरश्रेष्ठ; T3 कुलश्रेष्ठ. Ś1 Ñ2 V B D10 11(first time).13 कन्यादाने हि (D11 संप्रदानेषु second time) वक्तव्यं; D1–3 7 9 प्रदानेषु च(D3.7 तु; D9 प्र) वक्तव्यं; D5 12 प्रदाने त्वं च कर्तव्यं. —*b*) D9 निरविशेषतः. —Ś1 D13 om. 2*cd*. —*c*) D11 अवश्यं (for वक्तव्यं). —*d*) Dt D6 8 महामते; D1–3 7 9 जनेश्वर (D1.3 °रः); D5 11 12 नरेश्वर (for महामुने). —For 2*cd*, Ñ2 V B D10 subst., while D11 ins. after 2*ab* (first time):

1284* नामतो वृत्ततश्चैव कर्मतः शीलतस्तथा ।

[Ñ2 V3 B3 D10 वृत्ति° (for वृत्त°). B1 D11 धर्मत.]

—After 2, Ñ2 V B D10.13 (after 2*ab*) read an additional colophon.

G. I. 73 2
B. I. 71 3
L. I. 67 2

राजाभूत्त्रिषु लोकेषु विश्रुतः स्वेन कर्मणा ।
निमिः परमधर्मात्मा सर्वसत्त्ववतां वरः ॥ ३
तस्य पुत्रो मिथिर्नाम जनको मिथिपुत्रकः ।
प्रथमो जनको नाम जनकादप्युदावसुः ॥ ४
उदावसोस्तु धर्मात्मा जातो वै नन्दिवर्धनः ।
नन्दिवर्धनपुत्रस्तु सुकेतुर्नाम नामतः ॥ ५
सुकेतोरपि धर्मात्मा देवरातो महाबलः ।
देवरातस्य राजर्षेर्बृहद्रथ इति श्रुतः ॥ ६
बृहद्रथस्य शूरोऽभून्महावीरः प्रतापवान् ।
महावीरस्य धृतिमान्सुधृतिः सत्यविक्रमः ॥ ७
सुधृतेरपि धर्मात्मा धृष्टकेतुः सुधार्मिकः ।
धृष्टकेतोस्तु राजर्षेर्हर्यश्व इति विश्रुतः ॥ ८
हर्यश्वस्य मरुः पुत्रो मरोः पुत्रः प्रतीन्धकः ।
प्रतीन्धकस्य धर्मात्मा राजा कीर्तिरथः सुतः ॥ ९

[*Kāṇḍa name* D13 om Ñ2 V B D10 आदि° —After Kāṇḍa name, B4 ins. बालचरिते.—*Sarga name* Ñ2 V1–3 B कन्यावरण, V4 इक्ष्वाकुवंशानुकीर्तन; D13 रघुवंशवर्णन. —*Sarga no* (figures, words or both) V1 B1.4 om. Ñ2 B3 D10 72, V2 73, V3 70, V4 36, B2 D13 71] —After colophon, Ñ2 V B D10 11 (after 2, preceded by इति) 13 ins. ·

1285* तत आमन्त्र्य जनको वसिष्ठं वदतां वरम् ।
नृपं दशरथं चेदं प्रोवाच वचनं तदा ।

[(l 1) B1 त्वामाष्य D10 द्विपदा (for वदतां) B1 वर (for वरम्).—(l. 2) Ñ2 दशरथश् V3 [ए]व (for [इ]दं). D11 उवाच वदतां वर· (for the post. half).]

3 D6 om. (hapl) 3 —^{a}) D4 [आ]सीत् (for [अ]भूत्). B4 om लोकेषु —^{b}) B1 तेजसा (for कर्मणा). —^{c}) D11 मिथिलायां निमिर्नाम.—^{d}) V3 -धर्मवतां; B1.2 -स(B2 -त)त्त्वविदां, D1.2.9 -शस्त्रभृतां; Cg as in text (for -सत्त्ववतां) —For 3, Ś1 subst. .

1286* राजाभूत्त्रिषु लोकेषु निमिः परमदुर्जयः ।

4 ^{a}) V2 निमिर् (sic), G2 मिथुर्; Cv as in text (for मिथिर्).—^{b}) Cv जनितो. Ś1 D1–3 5 7 9 12 जनितो ने (D2 3 7.9 नि)मिपर्वते (D3 °तं); Ñ2 V B (B2 m. also as in Ś1) D10.11.13 बभूवानुपमद्युतिः, D4 जनितो मुनिसत्तम; D14 T1 G M1.2 जनितो निमि(M2 मिथि)पुत्रकः; T2 M3 मिथिला येन निर्मिता; M4 बभूव परमद्युतिः.—^{c}) Ś1 Ñ2 V B (B2 marg also as in text and तथापि) D10 11.13 M4 तस्यापि; D1.2 9 T2 M3 मिथेस्तु; D7 प्रथ-; Cv m g t as in text (for प्रथमो). Ś1 B4 Dt D1–9 G1–3 M1.2 राजा; D10 जज्ञे (for नाम).—^{d}) Ñ2 V B D3 7 10 11 13 जनकस्य (for जनकाद्). Ś1 D1 (with hiatus) 5.12 तु, D2 9 च (with hiatus) (for अपि). Ś1 D5 12 रु (Ś1 ग)दावसुः.

5 ^{a}) Ś1 D12 ग(D12 रु)दावसोस्. Ñ2 V B1–3 D10.11 13 M4 अभूत्पुत्रः; B4 अभूत्सूनुः; D3 सुध°; M2 च ध° (for तु धर्मात्मा).—Ś1 D5 om. (hapl ?) 5^{b}–7^{a}.—^{b}) Ñ2 V1.2 B D10.11.13 M4 प्रथितो, V3 प्रसृतो; V4 पतितो; D1–3 7.9.12 तनयो; G1.3 राजा वै (for जातो वै).—^{c}) Ñ2 V B D10 11.13 M4 नंदिवर्धनतश् (V2.3 M4 °जश्; B1 °स्य) चासीत्; Dt D1–4.6–9 G1.3 M2 नंदिवर्धनजः (Dt D4.8 °सुतः; D6 °नसुतः [hypermetric]) शूरः (D4 शूर; G1 3 M2 श्रीमान्); D12 ·· ·· ·· जः शूरः.—^{d}) Ñ2 स्वकेतुर्. Ñ2 V1 3.4 B D10 11 13 M4 पार्थिवः; V2 विश्रुत·; D1–3.7.9 12 धार्मिकः (for नामतः)

6 Ś1 D5 om 6 (cf. v.l 5).—^{a}) Ñ2 स्वकेतोर्; D3 सुकेतुश् (for सुकेतोर्) Ñ2 V B D10 11.13 अभवत्पुत्रो; D3 7 चापि ध°, M4 अप्यभूत्पुत्रो (for अपि धर्मात्मा) —^{b}) B3 D8 (after corr. as in text) देवराजो; D1 सैंदवस्तु. D4 महाबल. V3 देवरातेति विश्रुतः.—^{c}) B3 D1 3 देवराजस्य; T3 °श्व. Ñ2 V B D10 11 13 M4 तनयो; D3 7 12 राजर्षिर् (for राजर्षेर्). D1 (gloss) सैंदवस्य तु राजर्षेर्.—^{d}) G1 बृहद्दृढ. V4 Dt D1–4 6–9 12.14 T1 3 G1 3 स्मृतः.

7 Ś1 D5 om 7^{a} (cf v l 5) —^{a}) G1 बृहद्दृढस्य. Ñ2 V1.2 B D10 13 च सुतो; V3 D11 तनयो; V4 पुत्रस्तु; D1–3.7 धर्मात्मा (for शूरोऽभून्). D12 बृहद्रथानुधर्मात्मा; T2 बृहद्रथस्तु शू°; M4 बृहद्रथसुतश्चासीत्.—^{b}) Ñ2 V B D10 11 13 महावीर्यः; T3 महावीर- (for महावीरः) Ś1 D1–3 5.7 12 महावीर्या स्य(D5 °र्यौथ)जायत —B2 reads 7^{c}–8^{a} in marg. —^{c}) Ś1 Ñ2 V B D1–3 5.7 9 10 12 13 महावीर्यस्य(V4 °स्तु; B4 °श्व) D2 द्युतिमान्; D5 धर्मात्मा (for धृतिमान्).—^{d}) D2 सुवृत्तिस्; D6 धृतिः (submetric), D13 सुदृतिश् (for सुधृतिः). Ś1 V4 B2 D1–3 5 7 9 12 तस्य चात्मजः; Ñ2 V1–3 B1 3 4 D10 11.13 M4 तनयो(D13 च ततो)भवत् (for सत्यविक्रमः)

8 B2 reads 8^{a} in marg. (cf. v.l. 7) —^{a}) D2 सुवृत्तेर्; D13 सुदृतेर् (for सुधृतेर्).—^{b}) D1 4 T3 दृष्टकेतुः. Ś1 D1–3 5 7 9 12 अ(D1 2 9 स्य)जायत; Ñ2 V B1–3 D10 M4 अभूत्सुतः; B4 D13 सुतोभवत्; D11 इति स्मृतः (for सुधार्मिकः) —G4 om. from राजर्षेर् in ^{c} up to देवमीढस्य in 10^{c}. D2 repeats 8^{c}–9^{c} after 12^{b}.—^{c}) D1.3.4.13 T3 दृष्टकेतोस्. Ś1 D1–3 5.7 9.12 तु(D1 च) काकुत्स्थ; Ñ2 V1–3 B D10.11.13 M4 अभूच्चापि; V4 अभवच्चापि (hypermetric), Dt D6 8 च रा° (for तु राजर्षेर्).—^{d}) Ñ2 V B1–3 D10.11.13 तनयस्तथा; B4 तनयो महान्; D3.7 G1.3 इति कीर्तितः; M4 तनयो नृपः (for इति विश्रुतः).

9 G4 om. 9 (cf. v l. 8). D2 repeats 8^{c}–9^{c} after 12^{b}.—^{a}) D2 °स्य मुरुः; D3.7 हर्यश्वमरुतः (sic); D5.12

पुत्रः कीर्तिरथस्यापि देवमीढ इति स्मृतः ।
देवमीढस्य विबुधो विबुधस्य महीध्रकः ॥ १०
महीध्रकसुतो राजा कीर्तिरातो महाबलः ।
कीर्तिरातस्य राजर्षेर्महारोमा व्यजायत ॥ ११
महारोम्णस्तु धर्मात्मा स्वर्णरोमा व्यजायत ।
स्वर्णरोम्णस्तु राजर्षेर्ह्रस्वरोमा व्यजायत ॥ १२
तस्य पुत्रद्वयं जज्ञे धर्मज्ञस्य महात्मनः ।
ज्येष्ठोऽहमनुजो भ्राता मम वीरः कुशध्वजः ॥ १३
मां तु ज्येष्ठं पिता राज्ये सोऽभिषिच्य नराधिपः ।
कुशध्वजं समावेश्य भारं मयि वनं गतः ॥ १४
वृद्धे पितरि स्वर्याते धर्मेण धुरमावहम् ।
भ्रातरं देवसंकाशं स्नेहात्पश्यन्कुशध्वजम् ॥ १५
कस्यचित्त्वथ कालस्य सांकाश्यादगमत्पुरात् ।
सुधन्वा वीर्यवान्राजा मिथिलामवरोधकः ॥ १६ G 1. 73. 15 B 1. 71. 16 L 1. 67. 15

T3 G1 °स्य मरुत्; D11 °स्य मह:; M2 °स्य मरोः (for हर्यश्वस्य मरुः).—^{b}) D2 मुरोः (for मरो) S1 प्रतद्धकः; Ñ2 V1–3 B D10.11.13 प्रसिद्धकः; D1 प्रभंजकः; D2.9 प्रभद्रकः; D3.7 प्ररुद्धकः (for प्रतीन्धकः) D5.12 मरुत्पुत्रात्प्रतंधकः.—^{c}) Ś1 प्रतद्धस्य (submetric), Ñ2 V1–3 B D10.13 प्रसिद्धकस्य; V4 प्रवृद्धस्य (submetric), D1 प्रभंजकस्य; D2.9 प्रभद्रकस्य; D3 प्ररुद्धस्य च; D5.12 प्रतंधकस्य; D7 प्ररुद्धकस्य (for प्रतीन्धकस्य). D11 प्रसिद्धकाश्च सजज्ञे.—D2 om. (hapl.) 9^{d}–12^{a}, D9 om. 9^{d}–10^{a}.—^{d}) D3.7 पुत्रः (for राजा). Ñ2 V B D10.11.13 M4 कृति(M4 °त)रथः; G1.3 °रतः (for कीर्तिरथः) S1 D5.13 ततः; D1.7 स्मृतः, D4 M3 श्रुतः.

10 G4 om. up to देवमीढस्य in ^{c} (cf. v.l. 8). D2 om. 10, D9 om. 10^{a} (for both cf. v.l. 9). D1 om. (hapl.) 10^{ab}.—^{a}) Ñ2 V B D10.11.13 M4 कृति(M4 °त)रथस्य; G1.3 °रतस्य. M2 [अ]थ (for [अ]पि).—^{b}) V1.2.4 B1.2.4 D3.4.7.11 G1–3 M1.2.4 श्रुतः (for स्मृतः).—^{c}) D11 (also) स्वर्णमीढस्य; G1 देवमीथस्य. D4 समिध्रः (for विबुधो).—^{d}) D4 समिधस्य. S1 D1.5.9.12 महांधकः; Ñ2 V B D10.11.13 [अ]पि(B1 [अ]सि) चांध(Ñ2 V2.3 B4 D11 °ध्र)कः, D3.7 महाबकः; D4 °धृकः; G1.3 °भृतः, M3 °धृतः, M4 [अ]पि चंद्रकः (for महीध्रकः).

11 D2 om. 11 (cf. v.l. 9).—^{ab}) Ś1 D1.5.9.12 महांधक-; D3.7 महाबक-; D4 °धृक-; G1.3 °भृत-; G2 M1 °ध्रस्य; M3 °धृत- (for महीध्रक-). Ñ2 V B D10.11.13 अंध्र(V1.4 B1–3 D10.11.13 °ध)कस्य सुतश्चासीत्(V4 °पि) कृतिरात(V1 B4 °ज, V2.4 °त्र; D11 °थ) इति श्रुतः(B3 °तिः), M4 चंद्रकस्य सुतस्त्वासीत्कीर्तिरात इति श्रुतः.—^{c}) Ś1 D1.3.5.7.9.12 काकुत्स्थ; M4 च सुतो (for राजर्षेर्) Ñ2 V B D10.11.13 कृतिरात(V1 B4 °ज; V2.4 °त्र)स्य च सुतः(V4 सुतनुः; D11 पुत्रस्तु).—^{d}) Ñ2 V B D10.11.13 कृतिरोमा; M3 महारोम्णो (for महारोमा). G4 damaged for मा व्यजायत.

12 D2 om. 12^{a} (cf. v.l. 9).—^{a}) D12 महोरोमस. D9 सुध°; M4 सुतश्चासीत् (for तु धर्मात्मा) Ñ2 V B D10.11.13 कृति(B2 °त)रोम्णः(B1.3 D10.11.13 °म) सुतश्चापि (V2 B2 D13 °श्चासीत्; D11 °स्त्वासीत्).—^{b}) Ś1 D1–3.5.7.9.12 ह्रस्वरोमा. Ñ2 V B D10.11.13 M4 [इ]ति विश्रुतः (for व्यजायत).—After 12^{b}, D2 repeats (hapl.) 8^{c}–9^{c} and then 12^{b}.—^{c}) Ñ2 V B D10 M4 [ऽ]भवच्चा(V4 °श्चा)पि (for तु राजर्षेर्). Ś1 D1–3.5.7.12 सुवर्णरोमा काकुत्स्थ; D9 स्वर्णरोमा च काकुत्स्थ, D11 स्वर्णरोम्णस्तु तनयो; D13 स्वर्णरोमोद्भवश्चापि.—^{d}) Ś1 D1–3.5.7.9 ह्रस्वरोम्णो. Ñ2 V B D10.11.13 M4 सुतो बली (for व्यजायत).

13 ^{a}) Ś1 D3.12 यस्य. Ś1 D2.3.5.7.9.12 राजन्; Dt D4.6.8 G1–3 M1.2 राज्ञो; D1 राजा (for जज्ञे).—^{b}) M3 धर्मस्य सु- (for धर्मज्ञस्य).—^{c}) V4 आत्मजश्; D13 अनुतश्; G4 M2 अनुज- (for अनुजो). Ñ2 V1.3.4 B1–3 D10.11.13 M4 चायं; V2 B4 चापि (for भ्राता). Ś1 D1–3.5.7.9.12 तस्य(D3 °त्र) ज्येष्ठोहमनुजो.—^{d}) Ś1 D1–3.5.7.9.11.12 मम भ्राता; Ñ2 V B D10.13 M4 भ्राता मम (for मम वीरः).

14 ^{ab}) Dt मा; D3.7 स (for मां). D5.12 नियोज्य (for तु ज्येष्ठं). Ś1 Ñ2 V1.2.4 B D10.11.13 M4 ततो; V3 D1–3.5.7.9.12 सुतं (for पिता) Ś1 D1–3.5.7.12 राज्ये विनियुज्य; Ñ2 V4 M4 राज्ये अभिषिच्य (with hiatus), V1 °ऽभिषिच्य; V2 D11 राज्ये स्वेभिषिच्य; B1.3.4 राज्येष्वभिषिच्य; D9 राष्ट्रे विनियुज्य; D13 राज्ये ह्यभिषिच्य (for राज्ये सोऽभिषिच्य). S1 D3 नराधिप; Ñ2 V B Dt D6.8.10.11.13 M4 पिता मम (for नराधिपः).—^{c}) Ñ2 V B D10.11.13 M4 यौवराज्ये; Dt D2 समाविश्य; D9 समादिश्य; Cm.t as in text (for समावेश्य)—^{d}) Ś1 यौवराज्ये; Ñ2 V B D10.11.13 M4 त्यक्त्वा राज्यं; D2 भ्रातरं मयि (hypermetric), D5.12 भ्रातरं मे (for भारं मयि). D2 ततः; G4 damaged (for गतः). D11 वनं प्रति गतः (hypermetric).

15 ^{ab}) G4 ~द्धे (for वृद्धे) V4 संजाते (for स्वर्याते). Cm.g.t धुरम् (as in text). Ñ2 V B D10.13 M4 ततोहं (V4 °हि) रघुनंदन (for ^{b}). Ś1 D1–3.5.7.9.12 गते पितरि (D12 °रं) तस्मिंस्तु(D2.9 तस्मिंस्तु पितरि [by transp.]) स्वर्गमावृत्य तिष्ठति; D11 स्वर्याते वृद्धपितरि ततोहं च कुशध्वजं.—^{d}) S1 D1–3.5.7.9.12 पालयामि (for स्नेहात्पश्यन्). Ñ2 V B D10.11.13 M4 अपश्यं स्व(V1.4 सु)शरीरवत् (D11 °रवान्).

16 ^{a}) B3 अथ (for त्वथ) D13 संकाश्याद् (for कालस्य).—^{b}) V4 B1 D7.12 स(B1 D12 सं)काश्याद्; T3 संकाशाम्; M3 संकाश्याम् (for सांकाश्याद्). ❀ Ct सांकाश्यमिति सुधन्वनगरनाम। ❀ Cm.t अगमत् (as in text). Ñ2 V B D10 M4 आगतो नृपः; Dt D6.8 आगतः पुरात्; D5 आगतात्पु°;

G. I. 73 16
B. I 71. 17
L. I. 67 16

स च मे प्रेषयामास शैवं धनुरनुत्तमम् ।
सीता कन्या च पद्माक्षी मह्यं वै दीयतामिति ॥ १७
तस्याप्रदानाद्ब्रह्मर्षे युद्धमासीन्मया सह ।
स हतोऽभिमुखो राजा सुधन्वा तु मया रणे ॥ १८
निहत्य तं मुनिश्रेष्ठ सुधन्वानं नराधिपम् ।
सांकाश्ये भ्रातरं शूरमभ्यषिञ्चं कुशध्वजम् ॥ १९
कनीयानेष मे भ्राता अहं ज्येष्ठो महामुने ।
ददामि परमप्रीतो वध्वौ ते मुनिपुंगव ॥ २०
सीतां रामाय भद्रं ते ऊर्मिलां लक्ष्मणाय च ।
वीर्यशुल्कां मम सुतां सीतां सुरसुतोपमाम् ॥ २१
द्वितीयामूर्मिलां चैव त्रिर्वदामि न संशयः ।
ददामि परमप्रीतो वध्वौ ते रघुनन्दन ॥ २२

T2 आगमत्पु° (for अगमत्पुरात्) D13 आगतो नृपसत्तमः. —^{c}) D3 7 (before corr) सुधर्मो (for सुधन्वा). D1 9 राजन्; D8 राज्य- (for राजा) Ñ2 V B1.3 4 D10 13 बलवीर्याढ्यो (V1 °र्थो, V2 °ढ्ो, V3 °त्मा; V4 °ण्यो; D10 °द्यो), B2 बलवान्पापो; M4 मदवीर्यार्तो (for वीर्यवान्राजा). —^{d}) T3 आप रो°; M3 उपरो°; Cm g t as in text (for अवरोधकः) V4 मिथिलानामरोधकः; D8 मिथिलागमरोधकः.

17 D2 om. (hapl.?) 17-18. —^{a}) M4 हि (for च) Ś1 Ñ2 V B D1 3 5.7 9-13 [ऽ]प्रेषय(D5 °ये)द्धतं (for प्रेषयामास). —^{b}) D5 अ:त्तमं; D6 *:त्तमं. Ñ2 V B D10.13 M4 यदेतत्ते धनुर्गृ(B1 °ग्रे)हे. —^{c}) Dt D6 8 M2 transp. कन्या and च. D9 सीतां कन्यां च पद्माक्षीं. ❀ Cv सीता कन्या च पद्माक्षीति सम्यक । ❀—For 17^{cd}, Ś1 D1 3.5 7 11 12 subst.:

1287* प्रेषयाशु नरश्रेष्ठ रत्नभूतं ममेत्युत ।;

[D11 प्रिययाशु (sic). D12 नरश्रेष्ठ. D3 स मेद्य तत्, D7 ममाद्य नत् (for ममेत्युत).]

while Ñ2 V B D10.13 M4 subst

1288* तिष्ठत्यभ्यर्चितं दिव्यमेतद्देहीति राघव ।

[V3 तत्तिष्ठत्यर्चित, B4 °:र्चित. M4 नित्यम् (for दिव्यम्) V4 गेहेति, M4 देवीति (sic) (for देहीति)]

18 D2 om 18 (cf v l 17) —^{a}) T2 तस्य प्रदानाद् (sic); Cv m g t as in text (for तस्याप्रदानाद्) D8 9 T3 M3 महर्षे (for ब्रह्मर्षे) Ś1 D1 3 5 7.12 तस्या(D7 °स्य)प्रदाने काकुत्स्थ; Ñ2 V B D10 11 13 M4 तस्या(V4 B4 D13 °स्य)प्रदाने धनुषः; Dt तस्य सदानान्महर्षे (sic); D4 तदप्रदानाद्भगवन्; D6 तस्याप्रदान्यन्महर्षे. —^{b}) Ñ2 V B D10 11 13 M4 सोयुध्यत (for युद्धमासीन्) —^{c}) Dt D6 8 G2 M1 Ct विमुखो (for ऽभिमुखो). Ś1 D1 3 5 7 12 हतश्च प्रमुखे(Ś1 D3 °खो) राजा; Ñ2 V B D10.11 13 ह(V1 त)तश्च स(V3 transp. च and स; V4 B4 om. स [submetric]) मया राजा. —^{d}) D9 महा-; T2 *या (for मया). Ś1 D1.3 5 7.12 मिथिलामवरोधकः (= 16^d), Ñ2 V B D10.13 M4 °न्वा बल (V2 °रण)गर्वितः (B4 °दर्पितः); D11 °न्वा कालदर्पितः.

19 ^{a}) Ś1 D1-3.5.7.12 च नरश्रेष्ठ; Ñ2 V B D10 13 M4 समरे चाहं; D9 G1.3 M2 तु मुनिश्रेष्ठ; D11 चैव तत्राहं (for तं मुनिश्रेष्ठ) —^{b}) Ñ2 V1-3 B D10 13 महीपतिं; D11 नराधिप (for नराधिपम्). —D3 om. 19^{cd}. —^{c}) Ś1 संकाशे; V2 सांकाश्य (sic), V4 सकाश्यं; D5 7 12 सं(D7 स; D12 सा) काश्ये; G1 3 सांकाश्यां; Ct as in text (for सांकाश्ये). ❀ Cm सांकाश्यमिति सुधन्वनगरनाम । ❀ D14 T M3 वीरम् (for शूरम्) —^{d}) V4 D2 4.7 G2 4 M1 4 अभ्य(D4 °भि) षिंचत् (G2 4 °न्); D1 अभ्यषिंचे; D5 M2 अभिषिंचं; D6 °षिंच्य; D12 °षिच(all sic), G1.3 अभिषिच्य(for अभ्यषिञ्चं). V4 कुशध्वज-; G2 M1 नराधिपं.

20 Note hiatus between ^{a} and ^{b}. —^{a}) B1 3 ते; D12 om. (submetric) (for मे). —^{b}) Ś1 D1 5.12 ज्येष्ठोस्याहं; D2 ज्येष्ठश्चाहं, M2 (to avoid hiatus) त्वहं ज्येष्ठो (for अहं ज्येष्ठो) Ś1 D1-3.5 7 12 महायशाः. Ñ2 V B D10 13 M4 सत्यसंधः (B4 °बंधुः) कु(B1 ° * * *)शध्वजः; D11 महाबाहुः कुशध्वज. —^{c}) V B1-3 D13 ददानि. Ñ2 V1-3 B1 3 4 D10 11 13 M4 सहितोनेन; V4 सहितानेन; B2 सहितस्तेन; D9 परमः प्रीतो (for परमप्रीतो). —^{d}) V4 द्वे च; D9 वधू (for वध्वौ). Ś1 D1-3 5 7 9 12 रघुनंदन; Ñ2 V B D10 11.13 (ऽ)हं सुते नृप; G1 *:*पुंगव; M4 स्वसुते नृप (for मुनिपुंगव).

21 Note hiatus between ^{a} and ^{b} —^{a}) Ś1 D12 सीता (sic). Ñ2 V B D10 11 13 M4 तनयाम् (for भद्रं ते). —^{b}) Dt D6 8 वै (for च). Ś1 D1-3 5 7 9 12 लक्ष्मणाय तथोर्मिलां. —Ś1 Ñ2 V B D1.2 5.9-13 M4 read nom sing. for accu sing. in ^{cd} and Ś1 D1.2 5 9 12 मया दत्ता for मम सुतां. —^{c}) D3.7 मया दत्तां (for मम सुतां). —^{d}) D3 सुता (sic), D8 (before corr.) सुतां (for सीतां). —After 21, M4 ins 1289*

22 ^{a}) M4 [इ]ति (for [ए]व). Ś1 D1-3 5 7.9.12 इमे (Ś1 D5 12 °ति) कन्ये प्रयच्छामि. —^{b}) Ś1 D4.14 T1 3 G4 Cm त्रिर्ददामि, D7 नि°, M4 लक्ष्मणाय; Ct as in text (for त्रिर्वदामि). —^{cd}) T3 G4 तु (for ते). Dt D6 8 G2 M1 मुनिपुंगव (for रघुनन्दन). Ś1 D1-3.5 7 9 12 प्रदानं चानयोर्वध्वोर्धर्मेणेक्ष्वाकुनंदन. —For 22, Ñ2 V B D10.11.13 subst.; M4 ins. after 21:

1289* अयोनिजा समुत्पन्ना वेदीमध्यात्सुमध्यमा ।
तां रामाय प्रयच्छामि पत्नीं वीर्यबलार्जिताम् ।

[(l. 1) V1 अयोनिका. V1 क्षत्राद्धलमुखाकृता (sic), V2.3 B2.4 M4 क्षेत्राद्धलमुखक्षतात् (B4 °खा सुभृत्), B3 (marg. also)

रामलक्ष्मणयो राजन्गोदानं कारयस्व ह ।
पितृकार्यं च भद्रं ते ततो वैवाहिकं कुरु ॥ २३

मघा ह्यद्य महाबाहो तृतीये दिवसे प्रभो ।
फल्गुन्यामुत्तरे राजंस्तस्मिन्वैवाहिकं कुरु ।
रामलक्ष्मणयोरर्थे दानं कार्यं सुखोदयम् ॥ २४ G I 73. 23 B. I 71. 24 L. I 67. 23

इति श्रीरामायणे बालकाण्डे सप्ततितमः सर्गः ॥ ७० ॥

क्षेत्राकुलमुखात्स्वभृत् (for the post. half) —(l. 2) D10 transp रामाय and प्रयच्छामि. V3 4 B2 (m also as above) वीर्यबलान्वितां, M4 सुरसुतोपमा]

23 [b]) Ś1 Ñ2 V2–4 B D1–3.5 7 9–13 M4 कुरु गोदानमंगलं (Ś1 D1–3.5 7 9.12 °मुत्तमं), V1 गोदानं कुरु मंगलं. —[c]) Ñ2 V B D10 11 13 M4 -श्राद्धं (for -कार्यं). V4 तु; D9 marg (for च). V4 ततो (for भद्रं). V4 om. ते (submetric). —[d]) D2 9 कुरु (for ततो). Ñ2 वैवाहकं; M1 वैवहिकां. D2.9 ततः (for कुरु).

24 [a]) Ś1 D1–3.5–7 9.11 12.14 T2 M3 मया; T1.3 मखा; G1 3 मघो; G2 M1 (after corr. *sec. m* as in G1) मखो; Cm t as in text (for मघा). Ś1 D1–3.5.7.9.11 12 [अ]पि तु; D4.6 T2 M3 [अ]प्यद्य; G1.3 [ऽ]द्य हि (by transp.) (for ह्यद्य). T2 G1 3 M3 महाभाग. —[b]) Ś1 Dt D6–8 11 T2 Ct तृतीय-; Cm.g as in text (for तृतीये). Ś1 D1–3 5.7.9.11.12 शुभे; D4 G1–3 M1 विभो. —[c]) D6 9 14 फाल्गुन्याम् (D6 °न्या), Cg t as in text. M4 फल्गुना उत्तरा (sic). —[d]) D9 कार्यं; M3.4 तत्र (for तस्मिन्). D9 शुभं (for कुरु). G2 M1 भगो यत्र प्रजापतिः. —[e]) T3 मध्ये (for अर्थे). M4 धर्मार्थं पुत्रयोर्वीर. —[f]) Dt दानकार्यं; D14 T1 3 G4 गोदानं च; G2 M1 दानं कुर्या; M4 धर्मकार्यं; Cg.t as in text (for दानं कार्यं). T3 शुभोदयं. —For 24[cdef], Ś1 D1–3.5 7.12 subst., D9 subst. l. 2 and 3 only for 24[ef]

1290* फाल्गुनीविषये राजन्कार्यं कन्यापवर्जनम् ।
यथावत्पुत्रयोर्वीर धर्मकार्यं सुखोदयम् ।
क्रियतां देव पूर्वं हि प्रथमं कार्यमुत्तमम् ।

[(l. 1) Ś1 फल्गुनी-. —(l. 2) Ś1 भ्रातृयोर् (sic) (for पुत्रयोर्). Ś1 D9 धर्मं (for धर्म-). Ś1 न सशय (for सुखोदयम्) —(l. 3) D1–3.7 9 दैव- D1 2.9 प्राप्यते; D3 7 प्रयत (for प्रथम)]

—For 24, Ñ2 V B D10 13 subst

1291* वर्ततेऽद्य मघा राजन्दिवसे तूत्तरे पुनः ।
फल्गुन्यः प्रतिपत्स्यन्ते विवाहस्तत्र नोऽस्त्वयम् ।

[(l. 1) V3 B3 4 वर्ततेद्य(B4 °ते तु) V4 मया (sic), B4 महा (for मघा). V4 भृगवे(for तूत्तरे). —(l. 2) B4 D10 फाल्गुन्य· Ñ2 प्रतिपत्स्यति; V2 प्रति∴त्स्वंते; V4 D10 °पत्स्येते. V2 विवाहस्तु तनोस्त्व(sic)य (for the post half)]

—For 24[cdef], D11 subst l. 1 of 1290* and 1291*.

Colophon D3.5 7 12 om. (continue the Sarga) —*Kānda name* : Ś1 V1 D1 4 11 om. Ñ2 V2–4 B D10 आदि°. —After Kānda name, B4 ins बालचरिते. —*Sarga name* Ś1 वंशकीर्तनं; Ñ2 B1–3 D10 जनककुलाख्यानं; V1 D11 कुलप्रख्यानं; V2 जनककुलकीर्तनं; V3.4 B4 जनककुलप्र (V4 °∴)ख्यापनं; D1 वंशानुकीर्तनं; D2 निमिवंशानुकीर्तनं; D9 जनकवंशानुकीर्तनं. —*Sarga no.* (figures, words or both) : Ś1 V1.4 B1 4 om. Ñ2 B3 D10 73, V2 D9 74, V3 Dt D4.6 8.14 S (except M4) 71, B2 72; D1 49, D2 46, D11 55, M4 69. D13 — कांडे — वंशनाम 72. —After colophon, T2 concludes with श्रीरामचन्द्राय नमः; G1.2 4 M1 श्रीरामाय नमः; G3 श्रीमते रामानुजाय नमः; M2 श्री...नमः.

७१

G. 1 74 1
B. 1. 72 1
L. 1 68. 1

तमुक्तवन्तं वैदेहं विश्वामित्रो महामुनिः ।
उवाच वचनं वीरं वसिष्ठसहितो नृपम् ॥ १
अचिन्त्यान्यप्रमेयानि कुलानि नरपुंगव ।
इक्ष्वाकूणां विदेहानां नैषां तुल्योऽस्ति कश्चन ॥ २
सदृशो धर्मसंबन्धः सदृशो रूपसंपदा ।
रामलक्ष्मणयो राजन्सीता चोर्मिलया सह ॥ ३
वक्तव्यं च नरश्रेष्ठ श्रूयतां वचनं मम ॥ ४
भ्राता यवीयान्धर्मज्ञ एष राजा कुशध्वजः ।
अस्य धर्मात्मनो राजन्रूपेणाप्रतिमं भुवि ।
सुताद्वयं नरश्रेष्ठ पत्न्यर्थं वरयामहे ॥ ५
भरतस्य कुमारस्य शत्रुघ्नस्य च धीमतः ।
वरयेम सुते राजंस्तयोरर्थे महात्मनोः ॥ ६
पुत्रा दशरथस्येमे रूपयौवनशालिनः ।
लोकपालोपमाः सर्वे देवतुल्यपराक्रमाः ॥ ७

71

☞ Ñ1 Ck missing Sarga 71 (cf. v.l I. 66. 10 and I 69. 18 respy.). D3 5 7.12 continue the previous Sarga.

1 ^{a}) M3 राजानं (for वैदेहं). Ś1 Ñ2 V B D1–3 5 7. 9–13 M4 उक्तवाक्ये तु जनके (Ś1 D1–3 5 7 12 तु वैदेहे; D9 विदेहे तु) —^{c}) M4 [इ]दं वचो (for वचनं) Ñ2 V B D10 11.13 M4 धी (V1 2 श्री)मान्; D2 5 12 T2 वीरो, D3 7 तत्र; D9 वीर; Cm t वीरं (as in text) —^{d}) Ś1 D4.9 G1.3 -सहितं. Ñ2 V B D10.11 13 M4 तदा (for नृपम्).

2 ^{a}) M2 damaged for न्यप्र. Dt D1 5 6 8 12 [अ] प्रमेयाणि; Cg as in text. —^{b}) Ś1 D1–3 5 7.9 11 12 कुल°; D6 रघुनंदन; T2 नृप°; G1–3 M1 3 रघु° (for नरपुंगव). —^{c}) Ś1 D1–3 5 7 9 11 12 नृपेक्ष्वाकु (D5 °कुर् [sic]) विदेहानां (D3 °:). —^{d}) D1 तेषां (for नैषां) D1 कश्च (marg कोपि)नः (for °न).

3 ^{a}) D5 °संबंधे. —^{b}) Ś1 D1–3 5 7 9 12 रूपसपत्त (D3 7 रूपं सम्यक्त)थैव च. —^{c}) M2 देया (for राजन्) —^{d}) G2 M1 Ctp सीतया; G4 सीतां च (sic) (for सीता च). S (except M4) [ऊ]र्मिळया.

4 ^{a}) Ś1 D1 3 5 11 12 ते (for च). D7 उक्तवंते (corrupt). —^{b}) Ś1 D1–3 5.7 9 11.12 वचनं श्रयतामिदं (D3 7 9 °तामिति; D11 °तां मम). —For 2–4, Ñ2 V B D10.13 M4 subst, D11 subst. l 3–4 for 3, while Ś1 D1–3.5 7 9.12 subst l 4 only for 3^{cd}.

1292* उभे महोदधिप्रख्ये उभयोरपि वां कुले ।
ख्यात इक्ष्वाकुवंशो हि जनकानां तथैव च ।
सदृशोऽपत्यसंबन्धो युवयोरिति मे मतिः ।
सीताया ऊर्मिलायाश्च रामलक्ष्मणयोस्तथा ।
वक्तव्यमस्ति नः किंचिद्ब्रूयोऽपि शृणु तन्नृप । [5]

[(l. 1) Note hiatus between two halves. V2 बाहुले; B4 M4 वा कुले (for वां कुले). —(l. 2) D13 -वंशे. B4 [ऽ]यं जनका*. —(l. 4) Ñ2 V B D1-3.7.9.11.12 उ (D1–3.7.9 चो)र्मिलाया (B1 °*)श्. Ś1 D5 9 इति; V2 D1–3 7.12 अपि (for तथा). —(l. 5) B1 शृणु तद्वच.; M4 श्रूयतां नृप.]

5 ^{a}) G2 M1 तवायं (for यवीयान्) D1–3 7 9 धर्मात्मा (for धर्मज्ञ) Ś1 D5 12 भ्राता ह्येष य (D5 ज)वीयांस्ते; Ñ2 V B D10 11.13 M4 भ्राता ते (V2 प्रभाते [sic]) सदृशो योयं (V1 °शश्चायं) —^{b}) Ś1 D5 12 धर्मात्मा हि; Ñ2 V B D13 M4 शूरो राजा; D1–3 7.9 राजा ह्येष (D3 ह्येवं; D7 एवं; D9 °प्येषः); D10 श्रुतो राजा; G2 M1 एष राजन् (for एष राजा). D11 शूरो … कुलध्वजः. —After 5^{ab}, B3 ins

1293* धर्मिष्ठश्च गरिष्ठश्च धर्मार्मिश्च (sic) परन्तप ।

—^{c}) M3 तस्य (for अस्य). Ś1 D1–3.5.7 9 11 12 नित्यं (for राजन्) Ñ2 V B D10 13 M4 अ (B4 D13 त)स्यास्ति किल (Ñ2 V2 4 B3 D10 कुल [sic]) धर्मात्मन् (B1 धर्मेण) —^{d}) V3 कुलेन (for रूपेण) G1 3 (after corr.) [अ]प्रतिमे. D3 7 न तस्य प्रतिमो भुवि —^{e}) G1 3 सुते चोभे; M3 कन्या° (for सुताद्वयं) D12 नरश्रेष्ठं Ñ2 V B D10 11 13 M4 कन्या-द्वयं राघवार्थे (V2 °र्थं; V4 °भ्यां; D13 °य). —M4 repeats 5^{f} after 6^{a} (first time) —^{f}) Ś1 D1 2 5.9 12 वध्वर्थं (D1 2 °र्थे; D9 °र्थी), Ñ2 V B D10 11 13 M4 (both times) तद्वयं; D3 7 धर्मार्थे (for पत्न्यर्थं) D1 2 7 वरयावहे.

6 ^{a}) Ñ2 V B D10 13 M4 (both times) धर्मतो भरतस्यार्थे (V1 °पि; V2–4 B2 °थ). —After 6^{a}, M4 erroneously repeats 5^{f} and 6^{a}. —For 6^{c}–9^{b}, Ñ2 V B D10 11 13 M4 subst. 1295*. —^{c}) Dt D6 8 °ये ते; D4 °येमे; G4 °ये वां (for वरयेम). T2 मते; T3 G4 सुता (G4 °तां), Ct as in text (for सुते).

7 ^{a}) T1 पुत्रो (sic). —^{c}) Dt D4 6.8 °पालसमाः. —Fo1 6^{c}–7, Ś1 D1–3 5 7 9 12 subst. .

1294* इत्युक्त्वा मुनिशार्दूलो वरयामास तं नृपम् ।
पुत्रौ दशरथस्यैतौ रूपयौवनशालिनौ ।
भरतश्च महातेजाः शत्रुघ्नश्चापराजितः ।
तयोरर्थे महाराज भवन्तं वरयामहे ।
कुशध्वजसुताभ्यां च प्रदानमभिरोचय । [5]

[(l. 1) Ś1 D1 5.9.12 मुनिशार्दूलौ (Ś1 °ल) वरयामासतुर्. —(l. 2) D1 2.7.9 दशरथस्येमौ. —(l. 4) D5 अर्थं D3 यदा राम (sic) (for महाराज). D1 2 वरयावहे. —(l. 5) D7 -सुतानां. D3.7 इति रोचते; D9 अस्ति रोचय.]

उभयोरपि राजेन्द्र संबन्धेनानुबध्यताम् ।
इक्ष्वाकुकुलमव्यग्रं भवतः पुण्यकर्मणः ॥ ८

विश्वामित्रवचः श्रुत्वा वसिष्ठस्य मते तदा ।
जनकः प्राञ्जलिर्वाक्यमुवाच मुनिपुंगवौ ॥ ९

सदृशं कुलसंबन्धं यदाज्ञापयथः स्वयम् ।
एवं भवतु भद्रं वः कुशध्वजसुते इमे ।
पत्न्यौ भजेतां सहितौ शत्रुघ्नभरतावुभौ ॥ १०

एकाह्ना राजपुत्रीणां चतसृणां महामुने ।
पाणीन्गृह्णन्तु चत्वारो राजपुत्रा महाबलाः ॥ ११ G 1.74 13 B. 1.72.12 L. 1.68.13

8 ^{a}) D4 एव (for अपि) Ś1 D1–3 5 7 9 12 उभयं (Ś1 °भं [sic]) हि नरश्रेष्ठ. —^{b}) T2 सुबंधेन; G2 M1 सबंधो हि; Cm g t संबंधेन (as in text). Ś1 D1–3 5 7 9 12 °गृह्यतां; Dt °बुध्यनां (for [अ]नुबध्यताम्) —^{c}) K(ed) इक्ष्वाको°. Ś1 अस्त्यङ्ग्यं; D1 अत्युग्र्यं; D5 अव्यग्रं (for अव्यग्रं). D14 T G4 इक्ष्वाकूणां कुलं चाग्र्यं (G4 कुले चाग्र्य). —^{d}) Dt T3 M3 भवंतः (sic), Cv.r m g t as in text Ś1 D1–3 5 7 9.12 भव(D1 2 9 °वं)तश्च(D1 च marg.) यशस्विनः.

9 ^{b}) D2 वसिष्ठेन. Ś1 D1–3 5 7 9 12 च (D3 om. [submetric]) भाषितं (for मते तदा) —For 6^c–9^b, Ñ2 V B D10 11.13 M4 subst.

1295* वध्वौ मे संप्रयच्छ त्वं यदि ते रुचिता वयम् ।
पुत्रा दशरथस्यास्य चत्वारोऽमितपौरुषाः ।
लोकपालोपमा वीराः सर्वे सत्यपराक्रमाः ।
एषामर्थे वयं राजन्भवन्तं वरयामहे ।
सदृशोऽसि प्रभावेन राघवाणां महीपते । [5]
संबन्ध उभयोर्भ्रात्रोर्युवयोः सदृशस्त्वयम् ।
इक्ष्वाकुभिर्धर्मशीलैर्विख्यातैराप्रजापतेः ।
इत्युदारं वचः श्रुत्वा विश्वामित्रवसिष्ठयोः ।

[(l. 1) B1 D13 (before corr.) °ध्वं (for संप्रयच्छ त्व). B4 तदिमे संप्रयच्छ:; D11 वध्वौ मे संप्रयच्छत्व (sic), M4 वध्वौ ते च प्रयच्छस्व (for the prior half). V4 वध्वौ चेमे प्रयच्छ त्व यदि ते रोचतेनघ —(l. 2) V2 B1 D11 दशरथस्याथ; B2 M4 दशरथस्येमे; B4 दशरथस्याथ B1 4 D11 M4 -तेजस (for -पौरुषाः). —(l. 3) D11 °पालोमपा (metathesis). —(l. 4) B1 तद्वय (for भवन्तं) —(l. 5) Ñ2 M4 °शो हि, V4 सदृशर्षि-, B3 °शोपि (for सदृशोऽसि) V B D11 13 प्रभावेण. M4 महात्मनां (for महीपते). —(l 6) V3 सबधम्. V2 [ऽ]स्ति, B1 D11 [ऽ]स्तु (for तु) —(l. 7) Ñ2 V1 D10 °तैर्वाप्रजापते:; B1 °तैश्च जगत्पते:, D11 °तैश्च नराधिपैः, D13 सदृशैर्वा प्रजापते: (for the post half). —(l. 8) V4 B1.4 इत्युदारवच , D11 इत्येव वचनं (for इत्युदारं वचः)]

—^{d}) M4 उवाचेदमनंतरं. —After 9, Ś1 (m.) Dt D4.6 8.14 S (except M4) Cg.t ins. :

1296* कुलं धन्यमिदं मन्ये येषां तौ मुनिपुंगवौ ।

[T3 M3 इमं (sic), Cg t as above (for इदं). G2 मन्ये. Ś1 T2.3 G4 M3 एषां नो (Ś1 तौ, T2 नौ), D4 14 T1 G1–3 M1 येषां नो; M2 येषां नौ (for येषां तौ).]

10 D2 om. (hapl ? see 11^{ab} reading) 10–11^b. —^{b}) T3 G4 M2 3 यथा (for यद्). Dt D4.6 8 Ct आज्ञापयतः(D6 °पतय. [metathesis]). —For 10^{ab}, Ś1 D1 3 5.7 9 12 subst :

1297 सदृशात्कुलसंबन्धात्कृतवन्तावनुग्रहम् ।;

[D1 सदृशौ कुलसंबंधो, D3 7 सदृशा कुलसंबधा (D3 °धात्); D9 सदृश कुलसबंध (for the prior half). D3 7 कृतवंतो. D9 °ग्रहो.]

while Ñ2 V B D10 11 13 M4 subst. ·

1298* सदृशः कुलसंबन्धो भवद्भ्यामुपवर्णितः ।

[B1 कुलसंबंधो. M4 अनु° (for उप°). D11 भवयो भवद्भ्यामुपलक्षित: (sic) (for the post. half).]

—^{c}) Ś1 वा; D3 च; D4 9 ते; D11 (also as in text) मे; G2 M1 नः (for वः) Ñ2 V B D10.13 M4 [इ]मे कन्ये (B2 तत्र) (for भद्रं वः). —^{d}) Ñ2 V B1–3 D13 M2 -सुते उभे; D3 7 -सुमध्यमे; M4 -सुते शुभे. B4 कुशध्वज उभे सुते (sic). —D1 om. 10^c–11^b —^{ef}) D9 भवेतां. Ñ2 V B D10.13 M4 ददानि(V4 B4 D10 13 M4 °मि) भरतायैकां शत्रुघ्नाय तथापरां. —After 10, Ñ2 V B D10 11 13 M4 ins :

1299* रामलक्ष्मणशत्रुघ्नभरता देवरूपिणः ।
इच्छाम्यहमतिप्रीतिं संबन्धं च पुनःपुनः ।

[Ñ2 V B4 D10.11.13 M4 om. l 1. B2 erroneously repeats l. 1 after l. 1 of 1302*. —(l. 1) B2 (second time) रामलक्ष्मणभरतशत्रुघ्ना (यूय वे also *sup. lin.* [hypermetric]) देवरूपिण . —(l. 2) B1 [ए]षाम् (for [अ]हम्). M3 om. (for अति-) V1–3 B1 2 अपि प्रीति; B3 D11 इति प्रीति(D11 °त:); M4 अतिप्रीत . V1 सबधस्तां (for सबन्ध च). B1 पुन पुन; B4 पुनःपुन:.]

11 D1 2 om. 11^{ab} (cf v.l. 10). —^{ab}) Ñ2 V B D11.13 एकाहे; D10 एकाहं; Cg t as in text. D11 om. (hapl. ?) from राजपुत्रीणां up to विवाहे (see reading in Ñ2 etc) in 12^c. V2 °पुत्रास्ते; T3 °पुत्राणां (sic) (for राजपुत्रीणां). Ñ2 V B D10.13 M4 चत्वारो रघुनंदनाः (for ^{b}). Ś1 D3 5.7.9.12 एकाहेनैव सर्वासां कन्यानां मुनिपुंगवौ. —D13 om 11^c–12^b. —^{c}) Ś1 D1–3.5 7 9 12 पाणिं. —For 11^{cd}, Ñ2 V B D10 M4 subst. .

1300* गृह्णन्त्वासां चतसृणां पाणीन्मन्त्रवदीप्सितान् ।

[V4 गच्छतु (for गृह्णन्तु). All the above MSS. (except V4) चतसृणां. V1 मंत्रवद्; B1 मंत्रविद्.]

G. I. 74. 14 उत्तरे दिवसे ब्रह्मन्फल्गुनीभ्यां मनीषिणः ।
B. I. 72. 13 वैवाहिकं प्रशंसन्ति भगो यत्र प्रजापतिः ॥ १२
L. I. 68. 13 एवमुक्त्वा वचः सौम्यं प्रत्युत्थाय कृताञ्जलिः ।
उभौ मुनिवरौ राजा जनको वाक्यमब्रवीत् ॥ १३
परो धर्मः कृतो मह्यं शिष्योऽस्मि भवतोः सदा ।
इमान्यासनमुख्यानि आसेतां मुनिपुंगवौ ॥ १४
यथा दशरथस्येयं तथायोध्या पुरी मम ।
प्रभुत्वे नास्ति संदेहो यथार्हं कर्तुमर्हथः ॥ १५
तथा ब्रुवति वैदेहे जनके रघुनन्दनः ।
राजा दशरथो हृष्टः प्रत्युवाच महीपतिम् ॥ १६

12 D11 om. up to विवाहे in ^{c}, D13 om. 12^{ab} (for both cf v l. 11). —^{a}) V4 उभे तु (for उत्तरे). B2 (after corr. m as in text) M2 राजन्; D10 भगवन् (hypermetric) (for ब्रह्मन्). —^{b}) Ś1 फल्गुनीनां; D1.2 7 9.12 फा°, Cv.r m g.t as in text Ñ2 V B D10 M4 फ(B1 4 D10 फा)ल्गुन्यो भगदै(V1–3 B4 °दै)वताः. —^{c}) Ñ2 V B D10.11.13 M4 विवाहे(D11 om.)षु(V2 सु ; B1 च). Ś1 D5 12 प्रशंसंते. —^{d}) D9 योगो (for भगो). Ś1 D1.2 5.12 भगो(Ś1 पूषा) ह्यत्र तु(D2 हि) दैवतं; Ñ2 V B D10.11.13 नक्षत्रं वै विपश्चितः; D3 7 गोदानविधिपूर्वकं; M4 नक्षत्रविदुषो जनाः. ❀ Ct. प्रजोत्पत्तिसाधनयोनिलिङ्गाधिष्ठातृभगदैवत्यत्वेनेति कतकः। ❀ —After 12, D11 13 ins l. 1 of 1301*.

13 For 13–16^{b} M4 subst. l. 3–6 of 1303*. —^{a}) D11 श्रुत्वा (for उक्त्वा). D2.3.5.7 9.11 G1–3 M1 3 सौम्यः (D2 11 M3 °म्य). —^{b}) D3 प्रत्युवात्थाय; D5 प्रशुल्काय (both sic). —^{c}) D11 वसिष्ठं तं मुनिवरं. —For 13, Ñ2 V B D10 subst., D11 13 ins. l. 1 only after 12

1301* एवमस्त्विति तं तत्र वसिष्ठः प्रत्यभाषत ।
तं चापि जनको राजा कृताञ्जलिरभाषत ।

[(l 1) Ñ2 त भद्र; D13 तत्तत्र (for त तत्र) D11 प्रत्युवाच वै; D13 प्रतिभाषत (sic) —D10 om l. 2 and 14]

14 D10 om 14 (cf v l 13). —^{a}) Ś1 D1–3 5 7.9 12 वर(D1 9 °रं)धर्मकृतः सर्वे; Ñ2 V B D11.13 वर(Ñ2 वरं; B2 [after corr.] तव)धर्म(B1 °र्मो)कृ(B4 °व)तौ ब्रह्मन्; G4 वरो धर्मकृतो मह्यं. —^{b}) Ś1 D1–3.5 7 9 12 [s]हं (for ऽस्मि). Dt D6 8 Ct तथा; G4 M3 तदा (for सदा) —For ins. in Ś1 etc. see 15 —Ś1 Ñ2 V B1.3 4 D1–3.5 7.11–13 om. 14^{cd}. B2 reads 14^{cd} in marg. Note hiatus between ^{c} and ^{d}. —^{d}) Dt D6 8 Ct आस्यतां; D4 (after corr.) T3 आसि(D4 सी)तां; D9 T1 आसतां; M2 न्यासतां; Cm g and K ed आसातां (for आसेतां). B2 तान्यधिष्ठातुमर्हथ.

15 ^{a}) Ś1 D1.2.5 7 9.11 12 राज्ञो; D3 राजो (sic) (for यथा). D11 दशरथस्येहं (sic). —^{b}) Ś1 D1–3.5.7.9 11 12 यथा (D11 तथा)योध्या पुरी तथा (D11.12 transp पुरी and तथा). —^{d}) G4 यथार्थं. Dt D4 6 8.9(before corr. अर्हसि).14 T1 G M1 3 Cm g t अर्हथ. Ś1 D1–3.5.7.11.12 यथेष्टं कर्तुमर्हथ (D3 °सि). —For 15, Ñ2 V B D10.13 subst., Ś1 D1–3.5.7.12 ins. l. 1 only after 14^{ab}, D11 ins. after 14^{ab} :

1302* सामात्यः सबलश्चैव परवानस्मि चिन्त्यताम् ।
प्रभुर्दशरथो राजा ममास्य विषयस्य च ।
भवन्तश्चापि सर्वे मे सर्वस्य प्रभविष्णवः ।
विषयस्य च सर्वस्य राज्यस्य च ममेश्वराः ।
भवन्तः क्रियतां तस्माद्भवद्भिः प्रणयो मम । [5]

[(l. 1) D10 सा:ल्य. V2 सपुत्रश्, D13 स बलैश्. —After l. 1, B2 erroneously repeats (var) l. 1 of 1299* and thereafter reads 14^{cd} in marg. In B3, l. 2–4 are pigmented. —(l. 2) B3 (m. as above) चतुर्दशरथो. V1 [अ]पि (for [अ]स्य) —(l. 3) V3 चैव (for चापि). B2 मे सर्वे (by transp.), D11 सर्वे हि. Ñ2 V3 B3 D10 सर्वस्व-, V2 सर्वसु-; V4 B1 सर्वस्वे; D11 तथा मे, D13 सर्वत्र (for सर्वस्य). B4 मे भविष्णव·. —V2 om. from l. 4 up to 16. —(l 4) Ñ2 B3 D10.13 [अ]स्य (for च). D11 राष्ट्रस्य सर्वस्य (for सर्वस्य राज्यस्य). Ñ2 B1 महेश्वरा . B2 (*sup. lin.* also as above) राज्यस्य परमेश्वरा ; D10 राज्य* मम चेश्वरा· (for the post. half). —(l. 5) B4 प्रणता (for प्रणयो) D10 मयि (for मम).]

16 V2 om. 16 (cf. v.l. 15). —^{a}) Ś1 D1–3.5 7 12 एवं (for तथा) Ñ2 V1.3.4 B D10.11 13 वदति (for ब्रुवति) —^{b}) Ñ2 V1 3 B (B2 marg also) D10.11 13 प्रश्रि(V1 B1 2 4 °सृ)तं वचः (for रघुनन्दनः). V4 जनकत्वाश्रितं वचः. —^{cd}) D11 श्रेष्ठः (for हृष्टः). Ñ2 V1.3.4 B D10 13 हसन्निव; D11 °पतिः; D12 महा° (for महीपतिम्). M4 तस्य तद्वचनं श्रुत्वा राजा दशरथोऽब्रवीत्. —After 16, Ñ2 V (V2 before 17) B D1.3.7.10 11.13 ins., M4 subst. l. 3–6 only for 13–16^{b} .

1303* प्रियं सबन्धिनं स्निग्धं प्रीतियुक्तमिदं वचः ।
सर्वस्वस्यास्य ते राजन्प्रभुरस्मि यथात्थ माम् ।
अहं तव ममापि त्वं यत्तवास्ति ममैव तत् ।
विश्वामित्रादयश्चापि तवेमे मम चेश्वराः ।
सर्वतः प्रणयोऽस्माभिः कृतस्त्वयि महीपते । [5]
करिष्यामश्च भूयोऽपि नास्ति नः स्वे विचारणा ।

[Ñ2 V3 4 B1.4 D10.11.13 om. l. 1. B3 reads l. 1 in marg —(l. 1) V1.2 प्रिय-. V1 दिव्यं; D7 इष्टं (for स्निग्ध). —(l. 2) Ñ2 V2 D10 °स्य च ते, V1 B3 (m. also as in Ñ2)सर्वस्यास्य च ते; V4 °स्यापि ते; B4 °स्याथ ते; D1.3.7 °स्यास्मीह ते, D11 सर्वस्वस्य त्वते (sic), D13 सर्वस्या अवने (for सर्वस्वस्यास्य ते). D1.3 राजा. V2 सत्यमेतद्; D3 प्रत्यु° (for प्रभुरस्मि). V1 °त्थ * म्; D1 यथेच्छ मां; D3 यथाह मां; D11 यथाछमि (sic) (for यथात्थ माम्). —(l. 3)

युवामसंख्येयगुणौ भ्रातरौ मिथिलेश्वरौ ।
ऋषयो राजसंघाश्च भवद्भ्यामभिपूजिताः ॥ १७
स्वस्ति प्राप्नुहि भद्रं ते गमिष्यामि स्वमालयम् ।
श्राद्धकर्माणि सर्वाणि विधास्य इति चाब्रवीत् ॥ १८
तमापृष्ट्वा नरपतिं राजा दशरथस्तदा ।
मुनीन्द्रौ तौ पुरस्कृत्य जगामाशु महायशाः ॥ १९
स गत्वा निलयं राजा श्राद्धं कृत्वा विधानतः ।
प्रभाते काल्यमुत्थाय चक्रे गोदानमुत्तमम् ॥ २०
गवां शतसहस्राणि ब्राह्मणेभ्यो नराधिपः ।
एकैकशो ददौ राजा पुत्रानुद्दिश्य धर्मतः ॥ २१   G. 1. 74. 28 B. 1 72 22 L. 1 68 27

B2 (m also as above) [अ]मि (for [अ]पि) V2 यद्यदस्ति; V4 °वैव, B1 य'°, B2 °स्तु; D3 7 नथा नेस्ति (for यत्तवास्ति) Ñ2 B3 D10 ममापि, V4 ममाम्नि (for ममैव). —For ins see below —D1 3 7 om l 4–6 —(l. 4) V4 M4 [ए]व (for [अ]पि) V1 तवने, V2 तव मे, M4 तथैव (for तवेमे). V3 च पुरा (sic) (for चेश्वरा) Ñ2 B3 D10 तव चेमे ममेश्वरा' (by transp.), V4 तनो मम मनेश्वरा; D13 ममेव नव चेश्वरा (for the post half). —For ins. see below. —(l. 5) M4 सर्वश (for सर्वत).—(l. 6) B2 (after corr as above) करिष्यामि च V1 स्वे विकारिता, V2 स्वैरचारिणा; B4 सुविचारणा; D11 स्वार्थकारिता (for स्वे विचारणा) M4 नास्ति तत्र वि° (for the post half).]

—After l 3, D11, B2 after l. 4 ins.

1304* कोषे बले च राज्ये च देहे च मनुजोत्तम ।

[D11 देशे च मम सर्वत (for the post half).]

17 ^{a}) B3 **आवाम्** (for **युवाम्**). D11 **-गुणैर्**. D3.7 **युवानौ च गुणारामौ.** —^{b}) G2 **भ्रा ∗∗.** Ś1 D3 5 7 12 **मिथिलेश्वर;** M4 **लोकविश्रुतौ.** —B2 repeats 17^{cd} consecutively as in D11. —^{cd}) D11 **पूजितोहं त्वया राजन्प्रियप्रश्नोत्तरेण च.** —For 17^{cd}, Ś1 D1–3 5 7.12 subst.

1305* उत्तमो राजवंशोऽयं युवाभ्यामभिपूजित· ।

[D1 मनुजो, D3.7 मनुजे (sic), D12 उत्तरो (for उत्तमो). Ś1 reads राज in marg. D5 12 अति- (for अभि-)]

On the other hand, Ñ2 V B D10 13 M4 subst.

1306* प्रियसंबन्धिनौ लब्धौ लोकेऽस्मिन्पूजितौ मया ।

[D13 प्रियो (for प्रिय-). B4 -स .धिनौ M4 चैव (for लब्धौ). Ñ2 V4 B4 पूजितो मया (sic), V2 पूजिता वय; D13 प्रथितौ मया; M4 नाथवानह (for पूजितौ मया)]

18 ^{a}) M4 [आ]**मुहि त्वं** (for **प्राप्नुहि**) —^{b}) Dt D1 6 8 G1 3 **गमिष्यामः.** —^{c}) Ś1 D5 12 **शेष-;** D1 3.7 **एष;** D2 **एक:** (for **श्राद्ध-**). Dt D6 8 **विधिवद्;** D2 om (hapl) (for **सर्वाणि**). —^{d}) D9 (with hiatus) **विधत्स्व इति;** D14 T1.3 G4 **विधास्यामीति.** D3 **वा धुर्वन** (sic) (for **चाब्रवीत्**).

19 ^{a}) D9 **च जनकं** (for **नरपतिं**). —^{b}) G4 **तथा** (for **तदा**). —Ś1 reads 19^{cd} in marg. —^{c}) M2 **तौ मुनींद्रौ** (by transp.). G1.3 **नमस्कृत्य.** —For 19, Ś1 (19^{ab}) D1–3.5 7.12 subst.

1307* आपृच्छय तं पुरस्कृत्य मुनिं दशरथो ययौ ।

[D1 2 च (for त)]

—For 18^{c}–19, Ñ2 V B D10 11.13 M4 subst

1308* गोदानादीनि कर्माणि कर्तुं कार्याण्यनन्तरम् ।
धर्मार्थवृद्धिकामानां मा न· कालोऽत्यगादयम् ।
सर्वेषामेव चास्माकमाज्ञां त्वं दातुमर्हसि ।
आपृच्छ्यैवं दशरथो राजानं मिथिलेश्वरम् ।
पुरस्कृत्य वसिष्ठादीन्निर्जगाम मुनीन्नः ।   [5]

[(l 1) V2–4 B2 D11 धर्मा(V4 °र्म्या)णि (for कर्माणि). D13 कर्ता (for कर्तुं) D13 M4 सर्वाणि (for कार्याणि) —M4 om l. 2 —(l. 2) V1 कर्मार्थ. V2 D13 धर्मार्थ V4 B1 D10 -बुद्धि- (for -वृद्धि-). D13 मन· (for मा न·) V1.2 [ऽ]तिगाद्, V3 व्यगाग् (both sic) (for ऽत्यगाद्). V4 मान कालोद्यमा नय (sic) (for the post half). —(l 3) Ñ2 B3 D10 अति; V4 चैव (for एव) M4 नो गतुम् (for चास्माकम्) D11 M4 अनुज्ञा (for आज्ञा त्व) —(l. 4) V3 M4 आपृष्ट्वैव, V4 आपृच्छ्यैन; B1 आश्चर्यैव (sic), D13 आपृच्छ्य त. —(l. 5) V2 नृपस, V4 [आ]लय, B2 (before corr.) पुरी. D11 M4 मुनिस् (for मुनीस्).]

20 ^{a}) G2 **कृत्वा निश्चयं** (for **गत्वा निलयं**). —^{b}) Ś1 D1–3.5 7 12 **सु(** D2 **च)पुष्कलं** (for **विधानत·**). Ñ2 V1–3 B D10 11.13 M4 **कृत्वा श्राद्धं महत्तदा(** V1 **°या)**, V4 **कृत्वा श्राद्धमभूत्तदा.** —Ś1 reads 20^{c} in marg. —^{c}) Ś1 **कल्यम्;** Cv.r.m.g t as in text Ñ2 V B D10 11.13 **पुत्रा(** V2 **पितृ)णां प्रियपुत्रः स(** V1 **°त्रस्य;** B4 **°त्रश्च**), D1–3 5 7 **पुत्रार्थं(** D5 **°र्थे) प्रियपुत्रस्य;** D9 **प्रभातकाले उत्थाय;** D12 **पुत्रार्थे प्रियपुत्र स;** M4 **प्रभातां रजनीं भूयश्.** —^{d}) V1 **स चक्रे** (hypermetric). B4 D13 M4 **°गोदानमंगलं.**

21 B1 D5 7 12 om. 21^{ab}. —^{a}) Ñ2 V1 3 4 B2–4 Dt D6 8 10 G2 M1 **शतसहस्रं हि** (V1 Dt D6.8 **च;** V4 **स्वं;** G2 M1 **स**). —^{b}) Ñ2 V B2–4 D10 11 13 M4 **नरे(** D11 **नृपे) श्वरः;** T2(before corr.)M2 **महायशाः;** G1 3 **ददौ नृपः** (for **नराधिपः**) Ś1 D1–3 **विधास्य इति चाब्रवीत्** (=:S^{d}). —After 21^{ab}, Ś1 D1–3 ins ·

1309* आपृच्छय जनकं राजा दानमभ्युद्यतं तथा ।

[D2 चनको (sic) (for जनक). Ś1 अत्यद्भुतं (for अभ्युद्यत).] —Ś1 D1–3.5.7 12 read 22^{cd} before 21^{cd}. —^{c}) Ñ2 V B1–3 D10.11.13 M4 **तत्र;** B4 om., G (ed.)**पुत्रान्** (for **राजा**). —^{d}) D1 **पुत्रम्.** Ś1 D1–3.5.7 12 **धार्मिकः;** Ñ2 V B D10 11.13 **तान्पृथक्** (for **धर्मतः**). G (ed.)**उद्दिश्य तान्पृथक् पृथक्.**

G 1. 74. 29 B. 1. 72 23 L. 1 68. 28 सुवर्णशृङ्गाः संपन्नाः सवत्साः कांस्यदोहनाः ।
गवां शतसहस्राणि चत्वारि पुरुषर्षभः ॥ २२
वित्तमन्यच्च सुबहु द्विजेभ्यो रघुनन्दनः ।
ददौ गोदानमुद्दिश्य पुत्राणां पुत्रवत्सलः ॥ २३
स सुतैः कृतगोदानैर्वृतश्च नृपतिस्तदा ।
लोकपालैरिवाभाति वृतः सौम्यः प्रजापतिः ॥ २४

इति श्रीरामायणे बालकाण्डे एकसप्ततितमः सर्गः ॥ ७१ ॥

22 ^{a}) G1–3 M1 -शृंग-; Cv.m as in text (for -शृङ्गाः). D1 2 सुच्छन्नाः; Cm.g.t संपन्नाः (as in text). Ś1 D3.5 7 9.12 सुवर्णशृंगीः (D3.7 °ग्यः) सु(D3.7 स्वा)च्छन्नाः. —^{b}) D5 12 सुवत्साः.—For 22^{ab}, Ñ2 V B D10 11 13 M4 subst. :

1310* पयस्विनीनां हि गवां सवत्सानां सुवर्चसाम् ।

[B1 येषां मुनीनां. V2 च, B4 om. (submetric) (for हि). D11 पयस्विनीना धेनूनां (for the prior half). V3 सवत्सलां (sic) (for सवत्सानां).]

B3 cont. :

1311* सवस्त्राणां सुवर्णानामलंकारयुतामपि ।

—Ś1 D1–3.5 7.12 read 22^{cd} before 21^{cd}. —^{c}) Ñ2 V B D10 11.13 M4 ददौ (for गवां) —^{d}) Ñ2 V B D10.11.13 M4 रघुनंदनः; D3.5.7 पुरुषर्षभ (for पुरुषर्षभः). —After 22, B2–4 (B3 m.) ins. :

1312* सुवर्णशृङ्गीः सञ्जाताः सवत्साः कांस्यदोहनाः ।

[Cf. 22^{ab}. B2 सुवर्णशृङ्गसछन्ना (for the prior half). B4 om. सवत्साः.]

23 Ñ2 V B1 D10.11 13 om. 23. M4 om. (hapl.) (see 22^{d} reading) 23^{ab}. B3 reads 23 (including 1313*) in marg. —^{a}) B2–4 धनम् (for वित्तम्). D14 अन्यस्य. —^{c}) M4 ततो (for ददौ). —After 23, B3 (marg.).4 ins. :

1313* दत्त्वा दशरथो राजा पुत्रैः सह महायशाः ।

24 ^{a}) Ñ2 V B D10 ततस्तैः; D13 ततश्च; M4 स्वसुतैः (for स सुतैः). D13 कृतगोदानो. —^{b}) Ś1 D1–3 5.7 11 12 14 T1 3 G4 तु; Dt D6 8 सन्; D4.9 T2 G1 3 M2.3 स (for च). Ñ2 V B D10 13 वृतः पुत्रैर्म(B3 °त्रो म)हीपतिः. —^{c}) Ś1 प्रभुर्; Ñ2 V1–3 B D10.11 13 बभौ; V4 वृतः; D1–3.5.7 12 विभुर् (for [आ]भाति) —^{d}) V4 साक्षाद्; D11 वृतं (sic) (for वृतः) Ñ2 V1–3 B D10 11.13 M4 साक्षात्, V4 इव; D6 marg., D9 T3 सौम्य-(T3 °म्यं); Cg t as in text. —After 24, Ś1 B3(m).4 D1–3.5 7 12 ins :

1314* मुमुदे तत्र सुप्रीतः स्वर्गे शक्र इवामरैः ।

[D3 शक्रम्, D7 शक्रम् (both sic) (for शक्र). B4 इवा मरामरै (hypermetric).]

Colophon B4 D3 5 7 11 om (continue the Sarga). —*Kāṇḍa name* Ś1 Ñ2 V1 D1.4 12 om. V2–4 B1–3 D10 आदि°. —*Sarga name* Ñ2 V1.2.4 B1–3 D10 गोदान(V4 °ने), V3 दशरथगोदानं; D1 अन्वयपर्वणि गोदानिकः; D9 गोप्रदानं; D12 सीताविवाहे गोदानः. —*Sarga no.* (figures, words or both) V1.4 B1 2 D12 om. Ś1 V3 Dt D4.6 8.14 S (except M4) 72, Ñ2 V2 D9 75, B3 D10 74, D1 49, D2 47, M4 70. D13 —कांडे—गोविधि 73. —After colophon, T2 concludes with श्रीरामचन्द्राय परमगुरवे परंब्रह्मणे नमः; G1.2 4 M1 श्रीरामाय नमः; G3 श्रीमते रामानुजाय नमः; M2 श्री ......नमः.

७२

यस्मिंस्तु दिवसे राजा चक्रे गोदानमुत्तमम् ।
तस्मिंस्तु दिवसे शूरो युधाजित्समुपेयिवान् ॥ १
पुत्रः केकयराजस्य साक्षाद्भरतमातुलः ।
दृष्ट्वा पृष्ट्वा च कुशलं राजानमिदमब्रवीत् ॥ २
केकयाधिपती राजा स्नेहात्कुशलमब्रवीत् ।
येषां कुशलकामोऽसि तेषां संप्रत्यनामयम् ॥ ३
स्वस्रीयं मम राजेन्द्र द्रष्टुकामो महीपते ।
तदर्थमुपयातोऽहमयोध्यां रघुनन्दन ॥ ४
श्रुत्वा त्वहमयोध्यायां विवाहार्थं तवात्मजान् ।
मिथिलामुपयातांस्तु त्वया सह महीपते ।
त्वरयाभ्युपयातोऽहं द्रष्टुकामः स्वसुः सुतम् ॥ ५
अथ राजा दशरथः प्रियातिथिमुपस्थितम् ।
दृष्ट्वा परमसत्कारैः पूजार्हं समपूजयत् ॥ ६
ततस्तामुषितो रात्रिं सह पुत्रैर्महात्मभिः ।
ऋषींस्तदा पुरस्कृत्य यज्ञवाटमुपागमत् ॥ ७   G I 75. 8 B I. 73. 8 L I 69. 9

72

☞ Ñ1 missing Sarga 72 (cf v.l. I. 66 10). Ck missing up to St 16 (cf v l I. 69) B4 D3 5 7 11 continue the previous Sarga.

1 D11 om. $1–2^{b}$ —^{a}) Ś1 Ñ2 V B D1–3 5 7.12 13 M4 यमेव दिवसं(D12 M4 °से) (for यस्मिंस्तु दिवसे). D3 om (hapl) from राजा up to दिवस in 1^{c} (see variant). —^{b}) Ñ2 V1 3 4 B D10 13 गोदानसत्क्रियां(V3 B4 D13 °मंगलं). —^{cd}) M2 च (for तु). Dt D4.6.8 14 वीरो; M3 राजा (for शूरो). Ñ2 V B D13 M4 तमेव(B4 °व) दिवसं तत्र; D10 ततस्तु दिवसे तत्र (for ^{c}). Ñ2 V B D10.13 M4 प्रत्य (V1 °ः, D13 °ति)दृश्यत; D3 उपयावत (sic); D4 9 T2 G1–3 M1–3 त्वभ्यु°; Cm t as in text (for समुपेयिवान्). Ś1 D1 2 5.7 12 तमेव दिवसं शूरो युधाजिदुपयातवान्.

2 D11 om. 2^{ab} (cf. v.l. 1) —^{a}) Ś1 V3 D3.5 9 12 कैकय-; V4 D2.7 कैकेय- (for केकय-). —^{b}) Ś1 Ñ2 V B D10.13 M4 शूरो; D1 2 भद्रो (for साक्षाद्). V4 भरतसत्तमः. —^{c}) B4 स्पृष्ट्वा; D2 दृष्ट्वा (for पृष्ट्वा). —^{d}) Ś1 पश्चाद्राजानमब्रवीत्; Ñ2 V B D10 11.13 M4 राजा तं (Ñ2 V1.3 D13 °नं; B2 4 M4 तं राजा [by transp.]) परिषस्वजे. —After 2, Ñ2 V B D10 11.13 ins, while M4 subst. for 3:

1315* युधाजिच्चापि संपूज्य पर्यपृच्छदनामयम् ।
पृष्ट्वा चानामयं पश्चादिदं वचनमब्रवीत् ।

[(l 2) M4 om. (hapl) up to मय.]

D13 cont

1316* केकयादिनिवासानामन्येषामपि पार्थिवः ।

3 V3 D7 om. (hapl.) 3^{ab}. —^{a}) Ś1 D9.10 12 कैकयाधिपती; V2 केकयस्य पती; V4 °पते; D1.2 4 5.11 कैकेयाधिपती (D11 °ति). Ś1 Ñ2 V1.2.4 B D1.2 5.10 12.13 राजन्. —^{b}) D3 महा- (for स्नेहात्). V4 दर्शनमव्ययं; D12 कुशल° (for कुशलमब्रवीत्). —^{c}) D14 T2.3 G4 M3 एषां (for येषां). D5.12 सः (for ऽसि). G1 येषां कुशलता पृष्टा; Cm.t as in text. —^{d}) D3 7 ते त्वां, D9 येषां (for तेषां). Ś1 D1–3.5 7 9 12 पृच्छ(Ś1 D7 °च्छं)त्यना°, Ñ2 V B D10.11.13 कुशलमुत्तमं (for संप्रत्यनामयम्) —For 3, M4 subst. 1315*

4 ^{a}) Ś1 D1 T3 G4 स्वस्रेयं; D3.7 स्वस्रीयो (sic), Cm t as in text. —^{b}) Ś1 Dt D1.3–9 12 महीपतिः. —For 4^{ab}, Ñ2 V B D10 11 13 M4 subst

1317* स्वस्रीयं द्रष्टुकामोऽहं त्वां च राजन्सबान्धवम् ।

[V3 सुश्रिय (sic); D13 स्वस्रेयं (for स्वस्रीय). V1 D13 °मो हि; B4 °मिच्छामि (for द्रष्टुकामोऽहं). V4 रामं (for राजन्). B1 सबांधव°. D11 त्वा चैव सबांधव° (submetric) (for the post. half).]

—V2 D10 om. $4^{c}–5^{d}$. —^{c}) T2 M3 यदर्थम्. Ñ2 V1.3 4 B D11 13 M4 स्वपुराद(B4 °द्वा)गतः(M4 °मं) शीघ्रम्. —^{d}) V1 B1 D4 °नंदनं; V4 कुरु° (sic); D12 नृप° (for रघुनन्दन).

5 V2 D10 om. 5^{abcd} (cf v.l. 4) —^{a}) V1.3.4 B D11.13 M4 चाहम्; D2 [अ]हं त्वाम् (for त्वहम्). —^{b}) Ś1 D5.12 विवाहेषु समागमं; Ñ2 V1 3 4 B D11 13 M4 इहस्थं त्वां सबांधवं; D1–3 7 9 विदेहेषु तवागमं. —B4 om. 5^{cdef}, Ñ2 V1.3 4 B1–3 D1–3.5 7 9 11–13 M4 om. 5^{cd}; Ś1 reads 5^{cd} in marg. —^{c}) Ś1 Dt उपयातां॰. —^{d}) Ś1 महीपति°. —^{e}) Ñ2 V B1–3 D10 11.13 त्वरावान्; D7 14 T1 3 °या हि (for त्वरयाभि-). Ś1 V3 D1 5 7.12 G2 M1 [ऽ]स्मि (for ऽहं). —^{f}) D9 ततः; D12 om. (for स्वसुः). Ñ2 V B1–3 D10.11.13 M4 द्रष्टुं ते वृ(D11 त [sic])द्धिमीप्सितां.

6 ^{a}) Ñ2 V B D10.11.13 M4 तं स (for अथ). D11 समाश्वास्य (for दशरथः). —^{b}) Ñ2 V B D10.11 13 उपागतं; D12 उपास्थितं. —^{d}) Ñ2 V B D10 11 प्रत्य°; D13 प्रतिपूजयन् (sic), G1.3 M3 तम° (for समपूजयत्). Ś1 Dt D1–9 T2 G2 M1.2 4 पूजनार्हमपूजयत्.

7 ^{b}) D2 om. (hapl.) after पुत्रै up to पुत्रै in l. 3 of 1320*. Ñ2 V B D10.11.13 M4 महीपतिः (M4 °तिं); D9 महर्षिभिः (for महात्मभिः). —After 7^{ab}, Ś1 (m.) Dt D6.8.14 T G1.3.4 M3 ins.:

G. 1. 75. 9 B. 1. 73. 9 L. 1. 69 9 युक्ते मुहूर्ते विजये सर्वाभरणभूषितैः ।
भ्रातृभिः सहितो रामः कृतकौतुकमङ्गलः ।
वसिष्ठं पुरतः कृत्वा महर्षीनपरानपि ॥ ८
वसिष्ठो भगवानेत्य वैदेहमिदमब्रवीत् ॥ ९
राजा दशरथो राजन्कृतकौतुकमङ्गलैः ।
पुत्रैर्नरवरश्रेष्ठ दातारमभिकाङ्क्षते ॥ १०
दातृप्रतिग्रहीतृभ्यां सर्वार्थाः प्रभवन्ति हि ।
स्वधर्मं प्रतिपद्यस्व कृत्वा वैवाह्यमुत्तमम् ॥ ११
इत्युक्तः परमोदारो वसिष्ठेन महात्मना ।
प्रत्युवाच महातेजा वाक्यं परमधर्मवित् ॥ १२
कः स्थितः प्रतिहारो मे कस्याज्ञा संप्रतीक्ष्यते ।
स्वगृहे को विचारोऽस्ति यथा राज्यमिदं तव ॥ १३
कृतकौतुकसर्वस्वा वेदिमूलमुपागताः ।
मम कन्या मुनिश्रेष्ठ दीप्ता वह्नेरिवार्चिषः ॥ १४

1318* प्रभाते पुनरुत्थाय कृत्वा कर्माणि तत्त्ववित् ।

[D14 कर्मकृत्; T1.3 G4 कर्मवित्.]

—For 7^{c}–12, Ñ2 V B D10.11.13 M4 subst. 1320*. —^{c}) Ś1 D1.3 5.7 12 मुनिं तदा (D1 तं च); D9 मुनिवरं; G1 3 °स्तत: (for ऋषींस्तदा). —^{d}) D1 उपागत:; D12 °गतान्.

8 D2 om. 8^{ab} (cf. v.l. 7). —^{ab}) M2 damaged from ये up to र in ^{b} Ś1 D5 M3 -पूजितै:; M2 -भूषित:. —^{d}) G1 3 °मंगलै:; Cm g °मंगल: (as in text). —^{e}) Dt D6 8 तु पुरस् (for पुरत:). —^{f}) G3 इतरान् (for अपरान्). —For 8^{cdef}, Ś1 D1–3 5.7 9 12 subst. l. 3 and 4 of 1320*. —After 8, D14 T1 3 G4 ins

1319* पितुः समीपमाश्रित्य तस्थौ भ्रातृभिरावृतः ।

9 ^{a}) Ś1 D1–3.5 7 9.12 उप (D1 °पा)गम्य वसिष्ठस्तु.

10 ^{a}) D1–3.7.9 G4 transp. राजा and राजन्. —^{b}) Ś1 D2.3.5–9.12 °मंगल:. —^{c}) Ś1 °श्रेष्ठं; Dt D6 8 M2 3 °श्रेष्ठो; D4 नरवरै: श्रेष्ठो; G1.3 °श्रेष्ठैर् (for नरवरश्रेष्ठ) —^{d}) Ś1 D1–3 5.7.9 12 T3 अभिकांक्षति.

11 ^{a}) T3 दातु: (sic). —^{b}) Dt D6.8 संभवंति; D5 प्रसवंति. —^{c}) D1 स्वं धर्मं. G4 परिपद्यस्व. —^{d}) Ś1 D1.3 5. 7.9.12 कुरु (for कृत्वा). Ś1 D1 2 9 12 वैवाहम्.

12 ^{a}) D2 इत्युक्त्वा. Ś1 D2 3.5.7.12 परमोदारं. —^{c}) D9 महाराजा (sic) (for °तेजा). —For 7^{c}–12, Ñ2 V B D10.11 13 M4 subst., while Ś1 D1–3 5.7 9 12 subst. l. 3–4 only for 8^{cdef}:

1320* पुरस्कृत्य वसिष्ठादीन्मुनीन्यज्ञमुपाययौ ।
युक्ते मुहूर्ते वैवाहे महार्हाम्बरभूषणैः ।
कृतकौतुकमाङ्गल्यैः पुत्रैर्दशरथो वृतः ।
वसिष्ठं पुरतः कृत्वा तांश्चैवान्यान्महामुनीन् ।
यथान्यायमुपागम्य राजा वैदेहमब्रवीत् ।
प्राप्ताः स्म राजन्भद्रं ते विवाहार्थं सदस्तव ।
तत्साधु चिन्तयित्वास्मान्प्रवेशयितुमर्हसि ।
स्थिता हि ते वशे सर्वे वयमद्य सबान्धवाः ।
स्ववंशधर्माद्युचितं कुरु वैवाहिकं क्रमम् ।
इत्युक्तः परमोदारं वाक्यं वाक्यविदां वरः ।
प्रत्युवाच ततो राजा मैथिलस्तं नराधिपम् ।

[(l. 1) B1 om , B3 marg. (for मुनीन्). —(l. 2) Ñ2 उक्ते; V2 यज्ञे (sic) (for युक्ते). D11 विजये, M4 चैवाहे (for वैवाहे). V4 महार्हपुर-, B4 महार्हमुर- (sic). M4 -भूषणा. D10 महार्हो वरभूषणै· (for the post. half) —(l. 3) D2 om. up to पुत्रै (cf v.l. 7). Ś1 Ñ2 V B3 D1.3.5 7. 10–13 -मगल्यै . V2 D1 नृप· (for वृत·). M4 प्रयाता राघवास्तेथ कृतकौतुकमगला (sic). —(l. 4) B1 वसिष्ठ (sic). V4 त पुरस्कृत्य; D11 °त· श्रुत्वा (for पुरत: कृत्वा). B4 ताश्चान्यान्स महामुनीन् (for the post. half). Ś1 D1–3 5 7 9 12 M4 वसिष्ठमग्र (M4 °ष्ठ पुर)त: कृत्वा सर्वांश्चैव द्विज (D12 °ऋ)षभान्. —(l 5) V2 बधुश्चा° (for यथान्यायम्). M4 नृप (for राजा). —(l 6) B3 सद —(l. 7) V2 चिंतयस्वास्मान्; V3 चिंतयन्नस्मान्; D11 चिंतयस्वात्मात् (sic). —(l. 8) D1 त (for ते). B3 (before corr. as above) D10 वश; B4 वशा . —(l. 9) V3 B2 D11 -धर्माभ्यु°: V4 B1 -धर्ममु°; D13 -** द्यु° (for -धर्माद्युचित) M4 स्वधर्मवश्याभ्युचित (for the prior half). V1 वैवाहिक-. D11 नृप (for क्रमम्). V2 स्वय स्वधर्माद्युचितां कुरु वैवाहिकक्रिया. —(l. 10) V1 D13 [उ]क वा, V3 [उ]क्त. M4 प्रत्युवाचेद (for परमोदार). V1 (*sup. lin.* also) वाक्यविदा विदु·; V4 B (B3 m. also) D11 M4 वाक्यविशारद·. —(l. 11) M4 वसिष्ठेन महातेजा (for the prior half). M4 स (for त).]

13 ^{a}) D9 T3 क (for क:). B2 (m also) °हारी (for °हारो). M4 [ऽ]त्र (for मे). Ś1 D1–3 5.7.12 प्रतीहार: स्थि (D12 कृ)त: को मे. —^{b}) Ś1 Dt D1–3 कस्याज्ञां; D9 राज्ञा वै. Ś1 D5.12 संप्रतीच्छथ; Ñ2 V B D10.11 13 प्रति (B1 2 परि) पाल्यते; Dt D4.6 8 9 14 T3 G2.4 M1.3 संप्रतीक्षते; D2.3 7 संप्रतीक्षसे. —^{c}) Ś1 Ñ2 V B3.4 D1–3 5.7 10–13 विचारस्ते. —^{d}) Ś1 D1–3.5 7.12 यदा (for यथा). Ñ2 V B D10 11.13 M4 विश्रंभेण (B1.4 निश्वस्तेन; D11 यथेष्टं च; M4 विभ्रमेण) प्रविश्यतां.

14 ^{a}) Ś1 D1–3 5 7 12 -कृत्यास्ता (Ś1 D5 [*int. lin sec. m.* also सर्वार्था] 12 °स्तु); D9 -कन्यास्ता; Cv g.t as in text (for -सर्वस्वा). —^{b}) Ś1 D2–5.7.12 वेदीमूलम्. —For 14^{ab}, Ñ2 V B D10.11 13 M4 subst.

1321* यज्ञभूमिमिमां प्राप्ताः कृतकौतुकमङ्गलाः ।

[B4 यज्ञे. D11 M4 om. (hapl.) second मि B4 प्राद्य; M4 प्राप्य (for प्राप्ता:).]

सज्जोऽहं त्वत्प्रतीक्षोऽस्मि वेद्यामस्यां प्रतिष्ठितः ।
अविघ्नं कुरुतां राजा किमर्थं हि विलम्ब्यते ॥ १५

तद्वाक्यं जनकेनोक्तं श्रुत्वा दशरथस्तदा ।
प्रवेशयामास सुतान्सर्वानृषिगणानपि ॥ १६

G I. 75. 17
B. I. 73. 17
L. I 69 18

—^{cd}) Ñ2 V B D10 13 M4 चतस्रो हि (for मुनिश्रेष्ठ) Ś1 Ñ2 V B D1 2 5 10 12 13 M4 वह्नेर्दीप्ता (by transp.), D3 7 वह्नेर्दीर्घा, G1 3 दीप्ताश्चाग्नेर् (for दीप्ता वह्नेर्). D5.12 इव न्विष:; D9 G1 3 M2 यथार्चिष:; M3 शिखा इव. D11 मम कन्याश्चतेस्रोधे वह्नेरिद्राज्ञवच्चिष: (corrupt)

15 ^{a}) Ś1 D1.3.5.7.12 सज्जोस्मि, B1 2 (marg also as in Dt) यज्ञेहं, Dt D6 8 9 Ct सद्योहं; D2 सत्वोस्मि (sic). B1 D9 तत् (for त्वत्) V4 D4 प्रतीक्ष्यो. Ñ2 V1–3 B1–3 D10 11 13 च; V4 [ऽ]हं (for ऽस्मि) B4 सज्जेन्य तत्प्रती.श्च; T3 अद्याहं त्वां प्रतीक्ष्योस्मि; M4 सद्योहं त्वामुदीक्ष्यामि. —^{b}) T3 अद्यां (sic) (for अस्यां). D2 प्रतिष्ठितं. Ś1 D1–3 5 7 12 अस्मिन्व्यवस्थित:; Ñ2 V B D10 11 13 M4 अस्यां स्थितो नृप (V4 B3 °प:) —^{c}) D14 T G4 अविघ्न:; Cg t as in text Ś1 Ñ2 V B D1–3.5.7 10–13 कुरु राजेंद्र (V1 °जर्षे); Dt D6 8 क्रियतां सर्वं; D9 कुरुतां राजन् ; G4 कुरुताद्राजा; M4 कुरु राजंस्त्वं. —^{d}) Ct विलब्यते(as in text). Ś1 Ñ2 V B D1–5 7 9–13 M4 त्वं (Ś1 V4 D1–3 5.7 12 च; D9 स; M4 तद्) विलंबसे; D14 T1 G1 2.4 M1.2 Cg अव(M2 °वि)लंबते (G1 °ति); T2 3 G3 M3 तु विलंबते. ❀ Cv अविघ्नं कुरुतां राजा किमर्थमवलम्बते इति सम्यक्पाठ· । ❀

16 ^{a}) Ś1 तदर्थं; Ñ2 V B D10 11.13 M4 श्रुत्वैतज् (V3 °वं) (for तद्वाक्यं). —^{b}) Ñ2 V B D10 11 13 वाक्यं; M4 राजा (for श्रुत्वा) Ś1 Ñ2 V B D1–3.5 7 10–13 M4 नृप: (for तदा). —V2 om. (hapl. ?) 16^{c}–17^{d}. Ś1 repeats 16^{cd} in marg as in text. —^{c}) Ś1 D1–3 5 7 तत:; Ñ2 V1.3.4 BD10 11.13 तदा; D12 नृप: (sic) (for सुतान्). —^{d}) Ś1 D5.12 नृप:; D1–3 तदा; D7 तथा (for अपि). Ñ2 V1 3 4 B D10 11 13 वसिष्ठादीन्द्वि(B2 °दिद्वि)जर्षभान्. —After 16, D11 ins.

1322* तस्य प्रवेशे नृपमौलिघृष्ट-
पादद्वयस्यातिबलस्य राज्ञः ।
नादा बभूवुर्बहवोऽतिहृष्टा
यथा पुरा दिग्विजये सुरारेः ।
भेर्यश्च शङ्खाश्च मृदङ्गवेणु-
वीणाश्च वाद्यानि बहूनि यानि ।
सर्वाण्यवाद्यन्त नृपस्य गेहे ।
प्राप्ते विवाहे जनकात्मजायाः ।;

while M3 (marg. *sec m.*) ins.

1323* विश्वामित्रो महातेजा विदेहाधिपतेः करम् ।
कुशध्वजस्य हस्तं च वसिष्ठो भगवानृषिः ।
गृहीत्वा विशतः शिष्यैः सहितौ द्विजपुंगवौ ।
अथ राजा दशरथः पुत्रैः स्त्रीभिश्च संवृतः ।
पूजयामास विधिवद्यथायोग्यं यथाक्रमम् ।
सर्वानृषीन्पुरस्कृत्य प्रविवेश महाद्युतिः ।
प्रवेश्यमानं राजानं वसिष्ठं गाधिनः सुतम् ।
सर्वान्नृपवरान्विप्राञ्जनको धर्मवत्सलः ।
वस्त्रैराभरणैश्चैव गन्धपुष्पैश्च साक्षतैः ।
पूजयामास विधिवद्यथायोग्य यथाक्रमम् । (=l 5)

M3 cont , whereas Dt D4 6 8 9 14 T G M1 2 Cm g.t ins after 16

1324* ततो राजा विदेहानां वसिष्ठमिदमब्रवीत् ।
कारयस्व ऋषे सर्वमृषिभिः सह धार्मिक ।
रामस्य लोकरामस्य क्रियां वैवाहिकीं प्रभो ।
तथेत्युक्त्वा तु जनकं वसिष्ठो भगवानृषिः ।
विश्वामित्रं पुरस्कृत्य शतानन्दं च धार्मिकम् ।
प्रपामध्ये तु विधिवद्वेदिं कृत्वा महातपाः ।
अलंचकार तां वेदिं गन्धपुष्पैः समन्ततः ।
सुवर्णपालिकाभिश्च छिद्रकुम्भैश्च साङ्कुरैः ।
अङ्कुराढ्यैः शरावैश्च धूपपात्रैः सधूपकैः ।
शङ्खपात्रैः स्रुवैः स्रुग्भिः पात्रैरर्घ्याभिपूरितैः ।
लाजपूर्णैश्च पात्रीभिरक्षतैरभिसंस्कृतैः ।
दर्भैः समैः समास्तीर्य विधिवन्मन्त्रपूर्वकम् ।
अग्निमाधाय वेद्यां तु विधिमन्त्रपुरस्कृतम् ।
जुहावाग्नौ महातेजा वसिष्ठो भगवानृषिः ।
ततः सीतां समानीय सर्वाभरणभूषिताम् ।
समक्षमग्नेः संस्थाप्य राघवाभिमुखे तदा ।

[(l 2) Dt D6 8 M2 Ct सर्वाम् : G1.3 सम्यग् (for सर्वम्) D4.9 T3 (D4 T3 before corr.) धार्मिक; G1.3 धार्मिकैः. —(l 3) D9 14 T1.3 G3 4 M3 विभो (for प्रभो). —(l 4) G1 [अ]थ ज°; G2 M1 तु नृपति; G3 M2 च ज° (for तु जनक). —(l. 6) D9 प्राप्य; M2 सभा-; Cm g as in text (for प्रपा-). ❀ Ct प्रपामध्ये यज्ञशालामध्ये इति कतक· । ❀ D4 वेदीं; T3 विधिं (for वेदिं). T2 (after corr as above) महायशा . —(l. 7) D4 वेदीं. T2 M3 गंधैः. —(l. 8) D4 9 Ct चित्र-; D14 T1.3 G4 जल- (for छिद्र-). ❀ Ct अच्छिद्रकुम्भै· इति पाठे स्फुटनादिदोषरहितैः स्वर्णकुम्भैरित्यर्थ इति कतक । ❀ —(l 9) D6 9 G4 अंकुराद्यैः. G2 शराश्चैव (metathesis). D9 पूर्णपात्रैश्च पावकैः (for the post. half). —(l. 10) Dt D6 8 9 G2 M1 Ct अर्घ्यादि(D9 G2 M1 °भि)पूजितैः : G4 ह्यर्घ्याभि°; Cg as above. —(l. 11) D9 (before corr) G2 जालपूर्णैश्(metathesis). D14 T1.3 G4 तथा पात्रैर्, T2 G1 3 M3 च पात्रैर्वैर्; Cg.t as above (for च पात्रीभिर्). Dt D4 6 8 T2 G3 M2 अपि; Cg as above (for अभि-). —(l. 13) T2 3 G1 आदाय (for आधाय) Dt D8 तां वेद्या (sic) (for वेद्यां तु). G4 -पुरःसर; Ct as above. —(l. 14) Dt D8 मुनिपुंगवः; D4.6.9 T2 G2 M1–3 ऋषि(D6 G2 M1.2 मुनि)सत्तमः (for भगवानृषिः). —(l. 15) D9 (m also as above) समादाय. —(l. 16) M3[अ]भिमुखीं.]

G. 1 75. 18
B. 1. 73. 26
L. 1 69 18

अब्रवीज्जनको राजा कौसल्यानन्दवर्धनम् ।
इयं सीता मम सुता सहधर्मचरी तव ।
प्रतीच्छ चैनां भद्रं ते पाणिं गृह्णीष्व पाणिना ॥ १७
लक्ष्मणागच्छ भद्रं ते ऊर्मिलामुद्यतां मया ।
प्रतीच्छ पाणिं गृह्णीष्व मा भूत्कालस्य पर्ययः ॥ १८
तमेवमुक्त्वा जनको भरतं चाभ्यभाषत ।
गृहाण पाणिं माण्डव्याः पाणिना रघुनन्दन ॥ १९
शत्रुघ्नं चापि धर्मात्मा अब्रवीज्जनकेश्वरः ।
श्रुतकीर्त्या महाबाहो पाणिं गृह्णीष्व पाणिना ॥ २०
सर्वे भवन्तः सौम्याश्च सर्वे सुचरितव्रताः ।
पत्नीभिः सन्तु काकुत्स्था मा भूत्कालस्य पर्ययः ॥ २१
जनकस्य वचः श्रुत्वा पाणीन्पाणिभिरस्पृशन् ।
चत्वारस्ते चतसृणां वसिष्ठस्य मते स्थिताः ॥ २२

17 V2 om. 17^{abcd} (cf v.l. 16). T2 reads from 17 up to l. 1 of 1327* in marg. —^{a}) D14 illeg. for वीज्जन. —^{b}) G2 M1–3 -[आ]नंदिवर्धनं. —For 17^{ab}, Ś1 Ñ2 V1 3 4 B D1–3 5.7.10–13 M4 subst :

1325* ततो राजा विदेहानामुवाच रघुनन्दनम् ।
रामं कमलपत्राक्षं पूर्वं वेदीमुपानय ।

[(l. 2) Ñ2 B3 4 पूर्वा, V1 B2 पूर्व-. Ñ2 V3 B3 उपानयत् (B3 °यन्), B2 (gloss) उपनीतो भव आगच्छेत्यर्थः; D11 समानयः D13 उपागत (for उपानय). Ś1 D1–3 5 7 12 एव महायशाः; M4 वेद्यामुपागत.]

—^{c}) Ś1 D1–3 5.7 12 नर(D1 नृप)श्रेष्ठ; D11 marg. (for मम सुता). —^{e}) D9 प्रतिष्ट चै° (sic), M2 एनां प्रतीच्छ. —For 17^{ef}, Ś1 Ñ2 V B D1–3 5 7.10–13 subst..

1326* गृहाण पाणिना पाणिं त्वमस्या रघुनन्दन ।

[D3.7 गृहीत्वा (for गृहाण). —Ś1 D12 om. (hapl.?) from त्वम up to 18^{c} (see var. in D1 etc). D11 मा भूत्कालस्य पर्यय (= 18^{d}) (for the post half).]

—After 17, Dt D4 6.8.9.14 S (except M4) Cm.g t ins..

1327* पतिव्रता महाभागा छायेवानुगता सदा ।
इत्युक्त्वा प्राक्षिपद्राजा मन्त्रपूतं जलं तदा ।
साधु साध्विति देवानामृषीणां वदतां तदा ।
देवदुन्दुभिनिर्घोषः पुष्पवर्षो महानभूत् ।
एवं दत्त्वा सुतां सीतां मन्त्रोदकपुरस्कृताम् ।
अब्रवीज्जनको राजा हर्षेणाभिपरिप्लुतः ।

[T2 reads l 1 in marg. —(l. 4) D4 T2 M3 -निर्घोषैः. —(l. 5) D14 T1 3 G4 तदा (for सुतां). —(l. 6) M2 हर्षेणापि.]

18 Ś1 D12 om. 18^{abc} (cf. v.l. 17). Note hiatus between ^{a} and ^{b}. —^{a}) Ñ2 V1 2 B1.2 D10.11 पुत्रेमम्; V3 पुत्रेह त्वम् (hypermetric); V4 B3.4 पुत्रेमाम्; M2 भद्रं तम्; M4 भद्रेमाम् (for भद्रं ते). —^{b}) D4 उर्मिलाम्. D9 उदितां; Cm.k.t as in text (for उद्यतां) Ñ2 V1–3 B D10 11 M4 उर्मिलाया मयोद्यतं; V4 उर्मिलां त्वं मयोद्यतां; D1–3.5.7.13 ऊर्मिलायाः परंतप. —V2 om (hapl.) from 18^{c} up to l. 3 of 1328*. —^{cd}) D6 (before corr. as in text) गृहीष्व. D1–3.5 7.13 गृहाण पाणिना पाणिं (for ^{c}). D4.9 कालविपर्ययः. Ñ2 V1.3.4 B D10.11 गृहाणोपेत्य धर्मेण पाणिं राघव पाणिना.

19 V2 om. 19^{ab} (cf. v.l 18) D7 om. (hapl.) 19, D3 reads 19 in marg.. —^{a}) Ś1 तावेवमुक्त्वा; D3 ततस्तमुक्त्वा; D5 एवमुक्त्वा तु (तु *sup. lin.*). —^{b}) Ś1 D1–3.5.12 प्रत्य°; Ñ2 V1 3 4 B D10 11.13 M4 के(M4 कै)कयीसुतं, D14 illeg. for चाभ्य (for चाभ्यभाषत). —^{c}) D2 गृह्णीष्व पाणिं; G2 M1 पाणिं गृह्णीष्व. M3 माळव्याः (for माण्डव्याः) Ś1 D5 12 गृह्णीष्व पाणिना पाणिं. —^{d}) Ś1 D5.12 मांडव्या (for पाणिना).

20 Note hiatus between ^{a} and ^{b}. —^{a}) Ś1 D5 शत्रुघ्नाय च; D1–3.7 शत्रुघ्नो यो(D2 °घ्न त्वं; D3 7 °घ्नोपि) हि. —^{b}) Ś1 D1–3 5 7 12 यथापूर्वं जने(Ś1 नरे)श्वरः; Dt D6 8 G2 M1 अब्रवीन्मिथिलेश्वरः. —^{c}) Dt D6.8 G2 श्रुतकीर्तेर्. D2 महाभाग. —^{d}) D7 गृह्णातु.

21 ^{a}) Ś1 D5.12 भवंतः सहिता; D3.7 भवंतु सुखिनो; T1 damaged for न्तः सौ (for भवन्तः सौम्याश्च) —^{b}) M3 च (for सु-) Ś1 D3.5 7 12 दीर्घकालमनिंदिताः. —^{c}) G1 काकुत्स्थ. Ś1 D5.12 पत्नीः संपरिगृह्णीध्वं; D3.7 पाणिना परिगृह्णीध्वं. —^{d}) D4 कालविपर्ययः. —For 19^{c}–21, Ñ2 V B D1 2 (D1 2 l. 4 and 5 only for 21) 10 11.13 M4 subst. :

1328* चोदयामास धर्मात्मा माण्डव्याः पाणिसंग्रहे ।
शत्रुघ्नमपि चापीदं जनको वाक्यमब्रवीत् ।
श्रुतकीर्त्या गृहाण त्वं पाणिना पाणिमुद्यतम् ।
सर्वे भवन्तः सदृशैर्दारैर्युक्ता यतव्रताः ।
कुलोचितं वै चरत धर्मं कल्याणमस्तु वः ।

[V2 om. l. 1–3 (cf. v l. 18). —(l. 1) D11 दर्शयामास; D13 वेदयामास. V3 धर्मेण (for धर्मात्मा) V4 माळव्या.; D11 मालत्या; M4 नळव्या (sic) (for माण्डव्या). —(l. 2) V3 चेद स; B1.2 चासीन (for चापीदं). M4 शत्रुघ्न चापि धर्मात्मा (= 20^{a}) (for the prior half). D11 प्रत्यभाषत. —(l 3) M4 श्रुतिकीर्त्या. V1 D11 उत्तम (for उद्यतम्). —(l. 4) D2 °व्रतैः; D11 (*int lin. sec m.*) यताजतः (sic) (for यतव्रताः). —(l. 5) M4 कालोचित. V3 B1.2 D1 2 M4 शुभ(D1 गुरु) धर्मं (V3 कर्म; B2 धर्म्यं) (for वै चरत). V3 B1 2 कुरुध्व शिवम्; V4 कर्म क°; D1 चरतु शिवम्; D2 M4 चरध्व शिवम् (M4 भद्रम्) (for धर्मं कल्याणम्).]

22 ^{b}) Ś1 D3 5.7 12 कुमारा रघुनंदनाः; Ñ2 V B D1.10. 11.13 M4 पाणींस्तान् (B2 m. स्तान्; D1 M4 °णीन्सं; D11 °णींश्च)

Picture 5.

The wedding of Rāma and his three brothers

ईदृशे वर्तमाने तु तूर्योद्घुष्टनिनादिते।
त्रिरग्निं ते परिक्रम्य ऊहुर्भार्या महौजसः॥ I 72.26

अग्निं प्रदक्षिणं कृत्वा वेदिं राजानमेव च ।
ऋषींश्चैव महात्मानः सहभार्या रघूत्तमाः ।
यथोक्तेन तथा चक्रुर्विवाहं विधिपूर्वकम् ॥ २३

पुष्पवृष्टिर्महत्यासीदन्तरिक्षात्सुभास्वरा ।
दिव्यदुन्दुभिनिर्घोषैर्गीतवादित्रनिस्वनैः ॥ २४

ननृतुश्चाप्सरःसंघा गन्धर्वाश्च जगुः कलम् ।
विवाहे रघुमुख्यानां तदद्भुतमिवाभवत् ॥ २५
ईदृशे वर्तमाने तु तूर्योद्घुष्टनिनादिते ।
त्रिरग्निं ते परिक्रम्य ऊहुर्भार्या महौजसः ॥ २६
अथोपकार्यां जग्मुस्ते सदारा रघुनन्दनाः ।
राजाप्यनुययौ पश्यन्सर्षिसंघः सबान्धवः ॥ २७

G. I. 75. 30
B. I. 73. 40
L. I. 69. 30

इति श्रीरामायणे बालकाण्डे द्विसप्ततितमः सर्गः ॥ ७२ ॥

जगृहुस्तदा(V4 M4 °तः); D2 पाणी जगृहतुस्तदा. —D4 reads 22^{cd} in marg. *sec. m.* —^{c}) D14 illeg. for त्वार in चत्वारस्. V D6 10 12 T2 3 चतसृणां. T1 damaged for तसृ in चतसृणां. —^{d}) Ś1 D1–3 5 7.12 M4 शतानंद- (for वसिष्ठस्य) Ñ2 V B D10 11.13 शतानंदानु(D11 °भि)मंत्रि (V4 D13 °मोदि)ताः

23 ^{a}) Ś1 D5 12 अग्नेः. Ś1 D3.7 12 चक्रुर्; D5 कुर्युर् (for कृत्वा). G1 3 Cg प्रदक्षिणीकृत्य. —^{b}) Ś1 Dt D3–5 8 12 वेदीं; Ct as in text. —^{c}) Ś1 D3.5.7 12 सु-; Dt D4 6.8 [ऋ]षि (for [ए]व). D3 T2 M3 महाभागान् (D3 °गाः). —^{d}) Dt D6.8 रघूद्वहाः (for °त्तमाः). Ś1 D3 5.7.12 14 T1 3 G4 सभार्या रघुनंदनाः (D14 T1 3 G4 °सत्तमाः) —Ś1 D3 5 7 12 om. 23^{ef}. —^{ef}) Dt D4 6 8 ततश्; D9 T2 G1 Cg तदा (for तथा). D14 illeg for क्रुर्विवा. —After 23, D14 T G3 ins. :

1329* काकुत्स्थैस्तु गृहीतेषु ललितेषु च पाणिषु ।
[T2 कावुत्स्थेषु.]

24 ^{b}) Ś1 D3.5.7.12 अंतरिक्षे. Ś1 T3 सुभासुरा (T3 °स्वरात्), D5 शुभाः स्वराः; D12 शुभस्वरा. —^{c}) D3 -निर्घोषो. Ś1 D5 12 शंखदुंदुभिनिर्घोषः. —^{d}) D4 8.9 -निःस्वनैः. Ś1 D3 5.7.12 शंख(D3 7 गीत; D5 12 शांति)शब्दश्च शुश्रुवे.

25 ^{a}) D3 5 7.12 हृष्टा (for -संघा). —For $23–25^{b}$, Ñ2 V B D10.11.13 M4 subst., D1 2 subst. l. 1–6 for 23–24, D9 subst. l. 1–2 only for 23^{abcd} :

1330* अग्निं प्रदक्षिणं चक्रुस्ततः सर्वे यथाक्रमम् ।
राज्ञा कृतस्वस्त्ययनास्तैश्च सर्वैर्महर्षिभिः ।
पपात पुष्पवृष्टिश्च लाजोन्मिश्रा नभश्च्युता ।
तेषामुपरि सर्वेषां विवाहे पुण्यकर्मणाम् ।
देवदुन्दुभयो नेदुरम्बरे मधुरस्वनाः । [5]
शुश्रुवे मधुरश्चैव वीणावेणुस्वनो महान् ।
जगुश्च देवगन्धर्वा ननृतुश्चाप्सरोगणाः ।

[(l. 1) D2 अग्नि-. D1.2.9 वेद्यां (for तत°). V1 तेपि (for सर्वे). —After l. 1, V4 reads the line of 23^{cd} as in Ś1. —(l. 2) D11 सर्वे- D10 महात्मभि (for महर्षिभि). V2 तैं सर्वैर्मुनिभि सह, D1 2 9 सभार्या रघुनंदना (for the post. half). —(l. 3) V4 D13 लाज(D13 °जैर्)मिश्रा M4 लाजोन्मिश्रा पुष्पवृष्टि° पपातन भमश्च्युता. —For l. 3, D1 2 11 read the line of 24^{ab} (D2 11 with v.l शुभस्वरा and सुभासुरा respy.). —D1 reads l. 5–6 after 1332*, D2 after 26. —(l. 5) D1 (with hiatus) देवदुंदुभिनादाश्च (for the prior half) V1 4 B2 4 D1 2 13 M4 मधुरस्वरा. D11 तूर्याश्चैव महास्वना (for the post half). —(l. 6) D2 10 शुश्राव D11 -स्वनस्तथा (for -स्वनो महान्) —(l. 7) B1 om from र्वा up to श्रा D11 गंधर्वाश्च जगुर्हृष्टा (for the prior half)]

—^{c}) B1 रघुमुख्याश्च. —^{d}) B4 अत्यद्भुतम्. Dt D6 8.9.14 T G1 3 4 M2 3 अदृश्यत (for इवाभवत्).

26 ^{a}) Ś1 V3 D1–3 5 7 12 तादृशे; D13 सदृशे. Ñ2 V1 B3 D10 13 च; D3 om (hapl.) (for तु). —^{b}) Ś1 D3.5 7 12 तूर्योत्कृष्ट-; T3 lacuna for द्घु (for तूर्योद्घुष्ट-) Ñ2 V B D10 11 13 M4 काले रतिकरे शुभे(D11 तदा); D1 तूर्योद्घोषाभिवादिते; D2 9 तूर्यघोष(D9 °षे)निनादिते. —After 26^{ab}, D1 ins. 1331*. —^{c}) Ś1 V1 B3 4 D3.5 7 त्रीनग्नींस्; D1 2.12 त्रिरग्नींस्; M4 तानग्नींस् (for त्रिरग्निं) —Note hiatus between ^{c} and ^{d}. —^{d}) T3 ऊ··र्. Ś1 D3 5.7.11.12 प्र(D12 अ)तिजग्मुर्यशस्विनः; Ñ2 V1 B3.4 D13 ता उ(V1 त) दूहु(B4 °∗∗)र्वधूः पृथक्; V2.3 B1 2 तास्ता(V3 :ता; B1.2 तत) ऊहुर्वधूः पृथक्; V4 तत ऊचु(sic)र्व· पृथक्; D1 9 M4 वधूरुदवहंस्तदा(M4 °हन्पृथक्); D2 ते वधूरुद्वहंस्तदा, D10 तारद्वहुर्वधूः पृथक् (sic). —After 26, D2 reads l. 5–6 of 1330*.

27 ^{a}) Dt D6.8 14 Ct °कार्यं; D9 °वाह्ये; M1.3 °कर्या (for [उ]पकार्यां). Ś1 D1–3 5.7.11.12 विविशुः. —^{b}) Ś1 D1–3.5 7.13 प्रहृष्टा; Dt D6.8.14 T G4 M3 सभार्या; D11 चत्वारो (for सदारा). —For 27^{ab}, Ñ2 V B D10 13 M4 subst.; D1 ins. after 26^{ab}, D11 after 27^{ab} :

७३

G. I. 76. I
B. I. 74. I
L I. 70. I

अथ रात्र्यां व्यतीतायां विश्वामित्रो महामुनिः ।
आपृच्छ्य तौ च राजानौ जगामोत्तरपर्वतम् ॥ १
विश्वामित्रे गते राजा वैदेहं मिथिलाधिपम् ।
आपृच्छ्याथ जगामाशु राजा दशरथः पुरीम् ॥ २
अथ राजा विदेहानां ददौ कन्याधनं बहु ।
गवां शतसहस्राणि बहूनि मिथिलेश्वरः ॥ ३
कम्बलानां च मुख्यानां क्षौमकोट्यम्बराणि च ।
हस्त्यश्वरथपादातं दिव्यरूपं स्वलंकृतम् ॥ ४
ददौ कन्यापिता तासां दासीदासमनुत्तमम् ।
हिरण्यस्य सुवर्णस्य मुक्तानां विद्रुमस्य च ॥ ५

1331* स्वानि यानानि चारोप्य दारांस्ते प्रययुस्ततः ।

[D1 चासाद्य, D11 चारुह्य. V2 च ना॰, B4 तदा (for तत). D11 सदारास्ते ययुस्तदा (for the post. half)]
D1 cont

1332* हिमवन्तं समासाद्य प्रहृष्टास्ते दिवौकसः ।

—Thereafter D1 reads l. 5 and 6 of 1330*.

—^{cd}) Ś1 Ñ2 V B D1–3 5 7 10–13 पश्चात्; Cg.k t पश्यन् (as in text) Ś1 सर्षिसंघाः सबान्धवाः; V4 सहर्षि स बांधव॰ (for ^{d}). M4 तान्प्रयाताननुययौ राजा तैर्मुनिभिः सह. —After 27, Ś1 D5 12 ins :

1333* अथ दशरथनामा भूपतिः संबभाषे
परिवृत इति पुत्रैर्वल्लभाभिः समेतैः ।
शशधर इव मेघैर्मुक्तबिम्बो बलद्विड्-
यमवरुणकुबेरैरात्मकान्तासमेतैः ।

[(l. 4) D5 12 -सनाथै (for -समेतै).]

Colophon. *Kānda name* Ś1 Ñ2 V1 D1–3 11.12 om. V2–4 B D10 आदि°. —After Kānda name, B4 D3 (before Sarga name) ins बालचरिते. —*Sarga name* Ś1 बालवैवाहिकः; Ñ2 V1.3 4 B1 3 4 D10 दशरथपुत्राणां (V4 °पुत्र) विवाहः; V2 रामादीनां विवाहः; B2 विवाहः; D1–3.5 9.12 वैवाहिकः; D7 विवाहकर्म, D11 ॰वाहिकः; G4 सीताविवाहः. —*Sarga no.* (figures, words or both) Ś1 V1 4 B1 2 4 D3.5.11.12 om. Ñ2 B3 D10 75, V2 D9 76, V3 Dt D4.6.8 14 S (except M4) 73, D1 50, D2 48, D7 53, M4 71. D13—कांडे—रथ—विवाहो—सर्गः 74. —After colophon, T2 G1.2.4 M1.2 conclude with श्रीरामाय नमः; G3 श्रीमते रामानुजाय नमः.

73

☞ Ñ1 missing Sarga 73 (cf. v.l. I. 66 10).

1 ^{a}) V4 M4 तस्यां (for अथ). —^{b}) G1 3 महातपाः; M4 ततो मुनिः. —^{c}) Ñ2 V2–4 B D5.10 11.13 आमंत्र्य; Dt D6 8 T2 G1–3 M1.2 Cg k.t आपृष्ट्वा (for आपृच्छ्य). Ś1 Ñ2 V B D1–3 5.7.9–13 तौ नरव्याघ्रौ; M4 तान्नरवरान् (for तौ च राजानौ). —After 1, D14 T G4 ins. :

1334* आशीर्भिः पूजयित्वा च कुमारांश्च सराघवान् ।

[T2 °त्वा तु, T3 तान्पूजयित्वा, G4 पूजयामास (for पूजयित्वा च).]

2 ^{a}) Ś1 D3 5 7 9 चापि; Ñ2 V B (B3 m. also as in text) D2.10.11.13 तस्मिन्; D1.12 वापि (for राजा). G1 विश्वामित्रो महातेजा. —^{b}) Ñ2 V B D10.11.13 M4 जनकं; D3.7 विदेहं (for वैदेहं). B3 (m. also) 4 दीप्तलोचनं; D11 मिथिलापति. —^{c}) Cg आपृष्ट्वा. Dt D6 8 G2 M1 आपृष्ट्वैव; T2 M3 आपृष्ट्वाशु, G1 3 अथापृच्छ्य (by transp.) (for आपृच्छ्याथ) D3 °म स्वां; D7 T2 M3 (after corr.) °माथ; M4 ययावाशु (for जगामाशु) Ñ2 V B D10.13 आपृच्छ्य (D13 °मंत्र्य) प्र(Ñ2 V4 B3 D10.13 तं) ययौ चापि. —^{d}) M4 ततो (for राजा). Ñ2 V B1–3 D9.10 13 T2 M3 पुरं; B4 परं (for पुरीम्). —After 2, D14 T1 3 G4 ins.

1335* गच्छन्तं तं तु राजानमन्वगच्छन्नराधिपः ।

[D14 T3 G4 अनुगच्छन्नराधिप (for the post. half).]

3 ^{a}) B1 विवाहानां (for विदेहानां). —^{b}) Ñ2 V B1–3 D10 11.13 तत्र; B4 वर- (for ददौ) Ś1 कन्याधने. Ñ2 V B D10 11.13 ददौ (for बहु). —^{d}) Ś1 D1–3 5 7.9.12 T2 M3 मिथिलाधिपः; D4 पृथिवीश्वरः.

4 ^{b}) Dt D6 8 14 G2 M1.2 Cv.m.k t क्षौमान्; Cg as in text (for क्षौम-) —^{c}) D4 -पादातिं.

5 D4 reads 5 in marg. —^{a}) Dt D4 6 8 G2 M1 Ck t -शतं, G1.3 -धनं; Cg as in text (for -पिता). —^{b}) Cg t दासीदास (as in text). D4 °दाससमन्वितं; G1.3 दासीनां शतमुत्तमं. ❀ Ck : दासीदासदानं...बाह्यव्यापाराय । ❀ —For 4–5, Ś1 D1–3 5.7.9.12 (all read l. 1 before 3^{cd}) subst.

1336* कम्बलादीनि वस्त्राणि क्षौमकुव्याम्बराणि च ।
पदातींश्च द्विपरथान्दिव्यरूपानलंकृतान् ।
हिरण्यस्य सुवर्णस्य दासीनां च शतं शतम् ।

[(l. 1) D2 च त्रीणि (for वस्त्राणि). Ś1 D5 12 -पट्टांबराणि; D1 -सूक्ष्मांबराणि (for -कुव्या°). —(l. 2) D2.3.5.7 पदात्यश्व-; D9 तदा चाश्व-; D12 प्रादादश्व- (for पदातींश्च). D2.9 -द्विपवरान्.]

—For 3^{c}–5, Ñ2 V B D10 11.13 M4 subst. :

दत्त्वा परमसंहृष्टः कन्याधनमनुत्तमम् ।
दत्त्वा बहुधनं राजा समनुज्ञाप्य पार्थिवम् ॥ ६
प्रविवेश स्वनिलयं मिथिलां मिथिलेश्वरः ।
राजाप्ययोध्याधिपतिः सह पुत्रैर्महात्मभिः ॥ ७
ऋषीन्सर्वान्पुरस्कृत्य जगाम सबलानुगः ।
गच्छन्तं तु नरव्याघ्रं सर्षिसंघं सराघवम् ॥ ८

घोराः स्म पक्षिणो वाचो व्याहरन्ति ततस्ततः ।
भौमाश्चैव मृगाः सर्वे गच्छन्ति स्म प्रदक्षिणम् ॥ ९
तान्दृष्ट्वा राजशार्दूलो वसिष्ठं पर्यपृच्छत ।
असौम्याः पक्षिणो घोरा मृगाश्चापि प्रदक्षिणाः ।
किमिदं हृदयोत्कम्पि मनो मम विषीदति ॥ १० G. 1.76.12 B. 1.74.11 L. 1.70.12

1337* कम्बलाजिनरत्नानि दुकूलानि मृदूनि च ।
नानारागाणि वासांसि शुभान्याभरणानि च ।
रत्नानि च महार्हाणि यानानि विविधानि च ।
गवां शतसहस्राणि चत्वारि पृथगेव च ।
ददौ राजा महार्हाणि कन्याधनमभीप्सितम् ।
चतुरङ्गबलं चान्यदन्नपात्रं महद्ददौ ।
दासीनां निष्ककण्ठीनां सहस्रमपि चाददत् ।
सुवर्णस्यायुतं पूर्णं हिरण्यस्य च मैथिलः ।

[(l. 1) B4 (*inf. lin.* also) रत्नाजिन- (submetric), D11 कंबलानि च (for कम्बलाजिन-). D11 दु कु* नि (for दुकूलानि). Ñ2 B3 (m. also as above) D10.13 बहूनि (for मृदूनि). —For ins. see below. —V1.2 om. (hapl.) l. 3. —(l. 3) B4 महार्हाणि च यानानि (for the prior half). B4 सर्वाणि (for यानानि). —For the post. half of l. 3, V3 erroneously reads the post. half of l. 5 together with l. 6 reading also in their proper place. —D11 repeats l. 4 (var.) after l. 8. —(l. 4) D11 (second time) M4 बहूनि मिथिलाधिप (M4 °लेश्वर) (for the post. half). —(l. 5) D11 म*र्हाणि. —(l. 6) B2 -वल च, B4 -बलेन; D10 -बल वा (for -बल च). Ñ2 अनुयातु; V1 अ* * *, V2 अन्नपान; V3 रत्नपात्र, B1.4 अनुयात्र, D10 अन्वयात्र; D11 *नुपात्रं (for अन्नपात्र). —M4 om. l. 7 and 8. —(l. 7) V1 निष्क*ठीना. D11 पार्थिवः (for चाददत्). —For ins. see below. —(l. 8) B4 सुवर्णं च (for सुवर्णस्य). V1 सहिरण्य च; V2 B1 हिरण्य चैव (V2 चापि), B4 °स्य स (for हिरण्यस्य च).]
—After l. 2, B3 ins..

1338* हस्तिनश्च तथा चाश्वान्नानादेशसमुद्भवान् ।

—After l. 7, D11 ins.:

1339* एकैकशश्चतसृणां सहरत्नं च मैथिलः ।

6 ^{a}) Ñ2 V B D10.11.13 प्रीतेन मन(D11 °*)सा; Dt D6.8 राजा सुसंहृष्टः; D2.9 T2 M3 °संतुष्टः; M4 राजा प्रीयमाणः (for परमसंहृष्टः). —^{b}) V4 °धनमुत्तमं (submetric); D6 °दानमनुत्तमं. —^{c}) Ś1 Dt D1–3.5–9.12.14 T2 बहुविधं. Ñ2 V B D10.11.13 एवं दत्त्वा बहु(D11 °*)विधं; M4 देवं दत्त्वा बहुधनम्. —^{d}) Ñ2 V2–4 B2.3 D1.10.11.13 तमनुज्ञाप्य; V1 B1 तेमनुज्ञाय; B4 D3.7 तदा(B4 °द)नुज्ञाप्य; D14 °स्य; M4 अनुमान्य च (for समनुज्ञाप्य). D13 पार्थिवः.

7 ^{a}) D10 प्रविश्य च (for प्रविवेश). Ñ2 V1.2 B D10.11.13 T2 M3.4 पुरीं रम्यां(B4 चापि), D12 निलयं (submetric) (for स्वनिलयं). V3 विवेश स्वपुरं रम्य; V4 पुरीवेग (sic) पुरीं रम्यां. —^{b}) D4 M3 मिथिलाधिपः.

8 ^{b}) Ś1 D1–3.5.7.9.12 [आ]शु(D1.2.9 सु) महाबलः (D9 °लं); Dt D8 स बलान्वितः; G1 स्व°, Cg.k.t as in text. —^{c}) D4.14 S (except M4) तं (for तु). T3 वरं (sic) (for नर-). Ś1 D1–3.5.7.9.12 कृतोद्वाहं तु(Ś1 तं) गच्छंतं. —^{d}) Ś1 D1–3.5.7.9.12 सबांधवं (for सराघवम्).

9 ^{a}) Dt D4.6.8 तु; G2 M1 च (for स्म). —^{b}) Dt D6.8 समंततः; T3 स* (lacuna) स्ततः (for ततस्ततः). —^{c}) M2 सौम्या (for सर्वे). —For 9, Ś1 D1–3.5.7.9.12 subst.:

1340* घोराः पक्षिगणा वाग्भिः प्रत्याजह्रुः समन्ततः ।
सौम्याश्चापि मृगा भौमा गच्छन्ति स्म प्रदक्षिणम् ।

[(l. 1) Ś1 D5.12 प्रत्याशनु· (for °जह्रुः). —(l. 2) D9 असौम्या पक्षिणो घोरा (= 10^{c}) (for the prior half). D3.7 गच्छति च, D9 मृगाश्चापि (for गच्छन्ति स्म).]

—For 8–9, Ñ2 V B D10.11.13 M4 subst..

1341* पुरस्कृत्य वसिष्ठादीन्गुरूंस्तान्प्रययौ ततः ।
तं गच्छन्तं कृतोद्वाहं स्वपुरं सपदानुगम् ।
अपसव्यं ततो जग्मुः पक्षिणो भयवेदिनः ।
मृगाश्च शमयन्तस्तान्प्रतिजग्मुः प्रदक्षिणम् ।

[(l. 1) D10 वासिष्ठादीन्. M4 मुनीस् (for गुरूस्). —(l. 2) Ñ2 V3 तद् (for त). D11 गच्छ* (for गच्छन्तं). V4 सर च; B4 सपुत्रं, M4 स्वपुरी (for स्वपुर). V4 सपदानुगः; D10 स्वपदानुग. —(l. 3) D10 अपसव्यास्. M4 नदा चक्रुः (for ततो जग्मु). V2 भयवादिनः. —(l. 4) V2 सप्रपेतुस्तान्; M4 समयातस्य (for शमयन्तस्तान्). M4 परि- (for प्रति-). V4 मृगाः प्रदक्षिण जग्मुर्वाताः शर्करकर्षिण. —For l. 4, D11 reads l. 1 (as in Ś1) of 1340*.]

10 ^{a}) Ñ2 V B D10.11.13 M4 व्यथितो राजा; G2 M1 नर° (for राजशार्दूलो). —^{b}) Ś1 V3 D1–3.5.7.9.12 प्रत्यभाषत; D10 पर्यपृच्छय च. —After 10^{ab}, Ś1 V4 B3(marg.).4 D1–3.5.7.9.12 ins.:

G. 1. 76. 13
B. 1. 74. 11
L. 1. 70. 13

राज्ञो दशरथस्यैतच्छ्रुत्वा वाक्यं महानृषिः ।
उवाच मधुरां वाणीं श्रूयतामस्य यत्फलम् ॥ ११
उपस्थितं भयं घोरं दिव्यं पक्षिमुखाच्च्युतम् ।
मृगाः प्रशमयन्त्येते संतापस्त्यज्यतामयम् ॥ १२
तेषां संवदतां तत्र वायुः प्रादुर्बभूव ह ।
कम्पयन्मेदिनीं सर्वां पातयंश्च द्रुमाञ्शुभान् ॥ १३
तमसा संवृतः सूर्यः सर्वा न प्रबभुर्दिशः ।
भस्मना चावृतं सर्वं संमूढमिव तद्बलम् ॥ १४
वसिष्ठ ऋषयश्चान्ये राजा च ससुतस्तदा ।
ससंज्ञा इव तत्रासन्सर्वमन्यद्विचेतनम् ॥ १५
तस्मिंस्तमसि घोरे तु भस्मच्छन्नेव सा चमूः ।
ददर्श भीमसंकाशं जटामण्डलधारिणम् ॥ १६

1342* भगवन्पश्यतामेतानुत्पातांश्च सुदारुणान् ।
दिशश्च सर्वा भगवन्धूमोत्पातसमाकुला ।
परिवेषस्तथा सूर्ये दृश्यते सुमहानपि ।
तमसा च नभः सर्वं न प्राज्ञायत किंचन ।
दृष्ट्वा भयमुपश्लिष्टं हृदये मम चाव्ययम् । [5]
ब्रूहि मे विदितज्ञान भगवन्को ह्ययं विधिः ।
नान्यो वक्तुमिदं शक्तस्त्वदृते मुनिसत्तम ।
किमनिष्टं महद्ब्रह्मन्पश्यामि सुमहद्भयम् ।

[(l. 1) D1 भगवान्. B3 दृश्यतामेतद्; B4 दृश्यता तावद् D2.9 °तान्भृशदारुणान् (for the post. half) —(l. 2) B3.4 transp. सर्वा and भगवन्. D3.7 घर्मोत्पात° (for the post. half) —(l. 3) V4 B3.4 परिवेशस्. B3.4 तदा (for तथा) D3.7 स्वर्गे (for सूर्ये). Ś1 तु, V4 स (for सु-) —(l. 4) B3 D1.2.9 प्रज्ञायत; B4 प्रतिज्ञायत (hypermetric), D12 प्राज्ञाय च (for प्राज्ञायत).—D2 om. l. 5–6 —(l. 5) V4 D1.7 उपाश्लिष्ट, B3.4 उपासृष्ट, D9 उपक्लिष्ट (for उपश्लिष्ट). Ś1 V4 D5.12 हृदय. Ś1 D5.12 चाभवत्, V4 च व्यथ (for चाव्ययम्) D9 हृदयेन विदूयता (for the post. half).—After l. 5, V4 B3.4 read l. 8 —For ins. see below.—(l. 6) V4 जहि मे यदि ते ज्ञान; D1 ब्रूहि मे विदितं ज्ञान, D3.7 ब्रूहि विदितविज्ञान (for the prior half). V4 B3.4 नु (for हि). —(l. 7) V4 शक्यस् (for शक्तस्). B3.4 मुनिपुंगव (for °सत्तम). —V4 B3.4 read l. 8 after l. 5.—(l. 8) V4 इद, B4 D7 अह (for महद्) D3 अनिष्टमय (for °ष्टं महद्). B3 सुमहाभय.]
—After l. 5, D9 ins

1343* राजा दशरथः सर्वं पप्रच्छ मुनिसत्तमम् ।

—[c]) Ś1 D5.12 सद्या, Ñ2 V B D10.11.13 M4 क(M4 त) स्मान् (for घोरा) —[d]) Ñ2 V B1–3 D10.11.13 चेमे; B4 कस्मात्; D1 अपि; D9 वापि; G1.3.4 M4 चैव (for चापि). D10.11 (before corr.) T3 G1.3 प्रदक्षिणं (T3 °णः).—M4 om. 10[e]–12.—[e]) Ś1 D5.12 अयं (for इदं). Ś1 D5.12 हृदयोत्कंपो; D1.3.7.9 °योत्कंपं; D2 G2 हृदये कंपि.—[f]) Ś1 D5 हृदयं मे; D9 मानसं मे (for मनो मम). G4 निषीदति. —For 10[ef], Ñ2 V B D10.11.13 subst.:

1344* अकस्माच्चैव सोत्कम्पं हृदयं केन मे मुने ।

[V4 अ*° (for अकस्माच्). V4 °नम; D11 मे विषीदति (for केन मे मुने).]

11 M4 om. 11 (cf. v.l. 10).—[a]) Ś1 [ए]तं; Ñ2 V B D10.11.13 [इ]दं; D2 [ए]व (for [ए]तच्).—[b]) D2.9 वाक्यं श्रुत्वा (by transp.) Ñ2 V B D10.11.13 तदा (V1 D11 °तो) मुनिः (for महानृषिः).—V4 om. 11[cd].—[c]) Ñ2 V1–3 B D10.11.13 वसिष्ठस्तमुवाचेदं.

12 M4 om. 12 (cf. v.l. 10).—[a]) D10 उपास्थितं. —[b]) D2.3.5.7.9.12 दिव्य- (for दिव्यं). Ś1 D2.3.5.7 -मुखच्युतं; D9 T2 G3 M3 -मुखाच्छुतं; D14 T1 -मुखोदितं; T3 -मुखाद्दतं; G4 -मृगादत्तं, Cg k.t as in text (for -मुखाच्च्युतम्). Ñ2 V B D10.11.13 पक्षिणो वेदयंति ते (D13 हि).—[c]) D1 तु शम°; D14 प्रशामयंति. D2 मृगास्तु शमयंत्येमे (sic).—[d]) Dt D3.8.12 T3 °स्त्यजतामयं; D9 सतापांस्त्यजतां भयं.—For 12[cd], Ñ2 V (V4 om. hapl.) B D10.13 subst.

1345* प्रदक्षिणा मृगाः सौम्यास्तदिमे शमयन्ति ते ।

[B1.2 प्रदक्षिण-; D13 प्रदक्षिण Ñ2 हीमास् (sic) (for सौम्यास्). V1 इद; V3 इम, B1.2 एते; D13 एव (for इमे) V2 गमयति (for शमयन्ति). B4 मे (for ते).]

13 [a]) Ś1 D1–3.5.7.9.12 तयोः संवदतोस्तत्र.—[b]) D3 स (sic); G2 हा.—G2 M1.2 om.; M3 reads *inf lin. sec m* 13[cd].—[c]) D4 पृथिवीं (for मेदिनीं).—[d]) Dt D6.8 महा (Dt °हान्) द्रुमान्; D4 मृगान्पशून् (for द्रुमाञ्शुभान्). Ś1 D1–3.5.7.9.12 G1.3 सपर्वतवनां शुभां (D12 °नाकनां [sic]).

14 [a]) D6 तमसी (sic) (for तमसा). T2 सौम्यः (for सूर्यः).—[b]) Cg न प्रबभुर् (as in text). Ś1 D1–3.5.7.9.12 न प्रा(D1.2.5.9 प्र)ज्ञायत किं(D9 कं)चन; Dt D6.8 सर्वे न वेदिषुर्दिशः —[c]) Cg चावृतं (as in text). Ś1 D1–3.5.7.9.12 भस्मने(D3.9 °नै)वावृतं; D4 G4 °ना संवृतं (for भस्मना चावृतं). D6 सर्वे (for सर्वं)

15 [a]) D3.7 °ष्ठो मुनय(D3 °ः)श्; T2.3 G1.3.4 M1–3 °ष्ठो ऋ°; G2 °ष्ठो हृदयश् (sic) (for °ष्ठ ऋषयश्). D3 [ए]व (for [अ]न्ये). D1.4 वसिष्ठश्चर्षयश्चान्ये (D4 °यः सर्वे).—[b]) D3 राज्ञो (corrupt) (for राजा). D3 तथा (for तदा). D12 राजा वसुसुतास्तदा (sic) —[c]) Ś1 D1–3.5.7.9.12 T2 G1 विसंज्ञा; D4 सशंका; Ct as in text (for ससंज्ञा).—[d]) G4 एतद् (for अन्यद्). Ś1 D1–3.5.7.9.12 सर्वेन्ये च (D1 °न्येपि; D2 °प्येवं; D3.7 °स्थंतं; D9 तत्र) विचेतसः.

16 [a]) D3 तस्यैस् (corrupt) (for तस्मिंस्). D1 घोरेषु; D2.9 घोरे च.—[b]) D1 भस्मच्छन्नेषु.—For 13–16[b], Ñ2 V B D10.11.13 M4 subst.:

कैलासमिव दुर्धर्षं कालाग्निमिव दुःसहम् ।
ज्वलन्तमिव तेजोभिर्दुर्निरीक्ष्यं पृथग्जनैः ॥ १७
स्कन्धे चासज्य परशुं धनुर्विद्युद्गणोपमम् ।
प्रगृह्य शरमुख्यं च त्रिपुरघ्नं यथा हरम् ॥ १८
तं दृष्ट्वा भीमसंकाशं ज्वलन्तमिव पावकम् ।
वसिष्ठप्रमुखा विप्रा जपहोमपरायणाः ।
संगता मुनयः सर्वे संजजल्पुरथो मिथः ॥ १९
कच्चित्पितृवधामर्षी क्षत्रं नोत्सादयिष्यति ।
पूर्वं क्षत्रवधं कृत्वा गतमन्युर्गतज्वरः ।
क्षत्रस्योत्सादनं भूयो न खल्वस्य चिकीर्षितम् ॥ २० G I 76 24 B. I 74 22 L I 70 24

1346* तयोः संवदतोरेव वायुः प्रादुरभून्महान् ।
प्रचण्डः शर्करावर्षी कम्पयन्निव मेदिनीम् ।
दिशः सतिमिराश्चासन्न तताप दिवाकरः ।
रजसा च जगत्कृत्स्नं भस्मनेवावकीर्यते ।
सर्वे चाप्यभवंस्तत्र सैनिका मूढचेतसः ।
वर्जयित्वा वसिष्ठादीनृषींस्तांश्चैव राघवान् ।
ततो रजसि संशान्ते सैनिका लब्धचेतसः ।

[(l. 2) V1 4 °कर्षी, V2 °वर्ष, D10 °वर्षा; M4 °मर्षी (for शर्करावर्षी) V3 B1.4 D11 प्रचड(B4 °डा)शर्कराक(D11 °व)र्षी (for the prior half). V1 कप::न्निव; V4 कल्मषन्निव, B4 कपयतीव (for कम्पयन्निव) —For ins see below. —(l 3) V4 दिश (for दिश). V4 D13 सत्यमि(V4 °तम)राश् (both sic) (for सतिमिराश्). M4 आसन् (for चासन्). V1 B3 D13 श्चत्ताप (for न तताप) —For l. 3, D11 reads the line of 14^{ab} as in Ś1 —(l. 4) V4 कृष्ण (for कृत्स्न). Ñ2 V1 B3 व्यकीर्यत, D10 व्यशीर्यते, D11 व्यकीर्वत, D13 व्यपीदत (for [अ] वकीर्यते). —(l. 5) Ñ2 ते चाभवस्, D13 चापि भवस् (sic), M4 चाप्रभवस् (for चाप्यभवस्). M4 नष्टचेतस. —(l 6) B4 चै* (for चैव). V1 राघव. D11 मुनींश्चैव सराघवान् (for the post. half) —After l. 6, D11 ins. the line of 16^{ab}. —(l. 7) V4 संकीर्णे, M4 संक्राते (for सशान्ते). V2 ततो राजमिमं शाते (for the prior half). M4 नष्ट- (for लब्ध-).]

—After l. 2, B2 ins..

1347* महोल्काश्चापतन्घोरा दिव्याश्चैव नभश्च्युताः ।

—^{c}) D11 ददृशुर् (for ददर्श). Ś1 D1–3.5 7 9 11 12 भीमकर्माणं; Ck t as in text (for °संकाशं). Ñ2 V B D10.13 M4 आयांतं ददृशुस्तत्र. —After 16, Dt D4 6.8 14 S (except M4) Cm.g ins.

1348* भार्गवं जामदग्न्येयं राजराजविमर्दनम् ।

[G2 M1 जामदग्न्य च, Cgp as above (for जामदग्न्येय). Dt D4.6.8 M3 (before corr. as above) राजा राज-; M2 क्षत्रवंश- (for राजराज-).]

17 ^{d}) D5.9.12 T1 3 M2 दुर्निरीक्षं.

18 ^{a}) Ś1 D1–3.5.7 9 12 स्कंधा(Ś1 °दा)वसक्त-; D4 °साद्य; G2 °सत्य (sic) (for स्कन्धे चासज्य) —^{b}) T3 दिव्य- (for विद्युद्-). Ś1 D3.6.7.9 T2 G1 2 M1–3 -गुणो- (for -गणो-). —D7 om. 18^{c}–19^{b}. —^{c}) Dt D6.8 शरमुग्रं. Ś1 D1–3.5.9.12 प्रगृहीतशरं रामं(D12 °म). —^{d}) Dt D4.6 8 G1.3 M1.2 शिवं: D2 वरं; G2 शिवः (for हरम्).

19 D7 om 19^{ab} (cf v l 18) —^{a}) Ś1 D1–3 5 9.12 भीमकर्माणं; D14 T G4 M3 घोरसंकाशं —For 17–19^{b}, Ñ2 V B D10 11 13 M4 subst :

1349* महेन्द्रमिव दुर्धर्षं कालान्तकयमोपमम् ।
दुर्निरीक्ष्यं नरैरन्यैर्ज्वलितानलवर्चसम् ।
स्कन्धे परशुमादाय धनुश्चेन्द्रायुधप्रभम् ।
प्रगृह्यैकं शरं घोरं रुद्रं साक्षादिवागतम् ।
रोषामर्षसमाविष्टं सधूममिव पावकम् ।
जमदग्निसुतं रामं दृष्ट्वाभ्याशं समागतम् ।
साक्षादिव महादेवमायान्तं त्रिपुरान्तकम् ।

[(l 1) D11 lacuna for द्र in महेन्द्रम्. D10 -*मो-; D11 -मयो- (metathesis) (for -यमो-) —(l 2) Ñ2 V1.4 B3 दुर्निरीक्ष. D11 M4 जनैर् (for नरैर्). M4 तपतमिव भास्कर (for the post. half) —(l 3) V1 4 °माधाय: D11 परस्वधासक्त (for परशुमादाय). B4 धनुर्म्येश्चा- (corrupt), D11 धनुरिद्रा- (for धनुश्चेन्द्रा-) M4 धनुश्चैद्रायुधोपम (for the post. half). —(l. 4) V2 प्रगृगृह्य (sic), V4 प्रगृह्यैक- (for प्रगृह्यैकं). V2 B4 M4 ज्वलितानलवर्चस (=post. half of l 2), D11 रुद्र साक्षाद्दिवाकर (for the post. half). —(l. 5) V1 B4 वामामर्ष-, V2–4 B3 D10 11 रामामर्ष- (for रोषामर्ष-) B3 -समाविष्ट. V4 पर्वत (for पावकम्) —(l. 6) Ñ2 ह्यासन्; V1 2 B1–3 D11 [अ]भ्यास; V4 [अ]भ्यास- (for [अ]भ्याश). Ñ2 B3 D10.13 तमागत; V1 D11 M4 उपाग (D11 °*)तं. B4 राम द्रष्टु*पागत (for the post. half). —All the above MSS. (except B3 M4) om. l 7 B3 reads in marg , while M4 reads l. 7 after l. 3 —(l. 7) B3 इ* (for इव).]

—^{c}) G1.3 सर्वे (for विप्रा). —^{d}) Ñ2 V B D10.13 M4 जेपुः शांतिपरायणाः. —M4 om. 19^{ef}. —^{e}) Ś1 Ñ2 V1–3 B D3.5 7.10.11 13 चर्षयः; V4 D1.2.9 12 ऋषयः (for मुनयः). —^{f}) V1 damaged ल्पु; V2 प्रत्युज्जग्मुर्; V4 संयजनपुर् (sic); B1 2 प्रजजल्पुर्; B3 शमं जेपुर्. V4 M1 (before corr.) अतो (for अथो). D11 वचः (for मिथः). V3 प्राजल्पुरमिथो मिथः (sic). —After 19, D1 ins :

1350* मुनिकोपो विनिर्दिष्टज्वलन्वज्रनिभोऽथ यः ।

20 ^{a}) V4 B1 4 D1 14 Ck कश्चित्; D4.9 M3 (before corr. *inf lin sec. m.* as in text) कच्चित्; Cg.t as in text (for कच्चित्). D1–3 5.7 12 क्षत्र- (for पितृ-). Ñ2 V2 B3 4. D10.13 -वधामर्षात्. T3 कश्चित्पितृपरामर्षी. —^{b}) Ñ2 V B D10 11 M4 पुनर्न (Ñ2 B1.2 °श्च); D13 पुनर्

G. 1. 76. 25
B. 1. 74. 23
L. 1. 70 25

एवमुक्त्वार्घ्यमादाय भार्गवं भीमदर्शनम् ।
ऋषयो राम रामेति मधुरां वाचमब्रुवन् ॥ २१

प्रतिगृह्य तु तां पूजामृषिदत्तां प्रतापवान् ।
रामं दाशरथिं रामो जामदग्न्योऽभ्यभाषत ॥ २२

इति श्रीरामायणे बालकाण्डे त्रिसप्ततितमः सर्गः ॥ ७३ ॥

(for क्षत्र न). Ś1 D1–3.5 7.9.12 [उ]त्सादयेत्पुनः; D4 [उ]त्पादयिष्यति; D13 उत्सादयिष्यति.—^{c}) D3 पूर्वे; G2 सर्व- (for पूर्वं).—^{d}) Ś1 G4 भार्गवो (G4 समन्युर्) विगतज्वरः.—^{f}) Ś1 D2.3 5.7.9.12 मा (for न). G1 3 [अ]त्र (for [अ]स्य). D1 चिकीर्षतां; D9 चिकीर्षता; G1 3 चिकीर्षति.

21 ^{a}) D3 उक्तार्थम्; D5.12 उक्त्वार्घम् (for उक्त्वार्घ्यम्).—^{b}) D12 भीमदर्शनात्.—^{d}) Ś1 D1–3 5 7.9 12 तदा मधुरम्; Dt D6 8 G1.3 M2 मधुरं (D6 °र) वाक्यम्; D4 T2 M3 वाचो मधुरम्; D14 मधुरं वाचम् (for मधुरां वाचम्). D2.12 अब्रवीत् (for अब्रुवन्).—For 20^{c}–21, Ñ2 V B D10 11.13 M4 subst.:

1351* क्षत्रं रामोऽयमागत्य शान्तमन्युरपि प्रभुः ।
सर्वक्षत्रवधं घोरमसकृत्कृतवान्पुरा ।
कच्चिदद्यापि सक्रोधः क्षत्रं नोत्सादयिष्यति ।
इति मत्वार्घ्यमुद्यम्य भार्गवं ते ततोऽब्रुवन् ।
वसिष्ठप्रमुखा विप्राः सामपूर्वमिदं वचः । [5]
राम सुस्वागतं तेऽस्तु गृहाणार्घ्यमिदं प्रभो ।
मुने भार्गव संशाम्य न क्रोद्धुं पुनरर्हसि ।

[V2 om. (hapl.) l. 1–3.—(l. 1) D11 पुत्र (for क्षत्र). M4 आगम्य. V4 क्षत्र रामो यदागम्य (for the prior half). V4 शांति- (for शान्त-). D11 मुनिर्हि बलवान्प्रभु', D13 शांतमन्युर्गतज्वरः (for the post. half).—(l. 3) Ñ2 D10 क्वचिद्; V4 B1.4 कश्चिद् (for कच्चिद्). V1 D11 सक्रुद्ध.—(l. 4) D11 [अ]र्घम्. V1 उद्गम्य. V1 भार्गवे ते; D3 भगवंत (for भार्गव ते). D10 तमब्रुवन्.—(l. 5) V3.4 वीरा' (for विप्रा'). V2 सामपूर्णम्; D13 सांत्वपूर्वम् (for सामपूर्वम्).—(l. 6) D11 हे राम स्वागतं (for राम सुस्वागतं). V1 D11 इमं; V3 मम; M4 इति (for इदं).—(l. 7) Ñ2 B1 संश (B1 °शा)स्य; V3 शंसाद्य; B2 संश्याम्य; B4 वशास्य, M4 समान्य (for सशाम्य). V2–4 B4 D11 क्रोध (for क्रोद्धु). D11 कर्तुम् (for पुनर्).]

22 M3 reads 22^{ab} *inf. lin sec. m.*—^{a}) V1 प्र*°; V2 °वंद्य (for प्रतिगृह्य). Ñ2 B3 D10 13 M4 स; V B1.2.4 D11 M3 च (for तु). D14 राजाम् (sic) (for पूजाम्).—^{b}) Ś1 D1–3 5 7.9.12 जामदग्न्यः; T1 damaged षि (for ऋषिदत्तां). Ñ2 V B D10 प्रत्युवा (V2 B1.2[m also] 4 °क्त्वा)च च (V4 स; B4 ∽ [submetric]) तानृषीन्; D11 इत्युवाच स तानृषीन्; D13 प्रतिनंद्य च तानृषीन्; M4 अत्र मुक्त्वा च तानृषीन्.—After 22^{ab}, Ś1 D1–3 5 7 9.12 ins:

1352* ज्वलज्ज्वलनसंकाशस्तेजसा मोहयन्निव ।
[D5 -सकाश (for -सकाशस्)]

—^{c}) B4 दशरथं (for दाशरथिं). B3 रामम् (sic!) (for रामो). Ñ2 V B1 2 4 D11 रामो and रामं (for रामं and रामो respy.). Ś1 D1–3 5.7.11.12 समुपेत्याभ्यभाषत; Ñ2 V2–4 B D10 13 M4 उवाचेदम (V4 °च तद)नंतरं; V1 उवाच चेदमनंतरं (hypermetric).

Colophon. D1–3.5.7.11 12 om (continue the Sarga) Ś1 reads in marg.—*Kānda name* Ś1 V1 om. Ñ2 V2–4 B D10 आदि°.—After Kānda name, B4 ins. बालचरिते.—*Sarga name*: Ñ2 V1–3 B D10 जामदग्न्यसमागमः; V4 जामदग्न्यवाक्यं; D9 परशुरामसमागमः.—*Sarga no.* (figures, words or both)· V1 4 B1 2.4 om. Ś1 70, Ñ2 B3 D10 76, V2 D9 77, V3 Dt D4.6.8.14 S (except M4) 74, M4 72. D13—यणे—कांडे—समागमो—सर्गः 75.—After colophon, D4 concludes with श्रीरामः; T2 श्रीरामचन्द्राय नमः; G1.2.4 M1 श्रीरामाय नमः; G3 श्रीमते रामानुजाय नमः; M2 श्री......नमः.

७४

राम दाशरथे वीर वीर्यं ते श्रूयतेऽद्भुतम् ।
धनुषो भेदनं चैव निखिलेन मया श्रुतम् ॥ १
तदद्भुतमचिन्त्यं च भेदनं धनुषस्त्वया ।
तच्छ्रुत्वाहमनुप्राप्तो धनुर्गृह्यापरं शुभम् ॥ २
तदिदं घोरसंकाशं जामदग्न्यं महद्धनुः ।
पूरयस्व शरेणैव स्वबलं दर्शयस्व च ॥ ३
तदहं ते बलं दृष्ट्वा धनुषोऽस्य प्रपूरणे ।
द्वन्द्वयुद्धं प्रदास्यामि वीर्यश्लाघ्यमिदं तव ॥ ४
तस्य तद्वचनं श्रुत्वा राजा दशरथस्तदा ।
विषण्णवदनो दीनः प्राञ्जलिर्वाक्यमब्रवीत् ॥ ५
क्षत्ररोषात्प्रशान्तस्त्वं ब्राह्मणश्च महायशाः ।
बालानां मम पुत्राणामभयं दातुमर्हसि ॥ ६   G. 1 77 7 B. 1. 75. 6 L. 1 71. 7

74

☞ Ñ1 missing Sarga 74 (cf v.l I 66. 10). D1–3 5 7 11 12 continue the previous Sarga.

1 ^{a}) Ś1 D1 2 5.7 12 M4 शूर, D3 om, D9 Cg राम (for वीर).—^{b}) T1 reads वीर्यं ते *inf lin* M4 महद् (for श्रूयते) Ś1 D1–3 5 7 9 12 श्रूयते ते महद्बलं.—^{cd}) Ś1 D1–3 5 7 9.12 सर्वं (for चैव). D5 निखिलेषु (for निखिलेन). D2.9 श्रुतं मया (by transp.). Ñ2 V B D10 11 13 M4 धनुः किल त्वया (M4 धनुर्गत्वा यथा) भग्नं दिव्यं यत्तच्छ्रु (D11 °त्तु श्रु)तं मया.

2 D13 om 2^{ab}—^{a}) Ñ2 V B D10 M4 श्च (B4 त [sic]) द्भुतं त (Ñ2 D10 य)त्कृतं राम; D5.11 तदद्भुतं विचिंत्यं च (D11 कृतं राम).—^{b}) Ś1 Ñ2 V B D1–3.5 7.9–12 M2 धनुषो भेदनं (by transp.). Dt D6 8 तथा (for त्वया)—T3 om. 2^{c}–4.—^{c}) Ś1 D1.2.5.9.12 श्रुत्वाहं सम°; D3 7 श्रुत्वेदं सम°.—^{d}) Ś1 D1–3 5 7 9 12 गृहीत्वेदं (Ś1 °ह्नीत्वेदं; D5 °ह्नीत्वैनं) महद्धनुः.

3 T3 om. 3 (cf. v.l. 2). D1–3 7 9 om. (hapl.) 3^{ab}.—^{a}) D4 यद् (for तद्) Ś1 D5.12 समनुप्राप्तं (for घोरसंकाशं).—^{b}) G2 जामदग्न्य-. D12 शरीसमं (corrupt) (for महद्धनुः).—After 3^{ab}, M3 ins. l. 5–6 of 1353*.—^{c}) T2 पूजयस्व; Ct as in text. G1 3 नरश्रेष्ठ; M3 शरेणेह (for शरेणैव). Ś1 D1–3.5.7.9.12 सशरं (D2 शरणं) पश्य राम त्वं.—^{d}) D9 सबलं (for स्व°). Ś1 D1–5.7 9 12 T1 मे (for च).

4 T3 om 4 (cf. v.l. 2).—^{a}) Ś1 D1–3.5 7.9 12 ज्ञात्वा (for दृष्ट्वा).—^{b}) D2 धनुषोहं (for धनुषोऽस्य). Dt D6.8 धनुषोप्यस्य पूरणे.—D1 reads 4^{c}–5^{b} in marg.—^{c}) Ś1 D5.12 धनू राम; D1–3.7 द्वंद्वं राम; D4 द्वंद्वं युद्धं (for द्वन्द्वयुद्धं).—^{d}) D14 T1 G1 4 वीरश्लाघ्यम्; Ck t as in text. Dt D4.6 8 G1.3 M2 अहं (for इदं). D1–3 5.7.12 वीर्यश्लाघ्यवत (D12 °तव [metathesis])स्तव; D9 वीर्यं श्लाघ्यं महत्तव.—For 2^{c}–4, Ñ2 V B D10.11.13 M4 subst., M3 ins. l. 5–6 only after 3^{ab}

1353* श्रुत्वैवाहमनुप्राप्त आदायेदं महद्धनुः ।
अनेन धनुषा राम मया कृत्स्ना मही जिता ।
पूरयेदमपि क्षिप्रं बलं दर्शय राघव ।
विकर्ष चापं संधाय बाणेनानेन राघव ।
गृहाणेदं धनुर्दिव्यं शरं चेमं मयोद्यतम् ।
यदि संधास्यसीदं त्व बाणेनानेन कार्मुकम् ।
ततो दास्यामि युद्धं ते वीर्यश्लाघ्यमनुत्तमम् ।

[(l. 1) V4 प्रादायेद; D10 आदायाह (for आदायेदं) M4 श्रुत्वाह समनुप्राप्तो गृहीत्वा परम धनु.—(l 2) M4 क्षत्रम् (for राम). D10 मही कृत्स्ना जिता मया (by transp.) M4 असकृत्सूदित मया (for the post half)—(l 3) V1 पूरयेद्यम्. V3 धनु°, B2 *inf. lin*, B4 अग्नि- (sic) (for अपि) V1 दर्शयित्वा (hypermetric) (for दर्शय). M4 गृहीत्वाग्रे धनुर्मम (for the post half).—B2 reads l 4 in marg.—(l. 4) V1 M4 विकर्षं चापि; V2 विकर्ष्यं चापि; V3 विचकर्ष चाप (hypermetric); V4 विकर्षश्चापि; B1 विचकर्षासि (sic), B2 विकृष्य चाप, D11 पूरयित्वा तु (for विकर्ष चाप). V3 कार्मुक (for राघव).—(l. 5) V1.2 [इ]म (for [इ]द). V3 B1 [ए]न, V4 M4 [इ]द; B4 M3 [ए]व (for [इ]म). D10 °ते. M3 ममो° (for मयोद्यतम्).—(l. 6) B2 हि; M4 तद् (for त्वं). Ñ2 B3 D10 यदि संधास्यसि त्व (Ñ2 द्व [sic])हि, D13 शक्नोषि चेद्योजयितुं; M3 यदि संधानशक्तिस्ते (after धा *inf lin sec. m.*) (for the prior half).—(l. 7) D13 चापं ते; M4 ते युद्ध (by transp.) (for युद्ध ते). M4 अह युधि (for अनुत्तमम्).]

—After 4, G2 M1.3 ins.

1354* भीतो यदि धनुस्त्यक्त्वा निर्जितोऽस्मीति वा वद ।
अथवा द्वन्द्वयुद्धं मे दाता त्वं वै न संशयः ।

5 D1 reads 5^{ab} in marg. (cf. v.l. 4).—^{a}) Ñ2 V B D10.13 M4 [इ]दं; D11 [ए]तद् (for तद्).—Ñ2 reads 5^{ba} in marg.—^{b}) T3 तथा (for तदा).—^{c}) V4 विषंडमनसो; D1–3 7.9.11 विवर्ण° (for विषण्णवदनो). Ś1 D1–3.5.7.12 त्रस्तः; Ñ2 V B D10 11.13 M4 भूत्वा; D9 तत्र (for दीनः).—^{d}) Ś1 D1–3.5 7.12 दीनम्; Ñ2 V B D10 13 प्रणतो; D9 इदम् (for वाक्यम्). D11 कृतांजलिरभाषत.

6 ^{a}) Ś1 D1–3 5.7.9 क्षात्राद् (for क्षत्र-). D3.5.7 दोषात् (for -रोषात्). D12 क्षात्रदोषात्.—^{b}) D3 7 ब्राह्मणोसि; D4

G 1. 77. 8
B 1. 75. 7
L 1. 71. 7

भार्गवाणां कुले जातः स्वाध्यायव्रतशालिनाम् ।
सहस्राक्षे प्रतिज्ञाय शस्त्रं निक्षिप्तवानसि ॥ ७
स त्वं धर्मपरो भूत्वा काश्यपाय वसुंधराम् ।
दत्त्वा वनमुपागम्य महेन्द्रकृतकेतनः ॥ ८
मम सर्वविनाशाय संप्राप्तस्त्वं महामुने ।
न चैकस्मिन्हते रामे सर्वे जीवामहे वयम् ॥ ९
ब्रुवत्येवं दशरथे जामदग्न्यः प्रतापवान् ।
अनादृत्यैव तद्वाक्यं राममेवाभ्यभाषत ॥ १०
इमे द्वे धनुषी श्रेष्ठे दिव्ये लोकाभिविश्रुते ।
दृढे बलवती मुख्ये सुकृते विश्वकर्मणा ॥ ११
अतिसृष्टं सुरैरेकं त्र्यम्बकाय युयुत्सवे ।
त्रिपुरघ्नं नरश्रेष्ठ भग्नं काकुत्स्थ यत्त्वया ॥ १२

ब्राह्मण त्वं, D12 ब्राह्मण्यश्च; M3 ब्राह्मणस्त्वं (for ब्राह्मणश्च). Dt D4 6 8 महातपा॰. G1 3 ब्राह्मणानां च संनिधौ. —For 6ab, Ñ2 V B D10.11 13 M4 subst. :

1355* राम रोषः प्रशान्तस्ते ब्राह्मणस्त्वं शमात्मकः ।

[V1 समागतः, V4 दयात्मक, B3 4 D11 समात्मक, M4 शमात्मन (for शमात्मक॰)]

—c) D1 नाम (for मम) —d) Ś1 D1–3 5.7 9 11 12 नालयं (D11 प्रसादं) कर्तुमर्हसि.

7 D5 om. (hapl.?) 7.—a) Ś1 D1–3 7 9 12 भृगूणां हि (D1 च) (for भार्गवाणां).—b) D14 ॰व्रतचारिणां.—d) Dt D3.6.8 शस्त्रं प्रक्षिप्तवानसि; D7 शस्त्रं विक्षिप्त॰; M1 शास्त्राणि क्षिप्त॰.—For 7, Ñ2 V B D10.11 13 M4 subst.

1356* भृगूणां हि कुले जातः प्रशान्तानां महात्मनाम् ।
तपःस्वाध्यायशीलानां न क्रोद्धुं पुनरर्हसि ।
ऋचीकच्यवनादीनां पितॄणां संनिधौ पुरा ।
न योत्स्य इति संन्यस्य शस्त्रं न स्प्रष्टुमर्हसि ।

[(l. 1) M4 त्व (for हि). D11 जातं. D13 शांतानां त्व; M4 प्रसन्नानां (for प्रशान्तानां). V2 महात्मवान्; B3 marg. as above. —(l. 2) Ñ2 V1 ॰शालीनां. V2 3 B4 क्रोध (for क्रोद्धु). D11 न च त्व क्रोद्धुमर्हसि (for the post. half). —(l. 3) D11 शुचीकच्यशनादीनां (for the prior half). V2 D11 ॰धौ त्वया, M4 राम सनिधौ (for सनिधौ पुरा). —(l. 4) Ñ2 B3 D10.13 M4 योत्स्यामीति (for योत्स्य इति). Ñ2 सत्यस्य (sic); V1 सत्यज्य; V2 मन्यस्व; D10 सध्यस्य (sic), D13 संकल्पा (च्) (for संन्यस्य). V3 न शस्त्रं (by transp.) (for शस्त्रं न). B4 स्पृष्टम्. Ñ2 B3 D10.13 शस्त्रमुत्स्रष्टुमर्हसि; D11 शास्त्र निक्षिप्तवानसि; M4 न क्रोद्धुं पुनरर्हसि (for the post. half).]

8 a) Ñ2 V1–3 B D10 11.13 M4 तपोदमरतो; V4 तत्पाद-निरतो (for स त्वं धर्मपरो).—b) Ś1 Ñ2 V2–4 B Dt D2 3.5 (before corr. as in text)–13 कश्यपाय.—c) G4 धनम्; M4 च तम् (for वनम्).—d) D4 महेंद्रं; G1 महेंद्रः (for महेन्द्र-). Ñ2 V B1.3 4 D10.11.13 M4 स (Ñ2 V2–4 B3 D11 13 सं) न्यासं कृतवान्कथं (V3 M4 ॰वानसि).

9 D10 om. 9ab.—a) V2 स मे सर्व-; B4 मम सर्वं; D11 कथं मम; D13 मम सर्वे.—b) Ś1 B2 (marg. as in Ñ2 also) D1 2 5.9.12 सं (B2 स) प्राप्तः किं॰; Ñ2 V B1 3.4 D13 भूयो योद्धुमिहेच्छसि; D3.7 प्राप्तस्त्वं किं म॰; D11 भूयो वै योद्धुमिच्छसि; T2 M3 संप्राप्तोसि म॰; M4 पुनर्युद्धं चिकीर्षसि. —c) Ñ2 V B D10 13 ह्येतस्मिन्; T3 चैस्मिको (sic), G2 च कस्मिन्; M4 ह्येकस्मिन् (for चैकस्मिन्) D3 हरे (sic), T2 कृते (for हते) D13 राम (for रामे).—d) Ñ2 V B D10 13 जीवामः सर्वे एव हि.—After 9, Ñ2 V B D10 11 13 M4 ins. :

1357* प्रसीद भृगुशार्दूल त्रायस्व शरणागतम् ।
रामं पुत्रं न मे बालं राम संदग्धुमर्हसि ।

[(l. 1) B3 (marg also) M4 त्राहि मां (for त्रायस्व). —(l 2) B1 om. (submetric) (for न). B4 om बाल. D11 transp. राम and बाल. D10 13 transp राम and राम. V3 त्व दग्धुम्, D11 निर्दग्धुम् (for सदग्धुम्) B1 मामक हतुमर्हसि: M4 रान दग्धुमिहार्हसि (for the post half).]

B3 cont.

1358* अजेयः सर्वलोकानामप्रमेयबलं तव ।

10 a) Ñ2 V B D10 11.13 वदत्येवं. M4 श्रुत्वा दशरथस्येदं. —D1 reads 10c–11b in marg —c) Ś1 Dt D1–3.5–9 12 तु; D11 om. (submetric) (for [ए] व).—d) Ñ2 V1–3 B D10 13 भूयो राममभाषत; V4 M4 रामं भूयोभ्यभाषत; D2 राघवं चाभ्यभाषत.—After 10, M3 ins :

1359* रोषात्प्रस्फुरमाणोष्ठो रामं परमधन्विनम् ।

11 D1 reads 11ab in marg. (cf v l. 10).—a) Ś1 D1 3 5 7 9 12 द्वे एव; Ñ2 V2–4 B D11.13 द्वे इमे (by transp.); V1 ते इमे (note hiatus); D2 तदेष; D10 द्वे ॰मे (for इमे द्वे) Ś1 D1.3 5.9 12 रत्ने; Ñ2 V B D10 11.13 M4 राम; D2 रम्ये; D7 ह्येते (for श्रेष्ठे).—b) D3 दैवे (for दिव्ये). Ś1 D1–3 5 7 9 12 त्रै (D12 त्रि) लोक्य॰; Ñ2 V B D10.11.13 M4 लोकत्रये (Ñ2 V1 B2 4 M4 ॰य) श्रुते (B4 ॰तौ); Dt D6 8.14 T G4 M3 ॰पूजिते; Cg as in text.—d) D3.7 स्वकृते; D13 निर्मिते (for सुकृते)

12 a) Dt D6.8 अनु॰; D2 अवि॰; D3 7 अभि॰; Cm.g as in text (for अतिसृष्टं).—b) Ś1 त्र्यंबकस्य. D6 ॰युत्सवे; D14 G3 M2 युयुत्सते; G1 ॰युत्सते; Cg.k.t as in text (for युयुत्सवे). T3 त्रियंबकाय युत्सते.—For 11c–12b, Ñ2 V B D10.11 M4 subst.; D13 subst. l. 2 only for 12ab :

1360* विश्वकर्मकृते सारे अल्पवीर्यैर्दुरानमे ।
तयोरेकं त्र्यम्बकाय दत्तं राम युयुत्सवे ।

इदं द्वितीयं दुर्धर्षं विष्णोर्दत्तं सुरोत्तमैः ।
समानसारं काकुत्स्थ रौद्रेण धनुषा त्विदम् ॥ १३
तदा तु देवताः सर्वाः पृच्छन्ति स्म पितामहम् ।
शितिकण्ठस्य विष्णोश्च बलाबलनिरीक्षया ॥ १४
अभिप्रायं तु विज्ञाय देवतानां पितामहः ।
विरोधं जनयामास तयोः सत्यवतां वरः ॥ १५
विरोधे च महद्युद्धमभवद्रोमहर्षणम् ।
शितिकण्ठस्य विष्णोश्च परस्परजयैषिणोः ॥ १६
तदा तज्जृम्भितं शैवं धनुर्भीमपराक्रमम् ।
हुंकारेण महादेवः स्तम्भितोऽथ त्रिलोचनः ॥ १७
देवैस्तदा समागम्य सर्षिसंघैः सचारणैः ।
याचितौ प्रशमं तत्र जग्मतुस्तौ सुरोत्तमौ ॥ १८

G. I. 77. 21
B. I. 75. 19
L. I. 71 21

[(l. 1) Note hiatus between the two halves V1 2 °वीर्यैं; V3 तुल्यवीर्यैं; V4 स्वल्प°; B1 °वीर्य- (for अल्पवीर्यैर्). V1 lacuna, V2 D11 दुरात्मने, V3 B3 दुरासदे (for दुरानमे). B4 अल्पवीर्यदुरासदे (for the post. half) —(l. 2) M4 एनत् (for एक). V4 समुत्सरे, M4 युयुत्सने (for युयुत्सवे)]

—After 12^{ab}, Ś1 D5 ins. ·

1361* त्र्यम्बकस्य च विष्णोश्च प्रायच्छन्नमितौजसोः ।

—^{c}) Ś1 पुरास्यते; D1–3 7 पुर(D1 °रा)घाते; D5 पुरायत्ते; D11 पुराणं तं; D12 पुराद्यंते; Cm k.t as in text (for त्रिपुरघ्नं). D8 नरश्रेष्ठं. Ñ2 V2 3 B2–4 D10 13 M4 त्रि(Ñ2 त्रै) पुरं जघ्नु(B4 °घ्नि)षे(D13 षो) देवैर्; V1 त्रिपुरं जघ्नघो (sic) देवैर्; V4 जघान त्रिपुरं तेन; B1 त्रिपुरं जिष्णवे देवैर्; D9 पुरनाशाय तच्छ्रेष्ठं, M2 त्रिपुरस्तं (corrupt) धनु·श्रेष्ठं. —^{d}) D13 तत्; M2 यस् (sic) (for यत्). —After 12, D4 ins 1362^{a}.

13 D4 om. 13^{ab} —^{a}) Ś1 D1–3 5.7.9 12 द्वितीयमपि (for इदं द्वितीयं). Ñ2 V B D10 13 M4 अपरं; D11 परमं (for दुर्धर्षं) —^{b}) M4 सुरासुरैः (for सुरोत्तमैः). Ś1 Ñ2 V B D1–3.5 7.9–13 विष्णवे यद्(D2 प्रद)दुः सुराः(B1 पुरा). —After 13^{ab}, Ś1 (marg.) Dt D4(due to omission after 12).6 8.14 T G1.3.4 M2.3 Cm t ins.

1362* तदिदं वैष्णवं राम धनुः परपुरंजयम् ।

[Cf. 21^{ab} D14 T1 3 G4 परमभास्वर (for परपुरंजयम्).]

—^{d}) Ś1 D5 धनुषान्वितं.

14 ^{a}) Ś1 D1–3.5 7 दत्त्वा च; D4 तदा तु; D9 दत्त्वा तु; D12 दत्त्वा (submetric), T3 तदा ते; Cm.k.t as in text (for तदा तु). D2 7 सर्वे; D6 om (for सर्वाः). —For 13^{c}–14^{b}, Ñ2 V B D10 11 13 M4 subst. :

1363* द्रव्यसारबलप्राणप्रमाणाकृतिभिः समम् ।
ब्रह्माणं यत्र पप्रच्छुः सुराः कौतूहलान्विताः ।

[(l. 1) B1 M4 दिव्य- (for द्रव्य-). V4 -बल and -कृतिभि· (for -बल- and -[आ]कृतिभि· respy.). —(l 2) V4 D11 यत्र पप्रच्छ, B4 परि*प्रच्छु·; D10 यत्र *प्रच्छु· (for यत्र पप्रच्छु·). D11 सुराश्चैव महाबला; M4 जातकौतूहला· सुरा· (for the post. half).]

—D5 om. (hapl.) 14^{c}–16^{b}. D3 om. (hapl.) 14^{c}–15^{b}. Ś1 reads 14^{c}–16^{b} in marg. —^{c}) Dt D2.8 (before corr) शितिकंठश्च; D11 शंकरस्य च (for शितिकण्ठस्य) V1 विष्णो (lacuna) —T3 om (hapl) 14^{d}–16^{c} —^{d}) Ñ2 V2–4 B D10–12 धनुषो(V3 4 B1 ष)श्च बला(B1 महा) बल, V1 धनुषो बलाबलं (submetric), D1 7 M4 धनुषोश्च बलाबले; D2.9 धनुषोस्य बलाबलं; D13 धनुषोर्यद्बलाबलं; T2 G1 3 M2 °परीक्षया, M3 पुरा बलपरीक्षया, Cv r m g k as in text.

15 D5 T3 om 15, D3 om. 15^{ab}; Ś1 reads 15 in marg. (for all cf v l 14). —^{ab}) Ñ2 V B D1 7 9–13 विदि(D11 °हि)त्वा च (V1 °थ; D1 7.11 12 तु, D9 °शु; D13 तं), D2 विदित्वा (submetric) (for तु विज्ञाय) Ñ2 V1 3 B1–3 D2.9–11 13 देवानां च (V1 B2 D11 स, V3 D2 9 प्र-) (for देवतानां) M4 जिज्ञासतां वचः श्रुत्वा देवानां तु प्रजापतिः —^{cd}) D3 ·योः (for तयोः). D2 3 7 9 G1 3 सत्त्ववतां (for सत्यवतां). Some MSS. (not included in the apparatus) सत्त्वपरीक्षया (for सत्यवतां वरः). Ñ2 V B D10 11 13 M4 विरोधयामास मिथो विष्णुं शंकरमेव च.

16 T3 om. 16^{abc}, D5 om 16^{ab}, Ś1 reads 16^{ab} in marg. (for all cf. v.l 14) —^{a}) Ś1 Dt D4 6 8 तु; D1–3 7 9 12 सु- (for च). V4 B1 D11 महा- (for महद्). —^{b}) Ś1 रो·-; D1–3 7 9.12 लोम- (for रोम-) Ñ2 V B D10 13 अभव (V1 lacuna for व)त्तत्र देवयोः; D11 अभवत्सुरयोस्तदा. —^{c}) D11 शितिकंठश्च. —^{d}) Ñ2 V B D10 11.13 M4 -जिगीषया; D2 -जयैषिणः.

17 Ñ2 V1–3 D10 M4 om. 17–18, D11 om. 17^{ab} B3 reads 17–18 in marg. G1.3 transp 17^{ab} and 17^{cd}. —^{a}) Dt D6.8 T3 M2 तु (for तज्). Ś1 V4 B1–3 D1 3.5 7. 12 13 तस्य (B1 2 °त्र; D13 °चै) तत्पूरितं शैवं (D3 शैव-; D5 शब्दं); B4 ततस्तु पूरितं शैवं; D2 9 तस्य तत्पूरितस्यैव. —^{b}) B3 -पराक्रमः. —After 17^{ab}, D3 7 ins. :

1364* हृतसारं बलवता विष्णुना प्रभ(D3 °स)विष्णुना ।

—^{c}) D2 11 हुंकारेण. Ś1 D1 5 9 11–13 महादेवं, V4 B1–3 D2 °देव (sic), Cg.t as in text (for °देवः). —^{d}) B1 स्तिमितो. Ś1 D5.11–13 स्तंभयामास केशवः; D1 जृंभित्वा च त्रिलोचनं; D2 9 जृं(D9 स्तं)भयित्वा त्रिलोचनं.

18 Ñ2 V1–3 D10.11 M4 om., B3 reads in marg. 18 (for all except D11 cf. v l. 17). —^{a}) Ś1 V4 B D1–3. 5.7.12 दैवतैस्तु; D9 दैवतैः सु-; D13 देवैस्तैस्तु; M3 (after corr.

G. I. 77. 22
B. I. 75. 19
L. I. 71. 21

जृम्भितं तद्धनुर्दृष्ट्वा शैवं विष्णुपराक्रमैः ।
अधिकं मेनिरे विष्णुं देवाः सर्षिगणास्तदा ॥ १९
धनू रुद्रस्तु संक्रुद्धो विदेहेषु महायशाः ।
देवरातस्य राजर्षेर्ददौ हस्ते ससायकम् ॥ २०
इदं च वैष्णवं राम धनुः परपुरंजयम् ।
ऋचीके भार्गवे प्रादाद्विष्णुः स न्यासमुत्तमम् ॥ २१
ऋचीकस्तु महातेजाः पुत्रस्याप्रतिकर्मणः ।
पितुर्मम ददौ दिव्यं जमदग्नेर्महात्मनः ॥ २२
न्यस्तशस्त्रे पितरि मे तपोबलसमन्विते ।
अर्जुनो विदधे मृत्युं प्राकृतां बुद्धिमास्थितः ॥ २३
वधमप्रतिरूपं तु पितुः श्रुत्वा सुदारुणम् ।
क्षत्रमुत्सादयं रोषाज्जातं जातमनेकशः ॥ २४

sec. m. as in text) देवैः सदा (for देवैस्तदा). —^{b}) V4 B4 ऋषि°; B3 ऋषिशीघ्रैः (for सर्षिसंघैः). D6 सवारणैः. —^{d}) G1.3 नरोत्तम; M2 सुरेश्वरौ (for सुरोत्तमौ). —For 18^{cd}, Ś1 V4 B D1–3.5.7.9.12.13 subst.:

1365* याचितो न प्रहृतवान्विष्णुर्बलवतां वरः ।

[V4 यातितो (sic). V4 प्रकृतिवान्; D3 प्रहृतता (sic); D7 प्राहरत्त (for प्रहृतवान्). D7 वर (for वरः) V4 सत्यपराक्रम; B3.4 सत्यवता वर]

19 ^{a}) G2 जृंभि॰. Cg तद् (as in text) T3 तद्धनुं; M2 तु धनुर्; M4 तत्र तं (for तद्धनुर्). —^{b}) G1 (after corr. as in text) -परायणैः (for -पराक्रमैः). —For 19^{ab}, Ś1 D1–3.5.7.9.12.13 subst.:

1366* जिते हि धनुषा सार्धं शिवे विष्णुपराक्रमात् ।;

[Ś1 जितो हि, D1.3.7 जृभिते; D2.9 स्तभिते (D9 °तो) (for जिते हि). D2 सार्धे (for सार्धं). D9 शिवो. D13 -पराक्रमं.]

while Ñ2 V B D10.11 subst.:

1367* विजृम्भितं तत्र दृष्ट्वा सर्व विष्णुबलात्तदा ।

[V1 त तु (for तत्र). V3 विकृतं तत्र त दृष्ट्वा (for the prior half) B1 D10 सर्वे; D11 सर्व- (for सर्वं). Ñ2 -वनात्; V4 -बलं (for -बलात्).]

—^{d}) Dt D6.8 तथा; Ck as in text (for तदा). Ñ2 V B D10.11.13 M4 विबुधा धनुषा (V2 ब्रह्मणा; D10 * * *) सह; D7 देवतर्षिगणास्तदा. —After 19, T2 M3 and K ed. ins.:

1368* पूजयित्वा ततो विष्णुमामन्त्र्य च पिनाकिनम् ।
ब्रह्मेन्द्राग्नीन्पुरस्कृत्य नाकपृष्ठं ययुस्तदा ।
[(l. 2) T2 ब्रह्मेद्राग्नी, K. ed. ब्रह्मेद्रादीन्.]

20 ^{a}) Cv.r.m.k.t as in text (for धनू रुद्रस्) Ś1 D1–3.5.7.9.12 ततस्(Ś1 °दा) तु (D2 तं) रुद्रः; G4 damaged (for धनू रुद्रस्तु). Ñ2 V2.4 B2.3 D10.11 M4 धनुस्तज्जृंभितं (D11 °स्तं [sic] जृंभितो) रुद्रो; V1.3 D13 धनुस्तु जृंभितं रुद्रो(V3 रात्रौ); B1 धनुस्त*(illeg.)यितं रुद्रो; B4 धनुर्विजृंभितं रुद्रो; M3 तद्धनुः शंकरः क्रुद्धो. —^{b}). Ñ2 V2 B3 D10 विदेहे सु-; V4 विदेहस्य (for विदेहेषु). —^{c}) V4 देवतातस्य; B3 (marg also) Dt देवराजस्य. Ś1 D1–3.5.7.9.11.12 देवराता (D2.3 [before corr.] 9 °जा)य देवेशो. —^{d}) D12 om. ददौ. Ś1 D1–3.5.7.9–12 स न्यासमायुधं, Ñ2 V1–3 B D13 M4 न्यासमनुत्तमं; V4 न्यासमुत्तमं (submetric). —After 20, M3 ins.

1369* तद्धनुर्देवरातोऽपि शिरसा गृह्य पूजयत् ।
भग्नं तन्मनुजश्रेष्ठ त्वया पैनाकमुत्तमम् ।

21 ^{a}) V4 M3.4 तु; Cm t as in text (for च). —^{b}) Ś1 D1–3.5.7.9.12 परमपूजितं; Ñ2 V B D10.11.13 M4 अभ्य(V1.3 °च्य)धिकं ततः, Ck.t as in text (for परपुरंजयम्). —T1 damaged from र्ग up to ति in 22^{b}. —^{c}) V3 D14 भार्गवं. Ñ2 V B D10.11.13 M4 न्यासं (for प्रादाद्). —^{d}) M3 विष्णोः. Dt D3.4.8 T2.3 संन्यासम् (for स न्यासम्). ❀ Ck स्वस्य स्वीयस्य न्यासः स्वन्यासः । ❀ Ś1 आयुधं (for उत्तमम्) Ñ2 B3 न्यदधीद्विष्णुरूर्जितं; V1.3 B2 D11 नि(D11 वि)दधौ(V1 °दधे; V3 °र्दधौ) विष्णुरूर्जितं; V2.4 B1 D10 M4 न्यदधा(D10 °ध)द्विष्णुरूर्जितं (V2 °तः); B4 न्यदधाद्विष्णुवर्जितं; D13 निदधेदनुरूर्जितं.

22 T1 damaged up to ति in ^{b} (cf. v.l. 21). —^{a}) D11 शुचिको (for ऋचीकस्). Ñ2 V B D10.11.13 M4 [ऽ]पि; D2.3 सु- (for तु). —^{b}) Ś1 D1–3.5.7.9.12 पुत्रायाद्भुतकर्मणे; Ñ2 V B D10.11.13 M4 पुत्रायामिततेजसे. —^{c}) Ś1 V1 पुत्रे; Ñ2 V2–4 B D1–3.5.7.9–13 पित्रे (for पितुर्). V2 स हि (for मम) M4 पितुर्मे न्यदधाद्राम. —^{d}) T3 जमदग्निर्. Ś1 Ñ2 V B D1–3.5.9–13 कार्मुकं ज(V1 B1.3 य; D5 जा)मदग्न(D9 °ग्न्य)ये.

23 ^{a}) V3 om. मे (submetric). Ñ2 V1.2.4 B D10.11.13 G2 M1.3.4 तु (D11 M3 च) पित(G2 °*)रि (for पितरि मे). —^{b}) D1–3.5.7.9.12 -दम- (for -बल-). Ñ2 V1–3 B D10.11.13 मदीये शम (V1 B1.4 सम; B3 न स; D11 साम) मास्थिते; V4 मदीये स मया* (lacuna) ते; M4 तस्मिन्वै शममास्थिते; Cm k as in text. —^{cd}) V4 यज्वनो (for अर्जुनो). Dt D6 तत्र (for मृत्युं). Ñ2 V2.3 B3.4 D10.11.14 प्राकृतिं (D14 °तं) (for प्राकृतां). V1 आत्मनः (for आस्थितः). M4 कार्तवीर्येणार्जुनेन न्यस्तशस्त्रो निपातितः.

24 ^{a}) Ś1 D1–3.5.7.9.12 वधमप्रतिमं श्रुत्वा; Ñ2 V B D10.11.13 M4 तं रामा(V1.4 D11 °म; V3 B1 °मो)स(V1 *)दृशं श्रु(B4 म)त्वा. —^{b}) Ś1 D1–3.5.7.9.12 तस्य महात्मनः; Ñ2 V B D10.11.13 M4 तत्र (V4 D13 °स्य) वधं मया; D14 (marg. also as in text) कृत्वा सु°; G2 °त्वा विदारुणं (for श्रुत्वा सुदारुणम्). —After 24^{ab}, M3 ins.

पृथिवीं चाखिलां प्राप्य काश्यपाय महात्मने ।
यज्ञस्यान्ते तदा राम दक्षिणां पुण्यकर्मणे ॥ २५
दत्त्वा महेन्द्रनिलयस्तपोबलसमन्वितः ।
श्रुतवान्धनुषो भेदं ततोऽहं द्रुतमागतः ॥ २६
तदिदं वैष्णवं राम पितृपैतामहं महत् ।
क्षत्रधर्मं पुरस्कृत्य गृह्णीष्व धनुरुत्तमम् ॥ २७
योजयस्व धनुःश्रेष्ठे शरं परपुरंजयम् ।
यदि शक्नोषि काकुत्स्थ द्वन्द्वं दास्यामि ते ततः ॥ २८

G. 1. 77. 32
B. 1. 75. 28
L. 1. 71. 32

इति श्रीरामायणे बालकाण्डे चतुःसप्ततितमः सर्गः ॥ ७४ ॥

1370* अमर्षो मे महानासीत्सर्वलोकभयप्रदः ।
शाखाभिः सुहुतो विप्रैर्यथा मखमुखे प्रभुः ।
अशक्नुवानस्तं क्रोधं धनुर्गृह्य परं शुभम् ।

—D3 om. 24^{c}–25^{b}. —^{c}) Ś1 D5 12 क्षा(D12 क्ष)त्रमुत्सादितं क्रोधाज् ; Ñ2 V B D10.11 13 M4 असकृत्सू(B4 °न्मृ)दितं क्ष (D13 क्षा)त्रं; D1.2.7.9 क्षत्रमुत्सादितं रोषाज्; D4 °मुत्थापय-न्रोषाज्; Ct as in text. —T1 damaged from तं up to य in 25^{c}. —^{d}) V1 पुरा (for first जातं). Ś1 B4 D1.2 5.7 9 11.12 अनेकधा; Ñ2 V B1–3 D10 13 अनेन हि; Cg as in text (for अनेकशः). M4 धनुषोस्य मया बलात्.

25 D3 om. 25^{ab}, T1 damaged up to य in ^{c} (for both cf. v.l. 24). —^{a}) Ck.t प्राप्य (as in text). Ś1 D1.2 5 7 9 12 अखिलां जित्वा(D5 दत्त्वा), D4 त्वखिलं प्राप्य; G1.3 अखि° (for चाखिलां प्राप्य). —^{b}) Ś1 D1.2 4 5 7–9 12 T2 कश्यपाय. —D2 om. 25^{c}–26^{b}. —^{c}) Ś1 D3.7 [ऽ]हमददं; Dt D6.8 [ऽ]ददं राम; D5 12 [ऽ]हमददां; G1.3 नरश्रेष्ठ; M3 ददौ राम (for तदा राम). D1 यज्ञप्रांते महदिदं. —^{d}) Ś1 पुत्रकर्मणे.

26 D2 om. 26^{ab} (cf v.l. 25). —^{a}) Ś1 M3 गत्वा; D1 3 5.7.12 ततो (for दत्त्वा). Ś1 D9 M3 -निलयं; D1 3 5.7 12 -निलयात् (for -निलयस्). —After 26^{ab}, D5 ins. 1374*, while D14 T G4 M3 (*inf. lin sec m*) ins. :

1371* स्थितोऽस्मि तस्मिंस्तप्यन्वै सुसु(D14 °मु)खं सुरसेविते ।
अद्य तूत्तमवीर्येण त्वया राम महाबल ।

—D5 om. 26^{c}–28. Ś1 om. (hapl ?) 26^{cd}. —^{c}) Dt D6.8G2 M1 श्रुत्वा तु; D9 तच्छ्रुत्वा; D14 श्रुतं वा; G1 श्रुत्वैष; G3 श्रुत्वैव (for श्रुतवान्). —After 26^{c}, D14 T G4 ins. ·

1372* विस्मितानां नभःस्थले ।
भाषतां देवसंघानां.

[(l. 1) T3 नभस्तले. —T1 damaged from l. 2 up to रा in 27^{a}.]

—^{d}) D1.2 त्वरितस्त्व(D2 °श्चा)हमागतः; D3 7 त्वरितश्च समागतः; D12 त्वरितस्तेन वागतः; T2 ततोहं द्रष्टुमागतः, G2 M1 ततो द्रुतमुपागतः. —For 25–26, Ñ2 V B D10 11.13 M4 subst. :

1373* पृथिवी चापि विजिता मयास्य धनुषो बलात् ।
दत्ता चेयं विनिर्जित्य कश्यपाय महात्मने ।
कश्यपाय च दत्त्वेमामखिलां सागराम्बराम् ।
न्यस्तशस्त्रस्तपस्तप्तुं गतोऽहं मेरुपर्वतम् ।
तत्र संन्यस्तशस्त्रोऽपि तपस्यभिरतोऽप्यहम् । [5]
श्रुत्वैव धनुषो भङ्गं द्रष्टुं त्वां समुपागतः ।

[(l. 1) B1 [अ]न्य (for [अ]पि). D11 मायन्य (sic) (for मयास्य). M4 धनुषोस्य पराक्रमात (for the post. half). —(l. 2) B4 दत्त्वा. V1 2 M4 काश्यपाय Ñ2 marg , D11 वसुंधरा; M4 महामुने (sic) (for महात्मने) —(l. 3) M4 काश्यपाय. M4 पृथिवी (for अखिलां). D11 दत्त्वा मामखिलामुर्वीं सशैलवनकानन —(l 4) V3 हेमपर्वत. B2 महेंद्र पर्वत गतः (for the post. half) —(l. 5) V2 तत· (for तत्र). Ñ2 B3 4 D10 [ऽ]स्म्यह, B1.2 D11 ह्यह, D13 [ऽ]भव (for ऽप्यहम्). V4 तपस्याभि° (for the post. half). —(l 6) D13 श्रुतस्य (sic) (for श्रुत्वैव). B1 भग्न (for भङ्गं) M4 अभ्युपागत]

27 D5 om. 27; T1 damaged up to रा in ^{a} (for both cf. v.l. 26). Ś1 reads 27–28 in marg. —^{a}) Ś1 Dt D6 8 एवं; Cg as in text (for इदं). D2 राम परमं; D11 °वं दिव्यं (for वैष्णवं राम). —^{b}) Ñ2 V B1.3 4 D10 11 13 पितृपर्या (V3 °पाणि)गतं, D2 पैतृपितामहं; Cg.k.t as in text (for पितृपैतामहं) Ñ2 V B D1–3 7.9–13 M4 मम (for महत्). —^{c}) M4 क्षात्रं बलम् (for क्षत्रधर्मं). Ñ2 V1.2 4 B D10.11.13 M4 उपाश्रित्य; V3 समाश्रित्य; Ck as in text (for पुरस्कृत्य). —^{d}) Ñ2 V B D10.11.13 M4 गृहाण; D6 गृ⁎⁎ (for गृह्णीष्व). Ñ2 V1.2 4 B1.3.4 D10 उद्यतं; M4 ऊर्जितं (for उत्तमम्).

28 D5 om. 28 (cf. v l. 26). Ś1 reads 28 in marg. (cf. v.l. 27). —^{a}) Ś1 धनुःश्रेष्ठं; Ñ2 V B D10.11.13 गृहीत्वा च; D1–3.7.9 महाबाहो; G1.3 नरश्रेष्ठ; M4 गुणेनैव

७५

G. I. 77 33 B. I. 76 I L. I. 71 32 श्रुत्वा तज्जामदग्न्यस्य वाक्यं दाशरथिस्तदा ।
गौरवाद्यन्त्रितकथः पितू राममथाब्रवीत् ॥ १
श्रुतवानस्मि यत्कर्म कृतवानसि भार्गव ।
अनुरुन्ध्यामहे ब्रह्मन्पितुरानृण्यमास्थितः ॥ २
वीर्यहीनमिवाशक्तं क्षत्रधर्मेण भार्गव ।
अवजानासि मे तेजः पश्य मेऽद्य पराक्रमम् ॥ ३
इत्युक्त्वा राघवः क्रुद्धो भार्गवस्य वरायुधम् ।
शरं च प्रतिसंगृह्य हस्ताल्लघुपराक्रमः ।
आरोप्य स धनू रामः शरं सज्यं चकार ह ॥ ४
जामदग्न्यं ततो रामं रामः क्रुद्धोऽब्रवीद्वचः ॥ ५

(for धनु: श्रेष्ठे) D12 योजयाशु धनुश्श्रेदं. —^{b}) Ñ2 V B D10 11 13 M4 शरेण (V2 तदिदं) रघुनंदन; Dt शरं प..रंजयं; D1–3.7 9 12 शरेणामिततेजसा. —^{c}) D3 7 यथा (for यदि). Ś1 V1 4 B1 D2 3.12 Ct शक्तोसि; Ñ2 संधसि (sic), V2 शक्योसि; V3 B3 M4 शक्ष्यसि; D10 शक्ष्यति; D13 शक्यसि (sic) (for शक्नोषि). Ñ2 V B D10 11.13 M4 संधातुं; Cm as in text (for काकुत्स्थ). —^{d}) Ñ2 V B D1 3.7 9–12 14 M4 युद्धं; D13 इदं (for द्वन्द्वं) Ś1 om. ते (submetric). V4 तत् (submetric), B1 पुनः, D9 [ऽ]नघ, D14 T G4 तदा; Cg.k as in text (for ततः). —After 28, Ś1 D5 (due to omission after 26^{ab}) 11.12 ins.

1374* एवं ब्रुवाणे वचनं महामुनौ
युगान्तकालोच्छ(च्च)लिताम्बुभैरवम् ।
क्षणेन सर्वं सचराचरं जग-
द्भयाच्चकम्पे सह देवदानवैः ।

[(l. 2) Ś1 -काले छलिताब्धिकर्मणि. —(l. 4) Ś1 -मानवै (for -दानवै:).]

Colophon. Ñ2 V B D10.13 om. (continue the Sarga). —*Kāṇḍa name*. Ś1 D1.11 om. D3 अयोध्या°. —*Sarga name*: Ś1 D1 3 5.9.12 राम(D1 9.12 om.) रामसमागमो; D2 7 परशुरामसमागमो; D11 समागमे परशुरामवाक्यं. —*Sarga no.* (figures, words or both) Ś1 D3 5.11 12 om. Dt D4.6.8.14 S (except M4) 75, D1 51, D2 49, D7 53; D9 78, M4 73. —After colophon, T2 concludes with श्रीरामचन्द्राय नमः; G1 2 4 M2 श्रीरामाय नमः; G3 श्रीमते रामानुजाय नमः; M1 श्रीरामा....

75

☞ Ñ1 missing Sarga 75 (cf. v.l. I. 66. 10). Ñ2 V B D10 13 continue the previous Sarga. Ñ2 V B D10 11 13 subst. 1379* for the whole Sarga (B2 reads St 1 as in text for l. 1 and 2 of 1379*), while M4 subst l. 1–22, l. 29–30 and l. 39–46 of 1379* for 1–9, 14 and 21–23 respy. and the substitute-passage is given at the end of the Sarga.

1 ^{a}) Ś1 B2 D1–3.5.7.9.12 तच्छ्रुत्वा (by transp.); Dt D6.8 T1 M3 श्रुत्वा तु (for श्रुत्वा तज्.). Ś1 D5 12 वचनं तस्य; M3 (*inf. lin. sec. m* also as in text) राजसिंहस्य (for जामदग्न्यस्य). —^{b}) Ś1 B2 D1–3 5 7 9 12 दशरथात्मजः. —^{d}) Ś1 B2 D1–3.7 9.12 M3 रामो रामम्; G1 3 जामदग्न्यम् (for पितू रामम्). D5 रामो राम : थाब्रवीत्.

2 ^{ab}) T3 कृत° (for श्रुतवान्). Dt D3 6 8 14 T M1 अस्मि; D7 अपि; Cm.g.k as in text (for अस्मि). Ś1 D1–3 5 7 9 12 ते (for यत्). D8 T2 °स्मि; T1 damaged for नसि (for कृतवानसि). D4 transp. श्रुतवानस्मि and कृतवानसि. Ś1 D1–3.5 7 9 12 कृतं यत्तत् (D3 सत्रे [sic], D7 °त्ते) पुरातनं (for ^{b}). —G2 om (hapl.) 2^{c}–3^{b}. —^{c}) Ś1 D1–3 5 7 12 न ते (D5 ह्य)सूयामि ते (D1 तद्; D12 वै), D6 8 T1.3 Cv.t अनुरुध्यामहे; D9 अनुरुंध्यामि ते; M3 अनुबंध्यामहे; Cr m.g as in text; Ck अनुरुंधामहे. —^{d}) Ś1 D1–3 5 7 9 12 °कारिणः (D12 °णा); D4.6 14 T1.2 G4 M1 3 Cv r m °मास्थितं, Cg.k.t as in text (for आनृण्यमास्थितः).

3 G2 om. 3^{ab} (cf. v.l. 2). —^{a}) Ś1 D1–3 5 7.12 इदं यत्तु (D2 °त्तत्) (for इवाशक्तं). —^{b}) D5 12 क्षत्रं (for क्षत्र-). D2 M4 भार्गवं (sic). Ś1 क्षत्रमुत्सादितं त्वया. —After 3^{ab}, Ś1 ins. l 6, while D9 ins. l 7 of 1379* —^{c}) G2 मे जातः; M2 मां राम; Ct as in text (for मे तेजः). Ś1 D5 12 प्रतिगृह्णामि तेजोस्य; D1–3.7 9 परिगृह्णामि ते तेजः —^{d}) T1 damaged for पश्य. Ś1 D1–3 5 7 9 12 पश्य मे तत्र पौरुषं. —After 3, D1 ins. l. 6–8 of 1379*.

☞ Ck is lost from st. 4 up to the end of this Sarga on a missing folio in the exemplar.

4 ^{a}) D4.7.12.14 उक्ता (for उक्त्वा). Ś1 D1–3.5.7.9.12 वाक्यं (for क्रुद्धो). —^{b}) K. ed शरासनं (for वरायुधम्). —^{c}) Ś1 D5.12 स तच्च (D12 °था); D2 शरं वा (for शरं च). Ś1 D1–3 5 7.9 12 [अ]प्रतिमं हस्ताद्; Dt D8 °जग्राह (for प्रतिसंगृह्य). —^{d}) Ś1 D1–3.5.7 9.12 गृहीत्वाशु- (Ś1 °त्वात्र, D3 7 °त्वा स) (for हस्ताल्लघु-). Ś1 D9 °मात्; D3.7 °मं (for -पराक्रम:). —^{ef}) T1 damaged स ध; G1 3 च धनू (for स धनू). D4 T3 G1.2 Cr सज्जं (sic), Cv m.t as in text (for सज्यं) Ś1 D1–3.5.7.9 12 आरोप्य रामस्तु (D2 °मः सु; D9 °मः स) धनुः शरमारोप्य (D1–3 7 °योज्य) कांचनं.

5 ^{a}) Ś1 D2 5.9 12 असंभ्रांतो; D3.7 समुद्दिश्य (for ततो रामं.) D1 जामदग्न्येष्वसंभ्रांते. —^{b}) Dt D6 8 G2 M1 इदं

ब्राह्मणोऽसीति पूज्यो मे विश्वामित्रकृतेन च ।
तस्माच्छक्तो न ते राम मोक्तुं प्राणहरं शरम् ॥ ६
इमां वा त्वद्गतिं राम तपोबलसमार्जितान् ।
लोकानप्रतिमान्वापि हनिष्यामि यदिच्छसि ॥ ७
न ह्ययं वैष्णवो दिव्यः शरः परपुरंजयः ।
मोघः पतति वीर्येण बलदर्पविनाशनः ॥ ८
वरायुधधरं रामं द्रष्टुं सर्षिगणाः सुराः ।
पितामहं पुरस्कृत्य समेतास्तत्र संघशः ॥ ९
गन्धर्वाप्सरसश्चैव सिद्धचारणकिंनराः ।
यक्षराक्षसनागाश्च तद्द्रष्टुं महदद्भुतम् ॥ १०
जडीकृते तदा लोके रामे वरधनुर्धरे ।
निर्वीर्यो जामदग्न्योऽसौ रामो राममुदैक्षत ॥ ११
तेजोभिर्हतवीर्यत्वाज्जामदग्न्यो जडीकृतः ।
रामं कमलपत्राक्षं मन्दं मन्दमुवाच ह ॥ १२
काश्यपाय मया दत्ता यदा पूर्वं वसुंधरा ।
विषये मे न वस्तव्यमिति मां काश्यपोऽब्रवीत् ॥ १३
सोऽहं गुरुवचः कुर्वन्पृथिव्यां न वसे निशाम् ।
इति प्रतिज्ञा काकुत्स्थ कृता वै काश्यपस्य ह ॥ १४
तदिमां त्वं गतिं वीर हन्तुं नार्हसि राघव ।
मनोजवं गमिष्यामि महेन्द्रं पर्वतोत्तमम् ॥ १५
लोकास्त्वप्रतिमा राम निर्जितास्तपसा मया ।
जहि ताञ्शरमुख्येन मा भूत्कालस्य पर्ययः ॥ १६

G. 1. 77. 48
B. 1. 76. 16
L 1 71. 48

(for वचः). Ś1 D1–3 5 7 9.12 राघवो वाक्यमब्रवीत्. —After 5, D2 ins l. 6–8 of 1379*.

6 a) V4 पूज्योसि; D9 G2 4 M1 3 मे पूज्यो (by transp). —b) T1 damaged for मित्र in विश्वामित्र. —c) D9 तस्मान्मुक्तो. Ś1 D1–3 5 7 12 शक्तोपि(Ś1 °सि) ते न मुंचेयम्. —d) Ś1 D1–3 5 7 12 अहं; D9 मोक्षे (for मोक्तुं)

7 a) Ś1 इमांस्. Ś1 D5 तव कृते; D1 3 7 9 12 तव गतिं, D2 प्राप गतिं; D4 च त्व° (for वा त्वद्गतिं). T1 वापि (for राम). —b) Ś1 D3.5 12 -समन्वितां (Ś1 °तान्), D1 2.4 -समर्जितां; D7 9 T3 (before corr as in text) -समार्जितां; T2 -समार्चितान्. —c) T1 damaged for वापि. —d) Ś1 वारयामि; D1–3 5.7 9 12 वधि°; D4 दहि°; M3 हरि° (for हनिष्यामि). Ś1 D5 M3 यदीच्छसि; Dt D6.8 [इ]ति मे मतिः; D1–3 7 यथेच्छसि; Cm.g.t as in text. ❀ Cg · यदीच्छसीति पाठो युक्तः । ❀

8 a) T2 M3 [अ]हं (for [अ]यं) —b) D1 9 -पुरंजय. —c) G1 मोघं; Cm g.t as in text (for मोघः). D14 तपति (metathesis) (for पतति). Ś1 D1–3.5.7.9.12 वीरेषु (for वीर्येण). —d) D14 T G4 पर-; Ct as in text (for बल-). —After 8, G2 M1 ins.:

1375* इति ब्रुवति काकुत्स्थे भार्गवं प्रति रोषिते ।
शतक्रतुमुखा देवाः पुरस्कृत्य चतुर्मुखम् ।

9 a) M3 -धनं; Cm as in text (for -धरं). —b) Ś1 D1–3.5.7.9.12 देवाः सर्षिगणास्तदा (D5 °था). —d) Ś1 Dt D1–9.12 G2 M1–3 सर्वशः (for संघशः).

10 b) D9 सिद्धाश् (for सिद्ध-). D4 -किंनरचारणाः (by transp.); D7 °पन्नगाः (for -चारणकिंनराः). —c) T2 G4 M2 -संघाश् (for -नागाश्). M4 नागराक्षसयक्षाश्च (by transp.). —d) D14 T G4 द्रष्टुं तन् (by transp.); Cg.t as in text. Dt मह * द्भुतं; D1 °दुद्भुतं.

11 a) D1–3 5 7 12 M4 एकी(M4 मंदी)भूते. —b) Ś1 D1–3 5 7.9.12 चापि (for वर-). —c) D1–3 7 G2 M1 जामदग्न्योथ(D2 °ग्न्यस्तु). Ś1 D5 12 M4 निर्वीर्यं जामदग्न्येथ (M4 °ग्न्ये च), D9 निर्वीरो जामदग्निस्तु. —d) D7 उदीक्षितः (for उदैक्षत).

12 a) Dt D6 8 °र्गत-; D1–3 5 7.9 12 M4 °पहत-; M3 *inf lin. sec. m.* (for तेजोभिर्हत-). D5 12 -वीर्यश्च (for -वीर्यत्वाज्). Ś1 यक्षराक्षसनागाश्च (= 10c). —After l. 22 of 1379*, B3 (after l 25) 4 ins. (var.) the lines of 10c–12b. —d) D1 5 8 9.12 T3 मंदमंदम्.

13 a) Dt D1–5 7.12 कश्यपाय. Ś1 D2 9.12 G1.3 पुरा; G2 M1 4 (last two after corr. *inf lin. pr. m* as in text) महा (for मया). —b) Ś1 D2 9.12 मया राम; D1.3.5.7 पुरा राम; D4 T3 यथापूर्वं (for यदा पूर्वं). —c) Ś1 वास्त°; D3 *स्त° (for वस्तव्यम्). —d) G2 *ति (for इति). Ś1 D5 वै; D12 om. (submetric) (for मां) D1–5 7 12 कश्यपो.

14 b) Ś1 D1.2.5 12 नि(D1.2 न)वसाम्यवशो(D1 2 °निशं) भुवि; D3.7 9 नि(D7 9 न)वसामि निशां भुवि. —c) Ś1 D1–3.5.7 12 हीनप्रतिज्ञः; Dt D6.8 M3 तदा प्रभृति; D4 तथा प्र°; D9 हीनप्र°; G1–3 M1 तदा प्र°; M2 मया प्र° (for इति प्रतिज्ञा). —d) Dt D6.8 G2 M1 मे (for वै). D4 कश्यपस्य. D14 T1.2 सा; G1.3 तु; G2 हा; Ct as in text (for ह). Ś1 D1–3 5.7.9.12 तस्य (D1 तस्मात्; D2.9 तथा; D3.7.12 न स्यां) कश्यप(D3 °*)संस्थया(D9 °स्कृता).

15 a) Dt D6 8 Ct ताम्; T3 त्वध् (sic), Cg as in text (for तद्). Dt D6.8 G1.3 मद् (for त्वं). D4 G1.3 M2.3 राम (for वीर). Ś1 D1–3 5.7.9 12 M4 इमां मम गतिं तात (M4 वीर). —b) D4 हतुं (for हन्तुं). —c) Ś1 D1–3.5.7.9.12 M3.4 °जवो; G3 नद्यो° (sic), Cv.t as in text (for मनोजवं). —d) D2 माहेंद्रं पर्वतोपमं.

16 a) D12 लोकांस् (for लोकास्). D12 त्वप्रतिमान्; D14 त्वत्° (for त्वप्रतिमा). D3 राजन् (for राम). —b) D12

G. 1. 77. 49 B. 1. 76. 17 L. 1. 71 48
अक्षय्यं मधुहन्तारं जानामि त्वां सुरेश्वरम् ।
धनुषोऽस्य परामर्शात्स्वस्ति तेऽस्तु परंतप ॥ १७
एते सुरगणाः सर्वे निरीक्षन्ते समागताः ।
त्वामप्रतिमकर्माणमप्रतिद्वन्द्वमाहवे ॥ १८
न चेयं मम काकुत्स्थ व्रीडा भवितुमर्हति ।
त्वया त्रैलोक्यनाथेन यदहं विमुखीकृतः ॥ १९
शरमप्रतिमं राम मोक्तुमर्हसि सुव्रत ।
शरमोक्षे गमिष्यामि महेन्द्रं पर्वतोत्तमम् ॥ २०
तथा ब्रुवति रामे तु जामदग्न्ये प्रतापवान् ।
रामो दाशरथिः श्रीमांश्चिक्षेप शरमुत्तमम् ॥ २१
ततो वितिमिराः सर्वा दिशश्चोपदिशस्तथा ।
सुराः सर्षिगणा रामं प्रशशंसुरुदायुधम् ॥ २२
रामं दाशरथिं रामो जामदग्न्यः प्रशस्य च ।
ततः प्रदक्षिणीकृत्य जगामात्मगतिं प्रभुः ॥ २३

इति श्रीरामायणे बालकाण्डे पञ्चसप्ततितमः सर्गः ॥ ७५ ॥

निर्जितांस्. Ś1 D4 G1.3 M2 4 तपसा निर्जिता (by transp.). —After 16^{ab} D3 7 ins :

1376* उदीच्यां दिशि ये म्लेच्छा रौद्रा ये क्रूरकारिणः ।

—^{c}) D2 [अ]न्यान् (for तान्). Ś1 -मोक्षेण (for -मुख्येन). —^{d}) D4 M4 °विपर्यय: (for कालस्य पर्ययः).

17 ^{a}) Ś1 D2–5.7–(D8 before corr.)9 12 T3 G1.3 M2 3 Cg अक्षयं; M1 अक्षरं; Cm t as in text. —^{b}) Ś1 D1–3 5.7.9.12 जाने त्वाहं; M3.4 °मि त्वा (for जानामि त्वां). Ś1 D1 3–5.7.9.12 T3 G1–3 M1 Cm सुरोत्तम; D2 सुसुत्तमं (sic), M4 सनातनं (for सुरेश्वरम्). —^{c}) T3 धनुषश्च; Cm as in text. D5 परामर्शः. —^{d}) G2 मे (for ते).

18 ^{a}) D5 गुणगणा· (for सुर°). M4 राम (for सर्वे). —^{b}) D12 ***न्ते; M2 प्रतीक्षंते. D12 (after corr as in text) समागमाः. —^{cd}) T2 तम् (for त्वाम्). D2 यान्यहं प्रतिकर्माणि न प्रतिद्वंद्वमाहवे.

19 ^{a}) D4 राम; D8 तव (for मम). —^{b}) M4 पीडा (for व्रीडा). Ś1 D1–3.5 7 9 12 व्रीडा भवति कर्हिचित्. —^{c}) Ś1 त्रिलोक- (for त्रैलोक्य-). —^{d}) M4 जितस्यापि समागमे.

20 ^{a}) Ś1 D1–3.5 7.9 M4 चा°; D12 वा° (for अप्रतिमं). M4 लोके (for राम). —^{b}) Ś1 D1–3.5 7.9.12 धार्मिक; M3.4 राघव (for सुव्रत). —^{c}) D5 G4 °मोक्षं; M4 °मोक्षाद्; Cg.t as in text (for शरमोक्षे). D4 °ष्येहं (for गमिष्यामि). —^{d}) D2 G4 पर्वतोपमं. —After l. 38 of 1379* B4 ins. (var.) the lines of 20.

21 D14 reads 21 in marg. —^{a}) T2 ब्रुवतु (sic). Ś1 D1–3 5.7.9.12 रामे च (Ś1 °पि; D1.2.9 वि; D5.12 °ति) ·ब्रु(D3 *)वति ह्येवं. —After 21, Dt D4.6.8.14 S (except M4) Cg.t ins. :

1377* स हतान्दृश्य रामेण स्वाँल्लोकांस्तपसार्जितान् ।
जामदग्न्यो जगामाशु महेन्द्रं पर्वतोत्तमम् ।

[(l. 1) D14 T2 स हितान् (sic). T3 दृष्ट (sic) (for दृश्य). D4 14 तपसोर्जितान्]

22 ^{a}) Ś1 D1–3 5 7 9.12 आसन् (for ततो). —^{b}) Ś1 D3.5 प्रतिदि(D3 °*)शस्; D1.2.7 स प्रदि°; D9 G4 च प्रदि°; D12 G1 3 च विदि° (for चोपदिशस्). T3 G4 M3 तदा (for तथा). —After 22^{ab}, Ś1 D1–3.5 7.9 11 (after l. 44 of 1379*).12 ins

1378* प्रववुश्च शिवा वाता मृगाश्च शुभशंसिनः ।

[D11 ववुश्चापि; D12 प्रबभुश्च D11 om. मृगाश्च. D5 शुभशासना·; D9 शिवसज्ञिता·.]

—B3 4 ins. (var.) the line of 22^{cd} after l 44 of 1379*. —^{c}) M2 देवाः (for सुराः). Ś1 D1–3 5.7.9.12 चैव (for रामं) —^{d}) Ś1 D1–3 5.7.9.12 नृपात्मजं; D4 मुदान्विताः (for उदायुधम्).

23 ^{a}) Ś1 D1–3 5.7 9 12 transp. रामं and रामो. —^{b}) Dt D6.8 प्रपूजितः; Ctp °स्य ह (for प्रशस्य च). Ś1 D1–3 5. 7.9.12 प्रशस्य रघुनंदनं. —^{c}) M3 तदा (for ततः) D4 14 T2 3 G1.3 4 प्रदक्षिणं (G1 °णी) कृत्वा; Ct as in text Ś1 D1–3.5. 7 12 प्रदक्षिणीकृत्य ततो (by transp), D9 प्रदक्षिणं कृत्य ततो. —^{d}) Ś1 D1–3 5 7 9.12 तदा (for प्रभुः). —For Sarga 75, Ñ2 (Ñ1 missing) V B D10 11.13 subst , while M4 subst. l. 1–22, 29–30 and 39–46 for 1–9, 14 and 21–23 respy , whereas Ś1 D9 ins. l. 6 and 7 respy. after 3^{ab}, D1 ins. l. 6–8 after 3, D2 after 5 :

1379* (1) तच्छ्रुत्वा जामदग्न्यस्य रामो रामस्य भाषितम् ।
गौरवाद्यन्त्रितस्तस्य पितुर्वचनमब्रवीत् ।
(2) श्रुतवानस्मि ते कर्म घोरं यत्त्वया कृतम् ।
न तेऽभ्यसूये तत्कर्म पितुरानृण्यकारिणः ।
वीर्यशक्तिपरिक्षीणं क्षत्रमुत्सादितं त्वया ।
मातिक्रूरेण तेन त्वं कर्मणा गर्वितो भव ।
(3^{cd}) आनयैतद्धनुर्दिव्यं पश्य मे बलपौरुषम् ।
क्षत्रस्यापि महत्तेज पश्याद्य भृगुनन्दन ।
(4^{ab}) इत्युक्त्वा तद्धनुर्दिव्यं रामो जग्राह वीर्यवान् ।
रामस्य जामदग्न्यस्य हस्तादीषत्कृतस्मितः ।
(4^{cd}) शरं च हस्तादादाय ततो लघुपराक्रमः ।
(4^{ef}) संधाय सशरं चापं विचकर्ष महायशाः ।
विकृष्य बलवच्चापि तद्धनुः सशरं तदा ।
(5^{ab}) रामो दाशरथिर्वाक्यमिदं राममुवाच ह ।
(6) ब्राह्मणोऽसीति पूज्यो मे विश्वामित्रकृतेन च ।
शक्तोऽपि ते न मोक्ष्येऽहमिमं प्राणहरं शरम् ।
(7) इमां तु ते गतिं दिव्यां निहन्मि तपसार्जिताम् ।
लोकानप्रतिमान्पुण्यान्निहन्मि शरतेजसा ।
(8) न ह्ययं वैष्णवो राम शक्यो दिव्यो महाशरः ।
मया मोघं समुत्स्रष्टुं बलदर्पविनाशनः ।
(9) ततो वरायुधधरं रामं दशरथात्मजम् ।
द्रष्टुं ब्रह्मादयो देवाः समाजग्मुर्मनोजवाः ।
देवानुपरि ताँस्तत्र दृष्ट्वा दिव्येन चक्षुषा ।
बुद्ध्या च ध्यानयोगेन रामं नारायणांशजम् ।
रामाभिभूतवीर्यौजा जामदग्न्यस्ततोऽब्रवीत् ।
कृताञ्जलिरिदं वाक्यं रामं दशरथात्मजम् ।
(13) कश्यपाय यदा राम मया दत्ता वसुंधरा ।
विषये मे न वस्तव्यं त्वयेह मम शासनात् ।
(14) सोऽहं ततः प्रभृत्यस्यां न वसामि क्षितौ क्वचित् ।
मिथ्याप्रतिज्ञः काकुत्स्थ मा भूवमिति निश्चयः ।
(15^{ab}) ततो नार्हसि मे हन्तुं गतिं दिव्यां मनोजवाम् ।
(16^{cd}) लोकांस्तु जहि मे पुण्याञ्शरेणानेन राघव ।
(17) अक्षयं मधुहन्तारं जानामि त्वां सनातनम् ।
धनुषोऽस्य परामर्शादस्तु स्वस्ति प्रसीद मे ।
(18^{ab}) एते सुरगणा राम पश्यन्ति त्वां समागताः ।
वरायुधधरं वीरं साक्षाद्विष्णुमिवापरम् ।
(19) न चेयं मम काकुत्स्थ व्रीडा भवितुमर्हति ।
त्वया त्रैलोक्यनाथेन यदहं विमुखीकृतः ।
(21^{cd}) इत्युक्तः स शरं रामो मुमोच रघुनन्दनः ।
लोकेषु जामदग्न्यस्य रामस्यामिततेजसः ।
ततः प्रभृति रामोऽभूदलोकः शरतेजसा ।
(22^{ab}) मुक्ते तस्मिञ्शरे देवाः प्राशंसन्राघवं तदा ।
आकाशगा विमानेषु स्वेषु दिव्येष्ववस्थिताः ।
(22^{cd}) आसन्वितिमिराः सर्वा दिशश्च विदिशस्तथा ।
(23) रामोऽपि जामदग्न्यस्तं रामं दशरथात्मजम् ।
प्रदक्षिणमुपावृत्य जगामाथ स्वमाश्रमम् ।

[For l 1–2, B2 reads the lines of St. 1 (cf. v l. 1). —(l. 2) V1 °नकठ, V2 °नकथो, B1 °तमतः. B4 °तकथः; D11 °तरुप (sic), M4 °नोत्कठो (for यन्त्रितस्तस्य). V3 गर्मा (for पितुर्). V2 M4 जामदग्न्यमथाब्रवीत् (for the post half). —(l 3) V2 ब्रह्मन् (for कर्म) V1 om (submetric); V3 B1 3 तु, V4 यत् (for तत्) D13 कृत त्वया (by transp) V2 त्वघोर यत्त्वया कृत (for the post. half) —(l. 4) V3 °सूयि, D13 °सूय (for ऽभ्यसूये). Ñ2 ते V4 तत्र, D11 न तत् (last two hypermetric) (for तत्) M4 नाभ्यसूये च ते तत्र कृते घोरे च कर्मणि. —V4 om l 5 —(l. 5) V1 3 B2 (m. also as in B1) °घ्न V2 M4 °न्यून, B1 °ख्यात (for -परिक्षीण). M4 यत्सादित —(l. 6) S1 Ñ2 V4 B2 4 D1 10 M4 न (for मा). B1 च (for [अ]ति-) S1 नान्वितो भवेत् (for गर्वितो भव). —(l. 7) B1 [इ]द (for [ए]तद्) —M4 om. (hapl.) from the post half of l. 7 up to the prior half of l. 9. V1 पश्याम (for पश्य मे) V1 2 B2 D1 2 9 बलवीर(D2 °ज) स. —V4 om l. 8–10 —(l. 8) B2 D11 महातेज. B4 मे (for [अ]द्य). —(l 9) V1 om. (submetric), B4 तद् (for तद्). M4 पाणिना (for वीर्यवान्) D11 गृहीत्वा राघवस्तदा (for the post. half). —(l. 10) Ñ2 कृतस्य च, V1 कृतस्मय; V2 कृत मया (sic), M4 सयत्निव (for कृतस्मितः). —(l. 11) B4 बाण (for शर). M4 प्रगृह्य सशर चाप (for the prior half). —(l 12) M4 कृत्वा (for चाप). Ñ2 B3 D10.13 प्र(B3 प्रा)चकर्ष —(l 13) Ñ2 B3 D10 13 प्रकृष्य. V1 व damaged in बलवच्. D11 स विकर्षणन्महच्चाप (sic) (for the prior half). D11 वचन (for तद्धनु) D13 शरण (for सशर). B2 तथा. —(l. 14) D11 दाशरथी रामम्. V1 D11 तीक्ष्णम् (for रामम्). V3 B2.4 M4 तं (for ह). B1 उवाच प्रथित पुन (for the post. half) —(l. 15) V4 [ऽ]सि (for मे). M4 मे पूज्यो (by transp.). —(l. 16) M4 त्वमतस् (for शक्तोऽपि). B1 om. (submetric) (for ते). Ñ2 V3 4 B1 3 4 मोक्षेहम्, B2 D13 मुचेयम्. V1 शक्तोपि न मोक्षे चाहम् (for the prior half). B3 इद (for इम). D11 इषु (for शरम्) —(l.17) B2 ते तु (by transp.). V1 B3 °त, V4 (erroneously) शरतेजसा (for तपसार्जिताम्). D11 इमास्तवकृते राम तपोबलसमार्जितं. —For ins. see below. —V3 reads l. 18 within brackets. —(l. 18) Ñ2 लोकात्मा°; B D10 लोकान्वा° (B1 om. वा) (for लोकानप्रतिमान्). V2 हन्मि (for पुण्यान्). V3 D11 लोकान्वर्षा(D11 °न्प्रतिमा)न्पुण्यान् (both submetric); M4 आहोस्वु(sic) लोकान्पुण्यास्ते (for the prior half). V1 3 B1.2.4 हन्मि ते, V2 शंसते, M4 हन्म्यद्य (for निहन्मि). —B4 om. l. 19. —(l 19) V2 मया शक्यो (for शक्यो दिव्यो). —(l. 20) Ñ2 D11.13 मया मोघ, V1 मया घोर; V2 महाघोरः. D11 बल*र्प-. D10 -विनाशन. —(l. 21) V2 वराबर- (for वरायुध-). —(l. 22) M4 तत्राजग्मुर्. V3 °हराः (for मनोजवाः). —After l. 22, B4 ins. the lines of 10^{c}–12^{b} with v.l. as in D1 (except °भूतास्) for 11 and सद्योनिहत° for the prior half of the line of 12^{ab}. —(l 23)

७६

G. I. 78. I
B. I. 77 I
L. I. 72. I

गते रामे प्रशान्तात्मा रामो दाशरथिर्धनुः ।
वरुणायाप्रमेयाय ददौ हस्ते ससायकम् ॥ १
अभिवाद्य ततो रामो वसिष्ठप्रमुखानृषीन् ।
पितरं विह्वलं दृष्ट्वा प्रोवाच रघुनन्दनः ॥ २
जामदग्न्यो गतो रामः प्रयातु चतुरङ्गिणी ।
अयोध्याभिमुखी सेना त्वया नाथेन पालिता ॥ ३

D11 उपागतास् (for उपरि ताम्). —(l. 24) B D11 13 बुद्ध्वा (for बुद्ध्या). V1 B1 4 °गज, D11 विश्वात्मक तथा (for नारायणांशजम्). D13 सम नारायणेन तान् (for the post. half). —(l. 25) V3 -वीर्यांय, B1 D11 -वीर्यांसौ (for -वीर्यांजा). V4 B4 जामदग्नि- (for जामदग्न्यस्). V2 [ऽ]ब्रवीदिदम्; V4 B4 -मुनो° (for ततोऽब्रवीत्). —After l. 25, B3 (*inf. lin.*) ins. the lines of 10^{c}–12^{b} as in B4. —(l. 26) V2 ततो (for इदं). —(l. 27) Ñ2 V1 4 B1 काश्यपाय. D11 मया (for यत्र). D10 मम (for राम). D10 याया (sic), D11 पुरा (for मया). —(l. 28) D11 om. (submetric) (for मे). V1 4 B D10.13 त्वयेति (for त्वयेह). V1 [अ]धारम°; V3 [अ]धातु°; B1.2 [अ]थ समागतात् (B2 °भूशात्), B3 [अ]थ समन्वगात्; B4 D10 13 [अ]थ समन्वशात् (for मम शासनात्). V2 त्वयात्यर्थं समागतात्; D11 इत्येवं स शशास मां (for the post. half). —(l. 29) D13 तदा (for तत·). D11 पृथिवीवासमव्ययं (for the post. half). —(l. 30) V2 मा भूमम् (sic), D11 मा भूयाम् (for मा भूत्तम्). V1.4 B2.4 निश्चित; V2 निश्चयं; V3 निश्चित· (for निश्चय). M4 न स्यामिति परंतप (for the post. half). —(l. 31) V2 गतु (for हन्तु). D11 मनोरमां. —(l. 33) Ñ2 B4 अक्षय्यं. V1 जानासि. B4 त्वा (for त्वा). D13 जाने त्वां पुरुषोत्तमं (for the post. half). —(l. 34) B2 वा (for ऽस्य). B3 अस्ति स्वस्ति; D13 स्वस्ति तेस्तु (for अस्तु स्वस्ति). —(l. 35) D11 निरीक्षते (for पश्यन्ति त्वा). —(l. 36) V2 B3 D10 वरांबर- (for वरायुध-). —(l. 37) D11 इव (sic) (for मम). V3 व्रीड*; V4 मुव्री (sic) (for व्रीडा). V2–4 B1.4 अर्हसि (sic). —After l. 38, B4 ins. the lines of 20 as in Ś1, while D11 reads the lines of 20^{ab} and 21 for l. 39–40. —(l. 39) M4 तं (for स). B2 चापान् (for रामो). V4 मुमोचच (ditto). —D13 om. l. 41. —(l. 41) V2 [ऽ]स्माद् (for ऽभूत्). D10 °कुशा (sic); M4 (after corr. *sec. m.* as above) °स. (for शरतेजसा). —(l. 42) M4 मुक्ते तस्मि marg. *sec. m.* V4 चास्मिन्. V4 राघवस् (sic). V1 प्रशसन्नामबलं तदा (hypermetric), D13 प्रशशसुश्च राघवं; M4 राघवं प्रशशसिरे (for the post. half). —(l. 43) D11 ऋषिसंघा (for आकाशगा). M4 धिष्ण्येषु (for दिव्येषु). V1 ते दिव्येषु व्यवस्थिता. (for the post. half). —M4 om. l. 44. —(l. 44) Ñ2 D10 आसन्नतिमिरा:. V1 दिश· स, D13 दिशोथ (for दिशश्च). —After l. 44, B3.4 ins. the line of 22^{cd} (v.l. ऋषि- for सर्षि- and then as in Ś1), while D11 ins. 1378* (cf. v.l. 22). —(l. 45) Ñ2 B3 D10.13 स; D11 च (for त). —(l. 46) D10 °गम्य; D13 °वृत्ति (sic) (for उपावृत्य). D11 प्रदक्षिणीकृत्य ततो (for the prior half) Ñ2 B3 D10.13 स्वमालय M4 जगामाकाशमास्थित (for the post. half).]

—After l. 17, B2 ins.

1380* न हि बाणं ब्राह्मणेऽहं न च मुञ्चामि सर्वथा ।

Colophon. D1–3.5.7 12 om (continue the Sarga). Ś1 reads in marg. —*Kāṇḍa name*: Ś1 Ñ2 D11 om. V B D10 आदि°. —After Kāṇḍa name, V3 4 B4 ins. बालचरिते. —*Sarga name*: Ñ2 V B2–4 D10.11 जामदग्न्यलोक (V4 °बल)वधः (B2 °रोधः); B1 जामदग्न्यलोकाभावः; D9 रामसंवादो. —*Sarga no.* (figures, words or both): V1.4 B1 4 om. Ś1 Dt D4 6 8.14 T G1.3 4 M1–3 76; Ñ2, B3 D10 77, V2 78, B2 D9 79, D11 58, G2 70, M4 74. D13 इत्यार्षे—यणे—कांडे—दग्न्य—वधो—सर्गः 76. —After colophon, T2 G1 2 4 M1 conclude with श्रीरामाय नमः; G3 श्रीमते रामानुजाय नमः; M2 श्री……नमः.

76

☞ Ñ1 missing Sarga 76 (cf. v.l. I. 66.10). D1–3.5 7.12 continue the previous Sarga.

1 ^{a}) D1.2 9 12 G1 3 प्रसन्नात्मा; M4 जामदग्न्ये; Cm.t as in text (for प्रशान्तात्मा). Ñ2 V B D10.11 13 जामदग्न्ये गते रामे (V1.4 D11 तस्मिन्). —^{b}) V1 D11 जयं (for धनुः). B1 रामो दशरथात्मजः. —^{cd}) Ś1 Dt D1–9 12 M2.3 (*sup. lin. sec. m.* also) महायशाः (for ससायकम्). T2.3 ददौ हस्तेन सायकं; G1 3 ददौ परमभास्वरं (for ^{d}). Ñ2 V B D10.11.13 M4 लब्ध्वा (V2 नवधा [hypermetric], D11 दृष्ट्वा; M4 om.) संदर्शयामास पितुः स्वबलनि(V1 2 B1 °मू)र्जितं.

2 ^{a}) Dt गतो (for ततो) Ñ2 V B D10.13 M4 तांश्चा (D13 ततो)भिवादयांचक्रे (M4 °यामास), D11 लब्ध्वाभिवादयामासुर्. —^{b}) Ñ2 V B D10 -प्रभृतीन्; D11 -प्र*न् (for -प्रमुखान्). D10 **न्; M4 द्विजान् (for ऋषीन्). —^{cd}) Dt D8 Ct विकलं; Cm g as in text (for विह्वलं) ❀ Ck: विह्वलः परवशः। ❀ Ś1 D1–3.5.7 12 वाक्यमुवाच (for दृष्ट्वा प्रोवाच). Ñ2 V B D10 11 13 M4 प्रोवाच पितरं (V4 B1 वचनं) चेदं (D11 चापि) रामागमनविह्वलं (V4 °लं; D11 °ह्वलः).

3 ^{a}) D13 ततो (for गतो). V4 जामदग्न्ये गते रामे. —^{b}) V2.4 D11 चतुरं(D11 °*)गिणीं (V2 °णीः) (all sic). —^{c}) Ś1 G2 -[अ]धिमुखी; D5 T2 °मुखे; T3 -विमुखी (for -[अ]भिमुखी). —^{d}) Ñ2 V B1 3 4 D10.13 M4 नाथिनी (for पालिता). —After 3, D14 T G4 ins.:

रामस्य वचनं श्रुत्वा राजा दशरथः सुतम् ।
बाहुभ्यां संपरिष्वज्य मूर्ध्नि चाघ्राय राघवम् ॥ ४
गतो राम इति श्रुत्वा हृष्टः प्रमुदितो नृपः ।
चोदयामास तां सेनां जगामाशु ततः पुरीम् ॥ ५
पताकाध्वजिनीं रम्यां तूर्योद्घुष्टनिनादिताम् ।
सिक्तराजपथां रम्यां प्रकीर्णकुसुमोत्कराम् ॥ ६
राजप्रवेशसुमुखैः पौरैर्मङ्गलवादिभिः ।
संपूर्णां प्राविशद्राजा जनौघैः समलंकृताम् ॥ ७
कौसल्या च सुमित्रा च कैकेयी च सुमध्यमा ।
वधूप्रतिग्रहे युक्ता याश्चान्या राजयोषितः ॥ ८ G. 1. 78. 8 B. 1 77 11 L. 1. 72. 8

1381* सदिशस्व महाराज सेनां त्वच्छासने स्थिताम् ।
शासनं काङ्क्षते सेना चातकालिर्जलं यथा ।

[(l. 1) T2 *sup. lin. sec. m* महा in महाराज. —(l. 2) D14 तथा T2 चातका जलद यथा (for the post half).]

4 ^{a}) Ś1 D1–5 7 9 12 M2 3 तद्वचः; Ñ2 V B D10 11 M4 [ए]तद्वचः; D13 [अ]थ वचः; G2 M1 च वचः; Cg as in text (for वचनं). D11 श्रुः (for श्रुत्वा). —D2 om. (hapl.) 4^b–5^a —^{b}) D7 (after corr. as in text) प्राप्य (for राजा). Ñ2 V B हृ(V4 तु)ष्टः प्रमुदितो नृपः (= 5^b), D11.13 प्रहृष्टमुदितो (D13 °वदनो) नृपः. —^{d}) B4 Dt D6.8 M3.4 मूर्ध्न्युपाघ्राय; D12 मूर्ध्नि व्याघ्राय; M2 मूर्धन्याघ्राय (for मूर्ध्नि चाघ्राय). —After 4, B3 ins. :

1382* सगद्गदमुवाचेदं चिरं जीव गुणाकर ।

5 D2 om. 5^a (cf v. l. 4). —^{a}) B3 ततो; M3 (after corr. *sec. m.* as in text) गते; Cg as in text (for गतो). G1 ज्ञात्वा (for श्रुत्वा). —^{b}) Cv m g हृष्टः (as in text). T3 हृष्टः स मुदितो; G1 3 प्रहृष्टो मुदितो; M3 भृशं प्र°; M4 प्रहृष्टमुदितो (for हृष्टः प्रमुदितो). Ś1 Ñ2 V B D1–3 5.7 9–13 प्राप्य हर्षमतु(V4 हर्षमु [submetric])त्तमं. —After 5^{ab}, Dt D4.6 8 14 S (except M4) ins. :

1383* पुनर्जातं तदा मेने पुत्रमात्मानमेव च ।

[T3 हित; M2 जातांम् (for जात) G2 M1.2 सुतान् (for पुत्रम्)]

—^{c}) Ś1 D1–3 5 7.9 10.12 नोदयामास. D1–3 7 9 सेनां तां (by transp.). —^{d}) D1.2.9 जगाम च ततः; D3 ज॰मा°; D10 जगाम ससुतः (for जगामाशु ततः).

6 ^{a}) D1 मूर्धजां ध्व * नीं; D12 G2 पताकाध्वजनीं (for पताकाध्वजिनीं). T3 पताकद्वंजनिं धंम्यां (sic). —^{b}) D2.5 12 तूर्योत्कृष्ट-; D9 तूर्योत्कर्ष-. D1 भवोत्कृष्टां निशाम्य तां; D3.7 घु (D7 पु) ष्टोत्कृष्टवराजितां. —For 5^c–6^b, Ñ2 V B D11.13 M4 (l. 1 only for 5^{cd}) subst ; while D10 subst. l. 2 only for 6^{ab}:

1384* योजयित्वा पुनः सैन्यं जगाम स्वपुरीं प्रति ।
समुच्छ्रितध्वजवतीं तूर्यस्वननिनादिताम् ।

[(l. 1) B1 सेनां (for सैन्य). V1 स पुरीं; V4 B4 स्वपुर. —(l. 2) V1.4 M4 -विनादितां.]

—^{c}) D11 सिक्तराजपथीं (sic), D12 M3 (after corr. *inf. lin. sec. m.* as in text) सिक्तराजपथा. Ś1 D2.3.5.7.9.12 M4 कृत्स्नां (for रम्यां). D1 श्वेतध्वजामिमां कृत्स्नां. —^{d}) B4 °कुसुमोत्तमां.

7 ^{a}) Ś1 Ñ2 V2–4 B D1–3.5 7 9–13 प्रवेशनसुमुखै (V4 °खीं), V1 °प्रदेशाभिमुख्यैः; D4 प्रवेशसुमुख्यैः. —^{b}) B4 Dt D3 6–8 मंगलपाणि (D3 7 °वासि)भिः; D11 मांगल्यवादिभिः; Cg as in text. —^{c}) Ś1 V2 3 B2 D1.2 5 10 13 प्रकीर्णां; Ñ2 B3.4 संकीर्णां; V1 4 B1 D12 आकीर्णां, D11 जार्कीणां (sic) (for संपूर्णां). D3 7 प्रकीर्णामाविशद्. —Ś1 reads from 7^d up to 1386* in marg. —^{d}) Ñ2 V B D1 2.10–13 पुरीं (D12 °रं) स्वं च निवेशनं; D3 7 पुरीं च स्व(D3 स्वं च) निकेतनं; D5 पुरं चक्रे निवेशनं. —For 7, M1 subst.

1385* तां प्रविश्य स राजर्षिः स्तूयमानः समन्ततः ।
पौरैः सभाज्यमानश्च प्रविवेश स्वमालयम् ।

Thereafter cont 1388*.

—After 7, Ś1 (marg.) Dt D4.6 8 9.14 S (except M4) Ck.t ins.; Cg comm on l. 4 only :

1386* पौरैः प्रत्युद्गतो दूरं द्विजैश्च पुरवासिभिः ।
पुत्रैरनुगतः श्रीमाञ्श्रीमद्भिश्च महायशाः ।
प्रविवेश गृहं राजा हिमवत्सदृशं प्रियम् ।
ननन्द सजनो राजा गृहे कामैः सुपूजितः ।।

[(l. 1) G1 3 -नैर् (G3 °तो) दूराद् (for -गतो दूर). —(l. 2) G2 M1 श्रीं° (for श्रीमान्). Ś1 * * यशाः (for महायशाः). —For ins. see below. —(l. 3) M3 पुरा (sic) (for गृहं). D14 T G4 पुनः (for प्रियम्). —(l. 4) Ś1 Dt D6 8 स्वजनैः; D4 (after corr. *sec. m*, before corr. as above) 14 स्वजनो; D9 सुतो; T2 सहृष्टो (for सजनो). T3 ननन्दनजनो राजा (sic) (for the prior half).]

—After l. 2, G2 M1 ins. :

1387* राजमार्गं श्रिया दीप्तं दीपयन्दिव्यसंनिभम् ।
उन्मुखै राजमार्गस्थै राजदर्शनलालसैः ।
रामदर्शनदानेन राजा संभावयन्स्स तान् ।

—After 7, B2 3 ins., whereas M4 cont. after 1385* :

1388* महेन्द्रभवनप्रख्यं नानारत्नधनर्द्धिमत् ।

[B2 सुरेन्द्र- (for महेन्द्र-). B3 -महर्द्धिमत्, M4 -समृद्धिमत्.]

8 ^{b}) B2 4 केकयी; Dt D6.8 कैकयी, D2 कैकेयी. —^{c}) V3 B3 वधूः; D1 वध्वाः; D2.9 वध्वः (for वधू-). V3 प्रतिजगृहे युक्ता (hypermetric), B2 D11 M4 -प्रति (D11 °ः) ग्रहं चक्रुर् (M4 °रु) (for -प्रतिग्रहे युक्ता). —^{d}) G4 याश्चान्ये

G. I. 78. 9
B. I. 77. 11
L. I. 72. 9

ततः सीतां महाभागामूर्मिलां च यशस्विनीम् ।
कुशध्वजसुते चोभे जगृहुर्नृपपत्नयः ॥ ९
मङ्गलालापनैश्चैव शोभिताः क्षौमवाससः ।
देवतायतनान्याशु सर्वास्ताः प्रत्यपूजयन् ॥ १०
अभिवाद्याभिवाद्यांश्च सर्वा राजसुतास्तदा ।
रेमिरे मुदिताः सर्वा भर्तृभिः सहिता रहः ॥ ११
कृतदाराः कृतास्त्राश्च सधनाः ससुहृज्जनाः ।
शुश्रूषमाणाः पितरं वर्तयन्ति नरर्षभाः ॥ १२
तेषामतियशा लोके रामः सत्यपराक्रमः ।
स्वयंभूरिव भूतानां बभूव गुणवत्तरः ॥ १३
रामस्तु सीतया सार्धं विजहार बहूनृतून् ।
मनस्वी तद्गतस्तस्या नित्यं हृदि समर्पितः ॥ १४
प्रिया तु सीता रामस्य दाराः पितृकृता इति ।
गुणाद्रूपगुणाच्चापि प्रीतिर्भूयो व्यवर्धत ॥ १५

(sic), M4 तथान्या. T1 damaged for षि in योषितः. —After 8, T2 ins.:

1389* रामं च लक्ष्मणं चैव शत्रुघ्नं भरतं तथा ।
अर्चयन्मङ्गलाशीर्भिर्मङ्गलैरभ्यपूजयन् ।
उपहारैश्च संहृष्टाः कुमारानभिपूज्य च ।

9 [a]) V1 om. ततः. D2 श्रीतां (for सीतां) Ś1 Ñ2 V B D1–3.5.7.9–13 श्रीप्रतिमाम् (for महाभागाम्). M4 सीतां रामस्य पत्नीं ताम्. —[b]) D10.12 च य* स्विनीं; M4 लक्ष्मणस्य च (for च यशस्विनीम्). —[c]) Ñ2 V B D11 M4 [ए]व (for [उ]भे). —[d]) Dt D6.8 -योषितः (for -पत्नयः). Ñ2 V1–3 B D13 M4 परि (Ñ2 B3 D13 प्रति) गृह्य (V1.3 °ध्वज्या; M4 °वार्या) नुगृह्य च; V4 परिगृह्य समंततः. —After 9, Ñ2 V B D10.11.13 M4 ins.:

1390* ततः प्रवेशया (M4 °*) मासुर्नृपवेश्म स्वलंकृताः ।

10 [a]) Dt D6.8 होमैः (for चैव). Ś1 Ñ2 V B D1–3.5.7.10–13 M4 -ल (V1 D1.2.10–12 -लं) भनीयैश्च; D4 -रंभकैश्चैव; D9.14 T G2.4 M1 Cm.gp -लंभ (T3 G2 °ब) नै (G4 °न) श्चै (T1 damaged) व; G1.3 -लेपनैश्चैव; M2.3 -भरणैश्चैव; Cg.t as in text. —[b]) V2 D5 क्षोभिता (sic). D10 भौमवाससः; T1.2 क्षौमवाससा (for °वाससः). —[cd]) Ś1 D3 -[आ]यतन्या (D3 °न्य) नि (both sic). Ś1 D1–3.5.7.9.10.12 [आ]दौ (for [आ]शु). D9 सर्वथा (for सर्वास्ताः). Ś1 D1–3.5.7.9.10.12 परिचक्रमुः (for प्रत्यपूजयन्). Ñ2 V B D11.13 M4 उप (B3 °पा) निन्युश्च ता एता (V4 °नां; M4 °स्तत्र) देवतायतनान्यपि (V2 D11 °नि च).

11 [a]) V B2.4 [अ]भिवाद्यांस्तांस्; B1 M2 [अ]भिवाद्यास्ताश्; D2 [अ]भिवाद्यं च; D6.10.12 [अ]भिवाद्या (D6 °द्यो [sic]; D12 ***) श्च. —[b]) Dt सर्वे (sic), D11 सर्वैः; D12 M1.4 सर्वे-; Cg.t as in text (for सर्वा). T1 damaged ज in राज. D11 -सु*स् (for -सुतास्) Ś1 D4.7.10–12.14 T3 तथा (for तदा). Ñ2 V B D13 तत्र पूज्यान् (V1 पूज्य; V2 दृष्ट्वा) गुरूंस्तथा. —After 11[ab], D14 T G4 ins.:

1391* स्वं स्वं गृहमथासाद्य कुबेरभवनोपमम् ।
गोभिर्धनैश्च धान्यैश्च तर्पयित्वा द्विजोत्तमान् ।

—[c]) T1 damaged for रेमि. Ś1 Ñ2 V B D1–3.5.7.9.11–13 तत्र; D10 तु (submetric), D14 T G4 M4 काले; Cg as in text (for सर्वा). —[d]) Dt D6.8 मुदिता (for सहिता). Ś1 Ñ2 V B D1–3.5.7.9–13 M4 भर्तृ (B4 D3.7 M4 भर्तुः; D11 श्वसु [sic], D12 भ्रातृ [sic]) प्रियहिते रताः. —After 11, D14 T G4 ins.

1392* कुमाराश्च महात्मानो वीर्येणाप्रतिमा भुवि ।

12 Cf. 1. 3–4 of 531*. Ñ2 V B M4 om. 12–13. —[a]) D13 कृतार्थाश्; Ctp कृताज्ञा (for °स्त्राश्). —[b]) D10 सदयाः; T2 सवधूः (for सधनाः). —[d]) D2.9 वर्तयंतो. —After 12, D14 T G2.4 M1 (G2 M1 after 12[ab]) ins.

1393* काले काले तु नीतिज्ञास्तोषयन्तो गुरून्गुणैः ।
[D14 T G4 गुरु (T1 गु*).]

☞ After St. 12 (D14 T G4 after 1393*) Ś1 (on a Śodhakapatra written on one side which is half in length of the original fol.) Dt D4.6.8.14 S (except M4) read St. 1–5 (D4.14 T1 [damaged from 4[c] up to 11[a]] 3 G M1–3 St. 1–4) and 11–14 of II. 1, Ś1 alone repeating in their proper place.

13 Cf. II. 1.10 Ñ2 V B M4 om. 13 (cf v.l. 12). —[a]) Ś1 (m. also) D4.10 अतिशयो; D2 अप्रतिमो; D5.12 अतियशो; T3 M2 (before corr.) 3 अतिशया (metathesis) (M3 °याल्), Ct as in text (for अतियशा). —[b]) D11 रामः कमललोचनः.

14 Cf. lines 5 and 6 of 531*. T1 damaged from 14 up to the end of the Sarga. —[a]) Ś1 Dt D6.8.12 च; Cg as in text (for तु). —G3 om. 14[cd]. —[c]) Cv.r.m.g तद्गतस् (as in text). Dt D6.8 Ct तद्गतमनास्; D14 G1 तद्गतस्तस्यां (G1 °स्य). Ś1 D1.2.5.7.9.10.12 मनश्च तद्गतं (D12 °द्वलं) तस्य (D7 °स्या); D3 मनश्च *तं तस्यां. —[d]) Dt D6.8 Ct तस्या (for नित्यं). Ś1 D1–3.5.7.9.10.12 समर्पितं.

15 Cf. lines 4 and 5 of 526*. T1 missing 15 (cf. v.l. 14). —[b]) Ś1 D1–3.5.7.9.10.12 प्रिय- (for पितृ-).—[cd])

तस्याश्च भर्ता द्विगुणं हृदये परिवर्तते ।
अन्तर्जातमपि व्यक्तमाख्याति हृदयं हृदा ॥ १६
तस्य भूयो विशेषेण मैथिली जनकात्मजा ।
देवताभिः समा रूपे सीता श्रीरिव रूपिणी ॥ १७

तया स राजर्षिसुतोऽभिरामया
समेयिवानुत्तमराजकन्यया ।
अतीव रामः शुशुभेऽतिकामया
विभुः श्रिया विष्णुरिवामरेश्वरः ॥ १८

G. I. 78. 16
B. I. 77. 29
L. I. 72. 16

इति श्रीरामायणे बालकाण्डे षट्सप्ततितमः सर्गः ॥ ७६ ॥

॥ समाप्तं बालकाण्डम् ॥

T3 G1.4 M3 (after corr. *inf. lin. sec. m.* as in text) Cv -गुणाश्; Cm g t as in text (for -गुणाच्). Dt D6 8 [ऽ]भि(D6 वि)वर्धते; D4 G4 M3 Cm.g [ऽ]प्य(M3 Cm g [ऽ]भ्य)वर्धत; Cv as in text (for व्यवर्धत). ❀ Ck रामस्यास्यां प्रीतिरवर्धत ।; Ct भूयोऽधिकं रामस्य प्रीतिर्वर्धते स्म । ❀ Ś1 D1–3.5.7 9 10 12 गुणरूपा(D3 7 अनुरूप, D5 10 °प)गुणा (D10 °णै)श्चापि पुनर्भूयो वि(Ś1 °भि)वर्धिता (D10 हृदि स्थितः; D12 °र्धते).

16 Cf lines 6 and 7 of 526*. T1 missing 16 (cf v l. 14). —[a]) Ś1 तस्याः स; D1–3 5 7.9 12 तस्यापि(sic). —[b]) Ś1 D5 10.12 पुनर्भूयो हृदि स्थितः. —[c]) Ś1 D1–3 5 7 9 10 12 अनाख्यातम्; Dt D6.8 G1 Ct अंतर्गतम्; Cv.r g.k as in text (for अन्तर्जातम्). D3 अपि वक्तव्यम् (hypermetric); D5 G3 M3 अभिव्यक्तम्; Cv.r.k as in text (for अपि व्यक्तम्). —[d]) Ś1 D1.2 5 9 व्याख्याति; D3 आख्यातं; D12 व्याख्यातं. Ś1 (before corr. as in text) D1 3 5.7.10 12 हृदयं हृदि; D2.9 हृदयप्रियं (D2 °यः).

17 Cf. l. 2–3 of 526*. T1 missing 17 (cf. v l 14). —For 14–17, Ñ2 V B D11 13 (14[c]–17) M4 subst. .

1394*(17) तासां भूयो विशेषेण मैथिली जनकात्मजा ।
रमयामास भर्तारं विष्णुं श्रीरिव रूपिणी ।
(15) प्रकृत्यैव प्रिया सीता रामस्यासीन्महात्मनः ।
प्रियभावः स तु तया स्वगुणैरभिवर्धितः ।
(16) तथैव रामः सीताया प्राणेभ्योऽपि प्रियोऽभवत् ।
हृदयं ह्येव जानाति प्रीतियोगं परस्परम् ।
(14) सीतया तु तया रामः प्रियया सह संगतः ।
प्रियोऽधिकतरस्तस्या विजहारामरोपमः ।

[(l. 1) B1 नेषां, D11 सीता (for तासां). D11 वियोगेन (for विशेषेण). —(l 2) B4 वरयामास. (l. 3) B4 प्रियसीता. D11 रावणस्य तयाभवत् (sic) (for the post. half). —(l. 4) B1 प्रियाभावः Ñ2 B3 सह तया, D11 सुरतया (for स तु तया). M4 प्रियाभावात्स सीतायाः (for the prior half). V3 स्वगुणैरपि वर्द्धतः (for the post. half). —V4 om (hapl. ?) l. 5–7. —(l. 5) B1 D11.13 भवेत् (for ऽभवत्), M4 प्राणे प्रियतरोभवत् (for the post. half) —(l. 6) B3 प्रतिभाव (for प्रीतियोग). D13 पुरातन (for परस्परम्). —(l. 7) M4 स्तरां (for तु तया). D11 प्रियाज्ञा (sic) (for प्रियया). V2 सगम (for संगत). —(l. 8) Ñ2 V1.4 प्रियो(Ñ2 °या)धिकतर. D13 [अ]मृतोपमः.]

18 Cf. l. 7–10 of 531*. T1 missing 18 (cf. v.l. 14). —[a]) Ś1 ततः स; B1 तदा स, M3 (after corr *inf. lin. sec. m.* as in text) सयात (metathesis) (for तया स). Ś1 D1–3 5 7 10.12 राजर्षिवरो; D9 राज्ञः सुतया. Ś1 Dt D1–4 (after corr. as in text).6.8 Cv.r.t [ऽ]भिकामया; Ñ2 V B M4 [ऽ]नुरूपया; D13 सुरूपया; Cm g as in text (for ऽभिरामया). D11 तया स राजर्षिवरानुरूपया. —[b]) Ś1 Ñ2 V1–3 B3 4 D13 समीयिवान्, V4 समेधिवान्; D11 समे..न्. D5 उत्तर- (for उत्तम-). B1 समो पितुर्जनकराजकन्यया. —[c]) D10 om. from second शु up to 18[d]. Ś1 D1 5.12 M4 [ऽ]भिरामया, Ñ2 V B D11.13 स (Ñ2 सु; V1 B3.4 D11 स्व)कांतया; Dt D6 8 मुदान्वितो; D2 Cr [ऽ]भिकामया; D3.7 [ऽ]तिरामया; Cv [ऽ]धिकामया; Cm.g as in text. —[d]) Ñ2 V1 B3 D13 युक्तः; V2–4 B1.2 4 युतः; D11 M4 वृतः (for विभुः). M2 श्रिया विभुर् (by transp.). Ñ2 V B D13 M4 [अ]पराजितः; D11 [अ]परो यथा (for [अ]मरेश्वरः). Ś1 D1–3.5 7.12 शशीव पूर्णो (D3 पूजावं [sic])दिवि दक्षकन्यया.

Colophon. T1 fol. missing (damaged). —*Kānda name*: D1-3 9.11 om. V B आदि° (B2 [before corr.] अयोध्या°). —After Kānda name, Ñ2 V1.4 B4 ins. बालचरितं (V1 B4 °ते). —*Sarga name*: Ś1 दशरथप्रवेशप्रमोदो; Ñ2 हरः (?) अयोध्याप्रवेशः; V1 D2.3.7.12 दशरथप्रमो (D12 °मे)दो; V2.3 B2 D11 अयोध्याप्रवेशः; B1.3.4 अयोध्यासंप्रवेश.. Dt D8 रामक्रीडाख्यान; D1.5.10 दशरथप्रमोदनो; D6 क्रीडाख्यानं; D9 परशुरामपराजयो. —*Sarga no.* (figures, words or both) V1.4 B1.4 D3.5.12 om. Ś1 Dt D4.6.8.14 T2.3 G M1-3 77, Ñ2 79, V2 B2.3 78, D1 52, D2 49, D7 54, D9 80; D10 M4 75, D11 59. D13 —कांडे—. —After colophon, Ś1 ins.:

श्रीरामाय नमः।
रामाभिभवनं रक्षा क्रतोः शिलाविमोचनम्।
सीतास्वीकरणं रामगर्वभङ्गः पुरे स्थितः।
रामस्य परमा लीला बालकाण्डे प्रकीर्तिता।
वाल्मीकिऋषिणा रम्या परमानन्ददायिनी।
आदिकाण्डे ह्ययं प्रोक्तः श्रवणात्पापनाशनः। [5]
रामायणे वेदसमे कार्येषु श्रावयेद्बुधः।
अपुत्रो लभते पुत्रमधनो धनमाप्नुयात्।
पठन्त्येकमपि श्लोकं समासाद्य विमृश्यते।
वाचकाय प्रदातव्यं वस्त्रं धेनुं हिरण्यकम्।
वाचके परितुष्टे तु तुष्टाः स्युः सर्वदेवताः। [10]

—V1 ins.:

ल. सं. २४१ श्रावण वदि ६ नौरिग्रामे उपाध्यायश्रीहरदत्तश्रीहरदत्ताभ्यां चेति लिखिता......इति।

—Dt D8.14 ins.:

श्रीरामार्पणमस्तु।
गच्छता मातुलकुलं भरतेन तदानघः।
शत्रुघ्नो नित्यशत्रुघ्नो नीतः प्रीतिपुरस्कृतः।

D8 cont.:

वस्वभ्रस्वरभूशाके मासि भाद्रापदेऽलिखत्।
पक्षेऽसिते हरिनिधिः सप्तम्यां गुरुवासरे।
श्रीमते रामानुजाय नमः।

—D4 ins.:

संवत् १८२९ कार्तिकमासे शुक्लपक्ष चतुर्दसी १४।

—D6 ins.

अयं कटः कुठारस्ते कुरु राम यथोचितम्।
बाले बालेन कल्पेन कृत्वा संरक्षणं क्रतोः।
सीता अङ्के धृता येन स रामः पातु नः सदा।
श्रीमते रामानुजाय नमः। श्रीरामाय नमः।

—D7 ins.

शुभं भूयात्। लिखितं सुखदेवेन ब्राह्मणेन। संवत् १८६९ सीति मार्गसिर वदि ५ चन्द्रवासरे। शुभं भवतु स्वार्थं परार्थं च।

—D9 ins.

संवत् १९०५ वर्षे मार्गशिरमासे शुक्लपक्षे चतुर्थ्यां सौम्यवारान्वितायां शुक्लतीर्थस्थपाठकलक्ष्मीधरात्मज देवशंकर तस्यात्मजवलरामात्मजेन गौरीशंकरेण लिखितं। श्री। श्रीरामो जयतु। श्री गुमांदेव सत्य छे।

—D12 ins. शुभमस्तु। कल्याणमस्तु। गाणपतिप्रसादात्।

—T2 ins. श्रीरामचन्द्राय नमः। करकृतमपराधं क्षन्तुमर्हन्ति सन्तः। श्रीलक्ष्मीनृसिंहस्वामी सहायं।

—T3 M1 ins. श्रीरामचन्द्राय (T3 °चन्द्र) परब्रह्मणे नमः।

—G1 ins. श्रीरामाय परमगुरवे नमः। हरिः ओं शुभमस्तु।

—G2.4 M2 ins. श्रीरामाय नमः (G2 adds हरिः ओं after it)।

—G3 ins. श्रीमते रामानुजाय नमः। हरिः ओं। सीतालक्ष्मणभरतशत्रुघ्नहनुमत्समेतश्रीरामचन्द्राय नमः। and then along with Ck ins.:

बालकाण्डे तु सर्गाणां कथिता सप्तसप्ततिः।
श्लोकानां द्वे सहस्रे च साशीतिशतकद्वयम्।

—M3 ins. श्रीरामलक्ष्मणसीताभ्यां नमः। बालकाण्डः समाप्तः। शुभमस्तु हरिः। श्रीगणपतये नमः। अविघ्नमस्तु। श्रीगुरुभ्यो नमः। शुभमस्तु। पितर्पिकोह्ले शरणं। श्रीमहागणपतये नमः। श्रीसरस्वत्यै नमः। श्रीगुरवे नमः।

This Appendix comprises 9 additional passages found in some of the 37 MSS. which have been cited in the foot-notes to the constituted text. They are either too big or unimportant to be included in the foot-notes below the text.

The order of the MSS. and the principles adopted in writing the foot-notes to these passages are the same as to the constituted text.

1

Before Sarga 3, Ś1 Ñ V B D5 7.(after 1.3 12^{ab}) 10–13 ins :

प्राप्तराज्यस्य रामस्य वाल्मीकिर्भगवानृषिः ।
चकार चरितं चित्रं विचित्रपदमर्थवत् ।
पवित्रं वैष्णवं दिव्यमिदमाख्यानमुत्तमम् ।
वेदैश्चतुर्भिः समितमितिहासं पुरातनम् ।
श्रावयामास वै विप्रान्सुव्रतान्नियतेन्द्रियान् ।
धौम्यमाण्डव्यकुशिकान्सार्ष्टिषेणान्सकोहलान् ।
तौ चैवेक्ष्वाकुदायादौ मुनिवेषौ कुशीलवौ ।
धन्यं यशस्यमायुष्यं स्वर्ग्यं स्वस्त्ययनं महत् ।
कृता च तत्त्वतः कीर्ती राघवस्य महात्मनः ।
इहैवार्थश्च धर्मश्च निखिलेनोपलभ्यते ।
दण्डनीतिश्च विपुला त्रयी वार्ता च कृत्स्नशः ।
य इदं शृणुयान्नित्यं यश्चैन परिकीर्तयेत् ।
इह भोगान्वरान्प्राप्य देवैर्गच्छन्ति तुल्यताम् ।
इक्ष्वाकूणामिदं चैव जनकस्य च धीमतः ।
पुलस्त्यस्य च देवर्षेः कीर्तनं समुदाहृतम् ।
अश्वमेधावसाने च राघवस्य महात्मनः ।
कथितं तुष्टिजननमिदमाख्यानमादितः ।
यत्र धर्मार्थसंयुक्तं पापानां पावनं शुभम् ।
आदिकाण्डमिदं प्रोक्तं विस्तरश्चास्य कथ्यते ।
प्रथमं नारदप्रश्नो नदीगमनमेव च ।
ब्रह्मणो दर्शनं चैव वरप्राप्तिश्च पुष्कला ।
श्लोकानां परिमाणं च यत्रैतत्परिकीर्त्यते ।
अयोध्यावर्णनं चैव राज्ञो दशरथस्य च ।
अमात्यवर्णनं चैव कौशल्यायाश्च वर्णनम् ।
पुत्रार्थं च नरेन्द्रस्य मन्त्रणं समुदाहृतम् ।

1

D7 om. up to line 99. Ñ1 damaged up to l. 69. D13 begins with ref. श्री-त-वा-. —(l. 1) V2 रामस्य प्राप्तराज्यस्य (by transp.) (for the prior half). D12 वाल्मीक- (for वाल्मीकिर्). B1 भग*नृषि ; B3 (m also) मुनिसत्तम (for भगवानृषि). V1 *-*-: वाल्मीकिर्मुनि· (for the post. half). —(l. 2) B4 रचित (for चरित). V4 कृत्स्न; B1 om., B3 (m. also) दिव्य (for चित्र). Ñ2 विचित्रं पदम्; B1 *चित्र°; (for विचित्रपदम्). V2 आप्तवान् (for अर्थवत्). —(l. 3) B2 विचित्र (for पवित्रं). D11 वैष्णव (for वैष्णव). —(l. 4) B1 देवैश् (for वेदैश्). V1.4 संमितम्; B3 (m. also) सयुक्तम्; D10 सहितम् (for समितम्). V3 चतुर्भिः समित वेदैर् (for the prior half) —(l. 5) V3 सुप्रीतान् (for सुव्रतान्). —(l. 6) D13 कुशिका- (for कुशिकान्). Ñ2 स्यष्टिसेनान्, V1 4 om , V2 D12 साष्णिषे (D12 °ष्टिष)णान्, B1 सार्ष्टिषेण-; B3 सार्ष्ठसेनान् (for सार्ष्टिषेणान्). Ñ2 B1 3 4 D12 13 सकोशलान्; V3 * कौतुकान् (for सकोहलान्). —(l. 7) V1 तौ चै:क्ष्वाकु°, D13 तौ तु वे° (for the prior half). B1 D5 मुनिबालौ (D5 °वेशो) (for मुनिवेषौ). —(l. 8) B3 (m. also) पुण्य; D13 पर (for स्वर्ग्यं). —(l. 9) V2–4 B1 2 कृ (B2 m. श्रु) त्वा; D13 कृतं (for कृता). B1 तु (for च). D10 तद्वतः, D13 तन्वता (for तत्त्वत·). —(l. 10) Ñ2 [आ]त्मश् (sic) (for [अ]र्थश्). V2.3 कामश्च; D11 निखिलो (for धर्मश्च). V1 निश्चयेन; V2.3 D11 धर्मश्चैव (for निखिलेन). Ñ2 B2–4 D10 13 °पद्यते; V3 [अ]नुकीर्तित ; V4 [उ]प*क्ष्यते (for [उ]पलभ्यते). B1.3 (m. also) कामश्च परिकीर्तितः; B2 (m. also) निखिल समपद्यते (for the post. half). —(l. 11) D10 विरला (for विपुला). —(l. 12) Ś1 V3 D11–13 चेद, V1 चापि (for चैनं). Ś1 °कीर्तित, V4 पठते नर· (for परिकीर्तयेत्). —(l. 13) D11 (before corr.) योगान्; D12 भोग- (for भोगान्). V1 भोगानुरागान् (hypermetric) (for भोगान्वरान्). V2 भोगानिहातुलान्प्राप्य, V3 इह प्राप्यातुलान्भोगान् (for the prior half). —(l. 14) D11 रम्य (for चैव). —(l. 15) B3 (m. also) पौल°, D12 °स्तस्य (for पुलस्त्यस्य). V1 °दाहृत·, V2 °दीकृतं (for समुदाहृतम्). —(l. 17) D13 पुष्टि- (for तुष्टि-). B3 (m. also) D11 उत्तम (for आदित·). —(l 18) V1.2 D5.12 यच्च; D11 सर्वं-; D13 अत्र (for यत्र). B1 -सहितं (for -संयुक्त). D13 नाशन (for पावन). Ñ2 B3(m. as above).4 D10 महत् (for शुभम्). D11 पावनानां च पावन (for the post. half). —(l. 19) Ś1 V1 D5 11 इह (for इद) V4 विस्तर; B1 विस्तारश्; D13 विस्तराच् (for विस्तरश्). V2 [अ]त्र; B1 [अ]नु· (for [अ]स्य). —(l. 20) D11 वाल्मीकिर् (for प्रथम). —(l. 21) D11 damaged for ब्रह्मणो. Ś1 तु (for च). D13 वरप्राप्तिश्च वर्णन (for the post. half). —D13 om. (hapl.) l. 22–24. —(l. 22) V1 प्रतिभार्थं च काव्यस्य (for the prior half). V2.3 यच्च (for यत्र). Ñ2 °कीर्तितं; B3 (m. as above) °कीर्तनं; D10 °कीर्तिते (for परिकीर्त्यते). —V3 om. (hapl.) from राज्ञो in l. 23 up to चैव in l. 24. —(l. 24) D12 -दर्शनं (for -वर्णनं). Ś1 दर्शनं (for वर्णनम्). V4 कौशल्यायाम्यवर्णनं (sic) (for the post.

अश्वमेधक्रिया चैव वरप्राप्तिश्च पुष्कला ।
भागार्थिनां च देवानामागमः समुदाहृतः ।
रावणस्य वधोपायं मन्त्रणं समुदाहृतम् ।
अंशावतरणं चात्र सुराणां समुदाहृतम् ।
दिव्या च पायसोत्पत्तिः पुत्रजन्म नृपस्य च ।
कौशल्यायां च रामस्य कैकेय्यां भरतस्य च ।
यमयोश्च सुमित्रायां सभव· समुदाहृतः ।
वानराणां च सर्वेषामुत्पत्तिः परिकीर्तिता ।
राज्ञो दशरथस्येह विश्वामित्रेण संगमः ।
प्रदानं चैव रामस्य रक्षणार्थं महाक्रतोः ।
लक्ष्मणानुगमश्चैव विद्याप्राप्तिश्च पुष्कला ।
अनङ्गाश्रमवासश्च ताडकावनदर्शनम् ।
ताडकायाश्च निधनमस्त्रलाभश्च कीर्त्यते ।
सिद्धाश्रमनिवासश्च सत्ररक्षणमेव च ।
सुबाहोर्निधनं चात्र मारीचस्य च भर्त्सनम् ।
विश्वामित्रस्य चैवर्षेः स्ववंशपरिकीर्तनम् ।
गङ्गायाः प्रभवश्चैव पवित्रः परिकीर्तितः ।
दिव्यगर्भविपतन कार्तिकेयस्य संभवः ।
विशालस्य च राजर्षेर्वंशस्य परिकीर्तनम् ।
अहल्याशापमोक्षश्च मिथिलायाश्च दर्शनम् ।
दर्शनं यज्ञवाटस्य मैथिलस्य च दर्शनम् ।
चरितं चैव कार्त्स्न्येन कौशिकस्य महात्मनः ।
कथितं चात्र रामस्य शतानन्देन धीमता ।
धनुषो भेदनं चैव कन्यायाश्च निवेदनम् ।
राज्ञो दशरथस्येह जनकस्य च संगमः ।
सीतादीनां च कन्यानां विवाहः समुदाहृतः ।
वधूर्गृहीत्वा नृपतेर्यानं दशरथस्य च ।
समागमश्च रामस्य जामदग्न्येन धीमता ।
जामदग्न्यस्य लोकानां वधश्चात्रानुकीर्तितः ।
अयोध्यासंप्रवेशश्च प्रवासो भरतस्य च ।
अयोध्यावासिनां चैव प्रमोदः परिकीर्तितः ।
इत्येतत्प्रथमं काण्डमादिकाण्डमिहोच्यते ।
सर्गाश्चैव चतुष्षष्टिः श्लोकानां चैव कीर्त्यते ।
द्वे सहस्रे शतान्यष्टौ श्लोकाः पञ्चाशदेव तु ।
बालचर्या हि यत्रोक्ता राघवस्य महात्मनः ।

V_2 reads colophon

half). —(l. 25) V_4 युद्धार्थं च, B_2(m. as above).$_4$ D_5 पुत्रार्थस्य; D_{12} पुत्रार्थश्च (for पुत्रार्थं च). $V_{3\ 4}$ यन्त्रण; D_{13} सत्रेण (for मन्त्रण). B_3 (m. also) °दाहृतः (for समुदाहृतम्). —After l. 25, B_3 ins :

गमन ऋष्यशृङ्गस्य तत्रैव परिकीर्तितम् ।

—(l. 26) V_3 -क्रियां (for -क्रिया). Ś$_1$ तु (for च). D_{11} राज्ञो दशरथस्य च (= post. half of l. 23) (for the post. half). —After l. 26, B_4 reads l. 37–41. —(l. 27) V_4 °त्मनां (for भागार्थिनां). D_{11} lacuna for the prior half. Ñ$_2$ B_{2-4} $D_{10.13}$ परिकीर्तित ; $V_{2.3}$ °हृतं (for समुदाहृत·). —(l. 28) Ñ$_2$ $B_{1\ 2.4}$ $D_{11.12}$ °पाय-; V_2 B_3 D_{13} °पाये; V_4 °पायो (for वधोपायं). V_3 अंशावतरण तथा; D_{13} मन्त्रश्च समुदाहृत· (for the post. half). —D_{13} transp. lines 29 and 30. —(l. 29) Ñ$_2$ D_{11} °तारण, V_3 रामादिवर्णन; B_3 (m also) स्वर्गाव° (for अशावतरण). Ñ$_2$ $V_{3.4}$ B $D_{10.13}$ चैव, D_{11} चापि (for चात्र). V_1 सुराणां च (hypermetric), D_5 मन्त्रण (for सुराणा). —(l. 31) B_1 कौशल्यायाश् (for कौशल्यायां). B_1 D_{11} कैकेय्या (for कैकेय्या) —(l. 32) B_1 सुमित्राया (for सुमित्रायां). V_2 °हृन (for समुदाहृत·). —(l. 33) Ñ$_2$ V_3 B_3 (m. as above) D_{10} समुदाहृता (for परिकीर्तिता). —(l. 34) D_{13} ततो (for राज्ञो). —(l. 35) B_2 प्रयाण (for प्रदान). —(l. 36) V_2 °गमन (hypermetric) (for [अ]नुगमश्). V_3 लक्ष्मणस्यानुगमन (for the prior half). —(l. 37) Ś$_1$ अनगश्च निवासश्च (for the prior half). Ś$_1$ $V_{1.4}$ $D_{5\ 13}$ नाट($V_{1.4}$ °ल)का- (for ताडका-). —(l. 38) Ś$_1$ V_1 $D_{5.13}$ ताट(V_1 °ल) कायाश्. D_{12} निधनश् (for निधनम्). Ñ$_2$ $V_{2.3}$ मत्र°, V_4 °लाभ, D_{12} चास्त्र° (for अस्त्रलाभश्). D_{10} कीर्तित· (for कीर्त्यते). —(l. 39) V_2 शस्त्र-; B_1 क्रतु- (for सत्र-). —(l 40) $V_{3\ 4}$ B_4 चैव (for चात्र). B_3 (m. also) मरणं चैव (for निधन चात्र). B_1 दर्शनं; D_5 भर्त्सनात् (for भर्त्सनम्). —(l. 41) Ś$_1$ V_3 $D_{10\ 13}$ देवर्षे·; V_1 $B_{1.3}$ (m. also) राजर्षे· (for चैवर्षेः). —(l. 42) V_1 प्रसवश्, D_{11} प्रभव; D_{13} संभवश् (for प्रभवश्). V_1 पवित्र (for पवित्र). V_1 °कीर्तित; V_2 °कीर्त्यते (for परिकीर्तित·). —(l 43) V_1 दितिसर्वाव°; $V_{2\ 4}$ °व(V_4 वि)तरण; V_3 दिव्यगर्भात्प्रपतनं (for the prior half). —(l. 44) Ś$_1$ B_3 (m. as above) देवर्षेर् (for राजर्षेर्). D_{13} धर्मस्य (for वंशस्य). V_1 °कीर्तितं (for परिकीर्तनम्). —(l. 45) D_{10} अहिल्या- (for अहल्या-). B_3 (after corr as above) -पाप- (for -शाप-). V_1 -विमोक्षश् (hypermetric) (for -मोक्षश्). —(l. 46) V_1 जनकस्य (for मैथिलस्य). —D_{11} om (hapl.) l. 47–49. —(l. 48) B_3 (m. also) चरित (for कथित). $V_{2\ 4}$ B_3 (m. also) राघवस्यात्र, V_3 चात्र रामाय (for चात्र रामस्य). B_1 सतानद्रेन. —After l. 48, D_5 reads l 54 repeating it in its proper place —(l. 50) $V_{3.4}$ जनकेन (for जनकस्य). Ś$_1$ च सभव·; V_3 समागम· (for च सगम·). —(l. 51) D_{12} सीतादानं (for सीतादीनां). Ś$_1$ समुदीरित·. —(l. 53) $V_{3.4}$ समागम (for समागमश्). B_3 (before corr. as above) जमदग्न्येन. —(l. 54) V_2 वधतोत्र, $B_{3\ 4}$ रोधश्चात्र (for वधश्चात्र). V_4 [अ]नुकीर्तन; B_1 [अ]नुकथ्यते. —(l. 55) V_4 अयोध्यायां प्र° (for the prior half). V_4 प्रसादो (sic) (for प्रवासो). —(l. 56) B_1 प्रसाद·; B_3 (before corr as above) प्रमद (for प्रमोद·). Ñ$_2$ $V_{3\ 4}$ B $D_{10\ 13}$ परिकीर्त्यते. —(l. 58) D_{11} सर्गाणां च. V_4 $B_{1.2}$ D_{10} चात्र (for चैव). $V_{2\ 4}$ $B_{1.4}$ कथ्यते (for कीर्त्यते). B_3 D_5 च प्र (B_3 [m. also] चात्र; D_5 परि) कीर्त्यते (for चैव कीर्त्यते). —(l. 59) Ś$_1$ $D_{5.10.12}$ पचदशैव (for पञ्चाशदेव). V_3 B_2 च (for तु). —After l. 59, V_3 ins. :

अथ द्वितीय वक्ष्यामि अयोध्याकाण्डमुत्तमम् ।

—(l. 60) V_1 बालकार्या हि; V_4 D_{13} बालचर्या च, B_3 बालचर्यादि. V_4 या प्रोक्ता; B_3 यत्रोक्तं (for यत्रोक्ता). B_3 (m. also) रामस्य

अतः परं द्वितीयं तदयोध्याकाण्डसंज्ञितम् ।
यत्राभिषेकसंकल्पो व्याघातश्चैव कीर्त्यते ।
कैकेय्यनुनयश्चैव शोको दशरथस्य च ।
वनप्रयाणं रामस्य लक्ष्मणानुगतिस्तथा ।
विषादः प्रकृतीनां च तथैव च विसर्जनम् ।
निषादाधिपसंवादो सूतस्य च विसर्जनम् ।
गङ्गायाश्चाभिसंतारो भरद्वाजस्य दर्शनम् ।
भरद्वाजाभ्यनुज्ञानाच्चित्रकूटस्य दर्शनम् ।
वास्तुकर्मनिवेशश्च चित्रकूटे महागिरौ ।
उपावृत्ते सुमन्त्रे च राज्ञो मोहागमः परः ।
स्वशापकथनं चैव स्वर्गप्राप्तिर्नृपस्य च ।
भरतागमनं तूर्णं तथा राजगृहादपि ।
रामप्रसादनार्थं च भरतस्य महात्मनः ।
गमनं कीर्त्यते वासो भरद्वाजस्य चाश्रमे ।
दर्शनं चैव रामस्य पितुश्च सलिलक्रिया ।
प्रसादनं च रामस्य बहुशः परिकीर्तितम् ।
जाबालेर्यत्र वाक्यानि वामदेवस्य चोभयोः ।
इक्ष्वाकूणां च वंशस्य कीर्तनं समुदाहृतम् ।
अप्रतिज्ञा च रामस्य गमने कोसलान्प्रति ।
पादुकाहरणं चैव भरतस्य विसर्जनम् ।
नन्दिग्रामप्रवेशश्च मातॄणा च विसर्जनम् ।
अयोध्यासंप्रवेशश्च शत्रुघ्नस्य महात्मनः ।
काण्डं द्वितीयमित्युक्तमयोध्याकाण्डसंज्ञितम् ।
अशीतिसंख्यया सर्गाः श्लोकानां चात्र कीर्त्यते ।
त्रीणि श्लोकसहस्राणि नव श्लोकशतानि च ।
श्लोकानां द्वे शते चैव भूयः श्लोकाश्च सप्तति. ।

V2 reads colophon

अतः काण्डं तृतीयं तु आरण्यकमिति स्मृतम् ।
यत्र रामो महाबाहुर्दण्डकं प्राविशद्वनम् ।
अनसूयासमस्या च अङ्गरागस्य चार्पणम् ।
विराधदर्शनं चैव वधश्च समुदाहृतः ।

च (for राघवस्य) —(l. 61) V2 B1 D13 तु (with hiatus) (for तद्) —(l 62) V2 अत्र, D5 यात्रा- (for यत्र). V3 -सपत्ति· (for -संकल्पो). Ś1 चैव कीर्तित·; B4 परि° (for चैव कीर्त्यते). —(l. 63) Ś1 °श्रुतयश्, V B3.4 D5.12 13 कैकेय्या°, D11 °य्यानुमतश् (for कैकेय्यनुनयश्). —(l. 64) Ñ2 V1–3 B D10.13 °गमस्; V4 °गतस् (for लक्ष्मणानुगतिस्). —(l. 65) D13 विषाद (for विषाद·) —After l. 65, B3 ins.

प्रजाना च परित्यागो गमन राघवस्य च ।

—B4 om (hapl.) l. 66. Ś1 om from सूतस्य up to सतारो in line 67. —(l. 67) V3 [अ]पि (for [अ]भि-). D5.12 repeat the prior half of l. 66 (for the prior half). —D11 13 om. (hapl.) l. 68. —(l. 68) Ś1 °स्य चैवाज्ञा, V1 °भ्यनुज्ञाच्च, B3 °घनुज्ञानाच्, D5 12 भा(D12 भ)रद्वाजस्य चानुज्ञा (for the prior half). —(l. 69) Ś1 V1 -निवेशं च, V3 -विशेषस्तु; D11.12 -निवासश्च (for -निवेशश्च). —After l. 69, B3 ins.

वासश्च राघवस्यापि सीताया लक्ष्मणस्य च ।

—(l. 70) B4 सुमद्रे, D12 सुमित्रे (for सुमन्त्रे). V1 D13 पुन· (for पर). —Ñ1 damaged from प्राप्ति up to l. 75. —(l. 71) V4 -पाप- (for -शाप-). V1 -कर्षणं (for -कथन). —(l. 72) V2.4 (m. as above) B1 4 चैव; D12 स्वर्ग (for तूर्णं). V2 B1.4 तूर्णं, V4 (m. as above) हतु (for तथा). —(l 73) V4 -प्रवास°, B4 -प्रसादनं चैव; D13 °नार्थे च (for -प्रसादनार्थं च). D5 भरतस्य च (hypermetric) (for भरतस्य). —(l. 74) D12 रामन (sic) (for गमन). D13 कीर्तने (for कीर्त्यते). V4 रामो, D13 चैव (for वासो). Ś1 V1 D5 भार° (for भरद्वाजस्य). —B4 om. (hapl.) from the post. half of l 75 up to the prior half of l. 76. D5 reads from the post. half of l. 75 up to the prior half of l. 78 in marg —Ś1 repeats l. 76 after l. 81. —(l. 76) Ñ1 चात्र की°, Ñ2 V1 °कीर्तित·; V4 °कीर्त्यते (for परिकीर्तितम्). —(l. 77) V1.4 B1 याबा°, D11 याबलेर्; D12 जावाल्ये (hypermetric) (for जाबालेर्). B3 काव्यानि (for वाक्यानि). V1–3 D5 राम° (for वामदेवस्य). —Ñ1 damaged l. 79–82. —(l. 79) V1 अथ प्रतिज्ञा; V3.4 B1.3 (m. also) प्रतिज्ञा चात्र, B4 स्व°, D13 प्रतिज्ञा चैव (for अप्रतिज्ञा च). Ś1 धर्मस्य (for रामस्य). V2 गमन (for गमने). V1 कौशल (for कोसलान्). D5 अपि (for प्रति). —(l. 80) V1 -चरण (sic), V2 D11 -ग्रहण (for -हरण). —(l. 81) V3 D13 °ग्रामे; B1 नद्रि° (for नन्दिग्राम-). —After l 81, Ś1 repeats l. 76. —(l. 82) D12 °श्च (for शत्रुघ्नस्य). D5 °मनः (for महात्मन·). —After l 83, B2 reads l. 118–120 repeating them in their proper place. —(l. 84) D5 -सख्येयाः (for -सख्यया). Ñ1 V4 कथ्यते (for कीर्त्यते). —(l. 85) V1 B2 त्रीणि (for नव). Ñ1 damaged from शतानि up to line 88. —(l. 86) D13 पुन (for भूय·). D12 तप्तति (sic) (for सप्ततिः). —(l. 87) V3 B1 D13 पर (for काण्डं). Ś1 द्वितीय (for तृतीयं). D5 च (for तु). D12 अत· पर कांड तृतीय (hypermetric) (for the prior half). —(l. 88) V3 दडकारण्यमाश्रितः (for the post. half). —(l. 89) Note hiatus between the two halves. B1.4 D5 अनु°; D12 °भूया- (for अनसूया-). Ś1 D5.13 [अ]प्यग°, D12 [अ]थाग° (all to avoid hiatus) (for अङ्गरागस्य). —(l. 90) V1 °हृतं; V3 परिकीर्तित (for समुदाहृत·). —(l. 91) B1 [अ]पि (for [ए]व). V3 B4 चैव संवादो (for दर्शन चैव). Ñ1 V1.2.4 B2 D13 [ए]व (for [अ]पि). V1 सा*न; V2 B4 दर्शनं (for सान्त्वनम्). —(l. 92) D12 -प्राति (sic) (for -प्राप्तिर्). Ñ1 damaged from the post. half up to line 95. —(l. 93) Ñ2 स्व°, V2 °धम- (for सुतीक्ष्णाश्रम-). Ś1 V4 D5.12 सुतीक्ष्णस्याश्रमप्राप्ति (for the prior half). —(l. 94) Ś1 D13 °कर्णो; V3 मादकार्णो; B1 मंद्र°; D12 °कर्णेश् (for मन्दकर्णेश्). V4 मदकर्णस्य. V2.3 कथन (for कथित). Ś1 V4 D5.12 °शत्रु-; Ñ2 B3 D10.13 शक्रस्य च (for यत्र शक्र-). —(l. 95) V2 D

ऋषीणां दर्शनं चैव मैथिल्याश्चापि सान्त्वनम् ।
शरभङ्गाश्रमप्राप्तिर्महेन्द्रस्य च दर्शनम् ।
सुतीक्ष्णाश्रमसंप्राप्तिः संवादः सह सीतया ।
मन्दकर्णेश्च कथितं यत्र शक्रविसर्जनम् ।
इल्वलस्य च संवादः कीर्तनं च दुरात्मनः ।
अगस्त्याश्रमवासश्च तथा संपरिकीर्तितः ।
दर्शनं पञ्चवट्याश्च जटायोश्चैव दर्शनम् ।
जनस्थाननिवासश्च शिशिरस्य च वर्णनम् ।
स्मरणं भरतस्याथ कैकेय्याश्चैव गर्हणम् ।
संवादः शूर्पणखया विरूपकरणं तथा ।
खरस्य च वधो घोरो दूषणत्रिशिरोवधः ।
लङ्काप्रवेशो राक्षस्याः शूर्पणख्याः प्रकीर्तितः ।
सीताया लोभनं चैव रावणस्यानुशब्दितम् ।
मारीचाश्रमसंप्राप्ती रावणस्य दुरात्मनः ।
मारीचश्च मृगो भूत्वा वैदेहीं समलोभयत् ।
लोभयित्वा च वैदेहीं राघवस्यापकर्षणम् ।
मारीचस्य वधश्चैव लक्ष्मणस्य च गर्हणम् ।
सीताया हरणं चैव सौमित्रेश्चात्र संगमः ।
जटायुषो वधश्चात्र सीतायाश्च प्रवेशनम् ।
लक्ष्मणस्य च संवादो राघवेण महात्मना ।
हृतां च जानकीं मत्वा विलापो राघवस्य च ।
जटायोर्दर्शनं चैव सत्कारश्च महात्मनः ।
गृध्रराजस्य रामेण कृता चैव जलक्रिया ।
कबन्धस्य वधः प्रोक्तः स्वर्गप्राप्तिश्च पुष्कला ।
कबन्धस्य च वाक्येन सुग्रीवान्वेषणं परम् ।
शबरीदर्शनं चैव पम्पायां परिदेवनम् ।
इति काण्डं तृतीयं तु आरण्यकमिति स्मृतम् ।
सर्गाणां तु शतं चैव सर्गाश्चैव चतुर्दश ।
चत्वारीह सहस्राणि श्लोकानां कीर्तितानि च ।
शतं चैवात्र विज्ञेयं श्लोकाः पञ्चाशदेव तु ।

इल्वणस्य, B2.3 इल्वलस्य. D5 सवाद. —D13 om. (hapl.) from the post half of l. 96 up to the prior half of l. 98. —(l. 97) V2 चापि (for चैव). —(l 98) V3 जल° (for जनस्थान-). V2 [अ]नासरस्य (sic) (for शिशिरस्य). D5 दर्शन (for वर्णनम्). —(l. 99) Ñ [अ]थै (for [अ]थ). Ñ1 damaged from the post. half up to l. 101. V4 B2 (m. as above) D11.12 [अ]पि, D5 [अ]थ (for [ए]व). V4 दर्शन (for गर्हणम्). ☞ D7 resumes —(l. 100) Ś1 V3 D5 11 12 शूर्पनखा(D11.12 °णख्या)श्च, V1 सूर्पणखाया; V3 शूर्पणखायाश्च (hypermetric) (for शूर्पणखया). V1 °करणम्, D12 रूपकरण (submetric) (for विरूपकरणं). —(l. 101) D13 खरदूषणयोश्चैव वधस्त्रिशिरसस्तथा. —After l. 101, B3 ins.:

चतुर्दशसहस्राणां राक्षसानां तथा वधः ।

—(l. 102) Ś1 °नख्याः, D11 सूर्पा° (for शूर्पणख्याः). Ñ2 च की°, V4 प्रकीर्त्यते, B4 विशेषतः (for प्रकीर्तित). —(l. 103) Ñ B3 D10 [अ]थ श°; V1 °शब्दितः; V4 °शसन, B1 [अ]त्र श°, B2 च श° (for [अ]नुशब्दितम्). —D7 om. (hapl.) l. 104. —(l. 104) V4 मारीचस्याश्रमप्राप्ती (for the prior half). —Ñ1 damaged l. 106–109. —(l. 106) D7 तु (for च). D5 रावणस्य (for राघवस्य). V4 B4 [अ]पि क°; D12 °मर्षणं (for [अ]पकर्षणम्). —(l. 107) D12 मारीचश्च. D10 लक्षणस्य (sic) (for लक्ष्मणस्य). Ś1 V1 D5 11 12 वि°; V3 *गर्हणं, V4 निबर्हण (for च गर्हणम्). B4 ** लक्ष्मणगर्हण (for the post. half). —(l. 108) V2.4 [अ]पि, V3 [अ]थ (for [अ]त्र). Ś1 D7.13 सत्का(D13 संक)रश्च महात्मनः (for the post. half) D11 सीताप्रहरणं चैव लक्ष्मणस्य च संगतः. —D13 om. (hapl.) l. 109–112. Ś1 D7 om l. 109–110. —(l 109) V3 B1 [ए]व (for [अ]त्र). D12 जटायुषो वधश्चामित् (sic) (for the prior half). V1 B2 (m. also) D5.11.12 प्रवे° (for प्रवेशनम्). —(l. 110) V2.4 °वस्य, D5 लक्ष्मणेन (sic) (for राघवेण). Ñ V2 B1 °वने; V4 °बले (for महात्मना). —(l. 111) Ñ1 B2 स्मृत्वा (for मत्वा). —Ñ1 damaged from महात्मन up to l 115. —(l. 112) V2.3 जटायुशोर् (hypermetric) (for जटायोर्). V3 B2 महात्मना (for महात्मन) —(l 113) Ñ2 V3 B (B3 m. as above) D13 खगराजस्य. —(l. 114) D10–12 कवन्धस्य (here and elsewhere below). V2 प्रोक्त, D5.12 प्राप्ति (for प्रोक्तः). Ś1 तु (for च). D11 पुष्कलं (for पुष्कला). —(l. 115) D12 om. च (submetric). Ñ2 B3 (m. as above) D10 तदा, V2 कृत, V3 B1 D12 स्मृतं, V4 B4 D13 तथा (for परम्). —(l 116) Ñ2 V1 2 4 D5.7 10–13 शवरी-. V3 पपाया (for पम्पाया). V1 D5.11 परिवेदन. D13 पंपायाश्चैव दर्शनं (for the post. half). —(l. 117) V3 तृतीयकाण्डं (for काण्ड तृतीयं). V2 च, V3 हि, D11 तद् (for तु). —After l. 117, B2 repeats l. 84–86 in marg. —B2 repeats l. 118–120 here reading them for the first time after l. 83. —(l. 118) Ñ V B D10 13 च (for तु). Ñ1 V2–4 B1 ज्ञेयं (for चैव). —Ñ1 damaged l. 119–122. —(l. 119) B1 3 (m also) °रि च (for चत्वारीह). Ñ2 °प्राणि (sic); D5 सः स्राणि (for सहस्राणि). Ś1 कथितानि वै; V2 कीर्तन मतं (for कीर्तितानि च). —(l. 120) V3 D7 विज्ञेया (for विज्ञेयं). B2 D7 पंचदशैव; D5 °शदैव, D11 °दशेव; D12 पचशतै च (sic) (for पञ्चाशदेव). V3 च (for तु). —V4 om. l. 121. —(l. 121) Ñ2 B (B3 m. as above) D10 13 पर (for काण्ड). Ś1 D11 °च, D13 प्रवक्ष्यामि (for चतुर्थं तु). V1 D5.7.12 कैष्किन्ध्यकम् (D5 °धकम्; D12 °धाकम्), V3 कि किंधकम् (for कैष्किन्धिकम्). V3 सज्ञक (hypermetric) (for स्मृतम्). Ñ2 B D10 11 13 किष्किंधाकांड (B1 कांड किष्किंध, B2 [m. also as in B4] कांडं कैष्किंध; B4 कांड कैष्किंध्य, D11.13 किष्किंधमिति) संज्ञित; B3 (m. also) किष्किंदिकमिति स्मृत (for the post. half). —(l. 122) Ś1 ऋषिमूक-, B1 °श्रृंग-, B4 °कूट-, D12 °मूषक- (hypermetric), D13 ऋषिमूकि- (for ऋष्यमूक-). V4 -गिरिं (for -गिरि-). —(l. 123) V4 °दाश् (for सवादश्). Ñ2 V1.3 B2.3 D5.7.10–12 [ए]व; V2 [अ]पि (for [अ]त्र). V4 B1 कथ्यते (for कीर्त्यते). —(l. 124) D12 चैव (hyper-

अत: काण्डं चतुर्थं तु कैष्किन्धिकमिति स्मृतम् ।
ऋष्यमूकगिरिप्राप्ती राघवस्य महात्मन: ।
हनुमद्दर्शनं चैव संवादश्चात्र कीर्त्यते ।
आरोहणं च शैलस्य ऋष्यमूकस्य कीर्तितम् ।
रामसुग्रीवसख्यं च वालिपौरुषकीर्तनम् ।
सप्ततालविभेदश्च प्रत्ययोत्पादनं तथा ।
वालिसुग्रीवयुद्धं च वालिनो वध एव च ।
अन्त:पुरविलापश्च ताराकारुण्यमेव च ।
सुग्रीवस्याभिषेकश्च करणं चाश्रमस्य च ।
विलापो राघवस्यात्र लक्ष्मणेन च सान्त्वनम् ।
प्रावृड्विलापश्चैवात्र शरद्वर्णनमेव च ।
विलापश्चैव शरदि समयस्य च लङ्घनम् ।
सुग्रीवं प्रति रामस्य कोपो यत्र प्रकीर्तित: ।
रामस्य कोपं विज्ञाय लक्ष्मणस्य च संभ्रम: ।
प्रशमो लक्ष्मणस्याथ दौत्येन गमनं तथा ।

सुग्रीवस्य तथा चात्र गमनं राघवाश्रमे ।
प्रसादनं च रामस्य वानराणां च संग्रह: ।
पृथिव्या वर्णनं चैव सुग्रीवेण महात्मना ।
प्रस्थापन वानराणामङ्गुलीयस्य चार्पणम् ।
हनुमत्प्रभृतीनां च विन्ध्यपर्वतलङ्घनम् ।
स्वयंप्रभागुहायाश्च प्रवेश इह कीर्तित: ।
अप्रवृत्तौ च वैदेह्या विषादगमनं महत् ।
प्रायोपवेशनं चात्र वानराणां महात्मनाम् ।
दर्शनं चात्र संपातेर्गृध्रराजस्य धीमत: ।
निवेदनं च लङ्काया गृध्रराजेन धीमता ।
चतुर्थमेतत्काण्डं तु कैष्किन्धमिति संज्ञितम् ।
सर्गाश्चैवात्र विज्ञेयाश्चतु:षष्टिस्तु संख्यया ।
श्लोकानां द्वे सहस्रे च अष्टौ श्लोकशतानि च ।
श्लोकानां च शतं ज्ञेयं पञ्चविंशतिरेव च ।
अत: परं प्रवक्ष्यामि काण्डं सुन्दरसंज्ञितम् ।

metric) (for च). Ś1 D13 ऋषि° (for ऋष्यमूकस्य). Ñ1 V1.3 D5 कीर्तन, V2 दर्शन (for कीर्तितम्) —Ñ1 damaged from कीर्तनम् in l. 125 up to 129.—D5 om. (hapl) l. 125.—(l. 125) Ś1 -सौख्य, V3 -सख्यश् (for -सख्य). V4 रामसुग्रीवयो सख्य (for the prior half).—After l 125, B3 ins :

प्रतिज्ञा राघवस्यापि वधे वालिन एव च ।

—(l. 126) Ñ2 B1.2 (m. also) सप्तशा(Ñ2 °सा)ल- (for सप्तताल-). Ñ2 B3 (m. as above) D10 -प्र° (for -विभेदश्). Ñ2 -[उ]त्पाकस (sic) (for -[उ]त्पादन).—Ñ2 reads l. 128 in marg.—(l. 128) D12 repeats पुर ditto. D7.10 -विलाप (for -विलापश्).—(l. 129) D5 [अ]भिषेक तु (for [अ]भिषेकश्च).—After the prior half, B2 ins.:

वालिपुत्रसमर्पणम् ।

यौवराज्य च तस्यात्र.

D11 कारण (for करण). D7 वा (for च). V3.4 B1.3 (m. also) वालिपुत्रसमर्पण (for the post. half).—(l. 130) D12 लक्ष्मणस्य (for लक्ष्मणेन) V4 om. च (submetric). V3 रावण (sic) (for सान्त्वनम्).—Ñ1 damaged from l 132–204.—(l. 132) D5 वि°; D7 च पालन (for च लङ्घनम्).—(l. 133) Ś1 च°, D7 [अ]व° (for प्रकीर्तित:). V2.4 B1.4 कोपोत्र परि(B1 प्रकोपो यत्र, B4 कोप एव प्र)कीर्तित:(V4 कीर्त्यते) (for the post. half).—(l. 134) Ñ2 B3 (m. as above) प्र° (for विज्ञाय). B4 रामकोप परिज्ञाय (for the prior half). D11 लक्ष्मणेन.—(l. 135) Ñ2 B1.3 D10 प्रेषणं; D13 शतमो (sic) (for प्रशमो) D11 दूत्येन, D12 चोत्येन (sic) (for दौत्येन). D7 हृत्येनागमन (sic) (for दौत्येन गमन).—(l 136) Ś1 D5.7.12 यथा (for तथा). V1 [अ]थ (for [अ]त्र). V1.4 D5.7.11.12 °श्रम; V2 त्वां वराश्रम (for राघवाश्रमे). V3 सुग्रीवस्याथ गमन राघवाश्रममेव च.—(l. 137) V2 सर्वश:, D13 सगम: (for सग्रह:).—After l. 137, B3 ins.:

सुग्रीवेण प्रतिज्ञा च सीतोद्धारणकर्मणि ।

—(l. 138) D13 वरण (for वर्णन). Ś1 सर्व (for चैव).—(l. 139) Ñ2 V2.4 B D10 प्रस्थानं वानराणा च (for the prior half) V3.4 B अगुर्ग° (for अङ्गुलीयस्य).—(l 140) D12 हनुमत्त (hypermetric) (for हनुमत्). B4 om च (submetric).—(l. 141) D12 स्वयप्रभाया (hypermetric) (for स्वयप्रभा-) V2 B4 -गुहाया (for -गुहायाश्). D7 प्रदेश (for प्रवेश). V2 D5 इति; B2.3 (m. also) D13 परि- (for इह). D11 कीर्त्यते (for कीर्तित). V1.4 प्रवेशश्च प्र(V4 °श्चेह) कीर्तित) for the post. half).—(l. 142) B3 (m also) सीताया (for वैदेह्या). V2.4 -[आ]गमन (for -गमन). V2.4 B1 तथा (for महत्).—(l. 143) Ñ2 B1.3 D7.10 [ए]व (for [अ]त्र).—(l. 144) Ñ2 V4 B3 (m as above) D10 [ए]व (for [अ]त्र). सप्राप्तेर् (for संपातेर्). D11 धीमता (for धीमत:).—After l. 144, B3 ins.:

जटायुषश्च संवादो वानरै: परिकीर्तित: ।

—B1 D11 om. (D11 hapl.) l. 145.—(l. 145) D12 लकायां. D13 कीर्तित (for धीमता).—(l. 146) D12 सज्ञ (for काण्ड). D11 वै (for तु). Ś1 V1 B3 D5.7.10.12.13 कैष्कि (V1 °कि)ध्य(Ś1 °द, D12 °धि, D13 °ध)म्; V3 कैकिधिकम् (hypermetric), D11 किष्कि° (for कैष्किन्धम्) V4 कैष्किन्धिकमिति स्मृत (for the post. half). B1 काड चतुर्थमित्युक्तं किष्किन्धानामसंज्ञित.—(l. 147) V3 °णां चात्र (for सर्गाश्चैवात्र). B4 संख्येयाश् (for विज्ञेयाश्). B3 (m. also) सर्गाश्चैव परिज्ञेयाश् (for the prior half). Ñ2 B3 च (for तु). V2.4 D5.7.13 संज्ञया, D12 सज्ञियां (corrupt) (for सख्यया).—(l. 148) Note hiatus between the two halves Ñ2 V2 B3 D10 तु (for च). V3 च सहस्रे द्वे (by transp.); D7 च सहस्रेण.—Ñ2 reads (m.) l. 149 after l. 166.—(l. 150) V1 °मेव च; B4 सुदर स° (for सुन्दरसंज्ञितम्).—(l. 151) Ś1 -लंघन; D5 -प्रवण; D7 -प्लवगो (for -प्लवनं). Ñ2 V4 B2.3 D10.12.13 चैव; B1 अत्र (for यत्र). V1 हनुमत्प्रवषां चैव (for the prior half). B4 स्वर°; D13

हनुमत्प्लवनं यत्र सुरसायाश्च दर्शनम् ।
मैनाकस्य गिरेश्चैव दर्शनं परिकीर्तितम् ।
निधनं सिंहिकायाश्च लङ्कादर्शनमेव च ।
प्रवेशश्चैव लङ्काया वर्णनं विचयस्तथा ।
मार्गणं चैव वैदेह्या रावणान्तःपुरे शुभे ।
दर्शनं पुष्पकस्येह आपानस्य च वर्णनम् ।
दर्शनं राक्षसेन्द्रस्य रावणस्य दुरात्मनः ।
विचयः पुष्पकस्येह जानक्याश्चैव मार्गणम् ।
अदर्शने च वैदेह्याः शोकोपगमनं तथा ।
प्रविश्याशोकवनिकां वैदेह्याश्चैव दर्शनम् ।
प्रवेशो रावणस्येह रक्षसः प्रमदावने ।
प्रलोभनं च सीतायाः रावणस्य च भर्त्सनम् ।
गर्जितं राक्षसीनां च हनूमद्दर्शनं तथा ।
अभिज्ञानप्रदानं च सीतासंभाषणं तथा ।
चूडामणिप्रदानं च प्रतिसंदेश एव च ।
वनप्रभङ्गः क्रूराणां राक्षसानां च भर्त्सनम् ।
किंकराणां वधश्चात्र मन्त्रिपुत्रवधस्तथा ।
सेनापतिवधश्चात्र अक्षस्य च वधस्तथा ।
कीर्तितं द्वन्द्वयुद्धं च हनूमन्मेघनादयोः ।
ब्रह्मास्त्रेण च बन्धो वै मारुतेः परमाद्भुतः ।
निवेदनं च दूतस्य भर्त्सनं च हनूमतः ।
लाङ्गूलदीपनं चैव लङ्कादाहस्तथैव च ।
सीताया दर्शनं भूयः प्रत्यागमनमेव च ।
जाम्बवत्प्रमुखैश्चैव हरिभिः सह संगमः ।
तथा मधुवनप्राप्तिर्मधूनां च विलोपनम् ।
दर्शनं देवमार्गस्य भङ्गो मधुवनस्य च ।
अङ्गदप्रमुखानां च हरीणां रामदर्शनम् ।
हनूमतः परिष्वङ्गो राघवेण महात्मना ।
प्रवृत्तिश्चैव सीताया मणिदानं तथैव च ।
लङ्काया दर्शनं चैव दर्शनं रावणस्य च ।
सीताया दर्शनं चैव प्रतिसंदेश एव च ।
दुर्गकर्मविधानं च राक्षसानां विचेष्टितम् ।
अशोकवनिकाभङ्गो दुर्गस्य च विनाशनम् ।
यत्रैतत्कथयामास हनूमान्राघवाय वै
यत्र सुग्रीवसहितो राघवः सहलक्ष्मणः ।

सिंहकायाश् (for सुरसायाश्). —(l. 152) B4 °श्च (sic), D7 मेना° (for मैनाकस्य). V3 गिरे पार्श्व- (for गिरेश्चैव). D12 परिकीर्तित —(l. 153) D12.13 सिंहकायाश्. —D13 om. l. 154–156. —(l. 154) B2 प्रवेशन च (for प्रवेशश्चैव). V2.4 B1.2.4 लंकायां (for लङ्काया). V4 विविध; B1 (before corr. as above).3 (m. also) निच°; B4 D12 विजयस् (B4 °यन्); D10 चित° (sic) (for विचयस्). —B1 om. (hapl.) l. 156. —(l. 156) Note hiatus between the two halves. V3 पुष्कलस्य (for पुष्पकस्य). Ñ2 B2 आपणस्य, V1.2 विमानस्य (for आपानस्य). B3 (m. also) D11 दर्शन (for वर्णनम्) —(l. 157) D13 प्रवेशे (for दर्शनं). —(l. 158) V4 विजयः; D13 विषयः (for विचयः). V3 पुष्कलस्य; B4 D13 पुष्कर(D13 °क)स्य (for पुष्पकस्य). V1 पुष्पकस्येह विचय (for the prior half). D12 मार्गणा (for मार्गणम्). —(l. 159) V1 अदर्शन चैव (hypermetric), V2.3 B3 अदर्शनं च, V4 दर्शनं चैव, B2 °नेन, B3 (m. also) °ने तु (for अदर्शने च). B1 कोप- (for शोक-). V1 °शमनं (for -[उ]पगमन). —(l. 160) V3 [अ]पि (for [ए]व). —(l. 161) B3 वानरस्येह; D12 राक्षसेंद्रस्य (for रावणस्येह). Ś1 D5.7.12 रक्षसां, B1.3 D11 राक्षस. (sic) (for रक्षस). Ś1 प्रमद वन, V1.2.4 B2 D7.11–13 °वनं (for प्रमदावने). —(l. 162) V4 प्रबोधन (for प्रलोभनं). Ñ2 B3 (m. also) D10 वै(Ñ2 वे)देह्या (for सीताया). —(l. 163) Ś1 D5.7.11–13 तर्जन, Ñ2 V1 B2 D10 तर्जित; V4 गजितं (sic) (for गर्जित). D7.10.12 °सानां (for राक्षसीनां). —Ś1 D5.7 om. (hapl.) l. 164 —(l. 166) Ñ2 B3.4 -प्रभंग(B3 °ग), V2.4 B1 -भगश्च (for -प्रभङ्ग). B1 शूराणां (for क्रूराणां). Ś1 V1.3.4 B1–3 (B3 m. also) °सीनां (for राक्षसानां). Ś1 गर्जे°; V1 D5.7.11.12 तर्जे° (for भर्त्सनम्). —(l. 167) Ś1 किंकरीणां. V2.4 B1.2 [ए]व (for [अ]त्र). —(l. 168) Note hiatus between the two halves. V1.3 तु (for च). D13 तथैवाक्षवधोपि च (for the post. half). —(l. 169) Ś1 D5.12 दुर्ग°; D7 दुःख° (for द्वन्द्वयुद्ध). V2 B4 तु (for च). V1.3 हनुमन्मेघनादयोः (for the post half) —(l. 170) V4 om. च (submetric). D11 [ऽ]स्य (for वै). D7 वधश्चैव (for च बन्धो वै). V2 D13 मारुतो (for मारुतेः). V3 D5 °द्भुत (for परमाद्भुतः). —(l. 171) D11 दूत्यस्य (for दूतस्य). —After l. 171, V2.3 ins.:

रक्षोभिर्बन्धनञ्चापि ब्रह्मास्त्रस्य च मोक्षणम् ।

[V3 [अ]स्य (for [अ]पि). V2 वि° (for च मोक्षणम्).] —(l. 172) Ś1 -[उ]द्दीपन, Ñ2 V1 B2–4 D10 -[आ]दीपनं (for -दीपन). V4 लागलादीपन चैव (for the prior half). —(l. 173) Ś1 हर्षण (for दर्शन). V3 चैव (for भूय). D7 -[आ]गमन (for -[आ]गमनम्). —(l. 174) B3 जाबु°; D12 जाव° (for जाम्बवत्-). V1 D5 सगनं (for संगमः). D11 संगमस्तथा (for सह संगम). —After l. 174, B3 ins.:

प्रत्यागमो वानराणामङ्गदस्य महात्मनः ।

—(l. 175) D7 मधुवन. Ñ2 B1–3 (B3 m. as above) D13 विलुंठन; V1.4 D11 विले°; V2.3 D7.10 विलु° (for विलोपनम्). —(l. 176) D7 चैव मा° (for देवमार्गस्य). V2.4 B1.2 देवमार्गाभिरोहश्च (for the prior half). Ś1 संगो, D7 सूद्दो (sic) (for भङ्गो). D11 om. च (submetric). —(l. 177) D12 हि (for च). D11 कपीना (for हरीणां). —(l. 178) V4 हनूमता (for महात्मना). —(l. 179) D5 प्रवृत्ति (for प्रवृत्तिश्). B2–4 (B3 m. also) [अ]पि (for [ए]व). —Ś1 D7 om. (hapl.) l. 180–181. —(l. 180) V2 D11 राघवस्य (for रावणस्य). V4 रावणस्य च दर्शन (by transp.) (for the post. half). —(l. 181) V1 पति- (for प्रति-). —(l. 182) B2.4 राक्षसीनां. V3.4 B1.2 च चेष्टितं. —(l. 183) Ś1 V1 D5.7.12 -भंगं (for -भङ्गो). —(l. 184) D13 यदेतत् (for

महता हरिसैन्येन प्रययौ दक्षिणामुखः ।
सर्वे च सहिता यत्र निविष्टाः सागरं प्रति ।
इत्येतत्पञ्चमं काण्डं सुन्दरं परिकीर्तितम् ।
सर्गाणामत्र सख्या च काण्डे सुन्दरसंज्ञिते ।
चत्वारिंशत्त्रयश्चैव सर्गाः सम्यगुदाहृताः ।
श्लोकानां द्वे सहस्रे च चत्वारिंशच्च पञ्च च ।
अतः परं तु षष्ठं च युद्धकाण्डमिति स्मृतम् ।
यत्र रामो महाबाहुः सागरं समुपस्थितः ।
यत्र लङ्कां जिगमिषुर्मन्त्रयामास राघवः ।
प्राप्तं च राघवं श्रुत्वा मन्त्रयामास रावणः ।
शमार्थी यत्र रामेण ज्येष्ठमाह विभीषणः ।
मुच्यतां मैथिली राजन्स्वस्त्यस्तु नगरस्य नः ।
एतद्धि परमं श्रेयो विपरीतेऽनयो भवेत् ।
एवमुक्तो दशग्रीवः क्रोधसंरक्तलोचनः ।
जघान यत्र पादेन भ्रातरं वै विभीषणम् ।
रावणं च परित्यज्य चतुर्भिः सचिवैः सह ।
आगच्छद्राघवाभ्याशं गदापाणिर्विभीषणः ।
अभिषिक्तश्च रामेण लङ्काराज्ये विभीषणः ।
सागरात्तोयमादाय प्रयत्नेन महात्मना ।
यत्र रामस्य संरम्भः समुद्रस्य च दर्शनम् ।
नलसेतुक्रिया चैव सागरानुमते तथा ।
तरणं चैव घोरस्य सागरस्य महात्मनः ।
सुवेलासादनं चैव चारप्रणिधिरेव च ।
शुकसारणवाक्यं च वानरानीकदर्शनम् ।
मन्त्रणं राक्षसेन्द्रस्य मायारामशिरःक्रिया ।
वाक्यानि सरमायाश्च सीताश्वासनमेव च ।
यत्र माल्यवतो वाक्यं लङ्काया गुप्तिरेव च ।
मन्त्रणं राघवबले चाराणां च प्रवेशनम् ।
सुवेलारोहणं चैव तथा लङ्कावरोधनम् ।
समारम्भश्च युद्धस्य द्वन्द्वयुद्धप्रवर्तनम् ।

यत्रैतत्). V4 राघवस्य (for राघवाय). V4 D11 च (for वै). —(l. 185) D7 सलक्ष्मणः (submetric) (for सहलक्ष्मण॰). —(l. 186) V3 हरिसैन्येन सहितो (for the prior half). V1 प्रजयौ (sic) (for प्रययौ). —(l. 187) V2 B3 (m also) ते (for च). D13 तत्र (for यत्र). —(l. 188) Ś1 transp. पचम and सुंदर. V4 B1 नाम की°, B3 °कीर्तनम् (for परिकीर्तितम्). —(l. 189) V2 B1 यत्र, V3 B4 चात्र (for अत्र). Ś1 V2 -संज्ञके (for -सज्ञिते). —(l. 190) V3 त्रय (for त्रयश्). Ś1 Ñ1 V1.3 D5.7.12 च समुदा° (for सम्यगुदाहृता). —(l. 191) V3 तु (for first च). V4 पचम; D13 पंचम (for पञ्च च). —(l. 192) V1 om (submetric), B हि; D10.13 च (for तु). Ñ2 V2 B D10 तु, V4 हि, D14 वै (for च) D10 transp. तु and च. B1 लका° (for युद्धकाण्डम्). D11 इत (for इति). —(l. 193) B4 अत्र (for यत्र). —(l. 194) Ś1 V1.4 B1 D7.12 लका- (for लङ्का). —(l. 195) D13 रावण (sic) (for राघव). D12 श्रुत (sic) (for श्रुत्वा). —(l. 196) V3.4 D12 सामार्थी; B1 धर्मार्थी; D5 समर्थो; D13 शमार्थे (for शमार्थी). V2 रामार्थाय तु (sic) (for शमार्थी यत्र). V4 राज्यस्य (for रामेण). V4 मंत्रम् (for ज्येष्ठम्). D5 ज्येष्ठो यत्र विभीषण (for the post. half). —(l. 197) V3.4 B2 D5 मैथिली, D13 जानकी (for मैथिली). B1 सीता (for राजन्). V4 स्वजनस्य (for नगरस्य). V3 B1.3 (m. also) D10 च (for न॰) —(l. 198) B3 D5 परम- (for परम). V1.3 श्रेष्ठ (V3 °ष्ठो) (for श्रेयो). Ñ2 V2–4 B1.2 D5.7.12 विपरीतो (for विपरीते). —(l. 199) B1 कोप- (for क्रोध-). —(l. 200) D12 यथान (sic) (for जघान). D5 वामेन (for पादेन). Ñ2 V2 B1–3 (m. also) D7 च (for वै). D12 °षिण (for विभीषणम्). —D12 om. l. 201–202. —(l. 201) Ś1 तु, B2 स; D13 स- (for च). —(l. 202) V1 अभ्यगच्छद् (hypermetric); V3.4 B1.4 D7 अगच्छद् (for आगच्छद्). Ś1 -[अ]भ्याशे, V2.4 -[आ]वासं (for -[अ]भ्याशं). —After l. 202, B3 ins.:

पतित्वा रामपादे च शरणं गतवान्भयात् ।

—Ś1 D5.7 om. (hapl.); Ñ1 missing (fol. injured) l. 203. —(l. 204) D7 राम रात्रायमाजग्मुः (sic) (for the prior half). Ñ2 B D10.13 प्रयत्नेन; D7 प्रया° (for प्रयत्नेन). —(l. 205) D7 om. च (submetric). —(l. 206) V2 नग- (for नल-) Ñ1 V1 D11–13 -क्रियाश्च (V1 D12 °यां) (for -क्रिया). —(l. 207) B3 (m. also) रामस्य (for घोरस्य). V2.4 समुद्रस्य (for सागरस्य). D12 °त्मना, D13 °त्मन (for महात्मनः). —B1 om. (hapl.) l. 208–213. —(l. 208) V4 -[आ]रोहण (for -[आ]सादन). V2 चारु- (for चार-). V4 B4 -प्रनिनिधिर् (hypermetric) (for -प्रणिधिर्). —(l. 209) V3 -वाक्येन (for -वाक्य च). V4 D10.12 वानराणां च (D12 °णांक-) (for वानरानीक-). —(l. 210) D5 मंत्रिण, D7 मन्त्राणां; D12 मंत्रणे (for मन्त्रणं). D5 राघवे° (for राक्षसेन्द्रस्य). Ñ2 V3 B3.4 D10 तथा (for -क्रिया). —(l. 211) D11 °नदनम् (for सीताश्वासनम्). D12 om. सनमेव च. —(l. 212) D11 °वता (for माल्यवतो). V4 D7 लंकायां (for लङ्काया). Ś1 D5.13 गुप्ति; Ñ गुप्त; D12 गुप्तं (for गुप्तिर्). —(l. 213) Ś1 मन्त्रिण; B4 मंत्रणा (for मन्त्रणं). Ñ1 राघव..., Ñ2 °बले, V2 राक्षसानां च; V4 रावणेद्रस्य (for राघवबले). Ñ V1.3 B2–4 D5.12 चरा (D5.12 चार)णां; V4 वानराणा (hypermetric) (for चाराणां). Ñ1 नि° (for प्रवेशनम्). —B1 (*sec. m.*) reads from l 214 up to the prior half of l. 220 in marg. —(l. 214) Ñ1 ततो; V4 यत्र (for तथा). —Ś1 D5.7 om. l. 215. —(l. 215) V4 °स्तु, D11 यत्रा°, D12 °स्य; D13 आरभश्चैव (for समारम्भश्च). B4 तथा द्वद्व- (for द्वन्द्वयुद्ध-). —D13 om. l. 216. —(l. 216) V2 स्वल्पप्र-; B1 सप्रह्न- (for सुप्रह्न-). D12 om. यज्ञ. Ś1 [आ]शु मन्त्रित॰, Ñ2 [अ]...शब्दित; B2 वि(m. also [अ]नु)द्याक्रितः; B3(m. also as above).4 D11 विशब्दित (for [अ]-नुशब्दित॰) —(l. 217) V4 °दुर्ग- (for रात्रियुद्ध-) Ś1 -विमान (for -विधान). D13 सर्प° (for शरबन्धस्). —(l. 218) Note hiatus between the two halves. D11 सुपर्ण (for सुपर्ण-). B4 -बंधन- (for -बधस्य). V4 मोक्षात् (submetric) (for मोक्षणम्). B2 अस्त्रबंधविमोक्षण (for the post. half). —(l. 219) V2 [अ]पि (for [ए]व). —After l. 220, B3 ins.:

सुमन्त्रयज्ञकोपादिवधो यत्रानुशब्दितः ।
रात्रियुद्धविधानं च शरबन्धस्तथैव च ।
सुपर्णदर्शनं चैव अस्त्रबन्धस्य मोक्षणम् ।
धूम्राक्षस्य वधश्चैव तथैवाकम्पनस्य च ।
प्रहस्तस्य वधश्चैव प्रभङ्गो रावणस्य च ।
दुर्गकर्मविधानं च कुम्भकर्णप्रबोधनम् ।
दर्शनं कुम्भकर्णस्य संप्रश्नो राघवस्य च ।
निर्याणं कुम्भकर्णस्य वानराणां च संभ्रमः ।
सुग्रीवग्रहणं चैव प्रमोक्षश्चात्र कीर्त्यते ।
वधश्च कुम्भकर्णस्य राघवात्समुदाहृतः ।
नरान्तकवधश्चात्र देवान्तकवधस्तथा ।
महोदरवधश्चैव वधस्त्रिशिरसस्तथा ।
महापार्श्ववधश्चात्र अतिकायवधस्तथा ।
मेघनादास्त्रमोहश्च ससैन्ये राघवे तथा ।
ओषध्यानयनाच्चापि प्रबोधश्च हनूमता ।
उल्काभिहारयुद्धं च वधः कुम्भनिकुम्भयोः ।
मकराक्षवधश्चात्र निर्गमो रावणेः पुनः ।
मायासीतावधश्चात्र मेघनादवधस्तथा ।
क्रोधश्च राक्षसेन्द्रस्य तथा निष्ठानकं महत् ।
रावणस्य च निर्याणं विरूपाक्षवधस्तथा ।
मत्तस्यापि वधश्चात्र उन्मत्तवध एव च ।
राघवस्य च वाक्यानि भर्त्सनं रावणस्य च ।
रामरावणयोश्चैव अस्त्रयुद्धं महात्मनोः ।
लक्ष्मणस्य वधश्चैव विलापो राघवस्य च ।
ओषध्यानयनं चैव लक्ष्मणोत्थानमेव च ।
प्रदानं देवराजेन रथस्य च महात्मना ।
मातलेर्दर्शनं चैव शक्रवाक्यनिवेदनम् ।
संग्रामे राक्षसेन्द्रस्य प्रभङ्गो रावणस्य च ।
सारथेर्भर्त्सनं चैव रावणेन दुरात्मना ।
देवानां विग्रहश्चैव गगने दानवैः सह ।

छेदन मुकुटस्यापि राक्षसाना पराभव· ।

—Ś1 om. (hapl.) l. 221–222 —(l. 221) V1 दुर्गस्य कर्म- (hypermetric), D11 दुर्ग° (for दुर्गकर्म-). —B3 reads l. 222–224 in marg. —(l. 222) V2–4 B2 D5 रावणस्य (for राघवस्य). —(l. 223) B3 निशानां (sic), D12 निर्यंन (sic) (for निर्याण). Ś1 om. (hapl.) the post. half of l. 223 up to the prior half of l. 225. —(l. 224) B3 -ग्रहणश्चात्र (for -ग्रहणं चैव). B1 कथ्यते; B2 कीर्तिन (for कीर्त्यते). —(l. 225) V3 त चैव (for राघवात्). —(l. 226) V3 D13 [ए]व (for [अ]त्र). B4 D11 वेदांतक- (for देवान्तक-). —Ś1 B3 D7 om. (hapl.) l. 227. —(l. 227) V4 त्रिनर (before corr. as above) एव च. —(l. 228) Note hiatus between the two halves. B3 °पार्थ-; G1 °यश्च (sic) (for महापार्श्व-) —For l. 226–228, Ñ1 B1 subst.

वधस्त्रिशिरसश्चैव देवान्तकवधस्तथा ।
नरान्तकनिपातश्च अतिकायवधस्तथा ।
निकुम्भकुम्भयोश्चैव वधो राक्षसपुत्रयो· ।

—Ñ1 om. l. 229–230 —(l. 229) V4 B2 D13 -मोक्षश् (for -मोहश्). B1 मेघनादस्यास्त्रमोक्ष· (for the prior half). D11 राघवस् (sic) (for राघवे). —(l. 230) Ñ2 B2 (m. also)–4 D10.11 -[आ]नयनं चापि, V3 -[आ]नयनार्थायि, D7 °च्चैव (for -[आ]नयनाच्चापि). D12 प्रबोधस्व (sic), D13 सप्रबोधो (for प्रबोधश्च). Ś1 V3.4 B4 D10 हनूमत (for हनूमता). —(l. 231) Ś1 उक्त मिहार-; V1 °मिहार-; V2 D12 °मिर्हरि-; V3 °मिवाद्य, V4 B2 (m. also) °विहार-; D5 उक्त्वा सं°; D7 उक्त स°, D11 °नीतार- (sic); D13 °नीहार- (for उल्काभिहार-). Ñ1 -युद्धश् (for -युद्ध). Ñ2 B3.4 D10 उल्काभि (D10 °सि) हरण चैव (for the prior half). —(l. 232) V3 B4 D13 [ए]व (for [अ]त्र). V1 ins. यज्ञं च before निर्गमो. Ñ2 om. from the post. half of l. 232 up to the prior half of l. 233. V4 निकुभो (for निर्गमो). D13 रावणस्य च (for रावणेः पुनः). —(l. 233) Ñ1 V2 B1.4 [ए]व (for [अ]त्र). —Ś1 om. (hapl.) l. 234–235. —(l. 234) D13 °श्च (for राक्षसेन्द्रस्य). Ñ1 यथा (for तथा) Ñ1 [अ]धिष्ठानक, V1 निदनकं, B3 (m. also) [अ]रिष्टादिक (for निष्ठानक). D5 तथा निष्टानकर्महत् (for the post. half). —(l. 235) Ñ1 V4 B1.2.4 वि° (for च निर्याण). D12 चित्रपधस्तथा (sic) (for the prior half). —After l. 235, V3 B2 ins, B1 ins after l. 236:

महोदरमहापार्श्ववधश्चैव प्रकीर्तित ।
[B1 °वधश्चैव महापार्श्वस्य कीर्नित·]

—(l. 236) Note hiatus between the two halves. B1 च (for [अ]पि). —(l. 237) B2 (after corr. as above) रावणस्य (for राघवस्य). D11.12 om. first च (submetric). —After l. 237, B4 ins., while D13 after l. 240:

मदोदर्या तथा केशग्रहण चाङ्गदेन च.
[D13 केशाकर्षण (for केशग्रहण).]

—Ś1 om. (hapl.) l. 238–239. —(l. 238) Note hiatus between the two halves. Ñ2 B2.3 D10.13 शस्त्र°, V4 अस्त्रमूर्ध्वं (for अस्त्रयुद्ध). —After l. 238, B4 ins.:

तथा शक्तिपरित्यागो रावणेन दुरात्मना ।

—(l. 239) V3 वधो यत्र (for वधश्चैव). —(l. 240) D5.7.10 औषधि-. —(l. 241) D7 वनस्थस्य (for रथस्य च). Ś1 Ñ1 V3.4 °त्मनः (for महात्मना). —(l. 242) D12 om. (hapl.) from the post. half up to the prior half of l. 244. Ñ1 B1.4 शत्रु° (for शक्रवाक्य-). —(l. 243) D13 संग्रामं (for संग्रामे). Ś1 राघवेंद्रस्य V2 om. (hapl.) from the post. half up to the prior half of l. 247 B3 प्रभग्ना (for प्रभङ्गो). —(l. 245) V1 विग्रहं चैव; D5 विग्रहस्यैव (for विग्रहश्चैव). —(l. 246) V1 द्वैरथं चैव; V4 °थ तु, D12 द्वै° (for द्वैरथ च). Ś1 V1.2 B3 (m. also) D5.7.11.12 क्षिति-; Ñ2 D10 भूत-; V4 भुवि (for भूमि-). Ś1 -कद° (for -कम्पनम्). —(l. 247) V2 विश्रुतिः; V3 D5 विश्रुत (for विश्रुत·). —(l. 248) D10 कांडे (for काण्डं). V2 B1 लंका° (for युद्धकाण्डम्). Ñ V1 B1–3 D7 श्रुतं; D5 श्रुतिः (for स्मृतम्). —(l. 249) V1 D5.7.11.12 तु

द्वैरथं च महाघोरं सप्ताहं भूमिकम्पनम् ।
वधश्च राक्षसेन्द्रस्य त्रिपु लोकेपु विश्रुत: ।
इति षष्ठमिदं काण्डं युद्धकाण्डमिति स्मृतम् ।
सर्गाणां च शतं ज्ञेयं पञ्च सर्गास्तथैव च ।
काण्डे ह्यस्मिंस्तथा संख्या श्लोकानामपि कथ्यते ।
चत्वार्यैव सहस्राणि पञ्च श्लोकशतानि च ।
अतस्त्वभ्युदयं नाम सोत्तरं संप्रचक्षते ।
यत्र रावणदाराणां विलाप: समुदाहृत: ।
विभीषणाभिषेकश्च सत्कारो रावणस्य च ।
हनूमत्संप्रवेशश्च मैथिल्याश्चैव दर्शनम् ।
सीताया निर्गमश्चैव रामेण च समागम: ।
भर्त्सनं चैव सीताया राघवेण महात्मना ।
परित्यागश्च वैदेह्यास्तथा चाग्निप्रवेशनम् ।
अग्निप्रवेशे च तदा अदाह: परमाद्भुत: ।
ब्रह्मादीनां च सर्वेषां देवानामिह दर्शनम् ।
वृषध्वजस्य देवस्य दर्शनं चात्र कीर्त्यते ।
पितामहाद्वरश्चात्र पितुर्दर्शनमेव च ।
कैकेय्या: शापनाशश्च तुष्टिर्दशरथस्य च ।
शक्राद्वरस्य संप्राप्तिर्हरीणां प्रतिजीवनम् ।
रत्नानां संविभागश्च राक्षसेन्द्रेण धीमता ।

पुष्पकारोहणं चैव राघवस्य महात्मन: ।
वानराणां च सर्वेषां राक्षसानां तथैव च ।
प्रतियानं च कथितं विस्तरेण महात्मनाम् ।
भरद्वाजाश्रमप्राप्तिर्ऋषेर्दर्शनमेव च ।
नन्दिग्रामप्रवेशश्च गुरूणां चैव दर्शनम् ।

अयोध्यासंप्रवेशश्च व्रतस्य च समापनम् ।
अभिषेकश्च रामस्य प्रमोदो नगरस्य च ।
यौवराज्यप्रदानं च भरतस्य महात्मन: ।
मुनीनामिह संप्राप्तिरुत्पत्तिश्चैव रक्षसाम् ।
त्रैलोक्यविजयाख्यानमहल्याकीर्तनं तथा ।

सीताविवासनं चैव लक्ष्मणेन महात्मना ।
वाल्मीकाश्रमसप्राप्तिर्मैथिल्याश्चात्र कीर्त्यते ।
कुशीलवसमुत्पत्तिरिक्ष्वाकुकुलवृद्धये ।
लवणस्य वधश्चात्र शत्रुघ्नेन प्रकीर्तित: ।
शम्बूकस्य वधश्चात्र कुम्भयोनिसमागम: ।

(for च). D_5 om शत V_3 प्रोक्त, B_4 चैव (for ज्ञेय). B_4 -वर्गास् (for -सर्गास्). —(l. 250) V_3 कांडेस्मिंस्तु (for काण्डे ह्यस्मिस्). V_2 श्लोकसख्यानम् (for सख्या श्लोकानाम्). Ś$_1$ V_4 अत्र, B_3 (m. also) $D_{12.13}$ एव (for अपि). Ś$_1$ शस्यते, Ñ V_1 B_{2-4} (B_3 m. also as above) $D_{5\ 7.10\ 12.13}$ शब्द्यते; V_3 शस्ते (for कथ्यते). —(l. 251) Ś$_1$ चत्वार्यत्र, V_2 पंच श्लोक-; D_{12} चत्वापञ्च (sic), D_{13} °र्थैव (for चत्वार्यैव). V_4 °का: (for पञ्च श्लोक-). —(l. 252) D_{13} °स्तुभ्युदय (sic) (for अतस्त्वभ्युदय) V_{2-4} $B_{3.4}$ $D_{10\ 12}$ °वक्ष्यते (for संप्रचक्षते). —(l. 253) Ś$_1$ -नारीणां (for -दाराणा). $B_{1.2}$ समुपाहृत:. —(l. 254) Ñ$_2$ V_3 B D_{10} सस्कारो; D_{13} न्यक्कारो (for सत्कारो). Ñ$_1$ राघवस्य (for रावणस्य). —(l. 255) B_3 [अ]पि (for [ए]व). —(l. 256) V_{2-4} B_1 [अ]त्र (for [ए]व) V_1 तु (for च). D_{11} रावणे च समागमा: (sic) (for the post. half). —(l. 258) Ś$_1$ $D_{5.7}$ °त्याग, D_{12} °त्यागे (for परित्यागश्). V_1 परित्यागश्चैव (hypermetric). D_{11} सीतायास् (for वैदेह्यास्). V_3 B_2 D_{13} तथैवाग्नि- (for तथा चाग्नि-). —(l. 259) Note hiatus between the two halves. V_3 B_4- -प्रवेशश् (for -प्रवेशे). D_{13} तथा (for तदा). Ś$_1$ $D_{5.7}$ अदाहं; V_3 आदाह:; B_4 (to avoid hiatus) ह्यदाह: (for अदाह). Ś$_1$ V_3 $D_{5.7\ 12}$ °द्भुत (for परमाद्भुत). —(l. 260) D_{13} विश्वा° (for ब्रह्मादीनां). $V_{3.4}$ देवानां सर्वेषाम् (by transp.) (for सर्वेषां देवानाम्) —(l. 261) V_1 वृषभ° (hypermetric), B_1 वृषभध्वज- (for वृषध्वजस्य). B_1 कथ्यते, B_4 कीर्तित (for कीर्त्यते). —(l. 262) Ś$_1$ पितामह-; (for पितामहाद्). B_4 वरप्राप्ति:; D_{13} °श्चापि (for वरश्चात्र). Ñ$_1$ V_{2-4} $B_{1.2}$ तस्माच्चैव वरप्राप्ति: (for the prior half). D_{13} पितृ- (for पितुर्). B_1 वचनम् (for दर्शनम्). —(l. 263) V_2 B_4 D_{11} पाप- (for शाप-). B_1 D_5 -मोक्षश् (for -नाशश्). D_{12} तुशष्टि (sic) (for तुष्टिर्). —After l. 263, B_3 ins.

भरतस्य प्रसादं च ययाचे रघुनन्दन: ।

—(l. 264) D_{11} (also) देवस्य (for वरस्य). V_2 प्राप्तिर्हि (for सप्राप्तिर्). V_1 °जीवन:; D_{12} °जीविनं; D_{13} जीवन तथा (for प्रतिजीवनम्). —(l. 265) $D_{11\ 13}$ रक्षाना (for रत्नाना). D_{12} प्र° (for सविभागश्). Ñ$_1$ राक्षसेंद्रस्य धीमत: (for the post. half). —D_{13} om. l. 266–268. —(l. 266) V_3 पु:करा°; B_4 पुष्करा° (for पुष्पकारोहण). —(l. 268) B_3 विस्तारेण. Ś$_1$ Ñ$_1$ $V_{3.4}$ $B_{1.2.4}$ °त्मना (for महात्मनाम्). —(l. 269) Ś$_1$ Ñ$_1$ $V_{1.4}$ B_4 $D_{5.12}$ भारद्वाज-. D_{11} -[आ]श्रम. —(l. 270) $B_{1.2}$ नदिग्रामे (for नन्दिग्राम-). Ñ$_2$ B_3 D_{10} -नि° (for -प्रवेशश्). V_2 B_3 (m. also) भ्रातॄणां (for गुरूणा). —After l. 270, B_3 ins. .

मातॄणा सगमस्तत्र प्रजानां च मुद तथा ।

—(l. 271) Ś$_1$ $D_{5.7\ 12}$ अयोध्याया (for अयोध्यास-). —(l. 272) Ś$_1$ D_7 प्रसादो (for प्रमोदो). Ñ$_1$ B_2 भरतस्य; V_4 ना° (for नगरस्य). —(l. 273) $V_{1.4}$ B_3 यौवराज्ये; D_{11} °राज्यं; D_{12} °राज- (for यौवराज्य-). D_{12} भरतस्य च (hypermetric). —(l. 274) Ś$_1$ V_1 $D_{7\ 11.13}$ राक्षसा (D_{13} °स) (for रक्षसाम्). —(l. 275) D_{10} अहिल्या- (for अहल्या-). V_3 B_4 अहिल्याख्यान(B_4 °परि)कीर्तन (for the post. half). —(l. 276) Ñ$_1$ -निर्वासन (for -विवासनं). B_{3}(m. also)$._4$ तथा सीताप्रवासश्च (for the prior half). —(l. 277) Ś$_1$ Ñ$_2$ $V_{2.4}$ B_3 $D_{7\ 10}$ वाल्मीक्याश्रम-. Ś$_1$ V_1 $D_{5.7.12}$ [अ]नु-; Ñ$_2$ प्र-; B_4 [अ]पि (for [अ]त्र). B_1 कथ्यते (for कीर्त्यते). —(l. 279) Ñ$_2$ B_3(m. also as above)$._4$ $D_{10\ 13}$ [ए]व (B_4 °*) (for [अ]त्र). —Ś$_1$ (hapl.) B_4 om. from the post. half up to the prior half of l. 280. Ñ$_2$ B_3 D_{10} महात्मना; V_1 [अ]नु° (for प्रकीर्तित:). —(l. 280) V_{2-4}

अलंकारस्य संप्राप्तिः श्वेतोपाख्यानमेव च ।
अश्वमेधसमारम्भो गीतश्रवणमेव च ।
काव्यस्य चान्ते विज्ञाय स्वपुत्रौ तौ कुशीलवौ ।
वाल्मीकेश्चैव वाक्यानि विलापो राघवस्य च ।
रसातलप्रवेशश्च वैदेह्याः परमाद्भुतः ।
राघवस्य च संरम्भो दर्शनं परमेष्ठिनः ।
कालदुर्वाससोः प्राप्तिः संत्यागो लक्ष्मणस्य च ।
सुहृदां चैव पौराणां राघवाणां महात्मनाम् ।
महाप्रस्थानगमनं स्वर्गप्राप्तिश्च पुष्कला ।
इत्याभ्युदयिकं काण्डं सभविष्यं सहोत्तरम् ।
नवतिसंख्यया सर्गाः श्लोकानां चात्र कीर्त्यते ।
त्रीणि श्लोकसहस्राणि तावन्त्येव शतानि च ।
षष्टिः श्लोकास्तथा ज्ञेयाः काण्डेऽस्मिन्परिसंख्यया ।
सर्गाणां षट्छतानीह विंशतिश्चैव संख्यया ।
इत्येतद्रामसंबन्धमाख्यानमृषिसंस्तुतम् ।
चतुर्विंशतिसाहस्रं सर्वपापभयापहम् ।
आख्यानं वैष्णवं दिव्यं कृतं वाल्मीकिना स्वयम् ।
धन्यं यशस्यमायुष्यं पुत्रीयं पुष्टिवर्धनम् ।
पठेदिमां पर्वणि यः समाहितः
कथां शुचिर्दाशरथेर्महात्मनः ।
विमुच्यतेऽसौ कलुषेण मानवः
सुखं स गच्छेच्च मृतोऽपि सद्गतिम् ।
इत्यार्षे रामायणे आदिकाण्डे अनुक्रमणिका समाप्ता ॥ ३ ॥

D5.13 सद्य(V3 जबू ; V4 शद्य ; D13 शंभु)कस्य (for शम्बूकस्य). D12 शवुकस्य वचश्चानु- (for the prior half). —(l. 282) D10 -समारमे (for -समारम्भो). —(l. 283) D12 कायस्य (sic) (for काव्यस्य). Ś1 रागे, V3 [अं]ते च (by transp.), V4 चांत; D5.7.12 गाने, D11 चात्र (for चान्ते). Ś1 B3.4 D5.7 सुपुत्रौ (for स्वपुत्रौ). V4 च (for तौ). D13 तौ सुपुत्रौ. —(l. 284) Ñ2 B3 D10 [अ]पि (for [ए]व). B4 काव्यानि; D13 वाक्यांते (for वाक्यानि) —(l. 285) B2 -नि° (for -प्रवेशश्च). D10 सीतायाः (for वैदेह्याः). D7 °द्भुत (for परमाद्भुतः). —(l. 286) V1 om. च (submetric). V2 संभोग- (for संरम्भो). —(l. 287) V4 °ससः (for -दुर्वाससोः). —(l. 288) D12 सुरुदां (sic) (for सुहृदां). Ś1 घोराणां (for पौराणां). Ś1 D5.7.12 वानराणा; Ñ1 B1 om.; V4 प्लवगानां (for राघवाणां). —(l. 289) V2 महापथानुगमन (for the prior half). Ś1 तु (for च). —(l. 290) D12 [आ]भ्युदायक (for [आ]भ्युदयिक). V1 सभविष्यति (hypermetric); V4 सभविष्य; D7 भविष्यं च (for सभविष्य). B4 D11 महो°, D12 सिहो° (sic) (for सहोत्तरम्) —(l. 291) Ñ B D13 नवतिः (for नवति-). V1 -संख्यायाः (for -संख्यया). B1 कथ्यते; D13 शब्दयते (for कीर्त्यते). —(l. 292) Ś1 V1.2 D5.7.11.12 नवश्लोक- (for तावन्त्येव). —(l. 293) D12 °कीर्तिताः (for परिसंख्यया). —(l. 294) B3 (m. also) [अ]पि (for [ए]व). Ñ1 V2 B1 चैव कीर्तिता; V4 परिकीर्तिता (for चैव संख्यया). —(l. 295) B1 D7.10 -सबद्धम् (for -संबन्धम्). Ś1 D7 -स्युतं; V4 -सत्तम; D11.12 -सरकृतं; D13 -सत्तमाः (for -संस्तुतम्). V2 ऋषिभिः स्तुतं. —(l. 296) D13 -प्रणाशनं (for -भयापहम्). —(l. 297) V2 काव्य (submetric) (for आख्यान). V1 वै स्तव; D13 रुचिर (for वैष्णव). Ñ1 B1 कृत (for स्वयम्). —After l. 297, B3 ins. :

दिव्यज्ञानेन योगेन दृष्ट्वा सर्वं महात्मना ।

—(l. 298) Ś1 प्रजेयं; V1 स्वर्गीय; V3 पुत्रायु (for पुत्रीयं). D7 तुष्टि- (for पुष्टि-). —(l. 299) D12 इम (for इमा). D11 सर्वणि (sic) (for पर्वणि). —(l. 300) Ś1 V3 D13 शुचेर्; V4 विभोर्, D12 मुचि (sic) (for शुचिर्). —(l. 301) V4 कलुषात्तु (for कलुषेण). —(l. 302) Ś1 सुख च, Ñ1 B1 D11 सुखेन; V1 सुख * (for सुख स). V2 यच्छेच्च (for गच्छेच्च). Ś1 मृते (for मृतो).

2

After I. 3.2 (after 153*), D1–3 7 ins. :

गुणारामस्य रामस्य राज्ञो दशरथस्य च ।
सभार्यस्य सराष्ट्रस्य सान्तःपुरजनस्य च ।
भरतस्य यथावृत्तं शत्रुघ्नस्य च धीमतः ।
वसिष्ठस्य सुमन्त्रस्य वामदेवस्य चैव हि ।
विश्वामित्रस्य चैवर्षेर्जनकस्य च धीमतः ।

रक्षसां वानराणां च तथा वीर्यविचेष्टितम् ।
सीतासहायेन च यत्कथितं वसता वने ।
सत्यसंधेन रामेण लक्ष्मणेन च धीमता ।
त्रैलोक्यदर्शी भगवांस्तपोयोगबलेन च ।
तत्सर्वं तत्त्वतोऽन्विष्य रामवृत्तान्तमात्मवान् ।

ददर्श तत्र प्रत्यक्षं पाणावामलकं यथा ।
दृष्ट्वा चानन्तरं सम्यक्चक्रे रामस्य चेष्टितम् ।
धर्मकामार्थसंयुक्तं पुण्यश्रवणकीर्तनम् ।
श्रुतिरत्नाकराकीर्णं काव्यसागरमुत्तमम् ।
(I 4.1) { प्राप्तराज्यस्य रामस्य चरितं यत्सुधीमतः ।
तच्चाप्यशेषतश्चक्रे वाल्मीकिर्भगवानृषिः ।
अयोध्यावर्णनं चैव गुणा दशरथस्य च ।
मन्त्रिणां च गुणाश्चैव प्रकृतीनां तथैव च ।
प्रकाशं च रहस्यं च यत्परस्परचेष्टितम् ।

Before l. 1, D2 ins. St. 3 and 4^{ab} repeating them after this passage. D7 om. l. 1. —(l. 5) D1 देवर्षेर् (for चैवर्षेर्). D7 सुग्रीवस्य (for जनकस्य). —(l. 7) D1 वचः (for च यत). D3 यच्च सीतासहायेन (for the prior half). —After l. 7, D2 ins. :

कुरु रामकथां दिव्यां श्लोकबद्धां मनोरमाम् ।

—(l. 9) D1 -दर्शन (hypermetric) (for -दर्शी). —(l. 10) D1 °ज्ञानवान् (for °मात्मवान्). —(l. 12) D1 चक्रे (for सम्यक्). D1 रामस्य चरित महत् (for the post. half). —For l. 13–14 cf. 150* and l. 11–12 of 154*. —(l. 15) D1 भूरि तेजसः; D3 यस्तु धीमतः (for यत्सुधीमतः). —(l. 16) D1 पश्चाद् (for तच्चापि). —(l. 17) D1 गुणान् (for गुणा). —(l. 18) D1 गुरुणां च (for गुणाश्चैव). —D3 om.

3

Ś1 D1–3.5.7.9.12 ins. the following passage after 489* (following I.15.28), while Ñ V B D10.11.13 ins. after l. 4 of 514* (I. 17.20):

राज्ञस्ततोऽभ्यनुज्ञातुं सर्वानेव प्रचक्रमे ।
प्रीतियुक्तेन मनसा राजा दशरथस्तदा ।
स्वं स्वं राष्ट्रं यथाकामं गच्छन्तु मनुजाधिपाः ।
प्रीतोऽहमस्मि भद्रं वः स्वस्ति प्राप्नुत मा चिरम् ।
सर्वे भवन्तः पश्यन्तु कार्यं विषयरक्षणम् ।
भ्रष्टो हि विषयाद्राजा मृतकल्पः प्रदृश्यते ।
तस्मात्स्वविषये रक्षा कर्तव्या भूतिमिच्छता ।
यज्ञैर्नावाप्यते स्वर्गो रक्षणादाप्यते यथा ।
यथा हि पुरुषः कुर्याच्छरीरे यत्नमुत्तमम् ।
बुद्ध्या च चेतमानस्तु तथा राज्ये नराधिप ।
अनागतविधानं च कर्तव्यं विषये नृपैः ।
आगमश्चापि कर्तव्यस्तथा दोषो न जायते ।
एवं संदिश्य राज्ञः स श्रुत्वा ते च नराधिपाः ।
अन्योन्यं संविदं कृत्वा प्रयाताः सर्वतो दिशम् ।

4

After line 11 of 514* (1.17.21), Ś1 Ñ V B D1–3.5.7.9–13 ins., while M4 ins. only from line 114 onward after 516*.

वसिष्ठेन च धीरेण तथा पौरजनेन च ।
यानेन महता शान्ता कम्बलावततेन च ।
गोभिः श्वैतैः सुयुक्तेन प्रेष्यवर्गान्वितेन च ।
संगृह्य रत्नं सुबहु मणिरत्नमजाविकम् ।
विविधैश्चाप्यलंकारैर्भूषिता श्रीरिवापरा ।

l. 19.—(l. 19) D2 यत्पर च विचेष्टित (for the post. half). D1 Cont:

कथयामि यथावृत्तं निखिलेन विशेषतः ।
ऋषिशृङ्गाभिगमनं कुमाराणां च संभवम् ।
विश्वामित्राभिगमनं रामस्य च विसर्जनम् ।

3

D9 om. l. 1 and 2.—(l. 1) Ñ V B D10.11.13 तदानीं तानतुज्ञातु (for the prior half).—(l. 2) B4 om. राजा.—(l. 3) D9 राज्यं (for राष्ट्रं). D13 गच्छध्वं (for गच्छन्तु). Ś1 D5.11.12 वसुधाधिपाः.—(l. 4) Ś1 D5.11.12 अत्र; V1 अस्मिन्, D1 असत् (for अस्मि). V1 (m. as above) D12 च (for वः). B1 damaged स्वस्ति प्रा.—(l. 5) D12 कार्य- (for कार्यं). Ñ1 B1 हृदय°, Ñ2 V4 D10 °लक्षण (sic), V3 B2 (m.) °रक्षणे (for विषयरक्षणम्).—(l. 6) V2 द्रष्टो (for भ्रष्टो). D3 ह (for हि) D2 विजयाद्. D3 जाद्रा (metathesis).—(l. 7) Ñ स्वविषयेषु (hypermetric), V4 सु°, D1.2.9.12 स्वे वि°; D5 स्वविजये (for स्वविषये). D1 राज्ञः (sic) (for रक्षा). D12 पूतिम् (for भू°). D2 भूमितिच्छता (metathesis).—After l. 7, B3 ins.:

प्रजानां सततं वार्ता येन राजा न नीयते ।
स लभेदयशो लोके मृते नरकमाप्नुयात् ।

—(l. 8) D1.12 यज्ञेना°; D2.3.7 यज्ञैर° (for यज्ञैर्नावाप्यते). D2.3.7 यशः, D5 तथा (for यथा).—(l. 9) Ñ1 D5 तथा (for यथा). D9 च (for हि). D1 कुरुतः (sic) (for पुरुषः). V2 यानम्, D3 क्षत्रम् (for यत्नम्). V4 lacuna for शरीरे यत्न.—(l. 10) Ñ V B (B2 m. also) D1–3.7.9–13 वस (D11.12 सव [metathesis])नाद्यै (V1.4 B4 रसनाद्यै, V3 सामदानै; B2 संबलाद्यै)रुपायैस्तु (Ñ B3 D2.10 °श्च) (for the prior half). Ñ1 राज्य-; D11 राष्ट्रे (for राज्ये). D2.3.9.10 नराधिपाः (D3 °प).—(l. 11) Ś1 अनगात- (metathesis); D1 °गते (for अनागत-). Ñ1 -विकार (for -विधानं). D2.3.7 तु (for च). D3 विषये न (hypermetric).—(l. 12) D5 [अ]त्र (for [अ]पि). V2 D1.5.12 तदा; V3 D2 यथा (for तथा).—(l. 13) D1 ते; D11 om. (submetric) (for स). D2.3.7 एव रक्षा समादिश्य, D9 मदेशमेव राज्ञस्त (for the prior half). D1.3.7 °त्वा तच; D2 °त्वा तस्त, D9 संश्रुत्य च; D11 श्रुत्वा वाक्य (for श्रुत्वा ते च).—For l. 13, Ñ V B D10.13 subst.:

एव समादिशद्राजा राज्ञ श्रुत्वा च त नृपाः ।

[Ñ V D10 transp. राजा and राज्ञः. D10 [अ]थ (for च). Ñ2 च ते, V2 वचो (for च त).]

—(l. 14) Ñ1 V4 B1 अन्योन्या; D2.3.5.7.12 अन्योन्य-. V3 संविध. D3 प्रमागताः (sic) (for प्रयाताः). Ñ V B D10.13 दिशः (for दिशम्).

4

M4 om. l. 1–113. V2 om. l. 1.—(l. 1) B4 प्रविष्टेन; D1 विशिष्टेन (for वसिष्ठेन). D3 om. first च (submetric). Ś1 V1 D5 च वीरेण, D9 च विप्रेण, D11 वराहेण (for च धीरेण). D1–3.7.9.11 पौरजानपदेन च (for the post half).—D13 om. (hapl.) l. 2. Ñ2 reads l. 2 and 3 in marg.—(l. 2) V3 यत्नेन (for यानेन). D9 युक्त (for शान्ता). V3 °वृतेन; V4 ***°; B1 D5.12 °नतेन, B3 °रयतेन (sic); D11 केवलावनतेन (for कम्बलावततेन). D1.2 हि (for च). D9 ज्ञातया सह भार्यया (for the post. half).—(l. 3) Ś1 V3 च तैः; V4 श्वेत- (for श्वैतैः). Ś1 B1 D1–3.7 च; Ñ2 स्व- (sic), V2.3 B4 D9 प्र-; V4 [अ]श्व-; D13 स- (for सु-). B1 -रक्ष- (for -वर्ग-). V1 [अ]चितेन (for [अ]न्वितेन). D1.9 ह; D2 हि (for च).—(l. 4) D13 चैव (for रत्न-). V2 बहुभिर्; B1 सुबहून् (sic), D9 सबहु (for सुबहु). Ś1 Ñ2 B3 -रत्न-; D1.2.9.11 -मुक्ताम् (for रत्नम्). Ś1 Ñ B3 D10 -गजावि (Ś1 D10 °दि; B3 °धि)क (for अजाविकम्).—(l. 5) D9 विविधाश् (sic) (for विविधैश्).—(l. 6) D5.12 च परया (for परमया).—(l. 7) D12 भर्ताऽम्. B2 (m. as above) °युक्ता; D10 °सक्ता; D11 -रक्ता (submetric) (for -सरक्ता).—(l. 8) D11 उषि*. Ś1 D5 °सं च; Ñ2 V3 B2.3 (m. as above) D10 °सवासं (sic) (Ñ2 V3 D10 °सा [metathesis]), D2.3.7 सर्वकासं सा; D12 सुखावास च (for सुखवासं सा). B4 सर्वकाम- (for सर्वकामैः). Ñ2

मुदा परमयोपेता प्रययौ वरवर्णिनी ।
भर्तारमनुसंरक्ता पौलोमीव पुरंदरम् ।
उषित्वा सुखवासं सा सर्वकामैः सुपूजिता ।
लालिता ज्ञातिभिश्चापि तथा स्त्रीभिश्च सर्वशः ।
श्राविता वनवासं च भर्त्रा सार्धं शुभानना ।
तमेव मन्यते साधु तथापि सुखिता सती ।
सान्तःपुरो नृपश्चापि सोऽन्वगच्छन्महाव्रतम् ।
ऋषिपुत्रं महाभागं शान्तां चैवात्मजां शुभाम् ।
ऋषिपुत्रस्य वचनात्ततो वासः प्रकल्पितः ।
सुखवासा स्म गच्छन्ति सर्वकामैः सुपूजिताः ।
ततोऽभिवाद्य राजानमृषिपुत्रः प्रतापवान् ।
समनुज्ञापयामास निवर्तस्व नृपेति तम् ।
ऋषिपुत्रवचःश्रुत्वा राजा सान्तःपुरस्तदा ।
उच्चैः प्ररुदितस्तत्र वचनं चेदमब्रवीत् ।
कौसल्यां च सुमित्रां च कैकेयीं च मनस्विनीम् ।
सर्वाः सुदृष्टां कुरुत शान्तां दुर्लभदर्शनाम् ।
तत आलिङ्ग्य सर्वास्ताः शान्तां बाष्पाकुलेक्षणाम् ।
ऊचुः स्वस्त्ययनान्यस्य सभार्यस्य द्विजस्य ताः ।
वायुश्चाग्निश्च सोमश्च पृथिवी सविता दिशः ।
वने रक्षन्तु सततं त्वां भर्तृव्रतचारिणीम् ।
श्वशुरः पूजनीयस्ते स हि मान्यो विशेषतः ।
पूजाभिरनुकूलाभिरग्निशुश्रुषणादिभिः ।
भर्ता च पूजनीयस्ते सर्वावस्थास्वनिन्दिते ।
प्रियवादेन रहसि भर्ता स्त्रीणां हि दैवतम् ।
प्रेषयिष्यति राजा च कुशलार्थं तवाबले ।
ब्राह्मणाश्चित्यशः पुत्रि नोत्सुकाभूः कदाचन ।
एवं शान्तां समाश्वास्य मूर्ध्न्युपाघ्राय चासकृत् ।
न्यवर्तन्त ततः सर्वाः स्त्रियो राज्ञा प्रचोदिताः ।
प्रदक्षिणं द्विजश्रेष्ठं कृत्वा राजा स वीर्यवान् ।
व्यादिशत्सैनिकान्क्षिप्रमृष्यशृङ्गाय धीमते ।

V2 B4 प्र-; V3 च (for सु-). —(l. 9) B1 मानिता (for लालिता). D13 ज्ञातिभिश्चापि सहिता (for the prior half). V2 प्रीता हि (for स्त्रीभिश्च). D11 सर्वशः (for सर्वशः). —(l. 10) V4 प्रापिता (for श्राविता). D2.3.7 तु (for च). Ś1 V1 D2.3.5.7,9.12 सा (D7 *) तु (V1 lacuna), Ñ V2.3 B1.3.4 D10.13 साथ (V2.3 °पि), V4 B2 D11 सा च (for सार्धं) Ś1 D5.12 सुशोभना, V4 शुचिस्मिता; B4 D11 वरा° (for शुभानना). —(l. 11) V3 तदेव; D9 तमेवं; D13 तश्चापि (for तमेव). Ñ1 सा॰; D12 सा तु (for साधु). D3.7 तत्र (for तथा). B4 [अ]ति- (for [अ]पि). D13 मसी (sic) (for सती). V3 यथा सीता पुरा सती (for the post. half). —(l. 12) D9 [अ]सौ (for [अ]पि). Ñ V1.2.4 B3 D13 सोनु°; D1 °गन्; D9 (with hiatus) अन्व°; D11 सोनुगच्छति (sic) (for सोऽन्वगच्छन्). Ñ1 V2 B2 °व्रत', D2 महद्वन, D5 °जनं (for महाव्रतम्) —Ñ2 om. (hapl.) l. 13. —(l. 13) V3 महात्मान (for महाभागं). D11 शांताश् (sic). V4 [अ]नुगां; D5.12 [आ]दिजां (for [आ]त्मजां). Ś1 D5.12 सुतां (for शुभाम्). D3.7 तप्यमानमिवानल (for the post. half). —(l. 14) V2 वचसा; B2 (m. also as above) चवनात् (metathesis) (for वचनात्). D12 अतो (for ततो). Ñ1 V B D10.11.13 वासे (for वासः). Ñ V B D1-3.7.9-11.13 प्रकल्पि(Ñ D1-3.7.9 °ल्प)ते (for प्रकल्पितः). —(l. 15) Ś1 D5.12 °सा सु-; V4 °श्च; B2 (m. also) °वासाय; D2.3 °वासः(D2 °सा) स; D11 आश्रितास्तेन (for सुखवासा स्म). Ñ2 V4 B2(after corr. as above).4 D3.10 गच्छती (D3 °च्छति) (for गच्छन्ति). V1 सर्वे; D9 सर्वैं (for सर्व-). Ñ1 स-; Ñ2 V2 B4 प्र-, D3.7 तु (for सु-). Ś1 D1 °तः, V1.4 B3 D2.5.9.10 °ता (for -पूजिताः). —(l. 16) Ñ V B D10.13 [ऽ]भिगम्य (for ऽभिवाद्य). —(l. 17) V2.4 सम्यगा° (for the prior half). Ñ2 B3 D10 [इ]ति न नृप (for नृपेति तम्). Ś1 D1-3.5.7.9.11.12 विज्ञापयामास तदा (D2.3.7 °तो) निवर्ततु (Ś1 °त) भवानिति. —(l. 18) V3 तथा (for तदा). —(l. 19) B4 repeats the prior half consecutively. Ś1 D2.5.9.11-13 प्रमु° (for प्ररुदितस्). B4 (first time) तदा, D3 अत्र (for तत्र) —(l. 20) D2.3 read nom. sing. for all acc sing. Ñ1 V B1.2 D13 त (Ñ1 सुत[hypermetric])प°; Ñ2 B2(m also)-4 D9.12 यश°[(for मनस्विनीम्). —(l. 21) B1 सर्वा (for सर्वाः). Ś1 सुदृष्टा; V1.2 D10.11.13 सुदृष्टां (V2 °ष्टा), V3 सुतृप्ता', B3 स्व° (sic), D9 तुष्टा प्र- (for सुदृष्टा) B4 कुर्वंतु (for कुरुत). Ñ1 शांता शांतां (ditto.). V3 -दर्शिनी, D5 -दर्शनात् (for -दर्शनाम्). —(l. 22) Ñ2 अत आलिंग्य, V1.2 तदा(V2 समा) लिंग्य तु, B4 ततः स्वा°, D3.7 ततश्चा° (for तत आलिङ्ग्य). Ñ V2.3 B D9.10.13 ताः सर्वा (by transp.); V1 °श्च (for सर्वास्ता). V4 तत आलिंगिता सर्वा (for the prior half). Ś1 Ñ V1 B1.3.4 D5.10.12 बाष्पा(Ś1 तां चा, Ñ1 चाप्या)विलेक्षणा (Ñ1 V1 B1.4 °णा), V3 बाष्पविलोचनां, V4 B2 D11 °क्षणा' (for बाष्पाकुलेक्षणाम्). —(l. 23) Ś1 D5.11.12 °न तस्य, V3 स्वस्तेयनीत्यस्य (sic); V4 स्वस्त्ययय° (ditto.) (for स्वस्त्ययनान्यस्य). Ś1 वै, V2.3 D3.7.11 च; D1.5.9.12 ह; D2 हि (for ता). —(l. 24) V3 अग्निश् (for चाग्निश्). D11 om. पृथिवी. Ñ1 च तथा; V3.4 B1.4 सरितो; D9 विदिशो; D13 सहिता (for सविता). —(l. 25) D9 वन (for वने). Ñ1 रक्ष च (for रक्षन्तु). Ñ D12 त्वा (for त्वां). V2 D9 -सह- (for -व्रत-). —(l. 26) D9 च (for ते). —Ś1 D2 om (hapl.) from the post. half of l. 26 up to the prior half of l. 28. B1 नान्यो (for मान्यो). —(l. 27) D3.7 अपि (for अग्नि-). —(l. 28) Ñ2 V4 B3 D1.10.13 [अ]पि (for च). B1 भर्तार' पूजनीयास्ते (for the prior half). Ñ V1 D1-3.7.9.10 [अ]वस्थाम्; V2.4 °पि (for [अ]वस्थासु). D3 अरिंदम (for [अ]निन्दिते). —(l. 29) Ś1 D5.11.12 स्त्रीणां भर्ता (by transp). D9 च (for हि). —(l. 30) Ś1 D3.7.9.12 तु; D2 [अ]सौ; D5 [आ]शु (for च). D3 कुलाशार्थं (metathesis). V2 वर-; D3 त* (for तव). Ñ2 D10.13 [अ]नघे; V2 [आ]नने; B1.3.4 D5.12 [आ]लये; D3 बाले (for [अ]बले). —(l. 31) Ś1 D5.12 °सप्रीतो (for नित्यशः पुत्रि). Ś1 V3.4 B1.2 सो°; Ñ1 D1-3.5.7.10.12 मो°; D9

अभिवाद्य स राजानमुवाच द्विजसत्तमः ।
स्वस्ति तेऽस्तु महाराज धर्मेणाराधय प्रजाः ।
व्यवहारेषु ते धर्मः कर्तव्यो हृदि नित्यशः ।
धर्मं श्रयेथाः सर्वेषु कालेषु पुरुषर्षभ ।
एवमुक्त्वा स राजानं ययावृषिसुतस्तदा ।
मनस्तस्मिन्समाधाय स्नेहभावसमन्वितः ।
तं यान्तमनुवव्राज स्थितो निश्चलचक्षुषा ।
अदृश्यस्तु यदा विप्रस्तदा राजा न्यवर्तत ।
प्रविष्टश्च पुरीं राजा नागरैश्चाभिनन्दितः ।
न्यवसत्तत्र मुदितः पुत्रजन्मप्रतीक्षकः ।
ऋष्यशृङ्गोऽपि तेजस्वी प्रययौ क्रमशस्तदा ।
लोमपादस्य नगरीं चम्पां चम्पकमालिनीम् ।
श्रुत्वैव लोमपादोऽपि तमायान्तमृषिं तदा ।
सब्राह्मणः सहामात्यः प्रत्युद्गम्य तदाब्रवीत् ।
स्वागतं ते द्विजश्रेष्ठ दिष्ट्यासि कुशली प्रभो ।
इहागतो महाबाहो सभार्यः सपरिच्छदः ।
पिता ते कुशली ब्रह्मन्प्राहिणोन्नित्यशश्च सः ।
कुशलार्थं तव विभो सभार्यस्य विशेषतः ।
स्वलंकृतं च नगरं कारयामास बुद्धिमान् ।
पूजार्थमृष्यशृङ्गस्य राजा हृष्टेन चेतसा ।
ऋष्यशृङ्गः प्रहृष्टस्तु सह राज्ञा पुरोत्तमम् ।
पुरोहित पुरस्कृत्य पूजितः प्रविवेश ह ।
एवं स न्यवसत्तत्र द्विजपुत्रः प्रतापवान् ।
राज्ञा सान्त्व पूर्णेव पूज्यमानो यथाक्रमम् ।
Colophon
ऋष्यशृङ्गे तु सप्राप्ते राजा ब्राह्मणमब्रवीत् ।

मोत्सुकाद्धुतत् (sic) (for नोत्सुकाभू) B1 D9 कथचन —(l. 32) D1–3.7.9.11 समादिश्य. Ś1 D5.11.12 मूर्ध्नि चाघ्राय. D2 मूर्धन्या°; D3 °न्य, D13 प्रत्यु° (for मूर्ध्न्युपाघ्राय). —(l. 33) Ñ2 V4 °यन्, V1 °र्ततु, D3 न्यवर्त*, D12 न्यवव° (ditto.) (for न्यवर्तन्त). Ñ1 V3 B1 D13 तदा, V2 विश ; D7 तत ; D12 ** (for तत). V1.2 D11 प्रदेशिता, D3.7.12 प्रणोदिता (for प्रचोदिताः). —(l. 35) V1 व्यादिदेश (hypermetric), B2 आदिशत (for व्यादिशत्). V4 मुनिकान् (sic), D11 सैनि* (for सैनिकान्). V3 (with hiatus) चापि (for काश्चित्). D1 ऋषिशृगाय Ñ2 B3.4 D10 वीर्यवान् (for धीमते) —(l. 36) D10 °नद्य (for अभिवाद्य). D2 ऋषिसत्तमः. —(l. 37) V3 [अ]स्तु ते (by transp), D3 स्तस्तु (sic) (for तेऽस्तु). D9 °बुद्ध (for महाराज). —After महाराज, D12 wrongly ins. धर्मे राजा B1.4 [आ]धारय, D2.9 धा(D2 धाधा [ditto])रय; D3.7 [आ]रावयन् (for [आ]राधय). D10 *जाः (for प्रजाः). —Ñ V B1.3.4 D10.13 om. l. 38 and 39. B2 reads l. 38 in marg. —(l. 38) D7 सर्व (for धर्मः). D1 om. ते (submetric) D11 व्यवहारे स्थिते धर्मे (for the prior half). B2 निश्चल ; D1.9 निश्चयः (for नित्यशः). —(l. 39) B2 धर्माश्रयेषु (for धर्मं श्रयेथाः). B2 D2.3 वर्णेषु (for कालेषु). —(l. 40) Ś1 D2.3.5.7.9(m.).11.12 तु (for स). V2 स एवमुक्त्वा (by transp.). D1.3.9 यथा (with hiatus) (for ययौ). D3 *षि- (for ऋषि-). —Ñ V B1.3.4 D10.13 om. l. 41 and 42. B2 om. l. 41. D1–3.5.7.9.11.12 read l. 41 after l. 43. —(l. 41) Ś1 D1.5.9.11.12 -समन्वित. —Ś1 om., B2 reads in marg. l. 42. —(l. 42) B2 सोपि तम् (for त यान्तम्). —(l. 43) Ś1 D5.12 [अ]भूद् (for तु). Ñ1 D1 न्यवर्तयत्. —(l. 44) V3 प्रविष्य (for प्रविष्टश्). D1–3.7 स्व-; D9.11.13 तु (for च). V1 D2.11 पुर (for पुरी). D1–3.7.9.11 अभि- (for चाभि-). D11 -पूजितः (for -नन्दितः). Ś1 D5.12 सभृत्यबलवाहनः (for the post. half) (cf. I.17.5[b]). —(l. 45) D1.9 न्यवस(D9 °स)स्तत्र; D3 न्यव*त्त्र. Ñ2 B3 (m. as above).4 D10 स्वपुरे (for मुदितः). D1 -निरीक्षकः (for -प्रतीक्षकः). —(l. 46) Ś1 स्वतेजसी, D5.12 तु तेजस्वी (for ऽपि तेजस्वी). —(l. 47) D12 न*री. V2–4 B1.4 D11 रम्या (for चम्पा) —(l. 48) D5 [ए]तद्: D7 [ए]वं (for [ए]व) D9 तदया तम् (for तमायान्तम्). —After l. 48, V1 ins (submetric):

स ब्राह्मः प्राहिणोद्दानार्थं चैव नित्यशः ।

—(l. 49) V1 missing सब्राह्मण. B3 सनागस्य (for सहामात्य). Ś1 D5.11–13 तम, V2 [ए]तम्: B1 तद्; D1.9 तथा (for तदा). —(l. 50) V2.3 D13 मुनि°; D9 °श्रेष्ठः (sic) (for द्विजश्रेष्ठ). D13 दिष्ट्यास्य D5.13 कुशल (for कुशली). Ñ V2–4 B D10.13 मुने V1 om. (for प्रभो). —(l. 51) V1 आगतोसि; D11 °गच्छ (for इहागतो) Ś1 Ñ2 V1.4 B3 (V1 B3 m. as above) D5.7.10.11.13 °भाग (V1 D11 °ग) (for महाबाहो). Ś1 °च्छुत (for सपरिच्छदः). —(l. 52) V2 तु (for च). Ś1 D1.3.5.7.9.11.12 मे, D2 ते (for स.). —After l. 53, D11 ins.

एवमुक्त्वा ततः श्रीमान्मुनेस्तस्य विशेषतः ।

—(l. 54) V1.3.4 अलंकृतं. —(l. 55) V1 [अ]क्रमेन (for हृष्टेन) V2 मानसा (for चेतसा). —(l. 56) D12 ऋषिशृगः. V3 सु°; D10.13 प्रविष्ट (for प्रहृष्ट). V1 महाराज, V2 स राजा न (for सह राज्ञा). —D11 om. l. 57-59. —(l. 57) D13 पुरस्कृत्य (sic) (for पुरोहित). Ñ1 V B1.2.4 पुरोहितेन सत्कृत्य (for the prior half). D3 पूजि* (for पूजितः). —(l. 58) V2 D1.2.9 न्य(D9 नि)वसत् (for न्यवसत्). D9 (with hiatus) ऋष्यशृगः (for द्विजपुत्रः). —(l. 59) Ñ B3.4 D1.2.7.10 [ए]व (for [ए]व). D13 यथासुखं. —After l. 59, Ś1 Ñ V B D5.10.12.13 read colphon, while D1–3.7.9(D2.3.7.9 repeat) 11 (var., after l. 56) ins. 308* then read colophon —*Sarga name* . Ś1 D5.11.12 ऋष्यशृगप्रयाण (D5.12 °णो); Ñ1 illeg., Ñ2 D2.3.7.10 ऋष्यशृग (D7 °गा)गमन (D2.7 °गमनो, D3 °समानो), V1.2 B D1 ऋष्यप्रति(B3.4 °त्या)गमन; V4 D9 ऋषिगति(V4 लोमपादगृहा) गमन. —*Sarga no.* (figures, words or both) : Ś1 V1.4 B1.4 D3.12 om. Ñ1 illeg.; Ñ2 B2.3 D9-11.13 17, V2 19; D1.5.7 12, V3 16; D2 13. —In Ś1, l. 60 begins with ॐ. —After l. 60, B3 ins. .

ऋष्यशृङ्गस्य शान्त्यर्थमात्मनस्तु मनोगतम् ।

ऋषेर्गच्छ समीपं त्वं निवेदय च सुव्रतम् ।
आगतं परमोदारमृष्यशृङ्गं दुरासदम् ।
ऋषये सुव्रताय त्व काश्यपायात्मसंभवम् ।
अभिवाद्यैव शिरसा मत्कृते द्विजसत्तम ।
प्रसाद्य च सुतार्थं मे सर्वावस्थं यतात्मना ।
श्रुत्वैव राज्ञो वचनं तदा स द्विजसत्तमः ।
जगाम तत्र यत्रासौ वर्तते कश्यपात्मजः ।
प्रसाद्य च द्विजश्रेष्ठं शिरसाभिप्रणम्य च ।
अब्रवीत्प्रसृतं वाक्यं राज्ञा यदभिचोदितम् ।
पुत्रस्ते समनुप्राप्तो यज्ञं कृत्वा महात्मनः ।
राज्ञो दशरथस्यैव श्वशुरस्य महात्मनः ।
पूर्वमेव हि तत्सर्वं श्रुत्वा संबन्धकं कृतम् ।
यज्ञकर्म च वीरस्य राज्ञो दशरथस्य तत् ।
श्लाघनीयस्तु संबन्धी राजा देवसमो हि सः ।
ततो मर्षितवान्विप्रस्तस्य राज्ञो महात्मनः ।
श्रुत्वा तु वचनं तस्य द्विजस्य हि महायशाः ।
गमने मतिमाधत्त पुत्रस्यानयने तदा ।
स हि शिष्यवृतस्तत्र प्रयातो द्विजसत्तमः ।
लोमपादस्य नगरीं चम्पां पुत्रदिदृक्षया ।
संपूज्यमानो धर्मात्मा ग्रामैर्घोषैश्च सर्वशः ।
भक्ष्यभोज्यमुपादाय नरास्तं समुपागमन् ।
किंकराः समुपातिष्ठन्रात्रिंदिवमतन्द्रिताः ।
ऊचुः प्रणम्य शिरसा किं मुने करवामहे ।
तानब्रवीत्स विप्रेन्द्रः सर्वानेव समागतान् ।
किमर्थं क्रियते पूजा श्रोतुमिच्छामि तत्त्वतः ।

—B3 reads l. 61 in marg.—(l. 61) V1 सीमप (metathesis) (for समीप). V4 निवेद*. Ś1 D5.11.12 यत°; V4 D3 °वृत, B2 च सत्वर, D13 शुभ° (for च सुव्रतम्). D7 विनिवेदय° (for the post. half).—(l. 62) V3 °सद· (sic); B4 सुरा°; D11 महामति (for दुरासदम्).—(l. 63) Ś1 D2.9.12.13 कश्यपाय (V1 °प*) (for काश्यपाय). V4 transp. सुव्रताय and काश्यपाय. Ś1 D5.12 13 -सभवे (for -सभवम्).—(l. 64) D11 अभिवामैव. Ś1 V2 B सत्कृते (V2 °तो) (for मत्कृते). Ñ V3 B2 (m. also as above)–4 D5.10.11 °म, V2.4 D13 °म· (for द्विजसत्तम).—V4 D3.7.13 om. (hapl. ?) l. 65–66.—(l. 65) V1 प्रसाद्य सु-; V2 प्रसाद्य तं; V3 B1 प्रसादय; D2.11 प्रसाद्य स्व- (for प्रसाद्य च). V1 2 D9 च; B2 वै, D2 स (for मे). B2 (m. also) प्रसाद्य सुतकन्यार्थं (for the prior half). Ñ V3 B3.4 D1.9.10 य(Ñ2 B3 D10 अ)थात्मना (V3 D9 °वान्) (for यतात्मना). Ś1 D5 12 सर्वावस्थो महात्मन·; B2 यथावत्सयतात्मना (for the post. half).—(l. 66) Ś1 श्रुत्वा वै (for श्रुत्वैव). Ś1 transp. राज्ञो and वचनं. Ñ V2 B3 D10 च; V1 तद् (for स). D1 2.9 स तदा (by transp.).—(l. 67) V4 B4 D10 यत्र (D10 om. hapl. ?) तत्रासौ (by transp.). Ñ2 V1.2 B1.2 D1.5.11.12 काश्यपात्मज· (B2 [m. also] °पो द्विज·).—(l. 68) V1 त (for च). D9 द्विजश्रेष्ठ·. B1 [अ]पि; B4 च (for [अ]भि-).—(l. 69) Ñ2 D7 प्रशि(D3 °सी)तं (sic), D11 प्रश्रुत; D13 प्रश्रितो (for प्रसृत). V2 D1 राज्ञो (for राज्ञा). Ś1 D5 12 °नोदित; V1 °देशित; V3 °रोचित; D1–3.7.9.11 तत् (D9 तु, D11 च)समर्पित (for अभिचोदितम).—(l. 70) D12 यज कृता (sic) (for यज्ञ कृत्वा). V2 °त्मनां; V3 °मति ; D9.13 °मना (for महात्मन·).—(l. 71) Ñ1 V1–3 B1.3.4 D1 10.11 [ए]ष (for [ए]व). Ś1 सुशुरस्य; D1 स्वपुरस्य (sic), D11 श्वशुसंस्य (sic) (for श्वशुरस्य). D11 महर्षिभि·; D13 °मनाः (for महात्मन·).—(l. 72) D13 पूर्वमेवं. Ś1 D5.11 12 च; D1.3 7.9 तु; D2 om. (submetric) (for हि). D13 द्विज- (for श्रुत्वा). V4 transp. श्रुत्वा and सर्वं. Ś1 D1–3.5.7.9.12 सांबंधिक.—(l. 73) Ś1 D5.12 वै राज्ञ·; B3.4 D11 धीरस्य (for वीरस्य). Ś1 D5.12 क्रुन (for राज्ञो). D11 दशरथ·. V1.3.4 B3 D3.7.11.13 च; B4 यत् (for तत्).—After l. 73, V3 ins. :

विभाण्डको मुमोदाथ प्रोवाचैन वचो मुनि· ।

—(l. 74) D1.2 9 °श्च, D3.7 तत्श्ला(D3 ततरश्ला[sic]) घनीय·; D11 शुघा° (sic) (for श्लाघनीयस्तु). D13 सबधो (for सबन्धी). D13 राज्ञो (for राजा). B1 दशरथो (for देवसमो).—(l. 75) Ñ1 दर्षितदान् (sic), V3 D1.12 ह° (for मर्षितवान्). Ś1 D5 12 वीरस् (for विप्रस्). Ñ2 V2.4 B3.4 D10.13 ततो महर्षिर्भगवान् (for the prior half). V1 कस्य; B1 तदा; D2 त* (for तस्य). D2 °मना· (for महात्मनः).—(l. 76) Ñ1 च; V1.2 तद् (for तु). D5 व*न (for वचन). D13 तत्र (for तस्य). D13 द्विजस्तु (for द्विजस्य). Ñ V1 B1.3.4 D9.10.13 सु-; V3 B2 स, D1.2.7.11 च; D3 om. (submetric) (for हि). V2.4 गतस्तोष (for द्विजस्य हि).—(l. 77) D12 गमनेर्नामतिम् (sic) (for गमने मतिम्). V1 B4 आधत्ते. V2 सुतस्य (for पुत्रस्य). Ñ2 V4 B3 (m. also) D1–3 7.9.10 तथा (for तदा).—(l. 78) V4 D9 11 ह (for हि). Ś1 V4 D5 11 12 शिष्यैर् (शिष्य-). D13 -युतस् (for -वृतस्). D13 प्रययौ (for प्रयातो). D2 द्वि*सत्तम·.—(l. 79) V3 4 B2.3 (B2 m. as above, B3 m. also) D11 रम्या (for चम्पां). D2.3 7 चपकमालिनी (cf. l. 47); D11 गंतु दिदृच्छया (sic) (for पुत्रदिदृक्षया).—(l. 80) V4 D5.9.10.12.13 स (for स-). Ñ1 ग्राम च (hypermetric); V2 फलैर्; V3 4 ग्राम्यैर्; D2.7 ग्राम-; D3 साम- (for ग्रामैर्). Ñ1 D11.12 घोषश् (Ñ1 °ष) (for घोषैश्).—(l. 81) Ś1 बहु-; V1 D12 भक्ष-; D3 भक्ष; D7 भक्ष्यं (for भक्ष्य-). V1 -भोज्यान् (for -भोज्यम्). D2.3.7 समादाय (for उपादाय). Ñ1 नागरा. (for नरास्त). Ś1 समुपागत (sic). B3 (m. also) नागरास्तमुपागमन् (for the post. half).—(l. 82) D3.7 सममातिष्ठन्. D5.12 रात्रौ (for रात्रि). Ś1 V1.2 D2.5.9.11–13 -दिनम् (for -दिवम्). Ñ V4 B3 अतंत्रिता· (for अतन्द्रिता). V3 राजशासनदेशितः (for the post. half).—(l. 83) D2 प्र*म्य. D5 शि*सा. Ś1 V4 D5.11.12 transp. किं and मुने —(l. 84) V3 अ*वीत्.—(l. 85) D2.9 ज्ञातुम् (for श्रोतुम्). Ñ2 इच्छा*.—(l. 86) V3 (with hiatus) तत्र; D1–3.7.11 ते तम् (for तत). D9 नराधिपं (for नराधिपः).—(l. 87)

तत ऊचुर्महात्मानं संबन्धी ते नराधिपः ।
तस्याज्ञा क्रियते ब्रह्मन्व्येतु ते मानसो ज्वरः ।
श्रुत्वा तु वचनं तेषां मनःप्रह्लादनं शुभम् ।
प्रसादमगमद्राज्ञः सहामात्यपुरस्य सः ।
विभाण्डकवचः श्रुत्वा किंकरा हृष्टमानसाः ।
त्वरिता जग्मुराख्यातुं राज्ञः प्रियनिवेदनम् ।
तच्छ्रुत्वा वचनं तेषां मनःप्रीतिविवर्धनम् ।
मन्त्रिभिः सह धर्मात्मा प्रत्युद्गम्य नराधिपः ।
दृष्ट्वा तु मुनिशार्दूलं प्रणम्य च पुनः पुनः ।
अब्रवीत्स इदं वाक्यं हर्षसंफुल्ललोचनः ।
अद्य मे सफलं जन्म दर्शनात्तव सुव्रत ।
तथेति च स राजानमुवाच द्विजसत्तमः ।
मा भूद्भयं ते राजेन्द्र प्रसन्नोऽस्मि तवानघ ।
ततः प्रसन्नो नृपतिः पुरस्कृत्य द्विजर्षभम् ।
प्राविशन्नगरं श्रीमानर्चितं सर्वमङ्गलैः ।
स्वलंकृतं गृहं चैव प्रावेशयदरिंदमः ।
पुरोहितेन सहितः प्रगृह्यार्घ्यं समाद्रवत् ।
अभिवाद्य पुनश्चैव न्यायतः प्रतिपूज्य च ।
तस्थुः प्राञ्जलयः सर्वे समासाद्य द्विजोत्तमम् ।
ततः शान्तां पुरस्कृत्य ताः स्त्रियः समलंकृताम् ।
न्यवेदयन्त विप्राय स्नुषेयं तव मानद ।
प्रतिगृह्य स तां शान्तां समालिङ्ग्य च धर्मवित् ।
अङ्के निवेश्य च तदा विस्मयं परमं गतः ।
द्विजोत्सङ्गात्समुत्थाय साभिवाद्य तदा द्विजम् ।
आविशत्प्राञ्जलिर्भूत्वा श्वशुरस्य समीपतः ।

Ś1 D5.12 [अ]र्थे क्रियते (D5 °*), D9 चोद्यते (sic) (for [आ]ज्ञा क्रियते). Ñ1 V2.4 B1 D13 राज्ञा. D3.7 विप्र (for ब्रह्मन्). V2.3 D9 वर्तते (for व्येतु ते) —(l. 88) D2.3.7 तच्छ्रुत्वा (for श्रुत्वा तु). Ś1 Ñ1 V1–3 B1 D12.13 तु तेषां वचनं, B2.4 तेषां तु वचनं (all by transp.). Ñ V1–3 B D10.13 म(V1.2 मा) नसो°; D11 °क (for मनःप्रह्लादन). —(l. 89) V4 प्रसादाद् (sic) (for प्रसादम्). Ś1 D1–3.5.7.9.11–13 अकरोद् (for अगमद्). V4 D9.13 सामात्यस्य, B1 समासाद्य (for सहामात्य-). Ś1 D5.12 ह, V4 B1 D1–3.7.9.11.13 च (for स॰). V1 सहामात्यसपुरस्य सः (hypermetric), V3 सहामात्यपुरोहितः (for the post. half). —Ñ2 V4 B1 D10 om. l. 90–96. —(l. 90) D11 विभांड॰-. D5 हृ॰- (for हृष्ट-). —(l. 91) D2.3.7 विदिता (for त्वरिता). D1.11 आख्यात; D2 संख्यातु; D9 आज्ञातु (for आख्यातु). Ś1 D5.11.12 °हिते रताः; Ñ1 D2 °दित॰; V2 D1 °न॰; V3 °ना; B4 च प्रियदर्शनं (for प्रियनिवेदनम्). —(l. 92) B2 ततः श्रुत्वा तु वचनं (for the prior half). Ñ1 V1.2 B4 मनसः प्रीतिवर्धनं (for the post. half). —(l. 93) Ś1 D5.12 मन्त्रिमुख्यैः प्रसन्नात्मा (for the prior half). V3 स पार्थिवः (for नराधिपः). —(l. 94) B2 D2.3.7.11 च (for तु). —Ñ1 V1–3 B2–4 D1–3.7.9.13 om. (hapl.?) l. 95. —(l. 95) D5.11.12 (with hiatus) च (for स). —(l. 96) D1 जजन्म (ditto.). D2.3.7 जीवितं च सुजीवितं (for the post. half). —Line 96 in D2.3.7 = 1.17.34^cd. —After l. 96, Ñ2 V1.2 B2.3 D10 (Ñ2 D10 after l. 89 as they om. lines 90–96) ins.:

प्रत्युद्गतश्च तं राजा सामात्यः सपुरोहितः ।,

while D2.3.7 ins.:

दर्शनात्तव विप्रेन्द्र सत्यमेतद्ब्रवीमि ते ।

—(l. 97) B2 D9 transp. च and स. V3 (after corr. as above) मुनि- (for द्विज-). —(l. 98) Ś1 V3 B1.2 D3.5.7.9.12 मा ते भयं भू(V3 स्या)द्राजेंद्र; D1.2 मा ते भयं भवे(D2 °यमभू)द्राजन् (for the prior half). —B1 om. l. 99–102. —(l. 99) V1.2 B2 D1–3.7.9.11 प्रहृष्टो (for प्रसन्नो). Ñ1 V1–3 B2.4 D1–3.7.9.13 द्विजो(D2 नृपो)त्तमं (for द्विजर्षभम्). —(l. 100) V1 प्रावेशयन् (hypermetric); B2 प्रविश्य (for प्राविशन्). Ñ2 V1.3 B3.4 D9–11 नगरी (for नगर). V1 धीमान्, D2 (with hiatus).3.7 राजा (for श्रीमान्). Ś1 D5.12 अर्चित, Ñ B3.4 D1–3.7.9–11 अ(D3.7 [to avoid hiatus] न्य)र्चितः (for अर्चितं) V2 सर्वमग°. —(l. 101) Ñ1 सुलकृत (sic), V1.3.4 अलकृत; V2 सुमलकृत्य; B4 सुमलकृत- (for स्वलकृत). V3 रम्य. D13 चैन (for चैव). D2 प्राविशयद् (for प्रावेशयद्). D7 अरिंदम. —(l. 102) D13 पुरोहिते.. Ñ V3 B2–4 D1.9.10 प्रगृह्यार्घ्यं (D9 °र्थं). Ś1 D5.12 समाहितः; V4 समाब्रुवन्, D3 समु°; D11 मुद दधत्; D13 उपा° (for समाद्रवत्). —(l. 103) Ś1 D5.11.12 मुनिं; D1–3.7.9 स्त्रियश् (for पुनश्). Ñ1 V2 B4 D1–3.7.9.13 चैनं (Ñ1 °वं) (for चैव). D2 ज्ञातयः (for न्यायतः). Ñ2 V1.3.4 B3 D10.13 प्रतिगृह्य; D1 प्रत्यपूज्य (sic). D10 त (for च) —(l. 104) V3 ततः (for तस्थुः). D1–3.7.9 सर्वा. V1 द्विजोत्तमान्. —(l. 105) D9 ता (for ताः). Ñ V1.3.4 B2–4 D2.3.10 समलंकृताः —(l. 106) V3 न्यवेदयति. D11 मानदा. —(l. 107) Ś1 D13 सुता; V2.4 D2.3.7.9 च ता; D1.5.12 तु ता; D11 तु स (for स तां). B2 (after corr. as above) कन्या, D11 शीतां (sic), D12 शांतांशाता (ditto.) (for शान्ता). D2.3.7 स; D5 तु (for च). D11 शर्मवित्. —(l. 108) D7 महा- (for तदा). —Ś1 Ñ1 V4 B1 D1–3.5.7.9.12 om. l. 109–111 —V3 reads l. 109–111 after l. 105. —(l. 109) Ñ2 तदा हि त; V2 तथा द्विज, V3 द्विजोत्तम (for तदा द्विजम्). —(l. 110) D13 प्राविशत्. V3 गत्वा (for भूत्वा). —(l. 111) V3 °ज्ञाय; D11 सोरु° (sic) (for सोऽनुजज्ञे). D11.13 तदा (for च ता). Ñ2 V1 B2.3 D10 राजा ताश्; B4 D13 राजानं; D11 एता ताश् (for राज्ञस्ताश्). D13 ताश्च (for चैव). —(l. 112) B4 प्रायश्चि॰. V4 B4 तु, D8 om. (submetric) (for च). Ñ1 द्विजपुत्रस्य (hypermetric) (for पुत्रस्य). —After l. 112, Ñ2 B2–4 D10.11.13 ins.:

ततो महानृषिस्तत्र तेन राज्ञाभिपूजितः ।

[Ñ2 B2–4 D10 महर्षिवर [Ñ2 °च]स्तत्र; D13 महर्षिप्रवरस्. B3 राज्ञाति-; D11 राज्ञ॰भि-.]

—(l. 113) D11 महर्षि॰. Ś1 D5.12 महर्षिः पूज्यमानश्च (for the prior half). Ś1 D5.11.12 सपुत्रश्; V4 D7 संस्तुतश्; B1

सोऽनुजज्ञे च तां शान्तां राज्ञस्ताश्चैव योषितः ।
प्रायश्चित्तं च कृतवान्पुत्रस्य द्विजसत्तमः ।
महर्षिभिः पूज्यमानः ससुतश्च वनं ययौ ।
colophon
पित्रा चैव यथाकालं स संपृष्टो महात्मना ।
सर्वमावेदयामास पित्रे वृत्तमशेषतः ।
स चापि सुभृशं प्रीतस्तच्छ्रुत्वा पुत्रभाषितम् ।
यज्ञवृत्तमशेषेण हविषस्तस्य चोद्भवम् ।
अनावृष्ट्यां च घोरायां देवस्याभिप्रवर्षणम् ।
लोमपादस्य विषये पूजां पुत्रस्य चोत्तमाम् ।
वध्वाश्च लाभं शान्ताया रूपवत्या धनस्य च ।
लोमपादेन संबन्धं राज्ञा दशरथेन च ।
राज्ञो दशरथस्यापि यज्ञ इष्टवतस्तदा ।
सुकृतस्य फलं जातं प्रत्यक्षं भुवि दुर्लभम् ।
प्रकृत्या पुण्यशीलस्य भूय एव तदाभवत् ।
धर्मानृशंस्यसत्येषु पुण्ये चाभिरतं मनः ।
अवाप्तं चात्मना मेने लोके जन्मसमुद्भवम् ।
तदवाप्य फलं पुण्यं सुकृतस्येह कर्मणः ।

5

After I 25 13, Dt D4 6 8 9 14 T G M1–3 Cv.r m g k.t ins., while M4 ins. after 14° (after l. 2 of 685*)

विश्वामित्रस्तु ब्रह्मर्षिर्हुंकारेणाभिभर्त्स्य ताम् ।
स्वस्ति राघवयोरस्तु जयं चैवाभ्यभाषत ।
उद्धून्वाना रजो घोरं ताटका राघवावुभौ ।
रजोमेघेन महता मुहूर्तं सा व्यमोहयत् ।
ततो मायां समास्थाय शिलावर्षेण राघवौ ।

स स° (ditto.), D2 तत्सु° (sic) (for ससुतश्). —After l. 113, all the above MSS. (except M4 owing to om.) read colophon (B2 after insertion). —*Sarga name*: Ś1 D5 9 12 ऋष्यशृङ्गोपाख्या(D9 °गागम)न; Ñ V B D1–3.7.10.11 ऋष्यशृङ्ग(V2 °शृङ्गस्य)वन (V3.4 D1.2 om. वन; D3.7 °प्रति)गमन (D10 om. गमन), D13 lacuna (except शृङ्ग). —*Sarga no.* (figures, words or both): Ś1 Ñ1 V1.4 B1 4 D3 5.12.13 om. Ñ2 B2.3 D9.10.11 18; V2 20; V3 17, D1.7 13; D2 14 Thereafter V1.2 ins. 516*. —After l. 113, B2 ins.:

श्रुत्वैव तु पितुर्वाक्यं प्रतस्थे द्विजसत्तम ।
Colophon.

B2 cont., V2 ins. after l. 111:

जग्मुरादाय तां शान्तां सर्वा नरपतिस्त्रिय ।
ऋष्यशृङ्गं पुरस्कृत्य पितर तमुपस्थितम् ।
अभिवाद्य गुरुस्तत्र तस्थौ प्राञ्जलिरग्रत ।

[(l. 1) B2 **यादाय शांता च (for the prior half). B2 -वर- (for -पति-). —(l. 2) B2 पुरस्कृतम् (for पितर तम्). —(l. 3) B2 सोभिवाद्य.]

Thereafter B2 (marg.) alone ins. 516* (cf. v.l. I. 17.21). V2 cont., B2 ins. after l. 111:

स पुत्रं समुपाघ्राय बाहुभ्यां परिषस्वजे ।
अङ्के समुपवेश्यैनं तत प्रोवाच धर्मवित् ।
गच्छाव पुत्र भद्रं ते वनवासो ह्यनुत्तम ।

[(l. 1) V2 °स्य च (for परिषस्वजे).]

B2 cont.:

ब्राह्मणस्य द्विजश्रेष्ठ ब्रह्मणा सम्प्रकल्पितः ।

—Ś1 D1–3.5.7 9.12 om. l. 114–127. D13 ins. सूत उवाच. —(l. 114) V4 B2 -काम (for -काल). Ñ समं पृष्टो; V2 सुसं°; V4 स्वय पूज्य, D13 स च पृष्टो; M4 स समेत्य (for स संपृष्टो). B4 महात्मन. —(l. 115) M4 निरव° (for वृत्तमशेषत). —(l. 116) V3 lacuna after पि in the prior half. Ñ1 B2 भृश स-; V1 सदृश; V4 D13 स°; B4 सुभृश (for सुभृश). V3 पुत्रस्य भाषित, M4 महदद्भुतं (for पुत्रभाषितम्). —(l. 117) M4 यज्ञे (for यज्ञ-). D11 lacuna for ह in हविषस्. —(l. 118) D13 अनावृष्टौ (for अनावृष्ट्यां). D13 सु- (for च). V3 M4 [अ]पि; V4 प्रति-; B2 [अ]ति- (for अभि-). —(l. 119) V4 प्राप्तामनुत्तमा (for पुत्रस्य चोत्तमाम्). —(l. 120) V1 वध्वा लाभ च (by transp.), V4 D11 °* लाभ, D13 °भ. (for वध्वाश्च लाभ). —After l. 121, M4 ins:

प्रसन्नाद् दिधक्षुस्त लोमपाद सुबान्धवम् ।
पुत्रस्यानयनात्क्रुद्ध श्रुत्वा स प्रशशाम ह ।

—(l. 122) V1 B2 (after corr.) D10.11 यज्ञम्; V2 इष्ट-; D13 सम्यग्; M4 बभूव (for यज्ञ). V2 -यज्ञ° ; V3 कर्मभूतस्; V4 °वृतम् (for इष्टवतस्). Ñ1 V2–4 B1.4 तथा; V1 तत (for तदा). —(l. 123) Ñ2 स्वतस्य स- (sic), D14 °* (for सुकृतस्य). V4 ज्ञात, M4 पुण्य (for जात). D10 सुकृत (for प्रत्यक्षं). V1 पुण्य तस्य स्वकर्मण (for the post. half). —V1 om. from line 124 up to line 15 of 514* (cf. I. 17.20). —(l. 124) D11.13 M4 धर्म- (for पुण्य-). B1 यदा; D11 तथा (for तदा). —(l. 125) B1 धर्मानृशसस्य (sic). V3 -सत्त्वेषु (for -सत्येषु). M4 धर्मे नृशस्ये सत्ये च (for the prior half). —(l. 126) Ñ V2.3 B1.2.4 D10.11.13 M4 अवाप्तं चात्मनो मेने (Ñ °नात्मान; V3 °नो ज्ञानं, M4 °नो लोके), V4 अवाप्तवानात्म-नात्मानं (hypermetric) (for the prior half). Ñ1 लोक- (for लोके). V2 -प्रयोजन (for समुद्भवम्). M4 तदवाप्य फल भुवि (for the post. half). —M4 om. from line 127 up to line 15 of 514* D11 reads l. 127 after l. 13 of 514* (cf. v.l. 514*). —(l. 127) V2 तदेवाप्य. D10 स्व- (for सु-). Ñ1 V2 B1–3 (m. also) D11 स्व-; V4 B4 D13 सु- (for [इ]ह). B4 -जन्मन: (for कर्मण). V3 सुकृतं तस्य कर्मण (for the post. half).

5

M4 om. l. 1–4. —(l. 1) M2 विश्वा*त्रस्. —(l. 2) T3 जयश् (for जयं). G1 चाभ्यभाषत (submetric) (for चैवाभ्य-भाषत) —(l. 3) D4 भुजौ घोरा (for रजो घोर). —(l. 4) D4 G2.3 M1.3 (*inf. lin. sec. m.* also as above) -वर्षेण; D9 -वेगेन; D14 T3 G4 -मोहेन; T2 -मोघेन (sic) (for -मेघेन). Dt D6.8 T3 व्य°, D9 [अ]न्व° (for व्यमोहयत्). —(l. 5)

अवाकिरत्सुमहता ततश्चुक्रोध राघवः ।
शिलावर्षं महत्तस्याः शरवर्षेण राघवः ।
प्रनिवार्योपधावन्त्याः करौ चिच्छेद पत्रिभिः ।
ततश्छिन्नभुजां श्रान्तामभ्याशे परिगर्जतीम् ।
सौमित्रिरकरोत्क्रोधाद्धृतकर्णाग्रनासिकाम् ।
कामरूपधरा सद्यः कृत्वा रूपाण्यनेकशः ।
अन्तर्धानगता यक्षी मोहयन्ती च मायया ।
अश्मवर्षं विमुञ्चन्ती भैरवं विचचार सा ।
ततस्तावश्मवर्षेण कीर्यमाणौ समन्ततः ।
दृष्ट्वा गाधिसुनः श्रीमानिदं वचनमब्रवीत् ।
अल ते घृणया राम पापैषा दुष्टचारिणी ।
यज्ञविघ्नकरी यक्षी पुरा वर्धेत मायया ।
वध्यतां तावदेवैषा पुरा संध्या प्रवर्तते ।
रक्षांसि संध्याकालेषु दुर्धर्षाणि भवन्ति वै ।
इत्युक्तस्तु तदा यक्षीमश्मवृष्ट्याभिवर्षतीम् ।
दर्शयन्शब्दवेधित्वं तां रुरोध स सायकैः ।
सा रुद्धा शरजालेन मायाबलसमन्विता ।
अभिदुद्राव काकुत्स्थं लक्ष्मणं च विनेदुषी ।

6

After I.28.7, Dt D4.6 8.9 14 S all Cs ins. :

एतस्मिन्नन्तरे राम कश्यपोऽग्निसमप्रभः ।
अदित्या सहितो राम दीप्यमान इवौजसा ।
देवीसहायो भगवान्दिव्यं वर्षसहस्रकम् ।
व्रतं समाप्य वरदं तुष्टाव मधुसूदनम् ।
तपोमयं तपोराशिं तपोमूर्तिं तपात्मकम् ।
तपसा त्वां सुतप्तेन पश्यामि पुरुषोत्तमम् ।
शरीरे तव पश्यामि जगत्सर्वमिदं प्रभो ।
त्वमनादिरनिर्देश्यस्त्वामहं शरणं गतः ।
तमुवाच हरिः प्रीतः कश्यपं धूतकल्मषम् ।
वरं वरय भद्रं ते वरार्होऽसि मतो मम ।
तच्छ्रुत्वा वचनं तस्य मारीचः कश्यपोऽब्रवीत् ।
अदित्या देवतानां च मम चैवानुयाचितम् ।
वरं वरद सुप्रीतो दातुमर्हसि सुव्रत ।
पुत्रत्वं गच्छ भगवन्नदित्या मम चानघ ।
भ्राता भव यवीयांस्त्वं शक्रस्यासुरसूदन ।
शोकार्तानां तु देवानां साहाय्यं कर्तुमर्हसि ।

D4.9 T3 M4 मायास्त्रमादाय (D9 M4 °स्थाय), G1 3 °दाय (for मायां समास्थाय) T3 राघव (for राघवौ). —M4 om. l. 7. —(l. 8) D4 14 S (except T1) प्रति (M2 नि *inf lin. sec. m.*)ह (G1 ह) त्य (G2 before corr °पत्य), D9 °गत्य (for प्रतिवार्य). G1 3 [ए]व धा°, M3 प्रधा°; M4 [अ]भिधा° (for [उ]पधावन्त्याः). —(l. 9) D6 T3 -भुजाग्रा ताम् (for -भुजा श्रान्ताम्). G1 समीपे (for अभ्याशे). T3 -गर्जित (sic), G1 -वर्तितां (for -गर्जतीम्). —After l. 9, G1 ins. :

अभ्याशे परिगर्जन्ती ताटका लोकताटकाम् ।

—(l. 10) T3 तावत् (for क्रोधाद्). D6 हत-, T3 कृत्त- (for धृत-). M4 -[अ]क्षि- (for -[अ]ग्र-). —(l. 11) M4 कामरूपधरा. Dt D6 8 सा तु, M4 ता तु (for सद्य). —M4 om., G1 M2 3 transp. l. 12 and 13. —(l. 12) Dt D4.6 T1 G1 M2 अतर्धान. Dt D6.8 स्व-, D9 T2 [इ]व (for च). —(l. 13) T3 अस्त्र- (for अश्म-). D4 T3 M2 ह (for सा). —(l. 14) D4.9 G1.2 M1 2 (G2 M1 second time) शस्त्र-; T3 G3 M3 शर- (for अश्म-). M4 शस्त्रवर्षेण तौ बालौ (for the prior half). M4 कीर्यमाणा. —After l. 14, G2 M1 ins. :

ज्यास्वन चक्रतुर्वीरौ वज्राशनिसम तदा ।
मोहिता तेन शब्देन लब्धसज्ञा चिरात्तनः ।
तदा तौ शस्त्रवर्षेण ववर्ष क्रोधमूर्छिता ।

[(l. 2) G2 तस्य (for तेन).]

—Threafter repeat l. 14. —(l. 16) D4 9 M3 वीर, G1 नाम (for राम). —(l. 17) M4 वर्धति (for वर्धेत). —(l. 18) G1 मद्धयतां (sic), M3 चर्यतां (for वध्यता). G1 पूर्वा (for पुरा). —(l. 19) Dt D6.8 9 T2 M4 -काले तु (for -कालेषु). Dt D6 8 T3 G1 3 हि; M4 च (for वै). —(l. 20) Dt D6 8 9 G1 M3 स तु तां; D4 तु तथा (for तु तदा). M4 इत्युक्तोतर्हितां D9 G1 M4 शस्त्र- (for अश्म-). Dt D6 8 [अ]भिवर्षिणी. D4 T2 अश्मवृष्टिं (T2 °वर्षं) नि (T2 प्र)वर्षती, D14 T1 3 G2 4 M1 अश्मवर्षाभि (G2 M1 °र्षेण)वर्षिनी (G4° र्षिन [sic]) (for the post. half) —(l. 21) T1 damaged up to वेधि. T2 3 G4 -वेदित्व (for -वेधित्व). G1 स्व°; M4 समततः (for स सायकैः) —(l. 22) G1 transp. सा and रुद्धा. Dt D6 8 बाण- (for शर-). G1 -समाश्रिता; M4 -समाश्रया (for -समन्विता). —(l. 23) D9 ताटका क्रोधमूर्छिता (for the post. half).

6

(l. 1) M3 एतस्मिन्नेव काले तु (for the prior half). D4.14 T1.2 G M काश्यपो (here and elsewhere below). M4 वै महाप्रभ (for ऽग्निसम°). —(l. 2) M4 धीमान् (for राम). —(l. 3) D9 दिव्य- (for दिव्य). M4 वर्षसहस्त्रिकं —(l. 5) M2 तपोरूप; M4 तपोयोनि (for °मूर्तिं). D4 तथात्मकं; D14 तपोधनं; T2 G4 तपात्मज (for तपात्मकम्). —(l. 6) Dt D8 G1.3 पुरुषोपम (G1 °म), T3 M2.4 पुरुषोत्तम (for °त्तमम्). —(l. 7) M4 शरीर तेनु पश्यामि (for the prior half). —(l. 8) M4 जगदादिम् (for त्वमनादिर्). T3 अनिर्देश्यस् (for अनिर्देश्यस्). —G2 om. l. 9–12. —(l. 9) G4 तत. (for हरि). D4 श्रेष्ठ (for प्रीतः). —(l. 10) G1 किमिच्छसि वर श्रेष्ठ वरदोस्मि महाद्युते. —(l. 12) Dt D4.14 T G3.4 M [अ]नुयाच (Dt °चि)त, G1 [अ]नुयाचनात् (for [अ]नुयाचितम्). —(l. 13) M4 मानद (for सुव्रत). —(l. 14) M3 भगवान् (for °वन्). D4 G1.4 M4 अदित्यां (for अदित्या). —(l. 15) G1 M4 मधुसूदन; G3 [अ]रिसूदन (submetric) (for [अ]सुर°). —(l. 16) G1 लोकाना देवतानां च (for the prior half). D9 सहायं (for साहाय्यं). M4 शोकार्ता देवताश्चैव त्वं समुद्धर्तुमर्हसि.

7

After I. 28 9, G1 and K(ed.) (in parenthesis) ins.

तं दृष्ट्वासुरराजेन्द्रो वामनत्वाच्च विस्मितः ।
माधवोऽयमिति ज्ञात्वा पूजयामास धर्मतः ।
पूजितस्तेन धर्मात्मा सर्वलोकहिताय वै ।
आसाद्य यजमानं तमुवाच भगवान्हरिः ।
स्वस्ति तेऽस्तु महाराज यज्ञश्चातीव शोभते ।
वयं दानार्थिनो राजञ्श्रुत्वा यज्ञमनुत्तमम् ।
तान्दृष्ट्वा तव यागेषु किंचिल्लब्धुमिहागताः ।
वामनेनैवमुक्ते तु मुदा राजा तमब्रवीत् ।
अद्य मे सफलं जन्म ह्यद्य मे सफलं तपः ।
अद्य मे सफलं राज्यं ह्यद्य मे सुकृतं कृतम् ।
अद्य मे सफलो यज्ञः कृतार्थोऽस्म्यद्य वामन ।
त्वदर्थं कलितं चैव मम सर्वस्वमेव हि ।
धनौघं रत्नराशिं च भूषणं धान्यसंचयम् ।
ग्रामं वा नगरं वापि राष्ट्रं वा यानमेव वा ।
हस्त्यश्वरथपत्तीनां सुलभस्त्वान्यमेव वा ।
किमिच्छसि महाबाहो तं ददामि तवानघ ।
एवमुक्तस्तदा राज्ञा भगवान्पुरुषोत्तमः ।
उवाचैनं स्मितं कृत्वा यजमानं महाबलम् ।
एतैः किं मम राजेन्द्र तैस्तु नास्ति प्रयोजनम् ।
अस्मत्पादत्रयाक्रान्तां देहि भूमिमितस्तदा ।
श्रुत्वा तद्वामनेनोक्तं स्मितं कृत्वा सुरोत्तमम् ।
येनेष्टं पूर्ति ते(sic) ब्रह्मंस्तां कुर्मेति ततोऽब्रवीत् ।
वामनाय महीं दातुं निश्चितं रघुनन्दन ।
तन्निवार्य महाराजं प्राह शुक्रो द्विजोत्तमः ।
विरिञ्चिभवशक्राद्या योगिनश्च सुरासुरा· ।
यन्न जानन्ति देवाश्च स देवो विष्णुरव्ययः ।
दानारिक्ते (sic) ततः शुक्रे शुक्रं राजपुरोहितम् ।
गृहीत्वा ताडयामास वैनतेयो महाबलः ।
मायारूपेण देवेशो मम यज्ञं गतो यदि ।
तदेतद्यज्ञसाफल्यमेवमस्त्विति चाब्रवीत् ।
इति मत्वोदकं दत्त्वा वामनाय महात्मने ।
पत्न्या सह विनिश्चित्य यजमानो महाबलिः ।
तव पादत्रयाक्रान्तां गृहाणाद्य महीं प्रभो ।
उदके स्पृष्टमात्रे तु विश्वरूपधरो हरिः ।
तत्रस्थ एव ववृधे येन पूर्णं जगत्त्रयम् ।
सायुधैर्बहुभिः पूर्णं दिग्विदिक्सर्वमेव हि ।

8

After 1 44. 17, Dt D4.6 8 T3 M3 Cm.t (cm. comm on lines 5-9 only) ins.

अथ वर्षसहस्रेण योक्त्रसर्पशिरांसि च ।
वमन्तोऽतिविषं तत्र ददंशुर्दशनैः शिलाः ।
उत्पपाताग्निसंकाशं हालाहलमहाविषम् ।
तेन दग्धं जगत्सर्वं सदेवासुरमानुषम् ।
अथ देवा महादेवं शंकरं शरणार्थिनः ।
जग्मुः पशुपतिं रुद्रं त्राहि त्राहीति तुष्टुवुः ।
एवमुक्तस्ततो देवैर्देवदेवेश्वरः प्रभुः ।
प्रादुरासीत्ततोऽत्रैव शङ्खचक्रधरो हरिः ।
उवाचैनं स्मितं कृत्वा रुद्रं शूलधरं हरिः ।
दैवतैर्मथ्यमाने तु यत्पूर्वं समुपस्थितम् ।

7

—G1 om. l. 1-3 and 29. In K(ed.) the following var. are seen :—(l. 5) शोभन· (for शोभते). —(l. 7) त्वां (for तान्). योगेषु (for यागेषु). —(l. 8) उक्तस् (for उक्ते). तदा (for तम्). —om. (hapl.) l. 9 and 10. —(l. 12) कल्पित (for कलितं). च (for हि). —(l. 13) वा (for च). —(l. 15) °पत्तीर्वा (for °पत्तीनां). त्व (for सु-). —(l. 16) तद् (for तं). —(l. 18) [इ]षत् (for [ए]न). महाबलि (for °बलम्). —(l. 20) विभो (for इतस्) —(l. 21) सुरोत्तम·. —(l. 22) पूर्यते (for पूर्ति ते). तत् (for तां). —(l. 23) निश्चिते सुरसत्तमे (for the post. half.). —(l. 26) वेदाश् (for देवाश्). एषो (for देवो). —(l. 27) दानारक्ते. —(l. 31) दत्त (for दत्त्वा).

8

☞ Along with the above MSS. T1 2 G1-3 M1.2 also insert at random some of the lines inserted in or substituted for No. 8 and so they are also cited here.

(l. 1) D4 T3 °सहस्राणि. —(l. 2) Ct वमतो (as above). M3 वमंत्यति विषं तादृग् (for the prior half). M3 शिलां. —After l. 2, M3 ins.; G1-3 M1.2 ins. (om. l. 5) after 1.44.17 :

(a) अथ दीर्घेण कालेन कालाग्निसदृश विषम् ।
उदतिष्ठन्नरश्रेष्ठ हालाहलमिति श्रुतम् ।
सुरासुराश्च (M2 °स्ते) वित्रस्ता दग्धास्तेन विषाग्निना ।
शरण्य शरण जग्मुर्भगवन्त महेश्वरम् ।
अमृतार्थं सुरा सर्वे ममन्थु· क्षीरवारिधिम् ।

—(l. 3) T3 तत्पदौदग्नि- (sic) (for उत्पपाताग्नि-). D6 हाला*ल°, M3 ह्यलाहलमिति श्रुत (for the post. half). —(l. 5) T3 शरणार्थिनं. —(l. 9) Ct स्मित कृत्वा (as above). D4 T3 शूलभृत (T3 °तो). —For lines 5-9, M3 subst. :

(b) तस्माद्विषान्महाबाहो घोरात्त्राहीति तुष्टुवु ।
एवमुक्तेषु देवेषु देवदेवेश्वर प्रभु· ।
प्रादुरासीत्ततोऽत्रैव शङ्खचक्रधरो हरिः ।
उवाच प्रहसन्राम देवाना हितकाम्यया ।
भय त्यजत भद्र व उपाय प्रवदाम्यहम् ।
निगृहीतुं विषं घोर न शक्नोमि सुरोत्तमा· ।
तस्माद्रक्षितुमत्रैव नान्यं पश्यामि शूलिन· ।
इति देवान्समाश्वास्य पुरस्कृत्य सुरोत्तमान् ।
कैलास पर्वतं गत्वा नत्वा शम्भुमुवाच ह ।

— (l. 10) D6.8 देवनैर्. —(l. 11) D4 T3 त्वदीयं हि (for तत्त्वदीय). D6 M3 अग्रजो; Ct as above (for अग्रतो). —After l. 11, M3 ins. :

तत्त्वदीयं सुरश्रेष्ठ सुराणामग्रतो हि यत् ।
अग्रपूजामिह स्थित्वा गृहाणेदं विषं प्रभो ।
इत्युक्त्वा च सुरश्रेष्ठस्तत्रैवान्तरधीयत ।
देवतानां भयं दृष्ट्वा श्रुत्वा वाक्यं तु शार्ङ्गिणः ।
हालाहलं विषं घोरं संजग्राहामृतोपमम् ।
देवान्विसृज्य देवेशो जगाम भगवान्हरः ।
ततो देवासुराः सर्वे ममन्थू रघुनन्दन ।
प्रविवेशाथ पातालं मन्थानः पर्वतोत्तमः ।
ततो देवाः सगन्धर्वास्तुष्टुवुर्मधुसूदनम् ।
त्वं गतिः सर्वभूतानां विशेषेण दिवौकसाम् ।
पालयास्मान्महाबाहो गिरिमुद्धर्तुमर्हसि ।
इति श्रुत्वा हृषीकेशः कामठं रूपमास्थितः ।
पर्वतं पृष्ठतः कृत्वा शिश्ये तत्रोदधौ हरिः ।
पर्वताग्रं तु लोकात्मा हस्तेनाक्रम्य केशवः ।
देवानां मध्यतः स्थित्वा ममन्थ पुरुषोत्तमः ।

9

After मे in 1.54.4ª D3 ins..

... कुंभ प्रदातेन शिवलोके महीयते ।
कलशदानमंत्रस्ता(स्तु).
एष धर्मघटो दत्तो बह्मविष्णुशिवात्मकः ।
अस्य प्रदानात्तृप्यन्तु पितरो· पितामहाः ।
गन्धोदकति(लै)मिश्रं सान्नं कुम्भं सदक्षिणम् ।
पितृभ्यः सा प्रदास्यामि अक्षय्यमुपतिष्ठतु । इति
एतदसंभवे तिलतर्पणं वा कार्यमित्युक्तं तत्रैव विष्णुपुराणे ।
पानीयमप्यत्र तिलैर्विमिश्रं
दद्यात्पितृभ्यः प्रयतो मनुष्यः ।
श्राद्धं कृतं तेन समाः सहस्रं
रहस्यमेतन्मुनयो वदन्ति ।
इति तथा चात्र मलमासेति वि.

विषार्तानां सुराणां च रक्षार्थं परमेश्वर ।

—After l. 12, Dt repeats l. 11–12.—(l. 13) D4 तु (for च).—(l. 14) M3 च (for तु).—(l. 17) Dt D8 सुरा· (sic) (for देवा-). Dt म··थू (for ममन्थू).—(l 18) D4 T3 °नघ (for पर्वतोत्तम·).—For lines 15–18, M3 subst ; G1–3 M1.2 (all om. lines 1, 6 and 7, M2 line 4 also) cont. :

(c) हालाहल विष सर्वं जग्राहेशोऽमृतोपमम् ।
कृत्वाल्पपिण्ड पाणिस्थ तद्विष भगवान्हर. ।
सर्वलोकहितार्थाय शकर·_ परमेश्वर· ।
कण्ठस्थमकरोत्प्राश्य लीलया लोकपूजित, ।
प्रणम्य विज्वरा जग्मुर्देवदेव वृषध्वजम् ।
अमृतार्थं पुन सर्वे समवेताः समुत्सुका ।
क्षीरसागरमासाद्य सिध्यर्थममृतस्य तु ।
मन्दर पूर्ववत्कृत्वा ममन्थू रघुनन्दन ।
प्रविवेशाथ पाताल मन्थान पर्वतोत्तम ।
सुरासुराश्च निश्चेष्टा बभूवुस्तेन विक्लबाः ।

[(l. 3) G1–3 M1 भगवान् (for शकर). M2 कठस्थमकरोन्मृड (for the post. half) —(l. 4) G1–3 (G2 m. also) [अ]मर- (for लोक-).—(l 8) M2 मंथान (for मन्दर). G1–3 M1.2 अमितौजसः (for रघुनन्दन).—After l. 8, G2 repeats l. 3 as before.—(l. 9) G1–3 M1.2 तत· पर्वतमूल तु (G1.3 तत्) पातालानुप्र(G1.3 °ले तु नि)वेशितं.—(l. 10) G1–3 M1.2 क्लेश विक्लवा (G1 °ह्वला).]

—(l. 21) M3 °योगिन् (for महाबाहो).—(l. 22) M3 काच्छपं (for कामठं).—(l. 24) D4 T3 पर्वताग्रे —For lines 23–25, M3 subst., G1–3 M1.2 (all om. l. 8) further cont. :

(d) देवदुःखनिवृत्त्यर्थमागतः पुरुषोत्तम ।
भयं त्यजत भद्र व उद्धरिष्याम्यह नगम् ।
इत्युक्त्वा कूर्मरूपेण विवेश क्षीरवारिधौ ।
लक्षयोजनविस्तारे पृष्ठे कृत्वाथ मन्दरम् ।
काच्छप रूपमास्थाय शिश्ये तत्रोदधौ हरि· ।
सुरासुरैरनाक्रान्त उद्धृतोऽथ नगोत्तम· ।
नगाग्र पीडयामास वामहस्तेन माधवः ।
देवनाना श्रम दृष्ट्वा भगवान्भूतभावन· ।
सुराणा मध्यत स्थित्वा ममन्थ पुरुषोत्तमः ।

[(l. 2) G1.3 तत ; G2 M1 गिरि(for नगम्).—(l. 3) G2 M1 °वारिधि.—(l. 4) G2 M1 तु (for [अ]थ).—For l. 4 and 5, G1.3 M2 subst. :

मन्दर पृष्ठतः कृत्वा ववृधे कूर्मरूपधृक् ।

—(l. 6) M2 अनाक्रांत. G1 नरोत्तम, M2 °त्तमं (for नगोत्तम·). G2 M1 उद्धृतो भगवान्राम सुरासुरसुपूजित·.—(l. 9) G1–3 M1.2 ममथ देवतानां च मध्ये नारायणो हरिः.]

G1–3 M1–3 furthermore cont. :

(e) अथ वर्षसहस्रेण ज्येष्ठा नाम वराङ्गना ।
उत्पपात वरारोहा सागरायैव कल्पिता ।
अभवत्पारिजाताख्यो वृक्ष इन्द्राय कल्पितः ।

[(l. 2) G1.3 ब्राह्मणानां च ; M2 सासुरैरेव (for सागरायैव)]

Dt D4.6 T3 (after No. 8) G1–3 M1–3 (after e) cont., while T1.2 ins. after 1.44.17 :

(f) अथ वर्षसहस्रेण आयुर्वेदमय· पुमान् ।
उदतिष्ठत्सुधर्मात्मा सदण्ड· सकमण्डलुः ।,

[T G1–3 M1.2 om. from the post. half of l. 1 up to the prior half of l. 2.—(l. 1) D4 -सहस्राणि.—M3 transp. the post. half of l. 1 and that of l. 2.—(l. 2) D4 स धर्मात्मा.]

Thereafter M2 cont.; G1 M3 ins. after line 2 of 966* :

(g) धन्वन्तरिर्महातेजा लोकरक्षणतत्पर ।
आयुर्वेदमयो राम तथा साधारण(·)स्मृतः ।

—After f, M3 cont. :

(h) अथ वर्षसहस्रेण रूपलक्षणसंयुताः ।
षोडशाब्दवया. सर्वा पीनोन्नतपयोधराः ।
हारनूपुरयुक्ताश्च गीतनृत्तविशारदा· ।

APPENDIX II

The Commentary *Vivekatilaka* of Udāri (also Uḍāli) Varadarāja, which is referred to by Govindarāja in his commentary on the Rāmāyana, VI. Sargas 107 and 126, is available up to VI. 71 in the transcript of the MS. No. 3409 of the Government Oriental Manuscripts Library, Madras. It is a very important commentary as it mentions different variants, discusses them and shows its own preference. It belongs to a period earlier than 1250 A D.

For a full account of the Commentary of Udāri cf. Dr. V Raghavan's article, "Udāli's Commentary on the Rāmāyana. The Date and Identification of the author and the discovery of his Commentary" (Annals of Oriental Research, University of Madras, Vol. VI, 1941–42, Part 1, 1942).

I am thankful to Dr. Raghavan for drawing my attention to his learned article.

Important variants of the Comm. are given here for Sargas 1–24. For other Sargas, references will be found in the Crit. App.

1

3 [d]) [ए]कप्रियदर्शन· (as in text).
5 [a]) ❀ एतमिच्छामीति सम्यक् पाठ·. ❀
14 [b]) स्मृतिमान् (as in text).
16 [a]) स च (as in text).
23 After 23, ins. 57[1]*. ❀ प्राणसमाहिता प्राणसमेति वा पदच्छेदः। देवमायेति......❀
25 After 25, ins. 59* ❀ गुहेन स राम हितः प्रहितः...इत्यर्थः ❀
26 [b]) तीर्थे तीर्त्वा.-
27 [d]) तत्र ते न्यवसन् (as in text).
29 After 29, ins. from 69*, 70* up to 73*.
35 After 35, ins. 82* (Comm. on l. 1 and 2).
40 [d]) as in text.
46 [a]) स चास्य (as in text).
[b]) शबरी (as in text).
[d]) राघवं. ❀ राघव इति तु सम्यक् पाठः ❀
48 [d]) ❀ शंसदिति। अडागमशासनस्यानित्यत्वात् आर्षत्वाद्वा अडागमाभावः। ❀
50 [d]) नित्यं वीर्येण (as in text).
53 [d]) जगाम च गुहां (as in text).
71 [a]) प्रहृष्टमुदितः (as in text).
[c]) निरामयो ह्यरोगश्च (to avoid hiatus). ❀ आधिर्व्याधिरिति केचित्। ❀
77 [d]) ❀ सर्वपापैः स मुच्यते इति सम्यक् पाठः। ❀
79 [b]) स्यात् क्षत्रियो (as in text).
[c]) पुण्यफलत्वम्.

2

5 [c]) प्रसन्नांबु (as in text).
9 [ab]) मिथुन चरतं (as in text). ❀ पुंल्लिङ्गप्रयोगः आर्षत्वात् ❀
12 [d]) ❀ कारुण्यं समपद्यतेति सम्यक् पाठ· । ❀
16 [b]) चकार मतिमान्मति (as in text.).
17 [d]) श्लोको भवतु (as in text).
24 [c]) प्रणम्य (as in text).
39 [d]) श्लोकत्वमागत (as in text).
41 Mostly after 41, ins. 41*.

3

2 [d]) धर्मेण (as in text).
Comments on l. 11 and 12 of 154*.
11 [a]) °समास्यां.
16 [c]) ताराविलापं समय.
[d]) वर्षरात्र- (as in text).
19 Comments on 177*.
23 [b]) लकादाहादिगर्जन.
28 [d]) As in text.

4

1 Ins. 196* and then supplies the following ·—

Kāṇda	*No. of sargas*	*No. of stanzas*
बालकाण्ड	77	2280
अयोध्याकाण्ड	119	4415
अरण्यकाण्ड	75	2732
किष्किन्धाकाण्ड	67	2620
सुन्दरकाण्ड	68	3006
युद्धकाण्ड	131	5990
उत्तरकाण्ड	110	3234
Total	647	24277

6 [c]) एवम् (for एव).
7 [c]) बद्धम् (for युक्त).
8 ❀ हास्यशृङ्गारकारुण्यरौद्रहास्यभयानकैः।
वीरादिभिश्च सयुक्तं काव्यमेतदगायताम्। इति सम्यक् पाठः। ❀

10 [cd]) रामदेहाद्विबात्तयोद्भूतौ.
11 [c]) वाचो विधेय.
18 [a]) तै· (for तौ). ❀ नै इनि पाठ । अन्यथा नौ शब्दोनिरिच्येत । ❀
19 [b]) सस्थित· (as in text).
23 [c]) उपोपविष्ट (for °ष्टे).
26 [c]) प्रवक्ष्यते ❀ वक्तारौ च महात्मानौ वक्ष्यमाण च मच्चरितमतस्तन्निबोधतेत्यर्थ । ❀

5

12 [a]) -नाटक- (as in text).
17 [d]) इक्षुकांड- (as in text).
18 [c]) भृश (as in text).
20 [b]) अपरापर (as in text).
[c]) शब्दवेध्य (as in text).

6

3 [c]) ❀ धनैश्च मचयैश्चान्यै इति सम्यक् पाठ· । ❀
4 [cd]) As in text.
7 [c]) कुडुबी योप्यसिद्धार्थो.
[d]) As in text. ❀ अगवाश्वधनधान्यवानिति पदच्छेद । ❀
12 [b]) न क्षुद्रो वा न तस्कर·.
[d]) As in text.
14 236* is inserted. ❀ नाव्रनो नासहस्रद· इति सम्यक् । ❀
15 [ab]) As in text. ❀ इति समीचीन· पाठ ❀
19 [a]) योधानां (as in text).
20 [d]) हरिहयोत्तमै· (with all other Cs), Cvp as in text.
22 After 22[ab], ins. 243* with मदैर् (for मन्द्रैर्) and भद्रमद- (for °मन्द्र).
[c]) भद्रमदैर्.
[d]) मृगमदैश् (In both [c] and [d] मन्द्र is expected for मद).
24 ❀ सत्यनामा योद्धुमशक्या अयोध्येति ❀

7

4 [c]) प्रणिहिता (as in text).
9 [c]) शुचीना (as in text).
14 Comm. only on post. half of l. 3 of 269*.
16 Comm. only on l. 2 of 271* (सत्यसगर as above).

8

☞ Along with other MSS. it reads I. 11. 5–20 for the first time after 4, repeating them in their proper place.

9 [a]) द्वैविध्य (as in text).
10 [b]) समभिवर्तते (for °वर्तत).
12 [c]) सुघोरा.
18 [d]) प्रेष्यति.
21 [c]) देव· (as in text).
[d]) ❀ प्रदीयते प्रादीयत । लकारव्यत्ययादस्मच्छब्दाध्याहारो वा द्रष्टव्य । ❀
22 [c]) As in text.

9

4 [d]) As in text. ❀ क्षिप्रं चाध्यवसीयतामिति सम्यक् ❀
13 [a]) अदृष्टरूपास (as in text).
[b]) वने (as in text).
14 [c]) ख्यात (as in text). ❀ ऋश्यशृङ्ग इति ख्यातमिति पाठ । ❀
15 [d]) मर्षण (as in text).
19 [c]) As in text.
30 [c]) विप्रेन्द्रात् (as in text).
32 [d]) भार्यया (as in text) ❀ भार्यया इति सम्यक् पाठ । ❀

10

6 [c]) पुत्रवत (as in text).

11

8 [a]) लाल्यमानस्य (as in text).
21 [a]) गतानां (as in text).

12

2 [a]) प्रश्रित (as in text).
6 [c]) कर्मान्तिकान् and वर्धकीन् (both as in text).
7 [a]) गणकाञ्शिल्पिनश् (as in text).
[b]) -नर्तकान् (as in text).
8 [c]) इष्टका (as in text).
9 [a]) औपकार्या: (as in text).
14 [b]) As in text.
After 14[b], ins. 371*.

13

5 Comments on l. 1 of 386*.
9 [a]) ❀ वृद्धाश्च व्याधिताश्चेति सम्यक् पाठ: । ❀
[c]) भुजमानाना (as in text).
[d]) As in text.
11 [a]) अन्नकूटाश् (as in text).
[d]) सिद्धस्य (as in text).
17 [a]) यूपोच्छ्र्ये (as in text).
[c]) As in text.
18 [ab]) As in text.
[c]) द्वात्रेव (as in text).
[d]) As in text.
19 Comm. on l. 1 of 406*.
22 [c]) चित्यो (as in text).
[d]) सचित· (as in text).
23 [ab]) रुक्मपक्षो and [ऽ]ष्टादशात्मक· (both as in text).

25 c) ❀ पशूना त्रिशतमिति पाठः । ❀
28 b) समयोजयन् (as in text).
29 a) पतत्रिणस् (as in text).
32 b) हवि (as in text).
d) भाग (as in text)
34 c) कारितास् (as in text).
40 Comments on 428*.—(l. 2) नृपश्रेष्ठ (for नर°).
42 b) प्रददु· (as in text)
d) प्रत्यूचुर् (as in text).
43 Comments on l. 1, 2, 3 and 4 of 433*.

14

21 a) त्वमुद्धतमिति पाठ· ।

15

2 c) यम् (as in text).
3 c) मानुषी (as in text).
5 a) सतुष्ट (as in text).
cd) ❀ मानुषादन्यत्र नानाविधेभ्यो भूतेभ्यो न भय । ❀
10 c) As in text.
d) श्मश्रुप्रवरमूर्धज.
12 d) As in text.
13 d) मायामयीमिव (as in text).
26 c) चावशिष्टार्ध (as in text).
28 Comm. on l. 7 of 488*. ❀ त्रिदिवे यथा हरिरिति च पाठः । ❀

16

8 Comments only on l. 9 of 491*. रूपद्रविणसपन्नाव् (as above).
19 Comments only on l. 3 of 504*. तांश्च सर्वान् (as above)
20 ❀ तैर्मेघवृन्दाचलकूटकल्पैर्महाबलै वानरयूथपालैरिति पाठ· । अन्यत्तु द्वादशाक्षराया जगत्या एकादशाक्षरायास्त्रिष्टुभश्च सांकर्ययुक्त· पाठो लेखकप्रमादकृत विषमवृत्तमिति केचित्समादधते । एषा चोपजातिष्वन्यतमा । . .. . ।
नतु अत्र सर्गे वरुणो जनयामास सुषेण, पर्जन्य· शरभं, धनदो गंधमादनमित्युक्तम् । युद्धकाण्डे तु रावण प्रतिशार्दूलवाक्ये धर्मस्य पुत्र सुषेण, वैवस्वतपुत्रौ शरभगंधमादनौ इति वक्ष्यते । किमनयो· प्रमाणम् । एतत्प्रथमोक्तमेव । कुत शार्दूलस्य वानरपीडाभयस्खलितबुद्धित्वात्तेष्वनभ्यासाच्च एतद्वचनमेव. . . . भगवतश्च परस्परविरुद्धाभिधाने प्रयोजनम् । ❀

17

5 Comments only on l. 4 of 506*. नावन्तिके तिथौ (as above).
9 d) अर्धसमान्वितौ (as in text).
508* (l. 2) सार्पे (as above); कुलीरेऽभ्युदिते रवौ (for the post. half).
12 a) ❀ सौमित्रं लक्ष्मण इति पाठ· । ❀
16 c) सर्व- (as in text)
34 a) कि च (for क च).
36 b) पावन (for परम).
d) तव सदर्शनात् (as in text).

18

2 ab) ❀ सदृश राजशार्दूल तवैत द्भुवि नान्यन· इति पाठः । ❀
d) वसिष्ठव्यपदेशित .
17 a) असंसक्तम् (as in text).
c) दशरात्र (as in text).

19

5 cd) ❀ यावत्प्राण धरिष्यामि तावद्योत्स्ये निशाचरै· इति सम्यक् पाठ. । ❀
11 b) As in text.
18 a) As in text.
b) विघ्नकर्ता (as in text).
23 cd) As in text.
25 c) ❀ तयोरन्यनरेणाहमिति सम्यक् । ❀

20

3 a) ❀ यदिद तेक्ष्ममित्यत्र अक्षममिति पदच्छेद । ❀
4 a) As in text.
8 ab) ❀ संश्रुत्यैव करिष्यामीत्यकुर्वाणस्य राघवेति पाठ· । ❀
9 b) ❀ शक्ष्यति प्रसहिष्यन्ते । ❀

21

2 b) As in text.
7 ❀ कलाविनावित्यादे श्लोकस्यानन्तर 'अनुजग्मतुरक्षुद्रौ पितामहमिवाश्विनौ' इत्येतदर्धं विज्ञेयम् । 'तदा कुशिकपुत्रम्' इत्याद्ये· श्लोकस्यानन्तर "कुमारौ......। अनुयातौ श्रिया ...मनिन्दितौ" इत्येष· श्लोको द्रष्टव्य· । अन्यस्खलितपतितपर्यस्त(स्तो) वा पाठो लेखकप्रमादजनितम् (त·)। ❀
15 f) ❀ य(श)श्चाप्यतुल भुवीति सम्यक् । ❀ Cf. Ctp.
19 b) As in text.
Comments on 631*.—(l. 1) दशरथनृप- (as above).—(l. 4) विबभौ (as in text).

22

1 d) पर्णसस्तरे (as in text).
2 a) As in text. ❀ हे राम त्वां प्रसूतवती कौसल्या सुप्रजा शोभनपुत्रा । अथवा स्वगतमेतत् । अस्य मातैव सुपुत्रेति । ❀
b) पूर्वा (as in text).
11 c) धर्षयामास (as in text).
12 d) सर्वगात्राणि (as in text).
17 a) सवदता (as in text).
19 a) As in text.
b) अभिरजयन्.

23

3 [c]) आरिष्टं (as in text)
8 [a]) सुस्राव (as in text).
9 [a]) तस्यायम् (as in text). ❋ तस्याः अयमिति प्राप्ते तस्यायम् इत्यार्षः सन्धि । ❋
10 [a]) नाभ्यां (as in text).
11 [ab]) ❋ स वनं घोरसंकाशं दृष्ट्वा नृपवरात्मज इति पाठ । ❋ (as in text).
12 [cd]) ❋ श्वापदैः हिंस्रपशुभिः शकुनैर्दारुणारवैः इति पाठः । ❋
14 [a]) धवाश्वकठ-.
[b]) -तिदुक- (as in text)
18 [a]) नमिद्र (as in text).
19 [b]) कारूशा.
21 [d]) As in text.
24 [a]) कस्यचित् and कालस्य (both as in text).
30 [d]) As in text.

24

2 [a]) अल्पवीर्यां यदा (as in text).
3 [c]) As in text.
[d]) धारयति.
10 [a]) त्वं भवस्व.
11 [a]) पुरुषादी (as in text).
15 [ab]) ❋ न हि ते स्त्रीवधकृते घृणा कार्येति सम्यक् पाठ । ❋ Comments on l. 1 of 670*. ❋ प्रजारक्षण-कारणादित्युत्तरशेष । ❋
19 [a]) ❋ एनर्देव , इन्द्रोपेन्द्रयो देवोपलक्षणत्वात् । अन्यथा ह्यनु-पादाय नैरिति वक्तुमयुक्तम् । ❋

CRITICAL NOTES
and
Corrigenda et Addenda

The references in the case of the Mbh. Parvans I-VIII, X-XII and XV-XVIII are to the Critical Edition, BORI, Poona; for the other Parvans (IX, XIII, XIV) they are to the Citraśālā Press Ed. with Nīlakantha's Commentary, Poona. In the case of the Rāmāyana the references are to the Gujarati Printing Press Edition, Bombay, for the Kāṇḍas excepting the Bālakānda where they are to the Critical Ed. The corrections and additions are shown in their proper places.

1

Most of the MSS give a panygeric of the poet, Vālmīki, in five to ten verses evidently not written by Vālmīki It is therefore dropped 'These introductions, it is clear, are not from the same hand as the poem itself, even if we suppose that the poem is the work of one author.' (Schlegel)

'This conversation is represented as having taken place in Rāma's life-time, about sixteen years after his return from his wanderings and recovery of his ancestral throne.' (Schlegel)

1 The first four Sargas of the Bālakānda, which serve the purpose of an Introduction to the Rāmāyana (Rām.) are probably from a different hand that prefixed them to the Epic at a later stage. The Mbh. also has similar introductory chapters containing the Anukramanikā-parvan and the Parvasamgraha-parvan. The Northern Recension (NR) of the Rām. has a third index giving more details.

[a]) For तप स्वाध्याय cf Patañjali's Yogasūtras II.1 The Comm. dwell at great length on the two terms.

The NR has all the epithets in the Nom. Sing. qualifying Vālmīki and nothing for Nārada. This is rather strange. One would naturally expect some complimentary term or terms for Nārada who, as an Ācārya of Vālmīki, is superior to Vālmīki who appears here as a mere disciple. The Southern Recension (SR) has a text which seems to be more natural and original. Vālmīki belongs to the North and enjoys an enviable position even today. Probably the older text preserved in the SR has been modified in favour of Vālmīki. We shall see later on how the text of the SR has been changed in the NR for one reason or another. We therefore believe that the SR has preserved the older form of the Rāmāyana and is consequently preferable to the NR.

Śankarācārya quotes the fourth quarter of this verse in the Brahmasūtra-Bhāsya on III.4.47. He remarks ननु मुनिशब्द उत्तमाश्रमवचनोऽपि श्रूयते 'गार्हस्थ्यमाचार्यकुल मौन वानप्रस्थम्' इत्यत्र । न । 'वाल्मीकिर्मुनिपुगव' इत्यादिषु व्यभिचारदर्शनात् । It appears that Śankarācārya has got the N text, and this is quite natural as he might have stayed and composed the Bhāsya on the Himālayas. Vālmīki is however called मुनिपुगव in Rām I 2 22 (crit. ed). The S MSS. have मुनिपुगव while the N MSS. read ऋषिसत्तम.

Nārada is an important personality in the Vedic and Post-Vedic literature. He is a champion of Brahmins and cows (AV. V. 18-19, XII. 4), a priest of Hariścandra, asscoiated with the sage Parvata (AB. VII. 13, Ś. Śr. Sū. XV. 17), a teacher of Sāhadevya (AB. VII. 34), anointing Āmbāsthya and Yudhāmśrausti (AB. VIII. 21), associated with Agnyupasthāna (MS. I. 5. 8), a pupil of Brhaspati (Sāma v. Br. III. 9 Vamśa at the end), and of Sanatkumāra (Ch. Up. VII), a Devarsi (Gītā X. 26), an author of a Smrti, a Purāna, a Pañcarātra Samhitā, Bhaktisūtras etc, a politician (Mbh. II. 5), a narrator of the Mahābhārata (Mbh. I. 1. 64) and enjoyer of the vision of the Lord (Mbh. XII 326). The description of Nārada, although appearing in the Kumbhakonam Ed of the Mbh. (I. 228. 10-37) and therefore rightly dropped from the Critical Ed., is no doubt worth perusal. An itinerant constant singer of the hymns of the Lord, Nārada became a perennial source of inspiration to our country-

men. It is due to him that the Rāmāyana and the Bhāgavata were composed.

Vālmīki enjoys the reputation of the *first* Poet in the Sanskrit literature. He first appears as a grammarian in the Taittirīya Prātiśākhya (V. 36 ; IX. 4 and XVIII. 6) The Mbh. mentions Vālmīki as a poet (VII. 118 48 , XIII. 18. 8–10), as a Bhārgava (XII. 57. 40) and many times as a Maharsi (I. 50. 14, II. 7. 14, III. 83. 102, V. 81. 27), as a narrator of the wonderful account of Govinda (XII. 200. 4) and as a Suparna bird, descendant of Garuda and a devotee of Visnu, and a Ksatriya (as it were) as he used to kill serpents. (V. 99. 6–11).

The Rāmāyana gives a detailed account of the sage Vālmīki in the first four Sargas of the Bālakānda and the Uttarakānda, both of which are evidently a later addition, as the first poet and the author of the Rāmāyana. The original Rām. (II–VI) contains only one reference to Vālmīki in the SR only (II. 56 16), which being absent from the NR happens to be an interpolation. It is only the late Kāndas (I and VII) that make Vālmīki a contemporary of Rāma.

The Purānas present Vālmīki as a robber in different versions (cf. Skanda Purāṇa, Chps. 14, 21, 24, 278 etc.), and this form of the story is adopted in other Sankrit works like Ānanda Rām. and the various Rām s in the several Indian languages.

For a full account of Vālmīki cf. Rev. Fr. C. Bulcke, S. J.: *About Vālmīki* (JOI, Baroda. Vol. VIII, No. 2, December 1958, pp. 121–131 ; No. 4. June 1959, pp. 346–348).

^{b}) वाग्विदां वरम्. cf. वाग्विदां प्रवर: Mbh. XII. 47. 9^{b} ; वदतां वर: Raghu. I. 59.

2 The reading साप्रत of the SR which would make Vālmīki a contemporary of Rāma, has been substituted by प्रथित॰ in the NR. Is this a case of improvement ? The two star passages 121* and 122* which belong to the NR have the word सांप्रतम् which would show its antiquity. Kālidāsa and Bhavabhūti make Vālmīki a contemporary of Rāma.

3 Mark the word चारित्र 'Character'—the old idea of character.

4^{c} कस्य बिभ्यति is a case of epic style. In the Classical Sanskrit one would expect कस्मात् in conjunction with a word expressing fear, cf. P. 1. 4. 25. The N text has tried to remove the grammatical irregularity by substituting कस्मात् for कस्य. Such a procedure would naturally create an impression that the N text has tried to polish the text of the SR. On this assumption we have taken the SR as representing the older form of the Epic.

Verses 2–4 embody the concept of an Ideal Man, the स्थितप्रज्ञ of the Gītā (II).

5 Nārada is addressed as महर्षे in VII. 20. 18 (Gujarati Press ed., Bombay) in all the Versions. The Bengali Version (Cal. Sk. Series ed.) has a v. l. ब्रह्मर्षे, and reads देवर्षे in 1. 2. 2. The epithet देवर्षि is very common in the Mbh. also *e.g.* II. 5. 3 , as महर्षि in II. 5 6.

Note that the question is about Rāma as a *man* and not as an incarnation of Viṣṇu.

6^{a}) त्रिलोकज्ञ: which shows the knowledge of the whole *space* is more appropriate than the other reading त्रिकालज्ञ: which has been adopted in the NR, probably due to its popularity.

^{c}) आमन्त्र्य 'addressing'. The other reading of the NR, उपामन्त्र्य, may be for removing the confusion with the other sense of आमन्त्र्य 'taking leave of', cf. Śākuntala, III.

7 Note that Rāma is referred to as a human being as in 1. 1. 5. NR adds one verse for details.

The N reading °चन्द्रमा: is a clear modification of the older reading नर: (SR).

8^{d}) The reading श्रुतिमान् (adopted by Schlegel) is neither supported by any MS. of the Crit. App. nor by any printed ed. It appears that धृतिमान् was read as श्रुतिमान्. धृतिमान् is decidedly the best reading in the context.

10^{d}) सुविक्रम: —विक्रम = Step, stride ; used in the original sense. cf. Vedic त्रिविक्रम. All the Comm. agree in explaining the word as पादविक्षेप:, and some of them explain the excellence (सु) of the step by a quotation from जगद्वल्लभा. Cg, for instance, *शोभनत्वं च गजादितुल्यत्वम् । तथोक्तं जगद्वल्लभायां 'सिंहर्षभगजव्याघ्रगतयो मनुजा मुने । सर्वत्र सुखमेधन्ते सर्वत्र जयिन: सदा' इति ।*

13–14. For literature cf. Ch. Up. 7. 1. 2. Hanuman's description, Rām. VII. 36 (Bom. ed.),

a late passage as it is not found in the Lahore and Bengal eds.

13[d]) निष्ठित॰ = Grounded.

15[c]) The term आर्य is used from the Rgvedic times as the normal designation of an Aryan, a member of the three upper classes, Brāhmana, Ksatriya or Vaiśya cf. Vedic Index, Vol. I, pp. 64–65. आर्या॰ (Aryans) is often used in the Mbh. in contrast with the Mlecchas (VI 10 12). For आर्यावर्त cf. Manu S. 2 22. The word आर्य in the text means 'respectable', noble'. cf. महाकुल-कुलीनार्यसभ्यसज्जनसाधव॰ । Amara, 2. 8 (l. No. 1358). आर्यता is one of the thirteen types of *Satya* (Mbh. XII. 156. 7) and is defined as आर्यता नाम भूतानां य॰ करोति प्रयत्नतः । शुभ कर्म निराकारो वीतरागत्वमेव च ॥
(Mbh. XII. 156. 18)

— A man highly esteemed, a respectable, honourable man ; Buddha ; with Buddhists (Pāli *ayyo* or *ariyo*) a man who has thought on the four chief truths of Buddhism and lives accordingly. (MW.)

16[b]) Cf. वृद्धेत्कोसलाजादाञ् ञ्यङ् । P. IV. 1. 171. यङ-श्चाप् । P IV. 1. 74.

17[a]) विष्णुना सदृश॰ —The Comm. who look upon Rāma as an incarnation of Visnu take pains to show the propriety of Rāma's comparison with Visnu.

The Rāmāyana shows that Rāma as an incarnation of Viṣnu is a later idea. Mark Prof. Peterson's following remarks in his edition of the Bālakānḍa (Bombay, 1879) —

'It is perhaps worth noticing that the writer of this verse can hardly have had the account which follows of Rāma's birth —according to which Rāma is Viṣnu —in his mind. There are other indications that the whole story of Viṣnu's incarnation is an interpolation inserted into an earlier poem '

On कौसल्या cf. मल्लिनाथ on Raghu. X. 55 -कोसलशब्दो दन्त्यसकारमध्यमः ।

18[b]) The reading in the text is decidedly superior to the N reading, from the view-point of style.

The N MSS. have one additional verse which supplies details-the etymology of the word राम.

19 For the appointment of a qualified eldest son as heir-apparent cf. Kauṭ. Arthaśāstra (Kau. Ar. Mysore ed.) I, 17. N. N. Law *Aspects of Ancient Indian Polity*, Ch. IV. Rām. II. 8. 22–4, 110. 35–7.

20[b]) कैकयी. ' केकय is the name of a tribe which in later days, and probably also in Vedic times, was settled in the north-west between the Sindhu (Indus) and Vitastā. ' (Vedic Index, Vol. I, pp. 185–6). अश्वपति केकय is mentioned in the Śata. Br. X 6. 1. 2 etc and Chāndogya Upaniṣad, V. 11. 4, frequently mentioned in the Mbh. (II. 48. 13 ; VI. 61. 12 , VII. 19 7) , cf. P. VII. 3. 2 , Bhāg. P. X. 2 3 , 75. 12 , 84. 55 , 86 20).

The केकय country has been identified with the present district of Shahpur in the Panjab. cf. B. C. Law *Historical Geography of Ancient India*

[c]) दत्तवरा —' similar incidents are common in all literatures. ' (Peterson).

21[b]) सयत: of the text is decidedly superior to the other readings which try to simplify.

23 The substitute passage of the N is evidently inferior. The S insertion gives details.

24 The N insertion gives details.

25[c]) शृङ्गवेरपुर. Singraur on the river Ganges, 22 miles north-west of Allahabad. cf Mbh. III. 83. 62. where S MSS. read शृङ्गिवेरपुर, as here. **C**m g °गबे° **C**ś.t °ङ्गवे°. Put a wavy line ~ under ङ्ग. Cf. B. C. Law, *ibid.*

Read 59* in the text after 25 : **C**v also reads this similarly.

26[a]) ते वनेन वन गत्वा —' Traversing wood after wood ' (Peterson). Rāma dwelt on this hill situated on the river Payasvinī cf. Rām. II 55.

[c]) चित्रकूट. (Pali *Cittakūta*) a holy place (Padma P. 21), a mountain (Bhāg. P. V. 19. 16) known in the Jaina Bhagavatī-Tīkā (7 6) as *Cittakuda* It stood at a distance of 20 miles (10 *Krośas*) from the hermitage of the sage Bharadvāja (Rām. II. 54. 28). Modern Citrakūta, 65 miles west-south-west of Allahabad. Mentioned as गिरिवरश्रेष्ठ near the Kālañjara hill in the Mbh. (III. 83.54, 55). It was noted for its waterfalls (Raghu. XIII. 47). cf. B. C. Law, *ibid.*

29 After 29, 70*, 71* and 73* should be read in the text.

आर्यभावपुरस्कृत (in 70) —'Being a man of noble nature.' (Peterson).

30 'Compare the practice observed at the Court of Hanover down to the beginning of this century (i.e. 19th) of inviting the courtiers to bow before a portrait of the sovereign which was placed on the royal seat on occasions when the sovereign himself was unable to be present.' (Peterson).

31ᶜ) नन्दिग्राम—Modern Nandagaon, 2 miles from Ayodhyā.

32ᵈ) दण्डक The दण्डकारण्य was situated between the Vindhya and the Śaivala mountains (Rām. VII. 81). According to the *Uttara-Rāma-carita* (I. 30) it was placed to the west of Janasthāna. It had also a jumble of watering places, hermitages, hills, streams, lakes etc (*ibid.*, II. 14). Dr. R. G. Bhandarkar held the view that it was the Mahārāstra. According to Pargiter, it comprised all the forests from Bundelkhand to Kṛṣṇā (JRAS, 1894, 242). The Mbh. (II 28, 43, III. 83. 38) limits it to the source of the Godāvarī. The Daśakumāracarita (p. 28, Nirnaya S.ed.[15] 1951) informs us that there was a cave in the Daṇḍakāranya. Cf. B. C. Law, *ibid.*

33 It is noteworthy that the hiatus between ᶜ and ᵈ is retained by a majority of MSS. of both the Recensions, N and S.

36 शूर्पणखा. The Mbh. MSS. also show the same variations in the spelling—शूर्पनखा, शूर्पणखी. (Mbh. III. 259. 12).

42ᵈ) = (var.) Mbh. III. 258. 2ᵈ.

48 Read 96* and 97* after St 48 in the text. Read सुग्रीवश्चापि.

51ᶜ) संपूर्णम् = full.

53 D1 reads किष्किन्ध्या. Mbh. MSS. (III. 264. 15) have no variation in the spelling. The Purānas read °न्धा (Brahma III. 7. 247, Matsya XIII. 46). But the form °न्ध्या is not unknown. Cf. Dey Geogra Dicty. किष्किन्धा is a small hamlet situated on the northern bank of the river Tungabhadrā near Anagandi, about sixty miles to the north of the Bellary. About two miles to the south-west of Kiṣkindhā is the Pampā Lake, and to the north-west of Pampā is the Añjanā hill where Hanumān was born.

56ᵈ) दिदृक्षुः = 'Hoping in this way to find.' (Peterson).

57ᵈ) लवणार्णवम् = 'The salt sea'. "We may perhaps see in the standing epithet a name given by a race to whom *salt* water was a strange thing." (Peterson).

58ᵃ) लङ्का. Divergent views have been expressed by scholars with regard to its location—Ceylon, Amarakantaka in the Madhya Pradeśa, Madagaskar, Malaya Island and Australia. The names of places visited by Rāma on his way to Lankā have come down to us through a long unbroken tradition and this, apart from other considerations of fauna and flora, makes the identification with modern Ceylon quite probable.

Cf T. Paramasiva Iyer, *Rāmāyana and Lankā*. C. N. Mehta, *Sundara Kāndam* or the Flight of Hanuman. Sardar M V. Kibe, *Location of Lankā*.

The Purāṇas (Bhāg, Vāyu, Brahmāṇḍa and Matsya etc.) describe it as an upadvīpa to Jambūdvīpa, a great city in Trikūta, one of the places for residence of Agastya.

59ᵃ) The N MSS. remove the irregular form निवेदयित्वा of the S MSS.

Cg: अनित्यत्वात्समासेऽपि ल्यबभावः। अत एवाह न्यासकारः—वा छन्दसीति वक्तव्ये क्वापि छन्दसीतिवचनमसमासेऽपि ल्यबर्थम्। तेनार्च्य देवानागत इति सिद्धमिति।

ᶜ) अभिज्ञान = A token. Cf. 1. 3 21. Cf. also शाकुन्तल.

N MSS. read गृहीत्वा प्रत्यभिज्ञान—which Ct notes as a variant.

प्रत्यभिज्ञान is a return token. Such 'allusions to the custom of giving tokens to messengers by way of credentials are frequent in most early literature' (Peterson).

66 The passage 107* is omitted by Ś1 Ñ1 V1 D1-3.5.7 (all N MSS.). The omission of an important event like the fire-ordeal of Sītā from the oldest MS. Ñ1 and the second old MS. V1 (14th century A.D.) is very significant. It is omitted by the different versions of the Northern Recension. It clearly shows that the episode is an interpolation, although it appears in *all* the MSS. of the Yuddhakāṇḍa (Sargas 118 and 119). The addition of the Fire-ordeal to the Rāmāyaṇa seems to be early as it is known to Kālidāsa,

(Raghu. XIV. 61), Bhavabhūti and Ksemendra. It is, however, to be noted that the Rāmopākhyāna in the Mbh. (III. 275) does not mention the Fire-ordeal but has got a different version.

68[a]) Cv reads बभूव राम (for बभौ राम in the Crit. App.) and then कर्मणा (St. 67) and remarks एतत्तु प्रथमलेखकैः प्रमादादुपरि पर्यस्तम्।

[d]) प्रमुमोद. √मुद् in the classical language is however Ātmanepadī. Cg. the Ātmanepada rule is अनित्य. Ct. छान्दस; may be an Epic peculiarity or *Metri Causa*, to have the 6th syllable long.

69[d]) Nandigrāma is Nandgaon near Ayodhyā, eight or nine miles south of Faizabad.

71[c]) Hiatus is restored against the MSS.

72[a]) Cm reads किञ्चित् while Cg.t read केचित्. Cv.r k silent. N MSS. read पश्यन्ति for द्रक्ष्यन्ति. For the idea compare Virgil, 'where he speaks of youths placed on their funeral pyres before the faces of their parents.' (Peterson).

73 115*–117* give more details.

77[d]) Cv.s remark that सर्वपापैः स मुच्यते is a good reading; noteworthy. The reading, although not supported by our Crit. App., is certainly the correct reading.

The N MSS. read शृण्वन् and thereby show that the Śūdras cannot read the Rāmāyana but listen to it. The S MSS. on the other hand permit the Śūdras to read the Rāmāyana. This shows that the N R represents a later stage of the Epic when the Śūdras were assigned a lower status.

79[c] Read ईया —

[d]) Read ईयात् for ईया. Cf. the फलश्रुति in the Mbh. I. 1. 191–210.

79[d]) The Comm. discuss the significance of the reading पठन् when connected with शूद्रः. Cm's alternative explanation is better.

The N MSS. call this Kānda as आदिकाण्ड and this Sarga as संग्रहाध्याय in the colophons while the S MSS. designate them as बालकाण्ड and सक्षेप respectively. It should be noted that the N MSS. call the chapter as अध्याय instead of सर्ग, while the S MSS. call it as सर्ग. Two MSS. (D1.3) read अयोध्याकाण्ड instead of बालकाण्ड or आदिकाण्ड.

Bhavabhūti calls the बालकाण्ड as बालचरित and the last सर्ग as the last अध्याय (cf. स्मृत्युपस्थितौ तावदिमौ **बालचरितस्यान्तेऽध्याये** श्लोकौ। (Uttara. VI. 30 6-7). The designation बालकाण्ड therefore seems to be older than आदिकाण्ड.

D1 (A.D. 1455) and D3 (A.D. 1717) call the Bālakānda as Ayodhyākānda in the colophon. If it is not a scribal error it may indicate that the Bālakānda was added later on and the original Rāmāyana might have begun with the Ayodhyākānda as has been suggested by Dr. Jacobi (*Dās Rāmāyana*, pp. 58, 59).

Compare this Sarga with the Anukramanikāparvan of the Mbh.

2

2[c]) Cg refers to क्त्वापि छन्दसि। P. VII. 1. 38 in support of the reading आपृष्ट्वा. The N MSS. try to remove it by आपृच्छ्य.

3[c]) Tamasā is the river just near the Ganges, a little below Allahabad, on whose bank Vālmīki had his Āśrama. There is another river of the same name, flowing between the Gomatī and the Sarayū. The name is now corrupted into *Tousa*. The Mārkandeya Purāna (LVII. 22) mentions this river, while the Kūrma Purāṇa gives a variant Tāmasī. The bank of this river was crowded with ascetics (Raghu. IX. 72).

5[a]) तीर्थम् = a bathing place, a Ghāta.

[b]) निशामय = See. *Cg: 'शमो दर्शने' इति मित्त्वाभावाद्दर्शनार्थोऽयं शब्दः।*

[d]) The N MSS. seem to simplify the S reading. Mark the simile.

7[b]) वाल्मीकेन —Cg.t 'तस्येदम्' इत्यण्।

[c]) प्रायच्छत. The change in the Pada (Ātmanepada for Parasmaipada) is *metri causa*. Cg छन्दसि बहुलग्रहणादात्मनेपदम्। Ct प्रायच्छतेति छान्दसम्। The N MSS. have removed this grammatical irregularity by a substitute passage.

[d]) वल्कल is generally masc. or neuter. *Ct: 'वल्कला' इति पाठे छान्दसं स्त्रीत्वम्। वल्कलमस्त्रियामिति निघण्टुः।* Some MSS. read वल्कला

9[ab]) मिथुन चरन्तम्. Cv.m g t पुल्लिङ्गत्वमार्षम्।

[d]) Read निस्वनम् for निःस्वनम्. All the S MSS. read निस्वनम्. The Cg.t, however, read निःस्वनम्. The St. Petersburg Dictionary of Bohtlingk and Roth (PW) mentions both in the sense of 'sound'.

[a]) Remove the wavy line under तु.

10[c]) The text of N MSS (बद्धानुशय) is a poor substitute.

[d]) Nisāda is a general term for the non-Aryan tribe found in later Samhitās and the Brāhmanas. According to Aupamanyava (Nirukta, III. 8) the five peoples (*pañca janāh*) are made up of the four castes and the Nisādas. There is a mention of a Nisāda Sthapati, a leader of some kind, in the Kātyāyana Śrauta Sūtra (1. 1 12), and of the Nisāda—Sthapati in the Jaimini Sūtras (VI. 1. 51) The Nisāda chief is entitled to perform the Raudra sacrifice (एतया निषादस्थपतिं याजयेत्। Mai. S. 2. 2. 4), and a false coin (Kūta) is to be used as a Sacrificial fee at the Raudra sacrifice, as it is of use to the Nisādas only and not to the Aryans. Śabarasvāmin's remark (on VI. 1 52) कूटं हि निषादानामेवोपकारकं न आर्याणाम् clearly shows that the Nisādas are different from the Aryans. The maxim of Nisāda—Sthapati tells us that the compound should be taken as Karmadhāraya and not Tatpurusa. (cf. कर्मधारयोऽयं न षष्ठीतत्पुरुषः। Kumārila's Tup tīkā on जै. सू. VI 1. 51.)

The Rāmāyana (II. 50. 33) refers to a King Guha, the friend of Rāma, who is described as a Sthapati belonging to the Nisāda tribe (निषादजात्यो बलवान्स्थपतिश्चेति विश्रुतः। II. 50. 32[cd]). Manu (X. 8) takes the Nisāda to be the offspring of a Brāhmana and of a Śūdra woman, while Varāhamihira (XIV. 10) recognizes a kingdom of Nisādas in the south-east of Madhyadeśa. In the Pāli texts they are wild hunters and fishers. Cf. Vedic Index, Vol. I, pp. 453-4. S B. Chaudhuri, Ethnic settlements in Ancient India (ES.), pp. 44-5.

The Purānas represent the Niṣāda as the black and dwarfish man who came out of the churning of the thigh of the dead Vena by the sages, as the ancester of the Niṣādas, the Vindhyan tribe (Bhāg. IV. 14. 45-6; Vi. I. 13. 35-6) The Vāyu Purāna (96. 184, 187, 47. 51) describes the Nisāda as a son of Vasudeva, as the first bowman and hunter. It (21. 43), again, represents him as the 20th Kalpa, and as Prajāpati Nisāda who performed austerities for a thousand divine years and who was advised by Brahmā to refrain from it. Hence the name Niṣāda.

For a fanciful etymology of the word निषाद cf. Bhāg. IV. 14. 45.

11[b]) वेष्टमानम्—Cf. I. 31. 22 (वेष्टन्त्य) turning round, revolving, encircling, shrinking. After the Krauñca bird was shot by the hunter, the bird began to revolve, to encircle something as it were. Revolving round as in case of giddiness is quite natural before falling on the ground. Rām. I. 29. 16[a] विचेतनं विघूर्णन्त. ..where Mārīca is revolving when shot by Rāma. The same idea is expressed by वेष्टमानम् The word is used in this sense in the Mbh V. 47. 42. (सिंहस्येव गन्धमाघ्राय गावः संवेष्टन्ते शत्रवोऽस्माद्यथाग्नेः ।). cf. also Mbh. V. 34. 27 (अथ सन्त्यजतो धर्ममधर्मं चानुतिष्ठतः । प्रतिसंवेष्टते भूमिरग्नौ चर्माहितं यथा ॥) where the Comm. Dev and Arj. explain प्रतिसंवेष्टते as संकुचति. Also Mbh. VI. 15 12 (समवेष्टत 'Shrank together'). Cf Dr. Belvalkar's Notes thereon.

The word has not been properly understood by many who substitute चेष्टमानम् which is simpler both in the Rām. and the Mbh. The N MSS. read चेष्टमानम्. वेष्टमानम् is an original reading more fitting the context. It is, therefore, not possible to agree with Prof. Burrow who prefers चेष्टमानम्. (Review of Bālakānda, Fasc 1, JRAS, 1959, Parts I and II, pp. 77-79).

12[a]) Remove the wavy line below तु न.

13[a]) करुणवेदित्वात्. Ct ह्रस्वश्छान्दस *i e.* करुण for करुणा which is read by D3. Cg: 'विद्लृ लाभे' इत्यस्माण्णिनि.

I. 2. 14[ab]) मा अगम. अगम is Aorist and has retained the augment अ inspite of the prohibitive मा. Cf. न माङ्योगे। P. VI. 4 74. Cf. similar cases of augment—possessing Aorist forms Rām. IV. 30.81 (मा... अन्वगाः, Pandit Pustakālaya ed., Kashi); IV. 34. 18 also (मा....अन्वगाः). Bohtlingk takes note of these cases in his article '*Bemerkenswertes aus Rāmāyana*' (BSGW, 1887, Philol. histor Klasse, Leipzig) and remarks that the cases of augmentless Aorist with मा are frequent.

All the Comm. first of all give the natural meaning of a curse, and then offer another explanation which refers to the main story of the Epic. Cg, for instance, remarks—मागम मा प्राप्नुहि। 'आशसायां भूतवच्च' इति लुङ्निर्देशात्। लृदित्वादङ्। माङ् माङ् अपि तु मा शब्द इति काशिकाकारः। तेनाडागमेऽपि न विरोधः। दुर्घटवृत्तिकारस्तु अमेति पदच्छेदः। हे अम! हे अलक्ष्मीक! इति निषादविशेषणम्। ततो 'न माङ्योगे' इत्यडभाव इत्याह। and later on refers to the interpretation of the पूर्वाचार्यs. Such fanciful explanations appear in Cś.t.

This verse is too well-known in the Sanskrit literature and quoted by writers like Bhavabhūti (Uttara. II 5), Ānandavardhana (Dhvanyāloka, I. 5), Rājaśekhara (*Kāvyamīmāmsā*, GOS 1, p. 7) and Ksemendra (*Rāmāyanamañjarī* I. 19) Cf. G. H. Bhatt, *Bālakānda in Ksemendra's Rāmāyanamañjarī*, JOI. Vol. VII, No. 3, pp 180–181.

[d]) The v.l काममोहित· is not suitable.

16 Obviously the first four Sargas seem to be the composition not of Vālmīki but of some body else who might have written the introductory chapters probably in imitation of the Mahābhārata Ct's remarks are noteworthy—यद्यप्येतत्सर्वं वाल्मीकिकृतमेव तथापि कुशलवगेयतया अस्य काव्यस्य करणात्तदुक्तित्यैवमुक्ति । अन्यथा स्वचिन्ताया स्वापरोक्षत्वाद्भूनेति लिङसङ्गति स्यात् । यद्वा सर्गचतुष्टयमाद्यमुपोद्घातरूप कस्यचिच्छिष्यस्य । वाल्मीकीयोपाद्घातत्वाच्च वाल्मीकीयोक्ति । पारोक्ष्यमारोप्य स्वयमपि तथोक्तिरुद्घातत्वद्योतनायेत्यन्ये ।

17[a]) पाद and अक्षर are connected with metre while तन्त्री and लय are connected with music. The verse can be sung.

[c]) Put a wavy line under मे.

[d]) *Ct अत्र 'भवत' इति पाठ एव बहुसम्मतस्तीर्थसम्मतश्च ।* श्लोक refers to the verse in question in the अनुष्टुभ् metre.

The poet, remarks Griffith, has played upon the similarity in sound of the two words शोक and श्लोक. Cf. 140* NR. This verse wonderfully embodies a true conception of poetry. Poetry, as we are told, is the spontaneous overflowing of powerful feelings. Cf. शोकः श्लोकत्वमागत. । Rām. I. 2. 39. निषादविद्धाण्डजदर्शनोत्थ· श्लोकत्वमापद्यत यस्य शोक । Raghu XIV. 70.

The Rāmāyana is thus the first classical metrical work. Cf. वनदेवता's remark—चित्रमाम्नायादन्यो नूतनश्छन्दसामवतार (Uttara. II. 5[1]). Also आत्रेयी's remark—अथ स भगवान्प्राचेतस. प्रथमं मनुष्येषु शब्दब्रह्मणस्तादृश विवर्तमितिहासं रामायण प्रणिनाय । (Uttara. II 5[5–6])

18[d]) Remove the wavy line under गुरु .

Cg गुरु· (as in text).

21 Prof. Burrow (*ibid.*) remarks that 'the original text is preserved in the N E. version, since it is easy to see how *tatas* might give way to *kathās* by mechanical corruption.' It may be pointed out at the outset that all the S and N.E. MSS. (excepting V4) read *dhyānam āsthitah*, while only one MS. (D13 of our Crit. App.) reads *āśritah*. The N.W. group of MSS (excepting some D MSS.) have a different text which the learned Professor (*ibid.*) rightly considers as 'a good example of the "polishing" referred to in the introduction'.

The Southern version which has been adopted in the constituted text gives a better idea. It is not natural for Vālmīki, or for anybody else, to enter into meditation immediately after entering the residence, without exchanging words with his companion. Vālmīki sits in the hermitage and talks on various topics with full attention. This natural sense was not properly followed and changes were made in both the N.E. and N.W. versions. The N. E version also may be considered, like the N. W. version, as a case of "polishing".

24[d]) *Ct· अनामयम्—आमय पीडा तद्रहितम् । व्ययहीनमिति यावत् । तप इति शेष ।...एतेन 'ब्राह्मण कुशल पृच्छेत्क्षत्रबन्धुमनामयम्' (मनु. 2 127.) इत्युक्तेर्ब्राह्मण प्रत्ययं प्रश्न स्मार्ताचारविरुद्ध, त देवमित्यनेनैव सिद्धे एनमित्यस्य वैयर्थ्यापत्तिश्चेत्यपास्तम् । * Kullūka (2. 127) quotes आपस्तम्ब in support of Manu. It may be that the passage was composed before the rules about meeting and addressing were framed in the Dharmasūtras and the Smrtis.

25[c]) Ck च ऋषये.

27 The order of St. 27 and St. 28 in the Crit. text, supported by S MSS, is more fitting the St. 29 than that of the N MSS.

[d]) हन्यात् = who could kill (Peterson). Cg हन्तु शक्नुयात्. Ct हतवानित्यर्थे छान्दसम्. Cś अहन्.

30[c]) चरितम्-actions, biography. Cf. चारित्र(त्र्य)म्-mode of life.

For the use of चरित in this sense cf. Rām. I. 4. 1, 6, 26, 24. 12, 31. 8. N. MSS. on 152* (on I. 3. 1), M4 (Crit. App. of I. 3. 29). Mbh. III. 83. 101 (इद देवर्षिचरित. .). Raghu. XIV. 32 (स्तुवन्ति पौराश्चरित त्वदीयम्), V. Kāma. 1. 4. 43 (गणिकाया नायिकायाश्च सखीभिर्नागरिकैश्च सह चरितमेतेन व्याख्यातम् । p. 49).

The frequent use of the word in the two Epics clearly shows the untenability of the view that this new meaning of चरित was developed in the Kushāna period.

Read सर्वं for कृत्स्न.

31[c]) The S reading कथय (N प्रथम) is more natural than the N reading as recitation forms the initial stage.

32[c]) सहसौमित्रि· goes with रामस्य. Read सहसौमित्रि: for सहसौमित्रे in the Cr. App.

35–36 This is no doubt Brahmā's highest tribute to the Rāmāyana, which has been wonderfully confirmed by history. The Epic has not lost its glamour and charm even today, even when our interests are changing

37[c]) भगवान् seems to have appeared for वाल्मीकि in the S MSS. under the influence of भगवान् in [a]. मुनि in [d] expects वाल्मीकि

39[d]) Cf. श्लोकत्वमापद्यत यस्य शोकः । Raghu. XIV. 70[d]. Powerful emotion, when it comes out, puts on an appropriate garb.

[a]) बुद्धि: = Thought.

40[c]) The Rāmāyana is designated as a *Kāvya.*

41[c]) The extent of the Kāvya is several hundreds of verses.

3

1 The N MSS. read an additional Sarga—Anukramanī Sarga—giving the contents of all the seven Kāndas in details. Thus there are two Indices in the S MSS. and three in the N MSS. This position may indicate lateness of the NR.

[b]) :Cś 'धर्मात्मा धर्मसंहितम्' इति पाठे तु धर्मात्मेति मुनिविशेषणम् । धर्मसहितमिति वस्तुविशेषणम् ।:

[c]) अन्वेषते used in the past sense. Cg. 'वर्तमानसामीप्ये वर्तमानवद्वा' (P. III. 3. 131) इति लट् Cm. लडार्षः ।

2[d]) गतिम्—Cmgt. रामवृत्तम्. 154* S has added details (14 lines).

6[c]) Read शोकविलापं.

8[a]) Read °श्चापि संतार.

11[a]) समस्या (from सम् + √अस् to throw)—lit. throwing together, meeting. PW shows that the word is used in the Sk. literature in the sense of meeting. MW also refers to the word (= union) used in the Mbh., Harivamśa and Naisa. He also refers to the other meaning 'a part of a stanza given to another person to be completed'. Cf. काव्यसमस्या in the कामसूत्र.

Pānini and Patañjali use the word समास (= Compound which is a sort of union) and the verbal forms derived from सम् + √अस् to throw. MW. does not mention समास्या at all, while PW. mentions it. Cappeller (*Sanskrit—Wörterbuch,* Berlin, 1955) registers only समस्या (= Vereinigung) in one sense (union, meeting) only.

The several variants which are seen in the MSS. of different groups seem to have arisen on account of not understanding the correct sense of the original reading समस्या (= meeting) and confounding it with the काव्यसमस्या which would not evidently suit the context Ñ1 V3 B1.4 Ct read समास्या or °स्यान् , D4 G3 Cc read सहास्या, D1 समायोगस , M1 सपत्न्यम् , D2.3.7 समासाद्य, D9 -भिन्नमन, D14 T1.2 G2 -समस्या (corruption of समस्या ?) The editions of Lahore, Gorressio, Bhattacharya and Thakur read समस्या while those of Serampore (Dr Carey and Marshman), Paris (Schlegel), Bombay (Nirnaya Sāgara and Gujarati Printing Press) read समास्या (Conversation, Dr. Carey, Consessum que Cum Anasūyā, Schlegel).

The editions of Bombay (Venkateśvara Press), Madras, and Kumbhakonam read सहास्या. For समास्या cf. Mbh. III. 1. 25 where Cn explains it as सगति· In the Mbh. (3. 221) again the Colophon runs as मार्कण्डेयसमास्यापर्व (MS. G1 reads °समस्या°). Vātsyāyana in his Kāmasūtras uses the word समस्या in different senses *e g.* समस्या· क्रीडाश्च (p. 44, Banaras ed. 2. 1929) (1) Sports where citizens meet (Com. समस्यन्ते समग्रीभवन्ति नागरका यासु). They are of 20 types (p 48). (2) काव्यसमस्या and कलासमस्या (p. 46) where समस्या means चर्चा (Com.).

My friend, Dr V. S. Agrawal, suggests (in his letter dated 30–5–'59) "that समास्या means 'sitting together', whereas समस्या does not appear to have any consistency here". We, however, feel that the word समस्या does meen 'meeting'—a sense which is most suitable. The popular meaning of समस्या—literary programme—which is evidently not suitable to the context might have induced the change into समास्या, सहास्या etc.

Mark the hiatus between [a] and [b] retained by all the MSS. excepting D9. The oldest Cv, however, reads °समास्या°.

16[c]) Cś, like Cg, refers to the reading in the text (ताराविलाससमयमिति समस्तपाठे समाहारद्वन्द्वेनैकवद्भावो बोध्य· ।) Cv °विलाप°...

18[c]) प्रायोपवेशनम्—abstaining from food and awaiting in a sitting posture the approach of death.

Cm.t : प्रायेणानशनेन वानराणामुपवेशनं समुद्रसमीपे वास ।
For प्रायोपवेशन cf. Rām. IV. 53. 26, 28, V. 35. 60, 62. Mbh. III. 239. 13.

Cf. also (1) प्रायोपवेशनमतिर्नृपतिर्बभूव । Raghu. VIII. 94 and Mallinātha's comments thereon. He quotes from a Purāṇa ·

अत्र पुराणवचनम् —

समासक्तो भवेद्यस्तु पातकैर्महदादिभि· ।
दुश्चिकित्स्यैर्महारोगैः पीडितो वा भवेत्तु य· ॥
स्वयं देहविनाशस्य काले प्राप्ते महामति· ।
आब्रह्माण वा स्वर्गादिमहाफलजिगीषया ॥
प्रविशेज्ज्वलन दीप्त कुर्यादनशन तथा ।
एतेषामधिकारोऽस्ति नान्येषां सर्वजन्तुषु ।
नराणामथ नारीणां सर्ववर्णेषु सर्वदा ॥

(2) प्रायोपविष्टे दिवि देवसङ्घा । Bhāg. I. 19 5

(3) सन्यासवत्यनशने पुमान्प्राय· । Amara II. 8.

25[b]) In the Crit. App. drop M1.3 which completely agree with the constituted text.

26 185*, read by B2 only, refers to the repudiation of Sītā and her fire-ordeal for convincing Rāma of her chastity. This passage read by only one MS. clearly shows that Sītā's repudiation by Rāma and the fire-ordeal are later additions not forming part of the original Epic. Cf. 107*, 187*.

28[d]) वैदेह्याश्च विसर्जनम्—This refers to the incidents of the VIIth Kāṇḍa.

29[c]) उत्तरे काव्ये = (1) उत्तरकाण्डे Cgś.
(2) सर्वतो विशिष्टे काव्ये Ct.

4

1[c]) चरित is a common word in the Epic. cf. I. 4. 6[d] (चरितव्रतः). No variant for चरितम्.

Cv gives the number of the Kāṇḍas, and of the Sargas and verses of every Kāṇḍa on 196* which it reads.

Ck, however, considers 196* as interpolated. (सर्वथाऽय श्लोक· परिक्षिप्त एव).

Ct refers to Ck's view without any comment. But Cmgś take pains to show that the verse is a genuine part of the text. *Cś. एतेन... प्रक्षिप्तोऽय श्लोको न त्वार्ष इति भट्टोदाहृतकतकक्कृतको दुस्तर्क इति बोध्यम् ।*

196* In the Crit. App , line 1 read ' thinks ' for ' views '.

2[b]) Cv : भविष्यमश्वमेधादूर्ध्वम्. *Cr : सीताभूप्रवेश. कुपित राममुद्दिश्य ब्रह्मणा शेष भविष्यं काव्य ब्रूष्वित्युक्तं...Cm...°शेष...इत्याद्युक्तं... भूतलमित्याद्यवशिष्टं काव्यम्. ।*

Cg : अश्वमेधोत्तरभाविवृत्तान्तसहितम् ।

Ct सीताविसर्जनमारभ्येत्येके । तस्या भूप्रवेशोत्तरकालिकमिति परे ।

Cm : अत एव सर्वोत्तरत्वात्तस्य उत्तरकाण्डत्वसज्ञा ।

[d]) प्रयुञ्जीयात्. प्र + √युज् in particular senses is Ātmanepadī, acc. to P.I. 3. 66 (प्रोपाभ्यां युजेरयज्ञपात्रेषु ।). The Pada is changed *metri causa*. The Comm. call it Ārsa and Chāndasa (Cg. आत्मनेपदाभावोऽनित्यत्वात् । Ct छान्दसम् । Cś आर्षम् ।)

3[b]) भवितात्मन· Cm शुद्धचित्तस्य.

[d]) कुशीलवौ = Bards, actors.

This seems to be the original sense of the word. Cf. चारणास्तु कुशीलवा. । Amara II. 11. Later on it has been confounded with कुश and लव. Cm.g.t take it as an irregular form of कुशलवौ. PW shows how the word is used in the Manu S., Mbh. and other works in the sense of Bards.

Cv कुशीलवौ कुशलवौ गायकौ वा ।
Cr कुशलवौ । ईकार*छान्दस· । यद्वा गायमानौ ।
Ck कुशलवौ कुशीलवौ । कुशी...आर्षं ।

4[c]) भ्रातरौ स्वरसपन्नौ = I. 4. 9[c].

5[b]) वेदेषु परिनिष्ठितौ. *Cm : अनेन स्वरानुगुणार्थज्ञानवत्त्वं सामगानवेदित्वं तदादरेणैव गान्धर्वशास्त्राभ्यासश्च गम्यते ।*

[c]) वेदोपबृहणार्थाय· *Cm वेदार्थव्यक्तीकरणम्.*

Ck : उपबृहणमुपोद्बलकम् । वेदप्रतिपाद्यधर्माणामिह सुबोधतया प्रतिपादनादत्र सामान्यावगतार्थस्य वेदात्परिज्ञाने बुद्धिसौकर्यमित्युपोद्बलकत्वम् ।. cf. इतिहासपुराणाभ्या वेद समुपबृहयेत् । बिभेत्यल्पश्रुताद्वेदो मामय प्रतरिष्यति ॥ Mbh. I. 1. 204.

6[a]) The Rāmāyaṇa is considered as a *Kāvya* par excellence.

The view (of Ck, for instance) that the original name of the Rāmāyana was Paulastyavadha does not seem to be probable. The word simply refers to one of the topics of the Rāmāyaṇa.

एव is the correct reading.

7[a]) पाठ्य नाम प्रगीतसज्ञः केवलस्वरूपोच्चारणविशेषः ।

Cv : तथाह भरत । Cr.g : तदुक्तं भरतेन ।, and then they give the following quotation —

षडलङ्कारसंयुक्तं कलाकालसमन्वितम् ।
यत्पठ्यते नाटकादौ तत्पाठ्यमभिधीयते ॥

This is not found in the printed editions of the Nātyaśāstra.

गेयम्· Cr.m.g स्वरविशेषसमन्वित गानम् ।

[b]) प्रमाणम्· Cv प्रमाणानि गानध्वनिपरिच्छेदकानि त्र्यश्रचतुरश्रमिश्रसंज्ञितानि द्रुतमध्यविलम्बितानि च ।

:Cr.m g स्यश्च ..विरुन्विनापि वा ।"

^{c}) जाति seems to have done duty for the Rāgas in the ancient times For its seven varieties cf. Bharata Nātyaśāstra Ch. 28 35 ff (Banaras ed), Sangīta-Ratnākara, I 7 The Cv r g k quote from Śāndilya सर्वगीतसमागमे जातिरित्यभिधीयते । षाड्जी चैवार्षभी गान्धारी धैवती षाड्जमी तथा । माध्यमी चैव गान्धारी सप्तमी त्वार्षभी मता ॥

Read बद्ध for युक्तम् Cf मर्गबन्धो महाकाव्यम्, Kāvyādarśa, I. 14.

^{d}) = I. 2 17^{b}

तन्त्री = वीणा Cr g (Cg तन्त्रीयुक्त-) वीणा लक्ष्यते ।

लय - Cv. "कण्ठनाद्यवादिध्वनीना चातुर्येण सह विराम" । Also Cr g :Cv मध्यसङ्गतेनोत्क्रमोदेन तन्त्रानामेष वादयितु वेणुवाद्यादिमिश्च गातु योग्यमिति यावत् ।" So also Cr

8 The southern MSS. differ in the order of the Rasas and not only do not enumerate all the eight Rasas but also omit Śānta The Cv r g k t supply the remaining Rasas including even the late Śānta Rasa The N MSS have no *Ādi* in ^{c}, and mention all the *nine* Rasas including *Śānta*. Cv remarks रसैः शृङ्गारकारुण्यरौद्रहास्यभयानकैः । वीरादिभिश्च संयुक्त काव्यमेतदगायताम् ॥ इति सम्यक्पाठ ।

Bharata mentions *eight* Rasas as follows—

शृङ्गारहास्यकरुणरौद्रवीरभयानकाः ।
बीभत्साद्भुतसंज्ञौ चेत्यष्टौ नाट्ये रसाः स्मृताः ।
एते ह्यष्टौ रसा प्रोक्ता द्रुहिणेन महात्मना ॥

नाट्यशास्त्र VI. 15–16.

Bharata accepts only *eight* Rasas, and does not refer to the Śānta Rasa. It is only Abhinavagupta who introduces the Śānta Rasa and carries on a long discussion. The original Râm. could not have contemplated the Śānta Rasa. The N MSS. which uniformly give an uptodate number (9) of the Rasas by mentioning the Śānta Rasa have refined the old text which is preserved in the S MSS. This may suggest the superiority of the S text.

Cg shows how the Rāmāyana contains all the *nine* Rasas, and mentions other views. Some take Karuna as the principal Rasa, while others take Vīra, as the title of the poem is *Paulastya-vadha.* According to Cg the principal Rasa is Śrngāra as the poem deals with the distinguished career of Sītā.

9^{a}) गान्धर्वम् = Music. Cv.r.m.k quote from *Dattila* "पदस्थस्वरसङ्घातस्तालेन समितस्तथा । प्रयुक्तश्चावधानेन गान्धर्वमभिधीयते ॥*

^{b}) Read मूर्च्छनास्थानकोविदौ for स्थानमूर्छन°.

मूर्च्छना- The extending of a note to another in the ascending as well as the descending scale, without any intermediate break in the disposition of the Śrutis in the interval. It is the essential ornament of राग, without which it is as flowers without fragrance. Cf H A Popley, *The Music of India*, p 85 The Cv r m k t quote from Śāndilya यत्र स्वरः स्वरं पूर्वं मूर्च्छना मूर्च्छना ... । Cv r quote tenl ines Cf. Bharata Nātyaśāstra (B.N.), XXVIII, pp. 310–20, Sangīta-Ratnākara, 1 9 ff. Sangīta-Makaranda, 1. 65 ff

स्थानम् = The place of utterance of any sound.

For eight Sthānas cf Pānini-Śiksā 13—

अष्टौ स्थानानि वर्णानामुर कण्ठ शिरस्तथा । जिह्वामूलं च दन्ताश्च नासिकोष्ठौ च तालु च ॥

The Cv.r m g k t quote from Śāndilya यद्रूपं हृदयमध्ये कपालफलकादथ । प्राणसंचरणस्थान स्थानमित्यभिधीयते ॥ उर कण्ठ शिरश्चेति तत्पुनस्त्रिविधं भवेत् । मन्द्र मध्य च तार च नाम तेषा यथाक्रमम् ॥ (Cm quotes only the second verse).

^{d}) Separate रूपिणौ from °बिम्ब.

10^{c}) बिम्बमाकार (Cv m), बिम्बौ प्रतिबिम्बा इव (Cr.k), उद्धृतौ = उत्पन्नौ (Ck). Cv.k read it.

In the Crit. App. drop k from Cg.k.t (उत्थितौ) and insert it after Cr (उद्धृतौ)

11^{a}) Construe as तौ राजपुत्रौ अगायताम् (in St. 8).

:Cv अत्र अगायतामित्यध्याहार्यम् । अन्यथा पूर्वश्लोके परश्लोके वा अस्मिन् श्लोके तौशब्दोऽतिरिच्यते ।.

^{b}) Mark the nature of the Ākhyāna as धर्म्य Cf. रामो विग्रहवान् धर्मः । Rām III. 37. 13^{a}.

आख्यान -Cf कथा त्वाख्यायिकाख्यानम् । यादव. cf I. 4. 20^{d}. Story (used not in the technical sense as distinguished from Kathā)

^{c}) वाचो विधेयम् = (1) वाक्पाठम् । Cv.
(2) विनापि पुस्तक पाठयोग्यम् । Ck t.
(3) आवृत्तिबाहुल्येन वाग्वशवर्ति कृत्वा । Cg.

^{f}) सर्वलक्षणलक्षितौ- Possessing all the signs or marks mentioned in the सामुद्रिकशास्त्र. Ct ś refer to a variant which is read by Ck. :Ct 'गीयमानमिदमाख्यान...मधुरस्वरौ' इति क्वचित्पठ्यते तदनन्वयीति स्पष्टमेव ।* These lines are found in 203* (as lines 21–23) which is the text of the NR. This remark of Ct is very interesting as it shows the nature of the NR.

13^{a}) कदाचित्-रामाश्वमेधकाले Cm g.

^{b}) भावितात्मनाम्-cf. I. 2. 40^{d}.
शुद्धचित्तानाम् Cm.

^{c}) आसीनानाम्- Cś :मध्येसभमित्यस्य स्थाने आसीनानामिति पाठे आसीनानां मध्ये इत्यर्थ ।*

17^{ab} प्रविश्य . *Cv भाव प्रविश्य सुष्ठु अगायताम्। हासादिको भावो यथा प्रकाशितो भवति तथा गायतामित्यर्थ· ।*

^{d}) स्वरसपदा —All the seven Svaras or Notes like षड्ज, ऋषभ etc. were freely employed in the recitation of the Rām.

18^{ab} *Cv एव प्रशस्यमानौ तैस्तपश्चाध्येरिति पाठ । अन्यथा तौशब्दोऽतिरिच्येत ।* Cm reads तै

^{c}) मरक्तनरम्—Cr.m g (Cr g अतिशयेन) समीचीनरागयुक्तम् Ct अत्युच्चतरम्.

Schlegel as in text

19^{b}) संस्थित· —*Cv· आसीनानां शृण्वतां मध्यादुत्थित· ।* *Ck : संस्थित इति । तत्र समाज इति शेष· ।* Cr.m g उत्थित·. The variants try to simplify the meaning

The fact that the Commentators (v r m g k t) do not comment on the ten lines of 209* (t comments on the two words of l. 8 only) clearly shows the spurious nature of the passage. The additional passage in the SR MSS. is evidently due to the fondness for details

20^{a}) आख्यानम्—Story (Non-technical sense). Cf. I. 4. 11^{b}, 25^{a}.

^{b}) मुनि —वाल्मीकि.

^{c}) पर कवीनामाधारम्—This is an absolutely correct statement which has been confirmed by the fact that the later poets have received much inspiration from the Rām. and composed works. The Rām. is indeed the fountain source of the literature not only in Sanskrit but also in Indian languages. There is in fact a Rāma Literature. This is no doubt the highest tribute to the Rām.

For the Rāma Literature cf. A. Weber, *Uber des Rāmāyana* (ABA., 1870, Eng. Tr. IA. Vol. I, 1872), A. Baumgartner, *Das Rāmāyana und die Rāma-Literatur der Inder*. (Freiburg B. 1894), Keith, *Sanskrit Drama*; Rev. Fr. C. Bulcke, *Rāma-Kathā* (Allahabad, 1950).

21^{a}) प्रशस्यमानौ —Supply इति before प्रशस्यमानौ, Cv r.g.

^{b}) Put a wavy line under यकौ Cm गायकौ, Ck गायिनौ.

23^{c}) उपोपविष्टै· For repetition of उप Cf. P. VIII. 1. 6.

The NR has a longer passage of *thirteen* lines as a substitute for the short passage of *five* lines in the SR.

24^{b}) वीणिनौ तत· is the reading of the N MSS. (including Ñ1, but not Ñ2 which reads व्रीडिनौ).

वीणिन्—A lute-player. Cf. P. V. 2. 116. Cf. Meghadūta, 46^{b} (सिद्धद्वन्द्वैर्जलकणभयाद्वीणिभिर्मुक्तमार्ग. ।)

26^{c}) प्रचक्षते —*Ck प्रचक्षते वदन्ति वृद्धा ।* For the use of प्रचक्षते cf. Raghu VIII. R 86.

27^{b}) मार्ग°. मार्ग is a musical term. It is one of the two varieties of singing, the other being देशी. The मार्ग type is common, while the देशी type is used occasionally. Cf. Bharata-Nātyaśāstra, 31 68 ff. (Kāvyamala Ed.) Sangīta-makaranda, pp 43-45.

Cm देशविशेषनैरपेक्ष्येण शास्त्रप्रतिपादितो मार्ग सार्वत्रिकरागप्रकार ।

Ct प्राकृतावलम्बि गान देशी । संस्कृतावलम्बि तु गान मार्ग ।
Cf. Bharatakośa p 486.

^{d}) बुभूषया = with a view to enjoying.

Cv अनुबुभूषया. *Cr g · अनुभवितुमिच्छया । श्रोत्रसुखानुभवेच्छयेत्यर्थ· ।* also Cm.

Cg alternately *यद्वा बुभूषया भवितुमिच्छया । कान्ताकथाश्रवणेन स्वसत्तालाभेच्छयेत्यर्थ ।*. *Ck प्रागुक्तरीत्या इहामुत्रस्वाभ्युदयेच्छया ।*

Read बभूव ह ।

The question whether the first four Sargas of the Bālakānda are composed by Vālmiki and form part of the Rām. or are added later on by a pupil of Vālmīki or somebody else has been raised even by the comm. v.r g k. who are unanimous in answering that the portion *is* a part of the Rām. Cg offers an alternative explanation that a pupil of Vālmīki might have composed the "three" (?) Sargas after the completion of the Rām. and added to glorify the Epic The necessary extracts are given below from Cv r.k as they are not published —

Cv : नन्वेतत्सर्गचतुष्टयं श्रीरामायण न भवति । एतेन तस्य पृथक्समुत्पत्तिविनियोगकथनात्। नैष दोष । प्रस्तावनाग्रन्थोऽपि तदेव भवति । तस्यापि तदङ्गत्वात्। ख्यातिलाभपूजार्थं प्राधान्येन त्रिभिरङ्गैर्महाकाव्यानि क्रियन्ते । तानि च कवेर्वृत्तकथन काव्यसमुत्पत्तिविनियोगकथन नायकवृत्तान्तकथन च क्रियते । अत एतदपि श्रीरामायणेनैककालकृत न भवति । तस्य निर्माणसमयेऽस्यार्थस्य निवृत्तत्वात्। अत पूर्वनिवृत्त नायकचरित कृत्वा तत्कुशलवौ ग्राहयित्वा ताभ्यां च काव्ये प्रयोजिते पश्चादिद वृत्त कथयितु शक्यम्। अतोऽर्वाचीने काले सर्गचतुष्टयमेतत्कृत्वा तेन सघटितमिति प्रतीयते। भवतु नामवैम्। नैष दोषः। तथापि महानुभावा मुनय एव न कुर्वन्ति । ते प्रथममितिहासादिकं सकल्प्य तस्य भाविप्रथनप्रकार ज्ञानेन दृष्ट्वा तच्च निवृत्तेन नायकवृत्तान्तेन सह भूतप्रत्ययेन निर्दिशन्ति । तत्र च कारण ज्ञानस्य विषयीभूतमेवेति बुद्धिश्चावश्यमेवैतद्भविष्यतीति निश्चयश्च । अयं च न्यायो मनुमहाभारतादिमहानुभावग्रन्थानां साधारण· ।

Cr एतत्सर्गचतुष्टय श्रीरामायणमेव । नारदोपदेशब्रह्मवरप्रदानादीना काव्योत्पत्तिहेतुतया तत्प्रतिपादकस्य काव्योपोद्घातरूपत्वात्काव्य कर्तुं नयो- बलदृष्ट कथाशरीरप्रतिपादनस्य काव्यार्थसंक्षेपरूपत्वाच्च । तस्माद्रामायणा- नन्तर्भावशङ्का तत्समाधान चानपेक्षितमेव ।

Ck इदं सर्गचतुष्टयमुपोद्घातरूपं काव्यशरीरम् ।

Cg has discussed at great length and shown (1) the authenticity of the first four Sargas of the Bālakānda, (2) how the Rām. teaches the Vedānta doctrine that Visnu Himself who has appeared in the form of Rāma is the Highest Brahman of the Upanisads, (3) how the Rām again teaches Self-surrender to God, and (4) how the Epic expounds the meaning of the well-known Gāyatrī Mantra (RV III 62 10).

It is quite obvious that the four Sargas are later on added to the Bālakānda which itself happens to be a late interpolation in order to make the Epic complete. The Mbh has introductory chapters giving two Indexes, short and long, and an account of the origin of the Great Epic The Purānas like the Visnu and the Bhāgavata have followed the same method The four Sargas seem to have been added to the Bālakānda before Kālidāsa and are found in *all* the MSS of the Rām. The N MSS have got even a third Index! It is very interesting to note that the short Index (I. 1) does not refer to the incidents of the Bālakānda and the Uttarakānda, while the other (I. 3) shows its acquaintance with the two Kāṇḍas Dr. Jacobi dropped the four Sargas and started with the description of Ayodhyā (I. 5) when he tried to reconstruct the beginning of the original text (*Das Rāmāyaṇa* pp 50–59). For the lateness of the first Kānda cf. Jacobi, *op. cit.* pp 50 ff., Kirfel, *Rāmāyana Bālakāṇḍa und Purāṇa*, Die Welt des Orients, 1947, pp. 113–128; C Bulcke, *Rāma-Kathā*, pp 122–125.

5

1^{a}) सर्वापूर्वम्—(1) सर्वेषामपूर्वम् । सर्वेषां राज्ञां प्रथममिति यावत् । क्रियाविशेषण चैतत् । Cv.

(2) सर्वेषां राज्ञामपूर्वं प्रथमम् । Cr.m. Similarly Cg.

(3) ऐहिकामुष्मिकसर्वापूर्वसाधनम् । Ck.t.

Ct · सर्वापूर्वशब्दो ह्युपादेयपरो नियतनपुंसकलिङ्ग इति केचित् ।

In Ñ1 vv. 1–4 are found in the preceding Sarga (at the end), and the fifth Sarga begins with our v. 5.

2^{c}) यष्टि —Cg यष्टिरिति यष्टिमन्त्रे (P.V. I 59) निपातितः । अत एकवचनस्यापि बहुवचनविशेषणत्वम् ।

Cs क्वचित् यष्टिरिति न्यन्त पाठ इति संहृतम् । स च न्यूनत्व ।

यष्टा दग्ना पव, निश्च प्रत्यय, ... । ... परिमाणमन्या यष्टि । Tattva.

3^{a}) रामायणम् —Cm · रामस्य अयनं ... रामायणम् । ' अय पय गतौ ' । सर्वे गत्यर्था ज्ञानार्था. ।

4^{a}) Cm k s also वर्तयिष्यामि । = प्रवर्तयिष्यामि. The singular Number instead of dual seems to indicate the oneness of the twins

^{c}) Cm ... त्रिवर्गफलाभिप्रायेणोक्तम् । वस्तुतो मोक्ष एव परमफलम् ।

In 222· ^{a}) read श्रवतामा°

5^{d}) The N MSS have completed the economic picture by adding पशु and ऋद्धि

^{a}) कोसल. The Ś1, as against the other N MSS, has this spelling with the S MSS.

^{c}) सरयूतीरे —On both the banks of the river. Cg.k t

The सरयू is the modern Sarjū joining the Gogra in U.P. For other references cf Vedic Index, Vol. II, pp. 433–4.

6^{d}) The verses 6–22 give an interesting description of the City of Ayodhyā, cf. the description of Lankā, Rām. V. 2. It shows a high state of civilization in ancient India, which may be favourably compared with that of the Mauryan Period. Cf. K. Arthasāstra, II. 3, 4. Generally well-known cities in ancient India are described in the same fashion, according to the Science of Architecture. Cf the construction of Dvāravatī in the Harivamśa (CXV. 45–49).

Ayodhyā enjoys a prominent position even in the Jain and Buddhist literature. Cf. B. C. Law, *Historical Geography of A. India*, pp. 67–69, 142.

For the construction of cities and buildings cf. Samarāngana Sūtra, Chp. 10. Aparājitaprcchā, Sūtra 76. Also cf. P. K. Acharya: *Encyclopaedia of Hindu Architecture.*

^{b}) आसीत्—Cg. अस्ति । लकारव्यत्यय· ।

7^{b}) A yojana is about eight miles, according to some 2½ miles.

9^{b}) महाराष्ट्रविवर्धनः—Ck. महद्राष्ट्रं वर्धयति. So also Cg.t. Cg, again, offers another explanation—महा-

श्चासौ राष्ट्रविवर्धनश्च । पूर्वराजभ्योऽधिक इत्यर्थः. The first explanation is better. It also shows the vast extent of the State.

[c]) आवासयामास = Cv.g.k स्थापयामास.
Cm. वासं कृतवान्

10 All the details of the construction of the city are mentioned by Kautilya in his Artha-śāstra, Adhi II.

11[a]) The Sūtas are bards singing the songs of praise (स्तोत्रपाठका, बन्दिनः) while the Māgadhas recite the geneology of kings and awaken kings in the morning. They have preserved and transmitted the old traditions by recitation They are mentioned in the K. Artha also (III. 6; V. 3, X. 3), often in the Mbh.

For an interesting account of the Sūta class cf. Dr. Walter Ruben's Note, *Uber den Sūta*, Studien Zur Textgeschichte des Rāmāyana, Stuttgart, 1936, pp. 253-263. The Brahmin—Non-Brahmin controversy, suggested by Dr. Ruben, does not appear to be convincing.

[d]) शतघ्नी—A kind of weapon. Comm. explain as प्राकाररक्षायन्त्रविशेषः । cf. K. Artha., II. 18.

Ck : शतघ्नी अयोभारनिर्मितः प्राकारोपरि स्थापितो मुसलविशेषः ।

12[a]) वधूनाटकसङ्घैः. Theatres for ladies. Cv. वधूनां नर्तकसङ्घैः. Cr. वधूनां नर्तनकारकाः । Also subst. Cm g. *Ck : वधूनां नाटकशालासघातम् । तथा सर्वतो ग्रन्थगौरवभयादुचितमेकमेवार्थं निश्चित्य लिखामः । न तु 'यद्वा' व्याजि(ज)माश्रयामः ।* Also subst. Ct.

[c]) आम्रवणम् cf. P. VIII. 4. 5 for the change of न् to ण्. उद्यानाम्रवणम् = आम्रवणोद्यानम् cf. P. II. 2 37.

13[a]) Read परिखां for परिघां.

Some of the S MSS., Cm.g, and the printed editions of Bombay, Kumbhakonam, Palghat and Calcutta (but not the Lahore, Madras L.J. and Vani Vilas eds.) read परिघां. In the description of Lankā the Rām (V. 2. 14[c]) mentions परिखाभिः सपद्माभिः (परिघाभिः Kumbh. ed.). In the v. 12 above T8 in the Crit. App. reads मेघला for मेखला. Even in the Mbh. I. 199.29; परिखाभिरलंकृतं (खाण्डवप्रस्थम्) all the S MSS. excepting two read परिघाभिः. The Mysore ed. of K. Arthaśāstra (II. 4, p. 56) registers the reading परिघा (for परिखा°) in the footnote.

It appears that ख is sometimes represented by घ in S MSS. Very rarely they change घ into ख. Cf. Rām. I. 70. 24[a] where T1.8 read मखा for मघा.

The context requires the word परिखा, a ditch; परिघ, an iron bar is again not suitable to the context.

14[b]) बलिकर्मभिः—करप्रदैः Cv r

15[c]) कूटागारैः—गिरिशृङ्गवदुन्नतैर्गृहैः । Cr.

16[a]) अष्टापदाकाराम्—The city has the shape of a chess-board. अष्टापदम् cf. P. VI. 3. 125

= (1) द्यूतफलकाकाराम् । Cv., also Cg (subst).
(2) अष्टापदं सुवर्णम्, तत्कृतः आकारः अलङ्कारो यस्यास्ताम् । द्यूतफलकसदृशसन्निवेशाम् । Cr. (Ck same upto यस्यास्ताम् only).

Ct refers to these two interpretations.

[d]) विमानगृहम्—A building of seven stories.

17[c]) शालितण्डुल° = श्वेततण्डुलाः Cg t.

18[a]) दुन्दुभीभिः—ईकारान्तत्वमार्षम् । Cg.
अन्येषामपीति दीर्घ. Ck. Cf. P. VI. 3. 137.

[c]) भृशं नादिताम्, अत्यर्थमनुत्तमाम्—इति भृशात्यर्थशब्दयोः सबन्धः । Cv. Subst. Cg.k.

The N MSS. give a substitute passage for 7[cd]–22, containing four additional lines.

23[d]) केवलैः—The word has been differently explained. मुख्यैः Cm.t, अविद्यासम्बन्धशून्यैः Cś.

The word is used with reference to Ātman in the Up. (साक्षी चेता केवलो निर्गुणश्च । Śvet. Up. 6.11) It has got a technical sense in Jainism—one who possesses highest knowledge which gives Moksa. In Pāli it means Moksa. It seems to have been used in the Rām. in a similar sense, *Mukta* or free from bondage.

6

1[a]) Cm तस्यां पुर्याम्.

[d]) The division of the State into citizens and countrymen. Cf.K. Artha.

2[c]) महर्षिकल्पः = I. 5.23[d].

8[c]) शक्यम्- *Cv : तदित्यपेक्षायां विशेषे स्थापनार्थं शेषनिर्देशः । शक्यं वस्तुसामान्येनोपक्रम्य । इद त्वृषिनिपातितमव्ययमिति केचित् ।*

Cg शक्यमिति निपातः । = the view of केचित् in Cv above.

*Cr : पदानुशासनं वाक्यानुशासनं चेत्यनुशासनं द्विविधम् । तत्र पदानुशासनपक्षमाश्रित्य वस्तुसामान्यापेक्षया लिङ्गसर्वनाम्ना नपुंसकेन निर्देशः ।

Ck : छान्दसं नपुंसकत्वम् ।

[d]) नास्तिको वेदनिन्दकः । Manu. 2.11

13[d]) Ck as in text.

15 Ck गुणवर्णनेष्वादरान्न पुनरुक्तदोषायेति प्रागेवोपपादितम्।

20 The countries of Kāmboja, Bālhīka, Vanāyu and the river (Sindhu) were noted for best horses.

Cf. K. Artha. II. 30 where all these types of horses are mentioned

For Kāmboja horses cf. Mbh II. 24.26, 49 5; VI. 86 3, VII 35.36.

For the different varieties of horses Cf Mānasollāsa, Vol II (GOS, 84), 4.3 668-75.

The Kambojas appear to have originally lived in the upper Oxus region, and later on settled to the north-west of the Indus Cf B C. Law Hist. G. A. I., S B. Chaudhuri *Ethnic S. A I.* Vedic Index, Vol I. W Kirfel *Bhāratavarsa*, Raghu. IV. 67-69.

बाह्लीक is a country between the Beas and the Sutlej (cf. Kirfel · *op. cit*) and was noted for horses. cf Mbh. VII. 35.36, Mānaso. II 4.3.669.

वनायु may refer to Arabia, mentioned in the Mbh. also, VI. 10.55 —noted for horses cf. Mbh. VI. 86 4, VII. 35 36, Mānaso. II. 4 3. 670.

नदी may refer to the river सिन्धु सैन्धव horses belong to the middle class. cf. Mānaso. Vol II 4 3. 671. सिन्धु is mentioned as a country in the Mbh. VI. 10.52. नदीज and सिन्धुज horses are mentioned separately in the Mbh VI. 86 3.

21 For the different types of elephants, and their training, treatment and fight cf. K. Artha. II. 31, 32, Mānaso. Vol II, 4 2. 205-661^{ab}.

22 Put the star passage 243* in the text after 22^{ab}.

24^{c}) Remove the wavy line.

7

1 On ministers cf. K. Artha. I. 4, 5; Manu. 7.54 ff. Chatrapati Śivājī, the founder of the Maratha Empire, had a council of eight ministers.

Cf. अमात्यमूला: सर्वारम्भा· । K. Artha. VIII. 1.
N N Law, *Aspects of A. Indian Polity*, pp. 30 ff.

2^{b}) The hiatus is found in Ñ1 D4 12 14 MSS. Ñ1 is our oldest MS. Other variants are evidently meant for removing the hiatus.

3 Vasistha and Vāmadeva were the two chief Ṛtviks. There were also other Mantrins, besides the eight Amātyas mentioned before.

Ck : अपरे इति। उक्ताष्टप्रधानमन्त्रिव्यतिरिक्ता इति यावत्। कश्चित्तु अपरे मन्त्रिग मन्त्रविद ऋत्विज आसन्नित्यादि। तदसत्। उत्तरत्र मन्त्रिगुणवर्णने 'प्राप्तकाल च ते दण्डं धारयेयु· सुतेष्वपि' इत्यादीनां ब्राह्मणेष्वसभावितत्वात्।

For Mantrins cf. K Artha. I. 9.

11-12 Cf न मे स्तेनो जनपदे न कदर्यो न मद्यप । नानाहिताग्निर्नाविद्वान्न स्वैरी स्वैरिणी कुत ॥ Chāndogya Up. V. 11.5 —(quoted in the Mbh. XII. 78. 9).

15^{b}) Cf. Manu. 7. 45

16 Spies were the real eyes of a king. Cf. चारचक्षुषो राजान· । On the importance of spies in a State cf. K. Artha. I. 6-8

^{b}) रञ्जयन्· Cf. Mbh. XII. 59 125; Raghu. IV. 12.

13^{d}) नयचक्षुषा. Cf. K. A VI. 1, Raghu. I. 55.

8

2^{a}) चिन्तयानस्य for चिन्तयमानस्य *Metri Causa*. N MSS. have avoided it.

^{c}) The performance of the Aśvamedha sacrifice secures everything for the performer. It is, therefore, performed even for a particular purpose (*e.g.* for getting a son). Cf. Ś Br. XIII. 1. 9.9 (आऽस्य यजमानस्य वीरो जायतामिति ।)

For the Aśvamedha sacrifice cf. Keith, TS, Pt. 1, pp. CXXXIIff, R P Veda, Part 2, pp. 343-347 (HOS. 32). Bhawe, *Die yajuś des Aśvamedha* (Stuttgart, 1939). N. N. Law, *Aspects of Ancient Indian Polity*, pp. 18ff., 181ff. Chinnaswami Sastri, *yajñatattvaprakāśa*, pp. 115-121 Mīmāmsākośa, Pt. 2, pp. 741-747. Kane, HDŚ. Vol. II, Pt. 2, pp. 1228-1239. ŚBr. XIII which is actually called Aśvamedhakānda. Eggeling, Intro. XV-XLVI, S.B.E. Vol XLIV.

For Aśvamedha performance Cf. Rām. I. 37-40 (Sagara's sacrifice), VII. 86 (Indra's Sacrifice), 90 (Ila's sacrifice), 91 (Rāma's sacrifice); Mbh. III. 105 (Sagara's Aśvamedha), XIV. 90 (Yudhiṣṭhira's Aśvamedha).

' The horse sacrifice is in the ritual reckoned an Ahīna, that is a rite with more than one day on which the Soma is pressed, in this case three. It is an old and famous rite, which kings alone can bring, to increase their realms · we have lists of the great kings of old (AB. VIII. 21-3, ŚB. XIII, 5.4.) who were consecrated and who performed the horse sacrifice.

The Rigveda clearly knows this greatest of all Vedic sacrifices, though it is certain that the holocaust of victims was not then usual, only a goat appears to lead the way for the horse, and, though this is not conclusive, still it makes it doubtful whether the early ritual had the large number of victims offered. The victims too seem to be led round the fire, not *vice versa*. But it is clear that the offering was already a Soma sacrifice, and that in essence the rite was known · reference is also made to the use of gold and the clothes for decking the steed.' Keith, *op. cit.* p. 345.

As regards the meaning of the sacrifice different views have been expressed. Some (Oldenberg) take the horse as the embodiment of royalty and its slaughter would give strength to the sacrificer, while others (Eggeling) hold that the horse, the next animal to man in the scale, is the appropriate offering on great occasions, and the steed at the sacrifice be identified with Prajāpati, although Varuna might have been the earlier deity of the offering. There are again others (Negelein) who think that the offering was made to the sun conceived as a steed, in order to strengthen him for his course in the heaven. As Indra with his steed defeats the Asuras, so the earthly king by the horse sacrifice, uniting himself mysteriously with the sacrificial horse and its magic power, defeats the Asuras. Indra's horse is the thunderbolt which slays Vrtra, and so the human horse aids the king to defeat his enemies. Varuna then, and later Prajāpati, were given by tradition the ownership of the horse, first connected with Indra. Other views are that the sun is the sun horse, that it is a corn spirit, that it is totemism (cf. Keith, *op. cit.* p. 346 and Taittirīya Samhitā, I. pp. CXXXIV ff. Keith (*op. cit.*, p. 347) remarks that the explanation of the horse as the sun steed seems the most plausible, and it is identified in the Vājasaneyi Samhitā with Dadhikrāvan whose sun character is not to be doubted. (Cf. Bhawe, *op. cit.* pp. 65 ff). He further observes that the true solution lies in the view that two rites are confused, the offering of a horse to the sun and of a horse to Varuna as the god of the waters. Prajāpati must in any case be deemed to be a later addition to the rite.

3[a]) Cm.g.k.t.ś.d स निश्चिताम्.

5 Before this verse all the S MSS. read I. 11.5—20 here also, while the N MSS quite rightly do not read these verses here. The proper place of these verses is after I. 11.4. They are, therefore, dropped from here in the constituted text. The Sarga continues over the ninth Sarga of the Vulgate, as is found in the N MSS

6[a]) Sanatkumāra plays an impoetant role as a philosopher in the Chāndogya Up. (VII. 1.1, 26.2) and later literature.

7[c]) Read Ṛśyaśrnga for Rsyaśrnga here and elsewhere. All the S MSS. have the form Ṛśyaśrnga here and elsewhere while all N MSS. read Ṛsyaśrnga. The omission of this evidence from the Crit. App. here and elsewhere is due to oversight Even in the Mbh. III. 110–113, the spelling Ṛśyaśrnga, read by all the S MSS., is adopted by Dr. Sukthankar, in preference to the other spelling Rsyaśrnga of the N MSS.

The correct and original spelling is preserved in the S MSS. in both the Epics. Ṛśya means a deer cf. Amara. II. 6. The word is explained in the Mbh. III. 110.17 as follows —

तस्यर्ष्यशृङ्गं शिरसि राजन्नासीन्महात्मन ।
तेनर्ष्यशृङ्ग इत्येव तदा स प्रथितोऽभवत् ॥

Ṛśyaśrṅga, invited by Daśaratha for performing the Aśvamedha, brings it to a successful end. The complete account is given in this and the following Sargas.

The Ṛśyaśrnga episode appears in the Mbh. III. 110-113, Padma Purāṇa (Pātāla, 13, Bengali Rec.), Bhāratamañjarī (3. 758-795), the Kanjur (transl. Schiefner), Mahāvastu, Bhadrakalpāvadāna (33), Avadānakalpalatā (65, 101) Alambusa and Nalinikā Jātakas (523, 526). The episode is discussed fully by Prof. Lüders in his two articles—(1) '*Die Sage von Ṛsyaśṛnga*,' in NKGWG. 1897, pp, 87-135 and (2) '*Zur Sage von Ṛsyaśṛnga*,' ibid. 1901, pp. 28-56, summarized by Dr. Sukthankar (Notes, Mbh. III. 110). He has shown the chronological order of the development of the Episode as follows .—

(a) Original version of the Mbh.
(b) Version of the Padma Purāṇa, probably with partial use of the former.
(c) The version of the Mbh. (Vulgate) now current, containing the original nucleus

which was worked over and assimilated with the Purāna version.

(d) The Rāmāyana version is later than those of the Padma Purāṇa.

By minute comparison of the Jātaka and the Mbh versions, Prof. Luders arrives at the following important conclusion —

The oldest remains of a literary version of the Rśyaśrnga legend now preserved are in the shape of the Gāthās of the Jātaka. The compiler of the Mbh. version had known these Pāli stanzas at least partly, and adapted them in his work with minor alterations. Even the Gāthās themselves are not the original compilation of any Buddhist poet, but are the remains of the very ancient popular ākhyāna poetry.

The hermitage of Rśyaśrnga is on the bank of the Kauśikī river (Mbh. III. 110 1, 2)—the modern river Kosī situated at Singhesvar in the Bhagalpur Dt.

.8^{c}) जानाति for ज्ञास्यति. The N MSS. read प्रज्ञास्यते, possibly to avoid the difficulty of the tense.

9^{a}) द्वैविध्यं (1) भङ्ग. Cv.g.
(2) 2 types, one normal celibacy and the other secondary, after marriage by observing certain rules laid down in the Dharma Śāstra. Cr.g.k.t.
(3) विभाग, गृहस्थो भविष्यतीत्यर्थः Cm.
(4) द्वौ सीतारामौ विशेषेण ध्यायति । तस्य भावः Cś.

10^{b}) समभिवर्तत. Augment dropped. Past for future. N MSS read समभिवर्त्स्यति, just to remove the grammatical anomaly.

11^{b}) रोमपाद is the reading of the S MSS. The N MSS. however read लोमपाद as in the case of the Mbh. (III. 110.4 and everywhere else). Acc. to MW. (Dicty.) लोमन् is the later form of रोमन्. The S spelling is adopted in the text.

^{c}) अङ्ग country is the modern District of Bhagalpur. For more information cf. B. C. Law, *op. cit.*, S. B. Chaudhuri, *op. cit.*; Dey, *op. cit.*

14^{b}) Read लोकचारित्र° for लोके चारित्र°.

16^{ab}) Note the hiatus between ^{a} and ^{b} which the variants try to remove.

18^{d}) प्रेषयिष्यति causal for primitive.

19^{b}) वनता° = अवनता°. अ in अव is dropped. Cf वष्टि भागुरिरल्लोपमवाप्योरुपसर्गयो । The other variant is the result of not understanding the original reading.

20^{b}) Put a wavy line ~~ under तान् in तान्क्षमान्.

^{c}) Prof. Burrow's suggestion (*ibid.* p 79) to read देवम् for देवः is not unlikely देवः (= पर्जन्य) is the reading of Cv.g.t.ś d Ck देवम् (probably an improvement) Stop at आनीतः, and a new sentence begins where देव is most appropriate. Even the N subst text reads देवः. Cf. I. 9.28.

21^{d}) प्रदीयते प्रादीयत Cm g, भूतार्थे लट् Cm, कालसामान्ये लट् Cg., प्रदास्यते, छान्दसो लट् Ck, प्रदत्ता Ct. Note his remarks प्रदास्यति Cś

9

2^{c}) निरपाय Harmless. All the Comm. however explain it as अव्यभिचारिफल..

3^{b}) Cf. I 1.1^{a}. Cr तप स्वाध्यायने रत इत्यार्षोदिष्टः. Cg has the reading and offers a different grammatical explanation. The variants try to refine the original reading.

5 For the status of a courtesan cf. K. Artha. II. 27, Nātyaśāstra, 35. 61–62, also 25. 74–78. Kāmasūtra, I. 2.17, 4.34, VI. 6.54 (for the different types of a Veśyā). Also cf. Śūdraka's Mṛcchakatika (for Vasantasenā). Contra Manu. 4 209, 219 etc.

7^{a}) वारमुख्या Cf. सत्कृता वारमुख्या स्यात् । Amara, 2.7. The गणिकाs in v 5 above are सत्कृता (5^{d}).

^{c}) अस्मिन्- Cr m दर्शने *Cm ऋष्यशृङ्गदर्शनस्य बुद्धिस्थत्वाद-स्मिन्निति निर्देशः ।* Cg.k t वने.

This verse is connected with the following line (8^{ab}). Put the figure 7 after 8^{ab}.

8^{cd}) will form a unit by itself as v. 8
Cm : पितुरिति तृतीयार्थे षष्ठी ।

9^{d}) Ck.d सत्त्व (as in text). Note the political divisions of the country—नगर and राष्ट्र. Cf. K. Artha. I. 13, II. 36 etc.

12^{a}) किं वर्तसे—(1) किंकर्मासि Ct..ś.d.
(2) किमर्थं वर्तसे Cg.
कस्माद्धेतो: Cm.
(3) किंनामधेयो वर्तसे Ck.

^{b}) इच्छामहे Ātmanepada for Parasmaipada *metri causa* · removed in NE Version but retained in NW and S Versions.

It appears as remarked by Cd that the courtesans put three questions to Rśyaśrnga : (1) Who are you ? (2) What are you doing ? and (3) Why do you stay in this solitary dreadful forest ? Cg has proposed three questions in a slightly different manner.

13[a]) Connect तेन with अदृष्ट in अदृष्टरूपा ।

Cd supplies दृष्टा and connects it with तेन

[c]) हार्दात् कौतूहलात् Cv m. —Out of curiosity.

आदरात् Cr, दर्शनजस्नेहात् Cg.t.ś.d.

Note the hiatus between [c] and [d]. The variants try to remove it and thereby show their secondary nature.

14[d]) Cf Rām. I. 17.11[b] where नामकर्म as a compound word occurs. (नामकर्म तथाऽकरोत् ।)

The answer to the first Q. is up to नाम, to the second Q. up to शुचि and to the third in 15[ab]. नाम is therefore separated from कर्म To take नामकर्म here as one compound word in the sense of नामकरण as desired by Prof. Burrow (JRAS, 1959 Pts. I and II, p. 79) is not happy, as there is no point in referring to the ceremony and as the answer to the second Q. will be wanting in that case. The चकार also goes against the compound. The ceremony of giving name to a child is performed on the 10th or the 12th day after birth, Cf. Manu. 2 30; or on the 11th day according to some Śankha actually uses the word नामकर्म, like Rām. I. 17.11, while prescribing the ceremony, आशौचे तु व्यतिक्रान्ते नामकर्म विधीयते as quoted by Kullūka on Manu. II 30.

The question expects नाम and not नामकर्म. All the comm. separate नाम and कर्म. कर्म = तप Cm.g t.

The comm. give the Paurānika story of the birth of Rśyaśrnga, Cf. Mbh. III. 110.

15[a]) आश्रमपद: masculine for neuter *metri causa*. This is not a case of laxity extending to the use of 'barbarous Sanskrit' as remarked by Prof. Burrow (*ibid*. p. 78). The Epic elsewhere uses the word in the natural (neuter) gender. This reading is accepted by the Cm.g.k.t.ś.d where it is considered as Ārsa. The variant *Āśramapade* in some S MSS. and NW MSS. seems to be an attempt to remove the irregularity of the gender. NE MSS. also changed. The third Q.—Why are you wandering alone in this dreadful forest ?—requires a reply such as 'Here is my Āśrama', (and so I am moving here). The Nominative (and not locative, °*pade*) is therefore quite appropriate. The construction in that case is quite natural.

[d]) सर्वेषाम्—Comm. पुल्लिङ्गनिर्देश: स्त्रीस्वरूपापरिज्ञानकृत: ।

16[b]) आस = बभूव. Cg k t आर्षम्. N MSS try to remove this irregular form.

18[c]) ऋषे: विभाण्डकात् Comm.

19[c]) गृहाण प्रति = प्रति गृहाण for the change in the order cf P I. 4 81. Cv इदमपि हि छन्द इव ।: The N MSS. change this order.

21[d]) Read °वासिना (as read by all S MSS. and D 1.5.8 11.12 and Ck) Add to the Cr. App. Dt D6 °वासिनाम् D2.7 °निवासिनाम्.

28[c]) Cf. I. 8.21[c]

29[b]) विषयम् Dd Cd (d = Devarāma)

30[d]) आविशेत् Dd Cd.

31[a]) प्रविश्य Dd Cmśd.

10

1[a]) च—Dd. Put a wavy line ~~ under च.

[d]) Read कथायामेवमब्रवीत्; so Dd.

3[c]) अस्य refers to Lomapāda (all Comm. except Ś who refers to Daśaratha and criticises the other view). Cf. I. 8 16, 21 where it is clearly stated that Śāntā was the daughter of Lomapāda. The Bhāgavata P., (IX. 23.8) however says that Śāntā was the daughter of Daśaratha and given to Lomapāda. Harivamśa (I 31) states that Śāntā was no doubt Lompāda's daughter, and Daśaratha was another name of Lomapāda Ck refutes the view that Śāntā was the daughter of Daśaratha.

4[a]) अङ्गस्य राज्ञ: of the S MSS. appears as अङ्गाधिपस्य in the N MSS. as अङ्ग, the name of a country is expected to be in plural.

5[a]) धर्मात्मन् Cg.ś.d Cf. I. 8.11[c].

6[c]) पुत्रवन्तम्—Cv. पुत्रोत्पत्तिहेतुम् । Cg. पुत्रप्रदानसमर्थं पुत्रयुक्तं वा ।

Ct : पुत्रवन्तमित्यनेन 'जातपुत्र: कृष्णकेशोऽग्नीनादधीत' इति विध्युक्तमग्न्याधानादिकारित्वं सूचितम् । तेनाहिताग्नित्वेनार्त्विज्याधिकाररतस्योक्त: ।:, so also Cś d.

Cr : पुत्रवन्तं सजातपुत्रम् । यद्वा तपोमाहात्म्यात्पुत्रकामेष्ट्या पुत्रप्रदानसमर्थत्वात्पुत्रवन्तमित्युक्ति: ।*; so also Cm.

11[d]) देवयुगे—कृतयुगे, all comm.

12[d]) महाराज Dd.

16^a) राजा = लोमपाद. The reading यथायोग्यम् (Vulgate, Guj. Press ed.) is not found in any of the 86 MSS. collated. **C**t.ś d as in text.

^{c}) तस्य राज्ञ —दशरथस्य

Lomapāda was a friend of Daśaratha.

17^c) सबन्धकम्—यौनादिसबन्धकम् **C**k

शान्ताया जनकपितृत्वरूप सबन्धम् **C**g, so also **C**ś. **C**t.ś quote certain verses which show that Daśaratha gave his daughter Śāntā to Lomapāda who was childless.

This would show that Śāntā was originally the daughter of Daśaratha and later on adopted by Lomapāda who gave her to Ṛśyaśṛnga in marriage. But this would go against 19^a where Daśaratha says to Lomapāda 'your daughter Śāntā'. **C**k remarks—शान्ता तव सुता राजन्। रोमपाद एव पृष्टे 'दशरथस्य कन्या शान्ता' इति प्रलपन्त कि ब्रूम। cf. Asoke Chatterjee, *Śāntā's Parentage*, IHQ. Vol. XXXIII, No. 2, June 1957; pp. 146–151.

^{d}) तम् = दशरथम्। Supply ऋश्यशृङ्ग as the subject of प्रत्यपूजयत्।

^{a}) प्रतिश्रुत्य—आकर्ण्य.

21^b) नृपम्—लोमपादम् All comm.

26^b) Read तम् for वै.

27^d) उपवाहनात्—आनयनात्.

28^a) = VI. 111 111^c.

^{c}) सह भर्त्रा—*Cg अनेन पूर्वं कन्यात्वदशायामपि कदाचिदागमन व्यज्यते।*

29^b) विशेषत —**C**g जनकत्वसंबन्धात् ऋत्विजा

The N MSS. read a verse in the Upajāti metre. Some N MSS. read it at the end of the ninth Sarga.

11

1^a) बहुतिथ = Long. Cf. P. V. 2 52.

^{cd}) King Daśaratha desired to perform the Aśvamedha sacrifice on the full moon day of the month of Caitra (**C**g.). The king started with the *Sāngrahaṇī Iṣṭi.*

The Northern text seems to have a tinge of modernity.

2^a) The older reading प्रसाद्य is simplified in some D MSS and 2 S MSS. Cf. II 88. 30 (प्रसाद्यमान शिरसा मया स्वयम्). PW gives other references to the Rām. and other works. Cf. अभिवाद्य प्रसादयेत्। Manu. 11. 204. शिरसा त्वा प्रसादये। Mbh. XIV. 68. 13^b. सा त्वां प्रसाद्य शिरसा। 17^a.

^{b}) विप्र refers to Ṛśyaśṛnga.

^{d}) Read वै for च. Dd वै.

The N substitute repeats the idea of St. 1.

3^{cd}) = I. 11 11^{cd}.

4^a) Drop **C**k in 14, Crit. App. The N subst. gives more details and refers to Sūtra-Bhāsyas.

7^c) Read धर्मार्थसहित युक्त for इदं धर्मार्थसहितं.

8 *Cv राज्ञा पूर्वं चोक्त तत्र कृतम्। सकल्पमात्रे सुमन्त्रकथा हि प्रस्तुता। इदानीमनुष्ठानार्थं तत्पुनरुपन्यस्यते।*. So also **C**r.m.

11^{cd}) = I. 11.3^{cd}.

13 *Cg· क्रियाभेदान्न राजपदपुनरुक्ति।*.

14^b) सम्रियन्तु—आर्षं परस्मैपदम्। **C**g k.

Cg gives the Vedic text laying down the procedure of releasing the horse with a retinue, and refers to Bhatta Bhāskara.

15^a) The Northern region of the river Sarayū is recommended as it is isolated. **C**g.

^{d}) यथाकल्पं = यथाक्रमम्. **C**m g.
यथाविधि = यथाशास्त्रम् **C**m.g.

17^{ad}) Cf. छिद्राण्यत्र हि वाञ्छन्ति यज्ञघ्ना ब्रह्मराक्षसा। Mbh. II. 11 68^{cd}.

यत्पापं वर्धतेऽस्माक तत स्म ब्रह्मराक्षसा। Mbh. IX. 4?.21^{ab}.

Also Cf. Mbh XIII. 92 12, Yājña. S. 3.2.12.

Cv ब्रह्मराक्षसा यज्ञादिषु मन्त्रलोपक्रियालोपादिना राक्षसत्व प्राप्ता ब्राह्मणा उच्यन्ते।

A Brahmarākṣasa is a kind of evil demon, the ghost of a Brahmin who led an unholy life

^{cd}) Cf किंचिदेव निमित्त च भवत्यत्र क्षयावहम्। Mbh. II. 11 69^{cd}.

21^a) गतानां गतेषु- **C**v.k t.d: सप्तम्यर्थे षष्ठी। *Ck. षष्ठी चानादर इति। भावमात्रेऽपि छन्दसि षष्ठी। यथान्यत्रापि। * **C**m.g. गतेषु

Put a wavy line ~ under तानां तु द्विजातीनां.

^{c}) The NW MSS. corrected विसर्जयित्वा by विसृज्य, and the NE MSS. removed it altogether.

12

1 In the last Vasanta season the preliminaries of the Aśvamedha were started and the horse was let loose. After one year when again the Vasanta season came the King requested Vasistha to commence the actual sacrifice.

Cg.k give some details of the ceremonies performed during the interval of one year

2^a) = III. 46. 14^c. *et al.*

प्रश्रित = विनययुक्तम् (Cv. r m. g t).

This reading which is original is simplified in some N MSS.

Cg gives a quotation from Bhatta Bhāskara.

3^c) मह्य for मम, probably *metri causa.* Cm.t षष्ठ्यर्थे चतुर्थी. The N MSS. remove the irregularity by a *new* variant.

^{d}) Read महान् for भवान्.

4^b) उद्यत = उपक्रान्त· Shouldered.

5^b) समर्थितम् सम्यगर्थितम् Cv.
प्रार्थितम् Cr. m. ś.
सम्यक्प्रार्थितम् Cg.k t.

^{d}) Proficient in the Science of Sacrifice, the याज्ञिकs

This and the following verses up to the end of the Chapter show the high civilization during the Rāmāyāna period. Cf. Mbh. XIV. 85.25.

6^a) स्थापत्य, Science of Architecture, was one of the Upavedas. It was fully developed in connection with Vedic Sacrifices. The word also means 'the rank of a Sthapati' as used in the Pañca. Br. (XVII. 11. 6 7) cf. Jaim. S. VI. 1.51, 52 for the topic of निषादस्थपति where स्थपति means a king or a headman.

Cf. स्थपतिः कारुभेदेऽपि भूभृद्भमिधरे नृपे । Amara. 3.5.

Mbh. I. 123.10 (निषादाधिपति·, father of एकलव्य.)

(1) Cr. स्थापत्यशब्देन अश्वमेधोपयुक्तद्रव्याद्यानयनकर्तृत्वमुच्यते । So also Cm.g.

(2) स्वाम्ये Cv.

(3) स्थपतिः रथकारः । तस्य भाव· कर्म च स्थापत्यम् । Ck. So also Ct.

^{d}) वर्धकि = A carpenter : used in the Mbh. also. Cf. तक्षा तु वर्धकिस्त्वष्टा । Amara, 2.11

7^a) गणकः Astrologer. लेखकः Cv.r.m.g. ज्योतिर्विद् Ct. ś

Cf. सांवत्सरो ज्योतिषिको दैवज्ञगणकावपि। Amara, 2.9

8^d) आनीयतामिति व्यत्ययेन एकवचनम् । Cm. Cv.r. m.g. d read इति (as in text) and explain the construction almost in the same way.

Cv : अत्र इतिशब्द· परेण सबध्यते । स चैवमर्थे वर्तते । यथेष्टिकानयनमेवमौपकार्याश्च क्रियन्ताम् ।

Cr. इत्यब्रवीदिति पूर्वेण सबन्ध ।

Cm इति शब्द अब्रवीदिति पूर्वेण सबध्यते । (also Cg), यद्वा . as Cv.

The complicated construction of इति has been simplified by the N MSS. which substitute द्विजान्.

9^a) औपकार्या —Royal palaces उपकार्या एव औपकार्या । Cv स्वार्थे तद्धितप्रत्यय Cr, also Ck, सावोऽग्नी राजसद्मनमुपकार्योपकारिका । Amara, 2. 3

^{b}) With full equipments (गुण).

^{c}) Read सर्वे for सर्व°.

12 Note how the preparations for the sacrifice are perfect All the people of the State, citizens and countrymen, are cordially invited by the King. The relation between the King and the people was most happy. Best food was to be served to the people with due respect and not in a discourteous manner (न लीलया). Members of *all* the classes (वर्णs) were received with due respect. Mark the spirit of equality and universal brotherhood—an ideal State (Cf. प्रीतिपूर्वं त मनसा St. 15^b. अवज्ञया न दातव्य कस्यचिल्लीलयापि वा । St. 28^{ab}.)

14 Cv on the star passage 371 —यथाक्रमम् (14^b) इत्यस्यानन्तर 'ते च रघु ' इत्याद्यर्थं द्रष्टव्यम् । केचित् प्रमादादुपात्त·व्यस्तम्.

18-19 Kings of different countries in India are invited with due honour. The first reference is to Janaka, the king of Mithilā, who is described as a great scholar of Vedas and Śāstras and as an *old relative* of Daśaratha.

Janaka is referred to as Janaka I, the founder of the family in the Rām. I. 70.4, and then as Janaka II, the elder son of Rajarsi Hrasvaroman, the father of Sītā (I. 12), getting Śiva's bow (I. 65.12) and finding Sītā from the ground while ploughing (I. 65.13 ; 70).

There are many references to him in the Mbh. also , *e.g.* as a king of Videha and father of Sītā (III. 258) , his discussion with (XII.18), with the Brāhmana Aśman (28), with Parāśara (279 ff) ; his contest with Pratardana (100), his observation on the burning of Mithilā (171), his teaching on renunciation (XIV. 32), on Tṛṣṇā (III. 2 ; XII. 268).

There is also a Janaka Daivarāti in the Mbh. who carries on discussion with Yājñavalkya (XII. 298 ff.), his dialogue with Pañcaśikha (307), his dispute with Sulabhā (308 ff.).

Further he appears in the Mbh. as a son of Indradyumna, his sacrifices (III. 132 ff.; XII. 106 f.)

In the Vedic literature he plays a considerable part (Śata. Br, Jaim. Br, Br. Up, Kaus. Up.) (See Vedic Index, Vol I, pp 271–273) He was a contemporary of Yājñavalkya Vājasaneya, and had become famous for his generosity and his interest in the discussion of the nature of Brahman, as the nature of ultimate reality, in the lifetime of Ajātaśatru of Kāśī

'The identification of Janaka of Videha and the father of Sītā is less open to objection, but it cannot be proved, and is somewhat doubtful' (Vedic Index, Vol. I, p 273) It appears that like Yājñavalkya there were more Janakas playing a prominent part in the different periods of Indian History.

Mithilā was the famous capital of the ancient kingdom of Videha. It enjoys an important position in the Vedic, Jain and Buddhist literature The Brahmanical tradition makes Videha a kingdom of early times. Mithilā is now identified with a small town Janakapur within the Nepal border It is named after the second king Mithi Janaka of the Videha dynasty (Bhāg. IX. 13. 13) The Bhāg again refers to the Maithilas as skilled in the knowledge of the Ātman (IX 13 27) Cf. S. B Chaudhuri, *op cit.* pp. 163–165.

20[a]) काशि, also spelt as काशी There are numerous references to the people Kāśis throughout Sanskrit and Buddhist literature. They were very famous in ancient times. Cf S. B Chaudhuri, *op. cit*, pp. 60-61, B. C. Law, *op. cit.*, pp. 46ff.

[d]) The N MSS. change the Pada—a case of polishing.

21[a]) केकयराजानम् for केकयराजम् *metri causa.* The Comm. g.k.t.ś d remark—समासान्तविधेरनित्यत्वाट्टजभाव ।

[c]) राजसिंह = दशरथम्. The word is very often used for kings in the Mbh. Cf. also the Bharata—Vākya of the plays attributed to Bhāsa. For केकय. Cf. B. C. Law, *op. cit*, p. 98, S. B Chaudhuri, *op. cit,*, pp. 89-90.

22[a]) Aṅga—The kingdom of Anga had its capital Campā, on the river of the same name (modern Chāndan) and the Ganges. It was one of the six great cities of India, and renowned both in the Brahmanic and Buddhist literature It was a powerful kingdom before the time of the Buddha. In Buddha's time it lost her political power for good

Cf B C. Law, *op. cit.*, pp. 43-44, S. B. Chaudhari, *op cit.*, pp. 180 ff.

23[ab]) Cf II. 10 37. The Sindhu refers to the Indus The Sauvīra or the Sindhu—Sauvīra (mentioned together even in the Mbh. VI 10 52) was situated on the Indus and the Jhelum (Cf. Mbh. XIV. 77-78, in the NW). Pānini mentions Sauvīra and Suvīra (IV. 2 76, 1.148) Saurāṣtra (mentioned as Surāstra in the Mbh VI. 10.47, XIV. 83.12-13 situated in W. India) refers to the modern Kathiawar (cf. Soratha). These countries are described as *Prācīna* which is explained by the Comm. as 'eastern'. The kingdoms are definitely situated West to Ayodhyā. To avoid this difficulty the word may be taken in the sense of 'old' which is fairly known during the Rāmāyana age. But the word *Dākṣiṇātya* in c suggests that the author has got the idea of directions in his mind and should have used the word (prācīna) in the sense of 'eastern'. At any rate it seems to be an error, which appears in the Mbh. also (II. 23 & 24) They are mentioned in Western India in Bṛhat-Saṁhitā. Sindhu—Sauvīra is put in the North and Saurāṣtra in the West. (Kirfel, *op. cit*, pp. 44, 47-48). Curiously there are no variants of the word *prācīna*

[cd]) A reference to Southern kings. Note that particular names are not mentioned, a general statement only.

29[c]) रत्नानि—Best things. The specialities of their countries were brought by the kings as a present to Daśaratha (cf. Mbh. II 31. 4) where the kings who attended the Rājasūya sacrifice performed by Yudhisthira brought various presents. The Mbh. (II. 24–29) refers to the valuable gifts of the kings defeated by the Pāndavas in the four parts of the country, which give us a good idea of the economic condition of ancient India.

[d]) उपयाता (Cf. St. 30[c]) is substituted by उपायाताः—a simpler reading—in the N MSS. A case of refinement?

13

Cf. Mbh. II. 8 where Nārada enumerates the names of the kings who performed the Aśvamedha sacrifice and got the reward.

In the preceding Sarga we are told that the period of one year after the discharge of the horse was over and kings had arrived to attend the Horse-Sacrifice. During the period of one year several ceremonies which are prescribed in the Brāhmanas and the Śrauta Sūtras are regularly performed till the return of the horse. **Cg** shows how the horse is wandering for one year and how certain ceremonies are performed on the way.

The present Sarga gives more details of the Sacrifice. Cf. Mbh. 14.88 where the Aśvamedha Sacrifice is described in a similar way.

^{a}) Ṛśyaśṛṅga is the leader of the sacrifice, the chief priest, Brahmā.

1^{a}) = I.42.2^{a}

2^{b}) Read कर्म for कम.

3^{b}) The priests were proficient in the Vedic lore. They not only studied the Vedas but also grasped their sense and significance.

^{cd}) विधि = Vedic injunction
न्याय = The Mīmāmsā Śāstra, its principles and maxims
शास्त्र = The Kalpa-Sūtras which give *all* the details.
परिक्रामन्ति = perform, start.

4^{ab}) The Pravargya and the Upasads are the names of certain ceremonies to be performed in the Soma sacrifice and described in the Taitti. Āranyaka, the Śatapatha Brā. and the Kalpa-Sūtras. The Pravargya ceremony is so called because the pouring of milk in the hot ghee in the Mahāvrata vessel is called *pravṛñjana*. cf. Mbh. XIV. 88. 21. For a simple exposition of these two ceremonies cf. Chinnasvami Sastri, *op. cit.* pp. 62–65.

Keith, RPV. 332–333, 327–328.

Kane, H. D. II. 2, pp. 1147–51, 1151–52.

5 The three Savanas also were performed. The S MSS. and the allied D MSS. insert after 5 four lines which supply more details. It is interesting to note that **Cv. r. m. g. k** do not comment on them. Cf. Mbh. XIV. 88.22.

6 The whole performance was perfect, free from fault, assuring the reward of the sacrifice. Cf. Mbh. XIV. 88.20.

^{c}) ब्रह्मवत = मन्त्रवत्—all Comm.

7^{d}) Note that a learned Brahmin has one hundred pupils by his side

8^{b}) नाथवन्तः = शूद्राः.

^{d}) श्रमणा = सन्न्यासिन. A reference to Buddhistic Sannyāsins, as suggested by **Ct**, may not be happy in the Vedic Sacrifice.

10 Cp. Mbh. XIV. 89.43

12^{cd}) Note the hiatus between c and d.

14^{b}) हेतुवाद = Philosophical and ritualistic discussion, the *brahmodya* Such discussions, which formed an interesting part during interval in Vedic sacrifices, later on developed into Upanisadic Philosophy. Cp. Mbh. XIV. 85.27

15^{b}) सस्तर = A sacrifice. **Cg**. आस्तीर्णबर्हिषि. (Cp. Mbh XIV. 88. 25^{a}, 38^{d}. (**Cn** on st. 25. सस्तरे इष्टकानां चयनाख्ये स्थण्डिलरचने.)

16 Cp. Mbh. XIV. 88.26

17 Twenty-one sacrificial posts are to be raised from the northern corner to the southern corner of the Altar in the Aśvamedha sacrifice. The principal post to which the horse is tied is made of the Rājjudala tree and is fixed just to the east of the Āhavanīya Fire. It is otherwise known as *agnistha*. Two posts made of Devadar wood are implanted to the north and south of the chief post. Then other eighteen posts, three groups of six each prepared from Bilva, Khadira and Palāśa trees respectively, are also raised, making the total twenty-one. Cp. Mbh. XIV. 88.27-29

^{a}) यूपोच्छ्रय: = Raising of the sacrificial post or posts.

^{d}) पर्णिन् = पलाश:

18^{a}) श्लेष्मातक tree is otherwise known as राज्जुदाल Cf. Mbh. XIV. 88.28.

^{d}) At a distance of two arms separated, the two posts were raised on the two sides of the chief post.

Note the order of words in the compound बाहु°.

19^{d}) भवन् for अभवन् (Comm.), *metri causa*. Or it may be a case of double crasis *metri causa*. Cf. इष्टका: काञ्चनीश्चात्र चयनार्थं कृताभवन् । Mbh. XIV. 88. 31.

21 Cf. Mbh. XIV. 88. 30.

22 Put the No. 22 after शुल्वकर्मणि.

23 Put the No. 23 after °दशात्मक. St. 24 will consist of three lines. Cf. Mbh. XIV. 88. 32

24 Cf Mbh. XIV. 88 33-35.

[e]) शामित्र = The place fixed for killing the animal to be offered in a sacrifice, to the north of Uttaravedi, near the seats of Āgnīdhra and Adhvaryu priests.

25 Cf. Mbh. XIV. 88 35

The number of animals varies with different authorities, *e g* 390, 360, 349. The animals are of two classes, village animals (*grāmya*) and forest animals (*āranya*) The wild animals are not killed but allowed to return to the forest after the fire had been carried round them, while the tame animals are killed

26 Cf Mbh. XIV. 89. 1.

The present verse shows that Kausalyā killed the horse by three swords, Krpānas. The Vedic texts of the Aśvamedha, however, do not enjoin the immolation of the horse on the chief queen who is later on brought near the dead horse by the Adhvaryu priest. Cf. श्यामूलेन (v l स्यामूल) क्षौमेण वाश्व संज्ञपयन्ति । Āpastamba. तार्प्येण संज्ञप्यमानम् । Baudhāyana.

Here it is the *tārpya*—prepared from a vegetable substance called *trpā*—which is used for killing the animal and not a *krpāna*. The Rāmāyaṇa seems to follow a new procedure. Cd ś t, however, give a quotation from some Sūtra work in support of the procedure ' महिष्यश्वास्यासिना कल्पयन्ति. Cg on the other hand remarks that Kausalyā chalked out the paths (*asi-patha*) with three golden needles on the body of the horse. Cg further quotes the following authority—पत्नयोऽश्वस्यापि पथान् कल्पयन्ति प्राक् क्रोडात् प्रत्यश्रीमि । इति सूत्रात् ।

The lines drawn are intended to serve the sacrificer as bridges to the heavenly world and secure for him people and royal power, the needles (of gold, silver and copper) standing for the people and the *Aśvamedha* sacrifice itself the royal power. N. N. Law, *op. cit.*, p. 109.

27 Cp. Mbh. XIV. 89.2 where Draupadī is made to lie down near the dead horse.

28 महिषी = a consecrated queen. वावाता = a favourite wife. परिवृक्ता (or °क्ती) a former favourite but now neglected, or acc to others one who has borne no son.

The three queens of the king are connected with the horse by the priests. The correct word for परिवृत्ति (a wife abandoned by the king) is परिवृक्ती, which is not found in any MS. PW mentions the word परिवृक्ती in the right sense and remarks that परिवृत्ति is a wrong form of परिवित्ति. It appears that the original word परिवृक्ती was changed into परिवृत्ति in the MSS as its technical meaning was not understood at an early stage. It is necessary to emend the word as परिवृक्तया: against the evidence of MSS.

The Śat. Br. (XIII 4 1 8) mentions four queens चतस्रो जाया उपक्लृप्ता भवन्ति । महिषी वावाता परिवृक्ता पालागली. I. The पालागली is the fourth and lowest wife of the king. She is the daughter of a messenger, or courier.

29 Cf Mbh. XIV. 89 3-4.

[a]) पतत्री = A horse.

The horse has no omentum (वपा); one, therefore, takes out fat (मेद known as चन्द्र).

The above-mentioned passage in the Mbh. refers to वपा. There are no variants also in our case.

32 The animals are cut into pieces for preparing an offering on the leaves and branches of Plaksa trees, while the chief victim, the horse, is cut on the branch of Vetasa (reed). The St. refers to the Avadāna (cutting) ceremony

33 See *Supra* all the references to the Brāhmanas and the Kalpasūtras dealing with the Aśvamedha sacrifice. The XIIIth Kāṇda of the Śat. Br. gives a full treatment of the sacrifice.

Cf. स (प्रजापतिः) एतमश्वमेधं त्रिरात्रं यज्ञक्रतुमपश्यत् । Ś. Br. XIII. 4 1.1, राजा वा एष यज्ञाना यदश्वमेधः । Ś Br XIII. 2.2.1.

There are three Sutyās, or Soma-days at the Aśvamedha, *viz.* (1) an Agniṣtoma, (2) an Ukthya, and (3) an Atirātra—the most important of which is the central day. The first day offers no special features, as compared with the ordinary Agniṣtoma, except that the stotras are chanted on ' Catusṭoma ' model (cf. चतुष्टोमस्तोमो भवति । Ś. Br. XIII. 3. 1.4 and Eggeling's Note thereon, S.B.E. Vol. XLIV, pp. 329ff.).

35 Other sacrifices such as Jyotistoma prescribed in the scriptural texts were also performed. Cg. तत्क्रमेण (= चयनादि.) श्लोकाः पठितव्याः । व्युत्क्रमपाठो लेखकप्रमादकृतः । ऋषिरेव वा क्रममविवक्षन् प्रणिनाय ।.

36 Daksinā is given to the priests—the most important item of the sacrifice.

37 It was Prajāpati who performed the Aśvamedha sacrifice Cf Ś Br XIII 4.1.1 quoted on St. 33 above.

40 Mark the Ideal of the Brahmin priests—devotion to study. निष्क्रय = Price.

Cm. निष्क्रयते अनेनेति व्युत्पत्त्या मूल्यमुच्यते ।

41 The cows and golden and silver coins were common currency in ancient India.

14

The Aśvamedha, it is believed, has removed all the sins that came in the way of the birth of a son. Now the king performs the sacrifice recommended by Sumantra, and worships the Lord Himself for getting a son (Cg.)

1^{a}) मेधावी = अतीन्द्रियार्थदर्शी Cm.

^{c}) लब्धसंज्ञ = 1 प्राप्तनिश्चयः Cm.
2 प्राप्तस्मृतिः Cg.

^{d}) वेदज्ञः = अथर्वणवेदज्ञः Cg, evidently in the light of 2^{c}. Other Comm. take the general sense.

2^{b}) = 3^{b}.

6-7 For Brahman's boon to Rāvana cf VII. 10. For the significance of the name Rāvana cf. VII. 16. The Uttarakānda gives a detailed account of Rāvana, Hanuman, Rāma, Sītā and Vālmīki. It seems to have been added at a very early stage as it is known to Kālidāsa and Bhavabhūti. It is evidently meant for completing the story of the Rāmāyana.

16 The arrival of Viṣṇu and his promise to be born as Rāma (in the Sarga 15) introduce an element of Visnu's incarnation which was, in all probability, unknown to the author of the Epic, who contemplates Rāma as an *ideal man.*

16 Note that Cg.k do not comment on 458*, and that no comm. is available on 460*.

18 The NE. version has a longer substitute passage.

19^{d}) Cp. I. 15.3^{d}

20 The NE. version has a longer substitute passage.

The S Recension has inserted 20 lines.

21^{c}) विरावण—*Cv : लोकान् विशेषेण रावयति व्याक्रोशनीति रावणः ।*

The S MSS. insert one additional verse at the end.

15

1^{b}) नियुक्त (1) प्रार्थित Cm t *.
(2) इत्याश्रितपारतन्त्र्यमुच्यते । Cg t.
(3) अत्र नियोगपदप्रयोगो द्वादशादित्यकनिष्ठस्योपेन्द्रस्य विष्णोरवतार्यमाणत्वात् । Cv.

2^{a}) उपाय —* Cv उपाय. अवान्तरोपायः । मानुष्ये सति केनावान्तरेणोपायेन रावणं हनिष्यामीति केचिद्व्याचक्षते ।*

3^{d}) Cf I. 14 19^{d}.

9^{c}) भूत पुरुषविशेषः, the प्राजापत्य नर mentioned in 14^{c} later on. Mark the style of the description in St. 10-12.

10^{cd}) Note the long compound consisting of the whole hemistich.

^{a}) पायस —Rice boiled in milk with sugar. Cf. अतप्ततण्डुलोधौत. परिमृष्टो घृतेन च । खण्डयुक्तेन दुग्धेन पाचितः पायसो भवेत् ॥ Pākarājeśvara (as quoted in Apte's Sk. Dicty., Revised ed., Poona, 1958).

19^{b}) Separate ताम् from प्रतिगृह्य.

21^{cd}) Contrast II. 118. 34.

23 A beautiful description, anticipating Rāmacandra !

25 Put the figure 25 after पुत्रार्थकारणात्—a stanza of three lines.

26 Put the figure 26 after महीपतिः.

27 This st. consists of one line only.

The S MSS. have two additional verses in a *different* metre at the end.

16

1 Note the element of the Incarnation theory. The gods also are asked by Brahmā to play the part of allies in the new incarnation of Viṣṇu.

4^{b}) संहननम्—Body.

7 The Vānaras represented a tribe with monkey—like faces. Cf. the term वानरास्याः (Name of a tribe) Mbh. VI. 10.43. Sörensen (Index Mbh.)

registers वानव (?) (वानवा), a people, read by K MSS. in the Crit. Ed. (Mbh VI 60 43).

Some scholars hold the view that the people worshipped a monkey as their family deity and consequently they were known as Vānaras. The question of the tail of the Vānaras described in the Rām. may present some difficulty unless it is taken in a figurative sense referring to the loin-cloth hanging down at the back Some Anthropologists are of the opinion that some aboriginal tribes had a genuine tail

10^{a}) Cf. V. 22.26

20^{a}) Read °कूटकल्पै— for °तुल्यकायै—.The NW Version omits this verse

17

5 After St. 5, the S MSS. give the horoscope of Rāma with five planets in the ascendant position (the Sun, Mars, Saturn, Jupiter and Venus) with the Moon and Jupiter in the Karka Rāśi in the Lagna. The Naksatra is Punarvasu presided over by Aditi. This ideal horoscope appears to be a later addition.

7 = 2 1.8.

8 **Cd** has quoted extensively passages from Padma Purāna and other works to show the divinity of the four brothers.

11^{b}) नामकर्म cf. I. 9.14^{d}

14^{a}) Cf. II. 1 5.

15^{ab}) Cf. II. 1 6.

^{ab}) Cf. II. 2.19.

^{b}) Cf. बहिश्चरा· प्राणा, very common in Sanskrit works.

17^{d}) Note that Rāma is mentioned as Purusottama.

20^{cd}) Cf. IV. 4. 7, VII. 2 4.

22^{a}) = I. 72. 6^{a}, II. 63. 1^{c}.

23 Viśvāmitra ('a friend of all', cf. P. VI. 3. 130) is a well-known Rsi in the Rgveda. He is recognized by tradition as the author of the third Mandala of the RV. For details see Vedic Index, Vol. II, pp 310–312. He plays an important role in the Mbh. and the Purānas as in the Rām. Cf. Rām. I. 50 ff. for the account of Viśvāmitra. The Purāna Index, Vol. III, pp. 278–9.

27^{d}) = III. 7. 13, VII. 101. 17. Cf. II, 103. 30.

28^{d}) उपहारयत्—वसिष्ठेनेति शेष· । **Cm.**

Other Comm. take the causal in the primitive sense.

34^{e}) = III. 74. 11^{c}.

35 For Viśvāmitra's becoming a Brahmarsi cf. I. 64, Mbh. I. 165. 44.

39^{c}) Cf प्रथितगुणयशसा भाससौमिल्लकविपुत्रादीनां प्रबन्धानतिक्रम्य. Mālavikāgnimitra, I.

18

13^{c}) Cf सत्य ते प्रतिजाने । BhG. 18 65.

17^{d}) Cf I 19.2.

19

2^{b}) Cf I 18.17, II. 98.10, VI. 4 95.

3^{a}) अक्षौहिणी Cf. P VI. 1.89 and the Vārtika thereon It is a large army consisting of 21870 chariots, 21870 elephants, 65610 horses, and 109350 foot-soldiers.

8 Anticipation of future events

9^{c}) चतुरङ्ग—The army in ancient India consisted of four parts—chariots, elephants, horses and infantry.

10^{a}) Daśaratha is 60,000 years old!

15 A detailed account of Rāvana appears in the Uttarkānda which is consequently later than the Bālakānda.

23^{a}) अमरप्रख्य—**Ct.d** अमरतुल्यरूपमेव नत्वमरमिति तात्पर्यम् ।

20

6^{b}) Cf. VII. 101.17

7^{c}) For स्वधर्म cf. BhG. 2 31, 33, 3.35, 18.47.

The Rām. like the Mbh., and the BhG. in particular, upholds the Ideal of *Svadharma*.

10^{a}) Cf. VI. 128.34.

13 The verse is little bit complicated. The NE. version has simplified it. The natural construction seems to be like this—All the missiles were with Krśāśva, he had very religious sons; the missiles were given (by Krśāśva) to Kauśika when he was ruling. **Cm.t ś** दत्ता शिवेनेति शेष: ।

^{c}) दत्ता for दत्तानि *metri causa.*

^{d}) प्रशासति for प्रशास्ति *metri causa.*
Ct.ś—Archaic form.

14^{c}) Read नैक° for नक°.

21

3^{a}) Cf. I. 25 21^{c}, 76 4^{d}, II. 39.19^{d}, 40.4^{d}, IV 20.19^{c}, VI. 91 12^{a}. Mbh. XIII. 14.133. Smelling the head is the traditional embrace often referred to in the Sanskrit literature A similar custom was common with theJews in ancient times, evidently based on Genesis XXVII. 27

7^{b}) शोभयानौ —for regular शोभमानौ. Cg. describes it as archaic. Cts defend it on the ground of आगमशास्त्रमनित्यम्

^{d}) Cf. VI. 80 20 The two sons of Agni are Skanda and Viśākha.

8^{d}) = VI. 47. 21. For the Agnivaṁśa cf. Mbh III. 212 ff.

9^{a}) = VII. 110. 1^{a}.

10^{b}) = I 23. 3^{d}; 67. 17^{d}; 72 18^{d}, 21^{d}, 75. 16^{d} · does not occur in other Kāndas.

^{d}) Balā and Atibalā are the two master Vidyās, (" the mothers of all knowledge " I. 21. 14), or mystical lores of the Pāñcarātra Saṁhitās and Tantrik works which deal with the mysterious significance of the letters of the alphabet and various diagrams. The whole literature is very interesting from the view-point of mysticism, asceticism, magic and sorcery.

Viśvāmitra is credited with the authorship of a Pāñcarātra Saṁhitā (cf. Schrader, Introduction to the Pāñcarātra, p. 10) the MSS. of which are preserved in the Oriental Institute, Baroda, Adyar Library and the Govt. O. M. Library, Madras. A critical edition of the work is under preparation for the Gaekwad's Oriental Series.

Balā and Atibalā are again mentioned in the medical works of Caraka, Suśruta and Vāgbhaṭṭa as particular herbs —*Sida Cordifolia* and *Abutilon indicum* respectively.

The subject of the efficacy of Mantras is now engaging the attention of scholars for scientific investigation.

16^{cd}) Supply मम बुद्धि after प्रदातुम्. (cf Cts), or better take प्रदातुम् in the passive sense which is not uncommon in the Epics, ' you are no doubt fit to be taught these two lores '.

22

1^{a}) = I. 30.2^{a}; II. 47.1^{a}; 52.1^{a}, 54.36^{a}, VII. 109 1^{a}. A common expression in the Mbh. also

11^{c}) कृतोद्वाह has been variously explained by the comm.

(1) करिष्यमाणोद्वाहम्. Cm

(2) कृतपार्वतीपरिणयम्। कृतोद्वाहमिति क्रियाविशेषणम्। यदा अय कृतोद्वाहो भवति तदा त. । Cg.

(3) समाधे कृतव्युत्थानम् Ct

(4) उत् = परमात्मा as stated in the Upanisads; उदि नराकृतिद्विभुजपरमात्मरघुनाथविचारे वाह: प्रयत्नो येन । Cś.

Kālidāsa's version of the story in the Kumārasambhava (III) suggests that Cm's explanation (past for future, probably *metri causa*) is correct.

Cf Kumārasambhava, III. 35-72 (भस्मावशेषं मदनं चकार।)

14^{a}) Cf. त्वमनङ्ग: कथमक्षता रतिः । Kumāra. III. 9.

^{cd}) Cf. Mbh. I. 98.32 Crit. App. 1042*. (= Mbh I. 104.54, Citraśālā Press Ed.) where it is stated that the अङ्ग country is so called because it was ruled by अङ्ग.

18^{d}) = I. 28.16^{d}.

23

3^{d}) = I. 21.10^{b}

9^{a}) तरयायम् — Double Sandhi, quite common in the Epics. The Comm. call it Ārsa.

12^{d}) Read °स्तै: for °स्वे·.

16^{c}) The Malada and the Karūsa countries embraced a great portion of the modern Baghelkhand—Mirzapur—Shahabad region; mentioned in the Mbh. VI. 10.39, 48 Cf. S. B. Chaudhuri, *op. cit.*, pp. 37-38; B. C. Law, *op. cit.*, pp. 225-226.

30^{d}) = II. 42.34^{d}

24

1^{a}) = I.28.1^{a}

9^{b}) = IV.41.16^{b}, VII.31.1^{d}, 76.23^{d}.

13^{c}) = I.25.5^{a}

19^{a}) एनै: एताद्दशै· । Cm.g.t.

25

5^{a}) = I. 24.13^{c}.

13 The S MSS. insert after St. 13 a passage of 23 lines (App. 1, No. 5) which give a detailed description of the fight.

14^{ab}) Cf. VI. 88 10, 101 19, VII. 22.21.

18^{a}) Read °पते· कुशाश्वस्य for °भूशाश्वस्य Cf 1.20.13^{a}.

Cf. Matsya P 47.105ff. (ĀSS Poona), Muir, OST. Vol. IV, pp 151ff.

20^{d}) प्रवर्तने — प्राप्ता Cm स्नेतिशेप Ct.

21^{c}) Cf I. 21.3^{a}.

26

1^{a}) उष्य for उषित्वा, *metri causa*.

3^{d}) जयिष्यसि जेष्यसि, Causal in the primitive sense. स्वार्थे णिच् Cg

4 Cp. Drona's receiving Astras from Bhārgava Mbh. I.121.5,6.

For the demonstration of the *Astravidyā* cf. Mbh. 1 124–127. For the lists of weapons cf. Mbh. V. 152, VII. 153 etc. Cf also E.W. Hopkins, The Social and Military Position of the Ruling Caste in Ancient India, pp. 269-303. (JAOS 13, 1889).

6 Put figure 6 after °मनुत्तमम्, 7 after तथैव च and 8 after ददाम्यहमनुत्तमम्.

16^{ef}) Sr. Gorresio omits this line although it is found even in our Maithilī and Bengalī MSS.

23^{b}) सर्वे = अस्त्रदेवा

^{c}) स्मशब्दो हेत्वर्थे. Cg.

24^{b}) समालभ्य = touching

^{c}) मानसा —मनोनुसारिण Cm.

27

9^{a}) Read कृशाश्व° for भृशाश्व°

11^{c}) स्म for स्म·. आर्ष· सलोप· Cg. आर्षम् Ct. Cf. I. 27. 17^{a}.

15^{a}) Cf. V. 57. 28.

15^{c}) वृक्षषण्डम् = वृक्षसमूहम् Cm.

17^{a}) स्म for स्म·, cf. I. 27. 11^{c}.

28

1^{a}) = I. 24. 1^{a}.

2 For Visnu's incarnation of Vāmana cf. Mbh. II. 47. 8, III. 273. 64 (Kumbhakonam ed.; om. in the cr. ed), Bhāg. VIII 13 and 18, Padma P. 4. 1; 6. 267.

3 Cf. Bhāg. P. VIII. 13. 12.

7 In the App. 1 (No. 6) the lines 7 and 8 may be compared with BhG. 11. 15 ff., which is no doubt older. Cf. Kirfel, Rāmāyana Bālakānda und Purāna, (Die Welt Des Orients, 1947, p. 128.).

9^{a}) = VII. 110. 10^{a}.

10 The three strides of Visnu are often referred to in the hymns of the RV. addressed to Visnu. cf. RV 1.154, 155 etc., Macdonell, Ved. Myth pp. 37-42, Nirukta, 12.19 where the views of ancient mythologians, Aurnavābha and Śākapūni, are cited.

14^{a}) गच्छामहे —Change of Pada, *metri causa*.

18^{a}) दीक्षा —Consecration, the necessary initial ceremony in every sacrifice. Cf. Keith, RPV Vol. I, p. 300-3, "The Dīksā has obvious affinities with the ceremonies, which all over the world have been used to spread that feeling of ecstasy which makes man akin to the divine, and of which the Bacchic rites of Greece present the most obvious and convincing parallel....It is not, of course, in any sense irreligious or opposed to religious feeling, it is the same spirit as that of mysticism throughout all ages and among all peoples." Keith, *op. cit* p. 301.

One who has taken a Dīksā in a sacrifice is cut off from the outside world and even from the home and is supposed to assume a different—spiritual—form

29

Viśvāmitra's sacrifice is referred to in the Rām. III. 38.3 (Vulgate), cf. Bhāg. P. 9.10.5.

6^{a}) उपासाचक्रतु —परस्मैपदमार्षम् Cm. Change of Pada *metri causa*.

^{b}) यतौ —सनद्धौ.

परमधन्विनौ —श्रीह्यादित्वादिनि Cg.t.

7^{a}) = I. 62.9^{a}.

8^{b}) उपाध्यायो विश्वामित्र· । पुरोहिता ऋत्विज । Cv.m,g.ś.

15^{a}) स तेन—The initial letter स stands, according to the Comm., for the second letter of the Gāyatrī Mantra.

^{cd}) There is probably a reference to the Bay of Bengal.

16^{a}) इष्य irregular for इष्ट्वा—such irregularity is very common in both the Epics.

22^{c}) निरीतिका: Free from calamities. Cf. the Bharatavākya of Kālidāsa's Mālavikāgnimitra, V. 20; also Raghu. I.63.

Generally six public calamities are enumerated—(1) excessive rain, (2) absence of rain, droughts, (3) locusts, (4) rats (in fields), (5) parrots (eating and destroying ears of corn), and (6) foreign invasions.

30

3[b]) = III. 32. 5; VI. 50. 36; VII. 108. 12. Cf. III. 26.5, VI. 89. 41.

12[d]) सुनाभ शोभनमध्यम् Cm.

सर्वदेवतै· —Instrumental for Dative, *metri causa.*

16[b]) अनुसारिणाम्—उक्तदिगनुसारिणाम्, पश्चाद्गामिनां वा। Cm.S. Cg reads अनुमारिणम्.

17[b]) Read सिद्धाश्रमनिवासिन·.

[c]) VI. 65. 34[c]; 123. 35[c].

31

1[a]) For कुशनाभ cf. Bhāg IX. 15.4; Vi. P. 4 7 8

[ef]) Cf. Brahmānda P. 2 66.32[b]; Vāmana P. 91. 68[b]. Kirfel, P. P., p. 361. 6[b]. (Cf. Kirfel's, Art. Rāmāyana Bālakānda und Purāna, p. 126).

2[c]) पालनम्—प्रजापालनम्.

4[b]) कौशाम्बी—Modern Kosam, an old village on the left bank of the Jumna, about thirty miles to the west of Allahabad. Gautama Buddha stayed here, and Vararuci was born in this place. Cf. Dey, Geog. Dicty.

18[d]) Separate स्वयं from वरम्.

The verse means—may not my father ruin you; do not insult him; we shall get our husband according to Dharma.

22[d]) वेष्टन्त्य reeling due to Vāyu. Cf. चेष्टमानम् I. 2.11[b]. Mbh. V. 47.42 and Dr. S. K. De's remark (p. 729) that सवेष्टन्ते = turn round, shrink, cf. Mbh. V. 34 27[c] where Cd.a explain the word as सङ्कुचन्ति.

19 The father has got every right over his daughters, as in ancient Rome.

20[d]) प्रभु· वायु:

32

8 On the glorification of *Kṣamā* cf. Mbh. I. 38. 9, 10; III. 30 31-47.

14[a]) काल्योगेन cf. ततस्तेन समागम्य काल्योगेन केनचित्। Mbh. III. 107.25[ab].

18 For Brahmadatta cf. Mbh. II. 8.19, 22; XII. 137 (Dialogue between Brahmadatta and Pūjanī.)

19 Kāmpilya—It was the capital of Drupada (Mbh. I. 128.15) who was the king of South Pañcāla. It is referred to in the Jain and the Buddhist literature also.

Cf. B. C. Law, *op. cit.* pp. 91-93. Cf. Svapnavāsavadattā, 5 (for Vidūsaka's funny statement on Brahmadatta and Kāmpilya).

23[a]) Cf. Cg.k—कन्या as आर्षं for कन्या·.

33

1 Cf. Rām. I. 14.3.

6 For the account of Viśvāmitra's family cf. Mbh. XIII. 4; Matsya P. 198.

7 Cf. Mbh. XIII.4.

8 For Kauśikī cf. Varāha P. 140; Dey, Geog. Dicty., p. 97.

15-18 Note the beautiful description of the approaching night.

20[d]) समुपसेवते—भूते लट् स्मशब्दो वाध्याहार्य·। Cv.

34

4 Cf. Mbh. III. 83.8,9. For Śona cf. Dey, *op. cit.* p. 188. Both the forms, Śona and Śoṇā, are current and supported by MSS.

5 * Cv. संतरिष्यामहे वयमित्यत: परमेवमुक्तस्तु इत्येतदर्धं द्रष्टव्यम्। एतच्च लेखकदोषेण कोशेषु पतितम्। *

7[d]) Note the hiatus within the Pāda.

10 The account of the Ganges, which has no direct bearing on the story of Rāma and which seems to be a late addition, appears in *all* the MSS of Rām. and is consequently embodied in the Critical Text.

For the account of the Ganges cf. Mbh. III. 107 ff; Bhāg. V. 17; IX. 9; Mārkaṇḍeya P. 53.

Note that Agni P. (V. 5) does not refer to the story of Sagara and Gangā.

12[a]) Cf. Kumārasambhava 1.1-17.

18 Cf. Kumāra. 5. 1-30.

35

9[cd]) Cf. BhG. 4. 34.

13[d]) निर्वाणम् = सुखम्. Peace. Cf. Āruṇika Up. 5; BhG. 2. 72; 5. 24-26; 6. 15.

The word Nirvāna used not in the technical sense of Buddhism but in the general sense of peace or happiness shows the pre-Buddhistic age of the Rāmāyana as in the case of the BhG.

18 For the birth of Kārtikeya cf Kumāra.

[a]) शरवणम्—For the change of न् into ण cf. P. VIII. 4. 5. Cf. Kumāra. 10. 59, 60, 11. 12, 13

36

2[c]) In the Crit. App. separate अन from पाठा°, and सुरा from रान, and put a *danda* after पाठ ।

6[b]) पत्निषु for पत्नीषु *metri causa*. Chāndasa Cst.

13[d]) अवकीर्यंत—अवाकिरत् । आर्ष इयन् Cv.g.

18[d]) हिरण्मयम्—रजतम् । Cv- रजतेऽपि हिरण्यशब्दो वर्तते ।

19[b]) अभिजायत (Dd, Cd. also) for अभ्यजायत

31[c]) कुमारसम्भव—This has supplied to Kālidāsa even the title of his work.

37

The present Sarga describes the birth of Sagara's sons. The same account again appears, of course in a shorter version, in the Ayodnyākānda, 36 19-25 (Vulgate); and their comparison would show that the present form of the story is later than the story in the Ayodhyākānda. This may naturally suggest that the Bālakānda is a late addition.

For a full discussion of this problem cf. Jacobi, *Das Rāmāyana*, pp. 27 ff, footnote on p. 28 ('On the same ground "the Descent of Gangā" I. 38-44 (Vulgate) should be a special and interpolated part because it also ends with a Śravanaphala.'); Lesny', *Über des Purāna-artige Gepräge des Bālakānda* (ZDMG. Vol. LXVII, 1913, pp. 497-500); and Kirfel, *Rāmāyana Bālakānda und Purāṇa*, (Die Welt des Orients, 1947, pp. 113-128) Lesny' compares some of the verses of this Sarga with the corresponding verses (identical or similar) from the Harivaṁśa (1.14-15) and the Visnu Purāṇa (4.3).

Kirfel has treated the subject exhaustively, comparing the verses not only of the present Sarga but also of the other Sargas (45, 46 and 70) with the verses from his most valuable book, *Das Purāṇa Pañcalaksana*, (P.P.). The comparison clearly shows the relative position of the Bālakāṇḍa. The appearance of the subject-matter, which forms a natural part of the Purānas, in the Bālakāṇḍa, where it is not expected, may suggest the lateness of the first Kānda of the Rāmāyana.

For the story of Sagara and his sons cf. Mbh. III. 104-107, XII 29 122-128; Harivamśa 1.14-15 (Citraśālā Press ed), Visnu P. 4 3-4; Bhāg. P. IX. 8, Vāyu P 88, Brahma P. 8 etc. Sagara is so called as he was born with poison (*gara*), Hariv. 1.14 8 Cf Rām. I 69 25.

3-4 Compared by Lesny' and Kirfel. Cf. Hariv. 1 15 3-4 Visnu P. 4 4 1. Kirfel, *op. cit.* P.P. f. 328ff., vv. 64, 65.

4[a]) अरिष्टनेमिदुहिता—cf Hariv. 1. 15.3. अरिष्टनेमि· कश्यप· comm. cf. Visnu P. 4.1(कश्यपदुहिता).

5[d]) The भृगु°, popularly known as भृगुतुङ्ग (cf. I. 60 11), is a mountain in Nepal on the eastern bank of the Gandakī which was the hermitage of Bhrgu. Cf. Rām. I. 60 11, Mbh. I. 207 2, III, 82.45, 130.16, XIII. 25.18, Varāha P. 146.

8 Compared by Lesny' and Kirfel.

Cf. Hariv. 1 15.4-5 (वशावरम्)
Visnu P. 4 4.3 (वशावरम्)
Kirfel, P.P. p. 329, v. 66 (वंशकरम्)

10[c]) इच्छावहे for इच्छाव, *metri causa*.

13-14 Compared by Kirfel. cf. Kirfel, P.P. p. 329, vv. 67, 67₁.

16-22 Compared by Lesny' and Kirfel. cf. Kirfel, P.P. pp. 330-331, vv. 68-74.

16 Cf. Hariv., 1. 15 6 Visnu P. 4. 4. 3.

17-18 Cf. Hariv., 1. 15. 7-9; Visnu P. 4. 4. 3.

17[b]) गर्भतुम्बम्- गर्भपिण्डम् Cv. वृत्ताकार गर्भपिण्डम्.

19-21 The account of Asamañjasa is found neither in the Harivamśa nor in the Viṣnu P., but appears in the late Bhāgavata P. (IX. 8. 17).

20 Cf. Rām. II. 36. 19 (Vulgate).

[a]) Lesny' reads Naraśreṣtha (Vocative, as in text).

22 For Aṁśumān cf. Hariv. 1. 15. 13.

38

For Sagara's performance of the Aśvamedha cf. Mbh. III. 105.

1[d]) cf III. 13.9; V. 39.44

5 cf. Manu 2.21, 23.

18 Composed by Lesny'. cf. Visnu P. 4.4.9. The Hariv. (1.14.23) has a different passage which may be compared with Rām. I. 39. 11-12.

39

2 For Vāsudeva Kapila burning the sons of Sagara cf. Mbh. III. 101. 2-3, Harv. 1.14.24. Śankara-Bhāsya on Br. Sū. II. 1.1.

4 33 gods are —8 Vasus, 11 Rudras, 12 Ādityas and 2 Aśvins, or Indra and Prajāpati (acc. to Bṛ. Up. 3. 9. 2).

Other authorities mention three gods only. Cf. Ait. Brā. 2. 17 ; Kauś. Br , 8. 8 , Nirukta, 7. 1.

5^{d}) Read °निस्वन: for °नि:स्वन:.

8^{a}) पश्यामहे for पश्याम:, *metri causa.*

^{c}) करिष्याम for करिष्याम:. Visarga dropped, not uncommon in the Epics.

12^{c}) On दिशागजम् cf. Jacobi, *op. cit.* pp. 6 ff , Cg t take the word Diśā as ending in ā. Cf. Pāli *disā* and *disāgajā.* (Abhidhānappadīpikā, 1. 29–30).

16^{b}) On दिशापालम् cf. Jacobi, *op. cit.* pp. 6 ff.

19^{c}) दिशागज occurs in Rām. I. 40 7, 9, 10. Cf. Jacobi, *op. cit.* pp. 6 ff. for its significance.

20^{d}) सोमवती Northern direction. PW refers to this passage. Soma is the name of Kubera (Apte, Sk-Eng. Dicty.[2]). Presided over by the moon (with *diś* f.) ' the North' (MW, who also refers to our passage).

The variants are for clarification. Dd, Cd as in text. (' Northern ' Cd)

25^{a}) Dd, Cd as in text (यज्ञहनम्).

26-27 All the N mss. omit these two stanzas; a wavy line is, therefore, put in the margin against them. The stanzas are embodied in the text to connect St. 25 with the last St. (28).

40

1^{c}) नप्तारम्—Sagara's grandson Aṁśumān.

7^{d}) Cf. Notes on I 39.12.

9^{c}) आसमञ्ज —The son of असमञ्ज. Cg.t इञभाव आर्ष: । Cś, however, remarks आसमञ्जशब्द: शिवाद्यणन्त:.

16^{d}) A Rsi Suparṇa is mentioned in TS. 4.3.3.2 ; Kā. S. 39 7.

20^{d}) नयिष्यति for नेष्यति, *metri causa.* :Cv. नयिष्यसीति च सम्यक् ।* Dd, Cd as in text.

25^{d}) = I. 41.5^{d}. निश्चयम् = उपायम् Cm.g. Dd, Cd as in text.

41

1 Kingship seems often to have been elective in Vedic Times. As kings were elected by the people, they were sometimes deposed by people. Cf. Vedic Index, Vol. II, pp. 210ff, Rām. II. 33 & 67 ; Mbh. XII. 67 (राष्ट्रस्यैतत्कृत्यतमं राज्ञ एवाभिषेचनम्). For elective monarchy cf. N N. Law, *op. cit.* pp. 9-11.

The limbs of the body politic were said to be seven · (1) The King, (2) Ministers, (3) Territory, (4) Forts, (5) Treasury, (6) Army and (7) Allies. Cf. K. Artha. 6.1.

प्रकृतीजना: should be taken in the wide sense, ' the constituent parts of the body politic ' , the remaining six sections of the State.

^{b}) प्रकृती° -प्रकृती for प्रकृति, archaic, Cg.t. Cś, however, remarks that the word प्रकृती (with long *ī*) is correct and rejects the view of Cg.

5^{d}) = I. 40. 25^{d}.

6 For the ' descent of the Ganges ' cf. Mbh. III. 108 ff , Bhāg. P. V. 17 ; IX. 9.

8 :Cm. तद्दिलीपवंशजो रघुपुत्रो दिलीप: कालिदासोक्तोऽन्य एवेति बोध्यम् ।*

12^{b}) गोकर्ण- हैमवत: पादविशेष एव । Cg.k. Ct. as above and alternately ' Southern town '.

This Gokarna is evidently the modern Gomukhī, 2 miles beyond Gangotrī (Dey, Geog. Dicty.). This is also a town in the Mysore State, thirty miles from Goa, (in the Karwar Dt.), a celebrated place of pilgrimage, cf. Mbh. III. 83. 22 ; 86. 12 etc.

^{c}) पञ्चतपा: —Performing the penance with fire on the four sides and the Sun above the head.

^{d}) मासाहार: —Eating at the end of a month.

21^{cd}) Note the hiatus between ^{c} and ^{d}.

42

1 The verse 913* in the Crit. App. is omitted in the NW and some D and S mss. and is not commented upon by all the Comm. It supplies the details of Bhagīratha's worship of Śiva.

^{d}) समुपासत for समुपास्त *metri causa.* आर्षं बहुवचनम् । Ct. छान्दसं Ck.

2^{a}) = I. 13 1^{a}

3 The passage 914* in the Crit. App. is not commented upon by all the Comm.

4 Cf. Bhartṛhari, Nītiśataka, 10 (ed. by D. D. Kosambi, Bharatiya Vidya Series No. 9, Bombay,

1946), which reads पशुपतिशिरस्त· after स्वर्गात् in a, which is confirmed by the word पशुपति of our St 2.

5 अवभ्रमत्—Revolved continuously. Irregular for अविभ्रमत्. इत्वाभावश्छान्दस । Ck t d.

Read in the Crit. App—Cm.g read अवम्भ्रमत, for all Cs. :Cv r · यङ्लुगन्ताल्लुङ् । इडाद्यकरणमृषिवैभवात् । विकरण-व्यत्ययेन भ्रमे शप्रत्ययो वा ।*

6^d) बिन्दुसर—A sacred pool two miles form Gangotrī in the Rudra Himālaya. Cf. Mbh. II. 3.9 (repeated at VI. 7.41).

7 Cf. Bhartrhari, Nītiśataka, 10.

43

9^d) अपवर्जिता—Fulfilled, completed.

20 The *phalaśruti* clearly shows that the whole episode of the *Gangāvatarana* is an interpolation.

44

7^c) कारयामास (1) अकरोत् । स्वार्थे णिच् । Cg k ś.
(2) नाविकैरिति शेषः । Cvr m.t.d.

• 8^d) विशाला—In the Rāmāyana it is the name of a town on the northern bank of the Ganges, later on on the Gandakī river. It is the Vaiśālī of the Buddhist period—in the Mozaffarpur District (Bihar). The Mbh. (III. 82.100, IX. 39 4) refers to it as a river. Cf. Kirfel, *Bhāratavarsa*, pp. 39-40.

9^d) Cf. VII. 102.9.

15 For a similar question cf. Mbh. XII. 307 where Yudhisthira asks Bhīsma how one can enjoy long life and transcend death, mentioning the four ways of securing ever-lasting youth and immortality. It is interesting to note that one of the remedies is some mercurial preparation (*rasāyana*) reminding us of the Raseśvara System in the History of Indian Philosophy (cf. *Sarvadarśanasamgraha*, Ch. 9).

16^d) रसम्—Nectar.

For the churning of the ocean cf Mbh. I. 16; Bhāg. VIII. 6-9.

17 After St. 17, four D (and Dd. Cd) and 2 S (T3 M3) MSS. insert a passage of 13 stanzas shown in the App. 1 (No. 8).

At the end of this Sarga the Comm. discuss the position of the above-mentioned passage. Cg. k. t take the passage as interpolated, while Cś criticizes the view of Cg. t. That the Cg. k. t are right has been confirmed by the evidence of MSS.

18^b) अप्सरा·—for अप्सरस·, *metri causa*. *Ārsa*, Comm.

For the etymological explanation cf. Nirukta, 5 13.

45

Kirfel (*Rāmāyana Bālakānda und Purāna*) has compared this whole Sarga and vv. 1-18 of the next Sarga with corresponding passages from his book, P. P., and has shown how the author of the Bālakānda was aware of the Vāyu Purāna in its present form, and how the Bālakānda cannot be earlier than the 4th century A.D. The illuminating article of Prof. Kirfel has thrown much light on the Age of the Bālakānda.

8^c) कुशप्लवन is a sacred place referred to in the Mbh. III. 83.33. According to the Comm. it is a penance-grove (*tapovana*) to the east of Viśālā.

19^a) For the creation of Maruts cf. Mbh. I. 114 59, XII 201.21, Macdonell, Vedic Mytho.

For the etymological explanation cf. *Nirukta* 11.13.

Rudra is so called because he wept. (cf. Nirukta, 10.5 which quotes Kāthaka S. 25.1 and Śata. Br. 6.1.3.10, cf. Br. Up. 3 9.4)

20^a) Cf. Śākuntala 1.

46

Cf. Kirfel's article mentioned above.

47

The episode of Indra as a *jāra* of Ahalyā is as old as the Śata. Br. (3. 3. 4. 18) and the Taitti. Ār. (1. 12). It also appears in the Sadvimśa Br. (1. 1), the Tāndya Mahā-Br. (26. 1) and the Jaimi. Br. (2. 79). In all these accounts is found the common expression अहल्यायै जार. Attempts have been made to explain the account allegorically—*Ahalyā* meaning 'dawn' or 'night' (cf. Kumārila on J.S.I. 3.7) or 'land'; and *jāra* meaning 'destroyer' or 'adorable'. The meaning of the expression will then be—(1) Destroyer of dawn or night *i.e.* the Sun or Fire and (2) one who praises or develops land or agriculture. The first meaning is preferable.

The word *Ahalyā* may be explained as follows —

अहनि लीयमाना = Dawn, or अहर्लीयते अस्याम् = Night; and also from अ + हल cf. P. V. 4. 121 (अहल॰, अहलि॰)..

The word *Jāra* is several times used in the RV, and is derived from $\sqrt{Jr}$ I. P., IV. P, X. U to decay, to grow old (cf. Vārtika 4 on P. III. 3. 20; जरयन्तीति जारा । M. Bhāṣya), and also from $\sqrt{J\bar{r}}$ (= $\sqrt{G\bar{r}}$) I A. to invoke, to praise (cf. *Jaritr* frequently used in the RV); cf. Nirukta, 3. 16; 5. 24; 10 21 Also cf. Vedic Index, Vol. I, pp. 286–7 for the following remarks —

The word *Jāra*, 'lover' has no sinister sense in the early texts generally. The sense of 'an illegitimate lover' also appears in the Br. Up. VI. 4 11 and Indra is styled the lover of Ahalyā, wife of Gautama. (cf. Macdonell, Ved. Mytho., p. 65).

For a detailed and critical discussion of the story of Ahalyā cf Pandit S. D. Satavlekar, Introduction to his ed. of the Bālakānda (1941), pp. 511–570.

3^{cd}) = I. 49 18^{cd}. cf. VII. 6.35, 37.5.

4^{a}) * Cv: यद्दृष्ट्वैवेति सम्यक् ।*

5^{ab}) = I 49.20^{cd} cf. III. 4.34, V. 1.59; 39 41.

15ff. For the story of Gautama, Ahalyā and Indra cf. Rām. VII. 30; Mbh. V. 5.12.6, XII. 329. 14. XIV. 56; Bhāg. IX. 21.34; Brahma P. 87

Indra is spoken of in the Brāhmanas as the paramour of Ahalyā the wife of Gautama (Cf. Macdonell, Ved. Mytho., p. 65).

23^{b}) Cf. VII. 37 15^{d}.

48

7^{c}) Note the Dative Case in ०र्थाय for the usual ०र्थम्. For a similar usage cf. I. 48.7^{c}, 61.8; Mbh. III. 87.11.

8 Note the art of grafting glands wonderfully developed in modern times by Scientific Researches.

14^{d}) = VI. 121.18^{d}; VII. 30 39^{d} cf. IV. 63.6, *et al.*

15^{b}) Cf. VII. 18.30^{d}, 26.16^{b}; 56.75^{d}.

^{d}) Cf. III. 114.20^{ab}; IV. 57.16; 58.17 etc.

49

5^{d}) Dd. Cd as in text

6^{c}) शतानन्द, son of Gautama, Mbh. XIII. 26.8.

15 For the appearance of gods and the Lord in a sacrifice cf. Vallabhācārya's *Tattvārthadīpa*, Ch. 2.15.

18^{cd}) = I. 47.3^{ab}. Cf. VII. 6 35, 37 5.

24^{c} जिज्ञासा —Enquiry.

(1) परीक्षा । Cv.1 m g.1 d.
(2) तत्त्वनिश्चय । Cd.
(3) ज्ञातमिह अपरोक्ष गृह्णते । Ck.

For a similar use of the word cf Rām. II. 32. 42^{b}, Brahmasūtra I. 1.1 and the different Bhāsyas thereon. Jaiminisūtra I. 1.1 and the Bhāṣya of Śabarasvāmī (धर्मं जिज्ञासितुमिच्छेत्...).

50

4-9 A beautiful picture of Śatānanda's noble character.

9^{b}) गुरुः—Śatānanda's father Gautama.

16ff. For a short account of Viśvāmitra cf. Nirukta, 2.25–26.

The account of Viśvāmitra has hardly any bearing on the main story and is evidently a later elaboration of the first story, cf. Jacobi, *Das Rāmāyana*, p. 26.

51

7–9 For a similar inquiry Cp. Ram. II. 100; Mbh. II. 5.

10^{d}) :Cv.r: अत्र वसिष्ठशब्दो वरिष्ठवचनः ।*

20 कल्माषी—चित्रवर्णा होमधेनुः

23^{a}) रसेन = स्वादिष्टेन Cv.r.

52

For the account of Viśvāmitra, Vasiṣṭha and Kāmadhenu cf. Mbh. I. 165. For Kāmdhenu cf. Raghu I.

9^{a}) For the idea of *Ratna* cf. Māgha, Śiśupālavadha, 4.17.

23^{a}) Darśa and Pūrnamāsa are obligatory Vedic sacrifices to be performed on the New-Moon Day and the Full-Moon Day respectively. Cf. Keith, RPV. pp. 319-321.

53

11 For the sacred Personality of a King cf. Rām. IV. 18 41.

21^{b}) The Śakas and the Yavanas are mentioned together even in the Mbh. V. 19.21, VII. 95.12-13.

54

9^{cd}) = IV. 15.3. Cf. II. 34.3.

10^{b}) Cf. II.64 4^{d}.

20^{b}) = II. 18 7^{d}, 43.11^{d}, 50.40^{d}, VI 99.3^{b}, VII. 29.14^{d}.

...पर्वसु in V. 1.10^{d}, 48.17^{d}.

25^{d}) = VII. 6 18^{d}. Cf. II. 10.40^{b}

28 Supply तस्थौ (Comm.).

^{cd}) Cf I. 55.19^{cd}.

^{c}) Cf. III. 28.19^{d}; 72.4^{b}

^{d}) = VII. 55.19^{d}. Cf. VII. 54.2^{d}

55

3^{a}) Bandhu is used to show contempt. Cp. ब्रह्मबन्धु in Mālavikā. 4.

18^{cd}) Cf. VI. 27.3^{b}.

19^{cd}) Cf. I. 54.28^{cd}; IV. 67.7^{cd}; VI. 56.28^{d}; VII. 20.28^{b}.

56

20^{ab}) = I. 57.3^{ab}.

57

9^{a}) = I. 73.1^{a}; II. 56.1^{a}, 65.1^{a}.

9-10 Note the external form of a Cāṇḍāla and his lowest position in the society. Cf. Mṛcchakaṭika, X.

15^{c}) = III. 65.3^{c} and elsewhere.

17^{a}) Read ०मिति for ०मिति.

18^{a}) = IV. 7.22^{a}; XIV. 14^{c}; VI. 48.29^{a}.

23^{cd}) Note the healthy principle—Human effort can change Destiny.

58

12^{bcd}) (द्विजानयः) सर्वदेशेषु स्थिता इति शेषः । Cm.g. आगच्छन् केचनेति शेषः । Cm.

Mahodaya is the name of a priest. Cf. I. 58.16 and 21; I. 59.1.

19^{c}) जातिः = जन्म, Birth.

20^{b}) मुष्टिका = A class of Cāṇḍālas. हीनजातिविशेषः Cm g. *Ct : इदानीं० ' डोबा ' इति प्रसिद्धा ।* डोम is a Marathi word, naturally used by Nāgeśa Bhaṭṭa who hailed from Mahārāstra.

59

For the story of Triśanku cf. Mbh. II. 11 52, 139*; Vāyu P. 88, Bhāg. P. IX. 7.

20^{cd}) Cf. VII. 83.11^{ab}.

60

3^{b}) पुष्कर is a sacred place near Ajmer in Rajasthan. Cf. 7 53.8, Mbh. 3.87. 13-15. It is also the name of seven Dvīpas of the world. Cf. Bhāg. P. V. 1.31-32.

11^{c}) Read °तुङ्गे for °तुन्दे. Cf. I. 37.5^{d} (भृगुप्रस्रवणे गिरौ), Mbh. III. 88.20 (भृगुतुङ्गो महागिरिः).

19^{b}) Cf. the Title *Madhyama-vyāyoga* of one of the plays attributed to Bhāsa.

For the word Śunah-Śepa cf. Vārtika on P. VI. 3.21.

22 For the story of Śunaḥ-Śepa (' Dog's tail ') cf. AB. VII. 13-18, Śāṅkhāyana Śr. Sū. XV. 20 1 etc., Bhāg. IX. 7. In all these it is Rohita, King Hariścandra's son, who is purchasing Śunah-Śepa as a victim, and not Ambarīsa. Śunah-Śepa is considered as the author of RV. I. 24.30. Cf. Vedic Index, Vol. II, pp. 385-6.

61

18^{c}) Visnu is the Devatā of the sacrificial post. Cf. वैष्णवो यूपः । Kāṭh. S. 34.15.

20^{b}) Śunah-Śepa is the Rsi of RV. 1.24-30. Details of the story appear in AB. VII. 13-18.

The two Gāthās are in honour of Indra and Upendra. Cf. 1.61.24.

62

4-13 The present account of Menakā and Viśvāmitra, which mentions Puṣkara as the scene of action and which does not refer to the birth of Śakuntalā, may be contrasted with the account in the Mbh. I. 65-66 where the scene is laid on the bank of the Kauśikī river ultimately with the birth of Śakuntalā.

5^{ab}) Cf. V. 13.1; VI.115.88.

14^c) कौशिकी—For the explanation of the name of the river cf. Mbh. 1.65.30. Viśvāmitra's Āśrama was on the bank of this river. Cf. Mbh. III. 110.1.

63

5 Cf. Kumārasambhava, 3.

64

9^a) Read पूर्वं for पूर्व.

14^cd) The syllable *Om* (*Pranava*) stands for the means of Brahmajñāna, the *Vasat* for the means of Yajña and the Vedas for the subsidiary means.

15^a) Kstraveda = Atharvaveda (Cm.).

20^b) The non-agreement in genders is not uncommon in both the Epics. It is registered by the Comm. Some Southern MSS. have however made an improvement. The N MSS. have changed the whole text !

26^a) तुभ्यम्—The variants have changed the Dative into Genitive. The Dative for Genitive is not uncommon in both the Epics.

65

The Sargas 31–64 giving an account of Viśvāmitra have no direct bearing on the main topic. The present Sarga should naturally follow Sarga 30.

14 Note the origin of Sītā. cf. Mbh. III. 258.9 which simply says that Sītā was the daughter of Janaka (no reference to ploughing). But Bhāg. IX 14.18 agrees with the Rām.

66

18^b) Read °निस्वन. for °निःस्वन

67

5^d) पुरःसराः—Servants, attendants, पुरः सरन्तीति.

8^d) पुत्रकैः refers to Rāma. The plural is honorific. Cm offers an alternative explanation that all differences have sunk on account of boundless love for all and consequently a single Rāma is all.

The variants remove the plural form

13^cd) Note that Janaka's decision to give Sītā in marriage to Rāma has received the approval of Viśvāmitra and Śatānanda.

14-17 The king Daśaratha also consults the priests, councillors and other people on the merit of the matrimonial alliance with Janaka.

68

10^cd) Cf. II. 2.51 ; III. 26-27 ; VI. 12.9 , 69.29, 111.34.

13^c) = Cf. I. 69 13^c. etc. A very common expression in the Mbh. also.

14 Mark the modesty of Daśaratha.

69

The present Sarga gives the geneology of Daśaratha.

On the relation of this Sarga and the following Sarga with the Purānas cf. Kirfel's article, *Rāmāyana Bālakānda und Purāna*, pp. 114-119.

8^cd) Cf. VII 20 3^ab.

13^c) = I. 68. 13^c.

24 Kirfel compares the second line of 1277* with an identical line from the Brahmānda P. and the Vāyu P in his book P. P., p. 325, 39^b.

70

This Sarga gives the geneology of Janaka.

3–13 Kirfel compares these eleven verses with almost identical verses from the Brahmānda P. and the Vāyu P. in his P. P. (p 338. 98_3–98_{16}). Cf. Kirfel's article (quoted above) pp. 117–119.

15^c) Cf. VII. 80. 18^d.

21^d) = VII. 42. 24 and 30. Cf II. 119. 12.

23^a) Godāna is the second Tonsure ceremony, otherwise known as Keśānta, which is generally performed in the sixteenth year. It marks the close of the Brahmacarya-Āśrama and the commencement of the Grhastha-Āśrama. The Śāṅ. Gṛ (I. 28. 22) says that the Keśanta ceremony is performed for girls silently. Bhavabhūti refers to this ceremony of Rāma, Laksmana and the other two. (Uttara-Rāma° I).

24^c) According to Astrology the *Uttarā Phalgunī* constellation is most auspicious for marriage.

71

3 Cf Raghu. VI. 79.

11^a) एकाह्ना-Comm. *Ārṣa.* Irregular for एकाह्नेन, *metri causa.*

^b) Read चतुरुगाम् for चतमृणाम् which is found in almost all the S MSS.

Ct *Ārṣam* ; Cg · *Chāndasa.*

12 Cf. Cg for an interesting discussion of the question of the marriage of the two brothers on the same day in the same place

20 ^{c}) काल्यम्-काले कर्तव्यम्.

24 ^{cd}) Cf. II. 1.47^{cd}.

72

8^{b}) कौतुकम्=हस्तसूत्रम्.

Sītā's marriage is described as *Svayamvara* in the Rām. (II. 118.24 and 38) and is so considered in the Indian Literature and common parlance. Really speaking it is a case of *Samāhvaya*, as in the case of Draupadī. Cf. Manu. 9. 23. The well-known instances of a *Svayamvara* in the Sanskrit Literature are of Sāvitrī, Damayantī and Rukminī.

73

5^{a}) कन्याशतम् Dd. Cd.

9 On the evil omens cf. III. 23 and 58, VI. 108; Mbh. IV. 41, V. 82, VI. 2-3; XII 305; also II. 69 (Kumbh. ed., om. in the Cr. Ed).

For good omens cf. V. 29.

16 Read 1348* in the text as 16^{ef}.

^{c}) Cf. Raghu. XI. 79

For the account of Paraśurāma cf. Mbh. I.98, III.115-117, VII. 70 (Vulgate). Vāyu, 91, Matsya, 47; Bhāg. IX. 15; Raghu. XI. Also cf. Sukthankar, *Epic Studies VI* (Sukthankar Memorial Ed. Vol. I, pp. 295, 313-4, 319). Pargiter, *Anc. Ind. His. Trad.*, p. 152.

21^{b}) Cf. भीमदर्शने मार्गेते। Raghu. XI. 79.

74

10^{c}) = I. 1.41^{a}; III. 61.31^{a}.

75

18^{c}) = V. 20.19^{d} : VI. 46.9^{f}.

76

11 It appears from the present verse that Sītā was not a child at the time of her marriage. This is further confirmed by Sītā's statement before Anasūyā that her father was worried when he saw that his daughter attained the age of puberty (II. 118.34). This is found in all the MSS. of the N and S MSS. (Gorresio & Thakur, III. 4 20.) There is, however, one passage in the Rāmāyana (III. 47.10-11) which tells us that Rāma and Sītā were twenty-five and eighteen years old respectively at the time of going to forest. Earlier (III. 47.4) we are told that Sītā stayed for twelve years with Rāma in Ayodhyā (after marriage). This may suggest that Sītā was six years old at the time of her marriage.

The two verses (III. 47.10-11) are found in *all* the MSS. of the Northern and Southern Recensions collated here for the Critical Ed. of the Rāmāyana, with this difference that the North-Western MSS mention 27 instead of 25 as the age of Rāma. St. 11^{ab} is not found in Gorresio's ed., but appears in the Calcutta Sanskrit Series ed. which, again, shows in the footnote that one MS. omits it In the case of the other verse (III. 47.4) the 7 North-Eastern MSS. read संवत्सरम् instead of द्वादश समा. This reading can easily solve the contradiction with the previous references. The age of Sītā at the time of marriage can be approximately fixed as fifteen years. The reference to twelve years in III. 47.4 might have been added later on so as to bring down the age of Sītā to six years in conformity with the later practice of child marriage which came to be advocated from about the 4th Century B.C. (cf. A. S. Altekar, *The position of Women in Hindu Civilization*, p. 53). Bhavabhūti seems to have the later tradition of Sītā's child-marriage when he refers to her childhood in the Uttara. (I. 20 and 37).

15–16 Bhavabhūti quotes in the Uttara. (VI. 31 and 32) two stanzas from the last Adhyāya (= Sarga, Com. Ghanaśyāma) of the Bālacarita (= Bālakānda) of the Vālmīki Rāmāyana. They differ from our constituted text but are identical with the two stanzas in the passage 1394* read by the North-Eastern MSS. All these MSS. (except V2) read श्चत्र (l. 6) instead of त्वेव in Uttara-Rāmacarita. V2, however, reads त्वेव.

Bhavabhūti's remark that the two verses appear in the *last* chapter of the Bālakāṇḍa lends support to the extent of the Bālakāṇḍa in the Southern Recension. The fact that the reading त्वेव is found in V2 may suggest that the text of the Rāmāyana current in the Vidarbha and available to Bhavabhūti might have been affected by the NE. Version.

Bhavabhūti, again, quotes from the Rām. in Mahāvīracarita :—

(1) V. 24 = Rām. III. 67.15. (2) V. 34^{a} = Rām. IV. 4.15^{a}.

17 In the Crit. App. to the Passage 1394* add in the l. 6. V2 त्वेव.

ERRATA

Misprints in the Constituted Text, Introduction and Critical Notes are shown below. Other corrections and additions are given in the Notes.

	For	read
List of Plates and Illustrations in Fasc. I, l. 9	female	male
Introduction, p. XXXI, fn. 2, l. 3	Gesprage	Gespräge
,, p. XXXII, l. 7	Padma	Vāyu
,, pp. XXXII-XXXIV	Fn. I on p. XXXIII should be read as fn. 2 on p. XXXII (l. 7 from the top). The first two fn s on p. XXXIV should be read as fn. I on p. XXXII (l. 7 from bottom), and as fn. I on p. XXXIII (l. 10 from bottom) respectively.	

Sarga	St.	for	read
I	3	समथश्चै	समर्थश्च
	4	मति°	द्युति°
	14	तत्त्वज्ञो	°ज्ञः
	18	धम	धर्मे
	20	पूव	°र्वे
	25	Read 59* in the Text after 25.	
	29	Read 70*, 71* and 73* in the Text after 29.	
	48	Read 96* and 97* in the Text after 48.	
	79^{c}	°मीयात्	°मीया-
	79^{d}	°मीया	°मीयात्
2	9	Read निस्वन for निःस्वन here and elsewhere.	
	30	कृत्स्न	सर्वं
3	6	शोकं विलापं	शोकविलापं
3	6	°भिसतार	°पि संतार
4	7	°र्युक्तं	°र्बद्धं
	9	°विवरूपिणौ	°विव रू°
	27	बभूव	बभूव ह
5	4 (220* Cr. App.)	यताम्	श्रूयताम्
	13	परिघां	परिखां
6	22	Read 243* in the Text after 22	
	24	Remove the wavy line under *c*.	
8	7	Read ऋश्यशृङ्ग	for ऋष्यशृङ्ग here and elsewhere.
	11	Read लोमपाद	for रोमपाद here and elsewhere.
	14	लो क चारित्र°	लोकचारित्र°
9	21	°सिनाम्	°सिना
10	1^{d}	Read कथायामेवमब्रवीत्	
	26	वै	तं
11	2	च	वै
	21	Put a wavy line under द्विजातीनां	
12	3	भवान्	महान्
	12	सर्ववर्णा	सर्वे वर्णा

Errata

Sarga	St.	for	read
13	2	कम	कर्म
	22	Put the fig. 22 after शुल्बकर्मणि in [d].	
	23	Put the fig. 23 after °दशात्मक· in [d].	
	28	परिवृत्त्या	परिवृकृत्या*
15	19	प्रतिगृह्यताम्	प्रतिगृह्य ताम्
	25	Put the fig. 25 after कारणात् in the next line.	
	26	Put the fig. 26 after महीपतिः in the next line.	
16	20	तुल्यकायै-	कूटकल्पै-
20	14	नक°	नैक°
23	12	°रवैः	°रुतैः
25	18	Read कृशाश्व for भृशाश्व here and elsewhere.	
26	6-8	Put fig. 6 after °मनुत्तमम्, 7 after नृपात्मज, and 8 after ददाम्यहमनु°.	
30	17	°श्रमम°	°श्रम°
39	5	°ति स्वन·	°निस्वनः
57	17	यायाभि°	यायानि°
60	11	°तुन्दे	°तुङ्गे
64	9	पूव	पूर्वं
71	11	चतसृ॒णां	चतसृणां
p. 424, Col. 2, l. 14		ऋषिसत्तम	°सत्तम
p. 425, Col. 2, last line		Hanuman	Hanumat (here and elsewhere)

CONTENTS OF THE TEXT OF THE BĀLAKĀṆḌA

Sarga		Page
1	Nārada relates to Vālmīki the story of Rāma (79).	3
2	Vālmīki's spontaneous expression in a metrical form, Brahmā's visit (41)	22
3	The argument (29).	29
4	The Rhapsodists (27).	36
5	Daśaratha's Kingdom and Capital (23).	43
6	The City of Ayodhyā (24).	49
7	The administration of the Kingdom (17).	55
8	Sumantra's speech; Episode of Rśyaśrnga (23).	60
9	Ṛśyaśrnga brought to Lomapāda's court (32).	65
10	Rśyaśrnga comes to Ayodhyā (29).	75
11	Commencement of the Aśvamedha sacrifice (21).	81
12	Aśvamedha sacrifice continues (34).	86
13	Aśvamedha completed (46).	92
14	Sacrifice for getting a son. For destroying Rāvana, gods request Visnu (21).	104
15	Visnu's decision to incarnate. Daśaratha receives heavenly nectar which he gives to his wives (28).	111
16	The monkey tribe (28).	116
17	Birth of Rāma and his brothers, Viśvāmitra's visit (39).	121
18	Viśvāmitra seeks protection (20).	133
19	Daśaratha's Speech (25).	138
20	Vasistha's Speech (19).	143
21	Rāma and Laksmana set forth with Viśvāmitra and receive instructions (19).	147
22	The Hermitage of Kāma (19).	151
23	The forest of Tāṭakā (30).	155
24	The account of Tāṭakā (19).	161
25	The destruction of Tātakā (22).	164
26	Viśvāmitra's gift of arms to Rāma (25).	169
27	Viśvāmitra's instructions in the use of arms (18).	174
28	Viśvāmitra relates the account of his hermitage, Siddhāśrama, and commences the sacrifice (20).	179
29	Mārīca and Subāhu are killed, and the sacrifice completed (23).	183
30	Viśvāmitra starts with Rāma and Lakṣmana to attend Janaka's sacrifice at Mithilā (23).	188
31	Viśvāmitra's account of his ancestry and the dynasty of Kuśa (22).	192
32	Marriage of Brahmadatta (26).	196
33	Viśvāmitra's Lineage (20).	202
34	The origin of Gaṅgā (21).	205
35	The account of Umā (26).	209
36	The birth of Kumāra (31).	215
37	The Story of Sagara, Rāma's ancestor (24).	220
38	The cleaving of the Earth (26).	224
39	Kapila reduces the sons of Sagara to ashes (28).	229
40	Completion of Sagara's Sacrifice (26).	234
41	Bhagīratha's austerities for the descent of Gaṇgā (24).	239
42	The descent of Gaṅgā (24).	243

43 Bhagīratha completes the funeral rites of his ancestors (20). 249
44 The churning of the Ocean (27). 253
45 Diti's Hope (22). 258
46 Viśvāmitra and the Princes arrive at Viśālā (22). 262
47 Account of India and Ahalyā, Gautama's curse to Ahalyā (32). 266
48 Rāma liberates Ahalyā from the curse and departs for Mithilā (22). 271
49 Janaka's Welcome (25). 275
50 Account of Viśvāmitra (28). 280
51 Vasiṣṭha's hospitality to Viśvāmitra (23). 284
52 Viśvāmitra's request for the cow, Śabalā (24). 287
53 Viśvāmitra carries away the cow by force (23). 291
54 The cow creates an army which destroys Viśvāmitra's forces (28). 295
55 Vasiṣṭha defeats Viśvāmitra Viśvāmitra's penance (24). 299
56 Triśanku's request to perform a sacrifice rejected by Vasiṣṭha (20). 303
57 Triśanku cursed (23). 307
58 Viśvāmitra curses the sons of Vasiṣṭha (23). 311
59 Triśanku's ascension (33). 315
60 Ambarīsa purchases Śunaḥśepa as a victim (22). 320
61 Ambarīsa's sacrifice (27). 324
62 Menakā's temptation to Viśvāmitra (26). 328
63 Rambhā's temptation to Viśvāmitra (15). 334
64 Viśvāmitra becomes a Brahmarsi (30). 338
65 Janaka's account of the Bow of Śiva and the birth of Sītā (27). 344
66 Rāma's breaking the Bow (27). 348
67 Janaka's invitation to Daśaratha (19). 353
68 Daśaratha's arrival (18). 357
69 Daśaratha's pedigree (32). 361
70 Janaka's pedigree (24). 367
71 Wedding preparations (24). 372
72 Wedding of the four Princes (27). 377
73 Paraśurāma's arrival (22). 382
74 Paraśurāma's challenge to Rāma (28). 387
75 Paraśurāma's defeat (23). 392
76 Daśaratha and his Party return to Ayodhyā (18). 396
Total stanzas 1,941.

SOME LATEST PUBLICATIONS OF THE ORIENTAL INSTITUTE

THE GAEKWAD'S ORIENTAL SERIES

Gos. Nos.		Rs. Np.
118	GURJARARĀSĀVALĪ : a collection of several old Gujarati Rāsas : edited by Prof. B. K. Thakore, Shri M. D. Desai and Shri M. C. Modi, 1956.	18/-
121	DHŪRTASVĀMIBHĀṢYA : on the Śrautasūtra of Āpastamba : edited by Mm. A. Chinnasvami Sastri, Vol. I. 1956.	20/-
122	REHLA OF IBN BAṬUṬA : translated into English with critical notes by Dr. Mahdi Husain, 1953.	37/-
36, 68, 124.	NĀṬYAŚĀSTRA · of Bharata with the Commentary of Abhinavagupta of Kashmir : edited by M. Ramakrishna Kavi. No. 36, Vol. I, Second Revised ed. illustrated : ed. by Pandit K. S. Ramaswamy Shastri (1956).	20/-
	No. 68 Vol. II 1934, pp. 23, 25, 464.	15/-
	No. 124 Vol. III 1954, pp. 20, 320.	15/-
125	TRIṢAṢṬIŚALĀKĀPURUṢACARITRA OF HEMACANDRA · translated into English by Dr. Helen Johnson ; Vol. IV, 1954.	35/-
127	INTRODUCTION TO KRTYAKALPATARU-VYAVAHĀRAKĀṆḌA : with verse-index to Vyavahārakāṇḍa : by K. V. Rangaswamy Aiyangar, 1958.	10=50
128	SAṄGĪTA-CŪḌĀMAṆI of Kavicakravarti Jagadekamalla—a work on Music published for the first time with introduction, ed. by Pandit D. K. Velankar Shastri, Sanskrit Mahavidyalaya, Baroda 1958. (Copies of this work can be had from Sangita Nataka Akadami, New Delhi).	6=50
129	VIṢṆUDHARMOTTARA PURĀṆA—III Khaṇḍa—Vol. I : critically edited text, with introduction : by Dr. Priyabālā Shah, M.A., Ph.D., D.Litt., 1958.	20/-
131	VĪṆĀLAKṢAṆA and VĪṆĀPRAPĀṬHAKA . two small works on Music edited with introduction : by Shri J. S. Pade, Research Officer, Oriental Institute, Baroda. (This work can be had from, Sangita Nataka Akadami, New Delhi).	3=50
48	NĀṬYADARPAṆA (Second edition) : a work on dramaturgy by Rāmacandrasūri with his own commentary . edited by Pandit L. B. Gandhi and Shri G. K. Shrigondekar. *Second edition,* revised with an introduction by Pandit L. B. Gandhi, 1959.	12=50

Can be had of

Manager, University Publications Sales Unit

University Press Premises, Near Palace Gate, Palace Road, Baroda 1.

OTHER IMPORTANT RECENT PUBLICATIONS

		Rs. Np.
1	**Baroda Through The Ages**. Dr. B. Subbarao	15=00
2	**Excavation At Timbarva** Dr. R. N. Mehta	5=00
3	**The Personality of India** 2nd ed.. Dr B. Subbarao	20=00
4	**Stone Age Industries in Bombay & Satara Dist.**. Shri S. C. Malik	10=50
5	**Excavations at Maheshwar & Navdatoli**: By Dr. H. D. Sankalia	35=00
6	**Approach to Reality** by Dr. A. G. Javdekar	6=25
7	**A Critical Study of Shriharsa's Naisadhiyacaritam**: by Dr. A. N. Janī	15=00
8	**Soma Hymns of Ṛgveda**: by Dr. S. S. Bhave, Part I	4=00
9	**Soma Hymns of Ṛgveda**. by Dr. S. S Bhave, Part II	5=50
10	**Kevaladvaita in Gujarati Poetry**. by Dr. Y. J. Tripathi	9=00
11	**The Problem of Discipline in Indian Universities & Selection and Training of Personnel for Public Service**. by Prof. N. K. Siddhanta	1=00
12	**The Geology and Mineral Resources of India with Reference to Gujarat and Bombay State**: by Dr. D. N. Wadia	2=00
13	**The Postulates of Rural Development**: by Dr S. K. Dey	0=44
14	**Treatment of Landscape in Eastern & Western Poetry**. by Dr. C. P. Ramaswami Aiyar	2=25
15	**Bharatiya Tattva-Vidya**: by Pandit Sukhalalji Sanghavi	3=50
16	**Some Catalytic Gas Reactions of Industrial Importance**: by J. C. Ghosh, S. K. Bhattacharyya and M. V. C. Sastri	13=50
17	**Electrical Power and Prospects of Some Electro-Metallurgical Industries in India**: by Dr. T Banerjee	2=50
18	**Physiological Variation and Evolution**: by Prof. J. B. S. Haldane	0=60
19	**A Study of Rural Economy of Gujarat**. by Dr. J. M. Mehta	3=00
20	**A Socio-Economic Survey of Baroda City**: Shri H. C. Malkani	5=00
21	**An Inquiry into the Effect of the Working of Tenancy Legislation in the Baroda District of Bombay State**: V. Y. Kolhatkar and S. B. Mahabal	1=00
22	**Gaekwads of Baroda: Sayajirao II (A.D. 1821-A.D 1830.)** ed. by Late Prof. G. B. Pandya	17=00
23	**Tambulamanjari**. edited by Shri J. S. Pade	5=69
24	**Mudravicaraprakaranam and Mudravidhi**: edited by Dr. Priyabala Shah	1=32
25	**Pramana Manjari**: edited by Dr. Priyabala Shah	1=75
26	**Girvanapadamanjari and Girvanavanmanjari**: by Dr. U. P. Shah	(In Press)
27	**Prachin Fagu-Sangraha**: by Dr. B. J. Sandesara and Shri Somabhai Parekh	8=00
28	**Varnaka Samuccaya**: Part I edited by Dr. B. J. Sandesara	7=50
29	**Varnaka Samuccaya**: Part II edited by Dr. B. J. Sandesara and Dr. R. N. Mehta	8=25
1	**Das Ramayana of Jacobi. Translated into English**: by Prof. S. N. Ghosal	(In Press)
2	**धर्मवर्णन (in Gujarati)**: by the Late Dr. Anandashankar B. Dhruva	3=25
3	**हिन्दु वेदधर्म (in Gujarati)**: by the Late Dr. Anandashankar B. Dhruva	4=75

Can be had of

Manager, University Publications Sales Unit

University Press Premises, Near Palace Gate, Palace Road, Baroda 1.

THE CRITICAL AND ILLUSTRATED EDITION OF THE RĀMĀYANA

Rates of Subscription

Binding	Advance Payment	Deferred Payment
Cloth	Rs 250	Rs 300
Paper	Rs. 200	Rs 250

(1) Subscribers on the Deferred Payment Plan have to deposit Rs. 25/- out of the price, for registration of the order.

(2) *Postage extra in all cases.*

✓(3) Parts not sold separately.

A discount of 20% will be allowed on all orders to book-sellers

Only a few copies are printed. You are, therefore, requested to register your name as a subscriber at your earliest convenience.

For further particulars please communicate with The Director, Oriental Institute, Baroda.